

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

**NERMİ
UYGUR**

**Bütün Eserleri
II**

YAPI KREDİ YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

NERMİ
UYGUR

Bütün Eserleri

II

1. CİLT

BÜTÜN ESERLERİ

II

1. Cilt

Nermi Uygur (15 Ocak 1925 İstanbul - 21 Şubat 2005 İstanbul). Galatasaray Lisesi'nin Latince Bölümü'nü bitirdikten sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe Bölümü'nde ve Almanya'da Köln Üniversitesi'nde okudu. 1952'de, kültür bilimlerine ilişkin bir yapıtla felsefe doktoru oldu. Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki öğrenim kurumlarında araştırmalar yaptı. 1963 yılından sonra İstanbul Üniversitesi'nde Felsefe Profesörü olarak çalıştı; Almanya'nın Wuppertal Üniversitesi'nde Mantık, Dil, Sanat, Kültür Felsefesi ağırlıklı dersler verdi. 2000 yılında, Türkiye'de felsefenin kurumlaşmasına ve Türkçenin felsefe dili olarak gelişmesine katkılarından ötürü Türkiye Bilimler Akademisi Hizmet Ödülü'nü aldı.

Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Almanca yayın etkinlikleriyle yurtiçinde ve yurtdışında özgün bir düşünür ve denemeci olarak tanınan Nermi Uygur'un, kısa incelemeleri ile çevirileri dışındaki Türkçe kitapları şunlardır:

Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu (1958; Türk Dil Kurumu 1959 Bilim Ödülü; 1998); *Dilin Gücü* (1962, 1997); *Felsefenin Çağrısı* (1962, 1995); *Dünyagörüşü* (1963); *Güneşle* (1969, 1997); *İnsan Açısından Edebiyat* (1969, 1999); *Türk Felsefesinin Boyutları* (1974, 1988, 2002); *Kuram-Eylem Bağlamı: Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi* (1975, 1996); *Dil Yönünden Fizik Felsefesi* (1979, 1985); *Yaşama Felsefesi* (1981, 1998); *Kültür Kuramı* (1984, 1996); *Bunalımdan Yaşama Kültürü* (1989, 1997); *Çağdaş Ortamda Teknik* (1989, 2002); *İçi Dışıyla Batı'nın Kültür Dünyası* (1992, 1998); *Tadı Damağında: Bir Okur-Yazarın Kitap Okuma Serüvenleri* (1995, 1996; Türkiye Gazeteciler Cemiyeti 1995 Sedat Simavi Edebiyat Ödülü); *Başka-Sevgisi* (1996); *Salkımlar* (1998); *Dipten Gelen* (1999); *Denemeli Denemesiz* (1999); *İçimin Sesi* (2001); *Eşekler, İkindiler, Yetişimler* (2004, 2005 Vedat Günyol Deneme Ödülü).

*Nermi Uygur'un
YKY'deki kitapları:*

- Tadı Damağımda (1995, 1996)
Felsefenin Çağrısı (1995)
Kuram-Eylem Bağlamı (1996)
Kültür Kuramı (1996)
Başka-Sevgisi (1996)
Bunalımdan Yaşama Kültürü (1997)
Güneşle (1997)
Dilin Gücü (1997)
Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu (1998)
Salkımlar (1998)
Yaşama Felsefesi (1998)
İçi Dışıyla Batı'nın Kültür Dünyası (1998)
Dipten Gelen (1999)
Denemeli Denemesiz (1999)
İçimin Sesi (2001)
Çağdaş Ortamda Teknik (2002)
Türk Felsefesinin Boyutları (2002)
Eşekler, İkindiler, Yetişimler (2004)
Bütün Eserleri-I (2016)
Bütün Eserleri-II (2017)

Doğan Kardeş
Denemeci - Seçme Denemeler (2011)

NERMİ UYGUR

BÜTÜN ESERLERİ II

1. Cilt

Yaşama Felsefesi

Kültür Kuramı

Bunalımdan Yaşama Kültürü

Çağdaş Ortamda Teknik

İçi Dışıyla Batı'nın Kültür Dünyası

Tadı Damağımda

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 4974
Delta - 22

Bütün Eserleri-II / 1. Cilt
Nermi Uygur

Kitap editörü: Korkut Tankuter

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Grafik uygulama: Gülçin Erol Kemahlıoğlu

Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi
A Blok Kat: 2 34310 Haramidere / İstanbul
Telefon: (0 212) 412 17 00
Sertifika No: 12026

1. baskı: İstanbul, Ekim 2017
ISBN 978-975-08-4100-2
Takım ISBN 978-975-08-4099-9

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2016
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 34433 Beyoğlu / İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

Önsöz Yerine: Okur-Yazarlık Serüveninde “Çözümleyici Felsefe”den “Yaşama Felsefesi”ne Nermi Uygur • 1

YAŞAMA FELSEFESİ

Önsöz • 29

Dağcı • 33

Dağ Türküsü • 33

“Dağ” Deyince • 34

Belki • 35

Dikduruş • 35

Bükümlü Düşünce • 36

Düşünceler • 36

Yanlış Bir Düşünme Politikası • 38

Yıkım • 39

Düşünme-Ekonomisi • 39

Başkası Düşünsün • 41

Gelip Geçici • 42

Bugün • 42

İnsanların Çoğu • 43

Sonrası Yok • 44

Akıl Yalım Gibidir • 46

Akıl, Mantık, Yaşama • 47

Yeni Işık • 48

Akılın Duvarları • 48

Doğa! Doğa! • 49

Gökağlı • 50

- Batan güneşte Orman • 50
Akşam • 50
Yeşil • 51
Anlayamazsın • 53
Haziran Ortalarında Güneyden İzlenimler • 53
Birlikte • 54
Düşgücü • 55
Zorbalık • 55
Başkalarına Yönelik Tutkular • 56
Yitirilen Karşılaşma • 56
Başka-Ben'le Öz-Ben'e • 57
Belbağlama • 57
Biz-Bağnazlığı • 58
Bencil Neden Bencildir • 58
“Sağ Ol!” • 59
Vermek • 60
Birlikte-Yaşamanın Güzelliği • 60
İyimserlik, Kötümserlik • 61
Ne Diye? • 61
İkisi Arası • 61
İkisi de • 61
Sıcak Günler, Soğuk Günler • 64
Gecenin Son Bölümcüğünde • 64
Erikle Başlar • 65
İnsanı Sarıp Sarmalayan Sevgidir Sıcak • 65
Arı • 65
Sapsarı • 65
Akşamca • 66
Birdenbire • 66
Kar • 67
Ayaz • 68
Hastalıkla Başbaşa • 69
Bizdeki Tohum • 70
Bilmece • 70
Bir Ateş, Bir Ateş • 70
Hastalık • 71
Ola ki • 71

Hastalık Grameri • 71	
“Geçmiş Olsun!” • 72	
Böbreğindeki Taşın İlk Kımıldadığı Saatlerden Bir Hastanın Anımsadıkları • 72	
Zorlanacak Şey Var Zorlanmayacak Şey Var • 73	
Eğitim ve Hastalık • 75	
Hastayken Aranmak • 76	
Hastalıktan Sonra • 76	
Toplum İşleri • 78	
Deliler Ve Toplumlara • 79	
Halkın Çoğu • 80	
İyiler • 80	
Zenginlik • 81	
Toplumsal Hoşgörü • 81	
Kentler • 83	
Yıkılan Evlere Çağdaş Bir Ağıt • 83	
Damlar • 84	
Bacalar • 85	
Ustayla Çırak • 87	
Ustanın Bilgeliği • 87	
İlk Görev Olarak • 89	
Hepimiz Çırağız • 89	
Kutsal Yanlış • 91	
Gecenin Erdemi ya da Gece Fenomenolojisine Giriş • 97	
Öznel Kimlik • 104	
“Ben Kimim?” • 104	
Kurtuluş • 104	
Öznel Öz gelişim • 105	
Yosundan Ağaca, Kuştan Ata • 106	
Anlatı • 107	
Kişilik • 108	
Çoğumuzun Zaman Zaman Kendi Kendisiyle Yaptığı Bir Konuşmadan • 109	
Az Rastlanır Bir Özgeçmiş • 109	
Ben Hep Burdayım • 110	
Yaşam Gerçekliğimizin Gerçek Çelişkisi • 110	
Bilim Kafası • 111	

- Dil, Anadil, Yabancı Dil • 116
- Türkçe Sevgisi • 116
- Bulaştığım Dillerin İklimi • 117
- Hangi Dil Güçlüdür • 118
- Dili Zorlamak • 119
- Çok Kez Dil • 119
- Dil Evren Gibi • 120
- Politika-Kültür İlişkileri • 121
- I Kültür İçinde Yaşama • 121
- II Herşeyimiz Kültür • 121
- III Kültür-Çevresi Değiştirmek • 122
- IV Yazarlar, Düşünürler, Ozanlar, Sanatçılar • 122
- V Diyelim ki... • 123
- VI “Kültür Bakanı” • 124
- VII Özgür Kültür, Gündümlü Kültür • 125
- VIII Devletle Kültür • 125
- IX Devlet Kültürle Yücelir, Kültür Devletle Yücedir • 126
- X Aşma, Yaratma • 126
- XI Uğraşlar Ortamında Sanatçı • 127
- XII Devlet ve Sanat • 128
- XIII Seskeçesi • 128
- XIV İnsan, Kültür, Bilgi, Sanat • 129
- XV Salt Kültür Dahı Olmaz • 129
- XVI İnsan Açısından Kültür ve Devlet • 129
- XVII Kültür Bilinci • 130
- XVIII Dokuz Köyden... • 131
- Yaza Doğru • 132
- Ölüm • 145
- Dil, Eğitim, Devlet • 147
- Ezbere Yaşayanlar • 151
- Mutluluk • 157
- Hayvanlarla İnsanlar • 157
- Kaynayan Güç • 157
- Kestirmeden Dendikte • 158
- Çölle Kalabalık • 160
- İlginç Bir Mutluluk Olanağı • 160
- Nitelikler Ötesi Mutluluk • 161

Öğle • 162

Sabahleyin • 162

Öğleye Doğru • 162

Tam Öğleyin • 163

Pencereler • 165

I Pencere, Penceresiz • 165

II Pencere Çeşitleri • 166

III Pencere Önü, Pencere Dışı • 167

IV Pencere Simgesi • 168

Yazarlık • 169

Mutsuz Yazar • 170

Sağlıklı Yazar • 171

Benzetmeler • 171

Gençliği En Uzun Süren Yazarlar • 172

Romancı ile Biri • 172

Gerçek Yazarın Yapmadığı İki Şey • 173

Yeni Yazmaya Başlayanların Kulaklarına Küpe • 173

Dil ve Yazar • 173

Zaman • 175

Güzeller Güzeli • 177

Konuşmalar • 181

Çocuklarla • 181

İlk Gençlik • 186

Umursamazlık • 187

İyice Düşünmemiz Gerek • 188

Kötüye İyi • 188

Yok Ama Var • 188

Düşsel Bir Konuşmadan • 189

Sevgi • 190

Kültür Taşrası • 194

Bisiklet • 206

1 Eşsiz Yaratı • 206

2 At, Otomobil ve Bisiklet • 207

3 Yaralı Nesne • 208

4 Bisiklet Nasıl Olmalı • 208

5 Gerekler, Yasaklar, İzinler • 209

6 Düzde, Bayırda, Yokuşaşağı • 210

7 Neler Yaşamaz, Nelerle Karşılaşmazsın ki • 211

Tanrı • 214

Din-Tanrı • 214

Ufuk • 216

Çizelgeler • 221

Dikkat • 221

Ev • 222

Yatakta Ne Yapılır? • 223

Azıcık Deşince En Sağlam Görünen Belbağlamalar Bile

Sallanıveriyor • 224

Tekbaşınayken Yanlış, Birlikteyken Çelişen Önermeler • 224

İnsan • 225

İşine Düşkün Bir Canakıyıcıyı Zararsız Duruma Getirmek

İçin Ne Yapmalı? • 225

Var'larla Yok'lar • 226

İçimden Azıcık Saçmalamak Geliyor • 226

Atasözüksü • 226

Oldu mu Dersiniz? • 227

Özdeyiş Üzerine Özdeyişler • 227

KÜLTÜR KURAMI

Önsöz • 231

Dil, Kültür ve Eğitim: Çağdaş Batı Avrupa'daki

Çokkültürlülük Üzerinde Bir Derinleşme • 235

Türk Dilinin Felsefesi: Kültürasını Düşünceler • 259

I Günlük yaşamın felsefesi • 259

II Konuşma • 263

III Sesleniş Biçimleri • 268

IV Türkler Nasıl Düşünür? • 272

V Söyleşideki Açık-Oluş • 292

Marcel'de Ben-Sen Bağı • 293

Ahlakın Bilimce Temellendirilmesi Sorunu • 310

Kim Ahlaklı, Kim Ahlaksız? • 321

Sorular • 321

Günlükdil • 323

Türkçeden Geçen Yol • 324

Ahlak Konuşmaları • 329

Etmenler Konusunda Felsefenin Tutumu • 330

Anlam, Değer ve Ahlak-Bilinci • 331
Ahlakta Ayrac • 334
Görecilik ve Söze-İndirgeme Saldırılarına Karşı • 336
Senin Yerinde Olsam • 339
Montaigne ile Pascal'ın Demokritos'a İlişkin Bir Yanılgısı • 348
Dilthey Sosyoloji Düşmanı mıdır? • 351
Bertrand Russell'ın Doğruluk Anlayışı • 364
I Giriş: Doğruluk Sorunu • 364
II Russel'in Eleştirdiği Bellibaşlı Doğruluk Öğretileri • 367
1. İçkin Doğruluk Öğretisi • 367
2. Pragmacı Doğruluk Öğretisi • 372
3. Davranışçı Doğruluk • 375
III Olaylarla Uygunluk Öğretisi • 376
1. Uygunluk Öğretisini Gerektiren Nedenler • 376
2. Bazı Tanımsal Açıklamalar • 377
3. Denetleme • 379
4. Empirizmin Temellendirilmesi • 389
5. Bilgi ve Doğruluk • 394
IV Sonuç: Russell'in Başarı Yolu • 397
Tarih Felsefesinin Yolu • 399

BUNALIMDAN YAŞAMA KÜLTÜRÜ

Bunalımlar Kitabı • 429

YAŞADIĞIM BUNALIM

Birdenbire

Dağınık Düzen, Düzenli Dağınıklık • 435

Bölük-Pörçük Bir Başlangıç • 441

Hastane

İlk Günler, İlk Haftalar • 461

Durum, Durumlar • 472

Şu Birtürlü Kımıldamayan Zaman • 483

Olaylı Olaysız Olaylar • 499

Öznel Dünya, Nesnel Dünya • 507

Zaman Hızlanıyor, – Kesinti • 522

Yoğunbakım ve Sonrası

Nermi Bey! Nermi Bey! • 535

Düş • 545

Vücudumu Yeniden Ele geçiriyor Gibiyim • 549

Kısa Bir Yoğunbakım Fenomenolojisi • 552

Yoğunbakım İkliminde Havalarda • 556

Yukarlar, Aşağlar, Yukarlar • 565

Hastane Coğrafyası • 577

Çıkıyorum • 584

Dışarlar

İçersi, Dışarsı • 589

İki Gezi • 597

Bunalımdan Önceki İnsan Değilim • 605

*BİLİNÇ GÜNEŞLENİNCE**İnsan Dünyasında Bunalımlar*

Bunalımla İççe • 617

İnsan Odak • 628

Bunalım-Kültür İlişkisi • 640

Bunalım Açısından Kültür Yönelişleri

Üç Önemli Soru • 647

Bunalım Açısından: Doğayla Ne Tür Bağlar Kurmalıyız? • 651

Bunalım Açısından: Toplum ve Kültürü Nasıl

Düzenlemeliyiz? • 663

Bunalım Açısından: Kendimiz İçin Neler Yapabiliriz? • 683

Bunalım, Kültür, Yazarlık

Bunalım Yazısı • 697

Bu Kitapla • 708

Nasıl Yazdım? • 713

Bunalım Dili • 721

Bunalım ve Deneme • 725

Ne Bunalımdan Uzak, Ne Denemeden Öte • 732

En Son Çizgi Denemesi • 768

BİTMEYEN BUNALIMLAR KİTABI • 781

ÇAĞDAŞ ORTAMDA TEKNİK

Yıllar Sonra Bir Deyiş • 833

DENEMELER

Teknik Nasıl Bir İlgi Alanı

Hepimiz Bu Öykünün İçindeyiz • 839

Teknik Deyince • 844

Önemin Bilinci • 850

Teknik Varlığın Özellikleri

Teknik Nesnelerin Anlam Kökeni İnsan • 859

Teknik ile Bilim • 866

Teknik ile Doğa İlişkisi • 868

Tekniğin Yeri Kültür • 870

Teknik: Bizim Dünyamız • 873

Teknik Nasıl Bir İlgi Alanı

İnsan, Teknik ile İnsan • 879

Teknik Üründen Geçen Sürekli Döngü • 882

Başlıca Kültür Alanlarında Teknik • 887

Teknik – Dün, Bugün, Yarın

Gölge - Işıklı İlerleme • 901

Çeşit Çeşit Sorumluluklar • 908

Akılcılık ile Gerçekçilik • 914

Demokrasi ile Teknik • 919

Mutluluk - Mutsuzluk Olanakları • 923

DEYİŞLER

Ne Diye • 929

Karşıt Yeller • 930

İzlenimler • 936

Unutmadığım İki Teknik Yaşantı • 936

Otoyoldan • 938

“Çiftlik” • 939

Bir Bisikletin Özgeçmişi • 940

“Bir Bisikletin Özgeçmişi” Adlı Yarıda Kalmış

Anlatıya ‘Yazarın’ Mektupsu Dipnotu • 943

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Piyano • 944

Hesaplaşmalar • 949

Teknik Ortamda İnsan - Olmak • 962

İÇİ DİŞİYLE BATI'NIN KÜLTÜR DÜNYASI

BİR DENEME

Batı'nın Batılılığı • 986

Birey • 989

Akıl • 996

Bu-dünya • 1007

Batı ve Ötesi • 1020

Batı'nın Kendi Dışına Bakışı • 1021

Yandaşlar, Karşılar • 1025

Türkiye'nin Durumu • 1028

Önerilerim • 1039

BİR TUTAM DEYİŞ

Kültür, Uygarlık, Batı Kültürü • 1055

Batılı • 1067

Batı'dan Doğu'ya, Doğu'dan Batı'ya • 1083

Batıca Mutluluk, Batıca Mutsuzluk • 1101

Gelecek Denemenin Derinlerden Çağrısı • 1113

TADI DAMAĞIMDA

KİTAP KİTAPTAN KİTABA KİTAPLA

Kitap • 1121

Kitaptan • 1122

Kitaba • 1123

Kitapla • 1124

BU KİTAP • 1125

BENZETİŞLER • 1133

Kitap Çağrıdır • 1136

Kitap Penceredir • 1138

Kitap İnsandır • 1139

- Kitap Aynadır • 1140
Kitap Arkadaştır • 1142
Kitap Besindir • 1143
Kitap Gömüdür • 1144
Kitap Sağlık Yoludur • 1145
Kitap Ağaçtır • 1147
Kitap Denizdir • 1148
Kitap Evrendir • 1149

OKUMA GÖÇEBESİ

- Delidolu • 1153
Büyük Kitaplar • 1179
Heykel • 1184
İLK GÖZAĞRISI VE SONRAKİLER • 1185

KİTAPLI KÜLTÜR • 1201

KİTAPLI ANILAR • 1215

- Ayazağa Karanlığında Yıldızlar • 1221
Tüm Antik Dünya • 1126
Sarı, Yeşil, Mavi, Alaca • 1229
Elmalı'daki İskender • 1233
Kurutulmuş Ringadan Marx'a • 1237
Monsieur est en Vacances? • 1241
Felix Krull • 1243
Sibiryayı Boyluyorum • 1247
Köpekli • 1249
İki İki • 1252
Büyücü Agrippa • 1258
Oblovov'un Hırkasından Akaki Akakiyeviç'in Paltosuna • 1262
Kitaplı Resimler • 1265
Kitabevlerinde Yitiklere Karşıyorum • 1269
Birlikte Okumalar • 1274
Lou'nun İzini Sürerken • 1289
Altınoluk • 1294

YAZARIN OKURLUĞU • 1301

ALINTI ÇAĞLAYANI • 1319

- Lego • 1325
Bahçe • 1327
Don Quijote-Cervantes • 1328
Dağlarca • 1330
Festina Lente • 1331
Dorian Gray • 1334
Bana Dokunan, Bir İnsana Dokunur • 1336
Çuang Çe • 1338
Goethe • 1340
Salt Yapıt • 1344
Mega • 1348
Pessoa'nın Tedirginlikleri • 1350
René Magritte • 1352
Spinoza • 1354
Şiraz'lı Sadi • 1356
Nietzsche • 1358
René Char • 1362
Nizami'den İspanyol Yazımına • 1363
Hölderlin • 1365
Reich'in Lange'si • 1368
Yunus Emre'nin Okur-Yazarlığı • 1370
Rilke • 1376
Lucretius • 1379
Boccaccio • 1380
Kâtip Çelebi • 1383
Lu Dağı'nda Puslu Yağmur • 1387
Konuşmalı-Alıntılı Refik Halit • 1389
Herakleitos • 1394
Sokrates • 1396
Buda • 1399

KİŞİSEL BİR SANAT • 1401

İLKELİ İLKESİZ • 1411

BİRKAÇ OKUMA ALIŞKANLIĞI • 1431

HANGİ KİTAPLARI OKUMAYI SEVİYORUM? • 1443

Anlatı Kitapları Okumayı Seviyorum • 1448

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

- Şiir Kitapları Okumayı Seviyorum • 1451
 Çağdaşlarımın Yazdığı Kitapları Okumayı Seviyorum • 1456
 Eskimeyen Kitapları Okumayı Seviyorum • 1461
 Bölük-Pörçük Kitapları Okumayı Seviyorum • 1465
 Bilim Kitapları Okumayı Seviyorum • 1469
 Bazı Felsefe Kitaplarını Okumayı Seviyorum • 1481
 Hem Anadilimdeki Kitapları Hem Anadilim Olmayan
 Dillerdeki Kitapları Okumayı Seviyorum • 1487
 Çok Uzak Uzaklardan Seslenen Kitapları Okumayı
 Seviyorum • 1492
 Deneme Kitapları Okumayı Seviyorum • 1498

YAŞAMDAN KİTABA, KİTAPTAN YAŞAMA • 1509

KENDİ KİTAPLIĞIM • 1537

SÖZLÜĞÜMSÜ DÖNE DOLANA KİTAPÇA

I. A'dan Z'ye

- Açıklık • 1573
 Başka • 1574
 Canlı • 1575
 Çeviri • 1576
 Dünya • 1580
 Ekmek • 1583
 Fesleğen • 1584
 Göz • 1585
 Haber • 1586
 İkinma • 1589
 İç • 1591
 Jandarma • 1592
 Kış • 1594
 Lamba • 1595
 Masal • 1597
 Nermilemek • 1600
 Okyanus • 1606
 Ölüm • 1607
 Pırıl Pırıl • 1610
 Reçete • 1613
 Sevişme • 1614

Şimdi • 1615

Tılsım • 1619

Umut • 1620

Üretim • 1621

Var • 1622

Yenilenme • 1623

Zıpkın • 1624

II. Ötelere • 1625

GÜZEL BİRGÜN • 1635

AYRILMADAN ÖNCE • 1647

Önsöz Yerine: Okur-Yazarlık Serüveninde“Çözümleyici Felsefe”den “Yaşama Felsefesi”ne Nermi Uygur

“Çiçek çiçek, renkli, ağır, acımsı,
kokulu, donuk, sertçe, hafif, yumuşacık,
deremsi, serin, karmaşık, yanardağ,
göksel, topraklı, delidolu, sence, bence,
katı, dalsı, olgunca, yemiş yemiş

deneme salkımları:

Canın çekmiyorsa, uzanma.
Canın çekince de, dal istediğin yerden.
Dilediğin gibi özümse, canın çektiği süre,
Bırak gitsin, canın çekmeyince.
Gene de kendin için en uygunu
Herkesten iyi kendin bilirsin.”¹

Bütün Eserleri I’in “Önsöz”ünde Nermi Uygur’un yazarlık serüvenine, antropontolojik olanı ya da insan-ontolojisine,² insan-varlıkbilgisine ilişkin olanı öne çıkarmayı amaçlayan bir açıdan bakmıştık; benzer yaklaşımı burada da sürdürüyoruz. Antropontolojik yaklaşıma göre felsefe bir düşünme, bir bilme ve bir yaşama yoludur; gerek düşünme, gerek bilme, gerek-

1 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 2.Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 1933.

2 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-I*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 243. Ayrıca bkz. Betül Çotuksöken, “Önsöz Yerine: Yazarlık Serüveninde ‘Fenomenoloji’den ‘Çözümleyici Felsefe’ye Nermi Uygur”, Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-I*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 26 ve Dipnot: 18.

se de yaşama hep insan dolayımındadır. Nermi Uygur insan açısını her şeyin üstünde gördüğü içindir ki, ağırlığı sürekli olarak artan bir biçimde, yaşama dünyasının, olan ve olası bütün görünümüne insan eşliğinde yönelir. Nermi Uygur'un, *Bütün Eserleri-I*'de ele aldığımız en son kitabı *Dil Yönünden Fizik Felsefesi*'nde de açıkça görüldüğü gibi, dışdünyaya yönelen fizik bilgisi de, insan-kültür bağlamının bir ögesidir.

Nermi Uygur'un okur-yazarlık serüvenine bu kez *Yaşama Felsefesi*'nden³ başlayarak eğiliyoruz. Nermi Uygur, *Yaşama Felsefesi*'nden 2004'te yayımlanan en son kitabı *Eşekler, İkindiler, Yetişimler: Üç Kitap*⁴ başlıklı çalışmasına değin, gittikçe incelen ve bir o kadar da yaşantısallaşan, somutlaşan bir sezgiyle, kavrayışla; "başkası"nın, "başka"nın dünyasından kendi dünyasına; kendi dünyasından insan dünyasına ya da "başkası"nın, "başka"nın dünyasına uzanmayı sürdürür.

İnsan dünyasının her bir "özel dünya öznesi"nde somutlaşan tekilliği, 1981'de ilk kez yayımladığı *Yaşama Felsefesi*'nde çarpıcı bir biçimde gözler önüne serilir. Burada ben-ben olmayan ilişkisi olanca ayrıntısında, içten dışa yönelen gözlemleme gücüyle pekiştirilerek, insansal tekilliklerin ortak paydası, okurun, herkesin algısına açık hale getirilmeye çalışılır. Doğayla, kültürle, "başka"yla olan ilişkisinde ancak ikileşen, ben-başkası, kendisi-başkası bilincine erişen ve özgül varlığını bu ikileşmeye borçlu olan "insan" tam da "biz"den "her birimiz"den biridir. Ben-başkası, kendisi-başkası ilişkisindeki derinlik, uçsuz-bucaksız açılımlar, her şeyi, her ayrıntıyı, yaşama dünyasının, insan dünyasının kıyı bucağını, çeşitliliğini, zenginliğini her an bize duyumsatır. "İnsan-insan olmayan'a ilişkin açık ya da örtük karşılaştırma çabası" olarak aynı zamanda gündemimizde yer alan felsefe, bu kez "yaşama felsefesi" kılığında kendini gösterir. Bu, aynı zamanda "ben"in kendine, düşünmesine, çoğun, en azından malzemesini kendisi olmayanların oluşturduğu düşüncesine yönelmesinden başka bir şey değildir.

3 Nermi Uygur, *Yaşama Felsefesi*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1981; İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.

4 Nermi Uygur, *Eşekler, İkindiler, Yetişimler: Üç Kitap. Deneme*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Yaşama dünyasına yönelen, yaşama dünyasındaki her türlü ögeyi anlamlandırmaya çabalayan düşünme ve söz edimleri, ilkin kendine ve ardından yaşamın ayrıntılarına yönelir; her şey yavaş yavaş birbirine eklemlenir, halka gittikçe genişler; her şey, her durum, her an, her varolan değer ve önem kazanır. Çünkü yaşamın nabızı ayrıntıda atar.

Yaşama Felsefesi; insan-insan, insan-doğa, insan-kültür, insan-mekân, insansal durum-insansal duruş, kısaca insan-dünya, insan-bilgi/bilgi olmayan ilişkilerinin çokanlamlılığını, çokkatlılığını gözler önüne serer. Varolan karşısındaki bu bilinçli, uyanık duruş ya da felsefi duruş, hiç terk edilmeyen fenomenolojinin direngen yapılanışını bize her an duyumsatır. Bu fenomenolojinin özgül yanı, herhangi bir varolanı kendisi yapanı ya da yapanları olanca ayrıntısında, neredeyse hiçbir yanını eksik bırakmaksızın kavramaya, anlamaya, kendisinin kılmaya çalışmaktır; varolanı tüm bilinç-bellek, zaman-mekân bağlantısı içinde, düşünme ve dile yapışık sözün olanaklarına işlerlik kazandırarak günyüzüne çıkarmaktır; ilişkilerinin ayrıntılarını hesaba katarak varolan üzerinde düşünmektir, söylemektir, yazmaktır; “şimdi ve burada” olana tüm bağlantıları içinde anlam katmaktır. Nermi Uygur’un tutturduğu fenomenoloji yolu kendisiyle olan ilgisinde sanki hepimizin ortak yazgısı gibidir: “Nereye gidersem gideyim burdayım, bedenimleyim. Çeşit çeşit oralar’dan önce salt bir burda var.

Yarım yüzyıl geçti, birtürlü kendime yerleşemedim.

Nerdeyse bir hiç olarak doğarsın.

Bir oyana bir buyana yalpalar durursun. Sever, üzer, çeker, çektirirsin. Çalışır, öğrenir didinirsin. Zamanla biri olursun.

Sonra gene...

Günün birinde ölür, nerdeyse bir hiç olursun.

Hepsi bu.”⁵

“Bir hiç olarak doğma”yla, “bir hiç olarak ölme” arasındaki yaşama dünyası, insan dünyası doğayla kültür arasında, kendisiyle kendisi olmayan arasında ezbere ya da bilinçli olarak devinip durur. “Felsefece görme”nin eşliğinde yaşama dünya-

5 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 1.Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 110.

sına yönelik, insanın arada olan varoluşuna yönelikten başka bir şey değildir.⁶

Nermi Uygur'un bir bakıma "zamansız" ya da "zamanötesi", "zamanaşırı" yazılarının en çok yoğunlaştığı insanlık "durum"ları ya doğrudan insanın varettileridir ya da insanların en ortak "duruş"larının⁷ sonucu olarak öne çıkardıklarına ilişkin, özgün görüşlerdir. Nermi Uygur insanlık durumlarını, kendisinin varlık, varolan karşısındaki duruşuyla görür; bu durumları özgün bir biçimde kavramlaştırır ve ağırlıklı olarak Türkçede işleyerek türdeşlikle paylaşır; özgün dilini, başka bir deyişle söylemini oluşturur. Bu çerçevede de en çok yöneldiği durumlar kültür durumları ve duruşlarıdır. "Kültür" kavramıyla/terimiyle ilgili olarak yaptığı soruşturmalarını neredeyse her bir kitabının ana izleği kılarak, hem kendi görme biçimini hem de genellikle bu bağlamda görülenleri sürekli olarak araştırma konusu yapar. Kendi deyişiyle "düşünce kazısı" yapar. "Kazı yapma" işlemi "kazı yapan"ı, kazılanla, elbette ikileşmenin de farkına vararak bütünleştirir. Kazı bir de "düşünce kazısı" ise, tekille tümelin buluşmasından başka bir şey değildir eldeki malzeme ya da kazı malzemesi. Kazılan düşünmenin dile bürünmüş olanı, başka bir deyişle düşünceyse, uğraş, belki de insanlık uğraşları içinde en anlamlı olanı diye nitelendirilebilir. Bir bakıma her özne düşünce kazısı yapar; ancak filozof, düşünür bu işlemi hesap verme çabası içinde gerçekleştirir. Çünkü o Nermi Uygur'un deyişiyle, "(...) hem kendi içinden hem kendisini kuşatan kültür dünyasından bazı değerler çıkarmaya yönelen emekçi"dir.⁸

Kültür Kuramı'na⁹ bu sözlerle başlar Nermi Uygur. Kitabın öteki adı kendisinin de dile getirdiği gibi, "düşünce kazıları"

6 Antropontolojiye, insan-ontolojisine ilişkin kavramlaştırmanın olmazsa olmazı, insanın "arada olan bir varlık olması"yla doğrudan ve yakından ilgilidir.

7 İnsana ilişkin en ortak fenomen olarak "arada olmak" saptamasıyla "durum", "duruş" kavramları Betül Çotuksöken'in kavramsallaştırdığı antropontolojinin (insan-varlıkbilgisinin) temel kavramlarıdır.

8 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 231

9 Nermi Uygur, *Kültür Kuramı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984; İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

olmalıydı.¹⁰ Çünkü Nermi Uygur'un yaşamı boyunca yöneldiği, üzerinde düşündüğü, kendi diline, söylemine döktüğü insanlık durumları ve duruşu, “kültür” kavramında/teriminde özetleniverir. İnsan; doğa olduğu kadar kültüredür düşünmesiyle, söylemiyle; hatta her şeyiyle. Nermi Uygur tüm akademik çalışmalarını ya doğrudan kültüre yönelik olarak oluşturmuştur ya da kültürle dolayımlanan düşünme-bilme, kısaca dile getirme, söylem oluşturma bağlamlarını kendi söyleminin sınırları içinde incelemeye özgülemiştir.

Bilimler arasında kendine her geçen gün daha geniş bir yer açan kültür bilimleri, tinsel bilimler, manevi bilimler ya da insan ve toplum bilimleri, Nermi Uygur'un yetişiminin de kendisine açtığı yollardan dolayı, en çok uğradığı alan olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi,¹¹ Nermi Uygur doktora tezinde kendi deyimiyle: “Kültür bilimlerinin varlık yönünden düzenlenmesine ilişkin bir mantık çalışması (...)”¹² yapmıştır. Gerçekten de bilim bağlamlarının yöneldiklerine ve yönelimlerine göre varolanı nasıl konulaştırdıkları, varolanı “düşünme”nin katkısıyla nasıl düzenledikleri ve bu işleyişin nasıl olduğunu anlamak son derece önemlidir. Bilimler nasıl işlemektedir? Bilimlerin ve tüm bilimlerin bir bakıma temel dayanağı durumundaki insan ve toplum bilimlerinin mantığı nedir? Bu sorular söz konusu alanlarda yer alan her öznenin öncelikli olarak kendisine sorması gereken sorulardan yalnızca birkaçıdır.

Her kitabını öteki kitaplarına bir hesap verme çabası içinde eklemleyen ve her zaman kendine, içe, dışa yönelerek “düşünce kazısı” yapan Nermi Uygur haklı olarak *Dilin Gücü, Dünya görüşü, İnsan Açısından Edebiyat, Güneşle, Türk Felsefesinin Boyutları, Kuram-Eylem Bağlamı, Dil Yönünden Fizik Felsefesi, Yaşama*

10 Nermi Uygur, kitabın başlığına ilişkin şöyle bir açıklama yapıyor: “Belki de en uygunu bu kitabı: DÜŞÜNCE KAZILARI: FELSEFE AÇISINDAN ÇAĞDAŞ BİR KÜLTÜR KURAMINA DOĞRU adıyla sunmaktır.” (Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 229.

11 Betül Çotuksöken, “Önsöz Yerine: Yazarlık Serüveninde ‘Fenomenoloji’ den ‘Çözümleyici Felsefe’ye Nermi Uygur”, Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-I*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 18.

12 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 231

Felsefesi başlıklı kitaplarını anmadan geçemez: “Tüm bu yapıtlar boyunca: insan anlayışı, dünya yorumu, kültür-toplum ilişkileri, sanat, din, eylem, devlet, düşünce, eğitim, politika gibi kültür gerçekliğinin önemli oylumları ile, dil boyutu, bilim kafası, doğa bilimlerinin kültür değeri, kültür taşıması, kültür örgütlenmesi, günlük yaşam ve benzeri türden bir dizi kültür kuramı konusunu, felsefe yönünden elden geldiğince ayık bilince ulaştırmayı denedim.”¹³ Bu satırlar her şeyi özetleyiveriyor. Onun kendi anlatımıyla, kendine yönelik olarak gerçekleştirdiği düşünce kazısı, onun antropontolojik yaklaşımını, her varolanı insan dolayımına yerleştirir biçimini gözler önüne seriyor. Felsefi yöneliminde tekil-somut olandan yola çıkan, ancak orada kök salmanın yanı sıra, tümele ulaşma, kavramlaştırma, kavramı söze dökme başarısını gösteren Nermi Uygur, “Türk Dilinin Felsefesi”ne de “Kültürasını Düşünceler” örgüsü içinde yönelmeyi önceler. “Dil-Kültür-Eğitim” üçlüsünde kendine yer bulan tüm insan eylem ve ilişkilerini salt tekilcilğe dolanmadan, ben-ben olmayan, ben-başkası, ben-sen bağı, birlikteliği içinde ortaya koyar.

Nermi Uygur’un kültüre ilişkin, kültür dolayımındaki düşünce kazısı özellikle, 1989 yılında yayımlanan *Bunalımdan Yaşama Kültürü*’nde¹⁴ doruk noktasına ulaşacak, insana ilişkin antropontolojik yaklaşımı iyice su yüzüne çıkacaktır. Burada sıralananları insan varoluşunun en ortak fenomeniyle “bunalım”la temellendirmeyi amaçlar. Kitap için kendisinin tasarladığı, oluşturduğu “kapak taslağı,”¹⁵ içinde dolaştığı, varolduğu kavram ağını “bunalım” çerçevesinde, kasnağında bir kez daha ortaya koymuyor mu? “Bunalım” onun gerçekliğe attığı ya da gerçekliğe gerdiği kavram ağının, çadırının,¹⁶ kasnağının, örtüsünün, peçesinin en canalcı kavramıdır; çünkü “bunalım” dendiğinde, ona göre, insan dünyası aydınlanır.

13 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 232.

14 Nermi Uygur, *Bunalımdan Yaşama Kültürü*, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1989; İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.

15 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 424.

16 İnsan varolana yönelen, bir şeye doğrulan bir varlıktır. Latince “germek”, “yönelmek” anlamına gelen “*tendere*” ve “*intendere*”den türeyen “*tent*” (çadır), “gerilim” (*tension*) ve “niyet”-“amaç” (*intention*) sözcüklerini göz önünde bulundurabiliriz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Betül Çotuksöken, *Felsefe: Özne-Söylem*, İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2013, ss. 11-19.

İnsanın olduğu yerde ancak kriz ya da bunalım olur. Çünkü insan yapısı gereği bunalımlı bir öznedir ve bu saptamaya ek olarak bunalımları ya da krizleri fark eden, adını koyabilen, bunalımı başlatan, bunalıma çözüm yolu arayan bir varlıktır. Felsefe tarihinde öteden beri insan-bunalım birlikteliğine öncelik tanıyan düşünme gelenekleri varolmuştur. Augustinus, Nietzsche, Husserl özellikle bunalımın altını çizen filozoflardır. Nermi Uygur bu geleneklerin de çok iyi farkındadır; ancak bir bakıma toplumsal ya da doğrudan başkalarıyla ilişkilerinde değil de salt kendi varoluşunda, bedeniyle ilişkisinde bizzat deneyimlediği bunalımını, hastalıkla ilgili bunalımını sıçrama tahtası yaparak “bunalım” yaşantısına, “yaşanmış deneyim”ine (*expérience vécue*) yönelir ve bunalımlı olmayı, insan olmanın, insanı ve insan dünyasını anlamanın bir yapıtaşı durumuna getirir.¹⁷ Salt şimdide kalmayıp ileri ve geri gidişlerle, bellekle, bellekteki yaşantılarla varolan bilinçten dolayı bunalım varlığı olduğumuz açık. Ancak bunalım varlığı oluşumuzun da ardında olan en ortak insan fenomeninin “arada olmak” olduğunu ileri sürebiliriz tam da bu noktada. Nermi Uygur’un işaret etmediği bir yön olmakla birlikte, bunalımın da arkasında yer alan insansal durumun ve onunla bağlantısı içinde insansal duruşun “arada olmak”la birlikte gittiğini bir kez daha belirtebiliriz.

Nermi Uygur’un betimleyici, çözümleyici, fenomenolojik –hatta bizim de antropontolojik olarak nitelendirdiğimiz– bir yönelim içinde altını çizdiği gibi, “durum” ya da “durumlar” karşısındaki “duruşumuz”da bunalım kendini ele veriyor. Bunalım bir bakıma durumda değil, duruşta kendisini gösteriyor. Nesnel dünya belki durumlardan oluşuyor, ama öznel dünyamızdaki duruşlarla durumları bunalım olarak niteliyoruz ya da geçip gidiyoruz. Bu bağlamda Nermi Uygur şöyle diyecektir: “Sarsılmaz inancım şu: Benim özgün dünyam son derece önemli benim için. Kişisel ağırlığımla bu dünyada yaşıyorum. Ayrımız gayrımız yok, birlikteyiz. Ben nerdeysem bu dünya

17 Ayrıntılı bilgi için *Yeni* dergisinde “Krizden Bir Yaşama Kültürü Çıkar mı?” başlığıyla yayımlanan; İsmail Ertürk’ün yönettiği, Oruç Aruoba, Enis Batur, Betül Çotuksöken, Ekrem Işın ve Soli Özel’in katıldığı “Yuvarlak Masa”nın notlarına bakılabilir: *Yeni*, Sayı 1, Güz 2010, ss. 83-118.

da orda, bu dünya yoksa ben de yokum. Benim dizgem, sistemim, yaşama-ağım bu dünya. Gerçek açık: ne kadar insan varsa, böylesi o kadar özgün dünya var. Göçüp gidenlerin dünyası, geçmiş dünyalar; yaşayanlarınki, geçerli olan dünyalar. Bu özgün dünyalarla o nesnel diye adlandırılan dünya, karmakarışık iletişimlerle içiçe. Ancak, o nesnel dünyayı, büyük dünya diye baştaçı etmek: bizimkileri, minik dünya-parçacıkları diye küçümsemek yanlış. Tam tersine, *birbakıma*, öznel-kişisel-biricik dünyamızın bir parçası o nesnel denen dünya. Nitekim, öznel dünyamızla var, bu öznel dünyayla anlamlı nesnel dünya. Öznel dünyamız yokolduğu an, bir hiç bizim için nesnel dünya. Bizden sonra, başkaları için böyle değil, orası açık. Olsa olsa biz kendimiz yaşarken, kendimizden sonrası için biçtiğimiz değer ve anlam oranında bir varlık o nesnel dünya.”¹⁸

Nermi Uygur’un felsefi yöneliminin en önemli yapıtaşı olan insan-dünya ilişkisini nasıl görüp gösterdiğini bu alıntı en yetkin biçimde dile getiriyor. Tekil-somut-öznel olana, insan ve toplum bilimleri eşliğinde yer veren Nermi Uygur, *Bunalımdan Yaşama Kültürü*’nde bunalımı bunalım yapanın ne ya da neler olduğunu kendisiyle ilişkisinde ve “kendisi”-“kendisi olmayan” ilişkisinde ele alıyor; kendi “durumu” karşısında bir “duruş” geliştiriyor. Burada “hastalık” olarak saptanan durum karşısında geliştirdiği duruştan yola çıkarak, içinden geçtiği bunalımdan yola çıkarak, durumunu bunalım olarak kavramaktan hareket ederek, bir yaşama kültürünün yollarını açıyor. İçinde bulunduğu durumla kendi duruşu arasındadır artık bir özne olarak. Arada olan olarak, durumunu düşünme nesnesi olarak yeniden oluşturacaktır; “şimdi ve burada olan”ı yeniden kavramaya, sürekli olarak “ikileşme”ye çabalayacaktır; durumu karşısında mesafe kazanarak sorgulamayı sürekli kılacaktır. Bir filozof olarak, durumlar karşısındaki duruşunu yoğunluklu bir biçimde yaşadığı kendine özgü duruşuyla karşılayacak, tekil-somutu, düşünme ortamına, soyuta taşımadan edemeyecektir. Varolan karşısındaki felsefi yönelim onda salt soru sormada, bir durumu saptamada; örneğin, burada olduğu gibi, içinden geçilen bunalımı saptamada kalmaz; bunalım

18 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 508.

ona göre bir insanlık durumudur ayrıca ve bunalımdan çıkış yolu gösterilmeli, yanıtı verilmelidir. Bunalım da içinde olmak üzere insanlık durumlarına yönelen filozof, çıkış yollarını da, çözüm yollarını da, yanıtları da gözden ırak tutmaz, tutamaz. Felsefi yönelim, varolanı felsefece konulaştırma burada artık iyiden iyiye bir hesap verme çabasına dönüşür: “Bunalım hem konular/sorunlar hem de onlara bakış yöntemini belirleyen bir üst kavram olup çıkmıştır ve bu kavramın ışığında bütün yazma deneyleri, sorulaştırma/sorunlaştırma varolan yöntemleri, bakış açılarını onarma zaman zaman da yeni yeni yöntemler, bakış açıları geliştirme ve bunları **denemede** dile getirme yeniden anlamlandırılmalıdır.”¹⁹ Bunalım nerede, nerelerde yoğunlaşır?

“Yaşama yönelişi

Başkalarıyla iletişim

Dil çilesi

Güvenli bilgi arayışı

Kültür sarsıntısı

Ölümle karşılaşma.”²⁰

“Düşünme”, “bilme ve “yaşama” arasında olduğunun farkına varan insan ancak bunalımı da fark edebilecek; bir yandan, bunalımlı olmak, bunalımı duyumsamak, onu çözümlemek, bunalıma düşünme, bilme ve yaşama yoluyla çözüm getirmek, insanlar arasındaki en ortak paydayı oluştururken; öte yandan “arada olma”nın bütün bu edimlerde belirleyici olduğunu keşfetmek, insan-bunalım ilişkisini daha iyi anlamayı sağlayacaktır. İnsan bir bunalım varlığıdır; ancak neden bu böyledir sorusunun yanıtı, antropontolojinin, insan-ontolojisinin ya da insan-varlıkbilgisinin yaklaşımında kendini ele vermektedir. İnsan arada olduğu için bunalımlıdır; insan varolan, yaşayan, düşünen, bilen, eyleyen, dile getiren, söyleyen, yazan, iletişim ilişkileri içinde olan, bu edimlerin arasında varlığını sürdüren bir özne olduğu için bunalımlıdır; ancak yine böyle olduğu için her türüyle kültürün yaratıcısıdır. “Nerede insan ve toplum varsa orada bunalım da var. ‘bunalım’ ile birlikte kültür doğu-

19 Betül Çotuksöken, *Nermi Uygur’un Felsefe Dünyasından Kesitler*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1995, s. 106.

20 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 733.

yor, kültür artık: ‘bunalım kültürü’. İnsan olmanın, değerler yaratmanın onsuz olunmaz koşulu bunalım. Bunalım güçlü kılıyor, bireyi (bireyleri, toplumları) yaşıyor; onu var ediyor; onu sorumlu kılıyor; onu o yapıyor; özgür kılıyor; ardından gelen: yine bunalım.”²¹

Farklı görünümelerde ortaya çıkan kültürün özellikle günümüzdeki yüzü teknik ve teknoloji olarak hepimize geliyor, hepimize dokunuyor. Hepimiz her türlü ilişki ağımızda tekniğin içindeyiz, teknikle birlikteyiz. Nermi Uygur’un yaklaşık bundan otuz yıl kadar önce kaleme aldığı, daha doğrusu “teknik” kavramı bağlamında öteden beri sergilediği yönelmelerini derleyip toparladığı kitabı olan *Çağdaş Ortamda Teknik*²² insan-teknik ilişkisine odaklanıyor.

Kitabın 2002²³ yılında yapılan ikinci basımına “Yıllar Sonra Bir Deyiş” başlıklı bir yazıyla yöneliyor ve okuruna şöyle sesleniyor: “Yapay uydularla bağlantılı çeşit çeşit donanım ve kuşatımda bilgisayar izlenceli, lazer kolaylıklı, gen mühendisliği işlemli, organ aktarımlı, görsellik ağırlıklı, uzay gezintili, evren-boyutlu bir iç-dış yaşam bizimki: sesle, renk renk görüntüyle uluslararası iletişimi anlık yakınlıkla sağlayan; fakslarla, cep telefonlarıyla, uzaktan kumandalı gizli gözler kulaklarla çocuk odalarından dağbaşlarına dek heryanı teknik kafayla örgütlenen bir dünya bizimki. Bakışlarımızı zamanda ne denli ilerlere yöneltirsek yöneltelim, şöyle ya da böyle, süreceğe benziyor bu gelişim.”²⁴ Nermi Uygur, teknikteki “görme”ye, gözlemlene”ye, “görüntü”ye kısaca insana dikkati çekiyor. Ayrıca, kendi söyleminde her zaman işbaşında olan hesaplama çabasının önemine bir kez daha değiniyor: “Dileğim şu: keşke kitabı her okuyan, kendi kişisel-toplumsal teknik ortamının ışınlarını, kendi yaşama-oylumuyla orantılı olarak, *kendince* bir önsöz, ya da artsöz eşliğinde yöneltse bu kitaba! Öyle ya kendi tarihsel konumundan ötürü herkesin teknik-ortamı kendine

21 Betül Çotuksöken, *Felsefeyi Anlamak, Felsefe ile Anlamak*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2001, s. 295.

22 Nermi Uygur, *Çağdaş Ortamda Teknik*, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1989.

23 Nermi Uygur, *Çağdaş Ortamda Teknik*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

24 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 833.

özgü bir ortam. Nice yapıcı bilinmezleri insana açarken, insanı nice yıkıcı bilinmezlerle burun buruna getiren teknik, saymakla tükenmeyen uğraşlarla, ürünler, özelemlerle, işlemlerle, hiç kuşkusuz, çağdaş ortamın en etkin yoğurucusudur. İşte böylesi yoğurmalar sürecinde türlü türlü rahatlıklarla, bunalımlarla, dinginliklerle, karamsarlıklarla dön-dolaş, herkes *kendi* teknik ortamında, kendince özgür, kendince bağımlı bir teknik-birlik-telik içinde soluk alıp vermekte, – ilk gününden son gününe dek. Ayrıcalıksız *her insan*-yaşamı için yürürlükte bu.”²⁵

Dünyayla olan bağımızı, hatta kendimizle, türdeşimizle olan bağımızı teknikle kuruyoruz, teknikle beraberiz; ancak kıyısı bucağıyla tekniğe yönelmeli ve onu anlamaya çalışmalıyız. Nermi Uygur’un benzetmeli bir dil kullanarak, denemenin dilini söylemi olarak yeniden üreterek gözler önüne serdiği teknik gerçeği hepimizi düşünmeye çağırıyor: “İki yanı keskin, evrence iri bir bıçak teknik: Herşeyi öyle kesip biçiyor ki, kesen eli de kesip biçiyor, aklını başına almazsa insan türünü de. Öyle bir gidiş ki, gel de aklını başına al. Bu güzel, şu çirkin diye diye, teknikle sarmaş-dolaş yıllar.”²⁶ Ancak içinden geçtiği fenomenolojik yol, ona tekniğin her yönünü, insan yaşamı için ifade ettiği anlamı olabildiğince ayrıntılı bir biçimde gösterecek, teknik gerçeği karşısındaki tutumu, bu gerçeği hiçbir şekilde romantik bir karşılama biçiminde olmayacaktır. Fenomenolojik tutum eşliğinde ortaya çıkan antropontolojik, insan-ontolojisine ilişkin yönelim ya da insan-varlıkbilgisel yaklaşım, teknik nesneler arasında varlığını sürdüren insanın teknikle karşılaşmasının taşıyıcı tabanını gözler önüne serecektir. Ona göre “Her teknik nesnenin anlamı, *insan*’ı işe karıştırmayı gerektirir. Çoğu kez, o nesne insan yapısı nesnedir. İnsan yapıp ortaya koymuştur. *Yapay* bir varlıktır teknik nesne. Tümüyle doğal birşey olan, hiçbir insan katkısı göstermeyen teknik nesnelere bile, insanın doğada hazır bulup kullandığı, kendi yapmışçasına kullandığı için; hazır bulmayınca kendi yapabileceği için teknik nesne gözüyle bakılır. (...) Böylece, *teknik* nitelemesinin de belirttiği üzere,

25 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 834.

26 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 846.

teknik nesneler, ortaya çıkışı ve ortada görünmesi bakımından, daha açık söyleyelim, varolma nedeni ve varlığını sürdürmesi bakımından, insana bağlı, insanı hesaba katmayı gerektiren nesnelerdir.”²⁷ Teknik gerçeğin antropontolojik anlamı işte tam da buradadır. İnsan; teknikle ve teknolojiyle kendi olanaklarını, kendisi olmayanın olanaklarını açığa çıkarmak üzere işe koşar.

Tekniğin insanın “görme”, “gözlemlleme” “bilme”, “yapabilme”, “yapma”, “deneme”, “becerisini gösterme”, “uygulamaya sokma” gibi edimlerle somutluk kazanan varlığının başkalarına da açılabilmesinin temelinde üzerinde uzlaşılabilir bilim bağlamıyla olan ilişkisini de –günümüzde– gözden kaçırma gerekir. Tekniğin özellikle teknoloji olarak kendisini konumlandırışında bilimsel bilgi olmazsa olmaz olarak kendini gösterir. Bu noktada Nermi Uygur’un dile getirdiklerine bir kez daha kulak verelim: “Bilim-teknik ilişkisinde en yerinde yargı: bilim ile tekniği *birbirinden ayırmamak*. Bu, birkaç yüzyıldan beri gerçekten böyle. Özellikle günümüzün tekniğinde, bugün ‘teknoloji’ diye nitelenen teknikle, neyin bilim neyin teknik olduğunu birbirinden ayrı tasarlamak söz konusu değil. Nesnel bir olmazlık bu. Bu olmazı olur kılmaya yeltenmek, hem bilimin hem tekniğin gerçekteki varlık ve işleyişine uymayan; ikisinin de gerçekteki durumunu iyiden iyiye çarpıtan bir tutum.”²⁸ Nesnelleşmiş ya da öznelerarası bir durum kazanmış olan bilimsel bilgiye dayalı teknikler bütünü, bilimsel bilgide somutlanan *logos*’la çerçevelendiğinde, Heidegger’in deyimiyle *ge-stell*²⁹ kazandığında teknoloji olacaktır artık.

Fenomenoloji aracılığıyla varolanı anlamaya çabalayan Nermi Uygur’un dünyanın kültür bölgelerine yönelişi, kendini en çok Avrupa’yla olan ilişkilerinde belli eder. Her varolanı tüm kıyı-bucağıyla anlamayı amaçlayan bu felsefi duruşun bu kez yöneldiği varolan Avrupa’dır; Avrupa’yı “içi-dışıyla” anla-

27 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 860.

28 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 867.

29 Ayrıntılı bilgi için bkz. Martin Heidegger, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, Türkçesi: Doğan Özlem, 2. basım, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1998, ss. 62-63.

mayı ister. Katkılandığı, katkı verdiği Avrupa kültür dünyası onun her zaman ilgi odağı olmuştur. Felsefi kaygısını bu kez Avrupa’da, onu anlama çabasında somutlaştıran Nermi Uygur, yaşamı boyunca temel ilgi alanının “Batı” olduğunun hep farkında olmuştur. İlk basımı 1992’de yapılan *İçî Dışıyla Batı’nın Kültür Dünyası*³⁰ Batı’yı Batı yapanın ne ya da neler olduğunun peşine düşer. “Düşünme etkinliğimin önemli, hem de çok önemli bir kaygısı *Batı*. Görüş, eyleyiş, düşünüş yönünden, neler yapıp ediyorum diye, nerde açık-seçik bir bilinçle durasam, orda, işimin, dolaylı dolaysız *Batı*’da düğümlendiğini saptıyorum.”³¹ Sık sık yinelediğimiz gibi, nesnesini, imleneni en ince ayrıntılarına değin mercek altına alan bu düşünme tutumu, aynı zamanda felsefi düşünüşün en ayırt edici özelliği olarak kendisini gösteriyor. Sıradan kestirip atmaların, sıradan ketleyici genellemelerin her zaman karşısına çıkan Nermi Uygur, işlevsel kıldığı yaşantılarının eşliğinde, felsefi yönelimiyle Batı’yı mercek altına aldığı karşısına “birey, “akıl” ve “bu-dünya” kavramları çıkacaktır. Yaşantılar onun için son derece önemlidir; çünkü ona göre, “Fiziksel gerçekliğe ilişkin yönelişlerde algı neyse, kültür gerçekliklerini kavramada yaşantı o. Batı bir kültür gerçekliği olduğuna göre, ‘Batı’ya yönelen herkes gibi ben de, yaşantılarımın içinde kımıldanmaktayım.”³²

Antropontolojik tutum gereği aynı zamanda nominalist ya da adcı ontolojiden, varlıkbilgisinden yana olan ve her türlü özcülüğü reddettiğini ileri süreceğimiz Nermi Uygur, özcülük karşıtı tutumunu şu anlatımlarla gözler önüne serer: “Bir toplumun içine düşebileceği en korkunç kültür yanılgılarından biri, kendi değerlerine, beceri ve erdemlerine, başarı ve yüceliklerine, nedense, yüzkarası, utanç kaynağı, ayakbağı gözüyle bakması ise; öbürü bu değerlere aşılmaz, eşsiz benzersiz, biricik üstünlükler, yetkinlikler gözüyle bakmaktır. Her iki kültür yanılgısı, birbiriyle ne denli çelişik bir görünüme bürünse de, ortak bir

30 Nermi Uygur, *İçî Dışıyla Batı’nın Kültür Dünyası. Bir Deneme. Bir Tutam Değiş*, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1992; İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.

31 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 977.

32 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 983.

sonuca sürükler: Yanılgı, toplumu, başka kültürlerden verim sağlamaktan alıkoyup yavan ve kısır bir içekapanışta yalnızlaştırtıp kurutur.”³³ Bir insan gerçeği olan çokkültürlülükten yana olan ve çokkültürlüğün nasıl alımlanması gerektiğini *Kültür Kuramı*’nda³⁴ ayrıntılı olarak ele alan Nermi Uygur, kültür karşısındaki bağnazca tutumların insan dünyasını ne denli kısırlaştırdığını, darlaştırdığını sürekli olarak dile getirir.³⁵

Simone Weil “Okuma Kavramı Üzerine Bir Deneme” başlıklı yazısında şöyle der: “İşte günlük yaşamımızın her anında görüşlerde okuduğumuz anlamlar, böylece, sanki dışarıdan gelircesine bizi ele geçirir. Bu yüzden, dış dünyanın gerçekliği konusunda sonu gelmez tartışmalara girebiliriz. Çünkü dünya dediğimiz, okuduğumuz anlamlardır gerçek değildir. Ama sanki dıştan gelircesine bizi ele geçirir bu yüzden gerçektir.”³⁶ Nermi Uygur da dünyayı okur, görüşleri okur, ama en çok da metinleri okur; onun yaşama dünyasının en etkin edimlerini okuma-yazma birlikteliği oluşturur. *Tadı Damağımda: Bir Okur-Yazarın Kitap Okuma Serüvenleri*³⁷ Nermi Uygur’un kendi deyimiyle “özbükülüm”ünün³⁸ en ilginç ürünlerinden biridir. Kitabı, kitapla anlatmayı kendine ödev edinen yapıtta yaşantısallık olanca gücüyle kendini duyumsatır. Bir okur-yazar olarak “kendi beni”ne yönelen yazar, “başka”ya da okur-yazarlık aracılığıyla uzanır. Kitaplardaki anlamlar onu ele geçirir; şu satırlar kitabın özeti gibidir: “Geniş anlamıyla kitaplar: insanı, toplumu, doğa ve kültürü yansıtır yorumlamakta. Çok yerde buna ‘felsefe’ dendiğine göre. *Kitap felsefesi*, felsefe üzerine bü-

33 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 1095.

34 Özellikle bkz. Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, ss. 231-254.

35 Rémi Brague *Avrupa: Roma Yolu* (Çeviren: Betül Çotuksöken, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1995) başlıklı kitabında benzer tehlikeye dikkati çeker.

36 Simone Weil, “Okuma Kavramı Üzerine Bir Deneme”, Çeviren: Suğra Öncü, *Felsefe Tartışmaları 11. Kitap*, İstanbul: Kent Basımevi, 1992, s. 149.

37 Nermi Uygur, *Tadı Damağımda: Bir Okur-Yazarın Kitap Okuma Serüvenleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.

38 Bkz. Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 2. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 2581.

külen bir felsefe. İşte bu kitap da, sözcüğün bu hiç de böbürsüz anlamında, kendince bir kitap felsefesi. Felsefeymiş, değilmiş, adların önemi yok ama. Önemli olan: çepeçevre *kitap gerçekliğini*, bu gerçekliğe uygun düşen tüm yapıtları, bağlamları, değerleri ve yönelimleriyle, içten yaşayıp düşünmek; bu eylemi, dileyenlerle, seve seve paylaşmak.”³⁹

Okumanın, yazmanın tadına, lezzetine varanların, varmak isteyenlerin elinden bırakamayacağı bir kitap kısa adıyla *Tadı Damağımda*. Çünkü “Nermi Uygur yazar-okyanus olarak biz okurlarına, kendi deyimiyle okyanuslara, onlarca ırmak ya da dere; okur okyanus olarak da binlerce ırmak, dere bıraktı. Ona göre bu dereler onun deyimiyle bizler için aynı zamanda ‘çağrıdır’, ‘penceredir’, ‘insandır’, ‘aynadır’, ‘arkadaştır’, ‘besindir’, ‘gömüdür’, ‘sağlık yoludur’, ‘ağaçtır’, ‘denizdir’, ‘evrendir’. Dünyaya kitapla, okuma-yazma edimiyle ulaşan Nermi Uygur yazdığı, okuduğu, varolduğu kitaplarıyla, bizi de var kılıyor.”⁴⁰

İnsan-dünya-bilgi ilişkileri tek bir kavram, sözcük ya da terim altında toplanabilir mi? Varolanı, tüm insanlık durum ve duruşlarını kavramların çokluğuna taşımadan, yaşantısal olanı tümüyle öne çıkarmak, her şeyin itici gücünü tek bir insansal bağlama yerleştirmek isteyen Nermi Uygur, bu kez ben-ben olmayan, ben-başkası ilişkisinin tüm ayrıntılarını “sevgi”de toparlamaya çalışıyor. *Başka-Sevgisi*’nde⁴¹ bir bakıma adına tam da yakışır biçimde kendisi olan “felsefi” (*philo-sophia*) yönelimiyle, herkesi, her şeyi neredeyse *logos* haline getirdiği “sevgi”de buluşturuyor. Öyle bir ağıdır ki artık “sevgi” ağı, “başka”yla olan bütünleşmeyi göstermek için aradaki boşluğa bile yer yoktur; kitabın adını yazarken bile araya bağı kurmak üzere küçük bir köprü, bağ kurulmuş gibidir; neredeyse onlar ayrı yazılamayacak kadar birliktedirler, ayrılamazlar.

39 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 1131.

40 Betül Çotuksöken, “Sunuş”, *Yaza-Yaşaya. Nermi Uygur’un Anısına*, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Betül Çotuksöken-Yusuf Çotuksöken-Kaan Özkan, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 5. Kitaba yönelik betimlemeler için bkz. Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, ss. 1133-1150.

41 Nermi Uygur, *Başka-Sevgisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

Düşünme, konuşma, yazma ediminde alışlagelmiş kalıpların dışına taşmayı deneyen, özellikle *Güneşle*'den beri her aşamada keskinleşen denemeci yönelimiyle, yaşantıları her zamankinden daha çok öne çıkarmaya çalışır Nermi Uygur. Yaşantılar onun için hep bir sıçrama tahtası olmuştur; “şimdi ve burada” olan hep yaşantısaldır. *Başka-Sevgisi* bu bakımdan sanki bir kırılma noktası gibidir Nermi Uygur'un okur-yazarlık serüveninde. Nasıl ki yaşama dünyası karşısındaki duruşta “okurluk”-“yazarlık” ayrılamaz bir bütünsel, “başka”-“sevgisi” de ayrılamaz bir bütünlüktür. Nermi Uygur, *Başka-Sevgisi*'nde ve sonraki okur-yazarlık yaklaşımında tümüyle yaşantıları öne çıkaran, kavramı neredeyse aşmaya çalışan daha doğrudan, daha sezgisel bir yol tutturuyor; elbette “başka”ya ulaşmak için söz gereksinimi var; ancak bu söz yaşantılara doğrudan tanıklık eden bir söz. Buradaki söz öylesine dirileşiyor ki, sanki arasında hiçbir boşluk kalmamacasına yaşamayla bütünleşiyor. O zaman da bir bakıma, bilimin, sanatın, hatta kimilerince yapıldığı gibi, felsefenin tekanamlı kalıplarına elveda demek gerekiyor; çünkü yaşama dünyası bunlardan sürekli olarak taşıyor; sezgisel olan, duyuşsal olan tüm canlılığı ve kıvraklığıyla, ele avuca sığmazlığıyla öne geçiyor. İşte tam da burada bulunan ne? SEVGİ.

Neredeyse bilimi, sanatı, felsefeyi aşmaya yönelen, her birinin içerdiği kısıtları fark eden ve her türlü kavramsal ve benzeri sınırları aşmayı deneyen, deneyimleyen, karşılaştığı, karşıladığı durumları, varolanları salt kendi öznel dünyasındaki yaşanmışlıkların, yaşananların, yaşantıların birlikteliğinde içselleştirmeye çalışan “okur-yazar Nermi Uygur” her varolanı, her şeyi, her kültür ögesini, her insansal durumu ve duruşu bu kez “sevgi”de toparlamaya çalışıyor. Sanki şöyle bir yol çiziyor kendine: Kendisi ve kendisi olmayanla, kendisi ve başka'yla, başkasıyla olan ilişkinin o kadar çok yönü, ayrıntısı var ki, bu ilişki öylesine dallı-budaklı bir ilişki ki, alışlagelmiş kalıpların, kavramların, çerçevelerin, kasnakların, kapların sınırlarının içine sığmıyor, hep aşan, taşan, dışarıda kalan bir şeyler var. Sınırlar, kavramlar tek kişinin ister düşünmesinde, ister dilinde, isterse de bir bakıma öznelerin yaratısı olan her türlü bilgide, sanatsal üretimde kendine yer bulsun, her bir öznenin öznel dünyasındaki

sınırsız-sonsuz olanı tam olarak yakalaması olanaksızdır. Nermi Uygur'un kendisi-kendisi olmayan, ben-başka ilişkisinde belki de en büyük keşfi, ne olursa olsun yine de kendince kavramlaştırdığı “sevgi” belirlemesinde kendine yer buluyor.⁴²

Yönelineni, içe doğru ya da dışa doğru uzanışlarla alımlanan yaşananı, yaşantılarını söyleme dökmeninin, başkasının ilgisine açmanın itici gücünü “sevgi” oluşturuyor burada. Artık dar kavramsal sınırlar yetmeyecektir okura-yazara bundan böyle. Sevgi insansal yönelimin öteki adı olacaktır onun için; yaşamın kaynağı, yaşamının ana doğrultusu “sevgi”de özetleniverecektir. Sevgi bağlamında öyle bir kuşatıcılık söz konusudur ki artık burada, varolanla buluşmada sevgi-sevgi olmayan tek ölçü olacaktır: “Tasarlanabilecek her şeyle, ama var ama yok, herşeyle sevgi bağlantıları kurabilir insan.”⁴³ “Ben”, “ben-olmayan”, “ben-başka hen” ilişkisini öteden beri felsefi söyleminin ana yörüngesi olarak benimseyen Nermi Uygur, “ben”in “başka”yla, başkası”yla varolduğunun farkında. Çünkü ona göre “(...) ben, yabancı'yı, dış'ı, başka'yı benimseye benimseye ben olmakta. (...) Ardı arası kesilmeyen bir edinme, büyüme, başka'yla 'dolma' ürünüdür ben. İletişim iletişikle, aslında kendisinden- olmayan bir *biz'lenmedir* gerçekleşen.”⁴⁴ “Ben-ben olmayan” ilişkisini “sevgi” olarak belirlenen temel insansal yönelimde bulan Nermi Uygur, bu aşamaya gelişinin ardında neredeyse yaşamboyu süren bir öğrenim, öğrenme, eğitim etkinliğinin olduğunu farkındadır; onu eğitenler dil-kültür-tarih bağamlarıyla, buralardaki oyalanışlarıyla ulaştığı, kendisinin kıldığı “sevgi yiğitleri”dir. Bunlar kimler mi? “Hesiodos, Homeros, Herodotos, Empedokles, İskender, Sappho, Lucrätius, Vergilius, Yunus Emre, Mevlânâ, Fuzuli, Hafız, Ronsard,

42 Kavramların varolanı dondurduğu, bu nedenle de kavrama uzak durulması gerektiği tartışması belki de Nietzsche'den beri en yoğun tartışma bağlamı olarak felsefe tarihindeki yerini alıyor. Bu tartışmaya, felsefenin nasıl bir dille yapılması gerektiği tartışmalarını da ekleyebiliriz. Tekanlamlılık, çokanlamlılık tartışmaları da her zaman felsefenin gündemindedir. Kendi söylemini kuran her filozof, bu tartışmalarda yer almıştır.

43 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 2. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, ss. 1659-1660.

44 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 2. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 1678.

Shakespeare, Cervantes, Spinoza, Rousseau, Marx, Schopenhauer, Rimbaud, Bergson, Reich, Atatürk... Sevgide yolgöstericilerimin sevgili sevgi yiğitlerimin hepsini birbir saymıyorum. Sayamam zaten. Gerek de yok.

Anmadıklarına önem vermediğim sanılmasın. Öyle can-yoldaşlarım var ki aralarında. Sözelimi: Catullus, Ovidius, Abelardus,⁴⁵ Raimondus Lullus, Pascal, Gandhi, Breton, Valéry, Gide, Mayakovski, Jankélevitch, Chomsky... Daha da başkalarına gelince, onların hiçbirinden haberim yok diyemem. Ona ne kuşku: adını sanını bilmediğim tümen tümen sevgi yiğidi olduğu inancındayım. Kendi payıma çok yakınmaya hakkım yok belki, gene de ne denli uzun olursa olsun, kısa yaşam; ne denli açık olursa olsun, çerçeveli her özel yaşam.”⁴⁶

Sevgi yönelimi ona dünyaları açar; “başka-sevgisi” bir tür insansal duruş; ama öte yandan “ben-bağnazlığı” da başka bir insansal duruş; insan dünyasında bu da var, bu da gerçek. Kendini kurmanın, genişletmenin, dünyayı açmanın ve dünyaya açılmanın yolu “başka-sevgisi”nden geçerken, kendini darlaştırmanın, dünyaya kapanmanın yolu da “ben-bağnazlığı”ndan, sevginin karşıtı nefretten, tiksintiden geçecektir artık. “Gerçekliği, önemi, yapısı ne olursa olsun, kendinden saymadığı kişilerden, daha da başka varlıklardan, nesnelerden tiksindiği içindir ki, ergeç ben-bağnazı olur insan. Aynı şeyi öbür yüzüyle şöyle dile getirebiliriz: ben-bağnazı olduğu içindir ki, kendinden saymadığı kişilerden, nesnelerden, daha da başka varlıklardan ergeç tiksindir ben-bağnazı. Tiksindenmenin, azçok da olsa, bulaştığı sevgi biter; kolay kolay azla kalmaz zaten tiksindenme.

45 “(...) Ortaçağa özgü kültürün, özellikle de Batı Ortaçağının en ilginç kişilerinden biri Petrus Abelardus’tur. Bireyci ama toplumcu, dine bağlı ama insancı, geleneğin kutsal yazılarına saygılı ama insanı bağımsız kılan eleştirilere açık, coşkulu duygusal ama keskin akılcılıkla bezenmiş bir filozof kişiliği var Abelardus’un. Sevgi ve kavgayla örülmüş trajik yaşamı, diyalektik düşünme tutumu, insan ve ahlaka ilişkin görüşlerindeki bazı önemli çizgilerle bir bakıma (kuşkusuz bir bakıma) çağdaşımız gözüyle bakabiliriz ona.” Nermi Uygur, “Önsöz”, Betül Çotuksöken, *Petrus Abelardus’un Ahlak Anlayışı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988, s. 5.

46 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II/2. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 1718.

Bu bağlamda belirtilmesi gereken nokta şu: Tiksinmenin başgösterdiği yerde hızlı bir sevgi yitimi ağır basar. Aynı sonuç ters durumda da geçerlidir. Kısaca: tiksilmek, tümünden sevmektir; tümünden sevmemekse, tiksinektir.”⁴⁷

“İnsan açısı”nı ana kalkış noktası olarak benimsediği içindir ki antropontolojik yönelimli olduğunu ileri sürdüğümüz Nermi Uygur, *Bunalımdan Yaşama Kültürü*’nde insanın bunalımlı bir varlık olduğu savının yandaşı olurken, bu kez, *Başka-Sevgisi*’nde insanın ana yöneliminin, varlık karşısındaki duruşunun sevgi olduğunu savlar. Bu iki insan duruşunun daha derinlerde, daha ortak bir duruşta temellendirilmesi gerekir; bu ortak duruş “arada olma” olarak değerlendirilebilir. İnsanın arada oluşunun en somut görünümü doğa-kültür bağlamında kendine yer bulur. İnsan doğayla kültür arasındadır. Nermi Uygur’un ayrıca yaşantısal olanlara dayalı olarak görünür kıldığı gibi, insan çoğun, başka-sevgisiyle, ben-bağnazlığı arasındadır diyebiliriz. Ağırlıkların birinden ötekine kaymasında ya da geçmesinde eğitimin ne denli etkin bir rol oynadığı da açıktır. “Sevgi eğitimi” burada söz konusudur artık; ancak “İnsanları başka-sevgisine yöneltmek için akıl ister, – kimseyi zorlamayan bir akıl.”⁴⁸ Yine ona göre: “Önünde sonunda başka-sevgisine yönelmeyen eğitim: biryerden sonra kof bir tınlamadır.”⁴⁹

Kendi deyiimiyle “tek-görüşlü rahatlıklara” hiçbir zaman yakın durmamayı ilke edinmiş olan Nermi Uygur, varlık karşısındaki kendine özgü duruşunu, neredeyse tüm yapıtlarını bize bir kez daha anımsatırcasına şöyle betimler: “Kendimi bildim bileli ısınamadım tek-görüşlü rahatlıklara. Birdeyime, düşünme ve yaşama yoksulluğudur bu tür rahatlıklar. Bazı kolaylıkları olsa da, dünya’nın engin içerikli kapsamını, kolayından almanın çarpık sonucudur hepsi. Anlar-anlamaz birçok kişide ‘metafizik’ diye saygı gören rahatlıkların ötesinde benim yerim. Ancak

47 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 2. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 1870.

48 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 2. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 1897.

49 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 2. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 1898.

bölük-pörçüklük tarlalarında ‘rahat’ denebilecek soluk alıp veriyorum. Başka-sevgisiyle, benim için, başka birçok şey. Herşey değil belki; olsun. Şu soyut soyut ‘herşey’ de ne ki. Az değil somut somut ‘birçok şey’. Hele somut somut başka-sevgisiyle bir yaşayalım, birçok şey yaşayacağız.”⁵⁰

Salkımlar’da⁵¹ bir “Sinoplugil” olarak dünyaya uzanan Nermi Uygur, insanın varolan karşısındaki duruşunu çok anlamlılığı gözeterek, tüm ayrıntılarıyla ortaya koymayı, açık kılmayı dener; her şey onun düşünsel, söylemsel dokunuşuyla biricikleşir. Okur-yazarlığına, yaşantılarına herkesi ortak eden Nermi Uygur’un sunduklarıyla dünyaya artık bir başka gözle bakmaya başlayan okur, kimi zaman bir ağaçla, kimi zaman bir meyveyle, kimi zaman, zamanaşırı kimliklerle, bir doğa parçasıyla buluşur. Nermi Uygur’un son kitaplarında denemeci kimliği iyice öne çıkar; karşılaştıkları arasında sürekli olarak karşılaştırmalar yapar. Yine insan bağlamında biricikliklerden taşan ortak fenomenlere yönelir; çünkü düşünce kazılarında, derinlerde onu en çok uğraştıran, has bir felsefi tutum olarak, bir şeyi kendisi yapanın ya da yapanların peşine düşmektir. Bu “Sinoplugil” için de böyledir elbette; “Bir ‘Sinoplugil’i kendisi yapan nedir? Kuşkusuz burada ilk örnek, arketip etkileyici olacaktır; çıkış kaynağının özellikleri, özgül ayrımları belirleyici olacak ve bu özgül ayrımlar giderek taşınır, paylaşılr olacaktır. Yeni bir yakınlık, akrabalık türü doğacaktır: düşünce akrabalığı, kültür akrabalığı, yakınlığı. ‘Ben kimlerdenim?’ sorusunu soran herkes, bu tür bir düşünme kazısı yapan herkes kendisini daha iyi konumlandırmış olacaktır. Her türlü gerçeklik durumuyla sürekli bir biçimde hesaplaşma içinde olan filozof, kendi gerçekliğini, öznel dünyasını da sık sık gözden geçiren, ‘kim olduğu’ sorusunu sık sık dile getiren kişidir. Çünkü filozof, kendisine yönelik bilinciyle her türlü gerçeklik durumuna bakar.”⁵²

50 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 2. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 1931. *Felsefenin Çağrısı*’nın, *Kuram-Eylem Bağlamı*’nın, *Yaşama Felsefesi*’nin izlekleri de dupduru karşımızda yine.

51 Nermi Uygur, *Salkımlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.

52 Betül Çotuksöken, “Sinoplugiller ve Nermi Uygur”, *Felsefe: Özne-Söylem*, İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2013, s. 99.

Sinoplugil kimdir, ne yapar? “Bir Sinoplugil olarak Diogenes’i işte o yapan ya da kendisi yapan nedir?” Nermi Uygur iki başlık altında topluyor bunu: ‘Bağımsız karşı’, ‘Etkileme ustası’. ‘Bağımsız karşı’da kendisine yönelen filozof, etkileme ustası olarak başkalarına yönelir.”⁵³ Sinoplugil olmanın ortak paydalarını Nermi Uygur şu belirlemelerde gözler önüne serer: Bireye, doğaya, bu dünyaya, bağımsızlığa, özgürlüğe önem verme; bağımlılığı, özellikle maddesel olana bağımlılığı reddetme, dil kullanımına özen gösterme, kuram-eylem birlikteliğini yaşama dünyasında ilke edinme, hümanist bir tutumu benimseme, yapıcı eleştiriden yana olma, yalnız kalabilme erdemini gösterme, *aporia*’lara dolanma, özgül nitelikli olma.⁵⁴ Benzer ilkeleri edinerek “Sinoplugil” olarak dünyaya, dünyanın gidişine yönelen, uzanann Nermi Uygur’un dünyayı, kentleri, kültürleri, insanları, farklı zaman dilimlerini betimleyişi, yazarları okuma serüveninin incelikleri *Salkımlar*’da hepimizi sarıp sarmalar.

Yaşamı boyunca anlayışını, kavrayışını keskinleştirmenin gerekli ve yeterli koşullarının peşine düşen Nermi Uygur, dilini söylem olarak yeniden kurarken, denemede billurlaşan felsefi yönelimini kendisinden pay aldığı dile, özellikle Türkçeye gösterdiği özenle taçlandırır. Söz konusu çabasında bu kez doğrudan kendisi vardır: *Dipten Gelen*,⁵⁵ kendisinden, içinden gelendir; öncelikli olarak felsefenin en eskil buyruğunu, “Kendini bil!” buyruğunu kendine yöneltmiş gibidir:

“Ne diye kendimle böylesi uğraşıyorum?

Ne bu böyle dipten gelen?

Ne ki ben, -bir masal mı?

Ne denir bana, aptal mı, akıllı mı?

Neyim?”⁵⁶

53 Betül Çotuksöken, “Sinoplugiller ve Nermi Uygur”, *Felsefe: Özne-Söylem*, İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2013, s. 102.

54 Betül Çotuksöken, “Sinoplugiller ve Nermi Uygur”, *Felsefe: Özne-Söylem*, İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2013, ss. 107-110. Ayrıca bkz. Betül Çotuksöken, “Sinoplu Diogenes ve Nermi Uygur”, *Anadolu’da Felsefeye Yolculuk II. Sinoplu Filozof Diogenes*, Yayın Hazırlayanlar: Harun Tepe-Betül Çotuksöken, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2015, ss. 109-117.

55 Nermi Uygur, *Dipten Gelen*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

56 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 2. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 2262.

Ben kimim, ben neyim sorusu ona göre dipten gelen bir sorudur; bu, ben bilincidir aynı zamanda. İnsanlığın tüm durumlarını-duruşlarını bu soruların yanıtlarında yakalamak olanaklı görünüyor. Öncelikli olarak soruları sormak gerekiyor:

“Evrenin bugüne dek oluşumunda
süregiden doğal depremleri
önlemek ne denli olası değilse,
özümün özünden sorduğu soruları
önlemek de o denli olası değildir.”⁵⁷

diyen Nermi Uygur, hepimize örneklik ediyor; hepimiz gerçekten durup düşünmeliyiz kendimiz, isteklerimiz, eylemlerimiz, ilişkilerimiz, onların ardındaki değerlerimiz, ilkelerimiz, durumlar karşısındaki duruşlarımız üzerinde.

Kendine yönelik ilgisini *Denemeli Denemesiz*’de⁵⁸ bu kez yazarlığıyla doğrudan doğruya bağlantılandıran Nermi Uygur, en ince ayrıntılarına kadar yazma uğraşının hesabını veriyor. Öteden beri hep bir “entellektüel soyağacı”nın, kendi deyişiyle “düşünce akrabaları”nın peşine düşen Nermi Uygur, “okumak”la “yazmak” arasında olduğunun farkındadır; her iki edim de onun yaşama gücüdür, yaşama kaynağıdır. Okumak da yazmak da “dipten gelen” bir duruştur onun için; okumak da yazmak da “başka”ya uzanmaktır aslında. “Yazmak: açık-seçik bilincimle sallantısızca görüp yaşadığım; işleyişine tüm varlığımla tanık olduğum eylemlilik. Bilmediğim pekçok-yö-nü-katı-boğumu varsa da, hani hiç hiç bilmediğim birşey değil yazarlığım: Olanca varlığımı *kımıldatan* böylesi ‘dipli oluşumun’ ille de bilinçaltı türünden bir veri olması gerekmez ki. ‘Veri’ye sığar mı yaşam! ‘Altı’ olan verisel bilinç türünden ‘bir yer’e kapatılabilir mi yaşam? Bilinçmiş, bilinç-altıymış, aşar bu gibi şeyleri. Nitekim yazarlığı, tıpkı yaşam gibi, diplerden bir kaynaklanma diye anlamam, yaşamı gizli ve kurumsal birşey diye değil, apaçık bir somut gerçeklik diye duyduğumu belgelemekte. Kendi açımdan bakınca: yaşamak ne denli gizemse yazarlığım da öyle; yaşamayla *birlikte* yaratılmış bir gereksinim. Yazma işimi an-

57 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 2. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 2255.

58 Nermi Uygur, *Denemeli Denemesiz*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

cak böyle bilip yaşıyorum."⁵⁹ Baştan beri de Nermi Uygur'da saptadığımız gibi, felsefenin söylemi denemedir.⁶⁰ Denemeyle sağlanacak katkı bir "özbükülüm"⁶¹ olacaktır.

Dilbilimcilerden de öğrendiğimiz gibi, insanın konuşan varlık olması, sesin "söz" haline gelmesi insan-dünya-bilgi ilişkisinin de zembereğini oluşturur. Söz, ilkin ses olarak, Ferdinand de Saussure'ün deyimiyle, işitim imgesi olarak, ardından da yazı olarak varlığa uzanır; varlığın "şimdi ve burada" olan yanını aşar, zamanın gelecek boyutuna yönelir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran da onun yazı yazan olmasıdır; bu noktada artık yazmak, varolmak, yaşamak demektir.

Nermi Uygur *İçimin Sesi*'nde⁶² bir kez daha dile dokunur. Ona göre yazıyı yazı yapan, sözdür; insan bir söz varlığı olarak, konuşan-yazan olarak kendine ve kendisi gibi olanlara (insan), insan dışındaki her şeye (dünya), öteki yazı biçimlerine, olanaklarına (bilgi) yönelir. İnsan dille kendisine ve başkalarına yönelen, uzanan bir varlıktır. Sözcüklerle bir iletişim ilişkisine, yine yazı yoluyla, hatta mektup yoluyla girmeyi deneyen Nermi Uygur'a göre sözcükler yoksa insan da yoktur. "Siz olmasaydınız ben de yoktum; tek ben mi, tüm türdeşlerim yoktu, hiçbirimiz yoktuk: dönüp dolaşıp sözcüklere dayanır yazarlık. Herkes yazar değil ama. Düpedüz insan-olmak da sözcüklerin damgasını taşımaktır. İnsan varlığının *en önemli* kurucu-ögesidir sözcükler. Neysem, sözcüklerle oyum; ne olacaksam, sözcüklerle olurum. Gerçekliğim de olanağım da sözcükler. (...) Sınırlarımı çizen sizsiniz. Sizlere başvurmadan hiçbir aydınlığa erişemem: Nesne sizinle nesne, süreç sizinle süreç, gerçeklik sizinle gerçek, güven sizinle güven. Doğru'nun, güzel'in, iyi'nin hertürlüsünde çokça sizin payınız var."⁶³ Ancak insan dilden, dil insandan sorumlu-

59 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 2. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 2434.

60 Ayrıntılı bilgi için bkz. Betül Çotuksöken, *Felsefi Söylem Nedir?*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2010.

61 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 2. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 2589.

62 Nermi Uygur, *İçimin Sesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

63 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-II / 2. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 2589.

dur; yalnızca bir biçimde insanı dile, dili insana indirgemek doğru bir tutum değildir. Bu da Nermi Uygur'un insan-düşünme-dil bağlantısını indirgemeci bir anlayışla değil, karşılıklı bağlantı, ilişkisel bağlılık çerçevesinde kurduğunu bize göstermektedir. Çünkü indirgemeci tavır, insanı ve onun tüm ilişkilerini güdükleştirir. İnsan-dünya-bilgi/dil ilişkisi, insan-sözcük ilişkisinde somutlaşır; insan yaşamını sözcüklerle sürdürür.

Bir yandan anadilin bağlayıcılığını⁶⁴ dikkate alan Nermi Uygur, bir yandan da dil bağınazlığından kaçınmaya gündeminde yer vererek, bu iki ağırlık noktasını dengelemeye çalışır. Bu tutum, dil bakımının başka bir göstergesidir aynı zamanda. Böyle bir dil özeni, hatta demokrasinin de yolunu açacaktır ona göre. Dil üzerinden, dille, dil aracılığıyla, aslında insanı anlamaya, kavramaya çabalayan ve dil varlığı olarak insanı ölçüt kılan Nermi Uygur'a, insan felsefesinin, hatta antropontolojinin ve böyle bir yaklaşımın anadayağını oluşturan hümanist metafiziğin bir temsilcisi olarak bakılabilir.

Eşekler, İkindiler, Yetişimler. Üç Kitap. Deneme,⁶⁵ Nermi Uygur'un yazarlık serüveninin son kitabıdır; son denemedir; denemeyle "sarmaşdolaş"tır onun yaşamı. Özellikle kitaptaki üçüncü kitap, Nermi Uygur'un eğitime, yetişime ne denli önem verdiğinin göstergelerinden biridir. Aslında onda, insan felsefesi, dil felsefesi, kültür felsefesi, eğitim felsefesi, tarih felsefesi, devlet felsefesi, toplum felsefesi, sanat felsefesi, siyaset felsefesi, felsefenin felsefesi (meta-felsefe) iç içe girer; bütün bu konular onda gerçekten "sarmaşdolaş"tır. Son yapıtının "Yetişim, Yetişimler" bölümü, büyük ölçüde dile dayalı kültür ortamında gerçekleşen eğitim etkinliklerine ilişkin ayrıntılı düşünceler, değerlendirmeler, yorumlamalar toplamıdır. Ona göre "Yapısal bir içiçe örgülenme kültür-eğitim birliği. Her kültür kendine özgü eğitimi de birlikte getirir; kültürü ayakta tutan eğitimidir. Öteyandan: kültür edinmek eğitimden geçmektir. Varlıkça birbirine yaslanır bu iki gerçeklik. Biri yoksa öbürü de yoktur. Hiçbiri öncelik savı güdemez. Hattâ

64 Nermi Uygur, *Bütün Eserleri-I*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.

65 Nermi Uygur, *Eşekler, İkindiler, Yetişimler. Üç Kitap. Deneme*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

birçok durumda kuşatıcı bu gerçeği: kültür ile eğitimi bir ve aynı şeyin iki görünümü diye yorumlamak büyük bir abartı sayılmaz.

Kuşkusuz bu yalnızca tektek uğraş (meslek) eğitimi için değil, ondan kat kat yoğunlukla, *insan-olma kültürü*, yani *yetişim* diye adlandırdığımız o hep gözde kalması gereken varoluşumuz için de doğrudur.”⁶⁶

Nermi Uygur’un okur-yazarlık ya da insanlık serüvenini Maltepe Üniversitesi’ne bağışlanan kitapları için açılan “Prof. Dr. Nermi Uygur Kitaplığı”nın açılış töreninde yaptığım konuşmadan seçtiğim bir bölümle noktalıyorum: “Doğa-kültür ortak paydasında kendisi olan insan, aslında yaşamboyu insan-olmayı gerçekleştirir bir serüven gibi. Toplumsal ve tarihsel olan çerçevesinde, dil ortamında, özellikle de bağnazlığa kurban edilmeyen anadil ortamında gerçekleşen eğitim-kültür ilişkisi, eylemsel yönüyle ortaya çıkmazsa ya da eyleme dönüşmezse hiçbir anlamı yoktur. İnsan-insan ilişkisini ‘başka sevgisi’yle, ‘paylaşma kültürü’yle, ‘birlikte yaşama alışkanlığı’yla, ‘vazgeçme yüceliğini gösterme’yle, ‘insan-olma ödevini gerçekleştirme’yle örgülemeye, dokumaya çalışır Nermi Uygur.”⁶⁷

Betül Çotuksöken

Güven-Çotuksöken Kitaplığı

Kurtköy-İstanbul, 13 Ağustos 2017

66 Nermi Uygur. *Eşekler, İkindiler, Yetişimler*. Üç Kitap. Deneme, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 3126.

67 Betül Çotuksöken, “Nermi Uygur’un Felsefi Söyleminin Temel Konuları”, Prof. Dr. Nermi Uygur Kitaplığının Açılış Töreninde yapılan konuşma, Maltepe Üniversitesi, 11.03.2006.

YAŞAMA FELSEFESİ

Önsöz

Yaşama Felsefesi, somut soyut tüm boyutlarıyla insan yaşamının içine dağ yarıklarından iner gibi inmektir.

İnsan yaşar. Bitkiler, hayvanlarsa yalnızca canlıdır.

İnsan niçin, neye göre, nasıl yaşadığını araştıran bir varlıktır.

Birbakıma herkes yaşama-filozofudur. Her insan yaşaması ayık uyur, bilinçli bilinçsiz, iyi kötü – yaşama sorularına, hiç olmazsa bir bölümüyle, insanın kendisinin verdiği bir yanıttır.

Susulan yerde felsefe barınmaz.

Hazır felsefe sevenlerin ne kendilerini ne de felsefeyi sevdikleri söylenebilir.

Sorusuz sorgusuz herkesin sevdiği bir felsefeyi benimseyen: ya düşünme tembeli, ya düşünme korkağı, ya düşünme emeklisidir.

Yaşanmamış felsefeden yaşama-felsefesi olmaz.

Felsefeyi sevmek, felsefe yapmakla kuru lâf olmaktan çıkar. Felsefeyi sevmediğini söyleyen bile felsefe yapıyorsa birbakıma felsefeyi seviyor demektir.

Dört yana sözümona bilgelikler savurmak başka şey, eli ayağı düzgün bir yaşama-felsefesi ortaya koymak başka şey.

Felsefeyi sevmek felsefeyle varolmaktır. Felsefeyle varolmak içince felsefede yokolmak gerekir.

Düşündüğünü düşünmediğini, yaptığını yapmadığını apaçık bilerek, kıyıbucağın hesabını vererek gerçekleştirmektir felsefe. Aynı şey yaşamak, eylemek, insan-olmak için de geçerlidir. Bu yönden bakınca özel bir uğraş, öbür uzmanlıklar türünden bir uzmanlık değildir felsefe.

Kendi yaptığı maymuncukla tüm güçlük kapılarını zorlayan filozof, giderek maymuncuğu kullanabilmek için gereksiz kilit yapımına geçer.

Yalnızca kafaya değil tüm insana yantutmazlıkla seslenen filozof, çoğun uzmandır, bilgindir, hekimdir, dosttur da.

Bir filozofu, belki de en iyi, kendine yasakladığı sorularla tanımlayabiliriz.

Yaşama bir oynusa, filozoflarla bilginler bu oyunun kurallarını koyan ya da arayıp bulan kişilerdir, – ne yazık ki çok kez oyundışı kalırlar.

En büyük bilgisizlik, bilgili bilgisizliktir.

En büyük bilgi, bilgi diye bilinenlerden başka bilgilerin de olduğunu bilmektir.

Felsefe bilginleri ile felsefe bilenleri birbirine karıştırmamak gerekir.

Kendi felsefesini aramayan, felsefeyi sevdiğini söylemeye kalkışmasın. “Herkes yeni bir felsefe bulamaz ki; olanla yetinmem gerek” diyense, hem kendisini hem başkalarını kandırır.

Kendin ortaya koymamış da olsan, kendi felsefeni içtenlikle yoğurup özümsemen gerek.

Felsefe – türkü birbakıma; yarım ağızla söylendikçe ne kulağı, ne gönlü, ne kafayı doyurur.

Başka alanlarda olduğu gibi felsefe de en iyi öğretici, daha çok çalışma hevesi uyandıran öğreticidir.

Filozof, akılla gidilebilen yere akılla gitmeli; akılla gidilmeyen yere akılla gitmeye kalkışmamalıdır.

Yaşama-felsefesinde büyük sorunların çoğalmasını istemeyen, küçük sorunları savsaklamak alışkanlığından vazgeçmelidir.

Yaşamaya ilişkin bilgilerden pekçoğunun tutunup benimsenmesi, içten denenip gerçekten yaşanmasına bağlıdır. Bu tür bilgilerin çilesini çekmeyen değerini anlayamaz.

Felsefe-bilinciyle birlikte birbakıma yeni bir yaşamaya ayılır insan. Bazı şeyleri yeniden anlar, bulur, öğrenir: tat, alışkanlık, – ölüm.

Yaşamanın okulu yok. Ya “okullar”, ilkinden yükseğine? Olsa hepsi de hazırlık okulu.

Yaşama-felsefesinde en yakıcı soru, gerçekten çözmek isteyip de çözemediğimiz sorudur. Böylesi bir soruyu çözeneyse, (azılı düşmanımız bile olsa) dörtelle sarılmamız gerekir. Düşmanım çözdü diye benimseyip yararlanmadığım çözüm – sağduyumu

yitirmedimse – o çözüme ilişkin sorunun benim için önemsiz olduğunu kanıtlar.

Doğru değil ama şimdiyedek denenmiş biçimleriyle ola ki felsefenin işi bitiktir. – Denenmemişleriyle durum ne, peki?

Nermi Uygur

Dağcı

Herkesin yürüdüğü yollarda yürümeyenlerin evrenidir dağlar.

Kendi yolunu kendi yapan kişidir dağcı.

Yalnızlığı sevmeyen dağa çıkmazın.

Yüce dağlar, dik dağlar, korkunç dağlar, kutsal dağlar, tek dağlar, dizi dağlar, yakın dağlar, uzak dağlar...

Çalım için dağa çıkmak, – çalım için yazıp çizmek. Çıkılmasa da, yazılmasa da olur.

İnsan yaşamının boyutlarını zenginleştiren bir serüvendir dağcılık. Bu olanağa sırt çeviren dağcının süsten başka birşey değildir sırtçantası.

İnsan biryana, dağda en önemli öge ne taşır, ne toprak, ne kar, ne buz, – havadır, hava.

Dağ Türküsü

Türkü söylemenin belki de en güzel, en doğal dürtüsü, önüne geçilmez bir istekle, nasıl olduğunu pek anlamadan, birden bir türkü tutturmak, tadını çıkara çıkara söyleyip gitmektir, – amaç türkünün sürmesidir, türküyü sona erdirmek değil.

Dağa tırmanmak da türkü söylemek. Doruğu ele geçirmek için dağa çıkanlar dağdan birşey anlayamazlar. Gerçek dağcı, dağı sözümona bitirmekten çok dağda geçen zamanı seven kişidir. Dağcı, olanca varlığıyla dağda yaşadığı zamanı üstün tuttuğu içindir ki dağa tırmanır. Doruk ancak dağda yaşanan zamanın bir parçası olarak önemlidir. Dağ, doruk değildir.

Dağcı doruk için değil kendisi için, dağdaki-kendisi için dağa çıkar. Doruk birbakıma, dağ yaşamının aracıdır. Dağa, doruğun aracı gözüyle bakamaz dağcı. Dağcının amacı: kendini bulmak, kendini bilmektir. Belli *birşey* için değil, yeniden doğmak için çıkılır dağa.

Sevgi, dostluk, şiir, yetişim, felsefe, din, bilgelik de öyle – ille de *birşeyin* aracı diye yorumlanınca özden zehirlenirler.

Yorulup dinlenmek, görüp tanımak, bulup güçlenmek isteyen dağcılara kuştan hafiftir sırta yüklenen çanta.

Dağ uzaktan yükseltir: ötelere bakarken başını kaldırman gerek.

Dağ yakından alçaltır: tırmanırken, bakmasan bile gözlerini ayakuçuğlarından ayırmamak zorundasın.

Dağa çıkmak, doğa yüzeyinde dolaşmaktan çok doğanın içine inmektir. Dağın hakkını ne denli verirsen o denli doğanın derinliklerine inmiş olursun.

Dağları anlamak için tepelerle yetinmeyip mağaralara inmek gerekir. Dağ ne denli yüksekse mağara o denli derindir.

“Dağ” Deyince

“Dağ” deyince taş-toprak yığınlarının yığın yığın üstüste yığılmasını anlamamak gerek. Dağ, toprağın salt toprak olmayı silkip atmak için gösterdiği çaba diye yorumlanabilir. Ne var ki dağın topraktan başka bir dili olmadığından, amacını gerçekleştirmek için topraktan başka bir yardımcısı yoktur. Ozanları andırır bu bakımdan dağlar, sözcüklerin ötesine geçmek için sözcükleri sözcüklerle anılaştırmaktan başka bir seçeneği olmayan ozanları.

Ozanlarda söz nasıl türküleşirse, dağlarla toprak türküye dönüşür.

Dağ da insan: Onun da bizim gibi başı, ağzı, sırtı, boynu, alını var.

Belki

Belki dağlar özlemle Tanrı'ya yaklaşmak isteyen taşın toprağın göklere uzanışıdır. Ama çok geçmeden yerle göğün birleşmeyeceğini gören dağlar dizi dizi diz çöküp yalvarmaya başlarlar.

Dikduruş

Dağ ile dikduruş arasında gizli bir anlam alış-verişi sezmemek elde değil: İnsan-olmada dikduruştan önemli pekaz şey var. Ellerimizi sürünüp emekleme aracı olmaktan kurtardığımız an beynimizi yerde sürünmekten kurtarıp uygarlık aşamasına girdik.

Birbakıma, cansız denen doğa da dağlarla dikduruşa erişti: Dağ diye birşey olmasaydı “yüksek”, “yukarı”, “üstün” sözcüklerinin ya da akrabalarının dile-getirmeye çalıştığı o eşsiz kavram-bölgesinin insan için somut bir anlamı olmayacaktı. Yaşamının saygınlık gören bazı kesintileri özünü yitirecek, içi boş birer kalıp durumuna düşecekti.

Güzel görünümünün *gerçekten* tadına varmak için, nice nice bayırlar tırmanıp yükseklerle çıkmak gerek.

Uzaktan bakınca iri sorunlar gibidir dağlar, çoğun yüreksiz kırlarlar insanı. Oysa zaman yitirmeden davranmak gerekir: – Kalk yürü!

Bükümlü Düşünce

Düşünme genellikle dışa dönüktür: düşüncede çoğun düşünce-olmayan birşey dile gelir. Değişmez kural değildir ama bu. Kendini de konu yapabilir, yapmalıdır düşünce. Düşünce, yalnızca nesnelere atılan bir ok değil, kendi üzerine bükülen bir yaydır. Düşüncenin düşünce *olarak* kendine özgü bir anlamı, kapsamı, sınırı, başarıyı araştırması büyük yarar sağlar. Uygarlığın en seçkin birkaç doğrultusundan biridir araştırma.

Düşünceler

Kimi: durup dururken çakıverir, yakar, aydınlatır.

Kimi: parlarken söner, iz bile bırakmaz.

Kimi: çalışıp çabalarsın, bağırıp çağırırsın birtürlü gelmek bilmez.

Kimi: kovarsın gitmez.

Kimi: sımsıkı kapatırsın kendini, gene de içe sızar.

Kimi: gelir gider, gider gelir, gelir gider...

Kimi: bakar büyütür, okula gönderir, sokakta gezdirir, alanlarda dolaştırırsın, gene de adam olmaz. Günün birinde bir bombaya dönüşüp öz-bilinci yakıp yokeder.

Kimi: umutsuz, biryana atarsın, bir de bakarsın, günün birinde, kıvrılıp kaldığı bilinçaltında en güzel çiçeklerle bezenmiş.

Pekazı, pekazı düşüncelerin: doğar, büyür, gelişir, serpilir, olgunlaşır, meyve verir.

Öyle bir çiçek ki düşünce, – su, hava, toprak, yel, ısı, nem, güneş... herşey upuygun, tam kıvamında olacak herşey.

Yetmiyor gene de. Sonra gereken ne peki? Beklemek, özellikle beklemek, hiçbirşey yapmadan beklemek.

Şaşılacak şey şu ki, her yüzyılda insanı gerçekten hayran bırakacak nitelikte beş-on özgün çiçek boy atıp geliyor.

Düşünce, başıbozukluk anlamında özgürlük değildir. Herşeyden önce düzgün düşünmek gerek; buysa çekidüzen ister.

Boyutlarını genişletmek için zaman zaman deliliğe özense bile, düşünce olmaktan çıkmak istemeyen düşünce, kendi de koymuş olsa, birtakım kurallara uymak zorundadır.

Doğuştan bazı yatkınlıklar olmadan gerçekleşmese de öğrenmeye dayanan bir insan başarısıdır düşünme. Evde, sokakta, okulda, işyerinde, olaylardan, başkalarından, özbenden, yanıla düzeltere öğrenilir düşünme.

Düşünmenin öğrenmekle alıp vereceği olmadığını söylemek için insanın (düşünme diye birşeyden az çok haberi varsa) düşünmeyi öğrenmiş olması gerekir. Oysa düşünme hiçbirzaman tam bir yetkinlikle öğrenilemez.

Büyük düşünürler bile birbakıma düşünme-öğrencisidir.

İşler yolunda gitmeyince kafa pek işlemiyor. İşler yolunda gitti mi de, düşgücünü yardıma çağırıp işlerin sarpa sardığını tasarlamayınca kafa işlemek istemiyor.

Bizim gibi düşünenleri, en güzel nitelemelerle bezeriz: akıllı, anlayışlı, iyi, soylu, yüce...

Bizim gibi düşünmeyenleri en aşağı erdemsizliklerle batırırız: akılsız, kör, kötü, erdemsiz, zavallı.

Benim gibi düşünmeyenlere çok şey borçluyum: Bana tabantabana karşıt olsalar da, benim düşündüklerimi çürütmekten başka bir amaç da gütmeseler, hınca kapılmaz aklımı kullanırsam, düzgün düşünmenin büyük ölçüde koşulu, vazgeçilmez yardımcısı onlar. – İçtenlikle böyle düşünüyorsak, düşündüklerimize belbağlanmasını istemeye pek hakkımız yok.

Önemli olan düşüncelerimizle karşımızdakini tutsak almamız değil, onunla *birlikte* düşünmemizdir.

Bir düşüncenin *benim* olması, gerçekten olgun olmasını gerektirmez. Ne var ki olgun bir düşüncenin *benim* düşüncem olmasına çalışmalıyım. Buysa düşünürken çok kez başkalarına başvurmamı kaçınılmaz kılar. Ne var ki bunu hiçbir yanduyguya kapılmadan, seve seve yapmak gerekir.

Düşünmek herşeyi ille de sorunlaştırmak diye anlaşılacaksa, eksik olsun öyle düşünme! Neye yönelirse yönelsin, yoneldiği şeyi önünde sonunda çarpıtıp yoksullaştırır, tadından eder böyle bir düşünme; ille de yanıt, giderek kesin yanıtı varmak ister de ondan. Soru-yanıt bağına kaçınılmaz bir yargı diye benimseyen düşünmelerse, ergeç birkaç kavrama, çok kez önyargıya tutsak edip güdükleştirir insanı. Oysa düşünme, genellikle düşünme diye bilinen alışkanlıklarla işlemleri aşmaktır.

Yanlış Bir Düşünme Politikası

Nesneleri, olayları, durumları, ilişkileri, süreçleri tek bir açıklama kalıbına sığdırmaya yeltenmek, hem dünyayı darlaştırmak hem insanı küçültmektir. Açıklama güzel şey, – çeşitli açıklama yolları olduğunu bilen için ama. Örneğin, ağaçların yeşilini “ışın bileşimi” başlığı altında topladığımız belirli bir düşünme işlemiyle kendimize aydınlık kıldığımızı söyleyebiliriz. Bu, yararlandığı yöntem, kotardığı deneylerle fizik bir aydınlatma olarak saygıdeğer bir başarıdır, kuşkusuz. Ne var ki bu açıklayışın biricik geçerli yol olduğunu savunmak, pekçok kimse bu yolun yolcusu olmaya özense de, insanı çileden çıkaran bir tutumdur aslında. Hele ağaçların yeşilini: Güneşle dalların evlenmesi diye tasarlayan ozanları; yeryüzünün güzellik bezeği diye anlayan ressamı evrende yeri olmayan kişiler diye görmek, son derece üzücü bir açıklama tutumu. Ne yazık ki çoğun yanlış eğitim bu tutumu doğal bir yazgıymış gibi benimsetmeye çalışmakta.

“Bu soruyu ilk ben düşünmek isterdim” demedikçe bir soruya eğilmenin ne önemi var? Çözümü olmasa da, evreni o sorusuz

tasarlayamıyorsak, o soru olmadan evren cansıkıcı bir anlamsızlıkta, evren o sorudan ötürü yaşanmaya değer bir evrense – işte o zaman o soruya kendimizi vermeliyiz.

Böyle sorular var mı, peki? İşte eğitimin önemli görevlerinden biri, insanı bu yolda bilinçlendirmek.

Düşünmeye başlamadan önce benimsediğin sonucu, düşünmenin bitiminde ne yapıp edip elden bırakmayacaksan hiç düşünme daha iyi.

Yıkım

Bütün yıkım şurdan geliyor: önce herşeyi doğal birliğinden çekip tektek ele alıyor, sonra da birbiriyle olan ilişkilerini ortaya koymak için akla kararı seçiyoruz. Sözelimi: düzgün düşündüğümüzü sanıp insan'ı toplumdaki ayırıyor, sonra da toplumla bağlarını bulmaya çalışıyoruz; öğrenciyi öğretmenden ayrı tasarlıyor, sonra da birbirlerine yaklaştırmaya savaşıyoruz. Yeşil yaprağı güneşten ayrı ele alıyor, sonra aralarındaki bağı kurmaya kalkışıyoruz. Oysa herşey birbiriyle kaynaşmış, herşey birlikte, herşey, varlık gereği bu böyle, canlıyla cansız, insanla toprak, havayla ateş, ölümle yaşam.

Düşünmek, bir çeşit borçlanmaktır. Bu tür borcu yanlış'la öderiz; karşılığında doğrular sağlarız ama.

Düşünme-Ekonomisi

Her çağın, her dönemin kafaya çivi gibi saplanan sözcükleri var. “Tanrı”, “akıl”, “uzay”, “devrim”, “çevre sağlığı”, “barış” gibi kavramlar bunlar. Konuşmadan eylemeye tüm yaşama, ayrıntılara dek bunların dolayında dönüp biçimlenir. İşte “ekonomi” de bunlardan biri, birkaç yüzyıldanberi yoğunluğu hızla artan bir miknatis gibi etki alanına çekmedik birşey bırakmıyor. Seks'ten din'e, dostluk'tan eğlence'ye, eğitim'den yönetim'e her kesime çekidüzen veren o. Ernst March'tan beri “düşünmeye” de elattı, yakında yüz yaşında “düşünme-ekonomisi”.

Az çabayla çok bilmek – dönüp dolaşıp böyle tanımlanıyor düşünme ekonomisi. Açıklamalarını yalın tutacaksın, her yönüyle evrenin yapısı yalındır da ondan; bunu yaptın mı düşünce-ekonomisine uyuyorsun demektir; herçeşit bilmede, herçeşit kültür dalında geçerli bir ilkedir bu.

Aslında sorarsanız, alabildiğine abartılıyor düşünmede ekonomi. Ekonominin başka işlerdeki yeri, önemi yadsınamaz ama bu böyle diye düşünmeyi de ekonomiye zorlamak, düşünmeyi birbakıma ekonomiye tutsak etmek ne ekonomiye ne düşünmeye yararır. Gerçi boş lâf, gereksiz ayrıntı düşünmeye de ekonomiye de zararlıdır. Gene de düşünme-ekonomisini taşıyan anavarsayımın, sanıldığı gibi şaşmaz bir dayanıklılığı yok: Kesin bir veri değil evrenin yalın olduğu; tam tersine, sonu gelmez tartışmalar boşandıran bir sanı bu. Ayrıca: görelî bir kavram “yalınlık”; “neye göre yalın?” – diye sorar sormaz bulanıveriyor işler: bakışaçısına göre değişip çelişmeden çalışmaya sürüklüyor insanı yalınlık. Düşmeyi çevirince odamın elektrikle aydınlanması ile televizyon camında sesli-sözlü birtakım görüntüler görmem arasında, yalınlık yönünden, genellikle bir ayrım gözetiriz. Bu bağlamda aydınlanma olayının görüntü olayından daha yalın olduğunu söyleriz çekinmeden. Oysa tavandan sarkan lambanın ışık saçması, birbakıma, son derece karmaşık bazı matematik, teknik, fizik kuramlarıyla dizi dizi deney ve işlemlerin sonucu.

Matematik, bilim, teknik biryana, din, toplum, insan gibi kesimleri de, ne denli deşersek deşelim o denli yalınlığa meydan okuyan varlık-alanları. Birbakıma insan yalın bir varlık. Oysa beyin zarının küçücük bir gözeneği bile inanılmaz oranda karmaşık bir gerçeklik. Hele sanat, – ya şiir?

Gel de Genç Abdal'ın:

Sakla kulum beni, saklayım seni

dizesinin anlamını, gülünç olmadan yalın bir biçimde açıkla.

“Düşünme-ekonomisi” kendi kendini çürüten bir deyim. Daha kavramın öziçeriği ekonomik bir tutumla yalınlaştırılmayacak kadar karmaşık.

Düşünme-ekonomisine gücü herşeye yeten kuşatıcı bir ilke diye bakmaktansa, araştırmaları başlatıp ileri götüren, zaman zaman

başarıyla kullanılabilen yararlı bir gereç gözüyle bakmamız yerinde olur. Nitekim bir düşünceyi hem doğru hem ekonomik olmaya zorlamak yanıltıya düşmektir. İki düşünceден biri ekonomik ama yanlış, öbürü karmaşık yapıli ama doğru ise, düzgün düşünmeden uzaklaşmak istemiyorsak, ekonomik düşünmeyi bırakıp doğru olana belbağlamamız gerekir. Sağlam düşünmek, çok kez yalınliktan kaçınıp karmaşık düşünmeye dalmaktan çekinmemektir.

Düşünmede ekonominin gücünü abartmamalıyız. Aşırı ekonomi nasıl nekeslik türünden bir eylem ve ahlak erdemsizliğıyse, sınırları çarpıtılan bir düşünce de “ekonomi” sözcüğünün başka yörelerdeki yetkesine ne denli yaslanırsa yaslansın gene de bir bilgi ve kuram düşüklüğüdür.

İyi düşünmek, böylesi düşünme-ekonomisinden sakınmayı buyurur.

(“Düşünme-ekonomisi” İçin Ek: – “Düşünme-ekonomisi” kavramı yalın içerikli bir kavram olsaydı bu konuda söylenenler çok daha kısa tutulabilirdi. Oysa yukarda değinilen birkaç noktadan da açığa çıktığı üzere çokanlamli, kaypak bir deyimdağınlığı var düşünme-ekonomisinde. İşte bundan, “düşünme ekonomisi”ne geniş ve gevşek bir tutumla yaklaştığımızı söyleyenler çıkarsa, tutarlı ve gerekçeli birşey yapmak istediklerinde, bunu ancak “düşünme ekonomisi” üzerinde koca koca ciltler yazarak yapabileceklerini, kuşkusuz, gözden yitirmemek zorundadırlar.)

Düşünmek: herkesin yürüdüğü yollardan başka yollarda yürüme yürekliliğı göstermeyi gerektirir. O yollar dönüp dolaşıp herkesin gittiğı yola götürse bile, hazır yolların sürüyle yolcusu ile kendi yolunu kendi açan tek yolcu arasında büyük ayrılıklar vardır.

Başkası Düşünsün

“Benim yerime başkası düşünsün” diyen, bu olumsuz davranışın tüm sonuçlarına katlanmak zorundadır.

Kendine ve başkalarına soyut-somut yollarda yardıma çalışan herkes, özünü yeniliklere bırakmak, ürküsüz soruşturmayı göze almak zorundadır.

Gelip Geçici

Değil mi ki gelip geçici, öyleyse değeri yok... Aslında yanlış bir damgalama bu. İnsana ilişkin ne varsa zamanlıdır, zamandadır, – gelip geçer. Kendimiz çevremiz, yapıp ettiğimiz herşey (ha uzun ha kısa) belli bir zaman aralığını kaplar yalnızca.

Birşeyin tadı değeri gelip geçiciliğiyle orantılı değildir. Tersine: bazı şeyleri tam da gelip geçici olduğu için sevip saymak, bakıp gözetmek gerekir.

İnsana özgü ne varsa yıpranır, en yıpranmaz sanılan şeyler bile – sevgi, dostluk, özlem, bağlılık...

Gelip geçici olanı sevmemek yaşamdan kaçmaktır. Gelip geçici tatlar, mutluluklar, karşılaşmalar, alışkanlıklarla dolup taşar tüm yaşam.

Birbakıma, yaşamada olgunluk: beş-on sözcüğün kat kat anlamlarından birkaçını biryere dek öğrenir gibi olmak.

Oysa ne kısa yaşam denen şey!

Sözgelimi: ağaç okuluna yazılıyorsun. Daha başlardayken, – “kök”, “gövde”, “dal”, “yaprak” diye hecelerken, daha ilk yönelimlerdeyken, bir de bakıyorsun ki yaşam denen şeyin sonuna yaklaşıvermişsin.

Bugün

Böyle güzel, “güzel” sözcüğünün gelmiş geçmiş en güzel anlamında böyle güzel birgün az bulunur, belki de hiç gelmez, bir daha yoktur da ondan.

Böyle bir günü dilegetirmeye kalkışmak kadar aptalca birşey olamaz.

Böyle bir günü yaşamayan anlayamaz.

Böyle bir günü olmayanlar böyle bir günü beklemelidirler.

Böyle bir güne değer doğrusu şu kabasaba, tatsız tuzsuz, ağır-aksak sürüp giden yıllar.

İnsanların Çoğu

İnsanların çoğu günün en güzel saatlerini, ne yazık ki çoğun, ıvır-zıvırla, dedikoduyla, tembellik, çamur atma, öfke, küskünlük, kıskançlık ve benzeri şeylerle öldürüyorlar. Sonra da kalkmışlar yaşıyoruz diyorlar.

Kimse şaşmaz bir yaşama ustası değildir. Gene de şimdiki-zamanını bilinçle değerlendirmeyi başaranların zaman-savurganlarından daha büyük bir üstünlüğü olduğu apaçık.

Olaylar insanın gözünü açabilir. Gene de en uygunu, insanın olaylara gözünü açmasıdır.

Nice yıllar yılı insan kendisiyle birlikte yaşar. Sonra bir de bakar ki, kendine rastlayamamış. Ne içinden geleni söyleyebilmiş, ne dilediğini yapabilmiş, ne istediğini sevebilmiş, ne gönlünce yaşayabilmiş. Herşeye, herşeye zaman ayırmış ama kendine zamanı olmamış. İşleri birtürlü bitemediği için sonunda kendini unutmuş.

Yapıp ettiklerinle (daha uygunu var mı bu eski benzetmenin?) yaşama-defterini yaprak yaprak doldurmaktasın. Öyle bir defter ki bu, sil-baştan yok, sayfa kopmaz, silgi silmez. Olsa olsa sona varmadan sayfayı çevirebilirsin. Sayfaların sayısı sayılı ama. Durmadan yazmak, iyi-kötü yazmak, – çalışıp çabalamak, yapip etmek, eylemek gerek.

Bir de bakıyorsun, günün birinde: bir teknedesin, akıp gidiyorsun sularla, ırmak aşağı, “beni de al” diyen kıyılardan gözünü alamıyorsun, yakıncacık varmak istediğin o canım liman.

Gel gör ki değişiverdi akıntılar, sertleşti hava, meğer laçkaymış dümen, kürekler yetersiz, birşeyler çatırdıyor durmadan. Şu kayalar da nerden çıktı? Başka tekneler tıkamış geçitleri. Limansa erişilmez uzaklarda.

En zor yaşam bunalımlı dönemlerdeki yaşam.

Birbakıma, yaşamanın öbür adı bunalım. Yaşam, değil mi ki yaşam, isteristemez bunalım öyleyse. Gene de: işlerin belirgin, aydınlık olduğu; insanın, neyi neden nasıl yapacağını, bazı sallantılardan sonra da olsa sanki önceden bildiği, bunu kurulu düzenden öğrendiği çağlar, zamanlar, ülkeler, durumlar var.

Bunalımlı yaşayışsa – kördövüş. Sis. Kargaşa. Tatsızlık. Şimdi değil, hep böyle. Başka türüsünü tasarlamıyor bile insan. Birkaç kişi için değil, herkes için böyle. Ne istek, ne heves kimsede.

Bunalımlı – yığın yığın, boğum boğum sorun. Sorulardan sonra sorular. Sorulardan sonra sorular, sonra gene sorular, sonra gene sorular, – hep soru, soru. Hangi adımımı atayım? Soru. Ama... Soru. Ne var ki... Soru.

Sonrası Yok

O zamanlar kentlerden öte bir köy yakınındaydım. Aylarca kaldım orda. Hava yağmur, yel güneş, gece gündüz demeden kırlarda eğitime çıkıyorduk. Nasıl oldu bilmiyorum, içine çekiverdi doğa beni. Toprak, ova, çiçek, ot, ağaç, gök, bulut – herşey öylesine yeni, bambaşka, öylesine özlem dindirici, öylesine yüce, öylesine biricikti ki! Ama hep, “ah şu iş bir sona erse, buralara gelip şöyle gönlümce gezsem tozsam, buraları şöyle sindire sindire yaşasam!” diyordum kendi kendime. Son gün mü neydi, birden bir korku düştü içime. Hiçbirzaman dilegetiremeyeceğim bir acı. Başaşağı tattım mutsuzluğu: ya bir daha buralara gelemesem? – Yepyeni tatlar tattım o gün.

Gerçekten de, ne denli istediysen gidemedim bir daha oralara. Gideceğim de yok bu gidişle. Gitsem de neye yarar zaten. Şimdi bambaşka şeyler var yaşama gündemimde.

Yaşama dedim de... Herşey zamanında. Sonraya bıraktın mı, bil ki sonrası yok. Var sanıyorsun ama bakıyorsun ki bitmiş gitmiş, – yok.

Bir insan düşünün ki biri “birinci” öbürü “ikinci” diye birbiri ardından gelen, birbirinden ayrı iki yaşama olanağı var. Diyelim ki birinciye, yaşama denen şeyi öğrenmekle geçirdi; sonradan

hiçbir eksik-gedik olmasın düşüncesiyle salt öğrenmekle geçirdi. İkincide herşey tıkırında mı gider dersin? Hiç de değil. O öğrendikleri, birinci yaşama için gerekiyordu. Birincinin tıpatıp aynı değilse, ikinci yaşama kendi ağırlığını kendi içinde taşıyan başka ve somut bir bütün olarak pekçok yeni şeyin öğrenilmesi gereken yeni bir yaşamdır.

Öyle tuhaf, üzücü, saçmasapan, öyle çileden çıkarıcı birşey ki yaşam: çalışıp çabılıyor, yaşama-ABC'sini okuyup yazmayı tam söküyorsun, artık özlenen kitaplara geldim, diyorsun, – bir de bakıyorsun ki okuyacak zaman kalmamış.

Akıl Yalım Gibidir

Akıl yalım gibidir: canlı kalmak için kendi özünü yer.

Akıl hazırlarla yetinmez. Akıl araştırmak demektir.

Akıl, durmadan daha çok akıl ister; tükenmek nedir bilmeyen bir çabayla sınırlarını genişletmeden edemez. Sınırları genişledikçe de akıl-olmayanla sınırdaşlığı genişler...

Aklın dostu da düşmanı da akıldır.

Dışta patlamasa bile her an içten içe kaynayan bir yanardağ insan: öfke, kızgınlık, kıskançlık, istek, korku, tutku, sevgi, burukluk...

Ya akıl, onun yeri yurdu, çağı başarısı ne peki? Uçsuz bucaksız derinlere uzanan yanardağın ola ki yalnızca yüzeyi. Kıyıda köşede ipince bir patika, belki de. Fıskırtıların donmuş bir durumu da olabilir.

Sağduyudan payalanların sayısı (Descartes'ın kulakları çınlasın) öylesine az ki; bu "mutlu" azınlığın hiç de küçümsenmeyecek bir bölümü, "meğer biz neymişiz!" diye sağduyuyu elden kaçırdı kaçırarak.

Değil mi ki kendi kendimi eleştirebiliyorum, öyleyse aptal değilim. – Gerçekten aptal değilsem, kesin bir önerme sayılmasa da hoşuma gidiyor bu.

Aptallığın en büyüğü yalnızca başkalarının aptallığına inanmaktır.

Akıllı, daha az akıllıdan daha çok akıllıysa, aptal, kendinden daha aptaldan daha az mı aptaldır?

Akıl yanılır.

Yanılmadığına inanan akıl, özüne ilişkin güç olanaklarının bilincine varmamış akıldır.

Yanlıştan, yanılmadan birşey öğrenmeyen akıl, akılsızdır.

Bir düşüncenin yanlış olduğuna akıl yattıktan sonra da o düşünceye belbağlayan akıl, tutkuya yenilmiş sapık akıldır.

Hesap makinesi: akıl olmayan bir akıl.

Aklı delicesine övmektense, deliliği akıllı akıllı göklere çıkarmak yeğdir.

Akla güvensizlik: işte akılsızlığın en inandırıcı göstergesi.

Özünü sınırsız sanan akıl – mutlu da olsa mutsuz akıl.

Gürültü patırtıyla ahlakı kurtarmak isteyenler nasıl çoğun erdemsizse; hep ne yapıp yapıp adaleti kurtarmak isteyenler genellikle nasıl haksızsa; akıllı tutkuyla kurtarmak isteyenler de çok kez delidir.

Akıllı diye ona denir ki “saçma” diye niteleneni görünce, “ya saçma değilse?” diye evirip çevirsin; “değersiz” diye kaldırılıp atılanı görünce, “belki de değildir?” diye evirip çevirsin.

Akıl, Mantık, Yaşama

Akılın, mantığın en uygunsuzu bile, yeter ki bazı pürüzlere aldırmasın, yaşamayı düzenler. Önemli olan mantıklardan hangisinin yaşamaya tıpatıp uygun olduğunu saptamaktır. Bunun içinse yaşama denen şeyin kendinden mantıklı olması gerekir. Buysa mantığın ötesine sıçramayı gerektirir. Gel gör ki hertürlü anlayışın, kavrayışın ötesidir orası. Demek ki yaşama, aslında mantıklı değilse hiçbir mantık mantıklı kılamaz onu.

En iyisi, mantık yürütmeyi bırakıp düpedüz yaşayıp gitmek mi? – O da mantıklardan bir mantık ama.

Basıboş duygu: özü paramparça duygu, ya sümsük ya azgın duygu. Akılla uyumlu duygu: yaratıcı duygu. Başıboş akıl: özünden ayrı düşmüş akıl –, ya yavan akıl ya ölçsüz akıl. Akılla denetlenen akıl: akıllı akıl.

Yeni Işık

Yeni bir ışık yakmak zorunda olmadığımıza inanabiliriz; gene de zorundaymışız gibi davranmamız gerekir.

Herbirimiz yeni bir ışık yakmak zorunda olsak bile, bunu başaracak güçte olmadığımıza inanabiliriz. Gene de başaracak güçteymişiz gibi davranmamız gerekir.

Başkalarının yaktığı ışık yeter de artar diye düşünssek bile, aydınlanan önümüzü kendi gözümüzle görmekten başka bir olanağımız bulunmadığını akıldan çıkarmamalıyız.

Akıl yalnızca göz değildir ama göz de akıldır.

Akılın Duvarları

Akılın duvarları var mı? – Varsa ne yapıp edip akıl bu duvarlara gitmekle görevlidir. Ürküden, yetersizlikten bu görevi yerine getirmeyen akla “akıl” adı yaraşmaz. Ozaman akılı bekleyen olanaklar şunlar:

Ya kafasını duvara çarpar, – zedelenir.

Ya duvara gelir gelmez, geri döner, – bazı başarılarla erişse bile keyfi kaçmıştır artık.

Ya duvarı yıkmaya çalışır, yıktığı da olur ama, daha duvarlardan ilkinin yıkar yıkmaz, “artık duvar muvar kalmadı!” diye övünmeye kapılır ki, bu da akıl ilk başarıyla sarhoş olup ipin ucunu kaçırdığını gösterir.

Ya da duvarın birini yıkınca soluk almadan yenisine yönelir, o çökünce de sonra gelene, – böyle olunca da giderek duvar yıkıcılığından öte bir amaç gözetmez olur, sürekli inip kalkan, akıldan yoksun bir çekiç durumuna düşer.

Belki de en ‘akıllıca’ şey, akıl olmaktan çıkıp sezgi’ye dönüşmek, başkalaşmak, düpedüz akıl’dan vazgeçerek daha yüksek bir akla ulaşmaktır.

Doğa! Doğa!

Sanatın da, bilimin de, uygarlığın da dayanağı doğa.

Güzel, güvenilir, sağlıklı ne varsa kökü kaynağı doğa.

Doğada ne varsa doğaldır. Yalnızca insan abartır. Doğa abartmaz, abartamaz.

Doğa kimseden karşılık beklemeyen bir mektup. “Aldım” demeniz bile gereksiz, yeter ki okuyun.

Pekçok doğaseverin pekçok kötürüm filologdan ayrılığı yok: Hepsi de tümözü anlamaktan yoksun. Kimi, ayrıntıda yitiriyor kendini. Bir bölümü, kaskatı biçimci. Büyük bir kısmıysa, talma yetisini yitirmiş.

Diyelim ki doğayı Rousseau, Heine, Homeros, Heisenberg, Goethe, Yunus, Mevlâna hiçbir eksik kalmamacasına bildi, sevdi, açıkladı. Böylece biter mi doğa? Herkes kendisi yenibaştan tatmalı, yaşamalı, anlamalı doğayı. Tıpkı savaşı, acıyı, sevgiyi, dostluğu en içten tanır gibi.

Patika, kırlar ortasında upuzun bir iz. Ötede tepeler. Yanda yamaçlar. Çamların altı ustaca bir makasla yeni kırılmış sanki, diri, gür. Sık sık otlar, aralarında konuk yoncalar. Önde inişler, çıkışlar. Renk renk kayalar. Ağaçlar, boylu boysuz, yeşil yeşilimsi, yapraklı yapraksız. Sonra: deniz, deniz...

Herdemtazelerin yalnız haziranda açan herbiri mor mor çiçekçiği başka biryana dönmüş. Hepsi de sabahla birlikte dimdik. Orta yerleri günebakan turuncumsu. Arılar gelip konuyor tepelerine. Karıncalar taşıma kolları kurmuş yolun bir ucundan öbür ucuna, kıvrım kıvrım uzanıp gidiyor katarlar. – Dalda toprakta, yelde kokuda, kuşta böcekte bir telaş, bir telaş.

Ağaçlar: havanın içine oyulmuş anıtlar.

Ya ortancalar da güller gibi koksaydı, delirmek işten değildi ozaman.

Gökağlı

Yukarlarda birşeyler estikçe bulutlar gökağlı – at, öküz, ördek, keçi...

Durmadan kirli bir un serpiliyor heryana. Yapışkan birşey. Hava, hava değil, buğulu cama dönüşüyor heryer. Solgunlaşmış sular külümsü. Toprağın içinden dışa vurmuş nem. Aşağıdan yukarı sicim sicim birşeyler yağıyor. Sis...

Batan Güneşte Orman

Tepeye doğru bir kesimiyle orman koyulaşüyor birden. Yeşiller donuk. Karanlık inmiş nerdeyse. Az sonra çok kimse ürkecek oraya girmeye. Sivri sivri uluyacak çakallar.

Tepeye doğru öbür kesimiyle ışığın içine batmış orman. Samanyollarından gelmiş bir aydınlık sanki. Ayaklar kendiliğinden gidiyor oyana.

Akşam

Tüm ağaç yaprak yaprak, bir kuş esintilerle kıpır kıpır tepede süzülüyor.

Akımsı bir kül yapışmış sanki havaya.

Yavaş yavaş aydınlık çekiliyor.

Oldumolası akşamüstleri tüm yeryüzüne hafif bir derinlik getirir.

Yeşil

Doğada kaç türlü yeşil var diye sorulduğunda: fundalıktan ağaca, denizden göze hiçbirşeyi unutmamak gerek. Gündüzün gecenin, sıcakın soğğun, yerin göğün, suyun ışığın an an, mevsim mevsim hakkını vermek gerek. Sonsuz yeşil var öyleyse doğada. Ressamlar gücenmesin, resim sanatının sınırlı bir erdemi doğaya ilişkin duyarlılığı artırmak. Bununla birlikte ressamı, doğada gördüğünü çizip boyayan biri sanmak yanlış. Ne mutlu doğayı olanca somutluğuyla sevdiren “soyut” resamlara.

Bir an için varlığını evetlediğimiz Tanrı’dan kalkalım:

Tanrı kendini doğaya koymuşsa, doğayı sevmek, Tanrı’yı sevmek birbakıma.

Akla bir soru geliyor bu bağlamda: Ya doğada Tanrı yoksa? Soru soruyu doğrudur ama: Ne diye yarattı doğayı, peki?

“Tanrı doğayı yaratmış olsa bile kendi orda yok” diyenler çıkabilir. Ozaman sormadan edemeyeceğimiz şeyler var: Doğada değilse nerde peki?

Bazıları da şöyle düşünmeye eğilimli: Eskiden doğadaydı – Tanrı kendisi, bırakıp gitti ama sonra doğayı. Şimdiye sorulması gereken şu: Neden peki? Diyelim ki bırakıp gitti, niçin giderken yoketmedi doğayı?

Doğa Tanrı’nın türküsüyse, ozanlar bu türküyü insan diliyle söyleyen kişilerdir.

Birşeyler (Tanrı, Madde, Dirilik, Rastlantı, ne dersiniz deyin), birşeyler verir, saçar, dağıtır doğa durmadan. Ozanlar, sanatçılar, dinadamları, düşünürlerse (kuşkusuz herbiri kendi yönünden bir sav güdere), başka başka yollar izleyip doğada sunulanı insan açısından derleyip toplamaya, yorumlayıp açıklamaya, kavrayıp anlamaya çalışır.

Yüzeysel gözlemciler, aşırı genelleyiciler, tez çıkarımcılar doğayı gereğince kavrayamaz; çokyönlü bir yayılışı vardır doğanın; ince ayrımlara düşkündür, yinelemeyi sever.

Ne denli doğayı zorlarsanız, o denli kendini gizler.

Doğaya istediğimizi yaptıran teknik başarılar, uzun sabırların verimli kılınmasıyla gerçekleşebilir. Doğabilimi, birbakıma, doğa sevgisi, doğa saygısı, doğa uysallığıdır.

“Doğa!” “doğa!” deyip bitiremiyorsun, – özü bilince, ne ki doğa dediğin: taş, toprak, su, ağaç. Bir sürü fiziksel, kimyasal işlem; fiziksel ilişkiler, kimyasal gelişmeler, fiziksel-kimyasal dönüşümler. Eni sonu, biraz fizik, biraz kimya; beğenmediyseniz, incesinden bir fizikle, incesinden bir kimya. – Öyle ama içten bağlandığınız görünüm, sevdiğiniz ırmaklar, bizi mutlu kılan çayır, çekiminden sıyrılamadığınız yarlar, gökemiyle yüceldiğimiz dağlar, içimizi ürperten kuşlar, gözü kulağı büyüleyen ormanlar, derin geceler, dinç sabahlar, yakıcı öğleler, kaygısız ikindiler, neşeli hüznü akşamlar, baharda tepeden tırnağa donanıp acı dindiren ak-pembe yaban kestaneleri – bütün bu öznel-nesnel yaşantılar dönüp dolaşıp, irili ufaklı birer kimya fabrikası mı? Gene de kimileri bazı haklı gerekçelerle “başka ne olabilir?” diye yanıtlayabilir bu soruyu. Ne var ki bu açıklamanın doğa *gerçekliğine* gerçekten uygun düşüp düşmediğini her yönüyle ele alıp incelemek gerekir.

Doğa en ilk öğretmen: coşmayı, alçakgönüllülüğü, unutmayı, anımsamayı, güvenmeyi, azla yetinmeyi, dürüstlüğü, bağlanmayı, aldırışsızlığı, beklemeyi, sevmeyi – daha nice nice şeyi, isterse doğadan öğrenebilir insan.

Nice “kötülükler” iyilik doğada.

Doğayı kavramlaştırarak, kavramlara yaslanarak sözümona tüm özülle dilegetirmeye yeltenmek, insanın kimliğini fotoğrafında yansıtmaya kalkışmak gibi birşey.

Kendini doğada yitirmeyen doğayı anlayamaz.

Deniz kıyısında canı sıkılan;

dere şırıltısını budalaca bulan;

kırlara bakan penceresinin perdelerini kapayan;

kardan korkan;

hayvanlardan içrenen;

böceklerden tiksinen;

rüzgâra öfkelenen;

yağmura kızan,

yazın güneylere, kışın dağlara uzanıyorsa “ben de oralara gittim” diye böbürlenmekten başka bir amaç gütmemiştir.

Anlayamazsın

Ancak amaçsız bir seyirle doğaya yaklaşabilirsin. Toprağa tarla, ağaca odun, kuşa besin, ırmağa yol, çiçeğe ilaç gözüyle baktığı sürece doğanın dolayında dolaşıp durur insan. Ben'ini otta, dalda, taşta, yelde, havada eritmedikçe doğayı anlayamazsın.

Böbürleneni ormana salıvermeli; kasılanları dağa tırmanmaya zorlamalı; çalım satanları enginlere götürmeli!

Felsefe, bilim, edebiyat – kitaplık duvarlarında boydanboya. Şimdiyse, çam kokusu.

Birteki bile görünmeyen ağustosböcekleri heryanda.

Gök: tüm güneş – yakın uzak, mavi ak bulutlarıyla.

Deniz serpinti serpinti yaprak hışırtılarında.–

Uyuyup kalmışım çimenler üzerinde.

Haziran Ortalarında Güneyden İzlenimler

Renk: mavi-yeşil;

Ses: ağustosböceği;

Koku: deniz, incir yaprağı;

Hava: ince, ipince;

Ağaç: sarmaşık, kaktüs, çam;

Çiçek: gül, ortanca, lâvanta;

Yol: yamaca tırmanan patika;

Komşu: sincapgiller;

Yemek: balığın her çeşidi – tava, ızgara, buğulama;

Uyku: geceyarısıyla günışması arasındaki hiçlik;

Isı: kemiklerin en içinde sürekli bir okşayıcı türkü;

Görünen: dallar arasından birkaç adacık;

Anımsanan: zaman yok böyle şeyler için;

Sevilen: yaşanan yaşama;

Özlenen: şimdinin sürüp gitmesi, bitmeyen bir hep-şimdi.–

Renk: mavi-yeşil... Ses: ağustosböceği...

Birlikte

Ben yokken başkaları vardı; benden sonra onlar olacak... Başkaları olmadan da başkalarıyla birlikteyiz. Başkaları yoksa ben de yokum.

Bıçağı bilemek için başka bir bıçak gerek. Başka bıçak yoksa, sert kaba birşey de aynı işi görebilir.

Bir dostun mu var, çok dostun var. Bir düşmanın mı var, çok düşmanın var.

Sözcüğün sulandırılmış anlamıyla herkesle dost geçinenlerle bir alış-verişin olmasa da olur. Sinsi, güvenilirmez, yüzeylerde dolanan, tatsız-tuzsuz insanlardır böyleleri. Ne yazık ki bazı ortamlarda bunlardan geçilmiyor.

Kılıkırkyaran hesapların yer aldığı yerde dostluk yoktur. Tek yol var dostlukta: koşulsuz sınırsız sevgi. Herzaman dosta götürme de bu yolu yürümek gerek.

Kırk hadım nasıl birtek erkeğin yerini tutmazsa, kırk düzmece dost da tek bir gerçek dostun yerini tutamaz.

İnsanların sayısı arttıkça insana özgü erdemler ortadan çekilmemeli.

Başkalarının çilesini azaltmak amacı güden işler yapmak için epeyce çile çekmek gerek.

İnsanın değerini parayla ölçmeye kalkışan insan kendi değersizliğini açığa vurmuş olur.

Bazan, acıma, insanı en içinden sarıyor. Acıma yeline kapılınca da ne bencillik, ne çıkar. Neylersin ki bu gibi durumlarda kaskatı kalıyor insan, hemen hemen hiçbirşey gelmiyor elinden, gelse de pek bir işe yaramıyor.

Bir insana yalnız düşmanı değil, düşmanlarının düşmanı da

düşmansa, gerçekten zırdeli değilse bu insan, gözboyayan bir maskesi de yoksa, dostluğa yaraşan biridir böyle biri.

Düşmanı var diye bir insanı kınamamalıyız. Önce “düşman” diye niteleyenlerin kim olduğuna bakmamız, bu niteleyenlere bakan kendimizi eldengeldiğince yantutmadan gözönünde bulundurmamız gerek. Bazan yerinde bir değerlendirmeye yerleşir yerleşmez, düşmanı bol kişinin yanında olmadığımız için ne denli üzülssek yeridir.

Düşgücü

İnsanlararası iyi ilişkilerde son derece önemli bir yeri var düşgücünün. Kendini başkasının yerine koymayan, olanca varlığıyla başkalarının duygu ve düşüncelerini anlayışla yaşamaya çalışmayan, kılı kıpırdamaksızın büyük kötülükler edebilir.

Herkesin kendine özgü bir dünyası var. Herbirimiz, önünde sonunda, kendi gözlerimizle dünyaya bakarız.

Gerçek gerçekçilik: herkesin kendi dünyasının herkesinkiyle özdeş olmadığını bilmek, ona göre davranmaktır.

Zorbalık

İşte herçeşit zorbalığın özü, özeti: “Tüm evreni sen de benim gördüğüm gibi göreceksin!” – Neler çıkmaz ki bundan. Sözgelimi: “ ‘Yap’ dediğimi ‘yap’, ‘yapma’ dediğimi ‘yapma’!”

Nice çabalardan sonra ortaya konan erdemli eylemlerin kendiliğindenmiş gibi gerçekleşmesi öyle güzel ki.

Kendi penceresinden dışarı bakan, çoğun, kendi bacasından çıkan dumanı değil de başka evlerin dumanını görür.

Sen kapını kirletirsen başkaları çöplük yapar.

Başkalarına Yönelik Tutkular

Tutku kasıp kavurur. Çok kez güdük bir gevşekliğe düşer yaşam.

Tutku hızla kamçılar. Bazan atılımlı bir tıkHzlık kazanır yaşam.

Değersizliğini gizlemek isteyenler çok kez önde görünmek için yapmadık şaklabanlık bırakmazlar.

Kendi kendini kandıranlara hak versek bile acımamız gerekir. Kendini kandırmadan başkalarını kandırırlarsa korkunçtur.

Gelişip serpmek için çırpınan bir insanı engellemek kadar insanlık dışı bir davranış yok.

Yapıp yaratmada kendilerine güvenmeyenler, başkalarından uzak düşmüş kimselerdir.

Yitirilen Karşılaşma

Ah bir görünse diye bekler durursun. Övgüsünü duymuşsundur. Tadını sezer gibi olmuşsundur. Aramakla bulunmaz gene de. Bir armağandır çünkü o.

Sıkıntılı, sıkkın, sıkıcı günler, aylar, yıllar geçer. Yağmur, güneş... Bir açar, bir kapar hava. Hem durmadan değişir, hem aynıdır yer gök. Sonra birden herşeyi kaplayan özlü-anlamalı bir sevinç. Birtek şey var artık: armağanı yaşamak...

Gel gör ki önemli bir işin vardır o ara. (Genellikle koskoca bir ıvrır-zıvrır.) “Yazık!” diye üzülsün. Rastlantının boşa gitmesine de gönlün katlanmaz. İyi-kötü birşeyler yapmaya çalışırsın. “Ah bir tepeden tırnağa dostluğa, sevgiye, söyleşiye dönüşebilsem!” dersin. Birtürlü olmaz ama. Ya kaçıp giderse? Neyse ki yerli yerindedir herşey, birşeyin de olacağı yok gibidir. Birşeyler gidip gelir onunla aranda. “Tattım işte, ne olduğunu anlamaya başladım” demeye başlarsın yavaş yavaş. O hep kalıcıymış gibi gelir. Öteyandan işler de görülmelidir. Akıl onda, gözler onda, gönül onda ama... İşlerin de hakkını vermeliyim diye düşünürsün. Nasıl olsa senindir o, başka birşey de olacağı yok zaten.

Günün birinde, bir de bakarsın ki gidiyor yerinden. Çoktan gitmiş. Unutamazsın gene de. Bir iki iz kırıntısından başka birşey kalmaz elinde.

Oysa azıcık, daha gönlünce bir dost–birlikteliği yaşayabilseydin...

Başka-Ben’le Öz-Ben’e

Anahtarımı yitirmiştim. Kendi üstüme kilitlenmişim. N’etsem giremiyordum içime. Özüme kapalıydım. Dilegelmez bir sıkıntı, karanlık örtüyordu heryanımı. Birşey biryere batıp gömülüyordu. Kör öfke, acı kin, yanan yara, keskin bitkinlik, küçülten büzülme, korkunç ürkü... – hepsi üşüşmüştü üstüme. Dar dargın, tıkanık tutsaktım. Yaşamamın tadı uçmuş, rengi silinmiş, dayanımı çökmüştü.

Birden onunla karşılaştım.

Açılıverdim. Kendimle buluştum. Genişledim. Soluğum düzeldi. Sevinç aktı herşeye, her işe, heryana. Amaç, değer, anlam – hepsine kavuştum birçırpıda. İsteksizlik, direnç, itiş yoktu artık. Hafiftim. Çözölmüştüm kaskatılıktan. Işığımı engelleyen tüm duvarlar kalktı. Doruğumda buldum kendimi. Kendim olmuşum artık. Özüme kavuştum onunla.

Belbağlama

Kimseye belbağlamazsan kırıklığa uğramazsın. Kimseye belbağlamadan yaşanmaz ama. Trenin gelmesinden umudumuzu keselim mi? Suyu biri ağılamıştır diye içmeyecek miyiz? Gerçi, bir terslik, tren gecikebilir, ola ki demiryolundan çıkmıştır; suya kötü birşeyler karışmış olabilir, içen ölür. Gene de bu gibi durumlarda öfkelenip bağırıp çağırırsan da yakındığın: düzendir, örgütlenmedir, yönetimdir, soyut bir yapıdır önünde sonunda.

Gel gör ki, güvenip inandığın, sevip saydığın, nice yardımlarda bulunduğun bir yakının, bir de bakıyorsun ki dörtelle kuyunu kazıyor senin, hiçbir neden yokken, tadını çıkara çıkara. Düşmanlarından daha düşmanmış meğer sana, ormanda bir eline geçsen, paramparça edecek seni.

Ne öfke, ne bağırıp çağırma, ne yakınma, herşey anlamsız ozaman. Tüm dünya başına yıkılır, olanca varlığıyla, geçmişin geleceğinle çöker. Keşke dünyaya gelmeseydim, dedirten bir mutsuzluk bu. Yaşamının tam ortasına inen böylesi bir tokattan sonra, yaşamasına yaşarsın ama nasıl, – bilen bilir, bilmeyene anlatılamaz, anlatılsa da ne çıkar sanki, hem anlayan hem anlatan için bir üzüntü pınarıdır bu.

Biz-Bağnazlığı

“Ben en üstünüm”, “ben en yiğidim”, “ben en iyiyim”, “ben en güzelim” diyene gülen gülene. Öfke çeker böyleleri, aşağılanırlar durmadan. Genellikle yazısız mezarlar kazılır bencillerin adına.

“Biz en üstünüz”, “biz en yiğidiz”, “biz en güzeliz” diyeneyse saygı heryandan. Sevgi heryandan. Sevgi çeker böyleleri. Yüceltilirler durmadan. Genellikle anıtlar dikilir böylelerinin adına.

Bencil Neden Bencildir

Bencil neden bencildir? Korktuğu için. Neden korkar? Özüne güvenmediği için. Kesin güvene erişmek için ne yapar, peki? Ben’den bir zırha bürünür. İçine kapanır, yalnız kendini düşünür, öz çıkarından başka hiçbirşeyi umursamaz, giderek başkalarının tüm yaşama haklarını çiğneme yoluna girer. Ne var ki kısa süre sonra özlediği amaçtan uzak düştüğünü görüp şaşırır bencil. Bu tatsız mı tatsız durumu aşmak içinse, genellikle, zırhlarını kalınlaştırıp bencilliği artırmaktan öte bir seçeneği olmadığı inancına kapılır, gereğini de yapar.

Aslında: bencil kadar özbenini hor kullanan bir kimse tasarlanamaz. Her davranışıyla kendini yıpratmakta, özünü bozup çarpıtmaktadır bencil.

Kuşkusuz, güven gereklidir. Güven sağlamadan, daha doğru-su belirli ölçüler içinde belirli güven ortamlarına kavuşmadan, kimi içiçe kimi birbiriyle kesişen belirli güven alanları gerçek-

leştirmeden yaşayamaz insan. Ne var ki güven, çoğu kez, başkalarıyla –birlikte– olmakla elde edilir. Güven elde edeceğim diye ben’ini yalnızlaştıran, ne denli yalnızlaşırsa o denli çelimsizdir.

Birlikte yaşamak ne özbeninden vazgeçmek, ne özben’i yoketmektir. Birlikte yaşama: öznelliğin en sağlıklı biçimde ancak başka-ben’lerle birlikte zenginleşeceğini; ben’in ancak sen’le birlikte kendi bilincine ulaşabileceğini; deyim yerindeyse, *sen-cilliğin*, ben’i pekçok bakımdan en güvenli varlığına götüren bir vazgeçilmezlik olduğunu iyice bilmeyi gerektirir.

Sonradan: Bencillik sorununun tam çözümü değil ama bütün bunlar. Varsa çözüm, ben’in bencil olmadan içinde yer aldığı o biz-dünyasının nasıl bir dünya olduğunu yanıltısız bilip el-birliğiyle böyle bir dünyayı yaratmak. – Bilim, sanat, eğitim, yönetim... neyimiz varsa herşeyimizi bu uğurda verimlendirmek zorundayız.

Güneş balçıkla sıvanmaz. Ben’ler arasında tam bir uyum bulunduğunu söylemek gerçekliğe aykırı. Somut olarak bakıldığında: İnsan insanla çekişir, dalaşır, sövüşür, dövüşür. Gene de benler arasında köklü bir düşmanlık olduğunu söylemek; ben’in sen’i, sen’in ben’i durmadan korkutup ürküttüğünü, böyle olmadığı zamanlar gizlice engellediğini öne sürmek, sevgi, dostluk, yardım, yakınlık, öğretme tadı, işbirliği gibi insanı insan kılan anadeğerlerin evrende varolmadığını söylemek türünden yakışıksız bir yanıltıdır.

Bencilin en büyük düşmanı kendi bencilliğidir.

Birlikteliğin doruklarından biri, içten gelen bir istekle durup dururken ortak bir türküyü söyleyip oynamaktır.

Birlikte söyleyip oynarken sesi iyi olmayanlara, ayağı aksayanlara da yer varsa, o birliktelik yetkin bir birlikteliktir.

“Sağ Ol!”

Ortalığa “sağ ol!” demekle kimseye birşey söylenmiş olmaz. Rasgele “sağ ol!” kalabalığın üstüne boca edilen aşu gibi birşey. Biçimselliği yeter görenlerin, gerçekte insanları umursamayanların işi bu. Özden gelen “sağ ol!”: “beni sevindirdin”, “sana

saygım var”, “mutluluğun için elimden geleni yapacağım”, “bana güven” türünden varlıksal bir bağlılık sözü.

Birlikte yaşamadan tat almayanlar bile, daha çıplak yaşamlarını ayakta tutabilmek için birlikte yaşamak zorunda olduklarını akıldan çıkarmamalıdır. Neylersin ki unutkan bir varlıktır insan.

Kök tohumun, gövde kökün, dal gövdenin, yaprak çiçeğin, çiçek meyvenin düpedüz amacı mı ağaçta? Hiç de değil. Ağaç bütün. Birlikte dik, birlikte canlı, birlikte güzel.

Vermek

İnsanlararası ilişkilerde ilişkiyi alış-verişe indirgemek; ilişkiyi, aldığı vermek diye tanımlamak; ilişkiyi, düpedüz bir aktarma diye yorumlamak, yok yere küçültmektir insanı. Bu ilişkilerde *vermek* sözkonusu ama rasgele vermek, birşey vermek, diyelim ki daha önce alınan ya da alınana karşılık başka birşeyi vermek değil, *kendini* vermek, özünü vermek, insan olarak bağlanmaktır.

Vermek katmaktır, başkasına katarken özümüze katmaktır. Katmaksa, duran bir varlığa birşey *eklemek* değil, o varlığı değiştirmektir. Ancak bu anlamda veren, kendini aşar.

Birlikte-Yaşamanın Güzelliği

Oraya buraya saçılmış gül yaprakları tektek insanlar. Güneş soludur çığner, yağmur paramparça eder, yeller esti mi çukurdan tezeğe uçup giden bir hiç herbiri. Tek bir dalda birleşmeyegörsünler, kötüler diken diken ürkütürler; güneşle al al, kıvrım kıvrım, yağmurla dinç derin, fırtınayla çınar gibi güçlüdürler.

İyimserlik, Kötümserlik

İşler hep kötü gitseydi somut olarak iyimserliği hiçbirzaman tasarlayamayacaktık.

Ne Diye?

Ne diye insan bazı şeylerin yoksuluyum diye üzölmeye yatkındır da, bazı şeylerin zenginiyim diye sevinmeye eğilimli değıldir?

İyimserlik-kötümserlik gen'lerle, kalıtımla ilgili birşey belki.

İkisi Arası

Kestirmenin birlikte getirdiğı tüm yalınlaştırmaları göze alıp söylesek; dünya, ne cennet, ne cehennem – ikisi arası bir yer.

İyimserliğin de kötümserliğin de derinlerinde, yaygın bir düşünce yanıltısı olan aşırı-genelleme yatar.

İkisi de

İyimserin de kötümserin de tek bir inançta köksaldığını söylemek yanlış değildir. İkisi de en yetkini özleyip gerçekleştirmekte ama kötümserler bu gerçekleştirmedeki eksik-gedikten ötürü umut yitimine uğramakta, iyimserlerse eksik-gediğı önemsemeyip örtme yoluna sapmaktadır.

Oysa insan işlerinde yetkin'i gerçekleştirmekten çok, insana özgü tam olanaklarla yetkin'e yaklaşmayı denemek sözkonusudur.

Azıcık deşince arıkan iyimserliğin de, kötümserliğin de çeşilmelerle yüklü olduğu görülür. Nitekim kimse heryönden baştanaşağı iyimser ya da kötümser olamaz. Bundan, mantıkça şu sonuç çıkar: İlkin, heriki tür de melez, kuşkusuz. İkinciyn: iyimserlikle kötümserlik düşünsel olmaktan çok duygusal tutumlar: duyguysa herşey değil ama çok şey.

Tutarlı davrandığında, iyimser de kötümser de herşeyi oluru bırakmak zorundadır. Ne var ki, ozaman iyimserin olup bitene sevinmesi; kötümserin de yakınması gerekir.

Aslında, ne iyimser ne de kötümser için tarih diye birşeyden söz edilemez. Öyle ya, evrenin gidişi baştan iyi ya da kötüdür, herşey önceden belirlenmiştir.

Geçmişte de varsayılsa, geleceğe de itilse şimdi-kötümserlerinin sığınağı altınçağ.

Devrimciler, gelecek-iyimserleridir.

Kötümser söylemlerin doğru çıkmasını gerçekten istemeyen, iyimserdir.

Dost arayan karamsar, tam karamsar değil demektir.

Karamsara iyimser dost gerek.

Sorumluluğu yüklenme bakımından iyimser ile kötümser arasında önemli sayılabilecek bir ayırım yoktur.

Kötümser, katkısız bir kötümserse, başarı diye birşeye yervermez yaşama-sözlüğünde; başarısızlıksa, evrenin gidişine özen içkindir onca.

İyimser, sapına dek iyimserse, başarısızlığın en küçük bir gölgesine bile rastlamaz evrende; ne var ki, başarı da insan çabasının bir evrimi olmaktan çok evrendeki genel gidişin kuşaşından ürer onca.

Karamsarlığın da kötümserliğin de en korkunç yıkımı insandaki isteme gücünü yoketmektir.

İyimser, amaçlayacağı birşeyin olmadığı inancındadır; karamsarsa, iyi amaçlara nasıl olsa erişemeyeceği düşüncesindedir.

Neyse ki tam tutarlı iyimserle tam tutarlı karamsara hiçbir zaman rastlanmaz. Bunun nedeniyse insanın istenç yoksunu

olmasından ileri gelmez. İstemeyi yitirmiş insan, insan olmaktan çıkmıştır artık. Asıl neden, hem iyimserliğin, hem karamsarlığın sonunadek savunulur şeyler olmayışında yatar.

İnsan için yazgı diye birşey varsa, ne iyimserlik ne de kötümserliktir bu.

İnsan yazgısı erişemedikleri için üzölmek, eriştiklerinin yüceliğinden ötürü sevinmek değil, aslında aynı şey olan bu ikili yazgıyı aşmaktır.

Bol yakınmalı kötümserlik mevsiminden, sevinmeler dolu iyimserlik mevsimine birçırpıda geçmek isteyen kimsenin, gerçekliğe dürüst davranıp düşgücünü azıcık işletmesi yeter. O zaman başını saran her kötölüğe karşılık kendisinde o kötölüğü kat kat bastıran bir iyilik bulmakta gecikmez.

Sıcak Günler, Soğuk Günler

Gecenin Son Blmcğnde

Eller paltonun ceplerinde, geçerken baktım, biriktikçe birikiyor sular yandaki boşluğın çukurlarına; kışa bir yel sallayıp duruyor kavağı. Nicedir yaptığım gibi, yatakta boynuma dek çektim yorganı. Nerden nereye, uykuda hep kurbağalar dinledim dşten düşe geçerken.

Buğulu bir sığağ uyandık sabahleyin. Dokunulmayan pence-reler açıldı. Gömlek bile ağır geliyor dışarda. Kaşla göz arasında donanıvermiş kavak. Çıplak kestaneler katmer katmer yaprak. Düpedüz bir olgu değıl ağaç gölgesi, varlıksal bir değıer bundan böyle. Unutulan tatlar yine bizim olacak. Yitirdiğimiz renklere yeniden kavuşacağız.

Mantıksal bir zorunluluğı mu var doğanın: gizli ektiğı öncülleri işleyip olgunlaştırdıktan sonra kesinlikle sonuçlandı-rıyor; işe güce dalmışken biz, zamanı gelince o, şaşmaz bir düzenle içerdiğini çıkartıyor ortaya.

Doğanın ekirdeğı sıcak.

Tüm mevsimler sıcak aylara zlem eker.

Sıcakları duyumlar duyumlamaz, pekçok şeyin değıştiğini görürüz.

nce laleler, sonra gller, ortancalar, karanfiller...

Domates, sivribiber, patlıcan, serin serin salatalık.

Sofralar renklenir, gözler dirilir, umutlar artar, korkular ortadan silinir.

Erikle Başlar

Caneriği, çağla, badem, kiraz, dut, çilek, şeftali, mısır, kavun, karpuz, ceviz, incir, üzüm, kestane...

Erikle başlar, kestaneyle sona erer sıcak günler.

İnsanı Sarıp Sarmalayan Sevgidir Sıcak

İnsanı sarıp sarmalayan sevgidir sıcak.

Bir güne, birkaç günlük yaşama sığar havalar ısındı mı. Günübirliğine konuk gittiğimiz yerlerde bile anlayışlı bir ses, size, “şöyle bir uzanmaz mısınız?” diye sorar.

Neler olmaz ki yaz ikindileri. Serüvenden serüvene koşar doğa: Kozalaklar büyür, genişler, çıtır çıtır çatlar. Yılan yeşili dikenlerin ince-kalın akdamarları belirginleşir. Başlar üstünde topluca süzülen kırlangıçlar, mırıltı gürültü arası bir çırpıntıyla doldurur kulakları. Rüzgâr sıcak bir soluk olup akar havanın içinde. Güneş denizle oynasırken insanı kapıp götürən bir şölendir başlayan.

Bitmesin denen yaz geceleri yıldızlar bile sımsıcaktır.

Arı

Yürüyüşümde o. Önümde, ardından gidiyorum. Durunca, bekliyor. Yok, beklemiyor, kulağımdan çekmiş götürüyor beni. Sesiyle yöneltiyor. Bütün böcekleri susturmuş, yeller susup sinmiş. Aşağılardaki denizi örtüyor vınlamasıyla. Motorları uzağa itiyor, dalgaları bastırıyor. Hep burdayım diyor sesiyle. Yokum ben artık. Arı var birtek. Herşey arı.

Sapsarı

Sarı, sapsarı leke leke taşların üstünde. Dıştan yansımış değil, taşların özünden sızıyor. Aydınlık yok bu renkte, hastalık var.

Eşikte, tараçada, saksıların orda, sarnıç kapağında hep aynı sarı. Hiç güneş vurmazdı buralara ya da belli etmezdi kendini; şimdiyse tozlu donuk, bulanık buğulu bir cam yerde. Ağaçlardan yaşam çekilmiş. Sönmüş yeşiller, kımıltısız yapraklar havaya yapışık. Kupkuru toprak. Güneş mi ordaki, kül kül sıvının ardında sezilen lop yumurta sarısı? Bozuk turuncu tütüyor. Yanıyor Güneş, açılan çam kozalaklarının içinden yalım yalım ses veriyor.

Tıkandı tıkanacak bir göğüs ağustos – sarı sapsarı.

Akşamca

Birşey mi yaklaşıyor dersiniz? Kendi yok ama öncüleri görünüverecek nerdeyse. Burdalar işte. Uzaktan geldiler diyemeyiz. Oyuna doymayan çocukların, erkenden işe giden erkeklerin kadınların, yol işçilerinin beklediği buymuş meğer.

Upuzun gündüzler, yorgun tepeler, kırlar, çiçekler, kediler, insanlar sevinçle bıraktı kendini ona. Yokuş aşağı iner gibi birşeyler olup bitiyor heryanda. Günboyu evrenle içiçe-dışdışa güneş, örtünüp saklanıyor sanki. Birden işi mi çıktı aydınlığın?

Denizler, kentler yokeden; değdiği herşeyi eşit kılan akşam kendine özgü renksiz renklerle kuşatıverdi herşeyi. Kaygılar, sevinçler, istekler değişti. Biz, biz değiliz bundan böyle. Bambaşka bir dil konuşuyor varlık. Ne tuhaf, o alıştığımız gündüzceyi unuttuk – akşamca konuşulacak artık.

Yirminci Yüzyıl yaz yüzyılı. “Mavi”, “gök”, “güney”... – bu yüzyılın çeşitli bakımlardan, toplumsal-ekonomik-politik açılardan yönverici kavramları bunlar.

Birdenbire

Yazdan başka birşey var mıydı? Güneşti herşey. Sıcak, daha sıcak, hep sıcaktı. Pırıl pırıl, apaçıktı her yönümüz. Aydınlığa batmıştı varlık. En uzakları görebiliyorduk. Kireç kaymağından yeni çıkmıştı burundaki fener. Deniz o sevdiğim göz mavili-

ğindeydi. Gökler alabildiğine derin, – ak bulutların birinden öbürüne sıçrayan uçuşunu bile anlayamazdı, öylesine lekesizdi boşluk. Toprakta bellibelirsiz bir kaynaşma sürüp giderdi. Herşeyin sustuğu zamanlarda bile biryerlerde böcekler kıpır kıpır kıpırdanır, bitkilerin içine yürüyen özsuyun çalkalanışı işitilirdi. Gündüzleri uzatan uzun akşamlarda devingenlik kazanan insanlar, bastıramadıkları bir sevinçle gecede sanki uzaylaşırlardı. Ya sesler yükseldikçe yükselir ya da fısıltılar sürdükçe sürerdi. Çok geç saatlerde ancak gülmeler alçalır, herkesler uyuduktan sonra da, uyuyamayanlar, doğanın o dilegetirilemeyen izlenim sunularından ötürü, yine güleryüzle güne başlardı.

Alışmıştık böyle yaşamaya.

Tanımadığımız bir dünyaya doğduk bu sabah. Nerde Güneş? Perdenin bir kanadı açık kalmış ama dışardan girip içeriyi değiştiren birşey yok. Böyle miydi dün sabah, iğne deliğinden sızan ışınlar bir ışıldak keskinliğiyle doldurmuştu odayı. Herşeyin rengi çekilmiş bugün. Karşiki taraçanın kızıl tentesi solmuş, yandaki evin yeşil camları donuk. Bir asker çadırı var sanki üstümüzde. Yamalı yeryer, külrengi. Karasarı soğuk bir sütunu andırıyor fener. Denize moloz dökülmüş gibi. Kıyıda ötede topraksılık bitiyor, oralarda da pörsük, itici bir deri, kırış kırış. Bir yelkenli geçti demin, dün de dolaşıyordu önümüzde, ak yelkenine kömür tozu bulanmış ama şimdi. Tatili bitmiş bu yüzlerin. Hangi oyuna başlasalar çocukların canı sıkılıveriyor. Serin. Ceketsiz çıkılmaz artık. Kargalar uçuşuyor damlar üstünde. İşte yağmur, güzün ilk yağmuru.

Dün gece yaz sona erdi.

Kar

1.

Çok sevilen ama aşağısıanmış, özlenen ama unutulmuş bir erdem gibi ak mı ak. Uyanınca bir de baktık ki herşeyi donatmış. Özce değişti varlık. Hiçbirşey kendi değil artık.

2.

Yapraklı yapraksız, büyük küçük her ağaç karla bezenmeyi seviyor. Toprak karla sımsıcak. Sular sarhoş.

3.

Ağır ağır yağarken tatla ılınıyor içler. Dört yana uçuşup savrulunca bir sistir dolduruyor yeri göğü. Ne kent, ne kıyı, ne deniz...

4.

Kat kat ak şiltelerin altında herşey. Gürültüyü emen, bastıran bir durgunluk. Yalnız kalmak isteyen geceleyin ayaz dinlesin.

5.

Karda ne var?

Otun ovanın, dağın bayırın üstünde olma sevinci;
tuhaf bir hüznün;

gelip geçiciliğin tadı;

“az yaşadım”, “hiç yaşamadım!” diyenlere “aptallığı bırak, seyret!” diye sesleniş.

6.

Karda ne yok? – Bilmem.

7.

Karda yürürken akla gelenler saymakla bitmez:

Açlar, üşüyenler, evsiz-barksızlar – onları düşünmeyenler utansın. Onları düşünüp de birşey yapamayanlar da utanıyor, – neye yarar?

Boydanboya pencereyi sıcak bir oda. Dışarda çam çam soluyan rüzgâr. Cangözüyle okunan bir kitap, ya da çay demlenedursun sevginin çiçeklendiği, dostluğun boy-attığı söyleşi.

Ayaz

Sessiz sessiz yağmış bütün gece. Soğuk soğuk tene yapıyor gıysiler. Ötelerden eserken uluyor herşey, yakıyor, ısıyor. Eli ayağı, gözü yanağı varederken yok ediyor ayaz. Görünmez bir tuz sızıyor acı acı derimizden içeri.

Hastalıkla Başbaşa

Hastalığa karşı kalkan yok, olamaz da. Değil mi ki bedenli bir yapımız var, *hastalanabilen* bir varlığız öyleyse.

Hekim, ilaç, aşı, bilim, aygıt, fizik, kimya, bakanlık, hastane, eczane, – bütün bunlar olsa olsa bazı hastalıkların bulaşarak yaygınlaşmasını önleyebilir, bazı hastalıkları erteleyebilir. Gene de bedeni ortadan kaldırmadıkça kökü kazınamaz hastalığın. Bedeni ortadan kaldırmaksa, insanı insan olmaktan çıkarmak demektir. Oysa insanın yapıp ettiği herşeyde, insana ilişkin her doğa-kültür-toplum-tarih olgusunda bedenin örtük-açık bir rol oynadığı gözden yitirilmemesi gereken bir temel gerçektir.

Hastalık: insana özgü varolma-koşullarından ötürü var; insan yargısının belirgin bir çizgisi.

Hastalık: düşman saysak da özümüz. Hastalık-sız insan, somut-düşsel bir uyduruk. Somut-gerçek insan: hastalanabilen insan.

Başka türden canlılar, sözgelimi otlar, ağaçlar, kuşlar, böcekler, atlar, köpekler biryana, –onlar için de hastalığın bir nitelik olduğunu söyleyebiliriz ama–, yalnızca insanı gözönüne getirdiğimizde, hepimiz içten özlese de, hastalığa kesinlikle yervermeyen bir insan yaşamı yok.

Sağlığa sarsılmaz bir gerçekmiş gibi belbağlayanlar, yaşama karşısında çocuksu bir davranış benimsemişlerdir. Küçük bir kabartı, görünmez bir sıyrık, bellibelirsiz bir yara, nerden çarptığı anlaşılmayan bir sancı, gözde bir yanma, kulakta bir vınlama, böğürde bir tuhaflık, bir çöp, bir diken, bir kan pıhtısı, anlık bir tıkanma – bak ne güçlü, birdenbire en çelimsizlerle birlikte yerlerde sürünmekte.

Bizdeki Tohum

Birbakıma tohum da bizde, toprak da biziz, bedenimize ekili o. Büyüten Güneş bedenin ötellerinde, ama el ayak, baş gövde diye birşey olmasaydı nerde büyüyebilirdi o? Bedense yalnız hastalıkların değil nice tatların, başarıların kökü, alanı.

Bilmece

Bugün bana, yarın sana: Bugün sana, yarın bana? – Bil bakalım ne? Bilmeyecek ne var: hastalık!

Bir Ateş, Bir Ateş

Şu bu derken birdenbire kendimi yabancı bir evde buluverdim. Ah bir şurdan çıkabilsem! İki kapılı bir ev bu: biri ölüme açılıyor, öbürü eskisinden daha anlamlı bir yaşayışa. Tuhaf gelecek ama bu kapılardan hangisini kullanacağımı sanki bilemiyor gibiyim.

Neren ağrıyorsa canın orda: senin için evrende yalnız orası var; sen yalnızca ordasın; sen yalnızca orasın.

Hastalanan hayvanlar birbakıma insanlaşırlar, – acı çekerler de ondan.

Hastasın: Bir çukurdasın. Ne denli depreşirsen depreş çıkmıyorsun o çukurdan. Yalnızca çukur var senin için. Sen bile yoksun –, sınırları olmayan bir çukursuluk herşey...

Hastasın: Hiç bilmediğin yükseklikte bir kuledesin. Yaşama, heryönüyle kuşbakışı ayaklarının altında. Birşey dank etti kafana, nasıl da aydınlandı ortalık: yaşama öğelerinin boyutlarını karman çorman eden tüm ıvır-zıvırlar yokoluverdi birden. “Ah bir iyileşsem!” diyorsun, gene de birtürlü iyileşemiyorsun.

“Ah bir iyileşsem!” diyorsun. Öyle ama, unutacaksın o zaman. (Unutmadan da olmaz zaten.) Oysa en yetkin biçimde yaşamın için sana düşen en büyük ödev (hiç olmazsa birbakıma) *unutmamak*.

Bedenin bedene karşigelmesi, bedendeki bir yerin ya da bölgenin, birdeyime, kendi hak sınırlarını aşmaya kalkışmasıdır hastalık. Rasgele bir organın tüm organizmanın başına zorba kesilmeye yeltenmesidir hastalık.

İleri yaşlarda uzun bir hastalık: kalabalık, gürültülü bir kentin en uzak, en son evi.

Hastalık

Kimi yangın, kimi göçük, kimi patlama, kimi gereksiz artış, kimi eksiklik.

Ola ki

Bir ayaklanma gözüyle baktıkta, hastalığı yenmek için tezelden bastırmak; bir yangın gözüyle baktıkta, başlarken söndürmek en iyi yol diye tasarlanabilir. Böylece ortak yöntem: düşman diye bilinen hastalığın kesinlikle üstüne gitmek, bunun yapılamadığı yerdeyse hastalığı, – pekçok akraba durumunda kullanılan çağdaş görünümlü bir deyimle –, denetim altında tutmaktır, tıpkı aslan-eğiticisinin, elde kamçı korkutucu bakışlarla nöbet tutması gibi. Ne var ki durum açık, çok kez başarıya ulaşamıyor gene de.

Peki şu da söylenemez mi: Ola ki hastalık denen şey bir deniz yeli gibidir: sert yumuşak, kasıp kavuran, diriltip canlandıran. Ozaman bir yelkenci gibi dümeni yerine göre gevşetmek, yerine göre germek gerekir. Ola ki hastalık denen şey devirip yıkan, besleyip verimlendiren bir akarsudur. Ozaman bir çiftçi gibi suyu kollaya kollaya yaşama toprağını işlemek – sonra beklemek gerekir.

Hastalık Grameri

Olguları dildeki (sözelimi Türkçedeki) yanslarıyla gözönüne getirecek olursak: insan nezleyle *tutulur*, sıtmaya *yakalanır*. Böylece hastalık, *geldi geçti, atlattım* nitelemelerinin ortaya koyduğu

gibi dıştan üzerimize çöken bir terslik gibi yorumlanır. Öyle ya durup dururken kim rahatsızlanmak, kim acı *çekmek*, kim üzölmek ister. Hastalık başa *geldiği* için *katlanılan*, istenmeden *uğrayan* sıkıcı bir konuk, insanı *katlanmak* zorunda bırakan bir dert. Nitekim, iyileşme, sevlmleyen bir yabancınnın *gitmesi* türünden bir aşama diye değeriendirilebilir: ne yara *kaldı*, ne iz; sancılar *uğramıyor*, *yoklamıyor* artık.

Gelgelelim, bu dilce yorumlar tüm yorum olanaklarının bir bölümü ancak. Şöyle ki: gözkapagımızda bir arpacık *çıkır*; dudağımız *uçuklar*, kolumuzda ben *belirir*, böbreğimizde taş *vardır*.

Dış etkenlerle filizlenip boy verse de *içimizde* biten bir ağaç hastalık.

“Geçmiş Olsun!”

Hastalık semantiği bakımından aydınlatıcı bir deyim “geçmiş olsun!”. Orası öyle, kimi içten, kimi lâf olsun diye söylenen bir dilek. Ama azıcık deşmeyegörelim, hastalık denen şeyin biriki önemli anlam-kıvrımını açığa koyuveriyor. Öyle ya, “geçmiş olsun!”: *geçmesi* istenen, *geçen* hastalığın, birkez geçtikten sonra *geçmiş’in* bir parçası olduğunu; yaşama çizgimizin *öncelerinde* kaldığını; iyi de kötü de anılsa, büsbütün unutulsa bile, gelecekte olasılıkla kendini duyurabilecek etkileriyle öz gelişimin gerçek bir ögesi olduğunu dilegetiren bir saptama ve dilek deyimini.

Böbreğindeki Taşın İlk Kımıldadığı Saatlerden Bir Hastanın Anımsadıkları

Birden kocaman bir sopa indi belimin ortasına. Uyanırken sıçradım, belki de sıçrarken uyanmışımdır. Belden aşağı doğru bir ağırlık, bir ağırlık. İçime küfe küfe kurşun döküyorlar sanki. Düş görüyorum sanıp yeniden başımı yastığa dayıyorum. Uzanmıyor ayaklarım. Sımsıcağım, üşümüş gibiyim ama. Bir kement karnımdan dizlerimi karnıma çekiyor zorla.

Tostoparlık birşey oluyor benden. Sağa dönüyorum, olmuyor; sola dönüyorum, olmuyor. Kalktım. Gitmemle gelmem bir oldu: hep aynıyım. Yatak değil uzandığım yer, engebeli bir dağ sırtı. Dolaşmaya başlıyorum. Sağ elim sarkık, sol elimle sol kalçamı sıkıyorum. Yampiri bir yürüyüş bu, yürüme denebilirse. Topalım artık. Ne zor şeymiş meğer dik durmak.

Soluk alıp verinem gerektiğini anımsıyorum. Gerekli ama nasıl, gel de al. Ne zor şeymiş meğer soluk alıp vermek. Bir hayvan gibi kaçır-saldırırcasına seğirtiyorum. Yorgun mu yorgun, gene de kımıldamaktan başka çaresi olmayan bir hayvanım, çelimsiz. Nasıl yerimde duruyorum, peki? Duramıyorum ki. Birşey itiyor beni, dürtüp itiyor, çekip sürüklüyor içimden, en içimden. Geçerken aynada birşeyler bellibelirsiz: kimin bu sapsarı, ter ter oyuk, çıkık, bozgun, dağınık yüzümsü şey?

Belimden öne aşağı doğru birşey kımıldanıyor, yırtta yırtta içimi. Şaşkın, öfkeli, bitkin, ağır birşeyim. Neyim, bilemiyorum. Soluk alıp verirken birşey batıyor derinlerde sol elimle bastırduğım yere. Büklüm büklüm, yanlış katlanmış bir pafta gibiyim: n’etsem düzgün bir duruma gelemiyor, birtürlü düzelelemiyorum. Yürümeye çalışıyorum, boşuna; düz odada batıp çıkıyorum.

Ne aptalmışım eskiden, böbrek diye bir ‘varlığım’ olduğunu bilmiyordum. Öylesine tekmeyle anladım ki şimdi: Sancıyan bir böbrek tüm evren.

Ne büyük mutlulukmuş meğer acısız yaşamak!

Dayanamıyorum, ah bir yokolsam!

Zorlanacak Şey Var Zorlanmayacak Şey Var

Yerine göre, kimi az kimi çok, kendini zorlayınca: nedense sevmediğin birinin yücelmesine büyük ölçüde yardımcı olabilirsin; canın çok çekse de, yapmaman gereken birşeyi yapmayabilirsin; iş başa gelince, kötülenmeye, hor görülmeye, çalım, kasılmaya katlanmayı başarabilirsin; yavan, bilgisiz, kıskanç kimselerle birlikte çalışmaya sarılabilirsin.

Ama ne denli kendini zorlarsan zorla: bir taş yığınına so-luğunla eritemezsin; bir ağacı bakışınla yakamazsın; sen is-

tiyorsun diye fırtına durmaz; kapalı hava hoşuna gitmeyince güneş ışımaz.

Olgunlaşmak: neyin zorlanıp neyin zorlanmayacağını özden yaşayıp öğrenmek aslında. Herkes için azçok değişik bir yolu yordamı, bir ölçeği var bunun.

Özellikle de hastalıkta neyin zorlanıp neyin zorlanmayacağını bilmek her yiğidin işi değil. Beylik hastalıklar için bile bu böyle. Hekim, ilaç, öğüt – hepsi iyi, güzel. Gene de hastayken zorlanabilecek şeylerle zorlanmayacak şeyler arasındaki kıvrımlı, dolanık, oynak, ipince sınır çizgisinin özenle çizilmesi, her kişinin erişemeyeceği bilgelik gerektiren bir işlem.

Bu konuda hepimiz önünde sonunda yalnızız, sisler içindeyiz çoğun. Ne var ki kesinliğe yakın bir olasılıkla saptanabilecek önemli mi önemli bir tutamaktan yoksun değiliz. Yanılmıyorsam o da şu – çok sözü edilen ama genellikle çok az yerine getirilen buyruk: hastalığı kendi akışına bırak! Bu bağlamda şöyle de denebilir: hastalık akışının pürüzsüz gerçekleşmesine engel olmak şöyle dursun yardımcı olmak gerek: güvenle bekle!

En iyisi: hastalığı unut! Ta ötelerde yolaldığını umduğun sağlık gemisine bir an önce binebilmek için, burgaçlı sulara delicesine atılıp akım yukarı sözümona yüzmeye çabalamaktansa, kıyıda durup nasıl olsa gelecek umuduyla, gemiyi sessizce karşılamaya hazırlan.

Ya gelmezse gemi? Gelmeyecekse, ne yapsan boşuna zaten, nasıl olsa gelmeyecek demektir. Gene de gelsin diye zorlar dururuz. Zorlanmaması gereken şeyleri zorlayanları da pek kınamamalıyız. İnsan olduğu için yazgısı bu insanın: yazgıya karşı, çaresiz olduğunu bile bile savaşırsın insan. Kolay değil hastalık.

Hastalıktan korkmamak hastalığı çağırarak değildir. En doğru davranış belki de hastalığın içinden, olağan ama ilginç bir doğa görünümümüştü gibi saygıyla geçmektir. Hastalığa söveceğine içten içe konuş onunla – inlerken bile.

Hastalıktan kaçacağına yaşa onu, istemesen de yaşadığın sürece onunla yaşayacaksın nasıl olsa.

Yaşamını bir de sen kısıtlamak istemiyorsan yaşayışının içinde özümse hastalığı.

Eğitim ve Hastalık

Hastalığı, azgın bir düşman, kökü kazınması gereken bir kötülük diye tanıtıp benimseten eğitimler çarpık eğitimlerdir. Aslında eğitim: genellikle hastalığın yokedilmezliğini öğretmek; hastalığı karşılayıp iyileştirme doğrultusunda bir bilinç ve istek uyandırmak; başa geldiğinde hastalığa saygı duymayı, uzaklaşırken de uğurlamayı öğretmekle ödevlidir.

Hiç olmazsa bazı hastalıklar, bazı kimselerin, bazan yeni ve önemli bazı gerçekler görmesini sağlar. Hastalık, özü gereği, öğrenmeye engel değil; tam tersine bitmez tükenmez bir öğrenim kaynağı. Yaşamayı yaşama yapan birçok öge ancak hastalıkla pençelerinden sıyrılır. Öğrenmeye yatkın olmayanların bile gözünü açtığı olur. Öğrenmeyi sevenlerinse – ne yazık ki – yürümesi gereken bir bilgi-yoludur hastalık. Anlayışı genişletip hoşgörüyü artırarak sevgiyi katkısızlaştırabilir; kendini çepeçevre kavramayı başaranları daha dürüst, daha akıllı, daha becerikli, daha güçlü, daha mutlu, daha insan kılabilir. Hep ‘bilir’, öyle; her hastalık için, her zaman için, herkes için kesin birşey söylenemez de ondan.

Hastalıktan: sert, somurtkan, kıskanç, acımasız, aceleci çıkanlar, hastalığı büyük bir yenilgiye dönüştürmüşlerdir.

Hastalıktan: sevinçli, yumuşak, neşeli, açık anlayışlı çıkmayı başarabilenler, ne denli çekmiş olurlarsa olsunlar bilgelige ilk adımı atmışlardır.

Hoşgörüsüz, bağnaz biriysen, hastalanıp (ya da hasta olduğuna inanıp) birkez ölümle burun buruna geldikten sonra hastalığı atlatınca (ya da atlattığın kanısına varınca), talih senden yana dönmüşse, büyük bir olasılıkla hoşgörülü, açık görüşlü biri olmaya başlarsın genellikle. Hastalığın insana değer biçilmez bir armağanıdır bu. Bazan ağrı mutluluk bağışlar insana. Gönlü aydınlatır, kafayı saplantılardan arıtır, inatları gevşetir, boşinançların maskesini düşürür, yıllanmış yanlışları üfürür, gereksiz korkuları yokeder, tüm insanı yeniler. Yok, hastalık da seni değiştiremediyse, anla ki, ta eskidenberi onulmaz derdin pençesine düşmüş ya da düşürülmüşsündür.

Yaşasın hastalık! Yeter ki gelsin geçsin, gelsin ve geçsin.

Birkez doğduktan sonra *düpedüz* yaşayıp gitmek, yarım yamalak doğmak gibi birşey.

Dünyaya sıklıkla doğmak gerek aslında. Buysa *yoğun* yaşamakla olur. Çoğumuzun (gülünç ama) ne zamanı ne de hevesi var böyle şeylere. Yoğun yaşamak, yaşamayı yeni baştan yaratmakla, birbakıma *yaşam* doğurmakla gerçekleşir de ondan.

İşte hastalık bu tür doğumları unutanları mahmuzlayan bir doğa-olayı. Hastalığı gereğince değerlendiren insan, eskisinden apayrı bir dünyaya doğar. Böylesi hastalık bir yeniden-doğuştur.

Hastayken Aranmak

En acı şeylerden biri, hastayken aranmamak. O kendine göre önemli işinin başındayken sıklıkla kapını tıklatan saygılı baylar, ince bayanlar; zamanlı zamansız sesle, ayakla evine dek uzananlar, sen ortalıktan çekilir çekilmez, hele bir daha eski yerine nedense dönmeyeceğin sanısına birkez kapılmayagörsünler, birdenbire yokoluverirler, – kimi akıllılar bir-iki yoklamadan sonra, kimi tezcanlılarsa hemen.

En şaşırtıcı armağanlardan biriye, uzak sandığın kişilerin, bazı sözümona yakınlar gibi gizli bir sevinçle değil, tam tersine içten taşan bir üzüntü ve yardım dileğiyle, başucunda görünmeleri, sana yalnız olmadığını duyurmak için çırpınmalarıdır.

İnsanlararası ilişkilere yepyeni boyutlar katan bir yaşam-deneyi hastalık.

Hastalıktan Sonra

Önüne gelen herşeyi sürükleyip götüren, azıp taşan bir ırmak yavaş yavaş çekildi.

İçimi, yüzümü, karnımı, sırtımı, elimi ayağımı bir oyana bir buyana çekip çekiştiren o acımasız şey gevşedi, yumuşadı, duruldu. Ne hoş, bedenli bir varlık olmak.

Bir oyana bir buyana sallanırken dalları pencereye değen kavak ne alımlıymış meğer.

İnsanlar iyi, gündüzler apaydınlık, geceler rahat, geçmiş olgun, gelecek umut dolu, – şimdi-burda yaşamak ne güzel, ne güzelmiş şimdi-burda yaşamak!

Toplum İşleri

Toplum işlerinde, “bu akla aykırı, öyleyse böyle şey olmaz!” diye kestirip atanlar, büyük bir olasılıkla, ergeç o olmaz dedikleri şeylerle karşılaşmayı gözealmalıdır.

Yelkenleri gevşek tutan yönetim, yerinde sayar. Yelkenleri çok gevşek ya da çok gergin tutan yönetim alabora olur. Gereken: yelkenleri, iten bir güç olarak kullanmaktır. Bunun içinse, teknedeki sorumlular ödev, görev, hak, yetki yönünden birbirlerine uyumla bağlanmalıdırlar. Bu da: beceri, deney, akıl, ustalık, sevgi, talih, eleştiri, inanç, dürüstlük ister. Oysa bütün bunlar sıklık kullanılan sözcükler olmakla birlikte birbakıma seyrek rastlanan gerçeklerdir.

Toplum: içiçe uzanan zamanlar boyunca herkesle birlikte yazılan ortak bir metin. Dünlerden gelip bugünden geçerek yarınlara uzanan karmaşık bir yazı. Ali’nin nokta koyduğu yere Veli bir soru göstergesi koyuyor. Ayşe’nin ağaç dediğine Aysel odun diyor. Kimi yerde satırbaşı yanlış sayılıyor, kimi büyük harf aşağısınıyor. Küçük küçük parçalar olarak belki anlamlı ama genişçe ele alındığında tam bir arapsaçı. Bir bakıyorsun apaydınlık, bir bakıyorsun anlamsız, çıldırtıcı.

Politika, aslında, tüm insanların mutlu olması için; hiç değilse, insanlara aman vermeyen türlü mutsuzlukları enaza indirmek için bir araçtır. Gel gör ki, politika, insanları bir araç diye kullanmaktan, çok kez mutsuzluğu artırmaktan birtürlü vazgeçemiyor.

Nerede varlık varsa orda böbürlenme vardır. (Yokluk bile bir varlığı olmadığını söyler gibidir ağızsız dilsiz.) Gerçeğin kendisini, gerçeğin gerçekten ne tür bir gerçeği olduğunu kim kesinlikle belgeleyebilir?

Taş durur. Ova uzanır düpedüz. Dağ, ötelere göre görkemle “burdayım” der gibidir. Gel gör ki can’la, dirilikle birlikte sesler de iyiden iyiye yükselir. Ot, ayakta kalışını; ağaç, yellere meydan okuyuşunu; kedi, tırmalama gücünü; kaplan, yırtıcılığını, birdeyime, övünçle sergiler.

Yoksa biz mi sorumluyuz insan olarak, toplum olarak bütün bunlardan?

Öyle birşey yapılabilir ki, böylece herkes ahlaklı olmaya zorlanabilir. Ama ozaman da ahlakın anlamı kalmaz. Ahlaksız olma olanağının ortadan kalktığı bir toplumda ahlaklı olmanın değeri de ortadan kalkmıştır.

Deliler ve Toplumlar

Yaratıcı delilerini özümseyen toplumlar katı, doymuş, korkak toplumlardır. Düpedüz deliliği mi kışkırtmalı öyleyse? Yok. Gene de ilk bakışta akla uygun düşmeyen gerçeklerle özlemleri sunan delilerin, bir yolunu bulup kafasını ezmeme toplumu. Gönlüme göre toplumlar (aslını ararsanız, kendi geleceğini akıllıca seven toplumlar), tüm kurumları, yasakoyucuları, yargıçları, öğretmenleri, yöneticileri, kolluk kuvvetleriyle “deli”lerinin de koruyucusu olan, “deli”lerin zararlarını hoşgörü ve adaletle zararsız kılan toplumlardır.

Görünüşe bakılırsa bugünkü toplumlarda her zamankinden daha çok doğruyu söyleme olanağımız var. İşte tümen tümen yayın aracı, – yığın aracı: kitap, dergi, gazete, radyo, televizyon... Gene de örtük-çarpık birtakım doğrular kol geziyor. Öyle ya söylediğimizi, başkalarına ulaşabilsin diye, çoğun, araç-yöneticilerinin tutumuna uydurmak zorundayız. Söylediğimize, ilk bakışta dokunulmadığı zamanlarda bile, öyle bir bağlamda sunuluyor ki söylediğimiz, kendi sesimizi kendimiz bile tanıyamıyoruz.

Susalım mı öyleyse? Hiç de değil! Ne yapalım, peki? Bir yandan: biz olmadan yaşayamayan araç yöneticilerini değiştirme yollarını arayıp bulmalıyız. Öte yandan: gerçekten doğruyu söyleyip yaymak istiyorsak, görevimiz, okuyanların, dinleyenlerin,

izleyenlerin eleştirel yetilerini uyandırmak, yürekliliklerini artırmaktır.

Halkın Çoğu

Halkın çoğu doğruyu söyleyeni, kendisini şımartmayanı, ne yazık ki sevmez: Filozoflara karşı kuşkuludur; dinadamlarına sūs gözüyle bakar; ressamı cıddıye almaz; ozanlara gülüp geçer.

Toplumda sıksık çatışır çeşit çeşit büyüklükler. Toplumun atılımlı gelişmesi için gereklidir de bu. Gelgelelim çatışmanın silahlı kördövüşüne dönüştüğü yerde giderek toplum diye birşey kalmaz.

“Büyük” sözcüğü gibi, dayanıklı ve yaygın sözcük az bulunur toplumlarda. Önüne gelen yerli yersiz kullanır: Büyük ev, büyük duvar, büyük masa, büyük ağaç, büyük ülke, büyük savaş, büyük kitap, büyük iş, büyük oyun, büyük sevgi, büyük sevinç, büyük üzüntü, büyük din... Saymakla bitmez ama bir “büyük” var ki ne tür birşey birtürlü anlaşılmıyor, daha doğrusu tam anladığını sandığın an bir de bakıyorsun ki sen kim anlamak kim, – *büyük adam*.

İyiler

Şaşılacak şey ama çoğu toplumda bazı insanlar tam da “iyi” oldukları için sevilmezler. Nasıl olsa iyidirler: güvenilir onlara, arı-duru gönüllü, çelebi, dürüst kişilerdir. İyilerin çekinilecek yanı olmadığına göre, sorun çıkaran kimselere adar genellikle toplum kendini. Giderek sorunlulardan başka önemli birşey yokmuş gibi davranmaya başlar yöneticiler. Çevreden ne bakım ne ilgi gören iyiler, zamanla unutulup giderler.

Yokluğunu birgün görsek toplum içinde acılı bunalımlara yolaçan pekçok şey (sigorta, elektrik, radyo, uçak, televizyon...) daha dün varlığından haberimiz olmayan şeylerdi.

Gençler ne kendilerini koruyanları ne de tehlikeye itenleri severler. Gençler, öz kişiliklerini bulmalarında kendilerine yardımcı olanları severler. Her genç karşısındakine şöyle seslenir gibidir: “Bırak beni *kendim* olayım!” Böyle düşünmeyen gençler de var diyeceksiniz. Gene de ne var ki böyle düşünmeleri gerekir, – genç olmayanlar açısından değil, kendi açılarından.

İki kişinin karşılaşması iki uygarlığın karşılaşması gibi birşey. İkiisi de karışık, karmaşık, çok yönlü bir olay-düğümü. Aralarındaki en büyük ayrımsa, kişiden kişiye karşılaşmaların uygarlıklar-arası karşılaşmalardan çok daha doğrudan, tezetkili, duygusal ve somut olmasıdır.

Zenginlik

“Zenginlik” günümüzde pek sevilmeyen bir sözcük. Kimi zengin, salt zenginliği yüzünden göze gelmemek, başına bela almamak için zenginliğini örtbas etmek amacıyla akla kararı seçmekte. Yoksullarsa, hem zenginliği hor görmekte hem de ne yapıp edip zenginleşmeye bakmakta. Bu, tektek kişiler için değil, ülkeler için de böyle. Ne yazık ki, zenginlik deyince yer, eşya, yeme içme, para pul türünden şeyler anlaşılıyor. Oysa kişinin zenginleşmesi aslında yaşama boyutlarının artması; dünyaya bakma, insan olarak eyleme, birlikte-yaşama olanaklarının çoğaltılması; kişi-toplum-kültür yönünden seçeneklerine yenilerini katmasıdır. Yoksa: yaşama neşesini kısıp azaltan; bazı kaba gereksemeleri giderse de yüceltici bazı gereksemeleri enazında tutan; korkuyu çoğaltan, çalımını kamçılایan, insanı insan zorbası kılan; kısaca, varolma koşullarını güdükleştiren sözümona zenginlik, en kötü yoksulluktan daha da kötü yoksulluktur aslında.

Toplumsal Hoşgörü

Toplum işlerinde bir sorunun birden çok yanıt olabileceğinin; bu yanıtların başka başka kişilerce verilebileceğinin anlaşıldığı yerde hoşgörü var demektir. Gerçi hoşgörünün varlığı, toplum-

da tüm güzelliklere, iyiliklere, gerçeklere erişildiği anlamına gelmez. Yapılması gereken daha nice nice şeyler vardır. Gene de hoşgörü soylu bir başlangıçtır. Gereği gibi değerlendirilirse hoşgörü, vur-kırın kökünü kazıyacak güçteki pekçok özlenen değer in ortaya çıkıp gerçekleşmesine elverişli bir tabandır.

Kalabalık yerlerde gerçekten iyi bir insanla karşılaşmak, çamur tarlasında bata-çıkı uzun bir yürüyüşten sonra, dudaklarda bir türkü, gür, nemli otlarda gezinmek birbakıma.

Kentler

Toprağı gizlemişler. Sanki göğü unutturmak istiyorlar. Kalabalıkta buram buram yalnızlık. Güvenle korku kolkola geziyor. Damakta burunda yeniden doğayı bulmak için kokular evreninde yüzyıllar gerisine arkeolojik çalışma yapmak gerek. Sornut'u öğütüp yokeden bir çark, gece gündüz durmadan dönüyor, durmadan dönüyor...

Kentsiz yaşanmaz, orası öyle ama kentte nasıl yaşıyor?

Kentler kıpır kıpır dev azman solucanlar.

Kentin yollarından cenazeler geçer, kimse başını çevirip bakmaz. Çarşıda insanlar soyulurken bulaşmamak için ne yapacağını şaşırır tanıklar. Evler mi yanıyor, başıboş seyircilere gün doğdu demektir. Kalabalıkta biri bayılsa, meraklılarla zevzeklerin ekmeğine yağ sürülür. Durakta sokakta, dükkânda kavga mı var, hınçlılar bir şölen sevinciyle kendinden geçer.

Yıkılan Evlere Çağdaş Bir Ağıt

Günümüzde kentleşme, ne yazık ki, çok kez, eski evleri ağıt yakmadan yoketmek diye tanımlanabilir.

"Daha dün burdaydı!" dediğimiz canım yapılar, hızla inen kazmaların altında bir güncük bile inildegemeden oyuncak çadırlar gibi buruşup düzleşiveriyor.

Nice sessizlikler, söyleşiler, sevgiler yaşamış odalar, birden ortalığı dolduran makine homurtularıyla, kaşla göz arasında toza çamura karışıp gitti. Görmüş geçirmiş döşemeleri çatır çatır birbirinden ayıran; anlayışlı duvarların bilincini paramparça

eden; taşlıkların dinlendirici serinliğini ölüme dönüştüren birtakım çarklar işledi buralarda. Tahta ile çivinin yüzyıllar boyu süregelen mutluluğu bir anda sona erdi. Bükülüp atıldı dik çerçeveler. Kitap rafları, tavan süslemeleri, merdiven artıklarıyla bir çöplük yığını köşede. Kutsal eşik taşları lağım çukuruna fırlatıldı. Birzamanların güven dolu kapılarını karmakarışık bahçeciğin ucuna tabutlar gibi dikine dayamışlar. Onyıllarca kara, soğuğa omuz omuza meydan okuyan diri kızıl kiremitlerin rengi solmuş birden, düzdü olukluydu demeyip üstüste yığıvermişler.

Fski evlerin yerinde moloz kokan bir yel esiyor şimdi.

Gür pislik ile eşsiz iyilik, alçaklık ile soyluluk, yoksulluk ile erdem, öğürten çirkinlik ile kutsal güzel – türlü türlü çirkef ile herçeşit güneş içiçe yaşar kentlerde.

Damlar

Gemi burnu kalkık ucu. Uzuneşek oynarcasına üstüste binmiş kiremitlerin bittiği yer orası. İkizkenar üçgenin tabanı benden yana. Karla sıvalı. Aradabir tozdan bir buğu savruluyor yere doğru, un torbası taşıyor sanki. Saçaklarda topak topak buzlar birikmiş. Su sızdırıyor oluklardan biri; çakı, bıçak, kama uzamış buzlar.

Sert kapaklı uzun bir kitap soldaki baca. Kopuk radyo teli nerde kaldığımızı belli etmeye yarayan renkli bir şerit gibi dışta kalmış. Bir karga sürüsü geçti. Karga sesi kış sesi. Sağda daha yüksekteki bacaya tünedi biri. Şiş karınlı lüfer. Açıyor işte kap-kara kanatlarını. Kar yağmaya-görsün, daha kömüre bulanıyor kargalar. O da uçtu.

Bir değil birçok yaşayışı var damın. İrili ufaklı akarsu yatağı karlar eriyince. Yeller üfürünce doruklu bayırlı bir alan. Güneşte ışın ışın, Ay'da alaca, karanlıkta varla yok arası.

İsteristemez doğaya kapalı kentler damlarda açılıyor doğaya. Belki de ondan, yalnız özgür, duruk sevinçli, dinç yaşlı damlar.

Unutan unutana: oysa evlerin üstünde damlar var.

Bacalar

Bacalar damların göğe bakan gözleri. İyi olsun kötü olsun yukarlardan gelen herşey bacalardan girer eve. Baca: evin Başka-Bir-Yere açılan kapısı.

Pencereler örtülse, kapılar sımsıkı kilitlense de, bacalarla evrene açılır evler. Bacadan: duman çıkar, soluk çıkar, can çıkar; bacadan hava girer, fırtına girer, gök girer.

Evrenden insana, insandan evrene giden önemli bir anayoldur baca.

Değil mi ki baca bir vazgeçilmezliktir, öyleyse hiçbir eve kapalı bir çevre gözüyle bakılamaz.

Ev için geçerli olan insan için, devlet için, dünya için de geçerlidir. – İnsanın bacası aklı, duygusu; devletin bacası sınır kapıları; dünyanın bacası gökboşluğu.

Herşeyle herşey arasında varlıkça enazından bacamsı bir ilişki var.

Büyük kentler: sayfaları birbirine karışmış, madde başları oraya buraya dağılmış, madde altları içiçe girmiş koskoca sözcükler.

Giyinme yürüme, yeme içme, konuşma selamlaşma, gülme ağlama - herşey başka, herşey yaban bir kenttesin. Dertli, tedirgin, yorgun, sikkın dolanıp dolaşıyorsun. Boğucu bir akşamüstü. Herkes mutluluğa koşadursun, gidecek yerin, yapacak işin yok senin. Hiçbirşey beklemiyorsun. Gelebilecek herşeyin, durumunu daha kötü yapmaktan başka bir işe yarayabileceğine inanmıyorsun.

Sonra birden bir alanda buluveriyorsun kendini. İçten dışa, dıştan içe yalpalarken Ay almış götürmüş ayaklarını: Gürültüden arınmış bir alan. Taşlar daha yepyeni yıkanmış sanki. Işıklar çekingen. Tam ortada sularını kıpır kıpır bir havuza döken canlı-üzgün bir fıskiye. Pis kokulardan ötelerde kekik dolu yamaçlara dayanmış kıvrım kıvrım bir deniz kıyısına kavuşmuş gibisin. Yanına usulca, doğduğundan beri beklediğin gelip oturuyor.

İyi ki kentler var, yaşamaya değmezdi yoksa.

Kent: Sayısız kat kat evler; çimenli ağaçlı bahçeler, düz dolambaç sokaklar, geniş alanlar barındıran, alabildiğine dolup boşalan büyük bir çadır.

Bir köşede eğlenenler, öbür köşede ölenler. Şurda sevişenler, orda yargılananlar. Uyuyanların yanında bağırıp çağıranlar. Trenler, otobüsler, kahveler, mezarlar. Gitgit bitmeyen bir kıyıbucak. Yasa, zorbalık, tarih, kültür, umut – hepsine yer var bu çadırdadır.

Ustayla Çırak

Eğitimci, dağ kılavuzu. Her öğrenciyle yeniden tırmanır, her birinin ilgileri sorularıyla yeni şeyler görüp yaşar.

En yetkin eğitim-düzeni, yanlışları en kısa sürede en uygun biçimde düzeltebilme donatımı sağlayan eğitimidir. Bunun için bolca usta yetiştirmek gerekir. Usta, gerçek ustaysa az rastlanır bir pırlantadır. Yetkin eğitime gelince, zor mu zor bir kültür başarısı. Yetkin eğitim, eğitim ustalarının işidir herşeydenönce, oysa usta... Yaman bir döngü.

Her çırak usta olamaz. Her usta çırak olmuştur.

Usta öğüt vermez, yönerge koymaz, ortalama söylemez, ör-tük açık gütmaz. Durur, bakar, dinler, gösterir, susar, konuşur, güler... Usta, çırağın kendini bulmasında çırağa arkadaşlık eder.

Ustanın Bilgeliği

Usta, çırağını, görünüşte belirli bir uğraş doğrultusunda ufak-tefek işlerle oyalarken, çırağı kendi özüne en uygun biçimde olgunlaşmaya bırakan kişidir. Çırak için olgunlaşmanın ne den-li zor bir süreç olduğunu iyice bildiği içindir ki, usta, çırağı oyalarken oyalamada gösterir ustalığını. Genellikle tezcanlıdır çıraklar; herşeyi bir günde öğrenmek isterler. Oysa öğrenim belli bir yavaşlıktır; çünkü öğrenim kişi olgunluğunun bir parçasıdır. İşte bundan usta, çırağın, insan olarak yaşayıp yetişmesini elin-den geldiğince çarpıtmadan düzenleyip denetlemekten başka bir görevle görevlendirmez kendini. Böylece, ustanın çırağa en büyük katkısı: belirli bir iş yetisi, bir yapma-becerisi aktarmak

değil, çırağın iş dışında kendi kendisini yetiştirmesine yardımcı olmaktadır. Belirli bir işte çıraktan inceden inceye başarı bekleyip çırağı tekyanlı bir alıştırma zincirine bağlayan sözümona usta, çırağın yetiştirip gelişmesini darlaştırır aslında.

Zararsız ilaçlarla hastaları oyalarken, hastaların doğayla kendi kendilerine göz-kulak olmalarını sağlayıp izleyen bilge hekimler gibidir ustalar.

Ustanın işi örnek'ledir, düpedüz örnek vermekle değil ama. Tıptıptına uyulması gereken örnekler veren kişiye usta denmez. Ustanın tek örneği kendisidir.

Çok yönden çıraklığın ustalıktan daha çekici olduğuna içten inanmayan usta, işinden pek bir tat almaz. Tat almadıkça da iş düpedüz iştir.

Ustanın çırağına aktarabileceği en önemli "bilgi", helki de, en önemli "bilgilerin" başkalarına aktarılmayacağıdır.

En önemli olanı, çırak, olsa olsa ustanın yardımıyla kendisi bulup özümseyebilir.

Sözümona "küçüleceğim" diye, "özgürlüğümü yitireceğim" diye ürküp çırak olmayı göze almayan, usta olmayı hiçbir zaman ummamalıdır.

Çıraklığı kişiliğin silinmesi diye yorumlamak yanlıştır.

Çıraklık, kişiliğe götüren öğrenim ve eğitim süreçlerinin kapsadığı zamandır.

Ustası "oldu" demeden "ben usta oldum" diyen, ustalıktan anlamayanlarca alkışlansa da, bilenlerin gözünde iyi bir çırak bile değildir.

Ustasına inançla bağlanıp güvenmeyen ustası yok demektir.

Her çırak kendine yaraşan ustayı bulur.

Ustaya, kendisi için vazgeçilmez bir varlık gözüyle bakmayan henüz ustasını bulamamıştır. Gücünü kötüye kullanmaksızın çırağının kendisine bu gözle bakmasını sağlayamayan usta, "çırağım var" demesin.

"Ben çıraksız da ederim" diye düşünen usta mutsuz ve güdüktür.

Kendi özüne ustalık edip kendini yetiştiren usta her yüzyılda birkaç taneyi geçmez.

Çırağın kötüsü, çabuk yükselmek için el dengeldiğince ustasının suyuna gider.

Ustanın kötüsü, çırağının yaptığı herşeyi beğenip bolkeseden başarı belgesi dağıtır.

Yalnızca öğretere, kararmadan öğretere, herkese aynı şeyi aynı biçimde öğretere usta adı yaraşmaz. Usta, öğretiden başka şeylere de gereken önemi vermesini bilen; öğrenciye özgü kişiliğin gerçekleşmesini çepeçevre gözönünde bulunduran kimsedir.

Birşey öğrenenlerin pekazı ustadır.

İlk Görev Olarak

İlk görev olarak, kafa uyuzluğunu, gönül tamtakırlığını, düşünme yavanlığını, istem çelimsizliğini, yaşama ezberciliğini gidermeye yönelmeyen sözümona ustalar ha varmış ha yokmuş.

Ne gösteriş kurallarının, ne düzmece alkışların sürekli bir ustalığı onaylamaya gücü yeter.

Sorunları kendibaşına çözmeyi denemede öğrencisine bilgi, sezgi, yetenek ve yüreklilik kazandırmayan öğretmen zararlı bir öğretmendir.

Aktardığı bilgi ve beceriden ötürü birini hoca diye belleyen bir öğrencinin hocadan haberi yoktur. Gerçek hoca bir aracı olarak değil, kendisi için sevilip sayılan; çoğun, öğrencisinin yaşama-tutumunu kökünden değiştiren büyük bir mutluluk pınarı, aranan bir yazgı, unutulmaz bir karşılaşma, eşsiz bir anlam-kaynağıdır.

Hepimiz Çırağız

Öğreneceği şeyleri çabucak öğrenmek isteyen çırak, aslında uğraşını küçümsemekte, dolayısıyla da özünü küçültmektedir. Zor uğraşların ustası olmak için uzun süren çıraklıkları göze almak, böyle bir çıraklığı, yükü-tadıyla sevmek gerekir. Dostluk, bilim, bilgelik, musiki, yazarlık, felsefe türünden insanı yücelten tüm güzel şeyler için de bu böyle değil midir?

Önünde sonunda hepimiz insanlık çırağıyız.

Ustayla çırak iki ayrı kişidir, ama gerekli uyum varsa, ikisini birden sarıp sarmalayan ikisiz-bir'de kaynaşırlar.

Öğrencisiz hoca: kokusuz gül. Hocasız öğrenci: güneşsiz ağaç.

Kutsal Yanlış

Yanlış kadar kılık değiştiren şey var mı; saymakla bitmeyen giysilere bürünebilir yanlış.

En çok sorulan sorulardan biri “doğru nedir?” sorusu. Peki neden “yanlış nedir?” diye sorulmamış, ya da pekaz kişi bu soruyla ilgilenmiş? Umacıymış gibi korkulmuş “yanlış nedir?” sorusundan. Oysa son derece önemli bir soru bu. Birbakıma, “doğru nedir?” sorusunun vazgeçilmez bir parçası da ondan.

Birbakıma bulaşıcı hastalık gibidir yanlış, elverişli ortamlarda tez yayılır.

Hastalığa yakalanmamanın en uygun yolu, nasıl hastalanmadan önce önlem almaksa, yanlışla düşmemek için de elden geldiğince önce davranmak gerekir.

Yanılma, düşünmenin ayrılmaz bir parçası olduğuna göre Descartes'ın “düşünüyorum, öyleyse varım” önermesini “yanılıyorum, öyleyse varım” diye okursak, önemli bir anlam değişikliği yapmamış oluruz.

Düştüğü yanlıştan ötürü özüne gerektiğinden çok sert davranan, sakınmayı başardığı yanlışları gözönüne getirince yumuşamamazlık edemez.

Doğrularına kesinlikle güvenenler yanlıştan kurtulamazlar.

Doğruya yönelen hiçkimsenin kendi kafasına dank diyen bir yanlıştan daha iyi bir öğretmeni yoktur.

Öğrenme, yanlışların yardımıyla yetiştirmedir. Öğrenme: yanlışları azaltmayı istemek, gittikçe daha-az yanlış-ustalığı edinmektir.

Kendi kendisinin efendisi olmak isteyen, bu isteğin birlikte getirebileceği yanlışlara göğüs germek zorundadır.

Bazı yanlışların kökünün hiçbirzaman kazınamayacağını söylemek yanlış bir sanı mı dersin?

Yanlış karşısında ödev: tıkalı kulakları açmak, sesi yükseltmektir.

Bazı yanlışlar doğruların düşmanıdır; bazı doğrular hiçbirşeyin düşmanı değildir.

Bazı doğrular, bazı yanlışlarla ikiz kardeş gibidir; pekçok yanlış bazı doğruların adını bile duymamıştır.

Çoğun “düşman” diye nitelediğimiz yanlışlar, yeter ki aklımızı başımıza takınıp kendimizi öfke ve üzüntüye kaptırmayalım, yanlışlarımızı onardığımız sürece vazgeçilmez yardımcımız bizim.

Bilime yalnızca doğru üreten bir makine gözüyle bakmak gerçeği çarpık yansıtmak olur. İlle de makine benzetmesine bağlı kalacaksak: bilim pekçok yanlışlar üreten ama ürettiği yanlışları düzeltip eleştiren bir makinedir.

Baskın bir olasılıkla, pekçok doğru bilginin başlangıcında sonradan düzeltilip onarılmış olan bir ya da birçok yanlış yatar.

İki kez aynı yanlışla düşmemek için önceki yanlışları ne yapıp edip unutmamak gerekir. Ancak, bunun için insanın tıkabasa yanlışlarla dolu bir belleğe dönüşmesi kadar sakıncalı birşey olamaz. Belki de en iyisi, insan denen bu büyük kentin uygun bir yapısını “yanlış-bankası” diye kullanmaktır.

Yanılan, “aldandım” diye her zaman hoşgörümüze sığına-bilir; oysa aldatan, “yanıldım” deyince çabucak bağışlanmayı beklememelidir.

En yüce mutluluklar belki de yanılmalardan sonra varılan mutluluklardır.

Pekçok alanda ilerlemek, yanıla yanıla daha az yanılmayı başarmaktan başka birşey değildir.

Bilincine ulaştığımız her yanlış bir doğrunun öncüsüdür.

Ne mutlu kendi yanlışlarını yakalayınca sevinen eleştirel kafalara!

Yanılmayı besine dönüştürmeyen bilim, cılızlıktan kurtulamaz.

Yanılmalardan öğrenmeyi sevmeyen, kendine gerçekçi demesin.

Bağnazlık, yanılmayı hoşgörmemektir.

“Ben hiç yanılmadım!” diyenler ergeç gülünç duruma düşerler.

Yanılmadan kesinlikle korunmak, herçeşit girişimden el çekmeyi gerektirir ki bu da kötülerce yönetilmeye, kör doğa güçlerince ezilmeye götürür insanı.

Yanlış, boşluktan daha değerli, hiçten kat kat üstündür. Gerçi yanlış çürüktür, güvensizdir; gene de, bir süre sonra yerini daha az yanlışla bırakabilir. Ne var ki kendiliğinden olup bitmez bu. Çalışan, anlayan, öğrenen, eleştiren insana gerek var yanlış’tan doğru’ya sıçramak için.

Eleştirel kafa televizyon, radyo, gazete gibi yığın araçlarının doğru-yayıcı olduğu kadar yanlış-iletkeni olduğunu da hesaba katan kafadır.

“Ben dünyaya yanlış düzeltmeye mi geldim!” diye yakınıp öfkelenen, yanlış içinde yaşamaya katlanmak zorundadır.

Hayvan, evrim çizgisinde insana ne denli yaklaşırsa, yani gelişmece ne denli yükselirse o denli yanılmalara açık bir canlılık olarak ortaya çıkar.

İlk izlenimlere kanma alışkanlığı; geleneklere körükörüne bağlanma tembelliği; amaca tez varma tutkusu; yapıp ettiğine aşırı güvenme eğilimi; eleştiri eksikliğine boşverme rahatlığı – daha da sayabiliriz ama bu birkaç çentik, yanlışla yolaçan başlıca kökenleri oldukça açığa koymuş görünüyor.

Çok kimse şöyle düşünür: Yanılıyorum, apaçık; öyleyse aklın dapdaracak sınırları var.

Oysa şöyle düşünmek gerçeğe daha uygundur: Yanıldığımı biliyorum, apaçık; öyleyse hiç de dapdaracak değil aklın sınırları.

Bir canlıda yanılma arttıkça, – yanılma özgürlükle herbakımdan aynı şey değildir ama, – özgür olma olanakları da artar.

Yanılmanın olmadığı yerde yenilik de yoktur.

Yanılmaların nasıl verimli olabileceğini öğretmeyen bir yetiştirim-düzeni görevinden uzak düşmüştür.

Yanılmayla bile bile rahat eden; yanlışın yerine hiç olmazsa azıcık daha az bir yanlış koymak için sıkıntıya katlanmayan bir kimseye ne “filozof” adı yaraşır, ne de “bilgin”.

Böyle-gelmiş-böyle-gider diyenler yanlıştan başalamazlar.

Durmadan başkalarının yanlışlarını bulmaya çalışanlar, (politika, eğitim, din, bilim, teknik, hukuk, sanat, askerlik, hekimlik gibi pekçok alanda bu böyledir) kendi yanlışlarını düzeltmek için zaman bulamaz.

Hoşyorum, ortam kargaşası, rastlantı gibi kanı-yanılmaları yüzünden yanlışları övülen, ama övülen yanlışlarını düzeltip onaracağına susup sevinen, övgülerin hiçbirini haketmemiştir.

Dini bayramdan bayrama, askerliği savaştan savaşa, ölümü cenazeden cenazeye, vatandaşlığı seçimden seçime anımsayanlar insan-gerçekliğine ne denli körseler, yanlış, yalnız bilgiyle uğraşanların işi diye yorumlayanlar da o denli kördürler.

“Yanlıştan yanlış çıkar!” – işte yanıltılı düşünmenin mantıksal kökeni. Gerçekte: yanlıştan doğru çıkar, yeter ki yeterli çaba gösterilsin. Buna göre, düzgün düşünmek isteyen yapması gereken ilk şey, “yanlıştan doğru çıkmaz” ya da “yanlış yanlış doğurur” önyargılarının maskesini düşürmektir.

Yanlış kötü güçlerin öfkesi, düşmanların tuzağı, aşağı yaradılışın sürçmesi gözüyle bakıldığı sürece yanlıştan başalamaz insancıklar.

“İnsan yanılır” tekerlemesini işe yaramaz bir kalıp olmaktan çıkarmak istiyorsak, şöyle çözümleyip dökümlemeliyiz: Baba yanılır, ana yanılır, ağabey yanılır, abla yanılır, bakan yanılır, başbakan yanılır, başkan yanılır, öğretmen yanılır, yargıç yanılır, komutan yanılır, birinci yanılır, ödül kazanan yanılır, büyük adam yanılır, deha yanılır.

Yetkililer de yanılabilir.

Deyip ettiklerinden ötürü başkalarına karşı sorumlu olmadığının inanan bir sözümona yetkili, başkalarının kendisini yargılayıp sorguya çekmesine izin verenlerden çok daha yanlış düşüp yanılabilir.

En iyisi, daha baştan, yetkililerin de yanılabilceği benimsemelidir.

Yara, nasıl duruma göre az ya da çok acırsa; içki nasıl etkisini duruma göre gösterirse; yanlış da yanılma da duruma göre yararlı ya da zararlı olur çoğun.

Çok kez doğal birşey gözüyle bakılan yürümeyi bile düşekal-

ka öğreniyoruz. Gücümüz yanılmamaktan değil, yanlışlardan öğrenme başarımızdan geliyor. Tüm işlevleri tıkırında yürüten hayvanlar gibi yanılmayan varlıklar olsaydık, ancak belli sayıda işleri beceriyle yapacak, dolayısıyla dar bir yaşama-alanına tıkılıp kalacaktık.

İnsan-olmaya özgü geniş ufuk, yanılabilmeyle birlikte gider.

Yüce dağların yolgöstericileri çok kez büyük yanlışları göze alan yiğitlerdir.

Hiçbirşey sevilenlerin yıkımıyla sonuçlanan yanlışlar kadar iç-sızılarına yolaçmaz. Yanlışlardan ötürü çoğun en çok acı çeken kimseler: analar, babalar, yargıçlar, öğretmenler, devlet adamlarıdır.

Yanlışın suç ya da günah sayıldığı yerde yaşama-alanı soluk alıp verilemeyecek kerte de daralır.

Dilediği yanlışla baştankara edemeyen insana özgür denebilir mi?

Nice nice yanılmalara dolanmamış, nice nice yanlışlara tökezlenmemiş kişiye olgun kişi denebilir mi?

“Ekmeğim olsun da doğruya boşver!” diyenler, ekmeğe yanlış katık etmek zorundadırlar.

Yaşamak, doğru ile yanlış arasında gidip gelmektir. Herşeyin doğru ya da herşeyin yanlış olduğunu ileri sürmeye yeltenenler, yaşama-gerçekliğini yalınlaştırırlar; böylece birbakıma, yaşamı yaşanır olmaktan çıkarırlar.

Düşe kalka kendine bir ilk iz açmadıkça; binbir çelişkiyle kendi izlerinden bir yol oluşturmamak; sonra belki de o yolun uygun düşmediğini görüp bir yenisine seğırtmedikçe; giderek o yolu başka bir yol için bırakmadıkça, – kısaca en içinden “yanıldım!” deyip gereğini yapmadıkça yaratmanın ne olduğundan yetesiye haberi yoktur insanın.

Allanıp pullanıp acısı giderilen, korkunçluğu gizlenen özenti bezenti doğrular, çoğun, sürüyle yanlışların ortalığı kaplamasına yolaçar.

Turfanda doğrular çoğun yanlış diye damgalanır.

En çok yaşayan yanlışlar doğruya en çok benzeyen yanlışlardır.

Tartışmaların büyük bir bölümü bitmek nedir bilmiyorsa, bu, örtük-açık dayanılan başlangıç-temellerinin ya da ilkelerin, doğru mu yanlış mı olduğu ciddi bir biçimde gözden geçirilmediği için böyledir.

Yanlış yapmamak için gösterilen özen, doğruya varmak isteğinin kanıtı olabilir ama varılan sonucun doğruluğunu belgeleyen bir ölçek olamaz.

Doğru olduğuna inandığımız şeyler, azıcık deşmeye-görelim sapır sapır döküldüğüne göre, inanç, doğrunun güvenilir kanıtı değildir.

Seyrek erişilmesine karşın öylesine doğal birşey gözüyle bakılır ki doğruya, kimse kotardığı doğrulardan ötürü karşısındakini alkışlayıp kutlamaz. Oysa yanlış, umacı gibi öylesine ürkülen birşeydir ki, en küçüğü için bile “istemeyerek oldu”, “elimden kaçtı”, “dalgınlığıma geldi”, “ben de anlayamadım” türünden tümen tümen özür-dileme deyimleri var her dilde.

Yanlışların dolaylı dolaysız bazı erdemleri olduğuna bakıp insana her zaman yarar getirdiğini söylemek, düpedüz sapıklıktır. Ne var ki insan, genellikle “kesin” doğrulardan çektiğini pekaz yanlıştan görmüştür.

Belli bir durumda yararı görülen bir “yanlış”ı “doğru” katına yükseltirken, buna bir ilke gözüyle bakmaktan çıkabilecek tüm sonuçları iyice düşünüp tartmak gerekir.

Yanlışların özce kötü birşey olduğunu sananlar; düştüğü yanlışlardan ötürü küçüklük duygusuna kapılanlar; yanlışın değişik bir yapısı olduğuna saplanıp kalanlar, doğruya varmaktan umudu kesmelidirler.

Yanlış konusunda gerçekten kafa yoran herkes önünde sonunda şöyle düşünmekten alamıyor kendini: Ben de herkes gibi yanlış üzerinde birtakım yanlışlara düşmüş olabilirim. Gene de yanlışlar, insanların doğrulara varmasına yardımcı olabilir.

Yararlı, yaratıcı, önemli, ürkülen, saygıdeğer şeye “kutsal” dendiğine göre, hiç çekinmeden “yanlış”ı da kutsal diye niteleyebiliriz.

Gecenin Erdemi ya da Gece Fenomenolojisine Giriş

ELEKTRİK: Hava azıcık kararmaya yüz tutsun, olanakların el-verdiği her kıyı-bucakta zaman yitirilmeden elektrikler yakılır. Böylece günümüzde alabildiğine yaygın bir inanış uyarınca, önemli bir eksiklik giderilmiş olur. “Gece”, genellikle, ışık-yok-luğuyla özdeşleştirilir. Buna göre gece’nin olumsuz bir anlamı vardır.

Gerçi geçen yüzyılın gazlambası döneminde, daha önceki mum binyıllarında, daha da öncesinin çıra yüz binyıllarında, kesit kesit yapay bir aydınlığa büründürülürdü gece. Ama çağımızda olduğu gibi, karanlığın tümünü aydınlığa dönüştürme tutkusu pek yoktu. Bu durumu, “insanlar teknikçe geriydi” diye sözümona akılla kestirip atmaya kalkışan akıllılarımız çıksa da, asıl gerçek, sonlarına doğru yuvarlandığımız şu Yirminci Yüzyılın, eski zamanlarla oranlanmayacak ölçüde bir karanlık düşmanlığına kendini kaptırmış olduğudur. Basılı-yazının bulunmasıyla nasıl canlı söz, değerinden pekçok şey yitirdiyse, nasıl motorlu taşıtlar yürümeyi gözden düşürmeye başlattıysa, elektriğin de yakılmasıyla geceyi unuttur oldu insanların pekçoğu.

Kuşkusuz, bu davranışın tüm sorumluluğunu elektriğe yüklemek yanlış. Birbakıma, bir ülkedeki elektrik tüketimi o ülkedeki uygarlık düzeyinin belki en önemli göstergesi. Saymakla tükenmez elektriğin yararları: özellikle günümüzde ulaşım, tarım, sanayi, madencilik gibi başlıca uygarlık alanlarını donatıp taşıyan büyük bir buluştur. Ne var ki, elektriği düpedüz geceyi *yoketmek* için tekyanlı bir araç olarak kullanmak, doğrusu

yakışksız bir tutum. Tuhaf birşeyler sezmekten insan kendini alamıyor ama, bunun kafalara dank etmesini, son zamanlarda başgösteren bir olaya, yine elektrik ile ilgili bir olaya, dünyanın pek çok yerinde ortaya çıkan enerjisi *bunalımına* borçluyuz. Şöyle ki, nedenleri ne tür toplum-ekonomi-politika düğümlerinde kök salarsa salsın, kent kent, ülke ülke, upuzun saatler boyunca süren elektrik kısıntıları güncel bir sorun olur olmaz, birbakıma, *geceye kavuştu* insanlar. İlkın öfkeye kapılanlar ya da suçlu aramakla, ceza tasarlamakla canım zamanlarını yitirenler, giderek karanlıktan hoşlanmaya başladılar. Işıklar geldikten sonra bile düğmeleri kapatanlarımız; bunalım öncesinin gözden gönülden uzak göğüne dönerek, eşsiz bir tatla, pırıl pırıl yıldızları seyredenlerimiz var.

GÜNDÜZE BENZEMEZLİK: Günümüz insanının geceye sırt çevirmesi, çoğun, gecenin gündüze benzemezliğinden ileri geliyor.

Nitekim, çağdaş bir gidiş izlediğini çekinmeden söyleyebileceğimiz hemen hemen herkes: geceyi, gündüzden *sonra gelen* bir doğa-yaşam kesiti diye anlar. Bu anlayışa göre: asıl yaşama-kesiti gündüz'dür. Gece, birdeyime, Platon'un *idea*'ları gibi, asıl gerçeklik sayılan gündüzün soluk bir gölgesidir. Gece denen şey, güçten kesilmiş, enaza inmiş gündüzdür. Bunun içindir ki yaşamanın ağırlığını gündüz taşır. Genellikle: gündüz işe gidilir, okullar, dükkânlar gündüz açıktır; nikâhlar gündüz kıyılır, yargıevlerinde kararlar gündüz verilir. Gerçi bazı toplanmalar geceye rastlatılır; geceleyin de trenler işler, gemiler kalkar, otobüsler gider; geceleyin de uçaklar konup iner. Gene de olup biten herşey ya gündüzün bir uzantısı ya da gündüze bir hazırlıktır. Gene de heryanda paylaşılan kanı: insana yakışan eylemlerin, insanı insan kılan "ciddi" işlerin gündüz gerçekleşmesi gerektiği; geceyeyse, ikinci derecede birtakım zorunlulukların, istenmeyen ama kaçınılmaz birtakım ödevlerin düştüğüdür. Oysa geceleyin dinlenilir, başka birşey yapılamadığına göre uyunur, o da yapılamazsa gündüz beklenir. Gündüz bir insana benzetilebilirse, ayık etkin, uyanık bir insandır gündüz; geceyse uyuşuk, edilgin, bulanık bir insan.

İlk bakışta aykırı gelecek ama şöyle denebilir. Gündüz bir deha ise, gece, gündüze benzemeyen *başka* bir dehadır.

GECEDE NELER YOK Kİ: Bilinciyle bilinçaltıyla insan daha değişik, daha başka yeteneklerle bezenmiş bir varlıktır, geceyi *gerçekten* yaşayınca.

Herşeydenönce: gece olur olmaz gündüzkü algılama-kalıpları kısım kısım yeni uyarlamalara girer ya da yerlerini yeni kalıplara bırakır geceleyin. Gündüze ilişkin varolma koşullarından sıyrılıp geceye özgü yaşamlar benimsenir. Kendini geceye bırakan hiçkimse, gündüz alkışladığı, alkışlamıyorsa bile içinde yadırgamadan kımıldandığı süreçlerin insanı değildir artık.

Güneş ısıdığı sürece insan olmanın nerdeyse tüm yükünü taşıyan göz, karanlık basınca *kulağa* aktarır yetki ve yetkelerini. Bu, sözcüğün tam anlamında bir devrimdir. Gözyönetimi sona ermiş *kulak-yönetimi* başlamıştır insan için. Gündüz, daha çok gözüyle dünyada yönelir insan. Başardığı birçok şeyi görme'ye dayanan bir uzay geometrisi oluşturarak başarır. Gözle ölçüp biçmeye, göz sezgisiyle kavrayıp oranlamaya, gözle dengeleyip belirginleştirmeye özenle sarılan bir geometridir bu. Herşeyin yeri, durumu, eni boyu, biçimi oylumu, açık ve seçiktir bu geometrik yaşama coğrafyasında. Gözle sağlanmış binbir duygusal ilişkinin kendine güvenen efendisidir insan.

Geceleyin hiçtir oysa göz, ha var ha yok. Olmasa daha iyi olur, bol bol yanılmaktan başka bir işe yaramaz. Gece kim gözüne yaslanırsa, kapıda duran çuvalı hırsız, cama yapışmış yaprağı tabanca gibi görüp tökezler.

Ne var ki geceleyin kulağın çabucak göze dönüştüğünü, bu dönüşümle herşeyin güpegündüzmüş gibi tıklar tıklar işleyip gittiğini sanmak yanlıştır. Dokusu, yapısı, olanakları, seçenekleri bakımından gözün akli ile kulağın akli hiçbirzaman örtüşmez. Sağduyuyu elden kaçırıp gündüz-sağduyusunu gece de ayakta tutmaya yeltenmedikçe, kulağı göz yapmaya kalkışmaz insan. Gündüz-yönetiminde güdük kalan kulağın tam hakkını verme fırsatı doğar geceleri. Gündüzün azgelişmiş kulağı için bir üniversitedir gece. Başlangıçta, kömürcü beygirini atlı taburu, meleyen kuzucuğu ağıldan boşanan koyun sürüsü, sebze

bahçesinde sallanan tulumbayı kırk kulaç derinliğinde bostan kuyusundan çıkan dizi dizi tenekelerin ardarda dökülüğü diye işiten kulağın her algıladığını abartısız indirimsiz yargılayıp değerlendirmeyi öğrenmesi için, nice nice karanlıklarda kendini bulup tanınması gerekir. Kulak birkez kendini bulunca da son derece duyarlı bir depremölçere kavuşmuştur insan. Ne martı sinirleri bozar, ne küçücük köpek dağdan inen kurttur artık. Dalgası, keskinliği, eni-boyuyla gündüzün yokluğunda yüzen türlü türlü sesler, değerinden hiçbirşey yitirmeksizin evreni dayayıp döşer.

Gece algılamalarının gündüze benzemeyen bir yanı da: karanlıkta, uzaklık-yakınlık birbirine karıştığı için, daha doğrusu uzaklık-yakınlık diye birşey kalmadığı için, bildik ile yabancı ayrımı da silinip gider. Böylece gündüzden apayrı bir dünyaya girmiş olur insan. Tektek tanışlara belbağlanamayan, dolayısıyla da tanımadık bir ortamdır gece. Uzak-yakınlık birlikte en-boy da başını alıp gitmiştir. Gece, belirsizlik'le nikâhı kıylır insanın. Gelgelelim insan hiçbirzaman salt belirsizlikte yaşayamaz. Ne yapıp edip rahatlıkla işleyebileceği bir yaşama-tarlası, yetesiye yönetebileceği bir düzen yaratır. Bu, bir lüks değil, kaçınılmaz bir zorunluluktur. Gündüz-uygarlığı geçersizleşince *yeni* bir uygarlık, bir gece-uygarlığı yaratır insan.

Gündüz birbakıma uzayın dışına, uzayın bir köşeciğine tünemiştir insan. Evren, insanın genellikle önünde uzanır gündüzün. Sırtını göremez; yukarıyla pek alıp vereceği yoktur; gerekmedikçe, yere bakmaz; sözcüğün her anlamında, önüne dikmiştir bakışlarını. Neyle ilişki kurarsa kursun, belli bir uzaklıktan sağlanan bir ilişkidir bu. Kendisine ençok dokunan olayları bile belirli bir aralık'la izler. Kendisi başlıbaşına bir birey, yöneldiği nesneyse başka birşeydir. Gündüze özgü *objektiv*'lik burdan kaynaklanır.

Gece-uygarlığının özü derinlik'tir. Gece tüm derinlikte yaşar insan. Derinliğin içi'nden başka birşey yoktur geceleyin. Derinlik – tüm dünyasıyla insanın *doğal yeridir* gece. Yüzeylerde gezinen algılara göre biçilmiş yaşam gündüz nasıl yadırganmıyorsa, gece derinliği de öyle yadırganmamalıdır. İki-eksenli en-boy gündüzüne karşılık çokboyutlu bir eksenler uzayıdır

gece. Gözüne dayanarak gündüz dik duruşla sorunlarını çözen insan, geceleyin (deyim aykırı düşmüyor sanıyorum) bir *batık mutluluğu* gerçekleştirmek olanağına açıktır. “Batık” sözcüğü, bazılarımızda, boğulmuşluk duygusu uyandırsa da, batmışlık birbakıma, olanca varlığıyla oturmuşluktur. Buysa, gündüze özgü evrenin kıyı-bucağına ilişmişlikten sıyrılmasını bilenler için, geceleyin, varlıktan, gündüze benzemeyen yepyeni bir tadılmak demektir.

Böylece insan gündüze upuygun düşen akıl-yürütmelere hiç de küçümsenmeyecek bir değişiklik kazandırma olanağını elde eder. Gündüzkü yaşama alışkanlıkları başka türden bir yaşama sevincine erişir. Kuru samandan bir sıvı içinde kımıldanır gece insan yazgısı. Ürkülecek birşey değildir ama bu. Gündüzü çevreleyen hava ne ise, gece sarıp sarmalayan karanlık da odur. Balık nasıl havada soluk alıp veremiyorum diye suya kızıp canına kıymazsa; tam tersine, kendince pürtüksüz bir su-mutluluğunda yüzerse, geceleyin insan da koyu bir ağdanın yumuşacık koynunda bir uygarlık döşegi kurabilir kendine.

İlkin dar ve kımıltısız gibi gelse de aslında genişliğine derin uzanır sonsuz gece. Gündüz, ayağınla gidemediğin yere gece gözünle gidersin; gözünle gidemiyorsan, ne yapıp edip ayaklarını kullanmak zorundasın. Oysa gece, ilkin, sonsuzun bir ucuna yapıpış batmışsın gibi gelse de, heryeri heryerine değen tüm-evrenin koparılmaz bir parçasıdır. Gündüz ancak belirli bir noktada soluk alıp veren bir insanken, geceleyin tüm evrenle birlikte yaşarsın. Birbakıma evrensel uzayın heryerindesin gece. Darlık bilmeyen karanlık bir boşluktasın. Sen nerdeysen orası evrenin tam ortası. Heryeri birbirini içerip birleştiren gizemli bir duygudaşlığın çekirdeğisin geceleyin. Gündüz isteristemez bir yerde başlayıp bir yerde biter herşey. Oysa gecenin her noktası bir başlangıçtır. Gündüz sınırlı ufuk, geceyse tadı eşsiz bir özgürlüktür. Ne var ki yabansı, ilkel birşey sezmek elde değil bu “özgürlükte”. Öyle ya gündüzde toplumca-bir-açıklık, gecedeysen mağara çağlarından esen bir kendi-başına-kalma var.

Şunu da saptayabiliriz: Gece yaşamına yapışık korkuyu, heryanıyla “kötü” birşey, diye damgalamak doğru değildir. Gece korkusu, hiç olmazsa bir bölümüyle, çarpık bir yorumun so-

nucu, ya da gündüz-yaşamını oluşturan belirlenimlerin basıncıyla çarpıtılan bir duygudur. Gündüzün doğal rahatlığından böbürlenmek nasıl yakışıksız bir davranışsa, gece karanlığında doğan ürküntülerden ötürü tedirginliğe kapılmak da o denli yakışıksızdır. Uyku gibi, ölüm gibi yaşamının tadını artıran, uygarlığa insanca renkler katan bir öğedir korku. Genellikle uyuşukluğu beslediği sanılsa da aslında korku, uyanıklığı, ayıkbilinci mahmuzlar. Çok eskiden Batı Anadolu'da geçerakçe bir deyimle "korkan korkmaz". Böylece, ezbere yaklaşımla korkunun kaynağı diye bilinen gece, ayık-uyanık insanın yaratılmasına yardımcıdır birbakıma.

Ya düşler, geceye özgü o renk renk, anlam anlam varlık-kesiti olmasaydı ne yavan birşey olurdu tümüyle yaşam! Gecenin insanlığa en büyük armağanıdır düşler. Düş gündüz de "görülür" çeşidinden bir karşı-sav güdenlere şöyle denebilir: ne de olsa aklın biçimlemeleri, aklın çözümlemeleri, aklın rastlantılarından bunlar. Karanlıklar ormanında büzülüp kaldığı sanılan insanı, akıl değmemiş yaşantılarda yitirip yitirip yeniden vareden düşlerse, tam özgürlüğüne ancak gündüzün ötesinde kavuşan düşgücünün, gürültü-patırtıdan arınmış nice nice gecenin gözden saklı özünden esinlenerek büyüttüğü eşsiz meyvelerdir. Gündüzün hantal nicelikleri yerine uçucu niteliklerle, çok kez insanı bıktıran abuk-sabuk gevezelikler yerine doğaya özgü sessizliği dinleye dinleye olgunlaşan gece, en güzel düşlerle dökülür insanın kucağına.

GECEYİ YAŞAMAK: Geceyi gece olarak yaşamak gerek. Bunun için de geceyi gündüzle karşılaştırma alışkanlıklarından vazgeçme olanağını arayıp bulmak zorunda insan.

Genellikle gündüz yaşayışına özgü bir yapıp etme ve düşünüp duyma biçimini yaşamının biricik anlam tabanı diye birkez benimsedik mi, hiç kuşku yok ki, gerçekte hakkı olan şeyden payalmayan bir yoksulluğa itiliriz geceleyin.

"Asıl anlam gündüz değil gecedir" diye direktmek de gülünç. Olası şey mi gündüzü tahtından indirip yerine sözümona geceyi oturtmak? Her alanda olduğu gibi burda da aşırı değerlendirmelerden kaçınmalıyız. Yalnızca gündüz çerçevesinde dönenen

tek-mantıklı bir yaşam değil, içine geceyi de alan çok-mantıklı bir yaşam bizimkisi, – daha doğrusu öyle olması gerekir.

Gereken yerine getirilir getirilmez, yalnızca kır ozanlarının, kapalı oda delillerinin, meyhane düşkünlerinin, kent aylaklarının yarım-yamalak yaşamasına ayrılan bir zaman-kesiti olmaktan kurtarılmıştır gece. Gündüz gelip çatan başarısızlıklar yüzünden güvensizliğe kapılanları değil; herkesi, hepimizi, tüm insanları bekliyor gece.

Gece, Newton'ları, Kant'ları, Rousseau'ları, Husserl'leri, Yunus'ları özleyedursun, insan-varlığımızın önemli bir bölümüyle gece olduğumuzu gönülden çıkarmamalıyız. Birçok yerde olduğu gibi burda da gece ile aramıza giren engellere karşı titiz davranmamız gerekir. Özellikle “ışıklı insan”, “Aydınlanma Çağı”, “aklın ışıması” türünden gündüze ilişkin bazı deyimlerin bazı bağlamlarda başarılı kullanımları bulunan baştançıkarıcı rüzgârına kapılıp “karanlık insan”, “Karanlık Çağı”, “aklın kararması” türünden başka bağlamlarda başarılı kullanımları bulunan “karanlık”-çekirdekli gerçeklik-bütünlerini yalnızca ve tekyanlı bir semantikle aşağılaştırma sorumluluğuna; geceyi umacı gibi sunan dilsel çarpıklıklara, ne denli zorsa da, kesinlikle son vermek zorundayız.

Yapılacak ilk şey, zaman zaman haklı olarak gündüzcülüğümüz ağır bassa da, büyük bir gerçeklik olan gecenin kendisini sevmektir.

Öznel Kimlik

“Ben Kimim?”

Ben kimim? Bu soruya sağlam karşılık bul, tüm zorluklar ortadan kalkacak. Yok ama. Soruyu hep başka türlü yanıtlıyor herkes. Yaşaya öğrene geliyor kendine, sürekli bir öğrenme içinde.

Diyelim ki sağlam bir yanıtın var “ben kimim?” sorusuna. Ozaman da soruyu soran insan olmaktan ilişkini kesersin. “Ben kimim?”, insanın kendi kendisine sorduğu bir soru olmaktan çıkmıştır bu.

“Ben kimim?” sorusunun işini yalın bir yanıtla bitirmediğin sürece, insan-olmaya özgü açık ufukta kımıldanmaktasın. Ne denli sevinse yeridir buna.

Kurtuluş

Kendi kendisiyle uğraşmanın ille de bencillik olmadığını anladığı gün ezici bir yükten kurtulur insan. Pekçok kişi korkunç bir yanılgı ya da çarpık bir eğitimle ne yazık ki erişemez buna. Kurtuluşa erişeninse, önü açılır birden. Rahat bir solukla, kendine ayırdığı zamanları “çalıntı” diye nitelemekten vazgeçer. Özün öz gelişimine eğilmesi bir güzel sanat, bir dua, tatlı-ciddi bir görev olarak belirir böylece.

Öznel Özgelişim

“.../.../19... tarihinde P’de doğdum. Babam İ. E. ... idi. Annem M. evkadınıydı. Babamdan ...’yı, annemden ...’yı almışım anlaşılan. İlkokulu B’de okudum. 19... yılında girdiğim G. Lisesinin ... Bölümünü 19... Haziranında bitirdim. Aynı yılın Kasım ayında E. Fakültesine başladım. 19...’da Fakülte sona erer ermez askerliğimi yaptım. Daha sonra... “.../.../19... yılından beri F’de ... olarak çalışmaktayım. Bu arada bilgi ve görgümü artırmak için...” –

İşte başlıca yaşama “olay”larını sergilemeye dönük, “nesnel” görünümlü bir özgeçmiş çatısı. Tarih, yer, özelad boşluklarıyla harfleri doldurdun mu biricik bir kimlik çizelgesi çıkar ortaya. (Genellikle tümceler sonunu birinci kişi yerine üçüncü kişiyle bitirdin mi, kendinden başkasına ilişkin bir yaşama öyküsü elde edersin.) Uzun tutmak istiyorsan “olay”ları çoğalt, koca bir kitap çıksın ortaya.

Oysa herkes için *değişik* ama nerde özgeçmiş özne bir yaşam yansıması kılın o biricik, eşsiz *küçük şeyler*? Örneğin:

Nerede mutfak taşlığının köşesindeki kuyu? Dışbükey demir kapağı kaldırıp sepetle karpuz sarkıtılırken ne tatlı bir serinlik üflerdi yüze!

Nerede çamaşırlık köşesindeki yüksek, geniş bakır kevgir, altına canlı canlı istakozları kapattığımız bakır kevgir?

Nerede o herşeyin karardığı anlar? Keşke-doğmasaymısim-çuvalının havasızlığı: sağlık çukur, çevre dar, güven boş-söz, bildikler kalles, herşey karşı, ters, soğuk.

Nerde o tadına doyumadık sevinçlerin, içi birden bambaşka bir kabartıyla hoplatışı?

Nerede üzgün sabahlarımda beni saatlerce dağdan bayırdan atlatan, sonra da herbiri kendibaşına buyruk bölüklere, takımlara, mangalara ayıran, ayırdıkça da varlığını duyuran ayaklarım?

Nerde o düşsel düşüm? – Olanca görkemiyle bir otun üzerine kurulmuştu güneş. Kırmızı gagalı, ak boyunlu, mavi karınlı, sarı kanatlı bir kuş, elli katlı bir evin dışa çıkan bir önyüz ya da saçağından sarkmış, aradabir gözlüklerini düzelte düzelte kü-

çocuk bir çocuğa (kırk yıldan önce olduğuna göre, kim olacak, bana) geometri dersi veriyordu.

Nedense pekaz yaşama-öyküsü, hemen hemen hiçbir sözümona nesnel özgeçişim böylesi kişisel çizgilere değinmek istemiyor. Nedense hiçbir özgeçişim, gereken somutlukla eğilmiyor bütün bunların üzerine.

Asıl kimlik, öznel kimlik: dışsal (ya da dıştan gözlenen) olaylar kadar, içsel (ya da içten yaşanan) “olaylar” – anlatılmaz düşler, akılötesi düşler, tuhaf özelemler, belirsiz ürküler, amaçsız beklemler, hiç açığa çıkmayan sevgiler, kimselere söylenmeyen burukluklar, diplere bastırılmış öfkeler, derin mutluluklar, gelip geçici sevinçler, – işte böylesine “olayların” kurup döşediği bitmiş bitmemiş bir yapıdır.

“Olaylara” uygun (“olay” dediğimiz de ne ki? herneyse...), olaylara uygun bir özgeçmiş yaşam gerçekliğimizin uzağında kalan bir çaba. Öyle ya, beylik olaylara yönelmek her zaman gerçeği vermez ki.

Hiçbir özgeçişimde olaylar ile olaylara ilişkin yorumlar birbirinden ayrılmaz. Önce nesnelce olayları sapta, belirt, yerleştir, sonra düşüncelerini, duygu ve değerlendirmelerini sun, – olmaz öyle şey.

Bir bütünüm ben, hem de yerli yerinde bir bütün. Bir geçmiş var ama bu bütünün. *Bu* geçmişse, benim öncem, benden öncesi, bana yer olmayan, benim görünmediğim yüzbinyıllar öncesi boyunca uzanıp giden bir süre. Neyim peki? Kimim peki?

Yosundan Ağaca, Kuştan Ata

Alışılabilen gerçekleri azıcık eşele, şaşırmamazlık edemezsin. “Benim” dediğin senin değil. Oturduğun ev, büyük küçük bazı katkıların da olsa, aracı, gereci, yapısıyla başkalarının ürünü. Konuştuğun dil, ne denli özgün olmayı istersen iste, senden öncekilerden kaldı sana. En içinden koptuğunu sandığın duygular, inançlar, düşünceler, bir azınlıkla da olsa, başkalarıyla paylaştığın değerler aslında. “Peki, ya elim ayağım, kaşım gözüm, ciğerim böbreğim – onlar da mı?” demeye kalkışma sakın.

Ta yüzbinyıllara geri giden, belki de cansızdan canlıya atlayıp binbir kıvrımla gelişe gelişe sana-bugüne ulaşan bir evrimin ürünüsün bedeninin heryeriyle. Güneşten toprağa, yosundan ağaca, kuştan ata, maymuna dek birşeyler var sende, hepsinden görünür görünmez birşeyler var sende.– Gel de sonra “birim, biriciğim, benzersizim, salt bir bireyim” de?

Anlatı

İnsan yaşamı açıklanabilir, hem de çok yönden. Bunun için bu yaşamı, kendisini aşan bir bütünün belirli bir parçası olarak kavramak yeter. Şöyle ki, fizik yönünden: insan yaşamı, evrendeki upuzun oluşumun bir halkası; biyolojik yönden: gittikçe daha karmaşık bir diriliğe götüren şaşırtıcı bir evrimin halkası; fizyoloji yönünden: belli yapıdaki organizmaların birbiriyle karşılaştırılmasıyla aydınlanan bir işlevler-düzeni; psikolojik yönden: gelişim süreçlerine ilişkin bazı olayların eriştiği bir aşama diye açıklanabilir.

Gene de bu bilimsel açıklama-tutumlarından hiçbirinin insan yaşamının kendisine yetesiye sokulduğu söylenemez. İnsan yaşamını kendi yapısındaki ağırlıkla kavramak için, bu yapının kendisini, kendisine özgü açıdan, bir bütün olarak ele almak gerekir. Buysa en iyi, açıklamayla değil anlatıyla gerçekleşebilir. Şurasından burasından da eğilsen, bölük-pörçük de baksan, karman çorman da yakalasan, insan yaşamını görüp göstermede anlatının üstüne yoktur. Ancak bu, insan yaşamının ne bilimden çok edebiyata yakın olduğu anlamına gelir, ne de bilimin, yaşamı aydınlatmada değersiz olduğu anlamına.

Yaşamını istersen kendin anlat, ister başkası anlatsın, sonunda ortaya çıkan bir öyküdür. Adı üstünde yaşam-öyküsü doğru ile yanlışın ötesindedir. Edebiyata özgü bir uyduruk değildir ama. Olaysal yanlışlar ile doğruları da kapsasa, önünde sonunda bir öneri'dir. Her öneri gibi etkili ya da yavan, sıcak ya da itici, inandırıcı ya da yüzeyseldir.

Yaşama: birbakıma sonsuzca bölümlenip çözümlenebilen bir ayrıntı; birbakıma da yalın mı yalın bir birlik, tıkız mı tıkız bir bütün.

Kişilik

Başarı, bazan, gösteriş ardından koşanın yüzünü güldürür. Ne var ki, alkışın tatlı sesiyle, böyle biri çok geçmeden yanlış yola sapar, hiç değilse, yerinde sayar.

Başarısızlık, gerçekte çok kişiye vergidir. Başarısızlığı en yaraşır biçimde değerlendirmekse, pekaz kişinin üstesinden gelebileceği bir anlatımdır.

Kişilik kolay başarıcıların değil, zorlu başarısızlıklarda pişenlerin işidir.

Güzel şeyler çileyle kotarılır.

Zaman zaman nerdeyse heryanı kaplayan korkunç bir görünümle irkiliyor insan: Çıkar, ürkü iş... Başka bir ilişki ufku olmayan bir ortama saplanıp kalmış çok kişi.

Başkalarını gönülden sev, gerçekten say ama başkalarıyla karıştırılmamaya bak.

Çevrene bir bak: en ilginç kişiler, başkalarına enaz benzenlerdir.

Çeşit çeşit yiğit var: düşünce yiğitleri, eylem yiğitleri, sevgi yiğitleri, duygu yiğitleri...

Ne varsa kişilikte var.

Herzaman her işte önde gidemezsin ki.

Herkesin *kendi* olanaklarını gerçekleştirmesi kadar yerinde birşey yok. Öyle ama “kötüler” de kötülüklerini gerçekleştirmeye kalkışırsa ne olur?

Yapılması gereken belki en iyi şey: “kötüleri” de iyiyi isteyip gerçekleştirecek biçimde yetiştirmek. – Kim yapacak bunu? Nasıl? “İyi” ne “kötü” ne, peki?

Çoğumuzun Zaman Zaman Kendi Kendisiyle Yaptığı Bir Konuşmadan:

Tuhaf bir yaratığım ben: Hemen bağlanmamak için elden geldiğince ayık-aydınlık davranmaya çalışıyorum. Boşuna ama: çoktan bağlanmışım. Kırıklıklar başlayınca da bir ölüm-dirim ilişkisine dönüşüyor bağlılık: sürmesi için durmadan kendimden veriyorum, verdikçe de artıyor acılar. Günün birinde bir de bakıyorum ki epeyce uzaklaşmışım. Daha sonra, hızla ötelerde buluyorum kendimi. Uzunca bir süre sonraysa: dıkım dıkım yabancılaşıma.

Sevdikçe itilmek, inandıkça kandırılmak, güvendikçe atlatılmak – bundan kötü birşey var mı evrende? Belki de en iyisi bu ama.

Nasıl olmak istiyorsan öyle ol. Herşey sana bağlı. Değilse bile, senden başka hiçbirşeye bağlı değilmişçesine davran.

Hayvan, insan doğurmaz; insan, hayvan doğurabilir.

Şamatalı ataklıktan çekin, korkudan değil ama. Unutma: gerçekler gürültü patırtı sevmez.

Tutkularının tutsağı olmamak için savaşmayanlara insan gözüyle bakılamaz.

İnsan yaşaması ne değildir ki: sis, çiçek, ırmak, ev, yol, kent, bataklık, tiyatro, güneş.

Az Rastlanır Bir Özgeçmişten

...Nicedir gönlüme çöken o tencere kapağı kalkıverdi. Yavan, dar, basık, sıkıntılı hiçbirşey kalmadı. Ekşimiş yoğurt, bozuk ekmek, kokmuş et değil artık yaşam. Sağlıklı, özgür, korkusuz, güzel, diri, engelsiz bir ırmağım...

Ne diyor oysa beylik özgeleşimler: “Doğdum”, “okudum”, “bitirdim”...

“Dağılma!” derler. İster öğüt ister buyruk gözüyle bakın, sınırsız geçerliliği yok bu sözün: Dağılmadan toplanmak büzülmektir, – küçülür insan. Yayıldıktan sonra derlenmekse genişleyip olgunlaşmaktır, – büyümüş çıkar insan.

Değişmek için yer değiştiren, gittiği yere kendini de götürdüğünü unutuyor. İnsan bir yere gitmeden de değişebileceği içindir ki gittiği yerde değişir. Ne var ki değişiklik her zaman, her yerde, herkes için başka başkadır.

Yeni bir yol açsak da, bıraktığımız *başka* bir yol *vardı*; yeniyi kursak da *eski*'yi yıktık.

Gerçek atalar çok kez gerçek atalar değildir. İnsan nerden *geldiğine* inanıyorsa, ordan gelmiyorsa bile, kimlikçe birbakıma ordan geliyor demektir.

Kim olduğumuz, bizden önce gelen kimlerin neyi olduğumuza ilişkin bilince sıkı sıkıya bağlıdır. Kendimize ata diye seçtiklerimiz gerçek de olsa, uyduruk da olsa, onların damgası var kimliğimizde.

Ben Hep Burdayım

Nereye gidersem gideyim burdayım, bedenimleyim. Çeşit çeşit oralar'dan önce salt bir burda var.

Yarım yüzyıl geçti, birtürlü kendime yerleşemedim.

Nerdeyse bir hiç olarak doğarsın.

Bir oyana bir buyana yalpalar durursun. Sever, üzer, çeker, çektirirsin. Çalışır, öğrenir, didinirsin. Zamanla *biri* olursun.

Sonra gene...

Günün birinde ölür, nerdeyse bir hiç olursun.

Hepsi bu.

Yaşam Gerçekliğimizin Gerçek Çelişkisi

Önünde sonunda benden önemli birşey yok; önünde sonunda önemsenecek birşey değilim.

Bilim Kafası

Günümüzde kol gezen bir yanlış var: bilimin kesin olduğu inancı bu. Matematik'ten Ekonomi'ye, Fizik'ten Psikoloji'ye, Biyoloji'den Sosyoloji'ye dek adı konusu ne olursa olsun, tüm bilimler kesinliğin ördüğü bir kale, çok kişiye göre. "Bilim" deyince: heryönüyle sarsılmaz doğrular, tam güvenilir saptamalar geliyor hemen hemen herkesin aklına. Bazı bilimlerin uzaya yere, suya havaya, geçmişe geleceğe erişen gücü, özellikle tarım, ulaşım, hekimlik, mühendislik alanlarına ilişkin uygulamalardan ötürü, hızla yaygınlaşıp pekiştikçe bilimdeki kesinliğe duyulan saygı da eşine benzerine hiçbirzaman rastlanmayan boyutlara varıyor. Nerde sallantı, bunalım başgösterse, orda bilimsel kesinliğin yardımına sığınmak herkesi saran bir alışkanlık artık. Öyle ki, yeyip içmede, gezip tozmada, yatıp kalkmada; insan-insan, insan-tanrı, insan-evren arası ilişkilerde; yönetim, askerlik, eğitim işlerinde ne yapıp edip herşeyi bilimsel kesinliklerle kotarmak istiyor tektek kişiler, devletler, kuruluşlar, dernekler. Çağdaş yaşayışın, günümüz uygarlığının değişmez temeli bilimsel kesinlik.

Adamakıllı aykırı görünecek ama, gerçekte bilim, bilimlerden hiçbiri kesin, olmuşbitmiş bir yapı değildir. Tam tersine: sürekli bir değişiktir bilimi varedip ayakta tutan. Bilimi oluşturan kavramlar, önermeler, açıklamalar, kuramlar, yöntemler durmadan yeni yeni kılıklara bürünür. Bilimdeki her anlatım, her gereç, her temelleme sonsuz bir onarım içindedir. Gerçi bilim bilgi üretir, "bilimsel doğru"lardır bunlar. Ne var ki, hangisi olursa olsun, bu doğrulardan birtekinin bile salt, değişmez, şaşmaz, dokunulmaz, tartışılmaz bir gücü yoktur. Olmayacak-

tır, olamaz; bilimin öz işleyişine aykırıdır böyle birşey. Bilim, özellikle çağdaş bilim, tüm öğeleriyle koskoca bir varsayımdır. Bilimde “doğru” nitelemesiyle öne sürülen her “doğru” *kesin doğru değil, varsayımsal doğrudur*. Başka türlü dendiğinde: yanlış olduğu henüz kesinlikle belgelenmemiş olan saptamalardır bunlar. Her bilimin kendine özgü sorun, konu, anlatım, yöneliş olanakları uyarınca ince deneylerden, yantutmaz tartışmalardan, serinkanlı akıl yürütmelerden geçirdikten sonra gene de “yanlış” diyemediği saptamalardır bunlar. Ancak bu, sözü edilen bilimlerin mantıkça, “kesin” bir yapıya bürünmüş oldukları anlamına gelmez. Demek ki, birtakım *koşullardan ötürü* “doğru bilgi”lerin alanı gözüyle bakmak gerekir bilimlere. Bilimlerden bir öbek, özellikle Matematik, dayandığı birtakım başlangıç temellerinden dolayı sağlamdır; oysa bu başlangıçların olsa olsa seçimsel, uzlaşımsal bir güvenilirliği vardır; hiçbirinin kesinlikle bir alıp vereceği olmadığı için, gerektiğinde, taşıdıkları üstkatlarla birlikte bırakılabilirler. Bilimlerin gerikalan büyük öbeği ise, yanlış çıkma olasılığını süreklilikle içinde taşır. Buna göre, tüm bilimi “kesin”yaftasıyla bezemek, mantıkça hiç de uygun bir davranış değildir.

İlk bakışta, insanı çileden çıkaran bir durum bu. Basmakalıp geçer-akçelerden başka bir kültür varlığı tanımayanların iyiden iyiye rahatı kaçacak. Öfkeli, paylayıcı meydan-okumaların ortalığı kaplayacağından hiç kuşkunuz olmasın: Düpedüz hak yemek bu! Bilim düşmanlarının yeni bir oyunu. Bilimden kesinliği esirgemeye yeltenmek, “bilime güvenmeyin” demekten başka ne ki? Bilime güvenmeyeceğiz de neye güveneceğiz peki? Boşyere bilimi aşağısamaya çalışanlar dünü aydınlatan, bugünü yoğuran, yarını önceden biçimleyen birbirinden parlak bilim başarıları karşısında utanmayacaklar mı peki? Gülünç olmak istemeyen herkesin, yol yakinken aklını başına devşirip bilimi bilim yapan bir özellik olarak, kesinliği sallantısızca evetlemesi gerekir – hepsi bu!

Çatmaya, saldırıya, öfkeye, üzüntüye hiç mi hiç gerek yok aslında. *Herkes* aklını başına devşirmeli, – doğru. Gelgör ki çığlıkla yandaş toplamak, gürültü patırtıyla insan sindirmek için değil, gerçekliğin olduğu gibi ortaya çıkmasını istiyorsak, genellikle

bilimin durumunu, bu durumun yolaçtığı belirgin sonuçları apayık bir sağduyuyla izlemek zorundayız: Bilim vargılarında kesinlik yok diye güvenilirlik de yok sanmak, tümüyle bilimin işleyişini çarpıtmaktan başka birşey değil. “Güvenilir bilgi”yi “kesin bilgi”yle eşdeğer saymak için, mantıkça bir zorunluluk gösterilemez: kesin olmayan, *gene de* güvenilen tümen tümen bilgi var. Örnek mi, işte bilim bilgileri. Aslında bilimi bilim kılan da budur. Kesin olmayı istemez ki bilim, kesin olmadığı için gözden düşsün. Bilimi sözümona kurtarmak için bilimin ille de kesin olduğunu savunmaya kalkışmak en önemli bakımlardan bilime ters düşmekten başka birşey değildir.

Aslında *sürekli bir araştırmadır* bilim; sorularına sınır, buluşlarına durak yoktur. Dışardan pekçok kişinin sözünü ettiği kesinlikse, araştırmanın bitimi anlamına gelir. Bir bilgiyi “kesin!” diye kesip atmak “ne sorulacak soru, ne bulunacak buluş kaldı!” anlamına gelir. Buysa bilim olarak bilimin sonu demektir. “Bilim”e güç ve değer kazandırdığı sanılan sözümona “kesin”lik nitelemesi, “bilim”e birşey katmak şöyle dursun, araştırmaya çelişik olduğu için, bilimi ortadan kaldırır. Kendi mantığı gereği sonsuz bir evrimdir bilim. Duralar gibi olsa bile, hızı azalsa bile tükenmez bir akıştır. “Bu, budur, Matematik böyle diyor!”; “Fizik bu konudaki son sözü söyledi, ötesi yok!”; “Ekonomi gereğince, bu yüzde yüz böyledir!” çeşidinden savlar, kim öne sürerse sürsün, bilim akışına sırt çevirmenin belirgin bir göstergesidir. Hiçbir araştırmasına kesin olma hakkı tanımadığı için aralıksız bir ilerlemeye yönelmiştir bilim.

Ülkesel-bölgesel tarih ve coğrafya koşulları, toplumsal-yönetimsel ekonomi ve politika düzenleri ne olursa olsun, birkaç yüzyıldanberi yeryüzünün her köşebucağı, söverek överek de olsa, yakınlara bölünerek de olsa, bir bilim uygarlığına bürünmüş bulunuyor. Özellikle günümüzde, nereye bakarsanız bakın, doğayı, geçimi, sağlığı, evi, sokağı – kısaca herşeyi bilim açısından, bilimle ilişki kurarak, bilimsel yöntemler uyarınca, bilimsel verilerden yararlanarak çekip çevirme çabasıyla karşılaşmaktayız. Daha önceleri de bilim ve tekniğe yaşamının değişik alanlarında değişik bir önemle sarılanlar çıktıysa da, insanlık hiçbirzaman günümüzü belirleyen böylesi bir yoğun-

luk, tutarlık ve genişlikle bir bilim uygarlığında yaşamamıştır. Tüm varlığımıza olanca damgasını vuran bu uygarlık biçimini ne denli yakından kavrasak yeridir. Bu kavrayıştaki her eksik gedik, her bozuk çarpık, amaçlarımız araçlarımızla, dostluklarımız düşmanlıklarımızla, mutluluklarımız mutsuzluklarımızla, yaşama biçemimizi içten etkileyecektir.

Bilim uygarlığını kesin bilgiler uygarlığı olarak yorumlayıp kavramak, yanılmaların belki de en zararlısıdır. Böylesi yorumların ençok yıkıma uğratabileceği ülkelerse, bilim uygarlığında sağlam ve değerli bir yer bulmaya çalışan, herşeyini bu doğrultuda geliştirmeye çalışan toplumlar, ülkelerdir. Hangi alana ilişkin olursa olsun, birkez dörtelle sarıldıkları bilgilere kesin gözüyle baktıkları için, bilimin o yaratıcı, o sürekli üretkenliğini zamanla görmezler ya da görmemezlikten gelirler. Buyüzden de bilimlerde, bilimsel akış gereği, kimi irili ufaklı, kimi köklü değişmeler, devrimler ortaya çıkınca, bu tür toplumlar geride kalırlar apaçık. Giderek, yaşamanın toplumsal patlamalara yol açan zorlamaları, olsa olsa güvensiz, uyuşuk, şaşkın, çökkün birtakım ayarlamalara iteler ki, bunlarla bilimsel uygarlığın ancak kıyı-bucağında bir barınma olanağı elde edilebilir. Bilim uygarlığı açısından bakınca böylesi ülkeler çokça kendi kendilerine biçtikleri bir yaşayışa katlanırlar ergeç: Kapalı toplum, güdük yönetim, kısır eğitim, kurak edebiyat, tıkanık felsefe, yavan sanat, eskimiş ekonomi, ezberci teknik – bu tür bir yaşayışın birkaç kesitine yakışan nitelemelerden işte birkaçı. Böylece bilimi kesinlik'te dondurmak isteyen her yorum, çağdaş bilim uygarlığının dışına iter insanı.

Bilimi, kesin gözüyle baktıkları birtakım vargıların toplamı diye anlayanlar, bilim adına bu vargılara sımsıkı tutunmaya çalışanlar, çok geçmeden bilimsellikle ilgilerini kesmek zorunda kalırlar. Bu durumun bilincine erişmeseler, gizlemeye kalkışsalar da böyledir bu. Bu bağlamda önemli bir gerçeği akıldan çıkarmamak gerekir: Bilim yalnızca birtakım vargılar değildir; bilimi bilim yapan, tüm bilimsel vargıları vareden *bilim kafası*'dır – insandır, insana özgü yaratıcılıktır; soran, arayan, araştıran, deneyen, denetleyen; sonra bütün bu başarılarını yeniden, sonra gene yeniden elealan; onaran, düzelten; daha

sonra yeni yeni atılımlara yönelen; bunu hep böyle sürdürüp giden insandır. Bu etkenliklerin tümüne birden *açık düşünme* diyebiliriz. Şöyle ki, bilimde açık düşünme, durmayı, katılaşmayı önleyen, bilimi durmadan yenileştirip iten güçtür. Bilim kafası, düşünmeyi hiçbirzaman kapamayan, bu uğurda hiçbir emeği esirgemeyen kafadır. Bilimdeki rasgele bir düzeye çakılıp kalmayan, *açık düşünceye* özenle bakım gösteren bir uygarlıktır bilim uygarlığı.

Şimdi: tek tek insanlardan tutun da, ne ad verilirse verilsin çeşitli insan-öbeklerine dek, aklını kullanan her bireyin, her birimin apaydınlık şu soruyu sorması kaçınılmaz bir görevdir: Nasıl bir uygarlıkta yaşamak istiyorum – bilimin yoğurduğu bir uygarlıkta mı, yoksa başka tür bir çerçeve içinde mi? Bu soruyu, kendini kandırmadan, çağdaş bilim uygarlığından yana bir yaklaşımla karşılayanların, sözümona rahat kesinlikleri de katın, tüm sonuçlarıyla birlikte, vazgeçilmez bir yaşama biçimi olarak, açık düşüncüyü seçtikleri ortadadır.

Böyle bir seçimin de insan varlığına ilişkin tüm güçlükleri (kesinlikçilerin kulakları cınlasın) “kesinlikle” sona erdireceğini sanmak gülünçtür. Nerde bilim kafası, çağdaş bilim uygarlığı gerçekten benimsenirse, orda: bilimin insanları her zaman mutlu kılmadığı; uygarlığın hep rahat bir döşek sayılmadığı; çağdaş olmanın insan-olmaya ilişkin güçlükleri baştanaşağı kolaylaştırmadığı; bilim uygarlığının, sanat, edebiyat, felsefe gibi uygarlığın diğer öğeleriyle dengelenmedikçe tedirginliklerin sonu olmadığı hiç mi hiç unutulmamalıdır. Ne var ki bunun için, her zaman, her yerde, her derde çare olmadığı bilinse de, açık düşüncenin *işbaşında* olması gerekir.

Bilim kafası insana ilişkin her güçlüğün sonu değilse bile, bu güçlüklerle ilişkin pekçok başarılı çözüm denemesinin sağlam bir başlangıcıdır. Kesinlik türünden bir aşırılıkla sağduyuyu elden kaçırmak istemedikçe, bu başlangıcın, insan için eşsiz bir değeri olduğu apaçık ortadadır.

Dil, Anadil, Yabancı Dil

Dil bir aynadır; herkes orda kendi yüzünü görür.

Kuşkusuz, yanlışın en büyük nedenlerinden biri dildir. Ne var ki doğrunun da en güvenilir, en sağlam taşıyıcısı gene o.

Dil, güneş gibi: kötü de, kötüye de kullanılsa hep ışımada.

Ne denli dil ustası olursan ol, başından önemli birşey geçmemiş birine, yaşadığın önemli birşeyi gerçek önemiyle anlamazsın.

Türkçe Sevgisi

Sevmek ne demek? Dili sevmek ne ki? Ya Türkçeyi? Hangi Türkçeyi? Çok mu Türkçeler? Diyelim ki birtek, ama hep başka. Nasıl Türkçe peki bu? Konuşmasına aynı dili konuşuyor ama herkesin Türkçesi ayrı gene de. Evde, sokakta, tiyatroda, okulda, gazetede – Türkçeler, Türkçeler, bazan birbirinden apayrı, nerdeyse bambaşka diller. Kim bu Türkçeyi seven? Ben, kendim. Kimim –, ben kendim? Kimim ben: bütün bunları Türkçe düşünüp soran biri. Ben miyim? Türkçeyle soran Türkçe mi beni sormada?

Seven bağlanır. Seven bakar, korur, yüceltir. Korumakla yüceltmek, ne zor şey bu. Dur derken değiştireceksin, elatarken başka türlü olmasına karşı koyacaksın. Birşeyi sevmek, kendini o şeyle, o şey için görevlemek. Sevmek: kendini aramak. Sevmek: sevdiğinden kendini ayırmamak. Sevmek: özdeşleşmek sevilenle.

Bütün yollar çıkmaz mı? Bu işlerde yol diye birşey yok aslında. Biryanda Türkçe, öbüryanda ben, aradaysa sevgi, – olmaz

öyle şey. Ezberciliğin yeri yok burda.

Gerçekse şu: Ben dediğimiz Türkçeyle var, Türkçeyle anlam-
lı; Türkçenin içinde ben yansıdığı oranda, sevmek diye birşeyin
anamlı olarak sözünü edebiliyoruz.

Öyle ama tek değilim, başkaları da var. Onların dili başka.
Onlar da kendi dillerini seviyor. Herkes kendininkini. Başka
benler, Türkçeden başka gene de Türkçe gibi başka diller, başka
ama akraba sevgiler.

Ne de olsa benim için hepsinin başı-başlangıcı Türkçe. Tıpkı
öbür benleri, öbür sevgileri kendi benim, kendi sevgim yönel-
tisinde anladığım gibi.

Onlar açısından neyim, nasılım, bilmem – hiçbirzaman tas-
tamam bilemeyeceğim. Bildiğim şey (aslında şimdi burda bilgi
de önemli değil ya, neyse...) onlar için durum nasılsa, benim
için de aşağıyukarı öyle.

Başkalarına haksız davranmayalım, kendimize haksızlık et-
miş oluruz. Herkes anadilinin içinde. Herkesin sevgisi kendisi
için kutsal.

Bulaştığım Dillerin İklimi

Fransızca: herşey sımsıkı yerliyerinde olmalı.

Latince: Bir çeşit söz-geometrisi.

İngilizce: Kılıkırkyarmada birebir.

Eski Yunanca: Gevşek-ciddi bir tatlılık.

İtalyanca: Şakımalı bir sarıp sarmalama.

Almanca: Özenli bir balta girmemiş orman, akılcı-romantik.

İspanyolca: Zengin, derin, gururlu, çölümsü.

(Ya Türkçe? Türkçe: tüm öbür dilleri işittiğim kulak, ko-
nuştüğüm ağız, öbür dillere dokunduğum el, öbür dilleri gör-
düğüm göz.)

Yabancı bir dil öğrenmek, yalnız dil öğrenmek değildir.
İnsan, dille birlikte, başta kendisi olmak üzere, hemen hemen
herşeyi yeniden yaşayıp öğrenmek zorundadır.

Bazısı uygun düşse de yerici nitelemeler biryana, ne tezcanlı,
ne toptancı yaratıklarız! Yabancı bir dilin çabuk öğrenildiğine

inanmışızdır birkez. Oysa çoğun gönlümüzce at oynattığımızı sandığımız kendi anadilimizin bile pekçok yerini yöresini elyordamıyla biliriz. Yıllarca çalış çabala, yıllarca sev bağlan, bir de bırakıyorsun ki limoncu kayığına ancak fesini atabilmişsin. Gerçekte öyle sözcükler, öyle dilsel anlatım olanakları var ki, onların tadını görevini iyice anlayıp uygulamak için birkaç insan yaşamı bile az.

Dillerin çokluğu kadar insanı darlıktan kurtaran, bağnazlıktan alıkoyup başka gerçekliklere anlayış ve hoşgörü uyandıran bir gerçek yok,— yeter ki gözü kulağı kısıtlamayalım.

Her anadille başka türlü konuşur evren.

İnsan, çeşit çeşit dillerde yatan, çeşit çeşit bilgeliklerin hakkını vermeyi öğrendikçe bilgeleşir.

Başka bir dile bulaşmayan, anadilinin tadına varamaz. Yabancı dil öğrenimi, başka yararları yanında, bilinçli anadil sevgisinin vazgeçilmez koşuludur.

Hangi Dil Güçlüdür

Rüzgârın sesini;
suyun tadını;
şimşeklerin göğü işleyişini;
kızarmış ekmek kokusunu;
gözümün seyirini
gerçekte veren dil güçlüdür

*

Birzamanlar çayırdan bulutlara selam götüren
uçurtmamın, dere kıyısında uzanan kavaklara takılınca
birbirine karışan iplerle birlikte evrendeki geometrik yerini;
annemin son anlarındaki yüzünü;
yere rasgele bırakılmış halatlara dolanıp yürüyüşünü
şaşıran yaşlı bir adamın “aman düşmeyeyim” dedikçe
nasıl daha çok bocaladığını;
gerçekte olduğu gibi veren dil güçlüdür.

*

Geçmişi geleceği, seni beni, şunu bunu
gerçekte olduğu gibi veren dil güçlüdür.

Çıkma: Böyle bir dil yoktur ama; olamaz da. Gene de dil güçsüz değildir.

Bilgisi, sezgisi, sevgisi, dehası, ustalığı ne denli üstün olursa olsun, hiçbir bireyin, sonsuz zenginliklerine erişemeyeceği toplumsal bir bellektir her anadil.

Dili Zorlamak

Dili zorlamayan, dili alışlagelen yaşamanın dışına çıkaramaz.

Yaşamayla dil öylesine içiçedir ki birindeki gerçek bir değişiklik öbürünü de zorunlukla birlikte sürükler. Dil, yaşamanın eklentisi değil, vazgeçilmez bir ögesidir. Yaşama tahtaysa dil tahtayolu, yaşama dalgaysa dil su, yaşama ağaçsa dil yaprak, yaşama kuşsa dil kanat...

Zorlamak için zorlama olmaz, ama yaşama isterlerinden ötürü zorlamak, yeni yeni varlık-boyutları arayıp bulmak için dili zorlamak gerekir. Peki ya zorlama başaramazsa? – Varsın başaramasın! Hangi atılımın başaracağı önceden güven altına alınabilir! Önceden güvenceli atılım atılımdan başka herşey.

Dili zorlamayı aradabir yeni sözcükler uydurmak, ya da anlatım bağlamları içinde sözcüklerin aradabir yerini değiştirmek diye görmemeli. Dili zorlamak: kendine, başkalarına, evrene, topluma – alışılmış kalıplar dışında bakmayı denemektir.

Çok Kez Dil

Konuşan kulağa, susan gönle seslenir. Ancak değerce susmaya yaklaşan konuşmalar gönle seslenir.

Düşgücü dili götü mü olmaz olmaz yok. Ev: liman olurverir; kalp: işkilli bir köpek gibi bir oyana bir buyana gidip gelir; genç kız yanağı: salep rengindedir.

Dil Evren Gibi

Dil evren gibi kutsal bir güvenlik, somut ve soyut, uzak ve yakın, bildik ve yabancı, ceza ve ödül, usta ve sakar, alaycı ve ciddi, özenli ve umursamaz, gizli ve açık.

Herkesin anadili kendi için: ana gibi sıcak, baba gibi yetkin, çocuk gibi dokunulmamış, dede gibi görmüş-geçirmiş, sevgili gibi tatlı, komutan gibi buyurucu, gök gibi yüce, toprak gibi verici, ipek gibi yumuşacık, demir gibi sert, kır gibi renkli, orman gibi karanlık, inanç gibi vazgeçilmez, akıl gibi aydınlık, sezgi gibi derin, devrim gibi yeni, gelenek gibi köklü, deprem gibi sallantılı, ova gibi düz, ev gibi sığınak, sokak gibi kalabalık, soluk gibi değerli, hava gibi belirsiz, kuşkanadı gibi hafif, zincir gibi ağır.

Tek konu, tek amaç, tek yöntem, tek gerçeklik – dil.

Öylesine önemli şey ki dil, bazan ipinucunu kaçırmak işten değil.

Politika-Kültür İlişkileri

I

Kültür İçinde Yaşama

Balığın yaşama ortamı su, insanınsa kültürdür. ‘Doğallıkla’ böyledir bu. Herzaman, her yerde, herkes bir kültürün içinde doğar, kültür içinde yaşamını sürdürür. Kendi kültür çevresini sözümona ilkel ve yetersiz bulanlar bile aslında çok işlenmiş bir kültür dokusunun ögesi durumundadırlar.

II

Herşeyimiz Kültür

“Batı kültürüymüş, Doğu kültürüymüş – iri iri lâflar bunlar. Günlük yaşamını sürdürüp giden insancıklara bak, umurunda mı bütün bunlar!”... Somut görünümünden dolayı gönül okşasa da yüzeysel bir sav bu. “Kültür” yalnızca tarihçileri, toplumbilimcileri, düşünürleri ilgilendiren bir kavram değildir. Kültür girdi-çıkışıyla tüm-yaşama aslında, günlük yaşamın dopdolu içeriği. Kültür herşeyimiz: sevmemiz, bilmemiz, algılamamız, istememiz, düzenlememiz, amaçlamamız, umudumuz – herşeyimiz kültür. Herşey ondan, onunla en önemlisinden en önemsizine dek. Kültür: havamız, toprağımız, suyumuz, varlığımız.

Bazı zıpcıklar “kültür-çevremden bana ne” demeye yelten-seler bile, olanca varlık-koşullarıyla o çevrenin içinden söylerler bu söylediklerini.

Kendimizi dışında, ötesinde duyduğumuz zamanlarda bile kültür: bağlar, yoğurur, taşır, tutar.

III

Kültür-Çevresi Değiştirmek

Bir ülkenin kültür-çevresi değiştirmesi kadar yüklü bir sorun yumağına zor rastlanır. Kültür-çevresi değişti mi yakın uzaklaşır, uzak yakın olur. Yabancı, bildik; bildikse, yabancıdır artık. Kültür-çevresi değiştirmek: yolu yordamı ne de olsa belirginleşmiş bir akrabalık düzeninin dışına çıkıp bir yenisine yönelmek türünden dallıbudaklı bir bağlanma girişimi bu. Yaşanmış, yaşanan nice nice karmaşık ilişkileri birçırpıda değiştirmek tek kişi için bile kolay değil, toplumlar içinse zordan zor.

İşin en çetrefil yönü, kültür evlenmesiyle, bir ülkenin, eskiden yabancı gözüyle baktığı bir çevrenin (istesin istemesin, beğensin beğenmesin) tüm geçmişiyle de birdeyime evlenmek zorunda kalmasıdır. Her kültür değiştiren ülke, yeni girdiği kültür çevresinin geçmişine ilişkin bellibaşlı toplum-tarih-kültür değerleri ve gelenekleriyle çoğun büyük süreler kaplayan bir hesaplaşmaya girişmedikçe sipsivri ortadadır. Kültür değiştirmek birbakıma bitmeyecek bir hesaplaşma çabasını başlatmak demektir.

Akıldan çıkarılmaması gereken şey şu: tarihsel çevreyle, geçmişle uğraşmak aslında kendimizle uğraşmamızdan başka birşey değil. Unutmamalı ki bir süre sonra yeniden eski kültür çevresine geçmeyi denemek, çok kez altından kalkılamayan depremlerle bir süreç boşandırmak demektir. En iyisi belki de, yeni evlilikte, birçok yeni şeyler kazanmak amacıyla, eski deneyleri değerlendirip yeni çevreye de katkılı olmaktır. Buysa yeni çevrenin gelişim-tarihinde önemli bir yer tutmakla sağlanabilir.

IV

Yazarlar, Düşünürler, Ozanlar, Sanatçılar

Yazarlar, düşünürler, ozanlar, sanatçılar her zaman istedikleri şeylerle uğraşmazlar. Gönüllerinin çekmediği şeylere de

uzanmak, gerektiğinde yavan konulara elatmak zorundadırlar. Kendi özlerine, seslendikleri kişilere duydukları saygıdan ötürü kaçınılmaz bir görevdir bu onlar için. İşte kültür-politika ilişkisi, güncel somut bir deyişle “kültür bakanlığı” kavramı bu görev çerçevesinde yer alır. “Kültür bakanlığı”yla açık-seçik hesaplaşmayan yazarlar, düşünürler, ozanlar, sanatçılar bulanık, bilinçsiz bir kültür-yaşamının dışına çıkamazlar. “Kültür bakanlığı”: kültür’e ilişkin eleştirel bir düşünmenin vazgeçilmez odaklarından biridir.

V

Diyelim ki...

Diyelim ki beni kültür bakanı yaptılar, neler yapardım? Gerçi yapmazlar, gerçi yapsalar bile ben olmayı istemem, – gene de diyelim ki kültür bakanıyım, ne yapardım?

Kültür bakanı olsaydım *kültür yaratmaya kalkmazdım*. Kültür bakanı, bakan olarak kültür yaratmaz çünkü, yaratmaması gerekir de ondan. Sağlık bakanı hastanede hasta bakar mı? Ulaştırma bakanı yol mühendisliği yapar mı? Bayındırlık bakanı kesere malaya sarılıp duvar örmeye girer mi? Her bakan, bakanlığını niteleyen ödevlerden birinin ustası olsa bile, ille de bu ustalığı göstermeye kalkışırsa, bakan olarak kendisine düşen önemli görevleri savsaklar.

Kültür bakanı olsaydım *kültüre bir iş gözüyle bakmazdım*. Gerçi bakanlıklar çerçevesinde iç-işleri, dış-işleri gibi işler yok değil ama, kültür önü sonu belirgin, yönü yöntemi kesin, kuralı değeri şaşmaz birşey değil ki iş düzeyinde elealnabilsin.

Kim kültürü devlet yönetimine ilişkin işlerden bir iş diye nitelerse, böyle biri bakan bile olsa, kültürden birşey anlamıyor demektir.

Şunu yapmazdım, bunu yapmazdım, – ne yapardım peki? Başlıca iki şey yapardım; daha doğrusu, kolay kolay üstesinden gelinecek şeyler değil ama, iki şey yapmaya çalışırdım:

Biryandan, *kültür üretenlerin* hiçbir engele rastlamadan *kültür üretebilmelerini* sağlar; öteyandan, *kültür tüketenlerin* hiçbir

engele rastlamadan *kültürden payalmalarını* sağladım. Üretenle tüketen hep aynı kişi olduğu zaman aracıya gerek duyulmayacağına göre, bakanlığımı gerekseme olduğu sürece, elden geldiğince, yantutmazlıkla, üretim ile tüketimi uyumla birbirine bağlamaya çalıştım.

Böylece kültür bakanlığı, olumsuz izlenimli bir anlatımla dile getirildikte: kültürün engelsiz akmasına engel olan engelleri engelleyen bir engel durumunda; olumluca dendiğinde: kültür üretenler ile tüketenlerin engelsizce birarada yaşamalarını güvence altına alan bir özgürlük ortamı sağlamakla görevlidir. Bunu yerine getirmeyen ya da bundan başka bir amaç güden bir kültür bakanının kültürü yardımdan çok korkunç zararı dokunur.

VI

“Kültür Bakanı”

“Kültür bakanı” – “kültür” sözcüğü ile “bakan” sözcüğünün oluşturduğu bu kavram çelişmeli bir bileşik.

Kültür yaratmada kültürü yaratandan daha yüksek düzeyde bir yetkili olamaz. “Bakan” deyince genellikle bir iş güder anlaşıldığına göre, gülünç şey “kültür bakanı”. Gene de varlığını haklı göstermek istiyorsa, bazı yararlı ödevler yerine getirebilir. Bu arada: devlet yönetiminde rol oynayan tüm öbür bakanlara, kuşatıcı bir kültür yapısı içinde yeraldıklarını unutturmamak; birçok eylemlerinde onları soyut ve salt olmaktan alıkoymak; pekçok karar ve uygulamalarında aralarında bir ilişki kurmakla insan-toplum yaşamına katkıda bulunur kültür bakanı. Böyle olunca da hiçbir bakanın kültür bakanına yukardan bakmaya hakkı yoktur. Sözelimi Milli Eğitim: ben de onun yaptığını yapıyorum; Milli Savunma: işlerimi bozuyor; İçişleri: ortalığı karıştırıyor; Dışişleri: bana sormadan olmaz, ince kurallar çiğnenmez, son söz benim; Maliye: ne yapıyor ki boyna bütçeyi kemiriyor, türünden sözümona eleştirilere girişmemelidir.

Söylemesi tuhaf kaçacak ama, yerine göre, kültür bakanlığı olmadan da olur. Hele başka yerlerde var diye kurulmuş olan

göstermelik bir kültür bakanlığı ülkeye yarardan çok zarar getirir. Gerçekten de, mevsimine göre açık hava toplantıları; giyimli kuşamlı törenler; gözkamaştırıcı tiyatro gösterileri; pahalı pahalı halk oyunları; çalımlı dış geziler; bitmeyen anmalar; yemekli yemeksiz birleşimler – halk çok kez umursamasa da korkunç şeyler bütün bunlar. Ne var ki sağlıklı gereksemelerden güç alıp iyi donatılan, etkinlikle etkileyen bir kültür bakanlığı tüm bakanlıkların yüreği durumundadır.

VII

Özgür Kültür, Güdümlü Kültür

Kültür değerleri söz konusu olduğunda “neyin değerli neyin değersiz olduğunu ben bilirim” diyen yüksek bir devlet yetkilisi, bu yetkiyi zaman zaman hoşgörüyü başvurduğu danışmanlarından da yararlanarak pekiştirdiğine herkesi inandırmasa bile, iyi bir partici, politikacı olabilir, o başka, gene de kültür yapıtlarını yaratmada, yapıtları yaratanlar kadar yetkili değildir, olamaz da.

Peki, yüksek bir devlet yetkilisi kültür yapıtlarını sözümona birbaşına ortaya koyar ya da atadığı birkaç kişiye kotartırsa ne olur? Bu çerçevede sağlanıp kotarılan kültür yapıtları ile bu çerçevenin dışında kalan kültür yapıtları arasında, değer ve yayın önceliği gütmeyeceği sürece, genellikle, kültür için pek zararlı birşey olamaz. Gel gör ki bu bakımdan her an başgösterebilen zararlı durumlar belirir belirmez, *özgür kültür, güdümlü kültüre* dönüşür. “Güdümlü kültür”se kültürden başka herşeydir. Kültür, içdokusunu gereği güdümsüzlüktür, kültür özgürlüktür çünkü.

VIII

Devletle Kültür

“Devlet”le “kültür”ü gereksiz yere karşı karşıya koymak, araya bir karşıtlık sıkıştırmak ya da bir bağdaşmazlık sokmaya kalkışmak, gerçekliğe aykırı düşen bir tutumdur.

Herşeydenönce devlet: hukuk, örgütlenme, dil, teknik gibi sıkısıkiya bağlı olduğu öbür dallarla birlikte, kültür gövdesinde yer almakta, kültürün ürünü. Ayrıca: kültür deyince çok kez gözönüne getirilen sanat, edebiyat, din, bilim, teknik, felsefe gibi etkinlikler, birbakıma, devletle gelişip serpilmeekte. Ancak, durum böyle diye, devleti kültür buyurucusu, kültürü devlet yıkıcısı gözüyle görmek yanlışır.

IX

Devlet Kültürle Yücelir, Kültür Devletle Yücedir

Kültürle devlet arasında gerginlikler başladı mı sormadan edemeyeceğimiz bir soruyla karşı karşıya geliriz: Kültür yaşasın diye devlet batsın mı?

Aslında yersiz bir ikilem bu. Ya biri ya öbürü diye boşubosuna çatışmaya dolanmak gereksiz. Gerçekte: devlet kültürle yücelir, kültür devletle yücedir. Birbakıma devletlerden sonra da kültürler yaşar, ne var ki, kültürlerde yaşayan birbakıma devletlerdir.

Öteyandan da, bu konularda toptancı ağzıyla konuşmak akıl karıştırıcı birşey ama şöyle söylenebilir: kültür isterse devlete “evet” demeyebilir; devletse kültüre “hayır” dememelidir. Kültür özgürlüğünü kendi varlığı için vazgeçilmez bir öge diye gören devlet, bunu başardığı oranda gücünü yitirmek şöyle dursun, gücüne güç katar.

X

Aşma, Yaratma

Bedence eksiklikler ile bazı işlerde başarı gösterme arasında düzorantılı kesin bir ilişki aramak sağlıklı düşünmeyi engeller çok kez: Gözü iyi görmüyor, öyleyse az okuyor (–oysa birkaç yılda tek bir kitapçık yerine koca koca kitaplar devirmede); ayağı aksıyor, öyleyse dansa paydos (–oysa gelmiş geçmiş en ünlü dans ustalarından biri); bir kolu yok, öyleyse bezgin üzgün bir

sakat (–oysa sevinç taştan bir binici); parmakları inmeli, öyleyse fırça tutmaz (–oysa çığıracı bir ressam)... Tektek kişiler için olduğu gibi, gerekli değişikliklerle, toplumsal kültürler için de öyle. Sözgelimi: kömürü yok, öyleyse ağır sanayi kuramaz (–oysa sanayi sonrası bir düzene geçti bile); ormanı yok, öyleyse döşeme fabrikası geliştiremez (–oysa yeryüzünün başta gelen oturma-kültürü üreticisi)...

Başarıyla düzorantılı olan birşey varsa o da eksiklikleri aşma çabası, – istemek, esinle akılla tasarlayıp amaçlamak. Ne denli zorunlu görünürse görünsün neden ile etki arasına, istem ve yaratmasıyla bir takoz gibi girebilen insanlara, dolayısıyla da kültür çevrelerine ne mutlu.

XI

Uğraşlar Ortamında Sanatçı

Bakkal, asker, öğretmen, işçi, gezgin, ormancı, mühendis, dinadamı, politikacı – bütün bu uğraşlar ortamında sanatçının yeri ne peki? Gerçi sanatçı tek bir kesimin, tek bir türün içinde kımıldanmaz. Hem ressam hem denemeci, hem ozan hem romancı sanatçılara sıklıkla rastlanır. Orası öyle ama sanatçı olarak ozan, ressam, romancı, tiyatro yazarı kim kime yakın, kim kimden uzak? Kuşkusuz, uğraşlar kesin çizgilerle birbirinden ayrılmaz. Hekim, politikacı olabilir; öğretmen var, askerdir; devlet görevlisi işçidir... Soru şu burda: Bilinen uğraşlardan hangisiyle yakından bağdaşmakta, hangilerinden uzak sanat? Bu soruya verilecek sağlam yanıt, genellikle sanatın uğraşlardan birine ya da birkaçına birden indirgenildiğini söylemekle aynı şey değildir. Gerçekten de yakınlık özdeşlikle aynı anlama gelmez. Gene de bu, sanatın öbür uğraşlar ortamındaki durumunu aydınlatmaya hiç de küçümsenmeyecek bir katkıda bulunur.

Yetesiye bir genişlikle bakıldığında, sanatın toplumdaki öbür uğraşlardan hepsine yakın, ama aynı zamanda o uğraşların hepsine uzak olduğunu saptamak zorundayız. Bu önemli saptamanın gerekçesi şu: Kimi sanatçı ince bir ameliyatı başarıyla sonuçlandıracak kadar becerikli, kimi sanatçı yazılı kâğıt

öbeklerine masabaşı bir devlet görevlisi kadar düşkünse de uğraşlardan bir uğraş *değil* sanat.

Örnekleyip ayrıntılara girmeden, bu saptamanın kültür politikası yönünden götürebileceği vargıysa şöyle özetlenebilir: Toplumdaki uğraşları düzenleyen bir kültür örgütlenmesi olarak düşünüldüğünde, kültür bakanlığının, bir “kamu hizmeti” ya da “mal” gibi tek tek kültür yapıtları yaratıp sunma yetkisi olduğunu söylemek, kültürün ne olduğundan habersizliğin belirtisi; böyle bir belirtinin varolmadığı durumlardaysa, kültür bakanlığı, kültürü kültür özgürlüğüne aykırı bir doğrultudan çekip çevirme isteminin içindedir.

XII

Devlet ve Sanat

Bazı sanatçılar, sözelimi ressam, yontucular, yazarlar “devlet bize iş versin yapalım” “devlet bize görev versin, yerine getirilim!” diye bağırıyolar, nedense bağırmayanlar da sızlanıp yakınıyor. Belli bir ölçüde buyüzden devlet, sanat ve sanatçıyla çağdaş olmayı dileyen ilişkiler kurmaya kalkıştığında, bazı sanatçılara “iş” bulmaya girişiyor. İşe kavuşan sanatçıysa, çoğu kez bir devlet görevlisine dönüşüyor, uğraşlardan bir uğraş adamı oluyor giderek.

N’apsın peki devlet? Sanatla ilgilense birtürlü, sanatla ilgilenmese birtürlü. N’apsın peki sanatçı, birşey istemeyip sanat adına aç mı kalsın?

XIII

Seskeçesi

Özellikle bunalımlı dönemlerde yerine göre duran, yerine göre öten bir sisdüdüğüdür yazarlar, bilginler, filozoflar, sanatçılar. Öyleyse politika, parti, yönetim, kültür bakanlığı, devlet hiç-birzaman bir seskeçesi olmamalıdır.

XIV

İnsan, Kültür, Bilgi, Sanat

“Bilgi konuştu mu sanat susar”. “Susar” – yani artık sanata gerek kalmaz; olmasa da olur. Günümüzde zaman zaman yaygınlık kazanan bir görüş ama, kültür varlığını baştanbaşa zedeleyen bir zorbalık bu. Bilim, kültür varlığında ne denli saygınlık uyandıran bir yer tutarsa tutsun, kendine özgü oylumun sınırlarını aşmaya kalkışmamalıdır. Gerçi kültür, sınırları iyice belirgin tek tek bölgelerin meydana getirdiği bir uzay değildir; içiçe giren bir engebeler bütünüdür daha çok. Gene de sanatın yerine bilimi koymaya yeltenmek, yalnız kültürü güdükleştirmekle kalmaz, hem sanatı hem bilimi çarpıttığı için, insan olarak insanı tüm olanakları, değerleri ve başarılarıyla bunalımdan bunalıma sürükler.

XV

Salt Kültür Dalı Olmaz

Hiçbir kültür dalı katışıksız görünmez. Kendinden başka birşeye yervermeyen bir kültür etkenliği tasarlamak güçtür. “Salt” şiir bile, çoğun din’le, ahlak’la, bilgi ile içiçe girer.

Gerçekte, kültür dalları karşı karşıya geldikleri zamanlarda bile, birbirlerine dolanarak ortaya çıkarlar. Bu bağlamda: sanatın toplumla, dolayısıyla da devletle kaynaşması en olağan kültür olaylarından biridir. Ne var ki, kültür dallarının birbirlerine asalak olmaya ya da birbirlerini boyunduruk altına almaya kalkışmaları son derece sakıncalıdır.

XVI

İnsan Açısından Kültür ve Devlet

1

Kültür kültür için.

Devlet devlet için.

Kültür devlet için.

Devlet kültür için.

Dördü de tekbaşına yanlış dört sav. Doğru ne, peki? Kültür *de* devlet *de* insan için.

2

Kültür insana arkaçtığı sürece devlet kültüre sırt çeviremez.

3

Her *kültür* bunalımı insan bunalımıdır; her *insan* bunalımı *kültür* bunalımıdır.

XVII

Kültür Bilinci

Yaşı ne olursa olsun her insan bir kültür-*çocuğudur*; çünkü kültürün çocuğu. Ama yaşı ne olursa olsun her insan bir kültür-*anababasıdır* da: yarınki kültürün anababası. Kaçınılmaz bir gerçektir bu. Kültürler arasında ne denli ayrılıklar olsa da bu böyledir. Hiç'le yaşanmaz; yaşamak, birşey'e dayanarak yaşamaktır; buysa o şeyi hem benimsemeyi, hem değiştirip yeniden yaratmayı gerektirir. Öyleyse insan biryandan kültürün eline doğar, öteyandan kültür doğurur.

Kültür büyük ölçüde elealındıkta, belirli bir birlikte-yaşama biçimidir. Nerde, ne zaman olursa olsun bu kendisine özgü yaşama-biçiminin bilincine erişmesi gerekir insanın. İstemese de, güzel bir ilgiyle de olsa, çarpık yorumlarla da olsa, bu yönde bir bilinci vardır herkesin. İnsanı insan kılan bir varolma-koşuludur bu; yaşadığından birbakıma haberi olmayan bir hayvan değildir insan. Kültür *bilinci* olan, daha doğrusu *sağlıklı* bir kültür-bilinciyle donatılması gereken bir varlıktır insan.

Tarih—bilimleri yönünden özlü ve çokyanlı bir öğrenimden geçmedikçe böyle bir bilince ulaşılmaz. Bu açıdan: tarih-bilimleri kültürün temel direği durumundadır. Neylersin ki okulda, okul dışında tarihi aptallarla ezbercilere ilişkin bir safra diye yorumlayanların sayısı hiç de az değildir. İşte bunun gideril-

mesi bir zorunluluktur. Ne var ki böyle bir zorunluluk, rasgele bir eğitim ve öğrenim eksiğinin giderilmesi anlamına gelmez. İnsan-kültür-toplum gerçekliğinin olanca yapısıyla zedelenmesini önlemek için kaçınılmaz bir görevdir.

XVIII

Dokuz Köyden...

Ne tuhaf ki insanlar yığınla ıvır-zıvır üstüne inceden inceye düşerler de *kültür* gibi bir ölüm-kalım konusunda gerekeni (alışkanlıktan mı, umursamazlıktan mı, rahat düşkünlüğünden mi?) birtürlü yapmaya yanaşmazlar. Bu konuda yapılması gerekeni söyleyen de, pekçok konuda yaptıkları gibi, ne yazık ki, dokuz köyden kovarlar.

Yaza Doğru

Uzadıkça uzuyor günler: daha çok yaşama sığıyor artık tektek gündüzlere. Kuzeylere yerleşmeyen leylek kalmadı gibi birşey. Az önce dipdiri bir “dalları-bastı-kiraz” sesi doldurdu sokağı. Karpuz kabuğu suya düşme hazırlıkları içinde. Gözü kulağı, ağzı burnu, eli ayağıyla yeniden doğuyor insan. Ayların örtüsünü silkip atıyor önemli sözcükler: etimizden canımızdan ısıyan yoğun yoğun anlamlarla bezeniyor herbiri. “Güney” güney artık, “mavi” mavi, “yayla” yayla, “yeşil” yeşil.

Herkes özenle yarattığı bu yılki yaz cennetinin tasarıdan gerçekliğe dönüşmesini bekliyor. Tek bu yaz cenneti, kısa bir süre de olsa, düştten sıyrılıp uzaylı zamanlı bir varlık kazansın diye, içinde sere serpe soluk alıp verilen bir yaşama güncelliğine bürünsün diye, elinden gelen hiçbirşeyi esirgememek kararında herkes. Neler yok ki bu cennetlerde: pırıl pırıl, gölge gölge sessiz orman patikaları; türlü mavilerin derinliğine uzanmış bir gökte salına salına dolaşan ak bulutlar; tatlı serin yaylalar; katırtırnaklarıyla renkli, serçelerle sesli, ıtırlarla kokulu yamaçlar; çınarlı kavaklı, çamlı düzlükler, boyunlar, tepeler... Kuyubaşlarında, yükseklerde, kır ortalarında, yol kenarlarında, taraçalarda, han içlerinde, kale diplerinde sofralar. Ağza bayram getiren, boğaz yıkayan, karna oh dedirten suların o değişik tadı. Ya et, peynir, balık, balık. Gelip geçeni hayran bırakan, her damağı coşturmayla andıçmış meyveler. İşte şuracıkta, orda, ötelerde birbirinden çekici kentler, köyler. Rahat evler, özenle yapıp donatılmış, geliştirilmiş geleneklerle, akılla, yeniliklerle yönetilen konaklama yerleri. Ne de güzel kızlar, ne alımlı kadınlar, yakışıklı delikanlılar, duruşu davranışıyla biçimli erkekler, oyuna doy-

mayan çocuklar, çocuklarımız. Sonra deniz: Dilegetirmese de, herkes akraba bir duyguyla, denizle sarmaş dolaş.

Neyim varsa

Sana bırakmalıyım deniz....

Durgun kımiltılı, koy koy, açık uzantılı, yelkenli yelkensiz. Sular insanın heryerini öpüyor, okşuyor diriltiyor, unutturuyor. Sular insanı hafifletiyor, insanı kendinden alıp kendine katıyor, yok ediyor, yokederken varediyor. Kendini bir başka türlü seviyor, tanıyor, tanıyamıyor, kendisiyle sanki ilk kez tanışıyor, kendini buluyor sulara insan. Gece sevinç taşıyan o oynak sandallar karada tersine çevrilmiş şimdi, bir barış türküsüne dalmış herbiri. Şu karşıda görünen adacık bizim. Daha dün oralarda konuşup dolaşmış, gülüşüp koşuşmuştuk. İstersek gene gideriz yarın.

Gelin de bu ortamda bazı sanıların güçlü basıncını duymayın üstünüzde. Kafanızdan atmaya kalkışsanız bir de bakarsınız ki gönlünüze çöreklenivermişler. Dışsal bir düşünme zincirinin rasgele halkaları değil bunlar, en içimizde kök salan inançları andırıyolar. Kimsenin soru konusu yapmaması gereken ortak bir görüş, sağlam bir kanı gözüyle bakarız bunlara. Zaman zaman içiçe dolanıp çözülmez bir yumak tıklılığına da bürünseler, gene de yetesiye çabadan kaçınmadığımızda, birkaç önemli ipucu ele geçirebiliriz.

Bunlardan biri, özüne en uygun biçimde, bir çılgılla dilegetirilebilir: “Ah eskiden ne güzeldi, ne güzeldi, ne güzeldi doğa!” Apaçık ortada, hem özlem hem öfke dolu bir çılgılık bu. Doğanın değişmesine yolaçan eylemlere, özellikle çağdaş gelişmelere kızma, yalnızca geçmişteki durumuyla doğaya hayranlık dolu bir yönelme var burda. “Eski” hangi eski? “Çağdaş” hangi zamanın çağdaşı? “Güzel” kime göre hangi anlamda güzel? “Doğa”, nesiyle, nasıl, hangi doğa? Bütün bu sorular keskin çizgilerle belirtilmese bile, bir gerçek dışlaşıyor üzerinde durduğumuz inançta. O da şu kısaca: doğa-insan ilişkileri, genellikle doğa bakımından zararlı birtakım sonuçlar doğurmuş, buysa insan yönünden istenmeyen birtakım durumlar çıkarmıştır ortaya. Bu görüşü, her zaman, her yerde tam dilegelme de, çok kez, dayandığı öbür görüşlerle birlikte elealacak olursak, çepeçevre

inanılan şu öyleyse: Doğa bozuldu, biz bozduk onu, yapmamamız gerekirdi, olan oldu ama...

Azıcık ötelere uzanırsak, bu bağlamda artık örtülerden iyiden iyiye sıyrılan bir gerçeğe de parmak basmadan geçemeyiz: Doğayı kendi eliyle kendisi bozduğuna inandığı için çok üzgün pekçok insan; teknik uygulamalara, teknolojik atılımlara, endüstri ilerlemelerine dış bileyen bileylene. Sık sık kullanılan deyimlerle: “insan eli değmemiş doğa”ya, “bozulmamış doğa”ya, “ilk doğa”ya dönülmesini dileyenler bile var. Sayıları hiç de sanıldığı gibi az değil bu kimselerin. Yabana atılmayacak bir geleneği izliyorlar. Önceleri Sinoplu Diogenes başı çekiyordu; modern çağda Rousseau geniş yankılar uyandırdı: günümüzde eleştirileriyle ülke ülke uygarlığı sarsan pekçok genç var bu geleneğin ortasında. Bizlerse, gerçeği, doğayı ve insanı içten seviyorsak kof heyecanlara saplanıp aklımızı bulandırmamak zorundayız. “Çağa adım uyduramıyorlar, geriye dönük kişiler bunlar, düpedüz uygarlık düşmanı, endüstri düşmanı hepsi, susmaları gerekir!” deyip işini bitiremeyiz bu insanların, ya da böylesi sözcüklerle bu insanların işini bitirdiğimizi sanıp sırtımızı çeviremeyiz.

Doğaya elatmalar karşısında, görünürde, hiçbir tepkide bulunmayanlarla da karşılaşırız sık sık. Büyük bir bölümüyle, kuşkusuz endüstride çalışan, düşünen, yaratan, işgören, yöneten kimseler bunlar. Onbinlerce mühendis, milyonlarca işçi, yüzbinlerce işletme görevlisi bunlar. Yaşamalarının amaçsal anlamı ya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak doğayı değiştirmek. Bu yolda başarmak için de hiçbir şeyi esirgedikleri yok. Gelgelelim içlerini azıcık kazıyalım, çoğunda bilinçaltına itilmiş de olsa, durmadan kanayan bir yarayla karşılaşırız. “Özden düşmanınız biz doğayla; ben ona saldırmazsam o benim işimi bitirecek” deyip önce delik deşik ediyor doğayı, sonra da “elden ne gelir, kader” deyip türlü türlü avuntularla mutsuzluklarını gidermek istiyorlar.

Şimdi de yaza ilişkin düş gürlüğünün gerçeklikteki karşılığını gözönüne getirelim: Zaman bol, kese şişkinse, talih cılız değilse, belki bazı kimseler, çeşitli turizm aldatmacalarından, tıksık tıksık trenlerden, kalabalık otellerden, sağlıksız lokantalardan,

gürültülü plajlardan yakayı kurtarabilir. Aslında bu sözümona mutlu azınlığı da katın, hemen hemen herkes kırık, üzgün, bezgin döner yaz cennetinden.

Yakınmalarsa, özetlendikte, şöyle: Önüne gelen vuruyor baltayı, çakıyor kibriti, durmadan kelleşiyor ormanlar. Tükeniyor yeşil – adımbaşındabir taşocağı. Kömür çıkacak, maden işlenecek diye altı üstüne gelmiş toprağın. Yeryüzünde değil, Ay-yüzeyindeyiz sanki. Kaynaksuyu yerine iplik boyası, ilaç zehiri; kimyasal atıklar akıyor ırmaklardan. Göller göllükten çıkmış, – neymiş, eve fabrikaya tuz gerekmiş. Yapılara kum yetişecek diye, bunca kıyılarda kum tarayan tarayana. En canayakın tepe eteklerinde petrol arıtılıyor. Bu ovadaki tuğla harmanı da geride kaldı diye sevinmeyin, az ötede bol savruntulu çimento kuruluşları sizi bekliyor. En sessiz olduğu sanılan koylar moloz dolu. Hiç umulmadık yerlere “vinç!” diye övündüğümüz bir canavar gelip kurulmuş: upuzun kollarıyla havaya suya uzanıp dörtyanı karıştırmadan edemiyor, gözünü oyuyor, sinirlerini kazıyıp duruyor doğanın. Çaybahçelerine kaçıyorsunuz, karpit kokusu; portakal bahçelerine iniyorsunuz, azot dumanı; çiçekli düzlüklere seğirtiyorsunuz, alüminyum adına kıraçlaşan topraklar. Boşuna kırlangıç arıyor gözler yukarlarda. Çobanaldatanların süzülüşünü unuttuk. Parıltılı yalıçapkınları nerde? Çavuşkuşu gören var mı? Alaca ağaçkakanlar, tepeli tarlakuşları tükenmişe benziyor. Sözümona çayırarda güdük kalmış çınarlar. Yamaçlardaki çamlar hasta, ufalandıkça ufalanıyor toprak döşekler. Ötelerdeki kavaklığa gelince, nasıl olsa büyüyemeden kafasının kesileceğini bildiği için, hemen hemen hiçbir yaprak vermemiş bu yıl. Balık, ya balık nerde? Hani balık? Dök denize mazotu yağı zifti, mevsim yuva gözetmeden patlat dinamiti, ondan sonra da ızgarada uskumru, tavada kalkan, çorbada karagöz bekle!

Ne zaman, nerde insanın, bizim hepimizin, herkesin mutluluğu sözkonusu olursa olsun, orda ilk bakışta yaygın inanışlarla, görünüşte kesin kanılarla, heryanda doğru izlenimi uyandıran düşüncelerle yetinmek yakışmaz. İçteki kımıtlılara, çevredeki olaylara, geçmişteki gelişimlere, gelecekteki olanaklara yaraşan hakkı vermek gerek. Özellikle şimdi bizim için en önemli şey doğayla ilişkiler olduğuna göre, doğa-insan ilişki-

lerine heryönüyle, heryönden, tüm güçle eğilmek zorundayız. Buysa karışık, karmaşık, zor mu zor bir ödev. Bilim, teknik, inceleme diye ne varsa dönüp dolaşıp bu ödevin çerçevesi içinde yeralıyor. İnsan-doğa ilişkileri türünden dallıbudaklı bir ödevin oldukça üstesinden gelmek için, sosyoloji, psikoloji, coğrafya, ekonomi, antropoloji, teknoloji gibi pekçok kültür kollarına başvurmak gerekir. Tektek kültür alanlarının sınırını aşan, çok kez birkaç alana birden giren, bazan değişik kültür alanlarının hepsini birden kuşatan bazı önemli sorunları: özellikle, beslenme, konut, üreme, yol, göç, ulaşım, mimarlık, kentçilik, planlama, tarım, hayvancılık, sulama, balıkçılık, otelcilik, havacılık, limancılık, işletmecilik, madencilik, çevre sağlığı, politika sorunlarını iyiden iyiye işin içine katmak zoru var. Oysa benim bütün bu uzmanlıklarla uzmanca sayılabilecek bir bağ kurmam gülünç birşey. Gene de tekbaşım şuraya oturmuş, yaz'a bırakmışım kendimi. Yaşamamın ta kendisi gibi uzmanlıklar-ötesi ciddilikte bir gerçeklik yaz. Soluğumda sarmaşık, tenimde sıcaklık, kulağımda hafif bir arı uğultusu. Şaşkın, istekli, üzgün, düşünceliyim. İşte ak-sarı bir dere kumrusu, usulca pencereimin altındaki havuzun ucuna kondu – tam zamanında yardıma geldi bu uğur kuşu, güneylerin yusufçuğu.

Doğa ile aramda bir düşmanlık yok benim – yok böyle birşey. Kendisine “sen” diyebileceğim bir varlık, bir insan değil ki doğa. Akli, hilesi, duygusu, duyarlılığı, eti, kanı, kötülüğü var mı onun? Bırakın ki bir insana bile “düşman” diyebilmek, gerçekten “düşmanca” davranmak hiç de kolay birşey değil. Tamamına bilemiyoruz doğayı: binyıllarda yanılısak da, bilimsel kestirmeler gereğince, biz yokken, bizden küçücük bir iz bile yokken ortada, o vardı, bizden ola ki onbinlerce, yüzbinlerce yıl önce. Bizden sonra peki? Bizden sonra, insansız bir doğa tasarlayabiliriz ama doğasız bir evren – saçma. Doğa dediğimiz ne öyleyse? İnsanı da katın, birbakıma varolan herşey, gerçeklik, tasarlayabildiğimiz, tasarlayamadığımız herşey. Gülünç, tanımlamaya kalkışmak. Belirliliğin ve belirsizliğin kendisi o. Kesinlikle söyleyebileceğimiz bazı şeyler var gene de.

İlkin: Bizim olduğumuz her yerde o da var. Yaşamamızın vazgeçilmez koşulu doğa. Varlığımız onun içinde. Onda, ondan,

onunla varolan birşeyiz biz. İçimizde o, dışımızda da. O bizim havamız, suyumuz, toprağımız, ağacımız, güneşimiz. Doğasız yapamayız biz. Biz doğayız, değil miyiz? Onunla BİR değilsek bile, şurası kesin, BİRLİKTEYİZ.

Kesin birşey de, ne olursa olsun, doğanın durmadan değişip bizziz, bizden öte, biz olmasak da, kendi kendine, kendinden ötürü, kendi yasası gereği değiştiği. Sonsuzdan sonsuza dek sonsuzca sürüp giden bir değişme: işte doğa.

Doğanın da bir tarihi var, o da tarihsel bir akış içinde. Büyükle küçük, hızlı yavaş, kalıcı yokolan tüm “doğal olaylar” bu tarihin belgeleri. Hep aynı kalmamak, değişmek bozulmaksa, bozulmaktan, kendi kendini bozmaktan başka birşey yapmıyor doğa. Gelgelelim doğadaki olup-bitmeler, biz insanlar açısından, şu kısa yaşamımız açısından öyle yavaş ki çoğu kez, hep özdeş gibi görüyoruz bundan doğayı. Ateş kaya, kaya toprak, kır kırac, kil kireç, taş kum, kaya çakıl olur durmadan. Dağlar düzlere, düzler tepelere, tepeler denizlere dönüşür; sular aşındırır, depremler çökertir, yanardağlar püskürtür, dalgalar ufalar. Bitkiler biter, yeşerir, çiçeklenir, göçer, yeniden biter, yeniden yeşerir. Hayvanlar hep yeni yeni türler yaratır, yeni yeni birşeyler dener. Her an her yerde görünür görünmez, içten dışa vuran bir oluş, kıymıltı, ölüm, doğum, başkalaşma...

Bütün bunlardan öte kesin olan etkin bir gerçek de şu: biz insanlar da kendimizi bildik bileli doğayı değiştirmekteyiz. Bazılarına tuhaf görünecek ama işte size en eski gerçeği yansıtan bir tanım: insan doğayı değiştiren bir canlıdır. İnsanın eli, (yalnız eli mi, akli da, herşeyi) durup dinlenme nedir bilmek-sizin doğanın üzerinde. Kazar, deler, oyar; eker, söker, biçer; yakar, yıkar, yokeder; işler, onarır, yapar. Akarsuların yönünü değiştirir, bataklıkları kurutur, denizleri birbirine bağlar, yapay göller meydana getirir, tepeleri ağaçlandırır, ormanları ortadan kaldırır, yeni hayvan türleri çıkarır, yağmurlar yağdırır, şimşekler çaktırır, yersarsıntılarını meydan okur, buzdağlarını eritir, fırtınaların yönünü değiştirir, göklere kafa tutar, deniz diplerini allak bullak eder. Oldumolusu doğa, insan için gereç, araç, işlem-yeri, yaşama-alanıdır. Bu neden böyle peki? İnsan insan olduğu için, doğa doğa olduğu için; doğa insan olmadığı

için, insan salt doğa olmadığı için. İnsan olmanın, birbakıma, “doğal” bir gerçeği diye böyle. Yaşamak için böyle davranmak zorundayız. Birbakıma doğa istediği için, doğa bizi itelediği için; birbakıma kendimizdeki doğa, bizi çevreleyen doğa böyle istiyor diye böyleyiz. Ama yalnızca bundan ötürü değil. Biz kendimiz de böyle olmasını istiyoruz. Biz kendimiz de gerçekten istemezdik, pekçok şey olduğu gibi olmaz çünkü. Bazılarımız, isteyen biziz sanıyoruz, ama isteyen de doğanın kendisi diye düşünebiliriz. Öyle mi değil mi bilmem; başka başka açılardan ikisi de doğru gibi geliyor bana.

Bu bağlamda sallantısızca söyleyebileceğim birşey varsa, o da insanın durmadan doğaya kendinden birşey katması. Doğaya iz bırakmak için gelmişiz sanki dünyaya. Çok şeyler katıyoruz ona. Onu eğip büküyor, geçici kalıcı, kendi damgamızı vuruyoruz ona. Salt doğa diye birşey yok, insanın evrende görünmesiyle birlikte, (kendimize de “doğa” desek, kendimizi de doğanın bir parçası diye saysak) artık “bizim” olan bir doğa var. Birbirimize bağımlıyız – bağımsız olduğumuzu sandığımız zamanlarda bile. Başka bir doğa yok. Henüz elatmamış da olsak, henüz uzanamadığımız yerleri de katın, dolaylı bir biçimde de olsa, çok sonra da olsa, doğaca anlamı bakımından, bize “göre”, “bizimle” anlamlı doğa.

İnsan olmak, doğayı insanlaştırmaktır. Toplum, kültür, tarih, uygarlık dediğimiz şey de bundan başka birşey değil zaten.

Gelgelelim örtbas edilemeyecek bir olgu var ortada; alışsak, unutsak da, zaman zaman bir diken gibi batıyor içimize, durmadan da büyüyor: Pek başarılı değil doğaya ilişkin yapıp etmelerimiz! Kimse aşırı bir duyarlılığın kuruntusu gözüyle bakamaz bu gerçeğe. Ne var ki gerçekliği yanlış yansıtmak istemiyorsak kendimize de haksız davranmamalıyız. Doğrudan doğruya doğaya yönelik eylemlerimizin, ya da dönüp dolaşıp doğaya uzanan eylemlerimizin tümünden başarısız olduğunu söyleyemeyiz. Tersini söylemek baştanaşağı uygarlığı hiç varolmamış saymak, kendi kendimizi insan diye tanımamak türünden bir saçmalık olur. Şurası apaçık, uygarlık dediğimiz şey, her zaman herkesi sevindirecek birtakım yapıtlar, süreçler, sonuçlar kapsamaz. Savaşın, köleliğin, sömürü ve işkencenin

uygarlık tarihi boyunca pekçok yerde hemen hemen hiç eksik olmadığı bir kesinlik; öyle bir kesinlik ki ne belge, ne örnek göstermek ister buna. Ancak, sağduyuyu elden bırakmamak istiyorsak, insanın düşünme ve eylemce değerli denebilecek hiçbirşey gerçekleştirmemiş olduğunu söylemeye yeltenmek de sapıklık. Tam tersine, sayılmayacak kadar belgesi, örneği var bunun. Genellikle uygarlık için doğru olan şey, özellikle doğa-insan ilişkileri için de doğru.

Bir benzetmeyle: koskoca bir gemi uygarlık; olanca donatısıyla gelmiş, doğal bir limana demir atmış. Şurasındaki burasındaki deliklerden birşeyler salıp duruyor dışa – pis pis yağlar, boğucu dumanlar, vıcık vıcık artıklar suyu, karayı, havayı kirletiyor, bozuyor, kokuşturuyor. Gene de öyle bir gemi ki bu, ulaşım, haberleşme, koruma, beslenme, eğlenme gibi çeşit çeşit olanaklar sağlıyor bize. Özü gereği toptan kötü değil bu gemi. Biz yaptık onu. Başka türlü de yapabiliydik. Şimdi de istersek başka türlü donatabiliriz. Biz kendimiz varız bu gemide. Aklımızı, duygumuzu kullanıp “en iyi” olduğunu umduğumuz şeyler yapmak yakışır bize. Bu arada, sürçebiliriz; doğru diye eğri işler çıkabilir elimizden; yararlı olacağımıza zararlı olabiliriz, kendimize de, doğaya da. Ama ozaman hiçbirşeyi olurluna bırakamayız; bıkmadan, yılmadan kendimizi düzeltmemiz uygarlık gemisini onarmamız gerekir. Değil mi ki birkez bu gemideyiz, elimizde olan hiçbirşeyi esirgeyemeyiz.

Neler yapmalıyız peki? Neler yapmamalıyız? Şurası kesin: bir ölüm dirim sorusu bu sorular. Gönül ister ki tezelden, tek-anımlı, somut, doyurucu, upuygun karşılıklar bulalım bu sorulara. Neylersiniz ki, sormadan edemediğimiz çok önemli bazı sorular gibi bu sorulara da yetesiye karşılık veremiyoruz. Aradabir kafaya dank ediyor: öyle zor ki insan olmak. Birbakıma tatsız birşey bu, – ama güzel birşey: hazırlap bir yuvarlanış değil yaşama. Bize bağlı, bizim işimiz o. Yönü, yolu, amacı, biçimiyle biz kendimiz sorumluyuz yaşamadan. Öylesine geniş bir kuşatımı var ki, doğadan da sorumlu kılıyor bizi, kaçınılmazlıkla üstelik. Doğasız yaşama yok. Onun içindir ki, doğayla tüm bağlılıklarımızı birçırpıda ayıklayıp çözemesek bile, biriki tutamağı hemen şimdi burda uygulamak zorundayız.

Doğaya büyük bir sorumlulukla bağlı olduğumuzu, zor da gelse, tuhaf da görünse, hiçbir zaman aklımızdan çıkarmamalıyız. Ne rasgele bir araç, ne de düpedüz bir mal o. Tepe tepe kullanmaya hakkımız yok, dilediğimizi de yapamayız. Doğayı kollayıp korumakla, gözetmekle yükümlüyük. Değil mi ki insanız, bize düşer bu. Nedense hoş bir izlenim uyandırmadığı için, sözü geçen sorumluluğu ya da yükümlülüğü, hastalıklı bir eğilim, dinsel bir yumuşaklık, nicedir bilinenlere yeni eklenen bir uygarlık zıplılığı diye damgalamak yanlış. Aklın, deneyin buyurduğu bir sorumluluk bu. Hem de insana özgü sorumlulukların en başında gelenlerden biri. Çok etkili bir sorumluluk. Gerekeni yerine getiremedik diyelim, (getirdiğimiz yok ya); tam bir aldırışsızlıkla, kuşaktan kuşağa aktardık diyelim bu sorumsuzluğu. Peygamber değilim ama geleceğimizi görüyor gibiyim: Hazıra ne dayanır; ye, ye – bitmez sanırken, bir de bakarsın bitmiş! Tüketiriz bu gidişle doğayı; pis, bozuk, çirkin, çarpık birşey olup çıkar sonunda; kötü kullanışlarımızla, büyük bölümlerini ya da tümünü yitirme tehlikesi bile başımızda. Karada, suda, havada şimdiden başgösteren korkunç aksaklıklar ilk belirtileri bu durumun. Oysa saygıdeğer endüstrinin şunun şuracağında yüz, yüzelli yıllık bir öyküsü var. Atom, elektron, kimya, biyoloji teknolojisindeki başdöndürücü gelişmelerin daha ilk onyıllarındayız.

“Bize ne doğadan, gerekirse herşeyi yapar yaratırız, yiyecekten, giyecekten, ısınmaya üremeye dek, dilersek, herşeyi yapar, yaratabiliriz” diyenler çıkacaktır kuşkusuz. Bunlar, doğal-olanın artık modası geçti diye düşünen kimselerdir. Kimbilir ne çekici adlara bürünecekler! Diyelim ki erişti bu insanlar istediklerine – olacak şey mi bu, öyle ya, bu arada çoktan yokolup gidebilirler, doğayı bırakıp (sözümüne) yepyeni bir uygarlığa göçmeden önce evrende tek iz bile kalmayabilir kendilerinden – gene de *diyelim ki* sonunadek oynayabildiler bu çok tehlikeli oyunu, *diyelim ki* tastamam erişti bu insanlar istediklerine, bizim gibi insan değil artık onlar, başka, bambaşka bir tür. Güneşsiz güneşle ısınıyorlar, havasız havada soluyorlar, tahılsız ekmek yiyorlar, sevişmesiz çocukları oluyor. Yaz mı geldi, – yok ki yaz, ne deniz var ne orman, ne kuş ne de çiçek... Diyelim ki barınabildiler

böylesi bir evrende. Öyle ama yaşamaya değer mi böylesine doğasız bir dünya? Bu onların bileceği iş. Diyelim ki herşey böyle olup bitti. Ama ya kalkıp da ozaman, “doğasız olmaz, bize doğa gerek!” diye önüne geçilmez bir özlem yanmaya başlarsa içlerinde. Doğa tümüyle yitirildiğine göre iş işten geçmiştir artık.

En iyisi, yol yakinken sorumluluğu elealmaktır. Endüstrileşme dönemine yeni yeni giren ülkelerin öbürlerinden daha büyük şansı var bu konuda. Tekniksiz, endüstrisiz edemiyor insan. Tarihin akışı böyle. Gerekirse endüstrinin ötesine de geçeceğiz. Ne var ki doğa ile bağlarımızın kaçınılmaz kıldığı sorumlulukları yerine getirmek zorundayız. Daha açık söyleyeyim: bir yerden sonra doğayı zorlayamayız, zorlamaya kalkışmamalıyız. Uygarlık, kültür herşeyden önce *bakmak*, özenle işlemek, bakım göstermektir, tıpkı tarım gibi, toprak kültürü gibi. “Cultura”nın özünü oluşturan anlam bu. Bakım göstereceğimiz, dörtelle sarılacağımız, gözbebeğimiz gibi sakınacağımız: en önemli varlığımız doğamız bizim. Ona vurduğumuz her kazmayı, bir yerden sonra, kendi kafamıza vuruyoruz. Onun içini karıştıran her burgunun bir kolu bizim kendi bağrımızda. Bağ bahçeyi kesipgeçen motorlu araçların tekerlekleri bizim üstümüzden geçiyor. Doğaya, çevreye getirdiğimiz her değişiklik kendi kendimizi yoğuruyoruz aslında. Doğayı işleyen insan kendi özünü işler. Doğaya verilen her kılık, insanın kendisine çekidüzen vermesinden başka birşey değildir.

Doğaya sorumluluk, aslında, kendi kendimize karşı sorumluluktur. Doğada yönelirken *kendi* olanaklarımıza yöneliyoruz aslında. Yaşama sevincimizi artırmak, kendimizi gerçekten mutlu kılmak istiyorsak doğayı sorumsuzca kullanmaktan *kesinlikle* vazgeçmeliyiz.

Tektek hepimizin başödevi olmalı bu. Ama yalnızca bizim değil, devletin de. Plan, parti, bütçe, parlamento – tüm toplumsal yönetim bu gerçeği hiçbirzaman gözden uzak tutmamalı. Tektek devletlerin değil, bütün devletlerin önemli bir görevi bu. Biri bozdu kirletti, pekçoğuna, giderek hepsine zararı var bunun. Bu konuda elele vermek zorunda devletler. Hep birleşip doğayı sağalım: – olmaz öyle şey! Kısa bir sürecik tıkırında gitse de işler, tüm insan olanaklarını, insan haklarını har vu-

rup harman savurmak bu. Kendi kendini yok eder bu tutuma giren insan. Akılsızca kullanışlarla, çarpık dağıtımlarla, bayağı çıkarlarla kimsenin hakkı yok doğayı, hepimizin doğasını kötü durumlara sokmaya. Hele yaz, bir lüks değil yaz, – hiçbirzaman lüks değil yaz.

Elimizi doğanın üstünden çekelim mi öyleyse? Olmaz, bu da olmaz. Doğayı kendibaşına bırakmak demek – insanın kendisini ölüme bırakması demek: Su boğar, soğuk üşütür, böcek sokar, yaprak zehirler, hayvan parçalar ozaman. Denetleyemediğimiz doğada güven yok bize. Kültür yok orda – biz de yokuz, istesek bile. Kesin olan şu öyleyse: Kendimize sevgimiz, saygımız varsa, geleceğin insanlarını düşünüyorsak yapılması gerekeni yapmalı, yapılmaması gerekeni yapmamalıyız.

İşte burda şaşırp duraklıyor insan. Doğa-insan ilişkilerinde neyi yapmak, neyi yapmamak gerektiğini bilmek için öyle çok şey bilmek gerekiyor ki!

Doğa karşısındaki davranışları en uygun yörüngeye oturtmak için daha önce doğayı, – yalnız doğayı mı, tümüyle, yani heryö-nüyle insan yaşamını da araştırmak gerekir. Olası birşey değil ama bu. Geçen yüzyılın ortalarına doğru duyulmaya başlanan o ilk endüstri kımıldarından beri, başdördürücü bir hızla, bolsonuç-lu binbir girişime salmışız birkez kendimizi. Bırakın ki, bugün olduğumuz yerde kalıp, önce araştırmalar bitsin, sonra yapacağımızı yaparız diyemeyiz. Öylesine elattık ki doğaya, öylesine doğayı, doğadan ötürü kendimizi, kendimizle doğayı değiştirdik ki, hergünkü yaşayışımızı öylesine içten belirledi ki bütün bunlar, birçok şeyi bir an için bile durduramayız artık. Buna yeltenmek bile saçma. Tümüyle teknolojinin karşısına “kımıldama!” buy-ruğuyla çıkmak olur bu. Çağdaş gelişmelerin gürültüsü patırtısı arasında duyulur mu hiç bu seslenişler. Azçok duyulan tektek sesler çıksa bile, doğayı her yönüyle araştırıp bilebilir miyiz? Ne yaparsak yapalım, ya hiçbirzaman bilemeyeceğimiz yönleri varsa doğanın? Doğada neyin araştırılabileceğini, neyin araştırılamaya-cağını nasıl saptayacağız peki? Değişmez bir sınır mı var arada? Var diyelim, – kim, hangi yetkiyle bu sınırı çizebilir?

Araştırma kaçınılmaz birşey gene de. Doğayla karmaşık ilişkilerimizin gidişi bizi buna zorluyor. Tüm güçle sarılmalıyız

bu ödeve. Varoluşumuz buna bağlı. Gene de pekçok insan işlerinde olduğu gibi, burda da kesinlik ardından koşmak, tartışılmaz sonuçlara ulaşmak, her yerde herkesin uzlaştığı birtakım yapıp etme reçeteleri ele geçirmeyi ummak boşuna çaba. Boşa çıkmaya bile bazı güzel olanakları dışı bırakmak, bazı tekdüze ilkeleri zorla benimsetmek gibi sakıncalar da doğurabilir. Çağdan çağa, durumdan duruma sürekli değişen etmenlerin oluşturduğu kaypak bir alandayız. Yapılması gerekenlerle gerekmeyenlerin sınırı hızla değişirken düşünenlerin yetisi yetkisi de boyna başka başka kılıklara bürünüyor. Sözgeçimi, “düşünen” derken eskiden bir avuç filozof, birkaç ozan, biriki devletadamı gözönüne getiriliyordu! Oysa günümüzde sayısı niteliği bakımından, eskisiyle ölçülemeyecek ayrılıklar gösteren bu tür düşünenlerin yanına fizikçileri, kimyacıları, biyologları, coğrafyacıları, işletmecileri, hukukçuları, mühendisleri, işçileri, sendikacıları, öğrencileri, öğretmenleri, askerleri, memurları, tüccarları, particileri, dinadamlarını, psikologları, sosyologları – herkesi hepimizi koymak gerekiyor. Amaçlar, araçlar, çıkarlar, istemler, uzmanlıklar yönünden alabildiğine yaygın ve değişik şeylerle, çağrılarla karşı karşıyayız. Zaman-uzay boyutlarımız bakımından, belli bir süre için de olsa, belli bir yerde de olsa bütün bu düşünenlerle birlikte yaşıyoruz, onlardan biriyiz biz, – sen, ben, hepimiz. Güçlükleri bir çırpıda ortadan kaldıran tek bir çözümün kotarılp önümüze konmasını bekleyemeyiz öyleyse. Azıcık da olsa, eksik de olsa herbirimiz elimizden gelen katkıyı sağlamak zorundayız. Hepimiz sorumluyuz, çünkü sorun hepimizin sorunu. Hem de en önemli, en zor sorunlarımızdan biri bu.

Düşten düşünceye, ürküden gerekçe, izlenimden belgeye, öncülünden sonuca sıçradım durdum. Olan ile olması gereken, yapılmasını istediklerim ile sakınılmasını istediklerim, sağlam bildiğim biriki veri ile sonsuz özlemlerim sarmaş dolaş. Şimdiyse daha serinkanlılıkla işlemem gerektiğine inanıyorum doğa-insan bağlarını. Sonra? Kuşku yok ki sonra daha başka, daha yeni bir bilinçle, nice sorunlarla yüklü bu karmaşık sorunu bir kez daha ele almak gereğini duyacağız. Bu hep böyle gidecek, anlaşılan İnsan olmak zor, – güzel olan da bu zaten.

Baksanıza bağışlar, çağrışlar yükseliyor sokaktan – gülen söyleyen bir kalabalık. Bu yazın ilk denizine gidiyorlar. Elimizi çabuk tutmak zorundayız. Bir de bakarsınız ki (bilmem fazla mı kötümserim?)

Yaz göç ediyor – Ne yazık, yine güz!

Bense, elimden çok şey gelmiyor ama, sorunu, zaten sizin de sorunuz bu, beni kaygılandıran bazı yönleriyle (bilmem ki fazla mı iyimserim?) size de aktardım sanıyorum.

Şimdi bir rüzgâr geçti burdan

Koştum ama yetişemedim,

gelin birlikte kovalayalım.

Ölüm

Tüm canlılar, cansızlar, herşey, hepimiz, herşeyimizle bir denizin içindeyiz. Ne denizi bu? Yaşama denizi, ölüm denizi.

Biyoloji açısından insan ölüsü: bir 'leş'. Oysa insan ölüsüne saygı: insanın insanlık gösterisi. Değişik kılıklarda da olsa ölülerine saygı göstermeyen uygarlık yok. Uygarlığın bir tanımı da bu olsa gerek.

Canlının çevreye uyması, çevreyi değiştirmesi demektir. Canlı için, birey olarak yaşama budur. Ölmek: bir zamanların canlısındaki değiştirme gücünün nerdeyse sıfıra indirgenmiş olması, çevrenin canlıyı değiştirmesidir.

Canlı yaşadığı sürece, iyi-kötü denge var demektir. Ölmek, dengenin bozulmasıdır.

Ne tuhaf şey ölüm: kimi savaş açmış ona yenememiş; kimi dost geçinmiş ama zararsız kılamamış; kimi akıldan çıkarmamış ama alışamamış; kimi unutmuş ama yine karşılaşmış onunla.

Değil mi ki hepimiz için ölüm var, – kimsenin kimseden ayrılığı yok öyleyse.

Değil mi ki ölüm var, ölümü önlemek gibi boş bir amaçla da olsa, birbirimize sokulmak zorundayız.

Değil mi ki ölüm var, boşuna çabaladığımızı bilsek de, tüm yaşama-zamanının gerçekten hakkını vermek zorundayız.

İnsan için ölmek, başkalarından ayrılmak, başkalarıyla birarada olmamaktır. Gerçi hastalar, yaşlılar, beryere kapatılanlar da türdeşleriyle birlikte değildir. Ne var ki odasından çıkmayan inmeliyi görmeye gidebiliriz; mağarasına çekilen, gün gelir insan içine çıkıp kalabalıkların odağı olabilir. Hapistekiler başkalarıyla birlikte hapistedir, zaman zaman da dışarıdakilerle karşılaşabilir.

Oysa ölü – kesinlikle *öte*'dedir, ayrıdır, kopmuştur. Ölüyle konuşsak bile onu konuşturan biziz, onun için kendimiz konuşmaktayız. Ondandır güç alsak bile, bu gücü onun adına kendi kendimize vermekteyiz. Bize karşı koyduğunu öne sürsek bile, aslında kendi kendimize karşı koymaktayız.

Öyle ama, yalnız deliler hastalar değil, evrene karışmak, herkesle sarmaş dolaş olmak, bütüne dönüp bütünle kaynaşmak için ölmeye canatan nice insanlar var.

İpince ottan dev cınara, solucandan insana dek çeşit çeşit korku yaratıklarının boy atıp beslendiği toprak ölüm.

Ölüm korkusunu birkez yenip bu başarıyı canlı tutan kişi, yerden yere çalınıp yok edilse de hiçbir zaman yenik düşmez.

Son an ayık davranacak zaman bulursak, onunla karşı karşıya gelince, belki de birşeyler söylüyoruz ona. Sözelimi: “dur!”, “olmaz!”, “ah!”, “sakın!”, “keşke!”, “peki!”, “desene!”, “al!”, “busun ha!”, “n’olur!”... Ne yazık ki görüp söylediğimizi kimsele aktarmadan gideceğiz hepimiz.

Hiçkimse “ben ölümün ne olduğunu biliyorum” diyemez. Dese bile tam-bilgiden çok bir yarı-bilgidir bu.

Ölüm, kendisiyle özdeşleşmeyenin kendisini bilmesine izin vermez.

Ölüm: yaşamanın öbür yüzü, yaşamanın içte taşıdığı saatli bomba; yaşamanın ötesinde kıyı; yaşamanın düşman kardeşi.

Yaşama: ölüme akan ırmak; ölüm denizinde bir adacık; ölümün genişlettiği darlık; ölümle yitirilen ya da kazanılan gerçeklik.

Gittiğimiz yerde o, – gitmediğimiz yerde gene o.

Kimse kimsenin yerine soluk alıp veremez.

Kimse kimsenin yerine yaşayamaz, ölemez.

Ölümü bellekte canlı tutmayı sağlayan bir gereç yapılabilir. Ne var ki, taşıyana acı, üzüntü, tedirginlik vermeyen son derece ince bir gereç olmalıdır bu; azıcık şaşıtı mı sonsuz yıkımlara yolaçabilir. Böylesi bir gereçtense, duyarlı bir yaşama-eğitimi oluşturup uygulamaya yönelmek çok daha uygun bir tutum olmaz mı dersiniz?

Devrimlerin en eşsizi, ölümü yenen devrimdir. Bunun için de yaşamaya bambaşka açıdan bakabilmek gerekir.

Dil, Eğitim, Devlet

Günümüzün her devletinde enaz bir bakanlık çerçevesinde örgütlenmiş bulunan eğitim işleri, çocukları çeşitli bakımlardan yetiştirmek, erginlere belli bir biçim kazandırmakla görevlidir. Böylece *eğitim*, insan ve toplumu tümüyle kuşatma eğilimi gösterir. Özellikle biyoloji, pedagoji, matematik, tarih, ekonomi ve sosyoloji bilimleriyle sıkı bağlar kurmak zorundadır. Gelgelelim, yöneldiği amaçlar ne olursa olsun, her eğitim bakanlığının ençok alış-verişi *dil* dediğimiz kültür dalıyladır. Eğitim politikasında eşsiz bir önem taşır dil.

Genellikle eğitim, belli bilgiler vermek, belli yapıp etmeler öğretmekle görevini yerine getirebilir; buysa dilsiz olmaz. Bilgi aktarmak da, *yapmayı* öğretmek de herşeydenönce dille gerçekleşir. Gerçi sözcük-ötesi birtakım göstergeler, ya da birşeyi doğrudan doğruya yaparak örneklemeler, dil olmadan da eğitim olabileceğini tasarlamamıza yolaçabilir. Ne var ki dildışı göstergeler, çok kez, en ilkel bilgileri aktarmaktan öte birşey beceremez; sözsüz göstergeler kullanarak sağlanan bilgilerinse, başarıya ulaşmak için, göstergeleri kullanma işi bittikten sonra, bazı sözlerle açıklanıp anlamlandırılması gereklidir.

Şu nokta da gözönünden yitirilemez: dilin eğitimdeki önemi, kaçınılmaz bir eğitim aracı olmasından ileri gelmiyor yalnızca. Eğitimcinin, yetiştireceği kimseye bilgi aktarmak, yapma yetisi ve ustalığı kazandırmak için başvurduğu bir gereç olarak dili tanımlamak, doğru ama eksik bir tanımdır. Eğitimcinin aktardığı bilgilerin *de* belli bir dil olduğu unutulmamalıdır. Tektek bilgilerin kurduğu büyük bilgi öbekleri, yani ayrı ayrı bilimler, özel birer dilden başka birşey değildir. Nitekim belli bir bilim

öğreniminden geçmek demek, o bilimin özel dilini, o bilime özgü uzmanlık dilini girdi-çıkışıyla öğrenmek demektir. İster matematik, ister fizik, ister kimya, isterse de tarih okutsun, her öğretmen, öğrencisini belli bir dile alıştırıp bu dille içli-dışlı kılmaya çalışır. Her *eğitimci*, işte bu anlamda, *dil öğreticisidir*. Buna göre, gerek eğitenden eğitime giden yol bakımından, gerekse bu yolla yer değiştiren kültür-değeri bakımından, eğitim işlerinin her kıyıbucağına yayılmıştır dil.

Eğitimin dille ilişkisini uğraş eğitiminin (meslek eğitiminin) oldukça dar sınırları içine kapamak yanlış birşey. Çünkü her birey, bir uğraş topluluğunun üyesi olmadan önce, böyle bir üyelik yanında bir insandır, belli bir ulusun, bir devletin içinde yer alır. İşte en temel anlamıyla eğitime: insan olarak eğitime, yurttaş olarak eğitmedir. *Temel* eğitimidir bu. Herkesin böyle bir eğitime hakkı, her genel eğitim kurumunun böyle bir eğitim görevi ve sorumluluğu vardır. İşte bu eğitim, yapısı bakımından hemen hemen tümüyle bir dil eğitimi olarak karşımıza çıkar. Ancak sözü edilen bu dil bir uğraş-dili değil, anadildir. *Temel eğitim*, tüm yaşama boyunca bakım isteyen *anadil*-eğitimidir.

Anadile, uğraşlar gibi *sonradan* öğrenilen bir kültür katkısı gözüyle bakılamaz. Uğraşlar kişiden kişiye değişir, uğraşların seçiminde birtakım özelliklerin payı büyüktür. Bazı uğraşların (örneğin fizikçiliğin, matematikçiliğin) öylesine *yapma* bir dili vardır ki, bu dil bir uzlaşım, dünyanın neresinde olursa olsun, hep o belli uğraştan kimselerin ortaklaşa dilidir. Oysa her anadil, o anadilin konuşulduğu belli bir toplumun bireyleri için zorunlu bir yaşama ortamı, birbakıma “doğal” bir çevredir. Her insanın anadili vardır. Her insan sanki kendisiyle doğmuş, özden kendisine bildik bir dille, yabancılık çekmeden konuştuğu bir dille donatılmış olarak bulur kendini. Nereye gitse, ne yapsa, ne düşünse bu dil kendisiyle *birliktedir*. Herkesin kendi malıdır anadil – ama hiçkimse anadilin biricik sahibi değildir. Başkalarıyla paylaşır insan anadilini – her önüne gelenle değil ama, hep o aynı dile gerçekten “anadilim”, “benim dilim” diyenlerle.

Sözün en geniş anlamında *insan-olmak*, insan-olma sözcüğünün “insan adam” deyiminde beliren ahlak içeriğini aşan bir anlamda insan-olmak, ancak anadille gerçekleşen bir başarıdır.

Herbakımdan insana benzeyen ama konuşmayan bir canlı, insan değildir. Konuşan varlığınsa konuşmasında, pekçok uğraş konuşmalarına dek hergünkü düpedüz ilişkiler ile yapıp etmelerde ağırbasan dil, anadildir. Çocuk bu dille, bu dilde yetişir. Haklarını, ödevlerini, sorumluluklarını bu dille öğrenir; bu dille değerlerle bezenerek insan gücüne erişir; bu dille insan olarak saygı görür. Anadiliyle insan kendisini, çevresini, başkalarını tanır. Dünya ile ilk ve en etkili tanışma anadilin aracılığıyla yaratılan tanışmadır. Anadil insanın tüm yaşamalarında çok kez açık, örtük olduğu zamanlarda da kolayca açığa çıkarılabilen bir *yönelme başlangıcıdır*. Bu başlangıçtan kalkarak insan, olanca dünyayı anlar, yorumlar, değer-kesitlerine bölümler, değiştirir, dünya ile belli bir biçimde varlıkça bağlılık kurar. Dünyayı oluşturan nesneleri ve eylemleri, yetesiye özellikleriyle kavramak; onlarla duygusal yakınlıklar kurmak; çeşitli gereksemeleri içten benimseyip gidermek, büyük ölçüde anadilin verdiği belli bir açı, belli bir görüş çerçevesinde olup biter. Her insan dikkat ve ürkülerini, sevgi ve uzaklıklarını çokça anadilin özel kuruluşuna dayanarak kazanıp pekiştirir.

Olanca “doğallığına” karşılık öğrenilerek benimsenir her anadil. Bu öğrenmeyiye herhangi bir yabancı dile sokulma, o yabancı dilin işleyişine sonradan belli bir ölçüde alışma türünden birşeyle karıştırmamalıdır. Anadil öğrenimi, herkesin kendi anadilini öğrenmesi olayı, bu hepimizin başından geçmiş olan olay, çok kez ayırdına bile varmadığımız bir kolaylıkla gerçekleşiveren önemli olaydır. Ne var ki aslında herçeşit eğitimi olanaklı kılan, herkesin ayrı ayrı kimliğine en unutulmaz damgayı basan anadile, büyük öneminden ötürü, ayrı bir özen ve bakım gösterilmesi, tartışmalar ötesi bir gerekliliktir. İşte belli bir anadili o anadil içinde doğmuş olanlara, özvarlığını o anadilde yaşayanlara en sağlam biçimde öğretmek işine, bu herçeşit eğitimin dayanağı durumundaki eğitime anadil eğitimi denir. Dil ile eğitim arasındaki bağın candamarı burdadır.

Hangi kesitte, hangi yaşama ortamında olursa olsun eğitimi yönetenler anadilin eşsiz önemi ve değeri üzerinde ne denli bilgiyle donatılsalar azdır. Anadil bakımı duygu ve sevgiyle olduğu kadar bilim ve bilinçle yürütülmelidir. Hemen hemen herkes

anadilini evde, sokakta, çarşıda öğrenir, deyip eğitimde ağırlığı sözümona daha önemli alanlara kaydırmak yanlış mı yanlış bir tutumdur. İnsanda toplumda gerçekten önemli olanın hakkını vermesi gereken bir eğitim politikasının dengesini bozar bu; temelsiz bir eğitime yolaçar; temelsiz bir eğitimse yıkım demektir. Devlet yasaları için anayasa ne ise, eğitim için de anadil odur.

Ezbere Yaşayanlar

Ne yana dönsen aynı şey: ezbercilerden geçilmiyor. Söz ezberciliğe dayanmayagörsün, kalabalık bir koro sesi kaplıyor ortallığı: Kafayı tıkabasa doldurmak hiçbir işe yaramaz. Öğrencilere yaratıcı olmayı öğretmek gerek. Durmadan belleği yüklemek yanlışır. Derste verdiğini sınavda almak isteyen bir öğrenim, biçimciliğe kurban gitmiştir. Anlamadan biriktirilen sözümona bilgiler insanı serseme çevirir... İyi güzel bütün bunlar. Gene de sözden öteye geçilmiyor çoğun. Gerekeni gerektiği gibi yapan az. Eskisi gibi uzayıp gidiyor eski süreç: Ezberciler kendilerine aktarılan ezberleri kendilerinden sonrakilere ezberletiyorlar... Böylece insan varlığına ilişkin pekçok önemli konuda başımıza gelen şey, ezbercilik konusunda da yakamızı bırakmıyor. Ezbere sözlerin basmakalıp takırdısı arasında yitip gidiyor konunun candamarı. Ezber üzerine ezberlenmiş ezberler, asıl önemi olanı, insan için kuşkusuz en önemli şeyi örtüp gizliyor, yok ediyor nerdeyse: Yaşamanın kendisi, tümüyle yaşama, herbirimizin yaşaması unutulup gidiyor bu arada. Ezbere yaşamdan başka birşey kalmıyor geride.

Kendi olamıyor çok kişi.

Algılamalarında bile algıladığı şeyler ile arasında başkaları var. Karşısına çıkan olayları, nesneleri, insanları gören, onlarla alış-verişte bulunan kendisi değil sanki. Bakarken başkalarının gözünü ödünç alıyor, iştirken kulak dolgunluğuyla işitiyoruz. Oturuştan kalkışa, giyinmeden soyunmaya, eğlenmeden dinlenmeye – herkes başkalarını örnek alıyor. Başkalarının hoşlandığından hoşlanmaya özen gösteriyor. Böylesi bir dene-timin gevşediği zamanlarda hoşlandıklarımızdan utaniyoruz.

Beğenilerimiz başkalarının beğenileriyle uyuşmayınca canımız sıkılıyor. Herkesin sevdiğini sevmeyince, herkesin kınadığını kınamayınca içimiz rahat etmiyor. Herkesin üzüldüğüne üzülme, herkesin alkışladığını alkışlamak üzere kurulmuşuz sanki. Herkes gibi düşündükçe düşüncelerimizin sağlamlığı artıyor sanıyorduk. Başkalarınıninkiyle örtüşmedikçe güvenemiyoruz yargılarımıza. Tüm yapıp etmelerimizi başkalarına uydurarak değerlendirmekten daha doğal birşey yokmuş gibi geliyor bize.

Bana özgü, sana özgü, ona özgü davranışlar öylesine az ki. Yaşama deyince ortada: herkesçe bilinenler, herkesçe söylenenler, herkesçe istenenler, herkesçe yapılagelenler var yalnız. Önemsiz ayrıntı gözüyle bakılıyor ötesine. Birkaç göstergeye göre oluşup giden, ortadan, ortalama bir çekip çevirme bu. Tek bir kaygı kol geziyor – “başkaları ne der!” kaygısı. Öylesine koşulmuş ki bu yaşayışa çok kişi, su gibi, hava gibi vazgeçilmez bir yapıya bürünüyor.

Yaşamanın alışlagelen çevresinden dışarı çıkmaya yeltenenleri nitelemek üzere, ince ayrımlardan yana alabildiğine şişkin bir dağarcık bekliyor – elini her daldıranın avucu dolu: “sapık”, “şaşkın”, “zıpır”, “kaçık”, “zavallı”, “zararlı”... Çerçeveyi iyiden iyiye zorlayanlar, kırılanlarsa, yerine zamanına göre irili ufaklı cezalarla, “doğru” denen yaşama çizgisine getiriliyor. Ortalama yaşayışı sürdürenlerin, işinde gücünde yuvarlanıp gidenlerinse, dokunulmazlığı var birbakıma. Görünüşte onlardan rahatı yok. Kimse karışmaz onlara: ne denli ezbere yaşarlarsa o denli az basınç duyarlar. Politika, bilim, teknik, eğitim, ekonomi – herşey, bilerek bilmeyerek, böyle bir yaşama tutumunun buyruğunda çok kez. Gazeteden dergiye, radyodan duvar ilanına, sinemadan televizyona dek çeşitli etkinlikte yardımcısı var. Ödüller, yasaklar, itmeler, çekmeler – hiçbirşeyden geri kalınmıyor.

Eline bir harita tutuşturuyorlar, “nereye gidersen git, yeter ki bu haritaya uy!” diyorlar. Gözünü bozan bir gözlük takıp “dilediğin şeye bakabilirsin!” diyorlar. Kulaklarını tıkadıktan sonra, “işıtmene sınır yok!” diyorlar. Ayağına ille de sıkkan pabucu geçirir geçirmez “koş!” diyorlar. Önüne bir kopya koyuyorlar, “dilediğini yap, gene de bunun kopyası olsun!” diyorlar.

Sana ne kalıyor? Eğreti gidiş, çarpık bakış, yalancı ses, dümece adım, ters çiziktirme. Baldan tatlı, hoş yanıklı, pırıl pırıl bir ad takmışlar tümüne birden bunların: “Yaşama” diyorlar.

Çağlar boyunca evreni kuşatan tiyatro bu. Başkalarının çatıp sahnelediği bir yaşayışın oyuncusu insanların çoğu: bellediği rolü sürdürüyor pekçok kişi. Sonra bir de bakıyorsun ki bitmiş sana biçilen rol. Kendini aramadan, arayamadığın için bulamadan, bulamadığın için de tadamadan son bulmuş herşey. Sen kendinden uzaktayken yaşlanıp gitmiş o aslında senin olan yaşama zamanı. Kendine yabancıymışsın meğer. Ne de kofmuş, somluktan yoksunmuş duygun düşünmen, yapıp ettiklerin. Bazı şeyler gerçekleştirmiş olsan bile, birtakım başarılarından ötürü övülsen bile, kendi kendinin efendisi olamadan buralarda değilsin artık.

Ezbere yaşayanları gocunduracak sözler bütün bunlar. “Yaşama” ile “ezbere yaşama”yı birkez özdeş saydıklarına göre: “yaşama” ile “ezbere yaşama”nın anlamca herbakımdan aynı şey olduğuna inandıklarına göre, kaçınılmaz bir sonuç bu. Nitekim görevlisi görevsizi, ustası acemisiyle nice nice ezber koroları ezberlerini boşaltmak üzere.

Tartışılmaz ezbercilerle. Doğruyu değil, ezberi sever ezberci. Ezber küfesi sırtındaki: Doğru neyi gerektirirse gerektirsin, küfesine bağlıdır o. İşte bundan, bilinenlerin biktırmaması için, azıcık zor da olsa, ezbercilerin de işine geleceğini umarak bütün bu boşalmaya hazır ezberler, biriki değinilmeyeyle atlanabilir burda.

Olabildiğince keskin saptamalar var elimizde: Hepimiz insanız. İnsan olmak bakımından hiçbir ayrıcalığımız yok birbirimizden. Ayrıcalık gütmek de yaraşmaz insana. Birçok yapıp etmelerde, özellikle pekçok toplumsal ilişkide eşitlik gerek. Başkalarının haklı özgürlüğü çiğnenmemeli. Nice işte kimse kafasının dikine gidemez. Salt bencillik aşağısanmalıdır; yakını uzağı zedeler, ergeç bencili de. Özgün olacağım diye kimse çevresindekileri kırıp dökemez. Herkesin herkesle çatıştığı bir ortamdaysa kimse yaşayamaz. İnsanlar birbirini gözetmek zorundadır. Dayanışma olmazsa, ne yaşama, ne düzen, ne de toplum kalır. Tüm yükümlülüklerden arınmış bir canlıya “in-

san” denemez. Dünyaya gelmek, koşullar ağıının içine doğmak demektir. Çıplak varlığın korunup sürdürülebilmesi için de zorunludur bu. Herbirimiz bu koruma ve sürdürmeyi başkalarına borçluyuz. Etimiz kemiğimizle birbirimize bağımlıyız. Bu bağların bir bölümünüyse en içimizden seve seve benimseriz. İlişkinin kesiştiği yer bizim yerimiz. Biz ancak öbek öbek kuralların dokusunda serpilip boy atabiliriz. Kurallar yapan, yaptığı kurallara uyan bir yaratık insan.

Kuşkusuz: rasgele yargılar değil bunlar; boş lâflarla karıştırmamalı hiçbirini. Ezbere dönüşmemeli bütün bunlar; kalp ezberle balbulamaç yozlaşmamalı; ezbercilerin gürültüsü patırtısı arasında yitip gitmemeli. Binyılları kaplayan çabaları, sürçmeler, çileler, savaşlar sonunda oturmaya başlayan birtakım başarıları dilegetiriyor herbiri. Ne yazık ki her yerde, herkes için yürürlüğe girmemiş bazıları. Bir bölümününse özlemsel bir gevşekliği var. Hem tek tek hem tüme ilişkin eksiklikler de bulunabilir azıcık deşince. Bundan da doğal birşey olamaz: yetkin bir varlık olmaktan uzağız, yapacak çok şeyimiz var. Geleceğe yönelik bir varlık insan.

Çok önemli bir gerçek var ama. Geleceğe bırakılamayan, başkalarına bırakılamayacak olan bir gerçek. O da şu: Her insanın kendi-olma hakkı. Ödevlerin özgürlüklerin, sorumlulukların en yücelerinden biri bu.

Çevresel kalıpların görünür görünmez basıncında kendisini hepten eritememeli insan. Sonsuz öğeleriyle geçmişin, bugünün toplum-kültür kalıplarını, uyarıcı sınırlar, katkılı etkiler diye yorumlayıp verimlendirmek yollarını aramamız gerek. Özü geliştirmek için kaçınılmaz bu. Zorsa da, yorucuysa da bu böyle. Çevresel ezber, yaşama kalıplarını, eldengeldiğince dirençli esinler, esinli dirençler tabanı diye anlamalıyız. Ezber öylesine rahat ki: “dış engeller” diye nitelenen birtakım zorluklarla bağışlatmak istiyor herkes kişisiz yaşayışını. Hazırlopçu olmayalım. İşine gelmeyen tarih-kültür-toplum öğelerinin kendiliğinden değişip önüne konmasını beklemeye eğilimli çok kimse. Oysa kendimizi değiştirmekle işe başlamalıyız. Hem kalıplardan yakın hem de kalıpların güvenliğine yaslan – sıklıkla rastlanan bir davranış bu, oysa yakışıksız.

Dağların eteğinde ezik durmaktansa dağlarda en güzel yüksekliklere çıkmaya bakmalıyız. Ancak böyle gürlük özvarlığımız, ancak böyle gelişir. Özgürlük, özgelişim budur.

Yaşamaya vermesi gereken değeri veren insan: pısırick, ödlele, ezik bir yaşayışın kişisiz gidişine boyun eğmez. Önce kendi kendine başkaldırmak zorundadır. “Kopyacılığa paydos!” demeyen kendi yaşamasını kendi eline almış sayılmaz. Cansıkıntısı, darlık, içdarlığı sarar varlığını. Buysa, yaşamayı enaza indirmek, yaşamayı kötüye kullanmaktır. Böylelerinin olsa olsa eldendüşme bir yaşayışı vardır; bu gibiler başkalarının yaşadığını yaşamakla yetinirler; kendilerini yaşayamazlar. Onlar için “yaşıyor” denebilir mi bilmem; “yaşanırlar” yalnızca.

Oysa insan kendini serüvene açık tutmalıdır. Serüven deyince de, genellikle sanıldığı gibi, kitaplardaki cafcac, o az rastlanır gitgel, o gözkamaştıran olaylar anlaşılmamalı. Yaşamanın kendi, doğrudan doğruya yaşama, yaşayan için en büyük olay, en olağanüstü olay, en şaşılacak olay aslında. Bir insanın başından geçecek en eşsiz serüven yaşama. Soluk bir yineleme diye değil, biricik bir veri diye yorumlanır yorumlanmaz, ezberler ötesi bir tutumla yoğrulur yoğrulmaz özden değişir yaşamanın anlamı.

Ne eski-püskü alışkanlıklar, ne de yavan-yeniliklerle dolup taşar ezber-aracılarını silkip atan yaşama. Karar verirken gerçekten kendisidir karar veren insan; doğru da yanlış da düşünse, kendisi düşünmüştür artık. Duygular özden, karşılaşmalar uyduraksuz, sevgiler içten... Acılar bile kendi acıları olduğu için hafif, sert dönemler gizli bir sevinçle yumuşacık.

Genç böyle bir yaşayış, yaşlıyken de yaşansa. Olgun böyle bir yaşayış, gençken de yaşansa. Böyle bir yaşayış bilinçle yaşayıştır, bilinçli yaşayıştır da ondan. Bilinç, yaşamanın mantığı bakımından, ezberin karşıtıdır. Özbilinçtir bu. Benliği kollamakla, yararı gözetmekle, çıkara düşkün olmakla bir alıp vereceği yok bu özbilincin. Yaşama ezbercilerinin yapışıp kaldığı şeyler bütün bunlar. Sözümona tehlikesiz, huzurlu bir yaşayış güdüsüyle, içten tembellik, dıştan zorlamayla kendini ezberlere bırakanların yazgısı bunlar. Kişilik yaşayışın özbilincidir; her yönü, her yöresi, her dönemiyle yaşamada ayıklık, eleştiri, dikduruş ve sevinçtir.

*Peki ne demek insanın kendisi olması. Herkesçe benimse-
nen bir tanımı var mı bunun? Olabilir mi? Gerçekten değer mi
böyle birşeyin ardından gitmeye? Olmasa da olur mu? Olmazsa
n'olur? Mutlu mudur böyle kimseler? – Bütün bu sorulara doyu-
rucu bir karşılık bulunamasa da, bunların gerçekten sorulduğu
yerde yaşamada ezberciliğe gülegüle denmiştir artık. Buysa he-
pimizin elinde – yeter ki gerçekten isteyelim. Yardımcıdan da
yoksun değiliz üstelik. İşte devletadamları, işte filozoflar, din
adamları, işte bilginler, musiki ustaları, ressamalar, işte yazarlar,
– hele ozanlar, ozanlar. Hepsi mi – çok azı, ne yazık ki.*

*Alabildiğine sorunlu bir durum bizimkisi. Şimdi, burda, sere-
serpe düşünmemiz gerek bu durumu – hepimiz, kendimiz. Bize
yardımcı olabilecek yazarlar konusuysa karmakarışık. Başkala-
rından öğrenemeyiz onların adını. Öğrendiğimizi sandığımız an,
öğrenmemişiz demektir. Gerçekten, ama gerçekten kendimiz
olmak istiyorsak, yazarlarımızı da kendimiz seçmeliyiz. Neyse
ki verimli bir ipucu var: Beni bana götüren, kendisi ezberci
olmayan, başkalarından başka olan yazarlar bunlar.*

Mutluluk

Ayçiçeği nasıl güneşe bakarsa, insan da mutluluğa dönüktür.

Mutluluğun sorun yapıldığı yerde tüm boyutlarıyla sevgi'nin deşilmesi gerekir. Mutluluk sevgidir.

Hayvanlarla İnsanlar

Çok kez mutluluk yönünden hayvanlara imrendiğimiz için üzüntülerimize üzüntü katıyoruz. Oysa mutluluk bakımından da, ola ki, önce bir ayrılık var hayvanlarla aramızda. Köpek, insandan daha iyi koku alır; fil daha çok ağır kaldırır; at daha hızlı koşar; yılan daha güzel sürünür. Bütün bu tek tek yetiler belirli hayvan türlerine daha baştan içgüdüyle verilmiştir.

İnsan için durum bambaşka ama. Bir insan-*başarısı* olarak ortaya çıkar mutluluk. Gerçi kesin değil bu; ancak, kesinlikle böyle olmadığını söylemek de doğru değil. Gene de hazır bir bulgu, doğal bir donatım, dıştan gelen bir bağış gözüyle bakamayız insanda mutluluğa.

Nasıl tanımlarsak tanımlayalım, tanımlama diye birşeyden sözedemesek bile, mutlu olmak için birşeyler *yapmaya*, ya da bazı şeyleri *yapmamayı yapmaya* gerek var.

Kaynayan Güç

Şu çocuğa bak, yatacığında mışıl mışıl uyuyor, – kalkar kalkmaz koşup zıplayacak. Şu genç var ya, dalgın dalgın ovaları süzen,

neler yapmak istemiyor ki, – az sonra da yapacak. Kadınların ev içinde sessiz sessiz dolaşmasına aldanma, – çevreye çekidüzen vermek için didiniyor hepsi. Başkaları gibi bir oyana bir buyana seğırtmeyip düşünüp duran, düşler kuran erkekler seni yanıltmasın, – şimdiyi, geleceği biçimlendirmeye çalışıyor herbiri.

Yanardağ bu insanlar, dolu dopdolu. Taşım taşım enerji taşıyor hepsinden. Yerde, bayırda, denizde, havada, karda, dağda, buzda, çölde, gecede, gündüzde, ayazda, güneşte durmak nedir bilmeden çalışıyorlar. Kuruyorlar, bozuyorlar, yapıyor, uğraşılıyor, yıkıyor, arıyor araştırıyorlar. Çalışıyorlar, çalışıyorlar.

Kültür-toplum-tarih, çalışan insanların yaratısı. Heryerde, heryerde emek, alinteri, yorgunluk: bizim, bizden öncekilerin, bizden sonrakilerin eli, kolu, kafası, gönlü, tutkusu, sevgisi, umudu.

Duran evler, ıssız yollar, uzak tarlalar, sessiz duvarlar – hepsinde tümen tümen insan enerjisi.

İnsan yalnız yaşarken değil, öldükten sonra da enerji. Büyü-kadam küçükkadam, herkes kaynayan bir güç.

Amaca ulaşmasa da mutluluğa mı yönelik bütün bu güçler?

Kestirmeden Dendikte

Erişemeyeceğimizi istememeliyiz. (Gel gör ki neleri istemeyip neleri isteyeceğimizi, istemeden önce nasıl bilebiliriz?)

Bazı şeylere eriştikten sonra kırıklığa uğramışsak dövünüp yakınmaya kaptırmamalıyız kendimizi. (Durmadan koşmak yorsa da başka çare yok belki?)

Erişmek istediklerimize yakışksız araçlarla, sözgelimi ahlak-dışı yollardan giderek varmaktan sakınmalıyız. (Gel gör ki aracın yakışanı ile yakışmayanını ayırt etmek, ahlak-içi ile ahlak-dışı arasında bir sınır çizgisi çizmek her zaman kolay mı?)

Her istediğimizi istememeliyiz. (Özdenetimi elden bırakmak, söylendiği oranda kolay mı hep?)

Birşey isterken kendi yetke ve yetilerimiz kadar çevremize özgü koşullarla gerekleri de gözönünde bulundurmak zorundayız. (Söylemesi kolay ama uygulaması kolay mı bunun?)

Şu da var: bir istek elde edildi mi öbüründe sıra. (İstekten daha doğurgan ne var evrende. Yeniden acıkmak için mi doyarız?)

Şöyle düşünmek kaçınılmaz, belki de: Gerçekten mutlu olmak *zorunda mıyız?* Gerçekten *önemli birşey mi* mutluluk?

Mutluluğun kesin belirtileri var mı? Bu belirtiler sallantısız algılanabilir mi? – Heriki sorunun bitmez tükenmez tartışmalara götürdüğü bir gerçek. Bir gerçek daha var ki, gene bitmez tükenmez tartışmalara götürse de şu: Rastladığım mutlu kişilerin sayısı utanılacak kadar az.

Mutluluk avcıları: mutsuzluk avları.

İnsan herkesi tek tek sevmez. Gene de insan olarak kimse-den tiksинmemek gerekir. Tüm çabalarına karşın insan birtek kişiyi bile mutlu kılamayabilir; ama hiçkimseyi bile bile mutsuz etmeye yönelmemelidir.

Mutlunun mutluluğunu daha da artırmak zor birşey değil: Zor olan gerçek mutsuzu gerçekten mutlu kılmaktır.

İnsan doludizgin mutlu yaşayabilseydi sözü mü olurdu kötümserliğin?

Denetimi elden bırakmamak gerek, yoksa pusulayı şaşırı-verir insan.

Salt-ben: mutsuz ben.

Mutlu-ben: *biz* içindeki ben.

Toptancı olmayalım ama mutsuz kişilerin ahlaklı olduğu söylenemez. Sımsıkı içine kapanık, salt kendi kendisiyle uğraşan, neşesiz, atılımsız kişilerdir böyleleri. Kaçınılmaz nedenlere de dayansa, dert, çoğun heves kırıcıdır; akli baştan alır; heryana karamsarlık saçar. Oysa mutlu kişi: görür, anlar, sever, bağışlar. Mutluluğun dönüp dolaşıp bencillikten çıktığı ya da bencillığe yolaçtığı doğru değildir. Ahlaklı olmak ile mutlu olmak arasında kesintisiz bir bağ var, anlaşılan. Yoksa bile kurulabilir. Ahlakın önemli bir yönü, bile isteye, seve saya başkalarıyla birlikte yaşamaya dayandığına göre, mutlu olmak, birbakıma, ahlak buyruğudur. Öyle ya, kestirmeden söyleyelim, mutlu olmayan, başkalarına kapalıdır; gözü kendinden başka birşey görmez. Görse de çarpık görür, gördüğünün hakkını veremez. Başkalarının mutluluğu batır kendisine. Başkalarını sevse bile, kendisine yardım edenden başkasını sevecek durumu yoktur. Böylesi sevgiye sevgi denmez zaten.

Birbakıma ‘yol’la ‘yön’ başka şeylerdir. Kimi zaman ne yolu vardır insanın ne yönü. Kimi zaman hangi yöne gidileceğini bilse de o yönde gidilecek bir yol yoktur. Kimi zamansa, yol da bellidir yön de. Kimi zaman da, – belki de en zor durumlardan biri bu, – yol hazırdır ortada, gel gör ki yürünmesi gereken yönün tam tersine bir yön tutturabilir insan. Gene de insana birçok sorumluluk yükleyen ama çok kez insanı istem ve eylemce olgun atılımlar, dolayısıyla da insana yakışır başarılar elde etmeye götüren durum: yollarla yönlerin çok olduğu zamanlarda, insanın, mutlu-sağlam gerekçelerle, hem yeni yollar hem de yeni yönler bulup verimlendirdiği zamanlardır.

Yaratmayan, yaratıcı bir varlık olduğunun bilincine varmayan insan, gerçek mutluluğa erişemez.

Tat için ağız ne ise, ağıztadı için uyum odur.

Barış, sağlık gibidir mutluluk – gerçekleşmesi sonsuzca zor, sonsuzca kolaydır gene de: varsa var, yoksa yoktur.

Çölle Kalabalık

Eskiden herşeyi bırakıp çöle, ormana, dağa, mağaraya çekilirmiş insanlar. Şimdilerde yükselmek isteyenlerse kalabalık yerlere gidiyor. Parti toplantılarına katılıyor, şölenlerde konuşuyor, cenaze törenlerinde görünüyor, kurullarda sivrilmeye bakıyor.

Eskiden mutluluğa ulaştıran yolun yalnızlıktan geçtiğine inanıyordu insanlar. Şimdilerdeyse mutluluğun kalabalık yerlerde bulunduğu sanısı yaygın.

Oysa olanakları uyumla birleştirip verimlendiren bir uygarlıkta gerçekleşebilir mutluluk.

İlginç Bir Mutluluk Olanığı

Önce dur.

Bir bir al tart herşeyi: Bu önemli, – buyana; bu önemsiz, – öbür yana. Önemliler, önemliler öbeğine; önemsizler, önemsizler öbeğine.

Sonra: boşver önemsizlere – tümüne.

Daha sonra: boşver önemlilere – tümüne.

Daha daha sonra? Ne “önce” var artık, ne “sonra”.

Nitelikler Ötesi Mutluluk

Yıllar yılı dışta dolaş, – koş atıl, bağır çağır, yen yenil, çalış didin, çek üzü, yık onar...

Sonra yıllar yılı içlere dal,– ağır ağır çekil, yavaş yavaş suskunlaş, aşama aşama durul, az az yayıl, gönül bekle...

Bir iki kezcik bile olsa, belki bir, belki de hiç, – yok, yok, birkez öyle oldu ki (nasıl olduğunu nerden bilebilirim? kim nasıl bilsin?) tüm yaşamın örtüsü perdesi birden kalkıverdi: Alacakaranlık, pırıl pırıl gündüze; tikanıklık, uçsuz bucaksız önaçıklığına; üzüntü, derinden derine çağlayan özlü sevince; sürekli uğultu, diri sessizliğe; paramparça ayrıntılar, doyurucu bütünlüğe dönüştü. Kırık dökük izlenimler silindi; bilinci tıkabasa dolduran duyumsal karalamalar apak oldu; çokluk birliğe büründü. Neyin aldanış, neyin gerçek olduğu artık ortada. Mutluluk değil, daha başka birşey bu: Tadılmadık bir kendini-bırakış; sevgiyle sarınıp sevgide yokolma...

Bir doruk. (Neyin doruğu?) “Bir” denen de ne – (Bir iki var mı artık? Söz, soru, – anlamı mı kaldı bunların?)

Oysa - ne - güzel - birbakıma - ölüyken - pekçok - ilgi - giysilerinden - soyunup - arınmışken - herbiri - başlıbaşına - bir - armağan - olan - solukların - birinden - öbürüne - uzun - uzun - “yaşamak”...

Kaşla göz arasında bitiverdi ama. Eskisi gibisin, –eskisi gibiyim, hep öyleymişim, hep öyle kalmışım gibi geliyor şimdi.

Değiştii ama herşey. Anlatamazsın, – anlatamam, anlatılmaz, anlatılamaz, – ne gerek zaten. Birşeyler oldu birkez. N’oldu?

Gene de aynı değil herşey. Yok aynı. Olmaz öyle şey, bambaşka. – Bir gider, bir gelirsin...

İşte böyle.

Öğle

Sabahleyin

Özellikle gün ağarırken yatak, çoğun, bir hiçlik evrenidir. Yataktan kalkıldığında, genellikle, zorluk çekilir. Sabahları insan gündüz dünyasının içine doğar, geceden başka yapıdaki bir dünyadır bu. Her yeni gün, yinelenip pekişen, kendiliğinden boşanan bazı eylem-kapıları sağladığı için, kişiye duruma göre değişse de, ne oluyorum diyemeden geceyi unutup gündüz-yasalarına kaptırırverir özünü insan...

Öğleye Doğru

Ancak öğleye doğru, sabahla oranlandıkta, birçok şeyin zamandaki gidişi apaçık belirginleşir. İşte tez olanlar, elindekini bitirmek için sabırsızlanmaya; işinin biteceğine inananlar, rahat bir soluk almaya; yorulanlar dinlenmeyi düşünmeye yönelir yavaş yavaş. Yalnızca işler değil, toprağı bulutu, soğuğu yağmuru, suyu sıcakıyla tuhaf tuhaf kıpırdanmaya başlar doğa. Gündüzün en iç yerlerinde herşeyi kuşatmaya yüztutan bir amaç oluşuverir. İçten gelen bir eğilimle o yöne seğirtir herşey. Burgaç hızıyla insanı da çevreleyip birlikte sürükleyen bir akıştır bu. Direnmek istesen de direnemezsin, gerek de yok zaten. Son derece belli bir yere doğru kayar gibidir yokuşaşağı herşey. Öyle bir çentik, öyle bir ışık, öyle bir gölge belirir ki her dal, her yaprak, her adım, her uzanış varlığın sanki tüm varlığını o belli bir yerden ötürü kazanmış olduğu izlenimi uyandırır. Olanca varlık belli

birşey'in öncesi, belli bir olay'ın hazırlığı, belli bir son'un aracı durumuna giriverir. N'oluyor? Bu nasıl şey böyle? Nedir bu? Açıklanmaya direnen, akla sığmayan, bilinmeye meydan okuyan bir gizem sinmiştir kıyıbucağa.

Öğle üzeri daha da bir koyulaşır bu gizemin kıvamı. Soğuk günlerde arttıkça artar ayaz. Gökteki sıkıntılı karartılar yağmura, yağmur kara, kar fırtınaya dönüşür. Sıcak günlerdeyse, özellikle güneylerde, tümüyle doğa, evrenin sonsuz uzayda fışkırdığı o ilk anların ateşine düşer yeniden.

Tam Öğleyin

Tam öğleyin: saate vurursak, hergün başka bir andır bu, dallar yapraklar arasına saklanmış serçelere birbirinden ilginç türküler söyleten allar yeşiller renk olmaktan çıkıverir birden. Tepeler, bayırlar, duvarlar, evler ağırlığını yitirir, maddenin içi çekilir. Kızgın güneşli fundaları bırakıp toprağın oyuklarına kaçar ağustosböcekleri. Söğütler kıpırdamaz, otlar sallanmaz; oynak dikenler göğe yapışır sanki. Bahçekapısının yanındaki tahtakova çatlar. Demin bağırıp çağıran çocuklar susuverir. Sarı-kuru çayırda taze-diri ot aramak için upuzun boynuyla başını çite gömmüş olan at, sağa sola dökülen kabarık yelesiyle tam kişneyecekken ağzını açamaz. Birtürlü yerden kalkamaz yol kenarındaki karga. Kıyıda kum çeken hantal mavna sulara gömülüveriyor çit çıkarmadan. İnsanı hayvanı, ağacı toprağıyla olgun bir meyve gibi kıvamını bulur evren. Uçsuz bucaksız bir kilit kitlenir evrence. Yeri göğü kuşatan bir ip düğümlenir. Herşey nicedir özleyip aradığı orta'ya erişir. Durmadan artan bir acı diner. Varlığın çarkı durur. Tüm evren yepyeni bir anlam atılışıyla *tam* orta yerinden korkunç (ama korkunç) bir sessizlikle ikiye bölünür, – bölünür bölünmez de birleşir.

Beklenen gerçekleşmiş, büyük bir gizem özünün tadına ermiş, evren istediği aşamaya bugün de varmıştır.

Bu evrensel devrimin hemen ardından, sanki hiçbirşey olmamış gibi kaldığı yerden dönmeye başlar varlık: Eskisi gibi renklenir birden heryan. Taş ağır, ev görkemlidir yine. Ağustos-

böceklerinin bitmez türküleri hiç kesilmemiş gibi sürüp gider. Rüzgâr dirilik katar değdiği yere. Saklambaç oynayan bir çocuk sesi “oldu!” diye yankı yankı yankılanır. Birara canını yitirir gibi olan at, özgür özgür kişner. Bir kanat havalanırken çirkin bir karga sesi kulakları tırmalar. Yeniden su yüzüne çıkan kum mavnasının gıcırtiları duyulmaya başlar. Canlısı cansızıyla evreni kendi üstüne kapayan kilit yeniden açılır. Sonsuz büyüklükte bir meyve, binbir sıkıntıyla, yavaş yavaş yeniden olmaya yönelir.

Ne yazık ki, yaşıyorum diyenlerden pekçoğumuzun haberi bile olmadan nice öğleler gelip geçer.

Pencereler

I

Pencereli, Penceresiz

Penceresiz yer mezarı andırır. Penceresizlik: soluk alamayıp, kapanklık, gömülmüşlüktür. Nerde pencere yoksa orda boğulması gelir insanın. Nitekim İzlanda dilinde “vindauga” (“hava-gözü”) denir pencereye. İngilizcede “window”dur (“wind-door”dur), “yel-kapısı”dır pencere. Eski Yunancadaki “phaino”dan gelen “fenêtre”, “Fenster”, “fenestra” ise, pencereye özgü başka bir özelliğin, “aydınlık sağlama” başarısının altını çizmektedir. Farsça, “pancure”nin incelmesiyle Türkçeye girmiş olan “pencere’de”de böyle bir nitelik var. Gerçekten de, benzetmeli bir söyleyişle, “yazarlar, düşünürler kültür-çevrelerine yeni yeni pencereler açar” dediğimizde, kendini besbelli kılan bir nitelik bu. Dil damarlarını izlemeye gerek yok ama. Dolayına şöyle bir gözatan pencereyle karşılaşır. Pencere olmayınca da daralıp sıkılır insan. Kuşku, bunalım denen şey, sözcüğün yakın-uzak yankılarıyla pencere-sizliktir. Belki de bunun için, pencere yokluğunu gidermek isteyen insanlar, pencere varlığına ilişkin bir izlenim uyandırmak isteğinden alamazlar kendilerini. Tıpkı “yanlış”ın “doğru” kılığına girmesi gibi “sağır pencereler”le, “kör pencereler”, “yalancı pencereler”le bezenir dörtbiryan.

Aydınlığın rasgele aracı değil, *dosdoğru aydınlıktır* pencere. Her önüne gelen yarıp, pencere olsaydı, kapıların da pencere yerine geçmesi gerekirdi. Oysa kapı çok kez karanlığa açılır, zaman zaman kötülükler girer ordan. Pencereyse, kapalıyken, perdeler inikken bile aydınlıktır. Özünde vardır bu onun, ka-

yırmadan edemez aydınlığı. Hava, genişlik, yaşam demektir pencere. İnsana oldumolası su, ateş, toprak gibi vazgeçilmez bir yaşam-ögesidir. Gelgelelim doğa vergisi değildir pencere, insan yapısıdır. Kentleşme sürecinin anlamlı bir göstergesidir.

II

Pencere Çeşitleri

Çadır penceresi, kulübe penceresi, bodrum penceresi, kapüstü penceresi, ambar penceresi, fabrika penceresi, okul penceresi, yazıhane penceresi, denizüstü kahve penceresi, tekne lombozu, fener penceresi, uçak penceresi, gülpencere, hain pencere, ikiz pencere, kimdir-o-penceresi, tren penceresi, konukodası penceresi, çalışmaodası penceresi, tavanarası penceresi, banyo penceresi, taraça penceresi, kiler penceresi, cumba penceresi, berber penceresi... Dikdörtgen pencereler, yuvarlak pencereler, sivri pencereler, üçgen pencereler... Akcamlı pencere, sarı camlı pencere, yeşil camlı pencere, kırmızı camlı pencere. Dümdüz pencereler, pürtüklü pencereler, buğulu pencereler, buzlu pencereler...

Tüm çeşitlerine karşın yalın varlığının öz yapısıyla pencere: belli bir biçimde çerçevelenmiş, öte-yanı gösterecek biçimde düzenlenmiş camlı bir boşluk. Varlığı zedelenmeden birliğe indirgendiğinde: iki ayrı ortam arasında bir bağ pencere – biryanda insan, biryanda dünya, arada da pencere. Öyle bir “arada” ki, ne insan onsuz insan, ne de dünya onsuz dünya, genellikle. Canlısı cansızı, taşı toprağı, insanı toplumuyla evrene açılan göz, evreni belli bir yönden derleyip kesitleyen bir çerçevedir pencere. Algılayan, anlayan, yorumlayan bir insan uzanışıdır. Gerçi insan kendi istemesiyle, kendi gerçekleştirir bu çerçeveyi. Birkez gerçekleştikten, açılıp kurulduktan, gönyesine oturduktan sonra sonsuz bir hoşgörülle herşeyi alabilir içine. Bağnaz dediğimiz kim zaten, penceresizin teki.

Öyle bir yaratıdır ki pencere, bakan insan olmasa bile bir bakış'tır o. Pencere *kendisi bakar*. Pencere vardır: mavi göğü,

yemyeşil ormanı seyreder. Pencere vardır: serin gölgeli duvarları gözlemler. Pencere vardır: çimenlerdeki ak örtülü kahvaltı sofralarında ağırlar kendini. Pencere vardır: sarmaşık uykulu ikindilerde dinlenir. Pencere vardır: denizle uyanır.

III

Pencere Önü, Pencere Dışı

Her pencerenin kendine özgü bir yaşamı olduğunu söylemek hiç de aşırı bir sav değildir.

Genç kızların, taze kadınların, küçük çocukların, görmüş geçirmiş ninelerin, yaşlı babaların sıklık önünde durup daldığı, düşünüp beklediği, anımsayıp düş kurduğu kutsal yerlerdir pencere önleri.

Hangisi olursa olsun ilk kat pencerelerinden bir kepece eve alabilirsin sokağı. Gençlik, eskiler, şimdi, gelecek girer oralarından. Aşağı oda pencerelerinden, biriyle konuşmak, birilerini görmek, kapıyı kimin çaldığını öğrenmek, “simitçi!” diye seslenmek, konuklara son birkez “güle güle!” demek için eğilirsin. Dilersen sepet sarkıtıp gezgin satıcılardan süt şişesi, kavun karpuz çekebilirsin yukarı. Başını çıkarıp postacıya “bize birşey var mı?” diye sorabilirsin. Yukarı kat pencerelerindense, kapıda ayaküstü konuşanları, bahçede gül sulayanları, tараçada güneşlenenleri, kocasını bekleyen genç gelinleri seyretmenin tadına doyum olmaz. Yeni entarisini kırıtarak komşuya gösteren kapıcı kızları, bıyık büken mert çöpçüler, birdirbir oynayan çocuklar, kar küreyen yol işçileri, tekne onaran sandalcılar gelip geçer pencerelerden. Demir çitin parmaklıklarını boyayanlar, halı silkeleyenler, çamaşır asanlar, oturma odasında çay içenler, masa başında çalışanlar, koltuğunda kitap okuyanlar, seyrek de olsa öpüşenler uzun-kısa süreler boyunca bezer pencereleri.

Canlı cansız, güzel çirkin, iyi kötü – herşeye, herkese yer vardır pencerede.

IV

Pencere Simgesi

Simge, kabaca dendikte: birşeyin, kendini aşması; kendinden başka birşeye götürmesi; kendinden başka birşeye göstergelik etmesidir; tek birşeyi değil, hiç akla hayale gelmedik binbir nesneyi, çoğun birbiriyle bağdaşmayan pekçok şeyi birden derleyip toparlar; bunu yaparken de ardırası kesilmeyen bir verimlilik, tükenmez bir yaratıcılık işbaşındadır; öyle ki biryerde, toplumda, gönülde, duyguda, bilinçte, bilinçaltında tükenmez yankılar uyandırır.

İşte kabaca da olsa simge gerçeği böyle anlaşıldığında, *pencere* gibi simgelerin sayısı hiç de çok değil. Öyle ya, göz bir penceredir gönle bakar. Kulak, sese açık bir penceredir. Tüm beden, insanı evrene bağlayan penceredir. Birdeyime, bazılarına göre insanlar, Tanrı'nın kendi-Özü'nü seyretmek üzere açtığı pencerelerdir. Yaşamak, ola ki ölüme dönük bir penceredir. – Peki, tüm evren neye bakan bir pencere?

Yazarlık

İkınıp sıkınan yazarlara acımdan başka ne gelir elden! Özgerçekleriyle yazar değildirler; buna bakmayıp yazmaya yönelmişlerdir gene de. Yazarlığın değerli birşey olduğuna inanmışlardır birkez; çoğun büyük bir tutkuyla sarılırlar bu işe. Yazarken tat almasalar da, çok kez takur tukur şeyler de karalasalar, ezbercilikten öteye geçmese de yazdıkları birtürlü bırakmazlar bu işin yakasını. Bu gibilerde, kuşkusuz, temelde kötü koşullanma, kendini yetesiye tanımama, içtenlik yok-sunluğu sözkonusu.

Oysa yazar, tepeden düşen taş gibi, esmekten başka birşeyi olmayan rüzgâr gibi, düz yolda yuvarlanan tekerlek gibi, akan su, çöken sis, parlayan güneş gibi olmalı: Ödev diye zorlanmayla değil, kendiliğinden; ödül için değil, gerçek özden geldiği gibi yazmalı.

Kuş gibi uçmak, fırtına gibi esmek, yalım için yanmak neyse, yazar için de yazmak o aslında.

Yazar: yaşar-yazar-, yazar-yaşar.

Gül nasıl gül-olmak-için birşey yapmazsa, ağacın yaptığı herşey nasıl ağaç olmaktan başka birşey değilse, kırlangıç nasıl ille de kırlangıç olacağım demezse, taş nasıl taş-olmak için akla karayı seçmezse – yazar da öyle olmalıdır. Kuşkusuz bu, yazarın duygusal, savruk, umursamaz olması demek değildir. Yazar olmak: yaşayıp yazmaya yabancı, eğreti, ek, eklenti şeylerden uzak olmaktır.

Yaşantıyı kâğıda gömmek değildir yazarlık. Yaşantıyı, okununca yeniden yaşanacak biçimde yokolup gitmekten kurtarana yazar denir. Bunu da yazar ancak okurla başarabilir.

Her yazar gerçek okuyucusunu kolay kolay bulmaz. Gel gör ki okuyucusunun okuduklarının pekazı gerçek bir yazarın elinden çıkmıştır.

Rahatına düşkün kişilerin işi değil edebiyat: Bindığın dalı ke-seceksin; seni her an yere silkeleyebilecek atı dürtükleyeceksin; hiç tanımadığın bir sorun kentinin çıkmaz sokaklarına dalacak-sın; herkesin şakıdığı yerde kekeleymeyi göze alacaksın; zehirli olup olmadığına bakmadan pekçok yiyeceği ilk sen tadacaksın.

Dönüp dolaşıp bilineni söyleyenler, kurulu-düzeni izin veri-len ölçüler içinde gıdıklayanlar iyi insan, açığöz çıkarıcı, örnek parti üyesi olabilir *ama* yazar olamaz.

Mutsuz Yazar

Gerçekten mutlu kişi zorda kalmadıkça yazarlığa girişmez. Ya-zarlığın işleyişindeki zembereği anlamak isteyen, ne denli örtük olursa olsun, içten de gelse dıştan da gelse, bu zorlamanın ne olduğunu bulup ortaya çıkarması gerekir. Bu konuda ençok yanılan, ençok yanıltan yazarın kendisidir.

Gürültü-patırtıyı sevenler yazmasın. Her zaman değil ama doğrumsu bir doğru bu. Gene de yazmanın, hele iyi yazmanın ünle düz orantılı olduğu söylenemez.

Çalım *bir*, ün *iki*: işte yazarlığın iki sinsi-azılı düşmanı.

Böbürlenmek ya da alçakgönüllülük taslamaktır dönüp do-laşıp çalım.

Ünse: kendine yetmeyen yazarların sözümona yaşama or-tamına sığınmasıdır. Ün çok kez çalımı artırır; çalım zaman zaman üne götürür.

Gerçek yazar bu iki düşmana yenilmemek zorundadır. Bu-nun için yazarın kendi kendisini yenmesi gerekir.

Mutluluğu yazı'dan başka yerde bulan yazar için, yazarlık, bir süs değilse bile bir eklentidir. Bir yönüyle yazan, yarım ya-zardır. Yarım-yazarlık ile hiç-yazarlık arasında özce bir ayırım aramak boşunadır. Mutluluk ile yazmayı birleştirmeyen yazar, kendi kendisiyle birleşmekten uzak düşmüştür. Kendisinden uzak düşen yazar halktan da uzaktır.

Yaşayışını yazmasıyla uyumlu bir bütünlüğe ulaştırmayan yazar, çalıntı-rastlantı zamanların verebildiğiyle yetinmek zorundadır.

Sağlıklı Yazar

Bilinç ile bilinçaltı bir yazıda ne denli uyumla ortaya çıkarsa, yazarın o denli sağlıklı olduğunu söyleyebiliriz. Katışıksız bilinç, yüzeysel değilse, takır-tukurdur; salt bilinçaltı, tüm yabancı değilse, anlaşılma olanağından yoksundur. Yazar, aradaki dengeyi sağladığı ölçüde, aslında arada kesin bir ayrılıktan çok kesintisiz bir birlik olduğunu gösterdiği oranda başarır. Akıldan, mantıktan başka kaynağı olmayan yazar nasıl yarım, duyuğundan düşgücünden başka kaynağı olmayan yazar da yarımdır.

Yazarın bilgeliği: elini, ayağını, gövdesini, başını, bakışını, – herşeyini, ama herşeyini yaşamasının akışını, çarpıtmadan yazarlığına adamaktır; ne yöntem, ne zorlama, özel özgün bir bilgeliktir bu.

Benzetmeler

Benzetmelere düpedüz süs gözüyle bakanların yazarlıkla alıp vereceği olmasa da olur. Aslında yapısı içeriği, gücü etkisi, eksikliği yeniliği, yeri yordamıyla yazının temel öğelerindendir benzetme. Çok kez yazıyı başlatan, taşıyıp güden, büyütüp geliştiren benzetmedir. Yazarlar benzetmelere ilişkin seçimleri, kaçınmaları, yaratmalarıyla kişiliklerini ortaya koyarlar. Önünde sonunda kala kala, biriki benzetme kalır yazardan. Yazarlar, benzetmelerinden ötürü akrabalıklar, gelenekler kurarlar. Ne var ki bazan birtek özgün benzetme damarı bulmak, ya da azıcık ortada duran bir benzetmedeki zenginlikleri upuygun verimli kılmak için yıllar boyu yaşamak, duymak, düşünmek, savaşmak, çekmek, özlemek, sevmek gerekir.

Sanat ile yaşamı araç-amaç türünden bir bağla birbirine iliş-tirmek isteyen yazarın işi bitiktir. Gereken: sanat yelkenini ya-

şamla doldurmaktır: – yaşamsız yelken hantal bir bez, yelkensiz yaşam başıboş bir yeldir.

Tektek filozoflar, yazarlar, bilginler: evrensel bir ağacın toprağı, suyu, gübresi, kökü, dalı, yaprağı, meyvesi, yeli, yağmuru, rengi.

Kabı ne denli sağlam olursa olsun; başlığı ne tür kesin konuşursa konuşsun; yazarı ne çarpıcı nitelemelerle bezenirse bezensin; konusu ne denli kaçınılmazlıkla ortaya çıkarsa çıksın, – gene de hiçbirşey, kitabın içindekileri zaman aşınmasına karşı koruyamaz. En dayanıklı kitaplar, zamanla gelebilecek pekçok olumsuz etkiyi, daha önce gözönüne getirmiş olan kitaplardır.

Gençliği En Uzun Süren Yazarlar

Söylediğinin, kendisiyle bitmediğine gerçekten inanan açık kitaplar enaz eskiyen kitaplardır. Bu kitapların yazarlarıysa gençliği en uzun süren yazarlardır.

Kötü yazarların alkışlandığı yerde ne yapılır? Susulmaz! Yazmak gerekir; ancak, yazılan gerçekten iyi olmalıdır. Ne var ki iyi yazılara giden yol kötülerini eleştirmekten geçmez. İyi yazarların yolu yaşamak, çalışmak, anlamaktır; öğrenmek, bilmek, çekmek, özlemek, sevmektir. Gerçekten iyi yazılar ergeç okurları kötülerin elinden kurtarır.

Yazarlığı mı mutluluğa, mutluluğu mu yazarlığa, – birini öbürüne kurban etmek gerektiğinde ne yapacağını kesinlikle bilip yazarlığını mutluluktan üstün tutan, ama buyüzden mutsuz olmak yerine mutluluğu yazarlıkta bulanlara imrenmemek elde değil.

Romancı ile Biri

Biri: – Roman da neymiş, bir uyduruk. İşim başımdan aşkın, uyduruklarla alıp vereceğim yok benim. Yaşamak istiyorum.

Romancı: – Nasıl yaşamak istiyorsun peki? Bilerek mi, bilinçle mi? Rasgele mi, körlemesine mi?

Biri: – Bilerek, bilinçle!

Romancı: – Öyleyse roman okuman gerek. Roman: görüşü açan, anlayışı genişleten, insan-olma olanaklarına yeni ufuklar getiren büyük bir kültür kesiti.

Biri: – Hangi romanlar bunlar, hangi romanları okuyayım, peki?

Romancı: - ?..

Geçmişin elini yüzünü yıkamak, yeni giysiler giydirmek – ne yazık ki çok kişi anılarını yazıyla saptarken bu yolda yürüyor.

Gerçek Yazarın Yapmadığı İki Şey

Gerçek yazar, kendi tezgâhtarlığını yapmaz.

(Gerçek yazarın becereceği iş değil bu. Bırakın ki yaşayıp yazmaktan, düşünüp okumaktan başalıp ürünü pazarda sergilemeye zaman bulamaz.)

Gerçek yazar, söz dalaşlarına hiç mi hiç önem vermez.

(Gerçek yazarın işi birbakıma söz’le ama dalaşmakla değil).

“İçimden geldiğince yazdım!” diyebilen yazara ne mutlu!

Yeni Yazmaya Başlayanların Kulaklarına Küpe

Yazmamaktan acı çekmek, kitap kusan bir makineye dönüşmekten daha iyidir. Kendini yapıtına ada ama yazma tutsağı olma.

İlk taslakta kalmasan, kolay beğenmesen, düzeltip onarsan da severek yaz. Severek yaz ama övünme.

Dil ve Yazar

I

Dilinden kuşkuya düşmeyen, dilinin çilesini çekmeyen, dilinin acısıyla yanmayan yazarlığa heveslenmesin.

II

Kuşkusuz: yazar sözcüklerle iş görür; dilde görünür yazarlık; dilsiz yazı olmaz.

İşte bundan, çok kişi, yazarı, dil ustası diye tanımlamak eğilimindedir. Yanlış değil. Ne var ki dildeki ustalığı bir dil yetisi, dile ilişkin bir yeti, yalnızca dile bağlı bir ayrıcalık, dil alanında bir beceri üstünlüğü diye anlamak, yazar olarak yazarı yanlış anlamaktır.

Yazarı dilde başarılı kılan yaşantılarıdır: çekmeyen, sevmeyen, görmeyen, karşılaşmayan, atılmayan, tatmayan, duymayan bir kimse sözcükler yönünden de yoksuldur.

Yazarlığı dille oynamak diye açıklamaya yeltenenler yanı-
lıyor. Yazarlık, oyun olmasına oyun, kaçınılmaz bir oyun ama kökü kaynağı yaşantılara uzanan bir oyun.

Yazarın dili yaşantı denizindeki yaşantı buzullarının görü-
nen yanı.

III

Yaşama bir yara olmasaydı sözcükler iz bırakır mıydı?

Yaşama bir türkü olmasaydı sözcüklerin sesine kim kulak verirdi?

Zaman

Tüm canlıları kuşatan bir çember, zaman. Diriler açısından bakınca, ölümler için zamandan söz etmenin pek bir anlamı yok. Olsa olsa birtek mistikler (ölmeden önce ölenler), bir an bile yok sayamayacağımız bu çemberi kırıp dışa çıkabiliyorlar. – Ama gerçek mi? Gerçekse nasıl?

İnsan: zamanlı, zamanda, zamanla.

İnsanın öbür adı: zaman.

Değil mi ki zaman var– önce var, sonra var, eskimeyen birşey yok öyleyse.

Zaman yelse, insan yaprak.

Zaman ırmaksa, insan sal.

Zaman atsa, insan ot.

Zaman: dokuma tezgâhı; zaman, dokuma ipliği; zaman, dokunan kumaş; zaman, dokuyan insan.

Zaman öldürülür, – bir hayvan mı ki?

Zaman harcanır, – bir mal mı ki?

Zaman doldurulur, – bir torba mı ki?

Bir insana verilebilecek en değerli armağan, dilediğince değerlendirebileceği zamandır.

Zaman mutluluk umudu kadar mutsuzluk olanağı da.

Zaman sağaltır, derler – keşke hep öyle olsa. Zaman acıtır, delirtir, öldürür de. Ozaman da başkalarını sağaltabilir, denecek. Peki, ya onlara da acılar getirmeye başlarsa. Ozaman da yerini başka zamanlara bırakır denecek, – gel de çık “zaman”ın içinden.

Zaman olmasaydı (varsa ne peki, o da başka?) mutsuzluk olmayacaktı. Öyle ya, herşey kıldan ince bir şimdi’de olup bitecek,

böylece ne geçmiş sıkıntıların basıncı insanı üzecek, ne de geleceğe ilişkin korkular insanın içini karartacaktı.

Gelgelelim zaman boyutunun karışmadığı bir insan yaşamı tasarlamak bile olanaksız. Gerçekten de zaman olmayınca ne tasarımlama, ne istemli yönelme, ne sözverme, ne yapım, ne yaptırım, ne eğitim, ne sanat, ne bilinç, ne de uygarlık var. Uygarlık olmayınca da insan olsa olsa düpedüz bir canlıvarlık, bir hayvan. Gel gör ki uygarlıkta zaman çok kez kötüye kullanılıyor.

Eylem olsun, düşünce olsun, her ortaya konanın dayandığı birşey, bir öndayanak vardır. Bunun her ayrı durumda gerçekten böyle olup olmadığını araştırmaya gerek yok bile. Mantıkça bu böyle: gerçeği gerçek kılan bir anlam-temeli zaman. Neye uzanırsa uzansın, zamanda upuzun bir evrim gölgesi var insanın ardında. Azıcık deşmeye-görelim, önce'de köksalan birşeyden ötürü, ona karşı ya da onun değişimi olarak düşünüp eylemekte. “Zaman diye birşey yok” desek bile, zamanlı bir varlığımız. Onun için de, ister unutalım, ister kendimizden gizleyelim, düşünmemiz eylememiz her zaman bazı öncüllere, bazı başlangıçlara, bazı varsayımlara dayanmak zorundadır. İnsan için alinyazısı diye birşey varsa o da zaman.

Sıfırı olmayan bir dizidir zaman. Sıfır diye benimsenen başlangıçlar: istek, özlem, amaç, yöntem bakımından birer kalkış-noktası durumundadır. Zamanın sözü edilen yerde, salt *ilk* yoktur – *ilk*'ler ilk denen varsayımlardır, ilk diye benimsemelerdir.

Herşeye ilişkin bilgelik başka. Neyin ne zaman yapılacağını, neyin ne zaman yapılmayacağını bilmeyen, bilgeliği çıkarsın aklından. Zamanına göre eylemde tez davranmak, zamanına göre oluşun kıvamını beklemek gerek.

Güzeller Güzeli

“Gördün mü okuyucum, seni tanımıyorum ama öyle seviyorum ki, elim kolum erişebilseydi, yüreğinin tam ortasına bir yara açar, sonra da bu yaraya tuzla sirke koyardım; böylece, bu yara sana hiç aman vermesin diye, sürekli bir tedirginlik, sonsuz bir gönül darlığı içinde yaşamayı sağlamış olurum.” Kendini bilen her yazar, Unamuno’nun bu seslenişine, kuşkusuz candan katılır. Okuyucusuna ilettikleriyle onu değiştirmek ister çünkü. – “Beni okuduktan sonra eskiden nasılsan yine öyle kal” diye düşünen sözümona yazar yazmasa da olur, yazsa da yazdıklarını ortaya çıkarması gerekmez. Sarsıp uyandırmak, bilinçlendirip yetiştirmek – başkaları da var ama işte yazarın önemli bir görevi. Kişiye, kişi olarak hem yazara hem okuyucusuna, kendini arayıp bulmada; yeni yeni yaşama olanakları edinmede; çeşitli yönleriyle evreni görüp olgunlaşmada yardımcı olan başarılarıdır gerçek yazı ürünleri. Özellikle hızlı akışlı çağlarda algılama, akıl yürütme, yargılama, beğenme, değerlendirme bakımından kavramların, saptamaların, özelemlerin herşeyi altüst eden bir hızla kapılıp gittiği bunalımlı dönemlerde, ne etse bitmez yazarın yazarlık gündemi. Gazeteciden felsefeciye, ozandan bilimadamına, romancıdan denemeciye dek, yönetmede, eğitmede, sevmeye, duyuya, istemede durak nedir bilmeyen eylemlerin ortasındadır yazar. Bütün bunların alanıysa dildir; dille yapar, dilde sürdürür varlığını – dilden ötürü yazar yazardır.

Yazarların dili ne durumda, peki? Ne yazık ki çok kez yakışsız bir görünümle karşı karşıyayız. Dile aldırıldığı yok çoğu yazarın. Yalnızca bir kullanma aracı olarak başvuruyor dile, kullanma işi bitti mi de unutup gidiyor. Oysa bundan daha

sakıncalı birşey tasarlanamaz. Tüm işlevini dil ortamında başa-rabileceğine göre, sözün en güzel anlamında, dile bakım, yazara özgü uğraşların en vazgeçilmezi, en yararlısı, en önemlisi. Bu temel gerçeği görmeyen yazar, kendi varoluşunu yanlış yorum-ladığı için amacından da uzak düşer.

Genellikle şöyle düşünür bu tür yazarlar, hepsi aynı biçim-de düşünmeseler, hep aynı gerekçe zincirini izlemeseler de, aşağıyukarı şöyle düşünürler: Görev eriyim, eylem adamıyım ben. İşim başımdan aşkın; amacım yüce; tezelden varmam ge-rekiliyor bu amaca; her gecikme yıkıntı benim için; kestirmeden gitmeliyim, başka çare yok. Engelse tümen tümen. Hele dil başlıbaşına bir tuzak. Ne zaman söyleyeceklerimi azıcık özeni bezeniyle bildirmeye kalkışsam birtakım sanat dolanıklıklarına kaptırırveriyorum kendimi. Oysa kendimi sertçe tartıp sınadım, dil denen ayakbağının yapısından ileri geliyor bu: sürçtüren, saptıran bir düzen dil. Dil tatlarının büyüüne kapıldığı içindir ki nice geçmiş dönemlerin yazarı, nice günümüz yazarı unutup gitmiş acı çeken insancıklar karşısındaki, aydınlık bekleyen okuyucular karşısındaki sorumluluklarını. İş görmek istiyorsan, çok oyalanmayacaksın dilde. Çiçekler dermeye girişme, yitirive-rirsin kendini bu ormanda. Üstüne basıp geçeceksin bu eşiğin...

Gerçekte durum bambaşka: Söz, iş'tir yazar için. Doğrular da öğretmeye yönelse, bakışaçıları da sağlasa, istekler de aşılarsa, yükümlülükler de sevdirse, adı, amacı, yöresi ne olursa olsun her yazar, özellikle her eylem yazarı tüm varlığıyla dilde soluk alıp verir. Dil, yazarın düpedüz aracı değil, herşeyidir. Hiçbir-zaman birbirinden ayrılmayan araç da amaç da, birbakıma, dildir. Dil yönünden etkinse yazar, amaç yönünden de soyludur. Dili ne denli ustaysa amacına o denli yandaş kazandırır yazar. Kof, sığ, düzmece amaçları benimsetmeye kalkışanların dili de koftur, sığdır, düzmecedir. Gerçekten usta yazar kötü amaç gü-debilir mi? Dili çelimsiz yazar, hangi amacın savunucusu olursa olsun, gene de başarısız kalmaz mı? Doğru: "ben tüfeğim" diyen yazarın, gül bülbül övenler gibi yazması yakışmaz. Ne var ki tüfeğe tutukluk yapmayacak, geri tepmeyecek biçimde bakmak, tüfekte özdeşleşmek gerekir. Geniş, bol, derin, tükenmez bir insan-olma alanıdır dil. Yalnız çiçek değil tüfek de, yalnız tüfek

değil çiçek de, – ama yalnız bu kadar değil, daha birçokşey, görüp değerlendirebildikten sonra herşey, insan-olmanın tüm olanakları dilin içinde barınır, dilde boy atıp verimlenir. Tüm yollar dilden geçer, yeter ki açalım bu yolları, yürüyelim bu bakımlı yollarda. Buysa herşeydenönce yazarların başarısına bağlıdır.

Yazar ile okuyucuyu birleştiren kuşatıcı bağdır dil. Yunus Emre’ce: değil mi ki insanız, “sensin bize bizden yakın” diyebil-diğimiz özdür dil. Onda, onunla, ondan aldığımız güçle yaşarız. Herzaman dilediğimiz gibi olmasa da, ondan daha güvenilir bir ışıktan yoksunuz çok kez. Bilgi, akıl, umut, deney, gelenek, devrim, sevgi, sağduyu, sıcaklık onda – önünde sonunda herşey, herşey onda.

Dili, hazırlop değerleri başkalarına aktaran rasgele bir iletken sanmak yanlış. Amacı, düşünceyi, değeri vareden, kuran, yara-tan ortam aslında dil. İnsan için duyuş, görüş, düşünüş varsa, ancak dille var. Dilden önce, dilin ötesinde, dilden bağımsız bir yerde böyle şeyler var gibi görünüyorsa da yok aslında; ya da tam varlığına ulaşmamış, yarımıyamalak bir biçimde var. Dil dışında başarılıları dile getirene yazar denmez; böyle bir başarıyı dilde vareden kişidir yazar.

Durum açık: yazar ile okuyucunun anlaşma düzeyidir dil. Ancak bu ortak düzeyden payaldıkları oranda anlam diye birşeyin anlamlı olarak sözünü edebilirler. Yazar, okuyucuya seslendiği dilde kendini bulur. Okuyucu bağrını seve seve yardıryorsa, tuzsuz sirkesiz edemiyorsa, yazarın dildeki ustalığından ötürü bu. Felsefe yazarıyla, en karışık şeylere bile akli yatar; bilginle, atomaltından samanyolu dizgelerine dek herşeyin girdi-çıkıtısına uzanır; ozanla, gönlün örtük iniş-çıkışlarında dolaşır; gazeteciyle toplulukların oynak dengesini izler; romancıyla karmaşık sen-ben ilişkilerine duygudaşlık kazanır okuyucu. Yeter ki yazar dili gereği gibi işlesin, ölüme, özgürlüğe, maddeye, tarihe, ulusa, insanlığa, canlıya, cansıza tapar okuyucu. Dil’siz insan neyse, dil’siz yazar da öyle bir çeliş-me. Dilin hakkını vermeyen yazar, başta okuyucu olmak üzere hiçbirşeyin hakkını veremez. Böylesi yazar, birbakıma dilden yoksun olduğu için, okuyucudan da yoksundur. Şaşırtıcı yayın

olanakları geliştirilmiş bulunan günümüzde, güçlü yazarları olmayan diller, dillerle birlikte toplumlar pekçok yönden güdük kalmaya boyuneğmek zorundadır.

Şuraya buraya çekilince tökezlerse de benzetmeler, o pekçok yönlü dil-yazar-okuyucu ilişkilerini, belli bir aydınlığa kavuşturmak için, şöyle bir ipucu var elimizde: Yazar Don Quijote ise, okuyucu Sancho Panza'dır; dile gelince, o da Don Quijote'ye yiğitlik armağan eden, Sancho'yu uyanık tutan, ikisini birbirine kardeşten yakın kılan güzeller güzeli Dulcinea. Sancho'dan azıcık uzak kalsa, üzgün mü üzgün Don Quijote; Don Quijote azıcık gözden uzaklaşsa, başıboş bir şamandıra Sancho. Ne denli sevilse azdır Dulcinea. Orda erişir yüceliğin doruğuna Don Quijote; orda donanır en alımlı, en insanca niteliklerle Sancho.

Birbirini tanımlayan diyalektik bir insan-gerçekliği: yazar, okuyucu, dil.

Konuşmalar

Çocuklarla:

I

- Nerde oturuyorsun?
- Evde.
- Hangi evde?
- Bizim evde.
- Nerde sizin ev?
- Kıyıda.
- Kayıgınız var mı sizin?
- Gözünü açıp kapayan bebeğim var.

II

- Baban kim senin?
- Annemin kocacığı.

III

- Baban ne iş yapıyor?
- Annem bulaşık işi yapıyor. Babam çamaşır makinesi yapıyor.

IV

- Ençok kimi seviyorsun?
- Babamı. Annemi.
- Dedeni seviyor musun?
- Aydedeyi seviyorum.

V

- Kaç kardeşin var?
- Yok. Beş tane kadife kedim var.

VI

- Simit yer misin?
- Yerim.
- Al!
- Aa.. cici eliyle vermiyor.
- Ben kimim?
- Simitçi dayı.

VII

- Baba, ön lastiğim patladı.
- Kim kim bindiniz?
- Tek ben biniyorum.
- Durup dudurken mi patladı?
- İçerdeydim ben. Bahçe duvarına dayamıştım. Çıkınca baktım ki...
- Ee...
- Ali, “ben de arkaya atlayayım” diyordu hep. “Babam kızar” dedim ben de. Basmış çiviye.

VIII

- Ne bağıırıyorsun öyle?
- Bak dişim koptu.

IX

- Birşey mi var ağaçta, gözünü dikmiş bakıyorsun?
- Yukardaki Tanrı’nın hoşuna gitsin diye mi ağaçlar böyle göğe yaklaşıyor?

X

- Sen de bizden oldun, yenge.
- Nasıl, yani?
- Pek gazete okumuyorsun. Benim de okuduğum yok.
- Neden?

– Neden olacak, en kötü haberleri en başa yazıyorlar, koskoca harflerle. İyi şeylerse iç sayfalarda, küçük küçük harflerle.

XI

– Annem demin Filiz’in annesine “söylemesi ayıp olmasın, öğleyin bizde balık vardı” dedi. Ayıpsa neden söyledi; değilse, neden “söylemesi ayıp” dedi.

– “Söylemesi ayıp olmasın” dedikten sonra pek ayıp olmayan bazı şeyler söylenebilir.

– Söylemesi ayıp olmasın ama, bütün bu dediklerin ayıp, baba.

XII

– Bu resimlerin hepsini sen mi yaptın?

– Ben yaptım.

– Öğretmenin hepsine “pekiyi” vermiş.

– O vermedi, ben verdim.

– Nasıl sen verdin?

– Basbayağı işte. Kırkıldabir topluyor defterleri. Birtek son resme not veriyor. Oysa her resme ayrı not gerek. Ben de notu kendim veriyorum.

– Hepsine “pekiyi” demişsin sen de.

– Başka ne diyecektim! Resmi yapan kim? Ben. Başkası mı? Benim. Öyleyse “pekiyi.”

XIII

– Ne okuması var ne yazması; elifi görse mertek sanır.

– Hangi Elifi? Yanımda oturan Elif’i mi? Yuva’nın en güzeli o. Anlaşılan kör, okuma bilmeyen.

XIV

– Demin burdaydı; seslendim kaçırverdi kedi. Şimdi de önümüzdeki kâğıt kaçtı. Yapraklar hışırıyor, rüzgâr çıktı.

XV

– Büyüyünce ne olacaksın?

– Adam olacağım.

XVI

- Çok karıştırdın, kâğıtların başı döndü.
- Karneni arıyordum. Notların nasıl?
- Al hepsi burda. Ortasından tutma yalnız; kâğıtların beli kırılıyor.

XVII

Gözü dalmış.

- Bak cız diye suların içine batıyor güneş.

XVIII

Şimşekler çakarken yağmur çiseliyor:

- Yağmur yağıyor, yangın yanıyor.

XIX

Trendeyiz. Transistorlu radyo da yanımızda. Birkaç saatte bir sınır geçiyoruz.

- Ne akıllı kutu bu böyle, nereye gitsek oranın dilini konuşuyor.

XX

Palabıyıklı karpuzcuyu ilk gördüğünde;

- Uçları kalkık öyle hoş bıyıkları var ki – arasına salıncak kur, sallan gitsin!

XXI

Taraçanın ucundaki çubuk çubuk anteni göstererek:

- Ne bu böyle, kedi bıyığı gibi?

XXII

– Değiştin mi? Denize geç kalıyoruz.

– Daha var.

– Çok mu?

– Öyle.

– Kaça kadar sayım?

– Yüze.

– Olmaz, ona kadar.

- Yetişemem.
- Merak etme, bekleye bekleye sayarım, - Bir... Birbuçuk... İkiye beş var... İki oluyor. İki... İkiyi bir geçiyor. İkiyi dört geçti.

XXIII

- Yağmur yağıyor.
- Yağmur yağınca sudaki balıklar ıslanmıyor mu?

XXIV

- Dedem yok benim. Nereye gitti?
- Öldü.
- Yani nereye gitti?
- Hiçbir yere gitmedi – öldü.
- Öyleyse nereye gitti?
- Bilmem. Öldü.
- Nasıl yani?
- Aramızda yok artık.
- Bir yere gitti öyleyse?
- Bilmem.
- Bilmiyorsun: nasıl hocasın sen öyle.

XXV

- Karşıkı ev ne renk?
- Kırmızı.
- Entarin?
- Yeşil.
- Gözlerin?
- Onu da sen söyle, ben gördüğümü bilirim.

XXVI

- N'apıyorsun böyle kukumav gibi?
- Akşamı seyrediyorum.
- Ne var ki akşamda?
- Susma var, susuyorum, bakıyorum, dinliyorum.
- Ne işitiyorsun? Ne görüyorsun?
- Akşamı.

XXVII

- Dün gece sokağın gürültüsünden uyuyamadım. Ya sen?
- Başımı yastığa kor koymaz dalmış gitmişim. Neden uyuyamıyorsunuz, biliyorum ben.
- Neden?
- Neden olacak – yatarken pencereyi açık bırakıyorsunuz, uyku kaçıp gidiyor.

XXVIII

- N'apıyorsun?
- Bulut tutuyorum.
- Bulut tutulur mu hiç?
- Yanlış söyledim. Sen sudaki balıkları tutuyorsun, ben havadakileri.

İlk Gençlik

- Babaanne, Tanrı mı ölse üzülürsün yoksa ben mi?
- O ne biçim söz öyle?
- Basbayağı söz.
- Günaha girersin.
- Girmem.
- Canımı sıkma. Olmaz öyle şey. Tanrı ölür mü hiç!
- Diyelim ki öldü...
- “Diyelim ki” diye konuşulmaz O'nun için.
- Diyelim ki öldü... Peki, sence ölmez ama biz gene de öldü diyelim. Ktır atalım yani.
- Atılmaz!
- Diyelim ki...
- Dinlemiyorum seni.
- Diyelim ki ben öldüm.
- Tanrı göstermesin. Hepimiz öleceğiz ama Tanrı gecinden versin. Senin yerine ben öleyim.
- N'olursun dinle.
- Söyle, peki.
- Diyelim ki o öldü. Ben de öleceğim, sen dedin.

- Ben demedim. Dedim. Ama Tanrı öyle istiyor.
- İstemeseydi keşke!
- Tanrı'nın işine karışılmaz, sus!
- Susmuyorum işte.
- Beni üzüyorsun ama. Bitir kahvaltını. Yetişemeyeceksin. Kuzum, bunları mı okutuyorlar size, okulda? Başka işleri yok zaten... Ne o, darıldık mı? Söyle peki, ağzımı açmıyacağım.
-!
- İştirmedin mi? Dinliyorum.
- Okula geç kaldım. Gidiyorum.
- Gel seni öpeyim. Hadi çabuk ol. – Tanrı korusun!

Umursamazlık

– Nereye baksan kötülerle dolu. İyi dediğin binde bir, o da rastlarsan. Yanıltıya kapılmamalı: iyilik beklemek, gelmeyecek bir treni beklemek gibi birşey.

– Öyle değil gibi geliyor bana. İyilik ile kötülüğe öncelik tanımamalıyız. Aldırdığı yok insanların iyiliğe de kötülüğe de. Düpedüz yaşayıp gidiyor insan. Umurunda mı iyilikler, kötülükler. Tuhaf bir yapısı var insanın. Azıcık uykulu, azıcık sarhoş, yorgun, üşengeç. Zor sarılıyor iyiye, işkillendiği yok kötüden. Oluruna bırakmış herşeyi.

– Sarsmak gerek öyleyse. Aklını başına getirmeli.

– Çok da sarsmamalı. Şaşıır sonra. Yapılacak şu bence: İyi-kötü konusuna ilgi uyandırmalı onda. Önemi göstermeli bu konunun. Adam-sen-de diyerek yuvarlanıp gitmekten vazgeçirmeli insanları. Bu yönde içten bir eğilim, bir istek uyandırmalı. Duraksamalı birden alışkanlıkların kayganlığında. Hele bir iyiliği-kötülüğü ciddiye alsın, rasgele yaşayamaz artık.

– Buna bağlı herşey.

– Herşey değil; iyi'nin kötü'nün ne olduğuna bağlı herşey. Buna da herkes kendi karar verir – verirse, verebilirse. Yeter ki istesin, herşey değilse de, çok şey değişebilir ozaman.

İyice Düşünmemiz Gerek

- Düşünmek yanlış önlemeye yeter mi?
- Yetmez.
- Düşünmemek daha iyi öyleyse.
- Değil!
- Ne yapacağız?
- Eldengeldiğince düşüneceğiz. Düşünmeden yüz çeviremeyiz. Yanlıslara düşsek de düşüneceğiz. Kim ne derse desin, yanlış enaza indirmenin yolu gene de düşünmektir.
- Her alanda mı?
- Pekçok alanda.
- Hepsinde değil öyleyse.
- Hepsinde değil demedim. Şu konuyu iyice düşünmemiz gerek.

Kötüye İyi

- Ben artık herşeyden elimi ayağımı çektim: aldırdığım yok olup bitene. Ne ayırma, ne ayıklama, ne yargı, ne eylem. Doğruya doğru diyorum. İyiye iyi diyorum. Kötüye iyi diyorum. Güzele güzel diyorum. Çirkine güzel diyorum. Erdemiyle erdemli, erdemsiz...
- Çoktan sustun bile.
- Sözümü kesme.
- Kesen ben değilim, – onlar, hep iyi, güzel dediklerin. Seni çoktan öbür dünyaya gönderdiler. Sana sıra gelmediyse, senin gibileri ses soluk çıkaramaz duruma sokmakla uğraşıyorlardır. Elleri çabuktur onların; yakında sana da sıra gelir.

Yok Ama Var

- Ben bir dağım, der gibisin, – öyle mi bakalım?
- Diyelim ki bir dağsın. Tek dağ sen değilsin ama.
- Neyim öyleyse?

– Bir yapraksın sen. Dalını, öbür dalları yaprakları, ağacı, ormanı, ormanları düşün. Sonra da ormanların köksaldığı toprağı, ormanları orman kılan suyu, havayı, güneşi hesaba kat, – Söyle, şimdi, nesin sen?

– Ben mi? Bilmem. Belki de ben diye birşey yok. – Ama var...

Düşsel Bir Konuşmadan

– Sensiz n'aparım, Tanrım?

– Sensiz n'aparım, İnsan'ım?

Sevgi

Sevgi konusuna dokunmayan yazarların düşüncelerine pek güvenim yok. “Bu konuda söyleyecek şey mi kaldı, bilineni mi yineliyeyim!” diye kendilerini savunanların bile doğru yolda olduğu kanısında değilim. Başka konularda yeni şeyler mi söylüyor hepsi sanki? Hem “sevgi”ye konulardan bir konu gözüyle bakılmaz ki. Birbakıma, “yaşamadan sevgiye zaman kalmıyor” diye bir çıkış deneyenler doğru yola epeyce yaklaşıyorlar gibime geliyor. Gene de giremiyorlar tam yola. Gerçekten sevgiyi yaşasaydılar hiçbirşey yazacak zamanları olmazdı, yazarlık isteği diye birşey duymamaları gerekirdi. Gerçek sevgi herşeyi kaplar çünkü. Gerçek sevginin olduğu yerde başka hiçbirşeye yer yoktur.

Gene de çalışmıyandan geçilmiyor insanda. Belki delice diye nitelenebilecek bir atılganlık, gene de sevgi’den söz etmekten alamıyor kendini insan.

Sevgi’den söz etmek sevmek gibi birşey. Nitekim çok kişi sevmekten çok, sözcüğün anlam kıvrımlarını seve okuya, “sevgi”nin sözünü ediyor.

Kendi gibi sözü tatlı “sevgi”!

Ana sevgisi, baba sevgisi, karı-koca sevgisi, teyze sevgisi, amca sevgisi, deniz sevgisi, bahçe sevgisi, sanat sevgisi, matematik sevgisi, makine sevgisi, insan sevgisi, Tanrı sevgisi – tükenesi şey mi sevgi? Böyle olduğu için de alabildiğince geniş, gevşek, belirsiz, açık bir kullanım alanı var “sevgi” sözcüğünün; en derin anlamlı kavramlarımızdan biri. Kişiye, çağa, koşula, çevreye, duygu ve düşünce koşullanmalarına göre tümen tümen tanıımı var sevginin; kimsenin uzlaşmadığı tanımlar, kuşkusuz

kimini bağlayan kimini tedirgin eden tanımlar bunların hepsi. Gene de “sevgi”siz edemeyiz. Sevmek, sevgiden sözetmek, sevgi üzerinde düşünmek, yaşamanın vazgeçilmez boyutu. Hem sonra önemli birşey mi herkesi bağlayan bir tanımın bulunması. Yok işte. “İnsan”ın kesin, değişmez bir tanımı var mı sanki? İnsan olmaktan çıkıyor muyuz buyüzden? İyi ki de yok, – bir açıklık sağlıyor bu bize, yaşayıp yaratma, gelişip atılma açıklığı sağlıyor bize. Bırakın ki sevginin ne olduğunu, neyi nasıl severse sevsin, gerçekten seviyorsa, herkes sallantisız içten bilir, başkalarına sözcüklerle anlatmasa da.

Çeşit çeşit birleşme var ama birleştirmeyen, hiç olmazsa uzaktan birleştirmeye yönelmeyen sevgi yok.

Çeşit çeşit sevme var ama gene de kökü, kaynağı, amacı, ereği bir bütün sevgilerin.

Sevgi’yi, sevilenin ya da sevmenin kölesi olmaktır diye düşünenler, ya gerçekten sevmiyorlar ya da sevgiyi çarpık yorumluyorlar.

Sevgisiz insan: topraksız ağaç.

Sevmeyen yalnızdır.

Düzmece sevginin ergeç maskesi düşer.

Kişiler arası sevgi eleştirmeye engel değildir. Sevdığı için eleştiren, eleştirdikten sonra daha çok seven, gerçekten seviyor demektir.

Zaman zaman insanın içinde duyduğu boşluk, sevgisizlik çökkünlüğünden başka birşey olmasa gerek.

Sev-beni-seveyim-seni diye düşünen, sevgiye pazarlık karıştırmıştır.

Sevginin dirisi, ölmüşünü de diriltir.

Sevgi (tanım sevmeyenlerin kulağı çınlasın, – bir kulağım çınlıyor ki sormayın), sevgi: sevilenle yücelmektir; içten içe sevinmektir; özlem gidermektir; sevilende yokolmaktır.

Yaygın bir sanı uyarınca, sevenin sevdiğine yardım etmesi gerektiğine inanılır. Yanıltıcı bir sözcük “yardım” sözcüğü. Aslında: sevene yardım eden, sevilendir. Öyle ya, sevgidir seveni vareden; sevgiyse sevgiliden ötürüdür. “Yardım” nerde, sevenin tüm varlığını bu varlığı kendisine armağan eden sevdiğine adaması nerde!

Ne mutlu sana, seni seviyorum.

Sen benim sevgimin uzandığı yersin yalnızca, – sen olmasan da ben ben'im; sen olmasan da seveceğim; senin yerine başkası da olsa sevecektim, kimse olmasa bile.

Önemli olan benim, bir de benim sevgim, ötesi rasgele bir ilinek...

Herşey açık, çok kez böyle düşünülür; başta, sevdiğini sananlar; sonra, sevginin ne olduğunu bildiğini sananlar. Başka türlü dendikte, nerdeyse herkes, çok şükür ki “nerdeyse” herkes. Oysa, nerdeyse herkes dışında kalanların bildiği gibi, şunlar gerçek sevgiye uygun düşen:

Ne denli sevinsem yeridir, çünkü seni seviyorum.

Tüm varlığım seni sevmekten türemekte – sen olmadan ben ben değilim, sen olmazsan hiçbirşey umurumda değil; dünya senden ötürü yaşanmaya değer biryer; herşey varlığını senden almakta.

Önemli olan sensin, hertürlü önemin ölçeği sensin, sen; sana yönelme'den başka neyim ki ben– ötesi boş lâf.

İnsanın sevdiğiyle dalaşıp bozuşması; insanın sevdiğine kızıp öfkelenmesi; insanın sevdiğini kırıp üzmesi; insanın sevdiğini küçültüp aşağısaması – sosyoloji, psikoloji, fizyoloji, kalıtım, hekimlik yönünden belli bir oranda açıklanabilir bütün bunlar. Gene de, zaman zaman kendim de başvursam, aklım yatmıyor bu açıklamaların hiçbirine.

Seven aldatılabilir, *ama* seven aldatmaz.

Sevmeyen aldatabilir, *ama* sevmeyen aldanır.

İnsanları birarada en iyi ne tutabilir? Korku mu, – yorar, ikiyezlülüğe sürükler, çok geçmeden birbirine düşürür insanları. Yumruk mu, – yumuşacık görünse, olanca sertliğiyle de ortaya çıksa, gücü heryere, herkese erişemez; diyelim ki erişti, yalnızlığa götürür, çok geçmeden korku kaplar ortalığı. Nerden geldiğini, nasıl yerettiğini biryana bırakıp bir oldubitti diye varsayalım, alışkanlıklar mı, – sağı solu yok ama alışkanlığın, gevşer aradabir, yumruk kendini belli eder ozaman, çok geçmeden gene korku sarar heryanı.

İnsanları birarada en iyi sevgi tutabilir. Ürkütmeyen, zorlamayan, ayık sevgidir ancak insanları sarıp sarmalayabilen.

Tektek insanlar için değil ülkeler için de durum aynı. Çıkar gözetmeyen dış yardımlar da, karşılıklı barış söylevleri de, yazılı anlaşmalar da boşuna sevgi olmadıkça.

Gerçekten sevmek, birbakıma, gerçekçilikten yüzçevirmektir. Olan ile olması gerekeni karıştırasına özünü sevgiye bırakmadıkça sevgiyi sereserpe yaşayamazsın.

İnsan ancak sevmeden bağlanmak zorunda kalınca, tiksindiği için sırt çevirince köle durumuna düşer. Sevmek özgürlüktür. Seven, ıvır-zıvırın tutsağı olmaktan kurtulur.

Sevgili, herçeşit hesaptan uzak bir uzanışla aradığım varlıktır. Sevdığım, özbenim değildir ama özbenimi ondan ayrı tasarlayamam.

Sevilmeden bile sevsen gene de çok kazanırsın.

Sevdiğini sereserpe sevmene gereksiz sınırlar koymayan toplum, toplumların en üstünüdür.

Sevgiye sığmayan hiçbirşey yoktur.

Dokun radyonun düğmesine – irili ufaklı devletlerin başkanları, gizli gizsiz toplantılar, önemli önemsiz olaylar, güldüren ağlatan girişimler dilegelsin! Atla uçağa – daha karnın acıkmadan Asya’dan Avrupa’ya, Avrupa’dan Amerika’ya gitmişsin bile! Geç televizyonun karşısına – kalabalık alanları, sık ormanları, ünlü anıtları, karlı dağlarıyla tüm dünya odanda sergilensin! Uzak, öte, kıyıbucağ– tarihe karıştı hepsi bunların. Kimse kimsenin yabancıysa değil; herkesin herşeyden hemencecik haberi oluyor. Taşra yok artık. Eskidendi o. Durum bambaşka bugün. Milyarlarca kişiyi kapsayan evrensel bir kentte yaşıyoruz...

Deyim yerinde sanıyorum: sarhoşlukla söylenmiş sözler bunlar. Yüzyıllar boyu durgun süregelen yaşama-biçimlerini hızla kımıldatan bazı teknik başarılar yanında, yüzyıllar boyu içe itilmiş bazı öfkelerle eziklikler de dışlaşıyor bu sözlerde. Gerçi üretim gücü bakımından, tüketim genişliği bakımından, endüstrileşme dağılımı, yol örgütü, alım-satım oylumu, turizm yoğunluğu bakımından dalga dalga kabaran, heryana uzanan gelişmeler durmadan yoğurup yeniliyor dünyayı. Özellikle korruma hekimliğine, ilaç kimyası, ulaşım aracı, bildirişme kolaylığına, tarım düzenlemesine ilişkin atılımlardan ötürü iyiden iyiye değişen yaşama-tutumları, çok uzun bir geleneği olan taşrayı, insan coğrafyası, toplum yönetimiyle, eskisine benzemeyen bir yapı ve görünüme büründürüyor. Tektek ülkeler açısından, içine kapalı kırlar, kendi yağıyla kavrulan bölgeler, kentlere yabancı kasabalar şaşırtıcı bir hızla azalmada.

Öyle ama taşrasız bir dünyada yaşadığımızı söylemek yanlış gene de. “Taşrasız bir uygarlık bizimkisi! ‘Taşra’ kavramı tüm anlamını yitirdi! ‘Taşra’, artık gerçeklikte karşılığı olmayan boş bir sözcük!” diye düşünenler, açıktan açığa böyle düşünmeseler bile bu düşünce doğrultusunda davrananlar, nedeni ne olursa olsun, gerçekliği olduğu gibi izleyemiyorlar besbelli.

Tam tersine: taşraların sayısı arttı, birbakıma; taşralar yaygınlaştı, taşraların sınırı genişledi günümüzde. Toptancı gözlemcilerin, basmakalıp değerlendircilerin gözünde kent ile taşra, büyük-kent ile küçük-taşra ayırımı ortadan kalkmış gibi bir izlenim uyansa da, artık kırlar, kasabalar, bölgeler değil, kurulu düzenle ilgi çeken nice ülkeler, birçok yönden oldukça gelişmiş toplumlar, bazan yüzmilyonlarca insanı örgütleyen devletler birer taşra durumunda bugün. Avrupa’nın büyücek bir bölümü, Asya’nın bir kısmı, Amerika’nın yarısı biryana, koskoca bir kültür taşrası yeryüzü. Gerçekten devrimsel bir anlam değişikliğine uğradı “taşra” deyimi. Kavrayışın altını üstüne getiren bir patlama oldu “taşra”da. Kültürce evrensel boyutlu bir taşra kuşatıyor yeryüzünü. Eskiden taşra adı verilmeyen büyük kentler bile bu evrensel kültür-taşrasının kasabası bugün.

Nedir kültür-taşrası? Genellikle nedir’li sorular gibi tek birşeyi sormuyor bu soru. Bir tanımla, kısacık bir karşılıkla sonuçlandırılması beklenemez. “Kültür taşrası nedir?” sorusu, aslında birçok soruyu özetliyor: Kültür-taşrasını vareden belli-başlı nitelikler neler? Her kültür-taşrası kültürce aynı düzeyde mi? Kültür deyince ne anlaşılması gerekir? Kültür-taşrasını oluşturan ekonomik, politik, tarihsel etmenler nelerdir? Kültür yönünden taşra ile taşra-olmayan yerler arasındaki karmaşık ilişkiler nasıl açıklanabilir? Kültür-taşrası gözüyle bakılan bir yerin tam betimlemesi yapılabilir mi? – Bütün bunlar kültür-taşrası sözcüğünün birlikte getirdiği birçok sorudan birkaçı. Gene de bu soruları şöyle bir anmak bile, kültür-taşrası dediğimiz şeyin, kat kat anlamları olan düğüm düğüm bir olaylar bağlamı ortaya koyduğunu belgelemekte. Çokboyutlu bir kavram kültür-taşrası: çeşit çeşit geçekliklerin tarihsel dayanaklarını deşmeden, değişik birtakım kurucu öğeleri birbiriyle karşılaştırmadan, anlamca kolay kolay belli bir aydınlığa kavuşturulmaz. Hem

genişliğine hem derinliğine birtakım araştırmalara girişmek zoru var.

Gel gör ki zora çıktık diye işleri oluruna bırakamayız her zaman. Kültür-taşrası konusu (pekçok kimsenin bu tür taşradan ilk kez burda haberi olsa bile) “hele-dur” deyip erteleyebileceğimiz, “bana-ne” deyip biryana atabileceğimiz konulardan değil. Öyle bir konu ki, bu konudan vazgeçmek, kendimizi unutmamız demek birbakıma. Bu konuyu savsaklamak, yaşamayı savsaklamak gibi birşey. Bu konuyu nedense ortada görünmeyen uzmanlardan öğrenmeye kalkışmak, hiç öğrenmemeye boyuneğmek demek. Kültür bakımından ister taşralı olalım ister olmayalım, kültür-taşrası üzerinde elden geldiğince bulanıklıklardan arınmış bir bilince varmayı amaçlamalıyız hepimiz. Tektek özyaşamamız, birlikte yaşamamız gereği bu böyle. Kendimizi duymamız, tanımamız, bilmemiz bakımından yapıp ettiklerimizi erekler ile araçlarla dengelememiz bakımından kaçınılmaz bir ödev bu. Gerçekten de insan yaşamasının anlamı, değer ve önemi, insanın dönüp dolaşıp bir kültür-taşralısı olup olmamasına dayanıyor çok kez. Çokyanlı bir deyimle, özel mutluluğumuz da, bir yerde, buraya dayanıyor. Diyelim ki, eskiden beri kültür-başkentinde yaşadığını sanan biri, günün birinde, kültürce bir taşralıdan başka birşey olmadığını öğreniyor – ne korkunç bunalım bu. Diyelim ki, bir insana “kültür yönünden taşralısın sen, hep böyle kalacaksın” deniyor, – ne iç burucu bir eziklik böyle bir insanın ezikliği. Diyelim ki, kültürce gerçekten de taşra olmayan bir ülke, bu durumu tam da doğal diye benimsediği birgün, bir de bakıyor ki kentler boyu bir kültür-köyü oluvermiş – ne büyük sarsıntılı bir özgüven düşüşü bu. Diyelim ki, gerçekten bir kültür-taşrası olarak yuvarlanıp giden bir ülke, bazı çabalar sonunda, kültürce taşralıktan sıyrılıyor – ne eşsiz bir yaşama sevinci bu.

2

Şimdi burda, kısa bir süre için de olsa, kültür-taşrası kavramının oylumuna çevirelim dikkatimizi.

Kültür açısından bakınca: bir orman kasabasının uygarlık durumunu belirtmek için de kullanılsa, çok sevilen bir turizm bölgesine de yakıştırılsa, büyücek bir devletin eski tarihi olan toplumunu göstermek için de başvurulsa, “taşra” nitelemesi olumsuz bir niteleme olarak ortaya çıkmakta. Çok kimse, haklı bir yaklaşımla, eksik bir yön, aksayan bir görünüm, düzgün olmayan bir yapı bulmakta bu sözcükte. Kültür-taşrası deyince kültür yokluğunu bile anlayanlar var. Doğru bir yorum olduğu söylenemez ama bunun. Kültürden yoksun bir insan yaşayışı tasarlamak saçmadır da ondan. İlkel damgası da yakıştırılsa, alışlagelen mantığa aykırı ögeler, ilişkiler, kuruluşlar da kapsasa, belirli bir kültür düzeyindedir insana özgü yaşama alanı. Nitekim yoğun bir kültür etkenliğine sahne olur bazı kültür taşraları. Birçok kültür-taşrasının cansız, durgun bir havaya bürünmüş olmasına karşılık, birçok kültür-taşrasının canlı, kımıtlı bir kültür yöresi olduğu unutulmamalıdır. Gene de kabataslak bıraktığı izlenim ne olursa olsun, bütün kültür-taşralarının ortaklaşa paylaştığı bir anaözellik var: kültür yönünden tüketici durumundadır her kültür-taşrası. Taşrada en ağır basan özelliktir kültür tüketiciliği.

Taşra, kültürü kullanır, yaratmaz. Kültür harcamasıdır taşra, yapımcısı değil. Kültür gerekmesini başka yerlerden getirttiği değerlerle sağlayan dünya kesimleridir kültür-taşraları. Hepsi de dışardan aldıklarıyla kültür geçimini sağlar. Hiç bilim olmaz mı kültür-taşrasında, olmasına olur ama kültür başkentlerinden, kültür ülkelerinden, gelişmiş kültür toplumlarından devşirilmiş bilimdir bu. Hangisi olursa olsun özellikle araştırmalar, deneyler, kuramlar buralarda gerçekleştirilir genellikle, ya da buralardaki ilgililere sunulur, buralarda onaylanır. Taşradaki bilim, birbakıma buralardan yansıyan, buralardan yayılan bilimdir. Yazarları, yayıncıları, eleştircileriyle bilimsel dergiler, kitaplar ilkin buralarda görünür, buralarda görünmedikçe pek ortaya çıkmış sayılmaz. Çeşitli mühendisliklerin, sözgelimi, ev, yol, taşıt, ilaç yapımı türünden ustalıkların taşrada bulunmadığını söylemek, sağduyuyu elden bırakmadıkça, kimsenin öne sürebileceği bir sav değildir. Uçaklar inip kalkar pekçok kültür-taşrasında, birbirinden alımlı otomobiller gidip gelir dağda ova-

da; gemiler demir atar taşra limanlarına, gemiler demir alır. Gel gör ki, tektük taşrada da rastlanan bazı fabrikalarla işyerlerinde yapılmış olsalar bile, bilimsel-düşünsel arkaplanlarıyla çoğun taşradan başka yerlerde kotarılmış başarılar gözüyle bakılabilir bunlara. Taşra, teknik ürünleri çok kez hazır satın alır; bazılarını kendi yapsa bile, böyle bir yapımı olanaklı kılan tasarı, plan ve süreçleri başka yerlerden aktarır. Taşradaki teknolojiyi ayakta tutan bilimsel temeller, bu arada matematiğe, fiziğe ilişkin vargılar, çoğun taşranın kendi ürünü değildir. – Hiçkimse “taşrada tiyatro yok!” diyemez. Tiyatro yönünden pekçok taşra sönük durumdaysa da, taşra tiyatroları büyük kent tiyatrolarından, ilk bakışta, daha az görkemli sayılmaz. Yapıysa yapı, oyuncuysa oyuncu, seyirciyse seyirci, paraysa para, oyunca oyun, herşey tamam. Ancak yapıtların seçilmesinden sahneye konmasına dek, yorumlanmasından tutulmasına dek pekçok şey büyük kültür ortamlarının gidişine göre ayarlar kendini. – Edebiyat bakımından da ilginçtir taşranın durumu. Kimi az kimi çok roman okunur taşrada. Genellikle, çeviri romanlar, öyküler, anlatılar kaplar ortalığı. Varsa kitapçı camekânlarında, alışlagelen şiir kitapları yanında son şiir başarılarına da rastlandığı olur. Yazarlara bazan, özellikle büyük kentlerde üne erişmişse, şaşılabacak bir saygı duyar taşra. Gerçekten övünür kendi yöresinden çıkmış yazarlarla. Gene de edebiyat dünyasındaki gelenekler, yenilikler, yönler, tartışmalar, hevesler, bıkkınlıklar, oyalanımlar, atılımlar hep kültür-taşrasının ötesinde kotarılır. Bunlara oranla taşra, bir ektir, bir uzantıdır olsa olsa. – Bazı taşralarda zaman zaman resim sergileri açılır. Devletin kollayıp koruduğu ya da özel girişimin önyak olduğu sürekli sergi evlerine de rastlanabilir taşrada. Ne var ki bezi bezeyen, tahtayı kazıyan, bakırı oyan, çamuru biçimleyen o güdücü sanat becerisi taşraya göre değil büyük kültür merkezlerine göre çeki-düzen verir kendine. Bazı taşralarda da görünmekte gecikmeyen resim akımlarının kaynağı taşradan fışkırmaz çok kez. – Aynı şey kültürün değişik etkinlikteki öbür kesimleri için de geçerlidir. Bilgiden ahlaka, bilgelikten öte-dünyaya ilişkin nelerin düşünüldüğünü öğrenmek için dikkatini kültür ortamlarına, büyük kentlere çevirmiştir taşra. İnsan-toplum-dünya bağlarını hangi ideolojilerin

düzenlediğini, bu ideolojiler arasında ne tür bir yarışmanın sürüp gittiğini öğrenmek için kendi dışına yönelmiştir taşra. Öğrencilerin nerelerde, neden, nasıl yürüdüğünü; işçilerin neler istediğini; kadınların, memurların, sanatçıların hangi hakları elde etmeye çalıştığını öğrenmek için, taşra-olmayan kentleri, kültür ülkelerini izler taşra. Çocuk yetiştirmek, çocuk donatmak, üniversite açmak türünden çeşitli eğitim işlerine elatarken kültürce-gelişmiş diye bellediği yönetimlerin yolundan yürür taşra. Turizm, ticaret, dostluk, düşmanlık, sertleşme, yumuşama, spor gibi değişik davranışlarda da önde giden merkezlere ayak uydurmak gereğini duyar taşra. Gündüz gece, evde sokakta, törende gezide, kırdaki kıyıda nasıl giyinip soyunmanın uygun düştüğünü, uzaklarda görüp öğrenerek benimser taşra. Kısaca, taşra, yaşamayı oluşturan başlıca gerçeklikleri: felsefe çığırlarını, toplumsal olayları, eğitim biçimlerini, din eğilimlerini, ekonomi dalgalanmalarını, politika görüşlerini, giyim-kuşam modalarını büyük kültür merkezlerinden devşirir.

Pekçok şeyi görme olanağı sağlayan belli bir aydınlıkla ortada: değişik düzeylerde de olsa, genellikle taşra, kültür taşıyıcısı durumunda. Büyük kültür merkezlerinin ürettiğini tüketir taşra. Bu merkezlerde yaratılıp ortaya konan kültürü alır, yineler, özümser. İlk kez başka yerlerde sunulanları, düşünme ve eyleme bakımından ilk kez başka yerlerde oluşturulanları sonradan gücü yettiğinde benimseyip korumaktır kültür-taşralarının başarısı. Böylece taşranın kültür işlerinde saygıdeğer bazı roller oynamadığı söylenemez ama, taşranın kültür işlerinde yaratıcı, özgün, önde gelen bir rol oynadığı da söylenemez. Kültüre yön veren, yörünge kazandıran kaynakların dışında kalır taşra. Kültürü kültür kılan çeşitli düzeydeki ögeler, bu arada başlıca yapıtlar, etkenlikler, işlemler, yönelimler, özelemler, yaklaşımlar, gerçekleştirmeler, gelişimler, kuruluşlar, ilişkiler – taşraya hep ötelerden gelmiş olan şeylerdir. Kültürü oluşturan kararlar, yorumlar, yargılar, yöntemler, eleştiriler, beğeniler – taşranın hep başka yerlerden edindiği şeylerdir. Kültürce neyin önemli, neyin önemsiz olduğu; neyin iyi, neyin kötü olduğu; neyin gerekli, neyin gereksiz olduğu taşranın kendibaşına saptayıp buyurabileceği şeyler değildir. Kültürce ataklığa pek yeltenmez

taşra; kültür işlerinde arttan gelmesi gerektiğine içten içe inanır; çekingen ve ürkektir. Kültür yönünden şöyle salına salına yapıcı yaratıcı olmaya kalkışır gibi olduğu zamanlarda bile nedense koşulları yetersiz, ortamı güdük, çevreyi elverişsiz bulur. Apaçık dilegetirmese de, gülünç olmaktan korkar çok kez. Kültür işlerinde gerilerden öne doğru kendine bir yolaçmaya girişebileceği dönemlerdeyse, saymakla bitiremediği, birtakım eksiklerle karşı karşıya olduğu kanısındadır: yazar varsa okuyucu yok, okuyucu varsa yazar yoktur; yeti varsa olanak yok, olanak varsa yeti yoktur...

Taşra, kültürce gerginliklerle, bunalımlarla uğraşacak biçimde donatılmış değildir genellikle. Belirli bir kültür çerçevesi içinde kımıldanmaktan hoşlanır. Bu çerçevenin dışı, sağduyu sınırlarının ötesidir onun gözünde. Kültür “rezaletlerinden” sakınan, “ılımlılığı” aşan kültür çatışmalarını sevmeyen, kültürde gürültü patırtıdan tiksinen bir davranışı sürekli bir alışkanlığa dönüştürür çok kez. Kültür diye kendisine dek ulaşanla güven bulan, elindekiyle yetinen bir yapısı vardır. Böylece, taşra açısından kültür: insanı toplumu dinlendirip oyalayan, dinç tutup eğlendiren; gönlü, kafayı, bedeni rahat ettiren bir yaşama ögesidir.

3

Taşrada soluk alıp vermekten hiç de yüksünmez çok kişi. Yeri yurdu, yaşı uğraşı ne olursa olsun, yaşama işinde kültüre de belli bir pay tanıyan pekçok insan için bu böyledir. Taşranın bir bakıma o rahat kültür döşegi, yaratıcı kültür ortamlarına özgü bazı abuksubukluklardan, sürçmelerden, tehlikelerden uzakta olduğu için, taşralıların gözünde, aranıp korunmaya, pekiştirilip sürdürülmeye değen gel-keyfim-gel bir çekiciliğe bürünmüştür. Bu arada, milyonlar, yeryüzünün tümü söz konusu oldukça, nice yüzmilyonlar, taşra kültürünün insan için nerdeyse kaçınılmaz bir yazgı olduğuna inanıp dörtelle bağlanmıştı bu yazgıya.

Oysa insana özgü yaşamının birçok kesimi için geçerli olan şey, kültür kesimi için de geçerlidir: Yaşama kesimine ilişkin öğeleri iyi-kötü diye saptamak, dallıbudaklı yaşama gerçekliğini

oldukça belirgin birtakım kıvrımlarla betimsel bir aydınlığa kavuşturmak, düşünce ve özbilinç yönünden ne denli yararlar sağlarsa sağlasın, gene de biryerden sonra yeterli sayılmaz. Betimsel açının ötesine geçmeyi zorlayan; evreni girişim ve eylemle değiştirmeye iteleyen değersel bir davranıştır biryerden sonra kaçınılmaz olan. Tıpkı bir bölgeyi kasıp kavuran sıtmanın, herkesin güzel diye sevdiği bir bataklık yüzünden çıktığını saptayan bazı hekimlerin, toplumbilimcilerin, bir yerden sonra, bataklık kurutmaya yönelik bir tarımcıya, politikacıya dönüşmesi gibi. Nitekim biryerden sonra: ‘kültür-taşrasında yaşamak milyonlarca insan için gerçekten değişmez bir alınyazısı mıdır? İnsana asıl yaraşan taşrayı kültürce yapıcı yaratıcı, kültürce üretici bir duruma getirmek değil midir?’ çeşidinden sorular sormadan, bu soruları da olumlu bir biçimde karşılamayı denemeden edemiyor insan. Gerçi “bunu isteyeceksin!”, “şunu seveceksin!” türünden buyruklar gülünç düşürür çok kez. Ancak serinkanlılıkla düşünüp taşındıktan, yantutmayan bir yaklaşımla gerçekliği arayıp inceledikten sonra; insana neyin yaraşıp neyin yaraşmadığı üzerinde belli bir düzeye ulaştıktan sonra; insan için neyin seçilmeye değer, neyin seçilmeye değmez olduğu üzerinde bazı sonuçlara vardıktan sonra bunları türdeşlerin yararına sunmak, tüm insanların yararı için verimlenmelerini (sezdirip sevdirmek, duygulandırıp tartışma yoluyla) gerçek kılmak bir ödev doğrusu. Böyle bir ödevi sunmak, (ne gönül diler, ne de gerekli ama) yanlış anlaşılıp kötülenmeyi, aşağısınıp itilip kakılmayı bile birlikte getirse, tatlı ve yüceltici bir ödev gene de.

4

Önce: değersel açıdan, kültür-taşrasına rahat döşek gözüyle bakmanın hiç de yerinde bir davranış olmadığını söylemek gerekir. Nitekim sayıları az da olsa uyanmış taşralılar, kolay kolay anlatılamayacak bir tedirginlik içindedirler. Özellikle bazı taşra ülkelerinin bir bölüm aydınları, yeryüzü kültürünü oluşturup yoğuran, güdüp yönelten kişisel-toplumsal-tarihsel etmenler ile

psikolojik-ekonomik-politik arkaplanların bilincine eriştikçe kültürde taşralı olmanın insanı mutsuz ettiği kanısına varırlar. Bir diken gibi batır o sözümona taşra rahatı. Kültür işlerinde düpedüz bir tüketici olmak, güdümlü bir pazar olmak ağırlarına gider bazı taşralıların. Yaratıcılıktan, yaratma özgürlüğünden yoksun bir kültür; uygulama ve yineleme sınırları içinde dönenip kalan bir kültür, giderek yavan, anlamsız, yabancı düşer bazı bilinçli taşralılara.

Ayrıca: kültür taşrasının, insanlar, ülkeler, bölgeler için kaçınılmaz bir yazgı olduğuna inanmak yanlış bir tutum, değer açısından. Önünde sonunda görelî bir kavram taşra. Bugün taşra olan toplum, dün taşra değildi; bugünün bazı taşraları yarının büyük kültür ortamları olma yolunda. Taşrayı doğal bir nitelik diye yorumlamak yanlış. Değişen, değiştirilebilen bir durum taşralılık.

Önemli bir değersel yön de şu: Yaşamaya ilişkin pekçok kesimde olduğu gibi kültür kesiminde de, yalnızca varolanla yetinmek yakışmaz insana. Taşralı doğmak, taşralı ölmek için haklı bir gerekçe değildir. Böylesi bir gerekçeye haklı diye sığınmaya kalkışmak, enazından, tembel bir mantığın kurbanı olmaktır. İçinde yaşadığı kültür-taşrasının sürüp gitmesini isteyen: kendi yaratıcılığı, kendi girişkenliği, kendi özlemleri doğrultusunda yaşamaktan vazgeçmiş demektir. Böyle bir tutumu umursamayan insansa, insan-olma olanaklarının büyük bir bölümüne sırt çevirmiştir. Oysa hiçkimse, insan olarak insanın böyle birşeye hakkı olduğunu tutarlılıkla savunamaz.

5

Toplumsal-ekonomik-tarihsel olayların etkisiyle, tektek kişilerde ya da küçük çevrelerde, ülkeler çağlar boyunca çok az da ortaya çıksa, kültür-taşrasının aşılmasına ilişkin değersel bir bilinç belirir bazı yerlerde. Duygu ve düşünce basınçlayan böyle bir bilincin belirmesiyle de, yapılması gereken pekçok şeyin bulunduğu kuşku götürmez bir gerçek olarak ortaya çıkar. Birçırıda sayılıp dökülemeyecek kadar çok etkinin kimi

gerektiren kimi engelleyen gücü, insan-tarih-toplum-kültür dokusuna giren pekçok neden ve aracın birlikte çerçevelediği olanakları da hesaba kattığımızda: seçmeni, vatandaşı, dernek kurucusunu, sendika başkanını, kamu yöneticisini, tüccarı, yazarı, eğitimciyi değişik zamanlarda değişik görev ve seçeneklerle karşı karşıya bırakır. Şimdi burda bu seçeneklerden önemli birkaç tanesine dokunmanın, kültür-taşrasının aşılmasını kandırmaz yapmacıksız isteyen herkesin gerçekten işine yarayacağı, hiç çekinmeden söylenebilir.

Boyutu, türü, özelliği ne olursa olsun, bir kültür-taşrasından kurtulmak için yapılması gereken şey, ne taşrada oturup büyük kültür ortamlarından devşirilenle yaşamının yollarını aramak, ne de taşrayı bırakıp bu ortamlara göcmektir. Gerçekten de, taşrada taşra-ötesi bir kültür-yaşayışı tutturmak, kolay kolay üstesinden gelinen bir başarı değil. Buna kalkışan her taşralının kişilikli bir büyük-kent yaşantısıyla donanmış olması gerekir. Böyle bir yaşantıyla taşraya döneninse, büyük-kente özgü kültür biçimini çabucak yitirmemek için, güçlü bir kültür istemiyle, engel tanımayan bir kültür coşkusuyla yoğrulmuş olması zorunludur. Herkese vergi yetiler değil ama bunlar. Taşrada kalıp taşrayı aşmak isteyense, giderek, hem büyük kültür ortamlarına hem taşra çevresine yabancılaşabilir. Bu gibi kimselere kültürce kırık, acı, öfkeli bir yolda yorgun argın yürümekten başka yapacak birşey kalmaz. Taşrayı bırakıp büyük kentlere göçmekse, taşrayı kurtarmaz, taşralıyı kurtarır olsa olsa. "Olsa olsa", – çünkü kültür mayası taşralılıkla oluşmuş olan bir insanın, yaşama çerçevesi değişir değişmez kültürce taşradan sıyrılıvereceğini sanmak aşırı iyimserlik doğrusu.

Taşrada taşrayı aşmak için yürünebilecek belki de en heyecan verici yol, taşrada kalıp kültürce taşralılığın ötesine geçmeyi amaçlayan yoldur. Yerel öznel süredurumlara karşı bıkmadan direne direne, irili ufaklı engelleri ürkmeden yine yine, görünür görünmez tuzaklardan atlaya sıçraya yürümeyi denemek gerekir bu yolda. Hiç kuşku yok ki, bir günde, iki günde yürünecek yollardan değil bu. Mutlu doğumlu ya da şaşırtan becerili bir insanın, sözgelimi büyük bir devletadaminin, büyük bir yazarın, eşsiz bir kültür dehasının kısa sürede tüm toplumu aşırabileceği

bir yol değil bu – ne büyüğü değnek, ne reçete, ne dev adımı. Pek çok şeye bağlı bu yolu en iyi biçimde yürüme süresi. Bu arada yaşama-durumlarının ince kalın dokusu, amaçların uzak yakın oluşu, araçlara kolay erişilip erişilememesi, herçeşit yardımcı ögenin gerektiği gibi kullanılıp kullanılamaması gerçekten de büyük bir rol oynar.

Taşrayla birlikte kültürce taşranın ötesine geçmek için, taşrada taşranın “dışına” çıkmak, taşralarda “dış” diye adlandırılan “ötelere”, “uzakla”, “yabancı-olanla” ilişki kurmak gerekir. Tüm evreni kuşatan sorular ve sorunlarla kendini içten bağlı duymayan, böyle bir bağı olağan saymayan, taşralılıktan kurtulamaz hiçbir zaman. Dünyaya gerçekten açılan bir taşranınsa, bunu *yapıcı yaratıcı* bir tutumla, yani “dış”a ilişkin yorumlamalar, eleştirmeler ve değerlendirmelerle kotarması kaçınılmaz bir etkenliktir.

Gelgelelim dışa açılan kültür-taşralarının: “tarihimizi unuttuk!”, “biz biz olmaktan çıktık!”, “kişilik elden gitti!” türünden basınçların ortasında yanılırlara düşmemesi gerekir. Bu basınçlardan hangilerine aldırıışsız kalmanın yanlış olacağı, hangilerini aşip geçmenin doğru olacağı, zaman zaman, zor birtakım değerlemelere iter insanı. Ne var ki tümüyle zor mu zor bir işi daha baştan göze alan, sıklık zor aşamaların içinden geçmeyi doğal birşey diye karşılamalıdır. Duygusal duraklatmalarla kurnazca engellemeleri, iyi isteklerle güzel özlemlere yeterince akıl, mantık, bilgi, beceri ve çalışkanlık da katarak, ne yapıp edip aşmak gerekir. Yoksa dar bir açıdan güdülen tarihsel-göreneksel, bölgesel-ülkesel kaygıların, yasaklamaların dar-yavan etkileyişlerine kapıl mak, kültür-taşrasını büyük bir kültür ortamına dönüştürmek için girişilen pekçok emeği boşa çıkarabilir. Tam tersine, tarihsel, geleneksel, ülkesel kültür değerlerinin zengin, canlı ve verimli bir biçimde gelişmesini sağlamak için, bu değerleri dış’la, taşra-ötesiyle *sürekli olarak alış-veriş* içinde tutmak gerekir. Ancak böyle bir kültür açıklığının yapıcı esinler, yaratıcı katkılar getirebileceği unutulmamalıdır. Durmadan ufkunu genişleten taşralar taşra olmaktan kurtulabilir.

Öyleyse kendini aşmaya atılan taşralarda, kültürü sarabilecek hızlı gelişmelerden, bunlara, “kültür bunalımları” yaftasını

takarak korkup ürkmek yersiz. Bu dönemler gelip çattığında, ortada düşüklüklerden, gerilemelerden başka birşey yokmuş gibi “sonumuz geldi!” çılgınlıklarıyla o güne ağıt, “eskiden ne güzeldi!” çılgınlıklarıyla daha önceki güne kaside okumaya kalkışmak da yersiz. Kültürce darlığı genişletmeye yönelen, yeniyi arayan, yaratıcı olmak isteyen, evrensel değerlere katkılı olmak amacını güden taşraların birtakım sarsıntılar geçireceğini, bununsa yazmada konuşmada, düşünüp eylemede, basında yargılamada, evde gönülde, sokakta okulda, türlü türlü tedirginliklere götüreceği apaçık ortada. Ne var ki bunun böyle olduğunu görmek de, bunu böyle görmeyene ya da göremeyene göstermek de sanıldığı kadar kolay değil.

Durum epeyce belirginleşti: Yaşadığı kültür ortamıyla birlikte kendini *gerçekten* yenilemek isteyen her taşralının, kendisine düşeni başkasından beklemiyorsa, çokboyutlu bir zorluğu sözümona kısıdan giderek kestirip atmak istemiyorsa, yapıcı yıkıcı, güzel ağır, sorumlu tehlikeli, çabalı esintili, tam da insana yaraşır pekçok işi var.

1. § Eşsiz Yaratı:

İnsanın aklıyla eli mutlu bir anda düşgücüyle birleşti mi bisiklet çıkar ortaya. Ateşin bulunması gibi tarihin gidişini değiştiren köklü bir devrim değildir, ama bol sonuçları yetesiye değerlendirildiğinde, Yakınçağın hayranlık uyandıran bir başarısıdır. Ayrıntılar biryana: önü sonu birkaç demirçubukla birbirine tutturulmuş tek dirsek aralıklı *iki-tekercik*. Orası öyle ama o iki-tekerleğin herbirine bir güneş gözüyle baksak yeridir.

Kuşkusuz, bisikletin yaratılışıyla işlevlerine ilişkin önemli bazı açıklamalar için Jung'ların, Eliade'ların, Lévy-Strauss'ların izinden yürüyüp bilinçaltını oluşturan yaratıcı derinliklerle evrenin yapısındaki uzaysal biçimleri yetesiye deşmek gerekir. Türklerde, Hititlerde, Hint'te, Çin'de, Tibet'te, Japonya'da, Eski Yunanlılarda bisikleti bisiklet kılan tekerleğin öncüsü durumundaki çarkların ne denli çokyönlü bir kültür ögesi olduğu unutulmamalıdır. Dante'nin dediği gibi, tekerleğin daire özündeki geometride Tanrıca birşey vardır, tüm zamanlar toplar: “il punto, o cui tutti li tempi son presenti”. “İlkel” denen Afrika boylarının bisikleti büyük bir kolaylıkla benimsemesinin anlam-kökeni belki de budur. Gene de din-toplum-tarih-mitoloji alanlarında bilimsel özenli incelemelere girişmek yerine, bisikletin günlük yaşayıştaki varlığına somut bir yaklaşım denemek bile insanı ilginç vargılara götürmeye yeter.

Bir atladın mı bisiklete heryer aydınlanır güneşle, – heryer-desin. Avrupa ovalarından Asya bozkırlarına, Güney Amerika yaylalarından Avustralya çöllere dek nereye gidersen git, bi-

sikletin oraya yeni bir yaşama-biçemi götürdüğü yadsınmaz bir gerçek. Dünyaya bakış, dünyayı duyuş, insanlararası ilişkileri düzenleyiş bakımından apaçık katkıları saymakla bitmeyen bir uygarlık boyutudur bisiklet.

Duvara dayalıyken, birdeyime, gülünç, anlamsız kıvıltısız birşey. Gel gör ki sen binerbinmez, elinin eli, ayağının ayağı, canının canı oluverir. Bedeninle yüreğinle ayrılmaz bir bütün-sün artık onunla. Kırkıyıldanberi bisikletmişsin gibi gelir sana.

Bin git!

2. § At, Otomobil ve Bisiklet:

Birdeyime, bisiklet atgillerle akrabadır. Gerçi ne dağda bayırda yüküyle köylüyü, ne de yolsuz yerlerde ordunun topunu tüfeğini taşır. Öyle ama atın yaptığı herşeyi yapar gene de: Çarşıya tarlaya, kıra ormana, göl kıyısına gidip gelirken, yol iyi de kötü de olsa, arkadaşlık eder insana. İstedığın isteğidir: at gibi gölgeden ürkmeyen alacakaranlıkta; huyuna alışmana, üşütmesiyle uğraşmana gerek göstermez. Atı uzunca bir süre aramazsan özleminden çöker. Bisikletin yıllarca semtine uğramasan bile, pompa, bez uzak değilse eskisi gibi dostonuz gene kaşla göz arasında. Zaman zaman şöyle bir elden geçir; aradabir lastiklerine dirlik kazandıran bir dıkım havayı esirgeme, yeter de artar; kırkıyıldabir patlayacağı tutsa bile beş dakikada çözömlenir sorun.

Öteyandan, bisikleti “motersuz taşıt aracı” diye tanımlayıp otomobille akraba olduğunu söylemek yanlış değildir ama otomobilde olmayan bazı erdemlerle bezenmiştir o. Sürekli bakım ister otomobil; sürekli yakıt ister; bir ölçüde motordan da anlamın gerek. Çeşit çeşit uzmanlıkların yardımı olmadan ayakta tutamazsın; paran olacak bunun için de, zamanın olacak; bırakın ki, uzmanla uygun parçayı bulamadın mı kaldın yol ortasında. Bisiklet değil ki yedeğine alasın, ya da sırtlayıp götüresin. Sonra, otomobil belirli bir yol düzeni ister. Gel gör ki en iyi yolda bile tehlike üstüne tehlike bekler seni: hız düşkünü delillerden acemilere dek herkesle başın belada, – birinden

kurtulsan öbürüne çatarsın. En küçük yanlışı eksigi hoşgörmez otomobil. Öyle mi ya bisiklet – kendin gibi güvenebilirsin ona. Bisikletinle çabucak kurduğun o güzel uyumla her zaman her yanda bağımsızsın artık.

Bin git!

3. § Yararlı Nesne:

Kabaca baktıkta, bisikleti “yararlı bir nesne” diye niteleyip sözümona daha yaraşır konulara geçmek eğilimindedir insan. Yararlı olmasına yararlıdır, – ona ne kuşku. Yalnızca at-oto açısından değil, toplum-sanayi yönünden de sayısız roller oynar. Örneğin, yüzü aşkın parçalarıyla, belli bir yapım alım ve ticaret odağıdır bisiklet. Boyayıp onarmadan tutun da türlü türlü yarışlar düzenlemeye varan küçümsenmeyecek bir iş alanıdır toplumda. Ayrıca: günlük yaşamada çokyönlü yararlar sağlar bisiklet. Sütçü, limoncu, muslukçu, postacı, bakkal tepe tepe kullanır. Gerekince, bir tekerlek kattın mı, elden koldan düşmüşlerin vazgeçemediği bir araçtır.

Bin git!

4. § Bisiklet Nasıl Olmalı:

Katmalı, eklentili bisiklet işe yaramasına yarar ama iş bitti mi unutulur gider. Görev gördüğü sürece bile varlıktan yoksundur sanki; öyle ya, bir terslik çıkmadıkça dikkat, bisiklete değil bisikletle yapılan işe yönelmiştir; pek çok yerde olduğu gibi amaç burda da aracı yok eder. Oysa düpedüz bisiklet için durum bambaşkadır. İş için biryere götürse de seni, önemli olan ne gittiğin yer, ne gördüğün iş, – bisikletin kendisi, yani sen kendin, başka bir deyişle: *bisiklette geçen zaman*. Böyle bir yaşama açısından: bisiklet insanın öbür ben'idir, insan bisiklettir birbakıma.

Bu anlamda bisikletin, tıpkı en güzel çağındaki insan için olduğu gibi, kendine tam yakışan bir yapısı, görünümü vardır. Bisiklet dediğin: sağlıklı kişi isteyince zıplayabildiğine göre, di-

lediğince tek elle, nerdeyse tek parmakla havaya kaldırılabilir bir varlık olmalı. Kuş gibi hafif olmalı. Ağırlıktan, hele süs diye takılan ağırlıklardan kaçınmak gerek bisiklette. Nedir o öyle cicibici aynalar, teller, hızlandırıcılar, kalın kalın bilezik dizileri: hantallıktan başka birşeye yaramaz hiçbirisi. Bir de şu var: Dolma lastik uymaz bisiklete, kömürcü katırı mı bisiklet. İnce olmalı lastikler, alımlı bacaklar gibi. Yerine oturtulunca kalp gibi varlığını duyurmayan bir pompacık. Başka? Hemen hemen birşey gerekmez: Sessizce arkaya takılı bir çantada bir yapıştırıcıyla avuçiçi kadar bir anahtarcık; selam dışında el dengeldiğince az dokunduğun, dokununca da kulak tırmalamayan bir zil.

Eşin senin bisiklet: boyu boyuna uymalı. Ayak parmaklarının boğumuyla ıkınıp sıkınsan bile ayaklıklara basamıyorsan, büyük sana bisiklet. Oturduğun yerden dizlerin her sallanışta gözüne batıyorsa, kısa sana bisiklet.

Öyle ama, ya birşey taşımak gerekirse? Ekmek için bir sepet, konuk için bir yedek oturma yeri, kötü mü olur yani? – Gece gündüz sırt çantası taşımak gibi birşey bu. Kısacık bir süre gereksinme var diye, boşuboşuna sürüklen dur. Tak-çıkarmı yapalım öyleyse? Olmasına olur ama bir-iki derken tadı kaçır zamanla. Özel donatımlı bir bisiklet daha gerek insana. Bu da lüks olmaz mı, denecek. Ayağına geçirecek bir ayakkabıktan yoksun, tabanvay dolaşırken yüz milyonlarca insan... Mal-mülk edinme türünden son derece çetrefil bir soruyu deşmenin yeri değil ama burası, şöyle demek aşırı bir mal tutkusu sayılmaz gene de: “Dile benden tek bir lüks!” deseler, birincisini bile gönlünce edinmemiş olsan, suçluluk duygusuna kapılmadan, ikinci bir bisiklet dileyebilirsin kendine.

Bin, git!

5. § Gerekliler, Yasaklar, İzinler:

Herşeyin nasıl bazı yasaları, kuralları varsa, bisikletli yaşamın da birkaç girdi-çıkışı var.

Önce: güvenli bir bisikletli olabilmek için yerine getirilmesi gereken bir-iki noktayı gözönüne koyalım: Frenler iyi tutmalı;

aşınmış olmamalı. Lastikler yetesiye şişirilmeli; az şişirirsen yerde sürter, çabucak patlar; çok şişirirsen hop hop hoplatır, gene patlar. İçi eksiksiz onarım çantasıyla pompayı evde unutma sakın. N'olur n'olmaz, yanına ince bir yağmurluk almadan yola çıkma. Bir de bakarsın, çok kullanılmış bir çarşaf gibi boydan-boya yırtılıverir bulutlar şimşeklerle, tüm gökyüzü boşanıverir yere. Sığınacak dam da yoktur ortada. En akıllıca şey, çok işte olduğu gibi, gitmektir gene. Yağmurluğun yoksa nasıl gidersin ama?

Bazı şeyler de *yasaktır* bisiklette. Başka alanlarda olduğu gibi, bu yasakları bindebir çiğnemenin bir zararı dokunmayabilir; gene de unutmamak gerekir ki, kötü alışkanlıklar bisiklette de ergeç pahalı ödenir: Bisikleti talaş çuvalı gibi yüklememeli. Yayalara, değercesine yakın geçmemeli. Taşlık yerlerde hızlı gitmemeli. Özellikle, at arabalarına sürtünmekten kaçınmalı. Motorlu taşıtlarla yarışa kalkışmamalı. Su birikintilerine girmemeli. Kuma, sürüye, çamura dalmamalı.

Bazı yasaklara karşılık çok şeye izin var bisiklette: Islık çal, canın çekerse. İstersen türkü söyle, hafiften. Yorulunca, yolu elverişli mi buldun, tek elle git dilersen, allı-yeşilli bir tutam erik dalı götür bir elinde. Aşağılardaki denizi, uzaklardaki yelkenliyi seyretmek için bir tümseciğin yanında azıcık durdun mu, ister oturduğun yerden seyret dörtyanı, ister bir ayağını yere dayayıp seyret. Orman patikalarında epeyce dolaştıktan sonra, ilerki çayırdaki arkaüstü yatıp bulutlarla kaydırak mı oynayasın geldi içinden, uzunboylu törenlere ne gerek, bisiklettesin, şöyle bir geri-ileri yana bak, sap gitsin.

Peki, daha başka? Ne yapmalı? Ne yapmamalı? Nasıl olmalı? – Başkası yok gibi birşey. Hepsi bu.

Bin, git!

6. § Düzde, Bayırda, Yokuşaşağı:

Düzlükte: ayağınla bir dokunuşta birbirine koşulmuş iki leylek üstündesin; sanki öndekinin kanatlarına yapışmışın, arkadaki-ninse sırtına oturmuş, uçuyorsun. Baldırların, karnın, göğsün, kulağın, saçın, herşeyinle sensin, hem varsın hem yoksun.

Yokuşyukarı çıkarken: yokuşa hızlı girmişsen doruğa varman kesin. Yeter ki hızını kesme. Tıpkı zor ama tadına doyumaz kalın bir kitabı okuyormuş gibi, ya da güç ama insanı insan kılan bir eyleme girişmiş gibi hızını kesme sakın. Yürüyerek çıkabileceğin hemen hemen her yolu bisikletle de aşacağına güven. Baktın ki soluğun ağırlaştı, yolun bir yanından öbür yanına kıvrıla kıvrıla git. En diklere yaklaşırken kıvrımları daralt. Daha mı dikleşt, öne aban. Soluğun mu kesiliyor, azıcık daha çaba gerek. Çıktın işte. Düzlüksün gene. Ne mutlu bisikletle yokuşlar tırmananlara! (Joyce'u, Husserl'i, İbn-i Arabi'yi okumanın tadı var; bir tartışmadan bilgelik kazanmanın, bir sorumluluk sürecinden akılla çıkmanın sevinci var böylesi tırmanışlarda.) Gene de, "her yokuş bisikletle tırmanılmaz" diye diretiyorsan, haklısın – doğruya doğru, eğriye eğri. Ozaman da yanyanasın sevgilinle, yetmez mi bu sana.

Yokuşaşağı inerken bambaşkadır dünya. Hemen hemen her bayırdan inilir bisikletle. İki kuyruklu bir uçurtmadasın sanki, ya da çift yelkenliyle karada akıp gidiyorsun. Sen sen ol, gene de denetimi elden bırakma; tıpkı yaşam serüveninde olduğu gibi, hoş olmayan engebelere, çetin engellere karşı hazırlıklı davranmak zorundasın - bisiklet de yaşam değil mi zaten.

Bin, git!

7. § Neler Yaşamaz, Nelerle Karşılaşmazsın ki:

Nerde olursan ol toprak her zaman önüne serilmiştir. Bisikletle üstündesin oysa toprağın. Yağmur sonrası, buram buram tütter toprak; güneşte, gölgelerle oyun oynamayı sever; bulutlu, rüzgârlı havada sert ve dinçtir toprak. Daha önce görmediklerini *birden* görür, bildiklerini bambaşka yönleriyle görürsün bisiklette. Yürümek soylu şey insan için; birbakıma, eşsiz önemi var yürümenin: insan varlığının temeli yürümek. Bisikleti gereği gibi sevenler çok iyi bilir: yürümeyle oranlandıkta, sürüngelikten dikduruş aşamasına geçmek gibi birşey bisikletli yaşam.

Yürürken, yol kenarında yalnız duran sarı çiçekleri görmek için, durman, eğilmen gerek; oysa bisiklette, değişik açılar uya-

rınca, birçırıpıda görürsün tüm çiçekleri; kimi birdenbire, kimi ta uzaklardan: Sarıların yanına ipince kiremit tozu dökmüşler sanki, kırmızı kırmızı bir çiçek tarlasının önünden geçiyorsun şimdi. Koskoca bir çıralı çam kütüğü yolu tıkamış görünüyor, – bulaşmadan dolaştın işte. Bol yapraklı bir cevizin kökleri, dalbudak kabartmış toprağı tatlı tümseciklerle, – aşır gittin bile üstünden. Yürürken (nerden bileceksin?) basıp geçtiğin karıncalar, tüm yuvaları tüm katarlarıyla görüş açının içinde sen bisikletteyken. İçten gelen bir duyguyla şöyle bir kırdın mı elini, hiçbirşeyi incitmeden geçip gidersin.

Yürürken, yolboyunca uzanan karmakarışık fundalıklar içini sıkabilir, özellikle uzunca yürürsen. Ama bisikletteysen, kuşbakışı bir düzen kazanır fundalıklar. Ötelerdeki taşmeşeleri, zeytinler, zakkumlar anlamlı bir dizidir artık. Yukarlara dik dik uzanan çamları, aşağılara tatlı tatlı inen ceviz ağaçlarını açık-seçik görürsün, tuhaf ayrıntılarıyla: şu mersin ne korkunç meydan okuyor uçuruma! Anlaşılan bol bol kocayemiş yiyeceğiz bu sonbaharda! Şu incirin ne eğri büğrü gövdesi var öyle! Bisiklettesin ama adım-başında-bir durup herşeyi ayrı ayrı inceleyemezsin. Bisiklet: yaşam, – geldin geçiyorsun işte; öyleyse daha çok sevmek, daha çok tadalmak gerek.

Yürüseydin nerden bilecektin dönemecin ilerisini kaplayan buğuyu? Neyse ki yürümüyorsun, yoksa üşenip oralara gitmeyi başka güne bırakırdın; büyük birşey kaçırdın ozaman da. İyi ki bisiklettesin: ötesindesin az sonra dönemecin. Seni de sarıp sarmalıyor işte o sıcaklık buğusu.

Yürürken adımlarını ta ötelerden duyar kaçıverir yolun orta yerindeki martı. Oysa bisiklettesin: bir yel sessizliğiyle tam yanına yaklaşıncaya dek orda bekler seni, seni bisiklette gördüğü için ödüllendirmek ister sanki: nerdeyse ön tekerlekler degecekken, bir kanat havalanıverir başının üstünden masmavi göğe doğru. Yürürken her istediğinde duramazsın, kimi yel eser, hava akıntılıdır, kimi saatler sayılıdır, kimi yol ıssız. Oysa bisiklette dilediğin yerde durabilirsin. Bir-iki soluk alıp vermek için bile dursan, uzun bir süre mola vermişsin gibi gelir sana. Durduğun yerde azıcık uzandın mı bir kavakinciri eriyiverir ağzında; dikenlerin oyalarına dalarsın bazan; zamanın varsa,

kıyıya yakınsan, ilkin bisikletini yere yatırır sonra da bir dalıp çıkarsın kendin.

Yürümüyorsun ki, öyleyse haydi ilerki köye. Girişteki karpuz kavun tarlasının tekağacı altında, elden ele geçerken azıcık zedelenen bal gibi bir karpuz yiyor babayla kız. Başka bir bisikletle mi karşılaştın, öğretmen olacak, – ne güzel kadın; tanımıyorsun ama ne çıkar, tıngırdatıver önündeki zili. Birbiriyle karşılaşan bisikletler açık deniz teknelerine benzerler! Karşılaşmanın gerçek anlamında sesli bir göstergecilikle “nasılsın?” diye seslenen bir çın-çın’a sarıp sarmalanmış gülümsemeler okşar gözü kulağı.

Yürüseydin aldırmadan önünden geçeceğin şu görkemli sanata bak: Mavisini kırmızısıyla ne alımlı şu kenara çekilmiş dingili havaya kalkık yük arabası! Ne eşsiz aklı-pembeli çiçekleri var şu gülibrişimin! Cennet doğrusu yeryüzü şu lavanta tarlasıyla. Bahçenin tahta parmaklıklarına dayalı bir bisiklete mi rastladın. Tanrı konuğusun, dipteki evin kapısını çalıp içeri giresin gelir.

Yürümediğin için epeyce birikmiş mi kilometreler – aldırma, yorgun sayılmazsın. Doğayla tekbaşınaysan, doğayla birlikte yalnızlığı tattın desene; bir bisikletli arkadaşlıysan, bol bol susa baka, zaman zaman konuşa gülüşe arkadaşlığı tattın, desene.

Yürümediğine göre, köylerde yabancılik çekmezsin bisikletle. Pazar kurulmuşsa şöyle bir bakın; cenaze varsa geriden izleyebilirsin; düğün varsa, bırak uyusun bisikletin uygun bir yerde, karış kalabalığa, sen de çal oyna!

Değil mi ki bisikletin var, bisikletle bambaşka bir algı dünyasındasın, bambaşka bir sevgi boyutu içindesin.

Yürümeyi unutturmasın ama yaşamaya az bulunur bir katkı bisiklet.

Bisikletin kendisi bir yaşama simgesi.

Bin, git!

Tanrı

“Var”, “yok”, “inanıyorum”, “inanmıyorum”, “isterse”, “istemezse”, “bizden yana”, “bize karşı” – nerde konuşan insan varsa Tanrı’dır orda başkonu, doğrudan doğruya değilse bile dolaylı olarak böyledir bu, eskiden olduğu gibi günümüzde de.

Nerde eski Tanrılar? Ad, kılık değiştire değiştire ülkeden ülkeye, çağdan çağa geçip gitmişlerdi türkülerde, masallarda, kitaplarda, ölü dillerde, konuşulan dillerde...

Çağımızda durum ne? Bir bakıyorsun, inananlar azaldı, bir-iki yüzyıla kalmaz tükenirler, diyorsun; bir bakıyorsun, akıl almaz bir artışla kırları, sokakları, tapınakları dolduruveriyorlar. Gene de bilinmez. Kesin gibi olan birşey var ama: hiçbirini anımsayan kalmasa da, bunun neden böyle olduğuna üzülenler kalacak, bunun neden böyle olduğunu sorup düşünenler tükenmeyecek gibi geliyor.

Tanrı, insanlar için, her zaman her yerde bambaşka gene de hep aynı: Seven, Esirgeyen, Buyuran, Ürküten, Ana, Baba, Konuk, Dost, Şimşek, Gündüz, Gece, Salt, Yokluk, Varlık, Tamgüçlü, Bir, Doğmamış, Doğurmayan, Ölümsüz, Orman, Açık-Gizli...

Din-Tanrı

Din olmasaydı, Tanrı varsa gene varolacaktı. Tanrı yoksa bile, din varolabilir.

Din, varlığını yokumsayamayacağımız bir gerçeklik. Tanrı’nınsa varolmadığına inananlar var.

Din-Tanrı: bu ilişki bulanık. Aydınlığa çıkartmak gerek. Binyılların nice kafası çözememiş gene de. İskender'in kılıcına karşın bir kördüğüm.

Tanrı hep-vericiyse, bu verişle hiçbirşey azalmıyorsa özünde, eksilme tehlikesinden uzak bir veriş bu. Tehlikesiz olduğu için de, pekçok insanın gözünde, değerli bir veriş değil bu. Gelgelelim veriş tehlikeye açık olsaydı, ozaman da, inananların gözünde, Tanrı olmaktan çıkardı Tanrı.

Herkese soru sorabilir, – Tanrı herkes değil ama (bazıları “asıl soran o” dese de) Tanrı’ya bile soru sorulabilir.

Tanrı çok kişinin gözünde, konuştuğu için yücedir.

“Tanrı var”, “Tanrı yok”, “Tanrı var mı yok mu bilmiyorum.” – Kestirmeden söylediğimizde, Tanrı’ya ilişkin tartışmaların dönüp dolaşıp özetlendiği üç önerme. Gel gör ki son derece önemli bir nokta unutuluyor bu tartışmalarda: Tanrı’ya ilişkin toptancı savlardan geçilmiyor ama “Tanrı” deyince ne anlaşıldığı, “var”ın hangi anlamda “var”, “yok”un hangi anlamda “yok”, “bilmiyorum”un hangi anlamda “bilmiyorum” olduğu üzerinde ya hiç durulmuyor, ya da bindebir durulsa bile üstünkörü duruluyor, buyüzden de tartışmalar aydınlık bir sonuca götürmüyor.

Ölümün Tanrı’yla bir ilişkisi olmasa bile, ölüm korkusu pekçok kişiyi Tanrı’ya yönelten en kestirme yoldur.

İster Tanrı’ya inan ister inanma, önemli bir ikili soru: Tanrı birşey elde etmek için mi dua edenleri, yoksa elde etmek istedikleri yerlere kendi çabalarıyla mı erişmek isteyenleri daha çok sever?

Önemli olmasına önemli ama, soru herkes için aynı önemde değil gene de. Hem Tanrı’ya yakaranların; hem öz çabasıyla kendine yardım edenlerin varolduğunu unutmayalım. Ayrıca, isteklerin gerçekleşmesi için, kendi de çalışıp çabalayanların bulunduğunu, bunu da Tanrı’ya yardımcı olmak dileğiyle yaptıklarını, Tanrı’nın tam-gücüne belbağlayanlar gülümseyip acısa bile, unutmamalıyız.

Tanrı sorununu birçırıpıda çözdüğünü sananlar aslında bir kördüğümüne dolanırlar.

Tanrı konusunda susanlar, genellikle, konuşanlardan daha çok bilir. – Nasıl bir bilgidir ama bu, bilinen türden bir bilgi mi, kimsecikler bilmiyor.

Ufuk

1

Çok kişiye tuhaf gelse de gerçek: İnsana özgü yaşama coğrafyasının en önemli kavramlarından biridir ufuk.

2

Şu kaldırım taşının ufku yok, karşıki armut ağacının, minderde horuldayan kedinin de. Oysa ufuksuz yaşayamaz insan.

3

Ufuklu varlıktır insan. Ufkun olmadığı yerde insan da yoktur.

4

Ufku yalnızca öne doğru tasarlamak yanlıştır. Ufuk *öne* olduğu kadar *geriye* doğru, *yukarı*, *aşağı*, *sağa*, *sola* doğru uzanıp giden yaşama boyutudur. Ufkun ufuk olabilmesi için, bütün bu yönlerin, menevişli çağrışımlarıyla birlikte, el dengeldiğince geniş tutulması gerekir.

5

Dümdüz bir çizgi değil, iniş-çıkışlı, örtük-açık, engebeli bir bölgedir ufuk.

6

Ufuk: bedene özgü kımıldanma gücüne olduğu gibi, düşünmeye özgü çıkarımlama gücüne, yaratmaya özgü düşgücüne ilişkin bir olanaklar doğrultusudur.

7

Ufuk, herşeyin yerini belirleyen bir anlam-bağlamıdır. Yakın uzak, aşağı-yukarı, var yok, bilinir bilinmez, önce sonra, doğru yanlış, güzel çirkin, iyi kötü – tüm değerlendirmeler, ancak bu bağlamın tıkHz gevşek yapısında yön ve içerik kazanır.

8

Gerçek düşsel, düzgün eğri, başarılı-başarısız tüm bakışaçı-larının toplamıdır ufuk.

9

Ne düz çizgi, ne iki boyutlu bir bölge, ne de durgun-kıpırtılı bir suyoludur ufuk. Ufuk ışıktır, ufuk bilinçtir çünkü.

10

Bilinçaltına oranla bilinç neyse, ufka oranla insan odur.

11

İnsan açısından bakınca: olup biten herşey buzdağının su-yüzündeki bölümüyse, sualtındaki bölüm de ufuktur.

12

Yazılı bir metne benzer ufuk: nasıl metinde tek tek öğeler bütün, bütün tek tek öğeleri aydınlatırsa, ufuk ile ufkun içinde yeralan şeyler arasında da durmadan zenginleşen böyle bir karşılıklı ilişki vardır.

13

Genellikle: gidilemeyen son-yer'dir ufuk. Yaşamının yoğunluğunu artırmak için o sözümona son-yeri, başka ufuklara doğru sıçrama-noktası yapmak gerekir, – bedence olmazsa bile duyma, düşünme, isteme, özleme bakımından bu böyle olmalıdır.

14

Hem gerçeklerden daha gerçek, hem varla yok arası birşey ufuk.

15

Her insan ufuk aşamaz ama insan ufuk *aşabilen* bir yaratıktır.

16

Bir eve girmek için en uygun yer nasıl kapıysa, soyut-somut bir sıkışıklıktan çıkmak için en uygun yer ufuktur.

17

Çukurda boğulmaktan kurtulmak için nasıl bir tepeye tırmanmak gerekirse, belli bir ufuktan sıyrılmak için de başka bir ufka sığınmak gerekir.

18

Bir ufku gerçekten genişletmek, o ufku, hiçbir zenginliğini zedelemekten *başka* bir ufkun içine aktarmaktır.

19

Heryerde, herzaman, herkes için yürürlükte olan büyük bir gerçek: herkesin, herzaman, heryerde *belli* bir durumun çerçevesi içinde bulunduğu. Tüm olanak ve seçenekleriyle her durum, belirli, yarı-belirgin, ya da belirsiz bir ufkun ögesidir.

20

Aslında, belli bir ufkun en uzak yöreleri bile o ufkun insanına yabancı sayılmaz. Kendisini gerçekten kandırmak istemeyen için “gerçekten *başka*” ancak başka bir ufuk için anlamlı bir deyimdir.

21

Bir ufkun olanaklarını yetesiye verimlendirmeden sözümona bir başkasına yönelmeye yeltenmek, zengin bir maden yatağını binbir emekle açtıktan sonra şöyle bir eşleyip bırakmaya benzer.

22

Ne yönde olursa olsun bir ufku, ister kültür, ister teknik, ister sevgi, ister bilgi yönünde tüketesiye değerlendireceğim diye kendini başka ufuklara kapaması yakışmaz insana.

23

Sıkıntılı durumları gidermek, dar açıları genişletmek, geniş ufukları aşmak büyük adamlara vergi.

24

Küçük de olsa büyük de olsa bakış açısı değiştirmek, atılım gerçekleştirmektir. Ne var ki bütün bakış açıları *belli* bir ufkun içinde yeralıp döner. Önemli olan ufuk değiştirmektir.

25

Nasıl söz sözü açarsa ufuk da ufku açmalı.

26

Şimdi-burda'nın ötesi *ufuk*, – ufkun ötesiyse *başka* ufuk.

27

Ufkun önü sonu kapalı çerçevesini gerçekten açan bir olanak varsa, o da gerçekten *yeni* bir ufuktur.

28

Devrim, yeni bir ufka sıçramaktır.

29

Ufuk değiştirmek bazan sonsuzca zor birşeydir: Koca koca ülkeler yüzyıllar boyunca çalışıp çabalar, gene de aynı ufkun içinden dışarı uzanamayabilirler.

Bazan da tek bir adım atınca bir ufuk değişimi gerçekleştirilebilir. Savcı sanığın yerine otursun, temelinden değişir dünya.

30

Tanrı'ya inananlar, tambilinçle değilse bile: Tanrı'nın ufku olmadığını, olamayacağını; Tanrı'nın, tüm ufukları kuşatma anlamında ufuksuzluk olduğuna inanırlar.

31

İnsanın ufku Gök'se Göğün ufku neresi, peki?

32

Ne mutlu ufkun ufka değdiği yerdeki insan kuşaklarına:
İçine doğdukları kültürün can çekişmesini yaşar onlar.

Ne mutlu ufkun ufka değdiği yerdeki insan kuşaklarına:
Gelecekteki kültürün doğuşunu yaşar onlar.

Çizelgeler

Dikkat

1

Genellikle hiç dikkat edilmeyen, oysa herşeyden önce dikkatlerin yoğunlaşması gereken en-ilk-konu dikkattir.

2

Dikkat–
gözönünde bulundurmak,
kulak kesilmek,
elaltında bulundurmak,
yakın olmak,
yeteşiye uzaklığa koymak,
tetikte olmak,
seçmek,
sevmek,
çekinmek,
darla yetinmek,
azda derinleşmek,
durup kalmak,
iz sürmek,
bağlanmamak.

3

Kendisinden başka hiçbir alışkanlığı bağışlamaz dikkat, –
çok kez kendini bile.

4

Dikkat –

aç kurttur: saldırır;
 tok kedidir: tırmalar;
 bağlı köpektir: yaltaklanır;
 ürkek tavşandır: kaçır;
 dinç kısraktır: yerinde tepinir;
 yumuşak eşektir: isteneni yapar.

5

Dikkatini nereye çevireceğini bilmeyen;
 nasıl dikkat edeceğini önceden tasarlayamayan;
 dikkatini ne zaman gevşetmesi, ne zaman toplaması gerektiğini açık kılmayan;
 dikkatini dindirmenin kendine özgü kolaylıklarını bulup öğrenmeyen;
 dikkatlerini ayarlamayı beceremeyen;
 dikkatini nerelerde dürtükleyeceğini, nerelerde kendi haline bırakacağını, neyle kamçılayacağını, nasıl yatıştıracağını düzenleyemeyen;
 dikkatini ayakta tutmada yaratıcı olmayan;
 dikkatini dikkatle verimlendirmeyi başaramayan;
 dikkate ilişkin başarıları dikkatsizken de en iyi biçimde gerçekleştiremeyen, rastlantılar biryana, hiçbirşey ortaya koyamaz,
 – ne sanat, ne düşünme, ne yönetim, ne eğitim, ne mutluluk, ne erdem, ne dostluk.

6

Yaşamak, gereğince yaşamak dikkat ister, gene de yalnız dikkate bağlı değildir.

Ev

Çocuklukta: baba ocağı,
 Gençlikte: dışardan uzak,
 Evlenince: yuva, – ya da hapisane.

Sevmeyince: cehennem.

Sevince: kale, bahçe, sokak, tapınak, kitaplık.

Hastayken: bambaşka türden biryer, – ötelerde, engel, rahat, tuhaf, yeni, yabancı, bayağı, güzel, günlük, barışsal.

Dostlara: çayır, çadır, gemi, ada...

Yatakta Ne Yapılır?

A

Hayal kurulur.

Güç toplanır.

Ölünür.

Sevilir.

Acı çekilir.

Beklenir.

Bir oyana bir buyana dönülür.

Yalnız yatılır.

Birlikte yatılır.

Düş görülür.

Uykusuz kalınır.

Anımsanır.

Tasarılar yapılır.

Uyunur.

B

Ev yatağında alışıl原因enler yapılır.

Konuk yatağında yeni alışkanlıklar edinilir.

Otel yatağı yadırғанır.

Tren yatağı takır tukur sallanır.

Asker yatağı serttir.

Hastane yatağı batar.

Azıcık Deşince En Sağlam Görünen Belbağlamalar Bile Sallanıveriyor

Örneğin:

İnsanlar kesinlikle mutluluğa yönelir.

Kimse ölmek istemez.

Yaşamının anlamı olmayınca tadı da kalmaz.

Oysa:

Mutluluğa yönelmeyen tümen tümen sağlıklı insan var.

Ölümü sevenlere rastlanıyor zaman zaman. Sayıları az olsa bile, ölmeden önce ölme yolunu gönülden tutanlar da var her-zaman.

Tatsız da olsa yaşanıyor; yaşandıkça da (alışkanlıktan mı nedendir?) tadımsı birşeyle bezeniyor yaşam.

Tekbaşınayken Yanlış, Birlikteyken Çelişen Önergeler

1.

Değil mi ki ölüm var, hiçbirşeyin tadı yok.

Değil mi ki ölüm var, öyle tatlı ki herşey.

2.

Yeyip bitiren bir acı özlem; çeken bilir.

Sarhoşlukların en güzeli özlem; çeken bilir.

3.

Toplum herşeyden önemli.

Birey herşeyden önemli.

4.

Öyle bayağı, öyle canavar bir yaratık olabiliyor ki insanlar; sayıları hiç de az değil böylelerinin.

Öyle insanlar var ki, yapıp ettikleriyle iyiliğin, soyluluğun, kutsallığın doruğuna çıkıyorlar; sayıları hiç de az değil bu insanların.

İnsan

İnsan özden iyidir, – böyle düşünenlere hak veriyoruz.

İnsan özden kötüdür, – böyle düşünenlere de hak veriyoruz.

İnsan özden hem iyi hem kötüdür, – böyle düşünenlere de hak veriyoruz.

İnsan özden ne iyi ne kötüdür, – böyle düşünenler de haklı.

Doğru nerde peki? Belki de şurda – iyi-kötü diye birşey varsa, insan iyi de *olabilir*, kötü *de*.

İşine Düşkün Bir Canakıyıcıyı Zararsız Duruma Getirmek İçin Ne Yapmalı?

- I) İşini mi değiştirsin?
İşine çok düşkün ama, başka bir iş tutsa bile – örtük açık – canakıyıcılıktan kolay kolay vazgeçmez.
- II) Anılarını mı yazsın?
Bir süre sonra, anı-yazarlığının kamçıladığı hevesle yazmayı bırakıp asıl uğraşısını uygulamak isteyecektir.
- III) Birbirine mi saldırtmalı canakıyıcıları?
Ola ki en sona en dinçleri kala.
- IV) Başını mı koparırsın canakıyıcının?
Ozaman da sen kendin canakıyıcı olursun ya da bir başkası canakıyıcı olur.

Bu bunalımlı durumdan kurtulmanın bir kurtuluş yolu olmalı gene de. Örneğin: kendi eliyle canını alabilir canakıyıcı – Ya istemezse?

Başka bir yol da: canakıyıcının kendi isteğiyle kendi kendini içten değiştirmesini sağlamak. – Hem zor hem uzun, bazan da güvensiz bir yöntem bu.

Yılmamalıyız gene de: *konuyu* enine boyuna yeniden düşünmemiz gerek.

Var'larla Yok'lar

Yaralı hayvanlar için televizyonlu arabalar var; hastaların yüzbinde birine bile hastane yok.

Kedi lokantaları var; yoksulların yiyecek ekmeği yok.

Köpek berberleri var; milyarı aşkın insanın yatacak döşegi yok.

Kanarya sigortaları var; insanların yarısından çoğunun toplumsal güvencesi yok.

İçimden Azıcık Saçmalamak Geliyor

İçimden azıcık saçmalamak geliyor, gene de dil öyle dörtbaşı bayındır ki saçmalamaya kolay kolay izin vermiyor:

Ben uyurken kaşlarım uyumadı.

Hangi gözüm daha akıllı dersiniz?

Yüzümü kaşıyacağım, elimden geçen telefon yolları karışıyor.

Bize gelirsiniz, sizleriz.

Hadi gel senle senleyelim.

Kuşlamayan kuş görmedim.

Çakçaklamayan çakmak taşını ne yaparsın?

Daha Ankara'da mektubu İstanbulladım...

Atasözüksü

Sevgiyle kalkan mutlulukla oturur.

Sevgili yuvarlandı sevgilisini buldu.

Bir akıllının kuyuya atmadığı taşı kırk deli çıkaramaz.

Yazara her söz bayram.

Yalancının mumu yatsıya kadar yanar ama yakacağını da yakar.

Yörük at yemini kendi artırır ama ondan sonra çok kez yiyecek gücü kalmaz.

Aptal, akıllının durumundan anlamaz.

Kuru ekmek paraya yarardır.

Yalan pazarında doğru satmak her yiğidin işi değildir.
 Yazma düşmanına iş açar başına.
 Haksızlık eken mutsuzluk biçer.
 Dost dosta baka baka sevinir.

Oldu mu Dersiniz?

Kırkıldabir, o da eşsiz bir talihi varsa, tek kişi birtek atasözü yaratabilir. Bırakın ki çok kez bu atasözünün “gerçek” bir atasözü olabilmesi için, halkça benimsenmesi; kullanıla kullanıla ortaya çıkan bazı pürtüklerinin zamanla giderilmesi; sözümona yaratıcının adından bağımsızlaşması, bu adı örtmesi gerekir. Öteyandan tek kişi (ne gülünç şey) atasözü “yaratmaya” kalkıştı mı, bilinçli bilinçsiz hep gerçek atasözlerinin çekim alanı içinde kımıldanır. Bu alanın dışına çıkmak, yerçekimini hiçe saymak gibi birşeydir. Yerçekiminin dışına çıkmaksa, son derece olağan-dışı çabalar gerektirir. Başarsa bile sonradan yakalanmak istemiyorsa, böyle bir çabanın dönüp dolaşıp yerçekimine girmesi gerekir.

Gene de ben – gelip geçici bir heves deyip bağışlanması dileğiyle – tüm dil-bilgi-toplum-alışkanlık belleğimden birbakıma sıyrılıp düşgücüne dayanarak, olmaz ama böyle şey, birkaç atasözü önermek istiyorum. Oldu mu dersiniz?

Yalnız ben insanım diyen insan değildir.

Kör bıçak bıçak biler.

Arıcının en çelimsiz yeri, arı dikenini bilmeyen yerleridir.

Başka sofraların tadı başkadır.

Her topluluk kendi davultokmağına ayak uydurur.

Özdeyiş Üzerine Özdeyişler:

Dalgıçlık sanattır özdeyiş.

*

Özdeyiş: yıllar boyu düşünüp yaşanana, onarılıp denetleneni tek soluğa sıkıştırmaktır.

*

Gürültü sevenlerin işi değildir özdeyiş.

*

Özdeyiş: şaşırtmadan şaşırtmaktır.

*

Dağınık düzen ile düzenli dağınıklığı birarada yaşamaktır özdeyiş.

*

Özdeyiş: eski'den yeni'yi, yeni'den daha yeniyi yaratmaktır.

*

Kırpıntı çuvalına altın koymaktır özdeyiş.

*

Özdeyiş: gerçekleri, tüm boyutlarıyla çarpıtmadan dapdara-cık bir yerde düzenlemektir.

*

Tek kişinin atasözüdür özdeyiş.

*

Özdeyiş: sağduyuya sağduyuyla meydan okumaktır.

*

Deneme: özdeyiş.

*

Özdeyiş: deneme.

*

Sonsöz olmayan sonsözdür özdeyiş.

*

Özdeyiş: ilk akla geleni susmaktır.

*

Çelişmeden ürkmek şöyle dursun, yaşamı mahmuzlayan çelişmeyi sevmektir özdeyiş.

*

Özdeyiş: ezbere yaşayanları bile kendine getirebilen bir yaratı evrenidir.

*

Düzmece yazarların elinde söz-oyunu kertesine düşse de, okuyucusuna saygı duyan bir yaşama-felsefesine en uygun anlatım biçimidir özdeyiş.

KÜLTÜR KURAMI

Önsöz

Özel mi özel bir kazı işlemidir düşünmek. Düşünürse, hem kendi içinden hem kendisini kuşatan kültür dünyasından bazı değerler çıkarmaya yönelik emekçi. Bu amaçla, dıştan gözlemleyenler açısından bakıldıkta, dayanılmaz sıkıntılara da katlansa, arada sürçtüğü de olsa, güzel ve anlamlı bir uğraştır onunki. Gün gelir yazılara, kitaplara yansır *düşünce kazıları*. İşte bu kitapta, insanın kültür varlığına ilişkin yazılarımdan bir tutamı sunuyorum. Çağdaş bir kültür kuramına *doğru* uzanırlarımın göstergesi bunlar.

Doğru'nun altını çizice çizice “çağdaş bir kültür kuramına *doğru*” dememin nedeni şu: Eski ya da yeni kültür öğretileri üzerine çepeçevre bilgiler yansıtan bir başvuru kitabı değil bu. Güvenilenlerine (hele bizde) çok (ama çok) az da rastlansa, saygıdeğer bir görevi yerine getiren bu tür kitaplardan başka birşey elinizdeki. Genellikle “kültür” deyimi altında toplanan konuları belli bir bilim uzmanlığının yöntemsel sıklık düzeninde özetlemek; ya da, bazı çevrelerce “kültür felsefesi” diye adlandırılan gevşek tutulmuş birtakım kavramsal yaklaşımları sergilemekle bir alıpvereceği yok. Kendimi bildim bileli felsefe çabalarımın gittikçe yoğunlaşarak yöneldiği kültür alanında, beni oldukça kuşatıcı bir kültür kuramına *yaklaştırdığına* inandığım birkaç düşünce kazısından haber vermek dileğinde bu yapıt.

Kültür kuramına yönelişlerimin ilk ürünü, 1952 yılında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne sunduğum ‘doktora tezi’nde açığa koymuştum: Kültür bilimlerinin varlık yönünden düzenlenmesine ilişkin bir mantık çalışmasıydı bu. Daha sonraki çalışmalarımı, özellikle: *Dilin Gücü, Dün-*

yagörüşü, *İnsan Açısından Edebiyat, Güneşle, Türk Felsefesinin Boyutları, Kuram-Eylem Bağlamı ve Dil Yönünden Fizik Felsefesi* adlı kitaplarda saptamak fırsatını buldum. Kitaba bürünen son vargılarımsa 1981'de *Yaşama Felsefesi*'nde yer aldı. Tüm bu yapıtlar boyunca: insan anlayışı, dünya yorumu, kültür-toplum ilişkileri, sanat, din, eylem, devlet, düşünce, eğitim, politika gibi kültür gerçekliğinin önemli oylumları ile, dil boyutu, bilim kafası, doğa bilimlerinin kültür değeri, kültür taşrası, kültür örgütlenmesi, günlük yaşam ve benzeri türden bir dizi kültür kuramı konusunu, felsefe yönünden eldengeldiğince ayık bilince ulaştırmayı denedim.

Değişik açılara göre değişik bildirimlere bürünebilecek bu doğrultular yanında, şimdi bu kitapta da, "İçindekiler" çizelgesinde kabaca belirttiği üzere: çokkültürlülük, kültür karşılaşması, sen-ben bağı, birey-ahlak, bilim-ahlak ilişkisi, doğruluk sorunu, bir kültür gerçekliği olarak tarih evreni gibi modern bir kültür kuramının vazgeçemeyeceği bazı soru-yumaklarını deşmekteyim. Bu kitapta da kuram deyince, iri lâfları andıran alabildiğine geniş tasarımların çekimine kapılıp gitmektense, bölük-pörçük derinleşmeleri, fenomenolojik-çözümleyici betimlemeleri yeğ tuttum. Gerek felsefedeki yetiştirme yazgımın etkisiyle, gerekse içgüdüsel diye nitelenebilecek eğilimlerimin götürüşüyle, hep yaptığım gibi, bu kitabımda da, toptancı olmaktan kaçınan ama ayrıntıları gözden kaçırmamaya özen gösteren bir yaklaşımla gittim gidebildiğim yerlere.

Sağduyudan uzak düşmeyen herkes tıkız bir kültür kuramının ne denli dallıbudaklı birikimler getirdiğini bilir. Hele eksiksiz kültür kuramı diye pazarlanan şeyler gülünç mü gülünç savlar bence. Felsefe açısından eli ayağı oldukça düzgün bir kültür kuramının, biçimi içeriği saymakla tükenmeyecek öğeler kapsaması gerekir. Gel gör ki kültür kuramı olmadan da yaşayamaz insan. Salt varoluşumuz gereği, nasıl kültürsüz edemezsek, eylemlerle etkinlikleri, törenlerle kurumları, değişmelerle kuralları yönünden, içinde yaşadığımız kültürü anlamak için, geçici de olsa, bir kültür kuramına kavuşturmak zorundayız. İnsan ancak kültür varoldukça insan olduğuna göre, hep böyle sürüp gidecek bu. Hele çağımızda son derece yaygın ve karma-

şık kültürün düpedüz sonucu olmaktan çok başlangıç temeli bu. Nitekim ben de, talihim varsa, uzak olmayan bir gelecekte, böyle kuramsal bir kültür birikiminin kendimce daha önemli bir aşamasını açığavurmayı ummaktayım.

Bazan oldukça yetesiye incelediğim, bazan sonradan ele almak üzere biryere dek izlediğim, bazan da şöyle bir değinerek bıraktığım bir öbek kültür felsefesi sorununun kısa bir izdüşümünü sunuyorum bugün. Belki de en uygunu bu kitabı: DÜŞÜNCE KAZILARI: FELSEFE AÇISINDAN ÇAĞDAŞ BİR KÜLTÜR KURAMINA DOĞRU adıyla sunmaktı. Ne var ki, bazı düşünce ürünlerinin çekmece karanlığında yitip gitmesine gönlü katlanamayan her ülkemiz yazarı gibi ben de, bu kitap-taki görüşlerin büyücek bir bölümünü bilen öğrencilerimle dostlarımin sürekli uyarılarına uyup yayınevinin koşul-çağrısını benimsedim: kitabın, okuyucular katına özgü günışığına çıkabilmesi için, KÜLTÜR KURAMI kısa adıyla çıkması gerekti.

Dil, Kültür ve Eğitim: Çağdaş Batı Avrupa'daki Çokkültürlülük Üzerinde Bir Derinleşme adlı ilk yazı, "World Council of Comparative Education Societies" in Avrupa üyesi "Association d'éducation comparée en Europe" un çağrısına uyarak 1983 yılında Würzburg Üniversitesi'nde düzenlenen tartışmalı bir toplantıya sunduğum *Sprache, Kultur und Erziehung: Eine Besinnung über die Multikulturalität in Westeuropa* başlıklı konuşmanın Türkçesi. Bugünedek bu yazının yalnızca Almanca, Fransızca ve İngilizce bir özeti, 1983 yılının temmuzunda, adı geçen kurumlarca yayımlandı.

Sonraki üç yazıyı 1979-1981 yıllarında felsefe okutmak üzere çağrıldığım Federal Almanya'nın Wuppertal Üniversitesi'nde düzenlenen akademik oturumlar için Almanca olarak kaleme almıştım. Nitekim ilk yazı, *Türk Dilinin Felsefesi: Kültürleşme Düşünceleri*, 1980 ve 1981 yıllarında, *Philosophie der Türkischen Sprache: Transkulturelle Betrachtungen* adlı bir kitapçıkta, Wuppertal Üniversitesi'nce, Araştırma ve Tartışmalar Dizisinde yayımlandı. Yazının, dil ve yetiştirme felsefesine ilişkin bazı üniversite toplantılarında işlediğim bölümüyse, 1982'de, Jörg Ruhloff'un, Almanya'da Frankfurt'ta, İsviçre'de Bern'de, Peter

Lang Yayınevi'nin "Europäische Hochschulen" dizisinde çıkan *Aufwachsen im fremden Land* adlı antolojisinde, *Transkulturelle Betrachtungen über die menschlich-gesellschaftliche Eigenschaften der türkischen Sprache* başlığı altında yayımlandı.

Senin Yerinde Olsam adını taşıyan yazı, 1965'te, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nce çıkarılan *Felsefe Arkivi*'nde yayımlandıktan sonra, ABD Indiana Üniversitesi'nin 1973'te çıkardığı *Advanced Turkish Reader: Texts from Social Sciences and Related Fields* adlı yapıtta yer aldı.

Otuz yılı aşkın süregelen yazarlık yaşamımdan aktardığım öbür beş yazı, nedense örtük kalmış insan-kültür felsefesi denemeleri diye nitelenebilir. – Dil gelişiminin gerekli kıldığı dokunuşlar dışında, hiçbirine eldeğmeden sunuyorum hepsini.

Tektek yazılara ilişkin göndermeler ile kaynak bildirimleri, kitabın sonundaki "Çıkmalar" bölümünde yer almakta.

Kuşkusuz, kültür kuramına giden yolda çok şey borçlu olduğum pekçok yapıt, kuruluş ve insan var. Saymakla tükenmeyecek uyarılardan yararlandım. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki bazı seminer ve doktora öğrencilerimi; Wuppertal Üniversitesi Felsefe Bölümü'ndeki Uluslararası Tartışmalı Toplantıların üyeleri ile Eğitim Bölümü'ndeki Kuramsal Oturumların üyelerini anmadan geçemeyeceğim. Ayrıca: yanında doktoramı yaptığım Köln'lü Hocam Prof. Dr. Heinz Heimsoeth'ü; Bonn'daki Kültür Antropolojisi Çevresinde kendisinden pekçok şey öğrendiğim Prof. Dr. Erich Rothacker'i; daha çiçeği burnunda bir üniversite öğrencisiyken, kültür filozofu olarak Demokritos'a ilişkin felsefe denememi kendisine adadığım bol esinli Hocam Eskiçağ Filologu Prof. Dr. Walter Kranz'ı nasıl unuturum? Bundan tam 36 yıl önce yanında ilk kültür felsefesi seminerini yaptığım sevgili hocamız Prof. Dr. Macit Gökberk'i saygıyla anıyorum.

Ocak, 1984
Nermi UYGUR

Dil, Kültür ve Eğitim

Çağdaş Batı Avrupa'daki Çokkültürlülük Üzerinde Bir Derinleşme

Konuya ilişkin görüşümü bildirmeden önce giriş niteliğinde bir-iki düşünce sunmak istiyorum.¹

Burda dil, kültür ve eğitim arasındaki bağları *fenomenolojik yönden derinliğine incelemek* amacındayım; bunu yaparken özellikle Batı Avrupa'daki kültür-çokluğuna ilişkin sorun-durumunu gözönünde bulunduracağım.

Böylesi bir konu-bütününün gerçi epeyce belirgin sınırları var, gene de değişik işlenme olanaklarına yolaçan geniş mi geniş bir programla karşımıza çıkmakta. Yöntem bakımından yetesiye aydınlık sağlamak üzere, bunlardan birkaç tanesini kısaca anmak istiyorum: Tarihsel arkaplan ile evrensel bağlam işin içine katıldığında, insana ilişkin her konu bir ölçüde araştırmaya açıktır. Dil, kültür ve eğitim konusu için de geçerlidir bu. Bununla birlikte bakışları çağımıza, Batı Avrupa'ya çevirmemiz gerektiğinde, zaman-uzay boyutlarını genişletmekten alıkoyamayız kendimizi. Ama ben hem ilginin hem yetkimin zorlamasıyla, araştırma çabamı günümüzde, Avrupa'da yoğunlaştıracığım.

Konu-çevremiz, kuşkusuz, birçok bakışaçılarını kuşatmakta; bu arada dilbilim, insanbilimi, eğitimbilim, politika bilimleriyle benzeri türden uğraşı alanlarını işin içine karıştırmayı gerektir-

1 “Önsöz”de de belirtildiği üzere Almanca yapılmış bir konuşmanın Türkçe metni olan bu yazıda: aslı oluşturan anlatışa özgü biçim, içerik ve kaynak gösterme tutumu, büyük bir değişikliğe uğramadan yansımaktadır.

mekte. Böylece dilbilim, toplumbilim, psikoloji, etnoloji, tarih bilimi, coğrafya, politoloji, kültür antropolojisi, eğitimbilim ve dil felsefesi türünden değişik araştırma yörelerinin yardımlaşarak birarada çalışmasını başarmak kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıkmakta. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan beri bu araştırma yörelerine ilişkin yayınlar öylesine hızla artıp birikti ki, gerçekleştirilenleri özetlemeye yeltenmek gerçekten gülünç geliyor bana. Konuya fenomenolojik bir tutumla yaklaşayım diyorum, –sözcüğün belli bir anlamında fenomenolojik tutumu yeğlemekteyim. Olumsuzca dendikte: Salt kuramsallık tabanında kımıldanmak istemiyorum. Dil, kültür ve eğitim arasındaki ilişkilere değgin bir öğreti tasarlamakla alıp vereceğim yok; ne daha önce ortaya konmuş olan öğretilerden süzerek elde edebileceğim bir öğreti, ne de daha önce bilinenlerin yanına koymayı dilediğim yeni bir öğreti. Olumluca belirttikte: eğitim bakımından dil ile kültür arasındaki ilişkiye değgin bazı yaşantılarımı dışlaştırmaya çalışacağım burda. Birkaç gözlemimi sunmak dileğindeyim; kuşkusuz, gözlemlerimi, eldengeldiğince karşılaşmalardan, deneylerden, içine örülmüş oldukları düşünce ve görüşlerden yapay bir zorlamayla koparmaksızın, bu dileğimi yerine getirmeye çalışacağım. Bu arada yazar olarak, dil ve kültür filozofu olarak uğraşı alanıma giren pek çok şeyi unutmak istiyorum. Bana kendini tam bir somutlukla veren, yaşama-dünyamda ortaya çıkan, gücüm yettiğince çocuksu bir tutumla betimlemekle yetineceğim; bu arada öne çıkan bazı bilimsel öğeleriye, yaşama-dünyamın bir parçası diye yorumlayıp geriçevirmeyeceğim.

Uyguladığım bu fenomenolojik davranış nicedir içimde yeretmiş olan bir inancımdan kaynaklanıyor: bu inancıma göreyse, uzun süren bilimsel çekip-çevirmelerin insanın bakışaçasını sislere boğduğu, buyüzden de, ya yönelinen gerçeklik-durumlarına ilişkin genel yapının bulanıklığa uğradığı, ya da inceayrımların birbirinden seçilmez bir belirsizliğe itelendiği kanısındayım. Bu, hiç kuşku yok ki, dil-kültür-çokkültürlülük-Batı Avrupa ve eğitim doğrultusunda özetlediğimiz kendi konumuz için de geçerli. Salt kavramlaştırmak soyutluk yüksekliklerinde dolanır; öyle olmazsa tektek ayrıntılarda yitirip gider kendini.

Ozaman gereken: inceleme konusuna yaraşan önemde bir kuşbakışı sağlamak; tüm anlamını yalnızca soyut alanda değil, daha çok sağduyuya özgü hergünkü dünyada gösteren bir kuşbakışı sağlamaktır.

Son olarak dil-kültür sorununa her çevrilmede epeyce yaygın olan bir tehlikeye değinmek istiyorum. Sözü edilen tehlike, kimi bilinçli kimi bilinçsiz bir açıklama temeli diye kendi anadilini ya da kendi kültür-ortamını sevmeye, anavatan için kaygı duymaya, ekonomik ve politik güven özlemi türünden bir duygusal bağlılığa başvurma tehlikesidir. Kuşkusuz, olanca eylem ve düşünmesiyle insanın kendisini anlamaya yöneldiği her yerde duygu ile değerlemeyi işe karıştırmadan edemeyiz. Bunlarsa insanları sıklıkla tekyanlılıklara, aşırılıklara ve önyargılara sürüklerler; böylelikle ençok zarar gören, doğrulardır. Bu durum bir ödevi önplana koyar; bu ödev de ne denli eksiksiz yerine getirilse yeridir. Dil-kültür sorun-karmaşasını kaygı ve bekleyiş dolu bir davranışla araştıran bizler son derece uyanık olmak zorundayız: özellikle, değer verdiğimiz şeyi kayırmaktan, hoşumuza gitmeyen şeyi susarak geçiştirmekten sakınmamız, araştırdığımız varlığın nesnel yapısını zedelemekten kaçınmamız gerekir.

Böylece, dış sınırlamanın yapaylığını; bakış açısına ilişkin ya-lınlaştırmanın zararlarını; kuramlaştırmanın basıncını; herçeşit öznelleştirmeyi bilince çıkardıktan sonra, şimdi artık dikkatleri birbirine sıkıca bağlı 5 soruda yoğunlaştırmak istiyorum:

- 1 Dil nedir?
- 2 Kültür nedir?
- 3 Dil ile kültür birbirlerine nasıl bağlıdır?
- 4 Çok-dillilik yönünden bugünkü Batı Avrupa kültürü nasıl bir görünüme bürünmüştür?
- 5 Verdiğim açıklamalardan, kabataslak da olsa, ne gibi eğitimsel sonuçlar çıkarılabilir?

I

Dil nedir? Fenomenolojik bakış açımız uyarınca, bu soru, ne gözü derinlerde kavram çözümlemelerini ne de kesinlik isteyen tanımları amaçlar. Kaynağını, insanın günlük yaşamda karşılaştığı kendince önemli bir soruya aydınlık sağlamak arayışından başka bir yerde aramak boşunadır. Dil nedir? Konuşan bir varlığım ben. İlkece, içinde kendimi dil olmadan bulduğum hiçbir zaman-kesiti anımsamıyorum. Baştanberi birlikteyiz onunla. Gerçi zaman zaman susmaktayım. Öyle olabilir ki herhangibir neden yüzünden (sözelimi hastalık yüzünden) konuşmaktan yoksun kalabilirim. Gelgelelim ilkece dil-siz olsaydım, başka türlü dendiğinde, dile ilişkin tüm etkinlikleri yerine getiremeseydim, bunlara yatkınlık ve anlayıştan uzak, bunları gerçekleştirme gücünden yoksun olsaydım, kimse bana “insan” diyemeyecekti. Bu apaçık gerçeklere dayanarak insan varlığını ortaya koyan temel bir doğruya varırım: Dil, insan olarak yazgım benim; dil varolma koşulum benim. Evrende varolan herşey bir yaftayla kendini belli etmek zorunda kalsaydı, çevremde bana benzeyen tüm öbür varlıklarla birlikte, kendimi, “burda konuşulur” diye bir yaftayla belirleyecektim.

Düpedüz bir doğa ürünü değil dil. Ne doğar doğmaz dilimiz var, ne de bizim eylemli bir katkımız olmaksızın var. Öğrenmesiz, alışmasız, yinelemesiz edinmem dili. Bedenimin belli parçalarının, sözelimi ağzımın, ağzımdaki dilimin bir yapıp etmesi değil dil. İnsan olarak bütünümlle konuşurum. Konuşma, benim bütünümlü (ne anlama gelirse gelsin bedenimi, benimi, çevremi) koşul tutar. Dilden-önce gelen, dil-dışında olan bir insan, bir uyduruk, bir yapıntı; böylesi bir uyduruğunsa bizlerle, gerçek insanlarla hiçbir alıp vereceği yok.

Konuşan canlıvarlık olarak insanın tek tek başarılarına gelince, işte bunlar, insanı hayvandan ayırmakla, insana özgü varoluşun temelini meydana getirirler. Daha biyolojik bir zorunlulukla insan, çeşitli eylem-etkenliklerinin merkezi olarak yaşar kendini. Yaşadığı sürece, sürekli uğraşma içindedir. Bu yaşam uğraşmalarına ilişkin herşey, duyma, farkına varma, *algılama*, türünden birtakım edimlerde köksalar. Ama bu edimler, dışarda

bulunan birşeyin düpedüz insanın içine buyur edilmesi demek değildir. İnsandaki hiçbir algı insanın tüm organizmasının parçası durumundaki bir organın edilgenliği olarak gerçekleşmez. Her algı insanın tümünü koşul tutar, bu da, her yerde olanca bütünlüğüyle varolmamızdan ileri gelir. Konuşma gerçeği, hiçbir yerde hiçbir kesintiye uğramaksızın insan bütünlüğünü belirler. Buna göre, dil-öncesi ya da dil-dışı bir algı söz konusu değildir. Dili hesaba katmayan bir algıya algı denemez aslında: olsa olsa belirsiz birşey, sisli birşey, karmakarışık, bulanık bir şeydir. Dilin, kendisine bir belirlilik sağlamasıyla ki gerçekleşir algı; dil belirtik kılmadıkça ortaya çıkamaz algı. Algı, dilin aydınlatığı, elekten geçirdiği, yoğunlaştırdığı, dilin düzenlediği bir farkına varmadır. Daha önce hiçbir adla nitelenemeyen birşeyi, kurucu gözüyle algıya çevirir dil.

Aynı şey en öznel *duyma* için de geçerlidir. Ne duyduğu sanılanın, ne de onu gözlemleyenin dilegetirmediği bir duygu olabilir mi? Bu bağlamda, bir gönül kımıltısını dilegetirmeyi duyguya ihanet diye yorumlayan bir gelenek bulmak, hiç de zor değil. Nitekim Schiller'e göre:

Gönül konuşmaya başladı mı, ah, konuşan gönül değildir artık.

Ne var ki enaz Schiller'inki kadar ağır basan bir karşı-ses bulmak da zor değil. Mevlâna Celalettin Rumi, *Mesnevi*'sindeki son dizelerde şöyle diyor:

*Tencere kapağına benzer dil,
Kıpırdayınca, pişen yemeği anlarsın.
Aklı keskin kişi dumanından, kokusundan bilir
Tencerede tatlı mı var ekşi yemek mi.
Yiğit yeni bir çömlek mi alacak,
Söyle bir vurup anlar, çıkan sestten çatlak olup olmadığını.*

Dilin insan yaşamına en zorunlu katkısı, *düşünme*'de kendini açığa vurur. Gerçekten de, zaman zaman, ya sessizce birdenbire iç-tasarımda, ya da dış-davranışta doğruyu buluverir, bu bulduğumuzu da sonradan “demek ki iyi düşünmüşüm” diye

dille saptarız. Yakından bakınca da bu yerli yerinde iş, çok çok, bir düşünmenin başlangıcı diye yorumlanır. Dilsiz düşünme, en mutlu durumda, bol bol onarım gerektiren, düşünme denen şeye uzaktan şöyle bir değinen bir başlangıç durumundadır. Çünkü düşünme denince, genellikle: gerekçe öne sürme, öncülden sonuca yürüme, tektek tasarımları belli bir düzen içinde birbiriyle birleştirme, çıkarımlama, kanıtlama, karşılaştırma, belgeleme, tanıtlama ve benzeri şeyler anlaşılır. İşte bütün bunlar, dil olmadan gerçekleştirilemeyen edimlerdir. Söze, düşünmenin eki gözüyle bakmak yanlışır. Düşünmeyi ten, diliyse tenin giysisi diye yorumlamak bir iğretilemeden öteye geçemez; yoksa düşünme gerçekliği çarpık yansıtılmış olur. Aslında dil ile düşünme birbirinden ayrılmaz bir bütün meydana getirirler; [birbirinin] içine girerler. Düşünme dilde kurar kendini; dil düşünmenin kımıldanış yönünü biçimler. Eksik, yetersiz, boşlukları olan bir dil, eli ayağı düzgün bir düşünme ortaya koymaya elverişli değildir. “Logos”, insanı en iç özüyle belirtmek üzere bu en ilk başvurulana niteleme, yalnızca düşünme anlamına gelmez, hem düşünme hem dil, düşünme-ile-dildir.

Eylem de dille sıkı sıkıya ilgilidir; çoğu zaman dil, düşünmeye karşıt birşey diye yorumlansa bile bu böyledir. Gerçekte söz, eylemi boşandıran bir güçtür. Günlük yaşamın belirli durumlarında, bazan birçok sözcük birçok eyleme birden yolaçar: iyi, kötü, önemli, soylu, kutsal, basbayağı, töreye uygun, töreye aykırı türden çeşit çeşit eylemler bunlar. Övücü, yüceltici, değerlendirci sözlerin; ayıplayıcı, aşağılayıcı sözlerin; acı paylaştan, sevgiyle çeken, tiksintiyle iten sözlerin eylemler üzerinde öylesine kuvvetli bir etkisi var ki. Dilin eyleme katkısı yalnızca tektek eylemlerde değil, güç saptayan, yüreklendiren, yönveren sözcüklerde, sözdüzenlerinde, tümcelerde ortaya çıkar; öyle sözlerdir ki bunlar, insanların tekbaşına işgörmesini ya da ortaklaşa eylemesini olanaklı kılarlar. Bu önemli gerçeğe ne ozanca dikkati çeviriyor Novalis: “Birtek buyruk sözcüğü orduları kımıldatır, özgürlük sözcüğü ulusları”. Pekçok eylem düşünmeye dayandığına göre, bu durumda düşünme-dil bağıını da gözden yitirmemek gerekir. Eski *ledein kai poiein* deyişi, ev-

rensel geçerlikte bir ilişkiye, bir özniteliğe ışık tutar. Bu deyişi tersine çevirip yalnız “konuşma ile eylem” değil, “eylem ile konuşma” da bizi, hepimizi belirler dememiz yerinde olur; öyle ya, eylem çoğun, eylemin geride dayandığı dille, ya da eylemi izleyip haklı göstermeye yarayan dille birlikte gider.

Dilin başka bir önemli işlevi *bilme*’de kendini gösterir. Hepimiz dünyadaki kuram-öncesi yönelimimizi, varoluşumuzun vazgeçilmez bir parçası olan bu bilmeye borçluyuz. Hepimize özgü düşünme ve eylem dünyamızın genişlik ve sınırı üzerindeki bilmemiz, dönüp dolaşıp bu varoluşça bilmede köksalar; dünyaya, doğaya, değer-taşıyan-nesnelere ve insanlara ilişkin bilinç ufukumuz hep bu bilmede temellenir. Yaşama-dünyasındaki tüm yapıp etmeleriyle ilişkilerini insana açıp sergileyen bir bilgi türüdür bu. İşte bilimlere özgü sert çekidüzenli, çepeçevre bilgi alanının ötesinde yeralan bu varoluşçu bilgiyi kuran, koruyan, aktaran dildir gene.

Dilin çeşitli görünüm biçimlerine ilişkin bu kısa sayımın sonunda, dilin *bildirişme işlevine* de dikkati çekmek istiyorum. Hiç kuşku yok ki bu işlev, dilin özünü günışığına koyar. Gerçekten de dilin en önemli yanı, insan dünyasında aracılık etmek, insanı insanla birleştirmektir. (Gerçi “hesap dili”, “hayvan dili” diye adlandırılan diller de var; yalnız bu sözümona dillerin ilk planda böylesi bir aracılıkla alış-verişi yok.) Tektek sözcüklerle sözcük bağlamları, insana, kendisini aştığı bir olanak sağlar. Genellikle konuşma ve bildirişimle, insan insana ulaşır; insanı insana vardır, insanı insana götüren dildir; ancak dille toplum üyesi olur insan; ancak dille zengin birtakım niteliklemlerle bezenir. “...Bir konuşmadan beri varız” diyor Hölderlin. Dili dil kılan iletişimin, dili dil kılan bildirişimin anaözelliliği olmaksızın: iş-bölümü, değiş-tokuş, aile, gelenek, töre, devlet ve benzeri gibi temel insan-gerçekliklerinin hiçbirini tasarlayamayız. Bu bağlamda, dostluk, arkadaşlık diye adlandırılan gerçekliği de gözden yitirmemeliyiz. İster Doğu’da ister Batı’da olsun bazı yaşama çevrelerinde büyük bir değer dostluk; ahlak ve toplum değeri biryana, dostluk, insana yaraşan yaşam pırıltısının en önemli ögesidir kuşkusuz. Bildirişmeyse dostluğa ilişkin haz kaynaklarının başında gelir. Bu konuda herkes Montaigne’e

hak verir kanısındayım: “bildirişme olmadıkça hiçbir hazzın tadı yok benim için”.

Demindenberi sözünü ettiğimiz dile ilişkin tektek belirlemeleri derleyip toplamak amacıyla, özetle şunu söyleyebilirim: Dil, *insan olarak insan bilincini* meydana getirir; öyle ki, dilin hesaba katılmadığı yerde günlük-yaşama ilişkin görünümlerin hepsi birden anlamını yitirir.

II

Kültür nedir? İşlediğimiz soru-bütünü, şimdi de, ikinci olarak, bu soruyu sormamızı, bu soruyu derinleştirmemizi zorunlu kılıyor.

Kuşbakışı bir yaklaşımla, “kültür”: insanın ortaya koyduğu, içinde insanın varolduğu tüm gerçeklik demektir. Öyleyse “kültür” deyiimiyle insan dünyasını taşıyan, yani insan varlığını gördüğümüz herşey anlaşılabilir. Kültür, doğanın insanlaştırılma biçimi, bu insanlaştırmaya özgü süreç ve verimdir. Kültür, insanın kendini kendi evinde duymasını sağlayacak bir dünya ortaya koymasıdır. Buna göre kültür, böylesi bir dünyanın anlam-varlığına ilişkin tüm düşünülebilirlikleri içerir: İnsan varoluşunun nasıl ve ne olduğudur kültür. İnsanın nasıl düşündüğü, duyduğu, yaptığı, istediği; insanın kendisine nasıl baktığı, özünü nasıl gördüğü; değerlerini, ülkülerini, isteklerini nasıl düzenlediği, – bütün bunlar hep kültürün öğeleridir. İnsanın ne tür bir yaşama-biçemi, ne tür bir varolma programı, ne tür bir eylem-kalıbı benimsediği kültürdür hep. Teknik, ekonomi, hukuk, estetik, bilim, devlet, yöntem – insanın meydana getirdiği herşey kültüre girer. Örgütler, dernekler, kurumlar, okullar, tüm kendilerine ilişkin şeylerle birlikte kültürden sayılırlar. İnsanlar arasındaki herçeşit karşılıklı etkileşmelere, hertürlü yapıp yaratma alışkanlıklarına, bütün “manevi” ve “maddesel” yapıt ve ürünlere kültür denir.

İlk bakışta oldukça uzun görünen ama son derece eksik olan bu sayım, gene de kültür üzerinde bize üç-aşağı beş-yukarı doğru bir tasarım vermeye yeterli gibime geliyor, tıpkı sonsuz

sayılar dizisini açık kılmak için nasıl birkaç sayıyı saymak yeterliyse, öyle. Kuşkusuz, denediğimiz sayım, kültürün kökeni, değeri, amacı ve mutluluk olanakları üzerinde birşey söylemekten kesinlikle uzak. Ne var ki, böyle bir kesinlik ardında koştüğümüz yok bizim burda. Gene de kültürün özyapısına ilişkin birkaç ananiteliği belirleyecek durumdayız artık.

İlkin şunu saptayabiliriz: İnsan bir kültür varlığıdır; onu hayvandan ayıran bu kültürlülüktür. Doğanın kendisi için önceden belirlemiş olmadığı hiçbirşeyi gerçekleştiremez hayvan. İnsansa kültür yaratır kendine; bu kendi yarattığı kültür de insanı geliştirir. Bir zorunluluktur kültür insan için. Kültür olmayınca o da olamayacağına göre: insanın kültür üretip kültürce üretildiği; kültür taşıyıp kültürce taşındığı temel gerçeği insan olarak insan varlığının en başta gelen varolma koşuludur. Yeniden-Doğuş Çağında insanı tutkuyla yeniden bulan Pico della Mirandola *Oratio de homini dignitate*'sinde ("İnsanın Değeri Üzerine Söylev"inde) ne ustaca dilegetiriyor bunu. Pico'ya göre Yaradan şöyle seslenir Âdem'e: "Kendini kendi bildiğin biçimde donatasın diye belirli bir kalıpla, özel hiçbir katılımla bezemedik seni; kendi ustabaşın, kendi mimarın olmak şerefi senin olsun diye yaptık bunu."²

İkinci olarak saptayacağımız şu: Kültürden ne anlaşılırsa anlaşılсын, kültür, köken ve amaç yönünden baş koşul olarak hepsi insan varlığını benimsemekle birlikte, kuruluş, önem, yaygınlık bakımından değişik boyutlar gösteren pekçok çeşitli öğelerden meydana gelir. Böylece kültür ile uygarlık arasında önce bir ayrılık, dolayısıyla da bir karşıtlık yoktur.

Üçüncü olarak şunu saptamamız gerekiyor: İçinde ayrıtardan öğeler barındırmasına karşın kültür, içyapısının örtük yarı-örtük yönleri görülüp kavrandığında, belli bir biçimle, bir biçimle nitelenen bir bütün olarak ortaya çıkar. Öyle ki bu

2 Pico della Mirandola'dan aktarılan bu ünlü sözler, tektek savların oluşturduğu ateşli bir söylevden çekip çıkarılmıştır. Pico, Roma'da düzenlenmesi tasarlanan tartışmalı bir Rönesans şöleni için Latince hazırladığı bu söylevi nedense vermekten vazgeçti. Sonradan (1486'da) yayımlanırken *Oratio de homini dignitate* (İnsanın Değeri Üzerine Söylev) adını alan bu coşkun yapıtta, insanın "kendi kendisinin ustabaşı ve mimarı" olduğu anlamındaki o kafaya çivi gibi saplanan sözlerin aslı: "arbitrarius plastes et factor".

ana özellik kültürün tümünde de parçalarında da dışa vurur kendini. Kültürdeki çokyanlılık, herbirinin kendine göre bir bütünlüğü olan sayısız bakışaçılarında belli eder kendini. Bu arada “Türk kültürü”, “Avrupa kültürü”, “Alman kültürü”, “Fransız Aydınlanma kültürü”, “İngiliz demokrasi kültürü”, “Ortaçağda Uzakdoğu Asya kültürü”, “çağdaş Amerikan kültürü”, “Anadolu kültürü”, “azınlıklar kültürü”, “din kültürü”, “felsefe kültürü” ve benzerlerini sayabilirim.

Dördüncü olarak saptayacağım şu: Her elealıp inceleme düzeyi kültüre ayrı bir varlık biçimi verir; böylelikle her kez, kültür, kaynak, durum, dallanıp budaklanma, kuşatım genişliği ve süreklilik bakımından başka bir kılıkla günışığına çıkar. Evrensel uzaklıklardan, sözelimi Çin’den baktıkta, Avrupa Karasını son 2500 yıldır sarıp sarmalayan kültürün tıkız bir bütünlüğe büründüğü görülür. Zaman-uzayca oldukça yakından bakınca, sözelimi Hamburg açısından bakınca, Bavyera Bölgesinin bugün Ren bölgesinden başka bir kültürü vardır. Tekkişi düzeyinde kültür: edinilen, özneye bağılı, bireysel bir yapıdır. Ulus düzeyindeyse: tarihselliğin damgasını taşıyan, kuşaktan kuşağı aktarılan, insanlar-arası, nesnel, ortaklaşa bir halk, bir devlet varlığı olarak görünür. Kültüre ilişkin çeşitli görünüşler bununla tükenmez, kuşkusuz.

III

Dil ile kültüre ilişkin daha önce sunulan açıklamaların ışığında şimdi artık başkonumuzun odak noktalarından birine yönelebiliriz: *Dil ile kültür arasında nasıl bir karşılıklı bağılılık vardır?*

Bu çerçevede hiçkimsenin yadsıyamayacağı bir temel olayla karşılaşırız: Dil ile kültür arasında sıkı bir bağı bulunur. İşte bunun için dikkatimizi çevirmemiz gereken şey, bu sıkı bağı ne tür bir bağı olduğudur. Yanlış-anlamalarla önyargıları daha baştan önlemek amacıyla, ilkin, birkaç olumsuz bakışaçısına değinmemiz gerek. Dil (“dil” deyince ister pekçok sayıdaki tektek anadiller, ister tektek uğraşlara özgü özel diller gözümüzün önüne gelsin) kültürün tümüyle örtüşmez hiçbirza-

man; kültürün bir dalı, bir alanı, bir boyutundan başka birşey değildir dil. Oysa önemi bakımından dil, hiçbir kültür ögesiyle karıştırılmamalıdır. Hangi düzeyde ele alınırsa alınsın, kültürün çepeçevre kuruluşunda, son derece önemli bir rol oynar dil. Ne mantıksal-kavramsal yönden, ne tarihsel-gerçeksel yönden şaşılacak bir yanı yoktur bunun. Eksik-güdük dalları olan ya da tam parlaklığına ancak sayıca belirli bir ya da bir-iki dalda erişen kültürlere sıklıkla rastlanır. Sözgelimi, Ortaçağ'da Avrupa kültürü, doğabilimi yönünden yoksul mu yoksul bir görünümde, buna karşın (İslam etkilerinin katkısıyla da) din metafiziği yönünden göz kamaştırıcı bir başarıyla ortaya çıkar. Dil açısından bakınca, hiçbir kültür dilsiz varolamaz. Dil: kültür yapısını birarada tutan çimentodur; ya da, tekyanlı izlenimleri gidermek amacıyla başka benzetmelere başvurduğumuzda, dil: kültür alanının heryanını aydınlatan güneştir; dil: kültür kilimini dokuyan ipliktir; dil: tüm kültür anıtlarının yansıdığı akarsudur.

Dile kültür açısından bakacak olursak ortaya çıkan genel görünüş şudur: Dil, kültürü hem kurar hem geliştirir: genellikle toplumsallaşmayı da toplumsallaşmayla birlikte tarihsel sürekliliği de sağlamakla insan varlığını eksiksizce olanaklı kılar dil. Ortak bir dil konuşanlara özgü bir topluluğun üyesi olan insan, belli bir kültürün de üyesi durumundadır. Ağzından çıkan her sözcüğün, dile yapışık kültür ortamını da canlı tutmada katkısı vardır. Ama dilin başarısı yalnızca kültürü taşıyıp korumakla tükenmez; kültür, zaman ve uzay doğrultularında genişleyip yayılmasını da dile borçludur. Bu arada, kuşkusuz, dil de çeşitli değişimlere, eleştirilere uğrar; gelgelelim dile ilişkin bu durumlar, kültür varlığını yeniden yoğurup biçimlemeye yolaçar.

İster ulusal ister öznel olsun, kültürü temellendirmede dilin payına düşen büyük önem ve görev, özellikle tek tek kültür dalları diye adlandırılan kültür öğelerinin kuruluşuyla serpilişinde iyiden iyiye belli eder kendini. Çağımızın evrensel kültür durumunu kabataslak da olsa gözümüzün önünde şöyle bir canlandırmamız, baskın ağırlığıyla kültürün ne denli bir dil ürünü olduğunu belgelemeye yeter: Bugün hepimiz bir dil uygarlığında yaşıyoruz. *Mythos*, *söylence*, bir çeşit anlatıdır. Şiir: dilsel bir sanat yapıtıdır. Kitaplı dinler olarak *dünya dinleri*: büyük ölçüde,

törenlere, vaazlara, ayinlere ve din yayıcılığına dayanır. *Töre*: yönergeler, buyruklar ve yasaklar kılığında birtakım dilsel dışlaştırmaların bir dizgesidir. *Hukuk* dediğimiz kesitse: genellikle, yazılı yasalar ile birbakıma bu yasalara yönelik yorumlardan, duruşmalardan, duruşmalara ilişkin sözlü ve yazılı suçlama ve savunulardan, böylece dilsel yanı ağır basan birtakım etkenlik ve işlemlerden başka birşey değildir. İster bölgesel, ister ulusal, ister uluslararası düzeyde olsun, her düzeyiyle *politika* parlamentolardan kahvaltı sofralarına dek konuşmalarda, tartışmalarda, söylevlerde, pazarlıklarda olup biter. *Matematik*, *Mantık*, *Matematiksel Mantık* diye gittikçe etkileriyle önplana geçen alanları da: baştan sona belli kalıp ve biçimlerin örgütlediği yapay dillerin bir toplamı diye anlamak yerindedir. Günümüzde kıyı-bucağı görülemeyecek oranda gelişip dalbudak salmış olan, hem doğa hem de insan-toplum-tarih varlığını konu alan *gerçeklik bilimlerine* gelince: bunların hiç çekinmeden içiçe giren özel dillerden meydana geldiğini söyleyebiliriz; öylesine işlenmiş özel diller ki bunlar, herbiri kendine özgü dilsel başlangıçlar, terim-ağları, önerme ağları, açıklama bildirimleri, kuramlar ve üst-kuramlar kapsamakta. Dile dayanan birtakım düzenlemeleri işin içine katmaksızın, sözgelimi değiş-tokuşsuz, reklamsız, borsasız, bankasız, vergilendirmesiz bir *ekonomi* yaşamı da tasarlanamaz. Tüm tektek dallarıyla *felsefe*'ye gelince, felsefe: dil içinde kültürün yüksek bir görünümüdür. Felsefe, dile, hem büyük ölçüde konusu, hem de kendisini dışlaştırma ortamı diye başvurur. Nitekim felsefeyi filozofa, filozofu felsefeye yaraşır bir tutumla yücelttiği o güzelim *Eloge de la philosophie*'sini ("Felsefenin Övgüsü'nü") bitirirken şöyle der Merleau-Ponty: "Filozof, uyanan ve konuşan insandır".

Kültüre dil açısından baktıkta, şu özellikleri saptamadan edemeyiz: Kültüre götürüp de dilden geçmeyen hiçbir doğal, hiçbir bolverimli yol yoktur, birbakıma. Gerçekte insanın anadilini öğrenmesi, kültür edinmesinden başka birşey değildir. En küçük konuşma edimi bile düpedüz bir kültür edimidir. Dil yönünden kişisel bir büyüüp serpilme kültürce zenginleşmeyle elele gider. İnsan dilde ne denli güçlenirse kültürde köksalan kökleri de o denli derinlere gidip yayılır. Dilde ustalaşma, dünya

ve kültür yöneltilenleri açısından da ustalaşmayla eşanlamlıdır. Gerek insan teklerinin gerek insan kuşaklarının zengin deneylerini bir kültür dünyası kurarak düzenlemesi, ancak dile ilişkin söyleyiş, sözcük-gömüsü, kavram alanı, vurgulama, tümce kalıbı ve benzeri türden düzenlerle boğum boğum gerçekleşir. Kültür durumları, öznel-nesnel koşulların gerektirip elverdiği oranda, kimi bir depremölçer inceliğiyle, kimi toptancı bir tutumla tektek konuşma ve dil durumlarında yansır. Bu bağlamda kültüre özgü bütünlüğü sağlayan başlıca kaynağın anadilde bulunduğunu gözden yitirmemek gerekir. Çünkü kültürün sınırı genellikle dile bağlıdır, dilce belirlenir. Alabildiğine geniş etki ve etkenliğinden ötürü dilin, tek bir kültürün çeşitli dalları arasında da birlik sağlama katkısı büyüktür. Nitekim çoğumuz, kültürün ayrı ayırtürden öğelerini içten bir bütünde toplarken, gösterge olarak, o kültüre damgasını basan dili kullanırız.

Az önce kısaca belirtildiği üzere algılama, duyma, eyleme, düşünme ve benzeri gibi hepsi gününbirlik önemli mi önemli bazı tektek başarılar hesaba katıldığında, apaçık bir görünüm ortaya çıkar: Dil ile kültür arasındaki ilişki içten bir varlık bağlamıdır. Dil ile kültür özce bağlıdır birbirine; biri öbürünü zorunlukla varsayar; karşılıklı bir döngü içinde birbirlerine kenetlenirler. Dil-kültür ilişkisi özel bir ortak-yaşarlık meydana getirir, içerik ve biçimce son derece zengin bir içiçe-örülmedir. Dilin güçlü ve yaygın etkisi kültürün her yöresinde, her kıyı-bucağında kendisini duyurur. Ayrıca: kültürün belirgin damgasını taşımayan hiçbir dilsel kuruluşa, hiçbir sözcüğe rastlanmaz. Olumsuz bir saptamayla, bu gerçek, dilce düşüşe, çok korkulan bir kültür-bunalımı gözüyle bakılmasından bellidir. Olumlu bir saptamayla da: bir dilde sözcük zenginliği, kavram keskinliği, anlam yoğunluğu gibi doğrultularda erişilen dilce atılışların ve yenilenmelerin, çok kez, o dile ilişkin kültür bakımından da atılım ve yenilenmeleri birlikte getirmesinden bellidir.

Bütün bu aydınlatmaların: hem dilin kültür varlığında oynadığı büyük rolü, hem de dilin ne denli büyük bir kültür varlığı olduğunu yetesiye belirgin kıldığı ortadadır.

IV

Şimdi üzerine eğilmemiz gereken sorun: özellikle Batı Avrupa'da çağdaş dilçokluğu bakımından çokkültürlülüğün nasıl bir görünüme büründüğü sorusudur.

“Çokkültürlülük” deymi yeni bir deyimse de çokkültürlülük olayı pek eski bir gerçekliktir. “Çok” öneki, “çokluk”, “sayıca çokluk”, “çeşitlilik” anlamına geldiğine göre, “çokkültürlülük”, kültür yönünden çokluk demektir. Anlamca kökene indikte, “çokkültürlülük”: hep bir ve aynı kültürde içerik bakımından çeşit çeşit kültür dallanıp budaklanmalarını olduğu gibi, çeşit çeşit kültürlerin aynı zamanda yanyana birlikte varolduklarını da göstermeye yarar. Çokkültürlülüğe ilişkin ilk anlam, daha önce değinildiği üzere, her kültür kavramında sözkonusudur. Bu anlamın, her kültüre ilişkin bütünlüğün çoğu kez iyice belirginlik kazanmasa da öyle uzunboylu sorun yapılmaması, kuşku yok ki, kendiliğinden apaçık bir gerçeklik olmasından ötürüdür. Oysa pekçok kültürün aynı zamanda ve yanyana birlikte varolduğu gerçeği, önemli bir sorun olarak önplana çıkmaktadır. Özellikle, 30 yıl içinde patlak veren iki dünya savaşının herşeyi allak bullak ettiği yüzyılımız Avrupasında önemli bir sorun. Ülkesinden dışa uğratılanlarla, ordan oraya sürülenlerle, topluca tutsak alınanlarla uzun süreler acılar içinde kıvranıp durdu Avrupa. Günümüzde bir yerden başka bir yere akan büyük insan yığınları sahnede gene Avrupa'da. Heryanda: göçmenler, gezgin işçiler, kaçaklar, sığınma isteklileri, devletsizler. Avrupa'nın Batı'sında doğum, eğitim, gelenek açısından kendini çevreleyen kültürle temel bir uyumsuzluk içinde yaşayanların sayısı 15 milyona varıyor.

“Kültür” sözcüğüyle belirli bir yaşama biçimi gösterildiğinde birçok bakımdan içine kapalı bir kültür çevresi durumunda Batı Avrupa. Örneğin, genellikle yapıldığı üzere, tek tek diller ölçek alındığında, değişik kültürlerin bir çokluğu olarak görünmekte Batı Avrupa. Avrupa'nın Batı'sında bugün 300 milyon dolayında insan 30 kadar dili konuşmada. Almanca, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce gerek anadil gerekse kültür

dili olarak Batı Avrupa dışında, Batı Avrupa'nın çok uzağında da konuşulan diller; bunun, Avrupa'nın kültür havasına eğitim ve edebiyat yönünden karmaşık etkileri dokunmakta. Sık sık sokak gösterilerine, zaman zaman silahlı zorkullanma olaylarına yolaçtıkları için Baskça, Brötanca, Provansça, Katalanca, Felemenkçe gibi diller “çatışma konusu diller” diye nitelenebilir. Batı Avrupa'nın büyük kentlerinde günlük dağıtımı yüzbinleri aşan Arapça, Farsça gazeteler çıkmakta. Türkçeyse Federal Almanya'daki ilk ve orta dereceli okullarda ikinci yabancı dil durumuna gelmiş bulunmakta. Bütün bu saptamalara bakarak, Freud'un kafaya çivi gibi saplanan bir sözyle, Avrupa'da bir “kültür tedirginliği” olduğunu söylemek gerekir.

Batı Avrupa'da dil ile kültüre ilişkin bu değinilen çok çeşitlilik, kuşkusuz, araştırmacılarca, özellikle, dil toplumbilimcilerince, nesnel-soyut bir yaklaşımla yetesiye incelenmekte. İşte bundan şimdi burda yapılması gereken en yerinde şey, bakışları genellikle Avrupa'da “konukîşçiler” diye adlandırılanların durumunda yoğunlaştırmaktır. Nitekim ben de şimdi, okuma araştırma ve öğretim amacıyla kısa-uzun aralıklarla bulunduğum Batı Almanya'nın değişik yerlerinde son 30 yıldanberi bir Türk olarak yaptığım bazı gözlemleri, elden geldiğince somut ama nesnel bir tutumla sergilemek istiyorum.

1952 yılının kışbaşlarında güneşli birgün, anlamca yüklü bir deyimle, “Avrupa'yı görmek üzere” doğumyerim İstanbul'dan yola çıktım. Beni Napoli'ye götüren İtalyan gemisinde tek Türk yolcuydum. Köln istasyonunda trenden indiğimde seçimlik kültür vatanım Batı'ya ayak basıyordum. Devlet babasının sağladığı kolaylığa dayanarak nicedir düşlediğim bir tasarımı gerçekleştirme olanağına erişmiştim: artık Batı kültürüyle birdeyime doğrudan doğruya tanışma fırsatını elde ediyordum. İçinde büyüdüğüm ortam, Atatürk'ün 1923'te kurduğu Türkiye Cumhuriyeti ortamıydı; günümüz Avrupası'nın tasarım gücünü katkat aşan bir tutku ve coşku ortamıydı bu; öyle bir ortam ki, dışarının “hasta adam” gözüyle baktığı tüm ulus, Doğu ile Batı arasında yüzyıl süren bocalamadan sıyrılmış, en içten gelen bir istekle kendini, çağdaş uygarlığın bir üyesi olarak kendine çekidüzen verme yarışına kaptırmıştı. Sonsuz bir merakla

dolup taşıyordu gönlüm. Öğrenmekten, tadalmaktan başka birşey yoktu aklımda. Avrupa kültürünün çağlayanından kana kana içmek istiyordum; gene de dinmeyecekmiş gibi geliyordu susuzluğum. Beni özümnden yönlendiren o derin istekteki açık ve seçik olan biricik şey, bilinçle yoğuruyordu olanca varlığımı: Batı kültürüyle dolmak için, ne yapıp edip tüm Batı kültürünü, tüm Batı tarihini, Batı dillerindeki anıtların hepsini kucaklamak, tektek ağızların tadına varmak, Batı kültürüne ilişkin hiçbirşeyi unutmadan içime çekmek için, bu 'bizim' kültürü yeni yeni değerlerle bezemek için sabırsızlanıyordum. Yitirecek dakikam yoktu. Daha Köln'e ayak bastığım ilk akşam, karnaval esintileriyle yeni yeni ürpermeye başlayan tıklım tıklım bir tramvaya atladığım gibi Üniversitenin kutsal kapısına dayandım. Ertesi günüye, o kapının yakınındaki bir sokakta uluslararası kocaman bir öğrenci yurdunun çokdilli, çokkültürlü altı yataklı evrenlerinden birine yerleştim. Nerdeyse üç yıl boyunca yurttaki tek Türk bendim. Birlikte getirdiğim derme-çatma Almancamı çıkarıp savaşsonrasının yıkıntıları arasında Alman dilini, edebiyatını, felsefesini öğrenmeye adadım kendimi. Gittiğim derslerle seminerlerde de benden başka Türk yoktu. Köln'de oturduğum sürenin ilk on dört ayında sokakta, çarşıda-pazarda birtek Türk görmedim.

Sonra birden yurttaşlarımla karşılaşmaya başladım: ilkin tedirgin, çekingen, sessiz, dağınık. Hepsi gencecik erkekler. Giyiniş ve davranışça ne öğrenciye, ne tüccara ne de gezgine benziyorlardı. Ne yapmaya gelmişlerdi, peki? Birgün bir yansokakta bir Türk kadınına rastladım. Sonra Türk çocukları çıktı karşıma, – Türk aileleri. Sonra sonra her yerde Türkçe konuşuluyormuş gibi gelmeye başladı bana. Trende, mağazada, Ren kıyısında, ayaküstü yemek yenen yerlerde, nerdeyse heryanda hafif hafif Türkçe konuşuluyormuş gibi bir izlenimle sallanıp durdum uzunca bir süre. İşittiğim her Türkçe söz kulağıma okşuyordu; öylesine büyük bir anadil özlemi sarmıştı içimi. İnanılmaz ama "ki-ki-ri-ki" diye Almanca öten bir horoz algılar algılamaz, sonu gelmez düşünme derinliklerine bırakıveriyordum kendimi: Horozların Türkçede "ü-ü-rü-üüü" diye öttüğünü anımsayıp karşılaştırmalı bir yöntemle iki dil dehasını ilk kaynaktan kav-

ramak istiyordum, boşuna.³ Sayısı hergün artan yurttaşlarımın Türkçesi zamanla beni azıcık hayalkırıklığına uğratmadı değil. Alışageldiğim o yumuşacık İstanbul ağzından çok Anadolu'ya özgü konuşma Türkçeleri alabildiğine yayılıyordu Almanya sokaklarında. (Anlaşılan, o zamanların çiçeğiburnunda bir sözcüğüyle, Türkiye'nin "azgelişmiş" yörelerinden Almanya'ya göçüyordu yurttaşlarım.) Kısa bir süre içinde, kuruluşça değilse de içerik ve anlam bakımından yeniymiş gibi gelen bir sözcük sardı ortalığı: "der Gastarbeiter" ("konuk işçi"); sıçramalar yapa atlaya gazetelerde, konuşmalarda, yönetim kesimlerinde ençok kullanılan kavramlardan biri olmaya yüz tuttu.

O gün bu gün 30 yıl geçti; birçok kez Almanya'ya gittim, inceleme ve araştırmalarım yanısıra çeşitli yerleri gezip görmeye çalıştım: Yaklaşık 1,5 milyon Türk yaşıyor bugün Almanya'da. Batı Berlin'de Türkiye dışında 150.000 kişilik büyük bir Türk kenti var. Bonn-Köln-Düsseldorf üçgeninde bunun bir katı Türk oturmakta. Münih'in pekçok mahallesi iyiden iyiye Türkleşmiş artık. Hamburg ile Bremen gibi dev limanlarda onbinlerce Türk çalışmakta. Hannover'deki kimya fabrikaları Türkten geçilmiyor. Bayer-Leverkusen, Ford-Köln gibi dünyaca ün yapmış kurumlar Türksüz tasarlanamaz. Bergisch-Gladbach'taki kâğıt sanayii, Duisburg'un akaryakıt incelten kurumları, Augsburg'un temizleyicileri, Karaormanların otelleri, Regensburg'un otomarıncıları, Bochum'un madenocakları Türk emekçileriyle dolup taşıyor. Alman günlük yaşamının heryanında izi yansıyor Türklerin. Heryanda Türkler: yolişçileri, yüktaşyıcıları, tramvay sürücüler, hastabakıcılar, postacılar, biyologlar, dişhekimleri, terziler, öğretmenler... Gün geçmiyor ki Almanya'nın kıyı bucağında bir Türk bakkal, bir Türk çocukyuvası, bir Türk kahvehane, bir Türk dindersliğı, bir Türk sinema salonu açılmasın. Taşra gazetelerinin dikkati sıklıkla Türklere çevriliyor. Ayaktopundan işçiderneklerine dek her yerde, zaman zaman da polis haberlerinde ağır basıyor Türklere ilişkin duyurular. Köln, Düsseldorf, Mainz gibi karnaval törenleriyle ün yapmış kentlerde Türkler de katılıyor Güller Pazartesisini geçitlerine; gerçi şimdilik bir ek

3 Krş. Nermi Uygur, *Dilin Gücü*, İstanbul 1962: özellikle "Anadilin Bağlayışı" başlığını taşıyan deneme.

gibi Türk geçidi, geleceğin nelere gebe olduğu bilinmez gene de. Yanılmıyorsam, birkaç yıl önce Bingen'de düzenlenen geleneksel bağbozumu kraliçeliğine bir Türk kızı seçildiği.

İçten bakıldığında Alman kültür ikliminde yaşayan Türklerin durumu ne, peki? Batıya özgü varoluş koşullarında nasıl bir yaşama-duygusu var Türklerin? Ona ne kuşku, devletçe, eyaletçe, kentçe, özel girişimce çeşitli bakışaçılarından inceleme konusu yapıyor Almanya'daki Türklerin durumu. Bana gelince, çoğu kez, tuhaf, aykırı, şaşırtıcı yaşantılarım var benim de bu konuda: Tauberbischofsheim'da nemli bir kilise duvarının önünde bir Türk yüzü gördüm: gelmiş geçmiş en üzgün insan yüzüydü bu. Karlsruhe'nin Çarşimeydanında oldukça yaşlı bir Türk kadınına rastladım, elindeki liracıkları değiştirmek için dakikalar boyu seğirtti durdu ordan oraya: balta girmemiş bir ormanda yolunu yitirmişti sanki. Trier'de Porta Nigra anıtının yakınında hıçkırığa hıçkırığa ağlayan bir Türk çocuğu gördüm, anababasını yitirmişti, kimse ona yardım edemiyordu ama: Almancası yoktu ki. Wuppertal yamaçlarındaki Bitki Bahçesinde bir Alman kızı bir Türk karıkocayla konuşmak için akla karayı seçti, gene de başarı sağlayamadı ama... Bukadarcıkla yetinmem gerek. Onyıllar boyu edindiğim Almanya izlenimleri öyle çok, öyle derin ki, hangibirini anlatayım. Gerçi Almanya'daki Alman kadar mutlu ya da Alman kadar mutsuz Türklere de rastladım. Bu Türklerin nerdeyse hepsi Almanca biliyordu ama. Almancası olmayan Türklereyse ağır bir yük gibi geliyor çok kez Almanya'daki yaşayış. Pekazı biryana, dilsiz insanlar Almanya'daki Türkler; anayurtta kendilerini sarıp sarmalayan kültür güvencesinden yoksunlar. Büsbütün yabancı bir dil Türklerin anadiliyle oranladıkça Almanca. Bir Altay-Ural dili Türkçe, hiçbir benzerliği yok Almancayla. Ses-görünümü, söyleniş, vurgulama, hece yükseltiş, tümce akışı, sözcük uyumu, sözcük kurma yöntemi, sözdizimi, söz-düzeni, söz-oyunu, sözcük ailesi, anlam öbeklenmesi, tümce düzenleyişi, çoğaltırna ve daha birçok yönden Almanca bambaşka bir dil Türkçeden. Öyle ki Almanca bilmeyen bir Türk hem sağır hem kör Almanya'da. Kendi mantığının dışına uğramış, doğal düşünmesinin uzağına itelenmiştir. Anadili yürürlükten kalkmıştır artık; böylece yaşama donatımı yoksullaşmış, yaşama

dayanağı yitip gitmiş, dünyadaki yönelimi çelimsizleşmiştir kendi gözünde. Kendi içine dönmekten, kendi içine büzül-mekten başka yapacak birşeyi yoktur. Dille düzenlenmiş kültür etkenliklerinden uzakta, tabandan ufuktan yoksun bir boşlukta, ben'siz, dünya'sız, anlam'sız, önem'siz birşey durumuna düştüğünü duyar gibidir. Anlatılmaz bir yırtılmayla sızlayıp acımaya başlar içi. Dıştan gözleyenin kavrayamayacağı bir yabancılık taş gibi çöker gönlüne. Ürkü ve umutsuzluk kuşatır heryanını, bir özgürlük-darlığı içinde boğulur gibidir. Tüm çevresel tehlike ve korkulara karşın çalışmayı sürdürmek zorundadır paranın durmadan değer yitirdiği bir dönemde hep daha çok biriktirmek zorundadır: bu son derece uyumsuz durumun çemberinden hiç kurtuluş yok diye düşünür çoğun.

Şimdi burda dil ve halk dağılımı açısından Batı Avrupa'ya ilişkin eksiksiz bir kültür haritası sunmak türünden bir amaç gütmediğime göre, bölük-pörçük sergilediğim betimlemelerle yetinebiliriz sanıyorum. Gene de bu betimlemelere dayanarak, özellikle dil yönünden Batı Avrupa'ya özgü çokkültürlülük üzerinde derlitolu bir bakışa varmanın epeyce kolaylaştığı kanısındayım.

İlk olarak, beylikmiş gibi gelen ama belki de öyle olduğu için çoğu kez gözden yitirilen, buyüzden de üstesinden zor gelinebilen dolanıklıklara yolaçan bir gerçeğe parmak basalım: tekdilli tekkültür yok Avrupa'da. "Tek kültür, tek dil" cıglığı çağdaş Avrupa'nın geleneğine aykırı düşer. İkinciyyin: Hiçbir tek dil, birçok kültürün, bir kültürler çeşitliliğinin tümünü kapsayıp kuşatmak savıyla ortaya çıkmaz Avrupa'da. Üçüncü olarak saptamamız gereken şu: son derece önemli bir yönden, kültürün anahtarıdır dil; bu anahtar olmadıkça kültür kapalı kalır. Dördüncü gerçekse, şöyle özetlenebilir: alabildiğine derinlere inen insanlararası, toplumsal birtakım çatışmaların nedeni, birden çok kültürden payalmaya dayanır; kökü efsanelere dek varan bu tarihsel ve politik kaygılar zamanla yeni yeni kaygılar doğurmakta gecikmezler. Beşinci olarak şu önemli noktaya dikkatimizi çevirmememiz edemeyiz: Kimi bile bile körüklenen kimi bilinçaltında yatan dil düşmanlığı ile insan aşağısama türünden oldukça yaygın tutumlar, çoğu kez, tik-

sinenlerle horlayanların kendi kültürlerini, dolayısıyla kendi dillerini, kültürlerin, dillerin en yücesi, en geçerlisi diye üstün görmesinden kaynaklanmakta. Buna karşılık kültür-yabancıları diye adlandırabileceğimiz kimselerin aşağılık duygularıysa, genellikle, sözü geçen o kendini üstün saymayla yanlış görmekten, dahası, kendi öz kültürüyle anadilindeki değeri unutmaktan ileri gelir. Buysa, herşeyden önce, yabancı azınlıkların kendilerini politik-ekonomik bakımdan elverişsiz bir basınç altında bulmalarından çıkıyor. Bu insanların korkunç bir ürpertinin kışkacında kıvrandığına tanık oluyoruz bazan. Nietzsche'nin yüzyıl önce *Wille zur Macht*'ın ("Güç İstenci"nin) "Önsöz"ünde gördüğü, özellikle çokkültürlülük, dolayısıyla da çok dillilik bakımından günümüzde artık iyiden iyiye beliren durum, o dikkate değer durum artık gelip çatmış bulunuyor: "Tüm Avrupa kültürümüz, onyıldan onyıla artan bir hızla nicedir işkenceli bir gerginlik içinde yıkıma doğru seğirtiyor: tedirgin, zorlayıcı, saldırgan: *ille de işi bitirmek isteyen*, artık durup düşünmekle ilgisini kesmiş olan fırtına gibi bir gidiş, ne yaptığını durup düşünmekten korkan bir gidiş."

V

Sonuçta, beşinci ve son soruna yönelmek, çokkültürlü günümüzün Batı Avrupası'nda eğitimbilime düşen görevler üzerinde birkaç düşüncemi sunmak istiyorum: Konuşmamın eğitimbilime uzanmayı gerektirmesi, kuşkusuz, bir kültür dalı olarak bu bilimin çokkültürlülüğü oluşturan karmaşık dünyamızda vazgeçilmez bir önemi olmasından ileri gelmekte. Konu-bütününü belirli sınırlar ötesinde dağıtmamak için, şimdi de burda eğitim işleriyle ilgili birkaç *normativ* görüşle, birkaç *düzgeci* görüşle yetineceğim.

Gerçi bu görüşler daha önce sergilediğim çoğu betimsel-bildirsel nitelikli düşüncelerden mantıksal bir çıkarımla elde edilmiyor. Gene de şimdi sunacaklarımın daha önce saptadıklarımınla aklauygun-mantıksal bir bağlılık içinde bulunduğu kanısındayım. Bundan başka, şimdi önereceğim düşüncelerin,

Batı Avrupa'yı, dolayısıyla tüm yeryüzünü kuşatan çokkültürlülük ilişkine ilişkin başlıca ödevlerin çözümüne önemli katkılarda bulunacağı umudunu beslemektedir.

1. Çağımızda tüm yeryüzünü saran çokkültürlülük öyle dikkate değer görünüşleri birlikte getiriyor ki, ortaya çıkan sorunları çepeçevre inceleyip onlarla başa çıkmak işini yalnızca politikacılara bırakmak, ne mantık, ne ahlak, ne de uygulama yönünden hiç de yerinde bir tutum sayılmaz. İnsan yaşamının sürüp gitmesi, büyük ölçüde bu sorunlara verilecek yanıtlara bağlıdır da ondan. İşte bu bağlamda büyük görevler düşer eğitimiye: yükün büyüğünü onun taşıması gerekeceği gibi ulaşılan başarılarından da en çok onun sevinmesi gerekecektir.

2. Hiçbir Batı Avrupa eğitimiçi çağdaş çokkültürlülük ilişkine zorlukların, oldukça durağan ve yalın bir yapıdaki geçmişte yararlı diye saptanan ufak tefek bazı yöntemsel becerilerle çözülebileceğini ummaya yetkili değildir. Çağımızın sorun-durumu eğitimiçiden yepyeni bir davranış bekler; gelgelelim bu, çoğun eğitimiçinin edinmiş olduğu yetişme donatımında rastlanmayan bir davranıştır. Biricik geçerli bir tekkültürün işgüderi olmadığını açık-seçik bilmek zorundadır eğitimiçi. İş, görevi, sözümona resmen kendisine buyurulanları yerine getirmek değildir. Eğitimiçinin bir kültür eleştirmeni, toplum onarıcısı, toplum düzelticisi, çağdaş bir toplum değıştiricisi olması gerekir. Eğitimiçi toplumdaki çağrısını böyle bir doğrultuda yorumlamaya hiç de ölçüsüzlük gözüyle bakmamalıdır. Eğitimiçi, içinde yaşadığı zamanın içatılımını eldengeldiğince erken sezmelidir; amacı, zamanı dokuyan örtük-değerli kınılılıları geliştirmektir de ondan; tüm çabasını zamanına yaraşan yaşam-ereklerini çağdaşlarına göstermede, bu ereklere varmayı olanaklı kılmada yoğunlaştırmalıdır. Buna göre, kültür politikası eğitimiçinin de işidir. Uğraştan politikacı da olsa, eğitimiçi de olsa kötü politikacıdan daha büyük bir yıkım yoktur bir halk topluluğu için.

3. Günümüz eğitimbiliminin çokkültürlülük de çokdilliliğe de ikinci derecede önem vermesi doğru olmaz. Eğitimbiliminin çokkültürlülük yaraşan değeri esirgemesi büyük bir yanıltır. Eğitimbiliminin tüm dokusuna biçim veren zengin etkenlik-bağlamlarını içerir çokkültürlülük. Böylece eğitimbilimine

düşen ilk görev, kendi özyapısını düzenlemektir. Çokkültürlü eğitimbilim o saygıdeğer, geleneksel tekkültürlü eğitimbilimin yerini almalıdır. Kuşkusuz hiç de kolay birşey değil bu geniş kapsamlı dönüşüm. Hem kuram hem uygulama yönünden kaçınılmaz bazı sarsıntıları birlikte getirir. Zamanımız için gerekli bir buyruk durumundadır çokkültürlü eğitimbilim. Tam bilinçle değilse bile geleneksel eğitimbilim bazı uygulamalarında birbakıma zaten bir değişim süreci içine girmiş bulunmaktadır. Ama gene de gerek günümüzün gerekse geleceğin eğitimbilimlerine düşen görevlerin başında, çokkültürlülüğe yönelik bir eğitimi gerçekleştirmek gelmektedir.

İşte bunun için eğitimciler ile dil ve kültür filozoflarının yeni bir özbilince varması gerekir. Her düşünüp bilinçlenense, işe kendisiyle başlamak zorundadır: *kültür* bakımından kendisini yeniden yetiştirmektir ilk ödevi. Ne düpedüz akla uygun bir tutam onarım kuralı ne de bir-iki önemsiz beceri yeterlidir onun için. Tüm insan karşısında yeni bir davranış yolunu seçmelidir. Çokkültürlülüğün istemleri ve meydanokumalarıyla bilinçle başa çıkabilmek için, genellikle bir kültür varlığı olarak insanın çokkültürlü bir varlık olduğu gerçeğini; bugün yalnızca Federal Almanya'da milyonu aşkın Türk işçisinin yaşamakta olduğu gerçeğini; ayrıca Batı Avrupa ülkelerinde 10 milyonu aşkın yabancı işçinin çalıştığı gerçeğini, *eğitimbilime ilişkin yeni bilinci* yoğuran önemli etmen diye bir an belleğinden çıkarmamalıdır eğitimci. Ne var ki kendini çokkültürlülüğe adayan eğitimbilimci, kültür-politika-ahlak yönünden birtakım önyargılardan sıyrılmadıkça gerçekten çokkültürlü bir ufukta kımıldanmak fırsatını bulamaz. Bugünün insanına yaraşan şeyse, hem nesnel bilgilerle hem amaca uygun araçlarla donanmış çokkültürlü bir yönelimdir; insana başka türlü bir gelişip serpilme olanağı aramak boşunadır. İnsan için: "başka töreleri olan başka uluslar, birer düşman değil tanrı armağanıdır (asıl metindeki deyimle 'godsend'dir, Tanrıca gönderilmiştir); insanlar komşularında, dikkatlerini çekecek oranda yabancı birşey, hayranlıklarını uyandırmaya yetecek oranda büyük birşey ararlar" diyor bilirkşi olan, bilge bir düşünür olan A.N. Whitehead *Science and Modern World* ("Bilim ve Çağdaş Dünya") adlı yapıtında.

4. Bu bağlamda belirtilmesi gereken birşey de şu: Çokkültürlü yeni eğitimbilimin en önemli kesiti dildir, herşeyden önce anadil ile yabancıdil. Eğitimciler, genellikle sözlerle arası pek iyi olmayan eğitimbilimciler bile, yetiştirme, öğrenim ve sağaltma işlerinde genellikle dilin üstün değerine inanırlar. Gelgelelim çokkültürlü eğitimbilim, dilin eğitimdeki rolünü yepyeni bir açıdan değerlendirmek durumundadır. Bu eğitimbilim için dil, kültürün hiçbir zaman vazgeçemeyeceği bir *temeldir*; çünkü dil, konuşmamda zaman zaman vurguladığım üzere, insanlığı kuşatan kültürün tümünü çeşitli bakımlardan tanıyıp geliştirmektedir.

İşte bundan ötürü anadil sorunu yeni eğitimbilimde ilk yeri işgal eder. Hiçbir kültür gücü, önemce, insanın anadilini öğrenmesiyle, anadilde gelişip serpilmesiyle, anadille gelişmesiyle aynı düzeye konamaz. Anadile gösterilen bakım mantık, tarih, filoloji, dilbilim ve benzeri türden pek çok uzmanlıkları işin içine katmayı gerektirir kuşkusuz. Bu arada düzmece türden bir ulusçuluğa yapışık bağnaz eğilim ve sürçmelerin önlenmesine ne denli özen gösterilse yeridir. İnsanın, kendine yakışan amaçlardan sapmaksızın, kendine yakıştığı gibi anadilini öğrenip benimsemesi, Batı kültürünün bir kültür olarak değerini meydana getiren bilgi, kişilik, işbirliği, eleştiri ve yaratıcılık gibi üstün ülküler açısından baktıkta, anadil eğitiminin kültür yönünden taşıdığı büyük önemi birkez daha ortaya çıkarır.

Yabancıdil öğrenmek çokkültürlülüğe açılmanın en belirgin yoludur. Tekkültürlülük ancak böylece köklü bir genişliğe kavuşabilir. Bu arada öz kültür ile anadilin en küçük bir zarar gördüğü söylenemez. Nitekim *Über Dichten in der Muttersprache* ("Anadilde Şiir Yazmak Üzerine") adlı yapıtında Herder: "Ben yabancı dilleri kendi dilimi unutmak için öğrenmem; yetişimin bana kazandırdığı töreleri değiştirmek için yabancı uluslar arasında dolaşıp durmam; vatanımın yurttaşlık haklarını yitirmek için başka bir uyruğa geçen bir yabancı olurum, kazanmaktan çok yitirimin ozaman da. Oysa yabancı bahçelerde, salt dilime, düşünüşümün bir nişanlısı gibi çiçekler getirmek için dolaşırım: yabancı töreleri, yabancı bir güneşin olgunlaştırdığı yemişler gibi vatanımın dehasına sunmak için derlerim."

Gerçek bir Avrupa birliğine (yalnızca peynircilik ve tereyağ-cılık işbirliğine değil, gerçek bir Avrupa birliğine) yardımcı olacağını umduğumuz geleceğin eğitimcisi için, –“umduğumuz” diyorum, çünkü sunuşumun normativ sonuçları eğitimcinin özgür kararını zorlamaya yeltenmekten kesinlikle uzak duruyor da ondan, gene de umut ediyorum ki, Avrupa’nın birleşmesinde seve seve yardımcı olacaktır geleceğin eğitimcisi–, işte bu eğitimci için, çokkültürlülük bilinci eğitimin en sağlam temelidir. Sığı bakışa aykırı gelse de, aslında gerçeğin kendisini yansıtır bu durum. Öyle ya geleceğin Avrupa vatandaşı, komşularının anadilini tanıyıp kendisi için yabancı olan bu dilin değerini anladığı oranda kendi dilini daha derinden sevip anlar. Altmış yıl önce şöyle diyordu Rilke:

*O r  se, c’est pour prononcer ton doux nom que j’  cris en
français.*

*(Ey g  l, sen g  le tatlı tatlı ‘r  se’ diye seslenebilmek için
Fransızca yazıyorum.)*

Nitekim günümüzün Beckett, Cioran, Eliade, Popper, Canetti, Milosz, Koestler gibi çokdilli yazarlarında, açık topluma özgü o zengin yarının   okk  lt  rl  l  g   iyiden iyiye belirmekte.

Anakonum uyarınca burda alabildiğine kuşatımlı kavramları,   okk  lt  rl  l  k, dil ve eğitim gibi kavramları, içiçe   r  l  şleri bakımından önplana koymayı denediğim içindir ki, sözlerimi bitirirken, Şimdi de, sunuşumu, felsefe ve dünyagörüşü açısından çepeçevre bir anlam-bağlamına oturtmak amacıyla Şu saptamada bulunacağım: Ne   okk  lt  rl  l  k, ne dil, ne de eğitim eğitilebilir; eğitilebilen biricik varlık insandır, yaratan, konuşan, çokkültürlü, çokdilli, eğitilen, eğiten bir varlık olarak insan, ister   ağımız Avrupasında isterse yeryüzünün başka yerlerinde olsun, sınırlı, somut bir varlık olarak insan.

Türk Dilinin Felsefesi

Kültürasını Düşünceler

I

Günlük Yaşamın Felsefesi

İlkin konu-çevremi aydınlatayım: Burda Türk dili üzerinde birkaç özel düşüncemi sunmak istiyorum.¹

“Türk dili” ya da “Türkçe” deyince burda, akla gelebilen tüm Türk dillerindeki ortak içeriği bildirmeyi dileyen bir dil tipi, zaman-uzay boyunca birbirinden başka kılıklerle ortaya çıkan tek tek Türk dillerini sarıp sarmalayan bir dil tipi anlaşılmamalıdır. Burda sözü edilecek olan Türkçe, *Türkiye Türkçesidir*. İlkece, günümüzde aşağıyukarı 45 milyon insanın Türkiye’de konuştuğu anadildir. Az ya da çok lehçe katışıklarıyla, Türkiye Türkçesi: Kıbrıs Adası’ndaki Türk topluluğunun dilidir; ayrıca, Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya’daki Türk azınlıklardan herbirine anlaşma tabanı sağlar; Orta ve Kuzey Avrupa’da “konukışçi” adıyla yaşayan Türkler de (çoluk-çocuklarıyla birlikte) Türkçe konuşur; bunlardan Federal Almanya’da oturanların sayıca 1,5 milyon dolayında olduğu bilinmektedir. Türkiye Türkçesi, 19. yüzyılın sonlarına doğru, ama özellikle de (1923’te) Türkiye

1 Eldeki kitapta yeralan “Dil, Kültür ve Eğitim” başlıklı ilk araştırmaya ilişkin yukarki 1. çıkma, “Türk Dilinin Felsefesi” başlıklı bu yazı için de geçerlidir. Ne var ki Türk dilini yoğuran özel tutumu Alman dinleyicilerine bir ölçüde tanıtmak dileğiyle Almanca metne çevrilerek aktarılması zorunlu görülen bazı deyiş ve anlatışlar, gereksiz olduğu için, Türkçe metinde yeralmamıştır.

Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla belli bir oluşum göstermiş olan Türkçedir. Bu Türkçe, Osmanlıca'dan kalmış bir gömünün bazı özleştirme çabalarıyla biçim kazanmış varlığıdır. Sözcük-dağarcığı, söz-yapımı ve sözdizimi bakımından Arapça-Farsça etkilerden epeyce arınmış olan bir Türkçedir bu. Oldukça yeni bir Türkçe gözüyle bakabileceğimiz bu Türkçe, kökleri bakımından, kabaca, Altay-Ural dil tipine girer; toplumsal-politik bakımdansa bir Avrupa dilidir Türkçe. Günümüz Avrupası'nı yoğuran etkenler bağlamında önemli bir yazın ve toplum gücü olarak ortaya çıkar.

Kuşkusuz, Türkçe, çeşitli bilimlerin konusu olan bir araştırma alanıdır. Sözgelimi Dilbilim, Psikoloji, Toplumbilim, Tarih, Mantık açısından incelenebilir. Bu bilimlerden herbirine özgü yöntemle Türkçe belirli biçimler, içerikler ve ilişkiler doğrultusunda çözümlenir; bilimlerin bazıları da Türkçeyi toplumsal dizgeleniş doğrultusundaki işleyişle açıklarlar. Çokboyutlu bir bilim dalı olarak geleneksel Türk filolojisi, tanınmış adıyla Türko-loji, Türkçeye ilişkin tüm bilimsel araştırmaları kendinde toplar. Benim burda sunmak istediğim şey, Türkçeye eğilen herhangi bir bilimin kotardığı bir sonuç değil ama. Burda, herhangi bir genelgeçer "nesnel" bilgi-bağlamını aktarmak isteğinde değilim. Burda daha çok sözkonusu olan, Türkçeyi: bir dil olarak alını yazısı diye yaşayıp anlayan, bu dile (sözcüğün bazı öğeleriyle) bir yazgı olarak içten bağlanmış bulunan bir insanın açısından *görmektir*. Kendime verdiğim ödev şu: Türkçeyi gözlemlmek dileğindeyim. Başka türlü dendiikte: yapısı, kuruluşuyla birlikte Türkçeyle neyin olup bittiğini gözlemlmek dileğindeyim. Ödevim: nerde ortaya çıkarsa çıksın, orda, Türkçeyle ne yapıldığını gözönüne sermek, Türkçeyle doğmuş, Türkçeyle yetişmiş bir insan olarak, Türkçeyi sergilemek amacındayım: bilim-öncesi, öğreti-öncesi bir tutumla, çocuksu, yaşantısal, öznel bir tutumla gerçekleştirmek istiyorum bunu. Türkçe konuşan bir toplumun üyesi olarak kendimi uzay-zamanca sınırlı bir örnek diye alıp *günlük yaşam* ortamında Türkçeyle neyin olup bittiğini göstermek umudundayım. Böylece burda yapılmak istenen şey, birbakıma: "felsefe" kavramı katı-sert bir anlamda değil de gevşek-günübirlik bir anlamda kullanıldığında, Türk dilinin felsefesidir.

Amacım beni nesnel bir zorlamayla pekçok şeyin öznel bir damga taşıdığı bir ikileme itelediğine göre: Türkçenin varlığına özgü birkaç anaçizgiyi eldengeldiğince önyargısız yansıtmayı deneyeceğim. Söylemesi kolay ama yapması zor. Öyle ya bilinçaltı bilinçle birbirine karışmakta burda: Sevgi, tutku, alışkanlık, düşkünlük, kapanıklık, darlık da belirli bir rol oynamada. Ayık-uyanık davranmanın tam da zamanı şimdi – hepimizin, yalnızca şimdi burda konuşanın değil, onu dinleyenlerin de. Günlük açım bana ne türden olursa olsun, ister dilbilimsel ister dil felsefesi türünden olsun, herçeşit yönergenin ötesinde bir kımıldanma olanağı sağlıyor. Bilime özgü dizgeler bakımından saygıdeğer yollarla, bu arada, Sesbilim, Biçimbilim, Sözdizimi, Dilbilim, Anlambilim, Pragmatik ve daha başka doğrultularla, dilgöreciliği ve dil pozitivizmiyle olduğu gibi, çağdaş dil felsefesine ilişkin çığıracı yollarla da bir alıp vereceğim yok şimdi. Kendi *dilbilincimden* başka birşeyce başvurmayaacağım. Biz konuşma yetisi olan canlılar, sözcükler söylemeye, nesneler adlandırmaya, tümceler kurmaya açık bir ufuk içinde eyleyip yaşarız. Şimdi burda gözönünde bulundurduğum şeyi, tam olmasa da amacımıza yeterli bir tanımla şöyle saptayabilirim: Dilbilinci dilduygusudur; günlük yaşamda, bilim-öncesi kaygılar dışında dile dayanarak konuşup anlaşmayı, dile ilişkin bazı bilgiler edinmeyi sağlar bu duygu. Benim için şaşmaz bir doğru varsa o da şudur: Bu bağlamda dile ilişkin her öğreti en son anlam kaynağını bu dil-bilincinde bulur. Nitekim şimdi de anadilim olan Türkçeye ilişkin bazı düşünceler bildirirken beni güden hep bu dil-bilincidir.

Konuşmamın nedenine gelince, şimdi burda bulunmam bu neden. Uzun süredir Almanya'dayım, yıllar önce okuduğum, sıklıkla araştırmalar yapmak tadını tattığım Almanya'dayım. Böylece, Türk dili üzerindeki bazı görüşlerimi açığavurma olanağı veren bu konuşma önerisini, nicedir içimde filizlenen bir özlemi giderme fırsatı sağladığı için sevinçle karşıladım. Gerçekten inandığım birşey var: *Almanca'nın ışığı* altında bakılınca, Türkçe, kendisini Türkçe kılan özelliklerden bazılarını açığakoyma olanağına erişecektir kanısındayım. Şimdi burda yapmak istediğim şey: Türkçeyi Almanca hava içinde dilegetirmektir; bu girişim,

baştan-aşağı haklı olduğu gibi uygulamada da hiçbir sakınca-
lı yanı yok. Gerçekten de bir dili kendine özgü özellikleriyle
göstermeye yarayan her dile, ilkece, gösterilmek istenen dili
yansıtan bir ayna olarak başvurulabilir. Daha keskince belirtil-
dikte: şimdi burda kişisel-tarihsel bazı nedenlere yaslanarak,
bir üst-dil (bir ‘meta-lingua’ olarak) Almanca, Türkçenin baş-
ka-türlülüğünü gözönüne sermek amacıyla kullanılacak. Buna
göre, burda ne soyut-düşünsel bir amaç güdüyoruz, ne de iki
dili birbirine karşı değerlendirmek ya da sözümona önceliklerini
saptayıp yanyana koymak dileğindeyiz. Sözelimi, Türkçe ile
Almanca arasında dil tipolojisi bakımından bir karşılaştırmaya
kalkışmayacağız. Bu demektir ki –konuşan olsun, dinleyenler
olsun– biz hepimiz, yuvarlak genellemelerden, yasa andıran yar-
gılardan, aşırılıklardan, üstten bakmalardan, böylelikle de açık
kapalı herçeşit dil yurtseverliğinden uzak tutmak zorundayız
kendimizi. Yanlış tasarımların, ulus psikolojisine ilişkin çarpık
örneklerin, toptancı derlemelerin, kulağa hoş gelmekten öte
bilimselliği olmayan dünyagörüşlerinin, sert kestirip atmaların
bizleri baştan çıkarmasına izin vermemeliyiz. Konu karşısında
öyle bir davranış benimsemeliyiz ki, tezelden çırpıştırılmış aşırı
çıkarımların dışında, uzmanlık bağlarının ötesinde, kişisel çı-
karların uzağında tutsun bizi bu davranış. Ben şimdi burda: bir-
kaç Almanca yaşantımı ipucu olarak izleyip Türkçenin, anadil
olarak yaşadığım Türkçenin (aslında çoksa da) biriki özelliğini
aydınlatmayı deneyeceğim.

Şimdi burda kültürler-aşırı bir derinleşme alanında kımıldana-
cağız. Çocuksu, günlük tutumumuz uyarınca, “kültür” deyince:
kuramsal açıdan son derece karmaşık ve tarihsel bir kavramın
yerine, bir insan toplumunun ne duyduğunu, ne düşündüğünü,
ne istediğini, ne başardığını, nerde karaya oturduğunu, hangi de-
ğerlemeler içinde dönendiğini; kısaca, topluluğun kendine özgü
varoluşu ne tür bir biçim içinde sürdürdüğünü anlarsak, Türkçe
ile Almancanın birbirlerine rastlayabilecekleri tabanı sağlamış
oluruz. Bir Türkçe-Almanca karşılaşması ancak böyle bir tabanda
gerçekleşebilir. Böylece, sözcüğün bu değinilen anlamıyla Türk
kültürünün belli bir kesiti, Almancaya özgü ışıltı altında kendini
açığakoyma fırsatına erişir.

Şimdi burda iki kültürü de tüm yapısıyla sergilemeye kalkışmak Herakles'çe bir iş olurdu. Bundan, Türk-Alman diyaloguna kültürler-arası bir katkıda bulunmak amacıyla tek bir boyutla yetinmek dileğindeyim. Dikkati kültürün yalnızca insan-toplum varlığıyla ilgili kesitine, daha doğrusu, bu kesitin yaşama gerçekliğinin dil görünümüne kendini tanıtan varlığına yöneltmek dileğindeyim.

Bunun için de tüm dillerin, bu arada Türkçenin, en küçük ayrıntılara dek, yapı gereği insan-toplum damgasını taşıdığı temel olgusundan kalkıyorum. Dile ilişkin hiçbirşey –ne ses, ne sözcük parçası, ne tümce, ne konuşma, ama hiçbirşey–, toplumsal gerçekliğiyle insanı işe karıştırmadan dil olarak varolamaz. Buna göre bir dildeki insan-toplum varlığına dikkatle eğilmek zorunlu bir görevdir. Bu bağlam pekçok kişinin, ne yazık ki özellikle dilbilimcilerin gözünden kaçmıştır; bunun nedeniye bağlamın kendiliğinden anlaşılır bir olay diye benimsenmesinde yatar. Dil hep klasik yaklaşımlar uyarınca Sesbilim, Biçimbilim, Dizimbilim ve benzeri bölümlemeler açısından incelenegelmiştir.

Benim şimdi burda yapacağım şey, öyle sanıyorum ki ilk bir denemeyi gerçekleştirmek, Türk dilini Alman dilinin bakış açısı yönünden insan-toplum doğrultusunda anlamaya çalışmaktır. Buysa yalnızca Türk kültürüne yetesiye bir bakış fırlatmakla gerçekleştirilemez; aynı şeyi belli bir ölçüde Alman kültürü için de gerçekleştirmek gerekir. Böyle bir girişimin, kuşkusuz, genellikle kültür ile dil arasındaki içbağı bir başka açıdan yeniden anlamaya yardımı dokunacaktır.

II

Konuşma

Günlük Almanca açısından baktıkta, Türkçeye özgü çarpıcı bir eğilim var: bu da Türkçenin konuşmaya, konuşup görüşmeye seçkin bir yer tanınması. Kuşkusuz, Alman dili konuşmaya özel değer veren bir dizi sözcüğü, deyişi, anlatım ve atasözünü kapsamakta. Edindiğim izlenime göre Almanca, çoğun anadil olarak önemsenmiyor; konuşmasına özen gösteren kişilerle

zaman zaman karşılaşsak da, Almancanın yalnızca nesnel kullanımı ağır basıyor. Bana kalırsa, Avrupa'nın Almanca konuşulan dört ülkesinde de Almancaya çok kez bir iletişim-aracı olarak başvuruluyor; Almancaya bir *yarar* nesnesi, bir *gereç* gözüyle bakılıyor. Günlük yaşamda konuşma enaza indiriliyor. Hergünkü konuşulanlara eğildiğimde, Almancanın, iş verimliliği gibi yararlı amaçları, işlemleri, etkenlikleri gerçekleştirmeye yöneldiği; işleri başlatmada, sürdürüp sonuçlandırmada araç türünden birşey olarak kullanıldığı duygusu uyanıyor bende. İçki sofrası söyleşileri, masabaşı toplantıları, aile çevresi törenleri, karnaval oturumları ya da benzeri vesilelerle yapılan konuşmalar genellikle *gezvezelik* diye, *boşsöz* diye ("Geschwätz" ve "Gerede" diye) damgalanıp biryana itiliyor.

Günlük yaşama Türkçesindeyse, hem nesnel yönden hem değerlendirme yönünden durum bambaşka. Türkçe öyle bir dil ki, bu dil çerçevesinde konuşma olarak konuşma, Alman sağduyusuna son derece abartılmış bir rol oynuyormuş gibi geliyor. *Konuşmak*'tan gelen *konuşkanlık* en üstün erdemlerden biri niteliğine bürünüyor. "Konuşkanlık": "konuşma yatkınlığı", düpedüz "konuşma düşkünlüğü", "konuşma sevgisi" anlamına geliyor. Gel gör ki bu sözcüklerin daha ("Sprechsamkeit", "Sprachigkeit", "Sprachliebe" gibi) Almanca karşılıkları, kulağı yadırgatan bir biçim ve sese bürünmekte. "Konuşkanlık", Türkçede "konuşma tutkusu" anlamını taşımakta; ne var ki "tutku" sözcüğünün azçok aşşağısayıcı yananlamından sıyrılmış bir tutku bu. "Konuşkanlık": "söyleşiseverlik", "karşıkarsıya geçip konuşmak" türünden birşey. Konuşkanlığın Türkçedeki, dolayısıyla Türkler arasındaki büyük saygınlığı tıpkı "çalışkanlık", "tutumluluk", "temizlik", "güvenilirlik" gibi bellibaşlı erdemlerin Almancadaki, dolayısıyla Almanlar arasındaki saygınlığını andırmakta. Türkçe konuşulan yerlerde sıklıkla rastlanan *X gerçekten erdemli bir insan, konuşkan* tümce kalıbı (Almancaya "X ist ein wahrhaft tugendhafter Mensch, denn er ist redselig" diye yansıyıp) Almancada düpedüz güldürür, aykırı yankılar uyandırır.

Türk kültür çevresinde konuşma başlıbaşına bir amaçtır. Olumsuz bakımdan: bu, konuşmadan tadalmayan insanlara

güvensizliği gizlemeyen tekerlemelerde, deyimlerde, deyişlerde kendini belli eder. Durumu günlük Türkçede pekçok kullanılan birkaç deyimle örneklemek istiyorum: Neden konuşmuyorsun? – Söz ağzından dirhemle çıkıyor. – Konuşsana, ağzını kiraya mı verdin? – N’oldu böyle sana, ağzını bıçak açmıyor? – Orda ağzı kilitli durma! – Konuş, ağzında torba dikili değil ya! (Kuşkusuz Türkçeye özgü bu deyimleri sözü sözüne Almancaya aktarmak, yeryer tuhaf, bazan da anlaşılmaz bir izlenim doğurur. Türkçe deyimler, Türkçeye yapışık kuruluşlar olup başka bir dile çevrilmeye gelmezler; öyle ya bunlar Türkçeye özgü yaşama duygusu, Türkçe yaşama yöneltisi, Türkçe yaşama biçimi, Türkçeye özgü yaşama koşullarıdır; kısaca, Türkçe deyimler Almanca deyimlerden başkadır çünkü. Türkçe deyimler –tıpkı Almanca deyimler gibi– benzetmeli-igretilemeli anlam örgüleridir; bu örgülerse, özce, kendilerini oluşturan tektek dil öğelerinden daha çok şeyi sarıp sarmalarlar. Birbakıma deyimler: vurgular, seslendirişler, söyleyişlerdir, anlamca ince ayrımlar, dil oyunları, yinelemeler, karşıtlıklardır, söz akrabalıklarıdır, anlam ve ses çağrışımlarıdır, tarihsel arkaplanlarla şimdiyi yoğuran koşulların içiçe girdiği birtakım kuraldışı uzanırlar, aşırılıklardır.)

Olumlu açıdan bakınca: konuşma ya da söyleşi, Türkçede bol bol deyiş ve atasözünde şaşılabacak bir insan-toplum gücü olarak ortaya çıkar. Bir Türk atasözü şöyle der: Hayvanlar koklaşa koklaşa, insanlar konuşa konuşa anlaşır. Bu atasözünde, Türkçeye özgü bir tutumla, “insanların birbiriyle konuşması” insanın özü diye gösterilerek insan ile hayvan arasındaki özayırım saptanmaktadır. Kökleri antro-po-sosyolojik derinliklere varan bu bilimöncesi bilgelik, birbirine rastlayan ya da birbirinden ayrılan Türkler arasında geçen pekçok deyişte de yansımakta: Görüşelim, ya da gel anlatalım gibi çağrı niteliğindeki deyişler, genellikle Almancadaki “Auf Wiedersehen” kalıbı yerine geçer. Tatlı tatlı söyleşmek deyimindeki iki kez anılan tatlı belirtici ne ilginç bir yineleme. Sözü edilen deyiş Türk kültüründe (genellikle Akdeniz çevresi kültüründe) insan-toplum varoluşunun doruğu gözüyle bakılan bir durumun övüldüğünü göstermektedir. Söyleşi, sohbet insan-olmanın en yüce basamağıdır Türk insanı için. Bu sözcüklerde en yüce mutluluğu bulur Türk.

Ağızdan ağıza konuşmak, iki insanın gizlisiz-saklısız tam bir güvenle birbirine açılmasını dilegetirir; Türklerin değer verdiği bir ilişkidir. Konuşmadan anlamayan, konuşma için bir anlayışı olmayan insan, insan sayılmaz Türklerce: diyalog'a dayanan bir varoluşa yetesiye bakım göstermeyen bir toplum-düzeni, insana yakışmayan bir toplum düzenidir.

Konuşkanlar her yerde aranır. *Söz, sohbet bilir kişi*, toplulukların sevilip sayılan odağıdır. Işın ışın sevinç, avutma, çekicilik, insan sıcaklığı ıştır böyle birinden. *Konuşkan*, topluluğa çabucak ayak uyduran, topluluğa yakışan, topluluk kuran anlamına gelir birbakıma. *Konuşkanlık*, insanlar için uyumlu bir birlikte-yaşama tabanıdır. Zorla konuşanlar, konuşmadan yana aşırı tutumlu kişiler, genellikle kendisiyle ilişki kurulamayan, topluma aykırı düşen kişilerdir. *Birisiyle konuşmamak* korkunç birşeydir. Birbirinden kopanların, birbirine söyleyecek şeyi kalmamıştır artık. İki çift lâf etmek için zaman ayırmayan kimse, birlikte yaşamayı baltalamış, toplumsal yaşamı sona erdirmiş sayılır. İnsan toplumu konuşmaya bağlıdır. Konuşanınsa, izni alınmadan, sözü kesilmez. Nitekim şöyle denir Türkçede: *Sözü balla kesiyorum*. Söyleşilerin, özellikle gece söyleşilerinin uzun sürmesi, Türkçe konuşanlar için nerdeyse doğal birşeydir. Söyleşiden uzak durmaksa, hele söyleşi önlemekse, kabalıkların en korkuncu diye yorumlanır. Almancanın anadil olarak konuşulduğu ortamlarda Türklerin en çok yadırgadığı şey, söyleyişe açık olmamak, söyleşiye kapalı davranmaktır. Bu ortamlarda amaca uygun, nesnellğe önem ve değer veren konuşmaların ağır bastığı bir gerçektir. İnsanların birbiriyle kişisel bir çift lâf etmesi pek öyle sık rastlanır bir olay değildir. "Kısa kesin!", "Zamanım yok!" ("Fassen Sie sich kurz!", "Ich habe keine Zeit!") Almanya'da işte en çok duyup işittiğimiz Almanca söyleşiler.

Almancada "sich bei einem anderen selbst zum sprechen bringen" ya da "süss reden" diye karşılanabilecek olan Türkçedeki *dilleşmek* deyiimi, Türkçede son derece övülen bir davranışa göstergelik eder. Sözü sözüne aktarıldığında, Almancadaki "sich selbst gerne hören" Türkçedeki *dilleşme*'ye yakın görünebilirse de, Almanca deyişteki gevezeliğe değgin olumsuzluktan arınmıştır Türkçe *dilleşmek*.

Şu-bu nedenlerle zaman zaman başka birini incitebilir insan. Bu durumda Almanca yapılan şey: “Entschuldigung!” diyerek özür dilemek, biçimsel bir üzüntü bildirmek, ya da bir armağanla, bir nesneyle, değer-taşıyan birşey sunarak zararı gidermek yoluna gitmektir. Oysa sözü geçen durumda *gönül almak* eylemine başvurulur Türkçede. *Gönül almak*’sa “incinen gönlü onarmak” demektir. *Gönül almak* deyince: buram buram gönül kokan, tatlı, okşayan sözcüklerle yaralının yırtılan gönlünü sağaltmak anlaşılır.

En büyük kültür değerlerinden biri olan *dostluk*, Türkler için, genellikle, görüşülüp konuşmaya dayalı bir birlikte kendini açığa vurur. Türk için yaşamak ne demektir? Türk için yaşamak, anlatmaktır. Yaşarken anlatır Türkler, anlatarak yaşarlar, dost çevrelerinde. Bu davranışta, köklerini günübürlük yaşamın derinlerine salan eski bir yaşama geleneği işbaşındadır. Susmaya büyük bir değer veren *Türk mutasavvıfları* bile, ortak inançla aynı yoldan gidenleri birleştiren, ya da yol erleriyle Tanrısal varlık arasındaki bağı sağlayan dostlar söyleşisinde bulurlar tasavvufun çekirdeğini.

Gene de bütün bu söylenenlerden, Türkçenin, boş gevezeliklere, kendi kendini yorucu söylemelere aldırışsız bir hoşgörüyü baktığı sonucunu çıkarmamak gerekir. Tam tersine *eğri oturalım doğru konuşalım* gibi, *insan sözünün eri olmalı* gibi deyişler Türk dilinin örgüsünde yeralan ahlakın doğrultusunu açığa vurur. Gerçekten de, konuşmanın çelimsizi, kabası, hastalıklısı Türkçenin sert çıkışına uğrar çoğun. Durmadan konuşanlar *ağzı gevşek kişiler*’dir, seveni olmaz bunların. *Ağzı sıkı kişiler* heryanda aranır.

Gerek *ağız* gerekse *dil* sözcükleriyle kurulan söz-bütünleri, Türkçenin gevezelik karşısındaki kinayıcı tutumunu, benzetmeden yana ne zengin bir kılıkla tanıttığını belgeler: *Sözü ağızdan bırakmıyor*, *ağzını topla*, *ağzından çıkanı kulağı duymuyor*, *ağız kavafı*, *ağzının perhizi yok*, *ağzı bozuk*, *ağız yapmak*, *ağzında bakla ıslanmıyor*, *ağız satmadan konuş*, *onun ağzını kapamalı*, *o da birgün ağzının payını alacak*; *dil yarası*, *dil kavgası*, *dil uzatmak*, *dili uzun*, *dilin kemiği yok söyler*, *dili pabuç kadar*, *dilinin belasını çekiyor*, *böyle konuşursan dilini keserim*, *dilini*

eşek arısı soksun türünden *ağız*'lı, *dil*'li deyişleri şöyle bir anımsamamız yeter.

Türkçedeki pekçok deyiş, Türklere özgü konuşma sanatına ilişkin övgü ve yargıyı yansıtır. *Sus, çeneni kapa* bu sanatın gerçekleşmesine enaz uygun düşen deyişlerdendir. Tam tersine, konuşma sanatına ilişkin deyişlerin pekçoğu (ne yazık ki bunların büyük bir bölümünü atlayıp geçiyoruz burda) Türkçe konuşulan çevrelerde konuşma *olarak* konuşmaya tanınan o geleneksel-coşkulu değere ne üstün yer verildiğini gösterir. Konuşkan insana biçilen yüksek ödül, bir öpücüktür Türkçede. Şöyle denir: Öyle konuşkan ki ağzı öpülesi insan. Böylece konuşup görüşme, söyleşi, Türkçede toplumsal bir halk oyunu durumundadır; öyle bir oyun ki, küçük küçük çevrelerde kendine özgü kıvrımlar gösterir ama çoğun düşünüp taşınmayla hesaba bağlanamayan, yararlılara yönelmeyen, çıkar gütmeyen bir zenginleşme sanatıdır.

III

Sesleniş Biçimleri

Gelin şimdi Türkçedeki *sesleniş biçimlerine* bir gözatalım. Böylece burda hem Türkçeye özgü konuşup görüşme doğrultusundaki düşünceleri derinleştirmek, hem de Türkçeyi başka bir yönden anlayıp anlatma olanağı doğuyor.

Edindiğim izlenime göre: günlük Alman yaşamında insanlar arasına belli bir uzaklık koymak yaygın. Daha dil öncesi yaşam kesitinde, bir insanın bedence başka bir insana çokça yaklaşması, iyi görülen birşey değil. Halka açık taşıt araçlarında, kent bahçelerinde, lokanta ve kahvelerde uyulan bir töre bu. Birbirine dokundu mu özür diliyor nitekim. Ailenin ev yaşamında da amaç, ister çocuk ister yetişkin olsun, herkesin kendine özel bir odası olması. Yabancıları selamlamaysa, yalnızca köylerde rastlanan birşey. (Hoş, köy kaldı mı günümüzün Almanyasında?) Almancaya özgü sesleniş biçimine gelince, kanımca, üç şeyi belirtmek gerekir bu bağlamda. İlkin: Soyadıyla seslenilir Almancada. İkinci olarak: 'Siz'-biçimi yaygın mı yaygın. Üçün-

cü olarak: “Herr” (“Bey”), “Frau” (“Hanım”) çok kullanılan sesleniş nitelemeleri.

Türkçedeki durumsa bambaşka.

İlkin: Özadla sesleniş yaygın. “Wie heissen Sie?” (“Adınız ne?”) sorusunu soyadıyla yanıtlar Alman. Bir Türk erkeğine ya da kadınına adını sorun, soyadını değil kendi adını söyleyecektir. Çünkü Türk için kendinin olan şey, insanın özü olan şeydir kendi adı. Hiç kuşku yok ki Türk, Paul Valéry’nin “la vertu magique de la parole”, “sözün büyüleyici erdemi” diye nitelediği şeye Almandan daha çok belbağlar. Özad Türk için kendi kimliği, özelliğidir, kendi ben’i, kendi kişiliğidir. Karıştırmaları önlemek amacıyla gerektiğinde özadlara tanıtıcı nitelikler eklenir. Bir örnekle:

— *Kim var orda?*

— *Mehmet.*

— *Hangi Mehmet?*

— *Halicıların Mehmet. Güzel Mehmet. Mehmet Demir.*

Demir, Mehmet’in soyadı; en son anıyor Mehmet onu.

İkinci olarak şunları saptayabiliriz: Almancada erkeğe “Herr”, kadına “Frau” diye seslenilir. “Herr Meyer”, “Frau Meyer”. Türkçe seslenişteyse özad ilk yeri alır; ayrıca Bey ve Hanım özadın ardından gelir: *Mehmet Bey*, *Fatma Hanım*. Ünvan ile uğraş niteliği Türkçede özaddan sonra anılır. Oysa Almancada soyadından önce gelmeleri gerekir. Örneğin, Almancada “Hauptmann Joseph Müller”, “Oberschwester Maria Meyer” denir. (Türkçeye özgü seslenişle –Müller soyadının düşmesiyle– “Joseph Yüzbaşı”, –“Meyer” soyadının düşmesiyle– “Maria Başhemşire” denecekti.) Türk yüzbaşı Mehmet Demir’e *Mehmet Yüzbaşı*, Türk başhemşiresi Fatma Demir’e *Fatma Başhemşire* diye seslenilir.

Birkaç onyıllı öncesine dek yaygın bir kullanım olan Mehmet Bey, Fatma Hanım seslenişleri yanında Bay Mehmet, Bayan Fatma türünden bir seslenme biçimi de denenmeye başlanmıştı. Türkçe sesleniş “Herr”, “Frau”, “Monsieur”, “Madame”, “Mr”, “Mrs” ve benzeri Avrupaca sesleniş kalıbına uydurmaya kalkışan bu Bay’lı ve Bayan’lı deneme en çok mektup zarflarında tutunabildi; gündüldilkeyse, alaylı kullanışlardan ya da olumsuz vurgulamalardan öteye geçemedi.

Toplumdaki yeri bakımından pek öyle yukarıya çıkmamış olanlara *Efendi*, üste çıkmış diye bilinenlereyse *Bey* diye seslenilir Türkçede. Evsahibi, komşu evsahibiyle *Mehmet Bey*, bahçıvanıylaysa *Mehmet Efendi* diye konuşur. Oysa, Almancadaki “Herr” hiçbir ayrıcalık gözetmeden kullanılır. Efendi sözcüğü kökü kökeni bakımından Eski Yunancadan, “katışıksız”, “halis” anlamına göstergelik eden (Almancadaki “authentisch” sözcüğü ile akrabalarının türediği) “authentikos”tan geliyorsa da, geçmişi tanınmayacak biçimde Türkçeleşmiştir. Tuhafır ama (ola ki tuhaf kaçmaktan çok kökün, anlam kaynağının etkisiyledir bu) padişah-oğluna da Efendi diye, örneğin Mecit Efendi diye seslenilir. Yukarı bir toplumsal yerde bulunan ya da saygınlık uyandıran kadınlara, Fatma Hanımefendi’de olduğu gibi, Hanım’dan çok Hanımefendi diye seslenilir.

“Herr” ile “Frau” nitelemeleri (gençkızlık göstergesi “Fräulein” nerdeyse ortadan silinmiş) Almancada iyiden iyiye kalıplaşmıştır. Türçedeysse başkadır durum: *Bey* ile *Hanım* yerine, çok kez, insanlar arasındaki uzaklığı kaldırmaya yönelik niteleyişlere başvurulur.

Sözgelimi: Bir yayaya yaklaşan çocuk: *Amca, saat kaç?* diye sorar. – Taksiye binen kadın, tanımadığı sürücüye: *Kardeşim, beni iskeleye götürür müsün?* der. – Genç kadına bir karpuz uzatan manav: *Yenge, bunu al, memnun kalacaksın* diye över. – Gecenin geç saatinde yaşlı bir adamı bekçi: *Beybaba, geç oldu* diye uyarır.

Bütün bu örnekler *Bey* ve *Hanım* diye seslenişlerin, çok kez, akrabalık yöresinden alınan nitelemelerle yer değiştirdiğini gösterir. Bunu en iyisi bir dizi örneği daha anmakla belgeleyebiliriz. Bu bağlamda ilk akla gelen: *Ana, anne, anacığım, analık, oğul, oğlum, evlat, evladım, nine, dede, abi, abicim, kardeş, dayı, bacanak, hemşerim* gibi sözlerdir. – Erkekler birbirlerine en çok *hemşerim, azizim, ağa, adaşım* gibi yakınlaştırmacı sözlerle seslenirler. – Kadınlara yönelmede en çok kullanılan sözcükler *hayatım* ve *şekerim*’dir. – Kadın erkek gözetmeden dile takılan sözlerin başlıcalarıysa *komşu, canım, cancazım* gibi sözlerdir.

Bütün bu niteleme seslenişlerde dostça bir davranış dilegelmektedir. Hepsi de konuşanları, içten bir birlik, karşılıklı bir

güven ortamı yaratmak amacıyla, akrabalık sıcaklığına bürünen bir anlatım katıyla birbirine bağlamaya yönelmiştir.

Üçüncü olarak: Almancaya yaygın “Sie” diye, (“Siz” diye) seslenişten (“Ihnen”, “Ihr”: “size”, “sizin” ve benzeri türevlerinden) ayrılan bir eğilim içindedir Türkçe. “Siz” yerine “sen” diye (“sen”in türevleriyle, bu arada “sana”, “senden” diye) sesleniş yaygındır Türkçede. Türkçe konuşmalarda, bildik yabancı, genç yaşlı diye bakılmaksızın, uzunboylu düşünüp taşınmadan “sen” deyiverir insan karşısındakine. Taşıtta, çarşı pazarda, devlet dairelerinde, mahkemelerde “sen”, siz’den daha çok ağır basan bir sesleniştir. Okulda, dernekte, işyerinde, fabrikadaysa hemen hemen hep “sen” yürürlüktedir. Bu bağlamda, Türkçede, *sen* diye seslenmek için özel bir izne gerek bulunmadığı gibi; böyle bir izni sağlayan (Almancada “Bruderschaftszeremonie” diye adlandırılan) “kardeşlik töreni” çeşidinden birşeyin de bilinmediğini anımsamalıyız.

Sevgili dinleyenlerim² (Almancadaki “Meine Damen und Herren”in Türkçesi bu olsa gerek), Türklerin sesleniş üslubu birşeyi açıkça ortaya koyuyor: Türk öyle bir dil konuşur ki, bu dil Türkler arasındaki insan-toplum ilişkilerini yoğunlaştırıp pekiştirmede son derece yararlı katkılar sağlamaya yatkındır. Ne var ki Türkçe konuşanları birbirine bağlayan seslenişler, Alman kulağını yabancı, aşırı renkli, hattâ rahatsız edici bir yalışıklık diye tırmalayabilir.

Gelgelelim burda saptanan noktalardan hiçbiri ne değersel bir gözle görülmeli ne de zorlayıcı bir belirlenim diye yorumlanmalıdır.

Değersellik konusu için söyleyebileceğim şu: Özadı ya da soyadı, sen’i ya da siz’i yeğutma işlevini burda bir değer yargısına uğratmak istemiyorum. Sallantısızca diyebileceğim şu: Kuşkusuz, sesleniş biçimlerinde dil-dışı durumlara önemli bir rol düşer; sözgelimi, birlikte bir kazaya dolananlar, “siz”den çok “sen” diye seslenirler birbirlerine. Kuşkusuz, “sen”li okşama çabaları her zaman içten bağ, kişisel sıcaklık anlamına gelmez. İster Türkçede ister Almancada olsun, kuşkusuz her dilde, nerde

2 Türkçeye özgü havayı yansıtmak amacıyla konuşma sırasında burda dinleyicilere “sevgili dinleyenlerim” diye Türkçe seslenmişim.

gerekiyorsa orda, kişiyle kişi arasında belli bir uzaklığı zorlamak doğru olmaz.

Belirlenimci yön için söyleyebileceğim şu: Bir dil topluluğu üyelerinin eylemlerini belirleyen yalnızca dildir diyemeyiz. Gene de dilin insana, birinden birini yeğleyeceği değişik seçenekler sunduğu bir gerçektir. Dil, insana eylemlerinin yeraldığı bir yönelme-ortamı sağlar. Öyle ki, insan, dilde, kendine özgü düşünme, duyma ve eyleme yollarından izler bırakır; ufak tefek değişikliklerle kuşaktan kuşağa korunup gelişen izlerdir bunlar. İşte insan ile dili arasındaki (ya da: dil ile insan arasındaki) oldukça gerçek ama sürekli pekçok karşılıklı etki, – kaskatı bir nedenselliğe dönüşmeksizin–, Türklere özgü yaşama kültürünün insan-toplum kesiti için de geçerlidir. Nitekim Türkçe, Türkçe konuşanları ille de belli sesleniş kalıpları kullanmaya zorlayamaz. (Almanca konuşanlar için de Almancanın böyle bir zorlayıcılığından sözedilemez.) Hangi sesleniş biçiminin kullanılacağına karar veren dil olarak dil değil, belli bir duruma yapışık olan somut insanın kendisidir. Nasıl son söz kesinlikle insanın kendisine düşerse, çoğu kez, insan buyruğundaki sözün de anadilden bir söz olduğu, böylece, bu sözün, insan-toplum yaşama gerçekliğinde, ben-sen ilişkilerinde, edim ve eylem olarak kendini insana sunduğu apaçıktır.

IV

Türkler Nasıl Düşünür?

Türkler nasıl düşünür? Üçüncü ve son olarak şimdi bu soruya yöneliyorum.

Sığ bir bakış için düşünme kuramsal bir olay diye anlaşılır. Kendini düşünmeye adayanlar arasında filozofları, bilimadamlarını, yazarları kısaca çeşitli alanların uzmanlarını sayabiliriz. Böylece düşünme öğretilip öğrenilen bir konu alanıdır. Buna göre düşünmeye özgü düzgünlük, belirli genel örneklerle, kurallara, ayrıçlara bağlıdır. Bunlar da biçimsel, biçimselleşebilen, dilüstü, nerdeyse mekanik beceriler olup “düşünme makineleri” diye adlandırılan araçlarla da gerçekleştirilmeye elverişlidirler.

Oysa ‘günlük’ bakışaçımıza yerleşince, düşünmeyi, böylesi biçimciler gibi tekyanlı bir tutumla yargılayamayız. Günlük bakışaçasına göre, düşünme, çok sayıda eylemi kapsar. Savlar öne sürmek, saptamalarda bulunmak, kanıtlar vermek, sonuçlar çıkarmak, tanımlar yapmak, açıklıklar getirmek, sonuçlara dayanak noktaları aramak, tanımlamak, betimlemek, kuşku lanmak, seçmek, göstermek, temellendirmek, akıl yürütmek... İşte bütün bu etkinlikler düşünme denen şeyi meydana getirir. Günlük bakışaçası uyarınca düşünme, *konuştuğu dille insanda köksalmıştır*. Düşünmek için dile gerek duyar insan. Dil olmayınca düşünme de yoktur. Bu anlamda düşünce eylemlere götüren, hergünkü sorunlarımızı çözülür kılabilen birtakım anlatımlar aramaktan başka birşey değildir.

Bakışaçımıza göre şurası da apaçık: İnsan düşünmesi, hiç-birzaman dil dışında gerçekleşme olanağı bulamaz. Düşünme dilde, dil aracılığıyla olup biter. Düşünme, tam düşünme, dile bağlı bir erdemdir; bu arada en özel, en içten, en tez bir dil olarak anadile son derece büyük bir rol düşer. Anadil, düşünen insana, kimi dar kimi geniş bir doğa görünümünü diye sunup sergiler kendini; yolların, çıkmazların, caddelerin, köprülerin, kestirmelerin, merdivenlerin, ormanların, dağların, akarsuların uzandığı görünümlerdir bunlar – dili konuşanın yetisi, yetkisi oranında kolay ya da zor geçit veren görünümeler...

İşte bundan ötürü düşünmenin pekçok şeyi daha önce dilde belirlenir; düşünmenin pekçok belirlenimi dönüp dolaşıp dile dayanır. Kuşkusuz sözcük-gömüsüne, tümce-kuruluşuna, sözdizimsel birleşme kurallarına ilişkin bilgiler, kısaca, bir insanın konuştuğu dilin gerek tümünü gerekse belli bir anlam-alanını yansıtan yapısı, o insanın düşünmesinde son derece büyük rol oynar. Orası öyle, dil düşünmez, insan düşünür; ama insan dil içinde düşünür, bunu da dilini heryönden düşünme uğrunda verimli kılarak başarır.

Şimdi burda kendimize verdiğimiz görev bakımından: “Türkler nasıl düşünür?” sorusu, biryandan Türkçenin öteyandan Almancanın ana yapısı belirlenip birbiriyle karşılaştırılmadıkça yanıtlanamaz. Buysa bugünedek kimsenin gerçekleştirememiş olduğu bir ödevdir; bu ödevin bir ölçüde hakkını vermek de

pekçok dil araştırmacısının, toplumbilimcinin, psikolog, mantıkçi ve filozofun elele vererek çalışmasını gerektirir. Bu ödevi benim buracıkta çözmem sözkonusu değil. Gene de Türk dilini oluşturan birkaç özelliği belirtmeden edemeyeceğim.

Hergünkü Almanca yaşantımı yanlış yorumlamıyorsam, Türkçe düşünme biçimi: bazı önemli noktalarda, Almanca düşünme biçimine tabantabana karşıt bir görünümde. Türkçeye özgü düşünme olanağı ile Almancaya özgü düşünme olanağını şöyle alçakgönüllü bir tutumla karşılaştıracak olursak, kuşkusuz sonradan başka bir bağlamda daha da deşilmeye elverişli bir varsayım olarak, ilkin şunu saptayabiliriz: Almanca karşısında Türkçe, *Türkçeye özgü düşünme biçiminin somutluğuyla* göze çarpar. Tıpkı şimdiedek yaptığım gibi şimdi bu saptamayı da: kimi bilimin kimi felsefenin yüksek yaylalarında oyalanmayıp günlük yaşam düzlükleriyle vadilerinde dolanarak gözlemleyeceğim. Zorla çekidüzen altına almaya hiç mi hiç kalkışmaksızın, konuyu (birbirini bütünleyen 16 noktada) derleyip toplamaya çalışacağım.

1. Türk diline, dolayısıyla da Türkçe düşünmeye özgü bir eğilim, bu dilin *sözcük mantığı*nda kendini açığa vurur. Türkçe sözcük-gömüsünün en büyük bölümü: somut, gözle görülüp elle dokunulan, algılamaya yatkın düşen, yaşama-dünyasını yansıtan sözcüklerden meydana gelmiştir. Bunun için de Türkçe konuşanlar, soyut şey-durumlarını *somut* sözcüklere başvurarak kurmak zorundadırlar çoğun.

Birkaç örnek: “Ölüm haberleri” (“Todesnachricht”) anlamında *kara haber* (“Schwarze Nachricht”); “düzen”, “tutum”, “yöntem”, “dizge” (“Ordnung”, “Haltung”, “Methode”, “System”) gibi son derece soyut bazı anlamları bildirmek için *yol* (“Weg”); bir kadınla erkeğin çocuklarla birlikte fiziksel-ekonomik-törenselsel bir birlik oluşturması (“heiraten”) anlamında *evlenmek* (“sich ein Haus anschaffen”); “yastutma”yı (“trauern”) gösteren *karalar* giymek (“sich schwarz bekleiden”). Daha bu birkaç örnek Türkçenin ne denli genişliğine somut bir gerçeklik tabanına dayandığını yansıtmaya yeter kanısındayım.

2. Kuruluş kaynağını *beden*’e ilişkin çeşitli parçalardan alan kavramlarla söyleyişler Türkçede yaygın bir yer tutar. Olanca

genişliğiyle dünyaya ilişkin anlam-bölgelerini düşünsel bir biçimde sözcük ve deneyimlerle gözönünde canlandırmak için, Türkçe *baş*, *göz*, *el*, *ayak* ve benzeri beden bölgelerini yönelme odağı olarak benimser.

Baş'la kurulan kavramlar için işte birkaç örnek: *Baş* ağrıtmak (sözü sözüne Almancayla: "den Kopf beschweren") "rahatsız etmek" ("belästigen") demektir; *baş* açılmak (Alm.: "zum 'Kopf' ausgehen"): "sonuçlandırmak" (Alm.: "zum Abschluss bringen"); *baş* göstermek (Alm.: "den Kopf zeigen"): "belirmek", "ortaya çıkmak" (Alm.: "auftreten"); *baş* kaldırmak (Alm.: "den Kopf aufheben"): "ayaklanmak" ("rebellieren"); *baş* sallamak (Alm.: "den Kopf hin und her schütteln"): "herşeye evet demek" ("zu allem ja und Amen sagen") anlamına gelir.

Almancaya yansımalar biryana, *göz*'le kurulan kavramlar için birkaç örneğiye şöyle dizelim: gözde büyütme, gözden düşme, göz dikme, göze girmek, göz dağı vermek. – *El* ile kurulan kavramlar içinse şu önerileri anımsayalım: *El* açmak, *eli* ağır, *eline* ağır, *ele* avuca sığmaz, *elini* vicdanına koymak. – *Ayak*'lı kavramlar için de şu örneklerle yetinelim: *ayak* bastı, *ayakları* dikmek, *ayağını* kaldırmak, *ayak*teri, *ayağı* özengide.

3. *Akrabalık* bildiren kavramlara ilişkin Türkçe sözcük-gömüsü, çoğun, Almancadan daha zengindir. İngilizceyle Fransızcada olduğu gibi Almancada da bazı akrabalık nitelemeleri, ya örtük-bulanık geçirtilir ya da dilce unutulmuş görünmektedir. Almancadaki tek "Schwägerin" (Fr.: "belle-soeur", İng.: "sister-in-law") sözcüğüne karşılık Türkçede dört ayrı sözcük var: karının kızkardeşini gösteren *baldız*, iki erkek kardeşten herbirinin karısını gösteren *elti*, kocanın kızkardeşini gösteren *görümce*, erkek kardeşin karısını gösteren *yenge*.

Almancadaki "Tante" kavramı da kadına değgin birçok akrabalık ilişkileri için kullanılan kuşatıcı bir kavram. Türkçe sözcük-gömüsü, bu bağlamda: babanın kardeşini, *hala*'yı, annenin kardeşinden, *teyze*'den, özenle ayırt eder; oysa Almancada heriki akrabalık bağı birtek "Tante" sözcüğüyle belirtilir. Almancadaki "Onkel" toplu kavramı için de durum "Tante"yi andırır: Almancanın hem baba hem ana kardeşini "Onkel"le göstermesine karşın, Türkçe, *amca*'yı *dayı*'dan ayırt eder keskince.

Durum ortada: başka ülkeler başka töreler, başka diller, başka düşünme olanakları.

4. Türkçeye özgü günlük konuşmaların sözcük kurmadaki eğilimi, somut sözcükleri birbirine bağlayıp yeni yeni anlam bildirimleri oluşturmaya yönelmektir. Bu ençok, *renklere göstergelik eden adlandırmalarda* ortaya çıkar. Türk, belirli renklere, o renklere bezenmiş olan nesnelerin adını verir. Renk dünyası bakımından Türk insanı, Türk toplumu yaşam ayrıntılarıyla sarhoştur sanki. Türk dilinde yeralan renk ayrımlarına ilişkin dilsel belirlenimlerin çokluğu, dünyaya özgü alacallığı en ince ayrımlarına dek belirleme olanağı hazırlamıştır Türkçede.

Türkçeye özgü renk dünyasından yalnızca pekaz örnekle yetineceğiz şimdi.

Türkçe konuşan insanların, yeşil'e ilişkin tasarımlarında, dünyayı sevinçle algılayıp yaşamada ne denli taze, ne denli ayrıntılı, ne denli derin, ne denli dikkatli olduğunu anlatmak için, "yeşil"e ilişkin şu birkaç kavramı analım: *Limonküşü, çağla yeşili, fıstık yeşili, çimen yeşili, yosun rengi, zeytin rengi, zehir yeşili, camgöbeği*. Bu sözcüklerin şiir dilinden ya da yüksek diye nitelenebilecek bir biçim düzeyinin sözlük dağarcığından çekip çıkarıldığı sanılmasın; tam tersine, bütün bu sözcükler heryanda günübürlük kullanılan basbayağı "yeşil" sözcükleridir.

Türkçe konuşanların olanca menevişiyle yaşadığı biricik renk değildir ama yeşil. İşte size tadımlık birkaç örnek daha. Kırmızı için: *Korkırmızı, narçiçeği*; sarı için: *irin rengi, kakasarı, kavuniçi*; pembe için: *çingene pambesi, gülkurusu*; bu arada, *pışmış ayva, fındık kabuğu, vişne çürüğü* türünden ilginç mi ilginç dikkatler var Türkçede; renklerin en renksizi bile *külrengi* ile, *kumrengi* ile canlanıyor Türkçede. Tadına doyum yok ama burda keseceğiz bu renkleri.

5. Almanca gibi Türkçe de bir sözcük-yapımı cennetidir; sözcük-yapmaysa kavram üretmekten, dolayısıyla düşünceleri birbirine çatmaktan başka birşey değildir. Bu iki dil önemli bir noktada birbirlerinden ayrılırlar ama: Türkçede *sonek'e* başvurmaksızın sözcük yapmak, sözcük genişletmek nerdeyse hiç işlenmeyen bir yoldur. Birtek örnek verelim: *gözlük*. Göz gövdesine *-lük* sonекinin katılmasıyla elde edilen *gözlük*'teki

-lük'ün bağımsız bir anlamı yoktur; ama göz'le birleşince "göz'ün kabı" ("gözün örtüsü", "gözün giysisi") çeşidinden bir kavramı anlatmaya yarar. -Lük gibi bir sonek olan -cu için de, *oduncu*'daki -cu için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Böylece *oduncu*'yu kuran -cu, bir-şeye-ilişki, birşeyle-alıp-verecek dilegetirir; nitekim *oduncu* odun satıcısı anlamına gelir.

Bileşik sözcükleriyle ün salmıştır Almanca. Tektek bağımsız sözcükleri birbirine katıp kaynaştırarak yeni sözcükler meydana getirmek (niteleme tuhaf kaçsa da öyle geliyor ki bana) bir çeşit içgüdüdür Almancada; her zaman bir ad olan gövde sözcüğünün önüne bitişik düzenle bir belirleme sözcüğü konur. Sözelimi Almancada birlikli bir sözcük bağlamı meydana getiren "Schreibisch" Türkçede iki ayrı sözcüklü yazı *masası*'dır. Almancadaki "Tischlampe" iki nesneli *masa lambası*'na dönüşür. Türkçede iki ögesi olan *yan oda* Almancada tek bir "Nebenzimmer"dir.

Bileşik sözcük yapma yönünden Almancaya özgü bu olanaklar bu dile Türkçede rastlanmayan bazı düşünme açıları kazandırır. Bu, Almancada yaygın önemli bir niteliği, *birleştirici* düşünme istemini açığa vurur.

Nitekim Almanyada sıklık görülen şu "Kraftwagenanlage"nin yanındaki "Privatgrundstück"ün arkasındaki "Versorgungsfahrzeugwerkstätte"nin önündeki boş arsanın duvarına "Einstellplatz" yazan bir levha asmışlar. Genellikle Türklere uzun ve çetrefil gelen bu sözcükler dizisi, kestirmeden dindikte, arabalara ayrılan bir yöredeki sahipli arsanın arkasında bulunan onarım yerinin önünde, tek bir Almanca sözcükle bir "Einstellplatz" olduğunu söylüyor; oysa Türkçe dindikte dört ögeli bir şeyin, bir *motorlu araç bırakma yeri*'nin sözü edilmekte.

Almancadaki "tragen" sözcüğüyle, hepsi de birbiriyle akrabalık ilişkisi içinde bulunan bir yığın bileşik sözcük, dolayısıyla bir yığın kavram bağlamı kotarılmakta. "Tragen"daki "taşımak" eylemini örneklerle ayrımlayıp yeni yeni durumlara uygulayan, dolayısıyla da, anlam çeşitliliğine karşın aradaki akrabalık geçişlerini aydınlık bir biçimde yansıtan: "antragen", "eintragen", "übertragen", "vertragen", "vortragen" gibi sözcükler oluşturulur "tragen"la Almancada. Oysa bütün bu kavramlar Türkçede birbirinden ayrı düşünme alanlarına saçılmış durumda ortaya

çıkır. Nitekim: “antragen” dilekçe vermek, “eintragen” yazılmak, “übertragen” aktarmak, “vertragen” katlanmak, “vortragen” konuşma yapmak anlamına gelir.

Bu çerçevede son olarak Almancadaki “greifen”dan, “tutmak”tan “Griff” sözcüğünü izleyelim. “Griff”ten birbirinden alabildiğine ayrı ama gene de düşünsel bir ortaklıkla birbirine içten bağlı, birbirine yaslanan bazı tasarımlar üretilir. Böylelikle bütün bu sözcüklerin hepsi bir kosmos içinde yeralır; bununla da sözcük kökenine ilişkin yakınlıktan ileri gelen akrabalık, birtakım önemli düşünme çağrışımlarına yol hazırlamış olur. “Handgriff”, “Angriff”, “Eingriff”, “Begriff”, “Vorgriff” ve benzeri çeşidinden sözcükler bunlar. *Tutacak, saldırı, elatma, kavram, önalma* gibi Türkçe çevirilerdeki düşünsel-kavramsal ilgisizliğe, dağınıklığa karşın, Almancada, daha ilk bakışta, “Griff”in sağladığı bir anlam-ilişkisi, bir derli-topluluk göze çarpmakta.

6. Türkçeye özgü bir anlayışla Almancayı izlersek, Almanca'nın, herşeyi belli bir düzen çerçevesinde belirleyen, çözümleyip birleştiren bir dil olduğunu saptamalıyız. Bunu burda *ad*'lara başvurarak göstermeyi deneyeceğim. Almancada, kuralca, her adın belli bir tanımlıkla nikâhı kıyılmıştır. Almanca, evrendeki şeyleri erkek, dişi, nesnel diye çeşitli türlere ayırıp bağlar: “der Kalk”, “die Ruhr”, “das Haus”. Tanımlıklar, birleştirildikleri adlarla birlikte çekimlenirken değişikliklere de uğrarlar. Sözelimi: “der”, “des”, “dem”, “den” – “Baum”. Hep aynı *ağaç*, hep aynı “Baum” değişik biçimlere bürünür. Anadili Türkçe olan birinin, kendi dil duygusuyla bu tanımlıkları benimseyip öğrenmesi, hele bir çekidüzen gerekçesiyle eksiksiz uygulaması kolay birşey değildir.

Tanımlık diye birşey *yok* Türkçede. Almancayla karşılaştırıldıkta, Türkçe konuşanlara dünya, birbakıma, daha yalın, daha ‘bağımsız’, daha tıkız, daha yöresiz görünür; dünyayı kavramak için nesneleri tanımlıklara ayırıp bağlamak gereğini duymaz Türkçe. Sözelimi Almancada “Das Wein ist nicht gesund” (“şarap sağlığa iyi gelmez”) diye bir söz dizisiyle karşılaşan hemen karşıkoymaya davranır: “böyle söylenmez”, “böyle düşünemez insan”. Neden? “Şarap” anlamına gelen Almanca “Wein” sözcüğü “das”lı değil “der”li tanımlıkla belirtilir de ondan. Almanca

için yalnızca “der Wein” doğrudur, “der Wein” uygundur. Oysa Türkçede her kullanış, her düşünüş için herbakımdan “şarap” şarap’tır, herhangi bir tanımlığa gerek göstermez.

7. Almancada “sein” fiili, dolayısıyla da “ist”, “sind”, “war” gibi çekimleri, söylemelerin ana-çatısını meydana getirir: “Meyer ist fleissig”, “Meyer ist kein aussländer”, “die Kinder sind in der Schule”, “die Kinder werden nicht müde sein”.

Türkçedeysse, birbakıma, “sein” fiili *yoktur*, daha doğrusu, “sein” a tastamam karşılık olan birşey yoktur. Türkçede yüklemleme, “sein” a karşılık olabilecek bir sözcükle gerçekleştirilebilir. Almancadaki “Meyer ist fleissig”, “Meyer çalışkandır” tümcesi, Türkçede, genellikle, “Meyer çalışkan» (“Meyer fleissig”) diye karşılır. “Die Kinder sind in der Schule” yi Türkçede söylemek için çocuklar okulda denir. Böylece Türkçede ortaya çıkan, birbakıma, gevşek, nerdeyse bağlamayan bir savlı-söyleme, İngilizlerin dediği gibi “non-commitment” havalı bir söylemedir.

Şu nokta da gözden yitirilmemelidir. “Sein” dan başka “haben” da Almancada önemli bir rol oynar. Türkçedeysse, uygulamada, “haben” ın teketek bir karşılığı *yoktur*. Almancada sıklıkla geçen “haben” a karşılık Türkçede her kez ayrı kılıklı bir kuruluş görünür. Almancadaki “ich habe ein Haus im Schwarzwald” tümcesi, Türkçede, *Karaormanda bir evim var*; Almancadaki “ich habe Zahnschmerzen”, Türkçede, *dişim ağrıyor* diye anlatılır. Almancada o “haben” lı “ich habe dich gern”, Türkçeye *seni seviyorum* diye aktarılır; “du hättest acht geben” *dikkat etmeliydin*’le verilir Türkçede; “endlich habe ich lesen können” içinse Türk, *sonunda okuyabildim* der.

Almanca konuşan, “haben” sözcüğüyle, genellikle, tektek şeylere yönelik bir sahip olma ilişkisini nesnelleştirir. Almanca için şeyler, birbakıma, sahip olmak için vardır. Almancada “ich habe Zahnschmerzen” Türkçe açısından bakılınca: “ben dişimde acılara sahibim”, “dişim var, bu sahip olduğum dişte de ağrılar var” çeşidinden bir sav öne sürmektedir. Oysa Türkçe konuşan düpedüz *dişim ağrıyor* der. Bir Alman için Türkçeye özgü başka türlü düşünme biçimini açığakoymak için yürünebilecek belki de en kolay-zor yol, Almancada ağır basan yardımcı “sein” ve “haben” fiillerinden ikisine de başvurmadan konuşmayı de-

nemektir. Nitekim “Ich Zahnschmerzen” (“ben diş ağrıları”), “Ich gekommen” (“ben geldi”) diyen Türk, Türkçe düşünüp Almanca konuşmaya kalkışmaktadır.

8. Düşünüp konuşmanın, ya da konuşup düşünmenin, kişisiz fiillerle gerçekleştiği her yerde, Almanca, düşünen kişiye geniş bir kımıldanma olanağı sunar. Sözelimi, şöyle dile getirir düşüncesini Alman: “Es gibt in unserer Strasse vielerlei Autos”, “es wird Schnee geben”, “später hat es geblitzt”, “es hat mir geträumt”, “es jammert mich”, “es lebte einmal ein armer Sprachphilosoph”, “es geht los”, “es irrt sich der Mensch”, “es fällt mir plötzlich ein, dass ich aufhören muss”...

Bütün bu “es”ler karşısında Türk şaşar kalır. Bu gizem dolu “es” de nedir böyle? Bu mantığa uygun ama mantık dışı, bu yararlı ama fazlalık taşan, bu şişirmeli ama ince ince alay eden, bu hastalıklı ama hayalgücünü kamçılayan, bu olmasa da olabilen ama olmadan olmayan “es” de ne demek böyle?

Kişisiz dil öğeleriyle düşünme alışkanlığı *yok* Türkçede. Birçok örnek Türkçenin bu bakımdan Almancadan ne denli ayrılan bir düşünme olanağı sunduğunu göstermeye yeterlidir. Söyle ki, Türkçe *geç vakit şimşekler çaktı*, Almancadaki “zu später Zeit blitzten die Blitze”nin karşılığıdır; Türkçedeki *kar yağacak* tümcesi Almancadaki “es wird Schnee geben”ı verir; Türkçedeki *bir düş gördüm*, Almancadaki “es hat mir geträumt”u karşılar; Almancada “es”le “es irrt sich der Mensch”le söylenen şey, Türkçede *insan bu, yanılır* diye söylenir.

9. Gerek (yardımcı fiil “werden”le kurulan) düpedüz edilginlik, gerekse (“sein”in yardımıyla kurulan) durum-bildiren edilginlik, Almancada çok sevilir. Böylece ortaya çıkan: evreni, etkinliğe karşı bir tutumla yorumlamak; edilgin dil biçimlerine dayanan bir evren-yorumu sunmaktır. Nitekim Almanca konuşanların gözünde, hem dil hem düşünme düzeyi bakımından, edilgin biçimler kullanmak etkin biçimler kullanmaktan daha az bağlayıcıdır; edilgin biçimler Almanın gözünde etkin biçimlerden daha soyuttur; dolayısıyla da –yanılmıyorsam– edilgin biçim Almancada, etkin biçimden daha az suya-sabuna karıştığı izlenimini uyandırır. Bu tür konuşma alışkanlıklarıyla ilgili iki örnekle yetinelim: “Die Fensterscheibe wurde von dem Kind

zerbrochen", "Dieses Haus ist von einem ausgezeichneten Ingenieur gebalt worden".

Oysa çok kez Türkçe, kabalığa düşmedikçe ya da dil-bilincini zedeledikçe edilgin biçimlerle düşünüp konuşmaya pek izin vermez. Nitekim az önce verilen örneklerden ilkin, sözü sözüne Türkçede, "pencere camı çocuk tarafından kırıldı" diye karşılamak zorundayız. İkinci örnekse, ille de edilgin bir biçim kullanacaksak, "bu ev yetkin bir mühendis tarafından yapıldı" diye aktarılmalıdır Türkçeye. Gelgelelim anılan Almanca tümceleri düpedüz Türkçe söylediğimizde: *Bu evi yetkin bir mühendis yaptı*, çocuk camı kırdı biçimindeki etkin biçimli tümcelere başvururuz.

Ama ne var ki bu böyle diye, düşünme bakımından Türklerin, Almanlardan daha eylemli, daha dolambaçsız, daha dosdoğru, daha devingen davrandığı sonucunu çıkarmak gerçeğe uygun düşmez. Bu tür toptancı genellemelerden uzak durmayı yeğlemeliyiz. Gene de Türk dili ile Alman dili arasındaki etkin-edilgin biçimler yönünden zaman zaman kendini benimseten düşünsel eğilim ayrılığını görmemezlikten gelemeyiz.

10. Düşünceler çoğun *tümcelerle* dilegetirilir. Tümcelerse hep söz bağılıklarıdır; belli bir konuyu, konuyla ilgili belli bir söylemeyi içerirler. Tümce bağlamına değgin bir ana yapı, ister Türkçe ister Almanca olsun, ayrılıksız her dil için yürürlüktedir; ister yalın ister genişletilmiş tümceler gözönünde bulundurulsun, tüm tümceleri kuşatan evrensel bir özelliktir bu. Gene de, bu genel çerçevenin dışına çıkmamakla birlikte, eğildiğimiz yön bakımından Türkçe ile Almanca arasında bazı önemli ayrılıkların bulunduğu gözden kaçmamalıdır.

Bir düşünce ortaya koyan ya da herhangi bir sav ileri süren Türkçe tümceler, ilkece, başka bir yapı gösterir Almancadan.

Almancada: "Ich liebe Immanuel Kant"

(Özne - fiil - nesne)

Türkçede: *Immanuel Kant'ı severim*.

(Nesne - özneye birlikte fiil)

Almancada: "Meine Schwester verkauft Blumen"

(Özne - fiil - nesne)

Tümcenin Türkçesi: *Kardeşim çiçek satar*.

(Özne - nesne - fiil)

Anılan örneklerde de belirttiği gibi Türkçeye özgü bir nitelik var bu bağlamda, o da Türkçe tümcelerde fiilin tümce sonunda gelmesidir. Fiil tümcenin odağıdır; öyle ki önemli ne varsa, elden geldiğinde tümcenin sonunda, fiilin yakınında bildirilir. Ayrıntılar ilk ağızda, olabildiğince başlarda yer alır Türkçe tümcede. Bunun içindir ki bazıları bu özelliği görünce, Türkçe düşünenin, ikinci derecede şeylerle oyalanıp kendini ayrıntılarda yitirdiği izlenimine kapılır. Gelgelelim Türkçe düşünme, Türkçe konuşma biçiminin bu özelliğini, Türkçenin, gerçekliğin kıvrımlarını yakından izlemek isteğiyle yorumlamak daha uygun olur.

11. Almanca çok sayıda yalın tümceyi tek bir tümce bağlamında birbirine çatıp bağlamak eğilimindedir; böylece birçok tümce sert bir eşgüdümle tek bir tümcenin bölümlerine dönüştürülür. Anatümceler, yantümceler, bütünleyici tümceler, ektümceler, açıklayıcı tümceler, genişletici tümceler, daha önce genişletilmiş tümceler temellendiren tümceler, daha önce temellendirilmiş olan tümceleri yeniden temellendiren tümceler dolup taşar Almancada. Günübirlilik yaşama-kesitinde bile, birçok Almanca tümce, pek göze batmaksızın çeşitli türden başka tümceleri kapsar: Anatümce, yantümce, karşı-yantümce, anatümceye bitleştirilen tümce, anatümceyi birinci derecede sınırlayan, ikinci derecede ya da üçüncü derecede sınırlayan tümce, anatümcede bildirileni nerdeyse geri alan tümce, anatümcede bildirileni hafifleterek yumuşatan ya da epeyce pekiştiren tümcelerdir bunlar.

Anadili Almanca olan herkesi bilinçaltından da etkilese, şimdi burda, Alman dilinin dizge yapısını niteleyen bu çözümleyici ve birleştirici özelliği örneklerle aydınlatmaya girişecek değilim. Ne var ki tam da bu değindiğim özelliğin, yabancıları, biryandan ürkütüp kaçıran, öteyandan büyüleyip çeken bir özellik olduğu yadsınamaz. Yalnız Türklerin değil tüm yabancıların, Almanca karşısında, bu bakımdan, çoğun, dilsel-düşünsel bir balta girmemiş orman karşısındaymış gibi bir çekingenliğe kapıldıkları olur.

Türkçenin Almancadan başkalığını bu yönden de açık-seçik gözönüne sermek amacıyla, şimdi de, Almancaya özgü tümce-

kurma olanaklarından pekçoğunun, genellikle, Türkçede bulunmadığını, bulunsa bile daha çekingen bir biçimde bulunduğunu göstermek istiyorum.

Almancadan ayrı bir dil olarak Türkçe, düşüncelerini dış vururken düşünene: herbiri bildirme kipinden, yalın, bağımsız tümceler kurma olanağı sağlar bol bol. *Eve gittim, kapıyı çaldım, biri yukardan "kim o?" diye seslendi, "benim!" dedim.* Almanca düşünüp konuşansa, aynı şeyi, Türkçeye özgü bu birbirinden ayrı, birbirine (ancak virgülle) gevşekçe iliştilmiş tümceler yerine, bütün bu tek tek tümceleri bir sıkıdüzenle birbirine bağlayıp koşan bir tümce söylemek eğilimindedir: "Ich ging nach Hause, wo ich an die Tür klopfte; darauf hörte ich von oben her die Frage, wer dort sei, auf die ich die Antwort 'Ich bin's' gab". Türkçede, deyim yerindeyse, kendini sıkmadan, çocuksu bir rahatlıkla yanyana diziliveren tümceler yerine, Almancada, eldeğiği herşeyi belli bir mantıkla güdümleyip düzenleyen bir dil geometrisi işbaşındadır.

12. Tümceleri temel-tümce ile yan-tümce diye ikiye ayıran, dolayısıyla da, düşünceyi temel-düşünce ile yan-düşünce diye birbirinden ayrı iki savda düzenleyen, böylece, önce ikiye böldüğünü kolay tanınır mantıksal bir bütünle yanyana sunan yantümceler, Almancada önemli bir rol oynar. Türkçedeyse *bağlaçlı yantümce yok* gibi birşey, daha doğrusu, hiç de işlek sayılabilecek bir anlatım biçimi değil. Böylece, düşünmenin, büyük ölçüde, ilgiler ve bağlılıklar saptamaktan başka birşey olmadığı gözönüne getirildiğinde, yantümceli kuruluşların katkısı kolay kolay yadsınamaz. Ne var ki bir dilde yantümcenin ağır basması, hele düşünmeye aydınlık sağlamak üzere başvurulmuş boğum boğum yantümcenin, Almancada çok yapıldığı gibi, aşırı bir kullanımla düşünceyi nerdeyse boğmaya dek götürdüğü unutulmaması gereken bir gerçektir.

Şimdi burda, durumu daha iyi vurgulamak için, Türkçe ile Almanca arasında yantümce bakımından ortaya çıkan ayrılığı, bir-iki örnekle belirtelim: "Noch heute bewundern wir Immanuel Kant, der einer der grössten Philosophen der Welt ist" savının Türkçesi *Dünyanın en büyük filozoflarından biri olan Immanuel Kant'a bugün de hayranız* tümcesidir. Oysa

Türkçe söyleyişi, yantümceli bir kılıkta değil de sözsözüne Almancaya aktarmayı denediğimizde, Almancaya özgü dil duygusunu tırmalayan şöyle birşey çıkar ortaya: “Ein der Welt grössten Philosophen Immanuel Kant auch heute bewundern-wir”.

Türkçede yantümce, ilkece, temel tümceden sonra gelir. Almancadaysa tam tersine. Böylece, düşüncelerin Türkçedeki mantıksal-değersel-anlamsal dağılımı, dolayısıyla, dilsel düşünme tutumu Almancadan başkadır. Bundan, Türkçe, yalnızca Almancadan ayrılan, Almancaya benzemeyen bir biçime, bir görünüme bürünmekle kalmaz, birbakıma, Almancadan ayrı bir içerik de kazanmış olur. Örneğin, Türkçedeki *Dün gece düşümde gördüğüm çocuğun saçları bembeyazdı* anlatımı, hem biçimsel hem içeriksel yönden bambaşka bir yapıyla Almanca- da, “Das Kind, von dem ich gestern geträumt habe, hatte ganz weisse Haare” diye dile gelir.

Yantümceli Almanca bir kuruluş olarak “Ich bemühe mich, das wiedergutzumachen, was du verdorben hast” tümcesini ele alalım. Bu tümcenin Türkçesi *Bozduğunu düzeltmeye çalışıyorum* tümcesidir. Bu tümcenin Almancadan ne denli ayrı bir dilsel-düşünsel kuruluş olduğunu az çok belirtmek için, tümcenin, Almancaya sözsözüne bir izdüşümünü denememiz yeter sanıyorum: “Verdorben das von dir zur Gutmachung bemühe ich ‘mich’”.

Şöyle bir değinmekten öteye geçemesem bile bir olguya dikkati çekmek istiyorum şimdi de: Almancayla karşılaştırıldıkta, biçim açısından tam da Almancaya karşıt bir yapıyla Türkçe tümce kuruluşları (özellikle, tanımlıklar olmadığı, adılara, yardımcı fiillere, niteleme belirteçlerine tümce çerçevesi içinde özel bir yer ayırmadığı için) genellikle, çok daha az sayıda sözcük içermektedir.

Son anılan Almanca düzgün yantümceli anlatım dokuz sözcükten kurulu, Türkçe karşılıktaysa yalnızca üç sözcük var. Bir örnek daha verelim: “Wen überhaupt jemand weinen sollte, dann ist das niemand anderes als meine Mutter”. Bu 13-parçalı Almanca tümceyse, Türkçede 3-sözcüklü bir tümcede dile getirilir: Ağlarsa anam ağlar.

13. Türkçe tümceler genellelikle az sayıda tümce-parçalarından oluşması, Türkçeye özgü düşünme alışkanlığının içişleyişini daha yakından görmemize olanak sağlar. Bana öyle geliyor ki, Almanca, dünyayı, özellikle de dışdünyayı, dışımızdaki nesne-madde-kültür dünyasını elden geldiğince yakından kavramaya yönelik bir dil. Dilbilgisel öbür kavramlarla biçimce öbür zenginlikler biryana, daha Alman dilinin tanımlıkları ile sonekleri bile, Almanca konuşanlara, birbakıma, dünyayı *sonsuzca* bölüp biraraya getirebilecekleri bir işlem gereci sunmaktadır. Ev kapılarının, yatakların, domuzların, patatesli yiyeceklerin, köprü yapımlarının, elektrik aygıtlarının, orman düzenlemelerinin, donatım işlerinin, sigorta girdi-çıktılarının ne çok çeşidi var günlük Almancaya özgü yaşam ortamında. Kuşkusuz parçalar (tek tek parçalar, parçaların parçası, yedek-parçalar) yönünden ayırıp bölümlemeye yatkınlığından ötürü, Almancadaki bu tür ince çeşitlemeler Türkçedekinden sayıca kat kat fazla.

Türkçe dilduygumla şöyle diyeceğim: Türkçe dünyaya teğet dokunur; Almancaysa tüm olası bakışaçılarından gerçekliği öğrenip tartmayı ister gibidir. Benzetmeli bir bakışla, Almancaya göre, hafif ayaklıdır Türkçe – gerçeklik yüzeyine daha basarken bırakır gider. Almancanın dışgerçekliği hertürlü kıyıbucağıyla eksiksiz tanıyıp bilmeye düşkün bir davranış içinde olduğunu söyleyesim geliyor. Bence Almanca çepeçevre bakmaktan, önce bilmekten, kuşatıcı bir bakışla kavramaktan tadalan bir dil.

Buna ilişkin tek bir örnekle, deştığım dil konusuna günlük açıdan yaklaşmadaki tutumuma uygun düştüğünü umduğum tek bir örnekle yetineceğim burda.

Bu kentte,³ tren istasyonunun çok yakınında, çeşitli yönlerc giden otobüslerle tramvayların yolu üzerindeki genişçe alanın tam ortasında, her havada kolayca okunabilen bir levha var:

3 Bu konuşmayı yaptığım üniversitenin bulunduğu Kuzeybatı Almanya'nın Wuppertal kentinden söz ediyorum. (Krş. "Önsöz").

“Sehr geehrte Fahrgäste. Diese
Haltestelle ist eine
Doppelhaltestelle. Der
weiter hinten anhaltende Zug
hält hier nicht noch einmal.”

Türkçesi aşağıyukarı şöyle:

“Çok sayın taşıt konukları. Bu
durak yeri çifte durak yeridir. Daha
arkada duran biraraç
birkez daha durmaz burda.”

Yanılmıyorsam bu Almanca levhada tipik bir Almanca düşünme tutumu, yazıyla yaşamı sımsıkı düzenlemeye yönelik bir düşünme tutumu apaçık dilegelmekte. Araya bir uzaklık koyarak sesleniş: “Çok sayın taşıt konukları”. Dakiklik: “konuklar” değil, “taşıt konukları”. Tanım: “Bu durak yeri çifte durak yeridir”. Tanımın açıklanması: “Daha arkada...” Yinelemeyle tanımı daha yakından vurgulama: “bu”, “burda”, “daha arkada”. Son bir çekidüzen vererek derleyip toparlama: “Der” ile “einmal” arasına sokulan, “der weiter hinten... nicht noch einmal” çatallama tümcesi.

Oysa levhada geçen bütün bu Almanca tümceler için, Türkiye’de, Almanya’dakinin benzeri bir yere, yalnızca,

“Araçlar iki kez durmaz”

diye yazmak yeter de artar.

14. Türk diline özgü güç, bence, bu dilin “iç gerçeklik” karşısındaki davranışından kaynaklanır. “Günlük yaşama” açısından bakınca, “dış-gerçeklik” deyince: tektek nesneleri, nesneler arası ilişkileri, uzay-zamanda olup bitenleri, kısaca, nesnel dünyayı anlarsak; “iç dünya” deyince de, ben’i, insan gönlünü, insan ruhunu, kısaca, öznel dünyayı anlarız. İşte Türkçe, dışdünyayı, içdünya açısından kavrayıp tasarlamaya eğilimli bir dildir. Seve seve içleştirir Türkçe. Bunu belgeleyen pekçok sözcük, atasözü deyiş var Türkçede.

Ona ne kuşku, Almanca da insan öznelliğini, ya da dışa karşı davranışta insan öznesinin vurduğu damgayı dilegetiren birçok sözcük ve deyiş kapsamakta. Ne mistiklik ne de romantik dönemler eksik Alman kültür geleneğinde. Gerçi bazı çevrelerin değişmez gözüyle bakıp “halk ruhu”, topluluk özü diye adlandırdığı şey de zamanın akışı boyunca değişir. Gene de apaçık: Almanya yaşantım beni sürçtürmüyorsa, öznelliğe ilişkin “Gemüt” (“gönül”), “Seele” (“ruh”), “Herz” (“kalp”), “Inneres” (“iç”) gibi sözcüklerle akrabaları pek öyle büyük bir saygınlık uyandırmıyor Almancada. Nitekim “Gemüt” (“gönül”) rahatlık türünden bir hoşnutluğu bildiren “Gemütlichkeit” sözcüğündeki basmakalıp kullanımların ötesinde iyi bakılan bir sözcük değil. Günlük yaşamda “Seele” (“ruh”) sözcüğüne başvuransa gülümseme uyandırıyor çok yerde; kimse “Seele”yle alış-veriş olmasını istemiyor; “Seele’m olacağına arabam olsun”, der gibi bir tutum içinde çok kişi. “Ich bin Ihnen innigst dankbar” (“size içten teşekkür borçluyum”) türünden bir seslenişteki “innigst”, “eniç” sözcüğü öyle şişirme, öyle yapmacık geliyor ki bugün kulağa Almancada. “Herz” (“kalp”) sözcüğüyse, bu sözcüğü yüce tutan eski deyişlerin gittikçe daha az kullanıldığına bakılırsa tahtından indirilmiş, – Almanca “Herz”, hastanelerin yoğun-yaşam bölümünde diri tutulmaya çalışılıyor günümüzde.

Öznellik doğrultusundaki alışkanlıklar yüzünden Türkçe, içdünya ile ilgili herbiri *capcanlı* bildirimler bakımından şaşılacak bir zenginlik gösterir. Belki de buyüzden Almanlar genellikle Türkçeyi “öznel bir dil”, “sübjektif yapılı bir dil” diye niteliyorlar. Öznel derken de çokça özneye bağlı, ağırlığı özneye veren bir yan buluyorlar Türkçede; hoş, bu bağlamda yalnız bununla kalmayıp nerdeyse yerici bir tutumla, Türkçeyi sübjektif, animist, herşeyi canlılıkla bezeyen, böylelikle dünyaya yabancı düşen bir dil diye yorumlamaya dek gidiyorlar. Şimdi burda günübürlük bol bol kullanılan örneklerden biriki tanesini anmak bile, Türk diline özgü içliliğin Almancaya oranla ne denli derin ve yaygın uzanışlar gösterdiğini belgelemeye yeter kanısındayım.

İşte “gönül”e değgin birkaç deyiş: gönül bolluğu, gönlümden koptu, gönlüm takıldı, seni gönlümden çıkaramam, gönül vermek.

İç'e değgin örnekler şunlar: İç kara, içini dökmek, içim kan ağlıyor, içi dar, içi geniş.

Can sözcüğüne yerveren birkaç örneğe gelince, onları da şöyle dizeceğim: *Canım burnuma geldi, can çıkmayınca huy çıkmaz, cana kıymak, can kulağıyla dinlemek, canını dişine takmak...*

Burda değindiğim Türkçeye özgü o öznel yöneliş eğilimini vurgulayan savım, daha doğrusu varsayımım, şimdi burda işlediğim konu kuşatımının birbakıma dışına çıkmakta; başka bir bağlamda incelenmesi daha doğru olur gibime geliyor. Gene de azıcık olsun değineceğim öznellik eğilimine; Türkçeyi (tam da Almanca karşısındaki) ayrıcalığıyla anlamada önemli bir tutamak gözüyle bakıyorum da ondan.

15. Türkçe Almancadan başka bir dil olduğu için, kuşkusuz, Almancadakinden başka bir yapıyla ortaya çıkan Türkçedeki sözlüksel çokanlamlılık üzerinde, çok istesem de zaman darlığı yüzünden duramayacağım şimdi. Kuşkusuz diyorum, çünkü her dile yapışık deme-olanakları, her dile özgü deyiş-türleri, özellikle anlam açısından, yalnızca o dilde geçerlidir; başka dille bir alıp vereceği yoktur bunların. *Pekaz sayıda* biriki örneğe gözatalım. *Pekaz* örnekle yetinmemin bir nedeni de ayrı ana-dillerden kişileri, birbirinden sık anlam ormanlarının birinde yabancı deyişleri arasında şaşkına çevirmekten kaçınmam. Gerçi günlük-basbayağı örnekler ama bunlar, gene de dilsel içerik yönünden şaşılacak çizgiler göstermekte herbiri.

Türkler *sigara içer*, Almanlar “sigara dumanı çıkarır” (“Zigarette rauchen”); Türkler *keman çalar*, Almanlar “keman oynar” (“Geige spielen”); Alman “(kendini) trenle taşır” (“fährt mit dem Zug”), Türkse *trenle gider*. Almanyada tren biletiçisi (“Ist noch jemand zugestiegen?”) “Binip katılan biri daha var mı?” diye sorar, Türkiye’deyse *Yeni gelen var mı?* der. Almancada uzun süre durup beklemekten sıkılmayı dilegetirmek için “Ich langweile mich” denir, Türkse *canım (içim) sıkılıyor* der. Birbirinden ayrılanlar, giden de kalan da birkez daha görüşmek dileğiyle, birbirlerine “Auf Wiedersehen” derler; Türkçedeysen giden, kalanı en yüce bildiği güvenceye bırakarak *Allaha ısmarladık* diye, kalan gidene içtenlik ve iyimserlikle *güle güle* diye seslenir; oysa bu son seslenişi “lachend, lachend” diye

sözü sözüne Almancaya çevirince gerçekten gülünç ve içsiz bir izlenim uyanır. Bazan Almanın nesnel bir davranış benimsediği yerde, Türk, benzetmeyi yeğler; sözgelimi Almanca’nın “Gebranntes Kind scheut das Feuer”, (“bir yeri yanan çocuk ateşten ürker”) diye saptadığını, Türk, *sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer* diye anlatır. Almanca’nın işi alaya vurduğu yerde, Türk, ciddilikten yana olabilir: Türkçede *tüm çabalar boşa çıktı* denirken Almancada “Da ist Hopfen und Malz verloren” (“şerbetçi otu da bira mayası da yitti gitti”) denir; bazan da öyle olur ki, Almanca’nın ciddi ciddi konuştuğu yerde, Türkçe, gerçeküstü boyutlara varan ince alaylı bir hafifsemeye seğirtir: Almanca’nın “Alles muss genau vorbereitet sein” (“herşeyin iyiden iyiye hazırlanması gerekir”) diye kesip attığını, Türkçe, *minareyi çalan kılıfını hazırlar* diye dilegetirir.

Yaşamı anadil olarak Türkçede sürdürenler, Almanca’nın pekçok şeyini son derece tuhaf, kılıkırkyaran, şaşılacak ölçüde karmaşık, sert ve rasgele şeyler diye anlar. Ne var ki Almanlar da Türkçe karşısında benzer bir izlenimden kendilerini alamazlar.

İnceliklere dek inersek, hem söyleyiş hem içerik bakımından, hem biçim hem anlam bakımından her dil öbürlerinden derin *ayrılıklar gösterir*: Her dilin başka bir görkemi, başka bir körlüğü, başka bir yaratıcılığı, başka bir aptallığı vardır; her dil başka bir temellendirilmezlik, başka bir hesaplanmazlık, başka bir zenginlik, başka bir yoksulluk, başka bir güçlülük, başka bir tutuculuk, başka bir devrimcilik, başka bir oyunseverlik, başka bir canlı-görme, başka bir nesnellik, başka bir serbestlik, başka bir bağlılık, başka bir neşeyle ortaya çıkar. Bundan ötürü çoğun kendine özgü deyiş ve söyleyişlerin belirlediği yolu izleyen Türkçenin, Almancaya özgü tadalış ve anlam-verişlerden ayrı bir düşünme tutumu olması kadar kaçınılmaz bir gereklilik olamaz.

16. Almanca, dünyayı adlarla doldurup nesnelleştirerek kavramak, felsefece yüklü bir deyimle nitelersek, Almanca, dünyayı cisimleştirmek eğilimindedir: “Das Ansich” kendi-başına-varolan, “das Gute” iyi-olan, “das Zeitliche” zamanlı-olan ve benzeri sözcükler hep bu eğilimin örnekleridir. Bu aşırı kolaylık, hiçbir güçlkle karşılaşmayan bu dilsel olanak, Almanca konuşana soyut düşünme olanağı, yani tektek gerçek nesnelerden sıyrılmayı

sağlar. Tüm dünyaca bilindiği üzere soyut düşünme biçimleri yönünden son derece bolluk içinde yüzer Alman felsefesi.

Oysa Türkçenin buna benzer bir olanağı yoktur. Almancadaki “das Gute”nin, “İyi-olan”ın karşılığı ne Türkçede? “Das Gute”ye Türkçede belki en iyi yaklaşan anlatımlar *iyiye ilişkin şeyler, iyi şeyler, iyi olan şeyler*. Gelgelelim bunların o tıkız “das Gute” olmadığı, herbirini yeniden Almancaya çevirmeye kalktığımızda belli olur. “Das Gute”, “iyi-olan”: öyle soyut bir düşünme, öyle soyut bir tasarım ki bu; böylesi bir “iyi-olan”la şimdiedek kim tanışmış ki? İyi insanlara, iyi bisikletlere rastladık, seyrek de olsa görüp bildiğimiz şeyler bütün bunlar. Ama “iyi-olan”, o ne, nerde peki?

Böylece Türkçedekine tam karşıt bir tutumla, başına “das”-tanımlığını koyarak *her* türden sözcüğü ad’a dönüştürmeye elverişli bir dil olan Almancada, düşünmeye, soyut mu soyut anlatımlara bürünme olanağı sağlanmıştır. Bu açıdan baktıkta, soyut varlıkları tasarlamada Türkçenin, özünü yoğuran somut dokudan ötürü, bazı güçlükleri olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda, Almancayı kaplayan soyutluk eğiliminden bambaşka bir yapıdaki Türkçeye özgü *somut anlayışı* azıcık yakından açıklamak amacıyla, başımdan geçen bir olayı anlatmak istiyorum. Yaşadığım bu olay Türkçe ile Almancayı birbirinden ayıran birtek özelliği belirtmekle kalmıyor. Öyle sanıyorum ki bu yaşantım Türkçeye yaygın *düşünmenin özel niteliğine* bir bakış fırlatmamıza da yardımcı olacak. Yaşantımın, ayrıca: Türkçede genellikle ne denli topluluk-sever, ne denli anlatmadan-hoşlanırlar bir yan bulunduğunu; Türkçede, her durumun kımıltı ve kıvrımlarına bağlı olarak savları ne denli yumuşak ve ince bir alayla sezdirip benimseten bir doğrultu bulunduğunu gösterdiği kanısındayım.

Almanya’da pek sık rastlanır birşey değil ama, aralarında birkaç Üniversite öğrencisinin de bulunduğu küçük bir toplulukla bir masabaşında oturmuş, işdışı bir gevşeklik ortamında çene çalıyorduk. Kendimizi pek öyle bağlayıcı olmayan ama saygılı bir havaya kaptırmış tartışıyorduk. Biriki konuya uğradıktan sonra, birden “diyalektik” konusuna dolanıverdik. (Bilindiği üzere Almanya, ola ki Alman dilini yoğuran ana yapıdan ötürü

böyledir bu, –”zorla” dersek belki haksızlık etmiş oluruz,– herkesin seve seve felsefe yaptığı bir ülke.) Ne diyordum, “diyalektik” sözcüğü ortaya atılır atılmaz, masamızdaki düpedüz insanlarla öğrencilere birden birşeyler oldu, tanımlarla boğuşmaya başladılar. Belleğim beni yanıltmıyorsa, biri “diyalektik”i, şöyle açıkladı: “Diyalektik-olan, bir savın öne sürülmesinden sonra bu savın bir karşı-savla karşı-karşıya konması, üçüncü bir adım olarak da sav ile karşı-savın bir bütünde birleşmesinden başka birşey değildir.” Masadaki başka biriye şöyle bir tanıma girişti: “Diyalektik-olan’ın anlamı...”. Başka biriye, “Diyalektik-olan’dan anlaşılan...” diye söze başlayıp başka bir tanım vermeyi denedi. Anlayacağınız, tanımlar tanımları kovalıyordu. Benim gibi Almanya’da felsefe okumuş, okutmuş biriye özlemini çektiği bir cenneteydi artık. Kendimi tutamayıp yürürlükteki düşünme yöntemini onaylıyor, söylenenleri evetliyordum. Gene de anadilim Türkçe olduğundan, Türkçe düşünen bir insan olarak ta derinlerden gelen bir tedirginlik duymaya başladım içimde. (İki ya da daha çok sayıda kültürden payalan insanların böylesi trajik bir alinyazısı var.) Diyalektik konusunda konuşma sırası bana gelip çatmıştı. Ne mi yaptım? Öyle uzunboylu düşünüp tartışmaya, girişli, yorumlu, çıkmalı bir akıl yürütmeye kalkışmaksızın, baktım ki Nasrettin Hoca’dan birşeyler anlatmaktayım. 13. yüzyılda Orta Anadolu’da yaşamış olan bu yalın ama yalın olduğu kadar şaşılacak boyutlara değinen bu halk bilgesinin çekimine bırakmıştım kendimi. Şunları anlatıyordum: Günlerden birgün, saçsaça başbaşa iki adam gelir Nasrettin Hoca’ya. Önce ilki öbürünü iteleyip çekişme konusunu yanayakıla anlatır Hoca’ya. Cankulağıyla dinledikten sonra durumu yargılar Hoca: “Haklısın, oğlum!” Sonra öbür adam atılır, açar ağzını yumar gözünü: “Buna bakma sen, durum onun anlattığı gibi değil. Sen asıl benim söylediğime inan” der. Herşeyi öyle kendinden yana çeker ki, ona hakvermekten başka çare kalmaz. Şöyle der Hoca: “Haklısın, oğlum!” Konuşulanlara kulak konuğu olmuş, söylenenlerin hiçbirini kaçırmamış olan Hoca’nın karısı atılır ozaman: “Ne tuhaf adamsın sen, a Hoca! Bu iki adamdan ya biri haklı ya öbürü” diye çıkışır Hoca’ya. Ona ne dese beğenirsiniz, Hoca: “Kuşkusuz, sen de haklısın, karıcığım!”

V

Söyleşideki Açık-Oluş

Sözlerimi bitirirken, tüm bildiklerimi, pek yanılmadığımı sanıyorum, birkaç anasavda, ya da doğruluğuna inandığım birkaç varsayımda derleyip toplayım: Günlük Türkçe, konuşup söyleşmeden tadalan bir dil; öyle bir dil ki, insanlar-arası ilgi ve ilişkilere belirgin bir eğilim göstermekte; somut, duruma-bağlı, sertlikten uzak bir gevşekliliğe bürünen bir düşünme biçimi ağırbasmakta. Ne var ki bütün bu özet-saptamalara Türkçeye ilişkin yalnızca betimleyici bir sav gözüyle bakmak pek doğru olmaz kanısındayım.

Dillere ilişkin düşünceler, özce son derece karmaşık kültür olaylarını açığa vurur. Yalnızca ufuk genişletmekle kalmazlar, bir kültürün başka bir kültürle konuşup anlaşmasına olanak hazırlayan pencerelerdir de. Bu tür derinlere inen düşünceler *karşılıklı bir anlayış ve kavrayışın, karşılıklı bir özeleştirisinin* serpileceği bir ortam da oluştururlar. Buysa ençok insan-toplum gerçekliğinin tüm yaşam doluluğuyla gözönünde bulundurulduğu yerde sağlanabilir. Umudum, bu konuşmanın böyle bir doğrultuda hepimize yardımcı olmasıdır.

Marcel'de Ben-Sen Bağı

Yüzyılımızın felsefesinde, ama yalnızca felsefede mi, çeşitli edebiyat kesimlerinin işlenmesinde, gittikçe uzmanlaşan kültür bilimlerinin örgütlenmesinde, alabildiğine karmaşık toplum düzenlemelerinde, genellikle kültür gerçeğinin varolup gelişmesinde, en çok da günlük yaşamı yoğuran düşünme ve eylemlerde ben-sen ilişkilerinin büyük bir yer tuttuğu kuşku götürmez bir gerçektir. Bu bağlamda Husserl, Heidegger, Sartre, Buber gibi pek çok ünlü çağdaş düşünürün çalışmaları geniş çevrelerde sürüp giden yankılar uyandırıyor. Bu arada bazı görüşleri, dolaylı da olsa, pek çok benimsemekle birlikte, adı çok kez anılmadan geçirtilen, yetesiye ciddilikle kavranmayan bir düşünür var: Gabriel Marcel.

Ben'in ben'le ilişkilerine *felsefenin temeli* gözüyle bakan bir düşünür Marcel. Ben-ben bağı, başka bir deyimle ben-sen bağı, Marcel'e göre, felsefenin en önemli ögesi. Marcel'e göre: kuşatıcı bir varlık-öğretisi (bir "ontoloji", ya da "metafizik") diye yorumladığı felsefenin en canalcı kavramı ben'ler-arası varlık. Bu durum karşısında yapılacak birşey varsa, o da, değişik çevrelerin odağı olan ben-sen bağına ilişkin sağlam tartışmalara her zamankinden daha çok gerekseme duyulan günümüzde, kaçınılmaz bir ödev olarak Marcel'e başvurmak. İşte bu amaçla Marcel'in ben-sen bağına ilişkin dağınık düşüncelerini, kaynakların kendisine giderek kuşatıcı bir bakışta derleyip toplamak, kuşku yok ki, genellikle ben-sen ilişkisini çepeçevre görmede çeşitli yararlar sağlayacaktır.¹ Sözü geçen amaca götüren en

1 "Marcel'de Ben-Sen Bağı", 1979 yılının Aralık ayında, Batı Almanya'nın Wuppertal Üniversitesi Felsefe Bölümünce düzenlenen "Fenomenoloji Kollokyumunda" yapmış olduğum konuşmanın kısaltılmış bir Türkçe

kestirme yolsa: yanıtlılara iteleyeceği ya da uzun açıklamalar gerektireceği için, eleştiri ve karşılaştırmayı enaza indirip Marcel'deki ben-sen bağını eldengeldiğince arık-seçik bir tutumla, gerektiğinde çocuksu bir betimlemeyle açığakoymaktadır.

1

İlkin: Marcel'in ben'ler-arası varlığı nasıl anladığını en geniş çizgilerle gözönüne serelim. Bu amaçla somut bir örneğin yardımına başvuruyor Marcel: Bir çocuk annesine seğirtmekte, ona bir demet çiçek sunuyor; sözü, yüzü, eli şöyle bağırıyor sanki: "bu çiçekleri ben topladım, ben kendim..." Marcel'e göre, çocuğun bu seslenişinde, dikkati kendi üstüne çekme isteği, başkalarının onaylanma, başkalarının beğenilme dileği dışlaşmakta. Bu, hiç de hastalıklı bir bencillik değil, tam tersine bir özbilinç anlatımı, Marcel'in bir deyimiyle, "tanıgım ol" dileğinin dilegelmesi. Kuşkusuz, çocukta çocuksu bir kılıkla ortaya çıkan, yetişkinlerdeyse durumdan duruma ince ayrımlar gösteren bir dilek.² İşte buna Marcel, belli bir anlamda, "ontolojik gizem" ("le mystère ontologique") adını veriyor.³ *Ben ile başkası'nı* birbirine bağlayan o ilk, o derin taşıyıcı. Böylece insan için varolmak, başka bir insana seslenmek demek. Özüyle bir bağlılık içinde bulur kendini insan: Sözle, ya da el-kol devinimleriyle işte-burdayım diye ortaya çıkar. Marcel'e göre insan: anlamını başkasından gelen yanıtta bulan bir "istem"tir, bir "gereksinme"dir, bir "exigence"tır.⁴ İnsan ancak "seslenen bir varlık", bir "être

sunuluşudur. Konuşma metninin "Das Problem der Intersubjektivität bei Gabriel Marcel" başlığını taşıyan Alınanca aslı, Üniversitece çoğaltılıp kollokyum oturumlarına katılanlara dağıtılmıştır. – Ben-sen sorun çevresi için krş. Nermi Uygur: *Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu*, İstanbul 1958, 1972; ayrıca bkz. N. Uygur, "Die Phänomenologie Husserls und die 'Gemeinschaft'", Kant Studien, Bd. 50, Heft, 4, Köln 1958/59.

2 Sözü edilen örnek, Marcel'in *Homo viator*, Paris 1945, adlı kitabındaki "Le moi et autrui" adlı yazısını başlatıp geliştiren örnektir.

3 10. dipnota bkz.

4 *Homo viator*, s. 26.

exclamatif" olarak görünür;⁵ varoluş ("existence") başkalarına yöneliştir insan için. Böylece varoluşu alışlagelenden apayrı bir doğrultuda yorumlamaktır. Şöyle ki, Marcel, "existence" sözcüğündeki "ex"i başka-bir-insana-çevrilmek diye kavrar: "Ben varım demek, bana yabancı bir varlıkla aramda bağ kurmadıkça ben ne kendimi ne de başkasını bilip kavrarım demektir."⁶ Buy-sa "varoluş"u ("existence") "birlikte-varoluş" ("co-existence") diye nitelemektir. Gerçekten de, Marcel'e göre, hayvanlar bile ("bağırış çağırışlarıyla, hoplayıp sıçramalarıyla") biyolojik bir biçimde de olsa) kendilerini açığavurmamazlık, kendilerini ortaya koymamazlık edemezler. İnsanlarsa konuşma, eyleme, bakış, ilgi, hayranlık, yardım, dostluk, sevgi gibi davranışlarla başkalarıyla bağ kurarak kendilerini gerçekleştirip anırlar. Gene de bundan, ben'den başka-ben'e götüren köprü'nün her zaman olumlu bir özellikle bezendiği çıkarılmamalıdır. Öyle ya, yalnızca olumlu yanı görmeye çalışmak, birlikte-varoluşu gerçekliğe aykırı düşen bir tutumla süslemek, dolayısıyla da baştanaşağı çarpıtmaktır. Ben'in başkasına yönelişi dostluk, sevgi gibi olumlu yapısal çizgiler yanında kıskançlık ve düşmanlık gibi olumsuz öğeler de gösterir. Ancak bu saptama Marcel'in birlikte-varoluş anlayışında bir çelişme olduğunu belgelemez; çünkü Marcel için önemli olan birlikte-varoluşun şu ya da bu niteliği değil, birlikte-varoluşun kendisidir. Nitekim hem denemelerinde hem sahne oyunlarında, Marcel, insanlar arasındaki uyumsuzluklara geniş yer ayırır. Sözgelimi, günlük yaşamın sıklıkla karşımıza çıkardığı kasılganları ("poseur"leri), şaşırtıcı bir dikkatle betimler. Kasıntı kişiler, birtakım poz'larla, birlikte-varoluşu aykırı yerlere götürürler; eşine az rastlanır bencillerdir bunlar; başkalarında uyandırdıkları kendi üzerlerindeki izlenimlerden yararlanıp kendilerini başkalarına benimsetmeyi amaç edinmişlerdir de ondan.⁷ Bu bağlamda şu apaçık: Marcel çeşitli ahlak açılarından, yardımseverlik açılarından kalkarak insanlar-arası ilişkilerin dü-

5 Krş. *Le mystère de l'être*, Paris 1951.

6 "Seslenen varlık" ("être exclamatif") ve "varoluş" ("ex-istence") kavramlarının yorumu için krş.: *Du refus à l'invocation*, Paris 1940. (Yapıtın yeni basımı: *Essai de philosophie concrète*'tir, Paris 1964).

7 "Kasıntı" ("Poseur") kavramı için krş. *Homo viator*, s. 20 v.ö.; ayrıca bkz. *Essai de philosophie concrète*.

zelmesine katkılı olmak çabası içindedir. Bunun en iyi belirttiği odaklardan biri, ne yazık ki şimdideki yaraşır önemle üstünde pek durulmamış olan *L'homme contre l'humain* ("İnsanlığa Karşı İnsan") adlı deneme kitabıdır. Marcel'in bu kitapta bağnazlığı çürütmek için öne sürdüğü gerekçeler kimsenin hafife almaya yeltenemeyeceği kadar ciddidir.

2

Ben-ben ilişkisinin Marcel'e özgü durumunu daha yakından belirleyebilmek için, yapılacak belki de en iyi şey, Marcel'ce *birlikte-varoluşu*, Descartes'ça düşünüş ile karşılaştırmaktır. Descartes'a özgü "düşünüyorum"dan "varım"a ("cogito"dan "sum"a) sıçrama, Marcel'e göre, olsa olsa idealist bir felsefe kurmaya yarar. Bunun içindir ki, Marcel'ce değerlendirdikte, kuşatıcı olmak şöyle dursun bir parça-felsefedir Descartes'ın, bu felsefeyi "düzmece bir felsefe" diye nitelemeye dek vardırır işi Marcel: "Cogito ergo sum" bilgi tabanında kımıldanan bir düşünüşdür; üstelik 'ben-yalnızım' damgasını taşır; bu da solip-sist, tekbenci tutumundan ileri gelir; tekbencilikse ben'in başka bir ben'e gitmekten alıkonması, ben'in kendi sınırını aşamaması, ben'in gerçekten kendi özünün ötesine geçememesidir.

Marcel'deki ben-ben bağlamının ana içeriğini daha da derinleştirmek isteyen, enaz üç doğrultuyu araştırması gerekir. Bu doğrultularsa ilke, sezgi ve tümevarım doğrultularıdır.⁸ İlk bakışlarımızı *ilke* doğrultusuna çevirelim. Marcel'deki ben-ben-arası bağlar kavramı, Descartes'taki "cogito ergo sum" türünden bir kavrammış gibi bir ilke olarak ele alınabilir. Böyle yapılıncı, her ilke gibi, bu ilkedan de birtakım doğrular çekip çıkarılabilir. Ozaman Descartes'taki "ben düşünüyorum"un yerini Marcel'ce bir "biz düşünürüz" alır. Gelgelelim "biz düşünürüz", deyi-min genel kullanımında bir ilke değildir Marcel'e göre. Çünkü tüm öbür ilkeler, ilk ilke olarak hep bu "biz düşünürüz"la olanaklıdır da ondan. Gerçi "biz düşünürüz"u ilkelerin ilkesi

8 Bu üç doğrultuya ilişkin araştırma için özellikle krş. *Le mystère de l'être*, Birinci Ders.

diye sunmak herhangibir engelle karşılaşmaz. Gene de bundan sakınmak, bir sürü yanlış anlamayı daha baştan önlemek için daha iyi olur.

İkinci doğrultu, ben-ben bağıını Bergson'ca bir sezgi diye yorumlamaktır. Ancak, böylesi bir sezgi bu bağı akıl-dışı, akla aykırı bir tasarım diye yorumlamakla özdeştir. Bununsa, hergünkü gerçeklikle bir alıp vereceği yoktur, çünkü akıldışı bir tasarım insan varoluşuna yabancı düşen birşeydir. Bunun en güvenilir gerekçesiye ben-başka-ben bağı türünden bir varlığı, azıcık dikkat etmeyegörsün, her normal insanın kolayca görüp kavramasıdır.

Sözü edilen varlıksal bağı Russell'ca ya da Hume'ca bir empirizm çerçevesinde bir *tümdengelim* diye anlamaksa, Marcel'in tutumunu çarpık yorumlamaktır. Tümevarımcı empirik bilgiler hiçbirzaman ben-başka-ben varlıksal bağına özgü o temelli, sarsılmaz gücü taşıyamaz da ondan. Gerçekten de, empirik bilgilerin dayanıklılığı önünde sonunda tektek araştırmaların sayı çokluğundaki kuvvetine dayanır; oysa ben-başka-ben varlık bağı şaşmaz bir sağlamlıkla kendini benimsetir.

3

Ben-ben bağıını Marcel *gizem* ("mystère") deyimiyle dilegetirir. Ne akılcı, ne akıldışı, ne de empirik bir doğrudur gizem; gizem bir ışıktır, Marcel'e göre, bir aydınlık kaynağı, bir "aleteia"dır; öyle bir ışık kaynağı ki, bu ışıkla kendini ve çevresini görüp bilir insan, hem özbilincine hem de çevreye yönelik bilince bu ışıkla erişir. Bu ben-ben bağı ille de bir "doğru" diye nitelenecekse, ozaman bu doğrunun, herçeşit yaşam ve yaşantıya kendine özgü anlamı, varlık ve geçerliği kazandıran bir doğru olduğu apaçık ortadadır.

Ben-ben bağıına "sorun" ("problème") diye yaklaşmak, çıkmaz bir yaklaşım olmaktan öteye geçemez. Çünkü Marcel'e göre sorun, ne türden olursa olsun, insandan ayrı, insanın uzağında, karşısında yeralan birşeydir. Sorun bir dıştır, bir engeldir insan için. Soruna insan olsa olsa çeşitli açılardan, çepeçevre bakışaçı-

larından bakabilir; sorunu incelemede kuşatabilir; her sorunu o soruna uygun teknikler ve becerilerle gidermeyi deneyebilir. İşte bundan sorun ile gizem arasında özden bir ayrılık vardır; önce başka başka şeylerdir bunlar. Marcel'in inancına göre: gizem, insanla, bilen süje olan insanlarla varlıkça içiçe girmiş, içiçe kaynaşmıştır. "Sorun"u gizemin yanına, gizemle aynı düzeye koymak Marcel'in inancına aykırı davranmaktır.⁹

Marcel'de gizem, kuşkusuz, bir gizlilik, kapanıklık, ya da bazı dinsel işlere ilişkin örtülmüslük anlamına gelmez. Fransızcada dendiği gibi bir "secret" ya da düpedüz bir "mystère" değildir. Ben-ben bağı "ontolojik bir gizemdir": bu gizem tüm insan varoluşunu taşır. Gene de bu gizeme sıradan bir gizem, soyut bir temel, psikolojik ya da sosyolojik bir temel gözüyle bakmak yanlıştır. Gizemdir ama ben-ben bağı, apaçık ortada bir gizem. Olmadığını tasarlayamayız bu gizemin. Saçmadır böylesi bir tasarımı; saçmadır, çünkü herçeşit düşünmeyi varlıkça düşünme kılan bir varlıktır ben-ben bağı.¹⁰

4

Şimdi yapılması gereken şey, önceki yaklaşımları gözden yitirmeksizin ben-ben bağı çok daha yakından deşmektir. Bu amaçla insan *bedenine* yönelelim: Ben-ben bağındaki bedene düşen rol nedir?

Ben-ben bağına sözü edilen her yerde olduğu gibi burda da, nerdeyse mantıksal-dilsel bir basınçla, "süje"yi (başka deyimle "düşünme"yi, "ben"i) yönelme merkezi diye benimsemeye iteleniyor insan. Bunun içindir ki ben-ben bağı konusunu düşünmeye, bilmeye ilişkin bir konu olarak ele alıp inceleme eğilimine rastlanıyor sıklıkla. Oysa Marcel ben-ben bağına aydınlatmada beden'e (daha yakından dindikte: eti-kemiği olan, bedenli bir

9 "Gizem" ile "sorun"u birbirleriyle karşılaştırmak için bkz. *Etre et avoir*, Paris 1925, 22 Ekim 1932 tarihli günlük.

10 Marcel'in önemli bazı yapıtlarının başlığında "gizem" ("mystère") sözü geçiyor: *Position et approches concrète du mystère ontologique*, Paris 1933, (yeni baskı: Louvain 1949); *Le mystère de l'être*.

varlık olan insana) büyük önem veriyor. Öyle ki ben'ler-arası bağ, onda, *bedenler-arası* bir bağ olarak ortaya çıkıyor.

Bu durumu aydınlatmak için, Marcel'in insan bedeni üzerindeki birkaç düşüncesini anımsayalım. Ona göre insan: bedeni, varlığı, başarısı yönünden cansız cisimlerden kesinlikle ayırt edilmelidir. Cansız 'nesneler', ilkece, objeler türünden şeylerdir; insan bedeniyse obje değildir, çünkü öz varlığı gereği hiçbirzaman objeleştirilemez. Şurası apaçık: nesne gözüyle bakamam bedenime; tam tersine, genellikle bir şeyi "obje" yapabilmem, zorunlukla kendi bedenime başvurmamı gerektirir. Beden'im *benim* bedenimdir. Buna göre bedenim objelerle içiçe giren bir süjedir. Ancak bu süjeyi ben'in ya da ruh'un bir aleti; bir aracı diye yorumlayan, gerçekliğe aykırı düşer. Böyle bir varsayım "alet" kavramının mantığıyla da bağdaşmaz. İlkini: her alet, anlamı uyarınca, beden kavramını koşul tutar, çünkü alet demek bedenin doğal gücünün artırılması, bu gücün geliştirilmesi demektir. Bedeni alet diye tasarlamaya kalkışmak, bedeni beden kılan öz anlamından etmektir. Aletin alet olarak bir başarısı varsa, bu, özde kendisi alet olmayan bedeni hesaba kattığımız için gerçekleştirip kavradığımız bir başarıdır. Böyle olmasaydı, kendimize şimdikinden başka bir beden aramamız gerekecekti; Marcel'in gözünden kaçmadığı gibi, bir 'regressus ad infinitum'a dolanıp kalacaktık. İkinci olarak belirtmemiz gereken şu: "bedenim" diyen herkes koşutluluk yorumunu geri çevirir. "Ben" ile "beden"inin birbirinden ayrı, birbirinden bağımsız birimler olduğunu, bu birimlerinse birbirleriyle paralellik ilişkisi içinde bulunduğunu benimseyemez mantıkça. Çünkü – "ben" sözcüğünün tam anlamı ne olursa olsun– "bedenim" diyen herkes, ben ile beden'i bir içli-dışlılıkla bezer; oysa koşutluluk şemasında böyle bir şeye yer yoktur.¹¹

Bedenime ilişkin bu kısa aydınlatma ışığında Marcel'in büyük bir önem verdiği bir soruya, "ben kimim?" sorusuna yanıtımız, "ben bedenim" türünden bir yanıtı hiçbirzaman küçümsemeyle itmeyecektir.¹²

11 Marcel'in "beden" kavramı için bkz. *Le mystère de l'être*, Birinci Kısım, Beşinci ve Altıncı Ders. Ayrıca krş.: *Essai de philosophie concrète*, "L'être incarné, repère centre de la réflexion métaphysique".

12 *Le mystère de l'être*, Sekizinci Ders.

Gerçi “ben bedenimden başka birşey değilim”, ya da “ben yalnızca bedenim” türünden savlar uzun tartışmalar başlatmaya yeter de artar. Ancak “insan” kavramı ile “beden” kavramını özdeş kılmakla apaçık bir gerçek örtülemez: her zaman bedenli bir varlık olarak burdayım. Bedenli-oluşum yadsınmaz bir gerçeklik, çünkü ben kendim kendimi bedenimle kavrarım; anlamca bu böyledir.

Bu temel gerçeği bir başka yönden, böylelikle de daha da yakından görmek amacıyla, Marcel’in pekçok yapıtında dikkatleri yoğunlaştırdığı “sahip olma” kavramını azıcık işe karıştırmamız bile değerli bir katkı sağlayacaktır.

“Sahip olmak” (“avoir”) deyince son derece çeşitli durumları gözönüne getirir: mal-mülk, para-pul, yeti, beceri, daha da başka şeyler. Alabildiğine değişik sahip olma’larla, var’larla, benim-var’larla, bende-var’larla doludur günlük yaşam: “Bir bisikletim var”, “romatizmalıyım” “bende... yetisi var”, “bir düşmanım var”. Neden sözedilirse edilsin, Marcel’in kesin inancına göre, anlam-verici temel olarak insan bedenine başvurmamakla hiçbir anlam taşımaz sahip olma kavramı. Her sahip olma’da insan bedeniyle bir ilişki, anlamca bu bedene bir dayatma, bedene bir gönderme sözkonusudur. Marcel’in tüm yapıtları gözönüne getirildiğinde: özde, bedenim, sahip olduğum birşey değildir; ben, yalnızca beden olmasam da, ben *bedenimle* benim. Varolmak bedenle varolmaktır. Düzmece felsefeler Marcel’e göre, (sözelimi, Descartes’ın felsefesi) elçabukluğuyla bedeni arkaplanana itseler de, insana özgü bedensel varoluş yokumsanmaz bir önemle ortadadır hep.

İnsan bedeni daha da içten kavranmak istenirse, bu bedenin başka bir özneliliğine, “payalma” niteliğine değinmek gerekir. Payalma çokanlamlı bir deyimdir. Sözelimi; insan kârdan payalır; insanın bir anamalda payı vardır; övünçten pay düşer insana. Bütün bu pay ilişkilerinin ortak yanıysa, insanın edilgen bir seyircilikte kalmaması, etken, eylemli bir varlık olarak belli bir sürece katılmasıdır. Gene de bu yönüyle “payalma”, en iyi, insan bedenine özgü son derece önemli bir nitelikte, *duyumlamada* kendini açığa vurur. Duyumlama Marcel’in her fırsatta vurguladığı gibi, bir payalma biçimidir. Nerde duyumlama varsa,

orda iki şey arasındaki uzaklık ortadan kalkar; duyumlananla duyumlayan birbirine karışır; duyumlayan beden yalnızca duyumladığı nesnenin farkına varmaz, nesneyi duyumlarken kendini de duyumlar. Bunun içindir ki duyumlama edimini bir “dalış”, bir “batış” diye adlandırır Marcel. Ne ruh denen bir gücün damgasını nesneye vurduğunu savunan idealizm, ne de nesne karşısında edilgin bir “ruh” varsayan empirizm, – bu tutumların ikisi de yanlıştır Marcel’ce. Doğru olan görüş şudur onca: beden, kendini dünyaya açmaktır; beden tıpkı insanın kendi evinde konuklarını ağırladığı gibi dünyaya açık olmaktadır.

Artık insan bedeninin ben-ben bağında oynadığı rolü apaçık ortaya seren aydınlığın sağlandığı söylenebilir: Parçalanmayan, bütünlü bir beden olarak insan, kendinin ve çevresinin farkına varırken, tekbaşına olmadığının da bilincindedir. Beden, varlıkça birliktedir; bedendir de ondan. Tüm gerçekliğin ancak bir yönünü yansıtır ama bu. Öbür yönse: bedenin düpedüz nesneler yanında, nesnelerden başka, onlardan ayrı birtakım bedenler de algıladığı, bu bedenlerinse başka insanların bedenleri olduğudur. Ne var ki yabancı bedenler başkalarının olan ruhların göstergesi diye yorumlanmamalıdır. Başkasının bedenini, başkasının sahip olduğu “ruh”tan bana gelen bir haber diye tasarlamaya kalkışmak, başka-bedeni arkadaki “başka-ruhun”, birbakıma, önyüzü durumuna indirgemektir. Oysa bedenimi nasıl hiçbir aracıya gerek kalmaksızın doğrudan doğruya algılıyorsam, başkasını da öyle algılarıım. Marcel açısına yerleşecek olursak bu gerçek, hiçbir düşünsel kanıtı, hiçbir öğretisel açıklamayı gerektirmeyecek bir apaçıklıkla ortadadır.

Kendi ruhum-kendi bedenim-başkasının bedeni-başkasının ruhu çeşidinden sözümona bir algı zinciri yapay bir kurgudur Marcel’in gözünde. Yaşam gerçekliğini hem karıştırır hem örter böylesi bir dizi. Oysa Marcel’e göre: başkasını bir bütün olarak *doğrudan doğruya* yaşarım; böyle bir yaşama, başkasını bedenime buyur etmemdir; böylece başkası bana, benim kendi bedenimin verildiği gibi tam bir içli-dışlılıkla verilir; kendi öz bedenimle nasıl gizemli bir bağla birlikteysem, başkasını da böylesine içten, katışıksız ve aracısız bir doğrudandoğruyalıkla kavrarım.

5

Şimdi burda daha baştanberi “sen” kavramının pek görünmediği, bununsa, basıncı iyiden iyiye duyulan bir eksiklik olduğu belirmekte. Gerçekten de ben-ben bağından sözedilen her yerde hemencecik elatılan “sen” kavramının yokluğu, burayadek verilen açıklamaların örtemeyeceği bir nokta. Ne var ki bu sen-yokluğunun Marcel’deki tutumdan ileri geldiğini söylemek hepten yanlış. Tam tersine, Marcel ben-ben bağına ilişkin yaşam boyu sürdürdüğü araştırmalarda “sen” kavramından hak ettiği önem ve değeri hiçbir zaman esirgememiş değildir. Nitekim burda bu gerçeği yetesiye açıklıkla vurgulamak için şimdiedek “sen” kavramını işin içine katmadım. Bu kavramın konuya getireceği büyük katkıyı gözönüne alarak, birbakıma, buraya değin “sen”e (deyim yerindeyse) çarpıtılmalardan arınmış bir biçimde görünebileceği kavramsal bir ortam hazırlamaya çalıştım. “Sen”e, tezcanlılıkla daha önce başvurmak toptancı birtakım açıklamalar boşandırmak olurdu. Marcel’in özenli ve derin sen-betimlemelerini ya değerinden etmeye, ya da yanlış değerlendirmeye götürürdü bu. Böyle bir olasılığın ortadan kalktığı inancına vardığım içindir ki şimdi bakışları “sen” kavramında yoğunlaştırmayı deniyorum.

Marcel’de sen-ben bağını deşmek demek: sen kavramında derinleşmek demektir. Ancak “ben-başka-ben bağı” kavramı ile “sen” kavramını özdeş saymak, çok kez bir genellemeye kurban gitmektir. Kuşkusuz, kavramsal açıdan baktıkta, “sen”, “ben-başka-ben bağının” en önemli ögesidir. Ama bu böyle diye, tümüyle “ben-başka-ben bağı” evreninin “sen”den başka birşey olmadığını öne sürmek, sözü geçen evrene ilişkin zenginliği zedeler. Gerçekte “ben-başka-ben bağı” yalnızca “sen” boyutuyla oluşmuş değildir. Bu dünyayı oluşturan boyut üç tanedir: şey, o ve sen.

Ben-ben bağı evrenindeki şey boyutu, ben’in pekçok bakımdan alış-veriş içinde olduğu (cansız) nesneleri dilegetirir. Bu sözü edilen şeyler, gerçekleştirilen ya da gerçekleştirilebilecek olan algı ve deneylere konu olabilen nesnelerdir. Başka türlü dendikte: çoğun bunlar, sözcüğün en geniş anlamıyla kullanılan,

bir iş için başvuru nesnelerdir. Tür tür nesne varsa da, bunlar bölümlenebilen ya da bölümlenemeyen, büyük ya da küçük, uzak ya da yakın birtakım şeylerin meydana getirdiği birşey-bütünüdür. Şey-evreninin oluşturduğu bu düzen, genellikle, bilimlerin incelediği bir konu düzenidir. Bilimler belirli bir soru-yanıt yöntemi doğrultusunda araştırdıkları bu şey-evrenini, çeşitli yargılarla saptayıp bilgisel birtakım sonuçlara ulaştırırlar. Gelgelelim, bilen süje'yi bilinen obje'den ayırmaksızın şey'den anlamlı olarak söz etmek olanaksız. Nitekim, karşısında şaşırma-ya kapıldığım her belirli şey, benim için bir güçlük, bir sorundur; ancak, sorunun bilimsel bir yargıda çözülüp giderildiği an, ne güçlük ne de sorun kalır ortada.¹³

Marcel'in *o* diye dilegetirdiği varlıksa, toplumda belli bir yeri, görevi olan (erkek ya da kadın) bir insandır. Başka türlü dendiğinde *o*, özde bir ayırım gerektirmeksizin yeri başka biriyle değiştirilebilen bir insandır. Demek ki *o*, bana 'uzak' olan, içten bir bağ kurmadığım, rasgele bir insandır. Öyleyse *o* denen varlığı bilip tanımak, bu varlığa ilişkin şey-görevinin sınırlarını bilmektir.

Sen'se, "sen" denen varoluşsa, hem şey'den hem de *o* denenden ayrı bir varlıktır. Marcel'in bir önermesiyle: "Teknikçi için ben bir 'şey'im, bir nesneyim, teknikçi ben'i benimle ilgili olarak düzenlediği bir kategori içine yerleştirir; sonraki daha yakın belirlenimler, deneylerine ya da daha başka bulgulara neler katarsa katsın durumda birşey değişmez."¹⁴

Sen ne cansız birşey, sözcelimi, ne dolmuş, ne dolmuş durağı ne de görüp unutuverdiğim dolmuş sürücüsüdür. Başka bir deyişle: ne birşey'dir, ne de *o*'dur. *O* denen varlığı *sen* kılan: yakınlık, tanıdık-olma türünden bir içten bağlıdır. *Sen* yalnızca kendisi için bir ben değil, benim için de bir ben'dir. Marcel'in kafaya çivi gibi saplanan bir görüşüyle: Tüm ben'ler bir *biz* olduğuna göre, *biz*'den 'ben-olmayan'ı çıkardığımda kalan, 'sen'dir. Öyleyse bir varlığın *sen* olabilmesi için: *o* varlıkla, bilim açısından yöneldiğim şey'le ya da toplumun rasgele *o*'suyla kurduğum türden soyut değil, tam tersine *somut* bir ilişki, bir bağ, bir bağlılık

13 Krş. *Journal métaphysique*, Paris 1927, 23 Temmuz 1918 tarihli günlük.

14 Bkz. *agy*, 19 Ekim 1919 tarihli günlük.

kurmam gerekir. *Sen, ben* diye anlayıp düpedüz kendim gibi bir *ben* olarak bilip tanıdığım varlıktır. *Sen*, aracısız bir kavramayla kendim gibi algılayıp denediğim ben'dir. *Sen*'i hiçbir yabancılık çekmeden kavrar, doğrudan doğruya *sen* bilirim. Böylece *sen*, ben'in kendi kendisini aşmasından sonra (Marcel'in çok sevdiği bir deyimle) ben'in bir *aşkınlığı* ("transcendence") olarak ortaya çıkar. *Sen*, gerçek bir *başkası*'dır; ben'in kendi ötesinde, kendinden başka bir ben'le içten bir bağla, bağlılıkla eriştiği bir *varoluş*'tur.

Ne bir nesne, ne rasgele bir insan, ne düşünce, ne bir tasarlama, ne de bir sahip-olmadır öyleyse *sen-varoluşu*. Düşünce, kendi içine kapalı tekinsanın bir ürünü, bireysel bir edim, bireye özgü belirli bir yeti-yapımıdır. Oysa bir bağlılık olarak *sen-varoluşu*, ben'in kendinden başka bir varlığa, varlıkça inanıp belbağlamasıdır. Malsa, belli bir ben'in sözgeçirme alanı, belli bir ben'e özgü bir kullanma nesnesidir. Oysa *sen-varoluşu* hiç mi hiç böylesi bir sahipliğe indirgenemez; mal-olmayla özdeş kılınan *sen* tüm anlamını yitirir. Marcel'in bir benzetmesiyle: *sen*, yararlı yanı kullanıldıktan sonra artakalan şeylerin biryana atıldığı bir maden külçesi değildir.¹⁵

Sen'in varolma koşulu olarak güven, ben'in *kendini-açması*, ben-varlığını *sen-varlığına* sunmasıdır ("disponibilité" dir).¹⁶ Gerçekten de kendini dışa kapayan, bu arada kendine yapışık ufak tefek kaygılarla oyalanıp giden, gözü kendi ıvır-zıvırlarından başka birşey görmeyen ben, başka-ben'lerle içten bir bağ kuramaz. Böyle bir bağ kurmadıkça da ben için bir *sen* yoktur. Bu önemli gerçeği şöyle de anlatabiliriz: *Sen* diye bir varoluştan söz etmek için, kendini bağlayan bir ben'e gerek vardır, *sen*'den sözediliyorsa bu, böyle bir ben'den ötürü, böylesi bir ben'in yönelişinden, böylesi bir ben'in kendini verişinden ötürüdür.

Buna göre ben'in kendisini açması bir bekleyiş olarak belirir: edilgenlikle ilgisi olmayan, eylemli, varlıksal bir bekleyiş. Bencilliğinin dışına çıkan, başkalarıyla arasında bir köprü kurmak

15 Krş. *agy*, 5 Mart 1923 tarihli günlük.

16 Krş. "Appartenance et disponibilité", "Ebauche d'une philosophie concrète", "Apperçu phénoménologique de l'être en situation"; bu üç yazı da *Essai de philosophie concrète*'te yer almakta.

için hiçbir çabayı esirgemeyen ben'in etken bekleyiştir bu. Başka birinin varlığına güvenli belbağlama, özde, "beklemelerimi boşa çıkarmayacağını biliyorum; bana yanıt vereceğini, sana bağladığım umudu doğrulayacağını biliyorum"¹⁷ demekten başka birşey değildir. Öyleyse, Marcel'ce ben'in kendini sen-varoluşuna açık-tutmasını durağan bir edim diye anlamak yanlıştır: birkez gerçekleşti mi hep donup kalmaz bu açık-tutuş. Tam tersine, güvenme ve umut: bir ataklık, bir atılma, bir savdır. Her sav ileri sürmede olduğu gibi daha baştan güvence altına alma türünden birşey yoktur ortada: sen-varoluşuna bağlanmak, kazanmayı olduğu kadar yitirmeyi de gözealmaktır. Sav ileri sürenin işi geçmişle değil, gelecektir: Başkasına umut bağlamak kendini geleceğe bırakmaktır. Umut bağlayan, birbakıma hiç durmadan, umutsuzluk sınaşılarını boşa çıkarma çabası içindedir.¹⁸ Doğal bir yeti, bir veri diye nitelenemez kendini-açma: İnsanın kendi kendisiyle boğuşması, kendi kendisiyle hesaplaşması, sallantı, kararsızlık, alınganlık, kırılğanlık, yenilme, sevinç, doluluk, mutluluk gibi son derece çeşitli bir davranış ve durum olanağını birlikte getirir.

Ben, kendini-açmayla sen-varlığını bilip tanır, sen-varlığına özgü yaşamdaki payalma, bu yaşama katılma olanağına erişmiş olur. Gelgelelim bu katılmanın kolay sağlandığını sanmak yanıltıcıdır. Bu bağlamda Marcel ben'in başka-ben'e sabır'la yönelmesi gerektiği kanısındadır. Başkasına karşı sabırla davranmayan, başkasına özgü yaşamı içten anlama fırsatını kaçırmış çok kez.

Marcel'e göre: Tek-ben, başka-ben'le kurduğu bağdan ötürü birlik içinde yaşar. Köklerini derinlere salan bir birliktir bu. Ben'in sen'le özden ortaklığıdır bu birlik. Toplulukta dıştan, yapay, zorlanmış ilişkilerle "birarada" ("ensemble") yaşar insan. Ben-sen birliğindeyse ben'le sen'i birbirine bağlayan bir "ortaklık" (bir "communion") gerçekleşir. Bu tür ortaklığı en belirgin durumuyla görmek için sevgiye, dostluğa, aile çevresine, konukseverliğe, silah arkadaşlığına hakmak gerekir. Bu tür ortaklıklara, özellikle fiziksel-ekonomik alış-verişleri aşan

17 Bkz. *Etre et avoir*, "Esquisse d'une phénoménologie et une métaphysique de l'expérience".

18 Krş. *Le mystère de l'être*, İkinci Kısım, Beşinci Ders.

gizemli bir ortaklık diye nitelediği aile bağına, yuva sıcaklığına büyük saygı duyar Marcel.

Şurası meydanda: Ben-atomizmiyle ben-sen birliği açıklanamaz. Ben-sen *birliği* hem *sen*'in hem *ben*'in varoluşunu taşıyan anlam tabanını sağlar. Bu birlik Marcel'e göre, *hem* ben'i *hem* sen'i aşan, ama gene de her ikisini *birden* sarıp sarmalayan gizemli bir birliktir.

Böylece, Marcel'i izlediğimizde şunu saptamak zorundayız: Tekyanlı bir ilişki değildir ben-sen ilişkisi. Benim kendi *ben*-açımdan baktıkta, *sen*, birdeyime, benim kendisine gittiğim, bir ben'dir; buna göre sen, kendi ben'imi bıraktıktan sonra eriştiğim, kendimi kendi ben'imden çözdükten sonra bağlandığım ben'dir. Oysa *sen*-açısından bakınca, bu, başkasından gelen çağrıya bir yanıt vermek, başkasından gelen sesleniş karşılıksız bırakmamak anlamını taşır. Buna göre ben-sen ilişkisi *karşılıklı* bir ilişkidir. Şu besbelli: Marcel'ce kendini-açma, ben ile sen'in somut bir biçimde gerçekten birbiriyle karşılaştığı sağlam bir taban oluşturur. Böyle bir karşılaşmayı –Marcel gibi– “deney” (“*expérience*”) deyimiyle niteleyecek olursak, ben-sen-bağının karşılıklı bir deney olduğu ortaya çıkar. Bu öyle bir deneydir ki, bu deneyle *ben sen*'i, *sen ben*'i duyup yaşar, sen ile ben birbirlerinin varoluşuna yaşantısal bir inançla erişir.

Ben-sen varlıksal bağının önemli bir yönü aydınlanıyor bununla: Ben ile sen birbirlerini karşılıklı olarak birbirleri için varlıkça hazır tutarlar. Buysa (yinelediğimizde) ben varlığının şey ya da *o* olarak değil, başka bir şeye geri götürülemeyen özgünlüğüyle, insana özgü tüm derinlikle kendini göstermesi demektir. İnsan bir “ben burdayım” olarak ortaya çıkar böylece. Böyle bir insan varlığının başka bir şeyle karıştırılması, karıştırılma yüzünden insan varlığını yitirmesi, giderek bu varlığın altına düşmesi ya da düşürülmesi hiçbirzaman söz konusu değildir artık. Böyle bir insan varlığını rasgele birşey gibi nesnece bilip kullanmak önlenmiştir artık. Başka türlü dilegetirildikte: *ben*, ancak *sen*'le ilişkileri açısından aydınlandıkta kendi özvarlığıyla aydınlanmış olur.

Atlamamamız gereken bir soru çıkıyor şimdi karşımıza: *Sen* diye bir varlığın belirmesiyle ben'e ilişkin çeşitli bağlar

ortamında kazanılan nedir? Bu soruyu derinliğine araştırmak, insan varlığına özgü bazı önemli, ama önemli olduğu oranda da örtük kalmış bulunan yönlerin günışığına ulaşması bakımından gerçekten yararlı olabilir. *Sen*, ben için bir genişleme demektir: hem nicelik hem nitelik yönünden bir *zenginlik*. *Ben* başkasını bir *sen* olarak selamlar selamlamaz, kendini pekişmiş, güçlenmiş duyar. Daha başka birinin ben-ufkunda bir *sen* olarak belirmesi, *ben*'e bir gönül genişliği, bir iç dinginliği, bir güven getirir. Ama bu güven *ben*'in *sen*'e yardım etmesinden, ya da yardım etmek istemesinden kaynaklanan huzurla karıştırılmamalıdır. Amaç gütmeyen, hertürlü amaçtan arınmış, katışıksız bir yönelişin sağladığı güvendir bu. *Sen*'siz bir *ben* birbakıma katı, donuk, cansız bir varlıktır. İçten içe korku kemirir böylesi bir ben'i; yalnız, yapayalnızdır. Yapayalnız insansa "kanayan bir yaradır" ("un enclos à vif").¹⁹ Yalnız ben: çelişmelerle yırtılmış, ürkmelerle gergin, sallantılı ve yalpalayan bir benciktir. Kendi hiçliği içine batmıştır yalnız ben, her an özünü bekleyen tehlikeler altında ezilmiştir; birtürlü dolduramadığı bir içboşluğuna batmıştır. Yazdığı sahne oyunlarının belki de en ilginçinde Marcel'in bir kahramanın ağzından söylediği gibi, yalnız insanın gözünde birtek benin değil, tüm dünyanın anlamı boşalır: herşey, ama herşey içi bomboş, anlamsız eski-püskü bir nesneye dönüşür: "Bazan sende de şöyle bir izlenim yok mu, – böyle denebilirse... parçalanmış bir dünyada yaşadığımız izlenimi yok mu sende Ne? Evet, kırık bir saat sanki. Zembereği işlemeyen bir saat. Görünüşte değişik birşey yok. Herşey yerli yerinde. Ne var ki saat kulağa götürülünce hiçbirşey işitilmiyor; anlıyor musun, dünya dediğimiz şey, insanların dünyası... eskiden bir yüreği olması gerekirdi, şimdiyse durmuş, çarpıyor".²⁰ Böylece Marcel'e göre ben'in dörtelle sarıldığı kaynaktır *sen*.²¹ En içten uzanışla *sen*'e yönelir, *sen*'i özler, *sen*'i bekler *ben*.

19 Krş. *Homo viator*'daki ilk yazı: "Le moi et autrui".

20 Bu sözler Marcel'in *Le monde cassé* adlı oyununda geçer. (1. perde, IV. sahne). Marcel bu sözleri *Le mystère de l'être* adlı kitabının İkinci Bölümüne de aktarır.

21 Bkz. *agy*

Bu bağlamda birkaç önemli noktayı saptamakta yarar var. İlkin: Marcel aşırı öze düşkünlüğe, bağınazlık ve anarşiye ödünsüz bir savaş vermekte. Çünkü ona göre: öze düşkünlük insanı kısar, küçültür, darlaştırır, yoksullaştırır; anarşistse başkalarıyla ilişkilerde başarısızlığa bırakmıştır kendini. İkinci olarak: Marcel'in sen-anlayışı ile Sartre'inki arasında apaçık bir uyumsuzluk göze çarpmakta; Sartre'a göre başkaları ("les autres") cehennemnin ta kendisi, Marcel'se ben-sen arasında bir dayanışma olduğunu savunmakta.

Önemli olan üçüncü noktaysa, örtük kalan ilginç bir özelliği asıl yeri olan ilklana koymamızı sağlayacak: Bu da ben-sen bağının yatay bir bağ değil de dikey bir varlık bağı olduğu gerçeği. Marcel'i izleyerek sunduğum açıklamaların (umduğuma göre) kanıtladığı üzere: ilkin, eksiksizce kendi bilincine varan, ondan sonra da *sen* varlığına yönelmeye koyulan bir ben tasarlamak gerçeklikteki durumu çarpıtır. Marcel'in ilk bakışta aykırı görünecekse de gerçekliğin hakkını veren betimlemelerinin bir özeti olarak bu bağlamda şunu saptayabiliriz: İnsanın kendi bütünlüğüne yakışır biçimde kendini bulup yaşaması için, daha önce kendini *sen*-varlığına açıp *sen*'i deneylemesi gerekir.

Daha önce başka ben'lere rastlamayan ben, kendine de rastlamaz. Kendi içine büzülmüş bir ben'dir böylesi bir ben. Ben'in kendisiyle bağ kurması, başkalarıyla bir iletişim gerçekleştirmesini gerektirir. Marcel'in bir pekiştirmesiyle: "Mutluluk, insanın kendisi için burda-olmasının bir biçimi değil midir? Kendim için ne denli burdaysam, başkaları için de o denli varım".²²

Bütün bu bildirilenlerin ışığında Marcel'in *sen*-ben varlıksal bağına ilişkin tutumunu şöyle özetleyebiliriz:

Çokboyutlu dinamik bir yaşama evreninin ortasında bulunan *ben*, başkalarıyla bağ kurmadıkça bir hapishaneden, ya da küçücük bir noktadan farksızdır. Gelgelelim bu bağ kurar kurmaz kendi de uçsuz-bucaksız bir dünyaya dönüşür. Nitekim *ben*, – uzun belgelere gerek göstermeden, herkesin, kendi içine bakınca kolayca görebileceği üzere,– ancak *başkalarıyla* bir *kişilik* (bir "personne") olur. Kişilikse alabildiğine genişliktir:

22 *Journal métaphysique*, 24 Ekim 1922 tarihli günlük. Ayrıca, *Essai de philosophie concrète*'teki "L'être incarné..." adlı yazıya bkz.

Kişilik sorumluluktur da ondan, kişilik sorumluluğun ayrılmaz ögesidir de ondan. Sorumluluk bir kişi olarak *ben*'i salt bilen, salt düşleyen, soyut, bağısız, bir varlık olmaktan çıkarır. *Sen*-varoluşunun bir armağanı olan sorumluluk *sen-ben* arası ilişkilerde kendini gösterir. “Kişinin özelliği, doğrudan doğruya belirli bir durumla karşı karşıya kalmak, kendini gerçekten o duruma adamaktır”.²³ Kişilik *ben* için vazgeçilmez bir değer ve önem taşır. Kişilik: özgürlük, hayranlık, rica, sevgi gibi insanı insan kılan pekçok özniteliğe anlam kazandıran odaktır.

23 “Kişi” kavramı için *Homo viator*’daki “Le moi et autrui” ile “Remarques sur le notion de l’acte et de personne” adlı yazıya bkz.

Ahlakın Bilimce Temellendirilmesi Sorunu

Tanışma, görüşme, sevişme, dövüşme, giyinme, soyunma, düşünme, yargılama, değerlendirme, bildirişme gibi birbirine benzemeyen yaşama kesimlerinde; ev, eveşyası, elzanaatları, makine, besin gibi çeşit çeşit etkenlik yörelerinde; ekonomi, ticaret, sanayi, eğitim, ulaşım, askerlik gibi değişik kültür-eylem alanlarında, –bu tez döküm, istendiğinde daha da uzatılabilir ama, amacımız uyarınca,¹ bu kadarcıkla da yetinebiliriz,– genellikle, “düzge” (“norm”) kavramıyla dilegetirilen bir olgu büyük bir önemle ortaya çıkar. İster kunduracı, ister dilci, isterse araba yedek parçacısı olsun; ülke içi yönetimde görev de alsak, suborusu da yapsak, dışişleri bakanlığında tören müdürü de olsak, – uğraşlar biryana, düpedüz günlük yaşamımızı sürüp gitsek bile, çok yerde, “düzge” başlığı altında toplanan bir sorun düğümü ile karşılaşmadan edemeyiz. Kişisel sözcük dağarcıklarının, toplumsal konuşup düşünme alışkanlıklarının, dural-oynak uğraş geleneklerinin etkisiyle, “düzge” sözcüğü yerine, zaman zaman, başka deyimler kullanılırsa da, bunların, birbirlerinden en uzaklaştıkları durumlarda bile, temelde, düzge kavramına yakın bir anlam akrabalığı içinde bulundukları bir gerçektir. Burda “kural”, “ölçek”, “ölçü”, “ayraç”, “tip”, “standart”, “ister”, “uzlaşım”, “örnek” deyimlerini şöyle bir anımsamak bu gerçeğin belgesi niteliğindedir.

1 Burda sözü edilen “amaç”ı, gerektiğinden geniş tasarlamamak için, bu yazının, Düsseldorf Üniversitesi’ne sunulan Almanca bir konuşmanın ufak tefek değişikliklere uğramış Türkçe metni olduğunu; dolayısıyla da, konusunu böylesi bir sınırla işlediğini açık-seçik gözönünde bulundurmak gerekir.

Bu arada “ilke”, “yönerge”, “buyruk”, “eylem temeli”, “yasa”, “ödev”, “izin”, “zorlama”, “engel”, “yaptırım”, “ge-reklilik” ve benzeri türden birtakım deyimler de olanca ağır-lığıyla kendini duyurur. Özellikle insan teklerinin değişik yapıp etmeleri, insanlararası ilişkilerin çekidüzeni, eylemle-rin birbirlerine ayarlanması ya da karşıkışıya belirlenmesi, toplumu ayakta tutan işlev ve işlemlerin yerine getirilmesi sözkonusu olduğunda, bir ölüm-kalım anlamına bürünen bütün bu deyimler, menevişli kullanışlarına karşın, çok kez, “ahlak-düzgesi” kavramında derlenip toparlanırlar. Biryand-an günlük yaşamının dokusunda, öteyandan bu yaşamayı kimi doğrudan kimi dolaylı incelemeye yönelen psikoloji, top-lumbilim, törebilim, felsefe gibi alanlarda, sıklık kaçınılmaz tartışmalar başlatıp alevlendiren birçok soruyu birlikte geti-rir “ahlak düzgesi”. Genel kültür dokusunda nicedir yeralan rasgele birkaç tanesiyle: kimseye bile bile kötülük etmemeli, yalan söylememeli, verilen sözü tutmalı, düşkünlere yardım etmeli, kimse kendisine yapılmasını istemediği şeyi başkasına yapmamalı, saldırgan olmamalı, emanete hainlik etmemeli, işkenceden kaçınmalı, insan değerine saygı göstermeli çeşi-dinden anlatımları ahlak-düzgesi diye anmakla yetinebiliriz.

Bir ahlak-düzgesinin anlatımsal-dilsel-mantıksal bakımdan nasıl bir yapısı olduğu; ahlak-düzgesinin yaptırımsal yönden ne tür bir arka-planı bulunduğu; ahlak-düzgesinin genellikle düz-geler çerçevesindeki yeri, durumu, kuruluş öğeleri bakımından öbür düzgelerle bağları; ahlak-düzgesinin öbür ahlak-kavram-ları, dolayısıyla da başka ahlak olaylarıyla, bu arada “değer”, “ceza”, “övgü”, “özgürlük”, “yetke”, “yarar”, “anarşi”, “hak”, “vicdan”, “iyi”, “kötü” gibi deyimlerle kavramsal-mantıksal yönden ne gibi karşılıklı ilişkiler gösterdiği, dallıbudaklı uzantı-lara dek elealinıp işlenmesi gereken, bugünedek yeterince elea-lındığı söylenemeyecek olan başlıca sorunlardandır. Bu arada bir soru, düzgeye değgin soruların dönüp dolaşıp hepsine yapışık olan, hem düşünüp taşınmanın hem işgörüp eylemenin en ciddi noktalarında kendini vazgeçilmez kılan bir soru, özellikle tüm dikkatleri çeker. Kestirmeden dilegetirildikte: *ahlak-düzgesinin temellendirilmesi sorusudur* bu.

Şöyle ki: genellikle, eylemin düzgeye göre gerçekleşip gerçekleşmemesi; hangi eylemlerin hangi düzgelere uyup uymadığı; ister başlamadan, ister oluşum süreci boyunca eylemi zaman zaman kaplayan sallantıların karara bağlanması; tektek eylemlerin övücü, yerici nitelemelerle bezenmesi; eylemlerin cezalandırıcı, ödülleyici karşılıklara uğratılması – bütün bunlar hep “ahlak-düzgelerinin temellendirilmesi” sorusu çerçevesinde yer alır. “Düzge-çiğneme”, “düzgeye karşigelme”, “düzge değiştirme” çeşidinden kaygıların sessiz monologları ya da kıyasıya diyalogları yoğurduğu birçok yerde; düzgelerin üstüste dizilişi, yürürlüğü, saygınlığı konularını aydınlatmanın, her türlü eylem ve düşünmenin vazgeçilmez bir önkoşulu olarak ortaya çıktığı pek çok somut ve soyut durumda apaçıktır bu. Böylece, sözcüğün olanca yaygınlığıyla “ahlak” alanına özgü eylem ve konuşmaların, tümü değilse büyük bir bölümünün, düzge-temellendirmekle sıkı bir anlam bağı içinde olduğu belirlir. Nitekim insanlık tarihi boyunca birbirini izleyen bellibaşlı yaşama ortamlarının herbiri kendi damgasını taşıyan bir düzge-temellemesi (başarıyla da olsa başarıya ulaşmasa da) arayıp bulmak zorunluluğunu duymuştur. Sözgelimi, yaşamayı dinsel görüşlerin yoğurduğu çağlarda, belli bir düzge-dizgesini ayakta tutmak için belli dinsel inançlara, dinsel yaptırımlara başvurulmuş; sert yöntemli toplumlarda hukuk giysilerine bürünülse de, korku salarak da olsa, salt güce dayanarak belli düzgelere saygınlık kazandırılmak istenmiş; kimi de, ülke düzeyinde, ülkeler aşırı düzeyde yığınlar sürükleyen önderlerin kendisine ya da anılarına beslenen büyümlü sevgiyle belli düzgelere geçerlik sağlama yoluna gidilmiştir.

II

Çağımızda, nicedir süregelen, tüm yaşamaya damgasını vuran bir gelişmeye ayak uydurarak, düzgeleri *bilimle temellendirme* eğilimi epeyce ağırbasmakta, zaman zaman düzge temellendirmenin biricik olanağı olarak geniş mi geniş çevrelerce benimsenmektedir.

Bu gerçeğin nedenine gelince, olup biteni azıcık derinlere doğru deştığımızda, bazan tek tek de görünse çok kez iç içe girip birarada etkiyen başlıca üç gerekçeyle karşılaşırız, mantıkça. Bir tanesi, sıkıntıya düşen, başı derde giren, çaresiz kalan bir kimsenin, her zaman her yerde yaptığından başka birşey değildir: Düzgeye ilişkin güçlükleri tezelden sona erdirmek isteyen kişi, bakışlarını hemen kendine ve dolayına çevirerek, elinin altında bulunan ya da kolayca uzanabileceği herşeye, duruma uygun olup olmadığını inceden inceye düşünmeye kalkışmaksızın, elattığından, çağımızda artık varlığını duyurmadık kıyıbucaak bırakmamış olan bilime de uzanır. Böylece bilim, birdeyime kendiliğinden, düzge sorununa bir karşılık olarak belirir. Mantıksal açıdan ikinci bir gerekçeyse: haklı ya da haksız, bilimin, özellikle çağımızda, hergün artan bir gözcüalıcılığa bürünmesi, dolayısıyla da etkin bir başvurma kaynağına dönüşmesidir. Bilim artık hangi konuda olursa olsun, insanın uğramadan edemediğı çok değerli bir yardım dayanağıdır, geniş çevrelerin, halkın gözünde. Her katıyla eğitim ve öğrenimin de durmadan güçlendirdiğı “bilim” kavramı (kimi “bilim”den türeyen, kimi “bilim”den çatılan “bilimsellik”, “bilimsel tutum”, “bilim çağı”, “bilim kafası”² gibi çeşitli sözcüklerde apaçık dile geldiğı üzere) nerdeyse her konuda bilimi işe karıştırmayı gerektiren bir basınçla ortaya çıkmaktadır. Kısaca değinilmesi gereken üçüncü gerekçeyse: çeşitli öğeleriyle insanın hem kendisini hem doğal-toplumsal dünyasını tanıyıp açıklaması, yoğurup biçimlemesi bakımından (zaman zaman sallantılara yolaçsa da) bilimin, bilimle oluşan tekniğin, birçok bakımdan, hergün gerçekten yeni yeni başarılarla ulaşmasıdır. Buysa işlerin gereğince yürümediğı birçok somut durumda, insanı, mantıksal bir zorunlulukla, bilime başvurmaya iteler. Nitekim, kültür tarihi bu doğrultudaki mutlu sonuçlara bol bol tanıklık etmektedir. Bunun için, “değil mi ki orda öyle, burda da neden öyle olmasın” diye düşünülerek, başka alanlarda erkini göstermiş olan bilim, çok yerde yapıldığı gibi, düzge sorunlarına da mantıksal bir

2 “Bilimsellik”, özellikle de “bilim kafası” deyimleri için bkz. Nermin Uygur, *Yaşama Felsefesi*, İstanbul 1984, s. 94. Ayrıca bkz. N. Uygur, *Dil Yönünden Fizik Felsefesi*, İstanbul 1979.

kaçınılmazlıkla uygulanmak istenir. – Böylece hangi bakımdan olursa olsun, düzge temellendirmede bilime elatan insan, bu yaptığını rasgele değil, mantıkça etkin birtakım gerekçelerden ötürü yapmaktadır.

III

Düzgeleri bilimle bağ kurarak temellendirmenin tekanamlı bir girişim olduğu söylenemez. Bu girişim anlamca çeşit çeşit gerçekleşebilir. Bunları, içbudaklanmalar biryana, iki büyük öbekte toplama olanağı var. Biri şu: Bilimlerin tümüne, ya da bilimlerden bir tekine, kimi de bilimlerden birkaçının meydana getirdiği belirli bir bilimler bağlamına özgü tutumu, düşünme biçimi, yöntem kavramları kullanılarak düzgeler temellendirilmek istenebilir. Genellikle “bilimsellik”, “bilimsel kafa” denen davranışı işbaşında tutmaya yönelik bir temellendirmedir bu. Eldengeldiğince nesnel olmaya, yantutmamaya, çıkar ve duygusallık gibi bilim dışı etkenlere kapılmamaya özen gösterilmesi doğaldır. Düzgelerin bilimce temellendirmesi başka bir anlama da gelebilir: tek tek ya da irili ufaklı bölgeler halinde bilimlerde erişilen başarılarla, sonuçlara; bilim çevrelerinde daha yaygın sözcüklerle dile getirelim, önermelere, doğrulara, saptama, yasa ve kuramlara başvurmadır bu ikinci anlamda bilimce düzge temellendirmek.

Birbiriyle sıkı bağları olan bu iki temellendirişin, genellikle ikincisi, ciddi olarak dikkati çeker. Ne de olsa, sözgelimi, bilimde geçen kavramları bol bol kullanarak aslında bilim-olmayan yapılar (şiirler, bilgelik ve öğüt yazıları, çeşit çeşit metafizikler) kotarmak da pek zor birşey değildir. İşte bundan, çoğun örtük, bazan da açık bilinçle, “ahlak-düzgelerinin bilimsel temellendirilmesi” denince, birincisini mantıkça içeren, ikinci anlamdaki işlemler gözönüne getirilir genellikle.

İlk bakışta sallantılara yolaçmayan bir tıksızlık izlenimi uyandırmakla birlikte, bu anlamdaki bir “ahlak-düzgesini-bilimce-temellendirme” kavramı, başlıca mantıksal olanakların hiçbirisi atlanıp unutulmadığında, enaz üç boyutlu bir temellendirme

olarak belirir. Şöyle ki, herhangi bir sıra gütmeksizin bildirdikte: (a) bilimde ortaya konan başarılar ile ahlak-düzgeleri denen şeyler arasında çok sıkı bir mantık bağı söz konusu olabilir; (b) genellikle bilim ile ahlak-düzgesi arasında *hiçbir* mantıksal bağ bulunmadığı tasarılanabilir; (c) bilimlerle ahlak-düzgeleri arasında *sınırlı* mantıksal bağların bulunduğu düşünülebilir.

Şimdi bu üç boyutu ana çizgileriyle bir bir incelemek, kuşkusuz, bilim-düzge temellendirmesinin, dolayısıyla da insana özgü kültür varlığına ilişkin dolambaçlı dokunun mantıksal çerçevesine birbakıma yetesiye ışık tutacaktır.

IV

Gerçi ne “bilim” deyimiyse gösterdiğimiz yaygın ve karmaşık alan, ne ahlak-düzgesi başlığı altında özetlenebilecek olan çeşitli dilegetirmeler keskin çizgilerle belirttik bir biçimde ortaya çıkar. Gene de biz, belki hiç bitmeyecek olan bu tür sorunların yeterince çözülmüş olduğunu *varsayıp* ahlak-düzgesi ile bilim arasında *son derece sıkı bir mantıksal bağ* olduğu doğrultusunu deşelim. Ahlak-düzgesi ile bilim arasında (kısaltmayla A ile B arasındaki) bu bağ, başlıca iki mantıksal olanak gösterir: Ya A ile B, ayrı ayrı adlandırılmaları yüzeysel ve rasgeleymişçesine yorumlanarak, özdeş diye belirlenir; ya da, A'nın B'den tüm-dengelim yoluyla (deduktiv yolla) elde edildiği öne sürülebilir.

Şurası apaçık, sözü edilen birinci olanak, A ile B ilişkisindeki tüm sorunların kesin çözümü demektir. Öyle ya A, B ile özdeş olduğuna göre aralarındaki bağı araştırmaya girişmek mantıkça gereksizdir artık. Bu, gerçekten böyleyse, yani bilim, ahlak-düzgesinden başka birşey değilse, düzgeyi bilimle temellendirmeye kalkmak anlamsız olacaktır. Yalnız ne var ki kaba bir bakış bile gerçekte bunun böyle olmadığını belgelemeye yeter. Matematik formüller mi ahlak-düzgesidir, gök cisimlerine ilişkin makrofizik yasaları mı? Mikrobiyoloji önermelerindeki ahlak-düzgesi nerde? Hayvan psikolojisinde sağlanan bir gözlemin aynı zamanda bir ahlak-düzgesi olduğunu söylemek sağduyuya sığar mı? Kent sosyolojisinin hangi istatistiksel kuramı ahlak-

düzgesi durumundadır? Kısaca: binbir dereden de su getirsek, bilimde yeralan mantıksal, bildirsel ya da başka yönü ağır basan hiçbir önermeyi, mantık yapısı bakımından, ahlak-düzgesi sayamayız. Nitekim, A-B ilişkisini yakın tutmak uğrunda bol bol mantık çarpıtmalarına başvurmaktan geri kalmayanlar bile, A ile B'ye, mantıkça bir ve aynı şey gözüyle bakmaktan çekinirler genellikle.

Ayrıca: “bilim” kavramına ne denli dilsel-mantıksal birlik getirmeye çalışırsak çalışalım, B toplayıcı deyiimiyle dilegetirilen *birçok* bilimin varlığı örtbas edilemez... Çeşit çeşit ahlak-düzgelerini de bir an için tek bir A olarak derleyebileceğimiz öne sürülemez. Buna göre hangi A'nın hangi B ile özdeş olduğunu hep ayrı ayrı saptamak gerekecektir; ama bu A'nın B'ye özdeş olmadığını söylemektir.

Bu arada: bilimlerin, tüm kuruluşlarıyla, dolayısıyla da doğrularıyla sürekli bir evrim içinde olduğu unutulmamalıdır. Ahlak-düzgeleri için de durum aynıdır. Gelgelelim, mantıksal bir sakınca olmadığından, işi kolayından alarak, ahlak-düzgesi denen şeyin hep aynı kaldığını varsaysak bile, A'nın *durmadan değişmekte olan* B ile özdeşliği ayakta kalan bir düşünce olamaz.

Böylece A ile B'yi özdeş sayarak temellendirmeyi kotarma çabası, olanca rahatlığına karşın, yürünmeyen bir mantıksal boş olanak olmaktan öteye geçemez.

Ahlak-düzgelerini sıkı bir mantıksal bağ içinde temellendirmenin en yaygın yollarından biri, şimdiyedek belki de en çok kullanılmış olan yol, tümdengelim yoludur. En kısıdan söylendikte: B'yi öncül olarak alıp A'yı ondan türetmektir bu yol. A-B özdeşliğinin savunulamayacağını birkez anlayanlar için geriye kalan en sağlam temellendirme olanağıdır bu. Ne var ki, gerçekte, –zaman zaman ortalığı kaplayan kesin zafer ya da kesin yenilgi göstergelerine karşın–, tükenmez tartışmaların içine batmış görünmektedir bu olanak.

Filozoflar arasında “‘dır’- ‘olmalıdır’” tartışması diye bilinen, son zamanlarda nice dergi yazılarıyla doktora konuları olan bu yaygın tartışma, özetin özeti birkaç anımsama sözcüğüyle şu görünümündedir: Kimi tartışmacı “dır”dan “olmalıdır”ı çıkarmaya yönelmekte, kimi böyle bir yönelişe karşı yönelmekte; kimi

“olmalıdır”ı “dır”a indirgemeye çalışmakta, kimi böyle bir çalışmaya karşıkoymakta; zaman zaman bilim önermelerine toptan betimsel önermeler gözüyle bakanlar ile ahlak-düzgelerini salt yönergesel önermeler diye benimseyenler arasında gerginlikler savaflara dönüşmekte; bu arada yorumlar, karşı-yorumlar, zorlamalar, karşı-zorlamalar, uzlaşmalar, karşı-uzlaşmalar birbirini izlemekte.

Yaklaşma açımız uyarınca, bütün bu tartışmaları yantutmaksızın değerlendirdiğimizde, çekinmeden şunu saptamakla yetinebiliriz: bütün bu katı direnmeler, bol ödünlü uzlaşmalar, şizofreniye varan gidiş gelişli bölünmeler ortamında, sözü edilen temellendirme tutumu, hiç olmazsa şimdilik, serin kafayla savunulamaz. Kesinlikle söyleyebileceğimiz şeyse: tümdengelimli temellendirmenin, mantıkça, başka temellendirme olanakları tasarlanabildiğine göre, biricik, tekbaşına geçerli bir temellendirme boyutu olmadığıdır.

V

Düzge-bilim ilişkilerinde akla gelen bir boyut da: mantıkça, arada *hiçbir ilişkinin bulunmadığı yönündedir*. Şöyle ki iyice belirgin ayrı ayrı birer birim olarak biryanda ahlak-düzgesi öteyanda bilim ele-alındığında, ikisi arasında mantıksal bir bağın olmayacağını öne sürmektedir: A ile B arasında, mantıkça, hiçbir geçiş yoktur; A ile B salt bir bağdaşmazlık içindedir.

Kuşkusuz, bu boyut, ilk bakışta mantıkça olanaklı izlenimini uyandırmakla birlikte, sağduyuya aykırı düşmektedir. Çünkü, gerçekte, herkes bilir ki: ahlak-düzgesi de bilim de insana ilişkin, insan elinden çıkma, insanın yapıp ettiği, insana özgü ürünlerdir. Başkaca özel bağlamlar biryana, daha bu gerçeklik tabanından ötürü sıklıkla kesişirler, birarada belirirler, birine ilişkin bir başarı öbürüne gönderme yapmayı, öbürüne başvurmayı gerektirir. Sözgelimi, çoğun A'ların gerçekleşme çerçevesi, alabildiğine değişik koşulları, uzay-zaman-kişi-toplum-tarihkültür ve benzeri koşulları hesaba katmayı gerektirir ki, bu da bilimin, bilimde varılan başarıların, kısaca B'nin önemli bir rolü

olduğunu belgeler. Buysa, A'nın B ile temellendirilmesi diye yorumlanacak olursa, çok yerde nitekim böyle yapılmaktadır, ozaman mantıkça, ahlak-düzgesi ile bilim arasında herhangi bir bağ bulunmadığı boyutu, tasarlanabilen ama gerçeklikteki uygulamada yandaş bulamayan bir olanak olmaktan öteye geçemez.

VI

Daha önce ele alınmış olanların ışığında, şimdi üzerinde duracağımız üçüncü ve son boyut, ahlak-düzgesi ile bilimi temellendirme girişiminin: *ne* mantıksal bağısızlık, *ne* özdeşçi türetimsel biçimden tıkız bir mantıksal bağ olduğu boyutudur. Olumsuz anlatımdansa olumlusuyla: bilimin ahlak-düzgesini, mantıkça, sınırlı olarak temellendirdiğini aydınlığa kavuşturabileceğimiz boyuttur bu. Gerçekten de ahlak-düzgelerine duyulan güveni artıran, pekiştiren, yani bu düzgelere uygun eylemlere güç kazandıran bilimler, sözgelimi, fizik-biyolojik bakımdan belli bir A'yı onu gerçekleştiremeyecek bir durumda olan bir insana yönelmek, o A'nın, B'ye ilişkin verilerin eksikliğinden ötürü, boş ve geçersiz olduğunu görememe yanıltısına düşürür. Buna göre, insana özgü fizik-çevresel, biyolojik yapısal donatımı bilmek, ahlak-düzgelerinin varlığına önemli bilinç sağlar. Şöyle ki bu bilinçten yoksun biri, ister düzge-koyucu ister düzge-gerçekleştirici olsun, istenmemesi gerekene, olanaksıza dolanmış bulunur; gerçekleştirilmeyen, aslında gerçekleştirilemeyen A'lardan ötürü "ceza", "hak", "yetke", "sorumluluk", "iyi", "kötü" gibi değersel nitelemeleri de anlamsız kılan bir alanda kımıldanmaktadır, mantıkça.

A'nın B'ye bütün bu sınırlı ama önemli katkısı, özellikle, gerçekleştirilmesi birkez amaç olarak alınan A'ların, ancak araç durumundaki B çeşidinden neleri gerekli kıldığı konusunda apaçık ortaya çıkar. Şöyle ki, yürürlüğe konmak üzere saptanmış olan bir A, bu yürürlüğü gerçekleştirme bakımından, teknik'ten sosyoloji'ye, psikoloji'den ekonomi'ye dek, B denen herşeyden sağlanacak yardıma büyük bir gereksinme duyurur.

A mantıksal bir zorunlukla B'de üremiyor diye B'nin A'ya hiç dayanaklık etmediğini söylemek doğru olmaz. Oysa, B'nin A'ya yapamayacağını beklemek yerine yapabildiklerinin ağırlığını anlayışla gözönünde bulundurduğumuzda: gerçekleşme yolu, ayakta kalma kuvveti, uygulanış sağlamlığı bakımından, A, B'ye pekçok şey borçludur. Böylece ahlak-düzgesi açısından bilimin karşısına toptancı bir bakışla çıkmak; bilimi ya tam-güçlü ya da hiç-gücsüz saymak, dolayısıyla da kimi bilimden kimi düzgeden kimi de her ikisinden birden yüzçevirmek yerinde bir tutum değildir.

Son olarak: A-B ilişkisine değmekte olduğumuz doğrultuda bakma, birkaç erdemli noktayı daha, özetle bile olsa, yanyana dizmemizi sağlayabilir: Her ahlak-düzgesi astrofizik, törebilim, hukuk, hekimlik ve benzeri hangi başlık altında ortaya çıkarsa çıksın, duruma göre, sözgelimi düzge-içeriği ya da düzge-gerçekleştirme ortamına göre, akla gelebilecek olan *her* bilime, ayrılık gütmeksizin yardım çağrısıyla yönelebilir. Böylece aradaki temellenme ilişkisi, çok kez yapıldığı gibi, gerçekliğe uymayan katı ve soyut Bilim-Ahlak-düzgesi bağı olmaktan çok *esnek*, *somut*, *bol teke-tekli* bir ilişki olarak günışığına çıkar. – Herhangibir ahlak-düzgesinin, çok kez, birden fazla bilimin birçok yöresiyle birden, (diyelim ki kent planlaması, eğitim coğrafyası, evlilik psikolojisi, gelir istatistiği, ilaç ekonomisi türünden bilimsel alanların hepsiyle birden) bağ kurmasını da olağan karşılamak gerekir. Böylece A'nın B'ye katkısı, gerçekliğe uygun düşmeyen bir gevşeklikten, dolayısıyla çeşitli zorlamalardan *kurtulur*. – Ahlak-düzgesini bilimle temellendirme tekanamlı bir işlem olmaktan çok çeşitli ilişkilerin ortak adı niteliğindedir. Bununla “temellendirme” kavramı *anlam darlığından sıyrılmakta*; dolayısıyla düzge-ilişkisine dirilik gelmektedir. Bu bağlamda temellendirme deyince, sözgelimi, yalnızca çıkarım değil, (daha önce burda yeryer geçen kullanımların bazılarını anımsayalım) bilinç, katkı, yardım, güç sağlama, güven altına alma, yürürlük kazandırma, gerçekleşmeye araç olma gibi şeyleri de anmak gerekir. – Önemli olan bir nokta da: bilim-düzge ilişkisinin dural, kapalı bir ilişki olmadığıdır. Öyle ya, ister ilerleme ister evrim diye adlandıralım, bilimlerdeki irili ufaklı o sürekli değişmelerin

ahlak-düzgelerindeki toplumsal-tarihsel değişmelerle birlikte hep yeni baştan kımıltılı, *açık* bir bağ kurması mantıkça da aydınlığa bürünür böylece. – Buna göre bilim-ahlak ilişkilerini (sözgelimi herhangi bir A'nın oylumu belirlenirken, ya da birkaç ahlak-düzgesini altı üstlü dizerken) yeni yeni durumlarda *hep yeni baştan eleştirip onarma olanağı* elde edilir ki, bunun, yaşama ve kültür uğraşlarında, dogmatik saplantıların kurbanı olmaktan kaçınması gereken insan için eşsiz bir değer taşıdığını kimse yadsıyamaz.

VII

Sonuç olarak şöyle diyebiliriz: Genellikle düzge, ahlak-düzgeleri, değişik temellendirme sorunları ve bilimsel temellendirme doğrultusunu (daha önce I-III'te) şöyle bir gözden geçirdikten sonra; hem mantıkça hem gerçeklikçe ahlak-düzgesiyle bilim arasındaki (IV'te ele alınan) tıkHz çıkarım ilişkisi ile (V'te değinilen) ilişki yokluğu yanında; son olarak (VI'da) deşip çözümlemeye çalıştığımız *sınırlı ilişki*: gerek mantık gerek gerçeklik yönünden *alabildiğine verimli* bir boyut olarak ortaya çıkmış bulunuyor. Artık yapılması gereken, başka boyutlar arasında çok önemli bir yeri olan bu boyutun çeşitli olanaklarını, çeşitli yönlerden ele alıp incelemektir.

Burda ancak birkaç çizgiyle değinmek fırsatı gerçekleştirilen bu inceleme, isteristemez, biryandan ahlak-düzgelerinde öbür-yandan bilimlerde süregelen gelişmelerden ötürü, kuşku yok ki, saymakla bitmeyen öbür uğraşlar gibi, insan insan kaldıkça vazgeçilmez bir yaşam ve kültür uğraşı, bir felsefe ve mantık uğraşı olarak kalacaktır.

Kim Ahlaklı, Kim Ahlaksız?

Sorular

Ahlaklılığın, ahlaksızlığın anlamı nedir? Ahlaklılığın ayrıacı (ya da ayrıaçları) var mıdır? Bu ayrıaç (ya da ayrıaçlar) işbaşında nasıl uygulanır? Ahlaklı-ahlaksız tartışmalarında gözönünde bulundurulması gereken bellibaşlı etmenlerin (örneğin, hem yargılayana hem de yargılanana ilişkin kişisel-toplumsal-kültürel-tarihsel etmenlerin) felsefeye bir sistemi ortaya konabilir mi? – Hiç kuşku yok ki bütün bu sorular, başka akraba sorularla birlikte, yanıtı ahlak felsefesinden beklenen sorulardır. Ne var ki bu felsefenin alanına giren birçok uğraşı arasında sözkonusu sorular bazan örtük kalır. Bazan da, belirgin bir kılıkta görünse-ler bile, tam da yanıtları yönünden, dilegetirilmelerine yolaçan şaşkınlığı daha da artırdıkları yadsınamaz. Nitekim halk arasında (halkın felsefeye azçok bulaşmış olanlarında) ahlak *felsefesine* karşı gizlenmeyen hoşnutsuzluğun sık sık şöyle dışlaştığını işitiriz: Ahlak filozoflarından öğrenemediğimiz birşey de *kimin* ahlaklı, *kimin* ahlaksız olduğudur; “ahlaklı” diye bilinen birini “ahlaksız” diye yaftalamak mı istiyorsunuz, ya da “ahlaksız” diye bellenmiş birini “ahlaklı” diye tanıtmak mı dileğindesiniz, ahlak filozoflarına kulak verin öyleyse. Her nitelemeyi haklı gösterecek bir belge bulursunuz onların öğretilerinde.

İşte bu duruma göre, yukarda anılan soruları, halktan gelen karşı-koymaları gözden yitirmeksizin yeniden elealıp çepeçevre incelemek gerekiyor. Bunu yapmakla: biryandan, güncel yansılarını her zaman ağır basan bir uzmanlık alanı olarak ahlak felsefesine çağdaş bir katkıda bulunabilir; öteyandan, hem hepimizi

sarıp sarmalayan günlük yaşama kültürümüzü, hem de ahlak'a ilişkin eylemlerce, duygularca, değerlemeler, yargılamalar ve kurumlarca belirlenen geniş kültür dünyamızı, belli bir ölçüde, aydınlatmak fırsatını elde ederiz.

Sorularımıza yakından bakalım.¹ Dönüp dolaşıp ilkinde düğümlendiklerini görürüz. Başka türlü dendikte, "ahlaklılığın, ahlaksızlığın anlamı nedir?" öbürlerinde soru konusu edilen hiçbirşeyi sormazlık etmez. Bu da kendiliğinden anlaşılır bir gerçektir zaten: Felsefe, büyük ölçüde, bir anlam aydınlatma çabasıdır; sözü edilen soruların en önemli, dolayısıyla aydınlatılmaya en çok gerekseme duyulan sözcükleri de "ahlaklı" ve "ahlaksız" sözcükleridir. Hattâ bu iki sözcüğün, ahlak felsefesinde ortaya çıkabilecek tüm felsefe sorunlarının hepsiyle önemli bir ilişkisi olduğunu söylemek aşırı birşey söylemek sayılmaz. "Ahlaksız" sözcüğü ise "ahlaklı"nın hayırlanması demek olduğuna göre, "ahlaklı" sözcüğünün, üzerine en çok eğilmemiz gereken tek sözcük olduğu açıktır.

İçinde geçtiği konuşma bağlamında "ahlaklı" sözcüğünün davranışlarına eğilecek olursak bir eksiklik izleniminden kendimizi kurtaramayız. "Ahlaklı" alabildiğine geniş ve gevşek, içeriği hiç mi hiç belirtilmemiş bir sözcük durumundadır. Bu yönden, "güzel", "evren", "felsefe", "sanat" gibi sözcüklerden bir ayrılığı yoktur. Neyi dilegetirdiği ancak daha yakından belli edilmesinden sonra ortaya çıkabilir. Daha öncesi için söyleyebileceğimiz şey, "ahlaklı"ya övgü nitelemesi diye başvurduğumuzdur. Yermeyi pekiştirmek üzere görünüşte övgü kılığına bürünmeleri unutmamalıyız. Bu etkili retorik uyarınca, "ahlaklı" gerçekte "ahlaksız" demektir. Örneğin, hırsızlık ederken suçüstü yakalanan bir fabrika gecebekçisine "ahlaklı adammışsın doğrusu" diye çıkışan yöneticinin ne demek istediği besbellidir. Gene de "ahlaklı"nın, düpedüz yöneliminde, olumlu bir tutumu yansıttığı ortadadır. Örneğin, ödünç aldığı parayı ne yapıp edip gününde geri veren birinden söz ederken "zaten ahlaklılığından

1 Baştanberi sözü edilen soruları, dolayısıyla da araştırılan yanıt denemelerini daha geniş bir çerçeve içine oturtup bütünlemek için, bunları, bu kitapta yeralan "Ahlakın Bilimce Temellendirilmesi Sorunu" ile "Senin Yerinde Olsam" başlıklı yazılarla krş.

hiç kuşkuya düşmemiştim onun” dediğimizde, “ahlaklı” ile övgümüzü dışlaştırmışızdır.

Ne var ki övücü gücüne parmak basmakla “ahlaklı” sözcüğünün tüm anlamını açık kıldığımızı sanmak doğru olmaz. Öyle ya, bunu bilmemize karşın, “ahlaklı” sözcüğünün *ne söylediğini* her kez belirtmek gereğini duyarız. Bunu yapmadıkça da sözcüğün, içi boş bir övgü kalıbı olmaktan öteye geçmeyeceğine inanırız. Bu inancın dinsel-mantıksal gerekçesi, “ahlaklı” nite-lik-sözcüğünün, sıklık, başka birçok niteleme deyimleriyle birlikte kullanılarak anlamca bir bütünlenmeye ulaştığıdır. Şöyle de açıklayabiliriz aynı şeyi: Hangi yönden bir övme olduğu, konuşma durumundan (sözelimi “ahlaklı” derken yüzümüze verdiğimiz anlatımdan, söyleyişteki ses-tonundan, sözünü ettiğim kişiden, beni dinleyen, ya da dinleyenlerden, bu arada daha başka durumsal etmenlerden) kolayca çıkarılamıyorsa, tektek nitelemelerden birini, ya da birkaçını anmaksızın, yalnızbaşına “ahlaklı”nın belirgin birşey demediğini öne sürmek, ne denli aykırı gelirse gelsin doğruyu öne sürmektir.

Günlükdil

Ahlaka ilişkin konuşmalar birçok özel dile yayılmıştır. Felsefe, psikoloji, sosyoloji, hukuk, din, politika, eğitim gibi tektek uzmanlıkların diline örülmüştür bu konuşmalar. Bu diller kimi açıktan açığa kimi de örtük bir biçimde “ahlak” sözcüğüne, ya da bu sözcüğün eşliğinden ayrılmayan daha başka sözcüklerle ilgili bilimsel-bilimsi durup düşünmelere yer ayırır. Gene de ahlak konuşmalarının bu dillerde tükendiğini söylemek yanlış bir yol tutturmak olur. Ahlak konuşmaları ençok, hattâ sıklık büyük bir önemle, *günlükdilin* içinde belirir, gelişir, etkenlik kazanır. Günlükdil deyince de bilim-öncesi dilsel alış-verişleri, uzmanlık ötesi söylemeleri, düpedüz yaşamayı, dolayısıyla da tüm yaşayıp eylemeyi olanaklı kılan insan başarısını anladığımızda, ahlak konuşmalarının geniş ölçüde günlükdil çerçevesinde ortaya çıktığı hep bildiğimiz, ama bunun için de unutmamamız gereken bir gerçektir. En umulmadık zamanlarda

bile konuşmalarımızın birdenbire bizi ahlakça belirlemelere, ahlaka değgin alabildiğine kuşatımlı, uzun süreli tartışmalara doladığını da hep biliriz. Öyleyse ahlaklı-ahlaksız nitelemelerini aydınlatmak için günlükdilin işleyişine eğilmek, bu dildeki ahlaksal konuşmalara kulakvermek, bu konuşmaların yapısını ortaya çıkarmak, güç yönlerine karşın, vardırıdığı verimden ötürü, kaçınılmaz bir ödevdir.

Türkçeden Geçen Yol

Günlük Türkçe, yaşamımızın uzantı alanı olarak Türkçe kılavuzumuz olsun. Evde-sokakta başkalarıyla ya da yalnızken bize doğalmışçasına başvurduğumuz Türkçeyi, canlı, konuşulan, hergünkü Türkçeyi; Türkçenin, konu ahlaka gelip dayandı mı sıklık kullandığımız söyleme olanaklarını gözden geçirelim. Amacım belli bir ulusun dili olarak Türkçeyi, Türkçenin bir kesitini incelemek değil. Dilbilginlerine düşer bu uğraş. Amacım: Türkçenin aracılığıyla *ahlak sorununa* belli bir ışık tutmak. Kılavuz olarak Türkçe yerine bildiğim başka bir dili de seçebilirdim. Özellikle Türkçeyi seçmemin nedeni bu dilin anadilim olmasıdır. Türkçenin kılavuzluğuyla varılabilecek birçok sonuçlara, dilsel kuruluşlarının başkılığına karşın, öbür dillerin aracılığıyla da varılabileceğine inanıyorum. Türkçenin içinden geçtiği için bu denememin Türkçedeki bazı inceliklere parmak basması, aslında, genellikle ahlaka değgin bazı güçlüklerin bir anlam-çözümlemesini sunmak çabasında olduğunu örtmeye yolaçmamalıdır.

“Güzel birşey değildi o yaptığın”: İşte “ahlaklı” diyemeyeceğimiz, “ahlaklı” demekten çekindiğimiz eylemler karşısında, örneğin yalan söyleyen biri karşısında ağzımızdan dökülöveren bir kınama tümcesi. Sanat yönünden bir beğenmeyi anlatmak için kullanılmamıştır burda “güzel”, bir estetik sözcüğü niteliğini taşıyor. “Yaptığın tablo hiç de güzel değil” dediğimizde, güzel olmadığını öne sürdüğümüz şey, yapanı ahlak yönünden küçölmeyen bir yapıttır. Birine “tablon güzel olmadığı için ahlaksızsın” diye çıkışmak, sağduyuya aykırı, mantıkça

yadırgatıcıdır. Oysa bir eylemin “güzel” olduğunu, ya da “güzel olmadığını”, “çirkin” olduğunu söylemek bir ahlak yargısı ortaya koymaktır. Bu bakımdan “güzel”, “çirkin”, bir davranışı, ahlak yönünden hoşagiden ya da hoşagitmeyen yapıp etmeleri nitelemek amacını güder. Hep bu görevi Türkçe, daha başka sözcüklerle de yerine getirir. Verdiği sözü tutmayan birine “hiç beğenmedim” diye gücenikliğini belli ettiğimizde, kuşkusuz başa kaktığımız birşey vardır ortada; ama bu, estetik beğenimizi inciten bir sanat yapıtı değil, başa kaktığımız bir eylemdir. Nitekim “böylesi davranışlara göz yummam”, “gözümden düştü”, “keşke bunu ben görmeseydim”, “göreyim seni” çeşidinden tümceler olanca anlamlarını, pekçok bağlamda sanatça bir tutumun dışında kazanırlar.

Bütün bu açıklamaların tez genellemelere elverişli olduğu yadsınamaz. Örneğin bazı kimseler, ahlak konularında Türkçenin estetik bir dünyagörüşü yansıttığını ileri sürmekten kendilerini alamayacaklardır. Oysa gündükdilden, yukarda rasgele derlenmiş olan örnekler olsa olsa şu sonucu belgeleyebilir: estetik değerlemelerde işlek bir uygulama alanı bulan birtakım sözcüklere, ahlaklı-ahlaksız ayrımında Türkçe aydınlatıcı bir özellik tanır. Bu arada görmeye ilişkin sözcüklere çokça başvurmayı da, Türkün göz insanı olmasından ötürü bu böyledir diye yorumlamaktansa, eylemlerin görülüp algılanır bir yapıda olmalarına dayatmak, böyle bir savdaki sözümüne sönüklüğe karşın, daha doğru gibi geliyor bana.

“Yakışksız”, “uygunsuz”, “yersiz” ve benzeri sözcükler de günlük Türkçenin ahlakça eksikliği belirtmek üzere kullandığı estetik havada nitelemelerdir. Kocasını aldatırken suçüstü yakalanan bir kadını “evli birine yakışır mı böyle şey” diye ayıplayan bir yargıç, aslında karşısındakinin, aldatma davranışından ötürü, ahlaksız bir insan olduğuna inanmaktadır. Başka birinin imzasını benzetleyen bir insan “uygunsuz” bir eylemde bulunmuştur. Düpedüz “uygunsuzluk”tur yaptığı. “Uygunsuzluk” ise ahlaka aykırı birşey olarak anlaşılır. “Uygunsuz kadın” deyimi bir tanıktır buna. Takımındaki erlerin önünde teğmeni azarlayan yüzbaşının yaptığı “yersizlik”tir doğrusu. Çocuğuna kaba sözler öğreten babanın “yerli yerinde” birşey yaptığı

söylenemez. Çalışma saatinin sona ermesinden önce gezmeye çıkan bir görevli ödevini “yerine” getirmemiştir. Dikkat edilecek olursa andığımız bütün bu sözcüklere beğenilen, istenen bir düzenin, düzenli gözüyle bakılan bir durumun bozulduğunu; böyle bir durumdan bir ayrılmayı, sapmayı dilegetirmek üzere başvurulmuştur. “Bu boyunbağı sana yaraşmamış” derken rengi, biçimi, ya da başka bir yönden, üstündeki öbür giysilerle, sözgelişi gömlek ile hoşagiden bir uyum kurmuyor demek isterim. Oysa “bu sözü sana yakıştıramadım” diyecek olursam, kınadığım kimsenin o sözü yüzünden ahlakça bir düzeni hiçe saydığını bildirmekteyim. “Ahlakça düzen” ise, çoğun, ahlaklılıkla eşanlamlıdır.

Estetik, ya da yarı-estetik sözcüklere kullanılış ve anlam yönünden bir yakınlık göstermeyen birçok belirlenimler de “ahlaklı-ahlaksız” karşıtlığını açıklamada önemli bir rol oynar. Bu arada eylemleri özellikle sonuçları bakımından değerlendirmeyi sağlayan sözcük çiftlerinden kurulu bir kümenin varolduğu, konuştuğu üzerinde azıcık düşünmeyle herkesin evetleyeceği bir doğrudur. “Yararlı-yararsız”, “verimli-verimsiz”, “başarılı-başarısız”, “yapıcı-yıkıcı” çeşidinden karşıtlıklara ahlak nitelendirmelerinde sıklıkla rastlanır. Gerek tek tek eylemelere, gerekse kişilere, hattâ zaman zaman kurumlara hep bu karşıtlıklarla yönelme yaygındır. Sözgelişi, birçok çevreler, yararlı bir sonucu sağlamayan, yararlı sonuç şöyle dursun düpedüz yararsız etkilere yolaçıyor diye öne sürdükleri eylemlerin ve eyleyicilerin ahlaksız olduğunu söylemektedirler. Eylemleri hep “yıkıcı” diye belirtilen bir insan kolaylıkla “ahlaksız” damgasını yer. Birçok eyleme, çok kez, “verimli”, “başarılı” olduğu için “ahlaklı” deriz. Neyin sözünü edersek edelim “ahlaksız” yerine de bazan “verimsiz”, “başarısız” sözcüklerini kullanırız.

Belli bir başlık altında toplayamayacağımız, ama töre ve yasalarla ilgili konuşmalarda çokça başvurulana, genellikle ahlak yönünden saptamalarda ise güçlü birer aydınlatma aracı olan başka sözcüklerin de üzerinde durulmalıdır burda. “Dürüst”, “doğru”, “yasaya saygılı”, “namuslu”, “efendi” bir insana kim “ahlaksız” diyebilir? Bu sözcüklerin birebir tam karşıtı anlamında, “çarpık”, “eğri”, “yasaya saygısız”, “namussuz”, “alçak” bir

kimseye gelince, “ahlaksız” damgasından zor kurtulur böyle biri. “Dürüst ama ahlaksız eylem”, “alçak ama ahlaklı bir insan” anlatımlarına, sözcüklerin yanlış kullanıldığı, öyle değilse, saçma izlenimini uyandıran anlatımlar gözüyle bakılır. “Namuslu” dediğimiz birinden beğenmeyle söz ediyorsak “ahlaklı”dır o bizim için. “Alçakça” diye nitelediğimiz bir eylem, “ahlaksız” bir insanın eylemidir. Elüstünde tuttuğumuz bir yasayı çiğneyene “ahlaklı” diyemeyiz. “Efendi” bir insan “ahlaksız” değildir.

Bu bağlamda, her zaman olmasa bile büyük ölçüde, erdem bildirme ile ahlaklılığı onaylamanın, erdemsizlik ile ahlaksızlığı birtutmanın köklü bir alışkanlık olduğu gözden kaçmamalıdır. Örneğin “adaletsiz” bir karar veren insanı “ahlaklı” birşey yaptığı için övemeyiz. “Sözüne güvenilir” bir insanı ise, bu erdemiyle “ahlaksız” saymaya kalkışmaz kimse. “Ölçüsüzlük”, “yardımdan kaçınma”, “kötüleme”, “görevi baltalama” gibi erdemsizlikler çok kez bir insanın “ahlaksızlığını” belirlemeye yeter. Hattâ birbakıma, tek tek erdemsizliklerden herbirinin, “ahlaksızlığın” tümünü değilse de, belli bir yönünü yansıttığı söylenebilir; yaygın bir inanışla, her erdemsizlik binbir çeşit ahlaksızlıktan biridir. Bir insandan “hem erdemli hem de ahlaksız” diye söz etmek, bu sözü edilen erdemle ustaca yemek pişirmek, ya da şaşılacak bir çabuklukla matematik işlemleri yapmak çeşidinden ahlakdışı bir yatkınlık dilegetirilmiyorsa, tutarsız bir önerme ortaya koymaktır. Diyelim ki, birçok denetlemelerden sonra bir insanın ödevine düşkün olduğuna inandık. İnancımızın konusu olan kimse elisıkı, geveze, savruk biri olabilir aynı zamanda. Gene de nerdeyse kesinlikle bildiğimiz birşey varsa, hep o insanın “ödevine düşkün olmakla birlikte ahlaksız” diye tanıtılamayacağıdır.

“İyi”ye gelince, bu nitelik sözcüğünün tipik bir ahlak sözcüğü olduğu ortakduygu çevrelerinde en çok paylaşılan sanılardan biridir. Bir insanın yaptığına, ya da yaptıklarından ötürü kendisine “iyi” demek düpedüz “ahlaklı” demektir. Çoğun bu iki sözcükten birini öbürünün yerine kullanmak anlamca hiç mi hiç değişikliğe yolaçmaz. Bazı duygusal yan-anlamlar bakımından bile bu iki sözcük arasında bir örtüşme vardır. Birine “ahlaklı adam” diyeceğime “iyi adam” demekle, nitelememin

kuşatımında hiçbirşey eksiltmiş olmam. Öylesine yaygındır ki bu tutum, bazı konuşmalarda “iyi”nin “ahlaklılığı” tahtından bile ettiğini söylemek yanlış sayılmaz. Nitekim “ahlaklılığa” *iri lâf* gözüyle bakan, bunun için de eldengeldiğince bu sözcükten kaçınarak “ahlaklı”nın bütün görevlerini “iyi”ye aktaran kimse-lerle hepimiz karşılaşmışızdır. “Bu ‘ahlaklı’ davranışından ötürü ona saygım büyük” diyeceğine, sözdizimini değiştirmese bile aynı tümcedeki “ahlaklı” yerine “iyi”nin “ahlaklı”yı kullanış-tan kaldırabileceğini sanmak yanılgıya düşmektir. Gerçekten öyle bağlamlar vardır ki, o bağlamlarda ne yalnızca “iyi” ne de yalnızca “ahlaklı” bu iki sözcüğü birarada kullanmadaki anlatım ve anlam başarısını yansıtabilir. Örneğin, “iyi ahlaklı” nitelemesini uyguladığım bir kimse ne düpedüz “iyi” ne de dü-pedüz “ahlaklı”dır. İyi ahlaklı genellikle iyi alışkanlıkları olan, özellikle de uysal, yumuşakbaşlı bir insandır. Nitekim “kötü ahlaklı” deyince de göze batan birtakım kötü alışkanlıkları, bir ya da birkaç erdemsizliği birden bilinen bir insan sözkonusudur.

Ama “iyi”nin “ahlaklı” ötesinde, bu kavraminkini aşan bir anlam genişliği gösterdiği, bazı konuşma durumlarında “iyi”yi nitelemek üzere “iyi”nin başına konan “ahlakça” sözcüğün-den belli olur. “Ahlakça iyi”ye çok yerde bir aydınlatma olarak başvurmak gereklidir. Böylelikle sağlanan, “iyi”nin anlamında bir daralma; “iyi”yi yanlış yorumlamayı önlemektir. İşte bu da “iyi”nin, tıpkı yukardan beri anılan öbür sözcükler gibi, salt ahlaksal bir kullanılışı olmadığını; çok kişinin ahlak alanına özgü bir niteleme diye benimsemek eğiliminde olduğu “iyi” sözcüğünü, belki de bir sözcük uzmanlaşması sonucunda, ahlak konuşmalarında uygulamaya başladığını düşünmemize haklı olarak yatkınlık kazandırır. Gerçekten de acele ve rasgele bir toplamayla: “iyi tekne”, “iyi gözlük”, “ayağım iyi değil”, “iyi değilim bugün”, “iyi bir evlilik”, “iyi bir tanım”, “iyi bir hekim”, “iyi bir gezi”, “son yağmur gül fidelerine hiç de iyi gelmedi”, “iyi bir anayasa” çeşidinden kullanışlar “ahlakça iyi”yi genellikle iyyinin bir türü olarak yorumlamamızı kolaylaştıracak bir yığın belge sunmaktadır bize. Nerede gereken, istenen, özlenen, bek-lenene, sevinçle karşılanan, erişmeye savaşılan, birkez erişildi mi de belli bir ölçüde sürüp gitmesine çalışılan bir nesne, durum,

özellik, kişi, süreç, olay ya da birşeyin sözünü ediyorsak, orda “iyi”nin sözünü ettiğimiz yadsınamaz. Bu da “iyi”nin “ahlak” sınırları içine kapatılamayan bir anlam zenginliğini derleyip topladığına tanıktır.

Ahlak Konuşmaları

Artık burda “ahlaklı” ve “ahlaksız”a anlam yönünden denediğimiz sokulmanın görmeyi kolaylaştırdığı birkaç özelliği günışığına çıkarmalıyız.

Göze çarpan şu: “Ahlaklı” (aynı şeyi “ahlaksız” için de söyleyebiliriz) son derece geniş, alabildiğine yaygın kuşatımlı bir sözcüktür. Öyleyse başka başka şeyleri dilegetirmek için bulanıklığa bürünmüştür. “Ahlaklı” ile yetinmek, pekçok yerde içeriksiz bir övmeden öteye geçememektedir. “X ahlaklı bir insandır”, “Z’nin bu yaptığı ahlaksızlıktır” dediğimizde belirsiz, dolayısıyla da açıklanıp belirtilmesi gereken bir nitelemedir öne sürdüğümüz. Bu gereği de değişik konuşma kesitlerinden derlediğimiz, başarılı uygulamalarını bu kesitlerde kanıtlamış olan “güzel”, “yaraşır”, “yasaya saygılı”, “iyi” gibi sözcüklerin aracılığıyla yerine getirmeye çalışırız. “Ahlaklı” ve “ahlaksız” dil düzeyince kökü ve işlek anlamı yönünden apayrı sözcüklere çevrilmeksizin aydınlığa kavuşamaz. Salt ahlak alanına değgin, yalnızca bu alanın malı, yalnızca bu alana göstergelik eden “tipik ahlak sözcükleri” diye adlandırabileceğimiz sözcükler yoktur konuşma dilinde. İşte bunun için *semantik* açıdan baktıkta, ahlaka, kendine özgü, bağımsız bir varlık yöresi tanımak, aşırılığa kaçmaktır gibi geliyor bana. Sallantısızca söyleyebileceğimiz şey: “ahlak konuşmaları” genel başlığı altında topladığımız bir konuşup düşünme biçiminin varolduğu; bu biçimin, daha başka konuşma biçimlerinde etkenlik kazanmış olan, böylece aralarında gerek dilegetirdikleri gerçekler gerekse dile içkin kuruluşlar bakımından hiçbir akrabalığı koşul tutmayan bir sözcük gömüsüne dayandığıdır. Peki ahlak konuşmalarında bu sözcüklerden hangisi, ya da hangileri ağır basar? Örneğin estetik bakışın mı, yasa bakışının mı, yararcı bakışın mı ahlak

konuşmalarında bir önceliği vardır? Bu soruyu belli bir sözcük öbeğini anarak yanıtlayamayız. “Ahlaklı”yı ve karşıtını saydam kılmadan başvurduğumuz sözcükler, konuşanın sözcük dağarcığına, eğitimine, özel istek ve alışkanlıklarına; üzerinde konuşulan olay, eylem, kişiyi de hesaba katarak konuşma durumuna sıkı sıkıya bağlıdır. Demek ki baştanaşağı yeniliklere, değişmelere açık ahlak niteleyicisi sözcükleri kullanmayız. Nitekim (nesnellikler yönünden saptandıkta) dilden dile, ulustan ulusa, toplumsal yapıdan toplumsal yapıya göre, kimi birbirine yaklaşık kimi birbirini andırmayan bir görünüşü var ahlak konuşmalarında rol oynayan sözcüklerin.

Etmenler Konusunda Felsefenin Tutumu

Son olarak belirtilenlerin başlangıçtaki bir soruya, ahlaklı-ahlaksız tartışmalarında payı olan etmenlere ilişkin soruya ışık tuttuğu kanısındayım: Bu çeşit konuşmalarda, herçeşit konuşmada olduğu gibi, konuşan (kişi), üzerinde durulan şey (eylem, kişi, ya da kişiler), konuşmayı taşıyan göstergeler (örneğin belli bir dilin sözcükleri, sözcüklerin biraraya gelmesini güden dil kuralları), bütün bunların hepsi gerekli birer kurucudur. Bu kuruculardan herbiri ise doğal-kültürel-tarihsel bir yoğrulma içindedir. Karmaşık mı karmaşık, her kez biricikliğin damgasını taşıyan, dolayısıyla da önceden kestirilemeyen etmenlerin etkime ortamıdır ahlak tartışmaları. Kuşkusuz bu etmenler bilim çerçevesinde incelenebilir. Sözel geliş, fiziğin, psikolojinin, dilbilimin, sosyolojinin konusu yapılabilir bunlar. Gereklidir de. Bu arada bilimsel yöntem ve tekniklerin gelişmesi oranında, etmenlerle ilgili bazı kurallılıkların, istatistiksel ya da daha başka türlü yasaların, verimli öndeyilerin ortaya konulması beklenir. Ne var ki, sözü edilen bütün bu etmenlerin *felsefe* bir sistemini sunmak diye birşey gerçekleştirilemez. Filozoftan böyle bir görevi gerçekleştirmesini bekleyenlerin (sayısı ne yazık ki pekçok kabarık bunların) umudu boşa çıkacaktır. Böyle bir gerçekleştirmeye kalkışan, hem buna filozof olarak kalkışan, filozofun kendisiyse, birtürlü amacına varamayacak-

tır bu filozof. (Eskiden olduğu gibi bol bol rastlanmıyorsa da bunlara, hele bazı çevrelerde artık böyle filozoflar yoksa da, sayıca pekaz olduğu söylenemez bu gibilerin.) Öyle ya bu çerçevede tek tek bilimlere düşen başka şey, felsefeye düşen başka şeydir. Birinin başardığını öbürü başaramaz. İşte bu gerekçeye dayanarak, sözü edilen felsefece bir sisteme varamadığı için, günlük yaşamada adımbaşındabir karşılaşılan birtakım ahlak güçlüklerine yanıt vermiyor diye, halkın, felsefeyi kınama, ya da felsefeden, küçümseme ve usançla, yüzçevirme yoluna gitmesi, aydınlatılmamışlıktan türeme yersiz bir tepkidir. Ahlakla ilişkin her sıkıntının felsefede giderileceğini ummak, aşılایıcıları birbakıma filozofların yine kendisi olan önyargıların sonucudur.

Anlam, Değer ve Ahlak-Bilinci

Durum bu gerçi. Öyle ama, ahlak felsefesi de, araştırma ödevi içine alıp doğru ve verimli çözümlere ulaştırdığı birçok ahlak sorularını kapsar. Hele bunlardan birkaçı, daha kuram-öncesi yaşama katında, kim olursak olalım hepimizce, tam bir bilinç ve yetesiye ustalıkla değilse bile, özenle işlenmeyi bekleyen ölüm-kalım sorularıdır. İşte: ahlaklı deyince ne anlarız, ahaksız deyince ne anlarız? İşte: ahlaklıyı nasıl tanıyıp ahaksızdan ayırırız? Başka sorular varsa da başta sorduğumuz bu ikisiyle yetinelim burda. Türkçeyi izleyerek bunlardan ilkinde, “ahlak” yerine kullandığımız bellibaşlı sözcükleri anarak, değışik yönlerden bir aydınlık getirmeye çalıştık. Şimdi de, soruya derli toplu bir karşılık vermek umudu ile sözü edilen tek tek aydınlatmaların ortaklaşa özelliğini belirtelim.

Hangisi olursa olsun, “ahlaklı”yı belli bir bakımdan yansıtan her sözcük *değerlendirici* bir nitelemedir. İster “iyi”, ister “uygun”, isterse “yapıcı” diye adlandıralım, “ahlaklı” dediğimiz herşey olumlu bir değer biçtiğimiz, değerini evetlediğimiz birşeydir. “Ahlaklı” ama değersiz bir eylem düşünülemez. “Ahaksız” bir eylem ise, değerlendirmede ben-bunu-onaylamıyorum damgasını yemiş, olumsuz gözüyle baktığım bir eylemdir. Hiçbirşey hem ahlak-sız hem değer-li olamaz. “Ahlaklı”nın yerini tutan

her sözcük şu ya da bu yönden bir değerli-bulma, değerli-saymadır. Birinden “ahlaklı” diye sözettiğimde yargılamaktayım onu. “Ahlaklı” ve “ahlaksız” birer yargı sözüdür. Bu bağlamda yargılamak ise değer saptamak, değer dağıtmaktır. Birini yargılamaksızın “ahlaklı” olup olmadığını söyleyemem.

Peki değer nedir? Değer diye birşey var mıdır? Bir eylemin nesi değerlidir? “Ahlaksız” bir insandaki değersizliği nasıl biliriz? Yargılama aslında yargılanan şeyin kendisine bağlı değil midir? Biz yargımızı, yargılanan şeyde gerçekten varolan bazı özelliklerden ötürü, bunlara dayanarak vermez miyiz? Betimlemeyle ilişkisiz, olanı-betimlemeye geri götürülemeyen bir değerlendirip yargılamaya güvenimiz kalır mı hiç? – Aklımızı zorlayan bütün bu sorunlardan yalnızca birine, en sonuncusuna burda değinmezlik edemeyiz: Kuşku yok ki değerlendirme, değerlendirilen şeyin kendisine sıkı sıkıya bağlıdır. Ancak değerlendirme, olanı-betimlemeden *başka* bir başarıdır. Bir arkadaşımız X’ten söz ederken şöyle konuşsun: “X’e ahlaksız bir insan demekten çekinmem. Çirkin davranış mı ararsın, onda. Yakışksız eylemler mi, onda. Ne efendilik ne de dürüstlük! Adaletsiz, güvenilmez, kötü bir insan. Alçağın biri...” Arkadaşımızın bu konuşmasında, yalnızca gözlemlerini dile getirdiğini; görüp algıladığını katkısız-eklentisizce bildirdiğini; ahlaksız-olanı düpedüz betimleyici bir tutumla “ahlaksız” diye adlandırmaktan başka birşey yapmadığını kim tutarlı olarak savunabilir? “X ahlaklı”, “Yok, X ahlaksız” çeşidinden birbiriyle çelişik tümcelerde özetlenebilecek olan bir diyalog, hiçbirzaman salt betimleme tutumları üzerine eğilmekle bir sonuca vardırılmaz. Birbiriyle bağdaşmayan iki ahlak yargılamasının, birbirine upatıp uyan betimlemeleri kapsaması, tuhaf gelmekle birlikte olağan şeylerdendir. Diyelim ki bir sendika başkanı var. Bir ülkenin tüm toplum düzeninde ağır basan bir sendikayı greve götürmek istiyor. Bu amaçla bölge temsilcilerini, yönetim kurulu üyelerini durmadan işliyor, işverenlerle tartışıyor, devlet yöneticileriyle sürekli bağınıtıda. Bir de, dışardan, başkanın davranışlarını izleyen iki kişi gözönüne getirin. Bunlardan A grevin genellikle çalışkan, olgun, toplumsever ve dengeli çevrelerde başvuru yapıcı, iyi, yararlı sonuçlu, efendi insana yaraşır, haklı bir işlem

olduğuna inansın. B ise grevin tembel hınçlı, bencil ve sapıkların başvurduğu yıkıcı, kötü, yararsız sonuçlu, efendi insana yakışmayan, törebozucu bir başkaldırma olduğuna inansın. A da B de sözünü ettiğimiz sendika başkanının birbir yapıp ettiklerini yer ve zaman belirterek nerdeyse birbirine özdeş bir betimlemeyle belirtseler bile, A “ahlaklı” gözıyla baktığı başkanın her davranışını bu sözcüğü yansıtan bir ya da birçok nitelemeyle tanıttak; B ise “ahlaksız” diye bellediği başkanı hep bu sözcüğün çevrildiği nitelemelerle damgalayacaktır. Böylece, gerek “ahlaklı” ve “ahlaksız” sözcüklerinin kendisi, gerekse bu sözcüklerin yerini tutan tektek belirlenimler bir değerlendirme ediminin belgeleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Kesin olarak şunu söyleyebiliriz artık: “Ahlaklı” deyince anlaşılan, olumlukla benimsediğimiz birtakım *değer sözcüklerinin* kişiler ve eylemlere *uygulanabilmesidir*. “Ahlaksız”ın anlamıysa olumsuz birtakım değer sözcüklerini onaylayarak kullanmaktır. İşte ancak bu bakımdan, “ahlaklı” ve “ahlaksız”ı çevirebileceğimiz pekçok değer sözcüğünün genişliğince yer kaplayan bir *ahlak alanı*, kuşkusuz, yadsınamayan bir gerçekliktir. Bu sözcükleri kullanmanın dışında, başka türlü dendikte, bu sözcüklere değer niteleyici bir görev veremediğimiz yerlerde, ahlak alanı diye birşeyin anlamı yoktur. Değerlendirerek yargılayan, yargılamakla değerlendiren birtakım sözcüklerle donatılmamış olsaydık, bu sözcüklerle konuşmalar düzmeseydik ahlak diye birşeyden haberimiz olmayacaktı. Ahlak *dünyamız* ahlak *konusmalarının* tümüdür. Ne denli zenginse bu konuşmalar ahlak dünyamız da o denli zengindir. Hayvanların *ne* ahlak alanı *ne* de ahlak dünyası vardır. Ahlak sözcüklerinden yoksundurlar, konuşamazlar çünkü. Çocuklarsa dil ortamında anlayış ve kullanış yönünden serpilip ahlak konuşmalarına katıldıkları oranda ahlak dünyasına girerler. Her dil çevresi içinde yaşayanların, örneğin her ulusun, “ahlaklı” ve “ahlaksız”ı yansıtan kavramların aracılığıyla yürütebildikleri ahlak konuşmaları genişliğince bir *ahlak bilincine* erişmiş oldukları söylenebilir.

Ancak ahlak konuşmaları çerçevesinde “ahlaklı”nın, “ahlaksız”ın anlamından söz edilebilir. Bu konuşmalar da çok kez “ahlaklı” ve “ahlaksız”ı aydınlatmak amacını güden tektek

sözcüklerle örüldüğüne göre, şimdi şöyle bir sanı aklayakın görünecektir: Her konuşma durumunda “ahlaklı”nın “ahlaksız”ın anlamı, bunların herbirine karşılık olan tektek değer sözcüklerine eşittir. Sınırsızca doğru olma savınaysa, yanlış diyeceğim bu sanıya. Gerçekten de bazı konuşma durumlarında, hem canalcı bir durumda, “ahlaklı”yı olsun “ahlaksız”ı olsun, çevrilebildikleri sözcüklerden hiçbirisiyle, hattâ hepsini biraraya getirsek bile yine eksiksizce tanımlayamayız. Diyelim ki “ahlaksız”ın karşısına “kötü”, “hileci”, “saygısız” çeşidinden bütün olumsuz değerlemeleri dizdik. Gene de “ahlaksız”ın anlamını tüketici olarak belirlemiş sayılmayız. Çünkü yanyana dizilen tanımlayıcılara karşın, “ahlaksız” tanımlananından yalnızca kendisinden gelen bir anlatma gücü arta kaldığını, dolayısıyla “ahlaksız”ın salt kendisiyle ilettiği bir anlamı olduğunu hep biliriz. Bırakın ki “ahlak”, ya da “ahlak”a yapışık “lı”, “ça” ve “sız” sonekleriyle kurduğumuz öyle deyimlere gerekseme duyarız ki, bunlar olmaksızın “ahlaklı”, “ahlaksız” dilegetirilemez. Örneğin “ahlakla bağdaşmıyor”, “ahlaklı hiçe sayıyor”, “ahlakça eksik”, “tam ahlaklı denemez”, “ahlak yoksunu”, “ahlak fukarası” gibi anlatımlar “ahlak”a ilişkin anlamların şaşılacak ayrıntılarını birkez daha öne çıkarmaktadır. Böylece, “ahlaklı” ve “ahlaksız”ın ne tek, ne tekyönlü olan, bol ayrıntılı ve açık yapılı bir anlam doğrultusu çizdiği gözönüne serilmelidir. Ahlaksızlığın anlamı nedir sorusu ancak bu çerçevede anlamlı olarak yanıtlanabilir.

Ahlakta Ayraç

Şimdi de, “ahlaklıyı nasıl tanıyıp ahlaksızdan ayırırız?”, ya da, keskin bir deyimle “ahlaklılığın ayracı nedir?” tümceleriyle yukarda dilegetirilen bir soruyu ele alalım. Bu denemede dolanıklıkları çözmeye savaştığım semantik yöntem gereğince, daha önce de başka bağlamlar içinde değindiklerimden anlaşılacağı gibi, sözü edilen ayracın varolup olmadığı üzerinde küşümlere kapılmak yersizdir. Bir eylemin, bir eyleyicinin ahlaklı mı ahlaksız mı olduğunu öne sürmemizde güvenilir bir dayanağımız var. Ne söylediğimizin sağlam bir belgesi var. Şaşmaz

bir gösterge hem de: Nerede evetlediğimiz, benimsediğimiz, bildirirken hayranlık duyduğumuz, gerek kendimizin gerekse sevdiklerimizin gerçekleştirmesini içten dilediğimiz birtakım değer sözcüklerini kullanıyorsak, orda sözü edilen şeyin “ahlaklı” olduğu ortadadır; nerede hayırladığımız, benimsemediğimiz, tiksindiğimiz, hem kendimizin hem de sevdiklerimizin adı ve eylemleriyle birarada anınaya katlanamayacağımız bazı değer sözcüklerine başvuruyorsak, orda “ahlaksız” olandan söz edildiği yadsınamaz. Kesinlikle diyebiliriz ki, belli bir bakımdan yapıp etmelerinden ötürü insana uygulanan değer sözcüğü, ya “ahlaklı” ya da “ahlaksız”a göstergelik eder.

Şöyle söylenenler çıkacak bana şimdi – hem de hoşnutsuzluğunu gizlemeden: “Orası öyle ama ‘ayraç’ deyince varlıksal nitelikler, sözcükleri uygulamaya yolaçan, ister eylem ister kişi olsun gerçekliğin kendisindeki ahlaklı-kılıcı, ahlaksız-kılıcı birtakım değer temellerini anlıyorum ben. Asıl öğrenmek istediğim bu. Oysa birşey öğrenemiyoruz burda bu konuda.” Yanıtım: konum değil ki bu benim. Doğrudan doğruya bu konuda bilgi vermeye kalkışmadım. Ahlakça değer biçmenin sözcükler ötesi varlık durumuyla ilişkisi, ahlakça değer sözcüklerini kullanma ile varolan şeylerin özellikleri arasındaki bağlar, belki de nedensellik yönünden birtakım bağlar araştırma çerçevemin dışında kalıyor benim. Kaçamakçılıkla alış-verişim olmadığına göre inancımı hemen dışa vuruyorum: Sözü edilen ilişkinin sandığımız biçimde olmasa da, varolduğunu hep biliriz. Ancak bu ilişki felsefeden çok tek tek bilimlerin, tarih, antropoloji, sosyal-psikoloji, ekonomi gibi insanla uğraşan dallıbudaklı bilimlerin ödevidir. Demin de söylemiştim, adı biçimi ne olursa olsun, söze-aşkın-varolanlar üzerinde en sağlam bilgileri –bazıları ille de felsefeye yüklese bile– felsefeden değil bilimlerden beklemeliyiz. Felsefeye konuşma sırası varlık üzerindeki konuşmalarda gelir.

Ayraç konusunda şöyle bir açıklamayla yetineceğim burda: Gerek andığım bu bilimlerin, gerekse anmadığım daha başka bilimlerin saptamalarından, bu arada doğrudan doğruya kendi yaşıntılarımdan edindiğim izlenime göre, “ahlaklı” ve “ahlaksız” sözcüklerini, ya da önünde sonunda bu sözcüklerden biriyle özetlenebilecek olan birçok değer sözcüğünü kullanma, dönüp

dolaşıp tek-insana, insan öbeklerine, tüm geçmişi, kültürü ve kuramlarıyla insan yapıtlarına dayanır. Başka türlü dendiğinde: ahlaklı ve ahlaksız, insan yaratısıdır. İnsanın olmadığı yerde ahlak diye birşey yoktur. Ahlaklının, ahlaksızın yaratıcısı, dolayısıyla da ayrıca insandır. İnsan değerlendiren, yargılayan, karar veren, seçen bir varlık olduğu için ahlaklı-ahlaksız ayrımı ortaya çıkar. Ahlak belirlemeleri insanın ürünüdür. Ahlak dağıtımında her belirlemenin, örtük ya da apaçık bir ayrıca geri götürülebileceği yadsınamaz. Gerçi D durumunda A'ya ahlaksız diyen biri, "hangi ayrıca göre?" sorusunu karşılamaya hazır olmalıdır. Ancak, soru üzerinde çoğun pek uzun sürebilecek olan tartışmaların bir yerinde, A'nın ahlaksız olduğunu söyleyen kimse şunu ileri sürebilir: "D durumunda A'ya ahlaksız *diyorum* (*diyoruz*); böyle *istiyorum* (*istiyoruz*) çünkü; ayrıcım (*ayracımız*) bu benim (bizim)". Bunu diyen önemli bakımlardan D'ye benzeyen her durumda, A kendisi ya da kendi eylemleri olsa bile, A'ya ahlaksız derse, yapacak birşey kalmamıştır. Asıl tartışma bitmiştir artık. Olsa olsa, kimi tatlı sözlerle, kimi hertürlü zora başvurarak A'yı ayrıcından ayırmak yoluna gidilebilir.

Neyin ahlaklı, neyin ahlaksız olduğu seçiciye bağlıdır. İlkın seçer, seçtikten *sonra* "ahlaklı" ya da "ahlaksız" diye seçtiğime belli değer sözcüklerini uygular, bu değer sözcükleriyle dilegetirdiğim özellikleri kişiler ve eylemlerde bulurum. "Ahlaklı"nın ve "ahlaksız"ın semantik araçlarıdır bu sözcükler. Felsefe bakımından incelememize açık olan araç konusu da budur.

Görecilik ve Söze-İndirgeme Saldırılarına Karşı

Son dediklerim bardağı taşırdı sanıyorum. "Gerçekten de konuşma zamanı geldi artık" deyip bazı okuyucularım benim gibi düşünmediklerini açığavurmak için, burdan daha elverişli bir yer bulamazlar gibime geliyor. Bellibaşlı iki görüşte toplanabilir bana karşı söylenebilecekler: biri ahlakta göreci oluşum, öbürü, ahlakı sözcüklere indirgeyişim. Dahası var, ikisi arasında bir içermeme bağı olmamakla birlikte, bana karşı çıkanların bu iki görüşün ikisini birden öne atacaklarını düşünmekten kendimi ala-

miyorum. Gelgelelim bu görüşlerden hiçbirisi üzerinde uzunboy-lu duracak değilim. Öyle ya, başlıbaşına bir araştırmaya konu yapılması gereken, birçok savla örülmüş olan bu görüşlerden hiçbirini, hiçbirisi benim yukarda söylediklerimden gerçekten çıkarımlanan birer sonuç olmadığına göre, haklı görmüyorum.

Görecilik suçlaması için diyeceğim şu: Ahlaklı ile ahlaksız saptamadan ayrılmayan, bu saptamaya yapışık bir ayracın varol-duğunu ileri sürüyorum ben. Sözel geliş “ahlaklı” ancak ve ancak “iyi”, “güzel”, “başarılı” çeşidinden olumlu değer sözcüklerinin uygulanabildiği eylemleri kapsamında derleyip toplar. İşte bu anlamda ne rasgele bir deme, ne salt kişisel bir buyurma, ne de konuşanın keyfince beğeni ile birtutulabilir benim “ahlak gö-receliğim”. Standart, norm, düzge, ilke, kural, ölçüt, yasa, – ne dersiniz deyin, çok kez birtakım ayrıçaların ahlak belirlemelerini güttüğüne sarsılmaz bir kanım var. Ayracın bağlayıcı bir gücü olduğu da bir gerçek. Ayraca tutarlılıkla bir dayanma, ayracın herkesçe benimsenmesini isteme çeşidinden hiçbirzaman gö-reci sayılmayan bazı koşulların da ahlaklı-ahlaksız ayrımında önemli bir rol oynadığına güveniyorum. “Ya ayracın seçimi, onun da ayracı ne peki?” Bu soru karşısında tutumum şöyle: Ayracın ayracı mı yani, olur mu hiç? “Demek ki en temelde görecisin” diyecekler şimdi bana. Ahlak belirlemelerini dönüp dolaşıp insana, insanın seçim istemesine dayandırıyor, ahlaklı ve ahlaksız birbirinden ayırmanın insana düşen bir sorumluluk, insanın ortaya koyduğu bir yaratı olduğuna inanıyorum. “Buna inanan görecidir” demekte direnenler varsa, bu anlamda bir suç saymadığım göreci sözcüğünü geriçevirmeye kalkışmayacağım. Yalnız, birkez seçtikten sonra, “ahlaklı” ve “ahlaksız”ın, ya da bu sözcüklerin yerini tutan daha başka sözcüklerin rasgele kulla-nılmayacağını, kullanılmadığını benimsemiş biriym ben. Başka türlü söyleyeyim: “ahlaklı”ya “ahlaksız”, “ahlaksız”a “ahlaklı” diyemem. Bunun için de sözün yaygın bir anlamında görecelikle alış-verişim yok benim. Dediğimi hiçbir bilgi vermeyen, oyun-numsu bir tümce gibi yorumlayanlar çıksa bile şöyle diyeceğim: Kim “ahlaklı” ise, o ahlaklıdır.

Öbür suçlamaya, ahlakı sözcüklere indirgeyişime gelince, meydan okuyucu gücüne karşın, bu suçlamayı da kolayca ön-

leyebileceğimi sanıyorum. Hangi anlamda ahlakı sözcüklere indirgiyorum? Kaypak bir sözcük olduğunu unutmayalım “ahlak”ın. “Ahlaklı” ya da “ahlaksız”ın en çok eylemelere, eylemlere kaynak olan insanlara uygulandığını kim yadsıyabilir? Bu bakımdan ahlak herşeyden önce eylemler ortamında vardır. Eylemlerse, sözcüklerden başka şeylerdir; eylemler ile sözcükler arasında varlık yapısı yönünden bir indirgeme, gerçeklik yönünden birinin öbürüne özdeş olduğunu ileri sürme gülünç birşeydir. Yalnız, *felsefe* açısından ahlakla uğraşmanın; ahlak üzerine, felsefe açısından önemli olma savını güden hertürlü eğilişin, ahlak *konuşmalarında* yoğunlaşması kaçınılmaz bir gerektir. Eylemlerin ahlakça bir değeri olduğunu, kişi ve eylemlerin, ya da kişi ve eylemlere yapışık daha başka gerçeklik kesitlerinin “ahlaklı” mı “ahlaksız” mı olduğunu sözcüklerde, değer sözcüklerinde yetesiye oyalanmadan hiçkimse bilip öğrenemez. Hiçbir sözcük ahlaklı eylemin yerini tutmaz; hiçbir sözcük ahlaksız eylemin ahlaksızlığını örtemez. Apaçık bu. Bu bağlamda, ne karanlıkta ne de alacakaranlıkta bırakılmaması gereken, gelgelelim çok yerde atlanıp atlanıp geçilen, basbayağı olduğu oranda da önemli bir gerçeklik var: her eylem ancak konuşan insandaki belirlemelerden sonra, sözcüklerle dile getirildikten sonra “ahlaklı” ya da “ahlaksız”dır.

Senin Yerinde Olsam

Çözümleyici açıdan baktıkta, genellikle kültür kuramının önemli bir kesimi olarak ahlak felsefesinin, Batıda öbür felsefe çalışmalarından daha sonra başlamayan uzun tarihine karşın, az gelişmiş bir alan olduğu yadsınamaz. Nitekim günümüzde ahlak filozoflarının görev gündemi son derece yüklüdür. Bu arada pek çoğu haklı olarak, “iyi”, “doğru”, “yapılması gereken”, “kural”, “buyruk”, “sorumluluk” gibi geleneğin aktardığı kavramları gündemin başına koymuştur. Çalışmalar ilerledikçe, bugüne dek pek üzerinde durulmamış olan daha başka birçok kavram ve deyim de gereğince gözden geçirileceğinden kuşku duyulmamalıdır. Ama daha şimdiden deneyebiliriz bunu. Böylelikle girdisini çıktısını pek bilmediğimiz bir alanı önyargısız tanıma olasılığımız artabilir. İşte bu tutumla şimdi burda ‘(ben) senin yerinde olsam’, başka türlü söylenişle ‘(ben) sizin yerinizde olsam’ deyimini inceleyeceğim.¹

Günlük dilde sıklıkla işittiğimiz, ya da kendi kullandığımız bir deyim ‘(ben) senin yerinde olsam’. Yalnızca Türkçeye özgü değil; başka dillerde de kimi sözü sözüne, kimi yaklaşık karşılıklarını buluruz. (Alm.: ‘wenn ich an deiner - Ihrer - Stelle waere’; Fr.: ‘si j’étais à ta - votre - place’; İng.: ‘if I were in your place’.) Bu deyim, kendisinde olmayan ince ayrımlarla, hattâ ona karşıtını izlenimini uyandıran uzak anlamlarla bezenmiş olsalar da, başka deyimler, ya da tümcelerle akrabalık gösterir. Örneğin, ‘ha sen olmuşsun, ha ben – ne değişir ki’, ‘ben başka

1 İncelemenin ilk yayımlanışları için bkz. “Önsöz”; ayrıca, kitabın bundan önceki (ahlaka ilişkin) iki araştırmasıyla krş.

sen başka – olmaz öyle şey’, ‘kendini benim yerime koy’, ‘benim yerimde olsan (sen) ne yapardın’ gibi tümcelerın herbiri ve benzerlerinin hep ‘(ben) senin yerinde olsam’ deyiimiyle anlam ve kullanışça ailemsi bir bağılılığı vardır. Sözü edilen bu deyimlerin, özellikle ‘senin yerinde olsam’ deyiiminin, dolayısıyla bu deyimle yapılan tümcelerın, araştırıldığında, ençok, hattâ başka türlü bağlamlar içinde bile ahlak bakımından bir rolü olduğı görölür. İşte ben bu denememde dilsel-mantıksal kuruluş ve içermeleriyle deyiimin, bu rolünden ötürü, genellikle ahlaksal tümce ve kavramların belki de ortak özelliklerini bulmak; böylece ahlak alanının sınırlarını belirtmek bakımından verimli bir ipucu olduğı savını güdeceğim.

Sözdizimce yapısı yönünden ‘senin yerinde olsam’ *kendi kendine yetmeyen* bir anlatımdır; tamamlanması gerekir, ancak kendisini kovalayan sözcüklerle birlikte özel bir anlama ve görev keskinliğine kavuşur. Öyle ki, her ‘senin yerinde olsam’ın söylenişinden sonra (davranışlarımızla, ya da başka bir yolla anlatmıyorsak), *ne* derdik, *ne* yapardık – bunu belirtmek zorundayız. Hemen hemen her zaman deyim, ‘senin yerinde olsam doğruyu söylerdim’, ‘senin yerinde olsam kimseyi çekıştirmezdım’, ‘senin yerinde olsam korkuya kapılmazdım’ çeşidinden önermelerde görüldüğü gibi, *koşullu* bir önermenin ön-önermesini meydana getirir. Bağlandığı o kendisine eşlik eden art-önermeden koparılamaz.

Bütün koşullu önermeler gibi ‘senin yerinde olsam’ın başlattığı önermelerde (bundan sonra yararlanılacak bir kısaltmayla s-önermelerinde), bazı hallerde, bir dilek dışlaşır. Örnek olarak

(1) Ben senin yerinde olsam, doğruyu söylerdim
önermesini ele alalım. Bu önermenin mantıksal yapısı şöyledir:
p olsa, q olurdu.

Burda ‘p’ ‘(ben) senin yerindeyim’i, ‘q’ de ‘(ben) doğruyu söylerim’i temsil etmektedir. (1) önermesi iki şeyi açığa vurur: (a) Şimdi kendisine “sen” diye seslendiğim birisiyle, onun belli bir zaman ve durumdaki özgeçmişiyile, biyografisiyle yer değıştirme isteğimi; (b) ön-önermenin belirttiğı olanaksızlık yüzünden belli bir zaman ve durumda gerçekleşmemiş olan doğruyu söyleme dileğimi. Hattâ çok kez hem bu dileklere, hem

de boş çıkmış olduklarına (dil düzgünlüğü yönünden yapılan ufak tefek değişikliklere) önermenin başına eklenen ‘ne yazık ki’, ‘keşke’ gibi üzüntü ve acıma sözcükleriyle dikkat çekilir.

Üzerinde durduğumuz önerme türünün başka bir özelliği, *eleştirel* yönüdür. Örnek olarak (1) önermesini alalım. Pek çok durumda bu önermenin, önerme sahibinin elinde olmayan birşeyi (yukarda (a) ve (b)deki olanaksızlığı) bildirmekle bir alıp vereceği yoktur. Daha doğrusu, artık elinde olmayanı kendiliğinden anlaşılır bir olgu diye kabul eder; bu bakımdan zaten karşısındakinin de düpedüz bildiği birşeyi söylemenin hiçbir yarar sağlamayacağı apaçıktır. Önerme *aslında* ‘p’deki örtük bir anlamın altını çizmek üzere yoğunlaşmakta olup bu amaçla ortaya atılmıştır. Bu anlamın çekirdeği de ‘*sen gerektiği halde doğruyu söylemedin*’ önermesidir. İşte önerme sahibinin karşısındakinin eleştirdiği, kınadığı, eksik bulduğu, ayıpladığı budur. Nitekim (1) önermesiyle çevrildiğimiz kimsede, çok kez bu kimseyle olan ilişkilerimiz, onun ‘q’ye yolaçan durumu ve bu durumun etkilediği başka durumların önemi uyarınca, birarada, ya da belli bir karışımında, değişik güçlü bir karşıkoyuş, yürektenliği bakımından değişen bir özür-dileme kendini belli eder. Bu bağlamda yerine göre, “ama ben”le başlayan bir itiraz tümcesi, “haklısın”lı bir geçiştirme, “bir daha yapmam”lı bir eksiği benimseyip ileride yinelenmeyeceğini bildirme çeşidinden sözvermeyle karşılaşılır.

Bu çerçevede (1)e, dolayısıyla da örneklik ettiği önerme türüne “olana aykırı bir koşullu önerme” gözüyle *bakılamaz*. Çünkü bütün olana aykırı koşullu önermeler artık “geçmiş” damgasını taşıyan, hiçbirzaman değiştirilemeyecek olan belli bir olgunun ardısıra “öyle olmasaydı (bu öyle-olmayışın sonucu olarak) bak neler olacaktı” yönünde, çoğun olanın yerini alması istenenlere, olabileceklere ilişkin –olan olmasaydı yerine neyin olacağını biliyormuşçasına– düşünceler (bazan da düşler, ipsiz sapsiz hayaller) öne sürmektir.

Tam bir olana-aykırı koşullu önerme olan

(2) (Ben) senin yerinde olsaydım doğruyu söyleyecektim önermesini gözönüne alalım. Bu önerme

p olsaydı, q olacaktı

biçiminde olup, burda 'p' '(ben) senin yerindeydim'i, 'q' de '(ben) doğruyu söyledim'i simgelemektedir. Görüldüğü gibi (2) önermesinin gerek ön, gerekse de art-önermesinin fiili geçmiş zaman kipindedir. Oysa (1)de her ikisi de geniş zaman kipindedir. Böylece (1) ile (2) arasındaki kuruluş ve bildirim bakımından önemli bir ayrılık göze çarpmaktadır. Nitekim (2)deki 'söyleyecektim' yerine 'söyledim'le biten (1) önermesi artık gerçekleşemeyecek rasgele bir olanağı, ya da hevesi değil bir gerçeği, olması gereken, gerçekleşmesi gereken bir olayı açığa koyar. '... doğruyu söyledim'de, 'doğruyu söyleyecektim'deki ne kişisel (örneğin ilkin istenirken sonradan söylemekten vazgeçmiş olma), ne de iş-işten-geçmişlik (sonradan istemeye karşın söylemek fırsatını kaçırmış olma) vardır. Ayrıca, birçok durumda, (2) türünden önermelerin (1) türündeki s-önermelerinin görüldüğü bağlamlardan daha başka bağlamlarda yer aldığı meydandadır. Gerçekten (2) türünden önermeler pratik-teknik becerikliliklere (diyelim ki belli bir ağırlığı kaldırmaya) ilişkin konuşmalarda; ya da ister bilimsel, ister bilim-öncesi yollarla yapılan olgusal belirtmelere (diyelim ki bir hava ısısına dayanamayışa) ilişkin ben-sen karşılaştırmalarında ortaya çıkarlar. (Örneğin: "senin yerinde olsaydım o taşı kaldırırdım", "senin yerinde olsaydım o soğuğa dayanmaya çalışırdım", "orda sen değil de ben olsaydım o sığağa dayanırdım gibi geliyor".)

'Söylerim'in (herzaman söylerim'in) önceki bir zamana aktarılmasından başka birşey olmayan (1)deki 'söyledim' şimdiyi ve geleceği de kuşatmakta; bütün zaman boyutlarını kucakladığı için bir "zorunluluğu" yansıtmaktadır. Böylece (1), dolayısıyla da bütün benzeri s-önermeleri zaman-üstü (ya da zamana-bağlı olmayan) bir değişmezlik, bir "kesinlik" taşımaktadır. Nitekim 'senin yerinde olsaydım sözümde duracaktım', 'senin yerinde olsam güveni kötüye kullanmazdım' ne yapacağını bilen birinin sarsılmaz istencini dilegetirmektedir. S-önermesinin ahlak bakımından önemi de zaten bu "zorunluluğa" dayanır.

Şimdi sözü edilen bu "zorunluluğu" açıklayalım: Burda "zorunluluk" derken gözönünde bulundurulan, s-önermelerinin fiil biçiminden ileri gelen birşey değildir. Böyle olsaydı, bu önermelerin, dilsel-görünüşleri yüzünden bazı hallerde değişik yo-

rumlayışla, yani kişisel-özel nedenlerden ve konuşma dillerinin gramer ayrılığından ötürü, bizde zorunluymuş gibi bir izlenim uyandırdığına aklımız yatabilirdi. Gerçekten de s-önergeleri analitik birer önerme olmadıklarına göre, salt mantıksal bakımdan herhangi bir “zorunluluğu” içermezler. Gene de bunların kullanılışında (art-önermenin fiilinde yansıdığına inanılan dışlaşma tonunda ve yolaçtıkları etkide pekişen) bir “zorunluluğu” birlikte getirdiğini, daha önce kendimize hesabını vermemiş de olsak, hep biliriz. Ne var ki fizik, ya da teknik bir zorunluluğa da yer yoktur burda. Olsa olsa *eylemsel* bir “zorunluluğun” sözü edilebilir. Öyleyse üzerinde durulan “zorunluluğun” s-önergelerine daha başka önermelerden aktarılmış olması sözkonusu olabilir. Başka türlü dendiğinde her s-önermesi günlük konuşmalarda dışlaşmamış, belirtik olmayan bir önermenin (ya da önermelerin) sonucu durumundadır. Nitekim, mantıksal-çıkarımsal bağlamlar içinde incelendiğinde, s-önergelerinin gerçekten de böyle olduğunu saptamakta gecikmeyiz.

Aydınlatma örneği olarak yine (1) önermesini ele alıp mantıksal ince yapıyı günışığına koymak amacıyla simgesel (sembolik) bir kılığa sokalım:

- a = Dk ben;
- b = Dk sen;
- D = Dk durum; (b'nin içinde bulunduğu sözü geçen durum);
- Dx = Dk x D durumunda idi;
- Ex = Dk x E eyleminde bulundu;
- Gx = Dk x'in E eyleminde bulunması gerek

olsun. Ozaman

$$(3) \quad (x) (Dx \rightarrow Gx)$$

bir *düzge*'yi, bir *norm*'u dilegetirir. Yani ‘herkes D durumunda E eyleminde bulunmalıdır’, örneğin ‘herkes D durumunda doğruyu söylemelidir’, ya da başka bir okuyuşla ‘herkesin D durumunda E eyleminde bulunması gerek’ önermesidir. (Sözü edilen norm ne analitik, ne de empiriktir.)

$$(4) \quad Db$$

ise ‘sen D durumunda idin’ anlamına gelir.

(3) ve (4) öncüdür. Bu öncüllerden şöyle bir çıkarım yapılabilir:

(5) Db $\rightarrow$ Gb ((3), *tümelin örneklenmesi*)

(6) Gb ((5), (4), *modus ponens*)

yani 'senin E eyleminde bulunman gerek'. (6) mantıksal çıkarımın sonucudur.

Oysa

(7) Eb (olgusal empirik önerme)

'sen E eyleminde bulunmadın'.

Görüldüğü gibi (6) ile (7) arasında mantıksal bir bağdaşmazlık olmamakla birlikte ahlaksal bir bağdaşmazlık anlamına gelen bir çatışma vardır. İşte (1) önermesini kullanmaktaki amaç biryandan bu çatışmayı belirtmek, öteyandan da bundan sonrası için önlemektir. (1) önermesi şöyle dilegetirilebilir:

(8) a : b olsa, Ea olurdu.

Burda a (3) önermesindeki düzgeyi benimseyen kişilerin temsilcisidir; b ise D durumunda olan kimselerin temsilcisi sayılabilir.

Öyle ki

(8) yerine

(9) Da olsa, ea olurdu

diyebiliriz. Bu önerme ise (3) norm'unun, düzgesinin *empirik olgusal içeriğini* dilegetirir.

Nitekim

(10) x (3) düzgesini benimsiyor: Dk x D durumunda olsaydı
x E eyleminde bulunurdu.

(10) un yasaya uygunluğu

(11) a (3) düzgesini benimseyip D durumunda olsa
E eyleminde bulunurdu

önermesinin analitik olduğundan anlaşılır. Böylece her s-önermesinin belli bir (tümel) düzgenin *duygusal empirik içeriğini dilegetiren* (tekil) bir önerme sayılabileceği sonucuna varırız.

Bu mantıksal çözümlemeyi şimdi de ahlaksal-eylemsel yönü daha çok belirgin kılan gündüldildeki şu açıklamalarla gözönüne serelim:

Belli bir durumda herkes doğruyu söylemelidir. Bu bir düzge (norm), bir ana kural, bir ilke, bir yapıp etme temelidir.

Belli bir durumun ortaya çıktığı her yerde, her zaman için bu böyledir; ayrıcalığı olamaz bunun.

Oysa, sen belli bir durumda, doğruyu söylemedin.

Demek ki düzgeden ayrıldın, çiğnedin kuşatımına girdiğin ilkeyi. Apaçık bir olgu bu.

Sen düzgeden ayrılmakla kötü birşey yaptın.

İyi birşey olan doğruyu söyleme fırsatını kaçırdın.

Şimdi sakın kendini haklı göstermeye kalkışma.

“Kendini benim yerime koy, o durumda sen doğruyu söylemezdin” çeşidinden karşı-koymalara yer yok.

Ne desen de yine de senin düzgeden uzaklaşmana kaçınılmaz birşey gözüyle bakılamaz. Herkesin elindedir düzgeye uymak. Onu uygulamak sana zor gelebilir. Öyle de olsa senin için değiştiremez; ne sen yapabilirsin böyle bir değiştirmeyi, ne de başkası. Senin doğruyu söylemediğin o durumda kim olursa olsun herkes, bu arada kuşkusuz ben de doğruyu söylemek zorunda idim.

O durumda ben doğruyu söylemeseydim, şimdi benim sana yaptığım gibi, senin beni kınamaya hakkın olurdu. Doğruyu söylemiş olsaydın ama, ben şimdi sana “doğruyu söylemekle iyi birşey yaptın, nitekim senin yerinde olsam ben de doğruyu söyledim” diye imrenmeyle yönelecektim.

Hiç kuşku yok ki bütün bu açıklamalar yukardaki biçimsel-simgesel kalıbın ışığında sınırsız sayıda örneklere (sözgelişi “senin yerinde olsam sözümde dururdum”, “senin yerinde olsam güveni kötüye kullanmazdım” gibi s-önergelerine) *mutatis mutandis* uygulanabilir.

S-önergelerine yapışık başka bir anlam katı, bu önergelerin *değer-biçici* yönü de aydınlık kazanıyor yukardaki açıklamalarla. Zaten, daha önce kısaca dikkat çekilen eleştirel yön, her s-önergemesinin değerlendirici bir sav ile ortaya çıktığına tanıklık etmekte. Ama özellikle yukarda geçen “kötü birşey yaptın”, “doğruyu söyleme fırsatını kaçırdın”, “iyi” ve “imrenme” sözcükleriyle birkez daha belli oluyor. S-önergelerini *ahlak*

yönünden önemli kılan, bu tümce ve sözcüklerin işe karışmasıdır. Tıpkı “zorunluluk” gibi, iyi ile kötüyü belirleyiciliği de, s-önermesi, dayandığı düzgeden alır. İyi olarak, hattâ sınırsızca iyi olarak başa konan bir düzgeyi, özel bir durumda yeniden bildirmektedir her s-önermesi.

Burda da iki soru beliriyor: Bir s-önermesinin (a) doğruluk değeri nasıl bilinir; (b) kullanım rolü nedir?

(a)ya yanıt olarak şunu diyebiliriz: Bir s-önermesinin doğruluk değeri her mantıksal sonuçta olduğu gibi geçerli bir çıkarımla bağlandığı öncülün doğru olmasına dayanır. Bu doğruluk, besbelli ki, s-önermesini ortaya koyanın biryandan objektivliğine, öteyandan da düzgeyi çiğneyen o “sen” diye çevrildiği kimsenin içinde bulunduğu tarihsel-toplumsal-davranışsal olay durumunu yorumlama keskinliğine bağlıdır. Düzge ise, yukardaki örneklerden de anlaşıldığı üzere, ne analitiktir, ne de empirik; demek ki sözcükleri tanımlamayla, ya da evren olaylarının dilegetirilmesiyle saptanabilen bir doğruluğu (ya da yanlışlığı) yoktur. Konuşanın gerçekleşmesini istediği birşeyi öne sürmesi, birşeyi buyurduğunu, hem kendisini, hem de “sen” dediklerini kucaklayan bir toplumda –çeşitli tarihsel nedenlerden ötürü– saygı gören bir düzgeye tüm sonuçlarıyla kendisinin de bağlandığını ortaya koymaktadır. Bu bakımdan her s-önermesinin, konuşanca iyi diye benimsenen düzgenin, hiçbir zaman taşımadığı bilgisel değerini değil de, buyruksal tonla içiçe giren *aksiyolojik değerini* yansıttığı söylenebilir.

(b)ye gelince, eldeki bağlamda şu yanıt yerinde sayılabilir: Her s-önermesi, ilkin, çıktığı düzgenin katılığı ve kuşatıcı savı yüzünden kolayca yolaçabileceği karşı-koymayı engellemek, gizlemek çeşidinden bir görevi yerine getirir. Bir de, buna dayanarak, düzgeyi, belirgince anmaksızın pekiştirerekten başkalarına eldengeldiğince kolaylıkla *aşılama*ya; “sen”in sapışına karşın, gerek onun, gerekse başkalarının bundan sonraki sapışlarını önlemek amacına yönelir. Özellikle bu kullanım başarısından ötürü, s-önermelerine hertürlü ahlak konuşmalarında kanıtı andıran yüksek güçte bir *yaptırım* aracı olarak sıklıkla başvurulur.

Verilen açıklamaların ışığında sonuç olarak şu açıktır: Ahlak konuşmalarına geniş ölçüde yer ayıran gündükdilin ‘senin

yerinde olsam' deyimi, şimdiedek ahlak filozoflarının nedense gözünden kaçmış olmakla birlikte, ahlak dilinin, daha herçeşit kuramlaştırma öncesinde bile, düzgeci-buyruksal, eleştirel-değerlendirici, ilke-aşılایıcı belirlenimlerle örölmüş olduğuna dikkati çekmekte; ayrıca bunların gerek birbir, gerekse aralarındaki ilişkiler bakımından, toptancılıktan kaçınan çözümleyici bir yöntemle mantıkça incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

Montaigne ile Pascal'ın Demokritos'a İlişkin Bir Yanılgısı

“Raimond Sebond’un Savunusu”nun bir yerinde, insanın düşük durumunu anlatırken insana özgü aşırı savlara da eğilir Montaigne: “Demokritos’un kitabındaki bu ‘şimdi herşeyden sözeceğim’ türünden sözvermesi de hep aynı küstahlıktandır”¹ der. Elli yıl kadar sonra, en derin düşüncelerinden birinde, bilimlerin araştırma alanlarının genişliği yönünden sonsuzluğu ile, aydınlığa çıkarmaları gereken ilkelerin sayıca bitimsizliğini belirten Pascal: “Bilimlerin bu iki sonsuzundan, büyüklük sonsuzu çok daha fazla görülebilir, işte bunun için birkaç kişi herşeyi bildiğini öne sürmeye yeltenmiştir. Demokritos ‘herşeyden sözetmeye başlıyorum’ derdi”² tümcesiyle –tıpkı Montaigne gibi– Abdera’lı diye bilinen filozofa açıkça böbürlenerek kof bir bilgiç gözüyle bakar.

Gerçekte, Demokritos’a yükletilen bu söze, kendisinden geriye kalan parçaların hiçbirinde rastlanmaz. Yalnız Cicero, bir vesileyle: “Demokritos bir kitabına şöyle başlamayı göze alabilmiştir: ‘evren (bütün) üzerinde şunları söylüyorum’: öyleyse herşeyden sözediyor, çünkü evrenin (bütünün) dışında ne bulunabilir?”³ sözleriyle Demokritos’u över gibidir. Roma’nın

- 1 Michel de Montaigne, *Essais*, (Denemeler) İkinci Kitap, XII. Böl.: “Apologie de Raimond Sebond”.
- 2 Blaise Pascal, *Pensées*, asıl kâğıtlar, sayı 352.
- 3 M. Tullius Cicero, *Acadmica priora* 11, 23: “Democritus ita est ausus ordiri: ‘haec loquor de universis’; nihil excipit de quo non profiteatur, quid enim posse potest extra universa?”

ünlü söylevcisinden iki yüzyıl sonra –filozof ve hekim– Sextus Empiricus da Demokritos’un sözünü Yunanca olarak yineler.⁴ Bununla birlikte –sıksık Antik çağdan kopup *Denemeler*’de yankılanan seslere kulak verince kolayca görüleceği gibi– Montaigne ve Pascal’ın Sextus Empiricus’tan fazla Cicero’ya dayanmak olasılığı ağır basar.

Ne var ki Cicero’nun –birbakıma– bu yerinde yorumlamasına karşılık Montaigne ile Pascal, Demokritos’un sözünü ters yönde geliştirmişlerdir. Aslında Demokritos, çağdaşı herşeyi bilir felsefe tüccarları gibi bir sofist *değil*, sözcüğün en yalınç anlamında bir *filozoftur*. Bundan onu, herşeyi bildiğini sanan bir çılgın yerine koymayıp (doğa, insan, ahlak, devlet, sanat, eğitim ve benzeri gibi) yakından incelediği değişik ana konuların tümünü anımsayıp, Aristoteles ile birlikte, “göründüğüne göre Demokritos herşey üzerinde düşünmüş”⁵ diye değerlendirmek gerekir.

Nice nice yüzyıllardanberi doğa filozofu olarak yaygın bir üne kavuşmuş olan Demokritos, aynı zamanda, Batı uygarlığının başlangıçlarındaki daha çok doğal evrene dönük o büyük yaratılar çağında önemli bir kültür filozofu, birbakıma bu ada ençok yaraşan ilk kültür filozofu kimliğiyle parlamaktadır.⁶

4 Sextus Empiricus VII, 265. “Haec loquo de universalis”: Evren (bütün) üzerinde şunları söylüyorum.

5 Aristoteles, *De generatione et corruptione*.

6 Bu eleştirel değinmeyi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi’nin Felsefe Bölümünde ikinci yıl öğrencisiyken yazıp Hocam Walther Kranz’a adamıştım (Krş. Önsöz). Yazı, genişçe bakıldığında, kültür felsefesi konu-çevresine giren ilk yazım olarak (bazı dizgi yanlışları ve basım atlamalarıyla) “*Felsefe Arkivi*”nde çıkmıştı (cilt I, sayı 2-3, İstanbul 1946). – Yazının bu paragrafla birlikte bunu izleyen alıntılı bölümü, ilk sunulduğu Kranz yönetimindeki tartışmalı toplantıda genişçe inceleme konusu yapıldığı için, ozaman basılırken dışta bırakılmıştı. Demokritos’tan alıntılar için krş.: Hermann Diels, *Fragmente der Vorsokratiker*, Berlin 1903 ve sonrası, ikinci cilt, “Abderiten” adlı bölüm; Diels’in bu anıtlık yapıtının artık değiştirilmeden gerçekleştirilen basılarını Kranz hazırlamıştır. (Alıntılar için günümüzde Türkçede Kranz-Baydur, *Antik Felsefe: Metinler ve Açıklamalar*’ın, İstanbul 1976, “Atomist’ler” adlı bölümüne başvurulabilir.)

Demokritos'un, kültür yaşamını oluşturan en önemli yörelere, bunlara ilişkin etkiler ile ürünlere adadığı çok sayıdaki yapıttan, ne yazık ki, hiçbiri bize ulaşamamış; pekaz düşünce-kırıntısı var bugün elimizde. Gene de bu kırıntıların birkaçına şöyle bir gözetmek bile, Demokritos'un kültür gerçekliğine ne denli keskin bir duyarlık ve eşine az rastlanır bir olgunlukla baktığını belgelemeye yeter: "İnsan küçük bir evrendir." – "Eğitim mutlular için süs, mutsuzlar için sığınaktır." – "Düşünceli olmayı yaş yönünden zaman değil eğitim ve yaratış öğretir." – "Yasa insan yaşamına iyi bir biçim vermek ister, ne var ki bu ancak insan kendi isterse gerçekleşebilir; çünkü yasa öz yetkinliğini ancak kendisine uyana gösterir." – "İyi güdülen devlet en büyük dayanaktır." – "Kötüler yükselere çıkarsa, ne denli değersizler o denli umursamaz olurlar, düşüncesizlikleri de küstahlıkları da gemi aızıya alır." – "Yurttaşlar arasındaki bozuşma bozuşan iki yan için de kötüdür; yenenlerin de yenilenlerin de başına yıkım getirir." – "Düşünce birliği dostluk yaratır." – "Tepeleme sofrayı önümüze koyan talihtir, yetecek kadarınıysa ölçülülük." – "Açıksözlülük özgürlüğün öz malıdır." – "Bayramsız yaşam hansız uzun yola benzer." – "Gerçekte hiçbirşey bilmiyoruz; doğru derindedir çünkü."

Dilthey Sosyoloji Düşmanı mıdır?

Sosyologlar şöyle düşünür: Dilthey sosyolog değildir; Dilthey filozoftur, kültür filozofudur, tarihçidir. Dilthey'in sosyoloji ile ilgisini araştırmak, olsa olsa, herhangi bir filozofun –çokyönlü çalışmaları arasında sıkışıp kalmış olan– sosyolojiye ilişkin birtakım görüşlerini toplamak olacaktır. Ama, bunların sosyoloji bilimine ne hizmeti dokunabilir? Sosyoloji bugün öylesine dallıbudaklı bir araştırma alanı halinde gelişmiştir ki, Dilthey gibi I. Dünya Savaşı'ndan önce göçüp gitmiş olan bir düşünürden, sosyoloji alanında pek öyle yapıcı birşey beklenemez. – Filozoflar ise şöyle düşünür: Dilthey sosyoloji düşmanıdır. Sosyolojinin bir bilim olarak kurulmasına karşı koymuş, sosyolojinin gelişmesine engel olmaya çalışmıştır. Dilthey sosyolojiye yaşama hakkı tanımaz. Oysa, sosyoloji –ne de olsa– bir bilim olduğunu kanıtlamıştır. Dilthey'in sosyoloji karşısındaki duruşunu yeniden ele almak hiç de yerinde birşey sayılmaz. Bu, bilginlerce felsefeye beslenen güvensizliği düpedüz körüklemek olur; bir taktik yanlışlığıdır.

Görüldüğü gibi, gerek sosyologlar gerekse filozoflar, Dilthey'i sosyolojiden uzak tutmaktadırlar. Ancak, bu yorum, Dilthey ile sosyoloji arasında yapma bir gerginlik yaratmaktadır; filozofun düşünme dünyasının içine sonradan sokulmuştur; bu düşünce dünyasının ana eğilimini aksatmakta, hattâ çarpıtmaktadır. Açıklanması gereken budur. Ama, daha önce, neye dayanarak, Dilthey'i sosyolojinin ötesine ya da karşısına koymanın bir alışkanlığa dönüştüğünü kavramamız gerekiyor. Dilthey ile sosyolojiyi bağdaştıramayanlar, Dilthey ile sosyolojiyi neden bağdaştıramamışlardır? – Bunun nedenini herşeyden önce yine Dilthey'in kendisinde aramalıyız.

Sosyologların hakkı var: Dilthey bir filozoftur, bir tarihçidir. Bu görüş, Dilthey üzerindeki tasarımların aşağıyukarı bütünüdür. Dilthey bir filozoftur. Dilthey tipik bir yaşam-filozofudur. Dilthey'in felsefe tutumunu, çalışmalarını daha baştanberi kıvıldatmış olup yaşamının sonlarına doğru kesin anlatımını bulan köklü bir sanı biçimlendirmektedir: "Şimdiki zamanın felsefe düşüncüsü yaşama susamıştır, yaşama açtır".¹ Bu ortaklaşa gereksinmeyi, Dilthey'a göre, en iyi "yaşam-felsefesi" karşılayabilir. – Dilthey bir tarihçidir, usta bir tarihçidir. Dilthey, çağının tarihçileri ile sıkı bir bağıntı kurmuştur. Bundan ötürü "eşsiz bir inceliğe, evrenselliğe ve bilgi zenginliğine sahip bir tarih kafası"² olmuştur. Dilthey – kendi dediği gibi – "tarihten gelmiştir".³ Yazıları arasında, oylum bakımından en büyük yeri tarih yazarlığının kültür tarihi kolunda toplanmaktadır. Görünüşte düpedüz politika olaylarını işleyen birkaç gençlik yazısında bile, Dilthey'in istediği şey "politika olayının ardında bulunan manevi kuvvetleri bulup ortaya çıkarmaktadır".⁴ Kültür tarihi çerçevesi içinde kalan irili ufaklı yazılar ise, ençok felsefe, din, edebiyat ve bilim gibi değişik kültür alanlarının tarihini ilgilendiren kişi ya da dönem monografileridir. Böylece, Dilthey'in yapıtlarının bütünü içinde, Avrupa kültürünün ta Homeros'tan 20. yüzyılın başlarına dek yaşadığı gelişme kimi taslak biçiminde, kimi de olanca ayrıntılarıyla yankılanmakta-

1 VI, 268. – Dilthey'dan aktarılan ya da yorumlanan bellibaşlı parçalar, Dilthey'in –Verlag B.G. Teubner'de, Leipzig – Berlin – 1913 yılında yayımlanmaya başlanmış olan Toplu Yapıtlarından ("Gesammelte Schriften") özellikle: *Einleitung in die Geisteswissenschaften. Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte* (Cilt I), *Die geistige Welt. Einleitung in die Philosophie des Lebens. Abhandlungen zur Grundlegung der Geisteswissenschaften* (Cilt V), *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften* (cilt VII), *Weltanschauungslehre. Abhandlungen zur Philosophie der Philosophie* (Cilt VIII) başlıklı yazılara dayanmaktadır. – Dipnotlardaki roman sayıları cildi, arap sayıları sayfaları göstermektedir.

2 E. Troeltsch, *Der Historismus und seine Probleme*, Tübingen 1922, s. 511.

3 V, 10.

4 E. Weniger, "Vorbericht des Herausgebers", VII, s. VII.

dır. Dilthey, her kez, tarih kişilerine, tarihteki durumlara, kımlara, ıgırlara sevgi dolu bir anlayışla yaklaşmakta, konuya ilişkin çeşitli kaynakları titizce eleştirmekte, nesnel bağıntıları renkli bir biçimle çizmektedir. Buna göre, Dilthey'in –yirmi cildi aşan yapıtlarında– ilk bakışta, sosyolojiye, sosyoloji ile ilgili kaygılara şöyle bağımsız bir yer verildiğini söyleyemeyiz. Dilthey'in doğrudan doğruya sosyolojiye ilişkin birtek yazısı yoktur. – Sosyologların, kuşkusuz sosyolog-eleştircilerin değil, felsefeye açılan sosyologların, bu Dilthey tasarımlarında doğru olmayan bir yan bulunmaz.

Filozoflara gelince, onların da, Dilthey'ı sosyoloji düşmanı diye bellemeleri yanlış sayılmaz. Nitekim, bunu Dilthey kendisi söylemiştir. Dilthey, ana yapıtlarından birinde, “Manevi Bilimlere Giriş” (*Einleitung in die Geisteswissenschaften*) adını taşıyan yapıtının bir yerinde, sosyolojiye ağır saldırılarda bulunduğu bu yapıtta, sosyolojiden, “sosyoloji, bu cakalı ad”⁵ diye sözeder. Dilthey, Aug. Comte'a en çok karşı çıkanlardan biridir. Hattâ, Dilthey'a Comte'un en önde gelen hırpalayıcılarından biri denebilir. Comte ise sosyolojinin kurucusudur. Dilthey da zaten sosyolojinin kurucusu olmak bakımından Comte'un karşısındadır. Kültür tarihi, edebiyat tarihi ve benzerleri çeşidinden tarih kolları ile hukuk, iktisat, pedagoji gibi manevi bilimleri ya da başka bir deyişle insan bilimlerini temellendirmede Dilthey'in unutulmaz hizmeti dokunmuştur. Öbür başarılarının yanında, Dilthey, manevi bilimlerin bir mantığını, yöntem ve bigi öğretisini yapmıştır. Ancak, bu temellendirmede sosyolojinin adına hiç rastlanmaz. Dilthey sosyolojiyi unutmak ister gibidir. – Filozofların bu yorumu, pek de yanlış sayılmaz. Filozofların, Dilthey'ı yorumlayanların, nerdeyse hepsi böyle düşünür. Dilthey üzerindeki yapıtların bibliyografyasına bir kuşbakışı bunun tanığıdır. Dilthey'in sosyoloji ile olumlu bir ilgisini araştıran birtek yapıta rastlanmaz.

Ancak, sosyologlar olsun, filozoflar olsun, bu Dilthey yorumlarında, doğrudan doğruya Dilthey'in yapıtlarındaki düşüncelere dayanmakla birlikte yine de yanılmışlardır. Çünkü,

daha derinlere indikte hem sosyologların, hem filozofların görüşlerinde eksik yönler bulmak zor değildir. Dilthey'in düşünce dünyasını sakatlayan işte bu eksik yönlerdir.

Bu gibi eksikleri bütünllemek fırsatını veren çalışmalardan⁶

- 6 Bu çalışmaların ilk bir saptanması için krş. N. Uygur, *Wilhelm Dilthey'a Göre Konuca Temellenmesi Bakımından Manevi Bilimler Öbeğinin Meydana Getirdiği Bilgi Bağlamı*, s. VIII-151; *Der Erkenntniszusammenhang der Wissenschaftsgruppe Geisteswissenschaften in seiner gegenständlichen Begründung bei Wilhelm Dilthey* s. VII - 183 (1952 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne sunulmuş olan doktora tezinin Türkçesi ve bazı değişikliklerle kaleme alınmış olan Almanca nüshası). Felsefenin temel kavramlarından biri olarak Dilthey'in sıklıkla başvurduğu "Geisteswissenschaften" kavramı, eldeki yazıda (ama aynı zamanda kitabın tarih felsefesinin yoluna ilişkin son yazısında) çok kez "manevi bilimler" deyiimiyle karşılandı. Aslında Dilthey (genellikle "zihin", "düşünme", "anlam yetisi", "anlayış", eski bir gelenek uyarınca da "maneviyat" – anlamlı şeyler – gibi ayrı ayrı kavramlarla gösterilen) "Geist" sözcüğüne: "toplum-tarih" dünyasını, dallıbudaklı varlığıyla "kültür" gerçekliğini dilegetirmek için başvurur; dolayısıyla "Geisteswissenschaften", bugünkü yaygın kullanışla, "kültür" ve "kültür" bilimlerine ilişkin konularda gücünü daha çok Yeni-Kant'çılıktan alan bir tutumla araştırıp yaratan ve Almanya'da Güneybatı Okulu üyeleri adı verilen H. Rickert ve W. Windelband gibi düşünürlerin "Kulturwissenschaften" "kültür bilimleri" felsefesine, önemli saydığı bazı yönlerden karşı çıkmakta; bu doğrultunun filozoflarıyla karıştırılmaktan titizlikle kaçınılmaktaydı. Bu nedenle "kültür" ve "kültür bilimleri" deyimleri yerine "Geist" ve "Geist bilimleri" deyimlerini kullanmaya özen gösterirdi. İşte bundan, 1958 yılında kotarılip ilkin *Felsefe Arkivi*'nde (cilt 4, sayı 2, İstanbul 1959) çıkan bu yazıda, bazı tarihsel incelikleri çiğnememek kaygısının yanısıra özellikle 50'li yıllarda ağır basan yorumların etkisiyle "Geisteswissenschaften" kavramı (o zamanlar bu kavram İngilizcede bile Almanca biçimiyle korunmaktaydı) "manevi bilimler" deyiimiyle Türkçeleştirildi. Ancak, zaman ve yerce belli bir uzaklıktan bakınca, artık "Geisteswissenschaften" sözcüğünü "Kulturwissenschaften" sözcüğüyle eştutup "Geist" ve türevlerini "kültür" ve türevleri diye okumakta öyle büyük bir sakınca görül-meyebilir. ("Geist" sözcüğüne ilişkin bir derinleşme için, az önce adı anılan doktora çalışmasına bakılabilir.) – Bundan böyle eldeki kitapta özellikle Dilthey'dan sözedilirken, ya da Dilthey'a akraba bir

şu sonucu çıkarmak olasıdır: *Dilthey, sosyolojiye pekçok hizmeti dokunabilecek araştırmalar yapmıştır. Dilthey, bir sosyoloji düşmanı değildir.* Bu saptamanın en iyi tanığı, yine Dilthey'in kendi yapıtlarıdır.

Dilthey'i yorumlamaya kalkışan sosyologlar, şu soruları sorsaydılar, sosyoloji alanında Dilthey'dan özlü birşey öğrenilemeyeceğini söylemede, kuşkusuz, pek tez davranmayacaklardı: Bir yaşama-filozofu, bir tarihçi toplumla ilgili esaslı birtakım saptamalara varmamazlık edebilir mi? – Yaşama-filozofunun da, tarihçinin de araştırma alanı nedir? Bu alan, acaba, sosyologun uğraşısından ayrılan birşey midir? Yaşama nedir? Tarih bilimi neyin bilimidir?

Bu güç soruların ilk çözümü, Dilthey'in düşünme dünyasını ayakta tutan kilit-kavramlardan birindedir: “İnsan-toplum-tarih gerçekliği”. “İnsan”, “toplum”, “tarih” sözcüklerinin biraraya gelerek yansıtmayı denediği karmaşık gerçek, Dilthey'a göre, son derece çeşitli içerikleri kucaklamaktadır. Olanca varlıklarıyla, tektek insanlar, insan kuşakları, insanlar arasındaki türlü ilişkiler, büyüklü küçüklü insan toplumları, birey üstü yapılar, kurumlar, teknik, sanat, bilim ve felsefe – bunların herbiri, başlıbaşına birer dünya olan sayısız gerçekler için birer addan başka birşey değildir. Ancak, burda yanyana sıralanan gerçeklerden herbirinin ne öbürlerinden ayrı bir varlığı vardır, ne de bunlar koparılabılır ipliklerle birbirlerine ilişmişlerdir; sağlam bir bağ, bu gerçekleri içiçe kenetlemektedir: Toplumdan ayrı insan, örgütsüz toplum, kültürle temellenmeyen kuruluş yoktur. Böylece, ancak düşünce işlemi ile parçalanabilen bileşik bir gerçek, içiçe dolanmış bir örgü ortaya çıkar. İşte bu, “manevi

anlayışın önplanda görüldüğü yerlerde (örneğin “Tarih Felsefesinin Yolu” başlıklı yazıda) “manevi” sözcüğünü kullanmak gerektiğinde, TDK'nin çıkardığı *Türkçe Sözlük*'ün altıncı baskısına (Ankara 1974) uyularak sözcüğün “manevî” biçimindeki yazılışı izlendi. Gerçi zaman zaman sözcüğün, “ma'nevî”, “mânevî”, “manevi” türünden yazılışlarına rastlandığı oluyor. Ne var ki bunlardan hiçbiri öbüründen daha doğru, ya da daha yanlış değil gibime geliyor. [1996'da yapılan bu yeni baskıda ise, en yaygın genel kabul görmüş yazılış: “manevi” benimsendi. – Yay. N.]

bilimler” deyimi altında toplanan çok dallıbudaklı bir bilim öbeğinin konu olarak işlediği bağlamdır.

“Tarih” deyince, Dilthey, bu bağlamın belli bir açıdan görünüşünü anlar. Tarih, herşeydenönce, insan-toplum değişmesini, toplumlar arasındaki karmaşık bağları, toplumların kendilerini biçimlendirmelerini bildirir. *Tarihçi olarak Dilthey*’ın başkonusu, toplumların örgüsündeki karşılıklı etkiler, bu etkimelerin kavşağındaki insandır.

Dilthey’a göre, çeşitli topluluklar tek tek istenç ve istekleri bir bütünde birleştirir. Aile, uğraş, lonca, sözleşme, kurum, ortaklık, siyasal parti, devlet gibi kuruluşlar, bunların herbiri örgütlenmiş birer istem bağlamıdır. Örgüt, bireylerin edim ve etkenliklerini düzenler, aslında belli biçimden yoksun olan bu edimlere bağlılık ve bütünlük, başka edimlerle birlikte-olma bilinci kazandırır. Bireyler, istençlerini bu bütünün içine örülü bulurlar. Bu, bireyin özgürlüğünü sınırlar; toplum, bireyin istencini dıştan belirleyen, bu istenci neredeyse zorla kendine bağlayan bir güçtür. Tek istenç, toplumun, amaçlarını gerçekleştirmede kullandığı bir araçtan başka birşey değildir. Gerek kültür eylemleri gerekse toplum örgütleri birey-üstü birer varlıktır. İnsanlar gelip geçer, onlar kalır. İçice, kimi de yanyana sürüp giden bu örgütlerin belli bir zaman aralığını kaplayan bir yaşam uzantısı vardır: çoğu, belli bir ortak gereksemenin kendini gösterdiği sürece ayakta kalan bir koruma derneği gibi kısa süreli olabilir; bazısı da, birçok devletlerin yıkılışını görmüş olan birtakım din kuruluşları gibi yüzyıllar boyunca yaşar.⁷

Dilthey, sözü edilen kuruluşları birer birer incelemiş değildir. O, bu işi, tek tek manevi bilimcilere bırakmış görünmektedir. Bununla birlikte, toplumla ilgili açıklamalarındaki kuşbakışı tutumun neredeyse dışına çıkarak –önemlerinden ötürü– aile ile devlet üzerinde öbür kuruluşlardan fazla durmaktadır. Ona göre aile, “bireyler arasında varolan bu en yoğun istenç-bütünü kalıbı”, kendi içine kapalı bir bağlam, çeşitli toplum düzenlerinin “verimli bir kucağıdır”.⁸ Aile, çeşitli görevleri, bu arada ekonomi, hukuk, eğitim, din gibi görevleri yerine getirir. As-

7 I, 43-70.

8 I, 74.

linda ailenin görevlerini daha da ayrışmış olarak başaran devlet, bu üstünlüğünden ötürü ailenin varlığını ortadan kaldırmamaktadır. Nasıl bireyler ailenin içinde erimezlerse, aileler de devletin içinde yokolmazlar. Devlet, birçok aile dernekleri ile çeşitli toplum kurumlarını birarada tutan taşıyıcı bir kuruluştur.

Ama, topluma Dilthey'in açısından bakıldıkta, toplum yapısının özünü kavramak için, bu yapının doğa varlığından ayrıldığı yönleri belirtmek gerekecektir: Toplum insanın özel çevresidir, "toplum bizim dünyamızdır". Oysa "doğa bize yabancıdır".⁹ Bundan başka, toplumun öğeleri olan bireyler, birbirleri için somut ve canlı birer istençtir. Bireyler, birbirleriyle yakından ilgilenirler, birbirlerine olanca güdülerıyla, "sevgi ve tiksini-meyle" bağlanmışlardır. Doğa ise "bize dilsizdir, ancak hayal gücümüzün kuvvetinden aldığı hızla zaman zaman bir dirilik ve içlilik parıltısı doğaya yayılır". Ozanların yaptığı gibi, gönül durumlarını doğaya aktarmaksızın doğayı canlı ve sıcak bulmanın olanağı yoktur.¹⁰ Çünkü, doğa insan için bir dıştır. Toplumda sürüp giden etki oyunlarının doğurduğu heyecana karşılık, doğanın bizde "yüce bir huzur" uyandırmasını da burda aramalıdır. Ayrıca, hepimiz, toplumun etkin bir üyesi olduğumuzdan, toplumda olup bitenleri anlarız, "kendi öz durumlarımızın iç algısına dayanarak" toplumdaki her olayı "belli bir yere kadar içimizde, tasarımıımızda sonradan yaşayabiliriz". Toplumdaki düzenlerin anlamı, teleolojik yapısı hiçbirzaman bize yabancı kalmaz. Toplum bağlamlarının kökü bizim ruhumuzdan çıkmıştır. Doğa ise, insan algısına uzay-zaman içinde, yanyanaardarda verilen izlenimlerin sonradan birlikte kurulmasından başka birşey değildir. Doğa bağlamları, ruh ve toplum bağlamları gibi, bütün halinde görünen, parçalanmayan teleolojik birer gerçek olmayıp, sonradan-yapma, konstruktiv birer kümedir. Doğa nesneleri devingen, uzay, atom gibi birtakım öğelerin mekanik bir düzeni olarak ortaya çıkar. İşte bunun için, doğa nesnelerini, yalnızca amaçlarımızı gerçekleştirmede birer araç olarak kullanırız. Oysa, topluma, olanca geleceği ve yazgısı ile yakından ilgilendiğimiz topluma, değer yargıları ile yöneliriz. – Böylece,

9 I, 36; krş. 61.

10 I, 372 v.ö.

Dilthey, toplum ile doğa arasında doldurulmaz bir “uçurum”¹¹ görmektedir. Daha ileri giderek, Dilthey’in, doğaya, toplumun yanında biraz aşağı bir varlık olarak baktığı söylenebilir.

Dilthey, her bir parçası, bir bakıma, bir çark ya da organ gibi, bütünün gidişinde belli bir yeri olduğundan, toplumu, bir yazısında, “büyük bir makineye” ya da daha doğrusu bir “organizmaya” benzetirse de,¹² toplumun, fizik varlıktan olduğu kadar organik varlık biçiminden de ayrı, yalnızca kendisine yapışık bir varlığı olduğuna inanmaktadır. “Gerçek toplum ne bir mekanizma, ne de bir organizmadır.”¹³ Toplum insan organizmasının en bilmeceli organı olan beyinden de “daha bilmeceli” bir olay bütünüdür. Toplum hem bireylerin bir araya gelmesiyle kurulur, hem de hiçbir birey, içinde doğup öldüğü toplumun meydana gelişine tanık olmuş değildir. Bireyin, toplumdan önceki birtakım toplumcu-doğuştan güdülere dayanarak toplumu yarattığını öne sürmek, Dilthey’a göre, “yanlış bir individüalizm”i¹⁴ savunmak demektir. Aslında, toplumun yaşamı, bireylerin birçok karşılıklı etkilerle içine örüldüğü amaç-bütünlerini “yaratmaya, biçimlemeye, özelleştirmeye ve birbirine bağlamaya”¹⁵ dayanır. Her toplum başka toplumlarla birlikte tarihin içinde kımıldanmaktadır.

Yaşama-filozofu olarak Dilthey, yaşamı içinden kavramak ister. Böyle bir yaşama felsefesi, yaşam üzerinde yapılan spekülasyonların şu ya da bu açıdan düzenlenmiş bir yığını değildir. Yaşamı konu alan akla uygun sistemler, “bu gözalıcı masallar”¹⁶ aslında yaşamı boğmaktan başka birşeye yaramaz. Sistemden yaşama gerigitmek, olsa olsa hayalkırıklığına götürür. Yürünecek en doğru yol, yapaycılıktan uzak bir yöntemle, yaşamı kavramaya çaba göstermektir. Yalnız, bu çaba, yaşamın kendisinden ayrılmadığı sürece başarı sağlayabilir. Bilme yaşamın gerisine gidemez.¹⁷ Çünkü, yaşamın gerisinde, yaşama temel olacak olan

11 VII, 58.

12 Krş. I, 3-4.

13 I, 124.

14 I, 60.

15 I, 87.

16 VIII, 200.

17 VIII, 184.

“zaman dışı birşey”, bir “dayanak”, “aşkın bir güç”, bir “taşıyıcı” yoktur.¹⁸ “Yaşam kendi içinden yorumlanmalıdır”.¹⁹ Bu yaşam yorumu, yaşama birtakım yeni içerikler katmaz; aydınlatmak amacıyla, yaşamın içinde bulunanı, yaşam denemesinde verileni çözümler.

Böyle bir yaşama felsefesinin ana yapıtlarıyla anlamak istediği yaşam, soyut-metafizik bir kuruluş değildir. Ayrıca, bu yaşam, genel olarak canlıları gösteren organik bir yaşam da değildir. Dilthey’in yaşama felsefesi, ne Bilinmez’i ne de organik-olanı araştırır. Dilthey yaşam kavramını, hemen hep, insan yaşamını bildirmek için kullanır.²⁰ Ancak, insan yaşamı deyince, insanların arasında olup biten karşılıklı etkilerin bütünü (toplum ya da tarih) anlaşılmaktadır. Yaşam, tekinsanın yaşamı değildir. Yaşama felsefesi bireysel bir duruş noktasına bağlı kalamaz. Tekinsanın yaşamı genel olarak yaşamın bir kısmıdır.²¹ Genel olarak yaşam, insanların, ailelerin, kurumların, devletlerin arasındaki çapraşık ilintileri kucaklamaktadır. Bu anlamda, yaşam, yalnızca insan dünyasında görünmektedir; insan dünyasına özgü bir olaydır. Yaşam olanca zenginliğiyle insan-toplum-tarih dünyasıdır. Yaşama felsefesi işte bu gerçeği, bu kımıltılı, çelişmeli, gizemli gerçeği anlamaya yönelmektedir.

Bu açıklamalardan belirdiği gibi, Dilthey’in gerek tarih, gerekse yaşama felsefesi alanındaki araştırmalarında ana kaygısı sosyolojide temellenmektedir. Dilthey, toplum yapısının derinlerine inmiş, bu yapının çeşitli görünüşleriyle günışığına çıkmasına yardım etmiştir. Dilthey, sözün tam anlamında bir *toplum ontologudur*: toplum-kültür varlığının ana kıvrımlarını olduğu gibi betimlemeyi denemiş, toplum gerçekliğini, –tarih ve yaşamı,– bütünüyle anlamaya yönelmiştir.

Filozofların Dilthey yorumundaki eksik yana gelince, bu yanı saptamak için öyle pek fazla deşmeye gerek yok. Kuşkusuz, Dilthey bir sosyoloji düşmanıdır. Ancak, yukardaki çabadan sonra, burda, “düşman” sözü üzerinde biraz durmamız gere-

18 Krş. V, 5; VII, 334.

19 V, 370 v.ö.

20 Örneğin krş. VII, 196, 243, 87, 131, 137.

21 VII, 359.

kiyor. Sosyal yapının ontologu olan Dilthey, bu sosyal kaygılı yaşam filozofu ve tarihçi nasıl sosyoloji düşmanı olabilir? Daha Dilthey'ı yorumlayan filozoflara özgü anlatımlar bu sorunun yanıtını vermektedir. *Dilthey, genel olarak sosyolojinin değil, belli bir sosyolojinin karşısındadır.*

Dilthey'in savaştığı sosyoloji, Saint-Simon'ca temelleri atılıp Aug. Comte'ta klasik biçimine varan ve İngiltere'de J.S. Mill ile H. Spencer'in yazılarında geliştirilmiş olan sosyolojidir. Dilthey'in bu sosyolojiye takındığı eleştirel tutum, daha Comte'un bulduğu "sociologie" (Alm. "Soziologie") sözünü kullanmaktan kaçınmasında sezilmektedir. "Sosyoloji" yerine Dilthey, çok kez "toplumla ilgili bilimler" ya da "toplum bilimleri"²² demektedir. Ona göre, Almanya'da yandaş²³ bulmakta gecikmeyen bu pozitivist sosyoloji: olanca karmaşık yapısı, devlet ve hukuk örgütlenmeleriyle toplumu çekip çeviren yasaları, dolayısıyla toplumu akla dayanarak yönetmek için gereken kuralları tekbaşına bulup çıkarmak amacıyla ortaya atılmış bir bilimdir. Ancak, Dilthey, böyle bir bilime yaşama hakkı tanımamaktadır. Çünkü, toplumu, bu koskoca olaylar yumağını birtek bilimin sınırları içinde kalaraktan kavramak, boş bir hayalden başka birşey değildir. Doğayı özel kesitlerine ayırarak inceleyen fizik, kimya, biyoloji gibi birden fazla bilimin yerini tutmaya kalkışan birtek doğa bilimi nasıl "problematik bir bakışaçısı"²⁴ ise, toplumu, haklı olarak parça içeriklerine bölerek işleyen birçok tek tek bilimin görevini kendinde birleştirecek olan sosyoloji de, yalnızca bir "addır, hiçbir zaman bir bilgi olamaz".²⁵ Her bilim oldukça kesin sınırlanabilen bir konuyu, varlıksal, ontik bir temeli koşul tutar. Oysa, sosyolojinin konu diye aldığı, devlet örgütlenmelerinden bağımsız bir varlık olarak açıklamak istediği topluma, insan dünyasının belli ve gerçek bir parça-içeriği gözüyle bakılamaz. Bundan başka, sosyolojinin (pozitivist sosyolojinin) yaptığı gibi "eldengeldiğince çok olayı", "benimsenen birtek açıklama ilkesiyle" aydınlatmaya çalışmak,

22 V, 54, 56.

23 Örneğin Schäffle, Lilienfeld (krş. I, 420).

24 I, 422.

25 agy. ve yer.

kuşkusuz “buluşlara yolaçma bakımından” değerlidir.²⁶ Ancak, toplum çeşidinden koskoca bir evreni bu yolla kavramaya kalkışmak önünde sonunda başarısız kalmaya boyun eğmektir. – Böylece, Dilthey’a göre, konu ve yöntem bakımından yanlış esaslara dayanan ve “cakalı bir adı olan” “sosyoloji” katkısız bir bilim değildir. Sosyolojinin hiçbir zaman gerçekleştiremeyeceği ödevi, başta devlet bilimi olmak üzere tek tek ‘*manevi bilimler*’ (‘*Geisteswissenschaften*’ ya da günümüzde kullanılan yaygın bir deyimle ‘*kültür bilimleri*’) kendi aralarında yardımlaşarak başarabilirler.²⁷

Dilthey ile pozitivist sosyoloji arasındaki bu çatışma, en çok *Comte ile Dilthey’in bilim sınıflamalarında* sosyolojiye ayrılan payda belirmektedir. Dilthey’in açısından bakıldıkta, Comte’a göre, sosyoloji ile öbür doğa bilimleri arasında yalnızca bir derece ayrılığı vardır: Sosyolojide yasaları araştıran toplum görünümünün fizik olaylardan özce bir başkalığı yoktur. İnsan-kültür gerçekliği, doğanın bağlamı içinde yer alır; toplum bir “*physique sociale*”den başka birşey değildir. Dilthey’in amacıysa Comte’un savını çürütmektir. Dilthey’a göre –daha önce belirtildiği gibi– doğa ile toplum dünyası, ana özellikleri ile kuruluşları bakımından büsbütün başka olan iki varlık biçimine bürünerek ortaya çıkarlar. Bundan, toplumu doğaya gerigötürmek koskoca bir varlık alanının bağımsızlığını kurban etmek olur. Böyle bir yanlış düşünce ise, isteristemez, bilimlerin, –Comte’unki çeşidinden–, “tek düzenli bir düzenlenişine”²⁸ yol açacaktır. Sosyolojiyi, varlık temellerinin ayrılığına karşın doğa bilimlerinin meydana getirdiği öbekten çıkarmayan böyle bir bilim sınıflamasının, herşeyden önce ilkelerine bağlı kalamayacağı meydandadır. Gerçekten de, Comte, biyoloji ile sosyoloji arasındaki ilişkiyi açıklarken tutarlı davranmamıştır: Sosyolojideki gerçeklerin, biyolojide varılan sonuçlardan daha karmaşık bir alana uygulanarak belirlenmeleri gerekirken, Comte, sosyolojinin, doğrudan doğruya tarihten çıkardığı birtakım genellemeleri, yalnız denetlemek için, biyolojiye gereklenme duyduğunu

26 I, 423.

27 Krş. I, 86, 89, 93, 105, 108.

28 V, 55.

yazmaktadır.²⁹ Bundan başka, Dilthey'a göre, Comte, basamaklı bilim sınıflamasında, sosyolojiyi tepeye koymakla, bu bilimin, tarih içinde enson olarak, 19. yüzyılda, kendi zamanında kurulmuş olmasının nedenini, dayandığı öbür doğa bilimlerinin olgunlaşmalarını beklemek zorunda kalmış olmasıyla açıklar. Oysa, bu görüş, toplumla uğraşan bilimlerin tarihini sakatlayan bir tasarımın sonucudur. Çünkü, politika bilimlerinin çoğu, özde, fizyoloji, biyoloji gibi doğa bilimlerinin sistematik bir düzeye varmalarından bağımsız olarak gelişmişlerdir.

İlk bakışta, Dilthey'in bu itirazları, olanca şiddetine karşın, Comte'un bütünüyle beğenilen bilim sınıflamasının yalnızca küçük bir noktasını değiştirmekten başka birşey yapmak istemiyormuş gibi görünür. Hele –yabancı bir dildeki sözleri genel olarak çevirerek yapıtlarına alan– Dilthey'in Comte'un bilim sınıflamasını Fransızca alıntılarla³⁰ yansıtmaya çalışması, bu arada Comte'un “verimli araştırmasındaki”, “doğru” ve “akla uygun bir gelişmeye elverişli”, “kalkış noktasından”³¹ sözaçması, bu ilk izlenimi bir kat daha kuvvetlendirmektedir. Buna bir de, Dilthey'in, matematikle başlayıp doğa bilimleriyle yükselen bilim bütününde, manevi bilimlere “en son ve en yüksek halka”³² gözüyle bakması eklenecek olursa, Dilthey'in Comte'un basamaklı bilim sınıflamasını olduğu gibi benimseyip yalnızca birtek sosyolojinin yerine birçok manevi bilimi koyduğu ve bu bilimlerle doğa bilimlerinin sonuncusu olan biyoloji arasındaki uzaklığı, olsa olsa, epeyce açmaktan başka birşey yapmadığı sanılabilir.

Oysa, böyle bir yorum, Dilthey'in manevi bilimlere takındığı tekanamlı duruşun özüne aykırı düşmektedir. Manevi bilimlerin, bilim bütününe, “en yüksek bir halka” olarak bağlanışında, Comte'un bilim sistematığının candamarını meydana getiren basamak düşüncesiyle bir ilgi aramamalıdır. Dilthey, bu sözlerle, tektek manevi bilimlerin ‘lettres’ değil, pozitif birer bilim olduklarını ve bu bakımdan da, ‘globus intellectualis’in öteki

29 Krş. V, 55; I, 105.

30 Krş. V, 50 v.ö.

31 V, 50.

32 I, 17.

yanını dolduran doğa üzerindeki bilgilerle hiçbir ilişki kurmaksızın, salt bir bağımsızlık içinde, ayakta duramayacaklarını belirtmek istemiştir. Obje alanı, doğa bilimlerinininkinden yalnızca karmaşık değil, aynı zamanda yepyeni ve bambaşka olan manevi bilimleri –Comte’un yaptığı gibi– doğa bilimlerine bir derece ayrımıyla iliştirivermek, Dilthey’in, bilimleri, işledikleri varlık alanının özelliğine dayanarak öbekleyen ana eğilimi ile hiçbirzaman bağdaşamaz. Otuz yaşlarında³³ pozitivist çağını yaşayan Dilthey’in, Comte’un bilim sınıflamasını övmesi ise, bu sınıflamanın bazı yönlerini gözönünde bulundurmasındandır. Dilthey’a göre, Comte, tek tek doğa bilimleri arasındaki mantık ve yöntem bağılıklarını araştırmak ve vardığı sonuçları iyi kötü bu bilimlerin tarihi ile bağıntıya getirmekle “gerçek bir bilim felsefesi için temel”³⁴ atmıştır. Aynı araştırma biçimi, manevi bilimlerin bağlamını belirtmekte de uygulanmalıdır. Ancak, Dilthey’in bu düşüncesinden manevi bilimler öbeğinin bölümlenmesi ile tarihini, doğa bilimleri açısından elealmayı öğütlediği çıkmaz. Dilthey, burda, manevi bilimlerin bağımsızlığını, doğabilimci bir anlayışla kurban etmiş olan Comte’u değil, tek tek doğa bilimlerinin tarihinde ve düzenlenmesinde önemli görüşlere varmış olan Comte’u örnek almaktadır.

Sonuç olarak şu söylenebilir: Dilthey ile sosyoloji arasındaki gerginlik giderilmesi gereken, çünkü özde varolmayan bir gerginliktir. Dilthey, filozofça uğraşısının özü gereği, sosyoloji ile olumlu bir ilgi kurmuştur. *Dilthey’in yaşama-felsefesi, tarihçilik ve manevi bilimlerin (kültür bilimlerinin) temellendirilmesi yönündeki çalışmaları, temelde toplum gerçekliğini çeşitli açılardan işlemekten başka birşey değildir.* Ancak, bu işleyiş, özel bir tutuma dayanmaktadır. Dilthey’in bu tutumunu sosyolojiye ilgisizlik ya da sosyolojiye karşı düşmanlıkla damgalamak, nedeni ne olursa olsun, bir önyargıdır; her önyargı gibi aşılması gerekir.

Bertrand Russell'ın Doğruluk Anlayışı

I. Giriş: Doğruluk Sorunu

“Felsefe doğruluğun araştırılmasıdır” tanımı eskiçağdan günümüze değin sıklıkla başvurulan bir tanımdır. Gerçi tam olduğu söylenemez bu tanımın. Öyle ya, uzun tarihi boyunca felsefede ki araştırmalar hem birtek tanımın başlığı altında toplanamayacak kadar geniş ve karmaşıktır, hem de değişiklikler ve ayrılıklar gösterir. Gene de sözü edilen tanım, ne zaman olursa olsun felsefede yapıp edileni, bir etkenliğin “felsefe” adına yaraşması için orda yapılması gerekeni yanılmaksızın dilegetirir. Gerçekten de *doğruluk* (*hakikat*; ‘*aletheia*’; ‘*truth*’; ‘*Wahrheit*’) kavramı, insan-tarih-toplum dünyasının, kültür evreninin baskın bir olasılıkla bu en soylu, ama o oranda da bu en çetrefil kavramı, birdeyime, felsefe çalışmalarının odağıdır. Çeşitli felsefelerin ayrı ayrı kuruluşunu ve hizmetini, birbirine yakınlık ve uzaklığını çok kez belirleyen: bu kavram karşısındaki davranışları, bu kavrama ilişkin vargılardır. Demek ki bir felsefeyi çepeçevre anlayıp başarısını belirtmek isteyen, o felsefenin doğruluk anlayışı üzerine özellikle eğilmek zorundadır. İşte böylesine bir zorunluluğun etkisiyle, ben de, Russell’ın felsefesini içten kavrayıp değerlendirmek amacını güttüğüm için, bu yazımda, amaca yaklaştıracığını umarak, Russell’ın doğruluk kavramıyla hesaplaşmasını; “doğruluk nedir?” sorusunun Russell’daki işlenişini inceleyeceğim.

Baştan şunu söyleyeyim ki, giriştiğim inceleme, şimdi burda anmayacağım birtakım güçlükler yanında, anmadan geçemeyeceğim nesnel bir güçlüğü de birlikte getirmektedir. Bu güçlük,

Russell'in doğruluğa ilişkin çalışmalarını 50 yılı aşan bir gelişme sürecinde,¹ çeşitli konuları aydınlatmak üzere birbirinden değişik tutumlarla kaleme almış olduğu yapıtlarda ortaya koymuş olmasından ileri gelir. Böylece Russell'in doğruluk öğretisi, her kez yapışık olduğu bağlama özgü bir renk taşımakta; yeryer, birbiriyle kolayca bağdaşmayan başlıklar göstermekte; bazan içerikçe değişikliklere uğramaktadır. Bu durumda aklın hemencecik yattığı bir elealiş varsa, o da, her kitabında Russell'in doğruluk kavramı bakımından örtük-açık sunduğunu ayrı ayrı günışığına çıkarmaktır. Ama ben başka birşeye kalkıştım: Doğruluk öğretisinin Russell'daki tarihsel gelişmesini adım adım yansıtmaktan çok ana çizgileriyle tüm görünümünü belirtmeyi; öğretiyi tutarlı bir yapıda derleyip toplamayı denedim. Bunun için de Russell'in doğruluk konusuyla ilgili olarak ortaya koyduğu en son belgeleri² asıl taşıyıcı, yönverici birer temel diye kullandım. Zamandaki diziliş özellikleri ne olursa olsun, başka belgelere³ asıl temelleri nesnelce bütünlemeye elverişli oldukları oranda başvurdum.

- 1 Russell'in gelişmesiyle ilgili olarak başvurulabilecek kısa bir Türkçe yazı *Felsefe Arkivi*'nin 13. sayısında (1962) çıkmıştır: Nermi Uygur: "Bertrand Russell'in Felsefedeki Gelişmesi".
- 2 Başta Russell'in düşünme dünyasındaki doruklardan biri, *An Inquiry Into Meaning and Truth* –1940– olmak üzere birkaç tanedir bu asıl belgeler: *Reply to Criticisms* –1944– (*The Philosophy of Bertrand Russell*, ed. by P.A. Schilpp, New York); *Human Knowledge, Its Scope and Limits* –1949–; *My Philosophical Development* –1959. Kısaltılmış yazılışları, sırasıyla: "Inquiry", "Reply", "Human Knowledge", "Development". Kitapların sırasıyla Türkçe adları: "Anlam ve Doğruluk Üzerine Bir Araştırma", "Eleştirilere Yanıt", "İnsan Bilgisi, Konu Çevresi ve Sınırları", "Felsefedeki Gelişmem". Bu kitaplardan hiçbiri henüz Türkçeye çevrilmemiştir.
- 3 Yeri gelince bir bir anacağım yardımcı belgelerin en önemlileri şunlardır: *Philosophical Essays* –1910–; *The Problems of Philosophy* –1912–; *Our Knowledge of the External World. As a Field of Scientific Method in Philosophy* –1914–; *The Analysis of Mind* –1921. Kısaltulmuş yazılışları sırasıyla: "Essays", "Problems", "External World", "Analysis". Adı geçen kitapların Türkçe adları: "Felsefe Denemeleri", "Felsefe Sorunları", "Dış Dünya Üzerindeki Bilgimiz", "Zihnin Çözümlemesi". Bu kitaplardan yalnız birinin, *The Problems of Philosophy*'nin 1931 yılında A. Adnan Adıvar tarafından yapılmış olup sonradan, 1944 yılında *Felsefe Meseleleri* adıyla yeniden basılmış, dilce, özellikle de felsefe deyimleri bakımından oldukça eski sayılabilecek olan bir Türkçe çevirisi vardır.

Yazımın gidişi şöyle özetlenebilir: İlk Russell'ı, genel düşünme tutumu gereği, kendi doğruluk anlayışına götüren, ya da bu anlayıştan zorunlulukla çıkan eleştirmeleri bakımından: kimi kesin olarak yadsıdığı, onun için tümüyle çürütmeye kalkıştığı; kimi de, hizmetine karşın eksikliğine inandığından, değiştirmeye çalıştığı doğruluk öğretileri karşısındaki davranışı bakımından gözden geçireceğim. Böylelikle Russell'ın doğruluk sorununu nasıl tasarlayıp hangi açıdan gördüğünü; nelere, neden sorunun çözümü gözüyle bakmadığını; dolayısıyla, kendi çözüm denemesinin yönünü bir dereceye kadar öğrenme fırsatı sağlayacağım. Bundan sonra, Russell'ın önerip savunduğu doğruluk öğretisini en bellibaşlı özellikleriyle inceleyeceğim. Yazının asıl ağırlığını taşıyan bu bölüm Russell felsefesinin birdeyime tümüne ilişik olduğundan; bu felsefenin mantık, dil, psikoloji, metafizik çeşidinden konuları yoğuruşuyla zaman zaman içiçe girdiğinden, bazan en canalcı noktalarda, çok anlamlı bazı sözcükleri gerektirmektedir. Ama ben yazımı pek geniş tutmadığımdan, bu sözcükleri, Russell'ın uzun tartışmalar sonunda varmış olduğuna inandığım en yalın tanımlarıyla, doğruluk sorununun istediği ölçüde, böylesine tanımlar vererek işin içine karıştırdım. En sonra, Russell'ın doğruluk sorununa getirdiklerini, başarı yolu ile değerlendirmeye çalışacağım.

İlk ödeve geçmeden önce, yazımın tümünü belirleyen sınıra da dikkati çekmeliyim. Bu yazıda Russell'ın, salt mantık açısından bakınca, “doğruluk” kavramının kullanılışını aydınlatmak amacıyla ortaya koyduğu mantık öğretisi üzerinde durmayacağım. Yeni mantığın kurucularından biri olan Russell'ın bu konudaki düşünceleri, özellikle “fonksiyon”, “doğruluk değeri”, “doğruluk çizelgesi”, “üçüncü şıkkın olamazlığı” gibi başlıklara ilişkin araştırmaları, hiç kuşku yok ki, doğruluk konusuna girmektedir. Ancak böyle bir “doğruluk” salt dil-mantık çerçevesi içindeki bir gerçekliği bildirir; mantıktaki işlemleri aksatmamak amacıyla mantıkçılarca benimsenen bir koşuldur. Oysa ben “doğruluğu” mantıkça değil: salt felsefe bakımından, bir felsefe deyimi olarak, dil ile dile getirilen “şeyler” arasındaki bağı gözönünde bulundurarak, bilgi açısından, özel deyimle *epistemoloji* bakımından inceliyorum. Bazı karşılıklı ilişkilere

karşın, böyle bir ayırımın çarpık ya da yersiz bir ayırma olmadığı ortadadır. Nitekim Russell'ın kendisi, salt felsefe yapıtlarında “teknik” bir uğraşı gözüyle baktığı mantığı, felsefenin dışında bırakmakta, “doğruluk” sözcüğünün mantıksal ve bilgisel yorumlarını birbirine karıştırmaktan çekinmektedir.⁴

II. Russell'ın Eleştirdiği Bellibaşlı Doğruluk Öğretileri

Kendi doğruluk öğretisini savunduğu her yerde Russell, bu öğretinin gerekliliğini daha iyi belirtmek amacıyla, sıklıkla başka öğretilerin de *eleştirerek* sözünü eder. Bunları (1) içkin doğruluk; (2) pragmacı doğruluk öğretisi; (3) davranışçı doğruluk ve (4) yeni-pozitivizmin doğruluk öğretisi olmak üzere dört başlık altında derleyip toplayabiliriz. (4)üncüyü doğrudan doğruya Russell öğretisinin özelliklerini incelerken ele almak dileğindeyim. Çünkü Russell, şuyadabu yönden uyuşmasa da, aslında oluşum ve yayılışında büyük bir rol oynadığı pozitivizmin ana görüşünü savunur. Bazı pozitivistlerle arasındaki ayrılıklar ancak bu görüş içinde anlamı olan; dolayısıyla ancak bu görüş aydınlatıldığında özelliği kavranabilecek olan birtakım ayrılıklardır. (3)üncü başlık Russell'ın önemli olmasına önemli bulduğu, ama gene de yeterliliğine inanmadığı bir öğretinin adıdır. (1) ile (2)'yi ise tümüyle yadsıyıp ağır vuruşlarla çürütmeye çalışır.

1. İçkin Doğruluk Öğretisi

İçkin doğruluk öğretisi (*theory of intrinsic truth*) değişik kültür durumlarında düşünüp yaratmış olan birçok filozofun benimsediği bir öğretilerdir. Bundan ötürü felsefenin tarihi boyunca hep aynı ana görüş başka başka kavram başlıkları altında ortaya çıkmıştır. Nitekim Russell da öğretiyi kimi “monizmin doğruluk anlayışı”, kimi “kendinden açıklık öğretisi”, kimi de “tutarlık öğretisi” deyimleriyle tanıtıp tartışır. Bütün bu deyimlere yol açıp hepsini temellendiren “içkinlik” ise: doğruluğun ya da yanlışlığın asıl nerde olduğunu, dolayısıyla araştırılması gereken

4 Bkz. *Human Knowledge*, “Giriş”.

yeri belirtmektedir. Genellikle söylendikte doğruluk, yanlışlık: inanışlara, önermelere, ya da inanış ve önerme düzenlerine *içkin* bir özelliktir. Aynı şeyi şöyle de belirtebiliriz: Bir önermenin doğru olup olmadığını öğrenmek isteyen *yalnızca* o önermenin kendisinde kalmakla yapabilir bunu: önermenin doğru mu ya da yanlış mı olduğunu bulmak için, önermenin dışına çıkıp dıştaki bir şeye, olaylara başvurmaya gerekseme duymaz.

Russell'a göre, bu anlayışı en çok benimseyen okul *idealistlerin* okuludur. Başlarında Hegel, birçok idealist, bu arada Kara Avrupasında Spinoza ile Leibniz, İngiltere'de Bradley ile Joachim "doğruluk" anlayışlarında *monisttirler*. Russell'ın gençlik yıllarında kısa bir süre için bağlanmış olduğu *monizm*,⁵ Russell'a göre, kısaca dendikte: doğruluğun *tek* olduğuna; hiçbir doğrunun birbaşına doğru sayılamayacağına; doğrular ardında içten bir bağın var olduğuna; bütün doğruların dönüp dolaşıp evren üzerinde birtek doğruda özetlendiğine, böyle bir doğruya ulaştığına inanır. Bu öğreti uyarınca yanlışlık, salt olan tek doğruyu sözümona birbirinden bağımsız parçalarda göreleştirmekten, relativ'leştirmekten başka birşey değildir. Böylece monistlerin doğru-yanlış belirlemelerinde hem varlıkça hem de mantıkça bir kabulden kalktıkları ortadadır. Bu kabul, tutarlılığı, gerçeklikle bir sayılan doğruluğun ölçeği olarak alır. Sözü'nün tam anlamında "Doğru" niteliği önermelerin tümüne yaraşır. Tektek önermelere bu bütündeki yerleri, bu bütünle uyuşmaları, bütündeki başka önermelerle bağdaşıp bağdaşmamaları bakımından, ancak görelî olarak "doğru" denebilir. Karşılıklı olarak birbiriyle

- 5 Monist doğruluk öğretisi derken Russell daha çok Joachim'in ana çizgileriyle bu öğretiyi İngilizcede yansıtan *The Nature of Truth* adlı kitabını gözönünde bulundurur. Russell bu kitap üzerinde 1907 yılında "Aristotelian Society"de bir konuşma yapmıştır. "Proceedings"te de basılmış olan bu konuşma, sonradan *Essays*'de (VI. Deneme) "The Monistic Theory of Truth" başlığı altında basılmıştır. Monist öğretiyi açıkça andığı her yerde –özellikle *Development* (V. ve XV. bölümler), *Analysis* (XIII. Ders), *Inquiry* (X. böl.) ve *Problems*'ta (XII. böl.) – Russell hep Joachim'in kitabı dolaşısıyla ortaya koyduğu düşüncelerin çerçevesi içinde kımıldanmaktadır. İşte bundan, Russell'ın monist doğruluk öğretisi karşısındaki tutumunu yorumlarken bu sözü'nü ettiğim düşünceleri izlemeyi uygun buldum. Russell'ın "tutarlılık" ve "kendinden açıklık" kavramını gözden geçirirken de bu andığı yerlere başvurdum.

ilişkisi olan bu doğruların meydana getirdiği düzen doğru olan biricik bilgi düzenidir.

Böylesine bir doğruluk anlayışına Russell'in yönelttiği belibaşlı karşı-savları şöyle dizebiliriz: İlkin bu öğreti, doğru önermelerin tümü biryana, herhangi bir önermeyi tekbaşına clealmaktan alıkoyar bizi. Hiçbir önerme tek olarak ayakta kalamaz. Her önerme başka bir önermeyi gerektirir ki, önermeler tümüne varıncayadek bu böyle sürüp gider. İkinci olarak, monist öğreti çerçevesinde “doğru” ile “yanlış” arasındaki o hep kullanılagelen ayırma yapılamaz. Çünkü tümdeki her görelî önerme, anlamca eksik olduğundan yanlıştır. Sonra, salt monist gözüyle bakınca, her önerme öbüründen türetilir. Bu ise saçmalıklara götürür insanı. Öyle ya, Russell'in verdiği bir örnekle, “Sezar'ın Galya'yı ele geçirdiğini” bildiren önermeden “Yarın havanın güzel olacağı” çıkarılabilmelidir. Sözü edilen öğreti bir de, ne çeşitten olursa olsun, gözleme başvurmaya gereksiz kılar. Oysa kuramda monist olanlar bile pratikte empirik yönelmesiz yaşamayacağını bilirler. Üstelik monistler, hepsi yanlış önermelerle tutarlı olarak kurulan yapıları, örneğin bir öykünün nasıl açıklanabileceğini söylemezler. Son olarak, monistler, görelî önermelerden kurulan tek bir yapının yusuvarlak doğru olduğunu öne sürse de, Russell, herbiri kendi içinde doğru olan birden çok önerme düzenlerini tasarlamada mantıkça bir sakınca görmez. – İşte, çoğun ilk olarak kendi yaptığı bu çürütücü itirazları gözönünde bulundurarak, Russell, monist doğruluk öğretisini geri çevirir.

Zaman zaman da Russell içkin doğruluk öğretisini idealist-monist okul dışında, öğretinin bu okulda büründüğü özel-tarihsel kılıktan sıyrarak, salt bir kuram diye ele alıp işler. Çoğun düpedüz tutarlık öğretisi (*coherence theory*) başlığı altında topladığı bu öğretiyi asıl savında iyice belirtmek, dolayısıyla bozuk yönlerini iyice göstermek için herçeşit tarihsel anışın ötesinde kendisi ortaya koyar. Tutarlık, önermelerin doğru ya da yanlış olduğunu düpedüz mantıkça açıklamaktır; mantık yasalarına uygun olmayan önermeler yanlış; uygun olanlarsa doğrudur. Arasında tutarsızlık olan iki önermelik bir takımda, önermelerden hiç olmazsa biri kesinlikle yanlıştır. Demek ki, tam tutarlı

olan *bir* önerme takımı vardır, bütün doğru önermeleri kapsar. İşte böyle bir kuramı Russell, tutarsızlığından ötürü yadsır. İlkini: mantık yasalarının, bu arada çelişmezlik ilkesinin kendisini tutarlık ölçeğine vurup vurmamakta serbest değiliz. Çünkü bu ilkenin bir an için tutarsız olduğunu düşünelim, hiçbirşeye tutarlı diyemeyiz artık. Böylece, doğruluğun ölçeği yapılan tutarlık, kendi ölçek oluşunun doğruluğunu temellendiremiyor. İkinciye: herbiri ayrı ayrı tutarlı olan önerme takımlarının birtek takımda birleşmediği halde, ayrı ayrı doğru olduğu apaçıktır.

Görüldüğü gibi, tutarlığı eleştirirken Russell'in biryandan mantıkçı, öbüryandan da Leibniz'ci kimliği karşımıza çıkar. Mantıkçılığını güden, mantığın başarı sınırları üzerindeki bilinçtir. Salt mantıkla doğruluğun temellendirilemeyeceğine parmak basar. Leibniz'çiliğine gelince, Russell da, Leibniz gibi, olabilen dünyaların çokluğuna inanır. Bu bakımdan Russell pozitivist bazı çağdaş düşünürlerin, örneğin O. Neurath ile G. Hempel'in yeter ki tutarlı olsun, ne kadar önerme sistemi varsa o kadar doğru yapı vardır diyen savlarında yerecek birşey bulmaz. Ama, önermelerin doğruluğunu "sistem" açısından ele alan; önermelerin doğru olup olmadığını belirlemek için sisteme bağlanışlarını inceleyen; doğruya varmayı, önermeleri yalnızca birbiriyle karşılaştırmaya dayatan; önermeleri, ancak doğru diye kabul edilen "temel"-önermelerle çelişik değilseler doğru diye tanımlayan bu düşünürler, Russell açısından baktıkta, tutarlık öğretisinin öbür eksiklerinden kurtulamazlar. Hele her sisteme temel olan önermelerin seçiminde yürünen yol, Russell'a göre, çıkmaz bir yoldur. Neurath'la Hempel bu seçimin kişisel-özel kaygılarla değil de, toplumsal-kamusal dileklerle, insanlık kültürünün kurucuları, diyelim ki bilginler arasındaki uzlaşımınla gerçekleştiğini öne sürerler. Oysa Russell için, bütün bilirkişileri kuşatan bir genelgeçerlik de olsa, bu, tektek kişilere özgü yanılgılar ortadan kalktığı halde, gene de doğruluğu sağlamaya yetmez. Çünkü ortaklaşa bilgiler, diyelim ki "insanlık ansiklopedisinde" yeralan bilgiler, özde tektek kişilerin belli denetlemelerden sonra bildiğinin, başkalarının da denetlemesine açık olan bilgilerin bir toplamı, bir özetidir. Bu denetlemelerse, benimseyişle değil, gerçeklikçe, sistem kaygısıyla değil sistem ötesindeki olaylarla saptanır.

Doğruluğun içkin yönden belirlenmesinde eskidenberi kullanılan bir ölçek de *kendinden açıklık*'tır (*self-evidence*'tır). Russell'ın kimi Descartes'ın, kimi de Meinong'un adına bağladığı bu ölçek, Russell'ca: birbaşına, ya da başkalarıyla birlikte açık ve seçik olarak kavranan bir önermeye belbağlatan inanış gücünden, böyle bir önermeye inanmayı sağlayan temelden başka birşey değildir. Ama Russell salt açıklığından ötürü bir önermeyi doğru saymaya yanaşmaz. Çünkü birinin apaçık bulunduğu önermeyi, bir başkası öyle bulmayabilir. Yanlışlıkla kendinden açık olduğu sanılan, yani doğruluğuna yanlışlıkla inanılan önermelerin varolduğunu söylemek de, apaçıklık ölçeğine güveni sarsar. Şunu da unutmamak gerekir: Bir duygu olarak açıklık derece derecedir: bir önermenin doğruluğunu düpedüz şaşmaz bir açıklıkla "görmekten" çok, belli bir açıklık derecesinde kavrarız çok kez.

İster "tutarlık", ister "kendinden açıklık", isterse de daha başka adlar altında tanınsın, Russell yönünden baktıkta: önermelere içkin niteliklerden doğruluğu üretmek tam başarılı bir öğreti sunmaz. Gerçi doğruluğu böyle bir üretilişle, sözgelişi açıklık-seçiklikten, çelişmezlikten, ya da bağdaşmadan ötürü belirtilen birtakım önermeler vardır. Mantıksal önermelerdir bunlar. Öyle ki totolojik-tanımsal bir yapıyla ortaya çıkarlar; evren üzerinde birşey öğretmezler; bunun için de doğrulukları salt sözdizimsel, sintaks'ça kuruluşlarında temellenmiştir. Ayrıca, sözdizimsel bağlar, bir önerme takımına katılan önermelerin doğruluğunu ya da yanlışlığını pekiştirmeye yarar. Bir önerme doğru bir sisteme ne denli kolay bir bağdaşmayla sokulabiliyorsa, doğru olma oranı o denli artar. Ancak, gerek tek tekken, gerekse biraradayken, tüm önermelerin doğruluğunu sözdizimsel yapıya içkin görmek, bu görüş önemli bir bakımdan eksik olduğu için, yanlışlığa sürükler insanı. Çok önemli eksiklikse: "empirik" denen, mantık-alanı-dışındaki gerçekliği dilegetirmek savıyla ileri sürülen, gerçekliği yansıtmamamayı güden önermeleri açıklayamamaktan ileri gelir. İçkinlik öğretisi bütün önermeleri ne yapıp yapıp mantık önermelerine indirgemeye çalışmakla birlikte, öyle çok sayıda önermelere rastlanır ki, bunların doğruluğu salt mantıksal-sözdizimsel öl-

çekle saptanamadığı için semantik bir ölçeği hesaba katmaya zorlarız. *Semantik ölçekse*: bir söz-bağlamı olarak önermenin, söz dışı gerekçeleri (örneğin olay, nesne, durum ve süreçleri) göstermesi bakımından doğru ya da yanlış olduğunu belirtmeye dayanır. İşte sintaktik doğru anlayışı, doğruluğu yalnızca sintaktik yönden tanımlamakla, doğruluğu semantik ölçeklerle bilinen önermeleri anlamsız saymak gibi bir saçmalığa düşer.

Kısaca dendikte: değişik bağlamlarda ayrıntılarıyla inceleyp eleştirdiği içkin doğruluk öğretisini, belli bir çerçevedeki geçerliğine karşın, bu dar çerçeve dışındaki savlarında, tekyönlülüğünden ötürü, doğruluğun ne olduğunu yetesiye başarıyla günışığına çıkarmayan bir öğreti olarak geri çevirir Russell. Durum böyle olmakla birlikte, eskiden olduğu gibi 20. yüzyılda da bazı büyük kafaların içkin doğruluğa neden hâlâ sınıksız sarılmakta olduğunu sorduğumuzda, Russell'ın yanıtı aşağıyukarı şöyle olacaktı: Doğruluğa ille de içkin –sintaktik, tutarlı, apaçık– bir nitelik gözü ile bakmak insanoğluna özgü bir özlemin, doğruluğun ille de en küçük bir kuşkuyla yervermeyecek biçimde yetkin ve zorunlu olmasını istemenin, dolayısıyla mantıksal doğruluğun çekiminden kurtulamamanın sonucudur.

2. Pragmacı Doğruluk Öğretisi

Ağır vuruşlarla Russell'ın çökertmeye çalıştığı bir doğruluk öğretisi de pragmacılığındır; hattâ birçok pragmacının açıkça söylediğine uyarak tüm pragmacılığı bir doğruluk öğretisi diye saydığından, düpedüz *pragmacılık*'tır (pragmatizm'dir). Kaynağı ve yayılma alanı bakımından, İngiltere'deki pek önemli olmayan bir kolunu biryana bırakırsak, daha çok Amerika'da, yüzyılımızın başındanberi rastlanan pragmacılık akımı, en yoğun durumuyla W. James ile J. Dewey'de kendini gösterir. Nitekim Russell pragmacılıkla hesaplaştığı her yerde,⁶ en çok, ya ayrı

6 Russell'in pragmacı doğru anlayışıyla hesaplaştığı bellibaşlı yerler: *Essays*, IV. ve V. denemeler; "Pragmatism", "William James's Conception of Truth"; *Dewey's New Logic* ("The Philosophy of John Dewey, ed. by P.A. Schilpp, 1939); *Inquiry*, böl.: XXIII; *History of Western Philosophy*, 1946, XXIX ve XXX. bölümler; *Development*, XV. böl.: Reply, s. 722 v.ö.

ayrı ya da birarada bu iki Amerikan düşünürünü gözönünde bulundurur. Şurası gerçek ki bu iki düşünürün herbiri özel kaygı ve amaçları, dolayısıyla da, bazan, altını çizdikleri deyimler bakımından öbüründen ayırt edilemez. James daha çok dini ve ahlaki temellendirmekle uğraşır, bu uğraşısında da sıklıkla “doğru” sözcüğüne başvurur. Dewey’se bir bilim kuramcısı ve mantıkçısıdır, sakındığı “doğru” sözcüğü yerine “belgelenmiş ileri-sürüm” (*warranted assertion*) deyimini kullanır. Ama heriki düşünür özde birer pragmacı olup hep aynı görüşü paylaşırlar. Ondan, Russell’daki pragmacılık tartışmasını, pek ince ayrımlar biryana, yöneldiği heriki düşünürün ortaklaşa savları bakımından yürütmenin eldeki yazının çerçevesine uygun düşeceği kanısındayım.⁷

Pragmacılık, Russell’a göre, en canalcı noktasında belirlendikte: bir inanışın, ya da aynı inanışı dilegetiren önermenin pratik sonuçları, etkileri bakımından sınıflanıp değerlendirilmesine dayanır. Bir inanış yararlı, elverişli, doyurucu sonuçlara ulaştırıyorsa “doğru”, ulaştırmıyorsa “yanlış”tır. Böylece “doğru”, “iyi”nin bir türü olmaktadır. İyi’yi de pragmacılar işgörme gücüyle tanımlarlar. Böylece doğrular davranışlarımızı başarılı kılan araçlardan, gereçlerden başka birşey değildir. Doğruları evreni açıklamada değil, değiştirmede kullanırız. Yapıp etmelerde, eylemlerde insanı ileri götüren, işlekliliği olan inanışlar, ileri-sürümler “doğru”durlar. James’in “yararlı”, “elverişli” diye adlandırdığı bu ileri-sürümler, Dewey’nin sözlüğünde “belgelenmiş” diye nitelenirler. James “yararlı” derken daha çok bilim-dışı etkenliklerdeki verimliliği; Dewey’se “belgelenmiş” sözüyle “araştırma” (*inquiry*) sürecini, insanla çevresi arasındaki uyumu sağlayacak olan bir güçlük-çözmeyi, bu çözüm sürecinde kuşku salıcı, huzursuz kılıcı ve bulanık ileri sürmelerden kalkarak güvenilir, huzur verici ve aydınlık ileri sürmelere kavuşmayı anlar.

İşte Russell, özetlemeye çalıştığım yorumunda, pragmacılığın doğruluk savını, bu savı doğru bulmadığı için, şu yoldan yürüyerek çürütmeye girişir: Russell’a göre, her pragmacı, bir inanışın doğru mu, yanlış mı olduğunu bilmeden önce, bu inanışın hem ne gibi sonuçlara vardıracağını, hem de yaratacağı

etkilerin iyi mi yoksa kötü mü olduğunu bilmek zorundadır. Oysa, pragmacılığın kendi ölçeğini yine pragmacıya uyguladığımızda, bunun bizi sonsuz bir gerilemeye götürdüğü görülür. Çünkü iyi ya da kötü oluşlarıyla etkiler, hiçbirzaman önceden değil, ancak işbaşında belli olurlar. Sonuçlardaki başarının pratik-öncesi bir kuramda karara bağlandığını öne sürmek pragmacılığı çelişmeye düşürür. Bırakın ki Russell'a göre "başarı" (*success*) kadar değişken birşey yoktur. Sonuçlar bakışaçıları uyarınca çok kez başka bir değerle bezenirler. Kişiden kişiye, toplumdan topluma, amaçtan amaca iyi ya da kötü olmak bakımından hep kılık değiştirirler. Gerçi bu güçlükten James, asıl başarıyı en sondaki başarıyla bir tutarak kurtulmayı dener. Ama, Russell'a göre, bu sonu son olarak belirleyecek nesnel ölçeği nasıl saptamalı? Dewey'nin tasarladığı biçimdeki araştırmada ortaya çıkan öne-sürümlerse, Russell için, kişisel amaçlara bağlı olduklarından, hiçbirzaman tam olarak belgelenemezler. Birinin belge gözüyle baktığına, başka biri belge gözüyle bakmayabilir. Hattâ aynı kişi, gereksemelerinin uygulanabileceği değişiklikten ötürü, bir durumda belgelenmiş saydığı bir öne-sürümü başka bir durumda belgelenmiş saymayabilir. Pragmacı doğrunun –Russell'a göre– yürümeyen bir yanı da, geçmişe ilişkin inanışları, tarihsel bilgileri, açıklayamamasıdır. Öyle ya, eskiden olup bitmiş olan bir olayı, nedense işimize gelmediği için, olduğundan başka türlü olmuş gibi tasarlayıp saymamız yerinde bir tutumdur pragmacılığa göre. Oysa olayların kendi kuruluşu dururken, birtakım tasarlamalara inanmak sağduyuya aykırıdır. Belli bir süre için, bazılarını "hoş" gelse,⁸ bazılarının işini yoluna koymaya yarasa da sağı-solu yoktur bu gibi inanışların. Böylece, gördüğü eksiklikler Russell'ı, pragmacılığın doğruluk öğretisini evren bakımından "saygısızlık" (*impiety*), toplum bakımından da "yıkım" (*disaster*) diye adlandırmaya götürür. Çünkü, pragmacı, doğruluğu ya da yanlışlığı kendi kişiliğine bağlı olmayan, kendi denetimi dışında kalan olayların varlığını benimsemeye yanaşmadığı için, insana gereğinden fazla önem verir; her toplumsal çıkara bir doğruluk hakkı tanıdığı için de, toplumların çözülüp dağılmasına yol açar.

8 Bkz. Power, *A Social Analysis* - 1938 - s. 268.

Şu noktayı da belirtmeden geçemeyiz: Pragmacılığa yönelttiği amansız vuruşlara karşın Russell, pragmacı doğruluğa iteyen nedenleri de görmüştür. Bunlar da Russell'ın kanısınca: pragmacılığın, insana verdiği büyük değere; bir de, felsefenin gerçekliği değiştirmeye yarayan bir “güç” (*power*) oluşuna dörtelle sarılışıdır. Ama ne var ki, Russell'a göre, insan değeri bu değerlemede ölçüsüzlüğü gerektirmez; felsefeyse, bazı yönleriyle toplumu yoğurması bakımından bir güçtür güç olmasına, gene de bu güçlülük sözün tam anlamındaki “doğru” ile “yanlış”ı karıştırmayı haklı kılmaz.

3. Davranışçı Doğruluk

Getirdiği belli bir aydınlığa karşın, doğruluk kavramını yine de tam olarak açıklamayan bir öğreti, Russell'ın tek *Analysis*'te⁹ oldukça derlitolu bir çözümlemeden geçirdiği davranışçı (*behaviorist*) doğruluk öğretisidir. Russell'ın davranışçılıktan (*behaviorism*'den) türettiği bu öğreti uyarınca: bilgi, “keskinlik” (*accuracy*) ve “elverişlilik” (*appropriateness*) diyebileceğimiz iki ayrı özellikte kendini açığa vurur. Bunlar aslında gereçlere ilişkin özelliklerdir. İnsana da zaten çevresinde olup bitenlerle ilintisi olan bir gereç gözüyle bakılmalı. Bilmeleri yönünden insanı dıştan, bedence kınımlarında, davranışlarında, yaptıkları ve söyledikleriyle incelediğimizde; insanın, çevresinden gelen değişik uyarılara değişik ya da aynı kalan yanıtlar verdiğini, böylece bu yanıtların tıpkı keskinliği olan bir gereçteki gibi “doğru” ya da “yanlış” olduğunu söyleyebiliriz. Russell'ın bir örneğiyle, değişik yönlerden esen yeller gereğince değişik yönler gösteren bir fırlıdağın, nasıl yel yönünü doğru bildiğini söylüyorsak, her ayrı çarpım sorusuna gereğince ayrı yanıtlar veren bir çocuğun da, sayıları çarpmayı bildiğini söyleriz. Ne var ki, yalnızca yanıt keskinliğine dayanarak doğruluk tanımlanamaz. Çünkü, kendisine belli dilde sorulanları doğru yanıtlayan, bu yüzden de keskinlikçe hiçbirşey aratmayan belli duyarlıktaki bir makine önceden ayarlanmış olan belli bir uyarı-yanıt bağlamının ötesinde işe yaramaz. Böylece mekanik keskinliklerin, doğruluğu açıklamaya yetmediği ortadadır.

9 Bkz. *Analysis*, “Doğruluk ve Yanlışlık”, s. 253. v.ö.

Keskinliğin yanında, ondan ayrı birşey olan, ama yine de onu pekiştiren “elverişliliğe”, bir amacı gerçekleştirmeye yarayan elverişliliğe gerekseme duyulur. Öyle ki *doğru yerine hep yanlış*a inanan bir insan, keskinliğine keskin bir gereç olmakla birlikte, inanışlarını bir amaca varmak için, elverişli olarak kullanmıyorsa, bildiğini doğru bilmiyor demektir. Bırakın ki, tekbaşına elverişlilik “doğruluk” kavramını aydınlatmadığı gibi, keskinlikle bağlılık oranı bakımından da (Russell bunu tam olarak belirtmiyor) birtakım güçlülere yol açar. Bunun için de Russell, en geniş çizgileriyle üzerinde şöyle bir durup geçtiği davranışçı doğruluk öğretisini doyurucu bulmaz.

III. Olaylarla Uygunluk Öğretisi

1. Uygunluk Öğretisini Gerektiren Nedenler

Şimdi yukardaki açıklamalara dayanarak: Russell’ı, eleştirmediği doğruluk öğretilerini biryana bırakıp başka bir doğruluk öğretisi kurmaya zorlayan en önemli neden belirmiş durumdadır sanıyorum. Bunu da, Russell’ın doğruluğa ilişkin tüm eleştirileri özetlendikte, şöylece dilegetirebiliriz: Sağlam bir doğruluk öğretisinin olaylar üzerindeki söylemelerin hesabını vermesi, olaysal söylemeleri doğru ya da yanlış kılan şeyin ne olduğunu aydınlatması gerekir. Demek ki Russell’a göre, bir *doğruluk öğretisi*, ne türlü olursa olsun, *mantıksal ölçeklerle yetinemez*. Hattâ, yukarda (II, 3’te) kısacık da olsa belirttiği gibi, bazı mantıkdışı ölçeklerin de yetersiz olduğunu ileri sürer. Gene de Russell, ençok, mantıksal ölçekleri doğruluğun ya da yanlışlığın biricik ölçeği diye kabul etmiştir. Bu ölçeklere aykırı düşmediği halde yanlış olan söylemelere neden “yanlış” dendiği, “doğru” denen söylemelerdeyse bu doğruluğu mantıktan başka neyin temellendirdiği gözönüne serilmelidir. Russell’ın isteği “empirik” denen bigilerin kuruluşunu çözümlmek, *empirik bakımdan* “doğru” ile *empirik bakımdan* “yanlış”ın dayanaklarıyla ne olduğunu açığa çıkarmaktır. Besbelli ki, bu çabalarına bakıp Russell’ın tüm doğruları, yalnızca empirik çeşitten doğrulara indirgemek gibi bir aşırılığa düştüğünü söyleyemeyiz.

Olaylarla uygunluk öğretisinde (theory of correspondence with facts'te) Russell'ın yaptığı, her doğruyu değil, belli bir doğru türünü, birçok bilimin yapısında yeralan empirik doğruların koşullarını aydınlatmaktır. İşte en kestirmeden dendikte, bu koşullar olaylar ile olaylara ilişkin davranışlar, dile-getirmeler arasındaki uygunluktur. Öyleyse şimdi gereken: “olay”, “dile-getirme”, “uygunluk” gibi kavramlarla, ama yalnız bunlarla mı, bunların birlikte getirdiği daha başkalarıyla Russell'ın ne anladığını açık ve seçik olarak gözden geçirmektir.

2. Bazı Tanımsal Açıklamalar

Uygunluk olarak doğruluk, Russell'ın bu konudaki çalışmalarını özetledikte, birbirinden ayrı iki uç, *olay* ile *inanış* arasındaki özel bir bağ olduğundan, herşeydenönce, Russell'ın bu iki ucu birbir nasıl tasarladığı üzerinde duralım.

İnanış (*belief*) deyince Russell, en genelinden söyleyelim, organizmanın bir durumunu anlar. İnanış olaylar karşısındaki bedensel bir davranıştır. Bu bakımdan hayvanlarla insanların ortaklaşa özelliğidir inanış. Onama (tasvip), bekleme, anma (hatırlama) çeşidinden bedendeki birtakım kımıltıların hepsi birer inanış türüdür. Böylece inanışların daha düşünme öncesinde, dil öncesinde bir varlığı vardır. Burnumuza yanık kokusu geldiğinde, birşeyin yanmakta olduğuna inanıp bedenimizle ona göre eyeriz. Gene de inanışları dışlaştırmada sözcüklere başvurmamak alışkanlığındadır insanoğlu. “Birşeyler yanıyor” dile-getirmesi inanışı saptayıp başkalarına bildirmeye yarayan araçtır. Yalnız, dilegetirilmemiş inanışlar en kaba, en kolay anlaşılan inanışlardır; işin içine biraz incelik karıştı mı, inanışların dilsel biçimlere dökülmesi gerekir. Ondan çok kez inanışları sıkısıkıya bağlı oldukları dilsel biçimlerden ayrı tutamayız.

Russell'a göre inanışların karmaşık bir yapısı vardır, değişik özelliklerden meydana gelirler. En önemlileri: inanma edimi (inanma akt'ı), inanışın içeriği ve inanışın nesnel karşılığıdır. İnanma edimi çeşitli kılıklarda görünen, sözgelişi bekleme duygusu diye adlandırılan, bir organizma olayıdır. İnanışın içeriği inanılan şeydir; örneğin, bir inanışı olan birindeki duyumsal bir hayal, bir sözcük ya da ikisinin karışımı bir şeydir. İnanışın

nesnel karşılığı ise ne öznel inanma edimiyle, ne de bu edimin içersinde yeralan duyumsal ögeyle karıştırılmalıdır. Nesnel karşılık (*objektive reference*) inanışın dışındaki bir görünüm, inanma sürecinin ötesinde, dış dünyadaki bir olaydır. İşte salt inanışı çözümlemediğimizde, nesnel karşılık inanışa ilişkin olmayan bir olay, Russell'a göre, inanışları “doğru” ya da “yanlış” diye belirlemede başvurulması gereken temeldir. Durumu Russell'ın *Analysis*'te verdiği bir örnekle belirtirsek: Sezar'ın Rubicon'u geçtiğine inandığımızda, burda inanışın içeriği (Sezar'ın Rubicon'u geçtiği) birdeyime inanma sürecine yapışık birşey olmakla birlikte inanışın nesnel karşılığı (Sezar'ın Rubicon'u geçmiş olması) benim doğrudan doğruya duyumlamadığım, benden yüzyıllar önceki bir olaydır.

“Olay” (*fact*), Russell'ın sözlüğünde, dünyda olup biten herhangi birşeyin adıdır. Demek ki Russell'a göre olayların çoğu insanların davranışlarından, dilediklerinden bağımsız gerçeklerdir. Hattâ, fiziksel olaylardan pek çoğunun tümüyle insanın varlığıyla alıp vereceği yoktur. İnanma edimini ortaya koyan bir kimse, inandığı olayı, ister doğrudan doğruya kendi deneyip algılasın, isterse de algılamasın, sözgelişi başka birinin tanıklığından öğrenmiş olsun, olay inanışların düpedüz varolmasında değil de, belli bir özellikte olmalarında, yani “doğru” ya da “yanlış” olmalarını belirtmede hesaba katılması gereken karmaşık bir kuruluştur.

Deney (experiment) Russell'ca çok kez: kişinin kendi dışındaki olayların farkına varması, onlardan haberi olmasıdır. Deney genellikle algılarla gerçekleştirilir.

Olaylara ilişkin deneylerin pek büyük bir çoğunluğunu dildeki tümcelerde (cümlelerde) dışlaştırmak eğilimindedir insanoğlu. Tümceler belli dilbilimi kurallarına uyarak sözcüklerden meydana gelen kuruluştur. Gerçi tümcelerin çeşitli görevi vardır; bu arada kimi sormaya, kimi de teşekkür etmeye yarar. Ama tümcelerden bir kısmı, bildirme kipindeki tümceler, olayları “gösteren” tümcelerdir. İşte Russell bu çeşit tümcelere önerme (*proposition*) adını verir. Tanımlayış ve sınıflayış bakımından Russell'ın bu bağlamda değişik bir tutumla incelemeyi geçirdiği bu karmaşık yapıli önermeler, doğruluk konusunda

inanırlar kadar, hattâ yerine göre onlardan da önemlidir. Çünkü başka başka elealırları özetledikte, Russell'a göre önerme: inanış içeriğinin sözcüklere dökölmesinden, dille belirlenmesinden başka birşey değildir. Her inanış dilde dışlaşabildiğinden, birçok inanış ancak dilegeldikten sonra bir varlık kazandığından, Russell, inanış yerine (kısa bir süre, özellikle *Problems*'ı kaleme aldığı tarihlerde, yine "önerme" ile aynı anlamda başvurduğu "yargı" – "judgment" – sözcüğü biryana) çok kez "önerme" sözcüğünü kullanır; önermeleri incelemekle inanışları incelediğini söyler. Önerme, değişik özellikleri yanında, başka başka dillerde aynı şeyi söyleyen tümcelerin ortaklaşa niteliği, ya da anlamıdır. (Örneğin, Türkçedeki "Kapı kapalıdır" tümcesi ile Fransızcadaki "La porte est fermée" tümceleri, söyledikleri bakımından özdeş oldukları aynı önermeyi dilegetirirler.) Başka türlü dendiğinde: tümüyle evetlenebilen, ya da hayırlanabilen bir söz dizisi, söyledikleriyle "doğru" ya da "yanlış" olabilen bir savdır önerme. Bu bağlamda gözden yitirilmemesi gereken nokta, bir önermenin, kendisine yolaçan inanışı bazan tam olarak yansıtamayacağıdır. Bunun nedeni toplumsal davranışlardaki, belli bir dili bilmedeki, sözcükleri yerli yerinde kullanmadaki becerikliliğin yetesiye olmayışıdır. Bir şeyin ak olduğuna inansa bile, "ak" sözcüğü ile "kara" sözcüğünü karıştırdığı için, "bu karadır" diyen, birbakıma, "yanlış" bir önerme ortaya koymuştur. Ama burdaki yanlışlık çok kez kolaylıkla giderilebilen bir adlandırma yanlışlığıdır. Nitekim, genellikle, bir önermeye "yanlış" derken anlaşılan bu değildir.¹⁰

3. Denetleme

Her önerme, önerme olmak bakımından, her önermeyle aynı düzeydedir. Bununla birlikte önermeler arasında bir ayıklamaya girişmeden edemez insanoğlu; gereklidir de bu. Bilim diye birşey olmaz yoksa. Haklı bir kuşkuculuğun ürünüdür

10 Bu bölümükte vermiş olduğum tanımsal açıklamalar için, Russell'dan ayrı ayrı belgeler göstermek yoluna gitmedim. Yaptığım, Russell'ın, "inanış", "olay" ve "önerme" gibi doğruluk konusunda sıklıkla başvurduğu kavramlar üzerinde, genellikle, ençok da *Inquiry*'de ne düşündüğünü özetlemektir.

bu ayıklama. Genellikle önermeleri “doğru” ya da “yanlış” diye belirtmekle sona erer. Russell’ın renkli bir sözle bir yerde dediği gibi «inanışların elekten geçirilmesidir» bu¹¹ (bir “*sifting of beliefs*”tir). Bir seçme olarak elekten geçirme anlığın başarısıdır. Ama başarının dayanağı anlık değildir. Böyle olsaydı, hiç çekinmeden anlığın doğruyu yarattığını söyleyecektik. İşte, Russell’a göre söyleyemeyiz bunu. Russell’a göre, önermeleri ortaya koyan anlama gücüdür ama önermeleri “doğru” kılan, anlama gücünün kendisinden başka bir şeydir. Bir önerme varolmak için anlama gücüne, “doğru” olmak için bu gücün ötesindeki olaylara bağlıdır. Böylece, birdeyime anlığı aşan bir iştir ayıklama. Russell’ın, Russell’dan başka birçok filozofların da, bu önemli işe verdiği ad “*verification*” olup Türkçeye “denetleme”, ya da “doğrulama” diye çevrilebilir.¹² Ondan Russell’ın doğruluk öğretisinde başrolü oynayan bu kavram üzerinde ne kadar durulsa yeridir.

Bu amaçla, ilkin, denetlemeyi açıklamaya engel olabilecek bir karıştırmadan sakınmak gerektiğini açığakoymalıyız. Zaman zaman Russell’ın da dikkati çektiği gibi,¹³ denetleme önermelerin, ya da inanışların denetlenmesidir. Çünkü, “doğru”, ya da “yanlış” olan önermelerdir, olaylar değil. Olay ne doğru ne yanlıştır. Birdeyime, doğruluğa, yanlışlığa ilgisizdir olay. Ama bu, denetleme işinde son derece önemli bir payı olmaktan alıkoymaz olayı. Önerme olayla denetlenir: Denetleyen olay, ama denetlenen önermelerdir.

Denetleme nasıl olur? Russell’ın bu soruya verdiği yanıt özetlendikte, denetleme: önerme ile olayı karşı-karşıya-koymak, aradaki bağı açığa çıkarmaktır. Russell bu durumu şöyle dile

11 *Analysis*, s. 271.

12 Kimi filozoflar arasındaki ortak kullanışa uyarak, kimi de yeni ayrımlar getirerek Russell’ın doğruluk öğretisinde sıklık başvurduğu İngilizce “*verify*”, “*verification*”, “*verifiable*” sözcükleri, Latincedeki “*veritas*” (doğru, doğruluk), “*verificare*” (denetleyip doğrulama) sözcüklerinden üretilmiştir. “*Verification*”a Türkçe karşılık olarak önerdiğim sözcüklerin bir değil iki oluşuna, Türkçenin yetersizliğinden ileri gelen bir terminoloji sallantısı gözüyle bakılmamalıdır bence. “Denetleme” de, “doğrulama” da “*verification*” demektir.

13 Örneğin *Analysis*, s. 272.

getirir: “Önce belirlenim, ondan sonra da kanıt geldiğinde, belirlenimin kanıtla karşılaştırılmasını gerektirip ‘denetleme’ adı verilen bu süreç gerçekleştirilir”.¹⁴ Demek ki kanıt (*evidence*)’ı sağlayan, önerme üzerinde “doğru” ya da “yanlış” diye bir karara varmayı temellendiren: olay, dolayısıyla da denetlemedir. Ondan, denetleme sürecini kavrayabilmek için, herşeyden önce sözü edilen karşılaştırma (*con-frontation*) aydınlatılmalıdır.

Her karşılaştırmada tam bir seçiklikle bilinmesi gereken şey, neyin neyle karşılaştırıldığıdır. Russell’ca denetlemede karşılaştırılan, her kez belli bir önerme ile olaydır ama hangi olay? Russell’a göre: bir önermeyi denetlemede hangi olayla alış-verişimiz olduğunu, önermenin kendisi “söyler”. Bir örnek vereyim: “Bu kapı kapalıdır” dediğimde, önermenin kendisi, denetlemek istiyorsak, nesnel olarak neyi araştırmamız gerektiğini, kendi anlamı (*signification*)’ı içinde kapsamaktadır. Önermeyi denetlemede, bu önermeyle ilgisi olmayan olayları, sözgelişi, odanın ısını, ya da bu satırları yazdığım kâğıdın rengini araştırmam; önermenin anlamına uyarak, diyelim ki, sözünü ettiğim kapıya bakarım, yerimden kalkıp kapıyı yoklarım. Russell’ın öğretilmeli (metaforlu) bir sözülle, her önerme kendi olayını, denetlemenin başvuracağı olayı “gösterir”¹⁵ (*points towards the fact*). İşte karşılaştırma önerme ile gösterdiği olay arasındaki karşılaştırmadır. Bu bağlamda Russell’ın savı, tezi şu: önermenin gösterdiği olay gerçekteki olaysa önerme “doğru”, değilse “yanlış”tır. Demek ki önermenin yönü (gene bir öğretilmeyle) gerçekteki olaya değişiyorsa önerme “doğru”, değişmiyorsa “yanlış”tır. Aynı şeyi başka türlü açıklayalım: Önermenin karşılığı olan bir olay varsa önerme “doğru”, yoksa önerme “yanlış”tır. Bence bundan ötürüdür ki Russell öğretisine, *uygunluk öğretisi* (*correspondence theory*) adını vermiştir. Öyle ya, önermeyi doğru kılan: önermenin gösterdiği olay ile gerçekteki olayın birbirine uymasıdır. Bu çeşitten bir uygunluğun olmaması ilgili önermenin “yanlış” olduğunu açığa vurur. Karşılaştırma olarak denetleme, sözü edilen uygunluğun, ya da uygun-olmamanın ortaya konmasıdır.

¹⁴ *Inquiry*, s. 79.

¹⁵ *Analysis*, s. 272.

Güçlükler de burdan doğuyor zaten: (a) Karşılaştırmada uygunluk ne çeşitten bir uygunluktur? (b) Biri “doğru” olan birbiriyle çelişik iki önermeden “doğru” olanın uyduğu, “doğru-olmayan” ise uymadığı iki ayrı olay var mıdır? (c) Değişik önermeler ile olayları arasındaki uygunluk hep aynı uygunluk mudur, yoksa değişiklikler mi gösterir? (d) Karşılaştırmayı birbakıma tam olarak gerçekleştiremediğimiz halde “doğru” olduğunu söylediğimiz önermeler var mıdır?

(a) Karşılaştırmadaki uygunluk yapıca birbirinden ayrı iki düzen arasındaki bir uygunluktur. Biryanda söz-bütünleri, öbür-yanda (salt dil olaylarıyla önermelerin gösterdiklerini katmayın) dilden-başka herşey. Buna göre, karşılaştırmada tam bir uygunluktan sözedilemeyeceği mantıkça ortada. Nitekim Russell böylesine bir olanak üzerinde hiç durmaz. *Benzerlik (resemblance)* çeşidinden birşey midir öyleyse bu uygunluk? Önerme ile olayın birbirine benzediği zaman mı birbirine uygun olduğunu söyleriz? Russell’a göre uygunluğu bazan benzemeyle bir tutabiliriz. Besbelli ki bazı pek yalın önermeler, sözcüklerle değil de tasarımlarla, hayallerle belirlendiklerinde, olaylara benzeyip benzememeleri bakımından elealınıp incelenebilirler. Hayalde bir şeyi başka bir şeyin, diyelim ki, sağında tasarlayıp önermek, sonra da tasarlananın gerçekten sağda olup olmadığına bakmak, hayaldaki tek tek şeyler arasındaki bağıllıkla gerçekteki tek tek şeyler arasındaki bağıllığı bir benzeme bağıllığı olarak algılamaktan alıkoymaz bizi. Nitekim hayallerle kurduğumuz önermenin bir resmini çizip o resmi aslına benzerliği bakımından gözden geçirebiliriz. Çizdiğimiz doğruysa hayal-önermemiz ile gerçeklik arasında benzerlik olduğunu söyleriz. Ne var ki pek yalın hayal-önermelerini biryana bırakıp sözcük-önermelerine geçtiğimizde, sözcük-önermelerinden en yalın önermelerin bile anlamları olan olaylarla, benzerlik bakımından, karşılaştırılamayacağını benimsemek zorundayız. Russell’ın örneğiyle:¹⁶ “Sokrates Platon’dan öncedir” önermesindeki tek tek sözcükler ile (“Sokrates” sözcüğü, “Platon” sözcüğü, “öncedir” sözcüğü ile) bunların gösterdiği tek tek gerçekler (belli bir insan olan Sokrates, Platon, Sokrates’in Platon’dan zaman önceliği) arasın-

da hiçbir benzerlik yoktur. “Öncedir” sözcüğünü ele alıp aynı şeyi tanıtlayalım: gerçeklikte “öncedir”e benzeyen ayrı birşey olmadığına, iki “şey” arasındaki düzenleniştten başka “öncelik” diye birşey bulunmadığına göre, önermenin terimleri önermede dile gelen olaylardan sayıca daha fazla olduğu için, önerme ile olayı karşılaştırmının benzerlik yönünden yürütülemeyeceği belirmektedir.

Benzerlikle ilgili olarak yukardaki açıklamalardan çıkarılabileceğimiz kesin sonuç: denetlemede, Russell’ın, önerme ile olay arasındaki benzerliği doğruluğun ölçeği diye sunmadığı; gene de, “doğru” önermelerin olaylarına, birbakıma, “yanlış” önermelerden daha fazla benzediğine inandığıdır. Nitekim Russell karşılaştırmının benzerlikle açıklanamayacağını kavramakta gecikmemiş, benzerlik kavramını işe karıştırdığı *Analysis*’ten¹⁷ sonraki yapıtlarında, denetlemeyi incelerken bu kavram üzerinde artık pek durmamıştır.

(b) Peki öyleyse nasıl yürütülmelidir karşılaştırma? Hangisi olursa olsun her önermenin karşılığında o önermenin bildirdiği bir olayın varolup olmadığını araştırmakla mı? Russell’a göre, evet. Önermeler hep aynı türden değildir ama. Kimi önerme olumlu (*positive*), kimi önerme de olumsuzdur (*negativ*’dir). Örneğin, bir nesneyi parmağımızla gösterip “Bu akıtır” dediğimizde olumlu, “Bu ak değildir” dediğimizde olumsuz bir önermedir ortaya koyduğumuz. Russell’a göre, önermeler nasıl olumlu ya da olumsuzsa olaylar da öyledir. İşte burda şaşırtıcı bir nokta var. Olayların olumlu olduğu, olumlu olayların varlığı yadsınamaz. Gelgelelim “olumsuz olay” (*negativ fact*) ne demektir? Russell’a göre olumsuz bir olay, olumsuz bir önermenin karşılığı olan olaydır. Bir örnekle: “Bu ak değildir” önermesini doğru kılan “bu” diye gösterdiğimiz şeyin ak olmayışı çeşidinden bir olay vardır. Russell için gereklidir bu olay; yoksa uygunluk öğretisini ayakta tutamaz. Nitekim Russell, birçok yapıtında, kendisine de tuhaf gelmekle birlikte, olumsuz olayların varlığını savunmuştur.¹⁸ Bir yazısında kendisini böyle bir savunmaya

17 S. 271 v.ö.

18 Örneğin yukardaki notlarda adı geçen kitaplardan *Problems*’da, *Analysis*’te.

sürükleyen nedeni şöyle tartışıp açıklar: “Olumsuz olaylar var mıdır? ‘Sokrates canlı değildir’ olayından söz edebileceğimiz biçimde olumsuz çeşitten olaylar var mıdır? Buraya değin bütün söylediklerimde hep olumsuz olayların varlığını; örneğin, ‘Sokrates canlıdır’ dediğimizde, gerçek dünyada Sokrates’in canlı olmadığı olayının bu önermenin karşılığı olduğunu kabul ettim. İnsanda olumsuz olaylara karşı bir hoşlanmama görülür... Yalnızca olumlu olayların olduğu, olumsuz önermelerinse, şöyle ya da böyle, olumlu olayları dilegetirmesi gerektiği duygusu vardır sizde. Bu konuda Harvard’da ders verdiğim sırada (1918) olumsuz olayların olduğunu ileri sürmem nerdeyse bir ayaklanmaya yol açtı; olumsuz olayların varlığından söz edilmesini istemiyordu sınıf. Ama ben hâlâ olumsuz olayların varolduğunu düşünmeye eğilimliyim.”¹⁹ Aynı yerde Russell şöyle diyor: “Zor bir sorudur bu. Sözlerimin kaskatı anlaşılmasını istemiyorum. Ben düpedüz, olumsuz olaylar vardır demiyorum, böyle olaylar olabilir diyorum.”²⁰ Aynı yerde Russell’ın vardığı sonuç şu: “... Olumsuz olaylara son birşey gözüyle bakmanın daha doğru olduğu sonucuna varacağınızı sanıyorum. Yoksa, bir önermenin karşılığı olan şeyin ne olduğunu söylemede güçlük çekersiniz. Elinizdeki önerme yanlış ama olumlu, diyelim ki, ‘Sokrates canlıdır’ önermesiye, bu önerme gerçek dünyadaki bir olaydan ötürü yanlıştır. Birşey ancak bir olaydan ötürü yanlıştır, öyle ki yanlış olan olumlu bir belirleme ortaya koyduğumuz zaman, olumsuz olayların varlığını kabuletmedikçe, ne olup bittiğini tam olarak söylemekte son derece güçlük çekersiniz.”²¹

Görüldüğü gibi olumsuz denen olayların varlığını ileri sürerken Russell uygunluk sağlamlığını pekiştirmekten başka, tutarlı olma dileğinden başka bir kaygıya bağlı değildir. Ne var ki bu kaygı, Russell’ı, bu konudaki sallantılı davranışında da açığa çıktığı gibi, bana kalırsa, gerçeklik sağduyumuza aykırı birtakım benimseyişlere sürüklemiştir. Belki de bunu sezdiği içindir, Russell *Inquiry* ile *Human Knowledge*’ta olumsuz önermelerin kimi

19 “Philosophy of Logical Atomism”, 1918 (*Logic and Knowledge*, 1956), s. 211.

20 Agy, s. 212.

21 Agy, s. 214.

mantıksal, kimi psikolojik yönden çözümlenebileceği üzerinde durur. Örneğin “Bu ak değildir” olumsuz doğru önermesinin, mantıksal açıklamayla: görülen ak-olmayışı dilegetirmeyip bir rengi algılamaya, ama o rengin ak olmamasına dayanan çıkar-samalı bir yargılama ortaya koyduğu; psikolojik açıklamayla da: “Bu aktır” diye bir önermeyi akla getirerek bir şeye yaklaşıldığında, o şeyin başka bir rengi olduğunun belirtildiği, akıldaki önermenin “değildir” sözcüğüyle değiştirildiği yönünde bir sonuca varmıştır Russell. Kuşkusuz, böylelikle Russell olumsuz olayı işe karıştırmadan da (bazı güçlülere karşı) olumsuz önermeleri temellendirmeye girişir. Gene de hiçbir yerde olumsuz olayların varolmadığını açık ve seçik olarak söylemez.²²

(c) Şimdi burda bizi bir sıkıntının sardığını gizleyemeyiz. Mantık alanı dışındaki bir önermeye “doğru” ya da “yanlış” diyebilmek için, Russell’ın gözüyle baktıkta, o önerme ile olaylar arasında bir bağılılığı gerekli görmekle birlikte, bu bağılılığın denetleme çeşidinden bir süreç olduğunu açıktan açığa gerekli görmekle birlikte, denetlemenin *nasıl* gerçekleştirildiği konusunda, yukardan beri belirttiği üzere, kesin birşey söyleyemiyoruz. Bana kalırsa bu, denetlemeyi kabataslak elealıştan, denetlemenin önerme çeşitlerine, başka türlü dendiğinde, olay çeşitlerine göre değişik kılığa büründüğünü hesaba katmamaktan ileri geliyor. Nitekim Russell sözünü ettiğim sıkıntıyı sezip bunu “denetleme” sözünün bulanık ya da gevşek kullanışlarına dayatmakta; kesinliğe varmak için önerme çeşitlerine başvurmaktadır. İşte bu amaçla *Inquiry*’de verdiği örnekler ve bunlara ilişkin uzun tartışmalar yolumuzu aydınlatabilir.²³

Russell’ın örnek önermeleri şunlar: (1) “Ben sıcakım”; (2) “Ben sıcaktım”; (3) “Sen sıcaksın”; (4) “Güneş sıcaktır”. İşte bu önermelerin herbiri, öbüründen başka türlü denetlenir, çünkü herbirinin *denetleyici’si* (*verifier*’ı), yani denetleyen olayı, denetleme sürecini gerçekleştirene başka türlü verilir. (1) “Ben sıcakım” önermesinde doğrudan doğruya farkına vardığım olay ile önermenin denetleyicisi aynıdır. Sıcaklık şimdi, burda benim biyografime giren bir niteliktir. (2) “Ben sıcaktım” önermesinin

22 Krş. *Inquiry*, bölüm: V, VI.

23 Agy, özellikle XIV. ve XXI. bölümler.

deyse, denetleyicinin yine farkındayım, ancak “Ben sıcakım” önermesinin denetleyicisinden ayrılan bir biçimde farkındayım sıcaklığın. Hem ilk önermede, hem de ikincisinde sıcaklığı deneyen benim; sıcaklık benim sıcaklığım, bendeki sıcaklıktır, bana verilmiştir; her ikisinde de önermenin bildirdiği olay benim kişisel olayımdır. Yalnız, ikinci önermedeki olayı, ilkinde olduğu gibi doğrudan doğruya değil de anımsama yoluyla, daha önceki kendi sıcaklığımı kendim anımsayıp denetlerim. (3) “Sen sıcaksın” önermesine gelince, bu önermede benim denediğim olay, “sen” adını verdiğim bedensel bir varlıktaki, o varlığın kendi bedeninde denediği, benimse hiçbir zaman öylecene deneyemeyeceğim, bana dolaylı olarak verilen bir olaydır. Karşımdakine “Ben sıcakım” önermesini söyleten olaysal nedenler bana, “Sen sıcaksın” önermesini söyleten nedenlerin aynı değildir. “Ben sıcakım” derken dilsel belirlenim ile denetleyici olay arasındaki bağ yalın, uygunluk yalıdır. “Sen sıcaksın” önermesinde ise daha karmaşık bir uygunluğun sözü edilebilir; başkasının kendi sıcaklığı, benim algılama olanağımın dışındaki kalan bir değişken, bir X’tir. “Sen” dediğim beden kendi “denediği” sıcaklığı, benim kendimden bildiğim, benim kendi sıcaklığımı andıran bir nitelikteki bir sıcaklık diye düşünürüm. Oysa (4) “Güneş sıcaktır” önermesindeki sıcaklık benim hiç denemediğim, ancak güneşle ilgili olarak gördüklerimle, yani denediğim başka niteliklerle, ya da nedenlerle, ya da nedenlerle ilintisine inandığım değişkendir.

İnce ayrıntılı çözümlemeler dizisini yalınlaştırarak Russell’dan yansıttığım açıklamalar, karşılaştırmalı bir gidişi olan denetlemenin, her zaman önermede dile gelen olayların kendisini ‘denetlemeye’ geri götürülemeyeceğini açığavurmaktadır. Demek ki, bir önermeye “doğru” diyebilmek için o önermenin “söylediği” olayı ille de duyu organlarımla algılamam, ya da anımsamam gerekmez. *Deney* ile *olay*’ı sınırları bakımından birbirinden ayırır çünkü Russell. Böylece, doğruluğu denetlenmiş bir önermenin, deneylenmiş, diyelim ki algılanmış bir önerme olduğu söylenemez. Beni bu sonuca ulaştıran çözümlemeleri, bir yerde Russell kendisi şöyle özetler: “Olaylar (hiç değilse olanak bakımından) deneylerden

daha geniştir. ‘Denetlenebilen’ her önerme, bir deneyle belli çeşitten bir uygunluğu olan bir önermedir; ‘doğru’ bir önerme bir olayla tam da aynı çeşitten uygunluğu olan önermedir – şu ayrılıkla ki, algı yargılarında olup biten en yalın tipten uygunluk bütün öbür yargılarda, bu yargılar değişkenler gerektirdiğinden, olabilir birşey değildir. Bir deney olay olduğuna göre, denetlenebilen önermeler doğrudur; gene de bütün doğru önermelerin denetlenebilir olduğunu kabul edecek bir neden yoktur ortada.”²⁴

Bu durumda Russell’ın denetlemeden ne anladığı oldukça aydınlanmaktadır: her önermeyi denetlemek için bir denetleyiciyi koşul tutar; çünkü her önerme denetleyicisini bildirir; denetleyici ile önerme arasında bir *nedensellik* bağı vardır; denetleyiciyle ilgi de *algıyla* kurulur; bununla birlikte her önermenin algıları betimlediği söylenemez: ancak “Ben sıcakım” çeşidinden denetleyici ile algı arasında bir örtüşmenin olduğu pek yalın önermeler biryana. Çoğu önermede, bu önermeler, “Güneş sıcaktır”da olduğu gibi, algılananı aşan bir olayı gösterdikleri için, önerme ile olay arasındaki nedensellik bağı birbirine uzak olduğundan, deneylerin ya da algıların bir betimlemesi dilegelmez. Başka türlü dendiğinde, içinde bir değişken bulunan önermelerin, deneyle verilenin ötesindeki bir olayı bildirdiği ortadadır. Ancak bu, Russell’a göre, hiçkimse deneyleyip algılamasa da, bazı olayların doğru olmasını sağlayan şeyin yine olaylar, denetleyiciler olmasını alıkoymaz.

Demek ki, önermenin “doğru” olma nedeni olaydır, olaydır ama bu neden ile önerme arasındaki yakınlık ya da uzaklık her zaman aynı değildir. İşte denetleme ya da doğrulama: bu bağı deneysel ara-durakları ile ışıktandırmakla görevli, kimi yalın ama çoğun karmaşık bir süreçtir.

Yanlış-anlamalara sürükleyebilecek olan bir noktayı açıklamalıyız burda. Russell denetleme çerçevesinde sözünü ettiği “neden” (*cause*) kavramını, sözcüğün bilimsel, diyelim ki fiziksel anlamında kullanmıyor. “Neden”i oldukça günlük anlamında, iki şey arasında bir öncelik-sonralık bağının varolması anlamında kullanıyor. Öyle ki Russell “neden” derken,

önermelerin olaysal yönden, önce-gelen bir temeli olduğunu, önermeyi “doğru” ya da “yanlış” kılan önerme-dışı, söz-ötesi bir şeyin olduğunu belirtmek dileğinden başka bir amaç gütmüyor.

(d) Olayların, doğrudan doğruya gözlemlenip deneylenmeler bile önermelerin doğrulanma nedeni olduğunu, Russell, zaman zaman başvurduğu örneklerle²⁵ işbaşında göstermeye çalışır. Bunlardan biri, önemli olduğu için kısaca anılmaya değer burda. Russell’in bu örneği “Bütün insanlar ölümlüdür” önermesi olup genel bir belirlenimi dilegetirir. Mantık kuruluşuyla değil de epistemolojik yönden ele alındığında, bu önerme, Russell’a göre, birden çok, hattâ sayısız denetleyiciden ötürü doğru olan bir önermedir: Bir ya da birkaç insan değil de, insanların tümü, insan sınıfındaki bütün üyelerin ayrı ayrı ölümlü olması, bu önermeyi doğru kılar. Ölümlü olmayan birtek insana rastlamak bu önermeyi yanlışlamaya yeter. Ancak eksiksizce bütün insanların ölümlü olduğunu algılayıp denetleyemeyiz. Gerçekteki bir sayımın zorluğu biryana, daha mantıkça olmaz bu; çünkü “bütün insanlar ölümlüdür” önermesini söyleyen birtek insanın varolduğu sürece, önerme, yalnızca algılanıp deneylenen olayların bir betimlenmesi olmayı aşan bir önerme olarak kalır. Bununla birlikte “bütün insanlar ölümlüdür” önermesinin hiç çekinmeden doğru bir önerme olduğunu söyleyebiliriz, söyleriz nitekim.

İnanışı önerenin deneyini aşan önermeler, Russell’a göre, bilgi işlerinde büyük bir önem taşır. Çünkü, doğa bilimlerindeki bellibaşlı kuralların, bilimsel yasaların çoğu, diyelim ki ses dalgaları, ışık parçacıkları, ya da elektronlara ilişkin önermeler, gerektirdikleri değişkenlerden ötürü doğrulanmaları bakımından konuşanın deneylemesi dışında kalırlar. Duyumsal kanıttan başka, bunlara eklenen birtakım çıkarımların, düpedüz mantığa dayanmayan birtakım çıkarımların, sözgelişi tümevarımcı (*inductive*) nitelikteki bir işlemin ürünüdür bu gibi önermeler.

Denetlemede olaya erişme durumuna göre değişiklikler göstermekle birlikte, denetleme konusunda, Russell’in kesin sözü bir doğru-çıkarma, ya da kanıt-gösterme süreci olarak

25 Bu örneklerle Russell birçok yapıtında, *Problems ile Human Knowledge*’ta, özellikle *Inquiry*’nin XVIII. bölümünde başvurur.

denetlemenin, sağlamlığı bakımından, her önerme uyarınca bir ya da birden fazla olaya dayandığıdır. Önermeyi ileri süren bu olayları düpedüz duyumlama da, önermenin doğruysa, bir olayın, ya da olaylar kümesinin, gerçekte, yerine göre şöyle ya da böyle varolmasından, ya da varolmamasından dolayı doğru olduğunu bilir. İnançları pekiştiren, bazan hiçbir denetlemeye girişmesek, hattâ bir denetleme yapmasak da, olaylardır yine. Diyelim ki –Russell’ın bir örneğini aktarıyorum²⁶– “Los Angeles’te oturan insanlar vardır” önermesini ileri sürdüm. Beni şimdi Los Angeles’ten ayıran binlerce kilometreye karşın doğrudur bu önerme; ama Los Angeles diye insanların yaşadığı bir kent yoksa yanlıştır ozaman. Kalkıp Los Angeles’e gittiğimi düşünün, nasıl denetleyeceğim önermemi? Belli bir denetleyicisi yok ki. Los Angeles’te rastlayacağım, kim olursa olsun, ilk insan bu önermenin denetleyicisidir.

4. Empirizmin Temellendirilmesi

Değişik açılardan baktıkta, Russell’daki işleyişini yukarda izlemeye çalıştığım “denetleme” kavramı, Russell’ın empirik doğruluk anlayışını anaçizgileriyle açığavurmaktadır. Russell’ın sözlüğünde, salt mantık-matematik önermeler (kavram-çözümleyici ya da totolojik önermeler) biryana, olaylar üzerindeki bütün söylemler empiriktir. Böylece Russell’ın, denetleme sürecini incelemesinde, empirik doğruları temellendirmekte olduğu görülür. Doğruyu saptamada olaya, deneye, denetlemeye verdiği büyük önemden ötürü Russell’ın, sözün genel bildiriminde, “empirist” bir düşünür olduğu yadsınamaz. (Yaratıcı bir mantıkçı olması, kuşkusuz, buna engel değildir.) Bana öyle geliyor ki, Russell’ın *Inquiry*’sine, büyük oylumyla doğruluk kavramını araştırmaya ayırdığı bu yapıtına, hiç çekinmeden, empirizmin baş kitaplarından biri gözüyle bakabiliriz. Ama yukardaki açıklamalardan da yeryer belirdiği gibi, başkalarınınkiyle karıştırılmaması gereken, kendine özgü bir empirizmi savunur Russell. İşte belli bir ölçü içinde ben şimdi bu empirizme değineceğim. Böylece Russell’ın doğruluk anlayışını azıcık daha derinliğine kavrayabileceğimizi umuyorum.

26 Krş. *Inquiry*, s. 300 v.ö.

Önce Russell'ın “*salt empirizm*”den (*absolute empiricism*'den) yana *olmadığını* belirtmeliyiz. Doğruyu tümüyle akıldan türetmek nasıl yanlış bir yolsa (*salt empirizme* uyarak) bütün doğruları duyu organlarının verdiklerine indirgemek de yanlış bir tutumdur Russell için. Hattâ, Russell'a göre, insanı çıkmaza sürüklediği öylesine apaçıktır ki bu yolun, uzunuzadıya düşünmeye ne gerek, daha sağduyu dediğimiz şey insanı böyle bir yola sapmaktan alıkoyar. Russell'ın bu görüşüne en iyi tanık yukarda (II, 1) yansıtmayı denediğim içkin doğruluk öğretisine ilişkin eleştirisidir. Ondan bu nokta üzerinde durmayacağım şimdi.

Ama Russell'ın “*katkısız empirizim*” (*pure empiricism*) adını verdiği bir empirizim vardır ki, *salt* dilsel-mantıksal, bu arada matematiksel doğrulardan başka doğruların (dünyaya ilişkin doğru söylemelerin: genellikle “*empirik*” denilen önermelerin) yalnızca deneye dayandığını, deneyi aşan önermelerin “*doğru*” olamayacağını, “*doğru*” olmak şöyle dursun bir “*anlamı*” bile olmadığını ileri süren empirizmdir.

İlkin: daha önce (III, 3, c'de) gözönüne serdiklerimden anlaşılabileceği gibi, Russell için deney ile denetleme örtüşmediğine göre, Russell *katkısız empirizme karşıdır*. Dar bulur bu empirizmi. Kendi sözleriyle: “*Katkısız empirizme sonunda kimse bağlanmaz; hepimizin geçer gözüyle baktığı inanışları elde tutmak istiyorsak, ne tanıtımlı –demonstrative– olan ne de deneyden türetilen birtakım çıkarım ilkelerine başvurmalıyız.*”²⁷ Deney'i denetlemeyle, dolayısıyla doğru'yu deneyle özdeş tutmak *empirik doğruları* pek dar bir çerçeveye sıkıştırmak demektir; bilgilerimizin genişliğine haksızlık etmiş olur buna yeltenen. Doğru bilgileri açıklayamayan, onlarla çatışan bir doğruluk öğretisi ise bilime olduğu kadar sağduyuya da meydan okur. İnsan istese de istemese de solipsizme, tekbencilige varır bu gidişle. Çünkü solipsist “*Ben sıcağım*” çeşidinden aracısız denetlenen, birçok filozofça –*empirik*– “*temel önerme*” (*basic proposition*) adı verilen önermelerin dışındaki önermelere, başkalarının tanıklığına, hattâ deneyen tekbenin kendi belleğine beslenen güveni ortadan kaldırmaya iteler insanı. Oysa Russell *empirik temel-önerme-*

lerden başka empirik doğruların (III, 3, c ve d'de göstermeye çalışmışım bunu) varolduğuna sıklıkla dikkati çeker.

Katkısız empirizmi Russell, çoğu zaman “çocuksu gerçekçilik” (*naive realism*) diye adlandırdığı bilgi inancıyla bir tutar. Russell'ın yorumuyla bu anlayışa göre: “Biz hepimiz ‘çocuksu gerçeklik’ten, yani nesnelerin bize görüldüğü gibi olduğu öğretilerinden kalkarız. Çimenin yeşil, taşın katı, karın soğuk olduğunu düşünürüz. Ama fizik bizi çimendeki yeşillik, taştaki sertliğin, kardaki soğukluğun kendi deneyimizle bildiğimiz yeşillik, katılık ve soğukluk olmayıp bambaşka birşey olduğuna vardırır. Bir taşı gözlemlediğini sanan bir gözlemci, fiziğe inanmak gerekirse, aslında taşın kendi üzerindeki etkisini gözlemlemektedir. Böylece bilim kendi kendisiyle savaş içinde görünüyor; birçok nesnel –*objektive*– olduğunu söylediği zaman istemeyerek öznelliğe gömülmüş buluyor kendini. Çocuksu gerçekçilik fizik-bilimine götürür, fiziğe gelince, doğruysa, çocuksu gerçekliğin yanlış olduğunu gösterir. Demek ki bu doğruysa çocuksu gerçekçilik yanlıştır; öyleyse yanlıştır.”²⁸ Bu aktardığım parça Russell'ın, deneyle algılanmayan olayların, başka türlü söylendikte, deneyi aşan empirik doğruların, varlığına olan inancını, birkez de fizik-bilimine dayanarak pekiştirmeyi istediğini günışığına koyar. Gerçekten de fizik-bilimini, deneylenmeyen olaylara ilişkin kavramların kurduğu önermelere, sözgelişi elektronlarla ilgili önermelere geniş yer verdiğinden ötürü, uydurukları konu alan söylemler diye damgalamak bilimsel sağduyuyla çatışmaya düşürür bizi.

İkinci olarak: Russell'ı katkısız empirizmden yüzçevirten önemli bir gerekçe, katkısız empirizmin, yine doğrulukla sınıksız ilgisi olan *anlam* (*meaning*) görüşüdür. Bu görüş anlamı denetlenebilmeye özdeş tutar, denetlenebilmeyi anlamın biricik koşulu, ya da anlamın kanıtı diye benimser. Bu görüşe, bu görüşün denetlenebilme ile anlamı birbiriyle özdeş tutma ilkesine karşı itirazları özetledikte: görüş, hem “denetleme” kavramını bulandırmakta, hem de dilin herkesçe bilinen bir başarısına aykırı gelmektedir. İşte bundan Russell çok kez “denetlenebilir” (*verifiable*) sözcüğü yerine “denetlenmiştir” (*verified*)

sözcüğünü kullanmayı yeğtutar. Örneğin genel önermeler, daha önce andığımız örnekle “Bütün insanlar ölümlüdür” önermesi “denetlenebilir” bir önerme olmamakla birlikte “denetlenmiş”, doğruluğu bilinen bir önermedir. Sözü edilen ilkenin yürümediğini Russell, bu ilkeyi yine kendisine uygulayarak çürütmeye yönelir. Bir yazısında dediği gibi: “Denetlenmiştir” yerine ‘denetlenebilir’ sözcüğünü kullanmakta ayak direyecek olursak, bir önermenin denetlenebilir bir önerme olduğunu bilemeyiz; öyle ya bu sınırsızca uzayan gelecekleli bir bilgiyi işe karıştırmayı gerektirecekti. Gerçekten de, bir önermenin denetlenebilir olmasının kendisi denetlenebilir değildir. Çünkü genel bir önermenin gelecekteki bütün sonuçlarının doğru olduğunu saptamanın kendisi, tek-tek durumları sayılamayan genel bir önerme olup, hiçbir genel önerme, daha önce bir bir gözlenmiş olan tekillerin (*particulars*) meydana getirdiği bir çizelgedeki önermeler biryana, katkısızca empirik kanıta dayanarak kurulamaz.”²⁹

Denetleme sürecini “denetlenebilir”i bırakarak “denetlenmiştir” kavramı dolayında derleyip toplamasında, Russell’i katkısız empirizmden yüzçevirten bir neden daha vardır ki o da bu empirizmin, “bir önermenin anlamı denetlenişindeki yöntemdir” diye bir ilkeyi gözönünde bulundurmasıdır. Russell’şa bu ilkenin yanlış olduğu kanısını güder. İlke dilin işleyişini yanlış yorumlamaya dayanır çünkü. Nesneleri dilegetiren tektek sözcüklerin, “nesne-sözcüklerinin” (*object-vords’un*) anlamı, hiç kuşku yok ki bu sözcüklerin, gösterdikleri nesnelerle bağına, bu nesneleri deneylemeye, “nesne gösteren tanımlara” (*ostensive definitions*), kısaca bu nesnelerin denetlenebilmesine bağlıdır. Gelgelelim bu yalnızca nesne-sözcükleri için böyledir. Tümceler içinse durum bambaşkadır. Denetlenebilir olmayan, nasıl doğru kılacağımızı bilemediğimiz tümcelerin (Russell’in bir örneğiyle “Merih’te oturanlar gezegenimizde oturanlar kadar kaçık ve kötüdür” önermesinin) ne demek istediğini pek iyi anlarız. Gerçekten de, Russell’in dediği gibi: “Dili kullanmanın özüşudur ki, herbirini anladığımız sözcüklerle eksiksizce kurdu-

29 “Logical Positivism” (*Revue internationale de philosophie* - “Empirisme logique” sayı, 15 Janvier 1950), s. 12-13.

ğumuz bir tümceyi, hiçbirzaman bütünüyle tümcenin karşılığı olan bir deneyimiz olmasa da anlarız. Uyduruk (*fiction*), tarih ve herçeşitten bilgi verme bu niteliğe dayanır.”³⁰ Ayrıca katkısız empirizmin anlam görüşü, en kesininden önermeleri, “Ben sıcağım” çeşidinden algıları yansıtan temel empirik önermeleri de açıklayamaz Russell’ın gözünde. “Çünkü”, Russell’ca, “herhangibir derecede bilinebilen bütün öbür empirik önermeleri denetlemeyi bu (temel empirik) önermeler sağladığına göre, bu önermelerin kendisi için bir denetleme yöntemi yoktur.”³¹

Apaçık belirdiği üzere, Russell katkısız empirizme, denetleme kavramını gevşek ve bulanık kullandığı için çatmakta, böyle bir empirizme örnek olarak da M. Schlick’i verip itirazlarını ona ve onun gibi düşünen pozitivistlere çevirmektedir.³² Bununla birlikte Russell’ın genellikle empirist bilgi tutumuna karşı olduğunu söylemek Russell’a haksızlık etmek olur. Aslında doğruluk öğretisinde Russell’ın bütün yaptığı, dünyaya ilişkin önermelerin, güvenilirlik bakımından, denetlenmeyi gerektirdiğini; ancak, dar bir denetleme yorumuna sıkışıp kalındığında, “doğru”, “denetlenebilme” ile örtüştürülüp ona geri götürüldüğünde, bilginin açıklanamayacağını günışığına koymaktadır. Nitekim kendisi hep bu tutumla “doğru”nun “denetlenebilir”den daha geniş bir kavram olduğunu, gerçekten de denetlenebilirliğin çerçevesi içinde tanımlanamayacağını ileri sürüyor.³³ Böylece Russell’ın, “doğru”ya, kaynak ve denetleyici olarak olayları, söz-ötesinde dünyada olup bitenleri göstermekle, dünya önermelerinin olaysal verilerle doğrulanıp yanlışlandığını benimsetmekle bir empirist olduğu; ancak, empirik doğrular alanında da, deneylerimizi aşan bilgilerin varolduğuna inandığı apaçıktır. Kuşku yok ki, katkısız empirizm açısından bakınca Russell’ın doğruluk görüşüne “empirist” adını vermekten çekinenler olacaktır. Gene de ben, Russell’ın bu görüşün özgün ayrıntıları ne

30 *Inquiry*, s. 308-309.

31 *Agy* s. 308.

32 Uzunuzadıya hesaplaştığı “Bir önermenin anlamı denetlenişindeki yöntemidir” ilkesini Russell, M. Schlick’in (1936’da *Philosophical Review*, vol. 45’te yayımlanmış olduğu) “Meaning and Verification” – “Anlam ve Denetleme” – adlı yazısından almıştır.

33 *Inquiry*, s. 227.

olursa olsun, olaylara uygunluk diye tanımladığı “doğruluk” görüşüyle, “empirik” denilen önermelerin temellendirilmesinde, yukardan beri geliştirdiğim düşüncelere dayanarak, önemli bir payı olduğunu saptamaya eğilimliyim.

5. Bilgi ve Doğruluk

Şimdi, ilk bakışta tuhaf gelecek olan bir soru atacağım ortaya: Doğruluk ile bilgi arasında ne gibi bir ilinti vardır? Başka türlü de sorulabilir bu soru: “Doğruluk” sözcüğü ile “bilgi” sözcüğünün anlamları birbiriyle örtüşür mü, yoksa ayrımlar mı vardır arada? – Kendi içinde ele alındıkta besbelli ki yadırganacak bir yön yoktur bu soruda. Tuhaflik, yazımın başındanberi hep “doğru” (dolayısıyla da “yanlış”) kavramından söz ettiğim, buna karşılık “bilgi” kavramına, birkaç dokunuş biryana bırakıldığında, hiç mi hiç değinmeyişimdir. Oysa, “doğruluk”tan söz açılan her yerde asıl sözü edilen şeyin “bilgi” olduğu sanısı pek yaygın bir sanıdır. Hattâ oldum olası bazı çevrelerde, günümüzdeyse –ayrıntılara girişemeyeceğimden kabataslak söyleyeyim– geleneksel bilgi-öğretisi çizgisi boyunca düşünen çevrelerde, daha da ileri gidilerek “doğru” kavramının ancak “bilgi” kavramının yardımıyla açıklanabileceği, “doğru”yu tanımlamada “bilgi”ye başvurmak gerektiği, giderek “doğru” kavramını işin içine katmadan da bir “bilgi”-öğretisi ortaya konabileceği savunulmaktadır. Ama yerinde midir böyle bir tutum? İşte bu güçlüğü Russell açısından baktığımızda, daha bu konudaki tek tek düşüncelerine başvurmasak bile, filozofun: “doğruluk” kavramına ne büyük önem verdiğini, salt bu kavramı odak olarak alan çalışmalarla dalıbudaklı bir bilgi-öğretisi kurmaya yöneldiğini; böylelikle “bilgi” ile “doğruluk” arasındaki bu bağa ilişkin soruyu belli bir çözüme ulaştırmış olduğunu görürüz.

Soruya Russell’ın verdiği yanıt hertürlü kaypaklığı önleyen bir kesinliktedir. *Inquiry*’nin girişinde, tüm yapıtı boyunca işlediği ana-savları özetlerken şöyle der Russell: “Vardığım sonuç şudur: ‘doğruluk’ temel kavram olup ‘bilgi’, ‘doğruluk’ kavramı çerçevesinde tanımlanacaktır; tersi olamaz bunun.”³⁴ Demek ki Russell’a göre, mantıkça dilegetirildiğinde: “bilgi” kavramı

34 *Inquiry*, s. 22.

“doğruluğun” genişliği içinde yeralan; “doğruluğun” alt sınıfı olan bir kavramıdır. Yani, *Human Knowledge*’taki bir sözle: “Her bilgi hali doğru inanışın bir halidir, tersi olmaz ama bunun.”³⁵ Kendi açısından apaçık bir gerçeği yansıtan bu sanısını Russell bol bol örneklerle pekiştirmeye çalışır. Durmuş bir saata bakıp da, bir rastlantı sonucu, doğru zamanı öğrenen; diyelim ki, 1906’daki İngiltere başbakanı Campbell Bannermann’ın adını, gerçekte onu değil de Balfour’u düşünerek B ile başlatan; bir çocuk beklediği sırada, baktırdığı bir faldan ötürü, çocuğunun erkek olacağını uman ve gerçekten de erkek olduğunu gören birinin inanışı, daha da başka inanışlar, Russell’in “bilgi”yi neden “doğruluk”tan daha kuşatıcı bir kavram diye kabul ettiğini açığa vuran birer örnektir.³⁶ Öyle ya bu örneklerin herbirinde “doğru” olan inanış, inanılan olay denetlendiğinde “beklediğim demek ki doğruymuş” çeşidinden bir söyleme, inanışın her kez doğru çıkması inanışa “bilgi” dememizi gerektirmez. Tersini düşünmek aykırılıklara (paradoks’lara) sürükler bizi. Nitekim Russell bunun için “doğru” ile “bilgi”yi özdeş tutmaz.

Doğru inanışa “bilgi” demekten bizi alıkoyan nedir öyleyse? Russell bu soruya, sağduyusunun sesini dinleyen basbayağı bir insanın nerdeyse kendiliğinden aklına gelen yanıtı gözönünde bulundurarak karşılık verir.³⁷ Russell’a göre, şöyle düşünür basbayağı insan: Doğru ile inanışın bilgi adına yaraşması için sağlam kanıta (*sound evidence*’a) dayanması gerekir. Kanıtı sağlayan şeyse olaylar, ya da ilkelerdir; yalnız olayların hiçbir küşüme yolaçmaması, ilkelerin de algılardan çıkarsamalar yapmaya elverişli olması gerekir. Olaylara, genellikle, duyu algıları ve bellekle erişilir; çıkarım ilkeleri tümevarım ve tumdengelimdir. Gerçi olaylara da, ilkelere de her zaman tam bir apaçıklıkla ulaşamayız; işte bunun için sağduyunun görüşü yetkin bir görüş sayılamaz. Gene de Russell bu görüşten daha iyisini (daha iyisi olamayacağını sandığı için) sunmaya kalkışmıyor.

Böylece “doğruluk” ile “bilgi” arasındaki ilinti, Russell’da, biryandan “doğruluk”, öbüryandan da “bilgi” kavramlarının

35 *Human Knowledge*, s. 170.

36 *Agy* s. 170; *Inquiry*, s. 229.

37 *Krş. Human Knowledge*, s. 170.

tanımı, bu arada “deney” ve “çıkarım” sözcüklerinin anlamları yönündeki belli bir deşme çabasıyla karara bağlanabilecek olan bir konu olarak belirlemektedir. Bu çabada kilit kavramın “doğruluk”tan başka bir kavram olmayacağı ortada. Çünkü bulanık olan kavram, böylece asıl yakından belirlenmesi gereken kavram “bilgi” kavramıdır.

Acaba neden *bulanıktır* “bilgi” kavramı? Russell’ın tüm araştırmalarından derlemeye eğilimli olduğum sonuca göre *bilgi bir derecelenme işidir*, bilgiler türlü türlüdür de ondan. Örneğin: aracısız deneylenen olayların, bellek aracılığıyla ulaşılan verilerin, başkalarından öğrenilenlerin, genel ilkelerin bilgisi çeşidinden bilgilerimiz vardır. İnanışlara güvenimizde çok kez sallantıya düşeriz buyüzden. Neye “bilgi” diyeceğimizi, neye “bilgi” demeyeceğimizi şaşırırız. Demek ki, Russell’ın gözünde, –bana kalırsa–, bulanıklık bilgilerin zenginliğinden ileri gelmektedir. Hoş böyle olmasa bile önüne geçilmez bilgideki bulanıklığın; çünkü mantık ve matematiğin kesin, iyice sınırlanmış, açık ve seçik koyumları biryana, felsefenin çoğu kavramı bulanıktır. Bilgi-öğretisine düşen görev işte bu sözünü ettiğim bulanıklığı gidermektir.

Bilgi-öğretisi (*epistemology*) herşeydenönce inanışlarla, ama rasgele inanışlarla değil, doğru inanışlarla uğraşır. İnanışları, sağlamlıkları bakımından sınıflayıp düzenlemek, doğru inanışlardaki dayanakları bulup ortaya çıkarmak, kısaca bir inanışa neden bel bağlamak gerektiğini araştırmak – bütün bunlar hep bilgi-öğretisine düşen ödevlerdir.

Demek ki Russell’a göre felsefe, bu iki kavram olmadan yapamaz; “doğruluk” kavramı kadar “bilgi” kavramına başvurmaz edemez. Hangi bilgi kesiminde olursa olsun, araştırma, doğru bilgilere erişmek amacıyla yapılır. Bilgi kavramı bulanık bir kavramdır ama *her* bilgi ya “doğru” ya “yanlış”tır. Bu sözler Russell’ın bu konudaki görüşünü yetesiye açıklıkla özetliyor bana kalırsa: “Böylece ‘doğruluk’ kadar ‘bilgi’ye de gerekseme duyarız, çünkü bilginin sınırları belirsizdir, ayrıca, üçüncü şıkkın olamazlığına dayanmaksızın buluşlara yolaçan soruları soramayız.”³⁸

IV. Sonuç: Russell'ın Başarı Yolu

Baştanberi giriştiğim açıklama denemesi, açıklamalarımı belirli bir oyluma sıkıştırsam da, “doğruluk” kavramına Russell’ın ne büyük bir dikkatle eğildiğini, bu kavramı aydınlatmak amacıyla nasıl hiçbir çabayı esirgemediğini gözönüne sermeye yetebilir kanısındayım. Bu sözünü ettiğim çabadan Russell’ın elibos dönmek şöyle dursun, bazı verimli sonuçlarla döndüğünü söyleyeceğim. Daha önce belirttiklerimi çarpıtmaktan çekindiğim için bu sonuçları özetlemeye kalkışmayacağım burda. Ancak şurası ortada ki, bu sonuçlar dönüp dolaşıp dünyaya ilişkin doğruları olaylara uygunluk yönünden elealmakta yoğunlaşır. “Uygunluk” başlığı altında toplanan Russell’ın öğretisi, yukarıda yansıtmaya çalıştığım gibi, dallıbudaklı kuruluşu olan bir öğretilerdir. Uygunluk öğretisi, Russell’ın da eleştirerek üzerinde durduğu daha başka doğruluk öğretileri yanında, bir öğreti olarak ışıktandırmakla görevli olduğu noktalar bakımından, sözgelişi, “yanlış”ın nedenini bilmesi, “doğru”nun dayanağını sağlaması, “yanlış” denilen inanışlar ile “doğru” denilen inanışlar arasındaki ayrımları nesnel ölçeklere bağlaması, “doğru” ile “yanlış”ı öznel saptamalardan kurtarması, bilim sağduyusunun hakkını vermesi bakımından, bana öyle geliyor ki, başarılı bir öğretilerdir. Gelgelelim “başarılı” niteliği ile öğretinin hiçbir eksigi olmadığını, tam bir yetkinlik gösterdiğini söylemek istemiyorum. Russell, “karşılaştırma” işleminde bulanık bir yan bırakmasaydı, “olumsuz olaylar” konusunda aykırılığa düşmeseydi, “bilgi” ile “doğruluk” arasındaki bağları pırıl pırıl ortaya çıkarmış olsaydı bile “uygunluk” öğretisi, “doğruluk” kavramı üzerinde son sözü söylemiş sayılamayacaktı. Çünkü bu öğreti, epeyce işlenmiş yönlerinde bile, örneğin “katkisiz empirizmi” aşma uzanışında, algılanamayan olayların doğru bilgisine varışımızda, bu bilme işinde empirik olmayan bilme kaynaklarının hangileri olduğunda, daha da başka bölgelerde, yeryer alacakaranlıktadır. Gene de Russell’ın öğretilerine başarılı bir öğreti gözüyle bakılmalıdır. Çünkü bu öğreti “doğruluk” kavramına, genellikle sorunları ortaya koyuşu, çoğun belli bir ölçüde, bazan da epeyce, çözüşüyle kazandırdığı bilinçten;

“doğruluk” kavramını araştırmaya getirdiği yeni hızdan ötürü başarısı yadsınamayan bir öğretidir.

Bunun içindir ki şimdi ben, yanıtını geniş tutmasam da, yazımın son durağı olarak bir soruyu yanıtlamak zorunda görüyorum kendimi: Russell “doğruluk” kavramını hangi tutumla inceleyerek başardığını başarır? Aynı şeyi başka türlü sorabiliriz: Doğruluk felsefesinde Russell hangi yöntemi uygular? Kestirmeden adlandırdıkta, Russell’ın yöntemi, ne çeşitten olursa olsun değindiği bütün sorunlarda kullandığı, çözümlemedir (*analysis*’tir). İşbaşındaki durumuyla Russell’da çözümleme: kavram ve önermeleri anlamları, bildirme güçleri ve mantıksal yapıları bakımından açık kılmak üzere daha başka kavramlara ve önermelere başvurmadır. Bu arada Russell, çözümlemelerini sıklıkla *yalın örneklerle* belgelemeye ayrı bir özen gösterir. Eleştirmesinde olsun, kendine özgü düşünce geliştirmelerinde olsun, Russell, “doğruluğa” ilişkin birtakım buyrultular ileri sürmekten; bilim vargılarını zedelemekten; gösterişli genellemelerde oyalanmaktan; geleneksel kuramsal, ya da teorileştirmeler yolunda yürümekten kaçınır. Russell’ı belli bir “izm”in darlığına kapanmaktan; tüm bilgileri “doğru” ya da “yanlış” olmak bakımından tek ve şaşmaz bir ölçeğe vurmadan; kuram uğrunda güdükleşmekten kurtaran, hiç kuşku yok ki, ustalıkla uyguladığı çözümleyici yöntemdir.

Tarih Felsefesinin Yolu

“Tarih”, “historia” çiftanlamlı bir sözdür, birbirinden ayrı iki varlık alanını adlandırmaktadır. “Tarih” deyince, birkez, tarih bilimi anlaşılır. Tarih bilimi son derece dallıbudaklı bir bilgi bağlamıdır. Tarih bilimi rasgele bir bilgi değildir. Kronikler, geçmişle ilgili masallar, kosmogoniler, arxiv çalışmaları, geçmişe ilişkin çeşitli toplamalar, istatistikler, – geçmiş şu ya da bu bakımdan aydınlatmak isteyen bütün bu bilgiler, tarih biliminden olabildiğince apaçık ayırteilmelidir. Başlangıçları pekçok eski zamanlara kadar gerigiden bütün bu tarih ilgilerinin, değişik bilgi değerindeki bütün bu tarih yazarlıklarının (sözgelimi bir Herodotos’un, Thukydides’in, Tacitus’un, bir Polybos’un tarih yazarlığının) hiç kuşku yok ki, tarih bilimi ile, bu bilimi özellikle hazırlamak bakımından, bir ilişkisi vardır. Yalnız bir bilim olarak tarih, Batı Avrupa kültürünü gözönüne aldıkta bu kültürün belli bir döneminde, 19. yüzyılda, özellikle Almanya’da, Savigny, Mommsen, Burckhardt gibi bilginlerin çabalarıyla özel bir bilim kolu halinde kurulup gelişmiştir. Tarih bilimini bir bilim yapan, dolayısıyla çeşitli tarih yazarlıklarından ayırteiden şey bu bilimin, her bilim gibi, kendine özgü sağın –eleştirel– nesnel bir yapısı olmasından ileri gelmektedir. Özde tarih bilimi genel bir addır. Çünkü, tarih bilimi: politika tarihi, sanat tarihi, din tarihi, genellikle de kültür tarihi gibi tek tek birtakım tarih dalları halinde kurulmuştur. Bütün “manevi bilimler”, tüm kültür bilimleri birbakıma, birer tarih bilimidirler.¹

1 Çepeçevre bakıktta: kavram ve sorun ağı bakımından, kültür felsefesinin düzenlenişi ile tarihini konu alan bu yazı, 1955 yılının sonbaharında verdiğim doçentlik deneme dersinin metni; sonradan *Felsefe Arkivi*’nde (cilt

Tarih deyince, yalnızca tarih bilimi anlaşılmaz. Tarih, aynı zamanda: insan dünyasında olup biten olayları; insanların değişik zamanlarda neler yapıp ettiğini; insan dünyasında kendini gösteren kültür, politika, din, sanat çeşidinden kımıldanışları; insanla ilgili hertürlü uğraşları, sürçmeleri, başarıları, savaşmaları dilegetirmektedir. Buna göre “tarih”, insanın gerçekleştirmiş olduğu tüm kültür varlığını kapsar. Tarih sözünün asıl anlamı da budur. Çünkü, bir bilim olarak tarih, işte insanın bu zengin ve karmaşık kültür geçmişini olduğu gibi bilmeyi istemektedir. Tarih biliminin konu olarak çevrildiği bu tarihe, haklı olarak, *real tarih* denmektedir. Bir bilim olarak tarih ne kadar yeniyse, real tarih de o kadar eskidir. Real tarih insanla birlikte başlamıştır. Real tarih insan evreninin bütünüdür; real tarih ‘*regnum hominis*’tir.

İşte *tarih felsefesi*, “tarih” sözünün yukarda kısaca değinilen iki ayrı anlamına koşut olarak kurulup serpilmiştir. Tarih felsefesi sözünü ilk kullanan Voltaire’dir. Voltaire, *Essai sur les mœurs et l’esprit des nations* (“Ulusların Töreleri ile Esprit’si Üzerine Deneme” -1756-) adlı yapıtına önsöz olarak eklediği bir yazısına “La philo-sophie de l’histoire”, “tarih felsefesi” başlığını koymuştur. Ancak, Voltaire, tarih felsefesi deyince, genel olarak dünya-tarihini, evrensel tarihi anlamaktadır. Hiç kuşku yok ki, insanın evrensel tarihiyle ilgili olarak Voltaire’in verdiği tabloya, real tarih üzerinde belli bir felsefe, bir tarih-felsefesi de karışmıştır. Ancak, bu anlamda bir tarih felsefesi Voltaire’den önce de vardı. İnsanın kendi geçmişi, dolayısıyla kendi kendisi üzerinde düşünmesi, kendi kendisini yorumlaması, insanın

3, sayı 3, İstanbul 1957) yayımlandı. – Bu durumuyla bir kültür kuramına doğru uzanışlarımın bence ilk dönemine ilişkin o program havasından pekçok belirtilerle yüklü. Epeyce fenomenoloji çerçevesinde kımıldanan bir program bu. Bir kısmı eldeki kitabın ilk yazılarında yansıyan daha sonraki çözümleyici ve serbest sokuluşların bazı saptamaları henüz öneplana çıkmıyor. Ne var ki bu yazıyı: içerdiği birkaç nesnel ipucuna hâlâ belbağladığım için; ayrıca, kültür felsefesinde onyıllar boyunca yoğunlaşagelen çabalarımda nasıl bir programdan esinlendiğime, sonradan ne tür kıvrımlara, dönemeç ve sınavışlara uzandığıma göstergelik ettiği için bu kitaba aldım. – “Manevi bilimler” deyimi için: “Dilthey Sosyoloji Düşmanı mıdır?” adlı yazıya ilişkin 6. çıkmaya bakınız.

varolmasından koparılamaz. Real tarihin zaman içindeki başlangıcını sorup araştırmak, nasıl yersiz birşeyse, genel olarak tarih üzerinde düşünmenin başlangıcını da sorup araştırmak o kadar yersizdir. B. Croce'nin haklı olarak belirttiği gibi, “yapıp ettiği şeyler üzerinde düşünmeyen, bunları şu ya da bu biçimde anlatmayan insan tasarlamak olanaksızdır”. Yalnız, tarih üzerinde nasıl olursa olsun düşünmek, felsefe yürütmek başka şey, felsefenin bir kolu olarak tarih felsefesi yapmak başka şeydir. Buna göre, tarih felsefesi kavramını Voltaire bulmuştur; ama, bir felsefe kolu olarak tarih felsefesinin temeli, Vico'nun –yayımlanmasından ancak onyıllarca sonra ilgi çekmeye başlayan– *Scienza nuova*'sı ile atılmıştır. Bir felsefe kolu olarak tarih felsefesinin kurulmasında, Vico'dan başka Montesquieu'nün, Herder'in, W. Humboldt'un, bir de W. Dilthey'in büyük payı olmuştur.

Bu anlamdaki tarih felsefesinin çevresine giren çalışmalar, tarih kavramının dilegetirdiği şey-durumuna uygun olarak, iki yönde toplanabilir. Tarih felsefesi, biryandan tarih bilimini, daha doğrusu tarih bilimlerini konu diye alıp araştırmakta; öteyandan da, real tarihi, felsefe açısından ışıklandırmaya çalışmaktadır.

Tarih bilimlerini konu diye alan tarih felsefesi, bir *bilim felsefesi* olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bilim felsefesi, felsefece bilgi öğretisinin önemli bir koludur. Nasıl fizik bilimleri bir bilgi öğretisine gerekseme duyarsa, tarih bilimleri için de, felsefece bir bilgi öğretisine gerek vardır. Bir *bilgi-öğretisi olarak tarih felsefesi*, özde: tarih bilimlerinin ana kavramlarını deşmek; bu bilimlerin bilgi-temellerini eleştirmek, bu bilimlerin kullanmakta olduğu yöntemleri, yürürlükleri, bilgi değerleri bakımından incelemekle görevlidir. Bu alanda en kalıcı hizmeti dokunmuş olan düşünürlerden birinin bir sözüyle, W. Dilthey'in, kendi çalışma programını en içten belirten bir sözüyle, bir bilgi öğretisi olarak tarih felsefesi “tarihsel aklın bir eleştirisi'ni” gerçekleştirmek ister. Kant, “salt aklın eleştirisi” başlığı altında, fizik-doğa bilimleri için neyi yapmak istemişse, başta Dilthey olmak üzere tarih bilimlerinin filozofları da tarih bilimleri için aynı şeyi yapmaya çalışmıştır. Amaç: tarih bilimlerini (manevi bilimleri) felsefe bakımından aydınlatmak; bu bilimleri ortaya

koyan özel bilincin (tarih bilincinin) başarılarını eleştiriden geçirmek, yani bu bilimleri felsefe bakımından temellendirmek; dolayısıyla, olabildiği oranda, tarih bilimlerinin sağlamca gelişmesine yardım etmektir.

Bu çeşitten bir bilim eleştirisi yolunda yürüyenler, tipik bir takım çözüm denemelerine varmışlar, hiç olmazsa bu denemelerin yönüne dikkat çekmişlerdir. Tarihsel aklın en ileri gelen araştırmacısı *Dilthey*, hızını, tarih bilimine sağın bir bilgi alanı görünümünü kazandıran davranıştan almaktadır. Bu davranış, “Tarih Okulu”nun (“Historische Schule”nin) davranışdır. Tarih Okulu: kökleri 18. yüzyılın 2. yarısında Hamann ile Herder’e dek geri-giden bir tarih anlayışı getirmiştir. Bu anlayışa göre: tarih bilimlerinin doğa bilimlerinden ayrılan, doğa bilimlerine benzemeyen bir yapısı, bir özelliği, bir bağımsızlığı vardır. Tarih bilimleri, insan geçmişinin, biricik olan, yinelenemeyen verimlerini son derece özel bir yöntemle, sevgi ve anlayışla işler. İşte *Dilthey*, Tarih Okulu’nun real tarihi bilip araştırmada ortaya koyduğu bütün bu esaslı sonuçları, felsefe bakımından, ustaca değerlendirip derinleştirmiştir. Bu alanda *Dilthey*’ın asıl başarısı, “manevi bilimler” adını verdiği bilimlerin, tarih bilimlerinin yöntemi sorununa, bir yöntembilim, bir metodoloji olarak tarih felsefesine, örtülmesi ya da unutulması çok büyük bir eksiklik doğuracak olan bir aydınlık kazandırmış olmasıdır. *Dilthey*’a göre, tarih bilimleri, konularına, “anlama”ya dayanan bir aydınlık getirebilir. Anlama: ister bir kişi, sözgelimi bir devlet adamı, ister bir kültür kolu, isterse de bir toplum olsun, herhangi bir tarih kuruluşunu, içinden tanıyıp kavramak; bu kuruluşun özyapısını oluşturan, gelişmesini güden nesnel değer anlam ve amaç bağlamını içten yaşamaktır. “Anlama”, tümüyle tarih bilimlerine özgü bir yöntemdir. Fizik-doğa bilimlerindeki neden-etki ilişkilerini yapıcı olarak saptamaya yaslanan “açıklayıcı” bir yöntemin karşısında yeralır. *Dilthey*, yalnız anlama yönteminin bir öğretisini sunmakla kalmamış, özel bir bakış açıklığına, bir hayal-gücüne gerekseme gösteren bu yöntemin işbaşında en iyi örneklerini de vermiştir. Ayrıca, *Dilthey*, yine yöntem sorunuyla ilgili olarak, tarih bilimlerinin anakavramlarını, bu kavramların özel örgüsünü de başarıyla incelemiştir.

Bu arada, Dilthey'in "dönem", "kuşak", "tip" gibi tarihçinin aleti diyebileceğimiz anakavramlar üzerindeki incelemeleri özellikle anılmalıdır. – Ancak, şunu gözden yitirmek doğru olmaz: Dilthey'in tarihsel aklı eleştirisi yönündeki onyıllar süren çalışması, olanca zenginliğine karşın, bir başlangıçtır. Bu, birer bilim olmak bakımından gittikçe daha karmaşık bir kılığa bürünen tarih bilimlerinin gelişme yapısından ileri gelmektedir. Bu bilimler, gelişmeleri boyunca, bilgi felsefesinin karşısına hep yeni yeni sorunlarla çıkacaklardır. Nitekim, günümüzün iki düşünürü, O.F. Bollnow ile M. Heidegger, hiç kuşku yok ki, çokça Dilthey'dan aldıkları uyarıları derinleştirerek, anlama kavramına, anlama ile açıklama arasındaki bilgi bağına dikkati çeken bir genişlik kazandırmışlardır.

Bir bilim felsefesi olarak tarih felsefesini kurmada, Dilthey'dan başka, ençok "Güneybatı Alman Okulu" adı altında toplanan Yeni-Kant'çı bir çıkırın katkısı dokunmuştur. Bu çıkırın iki büyük temsilcisi, W. Windelband ile H. Rickert, özellikle "kültür bilimleri" diye adlandırdıkları tarih bilimlerinin yöntemce temellenip öbeklenmesi sorununu yakından araştırmışlardır. Heriki düşünüre göre, tarih bilimleri değerlerle ilgili bilimlerdir. Çünkü, konu diye aldıkları tarih-kültür gerçeklik kesiti, değerlere bağlı, özü bakımından değerlerle yoğrulmuş bir alandır. Oysa, aynı şey, fizik-doğa bilimleri için söylenemez; fizik bilimlerinin konusu olan doğa, yapıcı değerlere bağlı olmayan bir gerçekliktir. Bundan dolayı, tarih bilimleri, doğa bilimlerindeki kavramlardan apayrı olan bir kavram düzenine gerekseme duyar. Tarih bilimlerindeki kavram kurma ile doğa bilimlerindeki kavram kurma arasında keskin bir ayrılık sağlanmalıdır. Buna uygun olarak, heriki düşünür, tarih bilimlerini, yöntem bakımından doğa bilimlerinden bağımsız bir öbekte toplamak girişimine özenle sarılmışlardır. Windelband'a göre, doğa bilimleri özel olanı betimleyen, "ideografik" bir yöntemle kurulup örgütlenir; buna karşılık, doğa bilimlerinin yöntemi, yasa koymaya, "nomotetik" olmaya dayanır. Rickert ise, hocası Windelband'ın davranışına bağlı kalınarak birlikte tarih bilimlerinin yöntem tutumunu "bireyselleştiren", doğa bilimlerininkini de "genelleştiren" bir çalışma eylemi olarak belirtmiştir.

Tarih felsefesine getirdikleri henüz gereğince ışıklandırılmamış olan başka bir Yeni-Kant'çı, G. Simmel ise, tarihsel bilgi sorununu Kant'ın genel sorun koyumuna epeyce uygun düşen bir açıdan elealıp incelemiştir. Simmel, Kant'ın, doğa bilimlerinin kuruluşu için sorduğu soruyu, "Doğa bilimleri nasıl oluşur?" sorusunu, tarih bilimleri üzerindeki soruya aktarmaktadır. Simmel'in ana sorusu şudur: "Tarih nasıl oluşur?" Burda tarih sözünden bilim olarak tarih anlaşılmalıdır. Dolayısıyla Simmel'in amacı, "tarih"in – genel tarihin – "bilinmesini yöneten yasaları" bulup ortaya çıkarmaktır. Simmel'e göre, real tarih, tıpkı Kant'ın doğası gibi, kendibaşına bütünlü-anlamalı bir kuruluş değildir. Real tarih, "bilen özne'nin biçimleyen enerjisi" ile yoğrulup yorumlandıktan sonra bilinebilir bir bilgi gerecidir. Böylece Simmel, real tarihi, kendi deyimiyle bu "yarı yapım'ı" bütünleyip asıl tarih yapacak olan tarihsel aklın kategorilerini incelemek ödeviyle karşılaşmıştır. Bu arada, Simmel'i en çok, "tarihsel bilgidaki *a priori*" sorunu uğraştırmıştır. – Hiç kuşku yok ki, Simmel, ne Dilthey ölçüsünde bir anlama dehası, ne de Güneybatı Alman Okulu'nun temsilcileri gibi değer açısından bir yöntem öğreticisidir. Bununla birlikte, Simmel'in bilgi öğretisi olarak tarih felsefesi üzerindeki görüşleri, gerek sorunu koyma, gerekse çözme denemesi bakımından tipik bir davranışı dilegetirmektedir.

Real tarihi yalnızca birtakım *a priori* kategorilerle insanın bilme etkenliğinde bu tek yanlı işleme çabası, kolayca aşırılıklara düşebilir. Çünkü, *a priori* sorunlarında en önemli nokta, herhangi bir varlık alanındaki *a priori*'nin nerede başlayıp nerede bittiğini kestirmektir; ancak, bu yapılırken, çok kez artıksız olarak giderilmeyen nesnel güçlüklerle uğranır. Nitekim, Simmel'in tarihsel aklın kategorileri üzerindeki oldukça ölçülü ipuçları, çağdaşı başka bir Alman düşünürünce, *Theodor Lessing*'ce ilgiçekici, ama ilgiçekici olduğu oranda tutarlıca savunulması epeyce zor birtakım sonuçlara götürülmüştür. Lessing'e göre: real tarih, bütünlükten uzak, kendibaşına elealındıkta anlamsız, değersiz bir kargaşadır. Real tarihe bütünlük kazandıran insandaki bütünleme edimleridir; real tarihin bir anlamı varsa, bu, tarih yazarları ile tarih düşünürlerince 'verilmiş' bir anlamdır. Hattâ,

insan böyle yapmak zorundadır. Çünkü, insan, aslında saçma bir düzensizlikten başka birşey olmayan real tarihe, heveslerini, ideallerini, hayallerini aktarmadan yapamaz. Tarih bilimi bir ‘dünya şiiri’dir, tarih bilimi bir ‘*logificatio post festum*’dur, olup bittikten sonra –saçma birşeye– anlam aktarmaktır. Bu aşırı savlar, en kısa anlatımını, daha Lessing’in kitabının (Türkçeye aktardığımızda) adında bulmaktadır: *Anlamsız-Olana Anlam-Verme Olarak Tarih*. – Lessing’in savlarını çeşitli açılardan çürütmek kolaydır. Nitekim, bu denenmiştir de. Ayrıca, bu savda şimdiyedek açık bırakılmış yanlar da bulmak zor birşey değildir. Örneğin, Lessing’e şöyle sorulabilir: İnsan, heveslerini real tarihte gerçekleştirmek varken, bunu neden tarih yazarlığına bırakıyor? Sürekli olarak eylemde bulunan insan, real tarihte, geçici de olsa, kendisini mutlu kılan hiçbirşey de mi ortaya koymamıştır? Yalnız, şurasını iyice belirtmek gerekir. Bu gibi sorunlar, artık bilgi öğretisi olarak tarih felsefesinin sınırlarını zorunlukla aşmaktadır; bu sorunlar, real tarihin bilinişinden çok kendisine ilişkindir. Zaten şimdi burda asıl istenen şey, şu ya da bu tarih felsefesini çürütmek değil, gelecekteki tarih felsefesinin yürüyeceği sağlam yolu göstermeye çalışmaktır.

Ama, biraz önce taslağı çizilen dört tipik denemeyi –Dilthey’in, Güneybatı Alman Okulu’nun, Simmel’in ve Lessing’in davranışlarını– daha yakından deşmek, bunlara, belli ayrımlarla birtakım başka görüşleri eklemek olanak dışında kalmaz. Ancak daha söz geçiren dört tipik deneme, bu kılığıyla, eldeki yazının amacına yetmektedir. Çünkü, yalnızca somut birer örnek diye başvurulmuş bu denemeler, bilgi-öğretisi olarak tarih felsefesinin sorun boyutuna belli bir aydınlık sağlamaktadır. Özel bir bilgi öğretisi olarak tarih felsefesi, daha doğrusu, bilgi felsefesi olarak tarih felsefesi, kaçınılmaz birtakım karmaşık yöntem ve temellendirme sorunlarıyla savaşmıştır. E. Troeltsch, bu felsefece işlemeye “formal tarih felsefesi” demektedir. E. Rothacker, “tarih mantığı” sözünü daha doğru bulmaktadır. Simmel ise, daha çok, “historik” sözünü yeğler görünmektedir. Ama, önemli olan, herbiri belli bir öğretiye bağlanabilecek olan bu ad-koymaların çeşitliliği değil, çeşitli başlıklar altında toplanan bir tarih bilimleri bilgi öğretisinin

varolmasıdır. Burda, şimdi, asıl altı çizilmesi gereken şey şudur: Yukarda kısaca belirtilen dört tipik örnek, tarih bilimlerini konu olarak alan felsefece bir uğraşının nesnel bakımdan bir zorunluluk olduğunu göstermektedir; genel olarak bilim yapan insan varoldukça, tek tek tarih bilimleri de varolacağına göre, felsefe düşünmesi, iç dürtüleri nereden çıkarsa çıksın, hep bu bilimleri kendisine konu yapacaktır; bu apaçık bir gerçektir. Demek ki, geleceğin tarih felsefesinde de, tarih bilgisinin araştırılmasını odak olarak alan bir eylem bütünüünün varolması gerekmektedir. Bundan kuşku duyulmaz. Hattâ, bu, belli bir felsefe ilgisinden çok, tarih bilimlerince, istenmektedir. Geleceğin tarih felsefesi, bu zorunluluğa karşılık vermeye çalışırken, kuşkusuz ki, yerine göre, geçmişteki tarih bilgisi filozoflarıyla akraba olan birtakım saptamalara varabilir. Ayrıca, felsefe yapmanın özüne uyararak, geleceğin tarih filozofları, geçmişteki tarih bilgisi filozoflarından (bu arada özellikle Dilthey'dan) alabilecekleri pekçok verimli uyarıya kendilerini açık bulundurmalıdır. Her işte olduğu gibi, felsefede de ustalardan öğrenilir.

Ancak, tarih bilimlerini konu olarak alan geleceğin tarih felsefesi, yine bu sav ile ortaya çıkan tarih felsefelerinden kökten bir ayrılığı gerektirir. Bilgi felsefesi olarak tarih felsefesinin yeni yolunu belirleyen işte bu ayrılıktır. Bu anlamdaki tarih felsefesi, bir bilgi fenomenoloji'si olmalı; başka türlü dendikte, tarih bilimlerinin, tarih bilimlerindeki bilginin, *tarihsel bilginin bir fenomenolojisini* yapmaya çalışmalıdır. Burda "fenomenoloji" sözünden, kısaca fenomenlerin, yani kendini gösterenin 'görülmesi'ni, özü bakımından aydınlatılmasını, betimlemesini anlamalıdır. Demek oluyor ki, tarih bilimlerinin fenomenolojisi tarih *bilimlerini*, bir fenomen, bir *bilgi fenomeni* diye ele alıp inceleyecektir. Bu arada en önemli ödev, tarih bilimlerindeki karmaşık bilgi bütünüünün, koskocaman bir bilgi fenomeni olan tarih bilimlerine özgü çokkatlı yapının nesnel olarak nasıl kurulduğunu; bu kuruluşun ne çeşitten bir bilgi anlamı olduğunu günışığına çıkarma işinde yerine getirilecektir. Bu ise, tarih bilimlerinde sıklıkla başvurulmuş anakavramları, *bilgi kategorilerini* gerçeklik savları, bu savlardaki güçlükler bakımından betimlemeye dayanan bir açıklamaya götürmektedir. Ayrıca,

buna bağlı olarak, tarihe özgü bilmenin yöntemsel gidişini, bu gidişin yapısını, düzenini, açmazlarını göstermek, yani yöntemsel gidişi bir fenomen olarak betimlemek tekbaşına bir inceleme alanı meydana getirmektir. Bundan başka, tarih bilimlerinin kuruluşunda rol oynayan bilinç etkenliğini, *tarihsel bilmenin özel bilinç edimlerini* dikkatle betimlemeye gerek vardır. Böylece, nesnel tarih bilgisini, bilen insandaki kaynağına gerigiderek ışıklandırmak sağlama alınacaktır. Bütün bunlara bir de, bilim yapan somut bir insan olarak, tarihçinin çalışmasını güden *pratik kaygıları* kavrama çeşidinden bir araştırma yönünü eklemek gerekecektir. Bununla nesnel tarih bilgisini, bir insan-toplum-kültür başarısı diye anlamak olanağı, böylece nesnel tarih bilgisi fenomenini çepeçevre açığakoymak olanağı elde edilecektir.

Hiç kuşku yok ki, tarih bilimi fenomenolojisinin bundan böyle üzerine aldığı ödevler: tarihi bilme kategorileri, tarih biliminin yöntemi, tarihi bilme edimleri, tarihi bilmenin pratik arka-planı üzerindeki araştırmalar, geçmişteki tarihsel bilgi-öğretisi çerçevesinde de, kimi açık kimi örtük, ele alınmış araştırma konularıdır. Şimdi burda, bu konuların, geleceğin tarih bilimi fenomenolojisinde uğrayacağı değişiklik gözden yitirilmemelidir. Gerçi tarih bilimleri fenomenolojisi, bir araştırma konusu olarak bu konulara, özellikle tarihi bilmedeki bilgi edimleri ile nesnel tarih bilgisinin toplum-kültür yaşamındaki yeri konularına, yepyeni bir açıklık kazandırmıştır. Yalnız, tarih bilimleri fenomenolojisinin asıl özelliği konuları işlemedeki davranışlarında aranmalıdır. Tarih bilimi fenomenolojisi, herşeyden önce bir fenomenolojidir; yani, hertürlü kuram'laştırmının, varsayımlara dayatmanın, yapay açıklamaların ötesinde kımıldamaktadır. Tarih bilimlerinin fenomenolojisi, konusunu herhangi bir felsefe okulu çerçevesinden (örneğin Windelband ile Rickert'te olduğu gibi, Güneybatı Almanya Yeni-Kant'çılığı çerçevesinden) elealmaz; tarih bilimleri fenomenolojisi, konusunu, herhangi bir felsefe izm'i açısından (örneğin Th. Lessing'de olduğu gibi kötümserlik açısından) temellendirmeye, sistemleştirmeye yönelmez. Tarih bilimlerinin fenomenolojisi, betimleyici bir ışıklandırmadır; konusunu, her ne pahasına olursa olsun çözmekten çok açığakoymaya;

konudaki nesnel güçlükleri göstermeye çalışmaktadır. Örneğin, tarih bilimlerinin fenomenologu, kendisi aynı zamanda tarihçi değilse, tarihçiye, kullanması gereken yöntemi öğretmeye kalkışmaz. Çünkü, tektek bilimlerin yöntemi üzerindeki düzge buyuran öğretiler (normativ teoriler), kendibaşına ele alındıkta ne kadar parlak ve tutarlı olursa olsun, yöneldikleri bilimlerin işleyişine, çok kez olumlu birşey katmazlar. Her bilimadamı, yöntemini, genel olarak, filozoftan daha iyi bilir. Tarih bilimleri fenomenolojisi buyurmaz, aydınlatır. Bunu da, yöntemsel betimlemelerle yapar. Bu betimlemelerin, yönerge koyan yöntem öğretilerinden çok, yöntemin işbaşında gelişmesine yardımcı dokunacağı apaçıktır. Tarihçi ile filozof arasındaki böyle yapıcı bir alış-veriş ancak fenomenoloji tabanı üzerinde sağlanabilir. Böylece, tarih bilimleri fenomenolojisi, klasik-gelenekçi bilgi öğretisine eklenen yeni bir öğreti değildir; daha çok, herçeşit dogmatizm'den uzak, sağlam bir fenomenoloji koludur. Bundan, bu kola, tarih bilimlerinin bilgi öğretisi dendiğinde, burdaki fenomenolojik davranışın, bilgi öğretisine getirdiği köklü yeniliği, herçeşit kuramlaştırma ile normatizmden sıyrılmış sağlam betimleme isteğini gözden kaçırmamalıdır. Gerçekten de, böyle bir bilgi öğretisi, bilgi öğretisi adına yaraşan biricik bilgi öğretisidir.

Geniş çizgileri yukarda çizilen bir tarih felsefesi, bir tarih bilimleri fenomenolojisi henüz yazılmamıştır. Dilthey'da, N. Hartmann'da, bir de E. Rothacker'deki sağlam birtakım başlangıçlar, bu yöndeki çalışmaların sanıldığından da zor olduğunu açığavurmaktadır. Çünkü, tarih bilimlerini konu diye alan bir fenomenoloji, isteristemez, bu bilimlerde bilmeye uğraşılan tarihin kendisine, real tarihe yönelecektir. Asıl kaynak real tarihtir. Real tarihe gerigitmeyen bir tarih bilimleri fenomenolojisi ise, zorunlukla bir ontoloji, bir tarih ontolojisi, daha doğrusu fenomenolojik bir tarih ontolojisi olarak ortaya çıkmaktadır. – Şimdi, kısaca, bu tarih ontolojisinin sorun çevresi belirtilecektir. Bunun için de, tarih ontolojisinin ne olmadığını açıklamakla işe girişmek, belki en yerinde davranış olacaktır.

Real tarihi felsefe açısından işleme girişimleri, bütünüyle tarihin anlamını ve amacını açıklamayı istemektedir. Şimdiyedek

ortaya konmuş olan her tarih felsefesi, bu anlam-amaç sorusuna bir yanıt aramış, çok kez de, doğru yanıtı verdiği savını gütmüştür. Değişik tarih felsefelerindeki yanıtlar birbirinden ne denli ayrılırsa ayrılısın, soru, örtük ya da açık, hep aynı soru olarak kalmıştır. Bu yanıt denemeleri ise –eldeki yazının doğrultusu bakımından– iki öbekte toplanabilir.

İlk öbekte, real tarihin anlamı ile amacı *Tanrı* ile ışılandırılmaktadır. Bu görüş, tarihin odağına *Tanrı*'yı yerleştirmektedir. Tarihin özü *Tanrı*'dır. Tarihte asıl etkiyen, gelişen *Tanrı*'nın kendisidir. Tarih sahnesinin aktör'ü *Tanrı*dır. İnsanlar, ne kadar etkin görünürlerse görünsünler, aslında nerdeyse birer figüran'dırlar; tarihteki her değişikliği, şu ya da bu biçimde *Tanrı* yönetir. Tarihin anlamı *Tanrı*'da temellenmektedir. *Tanrı*, aynı zamanda, tarihin *finis*'i, ereğidir. Tarih *Tanrı*'da son bulacaktır. Hiç kuşku yok ki, birçok tarih felsefesinin değişik bir *Tanrı* anlayışı vardır. Ancak, hangi din açısından kavranırsa kavransın, sözü edilen tarih felsefelerinde, *Tanrı*'ya verilen sarsılmaz önem hep aynıdır. Bütün bu felsefeler, real tarihi *Tanrı* inancıyla yorumlarlar. Bu tarih felsefesi yönüne, uzun zamandanberi *tarih teolojisi* denmektedir. Tarih teolojisi, isteristemez bir *tarih teodike*'si olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü tarih teolojisi, aslında, *Tanrı*'nın haklılığını tarihin gidişinden çıkarmaya; örneğin, *Tanrı*'nın iyi olduğunu, dolayısıyla, bu iyiliğin, tarihin gelişmesine anlam verdiğini kanıtlamaya çalışmaktadır. Batı düşünmesinde meydana getirilmiş olan tektek tarih teolojileri, Batı kültür çevresinin ana dayanaklarından Hristiyan dini ile sıkı bir bağ kurmuşlardır. Hepsi de, real tarihi yorumlarken, bütün ince ayrımlarına karşın, Hristiyan dünyasındaki *Tanrı* görüşüne başvurmaktadırlar. Bunun en parlak örneklerine Orosius'ta, Augustinus'ta, Bossuet'de rastlanmaktadır. Bu üç tarih teolojisi de, bir *Hristiyan eskatolojisi* kılığına bürünmüştür. Tarihin anlamı, *eschaton*'da, son'da, kıyamet'te apaçık belirecektir. Kıyamet gelip çatığında, kötüler cezasını bulacak, iyiler kurtulacaktır. Real tarih, dinsel bir kurtuluşun tarihidir. Bu, özellikle, Augustinus'un *De civitate dei* adlı yapıtında dilegetirilmiştir: "*Civitas terrena*" (yeryüzü devleti) özü gereği kötüdür. Ama, kıyamet gününde, İsa'nın kayırdığı kişiler "*civitas dei*"de

(Tanrı'nın devletinde) mutluluğa, kurtuluşa erişeceklerdir. İşte dünya tarihi, Augustinus'a göre, sonunda "*civitas dei*" bulunan, dolayısıyla olanca anlamını Tanrı-İsa'dan alan bir gelişmedir.

Şimdiyedek sözü edilen real tarih felsefelerinin büyük bir kısmı ikinci bir öbekte toplanabilir. Bu tarih felsefelerinin ortak özelliği, yorumlarının odağına Tanrı'yı değil, *insanı* yerleştirmeleridir. Gerçi, bu tarih felsefelerinden birçoğunda, değişik ölçülerde de olsa, zaman zaman dinsel birtakım motif'ler işe karışmaktadır. Bununla birlikte, bu tarih felsefelerine, temelleri bakımından, bir tarih teolojisi denemez. Bu tarih felsefelerinde, özde, real tarih, Tanrı'nın değil, insanın bir gelişmesi olarak görülmekte; tarihin genel anlamı, insan açısından ele alınmakta; tarihin ereği, herhangibir biçimde, insanın varolmasıyla bağ kurmaktadır. Tarih felsefesinin oldukça bağımsız bir felsefe dalı kurup pekişmesini sağlayan ilkeler de bunlardır. Daha önce söylendiği gibi, Vico ve Herder'in çabalarıyla kendini benimsetmeye başlayan tarih felsefesi dalının pek zengin bir geçmişi vardır. Özellikle 19. yüzyıl tarih felsefesinin altın çağıdır. Vico ile Herder'den başka, Kant, Hegel, Humboldt, Comte, Schopenhauer, Marx gibi düşünürlerin herbiri, bilimsel bir alan olarak tarih felsefesinin bellibaşlı birer aşamasını göstermektedir. Bütün bu düşünürler, insan tarihinin, dünya tarihinin (Tanrı tarihinin değil) gerek ereği gerekse anlamı üzerindeki soruyu, *teolojinin ötesinde* çözmek savıyla ortaya çıkmışlardır. Bu arada asıl dikkat, insan tarihinin yöneldiği amacı bulup göstermeye yönelmiştir. Sözgelimi, kabataslak belirtildiğinde, Herder bu amacı: insanlık düşüncesinin gerçekleşmesinde; Kant, eksiksiz bir devlet anayasasına erişmede; Hegel, tam özgürlüğe kavuşmada; Comte, "pozitiv" adını verdiği belli bir toplum yaşayışının kurulmasında; Marx "sınıfsız" bir toplum düzeninin ele geçirilmesinde görmüşlerdir. İnsan tarihinin anlamı üzerindeki soruya gelince, bu soruya verilmiş yanıtlar, birbirine aykırı iki yönde uzanmaktadır. Düşünürlerden çoğuna göre, dünya tarihinin bir anlamı vardır; dünya tarihi anlamlı bir gelişmedir; bu anlam tarihin amacıdır. Tarihte anlamsız hiçbirşey yoktur. Hattâ dünya tarihi, durmadan daha iyiye doğru bir gidiştir. Kolayca belireceği gibi, bu görüş, sonunda bir tarih teodike'si kılığına

bürünmek zorundadır. İyimser bir damga taşır. Dünya tarihi gerçekleşebilen tarihin en iyisi, en akla uygundur. Bu yönün en tutarlı temsilcisi Hegel'dir. Bazı düşünürler ise, real tarihin, hiçolmazsa bütününü ele alındıkta, hiçbir anlamı olmadığını öğretmektedir. Bu düşünürlere göre, tarih saçma bir akıştır, kör bir kuvvettir. İnsan yaşayışı acılarla, kötülüklerle doludur. İnsanın geçmişine bakıp Tanrı'yı aklayamayız. Zaten Tanrı diye birşey yoktur. Dünya tarihi gerçekleşebilen tarihin en kötüsüdür. Bu görüş, artık herçeşit teolojiden ayrılmıştır. Bu görüşün belki de en parlak temsilcisi Schopenhauer'dir.

İşte, ister bir tarih teolojisi kılığına bürünsün, isterse de teolojiden uzak ya da teolojiye tabantabana karşıt bir tarihsel düşünme olarak ortaya çıksın, şimdiedek değinilen tarih felsefeleri, yukarda kabataslak sunulan örneklerden de anlaşıldığı gibi, *speklativ bir tarih metafiziği* meydana getirmektedir. Güttükleri bütün pozitivlik savlarına karşın, bu tarih felsefeleri, real tarihi, birtakım ide'ler, ideal'ler, eğilimlerle düşünmede kurmaya; tarihin anlam ve amacını, tarihin genel gidişini, dışardan aktarılan bir planla ya da programla yorumlamaya çalışmaktadır. Hiç kuşku yok ki, bu tarih felsefelerinin aşağıyukarı herbirinde, metafizik bir nitelik taşımayan, yani tarihi "deneye" gerigötüren, bu deneyle pekiştirilebilen birtakım dayanaklara rastlamak olasıdır. Hattâ, geçmişteki tarih felsefelerine, sağlam birtakım dayanakların, speklativ-konstruktiv bazı kaygularla bozulup aşırılıklara uzatıldığı birer öğreti gözüyle bakılabilir. Bu bozup aşırılaştırmalar da, kimi yöntem hatırı için, kimi benimsenen belli bir dünyagörüşünü savunmak için, kimi de speklativ bir sistemi biçim yönünden eksiksiz, nerdeyse yusyuvurlak kılmak için yapmıştır.

Metafizik tarih felsefeleri, hep durmadan aralarında boğuşmaktadırlar. Dünya tarihinin genel planını, azçok da olsa birbirine uygun açılardan kavrayan iki klasik tarih metafiziğine rastlanamaz. Her tarih metafiziği biricik tarih felsefesi olmak savındadır. Hattâ, bir tarih metafiziğinin, öbürünü hepten tersine çevirdiği de olur. Bu, sözelimi, hiçbir sallantıya yerbırakmaksızın, Marx'ın tarih metafiziği için söylenebilir. Marx, apaçık bir bilinçle, Hegel'in tarih metafiziği karşısında yeralmaktadır.

Hegel'de, real tarihin planını, 'İdee' adını verdiği manevi bir kuvvetin özel bir yürüyüşü belirlemektedir. Marx'a göre ise, dünya tarihi maddece üretimin ayrılmaz bir parçası olan bir-takım ilişkilerin gidişinde temellenmektedir. Ayrıca, metafizik tarih felsefeleri, zaman zaman tarihçilerin pek sert eleştirilerine uğramaktadır. Herşeydenönce bir bilimadamı olan tarihçi, hangi isteği giderirse gidersen, hertürlü tarih *spekulation*'larına haklı olarak düşmandır. Bu davranış, en belirgin anlatımını J. Burckhardt'ta bulmuştur. Burckhardt, *Weltgeschichte-liche Betrachtungen* ("Dünya Tarihi Üzerinde Düşünceler") adlı yapıtının daha girişinde, tarih felsefesini –tarih metafiziğini– bir "*kentauros*" diye adlandırmakta, ana duruşunu, olumsuz bir niteliklemeyle şöyle bildirmektedir: "herşeydenönce bir tarih felsefesi vermek istemiyoruz".

Yukarda kısaca belirtilen görüşler, gelecekteki tarih felsefesi ile ilgili olarak şu apaçık sonuca vardırmaktadır. Yaşama hakkı olan bir tarih felsefesi, klasik anlamda bir tarih metafiziği olmamalıdır. Bu, son derece önemli bir saptamadır, sadece geçmiş tarih felsefelerini toptan çürütmeye yönelik olumsuz bir duruşu dilegetirmekle kalmaz. Böyle olsaydı, bu saptama, tarihçilerin (tarih metafiziği diye adlandırdıkları) tarih felsefesi düşmanlığı ile aynı şey demek olacaktı. Dolayısıyla, bu saptama, ozaman tarih felsefesinin yerine, tarih bilimlerini koymayı savunacak; daha doğrusu, birçok tarihçinin sandığı gibi, tarih bilimi dışında bir tarih felsefesine haktanımayacaktı. Oysa, sözü edilen saptamada, böyle birşey ileri sürülmemektedir. Bu saptamada şu söylenmektedir: Tarih bilimlerinden başka, real tarihi konu diye alan bir tarih felsefesine gerekse vardır; bu tarih felsefesi, yaşama hakkı olan bir felsefe alanıdır. Ancak, bu tarih felsefesi, bir tarih metafiziği değildir.

Peki, böyle bir alan, metafizikle ilgisini kesmiş 'sağın' bir tarih felsefesi nasıl gerçekleşebilir? Real tarihin toptan gidişini, anlam ve amacını araştıran ama metafizik olmayan bir tarih felsefesi nasıl tasarlanabilir? Yoksa, geleceğin tarih felsefesi, tarihin anlam ve amacı sorununu hiç ortaya atmayacak mıdır? Ozaman da tarih felsefesinin konusu ne olacaktır? Ne bir tarih bilimi ne de bir metafizik olan geleceğin real tarih felsefesi,

hangi katkısız felsefe sorunlarını araştırmakla görevlidir? Bunu yaparken hangi yöneme başvurur?

Bu soruların herbiri geleceğin tarih felsefesi için bir ölüm-dirim sorusudur. Bunlara verilecek yanıtların anayönü, yukarda anılan bir sözde, geleceğin tarih felsefesine verilen yeni adla dilegelmiştir. Geleceğin tarih felsefesi, fenomenolojik bir tarih ontolojisi. *Fenomenolojik tarih ontolojisi* deyince, herşeydenönce, bir ontolojiyi anlamalıdır. “Ontoloji” varlık-bilimi demektir. Ontolojide, varolan şeyin kendisi, varlığı bakımından araştırılır. Buna göre, tarih ontolojisi, tarihin (real tarihin) tarih olarak varlığını konu yapar. Fenomenolojik tarih ontolojisi, konunun, yani tarih varlığının fenomenolojik yöntemle işleneceğini göstermektedir. “Fenomenoloji”, tarih ontolojisinin yöntem tabanını açığakoymaktadır. Ancak, fenomenoloji, bugün artık tekanlamlı bir yöntem değildir. Çeşitli fenomenolojiler vardır. Daha doğrusu, E. Husserl’in 20. yüzyılın başında kurmuş olduğu fenomenoloji kendisinden sonra değişik yorumlara uğramıştır. Yalnız, bir yöntem öğretisi olarak fenomenoloji ile başarılı bir çalışma yöntemi olarak fenomenolojiyi birbirinden ayırmak gerekir. Kuramsal yorumlar ne denli değişirse değişsin, işbaşında kesin sonuçlara vardıran, ufak tefek ayrımlarla da olsa, hemen hemen bütün fenomenologlarca kullanılan birtek fenomenoloji vardır. Bu fenomenoloji, obje’nin kendisinde neyin verildiğini, nasıl verilmişse öylece, betimleme yoluyla saptar. Bunu yaparken de, varolanın içini görmeye, varolanı içten kavramaya çalışır. Varolan fenomendir; kendini gösteren açığa koyan şeydir. Ancak, fenomenoloji tek varolanla birlikte, bu varolanı kendisi yapan bir özün, bir varlığın da verildiğini bilir; tek varolandan kalkarak, tek varolanın örneklik ettiği öze sokulmaya çaba gösterir. Böylece, fenomenolojik tarih ontolojisinin istediği: özel bir varlık alanı olarak görünen, uçsuz bucaksız bir fenomenler bağlantısı olarak kendini sunan tarih dünyasını, özü bakımından nasılsa öylece betimler. Fenomenolojik tarih ontolojisini kımıldatan soru: “Tarih nasıl olanaklıdır?” sorusu değildir. Asıl soru: “Tarihte bize ‘ne’ verilir?” sorusudur.

Hiç kuşku yok ki, klasik tarih metafizikleri de, tarihi olduğu gibi tanımak dileğindedirler. Ancak, tarih metafiziklerinde, bu,

gerçekleşememiştir; bir savdan öteye geçememiştir. Bu metafiziklerin hepsi, genel olarak hiçbir metafiziğin kaçınamayacağı bir yazgıyı paylaşmaktadır: denetlenebilir bir güvenilirliği yoktur. Tarih metafizikleri de, her metafizik gibi, yapıcı açıklamalara yervermekte, sistemleştirme eğiliminin önüne geçememekte, varsayımlara dayanmaktadır. Bu da, tarih metafiziklerinin, ilk planda yöneldiği sorun-bağlamından ileri gelmektedir; tarih metafizikleri, kestirilemeyen bir gelişmenin sonunu; dolayısıyla bu sonla açıklanabilecek olan genel anlamı araştırmaktadır. Tarihi olduğu gibi tanımak isteyen, yalnızca tarih metafizikleri değildir; herşeyden önce, tarih bilimleri, tarihi olduğu gibi tanımayı istemektedirler. Tarih bilimleri, tarihin bilimdirler, yalnız, tarih bilimleri, tarih alanlarını, belli zaman aralıkları içinde, kronolojik gelişmeleri bakımından incelemektedirler. Tarih metafiziklerinden ayrı olarak tarih bilimlerinin bir gidişi vardır. Doğa bilimlerinin nesnellik (objektivite) ülküsünden ne denli ayrılırsa ayrılısın, tarih bilimlerinin de, kendine özgü, ama o oranda da haklı bir nesnelliği vardır. Yalnız, ne denli evrensel olursa olsun, real tarihi, tarih ontolojisi gibi özü bakımından bütünüyle kavrayan bir tarih bilimi yoktur. Buna kalkışan tarih adamlarının, bilim tabanının artık dışına çıktıkları, bir olasılıkla (sözgelimi Ranke'de olduğu gibi) bir tarih metafiziğine vardıkları meydandadır. Böylece, fenomenolojik tarih ontolojisinin gerek yöntemi gerekse sorun çevresi bakımından hem tarih metafiziğinden hem de tarih biliminden ayrılan bir yapısı, bir bağımsızlığı vardır. – Bunu daha yakından anlamak için, fenomenolojik tarih ontolojisinin sorun odaklarını belirtmek yerinde olacaktır.

Fenomenolojik tarih ontolojisindeki etkenlik, birbirine sıkıca bağlı üç sorun odağında toplanabilir. Bu sorun odaklarından birinde, real tarihin taşıyıcıları; öbüründe tarihi güden etmenler; ötekisinde de tarih varlığının kategorileri soru konusu yapılip özce araştırılmalıdır.

Real tarihin taşıyıcıları sorusu, son derece dallıbudaklı bir sorun bağlamı ortaya koymaktadır: tarihte şu ya da bu biçimde işgören, tarihi taşıyan, tarihe sūje'lik eden nedir? Klasik tarih metafizikleri bu soruyu deşmeden bırakmışlardır. Çünkü, bu

metafiziklere göre, bu sorunun yanıtı apaçıktır; tarihin taşıyıcısı “insanlık”tır. Ama, insanlık, gelmiş-geçmiş, yaşayan ve gelecekteki insanların bütünü, soyut bir kavramdır. Bu kavrama, şimdiedek, tarihin gelişmesine birlik kazandırmak için başvurulmuştur. Ancak bu insanlık kavramına dayanarak, şimdiedek, tarihin toptan anlamı ile ereği üzerindeki birtakım anlatımlara olanak hazırlanabilmiştir. Bırakın ki, bu kavramın, örtük de olsa, dinsel-mistik bir arkaplanı vardır. Tarihin asıl taşıyıcısı olarak anlaşılan Tanrı’nın yerine, Tanrı’nın özel bir yarattığı olarak çokça Tanrı’ya aynalık eden insanlık yerleştirilmiştir. Örneğin, değişik inceayırımlarla da olsa, Kant’ta, Herder’de, Humboldt’ta, Hegel’de de böyledir. Bu düşünürler için, tarihin taşıyıcısı deyince, nerdeyse doğal bir tutumla, hep *bir* insanlık anlaşılmaktadır. İşte, yapay-mantıkçı kanıtlayıcı kaygıları biryana bırakıp doğrudan doğruya fenomenlerin kendisini betimlemeyi seçen fenomenoloji, tarihin taşıyıcısı olarak, insanlık diye soyut bir kavramla yetinememektedir.

Tarih ontologunun önyargısız bakışına, tarihin taşıyıcısı olarak, herbiri kendine özgü büyük bir çeşitlilik verilir. Tarihin birtek taşıyıcısı yok, birçok taşıyıcısı vardır. *Tarihin taşıyıcıları uluslardır*. Uluslar birer kavram değil, gerçekliklerdir. Tarihin neresine geri gidilirse gidilsin, tipik bir yaşama birliği oluşturan çeşitli ulusların, tarihin gidişini taşıdığı görülür; tarihi yapan, taşıyan birtek ulus değil, uluslardır. Tarih, önünde sonunda, ulusların birbirine etkimesi (birbiriyle karşılaşması, birbirinin isteklerini belli bir yönde değiştirmek için birbiriyle çarpışması), öbekler, çevreler oluşturarak birleşmesi ya da ayrılmasıdır. Bellibaşlı tarih fenomenleri; devletlerin kuruluşu, çöküşü, değişik örgütlenmelerin (sözgelimi din ya da öğretim dizgelerinin) dalgalı gelişmesi, kuşakların birbirlerini etkinlikle yorumlamaları, toplum sınıfları arasındaki ilişkiler, tek tek kültür dallarının (örneğin bilim, sanat etkenliklerinin) doğup serpilmesi, değişikliklere uğraması, tekkişilerin arasındaki karmaşık varolma bağları, tekkişi ile (sözgelimi devlet, kültür gibi) kişi-üstü objektivite’lerin arasındaki düşünce alış-verişleri, gerginlikler, çatışmalar, dünyada zaman zaman başgösteren savaşlar... bütün bu tarih fenomenleri hep tek tek uluslarca taşınırlar. Ulus,

çeşitli yaygınlıktaki tarih fenomenlerinin birbakıma bir düğüm noktasıdır. En bireyselinden en evrenseline dek her tarih fenomeni, içine örüldüğü ulus yapısının bütünlüğünde anlaşılabilir. Tekkişi, sözgelişi yapıtlarını yalnızlığından çekip çıkaran lirik bir ozan, bir ulusun bireyidir; belli bir ulusun diliyle yazar; şu ya da bu biçimde bağlı olduğu ulusal yapının süzgecinden geçen etkilerle yetişmiştir; dolayısıyla kendisi, buna benzer bir takım etkilere yolaçacaktır. Uluslar üstü tarih fenomenleri ise, sözgelimi bir dünya savaşı, uluslararası bir tarih olayıdır; ulus varlığı üzerinde kavranabilir. Ulus varlığının bilme ve sezmeye dayanan bir öz-çözümlemesi, işte tarihi taşıyan önemli bir gücü aydınlatmanın güvenilir yolu budur. Böylece tarih ontolojisinin en önemli ödevlerinden biri, tek tek ulus gerçekliklerini, dolayısıyla ulusu özü bakımından betimlemek olacaktır.

Ulusla ilgili olarak ortaya konan bu saptamalar, “ulusçuluk” adı verilen bir eğilimle aynı şey demek değildir. Tarih ontolojisi, ne tarihin biricik fenomeni olarak ulusu benimsemekte, ne düşünülebilen herşeyin ulusla açıklanabileceğine inanmakta, ne de ulusu nerdeyse tanrılaştırmaktadır. Tarih ontolojisi bir ulus ideolojisi değildir. Tarih ontolojisi, tarih fenomenlerinin kıymıldandığı gerçek bir taban olarak ulus varlığını herçeşit pratik kaygıdan sıyrılmış bir bakışla, özden nasılsa öylece konuşturmaya çalışır. Bu hiç kuşku yok ki, köklü birtakım hazırlıkları gerektirmektedir. Ulus özne nedir? Tek tek tarih fenomenlerini nasıl taşır? Ulus nitelikleri diye birşey var mıdır? Bütün değişmelere karşın ulus istenci ne gibi bir aynılık gösterir? Ulus karşılaşmaları da nedir? Tek kişi ile ulusu ya da öbür uluslar arasındaki karşılıklı etki-tepki dağılım-düzeninin nasıl bir yapısı vardır? Ulus tek tek bireylerden meydana gelir ama, nasıl olur da bütün tarih fenomenlerinin katkısız taşıyıcısı olarak ulus gösterilebilir? Ulus kendini fenomenologun bakışına nasıl verir? Bütün bu sorular ve benzerleri, tarih taşıyıcıları ile ilgili sorun-çevresinin güçlüğüne, hattâ bu sorun-çevresinin artıksız olarak çözülmesine olanak olmadığını ortaya koymaktadır.

Tarih taşıyıcılarını ilgilendiren soruların soruluşu ile işlenişindeki bilinç, fenomenolojik tarih ontolojisi ile tarih metafiziklerinin ayrıldığı önemli noktalardan birini açığavurmaktadır.

Tarihin çeşitli taşıyıcıları olarak ulusları, insanlığın kurucu bir parçası olarak ulusları, genel olarak ulusu, dolayısıyla da olsa felsefe açısından incelemiş olan düşünürler eksik değildir. Sözgelimi Hegel, ulus ile birey arasındaki karşılıklı etkiyi araştırmış; Fichte ise, çabalarını ulusun bir tanımını vermede toplamıştır. Ancak, bütün bu uğraşılarda, belli bir ulus fenomeni görüşü, kapalı sisteme, yönleme uydurulmak için zorlanmaktadır. Hegel’de özel bir diyalektik gidiş, Fichte’de ise coşkun bir özgürlük idealizmi fenomenin kendisini, ulus varlığının yapısını yeryer çarpıtmaya götürmüştür.

Tarihin etmenleri tarihin yapıcılarıdır. Tarih fenomenlerini yoğuran, bu fenomenlere belli bir kılık kazandıran, bu fenomenlerin iç kuruluşunda rol oynayan, bu fenomenlerin oluşumunu güden hep bu tarih etmenleridir. Jeopolitik yapı, ırk, birer biyolojik altyapı olarak kişisel-ulusal tutkular, ekonomi durumu, çeşitli güçteki ide’ler, idealler, hayaller... – işte bütün bunlar, tarih fenomenlerinin kuruluşuna şu ya da bu biçimde karışan birer etmendirlere. Bu etmenleri özleri bakımından betimlemek, bu etmenler arasındaki karşılıklı ve çok değişken ilişkilerin işleyiş kurallarını bulup ortaya çıkarmak, fenomenolojik tarih ontolojisinin başka bir sorun odağında gerçekleştirilmeye gerekseme gösterir.

Hiç kuşku yok ki, tarihin etmenleri gibi çok önemli bir tarih gerçekliği, gelenekteki tarih metafiziklerinin de isteristemez yanıtlamak zorunda olduğu çetrefil bir soru bütünü meydana getirmektedir. Her tarih metafiziği kimi doğrudan doğruya kimi de dolayısıyla, bu soruyla ilgili belli bir duruş takınmıştır. Herçeşit klasik metafiziğin çok kez tekyancı yazgisına uygun olarak bu davranışlar, her kez, belli bir izm’in damgasını taşımaktadır. Örneğin Gobineau ırka, tarihin ana etmeni gözüyle bakmış, böylece bir tarih ırkçılığına varmıştır. Tarihin etmenleriyle ilgili izm’ler, genel olarak iki büyük öbekte toplanabilirler. Bunlardan biri “tarih idealizmi”, öbürü ise “tarih materyalizmi”dir. Tarih idealizmi, tarihi güden asıl etmenlerin manevi-ideal bir yapısı olduğunu savunur. Tarih idealizmine göre: her tarih fenomeninin gerisinde o fenomeni doğuran, o fenomene asıl anlamını veren manevi bir güç bulunur. Bu güç, çok kez, bir ideal, bir

‘ide’, bir düşüncedir; kısacası, manevi türden bir etmendir. Belli bir tarih fenomeninin özünü anlamak için, bu manevi etmene kadar gerigitmek gerekir. Birçok Alman idealizmi düşünürü, az-çok ayrılıklarla da olsa, böyle bir tarih idealizmini tutmaktadır. Ama, tarih idealizminin en tipik temsilcisi, kuşkusuz, Hegel’dir. Tarih materyalizmi ise, tarih idealizmine tabantabana karşıt bir savı ileri sürer. Tarih materyalizmine göre: tarih fenomenlerini belirleyen etmenlerin hepten maddece bir yapısı vardır. Her tarih fenomenini, maddece bir zorunlulukla, sözgelimi ekonomi gereksemelerinin giderilmesiyle açıklamalıdır. Tarih fenomenlerindeki ideal kat, öze değil, kabuğa ilişkin bir üst-yapıdır. Tarih materyalizminin kendinden ençok sözettiren bir görünüşü, kuşkusuz Marx’ın tarih metafiziğidir. Bu metafizik, çokça, Hegel’in tarih metafiziğine bir tepki olarak anlaşılmalıdır. Tarih fenomenlerinin Hegel’deki ruhsal örgüsü, Marx’ta, maddece bir örgü yapılmaktadır. – Şurası meydandadır: gerek tarih idealizmi gerekse tarih materyalizmi, belli bir tarih etmenini saltlaştırmaya dayanmaktadır. Bu, her sistem saltlaştırmasında olduğu gibi, gerçekliğin kendisini tekyana indirgemeye götürür.

Oysa, fenomenolojik tarih ontolojisi, herçeşit kuramlaştırmamanın ötesindedir. Fenomenoloji için, tarih etmenleriyle ilgili olarak şu apaçıktır: tarihte birtürden değil, ayrı ayrı türden etmenler işbaşındadır; tarihte bir etmen zenginliği vardır. Bu etmenlerin herbirinin etki gücü başkadır. Bu etmenlerden hiçbirinin, tarihin bütünlüğünde değişmeden kalan bir başrol oynadığı söylenemez. Bu etmenler her tarih fenomeninde biricik olan bir doku meydana getirir. Etmenlerin etki ve değer düzeni her kez özel bir kılıkla ortaya çıkar. Her etmen ayrı bir varlık biçiminde temellenir. Örneğin, jeopolitik etmen, anorganik-organik bir varlık durumudur; “ide” ise, manevi bir varlıktır.

Fenomenolojik tarih ontolojisine düşen en canalcı ödev, kuşkusuz ki, *tarihin kategorilerini* araştırmaktır. Tarihin kategorileri tarih ontolojisinin üçüncü büyük sorun odağını meydana getirmektedir. Yalnız, burda bir noktanın gözden yitirilmemesi gerekir: tarihin kategorileri deyince, yalnızca, tarih biliminde kullanılmakta olan birtakım anakavramları ya da genel bilme-anlatımlarını anlamamalıdır. Tarih ontolojisindeki kate-

gori sözü, tarih varlığının temellerini, tarihin varlık yapısını göstermektedir. Tarih kategorileri, tarih varlığını boydanboya kesipgeçen varlık-ilkeleridir, *varlık-kategorileridir*. Bunlar, genel tarih varlığını, tarih varlığı yapan varlık esaslarıdır. “Değişme”, “gelişme”, “önemlilik”, “değerleme”, “planlama”, “amaç koyma”, “anamlılık”, “biriciklik”, karşılıklı etkime...” işte bütün bunların herbiri bellibaşlı birer tarih varlığı kategorisidir.

Bu kategorilerin, ilk kez olmak üzere, fenomenolojik tarih ontolojisinde bulunduğunu söylemek doğru olmaz. Tarih metafizikleri de, çeşitli ilintilerle, tarihin varlık kategorileri sorununa dokunmuştur. Bundan daha doğal birşey de olamaz. Tarih varlığını olduğu gibi tanımak savıyla ortaya atılan her tarih metafiziğinin, tarihin varlık-kategorilerine başvurması gerektiği düşüncesi Hegel’indir. *Dünya Tarihi Felsefesi Üzerine Dersler*’inin daha başında tarihin ilk kategorisi olarak “değişme” kategorisinden sözaçmaktadır. Ancak, bu değişme kategorisi, Hegel’de, diyalektik bir değişmede çözülmektedir.

Oysa, fenomenolojik tarih ontolojisi, herçeşit sistemleştirmenin uzağındadır. Tarih ontolojisi için kategori, tarih fenomenlerinin gerisindeki soyutlanmış bir taşıyıcı değildir. Tarih ontolojisi, tarih varlığının her fenomende o fenomenle birlikte verilen, o fenomenin yapısını yapan varlık-düzenlerini, kategorileri araştırır. İsteği: çok kez içiçe örülen tarih kategorilerinin, özleri bakımından bir çözümlemesini vermektir. Bu arada, tarih dünyasına yapışık varlık kategorilerinin özülle ilgili bir noktayı iyice gözönünde bulundurmalıdır: Tarih dünyasındaki varlık kategorilerinden bazıları, öbür varlık alanlarında da rastlanan kategorilerdir. Örneğin, “zamanlılık” herçeşit varlığın yapısında bulunur; bir taş, bir ağaç, bir hayvan da zaman içindedir. Ancak, zamanlılığın tarih dünyasında, öbür varlık alanlarından ayrılan bir yapısı vardır. İşte, tarih ontolojisi, tarih varlığının öbür varlık alanlarıyla ortaklaşa paylaştığı birtakım varlık kategorilerini, tarih alanındaki özellikleri bakımından tanımaya çalışmaktadır. Bu, gerçekten çetrefil bir ödevdir. Ayrıca, tarih dünyası, yalnızca bu dünyada görünen, başka hiçbir varlık alanında ortaya çıkmayan birtakım kategorileri içerir. Örneğin, belli bir değerlendirmeye uyarak “amaç-koyma”, konan amaçları

“planla” gerçekleştirme böyle özel tarih kategorilerindendir. Bu kategorilere özgü yeniliği, betimlemede bulunup ortaya çıkarmak, hiç de kolay bir iş değildir. Fenomenolojik tarih ontolojisi, kategorileri incelerken, şunu da hesaba katmalıdır: tarih dünyanın varlık kategorileri, bu son derece ayrıtürden ve karmaşık yapıli dünyanın kuruluğu gereği, içi apaydınlık görülemeyen bir kategori düzeni meydana getirmektedir. Bu düzendeki katların eksiksizce kavranılması, nerdeyse olanak dışı gibi gelen bir iştir. Bundan, tarih kategorilerini yalınlaştırmak; bir ya da ikiye indirmek, bu kategorilerin birbirlerine varlıkça bağlanışını da çarpıtır. Tarih varlığının kategorileri, içiçe kaynaşan öğelerin kurduğu çokçu bir birlik, Eski Yunanca bir sözle, bir “*symploke*” meydana getirmektedirler. Real tarih kosmosu olanca karmaşıklığı ile tarih kategorilerindedir.

Fenomenolojik tarih ontolojisini kuşatan üç büyük sorun odağı: real tarihin taşıyıcılarını, etmenleri ve kategorilerini ilgilendiren çeşitli soru-bütünleri, daha önce de söylendiği gibi, birbirine sıkıca kenetlenmiştir. Bu sorun odakları, aslında parçalara ayrılamayan bir bağlamda toplanırlar. Bunun, tarih kosmosunun “*symploke*”sinde temellendiği meydandadır. Gerçekten de, tarih ontolojisinin, bir fenomenolojisini vermeye çalıştığı taşıyıcılarda olupbitenler etmenlerle güdüdür. Taşıyıcılar ile etmenler bir ve aynı varlığın, tarih varlığının iki ayrı verilme biçimidirler. Tarih kategorileri ise, bu varlığın varolmadaki anaçizgileridir. Etmenlerle yuğrulan taşıyıcıların, ya da ancak taşıyıcılarla gerçekleşebilen etmenlerin bütünlüğündeki varlık düzeni kategorilerdir. Böylece, tarih ontolojisi, üç ayrı biçimde varolan birtek varlık boyut’unu kavramak gibi, birliği varlıkça temellenen sağın bir fenomenoloji dalı olarak kurulur.

Ancak, tarih ontolojisi, genel olarak tarihi konu yapan biricik fenomenoloji dalı değildir. Çünkü, genel olarak tarih deyince, başlangıçta da belirtildiği gibi, hem tarih bilimi hem de real tarih anlaşılır. Buna göre, real tarihe çevrilmiş bir tarih fenomenolojisi, tarih bilimine çevrilmiş olan bir bilme fenomenolojisinin yanında yeralmaktadır. Bir, ontoloji olarak tarih fenomenolojisi, bir de, bilgi öğretisi olarak tarih fenomenolojisi gereklidir. Bu heriki alan, *genel tarih fenomenolojisi* diyebilece-

ğimiz son derece önemli bir ana fenomenoloji alanı meydana getirmektedir. Bu ana araştırma alanı, bir fenomenoloji olarak, epeyce sağlam bir yapısal düzenleme gerektirir. Bu yapısal düzenlemenin bellibaşlı iki kurucu etkenliği, bilgi öğretisi ile ontoloji yönündeki etkenliği sıkıca birbirine bağlıdır; bu iki etkenlik, *karşılıklı olarak birbirini bütünler*. Genel tarih fenomenologunun, bir dereceye dek, hem bilgi öğreticisi hem de ontolog olması gerekmektedir. Nitekim, bu zorunluluk, genel olarak tarihe yönelmiş olan birçok düşünürde bulunur. Örneğin, Dilthey, hem bir tarih bilimleri düşünürü hem de bir tarih dünyası ontologudur. Ancak şurasını da belirtmek yerinde olacaktır: tarih bilimi fenomenolojisi ile real tarih fenomenolojisi arasındaki ilişkiye, yalnızca bilimce bir ilişki, yöntem kaygısına dayanan bir ilişki gözüyle bakılamaz. Bu ilişki, daha çok, varlık düzeninin kendisinden çıkmaktadır. Tarih bilimi fenomenolojisinin, *logos*'ça daha önce gelen tarih ontolojisine bağlı olduğu söylenebilir. Öteyandan, tarih ontolojisinde varılanlar, birbakıma, tarih bilimi fenomenolojisinde değerlendirilmektedir; bunlar, birbakıma bir denetleme temeli olarak kullanılabilir. Bu iki alan arasındaki alış-veriş kısaca şöyle aydınlatılabilir: tarih bilimleri fenomenolojisi, isteristemez bir tarih ontolojisi yönünde uzamak zorundadır; tarih ontolojisi ise, tarih bilimleri fenomenolojisi için vazgeçilmez bir temeldir.

Genel tarih fenomenolojisi önemli bir felsefe bilimidir. Yukarda verilen açıklamalar, bütün programatik niteliğine karşın, böyle bir felsefe biliminin yalnızca olabileceğini değil, aynı zamanda *gerekli* olduğunu da vurguluyor. Hiç kuşku yok ki, geniş bir araştırma alanı olarak tarih fenomenolojisi, ağırlık odağını kendi içinde taşımakla birlikte, yalnızca kendi içine kapanarak yaşayamaz. Yukarda bildirilenlerden de görüleceği gibi, tarih fenomenolojisinin, yine fenomenolojik bir yapıdaki birtakım bilimlerle, özellikle psikoloji, sosyoloji ve etnoloji ile sıkı bir alıp-verceği vardır. Genel tarih fenomenolojisi, şimdiedek tarihe –hem bilim olarak tarihe hem de real tarihe– çevrilmiş bütün tektek uğraşmaların içten başarmak istediğini: tarihi özülle olduğu gibi kavramak işini, en sağlam bir bilme tabanında gerçekleştirmektedir.

Şu da çok önemlidir: Fenomenolojik tarih felsefesi, tarihle ilgili bütün soruları eksiksizce çözmek savıyla ortaya çıkmaz. Bu, fenomenolog için bir *hybris*'tir. Tarih fenomenolojisinin tam olarak aydınlatmadan bıraktığı pekçok soru vardır. Her bilimde olduğu gibi, tarihi bilmede de varolan bilgi açmazları, ayrıca real tarihin genel anlamı ile amacı çeşidinden birtakım çıkmazlar, bu çeşit sorulardandır. Bu sorular sormadan edemeyeceğimiz, sorunca da artıksızca yanıtlayamayacağımız, ama hiçbirzaman artıksızca yanıtlayamayacağımız sorulardır. Bunlar metafizik sorulardır. Demek ki, tarih fenomenolojisinin de metafizik bir yanı vardır. Ancak, tarih fenomenolojisindeki bu *metafizik yan*, klasik tarih metafizikleriyle bir tutulmamalıdır. Klasik tarih metafizikleri, tümüyle tarihi anlamaya yönelik tüm düşümleri çözmek savıyla ortaya atılırlar; oysa tarih fenomenolojisi, bu düşümleri, dolayısıyla çözümezliklerini, apaydınlık bir bilince vardırmaya çalışır. Örneğin, real tarihin anlamı ile amacı üzerindeki soruya, tarih fenomenolojisinde, bu fenomenolojinin sağın betimleme ve çalışmalarıyla, gittikçe yakından sokulma olanağı elde edilmektedir. Her fenomenolojik tarih betimlemesi, tarihin anlamı ile amacına birazcık daha ışık serpecek, zamanla, tarihin hiçolmazsa genel eğilimleri kabataslak çizgileriyle kavranabilecektir. Böylece, tarih fenomenolojisindeki metafizik yan, klasik bir metafiziğe düşmeden, tarihin temeldeki akıldışı boyutunu tanımaktır.

Böyle bir genel tarih fenomenolojisi henüz yazılmamıştır. Fenomenolojinin kurucusu E. Husserl, bir tarih felsefesi ortaya koymamıştır. Fenomenoloji davranışını işbaşında en iyi tanıtan M. Scheler, ençok tarihin etmenleri sorununda katkılı olmuştur. Gerçekten de Scheler, real etmenlerle ilgili olarak yaptığı betimlemelerde, realism-idealizm tartışmasının ötesine geçmeyi bilmiştir. Ancak, Scheler, tarih felsefesi üzerindeki görüşlerinde, fenomenolojik davranıştan epeyce ayrılmıştır. Düşünüp araştırmalarını belli bir açıdan ince bir tutumla gütmüş olan N. Hartmann ise, *Manevi Varlık Sorunu* ("Das Problem des geistigen Seins") adlı yapıtta, tarih felsefesi çerçevesine giren sorunların ancak bir bölümünü, özellikle "objektiv 'Geist'" kesitini ele alıp incelemiştir. Yalnız, altbaşlıktan da anlaşılacağı

gibi, yapıt, “tarih felsefesinin temellendirilmesine ilişkin araştırmaları” kavramakta, tarih felsefesine bir “giriş”, bir hazırlık olmayı istemektedir. Bu arada, Hartmann’ın en büyük başarısı, birey ile kültür objektivite’leri arasındaki karşılıklı alış-verişe ilişkin ustaca betimlemeleridir. Hiç kuşku yok ki, geleceğin tarih felsefesi, her fenomenolojik araştırma alanında olduğu gibi, tek kişinin bir istemi değil, araştıran kuşakların birleşerek kurabileceği bir bilgidir. Bundan dolayı, Scheler’deki fenomenoloji anlayışı çerçevesine giren başarılar ile Hartmann’ın tarihe ilişkin soru-yumağına sokulmadaki çabasını değerlendirmek kadar yerinde birşey olamaz. Bu arada, fenomenolojik bir yöntemin sağlığına uygun gerçekler saptamış olan bazı çağdaş düşünürlerdeki verimli başlangıçların örtüsünü kaldırmak gerekecektir. Özellikle, E. Rothacker, A. Toynbee, K. Jaspers, M. Heidegger tarih felsefesine yeni bir ufuk açmıştır. Rothacker’ın real tarih kategorileri, bu arada tarihsel kültür çevresiyle ilgili yapılar üzerindeki araştırmaları; Toynbee’nin “challenge” ve “response” kavramı yönündeki incelemeleri son derece verimli birer çalışma yoludur. Fenomenolojiye pekçok şey borçlu olan Jaspers ile Heidegger’in “tarihlilik” kavramı dolayındaki çözümlemeleri ise, titizlikle gözden geçirilip değerlendirilmesi gereken birer başarıdır. Bundan başka, geçen yüzyılın düşünürleri arasından W. Dilthey ile J. Burckhardt’ın bazı emeklerini derinleştirmek de yerinde olacaktır.

Ancak, bundan, tarih felsefesinin, kulağa daha kuşatıcı gelen bir sözcükle, kültür felsefesinin gelecekte tutacağı yolun eklemeci bir yol olduğu çıkarılmamalıdır. Fenomenolojinin anadavranışına uygun bir tarih felsefesi, özü gereği, herçeşit eklemeciliğin aşılması demektir. Hangi açıdan olursa olsun, başka filozoflardan yapılan seçmelerle kurulan sözümona düşünce bütünleri kadar fenomenolojinin içeğilimine aykırı birşey yoktur. Fenomenoloji, herşeydenönce, fenomenler üzerindeki yorumlara değil, fenomenlerin kendisine çevrilmelidir. Fenomenolojik bir tarih felsefesinde asıl söz birbakıma tarih filozoflarına değil, fenomenlere düşer. Her tarih filozofuna, ancak fenomenleri konuşturduğu ölçüde söz verilmelidir. Hattâ, bu zorunlu bir ödevdir. Çünkü, her sistematik araştırma, tarihsel

incelemelerden koparılamaz. Geçmiş araştırmalarla yapılan yerde hesaplaşmalar, 'şeylerin', fenomenlerin kendisini aydınlatmada vazgeçilmez bir ögedir. İşte, bundan dolayı, gelecekteki tarih felsefesinin yolunu belirtirken herçeşit eklemecilikten kaçınmakla birlikte, tarih felsefesi alanındaki geçmiş verimlerle sağlam bir bağ kurulacaktır. '*Philosophia perennis*', felsefe yapanları zaman-uzay uzaklığına bakmaksızın yanyana getiren sorunlardaki o bütünlük ve süreklilik bunu gerektirmektedir.

**BUNALIMDAN
YAŞAMA KÜLTÜRÜ**

*Yaşadığım çok şey bu kitapta kendine yer bulamadı;
yaşamadığım hiçbirşeye yer yok bu kitapta.*

bunalım doğa bilim, edebiyat felsefe bunalım
 serüven sevgi dil özeleştirisi yeniden doğuş
 deneme şiir füzümler söylence
 soyut bilinç saygısı kalp yaratıcılık
 yaşam kültür Dostoyevski Atatürk
 Yunus Emre gelecek vücut gizem sen
 düşünme Baudelaire başkaları
 toplum üniversite birden bire başkaları
 insan somut düş dostluk yıkım
 dinleşme içersi Marx geçmiş
 Sartre Don Quijote dışarı biçim
 Nispet Ziya Hayat yoğun bakım
 Nazım Hikmet ilişkiler açık-kapalı
 gezi gençlik sanat teknik Descartes
 anılar Zeus bilim korku evren
 geçmiş nesnel dünya öznel dünya
 dayanışma okuma sokrates atom
 tarih çocukluk gerçeklik mutluluk
 Tanrı Valéry anlam
 bunalım cerrah Yazma düzen Güneş
 dağınık Lucretius dağınıklık bunalım

Bunalımdan Yaşama Kültürü için,
 yazarın, kendi elyazısıyla
 1989 yılında gerçekleştirdiği
 bir kapak taslağı

Bunalımlar Kitabı

Kitapların kitabı BUNALIMLAR KİTABI. Böyle bir kitabı yazıp bitirmek için, yazılmaya değer herşeyi yazmış olmak gerekir. Kim üstesinden gelebilir bunun?

Yazılmış yazılacak tüm kitaplar, birdeyime, BUNALIMLAR KİTABI'nın önsözü durumunda. *Bunalımdan Yaşama Kültürü* işte bu doğrultuda bir çaba.

Keşke yazmasaydım *Bunalımdan Yaşama Kültürü*'nü: Nice acıların ürünü çünkü. Gene de seviniyorum yazabildiğime; o acıların ardından yeryer gönlümce yazabilecek duruma geldim. Bir sevinç daha katılıyor bu sevince: Bunalım yaşamış olsa bile bunalım bilincine yönelmeyenlere, bazı şeyler söyleme fırsatına erişiyorum. Sunduğum, onlara dilediklerini sağlamasa da, iç genişletebilir.

İnsan, kendine yaraşan yaşam ile düşünmeyi gerçekleştirmediği, amacı, aracı, nedeni, dürtüsü ne olursa olsun, güdük kalır yaşama ile düşünce. Kişiden kişiye, toplumdaki topluma, çağdan çağa değişse de, insana yaraşan ölçülerde yaşayıp düşünmek, bunalımla eldengeldiğinde kapsamlı hesaplaşmaya götürür; kaçınılmazlıkla bu böyle: Düzeyi, durumu ne denli değişiklikler gösterirse gösterebilir, kültür'süz bir insan varlığı tasarlanmaz; kültür ortamı, birdeyime doğallıkla, yaşayıp düşünme ortamı insanın. Kültürse, bilinçli yaşamayı gerektirir; bilinçli yaşama da ergeç bunalım bilincini.

Ne yönden bakarsak bakalım, apaçık kılmadan edemeyeceğimiz bir gerçek var, o da şu: Bunalım bilinci olmadan bilinç yok. Bu bilinci nasıl sağlamalı?

Bir tekne
Bandırası meneviş meneviş yaşam-bunalım
Adı mı
Bir bordada *Yaşa Gitsin*
Öbüründe *Bata Çıka*
İskele sancak belli değil
Heey Gezgin!

Yaşadığım Bunalım

Yakışıp yakışmadığına bakmadan, ben ben diyor çoğu yazar; sorumsuzluk bu. Oysa şimdi burda ben de, ben diye konuşmak zorundayım. Söylediklerimin anlamı bu ben'e içten yapışık olmasaydı hiç böyle yapar mıydım?

BİRDENBİRE

*İnsan birden kendi dışına sürüldü mü,
anla ki bunalım var.*

Dağınık Düzen, Düzenli Dağınıklık

Acı, umut, üzüntü, bekleyiş, öfke, belirsizlik; ufak tefek sevinçler, katmer katmer korkular, tuhaf tuhaf heyecanlar, inişli çıkışlı çöküntüler; düşünceler karman-çorman, duygular topaç topaç, anılar bulanık basınçlı; özlemler varla yok arası, duyum duyum değil: Öyle çok şey içiçe dolanmış ki.

Gel de dilegetir bunalımı. Şöyle başladı, böyle gelişti, şöyle bitti, diyemezsin. Şurda şu oldu, burda bu oldu, türünden bir kesinliğe de elverişli yanı yok. Nerden baksan, anlayışa meydan okuyor yaşadığım bunalım.

Bir dağınıklık yaşadım ben. Ne yaşadım? Nasıl oldu bu? Öyle şeyler ki, 'ben' diyorum ama ben var mıyım? 'Yaşadım' savı da bölük-pörçük bir tıkızlık. Öyle ya, bazı şeyleri, belki de ölüm-dirim saatlerimi ancak sonradan, işittiklerimden, kanıtlayabilecek durumdayım, – ne denli kanıtlanabilirse kuşkusuz.

İlkin insana şöyle geliyor: yaşamın bir kesiti bunalım. Ne ki bunalımı anlatmak; bu kesitte olup biten bazı olayları anlatmak. Zor birşey değil bu da: Olay olaydır, ötesi var mı yabancın değil hiçbir, sen kendin yaşadın hepsini. Anlatmaya gelince, kılıkırk yarsan bile, hergünkü işlemlerden biri anlatmak. Hele bir başla anlatmaya, herşey yolunda gidecek, göreceksin.

Birtürlü başlayamıyorsun gene de. Neyi nerden tutacağını bilemiyorsun. Tutacak, tutunacak birşey yok ki ortada. Dilegelmeyen bir maddesi, n'etsen dilin yakalayamadığı bir biçimi var bunalımın. Daha konuşmaya başlar başlamaz, bunalımdan başka birşeyden söz ediyormuşsun gibi geliyor. Konuştukça açılacağına, gittikçe tıkanıyor, giderek susmak gerektiğine inanıyorsun, susuyorsun da.

Çok eskiden buna benzer bir durumla karşılaşmıştım. Bir arkadaşım vardı, Ren'in aşağılarına doğru o büyük kentte birlikte okuyorduk Üniversitede. Yurtta odalarımız yanyanaydı. Pek öyle herkesin arayıp sorduğu biri değildi. Tiryakisiydim ben oysa. Kimi var kimi yoksa öldürme kamplarında can vermişti. Kendisi de ordaymış. Milyonlarca insanın çıkamadığı oralardan kurtulabilen bir avuç insandan biriydi. Dönüp dolaşıp sözü oralara getirmek isterdim hep. Anlamıyormuş gibi yapardı çok kez. Sonunda açıktan açığa ortaya çıktı konu: kırmadı beni, herşeyi öğreneceğimi sandım, gerçekten istekliydi kendisi de. Gel gör ki birçok ıkınıp sıkınmadan sonra: "Anlatacak birşey yok. Ne desem boş. Olanların yanında hiç. Birsürü ıvır-zıvır. Birtakım olaylar işte. Sıkılırsın. Sıkıcı. İnan ki ilginç değil. Ne söylesem, herkesin bildiği günübirlik şeyler. Birsürü soluk şeyler belleğimde. Yaşarken başkaydı. Anlatmaya değmez, demiyorum. Anlatınca tam değeriyle anlatmalı, öylesine yüce ki. Gene de anlatınca basbayağı şeyler işte. Bir daha sorma, olur mu! Belki de anlatacak birşeyim yok." Unutamadım bu sözleri. Ama benden değil, başka birinin içinden kopmuştu bu sözler. Ne denli duyarlı olursam olayım, yalnızca tanıktım ben.

Tuhaf şey yaşam. Akla gelmedik şeylerle dolu. Çoğunun benimle ilgisi yok, olamaz da, diyorsun. Bir de bakıyorsun ki, içindesin, hem de nasıl – hep içindeymiş zaten ötelerde dediklerinin. Pek iyi dilegetiremedim ama işte benim durumum. Doğuya gittikçe, yandaşları artan 'bilen susar' tekerlemesinin bilgeliği benim için de geçerliymiş, demekten alamıyorum kendimi.

Her allak bullak olan gibi kaptırıyorum kendimi. Zaman zaman bazı yaşantıları başkalarına aktarmaya giriştiğim oldu; hele başlangıçta anlattıkça anlatıyordum sözümona başımdan geçenleri. Sonra sonra anladım: asıl söylenmesi gerekenler birtürlü dilimin ucuna gelmiyordu. Konuştukça, özleri önemleri yitiriyordum sanki. Zamanla susar oldum yaşadığım bunalım konusunda. Zorda kalınca, kıramadıklarına, konuyla ilgili görünümlü birşeyler anlatıyordum kuşkusuz. Duymayı istedikleri şeylerdi bunlar, doğrudan doğruya yaşamayanın tasarımlarına uygun düşen ortalamalar. Konuşsam da susuyordum birbakıma.

Başkaları için başka olabilir, benim için susmakla iş bitmiyor.

Gittikçe dillenmeye yöneliyor bunalım. Söyleyemediği gizemiyle göçmüş olmasaydı, kuzeyli dostun kulakları çınlardı, ben mızıkçılık ediyorum. Yaşadığının yanında derme-çatma da kalsa, yüzeylerde de oyalansa, içten gelen bir basınçla konuşmak zorundayım. Şimdiden sezmiyor değilim: bunalım diye yazdıklarım, bunalım diye yaşadıklarımı, gereğince yansıtmayacak. Büyük bir olasılıkla bu böyle. Gene de söyleyebileceklerimi söyleyeceğim.

Hiç umutsuz değilim. Şu şu, bu bu; şurda şöyle oldu, burda böyle oldu diyenlere imreniyorum. Bunalımsa kargaşa. Ne olay olay, ne ben ben, ne dil dil. Değil mi ki dağınıklığı yeniden yaşamadan yapamıyorum, yaşadığımı düzene dönüştürmeyi denemekten başka seçeneğim yok. Olayları biçimlemem, kendimi toparlamam, dilimi uyarlamam gerek. Olası şey olmasa da, deneyeceğim. Dile dökülmeyince yeniden yaşamıyorsun bunalımı; dile dökülünce de öyle bir düzen kazanıyor ki, bunalım, bunalım olmaktan çıkıyor. Dil düzen; içine alıverdiği herşeyi dağınıklıktan sıyrırıyor. Her dil, kendine özgü bir düzenlemeyle sarıp sarmalıyor dediği herşeyi. Dilin yasası, dile getirmenin yasası bu. Bunalımı, yaşadığı her bunalımı birkez yaşayabilir insan. Birkez de dilde yaşatılan bunalım, başka birşeydir artık. O başkalıkla birlikte ilk kezki bunalımı ne denli verebiliyorsa o denli az çarpıtılmıştır. Gücüm yeterse, şimdi yapabileceğim en uygun şey: dağınık bir düzen, ya da düzenli bir dağınıklık gerçekleştirmek.

Uçsuz bucaksız yayılışları, karanlık derinlikleri, kavuran sıcaklıkları, soluk aldırmayan dalgalarıyla okyanustayım. Yolum yönüm belli değil. Sonradan ne denli değişmesi gerekse de, bir yönelim gerek bana. İlk gösterge şamandırası atıyorum: 13 Kasım 1986, Perşembe günü, çalıştığım İstanbul Üniversitesi'nin Haseki'deki Kardiyoloji Enstitüsü'nde bir açık kalp ameliyatı geçirdim.

Kuşkusuz herkesin yaşamında önemli tarihler var, "benim yok" diyenlerin bile. Sayıları çok az da olsa, bu tarihlerden bir-ikisi eşsiz önemde. İlgili kişi açısından, herçeşit önemli ile

herçeşit önemsizin temeli, dayanağı durumunda bu tarihler. Yaşamımızı vareden, yaşamımıza sürekli bir yön veren, kuşatıcı bir anlam kazandıran tarihler bunlar. Bu bağlamda herkes için, ilkin, iki tarih akla gelir. Biri doğum tarihi, öbürü ölüm tarihi. Birbakıma ikisi de çok önemli tarihler, tartışmasız bu böyle. Gene de, ölüm tarihi, hiçkimsenin, doğrudan doğruya kendisinin, kendine özgü yaşamı oluşturup biçimlendirirken başvurucağı bir anlam ve önem dayanağı değil. Ölümden sonra ben yokum ki ölümümle birşey yapabileyim, ölümü yaşam önünde değerlendirebileyim. Doğum tarihimizse, yaygın bir deyimle, dünyaya geldiğimiz günün göstergesi. Birey olarak başlangıç günümüz o ilk gün. Ancak, o günü başkalarından öğrenebiliriz, öğrenmeye bile kalkışmayız çoğun. Doğum tarihimiz, o günkü en yakın çevremiz için önemli gün. Bizim kendimiziyse, ancak *çok sonra* başlangıçlarımızı aradığımızda oyalayabilir. Doğduğumuz gün, kaçta kaçımız için, böyle bir arayışla, biçimsel-resmi bir tarih olmaktan çıkıp som bir doluluğa kavuşabilir? Oysa *kişi için eşsiz önemli tarih*, kişinin yaşam süreci içinde yeralıp öz gelişiminin ögesi olan tarihtir. Bu gelişmedeki bir olay, bir karşılaşma, bir serüven, bir çile, bir mutluluk, bir acı, bir *yaşantıdır* bu tarih. 13 Kasım 1986 benim için böyle bir tarih işte. Belli bir ölçüde, bazı yakınlar biryana, *yalnızca* benim için eşsiz bir önemi var o günün. Başkalarına: kendilerini ilgilendirmeyen birinin soluk bir fotoğrafı o gün. Bakmaya bile değmeyen, bakışa takılır takılmaz çöpsepetini boylayan bir ıvır-zıvır. Bundan daha doğal birşey olamaz. Herkesin ağırlığı kendi yaşam-değer-bağlamının ağırlığında. Herkesin kendine özgü tarihleri, günü, ya da günleri var. Başkalarıyla, olsa olsa kendilerinininkini gözönünde bulundurarak duygudaşlık kurabilir. 13 Kasım 1986: benim de günüm o gün. Bir-iki günden biri o gün; o gün, *o günüm*.

Ne oldu o gün? Düpedüz bir yanıtım yok, kendi kendimden sorunca, bu soruya. Daha doğrusu dolambaçlı yoldan karma-karışık şeyler söyleyebilirim. Şöyle ki: benim günüm ama o günden pek birşey algılamış sayılmam. Yaşamamış gibiyim o günü. Yaşamamış gibiyim ama unutamıyorum. Yaşamadan yaşadım o günü. Nice öncesinde vardım. Nice sonrasında bunları yazıyorum. O güne gelince: boşluk.

Karmaşa şaşkına çeviriyor insanı. Amacım o günü anlatmak değil. İstesem de anlatamam zaten. O gün bir çentik, içinden geçtiğim bunalımda. Bunalım dağınıklığında böyle bir *yönelme tutamağı* o gün. Dileğim: o günden kendime bakmak; o günü, bunalımına, gücüm yettiğinde aydınlık serpmeye bir kalkış-yeri diye kullanmak. Algılarım yönünden, bunalımımın en karanlık günü o gün; ne var ki birçok yönden aydınlığa çıktım o günle. Yaşadığım bunalımı adlandırmada; bunalıma yapışık bazı düşümleri çözmede; bunalımın, kabasından da olsa, enini boyunu ölçmede o güne başvurmam gerekiyor sıklıkla, o günü açıktan açığa anmasam da. Bunalımı eldengeldiğinde az çarpıtarak belli bir çerçeve içinde anlamaya çalışırken, o günü gözönünde bulundurmadan edemiyorum. Zamanda gerilere ilerilere gidiş-gelişlerimde yolumu yitirmemi önleyen bir çentik o gün.

İçinde dönendiğimiz karmaşıklık yüzünden yanlış saptamalara takılıp kalmamalıyız: bunalımın o güne rastladığını, ya da bunalımdan o tek günü anladığımı, bunalım deyince yalnızca o günü anlamak gerektiğini ileri sürmek çeşidinden koskoca bir yanlışla düşmemeliyiz. Bunalımın bir parçası o gün. O günle birlikte o günden çok önceleri; o günle birlikte o günden sonraları kapsıyor bunalım. Öyle ama o gün, bunalım yönünden önemli. Bunalım, ancak o günden öncelere, o günden sonralara uzandığımızda anlamlı bir birlik kazanıyor. Bunalımın hem yapısında, hem kavranmasında vazgeçilmez bir uğrak bence o gün.

Şimdi bütün bunlar aklımda gidip gelirken, bunalım diye yaşadığım zamanların, aslında yılları kapsadığını düşünmekten kendimi alamıyorum. Başka zamanlardan ayrılacağını şöyle ya da böyle hemen belli eden, oylum oylum bir zaman bu. Kimi yoğun bir yoğunluk, kimi gölge gölge, kimi açılmaya yüztutmuş bir gece, kimi gittikçe koyulaşan bir alacakaranlık. Birşeyler yardımcı olur umuduyla, düzenlemeye çalıştığım haritamsı tutmakta, yakın bir geçmişte kendimi itelenmiş bulduğum sarp bir bayır. Anımsıyorum da, düzlük gibi yerlerden sonra birdenbire ordaydım. Ancak şimdi ayık bir biçimde anlıyor gibiyim: o güne seğirtiyormuşum meğer. O zamanların bunalım engebelerinde

kendimi gözönüne getirmem için, o günden öncelere, öncelerden öncelere; o günden sonralara, daha da sonralara gitmeyi denemek zorundayım şimdi.

Desene, bunalımı boydanboya algılamam; bunun için de, bunalımı, *tüm yaşamımdaki önem-bağlamıyla* çepeçevre algılayabildiğimce algılamam gerekiyor. Yaşamım – o benim ben onun. Gene de ne olduğunu, nasıl olduğunu belki de benim en iyi bildiğim, ama benim bile pekçok şeyine akıl erdiremediğim bir süreç. Yaşamımla özdeşim; birdeyime, onu içten yaşayamım; biricik uzmanıyım onun. Kendimle ilgili pekçok veriden yoksunum ancak. Tümü kapalı bana; hiçbirzaman bilemeyeceğim bütünüyle onu; ne başı ne sonu aydınlık benim için. Bu yalnızca bana biçilmiş bir yazgı değil, ayrıcalıksız hepimizinki böyle. Ençok yapabileceğim şu: bunalım yaşantımı yaşadığım gibi anlatmak. Olanca dağınıklığı belirsizliği, yanlışı doğrusu, ürküsü umudu, sallantıları keskinlikleri, batakları çıkaklarıyla anlatmak. Saptamaymış, değerlemeymiş, çocuksulukmuş, olgunlukmuş, hepsi içiçe – tıpkı yaşarken olduğu gibi. Yeter ki yaşadığın gibi yansıysın yaşadığın.

Kesinlikle bildiğim birşey var ama: Bazı şeyleri görmüş geçirmiş biriyim ben artık. Şimdi istediğim de, başka türlü olamayacağına göre: tüm yaşamımın dokusuyla birlikte bunalımımla, nasıl görüp geçirdiysem öylecene günışığına çıkarmaya çalışmak. Kendime verdiğim görev: haritamı tutamakları çarpıtmaksızın belirlemek. Yaşadıklarımın izini sürmeye girişmeliyim öyleyse. Herşeyimle herşeyime yönelmeliyim. Sağlamayı özlediğim ışığın, sağlayabilirsem kuşkusuz, neler göstereceğini şimdiden bilemem; sonuç n'olursa olsun girişiyorum gene de. Aslında çoktan işin içindeyim: bunalıma ilişkin konuşmanın yasasında bunalım yasası – şimdiki durumda görebildiğim bazı şeylerle bunalımın kendisini görürken yitiriyor, yitirir gibi olurken bunalımı yeniden yakalıyorum, ya da o beni kısıkvrak bağlıyor.

Bölük-Pörçük Bir Başlangıç

Nerdeyse üç yıl oluyor, – bir hafta sonra tam üç yıl olacak. Bir sabah uyandığımda sevinçten şaşardım: apaydınlıktı ortalık. Nicedir özlüyorduk bu aydınlığı, daha aylarca özleyecektik. Zaman zaman ara verse de, pis pis yağıp duruyordu yağmur. Puslu, serin, nemli birşeyler yapışmıştı derimize. Kıpkısaydı günler, ne sığdırmaya kalkışsan başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Oysa o sabah, doğanın kentin mantığına birşeyler olmuştu. İnsanı sarhoş eden pırıltısıyla, birkaç saatliğine de olsa, geri gelmişti güneş. Pazarsa da, işim başımdan aşkınsa da, “şööyle bi’ çıkıym” deyip erkence attım kendimi dışarı.

Arayoldan hızla indim aşağı. Kıyıboyuna varınca, ılık bir hava sardı heryanımı. Tadına doyum yoktu sertçe killi toprağın. Çimenli alanlarda burnum da bayram etti. Karaya çekili teknelere yerinde duramıyordu. Gök mavi değil ama derin mi derin: koyu açık ak bulutlar, topaç topaç sallanıyolar. Bir hafıftım ki. Son haftaların hantallığı kaşla göz arasında uçup gitmişti. Son satırlarını yazmam gereken yazıyı, bir güzel noktaladım kafamda. Dönüş için acele etmesem de olur. Etmedim nitekim.

Döner dönmez bitti yazı. Zaman geçirmeden daktilo edilip postalanabilirdi artık. Günlerden beri kapanmış, sayfalarda boğuşup durmuştum. Konu: yazarlığımın düşünsel-yapısal bir öyküsü, koşuşturma, başka deyimle. “Ne tür şey şu benim yazarlığım” – bu sorunun hesabını çıkarmaya çalışıyordum. Şimdi bakıyorum da, yaşamımla (ikisi arasında ne ayrım var ki), yazın yaşamımla ilgili, o gün yazıya döktüğüm.

Koşuşturma yalnızca yazmaya özgü birşey değildi ama. Elimizi çabuk tutmamız gerekiyordu o gün. Evcek kentin öbür

yakasına, kardeşimi, yeğenlerimi görmeye gidecektik, öğle yemeğine çağırmışlardı. Nicedir ayarlamaya çalışıyorduk böyle bir günü. Özlem büyüktü; iş-güç, uzun süredir biraraya gele-memiştik. Son ikibuçuk yıl yurt dışındaydım. Bir yönüyle dolu dolu verimli ikibuçuk yıl. Öbür yönüyle anlatılmaz yorgun-luklar, bekleyişler, tedirginliklerle dolu ikibuçuk yıl. Avrupa kuzeylerinin dinmek nedir bilmeyen yağmurları, tükenmek nedir bilmeyen karları birtakım yakınmalar getirmişti gündeme. Düzenli biçimde görünmek zorunda kaldığım doktor, “kan do-laşımında bozukluk”, “kan basıncında yükselme” sözcüklerini eksik etmiyordu dilinden. Ne denli değiştirdiysek, tatsız tatsız yanetkili bazı ilaçlara bağlanmak zorundayım artık. Zamanla alıştım, yakınmalarım azaldı. Sürekli tuhaf bir gerilim içindey-dim: Ne olduğunu bilmeksizin ürkülen birşeyleri geçiştirme telaşına düşmüşüm gibi geliyordu bana; zaman zaman, daha ne kadar geçiştirilebilir, diye kaygılanmaktan alamıyordum kendi-mi. Tam o dönemde ortaya çıkan bir gelişme, sağlık dengemde sert iniş-çıkışlara neden oldu. Yurtdışında daha uzun süreler kalayım diye bazı güzel öneriler yöneltiliyordu bana; bir de ne göreyim, kalayım mı kalmayayım mı sallantılarına kaptırmışım kendimi. Karar konusunda öylesine çok ögeyi gözönünde bu-lundurmak gerekiyor ki, durum içinden çıkılır durum değildi doğrusu. Basıncılara dayanamayacak gibi oluyordum zaman zaman. Kurtuluşu kestirip atmada bulduk. Yurda döndüm. Hiç de kolay olmadı eski yerime alışmam. Yetersiz bazı çekip çevir-meler, savruk sertliklerle epeyce çekilmez olmuştu çalışma orta-mım. İnandığım bazı değerleri ayakta tutmak amacıyla, gürültü patırtı çıkarmadan direnip üretmem gerekiyordu. Çevremde umut beslediğim birkaç kişi, yükselme tutkusuna kaptırmıştı kendisini; irili ufaklı çıkarların birlikte sürüklediği acımasız ödünler kolgeziyordu ortalıkta. Paradaki hızlı değer-yitiminin yolaştığı geçim sıkıntıları, başıma ağırlar getiriyordu sıklık. Son zamanlarda, gündüzlerin yavan gidişine gecelerin kesik uykulu düşleri de eklenmişti.

Kendimi sorunlu çevreyle ilgili düşünce ve eylemlerde yoğunlaştırmam gereken bir evrede, çok cansıkıcı bir olay kapladı evi. En yakınımı, birgün eve içler acısı yara-berelerle

getirdiler: yolda düşmüş, yüzü gözü parça parçaydı. Birtürlü yürümek bilmeyen araçların tıkadığı yolları aşıp kliniğe vardık. İyi-kötü dikişler atıldı dudaklara. Eve geldiğimizde, “Pek ağrım yok ama içim sallanıyor” diyordu. Yatırdık. İrili ufaklı sıyrıkların neden olabileceği sonuçlar geldi gündeme: tetanoz iğnesi olsun mu, olmasın mı? Her doktor başka birşey söylüyordu. Piyasada taze aşı yokmuş; olası değil ya, bulunsa bile, tehlikeli yan etkileri varmış; taze-bayat ille de iğne yapılmalıymış... Sonunda, ne yapılacağını kesinleştirmek işi bana kaldı: olmayacak, dedim. Dedim ama, anlatılmaz karabasanların örgülediği uzun bir süreyi nasıl geçirdiğimi bir ben bilirim. Hasta tehlike eşiğini atlattıktan sonra bile, ek-bekleyişlerin geriliminden alıkoyamıyordum kendimi.

İşte o haftalarda, yılların yılı birlikte oturup konuştuğumuz, gezip tozduğumuz bir arkadaş ölüverdi. İyi bir ressamdı eskiden. Tiksintiyle karışık bir bıkkınlık gelmişti o zamanlar kendisine, “Burda bu iş olmaz, ben başaramadım” deyip bıraktıydı resmi. Onyıllı aşkın bir süredir boşlukta yuvarlanıyordu, öfkeyle. Pek umudum yoktu ama, belki kurtarır, diyordum. Böyleymiş yazgısı. İlkın, “Kasığım ayağım ağrıyor” dedi. “Havallardandır, geçer” dedik. Hastaneye yatmasıyla... Bir rastlantı, duydum; içime doğmuş gibi, hemen görmeye gittim. Kimi var, kimi yoktu bilinci. İnleyerek yattığı yerden, kurşunsu kirli duvarlara bakıp ‘karşımda güzel bir resim olsa bari’ diye mırıldanıyordu. Onu uğurladıktan sonra biz birkaç arkadaş, ‘sanatın gizemi’yle, ‘yaşamının kısalığı’yla dokuduğumuz bir ikinci geçirdik.

O aydınlık pazar sabahından birkaç gün önceyse, eski bir komşu ayrıldı aramızdan. Öylesine yakındık ki birbirimize: yatakodalarımızın duvarı ortak onlarla. Geç yatmıştım gene bir gece. Tatsız-tuzsuz bir günden sonra, yeni yeni dalıyordum sanıyorum, birtürlü tam dalamıyordum ya. Birden gümbür gümbür vurulmuş gibi geldi duvara. Sıçradım. Daha gözlerimi açmadan çılgınlık sesler doldu kulaklarıma: kamyon altında kalmış birinin yükselip alçalan hışırtılı böğürtüleri. Hemen yana koştuk. Ölümle savaşın sonlarıydı. Direndikçe güçsüz düşüyordu komşum. Sanki üstüne üstüne saldıran şeyi geri ittikçe, en içinden saldırıyordu ona o. Çok geçmeden ne

ses, ne el, ne bakış onundu artık. Doktor geldiğinde açtı gözleri. Çoluk çocuğun hıçkırıkları arasında, yenik yenik sabahı bekledik. Ertesi gün, bata çıka Karacaahmet'teydik. Biz döndük, o kaldı.

İşte böylesi yaşantıların üstüste bindiği sırada, kuşkusuz, değer biçilmez bir armağandı kış ortasında barış ve mutluluk getiren o güzel sabah.

Yola koyulduğumuzda nerdeyse öğleydi. Kalabalığa takılmadan, sağı solu güneş güneş Boğaz Köprüsü'nden geçip gideceğimiz yere vardık. Gereksizdi belki, daha evden içeri ilk adımımı atarken heyecandan küt küt atıyordu kalbim. Hoş bir yönü yoktu ama, alışkanlık, hızlı hızlı sardım merdivenlere. O şirin çatıkasına dek kıvrım kıvrım yedi kat vardı önümde. Bu kez nedense bitmek bilmiyordu merdivenler, birara arkamdan bana sesleniyorlarmış gibi geldi, yürüdüm gene de. (Sonradan söylediler, “Yavaş çık!” diye seslenmişler.) Ortalık kararır gibi oldu; şu elektrikler! Birileri yaktı elektriği. Çıkıyordum. Biryandan da, “bitse şu merdivenler” diyordum. Oysa merdivenlerde merdiven diye birşey düşünmezdim hiç. Geldim sandım, bir kat daha kıvrılmam gerekti. Soluk alayım, dedim, duraklamıştım zaten. Bir çaba, bir çaba ki, – neyse vardım son kapıya. Zilin yerini bulamıyordum. Elimle kapıya vurayım derken açıldı kapı: “Pencereden dışarı bakıyordum, seninkiler daha aşağıda, ne diye böyle çabuk çıktın!” Sürüklenir gibi kendimi içeri attım. Basık tavanlara karşın değişik döşenmiş, rahat bir yerdeydim. Azıcık havasız gibi geldi bana; ne de olsa bitişik düzenli bu evler. Ortada sofra hazırdı. Köşede ocak yanıyordu. Önüne ızgaralar dizilmişti. Mutfaktan en sevdiğim kokular yayılıyordu. Çoluk-çocuk bir sevinç kargaşasına kaptırmıştı kendini.

Birden, nasıl olduysa oldu, bilmiyorum: “Paltonu alayım” gibi birşey çalındı kulağıma. Oturayım, dedim, ama nereye, öylesine uzaktı ki herşey. Parça parçaydı zaten. Döne döne parçalaniyor, parça parça dönüyordu herşey. Hiçbirşey yerinde çakılı değildi artık. Şimdi düzelir, düzelmeli, düzelsin, dedim. Düzeleceği falan yoktu. Duramıyorum, başım dönüyor, herşey

dönüyor diye söyleniyordum. Şu çevremdekiler azıcık yardım etse de dönmedolap dursa, diyordum. Dösemeye çöktüm, çöküyorum. Ellerimi kaldırıp gittikçe daha hızla, daha bölük-pörçük, daha parça parça, daha da parça parça üstüme gelip gelip yenden gelen, sessizlikte hızını daha da arttıran lambamsı, masamsı şeyleri, üstüme çarparcasına beni sıkıştıran yama yama, alaca bulaca kuşakları itmeye çalışıyorum. Önce kanepeye oturdum, düşmeden nasıl oturabildim bilmem ama kanepedeydim işte. Hemen arkamdaymış meğer kanepa, ya da bana öyle geliyor. Ceketimi çıkarmışlar. Ne sıcak. Gömleğimin düğmelerini açıyorlar. Uzanan kollar, döne döne dönüşleri azaltacak diye bir sevinç, bir sevinç içimde. Ne gezer. Herşeyi parça parça eden, parçaladığını hızla çevreye saçan, dağıttığını birtürlü derleyip toplayamayan beceriksiz bir deli ressam dalmış gibi içeri. Eşyayı, renkleri, biçimleri, irili ufaklı binlerce parçayla karmançorman ediyor, korkunç bir hızla. Dönüyor, herşey dönüyor, ah bir dursa, bir dursa bitecek; birşeyim yok benim, neyse ne geçip gidecek işte, diyorum. Nitekim geçip gidiyor, hızlı hızlı, parça parça. Uzayacak anlaşılan.

Beni çoktan yanodaya yatırmışlar. Birileri içerde telefonla konuşuyor, bağıra bağıra; zaman zaman, ben işitmeyeyim diye olacak, sesini kısıyor, – oysa zaman zaman “kardeşim”, “kalp”, “kriz”, “doktor” sözcükleri konup konup dönüyor şimdi gittikçe parçalanana o dayanılmaz hızdaki çiğ renkli şeylerle. Gözlerim kapanıyor, açmaya çalıştıkça kapanıyor, kendiliğinden.

“Göğsünde ağrı var mı?” diye soruyorlar sıklık. “Yok, birşeyim yok” diyorum. Şu dönme bitse. Buz gibi çarşaf – su içinde yatak. Bir el alnımda, yavaş yavaş siliyor. Dönüyor, dönüyor herşey.

Doğrulmak istiyorum. Nerden çıktı bu, korkunç geçirtiler geliyor. Birşey de yememiştim. İçersi sessiz, perdeler inik, ne yemek kokusu ne birşey. Bir kazık girmiş mideme. Tepesinde koskoca topaç. Taş gibi oturuyor içimde. Boyna bir kaba çıkarıyorum, safra, gittikçe daha az. Gel gör ki durmadan çıkarmak istiyorum. Öyle yorgunum ki. Oysa bu sabah. Bu sabah mı? Herşey uzak, paramparça. Aradabir gözlerimi aralıyorum. “Birşeyin yok, korkma, geçecek” diyorlar.

Neden sonraydı, dinlenmişim gibi geldi, ürke ürke açıyorum gözlerimi, – dönüyor, dönüyor, duran birşey yok. Hızla yumuyorum gene. Bir umut var içimde: belki de şimdi, diyorum. Bana mısın demiyor, dönüyor da dönüyor.

Dünya yok benim için artık. Anlatılmaz bir hüzün kaplıyor heryanımı. Öylesine dönüyor ki başım! Gözlerim kapalı, gene de dönüyor herşey. Daha sessizleşti ortalık. Artık hızlı, üzgün, sessiz, hırçın dönüşlerle; birtek benim algıladığım gerçeküstü-gerçeğimsi birşeylerle başbaşayım. Dünyadan sözedilemez, kuşkusuz, ne yazık ki benim dünyam bu artık. Ne yeryer, ne ben ben.

Sonra sonraydı, öyle olması gerekiyor diye bir duygu var içimde, gözlerimi açtım. Alt köşede elektrikler yanıyor. Dönüşleri denetleyeyim, diyorum. Azıcık doğrulup olanca gücümle gözlerimi dikiyorum perdeye. Sağdan sola, hızla dönüyordu herşey. Keskinleştirdim bakışlarımı, bırakamazdım kendimi, kolay kolay yenilmemeliydim; tüm gücümle dikildim dönüşlerin önüne. Bu kez de soldan sağa – sağdan sola, soldan sağa, hızlı hızlı gidip geliyorlar, bolbulamaç herşey.

İki kişi beni tutmuş kaldırıyordu. Yatağa bitişik iskemlede tanımadığım biri: “Hafif atlatıyorsunuz. Gececek. Şimdi sırtınızı dinleyelim” diyor. Açık ağızla uzun uzun soluk alıp verdim, öyle istiyor. Merakla, göğsümde ağrı olup olmadığını sordu. Yoktu. “Çok hafif atlıyor” dedi. Arkası üstü yattım sonra. Elektro çekildi. Hiç sesi çıkmayan bizimkilere, benim de duyabileceğim biçimde şunları söyledi: Kalp kasıntısı geçirmişim; beyinde de büzülme olmuş. Durum elektroda gözüküyormuş. Tansiyon: 230/130, nabız: 95’miş. Kısa zamanda toparlanırmışım... Sonra: “Bir iğne yazıyorum, hemen yaptırın” dedi. Sağlanacak bir-iki ilaç daha vardı: “Yakınlarda açık eczane bulursunuz; ilaçlar düzenli alınsın” dedi. Giderken: “Bir iki gün kımıldatmayın, sonra eve gidebilir; zaman geçirmeden de hastaneye getirin, bazı bulgulara bakılması gerekiyor” dedi. Yüzüm kimbilir nasıldı ki, duraladı; dönen herşeyle birlikte o da döndü, sessiz vınlamayla herşey dönedursun: “Merak etmeyin, geçecek. Dikkat gerek. Birkaç gün sonra görüşeceğiz, ozaman daha rahat konuşuruz, şimdi dinlenin” dedi. Fısıltılardan anladığıma göre, dışarda da

tuttular kendisini; sonra çat diye sokak kapısının kapandığını işittim.

Birkaç kişi girdi içeri. Yüzler kasılmış, birşey belli etmeme çabasında. Nasıl biri olduğumu bildikleri için, müjde veriyor-muş gibilerden sevinçli görünerek: “Doktor çok iyi buldu. Merdivenleri hızlı çıktığın için. Birşeyin yok. İlaçlar geliyor. Bir-iki günde birşeyin kalmayacak, göreceksin” doğrultusunda yumuşatmalar yağıdırıyorlar, alışamasam da artık yadırgamadığım bir dünyadan, dönen dönen dünyadan. Panayırlardaki geniş ağızlı derin gösteri kuyusunun içine bakan bükey yüzeyde, nerdeyse gözle seçilemeyecek biçimde yer değiştirirken, sağa sola, aşağıyukarı uçarcasına koşan, üstümüze gelir gelirken gene içeri sapan motosikletler gibi, heyecanlı bir yuvar yuvar yuvarlanmaya tutulmuş herşey. Sözü değiştirdiler sonra. Pazar olduğu için doktor bulmak zor olmuş. Kentin göbeğinde bile meğer ne zormuş bu işler. Neyse, eş-dost yardım etmiş, başarmışlar. Nitekim yakınlardan bir-iki kişi daha kapı aralığından seslendi. Bakayım, dedim, kaldıramadımbaşımı. İğne gelmişti zaten. Yaptılar. Bir-iki hap içtim. Ağzıma da minicik bir hap verdiler, erimekte yavaş yavaş.

Dağlara tırmanmışım sanki. Nicenin ağırları çökmüş sırtıma. Dönüşlere sözüm geçmiyor zaten. Dışarı çıkarmıyorum artık. Şimdilik durumu benimsemekten başka bir önlem yok. Yapılması gereken en iyi şey, gözlerimi yummam. Daha bir uzandım. Elimi ışığa doğru uzattım. Gecenin geç saatlerindeymişiz gibi zor açılıyor gözlerim. Işıkları söndürdüler. Bıraktım kendimi, bıraktıkça bırakasım geliyor.

Zaman zaman uyanmış buluyordum kendimi. Hep yanımda bekleyenlerle konuşuyorum; sessizce sorular soruyorlarmış gibi geliyor. Yanıtlarım pek yadırganmıyor sanıyorum. İlaç veriyorlar, birşeyler içiriyorlar. Böyle kaç gün geçti, bilmiyorum.

Bir ikindi, baktım ki, doğru dürüst uyanmışım. Kafamın içi saman dolu sanki, tıkabasa. Dünya daha yavaş dönüyor. Daha yavaş – öyle sevindim ki. Pek sevinmeye gelemiyorum ama. Dönüş o dönüş, eskisi gibi değilse de. Bölük-pörçük, cırlak,

bir kargaşadan çok –dönse de– bir dünya. Açık belli bu. Bir durulma, durgunlaşma vardı ortalıkta.

Korkulu sarsıntıyı az çok dindirmek istercesine giyinebildim, giyinmeme kendim de yardım ettim. Kımıldanışlarım öylesine sönmüş ki. Canım hiçbirşey yapmak istemiyor. Davranmalıyım gene de. Birkaç gün önce uçarcasına çıktığım merdivenlerden, kıyıya çekilen bir tekne gibi dura dura, dikkatle indim, – indirildim. Doğru kendi evimize gittik. Orda da merdivenler. Arkalıksız bir iskemleye çöke kalka yukarı çıktım.

O geceden hiçbirşey yok belleğimde. Ne ben varım, ne dünya. Tam bir boşluk. Gel gör ki neler olmamış o gece, sonradan anlattılar: Ağır bir uyku ilacı vermişler. Hiç alışık olmadığım için sızmışım, düşerken beni tutmak isteyeniyi kötü düşürmüşüm. Düştüğüm yerde boyluboyunca derin uykuya dalmışım gene. İlk, gittim, sanmışlar. Evcek ucuz atlatmışız.

Ertesi sabah, bize yakın Kalp Hastanesine gittik. Adıma dosya açıldı. Bir doktor, pek tanıyamadım, birkaç gün önce bana bakan doktormuş, iyice dinledi beni. Kanlar alındı. İlaçlar verildi. Dönüşler hep vardı ama hırçın ve öfkeli, acımasız ve cırlak değil. Sonuçlar ertesi gün geldi. Kalpte zedelenme yokmuş. Talihliymişim. Hepimiz üzüntülüydük ama bir tuhaf sevindik gene de.

Birkaç gün daha geçti. Dönüşler birtürlü bitmiyordu. Bu kez, aynı gün eve iki doktor birden geldi. Biri kardiyolog. Elektro çekti. Uzun uzun inceledi. Tanı: kalbe giden damarlarda yetersizlik. Başdönmesini pek önemsemedi. “Bir iki hafta içinde birşey kalmayacak” dedi; bir ay evden çıkmamamı önerdi; uzun bir reçete yazdı; yeyip içmeye kesin yasaklar koydu. Öbür doktorsa, nörolog. Beni ayağa kaldırıp belli biçimlerde durdurdu. Hiç ilaç vermedi. “Yakında kendiliğinden iyileşecek” dedi.

Üç aşağı beş yukarı gerçekleşti söylenenler. Beş on gün içinde: “daha az”, “daha az”, “aradabir”, “gittikçe hafifliyor”, “varla yok arası” derken konuşma gündeminden kalktı dönüşler. Sözüünü etmiyordum, sözü edilmiyordu ama ne yapıp etsem hep aklımdaydı, kuşkusuz. ‘Ya yine başlarsa?’ türünden ürkülerden kurtulamadım uzun süre. Tuhaf bir güvensizlik kaplamıştı içimi. Ancak çok çok sonra unuttur gibi oldum dö-

nüşleri, başdönmelerini; unuttum da. Daha doğrusu: vücut hiçbirzaman hiçbirşeyi unutmuyor; ağır ağır örtüyor, zamanla kapatıyor, içinde saklıyor, dışa göstermiyor.

Uzunca bir süre işi-gücü bıraktım. Bir ay kadar sonra tam tam ayağa kalkabildim. Önceleri, sabah akşam ev içinde dolaşmaya başladım. Meğer kıvrım kıvrım yolmuş ev içi, gerekince. Bahara doğru iyi havalarda, üşütmeyeyim diye abartılı abartılı örtünüp deniz kıyısına bile çıkıyorum. Ancak, yürüyünce, sırtım, sol küreğim ağrıyor. Zamanla açıldım, yürümem düzeldi. Fırsat buldukça bisiklete bile biniyorum. Eşsiz bir mutluluk bu. Dikkat etmem gerekiyor ama. Ettim de. Kimi ayda bir, kimi iki ayda bir doktora göründüm. Söylenenleri aksatmadan yerine getirme alışkanlığı edindim. Neden bilmem, belki de çok içlere itilmiş bir korkuyla: hilenlerin söylediğini yap, ötesine karışma, herşey kendiliğinden düzelecek, gibilerden sessiz bir davranışa bıraktım kendimi.

Ağıraksak da olsa geçiyordu zaman. Geçmesine geçiyordu ama bugünkü açıdan öyle. Birtürlü geçmek bilmiyordu oysa, diken üstündeydim ben. Sanki içimden kendi kendime şöyle diyor gibiydim: Herşeyin yerli yerinde görüldüğüne bakma sen, eskidenmiş o; şimdiyse hayvansı bir yabansılık göğsünde pusuda, süklüm püklüm dursa da n'apıca' belli olmaz, iyisi mi gözünü üstünden ayırma sen. Önlemler alınmıştı. Çekinecek birşey yoktu ortada. Herkes gibi ben de yaşayıp gidiyordum. Çok kimseyi kendimden kötü durumda bulmaktan ötürü, tuhaf, görelî bir sevinç bile duyuyorum.

O baş'lı kalp'li olayın ardından bir bahar geçmiş, ikincisi de nerdeyse gelmişti. Kimi güzel günler, kimi ikircil haftalar, kimi şöyle böyle aylar kovalıyordu birbirini. Çoğu yerde olduğu gibi bizim yörede de kolkola dolaşmaktaydı dertle sevinç. Evimizdeki güzel bir değişiklikle coştığımız bir sırada candan bir arkadaşın ayrılışıyla hüznümlere büründük gene.

Baktım ki bahardı, günün güneşli saatlerinde çıkıp eskisi gibi gönlümce değilse de, o bizi bırakıp giden arkadaşla oldukça yakınmasız gezindiğimiz kıyılara vuruyordum sıklıkla. Birgün,

birden durmuşum. Tuhaf tuhaf yağmur bulutları, sisli, alçak. Göğsüme doldu hepsi. Yürüyemiyordum. Bir-iki denedim, olmadı. Oturdum, geçer, dedim; denizle oyalandım. Yürüyebiliyordum. Yavaş yavaş gene de. Yarıda kesip eve döndüm. Öğleden sonra çekine çekine çıktım: şöyle böyle. Yürümesine yürüyordum ama, göğsümde sırtımda yürümeyen birşeyler vardı. Böyle gitti birkaç gün. Doktora başvurmam gerekir, diyordum ama daha yeni geçmiştim doktor denetiminden.

Sonraki günlerde istemeye istemeye yürüyor, daha doğrusu, istesem de pek yürüyemiyordum. Yürüyüşler uzun uzun durmalara dönüşüyordu. Beş-on adımda bir mola verip çevreyle ilgilenmeye dalıyor, kendimi kandırırçasına, hiç gerekmeyen yerlerde ilginç şeyler bulmuş gibi yapıyor, bu yaptığımı kendi kendimden gizlemeye çalışıyor, başaramayınca tuhaf tuhaf öfkeleniyor, başarınca içten içe üzülüyordum. O sıralarda hiç umulmadık birşey koştı yardımına: Çernobil. Sıkıntıların birden açığa çıktığı o ilk günler meğer Çernobil'den yayılan ışınların, yağmurlu yağmursuz bulutlarla tepemize dek gelip çöktüğü günlermiş. Eş-dost da bazı belirgin sıkıntılar duymuş. Benimkiler başka türlü, demiyor, birşeyim yokmuşçasına oyalanabildiğim için nerdeyse mutlu sayıyordum kendimi.

Herşey böylece (deyim pek uygun kaçmasa da) yerli yerine oturur gibiyken, birden, çok büyük bir değişikliğe uğradım. Görünürde hiç, hiçbirşey olmadı. Birşey olması için bir neden, bir dürtü yoktu zaten ortada. Aylardır tetikte yaşamasaydım, ben kendim bile farkına varmayacaktım. Ne yorgunluk, ne çaba, en küçük bir tedirginlikten sözedilmeyecek bir an, durup dururken, sanki birşey “tık” ediverdi en içimde. Bir bomba vardı sanki içimde. Nereden çıktı bilmem, birden vardı işte, kesin; benimle birlikte doğmuştu belki de. Birden çalışmaya, işlemeye başlamıştı. O an kendi kendine kuruldu sanki. Patlamaya daha çok var kuşkusuz, içimden duyuyorum; patlamaya hazırdı ama. Anlatılmaz bir üzüntü, sonsuz bir üzüntü kapladı heryanımı. Acısız ama öldüren bir iğne, salgısını kanıma bırakıvermişti sanki birden: en uzak kıyıbucağıma dek yayılıverdi. Her yerime bir yorgunluk çöktü, bir kendini-bırakış. Atılımdan atılıma seğırtirken hiç tükenmez gibi gelen can, bitkin düşmüştü artık.

Kaşla göz arasında ürkek üşengeç biri olup çıkıverdim. Kurtuluşu, içe kapanmada arıyordum. Büzüldükçe büzüldüm. Bir içgüdü ele geçirmişti tüm benliğimi: varsa yoksa kendisi, yani: az-yaşam, enaz-yaşam. Doktor, “hep aynısın” diyordu, değildim oysa: açıklama vermiyorlar ki. Onlar da mı tamtamına bilmiyorlar, bilemiyorlar? Ben de deşmekten ürktüm. Eski ilaçlara yenileri katıldı bu arada.

Yaz gelip çatmıştı. Hep aynı olduğuma göre, neler neler değişmişti ama, eldekiyle yetinmeye bakıyordum ben. İyi gelir düşüncesiyle, daha doğrusu, iyi gelir bekleyişiyle, kendi kendimizi kandırıp umutlu yol hazırlığına girişmiştik.

Allahaismarladığa uğradığımız bir arkadaştan dönüyorduk. Geceydi. Yemiş içmiştik. “Konuk”, “sofra” gibi kavramlar, yaşama sözlüğümde artık dar mı dar anlamlarla çerçevesiydi. Nicedir unuttuğum bir açılmaydı benim için o gece. Kaptırmışım, kendiliğinden düzenlenen bazı dikkatlere karşın durumu mu bile unutturdu. Dönüşte bir hafıftım ki! Serinde tatlı tatlı yokuş iniyorduk. Çok sürmedi ama. Durmak zorunda kaldım. Ağırlaşmıştım. Düşe kalka değilse de, dura dinlene yürüyebildim. Sonra uzun uzun oturdum. Geçmiş gibiydi. Yeniden yola koyulduğumda, üç adımda bir uzun uzun soluk alıp vermem gerekti. Yanımda beliriveren bir duvara tutundum, kaldırım kenarına çökmüşüm hemencecik. Birden anımsadım: küçükken, epeyce koştuktan sonra, çözülme bile ayakkabılarımı bağlamak için böyle yapardım, çok zorlanınca. Bir pazaryeri karşısındaydık, kepenkler inik, camlar karanlık, ne insan ne taşıt. Kendimi bırakamazdım, yenilmemeliydim. Yalnız değildim oracıkta; gene de, tekbaşına kalınışçasına ürperdim. Işık da, insan da, bilen de, gereç de olsa, artık kimsecikler bana yardım edemezmiş gibi geldi: o içgüdüyle birlikteydik oysa. Elim kendiliğinden cebe uzandı, o güne dek hiç almadığım, hiçbirzaman da gereksinme duymayacağımı sandığım küçük hapı dilimin altına yerleştiriyorum. Hemen rahatlatı. Bir hap daha gerekti. Gel gör ki hızlı hızlı soluk alıp veriyordum. Bir arabaya attık kendimizi, doğru eve. Şaşılacak şey, o gece rahat uyudum. Kuş gibi uçam geliyordu sonraki günlerde, öylesine yakınmasızdım.

Atılışımı yarıda keser miydim, bir hafta sonra güney yolunda gemideydik. Tuhaf, – ilkin suyla güneşle, sonra ayla yıldızlarla oylum oylum genişlerken, sanki gerip gerip kasiyordu algımı düşüncemi birşeyler. Zor ettim ertesi sabahı. Ne olduysa o sabah oldu zaten. Gemiden inmek üzere iskeleye yöneldiğimde, itişlikakışlı bir kalabalıkla çevrilivermişim. Son yıllarda yaptığım şey olsa, ellerim doluydu. Sıcak mı sıcak hava. Tepeden tırnağa bir sıkıntı kapladı. Geçer, demeye kalmadı, solumayı şaşırdım, çarpıntı da caba. Zor atım yan sahanlıklardan birine kendimi. Bu kez direnmedim, dilimin altına koyuverdim hapı, sonra bir daha. Merdivenlere çıktığımda, artık ayağım karada, deyip sevindim. Arabaya yerleşince, dünya varmış, diyordum kendi kendime. Gel gör ki, göğsüm durup durup sıkışıyor. Dayanamayacaktım. Durumu bizimkilere açtım. Duralım, dönelim, derken geçti. Yol güzel, umut baskın, birşeycik yok göğsümde, büyük kenti çabucak arkalarda bırakıp özlediğimiz kıyılara yollandık.

Orda geçen ilk günlerin pek tadı tuzu yoktu bu kez benim için. Evden uzakta yanlış birşey yapmayalım diye iyice daraltmışım yaşama-alanımı. Ne denli özen göstersek yetersizmiş. Hafif hafif başlayan sıkıntılar, pek öyle korkutmamakla birlikte, gittikçe daha uzun sürüyordu. Zamanla alışıyordum bile. Anlaşılan böyleymiş, yapacak birşey yok, diye avutmaya çalışıyorduk kendimizi. İzin vardı doktordan, daha da artırdık ilaçları. Ortada belirgin “yeni” şeyler yoktu ama haftalar birbirini izledikçe korkular da artıyordu. Eskiden günün her saatinde, Akdenizce başka başka genişleyen taraça, insanı sıkıp boğan dapdaracak bir deliğe dönüşüyordu gittikçe. Önsezilere karşın konduramıyorduk ama yavaş, sessiz, ağır adımlarla birşeyler yaklaşıyordu bizlere. Birden toparlanıp döndük.

Gemideydik. Sıkıcı, uykusuz bir gecedden sonra İstanbul’da limana süzülürken, olan olsun artık der gibiydim. Ne var ki meydan okumak şöyle dursun, güvene kavuşuyorum diye tedirginlikle sevinmekteydim; sevinç çoğun tedirginliği giderse de bir tuhaftım işte, sevinmiyordum aslında, olası değil ama gerçek, sevinecek gücüm yitip gitmişti. Başıma birşey gelecek diye ödüm kopuyordu.

Eve döndük neyse. Arada sırada artan hafif acılar göğsümde. Zor attım kendimi yatağa. Boyluboyunca uzanmıştım güpegündüz. Sol omzumla sırtım çok ağrıyordu. Gecikmeden hapları aldım, artık akıllanmıştım. Biryandan da doktor yeniden arandı. Birkaç gün sonra, gittik de: olup biteni anlattım. Elektroda birşey çıkacak mı? Upuzun kâğıttaki kırıklı-kesikli, eğri-büğrű çizgilere bakar bakmaz “Bir iskemi geçirmişsiniz; birkaç gün dinlenin” dedi. “Önemli birşey mi?” diye sorduğumda, “Pek değil; dinlenin, bir-iki hafta sonra yine görünün” diye yanıtladı. Eve gelir gelmez sözlükleri açtım. Durum ortadaydı, nasıl oldu da doktorda anımsayamamıştım: “haima” “kan”, “iskein” de “durmak, kesilmek, engellenmek” – desene, kalp bölgem yeterince kanla beslenememişti. Vücuduma güvenim epeyce sarsıldı: vücudumda görünmeyen birşeyler vardı, kendi kendine işleyip giden bir düzende sıkıcı takılmalar, engellenmeler, tıkanmalar başgöstermişti. Eskiden böylesi kesiklikler olmaz mıydı, olurdu kuşkusuz, çoğun haberim olmazdı ama, olsa bile çabucak toparlanıverirdim. Bu kez pek öyle olmayacakmış gibi geliyor. Ne yapabilirdim zaten? Doğaya inanmalıyım. “Oluş bitene kafanı takma” diyordum kendi kendime. Kolay değildi ama. Bir-iki gün başarır gibi oldum. Kendimi dinlemeden dinlenmeye çalıştım:

İskemle düşmüş, bırak

Açma, çalsın çingirak.

Üçüncü günün sabahıydı. Kahvaltıdan kalkar kalkmaz göğsüm daralmaya başlamasın mı, –hem de nasıl! Sağdan soldan, üstten alttan birşeyler sıkıştırıyor göğsümü. Arttı da arttı. Uzandım. Bana mısın demedi. Bir çarpıntı, bir çarpıntı! Zor soluk alabiliyordum. Ele avuca sığmayan bir gücün etki alanına girmişim sanki. Ben ben değilim. Sıkıştıkça, önüne geçilmez bir heyecan kaplıyor heryanımı, oysa boyluboyunca yatakta uzanıyordum. Dayanamadım, ilaç aldım aceleyle. 10-15 dakika sürdü hepsi. Yorgunluk kaplıyor sonra heryanımı. Hastaneleri çıkarabilirsen çıkar. Hep gittiğim doktor gezideymiş. Korkuyla beklemeye

başladık. Öğleyin yemekten sonra aynı şey. Daha da uzun sürdü. Bu ne demek böyle: yürüme yok, yemek yok. Hani derler ya, kara kara düşünmeye başladık. Doktor arnadursun, ikinci oluverdi. Pek birşeyim kalmamıştı – geldi geçti mi olacak yoksa, keşke. Bir çay içeyim, dedim. Daha ilk yudumda yavaştan bir daralma. Sonra birden, karnımın üstünden yukarı doğru bir taş süzölmeye başlıyor, ağır ağır. Darala darala küçölüyor göğsüm. İçten içe sıklaşıyor soluklarım: güm, güm, güm. "Bana-gene-birşey-oluyor" demeye kalmadı, ağrılar sardı göğsümü. Haplar var neyse; herbiri gizemli bir rahatlama getiriyor; dilimin altına koyar koymaz, kanımın gittiği her yere genişlik salıyor o küçücük şeyler. Gel gör ki, epeyce uzun sürdü bu kez. Doktor bulunmuştu, yoldaydı. Birden dirildim. Birşeyim kalmamış. Epeyce gecikti doktor, hastalardan kurtulamamış, anlaşılan. Bir sorunum yoktu zaten. Geldiğinde, akşamdı. İyice bir dinledi beni; elektro çekti; yeni ilaç vermedi. Ne yazık ki, gerçekten bir iskemi geçirmişim, açık-seçik görünüyormuş. Akşam hafif birşey yiyebilirdim, ancak hapları yemekten sonra değil önce alacak, olup biteni her 15-20 dakikada bir, eve kendisine bildirecektik. O gece birkez daha gelmesine gerek kalmadığına inandığını söyledi. Ancak ne yapıp edip ertesi gün erkenden hastaneye gitmek zorundaydım, neyim olup olmadığı, neler yapıp edileceği yalnızca orda belli olabilecekti.

Öyle üzüldüm ki! Hızlı hızlıydı süreç. Özden değişmemişti durumlar. Koca yılda nice ayları boşa mı harcamıştım? Birkaç doktor dolaşmıştım: ak kırmızı kutu kutu ilaç, yirmiye yakın elektro kâğıdı, birkaç kez kan incelenmesi. Daha ne olsun. Yetmiyormuş meğerse. İyice gideceğime nerelere gelip çatmıştım. Koca kentte nice hastane buyruğumdayken neydi bu benim yaptığım. Belki de hep kendi başımdan. Ne diye zamanında davranmamıştım, çoktan gitmeliydim hastaneye. İstemesine istemiş-tim zaman zaman, gerçekleştirememiştim gene de. Çelişkili bir karışım gibi gelse de, içgüdüsel-akılcı bir taktik geliştirmiştim kendime. Korkuyla karışık bir güvensizlik, umutla karışık bir aldırmaçlık dikilmişti yoluma. Ne de olsa, o güne dek, sözün tam anlamında hastane nedir, bilmiyordum. Gerçi çok eskiden, kendim için bir-iki gitmişliğim vardı. Birkaç saatte bitmişti işim.

Şimdiyse burun burunaydım tehlikeyle. İstesem de istemesem de gidecektik. Kolay olmadı ama. Tanıdıklar arandı; işledi de işledi telefonlar. Doktorun önerisi üzerine, Haseki'deki Üniversite Kardiyoloji Enstitüsü'nde karar kılındı. İşyerim gereği doğaldı bu. Daha önce de aklımdan geçirmiştim orayı. Bir yakınım gidip bakması için ricada bulunmuştum. “Onarılıyor, azıcık daha beklesek” demişti. Zamanımız yok değildi ki, hastanelik olmadığım kanısındaydık; aradabir cayar gibi olsam da, kendimi iyiden iyiye buna inandırmıştım. Şimdiyse bıçak kemiğe dayandı. Gidilecekti. Hem sonra durumu da abartmamalıydım: bir, bir değil ama neyse, bir sıkıntı geçirmiştim. Benden kat kat kötüydü rastlayıp işittiğim başkaları, hem görünüşlerinden, hem avuç avuç aldıkları ilaçlarından belliydi bu.

Yarı uyanık geçen bir gecenin sabahıydı, hastanenin yolunu tuttuk. Aradabir kendimi tartıyor, hiç de kötü değilmişim gibi geliyordu bana. Böylesi bir geceden sonra, sarsılmış ve yorgun olmam gerekmez miydi, – hiç de öyle değildim. Atlatmış olabilirdim. Hastanede, belki de eskisini andıran yeni bir ilaç düzeni çizilecekti, hepsi o kadar işte. Ürkülecek ne vardı ortada? Diyelim ki, hastaneyi böylece geçitirdim, kazancım ne olacaktı! Birtakım yeni alışkanlıkları sürdürecektim kuşkusuz. Desene: doktor, ilaç, özen, kısıntı, vazgeçme, – korku, korku, korku. Ne kazanç, ne kazanç! N'olacaksa olmalıydı, öyleyse, iyi şeyler, iyi şeyler. Peki, ya olmazsa? Gerisini düşünemiyorum. Birden fark ettim. Beyazıt'a gelmişiz bile; iş saati olduğuna göre, hiç de boş değildi oysa geçtiğimiz caddeler. Hastaneye yollama kâğıdını almak üzere Fakülte bahçesine girdik; bir-iki arkadaş ordaydı, hepsi eski öğrencilerim. Birbirimizi son kez görüyormuşuz gibi geldi. Aşağıyukarı aynı sözlerle uğurladılar beni: “Birşeyiniz yok, birkaç gün sonra aramızdasınız gene.” Keşke inanabilseydim. Gencecik yüzlerine bakamadım, “keşke” deyip ayrıldım hemen; artık oralarla hiçbir bağım kalmamış gibi geldi. Onyıllar boyu geçtiğim bahçe cırlak cırlak güneşli, boğuk gürültülü. Bambaşka bir yerdendim ben artık, – nasıl bir yerden, yer diye bir yer kaldı mıydı benim için, kendim diye tutunacağım birşey de yok, – sanki kayarcasına hastaneye.

Bir iki oda dolaştık, birkaç merdiven inip çıktık, bekleşenlerle bekledik. Tuhaf, birşeyim yok; ne yorgunluk, ne sıkıntı, ne heyecan. Ben ben değilim: duygudan arınmış, donuk, umursamaz biri olup çıkıvermiştim. Doktorun yanına girdik. Kâğıdımı verdim. Güteryüzlü bir hanım doktor. Neyim olduğunu sordu. Her doktorun ençok neleri öğrenmek istediğini ezbere biliyorum; şurasından burasından son günleri anlatıyordum ki, oturmamı söyledi.

Anlaşılan, yeterliydi tutamaklar. Sıra tansiyonda, sonra elektro, sonra reçete yazımı, diye düşünüyordum kendi kendime. Oysa, ne ceketinizi çıkarın, ne uzanın diyen vardı bana. Birden doktorun gülümseyişi uçuverdi: “Sizi hemen yatırmamız, hemen yatırmamız gerekiyor” dedi. Allak bullak oldum. O kadar kötü müydüm? Bir bakmadı, göğsümü sırtımı dinlemedi bile. Daha ben “Reçete...” diye başlarken, “Hemen yatmanız gerekiyor, şimdi size bir yer bakalım” dedi, sonra telefona uzandı eli. Çevirirken bana: “Sıçrama yapmış. İyi bir araştırmadan geçmelisiniz, gerekirse cerrahlara da başvururuz” diyor. Hastaneye daha adım atar atmaz, korktuğum başıma gelmişti. İşim cerrahlarla mıydı? O kadar mı ilerlemişti? Oysa, koş deseler, kalkıp koşabilirdim. Yüzüm kimbilir nasıl darmadağın oldu ki, doktor: “Daha birşey belli değil, sizi incelemeye alacağız” diye yatıştırmaya çalıştı. Telefon konuşması sona ermişti. “Yanınızda ilaç var, değil mi?” Vardı. Birini hemen dilimin altına koydum. Sonra yüzündeki üzüntüyü örtmek istercesine aşağıyukarı şunları söyledi: “Oda yarın hazır olacak. Aç kalmayın, hafif bir şeyler yiyebilirsiniz. Sıkıntı geldikten sonra değil, geleceğini duyar gibi olunca, sizdeki o haplardan alın; gerekirse, günde 15-20 tane alınabilir. Yarına dek bir sorun çıkacağını ummuyorum. Göğsünüzde gene ağrı olursa, beklemeden buraya gelin. Sizi şimdiden yatırabilirdim. Acil’e giren çıkan çok, rahat edemezsiniz. Sabahleyin 18. Servis’te oda hazır.” El sıkıştık. Çıktım.

O günle o gece nasıl geçti, açık-seçik gözümün önüne getiremiyorum. Doktorun dediklerini yaptık, orası kesin. Süreçler hızlandıkça kendi kendimin değildim, doktorlarındım. Pek işe yarıyor muydu, bilemem. Yap deneni yapıyor, yapma deneni yapmıyorduk, gene de iyiye gitmiyordu durumlar. Şimdi de

hastane! Sallantılı bir gidiş-gelişti düşünmek. Hastane, çok kötüüm mü demekti; yoksa, sürüklenme yat, iyileş bitsin gitsin mi demekti? Cerrahların sözü edilmişti ama; gene de tedirginliğe gerek yoktu, şöyle bir bakışta kestirip atılacak şey miydi o? Merak etmemem gerektiği söylenmişti zaten.

Ertesi sabah, nereden gelmişti bu güç bana, sahanlıklarda azıcık dinlene dinlene, 18. Servis'in kat kat merdivenlerini tırmandım. Başhemşire karşıladı, bizi bekliyormuş. Geldiğimize içten sevinmiş gibiydi. Koridordaki alçacık koltuklara çöktük bir süre. Uzun uzun beklemedik sanıyorum, gelen geçenle oyalandık. Sonra "Hazır!" diye bir ses işittim, bir odaya buyur ettiler bizi.

Birdenbire hastanedeyim – birdenbire mi? Birdenbire. Herşey: birdenbire!

HASTANE

Yüce esinlilere, din kurucularına, ermişlere, dağ çölleri, ormanlar, mağaralar gerek, hiç olmazsa bir süre. Sıradan insanlara azıcık hastane yeter.

İlk Günler, İlk Haftalar

Büyük bir köşe odası. Eskiden Kalem'miş. Benimle birlikte hasta odası oluyor. Tam ortada koskoca bir karyola. Güneşli pencereye yaklaşıyorum: en üst kattayız, yol dar, aşağılar pek görünmüyor. Karşıda yıkıkça bir tahta ev; arkasında kısa, tombul bir minare; uyduruk yeni yapım çıkmalar kapatmış önünü. Perdemsiz tüller açık, kalınca perdeler yanlara toplanmış. Köşedeki tek iskemleye, sırtım güneşe dönük, çöküverdim hemen. Taş taşımışım sanki: soluk alıp verişlerim hızlanmış. Hemşire girdi, ufak tefek; gülüyor: "Günaydın, yeni açılıyor burası, ne de güzelmış." Elinde alüminyum bir yazı altlığı, birkaç boş yaprak tutturulmuş üstüne. Karyolanın ayakucundaki dikdörtgene bıraktı, masaymış. Yatınak istiyorum. Çabucak soyundum. Ne yüksek karyola, inip çıkmak sorun, sonra düşünürüz. Yattım bile. Buz gibi örtüler. Güpegündüz ağırlaşmış gözlerim. Hastaya eşlik eden için, açılır-kapanır bir yatak getirdiler, kuruyorlar. "Azıcık uyu dinlen" diyorlar bana. Giren, çıkan. Oda donanıyor. Hiç ilgilenmiyorum, uzağındayım herşeyin, bana ne. Gözlerim ağırlaşıyor. Güm, güm, güm: birşeyim yoktu, neden heyecanlandım böyle? Hastanedeyim. Güvendeyim artık. Ne olabilir ki burda bana.

Gözlerimi araladığımda bulutluydu ortalık. İkindiye geçmiştiz. "Akşam yemeği geldi" dediler. Canım istemiyor. Tok karınla alınması gereken ilaçlar vardı sırada. Biraz birşey yedim. Gene dalmışım. Geceleyin birkaç kez uyandım.

Geceyle gündüz arası, kalın kalın uzun uzun birses patlayıverdi kulaklarımda: ezan. Dinlenmişim. Uyandım. Kapı aralık. Çay dağıtılıyor, yanında da birşeyler, bana da getirdiler. Sonra

Doktor Hanım geldi, beni yatıran. Yanında birkaç kişi var. Saygılı, sessiz gençten birine birşeyler söyledi. Beni o izleyecekmiş, kendisine sunacakmış gelişmeleri.

O gün kanlar alındı. Her nöbet değişiminde hemşireler yokluyor, öğleden sonra başka bir doktor uğradı. Durumumu sorup bir zil gösterdi: “Gerekince çalarsınız; bir sıkıntı duyarsanız hiç zaman yitirmeyin” dedi. Yanımda hep biri var; zile gerek duyacağımı sanmıyorum. Her karyola başında zil, kolayda. Bu önlem sözlerine ne gerek, peki? Birşey mi bekliyorlar yoksa? Gerçekte birşeyim yok ki benim. Önlem önlemdir ama.

İkinci gün oldu bile. Şöyle böyle uyumuşum. İştahla kahvaltı ettim. Bugün artık kan sonuçları gelir, doktorlar durumu saptarlar, bundan sonraki ilaçlarım belli oluyor, diye düşünüyorum kendi kendime. Beklemekten canım sıkılmaya başlamıştı. Birşeyim yok ki benim.

Birara yalnız kaldım odada; birkaç saatliğineydi bu yalnızlık, öyle gerekiyordu. Birden solumam tuhaflaştı, zorlanıyordum. Göğsümde bir darlık, bir darlık, sağdan soldan içe doğru bir basınç, bir basınç, boncuk boncuk ter, başıma da ağrı saplanıverdi. Göğsüm sıkıştıkça sıkıştırıyor. Dur-bakalım-geçer türünden ertelemeler çağı geride kalmıştı. Sessizce ilacımı aldım. Elimi zile dokundum. Öyle çabuk geldiler ki, bunu mu bekliyorlardı ne! “Göğsüm!” Anlamıştı hemşireler. “İlaç?” “Aldım.” “Heyecanlanmayın, şimdi nöbetçi doktora haber veririz, gelir” diye yatıştırıyorlar. Yanımdaki odaymış doktor odası. “Kendinizi üzüntüye kaptırmayın; birbakıma iyi oldu, durum aydınlanıyor, herşeyi ona göre çözümleyip ayarlayacağız” dedi doktor. Hemşireye “getirin” gibilerden birşeyler söyledi; bana da “Az sonra sizi görmeye geleceğim” diyor. Çok geçmeden, yokuş aşağı bir kızak sesi duyuldu ötelerden. Gittikçe yaklaşıyor. Koskoca, dimdik, demirsi birşey belirdi kapıda. Burnumun üstüne bir kepçe geçirdiler. Dapdaracık çukurdan, temiz havaya çekiyor görünmez bir el beni. Hemşire: “15 dakika oksijen verilecek” dedi. Yüzümü hüzünlü bir sevinç kaplamış olmalıydı. “Bakın rahatladınız, birşey değil, azıcık yardım, o kadar.” Oksijen buymuş demek. Dur kalk arabalarla çeşitli konuların insanı boğduğu basık bir sokaktaymışım meğer daha önce. Şimdiyse

alabildiğine açık bir ovada, kırağıkların nemlediği otlar boyunca at koşturuyorum... Çabucak kendime geldim. 15 dakikayı doldurmam gerekiyordu; nedensiz 15 dakika derler miydi, benim için ilkti ama, bilenler için sıradan bir işlem bu. Benimle ilgili bazı şeyleri, nasıl oluyordu da böylesine kesin bilebiliyor başkaları? Hiçbir gizlim örtüm, derinim ardım yok onlar için. Öyle tuhaf bir duygu ki. En yetkin uzman da olsa: bir insan başka bir insanı, şimdisini değil hem, sayılı dakikalarla sonrasını, nasıl oluyor da kendi kendini tanıdığından çok daha yakından biliyor? Özellikle doktorlarla böylesi sorular üşüşüyor kafama, kurgu türünden şeyler değil, doğrudan doğruya benim kendimi, kendi yaşamımı ilgilendiren sorular. Yeri zamanı değildi ama bunlarla doluvermişti 15 dakika. Oksijeni götürdüler. Yeniden nabız sayıldı, tansiyona bakıldı. Doktor geldi: “Gördünüz mü, birşey kalmadı.” İlaçlar değişti. Eskisinden iyiyim, çok iyiyim.

Ertesi gün, öğleden epey önce, birkaç kişi birden girdi odaya. Hocayla birlikte öbür doktorlar da orda. Hastalığıma tanı koydu: ‘angina pectoris’, göğüs darlığı; düzensiz sıçramalı; kalp kaslarında oksijen azlığı; kalbi besleyen anadamarlarda tıkanıklıklar; tüm vücut damarlarında yaygın yetersizlik; sürekli yüksek kan basıncı. Durumum belirginlik kazanıyor. Yeni birşey öğrenmemiştim, ama yepyeni bir durum denebilirdi buna. Sıkıntılarımda tam bir haritası çizilmişti artık. İlk tepkim, üzüntülü bir koskocaman soru: Ne yanlış yapmıştım? Yanıt kesin: Vücut yapıyor; zamanla oluşuyor; 10-15 yılda yavaş yavaş gerçekleşmiş bir durum; kalıtım, beslenme tutumu, yaşama biçimi. Daha da arttı üzüntüm, ne öfke, ne karşı-çıkış bende, elimden ne gelir! Annemle babamı aynı hastalıktan yitirdim; babam onyıllar boyu çekti, annem birden gitti. Bense –geç mi kalmıştım, çok geç de kalmış sayılmam, öyle mi gerçekten?– olabildiğince önlemler almaya çalışmıştım ama dönüp dolaşıp *buraya* gelmişim işte. “Yapılabilen yapılacak, durumunuzu izliyoruz, siz merak etmeyin” deyip gitti doktorlar.

Sabah akşam: derece tansiyon; ilaç ilaç; kanalımları, damardan, parmak ucundan. Göğüs röntgeni. Kahvaltı, öğle akşam yemeği. Nöbet değiştikçe hemşire, doktor. Görmeye gelen yakınlar, birkaç tanıdık. Aşağıyukarı iki hafta geçti o odada.

Birgün Hoca geldi: “Sizi başka bir odaya almamız gerekiyor, artık size başka bir arkadaş bakacak” dedi. Gene üzüntü, tedirginlik, ürkü, tuhaf bir sarsıntı. Apartopar, aynı katta, uçta daha küçük bir odaya taşındık. Yürüyerek geçtim dar koridoru. Sağım hemşire yerleri, solum odalar, üç kapı, dördüncü benimki. Biraz yorgunum. Artık yola değil, yandaki hastaneye, damlara, yemekhaneye bakan, öbüründen daha küçük, tek pencereyi bir oda. Karşımda açılır-kapanır bir kanepa. Başucumda duvar. Öte yanda, gelirken gördüğüm bir hasta karyolası, o da duvara dayalı. Sağımda solumda renkli renkli, delikli delikli elektrik tablaları. Hemen yatırdılar beni, kendim istedim. Yattığım yerden kapıyı göremiyorum. Tam karşımda doktor odası olmalı. Bizim oda soğukça. Güneş yok burda. Mevsim de ilerlemiş zaten. Ekimin yarısını geçtik. Nice sonra hesapladık: ortalama beş hafta yattım o odada.

Ertesi günü sabahleyin hemen karşımdaki odadan konuşmalar. Bir kadın sesi, neşeli. Az sonra kendi de geldi. Bana bakan Hocanın yardımcısı. Konuşkan, güç veren, işini iyi bilen bir görünümde. Sordu, baktı, ölçtü. Ayakucumda kâğıtlar kabadıkça kabarıyor. Hiçbirine gözetmemiştim daha. Okumak gelmiyordu içimden. Yeryer okusak bari, okusalar, dinlesem. Durumum yeni Hocaya sunulacaktı. Az sonra birlikte geldiler. İki hanım konuştu. Bir iki gün sonra yine geldi Hoca: “Siz bir enfarktüs geçirmiştiniz. Çekilen elektrolardan belli, birbirbuçuk ay önce. Bir ya da iki kez, orası belli değil. Ne olup bittiğini tastamam öğrenmek için ‘anjiyo’ olmanız gerekiyor. Buysa hemen olası değil: ne zaman geçirdiğinizi saptayamadık; aradan iki ay geçmeden anjiyo günü vereceğiz; bir-iki ay sonra gelirsiniz, yaparız; burda bekleyemezsiniz, uzun bir süre iki ay.” Sözcükler nesnel bir tutumla birbirini izleyedursun, başımdan aşağı yıkılıyordu dünya. O geldiğinde hastane dışında n’aparım ben? Burda oksijen var, – evde? Durup dururken göğsümü gene sıkıştırırsa, evde çok zor olacak. “Anjiyoya kadar burda kalsam” diyecek oldum. Doktor “Ya sıra bekleyen öbür hastalar!” diye yanıtladı.

Bir dostla tanıdık bir hekim geldi öğle üzeri, uzmanlığı başka alanda da olsa hekim. Sormak istediğim öyle çok şey var ki; anlatmayı seven bir insan olduğuna göre açıldım kendisine: neyim vardı benim? N'olacaktı bu durum? Kaygı gizleyen bakışlarla bol bol umut verici, yatıştırıcı sözler: “Güvenilir ellerdesin, ne gerekiyorsa yapılır burda; ilaçtı, aletti, hepsi var, donanım tamam. Ameliyat bile gerekirse yapılır burda. Hollandalı bir şeytan var, bir deha, diyorlar, burayı düzenleyenlerden, elinden hiçbirşey kurtulmuyormuş.” Gene “ameliyat”tan söz ediyorlar. Canım sıkıldı, ilkin; düşündükçe, “ameliyat” sözcüğünün öylesine geçtiğini anladım. Öyle birşey ne diye gereksin. Zaman zaman aklıma takıldıysa da, giderek unutmaya çalıştım ameliyatı.

Anlaşılan, çıkıyoruz. Toparlanmalıyız zaman geçirmeden. Kaç haftadır neler birikmemişti ki yanımızda! Önce, azıcık dinlenmemiz gerekiyor. Zaten ben birşey yapacak değilim. Biraz sonra bir ağrı, sırtıma saplanıyor, sağ koluma; yanlış mı yapmıştım. Düzeltelim, dedim. Yürüyor ağrı, hızla arta arta. Ortalarda daha da arttı, üste alta yayılıyor. Durmuyor. Sol kürek kemiğim bıçakla kesiliyormuş gibi geldi. Başımda da bir tuhaflik var. Soluklarım şaşırmış. Zile zor uzattım elimi. Gecikiyorlar, geciktiler. Dayanamayacağım bu gidişle. Kim geldi bilmiyorum. Göğsümü gösterdim. Cebindeki küçük kutudan bir hap koydu ağzıma, kolay olmadı. Dışarı seslendi kapıdan. Takur tukur bir araba sesi: gittikçe yaklaşıyor, demeye kalmadı, girdi odadan oksijen. Göğsüme koskoca bir kütük düşmüştü sanki. Yetmiyormuş gibi üstüne birşey yığılıyor. Ezildikçe eziliyorum acıyla. Sağdan soldan kısıp alıyor birşey beni. “Göğsüm!” diye bağırarak istiyorum, üseniyorum ama, sesim çıkabildi sonunda: “Oksijen!” Tam gözlerim kararırken oksijeni duydum içimde. Şimdi açılırım, diyordum; gecikiyor. Titremeye başladım. Başucumda doktor: “45 dakika verilsin, kesilmeden önce beni çağırın” dedi. Benimle konuşmuyor, ona göre başka yerlerdeydim ben. Titremem arttı. Yapayalnızım. Buzlar kaplıyor içimi. Oksijene bakan hastabakıcı geldi. Durumu görünce “Fazla çevirmişim” deyip tepedeki vidayı oynattı. Titreme azalıyor, gene de bitmedi.

Kendime geliyorum. Maske çıkarılsa, gibilerden elimle gösterdim. “Doktora soralım” deyip gitti: “olmaz” demiş. Hemşire bir hap daha verdi. Ağrı azalıyor, birtürlü tam geçmedi ama. Göğsümdeki koskoca kütük eriyor sanki. Son derece yavaş da olsa kıskaç kalktı. Doktor geldiğinde bitkinim. Yüzümün ne duruma girdiğini onun sikkın sikkın takınmaya çalıştığı güleryüzden anladım. Oksijen giderken parmak ucundan kan aldılar. Doktor, bu kez oturup kâğıtlara uzun uzun birşeyler yazdı. Hemşireye: “Reçetesi var, hemen ilaçlara başlayın” dedi; benim payımaysa, “Geçmiş olsun, şimdi dinlenin” düştü. Ağzımı açıp “Neyim var?” diye sormadım. Bildiğimden değil, bilmek istemiyorum artık. Acı çekmeyeyim de, bana ne, der gibiyim. Şaşıtm, şaşırdım kendi tutumuma kendim. Nasıl değişiyor insan.

Az sonra oda doldu. Allak bullaktı bizimkiler. Benim birşey anlatmama gerek kalmadı. Susuyoruz hepimiz. Sonra hepsi birden konuşmaya koyuldu, özetle: birşeyim yoktu. Onlar da biliyor oysa: Önemli birşey olmuştu. Kocaman bir iğne yaptı hemşire. İkinci, akşama dönüşmüştü bile. Gözlerim kapanırken oda boşalıyordu.

Uyandığımda hiçbirşey olmamış gibiydim. Dinçleşmiştim. Yemek gelmiş, beni bekliyordu. Bir kalkayım, dedim. Kapının hemen yanındaki pencerenin perdesini aralayıp baktım: tektük ışıklar, yağmurlu karanlığı yeryer deliyor.

“Siz Nermi Beysin iz, değil mi?” Elimle pencere pervazına tutuna tutuna yavaşça döndüm: Bir hanım doktor. Koşarcasına gelmiş olmalı, lastik ayakkabılarından işitmemiş olacağım; işi başından aşkın biri, belli. Konuştukça tatlı. Ne söylediğini bilen, isteyince sertleşebilen, candan mı candan bir insan. Benim ben olduğumu az önce bir arkadaşın telefonundan öğrenmiş. İyi görüyorlarmış onunla. Anımsıyorum: bir süre önce, o arkadaşla haber iletmişim. Yazlıktan dönmüş olmalıydı. Beni arayıp bulamayınca merak edecekti. Yaz başında ilk sıkıntıyı geçirdiğimde birlikteydik. Doktor Hanımın çalıştığı hastanede yattığımı anlayınca, ona sormuş arkadaş. Ne olup bittiğini bildirecekmiş Doktor Hanım kendisine. Yattığım Servis’in başındaymış meğer. İçeri

giriyoruz. Ayakucumdaki kâğıtlara baktı. Uzmanca bir bakıştı bu. Ben anlatırken, hekimce yakın izlemeye almıştı beni. Başhemşireye: “Dosyayı bana getirin, inceleyeceğim” dedi. Ayağa kalktığı anda güven saçan bir gülyüzle: “Çıkmanız sözkonusu değil. Önce bakayım, değişiklik de yaparız. Haftasonu tatili başladı. Hiç kaygı etmeyin. Haftabaşında sizi görmeye geleceğim” deyip başhemşireyle çıktı. Artık iyileşirim, dedim kendi kendime. Zaman yönünden, hastanede kalma kısıtlaması yok. Doktorum usta. Eski bir öğrencimizin eşiymiş meğer. Arkadaşı tanınması da bu nedenden kuşkusuz. İçime bir rahatlık yayıldı. Bundan böyle, gerçekten iyi ellerdeyim.

İki gün sonra o candan uzman, resmen doktorum. Hergün gelen Doktor Hanım, kendisine sunuyor durumu. Sıksık kendisi de uğruyor. Sırtla göğsü uzun uzun saran ağrıların kalpte bir iz bırakmadığı belli oldu bulgulardan. Sevinmiştim. Gücüm artıyor gibi. İlaçların kimi kalktı, kimi azaldı, kimi çoğaldı.

Bir hafta kadar sonraydı, dostumuz Doktor Hanım, bir akşamüstü gene geldi; sabahleyin de gelmişti. “Size 10 gün sonra anjiyo yapacağım” dedi. Anjiyo’nun ne olduğu konusunda sağdan soldan çeşitli şeyler işitmiştim: Kalbe giden damarlara dek bir çubuk sokuluyor, renkli bir sıvı uygulandıktan sonra film çekiliyor; son derece tehlikeli bir işlem; bir aksilik olursa, ameliyat gerekiyor; işlem sırasında birşey olmasa bile, sonradan ayağı kesilenler bile varmış. “Olmasam olmaz mı?” diye sordum. Anjiyo olmadan beni iyileştiremez miydi? Gülünç şeylerdi kuşkusuz söylediklerim. Sabırla dinliyor gene de beni. Kendisini iyi tanıyan başhemşirenin, bu dinleyişe şaşıtığı belli oluyordu. “İşittiklerinizin gerçeğe ilgisi yok. Sizi yanıltmışlar. Anjiyonun öyle bir tehlikesi kalmadı artık. Anjiyo olmadan durumunuzu açık-seçik saptayamayız. Ne yapmamız gerektiğini ancak anjiyo’dan sonra bilebiliriz. En sağlam göstergemiz o. Günü geldiğinde siz de anlayacaksınız. Meraklanmayın, kendinize iyi bakın: radyo dinleyin, televizyon izleyin, gazete okuyun, – böyle kapanmayın dünyaya” dedi. Öylesine sıcak, inandırıcı, işini ustaca kotarmaya alışmış bir sesi var ki.

Birden aklımıza geldi: ayakucumdaki dosyaya bir gözatalım, dedik. Kendim okumaktan kaçındım, nedense; en önemli yer-

leri birkaç kez okutup dinledim, – ne tanı sözcüklerinden, ne ilaç adlarından, ne bulgu nitelemelerinden irkiliyorum artık. En üstteki yaprak, üç imzalı bir tutanak: Resmen, dostumuz Kardiyolog Hanıma aktarılmıştım: anjiyo sorumluluğunu da o üzerine almış. Kâğıdı elime alıp imzaları çözmeye çalıştım. Anlaşılan zor bir durumdu benimki. Korkup üzülmедim: doktora güveniyordum.

Ağıraksak, karanlık, alacakaranlık, dizidizi günler önümde. Birbir geriye taşıdım hepsini, kimi kolay kimi zor işim. Birşey çıkmayacak, birşeyim yok ki, ne diye bende birşey çıksın, diye sağlam tutuyorum kendimi zaman zaman. Bazan da, durum apaçık ortada, sıkı dur, bakalım n'apacaksın, diye yardım dileniyor gibiydim kendi kendimden. Yatıştırıcı alınam bile gerekti birkaç kez. “Almasam olmaz mı?” diye direniyor, keşke beni dinlemeyip verseler, diyordum içimden. Veriyorlardı da. Paramparça gece uykularını yamamaya yetmiyor gündüzler. Yemeklerden önce biraz yürümem önerilmişti. Gel gör ki, gereğince yerine getiremiyorum öneriyi. Birkaç adım attıktan sonra durup uzun uzun dinleniyor, ya da kendimi tehlikeye sokmayayım, diye düşünüp yatağa dönüyor, birşey olmayınca da, olmadığı için, çocuk gibi seviniyorum. Birden dank etti kafama: hani birşeyim yoktu, ne diye yürüyemiyorum öyleyse? İçim sıkkın da ondan, canım istemediğinden yürüyemiyorum, gibilerden kendimi avutmaya çalıştım ilkin. Hiçbir iler tutar yanı yoktu ama böylesi gerekçelerin. Doktorumuza açtık: “Pek zorlamayın, az kaldı, yakında herşeyi öğreneceğiz” dedi.

Çabuk değilse de geçer sayılı günler. Bir akşamüstü “Yarın öğleyin anjiyo'nuz var” dediler. Aç karınla inecektim aşağı, daha önceden bazı ilaçları kesecektim; onlar gitti başkaları geldi. Anjiyo odasına kendi ayağımla gidemedim. Tekerlekli arabaya oturttular beni. İlk kez geliyordu başıma. Konduramıyordum kendime. Birara “kendim de giderim” diyecek oldum, ama yapamadım. Neyin nasıl olacağını bana soran yok zaten; durum, herşeyi açık-seçik söylüyor kendi dilince. En aşağıda dar koridordaki buzlucaımlı bir kapıda durduk; göğüs röntgenine gider-

ken, sıklıkla geçmişiz meğer bu kapının önünden. Çevrede bana bakanlardan utanıyormuşum gibi, öne eğik başım. Korkunç bir sessizlik kapıdan girer girmez. Akyeşil bir kalabalık. İlk tanımadım dost doktorumuzu. “Burdayım” dedi usulca, güç vermek için kolumu tutup sıktı. Tekerlekli iskemleden inerken baktım, bizim odalardan sorumlu bir hemşire de orda. Güzel yüzünü korku ve heyecan sarmış; kıvrırcık kıvrırcık, kabarık kabarık saçlarını kocaman bir örtüyle kapamış yeşil bir başlık, tepeden tırnağa kalın giysisinin renginde; boyu uzamış gibi, ayaklarına gene yeşil kaplı yüksekçe birşeyler geçirmiş. Herkes öyle giyinmiş zaten, bir-ikisi ak önlüklü yalnız.

Nasıl oldu, bilmiyorum, gözlerim alüminyum tavanda, yukarılara bakmaktayım: boydanboya yatıyorum. İşini bilen bir elin yardımıyla üstümdekileri çıkardım. Yetke taşan bir ses: “Şimdi şurdan bir iğne yapacağım” deyip sağ kasığıma dokundu. Yapmıştı bile. Sonra sırtıma göğsüme birşey sürdüler. Doktorum başucumda, azıcık eğildi: “Göreceksiniz, pek birşey duymayacaksınız. Bayıltmıyoruz. Zaman zaman size bazı şeyler söyleyeceğim, deneni dikkatle yapın. En önemli şey, soluğunuzu tutun, deyince tutmanız. Heyecanlanmayın. Uzun sürecek değil.” Yakından bilip tanıdığı ordusunu ustaca yönetmeye alışık bir komutan sesiyle, yanındakilere yöneldi Doktor Hanım: “Hazır mısınız çocuklar, saati kurun, başlıyoruz!” O sırada, kasığımdaki el, baldırımı nemli birşeyle ovuyor bazan, şimdi dizimden aşağı doğru iniyor, şimdi yukarı doğru çıkıyor. Birara soruyor: “Acıyor mu?” Birşey duymuyorum. “Yok!” Kırt kırt birşeyler kasığımdan üstlere çıkıyor, yavaş yavaş; o zamana dek varlığından hiç haberim olmayan bir yol uzanıyor kasığımdan göğsüme. Birşey yürüyor içimde: soğuk, katı kıpır kıpır birşeyler. O yürüyen şey, gırt gırt köşebaşlarını dönüyor, caddelerden patikalara kıvrılıyor sanki. Yavaşladı, inceldi birara. Doktor sert bir sesle uyardı: “Kanıyor, yan yere bastır!” Bir külçe kapanıyor kasığımın üstüne, tüm vücudumu itiyor. Sonra bana sesleniyor hep aynı ses: “Derin soluk alın – şimdi soluğunuzu tutun!”, yaptım. “Çekiyoruz, çektik, bitti!” Sonra bana: “Soluk alıp verebilirsiniz”. Kısa aralıklarla birkaç kez aynı işlem yineleni.

Birden güm, güm, güm – artıyor, daha da artıyor. Duraladı tepemdeki işlem. Doktorun sesi: “Heyecanlandınız. Göğsünüz mü sıkıştırıyor?” Zorla “pek değil ama...” diyebildim. Gözlerim kararıyor gibi. Kimseler yok sanki, öylesine sessizleşti ortalık. “İlacınız var mı?” “Var ama...” diyorum. Ağzımı açtım. Biri dilimin altına hap koyuyor. Birtürlü erimek bilmiyor, her zaman çabucak kana karışan hap, çok mu bekledim, belki de hiç değil. Dirildim birden. “Ben iyiyim” dedim. “İyisiniz” diyor doktor. “Haydi çocuklar az kaldı.” Soluk tutma komutları, bir iki kez daha. Sonra: “İlacımız kalmış, böbrekleri de alalım!” Bana: “Bu son, tutun soluğunuzu”. Tutuyorum. Garç garç, tak-tak-tak. “Ne kadar olmuş?” “19 dakika.” “Çok güzel, sağolun çocuklar!” Birbir sönüyor tepemdeki ışıklar. Üstüme eğiliyor doktor: “Bitti işte. Birara heyecanlandınız. Gördünüz ne kolaymış. Azıcık daha yatacaksınız. Sonra sizi yatağınıza götürecekler; uğrayacağım, yukarda görüşürüz.” Baştanasağı teşekkür kesilmek istedim o an. Yüzümden anlamış olmalı. Gülümsedi, bir iki fısıltı işittim kapıya doğru giderken, yanımdakilerle konuşuyor olmalı. Biri ışıkları yaktı, beni inceliyorlar. Gözlerimi oyuyor ışıklar; beni yana doğru çekiyorlar. Bir süre orda, bağlı olduğum arabada uyukluyorum sanıyorum. Başımın altında yastık olsaydı bari. Soluğundan seziyorum, hep biri var yanımda. İğne yaptılar mı, ilaç verdiler mi, anımsamıyorum. “Gidiyoruz” dedi bir ses, açtım gözlerimi, kat hemşiresi. Yatmış durumdayım. Ayaklarımda biri, başımda biri. Asansör çalışmıyormuş. Duvarlara çarpmayayım diye, zaman zaman dura dura, gene de oldukça çabuk çıkardılar beni yukarı. Bayram ettim yatağımı görünce. Kolay olmadı ama yatırmaları, insan kendi davranamadı mı, hele yatar durumdaysa, öyle önemli işlemler gerektiriyor ki ortamdan ortama geçmek. Sonunda yataktayım. Bir durum-saptaması yapma zamanı gelmişti. Gerçekleştiremiyorum. İlkin, her 15 dakikada bir: vücut ısısı, tansiyon ve nabız denetimi gerekiyormuş. Sonra sonra, yarım saatte bire, sonra saatte bire, sonraları da iki saatte bire iniyor denetimler. Yemem içmem için birşeyler getirdiklerinde ikindiydi; acıkmamıştım ama söz dinleyip yiyorum.

Akşamüstü doktorumuz geldi. Daha girerken anladım. Gizlemek istiyor ama yüzü gülmüyor. Uzun oturacak sandım, içi

sıkkın, ayaküstü konuştu: Ne yazık ki, kalbi besleyen damarlardan biri tıkalıymış; çekilen film, bir iki gün içinde, cerrahların da katılacağı bir kurulda incelenecekmiş; zaman geçirmeden bana anlatılacakmış kesin durum. Film çok güzelmış. Anjiyo iyi geçecek derken haklı değil miymiş. Sonlara doğru birara fenalaşmışım, birşey olmamış, atlatmışız. Kendim göremiyordum ama ateşler çıkıyordu içimden. Doktordaydı gözüm. Zordu işi benimle. O da renkten renge giriyor. Değişmeyen tek şey, yüzündeki hüzüdü. Sesini eldengeldiğince güçlendirdi: “Kalp düzenli çalışıyor. Yan damarlar iyi gelişmiş. Böbreklerde bir sorun yok. Film çok güzel çıktı.” Sonra daha önemli şeylerden sözediyormuş gibi şunları söylüyor: “Sürdürülen denetim, çıkacak şeylere karşı zamanında önlem alalım diye. Gereken birşey yok zaten ortada. Denetimleri, giderek seyreltip durdururuz. Bugün, bu gece pek kımıldamayın. Yarından sonra kaldırıp yürüteceğiz sizi. Gördünüz, en tehlikeli denen şey, siz anlamadan geçti gitti.” Kasığım azıcık acıyordu. “Oraya bir ağırlık koyduk. Artık kanamaz. Hoşçakalın.” Dünya kadar işi vardı, her hastayla böyle zaman yitiremezdi.

Durum, Durumlar

Kendimle başbaşa durumumu gözden geçiriyorum: buraya gelmeden önce, zaman zaman gerekli olduğuna inandığım, ama birtürlü yaşamadığım, önemli bir işlem geride kaldı. İmrenilecek bir durum bu doğrusu. Başka şeyler de vardı sevi-necek. Böbrekler yolunda. Eskiden az mı çekmiştim böbrekten. Yandamarlardan da övgüyle sözediliyor; kalbin pompalaması iyi. Neyim var benim? Bir damar! Hep işitiyorum: iki damarla yaşayan yaşayana, hem de birşeycikleri yok görünürde. Benim-se, topu topu bir damarım daralmış. Öbür ikisi sağlam ya. Öyle ama dostumuz kardiyologun yüzündeki o dayanılmaz hüznün ne peki? Kime ne soracaktım: doktorlar, yardımcıları, hiçbiri uğramıyor, rastlantı mı bu, yoksa başka nedenleri mi var? Çok mu kötü yoksa durum? “Durum” “Durum”, ne uğursuz bir sözcük bu. Bakıyorum da, nicedir korkunç bir anlama bürünüyor “durum”. Hep kötüye giden sağlığımın daha da kötüye gittiği aşamaların yaftası oldu çıktı. Oysa ne güzel, ne esnek, ne kıvrak bir anlam-kuşatımı var. Dilsel kuruluşu dural birşeyken, oynak mı oynak, hızlı mı hızlı bir iniş göstergesine dönüştü: kararsız, kaçınılmaz, kara kaygılı bir bocalama sarmış heryanı. O gün o gece nasıl geçti, birşey söylemeyeceğim, bilmiyorum ki söyleyeyim.

Ertesi gün öğleden sonra, durumlara alışıyor gibiydim. Dostumuz Kardiyolog Hanım geldi. Oturduk. Havadan sudan konuşmaya başladık. Kalkabiliyorum, dolaşıyorum artık, değil mi? Sonra birden: “Ben size bir damar demiştim ama, gerçek şu: anadamarların durumu hiç de iyi değil. Az önce cerrahlarla

birlikte seyrettik sizin filmi: ikibuçuk damar kapalı, açık bölüm de tıkanmakta. Zaman yitirmeden ameliyat olmanız gerekiyor, en kısa zamanda. O güne dek burdasınız. Bir eksiğiniz var mı odada? Neyse televizyonu getirmişler, açın seyredin; eletək çekmeyin öyle. Havalar da soğudu. Bir battaniye daha verelim size. Göreceksiniz, herşey yolunda gidecek. Biraz sonra, kurul olarak gelip durumu hep birlikte bildireceğiz.”

“Durum”: Koskoca bir balyoz yemiştım kafama. Unutmayım söyleyim, diye kendi kendime yinelediğim şey siliniverdi, hep dilimin ucundaydı oysa. Neydi peki? Bir zonkluyordu ki kafam: Birsürü düşünce üşüşüyor, düşünce denemez ya hiçbirine. Bunca kargaşadan açık-seçik birşey damıtıyor gibiydi kafam, hızlı hızlı. Söyleyeceğim olduğunu anlayıp duraladı doktorumuz. “Ameliyatsız olmaz mı? Olmasam! Her dediğinizi yaparım. İlaçla falan yürütemez miyiz?” Hem gülümsedi hem dondu; kendisini benim yerime koyabiliyordu, belliydi; sert de olmak zorundaydı, o da belliydi: “Başka seçenek yok. Kesinlikle ameliyat gerek. Hepsi tıkalı. İlaçla falan olmaz. Çok bekleyemez. Biraz sonra bildirilecek zaten.” Unuttuğum birden geldi aklıma: “Kasığımda tuhaf bir ağırlık var, bir baksanız.” “Kanamayı durdurmak için konan şey. Hemen alırlar. Unutun artık anjiyoyu, bitti o.”

Yalnız kaldık gene. ‘Şimdi durum ne, peki?’ demeye kalmandan genç bir adam girdi içeri, anjiyo odasında da görmüştüm sanıyorum. Kasığıma baktı: “Alalım, rahatlarsınız” dedi. Hiç de kolay olmadı. Bir topaç, sıkısıki pamuktan, sert mi sert, öyle kan içmiş ki, kuru, kara koyu. Ağırlığı yuvasında kıpırdatmadan tutmaya yarayan kalın kalın lastiğimsi yapıştırıcıları çıkarmak epey zaman aldı, bana mı öyle geldi yoksa, bilmiyorum. Bir acıdı, bir acıdı ki. Hastanede, etimde duyduğum en büyük acı bu önemsiz işlem oldu, birbakıma. Günlerce sızladı durdu yerleri. Sonraları merhem bile sürüldü, birtürlü bana mısın demiyordu, yavaş yavaş geçti.

Aklımız azçok başımıza gelmeye başlar başlamaz hep birlikte “durumu”, “durumumuzu” incelemeye koyulduk. Gittikçe karışıyordu ‘durumlar’. Bu sonuncusu, deyip şöyle bir enine boyuna görmeye çalışırken, ne görelim, değişmiş bile. Bana oranla daha

az tedirgin, daha usul usul, dolayısıyla daha iyimser bir tutum içinde çevremdekiler, en yakınlar. Ne de olsa “durum” özde olanların değil, benim durumum, diyemezdim, öyle candan ki hepsi, hep biriz. Ne diye, peki, doktor “kesin ameliyat” demişti? Bu kadar mı yalındı herşey? *Keşke* ameliyat olsan, gibilerden konuşuyordu bizimkiler, benim bilmediğim şeyler mi biliyordu onlar? Birtürlü açık-seçik saptayamıyorum durumu. Birşeyler oldu düşünme keskinliğime. Bir bu eksikti, tam da herşeyi nasılsa öyle görmek gereken bir zamanda.

Hava kararırken ak yelkenler doluşuverdi odaya: zor sığıldılar, beş-altı kişiydiler. Başta doktor dostumuz, kardiyologları tanıyorum. Daha önce birkez gördüğüm Cerrahlık Birimi Başkanı, birkaç genç adam. İçlerinden biri önlüksüz. Koyu bir giysisi var, çizgili çizgili; dışarı çıkmak üzereyken vazgeçip öbürlerine katılmış gibi geldi bana. Yumuşak, Avrupalı bir yüz, aydınlık. Kuşkusuz o, hastaneye yattığım ilk günlerde, bir doktor tanıdığın sözünü ettiği ünlü cerrah. Bana yaklaştı: “İngilizce konuşabiliriz değil mi?” diye sordu. “Evet” diye yanıtladım. Sıcak sıcak ama heyecansız, tane tane ama gevşek değil ağzından çıkan sözcükler: “Hep birlikte anjiyo filminizi inceledik. Koroner damarlarınızın nerdeyse tümü tıkalı. En kısa zamanda ameliyat olmalısınız. Kuşkusuz kararı kendiniz vereceksiniz.” Şimdi oracıkta benden bir yanıt beklemiyormuş, kesin karar için azıcık düşünmeliymişim. Ergeç alacağı yanıtı şimdiden bilen deneyimli bir davranış bu. Öylesine uğulduyor ki kafam: neyin ne olduğunu görüp anlamak nerde, ben nerdeyim. Azıcık yaklaştı cerrah, tıkış tıkış oda genişlemiş sanki. Sessizlik arttıkça odalar büyüyor. Hüzünlü mü hüzünlü gözler bende. Birşeyler söylemek istiyorum. Hiç başıma gelmemişti: biri doğarken öbürünü boğuyor; fırfır dönebilen sözcükler, tam ağzımdan çıkacakken, birbirine yapışıyor, topaç topaç içe çöküyor. Zor toparladım kendimi, toparlayamadım ya. Birşeyler yolaçmaya başlamıştı kendine: “Olayım da, ne dersiniz, olmasam olmaz mı? Ameliyatsız birşey yapılamaz mı?” Gülümsedi; ne tuhaf, bir yerden sonra hep gülümseniyor, hem içten hem törensel bir gülümseme bu. Sanki ikimizden başka kimsecik yokmuş gibi odada, alçacık sesle: “Çok üzgünüm.

Başka-hiç-çare-yok.” Tektek, sözcüklere vura vura konuşuyor: denize uzatılacak bir iskelenin ayakları çakılıyordu sanki kısa kısa aralıklarla. Azıcık yana dönüp dostumuz kardiyologa baktı. O da öbürleri gibi: acılı, yorgun, saygılı, kımıldamadan duruyor demindenberi. Cerrah: “İsterseniz olursunuz, bence. Olmasanız, herşeyi herşeyinizi kısıtlamış olursunuz.” Gözüm kardiyologumuza gitti. Ciddi ama dostça bakmakta: Durum apaçık ortada, tartışılacak birşey yok, der gibilerden başını sallıyor. “Siz uzmanlar karar verdiğinizize göre... Olmam gerekiyor. Olmasam, birşey yapılamaz mı peki?” Konuşmam sendeledi birden. Nedenini anlamakta gecikmedim. Ne tuhafım, yeryüzünde böyle bir konuşma ilk kez benimle yapılmış gibi, dolanı dolanı direniyorum. Benim ilk konuşmam, oysa doktorlar yüzlerce, binlerce kez bu konuşmaları yapmışlardır. Bırakmamalıyım kendimi, herkesin işi başından aşkın, bir de ben kalkmışım... Anlamışlardı. Zaten hep öyledir: günlük yaşamda çoğun bizi anlamazlar, alışırsız buna. Sonra önemli bir durum gelip çatığında, bir de ne görelim, öylesine iyi anlıyorlar ki, – biricik durumlara, çetrefil durumlara özgü bir ‘mutluluk’ olmalı bu. Puslu, karmaşık, uğultulu bir dünyadayım, yapayalnız. El sıkıştık cerrahla: “Gene geleceğim, düşünün siz, konuşuruz” dedi ayrılırken. Boşalıverdi oda. Geride kalan kardiyologumuz “Az sonra burdayım” dedi çıkarken.

Durum, gene “durum” yetesiye açık değil, herşey öyle hızlandı ki, n’oluyorum, şöyle bir durup incelemem gerekiyor. Tuhaf, hep öyledir zaten, sanki son derece karmaşık kuramsal bir güçlüğün inceliklerine gelmişim, nicedir kırk kırk yarmama karşın birtürlü çözemiyorum durumun düğümünü. Oysa yalnız durum: olacak mıyım, olmayacak mıyım? Tıp, teknik: kaçınılmaz, diyor. Delilik olmamak. Bense...

Kardiyolog geldi. “Kararınız yerinde. Başka türlü olmaz. Şansınız var. Hem sonra, sigara içmiyorsunuz, şekeriniz yok, açık kalp ameliyatı için biçilmiş kaftansınız. Yeter ki, yapacak bulunsun” – Gene almış başını uçuyor durum. Yapacak belli değil mi? Yapacak kimse yok mu? Kardiyologa göre, bu ameliyatı, ancak, kurul kararını bildiren o yabancı uzman yapabilir. Yapacağına da inanıyor kendisi.

Yalnız kalıyoruz gene. Karışıklık içindeyiz. Hepimiz. Bizimkiler: Kuşkusuz o yapacak, yapmayacak olsa böyle konuşur muydu savında. Bense: ameliyat olup olmamayı ayık kafayla gündeme almadan, yapacak cerrah sorunuyla karşı karşıyayım, birden. İlkın pek kuşum yok, yapacak anladım. Ama istiyor muyum ben? Doğru: kim ister istemesine, gel gör ki, zorunlu, Tıpça-Teknikçe. Şu var ki: teknikçe her zorunlu şeyi yerine getirmemiz gerekli değil. Olmuyorum, öyleyse: Tekniğin aklı akıl da bizimki ne peki?

Olmayan, sonuçlarına katlanmalı. Sonuçlar mı, düşünmek bile istemiyorum. Oluyorum. Oluyorum da, ya kimse yapmaya yanaşmazsa. Yapacak. Durum karışık ama. Ya masada kalırsam? Oysa iyi-kötü götürüyorum şimdi. Diyelim ki yaptı. Güvencem ne, – hele ameliyat sonrası bakım nasıl bizde? Acele etmemeliyim. Ya bekleyecek zaman yoksa?

O gün izleyen birkaç gün, tokkarnı gerektiren ilaçları bile açkarnına alıyorum. Koptum dünyadan: ne konuşmak, ne pencereden bakmak, – hiçbirşey istemiyor canım. Oluruna bıraktım herşeyi. Kalkıp dolaşacak gücüm de yok, adım atamadım kapıdan öteye: ayağım, gönlüm, aklım külçeleşiyor. Durumum, durumlar da beni tedirgin etmiyor artık. Hızlı hızlı *yok* oluyorum. Şimdiden yokum sanki.

Cerrah karşımda, o Hollandalı; dostça gülüyor. İngilizce: “Yanınızdaki odada, çok önce Amsterdam’da ameliyat ettiğim bir hastamı görmeye geldim, size de uğradım. – Nasıl gidiyor?” Yer gösterdim. Birden: “Beni ameliyat eder misiniz!” diye rica ettim. “Edeceğim” dedi. Yerinde bir karar verdiğimi söyledi. “Hastalık yaygın, son hızla ilerliyor, ameliyat olabilmek büyük bir talih sizin için. Yalnız, bir yoklamadan geçmeniz gerek, ‘talium testi’ diyoruz buna. Kesinlikle yapılmalı. Ancak ozaman kalpteki yırtıkların yerini bilebiliriz. Rasgele ‘by-pass’ olmaz, köprüleri nerelere atacağım, sallantısızca bilmem gerekiyor. Yaşamamanızın niteliği için önemli bu. Yakında yapılır bu testler. Kalbe zarar verecek bir sıkıntı geçirmemeye bakın.”

Yoğunbakım hocası da kapıda. Selamlaştık. İki cerrah birlik-

te gelmiş olmalılar. Bir arkadaş içeri girmesin mi o an, elinde çantası. Tanıttım. O da İngilizce konuşuyor, candan, çözümlayici bir kafa. Cerrahla daha önceki konuşmamızdan haberi var. İki soru sormak için izin istedi. “Dışarıda ameliyat olsa?” Cerrah, asıl bildirmek isteyip de birtürlü bildiremediği bir şeyi, dışavurabildiği için, nesnel, dostça, rahatlamış bir sesle: “Yatağından, şu oturduğum yere bile yürümesi zorlaşıyor gitgide; bu durumda dış ülkelere götürülmesi pek olacak şey değil. Götürülse bile neye, nereye? Ameliyatın dışarlardaki takvimlerde yeralması için haftalar, aylar ister. O kadar bekleyecek zaman yok.” Arkadaşım: “Biz dışarda zamanı ayarlayabilirsek, ameliyat yapacak uzmanı siz bize sağlayabilir misiniz?” Azıcık bana dönerek şöyle diyor cerrah: “Elimden geleni esirgemem, kuşkusuz. Ne var ki, oralarda da yapsa yapsa eski yardımcılarımdan bir-ikisi yapabilir. Araya sıkıştırılsa bile, onları tanıdığım için söylüyorum, hiçbiri ölüm-çizelgesini kabartmaya yanaşmaz kolay kolay. Hastalık tüm vücuda yayılmış: *durum* böyle. Ama ben yapacağım.” Konuşma bitti sanıyordum, cerrah şöyle sürdürdü: “Dışarsı diyorsunuz. Avrupa bile (arkadaşın elindeki çantayı gösterdi parmağıyla) şu çanta dolusu parayı yer. Çok mu zengin profesörler burda? Bana yazar demişlerdi: milyonlarca mı basılıyor kitapları?” Arkadaşım: “Ameliyat oldu, ya yoğunbakım? Ameliyat kadar o da önemli, değil mi?” Cerrahımız ağzını açmıyor, gülümseyen meslektaşına bakmakta: “Dışarıdakileri hiçbir yönden aratmayacak bir yoğunbakım birimimiz var. Şimdi fazla birşey diyemem, günü gelince göreceksiniz.” İnandırıcı, kişilikli, dürüst bir ses bu. Konuşacak birşey kalmadı. Giderken, cerrahım, bana usulca şunları söyledi: “Kendinizi bırakmayın: zorda kalırsak, o testleri bekleyecek zaman kalmazsa, onları görmeden yaparım. Aşağı haber bırakıyorum, birşey olursa bana bildirsinler; olmasın ama, göğüste ağrı iyi değil.”

Gene hastane günleri, hastane geceleri.

Beni görmeye gelenler arttı. Asık yüzler güleçleşmiş, kötümser iyimser oluvermiş: Talihliydim, yaman bir cerrah ayağıma

gelmişti, şunun şurasında ne kalmıştı ki, çok yakında kurtulacaktım.

Eskiden hergün birkez uğrayan neşeli kardiyolog adayı Doktor Hanım bile günde birkaç kez geliyor, “Nasılsınız?” diye sorup birşeyim olmadığını öğrenince, ayağımdaki koca dosyanın son sayfasına, “hasta yakınmasız” diye yazıp gözleri dolu dolu gidiyor. Koyulaştıkça koyulaşüyor suskunluğum. Gelene gidene karşı değil bu davranışım, elimden fazlası gelmiyor, neylersin. Yürümem gittikçe zorlaşmakta. Ne önemi var zaten, der gibiyim, kendi kendime. O güne dek bilmediğim bir uyuşukluk, bir ilgisizlik bürümüş heryanı. Sabahleyin sisten gemiler işleyememiş, dışarda kar atıştırıyormuş, bana ne bütün bunlardan. Dışardan gelenlerin saçından süzülen kar, odaya yayılan dinç hava, kütleleşmiş algılarımın gözeneklerinden içeri giremiyor. Hep yastıkta başım, buğulu gözlerim. Yakın gözlüklerimi çoktan kutusuna kapattım, uzakları takmayı unutuyorum.

Günlerce ne kardiyolog dostumuz uğradı, ne de ameliyatı yapacak olan cerrah. Sözü edilen talium testinden hiç ses çıkmıyor. Ben kendim kendimi unutmuşum, değil mi ki başkaları! Şaşılacak yön: ne göğsümde ne solumamda beni tedirgin eden birşey var. Hastalık da unutmuş beni anlaşılan. Yatağa çakılıyım, hamladıkça hamlıyorum. Hemşireler, “kalkın, azıcık gezinin” demekten vazgeçiyor gitgide. Yerleri silmeye gelen görevliler bile gözüme batmaya başladı. “Yatağım düzgün” diyor, pencerenin açılmasına yanaşmıyorum. Bazan yemek tepsisi içimi kaldırıyor, elimi sürmüyorum.

Ben yatağa yapıştıkça fırl fırl uçuşuyor düşünceler. Nicedir kendimi uyduramadığım “durum’lara” yakışan bu, kuşkusuz. Gelgelelim hızdan mı nedir, birtürlü yakalayıp düzene sokamıyordum tektek düşünceleri. Ne öncül, ne sonuç, – benden bağımsız, fırl fırl vınıyor sözümüne düşünceler. Tam yakalayıp yere indireceğim an, ünlemlere, sorulara dönüşüyor önermeler. Neden ben? – Ne diye böyle? – Bıktım artık! Tasarım gücünü allak-bullak eden durumlar benimki. Tüm etkinliği yitirmişim. Edilgin bir yumağım. Birşey yapamamak canımı sıkıyor. Bulanık algılarla, yarı-uykularla, salıncaktaymışım gibi sallanıp duruyorum içten içe; dıştan çökkün, kımıltısız. Başım-

dan aşağı göçtü yaşama çadırım. Sıkışıp kaldım altında. Meğer bir zamanlar, çok eskilerdeydi o zamanlar, bey gibi yaşıyordum herşeye karşın o çadırda. Sıkça dalıp gidiyorum. Keskin çizgilerle, belirtik düşüncelerle şöyle gönlümce aydınlatmak istiyorum durumları. Çıkarımlamam dönüp dolaşıp ne denli kötü sonuçlara vardırırsa vardırırsın, aldırmayacağım. Yeter ki apaçık bileyim, n'oluyorum!

Bazan, akılalmaz bir öfke, gerip gerip paramparça ediyor. Kendimi taşıyamazken nerden geldi bu güç, gücüm kalmış da öfkeleniyorum, şaşılacak şey. İçice sıkışan dört mevsimin herbiri biryana çekiyor beni. Doğrultusuz, yöneltisiz karma-karışık birşey. Kendime kızıyorum: ne diye başıboş bıraktım sağlığımı! Haksızlık ediyorum, bırakmadım ki. Buraya gelinceye dek görüldüğüm doktorlara kızıyorum: ne diye zamanında önlemler almadılar! Haksızlık benimki, hepsi elinden geleni yaptı. İş-ortamına kızıyorum: ne diye dar-dünyalı üniversite çarpık düzenlemeleriyle, acınası iri-tutkulu insanlarıyla çıktı karşıma! Haksızım, çocuk muydum ben, kafamı kullanıp önemsemeseydim! Topluma kızıyorum: Kıstı, bastı, ezdi beni! Haksızım gene, toplum ne, ben kimim! Nereye dönsem, özüm artıyor öfkem. Bitkin düşürüyor bu öfke beni. Haksızım, haksızım diyorum ama, haksızım derken de haksız olabilirim. Herşey elimde miydi? Çalıştım çabaladım, yaşadım eyledim sanıyordum, hep yanıştan yanışa mı koşup durmuşum? Peki, kalıttımdan da mı ben sorumluyum? Annem de babam da kalp hastasıydı, ikisi de kalpten gitti. Hiç onların suçu yok mu? Yorulmuştum ama, parlayıverdim gene: çıldırdım mı, annem de babam da suçsuzdu benim gibi. Kim suçlu öyleyse? Doğa mı? Doğa olmasaydı ben de yoktum, varlığım onun. İşler yolunda gitti mi güzel, sarpasarınca suçlu, – öf, bunların zamanı değil şimdi. Ya Tanrı? O istedi, desem, gülünç. Neden istesin. Cezalandırmak için, desem, gülünç. Ne yaptık ki, gülünç. Gizemi sorulmaz, ödüllendirecek, desem, öbür dünyaya yollamakla mı ödüllendirecek, gülünç. Hem sonra, Tanrı konusunda birşey yok belki, kalkmış şimdi canımla uğraşırken... İyiden iyiye bu-

lanıyor aklım. Eylemsizlik ile aydınlık eksikliği üstüne binince, çekilmez oluyor kararsızlığın yükü.

Ne olursa olsun gene de birşeyler yapmalıydım. Acele, etkin, gerçek yardım gerekti bana. Neye başvursam? İlkin, pekçok olanak varmış gibi geliyor insana. Olağanüstü başarılar var tıpta. Öyle ilerledi ki bilim, teknik. Dağda değiliz. Hastanedeyiz işte. Bunca araç gereç! Kimsenin elinden birşey gelmiyor gene. Yakınlar, dostlar da güçsüz. Şöyle bir uğrayanlardan ne beklenir ki! İş bana kaldı desene. Keşke kendimi kurtaracak gizli bir güçle donanmış olsaydım! O gücü kim bulmuş ki ben bulayım! Yanılıyorum belki. Gel gör ki buralarda, böylesi güce ilişkin vardı-da-yoktu-da'larla uğraşacak değilim. Olmuyor işte. Dua etsem? İnsanın başı korkunç sıkışınca neler gelmiyor ki gündeme. Şu son zamanlarda değiştim, çok değiştim değişmesine: n'etsem peki; kim n'etmez ölümden dönsün diye? Kim dönmüş ama? Durum açık: Yalnızca durumun işi bitik değil, duruma ilişkin durumun da durumu bitik.

Aptal, şaşkın, yorgun, üzgün pinekliyor, günler geceler. Zaman geçiyor. Yok canım, geçmek bilmiyor. Şeytan dürttü beni bir akşam. Çıkıp bakıyım, şu ameliyat olanları bir de ben kendi gözlerimle göreyim, dedim. Birara, ameliyatlıların sözü geçtiğinde, benim onlarla ne alıp vereceğim var, diyor; atlatırlar inşallah, deyip başımı çeviriyordum. Ameliyat günü yaklaşanların, ya da ameliyattan birkaç gün sonra yeniden bizim kata getirilenlerin yattığı odalara dek uzanmamıştım, içim götürmemişti. Davrandım, kalktım. "Azıcık yürüyeceğim." Koluma girilmesini istemiyorum. Şaşılacak şey, yavaş da olsa, sendelemeden yürüyebiliyorum. Kırk-elli adım gittim; sessiz, loşça koridorun ta öbür ucundayım. Dinlendim. Dönüşte baktım, biri oturuyor duvara dayalı iskemlede. Benden yaşlı gösteriyor; on yaş gençmiş oysa. Çöktüm yanına. Hoşbeşten sonra sordum: "Ameliyat mı geçirdiniz?" "Evet, dört damar değiştirdiler, Hollandalı yaptı." İnlüyordu ama. Söyleşiyi koyulaştırdık. Yirmiiki gün önce olmuş. Ağrısı geçmemiş birtürlü. Avuç avuç ilaç alıyor, katlanmaya çalışıyormuş işte. Gel gör ki, yaralarda en küçük bir kapanma görülmemiş. Göğsü şöyle böyleymiş. İlle de şu öksürük. O olmasa: yoğunbakımdan beri ardı arkası kesilme-

miş. Hele ayağı... Dizboyu kaldırdı paçasını: bilek kemiğinden baldırına dek uzun bir şerit, geniş derin, cılk cılk kanıyor. İçim fena oldu. Gene pat pat, güm güm. “Geçmiş olsun, sabır, geçecek, yakında iyileşirsin, unutulur bu günler” – aşağıyukarı bu sözler dökülüverdi ağzımdan, konuşmakta zorluk çekiyorum, başım zonkluyor. Tuhaf, bir hafifliyor, yerden kalkar gibi oluyor, sonra olanca ağırlığımla çakılıyordum sanki olduğum yere. Kalkayım dedim, kolay olmayacaktı. “Ya siz, siz de mi ameliyat olacaksınız?” “Evet” dedim yavaşça. “Olacağım, ama bilmem...” “İyi akşamlar!” deyip kalktım. Beni almaya gelen var zaten, merak etmişler. Odaya nasıl döndüm, pek anımsamıyorum. Bir tuhafım. Gözlerim kararıyor, soğuk soğuk ter boşanmakta. Nicedir unutmuştuk, gene mi yoklayacak dememe kalmadı, “Bana oksijen!” diye seslendim. Hemşireye haber verildi; doktor koştu, oksijen de gelmiş. “Birşeyim yok, birden oldu. Birşeyim yok şimdi.” Oksijen verelim, dediler. İstemedim: “Geçti.” “N’olur n’olmaz, biz 15 dakika verelim” diyor nöbetçi doktor. Odada oyalandı azıcık. Pek birşeyim yok. Oksijeni çektiler. Nabız ile elektroya bakıldı. Kötü çıkmadı. “Heyecanlandım” dedim. Konuşmayı anlattım. Hemşire de doktor da güldü rastlantıya. O konuştuğum hasta, ağır şeker hastasıymış; günde üç kez, koca koca iğne yapılıyormuş, bana mısın demiyormuş. Öksürükse sigaradanmış. Hastaneye yatana dek günde üç paket içiyormuş. Odada herkesin canı sıkıldı başıma gelen rastlantıya, ne aksi bir karşılaşmaydı benimki. Odalar ameliyattan sonra çabucak iyileşme yoluna koyulan hastalarla dolup taşıyormuş. Doktor, ayak ucumdaki dosyaya uzun uzun birşeyler yazıp gitti. Hemşire: “Şimdi geç oldu, yarın sizi başkalarıyla tanıştıırız” dedi. İki kişi taburcu yarın, ikisi de ameliyat olmuş, oniki gün önce. Geç saatlere dek yummadım gözümü, sonra sızmışım.

Ertesi sabah gelen kardiyolog adayı Doktor Hanım, birgün önce olup biteni dosyada okumuş. Gülerek: “Düzgün gidiyordu gene ne oldu?” Öykümü anlattık. Az sonra Kardiyolog dostumuz geliyor, yanında ben yaşlarda, delikanlı görünümlü biri var. Tanıştırdı. Altı hafta önce ameliyat olmuş, baştaki odada yatmış. Çok iyiymiş. İsterse işe bile başlayacak güçteymiş. Dostumuz doktor: “N’olur, yanlış danışmalara girişmeyin, bizlere

sorun. O rastladığınız hastanın çok özel durumu var, sizinkiyse başka” dedi. Konukla yalnız kaldığımızda, nicedir özlediğim bir akrabaya kavuşmuş gibiyim. Aynı gün, hemşirenin sözünü ettiği iki hastayı da görünce daha bir güçlendim.

Çökük, korkulu bekleyişimde dirilik diyebileceğim bir kıpırdanış belirdi. Acıkmasam da gerektiği için yiyor, uyku tutmasa da hiçbir yere vardırmayan sonu gelmez “Durum-çözümlemelerini”, gerektiği için ertelemeye yöneliyor, zaman zaman da başarılı oluyorum. Talium’dan haber çıktı. Tüm donanım tamammış. “Çok yakında” diyorlar. Bana yararı dokunacağına inanmaya başladığım etli canlı bir konuk sanki Talium, gözüm yoldaydı nicedir.

Şu Birtürlü Kımıldamayan Zaman

Hiç mi hiç hesapta olmayan birşey ortaya çıkar hep: Sende olsun, bende olsun, yaşama-dünyamızda varolmayan birşey. Artık ne kadar kalmışsa o kadar, tüm algılarımı, eylemlerimi, düşüncelerimi avcunun içine aldı: zaman durdu. Durdu. İyiyken koşuşturmalarımı sığdıramayınca, hızlı akıp gitmesinden yakındığım zaman, birtürlü geçmek nedir bilmiyordu artık. Dalga dalga denizlerde vın vın kayarken yelkenlerim, umulmadık bir an, kıpırtısız bir göl sığısında zınk diye çakılıp kalıverdim. Eskiden Goethe'yle, "geçme dur!" diyesimgelen zamana "azıcık kıpırdan!" diye yalvarasım geliyor. Sabah: hemşire, doktor, ilaç, yemek, bir-iki uğrayan; akşam: kısık ışıklar; gece: karanlık; sonra sonra: ağaran gün, – hepsi yüzeyden yüzeyden bellibelirsiz değip değip siliniyor, hiçbirşey kımıldatmıyor o koskoca tıkız boşlukla dopdolu boşluğu.

Gezsen, olacak şey mi, donmuşsun sımsıcacık yatakta, büzülüp kalmışsın sessiz. Eskidenmiş o, şöyle-bi'-çıkıym'lar. El ayak üşengeç. Sessizliği bozmak için bağırabilirsin: çıldırdın mı sen, şunun şurasında ne gücün var. Arala gözlerini, dışarıya bak. Pencerenin tam karşısı dam, kirli kirli Malta kiremitleri, bir-iki bodur baca. Epeyce yağmış dün gece, belki de sabahleyin, şimdi puslu ortalık. Yandan, aşağılardan, dumanlar tütüyor; mutfaktan olmalı, yemek kokularından belli, cam kenarlarından sızıyor. Birden güneşlendi birkaç kulaç yer; nerden çıktıysa çıktı, koca kanatlarını sallaya sallaya bir karga konuveriyor. Biri daha. Beş-altıyı aştı sayıları, sayamıyorum, kıpır kıpır, zor sığıyorlar güneşli alancığa. Sıkışıyorlar. Kanatları yanlarına yapışık, bir-

birlerine yeraçmaya çalışıyorlar, göğüsleri inip çıkıyor, boyunları uzuyor, kimbilir ne sesler salıveriyorlar, işitemiyorum. İşte biri daha, ona güneş kalmadı ama, yağmurlu serinliğe itiliyor, durur mu havalandı bile. Birden çevirdim başımı. Utandım. Bu durumda kalkmış nelerle uğraşıyorum. İyi gelmişti, durumumu unutmış gibiydim. Yeniden yuvarlandım tepetaklak durumun içine: karga uçuyor, ben yatıyorum. Kendimi tutmasam ağlayacaktım. Ne saçma! Değil belki de. Bilmiyorum işte. Saçmanın saçmalığı da kalmadı.

Şu durumuma bir ad koyabilsem. Trajedi desek. Buldum: doğru. Yok: yanlış. Henüz kesin yargı giymiş sayılmam. Çabalıyorlar. Ben de çırpınmadayım, olduğu kadar. Herşey bitmedi ki. Bitseydi zaten, ne ben, ne de birşey, trajedinin de sözü kalmazdı. Hiçbirşey yapamıyorsan, trajedi var. Oysa sen kargalarla uğraşıyorsun. Peki, diyelim ki: şu yanımdaki camlı masaya uzattım elimi, yakıncacık, aldım uzun sivri gazlıbez makasını, solla olmaz ama, sağ elime aldım, iki elimi de örtünün altına soktum, kimsecikler yok şu anda odada, bir süre yalnızım, diklemesine bastırıyorum makasın tek ucunu sol iç bileğimden, sıkıca, daha sıkı. İşte trajedi bu. Hiç de değil: etkinim, canıma kıysam da, benim bunu yapan, trajedi filan değil, düpedüz dram bu, aptallığının dramı. Birden ürperiyorum. Şunca yaş yaşadım, çevremde bir-iki kişinin başına geldi, gene de ben, insanın kendi canına kıymasını, hiç mi hiç anlamadım. Anladım ama çözüm değil. Nerden nereye, kesinlikle yapamayacağım birşey varsa o da kendi canıma kıymaktır, diye düşünmüşlüğüm olmuştu – oysa şimdi! Ne trajedi, ne dram benimki – kala kala güldürü kalıyor, acı da olsa. Nesi gülünç durumumun? Nesi olacak, herşeyi, ne dram ne trajedi oluşu. Gel de şaşma: kendini bildin bileli ezbere yaşamayı eleştir, çevrenin zorlamalarına karşın, sıyrıl ezber yaşamadan, sonra da “ya trajedi ya dram, başka türlü yok” de. Neden olmasın? Ama dur, işler sarpa sarınca kendiliğinden yapıştırılan bu nitelemelerle ilişkin ne senin? Yaşam böylesi sınarken, asıl şimdi, sen sana gereksin. Topla kendini. Orası öyle, tümüyle yaşam, daha çok güldürü türünden birşey belki, bazı bakımlardan. Gerçi gülmenin kuralı yok, bilgelik gibi, sevgi, dostluk gibi. Anlamsız da değil; tek bir anlam koşulu

var, denebilir: içten doğması. Gel gör ki, istesen gülemiyorsun şimdi burda.

Ne keyifli zamanlarım olduysa eskiden. *Anılara* kapalı şimdiki durumum. Şöyle, insanın gönlüne kafasına genişlik getiren bir tutam anı derlesem, ne güzel olacak! Geçmiş çayırlarında dolaşıyorum: tuhaf, tutamdan geçtim, tek çiçek yok ortada. Dışarda atıştırmaya başlayan kar daha önce oraları mı bastırmış? İştirdim, insan herşeyini yitirse de anılarının efendisidir. Hiç de öyle değilmiş, ağzına dek altın dolu küplerden vazgeçtik, yüzgüldürecek bir çanakçık bile gelmiyor ele avuca. Çocukluk cenneti örtük, gençlik karman-çorman, olgunluk sisli. Ne var ki, fırtına-zırta açılmayan bir yerlerde aşırı sayılmazsa da, zengin bir gömüyle dolaştığımı bilmek, sıkıntılı anlarımda, gizli gizli bir sevinç yayardı eskiden içime – nice nice karşılaşmalar, geziler, eylemler, okumalarla.

Gönül dünyasında hazırlop zenginlik arama, izsürme yöntemi değiştirmeyelim öyleyse. Yatıyorum, kalkıp oturuyorum, gözlerimi yumuyorum, perdeleri kapatıyorum, bakışlarımı karşı duvarda yoğunlaştırıp duygular, düşünceler ardında ordan oraya koşturuyorum durmadan. Tam yaklaşıcağım, – gene hiç, neyi yakalar gibi olduğumu bile unutuyorum. Birşeyden yoksunmuşum gibi geliyor, ama ne? Eskiden birlikteydim kendimle, neyin nerde olduğu konusunda kuşku nedir bilmezdim, daha ben aklımdan geçirirken öne çıkıverirdi dilediğim yaşantı. Birliğim dağıldı sanki şimdi. Boşuna tüm çabalar: neylesem birliği sağlamıyorum. Hep böyle olmuyor, renkleniveriyor bazan algılarım.

Dört-beş yaşında ya var ya yokum. Pendik'teki bahçede dolanıp duruyorum, çelik-çomak dalı arıyorum, şöyle sağlam bir kirazağacı. Amma büyümüş otlar! Ne soğuk geçti kış! Hep arka odanın cumbasından, dev bir elin parmaklarına benzeyen Tavşancıl yamaçlarının karlarını seyretmiştim. Geceleri derin derin ulumalarla uyandığımda, kurtlar bize dek gelemmez, diye sevinirdim. Şimdiyse gürül gürül su sesi, dere. Dikenler. Kaçacaklar sanki, koşuyorum. Herzamanki gibi çakım yanımda, dimdik bakan bir dikene uzanıyorum. Yavaş yavaş özenle, saygıyla ayıklıyorum. Öyle güzel bir tat ki diken.

Yirmi kişi varız belki. Sol dirseğimin altında top, kaleci benim. Benden birşey top, birlikte kımıldanıyoruz. Biz Dere Mahallesiyiz, Çayır Mahallesiyle ayaktopuna gidiyoruz. Denizden esiyor, serin. Ceplerim sıcak kestane dolu. Akşama dek bir cümbüş, bir cümbüş...

Pırıl pırıl yüzüm. Uçuyorum sevinçten: öyle güzel bir dünyaya adım attım ki beşime doğru. Ne olduğunu bilmiyorum, seziyorum ama sonsuzca zenginlikler benim artık, gerçek birden gerçekleşiverdi. Dipte ocakta balık çorbası kaynıyor: keyifli bir buğuda yüzüyoruz hepimiz. Ağları gözden geçirirken, şurasını burasını onaran amcam: “Oku bakalım, Baytekin” diyor, buyurmaktan çok ricacı bir sesle. Uzattığı uzunca yapraklı gazeteyi alıyorum: KARAGÖZ, kırmızı kırmızı. Tüm harfler öylesine iri ki! Duraksamıyorum: yavaş, güvenli okuyorum: “Küçük Asya bozkırlarının efendileri, sizlere sesleniyoruz...” Asya’nın küçüğü, ne güzel, kimbilir. Yanımızdaki yeşil kuyulu evlerde oturan Giritli üç kızkardeşin en küçüğü de Aspasya, onlara bakan taraçaya her çıktığımda sanki derenin karşı yakasındaki ebegümeciler, serin serin havayı tütsülüyor. Şaşıyor amcam: “Koca bir kâse sana.” Şimdi midye ayıklamakta: “Sabaha karşı artanları taşıdık gırgırlardan, diri diri hepsi. Öğretmenim sensin artık. Okursun, öğreniriz. Ne ettiysem sökemedim. Aldırma. Biz engin deniz üniversitesini bitirdik.” “Engin”, amcamın denizden sözederken sırtından hiç çıkarmadığı yeleğinin önünü iliklercesine saygıyla, göğsünü gere gere kullandığı niteleme. Engin bozkırlar – toprak da denizmiş. *Okumak*, heryere uçmak desene.

Gemi yanaşmış iskeleye, burnu karaya değecek nerdeyse. Masmavi herşey. Düdük ötüyor. Biz çocuklar en yukarda, kıçta. Gözümüz yunuslarda. Gemi, burnunu açığa çevirir çevirmez, eldengeldiğince uzağa atlayacağız, birbir. Pervaneler yüzünden yasak ama o gün de kaçtık: 10-15 kulaç yüzebilsek yeter bize. Gecelere dek, saklambaçtan sonra bile anlatacaklarımız var birbirimize.

Ada’dayız. Sonbaharla kolkola pastırma yazı. Herkesin cennet havası nasıl, bilmem ama benimki bu. Göçkaçıran bir-iki yağmur yeri göğü yıkamış. Büyük kentler için imrenilecek bir ortam bizimki. Şu saatlere özgü kalabalık, çok çok ötelerde,

iskele yöresinin çalımında sözkonusu olabilir. Sıcak-serin bir yaşama-uzayı burası. Yapay hiçbirşey yok: herşey kendisi: toprak toprak, yaprak yaprak, çiçek çiçek. Sundurmadan pıtrak gibi sarkan buğulu koruklar, gizemli bir oluşumla tat tutuyor. Soluk aldıkça, vücudumun heryanı bahçe bahçe. İçimle dışımla doğayım ben. Odaların baktığı yükseltide oturuyoruz herzamanki gibi. Üstümüzdeki çamlar, güneşle oynuyor bellibelirsiz; ikinci gölgecikleri dolanıyor masada. Tam ortada semaver. Yere düşen elmaları toplamıştık geçen gün, kocaman bir elma pastası yaratmış bizimkiler. Karşımda nicedir özlediğim dost, gençlik dostu. O delice-aptalca savaşa, tankların bile zor eriştiği Avrasya'nın adsız köycüğünde bir kolunu yitiren o değil sanki. Kalan kolunu kaldırmış şimdi, birşeyler çizerken, önceki kış kuzeylerde başından geçen bir serüvenin en heyecanlı anına alıp götürüyor bizi. Hepimiz yaşama sevinciyiz. Karşı kulübedekiler arabayı çekmiş, iki atın da kafasında yulaf torbası. Tektük arılar geziniyor, ötekiler kovanlara çekilmiş. Martılar, yükseklerden arka adalara uçuşuyor. Birkaç hafta geçmeden kuzeyden leylekler gözükür. Biz daha burdayız: kimselerin uğramadığı yol kenarlarındaki kocayemişler dolup kararmadan kış düzenine dönmeyiz.

Epeydir, zor mu zor düğümleri deşiyorduk. Kavramlar dünyasının dolambaçlı çözümlemelerine bırakmıştım kendimi. Anlatırken anlatırken, durdum, birlikte mi gidiyoruz, diye düşündüm. “Soracağınız birşey var mı?” diye yöneldim öğrencilere. Gözleri ıslı ıslı. Herkes kendince sırtlanmış kavramların yükünü. Öyle akıllıca şeyler soruyorlar ki – hiç beklemediğim yörelere gidiyorum, ne güzel bir uğraş bu bizimki. Azıcık uzatalım ını gibilerden bakıyorum, “Hocam, günün son dersi, çalışmayı sürdürsek” diyorlar. Açık başlı, geniş alınlı, patlak gözlü, sakallı Sokrates’in duvardaki resmi, canlı dinç renklerle kabarıyor. Öylesine hafifim ki, kavram ağları usul usul yüreklere inerken, geçen yazbaşında Torosların yeşilinden Akdenizin mavisine yürüyormuşum gibi hafifim.

Birkaç anıya sığmaz, kuşkusuz, onyıllar boyunca görüp yaşadıklarım. Nice bilinçaltı damıtmalarla değerini pekiştirmiş olursa olsun, gene de hastanedeki kara durumumu aklayıp

paklamaya yetmiyor bu anılar. Kendimi azıcık daha zorlasam, başkalarını da katabilirim. Çabucak vazgeçtim ama. Yaşantılar, ancak yeni yaşantılara olanak varsa ferahlatıcı; yoksa, korkunç acı. Yeni yaşantılar içinse, yaşamak gerek herşeydenönce. Artık yaşamayı ummayan, yaşantı ummamalı: süzmecesi şöyle dursun, kabası bile sözkonusu değil, artık yaşamayanlar için.

Islak kum yüklü çuval zaman, taşıyamıyorum. Öteyandan, demek buraya kadarmış bitti, diyemiyorum, dilim varsa da gönlüm varmıyor; elim ayağım uysa da aklım direniyor. Anılar da yardım edemediğine göre, ne kalıyor uzanacak? Bitti, birbakıma haklıyım böyle demekle. Birbakıma utanıyorum böyle derken. Gece gündüz devirdiğim *kitaplar*, sözcük sözcük özümsemiş evren n'oldu? Hiç mi yararı dokunmayacak bunca birikimin? Çağlardan çağlara kuşakların çabaları, deneyleri, bilgileri, armağanları kitaplar. Bugünler için değilse, ne günler için onlar? Sığındığım bu hastanenin temeli kitap. Umut yok, biliyorum, ama diyelim ki var, kitap kitap kurulan kültüre borçluyuz bunu. Benim okuyup anladığım şeyler değil ameliyat masasında eyleme dönüşecek kitaplar. Olsun, bu böyle diye, nice dir savunduğum kültür birliğini yokumsamam doğru kaçmaz. Şimdi amaç o günlere erişmek, bu da benim elimde. Nice bilgelikler, felsefeler, şiirler, romanlar, öğütler, anlatılar, beş yaşından beri tüm varlığımı ayakta tutan bu dostlardan tam şimdi yüz çevirmem, istesem de yapamam. Kitaplıklardan uzaktayım ama. Kitaplığa ne gerek zaten. Diyelim ki, gerek, kitaplarım da yanımda; oldu olacak, şöyle birşey bile tasarlayabilirim: yeryüzünün tüm kitapları buyruğumda, dilediğim kitabın dilediğim sayfası bulunup okuduğum dille elime verilecek. Hangi kitabı isteyeyim? Çare tek kitapta olsaydı... Sonra da öbürleri. Hangileri? Kaç tane? Anlaşılan, sonu yok bu hesabın da. Kafam hep çarede. Oysa şimdi sorun, şu birtürlü kımıldamayan zamana azıcık canlılık getirmek, ameliyata dek. Belki birkaç günüm var; en son günlerim belki bunlar. Kitapla geçirsem bile bu günleri, yeni bir kitaba gerek yok; olsa bile göze alamam, en inandığım kaynaklara, sezgilere güvenemem, ya boşa çıkarsa

umut, başkasına yönelmem gerekecek, iş işten geçmiş olacak. Bildiğim bir kitabı getirtsem, hiç de az değil bu kitaplar. Herbiri başka şölen, yeniden okuyabilsem keşke, baştan sona kaç kez okuduysam hiçbirisiyle işim bitmedi. Hepsi içimde zaten, neleri özümseyebildiysem içimde, hep birlikteyiz. Buldum: en iyisi içime en çok yeredenleri birbir anımsamak. Ne düzen, ne yöntem gerek buna, hele bir başlayayım, ötesi kendiliğinden gelir kuşkusuz.

Yapamayacağım ama. Canım istemiyor. Hiçbirşey istemiyor canım. Ne korkunç şey artık okuyamamak. Birbakıma, okumanın sona ermesi: ölüm. Aslında aptallık ediyorum, kim sonsuza dek okumuş ki. Aklımı başıma toplayıp durumu iyice kavramalıyım. Durum: birden bir aydınlık, süzüle süzüle, okumalardan. Nice durumlar yaşadık biz insanlar. Tuhaf bir güç esiyor içimde, dikiliyorum birden. Yeni birşey var önümde, *görüyorum*: Biz insanlar yalnız değiliz. Hep durumum, benim durumum, diyorum. Doğru da, bu durum benim durumum. Biricik durum, tek durum, ilk durum, son durum değil gene de. Başkaları da var, yok demedim ki. Saçmalık, birtek ben varım, demek. Herkes gibi ben de biliyorum bunu. Üstelik, onyıllar boyu kurumsal bir konu diye ele almış, çeşitli yönlerden inceleme konusu yapmıştım bu herkesin biryana attığı gerçeği. Tam da şimdi, burda birkez daha dank ediyor kafama, –hem de nasıl: durum durum, – nice insanlar, nice durumlar. Tanıdığım tanımadığım nice insanlar öyle durumlarda buldu ki kendini, nasıl niteleyebilirim ben. Çoğumuzun Toplama Kampları deyip geçtiği, o sayısı kimbilir kaç a varan çeşitli ülkelerdeki Toplu Öldürme Merkezlerinde neler yaşamadık ki biz insanlar. Tektük çıkan oldu o durumlardan; çoğu yitti. Durumlar: işitilmedik zorluklar, dayanılmaz denen gene de katlanılan acılar. Ben de kalkmış, duran zamandan yakınıyorum, çiçekli çarşılar arasında. Demin dilimin ucuna gelen “utanıyorum”un kaynağı bu olsa gerek. Bu tür utanma yığıtlıkse, bu tür yığıtlıklarla pek bir akrabalığım yok. Anlaşılan, gitgellerden sözcükler yerine oturmuyor, kaypaklıktan sıyrılamıyor durumum. Öteyandan çekimiz ortak, benim de payıma düşen bu, nice ölüm yargısı giymişlere oranla, gülünç ama, talihliyim bile. Yanılıya kapıldım gene,

ölçüsü tartısı olur mu acının bir yerden sonra. Acı paylaşıldıkça, bazan azalır gibi görünse de, herkesin acısı kendisinin. Beni şimdi kıvrandıran bu yıkım, salt ben yalnız kalmayayım diye tüm insanların başına inse, gene de acımı azaltmaz bu benim. Tam tersine, –hem de nasıl.

Donmuş zamanı gürül gürül akan ırmağa dönüştürüveren o gizemli değnekten, hayal kurma gücünden de yoksunum burda. Bilincini yitirmeyen herkes hayal kurmakta özgür, ona ne kuşku; eli ayağı pek tutmasa da olanaksız birşey değil bu. Yaşam ne denli büzülürse büzülsün, “şunu yapmasam!” “bunu yapsam!” “şöyle olsa!” “böyle olsa!” kalıbındaki dileklerden yana kökü kazınmaz bir kaynak kabarır herbirimizin içinde. Kaşla göz arasında ak, mavi, yeşil kanatlı tasarımlar tat, umut, sevinç, etkinlik, sevgi, sağlık, dostluk, esenlik ortamlarına uçurur insanı. Gel gör ki, kimi sessiz kimi sözlü tasarlanan özlemlere belbağlayınca, ha kurdun hayal ha kurmadın. Hayal kolay, hayale inanmak zor. Hele ölüm yargısı giyen bir insan, sözcüğün benzetmeli anlamında değil, çıplak anlamında ölüm yargısı giyen insan, istese de hayal kuramaz; birkakıma biyolojik yönden gülünç bu. Öyle ya, hayaller geleceğe yönelik varlıksal uzanırlar. Aslında gelecekle yaşıyoruz biz. Gelecek sağlam dayanağımız. Bizi taşıyan o. Çelişik geliyor ama, dikduruşumuzun kökü gelecekte. Benim geleceğim yok, önüm kesildi, gelecek diye birşeyin sözünü edemiyorum artık. Gelecek olmayınca da, ne hayal var ne başka şey. Geleceksizlik hiçlik, – olsa olsa bir varmış bir yokmuş.

Tuhaf da gelse, gerçekten çelimsiz birşeyiz. Bir-iki dayanağımız elimizden alındı mı, işimiz bitik. Açıktan açığa evetlemesek, dışa sezdirmesek de, değişmez bir gerçek bu. Gene de korkunç bir katlanma, katlanıp direnme, direnip dayanma yetisi çağlıyor içimizden, – gizli, sessiz, öfkeli, gürültülü. “Bitti!” diyorlar, dayanıyorsun. “Bittim!” diyorsun, dayanıyorsun. Sen pes etsen de içinde birşey pes etmiyor. Tuhaf, gerçekten güçlü birşeyiz biz.

Tektek anıların, hayallerin avutmasından geçtik, ne de olsa acı yumuşatan bir hayal bulunur ergeç, hayal bile kura-

mayacak açmazlara gelip çattığımızda, hiç beklenmedik bir yaşama kaynağı daha oluşuverir bazan içimizde. Kolay kolay vazgeçemiyor insan kendinden, dünyasından. Umulmadık bir başkaldırıyla, *alaya aldığı* oluyor insanın kendi yaşama ya da ölme koşullarını. Tam anlamıyla hoşgörü denmese de tüm varlığı olabildiğince gülünç yönüyle yorumlayan, dolayısıyla çekilen acıyı hafifleten bir üst-bakış bu. Herşeye karşın bu üst-bakışın, iyiden iyiye ayık bilinç gerektirdiği meydanda. Acı bastırınca uyanık kalmak, basıncın arttığı oranda uyanıklığı bilmek, herkesin üstesinden gelebileceği bir başarı değil. Bense, kendimi bilirim: birkez üzüntüye battın mı, batar da batırım. Acıdan tadaldığım için böyle olduğumu sanmıyorum; pek anlaşılır şey diyemem ama, başıma gelene saygımdan ötürü böyleyim. Daha doğrusu, hiç olmazsa bir bölümüyle, acılı dünyayı öylesine içten benimsiyorum ki, acıları savsaklayıp hemencecik geçiştirmeye yanaşamıyorum. Böylesi davranışın, dünyanın özüne, birbakıma, haksızlık olacağı kanısındayım. Doğmuşum yaşıyorum, öyleyse dünyaya borçluyum, diye düşünüyorum. Acı daha az olsa daha iyi olurdu, kuşkusuz. Gelgelelim, dayanılmaz boyutlara varınca, acı bunaltıyor, şaşırtıyorum. Gene de çoğun gizli gizli bir umut besler beni: üzüntünün erdemine inanırım. Başkalarında yankısı başka olabilir. Atılım sürecidir bende çoğun üzüntü. Kısar boğarken coşturur; bir kıvamdan sonra, aşılmaz izlenimi uyandıran engeli aşarım, kırılmaz sanılan çemberi kırar çıkarım güle oynaya. Özümü çevremi iğneler eleştirirken, “bu da geçer yahu!”lar patlatı patlatıveririm. Bir de bakarım ki, güçlükleri silkip atmışım, hem de yalınkat olmayan güçlükleri. Şimdiyse içim hüzünden yıkım yıkım; eski güçlükler çocuk eğlencesi şimdikinin yanında. Bu kez içimi burup uyuşturdu hüzün. “Bu-da-geçer-yahu!” yerine iniltiyi andıran bir “işte-bunu-anlatamayacağım!” diyesim geliyor. Demiyorum, ağrıma gidiyor da ondan. Ne var ki, acıya baskın çıkan bir aldırıssız, umarsamazsız “bu-da-geçer-yahu”yu özlüyorum. Böylesi bir üst-yoruma erişemediğim için katmerleşiyor üzüntüm. Öz-sevgisinden falan değil. “Bunca gör geçir, sonra da böylesi...” türünden mırıldanmalara başlayacağım kendimi tutmasam.

Bir kurtulsam ne yapacağımı biliyorum. Değer doğrusu. Şimdi de deneyemez miyim? Zorla gülünmüyor ki. İçten gelmeli. Hele öz-yazgının kara damgasına, ölümün yüz'süz yüzüne gülüp geçmek bana vergi birşey değil. Birbakıma olumlu bir davranış bu, özümün varlıksal koşullarını tiye alamıyorum. Doğal da: kim bunalımda çabalarken ölüme "buyur" deyip ver-boş-gör-hoş kahkahası atabilir? Yok öyle insan, öyle şey olmaz, demiyorum; kuşkusuz var, olacak da. Ben kendim öyle değilim ama.

İnsan kolay kolay tükenmiyor. Anılar, hayaller, kitaplar, alaylar, daha da başka kaynaklar, – birbir hepsi denendi mi son geldi mantıkça. Ne var ki, hepsi diye, son diye birşey yok yaşama için. Zamanın sonsuza dek kınıltısız kayadan dağa dönüştüğü bir dönemde, bunu ben kendim denedim.

Hiçbir değişikliğe yervermeyen gün, gecelenmişti. Kalıp gibi yattığım yatakta zaman-dışı bir sessizliğe çökmüştüm. Perdeler inik. Girişteki kandilsiz ışık yanıyordu yalnızca. Yapacak hiç mi hiç birşey yok. Farkında olmadan açılıp kapanıyor gözlerim. Sözümüne bazı düşünceler, aklıma değip değip siliniyor. Küçücük titreşim bile uyartmıyor hiçbirini. Neyin önemi kalmış ki. Hiçbirşey umurumda değil. İçim geçer gibi olmuş, toparlanıyorum. Nasıl oldu bilmiyorum, yarı uyanık yarı uyukulu takılıverdim ürpertiye: ne tuhaf, düş de görmüyorum nicedir. Düşlerden yardım ını gelecek, olsun, görmüyorum işte. Oysa eskiden...

Gerçekten de birzamanlar, zamanın zaman olduğu zamanlar, düşlerin kucağında yaşıyordum, diyebilirim. Kimi özlemlerden oluşurdu *düşlerim*: keşke yaşasam, doğrultusunda dileklerdi bunlar. Kimi ayıkken yaşamamın bir parçası olan, tadına doyamadığım birtakım olaylardı: gerçekte olanın, olduğu gibi yinelenmesine, ya da ufak tefek bazı onarımlarla yinelenmesine dönük düşlerdi bunlar. Kimi de hep güzel şeylerle bezenmişti uyku gecelerim, korkulu korkulu düşler görürdüm: hiç istemediğim, kovduğum düşlerdi bunlar.

Çocukluğumun en güzel doruklarıydı özlem gerçekleştiren düşler.

Sonra sonra anladım hiçbir dönemin düşleri, çocukluk düşleri kadar etkili olamaz. Düşümde uçağa biner havalanır, bir yelkenlideymişim gibi kayardım yükseklerde. Elimi yana attığımda, ketenhelvası kıvamında ak bulutları parmaklarıma dolar; canım çekince, avuç avuç çivit mavisıyla oynardım. Bazı düşlerdeyse, yerdeydim ama ayağım yerden kesilmişti. Babamın atı varsa, benim de bisikletim vardı, hem de iki tekerlekli, gündüzleri bile binmemiştim üçtekere. Bastığım gibi, kır içlerindeki patikadaydım, rüzgârlı gelincikli. Bazan da, birbirinden güzel kızlar bize gelmiş, annemle anneleri kahve içerken, ben onlarla saklambaç oynardım düşlerimde. En güzel şey de, en güzeliyle kaybolmamızdı. Kucak kucağa karanlıkla örtünür, uzun uzun kendimizi aratırdık. Yanımıza yaklaşan oldu mu, incecik kiraz dallarının baygın koyuluğunda titreyişlerimiz duyulacak diye ödümüz kopardı. Böylesi düşlerin heyecanı, günler boyu beni bir hoş eder, gittikçe azalsa da, içimden hiç silinmezdi. Öyle ki bu seyrek düşler belli bir birikime erişince, evde çarşıda kızlara, yaşıtlarıma, daha da büyüklere bilinçli buğulu, seçici karşılaştırmalı bir uyarıyla bakar, bakmaya kıyamazdım – saatler ne çabuk geçerdi o zamanlar. Özellikle sonbaharda, hava ağarmadan uyanır, başımdan aşağı kalın kazağı geçirdiğim gibi balığa çıkardım sandalla, düşümde. İki yelkeni toplardım hemen mencecik. Motoru işletmez, iyice yapıştığım kürekleri hafif hafif dokundururdum gölü andıran sulara. Azıcık açılır, ağları yayar beklerdim güneş doğarken. Evden aylarca ötedeki denizlerdeymiş gibi yalnız yalnız iç çekerken göğsüm kabarırdı. Ya o renkler, – kara lacivert, kızıl turuncu, beyaz dalgaları izlerken, uykulu gözlerimi açık tutmak için epeyce zorlansam da değerdi doğrusu. Kıpır kıpır balık dolu ağları toplar toplamaz çömelir, öndeki motor kapağını kaldırdığım gibi, ipi bir çekişte işletip kıyıyı boylardım! İlle de bir çekişte işleyecekti motor, işlerdi de o düşlerde. Kıyasıya bayram demekti, ev vardı çünkü orda: uzakların tadına doyum olmazdı, –hem de nasıl, ama ev öyle güzeldi ki. Ertesi geceyi zor beklerdim ertesi gün.

Dünyaya bekleyiş, merak ve özenle açıldığım o ilk gençlik yıllarında, gündüz yaşadıklarımı yetkinleştirirdim hep düşümde geceleri.

Kız erkek geç saatlerde kumsalda yaktığımız parlak parlak yalımlı ateşleri, sönmeye yüztuttuğunda, bırakıp herkesle birlikte eve dönmem, gönlüme yakın arkadaşlarla, sabahlara dek izler, karanlığı, durup durup aydınlıklarla biçimleyen coşkuları seyrederdim çıtır çıtır renklerle.

Öğleyin sepetle yemek götürdüğüm halam, aralıklı iki dik taşın oluşturduğu ocakta tenceremizi ısıtırken, bostan kuyusundan su çekip domatesi, biberi, salatalığı bir güzel yıkamak bana düşen keyifli işti. Kısık ateşte birtürlü ısınmak bilmeyen tencereye baktıkça, açlığımı hiç gideremeyeceğim gibi gelirdi. Yemekten sonra çınarların altında ne zaman uzanıp uyumak istesem, izin yoktu, neler beklemiyordu ki beni evde. İşte ben de düşlerde akşamlara dek uyurdum hışırtılı bostanda.

Bazı düşlerimdeyse, rüzgârın cilveleri uyarınca, kimi tuzlu serinlik kimi defneli ıtır, içimin heryerini doldururken, sarı çiçekli yüksekliklerden seyretmeye doyamadığım denizin çırpıntılarını içe çekmenin kutsallığına erişirdim.

Okuyup yazma öğrendikten sonra, birbirinden eşsiz kitaplar görmeye başladım düşlerimde. Kent kent, ülke ülke dolaşıyor, dünyayı ayağıma getiren kitaplarla birleşiyordum düşlerimde. Bir kitaplığa ilk kez de gitsem, tanımadık anlamlı bir yüz beni karşılıyor; sessizliği bozmamak için pek konuşamıyoruz; bana dolapların anahtarlarını veriyor, evimizin bahçesindeymişim gibi neyin nerede olduğunu bildiğime göre, harita bölümünden mitoloji raflarına, felsefe dizilerinden yaşamöykülerine, romanlardan gezi anılarına, o meyve senin bu meyve benim, saatlerce tattan tada atlıyordum. Gözlerim yorulunca da azıcık (azıcık kuşkusuz, doyulmuyor ki okumaya) durup masalara bakınıyor, pencere önü pencere uzağı demeden, tek tek okuyanları, birlikte okuyanları, ceketinin altına ceket giymiş koskoca adamları, yaprakları yeni açılan şiir kitaplarına eğilmiş, otursalar da boylu boslu oldukları besbelli hâlâ gencimsi kadınları seyreliyordum.

Nerden nereye, birkez de Grönland'daydım. Bir yaz gecesiydi. Kocaman haritanın kuzeydoğusunda, sırtını karlı tepelere dayamış bir balıkçı limanı. Kıyıdaki sarı direkli mavi yelkenlilere dek yeşil otlaklar. İçi apaydınlık tahta evin önündeki sıcak su kaynayan ırmakta yıkandım düşümde. Çıktığımda oyalan-

madım, n'olur n'olmaz üşümeyeyim, diyordum. Birden gözüme ilişti, evin sivri damındaki rüzgâr fırılдаğı eğrilmiş. Unutmayayım da fırılдаğı onarayım diye düşündüm kendi kendime.

Birkaç kez, denize tepeden bakan, çamlarla örtülü yamaçta, başdöndürücü bir olay yaşadım düşlerimde. Hemen yakınımızdaki derenin öte yanında, çift kuleli, dört katlı, tahta büyük bir köşk vardı. Uzun süre boş durmuştu. Sonra tütün işleme yerine dönüştürüldü. Yakın köylerden her sabah trenle Dramalı göçmen işçi kadınlar gelir, ikindilere dek orda çalışırdı. İstasyondan oraya en kestirme yol bizim kapıdan dümdüz denize inen taş yol. Öylesine dakikası dakikasına geçerlerdi ki. Kışın pencerede pineklerken, yazları kaldırımda üçtaş oynarken, ya da kapı sundurmasında tiyatroculuğa dalmışken, onları uzun uzun seyretmeye başladım. Hızlı hızlı yürürlerdi, anneler teyzeler başörtülü, gözler önde; kızlar, yeğenler, başlar yarı örtülü ya da başaçık, gözler fıldır fıldır camlarda. Görünmeleriyle büyüleyen birşey vardı onlarda, tütün yaprağı kokusuna karışan anlatılmaz birşey. Birgün dayanamadım, köşke çıktım arkalarından. En sevdiğim deniz, aşağılardaki denizdi, ortada upuzun yarımadaıyla. Sık sık kaçıyordum o yamaca. Bir öğle üzeri, köşkün bahçesine bitişik alana dek indim. Duvar gölgeliğinde bir masa. Önünde uzun mu uzun bir dizi, kadınlar kızlar: bastırılırken taşan gülüşlerle dalga dalga fısıldaşmalar. Haftalıklar dağıtılıyor. Yaklaştım. Dağıtıcı, eskiden amcamın kahvesinde dilekçeler yazan yaşlı bir balıkçı. Sokuldum, selamlaştık. Sonraları, aybaşlarında işçi kadınlara pirinç, un, şeker falan dağıtılırken, ya da bayram öncelerinde, bir de baktım ki dağıtıma yardım ediyorum. Yaşım büyüdükçe etkenliğim de artıyordu. Masanın üstünde, yeşil yeşil liraların nazlı nazlı serildiği mukavva kutuları bile düzenler oldum. İşte böyle birgün, ne göreyim, ben yürütüyorum tüm dağıtımı. Anneler, teyzeler önceleri pek ciddiye almamış gibi geldi beni. Haftalıklar 200-300 kuruş arasında oynuyor. Çok para kuşkusuz; iskele karşısındaki simitçi fırınına verdiğimiz, cami kubbesi gibi kabarık kâğıtkebabındaki okkalı kuzu eti 25 kuruş, diye söylenip duruyordu bizimkiler. Ak ak yüzler, sarı sarı saçlar, uzun mantoların altında dizlerden aşağı inmediği pek belli olmayan renkli renkli eteklikler, Yugoslavya'dan

yeni göçen ailelerin kızlarıydı bunlar. O tütünsü hafif koku başımı döndürüyordu. Birden durdum. Dağıtıma yeni başlamıştım. Herkese dörder lira verdim. Artık elim hep para kutuları arasında mekik dokuyor. Hem saymak kolaydı, hem de bayram başlamıştı, bana öyle içten bakıyorlardı ki, beni yiyecek gibi tatlı tatlı bakanlar bile vardı. Düşleri izleyen günler, Dramalılar geçerken, hem tanınmayayım diye kaçmak istiyor, hem hangisi hangisiydi diye gözümü dört açıp yaklaşıyordum. Sanki küçük amcam Çorlu mızıkta takımındayken öğrendiği alto saksofonla dünyanın o en güzel tangosunu çalıyor, ben de yorulmak nedir bilmeden birini bırakıp öbürüyle dansediyordum.

Sonra sonra korkulu düşler görmeye başladım.

İlkin seyrek, gittikçe daha sık. Kimi, Hindistan'a inişe geçmişken uçaktan düşüyorum. Kimi, bostandaki dönme dolaba bakan sette kitap okurken dalmışım, duydum ta uzaklardan kulağıma gelen düdük sesini, düş bu, bana birşey olmaz, deyip aldırıyor, ama sonra aptallık edip tatlı uykumu bozmadığım için canımdan oluyorum: Gebze yönüne uçar hızla giden akşam treninin altında kalıyorum, başım demiryolunun bir yanına, gövdem öbür yanına uçuyor. Terler içinde uyanırken, başımı gövdeme tamitamına oturtmam epeyce çaba göstermemi gerektiriyor, gözlerimi iyice araladıktan sonra, herşey gerçekten yerli yerinde mi, diye buz gibi ellerle sımsıcak boynumu yokluyorum.

Kimi de, yabancı bir ülkedeyim, düşümde. Kalabalık bir alan burası. Gemiden yeni indim; eşyalarımı güvenli bir yere bırakmış, pasaport işlemleri için karşıdan karşıya geçiyorum. Otobüsler, tramvaylar... Birden bir boşluk duyuyorum, paraya pasaporta uzanıyor elim. Ceplerim tamtakır. Tek canlı tanımıyorum bu kentte. Biri boğazıma yapışmış sanki, bağırarak istiyorum, bağırımıyorum. Göğsümü sıkıyorlar. Şaşkın, bitkinim. Kimbilir ne bağırmışım, "kötü birşey mi gördün?" diye uyandırıyorlar.

Hemen hemen hiçbir değişikliğe uğramadan, aradabir gördüğüm korkunç bir düş daha vardı. Düşümde düş olduğunu bilir, gene de allak bullak olurdum. Ayrıntılara dek değişmiş bir yapıdaydı bu düş: Kıyıya yakın çayırda top oynuyoruz; kaleci-

yim. Bizim arkadaşlardan biri geliyor, tabanları yağlamış. Soluk soluğa kalenin arkasında durup sesleniyor: “Baban kötüyümüş, evden istiyorlar!” Bizimkilerden birine bırakıyorum kaleyi. Öyle koşuyorum ki, aradabir zıncı diye durup dinlenmesem adım atamam. Kırmızı boyalı ev yokuşun yukarsında. Yeşil pancurlar ardına dek açık, oysa kapalı olurdu bu sıcakta. Taşlıktan içeri girer girmez, konu komşuyla karşılaşıyorum. Yerler yeni yıkanmış, buhar buhar tütüyor. Yengem, önüme geçip içeri bırakmamak istercesine: “Üst odada” diyor. “Annem?” diye soruyorum. Eliyle gösteriyor: dipte köşede ağlamakta, herkes sessiz – anlıyorum. Birden çevremdeki duvarlar çöküp yıkılmaya başlıyor. Ne ev, ne kimse, yapayalnızım. Titreye titreye uyanıyorum.

İster sevindirsin, ister korkutsun, böyle yattığım yerden, yarı yüzyılı aşkın bir süre, kimi seyrek kimi yoğun serpiştirilmiş düşleri, birbir ya da bolbulamaç, sözümüne canlandırmaya çalışarak işi bitik zamanı canlandırmaya kalkışmak gülünç. Zaman da ben de, ikimiz de, en sona dayanmıştık. Geçmiş değil, şimdi gerekti bana. Nerde yeni düşler, avutmasalar bile oyalayabilirler. Görürsen kendiliğinden düş görürsün; uçar gider zorlamaya kalkıştın mı. En iyisi, – iyisi kötüsü yok, hava kararmıştı zaten, hep böyle değil mi ki, neyse uzattım ayaklarımı, döndüm sırtımı kapıya, çektim örtüyü üstüme. Uyuyamam, diyordum, uyuyup gitmişim.

Nerdeyim ben? Islak soğuk burası. Doğru doğru yürüyordum, dura sallana. Şu şu, bu bu derken yolumu şaşırmış olmalıyım, hiç bilmediğim bir yerdeydim demin. Çocukken bahçe sundurmasının altında duran tükenmez fıçısının ağzına benzer bir delik belirdi birden. Bakayım, dedim, dememle birlikte yuvarlanıp gittim. Önce dar, sonra gittikçe genişleyen, sonra sonra daralıp genişleyen bir delikten kaymaya başladım. Bir yerime birşey olmasın diye, ellerimle kenarlara tutunmaya çalışıyorum. Düştüm de düştüm. Sonunda ayağım toprağa değdi; azıcık toparlanınca mağaramsı bir yerde olduğumu anladım. Kafamı yukarı kaldırıncı, bir-iki kulaç birşey görebildim ancak, ötesi kapkaranlık. İlerleyeyim, dedim. Hangi yöne? Rasgele gittim. Sendeliyordum. Az sonra genişledi mağara: sarkaçlar, uzantılar,

duvarlarda su sızıntıları, sağda solda derecikler. Bir yılan dikildi. İrkildim. Şaşırıp sıvıştı. Kedi iriliğinde fareler cirit atıyor. Soluk alıp verirken basbayağı zorlanıyorum. İçim sıkışıyor. Kaldım buralarda. Git git bitmiyor; çıkış yok. Yukarda birkaç iskelet. Koskoca kemikler. Nemli, kara, taşlaşmış. Türü tükenmiş hayvanların belki de. Ayağım burkuldu, kayıyor muyum ne. Korku da benimle, sıkısıkıya yapışmış bana.

Perdeyi açıyorlar: “Geç kaldık bu sabah, çay dağıtımı için gelirler nerdeyse; iyisin ya! Birara, büzülüp büzülüp elin ayağın acıyormuş gibi sesler çıkardın. Kaldırmadık, mışıl mışıl uyuyordun.”

Ertesi gün nasıl geçti, bilmiyorum. Birgün değil, iki gün sonraydı belki de. Değişen birşey yoktu ki, zaman durmuştu nasıl olsa. Akşamüstüydü sanıyorum. Gözümü her araladığımda, soluk da olsa tektük ışıklar yansıyor buz gibi camda. Kabalarımın boynuzsu iki sivrilik iteledi beni. Bu da n’oluyor? Dapdaracak odada yataktayım, oysa bir boğa olanca sıcaklığıyla dürtüyor beni sırtımdan. Azıcık yüklense, ezilip kalacağım, sert kılı ayaklarının altında. Korka korka başımı çeviriyorum, batıyor. Çevirmek yasak demek. Yan gözle bakıyorum: iri, güçlü, kapkara bir canlılık, upuzun, yüksek. Nasıl sığmış odaya. Hastane değil mi burası? O dürttüğçe ben hızlanıyorum. Hani hastaydım? O coştukça ben koşuyorum. Şaşılacak şey, koşuyorum. Hayranım bu hayvansı canlıya. Bir uçuşuma doğru dürtüp duruyor beni... Aklımı kaçırmadım oyana gideyim. Öbür yana seğirtiyorum. Fundalık. Az ileride çalı-çırpı yakmışlar. Duman genzime tütüyor biryerlerden. Bir sıçrayışta atlayabilirim, yalım yalım çalı-çırpı. Yapamıyorum. Büyüyor da büyüyor yalımlar. Ne kızgın ateş. Öylesine sıcak ki burası. Saçımın telleri, alnım, kasıklarım, ayak bileklerim kor kor. Kurtuldum, – tam atlayacağım, öyle bir boynuz yiyorum ki arkadan: “bitti!” Nerden çıktı bu üzüntü dolu çılgılık, burdan. Böyle mi olacaktı, ölüm korkusu değil bu, ölümün kendisi. Derin derin bir uçuşuma düşünüyorum paldır küldür.

Gözlerimi açtım: pencere kenarından sızan mutfak kokuları dolmuş içersi. Kapı önünde akşam tepsilerini dağıtıyorlar. Hemşire dereceyi alıyor: “Ateşiniz yükselmiş.”

Olaylı Olaysız Olaylar

Genellikle olaysızlıktır hastane yaşamı. Günübirlik olaylardan yalıtılmıştır hastaneler: ne uzun süredir görmediğin biriyle karşılaşabilirsin sokakta, ne araba kazası, ne vapur tren kaçırma. Hastanenin kendine özgü olayları yok değil, var. Onlara da alışılır ama: gemide kamaraya, otelde odaya, yazlıkta çadıra, kışlada koğuşa alışıldığı gibi. Hiç de hoş olmayan önsezilerle, içaçmayan öntanılarla hastaneye yatan biri, şaşırtıcı değişmeler, hesapta olmayan görünüm, umulmadık algılar beklememeli. Birbakıma olaylardan uzaklaşmaktır hastane. Bu, herkes için böyle, benim için de kuşkusuz. Nitekim, haftalar birbirini izledikçe, hastane düzenindeki gidişe uyum sağladıkça (istersen sağlama), durumumu, kendimce anlar gibi olmaya başladım; arada sırada yakınmaya kalkışsam da, zaman da ben de kaskatı kesiliyorduk artık. Nasıl olduysa oldu, hem zamanı hem beni (meğer ayrılmaz bir bütünmüşüz) içten sarsan birkaç olay ortaya çıktı, değiştirdi herşeyi, zaman da ben de değişikliğe uğradık, – “olay” diye niteleyeceğim olup biteni, başka ne diyebilirim?

Bir arkadaş uğramıştı. Hasta görme saati olmadığı için, gelmesiyle gitmesi bir oldu. Orta boy, şişkince, sarı bir zarf çıkardı paltosunun cebinden: “Yayınevinden verdiler, sana gelmiş.” Yalnız kalınca açtım. Oldukça buruşuk, çift çizgili bir kâğıt, önlü arkalı dolu, zorla ama özenle yazıldığı belli: “Size Konya’nın Karaman’ından yazıyoruz. Kapalı Ceza Evindeyiz, 17 kişiyiz koğuşta, değişik süreler için burdayız. Fırsat tanındıkça, hep birlikte *Yaşama Felsefesi*’ni okuyor, söyleşiyoruz. Güç derliyoruz, elinize ulaşır inancındayız. Selam ve sevgilerimizle. – İlişik-

teki armağan, ortak ürünümüz, kendi ellerimizle yaptık. Küçük bir işliğimiz var; ürettiklerimizi, Cezaevi aracılığıyla dışarıda da değerlendiriyoruz. Esen kalın.” Sevinç kapladı heryanımı. Kabaca sarılmış tuhaf birşey vardı avcumun içinde.

Güven veren, rahatlatıcı, hoş heyecanlı bir sıcaklık, tatlı bir serinlik, bellibelirsiz bir sarhoşluk kapladı heryanımı. İçkımıldanışlarıma engel olmayayım diye yavaşça açmaya başladım. Kâğıt içinde kâğıt: yamrı-yumru birşey, hafif, kalın, cam desem değil, yumrucukları incitmeyeyim. İşte: boncuk boncuk bir Maşallah. Birden anımsadım: annemin ceviz sandığının durduğu duvarda buna benzer birşey asılıydı hep. Oraya dek uzanamıyordum, uzaktan gösterip “Bu ne?” diye sorduğumda, “Babana gelirken getirdim, evin uğuru” diye yanıtlamıştı annem. İşte: uzunluğu uçtan uca bir karış, genişliği olsa olsa yarım karış. Boncuk boncuk, iğnebaşı iriliğinde renk renk boncuklar. Daha ilk bakışta, insanın gözünü kulağını dolduran bir bezek. Üste iki kuş, sapsarı iki saka kuşu, öyle geldi bana. Sarı kırmızı gagaları var. Şişmanca karınları boydanboya yeşil çizgi; aynı çizgi boyunda da, yanlamasına. Kuyruklar yemyeşil, yayvan, kanadımsı. Uyumlu sağırlar turuncu boncuklardan. Her kuş, ipince, yarı yuvarlak kemerimsi bir boşluktan başını dışarı uzatmış. Mavimsi uçuk yeşil kemerlere üstten tutturulmuş ikisi de, neşeli neşeli sallanıyor, bazan da fıkır fıkır oynuyorlar, – şakımalarını işitiyorum. Kuşların altındaki ak boncuktan tabanda, bir baştan öbür başa lacivert bir MAŞALLAH: Kenarı, yeşil boncuklarla birbir belirtilmiş, ince ince. Hepsı büyük harf, iri iri, okunaklı. Altı boydanboya kalınca yeşil, aynı çizgi yazının üstünde de var, – buğulu mavi yeşil gözrengi tek tek boncukların örüp örgülediği bir MAŞALLAH. Kahverengi baklavamsılar sarkıyor MAŞALLAH’ın altından. Sayısı gittikçe azalan baklavaların tümü alımlı bir üçgen oluşturuyor. Üçgenden aşağı tek tek sarkancalar. Herbiri sarı yeşil kiremit rengi. Herbirinin ucunda, Anadolu Beyliklerinin zevkli evlerinde gördüğüm alttan üste incelen donuk gümüşsü avizelikler: topu topu yedi tane mavi-yeşil benek, büyüleyici bin çekimi var herbirinin. Bezeğin ortasında kırmızı-mavi-beyaz boncuklarla örtülü bir ip, kiremitsi bir avizede düğümlenmiş, cıvı cıvı birşey, yaşama dolu, sesli sesli. En

tepedeki asma ilmiğini parmağıma geçirdiğim gibi karyolanın başucundaki serum borusunun çentiğine iştiriyorum. Kapı açılıp kapandıkça renkli bir neşe yayılıyor odaya, şıkır şıkır oynuyorlar, – hasta odası değil artık burası.

Kimi alacalı bir fırıldak, kimi gözcümbüşü bir uçurtma beliriveriyor yanımda. İnce bir tespih dizisinden daha ince dizi dizi boncuk: çiçeksi, oyunsu, çocuksu, bayramı ışınlar saçıyor dörtyana. Elimi aradabir kuşlarıma uzatıp boyunlarını okşuyorum: bir gurur, bir gurur, havaya kaldırıyorlar kendilerini. Hüzün yakışmıyor buraya; alaysı bir neşe, ister anlamlı olsun ister anlamsız, çözüp eritiyor somurtkanlığı. Tektük kasılır gibi olsa da yüzüm, dayanamıyorum. Ağır basıyor MAŞALLAH: içimden durmadan sevinç kabarıyor. Utanmıyorum, desem, yalan, nedensiz sevinç bu. Ne değişti ki, hep aynı yerde değil miyim: hastane hastane, kalp desen, hep o kalp. Birşey değişmedi ama herşey değişti.

Heryanımı apaydınlık göremesem de, içinde bulunduğum durumda üzülmek yakışmıyor bana. Bazı erdemleri olsa da, bir kerteden sonra ölmektir üzülmek. Oysa öleceğim diye üzülyorum. Böyle gitmez bu; dur, demem gerek üzüntüye. Tümüyle kesip atamasam da, elimden geleni, daha da çoğunu yapmalıyım. Üzüntü beni sardı saralı birşey yaptığım yok. Edilginlik üzülmek. İçerdesin, dışarı çıkmak istiyorsun, kapı kapalı, bir-iki kurcalıyor, azıcık tekmeliyor, sonra çöküp kendine bile belli etmeden derin derin hıçkırıyorsun, durmadan.

Bir meydan savaşı var önümde: N'olup biteceğini bilmiyorum. Kesinlikle bildiğim şu: ya öleceğim ya yaşayacağım. Ben ameliyat olacağım ama benim işim değil ameliyat. Orası öyle de: hem daha önce, hem masada (ne tuhaf, masaları yazdım da ameliyat masası üzerinde pek durmadım), hem daha sonra, bana da düşen işler var kuşkusuz. Ne tür işler? Nerden bileyim. Bildiğim: en iyi biçimde üstesinden gelmeliyim hepsinin.

Büyük bir rastlantı: kuşlar gözümü açtı. Düpedüz bir rastlantı, diyemem buna, öyle olsa da, ne peki? Dolambaçlı düşüncelere bırakamam kendimi. Zaman kıt, toparlanmak zorundayım, ne başı var ne sonu dolambaçlı düşüncelerin. Ha üzüntüyle kucak kucağasın, ha dolambacın birinden öbürüne yuvarlanı-

yorsun. Gerçi bunu saptamak da düşünce ürünü. Düşünmesiz olur mu hiç! Şimdi burda başıboş düşünmenin yeri değil... Kendini denetlemeyen, yaşamaya katkısı olmayan düşünceye uğurlar ola! İsteğim önemli şimdi: *yaşamak* istiyorum. Öyleyse, nerden nereye, bana uçan bu kuşlar bir gösterge benim için: Birşey olmayacak bana, birlikte çıkacağız burdan. “Naz bitsin!” diyorsunuz: bitti! “Bu da geçer!” diyorsunuz: geçer!

Acıysa acı, katlanıyorum. Dahası varsa, buyursun – gereği yapılır. Kaçınılmaz olandan kaçınılmaz. Ne gelme, diye yalvarmadan; ne geldi, diye üzülmekten yarar ummalı! Gelen gelir; gelmişse gelmiştir. Gerginlik, kasılma, korku eriten bir *bakış bu*, – sereserpe akalım gitsin.

Dik, atak, umutlu bir şarkı oluşuyor içimde. Zamanım kıt: kör, sağır anlayışsız uyuşup gitmesine göz yumamam. Kalktım işte. Odada gezineceğim, gezindim. Yatağın karşısındaki iskemlede oturuyorum. Yemeği küçük masada yiyorum. Acıkmışım. Serin, tatlı, yumuşak, bir hava esiyor uzaklardan odaya. Canlı havayı tümünden unutmuşum. Bir daha hiç gelmeyeceğine inanır olduğum diri diri bir öz tutuyor içim.

Bağrışlar. Kafamdan aşağı kalın bir ses, sonra ince birşey. Kalın ses öfkeli, gür sanki, kısık. İnce ses ricacı. Kalın ses: “Çıkarın beni burdan! Alın bunları! Atıcam hepsini... İstemiyorum! Kalk gidiyoruz! Evimde öleceğim.” Şaşkın, üzgün, yalvarıyor: “Bekleyelim... Haber verdim. Gelecekler. Azıcık daha...” Kapılar açılıp kapanıyor. Dışarda taşlara sürten tekerlek sesleri, çarpmalar. Sesler çoğalıyor, karışıyor. Sessizlik...

Uyanığım. Oda loş, girişteki ışık yanmıyor, kapıyı aralık bırakmıştık, dışardan sızıyor. Geceyarısı: tansiyon, nabız denetimleri var. Saate bakıyorum, çoktan gelmeliydiler, sektirmezlerdi. Uyu uyan olmasın, doğruluyorum. Tuhaf, gelen giden yok: ne nabız sayan ne tansiyona bakan. 10-15 dakika alırdı yoksa bu gidiş-gelişler. Uykusuz kalmayayım: yastığı düzeltip gözlerimi yumuyorum.

Çok geçmeden, al sana bir şangırtı! Pek öyle durup dururken düşme değil bu, sanki biri öfkeyle tuzlabuz etti içi dolu kocaman

bir şeyi. Ayak sesleri, birileri koşuşturuyor. Gene o bağırان ses, pek dik değil. Başka sesler de var, karmakarışık. Çoğalıyır sesler. Çığlık çığlığa bağırıyor birbirini kesen, birbirine düğüm-lenen değişik sesler.

Birden fırlıyorum yatağın içinde. Gözlerim! Tam tepemdeki elektrik açık. Birileri kapıda. Öndeki adamın elinde iğnemi birşey, tanıdım, nöbetçi doktor. Hemşireler arkada. Biri ağır birşey sürüklüyor önünde, uzunca bir dolap gibi, hortumları sarkmış. “Hasta yanda...” diyorum. Elektriğı kapatıp gidiyorlar.

O hastayla günlerdir başbaşa yatıyoruz. Aramızda zar gibi duvar. Geçenlerde hemşireden işitmişim, bana güç vermek için söylemişti: “Yanınızdaki odada sizin yaşlarda bir subay yatıyor, yurtdışında görevliymiş eskiden, sizin doktor beş yıl önce ameliyat etmiş onu Hollanda’da. Kalp yönünden iyiymiş. Buraya yatması yalnızca böbreklerden, burda da yatsa olur, denmiş.” Sessizdi yan oda son günlerde. Aradabir kahkahayı andıran buyurucu bir ses gelirdi kulağıma.

Yandan sesler, doktorun sesi: “Burda tutamayız. Aşağıya... Ellerini, yakalayın! Kimildatmayın...” Sesler azaldı. Birden hırlamalar, öksürüklü sesler, kesik kesik hırlamalar: soluk alıp vermede güçlük çekiyor. Gitgide belirgin, ince, boğuk, ağlamalar: “Gidiyor... Yetişin... Hemşire hanım...” Doktorun sesi: “Çabuk!.. Uzat!.. Ver!.. Öyle olmaz!.. Haydi!..” Lastiksi bir ses, hızlı hızlı abananların çıkardığı sesler, hırıltılar, azalıyor hepsi. Fısıltıyı andıran uğultumsu, hıçkırıklı gürültümsü sesler, sessizlikler. Şimdi dışarsı odadan daha gürültülü, dışarıya boşalıyor sesler, bir kadın çığlığı aradabir gidip geliyor. Dışarda gittikçe uzaklaşan, bastırılmış bir kadın çığlığı.

Herşey apaçık: oda komşumu götürdüler. Birbirimizin yüzünü görmedik ama pekçok şeyi paylaştık. Öylesine yakındık ki birbirimize, sanki ben oydum, o bendim. Yaşamamızın önemli bir kesiti içiçe: Doğrudan tanışım, kulaklarımla izledim savaşmasını. Ne onun benden haberi oldu, ne ben ona yardım edebildim. Apayrı yerlerdeyiz şimdi. O yok, ben burdayım. Giden ben olabilirdim, oysa burdayım.

Yeniden dalmışım. Sabahleyin yerleri silmeye gelen görevli, karayağız bıyıklı çekingen genç, yaşına karşın görmüş geçirmiş

o gülümseyen yüzünü, ıslak taşlarda gidip gelen kaygan iplerle örülü süpürgesinden ayırmaksızın, şöyle dedi: “Bugünlük bu kadar olsun. Yandaki odada çok oyalandık. Cam kırıkları heryana sıçramış. Epeyce patırtı olmuş geceleyin, karyolanın demirleri bile yerinden oynamış. Baştanaşağı düzenlendi oda. Az sonra bir çocuk geliyor oraya.” “Dün geceki nereye gitti?” “Götürdüler.” Anlıyorum.

Hemşirenin yüzü solgun, kara sarı. Zor duruyor ayakta: “Dün gece yanda çok uğraştık. Sizin denetimleri de atladık. Şimdi bakacağız. İyisiniz ama.” Bizimkilere kaşgöz ediyor. Görmezlikten geldim, üzülmesin. Soruyorum: “Peki şimdi nasıl?” “İyi, atlattı; aşağı kata geçti.”

Yan odadaki ‘olay’ın ertesi sabahı, hasta görme günüydü. (Acı ama gerçek: birinin yaşamının sona ermesi bir ‘olay’ senin için. Herkes birbiri için bir olay.) Bir ressam dost çıkageldi o gün; koltuğunun altında uzunca dikdörtgen ince birşey, öyle titiz sarılmış ki. Karşıma ilişirken: “Bırakamazsın bu dünyayı daha şimdiden. Hani yazın bize gelecektin, olmadı. Önümüzdeki yaz bekliyoruz.” Bilmem yüzüne nasıl bakmış olacağım ki: “Olmaz öyle şey, geliyorsun!” Kucağındaydı paket, nazlı nazlı. Kalktı, yatağın üstüne eğilerek uzattı: “Sana bir suluboya getirdim. Köye ilk yerleştiğimde yapmıştım, beğenirsin sanıyorum.” Durdu. Heyecanlanmıştı. “Geçen gelişimde neydi o, dönmüşün sırtını dünyaya. Boşamışın herşeyi: Doğa da mı yok, dostluk da mı yok?” Baktım baktım, gördüğüme kaptırmıştım kendimi: “Nereye asalım?” diye sordum, “En iyisi tam karşıma. Işık güzel orda.” Rastlantı: duvarda bir çivi, aşağıyukarı istediğimiz yerde.

Gözüm resimde: Mavi, yeşil, kırmızı, sarı... Sağda kocaman bir ağaç, yüksek mi yüksek, denizin içine yükseliyor, sivri değil, yanyana iki dev çınar. Deniz diri oynak, hafif dalgalı, uzaklar koyulaşıyor. Ufuk nerdeyse düz bir çizgicik. İlk ak bulutlar, sonra uçuk mavi gök, ortası derince. Üç dil uzanıyor sulara. İlki, kısa darca. Az ötede ikincisi, daha geniş, daha uzunca; bir dalgakıran iskele, üstü toprak sarısı, denize doğru kenarlara açıklı-koyulu koca koca taşlar serpiştirilmiş. Üçüncü dil oldukça ötede. Dalgakıranla bu dil arasında içlere uzanıyor mavi mavi sular. Bu yayvan dil alçala alçala iniyor, arkası gene deniz.

Karada ilk iki dile bakan birkaç dizi ev. Ön dizi seyrek, arkadaki daha sık, yüksekteyse tekevler. Belli, hepsi iki-üç katlı. Kıyıda-kilerin altı kayıkthane. Damlar uzunlamasına sivri, açık-koyu kiremitler geniş geniş iniyor tatlı bir eğimle birbir yanlara. İlk iki dil arasındaki küçük olan dışında, renk renk yeşil fişkırıyor heryandan: çamlar, serviler, meyve ağaçları, kimi duta benziyor. Sonraki dil buğday ekili, birkaç top ağaçtan başka birşey yok. Tümyle güneşe batmış doğa.

Bu dünya bırakılır mı hiç? Aptallık mı benimkisi. Üzüntüyü üzüntüye bandıkça, dünyanın uzağına sürüyordum kendimi; kesin, başlangıçta öyleydi hiç olmazsa, sonra sonra sürüklenip gidiverdim. Beni çekip kendine bağlıyor resimdeki doğa, ko-pamıyorum.

“Ev nerde peki?” “Burası iskelemiz, yukardayız biz, tepede. Yokuş aşağı yaya yirmi dakika, bilemedin yarım saat. Arabayla döne dolana çok daha kısa, dosdoğru da çıkılır beş dakikada.” “Yollar nasıl?” “Kıyı şeridi güzel. Köye çıkan, oturmuş toprak, geniş ama. Görünen: kaynayan pınarın yanı. Su bol.” “Şu çınarların orda ne var?” “Kahve, fırın, bakkal. Set set orası, serin.”

Yerimden resme bakıyorum, çağırıyor. “Tepedeki köy nasıl peki?” “Oturan az. Kente göçmüşler. Çok verimli toprakları var.” “Denizde tekne göremiyorum.” “Kahvenin öbür yanına çekmişler. Kışa doğruydum resmi yaptığımda.” “Balık nasıl?” “Bol!” “Ev ne yana düşünüyor?” “Nasıl anlatsam, bu koya bakmıyor, burnun öbür yanını görür tepeden.” Tatlı, dolgun, içten: “Gel kendin gör, nasıl olsa geleceksin. Seversin” diyor. Buram buram yaz özlemiyle ayrıldık birbirimizden. “Çıkmadan gene gelirim, hep burda olacağız zaten.”

Kendimi tutmasam, bütün gece hayal kurabilirim. Birkaç gün önce n’etsem beceremiyordum oysa. Hayal kurmak için ille de başyapıt gerekmez. Resim (öbür sanat yapıtları da öyle), gereken algı ortamında bizi varlıksal bir çekimle kendine bağladı mı, yaşama güç katan bir aşamaya kavuşulur. Dünyaya dönmüştüm olanca varlığımla. Kolaydı artık herşey. Gene de yormamalıydım kendimi. Kuvvet gerek bana. Savurganlığa gerek yok. Herşeyin zamanı var. Güç toplama zamanı şimdi. Dün gece neler yüklenmedim ki. Yorgun değilim gerçi, şaşılacak şey, eskiden

olsa! Dünya işte: dizi dizi dizilir kimi günler, olay molay ne gezer, durur zaman. Ne *olaylar* yaşadım şu iki günde. Uyumam gerekiyor şimdi. Yarının görevi, gündemi başka: Neyim, nerdeyim, nasılım, apaydınlık görüyorum herşeyi. İstesem şimdi de belirgin sergileyebilirim durumu. Geç oldu ama. Şimdi uyku zamanı, hele bir yarın gelsin.

Öznel Dünya, Nesnel Dünya

Yatak yapıldı. Yerler silindi. Oda havalandırıldı. Nicedir elime almamıştım, bir gözattım gazetelere: Dünya, hep aynı yerde: Kuzeylerde, karakıştan bazı yollar kapalı; para, doludizgin değer yitiriyor; çocukları anlayan yok; gençler sıkıntıda; yaşlılar unutulmuş; Amerika'nın bilmem neresinde, zengin ülkelerin ileri gelen işadamları önemli bir toplantı düzenlemiş. Orta Doğu cadıkazanı; prenses bilmem kim yeniden evleniyormuş. Şimdi şurda çöküp gidecek olsam, benimle birlikte yokolacak olan dünya, *bu dünya değil, – benim kendi dünyam*. Benim kendi işim gücüm, sevgilerimle, özlemlerimle, ağrılarım, korkularım, alışkanlıklarım, yorumlarımla, değerlendirmelerimle, etkilerim tepkilerimle, içkımıldanışlarım dışadönüşlerimle, çeşit çeşit duyumlamalarımla oluşan dünya, benim dünyam. Herkesin dünyası gibi benim kendi dünyam da biricik bir dünya: benimle var, benden sonra yok. Yalnızca bana özgü bir dünya bu.

Kuşkusuz, *birbakıma*, cadı-kazanlı, dul-prensesli dünyanın da bir parçasıyım; görünür görünmez binbir bağla o dünyaya bağlıyım. Gelgelelim, çok kez yapıldığı gibi, aceleyle, üstünkörü davranışa kapılıp bana özgü dünyaya, o dünyanın bir bölümcüğü gözûyle bakmak yanlış. Bazıları şöyle düşünmeye eğilimli: Kendi dünyamız öznel birşey, asıl dünya öbürü, çünkü o dünya nesnel, çünkü hepimizin gerçek dünyası o; önemli olan o; öznel dünyaların pek bir önemi yok aslında, gelir geçer onlar, kalıcı olan nesnel olandır. Başka türlü düşünüyorum ben.

Sarsılmaz inancım şu: benim özgün dünyam son derece önemli benim için. Kişisel ağırlığımla *bu* dünyada yaşıyorum.

Ayrıımız gayrıımız yok, birlikteyiz. Ben nerdeysem bu dünya da orda, bu dünya yoksa ben de yokum. Benim dizgem, sistemim, yaşama-ağım bu dünya. Gerçek açık: ne kadar insan varsa, böylesi o kadar özgün dünya var. Göçüp gidenlerin dünyası, geçmiş dünyalar; yaşayanları, geçerli olan dünyalar. Bu özgün dünyalarla o nesnel diye adlandırılan dünya, karmakarışık iletişimlerle içiçe. Ancak, o nesnel dünyayı, büyük dünya diye baştacı etmek: bizimkileri, minik dünya-parçacıkları diye küçümsemek yanlış. Tam tersine, *birbakıma*, öznel-kişisel-biricik dünyamızın bir parçası o nesnel denen dünya. Nitekim, öznel dünyamızla var, bu öznel dünyayla anlamlı nesnel dünya. Öznel dünyamız yokolduğu an, bir hiç bizim için nesnel dünya. Bizden sonra, başkaları için böyle değil, orası açık. Olsa olsa biz kendimiz yaşarken, kendimizden sonrası için biçtiğimiz değer ve anlam oranında bir varlık o nesnel dünya.

Şimdi durum ne peki?

Bunalımda öznel dünyam: bir bunalım geçiriyorum. Durumumu aydınlatmak için daha önceki tüm çabalarım, gereken başarıya götürmedi. Bunun en baskın nedeni: yaşadığım bunalımlı durumun, kişisel-öznel dünyamın tümüne ilişkin bir durum olduğunu kavrayamamış olmam. Kendimi aklamak için söylemiyorum (bunalımdayım, ötesi var mı, aklanmışım ne çıkar, aklanmamışım ne çıkar), durumum, pek öyle kolay kavranılacak gibi değil, hiç olmazsa benim için öyle. Öznel-kişisel dünyada ne varsa, çığırından çıkarıyor bunalım. Görmek istiyorsun, sislere gömülüyorsun; tutunmak istiyorsun, bambaşka havada nesnel dünya; bunalımın ötesine atlamak istiyorsun, sağlam yer kalmamış kendi dünyanda. Ne algıların, ne düşüncelerin, ne eylemlerin yolu yordamı belli. Nesneler, kavramlar, amaçlar karmakarışık. Herşey bulanık, bölük-pörçük. Bunalım öyle allak bullak ediyor ki ortalığı, dünya dünya değil artık. Gerçekten de, bunalımsız zamanlara özgü, alışageldiğim kalıplarla algılamayı sürdürdüğüm için, neyin ne olduğunu göremezdim: bunalıma özgü gerçekliğe uymaz artık bu kalıplar, hepsi güdük. Bunalımsız zamanlara özgü nitelemelere başvuramam artık:

sığmaz ki gerçeklik bu nitelemelere, hepsi yetersiz. Bunalımsız zamanlara özgü davranışlara kalkışmam: etkin değil artık onlar gerçekliğimde, hepsi yetersiz.

Gene de şaşılacak şey, durumumdan gelen zorlukları açık-seçik saptıyorum: *Ağır kalp hastasıyım*. Tıpça bir saptama değil bu. Öyle olsaydı, uzmanların bence vardığı bir tanıyı yinelemekten başka birşey yapmış olmazdım şimdi. Gerekliyorsa, bunu da yapmaktan kaçınmazdım; bunun ne sakıncası olabilir ki. “Ağır kalp hastasıyım” demekle, yaptığım bambaşka önemde şimdi. Hastayım, nicedir biliyorum; burda olup bitenlerle birkez daha anladım. Gerçi hiçbirzamanca tanıda, sözlü ya da yazılı olarak, “ağır kalp hastalığı” deyimi geçmiyor. (Sevgide de öyle değil mi, asıl sevgide, sevgi sözcüğü türünden şeyler geçmez; iyilik, düşmanlık, tikslenme, yardımseverlik gibi pekçok şeyde de öyle.) Bilimsel sözlüğün kendine özgü dokusu var. Diyelim ki, “ağır kalp hastalığı” uzman olmayanların anlayabilmesi için hergünkü sözcüklere başvurmanın ürünü; yadırganacak birşey yok bunda, bilim ve tekniğin çeşitli alanlarında geçerli yöntem bu. Ne olursa olsun, gene de benim, kendi durumumu, “ağır kalp hastasıyım” diye saptamamın, bilinç ve yaşamıma getirdiği yankılar bakımından, *benim için eşsiz bir anlamı var*. Düpedüz bir bilimsel doğru değil, benim için ölüm-kalım basınçlı varlıksal bir gerçek, *benim gerçeğim bu*. Başka birinin “ağır kalp hastası” olduğunu, ortadan düşünmem ya da söylemem başka, *kendi durumumu “ağır kalp hastasıyım” diye nitelemem başka*.

“Ağır kalp hastasıyım” demekle, “bunalımdayım” demek aynı şey değil ama. Anlamca eşdeğer değil bu iki saptama. Her kalp hastası zorunlukla bunalıma girer, diye değişmez bir kural yok; girer de girmez de. Girse bile her kalp hastasının bunalımı aynı değil. Ben kalp hastasıyım, diyen herkesin kendine özgü bir dünyası var, herkesin böylesi biricik dünyası için sözkonusu bir bunalım bu. Bırakın ki, tüm bunalımların dürtüsü ağır kalp hastalığı değil, çeşit çeşit bunalım var. Zaten, şimdi benim dünyamı cehenneme çeviren ağır kalp hastalığım ile bunalımın arasında tekyanlı-yalın bir neden-sonuç ilintisi olduğunu sanmıyorum. Ağır kalp hastalığım ile içinde depreştiğim bunalım arasında karmaşık bağlar var: hastalığım bunalım saldı

yaşamıma; hastalığım yüzünden kendimi kaptırdığım birçok duygu, düşünce ve içkımıldanışları, bunalım dediğim ortama sürükledi beni; bu ortam da gittikçe ağırlaştırıyor kalp hastalığımı, bana öyle geliyor hiç olmazsa. Öyle ki, artık hastalığımla bunalımım bir ve aynı şeye dönüştü benim için, birbirinden ayıramıyorum ikisini, gerek de yok: hastayım bunalımdayım, bunalımdayım hastayım. Dönüştü, derken şimdiden sözediyorum. Bir anda başlamadı bu hastalık. Yıllar boyu, yavaş yavaş, karmaşık etkileşimlerle oluştuğu görüşünde bilim. Bu süreçteki bazı belirtilerin farkına vardığım oldu, kuşkusuz. Ama kimini, tüm çağdaş bilime karşın, hekimler gereği gibi yorumlayamadı; şöyle de diyebilirim: belki de hastalığın önüne geçilemeyeceği için, bazı ilaçlarla geçiştirdiler. Ben kendim de belirtileri yanlış değerlendirdim. Doğru değerlendirebilir miydim, bilmiyorum. İki yıl önce “spazm” diye adlandırılan o vurgun patlak verdiğinde, öyle sanıyorum ki, hastalık sürecinin başlangıçları çok gerilerde kalmıştı. Kesin birşey var yalnız: Şimdi burda *hastalığa bağlı* bir bunalım içindeyim; gerçekteki durum bu. Kesin olan birşey de şu: Bunalımda olduğumu biliyorum, gerçekliğimin bilincindeyim. Kesinlikle bilmediğim şeyler de var: Bu bunalımdan ne zaman çıkacağım? Bu bunalımdan nasıl çıkarabilirim? Bilmediklerim sıkıca düğümlenmiş birbirine, düğümlerden birini çözebilsem, öbürlerinin de çözümünü kolaylaşacak. Bütün bunlar dönüp dolaşıp birtakım kuramsal sorunlara dolanıyor. Engebesiz zamanlarda bile bunların üstesinden gelecek güçte değilim; keşke olsaydım. Kimde var böylesi güç? Çeşit çeşit yazarlık ve felsefe ilişkilerim, türlü türlü sıkıntı ve özlemlerim, bazan beni bu soruların çok yakınına götürdü. Karınca kararınca katkıya yöneldim. Ancak şimdi burda sözünü ettiğim bu sorunlarla seraserpe uğraşmama izin vermiyor durumum. Kuramsal davranışlar nerde, ben nerdeyim. Şaşırmış durumdayım, – batıyorum.

Benim için en önemli, ama en önemli soru şu: *Şimdi burda bu bunalımlı durumda ne yapmam gerekiyor?* Apaçık ortada: iyileşmem gerekiyor, dolayısıyla da bunalımdan çıkmam gerekiyor.

Gerçi iyileşsem bile bunalım bitmeyebilir. Nasıl, hastalık varken zorunlukla bunalım olmuyorsa, hastalık yokken bunalım olabilir. Ancak şimdi benim burdaki durumum şöyle: iyileşirsem, çok baskın bir olasılıkla, bunalımın ötesine geçeceğime inanıyorum, tüm varlığımla inanıyorum buna. Bu hastalığı atlattırsam, kişisel-özel dünyamla birlikte herşeyimin birsüre, dilerim uzunca bir süre, ölüm tehlikesinden, bilmediğim ölüm tehlikelerinden demiyorum, bildiğim ölüm tehlikesinden, kurtulacağım, böylece dünyamı yeryerinden oynatıp allak bullak eden bunalımın, giderek dineceği kanısındayım, en içimden bu kanıdayım.

Şimdi burda bir ölüm-kalım aydınlatması sözkonusu olduğuna göre, böyle bir aydınlatma çabasındaki en küçük bir eksiğin, dolayısıyla karşılaştırmamın, ne korkunç sonuçlara götürebileceğini gözden yitirmemeliyim. Bunun için, kalp hastalığının iyileşmesi, derken ne dediğimi apaçık bilmem gerek. Hastalığının iyileşmesi: en çok ulaşmak istediğim amaç. 'Ne yapmam gerekiyor?' derken, işte bu amaca götürecek eylem, ya da eylemleri, yapılıp edilecek şeyleri, işleri anlıyorum. İyileşmek amacıyla, bu kaygıyla yapacağım tek tek şeyler, atacağım tek tek adımlar, takınacağım tek tek davranış önemli şimdi burda benim için.

Birşey yapmak kaygısıyla çırpınıyorum. Gel gör ki, olanaklar ortada: doğrudan yapacağım pek birşey yok. Ben, olsa olsa, belirtildiği üzere, ilaçlarımı alabilirim, öyle yapıyorum zaten. Önümdeki talium yoklamasına hazırlık olmak üzere, kendimi zorlamadan yürüyebilirim. Başka yapacağım ne var? Pek birşey yok. Varsa, olduğunu bulur öğrenirsem, hemen gerekeni yaparım.

Tuhaf bir durum benim bunalımım. Hoş, belki de herkeste, hiç olmazsa benzer bunalımlarda, böyledir durum: yaşamamın, bildiğim kadarıyla en önemli bunalımında, ne denli istesem, yapacağım pek bir iş kalmamış bana.

Gene de bu böyle diye, kendimi büsbütün edilginliğe bırakıp sonumu bekleyemem. Yaşadıkça iş tükenmez, yapıp etmeler tükenmez, tükenmemeli de. Kendimi yoğunlaştırmam gereken bir soruya dokunmadım bile: İçinde bulunduğum durumda ne yapmamam gerekiyor? Kendimden sorduğum bu soru, te-

kil görünüşlü ama çoğulluğu içeren bir soru aslında: neleri yapmamam gerektiğini, başka türlü söyleyeyim, yapmamam gerekenlerin neler olduğunu bulup ortaya çıkarmak; bunun için gerekenleri yapmak zorundayım.

Bu bağlamda bunalımı katmerleştiren, böylelikle hastalığımı daha da arttıran birkaç şey var, onlara yönelmeliyim hemen. Bilinçli bilinçsiz, bunalımla nicedir depreştiğim için, neler olduklarını en içimden biliyorum, az mı çıktım bunlardan. Tekyanlılık, üzüntü, korku, örtmece ve umutsuzluk, – bunlardan hiçbirine kapılmamak; hiçbirinin dünyamda yeretmesine izin vermemek zorundayım. Bir ödev bu. Daha doğrusu: bir ödev göstergesi herbiri.

Bunalımlı durumumu anlayıp algılamadan yapamam. Bunun için herşeyin başı bu. Anlayıp algılamaksa, neyin ne olduğunu açık-seçik görme-yetime, özellikle saptayıp niteleme yetime bağlı. Bu yetiyi oluşturan biricik kaynaksa *dil*. Kuşkusuz, dili işe karıştırmadan da birşeyler sezip duyumluyor, hattâ zaman zaman pekçok şeyin farkına varıyorum. Bir ölüm-dirim dönemi yaşadığım kesin; bu nedenle, durumumu eldengeldiğince aydınlık ve güvenli bir biçimde kavramam gerektiğine inanıyorum. Kendi kendime bir yardımım dokunacaksa (keşke dokunsa), bunun ancak sağlam bir durum-algılamasına yaslanabileceği kanısındayım. İşte bundan, durumumla ilgili dilegetirmelere ne denli özen gösterebilirsem göstereyim, diyorum. Ençok şu son haftalarda dönüp dolaşıp durumumu kendi kendime açık kılmak amacıyla çabalıyorum, –hemde nasıl. Aradabir “şimdi anladım” diyorum ama, sonra bakıyorum ki, pek ilerleyememişim, sisli puslu gene ortalık.

Gözüm açıldı şimdi: gördüğüme değil, neyle nasıl gördüğüm; gördüğüm şeye yaklaşma tutumuma dikkat etmem gerekiyor. Bu yaklaşma tutumumsa şuydu: şimdiedek, durumumu, çoğun en içimden gelen bir benzetmeyle görüp kavramaya çalıştım. Kimi dram, kimi uçurum, kimi darboğaz diye niteledim durumumu. Birbakıma, aklayakındı bu türden bir benzetmeye başvurmam. İlkin: uzun uzun nitelemelerle zaman yitirmeyi

önlüyor benzetme; kestirmeden varıyorsun varacağın yere. Sonra: çoğun alışılmışın ötesinde kımıldandığına göre, kendini boş söyleşmelerden kurtarıp yeninin hakkını veren bir yardımcıya kavuşuyorsun.

Ne var ki, önümü ardımı göreyim derken, yanılgıya düştüm zaman zaman bu benzetmeler yüzünden. Nedeni de şu: tek bir benzetmeye bağlı kaldım arada sırada. Günübirlilik yaşamaya özgü tutarlık kaygısıyla yaptım bunu. Şöyle ki, sözgelimi, yıkım diye nitelediğim bunalımın, yıkımın tam tersi birşey olabileceğini tasarlayamadım. Böylece, zaman zaman tek bir benzetmeyi sürdürerek kendimi yıkıntılarının ortasında buldum; olsa olsa, bazan beni örten ağırlıkları azçok üstümden silkmeyi denedim, ağırlıkların bastırıldığı izlenimine kapılınca da ipin ucunu bıraktım.

Oysa, bunalım demek olağanüstü durum demek. Öyleyse bu durumu (olağanüstü olduğuna göre artık ne denli “durum” denirse o kadar), olağan duruma özgü dil ve mantık alışkanlıklarıyla gözlemleyip kavramaya kalkışmak, saçma bir davranış. Gel gör ki, işim acele ama eldengeldiğince dikkatle bakıyorum da, dilden vazgeçemeyeceğime göre, benzetmeden başka bir dayanağım yok, işte bundan, tektek benzetmenin tekyanlılığından, dolayısıyla da yanıltılı durum-algılamasının çarpıklığından kurtulmak için, gücüm yettiğince, birbirine ters, birbirinden kopuk, deyim yerindeyse, *birbiriyle çelişik benzetmelere birarada* başvurmak zorundayım. Bunalımın devrimsel varlığına, daha doğrusu varlık-dokusuna, ancak böylesi “sapık” bir girişimle azçok yaklaşabilirim.

Nitekim, daha önce başvurduklarım biryana, kuşkusuz herbiri tekbaşına gözüme yeterli görünmediği için, hep yeni benzetmelerle durumumu kapsamaya çalışıyorum. Sözgelimi, karaya oturmuşum gibi geliyor bana bunalımda. Böyle benzetme, durumumu oldukça anlamamı kolaylaştırıyor. Ne var ki, yalnızca bu benzetmeye bağlanmakla, durumumun yapısına ilişkin bazı öğeleri görmekten yoksun bırakıyorum kendimi. Gerçi bu benzetmenin oluşturduğu anlayış, tekne mi onarıp yeniden yüzdürmek doğrultusunda bir özlem ve çabaya iteleyebilir beni, bu da büyük bir katkı bana. Şurasını akıldan çıkarmamalıyım:

birtek bu benzetişe takılırsam, 'deniz-bitti-tekne-yüzmez' türünden bir eğretileninin tutsağı olabilirim.

Yılmadan başka eğretilmeleri de gündeme getirmek zorundayız. Sözgelimi, bunalıma, beklenmedik bir zamanda apartopar ev-değiştirme, gözüyle bakabilirim. Ozaman, durumuma ilişkin ögeler, dolayısıyla tüm algı ve değerlendirmelerim de değişikliğe uğrar. Şöyle ki, durumumu, salt tedirginlik, eski yaşayışın tümüyle geçmişe karışması, uygunsuz ve yabancı koşulların basıncı altında ezilme, diye yorumlayabilirim. Gene de, benzetmeyi azıcık derinleştirdiğimde, yeni donatım olanaklarına kavuşmam sözkonusu, birtürlü kaldırıp atılamayan eski ilişkilerle ağırlıkların birden ortadan kalkmasıyla, beklenmedik bir hafifliğe erişmem sözkonusu.

İster benzetmeli ister benzetmesiz, tek bir nitelemeyle bunalım aydınlatmayı ummak, hiçbirzaman olası kılınmayacak birşeyi gerçekleştirmeye yönelik boşuna bir çırpınıştır. Böylesi bir çırpınış, herçeşit alışılmış mantıksal düzene meydan okuyan bunalım karşısında güçsüz kalır. Tek bir benzetmeyle işi biten bunalım, bunalım değildir, düzmece bunalımdır olsa olsa.

Kendimi *üzüntüye bırakmamam* gerekiyor. Biliyorum, elimde değil. İlk acı, sonra sonra bir meltem üzüntü, öyle tatlı tatlı başını döndürür ki insanın. Silkinmeye çalıştıkça, çöküveriyorsun üzüntünün içine. En iyisi, eli ayağı kımıldatmak, akli düşüncüyü zinde tutmak. Ne tür olursa olsun, birşeyler yapınca, kendimi bir işe kaptırınca, üzüntüden uzaklaşıyorum; aradabir diken batsa da içime, üzüldüğümünden habersizim. Koşup zıplayamadığıma göre, çevremle öznel-kişisel dünyamı aşan canlı canlı ilişkilere vermeliyim kendimi. Düpedüz oyalanmak, zaman geçirmek için değil; nesnellikle beslenen eski gereksinimlere elden geldiğince yenilerini katmak zorundayım. Hastalık beni bunalıtmadan önce, nasıl dış dünyayla sıkı bir bağ kurmuştum, nasıl bu dünyanın bazı sorunlarıyla ürünlerinden ayrı kalınca soluk alıp veremiyormuşum gibi oluyordum. Böylesine ilginç bir gezegende, böylesine insanı saran bir çağda, böylesine insandan bağlanma isteyen bir

ortamda, canı sıkılanları hiç anlamazdım. N'oluyor bana, davranmalıyım!

Kolay değil giderayak bağlanmak, – olmasın. Eskiden de kolay değildi. Tepemdeydi hep ölüm, hepimizin. Gene de pala sallıyorduk. Bu denli yakın olduğunu bilmiyordum, orası öyle. Şimdi biliyorsam, özde birşey değişmiyor bununla. Hem sonra, sonumun kesinlikle yakın olduğunu bilmiyorum. Üzüntüye yenilmemenin, üzüntüyle akraba tüm duygu-iklimlerinin ötesine geçmenin en etkin yöntemi, dünyayla bağları eldengeldiğince yoğun yoğun sürdürüp gitmek.

Korkma! Aradabir içten köpür, çağlasa da korku! Buram buram öfke üzüntü bir korku: Bu hastalık zamansız geldi başına, hiç gerek yoktu bu bunalıma, – ne diye şimdi ölüm? Sen kendini bıraktıkça ezer seni korku. Nasıl olsa ezecek mi, hele bir diren: sen onun üstüne yürü, öyle biteceğine *böyle* bitsin! Bitineyebilir de. Kimseler sezmesek bile, nasıl bakacaksın sen kendin kendi yüzüne. Her korkan yüz-süz, diyemem; korku var, doğal; korkmuyorum demek yalan, yüzsüz-lük. Korkmak başka, korkuya karşı elkol kavuşturup boyun bükme başka. Korkma! Demesi kolay, doğru. Uygunsuz bir karşı-koyuş 'korkma!' demek. Ne kendine ne başkasına 'korkma' diye buyurabilir insan. Buyruk dinlemez korku. Zorla korkusuz olunmaz. İnsan isterse, istemeli de, korkudan korkmamayı; korkuyu korkmayla beslemekten vazgeçmeyi; korkuya kapılmaktansa, kendini, gündemdeki somut işlere kaptırmayı denemelidir. İnsana yakışan bu. Haklı denebilecek bir korku dörtyanı sarımsıken bile: özsaygısını, doğa gönüldeşliğini, türdeşlere bağlılığı, o güzelim insan-toplumdarih ürünlerinden tadalmayı, dünyaya katkılı olmayı savsaklamak olmaz! Şimdi burda benim için de, en büyük yanlış: bu savsaklama; en kötü çirkin: bu savsaklama; en bayağı davranış: bu savsaklama. Korku, insanı içten dıştan kuşattı mı, üstüne yürümeli hep başka yönden. Korkuyla savaşımayan, insanı insan kılan pekçok güzel şeyden habersizdir.

Algımı yargımı, aklımlı duygumu arı duru tutmam gerekiyor, sallantısızca bu böyle. Çok yakında ölmem kesinse: ayık öleyim. Değilse: algım aklımla, yaşama olanağını çoğaltayım. Başaramazsam bile: ben böyle istiyorum – değil mi ki önünde sonunda öleceğiz, ha arı-duru ha bozbulanık diyenlerin kulağı çınlasın. – Böyle istiyorum ben, kime ne zararı var, hakkım bu.

Zaman da kıt, olsun, içime batan birşeye elatmadan edemeyeceğim. Kimi üzüntü kimi korku dürtüsüyle, başka dürtülerle de olabilir kuşkusuz, nicedir dolanıp kaldığım olumsuz bir davranışa paydos: *örtmece yok!* Gördüğümü görmediğimi, yaptığımı yapmadığımı, kendimden gizlemeye, ya da sözümona ürkmemi azaltmak için şurasını burasını kırpmaya süslemeye yeltenmeyeceğim artık. Suçu, bilincin altına, ardına, ötesine yüklemek gülünç. Dobra dobra olmalı herşey, – olacak bundan sonra.

Ağır hastayım, diyorum. Nice zorlamaların sonucunda dile getirdim bu gerçeği. Örtmeceli bir gerçek oysa bu, –hem de nasıl. Tam gerçek şu: ağır *kalp* hastasıyım ben. Ne diye söylemekten çekiniyorum. Söyleyeceğim de ne olacak, o başka. Gene de ıkınıp sıkınmaya, çekinip saklamaya ne gerek. Ne neyse adıyla söylenmeli. Kendim için ağır kalp hastasıyım diyeceğim de kendiliğinden iyileşecek mi kalbim, – keşke! Elime bıçağı alıp kendi kalbimi kendim mi kesip biçerek onaracağım, böylelikle iyileşecek mi kalbim? Keşke! Keşke, keşke ama ne gezer!

Kalp'le ilişkilerime bakıyorum da, hem çok eskilere gidiyor hem yeni yeni başlamış. Yaşadığıma göre, eskiden, benim de bir kalbim vardı, kuşkusuz; farkında değildim ama. Onyıllar tıkr tıkr işledi, bir sorunum olmadı kalbimle. Gel zaman git zaman, babamda göğüs darlığı başgösterdi, sonra sonra iyice arttı: ne olduğuna tam akıl erdiremediğim yakınmalarla yıllarca sürüklendi, ağırlaştı babam. Sokakta yığılvermiş birgün; eve getirdiklerinde, kendinde değilmiş, doktor yetişmiş ama yapacak birşey kalmamış. Babamın ölümüyle birlikte, ürkmeye başladım kalp'ten. Konuşup yazmalarım da başkalarını tanıyıp izlemelerimde, *kalple* pek alış-verişim olmasını istemiyor gibiydim. Kalp hastalarına uzaktan bile bakmaktan çekiniyordum. Bir-iki basamak merdiven çıkınca yoruluyorlar, yokuşta solukları kesiliyordu. Bana neydi onlardan, yaşlı insanlardı genellikle.

Günün birinde, annem gidiverdi kalpten. O geceyi hiç unutamam. Kardeşimdeydi, durup dururken kötüleyince en yakın hastaneye kaldırmışlar. Haber verdiler, koşup gittim. Beni tanıyacak durumda değildi. Yüzü şiş şiş; hiç görmediğim bir renkti bu; solgundu, derisinin altı irin toplamıştı sanki. Çok geçmeden karnı davul gibi olmaya başladı. Ne olup bittiğini yarı anlıyor, yarı anlamıyormuş gibi, dalgın dalgındı gözleri; sonra sonra açamaz oldu. Korkunç zorlanıyordu soluk alıp verirken, soluk denecek yanı kalmamıştı hırıltılarının. Rahatlasın diye iğne yapılması gerekiyormuş. Hastane içinde iğneye erişecek birim kapalı olduğu için, reçete elimde köşedeki eczaneye yollandım. Nöbetçi değilmiş orası, üstte oturuyormuş eczacı, uyandırmam epeyce sürdü. Şu son anlarında annemin yanında kalamadığım için elim ayağıma karışıyordu. Hızla döndüm. Varışımından az önce gitmiş. Ne sessizlik, buydu “kalp”: acımasız öldürürdü.

Babamdan sonra, hele annemden sonra, *kalp*, deyince irkiliyordum. Aklıma geldikçe atıyordum aklımdan. İlk başarıyordum da. Olmadı ama sonra sonra. Bir de ne göreyim, benim de kan basıncıyla başım dertte. Önceleri şöyle böyle götürüyordum, sonraları kalbim sıkıştırdı uzunca süreler; daha sonra “spazm” diye nitelenen vurgun; daha sonra da enfarktüs’ler, kalp yırtılmaları, – ağır kalp hastalığı işte.

Türkçe sözcük olarak *kalp*, pek çekici gelmiyordu bana. Türkçeleşmiş Arapça bir sözcük aslında; konuşurken de yazarken de, *p* ile mi *b* ile mi biteceğine karar verilemiyor bazan. Günlükdilde bol bol başvuruluyor *kalbe*; *kalp*’li deyimler, *kalb*’li mi demeliydim?, atasözleri, maniler, tekerlemeler hiç de az değil. Çevremde zaman zaman *kalbe* düşkün kişilere rastlayınca yadırgıyordum, ne yalan söyleyeyim. Anadili kullanmada yasaklar, sınırlar koymaya yeltenecek değilim; herkesin beğenisi kendisinden sorulur; aslına bakarsanız, kendisinden bile sorulmaz. Gene de *çim parçalandı*, demek varken, ne diye *kalbim parçalandı*, diyorlar? *Kalbim kırıldı*’dan daha olgun geliyor bana *gönlüm kırıldı*. *Yüreğimi incitti*, *kalbimi incitti*’den daha etkili benim özel sözlüğümde. Başkası *kalbini açsın*, ben *çimi döktüm*; herkesin, *kalbi yok* dediğine, ben, *insan değil* dedim; *kalpten davrananlar*’a yakın olmaktan çok, *içten davrananlar*’la birlik-

teydim. Bilinçaltından sinsi sinsi kendine yurt açan korkuların tepkisiyle mi, bu korkularla beslenen dilsel-estetik kaygıların çekiciliğiyle mi bilmiyorum, *kalp*'ten çok *gönül*'le, *iç*'le, *can*'la yaşıyıp gidiyorum işte.

Yabancı dillere bulaştıkça, ola ki aynı akıl ermez etki cilveleriyle, o dillerde *kalbin* karşılığı olan sözcük ve deyimlerden inanılmaz tatlar devşirmeye başladım.

Bir rastlantı, Eski Yunancada ilk öğrendiğim sözcüklerden biri *kardia*. Latineden Fransızcaya birçok Avrupa dilinde, 'kalp' anlamına gelen sözcüklerin kökü bu *kardia*. *Kardia*'nın tanımladığı dişi; oysa Fransızcada *le coeur* erkek, Almandadaki *das Herz* ise ne erkek ne dişi. Çok kişiye ne denli önemsiz görünürse görünsün, *kardia*'nın bu özelliği epeyce aklımı kuralamıştı: Fransızcada erkekçe gözüpeklik bildiren *le coeur*'ün, Eski Yunancada kadınsı bir gönül, bir içlilik dilegetirmesi belki de bundandır, diyordum kendi kendime. Böylesi yorumdan ancak sonra sonra sıyrılabilirdim; o da, *kardia*'nın pekçok yerde eskiden yalnızca erkeklere yakıştırılan akıl, anlayış ve düşünce anlamına geldiğini öğrendikten sonra oldu, yavaş yavaş. Dil alıştırmaları yaparken, yerli yersiz, *kardia* sözcüğüne başvurma, alışkanlığa dönüştü bende zamanla. *Kardio-gnostes* sözcüğüne vurgun gibiydim: 'kalpten anlayan', 'insan kalbi nedir bilen', 'gönüldeş kişi' anlamındaki bu sözcükle kendimden, gerçekteki kendi gerçekliğimden değilse bile, özlediğim kendimden, bir-gün gelip gerçekleştireceğim özbenliğimden söz ediyordum gibi geliyordu. Sonra sonra, yaşama gündemimde ön sıralara başka uğraşların, özellikle başka dil uğraşlarının geçmesiyle, Eski Yunancanın parlaklığı solmaya başlayınca, *kardia* dönüp dolaşıp *kardioloji*'ye takıldı kaldı benim için de.

Latinede kalp anlamına gelen *cor-cortis* sözcüğündeki tok ses hoşuma gidiyor; hele *cor*'un 'karakter', 'akıl', 'zekâ', 'zekâ keskinliği', 'gözüpeklik', hattâ 'birey' türünden işlevler görmesi başımı döndürüyordu.

Fransızca konuşurken, daha çocuk denecek yaşta öğrenmeye koyulduğum bu dilde, söz, dönüp dolaşıp birşeyi çok önemsemiş olmama dayandı mı (nesnel yönden dayanınsa bile, salt keyif için oraya dayattığım olurdu) *cela me tient au coeur*

demeye bayılırdım. *Coeur*'ün 'orta yer', 'en civcivli zaman' anlamına gelmesi de birtürlü aklımdan çıkmazdı: *au coeur du pays* deyince, bambaşka bir soyluluk kazanırdı *yurdun ortası*. Gel gör ki, bunca hoşuma giden *coeur*'lü söyleyişlerden birini hiç sevmezdim: *apprendre par coeur*: ezberlemek, ezbere öğrenmek. İstemeye istemeye, anlamaya anlamaya yapıp etmek; salt ertesi günkü derse yetiştirilmek kaygısıyla, uyaklı uyaksız birtakım parçaları tıkabasa kafaya sokmak, can sıkıyordu doğrusu. Neyse *grand coeur* vardı buna karşı; *anlayışlı, hoşgörülü, geniş gönül*.

İtalyancanın *cuore*'sindeki uyumlu kaymadan ötürü, sıklık *cuore*'li deyimler buluveriyordum dilimde. *Malitta di cuore* bile, *kalp hastalığı* bile, ağzımı gönlümü okşuyordu. Hiçbir yabancı sözcük *gönül*'le, *gönül*-türevleriyle boyölçüşemez ama birşeyi gönülsüzce yapınca, o güzelim *a malincuore* deyimini yardıma çağırarak işimi kolaylaştırıyor gibi geliyordu.

İngilizcenin *heart*'ını tuhaf buluyordum başlangıçta, tıpkı İspanyolcanın *corazon*'u gibi. *Corazon*'la bağlarım gevşedi zamanla; oysa ilkin çelimsiz bulduğum *heart*'a içten bağlandım giderek. Kalpten ölen bir ortak dostu, bir İngiliz tanıdığa anlatırken, sözcüklerin öylesine dilsel hakkını vererek, *he had a heart attack* demiştim ki birgün, uzun süre kendim bile şaşıp kaldım. Ençok hoşuma giden de, birini daha iyi bir insan kılan değişiklikten sözederken kullanılan *a change of heart*'tı.

Almancada ençok kullandığım sözcükse, *Herz*'ti diyebilirim, yerli yersiz başvuru o *herzlichen Dank*'lardan, içten teşekkürler'den ötürü. Hele *von ganzem Herzen* derken gerçekten de tüm varlığımı dilegetirdiğim inancındaydım. *Das Herz bleibt immer jung*'a gelince, bu deyişin, olanca neşe ve güvenle *gönül* kocamaz dediği kanısındaydım.

Olmasını istediğimiz, gerçekleşmesine içten katkılı olmadığımız şeylerde, umutsuzluk içindeyizdir. Hele etkili olabilecek başkaları da bizim gibi düşünüyorsa, ya da onların katkılarını dolaylı dolaysız kendimiz önlüyorsak, çekinmeden umudumuz olmadığını, o şeyin umutsuz olduğunu söyleriz. Umut-umutsuzluk çoğu kez heyecanlı, belirsiz, tehlikeli bekleyişlerin oylu-

munda yeralır. Bekleyişteki gönül kımıldanışlarına, dolayısıyla da davranışlara eşlik eden önemli bir etken *umut*, *umutsuzluk*. İlgili eylemler uyarınca: kimi salt umut, kimi salt umutsuzluk, kimi de değişik ve değişken karışımlarla umut ve umutsuzluk sevindirir, üzer, yalpalatır insanı.

Umuttan umutsuzluktan yana, ben kendim şimdi ne durumdayım, peki? Bazı günler, sayısı gittikçe artıyor bu günlerin, bir umutsuzluk sarıyor, sonuç geldi diyor, anlatılmaz bir üzüntüyle eriyip gidiyorum. Düpedüz kötümserlik bu. Birkez kötümserlik sarmayagörsün insanı, giderek artıyor kötümserliğim. Böylelikle, ne kadar kaldığını bilmediğim yaşama-zamanımı, bir de ben kendim çekilmez kılıyor; bilinçli bilinçsiz kendime edebileceğim yardımdan yoksun kalıyor; çevrem, yakınlarımla içini karartıyor; başkalarının bana yapabileceği yardımları, yaşamım için son derece önemli sayılabilecek katkıları, belki engelliyor, belki şaşırtıyor, belki zorlaştırıyorum. Oysa umut, çok daha yararlı şimdiki durumda benim için. Olanca varlığımla sarıldım umuda.

Ne tür ad verirse versin, insan, çoğun, kendini aşan bir kaynağa bağlar umudunu. Bilinmez kuvvetler, yüce yetkinlikler, herşeyi kuşatan güçler, insanüstü dayanaklar, tekil ya da çoğul, şöyle ya da böyle, sözkonusudur bu gibi bağlanışlarda. Çok kişinin nerdeyse ortak yazgısıdır bu. İster içten ister yüzeysel, bu çeşit bağlanışlar umutla kotarılır hep. İnsan umut ettiği için inanır, inandığı için umut eder. Bunalımdan önce edindiği inanç kalkanlarıyla kendini bunalıma karşı korumak ister çok kişi, hem de başarıyla. Öyle ki, bu tür umutlarla bezenmiş kişiler, bunalımlara bağışlıklar kazandıkları kanısındadırlar; öz durumlarını kavramadaki bilinç düzeyleri ile vardıkları son ne olursa olsun, umudu, *birbakıma* mutlulukla eşdeğer tuttukları söylenebilir.

Gel gör ki ben bu mutlulardan değilim, ne önce ne de şimdi. İstesem, bir inanç edimiyle, ben de bu mutlulara karışabilirim. Şimdi içinde bulunduğum bunalım, haklı göstermeye yeter bu atılımı. Nitekim inançlılardan çoğu, tehlike dönemlerine borçlu bu inançlarını. Böylesi geleneğe uyamıyorum. İçimden gelmiyor. İnsan için önemli şeylerin aceleye getirilmesinden yana değilim. İnançsa, insan yaşamının en önemli öğelerinden biri. Sıkıya gelince sarıl, işler tıkırında gidince gevşet, olmaz öyle şey.

Kim ne derse desin, birşey diyecek kimse yok zaten burda, diyen de ben, demeyen de ben, umutsuz yapamıyorum artık.

Ne var ki, bir inanç karşılığında bana verilen bir ödül değil umut, – ‘ödün’ diyecektim nerdeyse. Başkaları kendi inançları doğrultusunda bambaşka yorumlayabilir ama, kendi kendime bir armağanım umut. Çok çok birtakım kestirmeler, geçmişe ve şimdiye benzetmeler, çalışmalarımıza güç katan özlemler doğrultusunda tasarlayabiliriz geleceği. Olması bize bağlı pekçok biçimlendirmelerde, gönlümüz aklımızla çaba gösterdiğimiz şeylerde umutluyuzdur genellikle.

Neyin ne olacağını, ya da neyin ne olmayacağını kesinlikle bilen birinin, mantıkça bakıldıkta, umut ve umutsuzlukla bir alıp vereceği yok. Umut da umutsuzluk da geleceğe yönelik kesin-olmayan durumlar için sözkonusu. Başka türlü dendikte: hemen hemen her geleceğe yönelişte, umut da umutsuzluk da işbaşında. Çünkü gelecek, henüz gerçekleşmemiş, henüz yaşamadığımız bir zaman kesiti.

Bugünedek nice tehlikelerden geçtim, nice ölüm-dirim sınımları atlattım, bazısını azçok sezinledim, çoğunu bilemedim. Bundan sonra da neden böyle olmasın. Orası öyle de, sonsuza dek gitmez bu, doğanın yapısı öyle. Ne var ki, çok, çok kısa bir süre sonra bitmeyebilir herşey. Yalnızca ben bunu dilemekte olduğum için değil, hâlâ yaşadığıma göre, böyle bir olasılık var, ağırlığı olan bir olasılık bu. Bu da şimdi bana yeterli. Umutsuzluğa kapılmam için, umut etmem için yeterli. Keşke daha fazlası olsaydı, – yok. Yeter gene de. Çok istemekten uzak kalabilmek; yerine göre azla yetinmek umut. Çok şey isteyince, istediklerinin çok gerisinde kalıyor, kötümserleşiyor insan, yavan yavan umutsuzluk sarıyor heryanı. Az şey isteyince, bazı şeylerin gerçekleştiğini görüp seviniyor, iyimserleşiyor insan, burcu burcu umut taşıyor heryandan. Hem öyle az şeyler var ki, herşey anlamına geliyor. Olabilen enaza yönelik umut bile cana can katıyor bazan.

Güzel şey umut, sevinçli bir heyecan. Aptallaştırıyor umutsuzluk. Küskün, çökük, çelimsizim umutsuzken. Açık, zinde, güçlüyüm umut rüzgârı esince, az az da esse. Sinsi sinsi yüklenince umutsuzluk, kendine yenik düşmemeye bak. Nesi zor zaten umudun? Hiçbir zordan yüksünmek yok can uğruna. Birbakıma, sana en etkili yardımcı. Bırak ki, umutsuzum, desen de umut kalıyor içinde. Yaşadığın sürece tükenmiyor umut. Herkes gibi ben de için için umut üretiyorum: her insan gibi beni de canlı tutup üreten umut, az da olsa.

Zaman Hızlanıyor, – Kesinti

İlerlemiş kış ikindisi, güneşlice. Alımlı bir akşam çizmeye başlamış bulutlar.

Gemi batık: yüzüyorum. Deprem: ayaktayım. Yol bitmiş: yürüyorum. Uçurumun dibindeyim: çıkıyorum. Ortam kaymış: alışıyorum. Ne büyük patlayıştı: yaşıyorum. Dünyam parça parça havaya dağılıp dünya olmaktan çıkmış: burda yeryüzünde-
deyim işte.

Yapamam edemem yok: Kalkıp yürüyorum. Kopmak yok: Konuşup şakalaşıyorum. Çevremde herkes, herşey şöyle der gibi: ne güzel, artık tedirgin değilsin, üzüntüye kaptırmıyorsun kendini, umutsuzluk yemiyor içini. – Oyalanıp gidiyorum.

Birden başhemşire çıkageldi: “Yarın taliuma giriyorsunuz.” Demek yarın. Akşamüstü, hep aldığım ilaçlardan bazılarını vermediler. Sabahleyin en alt kattaydık. İyi ısıtılmış uzun bir bölme. Üç-dört tane yürüyen yol, ölçüm gereçleri. Durmadan dönen yolların ilkinde, belden yukarsı çıplak bir adam hızlı hızlı adımlar atmaya çalışıyor. Göğsünün bazı yerlerine mavimsi yuvarlak birşeyler yapıştırılmış, kolunun ortasında kırmızımsı bir iğne, bir-iki uzantıyla yandaki gerece bağlanmış. Beyaz gömlekli biri iskemlede, bir doktor; gözü, karşısında inip çıkan eğrilerde. Yürüyüşü durduruyorlar, şimdi de elektro.

Çok sıcak, işe başlamadan yoruludum. Beni oturtuyorlar. Tan-siyonuma bakıldı. Bir hap verdiler: “Yatıştırıcı; azıcık dinlenin.” Az sonra: “Başlayalım mı?” Üstüm soyunuk, renkli sıvılı iğnenin ucu damarımda, adımlamaya başlıyorum. Döner yola yetişmek gittikçe zorlaşıyor. Çabalıyorum. Birara başım dönüyor sandım.

Gözünü göstergeden kaldıran doktor soruyor: “Göğsünüzde ağrı varsa, hemen söyleyin duralım.” Bu önemli koşuyu alnımın akıyla bitirmek gerektiğine inanıyorum. Gelecek için, tüm geleceğim için önemli. Bir doktor daha geldi, onun da gözleri göstergede. Konuşuyorlar: “Duralım mı?” “Bilmem ki.” Ben: “Bittirebilirim.” Doktor: “45 saniyeniz kaldı.” Koşuyorum, ağırlıklar bağlamışlar sanki ayaklarıma, gene de koşmak istiyorum, ayaklarımı sürüyorum, tabanlarım yapışıyor, zor kaldırıyorum. Küt, küt, küt! “Dursun artık, zaten zaman doldu.” Hiç kıımıldamadan duruyorum. Çabucak bir ölçüm yapıyorlar. Sonra kolumda o iğne, yanımda hemşire, isteneni yerine getirip gücüm yettiğince koşa koşa kapıdan çıkıp bekleyenlerin arasından yandaki bölmeye seğirtiyorum. Öyle yorgunum ki. Dar bir iki basamaktan, uzun bir yükseltiye çıkıyorum. Daha doğrusu iteleye iteleye beni oraya çıkarıyorlar. Arkasıüstü yatırıyorlar. Tepemden bir iki geniş boru iniyor. Yandan görüyorum: geniş bir oda burası. Girerken gözüme ilişmişti, arkamdaki duvar yanıp sönen, renkli donuk, içi boş çekmecemsi bölümcüklerle bezenmiş. Tavan alüminyum. Sıcak. Soluk soluğayım. Hafiften bir makine sesi. Zaman zaman sağıma soluma döndürüyorlar. Gözlerimi yumsam uyuyuvereceğim. Kendimi tutuyorum. Uygulamayı yapan anlatıyor: “Şimdi, kalp içinin filmini çekiyoruz. Kalp kasındaki damarlara yürüyen talium’lu sıvımızın gidebildiği yerleri saptamaktayız. Kalbi, aşama aşama birkaç yüz bölmeciğe ayırarak izliyor elektronik beyin. Sıvının gidemediği yerler yırtılmış yerler, enfarktüs kalıntıları.” Kendimi toparlıyorum yavaş yavaş. “Sağ kolunuzu başınızın üstünden kaldırıp sol omzunuzun altına doğru getirin.” Vargücümle çabalıyorum, yapamıyorum birtürlü, yardımla ancak. Daha başka duruşlar gerekiyor; becerikli, tok, saygılı sesin istediklerine gittikçe daha kolay uyuyorum. Hem dinlendim, hem kendim için yararlı bir iş yaptım burda.

Sonra odaya, yukarı götürüyorlar beni. Yemek saatinde gene iniyoruz. Bu kez de, dinlenmiş kalbin iç-dış görüntüleri alınıyor. En sonda söylenen şu: “Uzmanların durum-saptaması bugün öğleden sonra, akşamüstü imzadan çıkar.”

Akşamüstünü epeyce geçmişti, birden doluverdi oda. Hollandalı cerrah, beyazlı yeşilli önlükler. Kimsecikler görünmemişti nicedir. Azıcık heyecanlı gibime geldi cerrah. İlk sözleriyle güzel bir çelişki içinde bu heyecan. “Müjde! Hep birlikte talium filmini seyrettik. Kardiyologunuz da bizimleydi. Şöyle ki...” Heyecanlanıverdim, elimde değil, sözünü kestim: “İyiym. Son günlerde zaten daha iyiym. Birşeyim yok demek. Öyleyse...” Gülümsüyordu. Dingin dingin baktı. Yalnız ben heyecanlıydım. “Müjde! Talium, anjiyoyu pekiştiriyor, baştanasağı. Müjde: artık ne yapmam gerektiğini biliyorum. Kalbe atacağımız köprüleri rasgele atmamız artık. Sizi, zaman geçirmeden ameliyata almamız gerekiyor.” Sonra yanındakilere dönüyor: “Kan durumları nasıl? Haftaya perşembeye yaparız.” Esmer, saygılı, ufak tefek bir beyaz gömlekli, İngilizce sözleri, yanındakilere Türkçeye çeviriyor. Birden Almanca bir ses. Uzunca boylu zayıf yüzlü, gözlüklü; Hollandalı gibi beyaz önlüksüz biri, Hollandalıdan genç, onunla senli benli konuşuyor. Anlayışla bakıyor bana. Yavaş mı konuşuyorlar, pek işitmiyorum, kulaklarıma birşey oldu. Çıkıyorlar. En sona kaldı Almanca konuşan. Usulca: “Merak etmeyin” diyor bana. Sıcak, ciddi, sanki çok eskiden tanıdığım bir ses, dost. Çıkanları gösteriyorum ricacı bir sesle: “Birşey söylemek istiyorum.” Hollandalı cerrahı amaçlıyorsunuz, biliyorum der gibi bakıyor bana: “Şimdi geliriz”, güvenilir, güvenli, yardımsever bir ses. Az sonra döndüler. Bu kez Almanca konuşuyoruz üçümüz. Rahat, arkadaşça bir hava esiyor aramızda. O güvenli ses, Hollandalıya: “Hadi gel, öbürgün yapalım. Ameliyat takvimi elverişli.” Söze karışıyorum. “N’olur!” Anlaşmıştık bile. Hollandalı sordu: “Ya kanlar?” Arkadaşı: “Koca yarın var önümüzde.” O güzel sesi ben de pekiştirdim: “Yetiştiririz.” “Peki” dedi Hollandalı. Sonra yanıma oturdu: “Çok şey beklemeyin. Gene de iyi olacak. Elimden geleni yapacağım. Sizin de yardımınız gerek. Özellikle ameliyat sonrasında. Birbirimizi anlıyoruz, değil mi?” Acılar tümünden bitmeyebilir. Ameliyatı başaracağız değil mi?” “Sevindim” dedi öbür ses. Haftayı beklemek olmazdı zaten. Hollandalı, haklısın, der gibilerden başını salladı. Ben de payıma düşeni hemen kavradım: haftayı bekleyecek durumum

yok. Gene de ne üzüntü, ne öfke, ne korku. Hepsini atlattım. Özel-kişisel dünyamın öğeleri bu duygular. Şimdiyse nesnel dünyaya aktarıyorum kendimi. Tuhaf bir dinginlik bürümüş içimi. Ameliyat olacak ben değildim sanki. Doktorların, umur-samazlığı andıran davranışlarından birşeyler geçmişti bana. Hollandalı: “Yarın gene uğrarım. Gelmezsem, artık öbürgüne dek hoşçakalın!” dedi sevecen bir sesle. “Öyle ya, olmazsa öbürgün görüşeceğiz” dedim hep Almanca. Sıcacık el sıkıştık. Tam giderken duraladı, hastane dışı bir gülümseyişle: “Yalnızca ben sizi göreceğim, siz beni göremezsiniz. Ama...” Olanca gücümü topladım, ben de gülümsüyorum: “Ama daha sonra görüşeceğiz, nasıl olsa.” Yeniden geldi yanıma. Elini elimin üzerine koydu, birşey söylemeden durdu öyle, sonra gitti.

O sırada genç bir doktor girdi, o da cerrah. Almanca bilen öbür cerrah ona: “Hasta senin. Öbür sabah ameliyata alınacak. Tüm hazırlıklar yapılsın.” Sonra yanıma yaklaştı: “İstedığınız oldu mu?” Olduysa ne mutlu bana, der gibi baktı hafif buğulu gözleriyle. Öylesine teşekkür doluydum ki. Yalnızca: “Sağolun, herşey için” diyebildim. Eğildi, sağ ayağını gözden geçirdi, eliyle sağ baldırdan yukarı çıkan iri toplardamarı şöyle bir hafifçe tutup sıvazladı. İyi, der gibi başını salladı kendi kendine. Dostça el sıkıştık. “Daha çok birbirimizi göreceğiz” deyip kapıya seğirtti, tam çıkarken odadaki yakınım: “Sizin yönünüzden yapılacakları belirlemek için, kanlar için, bir dakika gelseniz” dedi. Birlikte çıktılar.

Kapı, çat diye kapandı yavaşça. Hava kararmış. Büyük ışığı söndürdüm. Dağınık yatağı azçok düzelttim. Oturdum. Karşı hastanenin pencereleri gözümü alıyor, perdeyi çektim. Ne düşünsem? diye sorar gibiyim kendi kendime. Herşey öyle hızlı olup bitiyor ki, yetişemeyeceğim, biliyorum. Yetişsem de n’olacak! Kararlar, eylemler burgaç burgaç. Artık *değişik* bir ortamdayım, kesin. İçimde hiç bilmediğim bir kımıldanış: durgu durak yok, kımıl kımıl sürüyor. Düşünceler mi, duyumlar mı, bunlar ne, pek anlamıyorum, öyle bir hız ki.

Yalnızım. Kaç kez yalnız kaldım bu odalarda. Bu kez başka ama. Eskiden oda boşalınca, beklerken oyalanırdım. Belirli bir bekleyişte değilim şimdi. Beni uğraştıran bir yakınmam yok.

Oda sessizliğiyle açıklanır yalnızlık denemez buna. Kendimden kopmuş gibiyim. Kendi elimde değilim artık. Kendim için birşey yapamıyorum. Kendimi bıraktığım için yalnızım. Ben istemeden oldu bu. Böylesi bir yalnızlığa gelip dayandım, böyle bir yalnızlık geldi başıma. Genellikle: ya başkalarından kaçanlar, özünü başkalarına kapayanlar yalnız kalır; ya da: başkalarının bıraktığı, dışa attığı, başkalarının yüz çevirdiği kimseler yalnızdır. Tam tersine benimki: herşeyimle başkalarının elindeyim artık. Onlar kan bulacak, onlar kan verecek, onlar ameliyat edecek – herşeyimin n’olacağını, nasıl olacağını, onlar bilip gerçekleştirecek. Onların belirlenimiyim ben. Onların benimle bir alış-verişi varsa, bu, herbiri, nesnel dünyanın belirli bir yerinde belli bir görev yüklendiği için böyle. Bana doğrudan yardım edebilecek yetkide olan bu insanların ancak birkaçını tanıyorum, o da şöyle böyle, pekçoğunu hiç tanımayacağım. Duyduğum yalnızlığın, birbakıma, nedeni bu, kuşkusuz: kendi dünyamın dışındayım. İstemeye istemeye ayrılıyorum kendi öz dünyamdan. Yerim orası değil artık. Sımsıkı tutundum dışarıya, kurtuluşum orda. İyi ki, çaresiz kalındığında böyle güvenilecek bir dünya var. Öyleyse yalnız değilim. Batmakta olan teknesiyle yedeğe alınan kimse, yalnız olduğunu söyleyemez. Hem yapayalnızım, hem yalnız olmadığımı anladım şimdi burda. Durdu durdu da ne hızla gelişti herşey. İlk ameliyat falan yoktu ortada. Ufukta belirmesiyle yeraçtı kendine. Olayım mı, olmayayım mı diye bocalayıp durdum bir süre: Olma hemen öl; ol, olurken öl; ol, sonra da öl! Tek bir dileğe dönüştüm şimdi: ol, yaşa gitsin! Şu kanlar bir bulunsa; öbür sabahı bir yakalasak. Zaman ne denli hızlansa, o denli seviyorum. Ol! yaşa gitsin! Ol yaşa gitsin! diye şaklıyor kamçım.

Nice sonra döndü bizimkiler. Yüzler al al, mor mor, gözler şiş şiş. Soğuktan sisten, dediler. Olasıydı, akşamüstleri hava soğurken sis, sabahları ısınırken sis birkaç günden beri, karşıdaki hastanenin pencereleri bile seçilmiyor. Epeyce koşturmuşlar kan için. İlk ağızda, enaz sekiz kişinin taze kanı gerekiyormuş, sağa sola haber yağdırmışlar. Yanıtlar için yarını beklemekten başka yapacak birşey yok. Anlaşılan işimiz çok yarın.

Ertesi sabah, gerçekten başdöndürücü bir arayış başlattık. Ben hemen, oturduğum yerden, kan sağlayabileceğimiz tanıdıkların bir çizelgesini yaptım. Önce, Kan Merkezlerine gidildi. Kan bulundu ama taze değil, bir aylık, dondurulmuş. Özel kuruluşlara başvuruldu. Öyle çok para istediler ki, başka olanakların ardına düşmek zorunda kaldık. Gel gör kimine erişemedik, kiminin kanı uymadı. Arama çevresini genişlettik. Bu kez de sis dikildi karşımıza. İnme inmiş gibi kent ulaşımına. Telefon olmasa yandık. Telefonla da kolay değil. Kanını vermemek için evde yokum, dedirten; gelip de aldılmaktan korkan; kanı alınırken bayılan; çağrılmadan gelen, bize görünmeden kanını verip giden...Arapsaçına döndü işler. Birara, kalemi kâğıdı bırakıp olurluna bıraktım herşeyi. Kanlar hazır edilmeden ameliyat yok, biliyorum. Gene de iyimserim, sessiz beklemekteyim.

Zaman zaman yayını kesip radyodan “Kan aranıyor” diye yapılan duyuruları iştir gibi oluyorum. Nedense çoğun irkilir, tektük de gidip vereyim, der, bir engel çıkar (gerçek miydi bu engeller?) gidip veremezdim; sonra ertelendi diye üzüldür, ilk fırsatta giderim, nasıl olsa fırsat bol, der, ama nice sonra bir de bakardım ki, hiç fırsat çıkmamış. Şu kan işini aklımdan zor atar, bazan da atamazdım. İşte bu kadarla yetinirdi tedirginliğim, ilgilim. Gel zaman git zaman, kanım varmış, kanım yokmuş, farkında bile olmazdım çoğun; başkalarına kan gerekiyor mu, kan gerekmiyor mu, bana neydi bütün bunlardan. Öfkeden utanmaya, utanmadan unutmaya sikkın sikkın sallanır dururdum.

Biryandan da “Kan grupları” ndaydı aklım. Böyle bir öbeklenme bulunmamış olsaydı, kan aktarımı diye birşey bilmeseydik, yok bilmeliydim kendimi ben şimdi. Güldüm: sonu gelmez bu geçidin. Dizi dizi başarılarla, sayısız deneylere yanılmalara, sayısız özlemlere, coşkulara bağlı ameliyat, yaşam. Kan vermekten kaçan kahramanlarla oyalanacak zamanım yok. Gülüp geçmek, en doğrusu. İnsan insandır: gözünde büyütürsün, küçücüktür; küçücük sanırsın, öyle şeyler yapar ki büyür de büyür, ne akla ne gönle sığdırabilirsin.

İkinci olmuş bile. En yakınım, çalıştığı fabrikadan beş kişi getirmiş, kanları alınmış, tüm yoklamalar olumlu çıkmış, işleri bittikten sonra giderken beni görmeye geldiler. Hepsini

ilk kez görüyorum, oysa canıma can katacak onlar, öylesine heyecanlandım ki, ne diyeceğimi şaşırdım. Gencecik insanlar; şaşırmadılar, anladılar. Koşturmayı akşamlara dek sürdürdük, ben yattığım yerden kuşkusuz. Neyin ne kadar? Neyi, nasıl, ne zamana dek bütünleyebiliriz?

Geceye doğru, beni gösterip “hasta senin” dedikleri cer-rah geldi. Bizimkilerle birlikte bütün gün o da koşuşturmuş: “Ameliyatın başlaması için gereken kan sağlandı, hepsi güven altında. Beklenmeyen kanamalar için dört-beş kişinin ameliyat sırasında, hattâ bütün gün hastanede olması gerek. Acele edin, yoklamaları yapan birim kapanacak.” Zorlu mu zorlu bir koşturmadır başladı yeniden, bütün gece de sürdü. Gidiyor sandım, oturdu, hem de uzunca. Özgeçmişimdeki hastalıklara ilişkin sorular sordu. Göğsümü sırtımı dinledi, bazı damarlarımı yokladı, ölçümler yaptı, bir-iki sayfa doldurdu. O giderken gür kaşlı, geniş yüzlü, kalın gözlüklü bir doktor geldi. Kendini tanıttı: “Yarın narkozu ben vereceğim. Daha önce sizi bir görmek istedim.” Azıcık konuşacağız sandım. Aceleymiş işi. “Nasıl olsa yarın birlikteyiz, ameliyat başlamadan konuşacak zamanımız olacak.” Gergin, yumuşak, umutlu, üzgün gitti. Artık kimse gelmez, diye bir düşünce aklıma uğruyordu ki, zayıf, sarışın, uzunboylu, mavi-pembe giysili, dizlerine dek beyaz çoraplı bir kadın girdi içeri. Herşeyinden yabancı olduğu belli. Amerikalı bir fizyoterapistmiş. Hastanede gönüllü çalışıyormuş. Üniversiteler-arası değiş-tokuş çerçevesinde dolaşıyormuş. İngilizce konuşuyoruz: “Yarın ameliyatımız var. Azıcık Türkçe biliyorsam da, dil duvarı yüzünden, dilediğim gibi yararlı olamıyorum burda. Sizinle uzun uzun konuşabiliriz ama.” O bana sordu, ben ona; o anlattı, ben anlattım: Türkiye’de gezip gördüğü yerler, hastane tekniğindeki son gelişmeler, azıcık da hastalık; uğraşlarım, yazı-çizilerim, üniversite. Epeyce birikimli, dünyaya açık bir insan. İyimserdi ayrılırken: “Şimdi görevim bitti. Siz hazırsınız, yarın ya da öbür gün size geçmiş olsun demeye geleceğim.”

Bizimse, işimiz başımızdan aşkın odada. Akşam yemeğini çok hafif geçiştiriyorlar. Geç saatlere doğru, ameliyat için yıkanmam istendi. Daha önce, göğsümdeki, elim kolumdaki, bacaklarımdaki tüylerin uzaklaştırılması gerekiyor. Özenle yapılmalıymış bu

işlem, yoksa ameliyattan sonra tatsız şeyler olurmuş. Saatlerce sürdü gerekeni yerine getirmek, eğil, kalk. Sıra yıkanmaya gelince sular kesildi. Sabırla bekledik. Geldi. Yıkandım: söylemesi kolay, gerçekleşmesi zor, anımsanması karmakarışık. Dikkatle gerekli ilaçları sürüyorum. Rahatım bu gece; ne nabız, ne tansiyon, ne derece; ağızdan alınan ilaçları da kestiler. Yorgunum yatağa girdiğimde. Birbakıma hiçbirşey yapmamıştım ama, korkunç pala çalmış gibiyim. Büyük birgün yarın: *en* önemli gün, kendime çekidüzen vermeliyim. Göz açıp kapayınca dek uçup gidiyor zaman, uçup gittikten sonra böyle diyoruz kuşkusuz.

Şunun şurasında sabaha kaç saat kaldı ki, yarın başlıyor az sonra. Son gecem mi bu? Öyle şey olur mu hiç? Ameliyattan önceki son gecem. Başaracaklar, bu da geçer yahu, yoksa ameliyata alırlar mı adamı? Gene de azıcık düşünmek istiyorum. Neyi peki? Birşey yok düşünecek. Düşündüğümü düşündüm daha önce. Düşünmedim mi, düşündüm. Hem sonra, düşüneceğim n'olacak? Her iş zamanında. İşte böyle: bir an geliyor, yapıp ettiğinle, yapıp edemediğinle, düşündüğünle, düşünmediğinle kalıyorsun. Yeni birşey ekleyemiyorsun. Olsa olsa sonra ekleyebilirsin. Sonra varsa. O da senin elinde değil.

Uzaktan uzağa sis düdükleri. Bir bölümü uyuyor kentin. Eğlenceden dönenler ev yolunda. Tektük kitap okuyanlar var. Müzik dinleyenler de olabilir. Kimbilir kaç kişi sevişmenin doruğuna çıkmakta şimdi. Nöbetçi erler esniyor, uçaktakiler birşeyler içiyor, kamyon sürücüleri radyoda şöyle keyifli bir istasyon arıyor, gemi çarkçıları kimbilir ne içli türküler mırıldanıyor. Beni ameliyat edecek doktorlar n'apıyor? Şöyle en derinden bir uyku çekiyor olmalılar. Benim de yapmam gereken o. İlaç gerek ama dananın kuyruğu ne de olsa bende kopacak yarın. Biryandan beni usul usul uykuya çağırırken, biryandan da henüz uyumadığını söylüyor sis düdükleri.

Dileyip isterken birtürlü bulamadığım düşünceler, kendiliğinden geliyor: Nerde okudum, anımsamıyorum; önemli olan yeri değil, okuduğum. Bilge bir çingene ile genç bir adam arasında geçen bir konuşma:

Genç soruyor:

— Ölüm üzerine ne düşünüyorsun?

Çingenenin yanıtı şöyle:

— İnsan öldü mü toprağa gömerler. Varsa, anası babası, çocuk çocuğu ağlar. Yoksa, kimse ağlamaz – haydi kara toprağa.

— Ne dersin, herşey bitiyor mu orda?

— Herşey. İnsanın sonu toprak, ötesi yok. Ne yazık ki öyle!

— Neden böyle söylüyorsun?

— Yaşamak güzel de ondan.

— Nesi güzel?

— Geceler, gündüzler, güneş, ay, yıldızlar, kıyılar, ormanlar, çiçekler, bağlar.

— Ben ölmek istiyorum ama.

— Aptalsın sen, delisin. Akıllı bir insan ölmek ister mi hiç?

— Ya hastaysa, peki?

— Olsun güneş var, yıldızlar var.

— Gözleri görmüyorsa?

— Ozaman da esen rüzgâr var, o doyulmaz şey. Öyle güzel ki dünya, sonsuza dek yaşamak istiyorum.

Uyuma zamanı çoktan gelip çatmıştı. Uyudum. Uyandım birara. Uyumam gerekiyor diye düşündüm, yeniden uyuyakalmışım. Neden sonra uyandığım, dinlenmişim gibi geldi bana.

Sabah saatlerinin hastane sesleri kulağımda. Bir-iki görevliyle hemşireler doluştu odaya. Çabucak soyundum. Sert ütülü, düz yeşil, bol giysiler giyiyorum, çarşaf türünden birşeylere sardılar beni. Yatağın yanında duran tekerlekli taşıma yatağına geçtim, upuzun uzandım, başım azıcık alçakça kalmış ama ayaktakileri görebiliyorum. Bir kol itiverince kaymaya başladım. Koridordan geçerken, birkaç kez, “ameliyata gidiyor” sözleri çalındı kulağıma. Tanıdık bir yüz gördükçe, örtüleri itip el sallıyorum. Asansörün kapısı ardına dek açık, anlaşılan. Binmemizle kapandı, iki katı hemen iniverdik. Bizimkiler yaşlı gözlerle hızlı hızlı yanımda yürüyor. Sahanlık kalabalık, bir iki tanıdık yüz. El sallıyorum. Durakladık. Camlı bir kapı açıldı. Uzaklaşırken elini tuttum bizimkilerin: Ağlama yok, sonra görüşürüz, demek

istiyorum; birşey diyemedim; kapanıverdi kapılar. Uçuyorum sanki. Gözlerimi kapar gibi yapayım dedim: sağlı sollu yeşil yeşil ağaçlar, arkadaşlar, sofralar, kitaplıklar, tepeler, ırmaklar... Acı da çeksem, sonrası kısa da sürse, değer doğrusu. Açtım gözlerimi: acı çekmeyeceğim, kısa da sürmeyecek.

Yavaşladık. Sol kürek kemiğime yasladım başımı, azıcık göreyim: Buzlucamlı kapılar açılıp kapanıyor. Koridor genişçe, gidip gelenler var. Üstü renkli şişelerle bezenmiş bir araba uzaklaşıyor; bir tane daha, kırmızımsı tepeleme bir tomar çarşaf. Ciddi bir yer burası, sessizliği de bir başka, ayaklar yere değmiyor sanki. Öbür yanıma dönüyorum. Kocaman bir kapı açılıverdi, içerdeyiz, hızlandık.

Ameliyathane olmalı burası. Azıcık doğrultuyorum başımı, geniş penceresiz duvarlar, tavanlar, hep alüminyum. Dibe doğru gidiyoruz. Arabayı itenler değişmiş bile. Mavi-yeşil giysili iki hemşire, iki genç yüz, saçlar örtülü, alınların üstü kıvrım kıvrım yeşilimsi naylon. Sıcak burası. Sönükçe bir aydınlık. Deminden-beri farkına varır gibiydim, birden arttı: baharat, karabiber, ceviz karışımı bir koku genzimde, gittikçe keskinleşiyor. İtici diyemem, herşeyi belirliyor. Bu koku soluklarımda, daha doğrusu bu kokuya batıyorum artık; batım bile, alışılmaz birşey değil, gene de “işte o koku” diyesim geliyor aradabir. Bizi bekleyen iki adam var, önlüklü. Tanıdık bir ses, kimden, başucumdan önüme doğru geliyor biri, dün geceki narkozcu doktorun sesi, iri gözlükler, yumuşak sesiyle: “Günaydın” diyor bana. Sonra o iki adama: “Alalım” diyor yavaşça. Bana: “Şimdi sizi hemen yanınızdaki masaya aktarıyoruz. O azıcık alçaktır.” Birkaç el üzerimde. Serin serin sırtım, madensi bir serinlik. Anadan doğma soyup birşeyler giydiriyorlar, renkli, pek göremiyorum. “Şimdi de sizi bağlayacağız, bu gerekli.” Bir iki kez hafifçe kaldırıp sırtımın bazı yerlerine, bende deri düğmeler izlenimi uyandıran birşeyler yerleştiriyorlar. Yumuşak ses: “Çeşitli ilaçlar için” diyor. Kolumdan bir iğne. Öyle çabuk olup bitiyor ki herşey. Bir iğne daha. Boydanboya göğsüme birşey sürüyorlar; arttı birden o koku, azıcık alışmışım ama: “Bir iğne daha! Şimdi azıcık konuşacağız.” Rahat, yorgunca, şaşılacak şey, bellibelirsiz isteksizce, gene de merak eden bir sesle konuşuyorum. Nice yıllar önce gözlerimden ufak tefek denebilecek

şeyler biryana, ilk ameliyatım bu. “Başladı değil mi?” Güleç, ciddi yumuşak ses: “Hazırlanıyoruz. Daha epeyce var. Ben yanınızda olacağım, baştan sona.” Birden göğsüme birşey yaklaşıyor, birşey değişiyor sanki, karnımın üstünden boynuma kursağımın altına doğru bir çizgi çiziliyor sanki. O kokuyla karışık madensi, derin bir ses, çok yakınımda. Narkozcu doktor: “Bu kokuyla bu sesi duyduğunuzda, anlayın ki ameliyat biteli uzun saatler geçmiş, belki de birgün. Hiç şaşırmayın ozaman. Çoktan yoğunbakımdasınız, herşey yolunda. Kalp-ciğer pompasına bağlısınız. Size bildirecekler, kendinizi uykuya kaptırmayıp soluklarınızı makineye uyduracaksınız. Sizin için çok önemli bu. Zamanı gelince ayrıntıları öğreneceksiniz.” Gittikçe hafifliyor narkozcunun sesi. Öbür sesler, kokular da azaldı. O sırada, yukarılarımda, geçen geceki dost yüz, ameliyatımın bu güne alınmasını önerip sağlayan, hazırlıklar için bizimkileri çağıran cerrah, güven veren, sevecen, saygılı, gene de büsbütün heyecandan arınmış denemeyecek bir ses: “Azıcık kaldırın.” Yüzümden bir ağırlık kalkıyor sanki, hafifliyorum; daha zinde, daha canlıyım şimdi. “Burdayız, Nermi Bey, ikimiz de burdayız” diyor. Hollandalı cerrah gülümsemekte: “Az sonra birlikteyiz, siz güzel güzel uyuyacaksınız, biz çalışacağız. Daha sonra görüşeceğiz ama. Merak edecek birşey yok.” Birbir kolumu tutuyorlar. Şimdi gitmiş olmalılar. Narkozcu doktorun sesi: “Gene bizbize kaldık. Onların masaya dönmesine daha çok var.” Başım, kafamın altı sızlıyor, hafif acıyor gibi. Ellerim ayaklarım bağlı desene, bir yerimi oynatamıyorum. Son bir çabayla başımı azıcık kımlıdatır gibi yapıp “başım!” diyebiliyorum gözlerimi açıp kaparken. Yumuşak ses: “Başınızın altına birşey koymuyoruz. İşlemler için, elektrik iletişimi için böyle olması gerek. Zaten bir acı duymanız söz konusu değil.” Bir karaltı tepemde. Doktoru gittikçe daha az seçiyorum. Gülümsemek istiyorum, pek yapamıyorum. Elini tutamam, öyle üşengecim ki, son bir teşekkür etsem. Buraya doluşanlar var. “Sesimi işitiyor musunuz?” Çok derinden işitiyorum, diyeceğim, diyemiyorum. Birşey işittiğim yok zaten. Hep burdayım ama. Burda mıyım? Birşeyler bırakıyor beni. Birşeyler... Hiçbirşey.

Sonra diye birşey anımsamıyorum. Sonrası: yokum.

YOĞUNBAKIM VE SONRASI

Vücudunu yeniden bulmayan, kendine yeni bir dünya kuramaz. Bu yeniden-bulma, olsa olsa gerekli koşul; yeterli koşul için başka şeylere gerek var.

Nermi Bey! Nermi Bey!

“Nermi Bey! Sesimi duyuyor musunuz?” Varoluyorum. Sesle dikiliyorum, birden. “Nermi Bey!” Ben miyim bu? Bir ses! Bana bu ses. Biri adımla bana sesleniyor. Yanıtlamak istiyorum. Anladım: birşey söylemek istiyorum – sesim çıkmıyor. Hiçbirşey göremiyorum. Zorlanıyor, gene göremiyorum. Nasıl şey bu? Yineliyor: “Nermi Bey!” Kim ki? Tam konuşacağım, çıkmıyor sesim, içimde kalıveriyor ses. Bir daha deniyorum, gene öyle, başlayamadan azalı azalıveriyor. “Duyuyorsanız, gözlerinizi açıp kapayın, yeter.” Olmuyor. “Hafifçe açıp kapayın!” Hemen açıp kapamak istiyorum. Göz açıp kapamak – bundan kolay ne var. N’etsem birtürlü açıp kapayamıyorum işte. Anladım diye başımı sallasam, öyle ağır ki kalkmıyor. Kaşlarımı bir oynatabilsem! Ne diye böyle? Uykuda mıyım? Uyuyorum, gerçekten. “Nermi Bey! Nermi Bey!” Bir uğultu esiyor bana doğru. O sestten başkaları da var. Önemli belki, çok önemli olabilir. Nazediyorum sanacaklar. Olanca gücümü toplayıp gözlerimi aralıyorum: ışıklar, – kimse-leri görmeye kalkmadan kapkaranlık. Kapandı gözlerim. Yeniden çağırıyorlar. Ben açsam, o güç nerde! Bekleyim, yeniden seslenirler belki. Tatlı, rahat – sessizlik ağırlaşıyor.

“Nermi Bey!” Bir el, kolumu sertçe sıkıyor. Hemen açılıverdi gözlerim. “Bu gün 14 Kasım! Dün akşam da burdaydık. Bir dakika için sizi uyandırdık, sonra gene uyudunuz. Müjde! Dün açık kalp ameliyatı oldunuz. Çok başarılı geçti. 6 damarınız değişti.” Göz kapaklarım şiş olmalı, açık tutamıyorum, zorlanıyorum. Kapamak istemiyorum, beceremiyorum ama.

Karanlık gene. Aynı ses: “Ağrınız var mı?” Ses uzaklaşır gibi. Kollarım kımıldamıyor ki, çabalıyorum. “Kalem kâğıt getirin, uyanık konuşamıyor. Yazsın!” Elimde tahtamsı birşey, defter; ince uzun birşey, kalem. Bak, bu daha kolay. Bir açsam gözlerimi, yazdığım okunur. Alacakaranlık. Gene yapış yapış gözlerim, kapandı bile. Yazıyorum ama, elim kurtulmuş. Okunabiliyor mu? “Sağolun, çok sağolun, iyi-yim, na-sı-lım sizce?” Elimdekileri aldılar, kolum yanımda çakılı sanki, kalkmıyor bileğim, hafif sızlıyor. “Çok iyisiniz. Bizce de çok iyisiniz!” Olmuş, anladılar. Anladım. Üzerime eğilen var, açık-seçik duyuyorum. “Dinlensin artık.” Hep o ses, tanıdım şimdi; sıcacık, derin, kendini tutan bir heyecan; ameliyatımı bir hafta önceye alan, iyilik taşan sevecen ses, bizimkileri hazırlık için çağırmıştı; ben masadayken de uğramıştı hani. Davranıyorum, içim öyle dolu ki. Kamaştıran aydınlık: oymuş, başkaları da var. Bakışıyoruz. Gözlerinin içi gülüyor. Soruyorum: “Nasıl geçti?” “Herşey çok iyi.” Neşeli: “Bizi çok uğraştırdınız.” Elinde küçük kahverengi bir şişe, içinde sıvı, sıvıda ak ak, donuk donuk, solucan gibi şeyler, kıpır kıpır. “Bunlar arıttığımız damarlardan çıkanlar. Şuraya koyuyorum.” Sol yanımda bir masa var demek, göremiyorum. Bir ses, Almanca: Geçmiş olsun, diyor. İkimizin de şaşılacak şeyler yaşamış olduğunu; herşeyin yolunda gittiğini; merak edecek birşey kalmadığını; artık dinlenmem gerektiğini; gene geleceğini söylüyor. Deminki ses: “Artık dinlenin. Sonra çok işiniz var.” Cerrahlar gitti.

Karşıda duran hemşire, değil mi? Pembeler giymiş, öteki maviler. Şimdi gelirler, nabza bakar, tansiyon ölçerler. Bekliyorum, gelen giden yok – geliyorlar, geldiler de, benim mi haberim olmuyor?

“Dememiş miydin? Başarılı geçti. Oldu işte.” Narkoz veren doktor, yüzüme dokunur gibi yaptı da uyanıverdim, uyuyacaktım nerdeyse, uyuyordum da o mu uyandırdı yoksa? “Artık uyandınız, uyumak yok artık. İyisiniz, değil mi?” Yavaş, tane tane konuşuyor, gevrek bir sesi var. Sevinçle, sessiz sola yöneliyor, gözden yitirdim bile. Pembeli hemşire yanıma yak-

laşıyor. Uzunca boylu, uzun yüzlü, tatlı tatlı sallanan pembe şapkacığından topuzunun kara saçları sarkıyor. Gülümsüyor. Isıtan bir sesle: “İyi günler! Geçmiş olsun! Dün akşam ordan çıktığınızda, size ilk ben bakmıştım. Hiç durmadık. Yaşamayı seviyorsunuz. Kendinizi bırakmadınız. Çok kıınıldamayın. Burda her yerinizle gereçlere bağılısınız, iğneler takılı. Acıyan yeriniz var mı?” Duruyor, sonra: “Sanmıyorum. İyisiniz. Az önce nöbeti aldım. Gece yarısına doğru bırakacağım.” Parmağıının ucundan kan alıyor. Sonra saatine bakıp göğsümden bir iğne yapıyor; iğne elindeymiş meğer; zor bir işlem olması gerekirdi. İlk kez göğsümden iğne oluyorum. Şaşırdım: Hemen hemen hiçbirşey duymuyorum. “Eliniz ne hafif!” Tatlı, sessiz gülüyor, becerisinin bilincinde. Göğsüm bir tuhaf inip çıkıyor. “Rahat rahat soluk alıp verin” diyor. Gülümsüyorum.

Çevreme bakınıyorum, bakabildiğimce. Yanımdaki yatak boş. Kurşunsu demir rengi başuçları, kenarlar taraça tırabzanlarını andırıyor. Şurdan burdan madensi kollar, içi boş renkli torbalar sarkıyor. Örtüler düzgün, ak mı ak. Tavandan alacalı naylon bir perde sarkıyor, yanlara toplanmış. Sol yanımda bir ecza masası, bir iskemle. Boydanboya duvar. Pancurlar aralık, kalın camlı bir pencere ortada. Tam karşımda iki karyola. Aralarında ecza masası; üstü camdan, pencereden sızan ışıkla parlıyormuş gibi. Karyolanın arkasındaki boydanboya duvarda, televizyonu andıran gereçler var, karyolaya bitişik hortumlu, dolabımsı aletler.

Tam karşımdan erkeksi gür bir ses: “Geçmiş olsun!” Esmer, mert yüzlü bir adam. Göğüs bağı açık. Sırtını diklemesine yas-tığa dayamış. Uzun oturuyor. Pek kıınıldamıyor. O da benim gibi pencere duvarından yana yatakta. Sağındaki yatağa dönüp birşeyler söylüyor. Sonra bana: “Bugün ikinci günümüz. Yarın belki yukarı çıkarırlar.” Sonra hemşireye sesleniyor: Yataktan inecekmiş gibi davranıyor. Uzunlu, kısalı, keskin madensi sesler. Hemşire koşup kolundaki şeridi çıkarıyor. Kolundan, duvardaki gereçlere bağılymış demek. Gereç bölme bölme. Ne olup bitiyor bu bölmelerde? Işıkları söndü bile, göremiyorum. Hemşirenin yardımıyla yürüyor. Göğsüne birkaç tane mavi yuvarlak yapıştırılmış. Boynundan aşağı orta yer sargıbezi, tülbent, ötesini

seçemiyorum. Yarın öbürgün ben de böyle toparlanacağım, diyorum kendi kendime. Bir inilti, öksürmek istiyor biri, öksüremiyor birtürlü. Karşımdaki öbür hastadan geliyor bu sesler. Başında hemşire. Eğilmiş birşeyler yapıyor. Ayaktaki hasta geçerken; öbür komşumuzu gösterip “Sıkıntısı var, rahat soluk alıp veremiyor” diyor yavaşça.

Ayık, canlı, ilgiliyim. Ağrım falan yok. Yok mu? Bir araba dayak yemiş gibiyim. Her yerim ezik ezik sanki. Tatlı-acı arası tuhaf bir yorgunluk. Ayaklarım? Var olmasına var da, tam değil gene. Pek söz geçiremiyorum ayak parmaklarıma. Kollarım, birçok kez kaldırıp indirmişim de yenik düşmüş, dirseklerim kesik kesik. Lodostan yeni çıkmış başım, içte sağdan soldan esmiş rüzgârlar. Kalksam ayakta durabilir miyim? Tabanlarım ağırlaşmış. Sağ dizimin altı çekiyor. Aradabir keskin bıçak ucuyula, bileğimden kasığıma dek içyanı çizi çiziveriyorlar sanki, diz yöresi acıyor. Göğsüm de bir tuhaf. Yara bere göremiyorum, hafif keskin batıyor arada bir boydanboya; tam acıtacak, görünmez bir el çekiveriyor.

Öğle güneşi. Sevinç çağlıyor: kaç günden beri ilk bilinçli öğle. Pancur aralanmış, şurda burda ışıklar oynuyor. Tatlı sıcak burası. Birden daha da artıyor o şey: sevinç, sevinç taşıyor. Yokuşaşağı, çember çevire çevire çayıra iniyorum sanki. İşin en zoru geride kaldı artık. Bitti! Ameliyat dedikleri buymuş, hem de en büyüğü. Öncesiymiş zor olan. Kendisi varla yok arası birşey. Kalkmaya mı davrandım ne, bileklerim sızlıyor uzun uzun, ikisi de, –hem de nasıl. Ameliyat sonrası bu.

Yemek getirdiler karşımdaki iki hastadan birine. Gülerek “Aş olsun!” diyorum. “İlk yemeğim” diye karşılık veriyor. Hemşire bana: “Sizi serumla besliyoruz. Daha yiyemezsiniz.” Doktor belirdi: Bıyıklı uzunboylu, sımsıcak sesi var: “İlkin bazı aletlerden kurtulmanız gerekir.” Göbeğimin üstünü gösteriyor. Görmek istiyorum. Hemşire, yandan bir kolu çekip basarak yatağın başucunu azıcık yükseltiyor. Göbeğimin üstünden bir boru çıkmakta, sert, uzun, kurşun rengi, sallana sallana yanımda yere doğru iniyor; kocaman yassı bir kavanoza bağlı ucu;

sarımsı kan rengi sıvı dolu içi. Apışlarım yanıyor. Ne olabilir ki? Madensi birşey batıyor; herşeyi görmemek gerek. Alışkanlıklarına aykırı düşen önemli bir bilgelik kırıntısı şimşek gibi geçiyor aklımdan: burda ne denli az şey bilersen, senin için o denli iyi! Düşünüp bulmuş değilim, vücut üretimi denebilir. Belim karıncalanıyor, hafif hafif kaşınıyor. Of, şu kafamın arkası; yastık batıyor. Doktora söylüyorum. Yaklaşıp başımı kaldırıyor azıcık. “Hemşire hanım, şuraya birşeyler sürelim!” Sağ ayağımın başparmağı da sızlıyor, dayanılmayacak gibi zaman zaman. El dengeldiğince uzatıp karyola tablasına bastırıyorum, iyi geldi bu yöntem. Doktorun gözünden kaçmıyor: “Kendinizi germeyin, gevşek bırakın. Şimdi oralara birşey süreceğiz, geçer. Ameliyat masasından.” Birden anımsadım, birşey anımsamadım da ben mi yakıştırıyorum şimdi: Ameliyatta, içimi, en içimi, neremi olduğunu tam kestiremeyeceğim, birşey kazıyordu hafiften, garç garç, acımıyordu gene de, ama aradabir, acıyacakmış gibi çekinip kendimi büzüyordum, işte ozaman “ıh! ıh!” diyor, kendimi yerden yere atmak istiyor, kafamı kaldırıp kaldırıp alçacak bir demir düzlüğe çarpıyordum. Gene de şimdi burda belirgin bir ağrım yok. Gel gör ki, aşağılarda bir sızlama, içten birşey kese kese yürüyor. Başımı kaldırabildiğimce kaldırıp koca kaba bakıyorum, gittikçe koyulaşmakta kırmızılık. Doktor, önerici, sabırlı: “Fizyolojik gereksinmelerinize yardımcı olalım. Aletlerle o işler zor. N’olur, aletlerin rahatlığına bırakmayın kendinizi. Siz de yardımcı olun. Bakın, kaç yerinizden bağlısınız. Hem sıkılırsınız böyle. Gerekıyor ama, uzaması sakıncalı. Kurtulacağınız her alet serbestlik, rahatlık getirecek size. İyileşmek de bu.” Haklı. Benim de yapacağım şeyler var. Kaç kişi söylemişti. Kendi vücudumu ilkin kendim kullanmalıyım. Öğrenmek istiyorum: “N’apıyım peki?” Deneyimli, yakın, anlayışlı bir sesle anlatıyor, utanma çekinme yok, çok eskiden, çok çok eskiden birbirimizi tanıyormuşuz gibi. Çağırdılar, gitti. Az sonra geliyor. Dereden tepeden konuşuyoruz. Dinlendiren, dinlemesini bilen, dünyaya açık bir yüz. Sesi davranışıyla armağan dağıtımına alışık. Ben de kendi yönümden katkılı olmak için, işimle, yazı-çizimlerimle ilgili çekingen sorularını yanıtlamaya çalışıyorum. Bir arkadaşısı geldi gülümsemeyle. Candan bir insan “Nasılsınız?” diye soru-

yor, rahatsız etmiyorum ya, der gibi. İkisi de, sıklık başlarını arkamda duvara dayalı duran gereçlere kaldırıyorlar. O gereçleri görmüş değilim ama, karşımdaki duvar da onlarla bezenmiş, her yatağın başı tıpatıp aynı donanımda olmalı. “Hep böyle miydi?” Öbürü: “Çıktığında vardı, sonra sonra düzelirken gene döndü?” İkisine birden: “Bir sorun mu var? Nasılım?” İkisi birden “İyisiniz. Çok iyisiniz” diyor. Yeni gelen: “Hiçbirşey yok.” Asıl onun soruları var. Bir kitabımı okumuş. Uzun uzun konuşuyoruz. Aradabir hemşire iğne yapıyor, kan alıyor. Göğsümün bezleri değişti, hafifçe birşeyler sürdüler. Ameliyathanedeki koku sardı ortalığı. Doktorlar “Sizi yorduk” diyor. Gözleri hep duvarda. “Biliyorsunuz, uyumamanız daha iyi.” Yanımdaki birşeyleri gösteriyor: “Makine için.” “Şimdi azıcık dinlenin.” Gidiyorlar, doğru karşıki yataklara.

Hava ne çabuk kararmış, daha da kararıyor. Perdeleri kapatıyorlar. İçersi aydınlandı. Hafif bir nem, yerler siliniyor. Azıcık yumabilsem gözlerimi. Dinlenmek yok bana. Hemşire, gözü tepemde, yeniden iğne yaptı. “Sağ olun!” derken hırıltılı çıkıyor sesim. Göğsümden bir iğne. Öksüresim geliyor, ıkına sıkına yarımıyamalak öksürebiliyorum, birtürlü beceremiyorum. Hırıltı içten sürüyor. Başka bir hemşire geldi: Esmer, uzunca pürüzsüz yüzlü, gür kaşlı, baştanasağı pembeler içinde, gülümsüyor: “Bakın size kimleri getirdim.” Yeşil önlüklü, yeşil naylon başlıklı iki kişi: Bizimkiler, en yakınlarım! Ben onlara onlar bana bakıyor, azıcık uzaktan; çok yaklaşmak doğru değil, demişler, denileni yapıyor onlar da. Sevinçliyiz hepimiz. Nice- dir hiç böyle görmemiştim onları. Şimdiyse, – kan aramadan döndükleri geceyi anımsadım, adamakıllı ağlamıştı ikisi de, kuşkusuz. Göğsümü gösterip soruyorum: “Nasil geçmiş?” Çok iyi geçmiş, yukarı çıkınca anlatacakları o kadar güzel şeyler varmış ki. Herkesten selam getirmişler. Ben de gönderiyorum. Epey aştık süreyi, daha da uzasa – hemşire belirdi, bize bakıyor. Ayrılırlarken, gözlüklerimi istiyorum, yalnızca uzakları; yanıma gelen hemşire: “Siz kapıya getirin, ordan içeri ulaştırırlar” diyor.

İlaçlar, iğneler. Uyumak istiyorum. Bana bakan hemşire, aşağıyukarı bir karış uzunluğunda, yarım karış genişliğinde oyuncağımsı birşey, düdüğü andıran birşey, üç saydam borulu bir gereç getirdi. “Bu sizin.” Her borunun altında küçük bir top. “Her saat enaz 20 kez, bu topları, boru tavanına değecek biçimde kaldıracaksınız. İster üfleyin ister içinize çekin. Ağızlığı yanda. Bir deneyin.” Üflüyorum. Hiçbiri kimildanıyor. “Öyleyse işimiz çok. Bu çok önemli. Göğüs doluluğu için, hafiflemek için, içerde toplananlar için. Ciğerlerin çalışması bakımından çok önemli.” Karşı yataktakiler de toplarla oynamakta, azıcık dikkat edince görüyorum. Hemen başladım. Bana mısın demiyor toplar. Çalışmam gerek. Yoruluyorum. Olsun.

Soluk alıp vermem bir tuhaflaşıyor gittikçe. Sessiz adımlarla doktor yaklaştı, saygılı çekingen: “Ciğerlerde birikenleri almamız gerekiyor. Hemen rahatlarsınız.” Kesekâğıdını andıran kara birşey getiriyor hemşire. Ucu ağzımda. Körükledikçe dolmaya başlıyor kara nesne. Oldukça rahatladım. Azıcık dinlensem, – ya toplar, zaman kıt, epey ara vermişim, yeniden üflemeye koyuluyorum. Artık öksüresim gelince öksürebiliyorum, hiç olmazsa deminkinden daha iyi. Sıra toplarda. Bi’ üfleyişte tavana dek çıkıverdi. Bu kez sevindim. Doktor yaklaştı, anlaşılan, gözü benim üzerimdeymiş. Gülerek: “Güzel, ilerlemeler var” diyor.

Hollandalı cerrah çıkageldi. Buranın da Kuzey Avrupa’ya benzediğini, nicedir sisten başalamadığını söylüyor. Dışarı bakıyorum, birşey görünmüyor ki. Ağaçları, çiçekleri özlediğimi anlıyor. Almanca: “Şimdi herşey yolunda, durumda terslik falan yok. İyi iş yaptık birlikte.” Birlikte’yi öyle bir vurguluyor ki. “Benim işim bitti. Sizin çalışmanız sürüyor.” Nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum. “Birkaç gün sonra yukarı çıkarsınız, ordan da eve. Ameliyattan önce durumunuz çok ağırdı, ama artık herşey geçti. Başka bir hastalığa tutulmamaya bakın.” Gü-lüşüyoruz. Öksürecek oldum! “Göğüse dikkat” Başparmağıyla işaret parmağını açıp göğsün orta çizgisini ortalayıp göğsümde gezdiriyor, boydanboya, hafif hafif yukardan aşağı: “Öksürürken iki elinizle birden sıkı sıkıya göğsünüze sarılın, sevdiğiniz bir kadına nasıl sarılırsanız öyle; dikişleri kollamamız gerek.” Gü-lüştük, o keyifle, ben eldengeldiğince.

Gözlerimden uyku akıyor. Nasıl uyurum? Toplar... Çalıştım. İğneler. Gözlerim kapanıp kapanıp gidiyor, ne denli kendimi tutsam da. Doktorlar hep yanımda. Hani nöbetleri sona ermişti? Anlıyorum: beni yalnız bırakmamak için kalıyorlar. Göğsümün, bacağımyın yaraları silindi, bezleri değışti. Yastığım düzeltildi. Daha doğrusu hep yapıldığı gibi, az sonra yeniden düzeltilmek üzere düzeltildi. Yastık yeri değışti mi, birkez daha istemez diye düşünüyorsun, gel gör ki çok geçmeden iğneler batmaya başlıyor, değışmese dayanamayacaksın sanki.

Gece hemşireleri geldi. Gündüzcüler yeni gelenlere, hasta durumlarını aktarıp gitti. Karşı yatakların perdeleri birbir iniyor. Oralar ayrı bölme artık. Işıklar azaltıldı. Hemşirenin gözü başımdaki gereçlerde. Birden fırladı. Öbür uçtaki doktora döndüler. “Hemen kan, kan aktarımı gerekiyor. Taze kan olmadan olmaz.” Bizimkiler yedekteydi, bildirdim. Az sonra haber geldi. Kanlar alınıyormuş. Çok geçmeden, yaralı bir kuşu andıran bir torbacık astı hemşire başucumdaki demire, ordan inen ipince bir boru kolumdaki musluklardan birine bağlandı. Saatlerce arkaüstü kıvıldamadan yattım. Geceyarısına doğru biter, diydum kendi kendime. Azbuçuk ağrılı, sıkıntılı bir yatma sınavı bu. Birtürlü sona ermiyor. Aradabir doktorlar gelip gidiyor, ben yattığım yerden, onlar ayakta, gözleri hep arkamdaki gereçlerde – , kısa kısa konuşuyoruz. Bir iki kez kalkmak zorunda kaldım. Bir dizi işlemlerle, birkaç kişinin yardımıyla gerçekleştirebildim bu gereksinimleri. Sürekli koşturuyor hemşireler: iğneler yapılıyor, kollarımdaki muslukları açıp kapıyorlar. Karşımdaki hastanın, gündüz, “iyiyim, artık çıkarım” diyen hastanın başına doluştular birara.

Birtürlü erişemiyorum sabaha. Sırtım, ayağım, kolum, kafam, herşeyim tuhaf: kaşınıyor, mızızlanıyor. Neyimin ne olduğu belli değil. Sisler içinde sanki vücudum. Elparmaklarım yokken varolmaya seğırtiyor, tüm gücüm yanağımdayken birden kasığım ortaya çıkıyor, dizimi ararken kalçam heryerimi öne fırlatıyor, omuzlarım bıktırırken çenem herşeyimi unutturacak biçimde bastırıyor. Hep yatışımı sürdürmek, yorulmak, yorul-

mak, yorulurken sızmak, sızarken uyanık kalmak zorundaydım. Gene de yakınmıyorum. Çevreme birşey sormaya dilim varmıyor. Durumum gereğiymi bunlar, hem sonra acıkesici almak da işime gelmiyor. Savaşıyorum; ağrılar gelip geçici, aklıma takmamalıyım; savaşın dışına çıkmamalıyım, savaş sona erer ozaman; burda savaşın içinde kalmalıydım; yatarken *dikdurmak* kendime karşı görevim. Seyrek de olsa, kimi algılamada bir kopukluk sezmiyor değildim, dalıp dalıp gidiyorum demek. Gözlerimi her açışta, ilkin, azıcık dinlendim diye seviniyor, ama birden, daha çok yorulduğumu anlamakta gecikmiyordum. Bazan hemşire ayakucumda durup, yana açılan kat kat kâğıtlara birşeyler yazıyor, yazıdan çok bir çentik atıyor gibime geliyor; gözlerini tavana dikip ölçümlerimi işliyor, anlaşılan. Her kımıldanmak istediğimde, en küçük bir bıkkınlık göstermeden, duruma göre, “yastığı azıcık kaldıralım”, “yastığı azıcık indirelim” diyor; öylesine düzeltmeler, öyle oy alıyor ki bu beni.

Birara, elimi oynatayım, dedim, tüm kolum acıdı, – uzunlu kısıllı madensi sesler, bir duyuru, hemşire geldi, birşeylere dokunup gitti, ayrı kalamıyorum demek, işte yeniden gereçlere bağlandım. Birşeyler düşünsem belki avunurum, diyorum, ama ne gezer, uğraşmaktan düşünmeye zaman bulamıyorum ki, gözlerimi yummaktan çekiniyor: arpaboyu kımıldasam, elim kolumla bağlandığım gereçlerden çözülürüm, işler gecikir, işnelerden biri batır, diyordum. Nitekim birara başımı azıcık döndürmeye yeltendim: Korkunç bir acı, sıcak sıcak yanağım, bir karınca yuvası boynumdan aşağı göçüyor. Hemşire koştu, yastığımı değiştirdi. Kan içinde yastık. Boynum sızlıyor. “Ne kötü yırtılmış” diye mırıldanıyor. Boynumda bir musluk varmış meğer, habersizdim doğrusu. Daha dikkatli olmam gerekiyor. Ama nasıl? İki kişi gelip beni kaldırdı, örtüler değişti. Kollarımdan göğsümden çeşit çeşit gereçlere bağlandım yeniden, sesli sessiz. Azıcık suyla birkaç hap verdiler; derimden içeri renkli sıvılar akıtıyorlar. Ne yapıp ettiklerini hemen hemen duymuyorum artık. Vücudum uzunca süreler benim olmaktan çıkıyor. Sonra, birden, şuramla buramla kendim olmaya başlıyorum, ağrısız yorgunluklarla. Yakınmıyorum. Tam tersine: sevinç gibi birşeyler taşıyor içimden: Çoktan bitti ameliyat, ameliyat

sonrasının gereği bütün bunlar. Bir vartadır bitti, atlatıyorum, topu topu bu, bu kadarcık, bu kadarla kalacak. Bir akıl-yürütme içinde falan değilim, aklım değil, vücudum düşünüyor, daha doğrusu *herşeyi* o yapıyor kendi kendine, gerektiği gibi hem de. Benimse birtek isteğim var, birtek, başka birşey istemiyorum: uyumak istiyorum, şöyle doya doya.

Düş

“Ne işin var senin burda! Sana göre değil burası!” – Dar bir alandayım, uçsuz bucaksız, sonsuza dek. Sağlı sollu yataklar, bitişik bitişik. Yüzler soluk soluk, insan yüzleri bunlar. Hiç kımıldanıyorlar. Yok, kımıldanıyorlar ama yavaş, çok yavaş. Kuzeyli arkadaşım ayakta, biricik kolunu kaldırmış, geldiğim yönü gösteriyor bana. Duraksadım. Nicedir özlüyordum onu. İki yıl önce, bir sonbahar günü gelmişti haberi. Ağabeyi bildirmişti, üçbin kilometre öteden: Gece saatlerce birlikteymişler, konuklar da varmış. Yenilmiş içilmiş, bol bol onu dinlemişler, öyle tatlı tatlı anlatırdı ki. Kuzey Kutbu dolaylarına tekbaşına yaptığı birkaç aylık gezintiden dönmüştü, söyleyecek öyle çok şey birikmişti ki. Yoldan, bana sıklıkla yazmıştı. Bu geziye birlikte çıkmayı tasarlamıştık, otuz yıl önce, Kuzey Ren’den İtalya’ya yaptığımız o dönemeçli bisiklet gezisine başlarken çadırları aldığımız gün sağlığa kadeh kaldırdığımızda. Gel zaman git zaman, olmadı; önce onun kalbi yırtıldı, birkaç yıldır da ben başalamıyorum kalple. Son görüştüğümüzde: Karlı yerler gökler beni çekiyor, n’olursa olsun gideceğim; kalp de, damarlar da buzlanmayı sevmez, biliyorum, sürüklene sürüklene yaşayacağıma, kimbilir ne güzel şey diri diri soğuklar. Bu sözlerle içini dökmüştü. Ya sonra? diye soracak oldum. Sonra da çabucak ölürüm, sonraya kalabilirsem, gibilerden sessiz sessiz omuz silkmişti. Dediği gibi oldu. Dönüşümden beş-altı hafta sonra koltuğunda bulmuşlar, o anlatısı eğlencesi bol gecenin sabahı avluya sarkan yapraksız kavak kar getiren rüzgârlarla uğuldarken.

“Burası ne rahat, bana da yer açsana!” Tüm öfkesiyle: “Olmaz, sana yer yok burda! Daha zamanı değil. Hiç özenme. Kendini bırakma sakın! Değmez! Hadi şimdi doğru canlı canlı ağaçlara, çayırlara. Nasıl olsa herkes burda, sen de ergeç burdasın. Zamandan çok ne var burda. Senin zamanın gelmedi ama.” Yattığı yerden herkes bize bakıyordu, uzun uzun, soluk soluk yüzle, herkeste aynı yüzümsü şey. Çıt yoktu. Çöker gibi yaptım, yorgundum. Kaldırırverdi güçlü eliyle; şaşılacak şey, eli daha değmeden havadaydım. Yalvaran sesi gürlüyordu: “Birkez uzandın mı bitti, kalkamazsın, kimse kaldıramaz seni, hiçbir güç.” Öyle yorgundum ki “Bırak, olmaz!” diyecek oldum, yanıtladı: “Bırak, olmaz!”

Tuhaf, kendi sesimdi bu. Tanıştığımız güne aldı götürdü beni, hem de ne hızla.

Herşeyi birbir anımsıyorum: Sağı solu yeni yeni ayık gözle görmeye başlamıştım, sersem gibiydim. İlk kez ayrılıyordum memleketten. Haftalardır: denizler, limanlar, istasyonlar. Bir eşekyükü de ıvır-zıvır. Sonunda, tadına doyumaz öğrenci yurdundaydım; işte onunla aynı odayı, aynı mutfakı paylaşıyor, aynı üniversiteye gidiyor, aynı ozanları okuyorduk. Birbakıma öğretmenimdi o: benim özümsemeye çalıştığım yabancı dil onun anadiliydi; söz ustalarına büyük saygısı vardı onun da benim gibi. Görmüş geçirmişlik yönündense babam yaşındaydı, daha bile yaşlı, diyebilirim. Korkunç bir savaştan yeni çıkmıştı ülkesi. Kuzeybatı Asya’ya doğru bir çamur denizinde, hiç yüzünden sol kolunu yitirmişti. Şöyle olmuş: Lisenin ilk sınıflarında matematik dersindeymişler, yarı subay kılıklı bir yetkili girmiş sınıfa. Kızlar batıya, yakınlarıdaki demiryolu yapımına; erkekler, irili ufaklı tanklarla Doğuya. “Bu nasıl gitti?” diye kolunu göstererek sordum. (O soruşum var ya, o anda mühürleniverdi arkadaşlığımız. “Herkes o konuyu hiç açmaz. Oysa sen öyle acıyla, öyle içten, ama öyle güncel birşey sorarmış gibi sordun ki” dediği sonra.)

Mutfaktaydık, tek eliyle patates tenceresini, kocaman tahta bir çatal, bir de bez yakalamıştı. O durumda başladı anlatmaya: “Nasıl olacak, pisipisine. Dışarısı soğuktu, içerisi sıcak. İki kişi-

dik bizim sınıftan. Başımızdaki çavuş bizden dört yaş büyüktü. İlk deliklerden gördüklerimizle oyalanıyorduk. Sonra sonra, karlı çamurlu ovalardan başka birşey seçemez olduk. Durmadan kafayı çekiyordu çavuş. Ben ağzıma hiç içki koymamıştım, istemiyordum. Dışarısı buz buz dondukça içerisi cayır cayır yanıyordu. Sıcığı sevmem.” Elindekileri ustaca masanın üzerine koydu. “Bir akşamüstü tepemdeki demiri çektim, azıcık soluk alayım dedim. Engbeleri yuta yuta dağınık düzen, yavaş yavaş ilerliyorduk. Oh be, ne güzel! Belden yukarım dipdiri havayla sarmaş dolaş, – karanlıkçaydı, sessiz, suskun heryan, kendi sesimizi dinleye dinleye ilerliyorduk. Ellerimi, iki elimi birden, bir yukarı, biryana kaldırıyor, kanımın uyuşukluğunu gidermeye çalışıyordum. Sonrasını bilmiyorum. Tıklım tıklım bir hastane çadırında gözlerimi açtım, kol çoktan gitmişti.” “Zor oldu değil mi?” Sorulacak soruydu sanki bu, beğenmedim, sormuştum işte. “Çektim, ama değer. İnsan olmak isteyen insan, vücudunun bir yerini yitirmeli.” Sözü nü kestim: “Zorla olmaz ki.” Güldü. “Ozaman okkalı bir ameliyat geçirmesi gerek.” Ona imreniyordum. Öyle rahat, öyle keyifli, öyle umursamazdı ki. “Peki geçirmezse?” Yanıtı: “Ozaman çok korkunç işi var demektir: ameliyat falan geçirmeden, ameliyat geçirmiş gibi olmak gerek. Her babayiğit yapamaz bunu.” Birkez daha öyle içten güldü ki: “Siz yaparım, diyorsunuz. İki hafta geçti, gözüm sizde, uğraşıp duruyorsunuz gene de olmuyor, değil mi?” Şaşırdım. Görüp anlamasın diye neler yapmamıştım, kıvıramadım demek: “Haklısınız, biz savaş görmedik. Topu topu birkaç serpinti. Tek elli yazgı öyle çekti ki beni. Tek elle herşeyi öyle iyi yapıyorsunuz ki. Ben de tek ele kalsaydım n’olurdu, n’apardım diye düşünmeye başladım ilkin. Düşünme sökmüyor, uygulamaya geçtim. Daha yeni yeni tek elimle ufak tefek işler beceriyorum da, ayakkabı bağlarımı bağlayamıyorum birtürlü. İşte bunları aldım.” Bağırsız ayakkabılarımı gösterdim. “Bakın” dedi usulca. Koskoca upuzun ayaklarını uzattı, tek eliyle çözdü, sonra da bağladı bağlarını: “İşte böyle. Ama kolay olmadı.” “Anlaşılan, daha uğraşacağım. Vargücümle çalışıyorum, olmuyor gene de. Ya unutuyorum, iki elimle giriyorum, ya da tek elimle başaramayınca usanıp öfkeyle, öbür elimden de yararlanıyorum, istemeye istemeye. Hep bu son kez,

diyorum, sonu gelmiyor son kez.” Sözümona açıklamanın bu bölümünü gülerek, sabırla, dil yönünden onardı ilkin, hiç aklımdan çıkmıyor. Sonra ciddi ciddi: “Öyledir. Öyledir. Çünkü dünya iki eli olanlar için kurulmuştur, çünkü iki eli olanlar kurmuştur dünyayı. Gene de hoş çaba sizinki. Öyle hoşuma gidiyor ki davranışınız. Birgün, belki birgün başarabilirsiniz. Yok, başaracaksınız. Yargım bu. Vücuttaki çok önemli bir organınız kesilip biçilmiş gibi olunca, ya da, Tanrı göstermesin, gerçekten öyle olunca. Çok mu karanlık söylediklerim?” Birden birşey çaktı kafamda. “İnsan, ancak kendi dünyasını kurunca başarmıştır, demek istiyorsunuz değil mi?” “Öyle birşey; tehlikeyi gözealmadan olmaz, demek istiyorum. Bırak, olmaz! Bırak olmaz! Ya da boydanboya tehlikenin içinden geçmeden olmaz. Geçer de geçmez de ama insan!” Eliyle öbür yanına bir patlattı, kol yerine tahtamsı bir ses yankılandı. “Bu tahta kolu kendi elimle yonttum, iyi olmuş değil mi?” Sonra beni yemeğe çağırdı. Tencereyi olduğu yerde bıraktığımız gibi, birbirimize sen demecesine içtiğimiz köşeye gittik. Onyıllarca sürdü dostluk; uzaklıkları bile aştık çok kez.

“Seni görmeye geldim. Tekbaşına gelemediğime göre,” eliyle çevrede serili kalabalığı gösterdi, “biliyorsun ayrılmaz bir özdeniz biz, hep birlikte geldik. Çok kalamayız. Çek git şimdi burdan. Senin yerin değil burası. Zamanı değil daha. Başardın işte. Ameliyat bitti. Kur dünyanı, yaşa gitsin.” Bense ona tutunup yatıvereyim istiyorum. “Bırak, olmaz!” Onun sesiydi bu, – benim kendi sesim.

“Azıcık daldınız” yanımdaki iskemleden bana bakıyordu doktor. Işıklar, varla yok arası. “Düş bile gördünüz belki.” Gün ağarıyordu, ilkin yavaş yavaş, sonra hızlı hızlı. Yeni yeni sesler içerden dışardan. Algılarım, bir tuhaf yenilenmiş gibi. Gerçekten de heryanıma can getirmiş o gördüğüm düş.

Vücudumu Yeniden Ele geçiriyor Gibiyim

Kafamda bir sızlama. Saçlarım yapış yapış; ıslak bezle silinmek yetiyor, gene de büyük başarı; tarayabilmem de öyle. Biran bir ayna tutuyorlar yüzüme: Az baktım aynaya, gözucuyla; sarımsı ama canlı bir yüz, yeryer koyuca sarılar morluklar var, yatmadan olacak. Ben ben miyim?

Alnım hafif sivilceli, hiç olmazdı eskiden. Saçlar uzamış, şakaklarımdan sarkıyor. Boynuma beyaza çalan pembemsi birşey yapıştırılmış, cerrahların açtığı yer. Elimle yüzümü yoklar gibi yapıyorum; duygu var, bir tuhaf ama. Göğsümde hep o tarçınlı koku, çok yakından içe çekince yeni biçilmiş çimen kokusuyla karışıyor. Yukardan aşağı, altı besili dar bir bez. Açık-koyu kahvemsı bir sıvı sızmış yanlara. Göğüs üstü kıkırdağım, içe göçük gibi. Bez öyle eğreti tutturulmuş ki, azıcık kaldırıyorum: kırmızımsı bir çizgi uzanıyor aşağı, bir topaç sicimi kalınlığında, kıpkırmızı. Karnımın iki yanında ipince teller, ortada birbirine tutuşturulmuş. Gözüm orda. Hemşire: “Pil donatımı, gerekince takılıp hemen işletilecek.” Öne eğildim, birtakım teller birbirine değiyor, ya da öyle geliyor bana. Acım sızım yok.

Ağzım kabarmış, dudaklarım irileşmiş. Ağız: konuşur, yer, içer, soluk alıp verir, oper, dokunur. Dil, dişler, çeneyle damakla bir bütün. Bense ne doğru dürüst konuşabiliyorum; ne dilediğim gibi yeyip içiyorum; soluk alıp vermem başlıbaşına iş. Öpmek mi, neyi nasıl? Ağzım yok, demiyorum; var ama nerde, neyle, nasıl, ne için, pek belli değil.

Avuçlarım solgun. Avuçlarımın üstüne yeryer kan oturmuş. Hafif benler mi türemiş? Sol ayağımı rahatça indirip kaldıracabiliyorum, bir isteksizlik var ama ayakta. Sağ baldırımın içyanı acıyor, tatlı tatlı. Bellibelirsiz kanlı. Ayağın üstünde bir-iki küçük yara, kalınca bir iğne birkaç kez batırılmış sanki. Yeryer hafif kan. Başparmağım şiş gibime geliyor, bir ağırlık var, morarmış, gerilip karyolaya yapıştırdınca buz değmiş gibi, ağırlık azalırken yanma artıyor. Sağ ayağımı kıramıyorum, zorla inip kalkıyor, doğrusu indirip kaldırmaya çekiniyorum. Diz içi, kesili kesiliveriyor, gerilmeye gelmiyor. Sağ elimi törensi bir yavaşlıkla oynatabiliyorum, damarlar şiş şiş; sol da öyle.

Eskiden sorun değildi vücudum. İstedğim yere, istediğim an istediğim gibi sözgeçirirdim. Bundan doğal ne var ki. Bazı geçici karıncalanmalar, kesiklikler biryana, vücudun değişmez yasa-sıydı bu. Hiç de öyle değil şimdi. İstemem ile yapmam arasında çok zaman geçiyor, bugün dünden daha kısalmış olsa bile, bir tuhaf istemem ile yapmam. Bir de şu var: eskiden bir bütündüm: elim, kolum, göğsüm, sırtım, ayağımla. Şimdi: birbir toplamam gerekiyor hepsini. Birbirlerinden ayrı düşmüşler sanki. Vücudumdan birşey istemek de geçmiyor içimden, isteklerim üşengeç, istekler de vücudun istekleri.

Her insan vücudu: ilikler, sinirler, damarlar, beyin, kalp, ciğer, böbrekler, burun, eller, ayaklar, parmaklar, gözler, dişler, kulaklar, sindirim, salgılar, etkileşimler, dengeleşimler – karışık, karmaşık, içiçe dizgiler, dizgiler, etten kemikten sarmaşdolaş samanyolları, evrenler, evrenler... Vücutlardan bir vücut benimki. Vücudun heryanı karmaşa düzen, bayram tökezleme, keyif uğraş. Dostluk gezide, içki sofrasında belli olur derler; ayrıcılık durumlar var ama doğru. Vücut içinse gerçek şu, uzmanı değilim ama içten duyuyorum: ameliyat ne denli büyükse o denli büyük sınav geçiriyor.

Ne bilge şey vücut! En içini kesip biçiyorsun, kendi kendini onarıyor. İlaçlar, olsa olsa yardımcı. Vücut kendini onarmasaydı ilaç ne yapabilirdi? Vücutta özünü onarma yetisi olmasaydı, hangi ilaç vücudu kendini onaracak bir varlığa dönüştürebil-

lirdi? Özonarıma başvurduğumuz her başarılı ilaç, birbakıma, vücudun doğasını anlamadığımıza, bu doğaya uyum sağlamadığımıza tanık. İlacın başarısı, aklın başarısı, beynimizin, – desene gene vücudumuzun başarısı. Bazan dolambaçları seviyor özonarım. Yalına uzun yoldan gidiyor. Bilinmez, en kısa yol belki bu. Bu bağlamda en önemli şey, bir dokuyu, bir organı, bir bölgeyi onarırken, öbürünü zedelememek. Gel de hayran kalma böylesine ince bir bilgelik karşısında.

Olası şey değil vücudun bilgeliğini kavramak.

Kısa Bir Yoğunbakım Fenomenolojisi

Ne tür şey şu yoğunbakım denen şey? “Şey” mi, hiç de değil. Hergün içinde yaşadığımız dünyadan apayrı bir *dünya* yoğunbakım. Belki başka türleri var, neden olmasın, gene de ben *bu* ameliyat-sonrası yoğunbakımı tanıyorum azçok. Azçok diyorum, öyle ya çeşit çeşit ameliyat, çeşit çeşit ülke, çeşit çeşit hasta var, hepsinin durumu, düzeyi, görüşü kendine özgü. Bırakın ki, hastane yöneticileri, cerrahlar, öbür doktorlar, hemşireler, teknik görevliler açısından, gerçekten de herbiri biricik bir görüntüye bürünür bu gibi yoğunbakımların. Kuşkusuz, çeşitlilikler arasında da, açılar arasında da ortak yönler bulunabilir, önünde sonunda hepsi yoğunbakım. Gene de ben, şimdi şuracıkta gözümün gördüğünü, kulağımın işittiğini, elimin dokunduğunu sergilemekten başka birşey yapamam. Bırakın ki, yatağa böylesine çakılıyken gördüğüm de, işittiğim de, dokunduğum da öznel bazı algılar, sezisler, düşünceler olmaktan öteye geçemez. Bunun ötesinde bir arayış içinde değilim zaten. Aslında salt yoğunbakımla değil işim, kendimle, yoğunbakımdaki kendimle.

Şurası kesin: yoğunbakım olmasa ben de yokum. Ancak yoğunbakımda, yoğunbakımla yaşayabiliyorum. Buraya yatanların, buraya getirilip yatırılanların hepsi için doğru bu. Ameliyat olmasaydım, buraya getirmeyeceklerdi beni. Şunu da gözardı edemem: böyle bir yer olmasaydı, ameliyat da etmezlerdi zaten. Ona ne kuşku, eskiden, yoğunbakım diye birşey yokken ameliyatlar yapılırdı. Ozaman n’olurdu, peki? Ameliyathıların büyük çoğunluğu ölürdü, ölmese bile yaşamı

kısalır, kısalmasa bile sakat kalırdı. Tüm ameliyattan çıkanlar, durumları gerektirdiği için, rasgele hastalardan ayrıcalığı olan bir bakım görürdü eskiden de, – bilim, teknik ve uygulamaların elverdiği oranda.

Yoğunbakım diye bir birimin anlamı şu öyleyse: ameliyattan hemen sonra hastayı bekleyen tehlikeleri ortadan kaldırmak, ya da zararlarını enaza indirmek. Nerden geliyor bu tehlikeler? Hastanın kendisine yardımcı olamamasından. Desene, yoğunbakım, olanca varlığımla kendimi *başkalarının* eline, *başkalarının* gözetim ve kollamasına bırakmam demek. Şöyle de denebilir: *başkalarının* beni yaşatması yoğunbakım. Böylece ben kendime karşı büyük bir sorumluluk yükleniyorum, *başkaları* da bana karşı. Boydanboya burayı bezeyen gereçler ilaçlar, hep beni yaşatma çabasının araçları. Amaç: Benim burdan sağ çıkmam; araçsız gerecsiz yaşayabilecek duruma gelmem. Buna göre, çelişik ama, yoğunbakım, kendisini gereksiz kılacak bir doğaldonatıma kavuşturmak istiyor beni, buraya yatan her hastayı. Başarısı: Buraya girenleri, eldengeldiğince kısa sürede, kendisinden bağımsız kılmakla, bir daha buraya dönmek zorunda kalmamak üzere bağımsız kılmakla düzorantılı.

Hastalık bunalımının, dolayısıyla da ameliyat bunalımının en civcivli zamanı yoğunbakımda geçiyor. Anlaşılan bunun için, burdakileri, olabildiğince sert bir tutumla dışarlardan, hastanenin öbür birimlerinden yalıtıyorlar. Mikrop bulaşma tehlikesini önlemek kadar, ameliyatlıya kendini toparlama olanağı tanımak kaygısıyla yapıyorlar bunu. Bu konuda özellikle hemşirelerin dediği dedik. Öyle ya basınçlı bir sorumluluk yüklenmişler, çoğu gencecik yaşta; çekidüzen, bilgi, beceri, anlayış, acıma, herşey onlardan bekleniyor; onlarsa lise sonrası yıllarca okuyup didinmiş; gel gör ki, aybaşında ellerine geçen, pek yüzgüldürücü değil sanıyorum; giyim kuşamlarından, yeme içme, konuşup dertleşmelerinden belli. Ayrıca, değişik düzeylerde, durumları yetesiye kavranmıyor gibi geliyor bana; buyüzden, hemşireler çoğu gerginlik saçıyor. Yoğunbakım doktorlarıysa çalışmadan bunalıyor. Ne zaman dinleniyor, ne zaman evlerine gidiyor, ne zaman yeyip içiyor bu insanlar? Hep burda, hep ayakta, hep gereçlerde gözler. Burası onların alanı.

Başka birimlerden buraya gelip giden uzmanların, doktorların hepsi geçici konuklar birbakıma; ne denli değerli olurlarsa olsunlar böyle bu. Cerrahlar bile şöyle bir uğrayıp gidiyorlar. Gereken de bu: Ameliyathanede ilgililer hastalarla öyle ustaca, öyle uzun uzun uğraşıyorlar ki, bir daha gerek kalmıyor kendilerine. Cerrahlara, olsa olsa, ameliyatla ilgili ama ameliyat denemeyecek bakımlar için gereksinme duyulsun istiyorlar. Hem işlerinin yasası, hem içyönelişleri bu onların. Ben cerrah olsaydım, kesinlikle olamam ya, oysa öyle yüce bir uğraş ki cerrahlık, hastamı bir daha görmek istemezdim; *hekim olarak* 'görmek' istemezdim kuşkusuz; yoksa başarıımı somut olarak yaşamam, başkalarını ameliyat etmede yürek ve heves duymam için, sıklıkla görmek isterdim hepsini, hiç olmazsa zaman zaman; ençok da yıllar, nice yıllar sonra.

İnsanın iyiliği için düzenlenen az rastlanır bir yalıtım ortamı yoğunbakım. Bu nedenle, sertlikleriyle yasaklarını, zorunlu önlemler diye niteleyebiliriz. Kuruluş ve amacı gereği, hastayı dışardan yalıtımdan edemiyor yoğunbakım. Hastayı ama, kendini değil. Öyle ki, hastayı dıştan yalıtıldığı oranda kendini dışa bağlamak gereğinde. Günde kaç kez değişen hemşireler, doktorlar, görevliler; yaşam-ölüm çizgisini belirleyen araç ve gereçlerin kabasından incsesinden denetimi; kan çözümlemeleriyle film yapı ve banyolarının gerçekleştirildiği laboratuvarların işleyişi; vazgeçilmez denen türlü türlü ilaçları yapıp geliştiren, pazarlayıp satan kurumların ekonomi, bilim, teknik evrenine saldırgan görünür görünmez uzantılar işin içine katıldığında, düzenli, duru, arınmış kılığıyla yoğunbakım, tüm toplum-kültür-tarih evreninin bir parçacığından başka birşey değil. Burdaki yalıtım, teknik-kültür yapaylığının, yapaylıksa son derece karmaşık ilişkiler ile bağların ürünü.

Kat kat ilişkilere, boğum boğum bağlara karşın gene de yapayalnız hasta, yoğunbakımda. Burdaki hastaya, insan, demeye dilim varmıyor. Haksızlık ettiğimi sanmıyorum: insan dediğin, başkalarıyla birlikte; neyse, onlarla o. Burdaysa, tekyanlı bazı korunup kollama ilişkileri dışında, ölüm-dirim savaşımında

tekbaşına bırakılmaya çalışılan; gidicilik yokuşunda hızla kaymaları önlenmek istenen hastalar var. Kendine özgü yaşama-dünyasını ayakta tutamayanlara, nesnel dünyadan yardım ak-tarımı sağlanan bir istasyon burası.

Doktor başucumda: “Dalmıştınız.” Oldukça zindeyim; azıcık yorgun o. Kuşkusuz, bazan o da bunalıyor burda, hiç belli etmi-yor ama. Aklımdan geçenleri anlatıyorum. Konu içten sardı onu. Kimi gülümsedi, kimi şaştı. Gülümsemesi: yanlış algılarıma, çarpık akıl yürütmelerime; şaşması: bu denli kısa bir süre için-de, hem de bu durumdayken, bazı yapısal özelliklere parmak basabilmem. Çekine çekine dilegetiriyor bu çelişik duygusunu.

Konuyu birlikte azıcık daha deşiyoruz. Açılarımız başka başka açılar ama, her açının kendince önemli bir ağırlığı olduğu meydanda. Ben, sınırlı açıdan baktığımı bile bile, tümü kavrama kaygısındayım; soyutlamadan edemiyorum. O, burdaki görevini eldengeldiğince eksiksiz yerine getirmek kaygısında; bu ara-da, zaman zaman dayanamayıp ölçüyü aşsa da, kendi sağlığını gözetip korumak zorunda, çünkü yarın başka hastalar gelecek buraya, onlardan sonra başkaları gelip gidecek, o hep burda. Tümü kavramak: bir lüks gibi görünüyor ona, ilginç yönleri bulunsa da, kendisini asıl işinden alıkoyan bir süs. Tektek ya-pıp ettiklerini derlitoplu bir dizgeye bağlama gereğini duymu-yor değil; ne var ki, yoğunbakım diye adlandırılan karmaşık gerçeklik kesitinden çok, *bu* içinde dönendiği yoğunbakımın durumu, işleyişi, gelenek ve görenekleri ilgilendiriyor onu. Gene de, söz sözü açtıkça o bana, ben ona doğru yaklaşıyoruz düşüncelerimizde.

Yoğunbakım İkliminde Havalar

Kapılar açılıp kapanıyor. Yerleri siliyorlar. Perdeler toplandı. Yoğunbakımdaki ikinci gecem de geride kaldı. İlk gecem diyebilirim; birinci geceden, bir-iki ses dışında hiçbirşeyim yok; o sesler bile o geceden mi, değil mi, belirsiz, bulanık, yitti gitti hepsi. Ellerimi oynatabiliyorum, şaşıtm, daha serbestim; başımı da çevirebiliyorum. Yeni hemşire sol yanımda dola-bımsı bir aletle uğraşmada: “Günaydın! Kalp-ciğer pompası. Ameliyattan çıkan hastayı buraya alacağız.” “Benimki nerde?” “Epey oluyor, makinesiz soluk alıp veriyorsunuz artık.” Kendi kalbimle, demek – yardımsız. Şakaklarım, kulaklarım yankı-lanıyor: tak! tak! tak! Hiç böyle olmazdı şakaklarım. Gürültü patırtı olmasa tüm yeryüzünden işitilebilir bu ses. Yorgunum, hırpalanmış, ezilmiş çiğnenmiş gibiyim; gene de pekçok şe-yin üstesinden gelecek gücüm var kanımsındayım. Gözlerimi pek açamıyorum, hafif hafif yanıyor. Yüzümü gözümü nasıl yıkayacağım peki? Çevreme bakındım: Ilık suya batırılmış kocaman bir tülbent getirdiler; iyice silindim. Ağzımın yanı yırtılmış, oksijen borusundan. Ordan alıp burnuma taktılar boruyu. Uzanıp çekmecedan gözlüğümü alıyorum. Herşeyi daha iyi görüyor anlıyorum şimdi.

“Günaydın!” “Günaydın! Günaydın!” “Nasıl mı geçti, iyi” dedim. Benden önde karşı yataktakiler, neyin ne olduğunu bili-yor onlar. Onlara kahvaltı geldi. Nerdeyse evdeki gibi, şaşırdım. Bana da sütle bir iki hafif şey. Nicedir süt içmemiştim. Keyifle içtim, aş olsun, diyorum kendi kendime, boğazıma bayram. Dünyayla sanki ilk bağım bu. Karşı komşulardan biri bitirmiş

bile kahvaltısını. Gelen hasta arabasına bindi. Çıkıyor. Aynı servisteyiz. Geçmiş olsunlar!

Ameliyatı yapan cerrahların ikisi birden belirdi. Neşeliler. Az sonra ameliyata giriyorlarmış. “Bu gün kalkıp dolaşırsınız” dediler. “Ameliyat mı? Kolay gelsin!” “Sizin de işiniz kolay değil” dedi Hollandalı doktor. Türk arkadaşı: “Biz işimizi güle oynaya yaparız” diye takıldı dostuna. Gözlerse aradabir duvardaki gereçlerde. Sonra hep başımdaki doktora dönüp: “Kardiyologa haber verildi mi, kendisiyle bir görüşelim” dediler. İskillendim: “Önemli birşey, bir sorun mu?” Türk cerrah o sevecen sesiyle: “Merak edilecek birşey yok. Biz gidelim. Ameliyattan önce hastaları dolaşıyoruz” dedi, gittiler. Yeniden geçerken öylesine gergindi ki yüzleri. Ameliyat odasının kapısı açılır açılmaz, o tarçınlı-ceviz kokusu, o kuru odun kesen yuvarlak testere sesi...

Az sonra, olanca güleryüzüyle dostumuz Kardiyolog Hanım geldi. Acelesi olduğu belli. Gene de azıcık söyleştik. Baştan sona seyretmiş ameliyatımı. “Az rastlanır bir zevkti. Esinler dolu bir sanatçı sizi ameliyat eden. Başarı, tüm beklentilerin üstünde. Neler olup bittiğini yukarı çıkınca ayrıntılarla anlatırım.” Sonra arkaya seslenerek bana: “Bakın size kimleri getirdim...” Bizimkiler! Birden tanıyamadım, – onlar da görevlilerin kılığına bürünmüş. Artık el sıkışabiliyoruz. Herkes heyecanlı, sevinçli. Kimlerden selamlar iletmiyorlar ki; yukarsı görmeye gelenlerle doyulmuş. Daha bir güçleniyorum. Algılarımın nicedir bürünmüş olduğu peçeler, birbir kalkıyor: daha iyi görüyor, daha iyi anlıyorum çevremi. Tüm yorgunluğa karşın, bu sabah kafamın içi daha aydınlık.

Yoğunbakım doktorlarıyla konuşuyoruz. Elimle arkamdaki gereçleri gösterip: “Birşey mi var?” diye soruyorum. Biri yanıtlarken öbürü onaylarcasına başını sallıyor. “Ritim bozukluğu. Açık kalp ameliyatı geçiren hastaların nerdeyse yarısında rastlıyoruz. Sonra sonra geçiyor. Ama sizde, geçer gibiyken oturmadı yerine.” O sırada kardiyolog dostumuz bir hanım arkadaşıyla geliyor, beni hastaneye yatıran doktor. Geçmiş olsun’lardan

sonra onlar da ritim konusu üzerinde duruyorlar. Dostumuz: “Kalbinizin müziğinde birşeyler var. Büyük bir aksama değil. Olağan. Merak etmeyin, düzelecek. Burda olmazsa, yukarda çözeriz sorunu. Olmasa bile, siz hiç farkına varmazsınız – zamanla oturur.” Sonra bana bakan doktorlara dönüyor: “Bilin ki kalp yetersizliği yok, ilaçlar ona göre veriliyor değil mi? Fazla zorlamayın!” Uzaklaşıyorlar. Kulağım onlarda: “Potasyum”, “antagonist” sözcüklerini duyabiliyorum yalnızca. Potasyum, – bir kazıdır başlıyor kafamda, nice onyılları eşeleveriyorum birçırpıda. Yedeksubay Okulundayken, postallarının bağı çözük, giysileri üstünden dökülen arkadaşlara “potas” diye takılırdık, hani benim durumum da onlardan aşağı kalmıyordu. Potasyum: kan çözümlemeleri yaptırdığımda basılı çizelgelerde görürdüm, hep boş kalırdı karşı, potasyuma bakılsın, dememişlerdi hiç. Şimdi burda potasyum da nerden çıktı? Antagonist’e gelince, – bir direnme, öne-dikilme, bir karşı-koyma sözkonusu, büyük olasılıkla; ama burda ne, neye, neden karşı koyacak, buna aklım ermiyor işte. Çekine çekine sordum: sürekli aldığım kalp ilaçları yüzünden potasyum eksikliği saptanmış bende, kalp kapakçıklarının düzenli işlemesine yardımcıymış oysa potasyum; yeterince kayısı, muz yeseymişim böyle bir eksiklik olmazmış. Bilseydim yemez miydim? Tam tersine, yasakladılar bu gibi şeyleri, oysa severim; hele çocukken bayılırdım kayısıya, ‘kayısıyla-ekmek’ olmadan adımımı atmazdım evden içeri, okuldan dönünce. Sonralar, şöyle böyle öğrendim: kalsiyum antagonist’i, göğüs kaslarını kalsiyum tıkayıcılığına karşı kullanılan ilaçların anamaddesi.

Doktorlara sözvermişim, boş durmayacaktım, elimden gelen çabayı gösterecektim hani. Ağrı sızılarla da olsa, gereçlere bağlı olmadan büyüğümü kendim yapabildim. Kımıltısız bir bitkiden, yerdeğiştirebilen bir canlıya dönüşüyorum yavaş yavaş. Arada sırada, burnumdaki oksijen borusunu çıkarmayı denediler, ha vardı ha yoktu bir süre sonra. Sakallarım batmaya başlamıştı, elektrikli bir makine tutuşturdular elime, kaç günün ağırlığını birden attım üstümden. Çabucak traş

olmaya alışkındım ama zor oldu bu kez. Elektrikli makineyi yadırgadım. Pek önemi yok ama bunun. Asıl zor gelen aynaya bakabilmektir. Yüzüm daha mı uzamıştı, şişmiş miydi, yeryer gene sarı mıydı, parça parça mor-kırmızı mıydı, birtürlü anlayamadım. Dikkatimi azıcık toptasam bir karara varabilirdim belki, kendi kendime bakmaya korkuyordum gene de. Ayna sırası değil şimdi, diyordum içten içten.

Birden kocaman bir vinç yaklaştı yatağa. Röntgen makinesiymiş. Görevlinin yardımıyla inip iskemleye oturdum. İki elimle dikkörtgen bir alüminyumunu sırtıma, bir benzerini de göğsüme değercesine bekletmem gerekti. Öyle zor iş ki bu. Soluğumu tutmamsa daha zor oldu, filmlerden biri yandı, işlem yenilendi. Sert rüzgâra karşı uzun bir yürüyüş yapmış gibiydim. Azıcık uzanınca rüzgârsız bir yöne kıvrılıverdim sanki.

Öğle olmuş: Renk renk bezenmiş bir tepsi. Azıcık doğrulup sırtımı yastığa dayadım. Yatağın başını yükseltmiş bile hemşire. Şimdi de yemek masasını dizlerime doğru sürüyor. İnce ince kıyılmış havuçlu un çorbası, haşlanmış patates, yoğurt, yüksük içi tuz. Ellerimi kollarımı rahatlıkla kımıldatabiliyorum, serum vermiyorlar artık. Yavaş yavaş yiyorum. Gözlerim daha da açılıyor sanki. Az az dünyaya döndüğümün farkındayım. Yemekten sonra, uzanayım, diyorum. Pek sürmüyor ama.

Röntgenler banyodan geldi. Azıcık uzakta, solda, iki bölme arasındaki genişçe geçidin duvarında altı camlı bir tablanın ışıklarını yakıp yakıp bakıyor bizim doktorlar. Elinde film, biri yanıma geldi, soruyor: “Zatürree geçirdiniz mi?” “Ortaokuldayken öyle birşey geçirdim” Film kapkara, hiçbirşey gözüküyor. İşim çok zaten. Hemşire gidip geliyor. Elinde pusulalar, birşeyler işliyor ayakucumdaki koca kâğıtlara. İlaç veriyor; kan alıyor, hem damardan hem parmak ucundan. Doktor, hemşireye: “Akşama dek bekleyelim. Yeniden röntgene bakılsın” diyor.

Kapılar açılıp kapanıyor. O sesler, o kokular. Yanımdaki yatağa ameliyattan hasta çıktı. Cerrahlar, narkozcular. Acele selamla-

şıyoruz. Madensi uyarılar, kalp-pompasının paf-pufları. Hasta ufak tefek bir adam, benden çok genç. Heryanından boru, bez, tel sarkıyor. Yatağı çevreleyen perdeler kapandı. Aradabir komutlar: “Çalıştır!” “Kan!” Gittikçe sessizleşiyor ortalık. Hırıltılardan başka birşey işitmiyorum.

Hava karardı kararacak, günler ne de kısa. Yeniden o: kimi yeri zürafayı, kimi yeri dinozoru andıran gereç; yukardan aşağı beni süzüyor: röntgen. “Çernobil” diyorum ona. Durmadan ışınlanıyoruz, kaçınılmaz. Oldukça uzun çekim töreni. Az sonra, doktorlar, karşı köşede incelemeye koyuldu. Yavaş da olsa iyileşme var: göğüs açılıyor. Ödülüm: adamakıllı yorulusıya toplarla oynamak.

Akşam yemeği: çorba, yoğurt, sulu sulu patatesle yumuşacık birtek köfte, birbuçuk da denebilir, yanında rendelenmiş havuç. Nöbet değişimi: hiç görmediğim bir hemşire. O kapkara şeyle ciğerlerimi boşaltmak epey uğraştırıyor onu, doktorları da. Sonra sonra gevşedi işler. Şimdi de ben, işimi görmek için kendim gitmek istiyorum. “Daha olmaz, yarın” diyorlar. Tekerlekli iskemle geliyor. Kırmızı kırmızı. Doktor açıklıyor: “Taliuma girdiniz ameliyattan önce. Talium da ancak üç-dört günde uğurlanabiliyor.” Desenize, bir Çernobil de ben, acı-tatlı gülümsüyoruz. Kan alındı. Yeniden alındı. Serum veriliyor. Gerek kalmadı sanıyordum, bazı ilaçlar için gerekliymiş; aslında şekerim epeyce artmış ama geçici bir yükselme gözüyle bakıyorlar. “Kaç?” diye soruyorum. Yanıt: “360!” Gidişi oluruna bırakmaktan başka ne yapabilirim, yorgunum. Bizden gelen var. Benden yorgun görünüyor bizimkiler. Gene de gülüyor yüzleri. Yukarda herşey yolundaymış, beklemekten yorulmuşlar.

“Azıcık uyuyun” der gibi yastığımı indiriyor hemşire, ışıkları azalttı. Ne sessiz burası. Sessizlik alıp götürüyor beni. Sert sert esiyor rüzgâr. Yüzümü kesiyor sanki. Yüzüm, ayak parmaklarım üşüyor, kar yağacakmış gibi.

Tepemsi bir yerdeyim, ufak ufak kayalık kıraç toprak. Hiç ağaç yok. Yanılmışım, var: tek bir keçiboynuzu ağacı. Bodur, yapraksız birşey. Gövdesi ipince, bol dallı. Güneylerdeki görkem yok, kuzeyi bir görünümde. İlk bakışta dallar çıplak. Oysa sarı sarı, uzun uzun keçiboynuzlarıyla bezenmiş heryeri. Çok kimse omuz silkip geçer, bense bayılırım keçiboynuzuna. Çocukken, ne zaman elatsam, okul önlüğümün her cebinde koyu kavhverengi, boğum boğum, gevrek yumuşak, kendine özgü tadıyla keçiboynuzu çıkardı; genellikle sonbahara doğru taptaze olgunlaşırlardı. Şimdi kış ama olsun, elimi uzattığım gibi dalını verdi: birkaç keçiboynuzu kırıp kırıp kemiriyorum ağzımda. Güce güç katan birşeyler yayılıyor vücudumun heryanına. İyi dayanıyorum. Keçiboynuzuyla aram iyi de ondan. İkimiz de dayanıklıyız. Sonra sonra öylesine ısındı ki hava.

Çoktan ısımış gün. “Günaydın, dinlendiniz değil mi, haketmiştiniz, gene de kıpır kıpırdınız.” Perdeler ardına dek açık. Kahvaltı dağıtılıyor. Azıcık ekmek, beyaz peynir, kocaman ılık bir süt, bellibelirsiz de olsa gül reçeli bile var, sarı pembemsi pembe sarımsı. “Günaydınlar” uçuşuyor havada. Yanımdaki uyanmış. “Geçmiş olsun!” Daha konuşmıyor. Pompa gibi birşeyler çalışmakta. Sese alışacağız. Karşımdaki çıkmış bile, bana selam bırakmış. Kahvaltı için doğruluyorum, sağdan soldan madensi sesler, – çıkarıyorlar aletten, ferahladım. Birtek boynumdan birşey sarkıyor; öyle hızlı atıyor ki şakaklarım, oysa son dönemlerde hiç atmıyormuş gibi geliyordu, olsa olsa yastık altından boğuk bir fıslama duyardım zaman zaman.

Doktorla birlikte, beyaz önlüklü iki genç hanım geldi, iki fizyoterapist. “Toplarla hiç oynamıyorsunuz.” Oyuncağı ağzıma götürdüm; toplardan birinde tam başarı; öbürü şöyle böyle. Birsüre kopuyorum aletlerden. Baş, boyun, el, kol, karın, ayak alıştırmaları; kimini yardımla, kimini yalnız yapıyorum, önce yatarak, sonra yatağın kenarına oturup iki ayağımı sarkıtarak, heriki duruşta üçer kez. Hepsisi iyi güzel de karın hareketlerim pek başarılı değil. Çernobil geldi: yeniden bir uğraşma. Filmler daha iyiymiş. Seviniyorum. Toplar

öksüz kalmıştı, şimdi de toparlayım. Yeniden dinlenmek zorunda kalıyorum.

Oldukça çabuk toparlanmaktayım. Bıraksalar yürüyeceğim. Bıraktılar. Bir-iki gidip geldim, yavaş yavaş da olsa başarabil-dim, aradabir yatak kenarlarına tutunuyorum kuşkusuz. Aya-kucumdaki masada küçücük bir gül; sarmal, tıkız donuk sarı yapraklı: kokmasa da nazlı nazlı duruyor. Pencere pancurları kalkık. İlk kez şöyle rahat, amaçsız, sağlam sağlam dışarıya çevriliyor başım, nicedir özlemişti boynum, yüzüm, gözlerim bu bakışı. Hızlı hızlı yürüyenler var karşı kaldırımında, kimi pal-tosuna sarınmış, oysa güneşli, ayaz anlaşılan. Herkesin acelesi var, gökmüş, bulutmuş, güneşmiş, kimsenin umurunda değil. Azıcık cama yaklaştım: Genç bir simitçi, ceketimsi birşey üs-tünde, rüzgârda sallanıyor alt kısmın uçları; tablasında pekaz simit kalmış; kendisi taşa oturmuş, yuvarlak başlığı yanında, paracıklarını sayıyor. Kimbilir ne mutludur, belki de hiç, ya da birşeyin farkında değil – yüzünü göremiyorum ki. Sağlığının değerini bilen insanların sayısı gerçekten az. Ben de öyle değil miydim uzun süreler.

Akşam oluyor. Kalktım, azıcık daha dolaştım. Çernobil. Toplar. El-kol alıştırmaları. Kan alındı. Sonuçlar geldi, deftere işlendi. İlaç ayarı yapıldı. Azıcık daha iyiymiş akciğer. Öksürüğüm aza-lıyor. Doktor açıkladı: “Çok sigara içenlerle işimiz zor. Sizinle öyle değil.” Yemekler geldi. Doktor, yarı şaka yarı ciddi: “Yemek-ten sonra sizi çıkarsak mı, ne dersiniz?” Ben ricacı: “Kalsam!” Doktora göre, çok bile kalmışım yoğunbakımda. Karşımdaki iki hasta üç günde çıkmış. Yanımdaki hastanın yarın, yarın değilse öbür gün çıkması sözkonusuymuş. Gerçi onların durumu be-nimkine oranla oldukça hafifmiş, gene de yoğunbakım geleneği benim de çıkmamı gerektiriyormuş. Oysa başka havadayım ben: Burda güvendeyim, çıkmasam daha iyi, bu ince gereçler yok ki yukarda. Öyle ama, bu yapay ortam tembelleştiriyor vücudu: araca gerece bağımlılık, vücudu vücut olmaktan alıkoyar. Buysa sonu vücudun. Yoğunbakımsa yoğunbakım, yerinde zamanında herşey. Öyle ‘akıllı’ ki vücut. Korkumsu birşey içimde: “Ritim

durumu n'olacak, peki?" "Size bakan kardiyologla konuşalım" diyor yoğunbakım doktoru. O sırada bizimkiler geliyor. "Beni çıkaracaklarmış." Sevinç de var, şaşma da, çekimserlik de, hüznümsü birşey var sesimde. Onlara haber uçmuş bile. Şaşmışlar. Doktorlar, yarın sabahı, Kardiyolog Hanımı da beklemeyi düşünüyorlarmış.

Burası loş gibi. Yanımda hasta sorunsuz. Yakınlarıyla görüştürüldü. Benden daha tez gereçlerden kurtuluyor. Bugün ameliyat yapılmadığı için, hemşireler elbirliğiyle ortalığa çekidüzen veriyorlar; onları en çok uğraştıran ilaç dolapları: her ilaç önemli, her ilaç pahalı; çabucak giderilebilmeleri için eksiklerin açık-seçik saptanması gerek. Herbirinin yerli yerinde olması zorunlu: kitap karışmışsa aranır, bazan tadına doyulmayan yeni ufuklar esinleyen bir arayıştır bu. Ameliyat sonrası ölüm pusudayken, hastanın ilaç bekleyecek zamanı yok oysa. Bu benim dördüncü gecem, doktorlar azıcık dinlendi sanıyorum; ben de dinlendim.

Sabah erkenden doğruldum. Soluk alıp vermeye ilişkin alıştırmalar yapıyorum. Eğitim alanım yatak: tepeden turnağa, kımıldatabildiğim her yerimi, uzun uzun soluk alıp vererek, belli bir dizi içinde birkaç kez kımıldatıyorum. Öksürmem iyi sayılır; hırpalanımdan daha çok öksürmek zorundayım, ameliyat artıkları içimden çıkmalı. Önemli saptama şu: yakınma yok.

Ortalık pırıl pırıl. Kanlar, ilaçlar, göğüs röntgeni daha iyi. Kahvaltı tepsileri toplandı bile. Ameliyat günüymüş bugün, tüm yataklar dolacakmış. Benim durumum n'olacak, demeye kalmadan dostumuz Kardiyolog Hanım geldi, yanında bizimkiler, yüzler heyecanlı, neşeli: "Toparlanın çıkıyorsunuz." "Peki ritim?" "İlaçla düzeltiriz, yukarda; zamanla oturur; oturmazsa da ziyarı yok." Ona güveniyorum; ne dediğini, ne yapığını biliyor, gözüpek bir uzman. Sağ ayağına giydiğim, dizboyu ince beyaz özel çorap kan içinde. Yenisini giydireyorlar. Damarları toplu tutsun diye bir-iki ay daha yıkayıp yıkayıp giyecekmişim. Yanıma, bir de yedek veriyorlar. Bir-iki parça eşyam toplandı bile. Komşuma iyi dileklerimi bildiriyorum.

Öğleden sonra o da çıkıyormuş meğer. Elim kolum serbest. Doktorlarla, hemşirelerle el sıkışıyoruz. Onları hiçbirzaman unutmayacağım. Biliyorlar.

Uçuyor sanki tekerlekli iskemlem. Çok çok önceleri geçmiştım buralardan: beni indirirlerken yatıyordum. Anımsamak istemiyorum. İşte yukardayız.

Yukarlar, Aşağlar, Yukarlar

Odamız değışmiş, merdivenin hemen yanındayız. İlkın yadır-gayacağım sandım, hiç de öyle olmadı. Eskisiyle aynı yöne bakıyor, daha büyücek; kuşlar başımda, neşeli; pınarlı iskeleli mavi resim karşımda, güneşle pırıl pırıl. Ne araç, ne gereç, ne madensi ses: dışarsı dışarsı, içersi içersi. Uzakta, bizden yüksekte, bir-iki taraça, odunlar istif edilmiş, çamaşırlar asılı, mutfak pencerelerinde yarı açık perdeler, duman duman bacalar. Elimin uzanacağı yerde su şişesi, köşede bir tutam dağ çiçeğı; ayakucumdaki masada kocaman yeşil bir zarf, içi şişkin, aşağıının kâğıtları.

Hafifim. Kalkıp iskemlede oturabilirim, canım isterse katın bir ucundan öbür ucuna gidip gelebilirim; gene de, yeni geldim, uzanayım, diyorum. Hepimizin yüzü gülüyor; şundan bundan konuşuyoruz; belki de olup bitene alışmak için, zaman kazanmak istiyoruz. Zaman ne güzel, ne başka burda, yukarlarda: daha bildik, daha gevşek, daha anlayışlı. Hastaneden tanıdık yüzler, geçmiş-olsun'lar, günlük uğraşlara koşuşturanlar. Doyulmaz tadı var kavuşmanın, özlem gibi sarhoş ediyor o da.

Kardiyologumuz geldi. İlaçsız, reçetesiz söyleşiyoruz. Ameliyatımı anlatıyor; cerrah büyük hayranlık uyandırmış onda. “Öyle dâhice bir ameliyattı ki; öyle yaratıcıydı ki, soluğumuzu zor tuttuk. Damarları birbirine daldırışı, anadamarı tıkayışı, piyano çalar gibi zevkle, öyle ustalıkla bağladı ki köprüleri.” Bir kâğıda, neyin nasıl gerçekleştiğini, bizim kavrayacağımız biçimde çizip gösteriyor. Aşağıda gerçekleşen işlemin benimle ne denli ilgili olduğunu bilmiyormuşum gibi, nesnel denebi-

lecek bir yaklaşımla dinliyorum; şaşıp kalıyorum buna, bazı nesnel sorular bile soruyorum. Böylesine başarıyla sonuçlanmasına sonsuzca sevinmekteyim; gene de ameliyat üzerinde yetesiye konuşup söyleşmediğimizin farkındayım. Başka ne yapabilirim ki? İçime girildi, ne tehlikeler göze alındı kimbilir, birbakıma ben-siz olup bitti herşey, benim içimde. Oysa, dışarı açılan kaburgalar, orası burası damarlarla örgülenen kalp yüzeyi, bile-isteye kaç kez durdurulan kalp benim kalbim. Ne dilimin, ne düşüncemin, bu benim için *olağanüstü* olayı anlatıp açıklayacak, kavrayıp özümseyecek gücü var. Bazı şeyler seziyorum, kendimce bazı “açıklamalarım” var ama bilimsel yönden kimbilir ne gülünç şeyler bunlar. En iyisi susmak. İçim taşıyor, susamıyorum. Ozaman da, yaşadığın olayın uzaktan çevresinde dönen birtakım basmakalıp anlatımların, bazı beylik anlatımların ötesine geçemiyorsun. Benim adıma düzenlenen bir toplantıda yabancı bir konuk konuşmacı gibiyim.

Söz, dönüp dolaşıp ritim konusuna dayanıyor. Kardiyolog: şimdi azıcık dinlenmemi, yarın bir yöntem deneyeceğini, herşeyin yolunda gideceğini, bunu kuvvetle umut ettiğini söylüyor. Cerrahlardan yeni bir ilaç, aşağıdakinden değişik bir bakım yönergesi yok. Kısa da olsa, daha birsüre cerrahların denetiminde kalacaktım. Asıl işlerinin sona erdiği kanısında cerrahlar, ya da bana öyle geliyor; yaralara bakıp gidiyorlar. Bazan o tarçın-ceviz-çimen kokulu sıvıdan sürüyorlar: “Yatmayın, yavaş yavaş kalkıp dolaşın” diyorlar. Kalkıp yürüyorum, rahatım; toplar yanımda. El ayak alıştırmalarım iyi gidiyor. Eskiden el sürmeden bıraktığım yemekleri, ayla bayıla yiyorum. Nicelikçe eleştirmeye bile başladım yemek tepsisini. En yakınlar, kendimi her saat daha çok topladığımı söylüyorlar. Akşama doğru sanki daha o sabah yoğunbakımın o bambaşka dünyasının ikliminde yatan ben değilmişim gibi bir duygu sardı heryanımı. Aksayıp bozulmadıkça hiçbir zaman dile-getirmeye girişmediğim o doğal yaşam-duygumda, hızlı atlayışlı değişmeler olduğunu duyuyorum; öylesine hızla geliyor ki herşey, ne kadar kafa yorsam, akıl erdiremeyeceğim kanısındayım; kanıt falan yok ama bunun doğruluğuna

inaniyorum. Fazla evirip çevirmeye ne gerek: iyileşme derler buna, dıştan el atıp ne diye köstekleyeyim? Dıştan mı, öyle ya dıştan. Düşünmemden daha içte, birşeyler olup bitiyor vücudumda, – nerde bilemiyorum. Bırakıyorum kendimi: hiç şaşmaz vücut bilgeliği bu.

Eski, sorunsuz alışkanlıkların yakınına dek yaklaştığım bir gece geçirdim. Eski alışılmış günlerin içine uyandığım kanısıyla yataktan henüz davranmıştım ki, baktım, beni ameliyat eden iki cerrah odada. Aşağıda işlere girişmeden önce, beni görmeye gelmişler. Hollandalı cerrah “Yakında taburcu olursunuz. Önemli herşey aşağıda kaldı atırık. Ağrı falan duyunca bir ağrı-dindirici alın, olsun bitsin. Bizden size birşey yok artık. Hep diyorum, kalpten başka hastalıklara tutulmamaya bakın. Gereken bazı şeyler için kardiyologunuz var.” Kuşlardan resimden konuştuk. Kuşları çok sevmiş. Kaç kez, durup durup “maşallah” dedi, azıcık Türkçesi var. Resmi de beğenmiş: “Geçenlerde bu iskeleye benzeyen bir yerdeydim güneyde, hemen olmaz ama, siz de yakında böyle bir yere gitseniz iyi olur.” Öyle sevindim ki: “Çok sağolun!” Sevinçle sarhoşum. Elini tuttum: “Bunları yapan sizlersiniz.” Arkadaşını gösterip: “Biz ikimiz elimizden geleni yaptık. Asıl mimar herkesin kendisi, kendi yapısı, biz yardımcınız; inanıyorsanız, *o mimar* yaptı, ozaman *ona* yönelmek gerek.” Parmağıyla tavanı gösteriyordu; sustuk gülümsedik. Gerginlikten uzak günübürlük bir davranışla “iyi günler!” dileyip gitti.

Öbür cerrahımız azıcık daha kalıyor. Sevinçli, hem de nasıl. “Dünyaya sizin sesinizle yeniden geldim.” “Siz de bizi öyle sevindirdiniz ki...” Bizimkilerle bakışmaları, bizimkilerin gözünde birikiveren sevinç-hüzün buğusu bazı şeyler anımsatıyor bana. Dostumuz cerrah gider gitmez soruyorum: “Birşey mi oldu?” Anlatıyorlar: Üstümüzden büyük bir baskı kalkıyor. Ameliyattan bir gece önce, onlarla konuşmuş. Eldeki bulgular ışığında pekaz umut olduğunu; ameliyattan çok şey beklememek gerektiğini, ameliyat günü herşeye hazır olmalarını bildirmiş. “Peki, şimdi herkes tam başarıdan sözediyor. Ben de iyiyim. Gerçek

değil mi yoksa bütün bunlar?” “Gerçek olmaz olur mu?” Sonra uzun uzun anlatıyorlar, zaten yukarı çıkıp kendime gelir gelmez anlatacaklarmış, nitekim ben de hep sormak istiyordum, öğrendim işte, o inanılmaz şeyleri, şimdiki açımızdan inanılmayacak kadar güzel şeyleri: Ameliyatta, kalp dışı alınıp uzmanca elle yoklanınca, damarların dikiş tutmaya yatkın olduğu saptanmış; bu hiçbir araç gerecin daha önce algılamaya gücü yetmeyen bir durummuş. Cerrahların keyfi gelmiş. Uçan Hollandalı, kalbimin üzerine bezediği toplardamarı, ayağımdan kasığıma dek kendi elleriyle çıkarmış. Bu arada, özel durumlarda başvurulmuş ameliyathane telefonu bile işlemiş: dışarda bekleyenlere içerde işlerin umulmadık biçimde yolunda gittiği bildirilmiş. Benimki türünden ameliyatların başarısında büyük rolü varmış dikiş işleminin. Çok çok, tek bir damar değişimi umut edilirken altı tane değiştirilebilmiş. Bundan böyle yaşamımı, cerrah iğnesinin damar dikişine borçlu olduğum apaçık gerçek.

Hiç tanımadığım bir heyecan dalgası alıp götürüyor beni. Konuşamıyorum, hiç tanımadığım bir sevinç susması bu. Düpedüz yaşayıp giderken, şöyle ya da böyle, az mı az rastlanır olaylara sahne oluyor yaşamım. Hani pamuk ipliği örneği yaşama derler, o türden birşey benimki de.

Ertesi sabah gözlerimi açtığımda, dostumuz cerrah başucumdaydı. Herşeyi öğrendiğimi söyledim. Zor başarıya alışık bir uzman: “Uğraştık, sevinçliyiz, siz iyisiniz ya...” demekle yetindi, alçakgönülle. Yukarda yattığım hergün onu gördüm sabahları gözlerimi açınca.

Ritim düzenlemesine başladık. İki kalp kinini alıyorum. Hergün bir kat artıracağız sayıyı; tavan onsekiz. Mideye yan etkileri önlemek için, tokkarnına bol sütle yutuyorum kininleri. Bir rastlantı, hemşireden öğrendik: Kardiyolog, önemli bir durumda kendisine hemen haber verilmesini istemiş, telefonu olmadığı için komşusunun telefon numarasını vermiş, “gece gündüz demeyin, arayın” demiş. Daha kardiyolog gitmediydi, gündüz beden eğitimi yapıyorum, fizyoterapist girdi içeri, bazı değişiklikler önerdi. Bir kat merdiven inip çıktık birlikte, ölçümlerden

hoşnut kaldı. Gece, korkunç bir sis. Birara sağ ayağımın başparmağı zonklamaya başladı. Şimdi geçer, şimdi diner dediysek de durmadı. Geceyarısı ile tanyeri arası, cerrahlara haber saldık, geldiler; ayak durumumu, ayak tansiyonumu ölçtüler; duyumsuzluk, asıl korktukları, ayakta, benimkiyse tam tersi: havayla ilgili geçici bir romatizma ağrısı olabilir, dediler, pek üzerinde durmadılar; belim tutulmuş gibi, ağrıyor. Yatmaktan, kuşkusuz. Ayak parmağım ovalandı epeyce; bebeklere yapıldığı gibi sırtımı pırpıslıyorlar. Bir süre sonra azaldı ağrılar, sonra sonra da unuttum.

Boğalar gibi açım. Kininler arttı; bir değişiklik yok bende. Önce cerrahımız geldi; sonra yaralara pansuman. Şaşılacak şey: bu kadar büyük ameliyattan sonra bu denli az yara. Hasta görme günüyse de kimseler içeri alınmıyor: havalar dolayısıyla, bulaşıcı hastalıklar kol gezmekte. Hemşireler öksürüyor. Bizimkiler yanıma girerken maske takıyor. Toplarda başarım tam; aradabir kendimi denetliyorum gene de.

Gazetelere gözetiyorum: herşey bıraktığım gibi, ilgisiz değim gene de. Nesnel dünya, nesnel dünya. Bunca insanın şu güzelim yaşamda bunca abur-cubur üretmesi: doğrudan doğruya üretmese bile abur-cuburla oyalanması, öyle utandırıcı ki. Burası köpüğü, burası kaymağı diye abur-cuburla yaşamını dolduranların, ne yapıp edip aydınlatılması gerek. Bunun için de, abur-cuburluk yapısı, temeli, zemberekleri, tezgâhlarıyla anlaşılıp anlatılması kaçınılmaz bir görev.

Bir avuç kinin getirdi hemşire. Zor mor içtim hepsini. Mi-dem bir tuhaf, sonra sonra silindi gitti. Azıcık dolaşıyorum. Eskiden uzak kentler gibi görünen odaların önünden, salına salına birkaç kez geçiyorum. Tanıdık yüzler var, selamlaşıyoruz. Yoğunbakımdaki komşuları görmeye gittim; iyiler, sevindim. Akşamüstüyse el değiştiriyorum: cerrahlardan kardiyologlara aktarıldım – uzunca bir tutanakla. Damarlarımdaki kanama durumunu saptayıp ona göre önlem almayı amaçlayan kan ölçümü ve ilaç ayarlaması dışında, resmen, kardiyologların denetimindeyim bundan böyle. Beni ameliyata hazırlayan, ameliyata katılıp ameliyat sürecindeki tüm aşamaları kâğıda işleyen genç cerrah, yaralarımı örten bezleri epeyce azalttı. Ayakucumdaki

yeşil dosya gitti, yerine iki sarı dosya geldi: biri eskisi, ağzına dek dolu, öbürü ameliyat sonrasına ilişkin, bomboş. Kat hemşireleri daha çok gelip gidiyor: belli aralıklarla ısı, nabız, tansiyon, elektro, alınan-çıkarılan sıvı ölçümleri yapıyor, gece de sürüyor bu, uykular bölük-pörçük. Yakındığım yok ama; nice denizleri aştım, derede mi boğulacağım!

Cerrah dostumuz erkenden odada. Herzaman olduğu gibi gücüne güç katıyor. Merak ettiğimiz bazı şeyleri aydınlatıyor, yaralarla ilgili açıklamalar veriyor. Kardiyolog dostumuzun, ilaç defterine yazdırdığı ilaçlara yenileri eklendi; daha da arttı kalp kininleri. Uzun uzun elektrolar çekiliyor, eskisinden çok daha sıklıkla. Dolaşmaya, beden eğitime, toplara zor zaman bulabiliyorum. Öbür odada her sabah gelen güler yüzlü genç Doktor Hanım bakıyor gene. Yoğun bakımda da görmeye gelmiş beni; uyuyormuşum; kan yetişmeseymiş, o verecekmiş, bu güzel ilgililerle öylesine sevinçliyim ki. Şakaklarım tak tak attıkça yerimde duramıyorum. Çeşitli bahanelerle kalkıp dolaşıyor, yataktan çok iskemlede oturuyor, kuşlarla konuşuyor; iskeleli resim tam yerini bulmuş, daha yakın, daha candan bir açıdan maviliklere bakıyorum.

Kardiyologun önerisiyle: öğle yemeğine, dışarıdan, çevirme tavuk getiriyoruz. Kocaman bir de muz, kininler için tavuk göğsü kazandibi, hesapça bu gece kininleri alırken ilk kez tavuk göğsü var. Yarın akşam bir dostumuz ıspanak getirecek, demir eksikliği için iyiymiş, kayısı da ısmarladık. Yediğim oranda, zamanla azalacakmış ilaçlar. Hepsi sevdiğim şeyler zaten, dokunur ürküsuyle elimi sürdüğüm yoktu nicedir. Kızarmış etli tavuğu, damağıma bayram, bir yeyişim var ki, başlıbaşına tören; ne yaptığını anlamadan hapur-hupur tavuk atıştıranların kulağı çınlasın.

Yeni bir gün. Midem bir tuhaf. Kininler çoğaldı, günlük sayı oniki. Dolu dolu bir gün bugün; denetlemelere, ölçümlere yetişemiyorum. Cerrahlar kan aldı. Birkaç saat sonra haberi geldi, o

hep verdikleri ilaç artmış. Göğüs röntgeni için aşağı iniyorum, kendi ayağımla. Röntgen odasının önü tıkiş tıkiş. Asansör kapısı da takılmış; çekine çekine de olsa bir kat yukarı çıkıyorum, yoğunbakım köşesinde, tay gövdeli, zürafa boyunlu, dinazor bekliyor beni. Birkaç film çekiliyor, bugünlük bu kadar Çernobil yeter. Az sonra filmleri veriyorlar, asansörde şöyle bir gözetiyorum, göğüs oldukça açık. Yeniden kinin, sonra gene kinin. Midem taş gibi, –hem de nasıl. Öğleye ıspanak var.

İple çektiğim öğleyin pek birşey yemedim, canım hiç istemiyor. Yukarı çıktım çıkalkı baştanaşağı, serin-sıcak bir sevince batmış gibiyim ama, bir yerlerimde, belki de karın yöremde, karnımdan yukarı doğru tatsız-keyifsiz, donuk donuk birşeyler sızıyor. Yürüyeyim, diyorum, kalbe ayağa iyi gelir. Tanıdık bir hastayla ayaküstü konuşuyoruz: geçenlerde taburcu olan yatak komşusu da kalp kinini almış, durup durup “bu kininler midemi deiecek” dermiş. Akşam yemeğinden önce azıcık uzanayım, diyorum. Yatmamla kalkmam bir oluyor, bir sıkıntı içimde. Pek dolaşacak yer yok ya, odada dolaşayım, diyorum, olmazsa iskemlede otururum, diyorum. İşte ne olduysa ayakta oldu. Gözlerim kararıyor, birden, – korkunç. N’oluyorum, demeye kalmadan yatağın karşısında açılır-kapanır kanepenin kapıdan yana kenarına zor tutunuyorum. Yere kapanmadan kılpayı kurtuldum. İyi ki yalnız değilim. Duvara dayalı kâğıt mendil kutusuna davranırken, ağzımın doluluğundan anlaşıldı demek, tas yetiştiriyor çenemin altına: ne yediysem acı acı dışarda. Hemşire koşuyor, gece nöbetini yeni alan doktor da yakındaymış. Güçlölkle yatağa yatırıyorlar beni: Ayaklar yukarda, baş yastıksız, arkaüstü yere sarkıyor gibiyim. Korkunç dönüyor başım, oda ışık içinde olmalı, oysa loş-karanlık arası herşey. Nabız: 80-60. Yüzlerdeki gerginlik azaldı. Kalksam, diyorum. Bırakmıyorlar. Kapı önünde konuşuyor doktorlar. Bir hemşire girdi. Kardiyologumuzun bıraktığı numarayı bulmuş, telefon ediyor nöbetçi doktor. Gözlerim, yorgun yorgun, tavanın soluk beyazlığında geziniyor, – bekliyoruz. Doktor döndü: “Sizi yoğunbakıma alacağız!”

İnanamıyorum işittiğıme, gene mi yoğunbakım? Böyle mi olacaktı? Hani çilem bitmişti? N’oldu peki? Nice uğraşlardan

sonra sevinçlere günaydınlar dağıtırken bu ne dönüş böyle? Hani bilgeydin, bozguna mı uğradın vücut? Bu gir-çık böyle süreceksen ne diye yeniden çekeyim yoğunbakımı?

Gitmesem daha iyi: gitmiyorum işte, gitmeyeceğim. “Gitmek istemiyorum” dedim, kararlı kararlı. İstedğim çılgınlıkmış gibi bakıyor doktorlar. Herkes şaşkın, şaşırmış. Konuşma sürdükçe, az az aydınlık kazanıyor durum. Bu arada epeyce açıldım, bulantı geçti; midem hafifliyor, kararlı yok, başımın altına konan yastık daha da kendime getirdi beni. Konuştukça, üzüntüm de direnmem de azalıyor: Sözkonusu yoğunbakım, ameliyat-sonrası yoğunbakımla aynı şey değilmiş. Düpedüz kalp hastaları için başka türden bir yoğunbakım varmış. Gerekli denetimlere elverişli bazı gereçlerle donatılmış bir yer, yalnızca kardiyologların yönetiminde bir birim. Oraya geçmem sevindirici bir olaymış aslında. Kalp kininleri, ritmi düzeltebilecek bir birikime ulaştığı için, o nabız ve tansiyon değişikliklerine uğramışım. Yineliyorlar: bütün bunlar, ritmin yerine oturabileceğini gösteriyormuş. Güzel değişiklikleri saptayacak donatım burda olsaymış, bu odada kalmamda bir sakınca olmayacaktı. Açıklamaları anlıyorum. Yoğunbakıma gideceğim diye, sevineyim mi sevinmeyeyim mi, bilmiyorum gene de. “Peki!” dedim. Çok geçmeden bir cerrah geldi. N’olur n’olmaz, bir damarımın açık tutulması gerekiyormuş aşağıda, ameliyat-sonrası bayılma iyi kaçmayacağı için, yıpranmış da olsa, sol bileğimdeki damara, beş santim kadar bir iğne sokulması gerekiyormuş. Ona da, peki, dedim. Öyle acıdı ki, birtür ameliyat bu, oluk oluk kan aktı, yandı yandı ıslandı gözlerim. Bununla da bitmedi iniş töreni: Göbeğimin üstünde toplu duran, sağlı sollu teller usulca açıldı, koskocaman bir pil bağlandı oraya; sarktıkcça, uçları kalbime değen tellerin ta içimi acıtmaması için, sargılarla dengelendi pil: Ayar 55 – nabız 55’e düşünce kendi kendine kalbi ateşleyecek. Artık dik yokuşlar geride kaldı, derken, neler geldi başımıza.

Apartopar aşağı indik. Uzunca sessiz bir yer, heryan araç-gereç. Hiç pencere yok. Beyaz önlüklüler, küçük televizyonların başında oturmuş, gözleri gidip gelen eğrilere, kulakları madensi

keskin seslerde. Soldaki kocaman bir bölmeye koydular beni. Heryanı alüminyum kaplı, sıcak mı sıcak. Koluma hemen serum bağlandı – göğsüm bağrım açık, birkaç yerimden biryerlere tutturuldum. İçerde hiç gereç yok. Durum dışardan izleniyor. Oda loş, camlı kapı kapalı. Pek kımıldayamıyorum, bileğim epeyce sızlıyor, kolumda bir ağırlık var. Bekliyorum: Ne oksijen, ne ilaç, ne kan.

Tam uyanık değilim. Birsüre sonra hemşire geliyor: elektro. Serum, uzun aralıklarla bellibelirsiz damlamakta. Yoğunbakım-daki doktor hanımın açıklamasına göre, birkaç gün kalacakmışım burda; yukardaki kalp kininleri azaltılarak sürecekmış; hafta sonu, birim sessiz olurmuş; ritmin düzeleceği kanısındaymış, o da arkadaşları da.

İki gece orda öyle yatıp bekliyorum. Buzlu camın açıldığı koridordan geçenleri şöyle böyle görebilmek bile iş. Gecelerle gündüzleri birbirinden ayırmak sözkonusu değil. Sırtımda tatlı tatlı, korkunç kaşınmalar; belimin tam ortasından yanlara doğru baltalar inip duruyor, dayanamıyorum. Özel izinlerle, o da ikinci gün, yatağın yanındaki koltukta oturuyorum bazan. Heyecanlıyım nedense. Heyecan uyandıracak duygulardan uzağım oysa. Heyecan uyandıracak düşüncelere de yer yok burda. Peki, ne bu heyecan? Sonra sonra öğreniyorum. Nabzımı 100'ün altına indiriyorlarmış, ondan olabilmemiş. Ritmin yerine gelmesi için gerekliymiş bu. Çok seyrek de olsa, zaman zaman düzelir gibi oluyormuş.

Dile kolay, iki gece. Zor olan yanı hiçbirşey, ama hiçbirşey olmaması. Ne dışardaki havadan, ne yukarlardan haberim var. Başucumdaki serum bile yarıdan aşağı azalmıyor. Kimi gözüm açık, kimi kapalı bekliyorum. Hemşireler, nöbeti birbirlerine bırakırken şöyle diyorlar: “Bu hastaya yapılması gereken birşey yok. İki saatte bir ritmine bakılacak, o kadar. D 2'ye dikkat, aradabilir toparlanabilir gibi olurken bozuluyor; oturunca oturur, yukarı çıkarılırlar ozaman.” Yattığım yerde, elektrodaki D 2 bölümcüğünün düzelmesini beklemekten başka işim yok. Gel gör ki belim, sırtım, alışıık olmayan için işkence, sırtüstü yatmak: soluna yataamazsın, dikişler; sağına yataamazsın, iğne; yüzükoyun yataamazsın, sargılar. Azıcık daha dayanabilsem, zor olan işte o azıcık, neylersin.

İkinci gecenin ertesi, sabah saatlerindeyiz, kahvaltı dağıtıldı, tepsiler toplandı. Biraz önce elektro çekilmişti; baktım yine geliyor o sesli, kâğıtlı gereç. Ya aldığını unuttu, ya da hemşireler değişti, yeni gelen yeniden alacak. Ama aynı hemşire, tuhaf. Upuzun kâğıdı katlamadan dışarı götürüyor. Doktor Hanım geldi, buraya ilk yattığım geceki: “Müjde! Oturdu. Ritim az önce oturdu. Biz hep dışardan izliyorduk. Bir de böyle saptayalım” dedi. Kardiyolog dostumuza haber uçmuş bile. İki saat geçmeden geliyor. Tatil günü ama, evi barkı bırakmış, sevinçli, başarı onun. Sevinçliyim, –hem de nasıl; öyle ferahlıyorum ki, teşekkür taşıyor içim. Hemen yukarı çıkarmıyorlar. Birgün bir gece daha burdayız. Olsun. Zorsa da; daha kolay artık upuzun yatıp beklemek. El kol kesik kesik, bacaklar kımıltısız, sırt bel ağırlı. Tekbaşına sevinçli umutlu, uykulu uyanık ertesi güne erişiyorum.

Yukarı çıkmamla bir koşturmadır başlıyor. Öyle çok zaman yitirdim ki, birbakıma önemli bir sorun çözüldü, gene de yitirdiğim zamanı kazanmalıyım hemen. Bol bol yürümem, beden eğitimi yapmam gerekiyor, yememin içmemin yeniden düzenlenmesi gerekiyor. Arkaüstü yatmaktan olacak, kafamın o birtürlü kapanmayan yerini de göstermeliyim. İçimde bir ürperti: D 2 yeniden mızıkçılık ederse...

Kuşlu resimli, çiçek çiçek odada toparlanırım, diyorum. Pil yüzünden yürümem zorlanıyor; bir yün hırka edindik: yatarken, pil cepte, yürürken sarkan cebin altında avucum. Azıcık çekiştirince kalp yöremi bir tel oyuyor sanki. Karnımın üstü taş gibi, içi değil üstü: ne de ağırmış pil. Azıcık hafifletmek amacıyla: kimi, o tadına doyamadığım dağların güneşe dönük kayalarından derlediğim taşlara; kimi, sevdiğim ozanların kitaplarına benzetiyor, aradabir elimle okşuyorum pili, – gerçekten tüy gibi hafifliyor, utanıyorum bile bazan. Kat kat merdiven inip çıkıyorum. İlaçlarla birlikte denetimler de azaldı: gündüz iki kez uzun elektro, iki kez ısı, tansiyon, nabız; gece iki kez ilaç. Günaşırı kan alıyor cerrahlar.

Evden kitaplar getirttim, kendi yazdıklarımı: Bana burda emeği geçenlere, içten dökülen sözcüklerle sunuyorum. Narkozcu doktora kitabını verirken: “İşiniz kimbilir ne zordur. Kaç kez öldüm dirildim?” Yüzü ciddileşti: “Gerçekten öyle zor ki. Görevi yerine getirmek için zorluğu unutmamız gerekiyor çok kez. Yoksa, yapmak zorunda olduğumuz şeyleri hiç yapamayız.” Doğrudan yanıtlamadığı soruma gelince, yanıtlamıştı aslında: sonuçta, ölüm’le dirim’in sayısı birbirine eşitti, –ya olmasaydı... Yoğunbakımda, hep başımda gördüğüm iki doktorun ikisi de, sanki kendileri hiçbir özveride bulunmamış gibi beni teşekküllere boğuyorlar. Ameliyat gününün belirlendiği an, “hasta senin” sözleriyle tanıdığım cerrah, ameliyat tutanağını tutmuş, sıklık pansumanlarını yapmıştı, öyle heyecanlandı ki kitapla, gözleri yaşardı: “Önce öyle korkmuştuk ki, neyse geçti” diyor.

Hepimiz, iyiye gidişimi sevinçle seyrederken; ameliyatı gerçekleştiren Hollandalı profesörle Türk cerraha; bir de, anjiyoyla birlikte, burdaki çeşit çeşit aşamalı tanı ve bakım evrelerinde yardımlarını esirgemeyen Kardiyolog dostumuza mektup yazmak istiyorum. Koşullar hiç uygun değil ama önüne geçilmez bir dürtü bu. Yazmayıp söylesem, hastanenin koşuşturmalı havasında uçup gidecek sözcükler. Sonraya bıraksam, bu hızla öyle çok şey değişecek ki... Şimdinin artık geçmiş olacağı gün: duygular, düşünceler, karşılaşmalar yönünden de başka bir iklim artık. Birbakıma önemli olan, şimdi. Yazı-çizinin yazı-çizi niteliği değil, yaşananın niteliği önemli olan. Ne var ki günler kısa, geceler kısa; koşuşturmaktan, yorgunluktan kopuk kopuk herşey. Gene de kaleme kâğıda davranıyorum. Birçırpıda gerçekleşeceğini sandığım şey ne zormuş meğer. Bunca yıldır yazıyorum, böylesi güçlüğü çarpmadım, dil yetmiyor; sözcükler hantal, kaba, küt, beceriksiz şeyler yaşantılarının yanında. Bir kitabıma *Dilin Gücü* adını koymuştum, nerdeyse çeyrek yüzyıl önce. Bunalım böyle işte, nerden baksan devrim. Dilin büyük gücüne inanırdım ben, bu güce olan inancım sürmesine sürüyor, tuhaf değişikliklere uğradı yalnız bu arada. Desene, herşeyimi gözden geçirmem gerekiyor. Hirçbirşey eski yerinde kalmıyor bunalımdan sonra. Düşünme gündemim: bunalım,

bundan böyle. Şimdiyse mektuplardan başka birşey düşünecek durumda değilim: elimden geleni yapıyorum.

Ameliyatın ağırlığını yüklenen Hollandalı: “Yeni açmış çiçek gibi Almanca.” “Siz de sanatçısınız, sizden esinlendim.” Gü-lüşüyoruz. “Mektuptan önce de biliyordum: Sizi en içten gör-müştüm. Sizin hiçbir zaman göremeyeceğiniz içten” diye karşılık veriyor. Türk cerrah dostumuz gülerek: “Mektup evcek mutlu etti bizi. Hoş şey değil ameliyat: gerekliydi, size kendinizi, bize de sizi kazandırdı” diyor. Dostumuz Kardiyolog Hanım: “Beni çok yüceltmişsiniz, utandım. Görevimi yaptım, elimden geleni yaptım oysa. Bizden de size sözlü bir mektup: çok sabırlısiniz, böyle sabırlı hasta hiç görmemiştim” diyor sevgi ve saygıyla. Yaşamak istiyorum, sabretmekten başka birşeyim kalmamıştı ki, diye düşünüyorum.

Üşütme salgınları tavsadı, hasta yoklama yasağı kalktı, beni görmeye gelenler var. Yoğunbakım sözü geçince “biraz uzun sürdü” diyorlar; öylesine koptu, öylesine hızla gelişti ki her-şey, hemen hemen hiçbirinin yeniden yoğunbakıma girip çık-tığımdan haberi yok. Biran önce kendime geleyim diye, ilaçları azaltmak çabasındayım. Ancak akşamları yemekten sonra, şöyle oturup düşünecek zaman buluyorum. Çoğun eski odanın ya-nındaki pencereden, ta ilerlerde, yokuş yukarı uzanan ışıkları seyrediyor, sonra dönüp düşünceden düşünceye sekiyor, bir oraya, bir buraya uzanıp duruyorum.

Hastane Coğrafyası

Birbakıma, iki kulaçlık bir alana en iyi varlığı sağlamak amacıyla kurulmuş, karmaşık bir dünya hastane. Yatak bu yer, *hasta yatağı*; daha doğrusu, hasta-ile-yatağı. Hastane sözü geçtiğinde ilk akla gelen, “Kaç yataklı?” “Boş yatak var mı?” türünden sorular, hiç de rasgele sayısal, yüzölçümsel niceliklere yönelik değil. Özniteliğe ilişkin sorular. Kuşkusuz, doktorundan aşçıya-mağına dek pekçok insan barınır hastanede; onlar da, kesintili kesintisiz süreler, orda yatıp kalktığına göre, onların da yatağı var hastanede. Ancak yatak deyince, hasta yatağı anlaşılır orda. İster odada tek olsun, ister koğuştaki ardarda yanyana dizilsin, kaç yatağı varsa o kadar merkezi var hastanenin; tüm işleyişiyle hastane, bu merkez dolayında döner; tüm hastaneyi, hasta, bu merkezden görüp yaşar: her yatakla ayrı bağı var hastanenin, her yataktan bir başkadır hastane. Bazan, ortalık düzgün görünse bile, bitmez tükenmez işlerle başa çıkabilmek için, kendine özgü bir evren; her hastanın kendine özgü açısı olsa da, hastane dönüp dolaşıp hep aynı hastane.

Neyin nesi bu hastane? Nasıl bir dünya bu hastane? Neler olup bitiyor bu hastanede? – Hep aynı şey’e değişik yönde yaklaşmayı deneyen sorular bunlar. Tek ilke, tek nitelik, tek işlev tutkunu olmadığımı göre, sormadan edemiyorum bu soruları, yanıtlar alabildiğine zor olsa da. Böylesine somut somut çok-merkezli bir varlığı betimlemeye yeltenmek gülünç, mantıkça sonsuza dek sürecek bir ödev bu. Gel gör ki, şimdi burda aklımı kurcalıyor bazı şeyler.

Tuhaf bir coğrafya hastane. Bildiğim birkaç kapısı var: kimi açık kimi kapalı, gününe saatine göre; kimi zor mu zor, kimi

gevşekçe giriş çıkış. En aşağıdaki arka kapıdan, araç, gereç, eşya, yiyecek getiriyorlar, belirli saatlerde, kutu kutu, çuval çuval. Ölüleriyse görmediğim bir kapıdan götürüyorlardır. Bazan açılıp kapanıyor doktor odaları: içerde biri varsa ya dinleniyor, ya hasta bakıyor, ya telefonla konuşuyor. Dolup dolup boşalıyor sekreterlik. Kan laboratuvarlarının, yoklama istasyonlarının, röntgen odalarıyla benzeri yerlerin önlerinde hep bekleyenler, özellikle sabah saatlerinde. Zaman zaman girip çıktım: sessiz, düzenli, hem soğuk, hem sıcak içleri. Yoğunbakımlarla ameliyathaneye gelince, engebeden yana geçilmiyor onlar; zor gidilen, kolay kolay çıkılmayan birimler.

Kimbilir ne uzun, ne çapraşık bir tarihçe sonunda böyle bir coğrafya çıktı ortaya: öneriler, tasarılar, toplantılar, tartışmalar; yapı, araç gereç; uzman, görevli, yardımcı, – zamanla, oylum oylum kuruldu burası. Şu sekiz-dokuz hafta içinde öyle göze-çarpıcı değişikliklere tanık olduk ki: yapının bir bölümü genişletildi, yeni bir servis açıldı, ameliyat-sonrası yoğunbakıma bir ek düzenleniyor, duvarlar boyandı, döşemeler yenilendi. Gene de heryer gittikçe kalabalıklaşıyor, bazı günler açılır-kapanır yataklar seriliyor. Belki de hiçbir hastane yetesiye büyük değil. Hiçbir hastane üstlendiği göreve yetişemiyor, durmayan bir artış var, – ülke nüfusu, hasta sayısı, hastane ünü...

Hastane demek, gece gündüz sürekli koşuşturma demek. Kimi görevlinin zaman zaman ağırdan aldığı oluyordur kuşkusuz; koşturan herkesin iş yaptığı da söylenemez, her yerde bu böyle. Gene de herbirimi, her kesiti, her görev yeriyle bir çalışmadır gider hastanede. İlginç olan: hastaların iş görmesine izin verilmez. Bazı kimselerin yan gelip yattığı yer, diye tanımlanabilir hastane. Hasta ilacını alır, olsa olsa sağaltma yönteminin bir parçası gereği azıcık elini kolunu oynatır, çok çok kırk-elli adım atar, tüm yaptığı budur. Yatak bekçisi, denebilir hastaya. Çalışmaya yüce erdem gözüyle bakılan dünyamızda, herçeşit çalışmanın uzağında tutulur hastalar. İyileşmeye zararlı sayılmasa da, iyileşmeden üstlenemeyeceği bir yükür hasta için çalışma. Belki de bundan, çalışmayı, varolmanın vazgeçilmez ögesi diye gören

kişiler hastalandı mı, varoluşlarıyla insan varlığından sıyrılmış, özlerini yitirmiş gibi olurlar. Çalışmamaya boyuneğişleri, kısa sürede toparlanıp çalışmaya dönme amacı güder. Öyle ki, tembelliğe yatkın bazı kimseler bile, uzunca bir hastalıktan sonra çalışmaya canatarlar.

Çalışmadığına, çalışamadığına göre, ne yapsın peki hasta? Hastane yetkililerinin sorunu değil bu. Kimse ona: dalga geç, dalga geçme, düş kur, düş kurma, demez. Kendine bırakılmış insandır hasta. Hastane ölçekleri açısından kötüye gittiği izlenmeyen hasta, varlıktan yoksundur hastane gözünde, kimse ilgilenmez onunla. Yatağı tuttuğu andan boşalttığı ana dek, 'eylem' denebilecek birşey beklenmez hastadan. Hep bu gözle: eylemsizlik, daha doğrusu, eylemce dar mı dar bir olanak alanı tanınmıştır kendisine. Kitaplarını indirip okuyamaz, kâğıtlarını yayıp yazamaz; gezmeye gidemez, çiçek toplayamaz, köpeğiyle koşamaz, arkadaş sofrasına katılamaz, kendisini görmeye gelenler olsa da, şöyle gönlüne göre konuk ağırlayamaz, sevdiği bir türküyü aklından geçirse bile gürül gürül söyleyemez. Daralmaktır hastanede yatmak, toplumdan kopmaktır.

İnsanı insan kılan ilişkiler yönünden, yoklar ülkesidir hastane. "Nasılsınız?" diye sorana, yakınman yoksa, gülümseyerek "iyiyim" diyebilirsin. Başın hafif hafif zonklamıyor, göğsün pek ağrııyor, belin çok sızlamıyorsa, istemeye istemeye, "işte şöyle böyle" diyebilirsin. Vücutça dayanamayacak bir basınç altındaysan, elle, kaşla, gözle, basınçlı yerini gösterip çare dileyebilirsin. Yeri belirsizse, ya da vücutça belgeleyemiyorsan, hiçbirşey söylemesen olur; konuşman, ilgili ilgisiz çevrenin aklını karıştırmaktan öteye gitmez. Kuşkusuz, sana "iyisin", "çok iyisin" diyenler olur sıklıkla, hastaneden hastane dışından. Kimi: söylenenlere inanmak istersin inanamazsın, oysa gerçeğe uzaktan yakından uymaz söylenen. Genellikle az konuşur doktorlar, aralarında uzun uzun konuşsalar da, çoğu böcek adlarını andıran sözcüklere ne anlam vereceğini şaşırırsın; aradabilir, anladığını sandığın sözcüklerse, epeyce yanıltıcıdır. Hemşireler, iş-güçten başalamazlar, durup çene çalacak zamanları

yoktur; sıkı-düzen sorumlulukların çizdiği sınırları aşmaktan çekindikleri için, ya da aştıklarında ortaya çıkabilecek yanlış-anlamalardan ağızları yandığı için, kalıplaşmış bir stratejiye dayanarak, belirgin birşey söylememeye bakarlar.

Hastanede, girebileceğiniz tüm ilişkiler: az rastlanır mutlu karşılaşmalar biryana, özlü toplumsal ilişkileri ne denli andırırsa andırsın, dönüp dolaşıp soyut, içeriksiz, birdeyime, insanı insana bağlamayan yüzeysel-törensel ilişkilerdir.

Hastaya yapacak ne kalır, peki hastanede? İlk ağızda pekaz şey: Ağrılarını savaşılabirsin, bağırp çağırmdan inleyebilirsin, gözlerin açık, uslu uslu uzanabilirsin, mışıl mışıl uyuyabilirsin. Acı-tatlı geçmişte dolanmak, olacak-olmayacak hayaller kurmak, arpacı kumrusu gibi düşünmek, perde aralığndan dışarısını seyretmek serbest. Her hasta için olağan değilse de, başka şeyler de yapılabilir.

İlişkilerden açılmışken, sözgelimi, hastanenin çeşitli kesimleri arasındaki kişisel-nesnel bağları gözlemlemek başlıbaşına oyalayıcı. Telefon santralına verilirirken, öylesine öfkeli ki hemşireler. Nöbet çizelgeleri yüzünden, birbirlerine gücenik baktıkları oluyor. Kan-alımları gecikince, ya da sonuçlar eksik gelince yerlerinden oynuyor. Tektek bazı doktorlarla çok iyiler, bazılarıyla şekerrenk araları. Kendilerine karşı sert davransalar bile, doktorun iyisini öyle iyi anlıyor, içten içe öyle beğenip sayıyorlar ki. Uzmanlar ile henüz uzman olmayanlar, kimi dost kimi gergin. Hocalar ile yanındakiler, doruktan aşağılara sıkı bir sıradüzenle birbirine bağlı. Servis yöneticileri, hem sevilen hem korkulan insanlar. Başhemşire hem sevilir, hem ondan çekinilir. Doktorlar, kimi uzak kimi yakın başhemşireye, o da onlara öyle. Kardiyologlar ile cerrahlar başlıbaşına birer dünya; herbiri kendi eksenini dolayında dönüyor. Bu iki kesimin de, hastanın iyiliği için çırpındığı bir gerçek. Ne var ki, zaman zaman, azalıp yumuşayan bir gerginlik sezinlemekten alamıyor insan kendini. Çok kez işbirliği etmek zorundalar. Çoğu kez, hastanın yararına başarılı bir uyum gerçekleştirdikleri izlenimindeyim. Gene de, bazan kardiyologların cerrahlara, kalp uzmanı gözüyle bakmadığı türünden bir kanıya varasım geliyor, yanıhıyorum belki. Beni böyle düşünmeye yatkın kılan kanıt,

kimi kardiyologun, ‘cerrahlar da ne zamandan beri kardiyolog’ gibisinden örtük-açık bir bakış fırlatmaları. Bu bağlamda, bazı cerrahların, kardiyologları, önemli kalp hastalıklarında kesin sonuç almaktan yoksun kuramcılar diye gördüğü söylenebilir. Beni bu kaniya eğilimli kılan şey, kimi cerrahın, başarılı bir ameliyatla hastayı rahatlattıktan sonra, kardiyologlara, ‘işte bu böyle yapılır, bunu da ancak kalp cerrahları yapar’ gibilerden bakmaları.

Şurasından burasından hastaneye özgü ilişkileri saptamak dışında, başka doğrultuların da izini sürebilir yattığı yerden hasta. Nitekim görsel şeyler, sesler, korkular, renkler önem kazanıyor hastanede: Var’lardan çok yok’lar yönünden, bana kalırsa.

Bağırta çağırta, gülüşme, kahkaha gibi günlük yaşayışa can katan öğelerden yoksun hastane. Bunu açıktan açığa yapmasa da, sessizliğe çağırır duvarlar hastanede. Kapıdan içeri adımını atan, işaret parmağı birbirine yapışık dudaklarını diklemesine kesen hemşire fotoğrafına rastlamasa da duvarlarda, ortamının havasına uyup sesini soluğunu denetim altına alma zorunluluğunu duyar. Görevliler aradabir sesini yükseltse de, irkilme ve sikkilik tüten bir sessizliğe gömülüdür herşey. Tizli kalınlı fısıltılar daha da ağırlaştırır durumu. Hastalardan çıkan iniltiler, sorular, yakınmalar bile tutuktur. Zaman zaman işitilen tekerlek sesleri: birileri kötüleşti oksijeni yetiştiriyorlar, bir hastayı röntgene götürüyorlar, biri ameliyattan yeni çıkmış türünden yorumlara yolaçar yatağındaki hastada. Şangırtılar duyduunuz mu, buralarda kırkyıldabir patlak veren sakarlık değilse, anlayın ki, bir hasta can çekiyor. İçerlek konumu, yalıtılmış pence-releriyle hastane, insan-dünyasından ilgiyi kesmiş kaygılı bir bekleme yerini andırır. Gündüzün bomboş kulaklar: ne sokak, ne çocuk, ne kedi, ne köpek, ne satıcı, ne tren, ne gemi. Geceyse: hiçlik. Olsa olsa, bazan uykusuzluk yüzünden uzadıkça uzayan kış gecesi, kentin inip kalkan dev körlüğünden çıkan boğuk uğultumsu sesbileşimleri kulağı sarar; hasta, bu damıtılmış boğuk boğuk seslerin, kendinden mi dışardan mı geldiğini ayırt edemez çok kez.

Kokulara gelince, tümüyle hastane, yalnızca içerisi değil, bazı havalarda çevresiyle birlikte, 'hastane kokusu' diye nitelendirebileceğimiz, ilkin kimi burunların algıladığı, sonra sonra kimsenin farkına varmaz olduğu engin bir buğuya batmış gibidir. Nerdeyse kokusuz, yapay bir kokudur bu. Bazı bazı, yerler silinirken ya da çoğun örtük birtakım odakapıları açıliverince, keskin bir yakıcı ilaç kokusu kaplar ortalığı. Herşeyin hazır kutularda satılmadığı, havana da iş düşen bir kasaba eczanesine gitmiş gibi olur insan. Bölümüne, birimine göre, dalga dalga kokulu hastanede, hiç mi hiç yer yok doğa kokularına, – ne dağ deniz kır, ne çiçek ağaç. Uzaktan da olsa ne ıtır, ne sokak eser; hastane demek rüzgârsızlık demektir. Kızarmış ekmek, çay kahve, ateşte balık, ızgarada köfte gibi evi ev yapan koku ikliminin tümüyle dışında kalır. İnsanlar bile o kendilerine özgü sıcacık kokularından damıtılmış hastanede. Hemen hemen her hastanın başucundaki plastik şişeden saçılan sözümona limon lavanta kokusu, ne çok serpersen serp, meyve yaprak öz suyundan çok eritilmiş tenekeye çalan birşeydir, daha ortalığa yayılırken kuruyup siliniverir. Zaman zaman hoşla gitmese de, belli bir temizlik kültürünün ola ki gereksiz gereği, katlanıyor herkes hastanenin kokusuz koku durumuna.

Görsel şeyler de, seslere kokulara uygun. Yapay donuk bir aydınlık sarıp sarmalamış hastaneyi, ne loş ne keskin. Cırlak değil ama göze batıyor bazan: heryerin elektrikle aydınlatılması kural burda. Güvenlik, dinlendiricilik kaygısı ağır basıyor belki. Güvenliği bilmem ama, heryere gydirilen hep aynı ışık üniforması, hastaları sıkıyor çoğu kez. Hastalar, daha çok, elektrikler sönükken: sabahları odalara güneş vurunca, ya da akşamları hava kararırken, gözlerini dinlendiriyorlar gibi geliyor bana. Hastanede renkler de ışıkla uyum içinde. Kırmızı, mavi sarı pek sevilmiyor yetkililerce. Çarşafından duvarına, kapısından dolabına nesnel beyaza, soğuk alüminyum rengine düşkün hastaneler. Her düzeydeki görevlinin, yeni yeni renksiz renksiz giyinişi, görme-duyumuna pek gereksinme bırakmıyor. Belirli gün ve saatlerde, eskice olsa bile, canlı değişik renklerle dışardan gelenler, ısl ısl menevişler yaratıp gözleri tırmalıyor bazan. Boydanboya içeriye yapışık renksizliğiyle, genellikle, kımılısız bir

durallık hastane. Ameliyathane yöresinde cerrahların üzerinde gördüğüm koyu maviyi andıran yeşil, koyu yeşili andıran mavi giysiler; yoğunbakımdaki hemşirelerin askıdan eteğe pembemsi, öğrenci hemşirelerin boyundan dize mavimsi giysileri olmasa, görme-duyumu, pek gereksinme kalmadığı için, nerdeyse uyku-ya dalacak hastanede. Toptan bakınca: karşıtlıklara yolaçmayan cansız hastane renkleri, biçimleri uyarıları siliyor, irili ufaklı eşyanın oylumlu albenisini ortadan kaldırıyor.

Ses, koku, renk, kımiltı, biçim yönünden yoklarıyla dünya-sız, varlarıyla dünyasız, kendine özgü bir dünya hastane.

Varlarıyla yoklarıyla olduğu gibi kalmasını istemesem de, dünyayı özledim – somut, düpedüz dünyayı.

Çıkıyorum

İkinci yoğunbakım serüveninin üstünden üç gün geçmemişti ki, kardiyolog dostumuz geldi bir akşamüstü. Kaç gündür görüşmemiştik. “Ben herşeyi izliyorum, işler yolunda” dedi. Sonra hemen ekledi: “Size, allahaismarladık demeye geldim. Yarın sabah toplantım var, yokum; ben dönünceye dek çıkmış olursunuz.” Beklemiyorduk şaşırdık. Hem sevindim hem irkildim. Burda güvendeydim ne de olsa, gitme zamanı gelmişti ama; dile kolay, dokuz haftayı aşkın bir süredir burdaydık. Kardiyolog ayrılır ayrılmaz toparlanmaya koyulduk. Biriktikçe biriken eşyayı, yakınlarla dışarı gönderiyoruz, yavaş yavaş. O gece ölçüm falan yapılmıyor.

Ertesi sabah cerrahlar geldi: ameliyat yerlerinde gazlıbez diye birşey yok artık; o renkli sıvıdan sürdüler, sıvı boyunca bol cevizli helmeleşmiş kabak tatlısı tütüyor buram buram. Cerraha söylüyorum. “Gider gitmez, şöyle güzel bir kabak tatlısı pişirin” diyor. Pili alıyorlar, hemen başka bir hastaya takılması gerekiyormuş. Bende hiç çalışmadı ama, her zaman böyle olmaz, nice canlar kurtarırmış. Göğsümün üstünden altına doğru teller çekilirken, içim hafif hafif acıdı. Kafamın arkasındaki yaramsı topak geçmedi. “Bu burda n’olacak?” diye soruyorum. “Yatarken bazan batıyor, yıkanmaya da engel.” “Bir hafta sonra yıkanabilirsiniz. Kendi kendine düşer. Düşmezse, altı hafta sonra, nasıl olsa koşmaya geleceksiniz, ozaman yine bakarız. Şimdi şu ilacı sürün.” Reçete yazdılar.

Cerrahlar gitti bile. Birkaç tanıdık hastaya “geçmiş olsun!” dedim. Görebildiğimiz doktorlara, hemşirelere, görevlilere ayrı

ayrı teşekkürlerimizi bildirdik. 66 gün sonra hastane giysilerinden sıyrılıyorum. İçim karmakarışık. Odaya son bir gözgezdiren kenarlara dek çıktım perdeyi, az sonra güneş dolardı içerisi; benden sonra burda yatacak olan hasta, karşıda hemşire bölümünde bekliyor.

Koridorlar loş, giden gelen... Ameliyathane sahanlığında, kan vermek üzere adını yazdıranlar üzgün üzgün bekliyorlar. Anjiyo bölümünün önünde üç-dört kişi, başlar eğik. Röntgen bölümünde uzunca bir kuyruk. Büyük çıkış kapısının yanındaki koca levha, çiğ çiğ kırmızı ışıklı: ACİL. Sedyeyle birini götürüyorlar. Kapı önü: iğne atsan yere düşmeyecek. Arabaya dek yürümemiz gerekiyor. Koca bir moloz kamyonu, yanyola saparken pazarcı peykesine bindirmiş, yerler, salatalık soğan, – ateşli bir ‘ben-haklıyım-sen-haksızsın’ dalaşı kaplamış ortalığı. Öğle simiti çıkmış; çocuklar okuldan dönüyor. Kolkola iki genç, dünya umurlarında değil. Rüzgârı arkamıza almak için karşı kaldırıma geçiyoruz. Geride kaldı hastane.

DIŞARLAR

Bunalımdan sonra her kendine-geliş, bir uygarlıktan başka bir uygarlığa geçmektir.

İçersi, Dışarsı

İşte dışarsı. Hastane ya da benzeri türden bir yere girmeden önce, dışarsı-içersi diye bir ayrım yok. Orda oluştu dışarsı. Zaman zaman içime büzüldüm orda, süre uzadıkça dünyayı kapadı hastane. Kapanınca oluşuyor bu nitelemeler. Hastane içine aldı mı insanı, küçülüyor küçülüyor varlık. Dışarıya karşı bir dünya: yaşamada genişlik, yönelimde açıklık, olanakta çokluk. Kuşkusuz, kesin bir sınır uzanmıyor içersi ve dışarsı arasında. Birbakıma içersi, dışarsının bir parçası: öyle ya, görünür görünmez bağlarla dışarıya bağlı; dışarının kurduğu, dışarıyla ayakta kalabilen bir yaşama kesimi. Birbakıma, içersi, günebakan gibi hep dışa dönük: herçeşit hastane görevlileri ile hastaların umudu, özlemi dışarda. İyileşip dışarı dönmenin kaçınılmaz bir uğrağı hastane. Anlaşılan, görelî gerçeklikler: içersi, dışarsı. Karmaşık insan topografyasını, olsa olsa belirli bir doğrultuda aydınlatabiliyor bu karşıtlık. O doğrultudan: içersi içersi, dışarsı dışarsı; içersi dışarsı değil, dışarsı içersi değil. Başka bir doğrultudansa: içersi dışarsı, dışarsı içersi.

Şimdi burda dışardayım ama odanın içindeyim, bahara dek daha dört ay, ev içinden dışarı adım atamayacağım. Dilediğim dışarıya henüz kavuşamadım. Dilediğim dışarsı ne peki? Ev, sokak, iş; dinleyip söyleme, görüp gezme, gidip gelme. Sınırlı bir oylumu var bu odanın. Sözcüğün tam anlamıyla dışarda sayılmam, gene de hastane yalnızlığından öteyim. Konuklar, kitaplar, sokak pencereleri, zaman zaman da, burda dışarda özlemle sağlanan yalnızlık. Burda dışarda da ilaçları aksatmayacağız. Saati gelince, nabız tansiyon denetimleri bizim becerebi-

leceğimiz şeyler. Olduğum yerde durup kalmamam gerektiğini bildiğimiz için, aklıma geldikçe, odaları arşınıyorum.

Üç kez hastaneye gitmek zorundayım: bir hafta sonra, kana bakılacak; ona göre ilaç düzenlenmesi yapılacak. Dört hafta sonra, yürüyen yolda koşacağım; şu günlerde dillerden düşmeyen bir deyimle, damarlarımın başarı oranı saptanacak. Günü geldiğinde birkez daha cerrahların karşısına çıkıyorum: İlk koşunun ortalarında yoruludum, durdurdular; gene de yüzler güldü; cerrahlar sonuçları iyi buldu. İkincisi daha iyi geçti: Ameliyattan sonra bizi epeyce uğraştıran o ritim bozukluğu yeniden başgösterdi; koşucu nabızı değil benimki; kestiler koşuyu, tak-tak'lar kendiliğinden düzeldi. kardiyologlara görünüyorum, onlar da durumdan hoşnut. Vücudun kendini toparlamasıyla birlikte, yüksekleri seven kan basıncı, gene belli etmeye başlıyor kendini. Yaygın damar hastasıydım, damarların tümü yenilenmedi ki: gerekli ilaçları alıyorum. Toplam olarak epeyce azaldı ilaçlar. Ne var ki bundan böyle daha da azalmasını beklemiyor uzmanlar. Tam kopmuş değilim hastaneden: Başımdaki yara, ameliyat armağanı, birtürlü kapanmıyor. Cerrah eli değmesi gerekiyor. Büyük ameliyatta birşey duymamıştım, bu kez epeyce canım acıdı.

Dışarların yaşama-dünyasına özgü güzelliği, insanlar-arası ilişkiler. Arayanlar oluyor, sağolsunlar; eş-dost, konu-komşuyla dereden tepeden konuşuyoruz. Söyleşi yalnızca işlevsel bir gereksinme değil, varlıksal bir besin. Şöyle gönül doyuran bir söyleşinin yerini ne tutabilir? Yaşamımızı dokuyor bu ilişkiler. İlişkiler ne denli nitelikliyse, yaşamımız da o denli nitelikli. Kuşkusuz, herkesin çevresinde, içtenler kadar yüzeyseller de var. Ağır hastalıklar gibi yıkım dönemlerinde, azıcık dikkat edince, gözden kaçmıyor yapmacık kimlikliler. Kötülük demeye dilim varmadığı için, eskiden, iç-kumaşın partallığına dayandırırđım bu tür insanların kof davranışlarını.

Şimdilerdeyse, daha sağlam olduğunu sandığım başka bir açıklama denemesi kurcalıyor kafamı: Çağımız öylesine keyfe, öylesine rahata değer veren bir çağ ki; örnekler, eğitimler, ya-

salar, töreler öylesine düpedüz özel mutluluğu önplana alıyor ki, beylik bazı hatırgözetmeler ile, toplamalar kabarık da olsa, para yardımları ötesinde kimse kimsenin derdini paylaşmada duyarlık göstermeye yanaşmıyor. Öylesine kütleleşmiş ki bu duyarlık yitimi, istese de acıyı paylaşmıyor. Sözümona uygarlık, akılalmaz önlemler, becerilerle algı çevresinin bir köşesine itiyor acıları. Nitekim bazı tanıdıklar, gülünç bahaneler önesürerek beni görmeye gelmedi. Gelenlerden bazıları da, eğlence dönüşü ya da eğlenceye koşarken şöyle bir uğradı. Acı paylaşmada geçerli olan eksiklik, mutluluğa katılma için geçerli. Ameliyat atlatmamı kutlayanlar, basmakalıp sözcüklerden öteye geçemiyorlar. Bunu, ahlakça bir erdemsizliğe bağlamıyorum artık. Gerçek şu: Başkalarının acısı gibi sevincine de yabancılaşıyoruz giderek. İnsanların hakkını yemeyelim gene de. Bazı tanıdıklar, hiç beklenmedik bir sıcaklıkla sarıp sarmalıyorlar. Kendi havasında sandığın kimselerin, kardeşten daha yakın olduğunu görmek, nerdeyse sevince dönüştürüyor acıları. Ne geleceğe yönelik yatırıma, ne özlerini allak bullak eden ölüm korkusuna bağlayasım geliyor bu davranışları. Nicedir açığa çıkma fırsatı bulmamış o türdeşe-bağlanma diye değerlendirmekten, çevre-sevme güdüsündeki bir patlama diye değerlendirmekten alamıyorum kendimi. Bu bağlamda, özümüz için bile (en hafif deyimle) tuhaf tutumlar içindeyiz: özümüze yakışmayan aşağılık birşey, unutulacak birşey, nerdeyse bir pislik gözüyle bakıyoruz acıya. Daha bir yerimizde en küçük bir acı duyar gibi olurken, ne güne duruyor ilaç endüstrisi, gelsin avuç avuç önleyici. Neylersin ki bu tutumu şöyle ödüyoruz bazan: katmerli acılar duymamız gereken bunalımlı durumlarımızın farkına bile varmıyoruz, kendi özyaşamımızı *yaşamadan* yaşıyor; daha doğrusu, ezberciler, eşsiz bir şiiri nasıl içlerine sindirmeden okursa, biz de böyle yapıyor, kendimize özgü biricik yaşamı, tadına varıp anlamadan kendimiz geçiştiriveriyoruz.

Hastane bitti; evde kapalıyım şimdi. Doğru dürüst sokağa çıkamıyorum; kar yağmazsa ayaz, ayaz olmazsa yağmur. Kentle doğayla sıkı bağım var gene de: pencere. Sık sık pencere önünde-

yim, kimi ayakta kimi oturuyorum. Öyle işitilmeyen olanakları var ki pencerelerin, böylesi zenginliklerle nasıl başa çıkacağını şaşıyorum. Hiç akla gelmedik renkte kamyonlar geçiyor yoldan. Üstleri yanları ne denli kapalı olursa olsun, yüklerinden birşeyler bırakmadan edemiyor çoğu; taşlaşmış kar, taşlı çamur, tozlu kömür. Birinden bir odun mu düştü, koskoca lastikleriyle sürükleyip eziyor öbürü, kalan artıklar başka araçların ödülü. Akaryakıt tankerleri, belli aralıklarla, iç buran özel bir fren sesi çıkarmaya meraklı. Portakal, elma, mandalina satan küçük kamyonlar, salına salına gidiyor. Evlere doğru malını öven satıcılar, müşteri psikolojisini en yüksek düzeyde incelemişler: Daha perdenin toplanışı, camın açılışı, onlarca belli bir ilgi göstergesi; kestirmeden sonuçları yorumluyor, ya da şöyle bir başlarını kaldırıp gidiyorlar, ya yavaşlıyorlar, ya da duruyorlar; terazinin koca koca kefeleri dolup boşalıyor. Hava elverişliyse, gezgin manav, sesli-renkli bir alım-satım şölenine dönüşüyor. Sütçü, yumurtacı üçtekerlekleri daha suskun: nerde duracağını önceden biliyor, umulmadık çağrışları işitmezlikten geliyor bazan. Hep acelesi var otomobillerin, daha görürken gözden yitiriyorum. Öndeki araba, dakikanın bilmem kaçta kaç bir duraklasın hele, yaygarayı basıyor arkadakiler.

Yan bahçedeki yuvarlağımsı havuzun kenarları yosunsu, içi bulanık, yeryer ince bir buzla örtülüyümüş gibi geliyor. Ne yapracık, ne çiçek. Girişte bir çam, dimdik; iri kararmış dalları birbirine yapışmış gibi. Seyrek geçiyor otobüsler, tıklım tıklım dolu olmalı. Tektük yayalar yorgun argın; çocuklar neşeli; ana-babaların elleri dolu. Kapıdan yana kuzeye bakan pencerelere pek yaklaşmıyorum. Güneşli saatte şöyle bir gözattım: girişteki demir parmaklığın üstünde küçücük, sarı, tıkız bir gül rüzgârla oynuyor. Dayanamayıp açıyorum pencereyi: ne büyük mutluluk; diri diri, derin derin soluk alıp veriyorum, dağlarda gezindim sanki. Kentte de doğa var, ne denli yok etsek. Kötü yanmış zehirli kömür bulutları zaman zaman ortalığı kaplasa da, kısacık bir süre bile ısıya, ısımasıyla birlikte yeri göğü varediyor güneş, –ne güçlü. Kuşkusuz, kır açıklıkları başkadır, –hem de nasıl. Gene de, kente kapananların, karşı konmaz bir yazgıyla, ezildim, deyip doğaya sırt çevirmesi gerekmez. Zor ama her

fırsatta kentteki doğayla bağ kurmanın yollarını bulmalıyız: uzaktan da görsek, deniz denizdir; dar yolların arasından da süzülse, rüzgâr rüzgârdır; damlar parçalasa da, gök göktür.

Hep evdeyim ama pencereden bakmadığım zamanlarda da gündemim dolu. Ya gece gündüz demeden yoruluncaya dek evde dolaşıyorum; ya da kafamın içinde döneniyorum. Oturmam uzadı mı, sağ baldırımı kesen bıçaklar daha derine batıyor sanki. Baş eğik öne doğru kaykıldığımda, göğsümde birşeyler üstüste kıvrılıp katlanıyormuş gibi. Ayağa kalkıp yürümekte kurtuluş, ev koşullarında ne denli yürüme sayılırsa bu yaptığım. Başarı sağlamıyor diyemem. Göğsüm, ayağım düzeliyor, bir hafiflik duyuyorum kan dolanımında. Biryandan da düşünmeyi sürdürüyorum yürürken. Pekçok şey öğrenmek; pekçok şeyi yeniden öğrenmek; eskiden yapabildiğim bazı şeyleri yapmamak, ya da bundan böyle başka türlü yapmak; hiç yapmadığım bazı şeyleri, yapmaya başlamak gerektiği inancındayım. Her geçen gün, pekiştiriyor bu inancı.

El uzatmak, adım atmak, baş çevirmek, sağa sola dönmek, eğilip kalkmak, yatmak, oturmak, görmek, duymak, dokunmak, işitmek, sevmek, sevilmek, özlemek, hayal kurmak, sevinmek, üzülmek, yemek, içmek, çalışmak, dinlenmek, konuşmak, söyleşmek, – saymakla tükenir mi hiç, iyi ki tükenmiyor, bütün bu duyumları, algıları, eylemleri, edimleri, edilginlikleri, süreçleri dolu dolu yaşamaktan yanayım. Birbakıma, insana, doğalmış gibi görünen, birbakıma gerçekten öyle olan, özellikle engellendiklerinde, bozulup bizim yönümüzden asıl anlamını açığa vuran, önemlerine hiçbirzaman değer biçilmeyerek üstünlükte *insan başarıları* bunlar. Bazıları, hayvanlarca bazan daha rahat ortaya konsa da, insan varlığının bütünlüğüne özgü gerçekleştirmeler bunlar. İşte bu nedenle, başarıları, hiçbirşey yapamıyormuş gibi gerçekleştirmek, yaşamamak gibi birşey benim için. Yalapaşap görmeyle yetinmek, tadına varmadan yürümek, yatarken yatmayı umursamamak, dinlerken kendini vermemek, aldırıışsız yemek, isteksiz konuşmak, hele aradabilir uygun düştüğünü sanarak, bu doyum ve eylemleri böylesi bir

alışkanlıkla yerine getirmek, insanın kendi özüne saygısızlık, kendi özüne haksızlık etmesinden başka birşey değil, hem de en korkuncundan saygısızlık, haksızlık. Bütün bunlar, insanı insan kılan temel başarılar olduğuna göre, nice baştacı edilen gerçekliklerin dönüp dolaşıp kökü kökeni, ögesi dayanağı hep bu başarılar olduğuna göre, ben de bunlara ne denli özen göstersem yeridir, diyorum.

Yaşamayı öğrenmenin yaşı yok. Her gerektiğinde seve seve yeniden başlarım. Sıcak bir ikindi, püfür püfür bir yerden denizi seyrediyormuş gibi bakmak; yorucu bir dağ bayır gezisinden sonra, sırtıma belime omuzuma şenlik bir döşeğe uzanıyormuş gibi yatmak; iki bacağımın da kesildiğine tanık olduğum bir karadüştten sonra, gerçekten yola koyulmuş gibi yürümek; bir daha hiç iştimmeyeceğimi sandığım sevgili sesi, kulağı öpüyormuş gibi dinlemek; yanlışlıkla konmuş doktor yasaklarının kalktığı gün, nicedir gözde tüten bir sofranın başındaymış gibi yemek; özlemi çekilen bir söyleşide, sözü konuşmayı açıyormuş gibi konuşmak için, herşeyi yaparım, hiçbirşeyi esirgemem. Bu uğurda algılar okuluna ilk sınıftan başlamaya, alıştırmalara özenle sarılmaya hazırım. Yürüyünce yürümeye dönüşmek; dokununca ağaç olmak; sevince sevgi olmak: işte genişlemek, derinleşmek, işte yoğun yaşamak. Hayallerime, hemen gerçekleşecekler, deyip sarılıyorum çok kez; neyi anımsarsam anımsayayım, sevdiğim bir melodinin içine süzülüyorum sanki; kimle bağkurarsam kurayım, tutkuyla uzanıyorum; düşüncelerim beni nereye götürürse götürsün, yeryüzünün en kutsal işiyle uğraştığım duygusundayım. Yalın algılardan en karmaşık eyleyişlere dek, yaşama yönelimlerimin bilincine varmadıkça, yaşamıyormuşum kanısındayım.

Ev özlemi ne denli yakıcıysa, ev özlemi giderme o denli doyumsuz. Birara hiç kavuşamayacağımı sandığım ev, öyle tıtmış ki gözümde, duvarını döşemesini, tavanını dolabını yeniden bulup özömsüyorum. Bir odasından öbürüne eve bıraktım kendimi. Yatağı, sofrası, çalışma masasıyla evi yaşıyorum. Her sabah, o güne özgü dirilikle vücudumu dünyaya salan yatakla, tam eskisi gibi değiliz ama ameliyatın sonucu bu. Ne var ki, onyıllarca süren gelenekler, ameliyat sonrası durumlarla içiçe

karışıp kolay kolay akıl ermeyen fiziği, kimyası, psikolojisiyle geleceğe yönelik alışkanlıklar oluşturuyor. Bezeği, töreni, süresiyle bambaşka bir sofraya töresine geçtik; anlaşılan hep böyle sürecek bu, böyle sürmesi gerekiyor. çalışma masama gelince, odayı, odaları, taraçayı duvar duvar kuşatan kitaplarla bir bütün masa. İlk tam oturamadım masaya: hastaneye gittiğim günkü düzenle bekliyor beni. O günlerin gündemini yansıtan yazı taslakları, kâğıtlar... Okuyup yazmayı öyle özledim ki, bir başlasam, zor tutuyorum kendimi. Bıraktığım yerden başlamam sözkonusu değil ama. Rafları elden geçirmek zorundayım; önce yere yaymak, sonra ayıklamak gerekiyor, şimdiden açıkça belli: birçok kitaba güle güle. Hep elimin altında olmasını istediklerim de değişti. Desene, epeyce merdiven-çık-merdiven-in bekliyor beni. Bu durumda ilersinin, aylar sonrasının aylar sürecek işi bu. Zaman zaman, uzandığım yerden gözücüyle okşuyor, evirip çeviriyorum bölge bölge kitapları, bir de bakıyorum ki saatler geçmiş. Dinlenmek için bir şiir, sonra gene bir şiir, ya da bir bölümçük deneme güneşleyiveriyor herşeyimi. Sonra sonra daha çok okuyacağım inancındayım. Bazan da, küçük bir deftere birşeyler çiziktiriyorum, genellikle son zamanlara ilişkin yaşantılar.

Akşamüstüleri, eskiden, pencereyi kararta kararta havalanırken kar habercisi kargalar, görünmez oldu zamanla; perdeler daha geç iniyor, camlar daha sık açılıyor. Eve kapanmak içsıkmaya yüztutarken dünya değişiverdi. Belki doğrusu şöyle: günler uzayıp ağaçlar yapraklandıkça, evde duramaz oldum ben de. Bugün yarın derken, nerdeyse yazaya yakışan bir öğle üzeri, sokakta buldum kendimi. Güneş yakıyor heryanı: hem sıcak hem serin. Akli-mavili gök duru mu duru. Hafif yokuş aşağı denize doğru yöneldim. Naz ediyor sanki ayaklarım, sonra sonra uçuyor gibiyim, oysa yavaş yavaş yürüyorum. Islakça çimenleri geçip kıyıboyuna ulaştım. Küçük koyda ne dalga ne esinti. Biz Kafkasyalardan, biz Afrikalardan, biz uzak okyanuslardan geldik, kendi dalgalarımızdan yorulduk, şimdi dinleniyoruz burda, der gibi sular. Boşluğu seyre daldım, ben de dinleniyorum.

İşe başladım birkaç hafta sonra. Her aşamadaki öğretim, kendine özgü bir takvim gerektirdiğinden, ders kesimine yaklaşıırken araya giremeyeceğime göre, sıkı bir çalışma beklemiyor beni. Gidip geliyorum gene. Ben de yabancılaşmışım bu arada. Nesnel yönden iyi olduğunu söyleyemeyeceğim bazı durum, amaç, düzey değişiklikleri yapılmış işyerimde. Hastane öncesi gerginliklerimin bir kökü işyerime dek uzanıyor, kuşkusuz yok bundan. Nicedir etkisine kapıldığım bir sallantı epeyce oyalıyor beni: işi bıraksam mı, bırakmasam mı? Düğümü çözme zamanı yakın sayılsa da, bunu eldengeldiğince zengin bir veri ışığında gerçekleştirmenin, çeşitli yönlerden daha iyi olacağı kanısındayım. İşimi, kendimce, savsaklamadan sürdürüyor; birzamanlar yaptığım gibi, işe sıkısıkı sarılmam saçma, gevşekçe değilse de yumuşakça tutuyorum; hiç aklımdan geçirmediğim bir iş-dizgesi ortaya çıkıyor, ben işe değil iş bana sarılıyor sanki.

İki Gezi

Birbirini izleyen güzel günlerle içiçeyim artık. Bahçeye, sokağa, kente, konukluğa karıştım zamanla. Nicedir dilediğim bir gezi tasarlamaya koyuldum: bana hastaneye gelen resmi esinleyen yerlere. En ilk gideceğim yer orası, kuşkusuz. Uzun uzun düşündük, sorduk soruşturduk, doktorlara danıştık. Biz böyle yaptıkça, istemeye istemeye engelleri artırıyorduk. Zamanla değişti durum: içten gelen bir dürtüyle ayaklanıverdik bir haziran günü. Üstesinden gelebileceğimiz bir ataklıktı bizimkisi. Doktorların da yüreklendirmesiyle, katır sırtında bile gitsem birşey olmam, diye düşündüğüm yerlere yollandık otobüsle.

Güvenle ve umutla, keyifle ve zinde, otobüs koltuğuna yaslanacağım an gelmişti bir sabah. Dışarsı güneş güneş, içersı püfür püfür, kıvrıla kıvrıla yuttuk yolları; İzmir'deydik ikinci sonrası. Bizi bekliyordu ressam dostumuz. Ver elini, iki saat güney-batıdaki, Ege'nin içlerine uzanan burnun ucundaki köy. Sağ koy koy deniz, sol kekik kekik tepe; kıvrım kıvrım indik çıktık boinboş yollar boyunca. Ne göğüste vurgunun sıkıştırması, ne yolların ürkütmesi. Yaşama çöken ağırlığı silip alan bir çekim var bu gidişte. Yazın insan kaynayan o iri otelli yerleşim yerlerinin çok uzağında, sapa sayılabilecek bir yöredeyiz gece olduğunda. Sofra hazır. Dostun evi bitmiş denebilir ama elektrikleri bağlanmamış; lambaları yaktık, yedik içtik konuştuk, erkence yattık.

Yüz günlük yorgunluğu bile alıp götüren bir uykudan kalktığımızda, nereye geldiğimizi anladık: yamaca yaslanmış bir ev burası. Sokakla aynı düzeyde. Kahverengi boyalı, dayanıklı ağaçtan bir kapı. Sokak dediğin, genişli darlı bir patika. Öbür

yanı taş evler, oturan yok, bazıları yarı yıkık. Damlardaki frenk kiremitlerini yeryer ot bürümüş. Dam köşelerinden, eski inançlar uyarınca, nice yıllara meydan okumuş dil dil ejder başları uzanıyor: bakışa göre, dıştan içe dert diye birşey salıvermeyen korkutucu bekçiler bunlar; bakışa göre, alımlı taşlar.

Kapıdan girince yanyana üç oda. Orta oda bizim. Yerde kilimler: Doğunun diri donuk derin topraksı köksü renkleri. Yüksekçe iki yatak, herbiri bir duvara dayanıyor. Başucumuz duvar. Bembeyaz badanalı heryan. Hafif bir serinlik burnumuzun uçlarında. İlk biz yatıyoruz bu odada. Çift kanatlı birtek pencere. Dolapüstü sanki orası, başta lamba, neler almıyor ki. Camın ötesi yeşil yeşil iniyor, indikçe iniyor, ta uzaklara. Sağ ötelere tütün ekili, bitişiğinde çam korusu. Aşağılar bağ bağlık. Solda tepeye tünemiş büyücek bir köy, dün akşam ordan geçip geldik. Köyün tepeleri, alabildiğine zeytinlik. Yandaki odada evsahiplerimiz yatıyor, öbür yanımızsa resim işliği. Odadan çıkınca sağ dipte yüklük, perdeyle örtülmüş. Sol dipte banyo. Yerler tahta baştanbaşa. Gönlü ısıtan, kalın basamaklı ağaç bir merdivenle alt kata iniyoruz. Sol dip mutfak, boydanboya; apaydınlık. Tüm yukarı kat büyüklüğünde bir oturma yeri burası. Sokak yönü baştanbaşa dinlendirici beyaz bir duvar; koynunda, çift katlı, derince, önü açık bir dolap. Duvarın tam karşısı, kapı, pencere; ikisi de bahçeye açılıyor: yukarda, odadan gördüğümüz yerler bir başka güzel burdan. İçlerdeki dikdörtgen taşıyıcılar sımsıcak ağaç. Uzaktan mutfığa bakan duvarda büyük bir ocak, yerlebir sedir; yanlarda bir-iki bakır, bir de resim sehпасı. Bahçe duvarına dayalı yükseltide de birbirine bitişik iki sedir, yastıklar tıkız, rahat mı rahat.

Mısır buğday karışımı dev bir somun, üst evin avlusuna dayalı bahçe fırınından geldi, sıcak sıcak: sabaha karşı düşümde duyduğum kokuların kaynağı şimdi anlaşıldı. Aşağıımızdaki kapı önlerinde eşinen tavukların yumurtalarını haşladık. Yamaçtan toplanmış zeytinleri koca bir tase bastık. Yandaki yıkıntının kekiklerini serptik üzerine. Taptaze domates, tadından önce, yapraksı-topraksı yarı baygın o kendine özgü kokusuyla büyülüyor. Yirmi adım yukarda, önündeki düzlükte arabaların durduğu çeşmenin, içimi güzel bir suyu var: gelsin çaylar, git-

sin çaylar. Sabun da başlıbaşına köpük bayramı, eve artırdığı zeytinlerin yağından, kendi elleriyle yapmış komşu.

Köyü dolaşıyoruz. Kahve boş, okul boş, camiler yıllardır onarımda. Muhtar odasında kimsecik yok, zamanının büyük bir kısmını aşağı iskelede geçiriyormuş. Gençler kentte: kimi kapıcılık kalorifercilik yapıyormuş, kimi gündelikçi terzi, kimi ahçıda çalışıyormuş. Köyde hep yaşlılar. Birbakıma delikanlı erkekler: davardan bostana, kümesten subaşına koşturup duruyorlar. Kadınlar da öyle: temiz, çalışkan, neşeli, konuşkan. Önümüz bayram: kentten çocuklar, torunlar gelecek, dolu dolu dönecek hepsi.

Köy denizden 300 metre kadar yüksekte, genişçe bir tepcüstü burası. Batıdan bakınca alabildiğine deniz. Resimdeki iskele orda. Döne kıvrıla toprak bir yoldan iniyorum tekbaşım. Sağ sol: zeytin ağaçları. Dünyanın en çekici dikenleri burda; taze yeşil, gülden boylu, ortancadan nazlı: çocukken, dereboyunda yediğim dikenlerden de özlü; az önce bir keçinin kırdığı diken, böyle yerlerde yanımdan hiç ayırmadığım çakımla soyduğum gibi ağzıma atıyorum. Ellerim ayaklarımla balçikçikleri, kaktüsler, katırtırnaklarıyla, mantarlar, yabangülleriyle söyleşe söyleşe denize iniyorum. Ben indikçe ağustosböceklerinin cümbüşü de artıyor. Kıyıya varmadan yüz metre kadar önce, sesli sesli bir pınar, gür gür kaynıyor, azman erik armut ağaçları örtmüş sağdan soldan sızan derecikleri.

Tam gönlüme göre iskele yöresi. Öyle büyük ki çınarlar, dalları gökte birbirine karışmış; bir bakkal, bir iki ev, bir balıkçı barınağından başka birşey yok benim durduğum yerde. Ötede dizi dizi evler. Kahvede oturup adaçayı içiyorum. Bizimkiler göründü. Yukarlara tırmanmayayım diye, onlar arabayla geldiler; azıcık gezip hep birlikte köye yollanıyoruz. Ameliyat öncesi tekdüze günlerimin anısını, kürek sesleri bölüyor; loş hastane odasındaki durum-açıklama çabalarım, dallardan sızan güneş vuruyor. Uzaklarda, rüzgârlı deniz. Canlı canlı renklerle kımıl kımıl heryan. Mendirekten bize doğru yüzen çocuklar, sudan çıkmak bilmiyor. Hastane sonrası dizi dizi ev günlerim yok artık; karşı hastane damındaki kar kargaları martılaştı burda.

Öğle yemeği için bahçenin enginarları tabaklarda. Tatlı tatlı esiyor nar ağaçlarından. Öğleden sonra gönlümüzce dinleniyor, sonra da çalışmaya başlıyoruz. Alt katın önüne bir sundurma konduracağız. Demir dikmeler hazır, tabana bağlanacak kısma birer çentik gerekiyor, yarımadanın ucundaki yakın köylerden birinde demirci varmış, oraya gidiyoruz ilkin. Ocağı kızdıradursun anlatıyor: Afgan Türklerindenmiş, buralara gelmek varmış yazgısında, gelmiş; bakmış ki güzel yer, konmuş; çoluk çocuk mu, burda da yalnızlık iyiymiş ama, şarkı söylemeye bayılmış. Şarkı da en en güzel, çoluk-çocukla birlikte söylenirmiş; bir-iki kez evlenmiş – Başka? Başka ne olsun, der gibi yüzüme bakıyor, gülümsüyor. Dönüşte marangoza uğruyoruz, ağaçlar kesiledursun, çevreyi dolanıyor, tarladan dönenlerle konuşuyoruz. Gelmişken, komşu köye lor peyniri almaya gidiyoruz. Epeyce oyalandığımız için, ertesi güne kalıyor sundurma, kalsın. Mor yamaçlı büyücek bir balıkçı köyüne uzanıyor, parmak parmak acıağaç yapraklarıyla bezenmiş bir çardağın altına kurulup diri açık yeşil suların yaladığı takaları seyrederken çayımızı içiyoruz. Yitik bir balıkçı köyü burası. Önümüz dalyan. Köpüklerle oynaşa oynaşa karınları boydanboya ak ak olmuş kefaller serili ağlarda. Tam kalkacağız, bir esindir sarıyor gönlümüzü. Izgaraya yatıyor birkaç kefal; biz de üç adım ötemizdeki enginar tarlasına dalıyoruz; o körpeymiş, bu daha körpeymiş, bir gezintidir başlıyor; minicik çanakların serin suluca, göksel bir tadı var. Geceki konuşmalar şölene dönüşüyor.

Kısa da sürse doya doya uykudan sonra, ilkin, dikmeler çatılıyor ertesi gün, pekişsin diye birgün aradan sonra sundurma beliriyor. Sevinç taşıyor içimizden, sanki yeryüzünün en yetkin yapısına biçim veriyoruz. Söz sözü açıyor, bostanlardan havalanan kuşların uzak uzak ötüşlerine kulak kabartıyoruz, aradabir güneşte gerine gerine.

Evde herkesin işi başından aşkın, öyle yemeği azıcık ileri bir saate alındığından, okkalı birer kahve içiyoruz. Akşama doğru yan bayırdaki çamlığa uzanıyoruz, hem denizden yana hem bizden yana patikacıklar boyunca amaçsız dolanıyoruz. Yürüyüp baktıkça, en üstün amaçların kalıcı anlamlarıyla doluyoruz tepeden tırnağa.

Sundurma damının kiremitlerini taşıyacak çitaları döşüyoruz

ertesi gün. Duvara oyuk derin pencere yükseltisinde gür soluk yeşil yapraklı kocaman bir tutam iğde, ancak dikkatle bakınca çekingen güzelliği görülen toz toz sarımsı çiçeklerle bezenmiş. Sundurmanın alt duvarında ortancalar. Karşımız deniz: Gün ağarırken puslu, öğleden ikindiye dek, gölgeler göl göl, güneşli kesimler kırık ayna, akşamüstleri dümdüz, ak, mavi, yeşil. Kuzeybatıdan esti mi, kırdı kendiliğinden biten lavanta kokuları geliyor hafif hafif. “Burda resim yaparken seni ana-cağım” diyor dostum. Gelecek yıl gene gelmeyi tasarlıyorum dönüş yolu boyunca.

Damakta kalan tatlar, yeni tatların besini. Köyü, iskelesi, evi, ağacıyla o kısa uzanıştan, kısa sayılabilecek bir süre sonra, daha uzun bir gezi doğurdu ağır ameliyatın kaçınılmaz kıldığı özlem yönelişi. Bu doğru mu yanlış mı, sınırlarımı aşıyor muyum, aşmıyor muyum, derken gene güneylerde bulduk kendimizi. Gemiyle yaklaşıp arabayla vardık amaca:

Bu kez, Ege taşrasının sapa sayılabilecek bir yöresindeydik. İnşili çıkışlı, iki yanı kavaklı servili yollardan süzülüp meyve-sebze cenneti bir kasabaya vardık, ilkin. Yörenin pazarıymış: aktan mordan, yeşilden sarıdan geçilmiyor. Yaşam dinçliğiyle dimdik, güneşle ölçülü kımıltılı, yanık yüzlü insanlar. Önce pazarda şöyle bir dolanıp gür fıskıyeli havuz havuz bir bahçede soluklandık. Yolu sorup öğrenir öğrenmez Bozdağ’a vurduk. Eski Frigia’ya tırmanıyoruz yarım saatten fazla. Biz çıktıkça: altımızdaki ağaçlı ovalar uzayıp büyüyerek küçülüyor, yukarıımızdaki tepeler bulut bulut sivrileşiyor. Eşek hızıyla giden arabayı, bir-iki kez durdurup aa’larla seslendirdik gördüklerimizi. Doğa öylesine doğa. Ameliyattan önce, zaman zaman, kesinlikle göremeyeceğime inandığım; yoğunbakımlarda kaskatı yataarken, iyileşince görmek umuduyla gücüme güç kattığım bir gezi gerçekleşmekte. Ne bitmek bilmeyen tırmanış, dediğimiz an: dümdüz ova, ortası, güneşle buğulu yuvarlağımsı koca bir göl. Çepeçevre tepeler yemyeşil. Bir içimde özümseyiverdim görünümü, göze gönle yaşamboyu yetecek bir şölen. Zamanımızın efendisiyiz nasıl olsa, oyalanmadan, bir taşatımı öteden

sola seğırttik, ufka dek uzanan sulak patates tarlaları arasından. Geç de kalsak öğle yemeğine bekleyecekti dostlar bizi. Nicedir görüşmemiştik; hastane, ameliyat girmişti araya.

Kadını da erkeği de söyleşiye değer veren bir toplulukta yız bu gerçek dağbaşında. Anlatacak öyle çok şey var ki. Evsahibimiz, benzeri her çağda az bulunan türden bir insan. Benden on yaş yaşlı, ama daha genç duruyor; Çerkez soylu, içi de dışı gibi güzel adam. Uzun yıllar çok uzakta, dışarlarda okumuş, beyin uzmanı, cerrah. İnsan ufalayan devkentlerin ne olduğunu anladıktan sonra, mutlu rastlantılarla, başka nasıl olabilir, bu yöreye yerleşmiş. Genel cerrahlık yapıyor, en doyurucu saatleriyse resme ayırmış; kişilikli bir ressam bence. Ne yapmacık, ne kof beceri, ne iri düşünce girmiş resimlerine: çevrede yaşadığından esinlenmiş resimleri. Göl, kayık, ağaç, dağ, pembe, yeşil, tan, akşam, çalı, odun, çiçek, eşek, –bazan da, doğaya uyum sağladığı oranda bellibelirsiz insan.

Üç gün kalıyoruz o gölcük yöresinde, gecesi gündüzü uyarınca yürüyüş, bahçe, uyku, rüzgâr, sofrâ, ocak, söyleşi... Duvarda asılı resimde odun kıran komşu kadın, yün örüyor akşam ateşinin yalımları karşısında. Biryandan da anlatıyor: “Ağustos ortalarında toparlanıyoruz yavaş yavaş. Eskiden, kışları da kaldırdık: bu yıl eylülle iniyoruz.”

Evsahiplerimizle birlikte beş aileyiz. Her aile, havuzlu avlunun önüne dizilmiş küçük bir tahta evde kalıyor. Sabah kahvaltısıyla akşam yemeği, yine kalın yöre ağaçlarından çatılmış büyük bir evin alt katında yeniyor. Avludan girince sağda upuzun bir masa. Tam karşıda iki kapı: biri mutfığa, öbürü üst kattaki odalara götürüyor. Mutfağın sağ yanı, girişin solu geniş bir oturma alanı; dipte ocak, sabah akşam koca koca kütükler yanıyor, hani insan arıyor da. Erken uyuyana da, geç yatana da gönlünce oturup hayal kurabileceği, okuyup düşüneceği bir ortam. Göl kıyısında değilsek, avluda yiyoruz öğleyin. Arkamızdaki tepenin, rüzgârı kesip güneşi yoğunlaştıran bir erdemi var. Göl kıyısıysa, kuzey yazları gibi serince puslu. Kıyıda, yemeği, sulara uzanan bir çardakta yiyoruz. Kaldığımız evin yakınında birkaç ev daha olduğunu anlamak için, bostanları geçip sık ağaçlara dalmak gerek. Göl yöresinde, uzaklardan gelen, nicedir

görmediğimiz arkadaşlar oturuyor; onlara gidiyoruz. Bahçenin orta yerinde, otlardan fışkırmış gibi yükselen, ağaçtan bir zeybek yontusunun altında, Sivri'nin sivri çayını içiyoruz. Akıllıca onarılmış çokodali eski bir tahta ev, önden göle bakıyor, arkasını çayirlara yaslamış. Duvarlar, yöre bitkilerinin renkli resimleriyle bezeli; ev sahibi üniversitede hoca, bu işlerin uzmanı; zeybek yontusuyla resimler onun usta elinden çıkmış.

Sabah akşam kazak üstüne kazak, güneşten yana yürüyoruz hep, o patates tarlası senin, bu patates tarlası benim. Toprak kül rengi: dendiğine göre, binyıllar önce, Akdeniz'deki büyücek adalardan birinin yanardağı, deprem deprem sulara gömülürken, buralara dek püskürtmüş küllerini. Koyu, baygın menevişli bir yaprak yeşili, toprağın bir-iki karış üstüne fışkırmış. Güneşin ürpermekten koruyan ışınları puslamız: kimi göle doğru, kimi dere dere gölün karşıtı köye doğru yürüyoruz. Sabah akşam, çamlar arasından öyle alımlı-gizemli esiyor ki yeller, gel de, söylencelerin bildirdiğine belbağlama, gel de, temel biçimleriyle müziğin burda doğduğuna inanma. Yeryüzü uygarlıklarından belki de en etkili ikisini bağdaştırmak amacıyla Batı'dan Doğu'ya yöneldiği ilk yıl, Büyük İskender konaklamış buralarda. Biz yürüyüşten dönerken genişleye genişleye sivri dağdan devriliyor yakıcı güneş. Bu kez de, kazak sırttan ele, göl yönüne yollanıyoruz. Her adım atışta, bir tutam hastane kokusu, bir boğum hastane kapalılığı uçup gidiyor.

Bir ikindi, eteklerdeki bucağa dek uzanıyoruz. İki yüzyıl öncesinin, yeni onarılmış bir ağa evinin odalarında avlusunda, sağa sola hayran hayran, düşünceli düşünceli baktıktan sonra, gölgeli, serin bir duvar yolunda buluyorum kendimi. Duvar upuzun, yüksecik, beylikler döneminden kalma, harcına ne çok sevgi katmış ustalar. Oturup sırtımı dayadım. Yanımda tatlı bir kabartı, sarı yeşil, kirpiyi andıran görünümüne karşın ele avuca yumuşacık bir demet – pelin bu, birkaç hafta sonra açacak. Yan yola bakan evin cumbasında taşım taşım mumçiçekleri, döne kıvrıla dimdik, ne yalın yaprakları var. Pencerelerin köşelerinde küpeçiçekleri. Karşıda bakkal, derince loş, cam önleri renk renk sardunya, kişilikli kişilikli, yerlerinden hoşlandıkları belli. Bir kız çocuğu çıktı içerden, bana doğru geliyor, koltuğunun

altındaki somun havayı kapladı bile, sepette dişi limon dolu. Şu yan yoldan yürüsem, çok yorulmadan, bilenlerin övdüğü o bademli köye varırım.

Gece üstümüzde kadife karası bir gök. Pırıl pırıl yıldızlar oyulmuş içine. Yattığım yerden kulağımla doyuruyor beni doğa: canı rüzgâr, burda: kavaklar hışırdarken, kuşlar çığlık çığlığa, aradabir sanki atlar kişniyor, dalgalar tekneleri öpüp okşuyor, dövüp sarsıyor, öpe öpe bitiremiyor sonra. Kuş sürülerine dönüşüyor bazan rüzgâr: kimi, gelmesiyle gitmesi bir oluyor; kimi, ine-çıkı, kimi yerden gökten dolanı dolanı oynaşmayı seviyor. Rüzgâr olmasaydı n'apardık? Ne yazık ki çoğu insan, işine yarayınca araç, işini bozunca engel gözüyle bakıyor rüzgâra; yarar-zarar diye birşey yoksa ortada, ne görüyor ne duyuyor rüzgârı. Özde: renksiz doğa neyse, rüzgârsız doğa da o.

Yükseklerdeki o küçük göl günlerinden sonra, dünyanın belki en görmüş geçirmiş anıtsal zeytinliklerinin içinden sımsıcak ovalara ine-dolana deniz kıyısına yöneliyoruz. Hayallerimi aşıyor gerçeklik, denize bile giriyorum. Boynumun hemen altında o ince çukursu yerden karnımın üstüne dek, kasık yöremden ta sağ ayağımın başparmağı yakınına dek, belli belli ameliyat izi: kimi kırmızı kabarık, kimi soluk düz, günü gününe uymuyor, onun da kendine özgü bir görünüm keyfi var. Çocuklar pek anlamıyor, büyükler kimbilir ne duygularla bakadursun, gölgemsi koylarda kulaç atıyorum. Akşamüstleri, çatal çatal karşı adaları seyrederken, nemi, kokusu, ışıyla denizi içime çekiyorum. Ne yazık ki, birbakıma başlarken bitiyor kıyı benim için: sırtta göğüste ağrılar... Dönüyoruz. Zamanla azaldı ağrılar. Ameliyatla ilgili olağan şeylermiş. Boşuna korkmuşuz.—

Sonra: gene ev, iş, kış...

Bunalımdan Önceki İnsan Değilim

N'oluyor? N'oldu bana? N'oldum ben? Son bir-iki yıldır sıklıkla soruyorum.bu soruları. Ne rasgele merak gidermek, ne de bilgi artırmak için. Varlığımın zorladığı, varlığıma zorunlu sorular bunlar: sormadan edemiyorum, başka türlü yaşayamam, yaşamım bunların yanıtına bağlı. Özellikle hastane günlerimin soruları. O günlerden oldukça uzaktayım şimdi, gene de soruyorum. Bu soruları tutkuyla ilk sormaya başladığım zaman birşeylerin içindeydim, neyin bilmiyorum. Şimdi sorarken birşeylerin dışındayım, neyin bilmiyorum. Sallantısızca bildiğim birşey varsa o da şu, sallantısız bilgi olur mu, hele bundan böyle, gene de sallantısızca deyiverdim işte: eskisi gibi değilim. Ben, ben *değilim* artık. Bu birbakıma herkes için geçerli. Orası öyle, kim sürekli değişmiyor ki; ama az ama çok; yeryüzünde değişmeyen ne var? Benimki öyle değil: birden çok şey değişti, hem de hızlı hızlı: kendime yetişemiyorum. “Öznel dünya” adını verdiğim dünyamı, ben bile tanıyamıyorum artık. Dıştan bakınca pekçok şey eskisi gibiymiş izlenimi uyandırır da, herşey bambaşka benim için. Duygu, duyum, düşünce, düş, istek, özlem, sevgi –herşeyimle bir tuhafım. Ortayeriyle, çevresi, boyutları, oylumlarıyla birlikte bir tuhafım eskiye göre, – ne varsa tuhaf. “Nesnel dünya” dediğim dünya da başka bir düzende artık. Başka bir kuruluşa büründü benim için bu dünya: bu dünyayla ilişkim, bu dünyaya bakışım, bu dünyadan etkilenişim, bu dünyayı etkilemeye yönelik eylemlerim, gözle görülür değişikliklere uğradı. Eskiden istediğimi artık istemiyor, istemediğimi istiyorum; tutunduklarımdan ya koptum, ya da daha çok tutunur

oldum onlara, yüzçevirmelerim sıkıca sarılmaya, yakınlıklarım uzaklıklara dönüştü. İnsan, eşya, çevre, kurum, kuruluş, konu, herşey başkalaştı. Nitelikçe eskisine benzemeyen bir varlık ortamında soluk alıp vermedeyim.

Neden böyleyim? Büyük bir ameliyat geçirdim, diye mi? Birbakıma öyle: kesin ölümden dönmemi sağlamış olsa da, birtakım sakınmalar, dikkatler getiriyor ameliyat. Gene de bu tür değişmez ki her ameliyat olan. Aylarca hastanenin birikintisi böyle yaptı beni, buyüzden mi böyleyim? Zaman zaman çok zordu hastane, talihliyim ama, iyi bakıldım orda, talihsizlik içinde talih benim için hastane; hem geride kaldı artık o günler. Doğrudan doğruya ne hastane, ne ameliyat beni böyle kılan.

Ne diye değiştim öyleyse? Bir daha o tür şeyler başıma gelmesin diye, korkup çekindiğim için bir önlem olarak mı değiştim, ondan mı başka türlü yaşamak istiyorum? Pek sanmıyorum. Reçeteli reçetesiz hekim önerileri, cerrah öğütleri doğrultusunda bir değişiklik değil bendeki değişim. Tepeden tırnağa yaşama biçimimi yoğuran bir değişiklik benimki. Ne denli uğraşsam betimleyemem. Eskiden şunu yapıyordum, şimdi bunu yapıyorum, türünden açık-seçik birşey, belirgin birşey yok ortada. Kesin olan şu gene de: eskisi gibi yaşamıyorum, istesem de olmuyor.

Olan ne peki? Olan şu: *Bir bunalım geçirdim*. Yalnız şu var, “bir bunalım geçirdim” derken, özellikle ‘geçirdim’le, geçmişte kalan bir dönem, artık dışına çıktığım bir dönem, bu anlamda birşey düşünmüyorum. Bu konuda kesin birşey diyemem de ondan. Şimdi bunalımın tam dışında mıyım, bilmiyorum. Bitti, kalmadı çeşidinden bir saptamada bulunmuyorum. Boynumun altından sağ ayağımın üstüne dek inen, parmak kalınlığında o lehimsi iz yüzünden değil. İz zamanla daha da belirsizleşebilir, gysiler bazan bana bile unutturuyor. Önemli olan o değil. Şu: izler aklımdan algımdan çıksa da, bunalımın damgasını taşıyorum hep. Ne yapıp etsem, *bunalım yaşamış biri olarak* yapıp ediyorum. İstesem de istemesem de, o bunalımı yaşamamış biri olamıyorum. Yaşadığım sürece nasıl insansam, o bunalımı yaşamış insanım. Bana eşlik eden duygusal ya da düşünsel bir ek değil o. Onsuz ben, ben değilim artık. Onsuz olamıyorum, bunalımdan önceki ben değilim ben.

Bir bunalım geçirdim, – herhangi bir değerlendirme niteleyişi değil benim için. Keşke o bunalımı yaşamasa ydım, ne iyi olacaktı, kötü şey ama o bunalımı yaşadım türünden bir değer yargısı değil; enazından, bir üzüntü belirleyişi değil bu. Düpedüz bir gerçeklik saptaması “bir bunalım geçirdim”.

Kendim de şaşıyorum, bazan şaşırp kalıyorum: Hastane öncesi kısıtlı aylara, hastanedeki ameliyat bekleyişlerine karşın; dayanılmaz göğüs ağrılarına, yoğun bakımlarda çekilenlere karşın, iyi ki bütün bunlar oldu, diyesim geliyor bazan. Çok da kötü olmadı, diye düşünmeye eğilimliyim en içimden; zor tutuyorum kendimi, her zaman tutamıyorum. Duruşuma, kalkışıma, görüşüme, eylemlerime, sevinçlerime, uzaklarıma, yakınlarıma, beğenilerime, yargılarıma, okuduklarıma, yazdıklarıma, etkilerime, etkilenişlerime gözücuyla baktıkça, bu bunalım: *bundan böyle* yaşama-uzayımın en verimli bölgesi, yaşama-uzayımın en değerli dönemi. Korktuğum, ittiğim, adlandıramadığım, benimseyemediğim, yazgımın en acı boğumu diye nitelediğim bunalımın: beni ben kılan öz; bana güç veren kaynak; bugünümle geleceğimi kendime en yakışan biçimde verimlendirmede tükenmez yardımcı olduğu inancındayım zaman zaman. Bu inancın, gittikçe beni saran bir düşünce ikliminde, birtürlü başedemediğim bazı sıkıntıları hafifletmek için, bir içgüdüsel süsleme yanıltısına düşmeden ileri geldiğini sanmıyorum. Çirkin gerçekliği güzel göstereceğim de ne geçecek elime? Çabucak sırtır maskesi bu gibi tutumların. Herkesten bir ayrıcalığım yok, kendimi kandırmadan yana ergeç ben de başarısızım. Nice acıdan sonra, şöyle ya da böyle, azıcık rahata eriştim diye, yaşama-durumumu ölçüp biçmede yol-yordam yitirdiğim görüşünde değilim: deşmeyi didiklemeyi severim, kolaya kaçan tutumlardan hoşlanmam, bazan yakınırım bundan.

Açık-seçik gerçek şu: Bunalımdan önceki insan değilim, olamam, olamıyorum da. Ben böyleyim. Geleceğim varsa, geleceğim neyse, şimdinin gibi geleceğim de yaşadığım bunalımdan izler taşıyacak. Ben kendim tükenmedikçe, bunalımdan türeyen etkiler de tükenmeyecek. Öyleyse bunalım sürüyor,

demiyorum. Bunalımın kölesi değilim. Tam tersine: yaşama-zamanımı, bunalımın getirdiklerinden yararlanarak biçimlemek; yaşamı, bunalımdan edindiklerimle yoğurmak fırsatını elde etmiş oluyorum. En büyük talihsizlikleri yaşayan, olan olmuş birkez, bundan böyle yaşamı eskiden hiç ufukta görünmeyen değerlerle bezeme tarihine yönelebilir. Kesin değilse de, kesin olan ne var ki, insan deneyebilir bunu. Bana yakışan da bu diye düşünüyorum; bu düşünce dinçlik veriyor bana.

Kendi kendimi kandırarak değilim: bunalımı ben çağırmadım. Ne olduğumu bilseydim ister miydim? Kesinlikle istemezdim. Ne olduğunu bilemezdim ama, bunalımın ne olduğunu bilmek için yaşamak gerekir. Gene de benim için zorunlu bir yanı var bunalımın: Unutsam da, unutmak için hiçbirşey esirgemesem de, bilinçli bilinçsiz yaptığım, bilinçli bilinçsiz yapmadığım herşeyime, bunalımdan kopup yansıyan birşeyler katışıp karıştığı kanısındaayım. Böyle bir zorunluluk, bunalımın, baştanberi yazgım olduğu anlamına gelmez. Başka türlü dendikte, daha doğarken, günü geldiğinde bu bunalımı da birlikte getirdiğimi söyleyemem. Bu tür yazgılara inanmıyorum, yazgının bu türüyle kafa yoracak zamanım yok şimdi. Üstesinden gelemeyeceğim bir konuyu savsaklamak için böyle demiyorum; böylesi yazgılara, olsa olsa, inanılan varsayımlar gözüyle bakılabilir; bu varsayımların da bilgi, belge, kanıtla ilgisi yok. Sözümona derin, görkemli bir havayla, geçirdiğim bunalımın, gen'lerime kazılı bir program gereği yeri-zamanı geldiği için gelişip serpilmiş bir biçimde ortaya çıktığı söylenebilir. Ama ben görkemli havasıyla bilimselliğe kanmam, vargücümle böyle olayım istiyorum. Düpedüz bilimsel açıklamalarla yetinmeyi yeğlerim. Yaşadığım bunalımın rastlantı olup olmadığını bilmiyorum. Gelgelelim, yaşadığım bunalımın zorunlu olup olmadığını da bilmiyorum.

Mantıksal düşününce durum şu: Rastlantıysa bu bunalım, birzamanlar bana dayanılmaz acılar veren, ama bundan sonra verimli kılmayı umduğum bir rastlantı. Olabilirdi de olmayabilirdi de, oldu işte, gerçekten yaşadım bunalımı. Olacağını hesaplayamadığım için böyle demiyorum (tüm gücümle önlemeye çalışırdım ozaman), zorunlu olduğu için gerçekleşti

diyemediğimden dolayı böyle diyorum. Zorunlu olduğunu önceden bildiğimiz şeyleri önlemeye kalkışmak saçma; adı üstünde zorunlu, önlenmez ki, istemesek de gerçekleşir, isteyip istemememizin üstündedir çünkü.

Azıcık daha açmaya çalışayım: rastlantısal olan şeyler zorunlu değil, zorunlu şeyler rastlantısal değil mantıkçılara göre. Başka türlü dendikte: birşey rastlantısal değilse zorunlu, zorunlu değilse rastlantısal. Yaşadığım bunalımsa: birbakıma, ne o ne bu, birbakıma hem o hem bu. Şaşırtmıyor gene de beni bu durum. Zorunluymuş, rastlantıymış – hep bunalım ötesi durumlar için yürürlükte bu nitelemeler. Bunalım: alışılage-len gerçekliğin tepetaklak olması. Gene de bir bildiğim var, *bilmenin bunalımcısı* da olsa: Yaşadığım bunalım, *istediğim* gerçeklik bundan böyle, istemesem de öyle zaten: artık bunalımı yaşamış biri olarak yaşayacağım; bundan sonraki yaşamımda bunalımdan seve seve esinleneceğim; bundan böyle gizli bir gömüm var – bunalım.

Bunalımın kaçınılmaz sonucu değil bu tutum. Bunalım buyurduğu için böyle yapmıyorum, bunalımdan yararlanarak ben birşey yapıyorum. Daha doğrusu: bunalımımınla birşey yapmak, yaşamımda bunalımı belli bir yönde değerlendirmek istediğimdeyim. Bu tutuma bunalımdan çıkan kaçınılmaz bir sonuç gözüyle bakılamayacağı şundan da belli: herkes bunalımdan sonra bir başka türlü. Nitekim çoğu kimse örtmeye, itmeye, küçümsemeye davranır yaşadığı bunalımı; olmamış gibi sırt çevirir ona, anımsadıkça acı çeker. Yaşadığım bunalımla bazan ürpersem de yaşama dünyamın en değerli anlam ve yönelim kaynağı benim için *bu* yaşadığım. Öyle ki, bu yaşadığımı yalnız kendime değil, tanıdığım tanımadığım herkese, gücüm yettiğince, verimli kılmak dileğindeyim. Zıpçıktı bir heves denemez bu dileğe: bundan böyle en önemli çağrım buymuş gibi geliyor bana. Mutluluk: bu çağrıyla yaşamak.

Aradabir geridönüşümlü aradabir sallantılı, kimi bellibersiz arınmalı kimi hızlı atılımlı bir görünüme de bürünse, yavaş yavaş daha uzaktan, dolayısıyla da gittikçe *başka türlü bakmaya* başlıyorum yaşadığım bunalıma. Buysa, kabataslak dilegetirdikte: hem geçmişim geleceğimle kendime; hem do-

ğası, insanı, kültürüyle çevreme başka bir gözle bakmamı gerektiriyor, nitekim bakıyorum da. Kabataslak diyorum, böyle dememin nedeni şu: Ne kendimi çevremden soyutlayabilirim ne de çevremi kendimden. Gene de, kendime yönelik bakışın gösterdiği ile çevreme yönelik bakışın gösterdiği, yeryer yapı ve yoğunluk ayrılıkları gözetmemek elde değil. En iyisi, bu iki bakış açısına ayrı ayrı eğilmek, ama böyle yaparken aradaki sıkı ilişkileri gözden yitirmemek gerek.

Kendi yönümden: bunalımla birlikte, dolaylı ya da doğrudan, pekçok şey, yerine göre şöyle böyle, yerine göre kökten değişikliklere uğradı. Saymakla bitmez bunlar, daha yaşıyorum, saymak sözkonusu değil zaten. Önemli olan, birbir bunların neler olduğunu bilmek değil, tümüyle bunların *ne olduğunu* bilmek. Aslında bilmek yetmez bunları. Önemli olan bunları yapmak, gerçekleştirmek; bunları yapmadaki, gerçekleştirmedeki biçim. Bu gerçekleri başarmadıkça da, başarılarla başarılmayanı belli bir süre izlemedikçe, gerçeklik olarak ne olduklarını yetesiye anlayamayız. İnsan gerçekleri, hele öznel gerçeklikler, yaşanmadan bilinmez. En uygunu, bu tür kişisel gerçekleştirmeleri, gerçekleştirme doğrultuları diye nitelendirmek. Genellikle “ilke” adı verilen şeylerle işim zor, öyleyse. İlkeye sığar mı yaşam? Çoğul da sözetsek, ilkelere sığar mı yaşam? Yaşam-ilkeleri, olsa olsa yaşananların ortaklaşa yönü, yaşanmışlıkların özetidir. Yaşam özeti de ne demek, gülünç şey bu, hele bunalım vurgunu yemiş olanlar için saçmanın saçması. Yaşam-ilkesi deyince, yaşamaya çekidüzen verme savı güden kurallar akla gelebilir. Bu da gülünç, bu da saçma, –hem de nasıl. Hangi kural dayanır yaşamın, hele bunalımlı yaşamın sıcağına soğuşuna, rüzgârına, burgacına?

Tüm yapabileceğim şu: Ne tür bir yaşam sürmek istediğimi; şimdiden nasıl bir yaşama yöneldiğimi; yaşam diye; *kendim için* neler tasarladığımı; neleri deneylemek istediğimi, eyleye değiştire, deneyleye düzelte, kendi kendimi aydınlatma çabasına girişebilirim, nitekim giriştim, girişiyorum da. Kendi özel varlığımdan derlediğim birtakım yaşama-*tutamaklarının* sözünü edebilirim şimdi burda. Hiç kuşkusuz, eleştirsellik, özümü eleştirmem ağır basacak bu davranışlarımda.

Bunalım yaşadım diye, bunalımdan önceki yaşamımı ille de beğenmemek, hırpalayıp aşağılamak; kendi özgeçmişimi yerden yere çalmak; bunalımdan önceyi kötü diye damgalayıp sonrayı sözümona heryönden birtakım iyi'lerle yoğurmak aptallığına kaptırmayacağım kendimi. Pekçok yaşama ögesini değerce, önemce, anlamca değişik bir gözle görüp gösterme gücü var bunalımın. Kutsal diye sarıldığımız nice şeylerin maskesini düşürebilir bunalım. Gene de bunalım geçmişi yadsıyamaz, kendini de yadsımış olur ozaman. Geçmiş silme gücü yok bunalımın: yaşananı yaşanmamış kılamaz. Getirdiği yeni önem ve anlam bağlamlarıyla, geçmişten başka bir öz oluşturabilir gelecekte; yönü, konumu, ağırlığı, hafifliğiyle geçmişe benzemeyen bir gelecek kurmamızda dürtü olabilir bize.

Bunalımın sağlayabileceği: doğrultu ve içerikçe yeni birtakım eylem ve edimlerle, özyaşamı başka türlü geliştirmektir. Bunalım yaşantısı, geçmişi yadsımdan çok, geleceği *geçmişten başka türlü var etmekte* kendini gösterir. Ancak bunalımı yaşayanın *kendisi*, bu yaşadığı bunalımı böyle bir rol ve anlamla verimlendirebilir.

Kendimden öteye: başka insanlara, kültüre, doğaya yönelik bunalım sonrası katkı isteklerime gelince, bir çırpıda derlenebilecek şeyler değil bunlar. Yaşadığım bunalımın ışığında (çelişik ama öyle, karanlığında çırpındığım bunalım umulmadık bir aydınlık sağlayabiliyor), kapsamlı birtakım çalışmalara girişmek zorundayım: nasıl kendime bağlıysam, kendimden öteye de öyle bağlıyım. Özüme verdiğim önem ve değeri, özümün dışı da haketmekte. Kişiye özel açılarına sıkı sıkıya bağlı olan bazı kimseler, kendileri için bunun böyle olmadığını savunabilirler. Benim de böyle düşündüğüm zamanlar oldu. Ancak yaşadığım bunalımla: doğa, kültür ve başka insanlarla *bütünselliği parçalamayan* bir varlık oluşturduğumu, birkez daha kavradım. Eskiden içgüdüsel ve kuramsal diyebileceğim dürtülerle, birbakıma kendimi adadığım alanlardı “doğa”, “kültür”, “başkasının beni”. Ama şimdi yönelişlerim pekişti, zenginleşti. Bu çerçevedeki pekçok şeyi yeniden ele alıp işlemek için çırpınıyorum. Yalnızca içgüdüsel-kuramsal kaygıyla değil, varlıksal-ahlaksal kaygıyla da işe sarılmak istiyorum.

Bu doğrultuda çok işim var, biliyorum; gene de şimdi bu durumda yapabileceğimi yapmadan içim rahat etmeyecek. Doğaya, kültüre, kendi özlerine ilişkin birtakım şeyler buyuracak değilim başkalarına. Kimsenin karşısına şöyle yap, böyle yapma, sen şusun, sen busun türünden yönergelerle çıkmak amacı gütmüyorum; başkalarının özel dünyasına elatmak aklımdan bile geçmez. Dileğim, ödevim: doğru bildiklerimi, yaşamımdan süzülen bazı bilgileri sunmak; kendi bunalımlı yaşamımla düşünsel vargılarımdan aldığım güçle, birtakım önerilerde bulunmak, bu yolla hem başkalarına hem kendime katkılı olmak. Bu uğurda isteristemez bazı çetrefil sorulara dolanacağım, dolandım bile. Ne var ki, sorularımla yanıtlarım, derli-toplu yalınlığa bürünsün diye, gerçekliği çarpıtmaya kalkışacak değilim. Bunalım vurgunu yiyenlerin, yanılmalara karşı çelikleştiğini söylemek sağduyuya aykırı: herkes gibi onlar da insan, onlar da yanılır, hattâ onların başkalarından daha çok yanılmaya yatkın olduğu ileri sürülebilir. Ama ben elimden geldiğince, yanılıp yanıltmalardan kaçınacağım.

Açık-seçik inancım şu: Kendime olduğu gibi tüm kesitleriyle çevreme de, taze bir vurgunla baktığım bilincindeyim; bu büyük serüvenden ötürü, bazı şeyleri yeryer bambaşka bir gözle gördüğüm bilincindeyim. Bu başkalığın, salt benzemezliği yüzünden, ille de daha doğru olduğunu savunmaya yeltenmeyeceğim. Gene de, *bunalım açımı*, tuhaf şeyler gösterdiği zamanlar yanılıyor olabilirim çekincesiyle, sözümona düzeltmeye kalkışmam doğru değil. Tam tersine, nice dövündüğüm bunalım: *görme açıklığı* benim. Bu açıklıkta bulduğum hiçbirşeyi örtbas edemem. Kendim, insan, kültür, doğa diye duyduğum, düşündüğüm, yazdığım ne varsa hepsi bunalımın damgasını taşıyor. Bunalımın yoğurduğu bilinçle yaşıyorum. Bunalım yazarıyım ben.

Bilinç Güneşlenince

Tüm görünümüyle insan için salt yaşama diye birşey yok. Yaşama, düşünmeyle sarmaş dolaş. Zorunlu bu. Gerekince de, düşünmeli yaşamayı, yaşamalı düşünmeyi eldengeldiğince aydınlık özbilince ulaştırmalı. Bununla bitmiyor. Gene yaşayıp düşünmeli, gene düşünüp yaşamalı, sonra gene yaşamalı, sonra gene düşünmeli – özbilinç. İnsan insan oldukça bu böyle, – hep aynı, hep bambaşka.

İNSAN DÜNYASINDA BUNALIMLAR

Bunalım: gizem, – yakar da, yüceltir de.

Bunalımla İçiçe

İnsanların çoğu, pek öyle yadırgama uyandırmayan bir yaşıyış içinde yuvarlanıp gider. Ne kendileri, ne de başkaları için şaşılacak birşey var bunda. Büyük bir olasılıkla bizler de bu şokların yesiiz; insan dünyasında olup bitenler, anaçizgileriyle hepimizin bildiği şeylerdir hep. Tarihsel ağlar, siyasal ortamlar, toplumsal durumlar, bireysel özellikler ne denli değişik kılıklara bürünürse bürünsün, belirli yörüngelere çakılmış gibiyiz: Yer içer, uyur kalkar, dolaşıır koklaşır, hastalanır iyileşir, ller götürür gelir, lmz götürülür gelemeyiz; sonra gene yenir içilir, uyunur kalkılır... Sıcak-soğuk, yakın-uzak, kuzey-güney, – hiçbiri bildik yapıya ne yeni birşey katar, ne de eski birşeyi bozar. ylesine alışırız ki bu gidişe, şaşırmaya hiç mi hiç yer yokmuş gibi gelir yaşamda. Yıkım, sarsıntı, savaşı, hepsi de yazgımızın vazgeçilmez bir parçasıymış gibi gelir bize. Zaman zaman, keşke-olmasaydı'larla sesimizi ykseltsek bile, isteristemez katlanırız herşeye. Ne de olsa hiçbirşey yabancıımız değildir.

Sonra birden uçup gidiverir davranışlardaki düzen. Kolay işleyişler zorlaşır. Sregidişlerdeki hafiflik hantallığa dönüşüverir. Nerden geldiğine akıl erdiremediğimiz bir yalpalanma kaplar ortalığı. Hiç hesapta yokken bocalar durur insan. Nasıl olmuşsa olmuş, davranışlar birşeye takılmıştır. Ne denli döndürmeye çalışırsanız çalışın, tüm yaşıama tekerleği bir takoza çarpar da çarpar; kimse yerinden kıpırdatamaz. Bakışlar kesik kesik, ilişkiler kopuk kopuk, bilinç puslu puslu.

Daha doğrusu, –hoşı, doğru da yanlış da yitip gitmiştir artık– herşey birdenbire başka bir yöne seğirtir. Bir alışkanlıklar

ülkesi olmaktan çıkar yaşam. Bilmediğimiz, istemediğimiz, düşte akılda olmayan bir yöne koşturmaya başlar. N’etsen önüne geçemezsin. Kısa bir süre sonra da, sen sen olmaktan çıkarsın. Çekilir sürüklenirsin. Ayılır gibi olduğun anlarda bile neyin ne olduğunu anlayamazsın. Fırtına, burgaç, deprem – hiçbir benzetmenin gücü yetmez anlatmaya durumu. Aslında “durum” türünden birşeyin sözünü etmek de saçma. Tüm varlığı yutan bir dalga, ölçümlere meydan okuyan bir kayma, kafaya iner inmez herşeyi karartan bir balyozdur bu. Tuhaf, adsız, ters bir süreç, bir süreçse kuşkusuz. Son hızla bir götürülme. Ne tutunacak kıyılık, ne basılacak sağlamlık...

Bunalım. Ondan başka birşey yoktur artık. Bunalıma bürünür herşey. Yaşam diye, insan yaşamı diye birşeylerden sözedilse bile, bunalımlı bir yaşamdır bu artık.

Ne var ki, ilk bakışla yetinmeyip içyapıyı görmeye girişince, son derece önemli bir yaşam özelliği olanca dalbudağıyla belirir karşımızda: “Bunalım” başlığı altında topladığımız *evrenden* başka birşey değildir bu özellik de. Kimilerimiz şaşsa da, bu özelliğin ilk bakışa kapalı kalmasında şaşılacak bir yön yok aslında. Nasıl çok kez en yakınımızdaki nesneleri görmüyorsak, nasıl yakınımızdaki pekçok şeyi bilince çıkarmadan atlayıp geçiyorsak, tüm yaşamımıza kökten yapışık bunalımın da farkına varmayız çoğun. Kuşkusuz bunda olup biteni algılamada yanlış yorumlamaların; önemlideki önemi kavramada yanılmanın; ezberlenmiş düşünme alışkanlıklarına sıkı-sıkıya bağlanmanın baskın bir payı var. Gerçeği ençok karartan şeyse, pekçok alanda olduğu gibi, bunalım konusunda da, zora sırt çevirmekten, istenmeyeni yokumsamaktan; genellikle tatsız diye belenmiş yaşama kesitlerinden, sanki olabilirmiş gibi, kaçıp kurtulma eğiliminden ileri geliyor.

Gerçek şu: kimse habersiz değil bunalımdan. Bunalımsız yaşam yok. Bunalımla birlikteyiz hep. Gerçi kimi az kimi çok, gene de *hep bizimle o*. Bunun en güzel kanıtı, insan dünyasının bunalımdan yana alabildiğine çeşitli bir görünüme bürünmüş olmasında. Dikkatleri *bu çeşitliliğe* şöyle bir yöneltmek bile, ister bireysel ister toplumsal düzeyde olsun, insan yaşamının ne denli *bunalımla içiçe* örüldüğünü apaçık gözler önüne serer.

Evi sokağı, çarşısı pazarı, kır hastanesi, okulu tapınağıyla *hergünkü insan-toplum yaşamı*, hiç de bunalımsız bir yaşam değil. Herkesin kendini büyük bir güvenle bıraktığı *ev çevresi* tanık buna. *Çocuğun* bunalımla ilk karşılaştığı yer, çok kez, ev yaşamıdır. Haklılığı ne olursa olsun, ana-babanın izin vermediği atılım, istek ve davranışlar, çocuğun görüş, anlayış, algılama ve etkinliklerinde ‘bunalım’ diye yorumlanabilecek acılar, sallantılar, yalpalanmalar meydana getirir. Dışarı çıkmak ister, bırakmazlar; ağaca tırmanmak ister, engellerler; yatağa girmek istemez, zorla götürürler. Ya da herşey yolunda giderken, evcek bir mahalleden başka birine, bir kentten başka bir kente taşınmak gerekir, tüm dünyası değişen çocuk ne yapacağını şaşırır, kimi kısa kimi uzun bir süre için. Ana-baba ilişkilerine eşlik eden (etmesi doğallıkla beklenen) bildik, güvenli, yumuşak havanın belirsiz, sert gergin bir havaya dönüşmesi de, çocuğu allak-bullak eden bir bunalım nedenidir. Kardeşler-arası bağların kopukluklar göstermesi olayı da, çocukları bunalıma sürükler.

Evde bunalım büyüklerin de yaşamına girer. Neden kaynaklanırsa kaynaklansın, karı-kocanın hızla ayrılığın eşliğine gelivermesi, bir bunalımdır tüm ev için. Aile-içi geçimsizlikler, akrabalar-arası dargınlık ve düşmanlıklar, ayrı ayrı yoğunluklarda kendini gösterse de, ev yaşamında bunalım demektir.

İşyerleri de çeşit çeşit bunalımlara sahnedir çoğun. İşlevsel türü, düzeni ne olursa olsun özel kuruluşlarda zaman zaman patlayan sorunlar, çok kez bunalım göstergesidir. Başarılı bir fabrika müdürü ayrılınca; işçiler, beklenmedik zamanda işi kesince; işletmenin değişik birimleri arasındaki uyum aksarsa; üretilen satılmazsa, bunalım ortamına girilmiştir.

Ekonomik bunalımlarsa, yalnızca iş kesimini değil tüm toplumu sarar bazan. Ençok gereksinme duyulan tüketim maddelerinde, sözgelimi besinlerde kıtlık ya da bolluk olunca; gelir, geçimin epeyce gerisinde kalınca bunalımdadır insan toplulukları.

Politik bunalımlara gelince, heryanda herkesin sıklıkla duyup işittiği değişik düzeydeki yönetimlerin sıklıkla başa çıkmaya yöneldiği olaylardır. Sınır çatışmaları, kentsel kırsal baskınlar,

uçak kaçırmaları, içte kargaşalıklar, uluslar-arası savaşlar... Devlet-toplum katında yüzyüze konuşmalar, kulaktan kulağa fısıldaşmalar; gazete, radyo, televizyon haberleri; olay yorumlarına, önlemlere dönük birleşimler, birdeyime durmamacasına akan bunalım ırmaklarıyla dolup taşar.

İnsan-toplum-tarih-kültür evreninin her kesiminde, her yöresinde, her aşamasında, birinden öbürüne uzun aralıklar geçmeden, kendine yolaçan gerçekliğin adıdır bunalım. Hem teketek kişilere özgü yaşama evrelerini, hem geniş toplulukları yoğuran karmaşık ilişki ve etkenleri kuşatır bunalım.

Birey deyince bunalım gelmelidir akla. Şöyle ki ergenlik çağı bunalım çağıdır: içi, bedeni, çevresiyle yepyeni değerlerden, engeller, amaçlar, acılardan payına düşeni özümsemeye girişen genç kızlar erkekler, bazan uzunca bir süre, tüm gerçekliği bunalımla örülü bir gerçek olarak yaşarlar. Erişkinler de bunalımdan yana zengin bir ortam içindedir. Sözelimi iş, meslek, arkadaş seçimi; ya da, türü ne olursa olsun, seçileni, en iyi biçimde benimseme pek öyle bunaltısız sona ermez. İnsanlara özgü *olgunluk aşaması*; yıllar boyu bazı sorumluluklar yüklenme, dıştan buyurulan bazı görevler yerine getirme, içten kaynaklanan bazı çağrılarının ardından gitme çağıdır. Çeşitli somut güçlüklerin üstesinden gelmeye yönelmedikçe, olgunluk diye birşeyin sözünü etmek gülünç kaçır. Özgeçmişi, sağlık durumu, ekonomik gücü, kültür başarısı ne olursa olsun, her yaşlıyı bekleyen nice bunalımlar vardır: Alışılmış iş ortamından uzaklaşma zoru; bazı olanakları yitirme, bazı yetilerden yoksun kalma bilinci; hiç hesapta yokken bazı önlemlerin gerçekleşiverdiğini görme mutluluğu; gene de herşeye karşın sonun yakın oluşu türlü bunalımlarla yüzyüze getirir yaşlıyı.

İnsana teketek bireyler açısından değil, milyonlar barındıran *toplumlar açısından bakınca da*, bunalımın ne denli ağır bastığını görmekte gecikmeyiz. Ulusların ortaklaşa yaşamında, zaman zaman patlak veren derin-etkili çekişmeler, kırıklıklar, boşça çıkan düşler, korkular, kararsızlıklar, güvensizlikler, arayışlar,

bulamayışlar – bütün bu olup bitenler, daha da başkalarıyla birlikte, hep gelip çatmış ya da süregiden bunalımlardır.

Özellikle çok kişiye yön veren belli bir yaşama biçimini kökten değiştiren görüş, duyuş, inanış, anlayış dönüşümlerine; başka türlü dendiğinde, insanların birlikte yaşamasını sağlayan yoğruluşlarda devrimlere, ya da devrimimsi uygulamalara, kapsamlı bunalımlar gözyle bakmak gerekir.

Nitekim birçok insanı harmanlayan sürüyle toplum olayları çoğu kez bunalımlı olaylardır. Sözgelimi toplumca büyük kente göç: bunalım. Yurtdışı okuma: bunalım. Uzak-yakın bir yerlere çalışmaya gitme: bunalım. Eve, köye, yurda kente topluca kesin dönüş: bunalım. Otomobil yapımı istemlere yanıt veremeyince: bunalım. Çevrekirliliği dayanılmaz ölçümlere çıkınca: bunalım parlamentolar işlemez duruma gelince: bunalım. Yüksek düzey yöneticilerinin seçim ve atamaları kilitlenince: bunalım. Kısaca: iş, eğitim, sağlık, din, dinlenme gibi çeşitli yaşama kesitlerinin birinde, ya da birden çoğunda, rahatsızlık verici tıkanmaların başgöstermesi: bunalım. Demek oluyor ki: oylumu, etkisi, boyutu, uzantısı başka başka oranlarda kendini dışa-vursa da, toplum yaşayışında sıklıkla bunalımla içiçe, bunalımla karşıkarşıyayız.

Farkına varılmaması hiçbir yetişim gerektirmeyen; hangi sonuca götürürse götürsün, benimsemek için herhangi bir uzmanlığa gereksinme duymayan bir “olay” bunalım. Gelgelelim, bunalımı pratik yaşama kapamak, yanlış bir tutum. Yalnızca gününbirlik yaşamayı yoğuran önemli bir görünüm değil çünkü. Hergünkü somut yaşamın gününbirlik yapıp etmelerin ötesinde de bunalımla birlikteyiz.

Hergünkü yaşamın ötesi deyince de, ilkin kuram, ya da kuramsal diye nitelenen şeyler, işlemler, yaptılar, ürünler gelir akla. Genellikle bilim ve sanat evreninde yeralır bunlar. Kuşkusuz bu evren, günlük yaşamın ne karşıtı ne de düşmanıdır. İşlevi işleyişi, görünümü, amacıyla günlük yaşamı aşan, ona benzemeyen, bazı bakımlardan ondan başka türlü olan bir etkenlik kesimidir. Bu kesimin, hele bu kesimin bazı yönlerinin “soyut” diye nitelenmesi, günlük ilişkilerden tümüyle soyutlanmış ol-

duğunu göstermez. Tam tersine, bu kesime özgü soyut yapı, somut diye bilinen günlük yaşamın gerçeğe en uygun biçimde açıklanmasına yönelik bir gereksinmeden doğar çoğun.

Kabaca belirtildikte, Matematik, Fizik, Biyoloji, Psikoloji, Sosyoloji, Dilbilimi, Mantık, Felsefe, Resim, Müzik, Edebiyat gibi kültür bölgeleri ile akrabalarından oluşur bu soyut kuramsal evrensel alan. İşte tüm genişliğiyle bu evrensel alana damgasını basar bunalım.

Önce *bilimleri* gözönüne getirelim. Salt genel kültür açısının dışına çıkmayıp açıklama yöntemi ve özel diliyle tek tek bilimleri derinlemesine incelemeye girişmeden de, dikkatimizi yoğunlaştırdığımızda, bilimlerin, sessiz gürültüsüz, tekdüze giden artımlı çalışmalar dizisi olmadığını saptamakta gecikmeyiz. Önceki yüzyıla ya da daha eskilere gitmeye; bilimi, artık iyiden iyiye içiçe dolandığı teknolojiye ayrı tutmaya gerek yok bunun için. Kendi yaşamımda algılamak fırsatını bulduğum kapsamlı birkaç soru-bağlamını, birer başlık olarak düpedüz anmak bile, bilimlerin ne denli dönemeçler, atılımlar, devrimlerle oluştuğunu göstermeye yeter.

İşte: Uzay Fiziği, Ay yolculukları, yeni samanyollarının bulunması, gezegenlerle çeşitli gök cisimlerinin, şaşılacak yakınlardan inceden inceye gözlenebilmesi. İşte: yepyeni atom kurumları; atomun savaşta barışta, özellikle sağlıkta akıllamaz kullanımları, son denen parçacıkların, alt alt-bölmelere parçalanabilmesi. İşte: iletişim ile ulaşımındaki akıl şaşırtıcı gelişmeler. İşte: elektronik, televizyon, lazer, radar. İşte eğitimdeki dalıbudaklı yankılarıyla bütünlükçü davranış psikolojisi. İşte Tarih ve Arkeolojideki yeni yöntem ve uzanımlar. İşte: çeşitli kılıklarıyla sömürülmenin değişmez bir yazgı olmadığına ilişkin kurumlara eylemler.

Sanata gelince, resimden yontuya, mimarlığa, müziğe dek tüm alanların, beğensek de beğenmesek de, ne denli şaşırtıcı, ne denli köklü değişikliklere büründüğünü görmezlikten gelemeyiz: Soyut resim, gerçeküstü akımlar, eski yontularla hiçbir benzerliği olmayan yontular, doğayı toplumu yeniden yoğuran yerleşim kuramları ve teknikleri, müziğin tüm alışılmış yapısını allak bullak eden ama gene de müzik diye bağlanılan

ses-düzenleriyle yorumlar. Dansı, müzesi, şarkısı, töreni, yolu, giyimi, rengi, konutuyla tüm günlük yaşamı biçimleyen bunalımlı sanat kültürlerini kim yokumsayabilir.

Bilimin de sanatın da en göze çarpan niteliği bunalım; bunalımdan yana zengin mi zengin bir kültür kesimi bilim de sanat da: *bunalım dönemleri doğrultusunda, bunalımlar boyunca, bunalımdan bunalıma* atlaya sıçraya gelişir bilimlerle sanatlar.

Günübirlik yaşamdan bilim-sanat kuramsallıklarına dek, türlü türlü somuttan soyutun her türlüüne dek uzanan değinmenin, bir bunalım-tanımı vermeye yeterli olduğu önesürülmez. Herkesçe onaylanan bir tanım da yok. Gerçekten böyle mi, tartışma gerekse de, şimdi burda bir bunalım-tanımı arayışı içinde değilim. Tüm dalbudağıyla, özellikle yaşantısal kıvrımlarıyla, bunalım kavramının zengin içeriğine yöneldiğime göre, gereksiz böylesi arayış. Yapılması en uygun şey: kavramı, bir tanımla, daha baştan kaskatı kapamak yerine, olabildiğince açık tutmak, kendimi *nesnel-öznel açıdan* tanımsal bağlanmalarla dizginlemektense, alabildiğine sınır tanımaz bir derinleşmeye bırakmaktır.

İşte bu amaçla, bazı düşünme alışkanlıklarından dolayı, bazan bir tanım izlenimi uyandırır da, *bunalımı bunalım kılan birkaç çarpıcı özelliği* belirgin kılmakta yarar var. Birbakıma dilde yaşadığıma, dille yaşadığıma göre, bunalıma ilişkin özelliklerin alacalı karanlığını azıcık arı-duru kılmak amacıyla, ilkin, “*bunalım*” sözcüğüne yönelmenin yerinde olacağı kanısındayım.

Çok kimse gibi benim de “bunalım” sözcüğüne ilişkin belirgin bir yaşantım yok; daha doğrusu yoktu, uzun süreler. Doğalmışçasına bildiğim işittiğim, zaman zaman kullandığım bir sözcük bunalım, anadilim Türkçeyle yoğrulmuş algı-alanımın sayısız ögesi gibi bir demirbaş o da.

Anımsıyorum, çocukken, dünyamda “bunalım” diye bir sözcük yoktu. Çevreyi sarıveren o güzel kokulardan, balıkların tavaya konulduğunu anlar anlamaz, annemin başına üşüş-tüğümüzde, bir eliyle tavayı dengelerken öbürüyle sıradaki balıkları unlayan annem, bizi yarı azarlayan yarı okşayan bir

sesle: “Daha bitmedi, gidip oynayın, bunalıtmayın beni” derdi. Sıcaktan, kalabalıktan, gürültüden, gerginlikten soluk alıp vermekte zorluk çekince, “bunaldığımızı” söyleriz. “Bunalım”sa doğrudan doğruya, ya da benzetmeli bir tutumla, içsıkıntısını dilegetirmek için kullandığımız bir sözcük.

Türkçe “bunalım” sözcüğünün öbür dillerdeki karşılığına da, genellikle aynı anlamlarda başvurulur. Nitekim başta Latince, günümüzde çeşitli Avrupa dillerinde kullanılan, diline göre, kimi aynı kimi ayrı söylenişlerle, “crisis” ya da “krisis” diye yazılan, dilimize “kriz” diye yansıtılan sözcük: tehlikeli, son derece tehlikeli bir duruma parmak bastığı için, dikkatlerin üzerine çekildiği bir durumu, süreci, olayı, oluşu gösterir. Bu bağlamda crisis’ten türetilen “kritik” sözü, çok yaygın bir göçebe sözcüktür. Avrupa tarihine, karmaşık, sarsıntılı, etkili bir Yeniden-Doğuşacağı olan Renaissance’la birlikte girip hızla benimsenen “kriz” sözcüğünün, eskilere dek dayanan ilk kullanım alanı Tıp’tır. Rahatsızlığı dayanılmaz bir döneme gelince, sözgelimi ateş nöbeti, ya da nedeni ne olursa olsun, baygınlık durumları başgösterince, hastanın ölüm-dirim savaşı verdiği zamanlarda, bunalım sözkonusudur, – ola ki, bunalımı atlatırsa, hasta iyileşmeye yüz tutmuştur; bunalımı atlatamaması, ölümle aynı anlama gelir. Buna göre bunalım: hastanın yaşamında önemli mi önemli bir zaman kesitidir, genellikle kısa sürer.

Hasta için bunalım, birbakıma: boyölçüşme, meydan okuma, yoğun çabalamadır; sona, sonuca varma, deyim pek yerinde değil ama, bir “karara” ulaşma dönemidir. Böylece kriz, Eski Yunancadaki yargılamak, yargı ortaya koymak diye çevirebileceğimiz “krinein”de belirdiği üzere, kesin bir sonuca, sona varma sürecidir. Kuşkusuz, kriz’e, bunalım’a yalnızca hastalık durumlarına ilişkin bir kavram gözüyle bakmak yanlış. Sözgelimi, savaşın en kızıştığı dönemi, kesin sonuç öncesi kimin kimi yendiğini, kimin yenildiğini açıkça belirtme olanağı bulunmadığı bir dönemi anlatmak için, askerlik dilinde de çokça kullanılan bir sözcüktür bunalım.

Kişisel-tarihsel-toplumsal ortamlarda, dilden dile ne denli başka biçim ve özlere bürünürse bürünsün, bir gerçeklik olarak bunalımın, hiç şaşmayan bir-iki görünümü var.

Geleceğim, geliyorum, gelirim, diye önceden haber vermez bunalım – gelmiş çökmüştür üstünüze. Kısıvrak bağlar sizi. Tam tepenizde birşey patlamış, ağır birşey patlamış, ağır birşey size çarpmış, çöktürücü birşey sizi vurmuş, umulmadık birşey size çarpmıştır. Yakalayıp sarsan, kapıp götüren bir saldırı. *Beklenmedik*’le anlamdaş bunalım: Beklenmedik yerde-zamanda içine alır sizi, ya da içine düşersiniz onun. Nerden nasıl geldiği bilinmeyen bir balyoz, çoktan kafanıza inmiştir. Ağza alınmayacak kadar küçücük bir zaman birimi önce, ne sesi, ne yeli, ne varlığı vardı, düpedüz yoktu, – oysa şimdi...

Bazan, bazı bunalımların patlayacağını önceden, hattâ çok önceden sezenler bulunabilir. Sayısı az da olsa, genellikle, filozoflar, devletadamları, sanatçılar, dinadamları, bilginler, ekonomistler, hekimler kesiminde rastlanır bu dehalara. Yapısı işleyişi alacakaranlıkta kalan; bilimsel aklı aşan özel bir akıl ve duygu yetisinden kaynaklanan bir önceden-biliştir bu. Birdeyime, koku alma gücü Nietzsche’ninki gibi üstün gelişmiş insan-kültür hekimlerine vergi bir başarıdır. Bırakın ki, bu başarıyı, çok kez, zamanında ne gören ne de işiten vardır. Gözü kulağı kör-sağır eden bir görünüşe de bürünse, kimse farkına varmaz. Birbakıma, başarı da denemez bu başarıya: bunalıma ne önceden dikkat çekenin kendisini, ne de sözümona dikkati çekilenleri bunalımdan kurtarır. Önüne geçilmez bir zorunluluk tıklılığıyla ezer, kaplar, yutar bunalım.

Tuhaf ama azıcık üstünde durunca herkesin açık-seçik bildiği bir gerçek: başka bir bağlamda hiç mi hiç önemi olmayan küçücük birşey olmasa, sözgelimi milimetrenin binde biri bir kan pıhtıcağı, saniyenin onbinde biri bir çakışma olmasa, tek heceli bir sözcük, minimini bir sayı, renksiz bir karşılama olmasa, farkına bile varılınadan atlatılabilecek bir bunalım, çoğu kez, önüne geçilmez bir yükleniş, karşı konmaz bir bastırışla gelir çatar. Artık yalnızca o vardır, herşey ondadır, hiçbirşey onsuz tasarlanamaz.

Eşi benzeri yoktur bunalımdaki *birdenbireliğin*: Bunalımla karşılaştırıldıkta, soluk ve renksizdir öbür birdenbireler. Zamanı

kaşla göz arasında öylesine ikiye böler ki bunalım birdenbiresi, ‘önce’ diye birşey bırakmaz ortada. Herşeyi, herşeyi kaplar. Herşeyi önce diye hiçbirşey bırakmamacasına buyruğu altına alır. Tüm gerçeklik onunla başlar sanki. Varlık diye ne biliniyorsa, bunalımın birdenbire “ol!” demesiyle olur sanki. Artık yalnızca o vardır, herşey onda, onunladır. O benzersiz birdenbireyle bir evren, bir bunalım evreni, bunalım’lı bir evren vardır bundan böyle. Birdenbire: bunalım; bunalım: birdenbire.

Birdenbire gelir. Birdenbire gelen nedir? Değişiklik, –hem de nasıl. *Birdenbire değişikliktir* bunalım. Boyutu yoğunluğu, genel yapısı, kıybucağı kestirilmeyen ölçüde bir değişiklik, hertürlü önceden ölçüp biçilmeye meydan okuyan bir bambaşka-oluş. Çoğu kez “korkunç” diye nitelenen bir değişiklik. Sık sık rastlanan, ne geldiği ne gittiği farkına varılan yüzeysel, üstünkörü değişikliklerle alıp vereceği yoktur böylesi bir değişikliğin. İnsanı, durup düşündüren, birtakım yapıp etmeler gerektiren değişikliklere de benzemez bunalım. “Korkunç” nitelemesi: beklenmedik, umulmadık bir değişikliktir parmak basar.

Peki, nedir bunalımın değiştirdiği? Peki, nedir bunalımla değişen? Nasıl ortaya çıkarsa çıksın, hangi ad verilirse verilsin, bunalım, tek bir ögenin, bir iki parçanın, birkaç bölümcüğün değişmesi değildir. Tümü tümünden değiştirir bunalım. Bunalımla altüst olur herşey. Bunalım, önceki düzenin, kurulu düzenin birden *gitmesi*, alışılmış işerliğin *yokolması*, öncenin düpedüz *bitmesi* demektir. Bunalımla değişen dengedir. Olanca varlığıyla eski bağlamdan sözedilemez artık. İlk bakışta küçücük birşey yerinden oynamış da olsa, baştanasağı *eski bağlam yerinde değildir artık*. Tüm ilişkiler, algılanmalar, eylemler, oluşlar, geçişler, yanyanalıklar, ardarda dizilişler, nedensellikler, önemli-önemsiz düzenlenmesi bambaşka bir kılığa bürünmüştür. Eski gözle baktıkta bir *karmaşıklık*, *kargaşalık* ki, sorma gitsin.

Varlığı kaplayan büyük değişiklik, bunalımcı bir güç olarak benimsetir kendini. Bunalımın hemen hemen her zaman insanı allak bullak etmesi, korku uyandırıp acı salması bundan kaynaklanır. N’oluyor diyemeden alışılmışın yitirilmesi, bunalıma uğrayan için yaşama yönelik *tehlikedir*, –hem de nasıl. Temelden inen beklenmedik değişiklik, nice nice şeyler alıp götürmüş

olduğuna göre, ne zaman nasıl biteceği belli olmayan soluk kesici bir güvensizlik yaratır. Henüz ölüm gelip çatmamışsa da, yandan uzaktan da seğırtse, zorla oraya doğru sürükleyen bir tehlikeler ortamına düşülmüştür.

Türü ne olursa olsun, bunalımla birdenbire çarpan o büyük değişikliğin çarpıcı bir özelliği de, *kısa sürmesidir*. Kuşkusuz, bir zaman kesiti olarak kısıklık-uzunluk, görelî bir kavramdır. Kimine uzun gelen, kimine kısa gelir. Gene de, sözkonusu edilen, ister tek kişi, isterse de toplum olsun, bunalım uzun dönemler boyunca sürüp gitmez. Yerine göre birgün, bir hafta, bir ay, birkaç yıl, birçok on yıl da sürse, kaplamı bakımından, görelî olarak, kısa bir zaman aralığıdır. İşte bundan, bunalım zamanı, *hızlı mı hızlı süreçlerin içiçe girdiği bir zamandır*. Bunalımda, birbakıma, zamanı tanıyamayız. Olup bitenlerin akışı, sözün tam anlamında başdöndürücü bir hızla kapıp götürür herşeyi, – insanları, algıları, eylemleri. Bunalır insan, bunalımdadır çünkü. Bunalım-dışı zamanlardaki gidişler, iniş-çıkışlar, yalpalanmalar meğer ne “normal”miş diye düşünür ilgililer. Ağır hastalıklarda, yaygın borsa düşüşlerinde, çokuluslu savaş dalgalarında görüldüğü gibi, hızlılık, önüne geçilmez bir ‘salgına’ dönüşür bunalımlarda.

Birkaç değinme bile günışığına çıkarmaya yetiyor: birdenbirelik de, değişiklik de, tehlike de, hızlılık da tutam tutam olayı, süreci, ilişkiyi, ancak şöyle bir görünür kılmaya yarayan birer başlık aslında. Herbiri duruma, bakışa göre, önem ve öncelik kazanma eğiliminde. Hiçbiri tekbaşına değil: birlikteler. Buysa, bunalım gerçeğinin birtakım katları, parçaları, “nitelikleri” olan bir nesne olmadığını; ya da, başka bir deyişle, bunalımın tektek bazı özelliklerin oluşturduğu bir nesne olmadığını belgelemekte.

İnsanın dışında, insan olmadan da varolan, insan varlığından bağımsız birşey, sözgelimi, ne türden olursa olsun, zaman-uzay içinde yeralan bir cisim *değil* bunalım. İnsana ilişkin, insanla ilişkili, insana özgü bir gerçeklik bunalım. İnsanın olmadığı yerde, bunalımdan sözetmek anlamsız. *İnsan yoksa, bunalım da yok*. İnsanın yaşadığı birşey, kendine özgü büyük bir *yaşantı* bunalım.

İnsan Odak

Bunalımda, insan odaktır. Bunun en inandırıcı belgesi, tasarlanabilen tüm bunalım konuşmalarının, ya başlangıç ya varış noktasında, insan'dan kalkıp insan'a ulaşması, ya da en önemli aşamalarında, insan'dan geçmesidir. Türkçede sıklıkla kullanılan birkaç bunalım-kalıbını anımsamak bile, durumu aydınlatmaya yeter. Şöyle ki, insan: “bunalıma girer”, “bunalımdan çıkar”, “bunalıma düşer”, “bunalımı atlatır”, “bunalımdan geçer”, “bunalımdan geçemez”, “bunalımı önler”, “başından bunalım geçer”, “henüz bunalımla karşılaşmamıştır”. “Bunalıma yenilen”, “bunalımdan korkmayan”, “korkuyla kendini bunalıma bırakan”, “bunalımla yiğitçe savaşan” hep insandır. Bu yalnız Türkçede böyle değil; hangi dilde olursa olsun, sözel kılıklar ne denli değişirse değişsin, tıpatıp özdeş değilse bile, çok yakın bir akrabalık gösterir bunalım'ı örgüleyen kavramsal ağ: tüm anlam yollarının en orta yerindedir insan.

Bunalım ile insan arasındaki bu kopmaz bağ, hemen hemen her dilde, bunalıma ilişkin benzetmelerde, açık-seçik belirmektedir. Türkçede sıklıkla başvurulan birkaç *bunalım benzetmesine* şöyle bir gözetmek bile yetebilir.

Sözgelimi: bunalımın bastırılmasıyla, çoğu kez, kendini bir *darboğazda* bulur insan. Sözü edilen darlık, insanın duyduğu bir sıkıntıya, içsıkıntısına parmak basar. İnsanı sıkıştırır bunalım; yaşama alanı küçülen insandır; bunalımda sıkışıp kalan insan, biran önce açıklığa kavuşmayı özler. Birçok insan için dar, derin, karanlık bir *uçurum* gibi gelir bunalım. Bunalım, pekçok insan için, boğucu karanlık bir kuyudur. Bunalımın, çoğun,

yıkım diye nitelenmesi, insan yaşamına birdenbire getirdiği önesürülen olumsuz olaylar yüzündendir. – Genellikle bunalım, bir *hesaplaşmadır*; bu hesaplaşmayı başlatıp sürdüren, sonuçta yararlı ya da zararlı çıkan, kuşku yok ki insandır. – Pekçok yerde bunalımın bir *devrim* diye yoğrulması, önüne gelen yaşama-düzenini, tüm öğeleri, kuralları, değerleri ve özlemleriyle derinlerden altüst etmesindedir. – Benzer bir tutumla, bunalımın, insan yaşamında, tüm etkileriyle bir *depresyon* olduğu inancını paylaşımlara heryanda rastlanır. – Hep bu bağlamda, görsel sanatlara dayatılan bir benzetmeyle, bunalımın insan için, bir *trajedi* olduğu, konuşma çevrelerinde geniş ilgi görmektedir. Kabasından izlenimlere özgü yargılamayla çoğun bir ayırım yapmadan birbiriyle eşit anlamda kullanılan bu benzetişler, bunalımın, *insana* ne denli üzüntü ve çırpınışları birlikte getirdiğine tanıklıktır.

Şimdi de, bunalım gerçekliğine, biryandan doğa'yı öteyandan Tanrı'yı gözönüne getirip bakalım. Bu bakış, gücünü dilin dehasından derleyen deyim ve benzetmenin sağladığını pekiştirerek, bunalımın, hiçbir kuşkuyla yerbırakmayacak bir aydınlıkla, insana özgü bir gerçeklik olduğunu belirginleştirecek kanısındayım.

Doğa deyince: ilkin, insandan soyutlanmış yeryüzünün cansız diye nitelenen doğasını; geniş açıdan kendi güneş dizgemizi; dahanın dahası bir açıyla da, tüm cansız evreni tasarlamaya çalışalım. Bilimadamlarına gülünç mü gülünç gelebilecek olan günlük kaba yaklaşımı, azçok işe yarar bir dayanak kılmak amacıyla, uzay-zamana ilişkin akılalmaz ölçüleri, elden geldiğince unutmamak koşuluyla şöyle bir durup düşünelim: Onbinlerce samanyolu uzaklığında, onbinlerce ışık yılı ötelede patlamalar, saçılmalar, salınmalar; binlerce güneş iriliğinde gök cisimlerinin oluşması, çarpışması; yalımlar, rüzgârlar, buharlaşmalar, yağışlar, sertleşmeler; evrensel açıdan, bu cisimlerden küçücük birinin yeryüzünün milyar boyutunda bir oluşla aşağıyukarı bugünü andıran bir konuma gelmesi; gene milyonlarca yıl içinde gerçekleşen bir değişimle, jeolojik dönemlerin birbirini izlemesi; sonra gene bu ölçülere uygun bir evrimle, “canlı”

diye nitelenen birtakım şeylerin, tek-hücrelilerin, hep benzer boyutlar içinde, ilk bitkilerin, böceklerin, hem karada hem suda kıvımdanan hayvanların, dev sürüngenlerin, ilk muymunların ortaya çıkması... Düpedüz sağduyu alanından dışarı çıkmadıkça hiçbirimizin açık-seçik tasarlamaya gücü yetmeyen bütün bu aşamaların herbiri, gerçeküstü sanatçıların bile hayal edemeyeceği birer değişiklik, birer alt-üst-olma, birer devrimdi kuşkusuz. Gene de bunlara birer “bunalım” demeye *dilimiz varmaz* gibi geliyor bana. İnsanın ataları diyebileceğimiz canlıların ortaya çıkması; yüzbınlerce yüzbinyıl sonra, bugünkü insanın yakınca akrabası türlerin, sonra da ‘homo sapiens’in yeryüzünde görünmesini, bizce bu eşsiz etkili değişikliği bile “bunalım” diye nitelemek pek yerinde kaçmaz.

Bunalım, insan türümüzün, bazıları ne denli ilkel diye nitelerse nitelesin, *belli bir uygarlık düzeyine* doğru seğırtmesiyle ortaya çıkan *köklü değişimlerdir*. Dil, iletişim, ısınma, giyinme, yerleşme alanındaki temel buluşlar; araç, gereç, maden işleme, düşünme toplumsallaşma, yönetim, hayvan evcilleştirmeleri, yazı, göçler-savaşlar, silahlar, bilim, teknoloji, sanat, din alanlarındaki köklü yenilenmeler; çağımızda şaşırtıcı hızla sürüp giden tümen tümen atılımlar, sözgelimi nükleer elektronik kesimdeki alabil-diğine geniş kapsamlı değişiklikler – *bunalım* deyince anladığımız, işte *insan-toplum yaşamını*, hertürlü gelenek görenekleriyle *altüst eden büyük olaylar*.

Ancak, bir noktanın altını çizmekte yarar var: Ağırlıklı değişimlerin doğal nedenlerle, ya da doğada ortaya çıkması bunalımın oluşmasına engel değildir. Bunalımı bunalım yapan, bunalımsal değişimlere birey ve toplum olarak insanların yolaçması değil, değişimlerin, *algılanma ve etkilenme bakımından insan ve topluma yansımaları*, başka türlü dedikte, her düzeyde *insan varoluşunda* önemli bir yer tutmasıdır. Böylesi çokkatlı karmaşık koşullardan birtekinin, insan odağının eksik olduğu yerde, bunalım da yoktur. Salt nesnel yapısıyla olay, bunalımı bunalım kılmaz. Bunalım, insan’la, insan’dan dolayı, *insan açısından* bunalımdır. Tür ya da birey olarak hayvanlar ile bunalım arasında bağ kurmak, birbakıma, hayvanı insana yaklaştırmak demektir. Nitekim zaman zaman, kurt sürülerinde, ev köpek-

lerinde bunalımlı durumlardan, bunalımlı davranışlardan sözedilmesi, insanın, kendisiyle hayvan arasında köklü ya da geçici, bir benzerlik varsaydığını gösterir.

Bunalım gerçekliğinde *insan varlığını, insan ağırlığını* başka yönden birkez daha vurgulamak amacıyla, *bunalıma Tanrı, ya da Tanrı'ya bunalım* açısından göz atabiliriz. Bitmez tükenmez bilgi ve inanç tartışmalarını sürükleyen var-mı-yok-mu sorunu-na hiç dokunmadan, salt mantıksal düzeyde kalıp çok kişinin uzlaştığı bir tanımla Tanrı'yı, yetkinliğine hiçbir yönden sınır olmayan bir "varlık" diye benimsediğimizde, açık-seçik bir durum ortada: kesinlikle bağdaşır şey *değil* Tanrı ile bunalım. Tanrı için bunalımdan söz etmek saçmadır. Tanrısal özvarlığı gereği, Tanrı'nın bunalıma girmesi, ya da bunalımdan çıkmaya çabalaması türünden olasılıklar öne sürmek, abuk subuk konuşmaktan başka birşey değildir.

"Tanrı" ile "bunalımın" birbirine son derece yakınlaştığı bazı konuşma ortamlarında bile, dilegetirilen "Tanrının bunalımı" değil, insanın Tanrı bunalımı; daha açık deyimle, insan-Tanrı ilişkisinde insana özgü görüş, duyuş ve düşünüşteki bunalımdır. Tanrı'nın bunalımla kurabileceği ilişkiler, ergeç, insan açısından anlamlı ilişkilerdir. Olsa olsa Tanrı, sonsuz istencine akıl erdiremediğimiz bir girişimle, kafaya iyice dank etsin diye, kendisiyle ilgili bunalımlar sahneleyebilir. Ayrıca, Tanrı'nın şu ya da bu yönden sınama dileğiyle, insanlara bunalımlar yağdıran bir kaynak olduğunu varsaymak, olasıdır kuşkusuz. Ancak bu varsayımda sözü geçen bunalım, 'Tanrı'nın bunalımı' anlamına gelmez hiçbirzaman. Tanrı'yı, tanımlı gereği bunalımlar üstü, bunalım-ötesi bir varlık diye tanımlamaktan vazgeçip, Tanrı'nın bunalımından söz etmek, düpedüz bir çelişmedir çünkü.

Çoktanrıcılık önemli birşey değiştirmez durumda. Bunun en güzel belgesi, çeşitli mitolojilerdeki tanrıların (pekçok da yarı-tanrıların), birbirine hazırladıkları, ya da kendileri yüzünden düştükleri bunalımlardır. Bütün dinsel mitolojiler, dönüp dolaşıp tanrıları, bazı tanrısal güçlerine karşın, insanlara özgü eğilimleriyle, sözgelimi sevgi, kıskançlık, tutku gibi duygularla bezer. Buysa tanrılar ile tanrısal güçlü birtakım varlıkları, insanlaştırarak tüm davranışlarıyla açıklamaktan başka birşey değildir.

Nereye dönsek, bunalımın insana yapışık özelliği birkez daha pekişiyor. Öyleyse bunalımın ne olduğunu daha derinden anlamak için, bu varlıksal ilişkiyi daha derinden deşmek gerekir. Öyle ki bu bağlamda erişilen her aşamanın; bunalımı daha iyi anlamak için, *insanı* daha iyi anlamak; insanı daha iyi anlamak içinse, *bunalımı* daha iyi anlamak türünden bir içiçeliği de birlikte getireceği meydanda.

Önce dokunulur gibi olduysa da, ilkin, önemli bir bunalım-insan ayrılmazlığını apaçık belirgin kılmakta yarar var. Bir *bilinç* işi bunalım, insana özgü bilincin işi; ne türlü menevişler gösterirse gösterebilirsin bilinç'siz insan olamayacağına göre, insanın varlığıyla var bunalım. Rüzgâr birden azsa da, ırmaklar kabarsa da, durup dururken dağlardan yalımlar püskürse de, ne rüzgâr, ne ırmak, ne dağ için bunalım söz konusu. İnsanla bilinçsel bağ kurulmadıkça yok bunalım. Bilinçten bağımsız, bilinç'te yankılanmayan, "kendibaşına" bunalım mı, yok böyle birşey. Gelgelelim, bunalımı bilinç yaratır; bunalımın tüm varlığı insan bilincinde temellenir demek *yanlış*. Bunalım-bilinç arasındaki kopmaz bağ, aslında: bunalımın nesnel diyebileceğimiz bazı koşullar yanında, *öznel* bir işlem gerektirdiğine göstergedir. Kuşkusuz, salt sübjektif bir veri değil bunalım, gene de var olmak için insan süjesini, bilinç etkinliğiyle bezenmiş insanı koşul tutmakta. Gerçi belli bir insan bilincinin farkına varmadığı bir bunalımı, hepten yoksaymak yanlış, başka bir bilinç için var o bunalım. Şu kesin ama: hiçbir bilincin farkına varmadığı, hiçbir *bilincin* açık olmadığı bir bunalımdan söz etmek yersiz. Algılayan, duyan, karşılaştıran, ayırkılayan, derleyip toplayan, niteleyen, yorumlayan, saptayan, değerlendiren bir bilinç insanın ki. İşte böyle bir varlık bunalımın odağı. Kökü, nedeni, belirlediği alan insanın dışında da kalsa, kendini insana dıştan da benimsetse, birbakıma *bilinç*'le, *bilinç*'te oluşur bunalım. Bunalımın varlıksal, bilgisel, değersel taşıyıcısı insan. Ancak insanla var bunalım: ne değişik adlar verirse versin, isterse hiçbir ad vermesin, yeter ki, bunalım'ı bunalım diye bilsin, anlasın, yeter ki o bunalımı yaşasın.

Varlığını yaşanmasından alan; dolayısıyla, yaşanmaya dayanırılmadan anlaşılamayan tüm gerçeklikler gibi –birkaç örnek

sayalım: çilede, sevgi, dostluk, düşmanlıkta olduğu gibi– bunalımı bunalım olarak irdeleyip belirgin kılmada da çeşit çeşit sallantılarla karşılaşılır. Bu *yaşantısal* özneliğinden ötürü, bunalımın saptanmasında nesnel bir temel aramak boşunadır. Bunun, daha çok, bunalımı yaşayanın kendisinin belirtmesinde ortaya çıktığını söylemek gerekir. Bu bağlamda genellikle bunalım, uzaktan yakından bunalımı andıran görünümlemlerle, çoğu kez de bunalıma akraba birtakım yaşam olaylarıyla karıştırılır. Daha doğrusu, bunalımla aralarında kesin bir sınır çizmekten yoksun kalınır. Buysa bunalım gerçekliğini, kaypak bulanık bir havaya büründürür. Öyle ki, birbirine benzer durumlarda bile, bazan iki kişiden biri, özdeş izlenimi uyandıran iki yaşam gerçekliğinden birini, bunalım diye algılayıp nitelese bile, öteki, bambaşka bir nitelemede bulunabilir. Bunalım, *yaşayana göre* bunalım olarak belirlediği için, sözü edilen iki kişi arasında herhangi bir çelişme, ya da tutarsızlık olduğunu söylemek yanlıştır. Benim yaşadığım bunalım, başka birinin dikkatini çekmeyebilir. Başkasını kapıp götüren bir bunalım, benim bilincime değmeden geçip gidebilir.

Bütün bu öznel-görelî yanlara karşın, gene de bunalımın ortak tutamaklardan yoksun bir belirsizlik içinde yitip gittiğini sanmak doğru değil. Nesnel yargılama yetisi pek güçlü olmayan bireyler bile, bunalımı, *bunalım olarak* yorumlayıp değerlendirmede, genellikle, kendilerine ve başkalarına ters düşmezler. Nitekim, çok kimse, pek öyle uzunboylu düşünüp taşınmaya girişmeden: sıkıntı, gerginlik, zorlanma, sorun türünden görünümlemlerle bunalım arasındaki ayrımı rahatlıkla saptayıp gözetebilir.

Söyle ki, işlerin alışlagitmediği zaman bir *güçlülük* karşılaştığımızı söylerim. Bir aksilik çıkmış, olup bitenlerde bir düzensizlik kendini göstermiştir. Yıkım yoktur gene de ortada. Gereken, duruma uygun bir elatışla, düzeni yeniden sağlamaktır. Bu yapılr yapılmaz, heryanda çok kez gerçekleştirildiği üzere, güçlük giderilmiş olur. Böylesi bir güçlüğü, genellikle, bunalım diye yaşayıp anlamaz kimse. – Alışageldiğim, sürüp gitmesinde yarar gördüğüm bir dengenin bozulması, *sıkıntıya* sokar herkes gibi beni de. Bozulan dengeyi düzeltmek hiç de kolay olmayabilir,

sıkıntım daha da artabilir. Ne var ki, çoğun, geçicidir bu. Kendi kendime, ya da dıştan aldığım yardımla, ilkin durumun zararlı olmasını durdurabilir, sonra da durumu yeniden dilediğimce dengeleyebilirim. Sıkıntı diye birşey kalmaz; çekilen zamanla unutulur. – Bazan da öyle bir alabora oluruz ki, ne yapacağımızı şaşırırız. İlkin, n’etsek düzeltemeyiz durumu. Davranmamız gerekir gene de. Kendimizi sıkıntıdan kurtarmak için epeyce zorlanmamız gerekir. Ne var ki, kesinlikle değilse de, baştanberi, herşeyin yakında gene yoluna gireceğini sezer, biliriz. Bu doğrultudaki umudumuz zaman zaman sarsılsa da, epeyce korkuya kapılsak da, sözü geçen durumlardan daha önce başarıyla sıyrıldığımızı, *zorlanmanın*, uzunca sürüp gitmeyeceğini içten biliriz. – Yaşamda patlak veren *sorunlarsa*, kuramsal alanda olduğu gibi, durup durup düşünmeyi, girişip eylemeyi, arayıp çabalamayı gerektiren dönemeçlerdir kuşkusuz. Ancak, sorun’dan çok bu çoğul sözediştten belirdiği üzere, insan yaşamında sıklık ortaya çıktığını bildiğimiz şeylerdir sorunlar. Hepimiz denemişizdir: Bir sorun bir süre sonra sorun olmayacaktır artık. Öyle ya: nerde sorun varsa, orda tam çözüm değilse bile çözümsü deneyişler, dolayısıyla başarılar da vardır. Aradabir sorunlar altında ezilir gibi olur insan. Gene de hem kendimizi hem başkalarını, sorunların üstesinden gelmiş kimseler olarak anımsarız genellikle.

Oysa ne rasgele bir güçlkle, ne gelip geçici sıkıntı ve gerilimlerle, ne sonradan izi silinip giden zorlanmalarla, ne de insan yaşamını pıtrak gibi saran sorunlarla bir tutmaya kalkışırız bunalımı. Kuşkusuz: rasgele bir güçlük diye başgösterebilir bunalım; ufak tefek denge bozuklukları birden bunalıma dönüşebilir. Gerilim dengesizlikleriyle zorlamalar, bir yerden sonra bunalım oluşumuna sokar insanı. Sorunların da, içiçe dolanarak, insanı bunalıma sürüklediği unutulmamalıdır. Kuşkusuz: öyle zamanlar olabilir ki, bile bile bunalımı görmezlikten gelebilir bazı insanlar. Hoş, bu da birden çarpan bunalımın neden olduğu bir sersemlik ya da körlüktür. Böyle de olmayabilir ama. Bunalım, bir bilinç gerçekliğiyle kendini benimsettiğine göre, şaşılacak nesi var bunun. Bilinç sürekli bir akışa, saptamaya, yorum ve değerlendirmelere, değişmelere, dolayısıyla da yanılmalara, yanılsamalara açık. Bunalım olmadığına inandığım bir

durumun maskesi düşüverir bazan, korkunç bir bunalım kaplar bilinci. Bazan da, düzmece bunalım diye maskesi düşüverir bazı yaşama ve sanışların.

Çok kez, ayrıcalıklı bir varoluş kesiti olarak yaşanır bunalım. Bunun en güzel göstergesi, genellikle, bunalımların, *anlam ve adlandırma sallantılarına yervermeyecek biçimde* kendini bilince yaymasıdır. Bunalım mı, yoksa bunalım değil mi diye, birtakım saptamalara gerek bırakmayacak biçimde *herşeyini kaplar insanın bunalım*. Bilinci, başka hiçbirşeye meydan vermeyecek yoğunlukla doldurur. Herşeyiyle insan yaşamının gündeminde bunalımdan başka bir ‘madde’ kalmaz. Öylesine sarar ki bilinci, insan, yaşamın her yöresini belirleyen amansız birtek yüklenişin buyruğuna girer bunalımla. Bu yüklenişle birlikte duygu, düşünce, eylem gibi önemli insan etkinliklerinden geriye ne kalmışsa hepsi, bu buyrukla yoğunlur bundan böyle. Önüne geçilemez, savsaklanamaz, ertelenemez bir yaşama ya da ölme süreci kısıklarak yakalar insanı. Özü, biçimi, içgeleri, dışgörünüşiyle ne varsa herşeyi kendi dışına atar; kendinden öteye göz, dikkat, uzanış ve ilgi bırakmayan bir tekellilikle ele geçirir insanı. Hiçbir önceliğe haktanımayan, hiçbir yeniden gözden geçirmeyi gerektirmeyen bir tartışmasızlıkla bunalımın yoğunluğundadır artık insan. Böylece, hiçbir yanlış, düzelti ve yalpalanmaya yerbırakmayacak biçimde, “işte bu bunalım” diye kendine özgü gerçekliğin tüm ayrıcalığıyla ortadadır.

Ancak, zaman zaman en öne çıktığına; çoğu kez örtük kaldığına bakıp bunalımı, insan yaşamına aradabir takılan bir eklenti diye değerlendirmek yanlış. Tam tersine sıklık sözü edilmese, bazan yoksayılsa da, tüm önemiyle neyse o bunalım. Bunalıma, istenmeyen, ürkülen, zamanımızı çalan bir konukmuş gibi davransak da gerçekte birşey değişmez. Hep insanlar var; insan, *insan olduğu için* de bunalım var. Bunalımı, insana sonradan gelen birşeymiş gibi görmek, hem insanın hem bunalımın varlığını çarpıtmaya götürür. *Çözülmez, kopmaz bir bağlılık* onlarınki. İnsan, insan kaldıkça birbirlerinden ayrılmazlar. Bunalım, insan varlığını yoğunlur biçimlendirir. İnsana gelmez, *insandan gelir* bunalım. Bir *bunalım varlığı* insan. İnsanı bunalımsız, bunalımı

insansız kavrayamayız. Ne bunalımı insandan başka birşeye götürebiliriz, ne insanı bunalımsız aydınlığa kavuşturabiliriz. İnsana gerigötürmedikçe, anlaşılmaz 'şey' bunalım. Bunalımı işe karıştırmadıkça, insan anlaşılmaz. İnsanın *yapısı gereği*, bu yapı gerektirdiği için bunalım, bunalım. İnsan-bunalım birlikteliğine, birdeyime, *doğal, özden bir birlik* gözüyle bakmak zorundayız.

İnsan-bunalım vazgeçilmezliğini ne denli deşsek yeri var. İşte bundan, bunalımın insan yapısının neresinde, nasıl kökleşip dalbudak saldığını, azıcık daha yakından görmemiz gerekir. Buysa, doğrudan doğruya kendimizi, hem de en içimizden kendimizi bilip anlamamız demektir. İlk kolay görünse de, zor çabaları birlikte getiren, tüm çabalara değen bir görev.

Yaşamanın özellikle büyük güncel kesimlerini, herçeşit kuram kaygısının ötesinde sürdürüyorum nice onyıllardanberi. Kendimi adadığım bilim-felsefe-sanat ilgilerim, insan varlığını anlamaya yöneliyor beni sık sık. Sonu gelmeyen gözlemler, öğrenmeler içindeyim. Karınca kararınca bilişler buluşlarla yöneldiğim, hep kendi yaşamım, başkalarının yaşamı, toplum, kültür, tarih yaşamı. Bu arada bilgelikler kaynağı yaşamöykülerinde yoğunlaştırdım kendimi. Edindiklerimin ışığında, insan-bunalım bağı yönünden söylenecek öyle çok şey var ki. Başka bağlamlarda başkaları da değinmiş olabilir. Ama ben, büyük önemine inandığım birkaç temel gerçeği sergilemeden geçemeyeceğim.

Tekdüze yalın bir gerçekliği yok biz insanların. Alabildiğine çeşitli yönlerden, birbirinden değişik yanlarımızla bir *çokluklar bütün*üz. *Karmaşık bir birliğiz; birlikli bir karmaşayız*. Her varlıksal aşamamızla, kat kat, boğum boğum, oylum oylum *içiçe bir dolanıklık evreniyiz* biz insanlar. Gen sarmallarından organlara, fizyolojik işleyişlerden kimyasal etkileşmelere, elektriksel iletişimlerden sinirsel algı uyarlamalarına dek, birbirine örülmüş bir kuruluşumuz var. Beyinden organizmanın tümüne, beyin organizmasından dış evrene uzanan karşılıklı bağlar: işte insan. Dili, duygusu, düşüncesiyle, bilinçli-bilinçsiz etkenlik

ve edilgenlikleriyle, başlıbaşına bir *dünyayız*. Çokçu izlenime karşın, epeyce yalınlaştırılmış bir sayım bu gene de. Öyle ya, nerde yaşamamızı örtük-açık belirleyen tarihimizdeki kat kat birikimler! Nerde insanlar arasındaki dolambaçlı ilişkiler! Nerde toplumsal kültür içerikli o sonsuz menevişli olaylar! Sonra, nerde bütün bu insan-tarih-toplum-kültür biçimlenmelerinin tüm doğa ve evrenle karışık ilişkileri! Sonra, nerde bütün bu akılalmaz atom-altı, atom-üstü ilişkilerin, milyonlarca samanyollarıyla bezenmiş sonsuz uzayla, bilinen-bilinmeyen bağları!

En ince elektronik gereçlerin saptamakta zorluk çektiği, en dar gözenekli ışık ağlarının yakalayamadığı parçacıklardan, enazman tasarımıyla güçlerinin kestiremeyeceği büyüklükteki gökcisimlerine uzanan, sayısız ögeli, sayısız ortamla ilişkiler öbeği insan. Kabasından da olsa anlayabilmek için, kolaylık olsun diye, birçok ögeyi hesaba katmaksızın kestirme bir tutumla günlük dar alandaki istekler, tutkular, duygular, yönelimler, eğilimler, düşünceler, özelemler, sevgiler açısından, bakışlarımızı şöyle bir kendimize çevirelim: *hiç durmamamacasına düzenden düzensizliğe, düzensizlikten düzene geldiğimizi görmekte gecikmeyiz. Kurallar, rastlantılar, önceden görmeler, uyumlar, tutarsızlıklar, çelişkiler, durgunluklar, beklenmezlikler dolanı dolanı kapsar yaşamamızı. Düzen içinde düzensizlik, düzensizlik içinde düzen. Düzensizlik içindeki düzende düzensizlikler. Düzen içindeki düzensizlikteki düzenler. Rastlantılar, derlenip toplanmalar. Hep bozuluyor dengeler dengeler kurulurken, dengeler bozulup kurulurken, kurulup bozulurken. İşte bunalım, heryönü, herçeşidiyle yapısal bunalımımız.*

Şöyle bir betimlediğimi sandığım insan yapısının bunalıma ışık serpen çarpıcı bir çizgisi de, *sınırlı bir varlık olmamızdır*.

Hemen belirtmeliyim: düşünce tarihi boyunca epey yıpranmış bir kavram, insana ilişkin 'sınırlılık'. Öncelikle, yaygın dinsel gelenekler, insan sınırlılığına, Tanrı'nın, daha çok yönetici özniteliği diye benimsenen sınırsızlığına karşıt, bir yerme deyimi olarak başvurur. Bu bağlamda insana: düşük, güçsüz, eksik bir yaratık damgasını vurmak; insanın sınırlı oluşunu

vurgulamaktan başka birşey değildir. Bense, insana özgü sınırlılığa dikkati çekerken, hiç mi hiç bu tür geleneksel bir açıya yerleşmiyorum. Beni amacımdan uzaklara götüreceği için, bu geleneğin doğruluğu-yanlışlığı; ne tür bir onarım gerektireceği; ola ki onarımların bile bu geleneği kurtaramayacağı türünden bir tartışmaya girişmeyeceğim. Biz insanlar sınırlı bir varlığız, derken günlük yaşamda, çok kişinin paylaştığı sağduyu düzeyinde kalıp konuştuğumu söyleyebilirim. Sınırlıyız derken, düpedüz dediğim şu: Herşeye gücümüz yetmez, tam güçlü değiliz; pekçok yaşama durumunda istediğimizi dilediğimiz gibi gerçekleştiremeyiz; en iyi olanı isteyip istemediğimiz de zaten su götürür, diyorum. Gelgelelim, sınırlı oluşumuzu, gücümüzün hiçbirşeye yetmediği doğrultusunda yorumlamak gerçeğe aykırı. Sınırlıyız, çünkü, kestirmeden dendikte, *bazı* şeylerde başarılıyız, *bazı* şeylerde başarılı değiliz.

Sınırlıyız. En içten duyuyoruz bunu. Gene de tek tek kişilerdeki giderilebilir bir eksikliğe, bir beceri sakarlığına yükleyemeyiz suç. Suç diye birşey yok ki ortada. Buyuz biz. *İnsan* olduğumuz için sınırlı; *sınırlı* olduğumuz için insanız. Bu böyle diye sağduyuyu elden bırakıp kendimizi kötülemeye kalkışmamız yakışmaz bize. İnsan, insan olduğu için birkez unutmaya başladı mı sonu gelmez yıkımların. Tam tersine, durumumuzu ayık kafayla görmeye çalışınca, şaşırtıcı şeylerle karşılaşırız. Kararsız dengeli, değişken gidişli yapımızdan temellendiğine göre, sayısız *umutların* da kaynağı sınırlılık. Değil mi ki hiç aynı kalmayan bir varoluştayız, yani sınırlıyız, öyleyse pekçok *olanakların* da efendisiyiz. Toptan tekdüze, salt yalın, kesinkes değişmez bir varlığımız olsaydı (hoş, biz biz olmazdık ozaman) başka-oluşlara açık bir varlığımız da olmazdı. Başta yapıp etmelerimiz, herşeyimizle dönüp dolaşıp sınırlarla karşılaşıyoruz ama sınırlar da bize birkez olmuş-bitmiş, kaskatı, değişmez varlıklar olmadığımızı belgeliyor. Böylesine kapalı-dar varlıklar olsaydık, bize nice genişlikler tanıyan, çabalarımızla nice genişlikler kazandığımız sınırlardan yoksun kalacaktık.

Seyrek de olsa bazan anlıyoruz: öylesine yaygın bir *yapabilirlik, olabilirlik* alanımız var ki. Aslında sınırlarımıza dek uzanmadığımızı, olanaklarımızı yetesiye verimlendiremediği-

mizi *unutmayıp* bize yakışanı yapmalıyız. Sınırlı olduğumuzu bilmeli, yani algılama, düşünme, eyleme ve benzeri önemli yaşama alanlarında, pekçok bakımdan, pekçok şansımız olduğunu gözden yitirmemeliyiz. İnsan açısından, *olumlu* birşey öyleyse sınırlılığımız. Sınırtanımaz sonsuz başarı güçleriyle bezenmiş olsaydık, ne iyi olurdu, diye düşünebiliriz ilk ağızda. Oysa, insan da olmazdık ozaman, insan yaşamımız olmazdı, gerekmezdi de, birdeyime. Öyle ya algılama, düşünme, sevmeye çabalarıyla, sürçme, sevişme, bilme, bulma türünden yaşama uzanışlarıyla da alıp vereceğimiz olmayacaktı. Sınır diye birşeyden sözeditmeyecekti kuşkusuz. Aynı sözeditmezlik, hiçbir başarıya olanak tanımayan dıpdıracık bir yaşayışa sıkışıp kalan varlıklar için de geçerlikte. Sınırlı olanaklarımızla başımız hoş değilse bile, kendimiz için böylesi bir sıkışıklıktan sözeditmek haksızlık; doğaya ya da yaratıcı bir güce değil, düpedüz kendime haksızlık.

Ne tam-yetkinlik *ne* de hiç-yetisizlik, işte insana özgü sınırlılığımız. Yapımız sınırlılığımızı, sınırlarımız yapımızı belirleyip oluşturuyor. Buysa: düzenler, bozukluklar; hayran olunacak gidişler, kılpayı işleyişler; çelişmeler, derleyip toparlanmalar, çatışmalar, uyumlar ortamında bir yaşamamız var demek. Bir açıdan, bu *kaypak denge*, başka açıdan da bol olanaklı varoluş, yalnızca bilinç ve akıl varlığımızı kotarmakla kalmaz; salt fiziksel-elektriksel-biyolojik-fizyolojik gen çatımızdan en yüce yaratı doruklarına, bilim, sanat, felsefeye dek uzanır. Tüm insan varoluşunu biçimleyen son derece değerli bir temel: sınırlılık. Bu temel-değerin değerini bilmemek, insan-olmayı savsaklamak, yaşamı çarçur etmek demek.

İşte, “bunalım” başlığı altında topladığımız önemli, ama olduğu oranda da çapraşık gerçekliğin yeri anlamıyla insana özgü yapısı sınırlılık. İnsan da, bunalım da ancak ortamında günışığına konabilir. İnsan: karışık sınırlı, bunalımlı bir varlık. Birbakıma ayrı ayrı şeyler değil, hep bir ve aynı, insanın kendisi bunlar.

Bunalım-Kültür İlişkisi

Nerde çetrefil bir yapı varsa, bu yapı, sözümona anlaşılıp açıklanmak amacıyla, yalına indirgenir. Buysa, çoğun, amaca en zararlı biçimde davranmaktır. Ne yönden bakarsak bakalım, bunalım, en çetrefil yaşam gerçeklerinden biri olduğu için, yapılması en uygun şey, bu çetrefil yapının, eldengeldiğince, hakkını vermektir. Buna göre, işler daha da karışmasın korkusuna kapılarak, “bunalım” kavramını yalına indirgemek yerine, yaklaşım açılarını, daha da derinleri algılayacak biçimde çoğaltmak bir ödevdir bizim için. Öyleyse şimdi şaşırtıcı özellikler barındıran bunalımı, o içiçe giren zengin dolanıklığıyla daha yakından algılama fırsatı sağlayacak olan bir bakış açısını, *bunalıma yapı-şık kültür oylumunu*, ana çizgileriyle verimli kılmaya çalışalım.

Önce, çoğun örtük kalsa da, yetesiye belirtince, herkesin kolayca evetleyeceği bir gerçeği, açık-seçik belirtmek gerek: sözün tam anlamında bir kültür olayı bunalım. Tersini tasarlamaya yeltenmek, kültür-dışı, kültür ötesi, kültürden-soyutlanmış bir insan-varoluşu tasarlamaya yeltenmek demek. Kimsenin gücü yetmez oysa buna, – ne mantıkça ne de geçerlilik düzeyinde.

Durumu, bir-iki özelliğiyle gözler önüne serelim. İlkin: bunalım diye ne varsa, bir kültür bağlamı içinde kendini gösterir. Belli bir kültür ortamında biçim kazanmayan bunalım yoktur. Birbirinden hiçbir ayrılıkları olmadığı önesürülerek, kabataslak aynı kavram altında toplanan bunalımlar, aslında, içinde yer aldıkları *kültürlere göre* değişik kılıklara bürünürler: Aynı denen bir bunalımın, çeşitliliği bulup kavrama yetimizi incelttiğimiz oranda, birbirinden *başka* görünümelerde bezenmiş olduğunu

saptarız. Bunalımla ilişkin adlandırılışlar, önem-verişler, değerlendirilişler, açıklayışlar kültürden kültüre *ayrılıklar* gösterir. Çağlar, ülkeler, dönemler, yöreler, durumlar akışı boyunca pek çok önemli ve ilginç yönüyle çeşit çeşit çeşitlenir aynı olduğu sanılan bunalım. Bunalımı boğum boğum belirleyen koşullar, bunalımdan isteristemez türeyen etkiler, bunalımın neden olduğu dalga dalga yankılar, bunalımın yolaıldığı alabildiğine değişik davranışlar, bunalıma yönelen birbirine benzeyen benzemeyen yorumlar – bunların herbiri öbüründen ayrı yaşanan, *kendine özgü biricikliğiyle* kültür içindeki yerini alır.

Bu bağlamda bir gerçeğin altını çizmezsek, bunalıma yapışık kültürce çeşitliliği eksik anlamış sayılırız. Önemli gerçek şu: Kültür deyince, çok kez yapıldığı gibi yalnızca büyük kültür evrelerini değil; kadına erkeğe, yaşlıya gence, okumuşa okumamışa, bana sana, ona buna özgü kişisel kültürleri; belli bir kültür çevresindeki ayrı ayrı gelişim düzeyindeki tek tek toplumlardaki tek tek toplulukları; ayrıca, kişiyi ve toplumu hep değişen tarih sürecindeki durumlarıyla hesaba katmak gerekir. Böylece, özel bir zaman-uzay biçiminde ortaya çıkan her bunalım, özel mi özel betimlemeler gerektiren bir kültür damgası taşır.

Bunalım-kültür ilişkisini yalnızca biçimsel bir düzeye kapamak, sığ bir tutum. Bu ilişkiyi, bunalımın, kültürde görünümce çeşitlilik; eğretilmeli bir deyimle de, renkçe meneviş kazandığını söylemekle tüketmeyiz. *Kökleri* alabildiğine *derinlere* uzanan bir ilişki bunalım-kültür ilişkisi. Varlıkça *kopmaz* bir bağla bağlı kültür ile bunalım. Kültürü bir bunalım-belirlenimi diye görmek tek yanlı görmektir. Aslında kültürü *en içten belirleyen*, dahası, kültürü var kılan büyük bir etmendir bunalım. Öyle ki, bunalım diye bir gerçeklik olmasaydı, başka türlü dendikte, toplum-tarih süreçleriyle birlikte insan varlığı, denge ve düzen yönünden sürekli değişen bir oluşumla ortaya çıkıncasaydı, sözün tam anlamında kültür diye birşey olmayacaktı. İnsanın kendine bir yaşama-dengesi, bir varoluş-düzeni kurma çabası, bu tür çabaların ürünüdür kültür. Bunalımsa, işte bu çabaların dürtüsü. En ilkel sayılanlardan en doruktakilere dek koşullanım

gücü yettiğinde insanı, kültür kurucusu, kültür koruyucusu ve geliştiricisi olmaya zorlar bunalım. Kuşkusuz, kültürün, (çok kısa bir kestirme diye nitelense bile) bir tanımını şu: Kültür, bunalımı giderme-ürünüdür. Kültür varlığıyız, çünkü bunalım varlığıyız. Tümüyle kültür: bunalım önlemi, bunalım hafifleticisi. Bunun en inandırıcı kanıtı: ne türden olursa olsun, her bunalımda dönüp dolaşıp en etkin yardımı kültürde bulmamız. Yeri, zamanı, türü ne olursa olsun, bunalımdaki bireyler, toplumlar kültüre sarılırlar dörtelle. Bunalımı yenmek için: ister uygarlık araç ve gereçleri, ister teknoloji donatımı, ister töre gelenek ve görenek deyin, kültüre, kültür öğelerine, kültür başarılarına başvurulur her zaman. Böylece, kültürün, *doğuşunu, anlam ve önemini* bunalımdan devşirdiğini öne sürmek, hiç de abartılı bir sav değildir. Tam tersine, birbakıma, *kültürü kültür yapan bunalımdır* demek, insan varlığına, pekçok gereksinim duyulan, bir ışık tutmaktır.

Olumsuz bir yönden de olsa, kültür-bunalım arasındaki kopmaz varlıksal bağı pekiştirme fırsatı veren bir gerçeğe parmak basmadan geçemeyeceğiz burda. Aslında, bunalım önlemi olan kültür *de*, bunalıma yolaçar. Nitekim, zaman zaman kültür örgüsünün kendisinden kaynaklanır ağır bunalımlar. İşte çevre kirliliği, atomun parçalanması, sağlıksız kentleşme, nüfus çoğalması, terör, kırtasiyecilik ve benzeri olaylar. *Çağımızın bu yük tehlikeleri* bunlar. Tezelden gereken yapılmadıkça, bunların birteki bile insanın, dünyanın sonu demek. Birbakıma, hiçbirini isteyerek başımıza sardırmadık. Kendimize uygun bir yaşayış sağlamak amacıyla, nice kuşkların nice emekle kotardığı kültür verimlerinin, birdeyime, *yanetskisi* bütün bunlar. Desenize: bunalımı savuşturmak için kültür; kültürden dolayı bunalım. Öyle olmasına öyle ama önemli bir gerçeği gözden yitirmemeli. Kültür yüzünden bunalımı gidermeye giden yol, gene kültürden geçer kuşkusuz, başka bir yerden değil.

Kültürün yeryer bunalım doğurması, olumsuz bir durum ama, hepten *olumsuz diye nitelenemez*. Olumsuz denen durumların, nice kültür başarılarına götürdüğüne tanık kültür tarihi.

Bırakın ki bunalımı olumsuzlukla bir tutarsak, ozaman kültürün çıkış kaynağında olumsuzluk bulunduğunu benimsemek zorundayız. Bunalıma çok şey borçlu kültür, nerdeyse herşeyini.

Bu hep böyle sürüp gidecek. Kesintisiz bir akış biz insanları: Bunalım-kültür, kültür-bunalım, bunalım-kültür... İnsan, insan olarak *kaldıkça*, hiçbir kültür bunalımının kökünü kazıyamadı. Koskoca bir kültür, yerini başka bir kültüre bıraktığı zamanlarda bile, hiçbir bunalım, insanın kültür yaratma gücüne son veremedi. Bu tür bir son, insanın da sonu olurdu kuşkusuz.

Karmaşık mı karmaşık insan-kültür-bunalım ilişkilerinin üzerinde durulması gereken bir özelliği de, bunalımın, hangi başlık altında toplanırsa toplansın, inceleme konusu yapılmasında kendini açığa vurur. Gerçekten de, bunalımla ilgili anlamlandırmalara, kavramlaştırmalara, ayırmalamalara, nedensel, yapısal betimleme ve açıklamalara girişen her insan, *bu* girişimi, belli bir kültür ortamında başlatıp geliştirdiğini gözden uzak tutmamalıdır. Buysa, *bunalımın ancak belli bir kültür açısından* ele alınabildiğini belgeler. Başka türlü dendiğinde, bunalım, yalnızca yaşanırken değil, bir konu olarak *incelenirken de* kültüre bağlı bir gerçekliktir.

Ne olup bittiğini *görmek için*, yantutmaz bir açıdan bunalıma yaklaşan: herşeyiyle kültürün bağrında örgülenmiş bir “kültür gerçekliğinin” karşısında olduğunu bilmek zorunda. Kültürle böylesine bir belirlenim, yaklaşım kendisi için de geçerlidir. Ne denli nesnel davranmak istersek isteyelim, belli bir kültürün insanı *olarak* davranırız. Bunalımı, *belli bir kültüre özgü* görünümüyle dilegetirme, çözümleyip çözme, sorup soruşturma, aydınlatma kalıplarıyla algılarız. Bilip gösterdiğimiz ilgi ile verdiğimiz değer, bir üyesi olduğumuz kültürün etki alanından koparılmaz hiçbir zaman. Yalnızca bunalımı kuramsal kaygılarla tartıp eleştirirken, yaşamca yararlı-verimli kılarken de, bütün bu işlemlerin yer aldığı bireysel-toplumsal kültürün uyarıları, çekicilikleri, zorlamaları işbaşındadır kuşkusuz.

En örtük kıyıbucağına dek bunalımla dokunmuş bir evren, *insan dünyası*. Gen-İçi organlar-arası etkileşimlerden, şaşılacak çelimsizlikle erişilen üstün sağlamlıktaki fizyolojik işlevlerden, en incelmış sanat ve düşünce yapıtlarına, hayranlık uyandıran toplumsal kurumlara dek, zaman-uzay yaygınlığınca insan izi taşıyan *heryere* damgasını basmış bunalım. Nerde nasıl olursa olsun, *insan olmanın* her aşamasındaki, her düzeydeki yaşamın *en iç-dokusu bunalım*. Nerden bakarsak bakalım, insan-dünyası: tüm parlak soluk renkleri, tüm gölgeleri güzellikleriyle, tüm inişleri çıkışları, tüm itici çekici görünümüleriyle, duru dolanık, tekdüze karmaşık yapısıyla, – kesitlerinden bütününe, bütününden kesitlerine bunalımla yoğrulmuştur.

İnsan insan olarak varlığını sürdürdükçe bunalımla *birlikte* yaşar. Düşünmenin sürdüğü sürece bunalıma ilişkin sorulara yanıt denemeleri bitmez.

BUNALIM AÇISINDAN KÜLTÜR YÖNELİŞLERİ

Zamanı varken, insan-toplum-kültür evreninde bazı önemli yönelişlere girişmeyen; özellikle de, başkalarının gözünü açmak için olanca varlığıyla çabalamayan, yediği vurgundan uyanmış sayılmaz.

Üç Önemli Soru

Bunalım konusunda çepeçevre aydınlık özleyenler, tüm çabalarına karşın, çoğun özlemlerini gideremezler. Bunalımdan paylarına düşeni türlü acılarla yaşamış olsalar da, bunalım konusunda güvenilir doğrulardan yana epeyce yoksul durumdadırlar. Bu doğrular: edinme yöntemleri; dilegetirilip ortaklaşa bildirime sunulma özellikleri; yanlışlardan ayıklama ölçekleri bakımından, pekçok güclüğü birlikte getirirler. Bunalım kavramının, içinden kolay çıkılmayan düşünsel bir ormana benzediğini söylemek zorundayız. Abartısızca şöyle diyebiliriz: *Bunalımlı bir kavram “bunalım” kavramı.*

Ne var ki, birkez bunalım’a bulaşan rahatsever insan, durağan yaşayışla ilgisini kesmiştir artık: bundan böyle koşup koşturacak, bulup buluşturacaktır. Kuramsal akli doyurmasa da, bunalım kavramının mantıksal-bilgisel kuşatımında yeralan, yön-yordam gösterici birkaç ipucu sağlar sağlamaz, kendisini bekleyen uğraşa atılır. Büyük bir ivedilik isteyen önemli bir uğraştır bu. Salt bilgisel olmaktan çok, *varlıksal bir itilimle* insanı en içten bağlar.

Nitekim, ben de şimdi, böylesi bir itilimle kımıldanmaktayım. Hem bana eşlik edecekleri hem kendimi, zaman yitirmeden yüreklendirmek amacıyla, ferahlatıcı bir olanağı anımsamamız yararlı burda. Kavramca dilediği donatımla yola çıkma fırsatı bulamayan pekçok tedirgin gibiyiz ama, gene de bunalıma ilişkin bazı sorular sormak, bu soruları, kavramsal donatımı onarıp zenginleştirmek için yararlı kılmak fırsatı yaratabilir, böylece daha iyi yolalabiliriz.

Bu bağlamda üç önemli soru var; o üç soru şu:

1. Bunalım açısından: doğayla ne tür bağlar kurmalıyız?
2. Bunalım açısından: toplum ve kültürü nasıl düzenlemeliyiz?
3. Bunalım açısından: kendimiz için neler yapabiliriz?

Birbir bu sorulara doludizgin kendimizi kaptırmadan önce, ortak yanları olup olmadığına bakmak yerinde olacak. Uzun söze ne gerek, açıkça belli, ortak yanları var. Öyleyse, bu ortak yanlara şöylebir değinmek bile, amaçlanan aydınlığın doğrultusuna belirginlik sağlayabilir.

İlkin şunu saptayalım: Bu üç sorunun herbiri, deyimim ayrı ayrı yinelenmesinden de belli, sorduğunu, *bunalım açısından* soruyor. Kuşkusuz bu açı, ilk bakışta, soruların kapsamını sınırlamakta; böylece, soruların beklediği yanıtların kolaylaştığı izlenimi uyandırmakta. Ancak, dikkatimizi, sorma kalıbından çok sorulan şeye çevirdiğimizde, “bunalım açısı”nın, her soruyu rasgele özellikleriyle değil de, belli bir yönden, olabildiğince derinliğine araştırmayı gerektirdiğini görürüz. Buysa soruların özlerine yapışık zorluğun hiç de azalmadığı anlamına gelir.

Soruların başka bir ortak özelliği şu: Üçü de *kültüre ilişkin sorular*. “Kültür” sözcüğü yalnızca ikinci soruda geçse bile bu böyle. Çünkü doğa ile ilişkimizde, kendimiz için neler yapabileceğimiz *de* kültür sorusu. Bu çerçevede ilişkiler de, yapılabilecekler de toplum-kültür-tarih damgasını taşımakta. Doğa ile insan kendisi, doğal varlıklar olsalar bile, insanın, hem doğaya, hem kendisine yönelik davranışları, pekçok bakımdan birer kültür olayı görünümündedir. “Kültür” sözcüğünün yalnızca ikinci soruda geçmesi, bu soruda kültür ağırlığının gerçekten baskın nitelikte ortaya çıkmasından ileri gelmekte.

Bu üç soru da: *kendimizden sorduğumuz* sorular. Gözardı edilmeyecek bir özellik bu. Bize dışardan buyurulmayan; bizi duygu ve düşüncelerimizin en kuytu yerlerinden dürten; büyük önemlerinden ötürü, yanıtlamak üzere başkalarına bırakmadığımız; bazan bunu yapsak bile, ençok bizim kendimizi ilgilen-

dirdiğine inandığımızdan, birkez de, olanca özenle kendimiz gözden geçirmek istediğimiz sorular bunlar.

Ortak bir özellik de, bu soruların, çoğun: *kuramsal yaklaşımlara* konu olması gerçeği. Nitekim ben kendim, yaşadığım bunalımdan önceki dönemde, temelde bazı öznel-kişisel merak ve çekimlerin etkisiyle de olsa, bunalım açıları biryana, bu sözügeçen soruları, doğrudan doğruya değilse bile akrabaları dolayısıyla, felsefe araştırması yönünden, elealıp incelemiş biriyim. Oysa şimdi bu sorulara, düpedüz yaşama kaygısıyla, yaşam varlığını kendime yaraşır biçimde sürdürme kaygısıyla elatmaktayım. Sıkıca buna bağlı olan bir başka özellik de: sorunların, durum saptamaya yönelik *gerçeklik soruları* kılığına bürünmemiş olmalarında açığa çıkmakta. Sorular durum saptamaya yönelik sorular olsaydı, bildirsel kipte dile-getirilmeleri gerekirdi. Şöyle ki sorularımız: “Bunalım açısından, doğayla ne tür bağ kuruyoruz? Toplum ve kültürü nasıl düzenlemekteyiz? Kendimiz için neler yapıyoruz?” türünden sorulara dönüşecekti. Oysa biz: gerçekteki durumu değil, *olması gerekeni*, gerçekleşmesini *istediğimiz* durumları soruşturuyoruz. Soruların dilek havası burdan geliyor.

Sorulara için bir özellik de şu: Herbiri yalın, tek bir soru gibi görünüyor ama, herbirinin *epeyce karmaşık* birden çok sorunun bir özeti olduğu söylenebilir. Zamanı geldiğinde bunun açık-seçik ortaya çıkacağını umuyorum. Şimdiden belli: birbakıma, “kültür” sözcüğünün çokkatlı yapısında bu bellilik. Kültür: bilim, teknik, sanat, din ve benzeri türden pekçok kesimi içeren bir bütün.

Soruların bir özelliği de: soruluşlarındaki *çoğul tutum*. Hiçbiri ben’li, tekil soru değil: “...ne tür bağ *kurmalıyız*?” “...nasıl *düzenlemeliyiz*?” “...neler *yapabiliriz*?” Sözkonusu yalnızca ben kendim değilim, biziz, hepimiziz. *Herkesin sorusu* bunlar. Bilinç güneşlenince, herkesin soracağı, sormazlık edemeyeceği sorular bunlar.

Ne yazık ki, soruları yanıtlarken, yetesiye yardım göremiyoruz. Şöyle de diyebiliriz: Sorulara ilişkin daha önce kotarılmış, toptan beğenmesek bile *yararlanabileceğimiz kaynaklardan* yoksunuz. Daha doğrusu: kolay erişilir kaynak yok elimizin altında.

Şaşılabacak birşey bu – böylesi önemli konuların, yetesiye bollukla incelenmemiş olması! Ne var ki görünüşte böyle. Bazı örtüleri aralayıp kaldırma zahmetini yüklenenlerin, eliboş çıkacağını sanmıyorum gene de.

Son olarak bir özelliğe daha değinelim: Sorduğumuz üç sorunun üçü de, ne zaman nerde kim yanıtlarsa yanıtlasın, *tam olarak doyasıya yanıtlanamayacak sorular*. İnsan-toplum-tarih-kültüre yapışık zaman-uzay boyutları değiştikçe, bu sorular, son biçimleri ve yanıt içerikleriyle birlikte, kavramsal yapıları ve uygulanma boyutlarıyla, hep yeni baştan ele alınacaklar.

Bunalım Açısından: Doğayla Ne Tür Bağlar Kurmalıyız?

Öyle unutkanız ki! Kendi yakınmalarımızdan belli bu: “Çekmecenin anahtarını nereye koydum?” “Dün gelen mektubu bulamıyorum?” “Kaçtı o telefon numarası?”. Çaresi gecikince cansıkıcı sonuçlara yolaçsa da, önemli şeyler değil bunlar. Dikkati çekmek istediğim unutkanlığın, kapsamı etkisiyle son derece büyük bir önemi var. *Doğal bir varlığınız* biz insanlar. Çok kez unuttuğumuz *bu* işte. Günübirlik koşuşturmalarıyla çağdaş yaşayış ortamında, doğal bir varlık olduğumuzu anımsayacak zamanımız olmuyor. Susayınca içiyor, acıkınca yiyor, uykumuz gelince uyuyoruz. Orası öyle, ne var ki bu doğal gereksinimler çoğu kez, bunları giderip biçimleyen geleneksel işlemlerin ağında yitip gidiyor. Bir kültür varlığı olduğumuz düşüncesi, üzerinde uzunuzadıya kafa yormasa da yeter de artar kanısındadır çok kişi. Varlığının doğal yanından sözetmek zorunda kaldığındaysa, bu yanın, olsa olsa, duyum ve duyguları ilgilendirdiği; dolayısıyla da, ya gerçekte pek önemli olmadığı, ya da, olsa bile, giderek bu yanın önemce gerilediği inancındadır.

Böylesi bir tutum, kendini, en açık-seçik, insan ile doğa arasında *bir yabancılık* olduğu görüşünde ortaya koyar. Yalnızca bilim-teknik uygulamalarının etkinlikle ağır bastığı çağımızda değil, eski çağlarda da rastlanan bir görüş bu. Sözgelimi, İ.Ö. beşinci yüzyılda Sokrates, geçen yüzyılın ilk yarısında da Vigny: insanı doğaya yabancı, dolayısıyla da, doğayı insana yabancı bir varlık, diye anlayıp değerlendirmişlerdir. Hiçkimsenin doğuştan, yani doğası gereği, böylece doğadan ötürü, kötü olmadığını savunan, dolayısıyla da doğaya önemli bir bakımdan ‘iyi’

gözüyle bakan Sokrates; serin çimenlere, boylu boslu çınarlara, cümbüşlü ağustosböceklerine, püfür püfür rüzgârlara aldırışsızca sırt çevirip oturduğu için, “sen dünyadaki tuhaf insanların en tuhafısın” diye kendisini kınayan Phaidros’u: “Hoşgör benim iyi yürekli dostum; ne yaparsın, öğrenmeyi seviyorum. Bana birşey öğretenlerse, ne kırlar ne ağaçlar, yalnızca kentteki insanlar” sözleriyle susturuyor. Vigny’ye gelince, doğanın sessizliğini, birbirinden uyumlu dizelerde dilegetirmesine karşın, o da doğayı “soğuk”, “duygusuz” diye niteliyor. Kuşkusuz, Sokrates de Vigny de insanı yücelten kimseler. Hattâ, doğa ile insan arasına koydukları aşılmaz gediğin, hep bu yüceltmeyi daha çarpıcı vurgulamak amacını güttüğü söylenebilir. Gene de, doğa ile insan arasında varsaydıkları kesin yabancılıkta bir yumuşama getirmez bu: Doğa başka şey, insan başka şey. Varlıkça bir benzerlik, bir bağlılık bulunmaz arada; birbirinin dışında bunlar; ikilik, doğa ile insan.

Kimi, insanla doğa arasında yabancılıkta birlikte giden; başlıbaşına görünen bir insan-doğa anlayışına daha eğilmek gerekiyor. Bu anlayışa göre: insan, *doğanın üstünde*; doğa düpedüz bir hammadde, bir malzeme. Bu malzemeyi: girdi-çıkıtısıyla bilen; bu malzemeyi, en iyi işlemeyi beceren; bu malzemeyi, dilediğince kullanma hakkı olan insandır. Anlayış şöyle bir vargıyla sonuçlanır genellikle: öyleyse insan doğanın efendisidir, doğadan daha güçlüdür.

Dünyanın dörtbucağına yaygın çağdaş *mühendis kafasına* özgü bir akılyürütme bu. Şuraya şunu yapayım, buraya bunu yapayım, şurayı şöyle işletelim, burayı böyle verimlendirelim, deyip pergel cetvel, kazma kürek işe girişen bu kafanın somut başarıları, yapay uydulardan gezegenlere dek uzanıyor. Kimi yararlı kimi yararsız bol bol hayranlık uyandıran, insanın öz-sevgisini abartmalı yorumlara dürtükleyip bol bol şişinmelere neden oluyor. Doğanın tüm geleceği benden sorulur, doğada dilediğimi yapabilirim, doğaya istediğimi yaparım, diye sağduyusunu yitirip gözkaştırıcı uygulamalara girişiyor insan. Yalnız mühendis kafası değil, bu kafanın oluşumundan önceki *mistik yolun yolcusunu bile* avcunun içine alıyor bu görüş. Görünür doğayı olduğu gibi bıraksalar da, doğanın amacı biziz,

doğanın doruğu biziz, diye düşünenler, övünmeseler bile sevenler tümen tümen. Sesleri azıcık yükselir yükselmez yüzleri kızarıp boyunlarını büküverseler de, Gaybi Sun'ullah gibi içlerini dışavurmaktan alamıyorlar kendilerini:

*Bir ağaçtır bu âlem
Meyvesi olmuş Âdem
Maksud olan meyvedir
Sanma ki ağaç ola.*

Doğaya ilişkin çok rastlanan davranışlardan bir bölümü de: biz *doğanın parçasıyız*, savında dile-getirilebilir. Bu savla, insan, kendini doğal bir varlık olarak anlayıp yaşadığını söyler. Bu sav, insanın: varlık yapısı ve vücut dokusuyla, doğaca biçimlendiğini; gereksinimleri, işleyişiyle doğadaki öbür canlılarla akrabalık benzerliği gösterdiğini; yaşamını ayakta tutabilmek için, en önemli etkenlik ve edilgenliklerinde, dönüp dolaşıp doğaya bağlı olduğunu; varlığını doğal evrime borçlu bulunduğunu; tekinsan ve tür olarak, doğayla ortak belirlenimlerin yazgısını paylaşacağını vurgular. Bu sav uyarınca insan, doğada yeralan rasgele görünümlerden biridir, başka birşey değil.

“İnsanın doğa karşısında benimsediği bellibaşlı tutumlar nelerdir?” çeşidinden bir soru karşısında bulunsaydık, değinilen üç sava, hiç çekinmeden, sorunun yanıtı gözüyle bakabilirdik. Gerçekten de ‘doğa yabancı’, ‘doğa efendisi’, ‘doğa parçası’ gibi başlıklar altında toplanan bu savlar, ya tekbaşlarına, ya da, kimi sıkıca ya da gevşekçe birbirlerine karışıp yürürlükteki doğa anlayışımızı özetlerler.

Ancak, ne denli uygun izlenimler uyandırırırlarsa uyandırsınlar, bu savların, doğa karşısında benimsenmesi gereken doğru davranışlar olduğu *söylenemez*. Nitekim herbirine şöylebir dikkatle baktığımızda, durumu kavramakta gecikmeyiz.

Doğaya yabancı mıyız? Hiç de değil: ne doğa bize yabancı ne biz doğaya. Fiziksel, yapısal ve evrimsel yönümüzle, bizi öbür canlılar gibi, koşullamakta doğa. Doğanın varetmediği, doğa içinde

yaşayan, doğa yaratıklarıyız. Bunun hangi oranda bilinçli, hangi oranda amaçlı olduğu konusunda açık-seçik birşey diyemese de, bizi böylesine belirleyen doğanın, bize yardımcı olduğunu ileri sürmek, gerçeğe aykırı düşer. Biz insanların doğaya yabancılaşmaya gelince, bunun da, gerçekliği yansıtan bir yaklaşım olmadığı ortada. Özünü doğayla uyum içinde duyan, güveni ancak doğa kucağında tadan, doğadan yüzçevirmeye mutsuzluğun en dibi gözüyle bakan insanlardan geçilmiyor geçmişte, çevremizde; bu gidişle sayılarının artacağına da inanıyorum, başka türlü düşünenlerin sayısı artadursun. Yalnızca romantik ozanlar, mistik gönüller değil, her kültür çevresinde, her çağda, ülkesi ne olursa olsun her kesimden insanın

Siz ağaçlar, kardeşlerim

Biz hep aynı ailedeniz

diye seslenesi gelir doğaya. Özde hiçbir zaman yabancı değiliz doğaya. Olsa olsa, kendimizi, çevremizi, çarpık anlayıp yorumlamamız yüzünden, yabancılaşabiliriz doğaya. Yabancılaşmaysa, yabancımız olmayan varlıklar için sözkonusu.

Doğanın efendisi miyiz? Kabataslak dendikte, kim kime, kim neye sözünü geçiriyorsa onun efendisidir. Zaman zaman, özellikle de uzay mühendisliğiyle övündüğümüz günümüzde, doğa karşısında başımızı döndüren başarılar kotarıyoruz diye, kendimizi doğanın efendisi saymaya hak kazandığımız kanısında değilim. Milyonlarca yıldızı, gezegeni, güneşi, samanyoluyla şu uçsuz bucaksız uzay evreninin doğası, sıklıkla yeni parçacıkların bulunduğu yalın ve karmaşık atomaltı evreninin doğası, –kısaca tüm doğanın sayısız nesnelere, süreçlerine, olaylarına etkileşimlerine sözgeçirmek kim, biz kimiz! Doğayı avcumuzun içine aldığımız bazı alanlardaysa, bu çalışmalarımızı, doğaya ayak uydurduğumuz için sağladığımızı akıldan çıkarmamalıyız. Yeniçağı Yeniçağ kılan dehaların görüşü bu, doğa anlayışları birbirine hiç benzemeyenlerin bile. Nitekim Newton'ın da Goethe'nin de, değişik biçimlerde söylemekten bıkmadığı bir gerçek varsa, o da: doğada başarıyla birşey gerçekleştirmek için, gerekli koşul, saygıyla doğanın suyuna gitmektir. Hiç kuşku yok

ki, evrene yönelik sayısız çıkargütmez meraklardan başlayıp sağlık, ulaşım, ısınma, beslenme gibi günlük yaşama dek uzanan bu katkılı başarıları küçümsenmeye yeltenmek, delilik. Dizi dizi insan kuşaklarının doğada hazırlop bulunmayan pekçok değerli çabalarla gerçekleştirdiği başarılar bunlar.

Ne var ki, aklın insana mutlu ufuklar açtığı yüzyıllar öncesinde Descartes'ın, ilk başarıların sarhoşluğuyla ortaya saldıgı “doğanın sahibiyiz” çıgıllıklarına katılmamız söz konusu değil: atom bombası, radyasyon bulaşımı, çevre kirlenmesiyle, birtakım gözde başarıların geri tepmeye başladığı bir yüzyılda yaşıyoruz biz artık. Doğaya karşı bilgili-uygulamalı başarılarımız arttıkça, doğanın gizemli güçleri karşısında gittikçe ne denli az şey bildiğimizi, bazı önemli yapıp etmelerimizde ne denli çaresiz olduğumuzu anlıyoruz.

Doğanın parçası mıyız? Birbakıma öyle. Memeli, omurgalı, gözlü, kulaklı, ayaklı bir canlıvarlıgız; pekçok hayvan gibi biz de beslenir, ürer, ölürüz. Ama rasgele bir doğal varlık değiliz biz: ne toprağız, ne yaprak, ne çiçek, ne ağaç, ne kuş, ne deveyiz. Doğal varlıklarız; ama yalnızca doğal varlıklar değiliz. İnsanın dışındaki canlılardan bambaşka bir dünyamız var: bu dünyanın kurucusu doğa değil, bizleriz. *Kültür dünyası* bu. Doğa varlığı olarak yalnız bizler bu kültür dünyasında yaşıyoruz.

Bütün bu tutamakların ışığında şimdi: “Bunalım açısından doğayla ne tür bağ kurmalıyız?” sorusuna güvenilir bazı yanıtlar sağlayabileceğimiz bir yere ulaştık inancındayım. Bu yanıtların, özellikle bunalım açısından yerine getirilmesi, ya da kaçınılması gereken birtakım davranışlara parmak basması kadar olağan birşey tasarlanamaz.

Bunalımlara düşmemek, birkez düşünce de bunalımları gerçekten aşmak dileğindeyse: yaşayışımız düşünüşümüzle, bazı gerçekleri yerine getirme ödeviyle karşı karşıyayız.

Hiçbirci zaman doğaya yabancı tutumlar içine girmemeliyiz. Bilerek bilmeyerek doğaya yabancılaşmak, son derece sakıncalı insana. Biz *doğuştan* doğayız; ne etsek özümüze yabancı düşmeyiz, diye avunmak da boşa gidebilir. Ola ki kendinden

kaçanları gevşek bırakıp daha da kaçırmak, doğanın doğal yapısı gereğidir. Doğadan bize ne, deyip kendimizi doğadan kopardığımız an, doğasız, yani yapay bir dünyaya kaptırmış oluruz kendimizi. Giderek içi boşalır tüm yaşamanın. Doğasız insan: yalnız, *yardımsız* insandır. İnsanın kendisini ve çevresini çarpık anlayıp yorumlamasından çıkan bu tekyanlı yaşama biçimi, bunalımlı dönemlerde tesellisiz bırakır bizi. Oysa, doğa ile *dayanışma* içinde yaşayan; doğa ile arasında, kökü derinlere varan duygudaşlıklar varolduğunu görüp bilen insan, bunalımların birlikte getirdiği acılara katlanmada, bu acıları verimlere dönüştürmede eşsiz bir dayanak bulmuş demektir. Kendini doğasızlaştıran insanı: katılık, eylemsizlik, eziklik sarar. Böyle bir durumun ne olabileceği türlü bunalımlar biryana, böyle bir durumda bunalımlarla karşılaşan insanın bunalımla başa çıkma direnç ve enerjisi, gerçekten enaz düzeylere iner. Bunu, ergeç mutsuzluk ve ölümle en ağır biçimde öder insan. Oysa, kendini en içten bağlarla doğal bir varlık olarak duyup yaşayan herkes, Rousseau'lar, Wordsworth'ler, Thoreau'lar, Hölderlin'ler soyundan esintili-tutkulu bir doğasever olmasa bile, katışıksız bir doğa-çocuğu gibi soluk alıp vermese bile, bir *yaşam-ortaklığı* kurduğu doğadan, gücü gönlü, amacı gereksinimi uyarınca: ana sıcaklığı, kardeş yakınlığı, bilge esenliği, sevgili sevinci, Tanrı kutsallığı devşirebilir kolayca. Bunlarsa, bunalımlı zamanların en eşsiz yaşam-eylem kaynaklarıdır.

Doğa-insan ilişkisinde ortaya çıkan “dayanışma” kavramı kimimize hoş ve çekici gelebilir, kimimizde de gülümseme ve kuşku uyandırabilir. Böylece, “dayanışma”, bazılarını pekiştirip sevindirirken bazılarını öfkeliendirip saldırıya itebilir. Özellikle, kişisel rastlantılar ve yetişme gelenekleri uyarınca doğada, birçok da canlılar arasında, amansız bir kavga ve savaşın herşeyi belirlediğine inananlar: “dayanışma” görüşünün, yalnız kendi tutumlarına değil bilime de (bu arada, Darwin ve ardıllarınca kotarılmış olan güvenilir çizgiye), ters düştüğünü öne süreceklerdir. En kaba değinişle, bu çizgiye göre: canlılar arasında sürekli kavga var; ister birey ister tür olarak bakılsın, evrimdeki canlılar birbirleriyle amansız bir savaşım içinde. Herbiri varlığını korumak, böylece varlık alanını genişletmek amacıyla

zorunlulukla bir boğuşmada, sıklıkla işitilen bir anlatımla, bir varoluş kavgasında.

Bense “dayanışma” kavramına sığınarak, varoluş kavgasından yana görüşü, çürütme çabasında falan değilim burda. Yetesiye bilimsel donatımdan yoksun olduğum için böyle söylemiyorum. Varoluş kavgası görüşünün, saygıdeğer bir bilim kuramında yer aldığı kanısındayım: canlılar dizgesinde kıyasıya varoluş savaşmaları olduğu bir gerçek. Birçok bunalımın kökeni burda. Ancak bu savaşlar, duygu ve inancıma göre: belli açılardan, sözgelimi türlerin evrimi yönünden, yani doğaya ilişkin belirli uzay-zaman kesitleri bakımından saptanan gerçekler. Oysa ben *doğadaki dayanışmadan* söz ederken, olanca doğanın uzay-zaman boyutlarıyla tümünü gözönünde bulunduruyorum. Gerçi doğanın tümünü incelemedim, hele bilimce. Kim inceleyebilir zaten? “Doğanın tümü”, ya da “tüm doğa” ne demek, –gerçeklikçe bir karşılığı var mı yok mu, kim, nerden, nasıl bilecek.

Bir inanca belbağlamış bulunmaktayım: *doğaya bir bütünmüş gözüyle bakıyor*; bazı bilimsel kaygıların getirmek zorunda olduğu sınırlamaları biryana bırakıp akla gelebilecek tüm öğeleriyle olayları, süreçleri, gelişimiyle, tüm birey, tür ve evrimiyle *doğayı, heryanı birbirine içten bağlı bir bütün olarak tasarlıyorum*. Rasgele bir beğeni, duygu ya da özlemin etkisiyle yapmıyorum bunu. Bunalım açısından, doğayı, böyle *dayanışmalı* bir bütünmüş gibi anlar ve yaşarsak, *kendimiz ve doğa için en uygun olanın* gerçekleşeceğine inanıyorum. Diyelim ki, gerçekte tümüyle doğa, dayanışmasız bir yapıda olsun, – bu dayanışmalı varsayımımızın hiçbirşeye, hiçbirşeye zararı yok. Ne bilim, ne canlı, ne cansız, ne insan için sakıncalı bir yanı var doğa-insan dayanışmasının – ne bilime, ne insana, ne doğaya aykırı. Sağduyuyu elden bırakmayan herkes, doğa ortamında düşmanlık, kavgı, savaş kışkırtmalarını önlemeye yönelik böyle etkili bir tutumun, bunalım açısından taşıdığı büyük önem ve değeri tartışmasız benimser, diye düşünüyorum.

Doğanın efendisi olmadığımızı iyice bilmek zorundayız. Doğanın efendisi olsaydık dilediğimiz herşeyi yaptırabilirdik doğaya. Durum apaçık oysa; kendimizi kandırmayalım: Doğanın

gizemlerini anlamak, yapısını öğrenmek, işleyişini kavramak bakımından eksikimiz yok demeye kalkışmak küstahlık. Doğa bilimlerinin saymakla bitiremeyeceğimiz deneylerine, yasalarına, kurumlarına karşın, bu tür bilme üstünlüklerinin epeyce ilkel bir aşamasındayız. Dağ bayır demeden yollar açıyor, uçakları dilediğimiz yere indiriyor, yerin altından madenler çıkarıyor, birbirine birleştirdiğimiz denizlerin diplerine iniyoruz; orası öyle, gene de sisi dağıtamıyor, depremi geldiği yere gönderemiyor, yanardağları gemleyemiyoruz; kökü kazındı derken, pıtrak pıtrak fışkırıp heryanı sarıyor korkunç hastalıklar.

Bu tür haklı gölgeleyişler, sert tepkilere neden oluyor genellikle: Doğa efendiliği güdenleri ‘doğa efendiliği taslayanlar’ diye aşağılayıp alaya alan alana. Burda gerçekleri aydınlatma ötesi dalaşlardan uzak durduğuma göre, ‘doğa efendiliği güdenler’ nitelemesiyle yetineyim. Bu gibi kimseler, ozaman da şöyle savunuyorlar kendilerini: daha işin başlangıcındayız, ancak sürekli ilerleme var doğayı bilip değiştirmemizde. Bence, savın dolambaçsız yorumu şu: Doğanın efendisi rolünü oynasak da, doğanın efendisi değiliz; efendi olmamız için yapmamız gereken öyle çok şey var ki; bunları yapıp yapamayacağımızı şimdiden kestiremeyiz; yapabilirsek bile, yapmayı isteyip istemeyeceğimiz konusunda şimdiden birşey diyemeyiz. Bırakın ki, “ilerleme” diye nitelendirilen şeylerin önemli bir bölümü: insanın genetik yapısında sakıncalı oluşumlara, umulmaz hastalıklara; yeryüzünde kıtlıklara çölleşmelere; gökyüzünde radyoaktif serpinti ve ışınlanmalara götürmekte. Böylece, sözgeçirmeyi çok kez hor görmeyle birlikte sürdüren “doğa efendileri”, en korkunç cezalara uğramakta, yalnız kendilerini değil, çevrelerini, tüm insan soyunu, hattâ canlı cansız yeryüzünü onarılmaz bir yıkıma salmaktalar. Kuşkusuz, olumsuz görünüşleri ortadan kaldırmak, hiç değilse azaltmak kaygusuna kapılanlara rastlanır. Kimi: doğa bilimleri ile teknikteki övülen ilerlemelerin başka şey, yerilecek yanetkili uygulamaların başka şey olduğunu önesürer; ne var ki bu, salt doğa bilimcilerini belli bir oranda aklamaya yarasa bile, genellikle insanoglunun, “doğanın efendisi” olmadığını açığavurmaktır. Kimi de: tam efendiliği elde edemiyoruz diye, bize nice kötülükleri dokunan doğayı cezalandırmadan bıraka-

mayacağımız kanısındadır; birkez düşman bellediği doğadan, biz onu ezmesek o bizi yokeder inancıyla, hiçbir zor esirgemez. Hangi davranış ağır basarsa bassın, doğa karşısında efendilikten çok korku, sömürü, savurganlık ve umursamazlık kaplar ortalığı. Kötü sonuçları gelecekteki insan kuşaklarının başına inecek olan bu durum kadar bunalımı çağıran bir durum tasarlanamaz. Böylece kendi eliyle kendi kuyusunu kazmış olur insan.

Aslında, doğanın sorumlusuyuz biz; doğanın efendisi değil, *bir sorumlusuyuz*. Aşamadır sorumluluk, örtbas edilemez bu. Ne var ki, genellikle kültür başarımıza; özellikle de bilim-teknik başarılarımıza dayanarak tırmadığımız bu aşamadan ötürü, yeryer höbürlenmelere kaptırmamalıyız kendimizi. Herşeyden önce: *beynimizle*, dolayısıyla da doğal evrimin ürünü olan beynimizin olanaklarını verimlendirerek gerçekleştirdik bu aşamayı. Başka türlü dendikte, birbakıma, doğa 'istediği' için doğadan sorumluyuz: o 'istemeseydi' olmayacaktık. Ayrıca: sorumluluk zorbalık etmek değil, *hak gözetmek*; buyurmak değil, *ödevler yerine getirmektir*. Sorumlu, sorumlulukla kendini bağladığı varlığın, birdeyime, varolma yükünü taşır. Doğa karşısındaki insan için de yürürlüktedir bu. Doğa sorumluluğunun *sınırlarını* bilmek zorundadır insan. Bunun kolay erişilir bir bilgi olduğunu sanmak, yanılgıların en korkuncudur. Bir yerlerden böyle bir bilgi armağan edilebilseydi, kendisine varlıkların en rahatı gözüyle bakabilirdi insan. Böyle bir bilgi edinmek için, durgu durak tanımayan bir *öğrenim sürecini* ayakta tutmaktan başka bir olanağı yok oysa. Yoklaya öğrene, bile yanıla tüm tarih boyunca sürdürecektir bu okulu. Anlamı iyice belirgin, tekdüze, değişmez bilgilerin okulu değil Doğa Okulu. İçice dolanan sonsuz karmaşalıkta ilişki, etkileşim ve iletişimler evreni bu okul. Doğa sorumluluğunda çokyanlı, kaypak, dönüşümlü, sezgi karışımli bilgilerle başa çıkması gerek insanın. Bu da yeterli değil: bilineni yapabilmek, yanılmalı yapmalardan öğrenerek bilmek, bu öğrenimi, tüm yaşam tarihi boyunca kuşaktan kuşağa kesintisiz sürdürmek zorunda. Ürpertici tehlikelerle dolu bir uğraş. Yanlış değerlendirmeler, savsaklayıcı kararlar, ölçsüz elatmalar: tektek insanları, irili ufaklı toplulukları, başta insan,

canlısı cansızıyla tüm gezegenimizi yokedebilir, etmese bile hiçbir gücün bir daha onaramayacağı doğal düzen-bozukluklarına yolaçabilir. Buysa, olanca aklına, emeğine, kültürüne karşın, enazından, *insanın sonu* demektir.

Ne denli kısa tutarsak tutalım, doğaya ilişkin efendilik-sorumluluk tartışması, açık-seçik bir saptamaya vardırırdı bizi: doğa karşısında, dolayısıyla da kendi kendimiz karşısında, hepimiz, bunalım açısından eşsiz-benzersiz bir sorumluluk taşıyoruz, –sen, ben, eskiler, gelecektekiler, insan. Bu sorumluluklar çerçevesinde atılacak her yanlış adım, yalnız bir doğa-bölümcüğünü verim-yitimine uğratmakla kalmaz; çok kez, üstüne titredığı kişisel-toplumsal varlığı ve kültür birikimiyle bunalımdan bunalıma yuvarlayabilir insanı. Böylesi adım, insan türünü kaşla göz arasında yeryüzünden kaldıracak bir adım olmayabilir. Ne var ki, birgün başa gelmesi olası böyle bir sona dek, insanlığın salt kendi kafasından, bitmez tükenmez bir acı, korku, darlık ve üzüntü ortamında sözümona yaşaması, kolay kolay boyuneğilecek bir yazgı değil. Bunun içindir ki, doğa-sorumluluğu gibi korkunç kapsamlı bir sorumluluk: kendilerini ne denli yetkin tanıtırlarsa tanıtınsınlar, yalnızca politikacılara, memurlara; orman, su, maden, yol, köprü, ekonomi, işletme gibi çeşit çeşit uzmanlıklara da uzansalar, yalnızca mühendislerle bırakılmaz hiçbirzaman.

Birtek efendiliğe yer var bu bağlamda, hem de ivedilikle: *herkesin*, doğa karşısındaki *sorumluluğa sahip çıkması* gerek. Buysa, doğa vergisi birşey değil. İnsana düşen birşey; insana düşen en dolanık, en soylu, en ağır *kültür görevi*, – evrenin tümünü gözetmeye yönelik soylu bir kuram-eylem başarısıdır. Dolanık: çünkü bunalım açısından doğaya yönelik pekçok yapıp etme insandan geçer; şöyle ki, doğadaki her mutlu değişiklik, insanın kendisine yönelik bir kuram-eylem başarısıdır. Ağır: çünkü, insanın, gönlünce üstesinden gelemeyeceğini bilse de, kendisini adamak zorunda olduğu bir kuram-eylem başarısıdır.

Bunalımlarda yitip gitmemek istiyorsak: doğanın *özel bir parçası* olduğumuzu *bilmek*, uygulamalarımızı bu bilgi doğrultusunda *gerçekleştirmek zorundayız*. Bazı hayvanlarla karşı-

laştırıldıkta, yapı ve işleyişçe, ilk bakışta, eksik ve geri kalmış izlenimi uyandırır sak bile, açımızı değıştirip de bazı organlarımız, özellikle beynimiz ve beyne dayanan başarılarımız yönünden baktığımızda, insanın, doğada kendine özgü bir yeri olduğunu tartışmasız saptarız. Ne doğanın şurasında burasında sessizce biten bir eğreli, ne de doğanın şurasında burasında vızıldayıp duran bir sineğiz biz. Bir özseverlik ürünü değil, bir gerçeklik saptaması bu.

Birey olarak öbür canlılar gibi sınırlı, hattâ bazılarından çok daha sınırlı, bir yaşama-zamanımız var ama, kültür, sanat, bilim başarılarımız yönünden, ençok da bazı bilgisel-eylemsel yapıp-etmelerimizle, başka canlılarla aynı düzeye koyamayız kendimizi. Çoğu canlılar örneğil edilgin bir yuvarlanıp gitmeden öte birşey bizim yaşamamız. Hem tektek bireyler, hem kuşatımlı toplumlar olarak, kendine ve çevresine çekidüzen verebilen, etkin ve biçimleyici varlıklarız. Gelişen iletişim araçlarıyla, gelenek ve göreneklerini durmadan pekiştirip zenginleştiren bir varlığız. Kuşkusuz, doğanın üstünde değiliz. Günümüz gelince biz de öbür canlılar gibi birbir ölür gideriz ama bilim ve teknikten, gelenek ve becerilerden aldığımız güçle, kendi yaşama-zamanımızı, eldengeldiğince kendi istek ve dileklerimiz doğrultusunda yoğurabiliriz: doğaya hepten karşı gelmiyoruz ama hepten doğanın güdümünde sayılmayız; yanıldığımız olur ama bizim olan mutlu doğrularımız da var. Şimdi şu satırları yazabiliyorsam, bunu ayağımdan alınıp kalbime işlenen damarlara borçluyum. Buysa geniş anlamıyla kültürün, doğayla, doğada neler yapabileceğine tanıklık eden öznel ama genelgeçer sağlamlıkta değerli bir kanıt benim için.

Doğayla dayanışma, doğaya sorumluluk, doğada özel-durum, – birbirine sıkıca bağı bu üç göstergenin, bunalım açısından önplana çıkardığı *unutulmaz* gerçek şu: *doğayla diyalogsuz yaşayamayız*. Bu diyalogu yalnızca bilim ve teknik yönünden değil, *her* yönden özenle ve kesintisizce sürdürmeliyiz. Öyle ki, kültürü, bunalıma ilişkin çeşitli olanaklar evreni, diye tanımlayabiliriz; buna göre kültür anlamında yöneleceğimiz en güzel amaçlar, bu olanakları insan ve doğa için, bunalım açısından, en

olumlu kılmayı başaran olanaklardır. Bu bağlamda, kuşkusuz, en çok dikkat edilecek şey: bunalımı önleyip azaltma, yıkımları değerlendirip verimlendirme işleminde, kültürün, yetkili bunalımlara yolaçmaması.

Bunalım Açısından: Toplum ve Kültürü Nasıl Düzenlemeliyiz?

Toplum-kültür, tıpkı doğa gibi, bunalıma ilişkin yönelişlerin büyük bir kavşağı. Dokusu, görünümü, kaynağı, etkisiyle alabildiğine dallıbudaklı etkenliklerin içiçe dolanarak oluşturduğu bu kavşağın, saymakla tükenmeyen sorunlarını işlemeye girişecek değilim burda. Gereksinmelerin karşıma çıkardığı soruya, herkesi yakından ilgilendiren bir soruya eğileceğim yalnızca. Sorumuz şu: Bunalım açısından toplum ve kültürü nasıl düzenlemeliyiz? Gene de bu soru çerçevesinde birbirini izleyen tartışmalı kavram ormanlarında yolumuzu şaşdırmamak için, toplum-kültürün, bunalım açısından özellikle önemli kesimlerini oluşturan yönetim, bilim-teknik, sanat, felsefe, din, eğitim gibi bellibaşlı kesimleri üzerindeki algı, vargı ve kaygılarımı sergilemekle yetineceğim. Böylelikle, doğrudan doğruya üzerinde durmasam da, bazı kaçınılmaz düğümlerin çözümüne yardımım dokunacağı kanısındayım.

Bunalım deyince, toplum-kültür işlerinde önemle aydınlatılması gereken alan, *yönetim alanı*. Yönetim ile bunalım derin ve dolambaçlı bağlarla birbirine bağlı. İyi yönetilen toplumlar, bunalım bakımından, imrenilecek durumda. Bunalımsız toplum yok, kuşkusuz; bunalımsız insan yaşamı tasarlanamaz da ondan. Gene de, *iyi yönetilen toplum*, ister tekkışıyi ister çokkışıyi sarsın, bunalımı aşıp değerlendirmede erişilebilen en uygun ortam durumundadır. *Kötü yönetilen toplumsa*, başkaca ne denli parlak biçimlere bürünürse bürünsün, bunalım bakımından,

yararsız, çoğu kez zararlı bir ortamdır. Böylesi bir toplum yönetimi, bunalımı önlemek şöyle dursun, bunalım üretmekten kurtaramaz kendini.

Kendine taktığı adlar sanlar, önesürdüğü amaçlar gereçler, ne denli görkemli ve alımlı olursa olsun, bireyleri, kurumları, kesimleri, gücü yettiğinde bunalımdan korumayan; bunalımdayken kollamayan; tam tersine, bunalıma iteleyip körükleyen bir yönetim, sözcüğün pekçok anlamında, *kötü* bir yönetimdir. Böylesi yönetimli toplum ve devletlerin içinde, çevresinde, korku, kargaşa ve mutsuzluk alabildiğine yaygındır. Kimse bile bile yaşamak istemez oralarda; yaşamak zorunda kalanlarsa, ne yapıp edip durumu değiştirmek zorundadır.

İyi yönetiminse, başka açılar gibi bunalım açısından da, kötü yönetimden ayrı bir yapısı, ayrı bir işleyişi var. Bu bağlamda dikkati, iyi yönetimi iyi kılan başlıca özelliklerden ikisinde yoğunlaştırmamın yerinde olacağı kanısındayım. Tüm birey-toplum-yönetim-devlet-kültür ortamında, bunalımın, sonuçta en olumlu biçimde karşılanıp çözümsenebilmesi için, çeşitli örgütlenmeleriyle toplum yönetiminin: insana *değer* veren bir *akıl* yöntemi olması gerekir.

İnsana değer veren yönetim, *bunalım karşısında duyarlıdır*. İyi yönetim: türü, görünümü, kuşatımı ne olursa olsun, bunalıma, fazladan bir 'iş' gözüyle bakmaz; uyduruk ve yüzeysel bir ilgiyle geçiştirilecek önemsiz bir insan ya da toplum 'olayı' gözüyle bakmaz. Tam tersine: bunalımda hizmeti başödev, bunalımla gelen acıları dindirmeyi asıl görev diye anlayıp vargücüyle gerekeni yapmaya yönelir. Bu amaçla, tüm yönetim ve kültür düzeniyle devletin, toplumu: enaz bunalım ortaya çıkaran, ortaya çıktığında da, bunalımı, insan ve topluma yararlı bir yaşantıya dönüştüren bir donatımla bezeyip örgütlemesi sözkonusudur. Bu da yasası yönetmeliği, bütçesi uzmanı, polisi askeri, eğitimi adalctı, sağlığı bayındırlığıyla devletin, insan değerine saygıyla eğilen bir kurum olarak düzenlenmesi demektir. Çabalarını, tüm olanaklarıyla, bu türden bir iyi'yi gerçekten gerçekleştirmeye adanmış devlet, iyi bir devlet olma yolundadır. İyi bir devlettir, diyemiyorum; insan için geçerli bir durum, devlet için de geçerli çünkü: iyiyi istemek başka, iyi olmak

başka. Özellikle, toplumu iyi yönetmek isteyen bir devletin, akla dayanan bir yönetimden yana olduğunu göstermesi gerekir. Dr. Johnson'un o kendine özgü uyarıcı iğnesiyle: "Cehennemin yolları iyiyi isteyen taşlarla döşenmiştir." İşte bundan, yalnızca iyi istekle kalakalmamak için, bunalım bakımından, iyiyi akılla birleştiren bir yönetime gereksinme var.

İyi yönetimde ağır basacak olan bu akıl, kişideki salt düşünsel yeti ve başarı anlamına gelen akılla aynı şey değil. Tarihsel uzay-zaman boyutlarınca ülkeden ülkeye çeşit çeşit görünüm-lere de bürünse: toplumdaki yönetim uygulamalarından öğrenen, araştırma ve eleştiriye açık, durmadan kendini yenileyen nesnelleşmiş akıldır bu akıl. *Ancak iyiyeye yönelik akıl, ya da akılla iyiyi istemenin oluşturduğu yönetimdeki insan ve toplum, bunalımın karşısına, kendine en uygun yaşama koşullarıyla çıkma olanağına kavuşur. Ne var ki bu yaşama koşullarını birkez gerçekleştirmekle iş bitmez; bunalımlar boyunca değişe değişe giden tarihsel toplumsal ortamda, yönetimin, iyi aklını, ya da akıllı iyiliğini sürekli onarım ve iyileştirmelerle çağdaş düzeyde tutması, bu uğurda hiçbirşeyden çekinmemesi gerekir.*

Durum belirleyen bu genel tutamaklar çerçevesinde, insana akıllıca değer veren devlet yönetiminin, bunalım bakımından, *uç açmazdan sakınması* gerekir. Şöyle ki devlet yönetimi: iyi diye nitelediği bazı halk kesimlerinin hakkını, zorla korumaktan; herşeyden değerli saydığı kendi çıkarlarını, şiddet kullanarak savunmaktan kaçınmalıdır. Çekici görünseler de, birer ilke olarak saptanmaları bile, ateşli tartışmalara yolaçan bu sakıncaların, çeşitli düzeyleriyle insan-toplum yönetiminde, özellikle de çağdaş yönetimin karmaşık ağı içinde uygulanmaları sıklık büyük güçlükler çıkarır. Gene de yönetim vargücünü bu önemli sakıncaların giderilmesi doğrultusunda yoğunlaştırmalıdır.

Zorla mutluluk: kişileri yıldırır; özel yaşamda saymakla bitmeyecek bunalımlar yaratır; giderek tüm toplumu, bunalımdan başalamayanlar yığınına dönüştürür. *Mutluluk*, son derece özel bir yaşama niteliği olduğuna göre, yönetimin, kişisel istek, dilek ve özlem gözetmeksizin zorladığı mutluluk, tektek kişilerce istenmeyen bir güdümde başka birşey değildir. Bu tür bir güdümse şaşmaz bir bunalım nedenidir. Bu bakımdan,

yönetimden beklenebilecek en yerinde girişim, herkesi kendi mutluluk biçimlerini belirlemede özgür bırakmak; bunu yaparken de, hiçbir kişisel mutluluğun vazgeçemeyeceği doğa, beden, kültür ve sağlığa ilişkin ana gereksinimleri, iyiye ve akla yaraşır güvencelerle gerçekleştirmektir.

Yönetimin, toplumda üstün sayılan bazı kimselerin hakkını zorla korumaya kalkışması: bireyleri tektek ya da toplu toplu sömürmek, hiç değilse sömürülere açık tutmaktır. Sömürüyse kişisel ve toplumsal yaşamada, doğrudan ya da dolaylı, pekçok bunalımı doğurur. Yasama, yargılama, uygulama gibi çeşitli erkleriyle iyi yönetim, sömürünün hertürlüsünden vargüçüyle sakınmayı kendine başödev bilmelidir. Yönetimin *haktanırlı*ğdır bu.

Devletin, kendi üstün çıkarlarını savunmak amacıyla şiddete başvurması: birey ve toplum için yıkımlı kıyımlı bunalımları birlikte sürükler. Hele çağımızın bazı talihsiz dönemlerinde olduğu gibi, teknik ve insan bilimlerinin bazı sonuçları da kötüye kullanılırsa, dizi dizi insanlık suçlarının işlendiği cinayetlerden geçilmez. *Çıkar gütmekle bağdaşmaz iyi yönetim.*

Bilim-teknığe dayanan, daha doğrusu, yanlış anlamaları önleyeceğini umduğun bir deyimle, bilim-teknik ürünleri olmasaydı ortaya çıkmayacak olan bazı bunalımlara gelince: bunlar bilim ve tekniğin, genellikle yan-etki diye adlandırdıkları sonuçlarıdır. Yeryüzünün tüm canlılarını ağılayan radyasyonlu ya da radyasyonsuz o korkunç endüstri artıklarından tutun da, birbirinden tehlikeli ruhsal-toplumsal gerginliklerin neden olduğu dayanılmaz çöküntülere dek, bilim-teknığın bazı uygulamaları yüzünden, giderek korkunç bir ortamda yaşamını sürdürmek zorunda kalıyor insan. Böylece, amaç ve programı gereği, yaşamaya güzel kolaylıklar ve rahatlıklarla katkılı olmaya yönelen bilimler teknikler, çeşit çeşit *tedirginliklere* salıyor insanı. Öyle ki, bilim-teknik can kurtarınasına can kurtarıyor ama, bir de bakıyorsun, cana da kıyıyor, –hem de nasıl. Bunu, bilimle tekniği uluorta suçlamak için söylemiyorum. Böylesi bir tutumdan uzağım. Bilimsiz, tekniksiz yaşamamız sözkonusu değil. Özel-

likle çağımızda, çeşitli düzeylerde de olsa tüm yeryüzünün en göze çarpıcı uygarlık belirlenimi bilim-teknik. Zaman zaman çok üzücü bazı yetenekleri yüzünden, uygarlığa sırtımızı dönmüş bilim-teknikten sıyrılmış bir yaşayış tasarlamamız gülünç. Kendimizi yokumsamaya yönelmek demek böylesi bir tasarım: ne sağduyuya sığar, ne bile-isteye gerçekleşebilir. Gelgelelim bu yetenekler öyle dayanılmaz boyutlara ulaşıyor ki, bu bağlamda, önümüze dikilen ölüm-dirim sorunlarını çözmek için, toplum-kültür-yönetim sorumlularının tüm güçlerini yoğunlaştırıp bilgi, istenç ve özveriyle yapılabilecek olanı yapması gerekiyor. Kuşkusuz, bu sorunların ağırlığını hafifletebilecek hiçbir kaynak unutulmaz. Burda iyi akıllı devlet yönetimi yanında, bilim-teknikğin kendisine de önemli görevler düştüğü meydanda. Öyle ki, bilim-teknik araştırma ve uygulamalarında gündemin en başında gelen uğraş, yine bu araştırma ve uygulamaların getirdiği bunalımları önlemek, ya da kötü yetenekleri azaltmak olmalıdır.

İnsan insan oldu olalı, hem kişi hem toplum katında *sanatla* birlikte var. Görünüm ve değerce sayısız çeşitlere de bürünse, her çağda, her yönetimde, her kültür durumunda sanat *üretip tüketir* insan. Zaman zaman, tümüne ya da bazı kesimlerine kimi ilgisiz kimi aşağılayıcı davranılsa bile yaşamın vazgeçilmez bir etkenliği sanat. Kişiye özgü umursamazlıkla, yönetime özgü çıkarıcılıkla bazan örtülüp gizlense de, gerçeğe saygılı herkesin kolayca saptayabileceği bir yaşama alanı sanat etkenliği. Özelliği, bunalım söz konusu edildiğinde, bu alanın insan-toplum-kültür dünyasında ne denli derinlere köksalan bir gerçek olduğu apaçık belirtmekte.

Sanat gerçeğinin en güzel kanıtı, sanatla genellikle gevşek bir ilişki içinde olan kişi ve toplulukların bile, bunalımlı zamanlarda dörtelle sanata sarılması. Türü kıvamı ne olursa olsun, acılara *direnmek*, yaşamaya *güç toplamak*, *evrene anlam vermek* için başvurulmuş doyurucu bir kaynak sanat. Korkuların, kıtlıkların, salgınların heryanı kasıp kavurduğu dönemlerde, hastalık ile hastalık sonrası iyileşme dönemlerinde, sanat hep ön sırada gelen cankurtaran, acı dindiren, yaşama bağlayan dayanaktır,

–ilaçtır, dosttur, avunmadır sanat. Duruma en uygun niteleme neyse öyle nitelenebilir sanat.

Kuşkusuz, bunalımlarda böylesi içtenlikle sanata sarılmanın tekdüze yolu, yönetimi, görünümü yok. Kişiye özgü yeti, yatkınlık, eğitim uyarınca; topluma özgü gelenekler, görenekler ve kültür düzeyleri uyarınca, hem sanat ürünleri ortaya koyma, hem ortaya konmuş olan ürünlere erişme olanakları uyarınca, birbirine benzeyen benzemeyen *sanat-bunalım ilişkileri* saptanabilir. Sözgelimi: savaş tutsakları, özel durumlar elverdiği ölçüde tiyatro gösterileri düzenleyip seyrederek; hapistekiler, müzik yorumlayıp dinlerler; toplama yerlerinde ölümü bekleyenler, becerebildikleri oranda, anımsadıkları şiirlerden güç ve oyalama derlerler; yatağa bağlı hastalar, göz, el, ayak, kulak, elverdiğince, romanlardan sağladıklarıyla varlıklarını sürdürmeye yönelirler. Ne var ki, bütün bu ve benzeri bunalım zamanlarında, hangi sanat dalının, hangi yapıtın ne ölçüde yararı dokunduğu konusunda açık-seçik saptamalar yapmak olanağından yoksunuz. Aslında zenginlik göstergesi bu. Nitekim tüm bunalım-durumları ile sanat-durumları, tarih-kültür-toplum-kişi yönünden sayısız ince ayrımlarla bezenmişlerdir; böylece sanat-bunalım ilişkileri de, gerçekleşmeden hesaplanmayan, gerçekleştiğinde eksiksiz izlenip gözlenemeyen ilişkilerdir. Sözgelimi, ben yaşadığım bunalımdan sıyrılmakta olduğum dönemde, bol bol şiir okumada buldum en büyük sevinci. Benzer dönemde başka biri, müzik dinleyerek yaralarını sarabilirdi. Bazı büyük göçler, yüzyılların unutmadığı söylenceler doğurur; bazılarıysa türküler, masallar.

Bunalımda, insan, sanata etkence de edilgenlik de elatsa, canla başla verir kendini sanata. Yaşam kurtaran, iç ısıtan, güven aşılayan, umut pekiştiren *engin bir yardım evrenidir sanat*.

Bu bağlamda dikkate değer bir yön şu: Bunalımda yaratılan, bunalımda payalınan çeşit çeşit sanat yapıtları, genellikle, yalnız yapıt-dışı dürtülerce değil, içerik ya da konu diye nitelenen yapıt-içi öz bakımından da bunalımla beslenip kotarılmıştır. İlkın aykırı da görünse, yaşama ile sanat arasındaki sıkı varlık bağından ötürü böyle. Bunalım insan yaşamının mayası; bu yaşamın önemli bir etkenliği olan sanatta çok şey var bu mayadan. Böylece, önem ve anlamı gözden yitirilmemesi gereken

bir dönüşüm seriliyor önümüzde: Bunalımlı yaşamla *yoğrulan* sanat, bunalımlı yaşama katkıda bulunuyor – yaşam, sanatça kültürle kendi varlığını ayakta tutup geliştiriyor. Sanat yaşamda görevli, bunalım sanatın yardımcısı. Yaşamı zedeleyebilecek bazı bunalımlar, sanat duyarlılığı, sanat yapıtları, sanat etkenlikleriyle, birbakıma, zararlarından arındırılıp *yaşam için* verimli ve kazançlı bir erdeme çevriliyor.

Bütün bu bildirilenlerin ışığında, bunalım bakımından, sanatta yapılması gereken herhangibirşey yok. Olsa olsa *güzel bir dilek* açığa vurulabilir. Sanatın yaratıcıları da, sanatın algılayıcıları da ne denli yetkin olsa yeridir. Bunalım açısından sanat için yapılması gereken en önemli şey de şu: Başta devlet yönetimi, toplum kurumları, tüm ilgililer, bu arada sanat yapıtlarını halka sunup yayanlar, halkı bu yapıtlardan payalmada eğitenler, herkesin, hertürlü yasak, kısıtlama ve çarpıtmadan arınmış *özgür bir ortamda sanatla karşılaşmasını* kolaylaştırmak; bu uğurda gerçekten çaba göstermek zorundadır. Bu çabanın herkese büyük yararlar sağlayacağı ortada.

Yeryüzü kültüründe belki de en tartışmalı kesim *felsefe*. Çağlar boyunca ülkeden ülkeye, kişiden kişiye, çeşit çeşit değerler biçilir felsefeye: kimi baştacı edilir, kimi umursanmaz. Gene de felsefenin, bilim, edebiyat, din, politika ve benzeri türden etkenliklerle *birlikte*, önde gelen bir kültür kesimi olduğunu söylemek, hiç de abartılı birşey söylemek değildir. Özellikle yüzyılımızda, okur-yazarlık düzeyi ne olursa olsun pekçok insan, felsefenin, toplum-kültür tarihinin gidişini, bazı olumsuzluklara karşın, genellikle olumlu biçimde etkilediği inancındadır. Daha bu saptama, geniş kuşatımlı bir kültür gücü olarak felsefenin, bazı şeyler yapabileceğini akla getirir. Ancak bunların gerçekte neler olduğunu görmeden, açık-seçik bir yargıya varılmaz.

Bunun için mantıkça yürünecek en doğru yol: biryandan felsefenin, öteyandan bunalımın niteliklerini belirlemek; birbakıma, bu iki kavramı iyice tanımlamak; ondan sonra, bu tanımları, birbiriyle karşılaştırıp bir insan-kültür başarısı olan felsefenin, bir insan-kültür olayı olan bunalım karşısında ne tür davran-

nışlar takınabileceğini belirlemek; dolayısıyla da, bunlardan hangisinin, ya da hangilerinin, en istenir davranışlar olduğunu gözler önüne sermektir. Ama ben bu yolu izleyecek değilim burda: değişik nedenleri var bunun; bir tutamcığına şöyle bir değinmek yeter gibime geliyor. O da şu: üstünde durduğumuz türden etkenlikler ile olayları tanımlamak, genellikle, bu gibi şeylerin varlıksal niteliklerini toplamaktan çok, o şeylerden nasıl sözetmek istendiğine yönelik bir öneridir. Başka türlü den-
dikte, tanımda, nesneye dönük saptamalardan çok özel ilgi ve eğilimleri dilegetiren istekler, görüşler ve anlayışlar ağır basar.

Buna göre, tanım, nesneyi yansıtmak yerine, nesneyle ilgili kavramların belirli amaçlı kullanılışlarını yansıtır. Böylece ne “felsefe” ne de “bunalım” kavramlarında herkesçe benimsenen tanıma ulaşmayı ummak boşuna. Nitekim kırk yılı aşkın süredir felsefe alanında çalışmaktayım; daha doğrusu, işyerimin bazı özlü etkenliklerini de katarsak, ben kendim de başkaları da, bu alana zaman zaman ne ad vereceğimizi bilemiyoruz, “felsefe” diyoruz işte bu alana. Beni hep uğraştırmış olan, dönüp dolaşıp tanımlarla hesaplaşmaya götüren bir alan. İşte bu alandaki yoğun araştırmaların sonucu olarak (ayrıntılar biryana, zaten yeri de değil) şunu söyleyebilirim: Uzman olsun olmasın, herkesin birleştiği bir felsefe tanımı yok; çok kez, olması da gerekmez, diye düşünme eğilimindeyim. Bu çerçevede, bir tutamak olarak, felsefe: *herşeyle uğraşan; günlük yaşamdan en ince bakımlı bilimlere dek sözü edilen herşeyi çepeçevre inceleyen; özellikle anlam, bilgi, değer geçerliği yönünden çözümleyen; tüm insan kültürünü, doğa, toplum, tarih alanlarında ortaya çıkan kavramları ve oluşturdıkları başlıca akılyürütmeleri araştıran dalıbudaklı etkenliklerin tümüdür.*

Bunalıma gelince, bunalım, özgeçmişimde yaşadıklarımla giriştiğim denemelerden açıkça belirdiği üzere: insan dünyasında son derece ağır basan bir olaylar, süreçler, yaşantılar türüdür; beklenmedik bazı görünümeler, insan-toplum-kültür yaşamını uzun kısa yaşam süreleri boyunca hızlı sarsarsa; bu sarsıntıların sonraki gelişmeleri de etkili olursa, bunalım diye sözedilir bütün bunlardan.

Durum bu olduğuna göre, mantıkça: *felsefenin bunalımla yakın ilişkiler kurması gerekir*, gerçekten de böyle.

Batı'da felsefenin doğuşuna bir gözetmek bile bunu belgelemeye yeter. Anadolu'nun Ege kıyılarında, önce Miletos'ta başlayıp sonra Yunanistan'a, sonra da İtalya'nın güneyine köksalan, birkaç kuşak geçmeden "felsefe" diye adlandırılan kültür kesimi: özde, evreni mythos'la, söylenceyle açıkladığına güvenen eski ve uzun dönemlere karşı, salt *aklın* kendine özgü bir anlam-dünyası donatma çabasıdır. Gittikçe gücünü yitiren mythos ile gittikçe güç kazanan akıl arasındaki bocalama, akıl egemenliğinin genişlemesiyle gelenekler, görenekler ve düşünmelerdeki *bunalım olarak* ortaya çıkıp ikibinbeşyüz yılı aşkın bir süre, yeryüzünün yazgısını belirleyen derin çizgilerin en ilginç durumuna dönüştü.

Birdeyime, bu başlangıçta kurulan gelenek hiç bitmedi, bitmez de. Kişi-toplum-kültür katlarında duruldukça sarsılan, sarsıldıktan sonra durulmayan; kopmalar, devrimler, karşıtlıklarla beslenen; böylece her kez varlığını yeniden pekiştiren yaygın, yoğun bir felsefe geleneğinin tanığıyız. Örneklerle son yok, gerek de yok; gene de, hayal almaz çeşitliliğe, biran için bile olsa, ışık tutmak amacıyla, rasgele birkaç örneğe şöyle bir değinelim.

Platon: eski Yunanistan'daki demokrasi sancılarının içinden Platon oldu. Augustinus: Asyalı boyların Roma dünyasında herşeyin altını üstüne getirdiği bir dönemin simgesi. Abelardus: Ortaçağdan modernliğe geçerken, kişinin ne tür duygu-düşünce ateşlerinde yanmak zorunda kaldığını gösterdi. Francis Bacon: hepsini yerli yerine oturtmadıysa da (o zamanlar daha iyisini kim yapabilirdi?) çağdaş bilim yöntemlerinin temeltaşlarını sırtlandı. Kant: kuram çatırtılarının ürkek ve ezik kıldığı kafalara, herkesten önce kendi kafasına, düzen vermek için kaleme sarıldı. Kierkegaard: Hegel sonrasında, Kuzey Avrupa'nın, üstüste taktığı ikircikli maskeleri birbir çıkartıp atmaya dendi. Nietzsche: bizleri kısıkvrak bağlayan o korkunç yaşama ve düşünme açmazlarında, kendi dehasıyla önceden yaşadığı içindir ki, birtürlü ıstımk etmek istemediğimiz çığlıklarıyla bizleri uyarmaya çalıştı. Yanlış övünç yakıştırmalarına çekilmeyeceği umut ve inancıyla, beni de elealıp götüren iki felsefe fırtınasını

unutamıyorum: Biri: İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 40'lı yılların ortalarında, Orta Avrupa'dan Türkiye'ye dek heryeri kasıp kavuran Sartre'lı Jaspers'li Varoluşçuluğun, altüst olan değerler altında ezilmeme çabaları. Öbürü: nedense yolunu yeniden yitiren düşünme kültürünün, o zamanlar güvenilir diye nitelenen bilim ve mantıkla, kendini boğulmaktan kurtarmaya yönelen Çözümleyici Felsefe uzanırları.

Durum açık: *birlikte felsefeyle bunalım*. Çoğu kez bunalımdan *doğar*, bunalımla *uğraşır* felsefe. Uğraşmalı da; hiç aklımdan çıkmayan bir sözle: felsefe yaparken Auschwitz'leri gözden uzak tutmamalıyız, çağımızın tüyler ürpertici bunalımlarından biri Auschwitz. Bunalım yokmuş gibi davranmak, birbakıma, felsefe yapmaktan vazgeçmek bence. Nerde, ne zaman, hangi dürtü ve amaçla kotarılırsa kotarılsın, konu ilk ağızda gerektirmese de, bunalımı hesaba katmak *zorunda* felsefe. Katmazsa sorunlarını çözemez, demiyorum. (Felsefede sorun çözülür mü? Felsefe sorunları nasıl çözülür? Yoksa hiç mi çözülmez? – Yaşamboyu hep sordum bu soruları.) Belbağladığım görüş şu: Bunalımı hesaba katınca çözemiyoruz diye, işleri daha da çarpıtıp bunalımın varlığını unutan felsefeler yapmaya kalkışmak boşuna. Böylesi yolları tutturanlar birşeyler yapsalar bile, yaptıkları düzmece, düzmece değilse sığ. Ancak bu böyle diye, felsefenin birtek konusu var, o da bunalım; felsefe yalnızca *bunalım*-felsefesi türünden kestirip atmalar da sakıncalı. Bu ortamda sağduyunun aklayakın kıldığı doğru şu: Bunalım felsefenin temel gerçeklerinden biri, kuşkusuz. Gerçi felsefe her konuya açık; kişisel-toplumsal dünyamız, zaman zaman dingin görünümlere bürünmekte; gene de bunalımlı bir dünyanın *etkinliği* felsefe; felsefenin yapıldığı, felsefenin kendince sorup soruşturduğu dünyanın *kendisinde* bunalım; öyleyse bunalım-sız tasarlanamaz felsefe.

Bunalım karşısında felsefeden neler sağlanabilir? Hem felsefe içinden hem felsefe dışından pekçok kişi, bu soruya kesin olumlu bir yanıt vermeye yatkın: Bunalımın biricik çaresi felsefe. Buna kanıt olarak öne sürülen şu: Uzunboyulu gerçekler aramak yersiz, çünkü akla gelebilecek her derdin çaresi felsefe. Bense hiç mi hiç bu görüşü paylaşmıyorum. Felsefe, belli bir anlamda herşeyle, tüm evrenle uğraşır; uğraşır ama, bu, her güçlüğü çö-

zer anlamına gelmez; bu anlama çekilmemeli. Her güçlüğü çözen *tek-çare*, özlenen birşey kuşkusuz. Özlenen çare, olası çare değil gene de. Gerçek, hayal-kırıklığı uyandırır da: *felsefenin sınırlı bir gücü olduğu inancındayım*. Sınırlıysa, öyleyse hiç gücü yok deyip felsefeye sırt çevirmek yanlış. Gelgelelim, felsefenin başka güçlükler için geçerli olan sınırlı başarısı, bunalım konusu için de geçerli: Felsefe, bunalımı daha başlamadan, birçırpıda önleyen; birkez başlamışsa, birçırpıda ortadan kaldıran; kötü etkenleri varsa hepsini birden silip süpüren; bununla da kalmayıp gizemli bir değnekle, kişi ve kültür katında herşeyi olumlu değerlere dönüştüren bir güç olmamıştır hiçbir zaman, olacağını da sanmıyorum. Tek tek sanatlardan, bilimlerden, dinlerden biri değil felsefe; hiçbirinin yerini tutamaz, yaptığını yapmaz, ne tutmak ne de yapmak ister, –daha doğrusu ben böyle düşünüyorum. Felsefeye ne denli içten bir sevgi ve güvenle sarılırsak sarılalım, felsefe sınırlı güçte, dolayısıyla da sınırlı yetkide bir kültür başarısı. Sınırsız bir kültür başarısından söz etmek, *gülünç* zaten. Sınırlılık, başarının değerini azaltmaz, yeter ki bu değer in kapsamı iyi belirtilip verimlendirilsin.

Genelde, ya bilimlere ya da yaşama eğilir felsefe: ya bilim felsefesi ya da yaşama felsefesidir. *Bilim felsefesi* olarak: çeşitli yönleriyle, ama kesim kesim, insan ve toplumu da katın, evreni bilen bilimlerin yapı ve işleyişlerini, kendine özgü bir anlayışla, inceler; bu arada, yakından uzaktan bunalımı konu alan bilgi-öbeklerini de araştırır; bundan daha doğal birşey düşünülmez. Bu bağlamda, felsefenin, ister yerbilimi, ister ruhbilimi, isterse de toplumbilim çerçevesinde ortaya çıksın, bunalımın görüldüğü her bilimsel ortama, bakışlarını çevirmesi gerekecektir. Varsa, “*bunalım-bilimde*” özellikle yoğunlaşacak; yoksa, zamanla *böyle bir bilimin oluşmasında kendine düşen rolü oynayacaktır*. Nitekim, varsa yoksa diye sözedişin açığa vurduğu üzere, henüz belirginleşmiş bir bunalım-bilimden yoksunuz. İşte felsefe: ruhbilim ile toplumbilim, ekonomi ile planlamanın bazı dallarında gittikçe kıvam bulmaya başlayan bir bunalım-biliminin *öncüsü* durumunda. Bunalıma ilişkin kavram, yöntem, akılyürütme ve açıklama gibi bilgisel öğeleri, tüm öbür bilgi ve bilim alanlarındaki davranışını takınıp belli bir anlayışla gözden geçirmek durumunda felsefe.

Yaşama felsefesine gelince, bu felsefenin de, anatutumu gereği, bunalımda: birtür dost, birtür hekim, birtür dayanak olarak insanın yanında olması gerekir. Böylesi bir yaklaşım, kuşkusuz, felsefeyi nesnel ve bilimsel vargılardan çok, öznel görüşler üretmeye götürecektir. Ancak bu, felsefe diye sergilenen düşünceler ile erişilen vargıların hiçbir bilgi vermediği; dolayısıyla da, bunalımda insana hiçbir katkıda bulunamayacağı doğrultusunda yorumlanmamalıdır. “Bilgi” kavramını, dar ve katı bir açıdan, yalnızca bilimsel bilgilere kapamaktansa, insan-toplum-kültür yaşamına değgin başka türden “bilgi”lere”, daha çok duygu ve eylem bilgilerine de *açmalıyız* kafa ve gönlü. Bunu gerçekleştirdince, insan dünyasını içten belirleyen bunalım karşısında, belki en uygun davranış benimsenmiş olur. Bu davranışın benimsenmesiyle, bunalımda insanın kendine yardım etmesi sağlanır. Ona ne kuşku, bu başka türden bilgiler, bu öznel davranışlı kendine-yardımlar, pekçok bilimadamıyla bazı filozofları, yaşama-felsefesine özgü bunalım yaklaşımına aşşağısayıcı gözle bakmaya götürebilir. Bu kimselerin, böyle bir bunalım-felsefesine çoğun “metafizik” yaftası takacakları meydanda. Bazı çevrelerde saygın bir yere oturtulsa bile, bu kimseler, o sözünü ettiğimiz bilimadamlarıyla filozoflar, metafizik deyince, biricik değer tanıdıkları bilimsel ölçülerden uzak, dolayısıyla da değersiz bir uğraş diye dudak bükebilirler bunalım-felsefesine. Oysa, belli sınırlar içinde kalsa bile, yaşama felsefesi pekçok değerli şeyler sağlayabilir bunalımlı insana: İnsan yaşamına ilişkin temel acıya *direnç*; evrene geniş bakışın oluşturduğu *hoşgörü*; insan değerine inanmanın oluşturduğu *gerçekçi ve gözüpek varoluş*; doğal, kişisel, toplumsal sağduyu ve *dayanışmanın oluşturduğu güç ve özsaygısı* – bunalım ortamında insan için ne eşsiz değerler bunlar. Birkaçına şöylebir gözetmek bile, bunalım-felsefesinin ne denli *vazgeçilmez* bir kaynak olduğunu belgelemeye yeter kanısındayım.

İster bilim felsefesi, ister yaşama felsefesi densin, bunalım odaklı felsefeler, herbiri tekbaşına varolan, birbiriyle ilgisiz etkenlikler değil bunlar. Bilim dolayısıyla da, doğrudan doğruya günlük yaşamdan da bunalım’a yönelse, felsefe: dönüp dolaşıp insan yaşamının temel görünümlerini anlamaya yönelmiştir. Ya-

şamla başa çıkma kaygısıyla bunalım'a yönelen felsefe, bilimsel diye nitelenmesi gerekse de gerekimese de, sonuçta, bir temel görünüm olan bunalım üzerinde merak gideren, eylem yönergeleyen, duygu dengeleyen, birtakım yaşama bilgileri derlemeye önemle sarılır. Bu tür "bilgileri", haklı olarak, *bilgelikler* diye nitelemekten hoşlananlara da rastlanır. Nitekim eski kültürler, bu kültürlerden bize dek erişen deyimler, tekerlemeler, savlar, şiirler, akılyürütmeler, özdeyişler bu tutumun ne denli yaygın olduğuna tanıklık etmekte. Böylece, hangi yönden gelirse gelsin, "bunalım" odaklı değişik felsefeler arasında, kuşku yok ki, *sıkı ilişkiler* kurulabilir; bazan yorucu çabalara girme zoru varsa da, hem güncel hem bilimsel bakımdan yararlarını gözönüne getirerek, böyle ilişkiler kurmak gerekir.

Nerde bunalım varsa, orda *din* de gündemde.

Din deyince: ince kaba bağlarla içiçe örülmüş öyle çeşitli görünümeler söz konusudur ki, bunalımda, bunların hepsinin birden önplana çıkması düşünülmez. İnanç, kuram, eylem, ayin, kitap, gelenek, simge, yakarış gibi sayısız kılık ve içerikte zaman ve uzayca zengin ve yaygın bir kültür alanıdır din. Böylece, bunalımda bu görünümelerden yalnızca birine başvurmak, dine başvurmak anlamına gelir çok kez. Dine başvuran kişi ve toplulukların durumu; kültür koşulları; bunalımın türü, din ile bunalım arasındaki özel ilişkileri belirlemede önemli rol oynar; ayrıca, bu üç etmen, karşılıklı etkileşim içinde. Biz yalnızca kişilere eğilelim. Bu bağlamda dine yönelenin yaşı, kadın mı erkek mi olduğu, duygu ve düşünme olgunluğu, eğitim düzeyi, dinden bekledikleri gözönünde bulundurulması gereken gerçeklerdir. Bütün bunlar, dine başvuranların dinden umabileceği şeyleri içten yoğurur. Sözgelimi, okur-yazar oranı yüksek bir toplumda, bilim-teknik başarıları hızla gelişen bir ortamda, dinin katkısına, genellikle, o kadar çok bel bağlanmaz; bağlansa bile, bu, başka kültür dallarıyla birlikte, onlara eşlik etmesi isteğiyle yapılır. Unutulmaması gereken bir nokta da, bunalıma düşünce, aranan çarelerin, bunalımın türü ve yoğunluğuyla birlikte, bunalım bilinciyle orantılı olmasıdır. Diyelim ki: ekonomi-bilim-teknik

yönünden geri, ama dine içten saygınlık gösteren bir toplumda patlak veren bir bunalım, ölümle burun buruna getirdi bizi. Büyük bir olasılıkla, dine sarılır, tutkuyla dinden bekleriz kurtuluşu; başka yönden gelse bile, dinin, dolaylı dolaysız, başarısına yorarız sonucu. Kuşkusuz, bu tür kültür-toplum ortamlarında yürekten dine yönelenlerin yanında, dine biçimsel-düzmece yönelişler de yeralır.

Ayrıca din-bunalım ilişkisinde, biryandan insan psikolojisi, öteyandan kültür tarihinin gelişmesi bakımından dikkate değer iki olay var. Biri: genellikle din ya da dinsel ilişkilerle pek alış-verişte bulunmayan kimselerin, bunalım zamanlarında, özellikle kişisel varoluşlarını tehlikeye sokan bunalımlarda, ateşli bir tutkuyla dine sarılmaları; bunalımı atlatınca, bu sarılışın damgasını, tüm yaşamları boyunca *dine yürekten bağlı* ve dini canla başla savunan insanlar olarak taşımaları. Öbür olay şu: Yaşama biçimleri, pekçok dinsel öğeyle yoğrulan bazı kimselerin, bunalımla karşılaşınca, bu karşılaşmayı, çoğun inançlarıyla açıklayamadıkları; bu karşılaşmada inançlarıyla uyum kuramadıklarını görüp büyük bir kararlılıkla, *dinden yüzçevirmeleri*; sonraki yaşamlarında da dine ilgisiz bir davranış benimsemeleri... İki olay, birbakıma birbirini pekiştirerek, bunalım ile dinin ne denli kişisel-özel yorum ve anlayışlara bağlı olduğunu belgelemekte.

Bütün bu gözlemlerin sağladığı geniş açıyla yaklaştığımızda dinin, bunalım ortamlarında, her zaman her yerde herkes için aynı değer ve gerçeklikte *olmadığını* saptarız. Bunalımda: korku dağıtmak, tehlikeler karşısında yüreklilik ve güven kazanmak, dayanılmaz acılar çekerken iyilik ve kurtuluş umutları derlemek gibi önemli psikolojik güçler üretir, pekçok özlü yardımlar bekleyen insanlarla dolup taşar toplumlar, çağlar. Kuram inanç, tören örgüt olarak din de, çoğu kez, bu *bekleyişleri* boşa çıkarmamak amacıyla elinden geleni yapar. Ancak, dinin nesnel olarak başarısını ölçmemiz; dolayısıyla da, bu başarıyı artırmak için, dince yapılması gereken şeyleri birbir göstermemiz hiç de sözkonusu değil. Din çerçevesinde şunlar şunlar, şöyle şöyle yerine getirilse, bunalımlar önlenir, hafifler, ya da ortadan kalkar türünden önerilerde bulunmak, bu önerilere uygun donatımlara

girişmek diye birşey yok. Dinkurucuları ile din örgütleyicilerinin gözönünde bulundurduğu önemli bir gerçek var, o da şu: İnsan bunalımlı bir yaratık, *dinin “çekimi”* bu bunalımın vurgulanmasıyla düzorantılı. Dini pekiştirmek yönünden nedenli etkili olursa olsun, bu gerçek, bunalımlarla başa çıkmak yönünden nesnel bir etki göstermekten uzak. Kuşkusuz, bazan, bunalımlı durumlarda pek çok kimsenin dine dörtelle sarılmasına din temsilcileri, dinin eşsiz gücü gözüyle bakar. Ancak bütün bunlar, zaten dörtelle dine sarılan, zaten dinin eşsiz gücüne belbağlayanların belbağladığı gerçekler.

Böylece son derece öznel-kişisel bir bağlanma olarak dinin, bunalımlar karşısında, insana katkı sağlaması için neler yapması gerektiğiyle oyalanmak gereksiz. Çeşitli açılardan nedenli tartışılırsa tartışılsın, din: inanan için, bunalımda vazgeçilmez yardımcı; inanmayan içinse, bunalımlı zamanlarda, kişi ve toplumda salt buyüzden bunalımlara yolaçmadığı sürece, kendisiyle özel bir uğraş gerektirmeyen bir kültür kesimidir.

Eğitime gelince, durum bambaşka. Kişi-toplum-kültür dünyasında, pek çok yönden, özellikle bu dünyayı ayakta tutup sürdürme yönünden, önemli bir alan eğitim. Bunalım açısından, hiç küçümsenmeyecek bir önem bu. Gerçi öyle doğal-kişisel-toplumsal bunalımlara düşebilir ki insan, eğitimlerin en yetkini bile başa çıkamaz. Bununla birlikte, hem kuram hem uygulama bakımından, bunalıma ilişkin tüm güçlüklerin çözümünde, eğitim yönünden insana düşen tüm etkenliklerin en yararlı, en yakışan biçimde düzenlenmesi için, hiçbir çabanın esirgenmemesi gerekir.

Bu amaç doğrultusunda, kuşkusuz, yönetim, sanat, bilim-teknik, felsefe ve benzeri tek tek kültür alanlarından herbirinin, bunalım zamanlarında, görevlerini yerine getirebilmelerine yönelik eğitim, dolayısıyla da öğrenim düzenlemeleri özenle gerçekleştirilmelidir. Bunun yanında, bir kültür kolu olarak eğitimin kendisinin de, tüm kültürü kuşatan bunalım karşısında, kendisine belli bir çekidüzen vermesi gerekir. Sözünü ettiğim çekidüzeni, çarpıcı birkaç çizgiyle: özgün düşünme eğitimi,

dünyaya dönük yaşama eğitimi, istence, önem ve değer verme eğitimi diye niteleyebilirim.

Özgün düşünme eğitimi: kalıpsal, biçimci ve ezberci olmayan bir akli, insan ve toplumda etkin kılmaya yönelik eğitimidir. Özgün düşünme, adı üstünde, özgün düşünmeyi, doğasıyla da özgür eylemeyi birlikte getirir. Kuşkusuz, kolay elde edilen bir başarı değil, bu tür bir düşünme. Kişiden çaba, toplumsal örgütlerden yüreklendirme bekleyen bir başarı. Gerçekleşmesi, her özene değer ama. Böyle bir özene duyarsız olan, böyle bir özeni savsaklayan bir eğitim, özgün ve özgür düşünmeye yetisi olanları bile kötüleştireceği için, başka açılar gibi bunalım açısından da, kötü bir eğitimidir. *Bunalım açısından iyi eğitim:* özgür ve özgün düşünmeye gereken bakımı göstermekle, insanın sağduyulu ve eleştirel bir kafa oluşturmasını kolaylaştırır. Sağduyuyu pısrıklık, eleştiriyi de tedirginlik sananların kulakları çınlasın, sağduyu: aşırılıkla saptamaktan, sözgelimi bunalım zorlayınca, dayanamayıp özcanına kıymaktan uzak tutar insanı. Gerçi aklın, düşünmenin her zaman, her yerde düzgün işlediği söylenemez. Hiçbir insan yetisi şaşmaz değil: akıl da düşünme de yanılır, sürçer. Gene de, bazı durumlarda yetersiz kalıyor diye, akli düşünmeyi biryana bırakıp akıl-dışı, düşünme-ötesi araçlara başvurmak, son derece sakıncalı bir yanlışlık olur. Nitekim insanlık tarihi bu tür uygulamaların yolaçtığı çarpıklıklarla doludur. Yapılması gereken: akıl ve düşünmeye, sağlam ve sürekli bir gelişme kazandıracak biçimde bakım göstermek; eksikleri elden geldiğince onarmak; akli sağduyuyu yetkinleştirmek; çaba isteyen bu yolda yılmamaktır. Böylece kıyım, yıkım, mutsuzluk, bunalım dönemleri enaz sarsıntıyla yaşanır, *hattâ* bu yaşanan, insan ve toplum için olumlu katkılara bile dönüştürülebilir.

Dünyaya dönük yaşama eğitimiye: insan ve topluma özgü tüm yaşama-dünyasına sevgi ve saygıyla yönelmekten tadalmak; bu yolda üstlenilmesi gereken ödevleri seve seve yerine getirmek doğrultusunda gitmektir. Böyle bir eğitimden yoksun olmak demek: yaşamayı umursamamak, yaşamaya hınçla bakmak, yaşamayı değersiz bir yük gibi görmek, yaşamayı aşağılamak demek. Kuşkusuz, büyük bunalımlar doğurur bu olumsuz durum. Böyle olmasa bile, ortaya çıkan bunalımlarda, daha

baştan, yenik bir yaratık olmaktan öteye geçemez insan. Kendi yaşamını, özvarlığını koruyup yüceltmeye yaraşır görmeyen insan ve toplumlara, bunalımlar karşısında çelimsiz, güçsüz, çaresiz kalmaktan başka birşey yaraşmaz. İnsan için, sözcüğün her anlamında, bundan daha acınacak bir durum tasarlanamaz. İşte bu nedenle tüm yeti ve becerileriyle tek tek kişilerde, tüm kurum ve örgütleriyle tek tek toplumlarda, ne denli bakım görse yeridir dünyaya dönük yaşama eğitimi.

Bu bağlamda *istenç eğitiminin* de kendine özgü bir ağırlığı olduğu gözden yitirilmemeli. *Istenç* eğitimindeki *istenç*: istemek isteyebilmek, isteneni gerçekleştirmek amacıyla, gerekli *kararları* alıp *eylemlere* geçmek ve *sonuca* ulaşmaktır. Böyle bir başarı, özellikle bunalımda, insan ve toplumu yeti ve becerileriyle diri ve etkin tutmada eşsiz değer taşır. Düştüğü bunalımın şaşkınlığıyla *istenci* elden çıkan kişi ve toplumun, bunalımla başa çıkma şansı enaza inmiştir. Bunun içindir ki, bunalımların ortalığı altüst ettiği dönemlerde: katlanılması gereken acı ve üzüntüleri sabırla yüklenmekte; zor da olsa, alınması gereken önlemleri yüreklilikle gerçekleştirmekte büyük dayanaktır *istenç*. *Istenç* olmadan ne eylem, ne direnç, ne yöneliş, ne varış sözkonusu edilemeyeceğine göre; *istenci* olmayanın mutlu cillerle rastlantılardan başka bir talihi olamayacağına göre, en zor durumlarda bile *istenci* işler kılmak amacıyla, hiçbir eğitim çabasından çekinmemek gerekir.

Düşünme, dünya ve *istenç* kavramlarında toplanan bu üç eğitime, birbirine kenetlenmiş bir bütün gözüyle bakılabileceği kanısındayım. Gereçekten de, sağlıklı düşünme dünya yaşamının önem ve değerine götürür; dünya yaşamıysa *istenç*lerle örülmüştür. Bu nedenle, üçüzlü eğitimin, *birlikte* bakım görmesi yerinde olur. Hele bu bakımın biryandan, devlet yönetiminin sağlanan yaşama koşul ve güvenceleriyle; öteyandan, toplumdaki gelenek ve göreneklerce sağlanan dayanışma ve yardımlaşmalarla birlikte oluşup gelişmesi, bunalım açısından büyük değer taşır.

Böylesi bir bakım ve eğitimin, pekçok yanda uyandırdığı bir yadırgamay, kısacık da olsa,deşmeden geçemeyeceğim. Şöyle ki: düşünme, dünya ve *istenç* doğrultusundaki eğitim,

pek öyle bilinen, uygulanan bir eğitim türü değil. Ne bunları öğreten okul, ne de öğretmen var; ne bunalımlara ilişkin bir program, ne de belge söz konusu. Bunları kim kime, nerde, nasıl öğretecek, peki? Yadırgamanın, gelenekselleşmiş eğitim anlayışından kaynaklandığını sanıyorum. Bu anlayış uyarınca: eğitim, yalnızca belli bir ders-düzeni çerçevesinde, okullarda verilebilir. Gerçekten de, bu açıdan bakınca, sözü edilen konularda açık-seçik bir eğitime pek rastlanmıyor okullarda. Gene de azıcık dikkat edince, özel bir uzmanlık dersi olarak değilse bile bazı ülkelerin bazı okullarında bu eğitimin Felsefe, Ahlak, Psikoloji, Sosyoloji, Psikiyatri çerçevesinde belli bir ölçüde ele alındığı söylenebilir. Buysa, sözünü ettiğimiz kendine özgü eğitimin, büyük öneminden ötürü, bilinçli-bilinçsiz genel eğitime yansımalarıyla aydınlatılabilir. Aydınlığın artmasıyla, bu yöndeki eğitimlerin de gittikçe daha etkin biçimde ele alınması beklenebilir. Bırakın ki bu eğitim, okul-dışı ortamlarda, özellikle çevre ve toplumdan gelen güzel örnekler ve yüreklendirmelerle belli bir ölçüde kotarılabilir. Hiç kuşku yok ki, en elverişli ortam, kişinin *kendi* yaşamıdır. Aslında, kişi kendisi değişik yayın ve iletişim araçlarından da yararlanarak, düşünme, dünya ve istenç yönünden kendisini en iyi biçimde yetiştirebilir. Kendine özgü yetileri, koşulları, alışkanlıkları ve özlemleri bilip yaşayan kişi, düşünme-dünya-istence dönük eğitimi, en iyi yine kendisi, kendi *kişilik yetişi*mi içinde gerçekleştirebilir. Bu doğrultuda yetişimin, bilgi işi olduğu kadar, birdeyime sanat ve beceri işi olduğunu unutmamak gerekir. Ne var ki, sanat ve becerinin gündeme geldiği pekçok alan gibi, kişilik yetişi de, zevk ve heyecan isteyen zor bir çaba işidir. Kişilik bilinci arttıkça, sözünü ettiğimiz eğitimin ve yetişimin ağırlığı artar. Böylece, bunalım bilinciyle oluşan kişilik, bunalımda en iyi dayanaktır; kişilik bilinciyle önemi belirginleşen bunalım, kişilik oluşumunda hiç de küçümsenmeyecek bir etmen durumundadır.

Yönetim, bilim-teknik, sanat, felsefe, din, eğitim gibi başlıca kültür alanlarına kuşbakışı bir göz atmak bile, *bunalımın kültürde, kültürün bunalımda* ne önemli bir rol oynadığını ortaya

koymakta. Kültür alanlarına birbir gözattığımızda, geçerken değinmek fırsatı bulduğumuz bir soruyu sormadan geçemeyiz burda. Soru şu: Kültür, bunalımı *enaz zararlarla aşmada*, hattâ yaşamda *değerli bir katkıya* dönüştürmede ne denli başarılı olabiliyor? Başka türlü dendikte: Bunalımla karşılaşınca özel bir kültür alanına başvurma; ya da, bu alanlar birbirine sıkıca örüldüğüne göre, genellikle kültüre başvurma bize ne oranda başarı sağlıyor? Örtükçe bir yönüyle daha açalım soruyu: bunalım dönemlerinde, yetesiye yardımımıza koşamıyor mu kültür? Şöyle de sorabiliriz: Bunalım açısından bunca çaba, emek ve zamana değer mi kültür?

Değişik ortamlarda değişik yanıtlara da yolaçsa, bunalım karşısında kültürün başarısı olup olmadığı sorusu, birbirine karşıt iki uçta toplanır: Bunlardan biri, kültürün, bunalımı aşip değerlendirmede tam başarıya ulaştığını savunurken; öbürü, bunalım karşısında kültürün, tümünden başarısızlığa uğradığını savunur. Böylece biri iyimser, öbürü kötümser iki yanıt kaplar ortalığı, –kimi birlikte, kimi birbirinden önce ya da sonra.

Ne var ki bu yanıtlardan ikisi de gerçeği yansıtmaktan uzak; herbiri kültürün bunalım karşısındaki başarı durumunu, bir uca çekip çarpıtmakta. Aslında *ne tam güçlü kültür, ne de tümünden güçsüz*. Buna göre iyimserlik de yanlış, kötümserlik de. İyimserlik gerçeği yansıtsaydı: insan dünyasında bunalım diye birşey kalmayacak; dolayısıyla birbakıma, kültüre gerek duyulmayacaktı, kötümserlik gerçeği yansıtsaydı, insan yaşamı bunalım dolup taşacak, dolayısıyla kültür üretilmeyecekti. Oysa bunalım da var dünyamızda, kültür de. İyimserlik geçerli olsaydı, yani iyimserler haklı olsaydı: kısa sürede tatsız, heyecansız, sıkıcı bir dünyaya dönecekti dünyamız; kültür ürünlerinden payalanlar azaldıkça, insan dünyası insan dünyası olmaktan, insan insan olmaktan çıkacaktı. Kötümserlik geçerli olsaydı, yani kötümserler haklı olsaydı: kısa sürede, bunalımdan başalamayan insanlar, kültür'süz dünyalarıyla birlikte silinip gideceklerdi.

Hep bunalım açısından baktıkça, *iyimserlik de kötümserlik de gerçekçi ve doyurucu bir tutum olmaktan uzak*. Kanımca, gerçeğe en uyan durum şu: Kültür bunalımın kökünü *kazıyamaz ama*, bunalım karşısında *yenik de düşmez*. Kültür bunalıma

çare değil ama ondan üstün çaremiz de yok. Kötümserlikten de iyimserlikten de öte bir davranış gerek bize: daha-iyici bir davranışla yönelmemiz gerekir bunalıma. Hem gerçekçi hem gerekli davranış bu. Kültürün, bunalımda nice başarılar sağlamış olduğunu unutmamalıyız. Bunalımlara karşı ayakta kalacaksak, kültüre borçluyuz bunu. Savaş, şiddet, sömürü, kıtlık, hastalık ve benzeri dizi dizi bunalımları geride bıraktıysak, kültürümüze dayanarak yaptık bunu. Bu kuşatıcı gerçeğin somut örneklerini sergiliyor insanlık tarihi. Kültür bizi tam başarılı kılmadı diye, hiç başarılı olmadığımızı öne sürmek: tarihe, bunalıma, kendimize haksızlık etmek demektir.

Bunalım Açısından: Kendimiz İçin Neler Yapabiliriz?

İnsanın sözkonusu edildiği her yerde (başka şeylerden de sözedilse, söz dönüp dolaşıp insana dayanmıyor mu?) işin içine karıştırmadan hiçbirşeyi anlayıp anlatamayacağımız son derece önemli bir kavram var: İlişki. Genellikle varlık, tektek nesneler, toplum, kişi, kültür, bilim, tarih, sanat, doğa, – herşey, dolaylı dolaysız, “ilişki” sözcüğünün göstergelik ettiği bir ortam gerektirir; “ilişki” ile bağkurmadan hiçbirşey dilegetirilemez. “İlişki” ortadan kalkınca tüm insan da yitip gider; çünkü insan bir ilişkiler bağlamı, çünkü insan dünyası, ilişkiler dünyasıdır. Ne var ki, bu kilit kavram, dolayısıyla da gösterdiği gerçeklikler, çoğun, görkemli ve geleneksel birtakım sözcüklerin (“devlet”, “kurum”, ve benzeri kavramların) örtüsü altında kalmakta. “İlişki” tüm menevişli içerikleriyle günışığına çıkarıldığında, zengin somutluğa parmak basmamıza fırsat tanır. Özellikle “ilişki”: bunalımlı dönemlerde insanı, davranış, yöneliş ve değerlendirişleriyle birlikte anlamak; bu anlayışla, bunalımda yapılması gerekenleri öğrenip en üst düzeyde yerine getirmek için uygun bir olanak sağlar.

Bunalım açısından baktıkta, “ilişki”lerin en yoğun olduğu alan, tek kişinin başkalarıyla ilişkileridir. Bu bağlamda: türdeşlerle ilişkiler, toplumsal ilişkiler, ben-sen ilişkileri, geçmişle ve gelecekle ilişkiler yer almakta.

Türdeşlerle ilişkilerde, bunalım yönünden dikkat edilecek en belirgin özellik, dünyamızda yalnız olmadığımızı bilmektir. Böyleyse böyle, bundan bize ne, deyip geçtiğimiz kuram-

sal bilgilerden biri değil bu. Yaşama koşullarımızın en büyük bölümü, türdeşlerle ilişkiler. Arı-duru bilince çıkardığımızda, gerçekten de: dünyada birtek ben yokum; tüm dünya birtek benim dünyam değil; *ancak başkalarıyla birlikte* varlığımı sürdürebilirim. Başkaları olmadan ben olmayacağıma göre, *ben birlikteliğim*: hertürlü düşünce, duygu ve davranışlarımıza iyice sinmesi gereken bilinç bu, – tüm yaşantılarımızın temel yaşantısı. Yaşamımıza böyle bir bilinçle yöneldiğimizde, bunalım bakımından en elverişli davranışı benimsemiş oluruz. Çeşitli ahlak ve törelerin amaç bildiği değerlerin; sözgelimi, başkalarına kötülük etmekten kaçınmanın dayandığı tükenmez bir kaynak bu *türdeş bilinci*. Onun içindir ki, bu bilince sürekli bir bakım göstermek, bu bilinci zedelemekten sakınmak gerek. Bu duygu ve anlayışla yapılması en yerinde şey, tasarımıla gücünü, hayal yetisini eldengeldiğince geniş ve esnek tutmak. Böylece, pekçok bunalıma yolaçan bazı çarpık davranışlar, bu arada özellikle: başkalarına özgü değerleri aşağısamak; başkalarına zorla benimsetmeye yeltenmek kendiliğinden önlenmiş olur. Bu gerçekleştirilince, kimseler, kendisini başkasının-yerine-koyma başarısında güdük kalmayacak; böylece herkes, bunalımdaki türdeşlerinin durumunu içten anlayıp elinden gelen yardımı esirgemeyecek. Kuşkusuz, bunu herkes kendi yaşama biçimi doğrultusunda yapacak, – insan vardır bunalımda yardım dehası, insan vardır bunalımda yardım yoksulu. Gene de, türdeşler arası hayalgücüyle beslenen bir dayanışma bilincinin varolduğu yerde, bunalıma salmak, bunalımda umursamamak, bunalımda ezmek çeşidinden yaklaşımların enaza ineceğini sanıyorum.

Toplumsal ilişkiler, sayısız işleriyle toplum yönetimi ve yaşamının, enaz tedirginlikle sürüp gitmesini sağlayan ilişkilerdir. Duygusal alış-verişlerden arınmış olan, gerektiği için arınmış varsayılan, kişisel-olmayan bağlarla örülür toplum. Ençok, yasalarla yönetmeliklerin, kurallarla geleneksel alışkanlıkların rol oynadığı örgütler, kurumlar, topluluklar bu gerçeği gözardı edemezler. Ancak, herşeyi yönetimden beklemek yanlış. Bu gerçeği yalnızca bilmek değil, günlük toplum yaşamında özenle uygulamak gerek. İşte bu doğrultuda, pekçok görevler düşüyor tektek kişilere. Duygusalıktan arınmış ilişkilerin köksalip gelişmesi

için, gerekli bu. İçinden çıkılmaz irili ufaklı bunalımlar önlenmiş olur böylece. Kolay olmasa da her çabaya değer doğrusu.

Ben-sen ilişkilerine gelince, bunalım açısından, bu ilişkilerin toplum ilişkilerinden ayrı bir duygu ve sıcaklıkla düzenlenmesi gerekir. Toplum-yönetim ilişkilerinde, başkası, belli bir hizmet yerine getiren rasgele biridir; öyle ki, hizmeti yerine getirsin de kim olursa olsun. Ben-sen ilişkilerindeyse, sen, rasgele biri değil, belli bir birey benim için: Benim için *özel* bir anlamı ve değeri var onun. Çoğu kez özel bir sıcaklık ilişkisi bu; düpedüz akılla açıklanamayan bir duygu ilişkisi. İşte bunalım, yetesiye aydınlık kazanmadığı için, bu iki tür ilişkiyi karıştırmaktan doğar çok kez. Söylenmesi kolay, gerçekleştirmesi zorsa da, yapılacak en doğru şey: ilişkilerin amacını şaşırmaktan kaçınmaktır. Toplumsal ilişkilerde, genele saygılı, akılcı-kolaycı; ben-sen arası ilişkilerdeyse, sıcak-sevecen davranılmalı.

Son olarak, kimi umursamazlık kimi bilgisizlik yüzünden, genellikle hesaptışı bırakılan kişiler-arası bir ilişki öbeğinde dikkatleri toplamanın yararlı olacağı kanısındayım. Kişiler-arası ilişkiler, kişinin, yalnızca kendisiyle çağdaş toplum ve kişilerle kurduğu ilişkilerle sınırlı değildir. Böylesi sınırlamaya kesin gözüyle bakmak, kişinin yaşama ufkunu daraltmaktadır. Dışarıya yönelik ilişkiler, çağdaşlarla tükenmez. Gerçekte kişi: hem *kendinden önce yaşamış olanlarla*, hem *kendinden sonra yaşayacaklarla* sayısız ilişkiler içindedir. Bu ilişkilerden bir ikisine dokunmak, ne önemli boyutlara vardıklarını açığa çıkarmaya yeter. Bunalım açısından öteye uzanmadan şunu söyleyebiliriz: Bu tür ilişkilerin kapsam ve değerini kavrayamayan kişiler, hem kendilerine hem de (ister önce, ister sonra yaşasınlar) başkalarına haksızlık etmiş olurlar.

Tek bir topluluk olarak da tasarlasak, insan, kendinden önce gelen başkalarının *bıraktıklarıyla* sıkı bağlar kurar. Bu bağlar olmadan, varlığını sürdüremez. Araç gereç, kır kent, dil gelenek, – herşeyimizle geçmişe bağlıyız, yalnızca yakın-uzak akrabalarla değil, tüm bizi çevreleyen geçmişle içli-dışlı ilişkiler ağında yaşamaktayız. Özellikle, kültür kalıntılarını anlayıp değerlendirmede: saygı, kullanım ve yararlanma bakımından eksik ve çarpık ilişkilere dolanmak, varoluşumuzu temellerinden

sarsan bunalımlara sürükler bizleri. Ne var ki, durumumuzu yanlış yorumlayıp geçmişle ilişkileri, ille de kesin saygıya dayatarsak, gelenek ve göreneklerin kölesi olur; başımıza, kendimiz korkunç bunalımlar yağdırırız. Birtek ilişki doğrultumuz var o da geçmiş, demenin iler tutar yanı yok; böyle düşünmekle, özyaşama gücümüzü yitirir, varlığımızı en diri yerlerinden budamış oluruz.

Ben çürüyüp gittikten sonra doğacaklardan bana ne, demek ilk bakışta akla yatkın görünse bile, ters bir davranış. Şimdiye, geçmişe olduğu kadar *geleceğe de yönelen bir yaşam doğrultusunda*dayız. Bilmesek tanımasak da, gelecekteki insanların karşısında sorumluluğumuz olduğunu; bu sorumluluğun, öbür doğrultulara ilişkin sorumluluklar yanında *hiç de önemsiz kalmadığını* söylemek zorundayız. Tersî tutum, bunalım hazırlayıcısı bir duruma sokar bizi. Biran sürçüp bu tür bunalımın, bizim kendimizin değil, gelecektekilerin başına çökeceğini sansak bile, ola ki çok geçmez ayılırız, – yaşamaktan çok acı çekmek, acılarla ölmek için. Öyle ya, gelmez gelmez denen gelecek, birdenbire kapımızı çalabilir; kapımızı çalmasına daha çok var, derken, şimdimizden içeri giriverir. Nitekim, orası senin burası benim, ben karışmam, sen karışma diye diye, boza unuta yokettiğimiz kültür kalıtlarının umulmaz özlemiyle inim inim inlemeye; hoyrat ve savurgan bir yaklaşımla, kirlete sömüre düzenini altüst ettiğimiz doğanın yıkıntıları altında ezim ezim ezilmeye başladık bile.

Güçlü esintiler gibidir bazı sorular. Önlerine çıkan herşeyi belli bir yöne doğru sürükleyip götürürler. Yakalanmayagör, “yanıt!” “yanıt!” diye diye, soruyla birlikte ordan oraya savrulup gidersin. *Bunalım açısından, kendim için neler yapabilirim?* sorusunda da, başdöndürücü bir itme gücü var. Değil mi ki sordum, koşmasına koşacağım. Daha önce şöyle bir soluk alayım, diyorum.

Bugünedek böyle bir soru sormamıştım. Başka birinin de sorduğunu pek işitmedim. Nedeni, bunalımın tam bilinçle gündeme gelmesinde yatıyor: kimimiz bunalımdan başalamıyoruz, kimimiz umursamazlık içinde yuvarlanıp gidiyoruz, çoğumuz

yaşamın önemli gereklerine yönelik yetesiye eğitimden yoksunuz. Olsa olsa sorunun yakın bir akrabası, “kendim için neler yapabilirim?” sorusu çekingen çekingen görünüyor aradabir. Bencillik göstergesi sayılıyor soru; bencillikse, genellikle hoş karşılanmayan birşey. Soruyu soranı, hele soruyla uzunuzadıya uğraşmaya kalkışanları, enazından, sevimsiz kılıyor bu bencillik damgası. Biryandan bazı dinsel gelenek ve göreneklerin, öteyandan Yeni-Zamanlara yaygın özgeci akımların ağırbasmasıyla, iyiden iyiye erdemsizlikle bir tutulan ‘bencillik’, umacı duruma sokuyor soruyu.

Ne yapıp ederse etsin, yazıp çizen hiçkimse kendini yanlış-anlamalardan soyutlayamaz ama, bunalımın ne olduğunu özünde yaşamış olan, bunalımlı zamanlarda, gelmiş geçmişleri de katın, başkaları diye nitelenen türdeşlerin ne yüce bir önem ve değer taşıdığını bilen biri olduğuma göre, çocuksu da sayıl-sa, yanlış anlaşılmayacağım umut ve dileğiyle, ister bunalımlı ister bunalımsız açıdan ortaya atılsın, “kendim için neler yapabilirim?” sorusunun: herkesin, her zaman kendinden sorması gereken *sağlıklı* bir temel soru olduğu inancındayım. Nitekim eski çağlarda, bencillikle ilgisi yoktu bu sorunun: “bencillik” sözcüğü, ille bugün dilegetirilen bir düşkünlüğü belirtmek için kullanılmazdı; sözgelimi, kölelik gibi bazı önemli pürtüklere karşın, insanca değerlere duyarlılığıyla ünsalmış olan Eski Yunan ve Roma uygarlıklarında, erdemler-erdemsizlikler çizelgesinde bencillğe özce bir yer ayrılmamıştı. Yantutan aşırı görüşlerin itici ya da çekici etkisinde kalmayıp konuya sağduyumuzla eğildiğimizde: “kendim için neler yapabilirim?” sorusu: ‘ben kendim herkesten üstün olmak için neler yapmalıyım?’ anlamına gelmez. “Ben kendim” diye konuşan ille de: birtek ben varım, ötesi boş lâf; başka ‘şeyler’ olsa bile en yüce varlık benim, türünden ölçüsüzlükler saçmalamaz. Böylece, “ben kendim için neler yapabilirim?” sorusunu, ahlakça gerilik, ruhça küçüklük diye yorumlamak yersiz kaçır; herkesin ikiyüzlülükle gizlediği bencilliği, şişirme yüreklilik gösterisiyle dışavurmak, diye yorumlamak da yanlış olur.

“Kendim için neler yapabilirim?” sorusu, aslında, şöyle bir bilinçle anlamlı: kendisine “ben” diyen varlıklar var dünyada;

ben *de* onlardan biriyim. Ben kendimi bildim bileli bu böyle; benden sonrakiler de böyle bulacak, böyle duyacak kendini. Gelgelelim *biricikliği* olan bir varlığım ben. Ben kendim yaptım, diyebileceğim öyle az şey var ki, varolanlar yanında nerdeyse hiç, – hiç. Gene de şurda biricikliğim: önemli değilim, belki de hiç önemli değilim ama, ben kendim olmasaydım, *benim için* hiçbirşey olmayacaktı, kendibaşına önemli de olsa, önemsiz de olsa. Ben kendim olmayınca: nasıl ilişki kurarım başkalarıyla? Nasıl sever sayarım başkalarını? Nasıl yardım edebilirim onlara?

“Kendim için neler yapabilirim?” temel bir sorumluluğa çeviriyor bakışları: *kendime karşı nasıl bir sorumluluğum var?* ‘Sorumluluğun altından kalkmak için, neleri yerine getirmek zorundayım?’ sorusu bu. İlkin yadırgansa da, savsaklanmaması gereken bir sorumluluk bu. Öyle ya canlıya cansıza, çağdaşıma, geçmiştekilere gelecektekilere karşı sorumluluklarım var, içten yaşıyorum bunu: tüm alanlarıyla beni çevreleyen toplum ve kültür, her fırsatta altını çiziyor bu sorumlulukların; bu bağlamda, benim kendime karşı yüklenmem gereken sorumlulukların varolduğu da bir gerçek, hem benim için hem de kendilerine ‘ben’ diyen tüm başkaları için önemli bir gerçek.

Şimdi *bu* değindiklerimin sağladığını umduğum ışıktaki, her-birimiz kendimize bir soru sormadan geçemeyiz: “Bunalım açısından kendim için neler yapmalıyım?” – İşte burda bir koşuşturmadır başlar. Herkes kendi yönünden, kendi durumunda kendine en uygun yanıtı varmak için, elindeki hiçbir olanağı esirgemez. Herkes kendi yaşam gelişiminde belirginleşen özellikler doğrultusunda beden, gönül, düşünce, toplum, kültür ve eğitim koşulları ve özlemleriyle, bilinçli bilinçsiz hesaplaşarak: önerilere, isteklere, çağrılara, buyruklara yönelir kendi kendine. Kuşkusuz, yanıt çizelgesinin öğeleri ile önceliklerinin saptanmasında: ben, diye konuşan kişiyi çarpan bunalım türü ile nitelikleri; ayrıca, kendisinin bunalım öncesinde mi, başlarında mı, yoğun dönemlerinde mi, sonrasında ını olduğu önemli rol oynar. Kimi iyiden iyiye güncel, öznel, kişisel çizelgelerdir bunlar; öyle ki, her çizelge, son derece belirli ortam ve zaman

süresince yürürlükte kalır. Hep bu çerçevede, içeriği duruma özel doldurmalara uygun: “hemen şunu yapmalıyım” “bunu ‘sakın’ yapmamalıyım” “şöyle yaparsam ‘olmaz’” “böyle yaparsam ‘olur’” türünden kalıplardan geçilmez. “Ben kendim şöyle yaptım çok iyi oldu” “ben kendim böyle yaptım çok kötü oldu” türünden içi dolu kalıplarsa, ilgili kişi için ne denli cankurtarıcı olursa olsun, başkalarının, en küçük ilgisini bile çekmeyebilir. Bu konuda kimsenin kimseyi kınamaya hakkı yok: herşey zamanında; ben başkayım, sen başka: kimse kimsenin davranışlarını benimsemeye kalkışmasın.

Bütün bunlara karşı denecek birşey olduğunu pek sanmıyorum. Gene de tüm insanlar, insan olmak bakımından, ortak bir yazgıyı paylaştığına göre, bunalımları en iyi biçimde aşabilmek için, takınılması gereken kişi ve duruma özel davranışların, ortaklaşa bir temeli olup olmadığını araştırmada büyük yarar var. Varsa, özel davranışları taşıyıp kolaylaştıran, kuşatıp pekiştiren ortaklaşa bir temelin, herkese ne denli ferahlık getireceğini kim yadsıyabilir? İşin güzel yanı, gerçekten böyle bir temelin varolması, – bunalım sözkonusu diye, herşey hep en zor olacak değil ya. Temel nitelikteki o ortaklaşa yazgı şu: *bunalım açısından* ‘kendim için ne yapabilirim?’ diye soran herkesin, benim de senin de, hepimizin, özel durumlarımız ne olursa olsun, *değişmeyi evetlememiz* gerek.

Şimdi burda “gerek” diye konuştuğuma bakıp başkalarına birşey buyurmaya kalkıştığım sanılmasın: kimseye buyurduğum yok. Kendim için konuşuyorum: bunalım açısından, kendi gerçekleştirmem gereken davranışın, *değişmeyi evetlemem* olduğu kanısındayım. Bu söylediğimin, başkaları için de geçerli olduğunu söylüyorum. Hiç kuşku yok, önemli davranış temellerini, binbir dereden su getirsek de, dolambaçlı akılyürütmelere başvursak da, sapıyla topuzuyla başkalarına benimsetemeyiz. Mantık da istatistik de kendi yerinde ağır. Burda “gerek” diye sözünü ettiğim, *değişmeyi evetlemenin* herkesçe benimsenmesi, herkesin *kendisinin* bunalımı yaşayıp deneylemesine bağlı. İşte ben, zamanı gelip de görüp yaşadığında, kim olursa olsun sağduyulu herkesin, böyle bir *değişmeyi içten evetleyeceği* inancındayım.

Sözkonusu ettiğimiz bağlamda, değişmeyi evetleme'den ne anlaşıldığını aydınlatmak yerinde olacak şimdi. Çeşitli merakları karşı-koymaları, tedirginlikleri gidermeksizin üstesinden gelinebilecek bir iş değil bu. Değişme ne demek? Değişen ne, neler? Ne gibi öğeleri var değişmenin? Kim değişmiyor ki zaten? Değişmeyle n'olacak peki? Nasıl oluyor bu değişme? Değişmeyince n'olur? Evetlenen değişmenin evetlendiği nerden belli? – İççe giren bu sorunları belli yönlerden de olsa birlikte günışığına ulaştıracak birkaç önemli açıklamanın sağlanması gerekiyor.

Cansızlar biryana, yaşayan ne değişmez ki. Hele insan: doğar, büyür, gençtir, olgunlaşır, yaşlanır. Zaman zaman pek farkına varmayız; zaman zaman unuturuz; oysa bilmemiz gerek, biliriz de: değişen biziz. Bazan istemesek, önlemeye çalışsak da değişiriz, hem kişi olarak, hem de toplum. İşte, değişmeyi evetlemek: değişmeye hakkını değerini vermek; seve seve değiştirmek, değişmeyi sevmek. Bu temel davranış, bunalımlı yaşama *en uygun* davranış.

Böylece değişme evetlemenin en önemli özelliği, ister tekkişi ister toplum olarak insanın, kendini değişmeye *açık* tutmasıdır. Değişmeyi evetlemek, değişme karşısında olumsuz davranışlardan uzak kalmaktır. Değişmeden kaçmak, korkmak, tiksinek; değişmeye direnmek, kötü ve aşağılayıcı gözle bakmak; değişiyorum, diye üzüлp sıkılmak, –bütün bunlar, değişmenin evetlenmediğini belirten göstergelerdir. Değişme aramak; değişmeye atılıp uymak; değişmeye değer vermek; değişmeyi özlemek; özünü ve başkalarını değişmeye yüreklendirmek; değişmeden hoşlanmak: bütün bunlar, değişmenin evetlendiğine tanıklık eden göstergelerdir.

Değişme sevmek, değişme istemekle aynı şeydir. Değişmeyi: değişmeye istek belirtmekle, ya da değişmeye düşünsel bir edim olarak yönelmekle birtutmak yanlış. İstemek, yapmaya girişmektir. Sevmek eylemektir. Değişmeyi seven eylemi sever aslında. Ya kendi değişiklikler başlatıp sonuca dek götürür; ya da, başlanmış değişme ve değiştirmelere katılır. Buna göre değişme: *çalışıp çabalamak*, engeller yenmek, güçlükler çözmektir.

Değişme girişimi: bu doğrultunun birlikte getirdiği yüklerden yüksünmemeyi; tehlikelerden yılmamayı; sıkıntıları hoşgörüyü karşılamayı gerektirir. Değişme sevgisi, değişmenin ayrılmaz bir parçasıdır çoğu kez. Değişmenin başarısı da buna bağlıdır çok kez. Başarı n'olursa olsun, sevgisiz değişme, ağır gelir insana, sonradan istediği gelişme olsa bile.

Değişme girişimini: yalnızca birşey yapıp ortaya koyma, iş-görme, çevreye görünür görünmez bir biçim verme diye yorumlamak, değişmeyi dar bir anlama sıkıştırmak olur. Değişmeyi: insanın, kendi hayal kurma, duyumlama, tasarlama yetileriyle *kendini de* değiştirmesi; çevresine, tüm evrene, algılama, düşünme, aydınlatma tutum ve becerilerinde yeni yeni biçimler denemesi, diye *olabildiğince geniş* yorumlamak daha doğrudur. Buna göre, gelişmeyi seven: *olanca özgürlüğünü kullanan*; sınırlara da çarpsa, kendini özgür bir varlık olarak yaşayan, atılımlı insandır. 'Böyle buldum, çaresiz böyle gidecek' doğrultusunda bir boyun-büküklüğüyle alıp vereceği yok *değişme atılımlı* insanın. Tam tersine, değişme atılımlı insan, kendine boyun-büküklüğü yakıştırmayan; başagelene *kafa tutan kişiliktir*. İşte bu tür bir kişilikteki insan, gözlerini açtığı dünyanın darlığından çekip çıkarabilir kendini.

Değişmenin bir özelliği de: alışlagelen biliş ve görüşlerin, donup kalan yapıp etmelerin *boyunduruğundan kurtulmayı* sağlamasıdır. Kuşkusuz, kişisel-toplumsal alışkanlıklar, birbakıma, yaşamayı kolaylaştıran dayanaklardır. Ne var ki çağa ortama göre, uzunlu kısalı süreler de sözkonusu olsa, belirli bir süre için anlamlı, geçerli ve yararlıdır bu alışkanlıklar. Giderek yavan, sıkıcı, bilinçsiz birtakım oluşlara dönüşürler. Sonra sonra eski püskü safralardan, kişi-toplum yaşamını boğan zorlamalardan geçilmez ortalık. Böylesi alışkanlıklarda ayak direyen kişi, toplum, öz-geleceğinden eder kendini. Bu da sözcüğün tam anlamında bağnazlığa dönüşmekten öteye götürmez. İşte böyle bir havada değişmek, insanın kendisine *yepyeni bir dünya armağan etmesidir* çoğun. Ona ne kuşku, çabucak olup bitmez bu. Olsun ama; tehlikenin, emeğin hertürlüsüne değer.

Değişmenin başka bir özelliği daha var: *gerçekçi* kılar insanı. Daha doğrusu: gözlerini gerçeklere yummayan, gerçekler-

le birlikte esmesini bilenlerin başarısıdır değişme. Gerçekleri görüp ona göre davranmakla, isteklerine kavuşma olanağına kavuşabilir insan. Gerçeklerle *hesaplaşmadıkça*, isteklerine gerçeklikte yeraçamaz insan. İlk bakışta şaşırtıcı gelebilir bu: Bazı gerçekler, nesnellikle: değişmeye sırtçevirmek, ya da bile bile değişmeyi geciktirmek isteminde bulunabilir bizden. Böyle bir davranışın bilinçle benimsenmesi, tam da derine inen bir gerçekliğin işbaşında olduğunu kanıtlar. Gerçekçiliğin hazırlop bir yeti olmadığını, dikkat, özen ve çaba isteyen *bir insan başarısı* olduğunu unutmazsak, şaşırtıcı birşey kalmaz ortada.

Seve isteye değişmek, yaşama-zamanına hakettiği değeri vermektir. Değişmeyi evetleyen, *kendi* şimdisini yaşar. Zamanının gerektirdiğini yapan insan ve toplum, zamanın gerisinde kalmaz; çağdaş diye nitelenir bu insan, bu toplum; ancak değişmeyi evetleyene vergi bir başarıdır *çağdaşlık*. Sevmeden, istemeden çağdaşlığa ayakuydurmak zorunda kalanları, kırık, tatsız bir yaşayış bekler; oysa seve isteye değişen, tat alır çağdaşlıktan.

Değişmenin en önemli yönlerinden biri: insanı toplumu ve kültürü *gençleştirmesidir*. Gençleşmek yenileşmektir. Bu bağlamda gençleşme, bedene de ışıyan algı, duygu, bilgi ve beceri olanaklarıyla, *yenilemektir kültürü*, – kişisel ve güncel yaşamın en somut etkenliklerinden toplumsal yaşamın en soyut etkenliklerine dek. Yerine göre atak, etkin, eleştirici emek birikimleri; yerine göre dirençli, yılmaz çabalar gerektirir gençleşip yenileşme. Pekçok yönüyle yaşam, dinçliğe kavuşur böylece; hem yaşamada *yaratıcılığın* ürünü, hem yaşamada yaratıcılığın kaynağıdır bu dinçlik. Gençleşen yaşam ile gençleşmeyen yaşam arasında özden ayırım var. Bu ayırımın kapsamı ve değerini anlamak için, bazan rasgele gerçekleştiren, ya da şöylebir gerçekleştirilen küçücük dinçleşmelerin *bile* yaşama ne önemli katkıları olduğunu anımsamak yeter.

İnsan ve toplum yaşamı için önemli mi önemli bir saptama yapabiliriz şimdi: değişmeyi evetlemenin kazandırdığı donatım, bu donatımın: özellikle girişimcilik, gerçekçilik, çağdaşlık, özgürlük ve gençleşme gibi nitelikleri, bunalımla ilgili olarak son derece değerli kaynaklara kavuşturur insanı. Heryönüyle *değil* ama, bu-

nalıma, tekbaşına gelmeyen, gelirken kendi gibi birçok rahatsızlığı sürükleyen *kapsamlı* bir rahatsızlık gözüyle bakacak olursak, böylesi bir rahatsızlıkla, ancak, değişmeyi evetlemek türünden bir ortamda başa çıkmayı umabiliriz. Sözelimi, özgeçmiş anlatıları ile tarih yazıları, özgürlüğünü ortaya koyabilen insanlar ile toplumların, şuraya buraya savrulmadan enaz zarar gördüklerine bol bol tanıklık etmekte. Gençleşmeye: bunalımın kölesi olarak yitip gitmeye dek götüren boynubükük bir kendini-bırakıştan kurtarır insanı. Bunalımla en uygun biçimde başa çıkmanın; bunalımı, sonra sonra en uygun biçimde değerlendirmek bakımından, koşulları çepeçevre kavrayıp seçenekleri verimli kılmak bakımından vazgeçilmez bir düşünce ve eylem dayanağıdır gerçekçilik. Çağdaşlık: tümünden ağılı bir zaman-kesitiymiş gibi bunalımları, yaşamadan geçiştirme türünden korkunç bir yanlış-yaklaşımı benimsemekten alıkoyar insanı; bunalımı, el dengeldiğince bilinçle yaşamayı sağlayan, bunalım süreci boyunca ya da daha sonra, nice tatlar devşirilen bir yaşam gömüsüne dönüştürmeyi sağlayan niteliktir. Yaratıcılığa gelince, tam da bunalım fırtınalarının ortalığı kasıp kavurduğu zamanlarda: örtük bazı olanakları bulup verimlendirmede; alışlagelen düşünme ve eylem önceliklerinde devrimler yapmada; “artık bitti!” iniltileri yerine “daha yapacak çok şey var!” istençlerini oturtmada etkin bir başarıdır.

Bu bağlamda gözden yitirilmesi pekçok sürçmelere götürebilecek bir durumun, açık-seçik altını çizmek gerekir: ister “nitelik”, ister “başarı”, isterse de “erdem” diye adlandırılsın, bütün bu gerçekleştirmelerin, bunalım diye sözü edilen her derde çare olduğu sanılmasın. Çeşitli gerçekleştirme erdemlerini kuşatan deşmeyi evetleme, olsa olsa, bunalımları: duruma göre önleyen; duruma göre, geciktiren; duruma göre, mutlulukla özleştiren bir güvencedir. Değişmeyi evetlemeye ilişkin hiçbir türün, insan dünyasında bunalımın kökünü kazıyan bir gizem olduğu söylenmez. İnsan dünyasının yapısına aykırı bu. Bunalım karşısında yaşama büyük ölçüde yardımcı olmak başka şey, tümüyle bu yaşamı değiştirmek başka şey. Böylece değişmeyi evetlemek, *bunalımlı yaşamı evetlemek*; dolayısıyla, yaşamın bir ögesi olarak bunalımla *en elverişli biçimde* hesaplaşmaktır.

Ne var ki değişme, ne denli evetlenirse evetlensin, zaman za-

man, *kendi de* bunalımlara yolaçar. Öyle ya, değişme, daha girişim, atılım, yenilik gibi öğelerden belli olduğu üzere: rahat alışkanlıkları tedirginliğe salan; umulmaz yeteneklerle hoş olmayan sonuçlar doğuran; kimseye zarar vermeden giden dengeleri bozan bir etkenliktir. Ayrıca, ne denli istenirse istensin, sevilirse sevelsin, ne denli içten gelen akıllı çabalara odak olursa olsun, amaca ulaşmış görünen değiştirmelerin, sonuçta gerçekten hoşla gideceği konusunda, kesin bir güvenceden de yoksunuz. Öyle durumlar tasarlanabilir ki, binbir emek sonrası erişilen değişme, hiç de doyurmayabilir insanı. Bundan başka: değişme sürecinin yöneldiği “iyi” amaçları, “kötü” amaçlardan ayırt etmek, hele bunu nesnel ölçeklere bağlamak kolay değil; tam tersine, çetrefil sorunların en zorlarından biri bu, tarih boyunca acı acı belgelenmekte nitekim.

Durumlar böyle diye: akli olan ne değişir, ne değiştirir; değişmek zııırlıktır, türünden bir kestirip atma son derece yanlış; insan doğasına aykırı. Değişme ve değiştirme eylemleri: toptan yetkin değil diye, değişmeye her düzeyde sırt çevirmek, yaşama inme inmesi demek. Bu kafadaki kişi, toplum ergeç yaşamayla ilgisini keser. Değişmektir yaşamının öbür adı. Bunalımdan kaçmak için değiştirmekten elçeken, korkunç bunalımlardan yakayı kurtaramaz. İnsanın yapısına uyan akla uymakla kalmayan, aynı zamanda insana *yakışan* bir temel davranış varsa, o da insanın değişmeyi evetlemesidir. Kendisiyle ilişkisinde insana düşen *başödev* budur. Yaşamayı gerçekten seven, gerçekten sevip sayan, bunalımlar karşısında yaşamayı her düzeyde sürdürüp yüceltmek için, dörtelle sarılmak zorundadır değişmeye.

“Değişmezliği bilen herşeyi bilir” diyor çok eski bir uygarlık bilgeliği. Dünyanın gürültü patırtısına, acısına, ezikliğine, çok seyrek de olsa, uzaktan bakabildiğim zamanlar, yürekten “doğru”, diyesim geliyor bu görüşe. Ne var ki, ender erişilebilen böyle bir düzeyden epeyce beride yuvarlanıp gidiyorum. Bunalımlarında değişikliklerin (şöyle de diyebiliriz: değişikliklerin-bunalımların) herkes için önemli olaylar olarak ortaya çıktığı bir dünya bizimki. “Değişmezliği” tam bilmediğim için, sözü uzatmayacağım; boş-sözlere takılıp kalabilirim. Şimdi söyleyebileceğim şu: varmak varsa bile “değişmezliğe” varmadan önce, nice nice değişmelerle sıkı bağlar kurmamız gerektiği inancındayım.

BUNALIM, KÜLTÜR, YAZARLIK

Yazar, yazarlığını bilmeli.

Bunalım Yazısı

Yazdığım kitabı ya da haftalar aylar boyunca kendimi verdiğim uzunca bir yazıyı, bitirince inanılmaz bir hafiflikle uçar gibi olurum. Dayanılmaz birikimli özlemlerin ağırlığı yok olur birden. Hiç dışına çıkamayacağımı sandığım iklim değişir. Birlikte şöyle bir esmeye başlasak diye kutsal kutsal beklediğim; ese ese görebileceğim yerleri en iyi biçimde değerlendirebilmek amacıyla özenli hazırlıklar yaptığım bir geziden, nice şeyler yaşadktan sonra, artık bitse de olur, diye sağa sola bakındığım bir an, gezinin gerçekten sona erdiğini anlamanın hüzün karışık sevinci sarar beni. İsteyerek de kendimi kapamış olsam, yeniden açıklara kavuşur özüm. Kurtuluşa ermişliğin güvenli ürkek, yavaş aceleci salınışlarında bir gider bir gelirim. Kavuşma sarhoşluğuna bırakırım kendimi. Ev ev, yol yol, deniz deniz, bulut buluttur. Sonsuz güzellikleriyle aylıklık bayramındayım: dünyaya zamanım var. Doya doya dolaşabilirim, durup durup bakabilirim, çağrışımdan çağrışıma seğirtir, düşünceden düşünceye koşar, hayallerle yatıp kalkabilirim. Bol bol dostluklar evrenindeyim. Kitaplar da benim bundan böyle. Yemişli çiçekli dallı yapraklı bir okuma bahçesinden öbürüne atlarım. İstesem yeni yeni yazılar tasarlayabilirim, istemez olur muyum hiç, – kalem kâğıda elsürmek yok ama. Yaşasın dünya, ne de özlemişim: o benim, ben onun.

Çok sürmez ama bu. Bir de ne göreyim, yazıp bitirdiklerimle birlikteyim gene: ne diye öyle yazmışım, başka türlü de olabilirdi. Tasarımlı sinamalar evreninde doyasıya oyalandıktan sonra yazmaya geçmiştim, orası doğru. Şimdiye başka, bambaşka

doğrultular çekiyor beni: Nitekim, öyle değil de şöyle başlayabilirdim. Hem sonra, düzeni de değiştirsem daha iyi belki. Ne çok şey yazının dışında kalmış, tam da kafama denk şeyler, gönlümün aktığı şeyler. Yazıp bitirdiğimi yeniden elealacağım anlaşılan. Birtürlü gerçekleşmez bu dilek, ne denli istesem gerçekleştiremem. Gündemim dolu, öyle çok yazı bekliyor ki beni. Hemen kaleme kâğıda sarılmak zorundayım, yeni yazılar için. Zaman yok eskilere. Bitmese de, değil mi ki bitti, onlar. Bazan “ilerde!” diye avuturum kendimi. Çoğun içime atarım, yavaş yavaş filizlenmeye başlar o bitmemişlikler. Kolay kolay dönmem o eski yazdığımı. Birkez nokta koydum mu yazıya, onarmak, düzeltmek, yetkinleştirmek gibi şeyler boşuna, – başkaları başka davranabilir, benim durumum böyle. Bitmiş yazı: geçmiş zaman. N’etsen tıpatıp yaşayamazsın. Geçmişe yeniden elatmanın en iyi yöntemi: yeni şeyler yaşamak, bu arada geçmişten gelen esinleri unutmak, unutmamak, unutmak. Her yazı ancak başka bir yazıyla, çok kez de bambaşka bir yazıyla bütünleşebilir. Her yazı, birbakıma, kendi içinde tek bir dizge olduğu için bu böyle. Bitmiş bir yazıyı düzeltmek, bozmaktan başka ne yapabilir? Bitmiş bir yazı, olsa olsa yeni bir yazıyla yetkinleştirilebilir.

Önünde sonunda ortalama şeyler bütün bu saptamalar. Kimi yazıda geçerli, kimi yazıda geçersiz. Genel konuşmalarsa genelle oylanma. Yorgunlar, azıcık dinlenme sevinciyle; konu sıkıntısı çekenler, öyleleri de var, neden olmasın, birşeyler buldum sevinciyle; bir alanın özüne inmekten çok memurluğunu yapanlar, uğraştan başalamıyorum gibilerden çalımatma sevinciyle, var-sın genele elatsın, tuhaf mı tuhaf bir durumdayım ben şimdi. Sözümona yazıp bitirdim yazdığımı; gel gör ki, ne yazdığımı yazdığım gibi bırakabiliyor, ne de tasarımda bile yeni bir yazıya çevirebiliyorum kendimi. Olan dünyama oluyor: dosttan, doğadan, okumadan uzak kalıyorum.

Düşündükçe durumumu daha iyi kavrar gibi oluyorum: Yazıp çizdiklerim bitmiş ama, ben bitiremiyorum; daha doğrusu, yazdıklarım ilişkin bir iş bekliyor beni. Daha önce yazdıklarım koştur bir iş. Peki, nasıl bir iş?

“İş” deyince birkaç şey birden gelir akla: Dıştan istenen, buyurulan bir ödev; para karşılığı bir emek; amaçlanan bir sona erişmek için geçilmesi gereken bir aradurak. Bu kuşbakışı sayımı ne denli uzatırsak uzatalım, sözümona bitirdiğim yazı, sözü edilen türden bir iş *değil*. Yazar olarak yaptığımı betimlemenin en kestirme yolu şu: İş’in tam tersine, kimsenin yazmayı buyurduğu yok yazara; dıştan omuzlarına çöken bir yükü alıp vereceği yok yazarken. İşten başka birşey yazmak, tümünden öyle; kulağın buyrukta olması diye birşeyden söz edilemez, ne başlarken ne bitirirken. Yazardan sorulur yazı. Öncelikle yazardan sorulur yazı; daha doğrusu, yazar, kendi kendinden sorar yazıyla ilgili herşeyi. Kuşkusuz, başkalarına yönelir yazı; yazı için başkalarının söyleyecekleri var; yazı başkalarının da hakkı; birkez ortaya çıktı mı başkalarının özmalı, ondan da öte, başkalarının özü canı, – hangi yazar bunu istemez ki.

Yazdığıma karşılık, herhangi bir işe karşılık bekler gibi, para beklediğim yok. Para almadım *değil*, ama gülünç şeyler. Bir örnek: Son kitabımdan aldığım, daktilo ile kâğıt giderlerine kıtı kıtına yetti, en dolgun para da buydu. Yazıları ile zengin olanlar var, kuşkusuz. Talihler, beceriler başka başka. Sayıları çok olmasa da, iyi yazarlar eksik *değil* aralarında. Gene de şunu bilir şunu söylerim: yazı, para için yazılmaz. Yazı, yerine göre para getirse de, yazının karşı-ağırlığı gözüyle bakamayız paraya. Para için kaleme sarılanların kaç, kazandığıyla karnını doyurabiliyor? Bırakın ki, bir kısmının yazdıklarını, benim yazı deyince anladığımla hirtutmak doğru kaçmaz.

Yazı, parayla akrabalıklar gösteren ün, güç ve çalım gibi şeyler için de yazılmaz. Yazılsa bile, yazı olarak başarılı olamaz. Tektük olsa bile ayrıcalıklı bir durum bu. Aslında bu gibi şeyler yazıyla birlikte gelse bile, yazının bir “iş” olduğunu belgelemez. Çok kez kötü ün, acı, çelimsizlik, sönüklük getirir yazı, özellikle iyi yazarlara, hiç olmazsa bir süre, o üne falan boşverenlere.

Yaptığım, “iş” türünden birşey *değil*, diyorum, ama dıştan bakılınca: aylardır, yazdığım dan başka birşey görmüyor gözüm; durmadan çalışıyorum. Kendi açımdan bakınca: ne çalışma, ne de ona benzeyen birşey. Yazıyorum: herşeyini kendimin belirlediği başsız sonsuz bir gidip-gelmedeyim kendi içimde;

istediğim yerde duruyor, istediğim yerde uçuyorum, iş-ötesi bir özgürlük bu, dilediğimi yapıyorum. Yazdıkça açılıyor, açıldıkça açılıyorum, yazıyorum. Emekle biçimlenen ama hep bilinen anlamlarda iş-*olmayan* birşeyler çıkıyor ortaya. Emekten sö-zettiğime göre, ille de iş denecekse, bambaşka türden bir iş bu, iş'in bilinen kapsamına girmeyen bir emek ürünü.

Aylardır ak kâğıtlarda birikiyor bu ürün. Adamakıllı tuhaf bir durumdayım şimdi: bu birikimden alamıyorum kendimi, düşündükçe daha da sarıyor beni. Nasıl şey bu birikimli ürün? Bir nitelemesi olmalı bu ürünün? Benimle bağı ne? Başkalarıyla ne bağı var? Nerden gerekti bu yaptığım? Dokusu, anlamı, önemi, değeri ne peki, – ne yapıp ettiğimi bilmek istiyorum. Bu kaygılar, ilk kez ürünümsü birşey ortaya koyduğum için başıma üşüşmüyor. Kırk yılı aşkın bir süredir yazıp çiziyorum. Pekçok yazar gibi ben de, okurken okurken yazar buldum kendimi. İlkın aklıma bile gelmedi bu sorular. Yazar, yazıda yazı-ötesi şeylere yönelir aslında. Genellikle yazı: bir uzanış kımıltısı, bir kavrama denemesi, dıştaki konuya bir aydınlık-sağlama işlemidir. Yazar, ancak sonra sonra yazıya, *yazının kendisine* eğilmeye başlar. Bende de böyle oldu. İlkın örtük örtük yazının içine örülen sorular, zamanla ürkek ürkek, zamanla açık açık yanıtlar bulmaya başladı yazıda, ya doğrudan doğruya yazının kendisinde ya da başka yazıda. Ama şimdi yazar olarak baktığımda, yazdığımı karanlıklar bürüdüğü kanısındayım. Ne yazının kendisi dilediğim aydınlığı getiriyor sorulara, ne de erteleyebilirim yanıtları. İşte bundan bitti ama sürüyor yazdığım.

Nedeni şu: *bunalım yazısı* benim yazdığım. Nitekim yazar-ken, bazan, “ne tür yazarım” ben diye kendi kendime sorduğumda, sanki herşey apaçıkmiş, hiç güçlük yokmuş gibi, doğal bir çocuksulukla, “bunalım yazarıyım ben”, diyordum kendi kendime, yetiyordu bu bana, durup oyalanmadan sürdürüyordum yazmayı. Şimdi bakıyorum: kabataslak da olsa, bu yanıt doğrultusu dinginlik getiriyor sorulara. Sormadan edemiyorum, anlaşılan; bunlar da dönüp dolaşıp “bunalım yazarlığı ne demek?”, “bunalım yazısı nasıl şey?” sorusunda düğümleniyor. Birtek kaygım var öyleyse şimdi: bu sarmaşdolaş soruyu,

eldengeldiğince, kafama gönlüme uygun biçimde bir yanıtı kavuşturmak.

Benimki bunalım yazarlığı, yazdığım bunalım yazısı; orası öyle ama, yaptığım şeyi, ürettiğim yapıtı seraserpe gözden geçirmek istiyorum şimdi. Bunalım yazısında dilediğim şeylerden çok, yazı olarak bunalım-yazısının kendisi konu şimdi. Kuşkusuz, yazımda yansıtmayı istediğim bu yaşantılarla düşünülenler gerçekten önemli olmasaydı, şimdi bu yazıyı gözden geçirme girişimine gerek duymazdım. Ne var ki, yazımın birkaç özelliğine şöylebir dokunmakla dilediğime kavuşacağımı sanmıyorum. Bana öyle geliyor ki, yazdığımı, çeşitli yönlerden düzeylerden yaklaşımlar denemedikçe; bunları, anlamlı bir bağlamda birleştirmedikçe başarı beklemeye hakkım yok.

‘Bunalım yazısı’ deyimini bir adlandırma. Bilinçaltı bir dürtüyle ortaya çıktı – bir gösterge, bir tutamak. Sözcüklerden oluşan her deyim gibi, belli bir görevi yerine getiriyor; dikkatleri belli bir bağlama çekiyor. Bunun için tekyanlılığa takılıp bu deyimle yalnızca bunalıma yönelen bir yazıyı gözönüne getirmek yanlış, büsbütün yanlış değilse bile şaşırtıcı. Öyle ya: yazar, yazıda, karşısındaki bunalıma çevriliyor, bunalım “olay”ını” işliyor türünden bir açıklama yetersiz. Bunalım insan yaşamının belli bir kesiti, belli bir ögesi olsaydı, buna diyecek birşey yoktu. O zaman, “bunalım yazısı” konusunu uzaktan, belli bir uzaklıktan elealan bir yazı olurdu. Oysa bunalım yazısı, doğrudan doğruya tüm insan yaşamına ilişkin, tümüyle yaşamı kucaklıyor. Bunalım yazısı yaşamın tümüyle kendisi, bunalımsız tasarlanamayan yaşamın sürüp gittiği yazı. Yazar olanca bunalımıyla yazmakta. Yaşanan bunalım ile bunalım yazısı arasında bir zaman geçmiş olsa bile, bunalım yeri ile yazı yeri birbirinden ayrı olsa bile, bunalım yazısı bunalımı *yeniden yaşamakta*. Bunalım yazısı yönünden, *yeniden yaşamakta*. Bunalım yazısı yönünden, *yazmak da* bunalım öyleyse.

Buna göre, bunalım yazısı, yapıcı, serinkanlı, dışsal bir yaklaşım değil. İçten, öznel bir sarılış. Çünkü yazar kendisi bunalımdan ötede değil: kendisi ile konusunu ayrı tutmaz, tutamaz.

Böylece, konusunu en yakından kuşatan yazıdır bunalım yazısı. Yazma eylemi konuya dıştan sokulmaz, birliktedir konusuyla. Bunalım, yazar, yazı, birbakıma özdeştir bunalım yazısında.

Yazarın ne olduğu, ne gördüğü, nasıl düşündüğü, nasıl davrandığı: Şöyle de diyebiliriz: yazarla konusu öylesine birbirine karışmıştır ki, neyin nerede başlayıp bittiğini sınırlamaya kalkışmak boşunadır. Bunalım yazısı, *özne*liğin damgasını taşır, açık-seçik. Gelgelelim, bunalım yazısının nesnel doğrulara, nesneyi veren belirlenimlere, nesneyi yansıtan betimlemelere kör olduğunu sanmak yanlış. Bunalımlı yazar, bazı gerçekleri isteristemez çarpıtır, bozar, – hoş, hangi yazar bunu yapmaz. Bunalım yazarının, gerçeklik karşısında çok önemli bir erdemi olduğunu yadsıyamayız ama: bunalım, pekçok şeyi içten yaşamış olan yazarı, yaşadıklarını, varlığı yapısıyla içten görüp anlamaya, nice gerçekliklerle daha önce akla gelmeyen bağlar kurmaya yatkın kılar. Duyarlığı genişlettiği oranda, gerçeklik çevresini de genişletir bunalım.

Buna bakıp bunalım yazısının, ille de soyut dokulu bir yazı olması gerekeceğini çıkarmamalıyız. Kuşkusuz, *somut* kaynaklı yazılardır bunalım yazıları. Bu açık. Gene de bunalım yazılarının, soyut dokunuşlara kapalı, soyut nesnelliklerden habersiz yazılar olduğu söylenemez. Yaşamdan kalkmak, sözcükleri dolu dolu yaşamla anlamlandırmak, *soyut* kavramlı dokulara, tektek yaşantıları aşan genellemelere anlayışsız kalmayı gerektirmez. En somutu yaşayan, en soyutu kavramaya da keskinleştirmiş olur kendini. Ne mantıkça ne gerçeklikçe bir engel var buna. Tam tersine: biryerden sonra gerçeklik dışı işlemlere dönüşen soyut genellemeleri, somut yaşantıların tabanıyla bağ kurup anlamlandırma türünden çok zor bir başarının üstesinden gelir çoğun bunalım yazarı. Sözgelimi, özgeçmiş, yaşadığı bir bunalımla damgalanmış bir yazarın, yerçekiminin değişmesine, enerji kaynaklarının tükenişine, ya da yeryüzü kabuğunun büzülmesine ilişkin bir bilim-kurgu kaleme alındığını varsayalım: bunalım nedir bilen yazarın kurgusu, hiç kuşku yok, başkalarınınkinden çok daha özlü olacaktır.

Şu değindiğim birkaç özellik, önemli bir başka özelliği günışığına çıkarıyor: bunalım yazısı, yazarın, herşeyden önce *kendisi için yazdığı* yazıdır. Bu yazı: bunalımı yaşayanın, kendi kendisiyle hesaplaşması; bundan ötürü de, yazarın bunalımsal bir ögesi; birdeyime, bir insan olarak yazarın yaşamöyküsündeki bir dönem. Başvuru olarak sonradan kullanma amacıyla, belleğin yükünü azaltmak amacıyla yazılmaz bu yazılar. Genellikle dingin zamanlara özgü rasgele bir yardımcı olmaktan çok, daha başka bir kaçınılmazlıkları var. Bunalım ağırlığıyla, ya da bunalım boşluğuyla ordan oraya yuvarlanan insan, çoğun ne yapıp ettiğini bilmeden, önce önüne geçilmez bir zorunlulukla kaleme kâğıda sarılır, *anlatmadan edemez*: Latincenin *narrare necesse est* diye sımsıkı bir dille adlandırdığı karmakarışık rüzgârlardadır artık. Bir rastlantı, yaşadığım bu iklimde ilk çiziktirmelerim elimde, olduğu gibi aktarıyorum:

Başımdan aşağı kova kova su boca ettiler sanki, gözaçıp kapayınca kadar oldu herşey. Ben, ben değilim. Yapayalnız, sallanan birşeyim ortalarda. Neyim? Adsız, bilinmedik birşey. Yokluk heryan. Acılarda bile bana eşlik eden sıcaklığım yok artık, kendimi yadırgıyorum, bile diyemem; nerdeyim kendim, nerde böyle birşey? Azıcık ısınabilsem... Dışardan yardım tasarlamak bile saçma. Ne ki yardım, nere ki dışarsı?

Bu mu 'son' dedikleri. Böyle gitmez, yaşayacaksam... Birşeyler gerekli. Ne peki? Bilsem...

Kendi kendime birşey yapabilirim belki. Gerçi ne akıl, ne düşünme kalmış. Gene de kımıl kımıl birşeyler var. Herşey bitmemiş miydi?

Birşeyler takılıyor elime. Sözcüksü birşeyler topaklanır gibi oluyor. Yazdıkça ısınıyorum sanki. Öyle ya yazıyorum. Yazmadaymış biricik yardım. Kendiliğimden oraya yönelik yöneliveriyorum. Ne kalmışsa ben diye benden, olanca gücümle sarılıyorum yazıya. Bir güneş varmış. Isıtıyor sözcükler. Isındıkça oluşuyorum, kendimi bulmaktayım. Yazdıkça birşeyler varoluyor biryerlerde – koyuluğa dönüşen, kıvamı artan, yongunluk tutmaya başlayan birşeyler. Yazdıkça artımlı birşeyler oluşuyor: ben de oluşuyorum.

Herşeydenönce, yazanı ilgilendirir bunalım yazısı. Yazanın varoluşuyla içiçe örülmüştür. Düpedüz yaşamak için yazılır. Bunalımın kendisidir bu yazı. Bu böyle olmakla birlikte, bunalım yazısına bencillik yazısı damgasını bilerek vurmak yanlış. Kimseleri umursamayan, yalnız kendisini düşünen, özçıkarcılarından ötesine boş veren bir insanın, bile-isteye pekiştirdiği bir savunma ya da saldırı kalesi gözüyle bakamayız bunalım yazısına. Durmuş oturmuş, özünü sağlama bağlamış, dışına kapalı, kendine yeten bir insan değil ki bunalım yazarı. Tam tersine: kendini *kurup kurtarmaya*; kendine, enazından da olsa, bir yaşama-düzeni oluşturmaya yönelik çabada. Ne kasıntı, ne çalım, ne de başkalarına bir yüklenme, ne de bir güç gösterisi. Bunalım yazısı, insanın kendisinin, belki de en iç oluşumunda yansıdığı; çoğu kimselerin algılayamadığı tüm titreşimleriyle yansıdığı yazı. Düpedüz *bencillik yazısı değil*; bencillik, olsa olsa, kimi sonranın gündeminde, kimiyse hiç mi hiç yok; bunalımı gerçekten tatmış birinde görüldüğünde, başkalarının varlığını engellemek şöyle dursun, onları özvarlık kazanmaya çağıran bir tutum.

Yazısına başkaları yönünden, özellikle okuyucu açısından bakıldığında, bunalım yazarı, aşağıyukarı şunları düşünür: Kimseye birşey öğretmek için yazmıyorum yazdıklarımı. Bunalım işte bu, herkes için geçerli görüşüm, nerde ne zaman olursa olsun ona göre davranın. Söylediklerimi ne denli iyi anlarsanız, yararlanırsınız, türünden bir dizge sunmuyorum. Şöyle olun, böyle olmayın, şunu yapın, bunu yapmayın gibilerden bir öğüt beklemeyin benden. Kendimi yazıyorum burda, – sürdüğüm yaşamın acılı, savaşımı, belki de birçok güzelliklere gebe bir dönemini. Yaşadıklarımı paylaşanlar, benimle duygudaşlık kurabilir. Sağlam dayanağım, yazdıklarım. Böylece başkalarına da uzanıyor yazım. Okuyucudan, acıma falan koparmak için değil. Şimdi acır, sonra unuttur; hem acıyacak da n'olacak; zaten kimsenin acımasını istediğim yok; gereksiz aslında; hepimizin durumu aynı, bunalımdan yana kim kimden ayrıcalıklı; bugün bana yarın sana.

Yazdığımı başkaları okumasın demiyorum. Yazarken kendime bakıyorum da, okunmayı istiyorum, ne de olsa azıcık okşanma dileğiyle değil ama. Okşanma ne ki bunalımla oranlandıkta: Zaman zaman hiçten iyiye bile, olmasa da olur, çoğun daha iyi; acıdan başka bir tat, acıya başka bir direnç doğuyor ozaman, hiç de küçümsenecek birşey değil bu.

Umut verici bir inanç var içimde: salt kendim için yazıyorum, orası öyle, hiç mi hiç okuyanın olmayacağını bilsem yazmazdım gibime geliyor gene de, ne diye yazacaktım! Nasıl olduğunu anlamadan, amaçsızca, bulanık bilinçle yazmaya başlasam bile, yazdığımın birşey ummasaydım, yazdığımın biryerlere getirmeyeceğini, önünde sonunda birilerine ulaşamayacağını kesinlikle bilseydim, yazmazdım doğrusu. Bunalımda pek çok şey anlamdan dışarı uğruyor, uğruyor ama yazı, yazı olarak ayakta kalmak için, daha yazılırken, somut koşulları karanlıklara da karışsa (çoğun böylesi daha iyi), okuyan göze, dinleyen kulağa gereksinim duyuyor. Onlar olmayınca, başlar gibi olsa bile yokumsuyor ergeç kendini. Akacak yüzeyler bulamayan ırmak silinip gider, elverişli topraklara erişen derecik akar gider.

Şu da var: bunalım yazısını, sonradan ne yapacağını kendisi bilmeyen yazar, başkalarının ne yapacağını nerden bilsin. Doğrudan doğruya diyemeyeceğim, ama gizliden gizliye demek de yerinde kaçmayacağına göre (deyim yadırgansa da), yandan yana okuyucusuna yönelir bunalım yazısı. Gerçeği en dürüst bir biçimde açık kılmak için kendi durumumdan sözetmek zordundayım: Yazma sürecinin, şöyle ya da böyle, beni en çok kapıp götürdüğü zamanlarda bile, yazar yazarken (söyleyeceklerime ya da söyleyişime ilişkin aşılması güç bir engebeyle karşılaştığım için değil) yazma eyleminin akıp akıp gittiği zamanlarda bile, durup bazı sorular sordum kendi kendime, – yazı-icini değil yazma eylemini soru konusu yapan sorular.

Gün gün çeşit çeşit kılıktaki bu sorulardan tedirginlik veren bir soru şuydu: “şu yazdığım da n’oluyor?” İlk başta türlü yapamıyorum, yazıyorum işte, deyip geçtim ama olmadı. Sonra sonra baktım ki, yazmakla birşey değişmiyordu. Ne denli ne

yazarsam yazayım herşey aynıydı, yazıyla hiçbirşey değışti-remiyordum—, ipince kâğıtlara çizikler kondurmaktan başka birşey değil yazmak. Nerde ne yapabilir kâğıtlar, ne kadar yer tutuyorlar zaten; tomar tomar yığsan hepsini, dünyanın uçsuz bucaksızlığında ne yer tutarlar! Önemli şey, demeye kalkma, göz uzaklaştı mı, neyin ne önemi var. Kısa bir süre sonra, bu düşünceye de güle güle demeyim mi! Önem üstüne önem kazanıyordu yazdıklarım: kendim değışiyordum, kendimi değıştiriyordum yaza yaza, —hem de nasıl. Yazdıkça, salt yazmayla serüvenden serüvene geçiyor, *yazma serüvenini* yaşarken değıştiriyordum, *yaza yaza kendimi de değıştiriyordum*. Görmem, duymam, düşünmem, değerdendirmem eskisi gibi değildi artık. Benimle birlikte dünya da değışiyordu, herşey. Özellikle, yazına bir nokta koydun mu, kimseciklerin haberi olmasa da, bambaşka bir yaşamının insanısın bundan böyle. Yazmaktan öte hiçbir eylemde bulunmamakla birlikte (birçok kimsenin eylem bile demeye dili varmıyor ya, neyse), umulmadık bir pekişmeye kavuşuyor sanki yaşamın. Yazdıkça arınıyor, arındıkça sağık sağlamlık kazanıyorsun. Yarım karışık bir alanda kalem ucunu sürürcesine kımıldatmaktan başka bir çabaya girişmesen de, nicedir en içten istediğın bir yaşam-durumuna erişmenin tadıyla dolup taşıyorsun, sessiz sessiz. İnsanı, doğası, yazgısıyla şaşılacak bir yalınlığa bürünüyor tüm dünya: öyle ki herşey hem aynı hem bambaşka; çok şey değışmiş, hem olmasını istediğın biçimde, başkalarına örtük de kalsa. Uzunca bir süre sonra, neler yazmışım, diye yazdıklarına şöylebir gözgezdirince, bütün bunları ben mi yazmışım, demekten alamıyorsun bazan kendini. Kimi, hiç olmadığını sandığın şeyler buluyorsun yazdıklarında; kimi, yazdığın üzüntülerle keyifleniyor; kimi de, olur şey değil, yazdıklarının, bir kurtarıcı gibi, seni bunalımdan çekip çıkarmakta olduğunu görüyorsun.

Bunalım yazarı olarak beni şaşırtan bir soru da: “Yazmasam n’olur?” sorusu. İlk akla gelen yanıt şu: Hiçbirşey olmaz, birbakıma. Hep yazıyor muyum? Yazmayınca bazan canım sıkılsa bile, yazıya yazmaya ilişkin sıkıntıların yanında ne ki bunlar.

Oluyor, dediğin birkaç ana karşın, gönlünce yazamamanın, yazmış olsan bile bunu kesinlikle bilmemenin üzüntüsü içindesin çoğun: diken gibi battıkça batıyor. Sen de keşke daha iyi yazabilseydim, deyip ortalara çıkaramıyorsun ürününü, buyüzden de bir gidiyor bir geliyorsun azala çoğala üzüntülerle. Tuhaf mı tuhaf: “neden yazmıyorsun?” diye kimsecikler hesap sormuyor senden. Kimsenin umurunda değil senin yazmaman. Yazdığın günışığına çıkar çıkmaz, görünür görünmez bir sürü iş sarıyorsun bazılarının başına. Okusa birtürlü, okumasa birtürlü. En güzeli, görmezlikten gelmek. Her zaman olmuyor ama. Gerekli birşeyi kaçırmayayım, kaygısı gündeme geliyor o kez, durup dururken gerginlik. Ozaman da ilgileniyormuşçasına sorular sormaya başlıyorlar: Ne diye yazmıyorsun? Yazsan, gerçekten ilgilenecekler sanki. Öyle ise ben de yazmam, diyorsun – ama diyemiyorsun.

N’olduysa oldu yazdığın ortaya çıktı, diyelim. Ozaman da karmakarışık herşey. Hiç okuyanın yoksa, yazın yazgın, gerçekten bunalım yazarsın. Kolay kolay başarılacak şey değilse de, nice bunalımların armağan ettiği güçle başarsan bile, boş olmadığına inandığın boşa gitmiş bir yazıyı, olanca ağırlığıyla taşıyacaksın bundan böyle. Olacak şey değil ya, herkesin elinde senin yazdığın, – herkesin dediysem, okuyan pekçok kişinin. Ozaman da başka kaygılar: Gerçekten okuyorlar mı? Öylesine mi yoksa? Diyelim ki gönlünce okuyorlar, –nasıl şey bu, okuyucuların seni nasıl okumalarını istiyorsun? Gene şaşırdım: Hiçbirşey söyleyemeyeceğim bu konuda, hakkım yok. Yazı ortaya çıktı mı, yazarın değil artık, okuyucunun, bazan yazardan çok onun. Okuyucunun yazıyla *ne yaptığı* önemli kuşkusuz: Yazdığım kitabı çay fincanına altlık diye de kullanabilirler, eğri düzeyi gidermek için masa ayağına dayanak diye de yerleştirebilirler. Bu gibi kullanımlar biryana, özlediğim okuyucu dilediği gibi okuyabilir yazdığımı, hele bu bir bunalım kitabıysa.

Bu Kitapla

Yanıldığımı sanmıyorum: bu kitapla bazı şeyler görüp yaşadım. Şöyle diyebilirim: bu kitapla bir yerlere dek gittiğimi sanıyorum. Ne var ki bu kitabı okuyan herkesin aynı şeyleri görüp yaşaması, benim bu kitapla gittiğimi sandığım yerlere gitmesi gerekmez. Benim okumam, kitabı yazmamdı. Her okuyucu başka: insan olmak bakımından bazı şeyleri paylaşsak da, herbirimizin kitapla bağı başka. Herkes kendince okur: anlar, anlamaz, sever, sevmez, etkilenir, etkilenmez, katkılanır, katkılanmaz. Herkesin okuması kendine. Her okuyucu kendine özgü bir okuyuş, her okuma biricik; okuyucunun her okuyuşu için de böyle, hep aynı değil ki aynı okuyucu. Zeytinden, ekmekten, sudan, çaydan devşirdiğimiz tat, güç, özdeş mi hepimizde, herbirimizde. Hiçkimseye: kitabımdan şunu anladıysan, oldu, şu yorum yanlış, bu yorum doğru; şurasını şöyle değerlendir, burasını böyle değerlendir, gibilerden ders vermeye kalkışacak kadar yersiz birşey düşünemem. Yazarsam yazarım; yazarım diye, kimsenin başına, buyrukçu kesilmeye hakkım yok. Tam tersine okuyucunun, kitabımla, *benim gitmediğim yerlere* gitmesi en büyük dileğim. Keşke görmediklerimi görse; keşke görmediğim gömüler bulsa; keşke isteyip de nedense yönelemediğim ufuklara açılrsa. Çok eski bir Çin dizesiyle birlikte.

Hadi bir türkü tuttur, ben de katılayım

diye seslenmekten başka bir önerim, bir ricam yok okuyucudan.

Herkes buyursun bunalım yazıma. Herkesi gönlümce ağırlayamam; besbelli, bazı konuklar beklediğini bulamayacak bu kitapta. Herkes buyurabilir ama. Bunalım yazıları: *dayanışma yazıları*. Bunalımda konuşan, birbakıma, dayanışmayı amaçladığı için yapar bunu. Ben de nitekim dayanışmada katkılı olma içgüdümünden ötürü, susmayla yetinmedim. Zaman zaman, susmanın yazmadan daha güzel olabileceğini sezdim ama susmadım. Sussaydım, dayanışmadan yoksun kalacaktım, kalamadım. Bunalımın sözkonusu olduğu yerde, dayanışmadan vazgeçilmez. Bunalımsa hepimizin yazgısı, senin de, benim de. Şimdi yaşamının neresinde olursan ol, ister içinde ister dışında dolaş bunalımın, sen busun, ben buyum, biz buyuz. Gerçi nerde olduğunu, ne istediğini en iyi sen kendin bilirsin, bilmesen bile böyle olduğunu varsaymak yaraşır. Gene de hiçbir sakıncası yok dayanışmanın; yararları olduğu inancındayım, sen ne dersin?

Okuyucularım, yalnızca ‘sen’ dediğim tanıklar değil, kuşkusuz. Kaç tanesi bu kitaba zaman ayırabilecek ki? Kitabı vermezsen okumazlar. Versem de okumaz bir bölümü. Birkez, öyle yaptım, çevre bugünden daha dardı, dağıttım kitabı tanıdıklara, ilk kitabımdı; kapağını bile açmayanlar oldu. Bu kez başka; hepsi, başımdan ne geçtiğini az çok biliyor; şöylebir gözetmaktan fazlasını yapanlar çıkacak kanısındayım. Seviniyorum, hepimiz için iyi olacak. Bunalımlar birbirine benzemese de hep akraba, önünde sonunda; benim bunalımımından seslenişim, yaşama çağrı zaten.

Tanımadığım okuyuculara gelince, bunalım bakımından onlarla da akrabayız, hiçbirzaman tanışmasak da; hattâ bazılarıyla tanışmamıza hiç olanak yoksa da, umut bu, yazar, çekip gitikten sonra da okunacağını umuyor, diliyor, istiyor. Koşullar, teknikler, diller, yaşayışlar, kültürler ne denli değişirse değişsin, türdeşlerimin olduğu her yerde, *bir bunalımın tanığıyım* ben onlar için. Onlara ne denli erişirsem, yaşadığım bunalım o denli açığa çıkacak, ben sağ olsam da olmasam da. Tanıdık tanımadık diye ayırım gözetmez yazar, yazmaya aykırı bu. Salt tanıdıklara,

çağdaşlara da yönelse, gerçekten ötelere, uzay-zamanda ne çok ötelere uzansa, o denli mutluluk, –kuşkusuz, yazı için, okuyucu için. Yazı insan mı ki, mutluluk sözü edilsin; okuyucu, yazarın kendi mi ki, okuyucudan sözedilsin, diye düşünmez yazar. Birdeyime, yazarın bu mutluluk; yazar yaşarken bunu içten sezdiği oranda bu böyle. Gelgelelim sezgi gibi yanıltıcı şey az. Yazar, özellikle de bunalım yazarı, *bilmediği çağların bilmediği insanları için, bilmediği çağların bilmediği insanlarıyla yaşamak için* yazar.

Bu bağlamda, yalnızca yakın gelecekte değil, ileride de sayılarının pek kabarık olmayacağına inandığım, ama ayrıca elealmak istediğim bazı okuyucular var. Küçücük iki kümede toplanabilir bunlar, küme deyimi yerindeyse kuşkusuz; yerindeyse diyorum, çünkü azçok mantıksal kümecikler bunlar; okunmazsam, gerçeklikten yoksun kalacaklar.

İlk kümecik *eleştiricilerin*. Kitabı okuyunca açan, okuyucuyu kitaba yaklaştıran; tanıtıma, yorum ve değerlendirmeleriyle yazıyı, okuyanıyla başbaşa bırakma amacına yönelmesi gereken kişiler. Hiç de kolay iş değil. Durmadan kitap kusar yayınevleri, eleştirmede ne denli işbölümü yapılırsa yapılsın, ilk ağızda, kendine yaraşan yeri bulamaz pekçok kitap. Şu ya da bu nedenle, yayın akışına yetişmek zorunda kalan eleştiriciler, savsaklamakta ustalaşmıştır. Kitabı okumadan tanıtım, yorumlamak ve değerlendirmek olağan etkinliklerdendir. Yazara, konuya ilişkin yazı-dışı kaygılar, çıkarlar, tutkular, özlemler kolgezer eleştiri dünyasında. Kitapla okuyucu arasına yanlış-anlama engelleri yığınada birbiriyle yarışır sanki eleştiriciler. Sözgelimi bu kitapla ilgili olarak basında neler çıkabileceğini şimdiden görür gibiyim, – ayrı ayrı şunları özetle gözönüne getirelim:

İleri denebilecek bir yaşta kalp ameliyatı geçiren birinin anıları.

60 yaşlarında açık kalp ameliyatı geçirmek zorunda kalan bir üniversite hocasının serüveni.

İstanbul Üniversitesi'nde Felsefe profesörü olan yazarın ağır bir kalp ameliyatına ilişkin anıları ve düşünceleri.

Dil kültür alanına giren araştırma ve denemelerinden tanıdığımız yazar, bu kez, bize başından geçen bir bunalımı, bu arada, bazı hastane anıları ile genellikle bunalıma ilişkin birtakım görüşlerini sunuyor.

Sözümüne eleştirinin, bu uyduruksal dört rasgele örneğin herbirini, gerçeği daha çok andırması için, kitabın çeşitli yerlerinden bölüm-pörçük alınmış birkaç tümceyle bezediğini varsaymak, durumu belirgin kılar: Ordan oraya koşuştururken, kuşbakışlarından öteye ancak pek seyrek geçebilen eleştiricinin yapabileceği bu işte. Hepsini bir kaba koymak doğru değil kuşkusuz. Sonradan şöyle genişçe bir zamanda okusam iyi olur, dileğiyle kitabımı belli bir yere kaldıran eleştiriciler de çıkabilir. Gelgelelim binbir iş-güç, kitaplardan öncelikli uğraşlar, unutkanlıklar, böyle bir dileği gerçekleştirmekten alıkor baskın bir olasılıkla. Oysa ben, kitabımın, eleştiri ‘ödevine’ araç olmamasını; eleştiricinin, eleştiri kaygısından bağımsız bir açıdan, ilkin, bir insan olarak kitabımı okumasını yeğlerim. Yazdığımı ilişkin güzel sözler esirgese de yeğlediğim bu. İlle de eleştiri olarak yönelmekten kendini alamıyorsa, ozaman gerekeni yapmasını, yapınca, kendisinden herkesin öğreneceği şeyler olduğu inancındayım. Gönlündeki, kafasındaki eleştiriciye rastlayan yazarlar var; var ama karmaşık bileşimine birtürlü akıldiremediğim bir talih bu. İyisi mi biryana bırakalım bu tür eleştiricileri. Bir de, nedense, kitabıma dürüst davranmayanlar çıkabilir, onlar için ne diyeceğim peki? Uzun sözün kısası, Voltaire’in dediğini: “Birkaç sinek ısırtıcıyı yılgınlık bilmeyen atı koşusundan engellemez”.

Sözünü ettiğim o küçük öbeklerden ikincisini *yazarlar* oluşturuyor. Okumadığım, belki hiç okuyamayacağım çağdaş yazarlar; tanıma fırsatından ilkece yoksun kalacağım için, kesinlikle okuyamayacağım geleceğin yazarları bunlar. Beni en çok sevindirecek şey, işte bu yazarların beni okuması. Sözümüne benimle aynı tekdedekilerce beğenilmek ateşiyle yanıp tutuşanlardan değilim: hiçkimse dar bir çerçevede kalmak için yazmaz. Yazarlara yönelmenin gerekçesi şu: Yazar deyince, sevdiği yediğiyle, uğraşı ilgisiyle, karınca kararınca başkalarına etkili

olan ortaklaşa nesnel-dünyayı, hem tektek yaşama-dünyalarını biçimleyen kişiyi anlıyorum. Böylece, bunalımla içten bir bağlılık sağlayabildiğim her okuyucu-yazar, dayanışma olanaklarımı genişleten bir omuzdaş. Her gönlümce yazar-okuyucu, varlığını pekiştiren bir güç.

Nasıl Yazdım?

Yazarın da okuyucunun da odağı yazı, kuşkusuz. Tüm çabalar, bekleyişler orda birleşiyor. Genellikle okuyucu, çeşitli öğeleri, yönleri, katları, kıvrımlarıyla yazının dokusunu anlayıp tatlanmak amacıyla, akla gelebilecek hiçbir uzanıştan çekinmez. Yazıya ışık tutabilecek hertürlü bilgilenmeden, bu arada, yazıdışı, özellikle de yazı-öncesi koşul, etki ve etmenden, elden geldiğince haberi olsun ister. En çok merak ettiği şeylerden biriye, yazının nasıl yazıldığıdır; yazı, hele bir bunalım kitabıysa, kitabın *nasıl* oluştuğunu öğrenmedikçe, diken gibi birşeylerin içine battığını duyar gerçek okuyucu. Bunalım yazısının inandırıcılığına büyük değer verir. İnsan yaşamını içten açığavurmayan sözümona bir bunalım yazısıyla yitirecek zamanı yoktur, yapay ve düzmece söz-değirmenine karnı toktur onun. Çoğun doğrudan doğruya yazının kendisinden belli olur herşey. Gene de okuyucu, kimi bazı kuşkularını gidermek, kimi yazının daha da derinlerine inmek dileğiyle, yazı ile yazılma ortamı arasındaki bağı, yazarın yazıyı var etme tutumunu yakından görmek ister. Doğrudan doğruya, olmazsa araçlarla, sözgelimi eleştirmenler, yaşamöykücüler, toplumbilimciler, yazın ve kültür tarihçileri aracılığıyla bir soru yöneltir hep yazarlara: *Nasıl yazdın?* Çok kez aldırmadan geçilen bir varsayıma dayanıyor bu soru: nasıl yazdığını en iyi yazar kendisi bilir. Şaşırtıcı ama gerçekte pek öyle değil. Bunun en güzel belgesi, yazarın kendisinin de, nasıl yazdığını, zaman zaman soru konusu yapmasından; olanca yazarlık etkenliğini bazan bu konuya yöneltmesinden belli. Gene de ben bu konuya ilişkin toptancı saptamalara bulaşacak

değilim burda; kimseye yararı yok bunun. Öyle durumdayım ki şimdi, bitimine yaklaşan şu eldeki bunalım kitabının nasıl yazıldığını: yalnızca okuyucunun okuma bilincini daha bir aydınlık kılma umuduyla değil, çepeçevre bunalımı *kendi kendime* daha bir aydınlık kılma umuduyla, eldengeldiğince olduğu gibi gözler önüne koymak istediğim.

Bu kitabın nasıl yazıldığından sözlediğim, benim de tuhafıma gidiyor. Ben yazıyorum, yazan benim, – öyleyse ne diye böyle dolambaçlı konuşmalar? Yazmasına ben yazıyorum ama nasıl yazdığımı pek bilmiyorum. Yanlış anlaşılabilir bu dediğim, açık-seçik söyleyeyim: kalemi koyverip gittiğim; düşünmeye falan gerek görmediğim; aklıma geleni çiziktiriverdiğim sanılmasın. Tam tersine: kolay kolay kalemin çekimine kapılanlardan değilim; düşünme, en çok sevdiğim şeylerden biri; ilk aklıma gelene tutunup kuyuya inenin, bir daha çıkamayacağını biliyorum. Gene de: bu kitabı *şöyle* yazdım, diyemiyorum. Nerde, nasıl, hangi amaçla başladığımı; ne tür bir gidiş tutturduğumu; neresini, nerde, günün hangi saatlerinde kotardığımı söyleyemiyorum. Unuttuğumdan değil, kendim de bilmiyorum. Benim için büyük bir önemi yok zaten bunların; okuyucu için de öyle olduğu kanısındayım. Önemli olan yazının kendisi; birbakıma, sonuç. Ne var ki, ayrıntılar biryana: bütünün yapısına nasıl ulaştığım; bu yapının nasıl örgülendiği; bu örgüyü nasıl bir etkinliklikle dilegetirdiğim, – bunalım yazısının varlığı bakımından karanlıkta bırakmayacağımız şeyler bunlar.

Bu kitabı ne zaman yazmaya başladığımı anısamıyorum. Belki de, dört yıl önce, dünyamı paramparça eden o başdönmesinin beni birdenbire olduğum yere çaktığı gün. Bir kendimi toparlarsam, bana ne olup bittiğini ondan sonra anlayacağım, şöyle oturup herşeyi birbir yazınca, – işte böyle düşünüyordum, daha doğrusu az çok düşünebilseydim, kuşkusuz, bu yolda birşeyler tasarlardım kendi kendime. Bundan da doğal birşey yoktu benim için, hep böyle yapardım çünkü. Nitekim, vurgunu izleyen ilk hafta, haftası bile değildi sanıyorum, gözlerimi bürüyen bulanıklık azalır, kafamı tıkabasa dolduran saman gitgide hafiflerken, aklımı ilaca doktora takmadığım zamanlar, bütün bunları yazınca söyleyecek çok şey var, diye kurmaya

başladım. Bir de baktım ki yazıyorum, kalemsiz kâğıtsız ama. Dolaşmadığıma, okuyamadığıma göre, biricik uğraşım buydu. İçine itiliverdiğim alacakaranlık mağarada, ürke ürke sağa sola bakınırken, önümü ardımı aydınlatacak birşeyim yoktu sözcüklerden başka. Sessiz konuşmak, yazmak benim için. Kâğıda kaleme uzanacak durumda olmadığımından bir içyazı tutturdum kendi kendime. Ne eşsiz bir uğraşmış meğer. Yepyeni değildi benim için, eskiden denemişliğim vardı; günün bir bölümünden öbürüne koşturuyor, okuma saatlerinin birtürlü tadına doyamıyor, yazmak gerekince de, yaşam, bilgi, duygu donatımını sağlar sağlamaz, elimde kalem, akkâğıda seğirtiyordum. Oysa herşey başkaydı şimdi: yadırgadığım bir ortamda sözcüklere tutuna tutuna yolalıyordum: gerçekten yazıyordum, yazdıkça yazıyordum kafamda biryerlere. Ne sıkıntı, ne üzüntü, ne korku, –ne hastalık. Hem can hem düzen kazanıyordu böylece dünyam. Yaşamasına yaşıyordum ama kendi dışıma sürülmüştüm sanki. Başıma yağanların karşısına çıkarmaya savaştığım nedenleri, niçinleri birtürlü yanıtlayamıyordum. Kavrayamadıklarımı, kendi içyazıma dönüştürerek kavramaya çalıştığımı farketmeye başladım çok geçmeden: karanlıkta bir ışıkçık. Tehlikeler, umutsuzluklar, acılar arta arta çeşitlendikçe kavrayışım bocalıyor, bocalayışlarımı içyazıya çevirerek aydınlığı andıran biryerlere, azıcık olsun alıştığım görünümlere erişmeye çabalıyordum. Zamanla sıkıntılar öyle bastırды ki, içyazım da beni kurtaramaz, diye bir korkunçlukta buldum kendimi. Şaşılacak şey: acılar yaşamını yırttıkça, içyazım serpiple serpiple dinginleşiyor, durmadan daha çok şey buyur edip ağırılıyordu. Birinin odaya girmesi, sancılar gelmesi, tansiyona bakma, ilaç alma türünden kaçınılmaz olaylarla kesintiye uğrasa bile, içyazılarımın, zamanla arı-duru bir kıvama büründüğünü görmek dirençli bir sevinç sağlıyordu bana. Sonra sonra, nasıl oldu bilmiyorum, kesintilere meydan okumayı bile öğrenmiştim: kaldığım yerden sürdürüyordum içyazımı. Hep dediğim gibi, birtek satır yoktu ortada.

İşte o sıralarda, bile-isteye koşmuştum ama, tastamam kendimde değildim sanıyorum, hastanede buldum kendimi. Baktım ki, orda da sürüyor içyazım, –ne başka birşey istiyordum, ne

de başka birşey yapabilirdim zaten. Günlerden birgün, ençok bunaldığım günlerden biriydi, açıkça söylenmemiştii ama, kendimize konduramasak da, ameliyatın bile işe yaramayacağını sezmeye başladığımız o günlerden birgün, yastığımın yanında duran kocaman bir reçete kâğıdının, sonradan “yaptırmanıza gerek yok” denen bir reçetenin boş yerine bir de baktım ki birşeyler yazıyorum, – kendiliğinden giden kalemime takılan sözcükleşiveriyor. Apartopar hastaneden çıkarken neleri nereye tıkmadık ki, artık tarih olan boş elektro zarfları geçenlerde yanımdaki sepeti boylarken, bir rastlantı, elime geçti o reçete. Hemen anımsadım, ürperdim. Sevindim. Farkına varmadan da olsa önem vere vere yazdığım belli. Gene de sanki kimseler anlamasın, öyle istemiştım, aceleyle çiziktirilmiş, sonra üstünü çizmişim, zar zor içinden çıkabiliyorum:

Şimdiyedek yaşamamış gibiyim. Geleceğim yok. Keşke olsa. İşte ozaman yazacağım. Herşeydenönce *bütün bunları*. Anlatacak öyle çok şey var ki.

Dün gibi gözümün önünde: gazete kenarlarına, takvim altlarına, arkalı önlü zarflara neler yazmadım ki. Eve geldikten kısa bir süre sonra, nerdeyse bir karış boyunda yarım karış eninde yusuvarlak kenarlı sert kalın bir defter buldum çekmecelelerin birinde. Aradığım bu, deyip kocaman bir B.K. konurdum koyu kahverengi kapağa. B.K., – BUNALIMLAR KİTABI. O gün bugün, hiç önümden cebimden ayırmadım bu defteri. Satırları uzatmaktan çok kâğıdın aktadını daha iyi duymak amacıyla, yanlamasına yazmaya koyuldum:

Uyuyordum da uyandım mı? Aklım nerdeydi eskiden? –Sana yeni bilinç gerek. Peki nasıl?

Tektek sorular, yönelişler, derinleşmeler birbirini izleyedursun, geniş soluklu arayışlarla bileşimler de filizlenmeye başlayınca, çok kâğıt alabilen dayanıklı bir dosya uydurdum, nicedir ortalıkta sürüklenen yeşil mukavvadan, önyüzünü işlediğim kâğıtların dolu dolu bahçesi oldu orası.

Böylece içiçe dolandı yazdıklarım: bunalımın en ağır evrelerine ilişkin kısacık yazılarla, kendime gelmeye başladığım dönemlere ilişkin uzunca yazılar. İçyazılarımın çoğunu kâğıda geçirdim; başka yazılar yazdım. İlkin, yaşadığım kişisel bunalıma sokulmayı denedim, kahverengi defterle daha eski kırpıntıların yardımıyla. Sonra, bunalımın keskinleştirdiği gözlerle yaza çize kültür evrenine bıraktım kendimi. Kimi birbirine sarılan başlıklar, kimi birbirine abanan başlıksız duraklar birbirine bağlanıp ardarda dizildi. Bunalımdan çıktıkça yazı yazı sokuldum; bunalımın beni içine almadığı zamanlara, yazı yazı kuşatıp yenisinden girdim. Kendimi tutmasam sürüp gidecek. En iyisi bitirmek, bitmese bile – bitmeyen ne var insan yaşamında? Bazı iç-yazı, doğrudan-yazı kırpıntıları ile uzunlu kısali bazı yazılar, başlıklı başlıksız bölümlerde kendine bir yer bulamayınca, kitabın en sonunda biraraya gelip sarmaşdolaş oldular.

Kitap, gece gündüz demeden, içten gelen zamanlardaki bunalımlı yazılarla, bunalıma ilişkin çiziktirilmiş yazıların, birdeyime, kendiliğinden dengelediği bir bütün. Ne uzun uzun tasarımlar, ne dolambaçlı bölümlemeler, ne başlık-altbaşlık uyumlamaları. Birşey belgelemeye, birşey kanıtlamaya kalkışmadım bu kitapta. Peki, başvuru kaynakları, çıkmalar, dipnotlar, –onlara da boş verdim. Önemi değeri kalmadı diye değil. Yazısız, düşünürsüz, sanatçısız yaşanır mı hiç? Eskiden yaptığımın tam tersini yaptım: kitaplıklarda, kitaplarda kimseyi görmeye gitmedim bu kez yazarken, öyle geldi içimden. Yargılarımı, düşüncelerimi uygun alıntılarla pekiştirme kaygısına kapılıp oraya buraya koşturmadım. Varsa ben, yoksa ben. Kesin birşey de var ama: bu kitapta kendimden başka kimseye yer yok, diyecek kadar sağduyumu yitirmedim. Hoş, aklım başımda, derken derken sapıtır insan. Gene de tam bilinçle söylüyorum: yalnız olmadığım inancındayım, açık-seçik biliyorum bunu. Düpedüz, kendi yazma olanaklarımdan ötelere elatmadım. Seyrek de olsa, bazı alıntılara yer verdim gerçi; ama bunlar, dıştan devşirdiğim dayanaklar olmaktan çok, en derin derinlerimden yazıya taşan eski okumaların özü. Kimbilir, belki de bundan, anımsamanın

içtenliği ufak tefek yanlış aktarmaları da birlikte getirmiştir. Yanlış sevdiğimden değil, yapaylığı sevmediğim için sözüme-na alıntıları sonradan eksiksiz kılmaya girişmedim; dedim ya, dıştan yalapaşap aktarılan çırpıştırmalar değil bunlar, gönlümün kafamın kıvrımlarına sinmiş sesler. Alıntı doğrulama sanki zor şey mi, denecek. Hiç de, işim gücüm bu; biliyor, uyguluyor, öğretiyorum. Hep yapageldiğimi yapmak istemiyorum oysa şimdi, bunca bunalımdan sonra. Doğrulama ne zamandan beri yapaylık oldu, diye çıkışanlarla karşılaşabilirim. Yanıtım şu böylelere: Bilgi bilim işlerinde binlerce yıl öncesinin Aristoteles'ine uymak yakışmaz ama, şimdi burda bilimsel bir sonuçtan çok bilme ve bilgelik yolu-yordamı söz konusu olduğuna göre, tıpkı Aristoteles gibi düşünmek gerek. Yanılmıyorsam şöyle diyor: Gerçekten okur-yazar kişi, her alanda, o alanla en iyi bağdaşan sağınlık derecesine yönelmeli. Bu yapılmayınca, bir matematikçiden kandırıcı akılyürütmeler, güzel konuşma ustasından da gediksiz kanıtlamalar beklenmeye kalkışılır. Beğendiğim bir şiirin sevdiğim dizesi değil ki belleğim tamıtamina içsin, gene de değer verdiğim bir görüş olduğu için akılda tutmak amacıyla belki kendiliğinden olup biten ufak tefek yalınlamalar dışında, pek çarpıttığımı sanmıyorum Aristoteles'in sözlerini. Önceki tümceyi çift tırnak içinde yazmış sayılmalıyım öyleyse.

Ne matematikçi, ne de güzel-konuşma ustasıyım. Şu eldeki bunalım kitabının yazarıyım: *hem bunalımlı, hem bunalıma eğilmiş bir kitap bu; hem bunalımdan, hem bunalım üstüne bir kitap. Özellikle: biryandan, bunalımlı zamanlarda bunalımla yoğrulduğu yerlerde; öbüryandan, bunalımın tam karşısında değilse bile oldukça ötesinden bunalıma yöneldiği yerlerde olduğu için, buram buram bunalım tüttüğünden, kim kimmiş, ne neymiş, kim neyi nerde demiş türünden titizliklerin pek anlamı kalmadığına inanmakta. Hiç çekinmeden bu durumda havam Lucretius'un havası, diyebilirim. Gerçekten, en korkunç şeyleri de kâğıda dökse, burda eldeki kitapta kitaplaşan kılığıyla bunalım yazısı:*

*Suave, mari magno turbantibus aequora ventis,
E terra magnum alteris spectera laborem*

türünden coşkulu ama dingin, hüzünlü ama mutlu, bulanık ama pırıl pırıl bir duygu ikliminin kucağını açıyor bana:

*Ne tatlı fırtınalı denizde dalgalar yükselirken
Karadan bakıp başkasının çırpınısını izlemek.*

O başkası, şimdi bunları yazan kendimim. Bunalım yazısında, ölüm-dirim savaşıyla, içinde depreşteği parça parça bir dünyayı dile-getirir yazar. Ne var ki dilegetirme sürdükçe, yenilmişlik diye birşey yoktur: dindirilmez acıları da yansıtırsa, değil mi ki yazıyor, öyleyse yaşıyor, öyleyse sevinsin yazar. Lucretius'un dediği gibi: birinin çilesi başka birine, tatlıların en tatlısı olduğu için değil, kendi ne denli kötü durumlardan yakayı sıyırmış olduğu için tatlı. Hele çileli kişi ile çileden sıyrılmış kişi hep aynı insansa, tadına doyum yok tadın.

İşte böyle: Bu Bunalımlar Kitabında, tüm bunalım kitaplarının yazgısını paylaşıyorum: yaşıntılarımı yazarken, kendimi yakın yakın uzaktan, uzak uzak yakından seyrediyorum. Keşke bütün bunları yazmak zorunda kalmasaydım; keşke ben değil de başka biri yazsaydı, diyorum kendi kendime. Böyle derken, kabaran bir sevinçle, yazıyorum, yazmak, yazabilmek iyi şey diyorum.

Düşünce ve yargıların, yorum ve değerlendirmelerin ağır bastığı yazı yörelerine gelince, bu kitap, kıyıbucağına dek yeşil yeşil: Yaşıntılar olmasaydı, düşünceymiş, yorummuş hiçbirine gerek duyulmazdı. Kuşkusuz bu nedenle, yaşadığım bunalımı yazarken yazarken düşünsel-yorumlayıcı yörelere uzandım isteristemem. Düşünmekse, ben'i aşmak, yalnızlıktan kurtulmak, kültür dünyasında başkalarıyla birleşmek demek. Nitekim ben de, kitap geliştikçe, ben'im genişlediğini duydum en içimden. Özel bunalım'ım bunalım'ları, bunalımlar da bunalım'ı konu yapmamı gerektirdi.

İşte böyle: nasıl yazdığımı tam açıklıkla ben de bilmiyorum. Bildiğim birşey varsa o da şu: kimi, kargaşamı içimden geldiği gibi yazıya döktüm; kimi, elimden geldiğince kargaşama çekidüzen vermeye çalıştım. Söyleyebildiğim bölük-pörçük şeylerle,

hem kendimi hem başkalarını yanıltıyorum belki. Genellikle yazmanın özelliği bu: birşeyi aydınlatmak istiyorsun, belli bir ölçüde başarıyorsun, kendini aydınlatamıyorsun ama. Bunalım yazısıysa hep öyle. Ola ki, birbakıma, tüm yazılar bunalım yazısıdır.

Bunalım Dili

Dilsiz yazamazsın. Ne yazarsan yaz, dili yazarsın. Dilse, hem güçlükler yenmede güvenilir yardımcı, hem güçlükler çıkarmada amansız engelleyici. Bu durum, belki de hiçbir yazı için bunalım yazısı kadar geçerli değil.

Bir samanyolu gibi salına salına dil uzayında dolanır durur bunalım yazarı. Uygun sözcüklerle kayıp gider sanki, uygunsuzluklarla tökezler – ama gene gider. İster anlamaya yönelsin ister anlatmaya, ister deşmeye girişsin ister açıklamaya, ne yaparsa yapsın, dille yapar bunu. Bunalım yazısı, yazıla büzüle dilin uzandığı yerlere dek uzanır. Öyleyse yazar, taşıyamayacağı yükü yüklenen kişidir. Bunalımla sürüklenen yaşanmamışlıklara, dolayısıyla da bunalım düşüncesinin kavramakla görevlendiği bilinmediklere ulaşmak için, yüksünüp sızlanmadan, yola atılan yazarın, biricik yolgöstericisi dil. Oysa hiçbir dil bunalıma göre biçilmiş değil. Aydınlatır da kurtarır da; doğruyu amaçlamışken şaşırtır; yitiklere karıştım sanırken, bir de bakarsın, kıvamında tek bir sözcük dilediğin yere kavuşturmuş seni. Başarı diye birşey varsa bunalım yazısında, bu, düpedüz dilin başarısı diye nitelenemez: dille yazarın ortak ürünü. Çünkü genellikle dil, bunalımın çevrintili gerçekliğini yansıtır işlemekten çok, gününbirlik yapıp etmeleri olanaklı kılıp kolaylaştırmada, verimlendirmede bize eşlik eder. Zaman zaman gününbirlik yaşamın ötelere aşmış izlenimi uyandıran bilim, din, felsefe ve benzeri kültür alanları da dönüp dolaşıp o bildik tanıdık hergünkü dile dayandığı için, kültür kesimlerinde de doruktan doruğa götürmeye elverişlidir, yeter ki bu dile gerekli bakım, özen ve anlayış gösterilsin.

Saymakla bitmez dilin üstesinden geldiği görevler. Kuşkusuz, insanın en büyük övücü: türlü türlü inceliklerle hayran bırakan o çeşit çeşit doğal diller; o uzmanca yaratılarla kotarılp en yapay eylem ve düşünce ortamlarıyla başa çıkılabilen özel diller. Neylersin ki bunalım gündeme gelir gelmez, ne var ne yok herşeyle birlikte dil de *bocalamaya* başlar. Gene de dörtelle dile sarılır yazar. *Başka* seçeneği yok ki. Bunalımın karmakarışıklığındaysa, tutunurken düşer, çatır çatır kökü yaprağıyla dil; düşer düşerken, ne görsen, –sağlam bir daldan uçurumlara meydan okuyor. Bunalımda yazar ne dilsiz edebilir, ne dille. Suçu, –suçsa, ama değil ki– bunalım sersemliğinde aramak yanlış, dilin yapılışında aramalı.

Şuymuş buymuş derken diliyle birlikte günlük devingenlikte iyi-kötü ayakta kalıyor insan; kişiye topluma göre değişse de, uzun kısa dönemler, dayanıklı denebilecek kültürlerde oldukça hoşnut yaşayıp gidiyor. Sanki kapkara bir delikten, bunalım, boşluğu üfürür üfürmez, alışlageldiği devingenliğin dışına fırlıyor insan. Değişik yönsüzlüklerden esen, hızlı hızların gerisinde berisinde kalıkaliyor diliyle insan. Yediği tekmeyle, bütünleyici uyumlayıcı dil-çekiminin ötesine, anlamsızlıklara doğru ufalana topaçlana dağılı-dağılıveriyor. Alışılmış yaşamda duruma uygun akılcı kaypaklıklara da bürünse, kurulu-düzenlerden kopuyor anlamlarla sözcükler, sözcüklerle anlamlar. Öznelmiş nesnelmiş, kişiselmiş toplumsalmış, nitelikselmiş nicelikselmiş, birbirine karışıyor sözcüklerin anlamı. İşte böylesine *anlamdan uğramış bir uzayda*, özünü, *dilin kendisiyle birlikte herşeyi, doğru yörüngesine* oturtmaya adayan kişi bunalım yazarı.

Amansız bir koşu yazarın ki. Ne yön, ne kural, ne de ölçek. Doğru yörünge mi? Herzamanki sözcükler yetişemiyor artık. Bozguna uğrayan yaşamda *herşeyiyle yalpalayan dili, boza onara, düzeltere* değiştire sözcük sözcük bir dünya kurmaya girişiyor bunalım yazarı. Dili olduğu gibi bıraksa işlevsiz, çok değiştirse, kendisi bile tanıyamaz, gene işlevsiz.

Çaresizliğe kolay kolay boyuneğmez bunalım yazarı. Düpedüz konuşma sökmeyince, *benzetmeli konuşmaya* elatar. Hazırların çoğu kalıplaşmış günlük yaşamda bile güçsüz, değil mi ki bunalımda. Gelsin yenileri, öyleyse. Ne denli beklenmedik,

azgın, çarpık görünümdeyseler belki o denli iyi. Olanı anlamak isteyen, olmayanı yaratmak zorunda: bunalımda yolunu şaşırmamak için, *dilsel yollar yaratmak* zorunda. Dedim, üstesinden gelemeyeceğini bile bile yazacak. Benzetmeler yetmezse, *tümce kuruluşlarına da* avuçlarını daldırmak zorunda. Uzunmuş kısaymış, şurası patlak, burası inceymiş, ne diye aldırısın bunalım yazarı. Bunalım, insanı itip kaktıkça, bunalım yazarı dili itip kalkar. Dilbilim, dil dizini yerinden oynayacakmış, oynasın. Bunalım delirdikçe dil de delirir. Delinin hakkından deli gelir. Kuşkusuz bundan, 'mantıklı' yazarlar bunalım yazarlığına yanaşmazlar. Ola ki çoğun yazarlıkla pek ilgileri yoktur bunların.

Heryerde herkes için ayrı niteliklerle bezenmiştir dil; durumlar uyarınca türlü başkalıklar gösterir; özellikle, bunalım dili, kavramsal bir dil değil. Sözgelimi, bilgi, felsefe yüklü iri kavramlara pek yer yok bunalım yazısında. *Somut*, duygu deneyli, ilkel özlemlili diyebileceğimiz sözcüklerle örülmüş bir dil. Hazırlop adlandırılarsa kof kalıp bunalım yazarına. Dille gözönüne koymak istediği bunalımın tedirginliğini: olaylı, kaygan, karmakarışık, gizli bir tatla dolambaç dolambaç bilinci arar araştırır, sorar soruşturur bunalım yazarı. Kalemine takılı takılıveren sözcüklere, deyimlere, bir köprübaşına yapışır gibi, önce dörtelle sarılsa da, çok geçmeden *başka dilsel düzenlere sıçramayı yeğler*. Genelgeçer dilsel düzenlere, öbeklenmelere, oranlamalara düşkün olan, bunalım yazarı olmasın. Herkeslerin beğendiğini beğenmeyen; beğendiğini de herkesin sezinlemediği derinlerdeki gömülere dalıp herkeslerin beğendiğinden daha içten beğenen kişidir bunalım yazarı.

Devrimli dildir bunalım yazarının dili. Bunalımı bir ölçüde yansıtmak, bunalımı anlamak istiyorsan, dili, bunalım uyarınca kesip biçeceksin. Aynı şey, yargılayıp değerlendirerek, *bunalımlı düşünme* için de gerekli. Bunalım yazarıysan, pıtrak pıtrak *bunalım-sözcüklerle* donanacaksın, hem eski hem yeni, hem bildik hem yabancı. Senin yazgın: kendi bunalımından ortak bunalım-

lara, başkalarından kendine, kendinden toplum-tarih-kültüre koş koş, dur kalk, koş, koş, – yaz yaz, elinden geldiğince: betimle nitele, ört aç, sokul kuşat, akılyürüt değerlendir, anımsa anımsat, öğren öğret, bilinçlen bilinçlendir.

Bunalım ve Deneme

Ülke çağ bakmaksızın yüzyıllardır süregelen her düzeydeki eğitim, toplum, kültür gelenek ve göreneklerine iyiden iyiye sinmiş bir alışkanlığımız var: yazılı birşeyle karşılaştık mı, içini biçimini okuyup incelemeden önce ilk işimiz, belli bir öbeğe, belli bir türe, çoğun hem öbeğe hem türe yerleştirme alışkanlığı. Okumaları güden etkin ve etkili bir yönerge, bu yazı-yerleştirme alışkanlığı. Öbek deyince kabataslak: bilim, felsefe, edebiyat alanlarından biri; tür deyince de, bu öbeklerden birinin alt-bölümü, sözgelimi şiir, roman, günlük gibi bir alan anlaşılır. Buna göre, genellikle, öbek: kapsamlı bir uzmanlık ya da ustalık bölgesini; türse (tutarlı bir söyleşiyi sürdürmeye yardımcı olduğu için, pek yadırganmayacak sanıyorum) bu bölgelerin bir parçasını gösterir. Böylece kitap dendi mi, alıp okuyandan başlayın, tanıtip eleştirene, yayıp satana, hattâ tasarlayıp yazana dek, açılar ne denli değişik olursa olsun, akli ilk kurcalayan soru: kitabın hangi alana girdiği, hangi türe ilişkin olduğudur. İlle de açık-seçik yanıtlanmak istenen bu soru, kişinin kitabı okuyup okumamasını, çoğu kez okumadan yargılamasını belirler. Aşırı ciddiye almayınca, sözü geçen tutumun pek zararlı bir yanı yok; birçok yararı dokunduğu bile görülmekte. Şöyle ki, bir kitabın kapağından sayfalarına dek düzenlenişi, ardarda sergilenişi, kitaplıklara dizilişi, kolaylık ve işlerlik kazanır böylelikle. Ayrıca, zaman savurganlığı da önlenir; sözgelimi, bir fizik kitabı olarak ortaya çıkan kitabı, özel bir gereksinim duymadıkça, biryana koyar sanat tarihçisi; bir Ortaçağ metafizikçisi, özel ilgileri yoksa, en son yayımlanan matematiksel mantık kitabıyla oyalanmaz; yalnızca roman seven bir okuyucu, kapağında “Şiirler” yazılı kitapla pek bir bağ kurmaz.

Yaklaşa yaklaşa yalımlı soruya vardık: Eldeki kitabı nereye yerleştireceğiz, peki? Bazılarının gözünde son derece önemli bir soru bu. Öyle ya, bu kitap sonlara doğru yolaldığına göre, hangi yayınevine başvurmalıyım? Diyelim ki, çeşitli alanlar barındıran bir yayınevi buldum, kitaplar pahalılandıkça gerekli yatırımlarla birlikte yayınevleri de büyüyor, yayıncının daha kitaba bakmadan ilk sorusu şu olacak: Hangi türden bir kitap bu, asıl o türe bakan görevlinin görmesi gerekecek.

İşte daha şimdiden sıkıcı bir konu. Gönölünce yazınca böylesi durumlara katlanacaksın. Ben dilediğim gibi yazdım, ötesine boş ver, diyemiyorum. Bu kitabın anlamı okunmasında, birbakıma. Öyleyse bazıları için değil, benim için de önemli bir soru bu. Alan, tür yönünden kitabı altbaşlıksız bırakamayacağım ortada. Yoksa, kitap ortada kalır. Türce, alanca ne olduğunu ben kendim azçok biliyorum ama, yayıncıdan okuyucuya şaşırtıp kalacak herkes; şaşırsın, deyip geçemem. Okuyucu şaşırtmaktan çekindiğim için değil; birdeyime, ödevim onu şaşırtmak; onu ne denli şaşırtırsam o denli sorumluluğumu yerine getirmiş olurum, buna inanıyorum. Gel gör ki, çeşitli aşamaları atlayıp, önce *ona erişmem gerek*, bunu sağlamak zorundayım. Desene, bu kitabın da kendine bir yerleşim sağlaması kaçınılmaz birşey.

Yalın bir iş değilse, durumu çeşitli yönlerden tartışmaya girişmem gerek. Ama önce, varmadan sezdiğim, varmayı istediğim özet nitelemeyi hemen söyleyeyim: Hiç olmazsa ıckapağa, kitabın adının altına DENEME diye yazılacak, bundan hiç kuşku yok, – gereken de bu zaten. Bu kitap bir deneme: denemelerden oluşan bir deneme, bir denemeler tutamı. Bilinen şey: “deneme” damgasını taşıyan dolu kitap var, sayıları artıyor da. Öyleyse iş çözümlendi deyip geçemeyiz gene de. Tuhaf gelecek ama gerçek şu: pek bilinmeyen birşey deneme. Buyüzden çoğun yersiz bir niteleme.

Hep deneme yazdım. Kendimi bildim bileli denemeciyim. ‘Ne zaman başladı? Nasıl oldu bu? Neden böyleyim?’ çeşidinden sorulara, özeleştirel sorular gözüyle bakılabilirse de, benzerleriyle birlikte bunların, dönüp dolaşıp bazı insan-tarih-kültür

sorularının uzantısı olduğu, dolayısıyla bu sorulara ışık tuta-bileceği söylenebilir: Deneme ne demek? Ne biçim bir kurulu-şu var? Başlıca öğeleri neler? Kim denemeci? Yapısı gizemiyle insan dünyasındaki önemi ne denemenin? Kuşkusuz, bütün bu soruları şimdi buracıkta yanıtlamaya girişecek değilim. Ger-çekte, yaşama yazma gündemimden hiç kalkmadılar, hep en öndeler. Deneme benim için yalnızca yazarken büründüğüm bir etkenlik değil. Denemecilik hep süren kimliğim. Herzaman her yerde vazgeçemediğim bir gereksinme benim için deneme, denemecilik. Başka neden olacak, bundan, hemen hemen her yazdığım denemeye, hangi konuya yönelirse yönelsin, konunun kendisi doğrudan doğruya gerektirse de gerektirmese de, hem denemeye hem denemeciye ilişkin yazılı yazısız bazı davranış-larımın izdüşümü yansıyor inancındayım. Kahataslak bakışa yersiz bile görünse, denemeyi denemeciyi örtük-açık araştırma konusu yapmadan edemiyorum her denemede.

Gene de tutumum pek anlaşıldı diyemem. (İnsanın neyi tam anlaşıyor; neyim gönlümce anlaşıldı, o da başka. Haksızlık da etmemeliyim: bazan, hiç anlaşılmadığımı sandığım bazı önemli yanları öyle içten anlayanlar çıktı ki, coşkuyla sevindim, sevinir-ken de, hep anlaşılamayacağıma inanmış olduğum için, yüzüm kızardı.) Yanlış anlaşılmasın: kimseyi suçlamıyorum. Böyle de-diğim için okuyucunun nabzına göre şerbet verdiğim düşünül-mesin. Suçlu varsa, ne okuyucu ne de ben kendim: denemenin kendisi. Dönüp dolaşıp suçu denemeye yüklemiyorum. Ne suç, ne suçlu var aslında. Deneme böyle: kesin saptamalar yapmaya elverişli değil; istediği yok bunu. Denemenin erdemi, insanın yak-laşmayı denediği her doğrunun tüm kıvrımlarına dek erişmeyi de-nemek – yalnız bilgisel soruların, doğruların değil, insan, evren, nesne, doğa, kültür, sanat, toplum, tarih, gibi hangi alana ilişkin olursa olsun, tüm doğruların. İşte onun için gerçek denemenin işi zor, gerçek denemecinin işi zor, gerçek deneme okuyucusu-nun işi zor. O kadar da değil hani, duruma göre zor, – istenirse, istendiğince. Güncel yapıp etmelerin bıktırıcılığından tutun da yüce dorukların az rastlanırlığına dek başka türlü mü yani? Öyle: denemenin anlayışı, denemecinin anlaşılması, deneme okuyucu-sunun anlaması – tadına da doyum yok bütün bunların.

Bakıyorum da, genellikle, deneme deyince: kimi dar mı dar sınırlı, kimi gevşek mi gevşek sınırlı bir edebiyat türü iyikötü gözönünde canlanıyor. Büyük küçük bir kitap için de, irili ufaklı tek tek yazılar için de aynı şey geçerli. Orası öyle de, şimdi kitaptan, daha doğrusu *bu* kitaptan sözediliyor. Başlıca edebiyat türlerinden birine (“başlıca” kesin birşey olmaz ya, herkese göre “başlıca” başka, neyse) sözgelimi, roman, şiir türünden birine yerleştirilemeyen bir kitaba, çoğun “deneme” deyip geçiliyor. Böylece deneme kitabı, dolayısıyla da deneme: biryandan, yalnızca edebiyat alanına kapatılıyor; öteyandan da olumsuz havayla, edebiyatın başlıca türleri dışına, pek gözde olmayan bir yöreye itilmiş oluyor. Ben bu kitaba DENEME derken hiç de böylesi bir yöntem izlemedim. Edebiyat açısından bakınca: hem roman, hem öykü, hem anı, hem yaşamöyküsü, hem günlük, hem özdeyiş bu kitap. Tümüyle değilse bile yeryer öyle, –zaman zaman eleştiriye, şiire de uzak değil. Bu sözümü, denemeci sözü, diye yorumlayanlar çıkacak. Herkes görüşünde özgür, yorumlayıcının özelliği bu. Aslında bir değer-biçme bu yorumlayışlar. Öyküyü seven, kitabı sevdiyse, “öykü” diyecek; kitabı beğenmeyen, öyküyü beğenmiyorsa, “öykü” diyecek. Benimse, denemeye düşkünlüğüm yüzünden, bir değerlendirme yanıtısına kapılıp kitaba, “deneme” adını verdiğim söylenecek. Yazar kendi yazdığı üzerinde yanılmaz diye diretenlerden değilim, ama bunda doğru bir yan var: elimi değdiğim herşeyi *denemeleştirme* eğilimindeyim, özellikle her yazdığımı, yazdığım herşeyi.

Yazdığımı “deneme” derken şöyle düşünüyorum: Bu kitap, yalnızca edebiyat alanında yeralan bir deneme diye nitelenemez. Nedeni şu: Bu kitabı, genellikle edebiyat kavramı altında toplanan şeyleri aşan öğeler, konular, kuruluşlar, tutumlar, işleyişler, söyleyişler, amaçlar da kımıldatıyor yeryer, baştan sona değilse de zaman zaman, içten içe. Şöyle ki edebiyat olduğu kadar biryandan bilimle, öteyandan felsefeyle akrabalığı var bu kitabın.

Bu kitapta arada bir *bilimce bir hava* estiği belli. Ruhbilimi yönünden yeller kopuyor bazan; bazan da, toplumbiliminin

güçlükleri bastırıyor; tıbbiliminin eşiğine dayanan dolanıklıklar, insanbilimine değgin içebakışlar, kültür-toplum gözlemleri, kucak kucağa – hepsi. Var mı yok mu, kimselerin pek haberi olmayan, ama daha şimdiden görüp sezebildiğime göre, kapsamca geniş, dokuca karmaşık, önemce keskin dikkatleri üzerinde toplaması gereken *bunalım-bilimin* de bazı temeltaşları konuyor gibi geliyor bana bu kitapta: Tek bakışta belirgin görünmese de, güvenilirlik yönünden, zamanla bunlar yerine oturacak sanıyorum. Gene de sözcüğün tam anlamında bir bilim kitabı değil eldeki yapıt. Böyle bir kaygı gütmüyor. Bilimselliği onaylanmış bir yöntem izleyerek varsayımlar kotarmaya; çıkarımlar ve denetlemelerle kat kat yücelttiği niceliksel birikimli sonuçlara ulaşmaya; bu sonuçlarla belli bir bilimde yeralan doğruları sağlamlaştırıp çoğaltmaya yönelmekten uzak bu kitap. Bunun en güzel göstergesi, nesnelliğe dönük genelgeçerliklerden çok, öznel-kişisel tabanlı bir yazı evreninde dönenmesi. Varsa gücü de, tadı da, bilimselliği de bu tabanda yatıyor zaten. Bir bilim kitabı değil bilim açısından, peki ne öyleyse bu kitap? Uzmanca bilim açısı, bütün bunların bilimle ne alıp vereceği var, diye gülüp geçse de, insana yönelimli bilimsel kafa açısından: bazı bilimlere özgü bilimsellikle birtakım bağlar kuran bir deneme bu kitap.

Ne edebiyat içinde başlayıp bitiyor, ne de bilimde evi – desene, felsefe bu kitabın yeri. Böyle düşünenlerin hakkı var birbakıma, ama birbakıma. Bu düşüncede olanların düşüncesini pekiştiren kanıtlar ortada: Felsefeciyim ben, felsefeyle yaşıyorum. Bazı yazılarımin yeri yurdu felsefe; pek öyle olduğu söylenemeyecek yazılarımi bile, ‘felsefe’ diye niteleyenler var. Kimi bakışa göre, bazı kısımlarıyla, bir felsefe kitabı eldeki kitap. Gerçekten de, kitabı felsefe kılan öğeler az değil hani. Başlar için birşey diyemem ama, sonra sonra iyice belirgin kavramsal bir dokusu var. Geleneksel ya da çağdaş felsefe sorunlarına örtük açık göndermeler; filozoflarla hesaplaşmalar, onları anımsamalar, kısacık bile olsa konuşturmalar, felsefece soyut akılyürütmeler, –bunların varlığını yokumsayamayız, gerek de yok. Yazar, konu, söyleyiş, amaç yönünden vazgeçilmez gereksinimler bunlar. Bu kitabın hiç çekinmeden, felsefe dalla-

rından birkaçıyla birden bağ kurduğunu söyleyebiliriz. İnsan-felsefesi, yaşama-felsefesi, kültür-felsefesi, bunalım-felsefesi, deney-felsefesi, bilgi-felsefesi, ölüm-felsefesi gibi bellibaşlı felsefe anakonularını, doğrudan ya da dolaysız deşen sorular ve yanıtlar yönünden zaman zaman belirgin bir ağırlıkla ortaya çıkmakta. Bütün bunlara karşın, düpedüz bir felsefe diyemem bu yapıta: Felsefe sorununu, tarihsel gelişmeleriyle incelemiyor; günümüzdeki bir sorun-durumunu ileriye doğru çepeçevre aydınlatmak çabasında değil.

Peki ne öyleyse bu kitap? Hep söylüyorum: deneme. Sözün tam anlamıyla tüm deneme kitapları gibi, bir deneme bu kitap. *Hem felsefe, hem bilim, hem edebiyat denemesi*. Bu alanlardan şimdi birinin, daha önce bir başkasının ağırbasması birşey değiştirmez. Deneme, alanlar-arası, alanları-birleştiren bir alan. Genellikle, deneme deyince bir edebiyat türü anlaşıldığı için olacak, denemenin *edebiyatı taşan varlığı* gözardı ediliyor çoğun. Gelgelelim, deneme meğer edebiyat sayılmamış, çeşidinden abartmalar da gülünç. İlk bakışta aşırı gibi görünecek olan, ama nedense yaygınlaşmamış olan bir gerçek varsa, o da şu: Bilim *de*, felsefe *de*, bir yazı alanı olarak edebiyatın bir kolu, edebiyatın içinde yer almakta.

Düpedüz savlarla, aykırı görünüşteki saptamalar biryana, gene abartılı bir izlenim uyandırır bile şöyle demeye eğilimliyim: Tüm *alanlar*, bütün *türler* deneme. Dosdoğru deneme diye nitelemesek de gerçek bu. Aslında bir edebiyat türü olarak deneme adını verdiğimiz tür, bu tasarımın en belirgin kılığıyla gözler önüne serdiği tür. Deneme: herçeşit doluluğu boşluğuyla, önemli önemsiz hiçbir boyutun varlıksal hakkını yemeden, *tüm evreni*, yazıya dökmek isteyen bir insan tasarımı. Gelmiş geçmiş her deneme, benimkiler de, bu kitap da işte böylesi bir tasarımın ürünü. Öbür türler, özellikle öbür edebiyat türleri: tam deneme olmayan; deneme olması, bilinçli bilinçsiz, yarıda kalan: özünü, deneme diye tanınamayı deneyen başarılar.

Benim anladığım şu, alabildiğine *geniş anlamıyla* deneme: doğuşu, dokusu, amacıyla *bunalıma yapışık*, *bunalımla içli dışlı*. Bunalım iteliyor deneme yazmaya; denemenin konusu bunalım; bunalım yansıtma deneme. Birbirinden ayrılmaz deneme ile bunalım. Denemeci olduğun için bunalıma açısın; bunalıma açık olmasaydın deneme yazarı olur muydun? İstemeseydin de, deneme olmak zorundaydı bu kitap. Gönlüme kafama uygun o geniş anlamda, hele şimdi burda başkaca birşeyin sözü mü olur!

Kabataslak kaçacak ama, genellikle denemeciyi, özellikle de kendimi şöyle bir görevle başbaşa bulmaktayım: Alanmış, türmüş, hiçbir uzmanlık ve işbölümü baskısının önünde sinmeden, bunalımı, özünden etmeksizin, düzenleyerek değerlendirmek. Yalapşap ünlemler, ya da gözboyamalarla bastırılmak istenen bunalımlara dikkatleri yöneltmek benim görevim. Gel de şimdi: eksiksiz dizeler döktür; iyi çatılmış öyküler kaleme al; başı sonu belli romanlar kur; dramıyla güldürüsüyle boğum boğum sahne yapıtları kurgula; bilimsel varsayımlardan kuramlara yüksel; kanıt kanıt temellendirilmiş felsefece akıl-yürütmelere yücel. *Ne* yalnızca edebiyat üretenlerle okuyanlara, *ne* yalnızca bilim üretenlerle okuyanlara, *ne* yalnızca felsefe üretenlerle okuyanlara sesleniyor bu kitap: Çeşitli bölümlerinin ötesinde bu kitap; bu hepimizin kitabı, hepimiz için bu kitap. Herkesin yaşamı, yazısı; yazar olmayanların yazıları, birbakıma, yaşayışları. Herkes kendince yazmakta, yazar olmasa bile. Yazar: yaşamıyla yazdığını yazmakta.

Denemecisin, her zaman, her yerde olduğu gibi bu kitapta da, bu *senin yazgın*; bu yazgı seni seçti, sen bu yazgıyı seçtin: Doludizgin sorularla; delinin delisi deliliklerle; uçsuz-bucaksız doğa, tarih, kültür ve toplumla; uyumsuz, duyan, düşünen, oyuk, ayrık ben'le; dayanışmalı, anlayışsız, akıllı, akılsız biz'le; somut somut yaşantılarla; çileden çıkaran kesinsizliklerle; soyut soyut kavramlarla birlikteyim. Gizli gizli, açık açık, kımıl kımıl, kıvrım kıvrım: acılar tatlar, iyiler kötüler, yanlışlar doğrular, çirkinler güzeller, –hepsi bu yazgıda.

Ne Bunalımdan Uzak, Ne Denemeden Öte

Şimdi bakıyorum da, ne bunalımdan uzak ne denemeden öte bir yaşamım olmuş. Şu satırları yazarken soluk alıp verdiğim düşsel havanın, özellikle de kendimi kaptırdığım bunalım-deneme konusunun etkili basıncıyla söyleyemiyorum bunu. Nicedir böyle düşünmekteyim. Başka türlü nasıl düşünebilirim?

Kuzeylerdeki öğrencilik yıllarımın o tükenmek bilmeyen yağmurlu günlerinde gecelerinde, zaman zaman içime çöken düğüm düğüm duygular hiç silinmiyor belleğimden, – adsız öksüz, özlemlili umutlu, ezik kabarık. Gezmelerin, sevmelerin, okumaların, karşılaşmaların en güzelleri serpilmiş olsa da, bu yılları, uzun kısa yazı yazı, kapalı meydanlardan ırmak kıyılarına, kalabalık kahvelerden cansıkıcı sokaklara içimde taşıdım, sonra sonra kâğıda döker oldum. “Nermi – bir bunalım” adını vermiştim bu uğraşa. Nitekim sekiz-dokuz yıl sonra yayımlanan *Dilin Gücü* ile *Güneşle*’yi oluşturdu o yazıların bazı kesimleri. En belirgin izler, *Dilin Gücü*’ndeki “Anadilin Bağlayışı”nda sa-
nıyorum.

İnsan, özyaşamına, hangi açıdan yönelirse yalnızca o açıdan görünebileni görür, kuşkusuz. Ama hiçbir açının kapatıp örtemediği bazı belirgin anlam-bağlamları var: bir yaştan sonra, özüne nerden bakarsan bak, olanca önemiyle hep o anlam-bağlamları karşısında. Benim için de öyle: dikkatimi neye, neme, nelere çevirirsem çevireyim, neysem oyum hep: bunalım, bunalımlar daha doğrusu.

Kimimiz toprakla, denizle; kimimiz evle, çoluk çocukla; kimimiz Tanrı’yla yitip gittiğimiz duygusundayız, hoşlansak da hoşlanmasak da. Bense düşe kalka, *bunalımlardan bunalımlara*

koşturmadayım. Hem tekil hem çoğul söylediyorum bunalımdan. Hangisi doğru bilemiyorum. Gerçekte doğru-yanlış, diye ayırmak yersiz; sayıca sonsuz bunalımlarla örülü bir yaşam benimki. Birbakıma herkesinki öyle, dıştan bakınca başka türlü bir izlenim uyansa bile öyle: tektek kişilerin yaşamına azıcık dikkat edince, ne fırtınalarla karşılaşmaktayız ki. Pekçok değerlendirme ve saptamada kendimden yetkiyle sözedecek durumda değilim; kesinlikle benim diyeceğim bir gerçek var ama: gün geçmiyor ki, yaşamımın ta içinde birşeyler patlamasın, –engel, aksilik, sarsıntı, gürültü, güçlük, uygunsuzluk, aldanma, yalnızlık, sevinç, acı, sıkıntı, darlık, bezginlik. Gün geçmiyor ki, doğadan, dosttan, okumadan esen tatlı yeller... Gün geçmiyor ki, dolu dolu çabaları kesen boş boş çabalar...

Bunalımlarımı gereğince anlayıp anlatmak için akla karayı seçerim, dilediğim düzeye birtürlü yaklaşamam. Bakış uzayı-zamanı değiştikçe: yönü yanı, ögesi boğumu, eklemi parçası sonsuzca bölünen, sonsuzca toparlanan gerçeklik bunalım, gerçeklikler bunalımlar. Bakışaçım uyarınca, yaşadığım bunalımların, sayıca nitelikçe çeşitlilikler göstermesi kuşkusuz bundan. Tüm bu oynaklıklara karşın, bunalımlarımı altı anabashlıkta toplayabilirim gibi geliyor. Yalınlayıcı indirgemeler bu başlıklar; buyüzden, birtakım çarpıtmalara yolaçabilirler; kaçınılmaz bu. Gene de, kendimi anlayıp anlatmam bakımından, başlıkların vazgeçilmez yararları olduğu kanısındayım.

Yaşadığım bunalımlara verdiğim anabashlıklar şöyle:

Yaşama yönelişi
Başkalarıyla iletişim
Dil çilesi
Güvenli bilgi arayışı
Kültür sarsıntısı
Ölümlle karşılaşma.

Yanılıcı bir sergileme bu. Değil mi ki yazmada dilden öte bir dayanağımız yok, katlanacağız, yeter ki yanılıtyı eldengeldiğin-

ce giderebilelim. Güzel olansa, bu giderme işleminin, en iyi, dille başarılması. Sözünü ettiğim yanıtlılar şunlar: Altı ayrı şey anılıyor; alt-alta diziliyorlar; biri bitince öbürü başlıyor. Oysa gerçekte, birbirinden bağımsız, başka başka altı tane bunalım yok: Bunalım olmak bakımından bunalım hepsi, aralarında ayrılık gözetilemez. Bunalımları bir, iki diye bir sayı dizisinde basamak basamak tasarlamak da sürçtüren bir tutum. Bunalımı kendi içine kapalı, sınırları belirgin bir bütün sanmak, bunalım gerçekliğini düpedüz zedelemek. Bunalımların, zaman içinde birbir ortaya çıktığı; bir bunalımın, kendini gösterip benimse-nebilmek için, daha öncekinin silinip bitmiş olması, –gerçekliğe uymayan şeyler bunlar.

Aslında, birbir andığım bunalımları, açık-seçik bir başkalık içinde yaşamadım; ne altalta ne üstüste, – içiçe hepsi. Birinin bitimi, öbürünün başlangıcı diye bir göstergeden de yoksunum. 60 yılı aşkın bir süredir döne dolana onlarlayım, kimi ayık uyanık, kimi dalgın uyur. Hepsi içiçe ama, her bilinçlenmede biri daha belirgin. Nasıl desem: karmaşa kargaşa, süzüle durula, derinleşe katmerleşe, tatlılaşa buruklaşa bir yaşama işte.

Kendime geldiğimde, *yaşama yönelişleri* içinde buldum kendimi. Başka deyimle niteleyebilsem bile, bugünkü açımdan, bu adlandırma, durumumu en kestirmeden adlandırıyor gibi geliyor. Kendime geldiğimde, yani 10-11 yaşlarımda – daha öncelerine ilişkin anılarım var ama, salt bölük-pörçük anılar bunlar. İlkokulun sonlarıyla birlikte: şimdi şunu yapmam gerekiyor, bundan sonra o var, şöyle olması için böyle yapmam gerek, ileride böyle yapmamam gerek, bir şunu atlatsam, böyle olmuyor, öyleyse şöyle olacak türünden uzanışlar, hevesler, uğraşlar izledi birbirini. Yaşadıkça yolaçıyordum kendi kendime, yaşaya yaşaya. Son derece meraklı ve çekingendim. Durup durup atılırken, coşup coşup büzülüyordum; en içime kapanırken dışarlara taşıyordum. Alabildiğine geniş, karmaşık, bilinmez, ürkütücü, çekici bir dünyadaydım. Bir oyana, bir buyana itili-yordum, bir orda bir burda karşıma birşeyler dikiliyordu. Pek bilmeden arıyordum, önemliyle önemsiz karışıyordu hep. Kimi

afallıyordum, kimi içim içime sığmıyordu sevinçten; hem boca-
lıyor, hem belli bir ölçüde düzenli davranıyordum. Aile bağları,
komşular, konuklar, ödevler, yaptırımlar, sorumluluklar, doğa,
para, kızlar, okuma, yalnızlık, arkadaşlar – hiç değişmeyecek
bir öykü. Yıllarca yatılı okul, yalnızlıklar, birkaç yabancı dil,
romanlar, şiirler. Ortaokulda, üşütme nedeniyle ciğer zarım
su topladı, epey çektim; koşup oynayamadım, ürpertip üzen
birsürü yasakla. Daha yeni kendime gelirken, küçük de sayılsa
bir kasık ameliyatı, uzun bir at gezisinde eyer vurdu: at sevgime
güle güle demek zorunda kaldım.

Hepsi hepsi geldi üstüme, hepsine hepsine koştum daya-
nılmaz bir istekle. Pekçok yaşama oylumuyla tanıştım böy-
lece: birbir-içiçe, belirgin-bulanık, sırayla-karmakarışık, tatlı-
acı. Tükenmez bir koşuşturma, hızlı mı hızlı, yavaş mı yavaş:
kendimden çevreye, çevreden kendime. Kitaplar, yalnızlıklar,
arkadaşlar, öfkeler, tutkular, imrenmeler, sevgiler, korkular.
Ülkeyi gittikçe yakından saran bir savaşın getirdiği çeşit çeşit
sıkıntılar. Biryandan da boğazımda, kulağımda ağrılar, sancılar,
bazan sürekli dayanılmaz. Bir iki yıl gözlerimden birkaç kez
ameliyat: tehlikeli birşey değilmiş, ama ameliyatları beklerken,
ameliyat sonralarına katlanırken, bir de bana sor. Öteyandan:
girdiğim Felsefe’de ilk sarhoşluklar, bocalamalar, başarıcıklar,
tökezlenmeler. Anadolu’nun içine, güneyine, batısıyla doğu-
suna, insanına ilk yaklaşımlarım. Askerlik, üniversite yaşamı:
durmadan kılık değiştiren koşuşturmalar, engellemeler, atla-
yışlar; unutulmaz yardımlar, yüreklendirmeler; gittikçe zor git-
tikçe sıcak okumalar, geziler, söyleşiler. Örnek almalar, örnek
olmalar, dur durak tanımadan yetişim çabaları, sözcüğün her
anlamında sınavlar. Evlenme, çoluk çocuk ve ötesi – bugünlere
doğru ötelere.

Şuracıta birçırıpıda geçiştiriyoruz ama, hep battım çıktım
yaşam yönelişlerimle: Özlemler, karşılaştırmalar, terslikler yü-
zünden günler, haftalar, aylarca çalkalandığım oldu, öyle ki,
çoğun hiç atlatamayacağım sandım, üzüntü üzüntü dörtyana
savrulurken, – dört yansa acı, küskünlük, incinme, karamsar-
lık. Hele zengin çevrede parasız okuma, hele seks evreninde
seçkinimsi davranışlar, hele yaşlılar-arası ilişkilerde, sevecen,

ciddi, içten bağlılıktan hoşlanma, – bir bunalım fırlıdığım, yaman, her yaşama yönelişiyle fırl fırl.

İşte bu ortamlarda, kendi yazı çizimle, kendi yazılarımla başbaşa kalıyordum çok kez. Baktım ki yazmadayım, oldukça doyuyorum, ne diye yazmayayım öyleyse. Hem hoşuma gidiyordu, hem sıkıntıya sokuyordu, – istesem vazgeçebileceğim bir uğraş, vazgeçemiyordum gene de. Beni zorlayan yoktu ama sıyrılamıyordum o tatlı sıkıntılardan. Özellikle yazı tasarlayışların, yazmaya doğru çeşit çeşit düşünsel arayışların, varışların eşi benzeri yoktu tattan yana, acıların doğduğu dünyada. Bulanık, acıtan, uçuk, ağır, anlamsız ne yaşarsam yaşayayım, ne gözlemlersem gözlemleyeyim, yazıya dönüşür dönüşmez: açık, ferahlatıcı, renkli, hafif, anlamlı bir evren oluşturunuyordu. Bu evrenin yaratıcısı ben kendimdim. Artık yalnızca bu evren için vardım, bu evrene adadım kendimi. Yazıyor, yazamadığım zamanlarda, yazmaya yardımcı olsun diye, okuyordum. Çok geçmeden okumaların o tatlı özsuğu çekilmeye başladı; kendi yazı ürünlerim şaşırttı beni, gönlüme göre şeyler değildi bunlar. Gerçi okuduğum kitaplarla akrabaydı çoğu, böylesi okumalar gibi böylesi yazmalar da sarmadı beni. Okumaları savsakladım: eğrisi doğrusuyla, güzeli çirkiniyle yaşamsız yazıdansa yazısız yaşam! Böyle de yapamadım ama. Herşey batmaya başladı, dayanılmaz. Sonra sonra dank etti kafama: yaşama ile yazmayı birlikte götürebilirdim. Bundan daha yüce mutluluk olamazdı. Yapılmayacak şey değildi hani. Bunu başaran nice yazar tanıyordum; aslında, “yazar” diye tanınanların küçük bir kesimiydi bunlar, olsun. Ben de onlara katılabilirdim.

Yaşayıp yazmaya verdim kendimi. Ne güçmüş meğer bu yol. Yaşam basıncını azaltmak için seçmişim. Gel gör ki yol diye birşey yoktu. Gene de yürüdüm. Zamanla iyi kötü öğrendim: yol arkadan geliyormuş. Yaşayıp yazmak için, yaşayıp yazmaktan başka yapacak birşey yok.

İlkin yayımlamayı hiç düşünmedim. Pek yerinde değil söylediğim, şöyle demem gerek: yayımlamayı pek önemsemedim, önemli olan yazmaktı. Hemen yayımlamak amacıyla yazanlar, ne denli ortalarda görünürlerse görünsünler, onların gönlümce yazmadığı kesindi benim için. İstediğim yazmak, ama yaymayı

ertelemekti. Yayın işleriyle uğraşacak zamandan yoksundum zaten. Yaşayıp yazmak, yetip artıyordu bana. Yaşama yönelişleri, çok kez, yazmayı bile önleyen engeler çıkarıyordu karşıma. Engeleri yazma engeli diye gördükçe seviniyordum. Yaşıyor yazmıyor; yaşıyor yazıyor; yaşıyor yazıyor yazıyordum. On yıl böyle geçti.

İşte o sıralarda özüme ilişkin bir anaçizgi iyice belirdi: Yaşamayı ciddiye alan, hertürlü insan yaşamına saygı ve merak besleyen biriydim. Bu hem tedirginlik hem sevinç salıyordu içime, aydınlık diyebileceğim bir bilinçle, – o gün bugün böyleyim. Tedirginlik: bazı yaşam öğelerinin kat kat içine inmek yalnızlaştırıyor insanı. Ürkütücü bir durum bu. Sevinç: yaşamı, bölük-pörçük de olsa, aradabir kavrar gibi olmak doyumsuz tatlar sağlıyor insana.

Bir de baktım ki 25 ile 30 arasındayım: hem sıkışıp kalmışım hem önüm açıklık. Üniversite bitmiş, askerlik sona ermişti. Dışarlar, savaş sonrasının yaşayış ve düşünüş çalkantılarıyla tüm varlığımı kendine çekiyordu: yaraları sarma çabaları, yeni özgürlük istekleri, atom bombasının filizlendirdiği sorunlarla umutlar iyiden iyiye uğraştırıyordu beni. Paris'ten esen bir akım heryanı kaplamıştı: tam güçle esiyordu *Varoluşçuluk*. Mesleğimin felsefe olması, kaynaklara gitme içgüdümün gittikçe belirginleşmesi, akıma özgü dili dilleri rahat okuyabilmem, sınırsız öğrenme sevgim, kavramlı-çıkarımlı-kuramlı-düşünsel dünyaya fırlattı beni. Getirttiğim koca koca kitaplardan, canlı canlı dergilerden başaldıkça, küçük küçük kâğıtlara döküyordum içimi, kâğıttan bahçeler ekip biçiyordum artık. Hep sürüyor bu bahçıvanlık.

Çok kimsenin genel kültürünü ilerletmek, bilgi ve görgüsünü artırmak dileğiyle, çoğun ikinci elden öğrenmekle yetindiği çağdaş bir düşünce ve edebiyat çığııydı varoluşçuluk. Bense, yaşama yönelişlerime, gönlümle kafama uygun bir doğrultu verebilmek; dünyayı, kendimi ve çevremi en iyi biçimde tanıyıp değerlendirebilmek amacıyla atıldım varoluşçuluğa. Korkunç doluydu yaşama gündemim. Herşey öyle çekici, öyle karmaşık, öyle acımasız, öyle gözalıcı, öyle tehlikeli, öyle kesin, öyle sallantılıydı ki, yardım olmadan yaşamla nasıl başa çıkabilirdim?

Cankurtarandı varoluşçuluk benim için: olanca gücümle sarıldım. Sartre, Camus, Marcel, Beauvoir, Heidegger, Jaspers, Kierkegaard, – kitap kitap konuşan öğretmenlerim değil, yaşama davranışlarımdı bu yazarlar. Başkaları, ne yazık ki çalakalem, onları çeviredursun, sığ bir tutumla, onları tanıtadursun; ben, onlarla arama kimseyi sokmamaya çalışıyor; doğrudan doğruya onların soluğunu duymak istiyordum. Hep onlarla birlikteydim: arkadaş, hekim, sevgiliydiler. Kendime özgü içe-bakışlar, başkalarıyla aynı kalıba koyamadığım çevre-gözlemleri oluşup gelişti bu ortamda.

Gel gör ki, insanı hem ısıtıyor, hem karartıyordu varoluşçuların kötümserliği. Toplumsal sorumluluğu yüceltmeleriyle heyecanlanıyordum; ama herşeyi politika ile dalaşmaya dönüştürme eğilimleri bana göre değildi. Zaman zaman somutun candamarına değen betimlemeleri, tadanın başını döndürse de, yerli yersiz binbir dereden –soyut soyut– su getirmeleri hoşuma gitmiyordu doğrusu.

Büyük söylemeyeyim ama tekyanlılığın rahatlatıcı büyü-süne oldum olası eleştirel bir gözle bakarım, belki de kendi çabamdan çok yapım gereği böyleyim. Varoluşçuluğun, salt elealındığında, 'katı' diye nitelediğim ahlak ve eylem tutumunu gönlüme yakın bazı klasik yazarlarla gidermenin yolunu aramaya koyuldum, çok gecikmeden. Bu gibi durumlarda gecikmek ünlü düşüncelerin kölesi olmaktır, diye söyleniyordum kendi kendime. Özellikle dünyanın yaşanırılığına belbağlayan yazarlara, herşeye karşın, bu arada humor ve şiire tutundum sıkısıkıya. Batı ile Doğu'nun eski ve yeni bilgeliklerine uzanma gereği duydum. Hiç elimden düşürmediğim Laotze, Homeros, Yunus, Cervantes, Baudelaire'le (zamanla ünlü ünsüz başka dostlar da eklendi bunlara) kimi mutluluk doruklarına, kimi üzüntü çukurlarına dolanı dolanı, bugünlere dek yaşamda kendime yolaçmaya savaşıyorum.

Üniversitede Felsefede öğretim yardımcısıydım. Kıyısından bucağından ders yüküm de vardı. Doktoramı yapmışım. Çekidüzenli yoğun çalışmaya büyük bir erdem gözüyle bakan

hocam, köklü felsefe geleneklerinin çiçeklendiği Kuzeylerden gelmişti; imrenilecek talihti benimki: doktora düzeyindeki tek öğrencisiydim hocamın. Birkaç yıllığına yanına çağırdı beni giderken. En büyük dileğim gerçekleşme yolundaydı böylece.

Yazı yönünden şöyleydi görünüm: Kâğıttan bahçelerden pek birşey sunmuş değildim. Kendi açımdan önemli denebilecek bir yayınam yoktu henüz. Üç arkadaşıyla çıkardığımız aylık *Nokta* dergisinde kırkırkyaran kısa kısa felsefe ve edebiyat denemeleri yayımlamış ama hiçbirine imza atmamıştım. Daha çok yaşam yoğuran daha derin denemeler istiyor, bekliyor, bekliyor, özlüyordum: Fakültece çıkarılan felsefe dergisindeki bir iki küçük eleştirim, olsa olsa uzmanların ilgisini çekecek nitelikteydi.

Epeyce oylumlu bir yazıydı doktoram. Etkili bir kültür filozofu olarak o yılların bilim, edebiyat ve felsefe çevrelerinde kendine özgü bir saygı gören Alman düşünürü Wilhelm Dilthey'in "kültür" "bilim" "yöntem" "yaşantı" gibi kavramlarına ilişkin sorunları deşmeye verdim kendimi, beni bile şaşırtan bir tutkuyla: işimle varlığım birleşiyordu bu tutkuda. Yaşamaya, kültür bilimlerinin konu ve yöntemce oluşturduğu özel bilim öbeğine ilişkin bir yapıtı doktora: 1952 yılında yazdığım "Wilhelm Dilthey'a Göre Konuca Temellenmesi Bakımından Manevi Bilimler Öbeğinin Meydana Getirdiği Bilim Bağlamı". Türkçesi bugüne dek İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü dışına çıkma fırsatı bulamayan *geniş soluklu ilk çalışmam* benim. Hocamın üniversitesi Köln'de girdiğim bazı sınavlar için, sonradan kısaltarak baştanaşağı Almanca kaleme aldım bu yapıtı: "Der Erkenntniszusammenhang der Wissenschaftsgruppe 'Geisteswissenschaftan' in seiner Gegenstaedlichen Ergründung bei Wilhelm Dilthey".

Herkesin hemen yayımlamak için yazdığı; ortalığın epeyce boş sayıldığı; kısa bir süre için de olsa, parlamanın pek zor olmadığı o dönemde, yaşıtılarım "yazar"lıkla bezenedursun, kültür bilimleri üzerindeki çalışmamın basılmayışına aldırış ettiğim yoktu. Basılmamasını içten isteyen, hattâ sağlayan kendimdim. N'olacak, zamanı gelince basılır, diyordum; şimdi bu satırları yazarken, bazı bakımlardan, belki de geldi, diyorum; gene de şu "belki" yok mu?

Bunalım ile deneme ilişkisi açısından bakınca, büyük yarılgılara düşmeden söyleyebileceğim şu: Yazmasına ben yazdım, sorunlar benim sorunlarım, düşünceleri ben düşündüm, şu sınırlamaları da gözden uzak tutamayız ama: ilkin, bu tür çalışmaların geleneği uyarınca bir yönetim altında çalıştım. Gerçekten talihliyim; deneyimli, titiz bir ustaydı hocam: gerekli donatımları aktarırken saptadığı eksikliği gediği, benimle enine boyuna tartışmaktan öte düzeltilere girişmiyor; yazdığımı, herbakımdan sorumlusu olmama ince bir özen gösteriyordu. İkincisi: öğrenim sürecinde, içimden serpilen arayışların dürtüsüyle dışımdan ediniyordum sorunları. Kiminde bazan özlü değişiklikler yapıyor, kimini merak ve heyecanla yükleniyordum. Üçüncüsü: düşüncelerin kaynağı Dilthey'di. Bu da talihli bir yazgı. "Yaşama-felsefesi" diye adlandırılan felsefe uzanışlarının kurucusu Dilthey. Vargücümle ona çevrilmemin nedeni bu. Ben kendim de, bilinçli bilinçsiz, 'yaşama felsefesi' diye nitelediğim bir uğraşa kaptırmıştım kendimi; uğraşım felsefe olsa da olmasa da. Çocukluktan delikanlılığa, oradan da ne olduğumu pek anlayamadan erişkinliğe doğrulurken, yaşamı, kendimce en iyi yoğurup biçimlendirmek amacıyla, Felsefe okumaya başlamış, yaşama sorunlarıma verdiğim önem ve değerden ötürü, Felsefeyi, asıl işim gücüm yapmıştım. Aradığım yaşama filozoflarıydı herşeydenönce. Varoluşçulara da o gözle bakıyordum; düşünsel bazı davranışlar bakımından, yaşama filozoflarından ne denli ayrılırlarsa ayrılınsınlar, yaşama-filozoflarıydı onlar benim gözümde. Gel gör ki doktoram, yaşama sorunlarının çözümü için bir hazırlık niteliğindeydi. Üniversite öğrenimine özgü bazı alışkanlıklar, bir de hocamın yurtdışındaki üniversitesine dönmek zorunda olması, gönlümü kaynatan sorunlara dilediğimce elatmadan çalışmaya bir nokta koymamı gerektiriyordu. Hoş gene de ben mızıkçılık ediyor, yaşam felsefesine ilişkin kendi sallantı ve meraklarımı yansıtan ögelere de yeraçıyordum doktora yazımda. Böylece geliştirdiğim düşünceler, çoğun Dilthey'dan kopuk düşüncelerdi. Sonunda felsefece bilimsel bir yazı çıktı ortaya. Ne var ki, birbakıma, salt bilimsellik diye birşey yoktu gündemimde, daha doğrusu, gündemin başında değildi bilimsellik.

Gündemim: yaşamak, yaşamayı anlamak, anlayıp düzenlemek, yaşamayı kendimce değerli, verimli ve güzel bir yaşam kılmaktı. Düpedüz bilimsellikten başka şeyler, sözgelimi: insan yaşamının kendisinden, yaşamanın ta içinden, yaşamın kavramsallıklara indirgenemeyen özünden gelen duyumlama-lar, deneylemeler, esinlenmeler, karşılaşmalar, derinleşmeler gerekti bana. Çok çok bir yardımcı olabilirdi bu çağlarım-da bilim; bilim, yaşamın önemli bir kesimiydi ama, ne yaşamın yerine geçebilir, ne de yaşamayı tekbaşına yönlendirebilirdi. Oysa üniversite geleneği bilimden, bilimsellikten başka bir kay-nak yokmuş gibi davranıyordu; dünyanın hemen hemen her ülkesinde neyse, bizde de öyleydi. İşte bu son derece canımı sıkıyordu. Yaşama sorunlarıma güç kazanmak için girdiğim çevrede, ustalara karşı yaşamaya dilediğimce erişemiyordum, bu gidişle hiç erişemeyecektim. Zamanım yoktu, işim aceleydi, yaşam bekleyemezdi oysa. İkircil bir sallantıdaydım. Yaşamaya ilişkin arayışlarım, kurallara yöntemlere sığmayan öznel ve kaypak dolambaçlarla süredursun, sağlamlık savı güden bir saptamalar örgüsü koymuştum doktora yapıtımla ortaya. Yaşama bunalımımı, sözümona çözmek için girdiğim bilimsel deneme, hiçbirşey çözmüş değildi. Genellikle , “doktor”, oku-muş kişi, bilen kişi demek; gel gör ki, benim asıl bilip öğrenmek istediklerimi geciktirmişti doktorluk; gönlümün aktığı bazı şeyleri biryana bırakmaya itelemişti beni. Tuhaf bir yük gibi çöktü o yaşta omuzlarıma; ısınamadım, yıllarca kullanamadım, buyüzden beni kınayanlar bile çıktı. Aradan 35 yılı aşkın bir süre geçti, aldırmadan diyemem ama çekinmeden diyebilirim: Bazı arayışlar için hem yararlı hem yararsız, hattâ zararlı üni-versite çevresi, – yargı insandan insana değişse de, özel mi özel kişi-toplum-kültür durumlarını hesaba katmadan doğru dürüst yargıya varmak söz konusu değilse de, bu böyle.

Doktoram biter bitmez dışarı gittim, aşağıyukarı ikibuçuk yıl kaldım Kuzeylerde. Yaşam yönelişlerimin tutkuyla beklediği bir aşamaydı Avrupa. Savaştan, hem de ne savaştan, yeni çıkmış atılımlı bir ortamdaydım. Beni ben kılan neler yoktu ki orda; doyuya bıraktım kendimi yaşamın kucağına: Delice çalışmalar, dizginsiz eğlenceler, tadı damağımdan hiç silinmeyecek gezip

tozmalar, varlığıma damgasını vuran arkadaşlıklar, – bilgi, görgü, sevgi, sürgün, özlem, yetiştirici uzaklıklarla yakınlıklar.

Orda kotardım doçentlik kitabımı. Konu, daha yurtdışına çıkmadan yakmaya başlamıştı: başkasının ben'i. Nedense karşıma gittikçe artan güçlüklerle dikiliyordu başkalarıyla ilişkilerim, iletişim. Ne yapıp edip gidermek zorundaydım bu güçlükleri; dayanılır gibi değildi, sürekli acıtan bir yanı vardı insanlarla ilişkilerin. Güvenle sarılınca kırıklığa uğruyor, çekingen kalınca irkiliyordum. Aradabir dostluk güneşi açsa da, sakardı havalar. Neyse ki daha Türkiye'deyken önümü aydınlatacak ışıldağı bulduğum inancındaydım. Edmund Husserl'di bu ışıldak. Felsefe geleneğinde nerdeyse hiç önem verilmeyen konuya birtak o, büyük bir coşkuyla yönelmekteydi. Binlerce sayfaya yaygın derinleşmeleri düzenleyemeden göçüp gitmişti. Almanya'da, Belçika'da dağınık bir durumdaydı bu gömü. Eşsiz bir fırsat çıkmıştı önüme: Beni nicedir bunaltan öznel bir sorunu, o sıralarda herkesin tartışmasız saygı duyduğu bir düşünürün bıraktığı izleri değerlendirerek, üniversitedeki yerime yakışan nesnel bir tutumla aydınlığa çıkarabilecektim. Avrupa'daki yaşamımda sağlam bir dayanağa tutunmuş oluyordum böylece. Özyaşam istekleriyle meslek gereklerini uyumla birleştirmek gerçekten mutluluktu.

O gün bugün, kendi yaşamımda eşine benzerine rastlamadığım zor mu zor bir düşünsel koşuydu benimki. Çok yönden doyumlar sağlayan zamanlar araya girmeseydi, dayanılır mıydı bu koşuya? Kısayazıyla yazılmış metinlere erişmek başlıbaşına işti; metinlerin içeriğini anlamaksa kendine özgü bir kafa donatımı gerektirmekteydi. Balta girmemiş bir felsefe ormanıydı Husserl: nicenin ustalarını bile yıldırırmaktaydı. Neyse ki ikindiler yağmurlu, geceler uzundu. Üstelik, bilimsel yardımlardan yana talihsiz değildim; talihimi artırmak içinse, hiçbirşey esirgemedim. Anlatılmaz tatlar devşirdim Husserl fenomenolojisinden. Seyrek karşılaşılan düşünce güzellikleriyle bezendim zaman zaman. O dönemle birlikte, fenomenolojinin ne katkılı bir davranış olduğunu duymaktayım kendimde: Yaşayıp bilmede, yalnızkat

bilgiler ve kaba sevgilerle yetinmeyen; olup biteni özünden kavramak için, hiçbir çabayı esirgemeyen bir betimleme sanatı fenomenoloji, belli bir yönüyle. Böylece fenomenolojiyle, sözün tam anlamında çağdaş ve etkin bir kültür akımının üyesi gibiydim.

Genç yaşlarda, ben-sen ilişkilerinin birlikte getirdiği bunalımları dindirmek için, birbakıma seve seve omuzladığım düşünsel tedirginliklerin özümsemesi aşağıyukarı üç yıl sürdü. Sonuçta iki kitapçık çıktı ortaya. Biri uzun bir Türkçe deneme: *Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu*. Edebiyat Fakültesi'nce yayımlandı (1958). Öbürü Almanca bir deneme: *Die Phänomenologie Husserls und die Gemeinschaft – Husserl Fenomonolojisi ve Birliktelik*. (Kant-Studien'de yayımlandı, 1958/59). Şaşırdım: bu iki yapıt oldukça yankı uyandırdı. Hele Almanya'daki, tereciye tere satılır mı, diyordum kendi kendime, hiç de öyle olmadı. Fenomenolojiye içten gelen bir saygı ve umutla sarılmıştım, orası öyle. Gel gör ki, elimde değildi, kıza üzüle, Husserl fenomenolojisine karşıkoymalara boğdum yeryer denemeleri. Fenomenoloji olmadan yapamazdım, Husserl'le olmuyordu ama. Önünde sonunda atak bir idealist'ti, koyu bir metafizikçiydi Husserl. Hayran kaldığım deşmelerine karşın, birtürlü yenemiyordu tekbenciliği. Benim tepemdeyse biryandan Wittgenstein'dan, öteyandan Marx'tan kopan rüzgârlar esmeye başlamıştı.

Kuşkusuz, pekçok felsefe geleneğine meydan okuyan, köktenci, devrimsel bir düşünme davranışydı fenomenoloji. Ne var ki, zaman geçtikçe, yetesiye kuşatımlı görünmüyordu gözüme; daha da canımı sıkıyordu bu durum. Beni bunalımlara salan pekçok iletişim sorunlarına sırt çeviriyor, özellikle dilin, insanlar-arası ilişkilerindeki rolünü, gönlümce geniş kapsamlı elealmıyordu nedense. O zengin örnekleme dağarcığı da artık dar geliyordu bana, fenomenolojiyle gözüm açılmıştı gerçekten. Merleau Ponty'nin yardımıyla genişletmeye savaştım soluk aldığım verdiğim alanı. Felsefeden sağladığım bütün bu yardımlarla, azçok durulur gibi olsa da, birtürlü dinginliğe kavuşmadı bunalımım. Felsefenin en zoruyla da içli dışlı olsan, yalnızbaşına bunalımı yenemiyor felsefe. Herkes için böyle olmayabilir, benim

için böyleydi: ben becerememiştim, ya da talihim yoktu benim. Neyse ki bilimin, edebiyatın, kavramlar ve kuramlar *öncesi* ve *ötesi* günlük yaşamının nice hoşgörü yüklü besin olanaklarına *açık* tutmuştum hep kendimi, hep öyle olageldim.

Felsefenin hakkı yenmez. Bitmemişti, ama yakınmıyordum artık iletişim güçlüklerinden. Bir bunalımdı geçti diyemezdim, yoğunluğu iyice azaldı gene de, – bana ne olduğunu, neyin ne olduğunu az çok anlıyordum artık. Birbakıma başka bir bunalıma seğirtiyordum, başka şeyler ağır basıyordu gündemde, hem eski hem yeni bir bunalımdı bu. Otuzuma yaklaşıyordum.

Ağzımın payını almıştım. Önce doktora, sonra bu ikincisi, doçentlik. Yazı denemelerimde daha bir başka türlü olacaktım. Yazmada tam özgürlük özlemindeydim. Bir açıdan, belki de en başarılı dönemimdeydim; ama üniversiteyi bile bırakmayı ciddi ciddi düşündüm birara. Bunalımlarımı serserpe yaşamak, denemelerimi gönlümce yazmak ya da yazmamak için bağımsız olmam gerekiyordu. Sırtımda yumurta küfesi istemiyordum. Çeşitli nedenlerden, hiç de kolay değildi bu. Öğrencileri ortada bırakamazdım. Hem sonra kendime ayıracak zamanım da oluyordu doğrusu, – üniversite bir öğrenim fabrikası değildi henüz, bugünle karşılaştırıldıkça, genellikle çok daha hoşgörülüydü. Şimdi seviniyorum da üzülüyorum da bunu söylerken. Geçim bakımından değil, nasıl olsa olurdu o, aza alışmıştım; dışarda daha iyi olanaklar da vardı. Sağduyuyu elden yitirmemeliydim. Hoş, sağduyu dediğin tuhaf mı tuhaf şey, herkesle en ortak yanın sanıyorsun, ne görüyorsun sonra: herkesin sözümona sağduyusu başka. Yaşayıp yazma anlayışım, çoğun o ortamlarda, sıklık o ortamlar açısından bakan dış çevrelerde yadırgansa da, salt ders öğreticiliği türünden yapıtlar yazmakla ilişkiye girmedim, hep öyle süregeldi bu tutumum. Gerekeni gerektiği gibi derleyip toplamak, aktarmak kuşkusuz, saygıdeğer bir iş, özellikle böyle şeylere gereksinme duyulan ülkelerde çeşitli yönlerden bir görev de.

Benim görevim başkaydı ama, benim için daha çok çekiciydi bu görev, çok kişi zor diye yanaşmasa da: *Benim* diyebileceğim

düşünceler üretmek istiyordum. Başka türlü dendikte: kavramsal doğrultudaki arayış, sezinleme ve temellendirilmelerimi dıştan baskı altına almayan; yaşama yöneltirime aykırı düşmeyen; beni kasıp kavuran bunalımları örtbas etmeye yanaşmayan denemelere gereksinme duyuyordum.

Gerçi böyle bir tasarım için de bilgiler gerekiyordu, hem de aktarıcılarinkinden daha yoğun ve sağın. Nitekim, usanmaz bir tutkuyla öğrenmeye verdim kendimi; ne var ki derslikler dışında yapmaya kalkışmadım bunları. Çeşitli düzeylerdeki düşünen öğrencilerin kafasına elden geldiğince verimli yöntemler armağan etmek, başlıbaşına mutluluktan, her zaman değilse bile özellikle armağanlar yerini bulduğunda. O gençlik döneminde benimsediğim tutumdan hiç ayrılmadım, çağrıldığım görev oymuş meğer; *Başkasının Ben'*inden sonra bir iki küçük zorunlu sapış biryana, *üzerinde* yazan değil, deyim yerindeyse, *kendini* yazan bir yazar oldum.

Bu tutturduğum yol, pek anlaşıldı diyemem. Kuşkusuz, parlak parlak adlı, bol bol alıntılı bilgiler yönünden, çok kimseye, cılız göründü yaptığım. Giderek kıyıda köşede kaldım. Bu durum bana hiç komadı, dersem yalan söylemiş olurum. İlkın, öfkeye kapıldım zaman zaman; sonra karanlığa; daha sonra da yabancılaşmaya dönüşüyordum hiç hesapta yokken. Giderek seyredildi bütün bu acılıklar; daha sonra, sonrasıysa hiç mi hiç, – silindi gitti hepsi. Tam tersine: güç üstüne güç verdi, tat üstüne tat tattırdı o kendi kendime yüklediğim görevler. Şununla bununla boyölçüşecek zamanım olmadı, ödevlerle dopdoluydum: Bana benzemeyen beğendiklerimle ilgilendim; beğendiklerime saygı gösterdim; bana benzeyenleri, alanları ne olursa olsun, farkına varmasalar da sevip saydım, onlarla akraba olmaya çalıştım, kimi oldum, kimi olmadım.

Hızla, –bu da yetersiz ya, nasıl diyeyim, en iyisi birşey demeyeyim,– hiçbir benzetmenin yetişemeyeceği bir hızla geçiyordu zaman, daha önceleri öyle değildi, öyleydi de benim haberim yoktu belki. Evden sokağa, derslikten düşlere, söyleşiden me-

raklara dek herşeyi, izleye kazıya, koca bir mutluluk, koca bir acı, koca bir özlem, koca bir tedirginlik. Bir tuhaf bunalım, hangisi değil ki zaten: sessizce içtutuyor, patlamalarla dışa vuruyordu kendini. Herşeyden önemliydi *dil*, birbakıma hep öyle kaldı. Öyle bir çile ki, onunla dert dert tatlanıyor, tat tat dertleniyordum. Tuhaflık şurda: farkında değil çok kişi dilin. Konuşur yazar, söyler iştir, hepsi dille kuşkusuz, sonra unuttur, biter gider. Bende hiç öyle olmuyordu: dilde kalakalıyordum, bir çekiyordu, bir çekiyordu beni. Gizemli başarılarıyla En-Yüceydi dil benim için. Birkez bağlamıştı beni kendine: dile hizmetti yaşamam. Dile aldırıışsızlık, dili horgörmek, dili kötüye kullanmak, – bundan daha korkunç bir ‘insanlık’ suçu tasarlayamıyordum. Dil benim gözümde: rasgele elatılabilen, işe yaradığı sürece azçok bakım gören bir araç değildi. Dili, herkes gibi, üç aşağı beş yukarı üretimle tüketimi, eylemle söylemi düzenleyen iyi-kötü bir araç diye tanımlamak ağırımaya gidiyordu. Vurgundum ona: en güzel kızdan güzel, en sağlam bilgiden sağlam, en güvenli dosttan güvenliydi. Dilin beni belirleyip yetiştiren *yazgı* olduğu inancındaydım: insan-olmamı sağlayan yaşam, kültür diye neyim varsa herşeyim onun, ondan, onunla, – yalnızca benim değil, bilsek bilmesek de hepimizin.

Dille sarhoştum, diyebilirim. Bastırdıkça bastırdı, bunalım bunalım. Yaşıyorsam, dilin o eşsiz hatırı için. İş-güç, ev-sokak, biryandan da dil, hep birlikteydik onunla, başka türlü olamaz ki. Kimsenin umurunda değil ama senin bunalımın, hep böyle zaten. Yaşıyordum, yazıyordum – neyi olacak, bunalımı, dili. Denemeler kabarıyordu bunalımla. Bunaldım, bunaldım, yazdım da yazdım. Kimi küçük denemeler biçiminde yayımlandı. Ancak birkaç yıl sonra bir kitap çıktı ortaya: *Dilin Gücü*. Ancak birkaç yıl sonra, hep öyle oluyor: yazar yazar, orda burda bölük-pörçük yayımlar, ya da çoğun hiç yayımlamam, yıllarca bekler hepsi, sonra da hep zorla, zorluklarla, basılı bir kitap görünür ortada. Yayımlama beceriksizliğimden bütün bunlar, birtürlü beceremedim bu işi, aynı şey şimdi bu yazdığımın başına gelecek, ona ne kuşku. Öyle dalmışım ki yaşayıp yazma bunalımına, yayına verecek ne akıl ne de zaman kalıyor.

Sonradan gözümü açar gibi olduğumda, uygun düştüğünü sandığım bir niteleme uyarınca: bir tutam denemeyle çattığım bir tekne *Dilin Gücü*. Ucu-bucağı belirsiz bir bunalımda boğulmaktan kurtardı beni. Dil çilesinin çalkantıları herşeyi allak bullak etmeye başlayınca, isteseydim yapabilirdim belki, ama baktım ki istemiyorum, ne beylik bir gemiye kuruldum, ne de karaya sığındım. Sımsıkı sarıldım denemelere. *Dilin Gücü*'ne sığınlar yalnızca bir bölümü bunların. Bu tektek denemelerden enaz üç-dört tanesinin yerine birer kitap yazabilirdim; yazmadım, önemli olan kitap yazmak değil ki. Önemli olan: yaşamalı deneme, denemeli yaşama. Sevinçler, acılar, özlemler, anılar, okumalar, düşünmelerle çattım o denemeleri, bunalım bunalım. Kaygı ve coşkuyla bilip yaşama, öğrenip anlama serüvenine çıkmıştım. Ölü denen dillere bulaştım, yarı ölü dillerin yapılarını zorladım, canlılığı övülen dillerle dostluk kurdum, anadilimin örtük gömülerini değerlendirmeye verdim kendimi. Dile getirdiğimi özümseyordum, ne denli dile getirebilirsem o denli pekişiyordu dengem; şaşılacak şeyler örten perdeleri aralasa da, güvendeydim dille. Dilin kısa düştüğü yerlerdeyse şaşkına dönüyordum. Çocukluğun sonsuz gizemlerine, kent kalabalıklarına, ordan da sesli-suskun börtü böceğe uzandım dille. Nice fırtınalı yuvarlandım. Bazan durula açıla *Dilin Gücü*'ne yansıyan bunalım, farkına varabildiğim tüm etkenlikleriyle yaşamı dile çevirme çabası. Böylesi bir 'çevirinin' izdüşümü *Dilin Gücü*. Yeterken yeterken yetmiyor, yetmez yetmez, derken, yetiyor da çok bile geliyor dil.

Sürdü gitti bu bunalım. *Dilin Gücü*'nden sonraki yapıtlar ta-nık buna. Sürüyor da. Hele şu son yıllarda, başımdan geçenlerle bir başka battım dilin çilesine. Özümsemeye çalıştığım şu son bunalım dil bunalımı zaman zaman.

Dıştan bakınca dingin bir yaşamdı ortalıkta görünen: Otuz yaşını geçmiştim; evliydim, bir kızım vardı; beni sevenlere övünç veriyordu işim; üniversite içi etkinliklerim kadar üniversite dışı etkinliklerim de başarılıydı. "Profesörlük ne zaman?" der gibiydi çok kişi. Yayımlanmış bir iki kitapla, ilgi konuları git-tikçe genişleyen tektek yazılarla ciddi ve titiz bir düşünürdüm.

Etkili bir eleştiricinin sözüyle, dergilere sığmıyordu yazılarım. Düzenli, gencimsi, durmuş oturmuş, güleryüzlü, alçakgönüllü bir insandım başkalarının gözünde.

Bir de bana sorsunlar. Gönlümün istedikleriyle aklımın gerektirdikleri arasında bir çatışma, bir çatışma, – hem hoşuma gidiyor hem korkutuyordu beni. Çelişme gidermeye yetişemiyordum. Birtürlü yerimi bulamamıştım dünyada. Nerdeyse iki onyılımı almıştı bu uğraş. Şaşıyordum: çok kişi için hiç de böyle değildi durum, ya da bana öyle geliyordu. Özüme yapabileceğim en büyük yardım: kendi yaşamıma, bu yaşamın kendisine, yazılaştırarak çekidüzen kazandırmaktı. Yıllarca, en ayık saatlerimi bu denemelere ayırdım. Yaşam zorlandıkça, denemeli yaşam esenleşiyordu. Giderek, yaşamdan güzel şeyler derleyen bir denge alanına dönüştü denemeler. *Başkasının Ben'i* çevresine girmeyen ama beni en derinden uğraştıran sen-ben ilişkilerine de elatıyordum bu denemelerde, öylesine köklü bir bunalımdı bu ilişkiler benim için. Dil çilemin, *Dilin Gücü*'yle bağdaşmıyormuş gibi gelen bazı yönleri, gündemimden çıkmıyordu birtürlü, oluruna bırakamazdım, onları da olgunlaşmaya yatırdım bu dalbudak salan denemelerde.

Geniş kapsamlı koşuşturmalar süredursun, bazan içten içe batıp zonklayan, bazan tatlı tatlı beni kendine çeken sert ve büyük bir bunalımın ortasındaydım: *güvenli bilgi arayışı* sözkonusuydu bu bunalımda. Yıllarca kaldım içinde; yıllarca içimde taşıdım, diyebilirim. Koskoca adamdım ama birlikte büyüdük. Bunalım nedir, az çok bildiğimi sanıyordum (hep böyle olur zaten), meğer bu da başkaymış, hangisi öbürüne benzer ki.

Kıvrır kıvrır kıvranıyordum, – benzetmeli bir konuşma olsun diye öyle söylemiyorum, acılıydı gerçeğim. Yaşam da, söylem de, kuram da bulanık, belirsiz, sallantılı. Ayağımı basacak şöyle sağlam bir taban, gönlümün kafamın oh diyeceği rahat bir barınak gerekti bana. Gemsiz düşünmelere, kısıtlamasız eylemlere amaçtan şaşmayan bir ortam sağlamak istiyordum. Deli edecekti bu özlem beni.

Din, – dinler? Çocuksu bir inançla bağlanmadıktan sonra neye yarar? İlkeler sıkıcı, törenler anlamsızdır ozaman. Bilgi türünden birşey değil din.

Sanatla edebiyata gelince, artdileksiz seyirci, candan okuyucuydum; edebiyat denemeciliğimse tat kaynağıydı benim için. Ne var ki önünde sonunda özel bir yeti, bir beğeni, bir yaratı işiydi edebiyat. Bilgisel çizgilerden yoksun değildi edebiyat, gel gör ki sağı solu belli olmayan yorumlara elverişli, buyüzden de güvenilirlikten uzak bilgilerdi bunlar.

Bilgi, bilgi dediğime göre bilimsel doğrulara sarılabılırdim. Gücüm yettiğince yapıyordum da. Gelgelelim, bilimsel bilgi üreten bilimadamı değildim ben kendim. Sözelimi, ne matematikçi, ne fizikçi, ne biyolog, ne toplumbilimci, ne de tarihçiydim. Bırakın ki, sağlamlık yönünden, hiçbirindeki bilgi öbürüne uymuyor. Nerde matematik, nerde tarih: Gel de matematikten dünyanın gidişini öğren, gel de tarihten dayanıklı bilgiler devşir. Çoğunluk gibi ben de gönül kafa doyuran bazı aktarmalarla yetinebilirdim, orası öyle ama bilmem kaçınıcı elden aktarmayı yakıştıramıyordum kendime, doğrudan doğruya kendim üretmek istiyordum sağlam bilgiyi.

Ya felsefe? Asıl uğraşım oydu zaten. Ölüm-kalım hesaplaşmalarına giriştim felsefeyle. Birbakıma kişilik işiydi felsefe, gönül işiydi. Bilgisel biryandan yoksun değildi ama, kuşkusuz hep böyle olmuştu, bundan böyle de olmalıydı. Kendine göre bir bilgi çağrısı vardı felsefenin, özel de olsa, böyle bir görev için çağırıydı felsefe, kendisine gerçekten yönelenleri böyle bir yüce göreve çağırmaktaydı. Başlıbaşına bir bilgi etkinliği olarak soruşturup verimlendirmeye atıldım felsefeyi, – tatla, ürküyle, şaşmayla.

İşte böyle oluştu *Felsefenin Çağrısı*. Amansız ama sevecen, öfkeli ama hoşgörülü bir yaklaşımla, yanılığın enaza indiren bir felsefeye kavuşacaktım ille de; yalnızca benim değil, hepimizin, isteyen herkesin, istemeyenlerin bile, böyle bir felsefesi olsun istiyordum. Saygılı olmasına el dengeldiğince saygılıydım eski ustalara, ödünsüz bir eleştirel kesinlikten bir an vazgeçemiyordum gene de. Gel gör ki, zor bağdaşır şeydi bunlar. Kendimce bütünleyip onarmaya çalıştığım varoluşçuluğun, gönlümün ateşine serin su serpen öğretileri, kafamın serinkanlı bakışları karşısında sığınacak bucak arıyordu.

Felsefe diye ezberlenen gerçeklerin, çok çiğnenmiş akımların

ötesine geçmek umudundaydım. O zamanlar Kara Avrupasında pek tanınmayan çözümleyici düşünme biçiminden büyük yardım aldım. Kuşkusuz, İngiliz Adalarıyla Avustralya'da serpilip gelişmekte olan Çözümleyici Akım, benim için, ulusal sıcaklığı olan bir düşünüş değildi; yaşamakta olduğum bunalımdan çıkıp sağlam bilgilere erişmede değerli bir gerekti. Bazı yönleriyle, fenomenolojiyi andırması; bazı yönleriyle, varoluşçu yaşama yönelişlerimi doğrudan yasaklayıcı bir tutumdan uzak olması, artırdıkça artırdı çekiciliğini. Çözümleyici yöntemi, birçok yandaşı gibi, hazırlop benimsemekten çok, amacıma uygun bir beceri olarak eğip bükmek canıma can katıyordu. Arayışlarımda gidebileceğim heryere gittim diyemesem de, kendimden, çevremden, eğitimden, özel okumalardan, hayranlıklarımdan, tutkulardan türeyen pekçok engeli aştım sanıyorum. Öylesine aydınlığa koşuşturuyordum ki, ışıldağa dönüşmekten başka dileğim yoktu. Kendime karşı bir sert, bir serttim: Felsefede enaz sorulan felsefe sorularını deştim yıllarca: Felsefe sorularının kendisini felsefe sorusu kılan özellikleri bulup ortaya çıkarmak, inanılmaz açıklıklar kazandırdı dünyama. Felsefeyi yalnızca soru tabanında değil, yanıt yapılarına, yüksek tavanlarına, sivri kulelerine, görkemli odalarına, gizli bölmelerine dek sağlamlık yönünden sınıadım. İnen iniyor, dökülen dökülüyordu. Gerekliğinde, kafama uygun yapılar kurmaya bile seğirttim. Gene de genellikle, tek tek yapılar kurmaktan çok, yapı yöntemlerine önem verdim. Felsefeye özgü temellendirmelere sağlamlık getirmeye çalıştım. Felsefe tarihindeki gömüleri, gerecsiz katışıklıklardan arındırıp ileriye dönük bir sormalar etkenliği olarak özümsemeye giriştim. En büyük kaygım: biryandan bilim-olma, öteyandan sanat-olma savlarında, zaman zaman başarılarına karşın, çelimsizliği örtbas edilemeyen felsefenin mantıksal tutumlu dil-çözümlemelerine sarıldığında, sarsılmaz bir sağlamlığı olduğunu göstermekti. Bunun, felsefe alanını darlaştırdığı meydandaydı; gene de bana ivedilikle tutunacak sağlamlıklar gerektiği için, ola ki salt bilinçle yoğunlaşmak istediğimden, belki de bilinçaltının dürtüsüyle, bu darlığa parmak basacak zaman bulamadım.

Duygu, eylem ve düşünmemde kendim, işim, bunalımım öylesine içiçe dolanık bir yaşama bütünüydü ki, özgeçmişim

gerektirdiği için *Felsefenin Çağrısı*'nı, çalıştığım üniversitenin Fakülte Kuruluna Profesörlük kitabı olarak sundum. Güzel bir rastlantı, daha başka kuruluştaki birkaç uzun yazıyla birlikte ele alındı, bundan ötürü yadırganmadı. Tuhaf ama belki de büyüden, ne nesnelce içeriksel yeniliği, ne kişiselce bunalımsal rolü anlaşıldı. *Felsefenin Çağrısı*'nda yeralan denemelerin büyük bir kısmı felsefe ve kültür dünyasının önde gelen *Mind*, *Zeitschrift für philosophische Forschung* ve *Aut Aut*, *Rivista di Filosofia e di Cultura* gibi dergilerde İngilizce, Almanca ve Fransızca yayımlanmasaydı, yaptığımın çok rastlanan türden bir çiziktirme olduğuna benim bile inanmam gerekecekti belki. Bu bağlamda, beni seven yaşlıca bir öğretim üyesinin: “İyi güzel ama hiç dipnot yok. Kitaptaki düşüncelerin hepsi senin mi?” diye bana yönelttiği soruyu anımsadıkça, hem sevinesim hem üzülesim geliyor.

Bu kitapta, bunalım kişiliğim yönünden, benim için değerli üç tutamağı, hiçbirzaman elden bırakmayacak biçimde iyice pekiştirdiğim inancındayım. Biri, *bilim saygısı*; öbürü, *dilin önemi*, daha öbürü de, felsefenin ‘kendine özgü’ yapısallıkta *sağlam bir bilgi alanı* olduğu. Sonradan onarmak zorunda kalsam da, bazan yetersiz kalsalar da, karşılaştığım sıkıntılarda, dörtelle yapıştığım bu tutamakların pekçok güvenilir yanı olduğunu saptamak fırsatını buldum sıklıkla.

Yazdıklarım içiçe dolanık. Nedeni, hep beni ben kılan bunalımlarda. Nitekim *Felsefenin Çağrısı* yıllarboyu yayımlamayı bekleyedursun, salt dilsel-mantıksal çözümlemelerin başkaca yararlarına karşın, yaşama yönelişlerimde birtürlü doymak bilmeyen özelemlerin beni çekip götürdüğü alanlarda işim başımdan aşkındı. Yaşama bunalımına ne denli çekidüzen sağlasam gene de yetersizdi yapıp ettiklerim. Biryandan, günlük-adamlık yaşama serüvenimden durumuma anlam verici denemeler derliyor; öteyandan, bu serüvene ışık tutabilecek hiçbir çabadan yüksünmüyorum. İşte *Dünyagörüşü* böyle bunalımlı bir atılımdan doğdu. Kuruluşunda rol oynadığım Felsefe Derneği'nde yaptığım bir konuşmayı, azıcık genişletereksundum. Böylelikle

hem derneğe etkinlik kazandırmak, hem kendi anlayışlarımı bir sonuca doğru yoğunlaştırmak umudundaydım. O zamanlar dillerden düşmeyen bir deyimdi “dünyagörüşü”. Deyim daha çok, dar kapsamda kullanılmaktaydı. “Dünyagörüşü”, genellikle “aşırı ideoloji” yaftası yapıştırılan davranışlarla bir tutuluyordu. Şöyle ki, “benim dünyagörüşüm” diye söze başlayan bir kimse, ne deyip ne demediğine bakılmaksızın, “solcu” damgası yiyordu. Bense bir taşla iki kuş vurup geniş tutulmuş ama derinliğine işlemeye çalışan bir hesaplaşmaya giriştim dünyagörüşüyle. Dilthey’den kalkıp Marx ve Jaspers’i değerlendiren bir hesaplaşmaydı benimki. Genel bilgiler vermek türünden düpedüz öğretici bir kaygı gütmekten çok, artık sağı-solu bilen bir kişi olmam gerektiğine göre, bunalımlar içinde (“bunalım” değil “bunalımlar” demek zorundaydım, eski-yeni karman-çorman bunalımlar içinde) kendime uygun bir yol bulmak istiyordum. Böylesi ateşle çalmadık kapı,deşmedik yöre bırakmadım çağdaş düşünce tarihinde. Can savaşındaydım, bilgiçliğe tabantabana karşıt bir durumdu benimkisi. Daha doğrusu, kitap falan yoktu gözümde; beni uğraştıran güçlüklerden bir bölümcüğü, yer zaman uygun düştüğü için, başkalarına da dilimin döndüğünce aktarıp geçecektim. Kendi de bir felsefeci olan yayıncı (hiç yadırgamadan söylüyorum) konuşmanın dayandığı metni nerdeyse zorla aldı benden, – bir iki dokunuştan sonra ortaya çıktı kitapçık.

Hazırlop dünyagörüşlerini haklı ve haksız yanlarıyla kavrama çabası gösteren; insanın, kendine özgü bir dünyagörüşüne, ancak kendi yaşam deneylerinden kalkıp varabileceğini vurgulayan; bunu tam yapmasa bile, kafaları gönülleri bu yöne çekmeye yönelen bir yapıt *Dünyagörüşü*. Bunalım açısından, benim için önemli olan yanı şu: *Dünyagörüşü*, önce tarihsel düşünce yaklaşımlarını, bu arada kişinin bilincini aydınlatmakta; başta kendime değerli yardımlar sağlamakta. *Dünyagörüşü*, ayrıca, hiç kuşku yok, o sıralarda iyiden iyiye sindirmiş olduğum çözümleyici tutumun da etkisiyle, alabildiğine değişken günlük özel gereksinimlere duyarsız kalan toptancı dünya-anlayışlarının, biryerden sonra türlü bakım ve onarımlar gerektirdiği inancımı pekiştirdi.

Güneşle, ortalama 15 yıl süren yoğun bir deneme yazarlığının ürünü: bende en çok yereden yaşam yönelişlerinden bir tutam. Yayımlandığında kırkımı geçmiştım; birkaç durmuş oturmuş konaklama ovası tanık buna. Gerçekte: çocukluk, delikanlılık ve gençlik yaşamını örgüleyen bunalımlarımın izdüşümü bu yapıt. Bunalımları bile yeryer mutluluğa dönüştüren güneşli saatlerde yazıldığı için aydınlık. Varlığıma anlam veren bilinçli bilinçsiz anların, sürelerin, rastlantıların, karşılaşmaların, şaşmaların, şaşımaların birikimi *Güneşle*. Mantık, dostluk, doğa, kültür uzanışlarının, süzüle süzüle, katran rengi araçlarla, masmavi tatlarla yaşayıp yansıdığı yer orası. Hem boğum boğum, hem tıkız tıkız, hem ben-ben hem sen-sen bir dünya, benim dünyam, hepimizin dünyası *Güneşle*. Hep sürüp serpiliyor sanki bu yapıt. *Güneşle*'yi yaşamasaydım, nasıl ulaşırdım *Yaşama Felsefesi*'ne? Gelebilir miydım hiç eldeki kitapla soluk alıp verdiğim yere?

Neredeyse 20 yıl önce çıkan *Güneşle*, birbakıma, ilk gözağ-rım benim. Ne olduğumu anlamadan kendimi içinde buluverdiğim, daha doğrusu, bulmaya çabaladığım yaşamda bilinçli denebilecek ilk yaklaşımlarımın belirlediği, oldukça güvenli ilk adımlarımın belirginleştiği ortam *Güneşle*. Yaşamın, o ilk duyar gibi olduğum dingin kokusu sinmiş bu kitabın heryanına. Bu kitap, sallantı ve kargaşalar içinden yaşamı kavramaya doğru gerçekleşen bazı saptamaları kucaklamakta. Buna göre, *Güneşle*'deki her yazı, başlıbaşına bir bunalım öyküsü; ya da, çoğu kez, iyi-ki-yaşamışım inancıyla, bunalımı, yaşama mutluluğuna doğru damıtan bir deneme. Böylece denemelerin denemesi benim için *Güneşle*.

Kitaplarımın hemen hemen tümündeki içi biçimi belirleyen gelişim ve yapı, *İnsan Açısından Edebiyat*'ta da işbaşında. Kapsamlı varlık savaşlarından doğan tektek denemelerin birbirine sarıldığı bir deneme salkımı. Kimi o zamanlar yazın dünyasında epeyce sözü edilen edebiyat-kültür dergilerinde; kimi (ne yazık ki, diyeceğim geliyor) daha çok üniversite çevresine kapalı ka-

lan (hem de nasıl, bilenler bilir) bir felsefe dergisinde göründü ilkin bu denemeler. Kişisel-rastlantısal bir alışkanlığın yarı kör rahatlığından değil, kişisel-bunalımsal varoluşumun yazgısal itelemesinden ötürü, hem tümücü bir bölük-pörçük, hem kuşatımlı bir ayrıntı-severim ben.

Güneşle'yle aynı yıl çıkan bu kitap, birbakıma, onu bütünlemekte; birbakıma, onun karşı-ağırlığı durumunda. Kendini sereserpe tatlarla yaşamaya bırakan *Güneşle*'yi sınırlayıp dengeleyen bu istencin ürünü *İnsan Açısından Edebiyat*. *Güneşle* zaman zaman ne denli evren doğasıyla sarhoşsa, *İnsan Açısından Edebiyat* o denli insana, hem bireye hem topluma özgü değer ve önemi kollayıp yüceltmek amacıyla oluşuyor.

Bu denemelerde: bilginin yalnızca bilim ve felsefe alanında kotarılmadığını; bilgiye, böyle dar bir anlam ve değer biçiminin yanlış olduğunu; insanın, çeşitli edebiyat ürünlerinden, birey, toplum ve kültür yaşamı için bazan son derece sağlam, bazan kendine özgü yeterli sağlamlıkta “bilgiler” çekip çıkardığına tanık olduğumuzu görüp gösterdim. Birtakım kuramsal akıl-yürütmelerden değil, canıma can katan değişik dil ve kültür geleneklerinin içlerine dalıp oralardan, bir süre içinde taşıyıp unuttuktan sonra, getirdiğim ürünler bunlar.

Böylece, *Güneşle*'yi birbakıma dengelerken *Felsefenin Çağrısı*'na genişlik kazandırmış oluyordum. Hem yaşama hem kültür yönünden epeyce hafiflettim sıkıntılarımı *İnsan Açısından Edebiyat*'ta. Demek istediğim şu: bunalımlar içi burgaçlar, bunalımlar ertesi durgun aşamalar yansıdı bol bol bu kitaba. Gören oldu mu, bilmiyorum? Hoş, nasıl olsun, herkes kendi bunalım burgacında: kim kimi görüyor ki? Gene de görmeli, herkes için yararlı bu, – bazan da görülüyor.

Alabildiğine etkin ve kapsamlı bir kişi ve toplum olayı diye yorumladığım edebiyatın, özellikle kültür ve tarih dünyasındaki durumunu deştim *İnsan Açısından Edebiyat*'ta. Böylece biryandan bilimadamlarının, öteyandan filozofların, bilgi adına itip kaktığı edebiyatta; olsa olsa, çoğun boşzamanı hoş geçirme aracı sanılan edebiyatta, sanılanın çok üstünde güvenli, “bilgisel” tutamaklar arayıp buldum. Sevdim, saydım edebiyatı; özellikle bunalım dönemlerinde dörtelle sarıldım. İşte böylesi

çalkantılı bir düşünme ve değerlendirme ortamında *Güneşle*'de zaman zaman beni kapıp götüren o duygulu-coşkulu edebiyat sevgimin, beni şaşırtmaması için, büyük bir özenle, nesnel bir çözümleyicilikle yaklaştım edebiyat alanına giren yazılı sözlü konuşma biçimlerine, çeşit çeşit, kat kat söylemlere. Yapı, dizge, amaç bakımından edebiyatın belli-başlı özelliklerini aydınlatmaya verdim kendimi.

İnsan Açısından Edebiyat'ta sallantisızca ulaştığıma inandığım, bunun için de yaşama kıvamımı dinçleştirdiğini deneylediğim gerçeği, çekinmeden şöyle dilegetirebilirim: Edebiyat, insanı insan kılan saygın bir kültür başarısı. Çeşitli çevrelerden “karın doyurmaz” damgasını yese de, her yerde her zaman, ama özellikle bunalımlı zamanlarda, insana öbür kültür alanlarından hiç de aşağı kalmayan; hattâ bazan onlardan daha da güçlü ve dayanıklı olan; insan varlığına eşsiz katkılarda bulunan “bilgiler” sağlamakta edebiyat.

Felsefeyi, ağırlığını yalnızca kendi içinde taşıyan bir meslek, sınırları belirgince çizilmiş bir uğraş diye görmedim. Özel güçlüklerimin sızılı basıncını gidermek; yaşam, toplum, kültür yönelişlerimde ipin ucunu kaçırmamak amacıyla başvurduğum bir etkinlik alanı o. Gerçi beklediğimi her zaman bulamadım. Ne var ki, tam kestirmek kolay değilse de, neyi nerde bulacağını bilmek, kişinin kendisine düşen bir sorumluluk. Gene de, özellikle yaşama gereksinimlerim, dolayısıyla da toplum-kültür gereksinimlerim açısından, umutla verimlendirmeye çalıştım felsefeyi.

İşte bu bağlamda ben de herkesin yapmak zorunda kaldığı şeyi yaptım: ilkin çevreme, tarihsel-toplumsal çevreme, Türkçeye, Türk kültürüne çevirdim bakışlarımı. Üzülerek söylüyorum: doyurucu birşey bulamadım. Öylesine şaşırdım ki, anlatamam. Ne tarihli bazı ülkelerin insanları: okumaları gerekeni kendi dillerinde okuyor; tutturmak istedikleri tartışma düzeyine, kendi dillerinde konuşan düşünürlerle konuşup tartışarak erişiyorlar. Öylesine doğal ki onlar için bu, imreniyorum. Oysa hiç parlak değildi benim durumum. Kafamı gönlümü doyuran bir felse-

fe ortamından yoksundum. Önce suçu özümde aradım: çok mu havalardaydı değer-ölçülerim? Baktım ki gerçekten değil, elverişli birkaç gömü damarı biryana, boşuna geçmişi deşip durmaktansa, geleceğe, geleceğin felsefesine yönelik bazı yapıtaşları koymaya karar verip işe giriştim.

Yaşıma iki yıl daha ekleyince yaşıtlım olan Türkiye Cumhuriyetinin 50. kuruluş yılındaydık – *Türk Felsefesinin Boyutları* başlıklı denemeyi yazdığım da. Kişisel olduğu kadar güncel bir kaygıyla, yetişmemde etkisi olan, içinde soluk alıp verdiğim ortama karşı görevimi yerine getirmek kaygısıyla sarıldım *Boyutlar*’a. Deneme, daha çok çekmece beklemesin diye, yayıncının isteğine uyup “100 Soruda” dizisine uyarladım yazdığımı. Gözlemlerim beni yanıltmıyorsa, hiç yararsız olmadı bu: yayıncıya uymak her zaman hoşuma giden birşey değilse de, bu kez denemem, daha keskin çizgilere büründü, böylece daha da geniş çevrelere sokulma olanağına kavuştu.

Yıllar sonra şimdi düşünüyorum da, öyle aykırı ve şaşırtıcı çizgiler kapsıyor ki *Türk Felsefesinin Boyutları*. Dünyayı görme, felsefe tasarımlarını derleyip toplama, eylemlerimi dengeleyip dizgeleme bakımından, içine düştüğü kişi-kültür sıkıntılarını dindirmeye çalışan bir insanın, kendi ulusal kültür gömüsüyle başbaşa nasıl çaresiz kaldığını yansıtan; özünü ve çevresini bu çaresizlikten çekip çıkarmak için, ne denli tutku ve özlemle, gücünün yettiği ve yetmediği atılım ve yaratılara yöneldiğini yansıtan bir bunalım, bir dram, bir mutluluğa uzanış denemesi *Türk Felsefesinin Boyutları*.

Yaşama-kültür-felsefe engbelerinin oluşturduğu kavşaklardan, ben unutup gitsem de ileride ancak başka düşünürlerin somut olarak tadına varıp geliştirebileceği ufuklara doğru çevirmeye savaştım bakışları. Bazılarını çileden çıkaran, bazılarına çileler çektiiren açık-örtük nice kıyıbucak barındırıyor bu deneme kitabı. Yapım gereği, denemelerim elin-gözüne bir davranışta değildir ama, bütün bunları azıcık sezdirmek umuyduyla, ‘bunalım çetelesi’ diye nitelenebilecek bir dizin ekledim.

En son sorulardan birini yanıtlarken söylediğim gibi, bir “düşünce deneyi” *Boyutlar*: “Bilgi ve değerçe çeşitli öğelerin, belgesel, bildirsel, dileksel, varsayımsal, eleştirel kıvamlı de-

ğışık öğelerin işe karışmasıyla gerçekleştirilen bir deney bu.” Yaşadığım bunalımdan sıyrılmak, dolayısıyla da yazgıma akraba durumundakilere yardımcı olmak amacıyla, 98. soruyu işlerken dediğim şuydu: “Özellikle zor soruları örtbas etmeyen, aydınlığı seven, eleştirel uzanışların vazgeçilmezliğine inanan, mantık sağlamlığına değer veren, çözümleyiciliği hiçbirzaman elden bırakmayan bir felsefe sunmaya çalıştım bu deneyde.” Türk felsefesine ilişkin son çözümse, son sorunun tek tümceli karşılığında dilegelmekte: “Türk felsefesinin boyutları, tüm olanaklarıyla insanın boyutlarından başka birşey değil.”

Böylece *Türk Felsefesinin Boyutları*: yaratıcı düşünme özgürlüğünü herşeyin üstünde tutan; kendini ve çevresini kesinlikle kandırmaya yanaşmayan; öncülüğün tehlikeli gereklerini ödünsüzce yerine getirme istencine akıyla gönlüyle bağlı bir deneme bence. Kim demiş bunalımları sindirmenin, bunalımların birlikte sürüklediği ateşi söndürmenin kolay olduğunu, – tam alışamadım ama, sümsük etmeyince ayılıp diriltiyor bunalım insanı. Serinkanlılıkla saptayabilirim: kırık dökük bir-iki uyarılma hevesi dışında, pek bir ilgi çekmedi *Boyutlar*. Belge-tanık niteliğinden ötürü, gerektiğinde, olduğu gibi yeniden basılıp okununca, nedenli geleceğe yönelik güncel göstergeler içerdiği anlaşılır belki.

Yaşama gündemimden hiçbirzaman eksilmeyen, o çoğun ayrıla bölüne, kimi birbirine akraba kimi birbiriyle bağdaşmaz doğrultular tutturan çeşit çeşit sorunlarla, çırpına çalkana mutlu mutsuz, neşeli neşesiz, durgun coşkulu yaşayıp giderken, 70’li yıllarda, kendimi bildim bileli hep düzeltip onarma çabasında olduğum bol çıkmazlı durumuma ilişkin bir çıkış yolu, nicedir içimde boğum boğum biçimlenerek çekici bir belirginliğe bürünmeye başladı. Kuram-eylem bağınyı yetesiye aydınlatırsam, iyiden iyiye dolanmış bunalımlar yumağımı, bir ölçüde de olsa, çözümleyebileceğim inancına kapıldım. Deliler gibi verdim kendimi konuya: 1975’te üniversitece yayımlandı *Kuram-Eylem Bağlamı: Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi*.

Söz ile iş, düşünme ile yapma, seyir ile çıkar gibi anakarşılıkların uzlaşma olanaklarını inceledim bu kitapta. Yaşan-

tı birikimlerimi genişletip derinleştirirken, tarihsel bilgileri, başta Marx, önemli kaynak ve geleneklere gidip özümsemem gerekiyordu. Ayrıca, çevremde olup bitenleri bir depremölçer duyarlılığıyla izlemek zorundaydım. Sanayileşmiş toplumların kuzeyini güneyini, az gelişmiş denen ülkelerin doğusunu batısını saran 68 öğrenci olaylarını, bizdeki dışardaki görünümleriyle, içten yaşayıp gözlemlene olanağını buldum. Öyle ki, yıllar yılı günlük yaşayışımı belirledi bu olaylar. “Eylem”, “ideoloji” gibi kavramlar olanca ağırlığıyla herkesin dilindeydi. Kimi için yıkım, kimi için kurtuluş anlamına geliyordu bu kavramlar. Kişi-kurum-toplum değerlerinin altı üstüne karışmış, amaçlarla araçlar arapsaçına dönmüştü. Korkuyla allak bullak, izm’lerle darmadağınık, umutla şaşırılmış durumdaydı herkes.

İşte böyle bir ortamda yazıp yayımladım *Kuram-Eylem-Bağlamı*’nı. Bana büyük yardımı dokundu bu denemenin. Şöyle diyeyim: özüm, bir bunalımım, daha iyisini yapamadığıma göre, en yaşanır biçimde yansıyordu bu denemede. Konuyla ilgili olarak erişebildiğim bilgi görgüyü, yaşamayı aydınlatıp yöneltmenin buyruğuna alabilecektim böylece. Yapısı içeriğiyle, yöntemi sallantılarıyla, seçenekleri yantutmalarıyla bu denemenin, doğrudan ya da dolaylı, pekçok yaşama güçlüğüne, başarılı bir dinginliğe kavuşturacağı inancındaydım. Denemenin, kendim kadar başkalarına da yararı dokunacağından kuşku yoktu. Gel gör ki, azıcık geç bir iki saygın ama etkisiz hayranlık biryana, pek göze çarpmadı *Kuram-Eylem-Bağlamı*’nda ne yapıp ettiğim. Neden böyle oldu? Ne denli deşersem deşeyim, bu kez kendimi suçlayacak birşey bulamıyorum. Neden diye olsa olsa: kitabın kısıtlı yayımı, toplumu kasıp kavuran olaylar, düşünce yaratılarına dikkat etmesi gerekenlere gözaçtırmayan çevresel zorluklar, birbirini izleyen sıkıyönetimler gösterilebilir. Her kitabın bir yazgısı var. Gene de umut kesilmez. Yaşadığım bunalım, toplumca yaşadığımız bunalım sürüyor birbakıma. *Kuram-Eylem-Bağlamı* hep güncel; kılığı görünüşü değişse de, insan insan kaldıkça başsorun kuramla eylem bağı.

Kuram-eyleme ilişkin bazı düşünsel varlıksal kaynaklar, bana öyle geliyor ki, bunalımların paramparça etmediği bir bütünlük sağlayabilir insana. Yeter ki tam da bunalımlarda bastıran çeşit

çeşit sınamalara karşın, bu somut bütünlüğü gerçekten koruyup pekiştirelim. İnsan dünyasına özgü pekçok şey gibi, bu bütünlüğün de, ne yıpranmaz ne de aşınmaz bir yapısı var. Gene de ister düpedüz birey, ister eylemci, ister ahlakçı, ister yönetici olsun, hem tektek kişilerden hem toplumdan hakettiği bakımı gördüğünde, kuram-eylem bağının, herkes için değerli bir güç odağı olduğu kanısındayım. Toplumlara gelince, konumları, gelenekleri, kurumları, yönetim biçimleri ne olursa olsun, kuram-eylem bağının gereklerine gerektiği özeni gösteren toplumların, bunalımdan yana güçlü olacağı açık bir gerçek.

Hani çokça sevilen bir deyim var, tekerlemeyi andırıyor: İnsan neydin dememeli, ne olacağım demeli; benim için de doğru bu. Hiç hesapta yokken ciddi ciddi fizikle uğraştım yıllarca. Biryandan dile ilişkin bitmez tükenmez meraklarım, biryandan sağlam bilgi özlemlerim, biryandan kültür dünyasının yapısını aydınlatma çabalarım, zamanla öyle içiçe dolandı ki hepsi, Fizik'te buldum kendimi, kapsamı gittikçe genişleyen kaygılarla tatlarla.

Dıştan bakınca gülünç bir durum benimki: fizikçi değilim. Bunalımlar burgaç burgaç esmeyegörsün, çizmeden yukarı çıkmak zorunda kalıyor insan. Nitekim, başka uğraşlar yanında, altalta üstüste fizikle, anlar anlamaz, birkaç yıl canla başla savaştım. Ne yapıp edip evren gerçekliği üzerinde en güvenilir bilgileri sunmak savını güden fiziği içörgüsüyle kavramak; böylece, sağlam bilgi ülküsünün en yüce doruklarında, neler olup bittiğini öğrenmek istiyordum. Gücümün çelimsizliği, tırmandıkça artırdı hevesimi. İlk anladığımı sandığım şeyleri, sonra sonra anlamamaya; anladıklarımın da zamanla, benim için pek öyle önemli olmadığını anlamaya alıştım. Dedğim gibi, fizikçi değildim önünde sonunda; olamazdım, olmayı da istemiyordum. İstedğim: fiziği fizik yapan sağlamlığı kavramaktı. Küçük ölçüde de olsa başarısız kalmadım bunda. Bana yetti diyebilirim. Çünkü amacım, sözünü ettiğim o imrenilecek sağlamlıkta, dilin oynadığı rolü günışığına çıkarmaktı. Dil alanındaki çeşitli birikimlerimin büyük yardımı dokundu bu bağlamda. Bazı çözümleyici irdelemelere dayanarak, ötedenberi sezdiğim

bir şeyi, dilin, fiziğe özgü dilin fiziğe katkısını, bu arada insanı hayran bırakan yetersizliğini izlemek fırsatını buldum. Ayrıca, dilin kılavuzluğundan yararlanıp “fizikteki kültür ile kültürdeki fiziği, birbirinden koparılmayan ilişkileriyle bilince çıkarmak” işine giriştim. *Dil Yönünden Fizik Felsefesi* bu çabaların meyvesi.

Gönlümün dilediği kadar değilse de (güçlükleri başkalarıyla tartışa tartışa hafifletmek, yalnızca yazılardan değil canlı konuşmalarla başkalarından öğrenmek istediğim öyle çok şey var ki) fizikçilerin azçok ilgisini çekti bu deneme, ilk basımından, 1979’dan sonra, 1984’te ikinci basımı yapıldı. Bu basımın “Sunuş’unda” söylediklerim, kitap üzerinde şimdi burda benimsediğim görüşe sözcülük etmekte:

Ne bir fizik kitabı bu, ne de genellikle bir fizik felsefesi: Fizikçi değil bu kitabın yazarı; yıllarca üniversitede bilim felsefesi okuttuysa da, salt fiziğe dönük bir uzmanlığı yok. Kitabın amacı: insan-kültür-tarih-toplum gerçekliğinin vazgeçilmez bir koşulu olarak dilin, fizik bilimleri öbeğindeki rolünü araştırmak; bu dilsel örgüden ötürü de, fiziğin, olumlu-olumsuz görünümüyle kültür ortamındaki durumunu gözden geçirmek. Böylece, kestirmeden dendikte, kitap: bilgi, dil ve kültür felsefesinin oluşturduğu kavşakta.

Tüm bunalımlarımın anası, yaşama. İnsan kendisi yaşama-bunalımı. Öyleyse insana en yaraşan deneme: bunalımı yaşamak. Durum ortada, böyle bir yapıt *Yaşama Felsefesi*.

Adında “felsefe” var ama, bilinen biçimiyle ne felsefe akımlarıyla, ne ‘felsefe sorunlarıyla’ uzaktan yakından ilişkide. Felsefe dinler mi bunalım? Bilim de değil, edebiyat da değil *Yaşama Felsefesi*. Felsefe-ötesi, bilim-karşısı, edebiyat-aşırı bir tuhafılık. Bunalımsal birşey düpedüz. Dosdoğru yaşamanın kendisi konuşuyor orda. Kimi kesik, kimi uzunca soluklarla.

Kurmadım, tasarlamadım, istemedim *Yaşama Felsefesi*’ni. Birbakıma, kendiliğinden çıktı ortaya. Derleyip toplamaydı, yayını ayarlamaydı, sonuçları hesaplamaydı, –ne yapabiliydim, boşverdim hepsine. Yazıldı, unutuldu, birikti, elendi, sanki hep kendi kendine. Yapan eden kendim ama, hem de zaman zaman

ne cin bilinçle, gene de uğraş, zorlama diye birşey bulaşmadı oraya.

Bunalım deyince yıkım anlaşılır genellikle. Ben de böyle sanıyordum *Yaşama Felsefesi*'nden önce. Meğer dosta dönüşmüş bunalım bu denemeyle. Eskiden karşı karşıyaydık bunalımla. *Yaşama Felsefesi*'nde birlikteyiz; ne ben ondan ayırıyım, ne o benden. Düşman olay, ezen dağ, boğan duman, bezdiren acı değil artık bunalım. Hep aynı özdeniz orda onunla: ben, bunalım olduğum için öyleyim; bunalım, ben olduğum için böyle.

Bunalımdan haber vermiyor *Yaşama Felsefesi*'ndeki denemeler: Özsözleriyle orda bunalım. *Dilin Gücü*'nden *Güneşle*'ye akan yaşam ya da bunalım, artık bu buymuş diyeceğim bir çağda, ne tükenmez bir akış, yepyeni, yopyoğun uzanıp gidiyor *Yaşama Felsefesi*'nde.

Birinci baskının 165., ikinci baskının 151. sayfalarında dilegelen “Nitelikler Ötesi Mutluluk”tan bakınca, yok yok orda; sayılıp dökülecek birşey de var denemez. Ne diye bu 165, 151 türünden hiç önemsiz rastlantıyı anmak? Önemsiz kuşkusuz. Benim için bunalım, kültür, yazarlık bakımından önemlinin önemlisi yaşama gerçekliği yansıyabildiğince oraya yansımaysaydı sözünü etmeye değer miydi? Bilmiyorum, nerden bileceğim bilmiyorum, bir daha hiç erişemem gibi geliyor sözünü ettiğim mutluluğa.

İşte ordan, bunalımların gözbebeğiyle yaşama bakınca, ya da aynı şey, yaşamının yüreciğinden bunalımlara bakınca, varlığımdan süzülüp yazılı sözün girebildiğince, başka türlü olabilir mi hiç, *Yaşama Felsefesi*'nde yansıyabildiği oranda, neler görülmüyor ki: Bunalımı yaşam, yaşamı bunalım kılan ögeler, kesitler yazgılar; dağlar, ağaçlar, çiçekler; düzler, eğriler, renkler, renksizlikler; diller, eğitimler, devletler, kültürler; akıllar, akılsızlıklar; duygular, acılar, sevinçler; gündüzler, öğleler, akşamlar, geceler, gökler, ufuklar, Tanrılar *Yaşama Felsefesi*.

Yetersiz bir nitelemeyle nasıl bir “yer”, peki, bu “Nitelikler Ötesi Mutluluk”:

Yıllar yılı dışta dolaş, – koş atıl, bağır çağır, yen yenil, çalış didin, çek üzü, yık onar...

Sonra yıllar yılı içlere dal, – ağır ağır çekil, yavaş yavaş suskunlaş, aşama aşama durul, az az yayıl, gönül bekle...

Bir-iki kezcik bile olsa, belki bir belki de hiç – yok, yok birkez öyle oldu ki (Nasıl olduğunu nerden bilebilirim? Kim nasıl bilsin?) tüm yaşamın örtüsü perdesi birden kalkıverdi: Alacakaranlık, pırıl pırıl gündüze; tıkanıklık, uçsuz bucaksız önaçıklığına; üzüntü, derinden derine çağlayan özlü sevince; sürekli uğultu, diri sessizliğe; paramparça ayrıntılar, doyurucu bütünlüğe dönüştü. Kırık dökük izlenimler silindi; bilinci tıkabasa dolduran duyumsal kararmalar apak oldu; çokluk birliğe büründü. Neyin aldanış, neyin gerçek olduğu artık ortada. Mutluluk değil, daha başka birşey bu: Tadılmadık bir kendini bırakış; sevgiyle sarınıp sevgide yokolma...

Bir doruk. (Neyin doruğu? “Bir” denen de ne – Bir iki var mı artık? Söz, soru, – anlamı mı kaldı bunların?)

Oysa - ne güzel - bir - bakıma - ölüyken - pekçok - ilgi - giysilerinden - soyunup - arınmışken - herbiri -başlıbaşına - bir - armağan - olan - solukların - birinden - öbürüne - uzun - uzun - “yaşamak”...

Kaşla göz arasında bitiverdi ama. Eskisi gibisin, – eskisi gibiyim, hep öyleymişim, hep öyle kalmışım gibi geliyor şimdi.

Değişti ama herşey. Anlatamazsın, – anlatamam, anlatılmaz, anlatılamaz, – ne gerek zaten. Birşeyler oldu birkez. N’oldu?

Gene de aynı değil herşey. Yok aynı. Olmaz öyle şey, bambaşka. – Bir gider, bir gelirsin...

İşte böyle.

Son olarak, *Kültür Kuramı*’na bir gözatıyorum. “Kuram” deyimi, pekçok güçlüğe çözüm getiren tıkız düzenli bir düşünce ağını çağrıştırır genellikle. *Kültür Kuramı*, böyle bir başarı olmaktan uzak. On denemeyi kapsayan kitaba, 1984’ün ilk günlerinde yazdığım “Önsöz”de söylemeden geçemedim.

Bazan oldukça yetersiz incelediğim, bazan sonradan ele almak üzere biryeredek izlediğim, bazan da şöyle bir değinerek bıraktığım bir öbek kültür felsefesi sorununun kısa bir izdüşümü-

nü sunuyorum bugün. Belki de en uygunu bu kitabı: *Düşünce Kazıları: Felsefe Açısından Çağdaş Bir Kültür Kuramına Doğru* adıyla sunmaktı. Ne var ki, bazı düşünce ürünlerinin çekmece karanlığında yitip gitmesine gönlü katlanamayan her ülkemiz yazarı gibi bende, bu kitaptaki görüşlerin büyücek bir bölümünü bilen öğrencilerimle dostlarımla sürekli uyarılarına uyup yayınevinin koşul-çağrısını benimsedim: kitabın, okuyucular katına özgü günışığına erişebilmesi için, *Kültür Kuramı* kısa adıyla çıkması gerekti.

Kitabın başında yeralan, oylumlu iki deneme 1980'de Almanya'da Wuppertal Üniversitesi'nde yaptığım tartışmalı bir konuşma. Öbürüyse, 1983'te Würzburg'da düzenlenen Uluslararası Çok-Kültürlülük şölenince ele alınıp incelenen üç açış konuşmasından biri. Öbür denemeler onyıllar öncelerinde giriştiğim savaşıardan kalanlar; en eskisi aşağıyukarı kırk yıl öncesinden bir anı.

Bunalım açısından, *Kültür Kuramı*, yaşamımı tüm deneme deneme, gelişe gelişe, özünü damıta pekiştire ne uzun süreler kapladığını belgelemektedir. Şurası apaçık: bu kitap da öbür kitaplarımla yazgısını paylaşmakta: bitmemiş bir kitap. Önsözde dediğim gibi:

Sağduyudan uzak düşmeyen herkes tıkız bir kültür kuramının ne denli dalılıbudaklı birikimler gerektirdiğini bilir. Hele eksiksiz kültür kuramı diye pazarlanan şeyler gülünç mü gülünç savlar bence. Felsefe açısından eli ayağı oldukça düzgün bir kültür kuramının, biçimi içeriği saymakla tükenmeyecek öğeler kapsaması gerekir. Gel gör ki kültür kuramı olmadan da yaşayamaz insan. Salt varoluşumuz gereği, nasıl kültürsüz edemezsek, eylemlerle etkinlikleri, törenlerle kurumları, değişmelerle kuralları yönünden, içinde yaşadığımız kültürü anlamak için, geçici de olsa, bir kültür kuramına kavuşturmak zorundayız. İnsan ancak kültür varoldukça insan olduğuna göre, hep böyle sürüp gidecek bu. Hele çağımızda son derece yaygın ve karmaşık kültürün düpedüz sonucu olmaktan çok başlangıç temeli bu. Nitekim ben de, talihim varsa, uzak olmayan bir gelecekte, böyle kuram-

sal bir kültür birikiminin kendimce daha önemli bir aşamasını açığavurmayı ummaktayım.

Kültür Kuramı'ndaki koşuşturmalara bakıyorum da, hem şaşıyorum durumuma, hem şaşılacak birşey yokmuş gibi geliyor. Kültür, yaşam, iletişim, dil bilgi ayrılır mı hiç birbirinden. Tektek bunalımlarım, *bir* bunalım aslında. Çokyönlü yaşam, kültüre; çokkültürlülük, dile; dil, iletişim arayışına götürdü beni isteristemez. Şöyle de diyebilirim: iletişim dile, dil kültüre, kültür bilgiye... Ya da şöyle: hepsi yaşam, hepsinde yaşam, hep yaşam. Güçlük, arayış, bulur-gibi-olma, durup durup özleye savrula aşama aşama ordan oraya yönelme, – yaşam: bunalım; bunalım; yaşam.

Kuşkusuz herkes kendi için öyledir. Gene de ben kendim için geçerli olduğuna inandığım şeyi söyleyeyim: Yaşadığım bunalım, *birbakıma*, *benim* kültürüm. Sonsuz ögeli karmaşık bir yapı kültür. Tekkültür yok, çokkültürlülük var, toplumlara özgü bir belirlenim benim de yazgım. Öyle ki, üstüste yığılıp içiçe dolanan bunalımlar, kültürler de diyebilirim buna, ilk filizlerden doruğa doğru, ordan da yeşil yeşilden sarı sarı inişlere doğru, başka önceleri sonraları harmanlayıp yeni yeni görünümlere bürünüyör.

Ne diye bütün bunlar, şu kitabım bu kitabım, kime ne bunlardan! Dünya kitaptan batıyor. Benimkilere gelinceye dek... Okunan okunmayan öyle can, öyle önemli kitaplar var ki. Bilsek de bilmesek de, onlarsız yapamayız. Onlar: gücümüz, varlığımız, dayanağımız, insanlığımız. Hoş, birgün onlar da silinip gidecek, – yerlerine benzerleri gelecek, kitap kitap olarak kaldıkça böyle gidecek bu, biçimler içerikler değişse de. Ola ki kitap kalkar... İnsan insan oldukça, olası şey mi? Peki ya olursa, –ozaman değil mi ki yazı var, 'kitap' diye nitelenmezse de, kitapla akraba birşeyi olan insan var ozaman da.

Yazdıklarım olmadan, kendi kitaplarım olmadan, kendi dünyamı düşünemiyorum. Onlar yokken bile onlar için yaşıyordum, anlaşılan; onlarla varım. Gene de şimdi burda ama-

cım, yazdıklarımı birbir savunmak, özetlemek ya da benzeri türden birşey kotarmak değil.

Yazar yazdığını savunmaya kalkıştı mı, birçok şey yürümüyor demektir. Savunmaya gerek gösteren kitabın işi zor. Bitmemiş de olsa, yazının söylediği herşey kendisinde. Bir resimde bulunanların nedenini, niçinini, nasılını anlatmak amacıyla başka bir resim yapmak, birbakıma sonsuzca boş bir uğraş.

Savunmayla ilgisi yok yazdıklarımın. Olsaydı, anmadığım nice yazıyı işin içine katıp bambaşka davranırdım. Savunu deyince, genellikle: sözümona şu bu erdemlerin altını çizmek; sözümona değerleri vurgulamak; sözümona kapalı özellikleri açıklamak anlaşılır. Böylesi amaçlar gütmedim oysa. Savunu, genellikle: çelimsizlikler örtmeyi; güçsüzlükler gizlemeyi; onarım ve düzeltmeleri birlikte getirir. Böylesi amaçlar da gütmedim. Gütseydim, herbiri nice umutlarla oluşan kitaplarımı, kendimi yokedercesine, birkaç satırla geçiştirir miydim?

Yazdığım kitapları özetlemek de istemedim. Denemecinin, yazdığını, sonradan özetlemeye kalkışması, çoğun yersiz, gülünç, aptalca bir yöneliş; kendisine, okuyucusuna düpedüz saygısızlık. Bile bile, kendimi, başkalarını hiçe sayacağım da elime ne geçecek?

Özgeçmişimi sergilemek için, eskiden yazdığım kitapları tanıtmaya türünden bir amacım da yok. Kuşkusuz, yazarın her kitabı, özgeçmişinin bir parçası. Gene de yazar, özgeçmişini, kitaplarından şöyle bir sözetmekle sergileyemez. Yazar, birbakıma, yaşamını kitaplarına aktarır, kitaplarında yaşar o. Kitaplar yaşamı tüketmez ama. Deniz adıyla deniz, ada denizle ada.

O değil bu değil, ne öyleyse? Apaçık: yazdığım kitaplar da, şu son yaşadığım bunalımda ne olup bittiğini *anlamak için*, kitaplarıma çevirdim bakışları. Durumum ortada: hiç hesapta olmayan şeylerle karşılaştım. Kitaplarımın yazgısı şaşırttı beni. Yazan benim ama, ne yaptığımı, birbakıma, ancak şimdi anlıyorum gibiyim, hepsini böyle *birarada* ele alınca. Yaşama toprağımın ağacı kitaplarım, dal dal. Bir bunalım ağacıymışım meğer.

Nasıl yaşayayım? Başkalarıyla nasıl yetkin bir iletişim kurabilirim? Dilden en başarılı yapıp etmeleri nasıl sağlayabilirim? Her alanda güvenle dayanabileceğim bilgilere nasıl erişebilirim? Karmaşık kültür ortamında güzel kültür ürünlerinden yararlanmak, bunlara yenilerini katabilmek için nasıl davranmalıyım? Kitap kitap, yazı yazı, deneme deneme bu sorularla yaşamışım. Kimi şöyle kimi böyle her denememi: birbir, ardarda, içiçe sorularla, bu soruların sorduğu başka sorularla, tüm bu sorulara ilişkin yanıtlarla, yanıtıtan yanıtıta koşturmalarla dokumuşum. Yaşama bezim bu. Her denemem çıktığında, ben çoktan, başka bunalımlarla başka denemelere çevrilmişim.

Yaşamıma topluca bakınca, işlem kaplam yönünden, bunalımca gittikçe karışmış, durmadan daha karmaşık, daha geniş görünümlere bürünmüş yaşama oylumum. Denemelerime topluca bakınca, onlar da öyle: gittikçe daha yoğun, saçaklı, daha deli, daha akıllı bir oyluma bürünmüş denemeciliğim. Yaşamam, bunalımdan bunalıma seğırttikçe, daha bir kendim olmuşum denemelerimde. Denemeden denemeye geçerken, bunalımdan bunalıma atlamışım. Bunalımdan bunalıma zorlanırken, saydam, hafif, arı-duru yaşamlardayım. Bir bunalımı çözerken, ne göreyim, öbürüne dolanmışım; içinden çıkmayacağıma inandığım kesin bir açmazdayken, ne göreyim, çözülmüş bile çok şey.

Bir çeşit özeleştir, yazdığım kitaplar üzerindeki sözlerim. Başka türlü olamaz. Gerekince amansız rüzgârlar da esse, her deneme, özümü anlamaya doğru bir çaba. Başkaları için kesin söyleyemem, kendim için, kesin olmasa da, diyeceğim şu: Tam değilse de, bunalımın ne olduğunu azçok bilen biri olarak, kendimi *anlama uğraşı* içindeyim denemelerimde. Herbirinde *yaşama anlam-verme çabası* içindeymişim meğer. Dönüp dolaşıp söyledim: yaşamda, denemede kendime boğum boğum, dıkım dıkım yaklaştığıma göre, ne bunalım ben-den başka birşey, ne deneme yaşamın dışında birşey. Kendimi daha iyi anlayayım diye denemeleştirmişim bunalımlı yaşamı. Hepsi ortada. Öyle de, görüp anlayabilmiş miyim?

Bunalımlar bitmiş olsaydı birşey diyebilirdim. Bitmedi

ama. İyi ki öyle. Bunalımlar bitti mi, yaşam da bitmiştir. Yoksun. Birşey söyleyemezsin. Söylenecek birşey olsa bile, sen olmadıktan sonra.

Bunların hiç önemi yok şimdi. Şu son yaşadığım bunalım, önemli olan o şimdi.

En Son izgi Denemesi

Artık görüp yaşamadığım birşey kalmadı sanıyordum. Yanlış söylüyorum: yaşama deyince bilmediğim birşey yok, demedim; ben herşeyi deneyledim, demedim; insan yazgılarını biribir gördüm, hepsini boydanboya geçtim, demedim. Bu tür saçmanın saçması bir saçmalık sözkonusu değil. Söyle söyleyeyim: okgeli insan yaşamını, insan yaşamı kılan bellibaşlı birkaç görünümüyle, dil, bilgi, kültür, başkaları gibi içiçe dolanan önemli bazı yanlarıyla, bunalım bunalım yaşama fırsatım oldu. Payıma düşeni: yoğun, gevssek, acılı, mutlu, *kendimce* yaşadım diyebilirim. Herkesin yaşamı nasılsa benimki de öyle; *bölük-pörçük* bir yaşam: karanlık, açık, alacakaranlık; yeryer kesik, sonra olabildiğince açık; kimi pırıl pırıl, kimi düğüm düğüm. Yetilerle yetersizlikler, becerilerle hantallıklar, talihsizliklerle talihler bolbulamaç. Sonra dünyanın sessiz sessiz dönerken başımla birlikte döndüğü o yıllar önceki güne; sonra soluksuz yorgun, ağrılı kalpli günlere; sonra ameliyata, sonra da bugünlere...

N'oldu bu sonra sonra dediğim yıllarda? İşler yolunda gidiyordu diyemeyeceğim, orası belli; ne var ki, nelerin olup bittiği, nelerin olabileceği azçok ortadayken – birdenbire neye uğradığımı şaşırdım. Anlaşılan, şaşacağım pek birşey kalmadı, bunalımdan bunalıma da olsa, alıştık artık, derken; demek böyleymiş, diyordum ki geldi çattı *birdenbire*, – o birdenbireyle boşanan olaylar, gerçeklikler, tuhafliklar, bilinmezler, gzellelikler, korkunluklar. Eski neymiş, işte yaşam. Yaşamamışım eskiden, asıl şimdi başlıyor. Demek buymuş.

Birdenbire, hep o sözcük, başka nasıl diyebilirim, – *birdenbire*

de ne söylüyor, hiç! Söylemeye gelmeyen şeyler, neyi söyleyeceksin, gene de denemeli, gel de başka türlü yap.

Nice anlamlar yüklemeyen edemediğim; ‘bunalım’, ‘bunalımlarım’ diye nitelediğim şeylerin bile; güçlük zorluk çağı, kaygı korku çağı diye nitelediğim ‘o şeylerin’ (başka söz bulamıyorum, ‘o şeylerin’ diyorum) bir anlamı kalmadı birden. Bunalımdan öte bir çıkmaza, bir duvara, bir oldu-bittiye çarptı varlığım. Çırpınıp soluklanır, daralıp kurtulurken, arayıp bulup bulamaz, açılır uzar çoğalır, yücelir iner yuvarlanırken, – deneme deneme, sözcük satır yazı kitap oluşup anlamıyorum derken, birden *en son çizgi, ultima linea*.

Ölümün ne olduğunu bilmiyor değildim, daha önceden – ne abuk sabuk sözler bunlar. Kim bilmiş ki, ben bileceğim? Bilmediğim şu, daha doğrusu şunlar haberim olan: Yıkık bir bostan çitine tepeden bakan bir dutağacından düşmüştüm küçükken, kuytu bir yerde. Öyle kesildi ki soluğum, gidiyorum sandım. Debelendim uzun süre, bitti – gene başladı dünya... Yıllarca sonra, öldürücü olduğunu sandığım bir ısırıkla inledim saatlerce, yarılınçlı, tüm-korkuydum, büsbütün bayılsaymışım keşke. Sonum buymuş, deyip daldım, gidip gidip kendime geldikçe... Canım gibi sevdiğim bir yakını yitirdim gençken. Öyle boğucu bir duman yayıldı ki içime, çıkmadı hiç. Onsuz dünyada en çok özlediğim o. – Akıl yaşlarımda da sevdiklerimi birbir aldı götürdü...

Gene de şu son dört yılın ilk yarısında yaşadıklarım, neydi onlar eskiyle oranlandıkta. Hiçbir karşılaştırmanın anlamı yok; özce bambaşka şey görüp yaşadığım. Aslında: “görmek” de yanlış, “yaşamak” da. Ne gördüğüm birşey var ne yaşadığım. “Gördüm” diyebilseydim düpedüz, olsa olsa görülebilecek bir nesne’den söz etmiş olurdum. “Yaşadım” diyebilseydim, yaşanan bir olay’dan söz etmiş olurdum. Oysa nesne değil, olay değil ‘en son çizgi’.

Gittim. Gözgöze. Döndüm. Daha açık olmak zorundayım, – olabilecek miyim? Öbür dünyaya gittim geldim; ölümle gözgöze geldim. Ötelerin ötesinden dönüp geldim.

Yerden göğe haklı Horatius:

Mors ultima linea rerum est.

Latince, kuşkusuz, en iyi böyle denebilirdi. Türkçe söylersek:

Ölüm herşeyin en son çizgisi.

Deneme, yazılı yazısız deneme, hiç bitmeyecekmiş sanılan deneme orda durur, o en son çizgide. Şimdi burda sürüp gittiğine göre, ya düzmece bir çizgiydi o, – ya da bilmiyorum.

Şimdi ölüm anılarımı anlatıyor olmalıyım. Anlatacak birşey yok ama, hiç – ‘hiç’ bile. Günlerden birgün Baudelaire’ce bir sesle:

O Mort vieux capitaine, il est temps levons l’ancre

zamanı geldiğine göre, o yaşlı kaptanla demir alıp yolculuğa çıkmış değilim. Zamanım dolmuş olsa bile, kim ne derse desin, durumum n’olursa olsun, nasıl inanırdım. Benzetmelerle süsleyip püsleseler de, yolculuğa bayılsam da, denemelerin en güzeline de çağırsalar, gelip anlatamayacak olduktan sonra... Anlatıyorum şimdi, neyi peki? Onu değil, kuşkusuz. Çok çok, ozanların, ona ilişkin olduğunu sandığım bendeki şeylerden bir iki kalıntıyı sayabilirim.

Ne kolaydı eskiden ölümden söz etmek! Ciddi, çekici büyük bir konuydu ölüm. Seviyordum o konuyu. *Güneşle, Dilin Gücü, İnsan Açısından Edebiyat, Yaşama Felsefesi*, – tanığa ne gerek, zaman zaman ürpertici bir sevgiydi bu. Kaçayım diyor kaçamıyor; bağlanırken, kaçmaya çalışıyordum. Oysa şimdi ne genelgeçer bir olay, ne hayaller odağı, ne mantıkça bir derleme, ne sanat özetleri, ne felsefe dolanmalar. Acı, alan çeşitlense de, uzaktı gene. Bazan yaklaşır gibi olsam bile, daha çok var, işine bak sen, dercesine uyarırdı Meslekî:

*Dolanı dolanı gelir
Ölüm yavaşça yavaşça.*

Öyle mi şimdi? Birkez

*Ecel geldi başucuma dikildi
Kanım canım damarımdan çekildi.*

Burdayım gerçi, burda olmasına burdayım, ne var ki, şu bu eskiyi andırsa da, artık hiçbirşey eskisi gibi değil.

Çok kimseden ayrılığım yok genellikle: kesin doğal birşey ölüm. Özellikle bir uygarlık olayı, daha doğrusu, uygarlığın başlangıcı diye benimsenmesi gereken bir olay ölüm, benim için. Ne biçimde olursa olsun, ölüyü kollayıp gözetme, sözgeli-mi yırtıcı hayvanlara yem etmeme kaygısıyla, gömme olayı var. Uygarlık değişikliklere uğradıkça bu tutum değişmiş: gözden, dıştan gizlenmiş ölümler, mumyalanmışlar, soğutulmuşlar... İnsan olmanın çeşitli aşamalarında önemli bir gösterge ölüm. Nice gelenekler, görenekler, kurumlar, yasalar, alım-satımlar, sanayiler öylesine yakından ilgili ki ölümle. Bireyden aileye, günlük yaşamdan törensel yaşama, tıptan hukuka, dinden devlete öyle dallıbudaklı kültür girdi-çıkıtısı var ki ölümün.

Bazan da, ölüm karşısındaki kişisel davranışlara takılır kalırdı aklım. Ölüm: en kesin doğru, en kuşatıcı gerçek. İnsana ilişkin en kuşku götürmez niteleme insanın-ölümlü-olması. Yunus'un yalın deyişiyle "dünyaya gelen gider". Onun tanımla insanlar

Yalancı dünyaya konup göçenler.

"Tüm insanlar ölümlüdür" – nereye dönersen dön, işte temel önerme. Söylencelerde insana verilen ad: ölümlüler. Ölüm tanrı buyruğu, diye düzeltiyor dindarlar. Dindar ol olma: dünya, ölümlü dünya. Ayrıcalık gütmenden herkes onun avcunda, pençe de desen kucak da desen, birşey değişmez. Su gibi içiverdiğim dizelerin dediği gibi

*Défendez-vous par la grandeur;
Alléguez la beauté, la vertu, la jeunesse;*

La Mort ravit sans pudeur

*İstedğin kadar büyük ol,
Genç ol, yiğit ol, güzel ol,
Dinlemez ölüm, dünyada ne varsa er geç onun.*

Bu, Lorca'nın hüznünlü bireysellikle

La muerta me espera

diye dilegetirdiği şey. Dışa vursak da vurmasak da, hepimiz:

Ölüm beni bekliyor

der gibiyiz sıklık.

Ölüm tüm için zorunlu. Ama belki rasgele ölüme gidiyor insanlar. Gene de herkesin kendi sırasını beklediği kanısı yaygın. Ölüm: ne bir soluk önce ne bir soluk sonra. Herşey apaçıkça da, bu bağlamda birşeyin vurgulanması gerek: Ölüm bir olur, bir daha olmaz. Tersi olsaydı, ölüm ölüm olmazdı. Hep biliriz ama yinelemeden geçemeyiz, bu denli önemli başka gerçek de şu: ölen yalnız ölür, topluca ölümlerde bile böyle bu, maden ocağında, teknede, trende, uçakta, savaş alanında, öldürme kampında da böyle. Shakespeare'in Romeo Jüliet sahnesi biryana, ölenle birlikte ölünmez.

Toplumların hemen hemen hepsinde ençok benimsenen davranış korku. Dinlerin varlığını, kendine özgü başarı nedenini ençok bu korkuda aramak gerek. Türkçe haklı: ölüme korkmak yarar sağlamaz. Gerçekte öğüt başka, uygulama başka. Baskın nedenleri olmadıkça, aklıbaşındayken ölümü göze alan o kadar insan var ki. Ölümüne susamış birine gelince, düpedüz deli o. İnsan, türlü tekniklerle ölüm korkusunu süslese, kovsa, gizlese, unutsa da, çoğun özel bir güç ve istenç isteyen sözümona bir başarı bu.

Aklım ermiyor, en güzel sözlerle ölümü yüceltenler de yok değil. O yoğun gecesinde Keats neden güldüğünü anlatırken, bana mısın demiyor ölçüye ölçeklere:

*Verse, Fame, and Beauty are intense indeed
But Death intenser - Death is Life's high meed.*

*Dize, Ün ve Güzellik, hepsi yoğun gerçekten
Ölüm daha yoğun - Ölüm yaşam ödülü.*

Herkese kendi ölümünü bağışlaması için Tanrı'ya öylesine yürekten yalvarıyor ki Rilke:

*Der grosse Tod, den jeder in sich hat,
Das ist die Frucht, um die sich alles dreht.*

*Büyük ölüm, herkesin içinde bulunan,
İşte o meyve, herşey onun çevresinde döner.*

Bu bağlamda filozof-denemeciler daha ölçülü oluyor, ya da ölçüsüzlük içinde ölçülüymüş izlenimi uyandırıyorlar. Roma'nın bitip tükenmeyen politika çekişmelerinden bıkip Tusculanum'daki yazlığına kapandığında, Cicero'nun içine belli bir dinginlik getiren o ünlü düşünce: *tota philosophorum vita commentatio mortis est*, Montaigne'lerden Schopenhauer'e, Unamuno'ya dek kıvrım kıvrım bir derinlikler geleneği oluşturmadı mı? Tümen tümen, düşünür, yazar, filozof: yaşamın ölüme hazırlık olduğunu savundu, öğretti, – doğrusu yanlışlarıyla ne çekici savunu-öğreti bunlar.

Daha da ileri gidip ölüme meydan okuyan filozoflar bile var. Sayıları gittikçe azalsa da, hayran kalıyor insan. Dorukta Sokrates, herkesin dilinde o, gerçeklikte izlemeye gelince, – susuyorum. Ölüm karşısında gösterdiği kahramanlığı, yazı çiziyile sergilemek kolay, Sokrates'in yaptığını gerçeklikte yapmaya gelince, – susuyorum.

Dizi dizi filozofun işi-gücü ölüm. Thales'ten Sartre'a, Sartre'dan günümüze geçip geleceklere, ordan da daha sonralara dek hep böyle bu, böyle de olacak. Düşünmenin besini ölüm. Hangi filozofu anacaksın? Ozanları romancıları bile filozoflaştırıyor ölüm. Dante, Pavese, Villon, Ronsard, Balzac, Nerval,

Flaubert, Camus, Laforgue, Lautréamont, Novalis, Goethe, Thomas Mann, Tolstoy, Wolfe, Yunus, Nâzım, Necip Fazıl, Tarancı, Dağlarca... Herkes kendince düşündü, yazdı, söyledi ölümü. Vigny gibi, ölüm karşısında düpedüz susmayı, konuşmamayı salık verenler bile.

Bütün bunlar, ölüme ilişkin görüşler diye nitelenebilir. Güncel uygulamalarsa görüşlerden daha başka. Çelişmelerden geçilmez ortalık: Ölüyü, saygıyla anarken, karalayanlar; ölüye, hiç sevmeden, çıkarı için dalkavukluk edenler; ölüden, öç almak için kendi özyaşamına kıyanlar; ölünün, gittiğini bile bile, güzellik dirilik albenileriyle bezenmesine çalışanlar. Hep ölü, ölüye, ölüyü, ölüden. Ölüm gelip çatınca neler yok ki günlük yaşamda: “yakınmak, yalvarmak, ağlamak” Vigny’nin aşağısıdığı şeyler kolgezer çok kez heryanda: “*Gémir, prier, pleurer*”. Her zaman, her kesimde, hem şimdi hem bayram seyran, yazgının herkese çizdiği yolda, olacağına varıyor herşey:

Puis après comme moi, souffre et mœurs sans parler.

Sonra benim gibi acı çek ve öl ses çıkarmadan.

Benim durumum ne peki? Çeşitli durumlarda sorduğum bir soru bu. Soru hep o soru ama durum bambaşka şimdi: herşey hem aynı hem değil. Atasözlerinde ölüm, her kapıda çöken kara bir deve. Deve yok artık. Kapkara bir araba gördüm kapıda. Beni upuzun alıp götürmek için durdu. Çaresiz bindiriyorlardı.

*Ey dünyayı seven kişi, birgün kopup gitmek gerek
Senin dileğinle değil, nâçardır ne etmek gerek.*

Birşeyler oldu, binmemiştim işte. Aslında çok şey oldu, birbakıma hiçbirşey.

Hiçbirşey olmadı: Ben benim, dünya dünya. Acıydı, ameliyattı, korkuydu, tehlikeydi – geçmişte kalıyor hepsi, zamanla sislere bürünüyor, sisler daha da sislere bürünüyor zamanla. Ölümle burun buruna da gelmiş olsan, ölümün kokusunu istemeye istemeye içine çeksen, değil mi ki yaşıyorsun, herşey

hep aynı demek. Hattâ bazan: şaşırdım ama geçti, bir bunalımdı atlattım, diyesi geliyör insanın.

Çok şey oldu: Tüm varlığım değişti o kokuyla, bir tüttürüm yetti bana. Ölüm beni yaşamaya çağırdı. Önceleri de duymuşluğum vardı bu sesi. Özellikle bunalımların boğum boğum dolandığı zamanlarda. Uyuklar uyuklarken yeniden başlardım yaşama dansına. Azçok birikim olmuştu o çağrıya dek. Ayık ayık keyfimce tatmış çalışmış, gerektiği gibi yapıp etmiş, saygıyla seyretmişim; gezmiş tozmuş, sevmiş düşünmüş, yazmış okumuştum kendimce, belli süreler hiç değilse. Ezbere, oluruna yaşamayı epeyce bırakmışım; düzmece yaşamayla ilişigim yoktu. Olup biteni, bazılarıyla karşılaştırdıkta, çok zorlanmadan, daha da güzel niteleyebilirim belki: Meğer başlangıca doğru bir başlangıçmış bunlar.

Nice bunalımlardan sonra gelen, bu ölümcül ama şimdiedek yaşanmadık düzeyde yaşama artırımı *son* bunalımla, doğru dürüst *yaşama çağında* buldum kendimi. “Yaşama, yaşama!” – Mantıkça yaşamamanın karşıtı diye tanınan ölüm, yaşamaya gönderdi beni. Yaşama göstergesi oldu benim için. Ne önemliymiş ölüm: kurumlardan, seyirlerden, uzaklardan değil, içten sınımsız yakıncacık yaşamamanın önemini *apaçık* ortaya koydu. Yaşamayı ne denli sevdiğimi öyle anladım ki. Eskisinden bambaşka bir yaşama biçimine kavuştum ölümle. Dıştan eskiyi andırırsa da, ben eskisi gibi olmadığımı göre, yaşam bambaşka artık.

Şimdi kalıyor bundan sonrasına, – ölümün bu eşsiz yaşama sunusunu değerlendirmeye. Binlerce yıl önce Mısırlılar, ölümüne, asıl yaşama gözüyle bakıyorlardı. Bunca özenle yükseltip donatırlar mıydı o dizi dizi piramitleri? Ölmek günışığına çıkmaktı Mısırlıların inancıyla. Benimki de şu: *Bu son yaşadığım bunalımla, bu ölümcül ama yaşatan bunalımla, kendimce bir günışığına çıktım. O gelene dek (hep sözünü ediyorum, birkez daha anmasam olur; gözgöze burun buruna geldim onunla, gelmesine gelecek, gene bambaşka, sonrasını bilmesem de, – O gelene dek) bu ışığın, bu düpedüz yaşama mutluluğunun parlaması gerek.*

Böylece yaşamayla sonuçlanan ölüm ‘deneyim’ (sözcük ne kadarcık anlamlı bir izlenim uyandırıyor bilemem, benim durumumu azçok yansitsın yeter), “sonuçlanan” uygun düşmüyorsa, yaşamaya götüren demeliyim, öyle ya, bundan sonra herşeyin bundan sonrasına yakışan bir yörüngeye girmesi gerekecek, işte ölüm deneyim, çok kimsenin, korkusuzca bildiğine inandığı bu inanç yüzünden olacak, unutup gittiği, unutmaya bile çarçur edip bıraktığı, benzersiz biricik gerçekliğin, ne büyük önemi olduğunu anlamamı sağladı kanımsındayım. Ne yapıp etsem, birşey yapıp etmesem de, kimi bilinçli zamanlarda, kimi pek bilinçli olduğunu söyleyemeyeceğim zamanlarda bile, artık Hayyamca bir ayıklık eşlik ediyor bana:

*Aldığın her soluğun değerini bil
Ot değilsin ki kesildikçe bitesin.*

Bakalım neler sağlayacak bu ayık bilinç, keskinliğini sürdürecektir mi, uyuşacak mı yoksa? Öyle ya bilinç, herşey değil: yaşama bilincinin, yaşama gerçekliğinde yaşamayla özdeş bir gerçekliğe dönüşmesi gerek.

Bilgeye herşey kolay, çünkü herşey belli. Şöyle böyle sezinlemekteyim, üstün bir öngörüsü var onun. Neyleyim ki bilge değilim. Ölüm yaşantısı bile bilge kılamadı beni. Bazan, keşke kılsaydı diyorum ama, gene de ayak diretemiyorum bu dilekte, öylesine bir dilek benimki. Bunalımla savrula savrula içinden geçtiğim ölüm yaşantısının ardından (yaşantının içinden geçmek de ne demek?) şimdi payıma düşen yaşama-zamanındayım işte. Ne herşey açık, ne herşey belli. Rilke haklı:

O Leben leben, wunderliche Zeit

O unerklärliche, o Lebenszeit

Ey yaşam, yaşam, şaşılmalı yaşam

Ey hiç açıklanamayan, ey yaşam zamanı.

Mutluluk belki de bilge olmamak, olamamak? Yaşamda ne varsa herşey yeni, benzersiz, tehlikeli güzel, acı yoğun, renkli, çabalı. Kanıtı gerek yok, bilgelikten ne denli uzakta olduğum şununla da belli: O geldiğinde canım hiç gitmek istemeyecek. Oysa

*Ölüm karşısında şaşırılmaz bilge;
Her an hazırdır ölüp gitmeye.*

Ona uyan, giderken şöyle demeli besbelli:

*Kalkıp gitmeli dünyadan,
Bir şölenden kalkıp gider gibi.*

Bana gelince durum açık: Sevecen gerçekliğiyle ancak Lafontaine'le akrabalarının, yapay bir düşünsel uzayda farta-furtadan sıyrılabileceği erdemler salkımı bilgelikle alıp vereceğim yok. Lafontaine'ler ne derse desin.

*La mort ne surprend point le sage;
Il est tous jours prêt à partir.*

*On sort de la vie ainsi que d'un banquet,
Remerciant son hôte, et qu'on fit son paquet.*

Yaşamı bambaşka sevdirdi, ölüm deneyi bana. Tüm boyutu içtenliğiyle başka türlü olabilirdi yaşam. Bana yapacak birşey kalmazdı ozaman. Herşey elimde olmadığına göre, elimdekini en yaşanır öze kavuşturma mutluluğum var. O can deneye borçluyum bunu, o tatlı mı tatlı acıya. Gene gelirse, genesi yok onun, tam tamına geldiğinde o şölensi zamandan çıkıp gitmek zor olacak, dank etti bu kafama: o tam tamına gelmeden kayırdı beni.

Korkunçluklar, amansızlıklar, acımasızlıklar öyle karanlık yazgılar örüyor ki dünyada: sancı, hüznün, darlık, aptallık, yavanlıktan geçilmiyor. Oranlandıkta, kimsenin yazgısı kimseyle oranlanamaz ama, beni pattadak en son çizgiyle karşı karşıya bırakan deney benim talihim, gözlerim bambaşka açıldı o de-

neyle. Şimdi iş bana kalıyor, bana kalan zamanda. Birbir neler yapacağımı bilmiyorum; kesinlikle neler yapmam gerektiğini biliyorum: talihsizlik içinde ışıyan o talih boşa gitmemeli, o deneye değmeli, dolgun ürün derlemeliyim şu son bunalımdan, kendim için de başkaları için de.

Herkesin işi kendine zor. Gılgamış olsaydım işim epeyce kolaydı sanıyorum. Dostu Endiku'yla birlikte, Gökyüzü Boğasını ortadan kaldırmış bir savaşıydı o. İhtar'ın kanat gerdiği yıkılmaz duvarlı Uruk'un dışına taşmıştı ünü, – (hoş, şimdi nerde Uruk? nerde o ün?) Karanlıklara, Irkalla'ya tırmanmış, Tanrı Lugulbanda'dan yardım görmüş bir güçlüydü o (hoş nerede Irkalla, Lugulbanda, nerde o güç?) Birkez ölümün eşğine oturduktan sonra, mutluluklar ülkesi Utnapiştım'i aramaya koyulduğunda, şöyle öğütlemişlerdi Gılgamış'a:

*Gılgamış nereye böyle koşa koşa
Aradığın yaşamı bulamayacaksın hiç
Tanrılar insanı yarattığında
Ölümü ayırdılar onun payına
Kendilerine tuttular yaşamı
Gılgamış en iyisi indir sen mideye
Canın ne çekerse
Gece gündüz çal oyna
Yıkan arın
Giyin kuşan en güzel giysilerle
Elinden tutan çocuğunu seyret
Sar sarıl mutlu kıl karını
İnsanın payına düşen yalnızca bunlar işte.*

En az dörtbin yıl öncesinin örnek yaşama biçimi bu. Gel gör ki, ölümün eşğinden kalkıp yeniden yaşamaya giriştiğinde, söylence yiğidi Gılgamış bile ne yapacağını bilemedi. Artık düze çıktım, derken yanılgılardan yanlışlara, sürçmelerden sapmalara dolandı durdu, en olgunlaştıran deneyle tam akıllandım sanırken. Yiğit Gılgamış'tı o, bense... Ne deneyim onun deneyi,

ne onun çağındayım, ne de izleyecek bir öğüdüm var. Büyük serüvenli söylencelerin uzağında, koruyucu tanrılardan yoksun, yalın güvencelerin dışına uğramış bir ortam bizimki. Bu ortamda bir kesikçik herbirimize düşen zaman.

Anlaşılan, bunala deneye, seve uğraşa, çeke sevine geçecek zaman. Başka türlü tasarlanabilir mi yaşama zamanı? Anlaşılan, denemelerle örtüp örgüleyeceğim içine girdiğim bunalım sonrasını da, – hem bildik hem hiç bilmedik, hem eski hem yepyeni bundan-sonrayı da. Hep tanıdığımız ama birtürlü içimize sinmeyen yaşamaya, başlıca öğeleriyle yaşamaya bırakıyorum kendimi.

... *action, désir, rêve,*
Parole...

... *eylem, özlem, düş,*
Söz...

Derinlerimden birşey: ama bu çukur, Baudelaire de böyle yaptı n'oldu, diye uyarmaya yeltense de umurumda mı! Birkez oturdum ölüm eşğine, onlar olmadan yaşam olur mu, olsa bile benimki değil.

Eylem, özlem, düş ve söz, – hepsinin odağı söz, yazı, deneme. Benim söylencelerim denemeler. Buram buram: insan, kültür, ses, dost, ağaç, çiçek, hayvan, istek, akıl, bilgi, duygu, kurgu, hayal, serüven, iç, dış, evren, deneme. Denemelerin boynuzlarına salıncak kurup kırk yıl sallanacak değilim, kuşkusuz. Ne de olsa denemelerle geçti kırk yıl. Gene de, yaşamaya anlam-vermenin yeterli koşulu diyemesem de gerekli koşulu deneme, benim için.

Ölüm olmasaydı deneme olmazdı belki. Olsa bile tadı mı kalırdı. Yaşam, yaşam olmazdı çünkü. Yaşamı daha yaşanır kılmanın yolu deneme. Denemenin olmadığı yerde bakımsız yaşam. Değil, diyenler çıksa bile, bana göre öyle değil. Ölümlü bunalımlı yaşam denemeyle anlamlı. Denemenin olmadığı yerde yaşama kültürü yok.

Bitmeyen Bunalımlar Kitabı

*Bitti sanıldığı zamanlarda bile
bitimsiz bir serüven bunalım.*

Bağsız, bağdaşmasız, bakışsız şeyler söylüyorum bunalımdan sözederken. Bunalım, bunalım olduğu için bu böyle.

Bunalım: birdenbire kendini hiçbirsey anlamadığın bir ortamda buluyorsun – bilmediğin, o güne dek iştmediğin bir dil konuşulan, dil denebilirse, konuşma denebilirse, kuşkusuz. Konuşmak zorundasın ama, yoksa yok olursun; kaş göz yara yara giriyorsun, birbakıma kendin bir dil kotarıyorsun, ne kadar olabiliyorsa. Talihin varsa, bu dili öğrenecek zamanın olur; gel sen, zamanın varmış gibi davran.

Bunalımda: ne ben benim, ne de ben ben değilim: varım da, yokum da. Bitiyor muyum, başlamadım; başlıyor muyum, bittim.

Bunalımda: kendimden sonrayım, kendimden önceyim. Kendisiyle-ara-yerde-kalmışlık bunalım. Sona eren kişilik ile oluşan kişilik birbirinin içinde. O durumda, “kişilik”, kenarları iyice belirtik bir çizgi değil; anıtsal umutsal bir tutumla böyle diyorum.

Bunalım dedikleri: birdenbire esen çeşitli boraların ortasındasın – yağmur, kar, dolu, soğuk, sıcak, hepsi birden üstüne çullanmış. Kutup yarası ile çölyanığı, dayanılmaz ayazlı soğukla boğucu bataklık ıslaklığı birarada. Terlerken titriyor, donarken yanıyorsun.

Bunalımların ayrılmaz öğeleri korkular.

Kimi: dimdik bir merdiven tepesindesin, hızlı hızlı sallanıyor – düştün düşeceksin.

Kimi: kapısız bacasız dört duvar arasında, aç, zehirli bir yılanla karşı karşıyasın, durmadan oynatıyor ipince dilini – soktu sokacak.

Kimi: yeryüzüyle bağı kesik bir denizaltıdasın, dibe kaykılmış, motorlardan kurtarma donanımına dek herşey onarılmayacak biçimde bozuk, azıcık sonra soluk alıp verdiğin tüm hava bitiyor – boğuldun boğulacaksın.

Kimi: yanıyorsun, bağırmaktan sesin kısılmış, sesine yanıt veren yok – soluğun kesildi kesilecek.

Bunalım esmeyegörsün, patır-kütür dökülür erdemler. Ya erdemini dökmeyen insanlar: hep yapraklı ağaçlar gibi öyle az ki onlar.

Kenttesin. Evinin bir yanı denize, bir yanı ormana bakıyor. Dostlar yakınında; işyerin uzak değil; çepeçevre yollar, dükkânlar, kitaplıklar, tiyatrolar; dışarıyla iletişimden yana zenginsin ama gürültü-patırtının da ötesindesin; kafanı dinleyip dilediğini yapacak zamanın var, canını sıkacak biçimde karışanın görüşenin yok.

Bir sabah kalkınca, ne göresin: taşı taşıyor deniz; ağacı dalı sarmaşığıyla, yılanı çıyanıyla orman yuttu yutuyor evini; dostların kapısı kilitli, işinden atılmışsın; kitaplıklar sana kapalı; tiyatrolar yasak; dışarıyla hertürlü iletişim kopuk; bir gürültü bir patırtı; boşzaman diye birşey yok. – İşte tepeden inen özel bunalım.

Senin başına gelenin, tıpatıp değilse de öyle şeylerin, daha da kötü şeylerin, seninle birlikte tüm kentin başına gelmesi: işte toplumsal bunalım.

Tüm yaşama coğrafyasını silip süpürüyor bunalım: Çöllerin üstünden paldır küldür çığlar yuvarlanıyor; göllerin içinden

fıskıran dağlar ovalarda akıyor; göklerin derinliklerinden parça parça düşen yıldızlar, denizlerde irili ufaklı adalar oluşturuyor...

Rasgele yere serpiştirilmiş, patlamaya hazır dinamit kalıpları arasında dansetmek gibi birşey bunalımlı yaşam.

Bunalımın yoğun zamanlarında, her an, biryerlerde bir çığ oluşmakta; çığ patlayacakmış gibi bir duygu insanı sarmakta; her an, başka bir an yokmuş gibi bir duygu, insanı, korkuyla duygusuz kılmakta.

Bunalım, yer bitirir pençesine aldığı insanı: Kendi bunalım-dayken çevresine ilgi ve anlayış gösteremez insan. Birdeyime, dünyayı insana kapar bunalım, *küçültür* insanı.

Dıştan baktıkta, mutsuzluk dağıtan bir ben'dir bunalımlı. Bunun içindir ki, bunalımlıdan kaçır çok kişi. Oysa, bunalımlının tam da ençok yanında olunması gereken zamana rastlar bu.

İsmarlama bunalım olmaz.

Kendimle bir konuşmadan:

— Yaşadığından başka bir bunalım yaşamış olsaydın n'apardın? Çekinmeden söyle, hadi!

— Ne mi yapardım, bilmem ki pekçok şey.

— Lafı geveleme, açık açık söyle!

— Bunalıma göre değişirdi durum.

— Diyelim ki, birden, bir Ölüm Merkezine attılar seni.

— Çeşitli olanaklar var:

hemen ölürdüm;

hastalanırdım, en ağırından;

aklımı kaçırdım;

kendimi öldürürdüm;

azıcık daha yaşayabilmek için yapmayacağım
 alçaklık kalmazdı;
 çevremdekileri kurtarabilmek için, seve seve
 kurban ederdim kendimi;
 buyurulanı yapar beklerdim;
 kaçmak için herşeyi yapardım;
 kaçırdım;
 dışardan, orayı basıp bizi kurtarabilirlerdi,
 talihimiz olsaydı, kuşkusuz.

Daha da başka olanaklar olabilir.

— Yeter, sus artık! Çoktan öldürdüler seni.

— Kurtulurdum öylelikle.

Yaşadığımdan başka bir bunalım yaşamış olsaydım, şunu yapardım, bunu yapardım, diyemem. Bunalım bu: yaşamadan bilemezsin. Çok kez, yaşadıktan sonra bile, ne yapıp ettiğini açık-seçik bilemezsin.

Bazı bilginler, insan soyunu, evrimde bir sapma ya da sıçrama diye görme eğiliminde. Bu açıdan, insanın mayası bunalım. Buna göre herkesin başına gelen bunalımlara, bunalım-içinde-bunalım gözüyle bakılabilir.

Bunalıma düşen kişinin durumu: nicedir yerde yürümüşsün, birden bir ip üstünde buluyorsun kendini, cambazlık eğitimin yok.

Yaşamak: notadan türkü. Bunalımda nota yok, çalgı yok: kendin bulup buluşturacaksın.

Tümüyle yeryüzü bunalımda. Tektek bunalımlardan, mini-bunalımlardan bana ne? Koca kent tutuşmuş, köy sorunlarından bize ne?

Nasıl her parlayan şey altın değilse, iyi görünen insanların çoğu sağlıklı değil; dingin görünenlerin pekçoğu bunalımda. Hem bunalım hem dinginlik – olacak şey mi bu? Ya farkında değil: ama yakında olacak, –hem de nasıl. Ya da dışa vurmuyor: bunalım çarpmayagörsün, öyle az ki dışa vurmayanların sayısı, belki de hiç yok.

Bunalımdayken, özellikle hastayken, hele bazı durumlarda hastayken, kendi bedeninin tadına varamıyorsun ama, et-can, tencan, et-kemik, deri-kan, el-ayak, kafa-gövde neymiş ne değilmiş, öyle bir anlıyorsun ki!

Ne bunalım, ne sonrası zamandan sıyrılmıştır. Herşey dıkım dıkım oluşur.

Birden geldiğini sandığımız bunalım, son derece yavaş gider. Biz onu birden anlayıp görürüz. Birtürlü bırakmak istemediğimiz eski-ben’imizden uzaklaştığımızı, ancak epeyce sonra anlayıp görürüz.

Bunalımda kimse kimseye benzemez. Ben’i tozduman olsa da, arta kalan, ne yaptığını, ne yapamadığını, o dağınık ben’le yapar, ya da yapamaz.

Doğallıkla Umursanmayacak

Son Duyuru

Unuttun yıllar yılı

Durum şu

Yaşamla nikâhın kıyılı

Ölüm kapıkomşu

Çilenin Karma Kokusu

Acı biber
 Ekşimik
 Yaş Sabun

Ağrının Karma Rengi

Ham ayva
 Çürük ispanak
 Kan pıhtısı

Büsbütün Giderken

Yaşamının kokusu
 Dizi dizi manolya
 Yaşamının rengi
 Dizi dizi ortanca

Herbiri ciddi diye nitelendirilebilecek birden çok bunalım yaşayabilir mi insan? Sözelimi kaç tane?

Zaman zaman azçok gönlümüzce yaşayabilmek için yazgımıza ödememiz gereken ağır vergi mi bunalım?

Yaşadığımdan başka bir bunalım yaşamış olsaydım, tüm yaşamımın: niteliği, ağırlıkları, doğrultusu, amacı, anlamı başka türlü olacaktı; tüm belirlenim-bağlarım başka türlü olacaktı. – Hepimiz için geçerli bu.

*Büyük Bunalıma Uzun Adlı Kısa Dizeli
Küçük Şiir*

Öncesi
şöyle böyle
Kendisi
acılar bozkırı
Sonrası
sevinçler ülkesi
Dahası
kaçınılmaz Son

* * *

Her gerçek bunalım direngendir, kolay kolay koyvermez avını.

Ancak kendi zamanı gelip de kendi gitmek isterse uğurlanabilir bunalım.

Tükenmez acılar gömüsü bunalım. Her bunalımda hepsi, tektek ayrılmaz anlamlar. Bunalımı belli bir adla nitelerken yaptığımız: bütün bu anlamlardan, belli bir ortamda en çok göze çarpan birine, ya da birkaçına çeviriyoruz bakışlarımızı. Ne de yaygın görme-yanılgıları.

Bunalımdan ölmeden çıkana, bunalımın en değerli armağanı: bambaşka bir varlık-gözü.

Bunalımın benzersiz güzelliği...

İyi zamanları, tadım tadım yeterince değerlendirmeyenlerin işi gerçekten zor. Kötü zamanlarda, en büyük yardımcı bu tatlar, bu değerlendirmeler.

Sevinci tadanın, acısı da bir başka.

Acı nedir bilen, sevinci de bir başka.

Bunalımın hemen sonrası: yavaş uyarlamalar süreci.

Her bunalım geçiren, kendine ergeç şu soruyu sorar: Kötü ne yaptım da, başıma bu geldi? (Burda “kötü” yerine, kuşkusuz, “yanlış”, “uygunsuz” sözcükleri de konabilir.) Bu sorunun kökeninde bunalımın (sözcüğün en geniş anlamında) “kötü” birşey olduğu yatar. Oysa bunalımın kötü birşey olmadığı, daha doğrusu iyi-kötü-ötesi birşey olabileceği, hemen hemen hiç akla gelmez. Pek sanmıyorum ama, birgün, bunalımın az çok anlaşılmaya başlanmasıyla, bu soru, sorulmayacak demeyeyim, gittikçe daha az sorulacak. Nitekim, ölüm için de aşağıyukarı böyle oldu durum. Çok eskiden: ne yaptık ki ölümle cezalandırılıyor, sorusunu sormayan yoktu. Gel gör ki, gönlün istediği dereceye varmasa da bazı aydınlatmalardan ötürü, bugün artık böyle sorular pek sorulmuyor.

Ağır bir bunalımı ardında bırakmakta olan her insanın, sorması gereken birçok soru var. Bunlardan bir bölümünü, başkaları yanıtlayabilir. Öbür bölümünü, ancak kendisi. Bunalımdan sonra, insanın kendi kendisinden sorabileceği en önemli soruysa şu: Kim olmak istiyorum? Bu soruyu sorduran da sonuçlayan da bunalım. Çoğu bunalımlı bu soruyu sormaz. Oysa, birbakıma, çıkışların çıkışı, hiç değilse, başlangıcı bu soru.

Her kültür çevresinin, her toplumun, her kurumun, her insanın kendi yaşamında izin verdiği belli bunalımlar var. Tarihçilerin, insan ve toplumbilimcilerin, özgeçmiş yazarlarının sanatı uzmanlığı: işte bu bunalımları yavanlaştırmadan saptayıp betimlemek, açıklanabileceği açıklamak, açıklanamayacağı saygı duymak.

Bunalım geçirmekte olan birinin, bunalım serüvenini en iyi biçimde değerlendirenlerin oluşturduğu bir topluluğun içinde

yaşamalarını sağlamak, bunalımı aşmada gerçekten de en etkin yardımlardan birini sağlamaktadır. Ne var ki, bunalım geçirmekte olan herkesin yerleştirilebileceği kapsamda bir toplum yok. Eldengeldiğince çok kimseyi böylesi yerleştirmeye kalkışmaksa, bunalımların sayısını artırmaya götürür insanı. Bu tür dayanışmayı olanaklı kılmayı amaçlayan yokülkeçiler olmasa da olur. Gene de dayanışmadan vazgeçmemek gerek.

Paul Valéry “Deniz Mezarlığı”nda, insan yaşamının yüce başarıları düşüncenin, yetkinliğe erişince getirdiği ödüle, tanrıların dinginlikle seyrettiği öğle zamanının pırıl pırıl yatışık denizi gözüyle bakıyor:

O récompense après une pensée.

Bir düşünceden sonra ah o ne ödüdür.

Ah, o ne karşılık!

Bunalımın ardından kavuşulan o değerli zaman da, aynı tadı veriyor insana. Nice fırtınalı arayışlar, nice keskin karşıtlıklar boyunca gelişi gelişli olgunlaşan düşünceye uygun bir yanı var bunalımın: Nice tehlikeli iniş-çıkışlar, nice sert uyumsuzluklar boyunca, dolana dolana verimlenir bunalım.

Kendini Valéry’nin esinine bırakıp bunalımla birkez daha tatlanası geliyor insanın:

Bir bunalımdan sonra ah o ne karşılıktır!

Bunalım insana çok şey öğretebilir. Bunalım öğretisi, genellikle, birşey öğretmez.

Acı	Sevinç
Gerileme	Atılım
Yaşlanma	Dinçleşme
Yıpranma	Bakım-onarım

Ölümsüzlük	Dirilik
Dünyayı yitirme	Dünyayı kazanma
Kapkaranlılık	Apaydınlık
Eski püskü	Yeni yeni

Bunalımdayken ilk sütun ağır basıyor; çıkınca ikincisi. Düpedüz yaşıyıp giderken nerden bileceksin?

Öyle dönüşümlü, öyle gizemli etkileyişleri var ki içinden çıkabildiğimiz bunalımların, hayranlık duymamak elden gelmiyor. Bunalım sonrasında: uzun süre palaçaldığı bozuktüzen kurumlara, hiç akıl erdiremeyeceği bir davranışla yöneliveriyor insan. Örnek: Bir öğretim üyesi olarak, yılda kaç kez sınavım varsa, daha günler öncesinden, kendimi sınava hazırlardım eskiden. Özellikle sınav gecesi, sorularımı birkaç kez gözden geçirir, uyku saatimi, ertesi güne göre ayarlardım. Hele sınav günü, işyerine en erken giden ben olurum. İlgili görevli nedense hep geç kaldığı için, birtürlü kotarılamayan sınav çizelgelerinin ardına düşer, sınav odalarının durumundan tutun da sınava girenlerin oturma-düzenine dek herşeyle, kendimi tüketesiye uğraşıp dururdum. Sınavın bitimiyle başlardı kâğıt okuma; elimde değil, aynı kâğıtları, bazan birkaç kez okurdum. Şimdiyse şöyle olup bitiyor herşey: Sabahleyin kalkınca, aklımdan çıkmamış da olsa, o gün sınav olduğunu anımsıyorum. Acelesiz yola düzülüyorum; sınav başlamadan az önce odamdayım. Oturup kendime bir çay söylüyorum. Çok geçmeden yardımcı arkadaşlar geliyor. Öğrenciler yerlerini aladursun, arkadaşlara da birşeyler ısmarlıyorum. Sonra çizelgeler geçiyor elimize. Sınav yapılıyor. Kâğıtlar toplanıp geldikten sonra, aklım bir süre başka yerlerde. Bir de bakıyorum ki, yönetimin istediği gün, kâğıtlar okunmuş, herşey yolunda.

Bunalım sonrasında: zaman bölümlemesine ilişkin alışık olmadığı uygulamalara geçiveriyor insan. Örnek: İşe giderken, geminin bazan uğradığı bir iskele var. Arkasında, kuzeylerden gelip buralara konmuş koca bir yapı; iri taşlı duvarları güneşle pırıl pırıl. Güney kışlaklarına dönüş yolundaki leylek sürüle-

ri gelip oturmuş kulelere. Mangalın başında bir kestaneci; az sonra tanrısal kokular yayılacak dörtbiryana. Bomboş yanyolda tektük güvercinler. Keyiften kaykılmış tekneler rıhtımda dizi dizi. Gemi her uğrayışta: ileride, birgün çıkıp şurda dolaşsam, derdim. “İlerde”, ne saçmalık, yirmi yılı aşkın bir süredir ne saçmalık. Baktım ki, geçen gün çoktan inmişim; ağzımda eriyor sıcacık kestaneler; sırtım güneşte, tekneleri seyrediyorum; sessiz ortalık, şıp şıp diye öyle şakacı ki dalgacıklar, koca kente meydan okuyor.

Bunalım sonrasında: tanıdıklarla ilişkilerde, hiç geçmediği yollara düzülüyor insan. Örnek: Bir nankörlükle karşılaşınca, bayağılığı yapan sanki benmişim gibi, yiyip bitirirdim kendimi. Elimde değil, belli ederdim bunu, çok kez de başkalarının gözünde kendim kötü kişi olup çıkardım, öylesine amansız bazan tanıdıklar. Şimdiyse bayağının bayağısı davranışlardan yana birşey eksilmiş değil çevremde. Aldırmıyorum, diyemem; aldırmıyormuş gibi yapabiliyorum. Kendimi aşırı zorlamadan çevremi düzeltirken anlayışsızlığa uğrayınca, gülümseyip kendi işime bakıyorum. Gerekirse hakveriyorum, acıyorum gerekirse.

Başarısı şöyle böyle de olsa, bunalım yaşam için.

Bunalım öğretir, eğitir, yetiştirir.

Ne öğretir? İnsan olmayı.

Nasıl eğitir? Acı çektirerek.

Nereye yetiştirir? Yaşamaya yetiştirir.

Olgunluk nedir? Bunalımsız yaşama olmadığını bilmek.

İçine düştüğü bunalım sürecinde, ne denli zorsa da, el dengeldiğince, bunalımla koşmayı becerebilen: kendi yazgısının kölesi kalmaz; belli bir oranda, bu yazgının güzel değiştiricisi bile olur.

Bunalımın yararları *da*, zararları *da* saymakla bitmez.

Öldürmeyen bunalımın en korkunç zararı: geçip gittikten sonra bile, insanı, şöyle ya da böyle, kendisine bağımlı kılmasıdır. O seni bıraksa, sen onu bırakamazsın; o üstünden kalksa da, sen onun içinden birtürlü dışa çıkamazsın. Başka bunalımın korkusuyla dörtelle sarılırsın ona. Böylelikle kendini bir çeşit korumaya almış olsan da, yaşamayla ilgini kesmiş olursun.

Ağır zararlara da yolaçsa, bunalımın en büyük yararı: insanı yeni yaşamalara yüreklendirmesi, insana yeni yaşamlar açmasıdır.

Tektek insanlar, kurumlar, kültür çevreleri gibi devletler de yaşayıp alıştıkları bunalımlara orantılı olarak güçlerini artırırılar. Ülke tarhçilerinin hiçbirzaman gözden yitirmemesi gereken değerlendirme ölçeği bu olmalı.

Bu bakımdan ne durumda Türkiye Cumhuriyeti? Kuruluş temellerinin, Atatürk ile halkın üstesinden gelmeyi başardığı bunalımlarla yoğrulmuş olduğu kesin. Sonraki dönemler, peki? Bu konu ne denli incelenirse yeridir. Bir vatandaşı olduğum bu devlete ilişkin birkaç şey saptayabilirim bu bağlamda:

Bunalımlara, hakettiği değer ve önem verilmiyor.

Bunalımdan sözedenlere, hor gözle bakılıyor.

Böyle düşünüyorum diye kötümserlikle kınanacağımdan kuşku yok. Ben mi kötümserim yoksa onlar mı iyimser?

Ben başkayım, desen de boşuna, bunalımdan korkmayan yoktur.

Gerçek gözüpek, bunalımdan sonra yaşama sevincini tadan, yaşamına ona göre bir biçem verebilendir.

— Zaman zaman bunalımı övüyorsun. Şimdi geçti de daha doğrusu, geçtiğini sanıyorsun da o sevinçle. Olanca ağırlığıyla sürseydi, gene böyle konuşacak mıydın, – sanmam.

— Ozaman da bunalımın hakkı yenilmiş olurdu ama.

Birkez yaşıyoruz, o da bunalımlarla.

Bunalımsız yaşasaydık, yine bu dünyada ikinci kez yaşamayı isteyecek miydik?

Bunalım, yeni erdemlere yolaçıysa erdemdir.

Bunalım, akılı başa getirir diye bir kural yok. Akıl bu, kendi bilir.

Bunalımdan sonra genellikle korku, öfke, aldırışsızlık kol-gezer. Akıl da yerini bulmalı oysa.

Aradabir canını sıkın iç-pürtüklere karşın, onyıllar boyunca kendinden hoşnut yaşa git. Sonra, yıllar yılı kendini şöyle temel- den değiştirmek gereğini duy; uğraş da uğraş, gene de değişme, değişme. Yarı tedirgin, oluruna bırak herşeyi.

Ama birden, karmakarışık herşey: ne adı var ne adın; olsa olsa bunalım denebilir buna. Bat, çık, bocala. Ne istek, ne heves: ne akıl, ne zaman var artık o canattığın değişikliklere.

Bunalım durulup aklın başına gelmeye başlayınca, birde ne göresin: Birdeyime, kendiliğinden gerçekleşmiş o canattığın değişiklik. Bunalım yeniden yaratmış seni.

Bunalımdayken insan: bazan öyle yalnız, öyle yalnız ki, hızla genişledikçe genişleyen bir yok-oluş sürecinde sanki.

Bunalımdan sonra insan: hızla yitirdiği gerçekliği, kişi-doğa- toplum ilişkilerini yavaş yavaş toparlayan bir var-oluş sürecinde sanki.

Köpek Berberi Okulu, Yün Örmek Okulu, Güzel Yürüme Okulu oluyor da Bunalım Okulu neden olmuyor?

Bunalım Okulu olmaz. – Yaşama okulu var mı?

Olmaz olmaz, belki de Bunalım Okulu olur: Herkes, İlk'ten Üniversite'ye tüm basamaklarıyla, kendi kurup yönettiği böyle bir okulun hem öğrencisi, hem öğretmeni.

Ama

Nerde tehlike varsa, yetişir

Kurtarıcı da.

İyimserim Hölderlin'le yaşarken – tuhaf.

Bunalıma batınca: ne Hölderlin, ne iyimserlik.

Hölderlin'siz de olacak şey değil:

Wo aber Gefahr ist, waechst

Das Rettende auch.

Hölderlin'le de olmuyor ama.

Asıl talihsizlik bunalımda kalmak değil, bunalımda kültürden yarımsız kalmak.

Bunalımda kültürsüz kalmak kadar korkunç bir durum tasarılanamaz.

Ne mutlu bunalım kültürü olana!

* * *

Günümüze bakıyorum da, bir Gelecek Üniversitesi kurasım geliyor. Adını: Bunalım Üniversitesi koyardım. Yetişim, öğretim ağırlığı bunalıma dayanan bir yükseköğrenim kurumu. Fizik, Biyoloji, Sosyoloji, Tarih, Coğrafya ve benzeri başlıca Bölümleri *bunalım açısından* yeniden örgütlerdim.

Abur-cubur yaşayanlar, kitap fareleri gibi: yüklendikleri safralar altında ezilip gider hepsi.

Güdüğ bir uğraş: bunalımı, yaşamı, kültürü yalnızca kitaplardan, ya da benzeri araçlardan öğrenmeye kalkışmak. Hangi şişe suyu kaynaktan içilenin yerini tutar?

Yeryüzünün her yerinde mutsuz, kültürsüz, pis yaratıklar gözüyle bakılıyor çingenelere. Uygur denenler sanki mutlu, kültürlü, temiz! (Kulakları çınlayan çınlayana; başta, çingeneyeleşim dediğimi sananlar.)

Basmakalıp önlemlerle çıtkırıldım duygudaşlıklar ne ise, top-tancı ideolojilerle geçersiz ütopyalar da o; hiçbir, bunalımın gerekli ve yeterli çaresi değil.

Bunalımın çaresi ne? Ola ki, *başka* duygudaşlıklar, *başka* ütopyalar, *başka* ideolojiler. Bunlar ne, peki?

Zaman herşeyi sağaltıyor, denmekte. Sanmıyorum.

Doğrusu şu: zaman, yüzeysel acıları siler süpürür; derindekileri epeyce unutturur.

İnsanın, kendi kendisiyle gerçekten birşey yapmak amacıyla, yalnızca zamana belbağlaması yetmez. Kendi yazgısını, kendi avcunun içine almalı insan, – sonuç olanaklı olsa da olmasa da, sonuç başarılı olsa da olmasa da.

* * *

İlk canlı, *ilk* nesne kendi vücudumuz. Sonra sonra farkına var-sak bile, önemce anlamca bu böyle: onunla dönüp dolaşıyor, onunla herşeyin farkına varıyoruz, onsuz hiçbirşey yok.

Herzaman sözgeçiremesen de, zaman zaman varlığını algılama-san da, bunalımda vücut senin.

Ameliyattaysa, vücut senin değil – başkalarının ellerine bırakırsın onu.

Tutmuyor, dokunmuyor, sevmiyor, okşamıyor bu el. Dirsekle-rime n'oldu? El mi bu? Benim elim mi? Ellerim nerde?

Kımıldamıyor, kalkmıyor, basmıyor, taşıyor bu bacak. Bacak mı bu? Benim bacağım mı bu?

Parmaklarım sakar.

Gözler varla yok.

Hani boynum?

Nerde ensem?

Şu yerleri silen görevli, umursamadığı yürüyüşünün değerini bilse. Köşede çay içen hemşire, ne denli mutlu olduğunu biliyor mu?

Ameliyattan sonra, şöyle doğru dürüst ilk sokağa çıktığımda: – Ayaktayım ama bir tuhaf basıyor ayaklarım. Yürüme belleğim uçup gitmiş. Anımsamaya çalıştığım birşey yürümek. Birgün gelip yürümek için böylesi bir çabaya gerek olacağını akımdan bile geçiremezdim.

Çoğunluğu kadınların oluşturduğu bir *ülke* hastane: yönetim de büyük ölçüde kadınların elinde. Hastabakıcılar, laborantlar. Kalem'de çalışanlar, röntgen'deki, kan odalarındaki görevliler, çoğun doktorlar hep kadın.

Güney'lerde beyaz badanalı duvarlar. Pencereleler gündüz tatlı uykuda; gece, hepsi ardına dek açık orda; günboyu gölge gölge güneş, geceleyin pırıl pırıl ay buyur ediyor içeri.

Hastanedeysse: ışık kovucu, güneş sızdırmaz bir yalıtım geçir-mişler duvarlara. Ne aydınlık, ne hava – istenmeyen şeyler bun-

lar. Bazı deliklerden, elektrik makineleriyle itilen sözümona temiz hava, yapay yapay solumayı düzen altına almak için birebir.

İstemedi hastaneye yatanlar, hastaneyi hapishaneye benzetir; çoğu benzetme gibi sınırlayıcı bir açıklama gücü var bu benzetmenin. Gene de, heriki ortamda tekdüze renklerin ağır basması, akli, böylesi bir benzetmeye yatkın kılar. Gel gör ki, hapishane hep kıpır kıpır; hastaneyse, özellikle yatak katları, genellikle durgun mu durgun.

“Cerrah”ın kim olduğunu anlamak için Latince’den yola çıkmak gerek. Latince’de “cerrah” *chirurgus*. Pek çok Avrupa dilinde “cerrah”ı göstermek üzere kullanılan sözcüklerin temelinde bu sözcük. Fransızcadaki *chirurgien*, İngilizce’deki *surgeon*, Al-mancadaki *Chirurg* burdan geliyor; bütün bu sözcüklerin türevleri de öyle. Köken *chir*, Eski Yunancadaki *kheir*: el. *Urgus*’sa *ergon*’dan, iş’ten geliyor, – yapıt’ı, ürün’ü dile getiren sözcüğün Latince’ye aktarılırken büründüğü biçim. Böylece *chirurgus*: el-işi-gören, yaptığı-elleriyle-gerçekleştiren-kışı anlamına geliyor. Kuşkusuz cerrah yalnızca el becerisine dayanmaz. El ile aklın mutlu birleşimi cerrahlık; tekbaşına kişisel aklın değil, bilim, kültür, tarih, toplum aklının.

Latince konuşanlar *chirurgus*’la cerrahları değil de yontucuları, ressamı, ut, kaval, lir çalanları gösterseydiler hiç de şaşmazdım.

Kuram ile eylemin ortaklaşa yapıp yaratması ameliyat.

Cerrahın sanatı: canlıyı canlı tutmak için, beceri sanatının tüm olanaklarını gerçekleştirme sanatıdır. Cerrah: çizer, keser, biçer, oyar, diker, açar, örter, daldırır, yamar, yapıştırır, ayırır, birleştirir, çıkarır, ekler, durdurur, başlatır, uzatır, kısaltır...

Tanrı, insanı, azıcık da olsa kendine benzer yarattıysa; yaptığıı seyrederken, insana özgü bunca aptallıklarla beceriksizliklerin yolaçtığı kızgınlık ve öfkesinin tanrısal bir sevince dönüştüğünü görür bazan: özellikle ressamaları, bestecileri, yontucuları, yazarları, bilginleri, düşünürleri, ozanları, – özellikle de cerrahları seyrederken.

Bir çeşit mimar cerrahlar. Onlar da tasarlayıp çizimliyor, çatıp uyguluyor. Onlar da, yapıp ettikleri herşeyi, üç boyutlu bir varlık olarak seyretme mutluluğunu tadıyor. Ne var ki, mimarın varetlediği, cansız bir nesne; cerrahın “varlığıysa”, canlı. Bu, cerrahın sınırlarını belirliyor: mimar, çizer uygularken, beğenmediği yeri yeniden çizebilir, yıkıp yeniden yapabilir, her zaman kolay değilse de. Cerrahın yeniden elatmalarıysa, son derece sınırlı. Bu sınırlardaki en küçük başarılı gelişme, hayran bırakır insanı.

* * *

Diyelim ki, insanın dünyasında hiç mi hiç bunalım yok: filozoflar, sanatçılar, bilimadamları, o birbirlerine taş çıkartan çözümleme, biçimleme, öğrenme dehalarıyla bulup sezebilirler miydi şu yaşadığımız dünyayı? Sezseler bile, şu dolu dolu dünyamızı hayal edebilirler miydi?

Bir düş:

Bambaşka bir yerdeyim: kesinlikle dünya değil burası. Dört yanıımı tuhaf tuhaf ‘şeyler’ sarmış. Sıkılıyorum. İletişim zorluğumuz yok, şaşılacak şey.

— Nerden geliyorsun? Kimlerdensin? Bize kısaca anlat.

— Yaşadığım yer dünya, insanlar yaşıyor orda, sayımız çok, onlardan biriyim.

— Ne tür birşey bu sizin yaşamınız?

— Bizim gibilerden doğarız; büyür, küçülür, bir süre yaşadktan sonra, azıcık daha küçülür, sonra da...

— Sonrasını sormadık. Başka?

— Bol bol yer içeriz; yetesiye yiyip içecek bulamayanlarımız

da var. Gülüp acı çekeriz; acı çekip gülenlerimiz de var. Bir-birimizi çok sevmeyiz ama sevenlerimiz de yok değil. Herkes başkasının yaşamını burnundan getirmek için yapmadık şey bırakmaz ama, başkalarını öyle çok mutlu edenler de var ki. Tüm güzelliğine karşın, öyle başdöndürücü korkunçlukları var ki dünyanın. Tüm korkunç yönlerine karşın, öyle başdöndürücü güzellikleri var ki dünyanın.

— Şimdi sen dinlen. Merak etme: Senin yönünden kararımız açık-seçik: Sen o sözünü ettiğin dünyanın tiryakisisin. Seni geldiğin yere ulaştıracacağız. — İşte ordasın: gözlerini açabilirsin.

İnsan yaşamı salt bunalımlardan geçilmeseydi, belki cehennem olurdu dünya.

İnsan yaşamında bunalım diye birşey olmasaydı belki cennet olurdu dünya.

(Hep ‘belki’ diyorum, böyle dünyaları tasarlayamıyorum bile.)

Ne cennet ne cehennem – ikisi arası birşey bizim dünyımız.

Dostoyevski: “Tanrı olmasaydı, yaratmak gerekecekti” diyor. Varsayım içinde varsayım onunki. Gene de insanı çarpıp düşündürüyor. Bu tür varsayımlarla uğraşmadan da saygıdeğer bir yaşam sürebiliriz. Ne var ki, “bunalım olmasaydı yaratmak gerekecekti” türünden bir görüşün, insan için Dostoyevski’nin-kinen çok daha önemli sonuçlar içerdiğini söyleyebiliriz.

Bunalım olmasaydı: her kesimiyle, buruşur sönerdi insan yaşamı. Gel gör ki bu yaşamın özünde bunalım, – yetip artıyor. Yüce kılıklı amaçlar için de olsa, bunalım yaratmaktan kaçınmak gerek. Geleceği varsa, buyursun; istemesen de gelecek zaten.

Evreni Üstün-Güç yarattıysa, bile-isteye neden kattı hamura bunalımı? Ya bizim aklımız ermeyen bir gizemi var bunun, ya kendi bunalımdayken evreni yarattı, ya da O yaratmadı evreni.

İnananlarımızın kulakları çınlasın her üç durumda da işimiz zor.

Bunalımın kolgezdiği dünyamızda Tanrı'yı nereye koyacağımı bilemiyorum.

Çeşitli derecelerde de olsa, tüm yeryüzünün altını üstüne getirmekte olan bunalımları, daha tam oluşmadan, yaşayıp bildiren dehalara, ne yazık ki, kulak veren yok.

Eski dönemler biryana, aşağı yukarı 100-150 yıldır havaya konuştu:

Kierkegaard

Ibsen

Marx

Nietzsche

Freud

Kafka

Camus.

Böylece kendimiz artırdık derdimizi:

Öze saygısızlık

İlişkilerde ikiyüzlülük

İnsanın insanı sömürmesi

Değer körlüğü

Yasak köleliği

Toplum yönetiminde kırtasiyecilik ezikliği

İnsanın kendi özüne yabancılaşması

kasıp kavuruyor milyonlarca insanı, onbinlerce kurumu: işte şimdiki derdimiz.

Bunalım deli ama sen de ne deli olduğunu göster şu bunalıma!

Delidolu girişmedikçe haktan gelemes insan bunalımın. Böylesi delilik bunalıma son vermese bile, o ne yücelik.

* * *

Önemli ile önemsizi karıştıran karıştırana. Kolay iş değil, karıştırmamak; birkaç yaşama-dayanağından biri bu karıştırmayış. Herkesin önemlisi önemsizi, kendisine göre kuşkusuz. Karıştırmaları önlemek için, yürünecek önemli bir yol var: herkesin heryanda, genellikle, ençok önem verdiği bir sürü amaca aldırıışsız kalma yolu bu. Ne yazık ki, yetesiye bunalım bilinci olmadığı için, çok kişi göremiyor bu yolu.

Önemli diye ezberlenen şeylerin hiçbirisi önemli değil. Önemli olan ne? Bir tutam şey. İşte bir-ikisi, – kuşkusuz, şimdi benim için:

gülmek, gülümsemek;

herkesin kendi gönlünce bir yaşayışa yöneldiğini görüp sevinmek;

ıvır-zıvırı unutmak;

sevmek, sevenleri sevmek, sevenlerce sevmek,
sevmeyenleri sevmek.

Ne saygın kişi böylesi bir tutamağı avuçlayabilen, ne mutlu ona!

Birsürü ıvır-zıvıra batmış insanların çoğu. Oysa, insan gibi yaşamak için, öyle az şeye gerek var ki.

“Yaşıyorum”: çok az insan tadını çıkarıyor bunun. “Yaşıyorum” a aldırın kim? Ya üstünkörü ya yoğun yoğun birşeylerle uğraşmada herkes. “Yaşıyorum” yönünden ben de herkes gibi miyim, diye sormalı herkes kendi kendine. Yaşadığının bilincinde olan öyle az insan tanıyoruz ki. Oysa, en güzel sanat yapıtlarından daha güzel doyum var “yaşıyorum” da.

Gün gelecek, bilim ve teknik ilerlemeler kalp hastalıklarıyla sımsıkı bağlı bunalımları, bunalım olmaktan çıkaracak. Sözgeli-

mi, ameliyat olabilenlerin çektiği nice çileler, giderek ameliyat, cerrahlık tarihinin az gelişmiş dönemlerine ilişkin ilkel uygulamalar olarak anılacak. Bunalımlar ortadan kalkmayacak gene de: Hem bunalımı kendine çeken miknatis, hem kendi içinden bunalım çekip çıkaran bir alan insan yaşamı: bunalımın biri yoksa öbürü var.

* * *

Bunalımda buluşmak amaç değil. İnsanlık: başkalarıyla mutlulukta buluşmak, bu buluşmayı sağlamak amacıyla, bunalımlı mutsuza, yeni bunalımlara yolaçmadan, yardımcı olmak, dost olmak, eş olmak, kardeş olmak.

Yönetim işlerinde biricik dayanak değil *akıl*. Aklın çözemediği öyle çok zorluk var ki. Gene de çok yararlı bir yeti; yeti mi, ne cılız niteleme bu, – eşsiz bir *kültür başarısı* akıl. Birbakıma, başka yeti ve başarıların, sözelimi istencin, hayalgücünün yardımı olmayınca güdük kalıyor akıl. Önemini azaltmaz ama bu. Gerektiğinde, başka yetileri yardıma çağırarak için de, akıl gerek, –hem de nasıl.

Bunalımdayken, birilerine yardım etmeyen devlet (altyanı benzetme gibi kestirip atmaktansa), insana benzeterek söyleyelim: ya güçsüzdür, ya bilgisizdir, ya aptaldır, ya da önünde sonunda cinayet işlemeye karardır, – nice örnekler ortada, kılı kıpırdamadan işler de.

Bozguna da uğrasan, sen koşuşturdukça işin bitmemiş demektir. Payına düşeni yapıp işin içinde kalmaya bak.

Umutsuzluk içinde azıcık umut yaratmayı başaran, bunalımın yarısını aşmış sayılır.

Bunalımın her aşaması başlıbaşına önemli. Öyleyse, azıcık daha umut. Hep azıcık-umut.

Çok-umut: boş. Hiç-umut: zararlı. Azıcık-umut: yeterli.

Konaklama süresi kısa olsaydı, bazı kimseler bu dünyaya ‘yalancı dünya’ demeyecekti.

“Vaktinize hazır olun ecel vardır gele birgün”, – gel de hazır ol.

* * *

İnsan açısından bakacak olursak (nerde bunalımdan söz edilirse temelde insan açısı var, yoksa sözü edilen şeyin anlamı kalmaz) gelmiş geçmiş en büyük bunalım: insanın görünmesi. Günümüzün erişebildiği bilgi düzeyinden anlayabildiğimizce, uzay-zaman boyutları yönünden ne anlama geldiği, tasarı gücümü korkunç aşan birkaç çizgicikle, durum şöyle: 7 milyar yıl önce, karbon ile oksijenin birkaç ögeyle birleşmesi sonucu evren; 5 milyar yıl önce Dünya gezegeni; 2,5 milyar yıl önce ilk canlı belirtileri; 600 milyon yıl önce omurgalılar; daha sonra yılanlar, memeliler, insanlar, – sonra da 75 000 yıl kadar önce, ilk atalarımız: *homo sapiens*, nasıl bilemiyorum ama azçok da olsa *aklını kullanabilen* insanlar ortaya çıktı. Şimdiki tasarım olanaklarımızı zorlayan sayısız süreçlerin içinden geçip nice tehlikeli oluşlardan sonra, aşağı yukarı 10 000 yıl önce küçücük kentlerde yaşamaya başladı insanlar. O gün bugün: engebeli uygarlık alanında ilerleme gerileme dizi dizi kuşaklarca, özetlere sığmayan bir koşuşturma. İster kişisel ister türsel olsun, bunalım diye nitelenen bütün bu olaylar, *insan-olmanın* doğal koşulu.

Bazan, göze bitimsiz görünen bir bunalım süreci insanlaşma. Bazan da, sonu varmış gibi; doğası kültürüyle çevreyi hoyratça kullanmaktan vazgeçmezsek, yakın bu son. Başlangıç onbinlerce yıl geride; son, belki de, hiç duyumlamaya zaman kalmadan gelip çatacak kim var kim yoksa herkese, günü geldiğinde.

Bu durumda, akıllı olan herkesin şöyle düşünmesi gerekir: başlangıçta biz yoktuk; sonu da algılamış değiliz; öyle olsa bunları kurup kurcalayıp düşünebilir miydik? Öyleyse, bunalımın

zoru, bizim omuzlarımızda. Bunalımın yükünü elden geldiğince bize yakışan tatlara dönüştürdüğümüz oranda sevinçliyiz; bunalımı önlemede azıcık katkılı olabildiğimiz oranda mutluyuz.

* * *

Tarih, kötümserler için: bunalım üstüne bunalımların oluşturduğu mezarlık; iyimserler için : bunalım üstüne bunalımların gözkaştırdığı bir gömü. Eski Mısır, Hint, Hitit, Çin, Atlas Okyanusu'na inen yüzyıl yüzyıl boylar göçü, Yunan-Pers çekişmeleri, kitaplı diye nitelenen üç tektanrı dinin kurulup yayılması, Büyük İskender'in 10 -12 yıl içinde Batı ile Doğu-yu birleştirmesi, ardarda sanayi devrimleri, kısa aralıklarla iki dünya savaşı, atom bombalarının patlatılması, Ay'a gidişler, günümüzün dünyagörüşü çalkantıları – bana kalırsa, bunların hiçbirisi, ne bunlar ne de başkaları, Ortaçağdan Yeniçağa geçişteki o iki-üç yüzyıllık dönem kadar kıyasıya bunalımlı değildi, hiçbirisi o denli eşsiz verimli bir çağ değildi. Adı kendini anlatan uzunca bir zaman kesimi bu: *Renaissance*, *Yeniden Doğuş*. Başta Avrupa'nın son birkaç yüzyılını, dolayısıyla, bol etkileriyle geçmişini yorumlayışı, günümüzü ve geleceğimizi yoğuruşlarıyla tüm yeryüzü uygarlığını biçimlendiren önemli bir çağ *Renaissance*.

Kat kat, kıvrım kıvrım, karşı karşı, sarmaşdolaş: köhnelikler-yenilikler; gerilikler-övünçler; umutsuzluklar-umutlar; bıkkınlıklar-özlemler; uyuşukluklar-atılışlar...

O dolu dolu çağın herşeyinde karşıtlıklar, herşeyinde: hastalıklar, sağaltmalar; amaçsız göçler, güzel kent düzenlemeleri; acımasızlıklar, değerbilirlikler; başeğişler, ayakdireyişler; sevgiler, sömürüler; bayağılıklar, sanat dorukları, – tüm yaşayışıyla bunalımsal gerginliklerin damgasını yemiş *Renaissance*.

Hem küçücük hem evrensel; hem solgun renksiz hem keskin renkli; hem suskun hem gürültülü; hem tüyler ürpertici hem alımlı; hem yoksul hem zengin; hem durgun hem heyecanlı; hem üzüntülü hem sevinçli.

İnsanlar duruldu mu dupdurgun, coştı mı gem tanımaz; şölenler kimi sönük, kimi haftalarca damlarda tutup coşturacak kertede; perhizler zaman zaman cana kıyıcı ama bayramlarda iç-

kiler delirtici. Soğuktan tiril tiril titreyenler, birden imrenilecek lükslere dalıyorlar; gözler yaşlı yaşlyken pat diye gülüveriyor yüzler; ozansız yavan yılları pıtrak gibi gezgin ozanlar izliyor, hem de en derininden içli ustalar; bir kuşakta kavga dövüştürülenler, bir kuşak sonra soylu bir barış-düzeni tadıyor; yaşamı, ölümü anımsamak diye tanımlayan insan, bir bakıyorsun, insan-olmanın tüm değerlerini bu dünyada gerçekleştirmeye yöneliyor; devlet hem heryere çökmüş olanca ağırlığıyla, hem hiçbir yerde yok ne denli arasan da; diller bozuk bozuk, dungul dungul, en tatlı diller filizlenmekte öteyandan; birşeyler erimiş-kaçık, halk dengeli-dengesiz; biryanda cadılar ciddi ciddi kovalanıp odun yığınlarının yalımlarına atılırken, öteyanda insan değerini göklere yükselten söylevler çekiliyor; biryanda okumasız yığınlaşmalar, öbüryanda en ince okullar; kibir alçak gönüllülükle, – bayağılık güzelliikle kolkola.

Tarihsel Renaissance'ın yüzyıllar sonrasındayız, gene de içinde Renaissance yaşamayan, “yaşadım” demesin, birbakıma.

Bunalım yaşayan Renaissance'ı yaşamamış da olsa renaissance yaşamıştır.

* * *

Kronosoğlu Zeus, Eski Yunan Mitolojisinin, kuşku yok ki, en görkemli tanrısı. Gücü güzelliği, yetileri etkileriyle yalnız ölümlüler katında değil, ölümsüzler arasında da ünü eşsiz. Öyle bir yaşam ki onunki, hayranlık duymamak elde değil.

Gel gör, o da bunalımdan yana payını almış. Bunlardan özellikle birini anmadan geçmek, Zeus'u bile Zeus olmaktan yoksun kılar gibime geliyor. Nice insan kuşaklarına yazgılar örmüş olan Zeus kendisi de, birbakıma, bunalımlı bir yazgıyı gerçekleştirdi.

Herşey, tahtından düşürüldükten bir süre sonra, dedesi Uranos'un, babası Kronos'a gelip onun da birgün tacından olacağını bildirmesiyle başladı. Kronos, çocuk istemiyordu. Karısı Rhea'nın doğurduğu her çocuğu yutmak zorunda kaldı. Hades'ten Demeter'e her çocuk midesini boyladı: Rhea, o zamana dek bir sızıltı çıkarmamıştı ama, öbür çocuklarının başına gelen, Zeus'un da başına gelsin istemedi; Tanrıça da olsa,

anaydı, içi elvermiyordu. Girit'teki İda Dağı'na götürdü Zeus'u. Kronos'a da, kundaklara sarıp sarmaladığı kocaman bir kaya yutturdu. Masmavi denizin çevrelediği yemyeşil bir ormanda büyüdü Zeus. En sağlıklı keçi sütüyle besleniyor, en alımlı su perileriyle oynuyordu. Kısa sürede güçlenip kuvvetlendi. Söylence mantığı gereği, öyle sanıyorum ki, önceleri ne olup bittiğini o da anlayamıyordu. Hızla artan bilinç, haksızlığa uğramış kardeşlerini kurtarıp evrene sözgeçirme kararına vardırırdı onu, amacına ulaşmak için babasına karşı ayaklanması gerekiyordu. Herbiri başlıbaşına yabanıl bir güç olan amcası Titan'lardan bazılarıyla birleşip babasını dize getirdi. Olympos'a fırlattıkları taşların uğultusu Hades'ten bile işitildi. Sonunda, evrenden bazı kesimleri yanında dövüşenlere bağışlayıp o eşsiz egemenliğini kurdu. Hiçkimsenin aklı ermeyecek kıvamdaki o mutluluk serüvenleri, Tanrılara özgü içecek ve yiyeceklerle bolluk içinde geçen sonsuz gençlik boyunca sürdü gitti.

Birkaç çizgicikle şöyle bir canlandırmaya çalıştığım söylen-
ce Zeus'u: dolayısıyla da, nice erdemlerle uygarlık eğitiminde
ağırlıklı bir rol oynamış olan tüm Eski Yunan söylenceleri,
dalılıbudaklı bir bunalımın damgasını taşımakta: Kaçırıldığı
yerde gizlenmekle canını kurtarabilecek olan bir çocuk, ev-
rene egemen tamgüçlü babasının üstüne yürüyor. Zamanını
sonsuzlukta dek güle oynaşa geçirmek varken, amansız bir dövüş;
karşısında çok yırtıcı güçler bulunduğu göre, yenilmeyi göze
alıyor. Babası, Titanların en küçüğü olduğu için sevilmede.
Kardeşlerinin acı sonunu anımsatarak bazı güçleri uyandırabi-
bilir ama, tanrılar dünyasında bile, vur-patlasın-çal-oynasın.
Kimi, kardeşlerden haberim yok, diyor, ne de olsa gizli örtük
bazı şeyler; kimi de, Kronosgiller'in kan gütmesinden bana
ne, diyor. Gel gör ki Harmonia'dan, Uyum'dan yana Zeus'un
gönlü: Hakseverlikten üstün tuttuğu birşey yok. Harmonia'nın
efendisi yine kendi olduğuna göre, haklılığı haksızlığı ölçüp
tartmaktan en iyi anlayan o. Hak başka, güç başka gene de.
Gelmiş geçmiş en kıyasıya savaşa, Titanlar savaşına girişti:
ya kazanacak ya kazanmayacaktı. Kazandı. Onunla Hak da
kazanmış oldu. Ne var ki, yenik çıkabileceğini unutmadı hiç-
birzaman.

Bunalım ne demek, biliyordu eşsiz erdemleriyle Zeus. Dedi-koducuların kulağı çınlasın, üstün başarılı örnek yönetiminin, imrenilecek eğlencelerin kökü kaynağı burda.

* * *

Cennet'te bile bunalım var. Büyük dinler savunuyor bu görüşü. Eski Sözleşme'nin "Yaradılış" kitabından öğrendiğimize göre: Bilgi Ağacının yasak meyvesinden yiyen Âdem ile Havva'yı, Cennet'ten kapı dışarı etti Tanrı. Onlara, onlardan üreyen tüm insan kuşaklarına biçilen yazgıysa: acı, alınteri, dönüp dolaşıp toprak olmak.

O dingin Bahçe'de, güzel güzel yaşayıp giderken ne korkunç bir bunalım bu. Hoş bazan, iyi ki kovdular, diyesim geliyor. Ne de olsa o bunalımlı kovulmaya bağlı varlığımız; yoksa yoktuk biz, uygarlık da kuşkusuz. Kovulmasaydılar, bunalım da yoktu. "İyi ki yaşıyorum" dediğimiz an: birlikte getirdiği bunalımla, sonradan boşandırdığı tüm bunalımlarla, iyi ki kovulduk, demekteyiz, – dinli de olsak dinsiz de olsak, bırakın ki kovulmasaydık dine ne gerek duyacaktık.

Özce en büyük bunalımı, daha Cennet'ten kovulmadan yaşadık. Âdem ile kadını (böyle dememin nedeni şu: din anlatıları uyarınca "kadın", daha sonra, Ana olunca "Havva" adını aldı) o meyveden yemişlerdi ki, çıplak olduklarını görüp hemen oracıkta duran incir ağacının yapraklarıyla örtünüp saklandılar. O gün hava karardığında, Bahçe'sinde gezintiye çıkan Tanrı, birkaç kez seslendi: "Nerdesiniz?" Zarzor "burdayız" diyebildiler. Utanmışlardı, korkuyorlardı, yukardan izinsiz kendiliklerinden birşey yapmışlardı çünkü.

İnsan için *en ilk* bunalım: gerçekleştirdiği eylemin hesabını vermek. Âdem ile Havva, birbakıma, onun için insan olduklarını anladılar. İnsan olmak: sorumluluk duymak, bunalmak. Öyleyse, bazı din geleneklerinin öne sürdüğü gibi, kovulmanın damgaladığı "düşmek" değil bunalmak, yücelmek o düşüş, o bunalma. Öyle ya, meyveden yedikleri için, izinsiz eyledikleri için Âdem ile Havva'nın Tanrı gibi olduklarını onaylayan Tanrı'nın kendisi.

Bu konuda hem nalına hem mihına söylenecek öyle çok şey var ki, – bunalımlı yorumlara açık bunalım.

Özde:

— Tanrı istemeseydi Bilgi Ağacının meyvesinden yeyip kendimizi bilebilir miydik?

— Biz yerken görmedi mi bizi Tanrı? Bırakayım yesinler, diye istemiş gibi geliyor bana.

— Tanrı'nın gözünden ne kaçabilir, Bahçesinde gezinirken ne diye Âdem ile Havva'yı görmezlikten geldi? İsteseydi, ilk “nerdesiniz?” dediğinde sesini duyurmaz mıydı? Sesin zor duyulması, sorumluluğumuzu, bunalımlı varlığımızı, pekiştirmek için olmasın?

— Bunalımla sorumluluk içiçe girmiş durumda, sorumluluk ile özgürlük de. Öyleyse: bunalımla sorumluluk birbirinden ayrılmaz şeyler. Özgürlükse insanlığımız. Desene, bunalım insanlığımız.

— Ola ki Cennet'in öbür adı: en büyük bunalım ortamı. İnsanoğlu o bunalımı heryana taşıdığına göre, yeryüzü hem Cennet hem Cehennem.

* * *

Buda'nın büyüklüğü, yaşadığı benzersiz bunalımda. Onun erdiğine erişmek son derece seyrek gerçekleştirilebilirse de, isteyen herkes belli bir ölçüde anlayabilir onu. İsteyen hiçkimseye yabancı değil. Bunalım nedir bilmeseydik, öyle uzak kalacaktı ki bize.

Bundan 2500 yıl önce Nepal kıyısında dünyaya gelmiş bir kral çocuğu Siddharta. Soyuna sopuna yaraşan varlıklı yaşam sürdürdü gençliğinde: yedi içti, giyindi kuşandı, sevdi eğlendi. Sarayından ardarda dört ayrılışıyla allak bullak oldu ama. Hem onu hem onun örnekliğiyle uygarlık tarihini değiştirdi bu ayrılışlar, bu ayrılışlarla yaşadığı, bu ayrılışların yarattığı bunalım. Yolda karşılaştığı yaşlı, hasta, ölü ve keşiş ona insan yaşamının ne kaçınılmaz acılarla dolup taşıdığını, artık hiçkimsenin unutamayacağı biçimde öğretti. Dayanılır gibi değildi gönlünü kafasını bürüyen duygular, özlemler, düşünceler, eylemler. Ne seven-

lerinin, sevdiklerinin yalvarışı, ne alıkoymak için düzenlenen eğlenceler, hiçbirşey tutamadı onu, öylesine yanıyordu. Büyük gidiş zamanı gelmişti. Herşeyi bırakıp yollara düştü.

Buda'nın nice yıllar sonra yaşadığı o çok etkili örnek *aydınlanmanın* kökü kaynağı işte bu bunalım. Bu yaşantı gerçeklik gözünü açtı onun. Bu bunalımdan sonra aylak yaşayamazdı artık. Sorumlulukları vardı. Bu bunalımla *kurtuldu* o. *Bilgili* kıldı bu bunalım onu. Bu bunalımın sağladığı değişikliği anlamayan Buda'yı anlayamaz. Nitekim o gün bu gün her kuşakta birçok kişi kendini, başkalarını, evreni anlamasını, Buda'yı anlamasına borçlu.

Birbakıma, pek doğru değilse de, genellikle bir din diye nitelenen Budacılığın, Budizm'in binyıllar boyu yeryüzünde temellendirdiği nice kurumlar, yönetimler, çalkantılar, öğretiler, yorumlar, dünyagörüşleri birbirini izleyip duruyor. Hepsisi de kof, sözü edilen bunalım anlaşılmayınca; hiç olmazsa, anlama uğrunda gerekli çaba gösterilmedikçe.

* * *

Yaşamöyküsü, kültürün en yoğun odağı. Bunalım: yaşamöyküsünün anlam-doruğu, herşey ondan ötürü anlamlı, herşey oraya göre anlama bürünüyor.

Bir-iki yaşamım, birkaç yaşama-zamanım daha olsaydı, birini yalnızca yaşamöyküsü yazmaya ayırırdım. Öyle can yaşamlar var ki. Ünlü ünsüz 40-50 kişinin yaşamöyküsünü yazardım sanıyorum. Kimi kalın, kimi ipincecik kitaplar. Bu yazı-çiziler özyaşamımı engelleyip önlemezdi inancındayım. Tam tersine, genişletip derinleştirirdi. Bir yaşamda 40-50 yaşam. Gene de bilinmez, bakarsın, bir-ikisini yazarım. Hemen hemen hepsini konu alan yaşam öyküleri yazıldı, kuşkusuz. Yazılsın. Ola ki benim de aynı konuda söyleyeceğim şeyler var. Kişinin yaşadığı bunalımlar önemli benim için. Tüm anlama-yetisini, erişilebilen tüm verisel dayanaklarla bunalıma doğru yöneltmeyi denemedikçe, bunalım sonrasına açılıp toplanmadıkça, yaşamöyküsü yaşamöyküsü değil.

Diyelim ki 8-10 yaşamöyküsüne çevrildik (neden 8-10, kalemimden öyle çıktı, belli bir nedeni yok), örtük-açık bakışla-

rımı çevirdiğim bu 8-10 kişinin herbirini oluşturan bunalımı, bunalımları anlamaya çalışmak ilk büyük amaç. Tükenmez bir ödev bu.

Sözgelimi, şöyle bir çizelge-taslak kotardım kendime – herşeydenönce özgönlüm kırılmasın diye abc'ye uygun bir ülke dizimiyle şöyle bir çizelge:

Alman: Kleist

Amerikan: Thomas Wolfe

Arjantinli: Borges

Avusturyalı: Zweig

Fransız: Descartes

İngiliz: Shelley

İspanyol: Cervantes

İtalyan: Pavese

Japon: Basho

Latin: Augustinus

Norveçli: Hamsun

Rus: Dostoyevski

Türk: Yunus Emre.

8-10 diyordum, 13 olmuş, tutamıyor insan kendini (70'li 80'li bir şeyler de kımıl kımıl kafamda). Taslak değil mi, geldiği gibi kalır gelen, bazan her rastlantının gizli bir denge ağırlığı var. Biz gene birçoğunu atlayabiliriz. Şuracıkta veri-belge-yıl-gün-alıntı-anı-belirtmelerine de uzanmayız istersek.

(Gel de tut kendini: herşey içinde, yaşamöykülerinle birliktetin. Hele bunalımlı yaşamöyküleri deyince –akılda kaldığı yok bunalım yoksullarının– kimler gelmiyor ki akla, karmakarışık: Hesse, Goethe, Novalis, Wittgenstein, Russell, Byron, Blake, Poe, Strindberg, Rousseau, Pascal, Spinoza, Schweitzer, Marcus Aurelius, Seneca, Epikuros, Lucretius, Herakleitos, Sokrates, Rimbaud, Nerval, Gazali, Sait Faik, Dante, Abelardus, Morus, Erasmus, Unamuno, Tolstoy, Puşkin, Lermantov, Powys, Nietzsche, Hölderlin, Camus, Leonardo, Michelangelo, Tiziano, Van Gogh, Gauguin, Cézanne, Gandhi, Kafka...)

Ne diyordum, yaşamöyküleri, insanın, çeşitli yönlerden kendisine tuttuğu bir ayna. İnsan başkalarını yazıyorum sanıyor, bir de bakıyor ki, kendini okuyormuş. Başkalarını anlarken

kendimizi kuruyoruz; ne denli anlarsak o denli, demiyorum; anlarken sürçsek bile, sonsuz değeri var bunun. Başkalarını düpedüz anlatırken kendini anlatıyor insan. Başkalarını tanıyıp tanıtırken kendini bulup öğrenmek istiyorsun.

Heinrich von Kleist, her yerde her zaman en az tanınan yazar-ozanlardan biri. Öyle de kalacak. Düzmece bir yaşam tutkunu o. Onu bir ölçüde anlamak için, dilini iyi bilmek; çoğu kimseye yabancı gelen bunalımlarına sokulmayı denemek gerek. Gençcekkken bile kendine özgü bir Kant-yaşantısı var.

Kuşağı gibi Kleist da okuyor Kant'ı: o Königsberg'li sessiz, keskin, çalışkan, her şeyi aklın süzgecinden geçiren serinkanlı dizgeciyi. Çok kişi gibi kültürüne şöyle bir renk katma dileğiyle uzanmıyor Kant'a. Daha ilk okuyuşunda bilimsel mayalı çözümlemeleriyle kendine çekiyor Kant, hayalci, ateşli Kleist'ı. Yüzünün akı uçuyor gece gündüz Kant'la. Kızkardeşinden sevgilisine dek, kime ne yazsa dilinden düşmüyor Kant. Dalgalı, savruk gönlüyle sarılıyor Kant'taki o salt, genelgeçer içbuyruğa. Sonra sonra yetmiyor ama Kant ona. Dört yanı kararmaya başlıyor. Kant'ta bulduğu yanıtlarla bir süre aydınlanan soruları, yeniden karanlığa salıyor kendisini. Neyi istemesi, neyi umut etmesi, neden korkması gerektiğini bilmez oluyor yeniden. Kant'ın saptadığı gerçekler kuru görünüşlerden başka bir şey değildir artık Kleist'ın gözünde: Kant'ın kotardığı bilgiler, köstebek gibi bir çukurun içine gömülüp dünyayı unutmaktır, diye düşünmeye başlıyor. Çok geçmeden de bu yorum varlıksal bir patlamaya dönüşüyor. Kant'ın o saltık ilkesine tutunamaz oluyor; biricik ereği, en yüce ereği çökmüştür. Sokak sokak, kahve kahve dolaşıp duruyor sağnaklar altında Postdam'da, o patlamanın döküntü çöküntüsüyle. Bir zamanlar içinde Kant'ın diğer gibi olduğu sütun doğrulamıyor artık. Kurtulması gerek Kant'tan. İlk coşkusuyla bir ara Kant felsefesini yaymak üzere gittiği yurtdışına, şimdi Kant'ı unutmak isteğiyle atıyor kendini. Gene de silemiyor Kant'ı içinden. Königsberg'linin bir kez sarstığı o duyarlı gönlün çalkantısı, Paris'te bile durulamıyor. Ona göre: akıl doğruları kaypak varsayımlardan başka bir şey de-

ğildir. Doğrular olmadan yapamaz ama. Başta Kant, tüm felsefe dizgeleri karşı çıksa da, *kendi doğrularını* gerçekleştirmeye yöneliyor, – devşirme bilgiler yerine içten doğan eylemlere. Onun için biricik “kutsal” şey, özlemleridir. Kendisine en yakışan *bu* özdoğruları aramakla geçiyor kısa yaşamı, yazgısını paylaşılan kadınla Berlin’de Wahnsee’ye atlayıp canına kıydığı güne dek.

Gür duygu ve düşüncelerin oluşturduğu şiir-dramlar, bunalıma duyarlı insanlık tarihinin eşine benzerine az rastlanır göstergeleri bence.

Stefan Zweig’in son mektubu kısacık. Büyük mutluluklarla adsız üzüntülerin örgülediği, dolu dolu çağdaş bir yaşamı noktılıyor mektup. Nice bunalımlar aşmış birinin son bunalımı bu. Azıcık dışını sıksa, o bunalım da atlayacaktı. Yorgun. O güne dek alınının aklıyla taşıdığı sorumluluklar ağır geliyor. Gece uzun: İnsanlık suçları sarmış heryanı; sürekli korkuda dünya kentleri; yiyip bitiriyor yoksulluklar; özlemle delik deşik sürgünlüğü. Sevdiği, katkılı olmaya çırpındığı pırıl pırıl bir kültür ortamından sonra ne böyle: yıkıntı, acı, düşüş. Dayanamıyor. Kararını verdi: Kendisi tan aydınlığını göremeyecek ama, uzakta birgün göreceklere imrene imrene de olsa, o gidiyor.

René Descartes, pekçok üniversite öğrencisinin, günümüzde üniversiteyi bitirmediği bir yaştaydı. Zamanın ünlü bir lisesinden çıkmıştı ama ne dersler ne öğretmenler sarmıştı onu. Çağın gidişine ayak uydurup Hukuk okumuştı. Kılıç oyunlarını seviyor, ata binmekten hoşlanıyordu. Salonlar da çekiyordu onu. Sağlığı pek uygun değilse de, kendini bildi bileli bir yerde duramıyordu: Güney Fransa’dan sonra Hollanda, Danimarka ve Almanya’yı gezmişti. Nasıl olmuşsa olmuş Bavyera Dükünün ordusunda subay olmuştu.

Dünya tarihinin o unutamayacağı yıl, kış başlarken birliği Almanya’da konaklamaktaydı. Rahatına düşkün, sobalı odasına çekildi, keyfince. İşte orda oldu ne olduysa. Nicedir okumayı sürdürdüğü o büyük dünya kitabına yeniden kaptırıp gitti:

Dingin, telaşsız davranışlarına karşın, bir süredir içi içine sığmıyordu. Kafası karışık biri değildi ama neden böyle karışıkta herşey. Kafasından ne geçse kof çıkıyordu. Birden birşey çaktı: Yanlış düşüncenin, sıklık biliniş yaşanan özelliğini apaçık bir kesinlikle görüvermişti, başkalarından bir ayrıcalığı vardı artık, *görüyordu*. Yanlışın özelliği, kuşkuya yervermeyen biçimde *doğru görünmesiydi*. Herkeslere böyle doğru görünüyordu yanlış, tetikte olunması gereken en önemli durumlarda bile.

Yapması gereken şeyin ne olduğunu biliyordu artık: yapması gereken şeydu: Nerde ne zaman ortaya çıkarsa çıksın, hiçbir eksik gedik kalmamacasına, tüm kuşkuları kesinlikle giderinceye dek düşünceleri gözden geçirmeye and içti: Bu bir akıl işi olduğu kadar istenç işiydi de.

İşte o gün o ünlü sobalı odada Descartes, Descartes olma yoluna geldi. Almanya'dan İtalya'ya, Macaristan'dan Polonya'ya, İsviçre'den İsveç'e, onyıllarca sınırsız sarıldı buluşuna. Yaşamını, bu buluşun kavramsal dökümü ile düzenlenmesine, en zengin olanaklarıyla sonuçlanmasına adadı.

İnsanlığın, özellikle Batı'nın, yüzyıllarca yürüdüğü, tüm akılcı kültürü borçlu olduğu yol bu.

Miguel de Cervantes Saavedra, Yeniçağ başlarında Akdeniz'de ilk dengeler kurulurken, büyük deniz savaşlarına katıldı; Türk levantlerine karşı savaştı; tutsak oldu; satınalınıp azat edildi; hapiste yatı; kiliseden auldu; bazı edebiyat yapıtları başarısızlığa uğradı; *Don Quijote*'yi, yeryüzünün belki de en çok okunup sevilen kitabını yazma mutluluğuna erdi.

Cervantes'le geçti yaşamım. Hiç ayrılamadım Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha'dan; *kitap* dedim mi, *Don Quijote* derim, başka birşey değil. Böyle işte, söz, Don Quijote'ye geldi mi, dönüp dolaşıp oraya gelmeyecek de nereye gelecek peki, yüzyıl yaşasam bitmez söyleyeceklerim. Kendim öğreticiyim, içerde dışarda nice derslerle çelikleştirdim ama Don Quijote Üniversitesinde süresiz öğrenciyim, hep öyle kalacağım. Hocam Don Quijote ile Cervantes'in yanında bir serüvenden öbürüne koşturuyorum, – herbiri en korkunç bunalımlardan, en güzel

bunalımlardan sonsuz çeşitli bir demet. İnsan olmanın acı-gölünç tüm özü bu serüvenlerde.

Bu iki ad tek bir öz, ayrılır mı hiç birbirinden. Cervantes Don Quijote, Don Quijote Cervantes: Cervantes'i anlamak, Don Quijote'yi anlamak. Olacak iş mi Don Quijote'yi anlamak: Sen neysen, o da o. Kendini anlayabiliyor musun? Diyelim ki anladım, ne anladım? Söyleyeceklerimi bir çift sözle geçiştirmem, içimi dökmem gerek. Yeri değil. Ağzımı açmıyorum. O da olmaz. İyisi mi rasgele bir bunalım serüvenine, ya da serüven bunalıma, şimdiki açıdan, şöyle bir göz atıp geçelim, hiçten iyi bu.

Don Quijote ile Sancho Panza, yeni tanıştıkları bir arkadaşlarıyla birlikte, sıcak bir akşamüstü, Mancha ilinin göbeğindeki Montesinos Mağarasına varırlar. Başka türlü düşünülebilir mi: zırhını sıyırdığı gibi mağaranın ağzından doğru aşağı Don Quijote. Ne yapıp edip mağarayı bulan adam olmak amacındadır. Tezelden beline bir ip dolayıp düğümü atarlar, hani şu soğusun diye kuyuya sarkıtılan şarap güğümlerine yaptıkları gibi, ne de olsa bu işlerden anlar Sancho. İpin ucu yukardakilerde, kendi aşağıda. Habire salarlar. Yüz kulacın üstünde sarkıttıktan sonra gevşer ip. Saatler geçer, ne ses ne birşey. Dokuz doğurur yukardakiler. Keşke yanına bir çingirak alsaydı, ha dediğin nerde. Hava iyice kararınca; bizim yukardakiler dayanamayıp çekmeye başlarlar ipi. İlk gevşek gevşek, sonlara doğru birden ağırlaşır. Çok şükür, ipin ucunda karşılarına çıkar Don Quijote. Şaşırmış, gözler yarı uykulu, dinlenmiş, şaşkın.

Merak sonsuz. Kim merak etmez, kim merak etmiyor ki. Don Quijote mağarada ne gördü, neler gördü peki? Anlat dendikçe ne gördüğünü bilemez, bakınır. Kimi anlatacak birşey yok gibilerden; kimi anlatacak öyle çok şey var ki, hele bir toparlanayım, hep birlikte enginlere çıkacağız havalarında araştırmacı celebimiz. Dinlene açıla kendine geldikten sonra, değil mi ki hep "anlat" diyorlar, ballandıra ballandıra anlatır, durdurabilirsen durdur:

Aşağıda, çok aşağılarda, o derin mi derin mağaranın dibinde, ilkin gözleri kararır. Ancak yavaş yavaş çevreyi seçmeye başlar. Neyse ki, birden, Mağaranın Efendisi Montesinos belirir. Montesinos, mağaranın kıyıbucağını gezdirir ona. Serin bir çayırda üç kız görür. Kuşkusuz en güzeli, gönlünün ecesi Toboso'lu

Dulcinea'dır, – kızların üçü de oğlaklar gibi hoplaya zıplaya oynamaktalar. Gel de başka yana çevir gözlerini, kendinden geçercesine seyrederek onları. Daha başka neler yok ki o mağarada. Anlatmakla biter mi hiç.

Gerçekte ne gördü Don Quijote mağarada? Gerçek mi söyledikleri? Birşey görmedi mi yoksa? Mağaraya falan inmedi mi? İki adım atmadan uykuyu bastırınca ipi çözüp düşlere mi daldı, üstü çalı çırpı örtük çukurda?

Yorum-içi yorumlara, yorum-üstü yorumlara açık gizemli bir konu bu iniş-çıkış serüveni. Tıpkı bunalım gibi. Yaşayan kendinsin. Neyin ne olduğu belli değil. Zar zor toparlanırsın, çoğun n'etsen toparlanamazsın. Düş mü, gerçek mi? Senin için böyleyken, başkaları için ne, peki? *Dışardakilere* anlattığınca, anlatabildiğinca yaşadığını yaşadın onların gözünde. Kendi özüne gelince, belirgin birşey yok ki ortada, – o gizemli bir mağara, mağaraysa, bunalım-yaşam. Senin serüvenin, katılabildikleri oranda onlar için gerçek. Aslında senin için bile düş, ama senin gerçeğin. Yaşam-bunalımı düş mü, gerçek mi? Neyi düş nesi gerçek yaşam bunalımının?

Fyodor *Dostoyevski*'yi bir kış günü, sabahın erken saatlerinde götürdüler. Üçer üçer kurşuna dizileceklerdi. Hepsine özel gömlekler giydirdiler. Manga yerini aldı. O ikinci için sonuncusuydu. Bekliyorlardı. "Ateş!" buyruğunu nerdeyse verirlerdi, birtürlü vermiyorlardı. Birkaç yıl sonra otuz yaşına basacaktı. İyi bir yazar olma yolundaydı. Şimdiyse durgun, ağır, kara birşey. Nerde o atılımlı aydın, iyimser yazar. Herneyse, sözümona askeri yargılamaya ilişkin öfkeler, gülünçlükler, aylar süren hücre sorgulamaları bitecekti. Halk dolmuştu Alayın eğitim alanına. Bir haberci çıkageldi: Çar kendilerini bağışlamıştı. Meğer tiksindiren bir düzmece sahneymiş yaşadıkları, delirtici birşey, delirenler oldu nitekim. Apartopar kızaklara bindirdiler onları; cezası küreğe çevrilmişti.

Anlatılmaz bir bunalım bu. *Dostoyevski* kaç kez anlatmayı denedi oysa. Gel gör ki asıl bunalım *Sibiry*'da bekliyordu onu: binbir aşağılanma, eziyet, sıkıntı. İşte yaşamın ne olduğunu

orda öğrendi. Neler yok ki bunalımda, yeter ki sağ çıksın, yaşınsın-yaşayan.

Hayranlıklarla düşkünlükler, bayağılıklar, ermişlikler, erdemlilikler, yüceliklerle örgü örgü bunalım yaşam.

Acıma, yardımseverlik, arkadaşlık, anlayışsızlık, bencillik, kardeşlik dolup taşıyor bunalım-yaşam.

Gönülle beden öylesine birbirine yapışık ki bunalım-yaşamda.

İyi-kötü arasında nerde başladığı nerde biteceği bilinmeyen, görünmeyen bir savaş bunalım-yaşam.

İster aptalca geçsin gitsin, istersen kendini kandırmadan tat duy: bunalım-yaşam.

Yazgı değiştiren, bir de yazarca yazılması gereken, gene de dilegelmez birşey bunalım-yaşam.

Yılmadan devşirir yazar o bunalım-yaşam kaynağından. Nice kuşaklara açıkelli bir sunu yazarın yaşadığı.

Yunus Emre'yi her okuyan kendince okur. Ona yaraşan da bu. Ben bunalımca okumuş olacağım ki, yakamoz yakamoz dizeler belleğimde.

İnsan yolda gerek, Yunus hep yolda. Sesi, birbakıma, yola çağrı.

*Dost ilinin haberin disem işide misin
Yoldaş olup o yola sen bile gide misin*

Benim gideceğim falan yok, durduğum yerde duruyorum ben. Yol, bunalım; ne diye kendimi tehlikeye atayım, bunalımsız da olur... diyenlere yanıtı şu:

*Çeşmelerden bardağın doldurmadan kor isen
Bin yıl anda durursa kendü dolası değil.*

Göz açılmadan yolu göremeyiz. Açılır mı, nasıl açılır bilinmez; herkesin yazgısı başka, en kesin çizgilisi bile alacakaralıkta.

Onunki şöyle, çeşitli çağlarda, yörelerde, başka başka söylenceler dolaşsa da: Yıl kıtlık yılı, buğdaylar yanık, herkesle birlikte Yunus da kırılıyor. İşitmişliği var, komşu köyde eli esirgemesiz bir ermiş yaşamakta. Kapisına varıp azıcık birşey isteyim, diyor. Eliboş gider mi, şurdan burdan alıc yükleyip gidiyor. Sunusunu sunup buğday istiyor. Eren soruyor: Gerçekten buğday mı, yoksa erenler bağışı mı? Saf Yunus, “yalnızca buğday” diye yanıtlıyor. Konuk ediyorlar. Onun aklı buğdayda. “İsterse getirdiği alıc kadar sunu verelim” diye haber salıyor eren. Diretiyor Yunus: “Yok, buğday isterim”. İsteddiği buğdayı verip yolluyorlar. N’olduysa yolda oluyor. İş anlıyor Yunus. “Sunu” diye diye geri dönüyor. Gel gör ki kilitlenmiş yazgısı. Açılıncaya dek, yanan gönlünü gezdirmekten başka çaresi yok. Kırk yıl süren çile başlıyor.

Neler süzölmüyor ki, bu yolculuklardan:

Bunalımın hakkını vermeyen, bunalımı yaşamış olmaz. Çabucak bitsin gitsin diye ivedilik edemezsin, hızlandırılmayan bir salınışı var bunalımın, yarasını bilmeyenin bağır yarası kapanır mı hiç?

*Derviş bağı baş gerek
Gözü dolu yaş gerek
Koyundan yavaş gerek
Sen derviş olamazsın.*

Bunalım engin deniz, onu yaşayanı “derviş” diye niteliyor Yunus:

*Derviş Yunus gel imdi
Ummanlara dal imdi
Ummana dalmayınca
Sen derviş olamazsın.*

Zaman zaman yol öyle çöküyor ki insanın içine... Kimi sıklık, kimi seyrek bağırıp çağırıyor insan, ya da sesceğizi çıkmıyor:

*...ben gene n’oldum bilmezem
...derdim vardır inilerim*

Bazan da sürekli coşup taşıyor dert:

*Benim adım dertli dolap
Suyum akar yalap yalap.*

İster istemez başkalarına yöneliyor:

*Acep şu yerde var mı ola
Şöyle garip bencileyin
Bağrı başlı gözü yaşlı
Şöyle garip bencileyin.*

Öyle bir ortam ki kim kime dum duma:

*Halim getirsem dile, kim bana söğe kim güle
Böyle bir derde düşüp odlara yanmış var mıdır.*

Gel gör ki:

Gerçek erin halini yolda can veren bilir.

Sabredeni erdemleştirir bunalım. Yunusça söylersek *yaşama* yönünden bunalım çilesini hakkınca yaşayıp sağkalan, sonunda

Eğriliğin koyasın, doğru yola gelesin

türünden bir açıklığa çıkar kendince.

Günü gelince neler bulmaz ki insan bunalımda:

Ballar balını buldum, kovanım yağma olsun.

* * *

Neler çekmedi *Atatürk*, ne büyük sevinçler tattı. Acıdan yana öyle üzüntülere battı ki, bilse bilse kendi bilir, anlatılmaz. Öyle yüce eylemlere erişti ki, duygudaş çıkmak için hayal yetersiz.

Bazı bunalımları yaşamasaydı, Atatürk olmazdı, kuşkusuz. Yaşamöyküsünü çoğun basmakalıp sözcüklerle geçiştirmek gelenek oldu gitti. Pekçok ünlü adamın başına gelen, onun da başına geldi: ezbere konuşmaların oluşturduğu bodur orman, gözlerden örtmeye başlamış ulu ağacı. Başarıya ulaşan derin bunalımların her efendisi gibi, o da gerçek somut ilgiye açıyor kendi özünü.

Az yaşanmış bunalımdı, yaşanır bunalım mıydı onunkiler: En tehlikeli zamanlarda yapayalnızdı; ağır hastalıklara katlanmak zorunda kaldı; savaşımlara girdi; insanları yanında savaşmaya çağırırdı; savaşlar yönetti; yoğun yoğun sevdi, üzüldü; nice güçlükleri dehasıyla aşip yoktan varederek sunduğu yaşama armağanına karşın, çöken bir imparatorluktan kurtarmayı başardığı devlette, milletvekili olmasını engellemeye yeltenenler türedii; dahası onu öldürmeye girişenler çıktı.

Atatürk'ün yaşadığı bunalımlardan birtekine şöyle bir dokunmak, neler sergilemez ki önümüze: O Mayıs'ta Samsun'a ayak basmanın üstünden yedi hafta geçmişti. Sarayı, işgalcileri, işbirlikçileriyle kokuşmuş İstanbul'dan çıkmak için, nicedir gözlediği fırsat gerçekleşmemişti. Sözümona Pontus yöresindeki bazı biçimsel yetkilere vargücüyle dayanıp halkı, İstanbul'daki ihanet odaklarına karşı örgütlemeye girişmişti bile. Anadolu'nun doğusuna batısına yolladığı kişilikli buyruklar, duyurular, genelgelerle el dengeldiğince çabuk bir karşı-koyuş kotarmak amacındaydı. Bu arada Sarayı uyandırmaktan çekiniyordu. Sonsuz öfkeli ama son derece ölçülüydü: birtek yanlışlık, başlar gibi olan büyük işlerin önünü tıkayabilirdi. Atak atılışlarını bile, etkili durumunu sarsmayacak kılığa büründürmek zorundaydı. Uygulamaya koyulduğu strateji sanatının ana çizgisi: paşalığından yararlanıp zamanı ülke için en iyi biçimde değerlendirmektii. Halkın sağduyusuna, Anadolu'daki duygudaşlara, İstanbul'daki dostlara güveniyordu. Gel gör ki, halkın uyanması gerekti; duygudaş görünenlerden bazıları sallantıdaydı; İstanbul'daki dostları bir çırpıda etkisiz kılınabilirdi. En büyük gereksinimi zamandı. Ne yazık ki, ülke düşmanlarının baskısıyla, İstanbul, akli sözümona başına devşiriverdi.

Telgraf geldi: görevin bitti dön! Kıskançlar, hainler, korkaklar, uyuşuklar, casuslar baskın çıkmıştı. Epeyce tanınıyordu: kendisinden çekinenler vardı. Kınasalar, büsbütün işten alsalar, bir delilik yapabilirdi; görünüşte en uygun çözümdü “görevin bitti, dön” demek.

Mustafa Kemal düşündü: Daha pek birşey yapmamıştı: şunun şurasında İstanbul’dan çıkmalı kaç gün olmuştu. Birşeylerin birkaç yapıtaşını atmıştı ama, neyin? Tasarılarla birlikte sorular dolup taşıyordu kafası: Ne yapıp edeceğim, neyi nasıl yapacağım? Dönse – Dönemezdi ki. Telgrafi geçiştirmeye çalışsa, kaç saat, kaç güncük sürebilirdi bu. Patırkütür çökmekte olsa da, devlet yetkisine dayanmadan saygınlık toplamak çok zordu, belki de olanaksızdı.

Sonradan kendi gerçekleştirdiklerinin doğrulayıp pekiştirdiği korkunç bir karar verdi: Paşalığı tepti, askerlikten sıyrıldı; asıl işi için işini bıraktı; henüz varolmayan ama varedebileceği gelecek uğruna, varlığı yalnızca kendisine bağlı olmayan, kendisi ne denli isteyip didinse de varolmayabilecek olan, gene de ne yapıp edip var etmesi gereken bir gelecek uğruna, özüyle ilgili ağırlıklı bir geçmişi, sırtından kaldırıp attı. Özgürce düşünmenin olanaksız görüldüğü bir zamanda, özgürlüğün açmazlı, belirsiz, yutucu, heyecanlı enginine daldı bile-isteye.

Ozanları, yazarları, bilginleri, düşünürleri bekliyor Atatürk’ün yaşamöyküsü. Atatürk’ün, bunalımı açısından yazılmış bir yaşamöyküsünü özlüyorum.

* * *

Nâzım Hikmet o geminin kamarasında: –

Sonunda yalnızım. Bitmedi mi? Nerde, yeni başlıyor. Gene sınımsız kapalı bir delikteyiz. Dışardan sızan ışığa bakılırsa uyuyor Boğaz.

*İşte geldik gidiyoruz
Hoşçakal kardeşim deniz.*

Çıktım, üç gün rahat edemedim. İzlenme kovalanmamış yaşama dedikleri. Değer mi oysa.

Midem de kazanıyor. Biran önce ordan kurtulayım diye az mı aç kaldım. Hep bekledik zaten. Bağışlanma söylentileri, ben değil onlar öyle diyor, uzayınca açlık andı içtim. Oralardan birsürü şey kaldı bana: mide, kalp, ciğer, böbrek, – çek de çek. Boğulacağım: açık hava gerek.

Dayan.

*Kardeşlerim,
Ölmeye niyetim yok*

diyordun, dediğini yap. Elindeyse.

Ne gereği vardı bu gidişin? Bunaltılar yeniden. Ne o, ellisinden sonra haydi askere. Orda da, kaçıyordu diye, indiriverirler adama. Yok deseler de, Sabahattin'in başına gelenleri duymayan kalmadı.

Şimdiden yeter bana: ne karalar çalacaklar, kimbilir. Bu onların işi. Kolay onların işi. Zor olan seninki.

...memleketim ve halkım

diye yanyanabildiğin kadar.

Türkçeden de uzaksın bundan böyle, o ençok sevdiğin sevgilinden. Türkçe için yaşayacağım, orası kesin. Böyle başladım, böyle gidecek.

Halkım ve memleketim için yapacağım çok şey var, yeter ki özlemeye çare olsun, yok ama ona çare, yok işte.

Oraları gençlikte yazmıştım, gene yazarım.

Uçsuz bucaksız başıboş tuzlu bir sudur Hazer!

Heryerde yapabilirim yaptığımı. Gel gör ki,

Ben bir ceviz ağacıym Gülhane Parkında.

* * *

Her yeri başlangıç, birtürlü doğru dürüst başlayamıyorsun, nasıl biter? Sözümona başlasam da, sözümona bitirsem de bitmez.

‘Bunalım’a salt mantıksal bir işlem gözüyle bakmak hepten yanlış.

Körü körüne yaşanmadığında, bunalım, bazı kimseleri alışıl-mışa itse de, düşüncelerin gürül gürül aktığı bir iklim.

Güvenli kavramları kalbura çevirir bunalım.

Tanım budalaları, bunalım konusuna hiç yanaşmasın. (İster bilgin ister düşünür olsunlar, birşey değiştirmez bu.)

Bağışlanamaz bir eksiği var filozofların. Kavramsal işlemlerden yana ne denli zengin olurlarsa olsunlar (ne yazık ki, pek çoğu böyle), yaşantı somutluğundan yana o denli yoksullar (ne yazık ki pekazı böyle değil).

Yaşantı yoksullarının sözümona felsefesi renksiz, yoğunşuk, yavan. Bu tür filozoflar genellikle yaya kalıyor bunalım gibi hızlı konularda.

Bakıyorum da, en bunalımlı zamanlarımda durmadan düşünmüştüm. Bunalım koyulaştıkça düşünmenin kıvamı da arttı. Deli üzgün, acı uçarı, gerçekçi hayalci düşünmelerdi bunlar. Yıllar boyu içinde yaşadığım felsefe uğraşına özgü alışkanlıkla açıklayamam. Bunalım sarsıntılarının varedip beslediği bir üründü düşünceler. Boşta dönenip dursa da, yanlış-yunluş da gelişse, korkunç sonuçlara da vardırsa, bunalımdayken en güçlü dostumdu düşünceler.

Öğüt vermek akıllıca iş değil. Çoğun: vereni gülünç kılar; ayak uyduranı kırar. Öğüdü andırса bile, bunalımdaşıma önerim şu: Düşün, kesme düşünmeyi, – ne olursa olsun düşünmeye bak!

Kimi “felsefe” bunalımından çıkmaya büyük ölçüde yardım ederken, kimi “felsefe” bunalımına düşürür; öyle olabilir ki, hep aynı felsefe, bazılarını çıkarırken bazılarını düşürür. Tektük kişiler gibi toplumlar için de geçerli bu: her başvuru başka türlü etkilenir felsefeden.

Felsefe var, ne kokar ne bulaşır bunalımdakilere. Oysa her bilgelik, sıcacık dost bunalımdakilere.

Bunalımla uğraşırken, yaptığımı baştan sona “bunalım felsefesi” adını vermekten kaçınıyorum. Zamanla, nasıl olsa, masabaşı filozofları bu adla birçok şeyler yazacaklar. Bense yaptığım, daha başlıktan, onlarınkinden başka birşey olsun istiyorum.

* * *

Bunalım nedir, bilmeyen yazar olmasın – olmaya yeltense öylesine işte.

— Çok durdun üstünde: bunalımla bozmuşsun.

— Yeterinden çok, yeterinden az bunalım konusunda. Bunalımın ne olduğunu, bunalımla neyin ne olduğunu, özümüzü dünyamızı yeni yeni anlamaya başladık. İşin başında bile sayılmayız. İşimiz çok zor olduğu için bu böyle. Bunalıma yönelmeden gel de yaşamı yaşanır kıl. Binbir yüzlü o güzel yaşamın uğruna, bunalımla bozmaya değer.

Binbir güzel yüzün: bulutu gölgesi, kırıışığı çekiciliği, güneşi rengi bunalım.

Herşey boş, bunalım da, – işte sana bunalım, boş olsa bile.

Dayanılmaz acılar sonradan tadına doyulmaz türküler doğurur.
Türküler birbirini izler, acılar bitmez çünkü.

Yaşadığı bunalım, bunalım tiryakisi yapabilir mi insanı?

Yaşamayı sevmeyen bunalımla uğraşır mı?

Birtek ben mi böyleyim, bunalımla içten bağ kuran başka yazar yok mu? Var. Yazarlığın, birbakıma, ölçeği bu. Kuşkusuz, hepsi aynı bunalıma uğramış değil. Herkesinki başka: savaş, sürgün, özlem, tutku, sevgi, hastalık, ölüm...

Yalnızca ünlü romanlar, şiirler değil, asıl onlardan önce büyük söylenceler bunalımın damgasını taşıyor.

İşte: *İlias ile Odysseia*

Mahabarata

Edda'lar

Nibelungen Türküleri

Roland'ın Şarkısı

Orlando Furioso

Paradise Lost

Operalar için de geçerli bu yargı-saptama:

İşte: *Uçan Hollandalı*

Boris Godunov

Fidelio

Eroica

Oberon

Ayda

Belleklerde yeretmiş birçok mimarlık anıtının harcı da bunalım.

İşte: *Mısır Piramitleri*

Parthenon

Trajanus Sütunu

Neyin sözünü etsen, altında bunalım.

İşinin eri bir devletadamı, eğitimci, yazar, düşünür, dinadamı, bilimadamı, en görünür biçimde yazılmış olan şu uyarıyı, hep gözünün önünde bulundurmak zorundadır: Bunalımı Unutma!

Bu gerçeği unutursa n'olur, peki? İşinin eri olamaz. Dahası: kendi uğraş alanı, anlamını yitirir. Daha dahası: herşey, belki en ilk kendisi, olanca kimliğiyle yokolup gider.

Bunalımı bir uğraş konusu yapmak, bazılarına göre, geçmişe dönük kalmaktır. Şöyle demeye getirir bu gibiler: Geçmişte başından geçen şey, anlaşılan, seni çok etkilemiş; kendini birtürlü kurtaramıyorsun, durup durup o eski yaşantına takılıyor aklın.

Herkes için geçerli değil bu yorum. Doğru olan şu: Etkilemesine etkiler bunalım. Bu etkiyle uyanan bilinç, bunalımın önem ve anlamına ilişkin evrensel uğraş boyutları açabilir. İşte böylesi bir uğraş, tam da geleceğe dönük bir uğraş.

— Herkesin derdi başından aşkın, bir de sen çıkmış, “bunalım! bunalım!” diye yırtınıyorsun. Gene de okudum. Börtü böcekten, dostlardan, geziden, bazı karşılaşmalardan sözeden yerlerin hatırı için okudum. Ne okkalı kavramlar öyle: sorumluluk, kültür, dayanışma, özgürlük.

— Okumasaydım, daha mı iyi olurdu, diyorsun?

— Öyle demiyorum.

— Ne diyorsun, peki?

— Söylediklerini düşünüyorum. Yaşayıp gidiyoruz işte. Sen ne diyorsun, peki?

— Söylediklerini düşünüyorum. Yaşayıp gidiyoruz işte.

Deneme yazmanın, deneme yaza yaza öğrenildiğini sanmıyorum. Salt yazmayı öğrenmek amacıyla kaleme kâğıda sarılan, özlü birşey koyamaz ortaya. Olsa olsa yazı kabuğuna ilişkin bir-

iki beceri edinir, hepsi bu. Deneme yazısına, çalışmayla herkesin yetkinlik kazanacağı bazı kolaylıkların uygulama alanı gözüyle bakmak yanlış.

Yazar olmayan, yazmadan da var. Yazsa da olur, yazmasa da. Yazmamak özde birşey değiştirmez onun için. Çoğun yazmaz nitekim. Yazsa bile, uğraşlardan bir uğraş yazı. Belki de bundan, süslemelerle, kitap bilgileriyle, alıntı aktarmalarıyla oyalanır durur.

Deneme yazarlığının canı bunalım. Terslik, yıkım, tehlike, hastalık herkesin yazgısı. Oysa yazar, ancak yazısında anlata anlata varlığına kavuşan, buna inanan kişi. Yazar yaza yaza var.

Bunalımlı yaşamdaki çırpınışlar, başarısızlıklar, öfkeler, sallantılar, tiksinnmeler, dengeler, sevgiler, duygular, dostluklar, karşılaşmalar, hayranlıklar, – bunların hiçbirisi yalnızca bir sözcük değil denemede, yaşamlı varlıklar hepsi.

İşini dille görür yazar. Asıl işi: kendi çevresi, kültür, evren. Salt ustalığa, sözcükleri birbirine çatmakla, benzetmeli benzetmesiz akılyürütmekle, dilsel çalımla, albenili tümcelerle gidilemeyeceğini bilir. Bilmezse, kendisini bulamaz.

Armağan yazı, deneme yazısı. Kimin armağanı? Bu armağanı, Tanrı'dan bağırsaklarımızın işleyişine dek, çeşit çeşit güçlerin, koşulların kaynağından türetmek isteyen isteyene. Oysa yazarın kendisinin varetteği yaşama ortamı deneme.

Denemecinin yaşadığı, yazısıyla, bir iç serüvene, bir bilinç serüvenine dönüşür. İççe-çevirmedir yazı. Yazıda, öze siner yaşanan. Yazmadan, yaşadıklarına uzak, birbakıma yaşamamış; yazınca yaşadığıyla özdeş denemeci. Yazma bir birleşme eylemi. *Ancak yazdığıyla ne yaşadığını bilir yazar.*

Bunalım, yaşama özgü pekçok ögeyi açıklayabilir. Bunalımı nasıl açıklamalı peki?

Bunalım: inançları, sağlam düşünceleri tehlikeye sokar. Biri gitsin öbürü gelsin yok: değişmez görünmese de, temeller değişir, değişecek.

Kimse bunalım uzmanı olamaz. Gülünç. Yaşama uzmanı olur mu? Olsa olsa düşünürler, sanatçılar var. Onlar da, – onlar da ne...

Müzik dehaları, savaş dehaları, şiir dehaları, satranç dehaları, roman dehaları, yönetim dehaları, resim dehaları, teknoloji dehaları, tiyatro dehaları, ekonomi dehaları, felsefe dehaları var da, bunalım dehaları yok mu?

Akla gelebilecek tüm dehalar, bunalım dehası mı dersiniz?

Konfüçyus'u şöyle nitelerlermiş: Hani şu olmayacağını bile bile olacakmış gibi çalışan. Çizmeden yukarı bir benzetme ama ben de o Çinli gibiyim.

Tüm dünyasıyla insan yaşamı, bir BUNALIMLAR KİTABI. Ortaya konan her kitap, dönüp dolaşıp bu anakitabın okunup anlaşılmasına yardımcı. Doğa, insan, tarih, toplum gibi konulardaki kitaplar, BUNALIMLAR KİTABI'nın dipnotu, ya da bu doğrultuda denemeler.

Şaşırtıcı gelecek ama, BUNALIMLAR KİTABI'na: "Acılar Öyküsü" "Yaşama Mutsuzluğu" "Yaşamdan Tiksinme" diye yaklaşanlar, bunalımın dolayısıyla da yaşamının anlam ve değerinden habersiz bence.

BUNALIMLAR KİTABI'nın öbür adları:

İnsan Yaşamının Değeri

Yaşamının Güzellikleri

Yaşama Özlemi

Yaşama Saygı.

Yetkinlik savı güden bir BUNALIMLAR KİTABI yazılmasa daha iyi. Okunur bir BUNALIMLAR KİTABI'nın yetkinliği bitmemişliğinde.

ÇAĞDAŞ ORTAMDA TEKNİK

Yıllar Sonra Bir Deyiş

Yazara, kitabın “efendisi” gözüyle bakmak kadar yanıltıcı birşey olamaz. Ne denli şaşırtıcı gelse de, gerçek böyle diye üzölmek yersizdir. Gerçek, gerçekleşmiştir çünkü; biz sonrasına bakalım. Sonrasıysa şu: kitap yazarını aşar, buna çoğun yazar kendisi bile şaşar. Tam gönlümce sevindirici birşey bu. Nitekim eldeki bu kitapla bunu tattığım için, başkaca yönleri unutuverdim, keyfime diyecek yok doğrusu.

Şöyle ki, bu “küçük” kitabın “büyük” dileklerinden biri doğrulanmış oluyor böylece. İlk yayımlanışı üzerinden şunun şurasında 10 yıl geçti geçmedi derken; *birbakıma* “eskidi” kitap. İyi ki böyle oldu –mutlu bir “sonra” bu; çünkü söz konusu olan teknik. Kitap yayımlandığından beri teknik ortamda iyiden iyiye görünüp büyük ölçüde yaşama sinen teknik kazanımlar pek öyle kolay kolay tükenesi şeyler mi? Günümüzde teknik buluşlar öylesine hızla ve yoğun bir atılımla gelişip günlük yaşamın kıyıbucağına öylesine vazgeçilmezce oturuyor ki, bazı tedirginliklere karşın, “Demek böyleymiş!” türünden örtük-açık şaşmalar içinde buluyoruz kendimizi.

Yapay uydularla bağlantılı çeşit çeşit donanım ve kuşatımda bilgisayar izlenceli, lazer kolaylıklı, gen mühendisliği işlemleri, organ aktarımlı, görsellik ağırlıklı, uzay gezintili, evren-boyutlu bir iç-dış yaşam bizimki: sesle, renk renk görüntüyle uluslararası iletişimi anlık yakınlıkla sağlayan; fakslarla, cep telefonlarıyla, uzaktan kumandalı gizli gözler kulaklarla çocuk odalarından dağbaşlarına dek her yanı teknik kafayla örgütlenen bir dünya bizimki. Bakışlarımızı zamanda ne denli ilerlere yöneltirsek yöneltelim, şöyle ya da böyle, süreceğe benziyor bu gelişim.

Kitabın, *öbür* katmanlarına gelince; “On yıl geçti diye şurası keşke böyle değil de şöyle olsaydı!” “Şurada şunu değil de daha çok bunu söylemek istemişim!” türünden birtakım sonradan-düzeltilme ve onarıma girişecek değilim. Hiçbirine gerek yok; bir-kez yaşanmış yaşantılara eldeğemezsin çünkü. Zaten bu kitap, anadoğrultusuyla, teknik gürültü-patırdı arasında *özel*-kişisel bilinçli bir algılayışın ürünüdür. Milyarlarca insandan biri ile sonsuz görünümlü nesnel-toplumsal akışlı tekniğin kesiştiği çokyönlü karşılaşma oylumuna, deneme deneme, deyiş deyiş tanıklık etmeye adanmış bir kitaptır.

Toparlayalım: şimdi şuracıkta söylediklerim, ille de “önsöz” ya da “artsöz” gibi yaftalardan uzak birşey. Dileğim şu: keşke kitabı her okuyan, kendi kişisel-toplumsal teknik ortamının ışınlarını, kendi yaşama-oylumuyla orantılı olarak, *kendince* bir önsöz, ya da artsöz eşliğinde yöneltse bu kitaba! Öyle ya kendi tarihsel konumundan ötürü herkesin teknik-ortamı kendine özgü bir ortam. Nice yapıcı bilinmezleri insana açarken, insanı nice yıkıcı bilinmezlerle burun buruna getiren teknik, saymak-la tükenmeyen uğraşlarla, ürünler, özelemlerle, işlemlerle, hiç kuşkusuz, çağdaş ortamın en etkin yoğurucusudur. İşte böylesi yoğurmalar sürecinde türlü türlü rahatlıklarla, bunalımlarla, dinginliklerle, karamsarlıklarla dön-dolaş, herkes *kendi* teknik ortamında, kendince özgür, kendince bağımlı bir teknik-birlik-telik içinde soluk alıp vermekte, – ilk gününden son gününe dek. Ayrıcalıksız *her insan*-yaşamı için yürürlükte bu.

Zaman, şaşırmalar, uyargezerlikler doğuran o hızlı-yavaş tarihsel doğrultusunda, çoğun akıllalmaz kıvrımlarla akıp gidedursun, birkez daha şöyle diyorum: Değil mi ki teknik-ortamlar-*birlikte* insanız hepimiz, bu küçük kitabı her okuyan, özellikle yazmasa bile, teknik açıdan kendi kişisel konumuna uygun anlayışla kendince bir önsöz ya da artsöz eşliğinde okusun bu kitabı.

N. U.

Gömeç, Karaağaç, Nisan 2001

Denemeler

Uyur okur-yazarların, denemede önemli olan “Konu”, dediği şey değil, – senin konulaştırman, senin yönelip seçmen, senin duyup yaşaman, senin neler yapıp ettiğin önemli.

TEKNİK NASIL BİR İLGİ ALANI

Hepimiz Bu Öykünün İçindeyiz

Birkaç onyıldan beri tuhaf bir sıkıntıdayım: *Teknik* öyle uğraştırıyor ki beni. “Teknik” diye bilinen, “teknik” denen ne varsa, –genellikle teknik’ten sayılmayan, ilk bakışta teknik ile alıp vereceği yok sayılan pekçok şeyi de katın,– olanca basınçla gündemimde hepsi. Sıkıntının sıkıntılığı şurada: durup durup aklıma dolanıyor; düşünmemi dağıtıyor; tasarım, güven, umut, bekleme, belbağlama gibi çeşit çeşit duygu ve eylem kımıldanışlarımı ordan oraya sürüklüyor. Tuhafın tuhaf yönü şu: çoğun farkında değilim bütün bunların; daha doğrusu, alıştım, gene de tam değil ama; bir de, kimse yadırgamıyor bunu, kanımca herkes aynı durumda da ondan. Hepimiz tuhaf bir sıkıntıdayız teknikle: ortak bir sıkıntı. Belki buyüzden hepimiz bu sıkıntıya sırtımızı çevirme eğilimindeyiz; sırtımıza çökeni, ola ki benden çok başkasının diye, bilinçle-bilinçaltından, başkalarına aktarma eğilimindeyiz. Oysa ben, payıma düşen sıkıntıyı nicedir savsaklamaktan uzağım. Yüklendikçe yükleniyorum da; başka türlü yapamıyorum.

İşte bu nedenle şimdi burda, teknik konusunda söylemeden edemeyeceğim bazı şeyleri dışavurmaktan alamıyorum kendimi. Bölük-pörçük de olsa, uzanabildiğim yere uzanacağım. Yetkinliklere erişmeyi umma zamanı değil. Daha çok geciktiremem: durumum ortada, tekniğin durumu da öyle. Zaman kalmışsa, ileride gene elatacağım. Başka türlüşünü düşünemiyorum.

Benimle *birlikte* tekniğe ilişkin öyküm. Bu öykünün içindeyim ben, birlikte geliştik.

Daha küçücükken yattığım yerden kapıtokmaklarının sarı-larını seyreder, perdeler hayran hayran bakar, yatağın yorganın rahatlığından hoşlanır, gece taşlıkta kısık yanan idare-lambasına bayılırdım. Köşede ceviz sandıklar, her açışta irili ufaklı şeyler taşan dolaplar; yemek yediğimiz yerdeki koca masa, çepeçevre iskemleler, sedirler; mutfakta bakır tencereler, kuyu kapağı genişliğinde tepsiler, kalaylı sahanlar, cam tabaklar, bardaklar, bulaşık tası, çamaşır kazanı, iki koca maltız; bahçe köşesindeki tulumbanın dik demiri, yatay kolu; yandaki sundurmada gidip gelip parlattığım upuzun eyer takımı; sokaklar boyunca dizi dizi tahta evler, cumbalılar, cumbasızlar.

Heryan ağaç, tenekte, pirinç, çelik eşya, araç gereç. Küçük amcamdan bana kalan bisiklet. Kışın harıl harıl yanan sobalar, yazın içi temizlenip kaldırılan borular. Hergün iskeleye görmeye gittiğimiz vapur, seyrek de olsa saatlerce içinde oturup döendiğimiz vapur. Vapurda en çok sevdiğim şey, iki yandaki çarklardı. İskeleye kalkarken, iskeleye yanaşırken korkunç sesler çıkardığı için mi ne, dikkat kesilirdik hep. Ben ilkokulun ortalarındayken çarklılar seyrelti, sonra büsbütün kalktı. Ateşçilerin, sırtta çuval, kıydan gemiye kömür taşımaları oyalayıcıydı da, kara kara dumanlar gözü genzi bunaltıyordu; lambalarsa hep kandil gibiydi. Yazları, zaman zaman bizi kırlara götürüp getiren iki beygir koşulu araba, –salıncaklarla, yiyecek sepetleriyle, ızgara mangalları, ayran güğümleriyle yokuşlarda bir dolu toz yutsak da, hem keyfine doyum olmayan hem işimize yarayan önemli bir araçtı. Haftada bir, karşı yamaçlardan kaynayan şeker gibi suyun yolunu gözlerdik. Kapıda durmaya-görsün, biz çocuklar, arabanın çevresine doluşur, güneşte pırıl pırıl su tenekelerini saymaya bayılırdık. Günde birkaç kez Haydarpaşa'ya gidip gelen, sabah akşam İstanbul ya da Ankara yönünde ok gibi gelip geçen trenler, saatlerce ötedeki yakınlarla, gınaşırı uzaklara bağlantımızı sağlardı. O günlerde nerden bileceğim, bugünkü açımdan söylüyorum, 25 km kadar ötedeki Haydarpaşa'ya, dur kalk yolda çok oyalanmazsak, bir-saat-yirmi-dakikada ulaşırdık. Zamanla irileşti lokomotifler; günümüzde elektrikli trenle 15 dakikada alıyoruz aynı yolu. Sonra sonra, ayda haftada bir de olsa, soluğumuzu kesen uçaklar görünmeye başladı göklerde.

Ben lisenin son sınıfındayken elektrik geldi bizim oraya. Bir yıl geçmedi, biz de bağlattık. Önceleri, olmasa da olur, diyordu bizimkiler; sonra, olmayacağını anladık hepimiz. Alt kattan üst kata, sofadan odalara, ak duvarları bellibelirsiz bezeyen parmak genişliğinde üç telli oluklar, döşemenin en değerli ögesi oluverdi kaşla göz arasında. İlkın çekine çekine açıp kapıyorduk elektrik düğmelerini. El değmek yasaktı çocuklara; giderek alıştık. Babaannem, “vazgeç, çarpar” diye söylense de, yaz geceleri, uzatmalarla bahçeyi bile aydınlattı ortanca amcam. O gün büyük halamdan işittiğim saptamayı hiç unutmayaçağım: “Amerikalıymış, Avrupalıymış, ona bakma, gerçek müslümanmış şu elektriği bulan adam –karanlığımıza aydınlık getirdi.”

Elektrikle birlikte çok şey değışti. Sokak fenerlerini yakıp söndüren, kimi yakımayı kimi söndürmeyi unutan, partial kılıklı ayyaş bekçi silindi gitti. Hava karardıktan sonra da uzun süre açıktı artık dükkânlar. Geceleri kıyıda gezinenler, kapı önlerinde tavla oynayanlar arttı. İşkele gazinosuyla korudaki bahçenin radyosu vardı artık. Korudaki, ses-yükseltici taktı. Konu komşu, çay içerken, dinsel bir törendeymiş gibi, şarkı dinlemeye koşuyordu akşamüstleri.

Üniversiteye gittiğim yıllarda, kentte kalıyordum daha çok. Bazan iki üç haftada bir uğruyordum bizim oralara. N’olduysa o sırada oldu işte: kent savaşın pasını siledursun, evlerin sokakların, taşıtların eşyaların kılığı kımıltısı, sayısı çeşidi başdöndürücü bir değışim sürecine kapılıverdi. Her evde radyo, biz de aldık. Camekânlar bir bolluk, bir bolluk. Çölde yaşamıyorduk artık; biz de kentli olduk. Jandarma karakolunda, değerli bir taş gibi, onbaşının odasında sakladığını bildiğimiz biricik telefonumuza ilişkin bir anıyla, bugün de içim hoplamıyor değil hani. Hiç unutmam, birgün, karakolun önünden geçerken, yüksek sesle ama kesik kesik konuşmalar çarpıtı kulağıma, hep aynı sesteki konuşan. Tam pencere önündeydim, durup merakla bekledim. Kapıdaki jandarma “gel göstereyim” deyip iskemlenin üstüne çıkardı beni: solelindeki kara boruyu kulağına tutarken, sağelindeki huniye bağıra bağıra birşeyler söyliüyordu onbaşı. Birkaç kez seslenip duraladı. İki boruyu

üstüste koyup bir eliyle masadaki kutuya yapışmış, öbürüyle birşeyler çevire çevire zil sesleri çıkarıyordu. Daha sonra, istasyona, halka açık telefon kondu. İstanbul'u çıkarmak için, uzun uzun beklemek gerekse de, göğsümüz kabarıyordu önünden geçerken.

Nerdeyse her hafta başka bir artım, başka bir donanım, başka bir renk bizim oralarda. Benim gittiğim tahta ilkokul onarılıp büyütülmüş, yanına iki okul daha yapılmıştı, hem de tuğla örmece, üstü kat kat sıvalı. Ortaokula gitmek için trene gerek yoktu bundan böyle. Okulların gösteri salonlarına kırkıldabir gelen sinemalar, kısa bir süre sonra yazlık bahçelere saçılıverdi, üç tanesi birden. Postanenin yanına, tıktıkları hiç eksilmeyen bir telgraf odası kondurdular. Yeni açılan simitçi fırını, pide derken ekmek de çıkarmaya başladı. Ne kapıda art-arda odun yüklü eşekler, ne kapı-önünden geçenleri bunaltan ısı, duman: elektrikle işliyordu fırınımız. Babaannem, "Yeni fırının ekmekleri iyi değil, sen eskisinden al" derdi hep. Bense, yeni fırının daha pişkin ekmeğini yeğliyordum; başkaları da. Ekmek çok hoşuna gitti mi, babaannem, "Haklı değil miymişim!" derken, bizler kıkır kıkır gülerdik. Elektrikle yapılan dondurmayı beğendikten sonra, fırını değiştirmemi istedi. Zaten çok geçmeden eski fırın da kendini yenilemişti. Eskisinden daha az bekliyordum kasapta: elektrikle işliyordu kıyma makineleri.

Kapıdan vızır vızır otomobiller geçiyordu artık, – renk renk, biçim biçim; baktırıyorlardı kendilerine. Yakınıımızdaki marangozhaneye ismarladığımız yemek odası takımı için, neredeyse bir yıl kapısını aşındırdığımız usta, elektriğe kavuşur kavuşmaz, başta biz, bir ayda konu komşuyu nelerle donatmadı ki. Demirci de kısa sürede tepeden tırnağa değişti; bir zamanlar at nalı yapan yer, oto-onarımcısına dönüşüverdi. Öyle kalabalıklaştı ki heryan, tanımadıklarımıza rastlıyordum artık sokaklarda; bir süre sonra, bildiklerden çok yabancılarla doldu çevre, ya da çoktan öyle olmuştu da ben geç farkına vardım.

Aradan onyıllar geçti. Nicedir uğramamıştım bizim oralara. Birkaç yıl önce gittiğimde, kentleşmiş bir bölge merkezinde yitirdim yolumu: beş-altı katlı evler, dizi dizi dükkân barındıran geçitler, oteller, liseler, dokuma fabrikaları, mobilya sergileri;

kimya, ilaç, keramik endüstrisi; bir de tersane –biri kızağa ko-narken, öbürü denize indirilen gemiler. Eskiden, bir-iki saatte varamadığımız yerlere dek, minibüsler, otobüsler işliyor şimdi; iğne atsan yere düşecek gibi değil heryan.

Bütün bu değinmeler, öznel diye nitelenebilecek birtakım teknik yaşantılar. Kuşkusuz, yaşımıza, yaşayışımıza, yaşadığımız ülke-ye göre başka bir teknik yaşantısı var hepimizin. Gene de açık-seçik durum şu: görünür yapımız, kişisel karşılaşmamız ne olursa olsun, *teknğin örüp örgülediği bir dünyada yaşıyoruz hepimiz*. Gerçi çoğumuz, tekniğin, günlük yaşama-çevremize yansıyan somut etkilerinden öteye uzanamıyoruz. Kaçta kaçımız teknikte yoğun etkenliklerin olup bittiği araştırma merkezlerine girdi. Hastanelerin, laboratuvarların, bankaların, borsaların kapalı kapılarından içeri adım atanlarımız çok değil. Hangimiz kimya fabrikalarında, ilaç, elektronik fabrikalarında neler olup bittiğini biliyoruz. Kim taşıt, giyim, tarım, uzay, giyecek, yiyecek fabrikalarında ne yapıp edildiğini yakından biliyor. Gözlemeylerine uğramışlığımız yok, nükleer denizaltılarla dalmış değiliz büyük bir olasılıkla. Madenlere inmiş olsak bile, dağbaşlarındaki deprem-ölçer evlerinin kıyısından geçmemişizdir. Az rastlanır bir rastlantıya sürtünmediyse, çöllerdeki, kutuplardaki uzay istasyonlarına gitmediğimiz kesin. Durum hepimiz için aynı değilse bile, saçımızda topuğumuzda, dişimizde gözümüzde, kulağımızda kemiğimizde, varlığımız için önemli teknik ürün-ü birşeyler taşıyoruz büyük olasılıkla. Evde, işte, sokakta, kentte, kırdan, nereye gidersek gidelim, ne yaparsak yapalım *hep* teknikle *birlikteyiz*, *heryanımız* teknik, tekniğin *içindeyiz*, onsuz olmadığımız yer-zaman tasarlamak *olanaksız* gibi birşey.

Teknik Deyince

Teknik deyince: düpedüz neler yaşayıp görmedim, doğrudan doğruya nelere tanık olmadım, dolaylı olarak nelerin gerçekten gerçekleşip günöbirlik yaşamın bir ögesi olduğunu işitmedim ki.

Dışında da kalsak, savaş kısıntılarıyla epeyce zorlandığımız bir dönemde, İkinci Dünya Savaşının ortalarında, radar'ın sözü edilmeye başlandı ilkin: İngilizler bir aygıt bulmuşlar, havadaki Alman uçaklarının yerini yönünü, çok önceden bildirip saldırıda önlem almayı sağlıyormuş. Çok geçmeden, her hafta koştığımız “Dünya Haberlerinde” bize de göz kırptı radar: pusulayı andıran kurşunsu bir eğri-yüzeyde, kıpır kıpır ak kelekler belirir belirmez, avcı uçakları havalanıveriyordu, onlar göğşe fırlarken kıyı koruma barakalarının üstünde dikdörtgen fırıldağımsı birşey döne döne uzakları tarıyordu. Radarın ardından birkaç zaman geçti geçmedi, ta uzaklardaki Japonya'nın üstünde atom bombası patladı: sonsuza dek çizdiği dev mantarın etkileri hâlâ güncel. Altmışlı yılların ortalarında Ay'a yumuşak iniş gerçekleştirildi. Hiç hesapta yokken, Afrika'nın güneylerinde insandan insana aktarılan kalp'le övünç, güven, coşku kapladı hepimizi. N'oluyor derken: herkesin elinde transistorlu radyo, herkesin kolunda elektronik saat, herkesin cebinde güçlü bellekli hesap makinesi. Soluk kesen becerili fotoğraf makineleriyle oynuyor çocuklar. Bankalar, okullar, işyerleri bilgisayardan geçilmiyor. Gecekonduarda renkli televizyon, video. Gezi çantasında hem pilli hem elektrikli tıraş makinesi. Odalarda stereo müzik dolapları. Halamın odasındaki konsolun üstünde, tozlanmasın diye üstü örtölü kutsal bir eşya gibi saklanan gramofon, müzelik bir parça nicedir. Az önce, bir üstten-pervaneli

geçti; günde kaç tanesi geçiyor, başımızı bile kaldırmıyoruz. Yakındaki denize demir atmış teknelerin çoğunda telsiz telefon, radar var. Komşunun küçük oğlu, zaman zaman böbrek makinesine giriyor. Röntgen çektirmeyen, vitamin yutmayan, antibiyotik almayan var mı içimizde. Uzay, uydu kaynıyor. Bir adım ötemizde, eskiden bodur yeldeğirmeni olan yerde, bir gökdelen yükseliyor. Önceki gün İstanbul-Ankara karayolundan geçerken, yakınlardaki tarlayı düşündüm: koskoca bir fabrika örtüyor şimdi orayı; yanyana pazarlıyorlar traktörleri; tarlaya yemek götürdüğümde, fırsat buldukça nasıl saban sürdüğümü anımsadım; yandakiler öküzlerle uğraşadursun, beygirimizle daha bir hafiftik biz. Kentte bir düğmeye basar basmaz, kırdaki evin ısınmaya başlıyor, sen vardığında sıcacık; herkesin evinde değilse de, pekçok evde yemekleri soğuk tutan buzdolapları, eti sebzeyi aylarca taze tutan derin-dondurucular, kirlileri yıkayan çamaşır makineleri, kapkacağı akpak eden bulaşık makineleri, ortalığı temizleyen elektrikli süpürgeler var, böreği tatlıyı pişiren elektronik fırınlar var. İlk gençlik yıllarımda, toza çamura batıp çıkmadan yürüyüp geçince sevindiğim İstanbul'un o eski semtinden, henüz sürücüsüz yeraltı treni geçmiyor ama birkaç yıl önce, akıllara durgunluk veren bir açık kalp ameliyatı geçirdim orda.

Kimin kimden ayrıcalığı var ki: *teknik gemisindeyiz hepimiz*; yaşamak, bu gemide koşturup durmak. Kuşkusuz, öncele-ri hiçbirşeyin farkında değildim yaşayıp gidiyordum işte. Süt bardağıydı, saksıydı çiçekti, taştı iskemleydi, –ha biri ha öbürü, dünyadan rasgele birşeydi bütün bu nesneler. Doğal çevremdi, “doğal” çevrem *doğal* öğeleriydi bunlar. Durumları, sayıları, ilgileri, ilişkileri zamanla arttı da arttı, karıştı da karıştı: Bisikletti, vapurdu, trendi, uçaktı, elektrikti derken, sözcüğün tam anlamıyla ipinucunu kaçırdım. Ayağımı bastığım, elimi dokunduğum, kullandığım, içine girdiğim, içime giren herşeyin özü kılığı, önemi anlamı başımı döndürürcesine değişti de değişti. Ne ev ev, ne sokak sokak, ne gündüz gündüz, ne gece gece. Sonra sonra, baktım ki, alışıyorum olup bitene; daha doğrusu, olup biten, beni çekip çevirip şöyle ya da böyle

alıştırmakta kendine. Zamanında adım uydurunca rahatladım; zaman geçirince, koşturmadayım, arkadan da olsa, yetişiyorum. Teknikle koşma hızı arttıkça, sürekli bir sarhoşluğa dönüşüyör yaşama. Gündem öylesine dolu ki, yetişmeyince de yetişmeden kalıyorum. Düzgün-gidiş ile ters-düşme balbulamaç: kim kime dum duma. Birşey kesin: belli bir birikimden sonra, teknik değişikliklerin *kaçınılmaz bir yaşama yasası* olduğuna inanıyor, isteristemez insan.

Yaşanan teknik değişiklikler tümen tümen bindirince, şaşma şaşırma kalmıyor; bazı büyük değişikliklere şaşırdığına şaşıryorsun. Şaşırmayan bir yarı şaşkınlığa bürünüyorsun sürekli. Ay'a inildiğinde, insandan insana kalp aktarıldığında bile çok sürmedi allak bullak oluşum. Teknik demek, herşey olabilir demek türünden sevinçli bir boyun büküklüğü, hüznü bir sevinme içinde yuvarlanmaya başladım. Aslında yaşamamın, artık düpedüz "teknik" dediğimiz şeyle yuvarlanıp gitmek olduğunu, herkes gibi ben de anlar gibiyim. Teknikte-yaşamda hiçbirşeye *şaşırmamak gerekti*; herşey olabilirdi, herşey olabilirdik; *olasılıklar* alanında, başka bir yerde değil, *olasılıklar* alanında kımıldanıp gidiyoruz hepimiz. Biryandan içim *sıkılırken*, öteyandan umutla açılıyordum; hem büzüyor hem genişletiyordu teknik: Herkes kendi yazgısı uyarınca dünyayı kasıp kavuran savaşıla teknik teknik boğuşurken, Hiroşima'da patlayan teknik'le öyle çok şey birden dank etti ki kafamıza: İki yanı keskin, evrence iri bir bıçak teknik: Herşeyi öyle kesip biçiyor ki, kesen eli de kesip biçiyor, aklını başına almazsa insan türünü de. Öyle bir gidiş ki, gel de aklını başına al. Bu güzel, şu çirkin diye diye, teknikle sarmaş-dolaş yıllar. Giyim, kuşam, tarım, yiyecek, yapı, basım, ulaşım, iletişim alanındaki gelişmelerden payıma düşenle oldukça hoşnuttum durumdan.

İşler böyle akıp giderken, bana damgasını vuran birşey oldu, Hiroşima'dan yedi-sekiz yıl sonra, Köln'de, yaza doğru birgün. Şimdiki açımdan baktığımda, hiç çekinmeden yapıstırıvereceğim bir nitelemeyle, başkonum oldu teknik. Gündemimde, nicenin nicesi, hep başka şeyler var ama, öyle görünse de, aslında, *teknik sorunu* en içimden yakalayıp çarpıttı beni. Güneşle'nin biriki örtük denemesi biryana, yazıp çizdiklerime doğrudan doğruya

yansımasa da, başlıbaşına bir konu olan tekniği, başka şeylerle oyalayıp savsaklamam olası değildi artık.

Yaşadığım serüven, birkaç çizgicikle şu: Günlerce evde kapalı kalmıştık. Güneş açar gibi olunca, kendimizi sokaklara attık, burnumuzda tütüyordu açık hava. Sıkındı içimiz, candan birini yitirmiştik. Gencecikti. Savaş değildi onu dize getiren, havaydı. Son görüldüğünde öyle demiş doktor: “Kentin ‘en iyi’ yerinde oturuyorsun, soluduğun hava kalbura çevirmiş ciğerlerini.” Kimimiz az kimimiz çok, hepimiz aynı cadı-kazanındayız. Heryanımız savaş yıkıntılarının tozu toprağı, onarımların gürültü-patırdısı, vinç, kamyon, beton, demir, çelik. Motosikleti kullanan arkadaşsa, Goethe’li Werther’li bir Wetzlar gezisi yapmayı önermiştim. Yeni köprüden Ren’i aşıp Deutz’a varmıştık bile. Kentlerarası yola götüren meydan-cıktaydık. Birtürlü yürümüyorduk. Anlaşılan, herkes kırlara atmak istiyordu kendini. Tutuşmamış soba paf-pufluyordu hep önümüzde, hele dururken. Koca uzun araçtan çıkanlar, gözlerimi yakıyordu. Arkamızdaki kamyonun da, pat-küt, boş durduğu yoktu hani. Zar zor bir cankurtaran geçti yanımızdan; ilerideki kazadan arta kalanları toplamaya gidiyor. Hazır ayaklarım yere değerken sağa döndüm ilkin yüzümü; akılca, gazdan dumandan kaçacaktım. Otto’ya dikilen anıtın tam yanındaymışız: Yalın yükselti üstünde kara bir otomobil direksiyonu. Neredeyse yüzyıl önce, ünlü araba motorlarını piyasaya sunduğunda, şu içinde bulunduğumuz dayanılmaz durumu nerden bilecekti Otto? Solumuzdan, kendilerine ayrılan özel yoldan, kulakları delen çanlarıyla tramvaylar geçiyor; üstümüze gelir gelirken, son anda vazgeçmiş gibi keskin bir eğri çiziyorlar. Birden ateşimsi birşey sardı ortalığı, bir bu eksikti. Başımı kaldırdım: uçurtma kuyruğunu andıran bir yalım, kesik kesik, hantal bir fabrikanın havadaki yüksek bacası alçalmış sanki, soluk donuk, parlak yapay birşey. Takvime göre yazdaydık. Gel gör ki, topraksı topraksı çiselemeye başladı, arta arta. “Ben gidemeyeceğim. Sen motosikletle gideceksen git. Ben ilk trenle geliyorum. Wetzlar’da, o hep kaldığımız yerde buluşuruz” deyip kaldırırma atladım. “Olur” dedi arkadaşım. O sırada yolaçılmıştı. Demirden atıyla fırlayıp gitti.

Trende düşündüm durdum. Sokrates'ten önceki düşünürlerin, evrenin dört ögesi diye adlandırdığı, o dört vazgeçilmez doğa ögesi nerde? Nerde hava? Nerde su? Nerde toprak? Nerde ateş? Uygar diye koşup geldiğim bu yerlerde, herkese düşen doğa, hergün azıcık daha azalıyor. Teknik'le uğraşmadan yapıp edemem; *işim* bu, demeye başladım. Adıyla sanıyla sık-sık ortaya çıkmasa da, en içime çöktü oturdu bu konu. Yurda döndüğümdeyse her yaza doğru, *Güneşle*'deki, *Yaşama Felsefesi*'ndeki "Yaza Doğru"lar türünden duygular, düşünceler çıkmazında dönendim durdum. Yalnızca Avrupa kuzeylerinin değil, yeryüzünün her yöresinin konusu Teknik, kuşkusuz. Yazla aramıza girmekle kalmıyor, yaza özgü kırlarla aramıza dikilmekle kalmıyor, ne zaman nerde ne yaparsak yapalım, hep birlikteyiz onunla: içimiz o, onunla içiçe yaşamaktayız—yaşamak, onunla yayılmak.

Yıllar geçtikçe herkes gibi beni de, içten dıştan, kat kat sarıp sarmaladı teknik. Varlığımın temel-gerçekliklerinden biri artık teknik. Benim için etkin olan bu gerçeklik, benden sonraki kuşaklar için çok daha baskın. Hele bugünün gençleri, çocukları için tekniğin ne olduğunu anlamak, birbakıma, tüm varlığı anlamakla özdeş. Öylesine vazgeçilmez, öylesine önemli bir alan teknik. Akıllara durgunluk verecek biçimde doğru bu. Ola ki bundan dolayı, kendimize en yakın, en doğal bildiğimiz bazı gerçeklikler karşısındaki tutumumuzu, isteristemez, teknik karşısında da benimsiyor, açık-seçik durmuyoruz teknik üzerinde. Böylece, pekçok şeyi onsuz anlayamasak, pekçok şeyin anlam ve değerini, onunla, ondan ötürü kavrasak da, doğrudan doğruya ona yönelmiyoruz. Oysa çeşitli yönlerden, ondan daha önemli bir uğraş yok, kişisel açılardan, böylesine bir uğraşın gerekliliğine inansak da inanmasak da bu böyle. Bizi biz yapan bellibaşlı varlık tabanlarından biri günümüzde teknik.

Bebek daha doğmadan, binbir özenle bir tüpten aktarılan tohumcuk olarak anakarnında öz tutmuş olmasa bile, daha bu aşamada, son derece çetrefil bir teknik dünyanın üyesi, her-yönden teknikle koşullanmış bir insan ürünü. Havası, yiyeceği, ışınyla tekniğe bağımlı. Daha anakarnında ultrasonla *tanışıyor*

bebek. Doğmak denen şey, teknik; teknik bir dünyada, teknik bir dünyaya gözaçmak. Çevresi, yiyeceği, ilacı, oynacağıyla karmakarışık bir tekniğin öğelerine dolanıyor çocuk. Çoğu kez, daha çıplak varlığını sürdürmesi, tekniğe, teknikle arasındaki iletişime bağlı. Belli bir teknik düzeyi olmasa, bazı bebeklerin, çocukların yaşaması bile söz konusu değil. Düpedüz bir benzetme gözüyle bakamayacağımız bir deyimle, anadilini öğrenmeden önce tekniğin dilini öğreniyor çocuk. Yaşamboyu sürüyor bu öğrenim.

Şöyle bir dolayımıza baktığımızda, ilkin tuhaf bir durumla karşılaşırız: Sözü pek edilmez tekniğin. Edildiğinde de, araç-gerecin alımı, kullanımı, onarımı gibi konuşmalardır kulağıımıza çalınan. Bunlarsa, pek öyle derin önemi olmayan şeylermiş gibi ele alınır çoğun. Gel gör ki, azıcık dikkat ettiğimizde, konuşmalarda, genellikle tekniğe –bilmeden– büyük bir duyarlılıkla eğildiğimizi söyleyebilirim. Bir yerde, sağlıkla ilgili önemli bir ilaç mı bulunmuş, uzay gizemlerinden biri daha mı çözülmüş, yepyeni gereçler yaşamı daha mı kolaylaştırıyormuş, nicedir yabancımız olmayan bir teknik nesne yaşam için son derece zararlı mıymış– dikkat kesiliriz hemen. Bu varlıksal ilişkinin en güzel belgelerinden biri, gazete, radyo, televizyon haberleri arasında en çok ilgi çeken haberlerin, güncel işlerden sonra, zaman zaman güncel işlerden bile önce, tekniğe ilişkin haberler olmasıdır. Güncel işlerden önce bile, diyorum, çünkü herkesin bilinçli bilinçsiz, kesinlikle bildiği birşey varsa, o da tekniğin, ulusal yöresel politikadan da öncelikle güncel yaşamı değiştirmede evrensel bir etmen olmasıdır. Değişik ayrılıktaki da olsa hepimiz biliriz: geçim, kalkınma, toplum olaylarının zembereği teknik. Yaşamı yaşam kılan tüm önemli olaylara ilişkin beğenilerimiz, kuşkularımız, korkularımız, güvenlerimiz, bağlanışlarımız, dönüpdolaşım teknikle örülü. Doğumdan ölüme teknikle yoğrulmuş bir ortam bizim yaşama ortamımız.

Önemin Bilinci

İnsan yaşamındaki seçkin önemi uyarınca, teknik, sonra sonra da olsa, düşünme gündemimde kendine yakışan yeri alınca, tekniğe ilişkin bilincimi, elden geldiğince, tekniğin önemine yaraşan biçimde kotarmak amacıyla, gücümün yettiği her yönelim ve kaynağı yardıma çağırmaktan çekinmedim.

Üç öbekte toplayabilirim bu elatışlarımı.

İlkin: doğrudan doğruya teknik bir uğraş edinmek istedim. Böyle bir uğraşım yoktu çünkü. Şimdi de yok. Yaşıtlarım gibi ben de, çocukken, arkadaşlarla, kâğıttan uçurtma yapmış, bezden çadır kesip kurmuş, tenekeden sahne çatmış, boyama çuvaldan bir gezi sandalı bile ortaya koymuştum, –şöyle ya da böyle. Birbir anımsamaya ne gerek, eskiden çocuklar için herşeyin hazırı yoktu, olsa bile kolay kolay erişilemiyordu. İlkokulun son sınıflarında, yazları marangoz yanında çalıştım. Çekici, rendeyi, testereyi sevdim. Ağacı okşamadan edemeyişim, talaş kokusundan hoşlanışım o dönemlerin armağanı. Gene de pek bir beceri kazandığımı söyleyemem. Marangozhanede en iyi yaptığım şey, büyük bir saygıyla ustamı seyretmekti. Bir bisikletim oldu sonraları, en iyi arkadaşım. Ne var ki, zaman zaman şurasını burasını onarmak zorunda kalsam da, bir iğretilemenin kurbanı olduğum için değil, tutkuyla bağlı olduğum için, yapay bir teknik ürünü olduğunu çok kez gözden yitirir, at, atım gözüyle bakardım bisikletime. Bu yaşta bile öyleyim. Çok çok sonra, zorunlu görüp direksiyon başına bile oturdum, birkaç yıl. Beni pek sarmadı, geç de kalmıştım zaten, sağlıkça baskılar binince bıraktım. Yapıp etme yönünden, elektriğin hepten yabancıyım; kendibaşıma sigorta bile sarmış değilim. Kuşkusuz

günümüzde durum bambaşka. Açık-seçik öğrenmeye gerek kalmadan, iyi kötü araba sürüyor gençler; elektrikli elektrik-sizi demeden, motordan anlayan anlayana. Elektronik alanında, kimi oyunsu kimi ciddi birtutumla, kendi evinde dolaşır gibi kımıldanıyor çocuklar, gençler. Kendimle karşılaştırdınca, usta gözüyle bakıyorum hepsine, gerçekte usta olmasalar bile hayran hayran bakıyorum bazısına.

Kendimi bildim bileli, teknik uğraş yönünden alabildiğine sınırlı oluşum, hep sınırlı kalışım: günlük yaşamda, evde, sokakta, işte teknik kolaylıklardan yararlanmam, teknik araca, gerece, nesneye ilişkin içi, arkayı, öteyi bilmemekle birlikte, bazan hiç akıl erdirememekle birlikte *teknik ne olduğunu anlama* çabalarım, uzun süre epeyce canımı sıktı; bazı bazı yüreksizlendim, vazgeçmek daha mı iyi olur diye kurmaya başladım kendi kendime. Gene de bu yöndeki sınırlı durumumun, hatırısayılır bir engel olmayacağını öğrendim zamanla. Öyle ya, *teknik becerimin cıvıllığı*, hep sınırlı kalışım, günlük yaşamda, evde, sokakta, işte teknik kolaylıklardan yararlanmamı hiç mi hiç engellemedi: ne de olsa teknik, teknik uğraşı olmayanların hizmetinde büyük ölçüde. Kim her teknik her alanında ne olup bittiğini biliyor? Bir aracın gerecin *mühendisi*, *ustası* başka türden araca gerece yabancı: Her teknik nesnenin içi-arkası-ötesi, her teknik adamına açık değil; doğramacı, elektroniği nasıl anlasın; saat ustası, Japon lokomotiflerine nasıl akıl erdirmiş. Bir motorun uzmanı bildiğimiz mühendis bile, motor bozulunca, kendi onararak ustasını çağırıyor –ben nasıl yapıldığını biliyorum, bu motorların yapılış sisteminden sorumluyum, ötesini bilmem, gerekçesiyle, ilgili ustayı çağırıyor. *Çepeçevre teknik anlama* için, yalnızca nesnelerin yapısına kapanıp kalamayız. Tekniğin asıl oylumu, çeşitli yöreleri kesimleriyle kişisel-toplumsal alanda. Bu alanı anlamak içinse, herhangi bir teknik kolunda işçi, usta, mühendis olmak yetmiyor. Tam tersine böyle bir bağ, bakışı daraltıp anlamayı bile engelleyebiliyor. Sosyologların, ekonomistlerin, tarihçilerin, hiç olmazsa benim merak ettiğim yönüyle teknik anlama olanakları, bazan, teknik adamlarından daha çok fazla. Çoğu işçi, çoğu usta, çoğu mühendis hiç mi hiç ilgisiz teknik dünyasının bu yönüne.

Mühendis-olmayan uzmanların, çoğu kez, teknik diye bir-şey yokmuş gibi davrandığını görmek beni şaşırtıyor. Nitekim tarihçi var, binbir çabayla sergilediği olaylarda, tekniğin payına hiç mi hiç dokunmuyor. Oysa ne denli gerilere gidersek gidelim, her tarih görünümü, o görünümün içinde yer aldığı, o görünüme gerçeklik veren, o görünümün önem ve anlamını belirten teknik ağıyla birlikte, neyse onunla o. Aynı şey sosyologlar, psikologlar, ekonomistler için de geçerli. Onlar da çok kez, çok kez değilse zaman zaman, konularını, tekniği hiç hesaba katmadan açıklamaya kalkıyorlar. Tekniği işin içine karıştırdıklarında da, bu uzmanların çoğu, kimi teknik etmenlere şöylebir dokunmakla yetinmiyorlar, kimi de, belirli bir dönemi, ya da olayı izleyip, çepeçevre sana, bana, insana uzanıyorlar. Bilimsel kafaya uygun düşse bile, teknik ile birlikte kendini bilip anlamak isteyeniyi doyurmuyor bu tutum. Çepeçevre insanı kuşatmak amacıyla geniş tablolar, kuramlar ortaya koydukları zamanlarda da, tekniğin gürültü patırdısını, yanetkileriyle görkemini örtbas eden, insanı tutku, duygu, çile ve coşkudan arınmış bir denklemlerle sunuyor bu uzmanlar; bununla da, genellikle, seni beni aydınlatmak yerine, uzmanlık dünyasına tartışma üretmiş oluyorlar.

İkinci olarak: bir teknik bilincine doğru çabalarırken sanata yöneldim. Ne zaman başım sıkışsa sanat yapıtlarından yardım derlemeye koşarım. Resimdi, müzikti, sokuluveririm. Sinemaya gider, ya da gördüğüm filmleri anımsarım. Şiir, roman, ya da öbür yazılara gelince, zaten hiç elimden düşürmem ama daha bir sarılırım çeşit çeşit yazın ürünlerine. Eskisi yenisiyle, gözönündekiyle gözardı edileniyle, atılırım hepsine –sığınırçasına.

Teknikte kendime yol ararken, müzikten pek bir katkı sağlayamadım. Resim için de durum aşağı yukarı aynı: malzeme ile bu malzemeyi kullanış dışında, resmin içine, tıpkı müzik gibi, olsa olsa konulardan bir konu, ya da ek-görünüş olarak girmiş teknik, tekniğe ilişkin işler, kişiler, sahneler, –seyrek mi seyre.

Sanat olarak sinema, oldukça ayrıcalıklı bir durumda. Dayandığı öğeler, oluşturduğu dille teknik, daha doğrusu teknik birleşimi. Gördüğüm filmlerden bazıları birtürlü silinmiyor belleğimden. Lang'ın, ben doğmadan çevirdiği insan-robotlu

yeraltı kentinin *Metropolis*'i, sonra *Whale*'in *Frankenstein*'i, hele Chaplin'in geçenlerde kaçıncı kez büyük bir tatla seyrettiğim *Modern Zamanlar*'ı. Şimdi burda anmadığım daha başkalarıyla birlikte bütün bu filmler, tasarım gücümü zenginleştiren, düşünmeye atılım kazandıran, akıl genişletici tatlar. Gene de tekniğe ilişkin sorularıma yanıt değil.

Edebiyata gelince, birbakıma evimdeyim orda. Sığı yaklaşımla, teknik anlayışa pek birşey getirmiyormuş gibi görünse de, menevişli özler edinmek olası edebiyattan, özellikle de 19. ve 20. yüzyıl yazarlarından. Issız adalardaki uygarlığıyla, tuhaf makineleri, şaşılasi denizaltıları, gizemli ilişkileri, görünmez adamları, işçi kesiminin dertleri, fabrika bacalarına vardırıan kentlerarası yolları, geleceğin dünyalarıyla edebiyatta teknik Swift, Jean-Paul, Andersen, Poe, Wells, Huxley, Vernes, Zola, Verhaeren— birkaç tarihsel doruğu anacak olursak umut veren, umut söndüren, yazı-cizileriyle uyaran, yazarlar ozanlar... Hangibirine dönsen, teknik işlere yönelik düşünmeyi ne denli sürdürsen o denli yerinde davrandığını anlıyor; giderek tekniğe ilişkin ne varsa herşeyi birden, böylece birbakıma tüm insan yaşamını teknik yönünden anlamayı başlıbaşına inceleme konusu yapma gereğine birkez daha inanıyorsun.

Bu durumda üçüncü bir çıkış olarak: bakışlar, kendiliğinden *filozoflara* çevriliyor. Onlarsa tekniğe yakın ve yoğun bir yaklaşımdan uzak genellikle. Çoğun, geleneksel kavram ve sorun dağarcığıyla boğuşuyorlar. Bilgi nedir? İnsan nedir? Doğa nedir? Erdem nedir? Değer nedir? Tarih nedir? türünden sorularda odaklaşıyor soruları. Bu arada tekniğe hiç değinmiyorlar, ya da şöylebir değinip geçiyorlar; başka türlü dendikte, ya tekniği alanlarının dışında görüyorlar, ya da, içinde görseler bile, kimi önemli diye niteledikleri başka konulardan zaman bulamıyorlar, kimi de, önemli diye niteleseler bile, bu ikinci derecede bir önem olmaktan öteye geçmiyor. Ancak 19. yüzyılın ilk çeyreğiyle birlikte, özellikle de yüzyılımızda, tekniğe, ağırlıklı bir felsefe alanı olarak eğilmeye başlanıyor felsefede. Marx, Spengler, Bergson, Gehlen, Habermas gibi düşünürler teknik konusunu, felsefece, şurasından burasından deşmişlerse de, Tekniği, büyük ölçüde felsefenin ana sorunlarından biri diye

elealıp inceleyen bir felsefeden yoksunuz henüz. Kuşkusuz bu, soruna açık filozofların yetersizliğinden çok, teknik sorununa ilişkin felsefe-içi ve felsefe-dışı pekçok tektek alan-araştırmalarının eksikliğinden ileri geliyor. Sağlam bir felsefenin gereği, teknikle uğraşmak. Yoksa şu-bu yönden gelse bile geniş tutulmuş kültür ve tarih felsefelerinin bir bölümcüsü olarak kalır tekniğe ilişkin felsefeler. Nitekim, az önce adını andığım öncü düşünürlerin bile, nice çekici değinmelere karşın, bu aşamayı rahatlıkla geride bıraktıkları söylenemez.

İşte ben, kıyıbucağına aklım ersin ermesin; heryönünü kesimini onaylayayım onaylamayayım; tekniğin, genellikle, insan için, bundan ötürü de felsefe için vazgeçilmez önemine inandığımdan, *çepeçevre bir teknik anlayışına doğru yönelmenin gereğine* inanmaktayım. Bu amaçla, konuya pekçok yönden kısa düşeceğimi bilmekle birlikte, çepeçevre bir teknik anlayışına yönelmekten kendimi alamıyorum. Ortaya koymayı tasarladığım anlayışın, sözcüğün ‘tam’ bildiriminde, bir “felsefe” olduğunu savunacak değilim. (Hoş, sözcüğün tam bildiriminde neyin felsefe olduğu, neyin olmadığı, alabildiğine tartışmalı bir yöre.)

Ne denli üstesinden geleceğimi bilmesem de, kendime verdiğim ödev şu: iş-güç yönünden felsefede kımıldanan biri olarak, var-gücümle: tekniğe *bakmaya*; tekniği *algılamaya*; tekniğin yerini durumunu *kavramaya*; tekniğin gürültü patırtısına *kulakvermeye*; tekniğin etkileri ile tekniğin yolaçtığı tepkileri *anlamaya* bırakıyorum kendimi. Daha bu yönelişler, alışılagelen türden felsefenin amaçlanmadığına göstergelik etmekte. Felsefe tarihinde tekniğe ilişkin kişileri birbir ortaya çıkarıp düzenli bir biçimde sunmaya kalkışmıyorum. Yeri geldiğinde yararlısam da, böylesi bir tarihsel-bilimsel çalışmanın içinde değilim. Dikkate değer bir görev bu, orası öyle de, şimdi benim görevim bu değil. Ayrıca: felsefece bir teknik öğretisi, bir “teknik felsefesi” kotarmaya da yeltenmiyorum. Çeşitli düzeyde mantıksal, bilgisel, eleştirel öğelerin katkısıyla kurulması gereken tıkız kavramların örgülediği kuramsal bir ‘teknik kuramı’ oluşturmuyorum. Bir çırpıda yapılacak iş değil bu. Ben yaptım oldu, diyenler çıksa bile, onarım üstüne onarım gerektirir kuram,

günü gelince de yenisine bırakır yerini. Aslında kuramdan çok kuramlar sözkonusu. Gözüm kuramdan beride zaten.

Yapabilirsem, gerçekleştirmek istediğim, aşağı yukarı şu: yazarlık-bilim-felsefe kaygıları *öncesinde* düpedüz bir insan olarak nicedir kafamı kurcalayan pekçok soru, dönüpdolaşıp “teknik” başlığı altında toplanmakta. *Şimdiki* durumum elverdiği ölçüde, deşmek istediğim bunlar işte. Sallantısızca söyleyebilirim: doğrudan doğruya kişisel-toplumsal yaşamımın ayrılmaz bir parçası olan pekçok özel-nesnel yaşantım, teknikte *düğümlemekte*. İşim bu düğümlerle. Bu düğümleri tam çözmüş sayılmasam da, bendeki yankılarıyla açığa vurmak istiyorum. Teknik, deyince ortalığı kaplayan bazı önyargılara, önyargımsı tutumlara, bulanık kavrayışlara, çarpık değerlendirmelere ışık tutmak istiyorum. Ancak böylece *dilediğim* aydınlığa *yaklaşabileceğime* inanıyorum. Bunun *kendim için olduğu kadar* başkaları için de geçerli olduğunu, hiç olmazsa yararlı olabileceğini *umut* etmekteyim.

Böylece amacım: tekniğe *yaşama açısından* bilinç sağlamak; ya da, başka türlü dile-getirdikte: yaşama, teknik açısından bilinç sağlamak. Deyim yerindeyse, izlemem gereken yöntem azçok belirginlik kazanmakta. Yöntemim gününbirlik yaşadıklarımın kalkıp gene gününbirlik yaşamımı, özellikle tekniğe düşen pay ve önemle birlikte günışığına çıkarma yöntemi. Kuşkusuz bu: bilim ve felsefeye, kavram ve kurama, bilgi ve bulguya sırt çevirmek zorunda olduğumu göstermez. Hergünkü yaşamda kavramla kuramın da ağırlığı var, zaman zaman sislere bürünse de bu böyle. Ama ben kavramsal kuramsal kaygılara değil, yaşadığım, yaşadığımız yaşama çevrildiğim için, yalın, katışıksız diye niteleyebileceğim bir yaklaşımla tekniğe yönelmekteyim. Kuşkusuz bu tutum, şimdiedek özünsenmiş tarihsel bilgileri değerlendirerek hakkını vermekten uzak düşmeye dayanmayan birtutumsa da, yeniden, tekniğe ilişkin bilim ve felsefe kitapları yüklenmeye özen gösteren bir davranış değil. İlle de kuşatıcı bir niteleme gerekiyorsa, *denemeci* bir davranış.

Şöyle ki: olanca boyutlarıyla özyaşamımda bana verilen, ya da gücümün yettiği oranda hergünümle bilip tanıdığım, erişebildiğim, varlığına soyut somut uzanabildiğim *teknik görünümü*, “kitap”-içi değil yaşam-içi teknik görünümünü değişik

kıvrımlar ve bağlamlarıyla görüp gösterme çabasındayım. Bazılarına tumturaklı görünse de, *fenomenoloji* benim yolum: alçakgönüllü, oldukça çocuksu bir bakışla, teknik fenomenini kendimce görüp göstermek dileğindeyim. Yanlış olduğunu bile bile, ille de öznel bir görüp gösterme değil benimki; olanı olduğu gibi görmek isteğindeyim. Bu uğurda hiçbir çabayı esirgemem. Ne var ki, gözler önüne serdiğim teknik görünüm-ler-alanı, nesnelce benim *kendi gördüğüm*; olanı bozup çarpıtmaktan kaçınarak benim derlediğim bir özyorum. İşte bu yoruma ben, *denemeci olarak* tekniği inceleme gözüyle bakıyorum.

Bu denemeciliğin yerinde bir tutum olduğu inancındayım. Çünkü böylece, biryandan, yaşamın binbir yönünü duyarlıkla kucaklarken, biryandan da, bilimsel sıklıdüzene sıkışmaksızın, bilgisel birikimleri değerlendirme olanağı bulabiliyorum. Bunun, amacıma uygun geldiği açık: ne de olsa, yaşama ilişkin *bilinçlendirme*, sıklıdüzen sevmez. Yaşam, dolayısıyla da yaşanan teknik, en iyi: gevşek ama dürüst, ciddi ama çokyönlü, derin ama kuşatıcı bir yaklaşımla açık kılınabilir kanısındayım.

Teknik yaşantıma ilişkin bütün bu öznel-nesnel değinmelerin, gücüme, eksiklerime, çevreme, sınırlarıma serptiği ışıkla, artık burda ne tür bir yol izleyeceğim oldukça belirginliğe erişti sanıyorum. Şöyle ki ilkin: içinde soluk alıp verdiğim çağa yaygın teknik tutumlarını deşerek, teknik varlığa ilişkin bazı tutamaklar yakalamayı deneyeceğim. Daha sonra: insan-kültür-toplum dünyasında teknik varlığın yerini durumunu görebildiğimce aydınlığa çekmeyi deneyeceğim. En sonda: bugünün insanları olarak hepimizin, kuşkusuz genellikle her yerde herkesin aklını kurcalayan birkaç önemli kavram göstergesiyle teknik ve ilintilerini sergilemeye girişecek, böylece hem tekniği hem insan varoluşunu çepeçevre anlamaya katkılı olmayı deneyeceğim.

TEKNİK VARLIĞIN ÖZELLİKLERİ

Teknik Nesnelerin Anlam Kökeni İnsan

Baştansona insan yaşamı ne denli tekniğin içinde geçerse geçsin, genellikle puslu bir bilinçtir teknik bilinci. Birbakıma, bu yaşam ne denli tekniğe batmışsa o denli böyle: teknik kökenli beklenmedik sevinçler ya da yıkımlar sarsmadıkça, alışmışlık-belirsizlikle tekniğin bilincindedir, yani tekniğin tam bilincinde değildir insan. Yaşamın heryerine sinmiş olan teknik yapıp etmelere, tekniğe ilişkin bazı sanılar eşlik eder çoğun. Bireyleri toplulukları kuşatan, gezici, yaygın birtakım bilişler, duyular, duygular, düşünceler, savlardır bunlar. Doğru mu yanlış mı oldukları üzerinde pek bir kafa-yorma isteği uyandırmadan benimsenen, önyargımsı görüşlerdir bunlar. Hemen hemen herkesin, değişik kılık ve bileşimlerde de olsa, teknik bilincini oluşturan bu görüşlerden, teknik varlığa ilişkin bir tutamı şöylebir gözden geçirmek, ayık-aydınlık bir teknik bilincin oluşmasına epeyce yardımcı olabilir kanısındayım.

Günümüzde çok kişinin sık dokuyup ince elemeyen özümselediği bir görüşle, “teknik” deyince: tektek âletler, aygıtlar, araçlar, gereçler, makineler anlaşılır. Alışlagelen niteleyişlere azıcık aykırı da kaçsa, bunların herbiri *teknik nesne*’dir; hepsi *teknik denen şeylerin* alanına girer. Öyle ki, bu nesnelerin herhangi birinden (sözgelimi, şu vidadan, şu keserden, şu arabadan) söz ederken, bunun teknikle bir ilişkisi yok, demek düpedüz çelişkiye düşmektir. Gene de, “teknik’i” rasgele nesnelerin kuşatımına kapamak doğru değil. Bunun içindir ki böylesi bir darlık, tasarlanabilen tüm teknik nesneleri kuşatacak biçimde geniş tutularak giderilmek istenir. Pekçok önemli yönden bu nesneleri aşan bir anlamı var tekniğin. Yeri geldiğinde, kuşkusuz, bu

yönden üzerinde duracağım. Şimdi dikkatimizi teknik nesneler üzerinde yoğunlaştırdığımıza göre, tümüyle bu nesnelerin ne tür bir varlık yapısı olduğunu izleyelim.

Her teknik nesnenin anlamı, *insan*'ı işe karıştırmayı gerektirir. Çoğu kez, o nesne insan yapısı nesnedir. İnsan yapıp ortaya koymuştur. *Yapay* bir varlıktır teknik nesne. Tümüyle doğal birşey olan, hiçbir insan katkısı göstermeyen teknik nesnelere bile, insanın doğada hazır bulup kullandığı, kendi yapmışçasına kullandığı için; hazır bulmayınca kendi yapabileceği için teknik nesne gözüyle bakılır. Sözelimi, doğadaki basamaklı bir oluşum, bir merdivensilik, insan kullanınca, insan kullandığı için, teknik bir nesnedir. Böylece, *teknik* nitelemesinin de belirttiği üzere, teknik nesneler, ortaya çıkışı ve ortada görünmesi bakımından, daha açık söyleyelim, varolma nedeni ve varlığını sürdürmesi bakımından, insana bağlı, insanı hesaba katmayı gerektiren nesnelerdir.

Böylece, teknik sözcüğünün etimolojisinde yatan bir belirleme, teknik nesneyi var kılıp ayakta tutan anlam-çizgisi *olarak* dikkatle eğilmek gerekir. Teknik sözcüğü, “beceri”, “kullanım”, “başarma”, “bulup buluşturma gücü” türünden anlamları içerir ki, bunların hepsi insana bağlı, insandan kaynaklanan, insan olmadan tasarlanamayan yapabilirliklerdir.

Bu bağlamda, tekniğe ilişkin bir özelliğe parmak basmakta yarar var: Teknik beceri de, teknik nesne de, teknik içinde yer almakta. Özce bir ayrım yok aralarında. Yetisel beceri ile nesnel ürün birbirinden ayrılmaz biçimde tekniğin anlamını kurmakta. Beceri ürüne götürüyor, ürünse dönüpdolaşıp beceriye dayanıyor. Gelgelelim, *tekhne*, ya da Türkçesiyle *beceri*, çevremizdeki bazı yalın teknik nesnelerle ilgili olarak söylenebileceği gibi, elbecerisi anlamına gelmez. Beceri çoğun elbecerisiyle birtutulsa da, elbecerisini tüm insan varlığından koparmak olası birşey değil. Düşünen, isteyen, karmaşık bir organizmanın bir kesimidir elbecerisi; anlam varlığıyla, hiçbirzaman bu organizmadan sıyrılmaz. Buna göre: teknik nesne, insan becerisiyle başlayıp bu becerinin uzandığı yere dek gider; insansa, becerileriyle birlikte insandır.

Teknik nesneyi teknik nesne kılan insan becerisine soyut bir yeti gözüyle bakmak yanlış olduğu gibi, bu beceriyi hep aynı kalan bir yapabilme diye görmek de yanlış. Teknik beceri insanla değişen birşey. Katı bir yapabilme değil, durmadan gelişen, esnek bir güç beceri. Hep aynı kalsaydı, teknik nesnelerde hiçbir gelişme olmazdı. Buysa tüm yaşamıyla insanın aynı kalması demek olurdu. Oysa sürekli değişen tarihsel bir varlık insan, sürekli değişmekte.

Çeşit çeşit ürünleşmelerden de belli: teknik beceriye, salt bir olanaklı-kılma yetisidir, diyemeyiz. Çünkü beceri, teknikle, bir maddeye malzemeye biçim kazandırmak, doğal ya da kendi yoğurmamız birşey'le bir varlık ortaya koymak, bir iş yapmaktır. Böylece teknik beceri: taşla toprağa, ağaca sözgeçirmek, yerden çıkarılan madenleri işlemek; doğada rastlanmayan maddeler yaratıp onlarla birşeyler yapmaktır. İşte kuşbakışla teknik: tarih boyunca hep başka kılıklarla süregiden bu "birşeyler" in tümüdür.

Günümüzde, teknik deyince, yalnızca makineleri gözönüne getirmek, kuşkusuz yanlış. Teknik nesnelerin kimini "makine" diye nitelemek doğruysa da, kimini makine diye nitelemek doğru değil. Adı üstünde, çamaşır makinesi makine, elmakası da makine mi? Hadi makasa azçok benzetmeli birtutumla, makine, dedik, yazılarımızı yazdığımız kalem de mi makine? Daktilo makinesi ile uzaya fırlatılan uydular arasında, *makine* olmak bakımından, ortak yön nerde?

Bu soruyu yanıtlamak için, genellikle tekniği açıklamaya yönelik yaygın bir görüşe başvuranlar çıkabilir. Diycekleri şudur: Teknik nesneler, insanın, doğuştan bazı becerilerine dayanarak, doğadaki bazı eksiklerini gidermek amacıyla ortaya koyduğu nesnelerdir. Nitekim daktilo ile uçak bu amaca yönelik insan yapısı nesnelerdir. Biri çabuk, okunaklı ve hızlı yazmayı, öbürü hızla ve güvenle uçmayı sağlar. Bu iki başarı, insanın düpedüz vücuduyla sağlayamayacağı birer aşamadır. Öyleyse makine, insanın vücudunu bütünler. İnsan organizmasını, doğuştan sağlanmamış olan etkinliklere kavuşturur. Hattâ bazı kimseler, daha ileri gidip tekniği, dolayısıyla da makineleri, koşan, uçan bazı hayvanlar karşısındaki ayıbını örtmek üzere insanın bulup

buluşturduğu çareler diye yorumlar. Böylece teknik nesneler, özellikle günümüzde, makinelerle birtutulur.

Bazı teknik nesnelerin, özellikle “makine” dediğimiz bazı teknik nesnelerin, yalın vücudumuzla yapamadığımız birşeyi yapmamıza yardımcı olduğu bir gerçek. Gene de, tümüyle teknik nesnelerin, insanın, vücutça eksik doğmasından kaynaklandığı görüşünden yana değilim. Tümünden insan türünden canlı bir varlığımız diye eksik gedik olmanın damgasını yemiş bulunsaydık, bütün bu akılalmaz teknik nesneleri, bu arada makineleri nasıl yapıp ortaya koyabilirdik? Doğal bir vergi değil mi samanyollarına seğirten, satranç oynayan, dilden dillere çeviriler gerçekleştiren, birbiriyle konuşan, hasta sağaltan, kendinden daha da “akıllıları” üreten bütün bu makineler? Bütün bunların, doğuştan eksik bir varlığın elinden çıktığını söylemek gülünç. İlk bakışta doğuştan eksik görünse de, şöyle ya da böyle özünde bulunan birtakım yaratıcı güçleri kımıldatarak bütün bunları yaratan, insan kendisi: İnsan beyni, dolayısıyla da insan vücudu, gittikçe zenginleştirdiği insanlar-arası tarihsel birikimlerle yapıp kotardı herşeyi.

Büyük küçük, ilkel gelişmiş, yalın karmaşık –teknik nesneyi *teknik* nesne kılan önemli özelliklerden biri de şu: Her teknik nesne, ilk bakışta *tekbaşına* var: *somut* bir varlık. Görünümü, algılanması, etkisiyle belli bir uzay-zaman kesitinde yer almakta. Bıçaktan otomobile, asansörden bilgisayara, telefonda televizyona bu böyle. Birbir algılanır satılır, kullanılırlar. Bu, şu değil. Biri burdaysa öbürü orda. Tektek şeyler teknik nesneler. Bu yalnızca görünüşte böyle ama. Birbirinden kopuk, birbiriyle ilişkisiz şeyler değil teknik nesneler. Görünmez bir bağ var aralarında. bir birlik meydana getirmekteler. Nesnel varlığı aşan bir birlik. Sözelimi: yolu, gidiş-geliş kuralı, fabrikası, yakıtı, onarıcısı olmadan otomobil ne peki? Ne varolabilir, ne işleyebilir. Elektrik ağı, verici istasyonları, çekimcileri, programcıları olmadan tasarlanamaz televizyon. Böylece teknik nesnelere anlam ağırlığını kendi içinde taşıyan tektek varlıklar gözüyle bakmak yanlış. ‘Teknik evrenin’ bir ögesi, bir birimi, bir parçası durumunda tektek teknik nesneler.

Kuşkusuz, her çağda, her toplumsal çerçevede, her öznel

çevrede aynı görünüşte, aynı tıklılıkta *değil* bu teknik evren. Çocukluğumun teknik nesneleri ile bugünün teknik nesneleri birbirinden bambaşka iki teknik evren. Birindeki araçlar, gereçler, makineler öbüründe yok. Kimi varolduğunu söylesek bile, yeri, önemi, öbür teknik nesnelerle bağları bambaşka bir durumda. Çeşitli çağlarda beni çevreleyen teknik nesnelerin bir haritasını yapacak olsam, hep aynı sanılan, ya da dış görünüşüyle birbirine benzeyen nesnelerin, her çağda aynı koordinatlarda yereldiğini saptamakta gecikmeyiz. Sözelimi, çocukken televizyon yoktu dünyamda, şimdiyse her yerde o. Nerde şimdi kapıda beni bekleyen, çok kez her yere birlikte gidip geldiğim araba, şimdi bunları düşünürken gürültüsüyle kulağımı tırmalayan, çıkardığı kokulu dumanlarla gözümü genzimi yakan arabalar, nerde çocukken yalnızca akşam sabah uzaktan geçip gittiğini gördüğüm arabalar.

Günlük açıdan bakınca: teknik nesnenin *anlamı* işleyişinde, *kullanılışında*: nesnenin kendisiyle ne yapıp ettiğimize bağlı bir anlam bu. Gelgelelim saydam bir anlam *değil* bu. Herkese açık *değil*. Herkes, karşısındaki nesneyi, genellikle benzetme yoluyla “teknik nesne” diye nitelese de, o nesnenin ne iş yaptığını, o nesnenin ne *olduğunu* bilmediği kanısındadır. Günlük yaşamda nesne anlamıyla, işgörme bilinci, birbiriyle özdeşdir. Teknik nesneyi, doğrudan doğruya kendimiz kullanmasak da, uygun eğitim ve öğrenimle o nesneyle ilgili teknik donatımı sağlayan herkes için anlamlı birşeydir nesne. Sözelimi, bindiğim uçağın pilot yeri, uçak kullanmasını bilmeyen biri olarak benim için, akıl erdiremediğim bir nesneler alanı. Gene de uçak, anlamsız birşey *değil* benim için; *değil* mi ki, dilediğimde binip hızla dilediğim kente gidebiliyorum, benim için de, ama pilotunkinden başka önemde bir anlamı var uçağın. Bırakın ki teknik bir nesne olarak uçağın, pilottan çok başka açıda yetişmiş kimse- lere, pilotun kendisine kapalı birtakım “anamlarla” bezendiği gözden yitirilmemeli. Sözelimi, duruma göre, bir ekonomi- ulaşım uzmanı, bir kurmay-asker, bir politikacı için uçak, pilota yabancı ve uzak gelen anlamların odağıdır.

Daha bu değinişten belirlediği üzere: bakış açısına göre çe- şit çeşit anlamları olan, *çok anlamlı* bir evren teknik nesneler.

Gene de bütün bu anlamların bir noktada özel bir yoğunluk kazandığını söyleyebiliriz: bu da, teknik nesnenin *kullanıma yönelik* bir nesne olduğudur. İnsanca: kullanılmayan, kullanılmamış olan, ya da kullanılmayacak olan bir nesneye teknik bir nesne denemez. Bir örnek vermek gerekirse: bir hendekte çürüyen hurda bir araba, neyiyle ne yapacağımı bilemediğim elektronik mikroskop, müze camekânlarında izlediğim paleolitik bir taş-çekiç için, birbakıma, geçerlidir bu.

Teknik nesnelere ilişkin tüm anlam-oylumunun, yalnızca tek tek nesnelere yapışık olduğunu sanmak, çok kez farkına varılmasa da, yanlış bir sanı. Teknik varlığı kavramak için, düpedüz somut nesnelere bağlanmak, güncel yaşam için yitip artsa da, eksik bir teknik bilincine tıkar insanı. Bunun en inandırıcı belgesi: salt kullanımlar, salt güncel yararlar açısından kaldığımızda, teknik nesneler arasında çarpık birtakım anlam-bağları kurmamızdan belli. Şöyle ki: evlerde, sokaklardaki elektrik lambaları, mumların geliştirilmiş diye yorumlanır, nitekim Türkçede 100 mumluk, 200 mumluk ampullerden söz edilir; saatte rahatlıkla 100-200 km yapan binek otomobillerine, atlı arabaların ilerlemiş bir aşaması gözüyle bakılır, motorları beygir gücüyle nitelemek bunun bir kalıntısı nitekim. Oysa teknik evrendeki anlam-yeri bakımından, mumla elektrik, atla otomobil arasında *nitelikçe nesnel* bir geçiş *yok*. Kabasından söylendikte: elektrik mumun sonucu, otomobil atlı arabanın sonucu değil. Mumla elektrik, atla otomobil arasında nesnel bir kesinti var. Mum elektrige, at arabaya götürmez *teknikçe*. Elektrik lambalarının gerçekleşmesinde ortaya konan biliş ve buluşlarda, matematiksel, fiziksel, kimyasal, optik, otomatik kuram ve becerilerin, dolayısıyla da kuşaklar boyunca süren çalışmalarla kotarılmış başarıların ürünü yatmakta. Başka türlü dendikte: çevremizi aydınlatan lambaların, soykökeninde mum yok. Aynı şeyi, uygun değişiklikleri gözönünde bulundurarak, otomobil için de söyleyebiliriz. Nitekim fizik, mekanik, dinamik, aerostatik, hidrolik, metalürjik, elektriksel, elektronik başarılar uyumlu bir bireşime kavuşturulmasaydı, at yerine otomobiller koşturmayacaktı yollarda. Böylece, nesneler arasında yalnızca somut bağlara parmak basarak bu nesneleri anlamlandırmaya

kalkışmak: bu nesnelerin anlam ve gelişmelerini, somut araç gereçlerin kullanımlarına ve güncel benzerliklerine indirgemek, çarpık bir tutum. Teknik evren, yanlış anlamalar evreni: birbakıma, birbiriyle hiç ilgisi ilişkisi olmayan şeyler, birbiriyle yanyana ardarda getirildiği gibi; birbirleriyle yapışık şeyler, anlamca apayrı yerlere konabilir.

Teknik ile Bilim

Tekniğe özgü varlığın, çoğun üstünde durulmasa da, önemli bir niteliği, tektek somut birtakım nesnelerin varlığını aşmasıdır. Şöyle ki, ne yandan bakarsak bakalım, tektek teknik nesnelerin *ötesine* geçmedikçe, bu nesneleri yetesiye anladığımızı söyleyemeyiz. Bunun en inandırıcı kanıtı, tekniğin kavranması için, bilime elatma gereğinde apaçık belirir.

Gerçekten de bilime, matematik, fizik, biyoloji, psikoloji bilimi ile daha başka bilimlerdeki çalışmalara, somut teknik nesnelerin yapılıp ortaya konmasında büyük pay düşer. Nitekim, tekniğin bilime dayandığı; teknik başarıların gerisinde bilimin yattığı; hattâ bilimin temelde, tekniğin uygulaması olduğu görüşü epeyce yaygındır. Kuşkusuz, yanlış değil bu görüş. Ama eksik.

Bilim-teknik arasındaki ilişki yalnızca bilimden tekniğe doğru bir ilişki değil çünkü. Bilim önce, teknik sonra, türünden bir saplantı, gerçekliğe uymamakta. Bilim olmadan teknik olur. Sözgelimi taşı yontup çekicimsi bir âlete dönüştüren insanların, daha önce bir bilimleri olduğunu öne sürmek gülünç. Gene de gelişmiş tekniklerin, görünmez bağlarla birbirine bağlı teknik nesnelerin varolabilmesi için, bilimlerin belli düzeye erişmiş olması kaçınılmaz bir koşuldur. Özellikle son yüzyıllarda bir *dizgeye* dönüşen teknik, çağdaş nitелеmeyle, *teknoloji*, bilimin meyvesi durumundadır. Başka bir durumu da gözden yitirmeliyiz. Pratik amaçlarla kotarılmış salt teknik başarılar, sayısız araç gereçler, yüzyıllardan beri bilimadamlarının hizmetinde. Kimi, bilimi varsaymayan bilimsel-kuramsal çalışmalardan

bağımsız teknik nesneler bunlar; salt insan becerisinin, insana özgü yapma ve kullanma yetisinin sonuçları. Sözgelimi, su üstünde kalan bir tekne. Kimi de, dönüpdolaşıp bilimsel verilere dayanmakla birlikte, açık-seçik katkılarla bilimin gelişip serpilmesine yardım eden teknik nesneler. Sözgelimi, kabasından elektroniğine teleskop ile mikroskop olmadan fizik ile biyolojiyi düşünmek olası mı?

Bilim-teknik ilişkisinde en yerinde yargı: bilim ile tekniği *birbirinden ayırmamak*. Bu, birkaç yüzyıldan beri gerçekten böyle. Özellikle günümüzün tekniğinde, bugün “teknoloji” diye nitelenen teknikle, neyin bilim neyin teknik olduğunu birbirinden ayrı tasarlamak sözkonusu değil. Nesnel bir olmazlık bu. Bu olmazı olur kılmaya yeltenmek, hem bilimin hem tekniğin gerçekteki varlık ve işleyişine uymayan; ikisinin de gerçekteki durumunu iyiden iyiye çarpıtan bir tutum.

Teknik ile Doğa İlişkisi

Teknik nesnelerin çepeçevre ne tür varlığı olduğunu öğrenmek için, sormadan edemeyeceğimiz bir soru da şu: Teknik nesneler nerde yeralıyor? İster topluiğne, ister uçak, ister çimento fabrikası, ister röntgen ışını olsun, teknik nesneler, ya da bu nesnelerin olanaklı kıldığı sonuçlar, herşeydenönce, *doğanın içinde* yerkaplarlar. Teknik nesnelerin bu uzamsal varoluşunu, çok kez, doğrudan doğruya duyu organlarımızla algılarız, görürüz, dokunuruz. Duyu organlarımızın yakalayamadıklarını da, yine kendi bilgi ve becerimize dayanarak kotardığımız araç ve gereçlerle, doğanın içindeki yeri, durumuyla saptarız.

İlk bakışta, çocuksu gelecek ama, her teknik nesnenin uzay-zamanda *kendine* yeraçtığı; nesnede, birdeyime, böyle bir güç olduğu ortada. Nitekim böyle bir yeraçmayan nesnenin varolduğu söylenemez. Varlığından sözedilen her teknik nesne için, “nerde?” sorusunun olumlu yanıtla karşılanması gerekir. Olumsuz yanıt, teknik nesnenin henüz varolmadığına, olsa olsa, tasarı aşamasında bulunduğuna tanıktır.

Teknik nesne ile doğa arasındaki ilişki, genellikle yumuşak diyebileceğimiz bir izlenim uyandıran, bundan ötürü pek farkına varılmayan bir ilişkiyse de, hep böyle değildir. Dolap odada durur, araba yolda gider, evi kira kondurursun, fabrikayı yamaca kurarsın. Nelere yer yok ki doğada. Gelgelelim, bazı teknik nesneler, belli bir çokluğa çıkınca, doğada, birdeyime, sertlikle kendine yeraçar. Doğanın görünümünü, duruşunu, gidişini kırıp bozan teknik nesnelerle karşılaşırız zaman zaman. Hattâ günümüzde cansıkıcı boyutlara bile varmıştır bu sertlik.

Kentleşmeler, sanayi bölgeleri, tümen tümen sentetik maddeler, tıkiş tıkiş, tütüm tütüm bacalar, atıklar atıklar atıklar, hurdasıyla işleyeniyle makineler, –bütün bu teknik nesneler, doğa-teknik ilişkisinin, insan yapısı bazı nesnelerin doğaya eklenmesi diye geçirilecek bir olgu olmadığını belgeler. Atom santrallarından radyasyon kaçakları; havadaki ozon kuşağının delinmesi; teknik sonucu yağlı yağsız, renkli renksiz ağların karaları denizleri kaplaması; tek tek teknik nesnelerin, doğal ortamı, doğal süreçleri tehlikeli biçimde zedelemesi, –bütün bunlar, tüm nesne, etki, tepki ve yetkileriyle birlikte, tekniğin, doğal ortama ne denli yabancı, doğal ortama ne denli zararlı işgalcilere dönüşebileceğine tanıktır. Böylece, doğaya uyum sağlayamayan, doğanın dengesini bozan bir türediye dönüşebilir teknik. Kuşku yok ki bu nedenle, bazı çevrelerde, tekniğin, doğaya *karşı*, doğaya *düşman* bir varlığı olduğu sıklıkla önesürölür.

Tekniğin Yeri Kùltür

Aslında teknik nesneler, doğanın değil *kùltürün parçası*. Her teknik nesnenin yeri bir kùltür; her teknik nesne, kùltür varlığının bir ögesi. Ne var ki, töresel, ùlkesel, düşünsel alışkanlıkların etkisiyle bazı çevreler, teknik nesneleri kùltürden saymaz. Gelgelelim, azıcık dikkat edince, bu tutumun, pek iler-tutar bir yanı olmadığını görmekte gecikmeyiz. Öyle ya, en ilkel diye damgalananından en gelişmiş diye nitelenenine dek, teknik nesneleri, doğasıyla tekniği biryana, kùltürü biryana, genellikle kùltürü salt teknik-olmayan başarıların bileşimi diye tasarlamak: kùltürü, cılız, yalınkat, hattâ olanaksız kılmaktır. Sözelimi, yetkin bir dili, imrenilir töreleri olan sözümona ‘ilkel’ bir insan topluluğunun, tümüyle teknikten yoksun olduğunu öne sürmek; tekniği kùltürden, kùltürü teknikten ayrı düşünmek, bilim ile tekniği birbirinden koparmaya yeltenmek gibi birşey: gerçeğe aykırı.

Bu bağlamda, başka bir önemli gerçeği de gözden yitirmemek zorundayız: teknik nesnelerin, her zaman kolaylıkla kùltürün içinde kendilerine bir yer edindiklerini söylemek yanlış. Trendi, uçaktı, televizyondur, her teknik nesnenin: kùltür örgüsündeki töresel, geleneksel kesimlerin oranlanması, kùltürü kùltür kılan insan-insan, insan-toplum, insan-doğa ilişkilerinde önemli değişiklikler; çoğu kez sarsıntılar, kimi açığa göre, büyük yıkımlar getirdiği ortada. Nitekim bundan, bazı kimseler, tekniğin kùltüre karşıt, tekniğin kùltüre düşman birşey olduğunu bile benimseyip benimsetmeye çalışmakta. Bu konudaki birbiriyle çelişik görüşler, hemen hemen her çağda, kuşkusuz çağa özgü kùltür ve teknik düzeyine dayanan bir enerjiyle güncelliğini sürdürmekte.

Bizim için, vardığımız şu aşamada, şimdi burda genellikle teknik-kültür ilişkisinden çok, doğrudan doğruya teknik nesnelerin kültürdeki yeri sözkonusu olduğuna göre, genellikle teknik-kültür ilişkisine, daha sonra eğilmek üzere, tektek teknik nesnelerin kültürdeki yeri bakımından, özetle, yalın ama önemli bir gerçeğin altını çizmek yeter. Bu gerçekse: teknik nesnelerin doğada yerkaplasalar da, kültür içinde, kültüre göre, kültür açısından anlamca varlıklarını kazandıklarıdır. Her teknik nesne: belli bir *kültür ortamının* nesnesidir; bu ortamda vardır; varlığını bu ortamda, *bu ortamla birlikte* sürdürür. Teknik nesnelerin hertürlü değer ve anlamı, içinde yer aldığı kültürdedir, bu kültürle ölçülür.

Kültürün bir kesimi olarak tektek teknik nesneler, genellikle, bir yerden başka bir yere *taşınabilir* nesnelerdir: gönderilirler, giderler, götürülürler, iletilirler. Herbirinin yapısına, çerçeve koşullarına bağlı bir aktarmadır bu: kimi kolaylıkla, kimi daha az kolaylıkla gerçekleşse, gene de kültürün öbür kesimlerini oluşturan öğelerle oranlandıkta, teknik nesneler, (sözgelimi töresel dinsel alışkanlıklarla) yerden yere, toplumdan topluma, kültürden kültüre aktarılabilen nesnelerdir.

Bu taşınırılık, herhangi bir teknik nesnenin tümü için geçerli değil. Tektek nesnelerin irili-ufaklı *parçaları da*, birdeyime, bağımsız olarak nesneden nesneye aktarılır; öyle ki, böylece, nesneler yapılmakta, ya da tekniğin işe karıştığı şeyler üretilmektedir. Tüm dünyamız böyle nesnelerle dolup taşıdığı için, örneklemeye gerek yok burda.

Teknik nesnelere ilişkin en önemli özelliklerden biri belirleniyor şimdi: *Zaman içinde değişmekte* teknik nesneler. Durmak nedir bilmeyen bir değişiklik bu. İnsan dünyasına özgü *tarihselliğin*, olanca gücüyle damgası sinmiş teknik nesnelere. Geçmişten günümüze, dünden bugüne sürekli bir başka-oluş, bir gelişme içinde teknik. Bu bağlamda teknik nesnelerin: sayısı, malzemesi, parça bileşimi, yapılış yöntemi, biçimi, kullanım işlevleri başdöndürücü hızla değişikliklere uğramakta. Yerine göre daha küçük, daha kullanışlı, daha güvenilir, daha dayanıklı, daha ucuz, daha çok işlevli, daha alımlı teknik nesneler üre-

tilmekte. Böylece salt nesne olarak teknik, yapılış bakımından, bu yapılışı olanaklı kılan bilgisel-kuramsal bakımdan, gittikçe daha akıllıca nesnelerin dünyası, geçmişten geleceğe. Nitekim, bundan, *nesne olarak salt* tekniğin, kuşku götürmez bir açıklıkla, tarih içinde *ilerleme* gösteren bir kesim olduğu kanısı yaygındır. Şöyle ki, insan-toplum-doğa yaşamı bakımından birlikte getirdiği etkiler, tepkiler, yan etkiler yönünden rahatsız edici, tehlikeli ve yıkıcı *sonuçlara* da vardırırsa, *salt* tekniğin tarihinde, nesnel-işlevsel gelişmelere, artımlı-birikimli ilerlemelere tanık olduğumuz kanısı epeyce köklü bir kanıdır.

Teknik: Bizim Dünyamız

Bütün bu bildirilenlerin ışığında: çağdaş ortamda teknik-varlığın durumunu anaçizgileriyle gözönüne serebiliriz. Hepimiz kendi yaşamımız yönünden çağdaş diye nitelenen günümüz zaman kesitinde soluk alıp verdiğimizize göre, daha tek tek durum saptamalarına girişmeden, herbirimiz özyaşamımız uyarınca ne denli özel bir konumun insanı olursak olalım: çağdaş ortamı, aslında, çağdaş ortam kılan en belirgin görünümü, teknik nesnelerin oluşturduğu açık-seçik bir gerçek. Çağdaş ortam deyince, herşeyden önce, teknik nesnelerin dünyası; bu nesnelerin kurup oluşturduğu, bu nesnelerin etkin olduğu bir dünya sözkonusu. Kuşkusuz, eskiden de büyük ölçüde bu böyleydi. Her çağ, kendi çapında bir yoğunlukla, tekniğin damgasını taşır. Ama çağımız, herşeyden önce, teknikteki gelişmelerle, içi dışıyla kendine özgü bir yapı ve kılığa bürünen bir çağ.

Çağımızın belirlenişinde tekniğin oynadığı bu önemli rolü anlamak için, daha önce değindiğim, teknik nesnelerin varlığına içkin bir-iki özelliğin, günümüzde nasıl bir görünümle ortaya çıktığına şöylebir dokunmak bile yeter.

Gerçek, bizim yaşama gerçeğimiz şu: teknik nesnelerin içine batmış gibiyiz. Pek öyle önemli değil, sıkıya gelirse vazgeçebiliriz gözüyle baksak bile bu böyle. Neye elatsak, –teknik; ne yapsak, –teknikle. Eskinin az çok uzağımızda tuttuğumuz, isteyince başvurduğumuz teknik nesneleri değil artık bunlar. Her yönden içine dolandığımız, heryönden içinde dönendiğimiz bir teknik nesneler dünyasındayız. *Bizim* dünyamız bu. Eskiçağın taştan aygıtları; Ortaçağın tahtadan, demirden âletleri; 18. yüzyılın, önceleri tahta, sonra sonra demir parçalı makineleri; 19.

yüzyılın fabrikalı, demiryollu, buharla işleyen gemili teknik ortamında belirleniyor artık bizi çevreleyen teknik. Atom, füze, uydu, nükleer enerji, sentetik madde, lazer, bilgisayar gibi ileri tekniğin görünür-görünmez ağı içindeyiz nerde olursak olalım herşeyimizle, –isteklerimiz, umutlarımız, korkularımız, amaçlarımız, sağlığımız, törelerimiz, kişisel özelliklerimiz, toplumsal düzenimiz, duygu ve düşüncelerimizle. Böylesi bir teknik-sonrası tekniğin, teknik-üstü tekniğin, ileri bir teknolojinin içinde sürdürüyoruz varlığımızı.

Çağdaş ortam: yerine getirilmesini kaçınılmaz diye gördüğümüz çoğu zahmetli bazı işleri, kolay ve çabuk sonuçlandırmak amacıyla elaltında bulundurulmuş birtakım makineler uygarlığı değil artık bizim yaşama dünyamız. Yeraltı yerüstü sokaklarıyla; havayı delen, denizi kesen yollarıyla; okulu bankası, gözlemevi hastanesi, taşıtı yiyeceğiyle; eskinin düpedüz makinelerine benzemeyen son derece karmaşık nesnelerle, nesnemsî şeylerle, nesne olduğuna bin tanık isteyen görünür-görünmez varlıklarla sıkıca düzenlenmiş bir ormanın içine doğuyor, nereye gidersek gidelim, sonunadek bu ormanın içinde kalıyoruz.

Çağdaş ortam: minicik bir düğmeye dokunur dokunmaz birçok işe birden yarayan değişik işlevli teknik nesnelerle çevrelenmiş durumdayız. Sayıları, işleri gittikçe artan birtakım içiçe dizgeler oluşturarak birbirlerini var-edip birbirimizi denetleyen karmaşık dizgeler oluşturmakta artık teknik nesneler. Öyle bir ortam ki bizimki, genellikle, sayıları çoğalırken boyutları küçülen; deyim yerindeyse, herbiri bir fabrika niteliği gösteren; karmaşık yapısına ancak ince uzmanların akıl erdirebileceği bir teknik nesneler evreni oluşturan ortamda dönüyoruz durmadan.

Çağdaş ortam: heryanıyla bilimsel araştırmalara dayanan bir *teknik* evreni. Şu bu gereksinimi elyordamıyla gideren çırpıştırmaların ürünü olmaktan bambaşka şey bizim teknik nesnelerimiz. Bilimsel araştırma ve yaratıcılıkların doğrudan bir verimi pekçoğu. Çağdaş ortamın özelliklerini, dolayısıyla da önceki çağlardan *ayrıcalığını* açıkça görmek için, bilimsel

kuram ile teknik nesnede cisimleşme arasında geçen süreye şöylebir gözetmek yeter. Eskiden, bilimsel vargıların, kullanılan teknik nesnelere dönüşmesi için yüzyıllar, onyıllar, bilemedin yıllar geçirdi. Bilimsel düşünceler, deneyler, yasalar, kurumlar zinciri, günlük yaşama, birdeyime, izini düşürünceye dek, nice nice yıllar akardı eskiden. Sözgelimi, statik-dinamik-hidrolik konulara ilişkin görüşlerin buhar, dokuma makinelerine, gemilere, trenlere, giysilere, evdeki sokaktaki aydınlanma araçlarına aktarımı onyıllar gerektirmişti. Oysa artık böyle değil. Çeşit çeşit yaşama kesimlerine ilişkin sayısız teknik nesneler, sözgelimi füzeler, transistörler, antibiyotikler daha kendileriyle ilgili kuramların mürekkebi kurumadan, gökleri yerleri, kentleri evleri, çarşıları pazarları dolduruyordu. Bilim-teknik karışımı düşünüp yapma alanının karşılıklı bağları, insan-toplum uzayındaki yoğunluğu, zamandaki hızı, aklın zor alacağı gelişmelere bürünmekte.

Çağdaş ortam: insanla tekniğin öylesine bir ayrılmazlığı ki, çağımızda insanı, artık teknik nesneler *olmadan düşünemiyoruz*. Binyıllar, yüzyıllar önce gökten yere şöyle bakabilseydik, teknik nesneleri seçmekte zorluk çekerdik kuşkusuz. Dağı, kırı, ormanı, deniziyle bol bol doğal görünümüler ortasında, birbirinden uzak bellibelsiz yerleşim yerleri, tektük doğal çevreden başka oluşumlar; yolumsu şeritlerde gidip gelen karıncamsı insanlar çarpardı, büyük olasılıkla, gözümüze. Bugünse, çoğumuzun yukardan apaçık saptadığı üzere: havadaki, denizdeki, topraktaki sayısız nesnelerin duran, kımıldanan, ısıldayan, salgılayan, çekimleyen ezici güçleriyle varlığını belli eden teknikler dünyası yeryüzü: Eski bahçeler, ayyüzeyi çölleşmiş: birzamanların çölleri, uçsuzbucaksız otlaklara dönüşmüş; büyük kara parçalarını ayıran suların arasına köprüler atılmış; denizlere yerleşim bölgeleri kondurulmuş. Göklerden inip içine karıştığımızdaysa: isteyelim istemeyelim, farkına varalım varmayalım, hertürlü algılayış, duyuş, düşünüş, yönelişle bizi heryönden belirleyen; bizi artık neyse o kılan bir teknik nesneler ortamında yaşam sürdürmekteyiz ayrıcalıksız hepimiz.

Çağdaş ortam: eskidenberi bilinegelen ortamdandır, *özce* öylesine başka bir *teknolojik ortam* ki, hem çevremizde hem davranışlarımızda köklü değişikliklere neden olmakla kalmıyor; pekçok önemli değişimin varoluşumunu da kökten değişikliklere uğrattırıyor. Şöyle ki, eski yaşama ortamlarımızın dönüpdolaşıp doğuşsal-yetisel becerilere dayanmasına karşın, çağdaş ortamdaki teknik başarıların pek çoğu, teknik nesnelerin kendisine aktarılmış bulunuyor. Bugün artık: teknik ürünler yaratan, bir bakıma içgüdüsel kökenli beceriler efendisi olmaktan çok, bu becerilerin ortaya koyduğu nesnelerin akıl almadık becerilerine tanık olan bir canlıvarlık durumundayız. Böylece, teknik nesneler, kendilerine özgü program-ıçı, program-dışı işlemlerle sürekli teknik nesneleri yaratıyor.

Kısaca: *bugün içinde yaşadığımız ortam*: herşeyi belirgin biçimde teknik nesnelerin damgasını taşıyan; bu tür kendine özgü nitelikli sayısız nesnelerin kurduğu, eskisinden çok farklı bir dünya. *Dünya* deyince, artık doğa oluşumu gezegenlerden birini değil, teknik nesnelerle oluşup kılık kazanmış, bize özgü, çağdaş dünyayı gözönüne getirmek *zorundayız*; nitekim bilinçli bilinçsiz, çok kez öyle yapıyoruz.

TEKNİK NASIL BİR İLGİ ALANI

İnsan, Teknik ile İnsan

Tekniği, duran ya da işleyen teknik nesnelerle özdeş kılmak, tekniğin kapsamını, –bu kapsam bazılarına ne denli renkli ve zengin görünürse görünsün bu böyle–, çok dar bir çerçeveye indirmektedir. Çünkü tekniğin *varlık oylumu* teknik nesnelere eşit *değil*. Bu varlığı, özellikle de teknolojinin çağdaş ortamdaki anlam ve önemini, olanca içeriğiyle kavramak için, nesnelerin, ister tek tek ister topluca olsun, ötesine geçmek kaçınılmaz bir ödevdir. *Hem* nesne olarak ortaya çıkmadan bir *öncesi*, *hem* nesne olarak ortaya çıktıktan bir *sonrası* var tekniğin. Bu önce ile sonrayı hesaba katmadıkça, güdük bırakmış oluruz tekniğin varlığını, dolayısıyla da her çağdaki, özellikle de çağımızdaki önem ve anlamını.

Teknik nesnenin *öncesi*, birbakıma, tüm evreni koşul tutar. Öyle ya, teknik nesneden anlamlı birşey olarak sözedebilmek: günümüzdek geçirdiği oluşumla evrenin bir gezegeni durumundaki Dünya'yı; insana dek vardırıan canlılar evrimini; organik yapısıyla insanı; dolayısıyla da, bellibaşlı biçim ve uzanışlarıyla, insanı insan kılan dürtüleri, itkileri, güdüler, istekleriyle insanın tasarlayan, düşünen, kotaran becerme yetilerini – insana özgü bütün bu öğelerin, teknik nesnelerin varolmasında ne denli zorunlu koşullar olduğunu gözden yitirmemek zorundayız. Bu da, teknik nesnenin kendisinin: teknik nesne olmayan, hattâ nesne denemeyen birtakım temellere dayandığına; bundan ötürü teknik nesnenin, düpedüz nesne varlığının ötesine uzandığına tanıklık etmekte.

Teknik nesnenin *sonrasında*, deyince aklagelen öğeler, kaba: teknik nesnelerin üretimi; bu üretimi ayakta tutan işbö-

lümü; bu üretimin toplumsal ortamdaki dağılım ve kullanım düzeyleri anlaşılır.

Sözü edilen *önce* ve *sonra*'nın, belli özellikteki nesnelerle birlikte, teknik varlığı meydana getirdiği; ancak *bu birlikle* teknik varlığın hertürlü güdük anlamdan sıyrıldığı bir gerçek.

Bu gerçeğin anlam ve varlık odağıysa, tıpkı pekçok şeyin varlık odağı gibi, insan. Şöyle ki, gelmiş geçmiş tüm insanlar için değil, daha birtek kuşak için bile, tekniğin: beceriden nesneye, nesneden işleyiş, kullanım ve tüketime dek, *hep* insana dayandığı; *heryönden* insanla, insan için, insan dünyasında anlamlı bir varlık bölgesi olarak ortaya çıktığı apaçık belgelenmekte.

Kanıtı gerek yok ama, çok kez nedense örtük kaldığı için bunun en güzel kanıtlarından biri: insanın ananiteliğini, bazılarının sevdiği bir deyimle, özünü, teknikle açıklama eğiliminin gittikçe daha ağır basmasında belli eder kendini.

Kuşkusuz, insan varlığını çeşitli belirlenimleriyle özetlemek alışkanlığı yaygın bir tutum. Bu arada, genellikle, insanı, *akıl varlığı*, *homo sapiens* olarak anlayıp anlatmak klasik bir tutum. Ancak homo-sapiens-tanımına meydan okuyan, çok kez bu tanımla birlikte anılan bir tanım var: *homo-faber*; – sözü sözüne, (âlet) yapan insan, sözcüğün en geniş anlamıyla teknik ortaya koyan insan. Çepeçevre dendikte: insanı insan kılan nitelik, insanın bir teknik varlığı olmasıdır. Öyle ki, akıl diye adlandırılan başarılar ortaya koysa bile tekniğe giren ürünler ortaya koymayan canlılara “insan” diyemeyiz. Nitekim, insan-bilimciler, insanın yeryüzünde ilk görüldüğü zamanı, ne denli ilkel olursa olsun, teknik nesnelerin görünmesiyle birlikte başlatırlar. İnsanın hiçbir sıkıntıya yerbırakmayan varlık ölçөгüdür teknik beceri. Bergson'un, *Evolution créatrice*'inde (Yaratıcı Evrim'inde), değişik açılardan yürüttüğü incelemeleri yoğun bir saptamayla dile-getirdiği üzere: “Herçeşit kurumdan silkinebilseydik de, kendi türümüzü tanımlarken tarih ile tarih öncesinin insan ve zekâyâ özgü değişmez belirlenim diye gösterdiği şeye belbağlasaydık, insanı, belki de, *homo sapiens*, *düşünen insan* diye değil, (âlet) yapan insan', *homo faber* diye tanımlayacaktık.” Bergson bu kulağa küpe dile-getirişini, daha

onyıllar öncesinden, günümüzün başdöndürücü hızdaki teknolojik gerçekliğine parmak basarak noktılıyor: “Kısaca söylersek, asıl gidişiyle zekâ, yapma şeyler ortaya koymak, özellikle de âletler yapmak, bu âletleri çoğaltıp değiştirebilmek yetisidir.”

Gerçekten de, evrimde, insanı hayvandan ayıran en belirgin şey, insan-yapısı teknik nesnedir, –başka türlü dendiğinde, yapıcının “insan” diye nitelenmesini gerektiren, teknik nesnedir. Hayvanlar dünyasındaki olanca evrimiyle doğa, ortaya koyduğu herşeyi, bir organ olarak, organizmanın bir parçası, dolayısıyla da organizmanın organizmaya organca katkısı diye oluşturur. Böylece, doğa, doğal çarelerle kendi kendisine yardım eder. İnsan dünyasındaysa, doğal çareler yetersiz kalır; doğal çarelere kalsaydı, insan insan olmazdı. Çarelere gereği yok mu onun, var. Çareye gerek duymasaydı (varolup olmadığını biryana bırakalım, yaygın tanımı uyarınca) Tanrı olurdu insan. Düpedüz doğa ile tamgüçlü Tanrı arasında biryerlerde onun yeri: varoluşuna ancak *kendi* yapıp etmesiyle, *kendi* ortaya koyduğu şeylerle çareler getiren bir varlık insan. İşte bu çareler, teknik nesneler ile bu nesneleri aşan yönleriyle *teknik*. Doğayı aşan bir yapaylığı bulup buluşturmasıyla kendisi *oluyor* insan. Başka türlü dilegetirelim: insan teknik ile insan.

Teknik Üründen Geçen Sürekli Döngü

Nesnelleşmiş tekniğe, deyim yerindeyse, tekniği olanca varlığıyla öğrenmemizi sağlayan bir sıçrama tahtası diye bakacak olursak, teknik nesnenin, birinden öbürüne bağlar, geçişler barındıran karmaşık dünyasında buluruz kendimizi. Azıcık dikkat ettiğimizdeyse, bu bizi çevreleyen çağdaş ortamın, bu ortamın her yerinde uzanan pekçok öğelerle yoğrulmuş olduğunu görürüz.

Dalılbudaklı görünümlere de bürünse, teknik açısından bu ortamı: tekniğin varlıksal yaygınlığı ile önemini oldukça içten izlemeyi sağlayan, aslında birbirinden koparılmaz, dolayısıyla da birbirini bütünleyen üç yaklaşımda, *ürün-emek-toplum* açılarındaki elealıp inceyebiliriz.

Teknik *ürün* olarak teknik: doğrudan doğruya ilgili değilsek bile, anaçizgileriyle hiçbirimizin yabancıısı olmayan birtakım sorunları, uğraşları, merakları ve ilişkileri birlikte getirir.

Belli bir istekten kaynaklanan bir çalışmanın sonucunda varılan nesnel konumdur *ürün*: çay fincanından hesap makinesine, kapı anahtarından uzayda dolaşan uydulara dek bu böyle. Her teknik: insan çalışmasının; çalışmasıyla vareden insanın; insan kökenli emeğin damgasını taşır. İşte bundan teknik *ürün*lere yönelik emeklerin hem nesneye hem insana uygunluğu başlıbaşına önem kazanır.

Bu bağlamda titizlikle uygulanması gereken ilke: *ürünün insana karşı olmamasıdır*. Şöyle ki, ürüne gösterilen bakımda, insan varlığını zedeleyebilecek süreç ve sonuç-tepkilerden kesinlikle kaçınmak gerekir. İnsanı ürüne kurban etmek yaraşmaz. Bu apaçık bir gerçek ama, ne yazık ki çoğun gözden yitirilir.

Yaygın durum: insan yapısı ürünün, kimi doğrudan doğruya, kimi dönüpdolaşıp insana zarar vermesi; insanı yıpratması; emeği anlamsız kılması, böylece insanı kendi kendisiyle çelişmelere sürüklemesidir. İnsan için insan elinden çıkan ama insana yarar sağlayacağına zarar getiren teknik ürünler, sağduyuya aykırı etkenlikler, sağduyuya aykırı sonuçlardır. Hiçbir geçici tat ya da doyum bu tür ürünleri aklayıp paklamaya yetmez. Yaşamının, *insanca* bir parçası olarak yaşamının buyruğunda kalması gereken ürünün, teknik ürünün yaşamayı tehlikeye sokan, yaşamaya düşman, yaşamayı yokedici bir kılığa dönüşmesi kadar tüyler ürpertici birşey olamaz. İnsanların nicedir böylesi bir ortamda depresmesi, insana düşman kılığa dönüştürülen tekniğin, sanıldığı gibi pek öyle sakıncalı olmadığını göstermekten çok, doğal yapısıyla insan varlığının ne denli sağlam bir yapısı olduğuna tanıktır. Gene de bu sağlamlığı, çok kişinin umurunda değilse de, gözde büyütmemek gerektiği doğrultusunda son derece önemli belirtiler bulunduğu kanısındayım. Bunun en inandırıcı belgesi: doğada bazı enerji kaynaklarının azalması; ya da, insan vücudunda bazı sağlık dirençlerinin düşündürücü azalmalara uğramasıdır.

Ne var ki, sözü edilen ilke, teknik ürünün insana karşı olmaması ilkesi, gözden yitirilmediği zamanlarda bile, mantıksal bir ilke diye yorumlanmaktan öteye geçilmiyor. Oysa, ürünün insana dinçlik getirmesi gerektiği, yaşamaya ilişkin bir değerdir düpedüz. Ürünün ürüne yönelik çaba gösterenin yaşamına katkılı olması kadar değerli şey az. Böylece yaşam: emek, eylem, etkenlikle doğrudan doğruya insan yaşamı anlam ve değer kazanmış olur. İşte bundan ürünü: yeterli üretmek, adaletle dağıtmak, gerektiği gibi kullanmak insana en yakışanı yapmaktır. Gel gör ki, tuhaf gelecek ama, çoğun kendine neyin yaraştığını bilmez, bilse de gerçekleştirmeye girişmez, girişse de başaramaz insan. En önemli işlerde bu böyle, özellikle de ürün konusunda. Hele teknik ürünlerin sayı, yapı, nitelikçe akıllamaz karmaşıklıklar gösterdiği çağdaş ortamda, son derece titizlikle izlenmesi gereken bir doğrultu bu.

İşte bu bağlamda, herşeydenönce, fizyoloji ve psikolojiyle birlikte antropolojik tabanda, *emeğin düzenlenmesi* kaçınılmaz

bir görev. Emekle ilgili ürün standartlarını sağlamak, akılcı bir plan uygulamak, dikkat gerektiren aşamalardır. Ürün-üreten bağı yönündense: çalışma çevrelerine, bu arada işyerlerine, dolayısıyla fabrikalara çekidüzen verilmesi bir zorunluluktur. Biryandan çevreyle birlikte insan sağlığına, öbüryandan ekonomiye ilişkin gereklerin, günümüzde hızla ve beklenmedik değişmeler göstermesi, çoğu kez insanın ruhsal-bedensel-davranışsal çıkarlarıyla, toplumsal ekonomik çıkarların birbiriyle çatışmalı durumlara girmesi, durumu epeyce karıştırır. Böylece, emek-ürün düzenlemelerinin hiç de kolay olmadığı, açık-seçik belirmektedir. Çalışanı yıpratmayan, emeği anlamsız kılmayan, ürün verimliliğini azaltmayan başarılı yollar yordamlar bulup buluşturmak, çoğun sanıldığından da büyük bir mutluluktur.

Kuşkusuz, ürün-emek-toplum düzenlenmesi; politika ve yönetim gibi kesimleri de önemli bir biçimde kuşatmakta; teknik açısından elealdıkta, politika ile yönetimse, hiçbirzaman birbirinden ayrılmayan *toplum* ve *kültür* yaşamının temel etkinliklerindendir. Biryandan: çağımızda sayıca durdurak tanımayan teknik ürünlerden herbirinin, tüm öbür teknik ürünler arasında, dolayısıyla tekniğin tümü içinde kendine yeraçması; öteyandan: tek tek ya da tüm olarak tekniğin ekonomi, din, sanat, felsefe, eğitim, dil, töre gibi çeşit çeşit kültür kesimleri ile kültürün tümü içinde kendine uygun yeri alması, –bütün bunlar, akla gelebilecek toplum-kültür sorunlarının hem en karmaşıklarından hem en önemlilerindendir kuşkusuz. Şimdi ilkin, teknik içinde tekniğin; sonra, kültür içinde tekniğin durumuna bir gözatalım.

Her teknik ürün, varoluşundan yokoluşuna dek, *başka* teknik ürünlerle sıkı bir ilişki içinde. Çabucak tükense de, uzun süreler varolsa da bu böyle: her teknik ürün, yapımı, kullanımıyla başka teknik nesnelere *bağlı*. Buna göre teknik üretenin de tüketenin de, dikkatini tek bir üründe yoğunlaştırması kadar yanlış birtutum tasarlanamaz. Her teknik ürünün amacına varması, kendisinden başka teknik ürünlerle uyum sağlamasını gerektirmekte. Kendisini varederken başvurulmuş ürünlere zarar veren; kendisi ayakta kalsın diye, başka ürünlerin işleyişini engelleyen teknik bir ürün, çoğun varolma amacından sapmış bir

üründür. Tekneyi su üstünde tutacağına batıran yelken direği örneği, olmasa da olur böylesi bir teknik, olması önlenir nitekim. Ençok yeğlenen şey, sorun çıkarmayan teknik nesnelerdir. İşte bundan bir teknik nesneyi tasarlayıp yapmaya, kullanıp geliştirmeye, onarıp yoketmeye dek *titiz denetim* gerektirir her teknik nesne. Türce-sayıcı sonsuza dek rasgele kotarılan nesnelerin oluşturduğu bir teknik evren yok gerçeklikte, olamaz da. Uyumu önceden kurulmuş bir evren değil ki teknik evren.

İlçice ilişkileriyle teknik, öylesine karışık ve karmaşık bir evren ki, hiçbir kafa bu ilişkileri yetesiye hesaplayamıyor. Bazan tek bir teknik nesne, sözgelimi bir atom bombası, önüne geçilmez etki-tepki zinciri başlatabiliyor; tüm canlılarla birlikte yakın uzak nice nice teknik ürünleri yakıp yıkıyor. En iyisi, bir teknik ürünü hem ortaya koymadan önce hem koyduktan sonra, çeşitli sonuçlarıyla incelemeyi sürdürmek, tıpkı ilaçların canlılar üzerindeki yan etkilerini sürekli gözlemlemek gibi. Öyle ya, hiç beklenmedik bir anda, vurdumduymaz teknik yapımlarla kullanımlar sonucu, yeryüzünü saran ozon kuşağındaki yırtıklar türünden yıkımlarla karşılaşılabilir.

Ürün-ürün ilişkilerinin teknikte yalnızca olumsuz sonuçlara sürüklendiğini ileri sürmek, teknik gerçekliğini son derece çarpık yansıtan bir sanı. Çoğu kez teknik bir ürün, başka bir ürünün dürtüsü durumundadır. Somut bir örnek olarak: tüm dünyada günlük yaşamın vazgeçilmez bir ögesini, otomobili gözönüne getirelim. Otomobille birlikte yollar, akaryakıt istasyonları, durakları, yedekparçacılar, hız denetim aygıtları, içecek-yiyecek-konaklama yerleri, yolkazası hastaneleri gibi ürünler de dalbudak sarar. İlkın çekine çekine teknik uygulamalara dönüşen elektrik tekniği, tüm yaşamı öylesine hızla yoğunurdu ki, aydınlatmadan ısınmaya, maden endüstrisinden beslenme ve ulaşım alışkanlıklarına dek herşeye damgasını vurdu bu teknik: elektrikle işleyen sayısız araç gereç kapladı yeryüzünü. Bu gidişle sözcüğün tam anlamında sonu gelmeyen bir üretim-tüketim sürecine girdik. Şimdilerdeyse elektronik atılımların ürün ağlarına bıraktık kendimizi. Hani söz sözü açar derler, teknikte olup biten onun gibi birşey işte: ürün ürünü doğurur durmadan. Öylesine devingen bir oluşum ki bu, bu

oluşuma dur demek, tarihe, yani düpedüz insana “dur” demek.

Şu kısacık değinmeden de belirdiği üzere: teknikte hem tür hem birey olarak her ürün, başka ürünlerle sürekli bir varoluş, işleyiş, uyarlama ilişkisi içinde. Teknik ürünler arasında bitmeyen bir hesaplaşma, sürekli bir *dengeleşme* yönelişi var. Bu, aslında insanın, tarih içinde kişi ve toplum olarak kendi kendisiyle hesaplaşması demek. Ne denli altını çizsek yeridir: hep yeni yeni açılardan karşımıza çıkıyor ama, tekniğin, çeşit çeşit öğeleri ve etkinlikleri birbirine çatıp insan yaşamını geniş ve derin bir dünyaya dönüştürdüğü gerçeğinin; hem büyük öneminden ötürü, hem nedense sıklıkla unutulduğu için, teknik ürünler arası olumlu olumsuz ilişkilerin, özde: birkez daha altını çizmek gerekir.

Başlıca Kültür Alanlarında Teknik

Kuşkusuz, tekniğin yeri kültür; teknik kültürün içinde. Kültür bütününe yaygın teknik: ‘*bu kültür, bu teknik*’ diye ayrı tutma, bir ayıklama sözkonusu değil hiçbirzaman – kültürün *heryerinde* teknik. Kültür, bir ayrılmazlık da ondan. Genelde, bakışaçılarına göre, kültürün, kültürle *birlikte* tekniğin, birdeyime, değişik biçim ve belirginlikte tektek yörelerde, boğumlarda, kesimlerde, bölgelerde yoğunlaştığı bir gerçek. Şöyle ki kültürün bilim, sanat, din, eğitim gibi görünüm odakları olduğu hep bilinen birşey. Ne denli birbirlerine sımsıkı bağlansalar da, bu görünüm, çoğun, kendine özgü kültür alanları olarak ortaya çıkmakta. İşte bundan, genellikle kültürün bir *parçası* olarak tekniğin, bazı tektek kültür alanlarının ne tür ögesi olduğunu belirlemek: özde, *tekniğin* ne önemli bir *kültür ögesi* olduğunu epeyce aydınlatacak kanısındayım. Şimdi yapılması gereken, birkaç değinmeyle de olsa, tekniğin, bellibaşlı bazı kültür kesimlerindeki konumunu algılamaya yönelmektir. “Değinme”, dediğim için, önemliye nedense önem vermediğim sanılmasın: böyle deyişim, ne etsem, büyük öneminden ötürü önemliye yetesiye önem vermiş olamayacağımı vurgulamak için. Sözü edilen değinmeleri şöyle özetleyebilirim.

“Teknik” der demez, ilk aklagelen kültür alanlarından biri *ekonomi*. Öyle ya ekonomi, insan gereksinimlerinin, üretilen hizmet ve mallarla giderilmesinden başka birşey değil; üretimse, teknik beceriyle, teknik araç ve gereçlerle, teknik nesneler, teknik sonuçlar biçiminde gerçekleşir çok kez. Yiyecek, giyecek, oturacak; sağlık, ulaşım, iletişim –gereksinim diye basıncını duyduğumuz herşey, tekniğe bağlı bir işlem ve etkenlik olarak

ekonomiyi belirlemekte. Teknik hangi aşamada bulunursa bulunsun, bu hep böyle: ekonomi teknikle, teknik ekonomiyle yoğrulmakta. Ekonomiyi oluşturan her “mal”, insan yapısıdır: malzeme işlemeye dayanan bir başarının, amaç yerine erişinceye dek eldeğıştirmesi sürecidir ekonomi. Doğanın altını üstünü araştırma, yapıp yakıştırmaya, belli nitelikte nesneler ortaya koyma, bunları pazarlayıp satma eylemleri, teknik ile ekonominin ne denli içiçe örüldüğünü açıkça belgelemekte. Nitekim ekonomide tüm ilgileri üstünde toplayan piyasa, mal azlığı, mal bolluğu, üretim, tüketim gibi odaklar tekniğin de en önemli ögeleri.

Buna göre teknikteki gelişme ve değışmelerin ekonomide de önemli değışikliklere yolaçacağı, hiçbirzaman gözden yitirilmemesi gereken bir gerçek. Böylesi bir yitiriş, ekonomiyi (kuşkusuz, aynı zamanda tekniği) eksik ve çarpık anlamaya götürür. Bunun en inandırıcı gerekçesi: yapım-üretim tekniğindeki ilerlemelerin, firması, pazarı, tanıtımı, alış-verişiyle ekonominin her yöresinde gittikçe karmaşık yansımalara yolaçmasıdır. Teknik-ekonomi: tümen tümen ilişkiler, zenginlikler, yoksunluklar, meslekler, alışkanlıklar getirir insan yaşamına.

Üretenden tüketene herçeşit mal, hizmet, sunuş, istem akışında belirgin bir öge olan teknik, insanlar arasında gerektirdiği pekçok *hukuk* ilişkisiyle birlikte ele alınmak zorundadır. Teknik araç ve gereçlerin yapımı ve nitelikleri; bunlara dayanarak ortaya konan nesnelerin dağılımı, dağıtımı, kullanımı, bakımı türlü türlü zaman, örgüt ve kuruluşu için içine katan hukuk ilişkilerine gereksinme gösterir. Böylece teknikle varolan, teknik gelişmelerle değışen yasalar, uygulamalar, yorumlar, yönergeler, yasaklar, yüreklendirmeler, kararlar ağı içinde yaşar insan.

Böylesi bir ortam, hiç kuşku yok ki toplum örgütlenmesi, *devlet* ve *yönetimle* sıkı ilişki içindedir. Teknik, yönetim bağlarıyla hem belirlenir, hem de bu bağlara damgasını vurur. Devlet biçimi, anayasası, ilgili yasaların çıkarılması ve uygulanışı, teknik etkenliklerle çokyönlü bir alış-veriş içindedir. Devletin, başta bütçesi olmak üzere tüm düzenlenişi, görev-

leri, birbakıma, teknik-topluma katabileceklerini dengeleme doğrultusunda yönlendirilir.

Tekniğin *bilimden* koparılamayacağı gerçeğiye, günümüzde artık pek gözden kaçmıyor. Uzmanca bakış isteyen görünmez ilişkilere yabancı kalanlar bile, bu kopmazlığı savunmaktan çekinmiyorlar. Nitekim bilim'den, bilim-teknik diye sözediliyor çok kez. Tekniğin gelişmesi bilimsel araştırmayla olanaklı; bilimdeki atılımlar da teknik başarılardan alıyor gücünü. Yirmi yıl önce Ay yüzeyinde dolaşan insan, kısa denecek bir süre sonra Merih gezegenine ayak basmayı tasarladığı şu yıllarda, vargücü ve olanca umuduyla bilim ve tekniğin oluşturduğu tıkHz birliğe sarılmış durumda. Yalnızca uzay yolculuklarında değil, her konuda geçerli doğru şu: tekniğin anakucağı bilim; bilimin görünüm-alanı teknik. Bilimsel bilgiler: teknik güçler, teknik ürünler, yapabilirlikler. Teknikle pekişe pekişe kurulan bilim, teknikle yayıla yayıla sağlamlaşırken, bilimden aldığı hızla sağlamlaşıyor teknik. Bundan böyle, yoğunluğu, çevresiyle daha da etkinleşecek bu gerçek: kültürün bağrındaki bilim, kültürün bağrındaki teknik.

Kültürün heryerine sokulup sinmiş olan tekniği, azıcık dikkat edince, *eğitim* yöresinde de izleyebiliriz. Çabuk ve doğru öğrenim ve öğretim yalnızca bilgisel teknik ve yöntemlere dayanmıyor. Okuldan okul dışına dek, nerde öğrenim ve yetişim varsa, orda teknik ürünü pekçok araç ve gereç de önemli bir rol oynuyor. Durmadan artıyor bu önem. Sözgelimi, son yıllarda bilgisayarın uygulanmasıyla eğitim ve öğrenim de, teknikten pekçok yararlar görme yoluna girdi. Kuşkusuz bu, eğitimin tümüyle teknikleşmesi anlamına gelmez. Eğitim ve öğrenime yön veren son amaçların saptanması, makinelerin bir ürünü değil insanın tasarlaması, düşünme ve değerlemesi, insanın bir koyumu, bir yaratmasıdır. Ama bu böyle diye, eğitim ve öğrenime yön çizen içeriklerle son amaçların, öğrenme yükünü hafifleten makinelere sırt çevirmesi akılsızlık. En güzel yol, insan kişiliğini geliştirecek hertürlü teknikten yararlanan bir eğitim ve öğrenim yoludur.

İlk bakışta hiçbir ilişkisi yokmuş gibi görünse bile, geçmiş

çağlarda, günümüzde, tek tek kişilerin davranış ve gönüllerini dolduran, bazı kurum ve kuruluşları ayakta tutan *din* de, teknikle bağları olan, tekniği hesaba katmadan edemeyen bir kültür alanı. Derine gittikçe karmaşıklığı iyiden iyiye göze çarpan bağlar var *din* ile *teknik* arasında.

Gerçekte, dinsel sevgi ve saygının cisimleştiği yapıtlar, anıtlar, her yerde ozamanın teknikleriyle yoğrulmuştur. Ayrıca, tüm *din* törenlerine ilişkin araçlar, gereçler gibi, dini belirginleştirip yayan yazılar, yazıtlar, kitaplar da tekniğin ürünleridir. Bundan başka dinsel inançları olanlar, dolayısıyla da *din* kurumları, sıklıkla, teknik ürünler karşısında belli davranışlar benimsemek, kararlar vermek, yorumlar ve değerlendirmeler ortaya koymak durumundadırlar. Sözelimi, bir zamanlar anatomi ve otopsi teknikleriyle uzun uzun uğraşmış olan *din* adamları, günümüzde de gen tartışmaları, tüp bebek uygulamaları, çocuk aldırma kolaylıkları karşısında çeşitli rollere bürünmek gereğini duymakta. Bir de şu var: dinsel inançları özetleyen yüreklendirme ve yasaklama önermelerine eğildiğimizde, bunların, değişik kesimleriyle günlük ve törensel yaşama, başta hukuk, yönetim, ekonomi olmak üzere çekidüzen veren teknikler olduğunu kavramakta gecikmeyiz. Yemeye içmeye değin öneri ve caydırmaları, çevrede yapıp etmeleri düzenleyen pek çok *din* tutamağı, *teknik* tutamağı aslında. *Din* ile *teknik* zaman zaman öyle karşı karşıya gelir ki, bu karşılaşmada, birinin öbürünü gereksiz kılacağı varsayılır. Gene de, tarih boyunca sıklıkla izlendiği gibi, tüm anlaşmazlıklara, hattâ düşmanlıklara karşın bugüne dek ne *din* tekniği, ne de *teknik* dini ortadan kaldırmıştır. Gerçekte, gerginliklere de yolaçsa, *din* ile tekniğin, çeşitli yönlerden, birlikte yaşayıp gittiği söylenebilir.

Pek ortada olmayan bir bağ, kültürün en önemli öğelerinden *dil* ile *teknik* arasındaki bağ. Görünüşe aldanıp bu bağı yokumsamak yanlış ama. Oysa şöyle ya da böyle dilde de varlığını duyurur *teknik*. Her çağda, her dilde kendine yeraçmış *teknik* nesne adları. Yalnızca adlar değil, *teknik* süreçler, işleyişler, edimler, yapıp etmeler dalbudak sarmış dillerde. *Teknik* geliştikçe, *teknik* dayanan yaşam koşulları geliştikçe, *teknik*

öğelerin dildeki sayısı, etkisi, yoğunluğu artmakta. Öyle ki hangi dil olursa olsun, dilin hangi yöresine bakarsak bakalım, saatten otomobile dek çeşit çeşit makinelerden esinlenmiş sözcük, deyim ve söyleyişlerle karşılaşırız. Teknikle hiçbir ilişkisi olmadığını sandığımız bazı konuşmaların bile, azıcık durup düşündüğümüzde, teknikle yoğrulmuş olduğunu anlamakta gecikmeyiz. Teknik deyimlerle birlikte, çoğun bozulmadan uzak, tıkr tıkr bir işleyişi var günlükdilin. Tekniğin, ürün eylem yönünden gittikçe incelmış uzmanlıklar gerektirmesiyle, teknik adlandırmaların başdöndürücü hızla artarak, günlükdili aşan yapay sözcük dizgeleri gerektirmesi de dikkate değer bir gerçek. Ayrıca: görüp işitme, okuyup yazma, basıp yayma tekniklerinin gelişmesiyle dile ilişkin başarıların da değişiklikler geçirdiğini; çoğun bunların birtakım olumlu sonuçları birlikte getirdiğini unutmamalıyız. Sözelimi elektronik işitme aygıtlarının kişisel, toplumsal yaşama sağladığı katkıları; telefonla televizyonun insan bilincine sağladığı ufukları; Gutenberg'den bilgisayara dek basım-dizgi tekniklerinin, dile kültüre sağladığı atılışları kim yokumsayabilir?

Sevilse yerilse de, itilse benimsense de, kültür etkenliği olarak *felsefenin* alabildiğince geniş bir oylumla ortaya çıktığına göre, felsefenin de teknikle uğraşmasında şaşılacak birşey yok. Nitekim, felsefe yönelimlerinin odak aldığı kendine özgü o "... nedir?"li soru kalıbı doğrultusunda, tepeden tırnağa bir felsefe konusu, "teknik nedir?" sorusu. Tekniğin, felsefe açısından, anılan önem ve değerini dile-getiren böyle bir soru, felsefe geleneğinde önplanda görünmese de durum bu. Tekniğin insan yaşamındaki olumlu ve olumsuz etkileri arttıkça, sözün geçen sorunun zamanla düşünme uğraşlarında önplanı kapsama eğilimi göstereceği besbelli; daha şimdiden bu yönde pekçok belirtiler var.

Genellikle tekniğe eğilmedikçe eksik kalır felsefe. Bu, hangi kavrama uzanırsa uzansın, o kavram çerçevesinde tekniğin de yerini, payını işin içine karıştırdığında, programını daha çepeçevre gerçekleştirmesinden belli. Öyle ya, insan, eylem, toplum, yönetim ve benzeri gibi felsefenin yoğun araştırmaya aldığı

temel kavramlardan herbirinin, yapı ve gelişme bakımından, ne denli teknikle oluşan bir anlam-katı içerdiğini görmezlikten gelmek, bu kavramlara ilişkin felsefeye aydınlatmayı hepten zedeler doğrusu. Sözelimi, teknikten soyutlanmış bir “insan” kavramıyla düşünen, bilgi’den doğa’ya, ahlak’tan devlet’e önemli kavramlarla ilgili çözümleme, saptama, değerlendirme ve çıkarımlarında felsefeyi, ilk bakışta farkına varılmasa da, sürekli çarpıklıklara sürükler. İşte bu nedenle, kendisine belbağlayanları yanıltmak istemeyen felsefe, hangi kavrama elatarsa atsın “teknîği unutma!” türünden bir bilince uzak durmamalıdır.

Çeşit çeşit baskılar, hafifliklerle, çeşit çeşit etkiler, tepkilerle tekniğin kendini ençok belli ettiği kültür kesimi, *töresel-ahlaksal* davranışlar ortamı. Teknik, en renkli görünümüyle günlük yaşamda ortaya çıktığına göre, töresel-ahlaksal davranışlar da günlük yaşamın içine örüldüğüne göre, tekniğin kültürde nasıl köksaldığını anlamak isteyen, töreler alanında başka alanlardan daha çok oyalanmak zorundadır.

Töre de, teknik de bir varolma biçimi, yaşama biçimi; ikisi de, birbakıma, birlikte yoğurmaktalar insan kültürünü, birlikte yoğurmakta insan onları. Böylece, birindeki bir kıpırdanışın öbüründe de yansımalarla yolaçması kadar olağan birşey yok. Gene de biri öbürüne sıkı bir nedensellik bağı ile bağlı değil. Şöyle ki, teknik her zaman her yerde töreleri belli bir kılığa büründürmez; birbirini andıran töreler de, tekniği ıpatıp aynı yaklaşımla benimsemez. Nitekim, tekniğin sağladığı mal bolluğu, belli bir toplumda insanlar arasında kırıcı rekabeti körüklerken, başka bir toplumda yapıcı dayanışmayı pekiştirebilir.

İnsan – toplum yaşamına yeni yeni olanaklar, özelemler, doyumlar, gereksinmeler getirir yeni yeni teknik ürünleri. Böylece komşuluk, oyun, gezme, şölen, ulaşım, göç, iş düzeni gibi değişik kişisel, kişiler-arası, yığınsal eylem ve etkinlikler değişik kılıklara bürünür. Yol ve ulaşım araçlarındaki kolaylıkların insanların birlikteliğini; oyuncakların çocuk kişiliğini; televizyonun kişi-kişi, kişi-aile ilişkilerini; uzaysal-elektronik savaş tekniklerinin ülkelerarası yakınlaşmaları ne tür derinden etkilediği yaygın bir gerçek günümüzde. Hele otomobilli, te-

levizyonlu yaşamın töresel-ahlaksal yaşam dokusundaki kimi olumlu kimi olumsuz yankıları, açık-seçik kavramlara indirgemese de, herkeslerin genellikle dilinde.

Özetle, tekniğin yoğurduğu töreler, törelerle yorumlanan teknik: tutku, istek, korku, umut, kırıklık, amaç, araç, erdem, mutluluk, erdemsizlik gibi çeşitli anlam ve önemdeki kavramların oluşturduğu kültür örgüsüne, genişliğine ve derinliğine, olanca damgasını vurmakta. Böylece teknik sözcüklere özgü kuşatımlarıyla, töresel yaşamdaki “olur” ile “olmaz”, “yaraşır” ile “yaraşmaz”, “uygun” ile “uygunsuz”, “izin verilen” ile “yasaklanan”, dolayısıyla da sözcüğün en genel kuşatımıyla “iyi” ile “kötü” bir teknik’ten ötürü kazandığı yaptırım ve yüreklendirme içerikleriyle, davranışsal kültürde büyük bir rol yüklenmekte.

Hangi kültür-kesiminden bakarsak bakalım, tekniksiz bir kültür düşünmek olanaksız: mantıkça dayanaktan yoksun, gerçekliğe de aykırı böylesi bir düşünme. Nitekim, anlayış yönünden, ilkin bazı tedirginliklere yolaçsa da, tekniğin pekçok kültür-kesimiyle içten bir bağ kurduğu yadsınamaz. Gene de bakışlar sanat kesimine çevrildiğinde, en ilk izlenim bunun nedense çoğun böyle olmadığı doğrultusunda. Tekniğin sanatla ne alıp vereceği olabilir ki, türünden bir davranışla karşılaşırız sıklıkla. Oysa birinden birinin ağır bastığı çarpık bir yaklaşımın ürünü bu davranışlar: kimi tekyanlı bir eğitim düzeni; kimi akılsız bir kültür politikası; kimi sözümona arıtcılık adına güdülen sanat bağınazlığı; kimi iler-tutar yanı olmayan bir modernlikle teknik hayranlığı dürtüp beslemekte bu davranışları. Öyle ki pekçok ortamda, bir sanı benimsenmekte tartışmasızca, o da şu: sanat ile teknik, özleri gereği birbirlerine karşıt; sanat tekniğe yabancı, teknik sanata düşman; sanatın olduğu yerde teknikten, tekniğin olduğu yerde sanattan sözedilemez. Yantutmayan, gerçekçi bir yaklaşımla saptadığımızı şu: Kültürün ayrılmaz bir ögesi olarak teknik, öbür kesimler gibi, hattâ şaşırımlar çıksa da, bazan onlarda olduğundan daha içten bir bağ kurar sanatla. Sanatın belli bir kolunda değil, pekçok kolunda bu böyle –resim, yontu, müzik, mimarlık, şiir, roman– değişik oran ve yoğunlukta da olsa, her kol için bu böyle.

Sanatla tekniği karşı karşıya görenlerin, ya da karşı karşıya getirenlerin dayandığı gerekçeleri, genellikle şöyle özetleyebiliriz. Sanat, temelde, güzel'in ülkesi; başka türlü dendidikte, her sanat yapıtının amacı, sanatçı tersini söylese, konuya al-dırıışsız omuz silkse bile, güzel bir yapıt olma saviyla kotarılır; bu güzelliğinden ötürü, beğeni, saygı ve sevgi kazanmaya yönelir. Hem yaratanı hem izleyeni yapıttaki güzele vardi-ran, dolayısıyla da bu güzelin somut bir biçimde nesnelleşmesini ve anlaşılmasını sağlayan yetilerin, hayalgücü ve sezgi türünden akıl-dışı esinler olduğu üzerinde birleşilir çok kez. Sanattaki güzele ilişkin yaygın estetik bu.

Tekniğe gelince, tekniğin, özce, güzele ilgisiz bir alan olduğunu; teknik yapıtların candamarını “yararlı”da aramak gerektiğini; bu yapıtların, düşünme ve akıl işi olarak günışığına çıktığını; bunun, hem teknik ürünü ortaya koyan hem kullanan için böyle olduğunu önesürenler tümen tümen.

Biryandan sanata, öteyandan tekniğe ilişkin bu davranışların hepten yanlış olduğu söylenemez kuşkusuz. “Güzel”, dola-yısıyla “çirkin”, sanatın belirgin niteliği; “yararlı”, dolayısıyla da “yararsız” tekniğin belirgin niteliği. Ancak, ne sanatın herşeyi, güzel'e; ne de tekniğin herşeyi yarar'a indirgenebilir. Nitekim, daha kestirme bir bakışla, doğrudan doğruya “güzel” diye nitelemediğimiz; “güzel” yerine, sözgelimi “iyi” dediğimiz sanat yapıtlarından geçilmiyor. Ayrıca, “yararlı” olmakla birlikte “iyi” olmasına önem verdiğimiz; bunu da, güzel türünden bir nitelemeyle dile-getirdiğimiz teknik ürünleriyle bezenmiş durumda heryanımız. Şu da gözardı edilemez: teknik yapıt yalnızca aklın emeğin ürünü değil; öyle ya, nice teknik buluş-lar sezgiyle, hayalgücüyle gerçekleşmiş; sanat yapıtlarındaysa, tekniğe giren çeşit çeşit işçilik, emek, beceri. Yalnızca oymacılık, kuyumculuk gibi alanlarda değil, en katışıksız gözülle bakılan resimde, müzikte de böyle. Bazı açılardan, birbiriyle karışıyor sanat ile teknik: araya keskin bir ayrım sınırı çizmek, *ikisinin de* varlığına aykırı.

Bırakın ki pekçok yerde sanat ile tekniğin birbirinden ayrıl-maması, çeşitli yönlerden birarada değerlendirilmesi gerekiyor. Sözgelimi, tekniği çelimsiz bir resim, teknikçe düşük bir yontu,

teknîge olabildiğince aldırıışsız bir mimarlık yapıtını başarılı saymak olanaksız. Bu anlamda başarısız bir yapıta, ne denli zorlansa, “güzel” nitelemesini yakıştırmak güç. Tıpkı bunun gibi: göze hoş görünmeyen bir otomobili, kaba-çiğ renkli bir giysi kumaşını, hantal bir iskemleyi, sözün tam anlamında “yararlı” teknik nesneler diye sunmaya kimse pek yanaşmaz.

Durum açık: ister teknikten sanata, ister sanattan tekniğe yönelelim, kültür, sanatlı tekniğin, teknikli sanatın damgasını taşır yoğun yoğun. Birçoklarına ilkin aykırı gelse de, özellikle teknikteki sanat: *teknik-güzel* deyiminde kendini belli eder. Teknik-güzel, birbakıma: teknikle özdeşleşen güzel, tekniğin güzele dönüşmesi. Teknik-güzel birbakıma: güzelin teknikle birleşmesi, güzelin tekniğe dönüşmesi. Ağaç, demir, cam, dokuma işleri; yazı, basım gereçleri; karada, suda, havada giden araçlar; türlü türlü elektronik ürünleri; ev, işyeri döşemeleri; meydan, sokak, bahçe, yerüstü, yeraltı geçit düzenlemeleri – tekniğin ortaya çıktığı her ortamda, açık seçik bilinçle, sözünü etsek de etmesek de, tüm çevreye damgasını basan bir gerçeklik teknik-güzel. Güngeçtikçe yaşama dünyamızı tepeden turnağa yoğuran bir gerçeklik. Ruhsal, toplumsal etkilerin pek farkına varmadığımız zamanlarda bile, varlığımızı içten belirleyen bir güzel bu teknik-güzel.

Teknik-güzelin getirdiği ışıkla sanat-teknik bağlamında gör-bildiklerimizi azıcık daha deştığımızda, “teknikle” bağdaştırılan “güzel”le belirtikleşen teknik, düpedüz “güzel” olmaktan çıkar. Güzel, “güzel” olmasına güzel ama, teknik-güzel, güzelin bir türü olarak karşımıza çıkmakta. Kuşkusuz, teknik-güzel de, kendine göre, sanatçılardan, hayranlarından, beğeni çizgisi, gelenekleri, eleştiri doğrultularından yoksun değil. Böylesi güzeli, aşağılayıcı bir tutumla, “mühendis estetiği”nin uluorta bir yakıştırması diye itelemek çağın gidişine aykırı bir tutum bence. “Tasarımcı”, “teknik ressam”, “sanayi sanatçısı” gibi deyimler, hızla yayılmakta nitekim.

Teknik güzelin, bize tatlar sağlayan sanat güzeli gibi güzel, ama ondan *başka* bir güzel olduğunu söylersek, hiç de yanlış birşey söylemiş olmayız.

Gerçekten de, birkaç çizgicikle belirtmeyi denersek, teknik-

güzelin cisimleştiği yapıtlar, ne denli “güzel” diye nitelenseler de, gizemini, tanımını inceden inceye kendimize aydınlık kılamasak da, düpedüz sanat yapıtlarıyla karşılaştırıldıkta, ilginç bazı özelliklere bürünmüştür.

Şöyle ki teknik-güzel, *bağımlı* bir güzeldir herşeyden önce. Yararlı bir nesnedeki, yararı dokunsun diye yapılan, yarar gütme amacıyla ortaya konmuş olan bir nesneye yapışık, böyle bir nesnedeki güzeldir. Yarar amacından ötedeki bir nesneye, teknik-güzel nitelmesi uygulanamaz. Bir nesne yarar sağlama yönünden başarılı olmakla birlikte güzel olmayabilir, bu durumda teknik-güzel’in gerçekleştirdiği bir nesne değildir. Teknik-ötesi düpedüz bir sanat yapıtı, böylesi yarar kaygılarından uzak bir nesnedir. Teknik-güzelin bağımlı oluşunu pekiştiren öbür özellikler de: bu tür güzelin, üretimce, az hammaddeyle oluşması; çabuk yapılması; gerekiyorsa çok sayıda çıkarılması; kolay satılıp alınması; bezeyip biçimlediği teknik nesnenin birlikte görüldüğü başka teknik nesneleri engellememesi gereğidir. Ters durumda, *teknikçe* güzel demeye dil varmaz o nesneye. Oysa, kestirmeden dendikte, sanat yapıtlarındaki güzelin, böylesi müşteri, pazar, ekonomi bağlarıyla bir alıp vereceği yoktur. Ne satış, ne çoğaltılabilme önemlidir teknik-dışı sanat için, yeter ki güzel olsun. Burda anmadan edemeyeceğimiz bir ilginç çizgi de, sanat yapıtlarının, kuralca, tek bir sanatçının yapıtı olmasına, bireysel bir güzel olmasına karşın, teknik-güzelin: kuralca, adı sanı *bilinmeyen, bilinmeden kalan* çok sayıda tasarımcının, genellikle tasarımcı kurumların başarısı olmasıdır.

Şu kısacık karşılaştırma bile, birbakıma başka başka kültür alanları olan sanat ile teknik arasında, güzel yönünden, önemli bir benzerlik bulunduğunu; bu benzerlikle sanat ile tekniğin birbiriyle, birbakıma, ilginç bir akrabalık kurduğunu açık-seçik göstermekte. Bu akrabalığın, ne sanata ne tekniğe bir zararı söz konusu. Tam tersine: alımlı bir otomobil, albenili renkleri olan bir kilim, çekici oylumlu bir lokomotif, büyüleyici oranlı bir tekne, “güzel” diye nitelendiğinde, bu, kendini katı ayrımlarla donmuş tanımlara kapamayan bir insan dünyasının, teknik ağırlıklı nesnelerle, sözgelimi sanayi ürünlerinde bile, kendine

özgü sanatçı varlığı yaşayıp gerçekleştirme fırsatları yarattığına, böylelikle kendini kültürce zenginleştirmeyi bildiğine tanıktır.

Kuşkusuz, teknik-güzel'e güzel demekten kaçınanlara bundan sonra da rastlanacak. Ne var ki, tanımlar, çoğun nesnel zorunluluklar değil; öznel-duygusal seçme ve değerlendirmelerin payı büyük tanımlarda. Bir tanımın başka bir tanıma yeğtutulmasında, bir başkasından üstün sayılmasında, beğeniler de ağırlığını koymakta. Bana öyle geliyor ki, tüm incemiş sanayi atılımlarıyla tekniğin bundan sonraki gelişmesinde, güzellik yönünden, sanatla teknik arasındaki ortaklıklar zamanla arttıkça, teknik-güzelin sanat bakımından değeri de, bireysel, eğitsel, kurumsal, toplumsal açıdan gittikçe pekişerek, kültür bütününde kendine daha çok yer edinecek.

TEKNİK - DÜN, BUGÜN, YARIN

Gölgeli-Işıklı İlerleme

İnsan zamanlı bir varlık: zamanda yaşıyor, nesi var nesi yoksa zamanın içinde, herşeyiyle zamana bağlı. *Kendi zamanı, kendi 'çağı'* insanın. Başka türlü dendidikte: çağına yapışık insan: yaşamı bu kendine özgü çağda olup bitiyor. Buna göre, yaşamları aynı zaman-kesitine rastlayanlar, birbirlerinin çağdaşı. İnsanları kuşatan bir gerçekliğin adı böylece “çağdaşlık”. Tektek insan-yaşamları genellikle onyılları kaplayan bir zaman kesimi boyunca uzadığından, birbirine yakın, birbiriyle örtüşen zaman-oylumlarında yaşayanlar, birbirleriyle çağdaş. Özel-özel pekçok yaşantı ayrılığına karşın, bu çağdaşlar arasında birçok ortak yaşama yanının bulunduğu yadsınmaz. İşte bu çerçevede “çağdaşlık” sözcüğünün, içinde insanlara ortak nice nice nesnel çizgiler barındıran bir zaman nitelemesi olduğunu öne sürmek, ilginç bir gerçekliğe, kabasından da olsa yerinde bir yaklaşım.

Kuşkusuz, çağdaşları birbirine yakın kılan, çağdaşları birarada tutan: olaylar, eylemler, acılar, sevinçler, çalkantılar, gerginlikler, mutluluklar. Her çağ için, bunları, kimi birbiriyle içiçe giren, kimi birbirlerinden oldukça uzaklaşan bir tutam kavramla özetleme olanağımız var. Ben şimdi burda böylesi bir kavram-tutamının ne gibi bir yapısı ve öğeleri olduğunu sorup öğrenme işine, kısaca da olsa, elatacağım. Bunu yapmakla, büyük yanılgılara düşmediğimde, bir üyesi olarak içinde soluk alıp verdiğim çağa ilişkin bilinç ve anlayışımın, belli bir oranda bir aydınlık kazanacağı inancındayım. Herkes gibi benim için de bu aydınlık, beni güden değişik amaç, ilgi, görgü ve kaygılarla değişik kılıklara da bürünse, aralarında herhangi bir

değer-düzeni gözetmeden andığımda: “ilerleme”, “sorumluluk”, “akılcılık ile gerçekçilik”, “demokrasi”, “mutluluk” gibi kavramlarla ortaklaşa sağlanan aydınlık. Çağdaş kültürün kilit-kavramları diyebileceğimiz kavramlar hepsi. Bu kavramları (birkaç tane daha saysam daha iyi ama, şimdi burda tüketici olmasam da olur) kilit-kavram diye belirtiyorum; çünkü, bunalımdan terör’e, yabancılaşma’dan özgürlüğe dek çağımızı örgüleyen pekçok sorundan hangisiyle boğuşursam boğuşayım, bu kavramları işe karıştırmadan edemiyorum. İşte bu kilit-kavramlardan herbirini içyapısıyla görmemiz, hep başka bir kavramı işin içine karıştırmamızla gerçekleşiyor: bu kavram da *teknik*.

Parmak bastığım bu kuşatıcı gerçeğin, çağdaş ortamdaki büyük ve yaygın etkisini yetesiye günışığına koymaya yönelmemiz gerekiyor şimdi. Bunu yaparken, “teknik” kavramını boydanboya örgüleyen bazı özellikleri de, sıksık yakından izleme fırsatı çıkacak, kuşkusuz. Buysa, hem tekniği hem öbür gerçeklikleri olanca yapılarıyla gözler önüne sermede epeyce yardımcı olacak kanısındayım.

İlk olarak bakışlarımızı *ilerleme* kavramına, dolayısıyla da *teknik ile ilerleme* ilişkisine çevirelim.

Sese özel biçimde duyarlı olmaya gerek yok: neredeyse herkesin kulaklarını tırmalayan bir tizliği var “ilerleme” sözcüğünün. Yinelenme yoğunluğu, durmaksızın katmerleşen bir deyim. Yankılanmadığı kıyı bucak yok. enaz iki yüzyılı aşkın bir süredir bu böyle. Başlangıçta Avrupa’da böyleydi; sonra Amerika’yı sardı; nicedir tüm yeryüzünü kaplamış durumda. Evde sokakta, işte derslikte, yönetimde alış-verişte –hep “ilerleme”, “gelsin ilerleme”. Yalnızca nesnel bir saptama göstergesi olarak değil, duygu ve değerleme göstergesi olarak da kullanılmakta. Heryanda büyük bir önemle başvurulmakta bu kavrama. Çoğunlukla tartışmalar, dönüpdolaşıp “ilerleme”yle oluşmakta. Özellikle, nerde övünme, sindirme, ürkü, yüreklendirme sözkonusu edilse, orda açıktan açığa ya da örtük, “ilerleme”yle bağ kurulmakta. Teknik kadar toplum da, emekten bütçeye, atılımdan örgütlenmeye kadar çeşitli etkenlikleriyle “ilerleme”den devşirmekte

besinini. Geçmişimizden geleceğimize uzanan çizginin genel akışını belirlemekte bu “ilerleme” kavramı.

Kim, nerde, ne zaman, ilerleme’den sözederse, içerilen gerçeklik teknik. Sallantısızca bu böyle. Nitekim, genellikle “ilerleme”den sözederken özellikle teknikten sözetmemek düpedüz çelişme; kolay kolay rastlanmaz böylesi bir çelişmeye düşene. Tam tersine: ilerlemeye değinen herkesin, ilerleme için örnek vermek gerektiğinde, ilk aklına gelen şey, teknik alandan bir örnek vermektir. Sözelimi: çoğu kez yapıldığı gibi, eskisiyle yeni, eskinin eskisiyle yeninin yenisi karşılaştırılır. Diyelim ki ulaşım tekniklerine parmak basılmakta: kağından bisiklete, oradan otomobile dikkat çekilir; deniz ulaşımı için kütük sandalcıklardan atom denizaltılarıyla transatlantiklere gelinir; havaya atlayınca, uçakların pervanelisinden pervanesizlere, uzay gezegenleriyle uydulara çevrilir bakışlar.

Teknik ile ilerleme arasındaki bu sıkı bağ, teknik-dışı kültür alanlarına ilişkin ilerlemelere uzanıldığında, ne tür olursa olsun, ya doğrudan doğruya ya dolaylı olarak, o tektek yörelerle teknik arasında bağ kurmasından belli. Şöyle ki, ister “ilerleme”, ister özel yöreye uygun bir nitelemeyle, “kalkınma”, “yücelme”, “yetkinleşme” diye dilegelsin, önesürülen şöyle özetlenir: Hele teknikte yetesiye ilerlemeye erişilsin, hele teknik ilerleme iyice yerine otursun, öbür yöredeki ilerleme ergeç izleyecektir bunu; bundan zorunlu birşey olamaz. Yönetim uygulamaları ile bürokrasi dizgesinde; ahlakça eylem ve erdemlerde, düşünme yöntemlerindeki güvenilirlikte ilerlemeci başarıların dayanağıdır çok kez. Böylece teknik-dışı ilerlemelerin vazgeçilmez koşulu, koşulu değilse bile eşidir teknik. Bu nedenle, teknik, çok yerde, herçeşit ilerlemenin olanağı, temeli kılınmış olur. Kuşkusuz, tekniğe her alanda seçkin bir değer biçilmesi, tartışmasız benimsenemez; tartışmaya açık bir konu bu. Ne var ki olup bitene ilişkin daha bu saptama bile, teknik ilerlemenin, öbür türden ilerlemelerle ne denli içiçe elealandığına tanıklık etmekte.

Tekniği, ilerlemenin temeli yapan, böylece ilerleme anlayışının temeline tekniği koyan, birbakıma teknik ile ilerlemeyi özdeşleştiren gerekçe şurda: İlerlemenin karşıtı olan gerileme, hiçbir kesimde, teknikteki kadar göze çarpan bir görünüme

bürünmez. Diyelim ki, birdenbire elektrik olmayan bir yöreye gittik; bir ülkenin yüzyıllar öncesi enerji ve aydınlatma durumundan söz ediliyor, hiç çekinmeden belirteceğimiz şey, o yöre ya da ülkenin, teknikçe, bizim bugünümüzden *geride* bir yapı gösterdiği; tartışmasız bu böyle.

Azıcık deşmeyegör, son derece tartışmalı bir kavrama dönüştürer “ilerleme” kavramı. Birbakıma, bundan doğal birşey yok: değil mi ki dillerden düşmüyor, kaçınılmaz bu tartışmalı yazgı. Anlamca kaygan, kaypak, bulanık; anlayışça tekyanlı, önyargılı, şaşırtıcı, içeriklere uğruyor “ilerleme” sözcüğü. Böylece yakından incelendikte, “ilerleme”, bir uzlaşım tabanı olmaktan çok, bir karşıtlıklar sapağı. Bu durum en çarpıcı bir biçimde, genellikle olumlu bir işlerliği olan “ilerleme” sözcüğünün, olumsuz bağlamlarda da, dilce başarıyla kullanılmasında açığa vurur kendini. Sözelimi, “hastalığın ilerlemesi”, “para-değeri yitimindeki ilerleyişler”, “yeryüzünü, güneşin sağlıksız bazı ışınlarından koruyan ozon ağındaki yırtılma hızla ilerliyor” gibi konuşma parçaları, ilerlemenin, hep iyiliği ya da iyileşmeyi değil, kötülüğü, ya da kötüleşmeyi yansıtabileceğini göstermekte.

Kısaca saptayacak olursak, genellikle “ilerleme”, özellikle de “teknikteki ilerleme” karşısındaki davranışların, birbiriyle ters düşen iki karşıt tutumda pekiştiğini söyleyebiliriz: İlerleme, teknikteki ilerleme, çoğun, iyimserlikle karşılanmakta; ne var ki, bu ilerlemeye kötümserlikle karşı koyanlara da rastlanır. Zaman zaman, bu kötümser davranışın, kültürde ağır basmaya yüztuttuğunu söylemek yanlış sayılmaz.

İyimserlerin görüşü, ortalama olarak, şöyle: Teknikte ilerleme olduğu kesin bir gerçek. Bu ilerlemeyi görmemek için kör olmak gerek. Zaten kaçınılmaz birşey ilerleme. İnsanın yapısı zorluyor buna. Durmadan ilerleyen bir varlık insan. İlerleme, insanlığın amacı. İnsana yaraşan bu. İlerlemeyi benimseyişinden belli bu. İnsan-olmaya sevinç katan değerli bir olgu ilerleme. Yaşamının anlamı ilerlemede. Bir ödevi de birlikte getirmekte ilerleme. İlerlemeye karşı çıkmak akılsızlık; tam tersine, safsatayı bırakıp dörtelle sarılmalı herkes ilerlemeye. Sözcüğün en güzel anlamında, insanlık denen şey bundan başka birşey değil

zaten. Böylece, insanın doğal ideolojisi ilerleme. Hele “modern insan”, çağının gerisinde kalmayan insan, ne yapıp edip ilerlemeci olmak, ilerlemeye belbağlamak, ilerlemeye katkı olmak zorunda.

Kötümserlere gelince, onların görüşü de aşağı yukarı şöyle: İlerlemeyle, hele teknik ilerlemeyle övünmeye değmez. Sevini-lecek nesi var bu sözümona ilerlemenin. Saymakla bitesi değil teknik ilerlemenin o ünlü yan etkileri: tüm dengeleri alt üst ediyor, en önemli, en güzel yaşama koşullarını yiyip bitiriyor teknik: ne toprak toprak, ne hava hava, ne su su artık. Bırakın ki teknikteki “ileri” diye nitelenen oluşumların öbür kültür kesimlerine birsürü zararı var. İkiyüzyıl önce Rousseau kafalara dank edercesine söylememiş miydi: teknik geliştikçe geriye gidiyor töreler, ahlak. Bu mu insana yakıştırılmak istenen. Neylersin ki, sağır insanlar; pek dank etmemiş kafalara. Günümüzde de bu gerçekleri yineleyenler var ama, sağır kulaklar. İnsan olmak, modern olmak, ille de teknik ile ilerlemeyse, aslında modernliğe karşı çıkmak gerek. Teknik ‘ilerlemeler’ karşısında, sağduyulu birinin, kötümser olmaması elde değil.

Duyusal basıncı gözden yitirmeden özetlemeye çalıştığım bu iki karşıt davranış, teknik ilerleme karşısındaki iyimser davranış ile kötümser davranış, teknik ilerlemenin hiç de savsaklanacak bir sözcük olmadığını açıkça *ortaya koymakta*. Buysa, sözügeçen davranışlar üzerinde azıcık durmamızı; böylece “ilerleme”nin, dolayısıyla teknik, kültür ve insanın varoluşuna azıcık daha içten sokulmayı denememizi gerektiriyor.

İlk yapmamız gereken en uygun şey, ilerleme-teknik bağında belirginlik kazanan iyimserlik ile kötümserliğe, yantutmaz bir açıdan bakıp davranışları gerçek kılan yapıyı, nasılsa öyle görmeye girişmek. En göze çarpan özellik şu: İkisinin de karmaşık bir yapısı var; ikisi de çeşitli ögeler kapsıyor. İkisi de salt nesnel algının yasası olmaktan çok, kişinin vücut, ruh, yaşam, eğitim koşullarının, tutku, istek ve özlemlerin etkisinde büyük ölçüde.

Bütün bunlar böyle olmasına böyle de, teknik ile ilerlemeye ilişkin iyimserlik ve kötümserliğin, gerçekliği yansıtan bazı özellikler içerdiği gözardı edilemez. Heriki tutum da, tekniğin: insana bağlı; olanca çevresiyle insan yaşamını

değiştiren; kültür evreninde yankılı etkiler meydana getiren önemli bir etkinlik olduğunu, herbiri kendi yönünden, birkez daha belgelemekte.

Gene de toptan bir evetlemeyle, teknik doğrultusunda ilerleme diye nitelenen şeyleri, iyimserlikle benimsemeye yanaşmıyorum. Böylesi bir iyimserlik, nice unutulmaz yararlarına karşın, tekniğin, herkesin acıyla bilip yaşadığı nice sakıncalı ve zararlı oluşumları birlikte getirdiğini unutturamaz da ondan. Gelgelelim iyimser olmadığımı göre, toptan kötümser olmak zorunda *değilim*. Pekçok türdeşim gibi ben de tekniğin eşsiz güzelliklerine çok şey borçluyum. Uzman olmaya gerek yok, herşeyden önce büyük ameliyatlar geçirenlerin bildiği yeter bana. Tuhaf bir durum benimki: teknik konusunda iyimser *değilim*, kötümser *değilim*. Hem iyimser hem kötümser miyim öyleyse? Böyle denemez ama; dense bile, kimilerine mantıksız görünse de, yaşama gerçekliği yönünden olağan bu; öyle ya, yaşamda ille de tutarlı olmak gereği yok; kendini tutarlı sananların da öyle olduğu söylenemez. Heyecansız ve dürüst hiçkimse, kendisi için bunun tersini ileri sürmeye kalkışmaz kanısındayım. (Benim için de doğru bu, ama şimdi pek öyle *değil* sanıyorum.)

Başka yaşam-kültür konularındaki tutumum, teknik için de geçerli benim için: *daha-iyiciyim*. Tekniği iyi'ye indirgemiyorum, salt kötüye de, salt iyi şeyler de olsa teknikle, kötü şeyler de. Yalnızca benim için böyle *değil* bu, her zaman için, herkes için böyle. Her teknik gelişmeyi, gözükapalı, iyi diye anlamak, ya da kötü diye yerindibine batırmak yanlış, hem de nasıl. Acının acısı kırıklıklar bekler iyimseri; yaşamaya inme indirir kötümserlik: 'ya hep ya hiç' pekçok işte olduğu gibi teknik işlerinde de ölçüsüzlükten başka birşey *değil*. Teknik işlerinde bize en yakışan, *alçakgönüllü* tutum –daha iyicilik: dünyanın daha iyi olması için *çalışıp çabalamak*. Ne savruk güvenle, ne öfkeli sırtçevirmeyle yürür teknik yaşam. Ergeç umutsuz kendini tekniğin yellerine bırakan; ben tekniksiz yaparım diyen de, dertten soluk alamaz ergeç. *Gereken*: ilerleme budalası ya da teknik düşmanı *olmadan* ölçülü bir yaşayış sürdürmek teknikle.

Söylemesi ne denli kolaysa, gerçekleşmesi o denli zor bir görev bu. Ama öyle önemli ki insan için, öylesine büyük önceliği var ki yaşamımızda; teknik yazgımızı vargücümüzle kendi elimize almak zorundayız. Ona ne kuşku, istek güzelse de yetersiz; salt istemekle olmuyor; olabileni olur kılmak için, hertürlü yapıp etme kaynağımızı değerlendirme durumundayız.

İnsan-teknik-kültür dünyasına ilişkin pekçok gerçekliğin, eylem, etkinlik, duygu ve davranışın kesiştiği son derece ağırlıklı bir kavram, olanca ışığı gölgesiyle “ilerleme”.

Çeşit Çeşit Sorumluluklar

Ana-baba, kardeş, çocuk, eş, akraba, yönetici, öğretmen, tüccar, işçi, devlet adamı, sanatçı, bakkal –herkes herkese sorumluluk çağrısıyla yönelir günlük yaşamda. Sorumluluk savsaklaması yüzünden yerici-öfkeli sesler kaplar ortalığı sıksık. Sorumluluk alkışlanınca da sevinçli-övücü yargılar gönendirir kafayı gönlü aradabilir. Kadın, erkek, yaş, ülke, iş, koşul dinlemeksizin sürekli önplanda “sorumluluk” sözcüğü. Gerçeklikteki karşılığı, bu gerçekliğin durumu niteliği doğrultusunda, kimi çağrı, kimi çığlık kimi horlama, kimi alkış bu sözcük.

Çoğun ahlaka ilişkin kullanımların içine kapatılma eğilimiyle karşı karşıyayız: yalnızca ahlak alanının önemli bir ögesi gözüyle bakanlar var “sorumluluğa”. Kavramları tek tek çekmecelere tıkan, oldukça dar bir eğitimin ürünü bu. Oysa aslında, alanı nedenli geniş olursa olsun, ahlak kesimini aşır tüm insan-varlığını kuşatan bir kavram sorumluluk. Nerde isteme, özgürlük, akıl, eylem, yargı-biçme sözkonusu olursa, orda sorumlu-sorumsuz nitelemesi kaçınılmazlıkla kendini benimsetmekte. “Sorumlu: erdemli, öyleyse ahlaklı”, “Sorumsuz: erdemsiz, öyleyse, ahlaksız” diye kestirip atmak doğru olmaz. “Sorumlu”, ahlak bağlamı dışında da, özellikle *teknik* yöresinde de güncel. Güngeçtikçe alabildiğine değişik anlam vurgulamalarıyla kulağımıza çalan konuşmaları şöylebir anımsayalım: “Ben sorumlu değilim; tekniği, teknik adamlardan sorun”, “Makineyi yapan hesabını versin, ben herkes gibi kullanıyorum yalnızca”, “Tekniğin başımıza saldığı bu dertlerin sorumlusu kim?”, “Bu böyle gitmez, teknik karşısında sorumluların görevlerini bilmeleri gerek”. Ençok İkinci Dünya Savaşı’nın gelişimleri, bitiş biçimi ve son-

rasındaki birkaç onyılıda insan-kültür yaşamını çeşitli yönlerde örgütlemekte “sorumluluk” kavramı. Doğrudan doğruya sözü edilmediğinde bile böyle. Atom atıklarından toplu öldürme araç ve gereçlerine dek, cıvalı sulardan ölen ormanlara, sanayi atıklarından pis yağmurlara dek, yeryüzü yıkımlarından hangisi gündeme gelirse gelsin, sorumluluk-sorumsuzluk da gündem başında hep.

Bu gibi cansıkıcı durumlara genellikle alışlageldiği gibi, suçu Tanrı’ya, Doğa’ya, tekniğin kendisine yüklemekte arayanlar var sözümona kurtuluşu. Oysa sağduyudan uzaklaşmadıkça, bu başvuruların kimseye pek bir yararı olduğunu sanmıyorum. Şöyle ki: Tanrıya ilişkin yaygın bir davranışı benimseyip soralım: Tanrı, insanları üzme için ne diye insan yapısı tekniğin aracılığına gereksinim içinde olsun? Doğa da tekniğin yaratısı değil ki, teknikteki eksik-gediğin yolaçtığı günahları, doğaya yüklemenin anlamı ne? Tekniğin kendisine gelince, akı, duyusu, bilinci mi var ki, birbir teknik nesneleri, ya da toptan tekniği sorumlu turalım? Öyle ya, teknik teknikten sorumluyusa, insandan da sorumlu. Peki, insan kendisi mi aktarmış bu sorumluluğu tekniğe, yoksa ne yapıp edip insanın elinden mi almış teknik? İler-tutar yanı yok bütün bu sorumlu saymaların.

Böylece, nicedir oluşturduğu ahlakın ötelere uzanıp teknikle birtakım bağlar kuran sorumluluk, insan-kültür-dünyasında önemce kazandığı yeni ağırlıktan ötürü, yeni baştan ne denli derinliğine incelse yeridir. Şimdi gereksiz ayrıntılara girmeden, bu derinleşmeye, salt sorumluluk-teknik konusuna bir-iki ilginç aydınlık getirmek amacıyla, girişmek zorundayız. Ele alacağımız sorular şunlar: Kim sorumlu? Kime sorumlu? Neden sorumlu? Ne kadar sorumlu? Nasıl sorumlu?

Kim Sorumlu? – Tekniğe ilişkin ürün, hizmet, örgüt yapısı, dağıtım ve kullanımda, işler başarılı da başarısız da sonuçlansa, tüm yapıp etmelere, örtük-açık eşlik etmesi gereken bir soru: Kim sorumlu? Ne var ki pek sık görünmüyor bu soru, ola ki işler son derece kötölesin: ozaman da daha çok, sorumluyu belirlemek yerine, ya acele suçlamalar ya da konuşmalardan geçilmiyor ortalık. Buysa sorumluluğun, gerçekte, bir zevk ola-

rak yaşanmaktansa, bir yük diye duyulmasına geri götürülebilir. Buna en inandırıcı kanıt, sorumluluğu taşımaya yananların sayıca hep az olması.

Örtbas edilmediğinde, “Teknikten kim sorumlu?” sorusuna genellikle verilen yanıt şu: “Kim olacak, teknikten, mühendisler, ustalar, işçiler sorumlu” diye bir yanıt gezer ortalıkta. Tasarlama, kararlar verme, uygulamaları yönetme bakımından oynadığı rolden dolayı, mühendislerde yoğunlaşır bakışlar. Nitekim eskidenberi *mühendisler* ve onlarla birlikte çalışanlar, işleriyle ilgili birtakım hak ve ödevlerin, bu arada sorumlulukların farkına varmışlar, bunlara yönelik düzenlemeler getirmişlerdir. İşveren ile işi yapanı bağlayan bu düzenlemeler, genellikle, iş-görme dürüstlüğü, “iş namusu” diye nitelenen özellikleri içermekte, işvereni aldatmama, meslektaşları zarara sokmama türünden, toplumsal yaşamda oldukça belirli bir alanı kapsamakta. Ancak yakın zamanlarda, İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda, başka türlü dendiğinde, teknikle gelen başdöndürücü etkilerin yeryüzüne iyiden iyiye yayılmaya başladığı bir dönemde, meslek ahlakının dar sınırlarını aşan kaygılar belirginleşmeye başladı. İlkın, ulusal örgütler, zamanla uluslararası örgütlenmeler, genellikle insana, doğa ve kültüre, insanlık değerlerine saygıyı vurgulayan teknik-insan-ahlak-toplum yönergeleri idi bunlar. Nagasaki’li, Auschwitz’li tarihsel olaylardan sonra, ırk, din, dil, inanç ağırlığı gözetilmeksizin tüm yeryüzünü canevinde ilgilendiren –deyim uygun sanıyorum– uluslararası ‘teknik anayasası’nın candamarı olmuştu artık sorumluluk. Hiç kuşku yok ki, bu bağlamda mühendise, hatırısayılır bir sorumluluk payı düşmekte. Gene de mühendisi, insan yaşamını daha az acılı, dolayısıyla daha kolay kılmayı başaran biricik iyiliksever; ilerleme ve modernlik yolunun biricik yenilik kahramanı diye göklere çıkarmak, gerçeği çarpıtmaktan öteye götürmez. Mühendislerle birlikte çalışan öbür emekçilere, *ustalara, işçilere, yöneticilere, görevlilere*, başkaca katkısı dokunan değişik kesimden insana da, hakkı olanı tanımak gerek. Hakkın söz-konusu edildiği her yerde, haklara eşlik eden yetki ve yetkeler, sorumluluklar da söz-konusu. Böylece, vergi ödemesiyle, karar veren yöneticileri seçmesiyle, *halkın*, teknik işlerdeki sorum-

lular arasında yer aldığı görülür. Ne bir zorlama, ne de abartma saptaması bu. Aykırı gelse de gerçek.

Kim Kime Sorumlu? – Teknik konusunda kimin (kimlerin), kime (kimlere) sorumlu olduğu konusunun, açık-seçik çizgili bir haritada sergilenebileceği kanısında değilim. Öylesine altalta üstüste giriyor ki sorumluluklar. Adı yetkisi n'olursa olsun *herkes*, başkalarına karşı sorumlu. Bununla da bitmiyor ama: kültürü, anlayışı, yetişi oranında *geleceğin insanlarına da* sorumlu, yalnızca *kendi şimdisine* değil. Sözelimi, mühendisliğin sağını solunu yetesiye bilmeden radyoaktif ya da genetik deneylere, arayışlara giren, büyük bir olasılıkla, gelecekteki kuşakları da nice tehlikelere iteleyebileceğini bir an için gözden yitirmemelidir. Buysa, aman şu töreyi çiğnemeyeyim, aman şu eylemi de zedelemeyeyim türünden sorumluluk-sorumsuzluk gidiş-gelişlerinden çok daha tedirginlik veren boyutlara uzanmakta. Bırakın ki, insan, tüm zaman oylumunda, teknik yapıp etmeler dolayısıyla, *kendi özüne*, kendisine, *başkalarına bağlayan* sorumlulukların ötesinde, dağı, bayırı, bitkisi hayvanıyla *canlı-cansız doğaya*, hattâ bazılarına ne denli ölçüsüz görünürse görünsün, *evrene bile* sorumluluklar duyabilir içinde. Tektük de olsa bu tür insanları tanıdığını söyleyenler çıktığında, dudak büküp omuz silkmek yanlış bence. Gerçi sorumluluk nesnel bir temelden yoksun değil; *hep* insan, *olanca* varlığıyla insan, sorumlu olan. Gelgelelim, bir duyuş, bir anlayış, bir bilinç, özel bir kültür, bir açıklık, bir duygudaşlık işi sorumluluk. Şimdi şuracıkta dilediğimce sergileyemesem de bunu, sorumluluğu, anlamlı bir biçimde sözkonusu edip yargılamadan önce, herkesin, kısacık bir süre, kendi içine dönüp şöylebir duyması, düşünmesi yerinde olur sanıyorum. Boş bir iyimserlikle kendimi kandıramadığımı sanmaktayım: böylesi bir duyuş ve düşünüş, dediklerimi saçma diye kaldırıp atmakta epeyce çekingen kılar inancındayım.

Neden Sorumlu? – İnsan öz varlığından ayırmadığı teknikle, bu tekniğin bezediği dünyada yaşıyor; tekniği vareden, teknikle varolan o, kendisi. Öyleyse, uzun çıkarımlar, gerekçeler biryana: insan, insan olduğu için, bu nedenden *ötürü* teknikten sorumlu. Düşünme gibi teknik de *özden* insanın, hep var. Ne denli kazısan

insanın içini, düşünme bulursun, ama az ama çok; ama düzgün ama eğri. Teknik de tıpkı öyle: ne denli eşelersen eşele insan dünyasını, insan teknikle insan, ha ilkel ha gelişmiş olsun bu teknik. İnsan, insan olduğu için sorumlu teknikten; o sorumlu değilse, tekniğin sorumlusu yok, demekten başka birşey değil bu. Teknik, teknik olduğu için değil, insan, insan olduğu için sorumlu teknikten. Böyle olmasaydı, ne tekniğin ne de başka bir gücün, insana, teknik karşısında sorumluluk yüklemeye gücü yetmeyecekti.

Ne Kadar Sorumlu? – Herkesi teknikten aynı biçimde, aynı oranda, aynı derecede sorumlu saymaya kalkışmak, hiç de doğru birşey olmaz. Gerçekliği çarpıtan bir tutum bu. Ayrıca, yola çıktığı haksızlıklar nedeniyle pekçok karşıkoymalar; böylece, yararsız tartışmalar boşandırır. Öyle ya: atom bombasını ne yapan, ne attıran, ne de atan benim –atom bombası yüzünden ne diye sorumlu tutulayım. Auschwitz’e hiç mi hiç bulaşmadım– ne diye oraların yükünü taşıyayım... Ancak, herkesin, yeri, durumu, zamanı, yetkisi, yetkesi, görevi olanağı çerçevesinde bir teknik sorumluluğu olduğunu söylemek zorundayız. Kent telefonları tıklar tıklar işliyorsa, bundan, kendime bir övünç payı çıkarmam. Bu ağın tekniğiyle ne ilişğim var ki benim. Telefon iletişimi toptan aksayınca yapabileceğim birşey yok ki, benim için bir sorumluluktan sözedilebilirsin. Ne yapılırsa yapılsın, ne ben kendim böylesi bir sorumlulukla aramda bağ kurabilirim, ne de başkaları. Görevi uzmanlığı uyarınca, bu konuda birşey yapmış olanlar, bu konuda birşey yapabilecekler için, o da herkesin kendi bağı, olaya katılımı çerçevesinde belli ölçüde bir sorumluluk sözkonusu. Böylece, teknikte sorumluluk, soyut ve genel bir yakıştırma ya da benimseme olmaktan çok, *somut* ve *özel* bir (kişiye kuruma özel) sorumluluk. Toptancı bir kavram gözüyle bakamayız sorumluluğa, dağıtımsal bir kavram bu. Tek-tek insanlara özgü durumların elverdiği oranda bir sorumluluk *dağıtımsal* sorumluluk.

Nasıl Sorumlu? – İnsan birşey yaptığında ya da yapmadığında, eylemleriyle, eylemlerinden ötürü sorumlu teknikten. Çoğu kez, tekniği aşan, daha doğrusu teknikle birlikte başka yöre eylemlerine dönüşen etkinlikler içinde insan. Yanbakışını

beğenmediği için, elindeki çekici karşısındakinin kafasına fırlatıp yaralayan biri, yalnızca bir aleti yersiz kullanmış değildir; olumsuz diye nitelenen bir ahlak, hukuk, töre davranışında bulunmuş, belli yargı ve yoruma da neden olmuştur. Çekiç fırlatmak rastlantısal bir örnek, kuşkusuz; içkili içkili arabayı kalabalığın içine sürmek; ekmeğe, yağa, şekerlemeye sağlığa zararlı maddeler katmak; gelir kaygısıyla, piyasaya korkunç yanetkili ilaçlar sürmek – bütün bunlar tekniği içeren ama tek-nikle başlayıp teknikle bitmeyen sayısız eylemlerden birkaçı.

Böylece tekniğe ilişkin bir sorumluluk, *insanı bütünüyle saran* bir eylem sorumluluğu olarak ortaya çıkmakta; bu da, çoğun, teknik eylemin, öbür eylemlerden daha az önemli, daha az ağırlıklı bir insan göstergesi kılığına bürünmeyeceğine açık-seçik tanıklık etmekte.

Şimdi, bu son bildirilenlerin ışığında şöylebir saptamada bulunmadan geçemeyiz: kimimizde tuhaf bir izlenim uyandırır da *sarmaşdolaş* ahlak ile teknik. Bu birliktelik, hem teknik hem ahlak, birbakıma, *devrimsel* bir değişikliğe uğruyor. Teknik-ten soyutlanmış bir ahlak yaşamı yok insan için. Yalnız yüce değer ve erdemleri değil; maddesi, nesnesi, işlevi, kullanımıyla tekniği de hesaba katmak zorundadır. Bu içiçe-giriş, geniş ve derin değişimlere götürmekte ahlakı. Benzer durum teknik için de geçerli: ahlakla içiçegirmekle, teknik, salt “mekanik” bir kesim olmaktan çıkıp genişlik ve derinlik kazanmakta; buyusa insan yaşamını belki daha zor, ama çok daha renkli, zengin ve yaşanır kılmakta.

Akılcılık ile Gerçekçilik

“Akılcılık” da “gerçekçilik” de, hiçbirzaman, yaşama-düşünme gündeminden düşmeyen anakavramlar. Her çağda, her toplumda sözcüğün genel anlamıyla, akılcılar, gerçekçiler olmuştur. Özellikle çağımız insanı, bu iki kavrama önemle sarılmış; kavramlardan herbiri, birbakıma isteristemez bazı şeyleri dışta bırakarak sınırlı bir oylumla ortaya çıkmıştır. Nitekim pekçok dilde, birbirini anımsatan bir yazış ve söyleyişle, “rasyonalizm” ile “realism” kavramları, birer “izm” diye tanınmakta, böylece sınırlı bir yürürlük göstermekte. Bu kavramlara, birbir, ama çoğun birlikte, kişi, kurum ve toplumca değerliliğini belirtmek üzere, yüceltici kavramlar olarak başvurulmuştur. Akılcı insan, çok kez, baştacı edilir; gerçekçi kurum, iyi yolda diye selamlanır.

Sözü geçen kavramların birlikte ele alınması gereği, ikisinin anlamca içiçe girip birbirlerini bütünlemelerinden ileri geliyor. Akılcılık: aklın, çoğu kez ‘kendi aklının’ da olsa aklın gösterdiği yoldan giden; amaç ve araçlarını akıyla saptayan; sezgi, içedоğuş, özlem türünden başkaca yönverici kaynaklarla aklın, ‘bu-ya-da öbürü’ biçiminde karşıtlığa düştüğü yerde, aklın seçeneğini yeğ tutmaktadır. “Gerçekçiliğe” gelince, gerçekçilik: olup biteni nesnelce algılayıp açıklamak çarpıtmadan anlamak; canlıyı, cansızı, kişiyi, toplumu, neyi kapsarsa kapsasın, bu tutumu rasgele değil sürekli biçimde uygulamak; bu arada, gerektiğinde gerçekçiliğe yönelik işlem ve eylemleri gerçekçiliğin yapısını bozmadan başlatıp sonuçlandırmaktır.

Şu kısacık aydınlatma deneyişinden de belirdiği üzere, akılcılar büyük ölçüde gerçekçi; gerçekçiler akılcı. Akılcı-gerçekçi birlikteliğini daha iyi vurgulamak için, birkez de olumsuz açıdan

pekiştirdiğimizde: akılcı olmayanlar, bilip eylerken gerçeklerden çok hayallerle sürüklenip gidenler; gerçekçi olmayanlarsa, kapıldıkları hayaller yüzünden aklın sağlayabileceklerini savsaklayanlardır. Akılcılık, tektük saltlaştırılıp sürçmeye itelse, tektük kaydırsa bile, aklı yararlı kullanmaktır; gerçekçilik, gerçeğin kuruluşuna omuz silkmenin, enazından, nice üzüntüler doğurduğunu bilip ona göre davranmaktır.

Şimdi biz de, tekniği çepeçevre kavrama çabamızda, akıl ile gerçekliği elden geldiğince zedelemekten gözönüne aldığımızda, yapılacak en iyi şeyin, gücümüz yettiğince *geniş düşünmek* olduğunu anlarız. Buna göre: tekniğin akılcılık ve gerçekçilikle nasıl bir bağı olduğuna, dolayısıyla olması gerektiğine ayık bilinçle eğilmeden edemeyiz.

Teknik işlerinde akılcılık ile gerçekçiliğin en çok söz konusu edilen uğraş-bölgeleri, teknik nesneleri tasarlayıp yapma, dağıtıp kullanma aşaması. Birbirini izleyen, dönüşümlerle birbirini besleyen bu bölgelerin işleyişini şöylebir toparlamak, bir zorluk çıkarmaz zaten. Tekniğin akıl işi, mühendisliğin hesap mesleği olduğu, ekonomi ile tanıtımı da katın, tekniğe ilişkin alım-satım işlerinin başlıbaşına mühendisliklerle yürüdüğü, kimselerin yabancısı değil. Duruma göre kendine özgü bir önemle ortaya çıkan bu akılcılık-gerçekçilik bağının, çok kişiye örtük kalsa bile, teknik açısından, son derece ciddi bir konu oluşturduğu, bu konunun da araştırmacısını beklediği inancındayım. Şimdi burda tepeden inme gibi olacak ama, bu konunun, ivedilikle ele alınması gereken yöresinin bunalım-teknik ilişkisi olduğu kanısındayım.

Gel gör ki, nedense pekçok örtük kalmış bir konu *teknik ile bunalım bağı*. Teknik, zaman zaman bunalımlara yolaçsa da, eskiden geçirtilirdi bu konu. Güçlükler, bir süre sonra, ya sorunlar giderici yeni tekniklerin kotarılmasıyla çözülür, ya da yıkımların azlığı nedeniyle başagelene çabucak alışırdı. Ne var ki, modern tekniğin hızla karmaşık etkili, önceden bilinemeyen tepkili gelişmelerinden dolayı, gittikçe kafalara dank etmeye başladı: teknik tehlikeli, *öldürücü* tehlikeli; olup bitene hakkını vermez, aklımızı başımıza toplamazsak, talih de yardım etmezse, bu arada sonumuz geldi demektir. Öylesine sarpa sarmış ki işler teknikle: fabrika atıkları, pis su akıntıları,

asit yağmurları, uçak gürültüleri, ilaç zehirlenmeleri – türlü türlü dert, hep de yaşamı güzelleştirmek amacıyla teknik alanda ortaya konan başarıların yansınucu. Bunalmış durumda insancıklar; şaşkınlıktan, hüzünden, gerginlikten geçilmiyor. *Bunalım üretimine dönüşmüş* sanki teknik. Zaman zaman öyle korkunç ölüm-dirim sorunları patlak veriyor ki, kendi yaratması teknik yüzünden, çıkışsız bir deliğe tıklmış gibi oluyor insan. Şurdaki burdaki tek bir olay değil, tüm canlı-cansızıyla yeryüzünü yoketmeye dek vardırıan bir dalga bu.

İşte böyle bir ortamda akıllılık ile gerçekçiliğin özel bir ilişkiye girmesi, yaşamak istiyorsa, kaçınılmaz bir görev insan için. Kendi yapıp ettiği teknikle kurduğu yaşamın acı-tatlı gerçekliklerinden, kendini kandırmadan *öğrenmek*; çıkabilecek tehlikelere karşı hep *dikkatli* davranmak; olası yanılmalara karşı akılcı ve gerçekçi önlemler almak; bu uğurda, para, emek, örgüt, hiçbir özveriyi esirgememek durumunda. İnsanın *herşeyi* buna bağlı. Böylece, teknik açısından baktıkta, akılcılık ile gerçekçilik, yalnızca teknik yapımcısı değil, teknik ile insanı uyumla var etme kaynağı.

Kişisel, toplumsal, siyasal, ekonomik bunalımlarımız yetmiyormuş gibi başımıza bir de “teknik bunalımlar” diye birşey çıkarılıyor, türünden karşı-koymalarla önümüzü kesenler çıkabilir şimdi. Dalaş aranmadan söylüyorum: gerçekçiliği görmezlikten gelenler, aklını yetesiye işletmeyenler bunlar. Abartısız itelemeyle, hiç de parlak değil ortaklaşa durumumuz: göz kamaştırıcı atılımlara karşın, *heran herşey* gelebilir teknik yüzünden başımıza. Diyelim ki kesinlikle (kesinlikle diye birşey olmaz ya bu işlerde) söz konusu değil bu (gene de biz öyle diyelim: kesinlikle), görüşü arı duru, akıllı aydınlık tutmanın kime ne zararı var? Yaşamda, hele bazı önemli belirtilerin cansıkıcı göstergelere dönüştüğü çağdaş teknikli yaşamda, başka birşey yapılamaz, daha doğrusu, yapılmaması gerekir. İçine girmekte olduğumuz cehennemsi koşullarda ozon yırtıklı, radyasyon kaçaklı, zehirli besinli, havası denizi suyu neredeyse öldürücü kentlerde kırlarda yitip gitmek istemiyorsak, bu böyle.

Teknik bunalımlar, başka türlü dendikte, insanın teknik yüzünden neden olduğu bunalımlar, hiç kuşku yok ki, akılcı ve gerçekçi davranılmadığında, yeni yeni bunalımlara sürükleyebi-

lir. Şöyle ki, tümüyle teknikten vazgeçmeye, ya da bunalımdan çıkışları tümüyle tekniğin dışında aramaya kaptırabilir insan kendini. Bazı boş çabaların açığa vurduğu üzere, bu iki girişkenlik de çıkar yol değil. İlkin: tümüyle teknikten vazgeçmek, insan gerçekliğiyle bağdaşmaz, tekniksiz edemez insan, insan *bu* çünkü. Bir de: tekniğe sırt çevirmek, tekniğin pekçok başarılarını örtbas etmeye yeltenmek demek; güneş balçıkla sıvanmaz ki. Bu iki tümcü tutum akılsızlık, ayrıca. Oysa yapılması gereken, teknikle ilgili isteklerde: en soyut araştırmalardan en somut uygulamalara dek *ölçülü* davranmak; ileri atılımları kesmeden, olanakları tehlikeli biçimde sınınamamak; *her* kez, örtük-açık sakıncaları gözönünde canlandırıp akılcılıkla gerçekçilikten uzak düşmemek.

Böylece, her durumda dikkat edilmesi gereken şeyleri saymakla bitmez. Gene de ilkece neyin önemli, neyin önemsiz olduğu, hiç unutmaya gelmez. Önemli olan, kendibaşına teknik değil, *insan-için teknik*. Önemli olan, işlerlik türünden teknik değerler değil, *yaşama türünden insan değerleri*. Nitekim tekniğe ilişkin bunalımlarda amaç, ne olursa olsun teknik sorunları çözüp tekniğe katkılı olmaktır, diyemeyiz. Çarpık bir amaç bu sözü edilen, *mühendis çılgınlığı, teknik bağınazlığı* bu. Düzgün amaç, insan ve değerlerine, yaraşan sevgi ve saygıyı göstermektir. İlk bakışta, bundan kolay ne var, desek bile, hiç de kolay değil teknik *ile* insanı *dengelemek*. Kısa süreli düşünme, rahata çabuk alışma, yalapaşap eğitim, sıksık dengeyi bozmaya götürmekte. İlginç olan yan, bunun çoğu kez farkına bile varılmaması. Sıkıntılar dayanılmaz bir kerteğe erişince de, işler bunalım bunalım sarpa sarıyor çok kez. Ozaman da, olan oldu deyip kötü yazgıya boyuneğenlerden tutun da, yapacak birşey olmadığına göre, tekniğin sağlayabileceği rahatlıkları azıcık daha sürdürmeye bakalım, diyenler sarar ortalığı. Oysa şöyle ya da böyle, tekniğe yenilmektense, *tekniğin efendisi* olmanın yollarını aramak; bu çerçevede teknik bunalımları aşmada *yararlı* olmak yaraşır insana.

Şimdi, teknik ile teknik konusunda akılcılık-gerçekçiliği hesaba katarak eriştiğimiz şu son saptama ve vargıları, azıcık daha belirtik kılmak umuduyla, hava, su, toprak gibi temel ya-

şama öğelerine ilişkin ‘teknikle’ doğup yalınlanan bunalımlara bir gözatalım.

Yeryüzünü saran sanayileşme, nükleer enerji, elektro-kimya, genbiyolojisi ve benzeri alanlarda şaşırtıcı zıplamalar olmasaydı, hava, su, toprak gibi ana öğelerde herhangi bir sorun çıkmayacak, bizler de yaşamamızı, hiçbirşey eskisi gibi kalmasa da, birbakıma eskisi gibi sürdürüp gidecektik, kimi sıkıntıyla, kimi rahatça. Durum hiç de öyle değil ama. Daha önce tasarlamadığımız, gözümüz azçok açılıyaydı bile, tasarlamaya kalkışmadığımız durumlar patlak verdi. Öğeler kirlendi, azaldı, nitelik değiştirme yüzünden korkunç değişikliklere uğradı hepsi. Bütün bunlar teknik-teknolojik-ötesi “gelişmelerle” ilişkili. Başsız-sonsuzluğuna belbağladığımız, *yaşama kaynaklarımız*, teknik ortamdaki nesnelerle, işlevlerle, etkileşmelerle göz göre göre *yokolup gidiyor*. Kendimizi ayrı düşünebilir miyiz, – bu arada bizlere de pekçok şey oluyor. Birşey olmuyormuş gibi gelse bile, nitelikçe eskisi gibi değil artık havamız, suyumuz, toprağımız. Teknik edimlerimizle birçok şeyi varedip düzene koyabileceğimizi varsaysak bile, pekçok teknik başarının temeli olan bu öğelerle var insan yaşamı, onlar belli bir düzeyde olmadıkça yaşam yok.

Durum ortada, bazıları görmek istemese, görmese de, –ilgililer, sorumlular bir görebilse, hepimiz görmek zorundayız, hepimiz dünya gezegeninin teknesindeyiz. Rasgele bir bunalım değil anamaddeler bunalımı. Sokrates’ten önceki düşünürlerin *arkhe*’ler, *başlangıçlar* adını verdiği bu temeller, *hiçbir teknik gelişme, hiçbir uygarlık adına yokolmasına gözyummamız doğru olmayan varlık kökenlerimiz* bizim. Akıllı ve gerçekçi herkesin, kötü teknik ve insan ‘gelişmelerinin’ elinden kurtarıp onarmaya girişmesi gereken kökenler bunlar. Hem tekniği, hem insanı onarma bu: hem tekniğe hem insana yardım gerek. Bunalımlar-üstü bir bunalım bu. Daha ne kadar sürecektir böylesi bir bunalım yokmuş gibi davranmak?

Demokrasi ile Teknik

İnsanların uyandığı her yerde, şöyle ya da böyle, demokrasi gündemdedir. Doğrudan doğruya sözcüğe başvurulsa da vurulmasa da, kavramın içlemi kaplamı belirginlik kazansa da kazanmasa da, “demokrasi”, gönülleri heyecanlandıran, kafaları kurcalayan, tutkuları kamçılayan bir özlem, bir görev, itici bir güçtür. Demokrasi, birtakım özellikler içeren bir yönetim-biçimidir. Doğu’nun bazı göçebe boylarında bir zamanlar görünür gibi olduysa da; Batı’nın, daha çok Akdeniz uygarlığının, en yoğun ve seçkin kılığıyla Eski Anadolu ve Yunanistan’ın Ege kıyılarındaki kent-devletlerinde görünmüş olan bir yönetim biçimidir. Yöre, çağa, döneme koşut uygulama tutum ve çeşitlikleri barındıran bu birlikte-yaşama biçimi, ardında eğrili, kesintili bir gelişme çizgisi bırakarak Renaissance’a, Fransız Devrimi ile Kuzey Amerika Bağımsızlığına, ordan da, özellikle yüzyılımızda kısa aralıklarla birbirini izleyen iki dünya savaşıyla Avrupa ile yeryüzünün pekçok yörelerine yayılmıştır. Değişik anlayış ve yorumlarla benimsense de, demokrasi, günümüzde, zaman zaman bazı yörelerinin aksadığı vurgulansa da, baştacı edilen bir yönetimdir. Dizi dizi insan kuşaklarının, irili ufaklı kurumların, kimi yüz milyonları bulan ikiyüz dolayında örgütlü toplumun tüm çabalarına, isteklerine, emek ve amaçlarına odaktır demokrasi.

Değinen bütün anaçizgilerin ışığında, açık-seçik belirgin şimdi: Ne kurumca ne eylemce, herkesin uzlaştığı bir “demokrasi” tanımı var olamaz da. Saymadım, kolay kolay sayılamaz ama, enazından birkaç yüz tanıma ulaşılmış olmalı. Buna epeyce canı sıkılanlara sıklık rastlansa da, birbakıma doğal birşey bu.

Demokrasi gibi nice nice değerler yüklü bir kavram-tanımı, salt gerçekliği yansıtmaktan çok, öneri niteliğinde.

Şimdi burda konumuz teknik açısından, demokrasi, demokrasi açısından teknik olduğuna göre, önemli olan, tanımca birlik değil. Önemli olan: demokrasiden ne anlarsak anlayalım, demokrasi ile teknik arasında gerçeklikteki ilişkilerin kavramsal yansıması. İşte bundan, şimdi burda, saptamalarımıza kılavuzluk etmek üzere, kendi anlayışım uyarınca, (ben de herkes gibi kendimi işin içine katmadan edemiyorum, fırsat düştükçe söylediğim gibi, ne de olsa tanım dediğimiz şey, nesnel genel geçer bir varğıdan çok, öznel-seçimsel bir öneri) ortalama olarak, bir demokrasiye ilişkin belirgin birkaç özelliğı tutamak diye alıp izlemek, demokrasi-teknik bağı yönünde neleri günışığına çıkarabileceğimizi görüp göstermek dileğindeyim.

Kimi örtük kalsa, kimi çarpık belirtilse, kimi başka şeylerle karıştırılsa da, “demokrasi” deyince, sonu gelmeyen ayrıntılar biryana, özlü ve köklü diye niteleyebileceğimiz belli bir ölçüde gerçekliği gereğı ve geleceğı yönelik açık-gizli programı ve yöneliş gereğı: birbirine bağı, birbirini bütünleyen üç anaçizgili bir yönetim biçiminin gözönünde bulundurulması gerekir: Bir: *halkın, alabildiğince tümüne, toplum-devlet katında kendi kendini yönetme şansı tanır*, tanımalıdır demokrasi. İki: demokrasi yönetimi, tüm *halkın gereksinimlerini hesaba katar; halka hizmeti toplumun heryerine, her kesime götürür, götürmelidir*. Üç: demokrasi, halkın yönetimiyle ilgili her işlem, etkenlik ve eylemi, *tüm halkın yararına çıkarılan yasalar* ve çeşitli yönergelerle *ülkenin heryerinde uygular*; uygulamalıdır. İşte tutamaklar doğrultusunda örgülenen demokrasi, büyük ölçüde, *teknığe* dayanmakta, teknikle böylesi bir bağ kurma gereğindedir; bu bağı vargücüyle pekiştirmek, gerçekliğini yetesiye sürdürüp geliştirmesi için vazgeçilmez bir koşuldur. Şu noktayı da gözden yitirmemeliyiz: Tekyönlü bir bağ değil demokrasi-teknik bağı. Öyle ya, yalnızca teknik demokrasinin yardımcısı değil; demokrasi de tekniğin en iyi biçimde gelişip serpileceğı bir ortam. Birkaç çağdaş dokunuşla da olsa, bu iki yönlü ilişkiyi deşmekçepeçevre teknik sorununa, dolayısıyla da insan-kültür gerçekliğine dikkate değer bir aydınlık getirecek umudundayım.

Yönetime yaygın ve özgür katılımı sağlama gereğindeki demokraside, hem tüm halkın hem altlı üstlü çeşit çeşit aşamalar-daki yönetenlerin, sözcüğün en genel anlamıyla birbirlerinden haberi olması, heriki yan için de vazgeçilmez bir koşuldur. Bu haberleşme, özde, bilgi alışverişiyle gerçekleşir. Sözü edilen bil-gileşme, ne denli doğru, çabuk, güvenilir, eksiksiz akarsa de-mokراسي o denli sağlam temele oturmuş olur. Çağdaş tekniğin sunduğu olanaklarla, günümüzde telgraf, telefon, teleks, radyo ve uyduyla sürdürülen, son onyıllarda elektronik-bilgisayarla daha da pekiştirilen *iletişim-bildirişim* zenginliğini bir an için gözö-nüne getirdiğimizde, *demokراسilerin teknikle nasıl içiçe örüldüğü* apaçık ortaya çıkar. Biliyoruz ama çoğun nedense unutupyoruz bunu; unuttuğumuz için de demokراسinin işleyiş ve etkinliğini anlamakta gecikiyoruz bazan. Sözelimi: genel seçimler, halka, yapılması istenenleri anlatmak; tartışma olanakları hazırlamak; halk oylarının boşa gitmemesini sağlamak – bütün bu demokrasi işlevlerinde büyük rol oynar teknik. Günümüz iletişim olanak-larıyla karşılaştırdıkta, eski haberleşmelerin, demokrasiyi ayakta tutmada yetersiz olduğu, ya da tarihsel verilerin tanık olduğu üzere, demokراسinin, oldukça az sayıdaki dar kuşatımlı toplum-larda barınabildiği gerçeğini anımsarız.

Demokراسilerde, yöre yöre halkın gereksinimlerini öğrenip ona göre davranmak da, hem halk hem yönetim için, büyük önem taşımakta. Böylece, gereksinimleri bilmek de; uygun ön-lemler almak da; gerekeni, gecikmeden yerine getirmek de, onsuz olunmaz koşulu modern demokراسilerin. İşte bu ba-kımdan, kara, su, hava taşıtlarına da, bilgisayarlara da düşen görevler büyük.

Yasa koyup uygulamaya gelince: halkın ne tür yasalarla düzenlemelere gereksinme duyduğunu öğrenip saptamadan; hertürlü yargı, denetim ve yürütme olanaklarından yararlanıp büyüğü küçüğüyle yasal kuralları işbaşında uygulamadan bir demokrasi yönetimi sağlanamaz. Buysa, *çağdaş demokراسilerin tekniksiz tasarlanamayacağını söylemekten başka birşey değil.*

Hiç kuşkusuz, demokراسide durumun öbür yönetim biçimle-rinden ilkece bir ayrılığı yok. *Her yönetime açık teknik.* Önemli olan, tekniğin *yönetimce uygulanması*. Bir örnek vermek gerekirse:

birbirinden ince tekniklerle, halka sağlık kazandırmak, halka hakça davranmak için başvurulabileceği gibi, halkın özgürlüğünü sindirmek, kısıtlamak için de başvurulabilir. *Teknolojik araçlar; belli bir yönetimin elinde, halka söz ve eylemde özgür kımıldanma olanakları sunarken; başka bir yönetimde, halkı sindirmek, sömürmek için işletilebilir.* Halkın özgürlüğünü artıran bürokrasi teknikleri de var, halkı kısıkırak bağlayan bürokrasi teknikleri de var. Halkı, özlediği çokrenkli yaşama ufuklarına doğru yönlendirip yetiştiren planlamalar yanında, dizginleri yalnızca merkezdeki yönetimlerin güdümünde tutan araç ve gereç planlamaları, değerlendirmeleri, düzenleri olduğunu gözden yitirmemek gerekir. Yinelemede sakınca yok: bilgisayar, elektronik, nükleer enerji özgürlük de demek, kölelik de demek. Herşey kullanıcıya bağlı. İşte demokrasi, özü programı uyarınca, bu kullanışı *halktan yana* gerçekleştiren, gerçekleştirmesi *gereken* yönetim biçimi.

Nasıl demokrasi, tekniği halk yararına kotarıp geliştiren bir yönetim biçimiye, teknik de, en yetkin serpilmesine demokraside erişebilir. Çünkü demokrasi, tam işlediğinde, tekniğin topluma zararlı bir yol tutturmasını *önleyen* en güvenilir ortam. Ayrıca: demokrasilerde, açık bilgi ve eğitim, erdemli uygulamalarla, tekniğin, insan ve topluma dost bir yaşama ögesi olmasını isteyip gerçekleştirmektedir; daha doğrusu, demokrasilerde herşeyin böyle olması *gerekir*.

Böylece, demokrasi, heryere yaygın teknik açısından bakınca, yalnızca geçerli olduğu tek tek toplumları değil, başta insan, herşeye duyduğu saygıyla, tüm yeryüzünü, bu arada demokrasiyle yönetilmeyen toplumları bile kollayan bir yönetim olarak belirir.

Bütün bu bildirilenlere göre şöyle diyebiliriz: Rasgele bir insan-toplum-arac-gereç bağının ötesinde birşey demokrasi-teknik bağı: Teknik ile demokrasi birbirlerinin ne kölesi ne efendisi; herbiri öbürünün, en iyi koşullarla en iyi ortamda gerçekleşme eşi. Bu, gerçi günümüzde gönlün dilediğince ortaya çıkmıyor; ne var ki demokrasi ile teknik, görev alanlarını bilinçle bildikleri oranda, gittikçe daha belirgin biçimde gözler önüne serilecek. Kuşkusuz tüm insanlar için bundan daha sevindirici birşey olamaz.

Mutluluk-Mutsuzluk Olanakları

“Mutluluk” sözü geçince kimin içi hoplamaz ki? Genellikle duygusuz, umursamaz, savsak, isteksiz görünenlerde bile tutkular tutuşur, özenler düzenlenir, tasarımlar atkoşturur, düşünceler coşar, hemen hemen hiç ayrıcalık tanımayan bir kuralla, puslu bir ortam mutluluk söylemleri: Şu mu bu mu, şöyle mi böyle mi, gerçek mi hayal mi, erişilir mi erişilmez mi... Öğretiler, çabalar, kavgalar, paralar, önlemler, alımlar, satımlar... Din, ekonomi, politika, felsefe, bilim, ahlak, töre, eğitim... – tüm kişisel-toplumsal etkenliklerin zembereği mutluluk. İnsan-kültür tarihi, birbakıma, mutluluk arayışlarının tarihi. Gene de en çok kullanılan ama en belirsiz, en derinden saran, ama en uçarı kavram “mutluluk”. Eskiden nasılsa şimdi de öyle, insan, insan kaldıkça böyle sürüp gidecek; zaman zaman, haklı haksız, böyle sürüp gitmez diyenler çoksa da.

Teknikle hep alıp vereceği oldu mutluluğun. Sürekli bir etkileşimle hep birlikte teknik ile mutluluk, kimi doğrudan doğruya, kimi dolaylı dolaylı. Mutluluk da teknik de odak edildiğinde, öyle nesneler, eylemler, sonuçlar, durumlar ortaya çıkıyor ki, mutluluk ile tekniği birbirinden ayrı tutmak olası değil. İkisi de insan varlığının vazgeçilmez bir ögesi. Hele günümüzde, tekniğin bunca dalbudak saldıdığı yaşama-ortamımızda, her zamankinden çok geçerli bu. Gerçi bu bağı, eskisi gibi gözü kapalı evetlemeyenler var artık: mutluluğu teknikçe kotarılan mala üretime, teknik araca gerece, teknik rahatlığa kolaylığa dayatmayanlar sayıca çoğalıyor; tekniğin mutluluğu olumsuz etkilediği bilinci baskın çıkıyor bazı çevrelerde zaman zaman.

Amaba olumsuzluk, bağıın koptuğunu göstermek şöyle dursun, tam tersine, bağıın olumsuzca pekiştığını göstermekte.

Önesürdüğüm görüşlerin, kuşkusuz, hiçbir tartışmasız evetlenemez. Gelgelelim, hemen sonraki bazı aydınlatmalarla daha da günışığına kavuşacağı umuduyla, şimdi derlediğim iki ipucunu, mutluluk -ile- teknik bağıını anlamak dileğiyle öneriyorum: insan mutluluğa *büyük değer veren* bir varlık; tekniğin *mutluluğa zararlı* olduğu yerler ve zamanlar var. İşte şimdi istediğim, bu zararlı durumu daha yakından anlamak; dolayısıyla, bir-iki deneyişle nasıl giderilebileceğini öğrenmeye çalışmak. Bu kaygıyla, mutluluğu sağlamak, sürdürüp artırmak için, teknik yönden neler yapıp etmek gerektiğini sayıp dökmeye kalkışacak değilim. Deşmeye gereksinme duymadan söyleyebiliriz: belirsizlikler evreni mutluluk. Çağlarca, kişiler, yaşlar, toplumlar, kültürlerce sonsuz değişken herşey mutlulukta; ucu bucağı yok, belirli yollar aramak boşuna. Teknik de öyle: düzeyler, nesneler, erişme şansları, kullanım üsluplarıyla ele avuca sığası değil. Gene de mutluluk ile teknik bağıında, insan için yoğunlaşan büyük öneminden ötürü, yöneldiğimiz ipuçlarının konumundan dolayı, yetesiye gözler önüne serilmesi gerekiyor.

Ne kadar insan varsa o kadar mutluluk anlayışı var, denebilir. Tuhaf izlenimler uyandırır da, irili ufaklı somut içeriklere yaraşan önem ve değeri esirgemediğimizde, geçerliğini yadsıyamayacağımız bu saptama uyarınca, ben de kendi açım-dan şunu söyleyeceğim: Mutluluk deyince, insanın, kendini özgürce gerçekleştirmesini anlıyorum. Özgürlük ile gerçekleştirme ne çeşit çağrışımlar uyandırır da uyandırır, başta özüm, her mutluluk yöneliminde bu ögenin varolduğu kanısındayım. Kimi erişir buna, kimi erişmez; kimi erişmediğini sanır, ama erişmiştir, – erişmiş midir ama; kimi de..., işte böyle. Bu bağlamda dikkatleri mutluluk-teknik ilişkisine yoğunlaştırdığımızda, insanın, kendi seçtiği yolda özünü gerçekleştirmesine engel olan her teknik nesne, her teknik işlem, her teknik uygulama, mutluluğa zararlı bir rol oynar; bu apaçık ortada. Sözgelimi, insanı teknik gelişmenin aracı kılan her örgüt, her uygulama mutluluğu baltalamakta. İnsanı yalnızca üretim basamağı ya da tüketim aşaması diye görüp kullanan bir yaşama düzeni, mutluluğun önünü kesmiştir. Kendini tekniğe köle eden,

teknîğe köle edilen insan, nasıl gerçekleştirsin kendini. Üretse de tüketse de kendine yabancı düşmüştür. Kendi dışına uğramış insan, mutluluğun uzağındadır. Buna göre, önemli olan: tekniğin teknik olarak başarılı olması değil, *insan yaşamı* için başarılı olmasıdır; çünkü ancak bu nitelikteki bir teknik ortamda *mutluluk* şansı var insanın.

Böylece, tekniği saltlaştıran, insanı, ne yapıp edip tekniğe ‘uygun’ kılmanın bir yararı yok insana; mutluluk yolunu tıkamakla zararlı bile insan için, hem de nasıl. Bu tür bir teknik, insana aykırı düşmekle, kültüre de aykırı. İnsana *gereken*, mutluluğa *yardımcı* bir teknik, kültürle bağdaşık bir teknik. Önemli olan insanı teknikleştirmek değil, tekniği *insanla uyumlaştırmak*. Herkesi yalnızca tekniğe dönük kılmak, teknik hizmetlerle istekler doğrultusunda kalıplaştırmak, akıl durduran teknik nesneleri bol bol üreten fabrikamsı bir ortamda, insanı düpedüz nesneleştirmektir. Giderek, özü, türdeşleri ve evren karşısındaki sorumluluklarını; teknik-ötesi tüm girişkenlik ve yaratıcılıklarını; kısaca, insan-olma özgürlük ve mutluluk olanaklarını tekniğe aktaran insan, ne denli insan, o yargıyı herkes kendi versin. Önemli olan: kendine, tekniğe ilişkin olanca sorumluluğu, özden yaratıcı-girişken-özgür-mutlu olmaya yönelik bir tutumla gücünün yettiği oranda, insanın kendi eline alması; yerine göre, vazgeçmeyi bilen, zamanı gelince özeleştiriiden çekinmeyen insanın eline bırakmasıdır. Önemli olan: tekniğin insanla uyumlanması, insana yaraşan bir kültür içinde uyumlanması.

Deyişler

Teknik üzerine sarmaş dolaş deyişler;

düpedüz tekniğı aşan:

önemsiz görünümlü önemli ayrıntılar; dolu dolu evrenler, eleştirel köprüler, konudan konuya yeraltı yolları, derin havalara fırlatılan tuhaf renkli fişekler.

Teknik üzerine sarmaş dolaş deyişler;

düpedüz tekniğı aşan:

düşler, düşünceler, sallantılar, değerlendirmeler, saptamalar, anımsamalar, uyandırmalar, dilekler, özlemler.

Teknik üzerine sarmaş dolaş deyişler;

düpedüz tekniğı aşan:

deneme doğrultuları, deneme öncüleri, deneme birikimleri, deneme kırıntıları.

Ne Diye

Ne diye teknik üzerine yazıyorsun?

Tekniksiz yapamayız.

Günümüzde teknikle hesaplaşmayan, çağdaş değildir. Ne var ki, çağdaş olmak, bazan, çağdaş olmak zorunda olmadığımızı bilmektir.

Bugünedek tekniğe ilişkin önyargıları giderecek “teknik” bulunmadı.

İnsan, teknik için yaşamamalı; teknik insan için var.

Değişik kılıklarda da olsa, dillerden düşmüyor ama kimseler kulak asmadığına göre, birkez daha yinelemek gerek: Teknikteki gözkamaştırıcı atılımlar, insanın, *insan* olarak yüceltiğini belgelemez.

Birbakıma, teknikten daha tehlikeli birşey yok.

Doğa kökenli bir varlık olarak, neyimiz var neyimiz yoksa: kültür-teknik.

Teknik üzerine düşünmeyen, teknik ürete tükete yaşayıp gitse de, değil mi ki böylesi düşünüp gereğini yerine getiremiyor, teknik yüzünden ergeç en ağır cezalara katlanmak zorunda.

Teknikle *birlikte* mutluluk: özlenen mutluluk – mutluluk.

Karşıt Yeller

Teknikle uğraşmak, insanla uğraşmak.

“Genel kültür” deyince bilim, sanat, edebiyat geliyor akla. Oysa artık, şöyle ya da böyle, tekniğe de yeraçmak gerek bu bağlamda.

Aydın insan, *gerçek* ilerlemeye yardımcı olan insan. Gerçek ilerlemenin önünü kesenler aydın değil.

Gerçek ilerleme için, gerektiğinde, teknik ilerlemeyi eleştirmekle görevli aydın.

(Gerçek ‘ilerlemenin’ ne olduğunda kopuyor dananın kuyruğu. Gerçek ilerlemenin ne olduğunu, gündeminin başına almak zorunda aydın.)

Teknik gelenek, insan-olma geleneği.

İnsan-olmadan, yani tekniksiz yapamıyoruz. Ama insan tarihi açısından bakınca, tek tek teknikler – gelip geçici alışkanlıklar onlar.

Yazılmamış *Teknik Konçertosu*’nun melodisi:

gölgeleri var diye
tümüyle sırt çevirmek
başarılarını abartıp
tekniğe köle olmak
aptallık.

Taş taş üstüne koyar da, taş taş üstünde bırakmaz da teknik.

“İlerleme” görelî bir kavram – her çağda aynı konuda ayrı ayrı ereklere, ayrı ayrı alt-ereklere varılmaya çalışılmış. O ereklere birbir yaklaştırılan nesneler, yöntemler, tasarımlar “ilerleme” diye yorumlanıp değerlendirilmiş.

Eskiden, Ay evrenin en üst katı sayılırdı. Hayallerde bile erişilemeyen uzaklıkların ucuydu. Bugünse, enaz yirmi kez gidilip gelindikten sonra, birkaç onyıldan beri ilginçliğini yitirmiş bir yer. Uzayca ilerleme deyince, gözler artık gezegenlere gidiş-gelişte –samyollarına gidiş-geliş tasarımları yapanlar bile var.

İlerleme, çok kişinin gözünde amaç. İlerlemenin bir araç olduğunu düşünenler ne diye bu kadar az?

Teknik-dışındaki bir alanda kıvanç verici ilerleme yoksa, “gerileme” diye niteleniyor bu çoğun.

Tam inançla kendini Tanrının şaşmaz güdümüne bırakan, ne diye ilerlemek istesin?

Teknik ilerleme her ilerlemenin başı olsaydı, başka kesimleri de *birlikte götürmesi* gerekirdi; gerçek hiç de öyle değil.

Her kuşak her önemli şeye kendisi başlamak istiyor. İlerlemeye değil ama –kendinden öncekilerin kaldığı yerden; artanı da yan cebime, diyor.

İlerlemeci daha-iyici ise, eleştirici olmak zorunda.

İnsan teknikçe ilerlemek zorunda mı?

Böylesi bir zor varsa, buna ilerleme denebilir mi.

Apaçık bir gerçek ama öyle akılalmaz, öyle tuhaf savlar güden insanlar var ki: teknikçe az gelişmiş bir ülkeyi, heryönden az gelişmiş diye niteleyenler, yanlış olduğunu bile bile doğruyu söylemiyorlar, söylerken kekeleseler bile, söylemekte ayak diriyorlar.

Daha-iyisini yapabilen yarıda bırakmaz, sonunadek gider teknikte. Çoğu teknik-dışı alanlarda, özellikle de ahlak alanında, ne yazık ki, pek öyle değil.

Her alanda başka bir anlamı var “daha-iyiciliğin”. Peki, geniş kuşatımıyla baktıkta, sözümona alanlar teknikte birbirine karıştı mı n’oluyor?

Politik yaşama ilişkin hangi izm’den yana olursan ol, bil ki, tekniğin gücüne bağlamışsın umudunu. İşte ulusçuluk, ‘nasyonalizm’: uygun tekniği versinler, başaramayacağı şey yok ulusçuların. İşte toplumculuk, ‘sosyalizm’: uygun tekniği versinler, başaramayacağı şey yok toplumcuların.

Tekniğe azıcık güveni olan, tutarlı biriye, hiççi, nihilist olamaz.

Sanayileşirken, kişiler gibi kurumlar da aptallaşabilir.

Sağlıklı sanayileşme, hiçbir kesimde aptallaşmaya izin vermeyen, hiç değilse aptallaşmayı enaza indiren sanayileşmedir.

Sanayileşme, ille de aptallaşma değildir.

Aylak aylak duran *robot* düşünemiyorum. Bozuksa, ya da programı uyarınca iş-dışı değilse, sözelimi iş sırasını bekliyorsa, iş yapmayabilir robot, –orası başka. Yoksa, durmadan işgörmek zorunda; robotun varlık nedeni bu, sanat uzanırları ile araştırma kaygıları biryana, işgörmeyen robotlar yapan insan deli; sözcüğün hergünkü anlamında ‘aklına esince’ aylaklık edebilen robotlar, robot değil; diyelim ki böyle ‘şeyler’ var, kuşkusuz, ozaman insan onlar.

İşkence, her zaman her yerde teknikle işbirliği etmiştir. Görünür görünmez etkisi, eylemleri sindirmesi tekniğin ürünü hep.

Bu bağlamda, bilinen, ama nedense unutulduğu için yeniden bilinmesi gereken gerçek: işkenceyi bastırmanın en etkin *aracı* da teknik.

Yıllar önce, evinde sakıncalı kitaplar bulunduruyor bahanesiyle, okur-yazar bir tanıdığı içeri atıp ateşe daldırılmış çubukla, birbir tırnaklarını sökmüşler. Bir süre sonra da, “Evdeki kitapları azalt!” deyip salıvermişler.

Geçenlerde anlatırken, birden gözlerimin önünde belirdi Prometheus. Yeniden yeryüzüne inmiş, “Size ateş yaraşmaz!” deyip elimizden aldığı gibi ateşi götürmüş bile.

Elinin uzandığı hiçbir yere, “Burda Teknik Yasak!” diye bir yafta asamıyor insan, insan varlığına aykırı bu.

Teknik deyince, nedense gürültü anlıyorum. Makineler tıs demeden çalışsa bile, bu böyle. *Öncesinde, arkasında nice gürültü-patırdı olmadan sağlanır mı hiç teknik araçlardaki sessizlik.*

Belki de bundan, birbakıma, eşlik etse de, müziğe, duaya yabancı kalacak hep teknik.

Bilimsel teknik, nice sürçmelerden sonra, teknikte umduğunu bulmak isteyen gelişmiş toplumların yürüdüğü düzenli yol. Gel gör ki, umulmadık yönlerden esen, kimi uygun kimi ters yellere açık.

Sık sık şöyle düşünüyorum: teknik ne denli az görünürse o denli gelişmiş.

Teknik yorgunusun, bıkkın öfkeli: kısa süre için de olsa, özlem dolu uzak kıyılara atıyorsun kendini. Şunu bunu birbir saymaya ne gerek, orda da, –gene mi teknik! iyi ki teknik!

Teknik işlerde iyimserlik, korkunç kırıklıklara götürür; kötümserlik, yaşama inme indirir.

Gel de teknikteki işlerin az çok nasıl olabileceğini kestirmeden geleceğin hesabını yap.

Hem çözüm hem düğüm teknik.

Teknik açgözlü: hep artmak ister.

Teknik yüzünden, ama hep kendi kafasından, insan, herşeyiyle kendi varlığını bazan öyle köreltiyor ki, sormayın.

Tekniğe gereksiz yere elatan her yerde, güncel yaşamın binbir yönden örneklediği gibi, önemli birşeyler gider. Tıpkı bir görünümü yapıyalın seyredip tadına ermek varken, resmini çekmekle oyalanmak gibi.

Gene de kişiye, topluma, bilime nice değerli katkılar sağlar fotoğraf tekniği: Kendi beynimizin gizli yapısından, yeryüzünün toprakaltı derinliklerine, Neptün gezegeninin girdi-çıktısına dek, istediğinde neleri gözönüne sermez ki fotoğraf tekniği.

Vücut-teknik işbirliği olağan birşey. Teknikten yardım almakla tekniğe dönüşmez vücut. Teknikle özdeş olan vücut, vücut değildir artık.

Teknik: belli bir ürün olmaksızın gerçekleştiremeyecek bir fırsattı; ancak keskin zekâların, talihli kimselerin yakalayabileceği bir fırsatı, genelde eli kafası yarı-uyuklayan, hantal kimselerin ayağına götürme sanattır.

Şiir, deyince, çok kişinin aklına “gecenin şiiri” türünden şeyler gelir. Doğa doğumlu ses, ışık, taş, toprak, hava, su gibi herçeşit yapaylıktan, yapımdan arınmış dengeli, uyumlu, büyülü izlenimler gözönünde canlandırılır. Ama nedense, dalga hışırtısından, kuş cıvıldamasından ayrılığı yokmuşçasına, doğanın bir uzantısıymış gibi, gemi tren düdükları, piyano keman sesleri de anılmadan geçilmez.

Teknik ile sanatı karşı karşıya koymak, aptalca bir eğitimden artakalan alışkanlık.

Teknik *de*, sanat *da* insanın ürünü.

Teknik, ölüme çare bulabilseydi, Tanrıya eş, ondan da üstün bir duruma gelecekti çok kişinin gözünde.

Gel gör ki, şimdiden, Teknik böyle bir yüce kata yaklaşmış gibi davrananlar var. Bazılarıysa, tekniği bu katın çok altında bulduğu için, veryansın ediyor.

Belki de en bağımsız insanlar Çingeneler: elden geldiğince az-öz teknikle yetinme gelenekleri var. Bilgeliklerinin temelinde, “taşınan, güzeldir” anlayışı yatıyor bu göçerlerin: neşe ve sağlıklarının kaynağı bu hafiflik. Gelgelelim, onları da gittikçe daha yakından kuşatıyor yeryüzünü yutan yoğun teknik.

Çok kez, daha baştan, geleneklere boşveren *biricik* alan teknik alanı: teknikte iyisi yenisi, çabucak değerinden düşürürverir tekniğin daha az iyisini, daha az yenisini.

Teknik şeytanca birşey mi?

(“Teknik” sözcüğüne ne anlam verirsiniz verin gene de anlamlı bir soru bu – öyle mi, dersiniz?)

Genellikle tekniğin ne denli az farkına varırsan, o denli iyi işliyor, demek, – tıpkı şu elektronik makine gibi.

Yalnızca gereksinim zorlamalarının, yalnızca mutlu ayrıntıların, yalnızca aklın, yalnızca bilimsel arayışların meyvesi değil teknik.

Dehanın, esinin, bilinçaltının, müziğe şiire özgü yaratıcılık atılımlarının, herçeşit hesap kitap ötesi içedoğmaların payı var teknikte.

Çağ, ülke, yer, dönem, şurasını, burasını kılıkça değiştirse de, enaz son ikiyüzyılın *biricik ideolojisi* teknik.

Teknikten bıktım, diyenler, genellikle, çok kişinin paylaştığı yaygın bir teknikten önceki eski bir tekniği benimseyip böyle bir tekniğe sımsıkı sarılıyorlar.

İşte kentten kaçıp kırdı: jeneratörle elektrik üreten; kent su ağının ötesinde, kazdırdığı kuyudan motorla su çeken; kente en yakın telefona erişmek için motorlu araçlara gereksinime duyan uygarlık züppeleri.

Ben tekniğe gereksinim duymuyorum, diyen, büyük bir olasılıkla, henüz yeni tekniklere alışmamış biri. Azıcık bekleyin, onun da zamanı gelecek.

İzlenimler

Unutmadığım İki Teknik Yaşantı

1.

Çocukken birkaç haftalığına bir dinlenme kampında kaldım. Elli-altmış kişiydik. Öyle tatlı kaynaşmıştık ki birbirimize. İlk tatilimdi bu benim. Deniz kıyısına yakın düzlüğe kondurulmuş sivri çadırlarda kalıyorduk. Hemen arkamızda serin serin çınarlar. Upuzun çamkütüğü masalarda yiyip içiyorduk. Orda kaşıkladığım pilavların tadı hâlâ damağımda. Denizden çadıra, çadırdan ağaçaltına, günde birkaç kez, gürleyip kayan bir sevinç dalgasıydık, renk renk. Yaşamboyu hep böyle kalalım istiyorduk.

Ah! o gerideki çimento fabrikası olmasaydı. Ah'lı vah'lı sözler bugünedek çıkmamıştı ağzımdan, çıktıysa bile kırk yılda bir, – *bu* ah kaçınılmaz ama: *ah*, bir de o fabrika olmasaydı! Arkalarda, yamaçtan yukarı boru boru. Dikine yüksek birşeydi gidip gelen o tepeden telli şeyler, kimi boş kimi dolu yük vagonları. Bazan oyuyorlardı bizi. Pek bakası değildik ama. Donuk, uzun, duygusuz, renksiz, ürpertici birşeydi bu canlı mı cansız mı olduğu belirsiz fabrika canavarı.

Yeller bizden yana esmeyegörsün: ister suda, ister sofrada, ister oyunda, ister uykuda olalım, darlaşır darlaşırdı göğsüm. Tüm çadır yırtmaçlarını da kapasan, gözü, kulağı, burnu yakar, içleri sanki tekdüze bir ağırlıkla örtüp boğardı tozlar. İnce, koyu, tuhaf bir bulut...

Birgün, kampın biricik evindeydim, nice çadır günlerinden sonra: tek katlı, geniş, içi-dışı bembeyaz, çınaraltı serinliğinde bir yerdi burası, beni görmeye gelenlerle söyleşiyorduk. Birden gene çimento, gözümde, genzimde. Tam yakınacaktım, birden çaktı: çimento olmasaydı, bu tadına doyamadığım ev de olmayacaktı. Ah, şu solukların hafifliğini hantallaştıran bulutsu çimento tozuna bir çare bulunsa!

2.

Birkaç yıl önceydi. Apartopar hastanedeydim. Sonumu bekler gibiydim o günler, tam bilinçle değilse de.

Birden soluklarımı şaşırdım: göğsüm üstten, alttan, yanlardan sıkıştırmaya başladı, arttıkça arttı. Gözlerim karardı karacak, çoktan karardı bile. Çevrem anladı. Takur-tukur birşey, demirsi, itiliyor mu çekiliyor mu belli değil. Yaklaştıkça yaklaşıyor: ipince bir fıçıyı andıran, tepesi saatli, külrengi birşey sokuldu yanıma. Boyu yattığım yerden yukarda, başı dimdik. Dayanamıyorum artık. Hiç de olağan birşey değilmiş şu herkeslere doğal gelen soluk alıp verme, – ne zor iş’miş meğer! O dikine demirden borusu-ipimsi birşey yüzüme, – burnum ağzım keşçeli şimdi:

Serin mi serin, püfür püfür, geniş mi geniş içim. Birbirinden güzel bol bol armağanlar. Yeniden varolmaya başlıyor dünya. Bu demirden önce yokoluyorum sanmıştım. Gene varım oysa. Hep bu demirden teknik, dünyayı vareden; yaşam çağlıyor bu teknik, hem de nasıl.

Unuttuğum zamanlarda bile unutamıyorum: o çimento bulutlarını, o oksijen aygıtını.

Tekniğin üstüne yok, diyenlerin yanında, birden çimento bulutları sarıyor dörtyanımı; teknik yerin dibine, diyenlerin yanında, daralan göğsümü geniş çayirlara götürüyor oksijen demiri.

Büyük kent: birbiriyle bağdaşmayan makineler – sırt sırta, çatal çatal, altalta, üstüste, garç gurç, gürültü patırtı, çirkin mirkin, sinsi minsi...

Büyük kent: birbiriyle bağdaşan makineler: aktarmalı yer gök su taşıtları, tıkr tıkr işleyen yüksek evler, okullar, oteller, lokantalar, sinemalar, fabrikalar...

Otoyoldan

Yeryüzünün her otoyolunda, heran geçip giden arabalar var.

İşte iki yanı yapay tümsekli, alabildiğine uzun çukursu bir kesimden geçiyoruz. Yavaş gidiyormuş gibi araba, oysa 130-140 hızımız. Birara, dört araba yanyanaydık, geride kaldık biz, uctu gitti onlar.

Şimdi gidiş yolunda bizden başka kimse yok. Dönüş yolunu göremiyoruz; ışıklar gözalmasın diye olacak, azıcık alçakta kalıyor o yön.

Az önce iki araba bindirmiş şuracıkta. Yavaşlıyoruz. Öteye çekmişler, ikisi de hurda. Yerler bir tuhaf sanki. Arabaların başında polis. “Durmayın, geçin!” diye elindekini sallıyor. Gazlıyoruz: karışık kökenli yeniyetme ağaçlar dizi dizi, hepsi de birbirinin eşi.

Şimdi, ileride, tam yolumuzun üstünde, denizaşırı gemilerin kaptan köprüsünü andıran, yeşilli-kavuniçi-kırmızılı bir yükselti, camları ayna ayna, enine kesecek önümüzü. Yaklaştık bile, daha da yaklaşıyoruz: uzaklık yutan evcil bir canavarın bağrında kayı kayıveriyoruz. Durduk. Azıcık dinlenelim, diyoruz. Bir kuşsütü eksik burda. Resim sergisine bir göz atıyoruz. Hiç de kötü değil.

Gene yoldayız. Tırmanıyoruz. “Orman Bölgesi”, “Tavşan, Geyik Çıkabilir” türünden resimli resimli levhalar sağda solda. Nerde orman? Yol götürmüş ormanı, göstermelik tektek uyuz kavaklar ekmişler. Kıraç toprak: tepesi kırmızılı halkalı bozrenkli fabrika bacaları. Esmiyor; nemli-serin, boğucu hava.

Şimdi de, azıcık içerlek tektek evlerin dizi dizi damları. Birbirinden güzel bahçeler. Kente yaklaşıyoruz. Yüksek yüksek yapıların arasından uğultu üfürüyor. Boğumlu boğumlu kente girecek değiliz. Arabalar arttı. Yalnız bizim değil ki yollar.

Yeryüzünün her otoyolunda, heran gidip gelen arabalar var.

Zaman zaman belli konularla bozduğumu kimseden saklamam. İşte, teknik konusuyla bozduğum dizi dizi günlerin ardından, bir gece gördüğüm düş:

Başı gökte ayağı yerde bir kapı. Canlılar bekliyor önünde,

insanı hayvanıyla canlıların büyük bölümü. Tasarlanabilen en güzel yerlere açılıyor bu kapı. Yanda girişte, televizyon gibi birşey. Hem konuşuyor, hem renkli renkli çizimler sunuyor durmadan: “Bir teknik göster, insan kapısından gir, yüce sonsuzluk senin olsun” – gösteremeyenler, adını okuyamadığım öbür kapıdan karanlıklara karışıyor.

“Çiftlik”

Kente yakın kırılık bölgede, anakarayolun başka yollarla kesiştiği dönemeçte, kocaman bir levha: “Çiftliklere Gider.” – Çocukluğumun cevizli kestaneli, koyunlu kuzulu, kazlı ördekli, atlı inekli çiftliği canlanıverdi gözlerimin önünde. Şöyle güzel bir dinlenip serinler, bakraçlardan taze ayran içeriz diye geçirdim aklımdan. Ne dersiniz? gibilerden yanımdakilere baktım. İnanılacak gibi değil: Sinema televizyon dışında, bunca yaşa dek, çiftlik görmemiş kişiler var içimizde. Hadi gidelim, diyoruz.

Sessiz yola saptık. Çok geçmeden kıraç bir düzlükteyiz. Telörgülerin arasında sevimsiz bir kapı yanda, iskelet resimleri bezeli yüksek bir elektrik santrali. Alçacık, uzun barakalar. Tuhaf, pencere diye birşey yok bunlarda. Gizli bir atom merkezindeyiz sanki.

Kapıdan beri bize eşlik eden bekçiden öğrendiğimize göre: Tavuk çiftliğiymiş burası. Gezdirelim mi, diye soruyor. Geldik birkez, olur, diyoruz.

Morgun birinden öbürüne geçiyoruz. Hergün binlerce tavuk üretiliyormuş. Kumanda odası renkli düğmeler dolu; elektrik ustalarının, makinistlerin gözleri düğmelerde. Sonra, ölü ışıklı içiçe cam bölmeler.

Amaç: elden geldiğince kısa sürede, elden geldiğince çok, kesimlik tavuk çıkarmak; isteme uygun sayıda “tavuğu”, daha çayır çimen, bahçe kümes tanımadan, en çabuk yöntemlerle parçalayıp paketlemek. Sonra doğru lokantalara, ya da benzeri yerlere. Tavuklar, tornadan çıkmış gibi birbirinin aynı olmalı; dağıtım, dakikası dakikasına olup bitmeli. Zaman para.

İşlemden çevreye, örgütlenmeden sözlüğe, üretimden ke-

sime, paketlemeden gönderime, burda herşey: dişlere uygun besine, pişince tabakta hoş duruşa, kalorisi ılımlı et “imal et-meye” yönelik.

Çocukken, bahçede kovaladığım; sağı solu tozuttuklarında kışkışladığım; birbir soyunu sopunu bildiğim; saklambaç oynarken kümes yöresine gizlenince, beni ele vermesinler diye sessiz sessiz konuşmayı denediğim; zaman gelip çatığında, birtürlü kesmeye kıyamadığımız tavuklar nerde?

Tüylər ürpertici *modern* bir fabrika “tavuk çiftliği”: kendine özgü yaşamı olan bir doğa canlısı değil orda tavuk. Elektrikli sanayinin sofraya için imal ettiği yenir bir nesne orda tavuk.

Bir Bisikletin Özgeçmişi

–Nicedir beni yitirmiş olan
bu satırların ‘yazarına’–

Otuz yıl kadar önce, Kara Avrupasının batısındaki büyük bir başkentte dünyaya geldim. Uzun mu uzun, yüksek tavanlı, içi dışı yeşil, yukarıları cam, aydınlık bir barakalar dizisiydi orası. Daha ben yokken: kadrom, göbeğim, zincirim, dişlilerim, çamurluklarım, tüm eşi-dostuyla beni beklemekteydi. Birbakıma rasgele birleştim; birbakıma, onların düzenli birliğiydin ben. Filozof olsaydım (hoş, belki de senden bana bulaştı azıcık), özde, benim kendimin, o parçalardan daha önce varolmam gereği üzerinde durmam gerekirdi; böylelikle alabildiğine dolanık tartışmalar başlatmış olurdum ozaman; gene de bilinmez, bazıları da doyumsuz konuşmalar gözüyle bakardı bu tartışmalara. Ne de olsa bir bisiklet parçasıyım ben, şimdi burda ‘parça’ bambaşka türden bin anlam içerse de. “Parça”, dedim de, yeri geldi, geçemeyeceğim: tektek parçaların bir bütünüyüm ben; ama gerçek bir bütün, hangi yana çekilirse çekilsin bu bütün. Kimileri düpedüz alım-satım kaygısıyla beni birtakım parçaların (“yedek parça” diye nitelenen parçaların) bir topluluğu diye görüp gösterse de, onların benimle ilgili tüm gerçeği bildiği kanısında değilim. Ne diyordum, parçalarım olmadan yokum

ama, tek tek parçalar ben değilim ki, tek tek parçalar değilim ben. Onların anlamıym ben... – Hani gerçektim, haklısınız. Birden kaptırdım. Neyse.

Nerde kalmıştık – benzerlerim akrabalarım ile birlikte fabrika avlusuna dizdiler önce bizi. Gözaçıp kapayasıya ardarda doğduğumuz için, bir ayrılık ayrıcalık yoktu aramızda. Zamanla herbirimiz, kendimiz olmaya başladık ama. Belki de bunun için, aynı adı taktılar hepimize. Hiçbirimiz aldırmadık buna.

Kısa bir süre, güneşten yağmurdan koruyup dinlendirdiler bizi. Gel gör ki bir sabah, çil yavrusu gibi dağıttılar hepimizi. İrili ufaklı dükkânlarda bulduk kendimizi. Biz beş bisiklet aynı dükkâna düşmüştük. Yazgı bu: daha kapıdan girer girmez, beni kaptıkları gibi çaprazlamasına kocaman bir camekâna yerleştirdiler. Sabahları, güneşle pırıl pırıl; ikindiye, tam karşıki ağaçların zaman zaman kımıldanan gür yapraklarıyla gölge gölge; akşamdan sabaha dek, hemen yanıbaşındaki renkli ışıklarla apaydınlık. Onarım zamları, kırmızı kırmızı içlastikler, pembe yanaklı dışlar, fenerler, kelebekler. Yukarıdan aşağı doğru asılı dört ayrı tekerlek de cabası. Gene de biricik bisiklet bendim orda. Gelip geçerken durup bakanlar çıksa da, herkes bir yerlere birşey yetiştirmek istercesine koşuşturmada. Yaşamım bu dar yerde mi geçecekti: sıkılıyordum, açıklıklar için yaratılmıştım ben.

Günlerden bir gün, apartopar aldılar bizi ordan. Ne olduğumu anlayamadan bir yük vagonunda buldum kendimi. Kimi adaş, kimi yabancı, sözümona düzenli bir kalabalık, bir de bana sormalı, sıkış sıkış. İşte o trende öğrendim: fabrikalarda iş aksatmaları varmış, dışsatım zarara uğramasın, diye bizlere gereksinme duyulmuş. Dura kalka, bir haftalık yolculuktan sonra, buraya, bu camili köprü, kuleli, dalgakıranlı liman kentine vardık. İstasyondan, doğruca karanlık bekleme hangarlarına götürdüler bizi. Tükenmek nedir bilmeyen işlemler gerektiriyor şu Gümrük denen yer. Neyse, günün birinde, kilitli demir kapılar açıldı. Gene uzun bir yolculuk başlayacak sanırken, bu kez, birkaç yüz adım ötedeki bir dükkâna taşıdılar bizi. Oysa ben kendim gitmeyi yeğlerdim. Bir yerimize birşey olmamalıymış; üstümüze toz bile konmasını istemiyorlardı. Hep böyle değil mi, doğum

yerinden ötede değeri var insanın. Gittiğimiz dükkânda, gene ben camekânın üstköşesinde.

Şu işe bak, orda çok beklemedim. Ben, tam önümden vızır vızır geçen dolmuşlarla, tramvaylarla eğlenirken, *sen* çıkıverdin karşıma. Dükkâna girer girmez (camekânda, düşsel gözlerinle, dışarıdan beni uzun uzun seyrettikten sonra, kuşkusuz) epeyce evirip çevirdin beni. Ellerini ayırmadın sonra üstümden. Zilimi çalışın hoşuma gitti. O tıngırtının işleyip işlemediğine bakmaktan çok, “Sen de bana ısındıysan, hadi gidelim, gidelim mi ne dersin?” diye sorar gibiydin. Tıkanık bir ses mi bekliyordun ne, çocuksu-gepgenç selamımı alınca, şaşırdın gibi geldi bana. Hemen kıyamadın, bir dolmuşun arkasına bağladın beni. Köprüyü geçip gemiye bindik ikimiz.

Yıllarca birlikte *yaşadık* sonra. Ev çarşı, koru kıyı, bahçeler ardı dere kenarları, çayırlar alanlar, inişli çıkışlı, kıvrımlı kıvrımsız yokuşlar düzlükler. Güneşte bulutta, yağsa da gürlese de, gece gündüz *bir* candık biz. Ben seni kolladım, sen de beni.

Uzun uzun konuşurdun benimle: “*Bi-Latince. Cyclus* da Eski Yunanca, *Kyklos*’tan geliyor. Ne tatlı melezsin sen öyle. Teknik gelişmelere pekçok şey borçlusun ama. Önceki yüzyıl göründünse de geçmişlerdeki tekerlek senin ataların; günü gelince, bunların hepsini yazacağım, seni de kuşkusuz.”

Gözümden kaçmadı, yıllar yıllara eklendikçe bıkmaya başladın benden. Zamanla seyreldi birlikteliğimiz. Birbirimize yapışık sardığın o yolları, nedense, yanımda soluya soluya tırmanmaya başladın sonra sonra. Ne denli sıkılıp üzöldüğümü bilemezsin, belli etmemeye çalışıyordum ama.

Birden yapayalnız kaldım, beni her zaman bıraktığın o deniz kıyısındaki evin kayıkhanesinde. Aylarca dokunan olmadı bana.

N’oldu bilmiyorum, kaldırıp kaldırıp biryerlere attılar beni. Sürgün gibi birşeydi bu. Şunun bunun ayağına takılıyordum, anlaşılan. Kapıdan geçen bir eskicinin elarabasına yatırdılar günün birinde. Aylarca lastiklerim bile sönmemişti oysa, boşuna beklemişim seni. Eskicinin birikim alancığından, bir bisiklet onarıcısının dükkânını boyladım, kış başlangıcıydı. Zamanı boldu yaşlı ormancının; bıkıp usanmadan pasımı sildi; nemden bölge bölge dökülen boyalarımı kazıdı; türküler çağıra çağıra,

şuramı buramı onarıp düzelttikten sonra bir güzel boyadı beni. Olduğu gibi bıraktı renklerimi çizgilerimi, hep yeşil-kırmızıyım eskisi gibi. Geçen gün gözün bana takıldığında, beni tanır gibi olmanın nedeni bu sanıyorum. Şimdiyse aradabir gene karşına çıkıyorum, sense geçip gidiyorsun, yüzüme baktığın yok.

İster rastlantı, ister yazgı de sen buna: ben sizin sokağa yakın bir evdeyim şimdi; yüksek evlerin arasına sıkışmış bahçe içindeki küçücük bir evde. Onlar sen değil ama, onlar da iyi insanlar. Geçinip gidiyoruz işte. Hem sonra, yalnız yaşanmaz ki. Söylentilere bakılırsa, okutmuşlar bile evi, yakında yıkıp yerine koca bir apartman dikeceklerdir. Apartmanda beni barındırmak zor olduğu için de elden çıkaracaklarmış. –

“Bir Bisikletin Özgeçmişi” Adlı Yarıda Kalmış Anlatıya ‘Yazarın’ Mektupsuz Dipnotu

Beni unutmadığına şaşıyorum. Özde, hiç şaşmamam gerekir, ben seni unuttum mu ki, canım benim. Sen yitiklere karıştıktan sonra neler oldu, bilsen: birbirinin sırtına bindi de bindi yıllar. Olup bitenleri şimdi bir çırpıda anlatamam burda. Önemli de olsa, önemsiz de olsa, uzun sürer. Hoş, bazı şeyleri başka yerlerde anlattım. Gene de merak edersin diye biriki sözüne dokunayım.

O ‘bi-cyclus’lu kendi kendime konuşmalarım sürüyor. Hemen hemen hergün ‘şööle bi’ çıkıym’ diyip gidiyorum, dudaklarım kıpırdamasa da yollar boyu konuşuyorum kendi kendimle.

“Bisiklet” diye bir yazım var, doğru. Hem seni, hem senden sonra başımdan geçen doyumsuz bir-iki bisiklet yaşantımı sımsıkışık andım orda. Gücenmeyeceğini bildiğim için söylüyorum: tuhaf ama tüm okuduğum romanlar nasıl birbirini sürdüren sonu gelmez bir tümse, tüm bisikletler de bir birlik, sen kendin de biliyorsun. Bisikletsiz yaşayamam; hangi nedenle olursa olsun, birinden sonra, öbürüyle olmadan edemiyorum. Belki sana çok soyut gelecek, teknikte her ürün akrabasıyla aynı şey gibi birşey, sanki aynı özün bir örneği herbiri, hepsi

birbiriyle eş, özdeş. Biri değilse, öbürü, insanlar öyle değiller, belki de eskiden pek öyle değildi. Bir de şu var: aslında biz teknik nesneleri değil, teknik nesneler bizi eskitiyor.

Şimdilerde, beni hep yaya, bisikletsiz görmene gelince; nasıl söyleyeyim, uzunca bir süre önce, ne güzel, uzunca bir süre, diyebiliyorum artık. “Yaya yürü, daha iyi” diyor doktorlar. Öyle sanıyorum ki, yakında “Bisiklet de olabilir” diyecekler, – hoş, tanrı başımızdan eksik etmesin, birinin dediği öbürüne uymuyor ya. İşte, “Bisiklet de olabilir” dedikleri gün geldiğinde, ille de yenisi gerekmez, gene birlikte olacağız o gün, seninle sizlerden biriyle. İple çekiyorum o günü. İnan, yakınlarındaki bisikletçilerden bir akrabanı çekip eve getireceğim, birbakıma seni. Yolda karşılaşacağım herbirinize selamlar yağdıracağım.

O güzel günler geldiğinde gene bana rastlamazsan, bil ki nedeni şu: bisikletle dolaşılabilen yollar azaldıkça azalıyor, motorlu taşıtlar kolgeziyor her yerde. Ben ne yapıp edip şimdiki gibi sana en çok rastlayabileceğim yörelerde dolaşacağım. İnan.

Hadi hoşçakal, çok yakında birlikteyiz kısmetse.

Piyano

Boyu, insan boyuna uygun – önüne oturunca da ayaktaayken de. Eni bir-birbuçuk çocuk kulacı. Yükseltili, alçak, ele ayağa denk, büyük bir sandık. Kara lacivert renklisi de var, bizimki açık ceviz: sonbahar kestaneleri gibi yanıp sönen parlaklıkta. Alımlı, büyüğü uzanır hep.

Sonsuzca sesler gizli içinde. Dokunmaya kıyamazsın. O kubbeli, yokuşaşağı kaygan önkapağı açılıp fildişleri göründü mü, –tıklatsan da şöylebir değer gibi yapsan da, bastıra bastıra, vura vura sevip okşasan da, etin kemiğin her duyumuna hazır, yeter ki anlayışla birleş onunla.

İçorganları kendine özgü bir evren: sessiz, yankıyla titreşime elverişli, sesle beslenen, uyum seven bir evren. Ne senin, ne salt senden kaynaklanıyor bu boğum boğum akan sesler; konan, uçan, duran, uykulu, üşengeç, canlı, sevinçli, hüznü,

gülen, ağlayan sesler; döne döne, kıvrılan, tizden tize, derinden yükseğe ok gibi yumuşak-sert fırlayan sesler; yavaş yavaş yayılan, uça seke, fışkıra seyrele, sönen gürleyen sesler; salkım salkım samanyolları barındıran sonlu-sonsuz sesler. Susunca da yoklardan yok bir sessizlik; özlü umutlu, güvenli, diri, uysal, uzman, alçakgönüllü bir bekleyiş.

Ağaç-hayvan, tel-bez nesnelerden, eski-yeni, zor-kolay, kapalı-açık geleneklerle kotarılmış ince bir birleşim örgütlemiş bağrına.

Görünür-görünmez çevresiyle uzayın tam ortası. Hiçbir gücün yerinden oynatamayacağı bir görkemle hep kendisi. Yalnız duruşuna karşın, nerde başlayıp nerde bittiği kestirilemeyen bir isteksiz-istek. Dilese, kalkıp dilediği yere göçüverecekmiş gibi; birşey dilediği yok gene de. Dillenmeyegörsün bir de, insanın en içine dek uzanıp unutulmaz birşeyler bırakabiliyor, birşey olmamışçasına.

Tekbaşına kalabalık bir orkestra bu sandığımsı varlık. Mutluluktan öte genişlikler sunan seslerle, insan varlığını yeniden vareden bambaşka bir serüven kaynağı burası.

Senin olsa da, sen onunsun, o senin değil. Cebine koyup gittiğin yere götüremezsün; bağlar kurmuşsan ozaman başka: nereye gitsen *onunla* birliktesin. Hem senin hem anlayanların o. Kimler mi bunlar, kendini ona açık tutanlar. Özel ve genel, kişisel ve ortaklaşa bir evren.

Oturup yattığımız, düşünüp söyleştığımız evin içinde, şaşılası bir armağan: bir müzik *fabrikası* piyano.

Çağdaş teknik sınır tanımaz: Ağrı Dağlarından Arap Çöllerine elektrik; Basra Körfezi'nden Ege Denizi'ne akaryakıt; Sibirya'dan Trakya'ya doğal gaz. Oysa daha yüzyıl önce, yeryüzünün ancak "ileri" denen yerleşim alanlarından küçücük ulusal-yerel adacıklar, şöyle böyle aydınlatılıp ısıtılabilirdi.

Daha 15 yıl önce, şu satırları yazdığım evin hemen yanında içilesi suyuyla Marmara'da kulaç sallıyorduk. Oysa şimdi, solumsuzca denize boca edilen teknik atıklar yüzünden, bazan evde pencere açamıyoruz.

Her yıl piyasaya sürülen dizi dizi yeni araba modelleri, salt eskisinden azıcık başkalığı var diye, o da gerçekten varsa, hangi vazgeçilmez gereksinimi gidermeye yarıyor?

İlkin, bu soruya olumsuz yanıt veresi geliyor insanın. Tıpkı en beklenmedik yurtdışı taşralarda, şımarık turistin, evinde içtiği birayı ille de istemesine öfkeyle karşı konulduğu gibi. Ama sonra sonra, ezbere düşünme yollarının ötesine uzanmaya eğilimliysek, şöylebir yalım parlayıveriyor gözümüzün önünde: turist o birayı içmese, bindiği yabancı gemiyi, treni hangi parayla getirecek yerli? İlgili yanlardan biri için pek hoş bir değiş-tokuş değil ama, düzenler özden değişene dek hiçten iyi.

Köyde açılan yerel mevsim panayırıları, büyük kentlerde düzenlenen ulusal ya da uluslar-arası yıl-fuarları, anakonu ne olursa olsun, dönüpdolaşıp teknikte taçlanıyor: Evcil hayvanlar da, çiçek de, dans da, yiyecek-içecek de sunulsa; kitap, eveşyası, giysi, elektronik iletişim araç-gereci de sergilense hep öyle. Gerçekten de: sunulan yerin hertürlü donatımı, öncesiyle birlikte sunulan eşyaların kendisi, sunuş, tanıtış – ne varsa herşey teknik, teknikle, teknikten.

Günün 7-8 saatini onbeş katlı, üç asansörlü bir yapının girişindeki Banka'da, Alman daktilonun başında geçiriyor bu genç kız: sağı solu Japon bilgisayar; Kanada teleksi, arkasındaki yükselti. Saçlarına kondurduğu minik tarak Hong Kong'dan; yazlığa gittiği güneybatı kıyı kasabasından almış deri ceketini; ayakkabıları İtalyan.

Ama önemli ama önemsiz, yurtiçi yurtdışı teknik ürünlerin oluşturduğu bir ormanda geçiyor yaşamı –ister bilsin, ister bilmesin.

Düşünmeye Çağrı: – İskoçya'nın kuzeylerinde küçük bir yerleşim bölgesi burası. Eskiden: darısını sereserpe ekip biçer; atalardan kalma elyordamıyla viskisini yapıp keyfince içer; buz

gibi akan dupduru derelerde, piposunu tüttüre tüttüre, balık avlar, böylece geçinip gidermiş halk.

Gel zaman git zaman, viskisi ün kazanınca daha çok üretmek istemiş; sanayi yöntemleriyle, başdöndürücü bir hız vermiş viski üretimine. İlk işler yolunda gitmiş; ama sonra sonra, türlü işlemlerden geçen darılı su artıkları, bir kirletmiş, bir kirletmiş ki dereleri, ne viskisinin ne balığının tadı kalmış. Dayanılmaz kokular sarmış heryanı. Giderek viski üretimi azaltılmış ama hiç yararı olmamış.

Bakmışlar ki herşeyleri elden gidiyor, başlamışlar konuşa tartışa konuyu evirip çevirmeye. Uzaklardaki üniversiteye iç döküp danışmışlar. Kısa sürede bir sonuç çıkmayınca sürekli yağmurların katmerleştirdiği bir kötümserlik kaplamış yöreyi.

Sonra birden, değişmiş durum: kentten gelen araştırma takımı, geliştirdiği yöntemi uygulamış. Viski yapımında başvuru kaynar su, menekşe-ötesi ışıklardan geçirilip arına arına, üstüörtülü domates, biber, salatalık yetiştirme birimlerini ısıtmada kullanılmış, kilometreler boyunca. Böylece soğuyan duru su, derelere salınmış.

Kısa denecek bir süre sonraki durum şu: Eskisinden çok viski üretilmekte, hem de daha nitelikli. Tadı, bolluğuyla sebzeler kıyı-bucağa duyurmuş ününü. Değişik etkenlikleriyle güzel bir gezi kenti artık oralar. Yerlinin de yabancının da talihine diyecek yok.

Sıcak buğular tüten Ödemiş ovasına, 1000 metre dolayında bir yükseklikten bakıyoruz. Suyu oldukça çekilmiş küçük göle doğru patates tarlalarının kenarında, yayla komşumuzla konuşuyoruz:

— Bu yıl n'ettin susuzlukla?

— Sorma, yandı; hiç yağmadı, kavruldu gitti patatesler. Bodur çam kozalakları sanki sayısı azalan çuvallarda.

— Sen bir çare bulmuşsundur gene.

— Eh, olabildiğince. Alt tarlayı kurtardık. Bende su yok. Kuyu açacak para da nerde. Bize kaldı, üstteki komşunun su artıklarını biriktirip kullanmak. Ondan yana bir düzlük açtım tarlaya, na şuracıktaki diktörtgen. Dört yanı taşla tezekle, top-

rakla yükselttim. Ortaya kocaman bir naylon branda oturttum, şöyle bolca. Çepeçevre uçları, yükseltilerden aşırıp aşağılara doğru çevirip döndürerek taşlara bağladım.

— Al sana havuz!

— Dediğin gibi, o da bizim havuz işte.

Çevreme bakıyorum da, neredeyse her evkadınının robot-hizmetçisi var: çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, kalorifer...

Makinelerin canı olsaydı (isteyen, vardı-yoktu biryana, “ruhu olsaydı” diyebilir), makinelerin canı olsaydı, robotlaşmak isterlerdi, kuşkusuz hem de en yetkininden robotlar. Robotlar peki, onlar ne isterdi? Ne isteyecekler, insanlaşmak. Gel gör, günümüzde, pekçok insanın durumu apaçık ortada...

Balbulamaç işler. Öyleyse durup düşünmek gerek; ama ne rasgele makine gibi, ne rasgele insan gibi.

İnsanlar robot’laştıkça, robot’lar insan’laşıyor.

Düşünce ve eylemlerimi açıktan açığa sözcük kökenlerine göre ayarlayan biri olsaydım, *robot*’ları, yalnızca zor işleri gördürmek için yapar kullanırdım: ne de olsa ‘robot’ Çekçeden geliyor; Çekçede “robot”: Türkçedeki “angarya” ile anlamdaş gibi birşey.

Teknikle elele, kardeş kardeş doğa. Yok yok, hepsi teknik. Doğa tam teknik değil, teknik tam doğa değil. Öyle ya: ekildi, bakıldı, düzenlendi. El kafa, araç gereçle, bilgi gelenekle havuz havuz, bahçe bahçe, ev ev, araba araba, patika patika, çiçek çiçek.

Yazarken yandaki havuza bakıyorum: iri iri, diri diri, çepeçevre nilüferler. Az ötede, mor kırmızı, sapsarı çiçekler, top top, dizi dizi. Çakıl patikanın genişlediği ev önünde, upuzun bir araba. Güneşte kaygan, parlak, kara kapıları. Benden yandaki kapılar, mor ortancalara değdi degecek; öteyandakiler, toprağa sarkmış palmyelere.

Hesaplaşmalar

Gazeteciler, hergün dünyayı yorumluyorlar; bu arada, başkalarının dünyayı yorumlayışlarını, bir ölçüde, yönettiriyorlar, ama iyi ama doğru; bazan az, bazan çok etkili oluyorlar. Dikkat edilince (eden kim?) görülecek, gazete yorumlarının pek çoğu, örtük-açık, tekniğin günümüzdeki etkilerini deşmeye; teknik-insan ilişkilerini yansıtır yorumlamaya dayanmakta. Bütün bunlar, ne yazık ki, bilinç eksikliği yüzünden, çok kez, yalnızca insan-insan, insan-toplum, toplum-toplum ilişkileri diye niteleniyor herkesçe.

En eski uygarlık çağlarından bizlere dek erişen tarihsî-söylencî, bildiri kırıntılarında da anlaşıldığı üzere, insanları ençok etkilemiş olan olaylar arasında belleklere kazınmış teknik olaylar: Süleyman'ın tahtı, Saba Melikesi Belkıs'ın asma bahçeleri, görkemli Knossos sarayları, Hititlerin akla hayranlık veren arabaları, Pers dağlarına oyulmuş yazlık köşkler, Nil boyunca uzanan ince işli gömüt bölmeli dev piramitler...

Çeşit çeşit mitolojiler tükenmez bir kaynak “teknik felsefesi” için.

Sözgelimi: Eski Yunan Mitolojisinin Zeus, Herakles, Teseus gibi en ünlülerini, birbirinden gözalcı-tuhaf iş'leriyle anlamak için, türlü türlü teknik becerileriyle birlikte gözönüne alıp incelemek gerek.

En büyüklerden sayılmayanlar bile teknik yönünden ilginç. Tekgözlü Kykloplar, yıldırım bulmuşlardı. Ateş Tanrısı topal Hephaistos'un çıraklarıydılar. Lyra çalmada, yarı-at-yarı-insan Kentauros'lardan ustası azdı. Yontucu Daidalos, bronz Minotauros'u döktü, içiçe dolanık Labyrinthos'un mimarıydı. Hapislik çilesi çekerken, tüylerden kanatlı ilk uçağı denedi. Ikaros, onun sözünü dinleyip güneşe doğru çok yükselmeseydi, kanatları yapıştıran balmumu erimeyecek, kendisi de denizi boylamayacaktı.

(Ayrıca: boğum boğum ilginç ayrıntılar söylencelerde: Kör-lük, topallık, tam insan-olmayış, teknikçinin koşulsuz-yöner-

gesiz edemeyişi. Teknik sözkonusu edildiğinde, önemli bütün bu noktalar, ne denli düşünülse yeridir.)

Hep-Armağan Pandora'nın Sandığı, Hephaistos'un elinden çıkan bu güzel görünümlü kadının sandığı, türlü türlü acıdaki tekniklerle doluydu: albenili yıkımlarla doluydu. Ama ne 'armağanlar'!

Ok, yay, kılıç, kalkan, demir Eski Türk söylencelerinde. Tekniğe dayanan bir uygarlığın ürünü bu söylenceler.

Ergenekon söylencesi çift sürme, av avlama, maden işleme türünden tekniklerle örgülenmekte.

Düşman baskısıyla sarplıklara, bir atın ancak binbir güçlkle geçebildiği dağ içlerine sığındılar. Ne var ki, üreye çoğala bu dapdaracak yerlere sığmaz oldular yüzyıllar sonra.

Atalarından öyküsünü dinledikleri o alabildiğine geniş otlaklardaydı gözleri. Göçüp çıkmak istediler ordan. Nitekim çıktılar da: akıl, emek, beceriyle.

Yakınlarda izini sürdükleri bir demir madenini törenle erittiler: kat kat odun, kat kat ateş düzenlediler, dev körükler kullandılar. Yıkılar koskoca dağı. Sonra da yüklü bir devenin geçebileceği bir yol yaptılar. İşte böyle, önemli olan kutsal tekniğin dilinden anlamaktı; kolaydı ötesi.

Yedi kat Gökte oturan Tanrı Kayra, ilk yaratısı, sözdinlemez Kişi'nin kurduğu Kötülük Dünyası'nı ortadan kaldırmak için, kahraman Mandişeri'yi göndermişti. O da, ustaca kullandığı şimşekten mızrağıyla, vur-patlasın, çal-oynasın dünyayı parça parça edip artıklarını dörtbiryana saçmıştı.

Oğuz Kağan'ın kahramanlığı, en iyisinden ok-yaysız düşünülemez. Nitekim beylere:

Men sin-ler-ge boldum Kağan

Alalım yay, bir de kalkan

Ben sizlere oldum Kağan

Alalım yay, bir de kalkan

diye seslenir.

Filozofların atası Thales'in başından geçeni bilmeyen azdır.

Anlatıldığına göre, Thales: gökkubbeye dalmışken, havuzumsu bir su birikintisine düşer. Bunu gören saf bir kızcağız katıla katıla gülmekten alamaz kendisini.

Thales, havuza düştü mü, düşmedi mi, bilmiyoruz. Bilemeyiz de; belge yok zaten elimizde, nasıl olsun; hem olmuş olmamış, ne önemi var bunun. Önemli olan, ona yakıştırılan şey: filozofun, bakışlarını uzaklara dikmiş olması, yani kuramcılığı; halkın, ayağını sağlamca yere basması, yani gerçekçiliği. Dedim ya, bütün bunlar yakıştırma.

... Havuz olayı çok eğlendirmişti Thales'i. Ben de onlara bir oyun oynayayım öyleyse, dedi. Felsefe karın doyurmaz, insanı gülünç kılar, diyorsunuz, alın öyleyse.

Baktı ki, gökyüzü gözlemleri uyarınca, ertesi yıl zeytin bol. O da kıştan, tüm zeytin-ezme makinelerini ucuza kapattı. Ürün toplama zamanı gelince, ne yapacağını şaşırdı kaldı tüm Miletos.

Thales'e gelince artırdıkça artırdı zeytin-ezme makinelerinin ederini. Kat kat kazandı yatırdığını. Gülme sırası şimdi ondaydı. Filozof istemeye görsün, akli tekniğiyle kuramları değerlendirip uygulayınca o da para kazanabilirdi.

Batı Skolastik Çağının, daha sağlığında "büyük" diye nitelenen Albertus'u, yaşamını, dine, özden bağlandığı dinin inançlarını akılla pekiştirmeye adanmış bir Ortaçağlıydı. Bu tutumuyla, pekçok kültür tarihçisine göre, Skolastik'in bir "Altın Çağa" dönüşmesinde eşsiz katkısı oldu onun.

Hep aynı Albertus, gücünün yettiği oranda, o zamanki laboratuvarların, işliklerin yenilikçi havasında da soluk alıp vermeyi seviyordu. Tüm makinelere, o zamanların makinelerine "makine" denebildiği ölçüde, sonsuz merakı vardı. Kuşkusuz, 13. yüzyıl Köln'ünün, kiliseler, katedraller kenti, din okulları kenti, ünlü açık hava duaları kenti Köln'ün elverdiği oranda, verdi kendini bu makinelere. Dendiğine göre: uzun süre robotumsu birşey yapmaya bile çalışmış. Neden? Köln'de okurken, evden üniversiteye, üniversiteden eve hergün birkaç kez mezarının önünden geçerken, sordum durdum bu soruyu, hem kendime hem yanıtlayabileceğini sandığım saygıdeğer kimselere. Boşunaydı sorum. Şimdi bakıyorum da, kararlardan sokulmaya

başladığım teknik felsefesinin ilk göstergelerinden biriymiş bu soru. Kendi vardığım çekingen yanıtı şu: Özlü bir gereksinme duymuş demek Albertus Magnus.

Birgün gelip darkafalıların elinde, tekniğin, o bilinçli bilinçsiz açmaya çalıştığı Teknik Çağın, kendine özgü bir Skolastiğe, sözcüğün bir anlamında “Altın Çağa” dönüşeceğini sezinleseydi, bu denli robotlarla uğraşır mıydı Albertus?

“Gerçekte, bizim, yani insana ilişkin şeyler, çünkü insanın gerçekleştirdiği şeyler, bütün bu gördüklerimiz: tüm evler, tüm hisarlar, tüm kentler, kısaca, yeryüzünün tüm anıtsal yapıları; durumu, sayıca çokluğuyla öyle yetkin ki bunlar, insandan çok meleklerin elinden çıkmış oldukları düşünülebilir. Resimler bizim, bilimler bizim, bilgelik bile bizim, kuşkucular bilgisizliğimizden başka birşey bilemeyiz, dese de. Tüm buluşlar bizim (...) dillerin çeşitliliği bizim, edebiyat türleri bizim (...) İşte sonunda tüm makineler bizim.”

Olanca sesiyle bu türküyü çağırıyor Manetti. *De dignitate et excellentia hominis*'te, insanın değeri ile üstünlüğünü yücelttiği o coşkulu yapıtta. (Kalkmış neleri okuyorum, gülmeyin bana.) Doğrusu yakışır, özden yakışır Manetti'nin bu kıvançlı sarhoşluğu sezgili Renaissance'a, pekçok şeyin tadına yeniden varıldığı, pekçok şeyin ilk kez bulunduğu Renaissance'a. Aşırılık yok değil bu seste, olsun. Çok yönlü bir dehanın sesi bu. Teknik diye pekaz şeyin henüz ortada görünür gibi olmaya başladığı bir çağın sezgili coşkusu var Manetti'de.

İnsanlıkla ilgili tüm umudu tekniğe bağlayan düşünürlerin başında geliyor Francis Bacon. “Teknik” deyiimi onda geçmiyor ama, onun “invention” (“buluş”) diye nitelediği deneysel bilgi eylemleri teknikten başka birşey değil. *Novum Organum* böyle umutların en güzel dile geldiği yapıtlardan biri.

Bacon'a göre, eskiyle oranlandıkta, herşeyi hep “daha iyi” kılacak olan büyümlü değnek teknik. Bugün dünyaya gelse, her alanda gerçekleştirilen şeylerin “far better thing” türünden şeyler olduğunu söyleyecek sanıyorum.

Yeniçağda pıtrak pıtrak meyveler veren yokülkeciliğin en büyük dayanağı teknik. Bacon'un *Nova Atlantis*'indeki 'Bilgelik Evi', filizlenen teknik atılımların özsuyuyla yeşil yeşil.

Hayyam bir mühendisti, Leonardo da, Pascal da. Hepsi kendine göre, çağın anlayışına göre, bu anlayışın da ötesinde mühendisti. Herbirinin mühendisliğini, daha da başka mühendis-dehaların durumunu, çeşitli açılardan ayrı ayrı incelemek gerek.

Ne tuhaf, bazı ayrıcalar, -bazı özentiler- biryana, günümüzde mühendisler, mühendis *olarak*, hiç mi hiç ilgilenmiyorlar sanat-kültür sorunlarıyla.

Nerden nereye:

Shakespeare'in *Macbeth*'te

Tomorrow, and tomorrow, and tomorrow

diye yükselttiği ses, bizlerin bugün umut ve kaygıyla, kaygı ve umutla, hep yarına dönük teknikten yana beklentilerimizin özeti.

18. Yüzyıl Avrupasının en parlak benzetmelerinden biri şu: tüm geçmiş geleceğiyle insanlığı, durmadan gelişip ilerleyen tek bir insanmış gibi görmek gerek.

İki yüzyıldır kimleri sarhoş etmiyor ki bu benzetme. Anlaşılan, nice tersliklere karşın bundan böyle de sürececek bu durum. Daha ne kadar?

Voltaire	Rousseau
Diderot	Spengler
Hegel	Marcel
Comte	Cioran

Yukarıdaki ilk sırada ilerleme peygamberleri, ikincide gerileme peygamberleri.

Sen nerdesin? Sallantısızca: ben peygamber değilim, demek gerek.

Rousseau için ilerleme, gerilemedir.

Immanuel Kant'ın buzdolabı, elektrik süpürgesi, bulaşık makinesi, televizyonu, elektrik fırını olsaydı, yine Kant olurdu kuşkusuz – başka türlü bir Kant olurdu ama.

Newton'a, Newton'la gelenleri öylesine iyi bilip yorumlayan Kant, çağına özgü teknik karşısında anlayışsız davranışlara düşmemiş. Gel gör ki bugünümüzle karşılaştırdıkta, çağdaşları gibi Kant'ın da oldukça cılız bir teknik yaşamı var.

Kant bugün yaşasaydı, başka bir “felsefesi” olacaktı. Büyük bir olasılıkla: *Salt Aklın Eleştirisi* gibi (*Kritik der reinen Vernunft*'u yazdığı gibi) *Salt Tekniğin Eleştirisi*'ni, (“*Kritik der reinen Technik*”)i yazardı.

Şöyle de düşünebiliriz: Kant, iki yüzyıl önce “Salt Aklın Eleştirisi”ni yazmış olsaydı (dilek kipinden de olsa böyle birşeyi aklımdan geçirdiğim kişi bir Kant da olsa, bir insandan çok şey istediğimi biliyorum, üzülüyorum), işte Kant bir “Teknik Eleştirisi” gerçekleştirmiş olsaydı, pekçok boyutta bugün içinde dönendiğimiz çapraşık durumlara düşmeyecektik gibi geliyor bana.

Teknikle, tekniğin sağladığı dayanakla doğayı değiştirmek, birbakıma, *herşeyi* değiştirmektir.

Marx, çok daha ölçülü: “İnsan kendi dışındaki doğaya etkide bulunup onu değiştirmekle, kendi öz doğasını da değiştirir” diyor. *Kapital*'deki bu “veraendert er zugleich seine eigene Natur” sözleri, teknik-insan-kültüre ilişkin en çağırıcı sözlerden biri.

Marx, felsefenin dünyayı biçimlemesini ister. Öyleyse, tekniktir onun gözünde felsefe. Bence, tekniklerden *biri* felsefe.

Comte'un, bıkıp usanmadan vurguladığı şu: Mühendisler seçkin bir sınıf oluşturur; bu sınıf toplumsal düzenin kilidi durumundadır; bilimadamları ile sanayicileri birleştiren bir sınıftır bu. Mühendisler olmadan, bilim bilimliğe erişemez; çünkü onlarsız, şimdiye ve geleceğe güç katan öngöründen yoksun kalır.

Böylece, Comte'a göre: mühendisten önemlisi yok toplumda. Nitekim, yüz yılı aşkın bir süre bu yönde gelişti herşey. (Ben bile, çok oluyor, mühendis damat kapmak için gözünü dört

açan analar babalar gördüm. Günümüzdeyse, başta kızlar, pek aldırın yok onlara. Hoş, kızlar kendileri mühendis oluyorlar artık. Şimdilerde durumu iyi de olsa, işlerden biri mühendislik.)

Comte'un görüşü yanlış çıktı, gibilerden bir öykü tutturacak değilim. Bırak günümüzü, daha Comte'un kendi çağı için doğru olan birşeyi unutuyor Comte – yalnız Comte mu, günümüzde pekçok mühendis de. Dedğim şu: Peki halk, halkın önemi yok mu? Peki, çoğu işinsorumluluğunu taşıyan bu devlet adamlarının rolünü gözden uzak tutmak yerinde mi? Peki, bütün bu olup biteni elden geldiğince görüp anlayan, açıklayabilen filozofların, birbakıma Comte'un da atalık ettiği insan-teknik-toplumbilim düşünürlerinin katkısını kim görmezlikten gelebilir?

Bir bilim-teknik severdi Barodin. Yaşama-zamanının çoğunu bu sevgi doğrultusundaki çalışmalara adadı. Birbakıma bunun için, sayıca bir elin parmaklarından pek fazla değil yarattığı müzik: iki senfoni, bir-iki şarkı, birkaç piyano yorumu. Oysa o insanı kapıp götüren *Prens İgor*'un, o *Polovaç Dansları*'nın sanatçısı Barodin. Gene de öyle sanıyorum ki, bilim-teknik yetişiminden pekçok şey var müziğinde. Keşke daha çok zaman ayırabilseydi müziğe, – bilim-teknikğin sağladığı çeki-düzeni hep titizlikle yapageldiği gibi savsaklamadan ama.

İnsanı, toplumu, makinemsi bir sıkıdüzene indirgeyemez tümen tümen güç: yetersiz kalır sözler, okşamalar, ürkütmeler.

Teknik bastırmaya görsün, değişir ozaman herşey: korkunç bir yaptırım birikimi var tekniğin.

Die geistige Situation der Zeit'ında, 30'lu yılların Avrupasındaki duruma özgü kültür-yaşam durumunu irdelerken, Jaspers, teknikli güdümle insanların ne tür durumlara düştüğünü anlatmak için *aletin egemenliği* ("Die Herrschaft des Apparats") kavramına başvuruyor. Yalnızca bir benzetme değil bu. Yalnızca günümüz için değil o günlerden sonramız için de geçerli; bugünümüz, bu gidişle yarınımız için de geçerli; etkileme olanakları ile etkilenme biçimleri ne denli gelişmeler gösterirse gösterebilir bu böyle.

Heidegger, kendisini belki yanlış anlıyorum (ondan sözederken, en uygunu, böyle konuşmak kanısında olmasaydım, böyle demezdim), çağdaş teknik sorununun düğümünü, temelde, Eski Yunan'ın, özellikle Sokrates-öncesindeki ilk'lerin sağladığı ışıqla aydınlatıp çözmek istiyor. Bir umut, bir varsayım değil bu ondaki, köklü bir inanç. Gel gör ki, Thales'ten Sokrates'e giden yol üzerine dizilen düşünür-ozanlar nerde, şu bizim atomlu tekniğimiz nerde. Öyle sanıyorum ki, Heidegger'in inancını besleyen kaynak, o filozoflara duyduğu sevgi ve saygı. Gerçekten de, birkez tanıştıktan sonra kim sevmez. Batı Anadolu'dan fışkıran o düşünürler, bilinç aydınlatan ışıldaklar onlar. Gene de her ışıldak gibi onların da gücü sonlu. Eski teknikle bağları öylesine gere gere sınıyor ki günümüzün tekniği, teknolojisi, teknoloji-ötesi teknikler, Anaximandros'ların, Parmenides'lerin, Herakleitos'ların eşsiz sezgili dehası bile yetersiz kalıyor.

Ziya Gökalp, bazılarının gözünde çığıraca bir düşünür. Yurttaki çağı çevresiyle oranladıkta, birbakıma, dikkate değer akıllıuslu bir çaba göstergesi onunki. Gelgelelim, ne denli dışa çıkmaya çalışırsa çalışsın, bir kültür-taşralısı o: Özce birbirinden ayırdığı teknik ile kültür arasına aşılmaz sınırlar koymak istiyor. (Öyle ya, onun "hars" dediği "kültür", "fen" diye nitelediğiyse "teknik") Böylesi sınır-koymalar belli bir ulusçuluk ile tutuculuğu beslemekte. Dönem dönem ateşli yandaşlar bulsa da, geçmişten günümüze, ordan da geleceğe uzanan insan-kültür varlığının kuşatıcılığına, nice nice sürçmelerine karşı, tekniğin, kültür bütünlüğünde köksalan atılımlı-yenilikçi gidişine aykırı.

"Teknik" deyince aklagelen: buluşlar, gene buluşlar, sona gene buluşlar.

Yüzyılımızın ortalarında, teknik konusuna ilişkin bir buluş var ki, birtürlü aklımdan çıkmıyor: o da A. N. Whitehead'in *Science and Modern World* adlı yapıtında ortaya koyduğu bir görüş: çağdaş teknik yöntemlerdeki buluşların buluşunu aydınlatan bir felsefe-mantık buluşu bu.

Şöyle diyor Whitehead: "19. yüzyılın en büyük buluşu, buluş yönteminin bulunuşu ("the invention of the method of invention"). Böylece yeni bir yöntem yaşama girdi."

*Tırrım, tırrım tırak tiki tak
Makineleşmek istiyorum*

diyor Nâzım. Bu yalnızca tek kişinin, onun kendisi için dilediği birşey değil. İnsancıklar birbirlerini sömürmeksizin mutlu olsunlar diye toplumun da makineleşmesini istiyorlar, toplumun sanayileşmesini istiyor, ona göre umut orda, tıpkı çağının uyanan kesimlerinde olduğu gibi. Ancak ozaman daha iyi, daha sağlıklı, daha güvenceli, daha insanca yaşanacak bir ortam gerçekleşeceğine inanıyor. Kuşkusuz, başarı, büyük ölçüde sanayileşen toplumların yönetimlerine, yönetim-biçimlerine, kısa-uzun süreli özel amaçlarına bağlı.

*Dağların tarlaların özlediği,
arzulu bir kadın gibi şehvetle gözlediği
her tırnağında 1.000 manda kuvveti
demirleşen
ve su çalkalar gibi toprağı eşen
ruhu buhar
makinelere!*

Ne makinelerin, ne sanayi atılımları ile ürün dağılımlarının sözünü etmeyen şiirlerde bile tekniğin izleri var, hem de nasıl. İşte geçenlerde söylenmiş Çekçe bir şiirin Türkçesi, – Jan Skacel’in *Yakarı'sı*:

*Orman kıyısında bir kaynak ver bana
Fazla derin olmasın avuçiçi kadar bir yer
Bir de kurbağa ver korusun diye kaynağı*

*Güzün gelip toplarım birer birer yaprakları
Kışın gelip kırarım buzları
Susamış yolculara su sunarım yazın*

*Hepsi bu Ve gücün yeter hiç kuşkusuz
Benim için küçük bir su gözesi yaratmaya
Gökyüzünün gelip bazan kendini seyredeceği.*

Birbirinden nice uzak, birbirine nice aykırı özlemlerin nedeni teknik, zaman içinde. – Zamanlar da öyle çabuk akıyor ki.

Descartes, insanın, bir yönüyle, makine olduğunu açık-seçik gösterdiğine inanıyordu.

La Mettrie, insan tümüyle makinedir, diye kestirip attı.

Günümüzde, Norbert Wiener, “kibernetik” diye nitelediği kuramla, insanın ve toplumun güdümünü, makine kullanımıyla birtutuyor.

İşte biz ölümlüler de, bu dehalardan aldığımız etkili esinle: hiç olmazsa *bazı* yönlerimizle, kendimize, kendi dünyamızın *bazı* yörelerine, evrenin *bazı* varlık kesitlerine, *bir çeşit makineymiş gibi* bakabiliriz, diyoruz. Nitekim bu bakışa uygun davranışlarımızın çoğu başarıyla sonuçlanınca da, seviniyoruz.

Oysa birdenbire bambaşka bir ortamdayız: anlaşılan kimilerine renksiz görünüyor bu tutumumuz – bastırıyorlar: ne var, ne yoksa, *herşey* makineden *başka birşey* değil.

19. yüzyılda coştı çağladı teknik. Ama 20. yüzyıl tekniğin yüzyılı. Gene de ya tekniğin başlangıçlarındaysak – ozaman...

Yüz-yüzelli yıl önce, teknikte, dolayısıyla da kişisel-toplumsal yaşamda dizi dizi atılımlar başgösterip hızla yayılmasaydı, tabanı tavanıyla bambaşka bir çatısı olacaktı çağımızın, günümüzün:

ne Marx, Freud, Kafka;
ne kültürde yığınlaşmalar;
ne ardarda dünya savaşları;
ne Rus devrimi;
ne Türkiye Cumhuriyeti;
ne Afrika-Asya uyanışları.

Özellikle İkinci Dünya Savaşıyla birlikte, korkunç bir teknik deyim akımına uğradı hemen hemen tüm diller. Artarak aralıksız sürüyor bu akım.

Dile giren yeni yeni teknik sözcükleri ölçen bir aygıt olsaydı, korkunç depremleri saptarken düzenini şaşırان deprem-ölçerler gibi allak bullak olurdu.

Devletler-arası siyasal birliklerin birçoğu, teknik gereksinmelere dayanıyor: geniş çaplı pekçok siyasal örgütlenme, kuruluş nedenleri, sağlamlıkları, süreklilik olanaklarıyla, genellikle, kömür yataklarına, maden ocaklarına, demir-çelik üretimine, akaryakıt zenginliklerine, atom santrallerine bağlı.

Buna en güzel kanıt, birbakıma şu son yirmi yılın tarihini dokuyan Avrupa Birliği.

Ortaklaşa kültürleri pekiştiren bir öge teknik.

Teknik üzerine ne düşünüyorsun? – hangi yönden yaklaşırsam yaklaşayım, nicedir bu soruyu da soruyorum düşünürlerime. Bakıyorum da: ya hiç dokunmamışlar bu soruya, ya da savsaklayıp geçmişler, hem soruyu hem yanıtları.

Teknik konusuna şöylebir bulaşan düşünürler yok değil; kuşkusuz, nesnel zorlamaların itelemesiyle bu. Gel gör ki, kendileri bile bu bulaşmanın tam bilincine varmamış.

Pekaz düşünür sorunun üstüne yürüme gözüpekliğini göstermiş. Pekaz düşünür, teknik-siz felsefe olamayacağı yönünde ayık. Geleceği oluşturan özlü bir düşünme geleneğinin ataları onlar.

Özellikle teknik geliştikçe, kötü bir teknik politikasından daha kötü ne olabilir: aptal, çıkarıcı politikacıların kendisine bile sürekli yararı dokunmaz bu gibi politikaların. Çok kişi ilkin farkına varmasa da, bireyi toplumu, yeryüzünü dertten derde sürükler böylesi politikalar.

Teknikten yana zengin ülkeler, ne yapıp ederlerse etsinler, *son derece önemli* bazı şeyleri (özellikle: iklimlerinin elverdiği oranda havayı, kaynak suyunu, sağlıklı yaşamı) teknikle sağlayamayacaklarını bir bilseler, içine düştükleri tehlikeli aşırılıklara akıllıca sınırlar çizebilirler. Uzaktan bakınca bazı ülkelerin bu sınır çizmede başarı gösterdiğini sananlar, bir de yakından baksınlar.

Günümüzde, kendi ülkesi üzerinde şöyle sereserpe her düşünen sorumlu, en başta, toplumbilimci, devlet adamı, gazeteci, tarihçi, filozof, “Yeryüzünde teknikteki yerimiz ne?” diye sormak zorunda. İlk bakışta teknikle ilgisi yok gibi görünse de pekçok önemli sorunun sağlıklı yanıtına giden yollar burdan geçiyor.

Yalnızca ünsüz izlerden oluşmaz teknik. Nereye dönsen, dehalar da cisimleşmiştir teknikte. İşte: Diesel, Marconi, Edison.

Bazılarının, bu konudan bıktık, diyesi gelse de, genellikle filozoflar teknikten çok az söz ediyorlar. – Bir konuyu gerektiği gibi deşmedikten sonra, sözetmişin neye yarar?

Tekniği yeterince soylu bir konu görmeyen, tekniğe harcanan zamana acıyan sözümona düşünürlere harcayacak zamanım yok.

Tüm uğraşını yalnızca tekniğe adayan sözümona bir düşünürde de acırın doğrusu.

Şu güzelim dünyada (biz ucu ucuna yetiştik, bizden sonrakiler de “şu güzelim dünya” diyebilseler keşke) – şu güzelim dünyada, teknik yüzünden işler sarpa sardı mı, bazan, öyle bir zaman geliyor ki, sabırdan başka yapacak birşey kalmıyor.

Sabır sabır, iyi meyveler arkadan gelir, diyorum, Paul Valéry ile birlikte:

*Patience, patience
Patience dans l'azur!
Chaque atome de silence
Est la chance d'un fruit mur.*

Birçok konuya, gene döneceğim, dedim: kimi döndüm kimi dönmedim.

Tekniğe dönmek *gerek* – tadından değil (haksızlık etmeye-yim ama, ‘şey’in kendisinin tadı şöyle böyle), yazmanın, düşünüp yazmanın tadından ötürü, özellikle teknik-yazısına geç başladığım için, teknikle hep birlikteydik oysa.

Kolay kolay “bitesi” bir konu değil teknik –bitmez, kültür gibi, sevgi gibi, yaşam gibi.

Bu gidişle, geleceğin düşünürleri, düşünmeye, teknik konusuyla başlayacaklar, tıpkı en eskiden, Tanrı’dan, Doğa’dan yola çıkıldığı gibi. Öyle ki, pekçok önemli konuya, teknik örtülerin düşünsel kazısına giriştikten sonra varılabilecek. – Gelecekteki düşünürlerin işi, onlardan önce gelenlerin işinden başka zor.

Teknik Ortamda İnsan - Olmak

Bildiğim biricik tekniksiz yer, yalnızca bazı söylencelerde. Cennet'te teknik yoktu, gereksizdi de. Gelgelelim: cehenneme dönerdi tekniksiz yeryüzü; bunca teknikle de cennet olmaktan uzak.

Ne mutlu teknikle: yakınmasız, düzeyli, sevinçli yaşayanlara.

Ne güzel şey o, insanı erdemlerinden etmeyen, hattâ bu erdemlerin gerçekleşmesine yardımcı olan teknik ögelere.

Teknikte her yapılabileni yapmaya kalkışmak:

delilik
aptallık
saygısızlık
sevgisizlik
cinayet.

Teknik alanında:

yaptığın için,
yapmadığın için,
gereği gibi yapmaktan kaçındığın için,
yapar görünüp yapmadığın için,
ahlakça sorumlusun hep.

Teknikle gelen, hepimize bayram, diyenler yandı. Tek onlar mı, gelecektekiler de.

Dışsal birşey gibi görünse de, insanı, bazan, içten değiştirir

teknik. Kendisinden umduğumuzu kat kat aşar küçücük bir ilaç, vücudumuzda, benliğimizde öylesine devrimler boşandırır ki.

Tekniğe ilişkin her toplumsal açmazda şöyle düşünsək yeridir: bütün bu olup bitenlerin pekçok sorumlusu olabilir, onlardan biri de, büyük olasılıkla benim.

Evini sırtında götüren kaplumbağa gibi, tekniğiyle birlikte yaşar insan.

Gittiği heryere tekniğini de götürmek ister insan. Bunu başardı mı yabancılık duymaz.

Gene de içimden bir ses: insan, “homo technicus”a indirgenemez, diyor.

Kendini *bulmak* isteyen insan, kendini teknikten soyutlayıp sözümona öze inmek yerine, kendini ve çevresini *teknikle birlikte* anlamanın yollarını bulmalı.

Üzümünü ye de bağıny sorma: güngeçtikçe teknikteki durumumuz bu işte.

Teknik yüzünden boşgururun kolgezdiği çağımızda, tekniğin insanı tüketmesini umursamamak en büyük suç.

Değil mi ki teknik var, insan için ‘saflık’ diye birşey yok artık. Nice romantiklerin kulakları çınlasın hiç olmadı zaten.

Gene de tekniğe karşın, teknikle birlikte saf olabiliriz, diyesi geliyor insanın. Ama nasıl?

Tekniğin tüm sorunları çözdüğü dünya, tekniği bulup uygulayan değil mi ki insan kendisi, gerçekten *insanın* dünyası olurdu, *insan dünyası* olurdu böyle bir dünya.

Olmaz ama böyle bir dünya, – dünyadaki biricik güç bizler değiliz ki.

Çeşit çeşit gözenekli, görünür görünmez yeryüzü gökyü-

zünce geniş mi geniş bir teknik ağına (bazıları, kendibaşımıza ördüğümüz diyecekler) kendi ördüğümüz bir teknik ağına tutulmuş böcekleriz biz.

Ben çocukken yeni birşey gördüm mü: “Bunun adı ne?” diye sorardım. Şimdiki çocuklar, “Bu ne işe yarar?” diye soruyor.

Teknik-sizlik, mutluluksa, kargaşa mutluluk; çünkü teknik, ne de olsa düzen.

Ama teknik de kargaşaya götürebilir, belki de en büyüğüne. Nasıl mı? Kendi bugünümüze bakalım, anlarız.

Her teknik nesnenin üstüne, sallantısızca şöyle yazılması gerekir: Yararlısın – ama zararlı da olabilirsin!

İnsan çevresine tıpatıpına uysaydı, ne gerek vardı tekniğe?

Çevre, her bakımdan insana karşı olsaydı, teknik diye birşey olur muydu?

Ne bizden yana, ne bize düşman öyleyse yeryüzü. İnsanın, olabildiğince kendini, çevresini donatması: teknik.

Teknik bir nesneyi, çoğun, sen kullanabilirsin. İçini ardını öğrenmek sana zor gelse bile, başkası öğrenebilir. Elden ele bir kaydırarak teknik.

Bir tekniğe ne denli dikkat etmiyorsak, ona o denli alıştık demek.

Çağdaş ortamda *akıllı insan* (otomobilden inmeyenler, televizyon başından ayrılmayanlar kızacaklar ama) tekniğin, kendisini aptallaştırmasına izin vermeyen insandır.

Diyelim ki: tüm teknik yetimizi yitirdik – insan mıyız hâlâ?

Unutkan bir yaratık insan.

Eski bilgiler heryana: *Ölümü Unutma*, diye yazılsın isterlermiş. Çağdaş bilgiler (kendilerine bu adın verilmesini doğru bulurlar mı, bilmem) elektronik dev harflerle heryana: *Tekniği Unutma*, diye yazılmasını istemeye eğilimli, birbakıma zorunlu bu onlar için.

Öylesine tekniğin içindeyiz ki, tekniğin *sonunu* düşünemiyoruz. Tekniğin sonu bizim sonumuz mu?

Sonun başlangıcı mı teknik?

Şu bir-iki yüzyıllık sanayi dönemi, günümüzün bazı ükelelerinde boygösteren sanayi-sonrası uzanırlar, sonun çok yakınına varıldığını gösterebilir, – yoksa, kişisi toplumuyla bambaşka bir çağa mı giriyoruz?

Herkes, kural olarak, şöyle düşünüp ona göre davranmalı: Benden önce teknik vardı, benden sonra da olacak.

Yaşama-zamanımızın çok, çok büyük bir bölümü (tümü) değilse bile neredeyse tümü –bazan da şöyle düşünüyorum: yanlıştan sakınmak için bu önlem sınırlamalarına ne gerek var:

teknikte,
teknik uğrunda,
teknik için,
teknikle karşı karşıya,
tekniğin sağladıklarıyla
geçiyor.

Yaşamak: teknikle yaşamak.

Yaşam, birbakıma: teknikler, teknikler, teknikler.

Tekniklerin arasına sıkışıp kalmışız.

Kat kat kocaman bir gemi yaşam: güverteden lükse, kamaradan salona... Dururken bile sessiz sessiz çalışan bir gemi – ortaklaşa gemimiz, daha doğrusu, böyle bir gemideyiz hepimiz.

Tekniği *doğru dürüst* incelemek: kültürü, tarihi, doğayı, insan açısından incelemek, demek.

Hızlı tekniği, kırkayak formüller dolup taşan kitapların uzun soluklu paragraflarında incelemektense, telgraf çekercesine, ışıldak ışıldak sergilemek daha uygun.

Tekniğin ölümcül uygulamalarına yakışan *söylem-biçimiyse: mezar-yazıtı türünden* deyişler.

Yalan makinesi yapanlar, ola ki birgün, insanı iyilik makinesi de yapmaya kalkışabilirler. Ancak şu var: İnsan, bir iyilik makinesi olsaydı insan olur muydu hiç?

Teknik, hız: birbiriyle koşut şeyler mi bunlar?

Bir insan, hem doğayı hem tekniği sevebilir. İkisinin de önemi, değeri başka.

Kuruluşu, işleyişi, sonuçlarıyla gelişmiş sanayi, temelde, ölçüme dayanır. Tekniğin özü ölçümlemek mi?

Kan, enzim, hormon, bakteri, virüs bileşimlerini birbirine aşılaya aşılaya, söylencelerdeki kanatlı-atları gölgede bırakan çıyan-insanlara varacağız bu gidişle.

Sarmalları kesip biçerek böcekten insana dek canlıların yapı çatısıyla oynamada, kim, kime, nasıl bir yasak, bir sınır getirebilir?

Diyelim ki getirdi: kim, kimi, nasıl denetleyecek?

Diyelim ki: ‘insana özgü, doğal varoluşu bozacak hertürlü elatıştan uzak durma sınırını insanın içine işlemeyi başardık (başarı mı bu? olası mı bu? gerek mi bu?), böylesi “canlıya özgü doğal varoluş”un, bu “insana özgü doğal varoluş”un ne olduğunu biliyor muyuz sanki? – Belki de, ancak o sarmal oynamalarla, doğal yapının ne olduğunu öğrenebileceğiz. Ama ozaman da...

İnsan, evrimin en yetkin varlığı mı ki, gen-mühendislikleriyle evreni, kendi kafasına göre gütmeye yelteniyor?

Şaşmadığımız, şaşırmadığımız bir gerçeklik: canlı ile makine yakınlaşması, insan-ile-makine– *ortaklığı*.

Hoş, şaşacağız da n'ocalak, – öyle demeyin ama, söz konusu olan biz kendimiziz, makine *değil*.

İnsanı, geleceğe doğru yaşamaya zorlayan, çoğun nesnelleşmiş, nesnel etkili, durmadan yenilenen bir güç-birikimi teknik.

Teknik yüzünden yolunu şaşırmayanların imrenilecek bir erdemi var.

İşte dillerden düşmeyecek bir türkü:

Ne doğadan geçerim, ne teknikten.

Kesinlikle, “yaşamaya değmez!” deyip tutarlı davranınca, geçmiş geleceğiyle tüm tekniği boşlamamız gerekir. Gel gör ki, hangi sağduyu bu konuyu “kesinlikle” karara bağlayabilir? Kesinlik gelinceye dek, –insan insan kaldıkça, büyük olasılıkla bu hep böyle–, teknik de insanla sürüp gidecek. Örnek mi: tüm varlığı boşlayan örgütlü örgütsüz inançlar bile, nice nice tekniklere başvurmadan edemiyor.

İnsan, insanın kendisi, tekniğin tam anlamadığımız yanı, *mistik* yanı – hiçbirzaman dilediğimizce anlayamayacağız da.

Teknik, insanın yazgısı. Çünkü insanın yazgısı insan.

**İÇİ DİŞİYLE BATI'NIN
KÜLTÜR DÜNYASI**

Bir Deneme

*İster Batılı, ister Batı'ya karşı,
ister Batı'dan yana olsun,
isterse bütün bunları umursamasın-
herkese bir çağrı denemesi bu:
kimi kulakları okşasa, kimi tırmalasa da.*

AVRUPA

Denize inen amlar dipdiri
Al-sarı kıyıcı gölgeleyen bahçeler
Dünyanın beni paylaşamadığı düşlerle
Bir sabah tam suya girecekken
Çevremde sarayımızın kızları
Bir boğa yaklaştı bize
Dayanamadık albenisine
Okşar okşarken
Sırtında buldum kendimi
Ben Finikia kralının akyüzlü incecik kızı Europa
Denizdeydik gözaçıp kapamadan
Dalgaları ite yara Girit'e vardık
Anlaşıldı Zeus'la birlikteydim
Tanrıların insanların Tanrısı
Herşeyin başı sonu ortası bitimi Zeus
Sevip seçmişti beni
Karısı oldum onun orda
Ona en yakın Tanrıçalar bile benimle boy ölçüşemez
Zamanla kuzeylerde büyük karaya
Ün verdim varlığımla
Minos'la Pasiphae Daidalos'la Labyrinthos
Theseus'la Ariadne Glaukos'la Polyeyidos
Neler yücelmedi ki soyumdan
Yayıldım dört yana
Nice adalarım la yarım adalarım la elele
Volga, Ren, Tuna, Seine ırmaklarım
Yağmurum bol tahılım bol
Dimdik ağaçlı ormanlarım
Taşım toprağım güzel
Tanrıların sofrasına bayram peynirlerim
Zenginim dilden ülkeden yana
Yollar kentler fabrikalar

Yoğun yoğun hepsi benim
 İnsanlarım hele insanlarım
 Durup durup birbirlerinin gözünü oymuyorlar mı
 Akıllı ölümlülerin akılsızlığına diyecek yok doğrusu
 Sonra da hem çalışır hem yakınırılar
 Ne var ki balçıkla sıvanmaz gerçek
 Keyfi yerinde alımlı insanlarımla

ASYA

Ne de konuşkan şu Avrupa
 Finikia bir köycüğüm
 Önünde sonunda
 Güneşi hergün ilk gören bizlerden
 Akşamlara göçse de
 Kızım benim Avrupa
 Parçam o benim
 Bulutları delip geçen dağların
 Buzlu güneşli gizem gizem çöllerin
 Sonsuzca sonsuz ovaların
 Gerçek ormanların gerçek ırmakların ötesinden
 Sessiz uzaktan seyrediyorum şamatayı

AFRİKA

En ilk maymunu insan izi
 Topraklarımda
 Onlarsız olur muydu
 Becerikli Theseus güzel Helena
 Bilge Einstein
 Tanrısal İskender tutkulu Nastasya Filipovna
 Tüm donanımıyla dünyanın kökeni
 Afrika

AVUSTRALYA

Aradığını Avrupa'da bulsaydı
Nice yolu göze alıp
Onara boza yayılır mıydı
Bunca insan kıyı-bucağında

AMERİKA

Yorgun Avrupa'ya yeni yaylayım
Serin soluğumla ben
Bugünüm ben yarınım

ANTARKTİKA

Güneş ışığı bekleyen olanaklarımla
Dünyaya sımsıcak umut benim
Buzdan adımları kimse anmasa da

UZAYLAR

Yaşanmaz gezegene
Ne yazık ki
Dönüşünce
Mavi yeşil kırçıl Yerküresi
Ay var Merih var
Sonsuzluğumda
Nice nice evrenlerin
Yanında ne ki dünya
Her akla gelen gerçek mi
Gerçekleşir mi ama

Yirminci yüzyılın son on yılında durum: *Avrupa*, yeryüzünü oluşturan birkaç büyük kara parçasından biri değil artık, – moda bir konu aynı zamanda. 18. yüzyıldanberi gittikçe artan bir hızla bu böyle. Asya’dan Amerika’ya, Afrika’dan Avustralya’ya dek gelsin de gelsin *Avrupa*. Avrupa’nın öbür adı: *Batı*. Avrupa’sız *Batı* yok; *Batı* Avrupa’dan, Avrupa’yla. Nicedir *Batı*’yla esrikleşmiş bir dünya bizimki. Coşkular hayaller, düşünceler eylemler, korkular özlemler Avrupa’yla dolup taşıyor. Yaşam-kültür odağına dönüşmüş Avrupa.

Sokaklar evler, çarşılar derslikler, kurumlar toplantılar, dostluklar düşmanlıklar *Batı*’yla içiçe örülür. Alım satım, eğitim, iletişim, politika, kültür, – herşey *Batı*’ca kaygılar, *Batı*’ca amaçlar, *Batı*’ca uzanırlar, seçeneklerle belirlenmekte. Kişiler, topluluklar, zaman zaman yetesiye farkına varmasa da, tüm yeryüzünün, birbakıma, günlük yaşam ögünü *Batı*.

Paris, Avrupa’nın en orta yerinde kalma çabasında. Birbakıma, Avrupa birleşsin diye Berlin’de alaşağı edildi duvarlar. New York, *Batı*’nın bir yapıtı. Amerika’nın çekiminde Avrupa’yla çevrili Tokyo.

Etkisi, türü, düzeyi ne olursa olsun, sonu gelmeyen bir yazı çağlayanı *Batı*.

Tarihler incelemeler, övgüler tartışmalar, saldırılar savunmalar, romanlar denemeler, bilimler felsefeler, daha nice nice kitap üretimi. Bu arada dizi dizi ekonomi, politika, bilim, teknik, eğitim yapıtları. Kimi özetleyen, kimi özendiren, kimi bilgi artıran, kimi eylem mahmuzlayan, kimi güncel, kimi kuşatıcı yazılar sunuluyor herçeşit pazarda kişilerce, topluluklarca, çevreler, kurumlar, ülkeler, ülkesel birliklerce. Memurcasından dâhicesine, uzmancasından halkçasına, pıtrak pıtrak *Batı*-kitaplıkları.

Bütün bu “yazılı şeyler”, genel görünümün yalnızca bir bölümü. Nereye giderseniz gidin, orda radyolar, televizyonlar, kürsüler, gösterim yerleri, istasyonlar, iskeleler, sesler, konuşmalar, renkler, çizgiler, ışıklar – herçeşit iletişim *Batı*’nın taşıyıcı-

cısı. Katkat, yön yön, kesit kesit, dünyanın her yerinde *Batı'sız* düşünülemiyor tüm insan gerçekliği.

Sen ben, neyin ne olduğunu bilelim bilmeyelim, insan-toplum olarak ayrıcasız tüm varlığın yaşama çevresi *Batı*. Ölçüsü ölçeği ne denli değişse de, sen ben, şu topluluk bu topluluk, bizimki öbürü her devlet, – herkes heryan, bir biçime, *Batı'nın* hesaba katılmadığı bir yaşam sürdüremiyor, olası değil bu günümüzde. Birkaç binyıldır böyleydi, daha nice böyle olacak gibi görünüyor. Yeri yöneltisi başka başka da olsa, herkes, her toplum, her örgüt *Batı'yla* hesaplaşmak zorunda. İster doğrudan doğruya yaşama bakımından, ister bu yaşamının üstüne bükülen düşünme bakımından bir zorunluk bu.

Herkes gibi çağımın bir çocuğuyum ben de: Bu temel koşullanım yönünden aynı yazgıyı paylaşıyoruz hepimiz. Her zaman, her yerde böyle bir yaşam, insanın yaşamı. Isısı, havası, alanı, tabanı, ufkı, bileşkenleriyle burda-şimdi, *Batı'nın* sarıp sarmaladığı bir zaman-kesitindeyim ben. Orda şimdi, ötede şimdi nice kendine özgü yoğunluklar ya da gevşeklikler gösterirse gösterebilirsin, günümüzde herkes, birbakıma, *Batı'yla* yaşamını biçimliyor. Herkesin yaşama konusu *Batı*. Sorunları, sorunsuzlukları ne denli değişik algılasa da, günümüzde hiçkimse, birdeyime, *Batı* ile hesaplaşmadan yaşayamaz. Günümüzün anayasası bu. İki bin yıl önce Avrupa'nın göbeğinde yaşasaydık *Batı* diye bir konumuz olmayacaktı kuşkusuz. Birkaç yüzyıl, birkaç on yıl önce bile Avrupa'da yaşamakla birlikte, ya da yer-yüzünün başka bir yerinde Avrupa'yla, *Batı'yla* belirlenmekle birlikte, *Batı'yı* konu edinenler parmakla gösterilecek kadar azdı. Bugünse, birbakıma, herkesin *sorunu* *Batı*. Ne var ki, bazılarımız zaman zaman eğiliyor bu soruna, kimimiz şöyle bir değinip geçiyoruz; çoğumuz, şu-bu nedenle başkalarının eline bırakıyoruz bu sorunu.

İşte bu bağlamda, çok kimsede pek bulamadığım bir uğraşım var benim: Düşünme etkinliğimin önemli, hem de çok önemli bir kaygısı *Batı*. Görüş, eyleyiş, düşünüş yönünden, neler yapıp ediyorum diye, nerde açık-seçik bir bilinçle duralasam, orda, işimin, dolaylı dolaysız *Batı'da* düğümlendiğini saptıyorum. Yazı çizi, felsefe, kültür, edebiyatla geçen yaşamımda, neye eldeğdi-

sem Batı, Batıca, Batı'dan birşey var içinde. Batı'yla beslenen, Batı'ya karşı dolambaçlanan, Batı'dan ötelere giden uzanırlar bunlar – yayınların, tasarıların içine örölmüş onyıllar boyu. Tüm düşünce serüvenlerim, Batı konusuyla meneviş meneviş bir hesaplaşma.

Bir rastlantı, İstanbul'un çeşitli yerlerinde geçen çocukluğumda, Fransız, Alman, İngiliz, İtalyan komşularımız oldu; sonradan Kuzey Akdeniz kıyılarına göçen Hristiyan ailelerle bazan birlikte yeyip içmecesine, birlikte gezip tozmacasına yakın yakın oturduk. 10-11 yaşımda, ülkede sürüp giden büyük bir hayranlıkla, Fransızca öğrenmeye giriştim; birkaç ders dışında tüm öğrenimi Fransızcaya dayanan bir liseyi bitirdim; iyiden iyiye İngilizce ile Latinceye bulaştım; girdiğim fakültede, anaçizgileriyle, Avrupa Felsefesi öğrenimi gördüm; bu arada Eski Yunancaya elattım; Almanca öğrenmeye verdim kendimi. Kültür bilimlerini Avrupa'da en etkin biçimde temellendiren bir doğrultuda, Avrupa'dan ülkeme konuk profesör olarak gelen bir ustanın yanında doktoramı sağladıktan sonra, üç yıla yakın bir süre doçentlik için Avrupa'da okudum. Bu arada meslek dışı ilgi ve ilişkilerle beslenmeye; günöbirlik yaşamdan kültür aşamalarına, bilgi ve görgümü artırmaya adadım kendimi. Çeşitli zamanları birlikte elealıp özetledikte: araştırmalar, incelemeler, eleştiriler, kırıklıklar, mutluluklarla, toplam 12 yılım oralarda geçti. Hem oralardayken, hem İstanbul'daki işimin, yazı-çizinin başındayken, kimi Avrupa'nın uyandırdığı, heveslerle, kimi Avrupa'yı aşan, Avrupa'ya karşıt çekimlerle Avrupa-ötesi, Batı-ötesi düşünme biçemleriyle de onyıllardır sürmekte olan içten bir bağ kurdum, diyebilirim, dillerimin elverdiği oranda kuşkusuz.

Şu son yıllarda *Batı yaşantım*: başkaları için açık-seçik birşey diyemem ama, onlarda da, durumları uyarınca öyledir gibime geliyor, oylumlar, sesler, sorunlarla, bazan başka başka şeylerle birlikte bazan tekbaşına uğraştırıyor beni, epeyce yeni çizgilerle, renklerle. Bunda, Avrupa'daki bazı devrimsel toplum değışiklikleri; politika, kültür değışiklikleri; tümöyle ölkemin Avrupa, dolayısıyla da Batı karşıındaki tutumunda belirginleşen birtakım değışiklikler oldukça ağırlıklı bir rol oynamakta. Öyle ki, güçlü

bir dürtü, Avrupa konusunu kendi yönümden ele alıp işleme dürtüsü sarmış beni nicedir. Kişisel, töresel, ulusal, bilgisel kaygılarım, önüne geçilmez kılıyor bu dürtüyü. Aydınlıklar, karanlıklar, yönergeler, özelemler, öneriler, sallantılar, eleştiriler kaplıyor zaman zaman içimi. Batı'ya ilişkin olanca insan-kültür gerçeğini anlayıp kavramaya; içten dıştan görüp göstermeye; bu gerçeği, algılayabildiğim kadar bilince ulaştırmaya yönelik bir deneme işte şimdi bu sunduğum.

Sürekli bir şimdi-burda Batı. Elimi ayağımı, gözümü kulağımı, düşünmemi belleğimi uğraştıran bir kapsamı var. İlgi, güdüm, sevinç, zorlama, mutluluk – hep başka başka bir karışım. Tam bilince çıksa da çıkmasa da alıp götürün yığın yığın sorular. Düzenlerken bir de bakıyorsun ki içiçe dolanmış; işte bu bir, bu da iki derken üremiş de üremiş.

Gene de ben, işimin neyle olduğunu şöyle bir görmek için, iki soruyu ön plana koymak istiyorum. Biri şu: Batı'yı Batı yapan ne? Öbürü de şu: Batı ile Batı-ötesi arasındaki ilişki ne? Böylesi sorular sorulduğunda, hele bu sorular tutkulu bir gereksinimle öne çıktığında, zaman yitirmeden yanıtlamaya koyulur insan. Soru ne denli kaçınılmazsa, yanıtlama işlemi de o denli bekleyemez genellikle. Gel gör ki bu tutum, çoğun, özlediği başarıya götürmez insanı. Bu da büyük bir olasılıkla, soruların gerçekte ne olduğunu, neyi nasıl sorduğunu, neye ne türden bir karşılık istediğini bilip anlamadan yanıt atlamanın sürüklediği bir durumdur. Böyle bir duruma düşmekten sakınmanın başlıca koşuluysa, herşeydenönce, soruları, anlam, içerik ve yöneltileri bakımından aydınlatmaktan geçer. Bu işleme, yanıtı geciktirme gözüyle bakanlara sıklıkla rastlanır, kuşkusuz. Ancak, sorusuna olabildiğince sağlam yanıtlar arayan herkes, soruya, dolayısıyla da yanıtı verdiği önem oranında, yanıtı birbakıma geciktirmek zorundadır. Ürkeklik diye, kararsızlık diye yorumlanacak birşey değil bu. Tam tersine, bilinçli ve gözüpek bir yanıtlamanın vazgeçilmez gereği. Çok kimsenin unutup geçtiği bu doğrultuya çevrilelim hemen.

Bu bağlamda birkaç gerçeğe parmak basmakta yarar var. İlkin; yöneldiğimiz sorular, topu topu iki soru değil. Andığım iki sorunun herbirine çok-üyelili bir soru ailesi gözüyle bakılabilir.

Şöyle ki, “Batı’nın Batı’lığını yapan ne?” sorusu: “Batı kültürü” kavramına, tüm zaman-uzay boyutlarıyla bu kavramı oluşturan türlü türlü niteliklere ilişkin sorulara göstergelik etmekte. “Batı ile Batı-ötesi arasındaki ilişki ne?” sorusuna gelince, bu soru da: menevişli görünümüleriyle Batı kültürünün uzağında, yakınında, yanında, karşısında yeralan öbür kültürlerle girebileceği çokyönlü bağları dilegetiren soruları hesaba katınamazlık edemez. Hepsi birbirine bağlı; hangisine parmak basarsak basalım, hepsini birden işe karıştırmanız gerekiyor; birbakıma, hepsi hep aynı şeyi söylüyor, ayrı ayrı, içiçe dolana dolana.

İkinci olarak: sayısı ne olursa olsun, sözü edilen bütün bu soruların, hem aydınlanış mantığı hem ele alınma düzeni bakımından, sıkısıkıya birbirleri içine örgülenebilecekleri gözden yitirilmemelidir. Bunun en inandırıcı belgesi: sorularımızdan hangisine değinirsek değinelim, birdeyime kendiliğinden, öbür soruları da belli bir ölçüde deşmek zorunda kalmamızdan kolayca anlaşılabilir.

Üçüncü önemli nokta da şu: Batı’ya ilişkin soruların yanıtlanmasında, yeterince bilinçli davranmayan, isteristemez bekleyen bazı açmazlar bulunduğunu akıldan çıkarmamalıyız. Gittikçe derine işleyen bir yoğunlukla, bilme, eyleme, isteme, özleme gibi milyonlarca insan yaşamını ayakta tutan en temel kesimleri ilgilendiren bir konular-evreninde, nice nice tuzaklar beklemekte herkesi. Kafaları, kitaplıkları, örgütlenmeleri, basın-yayın araçlarını kaplayıverir: beylik kalıplar, köhne anlatımlar, moda yaklaşımlar; hoşlanılan gevezelikler; gücünü yitirmiş resmi görüşler; gerçekliği çarpıtan indirgemeler; renkliliği örten yalınlamalar; çıkarıcı gözboyamalar; sürtçtüren tekyanlılıklar; tehlikeli önyargılar...

Batı konusuna ayık kafa ve serin gönülle eğilmeyenin işi zor mu zor. Ya tıkanık tutumlara saplanıp kalır, ya düzmece çözümlerle oyalanıp durur böyleleri. Hem bilgi, hem ahlak, hem toplum, hem kültür yönünden bir yıkımdır oysa bu. Hazırlopa sırt çeviren, zordan yılmayan, sorumluluktan çekinmeyen kişilere büyük gereksinim var. Hele Batı’dan Batı-dışına, Batı-dışından Batı’ya uzanan çapraşık yollarda, anlama yanlış-anlama, ezme ezilme, değer verme vermeme, savaş barış gibi son derece et-

kin ve geniş kapsamlı eğilimlerin, insan-doğa-kültür açısından arapsaçına dönüştüğü günümüzde, Batı konusunu *gereği gibi* ele alıp incelemenin, insanlık için bir ölüm-dirim sorunu olduğu meydanda. İşte bunun için, yalnızca tek-kişiyi, tek-toplumu, tek-boyutu, tek-süreyi gözönünde bulunduran hertürlü inceleme araç ve amaçlarından eldengeldiğince uzak durmak gerek. Tam tersine: olabildiğince çok-kişiyi, çok-toplumu, çok-kültür-boyutunu kuşatan; olabildiğince uzun sürelerle dönük; olabildiğince yeni gelişmelere, yeterince onarımlara açık bir inceleme *istemekle* bugünün insanlarından Batı. Kuramsal bir istek değil, *yaşamın* ta içinden gelen bir gereksinim bu.

Kendisini heryandan kuşatan görünür görünmez olumsuzluklara karşı, gücünün elverdiği tüm önlemleri almak durumunda olan gerçek bir Batı araştırmacısının, ödevini nasıl bir yaklaşımla en iyi yerine getirebileceğine gelince, bu da, şimdi değineceğimiz dördüncü durağı oluşturmakta. Batı'ya ilişkin bilinç, büyük ölçüde, bu durağın hakkını verip vermememize bağlı. Bu nedenle, sözümona başarıyı kolaylaştırdığı sanılan, ama ergeç başarısızlığa götüren aceleci davranışlardan kaçınmak gerek. Öyle ya aceleci davranışlar, ya işler iyiden iyiye sıkışınca ödevleri savsaklamaya, sorulara sırt çevirmeye vardırır insanı; ya da, ilkin beğenilmemiş de olsa, bazı onarma ve yeniden değerlendirmelerle, epeyce hazırlop (bilimsel, siyasal, toplumsal ve benzeri) yanıtlardan birini “doğru” diye benimsemeye vardırır insanı. Ne var ki biz şimdi burda böylesi kaygılardan sakınabileceğimiz kanısındayım. Dışardan bir rastlantıyla değil, *içten* bir istekle Batı *ödevini* kendi kendimize buyurduğumuza göre: zor geldi diye, ödevi silkeleyip atmakla da; elaltındaki yanıtlarla yetinmekten başka çaremiz yok diye, işi kolaya bağlamakla da hiç mi hiç alıp vereceğimiz yok. Bu durumdaki herkesin yapacağını yapıyorum ben de şimdi: olanca varlığımla, Batı sorununu, salt kendi olanaklarımla, şöyle ya da böyle aydınlatma doğrultusuna yöneliyorum şimdi.

Batı, benim için: öylesine kocaman ve çetrefil bir konular dolambacı ki, bu konulardan hangisine, konunun da neyine neresine elatarsam atayım: herşeye elimi değdirebilmek, herşeyi gözümle görebilmek, herşeyi kendi elimle evirip çevirmek,

kendi gözümle görmek dileğindeyim. Kaçınamayacağım bir zorunluluk bu benim için. Başka türlü sü yırtamıyor içinde dö nendiğim karanlığı. Kendi gücümün denetiminden geçmeyen hiçbir veri, kuram, bilgi, açıklama kandırmıyor beni. Başkala rınca ne denli kanıtlanmış sayılırsa sayılsın; kuvveti, yetkisi ne denli ağır basarsa bassın, hiçbir dışsal varlığın hiçbir “hazır bilgi”si içime sinmiyor.

Böyle olunca herçeşit boş gururdan sıyrılmış bir alçakgönül lülükle, Batı konusunda, kendimi kendi yaşantılarıma bırak maktan başka yapacak birşey kalmıyor bana. Dışardan üşüşen bilgiler, öğütler, buyruklar, çağrılar ne olursa olsun, kendi al gılarımdan, kendi gözlemlerimden, kendime özgü değerlerim den, kendi isteklerim, mutluluklarım, sevgilerim, beğenilerim, akılyürütmelerim, kendi anlamlandırmalarım, kendi saptama, inanç ve kanılarımdan, kısaca: kendi özyaşamımdan, bu yaşa mı dokuyan yaşantılardan başka dayanacak neyim var benim? Özyaşamımdan kaynaklanmayan, hiçbir sıraya, sınıra, hiçbir düzene düzenlemeye aldırmadan, olanca karmaşıklığıyla Batı yaşantılarıma gömülüyorum. Batı üzerinde söyleyeceklerimin biricik kaynağı kendi somut yaşamım; bu yaşamın bana sağla dıkları. – Dilediğim aydınlığa ancak bu tutumla erişebileceğim umudundayım.

Konuyu inceleme tutumumun, pekçok kişide bazı kuşklar, do layısıyla da eleştiriler uyandıracığı meydanda. Akla gelebilecek eleştirilerden önemli birkaç tanesini, kısaca gözden geçirebiliriz.

Eleştirilerden biri : “Yaşantıya güvenerek Batı’yı kavrama çabası, güvenilmez bir girişimdir” önermesinde özetlenebilir. Bu eleştiri haklı gibi görünmekte. Öyle ya, “Batı” uzay-za man kuşatımı yaygın mı yaygın bir gerçekliğin adı. Nice nice toplumları, olayları, örgütleri, ülkeleri içermekte. Tekkişi nin, birtakım yaşam deneyimlerinden kalkarak bu karmaşık gerçekliği kavramaya kalkışması, boş bir iyimserlikten başka birşey değil. Şunu da ekleyebilir eleştiriciler: Bazı sezgi, yeti ve becerilerle de bezenmiş olsa, dar ve yetersiz kalır bu yaşantı lar. Bazı yerlere vardırırsalar bile, bölük-pörçük tutamaklardan öteye ulaştırmazlar.

Gelgelelim, gereken dikkatle ele alındığında, gerekçesiyle birlikte eleştirinin pek bir ağırlığı olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü eleştiri yaşantının rolünü yanlış yorumlamaktan kaynaklanmakta. Batı'yı anlamada başvurduğum yaşantılarda, yönelti odağı, başka türlü dendiğinde amaç, yaşantının kendisi değil: bu yaşantılarda verilen, bunlarda görünüp yansıyan, bunlarda yaşayıp denediğim toplum, kültür, tarih verileri; kendi öznel durumum değil, olanca nesnelliğiyle herçeşit özneliği aşan, o *Batı* diye nitelenen gerçeklik Batı yaşantımda önemli olan; tek tek yaşantıların kendisinden çok Batı'nın kendisi, Batı konusundaki *dayanaklarım, çıkışlarım, açılışlarım* yaşantılar. Öznel olmalarına öznel herbiri, adı üstünde yaşantı herbiri; ancak, güvenilir, dayanıklı yaşama-temelleri herbiri. Her insan-toplum-tarih-kültür gerçekliğinde olduğu gibi, Batı dünyası gerçekliğinde de, Batı'dan algıladığımız, Batı'nın ayırdında olmamız, Batı'dan bize haber sağlayan *Batı yaşantılarımızdan* başka bir yol-yordam tasarlanabilir mi? Biricik dayanağım, daha sağlamı olmayan bir dayanak yaşantım. Yalnızca benim için değil, herkes için bu böyle. Gelin şöyle bir anımsayalım: gerçekliğe yönelik en güvenilir bilimlerin, görkemli yapıtları neye dayanıyor dönüp dolaşıp, tek tek kişisel algılara. Bu bağlamda şimdi burda bizi gerçekten ilgilendirmeyen bazı ayrıntıları biryana bırakıp kestirmeden şöyle diyebiliriz: Fiziksel gerçekliğe ilişkin yönelişlerde algı neyse, kültür gerçekliklerini kavramada yaşantı o. Batı bir kültür gerçekliği olduğuna göre, "Batı"ya yönelen herkes gibi ben de, yaşantılarımın içinde kımıldanmaktayım.

Bir eleştiri de: tek tek yaşantıların somut birer yönelme tabanı olduğunu; dolayısıyla da, Batı gibi nice soyutlukları, sözgelimi matematik, bilim, felsefe gibi nice soyut kültür evrenlerini barındıran bir konu-bağlamını kucaklamaktan yoksun kalacağını ileri sürebilir. Ancak önceki eleştiri çerçevesinde söylediklerim anımsandığında, bu eleştirinin de gücünden pekçok şey yitireceği ortada. "Somut" ile "soyut" nasıl tanımlanırsa tanımlansın, bir anlayıp kavrama aracı olarak yaşantının, "somut" denenden öteye, "soyut" denen düşünce-kültür yapılarına götürmediğini, götürmeyeceğini öne sürmenin hiçbir mantıksal gerekçesi olmaz. Yaşantının, özel-kişisel bir yanı var diye, "soyut'a" kapalı

olduğunu sanmak; “soyut” diye nitelenen kültür başarılarının, somut birer varlık olan özel-kişisel insanların değil de, insan-üstü varlıkların bir başarısı olduğunu savunmak gülünçlüğüne götürür.

Başka düşünsel yörelerde olduğu gibi Batı konusunda da yaşantıya yaslanmayı eleştirenlerin öne sürebileceği bir sav da: yaşantının *bilimsellik* sağlamadığıdır. Bu sava göre: bilmek, gücünü belgelemiş yollarda, varsayımlar aracılığıyla, düşünsel gereçlere, gözlemlere, laboratuvar araştırmalarına, belli bir eğitilden geçmiş herkesçe paylaşılan açıklamalara varmaktır. Gel gör ki böylesi bir güçten yoksundur yaşantı, hep bilinen türden bilgilere ulaştırmaz da ondan.

Böyle bir eleştirinin karşısına şöyle çıkılabilir: ya Batı, laboratuvarlara sığın bir nesne değilse; ya Batı, gözlem-varsayımdenetleme-kuram basamaklı bilimselliğe uygun bir “nesne” değilse; ya Batı, genellikle, “açıklama’ya” elverişli bir “nesne” değilse. Bu gibi işlemlerle, Batı’yı, bilinebilir nesnelleştirmeye zorlamaktansa, herkesin kendi yaşantısına dayanarak anlamaya çalışması çok daha yerinde bir davranış bence. Gerçi yaşantılar, sınırlı aydınlıklara götürür; ne de olsa sanılar, hayaller, özelemler, düşler, öfkeler, sevgiler gibi öğelerle, hiçbirisi bilimlerin eşiginde içeri sokulmayan öğelerle yoğrulmuştur yeryer yaşantılar. Ama gene de, yaşantıların: yoğun, özgün, zengin içerikleri, öznel-arası haksever bir iletişimle olabildiğince bütünleyip pekiştirmek; böylece geçecek bilimlerininkine benzemese de, kültüre özgü konulara uygun, “bilgilere” erişmek olasılığı var. Batı’ya ilişkin soruların umduğu en güvenilir yanıtlar da bu tür “bilgiler” zaten.

Şimdi de burda, son olarak değineceğim şöyle bir eleştiri akli kurcalar: Değil mi ki yaşantılar özde kişisel yaklaşımlardır, ulaştırdığı öne sürülen sözümona bilgiler de “yanlış” bilgilerdir öyleyse; herkesin yaşantısı, kendine göre, kendisi açısından, kendisi için doğrudur olsa olsa; buysa, bilimsel kafayla bakmakta, “benim doğrum”, “senin doğrun” olamayacağına göre, “yaşantı doğruları” tümünden yanlış demeye gelir.

Eleştirinin, sırtımıza yüklediği ağırlığı, daha ilk bakışta, iyiden iyiye hafifletebilecek durumda olduğumuzu sanıyorum.

Yaşantı olarak yaşantının bazı erdemlerini daha açık-seçik vurgulamak yeter bunun için. Unutmamalıyız: yaşantı, yaşayan insanın yaşama ögesi, yaşama biçimi, düpedüz yaşayışı; ama, yalnızca yaşayana bağlı değil, yaşayana yapışık değil yalnızca. Yaşayan, aslında, özyaşamından dışarı açılır yaşantısıyla. Yaşantı, kendini aşma olanağı sağlar insana. Yaşantıyla öznel, kişisel “doğruların” dışına *açılmak* fırsatını bulur insan, İçe kapanan kapılar değil, *dışa açılan pencerelerdir* yaşantılar.

Nitekim Batı konusunda yaşantılar: Batı'ya ilişkin türlü türlü algılamalar, sarılışlardır, sallantılı vazgeçişlerdir, itici renksiz hayalkırıklıklarıdır, sığı derin sevgiler, önemli önemsiz kararlar, geçici etkin eylemlerdir – kısaca akla gelebilecek her oylumdaki dünya-yönelişleridir. Batı'yı *yaşar*, öğrenir yaşantıda insan. Böylece, Batı'yı bilip anlamada, kişiye Batı'yı öğretmekten çok, kişiyi Batı'ya ilişkin *doğrulara* vardıran yollardır yaşantılar. Yaşantı: özneyi, kendi içine bükülmekten kurtarıp olanca nesnelliğiyle dış-gerçekliği kavrayıp yakalamaya ulaştırır. Yaşantıyı içe kıvrılmak diye değil, dışa uzanmak diye yorumlayıp değerlendirdiğimizde: tüm kültür işlerinde olduğu gibi Batı konusunda da, yaşantı'nın bir ucu kişideyse öbür ucu kişinin doğruları derlediği dünya nesnelerindedir. Buna göre, benim yaşantılarım hiçbirzaman Batı'ya ilişkin tüm doğrular değil *ama* Batı'ya ilişkin tüm doğrular, tüm doğrularım, birbakıma, benim yaşantılarımda yansımakta. Böyle bir yansıma yoksa, benim için, ne Batı var, ne de Batı'ya ilişkin doğrular. Şurasını da saptamak zorunda olduğumuzu hiç akıldan çıkarmamalıyız: bu, yalnızca benim için değil, *hepimiz için* geçerli bir gerçek.

Batı'nın Batıllığı

Yaşama ufkunda şu ya da bu biçimde “Batı” beliren herkesin, ergeç kendinden soracağı soru şu: “Batı deyince ne anlıyorum?” Benim için de geçerli bu. Pekçok kişiden ayrı düştüğüm bir durum var ama; büyük önemine ad koyamadığım bir soru bu benim için. Yaşamım boyunca sürüp giden eylemlerimin, düşüncelerimin dönüp dolaşıp düğümlendiği birkaç sorudan biri. Bu tür temel-sorularla karşı karşıya geldiğinde, soruyu azıcık deşen herkesin kolayca görebileceği gibi, bir soru-salkımı aslında. Nitekim “Batı deyince ne anlıyorum?” sorusu: Batı'nın özü ne? Batı'yı Batı yapan ögeler neler? Batı'nın ne gibi özellikleri var? Batı, Batı-olmayandan nasıl ayrılır? “Batı” kavramının içine neler giriyor? Batı'nın ne olduğu üzerinde uzlaşma sağlanabilir mi? Batı'ya ilişkin saptamaların, değerlendirme, karar ve eylemlerin dayanacağı güvenilir dayanak bulabilir miyiz?

Kuşkusuz, herbirimiz kendimizi kaygılandıran güncel-kuramsal güçlükler ortamında, başka başka mantıksal sezgiler, tasarımlar, uzanırlarla da olsa, bu sorulara kimi benzer, kimi benzemez daha pekçoklarını katabiliriz. İnsanı şaşkına çeviren bu sorular karşısında, Batı'dan ne anladığımızı araştırmaktan vazgeçeriz çok kez. Vazgeçmeyenlerse, başka konularda olduğu gibi, ne yapıp edip kendilerine yardımcı olabilecek bir tutamağın ardından koşmaya başlarlar. Benim yöneldiğim tutamaksa *Batı'nın Batıllığı*.

Kuşkusuz, bir açıklama-deyimi değil “Batı'nın Batıllığı”. Bir deyim kondurup karanlığı birdenbire aydınlığa çeviriverdiğini

sanatların kulakları çınlasın, çoğu deyim gibi açıklama sunmaktan uzak. Ne tanım, ne çıkarım, ne kuram içeriyor. Yararlı bir anlatım gene de: araştırma yönümüzü şaşmadan belirleyen yalın bir anlatım: varmayı, varmasak bile yaklaşmayı denediğimiz amaç dilegeliyor “Batı’nın Batılılığı”nda. Kestirmeden şöyle diyelim: Soru, sorgu ne olursa olsun Batı’ya ilişkin her çeşit güçlüğü aydınlatmada en önemli başvuru kaynağı Batı’nın Batılılığı. Batı’ya ilişkin, tüm özelliklerin, “Batı” kavramının kapsadığı tüm içeriklerin, örtük de olsa, özeti durumunda bir deyim “Batı’nın Batılılığı”.

Şu ya da bu açıdan yadırganacağını biliyorum ama, gerçeklik kaygısıyla, benzetmeli bir davranışla söylemekten çekinmeyeceğim: “Batı çorbasının” karışımına, ana öğelerine, kıvamına, tadına göstergelik etmekte “Batı’nın Batılılığı”. Günlük bayramlık sofraların baştacısı çorbayı pek sevmeyenlerden özür dileyerek saptamak zorundayız: insan-toplum-tarih varlıklarını en eksiksiz yansıtan sözcüklerden biri “çorba”. Batı’yı da, bir çorba diye gözümüzün önüne getirebiliriz. Nitekim, Batı da bir kültür gerçekliği olarak, karışık-karmaşık görünümde. Değil mi ki benzetme, çekiştirildiğinde şurası burası aksasa bile, Batı’yı çorbamsı birşey diye anlamanın, “Batı’ya” yönelik bilince bazı önemli katkılar sağlayabileceği meydanda. Şöyle ki, “Batı’yı” daha baştan belirli bir algı-kalıbından, belirli bir değer-yargısından, belirli bir kuram-açısından görüp anlamaya kalkışmayan her yaklaşımın işini kolaylaştırır “çorba”. Birbakıma, araştırılmak istenen şeyi daha baştan çarpıtan, tıkayan, tekyanlılıkları enaza indiren bir tasarım. Öyle ki, hiçbir kısıtlamayla engellenmeksizin kaşığı daldırabiliriz çorbaya. Elimizin altındaki birtakım kavramlara, sağlamlığına bağlanabileceğimiz çeşit çeşit önbilgilere güvenerek, Batı’nın içinde şunlar var, Batı’yı şu şu yaptı, Batı şöyle şöyle oluştu diyerek Batı’yı nasıl kavrayıp aydınlatacağımızı çok önceden saptamak gibi son derece sakıncalı bir tutumdan kurtarır bizi, “Batı çorbası” diye bir yaklaşımla işe girişmek. Çorbanın içinde neler olduğunu bilmeden, bizi hangi öğelerin, ne gibi karışımların, ne tür saptama ve değerlendirmelerin, nasıl tatların beklediğini bilmeden, önyargısız bir kaşık daldırma bizimkisi.

Bakalım: Batılı, yaşayışına nasıl çeki-düzen veriyor? Kendisini, çevresini nasıl biçimliyor? Nelere nasıl önem veriyor? Nelere nasıl önem vermiyor? Düşünceleri neye kayıyor? Gönlü nerde? Ne gibi inançları var? Neler yapmış? Daha neler yapmak istiyor? Kendi özünü nasıl görüyor? Başka kültür yöreleriyle ne tür bir ilişkisi var? – İşte böylesi salt bir merakla, görmek tatmak dileğindeyim: Tam bir açıklıkla kendi olanaklarımla, Batı çorbasına kaşığımı batırıp bu çorbanın ne tür birşey olduğunu öğrenmek dileğindeyim.

Amacım: kendi duyumladığım kadarıyla Batı'yı anlayıp anlatmak. Nasıl yaşıadıysam, nasıl yaşıyorsam o doğrultuda yansıta-cağım Batı'yı. “Ben Batı'nın özüne eriştim”, “Benim Batı kavramım Batı kurumlarının en yetkini”, “Batı'nın tek bir açıklanışı var, o da benim açıklamam” diyenlerden apayrı bir yerdeyim. Sözümona “özü” eksiksiz veren, herşeyi tamtamına açıklayan bir sunuş değil benimki. Özü mü olur çorbanın? Çorba nerede tamtamına? Olsa olsa kendi yaşamımda kendi payıma düşen kadarıyla, Batı çorbasının Batılığını, edindiğim izlenimlerle betimlemeyi deneyebilirim burda. İstedğim bu zaten. Zamanı gelince yetesiye görüneceğini umuyorum. Nicelerin nicesi kaşık çaldığıma göre, pek yanılmadığım inancıyla söyleyebilirim: ne benim için değerden yoksun, ne de Batı ile ötesi için katkıdan uzak bir deneyiş bu.

Çocukluktan yaşlılığa kadar sürüp giden sayısız Batı yaşantıları var. Yenileri, aralıksız, eskilerle birleştikçe, olanca kapsamıyla biçimi kıvamı başka kılıklara bürünüyor durmadan. Çeşitli zamanlarda, yerlerde, çeşit çeşit öznel-nesnel gereksinmelerin basıncıyla bir düzen vermeye çalışıyorum bu yaşantılara. Kaçınılmaz bir ödev olmaya başladı bu benim için. Fırsat bu fırsattır deyip şimdi burda Batı yaşantımı şöyle bir derleyip toplayayım istiyorum.

Ne zaman Batı yaşantımın üzerinde düşünsem, dönüp dolaşıp herşeyin candamarı “işte bu!” dediğim izlenim yine önümde, hep daha belirgin bir kılıkla: Yaşantıların bende bıraktığı tortuya bir ad verecek olursam: birey-akıl-bu dünya Batı'nın Batılılığı.

Bu kısacık saptama, başkalarına, ilk bakışta, tümünden karanlık gibi gelebilir; çok kişide yanlış anlamalar boşandıran bir oldu-bitti havası uyandırabilir. Önüne geçilmez bir ilk bakış bu. Yalnızca bir ilk bakış ama. “Birey”, “akıl”, “bu dünya” sözcükleriyle ne anladığımı yetesiye bir açıklıkla belirtecek olursam, ilk bakışın karanlığı oldukça dağılacak kanısındayım. Bu amaca varmak içinse geniş ve dolambaç dolambaç oylumlu bir araştırmayı üstlenmek gerek. Ne de olsa “birey-akıl-bu dünya” deyiminde değindiğim gerçeklik, Batı’ya ilişkin boğum boğum soruların özeti durumunda “Batı’nın Batılılığı” diye sözünü ettiğim şey. Başka türlü dendikte: “Batı çorbası” adını verdiğim o karmakarışık kültür evreninin genel oluşumundan edindiğim genel izlenimin adı bu deyim. Değişik çağlar, ülkeler, durumlar, olaylar, dizi dizi insan kuşakları, renkli sönük milyonlarca, milyonlarca insan yaşamını barındıran Batı’dan ne zaman yaşıntılarımla bir haberim olduysa, orda hep bu deyimdekileri bulup gördüm, algılayıp gözlemledim. Bilip anlama isteğiyle dikkatimi ne zaman Batı’da topladıysam, orda sözünü ettiğim bu üç şeyi birlikte yaşadım. Şöyle ya da böyle, birey-akıl-bu dünya içermeyen bir Batı-bilincim hiç olmadı. Benim için Batı’nın Batılılığı topluca bu deyim *göstergeliğinde* gerçekleşti.

Birey-akıl-bu dünya, üçüzlü tek bir deyim olduğuna göre, varmayı dilediğimiz aydınlığa, birbirinden ayrılamayacağını şimdiden sezinlediğimiz bu deyimi, üç ayrı aşamada bir bir gözden geçirerek varabileceğimiz inancındayım. İşte bu amaçla: Batı’nın Batılılığını, günışığına çıkarma yönünden, yeri geldiğinde: döne döne bakmaktan, yeniden yeniden elealmaktan, ayırtıları bir bir konuşturmaktan, genellemelere hızla sıçramaktan çekinmeyerek, Batı yaşıntımın bana nesnel olarak vereceği her tutamağa dörtelle sarılacağım.

Birey

İlk durağımız birey olacak.

Şimdiyedek nerde bir birey’le karşılaştıysam, orda bir Batılı buldum. Görünür görünmez her davranışıyla bireysi bir havası

var Batılının. “Ben kendimi birey olarak duyuyorum” diyen bir duruşta. Ne diliyle söyler bunu çok kez, ne de kendisi açık-seçik bilir; gene de herşeyine sinmiştir bireylik. Söylemesi gerekmez, bilmesi de zorunlu değil. Bireyce varolmak normal yaşamıdır Batılının. Belirli birşey yapıp etmese de, Batılıdan sürekli “Ben bir bireyim, sen beni böyle bil, herkes beni böyle bilsin” türünden mantıksal bir anlatım yayılır sanki.

Batılının Batılılığına ilişkin şöyle sağlam tutamaklar izlenimini vermiyor bu ilk belirlenimler – orası öyle. İşte bu nedenle, Batı gerçekliğini daha yakından aydınlatmayı sürdürmek yoluna koyulmalıyız; tekyöne takılıp kalmamak için, birey’i, görülebi-lecek hiçbir yeri gözden kaçırmamak amacıyla, eldengeldiğince çok açıdan aydınlığa çıkarma yoluna koyulmalıyız.

Adı üstünde, bir birliktir birey. Tek bir varlık olarak ortaya çıkar. Nitekim bildiğim kadarıyla tüm Batı dillerinde, parçalanmaz bir bütün anlamına gelen Latincedeki *individuum*’dan türetilmiş sözcüklerde yansır. (Hem bilimsel hem güncel kullanılışıyla “atom”un kökü olan “İndividuum”, Eski Yunancada *atom*’un karşılığıdır.) Birey, her zaman, her yerde tüm tıklılığıyla kendisi olarak ortaya çıkan; böylece, başka herşeyden, benzerlerinden kendisini varlıkça ayrı tutan ve ayrı tutulmak ‘isteyen’ bir gerçeklik. Ne durumda olursa olsun, nelerle kimlerle, ne tür bir bağ içinde bulunursa bulunsun, kendisini hep birey olarak görüp yaşayan bir insandır Batılı – türlü türlü yapıp etmesiyle, yargısı, yorumlaması, değerlendirmesiyle.

Her birey kendine özgü ağırlığı olan; kendinde bir yönelme-merkezi. Niteliği, doğrultusu ne olursa olsun, kendi gereksinim ve doyumlarıyla yaşar. Kaygıları, dikkatleri, özenleriyle yönelmelerinin hep en orta-yerindedir birey. Anlam önem diye, geçmiş tasarımı ne varsa herşey hep bu orta-yere göre, bu merkez için öyledir. Eğri-doğru, güzel-çirkin, üst-alt, düş-gerçek, var-yok: herşey birey için, bireyden *ötürü*, birey ile. Kendi bedenine, doğaya, başkalarına, çevresine, topluma, kültüre, kısaca, soyut-somut tüm ilişkilerinde evrene, gevşek sıkı, *kendi* damgasını vuran bir yaşama bütünüdür birey.

Çoğun bir “ben” diye yaşar Batılı kendini. Bir “ben” olduğunu, bir “ben’i” olduğunu söyler. Konuşmasına da yansır bu bol bol. “Ben” sözcüğünün sık kullanımı, Batılıya dışardan bakanların dikkatini çeker bazan. Düpedüz dile vurmadığı zamanlarda bile, dolaylı da olsa, *ben’ini* hesaba katmaktan sanki *kaçınmaz* gibidir. Gene de, bundan: Batılının, ben’in ne olduğunu bildiği; Batılının “ben” derken ne dediğini bildiği çıkarılamaz. Ayrıca, Batılı, daha baştanberi, ayık bir ben-tasarımına varmıştı, türünden bir kestirip atma da yanlış. “Ben”, Batılının kavramsal bir başarısı, sözgelimi tanımlamadaki gücü değil. “Ben’e”, doğanın Batılıya armağanı gözyle bakmak yanlış. “Ben”, Batılıda: yavaş yavaş oluşmuş, tarihsel-toplumsal akış içinde, çeşit çeşit kılıklara bürünmüş bir duygu, bir düş, bir varsayım, bir bilinç, bir istek, bir özlem. “Ben’in” nasıl bir gerçeklik olduğunu açıklamış bir bilgin; “ben’in” var mısına-yok musuna ilişkin düşünceler üretmiş bir filozof değil Avrupalı. O, yapıp etmelerinde, deneyleme ve duygulamalarında, yöneliş ve amaçlarında “ben” diye nitelediği bir ortamda ağırlığını bulduğuna göre; önemli önemsiz her zaman her yerde ben’inden kalktığına, ben’ini aradığına, ben’inden gittiğine, ben’i gereğince yaşadığı inancında olduğuna göre; kimi ayık kimi örtük bir tutumla, birbakıma, hep kendi ben’iyle uğraşan bir görünümde. Şu ya da bu biçimde ben’ine önem ve değer vermeyen Batılıya rastlamadım. Bazan örtük, dolambaçlı, yanıltıcı yollara girse de, büyük bir olasılıkla hep ben’ine *bağlı* Batılı.

Öyleyse, Batılı bencil, egoist; bencil, egoist olmayan Batılı olamaz, türünden toptan bir yargıya mı varıldı şimdi. Hiç de değil. Ben’den güç alma, birdeyime, ben’le uğraşma ile örtüşmez bencillik. Ona ne kuşku, bencillik, böyle bir güç alma ve uğraşmanın yanürünü olabilir, ama olmayabilir de. Batılı olmayan nice bencilden sözedenlerin saçmaladığı söylenemez. Her ben’iyle uğraşan: tek ben varım; yalnızca benim gerçekliğim yaşasın; kendi benimden üstün bir varlık tasarlayamıyorum türünden görüşlerin kurbanıdır, diye bir saplantıyı gerektiren birşey yok ortada.

Batılıda ağır basan ben’i: düzeyi ne olursa olsun, günlük yaşamda ortaya çıkan pekçok sorun ile çözümün, ya doğrudan

doğruya ya dönüp dolaşarak, ben'e dayanması, diye kavramamız gerekir. Aynı şey, hertürlü bilimsel ve düşünsel açıklama deneyişleri ile sonuçları için de geçerlidir. Batıllık: davranış, kuram ve uygulamaların hep merkezdeki "ben" çerçevesinde olup bitmesidir. Tüm varolma ve kültür gelenekleri ben dolayında toplaşır. Neyi konu edinirse edinsin, ister yapma ister bilme yönünden ona hep ben'ile yaklaşır; ben'inin karşısına koyar; ben'ine yaklaştırmaya, ben'inde özümsemeye çalışır Batılı. Yaşamsal bir ben-bilinci sürekli eşlik eder Batılıya.

Varlık ve anlam ağırlığını, kimi az kimi çok bir yantutmazlıkla, kendi ben'inin içinde taşır Batılı: bu bakımdan başkalarını "sen" türünden bir "ben" diye yorumlar; insan dünyasını, ilkin, bir "ben"ler dünyası diye görür; kendini nerde bulursa bulsun, neye elatarsa atsin, neyle bağ kurarsa kursun, hep ben'den dolayı, ben-yüzünden, ben-için yapar. Kimi binbir kıvrımla örtük de kalsa, kimi doludizgin yüceltildiği bile olsa, genellikle, ben'ine kollayıcı bir bakımla sarılmıştır Batılı. Öyle ki, *Batıca* yaşamın hemen her kesimine damgasını vurur bu ben-kollayışı, ben-bakımı. Avrupa'nın tarihi bu gerçeğe tanıklık eden sonsuz yaşama belgeleriyle dolup taşar. İşte: mitolojinin ben-tutkunu Narkissos'u, ulu ben'li Tanrılar; ben'in hayranlık verici başarıları; ben'in trajik olaylarında paramparça Tanrılar, kahramanlar. İşte: apak ben özlemiyle kotarılmış tektek ben'lerin ölümsüzlüğüne arka çıkan tektanrıci dinler; tektek ben'i kutsayan, ben'leri Tanrı'nın kutsaması diye tasarlayan dinler; dallı budaklı mistik yaşama akımları. İşte: eğitimin özünü odağını, hertürlü olanaklarıyla ben-gerçekliğini donatıp geliştirme diye anlayan gelenekler. İşte: insan sağlığında, adı ne olursa olsun, beden-ben'ine, ruh-ben'ine büyük önem veren düşünceler, uygulamalar. İşte: hangi kaynaktan türetilirse türetilsin, kapsamı, çeşidi, güvenilirliği ne olursa olsun, bilgi edinmede ben'i ölçek diye alan değişik davranış kuramları. İşte: ahlak işlerinde değer, amaç, ödev, saygı, edim, mutluluk, sorumluluk gibi anakavramların tanım ve uygulamasında herşeyi ben'e dayatan açıklamalar. İşte: tiyatrodan romana, şiire dek tüm edebiyatı dokuyan ben-çözümlemeleri, ben-yenilenmeleri. İşte: felsefenin doğan, yaşayan, unutilan, sonra gene ben'li doğan çeşit çeşit 'izm'leri, sözgelimi, idea-

lizmler, solipsizmler, subjektivizmler, individüalizmler. İşte: politikanın, önünde sonunda ben'le ilgili bitip tükenmez hak, görev, suç, ceza doğrultulu rejim ve yönetim tartışmaları. İşte: ülke ülke, yöre yöre başdöndüren günlük yaşamda, hiç kuşku götürmeyen bir tutumla, ben'in pekişmesi, güveni, genişlemesi diye anlaşılan ev-bark, mal-mülk çabaları, – ekonomi, eğitim, reklam, propaganda, sigortacılık düzenlemeleri.

Birey olarak Batılı, “ben bir kişiliğim” inancındadır. Batılının gözünde varlıksal bir temel, vazgeçilmez bir değer, her düzeydeki yaşama-biçiminin onsuz olunmaz bir ögesidir ben. Ancak bu, Batılıyı, keskin çizgilerle belli kural ve yönergelere bağlanmış bulunan tektek insanlar, insan kuşakları, insan toplulukları diye görmemizi gerektirmez. Sözcük anlamları ile gerçeklik oylumları bakımından türlü değişiklikler, bu arada karmaşık ve karşıtsı dallanıp budaklanmalar kapsasa da, Batılının, duruşunu oturuşunu, sözünü bakışını, işini etkisini, başarısını çöküşünü kavramak için, genellikle, “kişilik” açısına büyük önem verilmelidir.

Hiç kendini bırakmayan bir yaşayış Batılının. Değişik ahlak ölçekleriyle, değişik başarı ölçekleriyle bakıldıkta, birbirine çelişik değerlemelere de vardırırsa, durgu durak bilmez bir çalışıp didinme, bir çeki-düzen istenci sarmıştır Batılıyı. Batıllık demek, sözcüğün en geniş kapsamında *girişimcilik* demek: insanın, elindeki soyut-somut tüm olanakları, düşünsel, duygusal, toplumsal ve benzeri olanakları eylemlerinde yoğunlaştırması demek. İşte bu yoğunlukta en büyük rolü oynayan kişiliktir. Başka türlü saptadığımızda: olanca kuşatımıyla Batıca yaşam: kişiliğin gerçeklikte sergilenmesi, kişiliğin kendini dışa vurması; yaşamın, her engebesi, her evresi, her aşamasında bir kişilik görünümü, değeri niteliği olarak ortaya çıkmasıdır. Batıya özgü yaşam: hertürlü öznel toplumsal kılığıyla, bulanık-belirtik varoluş programıyla, inişli-çıkışlı süreçleri, mutlu-mutsuz bilinciyle budur.

Nerde ne zaman, “Sen kimsin?” diye yönelsek, “Ben bir kişiliğim” yanıtındaymış gibidir Batılı. “Sen n'apıyorsun?” sorusunu, “Ben kişiliğimi yaşıyorum” yanıtıyla karşılar gibidir.

Batılılığı: dili, işi, duygu ve düşüncesiyle, Batılının damgasını taşıyan heryöne sinmiş renkli renkli kişilik gerçekleştirmelerindeki çeşitlilik, diye yorumlamanın gerçeğe aykırı düşmeyeceği kanısındayım. Kişilik: başka-türlü olma, ayrıcalık, türdeşler arasında benzemezlik içerir. Ortak amaçlar doğrultusunda, ortak eylemlerde durumun gerektirdiği birleşimlerde topaçlansa da, Batılının öznel toplumsal yaşayışında, sıklıkla belirgin bir ögedir kişilik.

Kişiliğe içten yapışık önemli bir belirlenim var, o da *özgürlük*. Nitekim kandırmalar dışında, Batılının seyrek boşverdiği, hep aradığı, uzaklaştığını anlayınca yakınıp üzüldüğü, tadına vardığı evrelerde kimi taşkınlıkla övündüğü, kimi tehlikeye düştüğünde pekçok şeyi göze aldığı bir yaşam ve anlam kaynağı özgürlük. Batı tarihi özgürlük savaşları, özgürlük aldatmacaları, özgürlük sömürleri, özgürlük doruklarıyla bezenmiştir. Zaman akışı nasıl tanımlanırsa tanımlansın, Batılı için, özgürlük: tek tek ahlak, din, toplum kesimlerini aşıp yaşamın tüm boyutlarına yayılan bir varolma biçimi. Bazan nedense kendine, yakınlarına, uzağındakilere kısıtlaşa da; bazan en kutsal bir özlem diye amaçlaşa da, Batı'nın tarihi, birbakıma, özgürlüğün tarihidir. Batı'da tüm zaman: birdeyime, öznel toplumsal inişleri çıkışlarıyla, özgürlüğün yoğrulup işlendiği zamandır.

Önemli bir saptamaya şimdi yer açmak gerekiyor burda: En göze çarpan belirlenimlerinden biriyle Batılılığı salt bireyliğe indirgemek, olanca gerçeğiyle Batı gerçekliğine aykırı bir tutum. Çeşit çeşit gözlem ve bilgilerin oluşturduğu toplam izlenime dayanarak hemen şunu söylemeliyiz: bireyi birey kılan benlik, kişilik ve özgürlük anaçizgilerine değindiğimizde, azıcık da olsa sezinlendiği üzere, hiçbirzaman salt birey değildir Batılı. İster günlük yaşam açısından, ister tarihsel açıdan bakalım, Batılı bireyin, birey varlığını: hep bireyi aşır kuşatan ortaklaşa yaşam-kültür varlıklarıyla birlikte sürdürdüğüne tanık oluruz.

Sözü edilen *birliktelik*: bireyin kendi varlığını koruyup pekiştirmesi, kendisini kımıldatan özelemleri doyurması, yöneldiği amaçlara ulaşması için kurduğu, üyesi olduğu ya da bağrında

yeraldığı örgüt, kurum, dernek, topluluk ve devlet türünden soyut-somut ilişki-bütünleridir. Başka türlü dendiğinde: ben, kişi, benler-arası, kişiler-arası alış-verişle kişi; özgürlük, insandan insana bağlarla özgürlüktür. Böylece bireyler: saygı, çatışma, öğrenme, sözgeçirme, uyma, sevgi ve benzerleri türünden değişik nitelikli ilişkilerle, bu ilişkilerde bireyce ağırlıklarını bulurlar; böylece, olanaklarını ortaya koyarlar, bireyce gerçekleşen değerlerini yaşarlar. Kendine özgü değer ve varlık dokusuyla Batı uygarlığı, ya da çoğun Avrupa kültürü diye dile getirilen gerçeklik: tektek ben'leri aşan insan-toplum-tarih gerçekliğidir; kuşaklar, ülkeler, yüzyıllar kapsayan ben'ler-üstü bir gerçekliktir. Bu bağlamda Batılı birey: kendi öz damgasını vurduğu, ya da kendi özüne damga vuran *bireye-aşkın*, toplumsal yapıları düzenlemelerle ayakta tutup geliştirir kendini.

İşte bu ortamda bireyi birey kılan yaşama koşulları, dolayısıyla bireye özgü çeşit çeşit haklar günışığına çıkar – değişik çevreler, çabalar ve rastlantılar çerçevesinde, belli ölçülerle serpilir, giderilir. Buna göre birey: özünden fışkıran kültürce belirginleşen haklarına belli bir karşılık durumundaki sorumlulukların kotardığı birey-üstü örgütlerin içinde yaşamını sürdürür. Aile, köy-kent, ulus, devlet, uluslararası kurumlar hep bireyin hatırı için var; birey, bu ve benzeri kuruluşlar olmadan yok. Birey ile toplum birbirinden koparılmaz içiçe bütün, içiçe dönüşümlü bir öncelik-sonralık-bütünü. Öyle ki, birey: kimi bu bütünlerden bir ya da birkaçıyla, sözgelimi ulusu, ailesiyle özdeşleştirir kendini; kimi de, kendini aşan bütünlerde ufalanır gibi olup erimeye yüzütabilir. Gene de Batı'ya özgü tarihsel gelişmeleri kuşatıcı bir saptamayla özetledikte, genel görünüm şu: Önünde sonunda Batı kültüründe birey, düzeltmeler, yıkmalar, yeniden elealmalar; yerine göre kurma, yerine göre karşı-koyma yaklaşımlarıyla da olsa, benimsemeler, devrimlerle de olsa, bireyliğini sürekli bir çabayla birey-üstüne yönelik yaratılarla dengeleyip uyumlama atılımındadır hep. Bireyi *Batılı* birey kılan önemli bir yaşama oylumudur bu.

Yaşayışı kültürüyle tarih boyunca Batılılığı yapan, yaratan, taşıyan, güden, geliştiren bireyin, belli ölçüde derlediğim veriler

mantığı uyarınca, kendi-özünü kimliğini tanımaya sarılması kadar kaçınılmaz birşey tasarlanamaz. Nitekim gerçeklikte öyle olmuştur. Birdeyime, birey, pratik amaçla varlığını, çeşitli yönleriyle en üst düzeye ulaştırmak için bilimsel, düşünsel, duygusal, eylemsel yönden bilgi ve görgüsünü, kendini tanıma odaklaştırır. Gönül dinginliği, kafa sağlığı, davranış başarısı, varoluş kalkınması bakımından *kendine yönelmiştir* birey. Kişisel-toplumsal beklentileri, özlem ve istekleriyle, kuşaklar süresince hep kendine-dönük bir anlayış içindedir. Pıtrak pıtrak güzel tanıkları var bu gerçeğin. Durmadan incelip etkinleşen davranış bilimleri ve teknikleriyle; insanı anlamada derinleşen roman ve özgeçmiş sanatları gibi binbir gözlü anlatı türleriyle; bireyin, güç ve gizemlerini bulup ortaya çıkaran bitmez tükenmez tarih yazarlıklarıyla; eğitim, yetişim, yönetim stratejileriyle belli ölçüde de olsa, verimli bir geçmişi var Batı'nın. Yöresel işleyişleri ne tür değişiklikler gösterirse gösterebilir, bireye dönük kaynağı ereğiyle, "*kendini tanı*" etkinliklerinde, Batı kültürünün birkaç anaçizgisinden biri dilegelmektedir. Tektek insanlara, dolayısıyla hepsine ilişkin koşulları, yetkileri, yapabilirlikleri, yaratıcılıkları, şimdiyi ve geleceği en yetkin biçimde düzenleme kaygısıyla, güvenilir yaşama temellerine oturtmak: işte "*kendini tanı*" yönergesinin Batı'ya sağladığı. Kuşkusuz, zaman-uzayca geniş mi geniş kapsamlı böyle bir istenç, her zaman amaçlanana elverişli sonuçlara götürmeyebilir: kimi sık, kimi seyrek aşırılıklardan, sürçmelerden, uygunsuz sonuçlardan geçilmez Batı tarihi. Gene de, okuma ve yaşama gözlemlerinin bende bıraktığı genel izlenimi olduğu gibi söylersem, bugünü ve geçmişiyse Batı genelinde, bireyin birey olarak kendini tanıyıp yaşamada, bireyce varoluşunu önplana koymada, acı tatlı pekçok aşamalara varmış olduğunu rahatlıkla saptayabiliriz görüşümdedir.

Akıl

Hangi ortamda gözlemlenirse gözlemlensin, hangi kaynaktan derlenirse derlensin, Batılının: kim olursa olsun, ne tür koşullarda yaşarsa yaşasın, kendisi açıkça söylemediği, nedense gizlediği

zamanlarda bile, en güvendiği varlığı *akıl*. Hem öznel yaşama hem ortaklaşa yaşama ilişkin duygusuyla, değişik düzeylerdeki yaşama-dünyasına yönelik çeşitli eylem ve düzenlemeleriyle bireye, *akıl* adını verdiği “şey”e, yaşam donatımının temel-ögesi gözüyle bakar. Ne var ki, Batılının Batılılığı olarak “akıl”: her dilde başka bir ses-biçimiyle ortaya çıksa da, birbirine epeyce yakın anlamlarla karşılanır. Birdeyime, Batılılığın simgesi durumdadır *akıl* kavramı. Bir de şu var: akli “şey” diye nitelemek, düpedüz sözgelisi. Gerçekte akıl: “şey”, “eşya”, “mal” türünden bir belirtme-sözcüğüne sığmaz: Yetidir, etkidir, çabadır, istemdir, güçtür, başarı aracıdır, başarıdır akıl.

Varoluşunu sağlama-alış biçimi ile değer ve değerlendirmelerini önem-dizisi içinde derleyip toplaması bakımından, Batılıya, hep akıl ışık tutar. Bireyden bireye, yaştan yaşa, çağdan çağa, toplumdan topluma değişik kılıklara bürünse de, özde böyledir bu. İster bilinçli davransın, ister derinlemesine düşünmeden davransın, elattığı herşeye aklın, aklının damgasını vurur Batılı. Kaygıları nerde düğümlenirse düğümlensin; nerde bunalmılara dolanırsa dolansın; kendisiyle, türdeşleriyle, doğayla, toplumla ilişkilerini nasıl kotarırsa kotarsın, Batılı için akıl: onsuz edemediği bir başvuru kaynağıdır. Karşılaştığı sorunları aklın yolgöstericiliğiyle çözmek; özlediği bilgileri aklın yolundan yürüyerek elde etmek; hertürlü girişimi akıl becerileriyle sürdürmek kadar doğal birşey yok Batılı için. Eskiden nelere erişmişse, şimdisinde neleri gerçekleştiriyorsa, gelecekte neler gerçekleştirecekse, bütün bunları hep aklın sesine kulak vererek gerçekleştirir. Batılıyı ne yönden deşerseniz deşin: herşeyde akli, akıldan bir iz, akılcı bir görünüm bulursunuz. Nitekim Batı-ötesinden Batı'ya çevrilen bakışlar, ergeç akıl'da yoğunlaşır. Batı-ötesi için, Batılının en çarpıcı yönüdür akıl. Kimi Batı'yı övme, kimi Batı'yı hırpalama doğrultusunda yönelse de, tüm Batı-yaklaşımlarının ilginç kanısı, zorunlu inancıdır bu.

Batı'yı Batı kılan akıldır; Batıca bir akıldır Batılılık. Uzunuzadıya anımayı gereksiz kılacak bollukta belgeleri var bu gerçeğin.

Kısaca dile getirdikte, biri şu: ortaya çıktığı, yayıldığı çağlara, yerlere göre şöyle bir gözetmek bile, Batılılığın, birbakıma, *yoğun biçimde akılla uğraşmak* olduğu apaçık bir doğru.

Yaptığını, ama şöyle ama böyle, büyük ölçüde akla dayanarak yapadursun, gene de biryandan hep akılda yoğunlaştırır düşüncelerini. Yaptığını başarınca neden başardığını; başaramayınca neden başaramadığını; yaptıkları ile yapabilecekleri arasındaki açıklığı yakınlığı, dönüp dolaşıp akılda temellendirmek alışkanlığındadır Batı. Yaşamın altyapısı, yöntemi, güdümü, amaçlaması olarak aklın kıyı-bucağıyla çepeçevre kaplamı, işleyişi, sürekli başkonudur onun için. Öyle ki, Batı'ya özgü, dolayısıyla da Batı'yı Batı kılan düşünce tarihi, kırk yılı aşkın işim-gücüm üniversitede bu olduğu için çekinmeden söyleyebilirim sanıyorum: nerden bakarsanız bakın büyük ağırlığıyla Batı kültürü, yaşama kaynağı olan akla adamıştır olanca düşünme etkenliğini. Batı'nın düşünsel tarihi: akla özgü kökenlerin, gücün, kesimlerin kuralların, içeriklerin, verim ve ürünlerin, tasarlanabilecek heryanıyla gözden geçirildiği dallıbudaklı bir araştırmalar birikimidir. Batı'nın geçmişi, bugünü, aklın neliği, niceliği, niteliği doğrultusundaki görüşler, karşı-görüşler, tartışmalar, okullar, çığırılar, kavgalar, devrimler, dayanışmalar, sapmalar ve pekiştirmelerle dolup taşmakta. Batı, birbakıma, geleceğiyle de böyle olacak dersek, pek büyük yanılmalı bir sanı beslemiş olmayız gibime geliyor. Neler yok ki Batı'nın dizi dizi kuşaklar boyunca akli durmadan kavrayıp anlamaya yönelik çabalarında: Genellikle insanı, altını çize çize salt bir akıl varlığı olarak tanımlamaktan tutun da; insanın, akla belbağlamasını şu ya da bu tür akıl-yürütmelerle çürütmek isteyen öğretilere dek; akli düpedüz mantıkla bir tutan görüşlerden tutun da; mantığı çeşitli mantıklarda kesimlemeye giden öğretilere dek; aklın her gizeme akıl erdirebileceğini önesüren savlardan tutun da; aklın hiç ama hiçbir gizeme akıl erdiremeyeceğini öne süren savlara dek geniş mi geniş bir yayılış göstermekte akıl araştırmaları Batı'da. Akli somut soyut hertürlü yaşam ve bilgi yönünden baştacı eden değerlemelerden, akli aşağısayan yadsımalara dek varan tutumlar heryanda. Bu arada akla "sevgi" ve "gönül" gibi karşı-ağırlıklar çıkaran, ama dönüp dolaşıp bunu gene akılla, akli zenginleştirmek kaygısıyla kotaran tutumlar yol yol Batı düşünce tarihinde. Öyle ki, toptan bir bakışla, Batı'ya özgü düşünce biçemi: akılla akli aydınlatma serüveni diye bir izle-

nimdeyim. Özetle: nerden gözlemlersek gözlemleyelim, Batılıyı Batılı kılan akıl. Batı kültürü, akla her çağda öylesine *bakım* gösteriyor ki, tümüyle bu kültürü vareden akıldır, diyebiliriz. “Kültür”ün, özde “bakım” anlamına gelmesi biryana; “kültür” deyimini, olası her anlamda, *akıl kültürü* diye nitelemek, hiç de gerçekliği abartmak değil.

Şimdi sorulabilecek soru şu: Nasıl bir akıl, bu Batılıyı Batılı kılan akıl? Ya da şöyle soralım: Batıca aklın özellikleri ne? Gerçi bazıları: sözkonusu olan şu herkesin akli, bu akıl da her insan için aynı, her yerde her-insan-aklı hep aynı; öyleyse Batıca aklın özelliklerini ayrıca betimlemeye kalkışmanın gereği yok, diye düşünerek kestirip atabilir soruyu. Bense aklın: Eski Nil boylarından İndus vadilerine, Eski Çin’den Eski Hint’e, Eski Amerika’ya, Eski Anadolu’ya dek konumu, iklimi, çağı, tarih koşulları uyarınca birbirine benzemeyen çeşit çeşit görünümlere büründüğü; bu çeşitliliğinse, yüzeysel bir başkalık değil, kültürün yapısal bir belirlenimi olduğu kanısındayım; bu nedenle de her belirgin kültür-çevresine ilişkin aklın kendine özgü çizgiler içerdiği inancındayım.

Dikkatimizi toptan Batı kültürüne çevirdiğimizde: şimdi burda gereken, kuşkusuz, gerçekleşebildiği oranda, Batı aklına ilişkin birtakım tutamaklar bulup ortaya çıkarmaktır. Mesleğim çerçevesine giren araştırmaların, yazarlık uğraşlarımın, günlük yaşantılarımın bu konuda bana sağladığını, bir bölümüyle şöyle özetleyebilirim: Batı kültürünü kurup oluşturan, bu kültürü biçimleyip geliştiren *Batı akli*, ister dizi dizi kuşakların ardardallığında; ister tek tek bireylerin günlük yaşamında; ister din, devlet, bilim, hukuk gibi toplumsal dünya, kurum ve kesimlerde ortaya çıksın, öbür kültür çevrelerine özgü akıldan çok kez nesnelce ayırtilmesi gereken bir özellikler bileşimidir. Tüm başarılarında, başarısızlıklarında “işte burda!” diye gösterebileceğimiz Batı akli, kendi sınırlı aklımın uzanıp yakalayabildiği oranda, herhangi bir dizgi gözetmeden gözönüne sermeyi denediğimde, genel çizgileriyle şöyle bir görünümde: Kim, nerde, hangi açıdan, ne değer biçerse biçsin, tüm izlenebilen çabaları, saptanabilen yapıtları, sözü edilebilen etkileriyle Batı akli, herşeyden önce, dü-

zenlemeye yönelik bir akıl. Şöyle ya da böyle düzenleyici bir akıl Batı'daki. Akıl, insana özgü bir yeti, bir beceri diye nitelersek, Batı'daki akıl, bir düzen dayatan, bir düzen koyan, bir düzende derleyip toplayan türden akıl. Öyle belirgin ki bu, düzen olarak akıllı bulduğumuz her yerde, çok büyük bir olasılıkla, Batılılığı da buluruz. Kuşkusuz hep ayrı ayrı kılıklara da bürünse, her durumda birbiriyle akraba bir tutumla ortaya çıkar akıl: kimi çeşitliliği tek'e indirgeyici bir görüş; kimi dağınıklığı bağlayan bir istenç; kimi rasgele oluşu anlamlandıran bir ilke; kimi çokluğu kuşatan bir bakıştır. Batı'da akıl öyle bir konumda ki, Batılı birey, Batılı toplum, düzensizliğe dayanamayan; düzen olmayınca rahat etmeyen bireydir, toplumdur diye düşünmek hiç de abartık bir düşünüş değil. Her zaman bir güç, güven, sağlık, sağlamlık diye yorumlamıştır Batılı kendi elinden çıkan düzeni. Bunun en inandırıcı belgesi: Batı tarihinde, ne türden olursa olsun, başgösteren düzensizliklere, Batılının, genellikle, yıkım gözüyle bakması; hemen hemen her zaman, düzene, büyük önem duyması; değerli amaç diye sarılmasıdır. Tarihsel gelişmesiyle Batılılık: birtakım düzenleme aşamaları, düzenleme çağlarıdır; düzenleme dönemleri, düzenleme devrimleri, düzenleme vargılarıdır. Gene de burda birşeyin altını çizmek gerekir: Kanımca Batılı, düzen olsun da nasıl olursa olsun, nerden gelirse gelsin davranışında değil. Sözelimi, akıl dışı bir yoldan sağlanan, bu arada sezgi armağanı, duygu yordamı olarak sağlanan bir düzen, pek sinmez Batılının içine. Böyle durumda, ya sevgi ve duyguyu aklın bir uzantısı kılmaya seğirtir Batılı; ya da, ilk fırsatta, eskisinden bir ayrılığı olmasa da, ille de akıyla temellendirdiği bir düzen ister. Buna göre Batılıyı, "ille de düzen!" diyenden çok, "ille de akıl!" diyen biri olarak görmek gerekir. Gerçekliği en uygun yansıtan tanımı bir görüşse, belki de: Batı insanı, "ille de akla uygun düzen!" diye diretir bu yolda eyleyen insandır, görüşü.

Genel görünümüyle düzenleyici yapıdaki Batı akli, bu görünümüne sıkışıkça yapışık iki çarpıcı belirlenimle ortaya çıkmakta. Hem doğrudan doğruya kendi yaşadıklarından, hem sözlü ve yazılı tanıklıklardan edindiğim kanıya göre Batı akli, hep kuşatıcılık gütmekte, hep değişmekte.

Şöyle geliyor bana *bu aklın kuşatıcılığı*: yönelmediği hiçbirşey kalmasin istiyor; damgasını vurmadığı hiçbirşey bırakmıyor. Tek kişinin günübirlik yaşam koşullarını çekip çevirmek; bu doğrultuda başgösteren aksaklıkları gidermek; insan-doğa ilişkilerini dengede tutmak; insanlar-arası tektek ve toplumsal bağları uyumlamak; herşeye *kendi* açısından bakmak, herşeye, birdeyime doğalcasına, *bu* acıyı benimsetmek; sayısız yaşama durumlarının vazgeçilmez öğeleri olan karar ve eylemleri uyarlamak; uzmanlık uzmanlık dalbudak salan bilimsel bilgileri kurmak, artırmak, dizgelemek; tarım, ulaşım, sağlık, teknik, eğitim, din, felsefe, politika gibi kültürleri varedip geliştirmek – daha nice nice açılardan adlandırılabilir insan yaşamına ilişkin pekçok etkenlik ve ürünün kıyısına bucağına, varına yoğuna belirgin damgasını vurarak kendini yaya yaya gerçekleştirmek istiyor Batı akli.

Aklın, *durmadan değişmesine* gelince, ilkin yadırgansa da, sürekli bir oluş, bir-başka-oluş içinde Batı akli. Ne var ki bu akıl, kimi kuramsal kimi eylemsel birtakım çıkışlarla, hep aynı akıl olduğunu, hep aynı kaldığını ileri sürmekte aynı zamanda. Kabataslak, doğru bir savmış gibi bu. Öyle ya bu akıl hep aynı amaca, dönüp dolaşıp kişi ve toplum olarak mutlu kılma amacına yöneldiği inancında. Ancak akıl-yaşam-kültür arasındaki *kopmaz* bağın dışı vurduğu üzere, durgu durak tanımayan değişimli bir akış sarmış insan dünyasını. Değişmeyen birşey varsa: Batı'ya özgü aklın düzenleme istenci, aklın *hep* bu rolü oynaması; düzenleyiciliğin olmadığı yerde akıldan da söz edilemeyeceği. Şimdi burda önemli bir gerçeği anımsamak, aklın değişici çizgisini açığa çıkarmaya yetebilir gibime geliyor. Bu da, çeşitli çağlardaki araç ve olanak koşullarının, bazan az da olsa, hep başka başka biçim, yapı, yetke ve yapabilirlikte olması. Öyle ki bazı düşünürler, bazı politikacılar, bazı çevreler ayak direse de, benzetişli bir söyleyişle, aklın anaçentikleri, anakavramları, anakategorileri hızlı yavaş bir akış göstermekte Batı'da. Araç-amaç ayrılmazlığından dolayı, başka başka yüzlerle işbaşında Batı akli. Şöyle de diyebiliriz: akıl olarak hep aynı akıl *ama* hep aynı akıl *değil* Batı'daki akıl. Düzenleyici bir güç olarak Batı aklının, *zamana* göreli, yani *tarihsel* nitelikli bir akıl

olduğu; bunun tüm başarı ve başarısızlıklarına sindiği; kısaca, Batı aklının, nerden bakılırsa bakılsın, durağan bir akıl *olmadığı*, saptanması gereken bir gerçek.

Peki, Batılıyı Batılı kılan önemli bir güç olarak nereye yönelmekte akıl? Şimdiyedek derlediğimiz ipuçlarıyla hiç çekinmeden söyleyebiliriz: nereye yönelmez ki bu akıl. Azıcık daha belirtirsek: matematiğin en karmaşık soyutlamalarından, gününbirlik yaşadığımız dünyanın gerçeklerine; evrenin en bize uzak gizemlerinden, bıkıp usandığımız alışkanlık kalıplarına dek çeşit çeşit doğrultularda akıl. Gene de, aklın, dönüp dolaşıp son, en son amacı ne, diye sorduğumuzda: aklın, amaçların seçimi, işleyişlerin gelişimiyle insanı odak aldığı; özellikle de, insan mutluluğuna özenle bağlandığını görürüz. Başka türlü dendikte: Batı akli, *insan* çıkarına dönük akıldır. Sözcüğün değersel açıdan bazan büründüğü yergi tonuna kapılmaksızın, salt bir gerçeklik saptaması olarak bu böyle. İnsanın çıkarını güden, insan için çaba gösteren bir düzenleyicilik Batı akli. Buna en inandırıcı kanıt olarak: insan çıkarının unutulduğu, bu tür çıkarların kesinlikle biryana itildiği, hattâ zedeleyici diye aşağılandığı eylemsel ve düşünsel etkenliklerde bile, sözgelimi katmerli soyut sembollerin örgülediği bazı temel bilimlerde bile aklın, ortaya çıktığı, pekçok olası uygulamaların insansız-akılsız tasarlanamayacağını gözden yitirmemeliyiz. İnsana bağlı çıkar ve yantutmalara, salt doğruya varmayı engelleyip tehlikeye soktuğu için ne denli amansız savaş açılrsa da, bu savaşın, gene de insan-çıkırı için açıldığını belleklerden uzak tutmamak gerekir.

Özetle, Batı akli: insana özgü program etkenliğiyle kuşatıcı bir düzenleme başarısı gerçekleştirmekte; insana özgü yaşama pratiğini gerçekleştirmekte; insanın varlığını gerçekleştirmekte.

Aklın Batılılıkta oynadığı büyük rolü *nasıl* gerçekleştirdiğini sergilemeye gelince, dönüp dolaşıp akla dayanan nice nice becerileri, girişimleri, teknik ve stratejileri, dallıbudaklı süreçler, gelenekler, ürünler, etkiler doğrultusunda, ülkeler-içi ülke-rarası uzantılarıyla incelemeye gereksinim var. Buysa, benim şimdi şuracıkta birkaç çizgicikle üstesinden gelebileceğim bir

görev değil. Gene de burda oluşup giden denemenin çokça dışına sürüklenmeksizin, bende en çok yereden yaşam-kültür biçimlerini, sığlğa düşmeden bir ortalamada toparladığımda, Batıca aklın işleyiş biçimine ilişkin birkaç önemli ipucu derleyebiliriz sanıyorum.

Kuşaklar boyunca akıp giden yaşama ortamında, türlü türlü seçme ve koşullanmalar, akıllı, yöneldiği amaçlar ya da karşı karşıya geldiği zorluklar doğrultusunda, hep değişik kılıklara büründürür. Başvurduğu araçlarla, gereçlerle, önemlemeler, kolaylıklar, dolanmalar, kestirmeler, hızlılıklar, yavaşlıklarla akıl: sözcüğün dar bildiriminde 'mantık'tan tutun da, sözcüğün en geniş anlamında oyunsu başıboşluklara dek çeşit çeşit etkenlikte gösterir kendini.

Düpedüz *mantığa* kapandığı durumlarda, akıl, gene kendi koyduğu bazı kurallara yaslanarak öncülden sonuca güvenilir bir uzanıştır. Sözelimi, yalnız çelişmezlik ilkesini tanıyan bir mantık: yalnızca doğru-yanlış değerlendirmesi içinde kılmıdan bir mantık; böylece düzgün düşünmeyi yalnızca belli sayıdaki çıkarım-kalıbıyla kotaran bir mantık ortaya çıkar. Zaman zaman Batı'da akılla özdeşir mantık. Çoğun Batı'da, konu ve uygulama uyarınca bazı ayrılıklara karşın, belli tanımlamaların, sınıflamaların, sınırlamaların dışına çıkmaz; belli bir bölümlleme, birleştirme, belli bir denetleyip sağaltma güder; tutarlılık anlayışı, yöntemi ve kavramıyla belli bir dizge oluşturur akıl. Türlü türlü düzenleme; şeyleri, durumları kavrama, doğruya varma, güçlük çözme gibi türlü türlü aydınlatma hep bu dizge çerçevesinde gerçekleştirilir. İşte bu çerçevede Batı'da, akla *mantığa* gelen, akla *mantığa* vurulabilen herşey açıklanmış sayılır; bu çerçevenin dışında kalan herşeyse, birbakıma, ilgilenilmeyen, önemsenmeyen bir karanlıktır.

Derece derece sayısız menevişlerle *oyunsu bir sezgi* olarak işlev gören, esnek mi esnek akılsa, Batı'da, çeşit çeşit doğruluk anlayışlarına, değerlemelere, olasılıklara açık bir genişliğe erişmiştir. Salt mantık ötesine sıçrayan düşünmeler, deneyler, gidiş-gelişler, sapışlar, ayrılışlar, oyalanmalarla işlerliğini sürdüren bir akıldır bu.

Böylece Batı kültürüne özgü akıl, olabildiğince geniş bir etkenlik ve başarı yelpazesi durumundadır.

Türü, kapsamı, geçerliği ne olursa olsun, önemli bir doruğuna açıklamada erişen Batı aklının, bu başarısını neye dayanıp gerçekleştirdiği üzerinde de azıcık durmamız gerek şimdi. Salantisiz şöyle diyebiliriz: Açıklama ve benzeri başarısını, daha niceleri gibi *dile* borçludur akıl. Öyle ki, Batı kültürü çerçevesinde, dilsiz akıl tasarlanamaz, denebilir. Nitekim, aklın ilk kez Batı'da pırıl pırıl görüldüğü Eski Yunan çağında, "akıl" anlamına gelen "logos", sözcüğün olanca kuşatımıyla, aynı zamanda "dil" anlamına gelir. İnsan dünyasında, dil ile akıl, birbirinden ayrılmaz biçimde içiçedir. Dil-siz akıl olmaz. Akıl-sız dil yoktur. Parçalanmaz bir bütündür dil ile akıl. Akıl diyen, dil der; dil diyen, akıl. İşte bundan, dil'e aklın bir aracı gözüyle bakmak, pek yerinde bir bakış sayılmaz. Dile yapışıktır akıl. Akıl nasılsa dil öyle, dil nasılsa akıl öyledir, denebilir: dil-akıl, akıl-dil.

Dilsiz akıl olmaz mı, sözgelimi, hayvan dünyasında akıl gündeme gelmez mi çeşidinden çapraşık tartışmaları, konumuzun dışında kaldığı için, burda biryana bırakmakta sakınca yok. Açık-seçik bir saptama önemli burda, o da: insan dünyasında akıl-dil birlikteliğinin hiçbir tartışmaya yerbırakmadığı; ayrıca, Batı kültüründeki bu birliktelikte, dilin özel bir önem taşıdığıdır.

Batı kültüründe dil: aklın hep başvurduğu bir eştir. Dil: bireyi akıllı kılan, kendine açan, vurgulayan; başkalarına aktaran, genişleten, incelten, derinleştiren, yayan, güçlendiren bir öğedir. Bu kültürde, akıl nereye erişmişse dil oraya dek ulaşmıştır; nerde dil varsa, ordadır akıl da. Bunun en güzel belgesi: Batı uygarlığının bir *konuşma uygarlığı*, bir *dil uygarlığı* olmasıdır.

Sürekli dil'le uğraşmak; aklın erkini artırmak için "yapay diller", dolayısıyla da açıklama-dizgeleri üretmek çarpıcı bir özelliğidir bu uygarlığın. Gramer, Dilbilim, Sözlük, Terminoloji kültürüdür Batı. Bu kültürde, *yazının*, yazılı şeylerin eşsiz ağırlığı da buna dayanmakta: yetke, bilgi, güven demektir akıl-kültür-dil-yazı. Bu kültürü ayakta tutan, bu kültüre damgasını vuran her kişisel, toplumsal, bilimsel, düşünsel, dinsel ve ben-

zeri gelenekler dille, yani akılla; akılla, yani dille bezenmiştir baştanaşağı. Hertürlü yaratıcılıklarda, yeniliklerde, birikim ve uygulamalarda yadsınamayacak bir rol oynar dil. Dil ile aklın *birlikte kurduğu* bir kültür evrenidir Batı.

Değerce, yargılamayı işe katmadan düpedüz bir saptama olarak, “İşte Batılı!”, “İşte Batı kültürü!” ve benzeri türden hangi sözcükle bir kimseyi, nesneyi, olayı, süreci, etkiyi adlandıırırsak adlandırılalım, orda, bir biçime, *kuşkucu ve eleştirel* nitelikte akılla karşı karşıyayız. Birbakıma, içiçe erimiş çift yönlü tek bir nitelik Batı aklının kuşkucu eleştireliliği, ya da eleştirel kuşkuculuğu. Şöyle ki, aklın eleştiriciliği kuşkucu olmasını; kuşkuculuğu, eleştirici olmasını gerektirmekte. Batı aklının göstergeleri bunlar: aklın, kuşku ve eleştiriyle gerçekleşmesi, Batıca bir tutumun işbaşında olduğuna tanıktır. Yöneldiği herşeyi, ister önerme, ister gelenek, ister nesne, ister örgüt, ister düşünce türünden birşey olsun, yöneldiği herşeyi, ama herşeyi, elaltında hazır da olsa, var etmek üzere kendi de oluştursa, akıl, *Batıca* bir akılsa, eleştirmeye eğilimlidir. Kendiliğinden olup biter bu. Başka türlü dendiğinde: birdeyime, yöneldiği hiçbirşeyi eleştirmedikçe rahata kavuşmayan; yetesiye eleştiriden geçirmedikçe dinginliğe erişmeyen bir akıldır Batı aklı. Durumlarına göre: şöyle mi, böyle mi? şöyle mi olsun, böyle mi olsun? yerinde mi, değil mi? doğru mu, yanlış mı? eğri mi, düzgün mü? bir de şunu deneyeyim, bakalım n’olacak? davranışına girmeyen bir aklı, Batıca bir akıl saymak güç. Eleştiriye, kimi basamak basamak, kimi atlayıp sıçrayan kuşkularla gerçekleştirmeyen, kuşkuyu, eleştiriye geliştirip yetkinleştirmede verimlendirmeyen bir Batılı aklı düşünülemez. Zaman zaman biri öbürünün amacı ya da aracı izlenimini uyandırır bile, ikisi de, birlikte, akıl etkenliğinin ayrılmaz eşleri. Çağ çağ, dönem dönem, Batı, bu eleştirme istencinin çeşit çeşit kılıklara bürünmesiyle biçimlenmekte: her çağı, her dönemi, birbirinden başka kuşku-eleştiri ölçekleri ve kurallarının belirlediği meydana. Yoğunluğu geçerliği, ağırlığı bakımı değişiklikler gösteren kuşku-eleştiri tutumlarıyla gelişmiş, gelişmekte Batı kültürü. Tam da bu kuşku-eleştiri tutumuyla, Batı aklı, bazan

yapıcı görünmekte; çoğun hem yıkıcı hem yapıcı bir düşünceylem başarısı olarak kendini göstermekte.

Bana öyle geliyor ki, Batı'ya özgü aklın, durağan bir akıl değil de sürekli kımıldatılabilir bir akıl olmasının nedenleri de, çoğun bu aklın kendisinden kaynaklanmakta. Özünden fışkıran bir itilimle, durmadan araştıran, üzen üzülen, yeren, hırpalayan; durmadan kendince daha güvenli, daha sağlam, daha dayanıklı kültür-yaşam gerçekliklerine varmak isteyen; bunu yalnızca tek tek kişiler için değil, kişi-üstü kuruluşlar, en çok da tekleri sarıp sarmalayan toplumlar için özleyip olanaklı kılan bir akıl Batı aklı.

Biriki anaçizgisiyle yapısını gözler önüne koymaya çalıştığımız Batı aklını, toptan bu nitelemeyle çepeçevre belirttik görebileceğimiz bir açığa vardık gibi geliyor. Bu açıdan: atak mı atak bir akıl Avrupa aklı. Amacı, işleyişi, etki-tepki sonuçlarıyla doğrudan doğruya kendisine zararlar verse bile, hertürlü eyleme, düşünmeye, günlük yaşama, kültür kesimlerinin her yöresine elatmaktan çekinmeyen bir atılganlıktır bu akıl. Hep gözüpök bir aydınlık sağlama, bir aydınlanma istenci diye algılamışım'dır bu aklı. Nitekim, beğenenlerce cesaretle eştutulup övülen; beğenmeyenlerce herşeye burnunu sokan bir saldırganlık diye yerilen bir akıl olarak tanınmakta Batı aklı. Gerçeklikteki işleyişe ilişkin aşırılıklar ile içten dıştan yöneltilebilir uç-yorumlamalar biryana, çağ, yöre, biçim, yoğunluk ne olursa olsun, Batı aklı *aydınlanmacı* bir akıl. Işıldağını heryöne gezdiren, ışımasını hiçbir yerden esirgemeyen bir akıl sürekli işbaşında Batı'da. Batılılık: aydınlıkla "hesaplaşma"; ne varsa herşeyi aydınlığa vurma; varlığın aydınlatarak hesabını verme. Latincesiyle ratio'dan geliyor "akıl"; "ratio" ise dilce "reor"la köken akrabalığında, "reor"la, hesap vermekle, hesabını vermekle. Özışığıyla akıl, hiçbir şeyin hesabını vermekten korkmayan bir serüven. Salt aydınlık istemiyle kendini bile bile sıkıntıya süren; tümen tümen şaşmalar, üzüntüler doğa-toplum-kutsallık-insan-kültür demeden her kıyı-bucağı deşip eşen bir etkenlik akıl. Dolayısıyla da, tehlikelerden yılmayan, sıkıntılara meydan okuyan, savaşın üstüne üstüne giden bir *drama* Batı aklı. Öyle bir drama ki, ne

denli ışırsa o denli hoşnut, ne denli az akıl ışığı saçılırsa, o denli karanlık herşey Batılı için.

Önyargı, yanıltı, bilgisizlik, vazgeçme, yanılgı, düşüklük – Batılının kendisine hiç mi hiç yakıştıramadığı şeyler. “Değil mi ki aklın var, bu gibi şeylerin hepsinin üstesinden gelebilirsin” der gibi bir davranışta. Gerçi bu arada kat kat yanılmalara, çöküntülere battığı olur – hem de nasıl. Gel gör ki, akli yetesiye kullanmamanın ürünü, ya da elde olmayan koşulların ürünü gözüyle bakar bu durumlara. Dönüp dolaşıp akla başvurur hep yenibaştan. Öyle ki Batı kültürü tarihi: aklın, akılla, akli ve akıl verimliliğini artırma çabalarının tarihidir, birbakıma. Tüm dikkatini akıl etkenliğiyle daha çok başarı sağlayacak ölçeklerde, kural ve tekniklerde toplar her fırsatta. Bunlardaki çeşitliliğin, Batı'daki çağları, atılımları oluşturduğunu söylemekte hiçbir sakınca yok gibime geliyor.

Şimdi artık Batılılığın nasıl bir kültür oluşturduğunu çepeçevre anlayıp anlatmada başvurabileceğimiz önemli bir betimlemeyi şöyle dilegetirebiliriz: *Batılılık*, aklın üstün değerine içten inanan; akla güvenle sarılan; akli, yetenekler ne olursa olsun, üstün ve kuşatıcı bir yeti ve başarı olarak, hertürlü kuram ve yaşama alanında olabildiğince etkin kılan bir insan-kültür dünyasıdır.

Bu-dünya

Somut yaşama yapısını zedelemeyen kuşatıcı bir bakışla: Batı insanını, dolayısıyla Batı kültür dünyasını gözönüne koymaya çalışan bir denemenin, Batı'yı Batı kılan iki temel öğeyi, birey ve akli, hep başka bir temel öğeyle, “bu-dünya” diyebileceğimiz bir temel-ögeyle birlikte ele alması gerekir. Buna göre, “bu-dünya” deyimine eğileceğiz şimdi.

Birey ve akıl gibi “bu-dünya” da, kat kat, çeşit çeşit, içiçe anlamlar içermekte. Nitekim bu, Batı'ya hem birey hem akıl yönünden aydınlık getirmeyi denerken zaman zaman ayırdına vardığımız üzere, “akıl” ile “birey”in, “bu-dünya”yı işin içine karıştırmaksızın Batılılığı yetesiye aydınlığa erdirememesin-

den de belli birbakıma. Öyle ya, Batıca birey, tüm varlığını bu-dünyada, bu-dünyanın içinde, bu-dünyayla ilişkilerinde kazanıp kurmakta. Batı'da akıl, nerden bakılıp hangi açıdan yorumlanırsa yorumlansın, bu-dünyayı düzenlemeye yönelik akıl. Birey ile akıl olarak Batılılık, bu-dünyanın anlam-bağlamları içinde neyse o. Bu-dünyadan soyutlandı mı, Batılı birey de, Batılı akıl da anlam gerçekliklerini yitirivermekte. Özünün varlığını bu-dünyaya dayandırmayan, kendisini bu-dünyanın koparılmaz bir parçası olarak yaşamayan bir Batılı birey tasarlanamaz; etkenliklerini bu-dünyada yoğunlaştırmayan, şöyle ya da böyle bu-dünyanın üstüne titremeyen bir akıl, Batılı değil genellikle.

"Bu-dünya" deyimiyle, Batılılık açısından neyi, daha doğrusu neleri anlamak gerekiyor, peki?

Batılı için *bu dünya*: canlısı cansızıyla kendisini çevreleyen doğa; nesneleri, kurumları, alışkanlıklarıyla kendisine aktarılan geçmiş; kendi yapıp etmeleriyle oluşturduğu araçlar, gereçler, düzenler; böylece başkalarıyla birlikte, varlığını sürdürdüğü dünyadır. Bazı özel durumlarda, bir başka-dünyaya inanır gibi olsa da, insan olarak hertürlü yaşama etkenliklerini bu-dünya sahnesinde, bu-dünyada, kimi kendisine dar gelen, kimi sınırsız görünen bu dünyada sahneleyerek yaşar Batılı. Ölümünden sonraki umut ve beklentileri ne tür kılıklara bürünürse bürünsün, tüm yönleriyle bu-dünyada döner Batılı. Önemli gözyle baktığı durumlarda bile, kendisinin, bu-dünyaca koşullandırılmış bir varlık olduğu kanısındadır. İlk görünüm-merkezidir, tutunma tabanıdır, tek tek ve birlikte insan yaşamının gerçekleştiği çerçevedir bu-dünya onun için. Tüm çabaları, düşünceleri, sevgileri, beğenileri, korkuları, tasarımları, yıkımları, kurgularıyla: bu-dünyaya tutunmuş, bu-dünyada belirlenmiş bir canlı olarak yaşar Batılı, – bu gerçeğe ilişkin bilinci açık da, bulanık da olsa.

Yaşadıkları sürece hep bu-dünya ile içten alış-verişteki insanların oluşturduğu bir kültür Batı dünyası. Taşı toprağı, yeri yönü, altı üstüyle; toplumu, dünü yarınıyla; dolayısıyla da, evrenin erişebildiği kıyı-bucağıyla birlikte, sayısız türden sayısız ilişkilerle, bu-dünyaya *bağlı* bir insan-kültür birlikteliği Batılılık. Nitekim Batılı, bu-dünyaya: gereksinimler kaynağı, haklar

odağı, sorumluluklar alanı olarak *bakmakta*; biçimi niteliği ne olursa olsun, bu-dünyaya sürekli *bakım* göstermekte. Deyim uygun düşünüyor sanıyorum, Batılı, bir “yazgı” diye benimsemekte bu-dünyayı. Öyle ki bu benimseyişi, hiç çekinmeden, Batılılığın önemli bir göstergesi diye nitelendirebiliriz.

Kuşkusuz, sözü edilen “bakım”, Batı tarihinin dizi dizi yüzyılları boyunca tekdüze bir öz ve biçimle ortaya çıkmış değil. Doğal-fiziksel belirlenimlerle, kişisel-toplumsal koşullarla, teknik-yönetim olanaklarıyla koşut ad değiştirmiştir bu bakım, – bazan az, bazan çok, bazan başarılı, bazan başarısız diye değerlendirilerek. Buna göre Batılı, kendi gözünde: kimi parlak kimi düşük, kimi göğüs kabartıcı, kimi acınacak dönemler yaşadığı inancındadır. Gene de bu öz-değerlendirmeleri ne olursa olsun, açık-seçik bir gerçek var: o da, Batılılığın, değişe değişe bugüne dek süregelmiş olmasıdır.

Kendini ve çevresini heryönden incelerken Batının, “bu- dünya” türünden, yaşam için son derece önemli ve dallıbudaklı bir kavramı, dinlenmek bilmez düşüncelerine, kangal kangal kuramlarına konu yapması kadar doğal birşey olamaz. Felsefe ve bilim tarihinin rasgele bir aşaması bile buna yetesiye taniktir. Şimdi hurda şöyle bir özetlemek için de olsa, bu tarihe eğilecek değilim. Amacımız uyarınca, yapabileceğimiz en uygun şey, işbaşındaki yöntemimiz doğrultusunda, hertürlü kuramlaştırma ötesi günlük deney ve gözlemlerimizden çarpıcı birkaçının altını çizmek. Bunları da: rahat yaşama, teknikle sağlanan kolaylıklar, zamana duyarlılık diye üç başlık altında toplayabiliriz.

İlkin, *rahat yaşama* üzerinde duralım. Çağa kültüre bakmaksızın genellikle insan, çoğun “içgüdü” diye adlandırılan doğal bir eğilimle, kendini ayakta tutmaya, varlığını korumaya yönelmiştir. Batı insanıysa, yaşamaya özel bir tutkuyla bağlanan; ayrıca, kendine, dolayısıyla yaşadığı yere hep daha iyi bir yaşam sağlamaya çalışan; tüm yaşama ortamını, eldengeldiğince, en rahat yaşanır bir biçim ve içerikle bezemeye özenle sarılan bir insan, diye tanımlanabilir. Bu temel gerçeği başka türlü dilegetirdiğimizde: nerde yaşamı daha rahat kılmak amacıyla çabalar içinde bir varlığa rastlarsak, orda bir Batılı ile, Batılılık yolunda

bir insanla karşı karşıyayız. “Rahat yaşama” denen şey, ne peki? İnsan yaşamını olanaklı kılan yeme içme, temizlik ve korunma gibi, bilme, öğrenme, yaratma, duyumlama, düşünme, gezmeye, eğlenme, dinlenme gibi çeşitli sağlık, güven, kültür gereksinimlerini, isteklerini bu-dünyadaki yaşamayı, hep daha yaşanır kılma amacı güderek sağlayıp ayarlamak. Böylece Batılılık: insan yaşamını daha az yakınmalı, sıkıntıdan olabildiğince arınmış bir yaşamaya dönüştürme istencidir. Bu istencin uygulanmasıdır. Buna göre Batılıyı, sürekli: nesneler, önlemler, kolaylıklar, alışkanlıklar üreten bir didinme içinde buluruz. Oluru daha dayanıklı olana, iyiyi daha iyiye, güzeli daha güzele ulaştırmaya yönelik eylemler gerçekleştirmektir Batılılık. Tarım, para, alış-veriş, bilgi, teknik, politika, eğitim, sanayi, – bütün bunlar böylesi bir kültürün çeşit çeşit kesimleri.

Çabaları, önünde sonunda rahat yaşamada odaklaştırmak, Batılılığı öylesine yoğurup eylemlendirir ki, bu odak çoğu kez yaşamın biricik ereği durumuna sokulur. Tüm değerlere bu amaç uğruna araç gözüyle bakar Batılı, bilinçli bilinçsiz. Öyle ki, rasgele bir eylemi dolayısıyla bir Batı insanına, “Bunu neden yapıyorsun?”, “Bunu neden yaptın?” diye sorduğumuzda, düpedüz açığa vursa da vurmasa da, “Rahat yaşamak için, daha rahat yaşayalım diye” gibi bir yanıtla karşımızdadır.

Açıktan açığa, kimi de örtük bir biçimde, eylemleri (kuşku yok ki bu arada düşünceler ile benzeri başarıları) güden rahat bir yaşayış gerçekleştirme ilkesi (üstünkörü bakışa çelişik görünse de) hem atak hem ürkek kılmakta Batılıyı. Şöyle ki, ille de rahat yaşayayım diye, kişi ve toplum olarak Batılının göze almadığı, göze alamayacağı hemen hemen hiçbir şey yok izlenimindeyim. Bu bağlamda çalışma, düzenleme, kültür, yardım türünden çeşit çeşit değerler, ürünler gerçekleştirdiği gibi; başkasına, başkalarına saygı bilmez yaklaşımlara, kendinden olmayanlara itici, ezici, sömürücü davranışlara başvurduğu olağandır. Bazan ataklığın ya da ataklıkla akraba hertürlü gözüpük beğeni ve meydan okumanın nedense ayrılmaz bir eşi olan ürkek, işkilli, nerdeyse korkak dengeli bir “rahat” yaşayışa sarılmıştır Batılı. Sürekli titrer bu yaşayışın üstüne: rahatı bozulacak diye ödü kopar Batılının. Günlük yapıp etmelerden

en yüce görünümlü soyut ve sıradışı kültür kesimlerine ilişkin kişisel kurumsal eylemlere dek iyiden iyiye gözlemleriz bu rahat kaygısının doğurduğu ürkekliği.

Geleneğin getirdiği bir alışkanlık; yetişim-eğitimin aşıladığı bir alışkanlık; yönetimin buyurduğu bir ödev olarak bu rahat-daha-rahat yaşama ilkesi, Batılı için, birbakıma, önüne geçilmez bir içgüdü gibidir: Batıca belirgin niteliklerle bezenmiş olup da bu rahat-yaşayış damgasını taşımayan bir eylem ve düşünceye rastlanmaz; rastlanması şaşırtıcı birşey olurdu doğrusu.

İsteklerin isteği diyebileceğimiz çok belirgin bir *istek*, Batılıyı batılı kılmakta: bu-dünyada daha-iyi-yaşama-isteği bu. Yüzyıllar süresince ne değişik biçimler alırsa alsın, Batılıya ilişkin her olayda, üründe, nesnede, davranışta kendini yetesiye dışa vuran bir *istek*, gizlenip örtünse bile azıcık dikkatle bakınca, hemen gözler önüne serilebilir. İşine, eylemine verdiği önemde; konuşma biçimine kattığı çeşnide; özenle yerine getirdiği kişisel-toplumsal törelerde; doğalca içinde dönendiği ya da çabayla ayakta tuttuğu törenlerde; dilden dile aktardığı söylencelerde; sayısız eğitim, ekonomi, hukuk, yönetim uygulamalarında; yöneldiği sanat, bilgi, politika alanlarında; beğenip yücelttiği eylem, kişi ve kurumlarda; büyük küçük çaptaki düzenlemelerinin nede-ninde amacında – kısaca, nice nice yaşayışında, gerçekleştirme-lerinde, Batılıyı Batılı kılan: hep bu-dünyada daha iyi yaşama, yaşayabilme kaygısı. Herzaman, her yerde, Batılılıkla sıkı sıkıya ilişkili, Batılılıkla sıkı sıkıya bağlı bu. Kafası, canı, gönlüyle böyle Batılı. Batı uygarlığının en köklü ve etkin öğelerinden biri bu bağ. Nitekim bu bağladır ki, Batı'yı belirttik kılan bazı çarpıcı özellikler, Batı'yı Batı kılan bazı anagörünümler, en çok da teknik, açık-seçik anlamıyla, değeri oylumuyla, bu-dünyada daha-iyi-yaşama-isteği açısından ele alınmayı gerektirir.

Gerçekten de, Batı insanı, Batı toplumu, hangi aşamasında olursa olsun: hammaddesinden son yapımına dek ürettikleri ile tükettiklerini; başlangıçları, süreçleri, atılımları, karmaşık gelişmeleriyle hertür sanayiye, yüksek teknolojiye ilişkin araştırma, yeti, verim ve becerilerini, hep yaşamanın, daha iyi bir yaşayışın buyruğuna koymuştur. *Teknik*: her durumuyla

insanın, *kendi dünyasını daha yaşanır kılmaya dönüştürme* çabalarında, *dünyaya ilişkin* kendince anlamlı, önemli ve değerli birtakım nesneler, işler, düzenlemeler ortaya koymasındır, diye özetlenebilir. Olanca ağırlığıyla Batı'nın varolma yasası budur.

Nitekim bu açıdan bakınca, tekniğin, sürekli ilerlemeye doymayan, yaygın mı yaygın bir çaba olmasında yadırganacak birşey kalmaz. Öz yaşama-dünyasını kendi istekleri doğrultusunda çekip çevirmek isteyen Batılının, bu istenci en başarılı saydığı biçimde yerine getirdiği bir kültür kesimi olarak tekniğe, kendi yazgısı diye sarılması, bundan olsa gerek. Dünyaya sereserpe sözgeçirme deneyişlerinin, pekçoğu kısa sürede yüzgüldüren elatmaların güçlü bir toplamı Batılıya göre Teknik. Şöyle de söyleyebiliriz: Teknik, Batılının gözünde, doğal yapay olanakları, *Batıca* bir dünyaya *dönüştürme* çabalarının toplamıdır. Yaşamı daha yaşanır kılmada, Avrupalının, Amerikalının büyük ölçüde yaslandığı bir dayanak tümüyle teknik. Yeme, içme, barınma, sağlık, ulaşım, iletişim gibi çeşit çeşit teknik ağlarla bu dünyadaki yaşayışını, hep daha iyiye doğru yüceltmeye yönelmiştir Batılı. Bu çerçevede, değişik teknik başarıları ne denli çabuk, ne denli etkili, ne denli katkılı bir düzeye getirirse o oranda başarılı sayar, o oranda mutlu bilir kendini Batılı.

Olanca varlığını dünyaya dönük bir yaşamda yoğunlaştıran Batılının, dolayısıyla da Batı kültürünün, son derece önemli bir anaçizgisine de çapeçevre anlamıyla ışık getirmekte bu durum. Kuşku yok ki, Batılı deyince: vargüçüyle dünyayı tanımak isteyen, bu isteği en üstün biçimde gerçekleştirmek için hiçbirşeyden çekinmeyen bir insan-toplum türü gözönüne gelir. Bu da, Batılının, bu dünyaya verdiği önem ve değer bir göstergesi. Hiçbir yaşama kaygısı gütmenden bu dünyaya yöneldiği zamanlarda bile, bu yolda ulaştığı başarıları, ergeç, kişisel toplumsal yaşamı kendince daha iyi donatmak için verimlendiren bir insan Batılı.

Bu bağlamda, Batıllığı her zaman her yerde, belirgin kılan iki anaçizgi: bilgi üretimi ile nesnel davranışlı olma özellikleri, hep Batıllığın bu dünyadaki yaşama bağlılığıyla birlikte ele alındığında, çok daha güzel açığa vurur kendini. Nitekim Batılı, *bilgi üretimi* deyince, ne denli dallıbudaklı uzmanlıklarda kotarılsa

kotarılsın, doğası, tarihi, insanı, toplumuyla hep bu-dünyayı öğrenmeyi amaçlayan bilgileri anlar. Bu bilgiler de, dönüp dolaşıp: dünyayı insana açar; insanın yaşamını, gönle kafaya uygun değerlerle bezeyen bilgilerdir. Tüm çabalar, yöntemler, araştırmalar, kılıkırkyaran derinleştirmeler, dehalar, bütçeler, sınamalar, örgütler – hep insan yaşamının hizmetindedir Batılı için.

Bu tutuma, sıkısıkıya bağlı öbür özelliğiyle, Batılıdaki *nesnellik* çizgisine gelince: bilmeye, düşünmeye, eyleme dönük başarılarında nesnelerin hakkını veren bir özen göze çarpar Batılıda. Kimi az kimi çok ama hep işbaşında bu özen – beğenilsin beğenilmesin bu böyle. Nesneleri, en sağlıklı biçimde yaşamın hizmetine sokmak, her fırsatta nesnelliği geliştirmek çabasında. Böylece, Batılılığın temel dayanağını, *bilim-teknik-nesnellik* tabanı oluşturmakta.

Düş, düşünme, eylem, özlem, değer odağı olarak bu-dünya, Batılıya, Batı kültürüne kendine özgü bir güç sağlamıştır, teknik verimleriyle içiçe örgütlenen yönetim düzeniyle. Ne var ki, bu-dünyaya dönük yaşam, Batılı için sürekli bir kaygı kaynağı da olagelmıştır. Bu da, dünyaya dönük kişi ve toplum yaşamının, sıkısıkıya *zaman boyutuna* dolanmış olmasından; zaman içinde olup bitmesinden, geçip gitmesinden ileri gelmektedir. Kökleri derin mi derin bir *zaman bilinci* var Batılının. Yapıp ettiği herşeye, en güncelinden en yücesine dek herşeyine sinmiş bu Batılının. Üstünkörü bir gözlem bile ilginç çizgiler açığavurmakta: "hiç zamanım yok", "işlerimi birtürlü zamana sığdıramıyorum", "zaman darlığı çekiyorum", "zaman para" türünden yakınma sözleriyle dolu Batılının hergünü her saati. Yalnızca sözlü bildirimler değil, Batı'ya damgasını vuran kurumlar, aygıtlar, örgütler bir bir bu *zamanlı varoluşa* tanık.

Önem ve değer verdiği herşeyin, bu-dünyadan; dolayısıyla da, bu-dünyadaki zamanlı bir yaşama sürecinden ayrılmazlığına inanan Batılının gözünde apaçık bir temel-gerçek var, o da: kaçınılmaz *ölüm*, bu-dünyadaki yaşamın sonu, – ergeç gelir çatar. Öyleyse yapılacak en gerekli şey: kişi ve toplumun, zamanı *en iyi biçimde* verimlendirmesini sağlamak. Buna göre, zamanı işlemeye, değerlendirmeye ne denli özen gösterilse azdır Batılı için.

Zaman bilinci, Batılıda, her üç boyutuyla etkendir. Hem şimdi, hem geçmiş, hem de gelecek olarak kaygı kaynağıdır Batılı için. Öyle ki, çeşit çeşit kesimleriyle tüm Batı kültürünü, insan dünyasının şimdisine büyük bakım gösteren bir kültür diye nitelemek, gerçeklikte olup biteni hiç de abartmak değildir. Nerden bakarsak bakalım, Batılı: tek gününü gecesini yaşarken; politika ve ekonomisini yoğururken; toplum işlerini örgütlerken, herşeydenönce, şimdiki zamanı düzenleme istenciyle davranır. Şimdinin dolu dolu biçimlenmesi, boşuboşuna akıp gitmemesi; bu-dünyayı en iyi yaşamaya yönelik olması; “boş” zamanların bile, kendine özgü bir ağırlıkla anlam ve önem taşıması, Batı dünyasının ayrılmaz içyapısıdır.

Yalnız şimdiki zaman değil, *geçmiş zaman* da Batılı için büyük uğraş. Artık geçmiş de olsa, başarıları, kişileri, toplum olaylarıyla eskiyi bilip öğrenmek; eskiyi şimdi için, dolaylı ya da dolaysız, bir *verim*-tabanı olarak değerlendirmek Batılıyı Batılı kılan bir öge. Bu yönden Batı, birdeyime, “Tarih” bulmuş olan bir kültür çevresi. Yaşamın, gevşek bir deyişle, tarih içinde geçip gittiğine; hertürlü yapıp etmenin, herşeyin, herşeyin tarihin damgasını taşıdığına inanç; dünyanın *tarihli bir varlık* olduğu inancı, belirgin bir özelliğidir Batılının. Böylece, zaman bilincinin ilginç bir yanını oluşturur Batılının “tarih bilinci”. Bu bilinç ençok, Batılının, dünyada iz bırakma isteği, dolayısıyla da bırakılan izleri sürme, öğrenip anlama istenci sıklık kendini açığa vurur Batılıda.

Gene de, kaygı-kaynağı olarak zaman, Batılının, genellikle son derece duyarlı bir tutumunda, pekçok yönüyle *geleceğe çevrilmiş* tutumunda kendini belli eder iyiden iyiye. Yapıp ettikleriyle, çoğun henüz yaşamadığı ama büyük olasılıkla yaşayacağı bir zaman kesiti olarak geleceğe çevrilmiştir Batılı. Attığı her adımın gelecekteki izi; gelecekte yolaçaacağı sonuçlar; geleceği planlama; geleceğieldengeldiğince sağlama-alma istenci ağır basar Batılıda, – hem kişi hem toplum olarak böyle bu. Gelecek tedirginliği; geleceğin, bugünü aratabileceği korkusu; geleceğin, geçmişten daha iyi gelişmemesi ürküsü, çoğun işkilli, diken üstü bir yaşayışa salar Batılıyı. Evrensel tarihte *bu-dünyadaki gelecek* için kaygılanmanın, Batılı kadar ağır bastığı bir kültüre rastlamak güç.

İster dünyada eldengeldiğince rahat yaşama açısından; ister dünyayı teknikle bezeyip örgütlenme açısından; isterse de dünyaya ilişkin yaşama-zamanının geçmiş, şimdi ve geleceği kuşatan tarihsellik bilinci açısından bakalım, dünyaya dönük yaşam, binyılların gidişi özetlendiğinde: olumlu olduğu kadar olumsuz birtakım etki ve sonuçları da birlikte getirmiştir. Bu nedenle, Batı'nın, mutlu kişiler, mutlu toplumlar olduğu tasarımı, kuşku yok ki, gerçeği yansıtmayan bir tasarım. Dünyaya dönüklük konusunda Batı, düpedüz bir nitelemeye belirlenecek biçimde yalın bir yapıdan uzak mı uzak. Şimdi burda amaç zaten Batı'yı nitelemelere sığdırmaya çalışmak değil; Batılılığı, gerçeklik yapısını çarpıtmadan betimlemek; Batılılığı, değerleyici bir yargılamadan çok betimleyici bir bakışla sergilemek. Böyle bir çabayla da, kültür varlığı olarak Batılılıkta saptayabildiğim, özetle şu: Dünyaya dönük yaşam, *kimi olumlu kimi olumsuz*; *kimi de hem olumlu hem olumsuz* diye nitelenmekte.

Batılığın dünyaya dönük kendince *olumlu* bir uygarlık oluşturmaya iteleyen nedenlerle amaçlara, “bu-dünya” kavramını yeryer aydınlatmaya giriştiğimde değinmişim. Bunun için şimdi, Batılıda dünyaya dönüklüğün yalnızca olumlu bir değeryargısına bürünüp Batı'ya özgü yaşamın gerçekliği bozmasına engel olmak dileğiyle, herkesçe bilinen, yaşanan, gene de belleklerden çıkan bir-iki *olumsuz* duruma dikkat çekmek istiyorum.

İlkin: dünyayı, Batıca bir dönüş ve etkenlikle rahat yaşanır ortama dönüştürme uzanırları, geçimden üretime, yönetimden iletişime, daha da başka kültür kesitlerine dolana dolana çeşit çeşit sorunlara, sıkıntılara, bunalımlara, yakınmalara, tehlikelelere, yan-etkilere yolaçar. Batılı kişiyi, toplumu, her çağda değişik kılıklarla, değişik ağırlıklarla çokça üzen uğraştıran etkilerdir bunlar. Dilin ince bir dolaylamasıyla “yan” diye nitelenmeleri, mutlu bir yaşam sürülmek istenen bu-dünyaya yönelik çabalar için bir engel, bir kesinti ya da sapma olarak görülmelerindenidir. Hep varolan ama *özellikle çağımızda* akıllalmaz yoğunluğa varan türlü türlü yan-etkilerdir bunlar. İşte yer, su, hava kirlenmeleri; işte atıklı, çöplü, ıslıklı, kokulu, sıvı, gürültülü, uygarlık boğulmaları; işte insana, topluma soluk aldırmayan bürokra-

siler; işte “eğitim” adı altında aptallaştırmalar; işte “yardım” adı altında tutsaklıklar; “kalkınma” adı altında güdümler; işte yakını uzağı bezdiren, kimi açık, kimi örtük, bazan örgütlü bazan örgütsüz, çoğu kez bilip bilmeden devletin de bulaştığı sömürüler, terörler. Kısaca: güncel yaşamı, insan kuşaklarını, toplulukları, yüzgüldürürken acılara salan, umutlandırırken içkarartan durumlar. Yanetkiler, birtakım güzel etkilerin, bazan kaçınılmaz gibi görünen korkunç eşleridir. Öyle (“yan”) etkiler ki bunlar: dünyaya dönük kafayla eyleme can kattıkları gibi ocak da söndürürler; insan yaşayışına rahatlık getirdikleri gibi uyumsuzluklara da sürüklerler; kötü denen pekçok şeyi önledikleri gibi tüm insan soyunu, hattâ evreni yoketmeye bile götürebilirler.

Birey, akıl, bu-dünya: işte Batı’ya ilişkin yaşantımın özeti – kişisel yaşamımın algılayabildiği, ya da öznel-toplumsal yaşamıma yansıdığı oranda, Batı kültürünün bende yolaştığı birikim. Okumalar, eylemler, seyirler, gözlemler, şaşmalar, karşılaşmalar, olaylı olaysız günler geceler, bu üç başlık altında toplanan bir *Batı kültürü bilinci* sağladı bana nicedir.

Anlayışına göre: sözünü ettiğim üç ögenin dönüp dolaşıp *üçünün birden* önemli bir rol oynadığı bir kültür dünyası, bir kültür evrenidir Batı. Üç ögeyi, “temel” öge diye nitelememiz gerekiyor, çünkü burayadek süregelen sergilemeden de belirdiği üzere: bu ögelerin birini işin içine katmadan, Batı kültürünün kendine özgü kuruluşunu çepeçevre anlamak söz konusu değil. Birtekini hesaba katmamak, öbürlerinin de durumu ve oluşumunu, dolayısıyla da tüm Batı-anlayışını epeyce zedeler. “İşte Batı!” dediğimiz her yerde, “birey”, “akıl”, “bu -dünya” diye adlandırılan gerçekliği gözönünde bulundurmakta, bu gerçekliklere başvurmaktayız. Birey, akıl, bu-dünya – bunlar, Batı kültürünün iç-yapısı, birlikte varolan iç-yapısı, vazgeçilmez iç-örgüsü. Gelgelelim: “Benim için bu böyle, başkalarını bilmem, onlar için neyse ne Batı; hem bundan bana ne” demiyorum. Haktanır bir yaklaşımla eğilen herkesin, bendeki bu Batı tasarımını pekçok yönden paylaşan bir duygu ve düşünüşten yana olacağı inancındayım. Öyle sanıyorum ki, boş bir inanç

değil bu, *ortaklaşa* Batı tasarısının bir uzantısı. Başkalarıyla aramda varolduğunu umduğum ortaklaşalık her zaman, heryerde tamtamına kurulmasa bile, sunduğum temel öğelerin, Batı kültürünün varlığına ilişkin önemli özelliklere dikkat çekmede yardımcı olacağı kanısındayım.

Bu bağlamda, “birey”, “akıl” ve “bu-dünya” diye toparladığımız varlık-nitelemelerini, tüm bu deneme boyunca oldukça geniş sayılabilecek bir açıdan elealdığımı, kendimeverdiğim göreviartık belli bir ölçüde yerine getirmeye yaklaştığımı sandığım için, son birkez gözler önüne koymak istiyorum. Böylece, bazı yanlış-anlamaları, bazı yanlış yorumları önleyebilmek; ayrıca, deneme boyunca süregiden tutumun ne olduğunu daha bir aydınlık kılma fırsatı elde edebilmek düşüncesindeyim.

Özetle dendikte, *geniş açılı bir deneme* benimki. Gerçi şöyle ya da böyle, kendi yaşamadığım hiçbirşeye yer yok bu denemede. Bu nedenle, çokça, ayrıntı, hattâ ayrıntının ayrıntısı diye nitelenebilecek çizgiciklerle dolu. En alçakgönüllü bir genellemeciği bile bol bol ayrıntılara dayanmakta çekine çekine. Bununla birlikte, bir deneme olduğuna göre, bu deneme de, deşmeye çalıştığı konuyu eldengeldiğince çepeçevre yakalamak amacıyla, geniş bir açıyı benimsemekte. Bu denemeye aceleyle yaklaşanların bile gözünden kaçmayacağını umduğum “bu geniş aç”ı, kendimize azıcık belirgin kılmak zorundayız şimdi.

“Geniş aç, çünkü Batı kültürü çevresindeki tek bir çağa, ülkeye, döneme, kesime, topluluğa bağlı olmayan; kültürün önemli hiçbir yönünü, yanını, boyutunu, oylumunu gözardı etmeyen; Batı'nın tümünü kucaklamak isteyen; bu amaç uğrunda hiçbir çabayı savsaklamayan bir davranış bu.

Ne var ki “geniş aç” davranışı, yanıltıcı yorumlara da yolaçabilir. “Geniş”: toptancı, uzaktan, yüzeysel anlamına çekilebilir. Büyüzden de, indirgemeci, yaftalayıcı, damga-vurucu kesip atmalar ortalığı kaplar. Sözelimi: “Burjuva kültürü”, “sömürgeci kültür”, “devrimci kültür”, “maddeci kültür” ve benzeri türden bazı kavramlardan, deyimlerden geçilmez. Bu arada, çeşit çeşit izm'lere de başvurulur; hattâ, zaman zaman ilgi, isteristemaz temel-ögelere çevrildiğinde, onları da “bireycilik” (“individualizm”), “akılcılık” (“rasyonalizm”) ve benzeri

türlerden sloganlara sıkıştırılmaya yeltenenlere rastlanır bol bol. Oysa tüm bu sözcükler, çoğun, olabildiğince gevşek içerikli soyut kavramlardan öteye geçmez. Oysa, bu denemede dikkati çekmeyi denediğim temel-öğeler: somut, canlı, yaşanmış gerçekliklerin bilince çıkarılmasını sağlayan içi dolu tutamaklardır.

Böylece, denemede gerçekleşen gidişteki geniş açının: sığ, kalıpçı nitelermeler üreten bir açı olmadığı ortada. Üzerinde durduğum kadarıyla, ne “birey”, ne “akıl”, ne de “bu-dünya” Batı kültürünün herşeyini baştanasağı açıklama savı güden sözcükler değil. Bunları, tüm zorlukları açıveren gizli güçlü anahtar sanan, hepten yanılmakta. Olsa olsa bunlar, Batı kültürünün oluşumunu kavramayı hazırlayan; bu oluşumu kavramayı kolaylaştıran; insanı böyle kavramaya yatkın kılan yardımcılar.

Kuşkusuz, türlü türlü insan-kültür gerçekliklerini derleyip toplayan deyimlerle işgören bir açı, geniş açı. Gene de, bu açığı, tüm Batı kültürünü birkaç deyimle özetlemeyi beceren bir açı sanmak yanlış. Şöyle ki “birey”, “akıl”, “bu-dünya” kavramlarının, bilimi, felsefesiyle Batı düşüncesini dokuyan pekçok kuram ve okulun bir özeti diye değerlendirmeye hiç gerek yok; kimseye birşey kazandırmaz bu; tam tersine Batı’ya özgü çokrenkli düşünme doğrultusunu yoksulluğa doğru çekiştirir. Gerçi sıklık başvurduğum üç temel-öge, Batı düşüncesinde, şöyle ya da böyle, ağırlıklı bir rol oynar; ancak, bu, temel öğelerin, Batı-felsefesinin bir özeti olduğuna tanık değil; tüm yönleriyle bu felsefenin Batı yaşamının bağrından sürüp filizlendiğine, ya da bu yaşamla içten bir bağı olduğuna tanıklık etmekte.

Geniş açının sürükleyebileceği bir çarpık sanı da, Batı kültür gerçekliğini anlamada, hiçbirini savsaklamadan üç temel-ögenin üçüne *birden* başvurmak istencimden devşirilebilir. Gerçekten de denemeyi baştanbaşa saran bir istenç bu. Ama bu, üç ögenin her zaman, her yerde aynı ağırlıkta olduğunu belgelemez. Çarpık sanıların sandığının tersine: durağan değil, zaman içinde oluşmuş, zaman içinde oluşmakta olan bir kültür gerçekliği Batı. Başlangıcından günümüze, öğelerin, örtük-belirtik *hep başka başka karışım*da, birbirinden ayrı bileşimlerde ağırlığı var.

Altını çizmemiz gereken kuşatıcı bir özellik de, temel-öğelerden hiçbirinin, geniş açığı tekbaşına belirlememesi. Değişik

örgülenişlerle de olsa, hep birlikteler, biraradalar Batı kültürünü oluşturmakta bu öğeler. Bu kültür, bu öğelerin birbirine eklenmesiyle değil, gereksinimli bir biçimde *içten birbirine bağlanmasıyla*, içiçe erimesiyle yapılanmış bir kültür. Nitekim birey, akıl'la birey; akıl, birey'siz tasarlanamaz; bu-dünya, bireyin varolma alanı. Nitekim yapay-doğal zenginlikleriyle bu-dünya, bireyin, akılla kendini işlediği; erişebildiği herşeyi akılla çekidüzen altına aldığı; varlığını hep akılla daha iyiye doğru sürdürmeye yöneldiği taban ve kaynak.

Son bildirilenlerin özeti ışığında, gerçekleştirdiğimiz geniş açıdan, Batı kültürüne, Batı dünyasına baktığımızda, bu kültürün: gerçeklikleri değerleriyle, özlemleri düşünceleriyle, tarihsel gelişimi ve şimdiki varlığıyla, çeşitli katmanlarla da olsa, son derece renkli yapıda olduğu; birey, akıl ve bu-dünya temel-öğelerinin somut, etkin bir *bileşkesi* olduğu ortada. Hiç kuşkusuz, bu denemede uygulanan geniş açının, bir ölçüde, görüp anlamayı sağladığı Batı kültür dünyası, olanca bağlarıyla, bu sözü geçen temel-öğeler doğrultusunda bir derinleştirmeye, belki de bu öğeleri aşan görünümdeki bir derinleştirilmeye, – daha nice derinleştirmelere açıktır. Nitekim bunu, yeri geldiğinde, Batı'nın içyapısı bakımından, azıcık denedim; kuşkusuz daha da ileri götürmem gerekecek. Derinleşmenin, belli ölçüde de olsa, en ilkin, Batı-ötesinden de devşirilecek çizgilerle, hem de karşılaştırmalı bir tutumla bütünlenmesi gerek.

2

Batı ve Ötesi

Şu apaçık: “Batı” kavramının içerdiği özellikleri yetesiye ortaya koymak için, bu kavramın, yakın-uzak ötesiyle de ilişkilerine eğilmek gerek. Bu yapılmadıkça, “Batı”nın içlem ve kapsamı üzerinde aydınlık bilince varmak sözkonusu değil. Gelgelelim böyle bir program, Batı’ya ilişkin konuşmaların başlarında değil, olsa olsa bitimine doğru yerine getirilebilir. Bitime erişmeyi ummaksa boşuna. Öyle ya, insan-toplum-kültür gerçeklikleri mantıksal tasarımları aşan, bu tasarımlara uydurulamayan gerçeklikler. Sözgelimi: “iyi”, “güzel”, “demokrasi”, “sevgi”, “mutluluk” ve benzeri kavramlar üzerindeki içlem-sınır tartışmalarının bittiği görülmüş mü? Gene de bu kavramlarla iş görüyor, bu kavramların dilegetirmeye yöneldiği ‘şeylerle’ yaşıyoruz, – eylemde, duyguda, düşüncede. İnsan dünyasının yapısı, işleyişi bu. Aynı durum “Batı” kavramı için de geçerli. Olay dolu binyıllar, büyük kararlar, pekçok ülkeler, dizi dizi kuşaklar kapsayan bir kültür-çevresini adlandırıyor “Batı” sözcüğü. Geniş kuşatımlı, kat kat boğumlu, dallıbudaklı bir kavram “Batı” kavramı. Kimi şu yerde oturana “Batılı” deniyor; kimi “yabancı” sayılıyor o. Kimi, Batılılığın şu-şu-şu özellikleri olduğu benimseniyor. Kimi de, yok, böyle şey olmaz, deniyor. Kimi bazı davranış, istek, özlem ve düşünceleri paylaşanlar “Batılı” diye biliniyor; kimi de: bu kişilere, toplumlara, “Yok değil, daha çok var, ‘Batılı’ olmayı o kadar kolay sanmayın!” diye karşı çıkılıyor. Kimisi de “Ben Batılı değilim!”, “Biz Batılı değiliz!” dese bile, “Batılısın, istesen de istemesen de öylesin” diye benimseniyor.

Tuhaf bir durum göze çarpmakta çok kez; “Batı”, dolayısıyla da “Batılılık”, herçeşit kavramsal derleyip toplama çabalarına meydan okuyan bir anlam yaygınlığı gösteriyor; nerden bak-san, akıl karıştıran bir bulanıklığa bürünmüş gibi. Bu canalcı durumlarda: sallantılı bir düşünsel gidiş-geliş, dolayısıyla da tükenmez bir kültür-yaşam tedirginliği sarıyor insanı. İşte bu ortamda yapılması gereken en iyi şey: aydınlığa kavuşturulmak istenen kavramı, bazı gidiş-gelişleri göze alıp gerçekliği yansıtan bir anlam zenginliğiyle bezemeyi denemek. Şimdi dikkat odağımız Batı olduğuna göre, Batı’ya çevrilen bakışları, içten dışa, dıştan içe dolaştırıp göze çarpan en önemli nitelemeleri bilince çıkarmak.

Batı’nın Kendi Dışına Bakışı

İlkin, kendini Batı’dan bilenlerin, Batı ötesinde diye nitelenen kültür ve yaşamı nasıl gördüklerini günışığına getirmeye çalışalım.

Asıl amaç, kendi somut yaşamımıza yetesiye aydınlık sağlamak olduğu için, tarihsel Batı’nın Batı-ötesi eski kültür çevreleriyle ilişkilerini biryana bırakıp günümüze yönelelim. Gön-lümüz ne denli çekse de, eksiksiz bir tabloda değil gözümüz; dilediğimiz, kendi yaşamımızda oldukça güvenebileceğimiz bazı tutamaklar derlemek. Böylesi bir dileği, en iyi gerçekleştirmemize yardımcı olan kaynak: kendi yaşamamız, başka deyişle, kendi gözlemlerimiz, deneylerimiz, kendi karşılaşmalarımız, kendi okumalarımız, kendi saptamalarımız, yargılarımız, değerlendirmelerimiz, – tüm eğrisi doğrusuyla.

Kuşkusuz, günümüzde, *Batılılık*ın kültürce kendi dışına bakışı, tekdüze bir görünüme vardırılmaz. Bu da, hem bakanın hem bakılanın hiç de tekdüze-olmayan birtakım özelliklerle belirlenmesinden ileri gelmekte. Bakan: ister erkek, kadın, çocuk, genç, erişkin kişi olsun; ister kurum, örgüt, devlet gibi tüzel kişi olsun; ister pratik, ister kuramsal kaygılar, dileklerle çevresine yönelsin, türlü türlü bakışlar gerçekleştirebilir Batı’dan öteye. Bakılan: kimi kişi, kimi topluluk, kimi yaşama-kesimi olabi-

lır; coğrafya, tarih yönünden, kimi Batı'ya yakın ya da Batı'ya uzak bir ötede yeralabilir. İşte böylece: hem bakan hem bakılan, kültürcü görünümünün çeşitli biçim ve içeriklere bürünmesini zorunlu kılar. Sözgelimi, dışı bakan Batılı olarak, kendi ülkesinin iç sorunlarına yanıt arayan bir politikacının yeni iş-alanları yaratma amacıyla uzaklardaki bir Batı-dışı topluma yaklaşımı başka; yantutmaz bir etnoloji araştırmacısının aynı topluma yaklaşımı başka. Böylece elde edilen kültür tasarımları arasında, çoğu kez, derin ayrılıklar, şaşırtıcı çelişmeler ortaya çıkmakta. Gene de din, eğitim, özlem, çıkar, değerlendirme yönünden ne denli başlıklar gösterirse göstereyin, günümüzde, Batılıya özgü ortalama bir Batı-dışı kültür tasarımıyla söz etmek hiç de anlamsız birşey değil. Gerçekten de, genellikle, günümüz Batılısına maledilen bir Batı-dışı kültür-tablosu var. Zaman zaman, haklı olarak: sığ, beylik, küt, kaba, yalınkat, abartılı diye yaftalansa da, pekçok düşünüş ve özleyiş güden son derece yaygın bir sanı bu tasarım. Bunun için de günümüzde sıklıkla hesaba katılması gereken bir önemi, ağırlığı var bu tasarımın, Batı dünyasında, Batı-ötesiyle tüm dünyada.

Sözünü ettiğimiz tabloyu, birkaç çizgiciyle de olsa, gözönüne getirmeyi deneyelim.

Ele avuca sığmayan insan-kültür gerçekliğini, salt günümüzün kültür durumunu en çarpıcı nitelikleriyle derleyip toplamak amacıyla, ortalama-genel diye nitelendirdiğimiz bir bilgi-edinme tutumuna dayattığımızda, ortalama Batılı'nın, Batılı-olmayan bir insan-kültür gerçekliğini, anaçizgileriyle şöyle anladığını söyleyebiliriz:

Batılıya göre: Batı kültürünün ötesinde yaşayan, Batılı-olmayan bir insan, tekkişi olarak kendine önem vermeyen insandır. Batılı gözünde, onun ben'i serserpe oluşmamıştır; ben'inin bilincine tam varamamıştır Batılı-olmayan. Böylece, pek büyük bir çekingenlik göstermeksizin Batılı, Batılı-olmayanların bir birey olduğuna inanmaz. Bazı yönleri, bu arada bazı ilginç becerileri olduğunu yadsımasa da, ona göre, Batılı-olmayan kimse birtek-kişi değildir, kişiliği yoktur, hiç olmazsa Batıca bir kişilikten yoksundur. Düşünce ve eylemde Batılı'nın gözünde düpedüz birey olmaktan uzak Batı-ötesi kültür üyeleri. Hattâ,

ne özen ne çaba gösterirler bu yolda; tam tersine, birey olmayı istemeyen davranışlar içindedirler. Batılı-olmayanın: birey olacağı da n'olacak sanki, birey olmasam da olur, gibilerinden bir yaşam tutturduğu kanısındadır Batılı. Buysa, kolay kolay kavranılır birşey değil Batılıya göre. Ne de olsa: tüm yaşama odağı yapmıştır birey-olmayı; birey varlığından her uzaklaşmayı bir eksiklik sayar; acı duyar bundan. İşte büyük bir olasılıkla böylesi bir duyguyla, Batılıya göre: Batılı-olmayan, tekbaşına ayakta kalamayan; tekkişi olarak sürdüremediği yaşamı, sıkı dayanışmalı topluluklar içinde ayakta tutmaya çalışan; birbakıma, "pısırık", "çekingen", "gelişmemiş kişilikli" bir insandır.

Başka bir önemli özellik de, Batılının, Batılı-olmayanda olumsuz diye yorumladığı birey durumuna içten bağlı bir akıl durumudur. Şöyle ki, Batılıya göre: Batılı olmayanın, dermeçatma izlenim uyandıran, tuhaf yapılı, yetesiye serpillenmiş bir akli var. Başka türlü dilegetirildikte: işleyişi Batılınıninkine benzemeyen bir akli var Batı dışında insanların. Açık-seçikliğe sırt çevirmiş, kavram dağarcığı yadırgatıcı, kuramsallığa yatkın olmayan, ayrıntılara düşkün, somutluklara takılıp kalan, düzenleyişleri duygusal, nesnelliği doğru dürüst beceremeyen, ögeleri bulanık bir akıl bu. Kuşkusuz, ortalama Batılı tutumunu saptayışı, dolayısıyla da yargısı bu. Böylece, Batı-dışı aklın kendine özgü bir yapı ve değeri olduğuna, hattâ bu aklın Batı aklına üstün olduğuna inanan Batılılara rastlandığı gibi; Batı-dışı aklın "ilkel" bir akıl olduğunu; olsa olsa bir "ön-akıl" olduğunu, "akıl-sız" olduğunu ileri sürenlere de rastlanır. Bütün bu çizgilere göre: Batılı-olmayan aklın, Batı'da, "olumsuz" diye damgalandığı; tamtamına böyle denmese bile, Batı'da, enazından, tedirginliğe yolaçtığı apaçık ortada.

Rasgele bir Batılıya, Batı kültürü dışındaki insanın, bu-dünya karşısında nasıl bir davranış takındığını sorduğumuzda, isteristemez toptancı bir bakışla Batılı, kendinden saymadığı insanların genelde: bu-dünyadan çok öbür dünyaya yönelmiş olduğu görüşünü öne sürecektir. Batılının Batılı-olmayana ilişkin temel görüşü bu. Zaman zaman çekincelere kapılsa da, Batılı, kendisiyle karşılaştırıldığında, Batı-ötesi bir kültür içinde yaşayan insanların, şöyle ya da böyle, yaşama ağırlığını bu-dünyada

odaklaştırmadığı kanısında. Gerçi bu insanlar da Batılılar gibi onyıllar süregiden bir yaşamları olduğunun bilincinde. Yemeden içmeden oturup ölümü bekliyor değil onlar. İçten gelen bir yaşama istenci var onlarda da. Nerde insan varsa, çalışıp çabalama, emek, ürün var orda, – Batılıda yalapşap bir izlenim uyandırsa da, bir güvence arayışı, bir düzenleme isteği var orda. Hiçbir zaman gözardı edilemeyecek temel gerçek bu. Gene de, Batılının gözünde: *Batılıyla oranlandıkta*, Batılı olmayanlar, bilgilerinden, görgü, beceri ve başarılarından *bu-dünya-için* yeterince yararlanmayan; tüm aklı, kişiliği ve özgürlüğünü hem tek tek hem birarada, bu-dünyanın hizmetinde değerlendirmeyen insanlar; böyle değerlendirmeler gerçekleşse bile, bunlar, gönülsüzce gerçekleşebiliyormuş gibi bir havaya bürünmekte hep Batılıya göre.

Kuşkusuz, Batılının gözünde, kültürce dışarıklılar: yaşadıkları sürece geçici bir konaklama yeriymiş gibi ilişmekte bu dünyaya. Batılıya göre, Batı-ötesindekiler için, sanki “yabancı” bir dünya Batılının bu dörtelle sarıldığı, tüm aklını çabasını buyruğuna adadığı yeryüzü. Batılının çoğu kez anlamakta zorluk çektiği, şaşıp kaldığı bir gerçeklik: Batılı olmayanların, bu dünyaya, pek öyle büyük zahmete değmeyen bir uzay-zaman kesiti gözüyle bakması: Batılıya göre, önünde sonunda değersiz birşeymiş gibidir, Batılı-olmayan için bu dünya. İşte buyüzden, genellikle: tasarımlarında, isteklerinde, atılımsız, azla yetinen insanlar Batı-dışındakiler. Batılıya göre, Batılı olmayanlar: bu dünyayı *başka* bir dünyaya geçit ya da eşik diye yorumlamaktalar; hem düşünmede hem eylemde bu böyle. Bu nedenle de, öbürüne bir hazırlık diye anladıkları bu-dünyayı, kapsamlı bir düzenlemeyle kökten örgütlemeye pek yönelmezler. Gerçi bazı rahatlıkları ellerinin tersiyle çevirmezler; bazı yaşama kolaylıklarını onlar da arar; nitekim zamanla, onların yaşadığı kültür çevresinde de tümen tümen toplumsal, siyasal-ekonomik rahatlıklar birikir; ona ne kuşku, Batı’nın dışı da gerçekte yaşamaya elverişlidir. Ne var ki sözü geçen bu birikimlerde, Batı’daki yaşamı durmadan daha ileri götürme ateşinin, o ateşli tutkunun büyük etken olduğu söylenemez: Kişisel-toplumsal-tarihsel yazgısına, doğalmışçasına sessizce boyun eğer; dolayısıyla da, yaşamı olurluna bırakan bir eğilimde Batı-dışındaki insanlar.

Özetle, Batılıya göre: bu dünyayı nasıl bulduysa öyle bırakmayı yeğleyen; iyileştirme uğruna da olsa, derine inen değişiklikleri, görünüşteki bazı ayrıcalıklara karşın, pek sevmeyen; toplumsal devrimleri yaşamın vazgeçilmez koşulu saymayan halk kesimlerinin ağır bastığı kültür-çevrelerinden oluşmakta Batının-ötesi.

Bütün bu belirlenimler, birarada günışığına konduğunda, Batılıya göre: bu-dünyaya belbağlamayan, varlığını bu-dünyaya adamayan bir insana “Batılı” denemez. Kaçınılmaz ölüme karşın bu-dünyaya belbağlama, – bu-dünyayı eldengeldiğince yaşanır bir bakımla bezeme; ölüp gittikten sonra da, bu dünyada azçok bir iz bırakmayı isteme, Batılı olmanın ölçeği Batılıya göre: Batılı değil böylesi istençlerden uzak kişiler, tüm kesimleriyle Batı dışında kalmakta onların yaşamı, kültürü, toplumu.

Özetle Batılı, kendi yaşama-kültürü dışındaki kültür çevresini, düpedüz saptama sınırlarını aşan kuşatımlı bir değerlemeyle şöyle anlar: Batı'yla karşılaştırdıkta, pekçok önemli yönden, oldukça “gelişmemiş”, ya da “gelişmesini henüz bütünlememiş” bir yaşam-kültür ortamıdır insanı, ürünü, düzeniyle Batı'nın dışı. Bu nedenle Batılı yargısınca: bazı beceri ve başarılarına karşın, birçok eksikliğini gidermede Batı'ya epeyce gereksinim duyan, ya da duyması gereken bir ortam uzanmakta dışarda. Nitekim, kimi güzel isteklerle, kimi karanlıklara dolanan art-düşüncelerle, kişi ve toplum olarak kendi dışını, sonuçların ne olacağına çoğun pek aldırmaksızın, “eğitip geliştirmeye” yönelmekte zaman zaman Batı.

Yandaşlar, Karşılar

Kuşkusuz, Batı-İçİ dünya ile Batı-dışİ denebilecek dünya arasındaki kültür ayrılıkları, bazı yönlerden gittikçe azalmakta. Bunda, Batı'nın kültürce dışı yayılmasının, dışarıyı etkileyip kendine çekmesinin de büyük payı var. Böylece Batılı-olan ile Batılı-olmayan, pekçok yönden birbirini andırmakta, artarak benzeşmekte. Bu arada, yüzyıllarca uzayıp giden bir süreçle, sözünü ettiğimiz iç ile dış arasındaki diyalog, bu diyalogla yoğunlaşan yakınlaşma, heriki yönde de kimi istenen, kimi

istenmeyen birşey diye değerlendirilmekte, kimi tehlike, kimi mutluluk diye yorumlanıp değerlendirilmekte.

Bir yaşam-kültür dünyası olarak Batı'yı çepeçevre kavramak için, Batı'yı dışa doğru belirlemek yetersiz kalır. Dıştan bir yaklaşımla da Batı'ya bakmak gerekli. Gerçi böylesi bir yaklaşım birlikten yoksun. Bu, kaçınılmaz ama. Kültürce Batı, nasıl pekçok topluluk, ülke, gelenek ve yaşama-biçimi içeriyorsa, Batı-dışı için de geçerli aynı şey. Ayrıca, bu sözü edilen dış'ın bakışı ya da bakışları, çoğun nesnel saptamalarda değil, önyargılarda, dileklerde, bunların ağır bastığı değerlemelerde yoğunlukta. Olanca çeşitliliğine karşın, alacalı yoğunluğu birkaç öbekte toplayabiliriz genellikle.

Günümüzde yüzmilyonlarca insanı kapsayan bazı çevreler, Batı'ya, haklılığından pek işkillenmedikleri *olumsuz* bir açıdan yaklaşırlar. Onların gözünde: ben, ben diyen; ben'ine son derece düşkün; birey olarak kendini nerdeyse kutsallaştıran insanların, toplumların kültürü Batı. Körükörüne akılcı, herşeyi hep kendine yontan bir akıl kolgezmekte Batı'da; neye eli değse, kendi dizgesi içindeki cendereye sıkıştırıp kapayan bir akıl bu. Bu dünya dediği şeye delicesine tutkun; bu-dünya diyor da başka birşey demiyor. Kısaca: bencil-kibirli, dar-anlayışsız, maddecirahsız Batılılar, kültürleri de öyle. Olumlu bazı yönleri olsa bile, hiç önemli şeyler değil bunlar.

İşte bu görüşle, Batı-dışının bir kesimi, Batı'nın, başka kültürleri şöyle ya da böyle etkilemesine *karşı* çıkmakta; büyük ölçüde, Batı'dan yüzçevirmekte. Şimdi biz, Batı karşısındaki bu aşağısıyıcı tutumun, Batı'ya özgü gerçekliği yansıtıp yansıtmadığını; bu tutumun doğru olup olmadığını; bu tutumun, sonundak tutarlılıkla ayakta kalıp kalamayacağını biryana bırakalım. Burda şimdi söz konusu olan, Batı'ya ilişkin davranışı gerçeğe uygun biçimde yansıtmak. Buna göre, açık-seçik vurgulamamız gereken şey ortada: Batı'nın uzağında yakınında bazı yığınların, Batı'nın kültürce özyapısına oldukça yabancı bir eğitim düzeyine dayanan bazı çevrelerin nerdeyse resmi görüş olarak benimsediği; bazı kimselerin, Batı'yı azçok bilmekle birlikte, çeşitli psikolojik, sosyolojik, politik, ekonomik nedenlerle oyavcılığı, çalım düşkünlüğü, ideoloji kaygısı, kuyruk acısı, ulus

duygusu, dinsel inanç gibi nedenlerle sarıldığı olumsuz renkteki örtük-açık davranışlar bunlar. Herzaman “yersiz” ve “düşmanca” diye nitelenmeseler de, yantutmaz bir deyişle, Batı’ya “karşı” davranışlar bunlar.

Gene de halkı-aydınıyla Batı-dışının tümünden Batı’ya “karşı” bir davranış göttüğünü sanmak, günümüzün yeryüzü kültürü gerçekliğini çarpık yorumlamak demek. Olup biteni yansız bakışla algılayan herkesin saptamakta gecikmeyeceği üzere: dünyanın pekçok yerinde Batı’dan *yana* bireylere, Batı yandaşı örgütlere, yönetimlere, toplumlara rastlanmakta.

Özellikle, Batı uygarlığının teknolojide eriştiği aşamalar, Batı-dışının gözlerini kamaştırmakta. Oturushunda kalkışında, durushunda düşünüşünde Batılıya benzemeye özen gösteren; Batı’nın başarılarına hayran; ne yapıp edip Batı’ya özgü yaşama yollarında yürümek isteyen dizi dizi kuşaklar, milyonlarca insan var yeryüzünün dörtbiryanında. Ev kent düzenlemesi, giyim kuşam, yeme içme, ulaşım iletişim, sağlık, askerlik, çalışma koşulları gibi alanlarda Batı kültür-çevresinde varılmış olan “üstünlükler”, yüzmilyonlarca insanı, deyim yerindeyse, çoğun büyülemekte.

Gelgelelim, bu Batı yandaşı tutumların, herzaman sorunsuz olduğu söylenemez. Hem halk hem aydın kesimi, bazan ağır rahatsızlıklara düşmekte. Bu da, yerel-geleneksel yaşama biçimlerinin haklı değerlerini yeniden dışa vurmalarından; bunların, tümüyle yokolup gitmesine seyirci kalmanın – Batılı gözüyle bile – katlanılmaz bir kültür yitimi diye yorumlanmasından ileri gelmekte. Kuşkusuz bu rahatsızlığı, Batı’nın Batı dışına yönelik anlayışındaki kısıtlı ve yüzeysel tutum da etkilemekte. Böylece, Batı’yı dışarda yaşatma; Batılılığı Batı dışında gerçekleştirme girişimleri, hem halk hem aydınlar katında, kimi beğenmeyişlere kimi sert eleştirilere götürmekte.

İşte bu ortamda, çoğu ülke, Batı’yı, Batı dışında, eldengeldiğince sorunsuz ayakta tutmayı amaçlayan birtakım “ılımlı” kültür çözümlerine başvurmakta. Çok yerde elüstünde uygulamaya konan bu tür görünümlü çözüm denemesiye: Batı teknolojisini olduğu gibi alıp bu teknolojiyi özel-ulusal-yerel-geleneksel-göreneksel yaşayış ve kültürle bağdaştırma denemesi. Ne var ki,

ne denli “orta yol” diye, dolayısıyla da ne denli “altın çözüm” diye bakılsa da, daha ne kadar süreceği merakla izlenen bir-iki bileşim biryana, bu çözümün de, çoğu kez rahat sonuçlara kavuşturmaktan uzak düştüğünü söylemek gerek.

Türkiye’nin Durumu

Peki, bizim, bu ülkenin Batı karşısındaki durumu ne? – İşte günümüzde milyonlarca insanın başsorusu bu. Brezilya’dan Moğolistan’a, Mısır’dan Hindistan’a, Japonya’dan Yeni Zelanda’ya, yeryüzünün neresine kulak verirsek verelim, orda “Bizim, Batı karşısındaki tutumumuz ne?”, “Biz Batı uygarlığına göre nerdeyiz?”, “Biz Batı uygarlığının neresindeyiz?” türünden sorular doldurur kulaklarımızı. Kuşkusuz, akrabalarıyla birlikte bütün bu sorular: “biz” diye konuşanların yaşadığı ülke konumuna, o ülkeyi kendisi kılan coğrafya ve tarih koşullarına; soruyu soranların yaşayışına, eğitim ve istek oluşumuna bağlıdır. Böylece, soru, genelde değişmez bir kalıpla ortaya çıksa bile, her yerde son derece değişik yanıtlara yolaçar. Çoğun, rasgele merak uzantıları ya da kuramsal düzeyde boygösteren öneri ve önermeler değil, ilgililer için eşsiz önemde yanıtlar bunlar. Çünkü herbiri bir ülkenin tüm insanlarını, bugünden geleceğe birçok kuşağı etkileyecek düşünme ve eylem yaptırımlarıyla bezer çoğun. Bunun en güzel göstergesi, sorunun, ülkeyi saran bunalımlı dönemlerde ergeç büyük basınçla önplana çıkan bir soru olmasıdır. Buna uygun olarak, soru ile yanıtların her ülkede, her koşullanmada başka bir renge bürünmesi kaçınılmaz. Bu bağlamda yapılabilecek tek toptan saptama: her ülkenin, tüm olanaklarını, soruyu, kendine özgü gereksinimlere en yararlı biçimde çözmek için verimlendirmesinin yerinde olacağıdır.

İşte *bu ortamda* biz de, yazarı okuruyla biz kendimiz de, biz Türkler de, eylem ve düşünce yönünden kültür işlerinde kendimizi olabildiğince aydınlatmayı isteyeceğiz. Bugünkü dünya durumunda, öbür “biz”ler gibi Türkler için de doğal bir tutum bu. Şimdi şurası açık: bu girişim, kanımca, rasgele bir kültür

konusunu aydınlatma girişiminden çok, bizi, kendimizi, 50-60 milyonla bu ülke halkının kültür yazgısını olanca kuşatımıyla belirleyecek oranda bir aydınlık sağlayabilir. Hattâ, dolayısıyla da olsa, konuya ilgi duyan Batılıları olduğu kadar, kendi Batılılaşmasına eğilen Batı-ötesi birçok ülkenin insanlarına da yararlı bazı ipuçları verebilir.

Kültür ortamında Türklerin Batı'ya göre bugünkü durumunu anaçizgileriyle gözönüne serdiğimizde, kimi genellikle Batı-dışının paylaştığı özellikleri andıran, kimi de bunlardan ayrılan bazı önemli yönleri belirtmeliyiz. Bu bağlamda, ilkin, bir bölümüyle Türkiye'nin, Batı diye bilinen çok-ülkeli, büyücek karaparçasının içinde yeraldığını gözden yitirmemek gerek. Bu, şöyle bir anılıp unutulacak olgulardan değil. Yüzyıllar ötesinden beri Türkler: Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan çok önce de, sözcüğün hangi anlamına çekilirse çekilsin, "Batı özlemi" diye adlandırabileceğimiz içten bir itilişle bu karaparçasına girmiş, Orta Asya'dan Avrupa'ya dek uzanmış; birkaç yüzyıl Balkan yarımadasının yöneticisi olmuş, buraya köksalmış, burayla kaynaşmış, birkaç koldan Orta Avrupa'ya dek sokulmuştur. 1923 yılından beri Cumhuriyetle birlikte, ulusal sınırları dışında hiçbir toprak hakkı gütmemekle birlikte, Türkiye, coğrafya yönünden bir bölümüyle Avrupa'dadır; büyük parçasıyla da, karadan denizlerden Avrupa'yla sınırdaştır.

Bu coğrafya ortaklığı tarih bakımından da Avrupa ile birbirine yakından bağlanmakta. Birbakıma, binyıllar ötesine dayanmakta bu bağlar. Öyle ya, Avrupa uygarlığının başlangıç kaynağı diye bildiği bilim, felsefe, din, söylence, sanat gibi başlıca alanlar, Homeros'lardan çok daha öncesiyile birlikte, kentleri yapıtlarıyla, tüm görkemli kalıntılarıyla Türkiye'nin Batı ve Güney Anadolu topraklarında. Batı kültürünün en parlak ve etkili dönemlerinden birinde, Rönesans'ta, bazı Müslüman Türklerin de katkısı var. Bir Türk devleti olarak Osmanlı İmparatorluğu, pekçok yüce devlet makamını, zaman zaman sadrazamlığı, Avrupa'dan devşirip yetiştirdiği kişilerin ellerine bırakmaktan çekinmemiştir. Özellikle 16-17. yüzyılla birlikte Hristiyan Avrupa'nın güneydoğu bölgeleri, kimi savaşıla kimi

barışla da olsa, yaşama, düşünme, sanat bakımlarından kat kat Türklükle karışıp kaynaşmıştır.

Özellikle Atatürk'le, Türklerin Avrupa'yla, dolayısıyla da Batı'yla, çokyönlü alış-verişi devletçe onaylanmış; bu onaylanmış bir devrimler dizisinde yaygınlık ve derinlik kazanmıştır. Giyim kuşam, yazı, hukuk, zaman bölümlenmesi, eğitim uygulamalarıyla Türkiye, 70 yıldır güncel yaşamda bazan Avrupalıyı yadırgatan yönleri olsa da, yasaları, kurumları, bütçe düzenleyişleriyle, Doğu'nun neresinden yaklaşılsa yaklaşılsın, *Avrupa çizgisinde* bir ülkedir. Demokrasiye yönelik çırpınış ve kararlarıyla, ekonomi tutumuyla, yönetim davranışlarıyla, yer yer Avrupa'yla akraba bir tutumdadır Türkiye. Zaman zaman çevrıntiler gösterse de, toplumsal hoşgörü ve laiklik yönünden Batı'nın yanında olma istenciyle yoğunlmuştur. Bilim, teknik, resim, yontu, edebiyat, düşünme, yasa koyma, yasa dağıtma, gazetecilik, sinema, tiyatro ve benzeri kültürce önemli birçok kesimde Türkiye'nin: bazan gevşiyor izlenimi uyandırır da, artık iyice güçlenmiş görünen gelenek ve göreneklerle Batı'ya sarılmış olduğunu söyleyebilirim.

Duygusal seçeneklerden eldengeldiğince uzaklaşıp nesnelliğe değer veren bir yantutmazlıkla durumu özetlediğimizde, değinilen yönler, özellikler, nitelikler, içerikler şu gerçeği ortaya çıkarmakta: Günümüzde ülke genelinde Türkiye'nin kültür bakımından bir Batı ülkesi olup olmadığı çeşitli yönlerden tartışmalara açık bir konu. "Türkiye bir Batı ülkesidir", "Türkiye bir Batı ülkesi değildir" önermelerinin ikisi de sallantı götürür önermeler. Kestirmeden dendikte: "Türkiye ne Batı'dır ne de Batı değildir".

Mantıkça düzgün bir görünüşe bürünse de, düşündürücü bir yargı bu. Gerçekten de çok kimseyi olumsuz, ikilemli çıkarımlara götürmekte. Şöyle ki: kişisel-özel bazı etki ve kaygıların da çekimiyle, ülke olarak Türkiye'yi, kültürce Avrupa'yla bir tutulan Batı'nın içi ile dışı arasında bir yere yerleştirme çabalarına kapılan kapılana. Bu bağlamda "yarı-Batılı", "Avrupalı olma sürecinde", "Batılılaşan", "Avrupa'ya yönelmiş" gibi kimi süsleyici gelen, kimi örtücü, kimi kurtarıcı, kimi aşağılayıcı çizgiler taşıyan birtakım niteleyişler kolgezer. Bu arada, kül-

türce yeri belirsiz ikilemlere sürükler bazılarını: İşine gelince, Türkiye'nin Avrupalı olduğunu öne süren; işine gelince, Türkiye'yi Avrupa'dan saymayanlar az değil sayıca. Buna akraba bir tutumsa, sıklıkla şöyle bir düşünüşle kulağa çalınır: Avrupalılıkta Portekiz, Belçika'yla aynı düzeyde mi sanki; Letonya, Estonya, Litvanya bile pek Avrupa değil; Ukrayna nere, Avrupa nere? Düne dek Fransa, dilediğinçe "Cezayir, kültürce büyük çapta Fransa'dır" desin. Cezayir'in nesi Avrupa? Cezayir'le karşılaştırıldıkta, Türkiye çok daha Avrupa, daha çok Batı... Afganistan Batı kültür çevresinde değil, dışında Batı'nın; gel de şimdi, Afganistan'la aynı kaba koy Türkiye'yi! Gerçi Çekoslavakya ile İrlanda kültürce aynı Avrupa değil ama, ikisi de başka bir Avrupa; orası öyle de, Afganistan ile Türkiye, ne aynı Asya ne başka başka bir Asya; Türkiye, Avrupa Afganistan'a göre, – bir iki sonradan ekle değil, pekçok yönden.

Günümüz Türkiye'si'nin Avrupa gerçeğini, dolayısıyla da Batı'nın kültür dünyasını benimseyişini (Türkiye'nin kültürce bıraktığı yalpalayıcı – ikircil izlenimi, salt durumun anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla, belli ölçüde yalınlaştırarak, hep "Batı" ile "Avrupa'yı" birbirbakıma anlamdaş diye elealıp) Avrupalı-olmayı-istemek, Avrupalı-olmayı-istememek gibi iki başlığa indirgediğimizde, genel görünümü: ilk bakışta, Avrupa'dan yana-olanlar ile Avrupa'ya karşı-olanlar diye belirtebileceğimiz öbeklerde derleyip toplayabiliriz.

Anaizgileriyle betimlemeye çalışılan bu öbekleri, Batı kültürüne "Evet!" diyenler ile "Hayır!" diyenler diye damgalamak, bu öbekleri, herbiri milyonlarca insandan oluşan, birbirine neredeyse düşman iki topluluk biçiminde tasarlamak, Türkiye'nin yaşama gerçekliğini son derece çarpıtır. İsteyenler ile istemeyenler, keskin sınırlarla ayrılmış iki toplumun insanları değil; aynı ülkenin, aynı toplumun insanları hepsi. Nitekim bu insanlara özgü görüşleri ve duyuşları, inanış ve düşünüşleri tıkızca birarada sunmak için, olanca yayılışıyla Türkiye'nin tümüne çevirdim gözümü, kulağımı. İçteki düzenlemeye, yönetime, dışla ilişkilere, bütçeye, resmi kuruluşlara, yasa koymalar ile yasa uygulamalara, irili ufaklı resmi görevlerin yerine getiril-

mesi bakımından genel devlet işleyişine, yayın araçlarına, radyolara, televizyonlara, her düzeydeki öğrenim kurumlarına, yayın dünyasına eğildim; kısaca, devletten, halktan, aydınlardan edinebildiğim değişik güvenilirlikteki izlenimlerimi biraraya getirdim. Dağılış, yoğunluk, kaypaklık, belirginlik yönünden sayısal bir saptama yapacak olanaklarım yok. Kimde nasıl, kimin nerde var, onu da bilmiyorum. Bildiğim birşey var; bildiğim demesem bile, büyük bir yanılsa düşmeden söyleyebileceğim birşey var, o da şu: Avrupa'yı, Batı'yı kültürce isteyenler de var istemeyenler de Türkiye'de. Bu isteyip istememeler, kuşkusuz, Türk-Avrupa ilişkilerini etkilemekte; bunların, kısa uzun sürede daha da etkili olacağı açık-seçik. Ancak, önemli bir noktanın unutulmaması gerek: sözü edilen bu etkileme, isteyiş ya da istemeyişlerin içtenliğine; birlikte getirdiği eylemlere; bu arada, bol bol, şimdiden kestirilemeyecek birtakım olaylara, gelişmelere, – hem Avrupa hem Türkiye çapındaki çeşit çeşit toplum, ekonomi, askerlik olaylarına, kısaca, kültür oluşumlarına giren birtakım etkenlere bağlı.

Herhangibir değer dizgesi gözetmeksizin, Batı kültürüne karşı çıkanlarla başlayalım. Kuşkusuz Batı'ya, renk renk, hem de koyu solgun renk renk karşı çıkanlar var Türkiye'de. – Batı düşmanlarından tutun da Batı'ya pek sıcak bakmayanlara uzanan bir karşı'lar öbek öbek dörtyanımızda. Gene de bakışımıza tek-düzelik ötesi bir birlik sağlamak amacıyla, değişik durumlarda değişik vurgulamalarla görünse de, birkaç ortalama anaçizgiyle yetinelim. Kimi açıktan açığa dilegetirilen, kimi örtük kalan rasgele birtakım düşünceleri, şöyle dizebiliriz:

“Batı kültüründen, Avrupa kültüründen, ne adla nitelenirse nitelensin, dışımızdaki kültürden yana değiliz biz. Çünkü herşeydenönce, başkayız biz Türkler. Geleneklerimiz, göreneklerimiz, zevklerimiz, törelerimiz, alışkanlıklarımızla ayrıyız biz Batı'dan, Avrupa'dan. Nerde bizim dilden dile dolaşan söylencelerimiz, canla başla sarıldığımız o yazılmamış ahlak kuralları, nerde bizim saygı ve hayranlıkla çevrildiğimiz tatlar, işler, olaylar, – nerde *onların* bize birşey demeyen uğraşları!”

“Yememiz içmemiz, yürüyüşümüz oturuşumuzla, yüz ve el kımıldatışlarımız, bakışlarımız, selamlaşmamızla, kendimizi

çevremizi, onlardan başka türlü anlıyor, algılıyor, duyuyor, tasarlıyoruz. Yaşayışımızla kendimiziz biz. Yüzeylerde Avrupalıyı andırsak da, derinlere inince hiç mi hiç! Kültürün en önemli iki ögesiyle Avrupa'nın dışındayız: Dilimiz Türkçe, Avrupa dili değil; Müslümanlık ile Hristiyanlık arasında da köklü ayrılıklar var. Dilin, dinin yoğurduğu pekçok kültür etkenliği, çeşit çeşit alanlar kesimler, Batı'dakinden, Avrupa'dakinden başka görünüme bürünmüş bizde.”

“Üstüne üstlük, anlamıyor bizi Avrupalılar. Kendi havasında onlar. Kuzeyden güneye, batısından doğusuna değişiklikler gösterse de, Avrupa'nın hiçbir yerinde tamtamına yabancılık çekmez belli bir Avrupa ülkesinin vatandaşı. Dinde birlik, dilde ortaklıklar, gelenek görenek görgüsünde andırışlar, yadırgamaları enaza indirir kısa sürede. Oysa onlar bizde, biz onlarda – olmuyor da olmuyor, bağdaşamıyoruz birtürlü. Bırakın ki, sevdiğimiz de söylenemez. Değerimizi bilmiyor onlar bizim. Ya hep sömürmüşler bizi, ya da bu düzenin böyle gitmediğini görüp gizli gizli kullanmaya bakıyorlar; işgücü, askerlik gibi konularda amaçları için araç gözüyle yaklaşıyorlar bize. Hoş ne etsek yaranamıyoruz onlara. Benimsenmediğimize göre, ille de onlardan olmak uğruna ne diye zorlayıp çarpıtalım kendimizi...”

“Tekniğin insana güzel yaşama kolaylıkları sağladığı yadsınmaz. Biz de insanız, bizim de güzel yaşamaya hakkımız var. Ederini öder, alırız tekniği, bitti gitti; ötesine gerek yok. Diyelim ki, salt teknik, salt teknoloji hatırı için Batı kültürünü baştanaşağı benimsedik; ozaman da görünüm şu: kendi gerçekleştirdikleri sanayi doruklarına yaklaştıracaklar mı bizi. Önünde sonunda, teknik-sanayi alanında, onlara oranla kaba ürünler yapıcısı olacağız, kaba getir-götürçüsü kalacağız. İster Avrupa kültürü, ister Batı kültürü denen kültür çevresinde başka bir yaşam yok bize.”

“Bizi Batı kültüründen ötede tutan, bizi Avrupa'dan uzak kalmaya iteleyen nice nice kaygılar içindeyiz, birini gözardı etsen öbürü bastırıyor. Yalnızca kendini düşünen, kendinden olmayanları binbir yolla ezen; çıkar sözkonusu olunca, savaşımlara, yıkımlara girişen; çıkarı için uygarlıkla bağdaşmayan her araca rahatlıkla başvurabilen bir kültüre kapılacağız da n'olacak? Ne

kazandırır ki bu bize? Olsa olsa kendimizden oluruz, güzel şeylerimizin pekçoğunu yitirip gideriz, o kadar.”

“İyisi mi, olduğumuz yerde kalalım biz. Geçmişteki yetkin başarılarımızı, efendisi olduğumuz Batı-dışı kültür dünyasındaki seçkin durumumuzu bundan böyle de sürdürmek yakışır bize, başka şey değil! Bizim güzel yazgımız bu. Batı Batılıların, Avrupa Avrupalıların. Türk kültürü yeter bize!”

Batı kültüründen yana olanların günümüz Türkiye’sinde ortalama tutumuysa şu birkaç anaçizgiyle özetlenebilir:

“Yüzyıllardanberi, Avrupa’ya doğru yolalmaktayız. Nice aşamayı geride bıraktık bu yolda. Hele Atatürk’le birlikte Türkiye Cumhuriyeti’nde pekçok alanda Avrupa kültürünü benimseme bakımından, gerçekten başarılı olduk. Bazı devrimlerle, sözgeli mi kadınların seçme seçilme hakkıyla, Avrupa ülkelerinin önüne bile geçtik. Genellikle: giyimde kuşamda, yazıda çizide, yönetimde kurumlaşmada, yasada yargıda, tarımda sanayide, ulaşım da iletişim de, eğitim de planlamada, bilim de sanatta, edebiyatta düşünme de Batı çizgisindeyiz. Gerçi gönlümüzün dile diği nice şeyleri daha gerçekleştiremedik henüz. Kafalar çağdaş ama. Önemli olan: Batı’yla birlikte olma isteği. Önemli olan bu istenç; işte bu var bizde, – hem de nasıl! Kendi yazgımız diye bakanlar çok bu isteğe. Batılılaşma sürecinde ülkece yaşadığımız bazı sıkıntıların, tedirginliklerin bilincindeyiz; giderilemeyecek şeyler değil bunlar. Gececek hepsi, gittikçe azalıyor zaten.”

“Erişilmiş olan gerçek şu: Ne Avrupalısı Amerikalısıyla Batı yadırgıyor Türkiye’yi, ne de Türkler Avrupalıyı, Amerikalıyı. Dilimiz Türkçe, – kökence Avrupa’dan uzak bir dil. Olsun, ne çıkar bundan. Avrupa dışı kökenden diller yok mu orda? Ülkemizin dini İslam, Avrupalılar gibi Hristiyan değiliz. Olsun. Ağır basan bir kültür etmeni olmaktan çıktı artık din, geçmişteydi o. Hem sonra laik bir ülkeyiz biz. Din ile din-ötesini birbirinden ayırırız, o kadar zor birşey değil bu. Bu yöndeki bazı aksaklıkların üstesinden geleceğiz zamanla, kuşumuz yok bundan.”

“Batılılıkta önemli olan: akılcı kafa, bilime saygı, sanayi kesiminde sağlam bir yapılaşma. Bu yönde de doğru yoldayız. Aklın, bilimin, tekniğin değerine canla başla açık bir ülkeyiz. Gerekeni yapıyoruz, daha da atılımlara yönelmiş durumdayız.”

“Gerçi, herşeye karşın, yaşamca birtakım ayrılıklar var Avrupa’yla aramızda. Kiminin üstünde durmak, kimine aldır-mamak gerek bunların. Gene de, ne Batılılığa engel, ne Batı’ya köstek bunlar. Tekdüze değil ki Batı dediğin. Bu tür özellikler birer renk Batı için. Avrupa’da, Romanya ile İrlanda, Danimarka ile İspanya tıpatıp aynı yaşamı mı sürdürüyor. Almanya’dan Fransa’ya geç, bir kültür ikliminden öbürüne yuvarlanmış gibi olursun, birbakıma. Siena ile Potsdam aynı yaşamı mı paylaşı-yor? Öyleyse bize özgü yaşam ayrılıkları da, Avrupa açısından, bir renk, bir zenginlik. Bazı yaşama nitelikleri yönünden öbür Avrupa ülkelerince anlaşılamıyoruz. Doğru. Olağan şeyler ama bunlar. Avrupa’daki nicenin yakın komşuları bile birbirlerini yanlış anlıyorlar çoğu zaman. Savaştan, çekişmeden yana kımıl kımıl bir geçmişi var Avrupa’nın. Hepimiz birbirimizin özellik-lerini tanıyıp anlamak için elimizden geleni esirgememeliyiz. Buna göre, başkalarından beklediklerimiz kadar, bizim de yapıp etmemiz gereken şeyler var Avrupa ortamında, Batı ortamında. Apaçık bu.”

Kimler, nerde, hangi amaçla, ne tür kanıtlar öne sürerse sürsün, Batı kültürüne karşı, ya da bu kültürden yana olsun, ortalık sessiz görünse bile, ergeç sertlikler, gerilimler kaplar kıyı-bucağa dek heryeri Türkiye’de. İsteyenlerle istemeyenler arasındaki ilişkiler, tartışmadan dalaşmaya, kırıcı eleştirilerden kıyasıya eylemlere, suçlamalardan dövüslere götürür bazan. İki yan da, yerine göre inanç ve düşüncelerini kanıtlayıp pekiştirir; karşısındakileri sözcüğün çeşit çeşit anlamında, kendince za-rarsız duruma sokmak için, elindeki tüm yönetim, para, baskı araçlarına başvurur. Bu arada bol bol sataşmalar, karaçalmalar, lekelemeler savrulur havada. Bunlardan birkaçını anmak, duru-mun önem-düzeyini saptamak bakımından bize epeyce yardım-cı olabilir. Sözelimi: Batı kültüründen yana olanlar, bu kültüre karşı çıkanları, “çağın gerisinde kalanlar” diye nitelerken, onlar da öbürlerini “kendi özünü yadsıyanlar” diye adlandırır. Hep bu havada: “tutucu”, “taklitçi”, “gerici”, “türedi”, “uygarlık düşmanı”, “kültür köçeği” türünden aşağısayıcı yakıştırmalar gider gelir, gider gelir iki arada. Heriki yan da, açık-seçik ken-disinin haklı olduğu kanısındadır kuşkusuz. Değişik kıvamdaki

horlayıcı sözcükler bir *kültür savaşının* zorlayıcı silahlarından ayırt edilmez.

Şunu da eklemeliyiz, şimdi söz konusu olan: ne bu savaşın yerinde olup olmadığı, ne de başvurulacak araçların yakışıp yakışmadığı. Söz konusu: yaşamakta olan durumun gözler önüne konması yalnızca. İşte o zaman, değinilen karşıtlığın, bugün Türkiye’de eylemli olarak herkesi kapsamadığını; ayrıca, karşıtlığa girenlerin, kesin sınırlarla birbirlerinden ayrılmadıklarını belirtmek gerek. Yumuşamalar, biryandan öbür yana yaklaşımlar, dönüşler, kaypaklıklar, çekişmelerin uyur görüldüğü zaman-aralıkları, birarada varolma çabaları, kaçınılmaz ödünleşmeler, birbiriyle iyi geçinme yönelişleri, hoşgörülü düzenlemeler de yaşamakta. Gene de Batı kültürü konusunda daha sonra nasıl bir kılığa bürüneceği önceden kestirilemeyen örtük-açık bir *gerginlik* sürüp gidiyor bugün Türkiye’de.

Batı konusunda Türkiye’nin yaşamakta olduğu bu yaygın kültür olayının, nesnel bir tutumla temellerine inmeye çalıştığımızda, çeşitli etmenlerin işin içine karıştığını görürüz. Türkiye’deki Batı-yanlıları ile Batı-karşıtları, ufak tefek çıkar gözetme gütmekten tutun da ulusun, insanlığın yüce ülkelerine hizmet etmeye dek varan, herbiri belli ağırlıklı türlü türlü nedenlere dolanıyor. Bunların en belirginlerinden birkaçını gözönüne koyalım şimdi. Biri: Batı’nın kültürce kendini yorumlayışında ortaya çıkan değişik tutumlar. Öbürü: Batı kültürünün çeşitli ülkelerde uyandırdığı olumlu ya da olumsuz oranlı benimsenişler, – başka türlü dilegetirdikte, Batı kültürünün Batı dışındaki değer ve önemine ilişkin kamuoyu. Başka bir neden: Türkiye’ye komşu ülkelerdeki Batı-davranışlarının Türkiye’ye etkileri.

Biçimsel tüketicilikten çok konuca aydınlığı yeğlediğimize göre, şimdi burda başka önemli bir gerçeğin daha altını çizelim: Batı gibi binlerce yıl süregelen çok ögeli, etkili ve karmaşık bir kültür çevresi ile Türkiye gibi kültürce nice tarihsel birikimli bir kültürün *karşılaşmasında*, ortaya çıkabilecek binbir sorunu çözmede başvurabileceğimiz bir değerlendirme ölçeğinden, ya da tekdüze bir ölçekler öbeğinden yoksunuz. Bol sakıncalar doğuran bu kuşatıcı gerçeği şöyle de anlatabiliriz: İster kültürler arası karşılaşma, ister kültür değiş tokuşu, ister kültürden kültüre

geçiş diye nitelensin, kültürler arası etkileşimler ve benimsemelerde, her zaman, her yerde üzerinde uzlaşılan ölçeklerden yoksunuz. Matematik değil kültür: ölçülerden, ilkelerden yana, temel-başlangıçlardan yana sayıya kantara gelmez bir çeşitlilik, bir kesinsizlik, bir karmaşa gözlemlenir kültürde. Ne de olsa, tek tek kişiler, kurumlar, toplumlar evreni kültür; yani duygular, kararlar, eylemler, seçmeler, korkular, özgürlükler, kördövüşler, sınamalar, başarılar, başarısızlıklar, atılımlar oluşturmakta kültür diye adlandırılan insan-dünyasını – bütün bu kendine özgü ağırlıktaki bileşkenlerin türlü oranlarda rol oynadığı bir dünya kültür. Başka türlü dendiği: edimlerin, düşüncelerin, çıkarların, sezişlerin, alınganlıkların, gözüpekliklerin, savsaklamaların, düzenlerin, düzensizliklerin, istençlerin yoğurduğu sürekli bir kımıldar dünyası kültür: nerden baksanız ardı gelmeyen tasarımlar, inançlar, öncelikler, etkinlikler... Bütün bunları: her yaştan, meslekten, beklentiden, her kaygıdan, görüştü, özlemde insanlar örgülemekte; alabildiğine menevişli gelenek ve göreneklere bağlı, çeşitli eğitim düzeyinden dizi dizi insan kuşakları için için örgülemekte. İşte hep bu doğrultularda, Türkiye-Avrupa-Batı kültür ilişkilerinde de, günümüzden geleceğe türlü türlü kıvamda kişisel, resmi, toplumsal, kurumsal, ekonomik ortamlarda *ayrı ayrı* izlenimler uyandıran bir yaşama biçimi kendini göstermekte. Açık değişiklikleri uyarınca: kimi iyimser, kimi kötümser nitelemelere büründürülen bir kültür görünümü kuşkusuz. Öyle bir görünüm ki, zamanla değişecek, daha nice böyle gidecek, diyebiliriz.

Türkiye'nin Avrupa tutumunda ilginç bir durum da şu: Batı kültürüyle ister sıkı ister gevşek bir hesaplaşmaya girişen her Türk, ortalama 10-15 yıldanberi, konuyu, Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki bağa indirgemede; konuyu, bu bağla son derece yakınlık kurarak ele alıp değerlemede. Düşüncede davranışta, eylemde anlayışta ne denli ayık ya da bulanık bilinçle, ne denli yüzeysel ya da içten bir yaklaşımla Avrupa kültürünü gündeme getirirse getirsin, bugün bu kültür karşısında pek çok Türkün tutumu bu Batı kültürüne. Avrupa kültürüne dar-güncel açıdan bakanlar ile kendini kalıcı-kapsamlı bir ufka açanlar arasında öyle büyük bir ayırım yok, Türkiye-Avrupa kültürü

tartışmalarını Avrupa Topluluğu örgütlenmesine dayatma bakımından.

Öyle ki, çoğun, olabildiğince geniş ve karmaşık kültür varlığını, dönüp dolaşıp Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki bağlara indirgemekten başka çıkaryol kalmadığı izlenimi uyanmakta. Daha açık dilegetirdikte: nerden bakılırsa bakılsın, genel hava şu: işleri karıştırmayalım; Batı olarak “Avrupa kültürünün” “Avrupa Topluluğu” ile özdeş bir görünümü var günümüzde, tamtamına böyle değilse bile. Kültürce Türkiye Avrupa bağına aydınlığa kavuşturmak için en sağlıklı yöntem, bakışları Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki bağlarda yoğunlaştırmak. Ne de olsa artık çağımızda, “Avrupa”, “Batı”, “Avrupa kültürü” deyince, çoğun, “Avrupa Topluluğu’nun” kararları, edimleri, yetkin ve yetkili bir ağırlık taşıyor bizim için. Nitekim hem Avrupa kültüründen yana olanlar, hem bu kültüre karşı çıkanlar, kanıca bu doğrultuda kımıldanmakta.

Şimdi burda, daha çok Türkiye – Avrupa arasındaki kültür ilişkilerinin güncel durumuna daha aydınlık sağlamaktan öte bir amaç gütmediğimize göre, Avrupa Topluluğu sorun-karmaşasına, her yönüyle değil de, Topluluk karşısında Türkiye’nin ortalama tutumuna aydınlık getiren bir-iki çizgicikle değinmek yerinde olabilir.

Türkiye’de Avrupa kültüründen yana çıkanların bu konudaki savlarını şöyle özetleyebiliriz: Temelde ekonomik-politik bir kuruluş olan Avrupa Topluluğu, Avrupa’dan gelecek olan dayanışmayla, başta sanayinin türlü kolları olmak üzere, turizm, tarım, ulaşım, ticaret alanlarıyla güncel yaşamda, sağlık, eğitim, hukuk, bilim, sanat gibi önemli kültür kesimlerinde, eskiden daha güvenli, tutarlı ve zengin konumlara getirecek Türkiye’yi. Böylece Türkiye, Avrupa’yla daha içten kaynaşıp gelişecek. Avrupa’yı Avrupa kılan karar ve eylemlere, öbür Avrupa ülkeleriyle eşit bir düzeyde katılıp etkin olma fırsatı bulacak. Buysa Avrupa Topluluğu’yla, resmen, uyumlu bir politik-ekonomik işbirliği sürdürmek demek. Ama ondan da fazla birşey: Türkiye’nin bazı eksiklerini de artık soru sorgu olmaktan çıkarması, dolayısıyla Batılılaşmada mutlu bir yetkinliğe ulaşması demek. Böylece ülke, yönetimiyle yüzyıllardır

sürdürdüğü çabaları, sonuçta verimlenip özden istediği kültürce birliğe kavuşmuş olacak.

Türkiye’de Avrupa Topluluğu’na girmek istemeyenlerin savlarınıysa, öne sürdükleri başlıca gerekçelerle birlikte, şöyle özetleyebiliriz: Avrupa Topluluğu’na girmek, ergeç Avrupa kültürü içinde kaynayıp gitmektir; buysa, dinimiz geleneğimiz adına istemediğimiz şey. Zaten istenmiyoruz da, çeşitli nedenlerle dışlıyor bizi Avrupa. Neyimiz, neleriyle ortak onların? Aşağısıyorlar bizi, kendimize özgü kültür değerlerimiz umurunda mı onların. Bizi bu topluluğa alsalar bile, kültürce mutluluk diye bilip inandıkları şeylerin pekçoğunu paylaşmazlar bizimle. Hem sonra kültürce böylesi bir topluluğa yamanmak, kültürce sere serpe Avrupalı olmakla aynı şey mi? Diyelim ki: “işte Topluluk-tayız, öyleyse Avrupalıyız” önermesi gerçekleşti; “girdik, olduk” demeye kalkışmak kendimizi kandırmaktan başka birşey değil. Sapına dek Avrupalı olup bu toplulukta yeralmayan ülkeler var Avrupa’da. Sonra diyelim ki, politik bir çıkar çevresi olan bu sözleşmeli topluluk dağıldı günün birinde, – Avrupalı gene Avrupalı, peki, biz neyiz ozaman?

Değinilen bir-iki anaçizgiden de belirttiği gibi: türlü türlü çevrelerin bütçelerin, ard-isteklerin, iyi istençlerin, ülkülerin, kavgaların, araştırmaların, kimi nesnel kimi duygusal basınçların yoğurduğu çapraşık bir Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkileri içindeyiz günümüzde. Günümüzün akışına bakılırsa, burda sallantısızca söyleyebileceğim şu: Türkiye-Avrupa ilişkileri, Türkiye’nin, genellikle Avrupa kültürü karşısındaki tutumuna koşut bir biçimde, daha nice tartışmaları birlikte getirecek bir konu.

Önerilerim

Kültür evrenini aydınlatmaya yönelen her yazarın, düşünürün, her araştırmacının yapması gereken ilk iş: yöneldiği o kültüre ilişkin yaşama, sorgulama, okuma gibi yaklaşımları bir bir dilde saptamaktır. Sonunu birbakıma hiç getiremeyeceği; ama çalışmalarının belli bir yerinde nokta koyduğu bu iş, nice gözlem-

leri, dikkatleri, duyarlılıkları zorunlu kılar. Birtakım koşulların, durumların, olayların, süreçlerin, gelişimlerin betimlenmesidir bu saptamalar. Gene de salt saptamayla bitmez iş. Yazar, düşünür, yöneldiği kültür ortamını, değer-istek-eylem açısından ele alır çok kez. Kaçınılmaz bir görev bu. Kültür, insanın evi çünkü. Dilekler özlemler, özgürlük akımları yoğurup işlemedik kıyı-bucak bırakmaz bu evrende. Böylece, olayları, olaylara yapışık değerlendirme boyutlarıyla birlikte ele alan kişi, toplum, tarih olaylarının önündeki ardındaki inanç-değer, istek, zevk, duygu gibi pekçok güdücü insan etmenlerini de hesaba katan bir çaba içinde bulur kendini. Bu da, sıklıkla yazarı, bazı seçimlere, ayıklamalara, önemleyişlere, yeri geldiğinde bilinçaltına uzanan sokuluşlara, kimi nesnel kimi öznel kıvamlı çeşit çeşit davranış ve düşüncelere iteler. Bunun en güzel belgesi, kültür-saptamalarını azıcık deştığımızda, bu saptamalarda, tümen tümen değer-çizgileri bulmamızdan belli.

Bir de şu var: kültüre ilişkin betimlemeler, yalnızca, yazarın bakışlarını çevirdiği gerçekliğe yapışık duygu-değer bağlarını işin içine katmakla kalmaz. Çoğun, yazarın, *kendi* kişisel-toplumsal durumunu da, yazdıklarına yansıtmasını gerektirir. Özellikle, yazar, sürmekte olan kültür değişimleri ortamında işini görüyorsa, ozaman, ilkin bazılarınca kınanıp yadırgansa bile, hiç çekinmeden, *kendisini de* kendine konu yapmak zorundadır. Daha açık söylendikte yazar: bir kültür-tarih-toplum varlığı olarak, yaşadığı şimdi'de *kendine* özel durumu; kendi geleceğindeki olası kültür durumuna ilişkin *kendi* inanç, istek ve özlemlerinin neler olduğunu dili döndüğünce dilegetirmek gereksinimindedir genellikle.

Yazarın, kendine verdiği "aşırı" diye damgalanabilecek bir ağırlıkla ilgisi yok bunun. Tam tersine: göze alması gereken, kaçınılmaz bir ödev bu onun için. Gerçi düşünür ve araştırmacı olarak, kendisine yönelebilecek çeşit çeşit suçlamalara yolaçabilir bu ödevi benimsemesi. Gel gör ki yazarın, somut bir örnek olarak doğrudan doğruya *kendi kültür gerçekliğini*, belli oranda, gözler önüne sermesi: özüne, çağa, topluma, kültüre, insanlığa, yazar olarak ödemesi gereken bir borçtur.

İşte hep bu kaygıyla bu doğrultuda şimdi ben de, kendim-

den ben diye konuşmayı gözealmaktan geri kalmayacağım. Bu, kültür evreni içinde “Neyim?”, “Ne istiyorum?” türünden benim kişisel sorunlarımdan çok, birlikte yaşadığım toplum ve kültür çağdaşlarımla kültür anlayışına, dolaylı da olsa bir bilinç getirme kaygısından kaynaklanmakta. Kuşkusuz, ben de onlar gibi, sözgelimi, bu satırların okuyucuları gibi, toplum-kültür evreninin yalnızca bir birimiyim. Gerçi bu konuları, gene kültürde köklenen birçok neden ve koşulla gündeminde hep güncel tutan biriyim. Uğraşının sağladığı öznel-özel bazı birikimlerim olduğu gerçek; örtbas edilecek birşey yok bunda. Ancak, bu böyle diye, gelecekteki kültür yönelimlerinde sözü ille de dinlenmesi gereken bir yetke olduğum sanılmasın. Hiç mi hiç alıp vereceğim yok bu tür şeylerle. Herzaman, her yerde, herkesi kuşatan kültürün, tek tek kişileri aşan akışlarında yer alan biriyim ben de, çağdaşım milyonlarca insandan bir ayrılığım yok benim. Yaptırım gücünden yoksunum. Olsa olsa, dolaylı dolaysız, *öneriler* gözüyle bakılabilir ileri sürdüklerime. Bununla birlikte, bütün bunlar: benim yürekte inandığım, büyük değer verdiğim, kimliğimin kişiliğimin ayrılmaz bir ögesi diye sarıldığım inançlar, düşünceler, dilekler, özlemler. Başkaları, hangi açıdan, öznel-kişisel, eksik, yersiz, önemsiz, yanlış diye nitelerse nitelesin, benim vardığım, beni ayakta tutan, bana güç veren görüşler bunlar. Şimdi burda, herbiri önemli birer duygu ve kanı olarak beni işleyip canlı tutan bu görüşlerden bir-ikisini, içten gelen bir itilimle sunmak istiyorum. Başkaları benim onlara verdiğim önemi vermese, dudak bükerek onları geri çevirse bile, bunu yapmaktan kendimi alamayacağım.

En yalın dilegetirdikte inancım şu: Batı'nın kendi dışına, Batı-ötesinin Batı'ya yöneldiği bir çağ benim ki. Dünyayı *kaplamakta* Batı. Batı'yla *birlikte* dünya. Her yerde niteliği, yoğunluğu başka bu birliktelik istenci nin. Gene de, böylesi bir birlikteliğe doğru oluşumlar harmanlamakta her yeri. Gerçekte, tek tek görünüm-ler gittikçe genelleşip birbirini andırmakta. Batı, dünyalaşıyor. Dünya, Batılaşıyor. Böylesi bir yaşam doğrultusunun içindeyiz hepimiz. Herkesi sarıp sarmalayan bu kültür havasında soluk alıp veriyoruz: neyimiz var, neyimiz yok hep bu havada olup bitiyor. İste isteme, bil bilme, ortak yazgımız: dünyayla bütün-

leşen Batı'yla bütünleşen dünya, – anlatamayacağım bir heyecan veriyor bu tarihsel oluşum.

Orası öyle, her yönüyle evetlemiyorum içinde yaşadığım bu kültür ortamını. Kendini zorla dünyaya benimsetmek isteyen bir Batılılıktan, böylesi bir Avrupalılıktan yana değilim, – hem de nasıl. Böylesi zorlayışların, ne Avrupa'sıyla Batı'ya, ne de neresi olursa olsun Türkiye'siyle dünyaya bir katkı sağlayamayacağı belli. Dünyayı çifliği gibi kullanıp sömürmek isteyen bir Batı, başta kendine yakışmaz, dünyaya da zararlı. Kültürce, dışarının değerlerini anlayamayan, başarılarını göremeyen, hattâ özelliklerini hiçe sayan sözümona Batıca, sözümona Avrupaca davranışların, olanca varlığımla karşındayım. Bu kanıyı doğup büyüme pekçok Avrupalıyla, Avrupa-ötesi Batılılarla paylaşıyoruz nitekim. Ayrıca, sevmeden istemeden, salt bazı çıkarlar kaygısıyla yüzünü Batı'ya, Avrupa'ya doğru çekip çevirme elçabukluğuna kapılanlarla da duygudaşlığım yok. Böylesi bir sözümona Batılılaşmanın, Avrupalılaşmanın yüzeysel ilişkilerden, yalapaşap birlikteliklerden öteye geçmeyeceği kanısındayım.

Bir de aşağıyukarı şöyle düşünenler var: Nice nice eksiklikler, düşkünlükler barındıran bir kültür Batının ki. Halkı, yönetimi, askeri, tarımcısı, sanayicisi, tüccarı, – herbiri öbürünün gözünü oyuyor, ya da oydu oyacak. Daha kendi içinde kurumsal, ekonomik, siyasal bir birlik kotarmış değil. Kalkıp ne diye bu yamalı bohçaya tıklılalım biz de. İşte bu doğrultuda kımıldanmanın uzağındayım. Kültür-ichi gerginlikler, çeşitlilikler, hattâ kavgalar kültür-çevresine özgü değerleri görmeye engel olmamalı, diye düşünüyorum ben. Uçsuz bucaksız genişliği, inilmez derinliği var kültürlerin. Kısırlaştırıcı bakışlarla, tekyanlı indirgeyişlerle gönlümüzü karartmaya, kendimizi birçok güzelliklere kapamaya hakkımız olmadığı inancındayım.

Batı-Dünya, dolayısıyla da Avrupa-Batı-Dünya-Türkiye arasındaki kültür geleceğimiz açısından, şöyle bir duygu, düşünce, şöyle bir özlem, eylem içindeyim: Her kültür çevresi gibi, Batı-kültür-çevresi de, çok-katlı, çok-yönlü, çok-boyutlu varlığında, karanlıklar, alacakaranlıklar yanında, birbirinden güzel yatkınlıklar, uzanırlar, değerler içermekte. Batı'nın bu doğrultudaki başarılarıyla, kendimi, çevremi özdeş kılmak istedim hep: Bu

doğrultudaki Avrupa'yla birlikte, Batı'yla birlikte olmaktan kıvanç duydum. Aklımı, gönlümü gönendirdi bu doğrultudaki Batı; Avrupası, Amerikası, kuzeyi, güneyiyle. Bilinç, özgürlük, hak, kişi, toplumsal adalet, bilim, teknik, edebiyat, felsefe, sanat gibi kültür-evrenlerine Batı'nın verdiği önemin, yüzyıllardır gösterdiği bakımın çekiminde yaşıyorum. Nice kuşaklar gibi benim için de varlık genişletiyor, öze mutluluk veriyor bu kültür çevresi. Nitekim elimden geldiğince, başkalarının da bu kaynaktan yararlanmasına çalıştım. Gerçi zaman zaman, başta Avrupası, Amerikasıyla, Batı'da kolgezen itici durumlar, utanılabacak edimler, korkunç olaylar altüst etti beni. Batı'nın Batılığı, acı, kırık, umutsuz düştü de düştü gözümde. Sırt dönsem mi, dedim dönmedim, dönemedim. Bundan başka Batı yok, bundan başka dünya yaşamı yok çünkü.

Orası öyle de, kültür işlerinde geleceğe yönelik öndeyiler üretmek, nerden bakarsanız bakın, baştan çıkarıcı bir çağrıdır, diyenler, içten gelen bir akışa bırakıp giderler kendilerini; olası eylemlerin güzellikleriyle kendilerinden geçerler. Öndeyilere kapılan dizi dizi insan-kuşaklarıysa, canla-başla yaşamlarını adarlar bu öndeyileri gerçekleştirmeye; kimi kendilerine seslenenlere akraba bir heyecanla, kimi alışkanlıkların çarkına kapıldıkları için, bilip istemeden. Ne ki, çoğun buyruklara dönüşür öndeyiler: tekdüze çekip çevirmeler, zorlu yaptırımlar, aksayınca da cezalar. Oysa eldengeldiğince düşünüp taşınmaya, en incesinden sezgilemeye, düşünce-sezgi yetkinliğine erişince de güzel talihlere gereksinme var kültür evreninde. Zaman zaman bizden yardım beklediği kanısına vardığımız insanlarla karşılaşırız. Nerdeyse yakarırcasına bakışlarını bize dikip "Söyle, kültür etkinliklerinize nasıl yön verelim?", "Söyle, kültür işleri yönünden yaşamımızda ne yapacaksak yapalım?" der gibidirler. Kültürce hemen büyük değişikliklere götürebilecek yolgöstericiliğinden uzağım oysa. Kimseye : "Şunu yap, olsun bitsin!" diyecek durumda değilim. Tam tersine: kültürde yönelişler, hele kültürün tümüne ilişkin yön-verişler, yeryüzünde en karmaşık sorumlulukları birlikte getiren konulardandır, hiç kuşku yok. Kimsenin de kuşkusu olmasın diye düşünüyorum; çünkü gerçekliğin gereği bu. Peki, elimizi kolumuzu bağlayıp

oturacak mıyız? Kör rastlantıların sarsak gidişine mi kurban edelim şunun şurasında üç günlük yaşamımızı? Diyelim ki: uzunca yaşayıp günün birinde ayıldık, ozaman da iş işten geçmiş olmaz mı? Salt eylem yitimi yüzünden dövünüp durmaktan başka ne kalır bize? Bu mu insanın yazgısı? Bu mu bize yakışan?

Gerçekte gününbirlik ortamda adımbaşında karar verip eylemlere girişmiyor muyuz? Kararlar, eylemler sonuçta bizi kırıklıklara vardırır, deyip pısırlıklığa kaptırmıyoruz ki çoğun kendimizi. Bunalıma meydan okuyoruz sıklık. Fizik dünyasında, sözgelimi mühendislik işlerinde, amaçla aracı birbirine uyarlamak için yapılması gerekeni yapmaktan çekiniyor muyuz, cesaretle girişiyoruz hertürlü yapıp etmelere. Sağlık işlerinde de öyle: ilaç denenecekse deneniyor, ameliyat edilecekse ediliyor. Bugün, geleceğe yönelik büyük küçük *kültür işlerinde de* öyle olması gerekir, bundan şaşılabilir. Geciktirilemez kararların eylemlere zorladığı yerde, işe girmekten başka seçeneğimiz yok.

Gel gör ki, düpedüz bilgisizliğimden, ödleliğimden değil (şöyle ya da böyle bir karalamaya uğramak pahasına) belki de, tam da bazı şeylerden haberim olduğuna inandığım için; bu arada (ola ki yeniliğiyle bazı kulakları tırmalayacak bir deyimle), *kültür cesaretinin* ne olup ne olmadığından haberim olduğu için, şöyle düşünmeye eğilimliyim: *Korkunç sorumluluklar* getirir, çünkü hiçbirzaman eleştiriden uzak kalmaz, ergeç bazı aksayan yanları, birlikte getirir *kültüre yön açan*, *kültürde yol alan* her eylem; özellikle de kuşatıcı *kültür atılımlarında*, devrimsel *kültür elatmalarında*, kapsamlı *kültür değişmelerinde* bu böyle, – hem de nasıl. Titrememek elde değil böylesi durumlarda. Düşünür, yazar, bilgin, sanatçı olarak işin ne denli ayırdındaysan, o denli titrememek elde değil.

Ne var ki, *kültür dönemeçlerinde*, işi uzmanına yıkarsın olur biter, türünden bir görüşe sarılamam. Sorumluluk adına sorumluluktan sıyrılma manevrası bu. Düşündüğüm şu: Tekbaşımaya taşımaya gücüm yetmeyince, başka yerlerde yaptığımı yapabilirim: sorumluluğu başkalarıyla paylaşabilirim. Bana uyan bu. Duygum, düşüncem oranında katkıda bulunmalıyım. Başkaları biryana, herşeydenönce kendime karşı ödevim bu. Bu yaşam benim yaşamım. Ne diye kendi elime almayayım kendi

yaşamımı, – uzman diye de nitelense başkalarına bırakır mıyım! Benim kendimin etkinliği olmalı kendi yaşamımda. Hem sonra, kültürün, yaşamın uzmanı mı olur, hele tek benim kendisi söz-konusuyken! Bilim, bilgi çeşidinden bir konu değil ki yaşam-kültür. Çürük-çarık da olsa, özyaşamımın asıl uzmanı benim: uzman falan değilsem de, kendi ayaklarımla yürüyeceğim bu yolu. Aptallığa gerek yok, kuşkusuz. Başkalarından gelebilecek her yardıma açığım, bekliyorum da; keşke ben de başkalarına yardımcı olabilsem! Öyle istiyorum ki, olabilirim belki.

İşte bazılarına düpedüz çocuksu gelebilecek olan bu tür havaların içinde buldum kendimi. Özüm için, ülkem için, dünya için: Batı'nın dışında, Batı'nın karşısında, Batısız, Avrupasız yaşamak söz konusu değil. Kişi, ülke, toplum, yönetim istese de istemese de *bu* böyle, gerçek *bu*. Hiçbir tek-ben, hiçbir ülke, ayır-dına varsa da varmasa da, kendini aşır dünyalaşan Avrupa'nın, Batı'nın, kendini aşır Avrupalaşan, Amerikalılaşan, Batılılaşan dünyanın dışında *değil*, kalamaz da. Bu bağlamda özelliği var Türklerin, – gerçek şu Türkler için, abartısız gerçek: kaypak, gönülsüz, çürük-çarık eylemsel başlangıçlardan sonra, bölük-pörçük, kuramsal-kavramsal yaklaşımların ardından, tümüyle Batı'yı benimsemeye geçti Türkiye. Özellikle, Avrupa'nın, tam da Türkiye'ye çullandığı bir dönemde Avrupaca bir bağımsızlık gerçekleştirmeye yöneldi Türkiye. Kurtuluşunu, Avrupalaşmayla, Batılılaşmayla özdeş özdeş ortaya koydu.

Böylesi bir kimlik yorumu, Batı'ya yapışık bazı çarpık ve yanlış görüşlerin de maskesini düşürmede belli bir rol oynadı. Batı'ya karşı olanların, çoğun öne sürdüğü birçok karşıkoyma-nın uluorta çıkışlardan öteye geçmediği belirmeye başladı. Batı ötesindeki bir ülke için Batılılaşmak: kendini yitirmek demektir onlara göre; Batılılaşma, silici, bozucu, çarpıtıcı bir etkidir. Batılılaşmayla özünü, değerini, gücünü, varlığını unuttur kişi, toplum; onlara göre: özvarlıkça engellenmek, güdükleşmek, değerden düşmektir Batılılık.

Oysa, gözden uzak tutulmaması gereken şu bence: tek kişi de ülke de dünya ile bilinçle dayanışma kurmaksızın payına düşen, payına düşebilen kültürden ne alabilir, ne de kültüre katabilir. Günümüzde gittikçe daha içten duyulan son derece

önemli bir gerçek bu. Geleceğe uzanan çağdaş ortamda yaşam: kişinin de, toplumun da kendi çapında bir kültür birimi olarak, dünyaya açılmasını; gücü yettiğinde dünyayı bilip benimsemesini; özümsemediği dünyayı kendi doğrultusunda anlayıp değiştirmesini içerir. Buna göre, kişi de, toplum da kültürce varlığını sürdürüp geliştirmede, özünü hertürlü darlıktan sıyrıp genişletmeye; evrensel kültür etkenlikleri içinde durmadan kendini aşmayı yönelmelidir.

Kimsenin ayrıcalığı yok bu bağlamda – ne benim, ne ülkenin. İşte bunun için Türkiye'nin dünyayla bütünleşme serüveninde bir ülke olması gereğine; bu uğurda hiçbir çabayı esirgememesi gereğine inanıyorum. Herkesin başgörevi olmalı bu, tutumlar ister resmi ister özel olsun. Dünyayla bütünleşme büyük ölçüde Avrupalılıktan geçtiğine göre; dünyalaşma birbakıma Avrupalılaşıma, Batılılaşma olduğuna göre; gereken durumlarda gerektiği gibi Batıca yaşayıp davranma alışkanlığını, bu yaşam ve davranışı varlığımızın canı diye benimseme alışkanlığını edinmeliyiz. Bunun temel koşuluysa, Batı'yı, Batı'ya özgü gerçekliği bozmayan bir biçimde *anlamaktır*. Akıl, sezgi, sevgi, istenç, eylem – *her yetimizi verimlendirmeliyiz* bu uğurda. Kırılganlıklardan, böbürlenmelerden, aşağılık duygularından, kendimizi kandırmaktan, bizden öte çevrelerin bizi kandırmasından olanca gücümüzle uzak tutmalıyız kendimizi. Özellikle de: “Batılılaşmak demek kendimizi yitirmek demektir; Batı, bizi bizden eder; ne denli Batı'yı özümsersek o denli kendi özümüzden oluruz” türünden yanlış sanıların, iler-tutar yanı olmayan görüşlerin etkisinde kalmamalıyız. Rasgele bilgi ve yöntem işi değil, bir varolup-olmama işi bu. Tüm özenimizi bu yönde toplamalıyız öyleyse. Gerçekte, Avrupalılaşıp Batılılaşıp dünyalaşmak, özümüzü yitirmemizle alıp vereceği olmayan bir oluşum. Gerektiği gibi gerçekleşirse, tam tersi: kendi özümüzü anlayıp zenginleştirmemiz, kendimize özgü değerlerimizi, başarılarımızı, olanaklarımızı *yeniden* bulmamız demek. Böylesi bir *kimlik-yeniden-doğuşunda*, yitirmek değil kazanmak söz-konusu bizim için. Karşılaşmak, ne olup bittiğini bilen için *katkılanmaktır*. Bu amaçla, olanca varlığıyla karşılaşmaya açmalı kendini bir ülke. “Dıştan belli şeyler alıp aktarayım, yeter

bana; ne de olsa kendimi korumalıyım; fazlası zarar: aşırıya kaçarsam elimdekenden de olurum” diye düşünüp eylediğimiz sürece çağdaşlıktan birşey ummak boşuna. Kendini kapayan, kültürce darlıktan, yavanlıktan kurtulamaz. Kültürce darlıksa, olanca anlamıyla, kültüre en aykırı şey. Bu tür tutumların kişice, ülkece nice yıkımlara neden olduğunu gösteren belgelerle dolu tarih. Kendimize ülkemize en güzel şeylerin yakıştığına inanıyorsak, aklımızı gönlümüzü bu yolda yoğunlaştırıp bugünümüz, geleceğimiz için çağdaşlaşmanın gerektirdiği herşeyi seve seve yapmalıyız. Kimler bile-isteye, ya da bilip istemeden nereye çekerse çeksin, ne denli yanlış yorumlarsa yorumlasın, dobra dobra bunlar işte söylediğim, söyleyeceğim. Dilediğim: bunlara, benim özel özlemim, benim özel sürçmem, benim özel düşüm, benim özel yanılığım deyip geçilmesin. İncancıma göre: sağduyunun, yaşamın buyruğu bunlar: Çağdaşlaşmayana yaşam yok, – olsa da öylesi işte.

Gel gör ki çağdaşlaşmak: sıkıntıya düşünce, bakışları, yardım için dışa çevirmek şimdilerde; başkaları ne yapıyorsa, biz de onlar gibi yapalım, yoksa geri kalırız, diye dünyaya yaklaşmak. Çağdaşlaşmak: “dünya” deyince gündemin en başında Avrupa, Amerika, Batı geldiğine göre, Avrupalılaşmaya yönelmek, bunun için de, aceleyle, rasgele kültür diye azıcık ordan, azıcık burdan birşeyler devşirmek değil kuşkusuz. Çağdaşlaşmada gereken: tüm yürekle tekbenin yaşamını, tüm birey-üstü kuruluşlarıyla ülke yaşamını olanca dünyaya açmaktır. Bu çok önemli açılışın: sağlık, hukuk, eğitim, yönetim, çevre, yayın, iletişim ve benzeri türden kültür-alanlarını kuşatması doğaldır. Azıcık ordan azıcık burdan, Avrupa’dan, Amerika’dan birşeyler devşirmekle biryere varılmaz. Ufuksuz elemelerden, önyargılı süzmelerden, yöreye sıkışıp kalmış kaygılardan, dapdaracak ayıklamalardan geçirildikten sonra, bir kültür-çevresinden ulusal bir kültüre taşınan şeyler ne olursa olsun, dünyayı kaplayan ortaklaşa çağdaş yaşamın çağlayan zenginliği karşısında, kişiye de, topluma da bir yarar sağlamaz bunlar. Yüzeysel benimsemeler, düzmece bağlanışlar, biçimsel alımlar, öykünmecî taşımalar, yalapşap özenmeler, düpedüz kalıp aktarmalar, olsa olsa, dağarcığı tıkabasa doldurur, hepsi hepsi bu.

Tek kişi olarak boynu bükük, ülkece ezik bir saygıyla, kültür kapılarını dünyaya, Batı'ya açık tutmak da çıkaryol değil. Dünyayı içten anlamada odaklaştırmalıyız gücümüzü; Avrupası olsun, başka yerleri olsun, Batı'nın kültür dünyasını iç-düzeniyle izleyip tanımak, derinliğine kavrayıp öğrenmek amacı gütmeliyiz. Gelgelelim, yaygın bir kültür-çevresini anlamayı, birtakım metinleri okumak, düşünceleri öğrenmek, davranışların nedeni ile doğrultusu üzerinde bilgi edinmekle birtutmak kadar yetersiz, yanıltıcı birşey tasarlanamaz. Kültür, öyle yalınkat-çapraşık, öyle gizli-apaçık bir gerçeklik ki: anlar anlamaz gözlere "İşte-ben-buyum!" diye kendini sunar gibi olan; ama azıcık daha yakından bakınca, başı-sonu, kıyı-bucağı kolayca görülüp belirgin kılınamayan kuşatıcı bir dünya, dünya-içi-dünyalar. Bir-iki kaynak metni çevirip ilgililere belletmekle; bazı törenleri uygulamakla; birtakım davranış ve eylemleri yeryer yinelemekle bir kültür-çevresini benimsemeye yeltenmek, saçmanın saçması bir kandırmaca tektek insanlar için de, ülke için de. Gerçekte, önyüzünü yanlarını, dibini katlarını kıvrım kıvrım ne denli deşersen deş, apaçık görülüp tamıtamına anlaşılamaz kültür: Karanlıklar, alacakaranlıklar, gizemli örgülenmelerle oylum oylum bir varlık kültür: dolambaç dolambaç, çeşit çeşit, renk renk değişik türden ögeli, tıkız ve ayrık, bütünlü ve bölük-pörçük, tutarlı ve çelişkili bir insan-tarih-toplum varlığı. Bakışa, yaklaşıma, bilmeye "İşte buyum!" diye kendini bırakan bir yalınlığı yok kültürün. Sonsuz birikimlerin; zaman-uzay içinde doğaya, gönle, kişi-toplum yaşamına, türlü türlü davranışlar, birçok kurumlar örgütler, meneviş meneviş kendini işlemiş canlı-etkili sayısız izlerin oluşturduğu bir gerçeklik kültür. Gel de şimdi, elinle anlayışınla şöyle bir uzanıp nice nice renkli soluk, nice nice bağırışlı-suskun yaşama kesimlerine, "Kültür, kültür denen buymuş, anladım, oldu bitti!" de.

İşte bir kültür çevresinin derin mi derin, geniş mi geniş gerçeklik evreninde kımıldanan görünümünün akıl almaz karmaşıklığından birkaç kesitçiği az çok belirten bir-iki başlık: saygı biçimleri, eşyayı öbekleme tutumları, komşuluk töreleri, selamlaşmalar, ayıplamalar, kızmalar, paylamalar, denetlemeler, öncelikler, değerlendirmeler, çalışmalar, oyunlar, savunmalar,

dostluklar, düşmanlıklar, yiyecekler, içecekler, sofralar, kahramanlıklar, saldırganlıklar, uyarmalar, öfkeler, yardımlaşmalar... Sonu var mı böylesi bir sayımın? Kültürü oluşturan boğum boğum derinlikleri, yapıcı zor kavranır düzenlenişleri, birtakım kesik kesik sözcüklerle düzcizgi doğrultusunda dilegetirmek son derece eksik bir bilinçlenme denemesi, hiç mi hiç unutmamak gerek bunu.

Gel de şimdi böylesi bir evren karşısında: “Şunu şunu edindim, böylece işim bitti, yeni bir kültüre geçtim, yeni bir kültür benimsedim, oldu bitti!” de. Gülünç neler yok ki dünyada, ama böylesi gülünç birşey az gene de, yeter ki sağduyuyu elden kaçırmayın insan. Üstelik gülünçten öte, sözcüğün pekçok bildiriminde, insanın ülkenin üstüne trajediler salan bir yaklaşım böylesi.

Kültürce karşılaşmalarda, herkesten, *gereğini isteyen*, gereken yerine getirilmeyince de sıkıntılı tepkiler getiren büyük bir gerçeklik şu: insanlar, ülkeler olanca varlıklarıyla kendilerini bir kültür çevresine bırakıp o kültürde uzun zamanlar yaşamadıkça; o kültürün yazgısını kendi yazgılarıyla bir tutmadıkça, kendilerine özgü dipdiri kimlikleriyle, uzunca süreler o kültürde varolmadıkça; o kültürle özden bir birliktelik yaşamadıkça: “Ben de bu kültürdenim!” “Biz de o kültürdeniz!” diyemezler, deseler de boşuna.

Bana öyle geliyor ki, kültür işlerinde, koca bir ülkenin yaşamını belirleyen eşsiz sorumluluktaki kültür işlerinde, özellikle tarihsel önemdeki kültür-çevresi özümsemelerinde, kültür sorunlarına yönelen yaklaşımlar: hoşgörölü ve kararlı, sezgiye ve sevgiye dayalı, sabır ve akıldan yana hiçbir çabadan yılmayan eylemler gerektirir, dizi dizi insan kuşakları boyunca. Böylesi kültür bağlılıklarında, güncel iniş-çıkışlar ne olursa olsun, yaplapşap anlamalara, yüzeysel uygulamalara yer yok; ben’i sen’i kandırmayan, içe-dışa saygılı, hilesiz-hurdasız açılış ve bağlanışlara, hayranlıklar ve sarılışlara bol bol gereksinme var. Ancak bunlar, ulusal bir kültürün kendini başka bir kültür-çevresinde yeniden varedip yüceltmesinin vazgeçilmez koşulları, dolayısıyla da göstergeleridir.

Bir kültürle içten bağ kuran her insan, her ülke, karşılaştığı kültürün tüm yapısını, kesim kesim işleyişini, kendi durumuna uygun bir gönül ve kafayla bilmek, görmek, değerlendirmek, duyup yaşamak zorunda. Buysa, toptan ya da rasgele benimsemeye indirgenemeyen bir gereklilik. Bu bağlamda *kültür eleştirisi*: hertürlü güncel, kişisel, düşünsel, kurumsal, tarihsel görünümlemler ile varlıkları, gerçeklikleri ile değerlerine uygun oluşlarıyla görmek, sevmek, tartmak, ölçüp biçmek, ona göre yoğurup özümsemektir. İşte bu nedenle, her kültür karşılaşmasında, dışa değil içe de çevrilmek zorundadır eleştiriler. Birbirini bütünler öz-eleştiri ile dış-eleştiri kültür işlerinde. Böylesi bir bütünlüğe erişilmedikçe, ne tek-ben ne de ülke kimlik-kişilik bunalımlarından başalır. Eleştiriye çabuk çabuk geçiştirmek; yantutmalarla beslemek; küçük küçük çıkarlara yaslamak, kültür karşılaşmasına, herşeyleri bozup çarpıtan kandırmacalar sokmaktır. Kültürün yaşama-sağlığı için bu davranışlardan kaçınmak gerekir. Bu doğrultuda birçok özen gösterilmeyi bekleyen şey: gerçekleri saptırmamak, bilinçli bir sevgiyle, dışardan içeriye buyur edilen değerlere hakkını vermek; onları içte yerli yerine oturturken, içteki yöresel-tarihsel değerler ile aralarında güzel bağdaşımalar sağlamak gerekir.

“Gerek”, “zorunlu”, “gerekir” – buyruklar değil bunlar. Kim kime buyurabilir kültür işlerinde. Olsa olsa, elele verip gerçekleştirebilecek dilekler bunlar; içimi hoş eden umutlar; verimli olacağını umduğum öneriler bütün bunlar. Biliyorum: ne önerebileceklerimin tümü bunlar, ne de hepsi doğru; önerinin doğrusu eğrisi olur mu zaten; ola ki öneri diye adlandırdıklarımın bazıları da tam bir açıklığa kavuşturamadım. Üstüne üstlük: söylemesi çoğu kolay; yapılması hep zor işler. Bazan onyıllarca çabalayış ve düzenleyiş isteyen; bazan yüzyıllık süreçler isteyen; bazan kişiyi toplumu sıkıntılara sürükleyen dilekler. Gizlemeyeceğim: bütün bu önerilerimde, zaman zaman, içten dıştan bastıran bazı nedenlerden dolayı, umut-yitimine uğradığım oluyor; gene de sıklıkla, benim gibi düşünenlerin, ya da başka türlü dandikte, kendileri gibi düşündüğüm kişilerin, sayıca etkice artacağına güvenim var.

Kültür karşılaşmalarında, bazı gerekler birkez gerçekleştirilmeye girildi mi, nice nice tedirginlikleri göğüslemek doğal birşey. Ortam, insanı bazan canından bezdirse de; ülkeyi devletçe kimi gergin dönüşlere itelesen de durum bu. Son derece önemli gerçeklikler gözden yitirilmedikçe, umutsuzluğa yer yok. İnsan da, kültür de hep değişmede. İstek, emek, sapma, yalpalama, çevrinti, atılım, çöküntü, devrim, başarı, – hepsi insan dünyasının, kültürün önemli bir ögesi tüm öbür bileşkenleriyle birlikte. Zamanca geniş bir açıdan baktıkta: tek tek insanlar doğar, yaşar, ölür; ama insanlar yaşamakta; yaşamasını sürdürür insan. İnsandan, kültürden, doğanın kendisinden gelebilecek diriliği önleyici bir tıkanıklık evren yaşamını tümüyle yoketmedikçe, ine çıka, değişe değişe yaşayıp gidecek insan. Aynı şey tek tek kültürler için yürürlükte. Biri gelir, biri gider. Gene de, yaşayan her insanın şimdisi yarını, kendisi için önemli; her kültürün şimdisi yarını, kendisi için önemli – hem de nasıl. Herbirine göre gerçek bu. Önem ne gerektirirse o yerine getirilmeli. Bu şimdi burda, bizim için de, “Batı”yı durumsal-eleştirel yönden elealan bu yaşantı-temelli denemenin hem yazarı, hem okuyanı, hem okumayanı için de geçerli.

Bir Tutam Deyiş

*Kültür işlerinde çetrefil sorulara
kesin-kestirme çözüm sevenler,
bu deyişleri okumasa da olur.*

KÜLTÜR, UYGARLIK, BATI KÜLTÜRÜ

Uygarlık boş diyenlere
Olabilir diyorum
Uygarlık da boşsa
Dolu birşey gösterin bana
Çünkü herşey birbakıma uygarlıkta
Ne pekiyi birbakıma dediğin
O da var-yok anlamıyla ancak orda
Uygarlık dediğimiz boşsa da

İnsan yalnız doğayla insan olabilseydi, kültüre ne gerek vardı. Gel gör ki insanın derdine dert eklemede birebir uygarlık. İyi ki, kültür var, yalnızca doğayla pek biryerlere gidemezdik.

Doğayla yürümüyor; kültürle de kolay değil.

Doğayla yürümüyor; iyi ki kültür var. Kültürle şöyle böyle yürüyor; iyi ki doğa var.

Ha “uygarlık”, ha “kültür” – gel de birliği parçala. Alışkanlıktan, yetişimden, sezgiden türeyen bir ince ayırım eğilimiyle deyimlerden hangisini kullansan olur. Gereksiz yere sözcüklere takılıp kalma. Yapay ayrımlar kafa karartır. Şey-durumunun kendisine bak sen. O da: “kültür uygarlıktır”, “uygarlık kültürdür” diyor.

Ne iri sözcük şu “kültür”. Öylesine bolbulamaç yüklü ki. Özellikle çağımızda. Şişirme, gösteriş, çıtkırıldımlık, kandırmaca, bireylerin yaşamını güdükleştirme, kuşak kuşak insanı zorla gütmeye, soykırım, “kültür” adına kolgezmekte. “Kendimize dönelim”, “Kültür, bizim herşeyimiz”, “Bizim kültürümüz bize yeter”, “Yabancı kültürlerden sakımalı”, “Kültür herşeyin üstünde” türünden kimi düpedüz bağnaz, kimi bağnazlığa eğilimli çılgınlıklar sarıyor çoğu kez ortalığı. Kültür köçeklerinden, kültür bezirgânlarından geçilmiyor.

Bütün bunlara bakıp “kültür” sözcüğünden vazgeçmek doğru değil. Tam tersine, bütün bunlar, “kültür”le dilegelen gerçekliğin, insan ve toplum için, hepimiz için, tüm ülkeler için ne denli önemli bir yaşama-temeli olduğunu göstermekte. Kültür gerçekliğinin insan dünyasını var etmede oynadığı büyük rolü; “kültür” sözcüğünün ne büyük bir sorumluluk taşıdığını hiçbirzaman akıldan çıkarmamalıyız.

İster “kültür”, ister “uyarlık” de, önemli olan ad değil, ne dersen de – *kültür*, özetin özeti: insanın, kendisine yaşama gücü

sağlamaya yönelik çabaları, ürünlü ürünsüz başarıları, başarı-sızlıkları.

Yaşamada yoğunlaşma, yoğun mu yoğun bir biçimde belirgin Batı'da, özellikle günümüzde.

Her uygarlık bu-dünyaya yönelik yaşamada odaklaştırmaz kendini. Sözgelimi: Hint kültür-çevresi: yaşamaya katlanma okulu görünümünde. Çin kültür-çevresi: yaşamla ölümün oynusulukta bağdaştırılması gibi birşey. Mısır kültür-çevresi: yaşamaya, ölümden-sonraya hizmet için dörtelle sarılmakta.

İnsanın, yerdeki basbayağı bir taşı eline alıp kabasından da şöyle bir yonttuğu andan beri "kültür" diye birşey var. Hep var, birbakıma. *İnsan* için, kültür'den *öncesini* tasarlayamıyorum. Kültür-ötesi bir insan-zamanı yok.

Birtakım nesnelerin biraraya gelmesiyle kültür olmaz. Bir kültür-çevresinde ortaya çıkan her nesne, tektek insanların biraraya geldiği, birbirini bulduğu, birbiriyle ilişkiler kurduğu bir ortam.

Kültür, nesne için değil, insan için.

Hiçbir kültür yalına indirgenemez. Böylesi yeltenme, tanınmaz biçimde çarpıtır kültürü. Kültürü kültür kılan ışık da, renk de ortadan kalkar. Tüme ilişkin ne güvenilir bir eylem, ne güvenilir bir anlayış dayatılabilir böylesi bir indirgemeye.

Bununla birlikte, yalınlaştırılınca özünden parlaklığı yitirmeyen bir kültür tasarlanamaz, diyemeyiz mantıkça; böyle bir kültür gerçekte varolabilir. Hattâ tam da, yalınlaştırma, bu kültürün olanca çekiciliğine erişmemizi sağlayabilir. Yeter ki, alçak gönüllülüğü elden bırakmayan; beceri oylumunu abartmayan; kısaca ne yaptığını bilip, bilmediğini örtmeden söyleyen bir kültür adamının elinden çıksın sözü geçen yalınlaştırma.

Uygarlık: korkudan, insan yaşamının birlikte getirdiği korkulardan kurtulma çabalarının kapsamlı bir ürünü, özetle. Gel gör ki, nice korkular da doğuran bir ortam. Kültür, korkuları

azalttıkça yenilerini doğuran; tamtamına yenilerini değilse de, korku'dan da ısırtıcı kaygılar doğuran bir ortam. Özellikle, şu binbir çabayla sağlananı yitirme ürküntüsü yok mu...

Sanayicilerin sıklık başvurduğu deyimle: taşınır, yüklenir bir “madde” değil kültür. Buna göre, her kültür gibi Batı kültürüne de, “al-kullan!” türünden, elaltında bekleyen bir “araç” gözüyle bakmak yanlış. Yeri, durumu, anlamı, değeri ne olursa olsun, kültür, “kullanınca” da işlenmeyi bekleyen, “kullananın” verimlendirmesine bağlı bir varlık. Bu, yalnızca kişiler için değil kurumlar için de geçerli. İnsan'sız durduğu yerde, can'sız bir nesnedir kültür. Kültür, kültürü yaşayanın kazandırdığı biçem-içerik katkılarıyla parıldar.

Kolaycı aktarmacıların, varsın uzun uzun kulakları çınlasın: “Al kullan, olsun bitsin!”le bitmez kültür. Ne doğru dürüst Doğulu olunur böyle, ne Batılı. “Biz oluruz!”, “Bizde olunur!” diyenlere sözüm şu: İşte öylesine oluruz, öylesine olunur.

Birtakım ürünlerin toplamı olsaydı kültür, Avrupalılaşmak isteyen bir ülke, parayı bastırdığı gibi ürünü Avrupa'dan satın alıp aklınca – işi bitirirdi.

Uygarlık düpedüz bir organizmadır, diyenlerden değilim. Böylesi paldır-küldür kesip atmalardan ürkerim. Olsa olsa, binbir elekten geçirdikten sonra, çekingen çekingen: organizma ile uygarlık arasında bir benzetiş kurabilirim.

İlle de bu havalarda bir yakınlaştırma gerekiyorsa, gerektiği yerler var nitekim, ozaman uygarlığın organizmalara özgü bir evrim süreciyle oluştuğu varsayımına, gerçekçi bir anlama-kalıbı olarak başvurmakta pek sakınca görmem.

Gerçekten de, her uygarlığın: organizmaları andıran, organizmalar gibi, kendine içkin, sanki içine ekili birtakım yöneliş ve kımıldanışları olduğunu; uzunlu kısalı zaman süreçleri doğrultusunda bu yönelişlerle oluşup geliştiğini; böylesi bir evrimin zengin bileşkenleriyle yoğrulduğunu; bu arada çevresel etki ve tepkilerin de işe karışmasıyla, organizmaları andırmakla birlikte, organizmalara özgü evrime baskın çıkan çeşit çeşit bir dolanıklık ve karmaşıklıkla sahneye çıktığını söyleyebilirim.

Bir uygarlığın seveni de olur, sevmeyeni de, – hem de olabilir-diğince. Gene de çoğun bundan haberi bile olmaz uygarlığın; zamanda uzayda tıkız varlığını sürdürür o, yitiklere karışsa da.

Kuram, olsa olsa, kültüre yaklaştırır; yaşantı, çoğun, ta kültürün içine götürür insanı. Yaşantısal öznel deneylerle kültüre ayık bilinçli katılmak, böylece kültüre birşeyler katmaksa, kültürün en güzel anlama fırsatıdır.

Elimde mi, bazan kendi kendime şöyle bir konuşmaya kapılıp gidiyorum:

— Kültüre, uygarlığa, Batı kültürüne ilişkin olarak tüm söylediklerin, dönüp dolaşıp yalnız seni bağlar. Senin görüşlerin, sanıların, kanıların, algıların, özlemlerin, yorumların, tasarımların; senin kendi değerlemelerin; senin kendince özümsemelerin bütün bunlar. “Batı ne, gerçekte?” önemli olan bu. N’etsen *bu* gerçekliğin uzağına düşüyorsun.

— Başkalarının söylediklerine; başkalarının yazıp çizdiklerine; böylece, başkalarının algı ve vargılarına kulak kabartıp başkalarına mı sarılayım, öyleyse? Bunu yaptım, diyelim, Batı kültürünün gerçekliğine eriyor muyum ozaman?

— Benim, başkalarından öğrenecek birşeyim yok mu, diyorsun yani?

— Hiç de değil, başkalarından öğrenmenin sonu olur mu? Doyulur mu öğrenmeye? Öyle çok şey borçluyum ki başkalarına. Kimsenin kimseden ayrıcalığı yok bu konuda.

— Boyna evirip çeviriyor gibisin, ne demek istiyorsun, açık açık söyle!

— Kültür işlerinde herkesi bağlayan nesnel gerçeklik diye bir gerçekliğin varolduğunu sanmak, düpedüz yanılmak. Fiziğin katı nesnesi değil kültür; taşla ilişki kurmakla aynı potaya konamaz kültürle ilişki kurmak. Tartışılmaz nesnelliğiyle bağlayan, herkesçe benimsenebilir bilgilerden sözedemeyiz kültür konusunda. Olsa olsa, başkalarının denetimine açık, bazı güvenilir “gerçeklerin” sözünü edebiliriz kültürde.

Düşümde gördüm: Ne kadar uygarlık varsa, hepsinde birden yaşıyorum. Bir sevinç, bir sevinç bende. Hemen anlıyorum ama, olası şey değil; ozaman da, ardarda, birinden öbürüne geçiyorum. Daha sonra, bunun da olanaksız olduğu ortaya çıkıyor.

Kırık özlemlerle uyanıyorum; gerçek dank ediyor kafama: Yaşasam yaşasam birtek uygarlıkta; onun da gözaçıp kapayınca-ya dek sürüp giden bir bölümcüğünde; bellibelirsiz bir köşede, hem de ne düşebiliyorsa payıma, oracıkta onunla; önsüz-ardsız bir evrende varla yok arası noktamsı bir uzaycık-zamancıkta yaşayabiliyorum.

Çılgının tekiyim: Kalkmış “Batı dünyası şöyledir”, “Batı dünyası böyledir” demeye yelteniyorum. Kim kavrayabilir ki bu dünyayı? Kim kavramış ki bu dünyayı? Batı kültürüne ilişkin haritaların ölçeğini ne denli değiştire değiştire görüşünü keskinleştirirsen keskinleştir, önem önem ayrıntıları her kez daha yakından algılamak zorundasın. Sonu yok bunun.

Ne var ki yalnızca Batı için, kültür için değil, dünya’yı geçtik, irili ufaklı hertürlü gerçeklik için yürürlükte bu. Zaten yaşamak için eldengeldiğince görüp anlamak gereksinimindeyiz. Bölük-pörçük de olsa, düpedüz yaşam iteliyor bizi bu yola, tüm canlılar gibi, – bitki bitkice, hayvan hayvanca, insan da insanca.

Hiçbirzaman gönlümüzün, kafamızın, dilediği gibi Batı kültür dünyasının bağrına inemesek de, varlığımızı sürdürmek için, tüm eksiklerine karşın, hiçbir deneyiştten yılmamalıyız. Benimki de böylesi bir sokuluş.

Ne denli göze çarparsa çarpsın, Avrupası, Amerikasıyla Batı kültür-çevresini bir-iki kavram ışıldağıyla apaydınlık kılmayı ummak, delilikten başka birşey değil. Yalınkat bir yüzey mi kültür? Derinliği, altı, ardı, tadı, rengi, alacası, kıvrım kıvrım kıvrımlı bir evren.

Gene de deniyoruz ama: ölüm-dirim gereksinimi insan için kültürce aydınlık. Işıldağın kuşatımını ne denli güçlü kılarırsak, o denli iyi bizim için.

Günümüzde, Batı'yı, içi-dışıyla, birbakıma, anlamaya başlayınca, birbakıma, Batı ötesinin de içi-dışıyla Batı *olmaya* başladığını gözlemleyebiliriz.

Dananın kuyruğu da, birbakıma, hep türlü türlü "birbakıma"larda kopuyor zaten.

Bakıyorum da, bazan, ne bireyci, ne akılcı, ne de bu-dünyaya dönük Batı. Tam tersine: kaba toplumcu, en acısından önyargılı, saçmasapan boşınanlarla kıvrınmakta.

İri küçük, soluklu soluksuz tüm varlıklar gibi zaman-uzay içinde yeralan Batı uygarlığı, bazı kırıntıları sonraya kalsa da, günü gelince yokolup gidecek. Batı'yı o tamgüçlü sanılan Batı uygarlığının kendisi bile kurtaramaz.

Kendine, pekçok önemli kesimde akıl ile duygu birlikteliğini zedelemeyen ölçüler koymadıkça, ayakta kalamaz Batı – ergeç düşüşe geçer, sonra da başka bir uygarlığa bırakır yerini; tüm insan soyunu ortadan kaldırmaya götürmeyen bir düşüş değilse bu.

Bazılarının yücelişte gördüğü Batı uygarlığı, şimdilerde ne-reye doğru seğırtmekte?

Hangi bilgiler önemli, hangi bilgiler önemsiz?

Tektek savlarını ne tür güvencelere dayatarak kanıtıyor?

Neye iyi denir, neye kötü denir?

Güzel ne, çirkin ne?

Kim ahlaklı, kim ahlaksız?

Değerlinin, değersizinin ne gibi ölçekleri var?

İnsan mutluluğunu sağlayan koşullar neler?

Dizi dizi benzerlerini de katın bütün bu sorulara, belirli bir ülkede, toplumda, o ülkeye topluma özgü bir yanıt arayan; bakışlarını, o ülkenin, birdeyime, resmi felsefesinden, yani yazılı

felsefe belgelerinden çok, o ülkede süregelen *yaşama tutumuna*, yaşayış doğrultularına, günlük yaşamın söz-yazı ötesi iç kıvrımlarına çevirmek zorundadır.

Okuyup yazma ile uygarlığı özdeş tutar bir görünümde Avrupalı, Batılı. Onun içindir ki, ele geçirdiği yerde, ilk işi okur-yazar yetiştirmektir. Böylelikle uygarlığa hizmet ettiğine inanır.

Gel gör ki, bu durumun, derinden araştırılıp özgürce tartışılması gerek. Gerçekte, ya okuyup yazma öğretmenin asıl amacı, Batı egemenliğini yayıp pekiştirmekse? Çoğu kez, Avrupalı Amerikalı: varsın gelişmeye, eğitime doğru yönelsin, gelişip serpilsin, yeter ki bana bağlı kalsın, benim tekelimde kalsın, diye düşünür. Özgürlüğüne kavuşan her ülke bir taşla iki kuş vurmuş olur: hem “uygar” hem özgürdür artık. Neler uğruna, peki? – bu incelenmeden bırakılamaz.

Yazı ile aklın sıkı ilişkisi var. Yazı, akli: inceltir, güçlendirir, verimlendirir, yetkinleştirir. Yazı, akli ezme aracı olabilir; ama kurtarma aracı da olabilir. Yazıdan sağlanana, yazıyı kullanmaya bağlı bu.

Yeryüzünün neresinde olursanız olun, çağdaş eğitimin en üst amacı, tek tek insanları: “Kültürce yerim neresi?” türünden bilinçlenmeye götürmek; bu etkenliğinde insanları: bilgili, duyarlı, araştırmacı ve yaratıcı kılmaktır.

Ne denli bilgiler, bilgiçlikler biriktirmiş olursan ol, “Kültürce yerim neresi?” sorusundan habersizsen; ya da bu soruyu, “Bana ne!” diye savsaklıyorsan, unvanların ne denli göz kamaşırsa da, eğitimden yoksunsun.

İnsana kültür sağlamayan eğitim, eğitim değil. Kültürse, özde *yaşama kültürü*.

Gözün kulağın, gönlün kafanla sen de; atılımı, bunalımı, akışı, dönüşümüyle uygarlık da kımıl kımıl, – hiç mi hiç durgu durak yok. Gel de şimdi, bütün bu tükenmek nedir bilmeyen görünümlele ilişkilere karşın: “uygarlık şudur”, “uygarlık budur” diye kestirip at.

Her kültür bir okyanus:

nice
 derinler
 sığlar
 adalar
 akıntılar
 kıyılar
 iklimler
 limanlar
 tepeler
 vadiler
 yanardağlar
 bitkiler
 insanlar
 insanlar...

Uygarlık var, *uygarlık* var.

Doğadan-doğaya karşı, efendi-köle, güçlü-güçsüz: insanın da kültürün de ana özellikleri bunlar.

Biyolog değilim ama bir canlıyım ben kendim, biyologların “insan türü” diye adlandırdığı türden bir canlı. Biyolog “önünde sonunda, sen bir ‘organizma’sın” dese de, kendimi içten yaşıyorum: rasgele bir canlı gibi bir organizma değilim, bir kültür varlığıyım ben – bilimadamları nice nice geç saptamış da olsa, gönlümce anlatamam da, içten biliyorum bunu. “Ne istersen ol, sen gene de bir ‘organizma’sın” dense bile bana, değil mi ki bir kültür varlığıyım, öbür canlılardan bambaşka bir “organizmayım”. Her insan böyle, hepimiz böyleyiz, ona ne kuşku.

Kültür konularında, deyişler bölük-pörçük diye, yanıtlara, yanıt denemelerine, “yanlış” damgasını vuranlar: iri lâflar, boş öğretilerle kendilerini kandırmak istemiyorlarsa, ne yapıp edip “bilgi” anlayışlarını gözden geçirsinler.

BİRARA DÜŞLERİME DEK BOĞUŞTUĞUM KORKUNÇ BİR ACININ ÖYKÜSÜ – Şu candan bağlandığım kültür değerleri ne cılk ‘şeylermiş’ – çöküveriyorlar! Seyrek de olsa beni bezdiren bedensel acıdan, zaman zaman başkalarıyla ilişkilerde uğradığım kırık-dökük durumlardan daha dayanılmaz acı *kültür-acısı*: kültür *de* göçebiliyormuş, desene. Çeşit çeşit birikimlerden, emekler, öğretiler, karşılaştırmalardan edindiğim birikimlerin çöküp göçmesi, silinip gitmesi türünden bir acı değil o. İşte yitip gitti, kaya gibi sağlam bildiğim herşey. Oysa tüm yaşamımda en küçük kuşku duymadım onlardan. Hep var onlar, ben yokken de, sonra da. Hiç de öyle değilmiş ama. “Peki, şimdi, boşver kültüre, gelsin yenisi” mi diyeceğiz? Olacak şey mi bu?

Sonra sonra duruldum. Başka bağlamlarda da söylediğim bir durum ortaya çıktı: Olgunluk demiyorum buna, kimi o doğrultuda bir duyguya kapılır gibi olsam da. Düpedüz çaresizlik. En doğrusu kültürün başına gelebilecekleri de, belki, *insan yazgısı* diye nitelemek gerekir: Bazan bellibelirsiz bir toztane-ciği gibiyiz bizler, herşeyi sarıp sarmalayan kültürün içinde. Biricik gücümüz, güç denirse buna (neden denmesin? – hoş denmese bile gerçek, gerçek gene): geçip giden kültür anıtları, tozu bulutuyla birlikte kendinden sonraki kültüre, kültürlere karışıp gidiyor, ama şöyle ama böyle. Her kültür birdeyime, öncekileri de barındırıyor bağrında. Önce gelen kültür, sonra gelende yaşıyor – o yaşadığı sürece.

Üzüntüyü düzmece gideren, yalancıkdan hafifleten ‘kılıflar’ değil bunlar, kültür yitiminde duyduğum acının, zamanla bana *gösterdiği* gerçek. Durum bu. Durumumuz bu.

Hep “kültür”, “kültür” diyorum. Orasını burasını, dıkım dıkım da olsa anlamaya verdim kendimi. Zor mu zor bir işin ancak bir bölümçüğü bu. En zor yanı, seslendiklerim. Kültür konusunda söylenenlere ilgiyle bakar gibiyse de, kültürün ne olduğunu anlamada tuhaf bir direnç gösteriyor çok kişi. Bir sürü önyargılar, korkular, rahatlıklar çökmüş içlerine. *Anlatım dilini* bileye bileye pala çalmaktan başka yapacak birşey yok, desene.

Bu kültürü anlamaya çalışırken, *anlayış olanaklarını* dikkat dikkat durmadan inceltsen de, değil mi ki kültür boğum boğum sonsuz bir bağlam, sonsuzluğun hakkını veremezsin hiçbir zaman. Yapılacak en doğru şey, bu durumu gözden yitirmeksizin, açıcı sokulurken bir aşmak sığ anlayışları.

Kültüre yönelik anlayış-*duyarlılığı*: insanın, yani kültürün; kültürün, yani insanın başarısı.

Beylik sözlerden, tekyanlı savlardan uzaksan, kültür işlerinde söylediklerinle kimseye yaranamazsın; yaranmak önemli olmadığina göre, yolunda yürü sen.

İnsan kültürün: *hem* başlangıcı, *hem* ortası, *hem* sonu.

BATILI

Batılı kim
Batılı nerde
İşte Batılı
Batılı her yerde

Gönlündeki Batılıya
Kafandaki Batılıya
Rastladın mı hiç

İşte Batılı
Batılı her yerde
Batılı kim
Batılı nerde

Avrupa'nın neresinde yaşarsa yaşasın, çoğun Avrupa üzerinde düşünmez Avrupalı: düpedüz yaşamını sürdürür. Yaşama üzerindeki düşünceleriye, özellikle Avrupalı bir yaşayışta kılmildansa bile, Avrupa yaşamının Avrupaca yönünü bir temel veri diye anlayıp vurgulamaz pek, genellikle yaşam üzerinde yoğunlaştırır düşüncelerini.

Avrupalının, Avrupalı için bir sorun olmaya başlaması, bir takım toplumsal, ekonomik, politik nedenlerin zorlamasından kaynaklanır. Bu durumu, yeni bir atılımın göstergesi diye yorumlayanlar var ama, sözü geçen zorlamaların epeyce ağır bastığına inanan Avrupalıların sayısı da az değil.

Avrupa Batı'nın bir parçası.

Tümüyle Avrupa Batı ama, tümüyle Batı, Avrupa değil.

Avrupa artık "dünyanın merkezi" değil, diye üzüлp dövünen; bunun "acısını", gücü elverdiğince, dışarlardan, bu arada atılım yapan eski sömürgeler ile Amerika'dan çıkarmak isteyen Avrupalılar, kendilerini yanlış mı yanlış yorumluyorlar; kültür tekelliliğine kapılıp Batı'ya özgü güzel değerleri aydınlık bilinçle anlamıyorlar.

Avrupa'yı günümüzde Batı'nın biricik merkezi sanan dışarlıllar da, Batı'yı çarpık yorumluyorlar. Bu gibi kişiler ülkeler, çoğun, kendilerini yanlış yorumlayan Avrupalıların açtığı yanlış yolda yürümekteler.

Batı'nın değeri, tüm insanlığa sevgi ve saygıda odaklaşan çağdaş değerler üretip uygulamada. (Böyle düşünürken, bazan, "sen çok havalıdasın" diye kendime gülüyorum; olsun, bazan öyle olmak gerek.) Batı çağdaş değerler üretmediği, bunu yapmadığı, yapamadığı gün, tüm teknolojisine karşın, "Batı" değil, çağdaş değil çünkü. Batı için olduğu kadar insanlık için de büyük bir yitim bu.

İstedğin kadar Avrupa-Amerika teknolojisini al, bir ölçüde Batılı olabilirsin belki, belki, – çağdaş değilsin gene de. Kavramın, tasarlanabilen her anlamında, tüm insanlığa saygın-sevgin yoksa, Batılı değilsin.

Zamanla Batı olarak, yayılan Avrupa uygarlığı, kendine özgü bir bağlanışla durmadan yeni gereksinimler yaratarak özünü ayakta tutan bir uygarlık. Batı gereksinimlerinin ardı kesildiği gün, uygarlık da tükendi kanısı yaygındır Batı'da.

Genişçe bakıldıkta, Avrupa, başlangıcından beri, modern: içten dıştan hep duygulu, duygulara açık, duygularla coşmakta, ne denli akla sarılırsa sarılsın.

Kuzey Amerika'nın tekniği var ama kültürü yok, diyenler, bu görüşleriyle Avrupa'yı yücelttiklerini sanıyorlarsa, bindikleri dalı kesmekteler. – Başka birşey diyorlar ki, sayıları gittikçe azalıyor. Ne diyorlar, peki? Dönüp dolaşıp karşıt bir savla: Amerika Avrupa'yı geçti, demeye getiriyorlarsa, ozaman Batı kültürünün bir iç çekişmesi bu.

Yıl 1952: ilk kez Avrupa'dayım; Almanya'da, Köln'de. (Napoli'ye dört günde gemiyle gittim, bir gece orda konakladıktan sonra, ver elini trenle Köln.) Köln'de üniversitede okuyorum. Savaş ertesi: Hergün bir döküntü kalkıyor, gözlerimle görüyorum. Sokaklar, evler, insanlar, kurumlar derlenip toplanma içinde. Hüzün, öfke, çalışma, eğlence, unutmama, anımsama yoğun yoğun damgasını vuruyor heryana. Çevrede hiç Türk yok. Bellibelirsiz bir el: Hintli, İranlı, Mısırlı, Orta Afrikalı öğrencilerle biraraya getirmiş beni. Oysa ben buraya Avrupalılarla birlikte olma-ya gelmiştim. Gel gör ki çekingen, kuşkucu, meraklı, dirençli Avrupalılar. Kızlar erkeklerinden daha az ayırımcı, genellikle; bir kısmının da, kararlılıkla Orta Avrupa'dan ötelerde gözleri. Erkeklerle gelince: beni İspanyollarla, İtalyanlarla, Yunanlılarla karıştırma eğilimindeler. Hepsiyle iyi anlaşıyorum. Norveçlilerle, Polonyalılarla, Rumenlerle ilişkilerim iyi. Ne zaman

yalnız kalsam, Arjantinliler, Meksikalılar, Venezüelalılar yanımda. Anlıyor gibiyim: Avrupa'nın kıyısında duyuyor onlar da kendilerini. Çok geçmiyor, Kuzey, Güney, Doğu, Batı öyle bir kaynaşıyoruz ki. Kısa bir süre sonra bende de bazı değişimler oluyor, zamanla ayırdına varıyorum: ordan oraya çekilip gerildiğimi duymuyorum artık. Karşıtsız, ayırimsız birlikteyiz hepimiz. Bizleri biraraya getirip düzenleyen gizli bir el var sanki.

Avrupa'ya ilk adım attığım gün, başımdan aşağı boşanıverdi bazı şeyler:

gerginler;
kendilerinden olmayanlarla gizli gizli alay
edermişçesine bir davranıştalar;
görünüşe aşırı önem veriyorlar;
örtük açık hep "Biz haklıyız!" demeye getiriyorlar;
kasılıyorlar;
çok konuşuyorlar;
sürekli bir savunma içindeymişler gibi;
mal varlıkları azalacak diye ödleri kopuyor.

Nice yaşantılar sonucunda, Avrupalılarda hoşuma giden şeylerin bazıları:

başarısız olunca işin ucunu bırakmıyorlar;
başarısızlıklarından öğrenmesini biliyorlar;
güneyden kuzeye çıktıkça, yabancılarla
dost olmaları yavaşlıyorsa da dostlukları
daha güven verici oluyor;
fırta zırta söz verilmesinden hoşlanmıyorlar;
verilince de sözün tutulmasını istiyorlar.
Her ülke aynı değil ama genellikle temizler.
(Ne var ki, bazan da aklım ermiyor
temizliklerine: karşılarına çıkan
her yalağı, şöyle bir su gezdirdikten sonra,
azıcık suyla doldurup
sözümüne elyüz yıkıyorlar.)

Hiçten varolmadı Batı. Önceki uygarlık aşamalarına çok şey borçlu. Bu uygarlıkların özel bir adla bilinip bilinmemesi, zaman-uzay sınırlarının berlirgin olup olmaması bu gerçeklikte birşey değiştirmez. Geçmişin derinliklerinden süzülen katman katman fiziksel-biyolojik ya da başka türden koşulların, şaşılacak rastlantı ve gereklilikle biraraya gelmesiyle oluşup milyonlarca yıl süregiden bir evrimden sonra ortaya çıkan, nice nice sınamaların ardından, iki ayağı üzerinde doğrulan o insansı-insan, onbinlerce yıl alan çabalamalarla kabaca taş işlemeye başladığında, bir dıkım Batı da başlamıştı. Dizi dizi kuşaklar, topluluklar: taşı yonttu, inceltti, cilaladı; hayvan avladı, evcilleştirdi; toprağı belleyip ekte; çeşit çeşit gereçler kotardı; başının üstüne dam, bedenine giyim, mutfağına kap-kacak yaptı. Denizde, karada gidip gelmeyi kolaylaştıran araçlar becerdi, kentler kurdu, yollar döşedi, mal değış-tokuş etti; yazılı iletişimi buldu; zamanı bölümlmeyi, hak dağıtmayı, resmi ve yontuyu öğrenip geliştirdi. Daha nice önemli öğeleri katmamız gereken bu temel dayanakların bir teki bile, kökence, doğrudan doğruya Batı uygarlığına özgü buluş değıl.

Bütün bunlara karşın, gene de bir *Batı Uygarlığı* var. Dayandığı ‘önceleri’ verimlendiren; aldığı kendince biçimleyen; öğrendikleriyle yetinmeyip kendine özgü düşünce, sanat, teknik, yönetim başarıları kotarmış olan; bu arada, felsefe, mitoloji, bilim, teknoloji alanlarında, kendinden sonraya hayranlık uyandırabilecek değerler yaratmış olan bir uygarlık.

Batı’nın büyük özelliğı: *açıklığı*, önceye açıklığı. Batı bundan böyle de Batı olacaksa, bu açıklığın, olanca dünyanın hem bugününe, hem yarınına yönelmesi gerek. Batı ne denli kendi içine büzülürse, o denli Batı olmayı unutuyor demektir. Buna göre, şu bu tanım uyarınca Batı dışında da kalsa, nerde *dışa açılma* gerçekleşiyorsa, orda Batı uygarlığının, insanlığın yararına sunduğı bir *değer* işbaşında demek.

Bu bağlamda “Ben Batılı mıyım?” sorusuna, ister kişi, ister ülke düzeyinde sorulsun bu soru, epeyce açık-seçik bir yanıt önerisi beliriyor. Evet, diyen Batılı; demeyen, değıl.

Belki tepeden inme gibi gelecek ama, bu soruya ben kendi hesabıma dobra dobra, “Evet!” diyorum.

Gerek kendini “Batılı” diye adlandıran ülkeler, gerekse kendini “Batı ötesinde” bilen ülkeler, dünyanın tümü, yani gezegenin tüm ülkeleri bugün artık *birlikte yaşamak* zorunda olduklarını, hiç gözden yitirmemek durumundalar. Doğada başgösteren tehlikeler ile teknolojinin boşandırdığı bunalımlar, böylesi bir *evrensel dayanışmaya* çekip iteliyor tüm insanları.

Bu, birbakıma, tüm yeryüzünün Batılılaşması, Batı'nın evrenselleşmesi doğrultusunda bir gelişme.

Kimileri sevse, kimileri kınasa da: bir zamanlar Avrupa'nın, Amerika'nın yetesiye haberi yoktu Asya'dan Afrika'dan. Bir zamanlar, Avrupa, Amerika nere, birşeycik bilmezdi Çin, Japonya, Hindistan. Şimdiyse, her yerin kulağı gözü her yerde. Nitekim Batı'nın tek elinden kurtuluyor haberleşme, iletişim. Batıca bir merak sarıyor yeryüzünün dört yanını, Batı tekniğinin kolaylaştırdığı iletişime dünyalar dolusu bir zenginlik bu. Hem öteden Batı'ya, hem Batı'dan öteye daha gidilecek uzun bir yol kalsa da bu böyle.

Batı, özde, bir *yazı uygarlığı*, yazıyı gittikçe daha yoğun kullanıp yaygınlaştıran, yazının etkenliğini gittikçe artıran bir uygarlık. Yazının değer-yitimine uğradığını savunanlar çıksa da, 20. yüzyılın ortalarına dek böyle süregeldi bu.

Öbür uygarlıklardan hiçbiri Batı'yla bu yönden boyölçüşemez.

Yazının Batı'da eriştiği bu güç, iyi mi kötü mü oldu, tartışmamıza açık. Şaşmaz bir gerçek şu yalnız: Yazının benzersiz gücü olmasaydı, Batı “Batı” olmazdı. Nerde yazı kutsal, seyrek, zor erişilir, az kişide dönenen, çoğunluğa kapalıysa, orda Batı'dan başka bir uygarlık var.

Yanlış sanılara da götürse, tek bir nitelemeyle söylersek, Avrupalının en çok korktuğu şey: gülünç olmak. Gel gör ki belki de buyüzden Avrupa: kişisi toplumuyla trajediler, trajediler...

Her kültürde korku başka, yanılmıyorum. Çinli: asık surat tan ürker, gel gör ki, boş gülümsemeler kolgezer onda. Hintli: boş lâftan ürker, gel gör ki boş boş yazılardan geçilmez orda.

Eski Mısır: değişkenlikten ürker: gel gör ki, değişimler engellenememiş orda.

Bir kültür olarak Batı'nın değerini ahlakça bir ölçüğe dayandırmak isteyenler, ahlakın da bir kültür kesimi olduğunu; ahlakın, anlamını, ancak belli bir kültür bağlamı içinde kazandığını gözden yitirmezlik edemezler. Şimdi sorun şu: Batı'yı ahlakça yargılarken, bu "ahlakı" Batı'nın kendisinden mi derliyoruz, yoksa Batı-ötesi, eski-yeni bir kültürden mi? Ozaman da, yanıt bekleyen çetrefil soru şu: Bir kültür, kendine özgü ahlak dizgesiyle başka bir kültürün – hakça, anlayışça, bilgice, yetkice – değerini saptayabilir mi? Diyelim ki saptadı, bu saptamanın değeri ne?

Bir kültürün değeri, etkisiyle ölçülürse (başka ölçekler bulunsa da, bir bir ele alınan etki, değer arasında sıkı bağ var, kim yadsıyabilir), değeri olan bir kültür Batı.

"Batı'nın değeri" konusu, hep yanıtsız kalacak olan bir soru: öyle ama, içte de dışta da ençok ilgi çeken konulardan biri bu.

Kuşkusuz, Batı için teknik, teknoloji bir moda değil; Batı'yı taşıyıp götüren, *en içten oluşturup güden bir yaşama biçimi*.

Ola ki Batı: çeşitli nedenlerin, bu arada teknolojiden türeyen yan-etkilerin yolaçtığı bazı yıkımların yankısıyla, yepyeni bilinçlenmeler, dolayısıyla da dönüşümler ortaya koydu. Nitekim bu doğrultuda bazı kıpırdanışlar seziliyor şimdiden. Ola ki, bu "gidiş", zamanla, Batı'nın teknik karşısındaki temel tutumunda, dolayısıyla da, alçağı yükseğiyle, teknolojiye verdiği önem ve değerde, teknolojiyi artık tanınmaz kılan köklü değişikliklere yolaçabilir. Peki, işte ozaman Batı kültürünü salt teknikle bir tutan; dolayısıyla da, Batılılaşma diye, var mı yok mu tekniğe, teknolojiye sarılan tekyanlı bir toplumun çektiği çekeceği acıları tasarlamaktan çekiniyorum.

Neler içermiyor ki Avrupa'ya özgü düşünce eylem tarihi: on-birlerce filozof, yüzlerce "izm"; yüzbinlerce birbirine karşıt,

birbiriyle kavgalı, epeyce özgün, sayısız eylem. “Düşünsel çelişkilerden” yana hiçbir uygarlık Avrupa’yla bir tutulamaz. Avrupa’nın, birbakıma, üstünlüğü işte tam burda. Bazıları için de düşkünlüğü, kuşkusuz.

Olanca yapısıyla Batı kültürünü anlamaya girişen herkesin, sözcükler, bildirimler üzerinde, ama onlardan daha çok teknik üzerinde uzun uzun durması gerek. Daha önce başka bir yerde (*Çağdaş Ortamda Teknik*’te) belli bir açıdan da olsa, kendimi bu konuya vermemiş olsaydım, şimdi burda, geniş mi geniş bir biçimde Batı’ya özgü tekniğin örgüsünü uzun uzun deşmem gerekecekti. Bunu yapmıyorum, ama birşeyi, durup durup yeniden anımsamamız gerek – bıkasıya, bıktırasıya: Batı uygarlığında, eski yeni tüm uygarlıklardan çok daha ağır *basar* teknik. Ne yönden bakarsan bak, hertürlü sorunun çözümünü teknikle *birlikte* ele alan; teknikten dolayı pekçok sorulara dolanan bir uygarlık. Bu da, sallantisız söyleyebiliriz, önceki uygarlıkların kendince rahat bir yaşayış sağlamamış olduğu anlamına gelmez. Gene de “Batı” diye adlandırılan uygarlığın biricik durumunu anlamak için, ister olumlu ister olumsuz yönleri ağır bassın, tümüyle bu uygarlık yaşamının, teknikle içiçe yoğrulduğu apaçık belirtilmeli.

Avrupa-Amerika bazı uygarlık kesimlerini sıkısıkıya kendi teke-line almış görünse de, nerde uzay araştırmaları, beyin incelemeleri, gen teknolojisi, elektronik üretimi, toprağın altına üstüne ilişkin ilk bakışta akıllalmaz incelikte ölçümler gerçekleşiyorsa, orda, Batı’yı Batı yapan övünülecek bir oylum var. İlle de Avrupa-Amerika olmak önemli değil – Asya çölleri, Afrika gölleri, Kutup buzulları da olabilir. Batılılıkta öyle bir uzanış olanağı var ki, yerden yurttan çok kafa, istek, örgüt, yapıp etme ağır basıyor.

Avrupa dediğin: çıkardan, ilişkilerden, mal alış-verişinden, doğal komşuluklardan fazla birşey. Avrupa: eski-yeni, köklü-çelimsiz, bilinçli-bilinçsiz, önemli-önemsiz, açık-gizemli ortaklıklar, benzerlikler, dayanışmalar... Avrupa: çeşit çeşit değerlerde sevgiler, akrabalıklar, inançlar, zevkler, yatkınlıklar...

Varlığı yeryüzünün her kıyı-bucağında duyulan teknoloji, insanın iç dış dengesini alt-üst etmekte. Batı hoyratlığının bir sonucu bu. Gene de, bu sonuca yapışık kötülükleri, iyiliğe dönüştürecek bazı olanaklar da başka yerde değil, Batı'nın bağrından çıkıyor. Tüm yeryüzü için bir ölüm-dirim sorunu Batı'nın bu kendi kendisiyle hesaplaşması.

Avrupa'da bazı çevreler, dilediği kadar işi bitik diye baksın Avrupa dışına; çoğun dışarsı besliyor Avrupa'yı. Yalnızca teknik-ekonomik hammadde yönünden değil, tüm *kültür* yönünden de. Eskiçağ'dan Ortaçağ'a, Rönesans'tan günümüze uzağı, ortası, yakınıyla ölü gözüyle bakılan, uyukladığı sanılan, her fırsatta güçsüz kılınmak istenen, alabildiğince sindirilen Doğu, Çin'iyle, Hindistan'ıyla, İran'ı, Anadolu'su, Arabistan'ıyla Avrupa kültür sofrasında.

Gel de Türkçe bir tekerlemeyi anımsama: yemeyenin malını yerler. Sen özvarlığının değerini bilmediysen, başkası da mı bilmesin! Kültür, yöre insanı kadar tüm evrenin de ortak değer. Ne duruyorsun, sen de Batı'dan seç seçebildiğini; sen de özümse varlığına katkılı değerleri!

Bence Batı'nın en önemli kişileri, Batı'yı derinden eleştirmeyi başaran devrimci ozanlar, düşünürler, bilginler, sanatçılar, devlet adamları. Onlar Batı'nın düşmanı değil, yüceltici güçleri. Onlar olmasaydı, Batı "Batı" olmazdı. Kiminin, daha çıkışa kalkarken önünü kesse de; kimini, güncel sonuç almak üzereyken hırpalasa da; kimini, en unutulmaz kültür armağanları sunduktan sonra, yerden yere çalarak ödüllendirse de – ergeç onlara çok şey borçlu olduğunun ayırında Batılı, bazan alacakaranlık bilinçle, bazan pırıl pırıl bilinçle. Bunun en parlak kanıtı, günü geldiğinde, eleştiricilerin, yavan dönemlerin kuşaklarına birer örnek olarak tanıtılmak üzere, eğitimle belleklere baştacı edilmesi.

Bütün bunlar, Batı'nın, kişi toplum, uygarlık olarak yaşamak için, kendisini yenilemeye ne denli önem verdiğini belgelemektedir. Dolaylı olarak şöyle diyebiliriz: Bir ülke, köktenci eleştirilere ne denli hoşgörüsüz davranıyorsa; eleştirileri ne denli yokediyorsa, eleştirileri ne denli yoksayıyorsa o denli Batılı değil.

Günümüzde hiçkimse Batı'nın önem ve değerini tam olarak anlayacak durumda değil. Olanaksız bu tam-anlayış, herşeyden önce mantıkça. Öyle ya, Batı kültürü tümünden sona ermedi ki. Bırakın ki, artık tarihe karışmış kültürlerin bile hiçbir zaman değer yönünden işini bitiremeyiz. Olsa olsa yaptığımız: nice kuşakların sağladığı güvenilir birtakım araştırmaları duyarlıkla yorumlamak. Bu bağlamda, en verimli tutum, karşılaştırma: uygarlıklar arasında düşünsel bir gidiş-geliş, hem de hakettiği özenle. Ne ki, karşılaştırma çeşitli ipuçları da sağlasa, yanıltıcı bir yerden sonra. Öyle ya, şimdi şu satırları yazdığım Kadıköy ile İstanbul yakasını günümüzdeki konumlarıyla karşılaştırmak bile sonu gelmez betimlemelere yolaçar. Betimlemeler derinleştikçe de, gittikçe birbirinin karşısına konan, dolayısıyla da, anlayıp değerlendirmeyi arapsaçına dönüştüren içiçe birtakım söylemelerin birtürlü sonu gelmez.

Ne karşıtlıklarla dolup taşıyor şu Batı, – hepsine yer yurt var orda.

Geçen gün (1991 Martı'nın son günüydü) bir derginin başka başka sayfalarında iki haber gördüm: Haberin biri şu: İtalya'da kitap okuma oranı, yılda %3 azalıyormuş; kitabın yerini, Avrupa'nın başka ülkelerinde olduğu gibi hafif dergilerle televizyon alıyormuş. Haberin öbürü de şu: Günümüz İtalyası'nda rasgele insanların okuduğu üç yazar: Dante, Manzoni, Pirandello, – hem de okuma sırasıyla böyle.

Şimdi ilk akla gelen şey, bu haberlerle ilgili birşeylerin yanlış olduğu; yani gerçekliği yansıtmadığı. Ama azıcık düşününce, haberlerin doğru olabileceği, hattâ birbirini pekiştirdiği görülebilir.

Batı uygarlığının en çarpıcı özelliklerinden biri, gelmiş geçmiş uygarlıklar arasında, bildiğimiz kadarıyla: dünya gezegeninin doğasına en çok söz geçirmiş olması; insan gücünün sınırlarını gezegenler arası bir doğrultuyla, hattâ, zamanda-uzayda, daha da ötelere doğrultmuş olmasıdır. Bundan böbürlenlenler de var, korkanlar da. Bense hem seviniyor hem ürküyorum.

Avrupalı, Batılı, düşünüp taşınmadan amaçlarını saptamayı pek sevmez. Bunu yapınca da, tüm gücünü bu amaçlara vardırarak araçları, zaman çarçur etmeden, arayıp bulmaya, sınavı denemeye, yetkinleştirmeye verir kendini. Amaçlarını, olabildiğince verimlendirmekse en büyük zevki onun. Kendisine bir amaç-aracı ustası gözüyle bakılmasını ister. Batılı, başkalarından en belirgin ayrıcalığının, birbakıma, bu olduğu inancındadır. Her Avrupalıda, her Batılıda Descartes'tan bir şeyler etken.

Çok şişinme Batı! Senden nice nice önce, bugününe göre, senden birkaç bin yıl daha uzun yaşamış Mısır uygarlığı var, – o birçok yönden senin de bazı önemli değerler devşirdiğin uzaklardaki saygıdeğer Mısır.

Her uygarlık öz-yıkımını kendi doğurur. Dışardan çökertmelere önemsiz denemez ama. Yaşamak için, kendisine sarılanları, birdeyime, boğmaya başlar yıkılan uygarlık: Kentte kırdaki soluk alınmaz olur; açık örtük savaşlar kaplar heryanı; can kemiren kokulara katlanılmaz artık – mutsuzlar arttıkça artar.

Mutluluk-mutsuzluk yönünden Batı uygarlığında gidiş ne-
reye? Kimi açık, kimi sinsi, herkesi kemiren bir soru *bu*, günümüzün hem Batı hem Doğu dünyasında.

Nereden bakarsan bak, Avrupa kültürü çokçuluğun ağırbaştığı bir kültür. Ne tek dil, ne tek ırk, ne tek ekonomik dizge, ne tek inanç, ne tek yönetim-biçimi. Gene de birlikli görünümde bu kültür. Yüzmilyonlarca insanı binyıllardır ayakta tutuyor bu *içbirlik*. Öyle ki, kültürce çokluk, dolayısıyla da kültürde çokçuluk arttıkça, kültürce birliktelik de pekişip gelişmekte.

Müzik ile söylence bir ülkenin hangi kültür-çevresinden olduğunu bilmemize yardım eden iki ölçek-gösterge.

Bir ülke, zorlamasız yapmacıksız, hangi müzikle ses-ses günlük yaşamını beziyorsa, o müziğin kültür-çevresinden.

Bir ülke, zorlamasız yapmacıksız, hangi söylencelerle anlam-

anlam günlük yaşamını yorumlayıp beziyorsa, o söylencelerin kültür-çevresinden.

Gelin şimdi bu ölçek-göstergeleri kendimize uygulayalım: Müzik ile söylence yönünden, biz Batılı mıyız, değil miyiz? – Herkes, hilesiz hurdasız kendi yanıtlasın bu soruyu.

Günümüzde, Batı kültürü kültürce hertürlü atılımı, yenileşmeyi, çoğun, özünü oluşturan “azınlıkları” verimlendirerek sağlar, sağlama alır. Kuşatıcı bir kültür-çevresinde uyumlu bir çok-kültürlülük: işte Batı'nın geleceğe yönelik kültür programı – sezgisiyle, içten taşan akılla örgütleyip yaşama geçirmek istediği program.

Ne, kim, peki bu azınlık denen “şey”? Halk toplulukları, karşılar, karşı-koyanlar, eleştiriciler, dehalar, bilimadamları gibi değer-üreticileri, “aşırı” damgası basılan kişiler kurumlar.

Büyük duyarlı denge gerektiren bir bileşim doğrultusu çok-kültürlü Batı.

Batılılaşmaya belirli bir zaman aralığı içinde olup bitmesi gereken belli kısalıkta bir başarı gözüyle bakmak; böylesi bir gerçekleşmede, görünüşe göre, gecikmeler başgösterince de öfkeler, aşağılık duyguları, küsmeler, suçlamalar ortamına girmek, sataşmasız bir nitelemeyle, gülünç doğrusu.

Gerçek şu: varolan bir amaç değil uygarlık; zevkleri, ödevleriyle kişiden topluma dalga dalga yaşanan bir süreç. Süreç: zaman içinde olup biten, zamana bağlı, zaman gerektiren sürekli bir oluşum.

Uygarlık: çabucak yürünüp bitirilen hazır bir yol değil. Uygarlık: yüzyıllar boyunca yürünmesi gereken; bu arada, pekçok bakım-onarım-değişim isteyen, oylum oylum engebeli bir kalar-sular uzayı.

Kanımca Batı dışındaki bir ülkenin, Batılılığı ne oranda benimsediğini anlamak için başvurulabilecek ölçeklerden biri (böylesi ölçeklerin açık-seçik bir ağırlığı varsa, kuşkusuz) şu bence: Ba-

tılılaşma yolundaki bir ülke, Batı'nın yenilere sağladığı kayırıcı dayanak olmaksızın ne denli kendibaşına ayakta kalabiliyorsa; bu bağlamda, gerektiğinde, ne denli Batı kültürünü eleştirip güzel oluşumlara götürüyorsa, o ülke de, Batı da, insanlık kültürü de o denli sağlam bir gelişim içindedir.

En yüce kültür dehaları: kültürü başlatanlar, özgünce yüceltenler. Ne kopya, ne elek, ne de öykünme onlarda.

Kimseyi kopya etmedi koca Homeros. Racine, Euripides'ten yararlanmış olabilir, ama onun ezbercisi değil. Voltaire'de Lukianos'tan çok şey bulabilirsin, ama Lukianos'un şebeği değil. Schopenhauer'da Platon'dan çok iz var, ama Schopenhauer Platon'la ikiz değil.

Batı doğurgan, hep kendini doğurmada, özellikle de Avrupa.

Yüzyılları ardarda dizen bir yeniden-doğuş Batı. Bu yeniden-doğuşlardaki doruklara şöyle bir değinmek bile başdöndürebilir: İkibinbeşyüz yıl öncesinde Batı Anadolu'da fışkıran felsefe; Eski Yunan'da çiçeklenen akılcı düşünce; Roma'nın gerçekleştirdiği yönetim örgütlenmeleri; hümanizmayla gelen sanat, yazın atılımları; aydınlanmanın önyargılar dağıtan güneşi; romantik akımların derinlikçi uzanımları; kişi-toplum yaşamına ince boyutlar katan sanayi buluşları; günümüzdeyse, modernliği aşan yeniden yenilenmeler... Kırk yıldır evde derslikte, sokakta gezide, okumada düşünmede gönlümün kafamın çekim-odağı bu doruklar.

Batı, Batı'dır; Batılı da Batılı: Tüm Batı bir birlik, tüm Batılılar hep aynı gibi, hepsi aynı türden insan, ha biri ha öbürü. – İşte böylesi bir düşünce kadar gülünç birşey düşünmek güç. Gülünç olmakla kalsa: yanlış, çarpık, tehlikeli de üstelik: anlayışsızlık, başarısızlık, düşmanlık pekiştiriyor durmadan.

Uzun-kısa süreli *zaman içinde olmuş*; binbir etki-tepkiyle kıvrım kıvrım, akıllalmaz koşullanmalarla bütünlü-bölük-pörçük, dağınık-düzenli öbeklerden bir birliktelik Batı, – Avrupası, Amerikası, öbür yayılımlarıyla. Nerden baksan boğum boğum bir ağaç, dallı

budaklı. Sözgelimi, Avrupa'da ülke birimleri: tektek, başka başka, karşı karşıya, ayrı apayrı. Ama gene de birlikte, gene de bütün. Bütün mü, pekiyi? Öyle olsa bile, sözgelimi, Avrupa'da: Balkan ülkeleri, Akdeniz ülkeleri, İskandinav ülkeleri, Batı Avrupa, Kuzey Avrupa, Cermenler, Latinler, Slavlar, – hepsi birbakıma, *başlıbaşına bir dünya*. Sözgelimi, Amerika'da: Kanada var, Amerika'nın ortaları var, Amerika'nın güneyleri var, – hep Batı'mı? Hep Batı'dan mı? Hep aynı Batı mı bunlar, herbiri *başlıbaşına bir dünya*.

Kendi uyarlığına, gelmiş geçmiş uygarlıkların en “gelişmiş” gözüyle bakma eğiliminde Batılı. Kişisel-toplumsal yaşamını arada bir tedirginlikler kösteklese de; zaman zaman üstüne bunalımlar çullansa da; uygarlığın can sıkıcı yan etkilerinden acı acı yakındığı zamanlarda bile, daha çok *iyimser bir havada*. Türlü türlü aksiliklerin, dönüp dolaşıp uygarlığın özde gelişmiş olanaklarını, nedense yetesiye başarıyla kullanmamaktan türediği kanısında.

Topluca göçe zorlamalar, toplu öldürme merkezleri; topluca öldürme silahları, akla gelen gelmeyen daha nice “karanlık”tan yana korkunçluklar barındıran bir “kültür” Batı, günümüzde bile. Gönlü, kafayı gönendiren bir yan *da* var ama bu kültürde: Barındırdığı kötülükleri *eleştirip* ortadan kaldırmaya *olanak tanıyor*. (Herşey dönüp dolaşıp insanın istemesinde. Önemli bir soru şu yalnız: daha ne kadar?)

Nasıl şeysin sen Batı kültürü? Kimsin? Nesin? Kimi büyük kimi küçük enaz 3000 kültür, senden öte varlığını sürdürmüş. Yılmadan kazıp arıyor, inceleyip öğreniyorsun: Nice nice şaşılası araçlar gereçler, bilgiler, sanatlar, kurallar, ilişkiler, yasalar, yaslar, şölenler, töreler, örgütlenmeler, erdemler, beceriler bulup çıkardın herbirinden. Öteyandan, kimi itip kakıyor, kimi yakıp yıkıyorsun birçok kültürü.

Nasıl şeysin sen Batı kültürü? Kimsin? Nesin? Kimi yeri güzel kimi yeri buruk bir salkım mısın, sen?

O tam güçlü sanılan Batı uygarlığını, günü gelince, bazı kırıntıları sonraya kalsa da, yokolup gitmekten Batı'nın kendisi bile kurtaramaz.

BATI'DAN DOĞU'YA, DOĞU'DAN BATI'YA

Kimi gün Asya özlemi
Kimi gün Afrika yönelişleri
Kimi gün Avrupa isteği
Bazan da birgünde hepsi birden
Başka karalar denizler de
Capcanlı gündemde
Erişebildiğim yerlere gidiyor
Gidemediklerime gitmişçesine
Gidiyor orda yaşıyorum

Avrupalının Avrupa’da yabancıya verecek zamanı yok. Merak etse de görmezlikten geliyor onu. “Herkes kendi başının çaresine baksın” diyor sanki.

Doğulu, varlığını, bir ölçüde de olsa, yabancıyla paylaşmaktan yana, – aş, evi, bahçesiyle “Bak burası nasıl, gel sana da göstereyim, azıcık oturup konuşalım, sen de sizin yerleri anlatırsın” diyor sanki.

Batı uygarlığına, çeşidi ne olursa olsun, belli bir mal-ve- hizmet toplamı gözıyla bakanların sayısı, nice gerçek aydınların çabaları sonucu, yavaş yavaş azalıyor. Ne var ki şimdi de, Batı bir kurallar dizgesidir, türünden sözümona ileri sanılan bir görüş sarmış ortalığı. Kendi dillerince şöyle düşünüyor onlar da: Anlaşıldı, yalnızca işlenmiş mal değilmiş, incesinden teknik ürünü değilmiş Batı. Öyleyse, birtakım kuralların toplamı. Şurasından burasından olmuyorsa, biz de bu kuralların tümünü birden alıp getiririz, olur biter.

Unutulan birşey var oysa, hem de çok önemli: Ne sayılır, ne toplanır, ne taşınır uygarlık kuralları. Bir de şu var, daha da önemli: yalnızca kuralların örgülediği bir evren değil uygarlık: kural-olmayan, kuralları aşan ögeler, değerler, yaşantılar, duygulanmalar, adsız birimler, hepsi kat kat, derin derin, karmaşık, – hepsi uygarlıkta.

Batı avukatlığı yapacak değilim, bana göre iş değil böyle şeyler. Gönlüm aklımla özümü adadığım çağrı daha başka, daha çapraşık. Yanlış anlaşılma pahasına söyleyeceğim gene de: Batı-dışı kültürlerin hiçbirzaman yalın birkaç öğeye geri götürülemeyen bir zenginlik olduğunu bar bar bağırان “aktarmacılar”, Batı uygarlığı için, aynı şeyi söylemeye nedense yanaşmıyorlar – tuhaf!

Avrupa'dan, Amerika'dan güçten düşmüş düşünceler aktarmak, güçten düşmüş teknolojiler aktarmaktan çok daha zararlı, çok daha tehlikeli, çok daha aptalca şey.

Modası geçmiş bir silahtan daha az yıkım getirmez Batı'da kısacık süre sevilip beğenildikten sonra kaldırılıp atılan bir düşünce akımını, bir bilim öğretisini, bir sanat çıkırını, bir yönetim tutumunu, uygarlık adına ille de benimseyip baştacı etmek.

Binyıllardanberi, yeryüzünde, çeşit çeşit kültürler *zamandaş*. Kat kat karmaşık bir kavram zamandaşlık – neler içermiyor ki: birbiriyle azçok ilişki; birbirine azçok yakınlık; birbirine azçok uzaklık; birbirine azçok engel; birbiriyle azçok barışıklık; azçok savaş; birbiriyle azçok yardımlaşma; kültürce zamandaşlık. Çelişkiler yumağı bir *birlikte-yaşama*.

Romalı askerler, Yunan askerlerini dize getirdi. Gene de, yüzyıllar boyu, tüm Roma İmparatorluğu'nu biçimleyip yoğurdu Eski Yunan kültürü. Hangi kültür güçlüyse, daha az güçlü kültürü yener.

Kültürce köklü değişikliğe giriştiğin için: özüne yabancılaş, çöküntülere uğra, itilip kakılmalara göğüs ger – derken bir de gör ki, ne sen o değişmek istediğin kültür çevresine ayak uydurabiliyorsun, ne o sana. Desene, çarpıldı gitti yaşamın. Yok, sözkonusu sen değilsen, koca bir ülkeyse, trajedilerden trajedi beğenmek gerek ozaman.

Avrupa'nın kültür yorumcuları çelişkilerle kaynayıp taşmakta.

İpucu olarak dini alalım. Bazı yorumculara göre: gittikçe dinden sıyrılan bir kültür çevresi Avrupa.

Dinsel açı, dince değer biçme, dinin sultanı gittikçe güç yitirmekte Avrupa'da. Yalnız Avrupa'da değil, Avrupalılaşımayla birlikte her yerde.

Oysa bazı yorumculara göre: din, yüreğinde, kafasında Avrupalının, Batılının; azalmak şöyle dursun, arttıkça artıyor gücü, kişi-de-toplumda.

İşin tuhafı, bu heriki değerlendirme açısı için de bitip tükenmek bilmeyen gerçekliklerle, olaylarla, kurumlarla, geleneklerle

dolup taşıyor Batı. Karşıt öbeklerin, zaman zaman aynı olan kaynakları, kendi açılarını savunmak için belge diye göstermeleri de başlıbaşına ilginç birşey.

Düşünce ve yazıda Batı kültürünün, daha önceki kültürlerle oranla, getirdiği en ilginç yeniliklerden biri, çoğun gözardı edilse de, tarih bilinci, dolayısıyla da tarih yazarlığı.

Tarihe gösterdiği bakımla, özellikle tarihi evrensel tarih diye anlayıp işlemesiyle seçkin iş başardı Batı.

Batı'nın tarih-bakımı, Batı insanının kendisini *zamanlı*, zaman içinde yaşayan, gelip geçiciliğin burukluğuyla hüznü bir varlık diye duyup bilmesinden kaynaklanıyor. Buna bağlı olarak: ne yapıp edip ünü sanı uzatmaya, pekiştirmeye gittikçe tutkuyla sarılıyor Batılı. Geçmiş merakı; olup biteni eldengeldiğince olduğu gibi yansıtmak; yaşadığını bir de anlatırken yaşayıp sürdürmek içten gelen bir eğilim Batılıda. Bütün bu yaşam öğelerini, yazıya da kazıyarak, yazıyla düşünerek, ya da daha başka araçlarla sergileyerek anıtlılaştırmak istiyor Batı. Doğu geleneklerindeki sözlü anlatımlardan; öznel, süslemeli, hoş zaman geçirmeye yönelik söyleşilerden oldukça *başka* bir tutum bu.

Tarihçiliğin Doğu'da çıktığını, Doğu'ya özgü bir başarı olduğunu, doruklarına Doğu'da eriştiğini söylemek epeyce su götürür bir sav.

Batı dışında kalan ülkelerin kişi, toplum, ülke, devletçe Batılılaşma yönünde attığı adımları: "Ben buyum!" türünden her uyanışta, birdenbire ortalığı saran Batıca bir tarihlilik anlayışında, Batıca kaygılarla kotarılan tarih yazarlığında izleyebiliriz en iyi.

Birkaç yüzyıldanberi Afrika'yı soyup soğana çeviren Avrupalı, ilk atalarının yüzbinlerce, milyonlarca yıl önce, büyük bir olasılıkla Afrika'da belirdiğini unutup gitmiş. Oysa insan soyunun ayakta kalıp kendini geliştirmek için göze aldığı sayısız uygarlık zorlukları Afrika'da yaşadı başlangıçlarını.

Söylemeye geldi mi işkencenin her türlüşünü kınamadan yana Batılının üstüne yok doğrusu. Açık-örtük hertürlü işkencenin bulucusu, uygulayıcısı gene o.

Uygarlığı incelemekle, uygarlık üzerinde bilgi edinmekle uygar olunmaz. *Yaşama* işi uygarlık – sevgi, istek, uğraş türünden bağılıklar gerek.

“Batı’nın sağını solunu biliyorum, öyleyse Batılıyım” – yanlış mı yanlış bir düşünce bu.

Toptan bakınca, binlerce yıldanberi Batı’yı yoğuran en belirgin çelişkilerden biri, bence: insan bedenini yüceltme ile insan bedenini aşağısama arasındaki çok etkili gerginlik.

Eski Yunan, Rönesans, Aydınlanma, Yirminci Yüzyıl: iyiden iyiye beden yandaşı. Karşısında: Hristiyanlığın savunup yaydığı bir beden düşmanlığı yeralıyor. Ayrıca: nerde beden, değer ve önemce önplana çıkıyorsa; nerde beden “iyi birşey” diye bakım görüyorsa, orda belirgin bir iyimserlik işbaşında. Bedenin değersiz, utanılacak yapıda birşey diye arkaplana atılıp “kötü” yaftasıyla nitelendiği yerdeyse belirgin bir kötümserlik işbaşında. Bütün bu konunun zembereğiye Hristiyanlık.

Bana göre: örtüsüz kapaksız, peçesiz gizlisiz Avrupalıyı, Amerikalıyı içinden anlamak, tümünden Batı’yla hesaplaşmak isteyen her ülkenin, herbireyin, açıktan açığa Hristiyanlıkla hesaplaşması gerek. Bu hem Batılılar hem dışarılıklar için geçerli. Böylesi bir hesaplaşmayı göze alan herkesin, “aman şunu gücendirmeyeyim”, “aman bir zarara uğramayayım” türünden kaygıları biryana itmesi gerekir.

Yalnızca bilgi, sezgi işi değil, yüreklilik işidir uygarlık.

Avrupa kültürüne arka-çıkanlarla Avrupa kültürünü özümsemek isteyenler, Avrupa kültürüne karşı-çıkanlarla, bu kültüre düşman olanlar, evrenin Avrupalılaşmasını birbirine karşıt iki doğrultuda değerlendiriyorlar:

Avrupalılaşmak isteyenlere göre, evrenin Avrupalılaşması: yeryüzünde yaşama düzeni sağlanması; insanı diktutan kendine güvenin artması; barış içinde birlik dengesinin sağlanması; kişisel, toplumsal özgürlüğün gelişmesi, – özetle, mutluluğun imrenilir bir yoğunluğa ve yaygınlığa erişmesi demek.

Avrupalılaşmak istemeyenlere göre, evrenin Avrupalılaşması: yeryüzünün her yerinde düzenin altüst olması; yaşama güveninin elden uçup gitmesi; binbir çabayla erişilmiş tarihsel dengelerin allak bullak olması; birçok kişinin, ülkenin boyunduruk altına alınması; özetle, her yerde mutluluğa güle güle denmesi demek.

Batı, bazı bakımlardan kendinden aşağı görmez Japonya'yı. Batı'ya göre: adamakıllı Avrupalılaşmış, Amerikalılaşmış, birtakım teknik becerilerde imrenilecek biçimde ileri gitmiş bir toplum, son derece gelişmiş bir uygarlık günümüzün Japonyası. Bunun içindir ki, kararlarında, masalarında Japonya'ya da yer verir Batı. Ancak Japonya ne Avrupa'dır, ne Amerika'dır.

Teknikçe Avrupalılığı benimsemiş bile olsa, *yabancı bir kültürdür* Japonya.

Bu durum: üstünkörü düşünenleri, tez sonuçlara sıçrayıp geçersiz kuramları ve önyargıları pekiştirmek isteyenleri sevin-direbilir. Şöyle sanırlar: Hep diyorduk, işte inandırıcı bir örnek: Kültür ile teknik ayrılabilir. Batı'dan tekniği çek al, sürdür gitsin kendi kültürünü.

Oysa gerçek şu: Japonya, Batı'nın kültüründen *bazı şeyleri* kendi kültürüne katıp *özümsemeyi başarmış* bir kültür. Böylece, kendi kültüründe pekçok bakımdan değişiklikler gerçekleştirmiş Japonya.

"Batılılaşmak-mı-istiyorsun-tekniğini-çek-al-kendi-kültürüne-aktar-olsun-bitsin-sonra-da-herşey-eskisi-gibi-sürsün-gitsin!" diye düşünen bazı Türk aydınları tersini dilese, savunsa da gerçek buymuş gibi geliyor bana.

Onyıl kadar önceydi: Aşağıyukarı onbeş yıldır görmemiştim hocamı. Özlemiştım: Titiz mi titiz seminer çalışmalarımızın mimarıydı o: uzmanca yayınları elimizden düşmezdi; bal akardı ağzından, konuşurken. Güzel bir fırsat çıktı: ılıkça bir yaz gecesi, Ren ırmağına bakan içaçıcı bir evde, neşeli bir toplantıda biraraya geldik. Üniversiteden ayrılmıştı artık. İlkın eskilere bir dalış – anıların beşiğinde sallandık. Çılgın karnaval günlerinde o Don Quijote kılığında, ben Sancho Panza kılığında, birbirinin eşi

çingene kırmızısı atkılarımızla geçmişî yaşadık. Sonra zor mu zor, zevkli mi zevkli kavramları, sorunları yüklendiğimiz esmer sarışın biralı felsefe akşamlarında koşuşturduk. Sonra da dünyanın, Avrupa'nın o günkü gerçek-tasarımsal durumlarını döne döne dolandık. İyiden iyiye kaptırmıştık kendimizi: kaşla göz arasında tek konuşan hocamızdı gene. Önündeki kadeh delikti sanki, hiç dolu kalmıyordu. Birden coştı: yalnızca bana sesleniyordu:

“Sizi gencecikken tanıdım. Siz de bizleri tanıyorsunuz. Buraya ilk ayak bastığınız günü, dün gibi anımsıyorum. O zaman, nerdeyse otuz yıl oluyor değil mi, başkaydı herşey, savaş sonrasının yapıcı atılımları sarmıştı hepimizi. Öyle şeyler yok artık. Karnı tıka basa tok, sırtı gerektiğinden çok pek, birden yime azgınca kendini beğenmiş Avrupa burası. Derine giden düşünmeyi sevmiyor. İçi geçmiş, sümsük bir Avrupa var artık. Git burdan. Buranın sana verebileceği birşey göremiyorum. Bizde iş kalmadı.”

Baktım, çevremizdekiler de öbek öbek söyleşi danslarını çoktan bırakıp yana çekilmişler, bizi izlemek için kulak kesilmişler. İçlerinden bir iki genç kadın bana kaşgöz etmede: “Oyala gitsin, bir tatsızlık çıkmasın, yaşlandı işte. Hep bildiğimiz şey: yaşla huy da değişiyor, hırçınlaşıyor insanlar” der gibi bakışları.

Birden durdu hocam. Yorulmuş falan değildi: ille de bir yanıt bekliyordu benden. Üç aşağı beş yukarı şöyle dedim, dün gibi belleğimde dediklerim:

“Burdaki gidişi yakından izliyorum. Uzaktayım ama. Hepimizi üzen bazı şeyler yok değil buralarda. Fırsat buldukça hep buraya geleceğim, gene de yurda dönmek için kuşkusuz. Yaşamımın çağrısı bu: can ödevim, vazgeçilmez zevkim, umut kaynağım bu çağrı benim. Gelmeye, görmeye, yaşayıp öğrenmeye değer burası. Dünyanın heryeri gibi durmadan değişiyor, capcanlı. Sizsiniz bunun en sağlam tanığı. Tanık, sizin sözleriniz. Sizler bu özeleştiriyi yaptığınıza göre, bu özeleştirileriniz heryana ışık saçtığına göre, vazgeçilmez bir yurt burası. Keşke heryer *bu bakımdan* burası gibi olsa! İşte bunun için burdayım ben. Geldim gittim, gene gelip gideceğim gücüm yettiğince.”

Sözlerim bitince soğuk bir sessizliğe batacağız gibi geldi birara bana. Birden ne göreyim: kadehler yeniden dolmuş.

Başta hocam, hepimiz neşenin iyimser yıllerinde kanatlanmış uçuyoruz.

Akıl, akıl diyor, – hani akıl: yetersiz çarpık, kendini beğenmiş. Sonra gel, akıl, de.

Birey, birey diyor – hani birey: soyca yoket, gönülce yık, kafaca çarpıt – sonra gel, birey, de.

Çileden çıkarıyor Batı bazan insanı.

Bu-dünya, bu-dünya, diyor, – hani bu-dünya: kutsallık adına, tümen tümen boşinan sürsün önüne – sonra gel, bu-dünya, de.

Bizdeki çoğun dargörüşlü politikacılar (hoş, başka yerlerdeki başka türlü mü sanki) uygarlık sorunlarını; bu arada, kendi Batılılaşma görünümündeki atılımlarını, “kültür politikası” diye niteliyorlar; vardıkları, bu kendilerince “çağdaş” düzeye büyük bir aşama gözüyle bakıyorlar. Bütün bunlar, politikacı darlığından, politikacıyı, ne denli yakışıklı söylevler çekse de kurtaramaz.

Batılılaşma: düpedüz kültür politikası değil. Batılılaşma: kuşatımlı bir uygarlık bilinci. Batılılaşma: tasarlanabilecek tüm kültür politikalarını taşıyan temel; adı, türü, kapsamı ne olursa olsun, çeşit çeşit bilinçlenmelere varlık ve anlam biçen temel.

“Henüz politik birliğe ulaşmış değil Avrupa, Batı; kültürce birliği de yok öyleyse; oysa genellikle kültürün önemli bir kesimi değil mi politika; şimdi kalkıp böylesi bir kültür gerçekliği varmışçasına, binbir çaba yüklenip ille Avrupa kültürüyle sarmaş dolaş olmak için çırpınıyoruz.” Batılılaşma yoluna seğirten bazı ülkelerde işte böyle düşünen etkin çevreler var.

Eski Yunan’da kent devletleri nice yüzyıl, yönetim ve örgütlenme bakımından doğru dürüst bir birlik kuramadı, orası öyle. Orası öyle de, gerçekte: ünlü ünsüz hepsini mythos’tan tragedia’ya, epos’tan logos’a, philosophia’dan Dionysos’a ulaştıran, sonraki nice çağlara kaynak ve örnek tıkHz bir kültür sarıp sarmalamıştı.

Politikaca birlik eksikliği, kültürce birlik yoksunluğunu içermez.

Tarih, Doğu ile Batı arasında sürekli bir gidiş-gelişe ilişkin çarpıcı tanıklıklarla dolu. Öyle zamanlar oldu ki, Pers donanması Ege'nin tüm limanlarına sözgeçirmeye kalkıştı. Truva'ya girdi, yağmaladı; Peloponez yarımadasından kalkan ordular, Taklamakan'dan kalkan kervanlar Roma'da konakladı; Bordeaux'lu şövalyeler Suriye'ye dayandı; Türk orduları Viyana kapılarında otağ kurdu: Venedik'ten Çin'e, Portekiz'den Japon adalarına, Ural'lardan İspanya'ya, Hindistan'dan Londra'ya sürekli bir gidiş-geliş. Son yüzyıllardaki gelişmeler biryana, bütün bu gidiş-gelişlerden hiçbiri Büyük İskender'in onıyla sığdırdığı atılım kadar kültürce bol etkili olmadı ama.

Doğu Batı yakınlaşmasında zamanımıza dek süregelen etkile-riyle eşi-benzeri yok Büyük İskender'in yaşadığı, onun yaşattığı tarihsel eylemin.

Kuşkusuz, toptancı bir övgü yargısı değil bu. Öyle ya İskender'in tam tamına ne yapmak istediği, istediğini ne ölçüde gerçekleştirdiği; İskender'le ortaya çıkan büyük küçük olayların, zamanla kişilere-topluma ne tür yararlar getirdiği – içinden çıkılmaz dalga dalga bir karmaşa. Gene de İskender'le ortaya çıkan *büyük kültür olayı* şu: İskender'le Batı Doğu'ya, Doğu Batı'ya içten içe genişledi. Batı da Doğu da, birbirkırma, yeniden yapılandı. Yalnızca belli bölgeleri, birkaç on yıl harmanlayan dönemcil bir değişimcik değil İskender'le başlayan. Bakan görür: İskender'le kuruldu modern dediğimiz Batı; günümüzde bile, İskenderce coşkudan devşirdiği etkilerle sürdürüyor evrene yaygın yaşamını.

Batı ile Batı-dışının, birbirinden ayrılan “dikkatleri” var. İşte çoğun kültür açısından üzerinde durmadığımız bir dikkat odağı: kamu dairesi.

İster Gümrük Odası, ister Polis Karakolu, ister Hastane Girişi, isterse de Postane olsun, devletlerin varlık durumları uyarınca bazı değişiklikler biryana, pekçok yönden ayrılık-

ları var Batı'nın Doğu'dan, Doğu'nun Batı'dan "resmi" denen görünümünde. Batı'da: her nesne göreceği iş doğrultusunda yerleştirilmiş; pahalıya da malolsa alınıp yerine konmuş, ucuz olabiliyorsa ucuzu yeğlenmiş. Yapıdan döşemeye gerekli şeylerin hiçbirisi bölgesel ayrılıklar değerlendirilse de, göze batan bir rol oynamıyor. Görevler yerine getirilirken hak yenmez bu dairelerde; ters bir izlenim uyandırmamaya özen gösterilir. Başvuranlara yaklaşımda, eşitlikten, saygıdan sapılmak istenmez; nerden gelirse gelsin böylesi istemler çoğun karşılıksız bırakılır. Bir de şu yaygın: çalışma saatlerinde fırtına-zırtı değişiklik yapılmaz. Yasal dinlenceler görev aksatıcı olmaktan çıkarılmıştır.

Doğu'daysa, Batı'dakilere benzer görevlere yönelik yerlerde, döşeme: yalapaşap değilse özensiz, özensiz değilse uyumsuz, uyumsuz değilse ucuzundan, ucuzundan değilse yakışıksız, yakışıksız değilse pahalısından. Haktan, eşitlikten çok, başka şeyler : (ahlakça uçlara çekiştirmeyelim) tanıdık, bildik ilişkileri; duygusallık, özellikle de acıma rol oynar. Başvuranlarda, sanki kendilerine ayakbağı gözüyle bakılıyormuş gibi bir eziklik; aman sanki bir aksilik çıkmadan şurdan kurtulsam türünden bir tedirginlik; görevlilerde, sizler olmasaydınız burda "işimizle" başbaşa ne iyi olacaktık gibilerden bir sıkınlık. Üstüne üstlük: nesnel gerekçesiz ara-vermeler, çalışma saatleriyle nerdeyse kişiye özgü oynayırlar...

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda, Filipinler'de Manila Üniversitesi'nde geçici bir akademik görevdeydi bir arkadaşım, o anlattı: "Benim Avrupa'da zor yanyana geldiğini gördüğüm Almanlar, Belçikalılar, Ruslar, Polonyalılar, Fransızlar, Filipinler'de eldengeldiğince birlikte olmaya bakıyorlar. Bazi çıkar gerginliklerine karşın, ne kin, ne kırgınlık aralarında. Birbirine karşı amansızca savaşmış olan Avrupalılar, anavatanlarından çok uzaktaki Doğu'da öyle bağlıydılar ki birbirlerine, hiçbirzaman unutamayacağım bu bağlanışlarını. Ben de onlarla birlikte, onların arasında rahattım orda, başkalarıyla değil. Ortaklaşa kültür, özde kültür birleştiriyor başka başka ülkelerin tektek insanlarını."

Oralara dek uzanmadım ama kendi açımdan izlediğim kadarıyla benim de vardığım sonuç şu: Çeşit çeşit Avrupa ülkelerinden Avrupalılarca bölük-pörçük, karşıt-ayrık görünen ne varsa, doğuya gittikçe ne yapıp edip uyumla birbirini buluyor. Az mı tanık oldum bu duruma: Avrupa’da birbirini görmezlikten gelen Avrupalılar, Anadolu’nun kuş uçmaz kervan geçmez yerlerinde birbirleriyle karşılaştılar mı, kaşla göz arasında öylesine içten kaynaşıyorlar ki.

Bugün Türkiye’de bazı Türkler çeşit çeşit duygularla: “Biz Avrupa’ya en yakın Asyalılarız”; “Biz Asya’nın en Avrupalısı-yız” diye düşünüyorlar.

Bazıları: “Biz hem Asyalıyız hem Avrupalıyız”; “Biz ne Asyalı ne Avrupalıyız” diye düşünüyorlar.

Bazılarıysa: “Biz, şu-şu-anlamda Avrupalıyız”; “Biz, şu-şu-şu anlamda Avrupalı değiliz” diye düşünüyorlar.

Bazıları da düpedüz: “Biz Avrupalıyız”; “Biz Avrupalı değiliz” diye düşünüyorlar.

Gelgelelim: kim nasıl düşünürse düşünsün, saptama önermeleri değil bunlar: sorular sorular..

Kişi, toplum olarak Türk kültürü söz konusu edildi mi: Batı’dan gelebilecek “tehlikelerin” önüne kalkan kurmak için Müslümanlığı koymak; Batı’dan gelebilecek güzellikleri daha baskın değerlerle zararsız kılıp sindirmek için, Müslümanlığı kalkan etmeye çalışmak boşuna çaba. Böylesi bir tutum, Batı uygarlığını yanlış anlamak demek. Ne Batı kültürü yalnızca Hristiyanlık, ne Türk kültürü yalnızca Müslümanlık.

Yunus Emre yüzdeyüz bir Türk ozanı, bir Türk düşünürü diye niteleniyor. Gerçekten de öyle. Gel gör ki onun kökenlerini Orta Asya mutasavvıflarına dayatıp böylece Türklüğünü daha bir pekiştirmek isteyenler var. Buna da çoğun Türklüğü yüceltmek, Türklükle övünmek için başvuruyorlar. Bu bağlamda önemli gerçek unutuluyor çoğu kez: Yeni-Platonculuğun etkisinde Yunus. Yeni-Platonculuksa, Eski Yunanistan ile Hristiyan Ortaçağına doğru yönelimlerin karması bir akım; başka türlü

dendikte, bir Batı akımı. Ama bence, bu kuşku götürmez sap-tama, Yunus'un değerini hiç mi hiç azaltmaz.

'Olana-aykırı' durumlara ilişkin *yanıtsız* birkaç soru:

Türklerin yerinde bugün Anadolu'da Japonlar yaşasaydı, durum n'olurdu?

İran, Avrupa'ya bugünkünden çok daha yakın bir komşuluk konumunda olsaydı, durum n'olurdu?

Avrupa uygarlığı Avrupa'da değil de, Güney Amerika'da oluşup gelişseydi, tüm ülkeleriyle birlikte Avrupa'da durum n'olurdu?

Bugün yeryüzünün Avrupa ötesindeki geniş bir bölgede, tek-nikçe Avrupa'dan bağımsız oluşup gelişen, ama enaz onun kadar güçlü ve etkili olan bir uygarlık-çevresi varolsaydı, Batı'nın durumu n'olurdu?

Hepten yanıtsız da olsalar, az-çok ufuk açıcı sorular bunlar, – ne dersiniz?

Avrupalı birey, kendi özbeniyle ilgili önemli-önemsiz herşeye duyarlı. Modernlik, bu duyarlığın aşırı denebilecek kerteğe varması.

Ne denli Doğu'ya giderseniz, o denli bireyce duyarlık azal-makta.

İlle de bir yerden olmak gerekmiyor, ama bu yönden bakınca, Doğulu mu Batılı mı Türkler?

Bir toplumun içine düşebileceği en korkunç kültür yanılgıla-rından biri, kendi değerlerine, beceri ve erdemlerine, başarı ve yüceliklerine, nedense, yüzkarası, utanç kaynağı, ayakbağı gözüyle bakması ise; öbürü bu değerlere aşılmaz, eşsiz benzer-siz, biricik üstünlükler, yetkinlikler gözüyle bakmaktır. Heriki kültür yanılgısı, birbiriyle ne denli çelişik bir görünüme bü-rünse de, ortak bir sonuca sürükler: Yanılgı, toplumu, başka kültürlerden verim sağlamaktan alıkoyup yavan ve kısır bir içekapanışta yalnızlaştırıp kurutur.

İnsanın değişmez bir özü olmadığını; tarih içinde durmadan

değiştirdiğini anlayıp buna uygun davrandığı sürece Doğulu, artık Batı'nın yoluna girmiş demektir.

Tepeden inme bir buyrukla, bir buyuru, bir buyrultuyla bir kültürden öbürüne geçebilmek sözkonusu değil. Kültür ayakkabı mı ki, tak-çıkay yapasın. Kültür: iç işlemlilik, hem de katmer katmer. Çabuk görünen yönleri biryana (yanlış anlaşılmasın, bu yönler önemsiz, demiyorum) dıştan elatmaların, keyfe göre değiştirmelerin, gütmelerin ötesinde kat kat *derinlerin* oylum oylum evrenidir kültür.

Hasta yatağına uzanmış bir kültürün başına gelebilecek en büyük yıkım, başucuna üşüşen hekimlerin birbirine girmesi. Neyse ki “hastalık”, birdeyime benzetme; “hekimlik” de öyle. Şu var ama, güç durumlarda (hiç de az değil sayısı bu durumların) kim, kimler nasıl kurtaracak kültürü? (Neyse ki “kurtarma”da, birdeyime, benzetme.) Öyle olsa bile, kültürde işler tıkrında yürümeyince, kültüre ilişkin benzetmeli konuşmadan vazgeçmede de yürümeyen birşey var, – orası öyle.

Batı-kültür-çevresinden alıyorsun da alıyorsun – kimi iyisini, kimi kötüsünü; kimi az kimi çok; kimi bozup çarpıtmadan, kimi kaşını gözünü yara yara: bilim, teknik, resim, yontu, roman, müzik, felsefe... alıyorsun da alıyorsun, *ülke olarak*. Alması-na alıyorsun da, Batı'nın değer verdiği, Batı'nın sevgi, saygıyla benimsediği pek birşeyler katmıyorsun henüz sen kendin. Bu durumda: Batılı mısın, değil misin? Ne denli Batılısın, ne denli Batılı değilsin?

Sözleşme, bir ülkeyi belli bir kültür-çevresinin üyesi yapmaya yeterli değil. İçeriğiyle kapsamı ne olursa olsun, gene de değil. Başka türlüünü tasarlamak, kültür-evrenini, istendiğinde edini-len, istenmediğinde kaldırıp atılan bir giysiye indirgemek olur.

Kuşkusuz, kültür kuran bir etkenlik sözleşme. Kişileri, kuşakları, eylemleri birbirine bağlar, örgütleme yaptırımlarıyla bezeyip mühürler. Birbirlerine önceden yabancı kültürlerdeki toplumları bile, ortak bir istençle birarada tutmaya büyük yar-

dımcıdır bazan sözleşme. Gene de sözleşmenin gücünü abartmamak gerek. Şöyle ki: kültürdür sözleşmeyi taşıyan temel. Ancak kültür tabanında varolabilir sözleşmeler. Sözleşmeye anlamını, önem ve etkinliğini sağlayan kaynaktır kültür dünyası.

Buna göre belli çıkar amaçlarıyla yürürlüğe konan bir sözleşme, herhangi bir ülkeye, kendini belli bir kültürden sayma hakkı vermez. Sözleşmeler ötesi, çoğun sözsüz yazısız onaylanan temel bir ortaklıktır, bir *yazgı birlikteliğidir* kültür.

Dışardan Batı'ya yaklaşan ülkelerdeki, o ne yapıp edip sözleşmeyle kendini Batı'dan sayma ve saydırma tutkusu da oldukça aydınlanıyor şimdi: Özellikle Rönesans'tan beri, en çok günümüzde, başlıca doğrultusuyla demokratik bir kültür Batı; Avrupa olsun, Amerika olsun, hep sözleşmelerle, çoğun incesinden deyimlerle bezeli yazılı sözleşmelerle düzenlemiş, hem kendi içindeki ilişkileri hem dışarıyla ilişkileri; büyük özen göstermiş buna. İşte, kendini bu sözleşme havasına kaptıran dışarlıklılar: “Uygun sözleşmeyi bir kotaralım, ozaman biz de Batılıyız demektir” türünden yanlıtlı bir sanıya kapılıveriyorlar çabucak.

Genellikle bir uygarlık belirtisi sözleşme; uygarlıkta önemli bir öge. Gelgelelim belli bir uygarlıktan olmanın göstergesi gözüyle bakılamaz sözleşmeye.

Gülünç ama gerçek: Batı, tam bilinçle olmasa da, açıkça söylemese de, kendi dışındaki toplumlara, kültürlere “çocuk” gözüyle bakıyor; “onları, çabucak eğitebilirim” diyor. Oysa, kültürce nice dolanık katmanlar, nice zengin anılar barındırıyor o dışarlar. Çocuk denen kültürler, geçmiş yüklü kültürler. Bu varlıkların yaşıysa: geçmiş. Tek kişi olsun, toplum-kültür olsun, yaşlıyı eğitmek zor. Yaşlı kendi istemedikçe, vargücüyle kendi de katılmadıkça olanaksız böylesi eğitimler.

Hangi kültür öbürüne: “gel, seni eğiteyim, sen de kültürce benim gibi ol, beni örnek alman gerek” diyebilir? Gerçi der demesine; ama kim kime vermiş bu hakkı! Böylesi “eğitimleri” azıcık eşeleyin, neler sırtmaz ki alttan: tümen tümen çıkar, köpük köpük boşgurur, vıcık vıcık özayıp...

Batı'nın teknik gücü, Batı'ya, hiçbirzaman, dünyanın öbür yörelerindeki toplumları kültürleri sözümona adam etme hakkı vermez. "İnsanlığa katkıda bulunmak için yapıyorum" dese de, oracıkta kulak-ardı edilebilir bu sav. Batı ne denli ayak direse de, uygarlık ile ahlak arasında yararı-zararı aşan bazı ilişkiler var. Gelgelelim yetesiye düşünüp taşınmadan, özyazgısını Batı'nın eline bırakan toplumlara da büyük sorumluluklar düştüğü açık. Batı'ya dönen her toplumun en önemli görevlerinden biri, Batı teknolojisini, içinde bu teknolojiye de önemli yer ayıran bir kültür-*bütünü*nde değerlendirmeye çalışmaktır.

Batı'dan "yardım koparmak" amacıyla Batı karşısında, kendini acındırma stratejisine kapılan bir toplum, kısa denebilecek bir süre sonra, içinde boğulup gideceği kuyuyu kazmakta.

Uzaya sözgeçirmek isteyen Batı, nasıl çekim yasasının önünde diz çökmemiş; bu yasayı, kendi özlemleri doğrultusunda en iyi biçimde verimlendirmeye yönelmişse; Batı-dışındaki "azgelişmiş" diye nitelenen toplumlar da, Batı'ya dönük hesaplaşmalarında, yaşamlarını bilgi ve istenç yönünden yeniden donatırken, paçaları *akıllıca* sıvamak zorundalar. Teknik önünde diz çökmek diye birşeye yer yok bu girişimde. "Teknik de ne ki, varsın teknik diye birşeyimiz olmasın" demekse, düpedüz akılsızlık. Batı'ya dönüşlerde "azgelişmişliği" aşarken tutulması gereken akıllı yol, kültür yolunda tekniği en iyi biçimde özümseyip verimlendirme yolu.

Türk halkının hemen hemen hepsi İslam dininden.

Türkler devletçe, halkça Avrupa'yla bütünleşmede istençli.

Öyleyse Avrupalılaştırmanın en kolay yolu, İslamda "bazı" düzeltmeler yapmak.

Bu üç basamaklı çıkarımın, azıcık deşince, görünümü düzgün, o kadar. Gerçekte, biçimce-içerikçe türlü türlü tartışmalara açık olduğu yadsınamaz; bunu saptamak için, keskin mantıkçı olmak gerekmiyor, azıcık sağduyu yeterli. Ne var ki, geniş onay gören, ille de yaşama geçirilmesi, doğrulanması istenen

bir konuda, çok kişi, “genel kanıyı”, aslında “genel sanıyı” şöyle özetlemekten yana: “İslamda bir iki reform, işte Avrupalıyız ozaman!”

Oysa dinde reformlar, düzeltimler zor mu zor bir olay; sert tepkilerle, karşı-koymalarla başarısızlığa uğrarlar çoğun. “Çağdaş” diye nitelenen “din eğitimiyle” de işleri kotarmak sözkonusu değil.

Asıl yapılması gereken: akıllıca sezgi, saygı dolu anlayışla, temel haklarını, özgürlüklerini zedelemeyen, insanı değiştirmeyi denemek. İnsanı, *din* karşısında *da* kendi yazgısını kendi eline almasını sağlayacak biçimde bilgi, görgü, eleştiri ve hoşgörüyü donatmak.

Kulaklar çınılıyor burda: “Güzel güzel de, kim yapacak bütün bunları? Hele bir bekleyelim. Acele işe şeytan karışır, yavaş yavaş.”

Şu da var ama: olası, *gerçekleşebilir de* kuşkusuz, yeter ki gönül-akılla istensin:

Başarmak için, başlamak gerek: eylem! eylem!

Kişi olarak Batılılaşma sürecine giren her Türke, toplumun Batıca işleyişi için, devletçe gerçekleştirilmesi gereken yasa ve benzeri türden uygulamalar yanında, herbiri kendine göre zaman isteyen, çağsal-özel koşullu birtakım işler düşer. Bunlardan biri çok önemli: dindar olsun olmasın her Türkün, öz yaşayışını içten dıştan örgütleyen İslamla hesaplaşmaya – İslamı belli bir doğrultuya oturtmaya yönelmesi gerek. Laiklik doğrultusu bu. İşte Atatürk, toplum-devlet düzenlemesinde olduğu kadar özel yaşamda da, akılcı ve gözüpek bir tutumla, *bu* doğrultuyu belirledi. – Daha sonra, peki?

Gelecek, gelecek diye diye bugünün tadına varamayan Batılı: geleceğe boşveren Doğuluya hem acır hem imrenir.

Batı'da, yaşamın pekçok kesiminde izlenen yol şu: konuşurken, davranırken herkes gibi yap, – *özde* ne istersen yap.

Doğu'da yaşamın pekçok kesiminde izlenen şu: konuşurken, davranırken herkesin yaptığını yap, – görünüş ile öz ayırımı diye birşey yok; önemli olan başkalarıyla yaşam-dayanışması; kimin umurunda öz.

“Ben Avrupalılaştım bir Asyalıyım” diyen kendince aydın bir Azerbaycan Türkü, “Ben Avrupalılaştım” diyen Türkiye Türküne şaşkınlıkla bakmakta: onaylasa birtürlü, kınasa birtürlü.

Bu durumda, Türkiye Türkünün durum ve düşünceleri de düğüm düğüm: Ne bitmez tükenmez bir uğraşmış düpedüz yaşayıp gitmek isteyen için bile uygarlık.

İstediğin kadar çalış, didin, öğren: birtakım yazı yazma kurallarını bellemekle yazar, ozan olamazsın. Hele iyi bir yazar ozan, hiç mi hiç. Yabancı bir kültürü, bir ülkeyi “öğrenme” çabalarında, işi ne denli ciddiye alırsan al, iyi öğrencilik, seni o kültürün bir üyesi yapmaya yetmez.

Kulaklar çoğun nedense bazı sözlere tıkalı olduğuna göre, fırsat geldiğinde, belki bu kez işitilir umuduyla, o sözleri yinelemekten yılmamak gerek: Ülkece etkilere *açık tut* kendini; hiçbir ülkenin *maymunu olma*, *özünden* saydığın güzel çizgilerin *ışımamasından çekinme*, – söylemesi kolay, yerine getirmesi zor şeyler bütün bunlar. Gene de dörtelle sarılmaya değer, özellikle yeni bir kültür çevresine girerken, o çevreyi benimserken, o çevreye iyice girdikten sonra da.

BATICA MUTLULUK, BATICA MUTSUZLUK

Köln'de Roma'da Londra'da Paris'te
Bursa'da İstanbul'da
Kendimden geçtim
Yapı yol sahne kitap resim yontu

Gene de benim için
Varsa yoksa
Yunus
Lao-Tzu Tuang-Tzu Basho Buddha
Li-po Wang-Wei Tu-Fu

Apaçık gerçek şu
Baudelaire Cervantes Goethe
Plutharkos Gogol Whitman Shakespeare
Daha nicelerin yardımı olmasaydı
Nasıl varırdım
Canımın canı uygarlık türküsünün tadına

İnsan, dünyaya gözünü açar açmaz uygarlıkta bulur kendini. Orası öyle; yalnızca uygarlıkta bulmaz ama, kendini de uygarlıkla bulur.

Mutluluk tektek insanlar için sözkonusu olabilir. Tektek insan, ama tekbaşına değil. Çünkü herkes uygarlık içinde; yaşama alanı uygarlık. Görünür görünmez amaçlar, araçlar, ülküler, ödevler, görevler, seçenekler, kolaylıklar, yardımlar, engeller, – hepsi uygarlıkla var, uygarlıkta var.

Batı'daysan Batıca; değilsen, Batı dışına özgü bir biçimde bu böyle.

Kişiyi özel mutluluk yazgısının sözlüğü de grameri de uygarlıkça yazılmıştır. Sana düşen: okuyup anlamak, yorumlayıp değerlendirmek, ona göre davranmak.

Batıca bir yazgiysa bu, Batıca anlayış gerek; Doğucaysa, Doğuca.

Hiç de kolay değil mutluluk konusunda iki dillilerin işi. Üstesinden zor gelinir. Gelinse de, yırtık yırtık nice mutluluk atılımları.

Uygarlığı tüm dertlerin fışkırdığı kaynak diye yorumlamak ne denli yanlışsa, uygarlığı tüm dertlere kesin çare diye bellemek de o denli yanlış.

Uygarlıklardan bir uygarlık olarak Batı'nın öbürlerinden özde bir ayrıcalığı yok bu konuda.

Uygarlığın en yüce amacı insanları mutlu kılmaktır, diye düşünmek olası. Bu bağlamda olası olmayan birşey varsa, o da şimdiedek hiçbir uygarlığın bu amaca gerçekte erişemeyeceği. Geçmişin uygarlıkları tanık buna. Bundan sonrası için daha iyimser bir havaya bürünsek bile, mantıkça olanaksız bir amaç, mutluluk. Kim ne derse desin, bu bağlamda, Batı'yı özellikle

teknîğin sağlayabileceği araçlar yönünden epeyce talihli bir konumda görenler, seslerini sıklıkla işittirsel de, mutluluk yönünden Batı'nın, tüm öbür uygarlıklardan çok daha fazla yapacak işi, çok daha fazla başa çıkması gereken sorunu olduğu unutulmamalı.

Nesneler, olaylar, süreçler, kurallar, etkiler, gelenekler, alışkanlıklar... hemencecik göze görünmese de pek çok bağın, ilişkinin, biçimleşimin içinde yaşar yazgısını insan. Uygarlığın içindeyiz, sözcüğün akla gelen her anlamında içindeyiz.

Bu kuşatıcı duruma: “Bu benim uygarlığım”, “Bu bizim uygarlığımız” doğrultusunda bir bilinçle bakmasak da, böylesi bir uygarlığın adını sanını koymasak da, önünde sonunda *bu* uygarlığın içinde, “bu” diye belirlediğimiz bir uzay-zaman çerçevesinde mutlu ya da mutsuzuz. Ne denli kaypak, akıcı, bulanık bir gidişi de olsa, her birey, kendini “mutluyum” ya da “mutsuzum” diye düşünüp duyarken, hep bu ortam içindedir.

Buna göre, kişisel mutluluk açısından uygarlığı değerlendirmeye gelip dayanır mutluluk en sonunda. Gene de, kişisel mutluluk açısından uygarlığı toptan nitelemek oldukça zor. Bazı ipuçları aydınlık sağlasa da bu böyle. Tümü biryana, bir uygarlık olayına ya da ürününe, mutluluk yönünden baktıkta: bana mutluluk veren bir olay sana mutsuzluk getirebilir. Şimdi beni mutsuz eden bir olay, gelecekte nice insan kuşaklarına sağlam bir mutluluk ortamı hazırlayabilir. Şu da önemli: bilgi donanımımız, duygusal karakter yapımız uyarınca uygarlığı mutlulukça değerlendirip yargılamada, ne denli özen gösterirsek gösterelim, gene de güvene erişemeyiz. Uygarlığı mutluluk açısından değerlemede, uzlaşım ölçeklerinden yoksunuz. Bu bizi yıldırmamalı gene de. Kültürün kişiye, bana, sana sunduğu mutluluk-mutsuzluk, kuramsal bir konu değil, yaşamı sürdürmeye içkin bir gereklilik.

Mutluluk açısından kaypak bir ortamdayız kültürde. Orası öyle. Gene de, yargılamada uzlaşım sağlayabilecek bir ipucu olduğu kanısındayım. O da şu : Beni, seni, bile-isteye mutsuz kılan bir kültürü başta edemem, bir “saçmalık” var böylesi bir kültürde – kültür, dilegelip senin yargılayan çarpık dese

de, hattâ bu dediğinde haklı olsa bile. Peki ama, bile-isteye kendimi tehlikeye fırlatıp attığım durumlar yok mu? Olmaz olur mu hiç? Yeter ki mutlulukla yapayım bunu, yeter ki mutluluk adına tüketeyim kendimi. Desene, kültürlerin, uygarlıkların, en kötüsü, beni mutlu kılacakmış gibi avucunun içine alan; beni, bile-isteye kullanıp ezen kültür, uygarlık.

Soralım şimdi kendimize: Böyle bir uygarlık mı, yoksa, böyle bir uygarlık değil mi Batı uygarlığı? Günümüzde Batı uygarlık çevresinin dışında kalmış görünen irili ufaklı öbür uygarlıkların, hangisi ne durumda, hep bu bakımdan?

Aklı kurcalayan başka sorular da var. Sözgelimi: ben ne dersem diyeyim, sen ne dersen de, uygarlık özü gereği, mutluluk-ötesi bir belirlenimler evreni mi yoksa? Uygarlık için, kişisel mutluluk-mutsuzluk önemli birşey değil mi, peki?

Daha nice nice sorular, yanıt denemeleriyle birlikte bizleri, seni, beni bekliyor hepsi. Ne çok işimiz var. Hiç de kolay değil insan olmak. Mutlulukça uygarlığı, uygarlıkça mutluluğu sözlüğümüzden çıkaralım mı, peki? Ne zor şey insan olmak!

Öznel mutsuzluğunu öne sürerek genellikle uygarlığa kara çalmaya girişen, yanılgıdan yanılgıya savrulur. Bu arada, olan öznel mutluluğa olur.

Uzaydan Batı'ya baktığımızda göze çarpan şu: Yeryüzünün pek çok yerine konmuş, pekçok yere damgasını vurmuş Batı – bunu da birbirine yakın, birbirinden uzak yerlere kondurduğu büyük kentlerle yapmış.

Kendine özgü bir dil gözüyle bakacak olursak, en yoğun biçimiyle, büyük kentlerde ortaya çıkıyor Batı – yetkinliği, anlamsızlığı, düşüklüğü, uyumu, uyumsuzluğu, gücü, inceliği, çelimsizliği, dehası, eksikliğiyle, heryönden karanlığı aydınlığıyla. Hastalık, görkem, cansıkıntısı, örgütlenme, cinayet, mutluluk – tüm sorunsallığı tüm uygarlık doruğuyla yeryüzünde büyük kentlerde serpilmiş Batı.

Üretim artırılacak diye, doğa dengesi bozuluyor; devlet yetkesi pekişecek diye, bireysel özgürlükler zedeleniyor; sözünü dinleten parti daha da güçlenecek diye, din-inanç sömürsü yapılıyor, – nice nice şeyler var bu çizelgeye katacak. Oysa gerçek şu: çelişkilerle kaynıyor uygarlığımızın bağı.

Şimdi gel de, “üç günlük yaşamda azıcık mutluluk!” diye çırpınan insancıkların önüne dikilip: ”bütün bu açmazlar, bütün bu çelişkiler kültür eleştirmenlerine düşen iş”, de. Bu arada bazı tarih yazarlarıyla toplum-bilimcilerine bir pay ayır, geç. Yaşam savaşındaki insana, yani ölüm-dirim savaşındaki insana korkunç saygısızlık bu.

Gerçekte, olanca çelişkileriyle kültür, *herkesin* başuğraşısı. Herkes, varlığını kültür içinde sürdürdüğüne göre; herkes, şöyle ya da böyle, kültürden özüne düşen payla yaşayabildiğine göre; herkes, kuramsal açıklamalara uzansa da, uzanmasa da, kültür çelişkilerinin hertürlüsüyle candan başa çıkmaya çalıştığına göre, bu hep böyle.

Bu bağlamda, bakışlarını kültür çelişkilerine çevirenlerin bilgi, sezgi ve duyguca sağlayabildiği başarılarla hepimiz sevinmeliyiz. Kültür çelişkilerini en iyi deşen; saygın çözüm-denemeleri araştıran; yorumlayan, değerlendiren kesimin de: politikacılar, çok bilimadamları, onlardan da çok sahne yazarları, romancılar, düşünürler, denemeciler, gazeteciler olduğunu akıldan çıkarmamalıyız. Yüzeysel çıkarlarımıza sıklıkla meydan okuyorlar; sanki varmış gibi, rahatımızı bozuyorlar diye bu kesimi itip kakarken, aslında kendimize kıydığımızı bir bilsek!

Avrupa’da oturan çoğu dışarılıklıları, özel koşullar ne denli tıkrında gelişirse gelişsin, anlatılmaz bir hüznün bürümekte çoğun: Avrupa’dan önceki yaşama özgü kültürden uzak kalmanın doğurduğu hüznün bu. Bu kişileri Avrupa’ya getiren dürtü, önceki kültürü silkip atma isteği olsa bile, çocukluk çağını sarıp sarmalayan kültür, yaşam boyunca capcanlı kalır hep. Kişiden kişiye değişse de, tek kişi için oldukça önemli koşullanma bu. Aynı şey üç-aşağı beş-yukarı tektek uluslar için de geçerli.

Kişiyi, toplumu epeyce içten belirleyen bir kültür-bilinçaltı var.

Mutluluğu Doğu'da bulanlar şu kanıda: Batı mı,

— tüm tarihiyle bir mutsuzluk gömüsü Batı.

Mutluluğu Batı'da bulanlar şu kanıda: Doğu mu,

— tüm tarihiyle bir mutsuzluk gömüsü Doğu.

Bir de dışa öfkesiz, içte kendini kandırmadan, mutluluğu arayanlar var. Ne zor onların çağrısı!

Birşeyin değeri, ancak o şey ortadan kalkınca kafaya dank eder. Kişisel sağlıktan tutun da, nedense savsaklanan ananın, babanın, sevgililerin ölümüne dek bu böyle. – Kültür için bambaşka durum: o olmadı mı, hiçbirşeyin yerini, değerini, yitikliğini belirlemek söz konusu değil. O tümünden yoksa, insan da yok zaten.

Süregiden görünüm şu: Bir uygarlık olanca tıkHzılığıyla eskilerde kaldı mı, doğruluğu tartışma götürən birtakım değerlendirmeler çekingen-atak günüşiğine çıkmaya başlıyor. Bu günüşiğiyse, başka bir kültür evrenindeki günüşiği, belki de bambaşka bir günüşiği.

Her uygarlık-çevresini, merkezleri taşralarıyla, uzunca kısaca sürelerle de olsa, belli modalar sarar. Belli okumalar, hastalıklar, uğraşlar, çalımlar, geziler, törenler, şölenler yaygınlaşır – biri silinirken öbürü çıkar.

Mutluluk biçimleri için de aynı şey geçerliymiş gibi geliyor. Bugün Batı'da mutluluk “havalarından” hangisi esiyor, dersiniz? Bunu capcanlı görüp göstermek için en uygun yol, belki, Batı'nın yamaçlarında olup bitenlere bakmak: yarı-karanlık dinsel, yöresel etkenliklere dörtelle sarılan sarılana. Ulussu gelenekselliğin kutsal diye adlandırılan bileşimleriyle kendinden geçiyor insanlar.

Kimse bilemez, ama genel izlenim şu: Batı'da, mutluluğa ermiş olduğu inancını güdenlerin sayısı çok değil. Onların büyük bir bölümü de, mutluluğu, uygarlığa karşın gerçekleştirdikleri kanısında.

Şöyle ya da böyle, kendi uygarlığının sınırları dışına çıkmamış bir insan, önünde sonunda kendi uygarlığını en yetkin uygarlık diye görmeye başlar.

Merakların belki de en doyurucusuyla onyıllardanberi çeşit çeşit uygarlıklarda dolaşmaktayım. Zaman zaman aklımı kurcalayan bir soru var: Batı uygarlığından önce gelmiş uygarlıklardan hangisinde yaşamak isterdin? Pek deşmeden biryana itiyorum; aklım gene de soruda takılıp kalıyor. Sağa sola yalpalamadan, soruya kısa bir yanıt vermem gerekiyor şimdi içimden: Eski Girit'te.

Kişiyi zorlama enaza indirgenmiş orda. Toplum kesimleri arasında, aşağıdakiler-yukardakiler türünden kesip atan nitelemeler-ötesi bir denge kurulmuş. Her toplumsal işlevde, erkek kadar kadın da rol oynuyor. Kölelik, şiddet, angarya, ağır ceza yok. İlimli eğlencelerle bezenmiş günlük yaşam. Yapılar yalın ve içaçıcı. Duvar resimleri ile yontu insanların gözdesi. Kentler çalımdan çok, rahat bir yaşamın buyruğunda. Ağacın, çiçeğin büyük yeri var. Düşünmeden yapıp-etmeye dek kültürün, çabanın, becerinin hertürlüsü denemeye açık. Üstüne üstlük heryaşta herkese mutluluk dağıtan dağ, vadi, yayla, deniz heryan.

Çok uzatmayacağım demiştim, dayanamadım. Uzunsa özürüm şu: biliyorum: hiçkimse içine doğduğu kültürü kendi seçmez, seçemez çünkü. Gene de bir-iki değinmeyle gönlümün neden belli bir yöne aktığını söylemeyi denedim işte.

Bitmedi ama; Eski Girit'te de benim bilmediğim, unuttuğum, üstü kapalı geçtiğim, doğrudan doğruya kendim yaşamadığım için kendimce olumlu yorumladığım nice eksiklikler vardır kimbilir.

En iyisi, insanın, kendi çağının uygarlığında mutlu olması.

Canlıvarlıklar için sürekli mutluluk diye birşey yok. Çeşitli katları, düzenleriyle sürekli değişimde hepsi. Canlılar dünyasının temel yasası bu. İnsan dünyasındaysa çok önemli bir boyut daha etken biçimde işin içine giriyor: uygarlık. Buna göre, mutluluğunu, belli bir oranda da olsa, eldengeldiğince güven altına almak istiyorsan, içinde yaşadığın uygarlığın olanaklarından

yararlanmak, bunu da akıllıca yapmak zorundasın. Söz konusu akıllılığın, topluma senin karınca kararınca sağlayacağın kültür katkısına iyice yansımali. Ver ki, alasin!

Yaşama-dünyamız kültür.

Eften-püften durumlarda bile, “Nerdeyim?” diye soran biri, bu soruya tam yanıtı, ancak *kültür içindeki yerini* belirterek verebilir. Kolay değil bu; hiç değil; zorun zoru bir girişim. Soruya yanıt yönünde sıkılmaya değer ama: *ayık yaşam* var ucunda.

Başka insanlarla bağların ne denli zenginse, o denli zengin bir kültürde yaşıyorsun demektir.

En yalnızlar bile, kendilerine özgü insan-insan ilişkileriyle zengin.

Herkesin içten sarılması doğal olan, ama genellikle örtük kalan, nedense yeterli bakım görmeyen, çoğun yalapaşap geçirilen bir yönelti insandan-insana ilişkiler.

“İlişki”, “ilişki”, orası güzel, güzel de, ilişkinin niteliği de çok önemli: ilişkiler ne denli nitelikliyse, insan da o denli mutlu. Gel gör ki, değerce ve anlamca, herkesçe saydam, herkesçe geçerli nitelikte ilişkiler sağlamak, erişilmez bir ülkü belki de. Kültürün en dolanık düğümlerinden biri, insan-insan ilişkisi. Gene de insan olarak hepimiz, elimizden geldiğince, içinde yaşadığımız kültürden, nitelikli ilişkiler sağlamak; içinde yaşadığımız kültüre nitelikli ilişkiler sağlamak durumundayız.

Şöyle sesleniyor bazıları: “Yüzeyselliklerle oyalanma Avrupa’da, katkısız mutluluk yok orda. Mutlu olmak istiyorsan, Doğu’ya gel!”

Bazıları da şöyle sesleniyor: “Doğu’da hiçlere karışıp yiter gidersin, – ne kişilik, ne güvence orda. Mutlu olmak istiyorsan Batı’ya gel.”

Oysa: Doğu’da, pekçok Batılı koşulu, gerçekleştirmeden mutlu olamıyor artık pekçok kimse. Batı’da yaşayanlarsa mutlu olmak amacıyla, Doğu’ya sığınıyor bugün.

İnsanlarını mutsuz eden, insanlarına kıyan, insanlarını yiyen uygarlık – şusu busu sonrakilerce övülse de uygarlık değil. Bana

dost olmayan sözümona dostun, dost olarak anlamı yok, değeri de, – olmasa da olur öylesi.

Uygarlık: benim için, senin için, bizim için, ardıllarımız için, hepimiz için, herkes için, *herkes için*.

Batı uygarlığını keyfine düşkün bir uygarlık diye kınayanlara katılmıyorum. Gerekçem şu: bu uygarlık insanların, genelde, gerçekten de yaşamın tadını çıkardığı kanısında değilim. Olsa olsa (deyim yerindeyse) programı doğrultusunda bazı teknik kolaylıklarla, böylesi bir istek var Batı'da. Uygulama aksıyor gene de. Gerçi bu aksaklığı giderecek olanaklardan yoksun değil Batı. Gel gör ki, bu işe aklını gönlünü adayıp pekçok yeniden-düzenlemeler, devrimler gerçekleştirmesi gerekecek.

Yaşam, yaşam, diyor ama Batı, bazan bakıyorum da: yaşam mı onunki, yaşamak mı onunki!

Hasta, aptal, canı, tembel dönemler yaşasa da, çoğun, uyumuyor Batı. Oysa Batı-dışında nicedir az rastlanıyor uyanışlara.

İnsanlık ülküsüne bakarak, tüm dünya uyanmadıkça rahat yüzü görmemesi gerekir Batı'nın. Oysa ne gezer...

Dünya, *kültürce* Batı gemisinde.

Batılı, mutluluğu ararken, Doğu'ya da gitse, Kuzey'e de çıksa, Güney'e de inse hep Batı'ya gidiyor aslında.

Batı, acımasız bir uygarlık mı?

Diyelim ki: “Acımasız” sözcüğünü, insanı “mutsuz kılan”, dolayısıyla, “acımalı” sözcüğünü, “insanı mutlu kılan” anlamında yorumladık. Gene de soruyu yanıtlamadan önce erişebildiğimiz anlam katlarını bir bir deşmemiz gerekiyor. Böylesine tuhaf, böylesine önemli bir soru bu... Eylem, beklemesiz ama; sen deşme işine kaptırmışken kendini yaşam da geçip gider.

Yanılmalara, gecikmelere dolanmadan elimizi tez tutmamız gerek. Ama bazan öyle geliyor ki bana: “Batı acımasız bir uygarlık mı?” sorusunu deşmeye giriştiğimizde, elimizi tez tutsak da tutmasak da, neyi değiştirebiliriz! Kişi de, ülke de herbiri

belli bir ölçüde kendini, çevresini değiştirebilir. Gene de dene-yeceksin, hep deneyeceksin...

Her kesimin dolacak çilesi var, kültür ile kültürün karşı-laşmasıyla ortalığı saran kültür değişiminde. Kendisini böyle bir değişime kaptıran *her* ülkede, en büyük çileyse aydınların payına düşmekte.

Olayı yaşayan acıyla bilir: Değişikliği savunsan da, yersen de tümen tümen beğenmeyenlerin çıkacak. Zaman zaman ca-nından bezdiresiye açık-örtük çullanacaklar üstüne. Duyup düşündüklerine, yapıp ettiklerine ne denli bağlıysan, o denli hırpalanacaksın. Mutluluğu unutsan iyi edersin.

Büyük kültür değişimlerinde, savunma ya da yerme gibi tek doğrultulardan ötede, *aralarda* gidegele palaçalmak zorunda aydın. Yansız, dayanaksız sürdürecekt işini. Uyduruk bir ya-lınlamayla iki-cami arasında koşturduğunu sanmak yanlış gene de. Camiler-arası bir bocalama-coğrafyası değil onunki. Tragedyalarda bile adı konmamış bir kültür geometrisinde görev gören bir erdir aydın – sığınacak tapınaksız. Bakarsın kulak veren çıkar sözümüze, kimseyi yıldırmamak için, hadi şöy-le diyelim: Özel mutluluğu nerdeyse hepten unutup “mutlu” olmaya verir kendini aydın. Olsa olsa ileride, belki de birkaç kuşak sonra, azıcık da olsa onun katkısıyla, gerçekleşeceğini umduğu bazı kültür aşamalarının *öntadı* açık ona. Ne var ki, çoğun onun mutluluğu, çok kimse böyle nitelemekten kaçınsa da, amacın gerçekleştiğini görmekten çok, amaca *götüren* yolda *yürüme bilinci*.

Uygarlıkla övünmekle mutlu olmaz kişi. Suçu uygarlığın üs-tüne atmakla da bitmez. İnsandan ayrı tutulabilir mi uygarlık: iş, insanda biter.

İlkece her zaman insanı beslemesi gereken uygarlık, zaman za-man tiksindirici bir buruklukla insan yaşamının ta içine çök-meye başlayınca, içimizden kazımak, üstümüzden silkip atmak isteriz onu. Belli bir ölçüde yaparız da. Gelgelelim, uygarlık olmadan da olur, diyemeyiz ama, hiçbirzaman diyemeyiz – on-suz olmaz çünkü.

Herkes, gözünü açar açmaz kültür içinde *bulur* kendini, – bil-mese de bu böyle. Bunun gerçekten böyle olduğunu, azçok da olsa, sonra sonra öğrenir. İşte ozaman gözünü gerçekten bu en temel gerçeğe açmak zorundadır insan. Yoksa bir görmez gibi yaşar dünyayı.

Kültür-aydınlığı olmayınca, birdeyime, yaşam da karanlık.

Kültür-aydınlığı *ancak* kültür’le, ama kültüre *ayık* bakışla sağlanır.

En yaşanır kültür, herkese; herkese olamıyorsa, eldengeldi-ğince çok insana *aydınlık fırsatı* sağlayan kültürdür.

Kültür, özü gereği *aydınlanmadır*. Daha doğrusu, sözcüğün geniş anlamında ne denli aydınlanmacıysa, o denli “kültür” adı yaraşır ona.

Dönüp dolaşıp herkesin “zenginliği”, içinde yaşadığı kültürde. Kültür, toplum: insana özgü zenginliklerin ortak gömüsü.

“Ben bu içinde yaşadığım uygarlıkta kendimi yitirmedim, buldum; yaşarken ölmedim ben bu uygarlıkta, olabileceğimi oldum”, diyenlere ne mutlu!

GELECEK DENEMENİN
DERİNLERDEN ÇAĞRISI

(Yazmasam da, yazılabildiğince dile getirirsem)

*Bitti denemez
Biter mi hiç
Eştikçe çok şey başka
Yaşamın kültürün acı tadı bu*

Batı'dan sesler içindeyim
Sanımca anlıyorum
Doğru diyorum

Yaşayan bireydir yokolsa da
Sürçtüğü olsa da aydınlatır akıl
Herşey bu dünyada kısıtlansa da

Topla kazanırsın
Güçlen etkinleşirsin
Taşa toprağa suya havaya sözgeçir
Mutlu ol
Öylesine önemli ki mutluluk

Batı ötesinden sesler içimde
Sanımca anlıyorum
Doğru diyorum

Birey evrenden olma
Evrenin yanürünü akıl
Noktacık bu dünya

Boşla boşal
Sil kendini vazgeç
Doğanın sözüne kulak ver
Mutlu ol
Bırak ki artık hiç önemi yok mutluluğun.

TADI DAMAĞIMDA

*Tüm kitap sevenlere, –
sevdikleri için.
Tüm kitap sevmeyenlere, –
sevmedikleri için.*

Kitap Kitaptan Kitaba Kitapla

Kitap

Bir kitapsa elindeki
Sen sen değilsin artık

Bir gerçeklik yaşamında
Yapayalnızsın
Birliktesin gelmiş gelecek insanlarla
Gözlerin kımıl kımıl
Dikkat kesilmişsin
Ağzın kapalıysa da ses ses içlerin
Sarıl öpüş
Atla coş
Danış dinle
Ufuktan ufuğa gez dolaş gücün yettiğinde
Yüklen üzüml çek hafifle
İşte gökler dağlar sular
Kuşlar balıklar
Ben'leri siz'leri onlar'ıyla insan dünyaları
Görünür görünmez düzenler
Sonsuz düzensizlikler kaplayan
İnsana özgü dünyalar
Sokaklar evler
Kentler ülkeler
Dizi dizi çıkarım
Kuşkuyla yola koyulursun güvenle döndüğün olur
Tedirgin mi gittin
Sarmal sarmal kuramlar tüy gibi kuramlar
İnce ince olaylar taş gibi olaylar
Türküler düşler
Uzaylarla öteleri
Zamanda ön açıklığı nereye dönsen
Sor yanıtlan

Karman çorman dingin durgun
Güzelliklerle aydınlan
Dehalarla kolkola gir
Yıkımdan kurtuluşa
Gizem
Acı
Sevgi
Söylence
Erdem erdemsizlik
Kaygı kavga cansıkıntısı
Kin akıl umut aptallık
İnanç duygu istek sevinç mutluluk

Sen sensin artık
Bir kitapsa elindeki

Kitaptan

Bizi ordan oraya taşıyorlar çuval çuval
Postacıların elinden düşmüyoruz
Gene de
İnsanların çoğu
Döndürüp kafasını yüzümüze bile bakmıyor
Şakacıktan olsun sırtımızı okşamıyor
Hele içimizi görmeye
Değerimizden değerlenmeye gelince
Hiç mi hiç zamanları yok

Kitaba

Yanılsan bile
Sende yansımadıkça
Herşey ham yavan solgun
Ne varsa seninle anlamlı

*

Elden ele geçerken
Yeter ki el el olsun
Yörüngende yer değiştirir dünya

*

Mavi gökteki
O ışınlı sıcak bol armağanlı ortancasın
Verirsin
İstemezsin
Zorlamazsın

*

Bilginlerin sözünü ettiği
O ilk patlamanın
Kültürde vardığı bir doruksun sen

Kitapla

Şöyle sereserpe
Hiçbir amaç gütmenden
Tek kez olsun
Bir kitapla dalıp gitmediysen
En şaşılması yaşamdan beride yaşayıp gittin demektir
Habersiz
Bilinçsiz
Duygusuz

Kitaptan bana ne
Yaşam bana yeter deme
Yetmez
Kişi erişebildiğince kuşkusuz
Herkes herşeyden onunla
Haberli
Bilinçli
Duygulu

Bu Kitap

Bu şimdi oluşumunu sürdüren, okurun da okuduğunda tanıklık edeceği kitap nasıl bir kitap?

Gelişen kitabında binbir yöne pala sallayan çoğu yazarın gözden yitirdiği bir soru bu. Okursa, kitabın göstergelik ettiği yerlere dalmış gitmiş birkez, “konu”da yitirmiştir kendini. Oysa hem okuru hem yazarı içten içe kımıldatan bir soru bu. Hele ben, okur da olsam, yazar da olsam, için için işler beni bu soru. Gel de soruyu yazıya-çiziye dökmeden et.

Herşeydenönce, yazarlık namusu gereği, sorunun bu ben-deki ağırlığı. Yanlış anlaşılmasın: bu tür şeylerle oyalanmayan yazarları kınıyormuş gibi bir yöneltide değilim. Kendilerine çok şey borçlu olduğum, nicesine hayranlığımı gizlemediğim, bazıları olmadan yaşayamadığım yazarlar, birbakıma, soluk alıp verdiğim hava. Gene de şöyle diyebilirim: hepsiyle değilse bile, onlarla koşut gitmeyen eğilimlerim var; eğilimime dudak bükenlerin beğenisiyle, bir tutarağım var: Kimsenin umurunda olmasa da, yazıp çizdiklerimin, birdeyime, ille de hesabını vermekle görevli tutuyorum kendimi. Yazarsam, yazarlığımı bilmek zorundayım, öyleyse *bu* kitabı neden, nasıl yazdığımı, dilim döndüğünce söyleyeceğim, gerekli bu benim için.

Neden? Yazarım ama okurum da. Yazar olarak okurum. Okur olarak da ençok merak ettiğim şey, okuduğum kitabın neden yazıldığı, dolayısıyla nasıl oluştuğu.

Örgüsünde rastlantısal kesimler de bulunsa, kitabın: hangi zorunlulukla, nasıl meydana geldiği, okurluğuma hep eşlik eden, okuduğumu anlamamda belirleyeci rol oynayan bir önlem-bağlamı benim için. Bu okurluk, yazarlığıma da sindiğinden, dönüp dolaşıp yazdığım kitapta konuya yönelttiğim bilinci, kitabın kendisini de bilince çıkarmaya yöneltmekteyim. Tam tamına bilemiyorum zaten, n’etsem hiçbirzaman bilemeyeceğim, kesin konuşmayı sevsem, kesin benim için diyeceğim: okur olduğum için mi yazarım, yazar olduğum için mi okurum? İkilemin kimi bir yanına, kimi öbür yanına takılı buluyorum kendimi.

*

Her kitap, kitap soyunun yazgısını paylaşır: gelmiş geçmiş kitaplar gibi, genellikle, kendisinin dışını, belli açılardan kendi içinde anlamlı bir bütün olarak yansıtmayı amaçlayan bir yazıdır, ya da bir yazılar toplamıdır.

Nitekim *bu kitap* da öyle. Ancak olanca yapısıyla bu kitabın konusu, sözü edilen yazgı. Başka türlü dendikte: bu kitap, kitapları konu almakta; yani kitaplar üstüne bir kitap. Birdeyime, kitabın kitap-olması, kitap varlığının kitapça varlığı, kitabın *kitap'lığı* bu kitap.

*

Bu kitap, okur-yazar olarak öğrenmek için çırpındığım bazı şeyleri deşme dileğiyle kendimi salıverdiğim kitap-üstü bir evrende kalemime takılanlar. Bu gibi şeylere ilgi duymayan okurlar (aklım ermiyor onlara, neyse, her yönden birbirimize benzeyecek değiliz ya) sözümona bildiğim şeyleri, bilmeyenlere öğretmek dileğiyle kaleme kâğıda sarıldığımı sanabilir. Gerçek başka oysa. (Ben daha hep öylelerdenim, daktilonun karşısına geçip yazmıyorum; hoş, onlar da gerilerde kaldı çok kimsenin gözünde, şöyle mi desem, bilgisayarın karşısına geçip satırları döktürüveren bir yazar değilim. Bir okur olduğumu unutuverdim, yazarlığıma bağışlasınlar bütün bu görüp gözlemlene uzanışlarımı yazıya dönüştürme çabalarımı. Bu çabalara aldırıışsız kalan yazarlara gelince, okur olduğuma bağışlasınlar onlar da.)

*

Şimdi bu yazdıklarımı, tasarlanabilecek tüm kitapların vazgeçilmez “giriş”i gözüyle bakanlar haklı; yok, giriş değil yazdıklarım, olsa olsa rasgele “dipnotlar” gözüyle bakmak gerçeğe daha uygun gibime geliyor.

*

Kitaplar uzayında yerini yurdunu arayan bir gökcismi oluşturup pekiştiriyor bu yazdıklarım, – okurun kimi yıldız, kimi kırıntı kümesi diye adlandırırsa da böyle.

*

Yazılması en zor kitap, belki de hiçbirzaman “İşte sonunda yazıldı!” sevincine erişemeyeceğimiz kitap: kitaplar üzerine

yazılan kitap. Ne de olsa, tüm-evreni, doğa-insan-kültürü konu alan kitap bu.

Yazılabilseydi, kitapların kitabı denilebilirdi böyle bir kitaba.

*

Gücünün üstündeki konulara elatan yazarlara acınırsa, başta bu kitabın yazarına acımak gerek. Böylesi ataklıklara girişenler çıkmasaydı, bazı kitaplar yazılmazdı. Varsın yazılmasın, demeye gönlüm elvermiyor ama.

*

Bu kitapta yaptığım ne benim: kitap üzerine tarihsiz bir günlük yazmaya girişip biryeredek sürdürmek.

*

Toptancı bir çiziktirmeyle, kitaba, varlığın gölgesi denirse, bu kitap, gölgelerin gölgesi.

*

Tanıdığımız türden bir canlı olsaydı kitapların kitabı: at, kartal, karınca, solucan, tosağa, tazi, kaplan, baykuş, kuzu, kurt, kırlangıç, atmaca – daha nice canlıların karınası olurdu. Yok, olası değil böyle şey dersiniz, ozaman da, bu olasılıktan ne daha az ne daha çok olasılıkla, özüne özgü yetisiyle, bir canlıdan öbürüne gelişip giden canlılığın ta kendisi.

*

Bu kitap: önceleri hiç yoktu, belki de var gibiydi de benim haberim yoktu bundan. Sonra birşeyler kımıl kımıl içimde, – yaşayan bekleyen, bekleyen yaşayan. Daha sonra, “ola-ki-olurum!” doğrultusunda dikine uyanışlar. Daha daha sonraysa, uzunca kesintilerle soluk alıp vermeler, yoğun-soluklar, ama hep kıvam kıvam sürüp giden iz iz bir yazı-çizi.

*

Birbakıma, okumaya ilk başladığım günden beri yazmaktayım bu kitabı.

*

Gerçi kitap dışında da kitaptan sözedilebilir – resimle, heykelle, elkol oynatarak, sahnede, camda, duvarda. Kitaptan en iyi sözedebileceğimiz yer kitap gene de. Çoğu kitap-ötesi şeylere götürse bile, seyrek de olsa, *kendini* konu edinen kitaplar da tasarlayabiliriz. İşte onlardan biri bu kitap.

*

Kitap-kitabına ilişkin fırının her yerinde aynı ısı söz konusu olamaz: Fırının belli yerine somunlar, belli yerine peksimetler.

*

Bu kitaba kitap felsefesi, bibliyoloji, meta-bibliyoloji gibi bilimsel görünüşlü birtakım tumturaklı adlar takılabilir. Benim şimdi yaptığım: ta içimden gelen düpedüz bir okur-yazarlık.

*

Genetikçilerin düşü canlıyı canlıya çatmak. Bense kitabı kitaba çatıyorum.

*

Şeylerden birşey kitap. Oysa kitaptan söz etmek, herşeyden söz etmek.

*

Kitap, çoğun, kitap-olmayana götürür insanı. Bu kitapsa kitapta yoğunlaştırıyor bakışlarımı.

*

Beynin haritasını beyinden başka hiçbirşeyle çıkaramayız. Kitabın haritasını ancak kitapla çıkarabiliriz.

*

Tüm kitapların haritasını tek bir kitaba çıkaramayız. Oldukça güvenilir bazı çizimler deneyebiliriz gene de.

*

Tüm kitap ırmaklarını, delicesine, tek bir kitap denizine akıtmaya çalışıyormuşum gibi geliyor bu kitapla.

*

Aradabir, *bu* kitapla, kitap-içinden bir gözle tüm kitaplara bakıyormuşum gibi geliyor.

*

Okuyanların sayısıyla oranlandıkta kitap üzerinde düşünenler sayıca öyle az ki.

*

Çok kimse: *bu* kitapta, okuduğum tektek kitaplara ilişkin izlenimlerimi dilegetirmeye çalıştığımı sanacak. Bense: tektek kitap-yaşantılarıma tutuna tutuna, öznellikten öte *kitap gerçekliğini*, gerçekteki gerçeğiyle görüp göstermeye çalıştığım kanısındayım.

*

Bilimsel gerçeklerle, varsayımlarla, felsefe gerçekleriyle, varsayımlarıyla çok işim oldu. Şimdi de işim: kitap gerçekleri, kitap varsayımlarıyla.

*

Ben sevgi denen şeyi A'sından Z'sine dek biliyorum, demek ne denli gülünçse; kitap nedir, kitap ne değildir, bu konuyu da bir ben bilirim, demek o denli gülünç.

*

Geniş anlamıyla kitaplar: insanı, toplumu, doğa ve kültürü yansıtır yorumlamakta. Çok yerde buna "felsefe" dendiğine göre, *Kitap felsefesi*, felsefe üzerine bükülen bir felsefe. İşte bu kitap da, sözcüğün bu hiç de böbürsüz anlamında, kendince bir kitap felsefesi. Felsefeymiş, değilmiş, adların önemi yok ama. Önemli olan: çepeçevre *kitap gerçekliğini*, bu gerçekliğe uygun düşen tüm yapıları, bağlamları, değerleri ve yönelimleriyle, içten yaşayıp düşünmek; bu eylemi, dileyenlerle, seve seve paylaşmak.

*

Bazı dalları, yaprakları, kimilerin pek hoşuna gitmese de, havası, toprağı, özsuğu, çiçeğı, meyvasıyla, bazı okurların, zaman zaman birlikte olmayı isteyeceğı bir kitap gözüyle bakmak istiyorum *bu* kitaba. Gel gör ki, isteme başka, gerçekleştirme başka. İstemenin biriki ögesi elimde gibi geliyor; gerçekleştirmenin benim elimde olmayan öyle çok ögesi var ki.

*

Sevincime sevinç yok, bu kitabın, kendisine okumayı sevdirdiğini söyleyen biri çıkarsa. Zaten kitap seven biriye beni okuyan, ama yazdıklarımın otürü kitapları başka türlü sevmeye başladığını söylüyorsa, uçarım diyorum.

*

Ne arıyorum ben bu kitapta? Kitabı; desene, bunca dilegetirmelere karşın dil-getirilemeyi.

*

Yalnızca kendim için değil bu kitap. Yolu düşen her okur-yazara: birlikte yürüyelim, birlikte uçalım, birlikte çıldıralım, birlikte akıllanalım, birlikte acılanalım, birlikte tatlanalım çağrısı.

*

Bu kitap: çeşitli anlam-veriş yöneltileri; bellek kazıları; sonu gelmeyen sorular; kültür derinleşmeleri; gizemli açılımlar; birikmiş tatlar.

*

Kitaplar bitmedikçe, kitap-üzerine kitap da bitmez.

*

BENZETİŞLER

Oldumolası benzetmeler ortamındayım. Dıştan bir zorunluk değil, içten kaynaklı bir yazgı. Oturduğum yerden bir baca mı ilişti gözüme, koca ev üstündeki küçücük bir ev o. Leylek mi gökteki, işte bir yelkenli. Kapalı bir havada içaçıcı bir oturma odasında mıyım, – aa Vermeer! Dere üstü bir köprücükten geçiyorum, insan sırtının üstünde yürüyorum, desene. Güneylerde gün kararmaya yüz tutarken ışın saçan bir duvarla karşılaşınca, elimi, kuzeyli güzellerin yanağına değmiş gibi oluyorum. Gerçekliği düşünle birleştirmek, uyanı uymayana eş kılmak, dostla düşmanı barıştırmak, yakını uzakla nikâhlamak, yer zaman dinlemeden kendiliğinden yapıp ettiğim birşey benim.

Kitap da canımın canı olduğuna göre, benzetmeden benzetmeye atlayıp gitmek birbakıma okumak. Yunus'la mıyım: sarı-pembe bir bozkır çiçeği elimdeki. Nâzım'la mı başbaşayım: kale kapılarını kırıp geçen bir topuza dönüşüyorum. Ataç'ın kitabı: düpedüz bir sapan. Gorki: bir çatana. Hamsun: yaban geyiği. Goethe'nin *İtalya Gezisi*: iki yanı ağaçlıklı toprak yollar-dan dolana dolana denize inen bir atarabası. *Gargantua*: kırır kırır gülüşler. *Oidipus*: delice bilge bir bağırsık. *Kötülük Çiçekleri*: görünmez bağlarla bağlandığım eski püskü bir gelecek kenti. *Capricorn*: sevgi yatağı. Serin bir akarsu: Çuang Çu.

Okuduğum tek tek kitapları aşan; okumadıklarımı da katın, tüm kitapları kuşatan benzetişlerden yana da önüm açık. Kitap der demez: çağrı, ağaç, gömü, deniz, pencere gibi benzetişler, daha da başkaları var, sarıp sarmalıyor herşeyi, – renk renk göstergelerden belirgin biri, ya da birkaçı birden, bazan da bellibelirsiz hepsi, kitap olarak kitabı kaçınılmazlıkla düğümleyiveriyor.

Çoğun herkesle paylaştığımı sandığım benzetişler bunlar. Gene de kişisel durumum uyarınca: özlemlerim ile çaresizliklerimi, yatkınlıklarım ile rastlayışlarımı, gündüzlerim ile gecelerimi anlamlara büründüren benzetişler bunlar. Zaman zaman açık-seçik yüzleri görünse de, bir yerden sonra benim

bile kendime yetesiye aydınlık kılamadığım öznel deyimler bunlar.

Böyle olmasalar da şaşılacak birşey değil zaten. Kesip biçen, tartıp ölçen aklın-deneyin açıklayıcı kavramlarına sığmayan konulara dolanan her yazarın, her düşünürün elatmadan edemediği yardımcılar değil mi benzetişler? Kendi durumumu en iyi ben biliyorum: önleyemediğim, önlemeye kalkışmadığım içten gelen bir eğilimle, gücümün üstündeki konularla uğraşmaktayım hep. Gel de şimdi kitaptan daha zor bir konu tasarla. İşim: çaresizliğin itelediği benzetişlerle öyleyse. Tek bir konu değil ki kitap – düşünülebilene, düşünülemeyen tüm konulara yönelen tüm konuların konusu. Benzetmesiz yürünür mü hiç: birinden öbürüne koşturuyorum işte.

Kitap Çağrısıdır

Yalın bir bakışla: yazılı sestir çağırın; yazarın yazıya döktüğü sesi okumakla yazıyı seslenişe dönüştürür okur; çağrı, çağrı olarak amacına ulaşmış olur böylece. Çağrı, birdeyime, yazarın ağzı-eliyle okurun gözü kulağı arasında bir bağlantı kurulmasıyla gerçekleşir. Bir buluşma, çağrı. İki dünyanın, iki duyuş-anlayış dünyasının, salt yazıdan bir ses köprüsünde buluşması.

Türlü türlüdür daha dış belirlenimleriyle kitap çağrıları. Gür-kısıp, kuru-canlı, çelimsiz-tutkulu, kof-inandırıcı, – nitelemelerle tükenesi şey mi çağrı. Ne kadar kitap varsa o kadar çağrı var. Gene de hangisinin tekbaşına erdemi, gelmiş geçmiş kitapların oluşturduğu o bitimsiz yalımlı samanyolunun yapısını yansıtmaya yeter?

Kimi tam çağrı, kimi çağrimsı bir ürperti, kimi çağrıcık. Yeryer gerçek ya da gerçeğimsi boşluklara karşın; yeryer bulanıklıklar, açıklıklar, gürültüler, duruluklar, dolanıklıklara karşın, mürekkebin içtiği sesle okurun algıladığı sesin kesiştiği tek bir çağrı-sesi olduğu varsayımından kalkalım. Gene de kitap çağrısını, taşıdığı çağrı-değerleriyle apaydınlık bir öbeklemede sergilemek olanaksız, öylesine çeşitli çağrılar.

Çağrıların içine şöyle bir dalmamız gerekiyor. Çağrı özülle

çağrını azçok bilince çıkarmak için başka seçenek yok. İlk bir aydınlatışla, değerlemelerimizi yanyana iki öbekte toplayabiliriz.

“Gel bak!” çağrısı, kitap çağrılarının büyük bir bölümü. Her kitap konuk çağırma, buyur etme, karşılayıp ağırlama eylemi. Söyleyebildiklerini, söylediklerini, söylemek istediklerini, yöneldiği kişiyle, kişilerle paylaşma girişimidir kitap. Yazarın gördüklerini, düşündüklerini, sorunlarını, gerçeklerini, vargılarını, bilgilerini içeren kitap: bir ortaya-koyma alanı, bir sunuş sahnesi, bir haber verme aracıdır. Yazar açısından bakınca kitap: “İşte benden sana bunlar, – hepsi senin olsun!” dileğiyle okura bir yöneliştir. Okur açısından kitap: “İşittim, işte burdayım, – aldığımı alıyorum!” dileğiyle bir yöneliştir. Dileklerin gerçekleşmesiyle de, hem bağış ortamı hem saygı ortamıdır kitap. Böylece kitap: söyleyen ile işitenin, eken ile biçenin karşılıklı selamlaşmasıdır. Böylece kitap: çağırın ile çağrılanın çağrıdaki birlikteliğidir.

Kitap çağrılarının başka büyük bir bölümünü de, tektek davranışları ortalama doğrultuda toplayacak olursak: “sana gelmek istiyorum!” diye özetleyebiliriz. Deyimin tüm dalgalanışlarıyla çığlık türünden çağrılar bunlar: Kimi içten kimi yüzeysel dışa açılışlar; varoluşu yansıtmaya uğraşları; yankı bulma istençleri; yalnızlık çırpınışları; tiz tiz yardım isteyen ses-vermeler; “kimim ben?” “nasıl birşeyim ben?” türü canevinden fışkıran iniltiler; “bana beni anlatır mısın?” sorusuna yanıt arayışlar; başka-ben’in kapısını güm güm indirmeler, ya da yalan yanlış kapı çalışlar, – işte fokur fokur bunlar kaynamakta hep bu çığlıklı çağrılarda. Öyle çağrılar ki bunlar, kişinin iç-yaşamına, dünyanın nesnel yapısına ilişkin çeşit çeşit düzeydeki doğrular, algılar, gizlilikler içerir hepsi. Bir çığlık olarak yorumlanmaları, yazar ile okurun ortak eğitimine, soluk alıp verdikleri kültür ortamının niteliğine bağlıdır çoğu kez.

Böylece hangi öbeğe girerse girsin (bırakın ki, genellikle, ayrı öbeklerden sözetmek uygunsuz birşey bu bağlamda): gezginler, bilimadamları, filozoflar, özgeleşim yazarları, dinadamları, romancılar seslenir kitaplarda, birdeyime, kitapların hepsi çağrı. Saymakla biter mi, düpedüz haber ileten heyecansız

yazılı iletiden tutun da, duygusal basıncına kulakların zorlukla dayandığı iletiye dek, kitaplara, çağrı gözüyle bakmakta sakınca görmüyorum.

Yalnızca çağrı mı kitap? Hiç de değil. Onun içindir ki, beni zaman zaman doyursa da, tek bir benzetişle yetinemiyorum.

Kitap Penceredir

Odanın içinde dönenip dururken bana dışarıyı gösterir pencere. Kitap da öyle: beni dışarıya açar. Öylesine bir konumda ki, oradan dışa açılırım. Çıkıştır, ötedir, genişliktir. Kitap-penceresinden aydınlıktır sağladığım. Kim kapanık yaşama katlanabilir? Oysa pencereyle ufka uzanır belirtik sınırlar. Ufuk: uzağa, öne, arkaya, başkaya, bilinmeze uzanma olanağıdır. Kitap penceresiyle gerçekleşen bir olanak bu. Görünmezi görünür kılan bir atılım. Okuduğum kitapla, kitabın gösterdikleriyle: göğe, doğaya, geçmişe, geleceğe, kendime, topluma, nesneye, evrene, derine, yüzeye, yalına, karmaşığa gidebilirim. Canlı oyunlarına, insan düzenlemelerine, birlikte yaşamının gerginliklerine, nice etkileşimlerle biçimlenen insanlı insansız uzay-zaman örgütlenişine uçarur gözümü anlayışımı kitap kitap pencereler. Okuma çabalarımı kitapların bakış öncülüğüne dayata yaslaya, kitabın götürebildiği yere giderim. Kitaplarda yitiklere karışırım bazan; bazan da, bir yere gitmemişim, hep burdaymışım gibi gelir bana. Gene de o pencereye yaklaşmadan önceki insan değilimdir artık. Işınlar insanı o pencere. Kitabı birkez tattıktan sonra, onsuzken meğer iyi görmüyormuşum kanısına varırım, hep değilse bile çoğun gerçek bu.

Sayırsız pencereler kitaplar. Vargücümle birinden öbürüne doğruluyorum. İyi ki var bu pencereler. N'apardık kitap pencereleri olmasaydı?

Kitap İnsandır

İçine eğilmeye gerek yok, daha fizik yapısıyla insan gibi bir varlık kitap: Onun da sırtı var, o da gömlek giyer; onun da adı, ekadı var. Dış görünüşüyle belli boy bosta bir birey. Her kitap başka bir insan sanki. Kiminin albenisine dayanamazsın. Kimiyse donuk mu donuk. Bazısı sürmüş sürüştürmüş, bazısı yalın. Çekicisine de rastlanır, iticisine de. Önce ilgini uyandıran, sonra yavan gelmeye başlar. Önce tatsız gelenin, bir de bakarsın ki, tiryakisi oluvermişsin.

Davranışları yönünden tıpkı insanlar gibi nitelendiği olur kitapların. Çeşit çeşit hepsi, hem de nasıl. Kestirme bir dökümle derleyip toparlayabileceğimiz birkaç karşıtlıkla, kitap da insan: delifişek durgun; öfkeli zararsız; aptal akıllı; nesnel duygusal. Her işe burnunu sokanlara karşılık ne kokan ne bulaşanlar; çekingenlerin yanında yukardan bakanlar; lâfebeleri yanında sözü dirhemle tartılanlar. Kırıcılardan geçilmez, yapıcılardan da. Sıcacık bakışlılardan da geçilmez, buz gibilerden de. Dostu olan da var, düşmanı bol olan da; yüzeyseller de çok derinler de. Pısırtığına saygısızına katlandım, derken saldırganı kapıda; kapalı akıl donduruyor demeye gelmez, açık-saçığı duyu kütleştirir. Gerçi insanlardan daha az çelişkili kitaplar, ne var ki çelişkiden ödö kopar onların da insanlar gibi. Kendini açmayı sevenlerden bıkkarken, kendini gizlemeyi sevenler çıkar karşına. Karmaşıklıktan çok çektim derken, yalınkata tökezlenirsin. Bunun sorgulamaları kafamı bezdirdi derken, öbürünün merak körlüğü, gönlünü burup geçer.

Başta gelenler bakımından da özdeşliğe yakın bir akrabalık saptamadan edemeyiz kitapla insan arasında. İnsanlar da itilip kakılır, kitaplar da. İnsanlar da baştacı edilir kitaplar da. Övölmek, yerilmek; anlaşılmak, anlaşılmamak; yanlış anlaşılmak, doğru anlaşılmak – ayrılık gözetmeden insanların da kitapların da paylaştığı yazgı. Kof olsalar bile yere göğe koymayız bazan kitaplarla insanları; bitip tükenmeyen içerikleri bile olsa önemsemeyiz biz gene kitapları, insanları. Nice nice zenginlikler de içerseler, boyutsuz ve çelimsiz diye damgalamaktan yılmadığımız kitaplar, insanlar var.

Eyleme değin erdemleri insana taş çıkartan kitaplar tanıdım: yürekli, geçimli, alçakgönüllü, becerikli, haktanır, sapına kadar sözüne güvenilir. İnsan örneği erdemsizlik anıtı kitaplar da eksik değil: korkak, paf-puf atan, geçimsiz, beceriksiz, hakta-nımaz. Bazı kitapların düşünsel başarılarına hayranım: tek tek insanlardan daha arı duru, daha zeki, ölçülü, uzağı gören, sağı solu incelemeyen yargılamayan, hoşgörülü. Bazılarıysa aman aman, ister kitap olsun ister insan: bön, ölçüsüz, çıkarıcı, bur-nunun ucunu görmekten yoksun, bağınaz, yalapşap.

Öylesine özlü, öylesine özden ki zaman zaman kitap-insan arasındaki itici-çekici yakınlıklar: soyut yaşayan, ezbere yaşayan insanlar gördüm ama, onların boşluğunu dolduran, çevresine içten bağlı, şaşılasi insan sıcaklığında kitaplar tanıdım. İçi geçmiş, canı çekilmiş insanlara karşılık, yeri geldi, etli canlı kitaplara sarıldım. Fırtına üstüne fırtına estiren insanlardan bı-kınca, sütliman sayfalı kitaplara sığındığım oldu. Dört yanı kırıp geçirdiği için, alabildiğine özçıkâr uğruna türdeşleri sömürdüğü için, beni nerdeyse insanlığımdan utandıran kitaplardan sonra tepeden tırnağa sevgi saygı uyandıran –kitaplara sevgiyle say-gıyla bağlanmak bir zevk doğrusu.

Kitap Aynadır

Ne arkası sırlanmış demir, ne gümüşten, ne camdan bir nes-ne. Aynadan aşağı kalmayan görüntüleme gücü var gene de. Birdeyime, aynayı kat kat aşan bir güç kitabınki. Ayna, kendi görüp yansıttığını, kendine bakıp görene yansıtır; an an değişen, son derece gelip geçici bir yansıtma ayna yansıtması. Kitapsa, kendinde yansıyanı, bu yansıyan varolduğu sürece yansıtmakta; görüntülediğini sürekli saklayan bir yetisi de var kitabın.

Durumu çözümleyici bir yaklaşımla söylersek: içiçe giren aynaların bir bütünü kitap. Öyle ya insan: kendini, evreni, toplum, kültürü, oylum oylum dilde yansıtır, dile çevirir; sonra da yazıya aktarır kitaplaştırır. Diller, yazılırsa çeşit çeşit: tarihsel rastlantı ve zorunlulukların birbirine dolandığı karmaşık mı karmaşık gelişimlerin geride bıraktığı olanaklar. Ayrıca her ya-

zarın öbüründen azçok başka bir bakışı, anlayışı, gücü, becerisi var. Böylece her kitap ayna ama düpedüz bir ayna değil. Bırakın ki, aynaları bile salt edilgin, yüzeysel nesneler diye niteleyemeyiz. Aynanın yapısı, duruşu, ışığın kırılışı, yönelinen nesne, – bütün bunlardaki özellikler, görüntüyü tam edilgin olmaktan epeyce uzaklaştırmakta. Kitabın aynasındaysa, görünenler, kat kat, dile yazıya ilişkin değiştirmelerin, yorumların, değerlendirmesi ve önemce düzenlemelerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Sayfaların duyarlı düzeyi, ancak kavradığıyla, yakaladığıyla, içerdigiyle aynalık eder. Nesne, aynada görüntülenen bir gerçeklik, ama aynaya özgü bir gerçeklikse, kitapta görüntülenenler de kitaba özgü bir gerçeklik. Kitap, yöneldiklerini evirip çevirip işleyerek kendine maleder, yöneldiklerini dil-yazıyla bozup çarpıtarak kendisine aktarır, diye bir sürçmeye düşmenin yeri yok burda. Böyle bir aktarmanın ötesindeki herhangi bir gerçekliğin de, çoğun, ancak bu aktarmayla, dilli-yazılı bir biçimde ayırdına varıyor insan; ancak kitapla varetlediği kadar; ancak bu varlık kadar neyin ne olduğunu kendine açıyor insan. Buna göre, kitabın aynasında yansıyan, olsa olsa, asıl gerçekliğin yazılı görüntüleridir demek, bir yanlış-anlayışı sürdürmektir. Kitap kendine özgü bir ayna olduğu için, üstlendiği gerçekleri çarpıtmak zorundadır diyemeyiz. Tam tersine, kitap kendine özgü bir ayna olduğu için üstlendiği gerçekleri algılanır kılan bir “aynadır” dememiz gerekir. Kitaplarda zaman zaman yakındığımız gerçekleri çarpıtmayı, salt kitap-ayna olma eksikliğinde değil, yazarın amaçladığı beceri tutumunda aramalıyız. Kuşkusuz, dil-ötesi, yazıdışı algı ve sezgilerin düşünsel kuvveti ve arayışlarımız, dile yazıya aşkın yaşantılarımız da önemli bizim için. Biricik gerçekliği yalnızca dil-dışında bellemek, ister sözlü ister yazılı olsun, dile yansıyana soluk-bozuk kopyalar gözıyla bakmak, insan yaşayışını yoksul-güdük kılmak; insanı, gerçek yaşamından uzaklaştırıp tasarlamak, böylece insanı insan olmaktan çıkarmaktır.

Konuştugu yazdığıyla da insan insandır. Yanlışlar, eksikler, bozmalar içerse de kitabın aynası, bu ayna da insan varoluşunun yapıcı bir ögesidir. Gerçi kitap olmadan yaşayabilir insan. Gelgelelim belli niteliklerdeki bir ayna olmayan bir kitap, kitap olmaz.

Kitap Arkadaştır

Sayısı çokluğu bazan şaşırtsa da, epeyce insanın mutluluk diye yaşadığı bir arkadaşlıktır kitap-insan arkadaşlığı. Gerçek bir arkadaşlığın özünü oluşturan öğelerin hiçbirinden yoksun değil ki. Bir ben olan herkes için başka bir bendir kitap. Her ben'in en içten yöneldiği amaç, seçtiği bir başka-ben'le birlikte olmak. İşte kitap böylesi bir birlikteliğin doruğu, birbakıma.

Yaşayan bilir, kitap-insan arkadaşlığında herşeyi dışta bırakan bir başbaşalığa kavuşulur: herşey biryana, kitap biryana. Bu durumun arı-duru havasını bozabilecek küçücük bir gölgeye bile yer tanımaz insan. Düpedüz arkadaşlık içgüdüğü bu.

Neler yapmazsın ki arkadaşın kitapla. Konuşursun, bol bol konuşursun. Ortada işitilen birşey yoksa da sürekli bir konuşma kitap okuma. Gerçi okuyan sensin. Ama susan birşey değil kitabın. Senin dinlemendir bu konuşmayı saran sessizlik. Hem konuşan hem dinleyen sensin ama, kitap olmasaydı, ne konuşabilir ne dinleyebilirdin. Öylesine içten bir konuşma ki, sen konuşurken o konuşur, sen susunca o da susar. Arkadaşı olarak sen onu varediyorsun, o seni: bir-ikilisiniz, ikili-birsiniz.

Dilediğin her yerde seni bekler bulursun kitabı. Yıllar yılı görmemezlikten gelsen; gözgöze gelince kafanı başka yöne çevirsen; onu unuttuğunu unutacak kadar unutsan da, ne zaman kendisine gereksinme duysan, bağrını açar sana. Alınma, kırılma, gücenme türünden huyları yoktur. Arkadaşlık vericilikse, kendisini herşeyiyle veren ondan başka bir varlık bulamazsın. Elini uzatsan yanında; trende de olsan, gemide de olsan, göğsünde sıcacık; yolda, koltuğunda; odanda nereye dönsen, "işte burdayım!" diyor sana.

Birlikte gez toz kitapla. Kafa kafaya ver, sor soruştur. Bilgiden eyleme, yatkınlıktan beceriye katkılan ondan. Nesneyi-evreni, maddenin altını altını, masmavi gökyüzünden öte binbir güneşli samanyollarını görmek istiyorsan, ona güvenebilirsin. Kurdun kuşun, çiçeğin ağacın yaşamına karışmak için onu izleyebilirsin. Gizem seviyorsan, içiçe dolanan gizemler açsın sana. Kendini duygulara bırakmak için yanıp tutuşuyorsan, yalım yalım oysun gönlünü, insanı-toplumu-kültürü. Tüm ben'inle sen'lerle, bil-

dikler yabancılarla, ondan başka kim sevebilir, kim anlayabilir özünü, içi-dışıyla insan-toplum-kültür evrenini?

Hem geçici-kesintili, hem sürekli-kesintisiz arkadaşlık kurmaya elverişli kitaplar. Yaşına havana, inancına dönemine uyan; içkımıldanışlarıyla kafa durumunun suyuna giden; gerekince, talihli talihli rastlantılarla coşan, gerekince de talihsiz zorunluluklara sayfa sayfa göğüs geren eşsiz bir kitap-insan dayanışması var. Arkadaşlık dediğin şeyin özü de dayanışma değil mi zaten.

Gerçi bu bağlamda, bilge kitaplar öyle az ki diye bir kulp takanlar dikilebilir karşımıza, söylenmeye başlayabilirler. Bu gibilere kestirmeden yanıtım şu: Günlük yaşamda kimin arkadaşı bilge ki! Ben kendim bilgeyim, diyorsan, arkadaşı n'apacaksın ozaman. Arkadaşlık bilgeliğe götüremese de, yolları birlikte yürümek; arkadaş birlikteliğiyle en tatsız yolları bile güzel kılmak, işte bu en çok kitaplı yaşamla olanaklı. Bu arada, en sık, kitaplarda bilgeliklerin yüzü, izi, soluğuyla karşılaşma olasılığı var; en çok kitaplarla bilgeliğe doğru yürüme olasılığı var.

Kitap Besindir

Öncesi, bekleyiş tadı; benimsenişi, anlatılmaz bir tat; sonrası, bambaşka bir tat. Kitap karın doyurmaz, diyenler haksız; doyurur, – hem de nasıl. Kitapça yaşamada, kitap okumakla *kitap yemek* anlamdaş. Tanıdık tanımadık kitap okuyan herkesin yanına sokulup en dost sesimle “yarasın!” diye fısıldamak istiyorum. Gözü gönlü, ağzı, akli diliyle canlı bir varlık olarak insanın en çok gereksinim duyduğu; bir düzen çarpıklığı yüzünden duymuyorsa, varlığını özüne yakışır biçimde sürdürebilmek için, bu gereksinimi duyması gereken bir besin kitap.

Değil mi ki gerekli, saldır öyleyse, gelsin kitap üstüne kitap. Hiç umulmadık kişilerde rastladığımız bu yanlış tutumu ne denli yadırgasak yeridir. Her besine, uygun özeni göstermeli. Elinin uzanabildiği her yiyeceği yalayıp yutanla, elinin altındaki her kitabı yutan arasında ne ayırım var? Şişirse de doyurmaz, doyurduğu sanılsa da sağlığın hertürlüsüne güle güle demektir aburcuburculuk.

Kitap-besine özen göstermek zorunda insan. Tüm geçmişi, eğitimi, kültürü; olanca yetileri, özlemleriyle; kendine özgü duyum ve anlayışla okur insan. Birey olarak özünü bezeyen bütün bu donatımı, kitap-besinini, kendine en katkılı enerjiye dönüştürmek için hiçbir çabadan kaçınmaz. Kuşkusuz, dış-tan-içe derlemek, insanın vazgeçilmez bir yapıp etmesi. Besin kitapsa, insan bu besinden devşirdiği enerjiyi: aklına çekidüzen vermede, duygularını derinleştirmede, doğa-kültür dünyasını zenginleştirmede bir başarı kaynağı olarak kullanabilir. En gizli düşlerden en ortalıktaki nesnelere dek içten dışa insan-toplum-tarih dünyasına getirilebilecek herçeşit atılım ve iyilik, kitaptaki besinin yaşam-kültür enerjisine dönüşmesiyle olanaklıdır. Başka türlü dendikte: insan varoluşunun temel çevrintilerinden biri kitap-besin-kültür.

Besin değeri yönünden kitaplar: yanlışları umursamayan, yalan dolanla gözboyayan, çetrefil sindirim sorunları çıkaran yanetkisi bol kitaplar, kitap olarak kitabın değerini azaltmaz gene de. Uyumsuz bazı davranışların çelmesiyle tökezliyoruz diye, kitap-tan büsbütün elçekmek, üzümün çöpü var, kitabın sapı var diye yemeden içmeden büsbütün elçekmeye benzer: aynı çılgınlıkta heriki tutum da. Herşeye olduğu gibi, besin olarak kitaba da özen ve ölçüyle yönelmek gerek. Kimimize kolay gelmesede, yeme edimlerinde olası aşırılıklardan, sürçmelerden kaçınmak, hani öğrenilmeyecek bir denge değil, yeter ki istenç olsun insanda.

Gerekli ortamda, gerekli kitaba, gerekli davranışla yaklaştığımızda, besin değeri bakımından sofraların en kutsalı kitap sofrası.

Kitap Gömüdür

Türlü türlü değerler barındırır kitap gömüsü. Kolay kolay bitip tükenmez bir zenginliktir kitap. Deştikçe, gizli-örtük katlar, katmanlar açığa vuran; insanın, uzun süreler yarar üstüne yarar devşirdiği bir gömü.

Altın, gümüş türünden maden kökenli topraksı nesnelerden oluşmaz kitaptaki gömü. İnsan yaşamının vazgeçemediği

düşünceler, yöntemler, doğrular, bilgiler, bilgelikler, yapabilirliklerdir bu geniş-derin gömüler. Öyle şeyler ki, izine zerresine başka yerlerde rastlansa bile, gürgür damarlarla en yoğun, en bol rastlandıkları ortam kitaplardır.

Ancak şu var: hazırlap sunmaz kendini. Verimli bir kul lanıma erişmek için: çaba, istenç, beceri, yılmazlık gerektirir. Arayan, soran, sorgulayan, kazan, deşen, işleyen okur olmadıkça kapalı-kapanık bir yokluktur kitabın gömü varlığı. Bu varlığı genişliğine çıkarmak için: anlama sallantılarını gözealmak; kıyı bucağın karanlıklarından ürkmemek; akla gelmedik sürçmelere dayanıklı olmak gerek. Soluk, incelik, kavrayış esnekliği, hayalgücü, duygudaşlık ister kitap gömüleri. Böyle bir gömü ne denli özlü ve derinse, o denli çok şey bekler insandan. Buna hakkı da var kitapların: sayısız öznel-nesnel dolulukların tınısına kulağı olmayanların önüne neye sersinler kendilerini? Nice uğraş ve özveriyle biriktirilen güzellikler hor kullanılıp çarçur edilsin diye mi?

Kitap gömüleri: *kültür* gömüleri. Doğal gömüler değil ama onlar da gömü. Doğal gömüler için geçerli olan pekçok şey kültür gömüleri için de geçerli. Gene de bir kültür birikimi olarak kitaplar özel bir konumda. İnsanın insana armağanı onlar. Her kitap (kuşkusuz kitapların hepsi değil ama, ne nerde, bir çırpıda kestirip atacak şey mi bu – öyleyse, araştırılmaya değer bir olasılık her kitap) oluşumundaki içistek uyarınca: kafaya yanıt, gönle sevinç sağlansın diye okura sunulan bir gömü. Hemencik görünmeyen genel durumu, bıraktığı ilk izlenimler ne olursa olsun, kitap gömüsü: insan-kültür dünyasına bilgiler, iyilikler, sağlıklar, güzellikler, coşkular, kıvançlar katan bir insan başarısı konumunda.

Hangi yazar böyle bir gömü kotarmayı istemez? Kendisi için nice tatlı-sıkıntılı uğraşlara malolsa da, hangi okur böyle esinli bir gömüyle zenginleşmek istemez?

Kitap Sağlık Yoludur

Sağlık: canlı bir varlık olarak insanın, kendisine “doğaca” biçildiğine inandığı yaşama-durumdur. “İnsan” derken herşeyiyle,

her yönüyle insanı; yaygın bir anlatımla, ruhça-bedence insanı gözönüne getirmemiz gerek. Nitekim bu yönlerden hiç acısız sızısız geçen zamanını, hiç çekinmeden sağlıklı yaşam diye adlandırır herkes. Sağlığın karşıtıysa, kılıkırkyaran mantıksal incelikler biryana: hastalık. Hastalık deyince neler gelmez ki akla: hekim, ilaç, hastane, kimya, ecza, reçete, daha da başka şeyler.

Kitabı bir sağlık yolu olarak tasarlarken, işte bu andığım çeşit çeşit anlam-bağlamlarının içinden içinden esen bir benze-tiş havası sarıyor ortalığı. Gerçi kitap hastane değil, yatağında yatasın. Eli neşterli hekim ile yazar arasında dağlar var. Ecza dolabından alıp azıcık suyla mideye indiremezsin kitabı. Gene de bir sağlık yolu. Apaçık bu, apaçık da bambaşka türden bir sağlık yolu kitap. Bir sağlık yolu olarak gücü nelere yetmez kitabın: göz gönül açar; kafa aydınlatır; acı azaltır; yüreksizlik giderir; dayanıklılığı artırır; karar pekiştirir; eylem gerekçesi sunar; içleri güzel inançlarla bezer; görüşe dinginlik getirir; bezdirici hüznüleri sevinçlere çevirir; yavan-tatsız zamanları mutluluğa dönüştürür; yaşama anlam sağlar... Uzmanlıklardan, araçlardan, gereçlerden öte bir yol.

Gel gör ki bazan tuhaf mı tuhaf değerlendirişler boşandırır kitap. Şöyle: kitabın sağlık yönünden neler gerçekleştirdiğini hakça bilip öğrenip ona göre davranmaktansa birtakım aşırılıklara saplanılır. Kitabın, her derdin çaresi olduğu görüşü ağır basar. Hasta mısın, kitap oku oku sağlığına kavuş. Zaten iyi misin, kitap oku sağlığını koru. Boşver hekime, ilaca, – yetersiz hepsi. Kitap gibisi yok. Hastanelerin birşey yapamadığı nice durumlarda eşsiz erdemini kanıtlamıştır o. Gereken kitaba gereken biçimde başvuran, hiçbirzaman hayalkırıklığına uğramaz. Umulmaz durumlarda bile biz ölümlüleri avutmada, kitaptan üstün sağlık yolu tasarlanamaz.

Sağlık işlerinde kitabın kesin yetkisine belbağlayan bu aşırılığın karşısında başka bir aşırılık yeralmakta: kitabın, sağlık-hastalık işlerinde hepten güçsüz olduğu, hattâ zararlı bir nesne olduğunu ileri süren görüş. Savunduğu, özetle şu: Kitap okumayla sağlık yitirme arasında dosdoğru bir ilişki var. Birbakıma, neden-sonuç ilişkisi bu. Oku oku, ne kazanacaksın – hiç. Gözlerin bozulacak, miden kasılacak, aklın dağılacak, gönlün

kararacak. Okuma yolunda yeyip içmesini şaşırان, fıttıran fıttırana. Ahlakça düşmek, törelere yabancılaşmak, toplumsal çatışmalara dolanıp kalmak da var.

Oysa kitap-sağlık gerçekliğinin gerçeğı şu: Kitabın çok kapsamlı, şaşmaz etkili, biricik güvenilir sağlık aracı olduğı ne denli yanlışsa; kitabı, sağlığın törpüsü, hastalığın kaynağı, genellikle insan yaşamının düşmanı saymak da o denli gülünç.

Yalnızca bedensel diriliğı bakımından değil, parçalanmaz bütünlüğüyle birey-toplum-kültür varlığı olarak, sözcüğün kuşatıcı anlamında, insan sağlığında değerli ama sınırlı bir rol oynar kitap. Bu sınırlı oluş, değeri gözden düşürmez; hangi değeri sınırsız ki şu yeryüzünde; sağduyulu hiçkimse yadsıyamaz bunu. Durum var; kitabın etki-alanına girmez; sözgelimi, bulaşıcı bir hastalığı ortadan kaldırmada n'etsin kitap. Gene de kitaptan öğrendiklerini uygulamakla, hastalığı önleyebilir, önleyemezsen yayılmasını azaltabilirsin. Durum var, kimyasal sanayi ürünlerinin üstesinden gelmede güç artırabilir. Durumdan duruma şaşılası bir sığınak, güler yüzlü bir iklim, umulmadık bir kurtuluş kitap. Talihli ve akıllı, akıllı ve talihliyse öyle kitaplara rastlayabilir, öyle kitaplar arayıp bulabiliriz ki, iyileştireceğine kötürümleştiren ilaçlara; yarayı silip yokedeceğine yenilerini ekleyen hastanelere; dinçleştireceğine hastayı daha da hasta edip bırakan hekimlere karşı cana can katar bunlar, hem de nasıl. Doğru, daha doğru; güzel, daha güzel; iyi, daha iyi yollar açar önümüze. Yeter ki bize kendini cömertçe sunan bu sağlıklı yollarda yürümesini bilelim.

Kitap Ağaçtır

Canlıdır da ondan. Yapıyalını da var, dalıbudaklısı da. Derinlerden kaynayıp heryana dağılır. Kök, gövde, dal, kol, yaprak, çiçek, meyva. Ağaç da kitap da: bazan apaçık görünen bir fışkıрма, bazan içerlerde gizli bir canlılık – renk renk, verim verim ilişki; bağlanış, etkileniş, etkilenme, döngü, dolanma; diri diri, örtük örtük, sessiz sessiz, atılım atılım bir canlılık. Ağaç topraktan, kitap insandan devşiriyor bu canlılığı.

Ağaçlar da kitaplar da: yakına uzağa, umulmadık ötelere, kıvrım kıvrım saçılan uzantılar: göze gönle kafaya katkı, sevinç; matematik dengeler, hayranlık uyandıran düzenler; albenili bir cümbüş, görkemli bir mimarlık. Gerçi her ağaç, her kitap böyle değil. Olsun. Köke, havaya, suya bağlı; binbir emek, rastlantı, zorunluluk için içine girmekte. Her ağacın-kitabın doğa-kültür ortamı başka.

Ağaçta da kitapta da hepimizi kapıp bırakmayan özellik: tür-yapı, etki-çevre koşulları uyarınca çelimsiz ya da dayanıklı olmalarında. Kitap var, allar pullar, bakar okşarsın, gene de pek iz bırakmadan siliniverir ortalıktan. Çelimsiz bir yazgısı varmış, demek zorundayız. Kitap var, öylesine insan-kültür-tarih birikimleriyle beslenip yaratılmış ki, tümen-tümen kişisel-toplumsal şıpsevdilikler, ince-ciddi bağlanışları sulandıran modalar, gözboyayıcı ya da çekici özlü devrimlere karşın yerliyerinde kalır hep, hiç olmazsa dizi dizi yüzyıllar okur-kuşaklarınca saygı sevgi görür. Tıpkı kısa-uzun aralıklarla doğal dengeleri allak bullak eden fırtınalara göğüs geren, bilge dirençli ağaçlar gibi.

Gel de hayran olma kitap gibi ağaçlara, ağaç gibi kitaplara.

Kitap Denizdir

İki avuçluk yer kitap, kupkurudur ama susuzluk giderir. Önü ardı, kısa kısa birtakım çiziktir ama enginlere yayılır. Gerçekten de engin kitap. Bu irdeleyişe, “abartılı” yaftasını vuranlara sözüm şu: ne de olsa az değil böyle kitaplar. Uçsuz bucaksız onlar da, okyanuslar gibi çevirirler okuru. Sayfadan sayfaya koş atla. Satırdan satıra in çık, satır aralarını, sayfa boşluklarını okuyabilirsin. Gönlün aklın çekerse, sözcüklerin dibine, ardına kulaç at.

Deniz çalkantılarını andıran bir gel-git kitaplarda. Bazı kitaplar kımıl kımıl. Bazılarıysa: durgun coşkun, sığı derin, çığlık çığlığa suskun, sessiz gümbür gümbür. Yelkensi soluğun güçlü, kitap teknen de elverişiyle, yar git dizeleri, denklemleri, kuramları, düşleri.

Beklenmedikler yönünden de, herhangibir ayrılığı yok kitabın denizden. Demir atıp eskisen de, şöyle bir uğrayıp gitsen

de başka başka limanlar uzaklı yakınlı. Olursa kıyı kıyı gez dolaş; olmazsa, koylardan derinlere uzan. Kitaplar da denizler gibi atıklardan, batıklardan geçilmez, herbiri kendince şaşılası. Karşıtlıklar barındırma yönünden deniz, denizden de öte bir uzay kitap. İlkın superilerine rastlasan da, sonra canavarlarla karşılaşırısın. Tuhaf nesnelerden, bitkilerden, olaylardan yana yaşamadığın yön yörünge kalmaz. Çocuksu oyunlardan yana açık önün, insan boyunu aşan dalgalanmalardan da. Seyrek de olsa, uzak derinlerde, bir de bakarsın, su bitmiş, göklerde, göklerde, masmavi, mutlu.

Kitap Evrendir

Türü, çeşidi, durumu n'olursa olsun, kitap kadar evrene benzeyen ne var, demekten zor alırız kendimizi. Orası öyle: kitap avucumuzda, evrense "işte bu!" diye dokunup gösterebileceğimiz birşey değil. Kabaca da olsa, tümüyle evreni algılayamıyoruz, algıya konu yapamıyoruz evreni. Çünkü evren demek herşey demek: her madde zerreciği, her madde-öncesi, her madde-altı, her canlı, yıldızlar, samanyolları, her kültür kımıltısı, her toplum kuruluşu, adlandırıp saymakla biter mi? Her varlığın, her konuşmanın tabanı evren, tasarlanabilen tüm benzetişlerin de. Bu arada, her tek tek şey gibi, kitap da evrenin parçacığı. Gene de uzun uzun akıl yürütmelere ne gerek, kitap-evren arasındaki içyapısal akrabalığı çoğu sezebildiğim oranda, başka yol yordam olmadığına göre, deli-dolu bir yaklaşımla da olsa, şöyle dilegetirmeyi deneyebiliriz.

Yanıp sönen milyonlarca güneşleri, gezegenleri; sürüp giden pıtrak gibi kültür biçimlenişleriyle hiçbir yere sığmaz evren. Herşey evrenin içinde, – neyin içine sığdıracaksın evreni. Sığsa sığsa, sığmaz ya, gene de en iyi kitaplara "sığarmış" gibi bir izlenime kapılırız. Kitap kitap olalı beri, yazarı okuruyla böyle düşünürüz hepimiz; herhangi bir akıl yürütmenin, gerekçelemenin sonucu değil, bir kanı, duygu, anlayış. Kabaca bir anlatımla: kitabın evreni yansıtıp yankılayan kuşatımlı bir özelliğine dayanıyor bu. Tıpkı evren gibi bir düzen, çeşitlilik

düzeni kitap. Kitap da evren de: çoklu-birlik. Kitap da evren de: birlikli-çokluk. Her kitap evrene ilişkin tek bir kesimi, kesimler öbeğini, bazan da evrenin tümünü, olanca karmaşıklığıyla açığakoymaya çalışır.

Kitap: istek yönelimi uyarınca, göğü yeri, bitkisi canlısıyla, insanıyla evrenin üstüne bükülme, evrenin insan açısından, bilinci olma dileğinde. Bu amaçla, evrendeki her karmaşığı, kargaşayı, çelişkiyi, çevrintiyi, birbakıma, içine alıp işlemek eylemi; böyle evrensi bir çabanın ürünü işte kitap. Oylum oylum dünyalar, birbirine uzaktan yakından bağlı etkileşimler, görünür görünmez herşeyin, bitimli bitimsiz her uzay-zaman örgütlenişinin bağdaştığı bir bütün. Kitaptan mı sözediyoruz, evrenden mi? Gerçekte her ikisinden de. Biri öbürüne gönderiyor çünkü.

Birbirinin içine kayıkayıveriyor “kitap” ile “evren”. İkisini de oku, anla ya da anlama; ikisini de çöz çözümle, ya da çözüp çözümleyeme. İkisi de yorumlamayı beklemekte. Zorunlu da bu: yoksa, ne eylem ne anlayış. Eylem, anlayış olmadan da ne yaşam ne kitap. Evren ile kitap öylesine içten yapışık ki birbirine, kitaba evren, evrene kitap gözüyle bakmadığımız an yok, diyebilirim. Evrene yönelişlerde kitaba başvurmamak olur mu? Bilgininden günlük işi-gücündeki insana dek hepimize bir evren-açacağı kitap. Evreni de kitap gibi okuyanlardan geçilmez. Fizikçilerin, ozanların, filozofların sıklıkla ağzından düşmeyen birdeyim “evren kitabı”.

Evren, kitaplaşmak için var, diyenlerden değilim. Evrenin bir amacı olup olmadığını, ola ki var, bu amacın tam da kitap olduğunu söyleyecek bir sözümona yetkiden, yetkinlikten çok uzağım. Bırakın ki, kimsenin böyle bir yetkisi olamayacağına inanmaktayım. Hattâ bu bağlamda “amaç”, “yetki” gibi kavramların pek yerliyerinde kullanılamayacağı kanısındayım. Sağduyudan ayrılmazsak, kitap-evren yakınlığı için açıkça denebilecek şu: Kitaplar olmasaydı evren anlayışımız, evrenin canlı bir üyesi olarak yaşayışımız öyle güdük kalacaktı ki. Kitaplar olmasaydı, biz biz olur muyduk, bilmem, – başka birşey olurduk kuşkusuz.

Okuma Göçebesi

Delidolu

Doğru dürüst okuduğum her kitapla varlıkta çadır kurmuşum gibi gelir bana. Sonsuza gidesi bir çadır değil, geçici. İyi ki öyle. Zamanı gelince çadırı söker götürürüm, kitaplarla yaşayıp deneylediklerimi de.

Okuma göçebesiyim ben.

*

Okuma göçebeliklerim, çoğun, okurken çiziktirdiklerim.

*

İyi bir okura, “N’apıyorsun?” diye sorulduğunda, o an okumuyorsa bile, “Okuyup gidiyoruz işte!” türünden bir yanıt verecek olsa, hiç de yadırgayıp ayıplamam doğrusu.

*

Okuma denizinde bir balığım ben.

*

Sevilmek nasıl kişinin yaşamını beslerse, okumak da kitabın yaşamını besler.

*

Herkes kendi yaşam kitabının biricik okuru.

*

Yaşamın tüm gizemi okunmasında, kitabın da öyle.

*

Sevgi, sanat, yaşam, güzellik için durum neyse kitap için de o: kitap sözkonusu olunca gel de tut kendini.

*

Yalnızca bilgi fabrikaları değil, hayal kurma gökleri kitaplar.

*

Kitaplar – beni yakan tek kişilik yangınlar.

*

Dil, birkaç kitabın yalnızca adıyla yarattığı etkiden başka birşey başarmamış olsaydı bile, durup durup hayran olunmaya değer bir gücü gene de.

*

Bunca güzel kitaptan birtekini bile *görmeden* nasıl yaşıyorlar!

*

Bir çıpa attım mı kitaba, hiçbirşey oynatmıyor beni yerimden. Sonra sonra ne göreyim, kitaptan kitaba demir sürümekteyim.

*

Hey gidi kitaplar hey!

*

Eskisinden daha az okunduğu için mi ne, şimdilerde herkesin evinde dizi dizi kitap.

*

Bugün akıllı bir kitaba bayılıyorum; ille de delinin delisi gerekiyor bana başka birgün.

*

Kimi kitap balpeteği; kimi kitap ağ; kimi kusmuk.

Kimi kitap coşku pınarı; kimi kitap korku ağ; kimi güneş dizgesi.

*

Eline ne geçerse okuyanın, uluorta aş yaptırandan ne ayrılığı var?

*

Yüzdeyüz gerekmedikçe, “Şu kitabı oku!” “Bu kitabı okuma!” türünden buyruklar kadar kaçındığım şey yok.

*

Nasıl kılı kıpırdamadan yığın yığın insanı Öldürme Merkezlerinde yokolmaya gönderenler, insan ailesinin bir üyesi olmakta ayak direrlerse, gerçekten pis mi pis kitaplar da, kitap ailesinin bir üyesi olmakta ayak direrler.

*

Kitapları öldürmeden sofraya koyamadığım için eleştirmen olmadım.

*

Genellikle suskunlardan değilim ama boşzaman dolgusu

yerine geçen sözümona kitap-konuşmalarında ıpsız sapsız övgülere ya da sövgülere dilini tutamayanları gördükçe, dilini yutmuş biri olup çıkıyorum.

*

Bu yayın hızı, yakında birgün gezegenimizi çökertecek, diyenlere omuz silkip geçmek istiyorsanız, gezegenimizdeki gelmiş geçmiş tüm kitapların, birbakıma, irili ufaklı aralıklarla uzay-zamana serpilip saçılmış kâğıt-üstü-mürekkep-lekeleri olduğunu düşünmek yeter.

*

Kitap camekânları, baştan çıkma yerleri.

*

Okumak uygarlığın göstergesi. Okumaya uygarlığın biricik göstergesi gözüyle bakmak uygarlığa hiç uymayan bir tutum.

*

Gecenin biricik hışırtısı
Çevirdiğim kitap yaprakları

*

Kitap Don Juan'ıysan
Heyecanla bekliyorsun
Bakıyorsun hep aynı

Kitap Don Juan'ı değilsen
Heyecanla bekliyorsun
Bakıyorsun hep başka.

*

Kitap, yazarın tarlası. Okur, kitapta yazarın ektiğini biçer.

*

Deliler gibi sevip bağlanacağım pekçok kitap, bana bugünedek tüm okuduklarımı unutturacak olan kitaplar, belki de henüz yazılmadı. Onlar yazıldığında ben *nerde* olacağım, peki?

*

Okurken okurken kimi zevkten, kimi sıkıntıdan başımı kaldırıp göğe bakıyorum. İyi ki gökler var. Ama kitaplar olmasaydı, nasıl varırdım göklerin tadına?

*

Başka hiçbir kitapla karıştırılamayacak kitap yok. – Var mı dersiniz, ama yok; olamaz.

*

Okunmayan güzel kitaplar: bakılmayan güzel görünümle. Sen görmedikten sonra, evinin önünde doyulmaz bir deniz uzanmış, ne alıp vereceğin var bu denizle.

*

Kitap-insan ilişkisinde bir altın kural var, hiçbirimiz dışında değiliz bu kuralın: Kitaplara yaklaşımında değer-ölçeği benim ama, yalnızca benim kendim için geçerli bu. Kitapların bir de, benim değer-anlayışımından bağımsız bir benimsenişleri olabileceğini hiçbirzaman gözden yitirmemeliyim.

*

İnsanlardan kaçınca kitaplar var, onlara sığın; kitaplardan bıkınca insanlar var, onlara sarıl.

Herzaman, heryerde insanlarlasın, desene: özlemle, basınçla, bilgi savaşı, ölüm dostluk, korku sevgi.

*

Düşünme kültürünün yazgısı, nelerin neleri bastırıldığına bağlı. Günlük güneşlik ortamı karartmaya yönelik kitaplar da çıkıyor, karanlık ortamı güne güneşe dönüştürmek isteyenler de.

*

O kadar çok kitap üretiliyor ki, tükendi gitti yazılacaklar, yinelemeden başka ne kaldı? – İnsan insan kaldıkça zaman zaman hep boygösterecek *bu* yakınmalar, gene de hepsi çoğun uyduruk kitapların ezbercilikleri. Yaşam sürdürdükçe, yenisi eski-siyle, izdüşümleri sonsuzca satırlarda yansıyacak.

*

Kuş şakımasına duyarsızsan, kanarya beslemezsin. Kitap sevmiyorsan da okumak zorundasın, – ozaman da öylesi işte.

*

Kitaplara gereksinim duyduğu oranda mistiklikten uzaklaşır din.

*

Kitaplar gökteki yıldızlara benzemez: parladıkça enerjilerini yitirmezler, artırırılar.

Söyledikleri önemliyse, hele söylediklerini uygun bir biçimde söylüyorsa, ölü değil artık o kitap, tıpkı yorumlanan müzik notaları gibi canlı.

*

Kitap: bellek kamçısı.

Kitap: bellek uyuşturucusu.

Kitap: tuzağa düşüş

Kitap: tuzaktan kurtuluş.

*

Seni, ne kitabın kafesine kapamak için, elindekini ardına koymayan yazar, yazar; ne de, kitabıyla seni hertürlü tutsaklıktan kurtardığını öne sürüp övünen yazar, yazar.

*

Bildiğimize göre üç-dört bin yıl yaşamış en uzun yaşamlı kitap. Herşeyin arapsaçına döndüğü günümüzün bu gürültüpatırtı ortamında, olsa olsa kitap müzelerinde bile o kadar yaşamayabilir kitaplar. Bu gidişle kitaba yer yok gelecekte, belki de yakın gelecekte. Oysa samanyollarındaki en kısa yaşamlı güneş, dört-beş milyon yıldan önce silinip gitmiyor. Gelgelim kitap, insana özgü boyutların ortamında var: anlamı ve önemiyle bizim güneşimiz o.

*

Elimde değil, bazan gözlerim kapanıyor: başka güzel şeylerle birlikte güzel bir kitap geçiyor içimden. (Herkes kendi kendine sorsa yeridir: Ben gözlerimi kapayınca ne geçiyor içimden?)

*

Kitaplardan daha yalancı, kitaplardan daha doğrucu neyiz var?

*

İçeriği saydam kitaplarla karşılaşınca, düşün: çok mu boş, – yoksa çok mu dolu?

*

Denizlerde deniz kızlarının yaşadığını da, yaşamadığını da kitaplardan öğrendim.

*

Bolbulamaç bir furyanın ardından şıp diye kesildi mi sesi soluğu kitapların: kork ozaman, patladı patlıyor o toplum.

*

Umutlar, öfkeler, bekleyişler, sevgiler, avunmalar, – daha da başka şeyler kitap.

Bilgi, doğru, yanlış, iyi, kötü, güzel. – Daha da başka şeyler kitap.

*

Kimi kitaba aldırışsız; kimi kitaba düşman; kimi, kitapla gelip geçici barışık; kimi de, kitapla sıkı mı sıkı bir gönül-kafa akrabalığı içinde.

*

Boyu-bosuyla oranlanmaz gerçekliklere yeraçar içinde kitaplar. Milyarlarca yıl öncelere, binlerce yıl sonralara, ilk patlamanın ölçülmez sıcaklıktaki yalınlarından son büzülme-ye, hattâ ondan sonralarına dek uzanır gökadalaları, yıldızlar, güneşler, samanyolları, atomlar, atom-altı oluşumlar, Dünya, katılar, sıvılar, canlılar, insanlar, kültürler, düşünceler, duygularla, parmağına doladığı herşeyi öve övgüleye, satırlarla, ciltlerle kitaplıklarda.

*

Anlamlar açıyor sayfalarda
Başka çiçekler beklemiyordum zaten.

*

“Güzel kitaplara bayılırdı” diyen hiçbir mezartasına rastlamadım. Ençok rastladığım yazıt, özetle: “Yaşamı çok severdi.”

*

Yaşamı çok severdi, anlatımında, binbir dolambaçlı bir olasılıkla, “kitapları çok severdi” de var.

*

Biryandan çiçekleniyor kitaplar, biryandan da kitap dökümü – sürekli sürekli.

*

İncir çekirdeği doldurmasa da kitap dediğin, bir emek dünyası, hem de nasıl.

*

Kitabın da (neden olmasın?): kurdu, yılanı, çıyanı, papağanı, böceği, kedisi, köpeği, aslanı, kaplanı, atı, fili, tilkisi var.

*

Bıcır bıcır kitaplar
Kısa günleri geçmeyegörsün
Unutulup gidecekler.

*

Kitap: insan. Tükenesi konu mu bu.

Kitaplara: kızar, öfkelenir, bağırırısın. Kitaplara alınır, gücenirsin.

Kitaplarla: çene çalar, boğuşur, sıkılırsın. Kitaplarla yorulur, dinçleşirsin.

Kitapları: kendinden iter, aşağı görür, çekiştirirsin. Kitapları sever, bağrına basarsın.

*

Kitap sevmeyenler ne derse desin: kitap mezarlığı değil kültür.

*

Kimi okur, satırlar-arası okumada eğitmiş kendini. Kitaplar-arası okumalara da önem veriyorum ben.

*

Birbakıma, kitaplar çevremiz; biz onların içine doğuyoruz.

*

Kitap okumak başka, bilgisayar kullanmak başka. Kitaplarla yaşanır, bilgisayarla işgörülür.

*

Benzerini doğurur canlı. Kitap da 'canlı'-varlık, kitaptan kitap ürer.

Bir roman geliyor dünyaya. Arkasından: eleştiri-kitapları: açıklama, taşlama kitapları, romanın kahramanlarıyla hesaplaşan kitaplar, başka anlatılarla karşılaştırma kitapları... Düpedüz sevinmeliyiz buna. Kitaptan dolayı cebine, kasasına para girenlere sözüm yok, bu durumlarda yazarların da, okurların da payına bazı güzel şeyler düşebilir.

*

Değer-açısından bakınca, azıcık durup düşünmemiz gerekir: Kitabın hemen doğurması, önemiyle ters orantılı. Önemli kitaplar, doğurganlıklarını uzun süreler sonrasının okur-yazar kuşaklarında gösteren kitaplardır.

*

Okuduğum güzel kitapların yazarları, en içten “Sağol!” dediğim insanlar.

*

Bazı kitap tapınak, bazı kitap dövüş alanı. Otursan da, koştursan da zinde kalacaksın.

*

Bakıyorum da, pekçok işteki tutum kitap yöresinde de güncel: “Kitap bu, alır okursun, ne var bunda” deyip geçiyor herkes. Oysa kitap ağırlıklı bir insan-kültür “olayı”, oldu-bittiye getirip ıvır-zıvır doğrultusuna indirgenemez.

*

Özü biçimi eski-püskü kitap en son teknolojiyle pırıl pırıl yeniden basılmakla yenilenesi değil, – tıpkı özü biçimi yeni kalan bir kitabın eski baskısıyla bir değer-yitimi göstermediği gibi. Gözalcı görünüşlerden kaçınma gereği pekçok kültür-kesimi için geçerli ama, kitap için özellikle geçerli bu.

*

İncir çekirdeği doldurmayan konulara yönelik “ciddi” kitaplardansa, gelsin işi alaya vuran kitaplar!

*

Belli bir doğa-toplum-kültür-teknik ortamında, kitapların geleceği hem yazarlara hem okurlara bağlı. Sözcüğün alçakgönüllü ama en geniş anlamında kitabı var etme, kitap varlığını sürdürme sanatı bu. Aynı durumu opera sanatında izlemedik mi? Resim sanatında da izlemiyor muyuz?

*

Einstein’ın salt bilim araştırmalarını anlayamıyorum. Bilimsel etkinliklere giren kültür-toplum atılımlarına saygım büyük. Herbiri başka bir uygarlık yürekliliği gösteren yazılı çıkışlarına insanlık anıtları gözüyle bakıyorum. Alabildiğine geniş kuşatımlı taşlamalarına doyamıyorum. Şiirlerinin inceliğine hayranım. Kemanı, yelkeni beni heyecanlandırıyor.

Gel de şimdi Einstein’a fizikçi de, matematikçi de; içimi darlatıyor böylesi darlatırmalar.

Bilimsel yaratıcılık dehada ortaya çıkınca, sağınlık ile gözüppek davranış, derin sezgiyle yüce beğeni elele.

*

Her özgün kitap başka bir parmak izi.

*

Bana kitapları, çoğun kitaplar sevdirdi.

*

Okurken okurken, seyrek de olsa, kitaptan ısınlanan yakamozlarla kendimden geçiyorum. Altın kitaplarım bunlar.

*

Beni ençok şaşırtan, bende ençok hayranlık uyandıran: evren, doğa, canlı, insan, sevgi, akıl, sezgi. Bence ençok da kitaplar, özellikle başyapıtlar açık bu yüce gerçekliklere. Buna inanmasaydım canlabaşla sarılır mıydım kitaplara?

*

Edilgin kafaların büyük yanılgısı, kitap okumanın satırlara aynalık ettiğini sanmak. Oysa etkin kafalar için, kitap okumak: yazarın yarattığı dünyadan esinlenerek yeni dünyalar yaratmak. Ne mutlu böyle okurlara!

*

Kitap: anlam-fabrikası.

*

Kitap-hamalları bol bol abur-cubur okuyanlar.

*

İnanmak için okuyorum; inançlarıma ufuk açmak için okuyorum.

*

İnsan çekirdek, kitap meyva.

Kitap çiçek, insan meyva.

*

Burç yıllıkları, araç-gereç katalogları; kapı pencere tanıtımları; kapkaçak çizelgeleri; giyim kuşam dizinleri... – bunlar da kitap mı?

*

Tek sayfalık kitap evren.

*

Ana-sözcüklerimden biri *kitap*, – evren, insan, su, ağaç, toprak gibi.

*

İlk kez okuduğum kitaba, doğrusu başka türlü bağlanıyorum.

*

Kitap, insanı öyle sorunlarla karşı karşıya getiriyor ki, bunları çözse de çözmesse de kitap için başarı bu.

*

Çalı-çırpı deyip geçmeyin, bunca orman kütükleri ıslak ıslak beklesin dursun, yalım yalım duygu düşünce yoğunluğuyla dizi dizi insan kuşaklarını aydınlatıp ısıtır bazı incecik kitaplar.

*

Kolay uğraş değil okumayı öğrenmek. Okumayı öğretmeye kalkışmaksa zor iş.

*

Şığ şeyler okuyanların küçücük tekneyle kıyı kıyı gezenlerden ne ayrılığı var?

*

Okuması gereken kitabı tam okuyacakken ıskalayan; okuması gereken kitabı tam anlayamayan; gerekli kitaba erişip anlasa bile gerektiği gibi değerlendiremeyen okur, gerçekten talihsiz okur.

*

İçinin gittiği bir kitapla karşılaşınca, ileride okurum, diye erteleyenlerin, ama hiçbirzaman gerçekten okumaya girişmeyenlerin, küçükken heyecanla kaptan olmak, tiyatro sanatçısı olmak, cerrah olmak isteyen, ama sonradan yaşamını bambaşka uğraşlarla geçiren insanlardan ne ayrımı var?

*

Bir deney, bir açılım, bir etki-tepki uzantısı, kişisel toplumsal bir yaşantı, tarihsel bir geçip gitme kitap.

*

“Zamanını ciddi şeylere ver, kitap oku!” çeşidinden öğüdüm-sü buyruklar yağdıranlara pek kulak asmayın. Kitabı yalnızca ciddilik diye görmek, ne güdük kitap-anlayışı.

*

Durup durup şaşsa yeridir yazar: Yazdığı kitap canı onun; birkez elinden çıkmayagörsün, onun değil artık; yazgısında varsa, kitap, okurun canı bundan böyle. (Çok yüklü birdeyimle buna “diyalektik” deyip geçmek, yazar olarak öyle ağırıma gidiyor ki.)

*

“Salt kitap” diye birşey yok. Kitap, önden bakınca, kitap, kitaplardan bir kitap.

*

Gezgin kitaplar, gezici kültürler.

*

Çoğu okur fırlıdak gibi: bugün ilgilendiği kitaba, yarın omuz silkiyor; bugün tatsız bulduğu kitabı, ertesi gün başucu kitabı yapıyor.

*

Seninkinin çalımından yanına varılmıyor
Çok beklemeyeceğiz
Günün şarkısından da kısa o kitabın yaşamı.

*

Özvarlığı için büyük önem verdiği bir kitabın, tam anlamıyla hakkını verdiğini, gönlünce anlayıp değerlendirdiğini söylemeye yavaşamaz hiçbir okur. Tersini düşünmek, kitabın gerçekte büyük önemi olmadığını söylemektir.

*

Yenileri yazıldıkça sürüp giden bir tat kitap.

*

Kötü, iyiyi kovar. Doğru olmasına doğru da bu, para değil kitap. Kısa bir süre için doğru olsa bile, foyasını ergeç ortaya vurur kitap; parlak görünenin de özünü gizli tutamayan bir kokusu var.

*

Bazı kitaplar, önünde sonunda evren türküsü.

*

İlaç yönergeleri, matematik formül derlemeleri, boya katalogları, mobilya çeşidi göstergeleri, mutfak eşyası tanıtımları, taşıt tarifeleri kapsayan ciltlere de “kitap” deniyor. Onlar da basılıyor, satılıyor. Kitap gibi okunmuyorlar ama. İlle “kitap” denecekse densin, densin de, *birbakıma* kitap değil onlar.

*

Yazarı insan, okuru insan. Gene de kim ne derse desin, yazılmış yazılacak, okunmuş okunacak tüm kitaplar:

evren şiiri
 evren felsefesi
 evren matematiği
 evren dinamiği
 evren dirimbilimi.

Gereken genişlikte bakılınca: kitabın odağı (insanlarla birlikte) evren.

*

Ne tuhaf, çok kişi, bile bile, en önemli kitapları birtürlü okumuyor, erteliyor da erteliyor. Ya ürküyor, ya da anlamayı kolaylaştırmak amacıyla sözümona “yardımcı kitaplarla” oyalanıyor.

Çok kişi için yaşamın kendisi gibi kitap okuma da, bile-isteye ıvır-zıvırla geçip gidiyor.

*

Okuduğu *her* kitabı beğenenlerden de, beğenmeyenlerden de korkuyorum.

*

Kitap okumada buyruğa, buyrultuya gelemem.

Diyelim ki, oylumu, yazımı, okuma koşullarıyla demir bir yasa yürürlükte: herkes günde bir kitap okuyacak. – Öyle sanıyorum ki, ne yapıp edip bu yasayı çiğnerim, hem de nasıl, hiç mi hiç kitap okumam.

*

Dikdörtgen bir katı ama yusuvarlak tekerlekleri döndürüyor kitap.

Kitabın kanadı yok ama uçaklar onun içinden havalara çıkıyor.

İnsan değil ama insanı biçimliyor.

Kâğıt üstü kâğıt ama kültürleri varedip yaşıyor.

*

Bellediği tek bir alanın dışında gözü *başka* hiçbir kitap görmeyen, o tek alanda ne denli “derin” bir kültüre erişse de, dar mı dar bir sözümona uzmanlık çanağının içinde dönenip durur.

*

Dilimizin yoksulluğu zenginliği ile kitaplarımızın yoksulluğu zenginliği pekçok yönden örtüşmekte.

*

Elemek zorunda bırakılırsam, ya da bunu isteye dileye kendim yaparsam: bir yığın kitaptan hiç olmazsa birkaç taneye güle güle demeyeceğim inancındayım.

Gerçi herkese göre başka yapıtlar bunlar: benimkiler benim, seninkiler senin; benimkiler ben, seninkiler sen. Olası bir rastlantı ama aynı kitapları bile yeğleyebiliriz. Hiçbirci zaman ben senim, sen bensin, demek değil gene de bu.

*

Kitabı *biricik* kılan, benimsenişindeki ayrımlardır.

*

Bazan bir uçurum kitap okuma: öteye beriye çarpa çarpa düşen düşene.

*

Yolunu kendin yap, kendin yürü: işte okuma.

*

Kitaplar beni sürdükçe bayındırlaşıyor kültür tarlam.

*

Kimi kitap, evrenler içeren evrenler; kimi kitap, kapağı sıkı sıkı kapalı küçücük bir tencere.

*

Okumaya karıştırılan enazman hile, yalancıkdan okumak.

*

Olsa olsa, birtek buyruğumsu öneride bulunabilirim okumaya ilişkin: içinden gelmiyorsa sakın okuma!

*

“Kötü kitap!” damgasını vururken, ne yapıp edip sormamız gereken, sorunca da yantutmadan yanıtlamamız gereken soru şu: Bu kitabın “kötülüğü” kitaptan mı, yoksa benden mi geliyor?

*

Dilediğimi okuyamadığım ortam kötü ortam.

*

Günün bazı saatlerinde, bir kitaptan öbürüne gidip gelen, gelip giden bir sarkaç gibiyim.

*

Kötü yazılmış kitap, yazılmasa da olur.

*

Gerçi insan yapımı kitap, o da birey; insanın doğurduğu birey, canlı bir varlık. Her birey gibi, o da türünde bir birey olarak, yaşar, ölür, kendisini izleyen bireye bırakır yerini.

*

Önünde sonunda dilin özelliklerini paylaşır kitap: hem yerli hem yetersiz.

*

Kitap Tragedyası'nın Hamlet'ini yaratan Shakespeare olsaydım:
Kitaplar, kitaplar, kitaplar
diyecekti kahramanım,

Words, words, words,
Sözcükler, sözcükler, sözcükler

yerine.

*

Bilinçsiz okur, yuttuğu kitapların oyununa yutulan okur.

*

Kitap Konusu'nun Kant'ı olsaydım, "Kitapsal Aklın Eleştirisi"ni yazardım.

Kitabın Mozart'ı olsaydım, "Kitap Don Giovanni'si"ni bes-
telerdim.

Kitabın Monet'si olsaydım: "Kitaplar Nymphaea"sını duvar-
lara bezerdim.

*

Yazılmış, yazılacak tüm kitapların yerine geçebilecek tek kitap tasarlayamıyorum, olası değil çünkü.

"Neden olmasın, olur" diyenler ayak diriyor, diyelim: *tek-*
kitap, yok-kitap ozaman da.

*

Bir uğursuz ışın tüm kitaplardaki tüm yazıları birden sili-
verse ne korkunç bunalım!

*

Umut olmasaydı kitap olmazdı: en karamsar kitapları bile
var-edip sürdüren o.

*

Kitap: diriliğin çiçeği.

*

Olması gereken: düşünüşten yansıyan çaba; duygudan damıtılan derinlik, – işte kitap, olması gereken kitap.

*

Başkalarınca övülüp yerilmesine, kitabın iyilik-kötülük ölçeği gözüyle bakanların işi zor mu zor.

*

Okumalar birbirini kovar, çağırır.

*

Birkez kötü kitap okuma alışkanlığına tutuldun mu, gittikçe daha kötülerini okuyacaksın demektir.

*

Her okur, aklını başına alıp “Ençok okumam gereken kitaplardan, kaç tanesi benim kendi ülkemin yazarlarının kitabı?” diye sorduğu an, ulusçu boşgururlar erimeye başlar; yeter ki ayırımı olabildiğince hakça gerçekleştirsin.

*

Kitap var, anlamadın mı, çuvaldızı yazara, iğneyi kendine batırman gerek.

Kitap var, anlamadın mı, çuvaldızı kendine, iğneyi yazara batırman gerek.

*

Öyle çok şeye bağımlı ki kitabın iyisi – okuyan kişiye, araca, konuya, okuma zamanına, yazara, dile, yazıya, okuyuşa, kültüre, topluma bağımlı ki, birçırıpıda saymakla bitesi şeyler değil.

*

Her sevdiğin kitap bir dağ ışığı, – oviden vadiye, yayladan doruğa.

*

Kitaplar ülkem benim: kırı ovasıyla, gölü denizi, yılanı çıyanı, çirkini pisiyle, güzeli güzellikleriyle, görünür görünmez sevgiler, alışkanlıklarla bağliyim bu ülkeye.

*

- Sen hiç kötü kitap okumaz mısın?
- Okuduğum olur, hem de nasıl.
- Nasıl?
- Anlayışım bağlanır, istemim güdükleşir.
- Eee...

– Eskiden öfkelenirdim böylesi kitaba, içimden silip kazımak için yapmadığım kalmazdı.

– Şimdilerde n’apıyorsun peki?

– Kendime kızıyorum. Artık kötü kitap okumayacağım, diyorum.

– Eee, sonra?

– Okuduğum oluyor gene de, ama daha seyrek, ya da ben öyle sanıyorum, bilemem.

*

Kitaplara birşey olsa da pekçoğu yokolsa, hangilerinin kalmasını isterdim? Bir çizelge veremiyorum, istemediğimden değil, veremediğimden.

*

Hiç-kitap-okumamayı ‘mutluluk’ diye bilmek, benim hiçbir zaman bilemeyeceğim bir ‘mutluluk’ türü.

*

Az kişinin okuduğu, çok kişinin okuyup anlamadığı kitaplar beni özellikle çekiyor.

*

Herkesin sevip okuduğu kitapları okumak, güvenli bir ortak-dünya sağlayabilir bazılarına. Ne var ki, böyle bir dünya, çoğun, zevksiz, düzmece bir dünyadır.

*

Yetişimi, beğenisi ne olursa olsun, edebiyat öğretmenlerinin okulda salık verdiği kitaplarla örtüşmez, çoğun, okunması gereken kitaplar. Sınıf düzeyine, bilgi gereksinmesine, kitap düzeyine, okunacak kitabın değer ölçütü gözüyle bakmak çarpık bir bakış.

*

Kitap okumak, ders çalışmak değildir.

*

Çoğun bayıla bayıla okuduğum kitaplar, beni ayıltan kitaplar.

*

Gönlümün çektiği kitaba atlayıp açılmak için göze alamayacağım sıkıntı yok.

*

Bir kitabı okurken, “Ben bunları daha önce okumuştum” demeye başlayınca, o kitabın değeri de azalmaya başlıyor çok kez, giderek elimden bırakasım geliyor kitabı.

*

Daha önce okuduklarımı çağıran, onlarla hesaplaşan, onları yenileyen, onları unutturan kitaplara çok şey borçluyum.

*

Ne geç, hem de ne geç gelmiş bize Gutenberg’in buluşları. Hele İbrahim Müteferrika’nın ilk bastığı beş-on kitabın başına gelenler...

Şimdi, 1990’larda ne durumdayız, peki? Son kitabım zar zor 2000 basıldı. Basım dünyamızın ölçüsü, ölçeği değilim, kuşkusuz. 15 baskı yapan, bunun daha da üstüne çıkan, toplam 30.000, 40.000 basılan birkaç kitap var piyasada. Gelgelelim onlar da ölçü, ölçek değil.

Hoş, çok basılmış, az basılmış ne çıkar bundan. Önemli olan: iyi kitapların basılıp engelsiz yayılması, bol bol okunması, yeterince anlaşılması, kişide, toplumda, kültürde güzel etkiler yaratması, şimdinin ve geleceğin insanlarına verimli olanaklar sağlaması. – Gelgör ki, bütün bu nitelemeler, değerlendirmeler kaypak mı kaypak şeyler.

*

Boşu boşuna toz-toprak kaldıran kitaplar boygösterdikçe, o kitapların kirlettiği ortamı akpak edecek süpürge kitaplar da üretilecek.

*

Gönlüme göre kitaplar konuk ettim, diyene ne mutlu!

*

Yasaktan yana olmadığımıza göre, ceza yargıcının değil, ‘barış’ yargıcının önüne çıkarılsalardı, “kötü” denen kitaplar kendilerini nasıl savunurlardı? O kitaplara neler yapılırdı?

*

Şurası-burası zamanla aşınsa da, iyi bir kitap, kolay kolay yerinden oynatılamayan bir dağ.

*

Hızını ister çevreyi oyalayan modalardan, ister yazara duyulan hınçtan alsın, bir kitaba yapılabilecek en korkunç

haksızlık: çarpık niteleme, önyargılı damgalama, dolayısıyla da kara çalma.

Ha insana kıymışsın, ha kitaba.

*

Henüz yazılmamış güzel kitaplara, henüz yazılmamış ağıtlardan bir tutam ön-esinti: Kolayca aşılacak birtakım aksilikler olmasaydı, şimdi biz de vardık! Olası yazarımız küçücük bir adım daha atabilseydi, şimdi biz de vardık! Azıcık talihimiz olsaydı, şimdi biz de vardık!

*

Birini öbüründen ayırmak her zaman kolay değil ama, kitabı kitaptan ayırmayı bilmek, hertürlü çabaya değer. Kitabın hır-sızını dürüstünden, gözboyayanını nesnelinden, kasıntılısını alçakgönüllüsünden ayrı tutmak gerek.

*

Evrende kaç atom olduğunu biliyoruz da, kaç kitap olduğunu bilmiyoruz.

*

Yeryüzüne kitap-mezarlığı gözüyle bakanların amacı ne dersiniz?

*

Kitap toprak gibidir: ufanılır, artımlanır, karışımlanır, durulur, – yaprak yaprak, çiçek çiçek, meyva meyva.

*

İnsanlaştırır,
Yabanlaştırır;
Sevdirir,
Tiksindirir;
Akli açar,
Akli kapar:
Bil bakalım, ne?

*

Kimseyi okuduğu kitap yüzünden kınayamazsın. Olsa olsa: gözü dönmüşçesine, ya da uyurgezer gibi, kötü kitaptan kötü kitaba koşana acırız, o kadar.

*

Eskiden: uzun uzun düşündükten sonra, bir yığın kitap okuyordum kitaplıkta. Açlar gibi hepsini okuduktan sonra, zaman yitirmeden, başkalarına yöneliyordum.

Şimdilerde: birinin harfleri gözüme göre değil; dipnot satırları içiçe geçiyor. Öbürünü okumuştum. Öteki kitaba gelince, okumasam da olur onu. Şu elime aldığımşa, öylesi birşey işte, ilk sayfalardan öteye geçesim gelmiyor.

Desene: hiç elden düşürmeyeceğim kitaplar yaraşır bana. Nerde ama bu kitaplar? Gene de umutsuz değilim. Kaç kez başıma geldi: güzel rastlantılar (güzel gereklilikler de diyebilirim buna) öyle güzel kitaplara götürdü ki beni.

*

Ortalığı “kötü” kitaplardan arındırmaya girişen her güç, ister kişisel, ister tüzel bir güç olsun, ergeç, pekçok “iyi” kitaba da kıyacaktır.

*

Bazı yaşam-kesimlerinde eşitlik güzel şey de, en güzel eşitsizlik kitaplar arasındaki eşitsizlik.

*

Ne çok kişi abur-cubura kaptırmış kendini. Yalnızca dostluk kurmada, alış-verişte değil, kitap okumada da durum böyle. En korkuncuysa, kitap okumada. Çünkü pekçok abur-cuburda çabucak silinip gider izler. Abur-cubur okumalarsa, kalıcı yarıklar bırakır çoğun içte: kararan kafalar, darlaşan gönüller öyle çabucak kendine gelmez.

*

Çok kitaptan bilgimsi şeyler derlemişsen, ayaklı kitaplıksın.

Çok kitap geçmişse elinden, kitap kurdusun. Aynı şey mi, başka başka şey mi “kurt” ile “bilgin”?

*

Dananın kuyruğu yazarda kopar: aynı etkilerden, aynı koşullardan ayrı ayrı kitaplar doğar.

*

Kitap kitabın önünü keser, soldurur, karartır, öldürür – kitap kitabı öldürür.

Kitap kitaba yolaçar, yeşertir, aydınlatır, kitap kitabı yaşatır.

*

Beton yıkılır, kitap yıkılmaz, deme. Yıkılmaz hiçbirşey yok: beton da yıkılır, kitap da.

*

Aman kalabalık okurları olmasın, diye bazı insanların, bazı kurumların önünü kapadığı bir kitap; dolayısıyla, yasak üstüne yasak koyduğu bir kitap, günün birinde ne göresin, uyuz uyuz durduğu yerde alıcı bekliyor.

*

Okuduklarının oyuncağı olma!

*

Kendinle sürdürdüğün biricik konuşma olanağı değil kitap. Öyle de, kitapla başbaşayken konuşmaların en güzelindesin, zaman zaman.

*

Acele bir yargıyla, acemi yapıtın hemen işini bitirme. Büyük mermer ustalarının, ilk yontuları balçıktan.

*

Okudukların canını sıkıyorsa, daha çok ver kendini okuduğuna.

Okurken canın sıkılıyorsa, canın çekinceye dek bırak gitsin.

*

Yeryüzü evrenle akıp gidiyor; biz de herşey gibi bir oyana, bir buyana koşuşturup duruyoruz, kitapların içinde, kitapların dışında.

*

Kendime yetmiyorum, öyleyse okuyorum.

*

Andırsa da, hep bildiğimiz yemekten başka türlü bir yemek kitap. O da emekle kotarılır, onun da tadı var; gel gör ki, doyunca unutup gitmezsin onu; paylaştıkça, azalacağına çoğalır.

*

Şeytan ne diyor, biliyor musun, al eline kalemi, “kötü” dediğin kitapların yazarlarına birbir yaz, çoğu ölümlere. Dilin özensiz, savruksun, okurlarını adam yerine koymuyorsun, düzmece yanlarından geçilmiyor, kandırmacaların bol...

Hakseverlik, “iyi” dediğim kitapların yazarlarına da yazmamı gerektiriyor, onların da çoğu ölü. Ne var ki, bunlara mektup

öbürlerinkinden de zor. Öbürlerin mektuplarını ters-yüz et, olsun bitsin diye geçiştiremezsin. Kitapta olumsuz hemen göze batıyor ama olumlunun görünür görünmez öğelerini “işte bu!” diye saptamak, kendi kendime de buyursam, öyle salına salına üstesinden gelebileceğim bir ödev değil.

*

Çoğu delilik, çoğu akıllılık gibi kitaplaşabilir.

*

Vermeer’in resmi ile Miro’nun resmi birbirinden ne denli başkaysa, bir kitap öbüründen o kadar başka olmalı.

*

Kitap dünyanın aynasıdır, benzetmesi hoşsa gitmiyorsa; kitap dünyanın içine sıçrama tahtasıdır, denebilir; o da beğenilmezse, kitap, dünyadan ötelere götüren merdivendir benzetmesine başvurulabilir.

*

Hep kitap okunur mu:

şarkı söyle
dans et
çalgı çal
resim yap
gezin
söyleş
bisiklete bin
ye iç
uyu
seviş
seyret
uçurtma uçur
dinlen
şarkı söyle.

*

Başyapıt, hem kendisidir, hem kendisi değildir okundukça.

*

Gerçekliğe, yazılı yaklaşımla erişilmez bir varlık gözüyle bakılırsa, kitapların içermediği birşey gerçeklik. Kitap için durum böyleyse, radyo için, televizyon için, bilgisayar için durum nasıl, peki?

*

Birbakıma, koku solumak: okumak, – içaçıcı, boğucu, cansıkıcı, serinletici, bayıltıcı, ayıltıcı.

*

Bazı kitaplar var, birşey demeseler de şöyle diyorlar bana: bizden başka kitaplar güzelse de, bizden ötürü güzel onlar; başka güzel kitapları okurken bizi unutma.

*

Yalapşap da okunmuş olsa, kitaptan umursamazca sözetmek bile, çoğun, politika yapmaktan, dedikodu etmekten çok daha iyi.

*

Boşgururun en boşlarından biri, kitap okumayla şişinmek.

*

Evrende varolan şeylerle oranlandıkta, enaz varolan şeylerden biri kitap – tıpkı su gibi. Değerli diye nitelediğimiz madenlerden de çok, çok daha az kitap.

*

Zaman dolgusu yerine geçen sözümona kitap konuşmalarında, dilini tutamayanlara şaşmaktan dilimi yutuyorum çoğu kez.

*

Bir kitabı okumamak için sürüyle bahane bulunabilir. Ama bazan tek bir karşı-gerekçe, hepsini unutturup okumaya götürür.

*

Öyle kitaplarım var ki, böyle kitaplarım var diye benden talihlisi yok, diyorum. Ne güzel şey, herkesin böyle birkaç kitabı olması!

*

Bazı kitaplar var, kilitlenmiş aklı açar.

*

Bazı kitaplar var, açık aklı kilitler.

*

Kimi kitap, balpeteği.

Kimi kitap, ağı.

Kimi kitap, kusmuk.

Kimi kitap coşku pınarı.
 Kimi kitap korku ağı.
 Kimi kitap güneş dizgesi.

*

İlk bakışta, azgın köpek sandığın kitap, zararsız kuçuku-
 çuymuş meğer...

İlk bakışta, mıymıntı solucan sandığın kitap, dağları yerin-
 den oynatıyormuş meğer...

*

Yalan dağları bazan, bazan da yaşam ırmakları kitaplar.

*

Okumaya boşverenlerin evinde kitaplar: içi saman dolu kar-
 tallar, ya da sūs kedileri.

*

Nice nice onyıllar süren öğrencilik-öğreticilik yaşamımda,
 birkezcik olsun, ne sıfır aldım, ne de sıfır verdim. İşte şimdi
 sıfırı hakettin, diyenler çıksa da, hiçbirşeye aldırmadan, bir tür
 kitapların tümüne birden kocaman bir O (sıfır). Sıfır verdiğim
 kitaplar: düpedüz ukalalık eden kitaplar.

*

Bazı insanlar, kitap okumalarında kısa yaz gezilerine çıkan
 turistlere benziyorlar: hızlı hızlı önünden geçtikleri görünüm-
 lere, kişilere yorgun gözlerle uzaktan uzaktan bakmakla yeti-
 niyorlar. Onların görüp göreceği bu işte. – Çok kimseye göre,
 hiçten iyidir ne de olsa.

*

Önemli-önemsiz balbulamaç. Bazan en güzel şeyler, en iyi
 şeyler, en doğru şeyler bile kafa sıkıyor. Hem sonra, karnım
 acıktı. Şimdi de uykum geldi. Boşver kitaplara.

*

Herzaman değilse de, *kendine özgü* biçimde karın doyuruyor
 kitaplar.

*

Gün geçmiyor ki, saman yalımlarıyla tutuşan kitap piyasasında,
 kalıplaşmış bir soru kulakları tırmalamasın: “Bu kitap üzerinde ne
 düşünüyorsun?” Kitabı okusun okumasın, çok kimsenin olumlu
 olumsuz yanıtı hazır. Soranların istediği de bu zaten. İstenmeyen

kişilerdenim ben: çoğun bu tür kitapları okumuyorum. Gene de o kadar can sıkıyor bu. Ne soran, ne yanıtlayan, sözügeçen kitabın içeriğine önem veriyor özde. Asıl can sıkın yönüm, dobra dobra “Okumadım!” demem. Gerçi bu, kesenkes okumayacağım, anlamına gelmiyor; gelmiyor ama soranlar, böyle yorumlayıp içeriyorlar. Haksız da değiller, birbakıma. Okuduğumda, sormayı gülünç kılan saptamalarla karşlarına çıkacağımı sezinliyor olmalılar. Öyle ya, çocuk mu onlar, ençok yalın veren kitapların abur-cubur kitaplar olduğunu, onlar da en içlerinden evetliyorlar.

Ah, şu kitap-merkezli rasgele gündelik konuşmalar!

Çok da hor görmeyelim bu konuşmaları. “Resim dünyası” gibi “kitap dünyası” da, alım-satımları körükleyip gerçek yazına, düşünmeye, sanata yardım edebilirler; nitekim ediyorlar da. Resim başka şey, kitap başka şey gene de. Bir kültür varlığı olarak resim kesimine yararlı davranışlar, kültür varlığı olarak kitap kesimine de yararlı olabilir. Bununla birlikte, kim ne derse desin, yazının sanatın anlam ve önemiyle ağırlığı gündelik konuşmaların, gündelik davranışların ötesinde.

*

Kitap uzun: söyleyecek şeyi çok sanmış yazar.

Kitap uzun: keşke daha uzun olsaydı.

Kitap uzun: yazılmasaydı da olurdu.

Kitap kısa: söyleyecek şeyi az sanmış yazar.

Kitap kısa: keşke daha kısa olsaydı.

Kitap kısa: yazılmasaydı da olurdu.

Ne uzun ne kısa kitap: usta kitap.

*

Kokuşmuş çöplük bazı kitaplar; bazıları da genç ormanlar.

*

Hiçbir kitap, tepeden tırnağa alçakgönüllü olamaz. Çünkü kitap, yazı, yani: umut, sav, coşku, deney, akılyürütme.

*

Matematik kitapları mı, hadi ordan, onlar da tartışma götürür: yapının üst-görünüşüne dokunulmazlık tanınsa bile, temeller, dayanaklar, başlangıçlar (özel adıyla söyleyelim, ‘aksiyom’lar) her zaman tartışmaya açık, hem akıl, hem (şaşılacak ama söylemekte yarar var) beğeni yönünden.

*

Bazan öyle oluyor ki, o zamana dek okuduklarımın tümü önemsizmiş gibi geliyor bana: asıl önemli kitaplar, ileride okuyacağım kitaplar, diye düşünüyorum.

*

Kitap-ıçi kat kat. Kitaplara kaptırdıkça, ben bir kitap arkeologuyum, diyorum kendi kendime.

*

En iç-yalnızlıkta, bazan, kitaptan başka hiçbirşeye yer yok. Peki, hangi kitaptan?

*

Hepimizi bekleyen şeyin beni de beklediği gerçeğinden bile bile yakınmam sözkonusu değil. Güzeldi kitaplarla geçen zamanlar, hele bazı kitaplarla geçen zamanlar, güzel zamanlar bunlar, hem de ne güzel.

*

Cırtlaklıktan bambaşka şey tektük kitaplara sinen kalıcı humor, çok kişinin ayırdına varamadan geçip gittiği o ince alay.

*

Ne felsefe, ne bilim, ne öğrenme kaygısı bende okurken. Onlar da var ama hepsinin hem öncesinde hem sonrasında, yaşam-duygusunun içime içime işlemiş bir ögesi okumak benim için.

*

Kişi var: zoraki okur; bense, gönüllü okurum.

Kişi var: çıkar derleyici okur; bense, gönüllü okurum.

*

Bazan bir kitaptan öbürüne geçince, yalnızca iklim değiştirmiş olmuyorum, evren değiştiriyorum.

*

Kitap okumak, zaman zaman, insanın kendi kendisine karşı amansız bir savaş kazanmak.

İyi ki, temelden temelden düşünüp eleştiren, düşünce yaratan, içten içten duygu arıtan, duyarlık artıran kitaplar var!

*

Bazı kitaplar kuru gürültü.

Okuduğum bazı kitaplar, kendimi kurmak için kurduğum iskeleler.

*

Bazıları için: sıkıcı, itici bir ad “kitap”.

Bazıları için: güzel adların en güzeli “kitap”.

*

Yolaçın, kitaplarım geliyor!

Büyük Kitaplar

Nerde, ne zaman olursa olsun, hiç gözden yitirmediyim kitaplar,
benim büyük kitaplarım.

*

Her yerinde yazarın istediğini, istediğı gibi anlamasam da,
ne zaman başbaşa kalsak, tam da bana pekçok öz katar,  z me
 z katar kitap. Böyle kitap, benim için büyük kitap.

*

Her okurla hep yeniden doğan kitap, büyük kitap.

*

Büyük kitap: isteklerim ile doyumlarım arasındaki uzaklığı
azaltıyor.

*

Beni yeti emediğıme götüren kitap büyük.

*

Büyük kitaplar
Büyük yazarlar
Büyük d   n rl r
Büyük ozanlar

Büyük kitaplar
Zorbaların amansız karşısında
Bu ba eğmeyenlerin
 n nde eğiliyorum

Büyük kitaplar
Sizlerle ba ladığım için olacak
Ya lar geçip gidedursun
Hiç bitmezsiniz

Büyük kitaplar
Bilgi bulgu
Sezgi duygu
Bu tüten dil dil anlam kokusu

*

Okuduğum beni ne zaman altüst ederse, elimdeki kitaba
“büyük kitap” diyesim geliyor.

*

Büyük kitaplar arasındaki savaşlar, büyük kültürler arasın-
daki savaşlar.

✽

Lao Çe
Doluyum seninle boşum
En-İlk-Birlik, erdemli dinginlik
Dilegetirilemeyen *Tao* hep özlediğim *Te*

Herakleitos
Değişen ama değişmeyen İlk'im
Günebakanlar gibi sana çevrilenleri
Aydınlatığın için mi “karanlık” diyorlar sana

Augustinus
Kendi kendisiyle boğuşurken
Öyle bir kor sıcıyor ki içime
Bağıramıyorum derinlerden

Montaigne
Sana özene özene
Senin gibi değil de
Kendisi gibi olanlara ne mutlu

Rousseau
Yazıların
Göl kır ağaç çiçek
Okumak ne güzel ne güzel şey okumak

Hölderlin

Kendi deyiminle “kolkolaydın” Tanrılarla

Bence, yeryüzünde gerçekleşmesini özlediğim En-İyi, En-Doğru, En-Güzeldi onlar senin gözünde

Günübirlik türdeşler sözüne kulakvermediği için dayanılmaz çiçeklerin

Baudelaire

İlk gençliğimin can arkadaşı

İyi üzgün gözüpek kötü acı

Ne “bu tuhaf hüzün” – ‘semper eadem’: hep aynı

Nietzsche

Yahım yahım yandım seninle

Kendimi yenip öteye aşmak için

Hep çabalıyorum

*

Hiçkimse “büyük” diye nitelenen kitapları, dolayısıyla da büyük kitapların yazarlarını sevmek zorunda değil. Değil de, kitap gerçekten büyükse, bu büyüklüğe tanıklık etmek istemeyenin, takındığı bu davranışa hiçbir gerekçe göstermemesi de anlaşılır şey değil.

*

İster “büyük” ister “küçük” diye nitelensin, ister kişisel ister toplumsal kapsamda olsun: bir kültür çökünce, o kültürü ayakta tutan kitaplıklar da çöküyor; bir kültür doğunca, o kültürü ayakta tutan kitaplıklar da birlikte doğuyor.

Ne talihli kitaplar, çöken kültürlerle göçüp gitmeyen kitaplar!

Önceki kültürün en iyi kitaplarını değerlendirme talihine erişen sonraki kültüre ne mutlu!

*

Evren açısından bakınca: bir varmış bir yokmuş, – herşey, okur da , yazar da, kitap da gelip geçici.

Orası öyle de, her okurun, *kendi büyük kitabını* çeşit çeşit değerlemelerle bezediği de bir gerçek. “Bu ölümsüz bir kitap” önermesi, kuşkusuz, bu tür bezemelerin doruğu. İşte bu, her-

şeyin ölümlü olduğunu bile bile okurun ölümsüzlükten payaldığını dilegetirmekte.

Okur açısından bakınca: sevgiyle okurken okurun kitapla yaşadığı ölümsüzlük, yadsınmaz bir gerçek.

*

Sözcüğün pekçok bildiriminde, *bunalım* kitaplarıdır büyük kitaplar.

*

Okur uyurken küçük kitap da uyur.

Okur uyurken büyük kitap uyumaz.

*

Küçük kitabı bıraktın mı, o da seni bırakır.

Büyük kitap seni bıraksa da, sen onu bırakamazsın – daha doğrusu, bırakmaman gerekir.

*

Büyük kitabı: ille de ciddi yüzlü, tutkusuz, ölçülü bir yapıt gözüyle görmek yanlış.

Büyük kitap: akıllı usludur da, delidoludur da; iyi huyludur da, ele avuca sığmaz da; durmuş oturmuştur da, tedirgindir de; ağırbaşlıdır da, öfkeli de.

*

Büyük kitap: güldürür, köpürür; yakar yıkar; sınırları hiçe sayar.

*

Başkaca alanlarda yargısına pek güvenmediklerim: bir doğa görünümünü, bir konaklama yerini, bir ilacı göklere çıkardığında, övülen şeylere isteğim azalıyor, övgünün tırmandığı oranda da sürüyor bu azalma.

Söz kitaba geldi mi, kim olursa olsun, övgüyü yağdıran, merakımı azaltmak şöyle dursun, övgü tırmandıkça sözü geçen kitaba doğru akışım da hızlanıyor. Ola ki tutarsızım, ola ki yanıliyorum, ama kitap bu, bakarsın hep hanım hanımcık, hep efendi efendicik oturduğu yerde oturmaz, kitap bu, bakarsın en önemlisi, genelde bir beğeni yoksununu almış kollarına dans ediyor.

*

“Sen büyük kitaplara, deli kitaplar, diyorsun. Deli gömleği

giydirmeli sana!” – böyle bir savla (bunu “sav” diye nitelemek olasıysa kuşkusuz) karşıma dikilenlere, diyeceğim şeye kulak asacaklarını sanmıyorum, ama enaz çatma içerse de hiçbir karşı-sav yöneltmeden, şunu söylemekle yetineceğim: Siz hiç büyük kitap okumadınız mı?

*

Pekçok önem ve değer verilen bazı şeylerin, gerçekte, birer hiç olduğunu gösteren kitaplara büyük saygım var.

Hep aynı saygıyı, bir hiç sanılan bazı şeylerin, gerçekten önemli ve değerli olduğunu gösteren kitaplar için de besliyorum.

Kitaba saygı özüme saygı; özüme saygı, kitaba saygı.

*

Büyük kitaplar: büyük delilikler, büyük bilgelikler.

Heykel

Kitap heykel.

Akıl akıl, duygu duygu eller kitaplar, yoğura yoğura içimi dışımı biçimliyor.

*

Bakmasını bilmeyene soğuk mu soğuk: bilene, sıcak mı sıcak bir heykel kitap.

*

Kitap da anlaşılmayı bekleyen bir heykel.

*

İçini okşamadan içine giremezsin, ne heykelin ne kitabın.

*

Okuduklarım, bitmemiş bir heykel içimde.

*

Etkisiz kitaplar: birşey söylemeyen heykeller.

*

Kitap var, alçıdan çatma heykel gibi, püf desen dökülür.

Kitap var, taş, mermer, şimşir heykel: insanlar yaşar göçer, kültürler çiçeklenir solar ayaklarının dibinde, – anlam-verişle-riyle hep ordadır o.

*

Eski yıkık kentlerin ot bürümüş yollarında güç-anlam-güzellik ışıyan heykeller sürünüyor yerlerde, artık kimselerin dönüp bakmadığı yıkık kültürlerden arta kalan kitaplardan bir ayrılığı yok onların.

*

Türküler unutulsa da seslerden izler hâlâ büyülüyor bizi. Nice güzel kadınlar, erkekler çürüyüp gitti ama heykellerine hayranız hep. Yitip gitmiş bazı kültürler, olsa olsa, kimi eski, kimi yeni bazı kitaplarla ayakta.

İlk Gözağrısı ve Sonrakiler

Nerelerde rastlamıyoruz ki kitaplara. Kitabın taşınır bir nesne olmasından, genelde, kolayca taşınmasından ileri gelmiyor bu. Öyle ya, taşınır nice şeyler var, gene de kitap gibi her yerde karşılaşmıyoruz onlarla. Buna kültürce bir gereksinim yok ki. Kitap için durum başka ama. Deyim yerinde değilmiş gibi gelse de, tıpkı gittiği heryere enciğini taşır gibi, insan, gittiği heryere götürür kitabını. Kendinden ayırmaz onu; daha doğrusu, kitaptan ayrı kalamaz. Sevse de sevmese de, istese de istemese de bu böyle. Kültür gereksinimi bu. Kültürden kopamaz insan, görünüşün bu gerçeğe ters bir izlenim bıraktığı zamanlarda bile bu böyle. Bir kültür varlığı olarak insanın eşi, yakını, çevresi kitap. Şöyle de diyebiliriz: kitabın en yakını, çevresi, eşi insan.

İnsanın geçici konaklama yerlerinde, otelde, çadırda, yazlıkta, kışıkta kitap. Yolculukta kitap: tren, vapur, araba, birşey değişmez. Çalışma yerleri: fabrikalar, işlikler, yazıhaneler, – hep kitap. Oturma odalarından yatak odalarına evler kitap, kitap! Heryer üstüste raf: hepsi kitap dolu, kiminin önü cam kaplı, kiminin önü açık, dizi dizi kitaplar. Herbiri tek bir örnekle ortaya çıkmıyor ki, her kitap yüzlerce, binlerce kez yaygın, dağıtılmış. Diyelim ki hepsini yanyana dizdik: kimbilir yeryüzünü baştanbaşa kaç kez kuşatır kitaplar.

Basıldığı, ciltlendiği, satıldığı, onarıldığı yerler biryana, kitapların, şöyle ya da böyle, düzenli biçimde ortaya çıktığı yerler *kitaplıklar*. Tektek odalarda olsun, yerin kat kat altından kat kat üstüne dek koca koca yapılar bunlar. Birdeyime, kitapların doğal yerleri. En eskiden günümüze niceleri gelmiş geçmiş, kiminin adı belleklerde, kiminden en küçük bir iz bile kalmamış.

Uruk kitaplıkları nerde? Ya Mısır rahibelerinin gizli kitaplıkları? Üstünde kartalların uçtuğu, alımlı duvarlı Halikarnassos Mousaion'unun yükseldiği görkemin düzlüğünde kulübemsi birkaç albenisiz ev şimdilerde.

Bergama Kitaplığı'nın döküntüleri arasında dolaşırken, kimbilir ne zaman yanıp kül olan rafları, çarpık-çurpuk bazı

deliklerin yardımıyla bile gözönüne getirmekte zorluk çektim. Aşağılarda yetişen bitkilerden işlenen yapraksı şeyleri, kafamda kitaplayıp kimi dikine dikine, kimi yatık yatık yerleştirerek yükseltirler arayıp durdu boşboşuna gözlerim. Gymnasium'un yanından geçip Forum'u dolandıktan sonra Tiyatro'nun tepeden aşağı basamaklarını bir bir indim, düzlüğe varınca da kekik kokulu yeşillikler arasından doğru Asklepion'a yürüdüm, nice gönüllerin dinginliğe kavuştuğu kitaplığa. Oluklu sütunlarla bezeli kutsal yolun sapağında çukurumsu bir yer artık orası, koca koca taşlı bir duvar arkası. Yanyana dürülüş kitaplar açılır okunurmuş bir zamanlar burda. Hekimi, hastası, konuğu, hepsi burdaydı, ençok sevilen yerdı kuşkusuz burası.

Bir zamanlar içleri, kıyıları, açıklarıyla, gücünü Ege'ye, Doğu Akdeniz'e yayan Pers'lerin bilgiden, hayalden yana ne zengin kitaplıkları vardı, kimbilir. Dizi dizi ozana, bilgeye, düşünüre otağlık ettiği çağda Atina'nın kiler de kendine özgü değerlerden yoksun değildi. Görkemli dönemlerinde yalnızca agora dola-yında otuz kitaplık olduğu söylenir. 20.000'in üstünde kitap sunuluyormuş okumaya. Miş'li anlatımla yuvarlanıp giderken, İskenderiye'nin, yüzyıllar sonra bile akılları kurcalayan kitap-lığını; yanışına tanık olmuşuz gibi yalımları hepimizi ürperten o ünlü kitap-sarayını anmadan nasıl geçeriz.

Eskisi olsun, yenisi olsun, kitaplık deyince, yalnızca kent-devlet kitaplıklarını gözönüne getirmek, haktanırlıkla bağdaş-maz doğrusu. Kişiye özgü özel kitaplıkları da unutmamak gerek. Pekçok şeyi ormansı karanlıklara bürüyen olayların yüzyıllarca içiçe girip algıdan uzaklaştırmasına karşın, Seneca'nın Roma Sarayı'na yakın o yerdeki kitaplığı durup durup aklımı kurca-lıyor doğrusu. Cicero'nun Tusculanum'daki yazlık kitaplığı da kuşkusuz, bugün için yitik türlü türlü değerler barındırıyordu oralarda. Koca Roma İmparatorluğu'nun başındaydı ama, ner-deyse on yıl kitaplığından ayrı yaşamak zorunda kaldı düşünür Marcus Aurelius. Kimi Karadeniz'e bakan karlı tepelerdeki ça-dırında, kimi bataklıkların daha da kızgınlaştırdığı yaz ikindi-lerinde, dörtyanını saran savaşlar ortasında, sayısı az da olsa, kimbilir ne doyurucu kitaplığı vardı Aurelius'un. Plutharkos'un, ta Eski Yunanistan'ın kıyıbucağında da olsa, Roma okur-yazar-

ların dilinden düşmeyen kitaplığında şöyle gönlünce konuk olanlara ne mutlu.

Hanımeli kokuları kaplamış heryanı. Başımı azıcık kaldırıp sola doğru baksam, epeyce aşağıda geniş basamaklarla uzanan çiçek bahçesini göreceğim. Orası bize yasak: ancak son sınıfta orda gezinebileceğim, – daha üç yıl var, desene. Oturduğum iskemle yüksek geliyor ama, altta ayaklarımı dayayacak bir tümsekçik var, rahatsız sayılmam. Sırtımı arkaya yaslayamıyorsa da aldırıldığım yok, nasıl olsa kitaplara eğilmiş durumdayım hep. Kitaplara diyorum, öyle ya, o gün bu gündür birkaç kitap birden açık önümde.

Az önce *Le Horla*'yı bitirdim, yeni bir Maupassant'a başlamak için zor tutuyorum kendimi. Gözlerim odada geziniyor. Bahçeye bakan koca koca üç pencere ile kapı biryana, tavana dek silme camlı dolap. İçleri: kitap, kitap, kitap. Tavan bembeyaz. Dolaplarla masalar açık mavun. Yerler, koyuca kahverengimsi muşamba. Karşı köşede 12'lerin matematik hocası, elinde mürekkepli kalem, birşeyler yazıyor. Bu akşamüzeri topu topu beş-altı kişiyiz burda. Genellikle pek kalabalık olmaz zaten. Yerim: hep aynı, kapıdan girince köşede dipte, arkam duvar, sol yanımda pencere. Aydınlik kendine çekiyor beni.

Bakışlarım önüme çevriliyor gene. Hachette'in, tektük de olsa renkli sayfalarına hayran olduğum gök gök *Le Ciel*'ine dalıp gittim bile. Kolumdan büyük sayfalar, ak mı ak gerdanlardan daha ak. İri iri satırlarla uzaydayım artık. Yakında değilse de, uzak sayılamayacak bir gelecekte Ay'a bile gidebileceğini hayal eden yarı deli yarı akıllı bilimadamları bile varmış. Hiçbirinin adını anmıyor kitap, neden ansın ki, değer mi anmaya. Öyle de, birkaç gün önce tatilde obur gibi okuduğum Jules Verne hiç de öyle düşünmüyor. Bugün hiç konuşmadık, kalkıp yanına gitsem mi diye tam karşı köşedeki hocaya bakıyorum. Benim hocam değil daha, son sınıfı beklemem gerekecek, – of, ne çok var daha. Yarınki Latince çevirisine de zaman ayırmalıyım. Burası ders çalışmak için. Bense *Thibaut*'ların ikinci cildini bitiriyorum diye sevinmekteyim. Dört-beş cilt daha var sanıyorum; en son cilt hâlâ eksik, bir gelse. Arkamdaki dolapta da beni bekliyor *Jean Christophe*'lar.

Hic, ubi jam firmata virum te feceris altas

“Sonra pekişmiş yaş senden bir adam yapınca” – hem kolay hem zor şu yarının Vergilius çevirisi. “Firmata” “ferme”le ilgili birşey ama, tam nasıl çevireyim? Karşı köşeye yöneliyorum. Hocamlayım. Kitaplardan kitaplara söyleşi. Dediği çivi gibi saplanıyor kafama: yarından tezi yok *Le rouge et le noir*’ı okuyacağım. Bakalım haklı mı? Ne diye yanlış olsun: her beş yılda bir yeniden okuyacağım bu kitabı – kendime bir ayna buldum işte. Ben değiştikçe hocamın dediği gibi, kitabın dediği, deyişi de başka başka kılıklara bürünecek mi, göreceğiz. Bu arada *jam firmata*’yı da kotarmış oldum: “l’âge affermi” derim, olur biter. Kapının üstündeki dev saata göre, daha yarım saat varmış akşam yemeğine. Şimdi artık, geçen gün bıraktığım o tutku, dostluk, gizem, sevgi, dirilik, ama bir o kadar da acı dolu serüvene dönebilirim. XII. yüzyıl Fransızcası tatlı mı tatlı ama, Ortaçağ sözlüğüm bir yere karışmış, bulamıyorum. Okumadan da yapamayacağım. En iyisi, aradabir başvurduğum yeni kitapla eskiye kolay kolay sokulayım: *Le Roman de Tristan et Iseult, mis en bon français*. Çağdaş Fransızcada bile içimi eriten bir sarışınlığı var Iseult’ün. – Biri elektriği söndürüp açiverdi: akşam yemeği!

Galatasaray Lisesi’nin Fransızca Kitaplığı burası. 50 yıl öte-lerden bakınca, *benim için* kitaplıkların *başlangıcı*, kitaplıkların *arkhesi*. Daha sonra çeşit çeşit kitaplıklarda nice güzel zamanlar yaşadım, gene de benim için ilk yönelim burası: Alımlı, zengin, donanımlı, yetkin kitaplıklara yelken açtığım ilk iskele burası.

Hep elimin altında duran *Dictionnaire des idées suggérées par les mots* nereye gitmiş, birtürlü bulamıyorum. Anladım, yandaki odaya, Türkçe kitaplığa götürmüştüm dün, nedense ayağı buraya gitmeyen Türkçe derslerin öğretmen yardımcısına göstermek için, Türkçede de böyle birşey yapılsa ne iyi olur diye düşünüyorum da.

Peki, *Tuna Kıyılarından* son birkaç sayfayı bitirdikten sonra dün ne okumuştum orda? Falih Rıfkı’dan doğru Refik Halit’e atlamıştım: *Memleket Hikâyeleri*’yle dolanıp durmuştum. Hava değişimi amacıyla birara düzyazıyı bırakıp *Çocuk ve Allah*’ın diri doruklarına sığıyorum Dağlarca’yla. Gelecek haftaya *Ben ve*

Ötesi'ni ayırttım, ciltçiden daha gelmemiş. Sonra sıra *Frankfurt Seyahatnamesi*'nde. Dışarı pek kitap vermiyorlar ama, pazar günü *Dede Korkut*'u çıkarabileceğim. Pazarları burda kaldığıma göre kim ne diyebilir? Geçenlerde derste küçük bir parça okuduk *Dede Korkut*'tan; tümünü bir okuyayım diyorum. Parça başka, bütün başka; bütün parçadan başka birşey, gene de yararlı parça, ordan bütüne sıçrayabiliyorsun. Gelecek hafta alacaklar beni, okulda yasaksa da köyde okurum 835 *Satır*'ı.

Fındıklı'daki Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe Kitaplığı, adımını atar atmaz insanı, serinliğe buyur eden yüksek tavanlı, dikdörtgen bir oda, pırıl pırıl. Ortada boyluboyunca bir masa: uzun mu uzun, geniş mi geniş. Duvar yok, cam heryan: camların ardında ciddi, çekingen, saygılı, çekici, kahverengi, siyah, beyazımsı, bazan da renkli renkli çağrılar. Kendine güvenen ama çalısız bir yönelişle, kitapların herbiri "ben bir evrenim, gel de gör!" diye sesleniyor sanki. Dipteki pencerelerde ıslıl ıslıl Boğaz, elini uzatsan ıslanacak.

Derslerde adı geçen filozofların kendi soluğuyla başbaşayız burda, – kimi bildik ama çoğuyla yeni tanışıyorum bu kitapların, öylesine heyecan verici birşey ki bu. Bütün bu kitaplığı okumam gerek: gencecik kafam için bundan daha doğal bir istek olamaz.

Türkçe azınlıkta: Milli Eğitim Bakanlığı'nın Klasikler Dizisi başköşede. Kitap değil, bizler için tutku herbiri. Fransızca kitapların büyücek bir bölümü liseden yabancım değil. Birbir içlere iniyorum. Başka türlü de diyebilirim: içlerde tırmanıyorum. Descartes'tan Bergson'a, Montaigne'den Pascal'a, – okuma salıncağında hızlı yavaş bir gel-gite çoktan bıraktım kendimi. Dingin bir çırpınısla ağır ağır yayılmadayım. Zamanı gelince Bacon'la, Locke'la, Hume'la kuzeylere çıkıyorum. Avrupa'dan sonra, William James'le Amerika'ya bile atladım. İngilizce düşünüp yazanlarla bambaşka bir havada buluyorum kendimi.

Gökten denize, ordan da odaya yansıyan ışınların en ak yeri benim yerim. Yeni yeni girdiğim Almanca da ne tuhaf: dünyanın *sch*'leri dizilmiş arkamda, üç sessiz bir ş, işte böyle. Sözlükle gramerle pala çala çala yolalmaya çalışıyorum bu ormansı dil-

de. Aradabir başımı arkaya çevirip, bekleyin geliyorum, diye fısıldamamak için zor tutuyorum kendimi: Bekliyoruz der gibi Scheler, Schlegel, Schlick, Scholz, Schopenhauer, Schrödinger. Az berideki sessizler uğultusu Nietzsche'yi gel de sonraya bırak. Verelini Fransızca çeviriler, neyse ki hepsi var, – emekleye emekleye Almancayla birlikte götürüyorum. Simmel'e dayanamıyorum. Alman felsefe tarihçimiz, dostuymuş, “bizim Georg” diyor ondan sözederken. Fransızcaya aktarılmış yazılarını verecek bana.

Burda hoşuma giden şey, birbiriyle kavgalı, ya da birbirine küs filozofların bile barış içinde bir söyleşi tutturmuş olmaları, yanyana, karşı karşıya. Bugün bayram: Sartre geldi, Liseden tanıyordum. Keyifle okumaya koyuldum. Puntolar küçük küçük, satırlarsa adamakıllı sık, sayfalar 700'ün üstünde diye yılacak değilim. Daha gözlüğüm yok o günlerde. *L'être et le néant*'ı yarıladıktan sonra, yanılmıyorsam, o sıralarda taktım ilk gözlüğü.

Vapordan inerken vapore binerken hergün oyalandığım Karaköy iskelesindeki kitapçıda gördüm bu sabah, *Vazgeçemediğim* çıkmış. Oldukça büyük boyutta, az sayfalı bir kitap. Orhan Veli'yi de alalım, diyorum. Bak şurda Schiller var, az ötede de Shelley var, Orhan Veli ne diye olmasın. O da “dünya”dan söz etmiyor mu, Kant gibi, Husserl gibi. Bambaşka biçimde, orası öyle de hoşgörü sarayı değil mi burası?

Deli eder insanı bu dünya.

Birkaç yıl sonra Beyazıt'a taşındık Fındıklı'daki bu cenneti. Birtek oda nerde, içiçe, yanyana odalara sığmaz olduk zamanla. Onyıllarım geçti bu yeni kitaplıkta da. Okudum, çalıştım, düşlere daldım aradığımı buldum sevindim, bulamadım üzüldüm. Bilgiler, bilgelikler, sevgiler, umutlar, bunalımlar neler yaşamadım ki bu kitaplıkta. Türlü girdisi-çıkıtısıyla bezenip düzenlenişinde hep vardım. Küçücük bir gediğini kapayınca coşkuyla taşardım. Ne nerde, biliyorum. Burdaki kitapların, abartmıyorum, hepsi kimbilir kaç kez elimden geçti. Hepsini okumuş değilim. Hiç de gerek yok. Şimdi bu satırları yazarken elimi uzatsam, dilediğim sevgiliyle eleleyim. Bir ilk-alan kitaplığı olarak bu kitaplıktan açıldım, açıldığım her yöreye; zaman zaman, bir de ne göreyim,

dönüp dolaşıp bu kitaplığa ulaşmışım gene. Kimi, eksikleri çok gibi gelse de bana, bellibaşlı filozof metinleri bakımından, bir felsefe taşrasında erişilebilecek güzel bir aşama gibi geliyor bana.

Kapalı bir oda bul, olabilirse birkaç oda ayarla, duvarlara raflar çek, raflara kitaplar yığ – işte sana bir kitaplık. Gel gör ki hiç de böyle birşey değil kitaplık denen gerçek. Birbakıma canlı bir varlık o. Binbir özenle doğar, binbir özenle gelişir, binbir özenle sürdürür kendini. Tasarlanışından, elle tutulur gözle görülür biçimlenişine dek sallantılı bekleyişler, atılımlı serpil-meler, cansıkıcı kırıklıklar, başdöndürücü karşılaşmalar – sessiz duruşuna aldanmayın, gizem gizem bir kuruluş çoğu kitaplık.

Beyazıt'taki Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe Kitaplığı da böyle bir yer benim için. Tam da karmakarışık esen şubat yellerinin önüne gelen herşeyi uçurduğu bir öğle üzeri diktiğimiz incecik kavakların, mevsime göre, yapraklı yapraksız dalları sallanıyor geniş mi geniş pencerelerin önünde bugün. Gürültü patırtıdan uzak bir içavlude, iki katı birden içeren aydınlık bir evren artık. Bir-iki candan insanla birlikte yıllarca uğrunda savaştık buranın, kimi açık kimi örtük savaşımın odağı bu evren.

Öğretim ötesine taşan düşünce kitaplarını, türlü türlü yanyollarına saptığım kültür-tarih-toplum-insan dünyasına ilişkin doyumsuzluklarımın çeşitli besinlerini biraraya getirmeye çalıştım bu kitaplıkta. Geçmişimden şimdilere doğru geleceğime dek dolanık izler taşıyor bu kitaplık. En önce ısmarladığım kitaplar arasındaydı *Loeb*'ler. Yeşil ciltler ile kırmızılar kolay-cacık ayırıp dizerken o ne sevinçti! İlk gözağrım *Budé*'lere de yeniden kavuşmuştum. Ne de olsa *Collection Budé* ile *The Loeb Classical Library*, ikisi de hep aynı verimli kaynaktan, Antik-çağlardan fışkırıyor.

Beni birkaç onyıl öncesindeki durumumla iyiden iyiye tanıyan bu şimdi tıka-basa dolu kitaplığa ilk kitapları yerleştirdiğimiz günleri unutamam. Masasız orta alanı fırdolayı çevreleyen bomboş raflara anlamlı öbeklerle kitapları dizdikçe yüzlerce yalımıyla yavaş yavaş yerine oturuyordu sanki Güneşler. Gezegen gezegen, uydu uydu samanyolları oluşuyordu böylece. Hemen açıp Boethius'un *De Consolatione philosophiae*'sini okumaya başladım, ilk gün. Eve gelirken de, resmi yazım işlemlerinin

yapılması için epeyce bekledim ama değdi, *Lyra Graeca*'nın ilk cildini aldım, Yunancayla İngilizce elele.

Hem öğrencilik hem öğreticilik yıllarımda; başka türlü dendikte, özce hep böyle sürüp gitmesini dilediğim okuma yıllarımda, uzun uzun oturmasam da, Fakülte içinde sıklık uğradığım Alman, Fransız, İngiliz Dili ve Edebiyatı Kitaplıkları, Tarih, Arkeoloji, Türk Dili ve Edebiyatı Kitaplıklarından da öyle çok şeyler edindim ki. Bu arada bir süre Şarkiyat Kitaplığı'nda otağ kurdum, üstten aydınlanan, ilkin ortası sobalı bu güzel onarılmış medresede, hem Fakülte-içi hem Fakülte-dışı sayılan, o her kıybucağına saygı sinmiş ortamda. Kapıları açıldığında, dipteki demir parmaklıklı küçük küçük karanlıkça yan odalarda Belh'ten Bağdat'a mutasavvıfların izini sürdürdüm gücüm yettiğince oralarda.

Nerdeyse yarım yüzyıldanberi, hayran ve çekingen, beni kendine bağlayan bir kitaplık da İstanbul Üniversitesi'nin Merkez Kitaplığı. Tektek Fakültelerden ayrı, başlıbaşına bir yapı burası. Bana uçsuz bucaksız bir bahçe gibigelen Üniversite Bahçesi'nin yüksek parmaklıkları boyunca giden sessiz bir sokakta taş duvarlı bir yapı. Sanki devler girip çıkıyormuş gibi sağlam ağaçtan geniş, uzun kanatlı bir kapısı var. Hep kapalı durmak bu kapının kendine özgü geleneği; tokmağı daha tıklatırken açılıveriyor ama. Yüksekçe bir eşikten atlar atlamaz, mermer serinliği yayılır içinize. Dip ortada, sağa doğru döne döne yükselen geniş basamaklı merdivenler – buyur, sessiz adımlarla buyur... Birzamanlar ne istesem vardı burda: Dilthey'lar, Renouvier'ler, Humboldt'lar, Hariri'ler, Karacaoğlan'lar... Odalardan birinde oturur okurdum. Başta Gölpınarlı, hep aynı yüzler: canlı, derin, umursamaz, dağınık, saygılı insanlar. Belli aşamalara ulaşınca sanatçı gözleri gibi bakıyor bilimadamlarının gözleri. Titiz mi titiz yöneticileri var buranın; çoğun kitaplıkta az görünen şey, onlar da okumada hep. Burda herkes kitaba özcanıymış gibi sarılıyor. Ancak o uzun törenlerden sonra eve kitap çıkarılabiliyor. Epeyce tanınmayı bekledim ben eve kitap almaya başlamadan önce.

Hep Beyazıt'ta kalalım. Atıf Efendi Kitaplığı'na da uzandım, öğrenciliğimden sonraki ilk dönemdi. Onaran, örgütleyen gücüyle oraya çağdaş bir düzen getirmişti bir arkadaşım. Yakın

Türk Edebiyatından yana erdemli bir kitaplıktı Atıf Efendi. Neylersin ki çoğu kez oraya ya ısınmak, ya da günlük dersleri çalışmak için gelirdi gelenler, getirdikleri ders kitaplarına gömülürler, kafalarını kaldırıp arkalarında bekleyen gömülere bakmazlardı çoğu kez. O arkadaş görevle başka yere gönderildikten sonra, çabucak gözden düştü Atıf Efendi.

Süleymaniye Kitaplığı'nda da epeyce oyalandım. Nasıl mı zaman buluyordum, – bilmem. Zamanım vardı, yoksa da vardı kitaplar için, hep öyle oldu zaten. Eski harflerle yazılmış kitaplara sarmıştım birara. *Tazarruat-ı Sinan Paşa*'ya saplanıyordum. Ne ağdalı dil. Sözlükten sözlüğe koşturmam gerekiyordu. Okumak değildi bu benimkisi, kök sökmek gibi birşey. Okumada tekbaşına boyuna bosuna uymayan işlere kalkışırsan böyle olur işte. Yeterli bakımı gösteremeyince, sonra sonra, bu alanda bildiklerimi de unuttum. Ne var ki Süleymaniye'nin eski kitaplarına bayılıyordum. Özgün ciltleri seyretmek, fırsat buldukça okşamak, günübirlik algılardan bambaşka yörelere iletiyor insanı.

Beyazıt'tan ötelerdeyse, özellikle üç-dört yıl ayda birkaç kez Boğaz sırtlarına tırmandım kitap için. Dağcı değil miyim, çıkar-ken de inerken de kitap yüklüydü çanta. Dewey'i, Henry James'i, Peirce'i içtim, hem orda, hem ordan aldığım hızla.

Kimi yanardağdan fışkıran bir ateş, kimi tatlı tatlı akan bir dere okuma isteği, uzak yakın demeden alıp götürür insanı. Nitekim ben de, gün oldu, Bursa'nın gösterişsiz Kent Kitaplığı'nda, Çekirge'nin o sevilen Halk Kitaplığı Odası'nda; gün oldu, Ankara'da kuruluş atılımlarına yeni yeni girişen Milli Kitaplık'ta buldum beni ben kılan kendimi. Her yerin, her dönemin, her özlemin, her karşılaşmanın, her sezginin, her dileğin başka başka basınçlarına, hayallerine, çekimlerine bıraktım kendimi kitap diye diye.

Ardarda kaç okulu bitirmiş yüzmilyonlarca insan var, gözü pek kitap görmez bunların, gördü mü de, başını kaldırıp bakmaz. Herbiri tümen tümen gerekçe sayıp döker kuşkusuz. İş-güç çokluğu, zaman darlığı, isteksizlik, daha da bir sürü bahane. Öteyandan başka insanlar var, onların da sayısı hiç az değil,

kitaplık diye çırpınıp dururlar ama nerde kitaplık. Seyrek de olsa, okuma dileğiyle kitaplığa girip çıkan insanlara da rastlanır. Öbürlerine göre küçük de olsa, ayrı bir öbeğe koyabileceğimiz bazı insanları da unutmamalıyız: salt kitap hatırı için kitaplıklardadır onlar, kitaplıklarda geçer gider yaşamları.

Bu öbeklerden hiçbirinde rahat edemem: canı istemeyince, kitaplıktan içeri girmeyen; canı isteyip girince de, orda kitaplarla yaşama-zamanını en iyi biçimde değerlendirdiğine inanan; gerektiğinde, tek bir kitapçık uğruna kitaplık kitaplık dolaşmaktan yılmayan; durum uyarınca, içine girmese de, kitaplık önünden geçerken, isterse en derme-çatma kitaplık olsun, heyecandan kendini alamayan biriyim. Aradabir gittiğim yabancı ülkelerde bile, bir daha nerede bulurum bu güzellikleri deyip, kimbilir kaç kitaplığa adadım, tam da kitaplıktan ötürü, en güzel zamanlarımı. İyi ki öyle oldu.

Köln Üniversitesi Kitaplığı geliyor bu kitaplıkların başında. 1952 sonbaharında tanıştık, Köln'e gittiğim ertesi günü, o savaş sonrası yıllarında hem kent hem devlet işlevlerini kendinde toplayan bu kitaplıkla. Ayrı bir yapı değil, Üniversite'nin bir kanadı burası. Çevrede yeni yeni onarılan soğuk-sisli-geçitsiz yıkıntılar ortasında sıcacık-tertemiz-düzenli odalardayım. Başvuru bölümcüğünden geniş bölümlere dek, alacakaranlık ikindilerde bile, cömert ışıklarla apaydınlık okuma bölümleri. Yok, yok burda. Ortega'lar, Cassirer'ler, Marx'lar, Erasmus'lar, Hölderlin'ler, – hepsi hepsi burda. Batıyorum, yürüyorum, uçuyorum. Ama bazan, tam da Goethe-Eckermann'la özlü özlü konuşurken öylesine parlak ını parlak bir güneşini vuruyor ki kocaman sayfaya pencereden. Fırılıyor dosdoğru. Kızlar yağmurlukları atmış bile, ceketleri de. Sarı-kiremitsi giriş alanının önü, yemyeşil uzanıyor karşılara. Davranmazsam kendime uygun yer bulamayacağım, çimenlere atıyorum upuzun kendimi. Yarın da burda kitaplar, ben de yıllarca burdayım nasıl olsa.

Bazan da, gece nasıl bastırılmış, anlayamıyorum, basamak basamak yükselen bir dersliğin yanında kaynar kaynar kahvemi içerken, içi renk renk şişkin ekmekçiğimi atıştırdığım gibi soluğu Opera Salonu'nun balkonunda alıyorum; kentin ortasındaki yeni opera daha tasarı aşamasında.

Tutkuyla sarıldığım çalışmamın beni sıklıkla çağırdığı Husserl-Arkivi ise, hemen bir sokak önceki köşede. Buraya gelmediğim saatler orda geçiyor. Thomas-Enstitüsü'ne de açılıyor yan kapısı. Adı Enstitü, gerçekte kitaplık orası. Şimdilerde pek gözde değil Ortaçağ; olsun, biz kendi işimize bakalım; nice dir seminerde üzerinde çalıştığımız Cusanus'un *De docta ignorantia*'sını bıraktığım masada bıraktığım gibi bulmak başlıbaşına bir zevk. Zamanın nasıl geçtiğini anlayamıyorum. Yaya beş dakika bile çekmiyor oturduğum öğrenci yurdundaki kitaplardan burdaki kitaplar.

Yalnızca kitapların değil, Husserl'in henüz basıma hazırlanmamış tomar tomar yazılarına da kancamı attım. Sürüklüyor beni kavram burgaçları. "Genetische logik"ten ("genetik mantık"tan) "Urquelle"ye ("Enilk-kaynağa") dolana dolana yuvarlanıyor, "Seinsboden"a ("varlık-tabanına") ayakbasmak için yönelirken "Transzendentes Ich"i ("aşkın ben'in") başdöndürücü "Zeitstrom"una ("zaman-akımına") kapılıyorum durmadan "Zurück zu den Sachen" ("nesnelere dönelim") diye diye. Basmakalıp bilgi dağarcıklarını biryana bıraka bırak, Husserl'in deyimiyle, "Ausschaltung" yapa yapa elyazması ormanlarda yolahıyorum.

Ne batıp çıkmalar! En ağır kavramlar, en şiirsel kavramlar. Ne batışlar, ne batıp çıkışlar benimki! Onyıllardan sonra Husserl'le geçen o yıllardanberi, birbakıma, artık hiçbir okuma zor gelmiyor bana; ya da, öyle sanıyorum, onyıllardan sonra nice nice Husserl-sonrası okumalara batıp batıp çıkamasam da, çıkıp çıkıp batsam da.

Düsseldorf'tan Giessen'e, Stuttgart'tan Marburg'a, Bonn'dan Trier'e değişik kitaplıklar tanıdım Almanya'da; kıyısından bucağından değil, içime sindirircesine. Yerin, adın ne önemi var ama; önemli olan, *benim için* önemli olan, kitaplıklarda gönlümce, kafamca yaşadığım.

Gerçekten de, sözcüğün oldukça kuşatıcı anlamında, bir yaşama kitaplık yaşamım. Genellikle ilk gözönünde bulunduran bilgi edinme kadar, başka şeyler de, çoğu kez bilgiyle ilişkili sayılsa da bilgiyi aşan bezenişler bunlar: değerler, yorumlar, yöntemler, yönelimler, esinler, yönergeler, özlemler,

umutlar, istençler ya da bunlarla akraba insan-olma bezenişleri bunlar.

Almanya'dan açılmışken, bundan onbeş yıl öncesinin Wuppertal Üniversitesi Kitaplığı hep içimde, – altı yarıyıllık hocalığım süresince, beni her arayan yerimde bulamayınca oraya gelmek zorundaydı. Birinden öbürüne boru boru uzantılarla geçilen, uzun-yüksek üç-dört yapının orta yerinde ayrı bölük bir kale burası. Köln'den beri otuz yıl geçmiş. Çağla birlikte bilgisayarlı kitap arayışlarına atladım ben de. Herşey sereserpe artık, kapalı bölmeler ardında değil kitaplar; dilediğim yere girebiliyorum. Buluşlar, rastlayışlar, gözkırpışlar, sarılışlar – tükenmez kitap caddeleri buraları, ayaküstü söyleşmelere, köşelerdeki koltuklarda başbaşa oturmaya elverişli bir ortam.

Kitaplık sözkonusu olunca, Avrupa kazan ben kepçe diyemem. Yaşadığım nice kitaplıklara saygısızlık bu. Gene de kimi ay ay, kimi mevsim mevsim, beni kapıp götüren birkaç kitaplık canlı canlı hep aklımda, belleğimde. Münster Kent Kitaplığı'na gitmediğim aylar, Belçika'da, Vervier'deki Fenomenoloji Kitaplığı'na giderdim. Büyük kitaplıklar gibi dolup taşmazdı ama, kendine özgü uzmanca bir zenginlik, Vervier'de, Place Cardinal Mercier'deki bu kitaplık. Fenomenoloji diye ne varsa vardı orda: çok ünlü yok'ları da katın, dil, tür demeden aradığım her kitapla buluşma istasyonuydu orası. Merleau-Ponty'nin kendi eliyle kitaplığa armağan ettiği o çiçeği burnunda *Phénoménologie de la perception*'u, ilk kez orda okudum. Ne yoğun haftalardı sabahtan geceye. Yandaki kilisenin çan ustası, kimi müzikli kimi müziksiz seslerle sıklık kulaklarıma konuk gelse bile, kitabımdan ayıramıyordu beni.

British Museum'daki sessiz ama dalgalı aylara ne demeli. “Müze” nitelemesi yanıltmasın: yüzyıllar, ülkeler, çağlar barındıran kendine özgü bir kitaplık burası. Özlü özlü payımı aldım burdan da. Onyıllarca masamı kaplayan, ceplerimi fırlatan “bak!”lı kitap-çizelgelerimin eridiği yer burası. Ençok da Russell'ın, G.E. Moore'un, Austin'in, Wittgenstein'in soluğuyla sarhoş olduğum, çözümleyici akıl yellerinin dinginliğiyle zevkten ne yapacağımı bilemediğim içiçe alanlar benim için, British

Museum. Bu çokyönlü yerden sonra sözü mü olur deyip geçse de bazıları, Londra'da Nightbridge'de bir süre oturduğum ortası dizi ağaçlı çıkmaz sokağın çok yakınındaki Public Library'nin de damgası var okumalarımda. R.L. Stevenson'la Hazlitt'li ikindiler oranın armağanı.

Paris'in o beni kendimden geçiren hafif sisli sabahlarında girip çoğun öğleye doğru çıktığım Bibliothèque Nationale'daki pırıl pırıl okuma zamanlarımsa, belleğimin en keyifli yerine kazınmış eşsiz armağanlarım, armağanlarım, öyle geçerayak betimlenemeyecek eşsiz armağanlarım.

Kitaplı Kültür

Kolumu azıcık uzatınca elimde. Ağır birşey değil. Başparmağım üstte, alt köşesi avucumun içine oturuverdi bile. Sertçe ama sert denemez; eğilip bükülüyor ama yumuşak denemez. Eni bir karıştan küçükse de, boyu bir karıştan uzun.

Ne mi bu? Kim görse bilir, adını çoktan koymuşlar: kitap. Dünyamızın nesnelerinden biri. Pekçok nesne gibi o da yer-kaplamakta. “Kitap” deyince tek bu kitap gelmez akla. Çok sayıdaki benzerlerinden yalnızca biri bu elimdeki. Kimilerine bir rastlantı gibi gelecek, oysa bana göre bambaşka durum, uzaklara gitmeye gerek yok, daha bu odada yüzlercesi var. Dizi dizi yerden tavana, karşımdaki duvarda, yanımdaki duvarda, arkamdaki pencere üstlerinde. Epeyce yaygın bir nesne bu *kitap* denen şey. Zaman zaman apacık ortada görünmeseler de bu böyle: kitaplar da, tüm nesneler gibi, dikkatlere odak olunca algılanıyorlar.

Elimdeki kitaba bakıyorum. İzlenimlerimi dilsel alışkanlıklar uyarınca yansıttığımda, bazı öğelerin oluşturduğu bir varlık bana kendini sunan. Yüzey: kapak. Önyüz bu. Doğrudan gördüğüm birşey. Birdeyime, bu önyüzle bana kendini veren, ama elimdekini büküp kıvrımadıkça önyüzle birlikte görmediğim birşey daha var. Tutmaktayım onu. Parmaklarının değdiği birşey: *arka kapak*. O da algımda. Arka kapakla önkapağı kesintisiz birleştiren, dar uzun alansa, *sırt*, kitabın sırtı. Kitap elimdeyken çoğun farkında değilim ama, dikine tuttuğumda nerdeyse tüm algımı kuşatan bir önplan niteliği kazanıyor. Bu üç yüzeyde de birtakım yazılar var. Az mı az, iri mi iri, ufak ufak. Önkapakta koskocaman harfler; büyük aralıklarla birbirinden ayrılan birkaç dizi topu topu: koyu koyu şeyler, ille de göze çarpmak isteyen bir konumları var. Arka kapak daha dolu. Sırtsa önkapanın kısa soluk bir yansıması.

Dikdörtgen bir kutu gibi birşey kitap. Kutunun göstergesi tüm kapak. Hem kutuyu kutu olarak belirttik kılıyor, hem de kutunun birliğini sağlıyor, bu birliği derli-toplu tutup koruyor.

Gelin, kapağı açalım. Dipten kapağa bağlı, ayrılmazcasına birbirine bağlı bir sürü yaprak. *Sayfa* diye nitelenen kâğıtlar bunların hepsi. En ilk sayfa, kapağı andırıyor. Son sayfada pekaz çizik çentik. Ara sayfalarsa, başparmağımın etli yanıyla tutup uçlarını hızla şöyle bir kaydırıldığında: düzgünce altalta dizili lekeler, lekeler akıp gidiyor gözlerimin önünde.

Rasgele bir sayfada duralım. Herbirine olsa olsa birbuçuk parmak uzunluğunda ipler gerili sanki – yukardan aşağı 25-30 tane belki: yazılı sözcüklerin oluşturduğu *satırlar*. Birbirlerine saygı duyuyormuşçasına azıcık bir aralık bırakmışlar aralarına. Böylece rahat bir geçiş sağlanmış birinden öbürüne, gene de sıkı sıkıya bağlılar birbirlerine. Biriki satırda bir öbürlerinden daha büyük bir harf. Genellikle öbeklenmiş satırlar: satırbaşları öyle bir sıkıdüzenle sarıp sarmalıyor ki bu serpiştirilmiş öbekleri, sayfa değişse bile birşey değişmiyor bu düzene özgü istençte. Bazan sayfaların başında ya da sonunda boş yerler; bazan biriki sözcükle yetinmiş bir sayfa; bazan da bomboş koca bir sayfa.

Kuşkusuz rasgele bir kitaba, şimdi-burda elimdeki kitaba ilişkin gelip geçici bir algımın ilk saptamaları bunlar. Bu kaddarcıkla kaldığımızda, şimdi-burdayı aşan durumlarda pek güvenemeyeceğimiz saptamalar. Nitekim kitap deyince elimdeki kitap gelmez akla. Binbir türlü kitaptan ancak biri bu kitap. Kapaktan sayfalara herbiri bambaşka görünümde nice nice kitaplar var. Kapakları, yazıları renk renk, içleri resimli çizimli kapaklar. Kimi ciltli, kalın, ince ciltli, kimi bez kimi deri ciltli kitaplar. Bazıları gömleğimsi bir giysiye gereksinim duymuş. Sayfaların kimi uzun, kimi kısa satırlı; irilik, koyuluk, dizilişçe başka başka harflerle bezenmiş satırlar. Sayfaüstleri ile alt bölümcükleri birbirinden başka kılıklara bürünmüş kitaplar. Değişken boşluklu kitaplar. Sonlarına doğru olanca yapısıyla sanki başka bir kitapmış izlenimi veren; “dizin”, “açıklamalar”, “kaynakça”, “ekler” gibi başlıklar altında uzun suyollarını, ormansı sıkışıklıkları kapsayan kitaplar.

Boyasıyla, kesimiyle, şu-bu katkısıyla bazı değişiklikler gösterse de, birbakıma kitap: üstlerine çizik çizik birşeyler kondu-
rulmuş birtakım kâğıtların birlikteliği.

Ağaç gövdelerini saran kabukların hemen altındaki katmanlara, eskiden görüntüler kazırmış insanlar. Latince *liber* diye anılan şeyler bu katmanlar. *Liber*: kitap. Nitekim Fransızcadaki *livre*, İtalyanca ile İspanyolcadaki *libro*, *liber*'den geliyor.

Sonraları, insan elinden geçmiş *papirüs* yapraklarını birbir çentikleyip birbirine eş etmişler, böylece kitap kitap olmuş. Birbirine yaslanmış, ya da çubuğa sarılmış yapraklarmış bunlar. 20 30 yaprak yeter de artarmış. Ne de olsa başlangıcındaymış kitap. Boy bosça günümüzdekileri andırıyormuş. Papirüs her yerde bulunmadığına göre hayvan derisine de başvurulmuş. Dana, kuzu, keçi, eşek – neye ulaşabildiyse onu kullanmış atalarımız. Deriyi kâğıtsı inceliklere dönüştürmek zor mu zor ama. Bitkilere başvurulmuş gene. Bergama, parlak bir ad: Türkçeye Fransızcadan aktarıp “parşömen” diye adlandırdığımız kitap kâğıdı türüne böylece gelinmiş. Babil’de, nice dillerde “kitap” anlamına gelen sözcüklerin kökü, kökeni *bublos*, *biblion*. Yazılış çeşitli nedenlerle ayrılıklara uğrasa da söyleyiş akraba. Eski Yunanlılar için *biblos*’tur kitap, kâğıt da. Sözcük kökenlerinin dolanık izlerine kendimizi bırakmasak bile, İngilizcedeki “book” ile Almancadaki “Buch” da, nice nice öncelerde kitabın nasıl oluşup biçimlendiğine ışık tutabilir. *Book* da *Buch* da kökende kayın ağacı anlamındaki *boka*’dan türemiş.

Hiç kuşkusuz, binyıllarca süreye yaygın birtakım kabataslak değinmeler bunlar; özenli saptamalara yaslanan, buluşlara duyarlı ayrıntıların hakkını yemeyen, (çok kimse böyle bir uzmanlığı tanımak istemese de) kitap-tarihi uzmanlarının ola ki gülümseyip geçebileceği değinmeler bunlar. Ne de olsa sağlam bir tutamak edinmemize olanak sağlıyorlar. O da şu: günümüzün kitabı, daha dış görünüşüyle, ortada görünen kılığıyla eski kitapların aynı değil; günümüzün kitabı, bir gelişim süreci içinde günümüzün olmuş; elimizdeki kitap bir oluşumun sonucu.

Bugünün kitabı eskinin kitabı değil. En güzel kanıtı, kitabın vazgeçilmez öğeleri durumundaki çiziklerin, yani harflerin hep aynı harfler olmadığı; başka türlü dendikte, çağımızın unuttuğu bu gerçeğin, yazıyı yazı kılan ABC’lerin başka başka ABC’ler olması. Şimdiedek 30 dolayında ABC kullanmış insanlar; konuştuğu dillerin yüzlercesini yazıya geçirmek için başvurmuş

bu ABC'lere. Şimdi bu satırları yazdığım odanın raflarında çeşitli ABC'lerden, dolayısıyla çeşitli yazılardan örnekler kapsayan birkaç kitap var. Sözelimi, çivi-yazısı bir-iki sözleşme parçası, aileden kalma Arapça bir Kur'an, Çince, Japonca kısa kısa şiirler.

Kitapla karşılaşan herkes, bu karşılaştığı gerçekliğin, eskiden de bu görünümdeki kitapların aynı olmadığını; çok kez, yakın akrabası bile olmadığını bilinçte tutmak zorundadır. Ancak böylece, kitabın, *tarihsel* bir varlık olduğunu açık-seçik bilir. Buysa, genellikle kitap üzerinde rasgele bir bilgi değil, kitabın, düpedüz maddeyi aşan bir varlık olduğunu söylemek demektir.

Ağaçsı yüzeylede renkli çiçekler, – işte kitap, kitap dediğin bu, başka birşey değil. Gel gör ki gerçek gerçekten böyle olsaydı, doğal bir nesne gözüyle bakmak gerekirdi kitaba. Doğa nesneleri sınıflamasında, her türün, her cinsin kendine uygun bir yeri olduğu gibi, kitap nesnesini de kendine uygun bölmeye yerleştirtince aydınlığa erişilmiş olurdu. Oysa ne düpedüz ağaç, ne de düpedüz renkli çentik kitap. Ne denli yalına indirgense de, kitaba doğal nesne gözüyle bakmak yanlış, sağduyulu kimse bakmaz da zaten. İnsan olmasa da varolan bir “şey” değil kitap, insansız doğada kitap diye birşey tasarlanamaz. Kitap, bu elimdeki kitap kökende ağaç olmasına ağaç ama, tarih boyunca nice aşamalarla işlenmiş ağaç, insan elinin aklının binbir işlemeden sonra ortaya koyduğu bir başarı.

İnsan ürünüdür kitap: insandan *ötürü* vardır: insanın *yaptığı* birşeydir; kökeninde insana bağlıdır. İnsanın görünmesiyle kitap da görünmüş değildir ama. İnsanı ortaya çıkaran doğal ortamın bir parçası olurdu ozaman. Oysa ne toprak, ne çiçek, ne kuş, ne sürüngen, ne at, ne manda, kitap diye birşey ortaya koydu.

Kitap: kültür üreten bir varlık olan insanın, kültür kotarma sürecinde varetği bir kültür ürünü. Böylece kitap: doğal oluşumunu kendi kültür oluşumları içinde sürdüren insanın bir katkısıdır. Kültür gelişmelerinin belli bir uzay-zaman kesitinde insanın varetği bir üründür. Kuşkusuz, insan, bazı yetiler, beceriler, itilimler, gereksinimlerle donatılmış olmasaydı; sözelimi, konuşmayan, iletişim kurmayan bir yaratık olsaydı, bildiği-

miz insan, insan olmayacaktı, dolayısıyla bildiğimiz yaşadığımız kültür, kültür olmayacaktı. Böylece kitap: belirli-biricik-tarihsel süregelişlerin bir aşaması. Artık doğal yönüyle kültür yönünü birbirinden ayırmamamız gereken insanın; doğasını kültüründe kendi götüren insanın; yazan, yazdığını kitap adı verilen bir üründe ortaya koyan insanın bir başarısıdır kitap. Birbirinden koparılmayan, birbirinden koparılmıca varlığı çarpıtılan üçlü bir damgayla sarıp sarmalanmıştır kitap: *doğa-insan-kültür* damgasını taşıyor. Herzaman, her yerde, kitap denen herşey için geçerli bu üçüzlü damga.

Şaşılabacak birşey ama, çoğun ayırdına varılmayan, ayırt edilince de savsaklanıp geçirtilen bir özellik kitaptaki doğa-insan-kültür bileşimi, özellikle bu bileşimin en belirgin boyutu kültür, nedense unutulmakta; anımsansa bile yeterince önemle günışığına çıkarılmamakta. Gel gör ki kitabın kitaplığı kültürce konumunda. Nitekim görünüşü, etkileri, etkilenişleriyle, yani tüm varlığıyla kitap, *kültür açısından* ele alınmadıkça varlığı-önemi-anlamıyla kendisine yakışan aydınlığa kavuşamaz. Bırakın ki, kitap-kültür ilişkisine eğilmek, yalnız kitap olarak kitabı değil, içinde yaşadığımız kültürü de aydınlatmada çeşitli yararlar sağlayabilir.

Kültürün içi: kitabın varolma ortamı. Konuşan insan, dil, yazılı söz – kitap, öyleyse kültür, önce kültür. Kitabın *öncesi* kültür. Eskiden yüzyıllar boyunca: kitap nedir bilmeyen, kitapların yazılmadığı, yazılsa da küçümsendiği kültürler, kültür kesimleri yok değil. Gene de gizlenip örtülemeyen gerçek şu: nerede kitap varsa, orda kitabı vareden, kitabın varlığını taşıyan, kitabın varlıkça dayandığı bir kültür var. Kitap daha varoluşuyla kültüre, tek tek insanların toplumun tarihsel durumuyla kültüre, belli bir kültür durumuna yaslanır. Kültür, kitabın yaratıcısıdır. Tek kişi de yazsa, kitabın yaratıcısı kültür, toplum olarak kültür. İnsanın, içinde yaşadığı ortam olarak kültürdür. Kitap, mantıkça: kendisini vareden kültüre göndermede bulunur. Kitap ile kültür arasında böyle bir bağ olmadığını öne sürmek, gerçeklik yönünden düpedüz yanlış olduğu gibi, mantık yönünden de düpedüz saçmadır.

Kitabı taşıyan kültürdür ama kültürün önemli bir taşıyıcısı da kitaptır. Kültürün içindeki her kültürü içirme denemesidir

kitap. Bu bağlamda, kitaba özgü eylemlerden birkaçına şöyle bir değinmek bile, kitabın kültürde ne yapıp ettiğine güvenilir bir tanıktır. Saptar, öğretir, değerler, açıklar, tasarımlar, düşler, örgütler, duyarlar, özendirir kitap. İşte bütün bu eylemler, kitabı oluşturan öbür eylemlerle akraba; insanı insan kılan dolayısıyla da kültürü kültür kılan eylemlerdir bunlar. Böylece kitap kültürün: dokuyucusu, belleği, düzenleyicisidir. En iyi kıvamda ancak kitaplarda, kitaplarla gerçekleşen bu eylemlerden yoksun bir kültür, yoğunluk ve güzellikten yoksundur.

İlk bakışta göze çarpan özelliklerinden ötürü, kitabın, kültürde yalnızca olumlu bir rol oynadığını sanmak yanlış. Kitap-kültür ilişkisinde tek yanlı davranmak, gerçekliğin hakkını yiyen yanılgılara yolaçar. İster dikkat, ister anlayış eksikliğinden türesin, bağışlanmaz yanılgılar bunlar. Aşırı belirlemelere takılıp kalır: Bunlar da, “kitapta kültüre karşı birşey bulunmaz” savında özetlenebilir. Ne var ki, kitap-kültür gerçekliğinden sözederken yürünen bazı doğrultuları unutmamalıyız. Bu doğrultulara göre, kitap: yakar, sömürür, bunalıma sürükler, akli dağıtır, içi karartır. Bu eylemlerse kültürü çökerten eylemlerdir, birdeyime.

Gelgelelim, ilk izlenime aldırmmak gerekir. Kültüre “uyumsuzluk” salan kitaplar da kültürde, dönüp dolaşıp insana yakışan bir görev, bir zevk, bir sorumluluk yerine getirdiğini, getirebileceğini gözden yitirmek doğru olmaz hiçbir zaman.

Kim ne derse desin, kültürde kitaba son derece önemli bir işlev düştüğü kanısındayım. Kitapsız kültür ne denli kültür, bilemiyorum. İçinde neler yok ki kültürün. İnsan ne kadar ne yaparsa kültürde de o var: Yeme içme, oturup kalkma, giyinip kuşanma, gezip eğlenme; kent kurma, ölü gömme, tapınma; her konuda hertürlü bilim, teknik, yönetim, eğitim, müzik, yazın, hukuk, düşünme. Bütün bu içerikler, emekler, eylemler, örgütler, işleyişler, kurumlar, ürünler, çeşit çeşit açılara, çağlara, amaçlara göre, değişik bir önem-değer basamaklarında yaşanıp yorumlanabilir. Onun içindir ki, kitabı, kültürün tek doruğu, ya da kültürün dönüp dolaşıp varacağı en üst aşama diye değerlendirmek gerçeğe, kültür gerçekliğinin karmaşık yapısına aykırı. Gene de salt aydınlık sağlamak üzere ulu bir ağaç diye tasarlayabileceğimiz kültürün tepe dalları arasında düşünmemiz

gerekir kitabı. Öyle ya tüm kültür özsuyuyla beslenen ağaçtan pekçok şey almakta, ağaca pekçok güzellik katmakta dal dal kitaplar. Nitekim dalları alaşağı etmek, nasıl ağacı güdükleştirmekse, kitapların serpilmesine engel olmak da, kültür ağacının gelişmesini engellemektir.

Bir değer, anlam, iletişim ve etkileşim nesnesi olan kitabın insan-toplum-kültür yaşamındaki kuşatımı, en iyi, kitaba ilişkin nitelemeleri şöyle bir anımsamakla önplana çıkarılabilir. Gerçekten de öyle umulmadık derinliklere köksalan nitelemeler ki bunlar, hangibirine elatacağını bilemiyor, anlam dallanıp budaklanmaları karşısında şaşırıp kalıyor insan. Öyle ki enaz göze çarpan belirlenimler bile, kitabın, ne denli koparılmaz bağlarla insana özgü yaşamın katmanları içine örülmüş olduğunu ortaya çıkarır. Gene de biz şimdi burda, kitabın kültürde ne tür yaşam çevrintilerini canlı tuttuğunu gösteren bir tutam nitelemeyi, zor-kolay, olumlu-olumsuz, yalın-karmaşık, sıgderin ayrımı gözetmeksizin, rasgele yanyana dizelim. Kitap: güzeldir, çirkindir, iyidir, kötüdür, yararlıdır, zararlıdır, eğlencelidir, sıkıcıdır, yavandır, yüzeyseldir, soyludur, bayağıdır, bilgi verir, bilgi vermez, öğreticidir, aptallaştırır, biktırır, oyalar, akıl karıştırır, dırter, arıtır, yüceltir, düşündürücüdür, ağılar, başarılıdır, çetindir, iticidir, gelip geçicidir, ciddidir, yılışıktır, alımlıdır, iticidir, akıl açar, ufuk zenginleştirir, kafa karıştırır, bunaltır, sorunludur, sevilmez, tiksindiricidir, suçlanır, yargılanır, karalanır, sevilir, övülür...

Sözcüklere sığdıramayız kitaba ilişkin nitelemeleri. Sanki sözkonusu olan kitap değil de insanın kendisi. Etiyle canıyla, ayağı kafasıyla, işiyle gönlüyle tüm insan karşımızdaymış gibi. Kitaba ilişkin hangi değinmeye elatarsan at, içiyle dışıyla insanın, kültürün candamarına dokunmaktasın.

Herbiri bir kitap- “felsefesinin”, bir kitap- “sosyolojisinin”, bir kitap-“psikolojisinin”, bir kitap- “ekonomisinin” bölüm başları bu kavramlar. Kültür dokusunun olanca örgüsü kendini dışa vurmakta bütün bu nitelemelerde. Gel de şimdi ağırlıklı bir kültür gücü olarak kitabı yokumsa, önemseme. Gerçi yalnızca kitaba sığmaz kültür. İnsanı insan kılan nice

gizemlerden yalnızca biri kitap. Gene de bilip yaşadığımız kadarıyla, radyosu, televizyonu, bilgisayarı ve benzeri incelmış teknik başarılarıyla günlük yaşamın her kesimine damgasını vurmuştur kitap. Çağdaş ortamda kitabı özel bir kültür değeri diye tanıyıp tanıtırız genellikle. Nitekim hangi yana dönsek, zaman zaman gürültü patırtıyla, kimi de sessiz bir benimsemeyle “Artık kitap bitti!”, “Kitap çağı kapandı!”, “Kitap olmasa da olur!” diyenlerin çılgınlıkları, ya da mırıldanmaları çarpıyor kulaklarımıza. Tümen tümen çağdaş peygamberler dikiliyor karşımıza: “Kitap öldü!”

Devletten eğitim kurumlarına dek hiç umulmadık katlarda yankılar buluyor bazan saptama bazan saldırma biçimindeki bu görüşler. Yakın geleceğin, kitaptan tümenden sıyrılmış bir insan-kültür evreni olacağı sanısı yayıldıkça yayılıyor. Biryandan da bol bol kitap üretiliyor, bu arada kitabın sonunu çabuklaştırmak isteyen kitaplar da kuşkusuz. Kimler yok ki bu sona inanmış olanlar arasında: tarihçiler, filozoflar, tasarımcılar, teknik adamlar, politikacılar, eğitimciler. İnsanın kendi geleceğine ilişkin kaygılar taşıması; bu geleceği şimdiden biçimlendirmeye girişmesi kadar olağan birşey yok kuşkusuz. Çünkü özüyle geleceğe yönelik bir varlık insan: kendi varlığını tasarlayıp düşünmek, planlamak zorunda.

Şimdiedek kitap-filolojisi diye adlandırılan bir araştırma alanı kurulmuş olsaydı, kitabın kültürle bağlarını ilginç yönlerden aydınlatmayı sağlayan bazı tutamaklara kavuşmuş olurduk. Bu yönde kendimiz bir-iki sezgisel izsürmeye şöyle bir girişsek bile, kitap-kültür birlikteliği ufukumuzun genişleyiverdiğini göreceğiz.

Uzaklara gitmeye gerek yok. Anadilim Türkçedeki bazı deyimler, kitabın, kültüre ne denli güçle damgasını vurduğuna tanıklık etmekte. Sözelimi, bir savın, konunun, nesnenin, olayın önemini belli etmek; özellikle de, birşeyin, törelere, yasalara uygunluğunu belirtmek için: *bunun kitapta yeri var* denir. Nitekim çoğun suçlayıcı bir karşı-çıkışla, olumsuz durumları belirgin kılmak içinse: *bunun kitapta yeri yok* deyimine başvurulur. Sallantısızca benimsenmeyen birşeyi benimsetmeye,

bazı dayanaklar bulup buluşturarak benimsetmeye de: *kitaba uydurmak* denir. Soluk almadan, nerdeyse kimseye söz söyleme hakkı tanımadan konuşanlara; bu arada kuralları aşırı özenle uygulayanlara; Türkçenin ince eleştirili bir anlatımıyla, diline kıl dolaşmadan konuşanlara: *kitap gibi konuşuyor* denir.

İnsanın, kültürün ne denli yaygın niteliği ki, başka dillerde de rastlıyoruz “kitap gibi konuşma”ya. Yapmacık yanını daha çok vurgulasa da, aşağıyukarı aynı şey Fransızcadaki *parler comme un livre*. Almancanın *wie ein Buch reden*’i ile İngilizcenin *to speak like a book*’u hep aynı doğrultuda. Hep aynı durumu, İtalyanca, kitabın tam da basılı olmasına dayatmakta: *parlare come un libro stampato*.

Türkçe kültür çevresinde kitabın büyük önemi, *Kitap* deyince, çok yerde, *Kur’anın*, milyonlarca kişinin kutsal bildiği kitabın ilk akla gelmesinden belli. Nitekim, *kitapsız insan*, bir aşağısıma, bir dışlama olarak “dinsiz insan” anlamını içermekte. Buna karşılık, *kitaba el basmak*, en kutsal bilinen varlık adına, inançla andiçip bağlanmak demek.

Başka bir açıdan bakınca, *kitap* sözcüğü, kendine özgü bir çekicilik çağrıştırmakta. Tektük büründüğü kabalığı azıcık incelterek, *kitap gibi kadın*, *sayfa sayfa oku* deyiminin tadına diyecek yok doğrusu.

Türk mutasavvıflarında *kitapla sağaltma* saygıdeğer bir hekimlik ve eğitim yolu.

Türkçede bir de *kitapçıbaşı* deyimi var ki, bu deyim, kitabın, kentte sarayda ne denli önemli yeri olduğuna göstergelik etmekte.

Artık önem vermeyiştten dolayı bir işi bırakmayı sözle belelemek, ya da herhangi bir konuda artık söyleyecek birşeyi olmadığını bildirmek için: *ben o kitabı kapattım* diye kestirip atmak yeter.

Kitap sözcüğünü azçok bulaştığım öbür dillerde de odak yapan deyiş, söyleyiş, tekerleme ve atasözlerine şöyle bir gözetmek bile, kitabın pekçok dil-kültür ortamında ne denli ağır basan bir varlık olduğunu açığa vurabilir.

Eski Yunancanın en göze çarpan sözcüklerinden biriydi *biblos*: hem kâğıt, hem defter, hem yazı, hem mektup, hem kitap

anlamına geliyordu. Nice tragedia'ların, felsefe öğretilerinin, şiirlerin, yasaların barınağıydı *biblos*.

İlk öğrendiğim Latince sözcükler arasında *liber*'in olması-na, yarım yüzyıl geçti, rastlantı deyip geçemiyorum birtürlü. *Liber*'in, hem "kitap" hem "özgür" anlamına gelmesini, kişisel-çağrışımsal bir birlik olmaktan çok toplumca-kültürce bir apaçıklık gibi yorumlamışımdır hep.

Almancada, gizemli karanlık,ürkütücü derinliğine inilemeyen, ama bir o kadar da saygı uyandıran konuları belirtmek için kullanılan *ein Buch mit sieben Siegeln*, "yedi mühürlü bir kitap" deyimi hep ilgimi çekmiştir. Ayrıca, çoğun kitapta pekçok şeyin derlitoplu, düzgün bir biçimde ortaya çıkmasından esinlenerek, iyi eğitilmiş bir kadından sözederken: *eine Frau, wie sie im Buch steht*, "sanki kitapmış gibi bir kadın" deyimi de hoşuma giden deyimlerden. Almanca, dedim de, şiirleri kitaba sığdırmayan bu dilde, *Buch*, "kitap" *hesap defteri* anlamına da geliyor. Nitekim "buchen" kayda geçirmek, hesaplama, hesap işlemini yazıp bitirmek; bu bağlamda *buchführen* "hesap tutmak", *Buchhalter* "hesap görevlisi".

İtalyancada *libro mastro* usta yapıtı, başyapıt, büyük kitap anlamına gelse de dillerden düşmeyen nice operaların *libretto*'larına 'küçük kitaplar' diyemeyiz doğrusu. Benim iç kültür-sözlüğüme İspanyolların *librillo*'su, küçük kitaba çok daha uygun düşüyor.

İspanyolca dedim de, azıcık dalmaya göreyim, *la libreta*'yı *libro*'dan olacak, kitap'la özdeş tutuyorum, oysa defter, eldefteri, küçük defter; defter'se bambaşka bir yazım ve okunuş gerektirmekte: *el cuaderno* – Bu sözcüklerin sayfasını çevireyim gitsin, *volver la pagina*.

Kültür evreni: içinde yeralan çeşit çeşit öge arasında sürekli bir al-ver, boz-yap, git-gel, etkile-etkilen evreni, kültür-evreni bir bağlam. Kültürün öbür öğeleriyle kitaplar arasında, dolayısıyla da kültür ögesi olan kitaplarla kitaplar arasında tükenmez bir kıvıltı, bir dönüşüm, bir karşı-oluş, bir bağ var. Kültürün dinçliği bu.

Yalnızca bazı "olumlu" kitaplarla kendine çekidüzen veren bir kültür, yavanlaşır çok geçmeden. Kültürün örgülenişindeki

diriliğin: “cansıkan”, “eleştiren”, “alaşağı eden” kitaplara da gereksinimi var. Böylece “olumsuz” diye nitelenen kitaplarla da, kitapların sürdürdüğü *çevrintilerle* kıvam tutan bir canlılık, atılım, yenileme kültür.

Bir kitabın yaptığını, çoğun, başka bir kitap bozar; onun bozduğunu da bir başkası yapar. Durmadan değişip oluşan; pekişken kofluklar gösteren; çöker gibiyken umulmadık güçlere erişen çevrintiler, çevrintiler: kültür-içi, kitaplar-arası.

Kültür-kitap karşıtlığı, kitap-kitap hesaplaşması: kültürü kültür kılan çalkantı. Böylesi çalkantılardan yoksun bir kültür olaysız, sığ, donuk, durağan. Böyle bir kültür yoz bir kültür, yakın ölüme eğimli bir kültür. Buna göre: ister “olumlu” ister “olumsuz” diye yaftalansın, önemli bir kültür *olayı*’dır kitap.

Kitap, tükenmez bir etkinlik olarak kültürü, meydana getirdiği çalkantılarla etkileyen, ama bu çalkantılarla kendi de etkilenen bir varlık. Kültür ancak böylesi çalkantılarla kültür olduğuna göre, çoğun bana olası birşey değilmiş gibi geliyor, kitapsız bir kültür tasarlanamaz. Başka türlü dendikte: kültür varlığında ağırlıklı bir değer kitap.

Kültür içinde kitabı yerli yerine koymamak, hem kültürü hem kitabı yorumlamada çarpık sonuçlara götürür. Kuşkusuz: bir kültür *değeri* olarak kitabın hakkını vermemek; kültür yönünden kitabı küçümsemek; hattâ, kimse üstüne alınmasa da zaman zaman, kitabı kültüre zararlı bir nesne durumuna indirgemek yanlış, hem de çok yanlış bir abartı. Gelgelelim, kültür tümüyle kitap değil, salt kitap değil. Kültür, yalnızca kitapta doruğa erişmez. Kültüre kitabın aracı gözüyle bakamayız. Böylesi bir bakış da abartılı. İlle de kitap, yerin dibine kültür, – işte böyle demek de yanlış, böyle demek de abartılı.

Genellikle kültür-yaşamı kitaplı yaşam. *Birlikte* kültür ile kitap. Bir *kültür başarısı* kitap. Sözcüğün olanca kuşatımıyla kitabı *kitap* yapan da bu. Çünkü kitap: insan-toplum-tarih-kültür ortamındaki yeri, anlamı, önemiyle kitap.

Kültürce belirlenişin kitabı kitap kılmadaki temel özelliğiye, kitabın *okunan* bir varlık olmasıdır. Öyle ya kitap; okunmak içindir; okumaya elverişlidir; okuma eylemlerinin odağıdır. Okunmayla bir alıp-vereceği olmayan, okunmaya elverişlili-

ğinden sözedilemeyen, okuma eylemlerine tümünden karşı gelen bir kültür varlığı, ne denli önemli sayılsa da “kitap” değildir. Okunma da okumayla var. İşte bu kitap okuma da, insana özgü bir eylem. Bir kültür varlığı olarak insan, kültür ortamındaki kitabı, bir kültür işleviyle okur. Yalın mı yalın bir nitelemeyle: insanın, yine insan yaratması bir nesneyle bağ kurması demek okuma. Kitap okumak, kültür yapan bir canlının, bir kültür yapımıyla kültürce bir alış-verişte bulunmasıdır. Hem kişisel hem toplumsal bir katkılanma sağlanır okumada.

Böylece kitap, pekçok yönüyle: değişik kültür işlevlerinin kesiştiği bir alan. Gerektirdiği, ulaştırdığı tüm aşamalarda kültürde oluşur, kültürde biçim kazanır. Önemi, değeriyle kitabın yeri yurdu kültürdür. “Kitap” sözcüğüne ilişkin akla gelebilecek tüm anlamlı söylemeler, yalnızca kültürün bağrında geçerlidir. Kültür gerçekliği dışında bir gerçekliği yoktur kitabın. Kitaba ilişkin tüm anlamlı konuşmalar kültür içinde olup biter.

Kimsenin gözden yitiremeyeceği sayısız ilişkilerin örgülediği bir kültür evrenidir kitap. Son derece içiçe dolanan kültür ilişkileridir bunlar. Kişi kendisiyle, başkalarıyla, toplumla, tarihle bağlar kurar kitaplarla, özellikle kitap okumayla. Gerçekte, okumayla kişi: kültürden alır, kültürde açılır, kültüre katar. Kitap okumakla, kültür içinde yaşar, kültürü yaşatır insan. Okumada nice görünmez bağlar insanı, kitabı, kültürü birarada tutar. Kat kat insan-kültür ilişkilerinin taşıyıcısı, adı, özeti kitap.

Kitaplı Anılar

Özünü anı üreticisi diye gören öyle çok insan var ki. Herşeye anı-değeri açısından bakıyorlar. Yaşam, anı-fabrikası sanki. Tüm yapıp etmeleri belleklerinin buyruğunda. Güzel anılar ardında koşan koşana. Kendi üretmeyense tüketmeye yönelmiş.

Okurlar anı-tüketicisi. Okumak, özellikle, biriktirmek onlar için. Her kitap bir anı bu birikimde. Kuşkusuz, okurların en sevdiği anılar kitaplara ilişkin anılar; açıkça dilegetirmeseler de bu böyle. Kaynağı dürtüsü bir de bol, bir de bol ki kitap anılarının. Ülkeler, kentler, odalar, karlar, güneşler, yağmurlar – kitaplara yapışık bir yaşama-dünyası okurun dünyası. Okumanın nitesi, nicesi, nasılı, anı anı işlenmeye elverişli bir kumaş. Hangi yana dönsen, kolayca izleyebileceğin kitaplı bir anı.

Ben de ne zaman kendimden geçmişlerime uzanırsam, karanlığa oyulmuş alaca-karanlıkta ak ak çizgiler, ısııl ısııl yükselteler, aydınlık aydınlık topaçlanmalar: nerdeyse hepsi kitap kitap. Başka şeylerle birlikte, “şey” demeye dilim varmayan şeylerle birlikte kitaplar, kitaplıklar.

Halamın kucağına yaslanmış, hecelerini sevinçle bastıra bastıra sözcükleri bağırduğım ilk okuma-günleri. Kendime göre, en eski kendimle oralardayım.

Nice sonra, amcamın kahvesinde toplanmışız. Denize bakan kapı açılıp kapandıkça, elimdeki o uzun dikdörtgen kara benekli ak-yumuşak-düz kâğıt, kıvrılıp kıvrılıp hışırtıyla düzeliyor. Okudukça ben, başlar eğik beni dinleyen sakallı bıyıklı balıkçılar, gözleri kulakları elleriyle saygılar sunuyorlar bana.

O birkaç kitabımı, benden başka kimsenin olmayan o birkaç kitabı, raftaki boş yerlere dizerken, akşamı karşılamak için yakıtığımız küçük karınlı ince lambanın yanındaki boş yerlere birbir dizerken o ne sevinç ne sevinçti, – yücelme, güven, doluluk, umut, iyimserlik. Sonra sonra dizi uzayınca, lambayı değişmez tahtından alıp ötedeki kancalı çiviye asan annemin, gözü gibi sevdiği tülbent elde kıyamıyorcasına özenle kitapların tozunu alırken, ciddi-şakacı yanyan beni, dilegetirilemeyen birşey söy-

lercesine, nasıl süzdüğünü hiç unutamayacağım. Bunca okumalara karşın, hangi söze, tümceye, hangi kitaba yansıtabilirim bu bakış: “Sökemiyorum harfleri, ama ne çıkar, hepsi senin, sen onlarlasın, bizden ötesin artık...” işte böyle birşeyler bu bakışta.

Kurşun gibi çantayla Yüksekaldırım’dan inmekteyim, Haydarpaşa-Pendik treninin vapuruna yetiyeceğim. Birden çivilendim, kargacık burgacık yolda. Yeni başladığımız Latince dersinde, hocamızın sınıfa gelirken getirdiği o irikalıp Latince sözlüğün kardeşi camekânda. Dayanamıyorum, boşalttım cepleri. Haydi gerisin geri Galatasaray’a. Köyde telefon zorluğu var, daha doğrusu, Jandarma Karakolundan başka yerde telefon ne gezer; merak ederler diye göz kırpmıyorum o gece. Ertesi sabah erkenden karşımdaydı babam. “Sözlük” der demez sönnüverdi kızgınlığı. “Zıyanı yok, haftaya çıkarsın” deyip çamaşır çantamla döndü köye. Ertesi yaz sonu, zonk zonk şakaklarım, gözlerim kan çanağı. Durduğum yerde titriyorum, hiç böyle üşümemiştim. Nöbet geldikçe sayıklıyormuşum. Sirkeli sular etkisini gösterir göstermez, çekine çekine: “Kim bu Titirtu?” diye soruyor annem. Kim olacak, *Bucolica*’nın daha ilk dizelerinde, doruklarda sivri sivri kucaklaşan bol dallı meşelerin dibinde kaykılıp yatan ‘Tityre’, Vergilius’un o her hafta bir parçasını ezberlediğimiz *Bucolica*’sındaki

Tityre, tu patula recubans sub tegmine fagi.

Hiçbiri tam belirgin değil bütün bu kıpır kıpır içgörünümlerin. Hiçbirine karşıdan bakamıyorum; hangisini “İşte, bu o!” diye kendimden ayrı tutabilirim? Genellikle anı deyip geçilen iç’lerimi dışa-vurmaya yeltenmeyeceğim şimdi. Kitaplara tutuna tutuna anılar derleyip sergileme türünden bir yatkınlığım yok. Kitaba, okumaya bellek işi, diye bakamam, anısal anıtlar onlar. Kişiye özgü yapıtaşları durumuna indirgeyemem kitapları, okumaları. Buluştur herbiri, deneylemedir, derinleşmedir okumalarım, benim için. Okuduğum kitaplarla, kendimin bir ucundan öbür ucuna gidiyormuşum gibi geliyor bana. Tümüyle yaşamım, okuduğum kitap. Gel de belleğinde birbir anımsa yaşamını. Anıseverler alınmasın, kendim için geçerli bu söylediğim: Durup durup kitap anılarını dile dolamak düzmecelik gibi birşey. Okumalarımın özsuğu tüm yaşamımda.

Ne diye bir de katılaştırıcı sayımlara girişeyim? İlerde anlatacak şeylerim olsun diye okuyanlardan değilim ki. Hesap, düzen götürmez okuma. Yapaylık bulaştırır bu tür şeyler okumaya. Böylelikle kösteklenir okuma. Kitap okumayı kısıtlayan hiçbirşeyle alış-verişim olsun istemem doğrusu. Hele okumayı çalıma, gösterişe kurban etmek, insanın kendi eliyle kendi canına kıyması gibi birşey. Kitap anılarında yayılacağıma kitap okumayı yeğlerim.

Gerçek böyleyse de, daha doğrusu benim gerçeğim buysa da, kitaplarla ilgili *serüvenlerimden* birkaçına değinmeden edemeyeceğim; başka türlü sü elimden gelmediği için kuşkusuz. İlk bakışta, az önce düşündüklerime çelişik bir tutum bu. Orası öyle, öyle de, kendime karşı gene kendimden gelen nedenlerim var ama.

Genellikle okumaya yönelik bilinçli-bilinçsiz arayış ve yönelişlerim; tektek okumalarım da yoğunlaşan yapıp etmeler; kısaca okuma yaşantılarım, bunlardan hiç olmazsa bazıları serüven benim için, – benim serüvenlerim. Serüvense, anlatılmadıkça tam oluşmamıştır. Çünkü serüven ergeç anlatıya dönüşen yaşama kesimidir.

İşte salt anı-bakımı amacıyla değil, kitap-okumalarının yaşamdaki yerine, kendi açımdan anlam ve önemce tanıklık ederek, günışığına getirmek amacıyla birkaç kitap serüvenimi anımsamaya çalışacağım. Aslında: kitaba, sözle yazıyla her bükülüşüm, doğrudan ya da dolaylı, türlü türlü somut kitap-anılarımla öztutmakta. Kitaplarla yaşamayanın, kitapları yaşamayanın, kitaplara ilişkin diyecek nesi olur zaten. Şimdi burda, şu-bu kaygıyla kitap çığırtkanlığı yapanlar var mı, yok mu demeyip kendi yolumuza koyulalım biz.

Beni ben yapan duyumları, düşünmeleri, bekleyişler ve duyarlıkları; başkalarıyla ilişkilerimi; ayık-uyanık kendi yazgımı örgütleyişimi oluşturmakta kitap-okumalarım. Şöyle de diyebilirim: tam da bunlarla oluşmakta kitap-okumalarım. Geçmişten bu günlere hep okumalar eşliğinde algıladığım için kendimi, dışarlardan yaklaşıp niteleyebileceğim, çoğun yapılageldiği üzere betimleyebileceğim anılar diye kestirip atamam kitap serüvenlerimi. Bu bağlamda, genel adıyla her anı, benim için,

adlandırılmayan kişisellikte tarihsel-toplumsal bir kültür olayı. Kitaplarla birlikteyken, okumasam bile bu birlikteliğin dışında değilim zaten. Beni aşan, kitabı aşan, ikimizi de taşıyan, kımıl kımıl insan yaşamı tüten bir anlamlar-önemler örgüsü içinde yaşıyıp gidiyorum.

Söz geldi, tektek anı-serüvenlerime, şimdi şuracıkta hepsiyle karıman-çorman olduğum için belirgince birşey sunabileceğimi sanmıyorum. Bununla birlikte, dizgi, düzen, sıra, önem, gözetmeksizin, rasgele birkaç anı-serüvenimi, herbirine özgü durumun olanca yapısını çarpıtmadan, herbirine özgü havanın ısınıp değişikliğe uğratmadan, el dengeldiğince birbirinden belirttik görüp göstermeye çalışacağım.

Ayazağa Karanlığında Yıldızlar

Sivri sivri çadırlar, ak kulaklar yağmış düzlüklere. Bazı saatlerde çıt yok, bazı saatlerse şamatadan geçilmiyor. 1945 yılının yazöncesindeyiz. Burası Ayazağa, İstanbul Üniversitesi Öğrencileri Kamp Eğitim taburu. Gündüz: toplan, dizil, dağıl. Sonra: tüfek as, tüfek çıkar. Yemek, eğitim, toplan, dağıl. Gece: öbek öbek çöküp lâflıyoruz, ilkin çadır önlerinde, sonra çadır içlerinde, bazan kalk borusuna dek. Nöbet sırası gelen, gidiyor, nöbetini tuttuktan sonra yeniden katılıyor konuşmalara. Birbirimizi bulmuşuz birkez, kolay kolay bırakır mıyız. Korku, umut, karanlık, bekleyiş damgalayıp sarmalamış hepimizi. Coşkulu bir dirilik hepimizde. Başımızın üstünde sabahlara dek parlıyor yıldızlar.

Bizi birbirimize böylesi birleştiren, böylesi içten bağlayan: şiir. Beşimiz de felsefeyle, edebiyatla, ama özde şiirle kendimizden geçiveriyoruz. Yanımızdaki çadırın Fen fakültelileri: “kültür mangası” adını taktılar bize. Manganın yarısı okuma tutkunu. Tıkız doldurulmuş yataklarımız yanyana toprağa serili. Giriş yırtmacının hemen sağında Shakespeare. Boyu uzun olduğu için ayakları hep yatağın dışına taşıyor. Çavuşumuz, – takım komutanının gözü önündeyken kuşkusuz; yoksa kim kime dum duma, herbirimiz bir sivri-akıllı. Varsa yoksa felsefe-edebiyat.

Shakespeare, gündüzleri sonelere sardı şu sıra. “Yüce sevgi” diye bir başlamayagörsün, “yenile gücünü, kimse, senin hevesin isteğinden önce söndü demesin”.

*Sweet love, renew thy force; be it not said
Thy edge should blunter be than appetite.*

Geceleriye: *A Midsummer Night Dream*, güngüne katmerleşen yazaya uygun bir okuma. İnsanı hayran bırakan bir belleği var Shakespeare'in. Hele Hamlet'ten açtı mı, çağlıyor. Ophelia'nın Polonius'a:

*He comes before me
Mad for thy love?
My Lord, I do not know;
But truly I do fear it.
What said he?
He took me by the wrist, and held me hard*

"Hamlet birden karşıma çıkıp bileğime yapıştığı gibi sıkıca beni kendine çekti" dizelerini okurken gözleri yaşıyor. Ardından, kalın gözlüklerini çıkarıp küfür ede ede elinin tersiyle gözlerini ovalıyor.

Elisabeth Döneminin tarihsel tragedyaaları üzerinde bir tez hazırlıyor bizim sırık. Ophelia'sını, onyı sonra cenazede gördüm. Biz toprak serpelerken Shakespeare'in başucunda hayal gibi duruyordu. İngilizce öğretmeniymiş o da, Kartal yöresinde yeni açılan bir lisede.

Shakespeare'in yanında yatan Eliot, en şakacımız. Ekadla-rımız, bizlere onun armağanı. T. S. Eliot'ın *The Waste Land*'i baştan sona belleğinde. Özellikle, akşamüzerleri, matarasındaki rakıyı kaçamak kaçamak çektikten sonra, "Şimdi n'apıym? diye öyle bir sarılıyor ki belleğindeki dizelere:

What shall I do now? What shall I do!

*Canlı mısın, değil misin? – hiçbirşey yok mu kafanda?
Are you alive, or not? Is there nothing in your head?*

Durdurabilirsen durdur artık.

Eliot'tan sonra Yahya Kemal var. Davud'un sesini hiçbirimiz işitmedik ama nedense Davud'unkine benzetiyoruz onun sesini. Yahya Kemal'den başkalarını da okuyor ama, sıklıkla coşkuyla:

Hafız'ın kabri olan bahçede bir gül varmış

diye başlayınca, kulak kesiliyoruz.

Bizim Yahya Kemal, daha birkaç gün önce, Kabataş'taki hocasının aracılığıyla dinleyici olarak katıldığı tam aşağıımızdaki Emirgân söyleşilerinin birinde gerçek Yahya Kemal'i görmüş. Yahya Kemal'in ayrılmasından sonra, okumuş da okumuş hocası “Şiir pınarı”; birini de o bize okudu:

*Ninem beş yüz altına satılmış bir esirdi,
Dedem beş yüz altını sayan bir derebeyi:
Köpek kanı, kurt kanı birbirine girdi,
İkisinden meydana çıktı bir kurt köpeği.*

Kazancakis'imiz de var. Zorba'yı çeviriyor Türkçeye. Sonra, çıktı nitekim; gerçekten güzel çeviri. İskeçe göçmeni Kazancakis. Biryandan da İspanyolca çalışıyor. Dilimizden düşmeyen Lorca'yı aslından okumayı deniyoruz birlikte. Kampın sonunu getiremedi Kazancakis. Bir öğle dinlenmesinde, çadırdan alıp götürdüler; yasak kitaplar okuyor, Beşinci Kol'a, nasıl şeyse bu kol, nasıl şeyse solculuk propagandası yapıyormuş. Epey yattı içerde. Çıktıktan bir süre sonra çekip dışarlara gitmiş. Gidiş o gidiş.

Bana gelince, Denizci'yim: Denizci aşağı, Denizci yukarı. Gülünç gülünç sarkıyor üstümden asker ceketi. Olacak şey değil, sıksık yanlış bağlıyorum kayışımı. Cam matram kırık, neyse ki üstündeki siyahımsı kalın bez ayıbı örtüyor. En zoru da, sağ ayağımın arkasına vuran postal. Birtürlü aklım ermiyor: hem epeyce büyük, hem de vuruyor.

Denizci'liğim Valéry ile Necip Fazıl'dan geliyor. Aslında, ben Baudelaire'ciyim. Hep Baudelaire'ci kaldım, araya nice yıllar girse de. Fransızca pek gözde değil bizim çadırda. Gene de ben:

*Vous êtes un beau ciel d'automne, clair et rose!
Mais la tristesse en moi monte comme la mer*

der demez, siz diye seslendiğim kızıl bir güz başlangıcını andıran bir yüze, içimde hüzün dalga dalga kabarıyor derken kulak kesiliyor bizimkiler. Verlaine'i, Verlaine'le birlikte Yunus'u daha da başkalarını kitap kitap yanımda taşımama gerek yok. Nasıl oldu bilmem, yıllardanberi otağ kurdu hepsi belleğimde.

Denizci'liğim, özde, cebimdeki birkaç yaprak kâğıda dayanıyor. Kamp'a gelmeden önce Lise'den kalan Des Granges'ımdan birkaç sayfa kopya etmiştim. Çoğun ezberimde ama, takılmamak için, aradabir kâğıda bakıyorum:

*La mer, la mer tou jours recommencée!
O récompence après une pensée
Qu'un long regard sur le calme des dieux*

derken ben, çevremdekiler: şurdan ilk çıkışta aşağı inelim, bir güzel denize girelim, dercesine gözümün içine bakıyorlar, bakışlarında tanrısal bir sessizlik.

Nitekim son gün gerçekleştirdik dileğimizi. Üç haftanın coşuklu bekleyişleriyle, yokuş aşağı, ver elini Baltalımanı. Sürekli bir yanma ayağымda. Postal topuğu gül gül işlemiş, aldırان kim? Buyüzden sonradan neler açılmadı başıma.

Öbür özü Necip Fazıl, Denizci'liğimin:

*Hasreti denizlerin,
Denizler kadar derin
Ve o kadar bucaksız...
Ta karşımda, yapraksız,
Kullanılmış bir takvim...
Üzerinde bir resim:
Azgın, sonsuz bir deniz:
Kaygısız, düşüncesiz,
Çalkanyor boşlukta.*

Nerden bu özlem? Deniz kıyısında doğup büyüdüğüme göre, sözcüklerin özlemi bu, başka ne olabilir. Başta taşıma su, bazı yoksunluklara karşın, şiirle güröl güröl cennet bu bizim Eğitim Kampı.

Şiirden öte düzyazılara da uzanıyoruz Ayazağa'da. Gene de şiir baskın, yanımızda kitap olmadığı için. Ne de kaygısızca gideriyor gündüzlerin kıraçlığını dizeler. Gecelerse, yıldızlarca hafifcecik gönüller. Özellikle geç saatlerde, uyku tutmayınca çadır yırtmacında gözler. Zaman zaman, korsan uçak arayan ışıldaklar göğün karanlığında birbiriyle buluşunca, şiirin birini öbürüyle parlatıyoruz biz de.

Tüm Antik Dünya

Küçük sayılmayacak bir yeraltı odasında dört kişiyiz: Epeyce büyüğüm bir arkadaşla ben; yeni gelen hoca ile eşi. Evsahibi kapıcı kadın girip çıkıyor. Şimdi de hoşgeldin-kahvelerimizi getirdi. Değdi doğrusu: İlk saatlerce uçak bekle, sonra sağa sola koştur dur. Karşımda oturan temiz giyimli tıknaz yaşlıca adam, şaşılacak şey, burayı çok güzel buluyor. Tutuk Fransızcasıyla “superbe!” derken gözlerinin içi gülüyor. Uzunboyllu, zayıfça karısı; ondan daha genç olmalı, öyle yıpranmış ki yüzü, elleri. Almanca'yı çok rahat konuşan arkadaşım la konuşuyor o. Evsahibi, elektriği yaktı, tavandan yayılan bir loşluk; daha da kötü olabilirdi, elektriğin gücü hep düşük bu aralar: Neyse ki uzunlamasına dar dikdörtgen bir pencereden, perdeler allahlık, sokak lambası, az da olsa yardım ediyor.

Gelen Walther Kranz, Antik Felsefe verecek.

Savaş bitmiş, ikinci sınıftayım ben. Arkadaş da dinleyici olarak katılıyor derslere; Avusturya Lisesi'ni bitirdikten sonra gittiği Viyana'da okumuş bir süre; kendi deyimiyle, yaşama koşulları elvermeyince, dayanamayıp dönmüş. Buralı o, Moda Burnunda oturuyor, bu odayı da o buldu zaten.

Havalardan, yolculuktan konuşuyoruz. Bir soruyu yanıtlarken Lise'den Latinceyle geldiğimi söyleyince “Tam bana uygun öğrenci” diye seviniyor Hocamız. “Yarından tezi yok, Eski Yunancada da sağlam adımlar atmanız gerekecek” diyor. Ben de öyle düşünüyordum. Kaynaştık bile.

Yeni hocayla birlikte kalktı arkadaş, kösedeki yüklüğümü dolaba birşeyler yerleştiriyorlar; ben de elatıyorum, demir dolu sanki yerden kaldırdığım paketler. Düşüne düşüne, özenle yan-

yana diziliyor hocamız birbir çıkardıklarımızı, kitaptan başka birşey değil bunlar.

İş bitince, “artık gitsek mi?” der gibi yüzüme bakıyor arkadaş. Sonra usulca şöyle diyor bana: “Şimdi yemek yiyecekler, ayarladım herşeyi, kaçalım biz. Yarın sabah erkenden gelip Hocayı Üniversite’ye götüreceğiz.” Bense kitaplardan gözümü alamıyorum. Sonradan yıllarca derslerini dinleyeceğim; Almanca ilerleyince de birkaç yıl derslerini çevirdiğim; kendisinden pekçok şey öğreneceğim; ilk basılan felsefe yazımın esini olan Kranz’a hem hayran hayran hem hayalkırıklığıyla bakıyorum. Kendisini yeni tanımama karşın senaryolar çatmaya başladım bile ben. Sert, biçimci ama anlayışlı, ilke düşkünü ama acıması bol biriymiş gibi geliyor bana hocam.

Kitapların çekiminde kalmam çok hoşuna gitti sanıyorum. Kendini tutuyor gene de. Kendini tutamayan benim. Işık azlığından sırtlarını tektek okuyamadığım kitapları göstererek, ikircil duygularla soruyorum: “Bu kitaplar...” Sözümlü balla kesercesine: “Evet, bunlar bütün kitaplarım. Birzamanlar epeyce büyük bir kitaplığım vardı, o zamanlarda bile, uçaşağı beşyukarı, asıl kitaplığım, işte bu gördükleriniz.” Sonra ekliyor: “İzniniz var, istediklerinize açıp bakın.” Rasgele bir kitap çekip uzatıyor. Açıyorum: Eski Yunanca. Bir tane de kendim alıyorum, Latince. Uzandığım başkalarıysa Latince, Yunanca kitaplar; kimi Almanca kimi İngilizce dipnotlarla bezenmiş hepsi.

Birkaç eksik varsa da, Antik Dünya’dan kalan bütün yazılı belgeler bunlar. Felsefesi, yazım tarihi, coğrafyasıyla işte tüm Antik Dünya. Kaynak-metin diye ne varsa, hepsi burda. Eşsiz bir gömü burası. Nice kuşakların yüzyıllarca eşelediği madendeyim. Bundan böyle benim de, birbakıma, yerim-yurdum olacak bu metinler.

“Az, değil mi?” gibilerden bakıyorum hocamın yüzüne. “Keşke daha çok olsaydı!” gibilerden bakıyor yüzüme: “Gene de dibine inilemeyen bir zenginlik. Uygarlık besleniyor burdan. Yetesiye kavrayamadık kuşkusuz.” Gözleri hüzünlendi. Tiyatro sahnesindeymiş gibi ağır, yüce, bakımlı bir söyleyişle anlatıyor Kranz: “Bize Antik Dünya’dan kalanları, gereği gibi özümseyebilseydik başımıza gelir miydi bütün bunlar!” Başka ne olabilir, Savaş

sözkonusu; acıyla içten yaşadıkları, bizlerin, dıştan da olsa etkisinde kaldığımız savaşa dayandı söz dönüp dolaşıp.

Arkadaşla, yarın görüşmek üzere, “İyi geceler!” diyoruz. O, Viyana’lılara özgü tutumuyla, Hanımın elini öpüyor. Uyurgezerdim, korkunç bir enerjiyle diriliyorum. Tüm Antik Dünya’yı ‘algılamış’ olmanın verdiği sevinçle yerimde duramıyorum.

Kuşkusuz, bu karşılaşmanın getirdiği hızla, o günden sonra daha başka bir atılışla daldım Tüm Antik Dünya’ya. Nitekim şimdi, hemen yanıbaşımdeki birkaç rafta o Dünya. Haklıymış Kranz. Onyıllardır dönüp dolaşıp bu raflardan derliyorum besininin önemli bir bölümünü. Nerde talihler, yardımlar, özverilerle mutlu bir buluşma varsa, ne gerçek istekler tükenir, ne gerçek kaynaklar. İstekle içtikçe kaynar kaynak.

Sarı, Yeşil, Mavi, Alaca

Orkestralar arasında mekik dokuyorum. Ençok da: Sarı'dan Yeşil'e ordan Mavi'ye, Mavi'den de Alaca'ya. Baudelaire'li yıllarımda, kendiliğinden bir gelişmeyle Rimbaud ile birlikteydim artık. Yalnızca harfleri seslere indirgemiyor, nerdeyse doğal bir simgelemeyle yazarlarımı da renklerle tektek bakışlılık içinde yaşıyordum.

İki-üç yıl öncesi lise hayranlığımın odağı Bergson'u, Sarı'dan başka neyle gösterebilirdim. Nazi askerlerinin, ele geçirdikleri Paris'te sık sık düzenlediği o kesin-ölüm sonuçlu Yahudi avcılığı sayımlarına, terliklerini sürüye sürüye gelip dondurucu soğukta saatlerce bekledikten sonra, koluna Yahudi yıldızlı sarı bezi taktıran çağdaş bilgem Bergson'u okurken sarımsı bir saygılı ayıklık kaplıyordu bilincimi.

Ne zaman Sartre'ı elime alsam, *La nausée*'nin etkisiyle olacak, bir bulantı yeşiline bürünüyordum.

Yumuşacık, derin, alımlı püfür püfür bir Kuzey Afrika limanı görünümündeydi her okuduğumda Camus, Mavi'nin ta kendisi.

Merleau-Ponty'ye gelince, durup dinlenmeden özlem ve istençle kıyı bucağına dek kavrayıp etkilemeye yöneldiğim Dünyayı, tatlar derleye derleye yürünecek bir taban olarak ayaklarımın altına seren oydu. O zamanlar bazı çevrelerin pek ayırdına varmadığı Merleau, alacalı bulacalı, zengin mi zengin somutluklar ortamına çağırıyordu beni tok sesiyle.

Sarı-Yeşil-Mavi-Alaca okuma orkestralarımın hem yöneticisi, hem izleyicisi, hem çalgıcısıydım. Bergson'un *L'évolution créatrice*'ini ("Yaratıcı Gelişme"sini), *Les deux sources de la*

morale et de la religion'unu ("Ahlak ile Dinin iki Kaynağı"nı) yanımdan ayırmıyordum. İlerde Çağdaş Felsefe Seminerlerimin bazı anametinlerini çekip çıkaracağım *La pensée et le mouvant*, ("Düşünce ve Devingen")i durup durup yeniden eleliyordum o ara. Bergson'un "açık toplum" önerisini yaşama geçirmeyi, insanlığa en yakışan erdem, en kaçınılmaz kültür görevi, en güzel eğitim ufku diye benimsemiştim. İnce dili, açık anlatımı, derine uzanışından ötürü bağlandığım Bergson'la çözülmezcesine kıyılıydı nikâhım. Rastlantıyla mı, yoksa PUF'un (Presse Universitaire de France'ın) ciltsiz olduğu için okuya okuya içini dışına çıkardığım için mi bilmiyorum, Bergson'u daha çok sabahları evde okuma gibi bir geleneğim vardı. O zamanki anlayışımla Sabah Müziğimdi Bergson, – sarı, sarımsı.

Öğleden sonraları birlikteyiz Sartre'la. Gallimard'ın *La nausée*'si küçücük, cebe sığıyor. Harflerin küçüklüğü sorun değil. Sorun parklar, – ancak gölgeli bir çardakta boş sıra bulunca, hele sırtımı duvarımsı bir yere yaslayabiliyorsam, hemen okuyorum. Kitabı, kendimce ses-iklimlerine ayırdım. "*Le galet*" ("Çakıl"): flütler. "*Pas de vie intérieure*" ("iç dünya geçitleri"): çello; "*Les Choses*" ("nesneler"): viola. "*La ville*" ("kent"): davullar. "*J'existe*" ("varoluyorum"): tüm orkestra. Biryandan cilt cilt *Situations* ("Durumlar") çıkıyor. İçercesine okuyorum. *L'être et le néant*'ıysa ("Varlık ve Yokluk"uysa) özenle, anlam-parçalarına böldüm kendimce; ancak böyle her gittiğim yere hafifcecik götürebiliyorum bu zor taşınır kitabı. Baudelaire de hep gündemde, kuşkusuz, onsuz yapamıyorum. Başka ozanlarım da var. Çığ gibi artımlanıyor okuma-dünyamda André Breton'la birlikte gerçeküstücüler. Verim üzerine verim yağıdırıyor Sartre'sa. Gel de yetiş Sartre'a. Simone de Beauvoir'ı da zevkle okumaktayım. Bu gün bile bazılarının yaptığı gibi Sartre'dan ötürü değil, kendisi için okuyorum Beauvoir'ı. Başlıbaşına bir melodi o da. İçimde hep bir yeşil filizlenmekte varoluşçuları okurken, kustumuk yeşilini andırıyor, varoluşçu görüşün kaçınılmaz rengi bu bence.

Camus'yü Sartre'dan hemen sonra tanıdım. *L'étranger* ile *La peste*'i, ("Yabancı" ile "Veba"yı), ilk okuduğum Sartre'la oran-

ladığımda, dilce daha başka tatlarla tatlanıyorum. *Le Mythe de sisyphé*'e ("Sisyphé Söylencesi"ne) başlıbaşına bir yaşama üniversitesi gözüyle bakıyordum.

O zamanki anlayışıma göre Camus: gönlüme Sartre'dan daha duygudaş, alçakgönüllükten yana birbirimizi iyi anlıyoruz. Doğa güzelliklerine açık Camus, yüklü kavramları sevmeyi için dinginlik pınarı. Genç ama olgun, güç kaynağım o benim. Gündelik yaşamda düzmeceliklere karşı kendimce açtığım acılı savaşta, ödünvermeyen davranışıyla, en yakın duygu düşünce yoldaşım o. Dürüst, güleryüzlü bir orkestra izlemek, Camus'yü okumak. Kendine özgü bir oda orkestrası Camus, masmavi.

Merleau-Ponty, daha adını sanını bizde kimselerin işitmediği bir ustam. Ben, kişi, başkaları, sanat, toplum, sezgi, doğa, diyalektik, özellikle de dil, algı, – Merleau'nun bütün bu doğrultulardaki sorgulamaları, beni de en çok uğraştıran düğümler, dikenler, beni de en çok göndiren, benim de başımı en çok döndüren çiçekler, açıklıklar. Merleau'nun sorunsal kavramları kat kat çözümlediği fenomenoloji yöntemiye kafama aydınlık sağlayan sıcacık bir güneş. Sartre'dan daha akademik ama Merleau. Sartre'ın darmadağın yayılışları yok onda. Camus kadar sanatla içiçe yaşamıyorsa da dünya-dostu o. İlk gözağrım Bergson'a saygısından ötürü ayrıca seviyorum kendisini. İzm'lerden, tekyanlılıktan uzak araştırmacı tutumuyla derin ve kuşatıcı bir gömü *Phénoménologie de la perception* ("Algı Fenomenolojisi"). Dibine zor inilse de, herçeşit çabaya değen bir okuma *La perception*, – buluş buluş mutlu kılıyor beni bu doyumsuz okuma.

Öyle bir coşkulu güç veriyor ki okuma insana, içiyle dışıyla kişiyi birkez sarmayagörsün, kendi de ayırdına varamıyor, bir de bakıyor ki, kendini aşmış insan. Kimi kısa kimi uzun dönemler için olsa da herkese açık bir yaşama gerçekliği bu. İnsan varoluşunun tüm yönlerine, toplum-politika ötesi derinliklere, ufuk ufuk uzanıp gidiyorum okumalarda.

İşte böyle. Şimdilerden bakıyorum da, en küçük bir şişinmeye kapılmaksızın, ama gene de kıvançla söylüyorum: Yaşamaya ilişkin düşünsel-uygulamalı çıraklığımın ustaları bu

orkestralar; öyle güzel sesler açtılar ki bana. Daha birkaç özlü okuma eylemleriyle birlikte, sarı-yeşil-mavi-alaca, – inanılır şey değil, bu andığım orkestraların hepsine birden nasıl yetiştiğime kendim bile şaşıyorum. Genç bir okur olarak: Bergson’a, Sartre’a, Camus’ye, Merleau-Ponty’ye rastlamasaydım, bu dört okuma evrenini, gençken, *birarada* yaşamasaydım, sonraları n’apardım, şimdilerde n’apardım ben?

Elmalı'daki İskender

Apaydınlık gözlerim. Şimşekler. Gökğürültüleri, uzaklarda. Uyandım. Birden anımsıyorum. Kocamustafapaşa-Eminönü otobüsünün en arka koltuğundan dikiliveriyor başım. Gül bahçelerindeydik dün gece. Nemli birşeylere dönüşen o diri-baygınımsı kokuların anısıylayım oysa şimdi.

“Nerdeyiz?” diye soruyorum. Elmalı'ya gelmişiz. Gün güneşlik ortalık. Dümdüz giden toprak anayolun sağı solu kavaklar, kimi dik kimi dal dal yücelerde. Ellerin de testere, renk renk giysili kızların erkeklerin; birkaç çocuk, hoşgeldiniz sevinciyle, oturduğu yerden zıpladığı gibi bağıra bağıra arkamızdan koşuyor.

Azıcık ileride durduk. Tavanın üstündeki eşyaları bağlayan ipler çözülüyor şimdi; brandanın en son açılan kıvrımında benim tahta bavul. Koca bahçeyi geçiyoruz. Bardaktan boşanırcasına yağıyor yağmur. Zor attım kendimi sundurmanın altına.

Ortaokul burası. Sabahları ilkokulmuş. Önce soluklanacağız burda. Otuzumuz birden nasıl sığışırız bu yapıya? Nerde yatacağımız gündeme geldi bile. Finike'ye inen yollardaki kayamezarlarını görmeye gideceğiz yarın.

“İstanbul'daki Üniversiteden büyük hocalar gelmiş!” sözleri ünlem ünlem havada. Edebiyat Fakültesi'nin tarihçileri, arkeologlarıyız gerçekten de. Yabancılar da var aramızda. Ben amatör arkeolog olarak katılıyorum, aynı zamanda çevirmenim, Fransız kurulun çevirmeni.

Çabucak akşam oldu, günler uzamıştı oysa. Dün Isparta sıcacıktı, şimdiyse soğuk; kazağımı geçirdim hemen. Doğru

Halkevi'ne götürdüler bizi. Sofralar hazır: Tam ortada kıpkırmızı kızarmış bir kuzu; çepeçevreyse otlı, yapraklı, yiyecekler, diri diri. Geç saatlere dek söyleşilerle sallandık durduk. Birara, yöre çocukları, hepimize şölen, ateşli bir horona kalktı. Sazlar sözler ortamında öyle kaptırdık ki kendimizi, Fransız Kurulu oyun-daki bazı çizgileri Antikçağa dek izleyen yorumlu betimlemeler sergiledi. Şişeler boşaldıkça tutuştu türküler. Artık kentlerden kasabalara sıçrayan radyolarla, dillerde yeni yeni dolaşan bir Bursa sevincini:

Hamamın ufak tefek taşları'nı
baştan sona çevirmem bile gerekti.

Fincamı taştan oyarlar
İçine bade koyarlar

derken derken ağzıma kadeh de götürecek fırsatları kaçırmıyorum.

Geç olmuştu. Haydi hepimiz bir yerlere. Bir elinde bavulum, evine götürdü okul bekçisi beni. Darca sokaklardan üşüye üşüye geçtikten sonra, iki katlı bir yapıya giriyoruz. Yerim yukarda. Öteberimi çıkarır çıkarmaz, iki bölük odanın sağına soluna bakınıyorum. Üşümem geçti, gençlik işte, yorgunluğumu unuttum gitti. Uykum yok. Gaz lambasını yükselttim. Raflara göz gezdiriyorum. Uçta bir kitap gözüme ilişti. İnce birşey. *Plütark: İskender*. On yıl kadar önce çıkmış. Çevirmenin adı yazılı sayfa karalanmış, bumburuşuk; son sayfalarsa kopuk.

Sevinçle irkildim. “Ağabeyim” karşımdaydı. Ağabeyim! Açıklayayım: Amatör arkeolog olarak katıldığım Antalya Bölgesi Eski Yunan Tarihi seminerlerinde, hocamız Arif Müfit Mansel’in düzenlediği Büyük İskender çağına ilişkin ödev bana düşmüştü, aylar önce. Haftalar boyu neler okumamıştım ki İskender dönemine, İskender’in işlerine ilişkin. O kalın Droysen’in Fransızcasına bile uzanmıştım, Almancam ilerleyince yeniden okurum diye diye. Felsefemin içindeki düşüncülerden biriydi İskender. Kendimi bazan özdeş duyuyordum bu Makedonya’lıyla. Nerde “İskender” geçse, alay olsun diye arkadaşlar, “Ağabeyin bak gene neler yapmış” diye takılıyorlardı.

Bir dünya filozofuna dönüştürdüğüm Makedonya'lı, yalnızca ünlü bir asker değildi. Devletler yaratan, halkları kaynaştıran, kültür tarihini iyiye doğru allak-bullak eden, insan haklarını en kapsamlı biçimde ilk yazan etkili bir çağıracıydı o benim için. Kaynakları yeterince içime sindirdikten sonra, günü gelince güzel bir kitapta birbir deşip anlatacaktım ben de kendi İskender'imi.

Nitekim, kimi uzaktan kimi yakından izledim durdum onu bugüne dek. Kitaplığımın bazan beni bile o şaşırtan İskender Bölümü tanık buna. Onyıllar birbirini izleyedursun, artık yetti, yazmaya başlayayım, derken yeni bir İskender kitabıyla karşılaşıyorum hep. Dur şunu da okuyayım, bunu da okuyayım, derken –geçiyor zaman. İskender kitaplığıma en son kattığım kitap neydi bakiyim, ha: Stephan A. Schwartz'ın *The Alexandria Project*'i; alt-başlık *An Extraordinary True Adventure in Psychic Archaeology*'den de azçok belirdiği üzere, Kleopatra'dan da oldukça Eski Mısır'daki Yahudiler'e dek türlü türlü heyecan uyandırıcı yan-konulara değinen, Newyork 1983 tarihli bir "Delta" kitabı.

Ne diyordum, o gece Elmalı'da, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne Bergama'dan getirtilen mermer anıt canlanıverdi gözümün önünde: Sarışın olduğu belli, uzun saçlı, geniş alınlı, belirgin çeneli, başı azıcık eğri duruşlu bir genç girdi odaya kükremiş atın üstünde, elindeki zıpkını saplamak üzere. Öfke kaplamış heryanı.

Daha gözlük takmamıştım Elmalı'dayken. Kaptığım gibi kitabı, nerden nereye, yazgıma bıraktım kendimi. Henüz ele geçiremediğim Plutharkos'un Türkçesiyle başbaşayım. Dil eski, bazı tümceler tatsız tuzsuz, – olsun; doyumsuz birşey, geceyarısından sonra, Elmalı'da *İskender*. Baktrian'a gidiyoruz, ordan Sogdian'a, Afganistan'a, Gedrosya'ya, kayarcasına. İskender'in her gittiği yere "bilgem!" diye tanıttığı Homeros yanımızda.

Düşten düşe yarı-uyanık geçti o gece. Ertesi sabah, bir de gündüz gözüyle: Ben de bir İskendername yazacağım, bu kesin, diye aceleyle toplanırken, candan bağlılıkla yerine koydum derme-çatma Plutarkhos'u.

İskender'li Elmalı'mı nasıl anlatmış, çevirmenliğini yaptığımı Fransız uzman? Sonradan "Felsefe Arkivi"nin 5. sayısında,

1947’de yayımlanan yazının Elmalı’da geçen 6-7 Hazirana ilişkin bölümçüğü o zamanki Türkçemle şöyle:

“Sabah, dağ yamaçlarına dayanmış güzel bir kasaba olan Elmalı’yı gezmekle geçiyor. Heryan çeşmeler, boylu boslu ağaçlar ve kasabanın önemli bir yol kavşağı olduğu zamanları anımsatan hanlar.

Saat onbirde Finike limanına yöneliyoruz...”

İskender’den hiç söz yok, kuşkusuz. O, benim içdünyam. Kitaplardan yoğurduğum, yaşamım boyunca düşler düşüncelerle işlediğim İskender benim içdünyam.

Kurutulmuş Ringadan Marx'a

Buralarda yeni sayılsam da havadaki kar öncesi kokusunu açık-seçik duyuyorum. Kısacık günün tenceresini birden örten akşamın kapağına tutuna tutuna, şurda burda soluk almaya çalışmaktan yorgun, Studentenheim'ın, Öğrenci Yurdu'nun tam köşesindeki aydınlık cam önünde duruyorum. Tepeden kıpkırmızı bir çelenk sarkıyor, 1953 yılbaşı çok yakın. Balıkçı dükkânı burası, yeni açmış olacak, daha geçen gün gözüme ilişmişti, onarım vardı içerde. Tüm yol boyunca rastlanan türden bir gelgit, savaş yıkıntılarını olabildiğince kaldırma çabasında esnaf.

Kapının üstündeki çingirak çalmıştı. "Guten Abend!" ("İyi akşamlar!") İçerden gittikçe yakınlaşan ayak seslerini bastıran bir erkek sesi, gür mü gür: "Guten Abend, was wünscht der Herr?" ("İyi akşamlar, bayımız ne istiyor?")

Önüne yaklaştığım yükseltiye doğru, içeri açılan camlı kapıdan kendi belirdi hemen: uzunboylu denebilecek, ahlak-şirin yüzlü, Stalin bıyıklı, kalın gözlüklü, sağlam yapılı bir adam, elleri koca koca, altmışında ha var ha yok. Ben kasalardaki tutsülenmiş tuzlu balıklara bakınırken, dışarda boşanırcasına yağan yağmurdan söz-ettik azıcık. "Karides var mı?" Olmaz olur muymuş. "Was für ein Landsmann sind Sie?" ("Hangi ülkeden geliyorsunuz?") Söyleyince, "Şimdiyedek hiç Türk görmemiştim" dedi. "Belki başarılı bir örnek değil ama, işte ilki karşınızda" dedim, gülüştük. Sonunda bana, kendi geldiği kıyıların, Baltık kıyılarının ringasını öğütledi. Sarımsı, ısıltılı, iştah açıcı şeyler. Yarıdan uzunluğuna kesilmiş dört parça rica ettim. Güzelce sardıktan sonra, verdiğim parayı bozarken, dışkapı camekânındaki yazıyı tersten okumaya çalıştığım gö-

zünden kaçmamış olacak ki: “Mein Name ist Radecki” “Adım Radecki, Lübeck’liyim, hiç oralara gittiniz mi?” Almanya’ya yeni geldiğimi; gezmek istediğimi söyledim. “Güzel yerler Doğu’da!” dedikten sonra, “Şimdi sıra en önemli şeye geldi” diyerek, çok tatlı, ricacı bir gülümsemeyle, para kasasının yanında duran koca kitaptan, iri iri harfli kitaptan, dikkatle, birkaç sayfa koparıp paketle birlikte verdi. Elimi uzatırken azıcık şaşırmış olduğumu anlayıp *Kapital*’imiz dedi. Daha çok şaşırmıştım. Anlatmaya başladı: Yeni kurulan Komünist Partisinin bölge kurulunda üyeymiş. Hep Parti’deymiş, nerdeyse çocukluğundan beri. Gel gör ki Parti, Bundestag’a (“Meclis’e”) milletvekili gönderememiş; herkes zenginlik ardından koşmaktaymış; savaş sonucu böyle olurmuş; bu gidişle, Nazi bağnazlığının kesinlikle hortlayacağına inanıyormuş; insan gibi düşünmek gerekliymiş; onun için de, Marx’a dönmek kaçınılmazmış. Bellibelirsiz duraksadıktan sonra, işte şimdi en önem verdiğim şeyi söylüyorum, ne denli kulak kesilsen azdır, dercesine patlattı: “Marx’ı okumak gerekli, başta *Kapital*’i, herkes okumalı!” Ardından içten gülücüklere boğdu heryanını. “Benden söylemesi, isterseniz, siz beni ciddiye almayın; verdiğimi dilerseniz okursunuz, okumazsanız, atın gitsin!” Ben de felsefeci olduğumu, çeşitli nedenler yüzünden, Marx’ı henüz doğru dürüst okumaya fırsat bulamadığımı; ama, ne rastlantı, 1848 *Paris Yazmaları*’nı yeni edindiğimi, bugünlerde okumaya başlayacağımı söyledim. Bir sevindi ki, anlatamam. Para kasasının yanındaki kitabı kaplığı gibi masanın altına biryere koydu. “Bu sizin, *Kapital*’iniz her geldiğinizde burda, bölüm bölüm sizi bekliyor” dedi.

Gerçekten de öyle oldu. Üç yıla yakın bir süre haftada birkaç kez Herr Radecki’ye götürdü ayaklarım beni, – balıkçı olduğum için, ayrıca kendisini de sevmiştim, zamanla daha da sevdim. Zararsız bir insandı. Nazi’lerden çok çekmişti. “Çalışma kamplarında yaşlandım” diye içini döktü bir konuşmada. Marx yolunun insanlık için biricik kurtuluş olduğuna yürekten inanıyordu. Marx, onun gözünde, filozof değil, peygamber gibi acıması bol bir bilimadamıydı. Kim ne derse desin, Marx’çılığın, tartışma götürmeyen bir “bilim” olduğu kanısına belbağlamıştı. Aklını kullanmasını bilen herkesin, bu kanısını kolaylıkla paylaşacağı

görüşündeydi. Marx'a ilişkin olarak kendi yaptığı şeyi de "halk eğitimi" diye niteliyordu.

Das Kapital'i Herr Radecki'den okudum. Son sayfaları vereceğini sandığım birgün, tanışmamızdan aşağıyukarı, bir yıl sonraydı, "Okumadığınız belli, ama ben size başka bir 'oyun' hazırladım" dedi, gülerek ciltli bir *Das Kapital* armağan etti bana.

Parça parça nasıl okuyabilirdim ki: Ringa yağlı mı yağlı bir balık, Marx'ların içine geçiyordu. Ne zaman Herr Radecki'ye uğrasam, içim sızlaya sızlaya mutfağın köşesini boyluyordu Marx'lar.

Paris Yazmaları'nı severek okumuş, kalıcı pekçok şey öğrenmiştim. Dükkân boş olduğu zamanlar, yana dizili sandalyelere kurulup Marx'tan konuşurduk. Biz konuşurken biri girecek olsa, o daha davranmadan, "yeğenim" dediği bembeyaz önlüklü güzelce genç kız, Radecki'nin Marx tadını bölmemek amacıyla, uçarcasına hızla müşteriye kendine çevirirdi. Tartışmaların kızıştığı bazı zamanlar, Radecki, omuzdan askılı yeşilimsi kahverengi önlüğü bile, "izninizle" diyerek bir çıkardı mı, zevkten yusyuvarlak, gözü müşteri falan görmezdi.

Das Kapital'i okumaya başladığımı işitince, çok sevinmişti ama, her yerinin beni aynı yoğunlukta sarmadığını görüyor, okumamın epeyce yavaş yürüdüğünü saptadıkça, doğrusu canı sıkılıyordu. Ama yapacak birşey yoktu. "Daha gençsiniz, ileride!" diye mırıldanırdı bu durumlarda. Beni okumadan alıkoyduğu inancıyla, Karnaval'a, tatillere hafiften sövdüğü bile olurdu.

Günlerden birgün, okuma hızımı kesen şeyin, tatil olayları değil de, kitabı yeryer sıkıcı bulmakta olduğum sanısı, çok üzüleceğini beklediğim bir an, ne denli sevindiğini görerek son derece şaşırtmıştı beni. "Gerçekten de okuyorsunuz, hem de özenle. Önemli olan bu. Sıkıcı, ona ne kuşku. Başka türlü de olamaz zaten. Eski ama sürüp giden temel gerçekler birarada sergileniyor da ondan. Gerçek zaten hep sıkıcıdır. Ürkü saldığı için öyle. Hep devrim, – önemli olan, sıkıcı gerçekleri iyice anlayıp onlarla geleceğe yönelik neler yapılması gerektiğini kotarmaktır." Bunları söyleyen halktan bir düşünürdü düpedüz.

Köln'den ayrıldıktan sonra, uzunca aralıklarla da olsa birkaç kez daha karşılaştık Herr Radecki ile. Hiç değişmiyordu beden-

ce, özellikle de düşünceleriyle. Dünya koşullarıysa değiştikçe değişti, sanki hem ondan yana hem ona karşı. Sonra sonra, çevreye büsbütün ters düştüğü öfkesiyle içine kapandı gitti; neye yoracağımı bilemediğim tekerlemelere sardı.

Birkez, son görüşmemizmiş, "Modalardan tiksiniyorum" deyip durdu. En son gidişimde, "yeğenim" dediği kız vardı dükkânda, olgunlaşmış bir kadın. Ölmüş Herr Radecki, "Nordische Seef-rüchte" de ("Kuzey Deniz Ürünleri" de). Bazı şeyleri öğrenmek istediğimi anlayınca, azıcık bekleyin, der gibi el salladı, anlattı sonra: Yandaki ayakkabı onarımcısını da ekleyip işi genişletmişler. Çeşit çeşit spor ayakkabıları satılıyor artık burda. Keyifleri yerindeymiş. Bana güle güle, derken "İşte böyle biz de kapitalist olup çıktık" diye fısıldadı gülerek.

Yıllar sonra uğradığımda yeller esiyordu orda. Bir tütüncü, bir sıkma portakalcı, bir de küçücük ütücü.

Gel zaman git zaman Marx'ı yeryer büyük bir katkıla, nerdeyse tümüyle okudum, diyebilirim. Herr Radecki'nin haberi olmadı ama.

Monsieur est en Vacances?

Hem öğrenciyken, hem sonraki yıllarda sıklıkla Paris'teyim. Birkaç günlüğüne gidişler biryana, uzunca süreler oturmak için gidiyorum Köln'den Paris'e. Bol bol okumak, bol bol gezip tozmak için Paris'teyim, keyfime diyecek yok doğrusu. Birkaç günlüğüne bile uğrasam, evim gibi bir yer Bibliothèque Nationale. İçerde ne nerde, dışarda ne nerde, avucumun içi gibi biliyorum. Hele birkez, koca yıl iyiden iyiye yayıldım; Port Royal'da oturduğum Rue Nicole ile Bibliothèque arasında mekik dokuyorum.

Onsekizinci yüzyılda demir attım. D'Alembert, Rousseau, Sade, Voltaire, Diderot, – kıyıda köşede kalmış yazarlara dek okuyorum, doyamıyorum okumaya. Felsefelerden mektuplara, bildirilerden romanlara koşturuyorum. Tükenesi gömü mü Fransız Aydınlanmacıları?

Giriş kimliğim yanımda olduktan sonra, dilediğim gibi dolaniyorum içerde. Benim de masam var artık. Bugünden yarına kaldığım sayfalar açık, masada beni bekliyor kitaplarım. Görevlilerle de aram iyi, yandaki kahvede rastlaşınca birbirimize birşeyler ısmarlıyoruz.

Gene günlerden birgün ordaydım. Erken davranmışım, kapılar kapalıydı, doğru kahveye. Ayçöreğimle sütlü kahvemi içerken, tektük atıştıran kartaneciklerini seyre daldım. Görevli göründü; “Bonjour Monsieur!..” Buyur ettim. Az sonra birlikte içerdegiz. O dağıtım yerinin arkasına. Bense, herzamanki gibi masama yollanacağıma orda duruyorum. Görevlinin sorucu gözleriyle karşılaşınca, nedense çekingen çekingen rica ettim: Balzac'tan *Illusions Perdues* (“Yitik Yanıltılar”). Balzac mı? Öyle bir şaşırdı ki. Tam istekle, “Evet!” der demez gevşeyip gülmeye

başladı. Şaşıрма sırası bendeydi. Duygudaş bir anlayışla: “Monsieur est en Vacances?” “Desene, tatildesiniz!” diye hüzünlü bir imrenmeyle dilek pusulama damgayı bastı.

Gerçekten de öyle. Onyıllarca yerim yurdum bileceğim Onsekizinci Yüzyılı, geçici bir süre için bırakıp daha sonra nice kez yapacağım şeyi ilk kez yapıyor, hava değişimi için, Ondokuz’a seğirtiyordum o gün.

Felix Krull

Köln'de öğrenciliğimin son aylarıydı. O zamanlar önemli toplum-kültür etkinliklerinin gerçekleştirildiği Hörsaal A3'ün önünden, en büyük dersodamızın önünden geçerken, yıkıntıları toplanan Kent Operası'na birara sahnelik bile etmiş olan dersodasının tahta ana kapısı önünde duruyorum. Sıcacık ağaç üstüne iliştirilmiş kırmızı çerçeveli yeşilimsi bir duyuruyla karşılaştım: Thomas Mann'ın bir konuşması varmış ertesi günü. Boşum o saatte. Giderim. Lise'nin son yıllarından beri adı belleğimde. Savaş yüzünden sürgünde yaşayan Avrupa yazarlarının en ünlülerinden biriydi benim için Thomas Mann. *Venedik'te Ölüm*'ünü bile okumayı denemiştim. İçinden çıkamıyordum Türkçe çevirinin. Fransızcasını bulduğum *Buddenbrooks* birtürlü sürüklemeydi beni. Almanca öğreneyim, aslından okurum, deyip onu da bir yana bırakmıştım. A3'teki duyum eşsiz bir fırsattı.

Ertesi gün, söylenenleri kaçırmayayım kaygısıyla, oda açılır açılmaz, en ön sıralardan birine oturdum. Kaşla göz arasında tıklım tıklım heryan. Rektörün birkaç tanıtma sözünden sonra, orta boylu, kırçıl bıyıklı, dinç görünmek isteyen yaşlıca bir adam kürsüye çıktı. Siyahlar giymişti. Sımsıkı kapalı kaldı hep ceketinin düğmeleri. Üstüme varmayın, buraya gelmeyi zorla benimsedim, havasında bir davranış içindeydi.

Konuştı da konuştu. Almanya'dan neden ayrıldığını; bu ayrılışın kendisine nelere mal olduğunu; ama asıl gerilemeye Alman kültürünün uğradığını; savaş yıkımının, düşünsel açıdan, kolay kolay giderilemeyecek korkunçlukta bir yıkım olduğunu çarpıcı bir anlatımla sergiledi.

Sözleri, çoğun, kişisel kırıngılık ve toplumsal kötöleme sözle-

riydi. Öngörüsüz yönetimlerin ne tür insanlık suçlarına götüren sorumsuzluklar içerdiğini, kavramların altını basa basa belirtirken, sıklıkla alkışlandı. En sonda da *Dr. Faustus*'undan uzunca bir parça okudu. Özellikle okuduğu parçaya hayran kaldım. Konusuyla sarmaş dolaş, düşünsel bir müzikti dili. Çıkışta, Öğrenci Derneğimizin Yabancılar Görevlisi, usulcayanıma yaklaşıp Thomas Mann'ın, yabancı öğrencileri, Ana İstasyon'da yeni açılan Bahnhofshotel'de, görüşmek üzere beklediğini bildirdi; Üniversite arabası akşamüstü bizi topluca oraya götürecekti. Sevinmiştim doğrusu. Köşemizdeki Üniversite Kitabevine, Universitäts-Buchhandlung'a uğrayıp bir Thomas Mann aradım. Ne varsa bitmişti. Az ötede eldendüşme kitaplar satan tanıdık bir dükkân vardı. Sağlam ciltli, kalın kâğıtlı, lekesiz, çizgisiz, satırları rahat aralıklı uzunca boylu ince denebilecek bir Thomas Mann buldum orda, hemen aldım.

Otele vardığımızda, loşça aydınlanmış bir yemek odasına aldılar bizi. Yazarımızı beklerken kitabımı karıştırıyordum. *Felix Krull*'du elimdeki; daha doğrusu, *Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull: Buch der Kindheit*'ti, "Dolandırıcı Felix Krull'un Özaçıklamaları: Çocukluk Kitabı"ydı elimdeki.

Çok geçmeden yanımda yine siyahlar giymiş, yaşlıca görünüm, eli yüzü düzgün, uzunca boylu bir kadın belirdi. Hem eşi, hem sekreteriymiş Thomas Mann'ın. Tam yanımdaki boş yere oturmaz mı! Fransız, Japon, İspanyol, İtalyan, Finlandiyalı, çoğu kız, onbeş dolayında öğrenci vardık. Sonradan, biri Nijeryalı, öbürü Hintli iki öğrenci daha katıldı. Tek Türktüm ben.

Birlikteydik işte Thomas Mann'la. Kendisini dinlemeye can atıyorduk. Oysa o bol bol bizleri konuşturmayı yeğledi. Dışarlardaki savaşsonrası yazın durumunu; düşünsel gelişmeleri; kendi yapıtlarının nasıl benimsendiğini soruyor; yanıtları daha açık-seçik kılmak amacıyla, aradabir deşmelere girişiyordu. En sonra soluna, karısının oturduğu yöne, bana doğru döndü. Yöneltiği soruları, zaman epeyce geçtiği için, özetin özeti saygıyla, çabucak yanıtlamaya koyuldum.

Doğru dürüst tanıımıyordu bizi Thomas Mann. Bizim onu pek tanımamamız da, doğallıkla, çeviri zorluklarından gelmiş olmalıydı. Kendi hesabıma, Fransızca üzerinden yaklaşmayı

denemiş, gene de yakın bağ kuramamıştım. Açıkça söyledim. Okumayı ertelediğim ünü yaygın bir yazardı benim için. Dikkatle dinledi. “Geç oldu, isteyenler gidebilir; siz kalın, söyleşimiz yeni başlıyor” dedi bana. Kimse yerinden kıpırdamadı. “Haklısınız, zor okunuyorum, iyi Almanca bilmek gerek. Amerika’dayken bile böyle bir sorun vardı başımda.” Yanıtım: doktoramı Dilthey’in kültür bilimleri yöntemi üzerine yaptığımı; şimdi de zevkle, Husserl’i okuduğumu; dil yönünden pek sıkıntı duymadığımı yönündeydi. Aşağıyukarı şöyle sürdürdüm: “Ama sizi okumak büyük bir istenç işi. Proust gibisiniz. Gene de ondan bambaşkasınız ama, insanın önünde çok boş, çok keyifli zaman olması gerek. Sizi, döne dolaşa, yavaş yavaş okumam gerektiği kanısındayım. Okurken, uzun uzun durup beklemem gerek, herşeyi iyice sindirmem için belki...”

Ne dediğimi öyle iyi anlamıştı ki, hattâ benim kendime kapılı iç nedenlerimi bile. “Proust...” diye fısıldadı. Yakınlaştırmam öyle hoşuna gitmişti ki. “Neden, peki, bütün bu durup bekleme istekleri...” Soruyor sandım; içimde beliren yanıt çoktan bulmuştu, kendi dilegetirdi: “Bu da, belki, tüm Alman yazınındaki humor azlığı yüzünden” diye kestirip attı. Haklıydı da, daha ötelerdeydim ben. “Hiç humor yok ki!” demeyeyim mi. “Yani henüz rastlamadınız!” diye düzeltti beni. Kendimi kurtarmak istercesine, “Ciddi, ağır, derin felsefeler yüklü Alman yazını” sözleri dökülüverdi ağzımdan. Ne alındı, ne irkildi. Şöyle oldu karşılığı: “Ertelemeniz yerinde birşey. Kitaplar bekler. Okur gelse de, gelmese de bekler. Humor konusunda söyledikleriniz oldukça doğru, tümüyle doğru değil ama. İlk bakışta, asık yüzlü bir yazındır bizimki. Köln Karnavalı’na bakmayın, ‘humorist’ değiliz. Ancak güzel bir humor geleneğinden yoksun sayılmayız. Jean Paul, Nietzsche, Goethe gizli humor gömülerimiz. Başkaları da var. Yaklaşım işi, değerlendirme işi. Almanlara özgü bir humor belki bizimki. Bilmeniz gerekir, Kant’ta bile özgün bir humor var.” Sonradan gördüm, *varmış*; haklıydı Thomas Mann. “Nestroy’u okudunuz mu?” diye sordu. Tanımıyordum. “Zamanı gelecek” dedi.

Gözü masanın üstündeki kitaba çevrildi. “Güzel bir seçim yapmışsınız. İşte *Felix Krull*, işte humor! En sevdiğim yapıtla-

rımdan biri. İmzalamamı ister misiniz?” İmzaladı. Ne heyecan benim için: Sayıca çok değil imzalı kitaplarım. İmza biriktirmek gibi bir çabam olmadı hiç.

Gerçekten gönlüme göre kitap *Felix*. “Mutluluk” demek “felix” Latince. *Felix Krull* da benim için öyle. İlk fırsatta öbür kitaplarını da okumaya giriştim. Rastlantı, ilk karşıma çıkan *Achtung Europa!* (“Dikkat Avrupa!”) oldu: İnsanlaşma yolunda karşımıza dikilen savaş-barış ikilemine ilişkin önemli göstergeler içeren bir çağ eleştirisi. Daha sonra *Buddenbrooks*’a yeniden takıldım, eskisinden daha da ileri gittim. *Dr. Faustus*’ta epeyce yol aldım; bir “felsefe” kitabı bu kitap. *Joseph und seine Kinder* (“Jozef ile çocukları”) 1400 sayfa, gene de bakımlı dilerden ötürü, yeryer hayranlıkla okudum.

Gerçekten de büyük bir dil ustası Thomas Mann. Zevk bağışlayıp sabır bekliyor okurdan. Sabırsa bende var. *Zauberberg*’in yalnızca dili değil, dil ve iletişim üzerindeki derinleşmeleri de, yeryer, gönlüme göre. Neylersin ki usta, pekçok usta, aşırı diye niteleyebileceğim bir usta, ustalığı aşırı bir yazar Thomas Mann. Flaubert de azçok öyle, öyle de, azıcık başka o. Ama herşeyi böylesine inceden inceye kılıkırk hesaplayıp yazmak, güzel şey de, hep güzel mi bilemeyeceğim, varsın başkaları gerçekleştirsin bu güzel şeyi. Nerde Cervantes, nerde Balzac, nerde Dostoyevski?

Sibirya'yı Boyluyorum

Sokak lambalarının birinden öbürüne koşarcasına. Ellerim kopacak sanki. Yürürken el değiştiriyorum: sağdan sola, soldan sağa bir taşınma. Yağmur çiseliyorsa da şemsiye açacak zamanım yok. Son yeraltı trenini kaçırsam, yandım. Koskoca U – göstergeli istasyon göründü işte. Soluk soluğa. Korkudan, ençok.

Haftada bir-iki yaptığım gibi “Berliner Ensemble”daydım gene. Giriş Salonunun ordaki ucuz lokantada birşeyler atıştırıp gelmişken birkez daha Brecht’in *Übûsünü* seyrettim. Brecht’i gerçekten yaşattı bu gece, başta karısı, rolleri paylaşan dostları. Gergin ama gülünç, acı ama keyifli bir oyun, yeryer şiir. Bugün asıl amacım kitap almaktı. Tiyatro’ya yakın bir kitabevi var, eski kitap satıyor, oysa hiçbirini okunmamış gibi gıcır gıcır. Aradığım Kafka’lar gelmiş, korsan basımı kuşkusuz. Olsun! bire-altı bozdular Batı Marklarımı. Siyah-beyaz birkaç resimli kitap da aldım: Karşılıklı sayfalardan biri doğadan bir gömü, öbürüyse tahta ya da demir işi sanat yapıtları. Açıp baktığım ilk resim canıma can kattı doğrusu: Bir sayfada oylum oylum dallar, karşı sayfada dal dal, yaprak yaprak inen demir bir kapı. Batı’da Dahlem korusundaki göle yakın odamda beni bekleyen kitaplı tatlara bırakacağım az sonra kendimi. Kitaplı tatlar olmasa çekilecek dert mi bunca taşıma.

Birden, yanımda sepetli bir motosiklet belirdi. Subay kılıklı bir polis. Yasakların başını çekiyor Kafka burda. Daha geçenlerde gazeteden duydum: Duvar’a yakın bir sokakta, cebinde Kafka bir genç vurulmuş. Kafka kurbanı olmak istemiyorum. Korkudan tıkanacak gibiyim. Türkiye ile Doğu ülkeleri arasın-

daki siyasal ilişkiler gergin. Elimde mi, ‘Sibiryayı boyluyorum’ diye mırıldanıyorum kendi kendime.

Şimdi de yağmurluğumun iç yanına kaçmış olan pasaportumu bulmaya çalışıyorum. Yere koydum kitap torbalarımı; siyahlı beyazlı kitaplar taşıyor dışarı. “Neredensiniz?” “Türküm”. “Nereden geliyorsunuz?” “Brecht Tiyatrosu’ndan”. Pasaportumu çıkartmaya davranıyorum. “Gerek yok! Tiyatrodaydınız!” “Son trene yetişeceksiniz. Keşke yan sokaktan gitseydiniz. Bu yolda çok benzin yutuyorsunuz diye uyarmak istemiştım sizi.” Hava kirli olsa bari, ayaktopu alanı gibi yollar. (Oysa bugünküler...) Gözü paketteki kitaplarda, selam verdi giderken: “Hadi geç kalmayın. Güzel okumalar! Ben de çok severim.”

Bir sevinç, bir sevinç bende. Uçar gibi istasyondayım. Rahat rahat yetiştım trene. Elimdekileri eve bırakır bırakmaz, o gece Kranzler’de aldım soluğu. Her bölmede bir dans orkestrası. Cıvıl cıvıl ses, güven, özgürlük gerekti bana. Pipo dumanı, sigara dumanı heryan. Olsun. Bir sigara da ben yak tım. (Bırakmamıştım oralardayken, bazı yan etkiler içime batmıyordu daha.)

Şimdi ne zaman taşıtların vızır vızır geçtiğı yol kenarlarında yürümek zorunda kalsam, Kafka ile o motosikletli polisi anımsıyorum.

Köpekli

Kitap, kitap, – şurama geldi. Durmadan yağan yağmurlar da bıktırdı artık. Birkaç günlüğüne paydos. British Museum falan yok. Bundan böyle tatildeyim. Havalara da iyiye gidecekmiş, sanmıyorum ama radyonun yalancısıyım. Nitekim düzeliyor gibi. Güneşte kimbilir ne güzel bahçeler. Geççe kahvaltıdan sonra, oturduğum çıkmazı hızla aşıp caddeye, ordan da hemencecik Hyde Park'a! Gözlabildiğine yemyeşil sağım solum. Patikalardan Serpentine'a yöneliyorum. Epeyce yürüdükten sonra, kalabalıklaşmaya başladı ortalık. O-bu derken, yandan birşeyler, ayağımın altında, bir köpek. Dalmaçyalı. Oyun çocuğu, belli. Eğilip tasmaya bağlı uzun kayıştan tuttum. Geçme geçme örgülü, kara, güzel bir kayış. Dalmaçyalı beni götürüyor. Az-uz derken, çekiştirmeye başladı. Bir tutam ağacı geçer geçmez, bir zenci el sallıyor bize. Sahibi. O da ben yaşlarda, otuz dolayında, belki daha genç. Hoşbeşten sonra açılır-kapanır iki sandalyesinin birini bana sundu. Oturdum. Sarıyor bizi söyleşi. Batı Afrika'lı. Fildişi Kıyıları'ndan geliyormuş. Türk olduğumu öğrenince, övünçle "Ben de müslümanım" deyip daha da yakınlaştı. Umduğumun üstünde gelişmiş bir ortamda yetişmiş. Fransızcası çok iyi. Monrovia'da, bir İngiliz okulunda da okumuş. "Avrupa'yı gezmeye geldim. Geçen yaz Paris'teydim; şimdi de Londra'dayım." Yere serili, ilginç dokulu boz yaygıya çeşit çeşit belkayışları, taraklar, irili ufaklı çantalar dizilmiş. Hepsi kendi doğduğu yerlerin buluşu, kendi becerisi.

Havalara döndüğüne göre sıklıkla Afrika'nın önünden geçiyorum, o hergün orda. Dalmaçyalı da kuşkusuz. Yanında köpek olmazsa içi rahat etmediği için, başka Afrikalılarla birlikte

oturduğu Brompton Road'daki köpek bakım yerine uğrayıp hergün bu Dalmaçyalıyı buralara dek gezmeye getiriyor, akşam dönerken de bırakıyormuş. "Siz de çok seviyorsunuz, değil mi?" diye sordu. Duraksadığımı görünce anladı. O aradabir Dalmaçyalıyla ilgilenedursun, Afrika ormanlarından, ırmaklarından, yöresel boylara özgü törelerden konuşuyoruz. Daha doğrusu kendinden geçercesine o anlatıyor.

Epeyce okuyor Afrika'lım, ençok da gezi yazıları, doğa betimlemeleri. Söyleşiler katmerleştikçe bağlanıyorduk birbirimize. Alış-veriş için gelenler yaklaşıncı, Fransızca'yı bırakıp İngilizceye dönüyorduk nedense. İkimize de yabancıydı İngilizce.

Birgün, yeni okuduğum bir Japonya gezisi kitabı verdim, çok hoşuma gitmişti benim. Öyle sevindi ki. Birkaç gün sonra, o da bana bir kitap verdi. "Bir eğitim kitabı!" Ben bambaşka şeyler tasarlayıp umarken ekledi: "Dalmaçyalı dolayısıyla alıp okudum".

Konrad Lorenz'in bir kitabı bu: *How man came upon dogs, Wie der Mensch kam auf den Hund* un İngilizcesi. Öyle zevkle okudum ki. Köpekçe-insanca neler öğrenmedim ki bu kitaptan. Köpeklerle birlikte yaşamaya; yani, birbakıma, insan-olmaya ilişkin öyle bilgince araştırmalarla ama bir o kadar da pratik gözlemlerle dolu ki. Hoşgörü, bağlılık, dostluk, sevgi, ölüm, – herşey var içinde. Nerden nereye, bir bilgeyle tanışmış oldum Afrikalı'mın aracılığıyla.

Adını daha önce işitmiştim ama, "biyoloji felsefesi" diyebileceğim bazı konulara ilişkin bir-iki yazısından öteye geçmemiştim Konrad Lorenz'in. Afrikalımla benim için son derece verimli olduğuna inandığım bir dünyaya girmiş oldum. Oğün bugün Lorenz'i okuyorum. Karşılaştırmalı davranış bilimlerine giren, dolayısıyla da insan-toplum-kültür sorunlarının pekçoğuna ışık tutan yazılarının tiryakisiyim. Nice yıllar sonra, Nobel aldı Lorenz. Hemen Afrikalı'mı andım, nerelerdeydi bilmiyorum. Afrikalımdan sonra Lorenz'ten edindiklerim benim için ne denli değerli olursa olsun, Dalmaçyalıdan ötürü okuduğum kitabın adını hiç unutamıyorum.

Köpeklerle birlikte-yaşamada uygulamaya geçirmesem de, oğün bugün kişisel-sözlüğümde "Köpekli" diye geçen Afrika'lı dostumdan ötürü kazanımlarım en içime yeretmiş durumda.

Kendim köpek alıp beslemedim ama, zaman zaman, bahçemizde köpeğimiz oldu. Ayrıca, köpeklere, köpekler dolayısıyla da tüm canlılara, canlılarla birlikte hem doğal hem toplumsal çevreme açılımım gerçekten zengin bir görünüme büründü zamanla. Tüm doğaya saygım arttı, sevgiyle. Bilgi ile sezgi, gözlem ile gizem elele verince, doğa-insan anlayışımız devrimsel bir gelişime yöneliyor isteristemez. Köpeklere, köpek severliğe, köpek-insan bağına rasgele bir heves gözüyle bakmak, yanlış doğrusu. Günümüzden dirimsel kökenlere indiğimizde, şaşırtıcı oylumlu anlamlar kazanıyor canlı-doğa-bilincimiz.

Tüm gerçekliğe ne uygun düşen bir rastlantı: Okunanın niteliği kadar insan-insan okuma koşulları da önemli bir katman okumanın değer yargısını oluşturmada.

İki İki

Tuhaf bir kitap yaşantım var. Az kitapla tedirgin gibiyim; değişik zamanlarda okuduğum çeşit çeşit kitapları kuşatıyor yaşamım. Okumalarımın birlikte gelişe gelişe giden bir yapıda kitap-yaşantım, – bu yaşantılarım, desem daha doğru olacak sanıyorum, herbiri içiçe örülen okumaların oluşturduğu canlı bir anı-akışı. Bazı nitelermelerde toplaşveren bambaşka iklimdeki kitaplardan salkımlar bu anılar.

Sözcüğün en güzel anlamında oyalayıcı erdemlerinden ötürü, hiçbirzaman aklımdan çıkmayan kitaplarla bezenmiş bir yaşam yaşamım. Darısı herkesin başına. *Don Quijote de la Mancha*'sıyla *Moralia*'sıyla olan biri, yaşam boyu sıkıntı nedir bilmez. Daha başka talihli karşılaşmalar da var, çok şükür, yalnızca Cervantes ile Plutarkhos bile çoğun yetse bile insana, – yetmez ama yeter. Zaman zaman okuma eylemini kesip atmaya sürükleyen burgaç burgaç bunalımlara düşse de, diyecek yok yaşama keyfine. Okuya okuya keyiflen, ana ana keyiflen daha ne istersin!

Bunlardan birkaç tanesini şöyle bir belirtmeyi deneyeyim. Özgeçmişim bakımından herbiri nice yaşama öğeleri içeren bu kitapların hepsini anmaya girişmeyeceğim ama. İki iki anı-bütünleri kitap salkımlarım.

Ne zaman olsa okuduğum kitaplar var.

Nerde, ne durumda olursam olayım, rasgele açtığım her sayfasıyla, içindeyim o kitapların. Tüm varlığımla o sayfadayım artık. Üzgünmüşüm, sevinçliymişim; yorgunmuşum, dinçmişim; gürültü patırtı varmış, yokmuş; sabahmış, akşammış; zamanım

azmış, çokmuş: hiçbirşey, *bu* kitaplara yönelmemde olumlu ya da olumsuz bir rol oynamıyor.

Ne zaman olursa olsun, hemen içten bir bağ kuruyorum bu kitaplarla. Gerçi bu tür kitapları okuyuşum hep aynı mutlulukla gerçekleşmiyor. Olsun, yer-zaman-koşul özde değişikliğe neden olmuyor. Öylesine uzun ve yoğun birliğimiz oldu ki, şu-bu türden hazırlık-girişleri olmadan da buyur ediyor bu kitaplar beni. Başka bir deyişle: canım çektiği zaman: “ben geldim!” diyebiliyorum bu kitaplara.

İşte iki ad: *Nietzsche* ile *Valéry*, – bu iki imzayı taşıyan tüm kitaplar: ne zaman olursa olsun okuduğum kitaplar.

Birçırıpıda okuyamadığım kitaplar var.

Bir kitaba başlayınca, ille de hemen bitirmek amacıyla dört duvar arasına kapanıp dünyayı unutanlardan değilim. Doğrusu, okumaya indirgenemez acısı-tatlısıyla dünya. Öyle de, çoğun, beni bekleyen başka kitapları özlediğim için şöyle yapıyorum: Kendiliğimden, parça parça okurum okuduğumu; böyle oldu hep şimdidek. Hiçbir sakıncasını da görmedim. Kuşkusuz, her kitapta başka başka gerçekleşse de, bölüm-pörçük bir okuma tutumu bu. Kimi okuduğum bir hafta sürer, kimi bir yıl... Daha az, daha çok sürdüğü olabilir. Zaman belirleyici bir kuralı yok okuyuşumun. Sevinerek söylüyorum, benim için güzel olan şu: bıraktığım yerden bıraktığım gibi, hiç bırakmamışçasına okur giderim kitapları. Çoğu kez, kitaptan ayrı geçen zamanım, okumamı daha verimli kılan bir zaman niteliğine bürünmüştür. Bu süre, okuduğumu daha iyi özümsemiş bir zaman kesitine dönüşmüştür. Okumada kesinti, kesilme değil güçlenme benim için.

Her kitap kendine özgü ayrılık zamanları buyurur bana. Ben de seve seve uyarım buna. Ne var ki, ayrılık zamanları uzadı mı, kopuyorum kitaptan; döndüğümde, okumaya en baştan başlamam gerek artık.

Araya, alıştığımdan uzun aralıklar girse de, kopmadığım kitaplar da var. Sözelimi: *A la recherche du temps perdu*: (“Yitik Zaman Ardında”) ile *Der Mann ohne Eigenschaften* (“Niteliksiz Adam”).

Öbürleri biryana, Proust ile Musil yıllarca süren okumalar benim için. Yavaşlık bekleyen yazarlar, kitaplar bunlar. Bu yazarları, bu kitapları okurken, okumamı yıllar yılı sürükledim duygusuna kapılmıyorum doğrusu. Tam tersine: bazı kitapların tadı, birçırıpıda okunmayışlarıyla düzorantılı. Okumayı salt biçimsel zaman kaygısıyla çabuklaştırmak, düpedüz zorlamak okumayı; okumayı zorlamak, düpedüz zedelemek okumayı. Okumayı zorlamak: okurun, kitaba saygısızlığı, dolayısıyla da okurun okur olarak kendi özüne saygısızlığı. Okumayı gereksizce uzatmak ne denli uygunsuz bir davranışsa, okumayı gerektiğince uzatmamak da o denli uygunsuz bir davranış. Genelgeçer ölçüsü yok bunun; ancak, ölçü-ölçek yoksunluğu anlamına da gelmez bu. Pekçok alanda olduğu gibi bu alanda da: neyin ne kadar yeterli olduğunu bilmek bir erdem, okurun erdemi.

Her okuyuşumda kendi içime daldığım kitaplar var.

Ben'imde yitip gidiyorum her okuyuşumda kendi içime dalıp gittiğim kitaplarla. Ne güzel şey, kendine kavuşması insanın! Böylesi özlenen bir kavuşmayıysa başkalarına borçluyuz. Nitekim beni bana götürdü bu kitaplar. Sözelimi: *Yunus Emre Divanı* ile Lao Çe'nin *Tao Te King'i*. Yunus'la Lao Çe ile ben ben oldum. Olup bitme diye birşey içgerçekliğime aykırı düştüğüne göre, şöyle diyorum: Yunus'larla Lao Çe'lerle kendimi okuyorum yavaş yavaş.

Başkalarının açtığı yollardan kendime doğru gidiyorum. Zaman zaman biraraya geldiğim, konuşup görüştüğüm nice insanlardan çok daha önemli benim için bu türden *başkaları*. Bu *sen'ler* olmasaydı, benim ben'im olmayacaktı; olsa bile, nasıl bir ben olurdu, bilemem. Yalnızca belleğimde değil, bilincime yaygın, bilincimi oluşturan kitaplar bunlar.

Adının çekiminden kurtulamadığım kitapların da özel bir yeri var anılarımda.

Ne yapıp edip okumuşumdur bu kitapları. Bazan yüklendiğim zahmete değmese bile, okuma öncesi kurduğum hayallerden ötürü, belleğimden hiç kazıyamamışımdır bu adları.

Gerçekte, adlardan dolayı çoğun hayalkırıklığına uğramamışımdır. Yeradlarından daha talihliyim kitap adlarından yana.

(*Güneşle*'de değinmiş olmasaydım, bu iki ad öbeği üzerinde daha çok durmam gerekirdi şimdi.) İyi ki adın izini sürüp okumuşum, dediğim iki kitap: Supervielle'in *La fable du Monde*'u ("Dünya Masalı") ile Matematikçi Jacques Roubaud imzasını taşıyan Σ .

Neyle nasıl belirteceğime birtürlü karar veremediğim; böylece, niteleyişlerimin kısa düştüğünü gördükçe yeniden sarıldığım bazı kitapların tiryakisiyim.

Bunlar, neyin ne olduğunu bilemediğim, şu-bu derken, yok öyle değil, diye vazgeçip başka anlayışlara seğirttiğim kitaplar.

Hangi nitelemeye başvurursam vurayım, aldığım tadı anlatamadığım bu kitapları, sıklık anmak istiyorum ama anamıyorum. Olsa olsa bir ad, o kadar. İçi-biçimiyle birtürlü anlatamıyorum kitabı. Anlayamadığımı söyleyemem, anlayamasam okuyamam ki. Çepeçevre kitabın ne olduğunu dilegetirmek olası değil.

Pessoa'nın *Livro do desassossego*'su ile ("Tedirginlik Kitabı" ile) Michaux'nun *Plume*'ü gibi kitaplar bunlar.

Yazarlığım da bu doğrultularda. Yazdıklarımın karşılaştığı omuz silkmelerden belli bu. Okurların tek-oylumlu benimseyişleri yeğledikleri için olacak, – neyse.

Gel gör ki, tam da açık-seçik birtek nitelemenin, ya da birkaç nitelemeden oluşan bir nitelemenin açık kılmadığı kitapların ardından koşmaya bayılıyorum. Bu çeşit kitapların, kuşatıma meydan okuyan yayılımında yayılmak, tadına doyulmaz bir duyma, düşünme serüveni benim için. Çoğu yapayalnız da kalsam, bu serüvenler için doğmuşum gibime geliyor. Belki de bundan, sıklık anmak istediğim bu kitapları, ne yapıp edersem edeyim belirgin sözcüklerle anmaktan yoksun kalıyorum. İşte bu mutlu kitapların okuru bağlayan güzelliği bu zaten.

Kendi kitaplığımdan uzaktayken, özellikle yabancı ülkelerde çok zorluk çektiğim bir okuma sorununa da değinmeliyim burda.

Shakespeare gibi, Valéry gibi yazarlarım var, zaman zaman okumalıyım onları, özlem bastırdı mı, dayanamam. Bir tutarağımı da gözardı edemem bu bağlamda: Aslından okumadıkça, birbakıma, okumamış gibi oluyorum. Gel gör ki, heryere taşıya-

mazsın *Shakespeare's Complete Works* ile Valéry'nin (*Cahiers*'ini, "Defterler"ini de katın) *Oeuvres Complètes*'ini. Avrupa'da bile sorun: İngiltere'desin, diyelim, gel de bul Valéry'yi. Bölük-pörçük çeviriler ile rasgele birtakım seçmelerden ötesi kapalı sana; Londra'nın göbeğinde bile yaşasan, British Museum'a kapanman sözkonusu olmadığına göre, Valéry'nden uzaksın. Öteyandan, diyelim ki, Paris'tesin, canın Shakespeare'den bir yer çekti, çabucak eriştiğin çeviri kandırmıyor seni; diyelim ki, İngilizce metne de eriştin eriştin de, o yeri okurken başka Shakespeare dizelerine bakasın geldi: kıvrın dur. Bencileyin okurun yazgısı bu bazan.

Kitaplara ilişkin anılarımda kara kara çizikler böylesi yok-sulluklar. Bazı yazarlarını hep yanında istiyor insan.

Kitaplarını heryere taşıyamazsın ama. Birbakıma, iyi birşey. Öyle ya, eğrisi doğrusuna varıyor, yoksun olduğun kitapların acısını, salt evinden ötelerde olduğun için yaşadığın güzel karşılaşmalarla, bol bol giderebiliyorsun.

Hem acılı hem şölenli bir yaşam okurunki.

Öyle yoğun ki bazan kitaplar, özellikle şiir ve felsefe kitapları, gıdım gıdım okuyorum onları.

Niceleri var ama, ipucu olarak bu iki adın örnekliğine sığınayım şimdi: Ovidius'un *Tristitia'sı* ile Kant'ın *Kritik der reinen Vernunft'u* – yoğun yapıtlar işte böylesi yapıtlar.

Dilsel, duygusal, düşünsel zorluklarla yüklü oldukları için, belleğimde yeretmiş değil. Bu yanları da var ama, okumamı epeyce yavaşlatan etmen: okuduğumu iyice özümsemeksizin okumayı ileri götürmekten çekinmem. Okuduğumu gerçekten okumayı istemesem yapamam bunu. Ne var ki, deyim yerindeyse, durup durup zinde kılmam gerek istenç-soluğumu. İşte bundan dolayı, çoğun okuyuş durumum uyarınca, kendi içine kapalı küçücük bölümleri benime iyice katmadıkça daha öteye geçmem. Ters tutum, kitaba da kendime de kıymam demek.

Soluğu duruma uygun ayarlayınca da, eşsiz katkılar edindiğim yoğun kitaplarla geçen zamanları her andığımda, böyle kitapları yeniden okuyasım geliyor.

Oku oku, birtürlü bitiremediğim inancındayım bazı kitapları.

Sayıcı çok değil okuya okuya bitiremediğim kitaplar; – keşke çok olsaydı! Ne içerikleri karmaşık, ne de okumaları zor. İki örnekse: Biri *Tao*, öbürü *Odyseia*.

Yavaş bir okuyuşla, Lao-Çe'yi üç saatte bitirirsin; Homeros'u da dinlene dinlene üç günde bitirebilirsin. Birbakıma böyle bu. Başka bakımlardan, önemli olansa, bu kitapların *tükenmezliği*. Senin duygun bu; gerektiği gibi okursan, bitirirsin; bitirince de kapat gitsin, bir daha da açma, – gel de böyle kandır kendi kendini, olası değil, hiç değil, hem de nasıl.

Ne zaman okusam, eksik birşeyler yapmışım, okunmadık şeyler kalmış gibime geliyor. Yeniden okurken; nitekim, bu duygunun şaşmazlığını görüp şaşıyorum. Her okuyuşta, daha önce algılayamadığım yönlerle karşı karşıyayım *bu* kitaplarla. Okuyuştan okuyuşa anlayışım değiştikçe yeni anlamlar akıyor bu kitaplardan içime.

Bu kitapların *özelliği* tükenmezlik. Böyle bir belirtme, çelişmenin *tâ* kendisi ama ağzımdan çıktı işte. Tıpkı yaşamının tükenmezliğine parmak basınca, bu tükenmezliği tüketmiş olmadığımız gibi.

Aslında, bu tür kitapların anısı olmaz; bu tür kitapları anmak diye birşey olmaz. Yaşamın, Tüm-yaşamın anısı olabilir mi? *Yaşamı* anabilir miyiz? Gerçekte, tükenmez kitapların ötesine atlayamıyorum ki, ordan yöneleyim onlara. Başka kitapları okurken bile onlara ilişkin bir çizgiciği deşiyormuşum gibi geliyor bana. Öylesine tükenmez bir kavrayışla yöneliyor ki bazı kitaplar yaşama.

Büyücü Agrippa

Kitabın, özde, çıkar-gütmez bir insan başarısı olduğu görüşündeyim. Şimdiyedek hiçbir karşı-sav bu görüşümden vazgeçiremedi beni. Ucuz sınamalara papuç bırakanlardan değilim. En büyük güvencem, aşırılıklara düşmemem sanıyorum. Haklı gerekçelere seve seve uyup görüşümü onarmaktan çekinmem.

Doğruyu aradığıma göre: kitap yazarlarının kendine yaraşır biçimde ayakta kalmasına; kitap alım-satımıyla uğraşanların zarara uğramamasına; kitap okurlarının kandırılmaması için paraca, düzenlemece, özgürlükçe hertürlü güvencenin sağlanmasına açtığım. Beğenmeyip eleştirdiğim şey: Kitabın kitap olarak sağladığı sanat-yazın-bilim değerlerinin sömürülmesi. Kitabın, baskı gücü, zenginlik aracı yapılması; hele böylesi bir kullanımda, kitabın, “kitap” olmaktan çıkması, – işte bana korkunç gelen bu. Ne yazık ki, sıklıkla tanık olmaktadır bu tür korkunçluklara. Kişi, kurum, toplum, devlet olarak ne denli titiz davransak yeridir. Bu düşünceler, kuşkusuz, bir kitap okuru olarak nice gözlemlerden sonra, zamanla dilegetirdiğim düşünceler.

Bu bağlamda, ilk okumaya başladığım günden beri, ne olduğunu tamtamına adlandıramadığım bir sezgiyle, içimden gelen bir sezgi-duygu-saygı karışımı, apaçık doğru diye benimsediğim birşey var. O da şu: kitaptan çıkar sağlamayı hiç aklımdan geçirmedi. Seyrek de olsa, bazı sınamalara kapılır gibiyken kendiliğinden diyebileceğim bir karşı-koyuyla silkinip uyanıverdim. Yüksündüğümü de anımsamıyorum doğrusu. İşte bu bağlamda, 30 yıl kadar önce, şöyle bir olay geçti başımdan.

Galatasaray’daki kısa pantolonlu ilk yıllarımla birlikte, önceleri haftada bir-iki, sonraları nerdeyse hergün uğradığım

Yüksekkaldırım'daki levanten kitapçıların hemen hemen hepsiyle iyi ilişkiler içindeydim. Bunlardan biri, beni heyecandan heyecana salan bir özellikteydi. Yukardan aşağı inerken, sağ koldaki yedinci dükkân sanıyorum. Sahibi orta yaşlarda ciddi ama anlayışlı bir Rumdu. Aynı yaşlarda İtalyan bir kadınla birlikte bakıyorlardı dükkâna. Camekân, eldendüşme kitap satan yerlerin birincisiydi benim gözümde: Enli boylu pırıl pırıl bir cumbaya zevkle yerleştirilmiş toplu yapıtlar, seçme yapıtlar. Başlangıçta, hepsi Fransızcadı kitapların, zamanla Almancalar göründü; 50'lerdeyse çeşit çeşit İngilizce kitaplar ağırlık kazandı. Derslerde okuduğumuz, okuyacağımız Fransız yazarlarının geçit yeri idi o camekân. İçeri girmeden, içerde uzun uzun kaldıktan sonra da, kendimden geçercesine çakırlırdım o camekâna. Zamanla benden iki-üç yaş büyük, alımlı bir kız belirdi kitapçının yanında. Hızla olgunlaşan kız, boylu boslu, akgerdanlı, kumral saçlı bir madonna olup çıktı yıllar geçtikçe, hani o kilise duvarlarını bezeyen uzunca yüzlü bir madonna. Zamanla işleri o ele aldı dükkânda. Birkaç on yıl kitap dünyanın en orta yerindeydi artık. Kitaptan çok iyi anlıyordu. Uzunca parmaklarını şöyle bir fiskeyle dokundurup uzattığı her kitabı alalım gelirdi. Seçimlerinin, hiçbir nesnel değerlendiriş karşısında fire vermeyeceğine yürekten inanmışım. Bunu bildiği için olacak, hep ölçülü davranırdı bana. Önce anne, sonra baba eksildi dükkândan. Uzunca bir süre sonra da camekân bakımsızlaştı, azaldıkça azaldı kitaplar.

Bir akşamüstü uğradığımda: tozdan gözgözü görmüyordu. Boyca birbirini tutan ciltli ciltsiz kitapları sütun sütun üstüste koyup çamaşır ipiyle bağlıyordu iki hamal. Ben daha kapıdan girerken, önceden hazırlığını yapmış olacak, usulca yanıma yaklaştı evde kalmış matmazel. "İşte sonunda geldiniz..." diye söze başlayınca şaşkınlıktan alamadım kendimi; son derece az konuşan, genellikle sessiz bir heykeldi o. Arkada bir yere seğırtti hemen. Kitap yığınları yüzünden onyıllarca varlığından haberim olmayan bir masaydı burası. Üstü Almanca bir kitabı alıp rasgele bir gazete kâğıdına sardığı gibi elime tutuşturdu: "Bunu sizin için ayırmışım. Nicedir ayırmıştık daha doğrusu." Güzel Fransızcasına uygun vurgulayışla: " 'Bibliophile'

olmadığınızı biliyoruz. Bu kitap çok değerli. Sizin hakkınız. Ünlü bir baskı. Bir büyücü kitabı. Açıp okuyabilene, ne getirir bilemem. En iyisi, ucuz-pahalı hemen elden çıkarmak. Ama siz karşılığında gene kitap alırsınız, orası belli...” Ne tür duygularla altüst olmuşum, anlatamam. İlk ve son kez el sıkıştık. Kesik kesik teşekkürlerimi, hüznü bir sevinçle dinledi. Heyecanı içe bastıran donuklukla dinlerken, sivri çenesi hafif-hızla titriyor gibiydi.

Aşağı inerken, yırtarcasına açtım katkat sarılı gazeteyi. Ciltli kapakta, kocaman bir: *Agrippa*. 18. yüzyılın sonlarında basılmış. *Agrippa*’nın yanında *Cornelius* da yazıyor. Adın altında Latince bir sürü sözcük: “Occulta philosophia”, “Gizli Felsefe” deyimi geçiyor sıklık. Son sayfalar, gotik harfli çıkmalarla dolu.

Birden çıktı: birkaç haftadır *The Times Literary Supplement*’ın duyuru sayfasında, kalın çizgili bir dörtgen içinde, arandığı bildirilen büyücülük kitabı olmasın bu? Zengin oldum gitti! Alacağım kitapları çiziktirdiğim kalın defteri tek tek kitaplara çevirdim gitti demektir. Kalan parayla da, vur patlasın, çal oynasın!

Birden matmazelin soluk fildişi yüzü belirdi gözümün önünde. Vapura yetişecektim zaten. Aceleyle örttüm kitabı gazetesine. Yürüdüm. Vapur kalabalığında açıp bakma fırsatı olmadı. Sonra da, dayanılmaz bir dürtüyle, ne zaman açasım gelse, açmadım, açmamak için de epey zorlandım ama. *Supplement*’ları karıştırır karıştırmaz buldum *Agrippa*-duyurusunu. Bende idi *Cornelius Agrippa*’nın ünlü büyücü kitabı, hem de aranan baskılardan biri. Şaşıyorum şimdi, inanılır şey değil çünkü: gazeteyi bir daha açmamayı nasıl becerdim, – şaşıyorum.

Ertesi yıl sanıyorum, bir arkadaş gidiyordu Londra’ya; kitap nedir bilen biri; Londra’yı da biliyor, orda okumuş. Elden çıkar-sın, diye kitabı ona verdim. Kitabı verirken, kolay taşınınsın diye, gazeteyi çekip aldım üstünden. İşte o sırada, içkapaktan sonraki sayfada, başındaki siperliği uzunca kasketi andıran tuhaf başlıklı, koca ağızlı, belirgin burunlu, ellerini birbirine kavuşturmuş, geniş yakalı yağmurluğumsu bir giysiyle, adamın biri yan yan bakıyor bana, apaçık gözleri. Onaltıncı yüzyıldan bir taşbaskısı bu. Hemen kapatıp uzattım arkadaşına.

İki ay sonra, bir mektup aldım Londra'dan. Okunaklı yazısıyla, aşağıyukarı şöyle diyordu arkadaşım: "İşte böyle, Nermi'ciğim. Çok para etti senin kitap. 'Satın, yeyin' diye neden and içirdin bize? 'Bana tek bir kitap getirin, yeter!' demiştin. Bir tomar güzel kitap postalıyoruz biz sana. Biz de karı-koca, o büyücünün okuyup üflemesiyle, self-service'lerden kurtulup doğru dürüst lokantalara kapağı attık. Kadeh kaldırırken Agrippa! diye bağıryoruz artık." Birkaç hafta sonra, tüm G. E. Moore'lar geldi. Arkadaşlar döndüğünde, ne denli sevdiğimi bildikleri Charles Lamb'ın toplu yapıtlarını da getirdiler.

Oblomov'un Hırkasından Akaki Akakiyeviç'in Paltosuna

İki-üç-yılda bir, Rus tutkusu kasıp kavurur beni.

Dirimsel bir başıbozukluk kendini belli etmeyince, kendiliğinden kalp atışlarının nasıl ayırdına varmıyorsam, genellikle, okuma etkenliğinin alıştığım akışında yaşayıp giderim. Bu ortamda bazan beni bile şaşırtan çeşit çeşit, yoğun yoğun okumalarda, herşeye karşın, herhangi bir aykırılık olduğu aklımın ucundan bile geçmez. Ne var ki, bu arada, önceleri bellibelirsiz ama zamanla hızlı hızlı birşeyler topaçlanıp çekiştirmeye başlar içimde. Bir süre geçince de, önüne gelen herşeyi kasıp kavuran yeller eser de eser. Rus yazınından kopan yellerdir bunlar. Gerçi tüm okumalarımnda hiç eksik olmaz Ruslar. Başka şeylerle birlikte Rus ozanları. Rus tiyatro yazarları okuma gündemimdedir hep. Sözelimi, Puşkin'den şiirsiz, Çehov'dan oyunsuz yapamam. Ama başka okumaların yanında, onların bir bölümü olarak onlarlayım.

Ne var ki sözünü ettiğim, daha doğrusu, nasıl sözedeceğimi bilemediğim Rus yelleri esmeyegörsün, tüm düzenini yitiriverir okurluğum. Artık ne Diderot, Lamb, Konfüçyus; ne Sterne, Basho, Unamuno; ne Valéry, ne de Schopenhauer, – kime tutunursam tutunayım alır götürür beni Rus yazınının ovalarından, ırmaklarından, evlerinden, sokaklarından esen soğuk-sıcak, deli-akıllı yeller. Tasarlanabilecek herşeyi kuşatan; kendi çevresinden başka yazınları dışta bırakan bir anlatı akışıyla, okurluğumu öyle bir önüne katıp sürükler ki Rus yazarları, okuyan iki gözümle okuyabildiğim kadar onlarınım artık.

Güle güle eski mantığım! Sen, derli-toplu kendi yolunda yürüyen ey bilim, hoşça kal! Çıkarımlarını özenle izleyip sonuçlarının altını çizmeden geçemediğim felsefeler umurunda değil bundan böyle! Şiirde olsun, düzyazıda olsun, canıma can katan besinleri içim kaldırmıyor artık.

Anlatı, bitmez tükenmez çağlayışlı anlatı gerek, Rus ustalarının anlatıları gerek bana. Soyutluklar gibi başı-sonu belli söz-düzenlemeleriyle ilgim ilişğim yok, – sonsuz uzaylar, gününbirlik yaşayışıma hepten yabancı tutkular, tuhaf mı tuhaf ama gene de insana özgü ilişkiler, sapmacalar, taşkınlıklar, sizinim artık, sizlerle birlikteyim bundan böyle.

İlk bakışta ne denli başka görünse de, anlayışımın zorluk çekmeden kavrayabileceği insan-görünümünün, toplum-görünümünün çok ötelinde buluyorum kendimi Rus yazarlarıyla. Onlar gür gür anlattıkça: soğuk, bambaşka kıvamda gerçek soğuk; üzüntü, bambaşka kıvamda gerçek üzüntü; çılgınlık, bambaşka kıvamda gerçek çılgınlık; sevgi, bambaşka kıvamda gerçek sevgi. Dostoyevski'yle: tıkış tıkış trenlerde, günler geceler, konuşuyorum da konuşuyorum sağımdakiler, solumdakilerle; haksız tutsaklıkta ezilip çile dolduruyor; tadılmadık sevgilerin avucunda burulup büzülüyorum. Tolstoy'la: uzun bekleyişlerin işlediği gülünç acılardan pay alıyor; dolu dolu yazgılarla, koyu yeşil ağaçlı vadileri dolduran akpak insanlar tanıyorum. Çehov'la: yaşamın Asya'ca derinlerini evim biliyorum. Gorki'yle: dere tepe, kent deniz demeden ateşli gönlümü dolaştırıyorum. Şolohov'la: ırmak kıyılarının dondurucu kışını; doyumsuz baharı, o güzelim insanlarla birlikte varlığıma katıyorum.

Hele sekiz-on yıl öncesi, hiç belleğimden silinmeyecek. Kış-başıydı. Elim kafam, azıcık kendimin, pekçok da işimin-gücümün önüme dizdiği izlencenin, bir bir maddelerini, gerektiği gibi yerine getirmek üzere saat gibi kurulmuştu sanki. Yazın güneşli günlerinde yazmış çizmişim aralıksız. Daralan göğsümde tık-mık, – sonradan o yüzden neler gelmedi başıma. Ne diyordum, kışa doğruydum.

Soğukla uyandım bir sabah. Yorgun mu yorgundum. Kışlıklar dolabından koyu sarı hırkamı çıkarıp giydim. Uzun kolların uçlarını kıvırdım, öndüğmeleri ilikledim. Sımsıcak. Yapacak

öyle çok işim var ki. İşte gene koşturma başlıyor, derken – duradım. Çalışma masama değil de tam karşıki kanepeye oturdum. Orta sert yastıkların içine bir güzel kaykılırken – esti kuzey yelleri: Başkaca hiçbirşeye yer yoktu artık yaşamda. Zor alabilirdim elime Gonçarov'u. İlya İlyiç Oblomov'dum artık, haftalar süresince yalnızca Oblomov. Dalgın, uykulu, kararsız. Tüm Stolz'lara döndüm sırtımı. Anisya'yla, Zahar'la, bir de Olga'mla birlikteyken, hiçbirşey görmez gözümlerim. Daldım gittim.

Göğsümdeki karmaşayla başa çıkabileceğime güvendiğim gün, sokağa ilk adım attığımda, İlyiç'ten Akaki Akakiyeviç'e geçmiştim Gogol'la. Öyle, – masa başında, işine dörtelle yapışmış, kâğıttan kalemden başka bir dünyası olmayan Akaki Akakiyeviç'e dönüşmüş olduğum dank ediverdi kafama. Hızla dank etti diyemeyeceğim, rahatım kaçmıştı birkez göğsümdeki karmaşayla. Gene de hızla kalın paltoma sarındıktan sonra sokakta buldum kendimi. Gel de hızlı yürü; birden esti Rusya'dan o yeller. *Palto*'yla birlikte bıraktım kendimi Gogol'a. Dinçliğim Gogol benim. Göğsümde o yanma, Gogol olmasa kimbilir ne bitkin düşerdim.

Pekçok okuryazar, kendi iç-saati uyarınca, zaman zaman Rus yazınından, esen yellere kapılır. Oblomov'ca bile avucunun içine alsa, insan-olma doğrultusunda dinçlik yelleridir Rus ustalarından esen.

Kitaplı Resimler

Yeryüzünün neresine gidersen git, değerinden ötürü sonradan anımsamayı diledikleri yaşantıları, yazı-çizgiyle, görüntüyle saptamaya eğilimli insanlar. Durumu elverenler, eskiden bunu, ünlü-ünsüz ressamalara başvurarak gerçekleştirirlermiş. Aşağı-yukarı yüzyıldır, hemen hemen her isteyenin, fotoğraf makinesine şöyle bir dokunması yetiyor, – gelsin renkli renksiz boy boy resimler.

Birbirinden güzel binlerce saatini kitaplarla başbaşa geçirmiş bir okur olarak kendi kendime soruyorum şimdi: hani benim kitaplı saatlerimin fotoğrafları? Masa çekmecelerinden dolap içlerine dek heryana saçılmış bir sürü fotoğraf, patlayacak gibi şişik karınlı zarflara tıkıştırılmış hepsi, yarım yüzyıldan daha ötelerin renksizleri ile son yılların renklileri karman-çorman, bazan yapışıp kalmışlar birbirlerine. Acele acele de olsa, üşenmeden karıştırıyorum: tek bir kitaplı resim bile bulamadım. Bazan rastladıklarımı kitaplı resim saymıyorum, ne de olsa arkaplanda gözüktüyor hepsi. Ellerin gözlerin çalışmasındansa, belleğime yükleneyim şimdi.

Kim çekmiş, bilmiyorum: yolda yürümekteyim, uzakta-ki alçak yükselti hafif karlı. Sağ kolumdan sarkıyor çanta. Ona ne kuşku, kitap dolu içi. Ne mi? Köln'ün her yerinden olduğu gibi arkalarda Katedral görüldüğüne göre, Dom'daki Bücherstube'den geliyorum, geçen gün ısmarladıklarımı yük-lendim, gözüme çarpan bir-iki kitabı da katmışımdır, başka türlü-sünü düşünemem. Paltomun iç cebi tümsekçe, – yanımdan hiç ayırmadığım Rabelais olacak. Gerçekten de, tuhaf bir huyum var: Almanya'da Fransızcayı özlüyorum, tıpkı Fransa'da

Almanca'yı özlediğim gibi. Kitaptan yana özlemlili bir bütün yaşamım, ya da bütünlü bir dağınıklık. İngiltere'de aklım Fransızca kitaplarda: Türkiye'deyse İtalyanca burnumda tütüyor. Dünkü gibi aklımda: İngiltere'de çift katlı otobüslerin cam kenarına kurulur kurulmaz Keykâvus'un *Kabusname*'sine dalıyorum. – Hadi şimdi beni nerden nereye dolaştıran o resmi bulup bakayım. Vazgeçtim, başka resimlere kayıyor aklım.

Bazı fotoğraflarda, masada çalışırken görünüyorum. Çıfıt çarşısı masanın üstü, gene de birtek kitabın adı seçilmiyor. Anlaşılan yok, kitaplı resim hiç yok bunca resim arasında. Oysa bol bol Cervantes'le, Shakespeare'le, Villon'la, Goethe'yle birlikte olmalıydım bugün eski resimlerde. Okurluğumun kitaplı resim yazgısı buymuş, desene. Şimdi karşımda pekçok resimli kitap duruyor oysa, resim değil ama onlar kitap.

Doğrudan uzaklaştım birdenbire. İşte kitaplı bir fotoğraf. Elimde kalem. Kendi kitaplarımdan birini imzalıyorum tanımadığım birine. Sözkonusu olan, yazarlığım değil ama şimdi.

İyi ki durup düşünüyordum, buldum işte: bahçemsi bir yer burası; çaprazlama bir sıra, iki asker oturuyor. Gencecik ikisi de. Kafaları sıfır numarayla kazınmış ikisinin de. Capcanlı gözümün önünde herşey: Ankara'da Balgat'tayız iki arkadaş. Fakülteden tanıyoruz birbirimizi. Hem okuyor, hem *Yedigün* dergisinde çalışıyor o, fotoğrafçı. Yedek Subay Okulunda geçen en ilk haftamızdan sonraki pazar Ulus'ta emanetçiye bıraktığımız bavulları son birkez gözden geçirip beş ay sonra almak üzere kapattık az önce. Yazlık ceketimin geniş cebinden *Abdullah Efendinin Rüyaları*'nı aldım, karıştırıyorum. Hocamız Tanpınar gözümün önüne geliyor. Daha onbeş gün önce onun Tünel'de Narmanlı'daki çembersi pencereli düzayak odasındaydık. Kocaman kültablasını izmaritlerle dolduradursun, uzun uzun konuşmuştuk. Heyecanla, yazmakta olduğu *Tanzimat Edebiyatı*'ndan söz etmişti; bense okumakta olduğum Camus'den. Hoca-öğrenci değil, iki arkadaşlık sanki. Ayrılırken vermişti *Abdullah Efendi*'yi. Hemen okumuştum. Hemen okumaya koyulmuş, askerlik işlemleri gündeme gelince cebimde unutmuşum demek. “Haydi, bir resim çekelim” diyor arkadaş; üçayağı, kurulabilen bir makinesi var, işte o resim bu. Sımsıkı kapalı dik yakalar.

Açık-seçik okunamıyor elimdeki kitabın adı. Resmin arkasına: “1949, sonbahar-kış, Ankara” diye yazmışım. Yüzlerimiz ile kitap dışında herşey kapkara. *Abdullah Efendi*’yi, o günlerde Orhan Veli’nin, ilk sayısı çıkan, “Yaprak” dergisinin uzunca tek yaprağıyla iki kat örtüp bavula yerleştiriyorum.

Başka bir resim: uzun süre oturduğumuz Aşağı Ren başlangıcındaki Rodenkirchen iskelesindeyim. Sık sık gittiğim kahvenin önündeki iskele burası. Uzun bir tekne de var. Basel’de boşaltmış taşıdığı odunları, kuzey yolunda şimdi. Geçen günden beri burda; onarılacak. Yeşil boyalı güverte, bordaysa lacivert. İri iri harflerle PAUL VALÉRY yazıyor. Sabahtan beri, bilmem kaçınıcı kez NRF’ten, Valéry’nin *Leonardo*’sunu okuyorum; daha doğrusu, Valéry’ye yakışan titizlikle söyleyeyim: *Introduction à la méthode de Léonard de Vinci*’yi, “Leonardo da Vinci’nin Yöntemine Giriş”i okuyorum.

Gövdesi yuvarlağımsı, burunla kık upuzun bu yük gemisinde PAUL VALÉRY adını ilk gördüğümde nasıl heyecanlandığımı anlatamam. Kahvenin setinden hızla merdivenleri inip aşağı koşmuştum. Ters akıntıların burgaçlaması yüzünden keyifle kayamayan tekne, tam önümden geçerken; biryandan el sallıyor, biryandan da sesim çıktığı kadar Paul Valéry! diye bağıriyorum. Talihe bak, usul usul az öteme yanaşıyor tekne. Sancakta, az önce yıkamış olacak, çamaşır asıyor genç bir kadın. Sesimi duyar duymaz, elindeki renkliyi leğene bıraktığı gibi o da el sallamaya başladı. Bana doğru sesleniyor, ben onu duyamıyorum ama.

Çıpalar suya indirilip incecik çelik halatlar babalara bağlanır bağlanmaz, güvertedeyim. Kaptan, kadının arkadaşı. Birlikte felsefe okumuşlar Liège Üniversitesinde. Bitirememişler, canları sıkılmış. İmrendim ikisine de. Ortaklaşa zevkimiz, okumak; Valéry’ye tutkunuz üçümüz de. Kaptan belgesi alır almaz, bir gazete duyurusundan bulmuşlar işi; ince eleyip sık dokumadan benimsemişler. Bir ağızdan yapıstırıyorlar: “Ne de olsa PAUL VALÉRY teknenin adı.” Daha doğrusu, onların koşullarıymış, tüm işlemleri üstlenip sevgililerinin adını takmışlar tekneye. “Malsahibi kovsa da bu tekneyi bırakmayız” diyorlar. Yıllardan beri Ren’de gidip geliyorlarmış. Şaraplı peynirli masada benim

de dilim açıldı. Ben anlattım, onlar anlattı. Kimbilir, kaç kez daha buluştuk. İşte bu fotoğraf o buluşmaların birinden geldi bugüne.

Turgutreis'in Anıt kıyısında kıraç yamaçlardan Akdeniz'e bakan mutluluk taraçasındayım. Koyu sarı, açık kırmızı çiçekler sarkıyor ak duvarlardan. Heryan parlıyor. Çatalada bile yeşilimsi. Geniş mi geniş güneşliğe karşın ışın ışın gözü alıyor masanın üstü. Yanduvıra dayanmışım. Elimde bir kitap: *Herodotos Tarihi*. Nasıl unuttum? Oniki yıl önceydi. Turgutreis'e ilk geldiğimiz gündü. Uzun, yorucu bir yolculuktan sonra, masma-vi denizi izleyen bu yapraksız yamaçlar (ozaman öyleydi, çeşit çeşit ağaçlarla donanmış durumda bugün), düşlerimdekinden daha tatlı bu eylül sıcaklığında.

Herodotos'a gelince, buralarda okunacak kitap bu doğrusu. O gün bugün gelenek oldu, ne zaman güneylere insem Herodotos yanımda. Sağduyuyla bilgi, söylence, bilgelik: örgü örgü doyumsuz bir oyalanma Herodotos.

Şimdi de masanın önündeyim. Yanımda sevgili Bertan Onaran. Geçen yıl, bizi ailece görmeye geldikleri gün, önce sesle görüntülerimizi videoya buyur ettik. Sonra, "bugünü bir de resimleyelim" dedik. Masaya azıcık dikkat edince Laborit'nin nicedir orda duran, o okumaya doyamadığım *L'Homme et la ville*'i iliyor gözüme, Bertan'ın o gün getirdiği *Kent ve İnsan*'ı hemen yanına koyuyorum. Laborit'yi ne denli sevdiğimi bilen Payel Yayınevi Türkçeye katkılarına Bertan'ın kalemiyle bir de Laborit'yi katmış. Ben de gülünseyerek Türkçe Laborit çiçeğini aldım elime. Öylecene çıktık bu kitaplı resimde.

Ola ki atladıklarım var, ama başkaca kitaplı bir resim anımsamıyorum.

Kitabevlerinde Yitiklere Karşıyorum

Birkaç yıl önceydi. Evimize ilk kez gelecek konuklar bekliyorduk. Erkenden kalktım. Azıcık okuyayım, dedim; baktım yazmaktayım, biryana bıraktım ‘okuyacağımı’. Zamanım kısıtlıydı ama. Birşeyler donatmış olmanın sevinciyle dışarı fırladım. Öteberi gerekiyordu, bütün öğleden sonra da oturucuyduk, anlaşılan; yalnızca kâğıtlar değil, ayaklar da ödülllenmeliydi. Çarşıda önce çerezciye gittim. Aldığımı elimde sallaya sallaya, gelmişken beş-on adım atayım, dedim, azıcık ötedeki kitapçıya doğruldum. İşgünü, aysonu, öğle üzeri, bomboştu heryan, bana kalmıştı kitapçı. Bu da mı burda! Şu da mı çıkmış! Ne çok aburcubur ortalıkta! Uyduruk bir cilt geçirip ederleri artırmışlar! Aa, ben bunu görmemiştim! Bir de aşağı kata gözetayım... Sonunda, bu kadar kaldığıma göre bari bir kitap alayım, – nitekim alıp çıktım.

Burdayım, hadi kapalı alandaki sağlı sollu eski kitap satan dükkânlara da uğrayayım, dedim. Uğradım da. Gözler öyle bir yapıyor ki kitaplara, kolay kolay ayrılamıyorsun. İstemeye istemeye, elimi gözümü ayağımı çabuk tuttum. Gene de daracak dönüş yolunda, dolmuşla hep önünden geçtiğim, ama dilediğimce sık gidemediğim o eski tarih, eski yazın, özellikle de divan yazını kitapları satan karanlığımsı dükkânlara da bir girip çıkarım, diye düşünüyordum. İlki şöyle böyleydi; ikincisi epey oyaladı beni. O-bu derken, birden bambaşka bir uzay-zamana uyanıverdim: ev.

Koptuğum gibi kitaplardan... Gel gör ki, hep dolu geçiyor dolmuşlar, taksi diye birşey de yok. Neyse, ilkin yokuş aşağı, sonra düzlük, yürüyebildiğimce hızlı tuttum evin yolunu.

Saatlerdir, başlar pencerelerden dışarda beni bekliyorlar. Karakol, hastane – aramadık yerbırakmamışlar. Söyleyecek söz bulamadım, – üzüntü, sevinç, utanma, cansıkıntısı kapladı yürekleri. Söz verince sözünü tutan biriyim. Başka türlü gelmez elimden, yoksa bir diken batar da batar içime. Düpedüz geç kalmıştım oysa, hem de nasıl. Üstüne üstlük, çereziden aldığı da biryerlerde ekmişim, yalnızca kitaptı eve getirdiğim.

Böyleyim işte. Kitap satan, kitap sergileyen bir yere girdim mi, kendi buyruğumdan dışarı uğruyorum: *onların* eline geçiyor denetimim. Hiç görmediğim, işitmediğim sevgililer önümde, boydanboya, sırtsırta, yanyana uzanmış hepsi. Bendense onlara, süzüm süzüm: bakışlar, seyirler, günaydınlar, dokunuşlar.

Aradan onyıllar geçmiş olsa da, aklımdan çıkmayan bir kitap-serüvenim daha var. Kadıköy Çarşısındakine taş çıkartır doğrusu: *Number One*'da başıma gelen şey.

Charing Cross'tan beri yürüyorum. Anıt-kilise göründü. Londra'ya ilk geldiğim günler. Kaldığım pansiyonu işleten kadın, titiz bir İrlandalı. Sanat Tarihi okumuş. Kahvaltıda elimi çabuk tutuyorum: biryandan gözüm kent planında, öteyandan yol soruyorum. Evsahibinden az rastlanır bir öneri: Öğleden sonra ben de o yöredeyim, görülecek bir işim var, dilerseniz Anıt'ın çevresini size ben gezdireyim, akşam birden çöker burda, 'rush hour'da yeraltı trenine binmek kolay değil. Anlaşmıştık.

Yeryüzünün bir numaralı kitap ülkesi burası! Durur muyum, daldım *Number One*'dan içeri, buluşmaya daha epeyce zaman var. Ötesini anımsamıyorum. Kat kat, geçit geçit, içiçe kitap cennetleri. Adını sanını bilmediğim; nicedir adını işitip de göremediğim sevgililer, – güneşi aydınlıklara uzanmışlar boydanboya, kimi yanyana, kimi sırtsırta. Bakışlar, seyirler, günaydınlar, dokunuşlar, okşayışlar benden onlara. Yaşam nasıl yetsin ama. Yavaş yavaş karnım kazanmaya başladı, daha yeni İngiliz kahvaltısından kalktım, heyecandandır. Bir kat daha varmış! Aa bu uzun aralıktan başka yapıya geçiliyor! Şu merdiven de nereye? Hangi rafın önünde oyalansam, bir kız beliriveriyor yanımda, yardımcı olmaktan başka bir dileği yok. Soracaklarımsa, yıllarla ağdalanmış, tükenesi şey mi. Bazan, görevliler

eşliğinde bölümden bölüme gidiyorum. Birara çay bile sundular, erken bir-saat-beş-çayı, “an early five o’clock tea”.

Birdenbire çanlar çalmaya başladı kafamda, boğuk boğuk, – kilise çanları bu, yapıdan yapıya yaklaşmışım, anlaşılan. Sokağa dar attım kendimi. Anıttayım. Ne pansiyoncu, ne kimse. Şemsiyelerinisallaya sallaya önümden geçiyor çevredeki işyerlerinden birbir çıkıp evine yerine seğirtenler.

Ne mi oldu, sonra, – günlerce süren açıklamalar, bir dizi gönülalma çabaları. Kitaplarla doğal ilişkilerim çevremde be-
lirginleştikçe, yani epeyce süre sonra aklanabildim.

Peki, yıllarca sonra Münih’te başıma gelenlere ne demeli? Çoluk çocukla birlikte yurttan ilk çıkışımız. Ana istasyon yakınındaki Goethe-Schiller sokaklarının nerdeyse kesiştiği bir yerde, kâğıt üstünde önceden ayırttığımız rahat bir odaya yerleşir yerleşmez, üç günlük tren yolculuğu uçup gidivermişti üstümüzden. Yemeğe dek hadi şöyle bir çıkalım, dedik. Sıcak İstanbul’dan sonra buranın karlı dingin havası diriltiyor insanı. Bir de ışıklar yanmaya başlamaz mı, bayram ediyor gözlerimiz. Ortasında renk renk fiskiye, çekici dükkânları, canayakın duvarlarıyla kapalı denebilecek dikdörtgen bir anıt-alandayız, gözleri okşuyor eski Belediye’nin önyüzü. Bir oyuncakçı camekânının önünde mihlandı bizimkiler; girdiler girecekler. “Siz içerlere bakınırken, ben de şu karşıda görünen kitapçıya birşey soracaktım. Soğuk, hemen şuracıktaki kahvede oturun, az sonra ordayım” deyip ayrıldım.

Daha ayağımı atar atmaz, sağa sola bakınmadan Novalis’le karşı karşıya gelmeyeyim mi! Bıkmıştım bölük-pörçük okumaktan, işte yeni çıkmış, küçücük, altı ciltlik Toplu Yapıtlar. Mavi ciltlerin birinden öbürüne... Hele hiç umulmadık bir an, “Maria”, ilk gözağrım çıkmasın mı karşıma:

Wenige wissen

Das Geheimnis der Liebe...

Azdır bilenler

Sevginin gizemini...

Öyle yavaş, öyle dura dura kımıldanıyorum ki. Kimler, kimler yok *burda*. Birden, yan camdan sokağa bakmamla: “Bizimkiler!” Neyse, kasanın önü dolu değil, Novalis’lerle kolkola kahveye koştum. Nerdeyse iki saattir bekliyorlarmış. Bizimkilere hizmet eden kız, çocuksever biri, resimli bir oyuncak-kitap bile getirmiş masaya, gözlerse merakla kapıda. Daha çok elli-kollu bir konuşmadır gidiyor.

Masayı pastayla donattım. Kapanış kahvesini içtikten sonra, kocaman bir oyuncakla tatlıya bağladık artık yabancımız sayılmayan olayı.

Ne bu böyle kitaplar, beni ben olmaktan ötelere sürüyorlar. Nasılsın? Sen de mi burdasın? Yeni mi geldin? Ne rastlantı! Sen yeni misin! Olur şey değil, neler görüyorum! Ardi arası kesilmiyor kitaplar karşısındaki çaresizliğimin, – bunca kitapta kana kana içtiğim sözcüklere karşın başka bir sözcük bulamadığım için böyle diyorum: çaresizlik bu benimki. Gizemli heyecanlarla örülü, tuhaf mı tuhaf birşey. Sürdü gitti; sürüp gidiyor.

Öyle baştançarıcı bir yer ki, şu Köln’deki kat kat Buchhandlung Gonski. Nasıl olsa daha zaman var. Olan oldu gene. 20 dakikada bir kalkan tramvayların birini daha kaçırdım kaşla göz arasında, ikincisine yetişeceğim. Ders odasına girdiğimde, hocanın yüzünü unutamam. Nasıl özür diledim, nasıl yerime oturdum, bilemiyorum. Talihim: tutkularımı bilen biri hocam. Olup biteni düpedüz anlattım. Ne kızma, ne gücenme. Yüzyıl başlangıcının kitap kenti Leipzig’de okurken onun da başına gelmiş benzer bir durum. Herkes anlamazmış ama. Haklı. Ne yapıp edip “dikkati”, onun bazan gizemleşiveren diliyle “Wachsamkeit”i hiçbirzaman elden bırakmamam gerektiği apaçık ortadaydı. İstemek başka şey, yapmak başka şey ama.

Nitekim bu olayın birkaç ay ardından Paris’teyim, Seine kıyısı boyunca eski kitap satanların orda öyle bir ‘tökezlendim’ki, 15 günde bir Köln’den Sorbonne’a Fenomenoloji Semineri’ne geliyorum. Dönüş günüydü o gün. Paris’te zamanım hep kısadır, ne denli uzun kalırsam kalayım, hep içimde zaman-kısaydı duygusu. O gün de öyle olacağı benziyordu. Gecikmeyi güvenceye almak için, sabah erkenden Gare du Nord’un karşısındaki emanetçiye bıraktım eşyalarımı. Son birkez Seine kıyısına uzanmam

gerekiyordu. Boul' Mich'teki Gibert'in Pléiade dolabında beni çarpan bir cilt gördüm, çiçeği burnunda. Ederiyse, bir aylık kiram. İyisi mi, benim bouquiniste'e uzanayım; bunu bana üçte-birine sağlar, dedim. Talihliymişim, gerçekleşti de umudum. "Onbeş gün sonra görüşürüz!" Tam ayrılırken, kucak dolusu kitapla göründü benimkinin kızı. Bir göz-atmadan nasıl giderim. Tren aklımda ama. Gece Belçika'da, Vervier'deyim. Ertesi sabah Husserl Archiv'de seminer var. Ödev sırası bende. Gönlümce hazırlandım, nasıl olsa. Oturumdan sonra Öğrenci Şöleni var, nicedir beklediğimiz bir şenlik bu. Tren aklımda! Çabuk çabuk bakıyorum kitaplara. Trende yer kapmam da gerekmiyor, bi-letten başka yer-kâğıdı aldım bu kez. Ayakta zor oluyor, şöyle insan gibi yolculuk olmalı, dinç varmalıyım seminere. Gel gör ki, tam da bana göre kitaplar bunlar. Biri bilmiş de hepsini toparlayıp önüme getirmiş şimdi.

Bizim tren kaçtı. Kitaplara bile kızdım. Dinçlik nerde, uyur-gezer gibiydim ayakta sallana sallana, zar zor yetişebildim seminere. Çok şükür, yüzüme gözüme bulaştırmadım ama, akla karayı seçtim o gün. Acısı Şölende çıktı. Sen bekle bekle de, sonra birşey anlama. Artık kendine gel arkadaş!

Sayıp dökmeye gerek yok. Tetikte olmak zorundayım kitapçılarda. İçkili içkili arabanın başına geçen, sonradan bunu nasıl acı acı öderse, benim gibi kişiler kitapçılarda ayıklığı elden bırakmamalı. Orası öyle de, kitapçılarda yitiklere karışıyorsam, elimde mi bu benim?

Birlikte Okumalar

Yanımda başka biri olsa bile tek başıma kitap okurum genellikle. İş yerimde ders-öğretim görevimin gerektirdiği kısa süreli okumalar biryana, onyıllardanberi bir yalnızlık başarısı benim için okumak. Hep böyle değildi ama. Özellikle gençlik dönemlerimde, birlikte-okuma şölenlerinden nice tatlar düştü payıma. Herbiri üç-dört yıl süren birkaç okuma dönemim var ki, herbiri kendine özgü duygu, heyecan ve sevinç havasıyla, bugünedek dipdiri yaşamımda.

Okula ilişkin en güzel saatler Fransızca hocamın Voltaire'den, Rabelais'den parçalar okuduğu saatler, Türkçe hocamızın Yunus Emre ile Karacaoğlan'ı seslendirdiği saatlerdi. Kuşkusuz tadı, topluca dinlemeden gelen zaman-kesimleriydi bunlar. Ne var ki, herkesin dinleyişi aynı yoğunlukta olmadığından, birbakıma, boşluklarla, gevşekliklerle zedelenmiş okumalardı bunlar.

İlk yılı birlikte-okuma diye birşeyi olmayan üniversitenin ikinci yılsonu, Ayazağa kampında, birlikte-okumanın tadını tattırdı bana. Gerçi Kamp'ta türlü türlü ortam elverişsizliğine karşın, yorgunluğa, uykusuzluğa, yasaklara göğüs gererek sürdürmüştük okuma oturumlarımızı. Gelgelelim, her oturumda, genellikle, ilkin tek kişinin yüklendiği okumadan sonra, çoğun ateşli tartışmalar yapılır; ardından da, içimizden başka biri, duruma uygun düşse de, düşmese de, okuma özleminin dayanılmazlığıyla, cebinden çıkardığı kitaptan bir parça daha okurdu. Böylece, dönüşümlü de olsa, katılan herkesin etkin rol aldığı birlikte-okumalardı bunlar.

İşte "gönlümce" diye niteleyebileceğim ilk birlikte-okuma yaşantım Ayazağa'daki yazı izleyen kışla başladı. Orda birbiriyle

buluşan biz yedi okur, epeyce azaldık tatilde. İçimizden biri hapsi boylamıştı; öbürü üniversiteyi bıraktı, öbürü de kapağı yurtdışına attı; biri de, nereye bilmiyorum, uzunca bir süre gözden yitip gitti. Kaldık biz üç kişi. Arkadaşlardan biri, o zamanki ekadrlarımızla niteleyeyim, Çengelköylü bizim Shakespeare, her çarşamba akşamı Çengelköy’de buluşmamızı önerdi, iskele yanındaki kapalı yerde. Olmaz denir mi hiç, hepten hazırдық. Akşamı beklemeden buluşuyorduk. Daha biz masaya çökmeden, tabaklarımızı donatıyordu çirozla, midye dolmasıyla adamımız. Shakespeare dışında söyleşi rakıcısıydık biz ikimiz. İyi içiyordu; dayanıklıydı Shakespeare.

Dr. Johnson’la geçti ilk yıl. Boswell’in biyografisini kana kana içip sindirdik doğrusu. O da vardı, bu da vardı, derken, Dr. Johnson’ın en güzel denemelerini, şimdi bakıyorum da, güzel olmayanları da, o günün argosuyla “yuttuk”, – kışın içerde yazın dışarda, püfür püfür Boğaz’a karşı.

Önce, hava uygunsa, üstümüzdekileri çabucak çıkarıp denize dalıyor; değilse, bakışlarımızla şöyle bir denize daldıktan sonra sofraya geçiyorduk. Gece yarılarına dek bizimdi zaman. Eve dönemeyince, Shakespeare’in annesi seriyordu yukarı odaya şilteleri. Hoş, uyuyan kim, evde de sürerdi konuşmalar. Sonraki iki yıl, nerdeyse tümüyle Huxley, Hazlitt yılı oldu. Ben Huxley’ciydim. *Olive Tree*’yle bir girdik ve de çıkamadık. Zamanla, bizim Marlowe, Hazlitt’i kattı oturumlara. Sonraki yıl da Quincey ile *gene* Shakespeare, – kim tüketebilir ki Shakespeare’i. Bize hiç de tuhaf gelmeyen dönemler yaşıyorduk: ilkin uzak durduğum Hazlitt’e tutkuyla sarıldım zamanla; o arada Huxley’ci oldu Marlowe. Sonra, sonra ne demek, hepimiz Shakespeare’ciydik.

Üç-dört yıl sürdü Çengelköy’de birlikte-okumalar. Shelley’dim ben. Shelley aşağı Shelley yukarı. Azıcık geç kalsam, “Desene, vaporu kaçırdın, Shelley!” diye sesleniyorlardı daha ben iskelede görünür görünmez. Hemen hemen her buluşmada, ‘açış’ olarak bir Shelley okurdum. Shakespeare’in sesi hep kulaklarımda: “Patlat senin Shelley’i de işe koyulalım!”

Sonlara doğru, Hayyam’ı getirdim masaya. Ne de yakışıyordu:

*Hep bu çember, dolanıp durduğumuz!
Ne önümüz belli, ne sonumuz.
Kim varsa bilen, çıksın söylesin:
Nerden geldik? Nereye gidiyoruz?*

Kısa bir süre Hayyam'a dönüşür gibi oldu adım. Aslında Shelley'dim ben.

Birgün de, Çengel'e Shakespeare geç kalmasın mı! O gün işe girmiş meğer. Polly Nermiley ("Polly": önümdeki geleceği alacakaranlık görür görürken özlemlili bir Polly Anna iyimserliğiyle bekleyişimden olacak; "Nermiley", kuşkusuz, uzun süreler boşuna çabayla kendisinininkine özdeş bir yaşam yaşamaya yöneldiğim Shelley'ce romantikliğimden olacak), – "Polly Nermiley: bu sana – *Complete Works of Shelley!* Marlowe, bu sana!" – Onun *Complete Works*'ü Hazlitt. Yapıştırdı Shakespeare: "Böyle işte, millet ilk aylığıyla kurban kesermiş eskiden, annem gene nasıl olsa diretecek, kana bulanmadan bizim yüzlük..."

Ne günlermiş, İngilizce ülkede daha yeni boy gösterirken "Pocket book"lar, "Pan Book"lar, "Signet Book"lar, dizi dizi "Complete Works" heryanda. Şimdiyse: herkes İngilizce bilir diyorum; uyduruk aylıklar beş-on milyon; sürüyle kitabevine karşın, doğru dürüst kitap satan yer yok, varsa bile yok. Öyle ya, gel de bul aradığın 'yabancı' yayını.

Çengelköy'ün çok özel bir yeri var birlikte-okumalarımnda. Seyrek gerçekleştiği için, tadanlar bilir: öyle içli-dışlı bir bütün ki arkadaşlık ile kitap okuma.

Her Çengelköy'ün ertesi günü, asistanlık yüzümü takınıp Fakülte'ye giderken, şöyle söylenirdim kendi kendime:

Gece Shakespeare gündüz Hume
İşte böyle ben buyum..

Kitaplar açısından özgeçmiş yazmaya kalkışsam, yurtdışında geçirdiğim ilk üç yıla, pekçok yönden büyük ağırlık tanımam gerekecek. Özellikle kitap yönünden bu böyle. 1952 yılının son aylarında Köln'de, Lindenthal'da kaldığım öğrenci yurdunda payaldığım yoğun okuma şölenleri: insan, dünya, bilgi, acı,

tat, görgü bakımından, canlılığını hiç yitirmeyen verimli bir etkilenim-kaynağı benim için, zamanla pekişip değerlenen bir yaşam-kitap birlikteliği.

Birinden öbürüne geçilen geniş mi geniş iki odanın açık ilk kapısından mukavva bavulumu sürüye sürüye içeri girdiğimde, okur buldum üç kişiyi, daha doğrusu biri okuyor, öbür ikisi dinliyordu.

*Den Geist des Alls und seine Fülle
begrüsste –*

Evren bütününü, bütününü dolduran Ruhu selamlıyordu birileri. Okuyan, okumasını kesip “Hölderlin’in bir övgü şiirindeydik, hoşgeldin!” dedi. Birbirimizle tanıştık. Bana ayrılan masanın başına geçer geçmez, okumayı sürdürmelerini önerdim, yeni yeni işlemeye başlayan Almancamla. Hele bir getirdiklerini aç, sonra, dediler merakla. Gerçekten kitap sevip sevmediğimi öğrenmek istiyorlarmış gibi geldi bana. Bu öğrenme işi de zaman alacak, gibilerden bir hava sezinledim. Bavulumdan önce kitaplar, sonra gene kitaplar çıktığını görür görmez, bavulumla elatan oda arkadaşının yüzündeki sevecenliği unutamam. Bu da bizden, ağırlığından anlamıştım, der gibi birşeyler mırıldandı öbürlerine. Birbir diziordum kitapları masaya, – Sözlüklerim, Fransızca bir Rilke, *Vergers*, Shakespeare, Goethe, Valéry...

Daha o akşam çoktan kaynaşmıştık birbirimizle, – güzeller güzeli okuma çevresinin içindeydim ben de. Aşağıyukarı bir aydan beri kendiliğinden oluşmuş bu okuma-çevresi. Üyelerden biri Alman, o gün okur bulduğum. 1.90’lık bir Eğitimbilim öğrencisi. Tek kollu. Öbürü tıknaz bir Alman. Sağ bacağı yok onun da. Aynı tanktaymışlar, Stalingrad’a çok yaklaşmışken olmuş olan. Üçüncü arkadaş İtalyan. Alman Dili ve Yazını okuyor. Dördüncü İspanyol, Klasik Diller okuyor. Beşinci bir Hint’li, ince soluk bir delikanlı, en gencimiz. Almanlar benden iki yaş büyük. Biz Akdeniz’liler, yaşça yakınız birbirimize. Beşincimiz Norveç’li, en uzunumuz. Heykel’ci, biryandan da Ekonomi-politik okuyor. Odayı paylaşıyorum onunla, yeni taşınmış. Öbürle-

riyse, Yurt'un eskileri. Tekkişilik odalarda herbiri. Sonra sonra, yukarı katlardan aramıza bir Romen katıldı, dinbilimci.

Beş-altı ay geçmeden kendi canına kıyan dinbilimci biryana, nerdeyse ikibuçuk yıl birlikteyiz. Karnaval zamanı ile yılbaşı tatillerini saymazsak, haftada enaz iki kez, daha çok geceleri, biraraya gelip okuyorduk, saatlerce, hem de nasıl! Çoğun, kitabı hepimiz birden alıyor, alamıyorsak kitaplıklardan ediniyorduk. Böylece birimiz okurken, öbürleri gözle izleyebiliyordu okunanları.

Neler okumadık ki, saymakla bitmez. Ortalama, ayda bir okuma sırası geliyordu herbirimize. Okumaya sunduğu kitabı herkes derinden gelen bir dürtüyle seçiyor, – güzel yan, tutkusunu çoğun tüm çevreye aktarıyordu. İlgileri bakımından, kimi birbirimize yakın, kimi uzaktık ama. Titizlik bakımından, düzmecedenden-öte yaşam bakımından akrabaydık. Doğrusu hepimiz uzun solukluyduk okumada. Hem merak genişletmede, hem yorgunluğa aldırmamakta örnekti herkes birbirine. Çoğu kez, tartışmalarda konular konulara dolanır, sorular soruları çağırır, olaylar olayları sürükler, böylece kimi Yurt'ta kimi Yurt dışında bol biralı sofralarda bulurduk kendimizi.

Bir tutamak olsun diye, herbirimizin, Çevremiz'e getirip gerçekleştirdiği bir okumayı, içimde yeretmiş bir okumayı anmak istiyorum şimdi burda.

Varna'lı arkadaşla, Leskov'un *Der verzauberte Pilger*'ini, ("Büyülenmiş Hacı"sını) okuduk. Kesik kesik okurken, bazan sevinçten, bazan da üzüntüden epeyce titrerdi sesi. Anadili Almancaymış. Romen ordusunda subaylık yapmış; sonra Nazi'lerin yanında işçilik; Rus ordusunda çavuşluğu da var; sonra gene Nazi'lerin eline geçmiş; Çekoslovakya kamplarında başına neler gelmemiş ki. Gerçekten sevdiği Alman arkadaşlara durup durup "İşte böyle, ben de şimdi kalkmış, okuya okuya, Nazi beylerimizi eğlendiriyorum!" derdi, sonra da kendine, geçmişine, hepimizin durumuna güler de gülerdi. Üstüne başına özen göstermez, buyüzden epeyce dikkat çekerd. Sibiry mistiklerine düşküdü. Zaman zaman borç isterken, "Hergün onlara daha çok benziyorum, değil mi?" diyerek hiçbirimizin ad koyamadığı birşeyleri tuhaf bir olgunlukla yumuşatmaya çalışır gibiydi. "Biz

mistikler...” diye söze başladı mı, anla ki para istiyor. Korkunç şarap tüketimi, hep darda bırakıyordu kendisini. Rilke okurken, hem bir duadaymış gibi olanca varlığını okumaya verir, hem de bu kendini-veriştiren utanmışçasına, fırsat buldukça, ortalığa alaycı lâflar fırlatmaktan çekinmezdi.

Alman arkadaşların ikisi de, Savaş yüzünden yarıda kalan yetiştirmelerini elden geldiğince çabuk bitirmeye bakıyorlardı. Ayrıca, Almanya'nın uzun süre kapalı kalmış olması, dışarda olup bitenleri öğrenme isteklerini burarak biçimleyen savaş damgasının izi belirgin belirgindi. Tüm yapıp etmeleri gibi okumalarında da, hem çokşey görüp geçirmiş birer erişkindiler, hem de birçok çağdaş konudan somut somut payalamamış birer çocuk gibiydiler. Hem hanyadan-konyadan benden iyi haberleri vardı, hem de birçok şeyin yabancısıydılar. Kuşkusuz bu nedenlerle, okumaları daha çok bizlerin seçimine bırakıyorlar; özellikle de Almanya dışından yapıtlara yönelmemizi yeğliyorlardı. Kendi seçimleriyle, genellikle, askere alınmalarından önce adını işitip okuyamadıkları kitaplara eğilimliydi. Bu kitaplarsa, tam da bizdeki boşlukları doldurur nitelikte olduğu için, çağ, konu demeden ateşli bir merakla sarılıyorduk hepimiz Alman geleneğine ilişkin, çoğu savaş havasındaki kitaplara.

Sözgelimi, Çevre'deki ekadıyla Kleve'li Tahtabacağın *Edda*'ları haftalarca oyaladı hepimizi.. Kuzeyli tanrılar ile Kuzeyli kahramanların hayal hayal yaşamını gerçekçi-yüceltici bir anlayışla yansıtan Odin'li, Gudrun'lu, Brünhild'li savaş ve sevgi türküleri, sağımıza solumuza baktıkça içimizi karartan yıkıntılara karşın, sardı gitti hepimizi. Hele bir yerde

*Glücklich ist, wer sein ganzes Leben
Achtung und Einsicht hat*

*Ne mutlu ona, tüm yaşamı boyunca
Sağlıklı ve anlayışlı olana*

dizesi okunur okunmaz, umulmadık bir depreme uğramış gibi nasıl da sarsılmış, ama hemencecik nasıl da tuhaf bir hayranlıkla sevinmiştik biz biziz diye hepimiz.

Tekkollu'ysa, uzun rahat anlatılara; tarihsel töresel kargaşa çağlarına, ama kargaşanın hertürlüsüne karşın, arkadaşlığın erdemini vurgulayan, kendi deyimimizle “cermen ruhlu” kitaplara önem ve değer veriyordu. Bu bağlamda, kitap uzun olduğu için seve seve sıklaştırdığımız okuma-oturumlarında kendi okudu *Simplicissimus*'u bize. Tadına doyamadık, doğrusu. Hele ben, Çevre'de yorulma başgösterince ısmarladığım biralarla, güzel okuyuşu uzatmadan yana hiç de başarısız değildim.

Sonradan Bologna Üniversitesi'nde tanınmış bir Trakl uzmanı olan İtalyan arkadaşın, hepimizin birden yine kitaplardan esinlenmiş bir yakıştırmasıyla, Don Camillo'nun seçtiği Trakl'larsa, dilsel-deneysel yoğunluklarından dolayı; bitmez tükenmez tartışmalar doğuruyor, zaman zaman akıl erdiremediğimiz derinliklere sahyordu bizleri. Hiç unutmam, meyva yüklü, dolu dolu karanlık sonbaharı betimleyen o şiiri.

Der dunkle Herbst kehrt ein voll Frucht und Fülle

diye başlayan şiiri yorumlarken: “Sen amma da kötümsersin!” bağrıışlarıyla millet bana saldırınca, nasıl da yaya kalmıştım özsavunmamda, öylesine özdeştim okuya okuya şiirle.

Takılırken dört adının dördünü birden söylediğimiz İspanyol'umuzsa, Ortega y Gasset'le, annesi dolayısıyla, uzaktan akrabaymış. Genel istek üzerine, Çevre'mize, bir Kitap Kulübünün o sıralarda çıkardığı koca bir Ortega cildinden seçme yazılar getirdi. Adı Avrupa'da yeni yeni duyulan Ortega'yı yaşam boyu kazanmış oldum böylece: Sonradan derslerime bir esin kaynağı: keyifli zamanlarımda, okur-yazarlığıma keskin görüşlü bir arkadaş edinmiştim böylece. Hele Ortega, yanında doktora yaptığım hocamın öğrencilik arkadaşı çıkınca, somut mu somut bir bağ sürdürdüm kendisiyle, bir yazısından öbürüne.

Yılbaşına rastlayan tatil döneminden yeni dönmüştük, Euskirchen'de oturan tekkollu arkadaşla. Ailesi orda pastane işletiyordu. Savaş yıkıntıları onarılmış, daha yeni açılış yapılmıştı. Ben geceleri, mutfakın en üstüne rastlayan tavanarasında kalıyordum. Gündüzleyin renk renk sofraya dek, ava çıkıyorduk. Eifel'in yaylamsı koruluk ovalarında, yanımızda tilkimsi

bir köpek, korkunç ayaza boşverip dingin karlara bata çıka avla doluyorduk, hem de nasıl. İşte o dönemde buldu buluşturdu, Ortega'nın *Av Üzerine* denemesini okudu bize arkadaş. Tadına doyulmaz bir insan-kültür-tarih okuması oldu bu. İlk sayfayı kaç kez okuduk bilmiyorum. Döne dolaşa destik didikledik Ortega'nın "meşgul olma" diye Türkçeleştirebileceğim "occu-par" kavramını.

İşletmeye sarmış olan Norveçli arkadaş, en bölük-pörçük katılan üyemiz. Nişanlı; yakındaki kentlerden birinde oturuyor nişanlısı. Gerçi motosikleti var ama, evde de sorunları var, anlaşılır. Yüksek sesle okuyuşu, okunanları kavrayışı; tartışmalara özgün açılar sağlayışı bakımından, hepimizin hoşuna giden dinç bir kafa olduğu için, aksatmalarına ses çıkarmıyoruz.

Uzunca biraradan sonra okuma sırası ondaydı, erteliyordu durmadan. Tüm yapıtları elimden düşmeyen Hamsun'u çok sevdiğim için olacak, havada bir başka türlü Hamsun essin diye, "Sen de Hamsun'u okusana!" doğrultusunda öneriler yöneltiyordum kendisine. "O, iyi ayakkabı değildi" gibilerden verdiği yanıtın, ne anlama geldiğini pek iyi anlayamıyordum, doğrusu. Nasıl anlayayım, Hamsun'un vatanı Almanlara sattığı, bence, karalayıcı bir söylentiden başka birşey olamazdı. İşte o sıralarda Margret Boveri'nin oylumlu bir yazısını gördü birgün bende: *Der Verrat im XX. Jahrhundert* ("Yirminci Yüzyılda İhanet") başlığını taşıyan düzeyli bir gazete-yazısı. Yakın tarihimize ilginç bir ışık tutuyor. (Nitekim bir-iki yıl geçmeden aynı başlıkta dört çekici kitap yayımladı Boveri.) Bendeki yazının bellibaşlı altbölümlerinden biri Avrupa ülkelerindeki işbirlikçilere ayrılmıştı. Bu arada Quisling Bilmecesi de epeyce ayrıntıyla işlenmişti.

"Ne okusam? ne okusam?" diye günlerden beri kafa yoran arkadaş, hem hüznün hem sevinçle atıldı yazının üstüne. Bir rastlantı, tam da rastlantı mı bilemiyorum, nişanlısını da getirdi – kendi okuduğu oturuma. O sukatılmamış Hamburg'lunun pişirdiği kahveleri içtiğimiz akşam, geç saatlere kadar, soğuk birşeyler yeyip içkiyle sürdürdük Norveç İşgaline ilişkin sayfalarla yargılama sahnelerini. Meğer arkadaşın babası bir işbirlikçiymiş, yüksek yargı kurumlarında herşeyi Nazi'lere yontan 'önemli' bir rol oynamış o da.

Epey dağıttık o gün. Norveç’li arkadaşın, çeşitli içbaskılardan kurtulmasına gerçekten yardımcı olduğumu sanıyorum o gün. Güneyli aklı işte, böyle düşünüyorum.

Benim okumaya sunduğum kitap: *Kriegsbriefe gefallenen Studenten* (“Savaşta Ölen Öğrencilerin Mektupları”). Almanya’ya ayak bastığım günlerde çıkmış, kalın bir kitap. Okuması dilce rahat. Kitabı derleyen Dr. Bahr 22000 dolayında mektup arasından seçmiş bu uzunlu kısalı mektupları. Savaşçı bunalımlı durumlarda, ölümün kaçınılmaz öncesinde, birbakıma, ‘son’ mektuplarınızı yazın, doğrultusunda bir komut üzerine, gencecik insanların, yakınlarına yazdığı satırlar, – çığlık, acı, sevgi, başkaldırı, korku, heyecan, aşışsıma, küfür, dinginlik taşan mektuplar. Çocukluktan gençliğe giden yolda, savaş yaşantısı, bazı güncel yasak ve yoksunluklardan öteye geçmeyen ben, Avrupa’nın ortasına gelir gelmez türlü türlü yıkıntılarla karşılaşmış olan biriydim. Beni kuşatan çeşit çeşit sıkıntı ve umutlarıyla, ilginç karşılaşmalarla savaş yıllarını sonradan-yaşamak dileğiyle yapıp tutuşuyordum.

Pekçok şeyi anlamama yardımcı oldu *Kriegsbriefe*. Okuma çevremizde, savaş nedir *bilen* üyeler için de gerçekten çekici yönler içeriyordu. Doğu Cephesi’nden bir dinbilim öğrencisinin yazdığı son mektup, aklımdan çıkmıyor o son mektup. Özetle: ‘Tanrıya bağlılığımı yitirdim; Rilke gibi çıkırtıldım! yıllar yılı okumakla gençliğime yazık etmişim; bizi burda kendi yazgımızla başbaşa bırakanlar utansın. Yalan bu dünya. Yarın öleceğim. Hoşçakal anne, hoşçakal baba’. – Ne korkunç çığlıklar bunlar böyle. İyi ki kurtulmuş mektup sansürden; desene, karşılıklı kıyım başlarken kapatılmış zarf.

Kendiliğinden daha ilk oluşmaya başladığı günlerden beri, yani Köln’e gelişimden aşağıyukarı dört-beş hafta önce Okuma Toplantılarına katılan Kalküta’lı arkadaşımız, benden de sonraya kaldı ilk sunuşunda. Nerdeyse anadili gibi İngilizce konuşan bu arkadaş, Almancasını vargücüyle pekiştirme dileğiyle, “Azıcık daha bekleyin!” diye geciktiregeliyordu.

Norveç’li arkadaşın okuması bittiği gün, “Gelecek oturumda artık sıra bende!” demesin mi Hintlimiz, şaşırırdık da sevindik de. İki ayı aşkın süre *Upaṇiṣad*’dan seçtiği bir parçayla büyüledi bizi.

Benim ilk “guru”m o oldu, diyebilirim kırk yıl sonra bugün sallantısızca.

Beş-altı milyon insanın fırınlarda yokedilişini birtürlü unutamaması mı, yığın yığın Avrupa’nın gönlünü yakıp ocağını söndüren ihanetler karşısındaki ürpertisi mi, Norveçli arkadaşımızın gizli gizli çilesini çektiği iç-yırtılmaları açık-seçik algıladığı için mi, kesin birşey söyleyemeyeceğim, okumaya başlamadan önce, zor duyulur bir sesle, “İhanetlerden aldığım esinle *Upanişad*’ları getirdim” dediydi.

Ogün bugün elimde *Upanişad*’lar. İki ayda, topu topu “Mandukya Upanişad” ile “Amrtabindu Upanişad”ı okuyabildik – hepsi hepsi onbeş sayfa. “İşte Upanişad!” sözleriyle okumaya yöneldiğimiz gün, hepimiz, kendimizce bambaşka bir kimliğe, kendimizden ötelere seğırtmekte olduğumuzu sezer gibiydik. Hele ben kendi kendime şöyle sesleniyordum sanki: Başkalaştın yahu, sen kalk, Avrupa’nın göbeğine gel, orda da Doğu’nun en uzaklarıyla böylesine sarmaş-dolaş bütünleş, olacak şey mi bu, yazgı ama, oldu işte.

Odamız *daršana*’ya dönüştü yavaş yavaş. *Daršana*: “dersane”, – görme, bakma yeri, bakış, dünya-görüşü Sanskritçede. Eski Hint kültürünün tüm geleneksel kavram ve eylemleri, tüm *vedanta* ile *yoga*’lar orda buluşmuş, orda oluşmakta bilgelikler, bağısızlıklar. Sözcüğün en geniş kuşatımıyla, gerçeği görüp açıklama, felsefeyle, bezeme ortamı dersane, – yani tatlar tatma yeri. Orda başladım işte Doğu’nun ilk tatlarını ayırt etmeye.

Yücelikler besinimden bir damlacık *Amrtabindu Upanişad*. Önce: tasarlanabilecek hertürlü safradan arındırıyor. Sonra da: hafif mi hafif, kendi özüne götürüyor insanı. Bir özgürlük eylemi *brahman*. Gerçi: “Bu Vasudeva!” diye bir aşamaya erişemedim Köln-Lindenthal’da, gene de herzamankinden ötelere bir anlamda “Ben buyum” demeye doğru yelken açar gibi oldum, diyebilirim sanıyorum. Zamanla, olayların akışı, kimi gevşetti yelkenleri, kimi gerdi yelkenleri, hiç o yelkenliden inmedim ama bugünedek.

Yurda döndüğümde ençok özlemini çektiğim şeydi birlikte-okumalar. Ne yazık ki, Çengelköy yoktu artık! İşyerimde düzenlemeye girdiğim okuma toplantılarıysa, akademik çizgi gereği, meslek-içi okumalarda yoğunlaşıyor; buysa, isteristemez, patlak veren çalım, kasıntı, yarış, etkileme türünden yönelişlerle okumayı bulandıran ortamlara sürüklüyordu zar zor birarada tutmaya yöneldiğim çevreyi. Kendi başıma sürdürdüğüm özel yazı-çizilerle de öylesine doluydu ki benim gündemim, bir süre sonra, canı değildim artık bu can verdiğim canım birlikte-okumanın. Söndü gitti. Yarı-resmi çevre, tüm zorlama girişimler gibi, – bazılarımız, kurtulduk diye sevinçte, bense anlatılmaz üzüntüde.

Yıllar geçedursun, – birlikte-okumasız pek geçmiyordu gene de: birbakıma, zaman zaman tatsız, tuzsuz bir izleyiştı bu. Yeniden kolları sıvadım. Bu kez, daha akıllı, daha yumuşak, daha heyecan yaratıcı. Çevre oluşturmaya yatkın gördüğüm kişileri, birbir tartıp seçmeye, çekici kitap anlatıları ve kitap armağanlarıyla içten kımıldatmaya çalıştım. Başarısız olmadım. Öyle ki, toparladığım birkaç kişi, duygu ve anlayışına uygun birkaç kişi kazandırdı bizlere. Böylece oluşan uyumlu bir topluluk, Şişli’de Samanyolu Sokağı’ndaki eski bir tahta evde (orda oturuyordu arkadaşlardan biri) okumaya başladık iki yıl boyunca haftada birgün.

Beş kişiydik. İçimizden ikisi gazetede yazı yazıyor; birimiz dergi çıkarma hazırlığı yapıyordu. Evsahiplerimiz, karı-koca, üniversitede ikisi de. Hepimizin Fransızcası vardı. Paul Claudel’in en son kitabını okumaya koyulduk, *Les Souliers de Satan*’ı (“Şeytanın Papuçları”nı) gazeteci arkadaşın isteği üzerine. Herkes bir rol benimsedi, böylece hepimiz eylemle katılıyorduk okumaya. Hafta içinde kendi kendimize metni okuduğumuz için, özel bir okuma-tiyatrosunun temellerini atmıştık sanki. Haftalar geçtikçe, o günlerde pek tutmasam da, Claudel’in din-felsefe yüklü oyununda temellenen güzel bir birliktelikti bizimki. Bir sonraki oyunu ben seçtim: Montherlant: Tadına doyamadık Montherlant’dan bazı sahnelerin. Gazetecinin çevremize soktuğu bir Fransız konunun katkısıyla o zamanların düşünce gündeminde önü çekenlerden Jean Wahl’ı

aldık okumaya. Sonra da, Kierkegaard'a geçtik, aylarca, aylarca. "Existentialisme", varoluşçuluk benim sevgimdi, istekli bir arkadaşın da önerisiyle, oybirliğine varıp *Günlükler*'den okuduk yoğun yoğun. (Yalnızken: *Enten – Eller'e Ou Bien Ou Bien'e – "Ya Bu... Ya Öbürü"* – adıyla Fransızcaya aktarılan başyapıtı bırakıp gitmiştim kendimi.) Kierkegaard'a epeyce dalmıştık ki *Salambo*'yu getirdi dergici arkadaş. Tutkuyla giriştik Flaubert'e: "C'était à Carthage dans le jardin d'Hamilcar..." Gerçekten de Kartaca'da Hamilkar'ın bahçesindeydik artık, birbirine karıştı Afrika'lar, Avrupa'lar. Birlikte okumamıza gerçekten elverişli bir yaptı Flaubert Ustanınki.

Okuduklarımız üzerinde uzun uzun konuşurken, çoğun birbirimizinkinden apayrı yorumlar geliştiriyor, birbirimizle çatışan değerlendirmeler öne sürüyorduk. Okumaya ilişkin dikkatlerimizin, yöntemlerimizin, alışkanlıklarımızın, beklentilerimizin, birbirleriyle hem özce hem biçimce bağdaştığı söylenemezdi. Yetişimce başka başka geleneklerden gelmemizin, kuşkusuz, büyük payı vardı bunda. Ne var ki, tartışmalar nedenli karşıt yalımlara bürünürse bürünsün, hoşgörü ve anlayışla birbirimizi dinlerken doruklara çıkıyordu kitap sevgimiz. Özlenecek bir topluluktuk bizim bu kitap okuma topluluğu.

Samanyolu'ndaki ev, arka odalardan birinde oturan ninenin ölümü üzerine, kaşla göz arasında yıkıcıya verildi. Gene oralarda oturan yeni bir tanıdığın evine geçtik. Geçtik de, birlikte-okuma uğurumuz, evle birlikte yıkılıp gitmişti sanki. Birkaç kişi daha katıldı aramıza. Rastgitmedi ama yerdeğışimi. Abdülhak Şinasi Hisar'dan, Nâzım Hikmet'ten, Necip Fazıl'dan, Yahya Kemal'e Türk yazınıni dolaştık bir süre. Şaşılacak birşey yok: zamanla sayımız arttıkça, okuyuşu kulağı pek okşamayan bazı kimselerin şiir dinletme heveslerini giderme alanına dönüştü bizim yeni çevre. Üyelerin birbir eksilmesi, hele Samanyolu'ndaki çekirdeğin hızla dağılması, doğallıkla sona erdirmiş oldu okuma-çevresini benim için. Sonradan işitiğime göre, kısa bir süre, bizsiz süren çaylı-kahveli toplantıların ağırlığı, 60'lara seğırtmekte zaman, okumadan iç-politika konuşmalarına kaymış. Toplantılar, nasilini bilemiyorum, seyrekleşmeden kesilivermiş.

Şişli deneyi son atılışım oldu. Bir daha birlikte okumalara kalkışmadım. Bu tür etkinlikler bizde yürümez, düşüncesiyle kestirip atmış değilim. Ev-yer-düzen, bir; kentin dağınıklığı iki: önemsiz görünürlü önemli sorunlar, hepsi, hele istekler gevşemeye yüztutunca. Şöyle ki: kahvelerde toplansan tıkiş tıkiş. Evlerse dar; ayrıca, görünür görünmez yükler yükleniyor evdekilere. Sudan nedenlerle gelmeyenler arttıkça bir tuhaf oluyor insan. Ortak gidişe ayak uyduramayanlar özetlerden özetler çırpıştırmaya başlayınca, böyle olacağına, üzüle üzüle, hiç olmasın diyesi geliyor insanın. Sayı arttıkça sulanıyor okumalar. Sayı az olunca da, okumayı daha sonraki toplantıya erteleme eğiliminde herkes. Biryandan da yazma-yayma eylemim kıvam bulmayı aramakta. Kesinlikle tek başıma okumam gereken kitapların sayısı arttıkça da, evdişında buluşmalar için gidip gelmelere yetmiyor zaman. Öylesine zor boyatan bir çiçek ki birlikte okuma!

Baktım ki, kendi kendime okuyorum artık. Birkaç yılda bir yurtdışına gittikçe, evinde kaldığımız Euskirchen’li arkadaşla yaptığımız okumalar, o İstanbul’a geldikçe gene onunla bizde yaptığım o tadına doyulmaz okumalar biryana, kendi başıma okuyan bir okurum, pekçok okur gibi ben de.

Lou'nun İzini Sürerken

Ne de yavaş gidiyor bu yandançarklı, sözümona en hızlısı. Boş küfeleriyle Büyükada'dan binen pazarcılar dışında bir-iki me-mur var. Üst bölüm sessiz. İşte geri dönüyor bizimle nicedir yarışan yunuslar, sular sığılaşıyor. Geldik, diyemiyorum gene de. Puslu kıyıdaki iskelede çok gacı-gucur dinleyeceğiz. Sıkıldım artık. Gözüm çantada. Kâğıt türünden üç şey var içinde. Dün aldığım çiçeği burnunda Liseyi Bitirme Belgem, sarı karalama defterim, bir de *Zarathustra*. Rastlantı işte: önceki gün Yüksekalkdırım'dan inerken gözüme çarptı. Anlaşılan: Fransızca hocamızın “Niç” diye hayranlıkla andığı Nietzsche'den başka kimse yok yanımda Çekirge'deki evde.

Yolculuk, İstanbul'dan Yalova'ya. Ordan da ver elini Bursa. Pek kalabalık olacağı benzemiyor otobüs. Bilinmez ama. Tırmanışlarda motoru soğutmak için dur-kalk, çekilmez şey. Şimdi gemide Nietzsche'ye başlasam mı? Yok, olmaz: şöyle soyunup dökündükten sonra evde; aldığım da ayaküstü gözgezdirmiştim, aceleyle getirilecek kitap değil bu.

Bizi yalayıp kızgın ovaya esen Uludağ yelleri, saçlarımı dağıtmaya başlarken Nietzsche'ye başlıyor, karanlığa dek okuyordum, sıklık verdiğim uzun aralıklarda dalgın, düşünceli. Yüzüme savurduğu sözler kadar Nietzsche'nin kendisi de yakıyordu beni. Kitabın sonunda kişiliğiyle ilgili bilgiler var, okuyorum: Çılgınlık patlak vermeden önce evlenmeye bile kalkmış. Gel de gülme. Kızın adı geçiyor ama çıktı git-ti belleğimden. Sen, hem kadınlara giderken elinde kamçı olsun de, hem de evlenmeye kalk. Öyle buruyordu ki beni okuduklarım: Daha başka kitapları da var, Fransızca çeviri-

ler iyi ama, çeviri. Nasıl olsa ileride Almanca öğreneceğim, Rilke'yi, Goethe'yi okumak için kuşkusuz; Nietzsche'yi de aslından okurum ozaman. Tuhaf biri bu Nietzsche; desene, bu gidişle kırk yıl sonra, aşağılarda yeşil yeşil bahçelerden geçilmediğine göre, kim kıyabilir ki bu yeşilliklere, yeşillerin biter gibi olduğu çok çok uzaklardaki küçücük evlere yerleşen emekliler gibi ben de buralara gelince, yeşilliklerin içine kurulup Nietzsche okumayı sürdüreceğim...

Geleceğe ilişkin, yani bugünüme ilişkin o kesik kesik gördüğüm gündüz düşleri hem tuttu hem tutmadı, diyebilirim. Gözlabildiğine koyu yeşillerin yerinde boydanboya beton yükselttiler şimdi. Bursa'da da oturmuyorum ama birzamanlar o çok çok uzaklardaki emeklilerden biriyim ben şimdilerde. Düştün gerçeğe dönüşen önemli oylumsa şu: Kırk yıldır okudum, hâlâ da okuyorum Nietzsche'yi. Nietzsche Kitaplığım, karşı raflar. Ustanın konuşup yazdığı dille içiçe yaşamaktayım. Beklenmedik ama zorunlu birşey de gündemimde onyıllardır. O Nietzsche'ye ilk içerlediğimde, bir rastlantı, kendinden sözedilen kız ilerki yaşlarda sıklıkla çıkmaya başladı karşıma. İçten gelen bir itilimle, ölümüne dek kitap kitap izledim onu. Onyıllardanberi yakın mı yakınınız birbirimize.

Şöyle oldu, – daha doğrusu, nasıl olduğunu bilmeden şöyle oldu: 6-7 yıl sonradayım. Nietzsche üzerine yaptığım yazılı Bitirme Çalışmasıyla Felsefe Bölümünü bitirmiş, Nietzsche eşliğinde, ama Nietzsche'den ötelere uzanıyorum özel okumalarımnda. Hızla gelişip pekişiyor Almancam. Rilke'yi de olanca yoğunlukla gündemime almıştım. Şiirleri ile düzyazılarından başka mektuplarına büyük önem vermekteyim. Rilke'yi çeşitli açılardan işleyen biyografilere de düşkünüm. İşte bu bağlamda yeniden karşılaştım *onunla*. Adı sanı belliydi artık benim için. *Lou-Salomé'*ymiş meğer Nietzsche'nin “kadını”, – Rilke'nin şimdiki Lou Andreas-Salomé'si.

Nietzsche 1882 yılının nisanında, Lou ile karşılaşıyor, biricik arkadaşı Rée'nin çağrısı üzerine gittiği Roma'da. 38 yaşında Nietzsche; Lou, 21. Nietzsche, yüzyılını sarsmaya başlar gibi olan 10 kitap yazmış bir deha. Lou Salomé, giysilerinden davranışlarına taşralı bir Rus kızı, – çekici, anlayışlı, gözlemci.

Roma'da, eskiden bildik bir ailede konuk. O ailenin dostu Rée biraraya getiriyor onları.

Sekiz ay kadar sürüyor Lou Salomé-Nietzsche arkadaşlığı. Mektuplar gezmeler birbirini izliyor. Nietzsche'nin ablası kıskançlıkla araya girmese azıcık daha uzun sürerdi belki. Derin, sıcak, hayranlık taşan bağlara karşın bozuşup ayrılıyorlar sonunda. Çünkü Nietzsche, Nietzsche, Lou-Salomé de Lou-Salomé. Tam da bu dönemde, 83'le birlikte Nietzsche'nin ruh-beden sağlığı tepetaklak bocalarken, İtalya'nın Rapollo kıyılarında *Also Sprach Zarathustra*'nın Birinci Kitabı noktalanıyor. Ardından gür gür önemli yapıtlar ile *Zarathustra*'nın tümü. Birkaç yıl geçmeden, yapıtlar az az da olsa görkemli ışınlarla bezene dursun, Nietzsche karanlığa gömülüyor.

Yankılarını hâlâ yaşadığımız, daha nice yaşayacağımız bütün bu olaylar, hep Nietzsche-Lou Salomé karşılaşmasının ardından çıkıyor. Bu karşılaşma Nietzsche'nin yazgısına, dolayısıyla Nietzsche-sonrası kültüre, birbakıma hepimize silinmeyen bir damga vurmuş gibi geliyor bana.

Rilke'nin yaratı ve yaşam çevresine gittikçe artan bir merak ve tutkuyla sokuldukça, Lou-Salomé'yle yakınlığım korkunç arttı.

Nietzsche-yaşantısından nerdeyse onüç yıl sonra Rilke'yle buluşuyor Lou Andreas-Salomé. Göttingen'de, bir haziran günü, Rilke otuzunda, Lou Andreas-Salomé ise ondan yaşlı. Andreas'la evlenmiş. Türkçe-Farsça uzmanı bir profesör Andreas. Lou hem iyi arkadaş kocasıyla, hem de çeşitli sorunlara dolanıyorlar birlikte. Yazan-çizen, kişilikli bir kadın; kültürce özlü dostluklara, aydından aydına güzel ilişkilere bakım gösteren bağımsız, zeki, anlayışlı bir kadın. Kendini sevdirmeye çalışmasa da, kendiliğinden sevilen bir kadın. Hertürlü özgürlüğe açık. Tiyatro düşkünlüğü; özellikle kadının bedence özgürlüğünü vurgulayıp savunan yazılı-sözlü çıkışları; birbirine benzemeyen değerli insanlarla, bu arada erkeklerle kurduğu arkadaşlık yaygın bir ün sağlamış kendisine. Yazın-toplum eleştirileriyle çekici bir ad çağın kültür dünyasında.

İşte bu ortamda çok özgün sevgi bağları birbirine yaklaşıyor Rilke'yle Lou'yu. Şiirler tanık buna, Rilke'nin gönüllerde

ençok yer eden şiirleri. Mektuplar tanık buna, Rilke'nin Lou'ya, Lou'nun Rilke'ye yazdığı mektuplar. Her okuyuşumda yeniden okuyasım geliyor bu şiirleri, bu mektupları. Duino'daki eşsiz yaratı ile *Orpheus Sone*'lerinde de, bence, belirgin izleri var bu bağın. Bircırpıda anlatılamayacak inişli çıkışlı aşamalar geçiren bir sevgi-arkadaşlık-dayanışma içli-dışlılığı Rilke ile Lou arasındaki bu. Öyle çok anılmaya değer önemli ayrıntılarla bezenmiş ki, hangibirine değinebilirim burda? Hiçbir gerçek Rilke-okurunun bir-iki dokunuşla geçiştirmeye katlanamayacağı yaşantılar bunlar. Çeşitli uzaklıklarla zaman zaman gevşese de, okurlar için, unutulmaz bir birliktelik Rilke'yle Lou'nun birlikteliği.

Tolstoy'u görmeye Sen Petersburg'a gitmeleri mi, orda paylaştıkları gerçek-yaşam sahneleri mi, gündüz bile gördükleri ortaklaşa düşler mi; Rilke'nin, durup durup Lou'ya yazılı-sözlü "Geliebte!" ("Sevgilim!") diye seslenişleri mi: "Lös, meinen Faden lös" ("Çöz, yumağımı çöz") diye Lou'ya yalvarışları mı? Bunalımlara düştüğü bir dönemde, tam psikanaliz oturumlarına başlayacakken, "Sakin psikanaliz yaptıрма!" diye psikanalizci Lou'nun Rilke'ye sevgilice-ablaca-anaca çektiği telgraf mı?

İşte böyle Nietzsche ile Rilke'nin Lou'su, benim de Lou'm.

Birbirine örülen yazgı, daha da kapsamlı bir düğümle nişle birbirinin içine örgüledi yazarlarıyla okurunun. Türlü türlü nedenlerle, ilkin çekingen, sonra sonra tutkuyla ama hâlâ süregiden kaygılarla daldım Freud'a. Başka birşey düşünemezdim zaten. Çağımızı çağımız kılan bir güç Freud. Bu büyük istasyona uğramayan okuma-treni tasarlamak olası mı hiç?

Beni hem şaşırtan, hem şaşırtmayan durum şu: Lou'muz Nietzsche'li, Rilke'li birlikteliğimizin Lou'su Freud'un da Lou'su.

Lou'nun Freud'a ilk mektubu 1912 Eylülünün sonlarında yazdığı kısa bir mektup. "Çok Sayın Bay Profesör" diye sesleniyor bu mektup. Bir hafta geçmeden Viyana'dan, Bergstrasse'den iki tümcelik yanıt geliyor "Sayın Bayan"a. Lou'nun öldüğü güne dek süren sıcak, düzeyli, yakın mı yakın bir dostluk başlamış oluyor böylece bu iki sıradışı insan arasında, karşılıklı sevgi ve hayranlıkla pekişen bir dostluk. Hemen hemen hepsi elimizde bu mektupların. Lou'nun, ustaya, yolladığı son mektup, "Sevgili Profesör Freud'a" 80. doğum günü kutlaması, "Tüm içten, tüm

içten duygularla, – Lou'nuzdan" diye bitiyor. Bu mektubun yazıldığı günlerdeyse, Freud'dan Lou'ya giden satırlar "En sevdiğim Lou'ya" seslenişle sımsıcak.

Yaşlılık ile olgunlukta ortaklaşa bir yaşam Lou-Freud ilişkisi. Yanyana, kolkola deneyimler, bilgiler, acılar, sevinçler paylaşıyorlar yıllarca. Heryandan boşanan düşünsel-duygusal saldırılara çoğun birlikte karşı koyuyorlar. Lou'yu Freud'dan ayıran ölüm, iki yıl sonra da, Londra sürgününde Freud'u alıp götürüyor.

Kim bu Lou? – Bazılarının "cadı", bazılarının "en güzel insanların güzeli" diye nitelediği bir kadın. Kendisine yakın olanların, "O odaya girdi mi, güneş doğar" dediği Lou, çağdaş Avrupa kültür ortamına parlak bir armağan *Lou* adı. Gözüpek, sezgili, değer gören, değer bilen, değer bulan, değer dağıtan, bilgili, olgun, etkili, şakadan anlayan, ne-derler-ıvır-zıvırına boşveren, başkaldırıcı bir doğa kültür bileşimi. Çok sevinçler yaşadı, çok mutluluklar tattı, çok üzüntüler çekti. Dengeli bir psikanaliz kuramcısı ve uygulayıcısı. Büyük acıların, büyük coşkuların insanı, – güzel insan. Ne yazık ki, hemen hemen hiç görmüyordu gözleri, öldüğü zaman. Yazı-çiziden çok kişiliğe, yaşamaya önem veren bir can Lou: 25 kitap, 150'ye yakın yazı, tomar tomar mektuplarıyla pırıl pırıl bir kafa.

Kim bu Lou? – Düşünceleri, duyarlıkları, eleştirileriyle; bulguları, öngörülerıyla, bilgileriyle; yüreklilikleri, yolaçıcılıkları, yaratıcılıklarıyla çağımızı biçimleyen üç büyük insanın yaşamında etkili, hem de son derece etkili rol oynamış insan o. Çağımızın biçimlenişinde, onun da ağırlıklı bir payı var. O olmasaydı, çok önemli bazı yönleriyle, dolayısıyla da yapıtlarıyla: ne Nietzsche, Nietzsche; ne Rilke, Rilke; ne de Freud, Freud.

Kim bu Lou? – Herbiri kendi yönünden eşsiz üç dil-ustasının sevgi-sıcaklık devşirdiği duygu-'bilgi' ortağı. Böylece çağdaş kültürün olanca yapısı: temeli, harcı, konumu, donatımıyla çok şey borçlu Lou'nun etine, kanına, soluğuna, düşüncesine.

Kim bu Lou? – Benim yaşamımın vazgeçilmez bir ögesi. Daha adını bilmeden, kendisinden esen yellerin duyumuna kapılır kapılmaz çarpılır gibi olduğum o günden beri yörünge-sindeyim onun. Varlığının izini sürüyorum olanca varlığımla.

Avrupa'nın neresine gittiysem, ondan kalan yazıların, ilişkilerin ardındayım, birbakıma; birçok yöreye de salt onun için uzandım. Dünyanın neresini dolaştıysam, çoğun, ona ilişkin bir yazı yanımda. Roma, Berlin, Viyana, Londra, Stuttgart, Köln, Bonn, Zürich, Göttingen – sokaklar, insanlar, kitaplıklar, eski dergi tomarları, yıllıklar, gazete kesikleri, adım attığım her yerde kitap, yazı yazı onu arayıp araştırdım, ona ilişkin ne bulduysam içime çektim, baştanbaşa içimi gönendirdim onunla.

Anılardan denemelere, öykülerden taşlamalara, eleştirilerden romanlara, bilimsel yazılardan mektuplara – nerdeyse 40 yıldır okurluğuma eşlik ediyor Lou. Bir-iki pusulacıktaki çentikle kıymıldanmaya başlayan Lou'ya ilişkin yazı-çizilerim, sonra sonra birbirine geçen kâğıt bahçelerine dönüştü; sonra da bahçeler, ev-düzeninden taşmaya başlayınca hatırı sayılır bir sandıkçığa doldurmaya başladım Lou'mu.

Kim bu Lou? – İlk rastlayıştan bugünedek bir zorunluluk diye benimsediğim *öbür-benim*. Kendisinden ötede tasarlayamıyorum kendimi. Düpedüz ilgilendiğim, dolayısıyla da bilgi edinmeye çalıştığım bir “konu” gözüyle bakmıyorum ona. Çok kişinin yabancı olmaya türden bir bilgilenme kaygısıyla yönelseydim, genellikle herkesin omuz silkip geçtiği ayrıntılara dek uğraşır mıydım Lou'yla? Oysa ona ilişkin ne varsa herşeyin: sevgi ve saygıyla, hayranlık ve özlemle izini sürdüm hep, sürüyorum da.

Lou'ya ilişkin, imzamı taşıyan bir yazı, bir kitap falan yok ortada; bu gidişle olacağı da yok, gene de bilinmez ama. Okuduğunu, hemen kitaba dönüştüren kitap-makinelerinin kulakları çınlasın, yazarlık aracı değil Lou benim için. Amaçsız götürdüğüm okurluk yaşamım o. Salt kendisi için sarıldım Lou'ya. Bu bağımı bilen yakınlar, “Senin Lou” diye sözediyorlar artık ondan. “Lou n'apıyor?” “Şu sıralar ses yok Lou'dan!” Oysa öзде hep gündemde o. Kimi de bu gibiler, beni pek bilmeyenler kuşkusuz, ama nedense Lou'dan haberi olan, ya da bir rastlantı, Lou'yu benden duyanlar kuşkusuz, “Hani senin tutkun olduğun, senin tutuklusu olduğun biri vardı, neydi onun adı?” diye sesle gözle sorgulu bir dokunduruşa kalkışıyorlar bazan. Ben “Lou!” der demez, “Gerçekten, oydu, bir yerde çarptı gözüme,

nerdeydi unuttum” deyince tükenip bitiyor zaten onlar için Lou-yaşantısı.

Benim Lou’m değil, başkalarının rasgele sözünü ettiği Lou, büyük bir olasılıkla değil. Gerçi herkesin bir Lou’su var – her ozanın, yazarın, her sanatçının, her düşünürün. Hattâ, gizemli bir rastlantıyla, adı gerçekten de “Lou”. Hepimizin Lou’su kendisinin, – *benim* Lou’m, benim *Lou*’m.

Kim bu Lou? – Nietzsche’nin, Rilke’nin, Freud’un ‘artığı’ değil hiçbirzaman. Başka birkaç kişiyle birlikte, bana çok şeyler kazandırmış olan yaşama-ustalarımın otürü tanıdığım bir can. Onlardan otürü bulup bulduğum bir can Lou benim için.

O benim, çünkü okurum. Okuduğum için o var. Okurluğum olmasaydı, Lou da olmayacaktı. Okurluğun bir armağanı Lou bana.

Altınoluk

Çocukken evcek bir yere gittik mi, ovasında tepesinde durup durup havayı içimize çeker, rastladığımız her çeşmeden törensi bir saygıyla avuç avuç su içerdik. Son birkaç onyılda “şey” durumuna düşüverdi bu büyük yaşam gerçekleri. Delikanlılığımla birlikte, azıcık dahasonra, bir büyük yaşam gerçeği daha kendiliğinden katıldı bu sürüp giden gerçekliklerime: Kent kasaba nereye gitsem, kitap satan dükkânlara, kitap sergilerine uğrar oldum ne yapıp edip. Kimi talihli, kimi talihsiz, birarada götürdüm bu üç ögeyi.

Altınoluk’taki ilk haftam şöyle gitti oysa: Havadan, sudan yana bol bol yüzümü güldüren talih, ne yazık ki kitaptan yana sıkı da sıkı canımı. Dediğim gibi, ilk hafta böyle oldu; ikinci hafta değişti herşey.

Birkaç yıl önce, Haziranın ortasından sonraydı, kafalar güncelliklerle yorgun, gönüller özlemlerle gergin, azıcık güneylere uzanalım, dedik; belli bir erek gütmenden, neresi olursa olsun bıraktık kendimizi. Taşıtların pek tutmadığı bir yoldan Malkara-Keşan-Eceabat derken, sağlı sollu deniz yelleri üzüntüleri yıkadı. Bir öğle üzeri Çanakkale’de bulduk kendimizi. Karınlar yakınmaya daha başlamadığına göre, Truva, Ezine üzerinden ovalar, yaylalar, bayırlar aşıp Atina’dakinin atası Olympos’a sardık. Ova, yayla, bayır: görkemli serin bir tırmanıştayız, demeye kalmadı, tepeüstündeyiz. Solumuz deniz. Haritaca Ege ama Akdeniz’in derinlerine bakıyormuşuz gibi geldi bize. Alabildiğine gökmavisi, oylum oylum uzak ufuklara giden, hiç görmediğim, hayal bile edemeyeceğim bir güzellik. Düpedüz Unutulmaz’ı yaşıyorum. Duralım, dedik, durduk.

Soluk alıp vermeme gerek yok, aşağılardaki yelkenli benim, uçuyorum. Hep “burdayım!” diyen kalbim, havada süzülen kuş-tan hafif. Olası değil ama gerçek: hiç iz bırakmadan yokolmuş son haftaların sırtımdaki eşek yükü. Çeşmenin tam önündeyiz. Yandaki yüksek taşın üstüne arkada görünen bol yapraklı bodur ağaçların bademlerini sermiş bir çocuk. Zeus’la yakınlarının içtiği sudan içtik; tüm tanrıgillerin sofrasını bezeyen bademden yedik. Aşağılardan alamıyorum gözümü. Puslar aralanır gibi olunca birkaç ev damı ilişti gözüme, Küçükkuyu’ymuş orası, hemen ardındaki parlak çizgi, Altınoluk. Kesinlikle belliydi artık konaklayacağımız yer, Mihliçay’ı geçer geçmez dorukları birbirine karışan birkaç çınarın oracığıtaki sessiz bir çatıaltı bulduk kendimize. Üç adım öteden hışırtıları gece gündüz kulak okşayan kavakların hemen ardındaki sazlık denize açılıyor. Dilersen, kıyı kıyı Ören’e dek yürü git. Suyumuz, yamaçlardaki köyden. Baba Burnu’ndan, balığımız; iskelede canlı canlı bizi bekliyor her sabah. Elle sızma zeytinyağımız tepeye dayalı taşevden geledursun, serviler arasındaki kırık bahçeden, neredyse diklemesine denizi seyrediyoruz. Cumartesi renk renk donanıyor pazaryerimiz, kırdan kentten. Çayına diyecek yok iskeledeki ağaçaltının. Denize girince, açıl azıcık canın isterse; yangözle karayı izleye izleye yüz, canın isterse. Yüksel alçala birbirleriyle oynayan tepelerin yeşili bol, günün her saati. Deniz yetti, deyince giyin Akça’ya gezmeye git. Dönüşte, gece yarılarna değin bir git bir gel balıkçı limanındaki doğal yel otağında. Bir uçtan öbür uca esenle, dağları yerinden oynatacaksın gibi güçlüsün artık. Yatasın gelince koy yastığa başını: nasıl yatarsan öyle kalkıyorsun, dingin, umutlu, esinli.

Peki ya kitap, o *yok* işte. Yalnızca hava ile su yetmiyor sana. Nasıl olsa iki günde döneceğim, diye, sonuna yaklaştığım birtek kitabı atmıştın çantana, ne aceleydi öyle, birtek o. Çoktan bitti. Çarşıda pazarda bakınıyorum, kitapçı diye birşeye rastlamadım. Fırıncıya sordum, gazete satan bakkalı gösterdi. Bakkala sordum: “Akçay’a gideceksin, belki orda...” demesin mi. İstemeye istemeye vazgeçtim aramaktan, gene de vazgeçemiyorum ama, – sevgilini buluncaya dek arayacaksın, bulduktan sonra bile.

Bu olmasın! Şurda da olabilir! Bir de öteye gözetayım! diye üçüncü haftayı dolduruyoruz. Kalabalık bugün burası: pazar kurulmuş gene. Ara sokaklardan yürüyorum. Kocaman kara ekmeğimizi hergün sıcacık aldığım fırının köşesindeyim. Küçük bir “kitapçı” karşımda. Çocuğun biri, okuduğu masalları, öyküleri, dergileri, önceki yılın ders kitaplarıyla birlikte satılığa çıkarmış. Konuşuyoruz: İlkokulu yeni bitirmiş. Babasının zeytinliğinde çalışacakmış. Okumayı seviyormuş. “Okuduklarımızın hepsi değil bunlar. Arkadaşlarla kitap değiş-tokuşu yaparım hep. Sana göre birşeyim yok ama” diyor. Belli olmaz. Önceden tasarlanamayan şeylere açık bir evren gizem gizem okurluk uzayı.

Birden, şişkince çocuk kitaplarının şişkince tomarı üstündeki sık satırlı, irice harfli, büyücek bir çizgi çizgi aklığa kayıyor gözüm. İpince bir kitap. Düzenli de olsa, sırtırtı birbiri zımbalanmış kâğıtlara ne denli kitap denirse, öyle birşey işte. İlk sayfa: yalın bir Kuzey Batı Anadolu kıyıları haritası. Çanakkale’den İzmir’in güneylerine doğru, irice girinti-çıkıntılılarıyla kentler, kasabalar, köyler. Ortalara düşüyor ALTINOLUK. Tırnak içinde (Antandros) yazılmış küçükpuntolarla alta. Suyolu gibi iki çizginin birleştiği kavşak orası. İçerden yukarı gidenin ucunda Truva; kıyı kıyı gidenin ucunda Assos. Herşey tamtamına yerinde değilse de, kaba-ince çevre-konumuyla Altınoluk yerli yerine oturmuş diyebiliriz. Sayfanın dibinde: -5-. Ne ön, ne arka kapağı var “kitabın”. Son sayfa boş. Son sayfanın bir öncesi: -45-. Satır genişliği epeyce enli; aşağıyukarı 50 satırlık dolu dolu sayfalar bunlar. Siyah-beyaz, yirmiyeye yakın fotoğraf var. Altınoluk’ta oynanan sazlı sözlü oyunlar sayfasıysa, notalarla bezenmiş. Davul-zurna eşliğinde oynanan bir güvende, bir düğün alayı başlangıcı.

“Kaça?”, diye soruyorum çocuğa. “Satılık değil. Sayfaları eksik zaten. Babam Belediyede çalışıyor. Ona vermişler. Kitapları getirip götürürken, tomarı ile bağladığım yere koyuyorum, birşey buruşmuyor böylece. Sergiyi yayınca da kitaplara altlık yapıyorum.”

Ben diretince, azçok şaşkın, “Para istemez!” diyorsa da, henüz siftah etmediğini anımsatınca, ikimizi de sevindiren alımsatım gerçekleşiyor sonunda.

Umulmadık yaşantılar dünyası okurluk. Yeter ki rastgitsin: Herzaman, heryerde hayal etmediği *karşılaşmalar* beklemekte okuru. Ne imza, ne ün, ne övgülü öneri gerekli. Kitapla mutlu olması için okurun, uygun yerde uygun kitapla birleşmesi yeter. Ötesi, aldatıcı bir talih değilse onunki, – ötesi onun elinde. Okurluğun en kısır zamanları en mutlu dönemlere dönüşebilir bir kitapçıkla.

Altınoluk, gerçekten bir altın oluk oldu, akıyor gürül gürül, ben de onunla. Dört yüz yıllık geçmişi var. Birara “Mersinlik” diye biliniyormuş. Eski adının “Papazlık” olduğunu öğreniyoruz. Bahçe işlerinde çalıştırılmak üzere Midilli’den getirtilen Rumlar, zamanla, bir kilise kondurmuş köye. Kiliseyi gören çevrenin köylüleri “Aa burası Papazlık olmuş!” ünlemiyle dışavurmuşlar şaşkınlıklarını. Söylentiler içiçe dolandıkça, buraların, İsa’nın en yakınlarından Paulus’u dinleyen keşişlerin uğrağı olduğu sanılmış. İzmir’in kurtuluşuyla Altınoluk adıyla yeniden kurulmuş köy. Bu ad, o yıllarda Çam Mahallesi’ndeki çeşmeden pırıl pırıl akan sudan ötürü verilmiş köye.

Gel zaman git zaman büyüyüp serpilmiş, gelişip zenginleşmiş Altınoluk. Camiler, köşkler, mezarlıklar; karakoldan Belediye’ye yapılar, 60’lara doğru ilk seçilen belediye başkanından, şimdi tam karşımızda oturan bir önceki belediye başkanına dek tüm başkanların görev süreleriyle birbir adları, kıyıdağı alımlı görüşlü PTT’nin öyküsü, Sağlık Ocağı’nın araç-gereç donanımı... – Neler, neler yok ki kitapta. Yeraltı madenleri, yerüstü bitki örtüsü. Hele o çeşit çeşit yellere ne demeli. Poyrazların, çıkıntı çıkıntı esiş kıvrımları; yüksekten alçacık yerlere doğru uçuşları; tepe derelerinin güney yellerini nasıl oluşturduğu, Midilli yönüne seğırtirken Altınoluk yönüne nasıl dağıttığı; gündüzden geceye, mevsimden mevsime, yaz lodos’ları ile kış yıldızlarının nasıl biçimlendiğı ince ama uzmanca bir anlatışla betimlenmekte. Çaylar, değirmenler, arıcılık, zeytinlikler özel özen görmekte kitapta. Tarımından sebze türlerine, geçim olanaklarından eğitim düzeyine dek başlıbaşına bir kültür evreni meğer bizim küçücük Altınoluk.

Evlenme törenleri, gelinlikler, damatlıklar; genç evlilere uğur getirsin diye, oğlan yanından birilerinin kız ayakkabısına para

koyması; rengine kalınlığına dek damat kuşağı – neler, neler tat tat sergilenmiyor ki kitapta.

Eğlenterde söylenen maniler bile unutulmamış. İşte size bir örnek:

*Yarım zeytin topluyor
Ceylan gibi hopluyor
Gönderdiğim gülleri
Bana bakıp kokluyor*

Verelini ardından kadınların oynadığı Dere Geliyor Dere. Bağ-yüzünün çamlarından subaşına, fidanlıktan dipleye dek yok yok! Diple mi? Çarşıdaki şekercinin camekânında görüp geçmiştik. Oysa kitapla gözümüz açıldı. Başka yörelerin pek bilmediği bu diple başlıbaşına bir sanat: süt ile yumurtayı yoğurup hamurlayın; sonra, ipince yuvarlak yuvarlak kesip sarmalayın; sonra da doğru şeker şurubuna yatırın. Unutmayın: şurup hem ılık hem kestirilmiş olacak. Akşama diple var bizde. Şu dokunur, bu dokunur türünden mızıkçılıklara kapalı tüm kapılar, yaşam boyu tadıp tadacağımız ilk diple bu.

Sağol kitap! Seninle daha güzel yaşam. Algı, anlam, değer, önem, eylem, – varoluş ufku seni bulmadan öncekinden bambaşka çünkü. Sağol yazar! Yaşıyorsan, dert görmesin elin, aklın! Sağ değilsen de, yaşattığına göre, yaşıyorsun birbakıma.

Altınoluk’a ilişkin yapıtıma can veren yazarın adını bilmiyorum, dörtyana sordumsa da öğrenemedim. – “Belediye’den bir görevli, ya da ilkokulun eski öğretmenlerinden biri böyle birşey yazmış diye kulağımıza çalındı” gibilerden öteye geçemedi araştırma sonuçlarım. Yazar ile okur birbirimizin yabancısı değiliz gene de.

Elime eksik geçen yapıtının en son sayfalarında, yörenin ün salan söylencesini anlatırken Homeros’u unutmamakla beni ne çok sevindirdiğini bilemezsin, yazar. Gel gör ki, Aphrodite ile Sarıkız’ı tam birbirine bağlayacakken, sözü sözüne şöyle diyorsun 40. sayfanın altlarına doğru: “Şunu hemen belirtelim ki bu efsanenin bizimle hiçbir ilgisi yoktur. Yunan mitolojisinde Homeros’un anlatımından kaynaklanan bir efsanedir. Bizim

yörelerde sözünün edilmesi olayın bulunduğumuz yörenin topraklarında geçmesidir. Esasen olayı tüm dünya da bilir.”

Kuşkusuz, düpedüz nesnel bir yöre-tarihi değil seninki, ne de turistlere yönelik bir kılavuz kaleme aldığın. Hiçbir eksiği dediği kalmasın diye elinden geldikince özenle yoğunlaştırmışsın dikkatlerini Altınoluk'ta. İnsanı, taşıtoprağı, geçmişten günümüze suyu havasıyla eğilmişsin Altınoluk'un üstüne. Her satırı sevgiyle kotarmışsın, belli. Ne var ki: arada neden-sonuç türünden belgelenmiş bir bağ bulunmasa bile, İda'dan başka birşey olmayan Kazdağı'nın güzeller güzeli Sarıkız'ını Aphrodite'den getirmemeni yadırgadım doğrusu. Nereli Sarıkız? Altınoluk yöresinde Güre köyünden. Güzel mi güzel bir Aphrodite o da. Tüm köyün gönlü onda. Kibirli ama Aphrodite gibi. Zamanla adı kötüye çıkıyor; kötü-yola-düşmüş lekesini sıçratıyorlar o güzel yüze. Neden olacak, tıpkı Aphrodite gibi, sağa sola evet demediği için. N'apıyor utançtan baba, odun yarma bahanesiyle Kazdağı'na çıkarıp kurda kuşa bırakıyor Sarıkız'ı. Bırakıyor da, özlüyor zamanla. Dönüp arıyor, arıyor, buluyor sonunda. Sevinçle coşkun yüreği, namaza duruyor birara. Su gerek. Sarıkız ibriği deniz suyuyla doldurduğu gibi uzatınca, baba, tuzlu diye geri çevirirken, bu kez, güzel kız, parmaklarını yere daldırdığı gibi tadına doyulmayan bir pınar oluşturuyor kuru toprakta. Su fişkiradursun, kızının ermişlere karıştığını hemen anlıyor baba. Anlıyor ama, o an ölmüş Sarıkız. Acılı yüreğine taş bastırıp kızını oracığa gömen baba da ölüyor az ötede. İşte böylece Kazdağı'nın bir doruğu Sarıkız Tepesi, öbürüyse Baba Tepesi.

Doğru, namaz yok, İslamca ermişlik yok Homerosgilde. Aphrodite Türkmen değil. Orası öyle de, özde birşey değişmiyor ki bu tür ayrılıklarla. İda-Kazdağı, güzeller, güzellikler beşiği. Aphrodite'den Sarıkız'a, ordan da günümüze geleceğe. Zaman hep zaman, ne denli başka başka görünümlere bürünse de, çünkü insan, insan tarih boyunca ne denli değişse de, kendisiyle, türdeşleriyle çevresi, doğasıyla birlikte. Ölümlülerin de ölümsüzlerin de en güzeli bu yöreden. Troia Kralının dağlarda yaşayan Oğlu Çoban Paris, bugün de ağızlara bayram Elmayı, Bayramiç'ten geçip Kumkale'de denize dökülen çayın kaynadığı yerde Hera ile Athena'ya değil de cırılçıplak yıkanan en güzel'in

simgesi Aphrodite'ye vermedi mi? Ne Hera'nın yeryüzü ege-menliği, ne Athena'nın üstün bilgelik çağrısı kandırdı Paris'i, Sarıkız-Aphrodite'yi kaynaktan salına salına çıktığı sırada sey-retmeye doyamadıydı çünkü Paris.

Bu yöreyi Altınoluk kılan toprağa, havaya, suya, yel yel, ıslın ıslın sinmiş doğa-insan güzellikleri, bu eski bu yeni, bu bizden bu bizden değil diye ayırmaya katlanamıyor gönlüm. Dışlamak-tansa içlemekten yanayım. İç ile dışı kucaklayan da, yazarım, senin dediğin gibi, "yöre toprakları". Sürçmeler biryana, biz okuryazar birleşiyoruz, değil mi? Kitap birleştiriyor bizi.

Altınoluk'tan ayrılacağımız günün sabahı, tez dönelim diye, az sonra arkamızdan kocaman bir kova su boca edecek olan komşumla günaydınlaştık. Simitçi çocuk da nerde kaldı, çaylar soğuyacak. İşte geliyor, bu onun sesi.

Kulağım onda. Satış çağrısını bellibelirsiz değiştirmiş bugün. Kulağıma çarpanları, hep masanın üzerindeki Altınoluk kitabı-mı alıp sondaki boş sayfaya yazıyorum:

*Balıkesir unundan
Altınoluk suyundan*

duyulmuyor öbür dizeler, apaçık duyamadığım dizeleri kendim dolduruyorum. Böylece, karınca kararınca, yazar-okur birliği gerçekleşiyor kitapta.

*Balıkesir unundan
Altınoluk suyundan
Ağza mideye bayram
Sıcacık çay simidi*

Tüm kitaplar: altınoluk.

Yazarın Okurluğu

Yaşı başı, yeri yurdu, neler yazdığı, nasıl yazdığı, neler yazmayı tasarladığı, – işte yazar olarak yazara ilişkin ençok merak edilen konular. Bana gelince, benim yazara ilişkin ençok merak ettiğim özellik: yazarın neler okuduğu. Merakımı azıcık daha geniş dilegetireyim: yazarın neleri nasıl okuduğu, okumalarından ne tür etkilendiği, bundan böyle neler okumak istediği, işte bunlar benim yazarda ne yapıp edip öğrenmeyi dilediğim özellikler.

Bu tutumumu, okumanın, yazmayı düpedüz bir nesnellik çizgisinde belirlediği anlamına çekmek yanlış. Gerçekte, yazarın yazarlığının, doğrudan doğruya yazarın okurluğuyla açıklanabileceğini öne sürenlerden değilim. Okumak başka, yazmak başka, kuşkusuz. Gene de yazarda yazmak ile okumanın birbirine içten bağlı olduğu yadsınamaz hiçbirzaman. Bunu, ben kendim, yazarlığıma okurluğumun, ne denli etkili bir kaynak olduğunu içtenlikle biliyorum. Kendini azıcık dinleyen her yazarın, bu olaya çekinmeden tanıklık edebileceğini sanıyorum.

Gelgelelim, sözünü ettiğim yazarlık-okurluk ilişkisini; yazarı besleyen, yazarı yazar yapan yalnızca okuduğu kitaplardır, savına indirgeyenler, sayıca öyle çok ki. Oysa, dediğim gibi, yazarın, yazdıklarını, okuduğu kitapların şurasından burasından derledikleriyle oluşturduğu savının, iler-tutar bir görüş olduğu kanısında değilim.

Okuma-yazma bağlılığında, yazarlık yönünden, benim vurgulamak istediğim şu: Kendi okuma doruklarından aldığı tatlara benzer tatları, kendi kitaplarını okuyanların da almasını istemeyen, ya da böylesi bir tada boşveren yazar, çok şey başaramaz bence. Tüm beğeni donatımıyla yazara özgü okuma estetiği, tüm tatlarıyla yazarın yazma etkinliğine içten bağlıdır. Kolay kolay ayrılmaz birbirinden bu iki estetik; okuması, yazmasıyla, ikisiyle birlikte tek bir estetik oluşturur yazar.

*

Yazarlık okurluk arasında sıkı bağlar var. Bu varlıksal bağların her yazar için geçerli olduğu inancındayım. Bu saptamamda

başkaları konusunda yanılısam bile, kendim için yanılmadığım kanısındayım. Nice yazarlar tanıktır bu kanıma. İşte Plutharkos, Cicero, Augustinus, Abelardus, Descartes, Montaigne, Shakespeare, Goethe, Puşkin, Kant, Kleist, Breton, Sartre, Camus, – daha nice nice ünlü adlar.

*

Hem bilgi, hem hayal, hem mantık, hem uyduruk, hem gerekçe, hem uçup gitme. – İşte böyle yazıyorum ben. Bazı uzmanca araştırma vargılarını kendi durumuma uygulayınca beynimin hem sağ hem sol yarıküresiyle yazıyorum, diyebilirim. Belki de bunun için, okurlarımdan, ençok beklediğim şey, okurken, sürekli bir gel-gitle beyinlerinin heriki yanını işler tutmaları.

Bu doğrultuda hiçbir yaptırımım yok, kesinlikle. Biricik dayanacağım, yazdığım yapıt. İyi ki öyle. Yalnızca bana özgü birşey değil bu, her yazar için durum aynı: varını yoğunu yapıtına koymak demek yazarlık. Birbakıma, sözcüğün kök-anlamıyla öz-veri. Yazarsan, okura sunacaksın özünü.

Bazı yazarlar şöyle düşünüyor: Ben okurken başka, yazarken başkayım. Yazarlığım ciddi iş, okumalarımса birçeşit oyalanma. Okumalarım yüzeysel olsa da ne çıkar, yazarken özenli yazıyorum ya. Okumalarım başkalarını ilgilendirmez, yazdıklarımа baksın herkes. Benim için önemli olan okuma değil, yazma...

Oysa ben: aşağıyukarı böyle diyen, açık-seçik demese bile, böyle düşünen bir yazara kuşkuyla bakıyorum. Bence: ya iyi bir yazar değil, ozaman da bana ne ondan; ya da, iyi yazar ama kendisini yanlış yorumluyor, azıcık daha dikkatli olmak yaraşır ona. Yok, benim ilgimi çekmek için böyle yapıyorsa, başvurulacak yol mu bu?

*

Neyi, nasıl, hangi amaçla okuduğunu söyle; neyi, nasıl, hangi amaçla yazdığını söyleyeyim, savı genelgeçer bir sav değil doğrusu; azıcık deşmeyegör, eksik-gedikle karşılaşsın. Hiç de zor sayılmaz yazarın okuduğu ile yazdığı arasında çelişmeler bulup ortaya çıkarmak. Öyle olsa da, sözkonusu savın, yapıtlarıyla birlikte bazı yazarları bilip tanımada gerçeğe uygun düşen dayanaklara vardırıldığı; hiç olmazsa bu yönde araştırmalarda değerli birtakım ipuçları verdiği bir gerçek.

*

Okuduğu kitaplarla sevinen yazarları seviyorum.

*

Yazamadığı kitaplara üzülen yazarların nedenlerini beğeniyorum. Yazdıkları kitapların, büyük bir olasılıkla, beni hayalkırlığına uğratmayacağı umudundayım. Okuduğu kitaplardan ötürü alkışlanan iyi okurlar, kimbilir ne çok sıkılırlar.

*

Okudum, yazdım
İşte özetim – diyenlerden değilim.

Okudum, yazdım
Başka şeyler de yaptım
Birçok şeyi de yapamadım – diyenlerdenim.
Gerek de yok zaten
Yapabildiklerimi de
Şu-bu yönden yaftalamak saçma.

Ola ki bundan sonrası da var
Nice yapıp etmeler
Nice yapamayışlarla birlikte
Okumalar, yazmalar, desene şuna.

*

Yazar yapıtlarından sorulur.

*

Yazmayı okuya okuya
Okumayı yaza yaza
azçok öğrendim.

*

Kafanda, gönlünde, çevrende tasarla bul buluştur, kur, yaz, düzelt, yaz, binbir çabayla yaz, içine siner gibi olunca, epeyce sinince de, yepyeni emekleri göze alıp ortaya çıkar yapıtını, – bütün bu uğraşlardan sonra, yapıp ettiğinin değdiğini görüp sevinmene diyecek yok doğrusu; hele yaşarken, okurca talihli biri olduğunu görürsen, senden mutlusuna rastlanmaz. Bakıyorsun ki, sayıları az mı az mutlu yazarların; bir de bakıyorsun ki, sayıları çok mu çok mutlu yazarların.

*

Ne okuduğu kitaplarla böbürlenene okurları, ne yazdığı kitaplarla böbürlenene yazarları gözüm tutuyor.

*

Yazar kitabında yaşar.

Yazar kitabıyla yaşar.

*

Kitap taş, yazar canı.

Yazar iskelet, kitap canı.

*

İpe-sapa gelmeyen boş şeylerle oyalanan, söylediğini çarpuk-çarpuk söyleyen, anlatışı inandırıcı olmayan, yazı-kişiliği kalıplara takılıp kalan sözümona yazarların, yığın yığın okurlarca okunmasına hiç mi hiç sevinmiyorum doğrusu; kör talihin cilvesi deyip geçiyorum.

Beni asıl imrendiren: özde dolu dolu konuşan, değerli, erdemli, etkin bir söyleyişe erişmiş, özgün davranışlı yazarların, az mı az okurla mutlu olmaları; başka yerlerde sabırlı olmasalar bile, kendilerine yaraşan okurları sabırla bekleyişleri.

*

Yazar, kitabın parçası.

*-

Bugün ne okudum? Sabahleyin, bilmem kaçınıcı kez, C. G. Jung'un Anı'larını okudum. Sonra başka şeyler girdi araya. Yeniden kitaba sarıldığımda, bir de baktım ki, Eski Mısır'dan derlenmiş mezar yazıtları elimde. Daha sonra Wang Wei ile zamanın nasıl geçtiğini anlamadım. Demin Schopenhauer'le birlikteydim. Birara neyi okuyayım, diye düşünürken dalıp gitmişim.

Bunlar kuşkusuz, bugünün tatları. Bırakın ki, daha gün sona ermedi. Gel de şimdi yalnızca bunlara bakıp benim neler okuduğum üzerinde açık-seçik bir yargı ver. Dün başkaydı kitaplarım, önceki günler de, zaman zaman aynı kitaplara elatsam da. Yarın keşke daha çok, daha gönlümce okuyabilsem. Öbürgün, öbür günler de.. Hep başka başka kitaplar, başka başka okumalar diliyorum kendime!

Yalnızca, boşzamanlarını değerlendirmek için yazan yazarlar; yalnızca, boşzamanlarını değerlendirmek için okuyan okurlar var. Yaşam onların kendi yaşamı, gene de ben olsam, “boşzaman” sözcüğüne böylesi takılıp kalmazdım. Bunu yapamıyorsam, ne yapıp edip boş-zamanları alışkanlığa dönüştürmemeye çalışırdım.

*

Yazar, okur, konu, koşul – herbiri ayrı bir rol oynamakta okumada. Her durumu, her durumda, her yönden ayrı ayrı gözden geçirme gereği var gene de.

*

Yazar, okurun işini kolaylaştırmalı mı, kolaylaştırmamalı mı? Başta yazar, okur, konu, koşul – öyle çok etmene rol düşüyor ki bu ikilemli sorunun yanıtlanmasında.

*

Hep yazmayan yazar, nasıl hep yazarsa, hep okumayan okur da hep okur.

*

Okuru için yazmayan yazar olur; kendisi için yazmayan yazar olmaz. Yazar, yazar olarak okurdur.

*

Beni okurken hep dikkatli, aradabir hoşgörülü olsa okurlarım, daha ne isterim.

*

Beni nasıl okusunlar? – Nasıl okurlarsa okusunlar, yeter ki tat alsınlar.

*

Çift-amaçlı bir dünya kitap, hem yazarın hem okurun amacı yoğunlaşır orda.

Yazarın ne yapmak istediği kadar okurun da ne yapmak istediği önemli. Amaçlar birbirinden ne denli uzak kalırsa, o denli boşlukta kalır kitap, gerçekte pek boş olmasa da.

Yazar amacı ile okur amacının birbiriyle çakışması, büyük talih kitap için.

*

Yazar da, okur da yalnız, iki yalnız onlar; biri yazan öbürü okuyan iki yalnız. Kitap: iki yalnızın buluşma yeri. Yalnızları buluşturmuyorsa, yazı yazı değil, kitap kitap değil, birbakıma.

Sözümöna yazı diye, kitap diye birşey görünse de ortada, okurla yazar buluşması gerçekleşmiyorsa, ne yazar var ne kitap.

*

Sırnaşmalarından, bana dalkavukluk ettiğini görsem de; yüzeyselliklerinden, bana saygısızlık ettiğini görsem de, kolay kolay vazgeçmem okuduğum kitaptan. Ama ne zaman yazarın, sözümöna daha iyi yazma uğruna: keyifsiz zorlamalara düştüğünü görürsem; düzeltmelerinin küt durduğunu görürsem; etkimelerinin yapay etkiler olmaktan öteye geçmediğini görürsem, ozaman yazarla işim bitti artık, kaldırıp atıyorum kitabı.

*

Düşünme ve eylemede, etkin ve dengeli kılmaya gereksinim duymayacağımız yeti, değer-yargıları biçme yetimiz. Değer yargılarımıza en önemli katkılardan birini, en çok okumalarımızdan devşirebiliriz. Ne var ki, hababam okuyanlar da, hiç mi hiç okumayanlar da kendilerine, çevrelerine ilişkin ölçülü yargılara ulaşmaktan uzak; tam tersine, büyük bir olasılıkla, çarpık birtakım önyargılar beslemekteler.

Öyleyse, ortakarar mı okuyalım? O da kurtuluş değil. Üstü, altı var mı ki, ortası olsun okumanın!

Doğru dürüst okuyalım yeter, – yani azı, çoğu, ortasıyla okumanın hakkını verelim. Gel gör ki, ne doğuştan armağan bu bize, ne de çabucak öğreniliyor. Tüm önemli başarılar gibi okumanın da canla-başla hakkını vermemiz gerek.

*

Meslek olarak yazarlık da sıkıntılı, okurluk da. Yakışksız ama ikisini de kendisine yakıştıranlar var. Öyle kolay ki, sağduyuyu elden kaçırmak. En iyisi, olabilirse, ikisini de zevk için yapmak; olamıyorsa, zevke dönüştürme yollarını arayıp bulmak.

*

Birbakıma, kitap kazma. Yazar, her kitabıyla, sallıyor taşla toprağa, insana topluma, içe dışa. Biter mi taşlar topraklar, tükendir mi içler dışlar?

*

Salt yargılamak için okuyacaksan, okuma.
Hiç yargılamayacaksan, okuma.

*

“Ben artık okuma işini kapattım” diyen biri (sözgelimi Faust), “Ben artık yaşamayı kapattım” gibi birşey diyor. Böyle demekle birlikte, canına kıymıyorsa, kitaptan eletmek çekmiş birinin başına gelebilecek her yıkıma boyuneğmek zorunda (sözgelimi Faust).

Daha önceleri okumuş olsa bile, okumayı sürdürmeyen (sözgelimi Faust), yaya kalır çok yerde. En iyisi mızıkçılık edip okumak, – en iyisi, başka yapıtları başka türlü okumak. Böylesi bir mızıkçılığı gözealamıyor ama çok kişi (Faust gibi), alamayınca da Faust’laşıyor. (Belki de, yeryüzünde ilk kez bu anlamda “Faust’laşma” deyimini kullandığım için, karmaşık yönleriyle bu deyim benim de aklıma şaşırtıyor ama hangi nitelemeye uzansam, durum aynı.)

*

Dikkat kesilmiş sıralardaki öğrencilere, kürsüden ders veren profesör tutumuyla yazılmış kitapların karşısındayım, – ister bilim, ister felsefe, ister şiir, ister roman olsun bu kitaplar. Kırkbeşi aşkın yılım kürsüde, enaz onyıлым sıralarda geçti üniversitede, – hesabımda yanlışlık yok; desene, durumum uyarınca bilirkişi sayılırım, dobra dobra söyleyebilirim öyleyse: Ders verir gibi yazılmış kitapların her sayfası, okuyanı, kendi yanına çeken kitaplar, tez yapıp yokolan saman yalımlarıdır.

Sözünü ettiğim kitaplar, okuyanları, daha ilk izlenimde başını döndürecek ağırlıkta bilim, sanat, edebiyat, felsefe gerçeklikleriyle avucunun içine alan kitaplar. Öyle kitaplar ki bunlar, amaçlarına erişince, hem yazarın kendisini kendisine hayran eden, hem okurun kendisini kendisine hayran eden, bu hayranlığı da, en son sözcüğüne dek sürdüren kitaplar.

İşte ne yapıp edip *bu* kitaplardan sakınalım, diyorum – hem yazar hem okur olarak özümüzü koruyalım! Epey çaba gerekse de, hem yazar hem okur ne yapıp edip aşalım bu kitapları.

*

“Çok okumuş” – anlaşılan, aklını kafasını bulandırmak için elinden gelen herşeyi yapmış.

“Çok okumuş” – yeterince okusaydı, akli başına gelirdi.

“Az okumuş” – anlaşılan, aklını bulandırmak için elinden gelen herşeyi yapmış.

“Az okumuş”, – yeterince okusaydı akli başına gelirdi.

*

İlk kitabımı okuyormuş gibi tatlı bir heyecan içindeysem, “bu, gerçekten güzel bir kitap” diyorum kendi kendime.

*

Kitap üzerinde yargı-vermede yansızlık diye birşey tasarlamıyorum. Her kitap yargısı, büyücek bir olasılıkla, yanılmalı yargı. Hertürlü kitaba şaşmazlıkla uygulanabilen nesnel ölçek olmadığı, olamayacağı için bu böyle.

“Yaz gitsin!”, “Oku gitsin!” mi öyleyse? Tam tersine: kolay uygulanır ölçekten yoksun olduğumuza göre, ne denli titiz davransak yeridir.

*

Cıyaklayan yazarlara gülegüle!

*

Okuduğum kitabın yazarı, yaşıyormuş, ya da çoktan ölmüş; çoğun hiçbirşey değiştirmiyor bu. Ama okumakta olduğum kitabın yazarı birden ölünce, ya da yeni ölmüş bir yazarın kitabını okumaya başlayınca, öyle çok şey değişiyor ki.

*

Başkalarının okumasına yardım etmekten kaçınan okura, iyi bir okur denemez.

*

Okurun talihi kendine uygun kitaba rastlamak. Başboş bırakılması şey mi bu talih, okuya okuya artırmak, bakım göstermek gerek.

*

Ne korkunç şey olurdu kitap kendi kendini yazsaydı, kendi kendini okusaydı.

Ne tatsız tuzsuz şey olurdu, yazarın yazdığını yalnızca kendisinin okuması.

Kitabı *kitap* yapan, yazan güçle okuyan gücün birbirinden ayrı olması. Meyvayı ortaya koyan başkası, derleyen başkası. Bu bağlamda, Latincenin olaya ettiği tanıklık ilginç doğrusu: yazar, *auctor*, *varedici*; okur, *lector*, *toplayıcı*.

Yazarlık-okurluk güçler-ayrılığına dayanan en eski demokratça kurumlardan biri. Üstelik durmadan şurası-burası

onarılmayı isteyen yönetim kurumlarından ötede, yalın-açık kendiliğinden oluş yazarlık-okurluk.

*

Itırdan portakal çiçeğine, akasyadan mimozaya, iğdeden hanımeline, gülden karanfile koşar gibi kitaptan kitaba koşuyorum.

*

Özlü özlerinden başka ne çok gelip geçici köpüğü var kitabın. Doğrudan doğruya kitabın kendisinden, çok kez, yazarda, okurda açığa çıkıyor bu.

*

“Ben yazarım, kitap okumam” diyen yazar, kim olursa olsun, kendince ne tür güvenilir gerekçeler önesürerse sürsün, evetlenecek bir davranış değil bu.

Bu bağlamda en son akla gelebilecek soruyu en ilkin soralım: birtek onun yazdıkları mı okumaya değer sanki?

*

Sevgi, dostluk gibi temel yaşama öğelerinin en yakın akrabası okuma. En soylusundan kültür enerjisi var okumada.

*

Kitaptan en iyi yazarlar anlar diyemem, okurlar da anlar, hem de nasıl.

*

Yalnızca öncü yazarlar değil, öncü okurlar da kültür büyükleri.

Okuma dehaları, öncü okurlar. Yeniliklere, atılımlara, özel birikimli, özel anlayışlı gözleri, kulakları var onların.

*

Yazar var, hesap çizelgesi çiziktirir gibi yazar. Yazar var, deftere ambar girdi-çıkışı işler gibi yazar. Yazar var, nüfus kütüğü düzenler gibi yazar.

Ama bir de yazar var, besteci: kafaya gönle, göze kulağa bayram türküler, ağıtlar, şarkılar, sonatlar, konçertolar, oda müzikleri, orkestra müzikleri ortaya koyar.

*

Akıllı okur: söylemek istediklerini, ama nedense söyleyemediklerini, kendi söyleyebileceğinden daha iyi söyleyen yazarların tiryakisidir.

*

Okuduğunu kitap kitap kusan yazarlara acıyan bir okurum ben.

*

Mutlu yazarlar, mutlu inci yetiştiricileri: okuya okuya, içlerine buyur ettikleri seçkin kitapları, *yaşamalı beklemelere* yatırmayla başarabiliyorlar bunu.

*

Yazarlık da, okurluk da firesi çok eylemler. İkisi de kültür işi çünkü, yani sürekli çaba, bakım isteyen işler.

*

Tekyanlılığa kaçtığımı bile bile şöyle düşünmekten alamıyorum kendimi: Büyük adam, büyük yazardır. Eline kalemi kâğıdı alıp kimi dümdüz yazsa da, kimi düpedüz yazmasa da. Devlet adamı tarih yazar; heykeldi, resimdi, sanatçının yapıtı da bir tür yazı.

Nerden bakarsak bakalım, “büyüklük” yalnızca yazma’ya indirgenemez ama. Okuyup yazmaya yönelik dileğimi yazmayla gideremeyince de okumaya elatıyorum. Ozaman da şöyle düşünmekten alamıyorum kendimi: Büyük adam, sözgelimi büyük devlet adamı, tarihin toplumun gidişini *okumada* ustadır. Büyük sanatçı, sözgelimi büyük ressam, heykeltci, insanın, eşyanın yazgısını *okumada* ustadır.

*

İster okuyayım, ister yazayım, durup durup kendi kendime dediğim şu: Böyle okumasaydım, böyle yazar mıydım? – Böyle yazmasaydım, böyle okur muydum?

*

Yazarın istedikleriyle okurun istedikleri, kuşkusuz, başka başka şeyler, kimi özce, kimi ayrıntıca. Yazar ile okurun birleştiği temel bir istek var, hem de ikisinin birden büyük önem verdiği bir istek bu: Yazar yazdığının iyi okunmasını; okur okuduğunun iyi yazılmış olmasını ister.

*

Kendisi yazmayan, okumaktan anlamaz, tıpkı kendisi resim yapmayanın resimden anlamadığı gibi – bazı kulaklara hoş gelse de, birtakım ayrıcalıklara karşın, yanlış mı yanlış bir sanı bu, ne denli yaygın olursa olsun.

Uzun uzun kanıtlara gerek yok, bir-iki gerçek yeter de artar bile: Nedense okuması güdük, aksak, özensiz yazarlar hiç de az değil. Şaşılacak şey, yaptığı resmin anlamını önemini, resim yapmayan başkalarından aldığı değersel-eleştirel güçle sürdüren sanatçılardan geçilmiyor.

*

Okuma, yazmayı bütünler; yazma, okumadan öğrenir.

*

Yazarken okumayı özlüyor, okurken yazmayı özlüyorum.

*

Okurken yazarlığını, yazarken okurluğunu uyanık tutmaya özen göstermeyen yazar, öyle çok şey yitiriyor ki.

*

Bazı konular, yazmak için okumayı, hattâ bol bol okumayı gerektirir. Gel gör ki, okumayı yazmanın buyruğuna, hattâ buyunduruğuna sokmak, ne tat ne tuz bırakır yazmada, bir yerden sonra okumada da kuşkusuz.

*

Sevgi, sanat, güzellik, hayal, gerçeklik, doğruluk için durum neyse kitap için de o: – daha çok, daha çok, daha çok...

*

Okuduğu kitabı “yanlış” okuyan okurun, hesap yapmaya kalkıp da, o kitap, gündeminde kaldığı sürece, toplama çıkarma, bölme, çarpma bilmeyen kişiden ne ayrıcalığı var.

*

Yazar olmasaydı kıraç bir topraktı dil tarlası.

Okur olmasaydı, darmadağınık bir tarlaydı kitap.

*

Okurken: kimi, verimli bir tarlayı süren çiftçiyim; kimi, uğurlu bir elin ektiği tarlayı biçen çiftçiyim.

*

Yazar, ille de okuru etkilemek için yazar, diyorlar. Her yazar için, heryönden doğru olmasa bile, genelgeçer birşey içeriyor bu sav: Her yazarın, yazdığıyla, kimi az kimi çok, okur davranışlarını etkilediği açık-seçik bir gerçek.

*

İyi yazar, dile, iyi soluk alıp vereceği ortamı yaratan yazardır.

*

Kitaba inanmayan, yazmaz.

Kitaba inanmayan, okumaz.

Gizemli, buyurucu, ürkütücü anlamda bir inanma değil bu. Güç verici bir inanma. Tektek yazarların da, okurların da, kitapların da değeri, önemi, mutluluğu hep burdan kaynaklanmakta.

*

Yazar olarak sıklıkla kendimden söz ediyordum gibi görünüyorsam da, kimseyi yanıltmasın bu. Söylediklerimin sorumluluğunu taşıdığımı anımsatmak için hep bu ben-ben-diye-konuşmalar. Sıklıkla kendinden çok okurlarını düşünmeyen sanatçı, bilgin, düşünür ne denli yüce değerler yaratırsa yaratsın, okurlarca bağışlanmaz.

*

Okurların ardından koşmayan, sessizce okurlarını bekleyen yazarlardan biri olduğum için, mutlu muyum, mutsuz muyum, dersiniz?

Yazarlıkta, birbakıma, mutluluğun mutsuzluğun pek önemi yok ama.

*

Okursuz yazar, eşten yoksun insan. En imrenilecek nikâhlar okurlarla kıyılan nikâhlar.

*

İnceceği alanı kendi kurmak gereğini duyan zor mu zor görevi var bazı yazarların.

*

Yazarın iki tatı var, okur tek tatlı: yazar, okur-yazar; okur okur.

*

Birbakıma herkes yazar; günlük yaşam yazı yazı kıvam tutmakta; günü gününe yaşamak, yani sözcüğün sözlük-anlamında “yazar” olmadan yazmak birbakıma.

Nasıl mı? – İşini-gücünü düzene koymak için çiziktirirsin; önem verdiğin birşeyi unutmayım, diye bir köşeye çentiklersin; birine acele bir pusula karalarsın; bir mektup kaleme alırsın; işyerinde yazışmalara girersin; Muhtarlığın gönderdiği çizelgeyi doldurursun; İl Başkanlığına bir dilekçe yazarsın; otel demirbaş

kütüğüne, adını, soyadını, geldiğin yeri, gideceğin yeri kendi elyazınla işlersin; kafa defterini, günlüğünün sayfalarını çeşit çeşit kaygılarıyla, sevinçlerini, çekincelerini, özlemlerinle bezersin; ölümünden sonrasını bile biçimlemek amacıyla yazılı istekler, öneriler, ricalar, buyruklar bırakırsın.

*

Pazarlayıcı yazarları al, pazarlayıcı okurlara vur!

*

İlle de kitap üreteceğim diye yıllar boyunca mutsuz olanlar, yazdıklarıyla okurları da mutsuz kılıyorlarsa, onlardan daha mutsuzu yok gerçekte.

*

Yazar olmak ne zor şey: Kitabın çok çok satıyorsa, korkman gerek; kitabın çok az satıyorsa, korkman gerek.

Okur olmak ne zor şey: Çok çok okuyorsan, korkman gerek; çok az okuyorsan, korkman gerek.

*

Kitabıyla kültür uzayında kendine yeraçmaya yönelmiştir yazar.

Peki, ya tıkabasa doluysa bu uzay, – olsun. Shakespeare’e, Cervantes’e, Dostoyevski’ye, saymakla biter mi sayıları, bitmesin de, daha nicelerine karşın her yerde yazan yazana. Anlaşılan, yazın-uzayının gelip geçici bir geometrisi olduğu inancındalar.

Gelip geçiciyse, ne diye yazıyorlar peki?

N’olursa olsun, gene de yazıyorlar, yazıyoruz, yazıyorum işte.

*

Son derece baştan çıkarıcı bir etkenlik okumak. Resim seymeden, hemen fırçaya; müzik dinleyen, hemen kemana sarılmıyor. Gel gör ki, iyi bir kitap okuyanın içinde, bastırılmayan bir istek belirliyor hemen: iyi bir kitap yazma isteği. Kaleme kâğıda sarılanlarsa, çiziktirdiklerine son noktayı koyar koymaz, yayınevlerine seğirtiyorlar.

*

Keşke dizinlerin, basanların, satanların, yayanların çoğu iyi kitap okuru olsalar.

Birçok yazarın, birçok okurun, gerçekte, kitap okumaya yetesi-

ye önem ve değer vermediği; eleştirmenlerin doğru dürüst okumaya zaman bulamadığı bir ortamda yaşadığımızı unutmayalım ama.

*

Aranızda gerçek sevgi varsa, ne olursa olsun, kitaptan ayrılamazsın; sen onu boşasan da, o seni bırakmaz.

*

Okumaktan eşsiz tat almalarına karşın yazarlığa girişmeyenlerin, kendilerince haklı ya da haksız birçok nedeni olabilir. Benim onlar için tasarladığım en güzel nedense, okumanın tadına, dolayısıyla yazının yüceliğine besledikleri eşsiz saygı. Büyük saygım var böylesi saygıya.

*

Okumaktan tat almayan yazara aklın ermiyor.

*

Ne çabuk zorunluluğa dönüşüyor rastlantı. Okuduğumuz kitaplar içimize işlediyse onlar bizim, biz onların.

*

Yazar olarak şöyle diyebilirim: birbakıma, atalarım benim okuduğum kitaplar. Başka atalarım olsaydı, başka olurum. Ama başka biri olmadığım için o ataları seçtim kendime.

*

İster yazar, ister okur ol, kitaplarla içli-dışlı olmak, ne deli dolu şeyler söyletiyor insana. Hem çocuğuyum, hem babasıyım okuduğum kitapların, – yazdıklarımın da.

*

Fırta-zırta kitap yasaklanmıyor diye, hemen alkışlamaya kalkmayalım devleti. Bakarsın, kitap yasaklamıyorum, diye böbürlenerek, çocukları, gençleri, sözümona kurumları, töreleri, tarihi, toplumu, kültürü kollayıp koruma dileğiyle, kitap yazmaya, yazdırmaya, seçmeye, ayıklamaya, tanıtmaya, salık vermeye yeltenir. Ozaman insanlar da, kitaplar da, toplum da, devlet de yandı demektir.

*

Okumada, yazmada, alım-satım, dağıtım, dolaşımda, etkileşimde kitabın önündeki türlü engelleri kaldırsın devlet, yeter, – başka hiçbirşey, ama hiçbirşey gerekmez.

*

Denemeci bir *yaşama*-yazarı olmasaydım, bunca okur muydum?

*

Kitap delisi, kitap sarhoşu, kitap züppesi, kitap kurdu, kitap faresi, kitap hastası – kulağı az az okşayıp çok çok tırmalayan damgalamalar bunlar; bazı okurların da çilesi böyle işte. Oysa nice pırlanta insanlar var aralarında.

*

Çifte umut kitap: hem yazarın hem okurun umudu.

*

Bir taşla birçok kuş vurmak isteyen, kitap okusun.

*

Kitap sende *hep*-istekse, iyi bir okursun.

*

Kendisi okumanın tadına varmayan bir yazar, okura tat sağlayamıyorsa, çok seyrek gerçekleştirebilen başkaca mutlu talihler dışında, hiç yazmasa da olur.

*

En büyük umudum, kendim değilim, okurlarım. Onlar beni bırakmadıkça yaşıyorum demektir.

Alıntı Çağlayanı

Yazmakla bitmez anılar. Herbiri özel bir serüven dizisi. Dipnotlar için de benzer şeyler söyleyebilirim. Alıntılarının durumu başka gene de, yalnızca benim için değil, pek çoğumuz için böyle sanıyorum. Belki de bundan, onyıllar önce, *Güneşle*'de, öbür serüvenlerim gibi, uzun uzun dilime doladığım alıntılar yeniden gündemde, ne zaman gündemimden çıktı zaten. *Güneşle*'den bugüne yıllar geçti, kitaplardan gürül gürül boşanıyor alıntı çağlayanları. Öbür serüvenler işlenişlerini bekleyedursun, alıntı'da şöyle bir derlenip toplanayım, diyorum.

Kaçınılmaz bu. "Kitap" dendi mi, çoğun, alıntıda yoğunlaşıyor dikkatler. Öyle ya, kimi, alıntıdan ötürü kitaba gidiyorum; kimi, kala kala birkaç alıntı kalıyor kitaptan. Alıntıya ilişkin, nicedir renklenip çeşitlenen yaşantılarımı sergilemeye gelince, gücüm yetmez buna. Alıntıları, değişik anlam-önem açılarından, ortak yönlerine göre bölge bölge ayırmak; bölgelerin azdan çoğa benzemezliklerini saptamak, kuşkusuz, zevkli mi zevkli bir uğraş. Ama şimdi alıntılar beni kitap-okuma olarak ilgilendirdiği için, tüm yapabileceğim, bir tutam alıntının altını çizmek.

Desene, daha önce temellerini atıp çıkmaya başladığım Alıntı Yapısına kat ekleme gibi bir dileğim yok. Amacım, gönlümce bir alıntı yapısı kurmak olsaydı, ilkin, eskiden yaptığım ne varsa hepsini yerlebireder, sonra, *Güneşle*'yi izleyen onyıllarca süren okumaların sağladığı görgü-deney malzemesiyle yepyeni bir Alıntı Yapısı geliştirmeyi denerdim. Sözgelimi toplu alıntılarının yaşam, eylem ve kültürdeki işlevine önemle sarılır, bu işlevin hem yararlı hem zararlı sonuçları üzerinde gereğince oyalanırdım. Bu arada kulaktan kapma yüzeysel eğitime; kullanıla kullanıla kemikleşen deyimlerin, düşünceyi duyguyu güdümlmeye yönelik uzunlu kısalı söz-öbeklerine geniş yer ayırırdım. Ayrıca, bilgisayarların o işlem çabuklaştırıp kolaylaştırmasıyla yığınlara ulaştırılan boş kalıpların uğrattığı değer-düşüşlerine epeyce zaman ayırırdım.

Burda şimdi, daha çok, kitap okuru olarak konuştuğuma göre, kendime özgü okumaların şurasına burasına ışık serpeceğine inandığım bir tutamak alıntıyı sergilemek istiyorum.

Birkaç bireysel görüş ve duyuşla sunacağım alıntılarla, onlarla akraba sayısız niceleriyle ne yaptığuma gelince, bazılarının gözünde ağırlığı olan birşey sergileyeceğimi pek sanmıyorum. Öyle ya başkaları, yazar olsun okur olsun başkaları, sözcüğün tam anlamıyla alıntı tüketicisidir. Çok kimse: bilgiçlik taslamak, çalım atmak, düzmeceliği gizlemek kaygısıyla tepe tepe alıntılar 'kullanır'. Böylelikle kendisine karşıkoymaya kalkışanları yetkiyle sindirdiğini; çıkarımlarını gözükamaştırarak biçimde güçlendirdiğini; savlarını dayanılmaz bir haklılıkla kanıtladığını sanır.

Bense: çoğun kitap özetlerini, bazan da kitabı şöyle bir gözden geçirenlerden; bu arada çarpıcı bir iki yere çentik atanlardan; fırsatı yakalayınca da "Gel buraya, sen bana gereksin!" diyenlerden; iş bitince kitaba da, alıntıya da sırt çevirenlerden değilim. Akıl genişletmek; arkadaş arkadaş konuşup dertleşmek; sıkıntıları, dostlarla omuz omuza çözmek; güzeli, iyiyi, doğruyu dayanışmayla arayıp paylaşmak; başkalarıyla gülüşüp sevinmek için başvururum alıntılara. Alıntıları birtakım araçlar durumuna indirgemem. Canım onlar benim. Sıkıldım mı, oyalanırım onlarla. İçime mi inçegim, onlara tutunurum. Dışıma mı yöneleceğim, onlar yolgösterir bana. Nereye çevrilsem, onlardan bir ize rastlayınca, diyecek yoktur özgüvenime. Onlardan yansıyan ışıltıyla aydınlığımın arttığını duyarım. Üzerlerine titrerim: Elim ayağım, gözüm kulağım onlar benim. İncinmelerine katlanmam. Bunca katkıları var bana, onlardan ben sorumluyum. Onlara uygun olmayan ortamlarda ortaya çıkmamalarına özen gösteririm. Kabasaba bakışlar onlara degecek diye ödüm kopar. Duyarsızlıkla kösteklenmeleri, anlayışsızlıkla boğulup gitmeleri mutsuzluk benim için, çünkü onlar mutluluğum benim.

Bütün bu yaşama zenginliklerini kitaplara borçluyum. Okuduğum kitapların en değerli armağanları alıntılar. Koca bir kitaptan gönlümce tek bir alıntı bile derlesem mutluluğuma diyecek yoktur. "İyi ki okudum!" diye sevinçten ne yapacağımı şaşırırım. Hele bazıları var ki, özlerin özü kitapların özü onlar.

Yükte hafif pahada ağır bir taşı öve öve bitiremediğimiz bir dünyada, dilgücüm yetse de sözlüklerde özel niteleme dorukları yaratıp onlara oturtsam alıntılarımı, olanca varlığıma eşlik eden bu yaşama-enerjilerimi.

İşte şimdi, benim için böylesi değer verdiğim varlıkları başkalarıyla tanıştırma zamanı geldi. Öyle bir dalgalanıyor ki içim. Çeşitli nedenleri var bunun. İlkini: onları tanıştıracığım kişileri tanımamanın bunalımı çöküyor üzerime. Yazarlığımın okurluğuma oynadığı bir oyun bu. Yalnızca okur değilim ki, yazarım da. Yazarım: bendekileri seve seve vermek; benim-için-değerliyi senin-için-değerli kılmaya çalışmak benim çağrım. Kimseyi zorlamam. Benimki: salt öneriler sunmak. Uygun ortam bulduğumda önerilerimin azçok dikkate alınacağı inancındayım. Temelde kötümser olamaz yazar. Okura güvenmek, yazarın güzel yazgısı. Nitekim şimdi de yazar olarak okur-dünyamın bir tutam alıntısını açığa vuruyorum.

İçim dalgalı, bir neden de şu: Hangi alıntılarımı günışığına çıkarayım? Kuşkusuz en güzellerini, en özlülerini, en etkinlerini, en anlamlılarını, en belbağladıklarını. Peki, hangileri bunlar? Allak-bullağım. Bu desem, öbürünün hakkını yiyorum. Buna değil öbürüne elatsan, başkaları da var, onlar n'olacak? Hem sonra değişik zamanlarım, birbirine ters düşen dönemlerim, birbirinden uzak sevgilerim var. En sürekli alıntılarımı mı sarılsam? Azıcık durup deşince, hiçbirşeyin sürekli olmadığını görürüz. Artık geçmişte kaldığını sandığım nice alıntılar, öyle bir fışkırıyor ki. Çıkaryol belki de hepsini birden sunmak. En çıkmaz yol ama bu. Ne zaman yeter bu yola, ne de kitaplara sığar. Okumam, yazmam gerek; işim çok. Bırakın ki çıkınaza girdim yürüyorum, diyelim; kitaplar birbirini kovaladı; gerçekleşmesi olası değil ama, günün birinde yolun ucuna da eriştim, diyelim, – ya bu arada unuttuklarımız? Biryandan da okuyacağıma göre; arttıkça artacak alıntı tanışlarım. Desene, durumum: gezegenleri, güneşleri, samanyollarıyla tüm gökkonuklarını birbir sayıp dökmek tutkusuna kapılan bir tutkulunun durumunu andırıyor. Sözkonusu, sonsuz uzay olduğuna göre, hangi yöneme başvurursa vursun, hiçbirinin sökmeyeceğini anla-yınca, ne yapar insan. Tutku bu, zora takılınca silinip gitmez

ki, ozaman rasgele biryerden dalar, her dalış doğrudur çünkü. Öyle ya, başı sonu var mı uzayın, heryer merkez. Ben de öyle yapıyorum şimdi.

Rasgele bir alıntı tutamı sunuyorum. Ne önem-dizisi, ne anlam-ardardalığı umurumda. Hemen şimdi burda gözüme takılan birkaç alıntı bunlar. Artık ne rastladıysa. Ha bunlar, ha başkaları, “Alıntılarım işte bunlar!” diye sunduğum her tutam, önünde sonunda, bir örnekçik, örneklerden bir örnek.

Kişisel bir görünümü var nice okuduğum kitaplardan kafa-mın, gönlümün seçtiklerimden oluşan bu tutamın. Milyonlarca yılları kapsayan oluşumuyla dış evrenin bir dökümünü yapmak gibi bir delilik benim ki. Kişisel-kısacık bir yaşama özgü alıntıları eksiksiz derleyip toplamak da öyle, delilik mi delilik. Öyle de, gökkonuklarının neresinden sergilemeye girişirsen giriş, bu nasıl hem rastlantısal ama hem zorunlu bir girişimse, benim şimdi sunduğum alıntılar da öylesine zorunlu-rastlantısal işte. Rasgele ama tümünden bağısız, birlikten yoksun bir tutam değil. Zorunlu ama okumaya ilişkin, kişiye özel dolanıklıklardan yoksun değil. Zorunlu yapısı da, rasgele yapısı da, kitap okumalarımaya yapışık. Okuduğum kitaplarla varlıksal karşılaşmalarımın içime kazıdığı anıtlar alıntılarım. Benim talihim bu anıtlar. Kimi doğrudan doğruya, kimi dolayısıyla okurluğumun, okurluğumdan, kitaplardan, benden, bizlerden, herşeyden rasgele-zorunlu birşeyler işte.

Lego

Hiç hesapta yokken, zaman zaman, gözümün önünde: Karış büyüklüğünde bir kitap açılıveriyor, yanyana iki sayfa. Kapağı epeyce su yemiş, sırtı boydanboya sıvayan tutkalları zedelenmiş bir kitap bu. İnceli kalınlı enine dikine çizgilerin dikdörtgen kutulara, içi kısa kısa satırlar dolu kutucuklara böldüğü sayfalar. En tepede, belirttik: *Lego*. Satır tamtamına şöyle:

Lego, is, legi, lectum, legere.

(*Lego*: okuyorum; *legere*: okumak.)

İlk Latince dilbilgisi kitabımdayım. (Paul Crouzet: *Grammaire Latine*, simple et complète, Paris, Didier Editeur, trentième édition, 1940.) Gerçekten yalın ama, temelde, eksiksiz denebilecek bir dilbilgisi kitabı, yıllar yılı *bu* en yakınimdaki kitap. (*Legere*'yi, *ge* kısa seslendirildiği için, alışkanlık otursun diye *legere* diye yazıyorduk başlangıçta, unutmuşum.)

Crouzet'nin ilk basımını yüzyılın ilk yıllarında yaptığı bendeki bu kitabın kapağı, aldığımda tatlı mı tatlı bir yeşildi, yeni kesilmiş çimenler gibi, – dün gibi belleğimde, sırt pürüksüz, önyüz dümdüz, kenarlar sert keskin. Sonra sonraysa, hiç elden düşmediği için kuşkusuz, renk beyaza çaldı, kenarlar inceliyor yuvarlandı, yumuşadıkça yumuşadı sertlik.

Zamanla orası burası aklımdan çıksa da, öyle çok şeyler edindim ki bu kitaptan: Nice sözcük davranışları, kökene ulaşma serüvenleri, nice zorluk çözme yöntemleri, nice dil-düşünce bağlantıları. Bu kitaptan bana akan birşey açık-seçik aklımdan çıkınayan birşey. Ne okursam okuyayım, *lego*, *legis*, *okuyorum*, *okuyorsun* diye başlayıp giden bir fiil çekimi lık-lık içime yayılıyor. Şimdi biri bana, “Peki, *legissem*, *legisses* ne demek?”

diye sorsa, eskiden hastalanıp ateşlenince yaptığım şeyi yapıp hiç düşünmeye gerek kalmadan “*okumuş olacaktım, okumuş olacaktın*” diye fiili çekip götüreceğim gibime geliyor, bilmem, belki yanılıyorum, kendimi sınamayacağım. Gene de kesinkes rahat bir yatkınlık içindeyim, ne zaman okusam, *lego, legis’in*, tüm öteleriyle birlikte hakkını veriyorum, ya da şöyle söyleyeyim, *lego’nun, okuyorum’un* hakkını vermedikçe dinginliğe kavuşamıyorum.

Lego: okuyorum. Başka neler peki? Lego: toplamak, derlemek, koparmak, katlamak, dürmek, seçmek, almak, izlemek, anlamak, öğrenmek, açıklamak, yorumlamak, anlamlandırmak.

O dilbilgisi kitabının *lego’sundan* sonra, zamanla, derski-tapları geçmişte birbir silinedursun, iyi-kötü hep okudum. *Lego’nun* içerdiği sınırsız zenginliklerden payımı ala ala hep. *Lego’da* mıyım, okuyorum, birtek değil birçok işlem birden gerçekleşiyor kendiliğinden.

Okumanın derinlemesine bir eylem olduğu; bu eylemin, tatlı bir yaşayışa dönüştüğü bir yaşam benimki. Hangi kitaba elimi uzatsam, artık değerse de değmese de, dikkat kesiliveriyorum. *Lego* bu: şöyle bir göz gezdir, olsun bitsin, diyemem. Nitekim onyıllar onyıllara dizildikçe türlü türlü yayılışlar ve derinleşmelerle yeni yeni tatlarla tatlandı *lego* benim için. İçice kitaplar boyunca sürüyor canım *lego’m*. Ayrılışlı dönüşlü sapmalarla (sözgelimi, *dirno’yu, yıkmayı; salvo’yu, erite dağıta çözme*yi) oylum oylum verimlendiren bir *okuyorum* süreci, birbakıma, yaşamım.

Bahçe

Kitaplarla ilgili gönlümce bir atasözü var:

*İnsanın cebinde taşıdığı bir
bahçe gibidir kitap.*

Onyıllarca önce edindiğim bir derlemede görmüştüm, oğün bugün içimde bu Arap atasözü.

Çölde bahçe neyse, oğ n, yaşamda kitap da o, diye düşünüyorum. Üstelik, yanında g t rebileceğin bir bahçe. Kendiliğinden kumda bitmiş serin bir yeşillik değil, insan aklının yaratısı, insana özgü duygu ve becerinin ürünü; insanın varettiği bir yaşama ortamı. Gezin, otur, kalk, düşün, seyre dal, hayaller kur orda kendi kendinle başbaşa. Sevdiklerine kavuş, yabancılarla kucaklaş.

Bahçenin b ylesinden yüce bahçe olur mu? Başkalarının sana armağanı bu bahçe. Senin de elin üstünde olacak. Okurluk bu.

Don Quijote-Cervantes

“Her okurun beğendiği kitap henüz yazılmadı.” – Ne zaman doğrudan doğruya bu sözde, ya da bu söze akraba sözlerde dile gelen bir düşünceye başvursam: “*Don Kişot* (benim *Don Quijote* diye adlandırdığım “*Don Kişot*”) ne güne duruyor, türünden bir karşı-çıkış beklerim. Gel gör ki bol bol fırsat düştüğü için sıklık andığım bu sözlere, şimdiyedek kimsenin birşey dediğini duymadım. Andığım sözler, aslında Cervantes’in, *El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha*’sında geçiyor.

Nerde, peki? Azıcık düşüneyim. Beni bilip de bilmeyen yok, *Don Quijote* en çok sevdiğim kitaplardan. Çok yeri belleğime kazınmış. Beni tanıyanlar tanıgım: belleğimden yana yakındığım görülmemiştir; gene de şimdi şuracıkta tam yerini söyleyemiyorum o yerin. Bakışımı yoğunlaştırdıkça, sislere bulanıyor sayfalar. Hem sonra ne o öyle, kıaldıkça kısalıyor o yer. En iyisi, yarım kol boyu ötemde duran *Don Quijote*’ye uzanıyorum.

Unuttum neyi aradığımı, *Don Quijote* bu, ordan oraya götürdü beni. Ne yazık ki, okumayı kesmek zorundayım, alıntıma çevriliyorum. İkinci Cildin Üçüncü Bölümünde Sancho Panza ile Okullu Sanson Carrasco, *Don Quijote*’yi evinde görmeye gelirler. Gel de sen o eşsiz konuşmayla kendinden geçme. Çok bilmiş Carrasco, binbir dereden su getire getire, kimi iğneleyici, kimi göklere çıkarıcı dolambaçlarla *Don Quijote*’nin Birinci Cildini överken, sevgili Bertan Onaran’ın Türkçeleştirmesiyle şöyle diyor:

*Herkesi hoşnut edebilecek bir
kitap yazmak gerçekten olanaksızdır.*

Kendine özgü eleştiri ve kırılganlıkla ülke ülke, kuşak kuşak yüzyıllardır okuduğumuz Cervantes böyle diyor. Ama gerçek şu: herkesin heryönden evetleyeceği kitap nerde? Carrasco'nun andığı bir atasözünün dediği gibi, Homeros'un da bir güzel uyuduğunu söyleyen dillerin kemiği yok.

Nitekim ben de okurların zaman zaman oluşturduğu övgü korolarına güvenmem. İster serüven anlat, ister bilgi sapta, ister şiir düz, herkesin beğenisini toplayamazsın. Ne denli yetili, ne denli titiz yazar olursan ol, okurların da özgür varlıklar olduğunu gözden yitirme. Gelgelelim, yazar yetisi nasıl sınırlıysa, okur özgürlüğü de sınırlı. Ne birinin matematik tartı ölçeği var, ne de öbürünün beğeni ölçeği.

Söz, birbakıma, *Don Quijote*'ye gelip dayandığına göre (kendimi başka türlü tasarlayamıyorum zaten) birkez Mancha'lıyla başbaşayım ya, unutuyorum kendimi, hazır kitap elimdeyken, kim kınayabilir böyle bir mızıkçılığı, bir alıntı daha:

... en kötü kitapta bile iyi şeyler vardır.

Yine alaycı ama akıllı Okullu'nun bir sözü bu, – demin andığım satırlardan önce, onlara yakın bir yerde.

Haklısın Carrasco, haklısın da, Don Quijote'nin yanında daha akıllı olmak gerek, hepimiz, birbakıma, yarım-akıllıyız onun yanında. Neden mi? Hemen yapıştırıyor (her çağda lâflarla öne çıkan çalımcıların kulakları çınlasın) hemen yapıştırıyor o kendine özgü çevik aklıyla Don Quijote'm:

... karalama durumunda elden ele dolaşan yapıtlarıyla haklıymış gibi gözükken bir ün kazanan pekçok kişinin, bunlar yayınlandığı zaman bir balon gibi söndüğü, hiç olmazsa eski ününü yitirdiği de görülüyor.

Dağlarca

Dağlarca, *Betik Sevgisi*'nde:

*Hepsini alsan
Betiklerin duvarlara sığmaz
Ama doldurur seni
Biri bile*

diyor. Ben de ötedenberi böyle düşünürüm. Gönüldeşim Dağlarca'yla bu yönden aynı kafada olduğumuzu saptamak sevindirdi beni. Bazan bir alıntıcık, sarsılmazlıkla döşüyor insanın içini dışını. Gerçekten de bir kitabın yaptığını bin kitap yapamıyor, tıpkı kalabalıkların sağlayamadığını tek bir dostun sağladığı gibi.

Gene de tek bir kitapla tüm yaşamı doldurmaya yeltenenleri, tüm yaşama tek bir kitapla yön vermeye kalkışanları hep kınamışımdır. Bizi bambaşka konulara götürebilecek bir konu bu, ama burda tek-kitap bağınazlığını kınarken, Dağlarca'nın beni yalnız bırakmadığı inancındayım.

Tek kitapla içi dolmayan, okumasın. İçi tek kitapla oldu diye başka kitap okumayansa, hiçbirşey okumamıştır aslında; birbakıma, bomboş içiyle kalakalır.

Festina Lente

Festina lente, kendi kendime okudukça sık yinelediğim bir deyiş. Erasmus'un, atasözlerinin anlamı ile yaşamına ilişkin o hiç doymadığım *Adagia'sından* alıp benimsedim bu tatlı tekerlemeyi. Bazan kendimi tutamayıp başkalarına da anımsatmam gerekiyor. Duruma yaraşan bir çeviriyle yetiniyorum ozaman. Latince'den çıkar çıkmaz, kimi, Türkçeyi geçip giderken amacını buluyor mutlu ok; kimi de yarı mutlu yalpalaya yalpalaya amaç dolayında biryerlere rastlayıp tükeniyor: *Hızlı git, yavaş ol! Hızlan, yavaşla! Hızlı hızlı, yavaş yavaş! Hızlı ve de yavaş! Hani şu bazan tekyanlı bir çekiştirmeye olumsuzlaştırıp Hızlı giden tez yorulur, ya da Hızlı işe şeytan karışır* anlatımıyla yalnızca yarısını yansıttığımız hızlı-yavaş. Öbür yarısı, belki de, "Yavaş giden, amaca varamaz" anlatımıyla dilegetirilebilir. Ne var ki, *Festina lente*'nin özelliği yarımıyamalak bir bilgelik olmaktan çok, yarımları uyumla birbirine bağlayan bir bütün oluşturması.

İlk bakışta, uzlaşmaz izlenimi uyandıran bir karşıtlığı birbirine çatıyor *Festina lente*, hem hızlı hem yavaş. Anlayışla gözlendikte herşeyi, tüm yaşama, belirgin kısalığıyla insan-yaşamına uygulanabilecek bir bilgelik sözü bu. Şimdi burda tüm insan yaşamına değil, bu yaşamın yalnızca bir yöresine, kitap dünyasına yöneldiğime göre, hızlı-yavaş'la ilgili duygumu oldukça dar bir oylum içinde özetleyebilirim sanıyorum.

Festina lente gibi kapsamlı ama alçakgönüllü bir uyarı-sözcüğünü, öyle yorum ve değerlendirme türünden tumtu-raklı doğrultulara dalmayı gerektirmediği inancıyla, yalnızca duygumu azçok sergilemek için, bir benzetmeye başvurarak yansıtmayı deneyeceğim ilkin. Nitekim eskiden, Akdeniz'in

bir Latin gölü olduğu çağlarda, uçları kancalı yayın tam ortasına diklemesine inen demire kıvrıla kıvrıla başasağı dolanmış yunus balığı biçiminde tasarlanarak görselleştirilmiş *Festina lente*. Çoğun teknelerin pruvasına, denizi köpük köpük yaran önuca yerleştirilmiş çıpalı yunus, ya da yunuslu çıpa. Ne de olsa, yunus suda hızlı kaygan yaratık, çıpaysa durdurup dinginleştiren ağırlık, – çabuk-yavaş, yavaş-çabuk. Çocukluktan ilk çıktığım yıllarda, hem ders gereği hem de o zamanki dağarcığımda bıraktığı tattan ötürü, ezberlercesine okuduğum Vergilius'un ozansever dostu Augustus da, bazı mektuplarından öğrendiğimize göre, dilinden düşürmediği *festina lente*'nin bu çarpıcı görselliğinden çok hoşlanırmış. Benimse tekne yok, çoğun deniz dere kıyılarıyla yetiniyorum. Çıpaya pek belbağlamam, çocukken Pendik koyunda vapurla yarışan yunusların arkasında yüzdüğüm günler de tarihe karıştı, yunuslar silindi, kulaçlar eskimiş soluklara eşlik ediyor artık. Ben en iyisi, özümme yaraşan hızlı-yavaşı kendimce görselleştireyim: Kanatlı bir takoz düşünüyorum. Kitaplığıma böyle bir simge yaptırasım geliyor. Engel tanımadan uçmayı da, dururcasına sürmeyi de başarmalı okuma; öyle ki, biri aşırıya kaçarken öbürü kendiliğinden yardıma koşup dengeyi sağlamalı. Güzel Sanatlar'daki Tasarım Ürünleri öğrencilerime çitlatsam mı?

Benzetmeler biryana, okuma duygu uyarınca düpedüz söyleyebileceğim şu: Gerçekten de ölçülü hızlılık gerektiren bir eylem başarısı okuma. Hemencecik eklemek zorundayım: ölçülü yavaşlık gerektiren bir eylem başarısı okuma. Kitap okumak yavaş ile hızlı, hızlı ile yavaş arasında uzun mu uzunca bir yumuşak gerilim. En uygunu şöyle demek gibime geliyor: Nesne olarak kitap, algılanmasına bir anda algılanabilir ama, hem yapıt hem okuma olarak bir zaman süreci gerektirir. Ne var ki, her kitap kendince bir birey olduğu için, biryandan yaratı, öteyandan okuma olarak her kitap, ancak belli bir zaman süreci sonunda oluşur, kitap olur. Gelgelelim adı üzerinde, birey o. Bundan dolayı, kendi bireyselliğine uygun düşen bir zaman gerektirir, hem yapıt hem okuma olarak. Kitabın hakkı bu. Çiçek ağaç, börtüböcek, ikiayaklı dörtayaklı her canlı varlığın kendine özgü hakları var, kitabın neden

olmasın? Çoğu canlıya cansıza nasıl böyle bir hak tanıyorsa, kitaba da böyle bir hak tanımalı insan.

Nitekim ben de, yalnızca okur olarak, duygumu dışlaştırdığım: okuyuşumu yeterince, yani ne aşırı ne az dinç tutacak, yavaş-hızlı-hızlı-yavaş bir davranıştan yanayım hep. Böylesi bir okuma ölçeğine gelince, hem doğrudan doğruya kitaptan, hem okurun kendisinden kaynaklanan koşul ve etkenlerin bir bileşkesi. Ne yapıp edip çocukça bir bekleyişle, çalışkan bir direnişle yetkin tutmayı dilediğim bu bileşkenin tek bir uzmanı, tek bir bilirkişisi var, o da okurun kendisi: başkaca kimseye söz düşmez bu bağlamda.

Öbür gönüldeşler adına birşey diyemeyeceğimize göre kendim için konuşuyorum şimdi. Genellikle aceleciliğe yatkınım; doğrunun doğrusu, eskiden öyleydim, sonra sonra epeyce durulduğumu sanıyorum. (Hoş, tüm o aceleler ne içindi? Okumaya yazmaya daha çok zaman kalsın diyeydi, – neyse.) Kitap okumaya gelince söyleyeyim, hep söyleyim: ne yavaş, ne aceleci:

Tüm okurluğum boyunca okumamı yoğurdu, okumamla yoğruldu *festina lente*'m. Onyıllar dizi dizi dizilirken, özbenimden çıkıp bu özbene bükülen kitap okuyuşum: yerine göre çeki-düzenli, yerine göre dağınık-gevşek tutumlara da bıraksam kendimi, özentisiz bezentisiz bir hızlı-yavaş hep, *festina lente* bir gidişte hep okuyuşum.

Dorian Gray

Hem yazarlar hem okurlar kesiminde kitap-*olayı*'nın her zaman gürültü çıkaran önemli bir bölümü var: kitap-ahlak ilişkisi. Nice düzeyli-düzeysiz kitapların, dolayısıyla da okur-yazarların, birdeyime, övünü bu konu. İster derinliğine deşilsin, ister yalapşap değinilsin, bu hep-güncel konuyu temelden aydınlatan bir tümcecik savdan yoksun değiliz oysa:

*Ahlaka uygun ya da ahlaka aykırı kitap diye birşey olmaz.
Kitaplar ya iyi yazılmışlardır ya kötü.*

Böyle diyor *Dorian Gray*'in "giriş'inde" *Oscar Wilde*. Sevelim sevmeyelim, beğenelim beğenmeyelim, yalnızca bu sözlerden ötürü uzun bir yaşamı var *Oscar Wilde*'ın. Epeyce meydan okuyan, hertürlü tartışmayı kesip atan, oldukça şımarık bir izlenim uyandırır da, kulaklarımıza küpe olması gerekiyor bu çarpıcı sözlerin. "Moral-immoral" ikiliğini, bazı açılara göre daraltıp genişleterek: *Wilde*'ın "a moral or an immoral book" ("ahlaka uygun ya da ahlaka aykırı kitap") deyimini "töreye adım uyduran ya da töre-dışı kalan kitap" diye yorumlasak da, durumda pek birşey değişmez; alıntı, gücünden birşey yitirmez inancındayım.

Gerçi şurasına burasına dokunmadan edemeyiz çoğun, nitekim ben de *Güneşle*'deki "Töre Bekçileri"nde kimi dolaylı kimi dolaysız *Wilde*'la hesaplaşmış sayılırım. Gene de abuk-sabuk baskılar karşısında, ne yazık ki, azalacağına gittikçe artan bağnazlıkların ateşlediği gözü dönmüş topluluklardan, darkafalı yöneticilerden başalamıyoruz.

Türlü türlü tarih-kültür gerçeklerinin basıncıyla, yeri geldiğinde, bazı tanımsal-içeriksel onarımlara itelese de, Wilde'in sözü hep yankılanacak kulaklarımızda.

Buna Dokunan, Bir İnsana Dokunur

Arkadaş, kitap değil bu,

Buna dokunan, bir insana dokunur.

(Walt Whitman, *Çimen Yaprakları*, “Ayrılış Şarkıları”.)

Birkez daha, bu kez de doğrudan doğruya ozanın soluğundan içimize çekelim:

Camerado, this is no book

Who touches this book touches a man.

(Walt Whitman, *Leaves of Grass*, “Songs of Parting;
“So long!”

Okur olarak duyduğum en güzel seslenişlerden biri dilegeliyor bu iki dizede. Keşke her okuduğum kitabın başında yeralabilse bu dizeler! Her kitaba uymaz, dersiniz, tartışacak değiliz, paylaşmadığımız ne var ki, okuruz hepimiz, kimimiz aynı zamanda yazar olsak da, – şöyle diyorum: uygun olan her kitabın başında, Walt’ın bu dizelerini görmeyi istiyorum gönlüm.

Okurlardan bir okur olduğuma göre, bu bağlamda pek birşey gelmiyor elimden. Olsa olsa Walt Whitman’ın o gür gür, içten içten çağlayan sesine yankı veren kitaplar bulup okurum, okuduklarımı gereği gibi okur, gönenirim. Ne güzel şey, okurken okurken Whitman’laşmak: ayık algılamayla, coşkulu yaşamayla özümü sayfalarla birleştirmek!

Neyse ki, yazar olduğum için başka bir olanak daha açılıyor önümde: bilimmiş, şiirmiş, denemeymiş, felsefeymiş, – yazdığım herşeyi, başa Whitman’ın dizelerini koyabilecek kıvamda

yazma olanağı bu. Gerçi bu yolda derlenebilecek mutluluk yalnızca benim özenime, çaba ve istencime bağlı değil; yapıp ettiğimde, elimde olmayan nice gizemli talihlerin ya da talih-sizliklerin payı var. Gene de ben, herşey benden sorumluymuş gibi davranıyorum çoğun.

Çuang Çe

Yaşamı gerçekten anlayan kişi, yaşamının hiçbirşey yapamayacağı şeyle uğraşmaz.

Uzak uzakların Doğu kesiminden bana seslenen kitapların özü özeti diye niteleyebileceğim bir anlatım bu. (Unesco'nun Paris'te yayınladığı *Çuang Çe* Toplu Yapıtlarının *Liu Kia-hav*, *Loeuvre Complète* çevirisinden aktarıyorum.)

Kitaplarla ilişkinin ne ilişkisi var, denebilir. Öyle ya, neresinden baksan, bir bilgelik yönergesi. Kişisel yaşamın tümüne ilişkin bir sav; yaşamı çepeçevre kavramaya yönelik. Nitekim çok eskiden *Ta*, betimlediği resimli göstergeyle, Çince, her-yana çıkan yol demekmiş. Alıntının içimde yeretmesinin nedeni bu zaten. Çünkü bence en uzakların yüce kaynağı *Lao Çe* ile birarada anmayı sevdiğim *Çuang Çe*'nin değerli bir armağanı bu alıntı. Seyrek de olsa, bu tür armağanları Batı'dan da edinebiliriz. Gel gör ki, Batı kitaplarının özelliği, Doğu'dan bambaşka yöne çekip iteliyor insanı.

Birşey yapamayacağını bile bile insanı savaşa iteliyorsa, kitap deyim yerindeyse, Batı Akıl'nın kitabı. Bu akıl trajik bir akıl – ölesiye vuruşuyor. Doğu'daysa, nerdeyse ayrıcalıksız tüm doğuca kitaplar, heryanı sarmış bir anlayışla, yazgıya boyun eğmeyi öğütlemekte. Genellikle Batı kitaplarındaki dış dünyaya yönelik o kökten çalışıp çabalamaya düşkünlük yok Doğu kitaplarında. Buna Doğu Akıl demekte bir sakınca olduğunu sanmıyorum. Bu arada Batı Doğu'ya, Doğu da Batı'ya yaklaşıyor zaman zaman.

Kimimiz bir Akla, kimimiz öbür Akla yapışmışızdır. Tüm yaşama gidişim biryana, okur olarak sağduyum beni, sözcüğün

daha başka bir anlamında trajik bir kargaşaya götürür sıksık: İçten gelen bir kanıyla, hem Doğu'nun hem Batı'nın vazgeçilmez olduğuna inandığımdan ikisinin de hakkını vermek istiyorum. İki Akla yapışık Aklın ikisinden de vazgeçemiyorum. Bazan çıldıracak gibi oluyorum. (Hep değil ama: derin-tatlı gerginliklerden de payalıyorum bazan.) Bu doğrultuda sürekli yalnız olmadığımı gördükçe daha da bir pekişiyorum.

Kuşkusuz, engin bir bal gömüsü Goethe'nin toplu yapıtları. Kuşaklar kuşakları izleyedursun, sayısız okur-yazar ordan derliyor balını. Öyle ki belli bir kültür-çevresinde yeralmanın göstergesi gözüyle bakılabilir, hiç olmazsa alıntı düzeyinde, Goethe'ye uzanmaya. Çoğu kültür kesimlerinde olduğu gibi burda da işi kolayından kotarma yolları çırpıştırmış insanoğlu. İlgilenenleri, 'Goethe Toplu Ormanlarında' bir oyana bir buyana seğırtmekten kurtarmak amacıyla, gün gün, mevsim mevsim, takvimli, resimli resimsiz, aptalları bile zeki kılacak çeşit çeşit dizinli, türlü türlü adlarda "Goethe'den-Alıntılar" düzenlemiş. Alıntı olabilecek özlü sözlerden, kısa parçalardan yana öyle zengin ki Goethe, sanki ta baştan bunu kendi dileyip istemiş de ona göre davranmış gibi bir izlenim uyanıyor insanda. Nitekim Goethe'den aktarılan alıntılarla apartopar döşenmiş yazılar, kitaplar döktürenlere rastlanıyor sıklık.

Bütün bu durumlardan azçok haberli bir kişiyim; alıntıyla yazı döktürme becerisinden yoksunum ama. Gel de şimdi Goethe'den *kitaba ilişkin* alıntı yap, yapınca da tek bir alıntıyla yetin. Neyse ki, tek bir alıntıya iznim var, ötesi yasak gibilerden bir sınır buyurmuş değilim kendi kendime; bilinçaltından böyle bir eğilimim olsa bile, Goethe uğruna mızıkçılık, mızıkçılık sayılmaz doğrusu. Asıl güçlük Goethe'den basmakalıp alıntılara düşmemekte. Bu bağlamda şu da sözkonusu: Çarpık gözlerin basmakalıp diye nitelediği bir alıntı bile kaleme takılsa, o alıntıyı algılama biçiminin basmakalıp olmaması benim için önemli. Bu doğrultularda pek talihsiz sayılmam sanıyorum. Ne de olsa yarım yüzyıldır dolaşıp duruyorum

Goethe ormanlarında, Goethe bahçelerinde. Şimdi bana en zor gelen şey, iki-üç Goethe alıntısından öteye geçmemek: talihim varsa, bunun da üstesinden gelirim inancındayım, – göreceğiz bakalım.

Goethe'den ilk alıntım şu:

*Etkisi büyük olmuş bir kitap üzerinde
artık yargı verilmez.*

Goethe'nin Von Müller'e yazdığı 11.6.1822 tarihli mektupta geçiyor tümce.

Yerden göğhe haklı Goethe. Azçok uygun bir geçit bile bulsan, kalk da Shakespeare'e, sanki sana gelinceye dek kimse okuyup tanımamış gibi, sakar sakar övgüler yağdır, ilk sen bulup ortaya çıkarmışçasına, Shakespeare, ah Shakespeare diye diye. Kalk da şimdi, hop dur hop oyna da, Platon'un çelimsiz yönlerini ilk sen görüyormuşsun gibi yergiler düz Platon'a.

Klasiklere dokunulmaz, demiyorum. Başta Goethe kendisi, onlara da dokunulur, gerekli bu, yoksa nasıl yaşarız, nasıl yaşıyoruz onları. Yerine getirmeden edemeyeceğimiz birşey var yalnız: Klasiklerin *etkisine* saygı duymamız gerekir. Klasik bir kitabı, kendimden önceki okurlara hiç uymayan bir açıdan sevesim tutabilir, ya da hiçkimseye uymayan biraçıdan sevme-yesim tutabilir. Öyle ya, “klasik” diye nitelenen kitap da önünde sonunda ‘kitap’. Herkesi başka türlü etkiler kitap, herkes başka türlü etkilenir kitaptan. Klasik de olsa, okuduğumuz kitap üzerindeki düşüncemizi açık açık söylemekte hiçbir sakınca yok. Okur yürekliliği gereğidir bu. Orası öyle de, klasik bir kitabın geçmişte *yaşanmış* etkilerini görmezlikten gelmek, ya da bu etkilenişleri gerçek değilmiş gibi hırpalamaya girişmek düşüncesizlik doğrusu. Olmuş, olmuştur, yani birbakıma gerçektir, geçmişin gerçeğidir, gerçekleşmiştir, – kitap etkileri için de geçerli bu.

Dillerde, yazılarla pek öyle bol bol salındığını duyup görmediğim bir alıntı daha var Goethe'den. Goethe ile Eckermann'ın 25 Ocak 1830 Pazar günü konuşmasından aktarıyorum:

... İnsanın okumayı öğrenmesi ne kadar çok zaman ve emek istiyor. Ben bu işe 80 yıl harcadım, şimdi bile amacıma ulaştığımı söyleyemem.

O çok önem verdiği okuma olayını bilmeyenleri “die guten Leutchen”, “saf insancıklar” diye niteliyor Goethe. Kimbilir ne anlamlı bir vurgulamayla söylüyor ki söylediklerini, bu kez de “lesen zu lernen” diye, “okumayı öğrenmek” diye söylediklerinin altını çiziyor Eckermann. Doğru dürüst okumanın güçlüğünden her sözaçtığında, bu güçlüğü hem ağır-ciddi hem alaylı-iğneleyici bir biçimde sergilemek gerçekten yaraşıyor Goethe gibi bir okur-yazara.

Eckermann dedim de: Eckermann’ın *Gespräche mit Goethe*’si başkitaplarımdan. Sözü kitaplara getirip de bu bağımlı, bağıllığımlı belirtmemem, özvarlığını yadsımak olurdu benim için.

Sıra geldi tragedyaya: İlk Bölüm, İlk Sahne. Gece:

*Habe nun, ach! Philosophie,
Juristerei und Medizin,
Und leider auch Theologie!
Durchaus studiert, mit heissem Bemühen.*

Faust, – virgüllere, ünlemlere dikkat ede ede, kendi kendine öfke ve üzüntüyle konuşan. Felsefe, Hukuk gibi şeyler “ve de ne yazık ki” Tanrıbilim okuduğu için, “binbir çabayla, derin derin” okuduğu için (hepsi boşboşuna), yakınıp dövünüyor Faust. Sahne duruma upuygun: Yüksek kemerli, dar, gotik bir oda; Faust tedirgin, ve üzgün, kürsünün başında sandalyesinde oturmakta.

Ah! diye sızlanmakta Goethe-Faust, izm’lere sığmayan Aydınlığın insanı. Ne körlemesine sezgiler, ne dar akıl yeterli onun için, Latince kökenleri zedelemeyen söyleyip yazayım: ne rationalist, ne de irrationalist. Duyguların kabarttığı Saldırı ve Atılış Çağı’nı da, Salt Akılcılığın ‘ahmaklığını’ da aşan bir insan Goethe-Faust.

Yüzeysel gözlere, okumaya karşıymış gibi görünse de, özde, okumaya karşı değil Faust: Yaşama kapalı okumayla özlemlerini

gideren yalın bir yaratık değil o. Okuma edilginliğine sığınmıyor; yaşama etkini Faust. Okumayla başlamışsa da, kitap-okumada son bulmuyor Faustluk. Bilme uğraşını, yani kitapların dindiremediği susuzluğunu “Ayışığıyla”, yani Doğa’da gidermeye yönelen soydan bir enerji Faust.

Kitapların büyücek bir öbeği, özellikle Ortaçağ kafasının üretimleri “kokuşmuş bir çöptenekesi, tıklım tıklım bir kiler” Faust için. Oysa: Yaşam-Eylem-Doğa, – işte Faust’ça varoluşumuz.

Almancayla bozmuş, demelerinden çekindiğim için değil, bilenler azaldığı için; başta Almanya’da, sonra da başka yerlerde Faust’u Almancasından sereserpe okuyanlar güngüne azaldığı için, bu kez de Türkçe üstünden Goethe-Faust’un soluğunu içimize çekelim, diyorum, – nerden belleğimde kalmış bu dizeler:

*Ah! atılıp üstüne dağların, tepelerin,
Sevgili ışığında gezinebilsem senin,
Uçabilsem canlarla mağralar dolayında,
Dolaşsam çayırıların olanca ışığında,
Bütün bilgi işinden sıyrılabilsem bir hem,
Senin taze çiğinde sağlam yıkanabilsem!*

Görünen köy (“köy” olmadı, “evrenler” demem gerek) kılavuz istemez. Şimdi burdaki değinmelerim, Faust’u pek öyle tümüyle anlayıp anlatan bir yorum değil. Böylesi bir sav güttüğüm yok zaten. Dileğim, Faust’un, birbakıma hepimizin içindeki kitaplara ilişkin kıpır kıpır bir inancı bir-iki çizgicikle dışavurmak.

Bu tutum, birbakıma, genellikle alıntının yazgısı; özellikle de benim alıntı yazgım: Kimden ne aktarırsam aktarayım, bazan öyle oluyor ki, uyardı uymazdı hiçbirşeye aldırmadan, içinden fışkıranı söylüyorsun, söyleyeceksin çünkü. Şimdi burada Faust’la ilgili olarak gerçekleştirdiğimi sandığım sözümüne yorum, azıcık bile olsa, yapıtın engin bütününe biryerlerden şöyle elatan bir sokuluş, – bir alıntı-yorum işte. Mutluluk doğrusu, hem yazar hem okur için, hele bu hem-hem tek kişide birleşiyorsa, keyfine diyecek yok insanın.

Salt Yapıt

*Görüyor musunuz, aslında, dünya güzel bir
kitapta sonuçlanmak için yapılmıştır.*

Au fond, voyez-vous? Görüyor musunuz, aslında, ... diye sarıcı izlenimde bir uyarıyla içkanısını dışavuruyor Mallarmé. Aslında hiç de görmüyoruz. O da, birbakıma, biliyor bunu, bildiği için böyle konuşuyor zaten.

Salt kitap'tan yana Mallarmé: Herşey, tüm evren kitap için var onun gözünde. Bir insan yazarlığı, okur-yazarlığı tasarlanabilecek en aşırı aşamaya götürüp dayatırsa, kaçınılmaz bu. Önü ardıyla tüm yaşam, çepeçevre insan yaşamı, olsa olsa kitap için, kitabın varolması için bir koşul, kitap için bir hazırlık durumunda öyleyse. Düşünce tutarlıkla çıkarımlanırsa, mantıkça böyle bu. Gelgelelim, böylesi bir mantık uyarınca, olay, okur-yazar bağıllığından başka birşey değil. Gene de benim, mantıkça: öyleyse, demek ki öyle, deyip işin içinden sıyrılmaya katlanmıyor gönlüm. “Salt kitap” olayını anlamak, şimdi kendime verdiğim görev.

Ancak bu yaşamdan kitaba gidişi, kitaptan yaşama gidiş diye tersten alıp yaşamı kitapla varolan, kitaba dayanan birara-yer, bir geçit-yeri diye görmek, düpedüz varolan dünya-kitap dengelerini bozmak, kitabı yücelteceğim diye kitap olmaktan çıkarmaktır. Öyle ya, sonuçta “kitap varolsun diye dünya yokolsun!” demeye gelir bu. Kulağa hoş gelse, hattâ kulağı kahramanca okşasa da, kimileri *kitap mistikliği* diye övücü olduğuna inandığı bir nitelemeyi kulaklara küpe etse de, iler tutar bir yan göremiyorum ben böylesi bir haksızlığa yolaçan kitap sarhoşluğunda.

Evrene, yaşama, kitabın mantıkça-gerçeklikçe doğal öncesi gözüyle bakmakla yetinmiyor Mallarmé. Ayrıca, yaradanın damgasını yineleyen, bu damgayı, Tanrıya karşigelmek pahasına, yani Tanrının kitabını, birkez daha yansıtma gözüyle de bakmıyor kitaba.

Sözcüğün en geniş kuşatımıyla, yaşadığımız dünyaya kitap gözüyle bakanlar olmuş eskiden. Uzun bir geleneği var bu tutumun. Ta Herodotos'tan, Homeros'tan beri, dünyada olup bitenlere, haklı olarak kitapların dürtüsü, denmiş. Nitekim Homeros *Odysssea*'nın VIII. Bölümünde Odysseus şerefine düzenlenen şenlikleri, ince ince betimleyen bölümde:

*Tanrılar istemişler de dokumuşlar yıkımını insanın
Gelecek kuşaklara söylence konusu olsun diye*

kendi çağının çerçevesinde bir kanı sunuyor, en son dizelere doğru. Nitekim Halikarnassos'lu Hesiodos:

*İnsanoğlunun yaptıkları zamanla unutulmasın;
gerek Yunanlıların gerekse Barbar'ların meydana
getirdiği olağüstü şeyler birgün adsız sansız kalsın*

düşüncesiyle sunuyor daha ilk satırında o ünü yaygın yapıtını, sözü çokça edilse de okuyanları az, ama, tadanlar bilir, tadı tuzu yerinde, o keyifle okunan, hem de ne keyifle okunan başucu kitaplarımdan birini.

Yadırganacak birşey yok, ne Homeros'ta ne Hesiodos'ta. Çünkü dönüp dolaşıp yaşama dayanır kitap: özü biçimiyle, herşeyini yaşamdan devşirir, yaşamı işler kitap, tüm gelmiş geçmiş kitaplar için bu böyle. Kitap yüceltme geleneğini Homeros'la Herodotos'tan başka bir bağlamda sürdürenler de var, Renaissance'ta, Yeniçağ'da.

Bu geleneğin çözümlerinden biri *Campanella. Modo di Fiosofare* başlıklı yazısında; "Evren önsüz sonsuz Aklın, kendine özgü düşünceleri yazdığı kitaptır" diyor. Descartes'tan Goethe'ye, Novalis'ten Schlegel Kardeşlere dek, oğün bugün evrende Tanrının izlerini bulan, bu izleri anlamlandırıp okuyan

okuyana. Evreni, Tanrının imzasını taşıyan kitap diye algılamakla, tanrısal bir kutsallık yansıtmış oluyoruz böylece evrene.

Bu çizginin de dışında kalıyor Mallarmé'nin bakışı. Yazarın elatmasıyla, Mallarmé, evrenin rastlantısal önemsizliklerden sıyrılacağı; evrenin, kitapla, ıvır-zıvırdan kurtulup zorunlu yapıya dönüşeceği; bunun, en iyi, söz ustası ozanın, sözcükleri en yetkin biçimde, ne eksik ne fazla bir özle, kılıkırk yara yara birbirine çatan ozanların, dolayısıyla da kendisi Stephane Mallarmé'nin, gerçekleştireceği inancında. Mallarmé'nin ülküsü: *Le Livre: Kitap*. İşte onun için herşey.

Herşeyiyle Dünya'yı kitabın *aracı* saymak, ne denli kitap-sever olursam olayım, birtakım kınayıcı nitelemeler getiriyor aklıma: Amma da boşgurur! Böyle şey olur mu! Delilik bu! Öyle de, Mallarmé gibi bir ustayı kurtarma kaygısıyla değil, okur-yazar olarak elimden geldiğince salt-kitap-savını azıcık dahadeşmeden edemeyeceğim.

Genelde, yazar, kitabıyla, olabilen en iyiği kotarmada yoğunlaştırır tüm yetisini, çabasını. Genelde, okur, okumasının en iyi kitap-okuması olmasını diler. Ne var ki, ne yazarın, ne okurun, evreni, *Kitabın* aracı diye algılanması; dolayısıyla da değeri varlığıyla evreni, ancak kitap'ta doruğuna erişen bir düzlük, ya da yokuş diye yorumlaması; evreni, evrenin bir parçası olan kitaba indirgemesini gerektirmez. Kitap sevgisi, kitap saygısı dünyayı, birbakıma, aşağısayıp değerinden etmeye götürmemelidir. Birşeyi kutsallaştırmak uğruna, başka birşeyi batırmaya kalkışmak ölçsüzlük doğrusu. Sevgi, saygı kör etmemeli gözleri. Hiçbirşey, ama hiçbirşey, kitap bile sözkonusu olsa, "tüm kutsallıkların" anatabanı Dünyanın üstüne konamaz.

Mallarmé "*Le Livre Absolu*" ("Salt Kitap") diye adlandırdığı bir başyapıt kaleme almak istiyordu. Kismet olmadı. İlle de "salt" nitelemesine yaraşır bir yapıt yaratmak istiyorsa insan, Descartes gibi *Le Monde* adında bir kitap yazmaya yönelmeli, böyle bir *Dünya* yazmak Descartes'a da kismet olmadı ama.

Bense kendi payıma: dehalarla akraba olmadığımı göre, olmadığımı da biryandan seviniyorum ya, böylece ölçsüz atılımlarda yitirmiyorum sınırlı gücümü, bense, ne diyordum, hiçbir saltlık amacı gütmeyen alçakgönüllü *Bir Dünya Kitabı*

yazabilsem, mutluluğuma diyecek kalmazdı inancındayım. Bu tasarımı gerçekleştirmek, bu gidişle bana da kısmet olmayacak gibime geliyor. Belki de bilinçaltımda gizli gizli filizlenen saltlık yönelişleri yüzünden gerçekleşemiyor dileğim.

Tuhaftır, sürçmelerle akıp gitse de, kendine özgü karınca kararınca bir sağduyusu var bazı yaşamların, benimki de onlardan biri sanıyorum, kendime ilişkin duyu bu olduğu için, hertürlü değersellikten uzak söylüyorum bunu. Yazar olarak şurası-burası düzgünce *bir* kitapçık yazabilmek, bir *kitap* ama, beni mutlu etmeye yeter bu. Epeyce yolaldığımı sandığım bu eldeki kitap da öyle olsun isterim. Okur olarak istediğimse: bazan kendimi tutamayıp daha çoğunu istesem de, düzgünce bir *kitap okumak*, kitaplardan bir kitap, bir *kitap* ama. Gel de sevinçten sıçrama ozaman.

Mega

Genellikle Gutenberg’le birlikte kitaplar hızla irileşmeye başladı. Gutenberg’den eskiye gittikçe de, tek-tük ayrıcalıklara karşın, o denli kısalıyor ki kitaplar. Kısa-uzun, görelî deyimler kuşkusuz; ancak, kitaplar için kısalık-uzunlukta, yaprak, sayfa sayısı kadar sayfa başına yazılı satır çokluğu da önemli. İşte bu anlamda kısalık ile uzunluğun, ya da büyüklük ile küçüklüğün, yazım-basım tekniğindeki güçlülere, kolaylıklara bağlı olduğu apaçık bir gerçek. Sözelimi, Platon’un birçok yapıtı 30-40 sayfa; en büyük yapıtı *Politeia*’ysa, *Devlet*’se, çeşitli dillerdeki çeşitli nüshaların kitaplığımdaki kabataslak ortalamasıyla 400 sayfa; öyle de, unutulmaması gerek, Platon’un sağlığında yazılıp yayınlanması nice yıllar almış olan 10 kitaplı bir kitap. Zamanla, teknikteki ilerlemelerle, kitabın nesnel oluşumu kolaylaştıkça, kitabın nesnel oylumunda da belirgin artışlar gözlemliyoruz. Artık sıklıkla rastlanan kalın mı kalın yüzlerce ciltlik dizileri şöyle bir anımsayıp geçelim.

Bütün bu verilerin günışığına çıkardığı gerçek şu: Eskiler küçük kitapları yeğ tutuyordu. Büyük kitaplarsa, binbir dert, binbir yıkım demektî. Yalnızca nesnel oluşum, dağıtım bakımından değil, sayısı zaten sınırlı olan okurlarca anlaşılıp değerlendirilmesi bakımından da.

Baskın bir olasılıkla, bunun içindir ki, kitapsever Eski Yunanlılar:

Mega biblion, mega kakon
("Büyük kitap, büyük kötülük.")

diye düşünüyorlardı.

Bir tekerleme cildinde ilk gördüğümde, bu deyimle ilgili olarak sonra sonra izleme fırsatı bulduğum tuhaflıklar aklıma uğramamıştı doğrusu. Dedğim gibi, işler çelişkilere büründü sonra sonra.

Kimi kalın kitapların, kimi de ince kitapların ilk sayfalarında tekbaşına boygöstermeye başladı *mega biblion*, *mega kakon*. (Talihim varsa, *mega kakon* denmeyecek olan bu kitabın başka yerlerinde de yaptığım gibi, şimdi de Latin harfleriyle yazıyorum Yunancayı, α'lı β'lı yazmaya kalkışsam, doğrusu oydu ama, yayıncımın başına dert açmaktan çekindiğim için buna katlanıyorum. Yalnızca yayıncımın mı, kendi başıma da, düzelteler düzeltisizler birbirine eklenince kimbilir ne elim-gözüme yanlışlar çıkacak ortaya. İyisi mi ... neyse...)

Çoğu kimsenin acelesi var, kitabın hemen hemen ilk sayfasındaki tek bir satırcıkla geçirecek zamanı yok, “asıl metnin” dışında oyalanmayı nerdeyse ayıp sayıyor çok kimse. Benimse, nedense bir sismograf yapışık içime, minicik söz-yazı lekeleri bile deprem göstergesi bende. Ne diyordum, *Mega kakon* (daha doğrusu, kaynaklara boşverme heryana sindiğine göre, modern dillere, çoğun böyle üstünkörü aktarılan) *Mega biblion*, *mega kakon* açmazlı açmazlı dikiliyor önüme.

Kimi kalın kitapların başına konan *Mega*'lı-deyiş, fırdolayı kötülüklerin toplamı anlamına gelen *Kakos*'tan ötürü, çoğun “dert”, “bela” diye yansıtılıyor. Bana kalırsa yazar, kalın kitabın başına kondurduğu bu sözcüklerle, seslendiklerine, genelde meydan okuyor: Kitabım: okkalı ama kaçınılmaz birşey bu; konu gereği böyle; isteseydim kısa yazardım ama, senin iyiliğini düşündüm de istemedim, asıl ozaman dert açardım başına... der gibilerden bir sesleniş.

İnce kitaplara kondurulan *mega*'lı-deyişi ise, yanılıyor muyum bilmem, (ayrıcalıklı kitaplar vardır, sözüm onlara değil) şöyle yorumlamaya eğilimliyor. Bu durumda, bana kalırsa yazar şu doğrultuda bir düşünce güdüyor: kitabımın çelimsizliğine bakma; uzun yazmak, benim için işten bile değil. Seni düşündüğüm için uzun yazmadım; eh, ne de olsa bazı yetilerim var. Çalışmadan yana da diyecek yok dinçliğime; çetrefil konumuzla boğuşa boğuşa bu elindeki kitabın arı-duruluğuna eriştim işte.

Desene, iri lâf, iri bela!

Pessoa'nın Tedirginlikleri

Fernando Pessoa'nın (daha doğrusu Alvaro de Campos olarak onun diyebileceğim, bu kat kat gizemli düşünür-ozanın) iki dizesi var ki, birtek sözcük değişikliğiyle pekçok okumamda işbaşında:

*Güçlü benim isteğim
Ve benim isteğim, güçlü olduğu için,
dünyanın özünü delip geçiyor*

Fernando (ya da Alvaro), belki de Alvaro (ya da Fernando) benim “kitabın” diye söylediğimi “dünyanın” diye söylüyor. Önemli olan, isteğin gücü. Dünyanın ta içine girebildikten sonra, ne diye kitabın içine girmesin, hattâ kitabı delip öteye geçmesin.

Ateşle yönelmediği kitabın yüzeylerinde kalır okur. Ateş, kitaba olan bağ. İşte bu bağ serinkanlı anlamının kösteği diye yorumlamak hepten yanlış. İstedğin kadar serinkanlı okusun, okumak istemiyorsa, ne yapıp ederse etsin, gevşek-uyuşuk-uzak duyuyorsun, sen kendin anladığını sansan bile, anladığını sansalar bile, sözümona anlıyorsun: sönmüş gözle okumak, okumak değil. Sayfaları aydınlatan, içten gelen ateştir.

“Dünya”nın yerine “kitab”ın demekle dizeyi bozdum mu? Olabilir. Biliyorum, ozanı, yazarı çarpıtma hakkı yok okurun. Gelgelelim binlerce sayfasında, okuru, ben seni dilediğim yere çekip götürüyorum, sen de beni dilediğin yere çek götür, diye durmadan özgür oyunlara çağırın bir yazarı başka türlü okuyamam doğrusu.

Şimdi burda işime geldiği için çekip çekiştirmeye kalkışmış değilim Alvaro'yu; daha ilk okuduğumda, Pessoa-Alvaro gibi puslarda dolanır olacağım,

... *dünyanın özünü delip geçiyor'u*
kitabın özünü delip geçiyor

diye okumuştum, şimdi de öyle gidiyor dize-yaşantım.

Alıntıların da kendine özgü yaşantısı var. Hiçbiri kâğıtta durduğu ilk yerdeki gibi durmuyor. Kimi okur, alıntıyı boğazından keser; kimi sevmediği sözcükleri atar; kimi, ince dengeleri umursamaksızın, noktalamayı kendine göre serpiştirir; kimi, aktardığı ile aktardığını sarıp sarmalayan anlam-ortamını hiçe sayar; kimi, yazarı yıpratmak amacıyla kullanır alıntıyı; kimi de, alıntıladığı yazarı, rasgele birkaç alıntudan öte tanıma zahmetine yanaşmaz.

Okur, düpedüz alıntı-taşıyıcısı değil, alıntı-yoğurucusudur. *Okuma hakkına* ilişkin bir özgürlük bu. Yoğururken alıntıya kişiliğinin damgasını vurur okur. Gene de *yazar hakkını* çiğneme anlamına gelmez bu. En iyisi, türlü türlü işleyişlerle alıntıyı yaşayıp yaşatan okurun: alıntıyla neyi amaçladığını, özel-nesnel gerekçelerle kendine, başkalarına açık kılmasıdır.

Her okurla ayrı bir serüven alıntı.

René Magritte

*Bir okurun tıpkı kitaptaki durumuyla
Racine'i baştan sona sevmesi olanaklı
birşey mi? Hölderlin'i, peki? Ya da
Baudelaire'i? Ya da Verlaine'i,
ya da Rimbaud'yu?*

Ta içime batıyor René Magritte'in bu sözleri. Racine'ler, Rimbaud'lar, Baudelaire'ler, Hölderlin'ler, – ne zaman sevdiğim ozanları saysam bu adlara da yer var. Gel gör ki filozofların ressamı, ressamların filozofu Magritte bu andığı ozanlarımızdan, çok çok rasgele derlediği bir-iki dizeyle yetinmeyi yeğliyor.

Genelde yapıldığı üzere: bir ressamın düşüncesi bu; çoğu ressam gibi sussun o; çizsin, boyasın yalnızca, herkes kendi işine baksın, deyip geçiştiremeyiz Magritte'i. Tüm yazılarından mektuplarından biliyorum, iyi bir yazar Magritte: ne yazık ki çok kişi bu yönüyle tanımıyor onu. Peki, nasıl oluyor da ozanlarımıza, Rimbaud'ya, Hölderlin'e kıyıyor?

Önce aklıma başıma toplamam gerek. 'Üzgünlüğe' bırakmam kendimi: Yazarları, beğenip sevmek zorunda değil. Okumaları paylaşmak güzel şey ama kuralı yasası yok paylaşmanın.

Sonra şu da önemli: yazarı sevmek, her yazıp çizdiğini sevmeyi gerektirmez. Okur olarak sevmeye ayıklığı elden bırakmaya gelmez. Yoksa tek bir sevgiye sıkışıp kalır insan. Oysa birtek sevgiye değil, birçok sevgiye birden kafada gönülde uzay-zaman açmanın yollarını arayıp bulmaktır okurluk.

Bir de şu var, en önemlisi, – Magritte'e kıymak diye anlaşılmasın: Birtek sözünü, birtek dizesini sevdiğim yazarı, sevebi-

leceğim başka şeyleri de var mı, diye sürdürmem gerek. Çoğun önüne geçemediğim bir eğilim bu bende. Belki de, kendimden başka okurlarda görmeyince, çarpıklık birtek bende mi diye açık-seçik söylüyorum. Gerçekte haktanır olmalıyız biz okurlar, bize karşı da haktanır olunmasını isteriz kuşkusuz. Gerçek şöyle: Gündemler öylesine dolu ki, hele Magritte gibi yaratıcıların gündemi, bilerek bilmeyerek nice güzellikleri atlamak durumundayız. Bizi gönendirecek nice kitap güzelliklerine inemiyoruz; azıcık ordan azıcık burdan sürüp gidiyor okurluğumuz. Gene de her okurun kendine özgü bir azıcığı var.

Spinoza

Bana ağaç gibi bir kitap göster, – capcanlı. Zaman zaman kurumaktan yana dönüyor gibi görünse de, gövdesi, dalı, yaprağı, çiçeği, meyvası, yolyordamla zorunlu kılsın birbirini, hiç doğallıktan şaşmadan; görünen görünmeyene, görünmeyen görününe sarılsın, her öge birbirini bütünleye bütünleye.

İşte Spinoza'nın *Ethica'sı*.

Az, az ama ne güzel, böyle yapıtlar var. Bazı yönleriyle kafa-daş duygudaş anlaşılmazsan da, üstüne titiriyorum böyle yapıtların. Hayranım *Ethica'ya*, bu yapıtı yaratana.

Ne diyor Spinoza bu tümcesinde:

Sed omnia praeclara tam difficilia quam rara sunt.

(Tüm güzel şeyler zordur, bir o kadar da az bulunur.)

Bütün güzel şeyler gibi seyrek rastlanır güzel kitaplara, tüm güzel şeyler sayıca azdır da ondan.

Okur olarak, her kitap bizim için yetkin bir kitap olsaydı, umursamazlıktan anlayışsızlığa, cılkı çıkardı kitap okumanın. Gene de hep, ya değerliyse diye dikkat kesilip özenle sarılmamız gerekir kitaba. Her kitap keşke öyle olsa, kendine göre değerlidir ama, aradabir karşılaştık bile, eşsiz değerde kitaplar okuma talihine erişiriz.

İşte *Ethica ordine Geometrico demonstrata, et in quinque Partes distincta*: “Geometri Düzeniyle Kanıtlanmış Ahlak Felsefesi”. Beş bölümden oluşması biryana, daha bu başlığı uzun uzun durup düşünmelere konu yapmamız gerekir. Yeniçağı yeni-çağ kılan o gürül gürül akılcı oyluma olanca önemiyle parmak

basmakta. Descartes'çı düşünüşle yöntemini bulan Batı kültürünün, günümüzde artık tüm yeryüzünü içten içe yoğuran kültürün anıtsal bir göstergesi. Nice başarı programları, nice verimli-güdükt tartışmalar sarmaş dolaş bu başlıkta.

Alıntılanmak istediğim *Ethica*'nın adı başlığı değil ama, en son tümcesi. "İnsan aklının gücüne, ya da İnsanın Özgürlüğü"ne ilişkin V. Bölüm. Spinoza'nın, o arı-duru Latincesiyle, "De Potentia Intellectus, sive de libertate Humana" adlı bölümün en son tümcesi.

Spinoza'dan bize esen geometri esiniyle, şunu da ekleyebiliriz: Değersiz birşey sayıca az olsa da, mantıkta başka türlü sü tasarlanamaz zaten, gerçekte daha da değerli.

Denecek ki, herkesçe bilinen şeyler bütün bunlar. Orası öyle de, az olanın değerli olduğunu, değerli olanın değerli olduğunu, değerli olanın az olduğunu çoğun çok kişi unutuyor ama. Çeşitli zamanlarda, çeşitli kılıklarda dile getirilen bu önemli gerçeği, eşi benzeri olmayan bir kitaba nokta koyarken az bulunur biçimde söylüyor Spinoza.

Böylece çağlar-ötesi, kültürler-arası, uluslar-üstü kitaplar için geçerli bir kuşatıcı gerçeğe parmak basma fırsatı hazırlıyor bize Spinoza. İster çileyle ister sevinçle olsun, özde ve benimseniste talihli kitapların imrenilecek yazgısı: sayıca az o pırıl pırıl varoluş.

Gerçi değerli mi değerli yapıtlara, değerce örnek kişilere de kuşkusuz, kulp takmaktan kolay şey yok: Özellikle, yapıtıyla birlikte Spinoza'nın çektikleri hep ürpertir beni, bir o kadar da ona duyduğum saygıyı, sevgiyi arttırır. Ne var ki gerçekten değerli yapıtlara kulp takılsa bile, değerinden birşey yitirmez onlar. Hele sayıları azsa, hep öyledir nitekim, takılmak istenen kulplar daha da güzelleşmelerini sağlar o benzersiz güzellerin. Öyle ya:

*Sed omnia praeclara
tam difficilia quam rara sunt.*

*Tüm güzel şeyler zordur,
bir o kadar da az bulunur.*

Şiraz'lı Sadi

Fransa, İngiltere, Almanya, Rusya, İran, Hindistan, Çin, Japonya, Amerika, – nereye uzanırsak uzanalım, ülkeye çağa özgü kültür ortamları uyarınca, okumaya, epeyce önem ve değer verildiğini saptama mutluluğuna erişiriz günümüzde. Özellikle alıntı ve özdeyiş derlemesi durumunda kitaplar elden ele dolaşır kültürlerin uzayında. Ençok bizim “Doğu” diye adlandırdığımız yerlerde bu böyle. Japonya’da Zen Yol’una ilişkin derlemeler; Çin de Lao Çe ile Konfüçyus geleneğinin başvuru kitapları; Brahman’lıktan Buda’cılığa Veda’lı, Rigveda’lı Hint gömüleri heryandan çağırmakta talihli okurları.

Bu arada günümüze değin yüzyıllarca Türkçe okuyanları bolluk içinde beslemiş olan Arap-İran kaynaklarını unutmamak gerek. Nedense birden *Şehname*’siyle Firdevsi aklıma geldi ama gönlüme çok daha yakın *Sadi. Bostan*’ın, *Gülistan*’ın bilge sanatçısı, tüm Doğu’ya simge olan yüzlerce odaklı Sadi’de oyalanmak istiyorum azıcık.

Gülistan’ın elimdeki nüshasında, “Söyleşi Kurallarına İlişkin Sözler” başlıklı bölümün 226’ncı özdeyişi şöyle:

*Bilip öğrenip bildiğini yapmayan
Çift sürüp de tohum ekmeyene benzer.*

Doğu bilgeliğini yansıtan ne anlamlı bir benzetme. Tasavvufa gönlü akan, geziye düşkün, sevgi nedir bilen, kalemi güçlü, töre gözlemleri keskin, ince bir yaşama filozofu dilegelmekte bu benzetmede.

Bence, burcu burcu bir güzellik yayılıyor bu benzetmeden.

Bilgi, tektek edinilip sıra sıra düzenlenen başarılarla oluşturur bilimi. Bilimle bezenmenin en etkili yoluysa söyleşi, özellikle de söyleşileri unutulmaktan kurtaran kitaplar. Ne var ki, kitabı okuyup geçmek yaraşmaz *gerçekten* öğrenmek isteyen okura.

Gerçek okuma: okunamı yaşama geçirmektir. Kimselerin gözüne çarpmayan bir kitabımın adından aldığım esinle söylüyorum, göze çarpmadım diye üzüntü duyduğum için değil, artık duymuyorum, içimden geldiği gibi öylesine söylüyorum: kitap kuram; yaşam, eylem. Okurluk, kuram-eylem birlikteliğiyle amaca varmış olur; okur, ancak ozaman “bilime” varmış olur.

Nietzsche

Okurlarına *yapacak çok şey* bırakan yazarlardan Nietzsche. Hiçkimse, ben Nietzsche'yi "okudum", diyemez. Onu: belli zaman-aralıklarıyla okumak zorunda okur, burgaç burgaç toparlanan belli yaşantı-birikimlerinin içinden içinden, yeniden yeniden okumak zorundadır okur. Nitekim ben de, başka türlü olmuyor, Nietzsche'yi okuya okuya "kendim oldum" – neysem ne oldum, olup gitmekteyim ama, gene de dilediğim gibi bir Nietzsche okuru olamadım. Birbakıma, iyi ki olamadım, işte öylecene birtek Nietzsche'ye saplanıp kalmam gerekecekti ozaman. Tek yazarlı, tek kitaplı bir okur olmaktan hep uzak durdum, yalnızca Swift'in "beware of the man of one book" ("tek kitaplı insandan sakın") uyarı-buyrultusuna bağlandığımdan değil, gönlümden kafamdan öyle geldiği için. Gene de okudum da okudum, okuyorum da okuyorum Nietzsche'yi. (Günün birinde ilgilenen çıkarsa, bu yönden ben de okurlarıma birbiriyle karşılaştırılacak epeyce su yolları bıraktım sanıyorum.) – Bu durumda Nietzsche'den nasıl birtek alıntıyla geçiştirebilirim?

Başlayayım öyleyse:

Ein Buch für alle und keinen.

İlk izlenim bu alıntının kolay bir alıntı olduğu. Nietzsche'ce söylenmiş kısa, özlü, apaçık bir anlatım:

Herkes için, kimse için bir kitap.

Öyle de: tükenesi, hele şuracıkta tüketilesi bir alıntı gözüyle bakılamaz gene de.

Nietzsche, *Also Sprach Zarathustra*'nın ilkbaşına koymuş bu sözleri. Aslında Nietzsche'nin tüm yapıtlarının başında yeralması gerek. Ben de yazdığım herşeyin, ister kitap ister teközdeyiş

olsun, önsözü, temel-sözü gözüyle bakıyorum Nietzsche'den andığım bu alıntıya. Birdeyime: aşama, sınama, dönüşüm, çevrinti, program bu. Yazarlığım biryana, Nietzsche'yi bata çıka okuyan bir okur olarak böyle düşünüyorum. Ben okuduğumu tutkuyla okuyorum. Keşke, sayıları o kadar önemli değil, okurlarım da beni tutkuyla okumaya yönelse diye hayal kuruyorum bazan. Yönelmek onlardan, tutkunun besiniyse, karınca karınca, benden.

“Sert dağlar” insanı Nietzsche'nin *Ecce Homo*'daki bir açıklaması, onyıllardanberi aklımı kurcalamakta:

*Yazılarıma her zaman olanca yaşamımla olanca kişiliğimi koydum.
Katışksız düşünsel sorunların
ne olabileceğinden haberim yok.*

İlk zamanlar, bu alıntıyı oluşturan iki önermeyi de onaylıyordum. Sonra sonra, ilk önermenin doğruluğuna daha çok bağlanmakla birlikte, ikinci önermeyi tutmamaya başladım. Öyle ki artık konu ne olursa olsun, ilk önermenin geçerliğine inanıyor; ikinci önermeyi ise “altüst” ederek okuyorum. Dobra dobra şöyle bir kılığa dönüşüyor Nietzsche'den alıntım:

Yazılarıma her zaman olanca yaşamımla olanca kişiliğimi koydum. Katışksız kişisel sorunların bile ne olabileceğinden ancak o zaman haberim olmaya başladı.

İşte Nietzsche, işte ben! Okurum, böyle konuşmaya hakkım var öyleyse. Yazar olarak konuşsaydım: Nerde Nietzsche, nerde sen! demekte haklıydı okurlarım. Kendi gerçekliğimde, okur olarak Nietzsche'nin dehaca yürekliliğine, ya da şöyle diyeyim, yürekli dehasına hayranım, hayranım ama, Nietzsche'den sonra yazıp çizen her yazar gibi, Nietzsche hepimize en unutulmaz uyarılardan biri olduğuna göre, ne denli zorsa da başarabilece-

ğimizce Nietzsche'den daha ayık davranmak görevimiz, yalnızca görevimiz değil zevkimiz de.

İster istemez uçurumlu dağlara götürüyor, Nietzsche'deyiz, başka türlüşünü tasarlayamayız zaten; hoş, tasarlayan tam-ayıklar çıkabilir içimizden, ama onlar Nietzsche'de mi diye sorarsak uykunun rahatlığına bırakmış sayılırız ozaman kendimizi.

Hep uluorta değil ama, *bazan* kendini övüyor da övüyor Nietzsche. Bende ki dokuz ciltlik Toplu Yapıtları, övgünün kaba dalgalarıyla, kimi bellibelirsiz övgü dalgalarıyla kabarıp kabarıp söner gibi oluyor. Söz *Ecce Homo*'da. Bu en büyük patlayıcının ilk üç bölüm başlığına bir gözetmek yeter kanısında yım.

Warum ich so weise bin

("Neden böyle bilgeyim")

Warum ich so klug bin

("Neden böyle akıllıyım")

Warum ich so gute Bücher schreibe

("Neden böyle iyi kitaplar yazıyorum.")

Genelde, bir yazarın işlediği konu çerçevesinde, bir punda getirerek kendisini övmesine dayanmam. İtici buluyorum böyle şeyleri. Nedensiz alingan olduğum söylenebilir belki: Okur-özgürlüğünü zedeliyormuş gibi geliyor çoğun. Çünkü okur olarak duygum şu: Her kitap, birbakıma, itici olmamaya dikkat ede ede yazarın bir çeşit özünü övme çabalarının bileşkesi. Gerçi öyle çok katkılarla bezer ki yazar bizleri, kendini tutamıyorsa, varsın aradabir açık açık övsün özünü. Övgünün haklısı pek olmaz ama, varsın övsün kendini. Ola ki, kendi özünün okuru olarak bükülüyor kendine. Bizler okur olarak kendimize tanıdığımız yazar-övme hakkını, yazarın kendisine tanımazsak, övgü odağıma haksızlık etmiş oluruz doğrusu.

İşte Nietzsche bu tür bir yazar. Gene de herkesin harcı değil Nietzsche'ye benzemek. Ben kendi hesabıma, hani okur olarak konuşuyordum, sus!

Susuyorum, susacağım, Nietzsche'ye hiç benzemeyen, bambaşka bazı yazarlarım var, öylesine övmüşler ki kendilerini,

övgülerine diyecek birşeyim yok, “övgü” denebilirse, kuşkusuz, bu öz-övgülerine. Özellikle Cervantes’i, Gogol’u gözönüne getiriyorum böyle derken. Peki, ya Swift: Nietzsche’ye hiç mi hiç benzemeyen Swift bile Nietzsche’leşiyor, yaşamının sonlarında:

*What a genius I had, when I
wrote that book*

Swift, o eşsiz *The Tale of a Tub* için, o kitabı yazarken “ben ne dehaymışım” diyor. Yok, biyolojik koşullar, ah *bios*! ah dirim: her zaman *logos*’la, Akıl’la uyumlu gelişmiyor. Ne var ki, akli yumuşadığı zaman bile Nietzsche gibi Don Quijote değil Swift, Nietzsche gibi övgünün dobra dobra üstüne üstüne gitmiyor. Şöyle yandan yandan, iğne iğne, alay alay bir övgü onunki. Nietzsche’nin, bunu, İngilizlere özgü “cant” ile, “ikiyüzlülük’le” nitelendireceğine kuşkusuz yok. Olsun, herkesin kendine uygun bir övgüsü var. Nitekim Gogol Gogol’ca, Cervantes Cervantes’çe över kendini, kendini övünce. Peki şimdi kimi övdüm ben? Neyi? Nasıl?

René Char

Özvatanı, elegeçirenlerden kurtarmak için dağa çıkan; başka vatanlar barışa kavuşsun diye yollara düşen; doğayı, kimselerin anlamadığı gibi içten anlayan; olaylardan derlediği sonuçların eşliğinde oyalanmayan, her sözü güneş cömertliğiyle yaşatan düşünür-ozanlardan biri *René Char*.

Baktım ki tektek ciltlerle olmuyor, Pléiade'daki Toplu Yapıtlarıyla dolaşıyorum aylardır. Hem çağımızın gürültü patırtısında öneydınlatan, hem eski çağlara yetesiye ışık saçan bir görüşü var Char'ın, ozanca-düşünürce bir görüş, tam gönlüme göre:

L'essentiel est sans cesse menacé par l'insignifiant.

L'essentiel: önemli olan, tüm önemli şeyler, yani öz.

L'insignifiant: önemsiz olan, hesaba katsak da katmasak da durumda birşey değiştirmeyen ne varsa herşey, yani özün karşıtı.

Böylece:

*Öze ilişkin olan, durmadan önemsiz şeylerce
tehdit edilmekte.*

Gerçekten öyle: kitapların dışında, kitaplarda, bazan birinin yaptığını öbürü bozduğuna göre, kitaptan kitaba, ençok da günümüzde: yüzeysellik, özü kemirip yiyor durmadan.

Char'dan andığım bu alıntı, tüm varlığa bir dalış, Toplu Yapıtlarının bir yerine özgü tekil bir başarı değil, Toplu Yapıtların heryerini oylumlandırıan temel görüş.

Nizami'den İspanyol Yazınına

Nizami diyor ki:

*Kendibaşına birşey yapamazsan,
kendine bir dost ara.*

Tepeden inme oldu, durakladım: Böyle diyen Nizami değil miydi yoksa? Feridüddin Attar'dı belki, Doğu bilgini Ritter'ın "Canlar Denizi"nde gözüme çarpmış olabilir bu gönderme. Nereye mi? Tanrıya bir gönderiş, ona ne kuşku. Gene de ben Tanrıdan çok kitaba bir başvuru diye anlıyorum Nizami'nin bu sözünü. Belleğim-de giriştiğim karmaşık arkeoloji işlemlerinden sonra, Nizami'de karar kıldım, bu anlatımın kaynağı o. "Tanrı" dedim de, öyle bir sözcük ki bu, 'fırta zırta' dilinde çoğu kimsenin, benimse kırkıylda bir sesli yazılı dağarcığımda. Ne diyordum, Tanrıdan çok kitaba başvuru çağrısı diye anlıyorum Nizami'nin çağrısını. Öyle ya, kitabını buldun mu, "Tanrı" diye adlandırsan da adlandırmasan da, "kutsal" bildiğin varlığa gitmek kolaylaşır; yok, sen önce, doğrudan doğruya kutsalını bulduysan, kitaba ne gerek ozaman.

Nizami haklı, kitap dost, dostlar dostu. Tekbaşına ne denli güdükse, sayıp sevdiği dostu kitapla o denli gürül gürül insan okuduklarıyla. Üzüntülü-düşündürücü de olsa, değil mi ki kitap güven kaynağı, gönendirici bir gerçek bu dolaylı dolaysız.

Aslında Doğu'dan Batı'ya, Batı'dan Doğu'ya, her zaman her yerde hep dost gözüyle bakılır kitaba. Nitekim Batı'da Antik-çağdan çağlaya çağlaya kopan ama Yeniçağla birlikte coşkulu-köpüklü dönemeçler çizen bu kitap-dost benzetisi Calderon'da görkemle ortaya seriliyor:

*Los cuerdos amigos son
El libro mas, entendido
De la vida, si, porque,
Deleitan aprobe chando*

Bakalım içinden nasıl çıkacağım, – olduğu kadar işte:

*En bilge dostlarımız,
Yaşamımızın en iyi kitapları.
Çünkü onlar hem biler
Hem tatlandırır yaşamı.*

Yoksa şöyle mi:

*Yaşamda kitaplar
En can dostlarımız
Hem bizi ileri götürür
Hem hoşumuza giderler.*

Hepsi kararmadan olduğuna göre, şöyle mi desem:

*En bilge dostlarımız
Yaşamın en iyi kitapları
Çünkü onlar hem biler
Hem hoş tutar yaşamı.*

Gerçi kitap insan değil, insan da kitap değil. Kitap ile insanın ortak bir yanı var yalnız, hepsinin değil kuşkusuz, talih yüzümüze gülerse bazan, hem yıkımlı hem sevinçli dönemlerde dayanışma pınarımız onlar. Belki de bundan, zaman zaman veryansın ediyoruz ikisine de. Lope de Vega'nın dediği gibi: hem onlarla konuşup onlara danışıyor, hem de onları suçluyoruz gizli gizli:

*Un amigo que acouseja
Y reprehende en secreto*

La Viuda Valenciana'da değilse, öyle çok çırpıştırmış ki de Vega, öldürallah yerini çıkaramayacağım. Anlaşılmadık ne var, yerini yurdunu tam belgelemeyince diken gibi içime batıyor alıntı. İyi ki, bilimsel bir kırk kırk yarma içinde değilim şimdi.

Hölderlin

Ayağını sağlam yere basmak isteyen her okur: hırçın diye nitelenen, bozguncu diye dışlanan, deli diye sırt çevrilen yazarların, ozanların, düşünürlerin hırkasını, eteğini bırakmasın, – tekerlemeden etek demedim, yolgösterici büyükler yalnızca erkekler değil, kadınlar da var.

Dikkatleri Hölderlin’de yoğunlaştırayım şimdi, – Topluluklardan uzak kırlarda koşturan, insan ayağı basmamış adaları hayal hayal işleyen, Hades’in karanlıklarında cıgıllıklar atan, Elyseum’da sevinçlere batan, Platon’ca idea’lar evrenine evini yapan Hölderlin’e çevriliyoruz:

Hyperion’dan yüce bir sesleniş kulaklarımda:

*Ihr wandelt droben im Licht
Auf weichem Boden, selige Genien!
Glänzende Götterlüfte
Rühren euch leicht
Wie die Finger der Künslerin
Heilige Saiten.*

*Schicksallos, wie der schlafende
Säugling, atmen die Himmlischen:
Keusch bewahrt
In bescheidner Knospe,
Blühet ewig
Ihnen der Geist,
Und die seligen Augen
Blicken in stiller
Ewiger Klarheit.*

Doch uns ist gegeben
 Auf keiner Stätte zu ruhn,
 Es Schwinden, es fallen
 Die leidenden Menschen
 Blindlings von einer
 Stunde zur andern,
 Wie Wasser von Klippe
 Zu Klippe geworfen,
 Jahr lang ins Ungewisse hinab.

Yankılansın istiyorum Türkçede ozan sesi; ne oranda başardım
 bilemiyorum:

Yukarlarda ıfık içinde dolaşırsınız siz
 Yumuşacık tabanda, siz mutlu hayaller!
 Pırıl pırıl Tanrı yelleri
 Hafif hafif okşar sizi,
 Tıpkı sanatçı kadının parmakları,
 Kutsal tellerde gezinir gibi.

Yazgıdan arınmış uyuyan
 Bebek gibi, Göklüler;
 Lekesiz yaşarlar
 Çalimsız gonca içinde,
 Sessizce çiçeklenmiştir
 Onların ruhu,
 Mutlu gözleri
 Bakar dingin
 Sonsuz durulukla.

Oysa bize biçilen
 Hiçbir yerde durup dinlenmemek,
 Parçalamp düşer
 Acılı insanlar
 Körükörüne bir saatten
 Öbürüne,
 Tıpkı su gibi kayadan
 Kayaya sürüklenip giderler
 Yıllar boyunca bilinmeyene doğru.

Hyperion Bellarmin'e yazdığı son mektuplardan birinde, "Schicksalslied", "Yazgı Şarkısı" diye sunuyor bu şiiri.

Gerektiği zaman kendi kendime yorumladığım bu şiirle ilgili olarak söylenecek o kadar çok şey var ki. Tek bir çizgiye değineceğim burda. İlk altılık ile ikinci dokuzluk dize-bütünlüğü, Hölderlin'in çoğu kez yapmadan edemediği gibi Tanrılardan sözetsen de, asıl amaç, insanın çağlar boyunca büründüğü çeşit çeşit görünümlere karşın, değişmez yazgısına parmak basmak.

Tanrılar kımıltısız, pürtüksüz mutluluk içinde varlığını sürdürür gider. Oysa insan, – Hölderlin'in sesini soluğunu ancak kendi sesi soluğu verebilir:

*Doch uns ist gegeben
Auf keiner Stätte zu ruhn,
Es Schwinden, es fallen
Die leidenden Menschen
Blindlings von einer
Stunde zur andern,
Wie Wasser von Klippe
Zu Klippe geworfen,
Jahr lang ins Ungewisse hinab.*

*Oysa bize biçilen
Hiçbir yerde durup dinlenmemek,
Parçalanıp düşer
Acılı insanlar
Körükörüne bir saatten
Öbürüne,
Tıpkı su gibi kayadan
Kayaya sürüklenip giderler
Yıllar boyunca bilinmeye doğru.*

Pekçok romanın, öykünün, şiirin, bilginin, felsefenin, söylenenin soylu gerekçesi ve özeti gözüyle bakıyorum bu dizelere.

Reich'in Lange'si

Friedrich Albert Lange'nin *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart* ("Maddeciliğin Tarihi ve Günümüzdeki Öneminin Eleştirisi") adlı kitabı oldukça geç okuduğum bir kitap. 1866'da yayınlanmış, 1000 sayfanın üstünde iki ciltlik bir kitap. Birinci cilt, maddeciliği, Kant'a kadar izliyor; ikincisi, Kant'tan 19. yüzyılın üçüncü çeyreğine gelip dayanıyor.

Lange, eski kuşaklardan Marburg'lu bir felsefeci, 47 yaşını aşmadan ölen, korkunç çalışkan bir araştırmacı. Çok okumuş, iyi anlamış, derinlemesine düşünmüş bir insan. Sözü tok, dili esinli, aydınlık sever, hem çözümleyici hem bileşimci, yoğun mu yoğun bir kafa. Tanır tanımaz çekimine kapıldığım biri: çok şey öğrendim kendisinden. Tüm özlü öğrenimlerde olduğu gibi verimlene verimlene sürüyor bu öğrenim. Kitabın, özellikle ilk cildi sardı beni, yani Marx'tan önceki maddeciliğin bol sonuçlu zenginliği.

Başlangıcından bitimine dek okuyor, şurasına burasına kancanı atıp alabildiğine derinleşıyorsun, sonra sonraysa, keskin-silik, soluk-renkli anımsamalar... O kadar, – başka şeylere, yaratıcı düşünürlere, kaynak ozanlara filozoflara yöneliyorsun, zamanın pek kısıtlı çünkü, dehalarsa dört yandan kendilerini özellikle okumaya çağırıyorlar.

Böyle bir ortamda, Lange'den epeyce sonra Reich'a elattım. Reich'ı *Die sexuelle Revolution* kitabı dışında, eski öğrencim, sevgili dostum Bertan Onaran'ın Türkçeye kazandırdığı kitaplardan okudum yeryer. Özgün adı: *Ether, God and Devil: Cosmic Superimposition* olan, Bertan'ın *İnsanın Doğadaki Yeri* başlı-

ğıyla Türkçeye çevirdiği kitabı okurken “Esir, Tanrı ve İblis” adlı anabölümün “Canlılık, Gizemcilik, Makinecilik” başlıklı bölümünde pat diye Lange’den bir alıntıyla yüzyüze geldim. İzleyelim alıntıyı:

Eski Yunanlılar’da da gerek kendini beğenmiş dinadamlarının çıkarlarına, gerek kurtarılmaya susamış halkın inancına dayanan katı ve bağnaz bir katı ilkecilik vardı. Sokrates zehir tasını kafasına dikmeseydi, bugün bunu kimsecikler anımsamayacaktı; kent düşünbilime karşı ikinci bir suç işlemesin diye, Aristoteles Atina’dan kaçmıştır (Eski Yunan’da, “düşünbilim” (felsefe) bugün bilimlerin gördüğü işi görürdü.) (W.R.) Protagorasda kentten kaçmak zorunda kaldı ve Tanrılarla ilgili kitabını devlet yaktırdı. Anaxagoras zindana atıldı, kaçmak zorunda kaldı. “Dinsiz” Theodoros’la Apollonyalı Diogenes, büyük bir olasılıkla, zındık diye zulüm gördü. Bütün bunlar, insancılığıyla tanınmış Atina’da oluyordu! Halkın gözünde herhangibir düşünür; giderek en ülkücüsü bile dinsizlikle suçlanabiliirdi, çünkü söz konusu bilginlerin tanrılar hakkındaki düşünceleri dinadamlarının zorla kabul ettirdikleri gelenekten ayrılmaktaydı.

Wilhelm Reich, bilimadamlarının, felsefecilerin, öyle dikkatle yöneldiği bir yazar değil. Olur olmaz çevrelerde ileri geri tartışılan; çoğun, deli dolu bir akıl hekimi gözüyle bakılan, kendine özgü bir çile insanı. Oysa yüzyılımıza yaygın Faşist korkulukları, uğradığı haksızlıkları da katarak, uzmanca deşen; Freud’un, bazan katı akılcı tekyanlılıklarına başkaldıran; özgürlük çılgınlıklarına karşın seks konusunda çeşitli yönlerden baskılarla itilip kakılan insancıklara kurtuluş ufukları sunan yürekli bir çağdaşımız Reich.

Döndüm dolaştım: İşte bu Reich’ta, bilginlerden alıntılar yapmayı pek sevmeyen Reich’ta, Lange’den koca bir paragrafla karşılaştım. Eline aklına sağlık Reich’in, şundan ötürü: Küçük yaştan beri Yunan-Roma Antikçağı metinleriyle içiçe yaşıyorum. Bu metinlerin eski dillerdeki kaynaklarına dek inip beslenmek; bunu gönlümce beceremediğim durumlarda, Batı’nın kültür dillerine yansıyan güvenilir çeviri ve açıklamalara başvurmak bir alışkanlık benim için. Antikçağdan kalan gömülerle bilinç-

lenmeye sonu gelmeyen bir ödev gözüyle bakıyorum. Özellikle Sokrates öncesi kırıntı-kaynakları hep yeniden verimlendirmeye yönelmek zorunda olduğum inancındayım. Bilgilenme, okulca öğrenimden çok yaşama gereksinimi olunca, başka yolu yok bunun.

Nitekim Antikçağa yönelik okumalarımın bilgece yoğun mu yoğun bir özetini Reich'ın Lange'den aldığı alıntıda bulunca nasıl heyecanlandığımı anlatamam. Oysa ne denli tadını çıkara çıkara okumuştum Lange'nin kendisini. Atlayıp gitmiştim. Ayrıntılardan sıyrılmış özlü mü özlü bir Antikçağ düşünce özeti işte karşımda Reich-Lange, – nice yan-ritimleri sezdiren kısa ama çarpıcı bir orkestra-yapıtı.

Alıntı çağlayanının, daha doğrusu alıntı çağlayanlarının, kitaplardan kitaplara hoplaya zıplaya içiçe akıp giden alıntıların böylesi cilveleri de var. Bu durum başkaları için de pek başka değil sanıyorum. Ne kuşatımlı aydınlanma yoluymuş zorunluluk-rastlantı birlikteliği. Alıntıyla, bu Lange-alıntısıyla birkez daha varıyorum bu birlikteliğe. Lange'yi okurken gözümünden kaçan satırlar, nerden nereye, hem de nerden nereye, bana Reich'ta *gösterdi kendini*. Geçmişte de varolan, ama benim için yok olan, yeniden varoldu benim için. Hangisi rastlantı, hangisi zorunluluk?

Okur olarak kendime, tüm öbür okurlara, bu arada yazılarımın da okurlarına güzel alıntılar!

Yunus Emre'nin Okur-Yazarlığı

Güzel talih: sıklıkla birlikteyiz Yunus Emre'mle. Bu az rastlanır sağduyulu coşkudan, bu zengin birikimli bilgelikten payıma düşeni, gücüm yettiğince devşirme mutluluğuna erişiyorum her kez. Bizler geçeduralım, nerdeyse yedi yüzyıldır hepimize cömert, – senden beni, benden seni ayrı tutmadan.

Birşey aklımı kurcalıyor yalnız, hem de nasıl: birtürlü kavrayamıyorum Yunus'un kitaplarla ilişkisini

*Biçare Yunus ne bile
Ne kara okudu ne ak*

dizelerinden beri, okumaz-yazmaz Yunus geleneğinde buldum uzunca süre kendimi. Sonra sonra

Ne elif okudum ne cim

dizesiyle rahatlar gibi oldum gelenekte. Çok kişi gibi ben de, okuyup yazması olmayan, eski ama dimdik bir ermişin doğuştan dehasına özgü gizemle açıklar oldum kendisinde adımbaşı rastladığım şaşılasi yücelikleri. Sokrates de, Buda da birşey yazmamıştı; okumayı biliyorlarsa da, onların binyıllara örnek yaşamında kitapların pek öyle önemli bir rolü yoktu, yoktu da n'oluyordu sanki, boletkili örnek kişiliklerinden birşey eksilmiyordu ki buyüzden. Böylelikle bazı üstünlükler bile kazandıkları söylenebilir. Nitekim Yunus konusunda, okur-yazarlığa bulaşmamış olmayı bağımsızlığın, tam da bağımsız bir dervişliğin önkoşulu diye yorumlama eğiliminde kuşaklar.

Bu tür yorumlar epeyce beni de besledi beslemesine; gene de sorucu yanımlı büsbütün uykuya yatıramadı hiçbirini. (Az mı uğraştım Güneşle'de Yunus'un erik dalına çıkmasıyla.)

Kimi:

*Bir serçenin kanadın,
Kırk kağına yüklettim.*

Kimi:

*Bir sinek bir kartalı,
Salladı vurdu yere,
Yalan değil gerçektir,
Ben de gördüm tozunu.*

Gördüm de gözüm açıldı. Çünkü erikli-serçeli-sinekli-kartallı mantık açmazlarında tökezlenmeyen alay seven bir diyalektik ustasını okumasız-yazmasız tasarlamak, mantığın hertürlüsüne aykırıydı. Özellikle bencileyin, Üniversitede nice onyıl mantık okutmuş olan biri için.

Nitekim Yunus Divanı'na bir daha çıkmamacasına girer girmez, gerçek dank etti kafama. Onun okur-yazar olup olmadığı kuşkularından arındım, gönlüm dinginleşti. Divan'ı oluşturan ağır bilgileri, bilginci anlatışları, kulaktan dolma haberciliklerle açıklamak, aklımın kolay kolay yutacağı birşey değildi benim için.

Ne var ki, dünden bugüne püfür püfür esse de, eline-kalem-almadı doğrultusundaki gelenek yelleri, soruculuğumun dürtüsünü örter gibi oldu bir süre. Gerçi aradabir,

*Ne ilmüm var ne tâatum
Ne gücüm var ne tâkatum*

doğrultusundaki kanıma aykırı yönde değerienebilecek soluklarla karşılaştım. Gene de yardımına koşuyordu Yunus kendisi:

*Ümmi benem Yunus benem
Dörttür anam dokuz babam.*

Artık ne de olsa ta içindeydim Antik Felsefenin. Her fırsatta özgün metinler okuyor, ders odalarından ev odalarına dizi dizi kitap raflarımda Antik dünyayla dolup taşıyordum. Böylece dört'e, dokuz'a, çevredeki yüzeysel yaklaşımlarla değil, Antik besinlerin sağladığı dinçlikle sokuluyordum. "Ümmi benem", – hiç de değil; okur-yazarlıkla ilgim ilişigim yok, demiyordu böyle derken Yunus. Asıl köklerinin Sokrates-öncesinde bulunduğunu, kökenlerinin hava, su, toprak, ateş olduğunu söylüyordu Yunus. Dokuz babam, derken de, kendi çağının kotardığı gökbilimindeki göğün dokuz 'kat' olduğunu dilegetirmek istiyordu. Yeri göğü, bilgi olarak, kitaplardan okuyup öğrenmiş, öğrendiğini de şiire dönüştürecek kadar özümsemiş bir okurdu Yunus.

Anladım: insanı darlaştıran, bağnaz kılan, uyduruk bilgili, yani kısıtlayıcı kitapların *karşısında* Yunus. Okumuyor onları, başkalarına da salık vermiyor. İşte *bu* kitapların, *yalnızca* bu kitapların, ağdalı maskesini her fırsatta indirmek, bu kitapların yalınkat içeriğini göstermek istiyor.

Bakışı çarpıtan, gönlü karartan kitaplardan elçekmek gerek. Yunus'un can gözü özlü kitaplarda:

*Okuma bu ilmün yüzün
lim amel ile güzün*

Özlü kitaplar "aşk" kitapları, öyleyse onları okumak gerek, ötesi boş.

*Kitap hod ışk kitabıdur
Bu okunan varak nedür.*

Yunus'a göre: uyduruk kitaplara, sözümona "alim kitaplara" uzak kalmak yaraşır insana. Akla gönle *uygun* kitaplar arı-duru kişilerin yazdığı kitaplardır.

*Alimler kitap düzer
Karayı aka yazar*

*Gönüllerde yazılır
Bu kitabın suresi.*

Öyle ya:

*Okudum bildüm deme
Çok tâat kıldum deme.*

Çünkü:

*İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsen
Ya nice okumaktır.*

Yunus'ça şöyle diyeceğim: Kitap iyi ola, uygunsuzu yerin dibine bata; kitapların en iyisiyse gönül kitabına götüren kitaplar.

*Yirmidokuz hece
Okursun uçtan uca
Sen elif dersin hoca
Ma'nisi ne demektir*

*Yunus Emre der hoca
Gerekse bin var hacca
Hepisinden eyüce
Bir gönüle girmektir.*

Bekleyen derviş muradına ermiş. Sonra birgün birdenbire, bu işleri gerçekten bildiğini bildiğim bir tanıdığın kitabı, dağınık çalışsa da özlü çalışmalarıyla, nice yerlere uzanmış olan Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Yunus Emre ve Tasavvuf* adlı kitabı elime geçti. V. bölüm "Yunus okur-yazar mıydı-yoksa-değil-miydi?" sallantılarımın tümüne tümünden son verdi.

Yunus, iyi tahsil görmüş bir adamdır. Fakat sıralı bir tahsil mi gördü, yâni devrindeki medrese tahsilini tamamladı, icâzet aldı, ihtisas

yaptı mı? Bu soruyu kesin olarak cevaplandıramayız. Yalnız şurası muhakkak ki Yunus, okumuş, yazmış, dil bilir, zamanının bilgilerini elde etmiş bir adamdır; ümmî oluşu, bir masaldan ibarettir. Bu masalı uyduranlar; onun sözlerindeki anlamı anlamıyan kişilerdir.

Bu satırları okur okumaz bir hafifledim, bir hafifledim ki: “Biçare” Yunus biçarelikle ilgisiz bambaşka bir “biçare” artık benim için. – Bazan, apaçık söylemek zorunda kalıyorum diye utanca kapılır gibi olsam bile, bağınaz kitapların karşısı, gönül kitaplarının dostu olarak, ben de “biçareyim” sevinciyle kendimden geçiyorum.

Büyük melek Cebrail, – durmam gerekiyor, hani tektanrıci din kitaplarından alıntı yoktu! Gökten inmedi bu buyrultu, kendi kendime böyle sözvermişim çağlaya çağlaya akan alıntıların sayısız kıvrımlarından birine çökerken. Neden mi? Apaçık: din kitaplarından alıntılar, gürül gürül, sessiz sessiz bir boşandı mı, başkaca hiçbir alıntıya zaman kalmaz artık. Çünkü yeryüzünde en çok alıntı yapılan kitaplardır din kitapları, hem bu-dünyaya hem de öbür-dünyaya ilişkin din kitapları, tektanrıci dinlerin anakitapları: *Eski Sözleşme*, *Yeni Sözleşme*, *Kur'an*. Biryandan, elealınan konuların, insan yaşamını oluşturan en önemli olaylara değinmesi, öteyandan, bu değinmelerin, her durumda anılmaya elverişli bir anlam-alacakaranlığına bürünmüş olması, bu kitapların alıntı-değerini son derece artırmakta. Buna göre, dinsel kaynaklardan birkez alıntı devşirmeye başladın mı, bir daha kolay kolay sıyrılamazsın. Alıntı çağlayanındaki tektanrıci kolların birinden ötekine seğırtir durursun, tümce tümce tükenmez gel-gitlere bırakırsın kendini, nice güzel tatlar devşire devşire kuşkusuz. Oysa başka havalardayım şimdi burda.

Ne diyordum, bazı dinler düzeyinin büyük meleği Cebrail, tam tam o değilse de onun çok yakın bir akrabası, Rainer Maria Rilke'nin meleği, hani şu "*Mohammeds Berufung*"da, "*Muhammed'in Çağrısı*"nda, Hıra Dağı'ndaki ünlü mağarada birdenbire yere inip Peygambere "Lies!" ("Oku!") diyen Cebrail, *Duineser Elegien*'in, *Duino Ağıtları*'nın birincisinde:

*Wer, wenn ich schrie, hörte mich den aus der Engel
Ordnungen?*

Kim duyar, ses etsem, beni melekler katından?

diyen Cebrail, – ne diyeyim, “her melek ürkütücüdür” “ein jeder Engel ist schrecklich”. Peygamber de olsa, yutkunmaktan başka n’apabilir insan.

O kahverengi kalın cildimin, kapağında, eğik yazıyla koca koca R.M.R. yazan kitabımın, ülkeden ülkeye benimle gelen şiir gömümün “Die erste Elegie” sayfasından işte birkaç dize:

*Ein jeder Engel ist schrecklich.
Und so verhält ich mich denn und verschlucke den Lockruf
dunkelen Schluchzens. Ach, wen vermögen
wir denn zu brauchen? Engel nicht, Menschen nicht,
und die findigen Tiere merken es schon,
dass wir nicht sehr verlässlich zuhaus sind
in der gedeuteten Welt. Es bleibt uns vielleicht
irgend ein Baum an dem Abhang, dass wir ihn täglich
wiedersähen; es bleibt uns die Strasse von gestern
und das verzogene Treusein einer Gewohnheit,
der es bei uns gefiel, und so blieb sie und ging nicht.*

Turan Oflazoğlu’nun Türkçesiyle:

*Her melek ürkünçtür.
Kendimi tutar buyüzden, yutkunurum
baştan çıkaran çağrısına karanlık hıçkırığın. Ah, kim var ki
kullanalım? Ne melekler, ne insanlar;
kurnaz hayvanlar bile farkındadır ki
pek rahat değiliz bu yorumlanan dünyada biz. Olsa olsa
yamaçtaki bir ağaç kalıyor bize
hergün görülecek; dünün sokağı kalıyor bize
ve sarsılmaz bağlılığı bir alışkanlığın
bizi seven ve kalan ve gitmek istemeyen.*

İşte bu alışkanlık, kitap-okuma-alışkanlığı benim için. Ozanın kendince anlamlı soluğunu, dinsel kitaplar örneği, çekiştire çekiştire kendimce yoğurup anlamlandırdığım söylense de, ne çıkar. Şiir-sözü din sözünden daha mı aşağılarda ki!

Gerçekten de biz okurların, sevdiğimiz, sevdiğimiz için de bağlandığımız birşey değil okuma; yalnızca böylesi birşey değil, bu tür tekyönlü bir bağ değil Rilke'nin dediği gibi: biz okurken bize sarsılmazlıkla bağlanan, bizde kalan, bizden gitmek istemeyen bir alışkanlık okuma alışkanlığı. İyi ki öyle, okumasız çekilir miydi bu dünya? Okumasız n'apardık bu dünyada? Gerçi kitap da yorumluyor dünyayı, yorumlanmamış ne var ki zaten dünyada.

Varoluşumuzun dayanağı bu okuma-alışkanlığını en iyi nasıl besleriz, peki? Bence: bizi dünya gerçekliğinin dışına götüren kitaplarla değil kuşkusuz. İçinde yaşadığımız dünyanın her anını, kendine özgü değer ve önemle bize tattıran gerçeklik kitapları, – onlar, onlar kitap okuma alışkanlığımızın asıl besini. Sözünü ettiğim, ıvır-zıvır gerçeklikler değil kuşkusuz, önemli değerler.

Tüm gerçekliğin gerçekliği şu gibime geliyor: Dünya gerçekliğini birkez yaşıyoruz, kesin olan bu, bir ikinci kez in olanaksız olduğunu bilmemiz gerek. Daha doğrusu kesin olarak bildiğimiz bu, işte iyice bunun bilincine varmamız gerek.

Dokuzuncu Ağıt'a atladım bile:

*Aber weil Hiersein viel ist, und weil uns scheinbar
alles das Hiesige braucht, dieses Schwindende, das
seltsam uns angeht. Uns, die Schwindendsten. Ein Mal
jedes, nur ein Mal. Ein Mal und nichtmehr. Und wir auch
ein Mal. Nie wieder. Aber dieses
ein Mal gewesen zu sein, wenn auch nur ein Mal:
irdisch gewesen zu sein, scheint nicht widerrufbar.*

*Burda olmak çok şey de ondan; ve burda ne varsa
hepsi iğreti, bizi ister gibidir de ondan; ve bir tuhaf
ilgilendirir bizi. Bizi, en iğretiyi. Birkez herşey,
yalnız birkez. Birkez, o kadar. Biz de
birkez. Yok bir daha. Ama bu
birkez olmuş olmak, yalnız birkez de olsa:
bulunmuş olmak yeryüzünde, – hiç değişir mi bu?*

Lucretius

Shakespeare'le Whitman, Cervantes'le Lorca, Rilke'yle Hölderlin, Baudelaire'le Rimbaud, Yunus'la Nâzım dışında ençok andığım ozan Lucretius, – yanıldığımı sanmıyorum, Lucretius. Çıldırıcı bir tat: tek bir yapıtı alıntılama olanağım olsaydı Lucretius'un *De rerum natura*'sını sunardım baştanaşağı. Ama Lucretius'tan yalnızca bir yer yansıtma doğrultusunda bir istekle kendi kendime yönelince, kitabın 926. dizesiyle başlayan dizelerle sürdürürdüm okumamı. Ama şimdi, alıntı keyfi değil mi, böyle esti bu kez, tek bir dizeden, o dizenin de bir bölümcüğünden öteye geçme izni vermiyorum kendi kendime: *Suave...* diye, *ne tatlı ...* diye diye başlayan ilk dört dizenin dördüncüsü:

... ipse malis careas quia cernere suave est.

Türkçemizin Lucretius'u yok henüz. Hoş hangi dilde var ki, - sakar-sallantılı bir tutumla da olsa, iş başa düştü, desene:

Nice kötülüklerin dışında kaldığımı görmek ne tatlı.

Bu sözcükler, ençok, bol bol insan canına kıyan çağımızda, Avrupa'nın, Asya'nın Öldürme Merkezlerine ilişkin yapıtlar okurken içten içe eşlik ediyor bana. Dönüp dolaşıp okurluğum beni, olaylardan onyıllar sonra okunması bile gönlü kafayı paramparça eden insanlık suçlarını okumaya götürünce, Lucretius'un dizesi içimi kaplıyor her zaman. Ben o gençlik yıllarımda, bazı bireysel açmazlarda bir oyana bir buyana sallana

sallana gezip tozarken, milyonlarca kişi yokediliyormuş meğer o güne dek işitilmemiş insanlık suçlarıyla.

En son okuduğum bu tür kesin-yokediş kitabı: Yevgenia Ginsburg'un, Stalin zamanında Sibiry'a'nın öte ucundaki Kolyma bataklıklarında çektikleri: "Bir Yaşamın Yürüyüş Yolu".

Kitabı okurken her zamankinden daha çok Lucretius'laştım çaresizlikten:

*Nice kötülüklerin dışında kaldığımı görünce
sevindikçe seviniyor, sevindikçe utanıyorum*

İçime oturdukça oturuyor Lucretius.

Boccaccio

Doğrudan doğruya bilgeliklere parmak basmakla bir alıp vereceği olmayan vur-patlasın çal-oynasın sevgi serüvenli alıntılarda bile, yalnızca oyalayıcı öyküler konuşmalar yok; okumayı gereğince gerçekleştirenleri bekleyen nice kazançlar beklemekte oralarda.

Örneke, işte Boccaccio'nun *Decameron*'u. Kuşaktan kuşağa okura eğlenceli zamanlar armağan etmiş olan bu yapıt, azıcık durup *bakanlar* için türlü türlü yaşama ipuçlarıyla dolu bir gömü. Daha "Başlangıçta" ("Proemio"nun) ilk sözcüklerinde gel de sendeleme:

*Umana cosa è aver compassione
degli afflitti; e come che a
ciascuna persona stea bene...*

Dilin eski havasından belki, o çın çın tatlı İtalyancayı yardımla okuyorum.

Evet: herkes acımasını bilmelidir, hem de nasıl. Yarası olanlarla duygu ortaklığı gerçekten insanca birşey.

*Acı çekenlere acımak insanca birşeydir;
her kişiye yaraşır acımak.*

Tektek öyküleri zamanla birbirine karıştı; ballı ballı, kaygan bir lokma damağımda. Önsöz'ün ilk tümcesi açık-seçik hep aklımda.

Hangi kitabı okusam, özellikle şiir, anlatı, insan-töre felsefesi, toplumbilim kitapları okuyunca, hem okumayı sürdürürken

hem kitap sona erdiğinde, sıklık sorarım kendi kendime: Acıma yönünden neler edindim bu kitaptan? Duyarlığım, kitapla nasıl bir değişikliğe uğradı?

Sanatın, düşünmenin, bilimin, dolayısıyla da kitapların, duyarlılığımıza, duygudaşlığımıza yararlı olması gereğine inanmışımdır hep. İnsanlığımı pekiştiren kitaplara en içten teşekkür borçluyum. Acının böylesine yaygın olduğu bir dünyada, duyarlığa boşveren, hattâ duyarlığı körleştiren kitaba “kitap” diyemem. *Compassione*: başkalarının çekmekte olduğu acıları duygudaşça paylaşmamı sağlayan bu kavramı, “İnsanlık Okulu” diye adlandırıyorum geliyor.

Kuşkusuz, bunun için her kitabın ah’lar-vah’larla dolup taşması gerekmez. Çoğun ters teper ozaman kitap: sulana sulana acılıktan çıkmış sözümona acılarla duyguları yüzeysel kılabilir, duygulanmayı kütleşmeye bile götürebilir. Okuru duygudaşlıkla dünyaya açıp bağlamak için konu kadar, konudan da çok yaşantı yoğunluğu, bu yoğunluğu sunuş, bu sunuştaki dil ustalığı, bu ustalıktaki sezdirme becerisi önemli. Bazan acıdan bambaşka şeylerin sözünü eden kitapların bile böyle doğrultuda bir yapıt olduğunu görmek, gönendiriyor insanı.

Orası öyle, salt kitap okumakla insan olunmaz. Gerçekten yaşanan duygular, düşünceler, eylemler, özlemler, katılmalar, paylaşımlarla insan-olma yoluna girilir. Öyle de, bu yolu gösteren, bu yolun güzelliğini sevdiren, bu yoldaki yürüyüşü güçlendiren hertürlü yardıma, bu arada kitaplara bin kez “Sağol!” demek gerekir.

Kâtip Çelebi

Çokyönlü yazarlardan yana yoksun bir ülke gözüyle bakılmamalı Türk yazınına. Yeterli çaba ve merakla sokulduğumuzda, yalnızca ozanlar katında değil, düzyazı yörelerinde de kültür evrenine olanca gücüyle açık kafalar bulup çıkarabiliriz.

İlgi çeşitliliğiyle, ama bir o kadar çalışma gücüyle beni hayran bırakıyor Kâtip Çelebi. Gerçekten “Çelebi” bu adla tanıdığım kişi. Anlatışı tatlı, yargıları ölçülü, şakaları seçkin, yaşama yönergelerindeki kılavuzluğu güvenilir bir yazar, – tarihçi, coğrafyacı, toplumbilimci, filozof, biyograf, bibliyograf. 17. yüzyıl ortalarının hiç yabancıları değil; çağdaş Aydınlanmacılarla, Batılardan Doğu’lara uzanan çevresinin dürüst ve alçakgönüllü bir aynası o. Özellikle, Osmanlı İmparatorluğunun çalkantılı bir döneminde, bağnazlığın her türlüşüne savaş açmış bir yiğit.

Kendi açımdan baktığımda: bana keyifli zamanlar armağan eden, gönlüme göre bir dost, Türk-Arap-Fars Müslüman dünyasının örtük kalmış nice ilgilerini, kendisiyle paylaşmama açık bir konuksever. Onun emeğiyle hoşgörüsünden yararlanmasaydım, nasıl sereserpe oturup kalkardım bazı düşünce-duygu gömülerinde? Ortak iki çizgimiz var ki, deme gitsin. O da Latinceye iyiden iyiye bulaşmış; bir de, bencileyin, kitaplara yatırıyor elindekini avucundakini.

Alıntı cenneti Kâtip Çelebi’nin yapıtları. Eline aklına sağlık, Orhan Şaik Gökyay’ın Türkçeleştirmesiyle erişebildiğim kadar, *Fezleke*’lerinde, *Cihannüma*’sında, *Nizamül’Hakk*’ında, *Keşfüzzunûn*’unda, kısa adlarıyla andığım bu kitaplarında, yalnızca bunlara mı, daha nicelerinde, zamanının tüm ufkunu kuşatan pekçok konuya derinliğine bakım gösteren bir kültür bahçiva-

nı Çelebi'miz. Zaman zaman El Kuşeyri'den, Muhiddin İbn-i Arabî'den, Keykabus'tan daha çok şey öğrendim tattım onunla. Her kitabı bilgelikler, şiirler, betimlemeler, her kitabı gönle kafaya armağan. Ehramlardan İskenderiye Fenerine, *Kelile ile Dimne*'den gizem bilimlerine, tembellikten Aristoteles'e, ırmaklardan hanlara, yasalardan Lefkoşe kuşatmasına, Hint elçisinden Müneccimbaşı Hüseyin Efendi'ye, Kaf Dağı'ndan kahve içmeye dek her konuya dokunmuş, – yok, yok onda.

Kitapları az rastlanır bir tutkuyla seven, sevdiği için okuyan, okuduğu için yazan Kâtip Çelebi'nin kitapla ilgili evrensel değinmeleri var:

*Çocuklarınıza en büyük iyilik,
onlara okuyup yazma öğretmektir.*

diyor *Tuhfetü'l-ahyâr*'da.

İnsan özellikle konuşup okumasından ötürü insandır onun gözünde. İnsanı hayvanın üstüne çıkaran en büyük ayrıcalık, insanın dilidir, insanın konuşmasıdır. Hele kalem,

Kalem söz ordularının donatımıdır

Çelebi için.

*Gel gör ki, odun pazarında cevher
satılmaz; öküz ahırlarından
gübre toplayan kimse, anberin
değerini bilmez.*

Nitekim kalem, Çelebi'ye göre, Musa'nın olağanüstü güçteki değneği gibidir:

*Sert taşlara vurulduğu zaman
yeraltında yitip gitmiş tatlı su
ile taşlar onun seslenişine
karşılık verir.*

İsteyince de:

Kalemle denize vursan deniz kurur.

Kâtip Çelebi başkalarından alıntıladığı sözlerde bile kitabı yüceltenlere özel yer ayırır. Nitekim Curcanlı'nın:

*Evde olup da yanımda kitap
olmayınca yaşamdan hiç zevk almıyorum*

düşüncesi ile

ben kitaptan başka bir arkadaş istemem

düşüncesini, onayla vurgular..

Şeyh Ali Ramini'den aktardığı şu deyiş de ilginç doğrusu:

*Tüm kolaylıkların özü kitaptır,
kitap. Bilgi ve olgunluk ocağında
beceri gömüsüdür; tüm eksiklikleri
bütünlemede öz maya kitaptır kitap.*

Kitaplar bize:

*geçmişimiz üzerinde bildiklerini
söylerler. Onların bize
kulfet yüklemelerinden de,
kötü arkadaşlık etmelerinden de korkulur.*

*Onlar için canlı desen, yalan söylemiş olursun;
ölüdür, desen yine yalancı çıkarsın...*

Özetle:

Okuyup yazmak insanın en önemli işlevlerindendir.

Her bağlamda, canının canı kitapların (benim de öyle, başka türlü değilim ki) ya doğrudan doğruya güzelliklerine dokunur;

ya da dolaylı bir anlayışla gözkırpar onlara. Bir örnekse, nerden nereye, işte: *Tuhfetü'l-Kibar Fî Esfari'l Bihar*'ın, *Deniz Savaşları Konusunda Büyüklere Armağan* durumundaki kitabın, birbakıma, son sözleri. Savaşlara ilişkin armağanı sağlayan ne, peki, birkaç yüz sayfalık, birkaç yüz sayfalık kitap, kitap. Birbakıma son sözler, demiştim, Kâtip Çelebi'nin deniz-donanma kor-sanlarına öğütleri bunlar, kaç tane olabilir ki, topu topu kırk.

Çelebi'nin şöyle bir kalem dokunuşuyla:

Kırkinci Öğüt budur ki eski padişahların sefer ve fetih olayları, kapudanların denizde sefer ve savaşları üzerinde anlatılanlar, yazılanlar görülüp kıssadan hisse alına, gaflet olunmaya vesselâm.

Daha nice tatlı tatlı uzatılabilecek söz, birden kesiliyor: “İşte bu kadar, artık bitti!”

Lu Dağı'nda Puslu Yağmur

*Lu Dağı'nda puslu yağmur
Çe Kiang'dan dalgalar yükselmekte
Henüz oraya gitmemişsen
Üzülüp durursun sen
Birkez orayı görüp evine döndün mü de
Ne olağan görünür herşey sana
Lu Dağı'nda puslu yağmur
Çe Kiang'dan dalgalar yükselmekte.*

Sung Çağının önde gelen okur-yazarlarından Sotoba böyle diyor.

Hangisinde bilmiyorum, nicesi elimden geçti, İngilizceye aktarılmış Zen kaynak-yazıları sunan kitaplardan birinde ilk karşılaştım Lu Dağı'yla; sonra Suzuki'de, onun 40-50 yapıtından birinde; daha sonra, başka yerlerde, seyrek de olsa karşılaştım bu dizelerle.

Doğu'ya özgü çok-boyutlu, dolayısıyla da belirsiz bir yaşama bilgeliğini sarıp sarmalıyor bu sözler. Her kez başka başka aktarılsa da, o ilk gözağrım biçimiyle Türkçeleştiriyorum Lu'yu:

*Lu Dağı'nda puslu yağmur
Çe Kiang'dan dalgalar yükselmekte...*

Olası yaşama-bilgelikleri biryana, Lu Dağı'nın yağmuru ile Çe Kiang'ın dalgalarını kitap-okuma çevremize alıp değerlendirdiğimizde, şöyle bir durum çıkıyor ortaya: Okumaya meraklısın, okuyunca da kendiliğinden giderilir merakın: üstün-önemli yitiriverir önemini, üstünlüğünü. Eskisi gibi mi ama herşey?

Kuşkusuz eskisi gibi, neyse o herşey: Lu Dağı'nın puslu yağmu-
ru da Çe Kiang'ın dalgaları da. Gelgelelim: okudun, gördün, sen
kendin eskisi gibi değilsin artık. Deneylendin, bilincin değişti,
anlayışın başka, bambaşka:

*Lu Dağı'nda puslu yağmur
Çe Kiang'dan dalgalar yükselmekte...*

Konuşmalı-Alıntılı Refik Halit

Altmışlara doğruydu, ilk Türk PEN'inin başlangıç toplantılarını düzenliyorduk. Heyecanla paylaştığımız akşam yemekleri güzel bir gelenek kıvamı tutturmuştu bile. İstanbul Üniversitesinin Edebiyat Fakültesinde hocalık yapan Halide Edip'in yazılı çağrısıyla katıldığım bileşimlerin en genç üyesiydim. İçimizden birkaç kişi, çoğu akşamüzerleri, genel yazmanımız Fikret Adil'in yönetimindeki Sanat Dostları'nda buluşuyorduk. Karışık etle kızarmış patatesli kocaman bir tabak, yanında renk renk salata, birkaç bardak şarap ve bol şiir. Kimler yoktu ki: özellikle düzgün takım giysisiyle yakışıklı Orhon Murat Arıburnu, bazan çekingen davranışlara bürünse de, kırıp geçiriyordu sofraları.

Birgün, baktım, yaşlıca bir adam, oldukça dinç duran tıknaz biriyle masamızda; aralarında, konuşmaları güleryüzle dinleyen bir hanım. Beni görünce, hele benden hemen sonra Haldun Taner merdiven başında belirince, Fikret Adil beni masadaki-lerle tanıştırır tanıştırmaz eğilip: "Refik Halit Bey; kendisini ne denli dikkatle okuduğunuzu biliyor, az önce söylemişim" dedi.

Canlı söyleşilere bana bana, yeni şiirimizin, gencecik başlatıcılarıyla kolkola, okulötesi okur-yazarlığın bol bol tadını çıkarmaya seyirttiğim ilk dönemlerdeydim o sıralarda. Şiir şiirdi de, biryandan da gözümü düzyazıdan ayırmıyordum. Yoğun okumalar sürdürürken, genişçe bir topluluk içinde Sait Faik'le yakındık birbirimize; İstanbul'a geldikçe Ataç'ı görüyordum. Yazdıklarını hiç kaçırmamam da Falih Rıfkı'yla yüzyüze gelmemiştik. Eskilerden de Refik Halit okuma gündemimdeydi hep. Hattâ arkadaşlarla söyleşirken, birgün, Refik Halit'i uzun uzun övmüş, dolayısıyla çok kişiyi şaşırtmışım: tuhaf, her söylenene,

“Yok yahu!” diye karşı koyanlar bile sesini çıkarmamıştı ama sevinçten gözleri parlamıştı herkesin. Ne var ki, Refik Halit karşısında, ikircil bir tutumda sallanıp duruyordum içten içe. Biryandan: arı-duru Türkçeye doğru gidişte, Refik Halit’in, bir-bakıma örtük kalmış özlü bir katkısı olduğundan en küçük kuş-kum yoktu. Öteyandan: devrimciliğine candan sarıldığım Türk Dil Kurumu’nda kurucu Atatürk’e karşı anlayışsızlığı yüzünden kırgındım Refik Halit’e, – Atatürk 150’liklerle birlikte onu da bağışlamış olsa bile, gençlik, elimde değildi, kırgındım işte.

Rastlantıya bak, yaşıyorsa, nerde yaşadığından haberim olmayan Refik Halit, çevremize doğal uyumlu bir davranışla, karşımdaydı; rahatça ayak ayak üstüne atmış konuşuyordu, hepimiz zevkle dinliyorduk kendisini. Zeki bakışları aradabilir bana yöneldikçe hem azıcık irkiliyordum, hem de neden bil-mem, küt küt atıyordu kalbim. Birara, çok özel birşey söylemeye hazırlık niteliğinde bir yaklaşma dileğiyle, bana doğru eğilip önce Reşat Nuri Darago’yu, sonra Fikret Adil ile Haldun Taner’i göstererek “Burda beşimiz de Galatasaray’lıyız dedi ve ekledi “Bizim zamanımızda Mekteb-i Sultani’ydi”, sesi daha sıcak tit-reyişe bürünüverdi: “Biz ‘rigolo’ bitirdik orayı. Boğuntuya geldi okul gibi şeyler. Çok sarsıntı yaşadık. Sizlerse Latince falan...” Desene, Fikret Adil epeyce söz etmiş benden. Hoştu da, gergince hüznü yumuşatırım düşüncesiyle: “Okuyup yazacak zaman da buldunuz ama. Hele siz...” “Öyle” dedi “Sürgünler bile düştü payımıza. Sizin deyiminizle, çoğul söyleyim, sürgünler. Bildiğinizi sanmıyorum. Padişah da sürgüne yolladı beni. Hep dilimin belasını çekmişimdir.” “Sürgün’ü heyecanla okudum, hem de beğendim. Öbür romanlarınızı pek...” Sözümü özür dilercesine keserek: “Ekmek teknesinin somunları, geçim için, anlarsınız, ‘jeune homme’”, ama yok, bugün anlamak güç. “Öykülerinizi çok seviyorum. Romandan başka yazılarınızı daha çok.” “Evet, epeyce yazdım.” Sonra durdu. Üstüne basa basa: “Dediğiniz gibi okumadım ama.” Kavrayamamıştım.

Kendi alacakaranlığını dağıtmak istercesine, nasıl oldu bil-miyorum. “Ama siz *denemeci* gibisiniz...” sözleri dökülüyordu ağ-zımdan, hem övercesine, hem de övgüyü yarı yolda kesen azçok yergiyle sanki. “Denemecilik mi? İlerde göreceksiniz, sizlerin

işi o, gerçekten güzel işler. Sizlerin, sizin, çünkü okuyorsunuz. Bizse, bense kulaktan dolma okumaların ötesine geçemedik, pek geçemedim. Doğu Akdeniz kıyılarında bile “(Sürgün’ü yaşadığı yıllardan sözediyordu) zaman olmadı, ekmek ardında koştuk.” Sonra acılı bir yüzle: “Hayat mektebi bizimki!” Birden anım-sadım: Çocukken Pendik’te amcamın işlettiği kahveye evden birşeyler götürdüğüm zamanlar, giyimi, saçı sakalıyla epeyce ilgimi çeken, hep yarı dalgın Neyzen Tevfik de, bazan beni farkeder: “Sen mektebe gidiyor musun, a çocuk?” diye sorar, sorar sormaz da, amcamın, azçok gururla, “Bize, her hafta Karagöz’ü o okuyor” yanıtını alır almaz; “Öyle mi, bilesin çocuk, ben de, biz burda gördüklerin de, biz hepimiz Hayat Mektebi’ni bitirdik” der, ardından kahkahayı basardı.

“Sizler felsefe falan da okudunuz, okudunuz, değil mi? Ne iyi!” “Falan” derken, alaydan çok saygı-çekingencilik-utanma türünden birşeyler elinde, yüzünde. Refik Halit’e, yanıt diye olmasa da şöyle dedim: “Rıza Tevfik gibi ‘filozof’ değiliz ama.” Kat kat anlamlar dışa vuran bir gülüşle güldü: “Orası kesin. Şimdilerde Avrupa’dan kimleri okuyorsunuz?” “Voltaire, Montaigne... okuyorum.” “Size söyledim, ordan burdan işittiklerimle işgördüm ben. İşimize uygun şeyler, doğrusu işimize göreymiş bizim okumalar.” Durdu. Artık önem verdiği şeyi nasıl beklettikten sonra dışavurduğunu öğrenmiş gibiydim: “Fıkıracıyım ben.”

Sonra düşündüm, bazı yazılarını yeniden okudum. Haklıydı Refik Halit. Bir yazarın özünü tanımlaması, özünü yorumlaması kendi sorumluluğunda. Ne var ki bizim de bir okur olarak kendi sorumluluğumuza giren değerlendirmeler yapmamızı önlemez bu. İlle de tanımsal bir yerleşim gerekliyse, bence, fıkra ile deneme arasında bir yerlerde Refik Halit’in öykü-roman yapıtları dışında kalan yapıtları; tıpkı günümüzün az sayıdaki iyi köşe yazarlarının bazı yapıtları gibi.

Ay Peşinde kitabındaki “Kendime Dair” adlı yazısında da açıkça şöyle diyor kendisi üzerinde: “Ukalâlığı sevmezsin, allâmelik taslamazsın, öyle güdük ve çürük bir tahsile güvenip de eski, yeni birçok muharrir arkadaşlarının yaptığı gibi içtimaiyat, felsefiyat bahislerine dalmaz, falso yapıp ikide bir kan ter içinde kalmaz...” (Biliyorum, kimimize, haklı olarak,

“eski” gelecek bu dil, birzamanlar, epeyce “temiz Türkçe” diye övgüyle nitelemekten çekinmediğim bu dil, 70-80 yıl öncelerinin en arı-duru düzyazı Türkçesi belki de. Öyle hızlı değişti ki Türkçe. Gene de Refik Halit’ten kalanlarda eskimiş olan tektek sözcükler, soluksa da çoğun Türkçe.) Refik Halit kendinden söz ederken “en iptidai tahsilden mahrum ne güzide gençler tanırız ki kalemlerinden ilim ve fen oluktan yağmur boşanır gibi taşa taşa, köpüre köpüre kâğıtlara dökülür, yeni yeni fen ve ilim nazariyeleri bile vazederler, kürsülere geçer, üstat bile olurlar” iğnelemesiyle başkalarından ayrı tutuyor kendini. Bunda “Azizim, zekânı tebrik ederim, ayağını yorganına göre uzatıyor, gülünç olacağına gülünç ediyorsun, işte meziyetlerinden en mühimmi bu!” sözleriyle pekiştiriyor kendine. Hattâ o tür “muharrirlerden olmadığına bir yaz, bin şükret!” diye özetliyor durumunu.

Güncel yaşam çabucak eskiyip unutulmuş olayların akışına ayakuydurmakla görevli görüyor kendini. Yazarlığın tadı tuzu da büyük ölçüde burda, fıkracı için. Böylece okumalar yardımıyla derinlere gitme gereksinimi duymuyor genelde fıkracı; kimi de, gücünü azıcık aşacağı inancıyla, kalkışmıyor çoğun okumalı derinliklere.

O ilk söyleşimizden sonra bir daha görüşme fırsatı çıkmadı; ben yurtdışında kaldım uzunca, döndüğümdeyse dünyada değildi Refik Halit. İlk ve son görüşmemizde kendisine soru kılığında yönelttiğim bir saptamaya verdiği yanıt taptaze kulağımda. Saptamam aşağı yukarı şöyleydi: İçkiye meyvaya, suya sabuna, çiçeklere, üzüme, akraba ilişkilerine, bahara, işten ayrılan bekçilere, süslü kocalara, yaz akşamlarına, Kadıköy-Karaköy arası işleyen gemilere, parasızlığa, patlıcana, sivrisineğe, – daha nice nice akla hayale gelmeyen konulara dokundunuz yazılarınızda. Daha nice konulara elattınız, çağınızın gazetelerinde, dergilerde, özellikle 1920’lerin, 21’lerin, 22’lerin o çok okunan günlük gazetelerinde, haftalık dergilerinde. Ama bildiğim kadarıyla hiçbir yerde kitaplara, okumaya, okurluğa ilişkin konulara eldeğmediniz.

Refik Halit’in sözlü yanıtını aktarıyorum:

Yüzeylerde oyalandım, oyaladım.

Şimdi Refik Halit'i biryana bırakalım. Okur olarak kısaca şöyle düşünmeye eğilimliyim: Yaşam okul, ama kitaplar da okul. Tek okulla olmuyor. Tek okulla kalmak çok şeye kapalı kalmak demek. İkisine birden yetişmek ne denli zorsa da, en iyisi ikisinde birden *okumayı* sürdürmek gerek. İkisini birden bitirmek diye birşey de olası değil. Birinden öbürüne gidip geleceksin öyleyse; zaman zaman ön kapılardan, zaman zaman arka kapılardan gireceksin, çıkacaksın. Yaşam okula, okul yaşama, yaşam okula, okul yaşama dönüşü dönüşü geçip gidecek. Yerine göre, yaşama okumadan; yerine göre, okumaya yaşamdan güçlü kaynaklar sağlamak gerek. Birdeyime denemecilik bu, denemecilik birdeyime bu.

Herakleitos

Çağlaya çağlaya alıntılar akarken bir ses hep kulaklarımda: Herakleitos'un sesi bu. Herşey onunla akıyor, durduğunu sandığımız şeyler bile akıyor onunla.

Olacak şey değil ama, ben de az kaldı Herakleitos'u anmadan Alıntı Çağlayanı'na: "Sen ak gitsin, benim akacağım başka yerler var, haydi sağlıklı!" demek üzereydim nerdeyse. Yanardım o zaman.

Ne alayım, peki, Herakleitos'tan? Ne yazmışsa hepsini! Olmaksız bu, yazdıklarının çoğu elimizde yok çünkü. Elimizdekilerin tümünü, öyleyse! Bu da çılgınlık. Kimi birkaç sözcük, kimi birkaç sayfa tutan 50 dolayında özdeyişi nasıl aktaracaksın?

Koca koca *Fragmente* ciltlerini sürüklemeyim diye Diels'teki kırıntıları eski Yunancasıyla birlikte cep defterime tek tek yazmıştım. Gözlerimi kapayıp rasgele açıyorum: 22. kırıntı – Türkçeleştiriyorum:

*Altın arayıcıları çok toprak kazar
ama az şey bulur.*

Ne tuhaf, kitaplarla kolayca bağ kurabileceğimi sandığım başka kırıntılardan birine düşeceğimi umuyordum doğrusu, hiç hesapta yoktu altın arayıcıları:

Herakleitos'tan bize kalan o 50 güneşle ayrı ayrı ısınmak amacıyla, kendime göre dize dize gerekçeli gerekçesiz okuduğum başka başka dizgeli evrenler oluşturmuşumdur yaşamım boyunca; kendime göre bir yaşama mantığıyla seçip seçip hep yeniden düzenlemişimdir Herakleitos'tan oyuncaklarımı. Hiç-

birzaman altın arayıcılarıyla başbaşa bir evrenim olmamıştı. Herşey sürekli aktığına göre, şimdi de onun zamanı geldi demek.

Arayıcılar ile kitaplar akadursun, aralarında köprü kurduğumuzda şöyle bir durum beliriyor önümüzde: Altın arayıcılar, – bilgelik sevenler, şaşmayı unutmayanlar; filozofça deşmeye, ozanca derinleşmeye, bilgince çıkarımlamaya meraklı olanlar. Okurlar bunlar, okurlar. Eksikliğini duyduğu şeyleri gidermek için okuma çabasını göze alanlar, emeklerinin verimli sonuçlar vereceğini bekledikleri için (yani Herakleitos’un D 18’deki bir sözüyle “elpistai”), umut içinde oldukları için okuyan kişiler okurlar. Onca çabalara karşın, çoğun elde ettiğimiz ne, peki? “Oligon”, “pekaz şey”. Gene de değer ama. Okuduğumuz değerliyse; bizler de değere uygun davranıyorsak; az da olsa, – koşul üstüne koşul, sonuçta altın elimize geçen, az da olsa. Okuma altını, yani: bilgi, bilgelik, erdem, bakış, duygu, düşünüş, beceri. Okumayanlarsa altın-sız; büyük bir olasılıkla, yoksun kalıyorlar bilgidен beceriye.

Çalışıp çabalamadan altına kavuşsaydık daha iyi olmaz mıydı? Olmazdı! Altın arayıcılarının tüm tadı, arayışta; dağcılarının akrabası onlar, tek ayrılık, tırmananların yukarı doğru “deşmeleri”. Ortak yönse: asıl tadın doruktan, altından çok, doruğa yansması; altın tadına götüren zamanda serüvenden serüvene yansması.

Bu bağlamda Herakleitos dehasına yaraşan oylumla şöyle düşünüyor gibime geliyor: Çalışıp çabalamadan olmaz, çünkü gizlenmeyi sever güzellikler, tüm okuma güzellikleri, tıpkı “kendini gizlemeyi seven Doğa” gibi, “Physis” gibi.

Gerçekten de, örtü kaldırmaktır okumak. Herakleitos’tan kopup bizlere dek ulaşan güneşli Logos’la söyleşmek: Kitaplarda harflere bürünerek önümüzde biçimlenen şeyleri (daha kapsamlı bir sözcüğüm olmadığı için “şeyleri” diyorum) gizemler doğrultusunda aça aça özümsemektir okumak.

Sokrates

Sokrates'siz okurluk, dolayısıyla da Sokrates'e yervermeyen bir alınılama tasarlanamaz. Çünkü okumak, temelde sözcüğün en geniş anlamında sorgulamaktır; sorgulamaksa Sokrates'in izinden gitmek, Sokrates'çe davranmak, birdeyime, Sokrates'le özdeş olmaktır. Soru-yanıtlı kıvam bağlaya bağlaya olgunlaşan saygılı merak ve şaşmanın kahramanı Sokrates doğrultusunda olgunlaşmaya yönelmektir okumak.

Öyle de, Sokrates'ten ne kitap, ne yazı elimizde. Tek satır yazmadığına göre, Sokrates'i okumaktan yoksunuz; ondan alıntı da yapamayız kesinlikle. Neden yazmadığı hep ilgi çekmiş olan, başlıbaşına bir olay. Tuhaf şu düşünürlerin durumu, yalnız onların değil ama: yazsalar birtürlü, yazmasalar birtürlü. Yazmak için özünü sıkboğaz edenlerin kulakları çınlasın, "kitapsızın" teki Sokrates.

Bütün bunlar doğru da, Sokrates'ten bir "alıntı" yapmadan edemeyeceğim gene de. Öyle çok şey borçluyum ki ona, derslerimde, düşünmemde, günlük yaşamımın çeşitli kesimlerindeki yönelişlerimde hep Sokrates: "Kendini tanı!" "Bildiğim birşey varsa, o da hiçbirşey bilmediğimdir!" "İncelenmeyen yaşam yaşanmaya değmez!" Batı kültür çevresinin uzay-zaman enginlerinde başıboş şamandıralar gibi ordan oraya sürüklenen Sokrates'e özgü bu ve benzeri yolgöstericileri, gücüm yettiğince, sözlü-yazılı eylemli davranışlı yorumla değerlendirip kendi özümüne uygun bildiğim yazgıyı yaşam boyu örgülemeye giriştim gidiyorum, diyebilirim.

Gel de şimdi Sokrates'ten alıntısız geçiştir? Yazılı kaynağı kendi yazı-çizisine dayatamazsam da, gönlüme göre kanıtlaya-

masam da alıntı gibilerden bir dayanak oluşturmam gerekiyor Sokrates'ten. Neyse ki, Sokrates'le ilgili her konuda, belli ölçülerde de olsa, güvenilir bir yardımcımız var, Platon bu yardımcı. Kendine özgü kurgusunu felsefesini, varsayımlarını çıkarımlarını paylaştık da paylaşmasak da, Sokrates için vazgeçilmez dayanağımız Platon. Kuşkusuz onunki de gerçek Sokrates değil: öyle de, hangi Sokrates “gerçek”, peki? “Tarihsel” gerçekliğiyle Sokrates, olsa olsa, öyle şey olur mu gene de bilmeyiz, herbiri ayrı bir doğrultudaki öğrencilerinin “ortalaması” durumundaki Sokrates. Önderlerini anlatan öğrencilerden sağladığımız bu tutamakların sağduyuya yatkın bir bileşimi bu sözü geçen “ortalama”. İşte bu ortalamada en ağır hasan tanık Platon. Ben de ondan çekip çıkarıyorum:

Ey sevgili Pan, ey bu yerin tanrıları! Bana iç güzelliği verin ve dış yaşamımı içimle uyumlu kılın! Bilgenin zenginliğini en büyük zenginlik bileyim! Servetim bana gerektiği kadar, ölçülü adamın birlikte götüreceği kadar olsun yeter!

Pek öyle göze çarpan bir alıntı değil bu. Hiçbir yerde aktarıldığını görmedim nitekim. Oysa benim tasarladığım, dolayısıyla da içten dıştan etkilendiğim Sokrates'i, gönlüme kafama en yaraşır biçimde özetleyen bir-iki anlatımdan biri Platon'un *Phaidros*'undan alıntıladığım belge. Birkaç nedeni var bunun. Şöyle özetleyebilirim:

İlkin, Sokrates, söylediklerini bir dua çerçevesinde söylüyor. Bu, dostları öğrencileriyle keyifli bir konuşma yaptıktan sonra, konuşmanın önemini birkez de kutsallığa varan saygılı bir havada öğrencilerine, kulaklara küpe olacak biçimde vurgulamak amacıyla özetlemek istediği zamanlarda başvurduğu bir yöntem. “Ey sevgili Pan...” – Sokrates'in yakarıyla yöneldiği, tek-yanlı, tek-güçlü, tek-kuşatımlı bir tanrı Pan. Bütün'ü, Tüm'ü, Pan'ı birbakıma, “tanık” gösteriyor Sokrates. Öğreticilik karışımı bir ‘humor’, Sokrates'e özgü o çok sevdiğim alaysı-şakacı bir tutum bu.

İkinci olarak: Sokrates'in “efendiliği”, *authentikos*-kişiliği dile geliyor bu anlatıda. İçi-dışı Sokrates kadar birbiriyle uyumlu

kaç güzel var? Gerçekten de, nerde içi-dışı birbirine upuygun, içi-dışı birbiriyle sarmaş dolaş güzellikte bir insan varsa, bir Sokrates ordaki. *Bu Sokrates'e hayranım ben.*

Üçüncü olarak: ölçülülüğe büyük değer biçmekte bu parçada. Antik dünyada, daha da sonralarda ölçülülüğe, Sokrates'ten başka böylesi büyük değer veren kaç düşünüre rastlıyoruz? Örneğim benim bu ölçülülük. Dostlar-alış-verişte-görsün ölçülülüklerle en küçük ilişkisi olmayan bir ölçülülük bu. Yaşadığım modern ortamda, hattâ modern-ötesi ortamda gönlümce gerçekleştiremesem de, benim örneğim bu ölçülülük. Biz öğrencileri, kendi amaçlarımız doğrultusunda çoğun birbirimize karşıt yönlerde yorumlayıp gücümüz daha fazlasına yetmediği için bölük-pörçük biçimde yaşama geçirmeye kalkışsak da, zengin kuşatımlı bütünlükte, tıkız bir ölçülülük Sokrates'inki, özellikle bu alıntıyla tasarımında perçinleşen bir ölçülülük Sokrates'in ölçülülüğü. Binyıllara örneklik eden kişiliği de burda işte: bilgiden varlığa aşırılıklar ötesi bir ölçülülük; kişisel çabayla yoğrulan, çalımdan kasıntıdan arınmış bir ölçülülük onunki.

Ey Sevgili Sokrates, senden birşeyler gerek *her* insana, hepimiz senin öğrenciniziz; bu yolda özümze uygun güzelliğe, ölçülülüğe, bilgeliğe erişebilmek keşke! Her alanda özlediğimiz bu. Şimdiyse okurluğumuz söz konusu olduğuna göre: ne çok ne az, kendimizle uyumlu ölçüde güncel okumalardan yana bol bol akıl, talih esin, bol bol esin talih akıl bize!

Buda

Buda da Sokrates gibi, kitabı yok, hiç yazmadı. Salt bağısızlığa karşı olduğu için böyle yaptı inancındayım. Kâğıt üzerindeki çizgiciklere bakmayı değil, içimize bakmayı salık verdi hep, canlı sözleriyle de yaşamıyla da. Kitaplara bağımlı kılmanın, insanı bağınazlığa sürükleyebileceği kanısındaydı. Nitekim eşsiz devrimsel kurtuluş Nirvana, özde hepten-kurtaran bağımsızlık apaydınlığından başka birşey değil. Kitapsı öğretilerin, zaman zaman kof yetkelere, dolayısıyla da insanı doğru yoldan saptıran tapınmalara sürüklediğini söyledi Buda. Nerde kitap varsa onun gözünde, orda çabucak: bencillik, böbürlenme, boş bilgi, anlamsız istek üreyiverir.

Sessiz ya da konuşmalı tüm davranışlarında dönüp dolaşıp şu bildiriyle ortaya çıkıyor Buda:

Kendinden başka hiçbirşeye, ama hiçbirşeye güvenme!

Akla gelebilen pekçok şeyi, tümen tümen kültür ürünlerini, böylece kitapları umursamayan uygulamalı bir yaşama felsefesinden yana o.

Ne talihli bazılarımız, gerçek Buda'yı azçok görebiliyorlar! Başkalarının adına konuşamam, kendim için söyleyeyim, karşılaştığım bir-iki usta dışında, okuyup anlamaya çalıştığım bir-iki kitapla Buda'ya yöneldim. Buda "Okumayın!" diyor ama, iyi ki *bu* kitaplara yöneldim, ne çok şey borçluyum *bu* kitaplara. Böylesi çizgide epeyce yardım sağladığım bir kitabım var. Oldenburg'un, Buda'ya mal edilen en önemli sözleri ve söylevleri derleyen ünlü yapıtı. İşte bu sözlerden Buda'ya ençok yakışan söz:

*Yaşamak için, gerekiyorsa,
ağaç yontularımı yak, ısın!*

Okuduğum hiçbir kitap tümcesi, *okur olarak bana* Buda'nın bu sözündeki kadar saygı göstermemiştir. Yalnızca bana değil, hepimize, gelmiş geçmiş tüm okurlara. Ağzından arada bir "Beni unut!"lar çıkan Nietzsche'nin Zarathustra'sı bile sığılarda dolanıyor, diyesim geliyor bazan.

Heryanda, yaşama düşmanı diye bilinir Buda. Vazgeçmelerin en kökteniyle, dünya yaşamından vazgeçmeyle özdeş tutulur Budacılık. Oysa Buda'ya özgü yaşama felsefesiyle ilgisi yok bu yanlış sanının. Birtakım kitaplarda yazsa da, yanlış yanlıştır. Doğru dürüst kitaplar başka ama. Onlardan öğrendiğime göre: yaşam kutsal, Buda için. Bazı kitapların Buda'sı "Öyle şey olmaz!" dese de *içimdeki* Buda'ya uygun düşen kitaplar tam tersini yazmakta.

Kitaplardan öte temel-gerçek. Ne var ki, Buda'dan özümsemediğim yüreklilikle söylüyorum: *bazı* kitaplar olmadan bu temel-gerçeğin sesi soluğu işitilmiyor. Bu ses, bu soluk birkez içinden seni sardı mı, kitaba gereksinim duymayabilirsin ozaman. Temel-gerçeğe yaygın acı senin acın artık. Ola ki hep kitap okumayı sürdürdün. Ozaman, o bazı kitaplarda, binyıl yaşasan da içinde doğmayabilecek bir Buda-sözülle daha karşılaşabilirsin.

*Yeryüzündeki son insan da Nirvana'yla
aydınlanmadıkça, kendimi
Nirvana'ya varmış saymayacağım*

doğrultusunda bir söz, örneğin.

İşte ozaman henüz Buda-katında olmadığını anlarsın. Anlarsın da: bunca yaygın acıya karşın böylesi bir güzellik içeren dünyaya, yalan da olsa böyle bir dünya, bu ne güzel bir dünya demekten alamazsın kendini.

Buda'ysan okuma!

Buda değilsen oku!

Kişisel Bir Sanat

Epeyce uzaktan bakıyorum da şimdi: zaman zaman bunalımlara bata çıka, zaman zaman şöyle böyle düzlüklerde şöyle böyle dingin süregiden şu yaşamın pekçok bilinç arayışlarında durum neyse, kitap okumanın nasıl birşey olduğunu bilip anlama bakımından da durum o. Çevremde iyiden iyiye belirgin iki tutumun ikisinden de ayrı bir tutum içindeyim: Biryanda umursamazlığın rahat dōşeğine kurulmuş kişiler; öbüryandaysa iğneyle kuyu kazan kişiler.

Umursamazlar, açık-seçik dilegetirme sıkıntısını yüklenmeseler de, bir insan başarısı olarak kitap okumanın ne olduğunu sorup sorgulama gereğini duymazlar. Sıkıştırılınca, şunları söyleyecekleri ortada: alır okursun kitabı, işin bitince de bırakırsın. Kimse yabancısı değil bu işin. Çoğumuz okulda okuma öğrendik, şimdi de uyguluyoruz. Önemli olan okumayla neler yaptığımız. Kitaptan sağladığımızla mesleğimizde ilerliyor, dolayısıyla dünyayı kurmada katkımız dokunuyorsa, yararlı işlerden yararlı bir iş kitap okumak. Boşzamanlarımızda bile, oyalanmak için kitap okuduğumuz oluyor. Uygarca yaşamın doğal denebilecek bir işi kitap okumak. Bir kitabı okuruz, anladığımız kadar anlarız; yeri gelince özetleriz; ya da pek iyi anlayamayız, boş veririz özetlemeye, hepsi bu. Bir bir değil de genellikle kitap okumaya gelince, da da ne demek! Evirip çevirerek bu işi zora itelemek saçma.

Öbür yandakilerse, sayıları azsa da, çok alanda olduğu gibi kitap okuma konusunda da, kırk yarmaktan başalamıyorlar. Okumanın bedensel koşullarından fizyolojik işlevlerine, psikolojik görünümünden psiko-analitik uzantılara, pedagojik çözümlemelerden metafizik öğretilere dek koşuşturup dururlar. Gözlemler, varsayımlar, deneyler, açıklamalar, bilim-içi, bilimler-arası kuramlar... Gelgör ki, çoğun, bu bilimsel uğraşlar ortamında okumayı okuma kılan o hepimizin yaşadığı, o

parçalanmaz birlik ufalanır gider; okumanın öznel tadına, kişi-toplum yaşamındaki tek tek önem ve değerine, dolayısıyla da kitap okuma bilincine ilişkin somut verilere, vargılara güle güle denir çoğun.

Bense, düpedüz kendimden sözetmem gerektiğine göre, duygumu düşüncemi ben diye diye dilegetirebilirim artık; sözünü ettiğim iki tutuma da, birbakıma, karşıt bir yolda kılmıdanıyorum kanısındayım. Başka birçok yönlerimde olduğu gibi, kitap okumada da öyleyim: Ne vurdumduymazım, ne de sözümona bilimsellikler çeker beni. Dosdoğru yaşadığımı içten bilip öğrenmekten başka bir kaygım yok. Bunu da, hangi kitabı okursam okuyayım, kitap okumaya çevrildiğimde, bakışlarımı, kitap okuyan kendimde yoğunlaştırdığımda: ne görüp bildiğimi, okumaya ilişkin olarak bende, benden öte ne olup bittiğini saptamakla yapabilirim en iyi.

Okumayla sarmaş-dolaş bir yaşam benimki. Bilinç-gözüm, en ilk okumaya açılmış gibi. Belleğimi derin derin eşelediğimde, şimdi hangi kattayım diye şaşırıp kalıyorum çok kez. Gene de okuma odaklı anılara batıveriyorum.

Yaklaşık zamanını, oranlamalarla, sonradan saptadığıma göre beş yaşlarında varım: Öyle ya, Çorlu Askeri Mızık Takımında askerliği sona eren saksofoncu ortanca amcamın kaçırdığı yenge adayımızla sofrada gülüştükten sonra şimdi n'apayım diye duraksıyorum. Türkü söyler gibi uzata uzata yüksek sesle anlamadığım birşey okuyor babaannem karşı odada. Öbür odaya gireyim öyleyse. Sıvışıyorum. Üçyanı pencere cumbanın ortasına kurulmuş halam, gözlüklerini taka çıkara başını aşağıyukarı sallıyor hafifçe. Sağ elinin işaret parmağını usulcacık dudaklarına dikey tutup sayfayı çeviriyor. Apaçık önünde iki sayfa birden: altı üstü nokta nokta diziler, iskeleye bağlı bizim sandalın şişkarnını andıran çizgilerle dolu diziler, sayfaların yanlarında boş yerlerdeyse, evgirişle mutfak arasındaki tavandan aşağı sarkan avizeye benzeyen renkli yazılar-resimler sarkıyor. "Sen de kitabını al, benim gibi içinden oku!" diyor halam. Benimkinin yazıları başka ama ne çıkar.

Çocukluğumdan beri hep kitaplarlayım. Kitapsız bir yöresi var mı yaşamın? Okumaların oluşturduğu nice nice akışlar, ka-

rışımalar, dizilişler, katlanışlar. Okuma okuma birikimlerden öte tasarlayamıyorum geçmişimi geleceğimi. Kendime bir aydınlık sağlamak için ne ad versem bunlara, bilemiyorum. Açık-seçik söyleyebileceğim, bilip inandığım birşey var ama: Yalınkat bir nitelemeye, bir ada indirgeyemiyorum kitap okumayı. Büyük bir haksızlık olur böyle bir indirgeme – hem okuma gerçekliğine, hem özyaşamıma karşı bir haksızlık. Hiçbirzaman yapamayacağım bir haksızlık bu: başta ettiğim varlıkları ayaklar altına alıp çiğnemem demek; ayrıca, kendi kendimi aşağılamam, şimdiedek dolu dolu geçtiğine inandığım yaşama-zamanımı boş, yavan, anlamsız diye yaftalamam demek; birbakıma, özyaşamımı yaşanmamış kılmam demek. İşte bunun için: ne bir iş gözüyle bakıyorum kitap okumaya, ne de herhangi bir okumaya ilişkin iş açıklamasını yeterli sayıyorum.

Zorumuza giden bir görev; toplumda meslek diye tanınan bir geçim biçimi; belirli bir amacı, bir çıkarı sonuca bağlamak için bir yükleniş; başı sonu belli bir yapıp-etme; kuvvet uygulamakla, salt çaba sarfetmekle elde edilen bir verim – işte bütün bu doğrultuların hiçbiri kitap okumanın özünü-anlamını yansıtmıyor. Öyleyse bir iş gözüyle bakamayız genellikle kitap okumaya. Kuşkusuz yayınevi düzelticisi, sabah evinden çıkarken, “İşe gidiyorum” demekte serbest; kitap okumaktan yorulan öğrenci “Bıktım artık bu işten” derken, dili yanlış kullanmıyor; aylak aylak otururken çetrefil bir kitap okumaya girişen kişiden sözettüğümüzde “Durup dururken kendine iş çıkardı” dediğimiz zaman çarpık bir yanı yok konuşmamızın. Gelgelelim bütün bu söyleyişlerdeki “iş”, günlük yaşamdaki işten uzak mı uzak, o işle ancak benzetmeli bir ilişkide; çünkü hiçbirinde saata bağlı emek, karşılık ödentisi, çalışmayla elde edilen verim diye birşey bulamayız. İş’in ne işi var kitap okumada. Kitap okumak bir iştir, diye yalınlayıcı bir kestirip atmak yanlış birşey. Böylesi bir yanlışla, kitap okuma gibi dallıbudaklı bir yaşantının açık-seçik aydınlığa kavuştuğunu ummak boşuna bir bekleyiş.

Peki, nedir bu kitap okuma denen şey. Döne dolaşa nicedir aklımı kurcalayan bir soruya yeniden vardığım için hafiflemiş gibiyim. Eskidenberi içimi kaplayan bir kaniyi artık hiç çekinmeden dobra dobra dilegetirebilirim. Yüzeysellikten de bilgiç-

likten de kaynaklansın, yanlış anlaşılma çekinceleri yüzünden duygumu düşüncemi daha da bastıramam. Kuşkusuz ilk ben böyle düşünmüyorum, ama böyle düşünmeyenler de çok. Bu bağlamda güzel birşey varsa, o da, kitap okumayı *sanat* diye anlayıp yorumlamanın, bu büyük insan olgusunu az rastlanır bir aydınlığa çıkarma fırsatı vermesi. Gene de yalnızca bir fırsat: yeterince değerlendirilmedi mi elden kaçabilir. Onun içindir ki, genellikle sanatla birlikte duyumlanan rasgele bazı nitelikler ile kitap okuma arasında ilişki kurmaktan öte bir dikkat gerekiyor burda. Ne var ki, yüklü mü yüklü bir kavram olan “sanat”a götürdüğüne göre, ergeç “sanat nedir?” soru-ormanına itelenip yiter gideriz. Onun için en iyisi, sanat-okuma bağlılığını, okumanın yapısal özelliğini günışığına çıkaran önemli bir-iki belirlenimiyle yetesiye sezip görmek.

İster okuma durumunda beynindeki elektrik akımlarını ortaya çıkarsın; ister sinir-dizgesi, ışık, algı, göz gibi öğeleri çeşitli ölçümlerle birbirine bağlasın; ister çeşit çeşit psikolojik kavramları ölçüp biçmelerle birbirine çatsın; ister ülke ülke, çağ çağ, yaş yaş, topluluk topluluk okuma alışkanlıklarını istatistiklerle önümüze sersin, hiçbir bilimsel yaklaşım kitap okumayı gerçekten yaşadığımız biçimde yansıtmaz sanıyorum. Bilimlerden kitap okumaya ilişkin bazı olgular öğrendiğimiz meydana. Ne var ki bu bilgilerle yetinip kitap okumak demek buymuş diyemeyiz. Bu tür bilgisel donatımımız ne denli artarsa artsın, kitap okumanın somut gerçekliğini kendine özgü yaşam içeriğiyle anlamaktan uzak kalıyoruz gene de.

Nasıl “Bu müzik!”, “Bu sevgi!”, “Bu acı!”, “Bu arkadaşlık!”, “Bu oyun!” dediğim yerlerde, neden sözettiğimi biliyorsam, ama yaşantımı çepeçevre anlayıp anlamlandırmaya gelince, nasıl dilim dolanıyor, aklım tökezliyorsa, kitap okumanın bir sanat olduğunu söyler söylemez, bu doğruluğuna inandığımız şeyi de açık-seçik ortaya koyamıyorum birtürlü. Gönlümce başaramasam bile deneyeceğim gene de.

Hiç sallantısız söylüyorum: kitap okumak sanat, *kişisel* bir sanat ama; yalnızca kitap okumayı yaşayanın, yani kitap okuyanın kendisine özgü bir sanat. Coşku, sevinç, kin, korku, dua, özlem ve benzeri şeyler gibi (daha yerinde bir sözcükten

yoksun olduğumuz için “şeyler” diyorum), kitap okuma da son derece kişiye özel birşey, sanat türünden, sanatça birşeydir. Ne yapıp etsek gizemindeki örtüyü kaldıramayacağımız bir sanat. Baştaşağı bireysel bir sanat okuma: Birey olarak yazgım, mutluluğum, mutsuzluğum gibi bireysel; yaşam duygusu gibi bireysel. Birtakım dilsel-toplumsal uzlaşımlarla başkalarına bildirip onlarla paylaşılsa da, özde, hep kişiye yapışık, tıpkı her soluk alıp verme gibi, her an kişiye özgü nitelikte birşey. Bir sanat, kitap okuma: ancak okuyanla, okuyanca, okuyan için, okuyanda gerçekleşen bir sanat.

Böyle sanat olur mu? Kitap okumanın nesi sanat? türünden sorular karşımıza çıkabilir şimdi burda. Yanıtım şu: Neden olmasın! Öyle bir sanat ki okuma, her “sanat” dediğimiz şeyde bulunan önemli öğeler onda da var, birbakıma.

Nitekim her sanat gibi: bir etkenlik kitap okuma. Resim, heykel, müzik, şiir bir etkenlik, bir yapıp etme, bir gerçekleştirme kuşkusuz, işte kitap okuma da öyle, – bir eylem, belli bir zaman-uzay bağlamında ortaya çıkmakta. Her sanat için geçerli temel özellik, kitap okuma için de geçerli: Bir sanat olarak okuma, insansız doğada kendiliğinden olup biten birşey değil. Özlemler, duygular, itilishler, patlayışlar, arayışlar ve benzeri doğrultuda kımıldanışlarla insanın varetteği bir başarı okuma: nice hazırlanışlar, seçimler, buluşlar, akılyürütmeler, karar verişlerle ortaya konmakta. Olumsuz yönden bir deyişle: şu-bu tutamağa göz-kulak olmakla, şu-bu kuralı öğrenip uygulamakla olup bitmez okuma; “şunları yap, şunları izle, kitabı okudun işte” demek, iler tutar yanı olmayan bir sav. Her kişinin yalnızca kendisine özgü bir işleyiş; kişinin kendisine bağı dikkatler, bekleyişler, anlayışlar, alışkanlıklar ortamında biçimlenen bir başarı okuma. Bu başarıyı bir sanat başarısı kılan öğeyse, önceden bilinen ilke-kural-yönergeyi aşan kişisel bir başarı olması.

Bir sanat ürünü olarak kitap okumanın ne tür bir ürün, bir sanat ürünü olduğuna gelince, ilk bakışta, öyle bir ürün yokmuş gibi gelir; ürünü olmayan bir başarının sanat diye nitelenemeyeceği öne sürülebilir ozaman. Gelgelelim, sanat ürünü deyince, ille de taş, boya, ses, yazı gibi nesnel dayanakların anlamlı yapıp etmelerle bezenmesini düşünmek sanatın kapsamını daraltmak

olur gibime geliyor. Gerçi okumada: keski, boya gibi araçlar kullanılmaz; duvar önünde, boş alanda algılanan oylumlu bir nesne söz konusu değildir; armağan edilen, ya da para karşılığı el, yer değiştiren bir mala da rastlanmaz. Gene de, sanattan başka birşey diye tasarlayamayız kitap okumayı. Çünkü *bu* sanatın da bir ürünü var; insanın kendisi.

Kitap okumakla kendini biçimler, kendini yaratır insan. Bilen türden bir sanat nesnesi değil diye, kim, insanın kendisine bir sanat ürünü, okuma sanatının ürünü gözüyle bakmaktan çekinebilir? Böyle bir çekiniş, genellikle yaygın bir davranışsa da, yerinde bir davranış değil bu. Kitap okuyan, bu okumasındaki sanatla: özvarlığını oluşturur; dünyayı, kendini, toplumu, başkalarını algılayışını, ilişkilerini, görüşlerini, yönelişlerini, düşüncelerini, eylemlerini oluşturur. Buysa insan-*olmak* demektir.

Yalnızca doğal bir ürün olmaya kapayamayız insanı: Kendi kendisinin de ürünü insan; bir toplum-kültür-tarih ürünü. İşte bu bağlamda, insan, okumanın, bir sanat olarak okumanın da ürünü. Bir anlamda, tüm sanat ürünlerinin yoğunlaştığı ürün insan. Sözcüğün günübirlik kullanışıyla, tek tek sanat ürünlerinin amacı: insanı yoğurup biçimlemektir, sanatın sağladığı yaşam içeriklerle insanı katıklandırmaktır.

Ne var ki okuma sanatının insana kazandırdıklarını, tıpkı herhangi bir sanat ürününde olduğu gibi, “Bu, bu” diye görüp göstermek hiç de kolay değil. Her sanatta olduğu gibi okuma sanatında da, bireyi bireyden ayıran duyguların örgü-kıvrımlarını; bireyi kendisi kılan bilgeliğin belirtilerini, bireye özgü yaşama üslubunun görünümelerini kavrayıp adlandırmak hertürlü bilgi, anlayış ve duygudaşığa değer doğrusu.

Tüm gerçekler gibi kitap okuma gerçeğinin olanca varlığıyla örtük kalmaması gerekir. Hangi gönle, hangi kafaya yakışmaz ki bu. Ne yönden gelirse gelsin, gerçeğin tanınmasına yardım eden her duyuş-anlayış ayıklığı yararlı bir katkı. Önemli bir çizgiyi gözden yitiremeyiz ama. Okuma oldu olalı, yüzlerce yıldır kuşaktan kuşağa kitaplar okundu okunalı, her okumanın belli bir sanat olduğu söylenemez kuşkusuz. Yalnız şu da gözardı edilemez: Sözcüğün bilinen anlamında bir sanat yapıtı olmasa bile, okunması, önemi ve iç-kuruluşuyla bir sanat olmayı ge-

rektiren nice nice kitaplar var. Sözcüğün bilinen anlamıyla bir sanatçı olmasa da, okuduğu kitabı, tüm yeti ve becerisiyle *bir sanat olarak* gerçekleştiren nice nice insanlar var.

Birbirine kıyıdan ortadan dolana yaslana çeşitli kesimlere ayrılabilir insan yaşamı: özel yaşam, kamu yaşamı; toplumsal yaşam, bireysel yaşam, iş-güç yaşamı, boşzaman yaşamı, iç-dünya yaşamı, dış-dünya yaşamı. Nasıl tanımlarsak tanımlayalım, akraba deyimlerle adlandırılan benzerlerini de katın kimi duya duya, kimi ayırdına bile varmadan bunlarda bir gel-git hepimizin yaşamı. İşte bir sanat diye anladığım kitap okumanın, önem ve değeriyle, daha çok tek-kişinin, özel-bireysel yaşamında yer aldığı kanısındayım.

Özel yaşama gerçekten de özelliğini veren; özel yaşamın ötesinde düşünilemeyen bir varoluş kitap okuma. Öyle ya, hiçkimsenin kitap okuyuşu başkasınıninkine benzemek zorunda değil: kimse kitap okurken başkalarının okuyuşuna uyma gereği duymaz. Ayrıca toplum yaşamını bilince çıkarmaya yönelik gözlemlerin ve incelemelerin hiçbiri: şu-şu-ülkede şunlar okunuyor; şu yaştaki insanlarda şu-şu okuma yönelişleri var; çeşitli meslek, geçim ortamlarında, kitap okumaya ilişkin enerji durumu şu-şu düzeylerde türünden saptamalarla, özel bir yaşam etkinliği olan kitap okumayı içten yakalayamaz. Herkesin okuyuşu kendinin. Her kitap okuyuş, okuyanın damgasını taşımakta.

Gene de, kitap okuma çok kimsenin özel yaşamını örgüleyen nice yaşama zamanlarını oluşturduğuna göre, ortak birtakım çizgiler barındırır. Ona ne kuşku: kitap okuyan herkes bazı ortaklaşa soruları kendi bireysel okuyuşunun yapısını yansıttacak biçimde yanıtlar; daha doğrusu, yanıtlamakla aydınlığa kavuşturabilir.

Kim nerde kitap okuyor? Ne zamanlar okuyor? Ne gibi hırslıklarla okuyor? Okuma seçimlerinde neler ağır basıyor? Okuma amacı ne? Ne gibi okuma alışkanlıkları var? Okuduklarını nasıl değerlendiriyor? – İç içe giren bütün bu sorular, aynı doğrultudaki başka sorularla birlikte, kitap okumanın, her ayrı

birey için, kişisel bir sanat olduğunu içten görüp anlamada birbir izini sürebileceğimiz vazgeçilmez tutamaklar. Herkes için tutamaklar aynı ama yanıtlar apayrı. Herbiri her ayrı birey için ayrı niteliklere parmak basmayı gerektirmekte. Böylece, pekçok okuma, kişisel bir sanat olarak türlü nitelikleri oluşturduğu kendine özgü biricik bir nitelikler-karışımı olarak görünmekte. Yanlızken benliği kaplayan karmaşık duygu ve düşünceler, ev yaşamının gözden uzak iş-ötesi yapıp etmeleri, dosdoğru yaşamandan başka kimsenin bilip öğrenemeyeceği düşler eylemler, – her tek-insanın başkalarıyla karıştırılmasını alıkoyan bütün bu yaşantılar kişisel-özgün yaşamın, nasıl ilgiçekici öğeleriye, kitap okuma *da* öyle, her özgeleşimi kendisi kılan bir belirlenim.

Herkesin kitap okuması kendisinin. Bir sanat olarak okuma, kimseninkinden ne daha az ne daha çok değerli – kendisi için değerli, o kadar. Bu bağlamda, kitap okumaya, kişisel bir sanat gözüyle bakmakta hiçbir sakınca yok.

Özel bir niteliği olan okuma sanatını ölçmeli-biçmeli nice-likel deyimlerle açıklayamasak da, anlatıyla sergileyerek aydınlığa çıkarmayı deneyebiliriz. Bunun için de herkes, öznelliği eldengeldiğince zedelemeyen bir yaklaşımla, kendi okuyuşunu, gücü yettiğince kendine ve başkalarına anlatmayı deneyebilir. Sanat sözkonusu olduğuna göre, hele bu sanat dosdoğru kişisel yaşamının bir ögesi olduğuna, dolayısıyla bir *yaşama-sanatı* sözkonusu olduğuna göre, zevkli mi zevkli bir anlatı uğraşı bu.

İlkeli İlkesiz

İnsan yaşamının o bitip tükenmeyen gürültü-patırtısında en yetkin ögeler, genellikle “ilke” adı verilen şeyler, – böylesi bir ortamda “İşte bu!” diye görüp göstermek ne denli olasıysa o oranda kuşkusuz. İnsan-toplum evreninin, kimi açık kimi örtük zembereği ilke: düşünme, bilme, değerlendirme, sevmek, savaşma gibi herçeşit yapıp etmeyi yönelten temel. İnsan, yılmaz bir ilke üreticisi. Yüce görünümünden günübürlük oldu-bittilerine dek yaşam-kültür ilkece donatımıyla çağ çağ, dönem dönem biçim ve içerik kazanmakta. Gerçekten de matematik, mantık, ahlak, eğitim, ekonomi, hukuk, politika belli ilkelerin özel işleyiş alanı olarak ortaya çıkmakta. İri deyimlere elatmaya gerek yok, yaşamın her yeri kıpır kıpır ilke.

Bu arada hemen akla gelmese bile, kitap okumanın da taşıyıcısı durumunda ilke. Ne de olsa ilkeci varlıklar insanlar. Nitekim kitap okurlarının çok büyük bölümü, okur olarak birtakım ilkelere sarılmıştır, kimi sınıksız kimi gevşek. Bu ilkelere azıcık dikkat edince de bazı özellikler seçmekte gecikmeyiz. Kişiden kişiye benimsetilmek istenen bir zorlama değildir ilke. Okul-içi okul-dışı bazı eğitimciler; birtakım eleştirmenler, devlet dernek yetkilileri böyle bir zorlamaya girişse de, okumaya ilişkin ilkelerin asıl etkisi, kişinin bunları (deyim yerinde sanıyorum) kendi kendisine buyurmasından kaynaklanmakta. Okuma ilişkisinin belirgin kılınması gereken bir özelliği de, okurun bunları, birbakıma, kendisinin kendisine buyurması. Kişisel ilkeler bunlar, her okurun ilkesi başka, her ilkenin kişiye özgü bir geçerlik alanı var. Gelgelelim kişinin okuma-ilkesini kendine ya da çevresine açık-seçik söylediği, ya da yazı-çiziye döktüğü sanılmasın, böyle durumlara rastlansa bile az mı az, hattâ tuhaf kaçan durumlar bunlar. Okurun kafasında gönlünde, arayışlarında, alışkanlıklarında, bilinçaltında ilke, onu içten içe gütmekte. Herkeste ayrı bir kıvamda, güçte. Bazan:

anayasa, yasa, kural, uyarı, yönerge, itiş, çekim. Bazan: “Bunu oku, onu okuma!” “Şöyle oku, böyle okuma!”, “Okuduğunu şöyle değerlendir, böyle değerlendirme!” doğrultusunda bir buyruk niteliğinde. Bazan da: “Bu kitap tam sana göre, gene de sen bilirsin!”, “Şu tür kitaplarla boşuna zaman yitirmezsen iyi edersin!” – tümünden anlayışla bir sesleniş, dostça bir çağrı.

Sözcüğün hangi kullanımında olursa olsun, ilkeci diye nitelenebileceğimiz okurların ortaklaşa yanlarını şöyle özetleyebiliriz: Okumayı başıboş bırakmak istemeyen kişiler bunlar, herşeydenönce. Kanılarınca: okunacak öyle çok kitap var ki, işten değil yol şaşırarak. Koştur da koştur ozaman kitap ormanlarında, ya da yerinde say dur. Yaşama-zamanıysa kısa mı kısa. En iyisi, planlı programlı okumak. Herkes amaçları, olanakları doğrultusunda bir okuma çizgisi saptamalı kendine, uygulamaları da bu çizgiye bağlı kalmalı. Bunun için en akıllı davranış, bireysel açılara uygun kitap sınıflamaları kotarmaktır.

Bense, ötedenberi yerimin, ilkecilerin yeri olmadığı inancındayım. İlkecilerin, yaşama-zamanının kısalığı üzerindeki saptamaları bile, doğruluğuna doğru ama, gerçekliği duyup duyumlayışına pek uymuyor. Onlar, ilkeciliklerine gerekçe diye gösteriyor bu doğruları; ben, herçeşit akılyürütmeden önce ilgerçek diye bilip algılıyorum bu sarsıcı temel gerçeği. Okunacak kitapların çokluğuna gelince, bu da olaylardan rasgele bir olay değil benim için: hiçbirzaman gözden yitirmemem gereken bir “varoluş-yöneltisi”, özümün özüne ilişkin bir acı ve tat kaynağı. Bırakın ki, yaşam-kısalığı ile okuma-uzunluğunun ilkecilikle doğrudan doğruya alıp vereceği yok. Benim birtürlü benimseyemediğim şey, yaşam ve kitap ilişkisi, deyim yerindeyse; niceliksel durumun, insanı ille de ilkeci olmaya zorlaması. Ben kendi hesabıma, tabantabana ters yönde düşünüyorum.

Tam da yaşama-zamanımız kısa, okunacak kitaplar da öylesine çok olduğu için, ilkeciliğe açık-seçik güle güle dememiz gerekir. Öyle ya, sözkonusu yaşam-kitap olunca, hangi ilkeye, hangi kurala “doğru” diye belbağlayabilirsin? Kim olursan ol, aradabir şu-şudur, bu-budur diyebilse de, hiçbir tutamakta toplayamayacağın başsız sonsuz bir değişkenlikler içinde yuvarlanıp gitmekte. Döneklik etmeyip nice özverilere son derece

titizlikle katlandın, böylece birkez bellediğin ilkeyi onyıllar boyu götürdün, diyelim ama günün birinde ne görüyorsun, sökmüyor artık, n'aparsın ozaman? Doğrusu yanlış olur mu ilkenin? Özde bir eylem başlangıcı, bir yaptırım-yöneltisi ilke; yani, bir öneri ilke, ne yanlış ne doğru öyleyse, olsa olsa belirli bir süre için, belirli bir alanda, belirli bir durumda, sınırlı bir yürürlükte, o kadar.

Ne yaşam ne kitap, – ikisi de türe, öbeğe, sınıfa sokulamadığına göre, ilkeci olmak kimseye birşey sağlamaz. Dörtelle sarıldığı ilke yüzünden, bilerek bilmeyerek, kendine başkalarına kötülük eden ahlak sertleri; hak uğruna haksızlık eden sözümona hakseverler; halkı gönendireceğim diye halka acı çektiren politikacılar; mutluluk uğruna mutsuzluk saçan eğitimciler, – işte bütün bunlarla akraba, bence, kitap okumada ilkeci kişiler.

Çeşit çeşit görünümlemlerle ortaya çıkan kitap-okuma ilke-cilerinden şimdiyedek tanıdıklarımın edindiğim genel izlenim şu: Bazan ödleklige vardırmasalar da, çelişmeden kaçıyor, “mantıkçı” yönleri ağır basıyor, bilimce bir mantıkçılık falan değil, düpedüz bilimsel bir akılcılığa düşkünler; okumalarına, kendilerince sımsıkı tutarlı bir yoğunluk kazandırma, böylece yaşamlarına tıkız bir çekidüzen verme kaygusundalar. Genişçe baktıkta, kitap okumada, şaşırmalara pek önem ve değer vermiyorlar. Bu yaptıklarını, kendi açılarından, hem-çok-hem-iyi kitap okumayı güven altına almak için yaptıkları inancındalar. Gel gör ki, dar kalıyor okuma kuşatımları. İlkeye uyacağım, çizgiden dışarı çıkmayacağım diye, okumada yeniliklere kapamış oluyorlar kendilerini. Katkılı dağınıklıktan, ufuk açan buluşlardan yoksun kalıyorlar. Plan program, önlerini kesiyor çok kez, böylece *çok-okuma* yerine, birbakıma, *az-okumaya* sıkışıp kapamış oluyorlar kendilerini.

Kitap okurlarının büyücek bir bölümünü meydana getiren okuma ilkecileriyle aynı öbekte kapansam, boğulasım gelir. Gerçi ben de onlar gibi, okuma zamanında titizim; zamanımın abur-cuburla yitip gitmesine gözyumamam. Kitap seçiminde özen ve dikkati eksik etmeyişim, beni onlarla aynı potaya koymaya yolaçabilir. Ne var ki, okuma ilkesinden dolayı yapmam bunu. Gene de güdücü okumadan yana bir ilkem olduğuna

inanmıyorum. Kimilerinin kalıtıma, kimilerinin yetiştirme bağladığı genel tutum gereği, yaşamımın pekçok yönüne yaygın bireysel bir davranışım gereği böyleyim. Herşeye, herşeyime sinen genel tutumumun, okumamı da belirleyip yönlendirdiği kanısındayım.

Bütün bu dediklerim, okumada ilkesizin biri olduğum kanısını uyandırabilir. Nitekim, ilkeci-değilsen-ilkesizsin, çıkarımı uyarınca, çok kişi benim, kitap okuma ilkesizlerinin yazgısını paylaştığım sanısına kapılabilir. Haksız da sayılmazlar, birbakıma. İlkesiz insan, büyük söylemeyen insansa; yaşam olayları karşısında, ayrılamayacağı bir yol tutturup gitmiyorsa; kitabı seçişte, okuyuşta, değerlendirişte kendini tam bir özgürlük içinde duyuyorsa, yani kitap işlerinde sırtında yumurta küfesi taşımayan hafif-esnek bir insansa, ilkesizlerden yanayım kuşkusuz. Onlarla birlikteyken, daha gönlümceyim gibime geliyor. Kitaba gitmede, kitabı okumada, kitabı verimlendirmede, duruma göre davranırım, esneklikten, genişlikten, hoşgörölükten yanayım. Kitaba yaklaşırken, öyle türdü, sınıfı gibi yaftalamalara aldırmmam. Katı nitelemelerin son derece yanıltılara sürükleyebileceği kanısındayım. Kapağında “roman” yazan bir kitap, eşsiz bir “deneme” olabilir. Bir anı kitabının, gönendirici bir felsefe yapıtına taşçıkarttığını yaşamak ne unutulmaz bir tat. Gel de şimdi roman okumam, anı okumam, diye bir ilkeye bağla kendini; bir saplantı gereği kendi kendini ipte sallandırmaktan ne ayrımı var bunun.

Gene de, okumada ben hepten ilkesizim, diyemeyeceğim. Kitaba sereserpe açık-olma anlamında ilkesizim de, eline ne geçerse okuyan, sünger örneği her kitabın suyunu emiveren, dörtyanı korumasız yumuşakçalardan değilim. İlkeci olmasam da, bulaşksı, vıcık vıcık kitaplarla karşı karşıya gelince toparlanıveririm. İlke-kural tutsağı olmak kadar sakıncalı birşey yok okur için. Kitap olsun da ne gelirse gelsin, kapım açık, dedin mi, aptal bir çöplüğe dönüştün gittin bile. Yaşamadan, kitaptan en iyi biçimde tatlanmak için körükörüne katılığa gerek yok ama salt edilginleştiren yol-yordam düşmanlığına da gerek yok. İlkecilik korkusuyla, ilkesizlik bozkırına düşüp bocalamak neyse, ilkesizlik korkusuyla ilkecilik hapishanesine düşüp bocalamak da o.

En güzeli başka pekçok yaşama kesiminde olduğu gibi, kitap okumada da sağduyuyu elden bırakmamak, uyanık ama sert davranmamak – işte benim kendime özgü okuma-biçimim.

İlkecilğin, ilkesizliğin ötesinde birşey bu. Bazan bu uçlardan birini andırır bile, kendibaşına bir tutum. Gerçi böyle bir tutumu hiç şaşmadan, sürçmeden sürdürmekteyim, işte böyle bir donatıma eriştim diyemem. Erişmeyi istemiş de değilim zaten. Yaşamla, kitaplarla yalpalamaya bıraktım özümü: *kendimce* yaşayıp gidiyor, okuyup yaşıyorum işte.

Bir günde olup bitmiyor insan; nice yıllar, yani zorunlu rastlantılı karşılaşmalar içinde, karşılaşmalar içinden yavaş-hızlı biçim biçim biçimleniyor. Soyut-somut kavramlarla dilegetirilemeyecek dolanık mı dolanık, kıvrım kıvrım bir süregidiş, yaşam da, yaşamla birlikte okuma da. Oldumolası böyleymişim gibi geliyor bana; nicedir artık öyleyim diyebilirim: yerine göre, uçlara selam vere vere, yerine göre, iyiden iyiye kendi okumalarım dalmış yaşıyorum işte.

Yalnızca ciltli kitaplar okuyanlara, yalnızca ciltsiz kitaplar okuyanlara; uzmanlık kitaplarının ötesine uzanmayanlara; kadın yazarlara küskün okurlara; erkek yazarlardan kaçınanlara; anadilinde yazılmayan kitapları okumayanlara; yalnızca çevirilerle yetinenlere – ilkeci-kuralcıların herçeşidine rastlıyorum sağımda solumda. Ben ilke-bağnazı değilim diye, ilkesizliği, tıkabasa kitap okumaya vardırıran kişilere de rastlayınca aldırmaıyıp geçiyorum. Beni kendi açılarından, ilkeciyim diye kınayanlara da, ilkeci değilim diye kınayanlara da selam! Herkesin yaşamı kendisinin, herkes kendine göre okur.

Kökünü dalını, toprağını suyunu, yelini güneşini yetesiye tanımadan, meyvesini yemeden ağacı bilmek neyse, kat kat, oylum oylum okumadan, kitabı yargılamak da aynı şey. İster ilkecilik, ister ilkesizlik adına olsun, kitabı kaldırıp atan ya da kitabın rasgele içine giren okur, hem kendisine hem kitaba haksızlık eder, hem de nasıl. Ne yandan baksan, okuma bilinciyle bağdaşır şey değil bu. Düpedüz aydınlığa, bilinçli yaşamaya aykırı doğrusu. Bilinç olmazsa n'olur, diyemeyiz. Öyle ya, bilinç, bilinç artırmak, dönüp dolaşıp okumanın ayrılmaz ögesi. İlke adına kitapları okumadan eleyen okur, kendi önünü kesmekte,

tıpkı birini öbüründen ayırmadan okumaya koyulan okur gibi. İlkecilik, çoğun beğeni ve anlayış köreltip önyargılı kılar okuru; ilkesizlikse, çoğun beğeni ve anlayış köreltip yargıdan yoksun kılar okuru. Böylesi bir durum da bilinç-karartısı demektir. Bilinç karardı mı da, okur okurluktan çıkar.

İlke, ilke diyoruz ama, ilkenin sayısı da önemli. Unutmamamız gereken birşey daha var: ilkesizlik, hiç-ilke ise, ilkecilik çok-ilke. Okumanın gerçekliğiye şu: Yalnızca ilkeyle olmuyor, yalnızca ilkesiz de olmuyor. Hem ilkecilik hem ilkesizlik de, aynı kişinin aynı zamanda gerçekleştirebileceği tutumlar değil. Güzel yönleri yanında çirkin yönleri de var heriki tutumun.

İşte ozaman, kurtaran bir “buluş” çıkıyor ortaya: ilkeleri alabildiğine çoğaltmak, böylelikle de ilkesizlik ile ilkeciliği birleştirmek. Bu buluş’u bir çıkış gibi görmenin olası yanı yok oysa. İlkeleri azaltmak, azalta azalta teke indirgemek de bir çıkış gibi görünebilir. Gel gör ki ilke azlığı, dolayısıyla da tek-ilkecilik, okuru, bağnazlıkların en yakışsızına sürükler. Okurluğu yokeder böylesi bir yanıltı. İnsan ilişkilerinde, sözgelimi, ahlak, hukuk, bilim işlerinde yaşamının kanını kurutan tek-ilkecilik, kitap okumada korkunç başarısızlıklara götürür insanı. İlkede tekçilik; özü uyarınca yaşamla, bilgiyle, beceriyle zenginleşmeye yönelen okuru, kaba, hoyrat, güdük, yavan, acımasız kılar, hem de kısa sürede. Böylece bir kültür işlevi olan, kültürün ayrılmaz bir ögesi olan, kültürde değerli bir aşama olan okumayı; kültüre-karşı, kültüre-karşıt bir darlaşma aracı olmaya dönüştürür. Buysa, sözcüğün en pırıltılı anlamıyla bir kültür insanı olan okuru, tuhaf gelecek ama gerçek, salt okuması yüzünden (tanıdığım tüm tek-ilkecilerin kulakları cınlasın) “kültürsüz” kılar.

Nerde benim yerim? – Hemen hemen herkes, özellikle önem verdiği işler bulanmaya başlayınca ortada belirgin bir ölçüt varsa, ergeç bu soruyla, kendi durumunu, dolayısıyla da başkalarının durumunu aydınlık kılma eylemine girişir. Benim de şimdi burda kalkıştığım, okuma yönünden böyle bir belirleme denemesi. Nedense, kolay sağlanacağı sanılan aydınlığın uzağında kalmış gibiyim. Apaçık: Okumada ilkeci değilim; ilkesiz

de değilim; birinden birinde yerleşemiyorum. İkileme takılıp kalmanın ne anlamı var zaten. Pekçok durumda olduğu gibi, okumada da, gerçekten bir yer gerekiyorsa, iki ucun içinde dışında nice kişisel yerlerden birine, işte burası benim yerim, diyebilir insan. Ezbere yaşamıyorsa, böyle bir olanağı var. Başkalarınca bilinip tanınan, adı sanı önceden belli-belirgin bir yer olması da zorunlu değil bu yerin. Gereken: yerin kişiye, kişinin yere yakışması; duyu, düşünce ve eylemin orda kişiye uygun biçimde gerçekleşmesi. Yapay-mantıksal geometrilerle ilgim ilişğim olmadığına göre; ille de okumada kendime kurulu-düzenli bir yer bulmak gibi bir kaygıdan arınmış olduğuma göre, okuma-durumuma sereserpe ışık tutacağını umduğum bir-iki saptamaya seğirtibilirim şimdi. Bunu da, ilkin, en iyi, genellikle neleri okumadığımı dobra dobra söylemekle yapabilirim sanıyorum.

Okura saygısız kitapları elime alamıyorum. Okumadığım, okumak istemediğim, daha doğrusu zorlanmadan okuyamadığım kitapların başında geliyor bu tür kitaplar. Ne denli çekici kapları, albenili sayfa düzenleri olursa olsun, kandırmıyor bu tür kitaplar beni, ne de olsa onyılların pişirdiği bir okurum. Bu tür kitapların sıklıkla elde dolaştığını gördüğüm için üzülüyorum doğrusu.

Okura saygısız kitap, herşeydenönce: dilce tatsız-tuzsuz, yalapşap kitap. Savruk, beceriksiz, baştansavma yazıcıların (nasıl “yazar” diyebilirim onlara?) sözümona ürünü bunlar. Hele bunlar: halkın düzeyi bu, halka yaraşan bu, türünden bir kaçamağa dayanıyorlarsa, apaçık söyleyeceğim, tiksintiye benzer birşey duyuyorum bu kitaplar karşısında, – kitabı kitap olarak ne çok sevsem de, söylemeden edemediğim bir gerçek bu. Tıpkı insanlara davrandığım gibi davranıyorum belki kitaplara: hep birbirinden güzel duygudaşlıklar uyandırmayan nice nice insan var, herbiri, birbakıma, başka, bambaşka öbüründen. Gene de örtbas edemiyeceğim: olayların itelemesi, aklımın seçimimin yanıltmasıyla, bazan saygısızlarla birlikte oluyorum, – insanlarla, kitaplarlayım. Bir-iki şey edinsem de onlardan, çoğu olumsuzluk yığıyorlar önüme. Ne denli az karşılaşırsam o denli iyi.

Kuşkusuz, dile saygı öyle düpedüz birtakım kurallara uymak demek değil. Sözlüğü yut, dilbilgisini ezberle, yazıma az çok özen göster, gerisi kendiliğinden gelir, okunur kitaplar yazan iyi bir yazar oldun bile, – hiç de değil, çünkü gerçekte kural-uygulama ile özdeş kılamazsın iyi-yazmayı. Dile saygılı duyarlık, dilin iskeletini, eklemlerini bilmeye indirgenemez hiçbirzaman. Belli bir çabayla edinilen dil egemenliğini aşan türlü türlü katmanları var yazarlığın. Derinlerde durulaşan iç-kuruluşu, gizli gizemli akışları, kendini özel sezgiye açan incelikleri barındırır içinde. Rasgele zekâlar, dille zararsız bir geçim tutturabilir. Oysa dehalarla kolkola dil, koyun koyuna. Her kitap, dil dehasının kaleminden çıkmalı, demiyorum. Okura kıymaktır bu. Öyle ya okuyacaklar çok azı iner ozaman. Özü biçimiyle amacından uzak düşmeyen bir dil saygınlığıyla, dili içten dıştan savsaklamayan bir saygıyla, yazılmalı gene de kitap adına yaraşan kitap, yani “bir okusam!” diye özlediğim kitap.

Kitap dille örgütlenmekte. Kitap, yazılı dil. Yetesiye dil donanımı sağlamayan, kitap yazmasın daha iyi. Güçlü bir buyurgan değilim, yoksa savruk yazarların kitap çıkarmasına, şöyle ya da böyle engel olurdum. Önünde sonunda, dil öğrenimini hep sürdüren bir yazar olduğuma göre; okumasını, kendi sınırları içinde sürdürüp giden bir okur olduğuma göre yapabileceğim hiçbirşey yok bu bağlamda. Demin söylediğimi yinelemekten alamıyorum kendimi: Saygısız kitaplarla ne denli az karşılaşsam o denli iyi.

Dil yönünden sakıncalı bulduğum kitaplardan başka, uzak durduğum kitaplar da var. Daha ortalığa çıkmadan övülmeye başlanan, çıkar çıkmaz dörtbiryanda alkışlanan kitaplar bunlar. Kendimi tutmasam, daha kapağını açmadan “Okunmaz!” diye itesim geliyor bu kitapları. Kitap itilmez ama beni iten onlar. Bir de milyonları aşmıyor mu bu kitabın satışı, inanın, böğüresim geliyor. Okuyan *herkesin* baştacı edercesine beğenmesi, bir kitabın, doğrudan doğruya değilse de, “iyi” bir kitap olmadığına iyi bir tanık gibime geliyor. Özce, içerikte gerçekten yeni ve doyurucu bir donanımı olsa, uzunca bir süre içinde, sessiz sessiz, yavaş yavaş benimsenirdi; kendini böyle toptan boca etmez, gıdım gıdım sunardı birbir yayardı güzelliklerini, – böyle bir inançla yoğrulmuşum işte.

Biliyorum, bu aşırı çok-okunan kitapları, baştanaşağı kötü diye damgalamak insafsızlığın en acıması. Aradabir iyiler de çıkıyor içlerinden, neden olmasın. Nitekim ben de, sayısı pekaz da olsa, bazılarını okuyorum bunların. Yayın gürültüsü patırtısı geçtikten epeyce sonra, üstünkörü ilk izlenim heyecanları unutulduktan nice sonra.

Bu bağlamda canım *Don Quijote*'ye kıymış değilim. Yüzyıllarca önce daha çıkar çıkmaz kapış kapış gitmişti. Doğru da, kâğıt öpe öpe ciltleniyor, Gutenberg'in buluşu basımla evren kutsama evresini yaşıyordu o zamanlar. Günümüzdeyse kâğıt çarçur; Gutenberg dizgi-basımı geleneği nerdeyse tarih-öncesi; halk sağduyusuna gelince, kitle aracı adı verilen şaşkınlaştırmacılarla ezilip gitmiş sağduyulu beğeniler. Hem sonra, yayın dünyasında kolgezmiyor *Don Quijote*'ler, – dilin güçlerini, olanaklarını işlek kılan tam tam söyleyeyim: *Ingeniosus Hidalgo Don Quijote de la Mancha*, – anmak bile zevk. Her yönüyle olduğu gibi, okurlarca benimsenişiyle de kendine özgü bir deha yapıt, bir “ingeniosus” o.

Anlaşılan çalıma gelemiyorum. Özellikle nerde kitap çalıma varsa, orda yokum. Ençok da, gözkamaştıran, kulak gıdıklayan kitaplarla karşılaşınca ürküyorum. Kafamın içi tırmalanmaya başlıyor, güvensiz yapaylıklar, kandırmacalar kuşatıyor sanki varlığını.

Birtürlü ısınamadığım, gözlerimin önüne dikilse de, başımı öteyana çevirdiğim bir kitap öbeğini de anmadan geçemeyeceğim. Bilgi verme savı güden kitaplar bunlar. Yanlış anlaşılmasın: bilgiye karşı değilim. İnsan çağı, sözcüğün en geniş anlamında bilgilenme çağı. Çocukluktan beri, hele sonra sonra bilincim genişleyip görgüm arttıkça, yetişimim gereği, cansızdan canlıya, tarihten topluma, çeşit çeşit bilimlere ilişkin kitaplar elimden düşmedi. Uğraşımın felsefe olması (ne denli “meslek” diye adlandırılırsa adlandırılınsın bu etkenlik) değişik zorunluluklar, değişik hevesler, özelemler değişik bilgi-kitaplarına götürdü beni. Ne var ki hep, çekincesizce “bilimsel” diye nitelenen kitaplar okuduğumu söyleyemem. Sık sık, bilimsel araştırmalara bazı bilim dallarına, olanca varlığıyla kendini bırakmış biriyim. Bilimlerin iç-işleyişini, uygulamalarıyla verimlerini dürüstçe

yansıtan; geçmişteki önceleriyle birlikte en yeni bilim-aşamalarını uzmanca dilegetiren; tek tek konuları, çarpıtıp bayağılaştırmadan bilim-"dışındakilere" aktarmayı ödev edinmiş olan kitaplarla işim.

İşte bu nedenle, sözümona bilimlerden haberler aktaran, bilimlere ilişkin sözümona bilgiler veren pekçok kitaplarla alıp vereceğim yok. Elden ele dolaştığına tanık olsam da, hiç mi hiç çekmez bu tür kitaplar beni. Çoğun ikinci elden (abartısız söylüyorum: üçüncü elden) devşiren, kimi güncel yaldızlamalarla "yeni" damgası vurulan, heyecan uyandırсын diye epeyce bezeklere bürünmüş olan bu tür "basılı şeyleri" okuyacağım da n'olacak. Başkalarını bilmem, hiçten iyidir demiyorum bu gibi şeyleri okumaya. Her bilgilenme kitabını Einstein, Durant, Gamow, Sagan, Asimov imzalayamaz ne yazık ki. Ödevleri başından aşkın dehaların. Gene de, sözümona bilgi-kitabı yazarlarının, sözedilen konuları iyice sindirmeden kaleme (tüketim pazarı gittikçe genişlediğine göre, bilgisayara) sarılanlarına, bu tür üretimlerin tümüne, soğuk mu soğuk davranan biriyim. Varsın, kapalı açık yerlerdeki kültür gösterimlerine uzak düşeyim. Özgürlük, aydınlık sayıyorum bu durumu kendim için. Bilgilerin, dolayısıyla olayların hakkını yiyen, sığıklarda yitip giden bir sürü özet özetine bilgi gözüyle bakamıyorum, bu tür "bilgileri" içeren kitapları, doğrusu sevmiyorum.

Bilim ve felsefe ağırlıklı açıklama ve saptamalardan çok, hayalgücüne dayalı anlatı ve irdelemelerle örgülenmiş öyküroman-söylence kitaplarına gelince, bunların da *hepsine* kucak açtığımı söyleyemem. Gene de, okuduklarımı seçerken kantarın topuzunu kaçırmadığım kanısındayım. Bunları söylemekle, okurlarıma haksızlık ettiğimi sanmıyorum. Tam tersine, davranışının onlara katkısı bile dokunabilir, aşırı iyimserlik sayılmasa gerek bu.

Kitap, hayalgücüyle yoğrulmasın da, nasıl yoğrulursa yoğrulsun diyenlerin karşısındayım. Önemli olan bu yoğruluş, yani hayalgücünün sunuluşu, dilsel anlatış gücü bence. Çiğnenmiş konular, bıkıtırasıya yinelenmiş düğümler, beylik benzetişler, basmakalıp söyleyişler hiç mi hiç çekmiyor beni. Eleştirici ne denli göklere çıkarırsa çıkarsın, yazıcı ne denli şişirirse şişirsin,

bazan akılçelen giysilere de bürünse, hiç çekmez bu kitaplar beni. Yeni yayınlanmışlar, – yayınlansınlar, “yeni” oldukları anlamına gelmez ki bu. Nice eskiler, özellikle klasikler – asıl yeni olan onlar, eskiden, çok eskiden yayınlanmış da olsalar. Al birini vur öbürüne düzmece yenileri. Hangisini açıp okumaya girişsen, “ben bunu daha önce okumuştum” inancıyla biryana koyasın gelir, – kaldırıp atasın gelir, demeye dilim varmıyor, ne de olsa kitap elindeki, sen yüzçevirsen de, başka bir seveni olabilir.

Demeden edemeyeceğim ama: gerçekten güzel nice nice öyküler, romanlar var, azıcık çabayla, hangisine istersen kavuşabilirsin; yeter ki azıcık ara. Değer de. Zevkli birşey böylesi bir arayıp sorma, duygu-bilgi devinimi. Hem sonra okurluk sözkonusu olan: yani kişi, insan, ben sen, herbirimiz, kendimiz. Herşeyde olduğu gibi okumada da, özümüze yakışanı arayıp bulmak yakışır hepimize. Homeros, Manzoni, Balzac, Dostoyevski, Camus, daha da başkaları dururken, gel de sen “yeni” birşeyler okuyayım diye önüne ilk çıkan öykü çırpıştırmasına, roman bozmasına sarıl. Müzeler, sergiler, evler, işlikler canım resimlerle ışıldarken, gel de sen, çarşıları pazarları dolduran, züppe, acemi, beceriksiz gözboyayıcıların vıcık vıcık ürünleri karşısında kendinden geç.

Şimdi burda, uzun uzun sözünü etmek istemediğim bir kitap türü daha var. İnsanı insana düşman eden, kişiyi kişiye kırdıran, cana kıyıcılığı kışkırtan, gönül sömürüsü yapan, tekyanlılığı körükleyen, bağnazlık saçan, kin aşılayan, kafa karartan kitaplar bunlar. Hiçbiri olmasa daha iyi diyorum. Sağduyulu herkesin bu batasica kitaplara karşı elele vermesi gerektiği kanısındayım – yasakla, yakmayla değil, özgürce tartışmayla, gözüpek doğruyu gösterme ortamında. İşte bu davranış, tükenmez güçlüklerle boğuşmak zorunda. Bağnazlığın çeşitlerinden, çeşitlerin de çeşit çeşit maskelerinden geçilmiyor gerçekte. İlimli görünüşler, kardeşimsi yüzler, kandırmacı sunuşlar kaplamış piyasayı. Korkutamadığını satın alan, iyi istençleri tepe tepe kullanan, okura tatlı yedirip ağı kusturan yakın uzak akrabaları da var bağnazlık kitaplarının. İnsan işlerinin pekçoğunda olduğu gibi, bağnaz kitaplar konusunda da, özler, biçimler öylesine bulamaç, kulaklar öylesine uğultulu, gözler öylesine dönmüş ki!

Sık sık gerçekleşen, adımbaşında bir rastlanan tutumlar değil nesnel-serinkanlı yaklaşımlar. Hem sonra, algılama denen, yorum denen davranışların da sağı solu yok hani. Öylesine ormanı bir dünya ki kitap dünyası; birinin “bağnazlık” diye damgaladığına, “kurtuluş” diye sarılıyor öbürü; birinin “yüzkarası” diye tiksindiği kitaba, “değerbilirlik” gözüyle bakıyor öbürü; birinin insanlık suçu diye ayaklar altına aldığı kitabı, diğeri, insan olmanın yüce hakkı diye başta edip kutsallaştırıyor.

Kitap okumada, çoğun yaptığımı yapıyorum ben: binbir tuzaklı bağnazlıklar ortamında, olanca eleştirel gücümü toplamaya bakıyorum, olmaz şey değil bu. Bu bağlamda iki şeyi gözardı etmemek gerek. Biri şu: hep tetikte durmak, hep uyanık kalmak. İkincisi de şu: nedense, pıtrak pıtrak dikenlenen bir tarla bağnazlık kitaplar tarlası.

Gözüme görünmesin dediğim kitapları az çok belirgin kıldım sanıyorum. Bunları birbir anmaya güç mü yeter. Durmadan ürüyor, üretiliyor çünkü, dörttyanda okundukları için olacak. Ben kendi tutumumu dışa vurdum. Bundan bir pay çıkarılmazsa, üretenlere de okuyanlara da, daha-iyi düzeyler dilemekten başka yapacak birşey kalmıyor.

Hangi kitapları okumaya eğilimliyim. Biçimsel açıdan bakınca gerçek ortada: sözcüğün tam bildiriminde, okumaya karşı olduğum o kitaplara benzemeyen, o kitapların niteliklerini paylaşmayan, kısaca o kitapların dışındaki kitapları okumaya eğilimliyim. Doğru ama dolaylı, kestirmeden söylenmiş toptancı bakışla kotarılmış bir gözlem bu. Olumlu denebilecek birkaç çizgiyle daha yakından nitelemem gerekiyor.

Tek bir sözcükle dilegetirmeye kalksam, okumaya yöneldiğim kitapları şöyle niteleyebilirim: okumaya yöneldiğim kitaplar, anlayışımı genişleten kitaplar. Pek çarpıcı bir kavram değil anlayış; tekbaşına açıklayıcı bir yönü yok. Dilediğime tam da uyan bir tutum bu. Parlak sözcükler diken gibi batıyor içime; kestirip atan sözcüklerse önümü keser. Oysa “anlayış”, alçakgönüllü olduğu kadar, birbakıma, açılmaya elverişli. Birbakıma, diyorum, ne de olsa anlayış, yüklü mü yüklü bir

felsefe kavramı. Antikçağdan günümüze uzun bir tarihsel gelişme göstermiş. Özellikle Yeniçağın, anlayış kavramına yönelik çözümsel irdeliyici çalışmalarla özdeş bir gidişi olduğunu söylemek, düşünce tarihinin gerçekliğini abartısızca yansıtan bir saptamadır. Onyıllardanberi tutkuyla okuduğum; sonra sonra, fırsat buldukça, işyerimde de okuttuğum vazgeçilmez birkaç adın kitaplarına içten bağlıyım. Bacon, Descartes, Spinoza, Locke, Voltaire, Hume, Diderot, Rousseau, Leibniz, Kant, Hegel, Schopenhauer, Nietzsche, – daha da başkalarının yazdıklarına akar da akar gönlüm kafam. Gerçekte hepimizin anlayış çabalarını, çeşitli açılardan, yoğuran adlar bunlar. “Anlayış”ı odak edinen alabildiğine gözüpük ve yaygın hesaplaşma günümüzde de sürmekte. İşte bu yönden, günümüzün bir çocuğuyum ben de, yaşıma-başım ne olursa olsun öyleyim. Bu sözlerin, çoğun boynu bükük görünüşlü böbürlenme sözleriyle ilişkisi yok. Anlayış yönündeki tüm kişisel çabalarım, konunun ne denli üstüne üstüne gitsem de hep eksikmiş gibi geliyor bana. Bazı önemli kavram-alanlarında çocukluktan çıkmak çok zor.

Şimdi uğraşım, ne felsefe ne de iç dökme türünden birşey; kitap okumaya ilişkin kişisel tanıklıkla bezenmiş birkaç tutamak derlemek istiyorum. Doğruca anlayış’ın içine dalıyorum öyleyse, – hoş, herkes gibi ben de, ne yapıp etsem, anlayışla, anlayış için, anlayıştan kalkıp anlayış uzantılarım boyunca düşünüyeyliyor, karınca karınca kendi anlayışının içlemi-kapsamı çerçevesinde yaşayıp gidiyorum. Yaşamım, birdeyime, özellikle de bile-isteye gerçekleştirmelerim, anlayışla eş olduğuna göre, anlayış üzerinde ne denli yayılısam yeridir doğrusu.

Artık besbelli: ne bir anlayış tanımından yola çıktım, ne de sonuçta bir anlayış tanımına doğru yürüyorum. Çünkü hiçkimse önsüz, öncesiz bir saflıkla sıfırdan kalkıp anlayışı çevreleyemez, eksiksiz bir anlayış tanımına varamaz. Anlayış’a her bakış anlayışın bir bakışıdır da ondan. Tanıma koyulurken de, tanıma bitirdiğimizi sandığımız yerde de, hertürlü belirgin kıl-malarımız, anlayışın kendisiyle, anlayışın içinde gerçekleşebilir de ondan. Sözü (gerekmeseydi, bu kadar bile oyalanmazdım) daha çok dolandırmadan: kitap-okuma ile anlayışımı nasıl katkılandırmayı tasarladığımı hemen söyleyeyim.

Okumayla: anlayışımı artırmak, genişletmek, keskinleştirmek istiyorum. Okumaktan amacım bu. Okumanın en yüce erdemi bu benim için. Okumanın, sözcüğün tüm kuşatımıyla, anlayışımı iyileştirmesini dilemekteyim. Bu gibi şeyler çok kişinin umurunda değilse de; çok kişi “okuma” ile başka türlü amaçlar gütsede, *her* okurun, bilinçli bilinçsiz, hep bu dilekle okuduğu kanısındayım. Kuşkusuz, anlayışı iyileştirmeyen; tam tersine, anlayışı, kimi azıcık kimi epeyce küçültüp darlaştıran okumalar, okuyuşlar var. Böylesi olumsuzluklara düşmenin sorumluluğunu, doğrudan doğruya “okuma” adını verdiğimiz eyleme dayatmak yanlış ama. Okurun kitap seçiminde, okuma koşullarında, yayın dünyasında, yazarda aramalı aksayan yönü. Sağduyuyla davranılan bir ortamda, kitap okuma ile anlayışı iyileştirip geliştirmek düz orantılı genellikle. Yalnızca benim için değil, her okur için, hepimiz için gerçek bu. Çünkü herkes kendi anlayış oylumunda, anlayışında iyiye, daha iyiye doğru bir iyileştirme sağlamak ister okumasıyla. Buna göre, okur, okumasını anlayışça değiştirmeye, anlayışını iyi, daha iyi olduğuna inandığı bir işlem ve kaplama ulaştırmaya yönelir. Apaçık bu, çoğun apaçık görünür kılınmasa da.

Nasıl şey, peki anlayışı iyileştirmek? Ne değil ki, pekçok şey, herşey hem yapıca hem önemce. Anlayışın kapsamadığı şey yok da ondan. Birdeyime, anlayış, insan için, düpedüz yaşama. İnsan yaşamının etkin tarlası, hasadı ve harmanı. Herkesin kendisinin olanı, kuşkusuz. Anlayışında, okumayla, ençok gönendirmeyi umduğum: algım, gözlemim, sezgim, duyarlılığım ve akıl-yürütme gücüm. Bu da, nasıl olup bittiğini açık-seçik ortaya çıkaramasam da, görgü ve bilgimi artırmamı sağlıyor inancındayım. Böylece değerlendirmeye, çözümleme, yaratma yönünden katkılандığım kanısına varıyorum. Her okuma aynı yararı sağlamasa da, okumanın sağladığını, her kez bir “bu, bu” diye saptayamıyorsam da, söylemekten çekinmeyeceğim bir gerçek var: Çoğu kitap okumadan sonra, ben artık daha önceki insan değilim; bu kitapla bende birşeyler değişti.

Pat diye söylemesem de durum epeyce belirgin: *değişmek* amacıyla okuyorum. Okumanın, anlayışına değişiklik *getirmesi* öyle çok sevindirir ki beni. Kitapla ne denli değişirsem, o denli

“Sağ ol, kitap!” diyorum, içten içe. Diyorum ama bazı soruları da birlikte sürüklüyor sözünü ettiğim değişme. Birkaçını anmak yersiz sayılmaz gibime geliyor. Şöyle ki: Olası şey mi anlayışın değişmesi? Ben anlayışımdan hoşnutum, diyen birinin, bunca okuma çabasıyla anlayışını değiştirmekle uğraşmasına ne gerek var? Anlayışımı değiştirdim, diyelim, ozaman n’olacak, peki? Anlayış değişikliğinin, sana bana ne tür katkısı dokunur? Kişiye özgü anlayış, öyle eften-püften birşey mi ki, kitap okumayla değişirsin? Hep yararı mı dokunur bu değişmenin, zarar, ya da zararları yok mu? Azıcık deşmeye-görelim, başka sorulara da yolaçan bu soruların, özde birbirlerine bağlı oldukları meydana.

Başkalarının özanlayışına elatacak değilim şimdi burda. Herkes, kendi özanlayışıyla kendisi için düşünüp taşınsın, kendi içine bakıp vargılarını ona göre kotarsın. Ben burda yalnız kendim için konuşuyorum. İnsan kendisi için konuşunca da, ne diyeceğini şaşıyor doğrusu.

Özanlayışım la ben kendim, öyle bir varlığım ki, varlık denebilecek bir tıkHzlıktan yoksunum – akışlı bir oluşum, bir ‘şey’ diye niteleyemeyeceğim birşey, yolumsu, yelimsi, sert ama kaçıcı, belirgin ama belirsiz, toplu ama çözölücü... Şöyle de diyebilirim: yumuşak ama kımıltısız, dirençli ama maymun istekli, saydam ama kat kat. Olmuyor, başka türlü de dene-yeyim: istençli ama tuhaf istençsizlikleri var, ne olduğuna, ne olmadığına, nasıllığına ermiyor anlayışım, anlayışına erişmiyor anlayışım.

Gelgelelim, apaçık bir durum dışlaşıyor davranışlarımla, davranışlarımda: değişmek için çırpınıyor anlayışım. Öylesine kaldırıp kaldırıp vuruyor ki kendini yerden yere içim-dışım, kabuğum özüm, kırım pasım, yosunum incim çıksın meydana – dolanıklar, yatkınlıklar, eğilimler, yanılgılar, kandırmacalar, savsaklamalar, sivrilikler, kısalıklar, üşengeçlikler, önyargılar... Anlayış benimse (sanki, benim diyebilecek birşeyim var artık) ille de kral bir anlayış olacak değil ya. Tüm kendini beğenmişlikler, boğum boğum özgüvenceler, içten taşan boş boş şişinmeler, ben-ben’ler – neredeler bunlar? Çağır çağırabildiğin kadar – birşeycikler yok ortada: kıyıbucağa saklanmışlar, türlü

türlü erdemde görünümülerim kıvrımlarına gizlenmişlerdir. Tüm-Anlayışım ama ben, herşeyin efendisiyim, kendime ilişkin hiçbirşey gözümünden kaçmaz benim, kaçamaz. Hangi kıyıbucağı kaldırırsam kaldırırım, aksayan birşeyle karşılaşmıyorum orda. Demek ki, yok. Kendime kara çalacak değilim ya. Olanca isten-cimle üstüne üstüne vardım işte. Eleştiriyse eleştiri, anlatımsa anlatım – hiçbir ters gidiş, izi bile yok, değişikliğe gereksinim yok, desene. Boşuboşuna rahatımı bozduğum söylenemez gene de. Özğüvenim arttı. Durup dururken olmadı bu.

Böylesi birşey işte, bile-isteye kendini birbaşına değiştirmeye girişen özanlayışın yaşadığı serüven. Gel de sen, kitaplara yönel: Çekinecek ne var bunda, onlar da sencileyin anlayış-lar. Konuşmalar, akıl-yürütmeler, arayışlar oralarda. Anlayışı bunaklaştırmayan kitaplar gerek sana. Onları nasıl ayıklarım, deme, anlayışsın sen, senden başka ne yapabilir bunu?

Bırak kendini kitaplara. Dağılırım, özümünden uzaklaşırm, kendimi yitiririm, deme. “Ben özümü bilmek istiyorum, baş-kalarından bana ne” diye direktip içine kapanma. Dışta dolaş-madıkça içini tanıyamıyor anlayış, – kısır döngülerini, yalan-larını, kendine attığı çelmeleri, ikiyüzlülüklerini, uyusukluk-larını tanıyamıyor dışta dolaşmadıkça. Bunun böyle olduğunu özanlayışından ötürü sen de biliyorsun, içinden görüyorsun. Bak işte, “Başka şeyler” diye nitelendirdiklerinle öğrenmeye başladın bile. Nice güzelliklerinle katmer katmer örtük açmazlar işlemekteymiş içinde. Aksayan yönlerine karşın, işte dik, sağ-lam, yakışıklı ama sınırlı bir anlayışmışsın meğer. Bütün bunlar kitaplarla kurduğun bağın, onlara gitmenin, onları kendinde konuk etmenin katkısı. Bir de bakıyorsun ki, ençok özdenetimi bırakmış gibiyken yabancı anlayışlarda yitiklere uğramamak için zorlanırken; nerdeyse kendi izini özleyesi olurken, bir de bakıyorsun ki anlayışın, bilincin, aklın başın yenilenmiş, bir güzel yoğrulmuş alttan alta.

Meğer dışla hesaplaşmalardan oluşuyormuş anlayış. Tek-başına birşey: özünü bir güneşler-dizgesi gibi duyup yaşasa da, kapalı varlık. Başkalarıyla duygudaşlık, birlikte-yaşama, bireysel anlayışı vareden anlayış bu. Böylesi bir açılıma erişiyor insan değişimle, hep-değişimde. Hemen ayırtetse de etmese de

bu böyle. Bir gidip-gelme anlayış, ufuklana ufuklana. *Başka* karşıtlıklarla, *başka* açıklıklarla, *başka* duygularla, *başka* akıllarla, *başka* güçlüklerle, *başka* deneyişlerle, *başka* çözümlerle karşılaşmadan nasıl genişler anlayış ufku?

İki kitap okumakla olup bitecek iş değil bu, ona ne kuşku. Anlayış sürekli: oylum oylum filizlenme, kıpır kıpır uyanış, bitmez tükenmez fışkıрма, başsız sonsuz canlılık. Kendimi aşacağım, diyen bireysel anlayış: öyle yetkinlikler, sürüngenlikler, uçarlıklar, güçler, terslikler, eksikler, bütünlükler, düzlükler, erdemler kapsıyor, içeriyor, yetiştiriyor, kaynatıyor, damı tıyor, uyguluyor, yaratıyor ki, gel de kıvrım kıvrım kıvrım tutmuş anlayışı, yalınkat birşeymiş gibi birçırıpıda kavra. Lao Çe'ler, Yunus'lar, Shakespeare'ler, Balzac'lar, Dostoyevski'ler, Nietzsche'ler, Nâzım'lar, Dağlarca'lar, daha nice nice dostlar, dönüp dolaşıp anlayışı işliyorlar – anlayışımı, anlayışını, anlayışımızı. Öyle çabucak üstesinden gelinecek konulardan bir konu olsaydı, çoktan üstesinden gelmiştik.

Oysa anlayış: herşey, – sürüp gidiyor herşey de. Kişiler, kurumlar, toplumlar, kültürler, çağlar içinde, onları biçimleye biçimleye, onlarla biçimlene biçimlene. Anlayış: insan, yazgı, kültür, yaşam, evren.

Hepsi dehaların elinden çıksa bile yalnızca kitapların yardımıyla, yalnızca kitaplarla sunulan irdelemelerle, çözümlemelerle, buluşlar, değerlemeler, varsayımlar, yaratılar, oranlamalarla iyileştirilebilir mi anlayış? İnsanın insanla, insanın doğayla, insanın hem bireysel hem ortaklaşa geçmişiyle, geleceğiyle iletişimde olması gerek. Düpedüz bir alış-veriş değil bu, – duygu, bilgi, güven, görgü, düzeltim, eleştiri, pekiştirme işi.

İşte bu doğrultuda küçümsenmeyecek payı var kitapların. Gene de hiçbirisi düpedüz yol değil. Herşeyi-olduğu-gibi-aluygula türünden tüketim araçları değil çünkü kitaplar. Savaşlar kitaplar: haber alıp unutmak için değil, herşeyi göze alıp katılmak için. Müzikler kitaplar: dolu ya da boş kulakla dinlemek için değil, ses-anlamalarını içe çeke çeke bezenmek için. Danslar kitaplar: seyirle yetinmek için değil, kalkıp gerçekten dans etmek için. Düşünceler kitaplar: arttan yinededikten sonra geçip gitmek için değil, yükleri yüklenip hafifletmek için.

Alsın götürsün böylesi kitaplar beni. Onları buldum mu, kendimi bulmaya başlıyorum. Kitaplar: işte acılar, kıyımlar, yalnızlıklar, bunalımlar. Kitaplar: işte sevgiler, çekidüzenler, birliktelikler, mutluluklar. Kitaplar: anlayışı açan, anlayışı kırmıldatan, anlayışı yenileyen yeller.

Ne ilkecilik ne de ilkesizlik, – ne birtakım ilkeler kotarma, ne de ilke-tanımazlık, ikisi de yetersiz, anlayışın, kendine yaraşan bir anlayış olarak oluşmasında. İlkeci de olsam, ilkesiz de olsam pek umurumda değil bazan ne olduğum. Önemli olan şu: Özlediğim kitaplar, anlayışımı geliştirmek için özlediğim kitaplar, öyle hemencecik bulup çabucak okuyup işini bitirdiğim kitaplar değil.

Firesi bol, güzelliği çeşit çeşit, anlayışın, tıpkı evren gibi. Kitap okumak da öyle değil mi?

Birkaç Okuma Alışkanlığı

Ne zaman okuyorsun? Böylesi kolay görünümlü bir soruya yanıt vermek bile ordan oraya koşturuyor beni. Ne zaman mı? “Ne zamanlar?” demek daha doğru – tekdüze bir zamanım yok, çeşit çeşit kitap okuma zamanlarım var; çoğul konuşmadan yanayım bu konuda da. Soru da yalın değil aslında. Nerde-ne-zaman-nasıl okuyorsun? oylumunda dal dal bir karmaşaya çevirmek gerek dikkatleri. Soruyu, “Hergün şu saatta kalkıp okurum” diye karşılayanlara, hele bu tür yanıtlarla işin bittiğine inananlara gel de imrenme. Bu tür durumların varsaydığı şey şu: az oku; belli türden şeyler oku; okumayı, başı sonu belirgin, genellikle kısa bir zaman içine sıkıştır, olsun bitsin.

Öyle değil benim durumum: belli, belirgin bir okuma zamanım yok, hiç olmadı, diyebilirim. Kendimi bildim bileli hep okumak istemişimdir, okumaya bol bol zamanım olabilmesi için seve seve nelere katlanmadım ki. Yaşama zamanımı gereksinmeler uyarınca düzenlemede, bilinçli-bilinçsiz hep önlerde gelmiştir kitap okumak. Buyüzden kimbilir kitap-dışı ne güzel şeylerden yoksun bıraktım kendimi. Gene de hoşnutum, birbakıma, ne doyulmaz güzelliklerle bezendim kitaplardan ötürü. Hüzünlüyüm: okuma-zamanlarımı keşke daha arttırabilseydim. Diyelim ki zamanımı çarçur etmedim (ne de iyimserim, “diyelim-ki”ye ilkin kendim gülüyorum, diyelim-ki “diyelim ki” ne de olsa), bundan sonra zamanıma daha dikkatli olmak zorundayım (hoş, benim elimde mi herşey, olsam da çok-çok mu kalan zaman). Ne yapıp edersek edelim, hem sürçen-yanılan, hem sonlu-sınırlı varlıklarız hepimiz. İnsan gerçekliğimizin birbirinden ayrılmayan iki yönü zaten bunlar. Öyle ya, en uzun yaşayalım birtek ışık yılı yaşıyor, bu yaşamın büyük bölümü uyurgezer geçip geçip gidiyor şu yeryüzünde. Bazı bazı, “Herşey saçma, sana biçilen zamanına ister savurgan davran, ister tutumlu ol, önü sonu ne ki bu zamanın” türünden duygu-

lar, kurgularla uçurumlara yuvarlansa da, ben gene yaşama-zamanımızda okumaya yeraçanlardanım. Gel gör ki, haklı haksız ne denli yırtırırsan yırtın, her zaman her yerde kitap okunmaz.

Kitap okumadığım, okuyamadığım öyle çok zamanlar var ki, – yer-zaman-durum demek daha doğru olacak. Gel de oku gecenin ileri saatlerinde gözler uykuluyken. Eskiden, epey eskiden, geceymiş, gündüzmüş birşey değişmiyordu; yatıncaya dek okurdum, canım isteyince ya da gerektiğinde. Unutmasam da yürürlükte değil artık bu tutum.

Yatakta okuduğumu anımsamıyorum. Ev dışında gecelemem gerektiğinde, başucuma konan okuma-lambalarına aldırmadan geçerim. Yatarken lambalar söndürülür: tüm gazlambalı çocukluğumun geleneği idi bu. Sonradan teknik olanaklar değişti ama yatakta kitap okumayı pek denemedim. Daha doğrusu, denediysem de tutmadı, direnmedim ben de. Yatakta neler yapılmaz ki, hepsi de kitap okumadan öncelikli. Daha yatak dışında kitapla başbaşayken bir gidip bir geliyor yorgun gözleri küçülte küçülte tatlı uyku. Herşeyin yeri-zamanı var deyip yatağa almadım kitabı. Hoş, nice nice kitaplar, renk renk düşlerde benimle aradabir – çiçek çiçek sevinçli, orman orman karanlık, içerik içerik bal, sorun sorun dalbudak...

Sabahlarıysa, ne denli-özlemiş olursam olayım, hemen kitaba saldırmam. Dünyayla birlikte çekici kitap, dünyasız değil. Aydınlığa yön yön hayranlığımı söylemeden kitaba elatmam. Ev, yol, gök, güneş, insanlar ortamında kitap kitap olur. Kendine çeker çeker beni. Birleşmeyi geciktiriyorsam, bunu, pek bilinçli yaptığımı sanmıyorum, birlikteliği daha da gönlümce kılmak için yapıyorum diyebilirim. Sonra aceleyle masabaşındayım. Masa bahane, kuşkusuz. Dün okuyup da raftaki yerine koyamadığım; daha doğrusu, birkaç adım bile uzaklaşmaya kıyamadığım kitapların yeri masa. Ağırlıktan sıksık çökecek gibi olunca ancak başkalarına yer açmak için “Size şimdilik güle güle!” diyorum bazılarına; özümde zaten çoğu, hep birlikteyim onlarla. Bazan yer olsa bile, kitabı masanın üstüne serip başyukarda, bakışlar aşağılarda kitap okuduğum yok. Tam da benden yana, dışa doğru, tek bir noktadan dikine masaya değse olur. Aradabir yalnızca bileğim dokunur masaya. Yüzüm de masaya

dönük değil ki, yanlamasına otururum, azıcık da sandalyede (sandalye dayandırmak sözkonusu olmadığına göre de, daha dayanıklı bir yerde) kaykıldığım gibi... Gittim işte, hiçbirşey yok artık, sayfalarlayım satır satır, ben bile yokum bazan. Kitap var, Ben'siz birşey tasarlanır mı, diyenlere, şöyle diyeyim: ben içinde olduğuma göre, kitap var artık yalnız; sonradan ayırdına varıyorum, bazan bazan o da yok.

İvedilik isteyen yazı-çizi görevi, gece aklıma takılan bir yazar, bir akım, bir düşünce, bir sözcük, bir dize beni alıp belli bir kitaba götürmediyse, sabahları genellikle: bilgi, bilim, felsefe dünyasındayım. Sabahları kavramlarla işim. Kalın kitapların, büyük boyutlu sayfaların, iri olsa daha iyi ama küçük yazılı dipnotların, sonu dizi dizi çıkmalı, bol kaynakçalı kitapların yerine bırakıyorum kendimi. Kuramsal dağlardan ırmaklar da çağlasa, fizikötesi göklerden kutsalımsı yağmurlar da boşansa, mantıksal caddelerde, sezgisel patikalarda uyanığım. Ağır kavramları ne denli yüklensem o denli havamdayım. Kuramdan kurama koştuktan, alıntılar altında ezilmeden eleştirmek dinçliğini ayakta tutmaktan yana zorluk çekmem genellikle. Baktım ki ağırlaşıyorum, merak, kitabı elden bırakmamı önlese de, artık-yeterince-hafif-değilim bilinci aklımdan ucuna gelir gelmez kalkarım yerimden. Öyle ya, anlamadan okumak, insanın hem kitaba hem kendisine saygısızlık – aptallık herşeydenönce, en güzel yaşantıları yavanlaştırmak değil de ne?

Çoğu öğle öncesinde, elimdeki kitabı bırakasım geldi mi, azıcık bir dinlenme giderir yorgunluğumu. Bazan masanın ucuna uzanmak, ya da raflardan birine gidip gelmek kadar kısa bir süre bu. Dinleniveriyor bu arada gözler. Yeter ki başka bir kitap olsun, merak merak istekli bir anlayışla yeniden okumaktayım. Sanki benim değil kitabın dinlenmesi gerekiyormuş gibi. Ama bazan da, kitaba göz kalmayınca, doğruluveriyorum oturduğum yerde, hava-çevre durumunun elverişliliği oranında, evdışına atıyorum kendimi – yürümeliyim. Deniz kıyısı, dere kenarı, az taşıklı sokak, dere tepe dışarlar gerek bana. Unuttum bile gözlerimi, ayaklarım var artık. İlk hızla hızla, sonra daha yavaş, ama sonra sonra kimi hızlıca kimi daha da yavaş ordan oraya. Yer çeker, gök çağırır, yel iter, ağaç oyalarken sıcak soğuk deme-

den, nereye gideceğini benden iyi bilir ayaklarım. Hem çevreyi seyreder, hem de okuduklarımı, okuyacaklarımı, yazacaklarımı düşünürüm. Gerçekten de hangisi hangisinden ayrılabilir? Görüp tasarladıklarımı, eleştirip özlediklerimi, düşleyip seçtiklerimi, – balbulamaç hepsi yürüyüşlerimde kitaplarla keskinleşmiş dikkatlerle, kitaplardan armağan meraklarla, kitaplardan tüten ilgilerle. Böylece, kitaplarla açılır, uzar, kıvrılır yolum. Eve döndüğümdeyse, sabahleyin okuduklarımdan arınmışımdır birbakıma. Pırıl pırıl beklemekte kitaplar – “Buyur!” “Buyur!”; gene de hiçbirini öne çıkmaz, “Sen bilirsin!” der gibidir hepsi.

Kitaba kavuşma isteğiyle bazan yemeği yavaştan almasam da, her öğleden sonram, tıpkı her sabahım gibi kitapla geçmez. Kısacık bir süre için de olsa, şöyle ayaklarımı uzatıp gözlerimi kapasam bile, kimi bir yere koşturmam gerekir kimi de gelecek biri vardır. Ama güzel şey, hep böyle geçmez hafta, bazan ardarda üç-dört gün benimdir tüm öğleden sonralar: Kitaplar uyarınca gürül gürül, sessiz sessiz kitaplar benim, yani bizim bitimsiz saatler, birdeyime sonsuzluk apaçık önümüzde: çağla; gezin, duy, düşün sayfa sayfa, sayfadan sayfaya, bilgiyle sanatla kucak kucağa; bu dilden sıkılınca öbürüne, başkasının tadını özleyince o dilden bir kitapla kucak kucağa.

Hava soğuksa oda senin, sıcaksa taraça senin. Ev ortamında okumaya alışmışım. Başkaları için başka kuşkusuz. Neme güneşe, gelene geçene, sese gürültüye aldırmadan kent bahçelerinde okuyanlara, otobüste tramvayda okuyanlara imrenmişimdir hep. N’etsem başaramadım. Kuşkusuz açıkavada okuyanlar da var. Pek aklım ermiyor ama, onlar her koşulda, hem de en üstün verimle kitap okuyabiliyorlar. Dehaysalar, Proust’un bile itiş-kakışlı bir otobüste tadına varabilirler. Sense, en kolay özümseyebildiğin türden kitapları bile okuyamıyorsun otobüste, otobüsten geçtim, trende, gemide, otelde. Yalnızca sesçe, ışıkcı okuma ortamını yadırgadığım için değil, okumadan başka yapacak pekçok şey bulduğum için; öyle ya evde oku, dışarda oku, n’olur sonra? En güzeli, gün akşamüstüne yaklaşırken, okuyup yazma gönlümce aktıysa, kimi evde, kimi dışarda söyleşili kahveli çaylı uzun soluklar alıp verdiğim o durgunluk saati. Kitaplarla geçen zamanın armağanı bu.

Gecelere gelince, kitapsız geçmiyor hiçbirisi. Neylersin ki şimdilerde, gecenin oldukça alt dallarına şöyle bir kondu mu, hemen ürküp uçuvermesin diye en küçük ürküden kaçınır oldum. Daha çok şiir kitaplarını konuk ediyorum geceleri sıklıkla. Bu gel-gitlerin de vazgeçilmez bazı koşulları var, eskiden yoktu ama artık var: Harfler irice olmalı; çok şükür, genellikle öyle, olmasa da, sayfa boşlukları pek yormuyor gözleri. (Bazan o ince kâğıda çift sütunla dizilmiş küçük harfli *Shelley's Poetical Works*'le bile buluşuyorum.) Düzyazılar için daha katı gözlerin buyruğu. Sızlar gibi olmaya başlarken, söndürüyorum lambayı. Gene de talihliyim aradabilir: kendimi gönlümce yazmaya kaptırıp gündüzün hiç okumadıysam, özlem öyle bir iteliyor ki, şiirden başka bir kitaba, çoğun, evren oluşumuna, özellikle canlıvarlıkların tarihi ile yapısına ilişkin kitaplarımdan birine gömülürüm.

İster gece ister gündüz, okurken hep bir kalem var kitabı tutan sağ elimde, kitap büyük ve ağırsa, ya da parmaklarımdan keyfine esmiş de bir an için kalemi hemen oracıkta yakın bir yere bırakmışsam, o başka. Kalem, dedim de, çoğun genellikle kurşunkalem elimdeki; on-onbeş yıldanberi öyle, bunun gerekçesi falan yok, öyle işte. Oysa eskiden mürekkepli kalemdi, bazan renkli kalemdi kitap okumalarıma eşlik eden.

Beni okurken gören biri, ne yapıp ettiğimi iyice saptamadan, okuduğum değil, yazdığım sanısına kapılabilir çoğu kez. Azıcık dikkat eder de birşey yazmadığımı anlayınca, kitaptan birşeyler aktardığımı düşünebilir. Ne yapıp ettiğime zaman ayıran biriye, kimi kısa kimi uzun uzun aralıklarla, kitapta bazı sözcüklerin, satırların altını çizdiğimi; sayfa kenarlarını, bazan yinelenen bazan birbirine benzemeyen birtakım çentiklerle bezediğimi görür. Neyin ne olduğuna da kolay kolay pek akıl erdiremez, hele ilk bakışta hiç mi hiç. Öyle ya, içinden yalnızca kendim çıkabileceğim suyolları çiziktiririm, hem keskin bir bilinçle hem kendim de pek ayık bilmeden. Neler yok ki çentiklerde: Belirtik çizgiler, belli-belirsiz düzçizgiler; göze batarcasına çift çizgiler, seyrek de olsa üçüzlü çizgiler; dalga dalga çizgiler. Kıyı kıyı noktalamalar; bazan apaçık “!’ler” “?’leri” bazan da () ler, [] ler, yeryer içiçe parantezler bile var. Tektek sözcükler kondu-

ruyor bazan kalemim: İçten fışkıran, ya da en içlerde çekingen çekingen biçimlenen ünlemsi sözcükler bunlar: *Olmuyor! Bu da mı! Nerden çıktı? Tam gönlüme göre!* Aradabir, genellikle paragraf başlangıçlarında, satırların yanında yazarın sözcüklerinden birini yinelerim: bir özet, bir anımsama, bir yönerge göstergesidir bu benim için.

Belki de yarım yüzyıl başvurduğum çentiklerden birkaçına değinmeden geçemeyeceğim. *D*: tanım demek okuma sözlüğümde, – *Definitio*, Latincemden bir anı; düpedüz görüldüğü yerler az kuşkusuz, çoğun eşsiz edemiyor *D*'lerim: *D?*, *D !*. Bir de *N*'ler var. Çok önemli okuyup yazma, yaşayıp düşünme dünyamda *N*, genellikle: kitapta bırakamayacağım; kitabı kapayınca kendimden uzak tutamayacağım; ille de yanımda görmek istediğim: o an için, özümseyip benliğime katmayı dilediğim yazı-kesitleri, kimi birkaç sözcük, kimi birkaç satır, bazan daha da uzun yazı-bölümcükleri bunlar. Birer alıntı olarak bunların hepsini alıp götürüyor muyum, nerde. Kitap bitince yeniden gözgezdirdiğimde, ola ki kitabın sağladığı olgunlukla, o ilk parlaklığını yitiriveriyor çoğu *N*'ler. Öyle ya *N* bu: iç-arkeolojim uyarınca “Nermi tam sana göre!” “Nermi keşke sen yazsaydın bunu!” türünden birşey. Oysa hem geniş hem dar, hem çok-şey isteyen, hem az-şeyle-yetinen, hem bilge hem sakar ölçekler dengesi gibi bir dengeli dengesizlikte, ya da dengesiz-dengede benim beğenim de. Sayım suyum yok bir seçme yöneltisi benimki: takır-tukurları öğütüp ipince özler çıkarmayı bilen, ama bazan güzeller güzeli başarıları nedense gözden kaçırın bir özel-algılayış. İkinci okuyuşumda, bir de bakıyorum ki, uçup gitmiş bazı *N*'lerin rengi ama daha sonraki bir okumada yeni yeni *N*'lere gerek duyduğum oluyor bazan.

Kimine kaba-hoyrat bir tutarak gibi görünebilecek olan bu kalemlilik-okuma, ya da kalemsiz-okumama alışkanlığı, son derece “doğal”, doğal değilse bile vazgeçilmez bir okuma-*durumu* benim için. İkinci bir göz, bir pekiştirici, bir anlayış uzantısı kalem benim için. Okuduğumu en çok onunla belirgin kılıyorum. Elimde kalem olmadı mı, sanki dört biryana dağılıveriyor yazılı sözcükler. Başkalarını bilmem ama bencileyin okuma çobanı, kalemsiz derleyip toparlayamıyor önündekileri. Kendine özgü

bir bir-arada-tutma oysa bu okuma. İzlediğim yazılı sözcük, iz iz ardına düştüğüm sözcüklerin izini en iyi kalemle sürüyorum. Bazıları, herkesten bir ayrılma gözüyle baksa da (“sapıklık” demeye dilim varmadığı için böyle diyorum anlaşılan) kalemsiz edemiyorum okurken.

Alışkanlıkları sözümona akılcı gerçeklere dayatıp ille de açıklamaktan yana değilim; alışkanlıkların, canlı varlığın türsel gelişimindeki birtakım rastlantı ve zorunluluklara dayandığına; bu arada, kişiye-özgü gizemli sayılabilecek bazı yaşantıların etkin özeti olduğuna inanıyorum. Gene de şimdi burda, zar-zor da olsa, beni gizemlere doğru itekleyen eğilimi durdurup kalem-kâğıtlı okuma tutumumu, pek yüzeysel kalmayacağını umduğum bir aydınlıkta anlamaya çalışıyorum.

Bana öyle geliyor ki, doğru dürüst okumaya başladığım zamanlar, ders kitaplarının dışına taşmaya başladığım zamanlar, ancak kitaplıkların, sonraları kitaplıktan kitaplığa göçebelik ettiğim zamanlardan çok izler taşıyor bu bendeki kalemli-kâğıtlı okuma alışkanlığı. Onyıllar ötesinden serinkanlı bakışla nitelendiğinde; ta o günlerde okuduğum bazı kitaplarla öylesine birleşiyordum ki, n’etsem ayrılamıyordum. Okuduğumla hep birlikte olmayı; okuma tadını yitirmemeyi istediğim için de, kitabı tümüyle özümseyemediğime göre, hiç değilse bazı dorukları, ilginç engebeleri, belleğime kazırcasına, cebimdeki deftere aktarmaktan başka bir çare yoktu.

O cebe sığan defterin bir benzeri şimdi önümde, dışarı çıkarken yanıma alacağım, okumaya değil gezmeye de çıksam. – O gündemdeki, yakın-uzak geçmişteki özlemini çektiğim kitaplar, birbakıma yanımda böylece. Evden eve taşınırken yitirdiklerim biryana, onyılların defterleri kolayca erişebileceğim bir yerde. Hoş, artık yer kalmadı diye, kimi sözümona haberli, kimi benden habersiz, eksiliyor sayıları. Zaten, gittikçe daha uzun süreler gerekiyor bir defterin dolmasına. Birara kendim bile defter arıtma eylemine giriştim. En eskilerden yola çıkıp ilk gözağrısı kitaplarımın birinden öbürüne seke atlaya, sonra uça uça, kuşbakışla bir seçme-alıntı girişimiydi bu. Yeni okumalar beklerken, uzunca sürdüremedim ama. Kitaplar birkez evi sardı mı, başka şeylere yer mi kalır: Üstköşeden tutun da, çamaşır

dolabı izlenimi uyandıran arka dolaplara dek, işte defterlerin, kitapların buyruğunda her-yer. Bir de şu var: seçmeler, hele yıllardan sonraki seçmeler ilk tatları, heyecanlı duygu ve özenleri çarpıtıyor. Yaşamımı renkle, ışıkla, can, üzüntü, çaba, sapma, arayış, derinlik, dolulukla bezemiş bu defter-kitap bahçelerini, bütün bu can dalları, yaprakları, çiçekleri öz toprağından ayırıp budamaya kalkışmak, kolay kolay evetlediğim birşey değil doğrusu.

Ne diyordum, başka birine, bölük-pörçük, başsız-sonsuz, karma-karışık yığınlar gibi görünse de, benim yaşama öz suyum, okurken okurken kalemle kâğıda aktardığım birikimler. Yabancı bir göze, çarpık ölçekli içinden çıkılmaz kitap paftaları, ya da müzelerdeki karanlık yeraltı odaları gibi gelse de, özümde özgü yaşama yapımın kurucu temelleri, taşıyıcı duvarları, görkemli tavanları, alımlı kuleleri bunlar – yaşayıp gittiğim alanlar oraları, aklım duygum oralarda bilenir, oralarda yakamozlanır düşlerim, açlığım oralarda giderilir, sevinçlerim oralarda coşar.

Gel zaman, git zaman, önceleri az az, sonraları çok çok kitaplıklardan bağımsızlaştım. Daha doğrusu, kitaplıklar anayurdum, nasıl koparım onlardan. Gene de kitaplık yörüngesine uymak hep zoruma gitmiştir. Başkaca çekidüzenler biryana, bu saatte açılır, şu saatte kapanır. İşte bu kısıtlamalar bezdirir insanı. Tam daldın, yoruldu, azıcık gezineyim desen, iki koluyla kısılcına almış karşı duvardaki dev saat seni. Ya da tam daldın, “Kapanıyoruz!” fısıltıları vıy vıy kulağında. Neyse ki, müze eşyası değil kitaplar, müzeyi eve getiremezsin ama, kitaplar, birbakıma, evlerin sıcacık ögesi, şöyle ya da böyle dilediğini alır eve getirebilirsin. Başını sokacak bir yerin varsa; sağlığın için gerekeni az çok yapabiliyorsan; gönlünce değilse de, emeğinle şöyle-böyle geçinebiliyorsan, evinde kitabın önemli bir payı olduğu apaçık bir gerçek. Rastladın, al. Buldun, kap. Ara, getirt. Birtürlü erişemiyorsan (ne mutlu, nicedir fotokopi kolaylığımız var) çektir, kavuş. Kesen ipince de olsa, kitaba harcanan para, yerini bulmuş paradır. Paranın en iyi değer bulduğu yerlerden biridir kitap. Ne yaptırım, ne süs evdeki kitap: içimin döşemesi, dünyamın döşemesi.

Ne eşsiz bir zaman kazancı kitabı alıp eve getirebilmek. Ki-

taplığın zaman basıncı altında ezilme dönemi geride kalınca kâğıtlı-kalemli okumam da hafıfledi. Kâğıtlardan çok, okuduğum kitapların sayfalarını çizilerle yazılarla bezemeye başladım. Yalnızca kalemli-okumaya dönüştü okumalarım. Hızım da arttı. Deyim yerinde sanıyorum: çok eskiden, kitaplıkta kitap okurdum, sonra sonra evde kitaplık okumaya başladım. Canın istediği zaman al eline kitabı, uzat ayağını, aç gözünü, ya da yeri gelince yum gözlerini, ister içinden ister sesli, oku, kalemle damganı vura vura. Kitaba değen her kalem ucu: kat kat, renk renk, sim sim akışına benim kendimin bile akli ermeyen fışkırırlar, soluklar, duygular, duygudaşlıklar, karışkoymalar, heyecanlar, düşünceler, hayranlıklar. Böylece, basılı sözcüklerin yanını, yamacını, altını, üstünü kendi ellerimle yol yol, bahçe bahçe örgülerim istediğim zaman, istediğim yerde, – hiç de yabana atılacak birşey değil böylesi bir özgürlük.

Şimdi gel de bu şurasına burasına değindiğin bu alışkanlıkları önemsiz şeylermiş gibi unutup başka okurlarla bir tut kendini. Olacak şey mi? Herkes başka türlü okur, bu böyle. Zorlanınca, ne bileyim ben, dara düşünce, şu-bu yandan kıştırılınca, ben de kendime hiç uymayan biçimlerde okuyorum okumasına. Anlayışım, tadalışım, baştanbaşa çarpılsa bile, dikenlere bata bata. Böylesi okumalar birtürlü sinmiyor ama içime. Daha okumaya başlarken, sonra da kimbilir kaç kez, “Yeniden okumam gerek!” demeden edemiyorum. İlle de okuyacaksan, ayaküstü okunacak şeylere ayır sen de bu tür zamanları! Ciddi okumaları, ciddi koşullara bırak! Bak işte böyle düşünemiyorum. Otobüsle geçerken bakkal-çakkal levhası okur gibi okunacak sözümona kitaplardan bana ne. Yaşamak kısa: ıvır-zıvır kitaplara sivrulası değil doğrusu. Yanıldığım olmuyor mu, oluyor kuşkusuz. Yanıldığımı anlamam içinse, aceleye getiremem okumayı. Her okumaya hakkını vermek isterim. Şıpın işi okumam, kendi kendime kıymam demek.

Ne tuhaf: birşey bitirmeye kalkışıyorsun, kaş yapayım derken, bir de bakıyorsun ki, kübist bir Picasso’ya dönüşmüş gerçeklik: ön arkada, yan dipte, alt üstte, yüzeyler ufka sığınmış, çevreler ortalarda dolanıyor. Azıcık daha duralasam, başkalarını haydi haydi, kendimi bile çarpuk-çarpuk görünümlere batırıp tanınmaz olacağım. Durayım, iyisi mi.

Alışkanlık diye niteleyip anaçizgilerini sözümona belirttik kıldığım kişisel okuma tutumum, ne denli esnek davransam da, okuma-sanatımı, “içi-dışıyla işte bu!” türden günüşiğine çıkaramaz. Herşey önemli sanatta. Herşey de dille sergileniyor. Gene de nice aydınlanma uzanışlarımdan sonra kendimle ne denli çelişmelere düşersem düşeyim, sonuç olarak diyeceğim şu: Benim de tam aklım ermiyor okuma sanatına. Evde kitaplıkta, kalemlı kâğıtlı, tıkız tutarlı bir kitap okuyuşunun efendisi değilim hiç mi hiç. Her sanatçı gibi benim de, kimi kendime-gizli, kimi kendime-açık bazı tutamaklarım, tutaraklarım, yollarım, düzlüklerim, dolambaçlarım var. Saptayabildiğim şu, o da sisli, buğulu: Kitapla karşılaşınca, ayaklı elli, yüzlü başlı, gözlü dudaklı bir insanla karşılaşmış gibi oluyorum. Merak sevgi, tedirginlik dayanışma, istek çekingenlik, ürkü sıcaklık, – bir heyecan bir heyecan sarıveriyor heryanımı. Direne yaklaşa, kaça sığına birlikteyiz işte – okuyorum.

Her karşılaşma hep aynı gibi gelse de bambaşka. Okuma kalıbı diye birşey yok elimde. Her kitapla okuma-zamanıma özgü bir kaynaşma içindeyim. Her kitap kitap ama her kitap *başka*; ben hep aynı benim ama, böyle diyorum ama, her zaman başka benim. Önceki okumalarımın, önceki benlerimden irili ufaklı kalıntılar, bellibelirsiz savruntular, görünür görünmez itişler çekimler – birbakıma, her kitap okuyuşum, yalnızca o kitaba özgü bir yöntemle gerçekleşen bir sanat yapıtı. İlle de okuma-yöntemi diye birşey sözkonusuysa, gerçek şöyle: her okuyuşum başlıbaşına bir yöneliş, birtek, biricik bir sarmaşdolaş.

Şurasından burasından deştim, yetti yetiyor dedim ama, kitap okuma bir sanat olduğuna göre, hep yeniden eğilmesem içim rahat etmiyor. Daha niceler gerekecek. – Sıkılan çıkarsa ne yapacağını biliyor, boynumuz kıldan ince.

Hangi Kitapları Okumayı Seviyorum?

Çizelgeye yer yok kişinin dünyasında. O da neymiş? Birkaç sözcüğün yanına kısacık bir ek düşüp başlık başlık altalta diz, ne çıkar bundan? – İticiliği biryana, tasarımda bile dalaşmalara harcayacak zamanım olmadığı için, böylesi umursamaz davranışa karşı söyleyecek birşey bulamıyorum. Çizelge tiryakisi değilim: çizelgelerin bazı erdemleri olduğuna da inanıyorum ama. Paraca güçle uzmanca bilgiler üretimine yönelişleri hesaba katmadan söylüyorum, bu yönelişlerle ne alıp vereceğimiz var şimdi.

Yaşamı, kısa-uzun çizelgelere sığdırmaya kalkışmak hem gülünç hem sakıncalı, – benden uzak! Gene de çizelgelerin bazan bana: gerçeklere, düşlere, düşüncelere, duyumlara, duygulara, özlemlere, eylemlere sağlanan anlayış-açıcı sıçrayışlar olduğundan kuşku yok. Özellikle kitaplarla ilişkilerimde, sıklıkla bir çizelge çiziktiriveririm. Cebimde, çantamda “Hep burdayım!” der bu çizelgelerin herbiri: Geçen ay okuduğum kitaplar – Şimdi okumakta olduğum kitaplar – Elimdekileri bitirir bitirmez okuyacaklarım – Aradığım kitaplar – Bugünlerde edinmeyi düşündüğüm kitaplar – Yurtdışından ısmarlayacağım kitaplar – Evdışı kitaplıklarda bakacaklarım – Yeni getirttiğim ama şöyle rahatça elealamadığım kitaplar...

Başkaları da varsa da, bunlarla yetiniyorum. Durum belli: kimi kısa bir süre için, kimi uzunca bir süre masamın üstündeler, ceplerimde, çantamda, hep gündemimde bir kâğıt akımı kitap çizelgeleri. Çiziklerle azalan, çizikler arttıkça karışan, karışınca yeniden düzenlenen çizelgeler bunlar. Heyecanlar, uğraşlar, seçmeler, tatlar herbiri. Birşeyi gözden uzak tutamam bu bağlamda: Hiçbiri kesin değildir kitap çizelgelerimin. Eksiği gediği bol, durmadan onarım isteyen, öz değiştiren karalamalar onlar. Okuma yaklaşımlarıma eşlik eden çeşit çeşit ölçekli haritalar hepsi.

Peki şimdi çizelgelere ilişkin birkaç ataklık ile uygunsuz birkaç çekinceye şöyle bir değindiğime göre. “Hangi kitapları

okumayı seviyorum?” sorusuna yakışan çizelgeyi kolayca kotarabilirim gibilerden bir kımıldı beliriyor içimde. Belirmesiyle birlikte sönüp gidiyor. Yeni bir soru tırmalıyor aklıma: “Hangi kitapları okumayı seviyorum?” da ne demek? Çoğumuza açık-seçik gelen, nitekim bana da öyle görünen ilk soru, birdenbire kaypak mı kaypak bir soru olarak dikiliverdi karşıma. Sorunun anlamı yeniden bir sallantıya kapıldı. Yanıtladığım şeyin ne olduğunu; başka türlü dendikte, ne gibi bir yanıtın soruyu gidermeye yeterli olduğunu bilemiyorum. Önce, kendime sorduğum ilk soruyu aydınlatmaya yönelmeliyim.

İnsan yaşamının her yerinde olduğu gibi kitap okuma sevgisinde de, “sevgi”: kat kat, karmaşık, renk renk içerikli, çok-anlamlı bir kavram özellikle bencileyin çeşit çeşit ilgilerin, kaygıların, özgürlüklerin, çeşit çeşit merakların, bağılıkların, özlemlerin dürtüsüyle, bazan birbirinden bambaşka yapıda kitaplara sarılan biri için, açmazlar dolu bir kavram “sevgi”. Nasıl Dede Efendi ile Çaykovski’yi, New Orleans Blues ile Rumeli türkülerini, Bach ile Schubert’i, Vivaldi ile Mahler’i, Mozart ile Napoli şarkılarını birlikte seviyorsam; nasıl tarih-öncesi mağara resimleri ile Klee’yi, Mısır kabartmaları ile Hollandalı ustaları, Eski Çin suluboyaları ile Leonardo’yu, Vermeer ile Monet’yi, Cézanne ile Magritte’i *birlikte* seviyorsam, tıpkı onun gibi, serüven kitapları ile koşma derlemelerini, ağır felsefe kitapları ile tekerleme sözlüklerini, Alman özgeçmiş kitapları ile Ortaçağın gezgin söylence deyişçilerini, Fransız ozanlar ile Türk şiirini birlikte seviyorum. Erişebildiğim her dilden, her yöreden, her ülkeden, her çağdan, her kültürden birbiriyle hiç mi hiç bağdaşmaz gibi gelen nice kitaplar *sevgilim* benim, – hepsi de, birarada, hem de nasıl. Ne denli çabalasam da, olası şey mi tüm sevdiklerimin bir çizelgesini düzenlemek. Gel de dağları bayırları, çiçekleri enginleri, özetle özetle, sonra da bir ipliğe diz. Diyelim ki, iyi-kötü becerdin, ne var elinde peki?

Şuna da dikkat: “Okumam!” dediğin kitapları, gün geliyor okumak zorunda kalıyorsun, sevmeden, görev zorlamasıyla ya da tatsız ama önüne geçilmez bilgilenme amacıyla. Şöylesi de olmuyor değil: okurken sevmediğin kitaplar, bir de ne göresin, en gözde kitapların oluvermiş. Gün güne mi uyuyor, yıl yıla mı

eşit? Yaşam bu: tatlar, bağlar, çekimler, istekler boyunca akıyor da akıyor. Sevdiğin, sevmediğin oluyor; sevmediğin, sevdiğin, – büsbütün değilse epeyce öyle.

N'olursa olsun, gene de “Şu-şu kitapları seviyorum” demeye canatıyorum doğrusu. Böylelikle kendi kendimi azıcık daha açık-seçik tanıyacağım kanısındayım. Herkes gibi ben de, birbakıma, hem özünü bilen hem bilmeyen bir benim. Oysa özümü daha iyi tanımanın, kendime türlü türlü yararlar sağlayacağı meydanda. Dünüm, bugünüm, yarınım ile içten içe örgü örgü özgeçmişim. Hele kitap okumadaki yeğleme ve sevgilerim, okumada kitaplara tanıdığım öncelikler, kitaplar karşısındaki davranışlarım: kimi doğrudan doğruya, kimi dolaylı dolaylı, kimi hemen kimi sonradan sonraya algılarıma, düşüncelerime davranışlarıma, giderek tüm yaşamıma ışık tutmakta.

Hangi kitapları sevdiğim, özümde özgü kültürü, hepimizi kuşatan nesnel kültürdeki yerimi, bu iki kültürü birbirine dolayan büyük küçük çevrintileri ortaya koymakta. Böylece, kitap okumaya eşlik eden sevgiler, birbakıma, yoğunlukça değişse bile, birlikte olmaktan hoşlandığım, “İyi ki okudum!” diye kendi kendime sevindiğim kitaplarım var. İşte bu kitapları seviyorum ben. Tam da sevdiğim için, adlarını birbir anmıyorum, anamıyorum işte. Gene de, beni-seni oldukça aydınlığa kavuşturacağını umduğum bu sevgilileri, birkaç öbekte görüp gösterebileceğimi sanıyorum. “Öbek” sözcüğü yersiz mi yersiz, biliyorum, – derinlerde, doruklarda sevdiklerimiz. Sözün gelişi işte, başvuracağım öbür nitelemeler de öyle nitekim.

Anlaşıldı: bir çizelge olmayacak benimki. Gene de çizelge gibiymişçesine yorumlayana, bir diyeceğim yok doğrusu. Çizelgeymiş, değilmiş, ne çıkar. Bıkmadan bilip görmeye, bıktırmadan tatlanmaya götürse bizi daha ne isteriz. Onun içindir ki, dizgelere düzenlere, sınıflama inceliklerine ilkelerine, mantık-anı-etki yönünden önceliklere sonralıklara boşverip “Hangi kitapları okumayı seviyorum?” sorusuna, sorunun, nerdeyse doğallıkla aklımıza gönlümüze getirdiği birkaç başlık ve niteleme doğrultusunda, niteleyişle, yalnızca birkaç başlık ve niteleme doğrultusunda bırakıp gidelim kendimizi.

Anlatı Kitapları Okumayı Seviyorum

İnsanın anlatmaya gereksinimi olmasaydı, dil de olmazdı diyorum bazan. Her canlı gibi, insan, düpedüz varolmasıyla, bakışı, duruşu, kımıldanışıyla bile birşeyler söyler, ister konuşsun, ister konuşmasın, kendisini algılayıp anlayan olmasa da. Öbür canlılarıinkiyle oranlandıkta, karmaşık bir görünümde insan anlatması, çünkü insan, kültür varlığı, doğanın hazırlap verdiğiyle ayakta kalamıyor, kendisini ve çevresini kendi eliyle aklıyla biçimlemek zorunda. Böylece, dilsiz insan tasarlamak olanaksız; dilse, en büyük işlevini, anlatmada bulan vazgeçilmez bir oluşum. Nitekim, şöyle bir durup dolayımıza bakalım, gördüğümüz şu: konuşan insanlar, konuşan insanlar, – yani anlatan, anlatan insanlar. Birbiriyle nerdeyse eşdeğer ayrılıкта konuşma ile anlatma. Bu genel gerçek, büyük oranda kitaplar için de geçerli: Kitapların pekçoğu anlatı kitapları. Hem yazmaya hem okumaya yansımakta bu durum. Çoğun anlatı kitapları kaleme alır yazarlar; okurların elindeki kitapların çoğu da anlatı kitapları.

Ben de, sözcüğün geniş anlamıyla, ençok anlatı kitapları okuyorum okur olarak. Bazan iş-güç gerektirdiği için, kimi seve seve, kimi pek o kadar değil. Bazan da bayıla bayıla, – ne eşsiz bir tat böylesi okumalar. Bu anlatı kitapları, günübirlik anlatımların alışılmış pasını, özensizliğini öyle bir aşılıyor ki, dil yazı yazı satırlaştıkça ballanıyor, bal kıvam tutukça, kitabın sürüp gitmesinden başka birşey istemiyorsun.

Romanlar, öyküler, masallar, geziler, anılar, tarihler, günlükler, söylenceler... – neler gelmiyor ki gözümün önüne, anlatı deyince. Çok kişi, anlatıyı darca bir çerçeveye sıkıştırmakta;

roman geliyor akla, kısa öyküleri katanlar da var. Bense, uzunmuş kısaymış, şu türmüş bu türmüş, aldırdığım yok. Önemli olan: şöyle bana uygun bir anlatı olsun kitabım, yeter. Kulağa tuhaf gelecek ama, bana uygun anlatılar, beni yaşama-akışımından çıkaran, beni kendi dışıma süren, beni altüst eden anlatılar.

Başka türlü dilegetirmeyi denesem iyi olacak: “Uygunsuz” anlatılar, beni, çevremi uğraşımı, bildiğimi bilmediğimi kar-makarışık eden, alışık olduğum dünyayı yeryerinden oynatan anlatılar. Kuşkusuz, bana uygun uygunsuzlukta olması için, ille insanı şaşırtan serüvenler, olağanüstü uyduruklar sergilemesi gerekmez anlatı kitaplarının. Başlangıçta çekingen davransam, bilinçli bilinçsiz bazı nedenlerle direnir gibi olsam bile, yaşama-dünyamı genişletiyorsa anlatı, dayanamıyorum. Duyarlılığımı artırma oylumlarında bir genişlik bu, duyarlıkça zenginleşmek denebilir buna, sözcüğün geçer-akçe anlatımından bambaşka anlamda. Düpedüz bilgice, genel kültürce bir artım, bir şişme falan değil; yaşama-açılış, yaşamda renklilik, yaşamın yoğunlu-ğu bakımından bir katkılanma. Beni sevgiden bitiren albenisiyle öyle bir içine buyur ediyor ki, bu anlatı kitapları; ya da, öyle bir benimsiyorum ki (ben’imsiyorum, diye yazabilirdim, zorda kalıp bunalınca, yazım kurallarının zaman zaman orasını bura-sını patlattığım gibi), sevgi bu işte, daha doğrusu, bu havalarda birşey. Yalpalıyorum: sevgiyi tanımlarcasına çevrelemeye kal-kışmak, sevgiyi çarpıtmak. Sevgi alır götürür, sen de götürdüğü yere gidersin. Anlatılarının çekici gizemi bu götürüşte zaten.

Anlatı yazılarından umduğumu vermesini beklerim, bu da, birbakıma, umduğumu vermeyince, beni beklediğimden başka şeylerle karşı karşıya getirince gerçekleşir. Yazar, anlatı kita-bında: dilediğini dilediğince anlatsın; ister başından geçenleri işlesin, ister düş düş kurgulasın; anlatı kısa da uzun da olsa, aldırmam. Anlatı kitabında: betimlemeler uzunmuş, konuş-malar kısaymış; dil şiirselmiş, dil kabaymış; tümceler kesik kesikmiş; kahraman varmış, yokmuş; kahramanlar kadınmış, erkekmiş; tektek nesneler, olaylar, eylemler gülünçmüş, hü-zünlüymüş; konular, düğümlemeler olasıymış, olası değilmiş; gelişimler gerçekçiymiş, simgeciymiş; öykü eskiymiş, yeniymiş; yazar gençmiş, yaşlıymış; anlatım bizdenmiş, başkalarındanmış;

öfkeliymiş, pısırmış; güdücü düşünceler ağırmış, yumuşakmış... – kısıtlayıcı birşey değil bu karşıtlıklar benim için. Anlatı kitabı: düzyazıymış, dizeliymiş; anlatı, yazarın ilk kitabıymış, ortanca ürünüymüş; kitap, başyapıtmış, sonyapıtmış; anlatıda konuşan, yazarın kendisiymiş, kendisinden başka biriymiş; kitap şu okula, bu okula giriyormuş; kitap, ne şu akıma, ne bu akıma giriyormuş.. – bu öğelerin hiçbiri bağlamaz beni, çünkü güdümlü bir sevgi değil benimki.

Anlatı kitabı nasıl olursa olsun, o yazarın bileceği şey; yazar o, anlatı onun; ne denli onunsa, iyi kuşkusuz. Benim bildiğim şeyse, sevmek; okurum ben, benim yetim sevgiye, sevgi azçok benim yetkimde, ne denli seversem, daha ne isteyeceğim, o denli iyi benim için.

Şöyle gönlümce bir anlatı olsun, başka birşey istemem. Hangi anlatı gönlümce? Yolu-yordamı olur mu, gönül bu. Gene de birşey eksikse, sevemiyorum anlatıyı; okunur olsun istiyorum anlatı, yani yazar *anlatmayı bilsin*. Ben sevmeyi bilmiyorsa, yazık bana; o anlatmayı bilmiyorsa, yazık ikimize de. Bundan, ille de ustaları sevdiğim çıkmaz. Anlatı yazarı ustaymış, çırakmış, ikinci derecede özellikler bunlar benim için. Yeter ki anlatıyı yaşayayım, anlatımı yaşayayım, anlatımla yaşayayım – sevdim bu kitabı, hem de nasıl!

Şiir Kitapları Okumayı Seviyorum

Benim kutsal kitaplarım şiir kitapları. Herkesin kutsal diye adlandırdığı din kitaplarının da bazı yerlerini şiir diye okuyorum. Öyle bir sevgiyle, saygıyla bağlıyım ki şiir kitaplarına, kutsal diye nitelememek elimde değil. Kutsal, yani: okumalarımın ortası, dönüp dolaşıp oraya başvuruyorum. Gittiğim her yöne ordan bir gözkırpışla uzanıyorum. İçte dışta nerde derinlere varmış gibi oluyorsam, nesini nasılinı bilmesem de, şiir kitaplarından aldığım güçle ordayım. Kendime çevreme tüm anlam-verişlerimi her destigimde, şiir kitaplarından yansıyan bir solukluk ya da parıltı buluyorum orda. Okumadığım zamanlarda bile, günlerce süren bir tren ya da gemi yolculuğundan sonra yere yeni inmişim gibi, günlük yaşam ineçika süredursun, şiirler, dizeler, şiir sözcükleri dalga dalga belleğimde.

En güzel kitaplarım şiir kitapları. Ciltten, süsten, resimden ötürü değil, tam tersine, genellikle bu kitapların büründüğü soylu-içli yalınlıktan ötürü. Dizeler-arası ya da dize öbekleri arasındaki boşluklar yok mu, büyölüyor, ayıltıyor, dinginleştiriyor, coşturuyor beni bu boşluklar. Tıpkı Çin doğa-resimlerinde dereler ile bulutlar arasındaki gizemli boşluklar gibi; dağlar ile gökler arasında yüzen boşluklar gibi; tek-tük kır çiçekleri ile sisler ötesi köyler arasındaki düşlü boşluklar gibi.

Şöyle desem nasıl olur: şiir kitaplarım yükte hafif pahada ağır yazılı-varlıklarım benim. Hep üstüne titremişimdir onların. Sonradan değmediğini görünce de, birinin yerini başka biri alır zamanla, zenginliğim arttıkça özenim de arta arta. Nerdeyse hiç değışmeyen büyücek bir şiir varlığıma yeni yeni şiir katkılarıyla geçiyor yaşama-zamanım. Sık sık, Goethe gibi: *Verweile doch! du*

bist so schön! Öyle güzelsin ki, gitme dur! diye seslenesim geliyor şiirle geçen zamanlarıma.

Belki de bundan, şiir kitabı okuyan kişiye, çok seyrek rastlasam da, hem sevinç hem hüzünle şaşkınlık uyandırır bende. “Ne diye az bu insanlar!” diye yüzümü ekşitirken “Gene de var böyle insanlar!” diye içim içime sığmaz.

Nice onyıllar gerekse de, zamanla görüp öğrendim: Bir-iki büyük ayrıcalık ile gelip geçici özentiler biryana, hep az okunan kitaplar şiir kitapları. Saptamam, daha ilk bakışta kanıt diye benimsenmese de, iki yaygın gerçekle pekiştirebiliriz. İlki şu: İster özel ister genel olsun, kitaplıkların en yoksul bölümleri şiire ayrılan rafçık. Yayın edinmede şiir kitaplarına öncelik tanındığı, öncelikten vazgeçtik, bu kitaplara hakettikleri ağırlıkça yer ayrıldığı pek iştirilmiş şey değil. Bir de şu var: Kendisinden sözedilen bir ozanın şiir kitaplarından tek bir şiir okuyan, çekinmeden, o ozanı artık tanıdığını söyleyip kitabını almaya kalkışmaz. Oysa, başka yazarlar için bambaşkadır durum; sözgeli mi, bir romandan hoşuna giden bir parça okuyan, kitapsever biriyse, ilk fırsatta romanı alıp okur.

Benim ençok ardından koştuğum kitaplar, şiir kitapları. İyi şiire artık daha az rastlıyorum, diye yakındığım dönemlerimde bile, ozanları kitap kitap izlemekten vazgeçmiyorum. Nedense birtürlü silinip gitmeyen bir iyimserlik yemyeşil hep içimde: sevdiğim ozanların her şiiri nasıl başyapıt değilse, beğenmediğim ozanların her şiiri de, düpedüz kötü değil. Şöyle böyle bir ozanda birtek doyurucu dizeyle, beni bazan yıllarca besleyen birtek deyimle karşılaşsam, yeter de artar bana, yetmese de.

Biliyorum, adımbaşında boy atan bir çiçek değil şiir, hele iyi şiir. Yalnız şiir mi, iyi yazının herçeşidi için bu böyle. Gene de şiirde durum başka. Öyle olsa da, “Ben şiir kitabı okumam” diyenleri hiçbirzaman haklı çıkarmaz bu. Şiir kitaplarına sırtını dönenlere nedense kızıyorum. Kimseye zararı yok bu sertçe tutumun. Var, kendime. Öyle kaptırıyorum ki kendimi, şiir kitabı okumayanların tersliği doğrudan doğruya banaymış gibi “yanlış” duygular yiyor içimi. Çabucak kendimi toparlasam da, bir alınganlıktır gidiyor. Ençok sevdiğim anlarsa, hiç beklemezken: birinin bir şiire unutulmaz bir yaşantı gözüyle baktığını görmek;

ummadığım bir kimsenin, bir şiir kitabını açıp “Kendimi tutamadım, sana da okuyacağım” çağrısıyla bir şiiri seslendirdiğini görmek. Önemleri anlamları kendince belirterek şiir, güzel şiir okuyanlarla geçen anlar, doyum yok böyle anlara, okunanlar, insanlarıyla güzel bir dünya bu. Beğendiği şiirleri, bir defterde toplayanlara rastlıyorum bazan, çoğun özenti, öze çevreye caka olsun diye bir süre günlük tutmak gibi birşey. Ama gerçekten özenti olmadığını saptayınca uçarım sevinçten.

Çoğu insan gençken şiir okur (yazar da, o başka konu), oysa ben, çocukken başladım kitap kitap şiir okumaya, bugünedek sürdü, nicelikçe nitelikçe arta arta. Nasıl başladı, neden sürüyor, açık-seçik hesap verecek durumda değilim, gerek de yok zaten. Şiirle bu yoğun bağlılığım, beni ben yapan birkaç tuhaf özelliğimden biri. “Tuhaf” diyorum, şundan: hiç sınanmadı bu bağ, meslek uğraşları, başkaca uğraşlar – tam tersine işime daldığımda şiir de yanımda. Romanlara, gezilere, resimlere batıp gittiğim zamanlar şiirden kalkardım sık sık, dönüp dolaşıp şiire varırdım, şiire varıyorum gene. Mantık-bilim kaygılarımdan ötürü yeryer şiirden uzaklarda, şiire karşıt değilse bile şiire yabancı yörelerde dolaşan felsefem, engellenmek şöyle dursun, beslendi hep şiirle. Ölümcül bunalımlara düştüğümde de, bir yerden sonra, ozan dizelerinden öte tutunacak bir dal bulamamıştım, bunalım bu, daha sonra dizeler de sislere bürünse, bana güç veren birşeyler kalıyormuş gibiydi hep ozanlardan.

Bakışlarımı her çevirdiğimde, “İşte orda, başka türlü olamaz ki!” doğrultusunda olan bir kanı var içimde. Başka türlü olamayan ne? Gönlümün kafamın şiirle döşenmişliği. Bir okur için: şiir kitaplarından yoksun bir dünya, gerçekten yavan bir dünya.

Okur-yazarlık gözönüne alındığında: Matematik, bilim, müzik, felsefe olmasaydı, nasıl olurdu dünya? Tasarlamak bile güç, nice güzellikleri olmazdı böyle bir dünyanın. Gel gör ki, şiir kitapları olmasaydı nice yönüyle yaşanmaz bir dünya olurdu böylesi. Ne yazık ki, böyle bir dünya çok kişinin dünyası, – yaşamak deniyor buna.

Kimseler tınmıyor çoğun olup biteni. Şiirden bambaşka şeylerle dolu gündem, güncel ilişkiler ötesinde doğru dürüst düzyazı kitabına bile barınak yok. Hattâ bazılarımız, aşırılık diye

yaftalansa da, tüm şiir kitaplarını okumaya yönelik bir deliliğe tutuluyor gibi. Ben de onlardanım sanıyorum. Gelmiş geçmiş tüm yeryüzü şiiri benim olsa keşke! Kimbilir ne sofralar bulacağım bütün bu kitaplarda? Dingin bir bakışla izledikte, gönlüme göre şiir diye kala kala ne kalacak elimde, bilemem. Gel de sıyrıl şiir tutkundan, olacak şey mi bu. Tatların en büyüğü, o benim aramaktan hiç bıkip usanmadığım tatlar doruklarda, yani bazı kitapların bir-iki şiirinde ama, yalnızca o doruklarla olmuyor. Onlara erişmek için, oralara vardırıran kırları, yamaçları, sesleri, ışıkları da yaşamak gerek. Tekbaşına değil doruk. Doruktaki tat yandaşlardan yansımada. Halka halka akraba oluşumlarla özüne biçimine erişir doruk-şiir. O da nerden çıktı, birbakıma, doruk-şiir diye birşey yok; bugün doruk, dün yamaçtı, yarın yayla, –dünün ovası zamanla dorukça tatlara bürünmüyor mu?

Öyleyse gelsin – tek tek değil, *kitap kitap* şiirler. Birdeyime, her şiir kitabı, şiir şiir oyulan tek bir şiir; tüm şiir-kitabı, çok-bakışa çağıran tek bir şiir-heykeli. Pattadak ayrımına varılmayan ama öbürlerinden azçok başkalığı olan birtek şiir bile eksik olmamalı şiir kitabından. Hiçbirinden vazgeçemem, doruk olsa da olmasa da.

Elimde değil, tek şiir, tek kitap için düşündüğümü şiir kitaplarının tümü için düşünüyorum. Hiçbirini atlamaya kıyamıyorum. Gel gör ki, her ozanın dili başka; her ozan ayrı bir “dil”; her şiir ayrı bir dil. Gel de yetiş dilden dile, ordan da dillerden dillere. Aklımı başıma toplayabildiğim zamanlar, yaşamın, tek bir ozanı okumak için bile kısa olduğunu anlamıyor değilim. Anlamasına anlıyorum da, anlamak başka uygulamak başka. Şiir deliliğine haksızlık etmeyeyim, hiç zararını görmedim *bu* deliliğin. Savunu falan için söylemiyorum, kim kimi suçluyor ki, kimi kime karşı savunayım, çekinmeden söylüyorum: bazan, delilikle pekçok iyi şeyler gerçekleştiriyor insan. Başka alanlar için şimdi-burda birşey diyemeyeceğim ama şiir için, yanılıyor olsam da, çekinmeden şunu diyeyim: sürekli açıla saçıla şiir kitaplarına uzanışlarım öyle umulmaz okuma genişliklerine götürdü ki beni, kendim bile şaşıyorum, – oysa şaşılacak ne var bunda.

En, ençok hangi şiir kitaplarını seviyorum? Durup dururken bende: sesler, simgeler, olaylar, düşler, benzetmelerle hep kıpır-

kıpır, hep beni çağıran, hep özlediğim şiir kitapları var, onları seviyorum. Kimi baştan-sona kimi bölüm-pörçük belleğimde kalıyor. Kitabı elime alıp kimini içten içe, kimini kendi kendine yüksek sesle okuyorum, ister anadilimde, ister bulaştığım bir dilde; ister ozanın dilinde, ister başka bir ozanın sesiyle.

Şiir deyince, bazı çevrelerdeki zor-kolay karışıklığının, hiçbir anlamı yok benim için. “Zor”dan “kolay”dan daha kaypak bir kavram var mı: kişiye, duruma, çağa, yaşa, kültüre, eğitime, yetişime öylesine görelî kavramlar ki bunlar. Özellikle şiirde, zorla-kolayla oyalanmak boşuna zaman yitirmek.

Şiir “lirikmiş”, koşmaymış; şiir ayaklıymış, uyaklıymış; şiir dizelerle kurulmuş, düzyazı tümceleriyle oluşmuş – sınır, koşul diye birşey tanımıyorum. Her zaman, her yerde, her durumda şiirle başbaşa kalmak olağan birşey benim için. Engel tanır mı sevgi?

Şiirim yoğun olmalı. Olmayınca şiir değil. Aklına gelen şeyi gevşek söyleyen ozan, belki birşey söylüyor, şiirce değil ama bu söylediği. Orayı burayı yapay yapay düzenlemek şiir değil. Sözcükler uzayına yontulan bir heykel şiir, sesçe-anlamca nasıl gerekiyorsa öyle upuygun bir oylum. Ozan orda dışavurmuş en değer verdiği yaşantılarını. Bu heykeli *okuma* mutluluğuyşa: içten içten serin-sıcak bir evreni, yeniden duyumlayıp yaşantı yaşantı gerçekleştirmek.

Çağdaşlarımın Yazdığı Kitapları Okumayı Seviyorum

Doğumdan ölüme herkes kendi yaşama-zamanında sürdürür yaşamını. Sözcüğün gevşek bildirimi uyarınca, insanın yaşama-çağı kendi yaşamı. Çağımız: biz yaşarken, doğrudan dolaylı haberimiz olsun olmasın, yakın uzak çevremizle, uzak yakın çevremizle yeryüzünde olup biten tüm doğa-insan-tarih-kültür olaylarıdır. Buna göre çağdaşlarımız: biz yaşarken yaşayan herkes; yani yaşama-zamanının uzun kısa bir bölümü benim yaşama-zamanımla örtüşen herkes benim çağdaşım, seninkiyle örtüşen herkes senin çağdaşın. Böylece, içerikçe son derece bulanık bir kavram “çağdaş” kavramı, yalnızca içerdikleri bakımından değil, kapsam sınırları bakımından da. Şöyle ki, çağımızdan önce yaşamış kişilerin, önem ve etkileri benim yaşamımda da şu-bu biçimde sürüyorsa, genellikle, “çağdaşım” demeye eğilimliyiz onlara. Bu anlam-bağlamında, bizden önce olup biten bazı olaylara da, bunlar ister kaynakça bizim toplumdan ister başka toplumlardan ortaya çıksın “çağdaş” olaylar demekte pek bir sakınca görmeyiz.

İşte sözcüğün en kuşatımlı bildirimiyle, çağdaşlarımın yazdığı kitaplar büyük yer tutuyor okumalarımda. Nasıl olduğunu açık-seçik anlayamadan bir de bakıyorum ki, bir çağdaşımın kitabı elimdeki. Bir çağdaştan ayrılınca öbürüyle birlikteyim, çoğun birkaçımız biraradayız. Görünür görünmez öyle çok nedeni var ki bunun: çeşit çeşit güdüler, itkiler, basınçlar, çekimler buluşturuyor bizi.

Haber gerek her bireye, çağdaşlardan haber, yaşamını sürdüremez yoksa. Bilmesi eylemesiyle, dünya ile ilişki candamarı

onun. Haberin en yoğun, en önemlisi, en etkini de çoğun çağdaşların imzasını taşıyan kitaplarda. Algılar, gerçekler, yorumlar, yargılar, yönergeler, değerlendirmeler: kimi korku, üzüntü, tiksinti, tedirginlik; kimi sevinç, umut, övünç, özlem; kimi yeğleme eleştiri, güzellik. Öykü, bilim, şiir, felsefe, günlük, gezi kitaplarında, daha nicelerinde bütün bunlar: etimiz, kafamız gönlümüzle. Çağımızın bir parçasıyız, birbakıma, tek tek hepimizin yazgısı bunlar. Öyle ya, elimiz kolumuz her şeyimiz, birdeyime, çağımız-vücudumuza bağlı. Her insan, çağının merkezi, hem de kıyıbucağı. Ben de yaşadığımca dipdiri bir yönelme-merkeziyim. Özde ayrıcalık yok, hepimiz aynıyız, aynı zamanda, küçücük bir kıyıbucağım çağımın içinde. Hangi nitelemeyle bezenirse bezensin, herkes gibi ben de, her kımıltıyla yapışığım, çağıma koşulmuşum. Ne denli becerikli bir bilgisayar tasarlanırsa tasarlansın, gene de ben, beni çağıma dolayısıyla da çağımı bana bağlayan bağların dökümünü yapamam. Açıya, birimlemeye, adlandırışa, dizime göre sonsuzca sürer bu işlem. Yalnızca benim için değil, hepimiz için geçerli bu.

Nitekim, uzunuzadıya düşünüp taşınmadan, “okuma” deyince, ilkin, çağdaşların yazdıkları, özellikle çağdaşların kaleminde çıkan kitaplar gelir gözönüne. Bu kitaplar, birbakıma, en eşsiz okuma olanağı her ben için: Birtek yaşamım var, öyleyse doğrudan doğruya “benim” diyebileceğim birtek “çağım” var, bana çağdaş birtek zaman-uzay-yaşam kesiti bu. Tanıyayım tanımayayım, beğeneyim beğenmeyeyim, çağdaşlarımdan başka çağdaşım yok. Olsa olsa dolaylı-benzetmeli bir söyleşiyle, başka çağdan yazarları “çağdaşım” diye kendime yakın görebilirim. Kuşkusuz, onlarla bağ kurmam gerekli, onlara içten gelen bir duygudaşlıkla sarılmam gerekli. Yapmacık olmaktan öteye geçemez çağdaşlığın başka türüsü.

Çağdaş dünyam, benim biricik dünyamdır. Adı sanı, değeri ağırlığı ne olursa olsun, birşeyin benim için varolması demek, o şeyin, sözcüğün hep bildiğimiz anlamında, benim için canlı olması, benim çağdaş dünyamda yer alması demektir. Çağım, yazgım benim; her şeyin içinde anlam kazandığı sınırsız varlık alanı, varolma uzayı. Buna göre çağım: koşulları, sorunları, birikimleri, olanakları, zevkleri, yönelişleriyle en iyi bilmeyi,

en doğru tanımayı, en beceriyle etkin olmayı dilediğim çağ. Rasgele bir dilek değil, yaşamın kaçınılmaz isteği bu.

Daha başkaları da var ama, işte bu ölüm-dirim nedenleriyle çağımın yazarlarına dörtelle sarılıyorum. Çünkü onların kitapları tüm yaşamımı belirleyen dünyayı, en doğrudan doğruya bana açan açılar. Her kitap, bir çağdaşımın sesi. Çağdaşımın kaleminden çıkan kitap, başarısı ne olursa olsun, çağımdan bir durum: çağıma, birtakım kapalı belirtik değinmeler, dokunmalar, göndermelerle dolu. Çağdaş kitap: çağımın bir kesitini bana açan, açıklayan betimlemeler, düşüncüler, duyular, seçimlerle dolu. Her çağdaş kitap: çağımdan bana yönelen bir “Dikkat!”

Duyumlarıyla, saptamalarıyla, uğraşları, görüşleri, kurguları hayalleriyle çağımın her kitabı, birbakıma, *beni* amaçlamakta. Gelgelelim hepsini okumak zorunda değilim. Aklım, ilgim, seçimim, bekleyişim gütmekte beni; bu arada rastlantıların da payını unutmamam gerek. En önemli özellikse şu: okuduğum çağdaş yapıtlardan gerçekten okumam gerekenler tüm anlam-değer varlığıyla vazgeçemeyeceğim kitaplar. Düşüncemde, eylememde çepeçevre bana ve dünyama ışık tutabilecek kitaplar. Yerinde zamanında okumadıktan, kitap-durumumun istediği biçimde okumadıktan sonra, şunu okumuşum bunu okumuşum, çok okumuşum, az okumuşum ne sağlar ki böylesi okumalar bana.

Zorluğun en büyüğü burda işte. Dört yandan bizi kuşatan olanca gürültüsü patırtısıyla çağdaş yaşamın, tam da bana uygun kitaplarına nasıl erişeceğim? Herbirinin kapağında, görünür görünmez “Senin için!” diyen bir çağrı ama, *hangisi* benim için? Dıştan öğütler, itmeler, göndermeler yanıltıcıdır çoğun. Nice umut ve tutkuyla okumaya giriştiğimiz çağdaş kitapların, özümüze ne denli aykırı, ne denli ıvır-zıvır çıktığını bilmeyenimiz var mı? Yaşama zamanımızı alıyorlar, bizi kendimize yabancılaştırıyorlar, öyleyse çağdaş kitaplara paydos, denenmiş kitaplar okuruz biz de, – böyle diyemeyiz işte. Böyle demek, düpedüz yaşamaya sırt çevirmek. Çağdaş yayınlar, çağdaş yaşamın ağırlıklı bir kesiti çünkü. Zaman zaman sürçüyoruz diye yaşamaktan vazgeçiyor muyuz?

Herkes kendi yaşamına uygun yapıtı bildiğince arayıp bulacak. Buna ne denli özen gösterse yeridir doğrusu. Yaşam-an-

layışının, dünya-görüşünün oluşumunda değerli bir katkıdır uygun çağdaş okumalar.

Bu konuda kendimize en büyük yardımcı gene kendimiz. Herşeydenönce, kendi sağduyumuza güvenmeliyiz. Kafa bulandıran, duygu gıcıklayan, etkileme ve güdüm araçlarının basıncından sıyrılıp eldengeldiğince özgür yeğlemelere yönelmeliyiz. Zor olduğu kadar zevkli bir yaşam görevi bu. Apaçık: konu, kimsenin, kimseyi zorlamaması gereken bir konu. Kimse kimseye tamtamına örnek olamaz. Herbirimiz ancak kendimiz için konuşabiliriz.

Ben kendim için, geçerayak, şöyle diyorum: İçinde yaşadığım çepeçevre dünyada beni bana açan yaşama-dünyamla birlikte beni bana tanıtan çağdaş kitapların, ulaşabildiğim en iyilerine dörtelle sarılıyorum. Yeni çıkmış, çok ilgi çekiyormuş, okumayan kalmamış türünden kitap yankılanmalarına karnım tok. Olanca varlığımla başka doğrultulardayım ben. Beni ben yapan algıları bilgileri, tatları bağları, duyguları sorumlulukları, değerleri ödevleri görüp anlayıp ona göre davranmamda *bana yaşama yoldaşlığı* eden kitaplar bunlar, kimi az kimi çok, kimi kısa süre için, kimi uzun süre için. Bilim kitabıymış, felsefeymiş, romanmış, şiirmiş, günlükmüş, mektupmuş, anıymış, belgeselmiş, – hiçbirini öbüründen ayırmam, biçimcilikle alıp vereceğim yok, yaşam sözkonusu, kendi yaşamım, bana özgü o biricik yaşam-zamanı, bir de kısa, bir de kısa ki, hangi kitabı sığdıracaksın, hem sonra birtek kitap-yönü yok ki yaşamın, gel de şaşma gene, istenirse, talih de yardım ederse, nelere yer yok ki yaşamda.

Bazı tedirgin edici açmazlarıyla birlikte, ama güzel ufuklarıyla birlikte, durum oldukça belirginleşti sanıyorum: Her “çağdaş” kitap, herkes için çağdaş değil. Firesi bol girişim, çağdaş kitapları okuma girişimi. Kimi çağdaş kitabı okumak, yaşamı boşuna harcamak. Üstelik, çağdaşlık savıyla boygösteren her kitaba çağdaş gözüyle bakmak, yanlış. Yayın tarihi, ilgi çeken konu başlığı, ya da şuraya buraya serpiştirilmiş birkaç albenili veri ‘yeni’ kitabın çağdaşlığına ölçek olamaz.

Benim çağdaş kitaplarım: en son yılında gözlerimi dünyaya açtığım Yirminci yüzyılın ilk çeyreğini yaşayan yazarların ki-

tapları. Ülkemde ve dışında İkinci Dünya Savaşından önceki onyılları yaşayan yazarların kitapları. Çalışma Kampı adı altında kurulan Öldürme Merkezlerini uzaktan yakından yaşayan yazarların kitapları. Bu savaş boyunca, bu savaş sonunda ve Hiroşima'yla payına düşen çekiye yaşayan yazarların kitapları. 1950'lerden sonraki kargaşa ve yapılaşma onyıllarını sömürü ve mutlulukla yaşayan yazarların kitapları. Benim çağdaş kitaplarım, şu son yılların düşüş ve atılımlarını, dönüşüm, umut, acı ve özlemlerini yaşayan yazarların kitapları.

Kuşkusuz, kendimce çağdaş bulduğum kitapların, ille de bu andığım ya da anmadığım nitelemeleri olay olay, süreç süreç işleyen kitaplar olması gerekmez. Önemli olan, kitaptaki konu başlığı değil, yazarın yaşama *dağarcığı*; bu dağarcığın yoğurduğu bir yazar olarak, dilediğini dilediği gibi yazıya dökmesi. Benim çağdaş kitaplarım, şiirden bilime, masaldan güldürüden felsefeye, anıya, öyküden denemeye, daha nice oylumlara dek çağ, çağını kendi açısından dolu dolu yaşayan insanların serüvenleri, – ister hayal ister gerçek olsun.

Kitaplarda çağdaşlığı yapan, birtakım çağdaş konulara dokunmak, şöyle ya da böyle, bu konuları işlemek değil. Kitabın çağdaşlığı, çağı *yaşayan* ozanların, romancıların, bilimadamlarının, filozof-sanatçıların, çağın *içinden* seslenişleri. İşte ben, kimi sürçsem de bu tür seslenişlere yöneliyorum, düzmecelikten öte kitapları elimden geldiğince duygudaşlıkla bulup okumaya çalışıyorum.

Dediğini her zaman onaylamasam da, beğenilerini her zaman benimsemesem de, gösterdikleri yolları her zaman gidemesem de çoksey borçluyum çağdaşlarımın kitaplarına.

Tükenmez bir gömü çağdaş kitaplar. Çağdaş kitaplar olmasaydı n'apardık?

Eskimeyen Kitapları Okumayı Seviyorum

Çağdaşlar olmadan olmaz. Yalnız çağdaşlarla da olmuyor. Eski kitaplara da uzanmamız gerek.

Ne yapar eder, gelir bizi bulur çağdaş kitap. Onun amacıyız. Bizlerse, kendi amaçlarımız ne olursa olsun, gider onu buluruz. Tamtamına uyuşma gerekmez. Çağdaş yazar ile okur, istekler yönünden birbirlerine açıktır çoğun. Yazar istediğini, ilkin, yanındaki yamacındaki çağdaşına açar. Okur da istediğini, ilkin, çağdaş yazardan edinmeye yönelir. Varolma ortamları, genelde, hep aynı ortam olduğu için, onları birbirlerine birleştiren iletişim ve anlaşma da, arkaplan açıklamalarına gereksinim göstermez. Öylece, çağdaş yazar ile çağdaş okur, çabucak birbirine kavuşur. Kitabın en büyük isteği bu değil mi zaten?

Şu var ki okur, kendini çağına ne denli açarsa açsın, yalnızca çağdaş kitaplara açıksa gözü kulağı, gene de “kapalı” bir dünyada dönenmekte. Kuşkusuz, çağdaş dünya genişçe bir zaman-uzay kesiti. Bazan çok önemli doğa-kişi-toplum-kültür-tarih olayları kapsayabilir. Ayrıca, aklını gönlünü oylumlu tutmaya önem ve değer veren her birey, çağdaş yaşama-dünyasını, gücü talihi oranında bilgi ve görgü yönünden yayılımlı ve derinlikli bir okuma evrenine dönüştürebilir.

Bir gerçeği gözardı edemeyiz ama. Sınırlı bir dünya çağdaş okumalar. Salt çağdaş kitap, hep çağdaş kitap, konuca çeşitliler de içerse boğar insanı. Önünde sonunda çağdaşlık tenceresinden, oraya buraya kaysan da, çağdaşlık kapağı üstüne indi mi, tıkanır gibi olursun. İşte bundan, başlangıçlarda bu tencerenin dışına sıçramayı kollamışımıdır. Sonra sonra, dışarısının sağladığı, sağlayabileceği soluk olanaklarını yaşadıkça,

bir alışkanlığa dönüştü okumalarda çağdışına seğırtmelerim. Dışarılar bazan öyle büyüledi ki beni, çağdaş evimin ötelerinde de evimdeyim.

İlk gördüğüm dışarılar, eski kitaplar oldu, – “eski”ler”, çağımdan önce yazılmış kitaplar. Eski meraklısı değilim. Dilesem de, her eskiye erişemem zaten. Eski kitaplar, çoğun, yitiklikten sıyrılıp günışığına getirilirse, okunmayan, yani geçmişte bir yerlerde kalakalan kitaplardır. Benim okuduğum eski kitaplarsa, benim için, eskimeyen kitaplardır. Benim için eskimeyen, diyorum; elimdeki “eski” kitaba kapağı, kâğıdı yeni de olsa, “Bu eski püskü şeyi nerden buldun?” gibilerden önemli sorularla da karşılaşıyorum. Birkez “eski” damgasını yemiş geçmişin kitapları, eskiyse “okunmazla”, “okunmaya değmez”le” anlamdaş sanki. Eski kitapların, birzamanların çağdaş kitapları olduğu ne çabuk unutuluyor. Bu aslında, herşeyin unutulması, herşeyle birlikte kitapların da unutulması demek.

Benim şimdi özellikle üzerinde durduğum şu: Okuduğum eski kitaplar, eskiden yaşayıp göçmüş olan okurların, kendilerine özgü çağdaş yaşamda beğenip sevdikleri, okudukları kitaplar değil ille de. Öyleleri var, öyle olmayanları da var. Yayınlandıklarında, önem ve değer bulmayan, ancak daha sonra dikkati çeken kitaplar da var. Kendim için, çağın, çağdaşlarım için yazılmış kitaplar bunlar. Okuduğum eski kitapların geleceği benmişim gibi geliyor bana. “Çağdaşlarım!” diye sarılıyorum bu kitaplara. Öylesine kafamı gönlümü gönendiren bir genişlik kazanıyor ki çağdaşlık ufkum. Soluğum hafifliyor, daha özgürleşiyorum. Çağdaşlığım bambaşka “çağdaşlarla” zenginleşiyor eski kitaplarla. Yaşattığım bu eski kitaplarla yaşamım artıyor. Zaman zaman çölümsü bir kuruluk, ıvır-zıvır dolu bir kuruluk, ıvır-zıvır dolu bir havasızlık diye göğsümü bastıran çağdaş yaşam, yepyeni kırlar, ovalar, dağlar kazanıyor o “eski” denen kitaplarla. Kimi seyrek, kimi daha az seyrek de olsa içine sıkıştığım çağdaşlık vadisinde bunalır gibi olduğum durumlarda: açıklığım benim eskiler, – yaşama vadimden öncesinin nice otlakları ırmakları: vadimin üstünde nice yıldızlar, güneşler. Şimdi-burdaki varlığım, uzuyor öncede-ötede.

Durumuma üstünkörü bir bakış fırlatanın nasıl karşı çıkacağı belli: Günün dertleri yetmiyormuş gibi bir de geçmiştekiler!

Şöyle olacaktı yanıtım: baştanaşağı süregelen geçmiş, düpedüz dert olsaydı, gerçekten de tatsız olurdu hep dert yansıtan geçmiş kitapları okumak. Ne eski zamanlar ne eski kitaplar öyle ama.

Eski kitapları, eskiye duyduğum merakı gidermek için okumam. Aradabir böyle bir meraka kapılsam da kendi özyaşamım, çağımda akıp giden kendi yaşamım, kendi çağdaş doğa-toplum-tarih-kültür gerçekliğim benim için önemli olan. Ençok kendi gerçeklerimi, yapabilirliklerimi, kendimi başkalarını bilmeyi, verimlendirmeyi isterim. Kendi dünyamı tanıyıp öğrenmekte, anlamlandırıp biçimlendirmek amacıyla yöneltmekteyim hâlâ yaşadığına belbağladığım kitaplarla. Kuşkusuz böylelikle, el-değdiğim her kitabı, bir öğrenim aracına çevirmeye yeltenmem: yoksa, okuduğumu saptırır nice tatlardan yoksun kalırdım.

Eski kitapları: çağıma, yani kendime çepeçevre bilinç derlemek için okuduğuma göre, yaşama anlayışımı, düşünce ve eylem olanaklarımı hertürlü darlıktan kurtarmak, özüme çevreme hoşgörü, esin ve güç katmak için okuduğuma göre, geçmişten kitap kitap gelen hiçbir uyarıyı kaçırmak istemem. Demir çağından, demokrasiden habersiz toplumlardan, buzdolapsız dönemlerden, kölelik ortamlarından, şimdilerde kimsenin anmadığı savaşlardan, artık gülüp geçilen erdem arayışlarından da arta kalmış olsalar, gene de bana söyleyecek çokşey kapsadığı inancıyla seve seve okurum eski kitapların *bazılarını*, eski olmasına eskiyseler de, eskimemiştir onlar benim için. Gerçekleri, soruları, düşleri, yorumları, özlemleri, değerleriyle yerine göre vazgeçilmez dayanaklarım onlar benim.

Eskimeyen eski kitaplarda insan-toplum-tarih gelişiminin öncelerine ilişkin bilgilenmelerden çok, çağdaş yaşamın karmaşık ortamında yürüdüğüm yolu görmek, kendimi çevremi tanımak, düşünce ve eylemlerime çekidüzen vermek yönünden sayısız tutamaklar derlerim. Dilce beğeni örnekliğiyle tutkuda dürüstlüğü, hayal kurmada üstünlüğü, yaşam sorunlarına parmak basmada ustalığı, yaşama yepyeni çözümler sunmada dehasıyla bir gömü eski kitaplarım. Bunalımları aşmadaki becerileriyle, mutluluk olanaklarındaki ileri gidişleriyle atılım dürtüm onlar. Onları gözden uzak tutmak, birbakıma, çağdaş yoksulluğa boyun eğmek demek. Abartıyorum gibi bir izlenime karşı şöyle

diyebilirim: Eskimeyen eski kitapları okumamak, çağdaş yaşamı eksik-güdük yaşamak demektir. Öyle ya insan hep insan, ne denli değişse de. Eski kitapların eskimeyenleriye, insan-olma yolunda varılan aşamalardır. Bu aşamaları özümsemeyeceğiz de n'apacağız? Eski kitaplar: yaşama pınarlarımız bizim.

Nitekim pekçok kitap, kendini yalnızca çağdaşlara adamakla yetinmez. Gelecekte de bir yeri olsun ister. Bu da gelecektekilerin çağdaş dünyasına girmekle gerçekleşir. Nice dolanık rastlantılardan başka, yazar kadar okurun da başarısıdır bu.

Şimdi okur olarak konuşuyorum da, kendimi tutamıyorum; yazar olarak bir dileğimi açığavurmadan edemeyeceğim: gelecekteki okurların eskimeyen eskileri arasında benden de bir-iki kitap olsa! Ne tuhaflıkları var şu yazarlığın, yalnız okurluğun mu olacak, yazarlığın da var işte: tekil tekil konuşmanın bile az rastlanır bir talih olduğu gerçeğini çiğneyip “gelecekler” “kitaplar” diye çoğul çoğul hayal kuruyor insan. Gene de belli olmaz, – olmaz da, ben yokken bu doğrultuda neler olup biteceğinden, olup biteni ben bilemeyeceğime göre bana ne şimdi bunlardan.

Yazar mısın, okurun hakkını okura bağışlamak gerek. Okur, bir yerden sonra, senden güçlü, hem de nasıl. İyi ki düpedüz yazar değilim, okurum da. Okuduğum sürece, eski kitaplardan hangilerinin eskidiği, hangilerinin eskimediği benden sorulmakta. Okumalarım da, çağdaşları okumalarım da, onlar tümen tümen okunduğuna, hattâ değmese bile, göklere çıkarıldığına göre, bu tür okumaların seve seve dışına çıkarım. Özellikle eski kitaplara canverici okumalarım hem yazar hem okur olarak özenle sarılırım. Bu doğrultuda başkaları da ne denli anlayışlı davransa yeridir diye düşünüyorum.

Bölük-Pörçük Kitapları Okumayı Seviyorum

Herbirimizin payına düşen yaşam oldukça kısa. Öylesine çileli, güzel, öylesine yalın, karmaşık ki, nerden bakarsan bak, tek bir yaşama-zamanıyla yetinmek istemezsin, hele bunca okunası kitap pıtrak pıtrak yol boyunca bizi beklerken. Gel gör ki bir yerde, özellikle senin için bitiyor herşey, öteye geçemiyorsun. Tam da bundan, ne yapıp edip fırsat varken: başı sonu belli, doğru düzgün yazılmış, olgun yetki kitapları okumaya yöneliyorsun. Okullar, öğretmenler, yetkili yetkeli kaynaklar hep böyle istiyor, böyle öğütlemiyor mu? Nitekim yazarı okuruyla çepeçevre “olmuşbitmiş” yapıt ardında koşuyor herkes. Kitap deyince, hemen hemen herkesin gözönünde bulundurduğu şey: biçimi çeşidi bakımından yazılı bütünler, eksiği gediği olmadığı öne sürülen belli oylumdaki yazılı bütünler.

Oysa ben tüm yaşama uğraşımda, düşünmem eylememle, olabildiğince bölük-pörçükten yanayım. Özellikle de yazmam okumam her yönden, bitimsizliğin, bitmemişliğin damgasını taşımakta. Bireysel-toplumsal zamanımın, denemeci-özdeyişçi yazarlığımın yetesiye belgelediğini sandığım gerçek, en belirgin görünümüyle okumalarımda ortaya çıkmakta. Bir sona ulaşmamış kitapların tiryakisiyim. Öyle çekici ki benim için bitmemiş bir kitap. Kalınca kitaplardan uzak kalmak isteşişimin nedeni bu. Kuşkusuz, kalın kitap, konuyu tüketesiye sayfalara yaymış kitap; konusunun, işini bitirinceye dek işlemiş olan kitap, birbakıma. Gene de, sayfadan yana bol bir kitap, “İşim bitmedi ama son gelmedi, sonunu getiremedim” dedi mi, ne denli kalınsa o denli yeğliyorum o kitabı.

Nerde yarıda kalmış bir kitap elime geçse; nerde kırıntılar-

dan, kalıntılardan, yazıcıklardan oluşmuş bir kitap elime geçse; nerde yazarın tüm çabalarına karşın, birtürlü dağınıklıktan kurtulamayan düzensiz kılıklı bir kitap elime geçse, “İşte kitabım!” diye sarılıyorum o kitaba. Çünkü çoğun usta yazarın, sorumluluğunun bilincine ermiş yazarın, düzmecelikten uzak yazarın ürünüdür böyle bir kitap. Hile, yanıлма her yerde var; kansam, aldansam da vazgeçemiyorum bölük-pörçük kitaplardan. Bunlar kitap değil, kitap-dışı, kitap-karşıtı şeyler, denecek. Densin, belki de haklı böyle diyenler. Gerçekten de geleneksel anlamda “kitap”tan başka bir nitelikte bu benim kitaplarım; olsun, kalıplara geleneklere kulak astığı görülmüş mü sevginin? Astığı olsa bile rastlantı.

Deyim yerindeyse, birbakıma, parça parça kitaplara düşkün olmamın nedeni, genellikle, kuraldan, biçimcilikten yüzçevirmemle ilgili gibime geliyor. Törede, yönetimde, eğitimde biçimciliği gerçekten sıkıcı ve tehlikeli diye nitelemekten çekindiğim yok. Hele savaşta barışta harıl harıl çalışan Öldürme Merkezlerinin, kural-biçim yönünden, ne denli fire vermez kuruluşlar olduğunu öğrendikten sonra, görünen yüzleri öğeleriyle bitimli, düzgün, düzgünlü kitaplar tedirginlik yaratıyor çoğun bende. Okuyup sevdiğim nice güzel kitaplarımın düzgün kitaplar olduğunu bile bile söylüyorum bunu. Duygulu düşünceli elyazmamışsa, ilk bakışta gözü tırmalamasa bile, yalancı bölümler, yapıştırma alt-bölümler, doldurma alt-alt-bölümler de kapsar böylesi kitaplar. Ben yokum işte ozaman.

Elsiz ayaksız heykeller, yarım kalmış duvarlar, döşenirken döşenirken vazgeçilmiş yollar, yani hep böyle şeyler mi hoşuma gidiyor, kitaplarda bile böyle şeyler mi arıyorum? Hastalık değilse, bir tür bağınazlık ille de böylesi bir arayış. Bazılarının sapıklık diye niteleyip geçeceği böylesi tuhafliklardan uzağım oysa. Kendimi yanlış anlamıyorsam, durumumu şöyle dilegetirebilirim: Belli kitaplara olan sevgim dünyagörüşümün bir gereği. Kendime özgü kitap sevgisine dünyagörüşü gibi yüklü ve tumturaklı bir kavramla açıklık getirmeye çalışmam yadırganabilir. Gene de dünyagörüşünü işe karıştırmadan edemeyeceğim. Şöyle ki, dünyam, elimde olmayan rastlantıları da katın, bana özgü koşullarıyla ilk izlenimde: yapıcı, herkesin

dünyasını andırmakta, tıkız bir bütün. Gelgelelim, daha şurasından burasından azıcık deşmeye kalkarken dağılıveriyor, dokunurken dökülüyor. Değerce bir saptama değil, varlıkça bir saptama bu. Tutarlı bir dizge olmaktan çok, yeryer birbirine sokulan öğelerin oluşumu dünya: saçılmaya hazır, firesi bol bir birliktelik. Zorunluluklarına, rastlantılarına azçok alıştığım, özüne özgü dayanıksız bir dünya işte. Kitap deyince, yazdıklarım böyle de, okuduklarımın da böyle olmasını istiyorum. Benim için kitap: bölük-pörçük bir dünya-dalı; bölük-pörçük dünyayı görüp anlama denemesi; bölük-pörçük dünyayı dile çevirerek yaşanır kılma çabası. Ne var ki çoğu kitap uzağından geçiyor bu gerçeklerin.

Genellikle kitaplar, temelde tasarlanan düzgün kuşatımlı bir dünyanın bütünlüklü yansılarında durumdur. Yazarlar, yapay bütünlüklere eğilimli; ellerinden çıkanın, kopuk birşey içermesine dayanamıyorlar. “Kendime verdiğim ödevi yerine getiremiyorum; meğer kaldıramayacağım bir yükün altına sokmuşum kendimi: tüketti beni yöneldiğim konu; tüm yapabildiğim, parçacıklar ortaya koyma türünden birşey” – öyle az, öyle az ki böyle diyen, böyle davranan yazarlar. Tükenik, tıkanık aşamaları gizleyip örten kitaplardan geçilmiyor. Yazan da satan da, bölük-pörçük kitapların alıcı bulamayacağını sanıyor.

Bense, tam tersine kopuk kopuk kitaplara canatıyorum. Başkalarının “okunmaz!” diye biryana fırlattığı kitapları görünce sevinçten başım döner gibi oluyor. Bu “okunmaz” damgalıysa, kitaba, ya gerçekte varolduğuna inanılan bütünlüklü bir dünya-aynası gözüyle bakmaktan; ya da, kitabın, paramparça olduğuna inanılan bir dünyanın çekilmezliğini kâğıt üstünde onarması gereğine belbağlamaktan ileri geliyor sanıyorum. Gerçi bazan ben de elime alır almaz bırakıyorum bölük-pörçük kitapları. Beklentilerime uygun düşmedikleri için kuşkusuz, yani düzmesinden bölük-pörçük oldukları için, özentili, gevşek, özsüz sırtıveriyorlar çabucak.

Gerçekten bölük-pörçük kitabın erdemine hayranım. Özellikle, türü konusu ne olursa olsun, tektek deyişlerden bir derlemeyse, hemen bağlandım gitti. Tükenmez bir tat kaynağı var artık. Her deyiş başlıbaşına bir yapıt, başlıbaşına bir kitap.

Desene, tek kitap değil, bir kitaplık her deyiş. İçine fazlalık geçirmeyen bal bal bir dil, zekâyâ şölen, yoğun yoğun bir derinlik çoğu deyiş. Bir kitap yerine, nerdeyse aynı kıvamdaki mutlu dengeli tek bir deyiş kaleme alan yazar, böylece okura gösterdiği saygı oranında kendisine de saygınlık kazandırmış olur. Dolguya doldurmacaya yüzvermeyen bölük-pörçük kitap, salt düzyazı kitabı da olsa dili işleyişindeki bu yürekli dürüstlüğüyle şiiirdir benim için. Hele tektük iyi dizeler arasına bolca geçiş dizeleri serpiştiren ozanlarla oranlandıkta, şiire taş çıkartan yüce esinler anıtıdır deyiş kitabı.

Bıkmak nedir bilmediğim kitaplar bölük-pörçük kitaplar. Herzaman, her durumda okuyorum onları. Hangi durumda olursam olayım, neresinden olursa olsun, atlayıveriyorum bu çeşit bir kitaba, – tatlana, tatlana! Sağından solundan, yandan köşeden seyrettiğim bir heykelle başbaşayım. Her görünüm ayrı bir çağrı, iklim iklim, müzik müzik. Hayalden hayale, bilgiden bilgiye uzan, herbirinde dur düşün düşündüğünce. Bu kitapların bir güzelliği de, her okuyuşta *başka* güzel olmaları. Ne de olsa iki okuma arasında geçen zaman, yaşantı yaşantı değiştirdi seni; buna göre okuduğun da değişti.

Uzun yazıların dönemeçlerinde oyalanmadığından, genç kafayla, genç gönülle bırak kendini deyişin büyüsüne. Eski-sinden başka türlü sokuluyor, başka türlü anlıyorsun deyişleri; deyişler de başka kılıkta açıyor kendini sana, başka kılıkta buyur ediyor seni içine.

Tam yapıt, tüm yapıt, olgun tatlı, anlatılmaz tatlı yapıt: bölük-pörçük yapıt.

Bilim Kitapları Okumayı Seviyorum

Eskidenberi akıl erdiremediğim bir okuma tutumu var: bilim kitaplarına “okunur” kitaplar gözüyle bakılmıyor. Bilime biçilen değer, genelde, durmadan artadursun, bilim kitabı “okuma”, yayın sayısındaki bazı kımıldanışlara karşın, kendine yakışan yeri birtürlü bulamadı kanısındayım. Bunda, kuşkusuz, bilimadamlarının bilimi yazıyla sunuşundaki takır-tukurluğun olumsuz etkisi var. İzlenen gelenek şu: bilim kitabının iyi yazılması gerekmez, bilimselliğe aykırı birşey bu. Özellikle geçmişte ustaca yazılmış örnek bilim kitapları biryana, dile, söyleyişe önem verdiği yok çoğun bilginlerin araştırmacıların, – bir çalakalem yarışıdır gidiyor. Böylece büyük bir okur çevresine kapanıyor bilim. Şimdi doğrultumun dışında kalsa da değinmeden geçmeyeceğim: okumada yazmada bilimin içi ile bilimin dışı öylesine birbirine sırt çeviriyor ki, kulağımla sıklık duydum, bilimadamları da bilim kitaplarından başka birşey okumuyorlar. Kimi bu tür kitapları okunmaz şeyler diye damgalıyorlar; kimi de, bilim ötesinde okunur şeyler olsa bile, bilime ayırabilecekleri zamana kıyamadıkları için, meslek dışına çıkamayacaklarını söylüyorlar. Neyse ki hepsi böyle değil, özellikle de en iyileri.

Genellikle “Edebiyat” ve “Felsefe” diye adlandırılan kitapları okumaya ne denli tutkuyla dolandığımı bilenler, bilim alanına giren kitaplara da sevgiyle sarıldığımı görünce, zaman zaman, şaşırıp kalıyorlar kuşkusuz. Bana öyle geliyor ki, bilim okumalarım bakıp beni kendilerinden sayan bilimadamlarıysa, şiir ile roman okuduğum için, doğru yoldan sürçtüğüm kanısındalar sanıyorum. Yandan yandan gözlerini gözlerime çevirip şu-edebiyatla-özüne-yazık-ediyorsun, der gibi bakıyorlar. İşte

benim anlayamadığım, onaylamadığım bu, diyerek savunmalara kalkışmıyorum. Gücenmeyle karışık bir öfkeye kapılır gibi olsam da, dalaşmalara ayıracak zamanım yok.

Kendi kendime baktığımda aykırı birşey görmüyorum okuma tutumumda: Benim için doğal okumalarım, ister “edebiyat”, ister “felsefe”, ister “bilim” diye nitelensin. Birbiriyle mantıkça bağdaşmaz kesimler mi bunlar? Bunların tek kişide rastlaşmalarını önleyen bir gerçeklik yasası, bir mantık kuralı mı var? Ne biri ne öbürü. Canlı kanıt ben kendimim. Daha çocuk denecek yaştan beri içimde kıpır kıpır gereksinimler – hem edebiyata hem bilime, hem felsefeye, beni çeşitli yönlerin hepsine birden çekip götüren meraklarla birlikteyim.

Unutan kim, sonsuz bir engin bilim, açık kapalı denizleri, okyanusları var. Birtekini şöyle bir tanımaya bin yıl okumak yetmez bile. Bir de başka şeyler okuyacaksın, olası mı bu. Ben de zaten bilimadamı olma çabasıyla, ya da bilimadamı olduğum için bilim kitabı okumuyorum. Öyle olsaydı, bilime yeni yeni bilimsel bilgiler katmaya adardım kendimi. Bırakın ki, birçok bilim dalında yalnızca okumayla gerçekleştirilecek birşey değil bu, okumanın yanında, hattâ bazan daha çok, belli yöntemlerle belli gözlemler yapmak, kırk kırk yaran deneyler düzenlemek, dolambaçlı çıkarımlara girişmek, matematikle bezenmiş yasalar, kuramlar kotarmak gerekli. Bense, bilim diye, bilimlere değgin kitaplara başvuruyorum yalnız, onların da süze eleme bazılarını.

“Meslekçe” bilim okuması denemez benimkine. “Yüzeysel” bir okuma, bir “alaylı” okuması diye de nitelenemez.

Bilim çerçevesine giren okumalarım, birbirine sıkıca bağlı iki yöne uzanıyor: ya sağı soluyla bilimin bilimce işleyişini öğrenmek istiyorum; ya da, bilimde varılan aşamalardan güvenilir bilgiler, haberler edinmek istiyorum. Bu uğurda hiçbir zahmetten kaçındığım yok. Doğrudan doğruya bilimin sınırlarını genişletmekten çok, kendi kişisel bilim-ufkumu genişletmeye yönelik benim uğraşım. Buna göre, bilginlere özgü okumalardan daha yavaş, daha keyifli, daha başka bir tutkuyla, daha başka bir sevgiyle okuyorum bilim kitaplarımı.

Çıkarmayı tasarladığım bilim kitabına, kaynakça ya da tartışmaca dayanak olsun diye, bilim kitabı okumuyorum. Özümce

özgü bilimsel yetişim dürtülerim, bazan öyle derinlere köksalar ki, türlü türlü arkaplan eksiklerim yüzünden sendelerim zaman zaman. Çabucak yılmam ama. Başka kitaplara, başvururum. O da sökmeyince sora danışa sürdürürüm okumamı. Ne yazık ki belli biryeredek. Karmaşığından denklemler, ince kavram tanımları, önkoşulları bana kapalı deneyler, tarihsel gelişmelerine yabancı olduğum varsayım tartışmaları, salt benim yüzümden üstüme çökünceye dek. Gene de büsbütün bırakmam: bilimden, bilim dışındakilere düzeyli haberler veren; bilime katkısı olmasa da, bilimsel yöntem ve içeriği çarpıtıp bozmadan, ilgililerin kafasına bilinç ve aydınlık getiren nice özlü bilim-aktarma kitapları var. Onları arayıp bulurum. Yeter ki aradığımızı bulalım. Böylesi arayıp bulmadaysa da (tekbaşına bir erdem olmadığı için çekinmeden söylüyorum) benim gibisine az rastlanır doğrusu.

Böylece, kendilerince haklı bazı bilimadamlarının “sınırlı”, bazı bilimadamlarının “sulandırılmış” diye nitelendirdiği belli kuşatımlı bir “bilimsel” okumalar eylemine hep açık tutmaktayım kendimi. Gerçi bu “kuşatımın” ötesine de sıcıyorum aradabilir, kimi bile, isteye, kimi ayırımına varmadan. Öyle görülmez geçişlerle birbirinin içine dolanmış ki bilimsellik; ister uzmanlara, isterse bencileyin uzman sayılmayan kişilere seslensin. “Böyle birşey olmaz!” diye kestirip atsa da bazı bilginler, bence, bir bütün bilimler. Yalnız bu, herbirinin kendine özgü yöntemleri, amaçları, sıkıntıları, başarıları olmadığı anlamına gelmez.

Dokunduğum birkaç ipucu içinde kalarak ben şimdi bilim okumalarımı, kendimce, beş öbekte toplayıp ne yapıp ettiğimi azçok aydınlık kılmaya çalışacağım. Böylece, okuma yaşantılarıma uygun düşen bilim kitaplarını okumayı beş başlıkta derleyebileceğim kanısındayım. Evrenin fizik yapısına ilişkin kitaplar; canlı diye adlandırdığımız varlığa ilişkin kitaplar; kültürü ve tarih kuruluşunu yansıtan kitaplar; sanata ilişkin kitaplar; dile, dillere ilişkin kitaplar.

Gevşek tutulmuş bir sayım bu. “Fizik”, “canlı”, “kültür”, “sanat” ve “dil” sözcüklerini, bu kavramların en geniş anlamlarında kullandığım belli. Başlıklardan herbirini birkaç çizgicikle

daha da belirgin kılmaya giriştiğimde ortaya çıkacak kullanışım. Ama önce, hepsi için geçerli bir-iki çizgicik bile öbekleyişimin bireyselliğini az çok aydınlatacak sanıyorum.

Sözünü ettiğim beş bilim öbeğiyle, herhangi bir mantık ya da varlık düzeni gözetmiş değilim. Böyle bir düzenin bilimce temellendirilmesi gerekir; buysa, gücümü kat kat aşan bir görev. Başkaca: sunuşumu, yanıltıcı bir izlenime bürümeye elverişli. Özgeçmişimin evrenden dile doğru bir okuma eğimi gösterdiği sanılabilir. Hiç de öyle değil. Önce cansız doğaya, sonra canlıya, en sonra da dile ilişkin kitaplara elatmadım. Tam tersine, baştanberi içten bir akışla dile, dillere yönelik okumalara sarılıverdim. Kültür-toplum-tarih kitaplarıma uzanır uzanmaz canlı'yı konu alan kitapları işe karıştırmadan edemedim. Canlı bir kültür varlığı olarak hem kendimi hem türdeşlerimi çepeçevre anlamak için de, baştan günümüze, evrenin yapısını açıklamak isteyen kitapları, gücümün yettiğince kattım okumalarım. Bu arada, kolaydan zora, yalından karmaşığa doğru bir okuma gözettiğimi söyleyemem. Sağlayabileceği bazı yararlardan ötürü, bunu ne denli dilesem de gerçekleştiremezdim. İçyapısı gereği varlığın her kesimi, sonsuzca dolanık; bazı pedagojik kaygılarla, varlığı, dolayısıyla da kitapları dizgeleyip düzenlemeye yeltenmek, önünde sonunda gülünç bir çaba. Sen kendin de olsan, sen de insansın, kendi kendine söz geçiremiyorsun bazan, özellikle kitap okuma eylemlerinde.

Birinden öbürüne gidiş-gelişli bir bilim okuması benimki. Bir kitap öbeğinden öbürüne gönderildim durdum, gönderen kim, gönderen ne, kimi bildim kimi bilemedim. Apaçık bildiğim şu: hep koşuyor, koşturuyorum, koştukça da artıyor anlayışça dinçliğim. Bazan derinlere dalış, bazan yüzeylerde yayılış bu etkenliğim, bazan ikisi birden.

Tüm okumalarımın geniş bir parçası durumundaki bilim okumalarımın ortak özelliği: beş öbekte birlikte dans etme alışkanlığım. Birinin güzelliği yeter, öbürleri oturduğu yerde otursun, diyemiyorum, – orkestrada hangi çalgı dinlenmeye bırakılıyor.

Zaman zaman kendi geleneklerimi çığnediğim oluyor: bir de bakıyorum ki, nasıl olduğunu anlamadan, öbeklerimin kıyibu-

çağındayım, hattâ bambaşka yerlere, adısı yabancı alanlara uzanmışım. Beni ürktümüyor bu, tersine bir sevinç bir sevinç. İçten içe bana hep heyecan vermiş olan bir duygu pekişip pekişip coşuyor böylece. Varlığın temeldeki birliği, akıl ermez bölünmezliği, dolayısıyla da kitapların birbirinden kopamayacağı, koparılamayacağı inancı, gizemli bir dinginliğe bürüyor herşeyimi.

Okur-yazar çevrelerinde, bilim kitaplarına, çoğun, “genel kültürün” bir süsü, bir eki gözüyle bakılır, belli bir bilime uzmanca bulaşmamış her bireyin, vazgeçilmez bir eğitim-öğrenim gereği olarak, bilimin, bilimlerin gidişinden azçok haberi olması istenir. Okuldan, işten, toplumdan gelen bir istektir bu. Bilimin başarıları arttıkça, bu isteğin yoğunluğu da artar. Herkesin evetlediği bir çağdaşlık göstergesi bu.

İşte böyle bir ortamda, bilim okumalarım, tuhaf bir duruma sokuyorum ben kendimi. Genel kültürün ne ögesi, ne süsü, ne eki benim için bilim-okumalarım. Bilim: dünya-görüşüm, yani varoluşumun vazgeçilmez temeli. Bir bilimin içinden bilimin uzmanı olmasam da, yalan yanlış “haberlerin” bilimlerle aramda bir bağ kurmaya yeterli olduğuna inanmıyorum. Beni ben yapan çağrılar bilim okumalarım. Bu okumalardan yoksun kalınca, önemli bir gereklilikten uzak kalmışım gibi gelmiyor bana, yaşamıma özgü duyuş görüşüm koflaşıyor inancındayım. “Genel”ine, “özel”ine bakmadan bırakıyorum kendimi anlayışça erişebildiğim bilim okumalarına.

“Evren” deyince, tasarlayabildiğim, tasarlayamadığım “herşeyi”, ama “herşeyi” anlıyorum. Kendimi bildim bileli hep sorguladım bu kavramı; neyin sözünü edersem edeyim, düşünmeme, duymama, eylemime, dönüp dolaşıp hep bu temel kavramın eşlik ettiğine tanık oldum. Saygı ve ürperti dolup taştan sorgulamamda, ençok yardımını gördüğüm kaynak uzay fiziğine ilişkin kitaplar. Özellikle, üstünde yaşadığımız her yerine kökbudak saldıgım Dünya gezegenine, dolayısıyla da bu gezegenin bağlı olduğu Güneş’e, Güneş Dizgesine ve öbür gökcisimlerine uzanmak için canatan bir okurum. Gevşek bir niteleyişle, “bilim-

sel” dediğim okumalarım da, gündem, o akla hayale sığmayan başlangıçlardan günümüze, çeşitli yapıları oluşumuyla evrenin gelişmesini: karanlıkları, kargaşalıkları, gürültü-patırtısı, korkunçluğu, güzellikleri, düzeni, düzensizlikleri, rastlantıları, kaçınılmazlıklarıyla hep dert edindim kendime. Zevkim benim bu dert. Şurasından burasından da olsa, evrene ilişkin: varsayımlar, gözlemler, açıklamalar, buluşlar, – öğrendikçe öğrenesim gelen konu-gömüleri bunlar. Benim için en güncel konulardan daha güncel bu konular. Nice romanlara, şiirlere, felsefe öğretilerine değişmem. Gön lümce yazılmış özlü ve çağdaş evren kitapları, hele okurken aşırı zorlanmıyorsam, bir bilgi şöleni benim için, bir bilgi şöleninden öte, yaşam şöleni evren kitabı benim için. Bu kitaplara özgü konuları, yeniden yeniden ama başka başka inceleyen hiçbir kitaptan en küçük yüksünlük getirdiğimi anımsamıyorum.

Evren üzerindeki kitaplardan edindiğim “haberler”i varoluşuma anlam, anlayışıma anlam, değerlendirişime anlam, eyleyişime anlam diye yorumlamaktayım. Düpedüz bilimsel birikimin gösterge taşları gözüyle bakmam evren üzerindeki okumalarım a. Bu kitapları okumasaydım, bir “dünyam” olmayacaktı inancındayım. Evrenin bir kırıntısı olan dünyanın, dünyamızın, ne denli engin-gizemli birşey olduğunu, birbakıma, kitaplarla kurduğum akrabalığa borçluyum.

İster bilim çevrelerince tanınan adlar altında, ister bilim-dışı çevrelerin yakıştırdığı adlar altında toplayalım: Fizik, Kozmoloji, Atomaltı Fiziği gibi kitapları, ya da bu alanlara ilişkin kitapları ne zaman okusam, düşünüşüm, bilgilenişimle birlikte heyecanlarım, hayalgücüm de zenginleşir. Gerçi böyle bir zenginleşme, birçok bilim uzmanını gülümsetecek türden birşey. Başka dürtülerle de olsa, romancıları, felsefecileri de benzer bir gülümseme sarar zamanla. Herkes gülümsemesinde özgür. Tepeden inme bir söyleyiş sayılsa da, fizik evrene ilişkin kitap okumak: öbür okumalarım la elele, insan-olma okuması benim için.

Ortalama son otuz yıl, *canlı*’yı: evrende doğuşu, türeyişi, evrimi, kalıtımı, özellikleriyle inceleyen kitapları okuma bakımından

unutulmaz yıllar el ediyor geçmişimden. Bu hiç kuşkusuz, kendimi bulup tanımaya yöneldiğim gençlik çabalarımın Biyoloji bilimlerindeki çığır açan atılımlara çağdaş olmasına bağlı. “Ben insan olarak neyim? Ben kimim?” diye içimi dışımı, ateşli bir istençle, araştırmaya koyulduğumda, yeni yeni kurulan Moleküler biyoloji ile Genetik bilimlerinden gelen esintilerin çok yardımını gördüm. Bunlara sonradan, Çevre biyolojisini de kattığımızda, özvarlığımın dayandığı, özvarlığımın içinde köksaldığı canlı-cansız evren tabanını tüm karmaşık katmanlarıyla, hiç elimden düşürmediğim kitaplarda, gücüm yettiğince kavrayıp anlamayı saygı ve sevgiyle görev edindim kendime.

Sözcüğün heryanda benimsenen tanımıyla bir bilimadamı olsaydım, biyolog olurum, diyorum. Hoş, olabilir miydim, olsaydım bile olduğumla yetinir miydim, bilmiyorum. Bildiğim şu: Bir canlı-bilimcisi olsaydım, insan-olma bilincimde canlıya ilişkin kitaplardan aldığım katkıların bana sağladığı katkıya n’etsem erişemezdim gibime gelmiyor. Öyle ya, anagörevim, tanım gereği, bilimadamı gibi uzmanlık doğrultusunda davranmak olacaktı ozaman. Gözlemdi, deneydi, önemli ayrıntıydı, dirime özgü tabanda özenle kımıldanırken, kitap tatlarından derlediğim epeyce tatlardan yoksun kalacaktım. Oysa bu tatlarla canlı bir varlık olarak kendime kavuştum; yani doğamı doğaya, doğayı doğama çepeçevre açma fırsatına kavuştum. Çoğunu sevip saydığım biyologlar için, bir uzmanlık olan biyoloji, benim için bir *bilinç*-yolu oldu. Onların binbir zahmetle destiği dirim bölgelerini, verimlerini, el dengeldiğince çarpıtmadan, insan-olma bilincimin doğrultusunda verimlendirdim. Benim açımdan biyoloji kitaplarının mutluluğu bu.

Herşeyden önce canlı bir varlık olduğum bilinci, insan-olma bilincimi *heryönden* belirledi. Beni ben kılan en önemli bilimsel bilgileri biyoloji kitaplarından edindiğimi söyleyebilirim hiç çekinmeden. “Ben tek bir bilim kitabı okuyacağım, ağırlığı hangi bilim-kesitine vereyim?” diye bir soruyla karşılaşsam, bu gibi sorulara öğütsü yanıtlar vermekten kaçınmakla birlikte, birkez kaçınmayıp şöyle derim: “Biyoloji okumalarına önem ver! Eğilimin seni başka bilimlere çekse de, biyoloji gerekli!” Biyoloji dolayısıyla, ana konu canlı-varlıksa da, nasıl olsa, hem

cansız evreni, hem de insan-toplum-tarih-kültür evrenini bilmeye uzanırız. Değil mi ki insanız, sözcüğün en geniş kuşatımıyla, pıtrak gibi bilim ve uzmanlıklarının onsuz-olunmaz bilgisalkımı Biyoloji.

Kendim için açık-seçik şunu diyebilirim: Biyoloji kitapları okumasaydım, dar, orantısız, güdük, özyaşamımla ufuksuz bir özbilincim olacaktı. Bundan da, kendimi, dünyayı, etkime ve etkilenme bağlarımı, çevremi, türdeşlerimi, tüm oluşumlarıyla, kimbilir ne gerçek-dışı havalarda anlayıp yorumlayacaktım.

Biryandan kavrayış olanaklarımı kollaya kollaya, öteyandan insan-olma-bilincimi gözden yitirmemeyi amaçlaya amaçlaya sürdürmekte olduğum biyoloji okumaları nerelere götürmedi ki beni: mikrolardan, hattâ tüm canlıları canlı kılan olası mikroların öncesine dek ‘canlıların’ ortak yapılarına; tek tek canlı gömülerinin çeşitlenişlerine; canlıya özgü yaşam ortamı ve davranış biçimlerine gittim geldim, gidip gelmekteyim. Karşılaştıra verimlendire insana, kendime, ya da türdeşlerime ilişkin ne gibi sorunlar, açmazlarla karşılaşsam, gereğine inandığım için, Biyoloji’yi yardıma çağırabilecek bir dağarcığım olsun istedim hep, istediğimi gönlümce gerçekleştiremesem de, bu güzel yolda yürümekteyim. İnsan-olmada merakımı çeken bellibaşlı durumları, sözgelimi: sevgi, kavg, seks, erdem, saldırı, şiddet, dayanışma ve benzeri nice birey-toplum-tarih-kültür gömülerini karman-çorman yaşarken, bunların hepsiyle hesaplaşmaya çalışırken, bir gözüm hep biyoloji okumalarımnda.

Doğumuma rastlayan yıllarda, kapıdaki toplumsal bunalımları görmezlikten gelen vur-patlasın-çal-oynasın Avrupa’nın, Amerika’nın, düşünsel ufkunda kendini iyiden iyiye benimsetmeye başlayan bir alanda, *kültür-bilimleri* alanında dönmekteyim gençliğimden beri. Kültür yapan, kültür taşıyan, kültür yaşayan insana, topluma, tarihe ilişkin dalıbudaklı birçok bilimin ortak adı kültür bilimleri. Benimse, özden, çalışma-alanım: düşünme ve eylememe güç ve esin devşirdiğim alan.

Baştan sona Üniversite öğrenim ve öğretiminde, özellikle Felsefedeki iş ve yaşam ortamında, kimi yazıya döktüğüm araş-

tırma ve incelemelerimin gerçekleştiği odak kültür bilimleri. Oldukça yoğun geçen onyıllarım, daha çok “*kültür felsefesi*” diye adlandırılan çalışma yöresinde geçti diyebilirim. Başka birdeyimle, kültür gerçekliklerindeki, kültür bilimlerindeki, keyifli keyifli, açılıp saçılmalarının derlenip toplandığı yer kültür-felsefesi. Öyle zamanlar oldu ki, yapıp ettiklerimin “felsefe” mi, “bilim” mi olduğunu ben kendim bile birbirinden ayıramadım.

Kültür-bilimleriyle bu kesintisiz içiçelik: tarihsel gelişimi, çağdaş durumu, geleceğe götüren süreçleriyle “kültür” dediğimiz herşeye ilişkin bilgi ağırlıklı kitaplarla sarmaşdolaş bir yaşam kıldı özyaşamımı. Mitoloji’den Toplumbilim’e, Düşünce Tarihi’nden Törebilim’e, Psikoloji’den Teknik Tarihi’ne dek pıtrak gibi yağın çeşit çeşit kitaplardan erişebildiklerime sarıldım.

Özellikle de: doğa-kültür, insan-toplum, töre-değer, ödev-yaptırım ilişkilerine, sorunlarına; değişim, ölüm, gelenek, devrim, bunalım, yaratıcılık gibi kavramlara yönelttim dikkatlerimi. Bu kavramlar ile gösterdikleri gerçeklikleri yapısal, gelişimsel, karşılaştırmalı açılardan ençok da, birlikte-yaşamayı ayakta tutan güçleri, birimleri, eğilimleri inceleyen kitaplara, çoğun içinde yaşadığım çağ-ülke-toplum gidişlerine düşünsel yönden katkılı olmayı amaçlaya amaçlaya yelken açmış biriyim. Dönüp dolaşıp kültüre ilişkin gözlemler, çıkarımlar, varsayımlar, kurallar, kurgular, öngörülerle, renk renk gönendirici, düşündürücü okumalar oldu bunlar benim için. Başka yöndeki okumalarım sıklıkla bağlar kurmayı; bu okumaları, kendim ve çevrem için uyanıklık, hoşgörü, tat ve derinlik kaynağına dönüştürmeyi gözönünde bulundurdum hep. Yanıldığımı sanmıyorum: bu keyifli çabalarımın, varlığıma genişlik getirdiğini rahatlıkla söyleyebilirim şimdi.

Herzaman, her durumda, bir günebakan gibi *sanata dönük bir yaşam* diye anlıyorum kendi yaşamımı. Felsefece bir uğraş adamı olmasaydım bile, sanatsız yapamazdım gibime geliyor. Karşımda, dışımda birtakım kültür yaratıları olmaktan önce, içinde yaşadığım, yoksunluğuna kolay kolay katlanamayacağım bir varolma boyutu sanat benim için. Ayrıca işi gücü gereği

düşünen, düşündüğünü, gerektiğinde yazıya döken biri olarak da, içten dürtüyle, sanatı ayık bilince çıkarmaya yöneldim eskidenberi; böyle de gidecek, ben ben olduğuma göre başka türlü olur mu hiç?

Şiir, düzyazı, tiyatro, sinema, resim, müzik, heykel – daha da başka kollarıyla, dal dal yaşamın soylu anlamı sanat. Kılık kırk yaran mantıkçılar ne derse desin, “anlamı”, “soylu anlamı” diyorum, çünkü gücüm yettiğinde sanattan payıma düşeni almak büyük bir önem taşıyor benim için. Oyalayan dinlendirmesiyle insanların gününe gecesine zaman zaman giren sanat, *yaşama eşim* benim: tat kaynağım, düşünme ve bilgilenme kaynağım. Salt görmede, seyretmede, dinlemede olduğu kadar okumada da sanatla birlikteyiz. Deyim yerindeyse, çoğun hızımı alamıyorum ama: sanata da, okurluğuma da bağlılığım hep artarak sürmekte. Sanatı düşünen, yorumlayan, değerlendiren kitaplara karşı önüne geçilmez bir duyarlılığım var.

Hemen söyleyeyim: sanata ilişkin kitaplarımı, çok kişinin “mesleğim” saydığı felsefeye bakarak “sanat felsefesi” çerçevesinde toplamıyorum. Gerçi başlangıçlarda, genellikle sanat etkenliğinin, yaratıcısıyla yaratısıyla kendi sanat anlayışımı çepeçevre öğrenmeye kalkıştığımda sanat-felsefesi kitaplarına daldım epeyce. Filozofların sanat açıklamaları, felsefeye aydınlık bilince çıkarma çabaları bir süre beni uğraştırmadı değil. Zor diye nitelenen filozofları derinliğine okumaya giriştim. Kavramların, kuramların soyutlamaların yükünü yüklenmekten çekinmedim; bu doğrultuda, zamanla güzel bir yol aldım sanıyorum. Bu tutumun güzel yararlarını gördüm. Ne var ki, salt felsefeden, salt felsefe kaygısıyla sanata çevrilen bakışların, çoğun, sanatı “dıştan”, yani sanata yabancı bir açıdan değerlendirdiği kanısına vardım. Bu kanıyı içime sindirmem hiç de kolay olmadı, kuşkusuz, ne de olsa zamanının çoğunu adadığım işim-gücüm felsefe. Sonra sonra, okumalarım duruldukça, bu tür okumaların sanat yöresinde anlayışımı karartmadığı gibi bana birtakım düşünsel beceriler sağladığı inancına ulaştım. İşte bu inançla, sanata ilişkin kitaplarımı: tek tek somut sanat yapıtlarına, sanatı daha içten yaşatan kaynaklara dönüştürme yoluna koyuldum.

Sanatın ağırlığını sanat dışına kaydıran; sanatı sanat kılan her şeyi sanatın ötelerinden devşiren filozof kitapları yerine, sanatçı kitaplarıyla başbaşayım nicedir. Bu kitaplardan da, felsefenin bilinçli bilinçsiz dümen suyunda gitmeyenleri gönlüme kafama yakın bulmaktayım. Kendi gerçekleştirdiği sanatı gözlemleyen, sanatını sorgulayan ressam, ozan, heykeltci, müzikçi kitaplarından ayrılamıyorum artık. Onlarla tatlanıyor, onlarla tartışıyor, onlarla anlamlanıyorum. Okur okurken onların bazı yaklaşımlarını eleştirdiğim, bazı kuramsal sıçrayışlarını kendimce onardığım olmuyor değil. Gene de sanata yönelik beğeni ve duyarlılığım, bilgilenme ve bilinçlenmem, *sanatçı* kaleminden çıkmış kitaplarla okur-yazar olarak yaptığım konuşmaların ürünü çokça.

Sanat dendi mi, sanat yapıtları ile sanatçı kitapları yerim yurdum, ufkum anlayışım benim. İster anı, ister günlük, ister özgeleşim, ister başka türden şeyler olsun, sanatçı kaleminden çıkan yazıların çekimine dayanamıyorum. Ne zaman yaşamışsa yaşasın, yetkin bakışlı, hilesiz yaklaşımlı, cakasız kalemli bir sanatçı olsun da, mimarmış, heykeltciymiş, ressammış, kim olursa olsun, her sanatçının kitabına yer var masamda, ya birer birer ya da birarada.

Dile ilişkin bilgince, uluorta, hertürlü bilgi, esin, deney, heyecan; bildik, tanıdık *her dile ilişkin her ipucu*, gerçekten önemli benim için. Özüme yapışık dil-duyarlıgı.

Herkes gibi ben de, konuşma yetimi, doğarken getirdim kuşkusuz. Bireysel özelliğimse, dile duyarlılığım. Dil diye ne varsa, bir çeker bir çeker ki beni, ergeç göze çarpar bu, “aşırılık!” damgasıyla ‘ödüllendirenler’ bile çıkıyor zaman zaman. Gerçekten de ben hiç oluruna bırakmadım dil duyarlılığımı. Gücüm yettiğince, dile bakım gösterdim; gücüm yetmeyince, yetişemeyince de, başkalarının dile ilişkin kitap gömülerini kazıp durdum, kazıp duruyorum. Bitmeyen bir süreç dile ilişkin etkenliklerim. Dil sözkonusuysa, iki elim kanda da olsa, yaşam boyu elimden düşmedi dil-bilincini oluşturup geliştiren kitaplar.

Yanlış anlaşılmasın dileğiyle, şöyle diyebilirim: hem okumada hem yazmada dil benim en ağır basan yanımdır. Onun içindir ki,

başta anadilim, okuyup yazdığım, derinden ya da sıgıca bulaştığım eski yeni her dili, hiçbir ayrılık gözetmeden duygudaş-keskin bir dikkatle özümsemeye çalışıp izlerim. Çok kişinin, “Bu da hastalık artık!” diye damgalayabileceği ayrıntılara inerim, bu ayrıntıların bilgelikleriyle kendimden geçerim çoğun.

Bunlar öznel-kişisel davranışlar, deyip başını çevirmeye hazırlananlara ya da nesnellik severlere diyeceğim de şu: Kuşkusuz öyle, özel bir bağlılığım var; dil, birbakıma, *benim herşeyim*. Ama herçeşit sallantının içinden dimdik çıkan bir kanıyla güvendiğim bir doğru var: ayrıcalıksız *hepimizin* insan olarak en belirgin *en önemli özelliğimiz* dil. Dile ilişkin kitaplara düşkünlüğümün dürtüsü, gerekçesi bu. Benim olduğu kadar hepimizin herşeyi tanıyıp öğrenmemizde vazgeçilmez ortam dil. İnsan-olarak-kimim-neyim doğrultusundaki soruya aydınlık getirmeye yönelik dikkat gündemimin en önünde dil geliyor. Şöyle ya da böyle, kültürde yaşayan, kültürle yaşayan canlıvarlık olarak biz insanların bir canı da dil. İnsanı dil-siz tasarlayamıyorum; dil olmayınca kültür yok, kültür olmayınca da insan, insan diye tanımlanan bir canlı da yok. Dil özbilinci, insan varlığının temel katmanı.

Bütün bunları, uçan bir hızla söylediğim için, çarpık bir sanı uyandırabilirim. Dilin ne olduğunu kavramak isteyen, dil-bilimleri okusun, yeter, türünden bir sanı bu. Oysa dil okumalarını hiç de böyle yorumlamıyorum. Bu okumaları, yalnızca dil-bilimi kitapları içine kapamak doğru değil. Dil bilimleri de önü sonu bilim, bilimsel denen yöntemlerin, alışkanlıkların ve uzlaşımların ürünü. Dile yönelen öbür bakışaçılarının ne yerine geçebilir, ne de unutturabilir onları.

Öylesine bitip tükenmez bir alan ki dil, insan tükenir mi dil tükensin? Ya da şöyle diyeyim; dil tükenmedikçe insan tükenir mi hiç! Birbirinden güzel dil kitaplarının birinden öbürüne bir serüven dil-okumalarım. Yaşam boyu yoğun dil-okumalarıyla besledim kendimi, – yaradı da. Bu okumaları kendi gözlem, düşünce ve değerlendirmelerimle yoğurup yazıya dönüştürdümde başkalarına da yaradıysa ne mutlu bana.

Bazı Felsefe Kitaplarını Okumayı Seviyorum

Nerden çıktı şimdi bu “bazı”? Hangi toplayıcı niteleme başlığıyla belirtirsem belirteyim, sevdiğim kitaplar *bazı* kitaplar zaten. Sevgi, ne denli tüm kitaplara geniş kuşatımlı bir açılım olursa olsun, gerçekte somut sevebildiğimiz kitaplar, her niteleyiş için, bir tutam, bir kucak, birkaç kucak. Oysa felsefe kitaplarını söz konusu ederken, sınırlı sevgi durumunun, bir de *bazı* ile birkez daha altını çiziyorum, ne gerek var buna? Yaptığımı görünce, kendim de şaşırdım. Öyle sanıyorum ki, felsefe ile çok özel bağımдан geliyor bazı’lı konuşmam. Felsefe, heryanda kullanılan deyimle, bana yapıştırılan “mesleğim” benim. “Felsefe bir meslek midir?” sorusunu yıllar yılı sorgulamaya çekmeme karşın, ben de şimdi, burası durumu arapsaçına döndürme yeri değil, deyip felsefeye mesleğim diyorum. Yalnızca, etkenliğimin yaftası “felsefe” olduğu için değil, yapıp ettiğim pekçok şeyi, çoğun kendim de, başkalarından başka anlamlarda da olsa, “felsefe” diye adlandırdığım için. Yaşamca bağlıyım felsefeye, herşeyime sinmiş felsefe, neye elatsam felsefe olup çıkıyor. Felsefeyse büyük ölçüde, kitaplardan geçiyor. Felsefe, birbakıma: bu kitaplara bir gidiş-geliş. Bu kitapları sevmeden felsefeyi sürdürmek olası şey değil. Felsefeci, saygı dolu sevgiyle, sevgi dolu saygıyla, felsefe kitaplarında yaşar genellikle. Nerden çıktı, öyleyse şimdi bu *bazı*, azıcık açıklayım, açıklamayı deneyeyim daha doğrusu.

Özgeçmişime çevrilmem gerekiyor. Ne zaman “felsefe” kitaplarından sözedilse, kırıklık, öfke, sevinç, üzüntü kaplıyor içimi. Basınçlı bir duygu-düşünce kargaşası allak-bullak ediyor insanı.

Aşağıyukarı yarım yüzyıl önce, Felsefe öğrenmeye karar verip bu kararımı, ilkin liseyi bitirmem gerektiğine göre bir-iki yıl

bekledikten sonra, gerçekleştirmeye giriştiğimde, beni en çok heyecanlandıran şey, geçim ile yaşamayı uyumla birleştirmemdi. Şöyle kurup tasarlıyordum geleceğimi. Zevkim mesleğim, mesleğim zevkim – tüm felsefe kitaplarını okuyacağım. Gerçekten de çocukluktan çıkarken karşılaştığım öğretmenlerin, beni çevreleyen özel-toplumsal olayların; kişisel heves ve umutların etkisiyle, “felsefe kitapları” denen bu kitaplardan, ya da daha uygun bir niteleme bulamadığım için, benim de kimi düşünüp taşınmadan, kimi sallantılarda yuvarlana yuvarlana “felsefe kitapları” adını taktığım kitaplardan, bu kitapların hepsinden büyük beklentilerim vardı, hem de ne büyük.

Nitekim Ünivesitede Felsefe Bölümü’ne adım atar atmaz, ders ile tat kolkola, okumalara bıraktım kendimi. Coşkuyla okurken okurken sendeliyordum aradabir, ilkin seyrek sonra daha sık. Zamanla engebelerin biri biterken öbürü dikilmeye başladı önüme. Öğrenimin okumamı istediği felsefe kitapları ile benim okumayı istediğim felsefe kitapları arasında çatışmalar başgösterdi, arta arta sürdü de sürdü. Yanıtlılara düşmek kaygısıyla sağduyudan ayrılmamaya çalışıyordum gene de. Yani, içten isteyeyim istemeyeyim, öğrenim gereği okuyor, öğrenim gereğidir diyerek dikkat ve özeni eksiltmiyor, yüzeysellik ve atlamayla okumama hile karıştırmıyordum. Bazan okuldan gelen gereksinimler özümnden gelen tutkulara rastlayınca sevinçten uçuyordum doğrusu.

İşyerimdeki yönelişlerim azçok bağımsızlığa erişir erişmez, nerdeyse on yıllık bir deney birikimiyle, yeniden çekidüzen verdim okumalarım. Göz açıp kapayınca dek ne göreyim: izler birbirini izlemiş, ordan burdan birbirine ulaşmış okuma yolları.

Ogün bugün belli bir okuma tutumu içindeyim, ayrıcalık tanıdığım sapmalar olsa da, felsefedeki okuma dikkatimi içkımıldanışlarımla bağdaşan kitaplarda topluyorum genellikle. Felsefe diye, kimi, felsefenin dışına sıçramış olan; kimi felsefenin kıyıbucağında saçılmış olan; kimi, felsefeden sayılsa da, pek okur bulamayan kitaplara dalıp gittim. Öğrenim-öğretim açısından: mızıkçı; gelenek-görenek açısından, doğru yoldan sapmış; akıllı uslu bazı çevreler açısından, ortama yabancılaşmış biri olup çıktım diyebilirim.

Düzçizgiden başka herşey benim felsefe okumalarım. Kişi-ötesi önem ve değerine inandığım için, öğretimde “akademik” olanaklar elverdiği oranda derslere yansıttığım bu okumaların, okuma denizindeki yerini şöyle özetleyebilirim: Ustaların yazdığı başvuru kitapları biryana, filozof kaleminden çıkmadıkça, ikinci elden derlemelere, sözümona “yardımcı” akıl-karıştırmalara, karmaşık girişlere, iyisi olmadıkça felsefe tarihi kitaplarına güle güle! Felsefe dışında nasıl olsa yığın yığın müşteri buluyor bu kitaplar. Benimse, filozof yapıtlarım var, – çağı, ulusu, ünü, dili, geleneği ne olursa olsun. Özellikle insan, dil, kültür, mantık, sanat sorunlarını “felsefece” işleyen kitaplar benim kitaplarım. Doğrudan doğruya felsefenin yöntemini, anlamını, bilgi ve toplumca değerini çepeçevre inceleyen kitapları okumayı seviyorum. Zormuş, kolaymış, aldırmam; felsefeye özgü kavram yükü azmış çokmuş aldırmam; felsefe-ötesi yükler yüklenmek gerekiyormuş, gerekmiyormuş, aldırmam. Zıplayıp uçtuğu zamanlar olsa da, felsefe okumalarının kendine özgü bir gidişi; durup gerilere bakmayı, akarken derlenip toplanmayı, sağı solu unutmamayı gerektiren bir gidişi; cansıkmayan yavaşlıkta tatlı bir gidiş var. Görüş açıklıklarında yayılmayı, düşünceleri temellendirmede keskinleşmeyi, yayılışlarda derinleştirmeyi, olabilirliklerde havalanmayı yeğliyorum hep felsefe kitapları okurken. Belki de bu nedenle, lâf paralamayan, çalım atmayan ama sığılıklarla ilişkisi olmayan felsefe yazarlarıyla başbaşa kalınca keyfime diyecek yoktur. Hele filozof bilgelik yollarında yürüyen biriye, eteğini yakasını bırakmam, tüm varlığımla yoldaş olmak isterim onunla.

Sevdiğim, ençok sevdiğim felsefe kitapları: “yaşama felsefesi” diye adlandırdıklarım. Kendim de bu başlığa sokulan şeyler yazıp çiziyorum diye, malzeme toplamak için bu “tür” kitaplara elattığım sanılabilir. Sözcüğün tasarlanabilecek her anlamında “yanlış” bir sanı bu. Kimseyi kınamak amacıyla böyle konuşmuyorum. “Yanlış”, gerçekliğe ilişkin bir saptama, gerçeklik karşısındaki yargıları değerlendiren bir niteleme benim sözlüğümde. Sözüünü ettiğim sanı, düpedüz yanlış, gerçekliği dilegetirmiyor, gerçekliği çarpık dilegetiriyor da ondan. Sözkonusu gerçeklikse, benim gerçekliğim. Yapyalın bir söyleyişle,

gerçeklikteki durumum şu: Salt gönlümü doldurduğu, kafamı işlettiği için: insan-olma serüvenimde vazgeçemediğimi algılar, duyarlıklar, tutamaklar, bilgiler sağladığı için yaşama felsefesi kitaplarıyla nikâhım kıyılı; şimdiyedek edindiğim deneyleri bildireyim, tuhaf karşılanırsa da, boşanma tanımaz bir nikâh bu. Kuşkusuz, bu tür okumalardan kendi vardığım kitaplara da bazı esinler getiriyordumdur. Ne var ki, yazarlığımın basamağı gözüyle bakamam yaşama felsefesine. Kitap araç oldu mu, tadını yitirir, benim okurluğumsa araç avcılığı değil, insan-olmada tadı tatlı tatlı kaynağından-içmek. Yazar olarak da bu doğrultuda okumak isterim doğrusu. (Yazar, yazarlığı hiç bırakmaz ama, belli bir anlamda yazarlığı bırakalım hadi.) Hem sonra, yaşama: okumayla öğrenilmez. Ben de zaten yaşamayı sözümona kestirmeden öğrenmek için okumuyorum ki. Yaşama felsefesine ilişkin kitaplar, yaşamanın eşleri onlar, yoldaşlarım dedim ya.

Şunu da açık-seçik günışığına koymadan yapamayacağım: sözünü ettiğim yaşama felsefesi kitaplarımın, felsefenin belli bir türünü oluşturduğu; dolayısıyla da, felsefede “yaşama felsefesi” diye özel bir kitap bölgesi olduğu yanıltısından kaçınmamız gerekir. İnsanı kolaycacık sürükleyip götüren bir yanıltı bu. Oysa gerçekte, filozoflar, hepimizin anladığı anlamda, yani tanımlayamadığımız ama varoluşumuzu ve duygumuzla bildiğimiz anlamda, yaşamı konu yapmaz kendine. Çağımızı genellikle kırıklığa uğratsa da bu böyle. Nitekim yeryüzünün neresine gidersek gidelim, felsefe öğrenimine de yansır bu. Felsefe’ye girdikten bir süre sonra tasarladığım bir eylemi gülümseyerek anımsıyorum: Tüm yeryüzünde felsefe okutan kurumları yargıç önüne çıkarmıştım: “Biz herşeydenönce yaşama felsefesi okumak için geldik; bizi bu kurumlara getiren dürtü bu. Dersler, konular, kitaplıklarsa bambaşka havada. Neden?” Gel gör ki, kendime gelmeye başlayınca dek, ben de işleyip sürdürdüm bu durumu; neyse ki zamanla, çoğun, özel okumalar ve okutmalarla kendimce giderdim.

Genellikle doğrudan doğruya değil de yandan yandan bir sokuluşla “yaşama felsefesine” elatıyor filozoflar. Bu başlıkla hiç ilgisi olmayan kitaplar, kitap bölümleri, bir de bakıyorsun ki, yaşama’da felsefece şaşırtıcı derinlere inmiş. Kuşkusuz, tutumun

“haklı” ya da “haksız” diye nitelenebilecek birçok gerekçeleri var; bunları deşmenin yeri burası olmadığı için, konu beni ne denli candan çekerse çeksin, kendi felsefe okumalarıma ilişkin önemli bir zorunluğu saptıyorum yalnız: Yaşama felsefesi diye diye akla gelebilecek eski yeni kitaplardan hangilerine erişebildiysem, onların birinden öbürüne, hepsinin tadı damağımda uzun uzun yaylandım durdum bu bölge tanımayan kitaplarda.

Böylece, kulaklarımda yakından uzaktan cınlayan iğneler, taşlamalara, paylamalara, karşı-koymalara, aradabir hüznülense de, pek aldırış etmeden felsefedeki *okuma tarlamı* sürdürdüm de sürdürdüm: – “Şuna bak, gereksizce çetrefil şeylere batmış gitmiş”, “Ortaçağ kitapları bu okudukların!” “Sapık ideolojilerle ne alıp vereceğin var senin?” “Biz seni Avrupa’nın bilimsel Felsefesinde biliyorduk, sense kalkmış nelere merak sarmışsın!” “Bütün bu günübürlük şeyler felsefe mi, kuzum, elinden hiç düşmüyor bu ozanlar, romancılar, sanatçılar, – sen nesen, kuzum?” “Herkesleri uğraştıran öğretilere sen neden bakım göstermiyorsun?”

Evrenin yapısı, canlının işleyişi, dil-kültür-toplum-tarihin oluşum ve düzenlenişlerini çeşit çeşit köken, süreç, gelişme, ilişki bağlamlarıyla felsefenin bir yanından öbür yanına götürdü okumalarım beni, isteye dileye, ateşli ateşli sorunlar içi sorunlara: bu gerekli, o kaçınılmaz, öbürü olmadan-olmaz diye diye sevgiyle dolandım kaldım, başka şeyler yanında kitaplara.

Şimdi şimdi bakıyorum da, nice onyıllar önce zorunlulukla beni felsefeye götüren gereksinimlerin birinden öbürüne, oldukça uyumlu okumalar yaşamışım. Beliren şu: yalnızca düşünsel-bilgisel bir eylem değil okuma. Tutku-direnç işi okuma. Dışarda edinilecek şeyler çok ama, birtakım modalara ayak uyduracağım diye, özünü çiğnememeli okur. Hele felsefe okumalarını öyle hileler tuzaklar bürüyebilir ki, hiç gevşemeden ayık uyanık olmak gerek. Felsefe okuruna ençok yaraşan bu zaten. Birbakıma, ayık bilinç demek felsefe.

İçten gelen okuma çağrılarına açmak gerekiyor kulakları, özellikle felsefede. Türlü türlü sınamalara karşın, birkez bu davranışı benimsedin mi, güzel sağduyunla oku git! Böyle okuyunca da, çalınalı okumalardan sana ne. Şunun bunun, “Ben okudum,

sen de oku!” dediği kitaplardan sana ne, gönül rahatlığıyla boş verebilirsin hepsine. Bu okuma güvenime bakıp “Üniversitede keşke Felsefe öğreniminden geçmeseydim” gibilerden bir sonuçta karar kıldığım sanılmasın. Değerbilmezliğin en büyüğü olurdu bu. İyi ki, çevresel-kişisel koşulların elverdiği oranda da olsa, Felsefe öğrenimi gördüm. Doğrusu hem kendi çabalarım, hem beni bulan güzel talihlerle, bu öğrenimden ötürü pekçok yararlar derledim okumalarımından. Felsefe alaylılarında sıklık izlediğim densizliklerden, yüzeyselliklerden, orantısızlıklardan, şişinmelerden, bilgiçliklerden, gülünçlüklerden, ezikliklerden, çarpıklıklardan daha da başka birçok donatım eksikliğinden başalamazdım yoksa.

Tehlikeleri gözealmakta doğuştan üşengecim, n’apıym böyleyim, gibilerden kendini bağışlamaya kalkışmasın felsefe okuru, özlemler yürekten fışkırdı mı yürekli herkes. Sonrası kolay, birbirini izler adımlar, yeter ki ilk adım sağlam olsun. İlk adımsa, Felsefe’de doğru dürüst öğrenim, yalnız felsefede değil, tek tek bilimlerde de. Sonradan karşı çıkmak gereğini duysan da, bu birikimleri gerçekleştireceksin birkez. Her “meslek”, her uğraş için geçerli olan, Felsefe için de yürürlükte.

Hangi insan-kültür alanının içine girersen gir, o alanın kendine özgü, özgür sorumluluklarla biçimleyeceğin okumaları, başka atılımlarla birlikte değerlendire değerlendire yeni yeni bilgilere, tatlara, sevgilere, ufuklara açılmak gerek.

Hem Anadilimdeki Kitapları Hem Anadilim Olmayan Dillerdeki Kitapları Okumayı Seviyorum

Hepimiz anadilimizin kucağına doğarız. Herbirimiz için yaşamak: belli bir uzay zaman aralığınca anadilde yaşamaktır. Okumak da büyük ölçüde öyle. Kitap, yazıya dönüştürülmüş dil olduğuna göre, okuma deyince, herşeydenönce anadilde okuma anlaşılır. Ayrıca belirtilmezse, “okudum”, “anadilimde okudum”la eşittir; öylesine kendiliğinden bir eşitlik bu. Nitekim çok kişi için, “dil” nasıl doğallıkla “anadilse” okumak doğallıkla anadilde okumaktır. Okumayla özümüze ne sağlarsak, anadilimizden, anadilimizle sağlıyoruz bunu. Kitaplar yetesiye oluşup kitap olarak yazılmışsa, okuyanlar okur olarak gerekli algı ve anlayışla yönelmişse, nice bilgiler, deneyler, tatlar devşiririz anadilimizle kitaplardan. Birbakıma, anadili yazıda toplayıp dağıtan yer kitap. Genellikle, anadil ile anadil karşılaşılıyor bu yerde, yazar ile okur dilde buluşuyor kitapla. Okuru beklemekte kitap.

Çoğun, kitabı seve seve okunur kılan incelikler, renkler, derinlikler hep anadilden taşan, anadilden ötürü varolan gömüler, anadile ilişkin bilgi ve duyguyla edinebildiğimiz gömüler. Bu gömülerin kitapta kotarılması, kitaptan benimsenmesi, yazarın da okuyanın da anadilce belli bir güce erişmeleri gerekir. Gerçekten de ayrıcalıklı durumlar biryana, yazar ile okurun, ya da birinden birinin dili kendi anadili. Böyle olmazsa, gömünün niteliği de, gömüden payalma niteliği de hemen sırtıverir.

Okurluğun tüm tadı, anadil tatları. Anadille öyle içten yoğrulmuş ki bir dil yapıtı olan kitaptan bize kalan güzellikler, sanki varlığımızın bir yanından öbür yanına akan güzellikler,

– ister yaşantı, ister bilim, ister felsefe, ister edebiyat densin bunlara, biçimce değişiklikler gösterse de öz hep aynı, dil. Bu dilse, anadil oldu mu, yoğun eğitim ve çabayla birçok andırışlar, geçişler, seçimler, buluşlar, esinler, dokunuşlar, hepsi, hepsi okuyana açık, okuyanın artık.

Her kitap anadilin bir olanağı; her kitap okuma, bu olanakla insan-olmada böylesi önemli bir yöneliş. Sözcüğün birçok anlamında, gittiğimiz heryere anadilimizle gider, kendimizi, yerimizi anadille verimlendiririz. Yaşama açıklığıdır anadil bizim için. Dilsiz başka güdük, kitapsız başka güdük varlığımız.

Bütün bu saptamalar anadil-kitap bağlantısı için geçerli; daha doğrusu, kitap okurluğunu yalnızca anadilde gerçekleştirenler için geçerli. Oysa hazır insanlar anadilden başka dilde, hattâ dillerde kitap okuyorlar. Ben de bu tür insanlardanım. Ayrıca, kendine özgü değerine yürekten inandığım anadilimden başka birkaç dile birden, kitap okuyacak kadar bulaştığım için kendimi mutlu sayıyorum. Çok rastlanan, alışılmış bir başarı olduğundan, sıklık gözardı edilir anadilde okumanın değeri. İnsanın anadilinde okuması, bir mutluluk gerçekten. Anadilden başka dilde, başka dillerde okumak da bambaşka bir mutluluk.

İnsanların pekçoğu, sayısal verilerim olsaydı daha yakından belirtecektim, yalnızca kendi anadilinde yaşar. Gene de, çok eskidenberi anadilinin dışına çıkanlara hep rastlanmıştır. Özellikle çağımızda, pekçok alana yayılan gezegenleşme süreci, bu dışa-çıkışı epeyce arttırmıştır. Nitekim genellikle “yabancı dil” diye adlandırılan anadil-dışı dil öğrenenlerin oranında artış-secik yükseliş izlenmekte. Meslekte ilerleme, kazanç sağlama, gezileri kolaylaştırma, yurtdışında güç elde etme, göç ya da sürgün zorluklarını hafifletme gibi çeşit çeşit nedenlerden ötürü yabancı dil öğrenilmekte.

Tuhaf gelecek ama ben, bu nedenlerden bazılarını sonradan yadsımadıysam da, herşeydenönce, salt kitap okumak amacıyla anadilimin dışına elattım. Buysa, anadilime henüz aktarılamayan, aktarılsa bile ününe değerine yaraşır biçimde aktarılamayan ozanları, yazarları, düşünürleri kendi anadillerinde okumak dileğiyle gerçekleşti. Böylece, anadilim Türkçe dışına uzanışlarım: kitap okuma isteğimin, yabancı denen dilin yabancılığını

ortadan kaldırma uzanışlarım diye özetlenebilir.

Özlem gidermek benim için, anadilimden başka dile geçmek; kaçınılmaz bir çağrıya tutkuyla sarılmak. Sesini soluğunu *doğrudan* algılamak istediğim; tenini kendi ellerimle okşamadan edemediğim; düşüncesini duyarlığını düşüncemde duyarlığım-da aracasız tatmadan yapamayacağım yazarları içime almak için Türkçenin dışına uzandım. Bu hayranlığın basıncını buram buram yaşamasaydım, Türkçemin ötesine atlamaya kalkışmazdım sanıyorum. İyi ki kalkıştım.

Başka dilde özlem gidermek, başka dili özümsemek demek. Hiçbirzaman olası değil, biliyorum, gene de başka-dili anadilim kılmaya çalıştım durdum. Bazan yeryer, azçok, anadilim gibi olmaya başladığını görünce de, sevinçten ne yapacağımı şaşırdım. Gene de yanılısama. Anadilin herkeste durumu ne ise bende de o: anadilim *benim* dilim, bir başka dile, ne denli yakın olsam da o dile, çalışıp çabalamayla, esinle, talihle ne denli girsem de, anadilim anadilim. Güzel olan şu: anadilimden başka dilde kitap okudukça, o dilin kendine özgü bilgeliğine ısındım, ısındıkça da yabancılık duymaz oldum. Hattâ zamanla, o “başka” diye sözünü ettiğim başka, çoğullara dönüştü, birden çok başka dilde okumalar günlük yaşama gündemimin değerli bir ögesi oldu.

“Ben anadilimi çok seviyorum, anadilim bana yeter!” “Yabancı dil öğrenmek, yabanın etkisinde kalmak!” “Başka dile yönelmek özü yitirmek demek!” “Ne denli yırtınırsan yırtın, başka bir dilin hakkını veremezsin!”... – bütün bu karşı-koymalar, kimi yoğun kimi cılız karşı-koymalar, zaman zaman önüme dikilmedi değil; bazı doğrumsu görüşler içerseler de aldırmayıp geçtim, buyüzden, sıkıntı n’olursa olsun, üstlendim gitti. Açık-seçik söylüyorum: katlanmak zorunda kaldığım sıkıntıların kat kat ödülünü aldım.

Ne özümü elden kaçırdım, ne sığıntılık-sıkışıklık çektim anadilimin dışında. Ezmedi beni bazan sinsice “yaban” denen “yabancı” diller. Öğrenmeye gelince, gönlümün dilediği gibi değilse de öğrendim diyebilirim. Ne var ki, anadilim Türkçeyi de dilediğim gibi biliyor muyum? İyi bir okur-yazar olmak için hiçbir çabadan çekinmesem de, anadilime sevgim sonsuz, bağımlılığım sonsuz, eniçten, doğal, vurgulamaya ne gerek,

en doğal sevgim anadilim. Gelgelelim anadilime hiçbir zararı dokunmadı öğrendiğim yabancı dillerin. Tam tersine: insan-varlığıma en büyük katkıyı dil'de buldum, bu katkının en can bölümüyse, anadilim ile öbür diller arasındaki akışlardan kaynaklanmakta. Sürekli zenginlik devşirdim başka dillerden anadilime. O diller olmasaydı, bu denli sever miydim anadilimi? Anadilimin tadına varmada büyük yardımcım o diller, tıpkı o dillerdeki yönelmelerimde anadilimin yardımına nice şeyler borçlu olduğum gibi. Yabancı denen dillerimi de sevdim. Kim ne derse desin, yabancı gözüyle bakmıyorum onlara. Yetişmem güzelliklerle bezendi; anlayışım genişledi; hoşgörüm ufuklar atladı; bilgilenmem hızlandı; özümlemelerime yenileri eklendi; duyarlılığım arttı; beğenim zenginleşti anadilim dışında. Anadilim olmasaydı, ben olmazdım; anadilimin dışına seğırtmeseydim, ben ben olmazdım.

Okuma olanaklarım anlatılmaz biçimde çoğaldı anadilimin dışına attığım adımlarla. Orası doğru, insan miniminicik bir darlık anadili yoksa, varolmama gibi birşey bu darlık. Anadil, dünya insan için. Anadiliyle *dünyalaşıyor* insan. Bu unutulmaz bir gerçek. Anadil dışındaki başka dil-dünyalarına bir bir dalınca, "Ne güzel açılış, bu dışarlara açılış!" diye sevinçle kendi kendine seslenmekten kendini alıkoyamıyor insan.

Anadil dışı okumalar ne denli özveri gerektirse de, değer. Ancak tadalanların bilebildiği, anlatılmaz zevkler armağan ediyor insana. Tatlar değil yalnız: bilgiler, duygudaşlıklar, istençler, derinlikler. Nice nice sevgiler anadil-ötesi-dillerden çıkıp sarmakta insanı. Güneş, varolma dayanağımız ama tek güneş yok evrende, anadilimiz de bir güneş, birçok anadiller var ama.

Çoğun gözardı edildiği için, ayrıca belirtmek zorundayım: çeşit çeşit bağnazlıklar var, çabayla, eğitimle, kimini aşıyoruz, aşıyoruz da, ola ki tümünü aşmak elimizde. Biricik anadil bizimki diye düşünmek böyle bir bağnazlık işte. Oysa anadilimizin *nice öteleri* var, bir adım öte bile bunu içten anlamaya yeter. Ozaman bağnazlık diye birşey kalmaz. Anadilimizde okuyabildiğimiz çeviriler bile bunu gösteriyor zaman zaman. Ama en doğrusu, anadilden başka dilde, neden olmasın, başka dillerde

kitap okumaktır. Anadilin dışına, salt kitap okumak için çıkmayanlara da, gerekenler yerine getirildikten sonra, açık bir yol bu.

Başka yaşam yörelerinde neyim, ne değilim bilmem ama, kitap okuma yöresindeki durumum apaydınlık kanısındayım: Başka konulara yansı ve yankıları biryana, hem anadilimde hem anadilimin dışında kitap okuyabildiğim için talihli bir insanım doğrusu.

Çok Uzak Uzaklardan Seslenen Kitapları Okumayı Seviyorum

Adı, içeriği, yazılış biçimi ne olursa olsun, henüz okumadığımız her kitap, önceden bildiğimiz birşeyi, tamtamına değil kuşkusuz, ama azıcık bildiğimiz birşey söylemekte. Okuduğumuzda bizi tuhaf, şaşılasi başka bir dünyaya da götürse kitap, kitap olduğuna göre, birtakım olaylar, gerçekler, bilgiler, hayaller kapsar. Kestiremesek de, okuyunca bunları, nerdeyse tümüyle, kimi bazı değişikliklerle benimser, kimi de baştanaşağı kendimizden uzak tutabiliriz. Benimsediklerimiz, şöyle ya da böyle bizim olur, daha önceki okumalarımızdan kalanların yanında yer alır, böylece okuma-çizgimiz kesintisizce beslenir. Bazı aykırılıklara karşın, okumalarımız arasında, büyüyen, gelişen, ileri giden bir ortaklık kurulur. Kültürümüze, kültür duygumuza derinlik, anlayışımıza anlayış eklenmiş olur. Her okumayla, bilmediğimiz bir bildiği katmaktayız dağarcığımıza.

Nitekim ben de kitap okumalarımnda, başlangıçlarım açısından, bugünlerim açısından epeyce eskilere doğru böylesi bir okuma eğrisi içinde buldum kendimi. Gel gör ki, üniversiteyi bitirmemi izleyen ilk yıllarda, okuma-dışı okumalardan gelen birtakım karşılaşmalarla allak-bullak oldum. Öylesine etkin, öylesine kalıcı bir devrim ki bu, bugün bugün bu devrimi yaşıyorum, okumalarımı hep belirliyor, çünkü bu okuma-dışı okumaları hep sürdürmekteyim. Bu nasıl böyle, onyıllarca süren devrim? O da ne o öyle okuma-dışı okuma? Çelişmeli gerçeklik bizim yazgımız, hem kitap olarak kitabınki, hem okur olarak benim yazgım.

Kuşbakışı saptadığımda: yönce çeşit çeşit, oylumca birbirinden ayrı okumalarım, ergeç bir dünya oluşturuyor, – daha

doğrusu oluşturunuyordu benim için. Başka, bambaşka bir okuma-dünyam *daha* var ama. Çoğun ne bağ, ne geçit bu iki dünya arasında. Bu ikincinin salt bir “okuma” dünyası olduğunu söylemekten çekiniyorum bazan. O ilk dünyamın ötesinde bir dünya olduğu için, azçok belirgin kılmak amacıyla, okumalar-dışı bir okuma-dünyası diye niteliyorum. Hoş ne belirleyici deyme, ne tanıma gerek gösteriyor bu dünya; okumaya dile ilişkinse de, dille hiçbir derleyip toplamaya sığmayan bir dünya; “dünya” denebilirse kuşkusuz; öyle ya, “dünya” ne de olsa bir bütünlük, hiç değilse tasarımda; oysa okumalar-dışı-okuma-dünyam paramparça birşey, samanyolu samanyolu okumalardan toplanmalar sanki.

Çabalamalara karşın her zaman açık-seçik bağ kuramadığım söylemeler; derinlerini kestiremediğim eski bilgiler; çok kimsenin “yaban”, “ilkel” damgasını vurduğu yaşayışlar; ilk okuma-dünyamla bağdaştıramadığım birtakım duygu-öğreti yumakları; ortak değer-yargılarıma ters düşen çekim odakları; her yönelişimde hayranlığımı artıran düşünce-eylem ipuçları; çoğun gizemine akıl erdiremesem de anlayış gerçekleştirmek için yanıp tutuştuğum yaşantı-öyküleri; beni alışılageldiğim okuma-dünyalarından çıkarıp bambaşka evrenlerde dolaştıran okumalar bunlar, kendilerine çevrilir çevrilmez yitip gittiğim okumalar. Başka türlü de olamaz zaten.

Ben okumalardan söz ederken neden sözettiğimi azçok görmeye başladığımıza göre, ilk diye andığım okumalar sislere karıştı çoktan. Kendiliğinden oluyor bu. İşte böyle okuma bunlar, benime, birikimlerime, kültürüme güle güle, güle güle herşeye. Daldıkça daha da artan kıvamla böyle bu okumalar, önceki hiçbir okumaya benzemeyen yoğun-gerçek bir kıvamla böyle.

Çok çok uzaklardayım bu okumalarla. Sesler geliyor kulağıma. Belleğimi apak eden sesler, anlayışım yepyeni bir anlayış, belki anlayış diye birşeyden söz etmek saçma artık, yokluk gibi birşeyler açılıyor önümde, zamanla yokum, eskisi yenisiyle okumalar da yok, hiçbirşey yok artık.

Anlatılmaz, anlatılmaz ama nasıl anlatsam, bilmem ki? İlk okumalarımı, tüm dayanaklarıyla unuttum, hepsini, ya da öyle geliyor bana, tutunacak her ipucu gereksizleşiyor kaşla göz

arasında. Boşluktayım tepetaklak, – üzüntü, bunalım engin, sonra sonra duruluyorum dingin dingin. Umurumda değil o ilk kültür. Yabancıyım o ilk okuma geleneklerime. Ben'imden oldum, “ben”den sözetmem saçma. Çok çok uzaklardayım.

Uzay açısından: “Uzak”, “Doğu” diyorum kimi bu *ötelere*; kimi Kolomb’dan habersiz “Amerika”; kimi “Eski Afrika”; kimi “Avrupa’ya yakın Doğu’nun kıyıbucağı”.

Zaman açısından: çoğun, binlerce yıl öncesi okuma-uzaklarım. Kimi de zamanca yakınimdaki bu uzaklara gömülüyorum. Önemli olan, bilinen doğrultuda zaman olarak zaman değil; ilk okuma dünyamın geleneklerinden başkalık, bambaşkalık.

Aliştığımızla sıkılınca, olağan şey, oyalanmak için azıcık da yabancı ortamları gezip görmeye gidenlere özgü bir uzaklaşma değil benim ilk okumalarımın ötesine geçmem. Böyle bir kaygı gütmeyen, yıllaryılı alabora benimki. Belki de ilk okuma dünyamdaki hiçbir sözcüğün yansıtıp kavrayamadığı kökten bir bambaşkalık. İlk kültürden ötelere hepten aykırı düşen bir yuvarlanış, beni öncesiz kılan bir tuhafılık.

Gene de anlatamıyorum, en iyisi, kendimi nasıl birdenbire bu okumalarda bulduğumu dilim döndüğünce anlatayım. Birdenbire mi, yavaş yavaş mı, gel de söyle. O ilk okumaların içinden içinden birşeyler çekti beni, bambaşka yörelere doğru çekildim çekildim, ya da itildim itildim, bazan dipdiri bir bilinçle, bazan da sisli. Heryanda övülüp sevilen ne varsa, onları hep öve seve değilse de bol bol dağarcığıma yerleştirmeye yönelmiştim. Kıyı-bucağına dek bir kültür-çevresini önem ve değeriyile özümsemekti amacım. Kültür çevremi önem ve değerleriyle zaman zaman eleştirsem de kafama gönlüme denk bulduğum bu önem ve değerlere, şeylere dörtelle sarılmış gidiyordum. Öyle de, biryandan da bambaşka ‘şeylere’ göz kırpmadan edemiyordum. Sonra sonra, tat almaya başladım o şeylerden. Zamanla, okuma kültürümün tümüne vazgeçilmez bir çeşni olarak sindi pekçoğu. Daha sonraları, nasıl oldu bilmiyorum, bilinçli-bilinçsiz arayışlarım birtakım *karşılaşmalar* sağladı bana, – tedirgin tedirgin, yürekli yürekli. Eski Doğu’dan gelen gösterişsiz bazı yapıtlara elattım rastlantılarla. Birşeyler çarptı beni, yandım, tutuştum, öldüm, dirildim.

Bir de ne göreyim: ilk gençliğimin öncelerinden beri “felsefe” “şiir”, “yaşam” diye diye içmek istediğim pekçok şey bu yeni-’eski’ kitaplarda. Ne var ki bu kitaplar, bu kitaplardaki söyleyişler, çağrılar, önemler, ağırlıklar o ilk okuma geleneklerimden habersiz, onlara aldırıışsız, onlara boşveren bir havada, birçok açıdan hiç mi hiç ilgisi yok onlarla. Bilgileri bilgilerim değil, kültürleri kültürümden başka, bambaşka. Amaçlarıyla, özlemleri, değerleriyle hepten değişik bir okuma dünyasına, bir yaşama-dünyasına ayak basmış oldum işte böylece.

Bu dünyada epeyce yolaldım, diyebilirim. İlk-dünyamı büt-bütün bırakmadım ama. N’aptım, n’oldu, peki? Birinden öbürüne gittim geldim, gelip gidiyorum işte. Aslında ikilik çoktan sona erdi. Tek bir dünyam var artık okumada, yaşamda. Nasıl mı?

Nelere kalkışmadım ki o tek dünya oluşurken. Onyıllardanberi yaşadığım, onyıllardanberi beni yaşatan, artık ikisi de eski, ikisi de canlı, artık “iki” diye sözetmemeye gerek kalmayan o dünyalarda, o dünyalarla. Şimdiyse, okuma dünyamdayım, nicedir. Eskisi yenisiyle tek, tıkız bir okuma coğrafyam var. Türlü türlü kalkışmalardan, sınamalardan, yanılgılardan geçmeden olmuyormuş meğer. Çok, çok uzaklara dokunur dokunmaz: büyülenme. Ardından: korku, renksiz renksiz, biçimsiz biçimsiz korkular. Korkularla ilk okumalara sığınma çabaları. Caymalar, yeniden dönüşler. Dönüşten dönüşe yeniden yenilenmeler. Uzağın kendine özgü dili, uzağın kendine özgü yaşamıyla kendimden geçerken ilk okumalarımaya özgü nesnel sağlamlığa yapışmalar... Okuma dünyalarımın kimi birini kimi ötekisini silkip atar atarken, artık çoktan, bağdaşır-bağdaşmaz erdemleriyle, ikisine birden yapışık yaşadığımı anlıyorum. Tuhaf belki, bunu anladıkça duruluyorsun, duruldukça toparlanıyor, toparlandıkça yaygınlaşıyorsun. Okumalardaki dünyaca yırtıklık siliniyor az az. İki-dünyalı-okuma diye birşeyin senin için olamazlığı açık-seçik kavırıyor tüm anlayışını.

Birbirini tutmayan seslerin, kafa-gönül parçalayan kazmaları gittikçe gerilerde kaldı. Aradabir burulsan da, bölünmüşlükle şaşırılmışlık değilsin sen. Onyıllarca git-gel, gel-git: sevinçli okumalara bıraktın devingenliğini. Yapay bağlar, gözboyayan

yamalar, hokkabazca oldu-bittiler, düzmece uyumlamalar, zorlama karışıklıklar ötesi bir birliktelik artık okumaların. Hangi yapıtın hangi dünyadan çıkıuğı bir sorun değıl senin için. “Bu uzak”, “bu yakın” diye ayırmalar, saçma şeyler. Uzak, meğer yakınmış; yakın’da tüm uzaklar; uzak yakın, hepsindeyim, hepsi bende, benimle, okurum çünkü. İnsan-oluş gelmiş geçmiş, gelecek tüm insanları kapsayan ortaklaşa bir serüven, herkesin payı var, herkesin payalmasına açık bir oluş bu. Tüm insanlığı kuşatan bir kültürde ne uzak var ne de yakın.

Özümsediğimce bu oluş-dünyasının içindeyim. Özellikle, *bu kuşatıcı* okumalarla, bu okumalardan devşirdiklerimle varım.

Bazan kopuk izlenimler uyandırır da, tüm okumaların birliği ben kendimim. Uzak-yakın diye nitelemelerinde, nerden baksan, kültürde yaşamda olduğı gibi okumalarda da güdülen uzak-yakın sınırlamaları, okumanın o herşeyi kuşatma istencine aykırı, hem de nasıl. Yapıt nerden gelirse gelsin, dünyayı dünyadan ayıran da, dünyayı dünyayla birleştiren de okur. Okuma başarısının cana can katan canı okur.

Şimdi burda karanlıklara sarkamıyorum; özgeçmişimin alacakaranlık dönemlerine, dönemeçlerine şöyle bir değinmek bile, okurluğumun ne umulmadık açmazlara dolandığını belgelemekte. Nicedir kendime özgü açım olan açıdan bakınca: okurluğumun *hiçbir sınır tanımadığı* inancındayım. Aydınlanmasını birbirine karşıt dünyalardan derlediğı ışınlarla sağlayan bir açılma okurluk, başıboş bir okurluk değıl okurluk.

Batı Doğı demeden, akıllı deli aldırmadan, düzenli dağınlık umursamadan, nesnel kişisel demeden, gerekçe sınır koymadan gerçekleşen bir serüven okurluk.

Böyle işte benim okurluğum. Tıkız, bölünmez, gediksiz bir okuma dünyam var, birdi iki oldu, sonra, nicedir yok öyle şeyler. Daha başka dünyalar varsa, onlara da varım, okurluk birlik, önünde sonunda; yeter ki açık tut kendini, çileden yılma, birlikle tatlanırsın, nasıl olsa okudukça, okuman bitince de yoklukla.

Okur, doyar mı hiç? İnsan-olmanın görünür görünümlerinden değıl mi okurluk! Hep-açlık, bencileyin okurluk. Hangi dünyanın kültür bahçelerinden derlersen derle, besin özün, nesnel bir topolojiden kronolojiden çok senin özümseyişin.

Önemli olan bu kişisel özümseyiş. Dedğim gibi: ben kendim, toptan, “ilk” diye adlandırdığım okuma-dünyasından edindiğim bilgiler, duygular, deneyler, beceriler, güvencelerle kurmaya yöneldim varlığımı, – dikkat, çaba, sallantı, merak. Daha sonra içine daldığım o bambaşka okuma dünyasının algıları, özgürlükleri, kuruluşları, derinlikleriyle *bir* ettim dünyamı.

Ayrı gayrı yok benim için. Çıktığı kültür-tarih-toplum dünyasına bakmaksızın yapıttan yapıta seğirtiyorum. Okurluk *yaşamı* bir-iki dünyayla sınırlandırılmaz ki. Erdem gömüsü kitaplar. Okuyan katkılanır.

Tüm kitapları bırakınca erişilen, artık kitap okumayan yaşam-uzayı yok mu, peki? Olmaz olur mu, o da var. O da çok şey borçlu bu aşamadan önce gerçekleştirilen okumalara. Okumadan payını almayanın yaşamı; insanın okumasız payına düşen yaşam, hiç-okumasız sona eren tektük kişilerin yaşamı biryana, pek öyle imrenilecek bir yaşam değil inancındayım.

Bir dikişte kana kana içtiğim kitaplar var. Eksik ama kısa bir deyişle Batı-kitaplarım bunlar. Susuzluğumu giderdim mi, çoğun, birkez daha içesim gelmiyor, beni çeken başkalarına uzanıp onlarla göneniyorum.

Nicedir lıkır lıkır içmekte olduğum kitaplar var. Kesin tanımlarla oyalanmadığım için bildirimdeki eksikliği bile bile: Doğu kitapları diye nitelediğim bu kitapları, susadıkça yeniden içesim geliyor.

Bazan da uğramıyorum hiçbirine. Yıllardanberi, Doğu-Batı türünden ayrımlara boşverdim gitti. Okuyorum, okumuyorum, okuyorum, az az, çok çok, çok çok, az az.

Deneme Kitapları Okumayı Seviyorum

Konuşup yazarken fırsat buldukça sözü denemeye getiririm. Konuşmamla, yazmamla tüm davranmamla, baştan sona yaşamıma bir deneme gözüyle baktığıma göre, kendi açımdan, pek şaşılacak birşey yok bunda. İster düşünüp taşınarak, ister düşünüp taşınmadan sözü denemeye getireyim, öyle açık-seçik sonuçlara vardığım görülmemiştir. Ortam deneme, hele konu deneme olunca, bundan doğal şey olamaz zaten. Biri olmazsa öbürü, – başka bir denemeyle akmayı bekler gönül. Nitekim şimdi de böyle bir fırsatın içindeyim ama yalnızca okur olarak eğileceğim denemeye. Gerçi bu eğiliş yazıyla gerçekleşiyor, deneme yazarlığım gündemde. Gene de dikkatimi deneme okurluğunda topluyorum.

Bir yazı gerçekten denemeyse, sevinmemem olanaksız. Benim o artık, ben de onun. En kutsal şeyim, zamanım onun; ona adadığım zamanlarsa duyguların en hoş, yaşamak-ne-güzel-şey duygusu onu tatmanın açıkça dilegelmese bile, bendeki yansıması.

Ençok sevdiğim denemeleri irdelemeye gelince, kesiliveriyor soluğum. Sanki sevgi gerekçeleri kotarmaya kalkmışım gibi oluyor, susmayı yeğliyorum. “Çok-seviyorum-çünkü” türünden tümce kalıpları karşısında nerdeyse tiksintiyle irkilirim. Denemeyi kendimce başkalarına birkez de akılla benimsetmek gibi bir kaygının ardına takılacağım da n’olacak? Orası öyle: ancak denemeye ilişkin iki yaklaşıma parmak basmadan okur olarak durumunun azçok aydınlığa çıkabileceğini sanmıyorum. Biri, kitaplara, yazılara verilen “deneme” adı karşısındaki tutumum; öbürü, okuduğumu denemeleştirme eğilimim.

Yerinde başvurulduğunda, özellikle ustalar, eski-yeni ustalar

başvurduğunda “deneme” sözcüğü, hangi dilde olursa olsun, beni gizemle çeken bir sözcük. Benim için, üstüne yok bu sözcüğün. Ya hemen herşeyimle ordayım, ya da, hep aklımda artık, ne yapıp edip oraya döneceğim. Gene de “deneme” nitelemesinin, her ortaya çıktığı yerde, yerliyerine oturduğunu söyleyemem. Sözcükle yapıtı niteleyen, yazarın kendisi, yayıncı, eleştirmen de olsa, böylesi bir niteleyişte hepsi birleşse bile, kitaba yazıya yapıştirılan “deneme” yaftasıyla *deneme*’ye dönüştürülmez hiçbir yapıt. Gelgelelim, başkaları deneme diye nitelendirmese de, deneme olarak okuduğum, seve seve okuduğum yapıtlar var. Uzunmuş, uzun değilmiş; düzyazıymış, düzyazı değilmiş; çağdaşmış, çağdaş değilmiş – genellikle dikkat edilen ayrıntıların hiçbirine kulak asmam. Ders-dışı şeyler okumaya başladığım okul yıllarımda, yavaş yavaş biçimlenmeye başlayan, sonraları arta arta kıvam tutan bazı özellikleri olduğunu göreyim yeter. “İşte bir deneme” diye sarılıyorum okuduğuma. Kırıklığa uğramayacağımı anlayınca da, denemeyi okumayı sereserpe sürdürüyorum.

Okuduğum şeyin, benim gözümde *deneme* olabilmesi için, bir yazı olması gerekir en ilkin. Her yazılana “yazı” diyemiyorum çünkü. Okuyamadığım yazılar yazı değil, demek istiyorum. Yazı diye önüme konan savruk, özensiz, beceriksiz bir söz-’dizisiyse’, n’apabilirim böylesi bir yazıyla. Her satırında şurasına burasına takılıp kaldığım bir yazıyı nasıl okurum? “Ne diye böyle demiş, şöyle demeliydi!”, “Bu dil de ne, kılçık ayıklamaktan başalamıyorum!”, “Bu böyle gitmez, işinin dille olduğundan haberi yok!” Bu tür engellenmeler sık sık çileden çıkarıyorsa, yandım. Okur olarak kendimi ortadan kaldırmış olurum ozaman. Okur olmayınca “yazı” diye birşey de yok. Okuyamadığım yazının, başka şeyler biryana, “deneme”yle hiçbir alış-verişi olamaz bence.

Ne var ki, yazı olma önkoşulu, gerekli bir temel ama her önüme çıkan yazıyı deneme kılmaya yeterli değil. Yazı olan bir yazıyı deneme olarak okumam için, deneme olarak okuyup sevmem için, enazından bir-iki özellik bulmalıyım o yazıda. Neresinde mi? Yazının heryerinde. O özelliklerle yoğrulmuş olmalı yazı, baştanaşağı o özellikler oluşturmali yazıyı. Okurken

o özellikleri algulamalı, onlarla dolmalı, onlarla gönenmeliyim.

Neyi, nasıl işlerse işlesin, “işte sana bir yazı!” diye okuduğum yazının, bir kişi-yazısı olduğunu anlar anlamaz, hiç çekinmeden deneme olduğunu söyleyebilirim. Yazıdaki kişi’lik, ne denli gönlümce görünüyorsa, o denli sevgiyle özümserim denemeyi.

“Kişi” derken hepimizin aklına gelen şeyi vurgulamakta değilim şimdi. Ona ne kuşku, her yazıyı (genellikle) bir insan yazar, her insan da, insan olarak, kendince bir kişi, bir kişilik, şöyle ya da böyle. Deneme yazısında “kişi” derken, benim belirtmeye çalıştığım şey başka.

Kişilik derken, bir yazı olarak denemenin: kendisini ve çevresini duyan, düşünen, anlayan, biçimleyen bir canlı varlığı açığavurması gereğine inanıyorum. Böyle bir ortaya çıkış: bireyi, ben, ben diye böbürlenmeye götürmez. Bu tutum kişiliğin anlam-değer yapısına aykırı bile. Tam tersine, bir yazı: olanca algı, yargı ve seçimleriyle kendi benini yazısından esirgemen; heyecanlarını, ikirciklerini, sallantılarını işlediği konu ve amaçların gerektirdiği oranda yazıya yansıtılmaktan çekinmeyen; olanca varlığıyla kendini dilegetirmekten ürkmeyen bir istencin oluşturduğu bir yazıysa, o yazı kişiliğin damgasını taşıyan bir denemedir. Olup biteni, olabilirlikleri başkalarından başka türlü bir algılama ve tasarlama bilinciyle gösteren; yazısal girişimlerinde, değer biçmelerinde düzen arayışlarında tüm acı ve tatlarıyla kendini sergileyen bir bireydir denemeci. Herkes gibi olduğu zaman bile, buna, kendine özgü, bireysel yapı ve tutuma özgü deyiş ve gerekçelerle tanıklık eden kişidir o. İşte deneme bu tanıklığın yazılı belgesi. Bir yazar, söylediğiyle, kendini de söylüyorsa; hiçbir sınır kaçamak aramadan söylediğinin sorumluluğunu, doğrudan doğruya kendisi yükleniyorsa, gerçekten bir deneme o yazarın yazısı, – işte böyle bir *kişilik-yazısı* deneme. Yazıda sevdiğim bu, başka türlü tasarlayamıyorum denemeyi, çünkü yazmak bu.

Böylece, okur olarak baktığımda, deneme, yazarın, neden nasıl sözederse etsin, dönüp dolaşıp kendisini anlattığı bir yazı. Bundan, denemede, yazarın kendisini konu olarak aldığı; kendisinden başka bir konuya elatmadığı; dolayısıyla da, deneme-yazılarının, bencil odaklı söylemeler olduğunu çıkarımlamak

yanlış. Denemeci, yalnızca kendisiyle uğraşan bir saplantılı değil. Gerçek denemeler apaçık ortada: denemeci kimliğinin özü, her konuya uzanabilmesi. “Konu” diye nitelenen hiçbirşeyi kendisine uzak görmeyen; dilediği her konuyu işleme özgürlüğü gösteren bir kimlik denemecininki. Yerleşik uzmanlıklar karşısında pısrıklığa kapılmayan bir merak insanı, bir atılım insanı denemeci. “Bu-budur-başka türlü-sü-düşünülemez” çeşidinden kesip atmalara başkaldırıp kendi gönlünce düşünmeyi görev bilen; bilmeyenlerin, ya da çok-bilmişlerin yoldan çıkma, yetkeli ortamdan ayrılma diye dudak büktüğü yörelere doğru yönelmeyi göze alan; konunun hatırı için tehlikelere dalmaktan zevk veren kişidir denemeci.

Konu konu, diyorum, pek hoşuma giden bir kavram değil ama kalemime takıldı birkez. Dediklerimden, herkesçe bilinen konuları, sanki önceden iyice belirginleşip yanyana diziliymişler, işlenmeyi bekliyorlarmış gibi tasarlamak; denemecinin, bu hazırlop konuları denemeye uygun bir yaklaşımla deşen bir yazar olduğu izlenimine kapılmak doğru değil bence. Ne yazar bekleyen hazırlop konular var, ne de denemeye uygun bir yöntem, bir yazma kalıbı, bir yaklaşım var. Gerçi denemeci başkalarınca ele alınan konulara çevirir dikkati. Gene de onun yaptığı, bilimce incelenmiş bir konuyu denemeye aktarmak değil. Dıştan gelen isteklerin pek bir önemi yok denemeci için. Bilinen konulara yönelse de, bunu içten gelen bir tutkuyla yapar çoğun. Bırakın ki, genellikle, konusunu kendi seçer; bazan bilinen bir konuyu da seçse, konunun nedense kapalı kalan yerlerine sarılır; böyle yapmadığı zamanlardaysa, dikkatini yoğunlaştırdığı yöreyi, kendine özgü bir konusallaştırma duygusuyla, kendi oluşturur konusunu.

Gelgelelim bütün bu uzanışları *kendi* açısından, *kendisi* için, yapar. Salt kendisini kollama amacıyla değil ama. Kişiliğinin gerektirdiği bir sağduyuyla; çoğu kez “delilik”, “çarpıklık” diye nitelenen o kendine özgü sokuluşlarıyla, konularını işler denemeci. Öyle ki, deneme, neden sözederse etsin, öğeleri yapısı nasıl olursa olsun, yöneldiği herşeyi, tüm varlığıyla kendi süzgecinden geçiren, kendi kişiliğiyle yoğuran yazardır denemeci. İşte bu anlamda, denemeci: neye el değerse değsin *herşeyi*, kendi

bağkurmalarıyla günüşiğine çıkarıp anlatan; ama böylece çoğu kez kendisini *de* anlatan bir yazardır. Deneme: kendi yaşadığı konuyu, yazısında yaşatan yazarın, bu okurun da yaşamasını sağladığı ortamdır.

Bu çerçevede şöyle bir saptamanın, deneme varlığına önemli bir yönden parmak bastığı kanısındayım: Bütün bu yaşamalar, bir yazı olarak denemede dille gerçekleşir; okur bu yazılı dilden payaldığı oranda deneme gerçek'leşir. Denemede okur olarak sevdiğim bu gerçek'leştirme işte.

Tadına doyamadığım birşey de, okuduğum denemeyi dilediğimce uzatma olanağım. Şöyle: deneme kitabımı, ya da kitaptaki denemelerden birini okuyup bitirsem bile, gene de bitmiş değildir o deneme benim için. Deneme: okur olarak yayılmama en uygun yazıdır. Yeter ki tutkumu beslesin, ilgimi pekiştirsin, ne çok zaman ayırsam değer denemeye. Karşılığım, güzel zamanlar çünkü. Denemeye özgü okuma keyfi bu. Öyle ya, deneme, yazıya dökülen kişiliği kucaklama serüveni. Bütün'e saygı, geniş'e anlayış, sınırdas'a özen, kuşatıcı'ya dikkat diriliği bu. Böyle bir boyuttan yoksun yazıya, "deneme" demek, sözcüğü yersiz kullanmak demek. Bu yapısal özelliğe sıkısıkıya bağlı başka bir özellik daha var ama, – ayrıntı sevgisi. Gerçekten de, ayrıntıların şaşırtıcı önemini bilmeyen; ayrıntıların içerdiği niceliklere hayran kalmayan, ayrıntılardaki esin ile aklın hakkını vermeyen yazının nesi deneme? Böylece deneme: bilgileri sarıp sarmalayan bütün ile, bütünü oluşturan tektek ögelerin dengelendiği canlı bir bileşkedir.

Nitekim deneme okumak, benim için tümünden ögelere, ögelerden tüme heyecanlı bir kımıldanış; düşünce duygu, duygu düşünce sürekli bir gidip gelme, boğum boğum zamanlarla zenginleşe zenginleşe. Bu yönden şiir okumayla akraba deneme okuma. Ne var ki, sevdiği bir şiiri okuya okuya ezberlercesine içine buyur eden okur; çoğun, dizeleri okumaksızın yinelerken türlü türlü anlam derinliklerini sesli sesli bir söyleyişle yüzey yüzey aşıp geçer. Denemeyse, her kez, ayrı bir derinleşme istenciyle, tat tat uyanıklık ister okurdan.

Bütün-parça içiçeliğinin bir gereksinimi olarak deneme, bir resmi andırır çok kez. Gözlerimizin önünde duran bir sanat

evrenidir deneme, çizgi çizgi, renk renk, geçişli geçişli, kat kat, oylum oylum, ardarda yanyana, yakın yakın, uzak uzak, birbirine bağlı göndermeler, andırışlar, bakışimler, çağırışlarla dolanı dolanı. Nasıl resmi seyretmek bu yayılışların birinden öbürüne koşa konaklaya gezinmekse, deneme okumak ona benzer bir tat. Kuşkusuz, resmi parçalara ayırmak tatlanmayı engelleyebilir; resmi parçasız tasarlamak da öyle. Parça-bütün birlikteliği olmadan, resmi bir sanat yapıtı olarak algılamak sözkonusu değil, keyfini çıkaramazsın. Aynı gerçekler, bir yazı olduğu unutulmaksızın, deneme okumak için de geçerli. Deneme bir evren; evrene evrence yaklaşmak yaşarır.

Çoğun, bir deneme kitabını elime alınca, evrene çevirmiş gibiyim gözlerimi, baktıkça bakasım geliyor, baktıkça bakacak bir oylum uzanıyor önümde. Hele denemem, gönlümce bir denemeyse öyle kaptırıyorum ki kendimi ben evrene bakıyorum, evren bana bakıyor sanki. Evrenin bir ögesiğim artık: evren'le doyunum, evren'le yokolup gidiyorum.

Tek yerde değilim deneme okurken, iki yerde birden varım. Ne denli gerçeğe mantığa aykırı düşse de, deneme okumak bu işte. Toptancı bir deyişle o iki yerin biri bilim, öbürü sanat. Deneme bu iki dünyayı birleştirdiği için, ikisini birden yaşıyorum denemede.

Deneme okurken: bir ayağım bilimde, öbür ayağım sanatta: duyarken biliyor, bilirken duyuyorum denemeyle. Deneme yazısında bu iki çağrı birarada yankılanmakta. Böylece deneme, bazan birbirinden apayrı, bazan birbiriyle uzlaşmaz iki insan-yönelimini biraraya getirmeyi başaran bir Herakles ürünü. Öylesine zor ama güzel bir başarı deneme, hem okur hem yazar için.

Gerçekten de bilme: gözlemle, mantıkla, yantutmazlıkla, nesnellikle oluşturulan bir insan verimi. Çalışma sabrı, kılıkırk yarma inceliği, eleştiri gücü, çıkarım keskinliği, etkiyi sonuca bağlama becerisi gerekmede. Şimdiki varlık-durumunu, olayları, kuralları, yasalarla öğrenmek; uzak yakın varlık-durumlarını önceden ölçüp tartıp ona göre önlemler almak, işlemlere girişmektir bilgi, bilim. Kendine özgü çeki-düzeni kotarmaksızın sağlanamaz bütün bu gereksinimler.

Sanatsa, bambaşka bir anlayıştır, yaşayıştır. Özünün istediği

duyumlar, esinler, heyecanlar, duyarlıklarla yüceltir dünyasını. Bilimden edinilen nesnel açıklamalar ve amaçlamalarla yetinmeyen bir dünya. Tektek sanat yapıtlarıyla insan yaşamının, birtakım değerler, yargılar, hayaller, özelemler, biçimler, yorumlar, içerikler kazandığı bir dünyadır sanat.

İşte deneme, insan varoluşunun bu iki yönünü *birden* ele almaktır. İster umursamazlıktan, ister yalınkat bakıştan, ister bilgi duyuş güdüklüğünden kaynaklansın, bu iki yönden birinden birini gözardı etmeye ya da birini öbürüne indirgemeye başkaldırmaktır deneme. Olumlu bir bildirimle söyleyeyim: En geniş çapıyla *tüm* insanı, *tüm* varolma çevresiyle çepeçevre kucaklamaktır deneme.

Bu da beni deneme okurken: hem-bilim-hem-sanat okuması gerçekleştirmeye götürüyor. Oysa, bilim-okumasının gerektirdiği davranış başka, sanat okumasınıninki başka. Bu okumalar, çoğun, birbirlerini dışta bıraktıklarına göre, denemeye yönelen okur, okuma gerçekliğinde, nasıl olup da bunları bir uzlaşma, uyuma, birliğe ulaştırır?

Ne denirse densin, ne tür sorunlar öne sürülürse sürülsün yadsınmaz örnek var ortada: Deneme kitapları okuyan, denemenin hakkını vere vere deneme okuyan nice insan var. Sıksık değilse de, heryanda rastlanır böyle okurlara. Ben de onlardan biriyim. Tam da, bazılarının o zor, o çelişik, o açmazlı diye niteliği yaklaşımı birarada yaşadığım için öyleyim. Deneme okurken, çeşitli insan-olma etkinliklerimi birbirine sürtebiliyor; insan-olma yetilerime bol bol gelişme fırsatı buluyorum. Eşsiz kazanımlar derleye derleye okuyorum deneme kitaplarını, – okurken okuyasım geliyor, okudukça seviyorum, sevdikçe seviyorum, sevdikçe okuyorum.

Bir deneme kitabıyla başbaşayken, kendimi, biryandan, denklemli gözlemli laboratuvarların, araçlı gereçli araştırma merkezlerinin, tartışmalı eleştirili bilgin toplantılarının tam ortasında buluyorum. Öteyandan da: yaşamım günlük akışıyla akıyor; insan yaşamını insan yaşamı kılan sıradan ve sıra-dışı uğraşlarda, üzüntü ve sevinçlerde, atılış ve alışkanlıklarda, başarı ve acımasızlıklarda buluyorum kendimi deneme kitaplarıyla.

Bir ordayım, bir ordayım denemeyle. Yığın yığın bilimsel

bilgilerden damıtılan sonuçlarla, içiçe yaşantı ilişkileriyle yoğrulan yaşama biçimleriyle karşı karşıya getiriyor beni denemeci. Her an uyanık olmaya çağrı deneme. Deyim yerindeyse, sıklık, bilinç-süzgecimi değiştirme gibi bir ödevim var. Deneme okurluğu, çeşitli dünyalardan bilinç edinme süreci. Hem aklımla hem duygumla, hem çözümleye çözümleye, hem toparlaya toparlaya okumam gerekiyor. Ne aceleye gelir deneme, ne de uyusukluğa. Denemenin eşliğinde gittiğim bilgi ve yaşama yörelerini, ne zaman ne yapacağımı şaşırmadan gereğince tanımak amacıyla: kimi alıcı, kimi etken bir sokuluşu gerçekleştirmeye yatkın olmalıyım; kimi yörelere ayaklarımı sıkıca basmam, kimi yöreleriye uçarcasına geçip gitmeyi becermem gerek. Bazan hiç yakınlık duymadığım şeylerle dürüst bağlar kurmam kaçınılmaz. Bazan da saplandığım sevgileri gözden geçirmeyi gözealmalıyım. Zorla başarılacak, yalapşap üstesinden gelinecek şeyler mi bunlar?

Çokyönlü merakları olmayan, deneme okumasın. Desene, okurundan: tek okur olmayı değil, *çok*-okur olmasını ister deneme. Okurluk görevi bu, gelgelelim okur bu görevi, kendi güle isteye kendi kendine yüklediği için, yük olmak şöyle dursun, mutluluk hafifliği bu.

Deneme kitaplarıyla çokyönlü bir okumalar evreninde öğrenmekteyim ama, bu böyle diye, artık herşeyin özüne inme olanağına erişmiş biri diye görmüyorum kendimi. Okumanın amacı, okumayı sona erdirmek değil. Bu genelde okuma için böyle, hele özelde deneme-okuma için çok daha böyle.

Gerçekte eksiklik bilinci deneme; bu bilinci paylaşmak deneme okumak. “Hepsi-bu!” “Bu, budur!” türünden bir kesip atma değil deneme. Sereserpe yayılma ve alabildiğine derinleşme istencine karşın, deneme yazısı, adı üstünde, bir sınavış. Dilediğine, dilediğince yaklaşıp da, bir bitmemişliktir deneme. “Ben yazdım, bitti, ötesi yok artık!” diye birşey aklından geçiren yazar, ona ne kuşku, denemecilikten uzaklarda oyalanmakta. Yazar için doğru olan okur için haydi haydi doğru. “Ben okudum, okunacak başka şey kalmadı!” türünden bir davranış, sözümona okurun, deneme okumayı bilmediğine göstergelik etmekte. Denemenin ne olduğunu azçok bilen okur, tam da

okuduğu denemelerden ötürü, duyuş duyuş, görüş görüş bilincinin ne denli değişimlere, yapılanmalara, onarım ve yeniliklere itelendiğini bilen bir okurdur.

Okunan denemeler, gerektiği gibi okunursa, okunacak başka denemelerin özlemini doğurur hep. Deneme yazısının pekçok şey dilegetirme gücü olduğunu; ya da, dilegetirilecek pekçok şeyi kültürün birçok yöresinde yaratıcı bir bağlamda sunma gücü olduğunu; ama herşeyi sarıp sarmalamaktan ötede dönenmediğini hiçbirzaman gözden yitirmemek gerekir. Yalnızca denemeye özgü bir sınırlılık değil, tüm başarı doruklarıyla birlikte adı ne olursa olsun her yazı için böyle. Ama deneme yazısı, deneme olduğu için özellikle böyle. Belki de bundan, deneme kitaplarıyla sarmaşdolaş yaşıyorum. Başka deneme okurları için güvenli birşey söyleyemeyeceğime göre, özüm için apaçık söyleyebileceğimi söyleyeyim: bana tam da eksikliğimi tattırdıkları için tadına doyamıyorum denemelerin.

Bir orkestra deneme yazısı; deneme okumaysa, orkestra eşliğinde dansenmek. Yazıdan anlayışına akan sözcük dizimlerini biçimli-içerikli bir dansa dönüştürür okur. Şaşmaz adımları canlı tutan göz kulak denemenin ritminde melodisinde, okuya okuya kendini yaratır, tüm varlığıyla kıpır kıpır. Öyle kapsamlı bir süreç ki deneme okurluğum, gönlüme-kafama tostoparlak yumuluyor, ama daha yumulurken, kültür uzaylarına sığamıyorum. Bilincimin tüm kıvrımlarını genişlete genişlete boğum boğum birbirine örgülüyorum. Deneme dansında, yaygın yoğun melodilerle okuma dansımda parça parçayım, bütün bütünüm, dolu doluyum, eksik eksigim, şiir şiirin, bilgi bilgiyim, kitap kitabım, yaşam yaşamım. Mantıkla bilim gergin-apaydınlık denemede. Şiirle sanatla yazıda dingin duran hep aynı deneme, dans eşliğinde başka bir müzik her okuyuşta. Yalnızca denemeleri değil, karşılaştığım tüm kitapları, denemeler elverdiği oranda, kendime özgü bir deneme-dansına çevirme eğilimindeyim. Birdeyime *denemeleştirmek*, okur yaradılışım benim.

Başta deneme yazıları, okuduğumu deneme kılmakla okuduğumu çarpıttığımı sanmıyorum. Tam tersine, böyle okumakla, her okuduğumu, tepeden tırnağa buyur ettiğim inancındayım. Böylesi dansla birlikte-yaşama, yazıya da katkılar kazandırmak-

tır. Kendine özgü bir eleştiridir şiir; şiir okurken dizeden dizeye şiire özgü yanmak gerek. Durgun kabarık bir ırmaştır roman, roman okurken bu ırmakla akmak gerek. Bütün bu gerekler, başka türlü de olsa dansçı eklemleri bekler okurken. Denemelerle deneyliysen, her okumaya ayak uyduracak bir esnekliğe kavuşmuşsundur. Ona ne kuşku, yazıya zor kullanmak, okumamak demek yazıyı. Bu anlamda, okuduğumu derinleştirmem: yöneldiğim kitapla okurca uyumlaşmam demek.

Bazan kendi kendime soruyorum. Sormaz olur muyum hiç: Neden böyleyim? Neden böyle okuyorum deneme kitaplarını? Neden deneme okurluğumla yaklaşıyorum tüm öbür kitaplara? Hepsi birbiriyle kaynaştığına göre, bu soruları kendime bile açmakta zorluk çekmiyorum bazan. Ama bazan da olanca aydınlığıyla ortada yanıt, ne soru var ozaman, ne zorluk. Kendim bir yazar, bir deneme yazarı olduğum için böyle bir okuyuş tuturmuş gidiyorum işte, diyorum kendi kendime. Ozaman da, denemecilik gereği, bu kanıtım kandırmıyor beni. “Peki, neden denemeciyim?” diye sormaktan alamıyorum kendimi. Nerden evirip çevirsem, bu soruya yanıtım yok oysa. Böyleyim işte, gibilerden, ya da, nasıl bilebilirim ki, gibilerden birşey geçiyor içimden.

Hep yanıtız kalacak sorularıma yanıt değil belki, gene de açık-seçik kendim için saptadığım bir gerçeklik var, başkaları ne derse desin, başkalarının umurunda mıyım sanki, benim gerçeğim. O da şu: Deneme okumayı sevdiğim için yazıyorum; deneme yazdığım için deneme okuyorum, – ne var ki yazmasaydım da okuyacaktım; okumasaydım da yazardım.

Yaşamdan Kitaba, Kitaptan Yaşama

Kitapların yaşama-bilgeliği sağlamadığına inananlar, bu görüşlerini, karşı konmaz kanıt gözüyle baktıkları birkaç sava dayandırıyorlar.

Biri şu: Sözümona en bilge kitapların hepsini içsen bile, olsa olsa “okumuş” kılar bu seni. Okumuşsa, yaşamca, dönüp dolaşıp: himbıl, çekingen, renksiz.

Başka bir sav da, özetle şu: Öyle bir cehennem, öyle bir kargaşa, öyle bir orman ki insan yaşamı, bir-iki kitapla kötülüklerin iyiliklere, düzensizliklerin düzenlere, karanlıkların ışıklara dönüştüğünü söylemek, saflık, kafasızlık, boşgurur – al yazarı vur okura!

İşte kanıtlandı: demek ki kitaplar yaşama bilgeliği sağlamaz!

Böyle diyenlere, öne sürdükleri, sürebilecekleri tüm “kanıtlarına” yanıtlım, karşı-kanıt türünden birşey değil, dolambaçsız yanıtlım şu: Yaşayan bir varlık olarak bazı şeylerden haberim var; bunca yıl, şöyle ya da böyle yaşamın içinde yuvarlanıp giden bir insanım; gene de, gerekli olduğu sanısıyla, zaman zaman, tekyanlı izlenimi veren bazı önerilerde bulunsam bile, “Yaşam işte böyle birşey!” diyecek durumda değilim.

Bütün bunlara karşın, yaşamı yaşamamızı, ne yapıp edip daha yaşanır kılmanın yolunu yordamını aramaktayım, herkes gibi ben de, sürekli. Bu yöndeki en küçük yardım kafama gönlüme bayram. İşte kitaplar bu yönde başvurduğum değerli pınarlar. Şimdiyedek, bir biçimde, yararını gördüm, bundan sonra da böyle olacağını umuyorum.

Biliyorum: ne her kitapta bilgelik dolup taşıyor, ne de ilgi ilişki kurabileceğim kitaplar, gönlümce-kafamca bilge. Hangisi olursa olsun, her kitabı, bilgeliğin eksiksizce kutsadığını söylemeye kalkışmam hiçbirzaman.

Bu böyle ama, kitap ile bilgeliğin ilişkisi olamaz diye kestirip atmak da, yaşadığım kadarıyla, gerçekliğe aykırı. Kitaplarda

gönlümce bilgelik bulamıyorum diye onlardan yüzçevirmek şöyle dursun, tam tersine, elimden geldiğince özenle onlarlayım her fırsatta.

Latince birdeyimle, kitaplar, ‘*mirador*’larım benim, seyir kulelerim. Yaşamın da, insan-yaşamının da burgaç burgaç akıp gittiği evreni seyredebileceğim, Latincesiyle *mirarer* yerlerim, evren-içi *yükselteler* oraları. Oralara çıkmadan nasıl gözlemleyebilirim o beni, itip kaksa da, hayranlıktan hayranlığa sürükleyen evreni. Kırıntısının kırıntısının kırıntısı olduğum evren-yaşamı, şaşılasi seyirlik derin bir uzanış, bir *miraculum* ise, seyirlerimi, en yoğun, kitaplara borçlu olduğum bilincindeyim.

Hazırlop bilgelikler devşirmesem de, iyi ki varsınız kitaplar! Bilgelik olası değilse, sizde mi bunun suçu? Bırakın ki, sizler olmasaydınız, enazından bazılarınız olmasaydı, insan kuşaklarının yaşamda gerçekleştirdiği pekçok güzellikler olur muydu? Sizlerle: kafalar oldukça ışıklanıyor, bilgiler epeyce artıp güven bağlıyor, beceriler oylum oylum genişliyor, acıların acılığı dinliyor epeyce. Bütün bunların yaşama-bilgeliği olup olmadığı tartışmaya açık bir konu; – gene de ışık, güven, beceri, dinginlik, bütün bunların genellikle en verimli yürütüldüğü yer, kitaplar kuşkusuz.

Herzaman, “bilgelik” diye nitelenebilecek yararlar edindim diyemesem de, yaşamı yaşanır kılan öyle çok şey devşirdim ki kitaplardan.

Bir-iki dokunuşla sonuçlandırılasi şey mi yaşam-bilgelik ilişkisi. Yaşam nedir? Bilgelik nedir? İnsanlar yaşadıkça hep yeniden elealınıp incelenecek bu açmazlar, – düzen kargaşa, bunalım mutluluk, bilgi karanlık, tat uğraş ve benzeri anakavramlarla birlikte, ama en iyi gene kitaplarda, kuşkusuz.

*

Okumayı elden bırakmadan *yaşamak* bilgelik, – elden geldiği kadar bilgece. Salt okumakla bilge olunmaz, yaşamda eylem eylem gerçekleştirmekle bilge olunur.

*

Bilgelik nedir? Kimler bilgedir? Bilgeliğe götüren yollar nelerdir? Bilgeler ne yapar? Bilgeler ne yapmaz? – Ne tuhaf, hemen de karmakarışık dolanıveriyor sorular, düşünceler.

Hiç tuhaf değil gene de. Sorulması, düşünülmesi gereken daha yığın yığın sorular var, kitaplar yazılalı beri kitaplarda tartışılıyor bu sorular.

*

“Kitap bilgeliği” pek sevilesi şey değil. Öyle de, bilgeliğin o çok önemli dilsel izdüşümü, özde, kitaplarda.

*

Ne denli kutsal sayarsan say, tek kitapla tüm yaşamı sarıp sarmalayabileceğine inanan, yaşamın kutsallığını aşağılamaktan başka birşey yapmaz.

*

Nerde kitap-sofrası varsa, oraya çökesim geliyor. Kitap-sofrası: yaşama sofrası.

*

Kitaplar teknelerim: yaşamaya çıkıyorum onlarla.

*

Kitaplar kıyıları: güç topluyorum oralarda.

*

Benim serüvenlerim kitaplar.

Bunu iştince, bu adamın da, kitaplar dışında başından birşey geçmemiş, demeyin. Tam tersine: kitaplardan edindiklerimle bir bir önüme seriliyor kitapların dışında başımdan geçenler.

Serüveni serüven yapan tüm öğeler kitapların da öğeleri; hepsinin değil kuşkusuz, bana serüven yoldaşlığı edenlerin. Bilinmezlik, bunalım, güzellik, tehlike, değişim, yenileşme..

Kitaplara iyice bulaşmayanlara, ya birçok serüven kapalı, ya da, serüven dediğin yüzeysel bir gelip geçici yerdeğişimi.

Kitaplar doğru dürüst seçilir, doğru dürüst okunursa: görmeler, duymalar, düşünmeler için yeni yeni olanaklar katar insana.

Başarısız serüvenlerin suçunu kitaplara yüklemek (sanki her serüven başarılı olmak zorundaymış gibi, – serüven serüven olur muydu ozaman?) evet, başarısız serüvenlerin suçunu kitaplara yüklemek, kitap yaşamından yana bir talihsizlik, – bir “serüven”, desenize.

*

Dalabiliyorsan, kat kat serüvenler kitaplarda.

Artık okyanusun en karanlık yerindeyim, dediğin zaman bile, başkaları artık orda birşey yoktur dese bile, nice balıklar ödülün, senin kitaplarda yaşadığın nice canlılıklar.

Serüvenci; her zaman her yerde serüvencidir.

*

Yaşama ermişinin kitaptan elçekmesi başka şey, kitaba düşman kesilen birinin kitaptan elçekmesi başka şey.

Yetkinlik türünden şeylerle hiçbir bağı olamaz kitap düşmanının. Kitaba düşmanlık, ergeç, yaşama düşmanlık.

Gerçekten erdemsever kişi, bu duruma kitapsız erişmişse, kitapların da dolaylı payı var bunda. Bırakın ki, yaşama sanatı gerektiriyorsa, hiç çekinmeden kitaplara başvurur.

*

Adına, dilerseniz “Nirvana” deyin, dilerseniz demeyin, en yüce mutluluğa erişmeyle kitapların bir ilgisi, ilişiği yok sanıyorum. Yüce mutluluğa erişmiş birinin, kitapmış değilmiş, ne ilgisi olsun bu gibi şeylerle.

Öyle de, yüce mutluluk diye birşey varsa, yüce mutluluğa erişirken, belli aşamalarda kitaplara tutunamaz mı insan? Niye tutunmasın, onlara da tutunur, yeter ki, gereken kitabı gereken yerde bulsun.

*

Üç taneymiş, beş taneymiş, yedi taneymiş – tanesi, sayısı, ölçüsü, ölçümü olur mu hiç bilgelik kitaplarının?

*

Kökleri, şurda burda kitaplara da uzansa, çevreleri ardılları bazan çokça kitaplara da gitmiş olsa, *ne* yazmış *ne de* okumuş Sokrates gibi Buda gibi hayranlıkla bağlı olduğum bilgiler, unutulmaz bilgiler.

*

Kitapların tehlikeli olduğunu sananlar cehennemde yaşamaktalar.

Kitapların tehlikeli olmadığını sananlar cehennemde yaşamaktalar.

*

En acınası okur, okuduğunu aptallığa dönüştüren okur.

En övülesi okur, okuduğunu akıllılığa dönüştüren okur.

*

Kimse bile bile özüne kötülük etmez, diyor Sokrates. Kötü kitaplar okuyanlara, bu işi, bile bilmeye sürdürenlere ne demeli, peki?

*

Kitap varolmasaydı, yaşamın tartışılabilirliği yoğunlaşa yoğunlaşa sürüp gitmezdi. Ne çok yönü var basım teknolojisindeki ilerlemelerin.

*

Kimsenin, benim yerime yapamayacağı birkaç *temel* yaşam etkinliğinden biri benim için kitap okuma.

*

Tüm insan varoluşunun doğrudan doğruya zorunlu kıldığı şeyler var: soluk alıp verme, beslenme, ölme gibi. Böyle birşey değil kitap. Eskiden kitapsız geçen çağlarımız var; bugün kitapsız yaşayanlarımız var; gelecekte hiç kitap olmayabilir de.

Öyleyse zorunlu değil kitap, öyleyse yokolsun, demek yanlış gene de. Kitabın, zorunlu varoluş koşullarımıza sıkıca bağlı olması, o koşulları en iyi biçimde değerlendirip verimlendirmeye olanak sağlamasıdır. Öyle ya, çevremizi yaşanır kılmadan varolamayız; bu da ancak kendi çabamızla sağlanabilir. İşte kitap, varoluşumuzun daha iyi, daha güzel sürüp gitmesine etkin bir yardımcıdır.

*

Bunca sevgime karşın hasta çıkmadım kitaplardan. Tam tersine, sağlık kazandım onlardan.

Okudun diye (niçin geçmiş kipiyle konuşacakmışım?), okuyorum diye, övünmek, sağduyuyla bağdaşır birşey değil. Gel gör ki, kitaplarla sağlığını kendimce koruyup artırma talihine eriştim derken, zor tutuyorum göğsümün azıcık kabarmasını.

*

Doğru dürüst yolların geçmediği haritada, adı sanı olmayan eşsiz güzellikler gibi bazı kitaplar. Kalabalıkların topladığı yerlerden ayrılıp gerekli zahmetlere katlanmadıkça uzanamazsın oralara. Bir vardın mı ama: gür hava, güzel ışık, dost ses, – yalnız da kalsan, hoş, kim nerde yalnız ki, en umulmadık bir durum-

da senden öncekilerle, yazgı arkadaşlarınla birliktesin, senden sonrası da olacak o kitapların.

Hangi kitaplarla? Birbir sayamazsın ki. Gene de apaçık nitelikleri var, nitelik denirse bunlara, kuşkusuz. Can okurları için yüce önemdeler bu kitaplar, yaşam enerjisi taşıyor onlardan.

Yaşam enerjisi istiyorsan, güneş-kitaplarına doğru kalk yürü! (Saflık ama benimkisi, nitekim ben de onyıllar önce böyle si bir sevgi ve saygıyla Güneşle'yi yazdım, hem kendime hem başkalarına.)

*

Diller: yaşamdan derlediği özlerle kitapları yeşerten su.

Yaşamdaki pekçok şey, ortam değiştirmiş biçimde de olsa, bunun için de çoğun daha belirgin anlamları, önem-bağlamlarıyla kitapları bezemekte.

İşte buram buram yaşam kitap: kargaşa, düzen, kargaşa, düzen; heyecan, eğilim, hüzn, sevinç, sallantı, sapma, azalma, çökme; akıl, tartışma, öğreti, açıklama; büzülme, kıvrılma, yoksullaşma, gerileme; yorum, kurgu, değerlendirme, yargılama; istek, hayal, gizem, örtü; eski püskülük, aşınmışlık, bıkkınlık, yerinde sayma, görüş, buluş, duyuş, atılış; kargaşa düzen, düzen kargaşa; rastlantı zorunluluk, zorunluluk rastlantı.

*

Okuduğu kitaplar, kiminin gözlerini okşar oyalarken şöyle bir uyarıp geçiyor, hani günübirlik konuşmalarda sözcüklerin bir kulaktan girip öbüründen çıkması gibi birşey. Benimse içimi deldi kitaplar, içimi yaktı benim kitaplar, – bazı kitaplar.

*

Zaman zaman kendi kendime sormamazlık edemiyorum: İnsanların mı, olayların mı, sevgilerin mi, tiksinnmelerin mi, acımalarımın korkularımın mı, özenlerimin özleyişlerimin mi, bedensel güdülerimin, kalıtımsal itilişlerin mi, geçimdeki kısıtlılığın mı, anadilimin mi konuştuğum öbür dillerin mi ençok etkisinde kaldım yaşamım boyunca?

Şimdi burda bu sayıma katmadığım başka etmenler de var, kuşkusuz. Neyin, nerde, ne oranda yaşamımı belirlediğini bilmiyorum. Bildiğim birşey var, açık-seçik bildiğim birşey var:

Başka etmenlerin yanında, bazan onlardan çok, kitapların *da*, duyuşum, düşünüşüm, eyleyişimde, özetle yaşamımda ağırlıklı bir rol oynadığı kanısındayım.

*

Okurken dağılıyorum. – biryandan da derlenip toplanıyorum.

*

Keşke hiç varolmasaydı diyebileceğim o kadar çok kitap dolaşıyor ki ortada. Kitaptan zarar görenlere bile rastladım. Ama kim ne derse desin, kitabın, pekçok yönden pekçok yarar sağladığı inancındayım. Hadi, kanıtla bakalım, diyene yanıtım şu: Kanıtlayamam, kimse de kanıtlayamaz. Bazı gerçekler kanıta gelmez çünkü. Anlar anlamaz kitaba karşı olmayan herkesin azıcık içine çevresine bakınca, inancımı paylaşacağı görüşündeyim. Yanılıyor muyum, dersiniz; yanılmıyorum.

*

Her okura, kitapla *başka* bir ilişki.

Senin “soylu”, “özlü”, “bilge” diye bağrına bastığın kitap, içinde nice aptallık, bayağılık, yavanlık da barındırsa, önemli *senin için*. Benim için de öyle olmasını kimse zorla sağlayamaz ama. Kitapla ilişkilerimizde hepimiz *başka* bir beniz.

*

Yeryüzünde hiçbirşeyin değeri yoksa bile, canımın çektiği kitabı, canım çektiği zaman okumak, kendine özgü bir değer benim için.

*

Bazılarının gözünde, hâlâ epeyce okuduğum doğruysa da, güngüne azaltıyorum okumalarımı, yeter ki hergün okumadan edemeyeceğim kitaplarla karşılaşmasam...

Bazan tersi gerçekmiş gibi görünse de, ne okumadan bıılır, ne değerli kitaplar tükenir. Seçimden okuyuşa, okuyuştan değerlendirişe dek, okuma sanatında bazı yararlı beceriler edinmek olası gene de.

Büyük oranda, önceki okumaların gıdım gıdım damıtıp armağan ettiği bir sanat okuma sanatı.

Az-okuma, çok-okuma çizgisinin ötesinde belirgince gelişip oluşan bir sanat okuma-sanatı.

*

Okuya okuya kafası ambara dönenlere acımak gerek.

*

Tekbaşına kitap-kültürü tüm kültür değil, kuşkusuz. Ama tüm kültürün önemli bir ögesi kitap okumak benim için.

*

Kitaplarla büyümek...

*

Herşeyin kölesi olunabilir: taşın, toprağın, suyun, bitkinin, hayvanın, insanın, düşüncenin, inancın, toplumun, makinenin. Bu arada kitabın da, kuşkusuz. Ama gerçekte kitabın iyisi, okurda azıcık anlayış varsa, kimseyi köle yapmaz. Tam tersine, köleliğin herçeşidinden kurtulmada yardımcı olur.

*

Nice kültür varlıkları yok olsa, yanına onsuz-olunmaz birkaç ögeyi de katın, yalnız şiirler kalsa, onlardan da yeni bir dünya doğsa, – böylesi bir dünyada yaşanır doğrusu.

*

Bilgi, savaş, ölüm, dostluk, sevgi, korku, – yaşamın en önemli öğeleri, kitapların da başkonuları.

*

Her kitap herşeyi söylemez.

Yakışsız birşey değil bu. Yakışmayan: ister sanat, ister etkilime adına olsun, söylenmesi gerekeni, bile bile gizlemek, – işte bu yakışsız, hem de nasıl.

*

Kitap işlerinde genellemelerle kestirip atmakla kitap gerçekliği yansıtılamaz.

*

Hiçbir kitap, hiçbirzaman, hiçbir yerde, hiçbir insanın yerini tutamaz.

Can, değer yönünden doğru bu. Bilgi, yarar yönünden doğru olan şu: Bazı kitaplar, bazı yerlerde durumlarda, bazı insanların yerini tutabilir.

*

Gerçek yalnızca kitaplardadır, diyenin ne cansız dünyası var!

*

Tüm dünya kitaplardan meydana gelir, diyen kafa-sız, cansız da aynı zamanda.

*

Bilinçlenmek için sarılıyorum kitaba. Ama öyle doyumsuz ki bilinç, birinden sonra öbürüne sarılıyorum.

*

Özde belli-meslekler için gerekli bazı okumalar, sözelimi nota okuma, harita okuma. Bir meslek aracı olmayı çok çok aşan bir başarı kitap okuma: tümüyle yaşamaya içkin bir başarı.

*

Kitaplar gelip geçici önünde sonunda. Doğru. Ama bildiğimiz kadarıyla uygar yaşamımızda hep var kitap.

*

Ah, keşke okuduğum tüm kitaplar: *İlyada*, *Odyseia*, *Don Quijote*, *Eski Sözleşme* (saymakla biter mi, bitmez), keşke okuduğum tüm kitaplar, bu gibi yapıtlar olsaydı! Yaşamak ozaman daha mı kolay olurdu, sanmıyorum. Ne var ki, bu durumda önemli birşey açık-seçik ortada: yaşamak, benim için, birçok yönden daha güzel olurdu.

*

Bazı kimseler koruyucu bir yatakmış gibi kitabın içine uza-nıyor, kat kat anlam-yorganlarına sarınıp tehlikelerin uzağında uyumak, dinlenmek istiyorlar. Bense, kitaplara, henüz yaşamadıklarımı yaşamak için tırmanıyorum – ayağımın altı ne denli engabeli, yeller ne denli sertse, hava, ışık, çimen, çiçek o denli gönlümce, kafamca.

*

Kimi kitap, yerini yurdunu aramana, kapısını falan çalmana gerek yok, çoktan buyur etmiştir seni içine. Güvenli bir ev, dilediğince yaşa git. Canın mı sıkıldı, dayalı döşeli bir başkası bekliyor seni.

*

Yaşamı örtüyor, unutturuyor, yokumsuyorsa, kötü o okuma.

*

Her kitap kendine özgü bir ev-kurma serüveni. Yazarın sunduğu birtakım ipuçlarıyla kurulur bu ev.

Sevdiğim kitaplarla kurdum *Walden*'deki kulübemi de, Pantagrue'l'in sarayını da.

*

Tümüyle yaşama gerçekliğini birçırpıda kitaplara dökemiyorsak, bundan, okuyup yazmaya, dolayısıyla kitaba özen göstermeye gerek olmadığı doğrultusunda bir sonuç çıkarmak, son derece yanlış bir tutum olur.

Tam tersine: tüm-gerçekten, toptan diye nitelenebilecek bir gerçekten yoksun olduğumuza göre, kendimize anlayabileceğimiz bölük-pörçük gerçeklerin üstüne ne denli titresek yeridir. Ayrıntıların en büyük bakım gördüğü odaklar onlar.

*

Hepsi değilse bile, kitapların bir bölümü, iyi kötü yaşamı yansıttığına göre, bir kitap okudum diyebilmek için birçok kitap okumak gerekiyor.

*

Okumak, yaşamak: dağılmak, toplanmak; iç'lenmek, dış'ta dolaşmak; denge şaşırma, kıvam tutmak.

*

Okumak, okulda okul dışında iyi kitaplar okumak, hattâ birbakıma (ama birbakıma) iyi okumak, iyi-olmanın yeterli koşulu değil.

İnsan, insan kaldıkça, her zaman her yerde sağduyunun tartışmasız “kötü” (hem de ne kötü, yani başka sözcük bulunmadığı için “kötü”) damgasını vuracağı ne seçkin kitaplar okuyor.

*

Örneklerden bir örnek - unutulmasına suçların en büyüğü gözüyle bakabileceğimiz bir örnek. Kinler sönmesin, kendimize başkalarına vicdan erinci hep sürüp gitsin demiyorum, unutulmasın, ne zaman nerde unutursak unutulalım, kim olursak olalım suçluyuz, diyorum, işte böyle bir örnek: 1940 ortalarında Avrupa'nın çeşitli yerlerindeki Öldürme Merkezlerinde insanları diri diri yakanlar ile diri diri yakılan insanlar, çoğun, aynı yazarların okurlarıydı. Dante'yi, Pascal'ı, Dickens'ı, Tolstoy'u, Rilke'yi, Hamsun'u okumuşlardı.

Bunu, yalnızca bu yazarları okurken değil, kimi okursam okuyayım, okumadan ne zaman nasıl sözedersen edeyim, hiç, ama hiç mi hiç gözden yitirmemek istiyorum, yitirmeyelim istiyorum.

*

Okumayı, yaşamaya hazırlayan, yaşamayı kolaylaştıran düpedüz bir eğitim aracı durumuna indirgemek, *okuma*ya yöneltilebilecek en anlayışsız yorumdur, en anlayışsız değerlendirmedir.

*

Nice tanrılar yaratsa, tanıtısa da kitapları tanrılaştırmak yanlış, tam da bu böyle diye yanlış.

*

Tam okumayı öğrendim, diyorsun, bir de bakıyorsun ki, yaşamınla birlikte okuma-zamanın da bitti, bitiyor.

*

— Okusan da, okumasan da birgün öleceksin.

— Ne yaşıyorsun, öyleyse?

— Yaşıyorum işte.

— Seni zorlayamam ama, ben kendi hesabıma okudum azıcık. Okuyorum da, yaşıyorum da.

*

Kitaplar, birbakıma, gerçekten gerçek, hattâ gerçekten daha gerçek, – *ama* birbakıma.

*

Yaşayan kitaplar, onları yaşatan okurlarla yaşar.

*

Bunca tozdan, köpükten, özentiden, gürültüden, çirkinlikten sıyrılıp bakıyorum: Bin yıl da yaşasam, hep hayranlık uyandıracak bende kitaplar.

Yaşama saygılı-sevgili-şaşmalı bağlılığımın vazgeçilmez koşutu kitap hayranlığı.

*

İnsana yakışan hakça bir varoluş ortamında, güzel kitapların yazıldığı, güzel kitapların okunduğu bir toplum: işte benim özlediğim ülke. – Hepimizin böyle deyip böyle yaptığı gün, gerçekten büyük yol almış sayılır insanlık.

*

Önünde sonunda insan yapımları kitaplar. Orası öyle de, “yapay” olmaları gerekmez bunun için. İnsana, bile bile: yaşamı örten; allayıp pullayan; yaşamı insan yaşamından kaçırان kitaplar “yapay”, hem de sözcüğün en kötü anlamında yapay.

*

Kitabın, yaşamda yolaçtığı yıkımı en iyi onarıp aşan, gene kitap. Tıpkı bir insanın yolaçtığı çöküntüyü, kırıklığı, en iyi yine başka bir insanın onarıp aşması gibi.

*

Birçok güzel kitapla bezedim yaşamımı. Ama yaşam bu: birçok güzel kitabı kaçırdım gibi geliyor bana. Nerden mi çıkarıyorum bunu – okuduğum kitaplardan.

*

İyi kitap okumak iyi yaşamak için yetseydi, ne kolaydı işimiz. Ozaman da yaşamın tadı tuzu kalır mıydı ama?

*

“Besin” adı verilen herşeyin, senin yaşamına yaradığı gün, “kitap” adı verilen herşey de senin yaşamına yararlı olacak.

*

Kitaplar
Yaşarken yaşarken
Ayağıma takılan çelmeler

Kitaplar
Yaşarken yaşarken
Varlığımı hızlandıran güçlendiricilerdir.

*

Zor yaşam – kolay yaşam karşıtlığı, epeyce gözde bir karışıklık kitaplar sözkonusu olunca. Belki de bundan, heryanda kestirip atan atana:

Kitapsız yaşam zor, kitapla yaşamak da zor ama.
Gerçekse, çok daha kaypak mı kaypak:
Gözümüzü yaşam zorluklarına açıyor kitaplar.
Gözümüzü yaşam zorluklarına kapatıyor kitaplar.
Bazı yaşam zorluklarını kolaylaştırıyor kitaplar.
Bazı yaşam zorlukları yaratıyor kitaplar.

*

Ne yapıp edip birşey elde etmek için okuyan tümen tümen. Bazan ben de onlardan biriyim, bazı yönlerden onlar gibi değilsem de. Ne var ki, zamanı gelince, ne çok sık gelirse bu zamanlar o denli mutluyum üstelik, salt tadalma dışında kitap okumayla

pek bir alış-verişim olmuyor, bu tatlara başkaca katkılar eşlik etse de böyle.

Tadalma da, birşeyler elde etmeyi amaçlamak sayılmaz mı? diye karşı çıkmaya kalkışanlara açık-seçik yanıtım şu: Tadalma amacı güdünce belki öyle, ama ben hiçbir tat amacı gütmeksin, kitaplarıma, yaşama sarılır gibi sarılıyorum, – doğallıkla, kendiliğimden.

*

Kalıpçı-toptancı bir tutumla: kitap olarak kitabı “kutsal” bir varlık diye nitelemek ne denli çarpıksa; kitap olarak kitabı, bulaşık suyu diye nitelemek de o denli çarpık.

Isırır, güdümler, sömürür, köle eder kitap; hile, kötülük, ağrı, yanlış saçar kitap; çirkinlik, kandırmaca, kin, umutsuzluk üretir kitap.

Oksar, düzenler, hakça donatır, kardeş eder kitap: dürüstlük, iyilik, sağaltma, doğruluk dağıtır kitap; güzellik, güven, sevgi, mutluluk armağan eder kitap.

*

Kitapların da katkısıyla edindiğim anlayışı, başkalarının da payalmasını sağlamak için ille de kitaba dönüştürmek gerekmez. Sen o anlayışla yaşamını sürdür yalnızca; yaşamda ışıyacaktır o. Salt tekkişinin yaşamı diye birşey yok çünkü; tek-yaşam da ortak yaşam.

*

Kitap, yaşamın yalnızca kolaylaştırması için değil, anlaşılması için var.

*

Sevdiğim kitapları hep seveceğim. – Dağlar var, bu “hep” ile hep bildiğimiz “hep” arasında. Nitekim: sevmediğim kitapları hep sevmeyeceğim... – böyle diyemiyorum işte. Hep mi? İlerde sevmem, ileride belki severim, yaşam bu, belli olmaz.

*

Değişe başkalaşa, kabara durula, atla sine, genişleye darala, oluş oluş yaşamda: kitaplar yazılacak, okunacak, unutulacak, anımsanacak, birbirine karışacak; sonraları yenileri, eski-yenileri, yeni-eskileri yazılacak – ve onlar da okunacak, unutulacak, anımsanacak... Belki daha da sonraları, belki de çok geçmeden

(kimi öyle kimi böyle oynuyor terazinin kefesi): Kitap-olmayan ama kitap yerine geçecek olan “kitap”lar yazılacak, okunacak, unutulacak, sonra gene...

*

Kişinin tüm yaşama-zamanı gözönüne alarak sorulduğunda: “Ne zaman okumalı? sorusu, hiç kuşkusuz, kişiden kişiye, kişiye özgü yaşam serüvenine göre çeşit çeşit yorumlara yolaçar: Çocukken okumalı. Gençken okumalı. Olgun yaşta okumalı. Yaşlıyken okumalı.

Biçimsel uzlaşımlarla ilgim yok. Ne zaman okumalı? sorusuna, olabildiğince sallantisızca yanıtlım şu: Herzaman okumalı, – ayık ayık, tadını çıkara çıkara.

Kendi çalışkanlığımın yansıması değil yanıtlım. *Yaşam gereği* her zaman okumalı. Ne güzel şey gereken ile isteneni bağdaştırmak.

*

Kültür, kitaba sığmaz. Sığsaydı, ne kolaydı işler. Ozaman da kültürde iş olmazdı. Kitaba sığan, yalın, tekdüze kültürü n’etsin insan? Gene de vargücüyü kitaba seğırtmek, sözcüğün her anlamında kültür gereği *bu*.

*

Önünde sonunda, yaşama-biçimi durumundaki bir kültür çökünce, kitaplar da çöker, – kimi paldır-küldür, kimi sessiz-soluksuz. Arta kalanlar, sonraki kültürü yaşatan, ancak sonraki kültürde yaşayan kitaplardır.

*

Değil mi ki içindesin yaşamın, “giriş”lere gerek yok. (Değilsen, – sana ne bundan, sen yoksun zaten.)

Yaşadığın sürece, doğa-ben-toplum-kültür binbir etkinliğe zorluyor seni. İşte kitaplar var, kitapların var bu ortamda, – başka şeylerle birlikte.

Kitaplardan yoksunsan çok şey yitiriyorsun yaşamda. Yoksun değilsen, ama değerce-önemce dengeli bağ kuramıyorsan onlarla, boşa gider okumaların. Boşa gitmekle kalmaz, onarılmaz yanıtlılara da götürür seni. Sözelimi, yaşama “giriş” diye yorumladığın kitaplarda (herkes kendi açısından dilediği nitelemede özgür: yaşama hazırlık, başlangıç, altlık, öncül ne dersen

de) sonuç aynı: Yaşamın dışında gördüğün kitaplar yaşamın dışına götürür seni, insan için bundan da korkunç birşey yoktur.

*

Bazı kitapları iyice içimize çeke çeke okumamız gerek. Yaşama gücümüz onlar.

*

Batı, kitaba dayanan bir kültür.

Buram buram yanlış, düşmanlık, üç-kâğıt, bayağılık, alçaklık tütüyor kitaplardan. Nitekim bazıları yerin dibine batsın bütün kitaplar, diyor. N'olacak, peki, ozaman kitaplardaki bunca doğru, sevgi, dürüstlük, soyluluk, erdem?

Kitaplarda böyle olumlu şeyler yok ki, deyip geçemiyorsak (geçilmez zaten) kitapları birbir "kötülüklerden" ayıklamaya girişmek gerekecek. İyi-kötü sınırının, kesin çizgilerle ayrı ayrı kitaplardan geçtiğini sananlar; ya da, kendi çıkarları uğruna, işi kolayından "kesin çözüme" kavuşturmak isteyen her güç, kişi de, kurum da, devlet de olsa, hak-ahlak-düşünme yönünden, en ağır insan-kültür suçlarından birini işlemekte.

*

Toplum, başka şeyler yanında, kitaplarını da kendisi kendisiyle birlikte ortaya koyar; birey-kültür yaşamını onlarla tatlandırır; değerlerini onlarla korur; varlığı tehlikeye düştü mü, onlara sarılır.

*

Toplumun, kendi başkitaplarına gözü gibi bakması kadar doğal birşey yok.

Kişileri kurumlarıyla her toplumun kendi kendisine sorup eldengeldiğince açık kılması gereken soruların önünde geliyor şu soru: "Hangi yapıtlar benim başyapıtlarım?"

Türk toplumunun bir insanı olduğuma göre, benim de şimdi, her Türk gibi, hangi yapıtlar bizim başyapıtlarımız?" diye sormam gerek bu soruyu; hepimiz için değilse de, kendim için yanıtlamam gerek.

*

Yalnız kitaplarla yaşayanın işi bitik. Kitapsız yaşayanın da öyle. Gerekli olan: *birlikte*-yaşama.

*

Yaşamak, okumak.
Okumak, yaşamak.

*

Günümüzde, eskisinden daha nitelikli, daha etkili olması gerekiyor kitapların. Ençok da: uyandıran, dinçleştiren, akıllandıran, onaran, yenileyen kitapların. Bizler için kaçınılmaz bir zorunluluk bu. Hele gelecek kuşaklar, kimbilir ne zor onların işi.

Yaşamayı unutan, unutturan, çelimsizleştiren, çökerten, öldüren kitapların, duvar duvar heryanı daralttığı dünyada, yazar da okur da (olası değil ya) ölü-diriltici güçlerle bile donansa, yapacak birşey kalmıyor bu gidişle.

*

Yaşamın ne dışında, ne ötesinde, ne karşısında kitaplar: Kitaplar, yaşamın bir parçası.

*

Her insanda, gerçekte değilse bile, güçte, insan-olmanın tüm olanakları var. Gelgelelim, birbirinden başka her insan.

Tıpkı bunun gibi, her kitap, kitap olmasına kitap ama, her kitap başka.

*

Yorgun bedene: döşek.
Meraklı göze: yeniden yeni.
Susamış ağıza: su dolu serin testi.
Uçuruma düşen birine: tutunacak ip.
Rahatla aptallaşmış birine: iğneli fıçı.
Kitap herkese başka
Herkesin kitabı başka.

*

Ona ne kuşku, bazı kişilere sayıca çok görünebilir okuduklarım, bazı kişilereyse az. Kendim için, kendim bile bu görüşteyim: Kimi, gerçekten çok okudum, diyorum; kimi de, çok okumadım, diyorum.

*

Kitaplar bizim, biz kitapların.
İşte yasalar, yöntemler, yönergeler, açıklamalar, bilgiler, şiirler, felsefeler, dünya görüşleri, buyruklar, buyrultular.

Kitapları yoğuran biziz; bizim yoğrulduğumuz yerse kitap-teknesi.

*

Kitaba süs diye bakanın, gözü değil anlayışı kör. Bu görme çarpıklığını gidermenin en iyi aracı gene kitap. Ne var ki kitabı yalnızca bir araç diye görmek, kitaba ilişkin anlayış-karanlığını büsbütün gidermiş sayılmaz.

*

Anadoğrultular gücünü yitirince, ana-kitaplar güçten düşer. Buysa, birçok kitabın gözden düşmesi demektir. Bu da, nerdeyse doğal bir kültür-insan olayı.

*

Toplum-yönetim yaşamında, düşürülmesi gereken maskeler: düşürülmesi gereken maske-kitapları, bile bile düşürmeyen kitaplar; hele bunların sayısını bile bile artıran kitaplar.

Zararlı otları ekinleri biçecek pekçok tırpan-kitabın yazılması gerek zaman zaman.

*

Dara düşen herkes başvuracak bir kaynak bulur. Sıkıntının ciddiliğine, türüne, çeşidine göre değişir bu kaynak. Kimi kesesine, kimi dayısına, kimi müziğe, kimi eğlenceye, kimi sokağa bırakır kendini.

Bunalımların en ağırından şöyle-böyle açmazlara dek, kitaba başvuranlardanım ben: ergeç, çoğun, ilkin, hemen. Bu, benim doğam, yaşama-biçimim. Yalnız benim mi, o kadar çok eşim, akrabam var ki.

*

Gerçekten kötü kitaba dinç zaman ayıranlar (sözüme kulakvermeyeceklerini bile bile söylüyorum) kendilerine büyük kötülük ediyorlar. Kolay kolay bağışlanası değil böyleleri. Hele bazıları var ki, can insanların kimini küstah, kimini kafasız, diye damgalayıp bir sürü ıvır-zıvır kitapla çarçur edip duruyorlar nice güzel zamanlarını. Gel de kızma böylelerine. Gene de abartı yok; bakıyorsun, bunca özene karşın, zaman zaman kendin de dolanıvermişsin böylesi kitaplardan birine.

*

Yaşam olgunluğu, bu olgunlukla çoğun birlikte-gelişen oku-

ma olgunluğu, birbakıma. Bu olgunluksa, kötü kitap okuma sayısını, süresini eldengeldiğince azaltmak.

*

Pahalı, yasak, tehlikeli, ne işe yarıyacak, zamanım yok – türünden engeller karşısında gevşemeyen okur, aklını istencini ne denli denetim altında tutsa yeridir. – Tutmazsa n'olur, peki? Güle güle okuma alışkanlığı, alışkanlıkların en güzeli!

*

Okuduğu kitaplar ne denli seçilmiş olursa olsun, bu kitaplarda yaşamın kendisiyle yüzyüze geleceğini sananlar, düpedüz kendilerini kandırıyorlar: Ya yaşamı haksızca küçümsüyorlar, ya da haksızca büyültüyorlar.

*

Düşünüp değerlendirmesindeki iyi-kötü ikilemini kitaplara da uygulayan: ister, kitaplar, yaşamı (kesinlikle) iyi kılar, desin; ister kitaplar yaşamı (kesinlikle) kötü kılar diye kestirip atsın, gerçek, daha az, çok daha az kesinlikle düşünüp değerlendirme yörelerinde.

Birçok olanaklar tasarlayabileceğimiz açık; birkaçına değinmek yeter gene de. Şöyle ki:

Kitap, yaşamı daha iyi yapabilir.

Kitap, yaşamı daha kötü yapabilir.

Kitap, yaşamda kötüyü daha çok kötü kılabilir.

Kitap, yaşamda kötüyü daha az kötü kılabilir.

Kitap, yaşamı iyiye daha yakın duruma getirebilir.

Kitap, yaşamı kötüye daha yakın duruma getirebilir.

*

Bağırıp çağırmadan da olsa, bir zamanlar alaşağı ettiği kitapları, bir süre sonra baştacı ediyor insan.

Bunu yapabiliyorsan, erdeme doğru gözüpek bir adım attın demektir.

*

Taş, toprak, bitki, hayvan kitaba gereksinimsiz sürdürüyor yaşamını. Şöyle ya da böyle, dünyaya yerleşmiş durumdalar da, ondan. İnsansa, birtürlü yerleşemiyor şu dünyaya. Kitaplara tutuna tutuna dünyasına yerleşmeye çalışıyor insan, – düşe kalka, sarıla yalpalaya, sevine üzüle, itekaka.

*

İnsan-kültür yaşamının sınırlarını genişleten biricik değer değil kitap. Kent, mutfak, gezi, müzik, resim, heykel, sahne... Daha nice başarılar var. Unutulmaması gereken bir gerçek bu.

Unutulmaması gereken bir gerçek de şu: Genellikle kitap, hele bazı kitaplar özel mi özel bir önem taşıyor dirimi-kültür-anlayışıyla insan-varoluşunda. Bunun böyle olduğunu anlamak için, herkesin, okur-yazar olarak kendi kendini azıcık gözlemlemesi yeter de artar.

*

Bilgelik: başsız sonsuz karmaşıklıkta insan-yaşamı, çözümlenmek üzere düzenlenmiş denklem alıştırmalarının toplandığı yapay bir çizelge *değil*.

Bazı kitapları “bilgelik kitapları” diye niteleyip tam güvenle onlara sarılanlar, iyiden iyiye bilgelikten uzaklara götüren yollarda koşturup durmaktalar.

*

Kitapsız yapamam, diyen, kendisini bir dışdünya nesnesine bağımlı kılmıştır. Bu kesin. Öyle de, ün, para, sözgeçirme düş-künlüğüyle aynı şey mi bu?

Kitapsız yaşayamam, diyenin durumu, havasız yaşayamam, diyenin durumuna benziyor. Hangimiz, kendimize, ben hava kölesiyim, diyoruz?

*

Kitap okumak yaşamda çokşey değiştirir, – pek birşey değiştirmese de.

*

- De bakalım, bir çift sözle: ne edindin bunca okumadan?
- Ölümü unutma; gene de boşver, gitsin.
- Başka;
- Yaşamak güzel şey; tüm acılara karşı ama.

*

Her kitabın etkileyişi, her kitapla etkileniş, her okurda hiç de aynı değil. Kitabın okur yaşamındaki yankıları, irili ufaklı ayrımlarıyla, birbirinden başka başka.

*

Okunan kitap sayısı ne denli azsa: kitaplara karşı, kitapla-

rın ötesinde, kitapların üstünde düşünüp eyleme olanağı da o denli kısıtlı.

*

Gözüm gönlüm aydınlandı. Dünya umurumda değil: günümün en ayık zamanı, benden güzel çabalar isteyen, bu nicelerin nicesi özlediğim kitapla birlikteyim *şimdi*.

*

Okumanın okulu yok. En iyi okul, okumayı okul-dışında gerçekleştirmeye götüren, okumanın başlıbaşına sanat olduğunu sezdiren okul.

Peki, nerde bu okul? Olsa olsa, insanın, kendi kendisini yetiştirdiği yaşamın kendisi bu okul.

*

Hangi anlamda olursa olsun, yalnızca yükselmek için okuyan, dilediği yere ulaşsa da, yerinde saymış sayılır.

*

Kitap, yaşamın yerini tutamaz. Ama, kitaptan başka birşey de kitabın yerini tutamaz, – doğrudan doğruya kitaptan esinlenen bir beyaz perde uyarlaması da olsa, sahne oyunu da olsa, müzik de, resim de, bale de olsa hep böyle bu.

*

Sevdiğim kitap: güzel eylemlerime güç veren; canıma can katan; beni bana öğreten, seni bana sevdiren, okundukça birbir peçelerini sıyıran kitap – tadına doyamıyorum böyle kitabın.

*

Yüzyıl sonrasını tasarlamaya çalışıyorum, 2090'ın ortalarını. Okuduğum kitaplardan kaç hâlâ okunur olacak ozaman? Kimler okuyacak? Nasıl okuyacaklar? Nasıl değerlendirecekler okuduklarımızı? Kuşkusuz, okuduklarımdan birçoğunun ne adı kalacak, ne sanı. Peki, ozaman yaşasaydım, neler okuyacaktım ben?

Boşa mı geçti okumaya giden bunca günler, geceler? Çok öncelerden kalan bazı kitaplarım, sonraya da kalacak. Öncelerinin görmediği bazı kitaplarımızsa ortak, gelecektekilerle.

Bir de şu var, asıl bu benim için çok önemli: güzel geçti okumalarla geçen zamanım. (Gelecek yüzyıldakiler için de böyle olsa keşke!)

*

Okumuş diye bir insanı: “kültürlü”, “bilge”, “iyi”, “erdemli”, “becerikli” nitelendirmeleriyle bezemeye kalkışmak, düpedüz çarpıklık.

*

Kafan karmakarışıkken, en karmakarışık kitabı okumaya giriş, pek birşey anlamasan bile, yavaş yavaş düzenlenmeye başlayacak kafanın içi.

*

Devletin hoşgörüsüne, insancılığına ilişkin ölçütler, özellikle, bireyin: toplum yaşamındaki saygınlığıyla; angarya, tekelcilik, ağalık türünden çeşitli sömürülere karşı korunup savunulmasıyla; yargılama biçimcilikleri ve hapislik koşullarında ufulanıp gitmesini önlemeyle kendini açığa vurur. Bu ölçütlerle kulağa tuhaf gelen şeyler, doğru. Öyleyse, tuhaflığı daha da artırma pahasına, aynı bağlamda unutulmaması gereken bir ölçütü daha anıyorum. Devletin hoşgörüsü, insancılığı: kitap yasaklarında, yazarlık ile okurluk etkenliğine gösterdiği özende kendisini açığa vurur.

*

Kitabın iyisi, iyi kitap olsaydı; kötü kitap, kitap olarak kötü olsaydı; ozaman: iyi yazar, iyi insan: kötü yazar, kötü insan olurdu. Gerçek bambaşka oysa, çoğun beklenenin tam tersi. Gerçeği gerçek kılan da bu beklenmediklik.

*

Okumayı yalnızca kitaplara kapamak yanlış.

Börtü böceğiyle doğayı; günü gün yapan değişimleri; insanları, olayları, toplumu da okumak gerek. Ne var ki, kitaplar olmasaydı, kitapların dışına nasıl açardı insan kendini?

*

Yaşam bu, ilkin: aklımı gönlümü, bilim ağırlıklı kitaplarla yıkayıp şiir hafifliğinde kitaplarla duruladım.

Yaşam bu, sonra: bilim-şiir-felsefe demeyip kaldırıp kendimi denemelerin içine fırlattım.

*

İlk bakışta tuhaf gelecek ama neler yapmazsın ki kitaplarla: Onlarla hoşbeş edersin; gizemlere girersin; at koşturursun; onla-

rı içine alıp gidersin; özünü onlara kilitlersin; onlarla unutursun kendini; kendini onlarla bulursun.

*

Kitaplarla ilgili tümen tümen yanlışlar kolgeziyor heryanda.
Tüm kitaplar değerli, demekten daha yanlış ne var.
Tüm kitaplar değersiz, demekten daha yanlış ne var.
Kitaplar her işe yarar, demekten daha yanlış ne var.
Kitaplar hiçbir işe yaramaz, demekten daha yanlış ne var.

*

Aşırılığa varan okuru, kötü vurur kitap – şaşılasi bir adaletle, her aşırılık derecesine uygun düşen ayrı bir ceza biçmiştir okura:

Okurun kattığı hile kadarını, ne eksik ne fazla, olduğu gibi okurun kendisine verir.

Kitaba pislik bulaştıran okuru, pislige bulaştırır kitap.

“Kitap” olduğunu unutasıya mı içeriğe tutkuldun, kötü kitaba dayanan çeşitli davranış bozuklukları bekler seni.

*

Kaldıramayacağından çok okuma yüklenen, akıl-bulanıklığına uğrar.

*

Yaşasın kitap, yokolsun yaşam, diyecek kadar aklını yitiren sözümona okur, gerçekten tutarlıysa, canlılığını yitirip ölür zaten.

*

Büyük kitaplar
İçse içse de
Gene de sonsuz kitaplıklar gerek
Hiçbirşey kurutamaz yaşam okyanusunu.

*

Bazı kitaplar var ki, ilkokul sıralarında okumuşuzdur. Çocukların yaşına başına uygun kitaplardır bunlar. O zamanlar okumadıysak, yaşamda çokşey yitirmişizdir. Şimdi okumaya kalkışsak (okuyamayız ya, neyse), yaşamımıza hiçbir katkısı dokunmaz bu okumanın.

Herşey zamanında, deyişi özellikle kitaplar için geçerli, desene.

*

Tersini söyleyenler çıksa da;
Yaşamak için okumak gerek; okumak için, yaşamak.
Kanıt mı, işte kendi yaşamım, kendi okumalarım.

Şimdi de: sen kendin için konuşabilirsin; söylediklerin bizi bağlamaz, diyenler çıkacak.

Yanıtım şu: Kendi yaşamınıza, kendi okumanıza keskin gözle bakın, dediğimin doğruluğunu anlayacaksınız.

Baktık, anlamıyoruz, diyenler de çıkacaktır sanıyorum. Söyleyeceğim yeni birşey yok onlara. İlle de birşey söylememde direnirlerse, şunu derim: Yeniden deneyin keskin bakışı, kolay değil ama değer doğrusu.

*

Öyle kısa ki yaşama-zamanımız, kitap okumayla çarçur ediyoruz demektir.

Öyle kısa ki yaşama-zamanımız, kitap okumazsak çarçur ediyoruz demektir.

Tıpkı bazı şarkılar, heykeller, resimler, söylenceler gibi, dünyayı, nedense büründüğü pastan arındırıp sevinçle yaşanır kılmak amacıyla, ellerinden geleni yapıyor bazı kitaplar. Epeyce başarıyorlar da, ötesi cansağlığı: kitap bu, insan işi.

*

Gittiğimiz okulda *okuma* öğrenmesine öğreniriz ama, talihi-miz varsa, *kitap-okumayı*, sonradan, yaşamda öğreniriz.

*

Yaşamak için okuyorsan, yaşıyorsun. Okumak için yaşıyorsan, ölüyorsun.

*

Büyük önem verdiği kitaplarla işini bitiren okur, kendisini yokumsamış olur.

*

Yetkin varlıklar olsaydık, kitaba gerek yoktu.

Ne Tanrı ne meleğiz, düpedüz insanız. Okuyacağız öyleyse. İlle de yetkinliği devşirmek amacıyla değil ama. Kitapları yazarlar da bizlerden; ne denli yetkili, bilgili, duyulu, sezgili olurlarsa olsunlar, onlar da insan.

*

İki uç var kitap-yaşam ilişkisinde, ikisi de gerçekliği abartısız yansıtmaktan uzak. Sava dökersek, uçlardan biri: kitapların, yaşamaya karşı, yaşama yabancılaştıran, yaşamı çarpıtan hileler olduğu savı. Öbürüyse, kitapların: yaşamın en güvenli dayanağı olduğu savı.

Heriki savı belgeleyen birçok kitap üretiliyor, üretilecek de. Doğru yönleri yanları bulunsa bile, iki savın ikisinin de ötesinde gerçek.

*

Hem yaşamın, hem de kitabın hakkını yememek istiyorsak, ölçüyü elden kaçırmamak zorundayız. Pekçok başka alandan çok daha özen isteyen bir zorunluluk bu.

*

Kitaba kapısını açanın yaşamı ile kitaba kapısını kapayanın yaşamı arasında, bu yaşama ilişkin pekçok önemli, pekçok önemsiz ögeyi de katın, büyük ayrılıklar çıkacaktır, önünde sonunda.

*

Yaşamın doğasına uygun
 Bir dağ yamacı kitap
 Tırman
 Aşağılara bak
 Yukarıları seyret
 Dereler aş
 Gölcüklerde hayal kur
 Çayırlarda koş
 Dik çiçeklerle ışı
 Yelleri dinle
 Gönül gönül soluk alıp ver
 Taşları sev
 Sisle öpüş
 İn
 Yukarıları seyret
 Aşağılara bak.

*

Yaşam: ısı, yalım, ışık, devingenlik, karanlık, ilk-madde, etkileşim, gökadalari, soğuma, çekim, samanyolları, yıldızlar,

Güneş, Yeryüzü, su, yosun, hava, toprak, bitkiler, hayvanlar, insanlar, topluluklar, teknikler, kültürler, – kin, sevgi, kavga, barış, sanat, düşünce, yani ben’ler, sen’ler, onlar, sonrakiler, sonrakilerin sonraları. Yani: kitaplar, kitaplar...

*

Yaşamı konu alan kitapları özellikle seviyorum.

Doğrudan doğruya yaşamı konu almayan kitapları da severek okuyorum ama, yaşam-kitaplarının yeri başka.

Orası öyle de, yaşamın özdeğerini birkez de kitapla tadıp anlamak, yaşamın özdeğerini kitapla acılanıp anlamak.

*

Sevdiğim kitaplar yaşamı salt konu aldığı için değerli değil yaşam.

Tuhaf gelecek ama, bu bağlamda hemen ilk akla geleni biryana bırakan dönemeçle şöyle diyeyim: Yaşamın üstüne eğilmeseydi sevdiğim kitaplar, nerden bilecektim yaşamın böylesine değerini?

*

Yaşam geliştikçe, genellikle, okunan kitaplar da değişir.

Önemli olan: bu gelişim-değişimin yaşama uygun bir gelişim-değişim olması.

*

Evren evrimi, kalıtım, toplum-tarih-kültür konumu gibi etmenleri kendi elatışlarımızla yoğurup oluşturduğumuz bir kitap herbirimizin yaşamı. Yapıca kitapla akraba bu yaşam. Kitap gibi onu da okuyoruz, yorumluyoruz. Hem de en iyi biçimde başarmak zorundayız bu okumayı, sözkonusu olan bizim kendi yaşamımız.

*

Kitapların içine kaykılıp kalanlardan değilim.

Yaşam tırmanışlarımda çadır kitaplar benim için. Ayrıldımadıklarımı dürüp dürüp sırtıma alıyorum, – hafifçecik, ben onları değil, onlar beni taşıyor. (Kendimi kandırmadığım kanısındayım; gerçek dağcılar bilir bunun ne demek olduğunu.)

*

Okuma aptalından yaşama akıllısı çıkar mı hiç.

*

Sereserpe yaşayana, okuduğunu, yaşamıyla iç'leyerek okumak yaraşır.

*

Yaşamadan anlıyorsan: bir gözün hep kitapta olacak.
Kitaptan anlıyorsan: bir gözün hep yaşamda olacak.

Kendi Kitaplığım

Üstüste dizileri boydanboya ölçecek olsam, birkaç kilometreyi aşar. Taşıta yüklemeye kalksam, kara yollarında görünür görünmez ürküten türden bir uzunaraç gerekir. Birden çıldırıp satırlardan hiçbirini atlamaksızın hesaba katsam (gel de atla, bazan neyse ne de çoğun çılgınlık), nice ülkeleri baştanbaşa dolanacak.

Yerkaplarımı, ağır çekermiş, bana mısın demeyen bir bağla bağlıyız birbirimize. Sayı-üstü bir varlığa dönüşür benimle. Evdeki ev, kentteki kent, dünyadaki dünya benim için. Bakkalın tezgâhı, manavın sergisi, değirmencinin taşı neyse, benim de kitaplığım o. Kitaplığım, varlığım, zorunlulukla işyerim, pencerem, ilişki odağım, yaşama tabanım, yönelme odağım, – nereye gitsem birlikteyim. Şöyle de diyebilirim: Kitaplığımda dönenirken yaşıma yaşıma ekleniyor; kitaplarımı düzenlerken kendime çeki düzen veriyorum; kitapları anlarken, birdeyime, kendimi de anlamış oluyorum. Kitap sevmeyenler yapıştırıverecekler hemen: İşte bir kitap-zavallısı daha! Yaşamıyor, okuyor, çürüyor; sözümona yaşasa bile, herşeyle arasına kitapları sokuyor – al sana bir kitaplık budalası daha, hem de kendi çöplüğünün budalası!

Herşeyim tanık, dalaşmayı sevmem. Şimdi burda yaptığım dalaşma değil zaten, kendi kendimle konuşma; olumsuzlukları bastıra bastıra söylemekten de çekindiğim yok. Kitaplığım: yaşamımın ne karşıtı, ne engeli, ne karartıcısı. Vazgeçilmez değer-derinliğim kendi kitaplığım: sevinç, ayıklık, bilgi, güzellik sağlıyorum orda kendime, umarım başkalarına da. Yaşamı bozan, örten, çarpıtan, yaşamı yaşamdan yoksun kılan şeyler mi bunlar? Kitaplığımda hepten içiçeyim yaşamla. Kitaplığımda yaşama, yaşamda kitaplığıma bükülüp duruyorum. Tüm özgürlükler burda. Burda yapıp ettiğim herşeyi sereserpe yapıp ediyorum.

Kütlük, ufulanma, kapalılık, ezilme, dikensizlik diye hiçbirşey yok bu uzayda. Görünmeyen, ama dinç bir hava. Rahatça

oturmaktayım. Ne güzel şey, insanın şöyle rahat mı rahat oturması. Oda dörtgen. Soldan sağa, sağdan sola yürüyorum, iki yönden benim adımlarımla altı adım. Sert değil taban. Düz, renksiz bir halı var duvardan duvara. Başlangıçta tahtaydı yer, sonradan kondu, hiç yadırgamıyorum. Tavan beyaz badana. Tam karşıda, oturduğum yerden, yağlıboya kapının buzlu-camdan üst bölümçüğünde zaman zaman gözlerim. Sağ yanımda boyluboyunca pencere, cam. Açıklık. Ötede sokak aşırı yüksek apartmanlar. Yanımızdaki bahçede havuz var, yuvarlakça. Daha doğrusu yirmibeş yıldır böyleydi, nice kitaplarla koştur bir yaşamdı onunki. Bahardan bahara yaza akardı kurbağa vraklamaları ilk sıcak günlerde. Başımı azıcık kaldırıp baktım mı, yıldan yıla büyüdüğüne tanıklık ettiğim iki alımlı palmye, ne uzun ne bodur. Geçen gün birileri palmyeleri kesiverdi, havuzu doldurmaya başlıyorlar. Arka yanda denize doğru uzanan bildik evi yıkıverdiler. Hoşgeldin gürültü. Bugünlerde durdu; ölçüp biçiyorlar. Yakında bakalım ne tür bir yapı bakacak üstten bize. Uzun sürelerden beri, gencimsi dönemlerimden beri gönlümceydi odamın çevresi. Ben gene hep öyle kalacakmış gibiyim şimdi burda. Karşımdaki duvar, sol yanımdaki duvar, arkamdaki pencereye dek duvar: hep kitaplar, kitaplar. Açıkta hepsi. Yanyana, üstüste tünemişler.

Sağmda, hemen elimin altında sözlükler. Nerdeyse başımı çevirmeden yanımdakileri uzanıp çekebiliyorum. Dil-içi, dilden dile, dil-altı bölgeler, müzeler, köprüler, madenocakları bunlar. Yüzyıldan yüzyıla göndermeler, sözcük-ailelerinden sözcük-uluslarına bağlanmalar, akışlar. Üstlere doğru: dilsel vurgulu, tarih, yazın, bilim, kültür ansiklopedileri. Okşana seville iyiden iyiye eskimiş çoğun. Yunanca sözcükler Latincelerle yanyana. Almanca Türkçelerle, Fransızca İtalyancalarla, İngilizciler İspanyolcılarla dolanı dolanı. Ayrı gayrı yok aralarında, biri öbürüne gönderiyor beni, birinden öbürüne gidip-gelmedikçe ne gönlüm ne kafam dinç.

Hiç vazgeçemediğim özel-alan sözlükleri de hemen burda: Bilim, altbilim, altaltbilim, bilim-bölümleri, öte-bilim, karşıt-bilim, bilimler-arası yazın, sanat, tarih, felsefe yapıtları. Çığır çığır, dil dil karmakarışık, – gel de sözümona akılcı bir tutumla

yanyana diz. Dilsel kültür bu, içiçe orman. Meyvaları derlerken, pıtrak gibi çiçeklerin rengiyle kokusuyla kendinden geçiyorsun; kökenlere doğru seğırtmişken simgeler alıkoyuyor seni, dolambaçlarda yitip gittin, zor bulursun kendini. Hangi dilediyim? Hangi kültürdeyim? Hangi çağdayım? Seni kasırgalara itelemişken, bir de ne göresin, birdeyim, birdeyimciğin çentiği otlaklara sürmüş seni, ötelerde çöller. Oysa önünde beklemekte içinden içinden sıçradığın kitabın açık sayfası.

Yıllar yılları izlerken, zorunluluk yeni alanlar bulmaya götürdü beni, başka ne diyebilirim. Diziverdim kitapları başımın üstüne. Hiç elimin altında eksik olmasını istemediğim kitaplar, yavaş yavaş okumak istediğim kitaplar bunlar. Biri giderken kitaplıktaki asıl yerine, öbürü geliyor kitaplıktaki asıl yerinden. Hoş, başımın üstünde iğreti bir kitap yeri değil bu çerçeve çıkıntısı, bazan yıllarca kalıyor orda kitaplar. Montaigne, Leiris, Pessoa, Michaux... Hangisini birçırpıda okuyabilirsin. Bahçeye bakan sağımdaki pencerenin alt kayıdı da kitap dolu, ödünç aldıklarım, yani kısa sürede okuyup vermem gerekenler.

Ne diyordum, masamda küçücük bir kitaplık, benden yana olmayan gözüyle kuşkusuz. Ortadaki boşluğun iki yanında, yukardan aşağı, sağlı sollu iki bölme var. Şaşırtıcı bu bölmelerin kitap alma gücü, hem de büyük boyutlu kalın kitaplara elverişli konumdalar. İyi ki öyle: bölmelerden birine Düşünce Tarihine ilişkin elkitaplarımı yerleştirdim, – Russell ortada. Öbüründe de cilt cilt Felsefe Tarihleri var, Überweg ortada.

Ne diyordum, masaya dönük oturduğumda, tam karşımda odanın camsız iki duvarından biri uzanıyor. Şunu da söyleyeyim, “masaya dönük oturduğumda” derken, her zaman yapmadığım birşey bu, doğal oturuşum değil bu, demek istiyorum. Nedeni de şu: bu eve geldik geleli, onun için çoğun masaya yanlamasına oturuyorum, oturuşum böyle. Işık balkondan, olanca parlaklığıyla soldan, daha rahat okuyorum böyle. Peki, yazarken, şimdiyedek, çok çok eskilerden beri, daha ilkokuldayken okuyup yazarken bile şöyle bir alışkanlığım vardı: küçük hafif bir tahta elimin altında; alt uç dizime dokunur çoğun, masam olmadığı zamanlardan kalmış bir anı; kaykılınca karnıma değer tahta; kâğıt ya da kitap tahtanın üstünde hep – oldu bitti. Liseye

başladığımda üç tane tahta kestirmiştım köydeki marangoza, kenarları yuvarlağımsı, oğün bugün kullanıyorum. Boy bir-buçuk karış, en bir karış. (Şimdi ölçtüm. Desene, kestirdiğimde, boy iki karış, en yarım karıştı.) Tahtanın üstü kurşunkalemle kirlendikçe yumuşacık silgim yardıma koşuyordu eskiden. Gene de zamanla “Beni artık değıştir!” çığılıkları gelmekte gecikmedi. Yazıya-çiziye dost ak-kaygan mukavvalar işimi görüyor. Sıksık eskiyiveriyorlar, kurşunkalem lekelerinden; silgiyle başaçıka-mayınca, yeniliyorum mukavvayı.

Nerden mi bu kurşun kalem? Epeyce kafa patlattım bu konuda, sonunda ortaya çıktı neden: yazarken, yazdıklarımı özellikle ilk kâğıda döküşte, sanki daha nice nice düzeltiler gelecek, bu yazdığım ilk karalama, kalıcı birşey yok ortada, diyerek yazma-kasıntısını giderme amacıyla kurşunkalemciyim, sanıyorum. Gerçek bu. Çünkü ilk karalamadan sonra daktiloya dek, kaç kez işlersem işleyeyim, oyunsu bir gevşeklik içindeyim artık. Öyle ya, dolmakalemin düzgünlük, çekidüzen olduğı yönünde bir inanç işlemiş içime. (Yazarken tırnak denen şeyleri sevme-sem de, tırnak açacağıım şimdi burda: “tükenmez” denen şeyi, kişiliksizliği yüzünden kalem diye niteleyemediğim için pek elime almıyorum.)

Hani okumadan sözediyordum, yazarlıkta koşturup duruyorum. Hoş, yazmak ile okumak kesinkes ayrılalı şeyler değıil benim için. Gene de şimdi okumada yoğunlaştırmam gerekiyor dikkatimi.

Ne diyordum, yüzüm masaya dönük oturduğumda, kitap yerleşim coğrafyası bakımından, üç bölgeye ayrılmış bir duvarla yüzyüzeyim. Tam karşı sağıma düşen bölge, pencerenin uzantısındaki sağır duvara dayalı yedi katlı bölge “Uzak Uzaklara İlişkin” kitapların dünyası, – şimdiyedek belirgin bir ad koymuş değıilim, tutamak olsun diye böyle diyorum. Yedi rafın herbirinde ortalama 60 kitap var. Daha doğrusu ilk izlenim bu. Oda konuklarıım çoğaldıkça, darlık başğıösterdi bu bölgede. Neyse ki rafların derin olması, bunalımdan azçok kurtardı: bazı sakıncalarından dolayı hiç sevmesem de, çift sırada buluverdim kendimi.

Uzaklara ilişkin kitaplardan yana bir sıkıntım yok, diye-

bilirim. Gerçi ne Palice, ne Çince, ne Japonca, ne Arapça, ne Farsça biliyorum. Bilmede öğrenmede sınırlı varlıklarız, herşeye yetişemiyor insan. Bulaşuğım dillere yansıdığı kadarıyla eksiklerimi gidermeye çalıştım. Özellikle, bir dildeki boşluğu, başka dille doldurmaya yöneldim. Sözünü ettiğim “Uzaklar” yalnızca uzaysal uzaklar değil, çevreme genellikle uzak kalan konular; Avrupa’ya oranla, Doğu kıvamlı, ülke ülke, çağ çağ mistik felsefe davranışlarına özgü yaşam biçimi kitapları bunlar. Dillerim yönünden talihliyim doğrusu; çünkü o “yörelerin” insanları bile, her zaman değilse, çoğun, zengin mistik damarlarını, Batı araştırmacılarının, İngiliz, Alman, Fransız, İtalyan filologların, filozofların, din bilginlerinin kültür kazılarından edindikleri bilgilerle verimlendiriyorlar. Talihim talihle pekişti baştanberi; gerek yurtiçinde gerek yurtdışında yazgımı belirleyen bazı karşılaşmalar sonucu, günümüzde sağlanabilecek ciddi, güvenilir kaynakları odama getirmek için hiçbir çabayı esirgemedim. Hindistan’dan, Çin’den, Japonya’dan, İran’dan, Arabistan’dan bana açık dillere yansıyan yaşama “güzellikleri” karşımdaki duvar. Yedi katlı bir düzyazı-şiir, sözlük, öğreti ırmağı. Kültür-yaşam yolları beni nereye götürürse götürsün, yüzlerce ağızdan kaynayan pınar pınar gittikçe gürleşen bu ırmakların yamacında yaşıyorum.

Bu bağlamda bir oldu-bittiye de dokunayım. Şöyle 10 yıl kadar önceydi. Yanımdaki pencere çıkıntısını, gelip gidişimi kısıtlamayacak biçimde bir ağaçla genişlettim. Bir radyo-kaset çalar oturttum oraya. Nasıl olduysa oldu zamanla çoğaldı kasetler. Başta klasik müzik, folklor, seçme konçertolar, operalar derken derken bol bol caz, klasik caz, özellikle de çocukluğumdan beri beni kendimden geçiren saksofon ve klarinet. Ruhi Su, Anadolu ve Rumeli’den havalalar... Sığamaz oldum radyomun arkasındaki boşluğa, yanlara. Günün birinde Uzak Uzaklar’da, rastlantı ya, kısa boyulu kitapların yayıldığı bir rafa dizdim kasetleri. O gün bu gündür beğendiler orayı. Kaset dediğin sarmaşık örneği, gene de sığılacak bir yer buluyorlar kendilerine. Neyin nerde olduğunu bildiğime göre, bölge-içi dağıtımı boysirasına çevirdim, cazla *Shiva*, *Bhagavat Gita*’yla Anadolu türküleri sarmaş dolaş.

Duvar yüzeyince yaygın bölgelerden sözediyorum, bakışlarımı azıcık sola doğru çevirince, bu bölgelerin ikincisindeyim. Başta Türk yazını, tüm dünya yazınından düzyazı antolojileri; yazar özgeçmişleri. Hem sayı hem çeşit bakımından ilk bölgeden aşağı kalmıyor bu bölge. Yazın değince akla gelen önemli özelliklerden biri, renkli yoğunluk, ya da yoğun renklilik değil mi zaten? Ulus ulus, çağ çağ, dönem dönem, akım akım, kişi kişi değişik dillerden, kimi geniş, kimi dar, kimi çok dar antolojiler karşımda. Dış görünümüyle en göze çarpanlar arasında, nerdeyse 50 yıldanberi *Des Granges* dediğim *Morceaux Choisis des Auteurs Français du Moyen Âges à nos Jours*: “Ortaçağdan Günümüze Fransız Yazarlarından Seçme Parçalar”. Eline alıp baksan, yapraklar öyle yıpranmış ki, ak-sarı yeşilimsi-kırmızımsı lekecekler yeryer. Tektük ak çiçeklerle bezenmiş masmavi bir kâğıtla sarıp sarmalamışım. Kitap kaplamayı sevmem ama gerekiyormuş bu kez. Paris’ten, Librairie Hatier’den tıngır mıngır gelmesini ne sabırsızlıkla beklemiştim, bu nerdeyse 1600 sayfalık tıknaz kitabı. 1940 yılbaşısıydı, yeni çıkmıştı. Cildi hafif soluk mavi. Kapak, kırmızı bir çizgiyle çepeçevre belirlenmiş. İç kapakta, kalın harflerle, “Classes des Lettres”, “Edebiyat Sınıfları” yazıyor. Üç yıl boyunca okumuştuk sınıfta bu kitabı. O zamanlar okulca yeni yeni benimsenmiş çağdaş yazarlara, Zola, Maeterlinck, Loti gibi “çağdaş” yazarlara ‘bile’ yer veren bu kitap, onyıllar sonra hâlâ bende, kedi enceğini taşır gibi hep birlikteyim onunla, nicedir bana ayak uyduramayan bu canyoldaşıyla.

Hep aynı duvarın kapıdan yana bölümü: Şiir, yalnızca şiir kitaplarına ayrılmış. Evdeyken, bu bölgeye elatmadığım gün yok. Tıkış tıkış, – bana gereken pekçok şey burda; kuşkusuz bundan gözüm hep burda. Eski Mısır’dan, Girit’ten beri, tektek ozanlarım hangi dilin, ülkenin insanı olursa olsun, hangibirini sayayım, hepsi yanyana. İnsanlığın çeşit çeşit sesleri onlar, soluksuzum onlarsız. Ne yazı-çizi, ne üniversite, ne ders – bu bölgeye bir bıraktım mı kendimi: hafiften de hafifim, kimi sualtı mağaralarına dalarken kimi karların üstünden yüce doruklara yürüyorum.

Kapının hemen üstü, kapının girince sağ yanı da, üst hizadan

iki sıra yanlara doğru denemelerle çevrili. Yalnızca İngilizceler bunlar, öbür dillerdekiler başka yerlerde.

Her rafta nerdeyse 100'ü aşkın can barındıran 9 katlı bir kitap evreni odanın kapıdan yana sağ duvarı baştanbaşa. O yöne oturacak birşey konmadığı için tavandan yere iniyor geniş aralıklı raflar. Oda'nın en ilk bu raflarını çatmıştık daha eve eşyalarımızı taşımadan. Durup durup birinden öbürüne bakışlarımı gezdirdiğim burdaki kitaplar, sabah'tan ikindilere dek güneşle pırıl pırıl. Balkon ışığı için, elektrik düğmesine elatacak küçücük bir duvar parçası dışında duvar diye birşey yok, heryeri örtüyor kitaplar. En solda, görmeden edemediğim resimler, zaman zaman içeriğini değiştirdiğim bir çerçeve. Üst kısma da, sonradan, uzunca iki raf ekledik. Bazı yorumlayıcılarıyla birlikte, yalnızca Platon ile Aristoteles sığabildi oraya.

Azıcık dikkat edildiğinde, uzunluğuna duvar, dikine inen raf kayıtlarından belli olduğu üzere, üç bölüme ayrılıyor. Benden yana ilk bölümü, hep yanında olmayı istediğim filozof metinlerine ayırdım, filozof-yorumlayıcısına çok az yer var burda. İkinci bölüm: Dile, Mantık Felsefesine ilişkin eski-yeni metinler ile “vazgeçilmez” diye nitelediğim sistematik yapıtların.

Kapıdan yana bölüm, yukardan aşağı: toplum-tarih-kültür felsefesinin birbirine karşıt, birbiriyle barışık filozofların, araştırmacıların alanı. Çeşitli diller, eski ünler, yeni dehalar, – yüzlercesi burda, ad anamayacağım. Balkondaki kitaplar, öbür odadakiler bekliyor beni. Acelem, yorulduğum diye değil tam tersine, hızımı alamadığım için. Evdeki kitap evrenimin içiçe dolanan bölgeleri, masamdan yönelen uzay-geometrim meydan okumakta, kolay kolay akıl ermeyen karmaşık burgaçlı içiçe çekim-ağlarının oluşturduğu bir kitaplık ev-kitaplığım. Odam, bu ağın azçok belirgin bir oylumu. Bırakın ki, bu oylumda bile yetesiye yavaşlıkla dolaşamıyorum şimdi. Atlaya sıçraya gidiyorum. Başka çare yok. Kendimi, gönlümün akışına bir bıraktım mı, gerçekliğe titizce sarılan o salt betimleme istencim kimbilir kaç yıl çiviler beni bu odaya. İlk karşılaşmalardan, yeniden buluşmalardan, umutlu acılı kitap kitap gecelerden, gündüzlerden, şaşırtıcı çağrışımlardan, yaralayan sevindiren etkilenmelerden gel de sıyr kendini.

En iyisi, balkondan yana döneyim ben. Ama daha önce, şimdi burda birkaç adım ötemden gözüme ilişen onyılların sevgilerinden birkaçını olsun selamlamadan balkona geçmek istemiyorum. Tam karşımda: Apollinaire, Baudelaire, Dağlarca, Goethe, Hayyam, Keats, Lautréamont, Mandelstam, Michaux, Nâzım, Pessoa, Puşkin, Rilke, Shelley. Sol yanımdaki duvardaysa: Bergson, Buber, Burckhardt, Descartes, Husserl, Kant, Alain, Kierkegaard, Ortega, Unamuno, Sartre, Schopenhauer.

Bu güzel adları andığıma göre, içim rahat balkondayım şimdi. Hem masamın odasından hem bitişik odadan yana tüm duvarların elverişli yerleri tavana dek kitapların yaşamasına adanmış uzun bir balkon burası. Öyle düşünüp taşındıktan sonra değil, zamanla kendiliğinden gerçekleşti balkonun düzeni. Oda-balkon ayrımının üst kör duvarındaki raflar, dile bakmaksızın fenomenoloji'ye ilişkin kitaplarının bir bölümüne salıncaklık etmekte. Genelde balkon, sözcüğün genişçe anlamında Çağdaş Düşünce dünyasının özel konularını yakından işleyen kitapların ülkesi. Kiminin en uç sayfaaltına dek sessiz-bağırışlı konuşmalarım var bu kitapların çoğuyla, yılların yılı sürüp gidiyor bu konuşmalar.

Az önce bitişik odanın sözü geçmişti, şimdi kendimiz geçelim oraya. Herşey bellek gözümün önünde olduğu için, yerimden kalkmadan göz gezdirelim oraya. Balkon kapısından, heyecanla içeri süzülüyoruz. Darca, dikdörtgen bir alandayız. Dışa çift penceresi var. Felsefe-Dil-Kültür, insan-bilimleri kitaplarımı koyduğum raflar boydanboya bir duvar. Karşı duvar: Fransız, Alman, İngiliz, Amerikan Edebiyatı. Her edebiyat kendi dilinde. Yapıtın özgün diline erişemediğim durumlarda çeviriler. İki duvarın üst katları boydanboya Türk yazın dünyası. Pencere üstleriye raflardan taşan kitaplar ile özgün metinlere ilişkin açıklama kitaplarının oluşturduğu yardım istasyonları.

Elimi çabuk tutmaya kararlıyım; evin öbür yanlarına bakalım, diyorum. Darca koridora adım attık şimdi de. Başımızı kaldırıp yukarı bakmazsak, Rus edebiyatını atlamış oluruz. Üstümüzdeki uzun boşluğun derinliğindeyse Balkan ülkelerine ilişkin yapıtlar sıralanıyor.

Salona geçerken küçük yuvarlak masanın bulunduğu alanda,

sokak kapısı yönünde, dört kapılı üçsıra: İtalyan, İspanyol ve Güney Amerikalı yazarların. Pléiade'larım da burda. Herbiri ortalama 1500 sayfalık, ipince kâğıtlı, elokşayan ciltli kitaplar Pléiade'lar. Hepsi Fransızca; herbiri 5-10 yapıt. Fransızca aracılığıyla insanı dünyanın dört bucağına götüren bilimden sanata, felsefeden edebiyata, – yetkin, güvenilir kaynaklarım benim. Güzel, pahalı kitaplara düşkün olduğum için değil, yer kazanmak kaygusuyla Pléiade'lara yöneldim. Lise'den birkaç yıl sonraydı. Sık sık ev (oda desem daha doğru olur ya) değiştirmem gerekiyordu o zamanlar. Özellikle *nrf*-yayını Valéry'lerim pıtrak pıtrak artıyordu. Uzun diyemeyeceğim bir süre geçmeden istediğime kavuştum: bendeki inceli kalınlı tüm Valéry'leri, aşağı yukarı 30 kitabı elden çıkarıp Pléiade'daki tüm yapıtlarını aldım, iki ciltte tüm yapıtlar. Haftalarca öğle yemeklerini ekmek-peynire indirgemeye değdi doğrusu. Her Pléiade bir kitaplık. Ancak çok sonraları, para durumlarımın soluk aldırmağa başlar gibi olmasıyla birlikte, kâğıt inceliği okumamı olumsuz kılıyormuş gibi gözüme batmaya başladı. Gözler hep genç kalmıyor. Neyse ki sayfa aralarına kondurduğum ak bir karton epeyce rahatlatıyor beni. Bütün gün Pléiade okumadığıma göre, sayıları hep artıyor. Geçenlerde, Gracq'tan sonra René Char'ı aldım, tek ciltte tüm yapıtlar. Böylece evin biricik camlı-kitapdolabı, özellikle Pléiade barındıran bir kitaplık oldu çıktı zamanla.

Evdeki bu tek camlıdolap, aslında başka amaçlarla yapılmıştı ya; katlar-arası kalorifer borularına dayanıyor mutfak yönünde, onun için derin üç güzel raf oturttuk oraya; teknik, turizm, tiyatro gibi çeşitli alanlara giren kitapların barınağı orası. Ençok da yemek kitapları orda. Yemek kitapları dedim de, ee bunca yeri özümün buyruğunda tuttuğuma göre, evin ortak gereksinimlerine de haktanımam, birdeyime, eziklik azaltan bir görev benim için. Gene de yemek kitaplarının rafına, övünmek gibi olmasın ama belki de yalnız kitaplar konusunda insana küçük dilini yutturacak bir beceriyle, sofraya yabancı düşmüyor ki kanıtını ileri sürüp yararlı bitkilere ilişkin kitapları, çöl, kır, orman, deniz, dağ kitaplarımı kimi dikine kimi yanlamasına dizdim.

Salon önündeki alanı tavana dek fırdolayı saran çift kanatlı kapıları şöyle bir aralamakla yetiniyorum. Başta Çin, Hindistan,

Japonya, Asya ülkelerine, Polonya, Portekiz, Güney Amerika yazımına ilişkin yapıtlarla uluslararası bir kültür dünyası burası.

Salona gelince, dar uzun dikdörtgen odayla ortak duvarın bir bölümü, hemen kestirmeden söylemem gerekiyor artık, şöyle bir görünümde: Eski-çağdaş bilim ve kültür tarihine ilişkin kitaplar; sanat tarihi kitapları; çoğu iri boyutlu coğrafya elkitapları. Hem Türkçe hem başka dillerde resimli-çizimli, çoğu renkli görsel-bilgisel otlaklarım, – herbiri güzel bir okuma zamanı bu kitapların. Birkaç dizi ansiklopedim de var. Her evde rastlanan ansiklopediler az; tek tek uzmanlık alanlarına giren yapıtlar benimkiler daha çok.

Nasıl şey bu benim kitaplığım?

Gel de, nice onyıllar, bu raflar arasında dönen dur, birini okur okurken elinden bırakıp öbürüne yönel, sonra da bütün bu gerçekliklerin ne tür bir düzenleniş gösterdiğini, yapıcı ne biçim bir kuruluş olduğunu, içerikçe varlarını yoklarını açık-seçik dilegetiremediğine şaş dur. Halka açık kitaplıklar hiç de böyle değil. Yeryüzünde genellikle uygulanan dizgeler uyarınca, özetin özeti, yazar adlarına göre, yani önce A'lar, ardından B'ler, C'ler yanyana tüm girdiler, sonradan gelenlerse aralara, kendilerini 'bekleyen' yerlere konuşlanır. O'dan 10'a önemli başlıklarla belirtilen kültür-alanları bunlar. Benim kitaplığım, kendi gereksinimlerime; merak ve ilgilerime; ençok da, eşyalarla birlikte evin konumuna bağımlı bir düzende.

Kuşkusuz, oldukça yararlı bir düzen benim için kendi kitaplığımın düzeni. Salt-kitaplara özgü bilgi, kaygı, deneyim ve amaçlarla uzaktan yakından alıp-verceği yok gene de. Şöyle diyebilirim: benden başka birinin gözüyle, epeyce düzensiz, iyiden iyiye dağınık, hattâ karmakarışık bir yer. Lâf olsun diye anmıyorum bu niteleyişleri, benim için bile öyle, hem de nasıl. Zaman zaman “Ne nerde?” diye uzun uzun arıyorum kitaplığımda, – çoğun, dilediğimi *yerinde* buluyorum bulmasına, buluyorum da, bazan, artık alıştığım öfke ve hüznle vazgeçecek gibiyken erişiyorum bu mutluluğa. Ama bazan, günlerce kafamın içini oysa da, düşünce yorula nice çabalar da yüklensem,

bende olduğunu kesinkes bildiğim kitabı, birtürlü yakalayamıyorum kendi kitaplığımda. Aramaktan vazgeçtim, işte kafaya takmıyorum artık desem de, içten içe, evcek şeytan-aldı-götürdü yakarışına çıksak mı diye ‘yardımlar’ geçiriyorum aklımdan. Neyse ki, bu başarısız arayışlarla, kimi günler süresince okuma zindeliğim bulansa bile, kimbilir kaç kez önünden geçtiğim kitap, tam da en umulmadık yerde saatte, beni çağırmasın mı, – kalkıp alıyorum, bir sevinç, bir sevinç, anlatılamaz.

Evdekiler, dedim de, tekbaşına yaşamıyorum bu evde. Gelenimiz gidenimiz oluyor, çok şükür; eh, gündüzü geceyi kolaylaştıran eşyamız da var. Ama kitaplar, – gür bir orman onlar, her yeri kaplayan bir canlı gücüyle, dalbudak üreyip yürüyorlar evin içinde. Evdekilerle öyle soluk kesici tartışmalara itiliyorlar ki insanı. Mutfağa, banyoya, bir de yatakodasına izin alamadım kitaplara yer açmak için. “Bizi kovuyor bunlar, birgün biz çıkıp gitmek zorunda kalacağız!” – evden *tepkiler*, hepsi haklı tepkiler, ciddi ciddi düşündürüyor bunlar beni. Evdeki haklarımı kötüye kullanıyorum doğrultusunda tuhaf bir erinç sivri sivri batıyor yüreğime. Öyle ya, eve taşınmadan önce, yalnızca küçük odaya yerleşecekti kitaplar; ilkin orayı onlara ayırmıştık. Böylece, bol bol yer vardı hepimize. Gel gör ki son anda, azçok haklı birkaç gerekçeyle, ütü-dikiş işlerini yerce paylaşma önerilerimi de ekleyip tatlılıkla şimdiki büyük odaya yerleştim. Bir oldu-bittiyle ısmarlanan ek raflarla genişledi yaşama alanım. “Odam” diye nitelendiriyorum bu alanı. Yandaki küçük odaya kaldı dikiş-ütü. Gel gör ki, orayı da sardı zamanla kitap sarmasıkları, ordan da evin başka yerlerini, yörelerini. Hâlâ direnen bölgelere, bölgeciklere gelince, – bilemiyorum, bilemiyorum...

İşte böyle: nesnel bakışa tutarsız, bölük-pörçük, kargaşalı izlenimler uyandırır da, düzeni yönünden, benim doğal bulduğum, kendime yakıştırdığım, kendimi öyle büyük sıkıntılarda duymadığım bir ortam evdeki kitaplığım. Kartotekten yoksunmuş, henüz bilgisayar işlemlerine kavuşmamış – ne çıkar bundan, önemli olan uyumla birlikte-yaşam, o da gönlüme göre doğrusu.

Kendi kitaplığımda bazan kitap arıyorum diye yakınmalarına gelince, yakınmak değil ki bu. Kitap kovalamacalarımın tek sorumlusu ben kendimim, diyemem. Gel de ev koşullarının

zorlayışına boyun eğme. Ne de olsa duvar, köşe, durumundan dolayı kimi rafın dar oluşu, kimi bölmenin küçük tutulma gereği, böylece yanyana gelmesi gereken kitaplarımın, A B C'ye meydan okuya okuya, ev-engeleri uyarınca dönüşlü kıvrımlı atlayışlar göstermesi kaçınılmaz bir gerçek. Hem sonra, yitik ardında koşarken öyle güzel karşılaşmalar, öyle beklenmedik buluşlar yaşıyor ki insan. Şuymuş-buymuş, şöyleymiş-böyleymiş, yaşam bu, nerde yok ki bütün bunlar, yaşamın tuzu biberi hepsi. Kitaplığımdan yakınırsam, yüzüme gözüme durur gene de. Birzamanlar, sokaklara açılan pencerelerin yarı örtük perdeleri arasından kitap dizili bir raf sezince keşke-benim-de böyle-olsa diye heyecandan sallandığım yığınla günler hep içimde.

Sağduyudan ayrılmaya iteleyeni görünür görünmez hiçbir neden olmadığına göre, kitaplığında çağrışım çağrışım akıp giden düşüncelerimi, gem vurmaya aklımdan geçirmeden, yalpalamaya bırakıyorum. Sesimi duymasalar bile, Montaigne'in, Erasmus'un, Cicero'nun, Seneca'nın, kulakları çınlasın demekten alıkoyamayacağım kendimi. Kişisel kitaplıkların yasası bu: sıkı çeki-düzen olmuyor. Herzaman her yerde, kitapları eve sığdırma, ya da evi kitaplara uygun genişletme sorunları var. Gerçeklikteki sıkıntılar yetmiyormuş gibi, işleri bir de düşüncece arapsaçına döndürmemek kaygısıyla; kendi kalemimden çıkan kitapları, önceleri zarflarda çekine çekine görünen, sonraları cilt cilt kitaplaşan fotokopileri; hele artık kullanılmayan yorgan dolaplarında hüznün ve sevinçle birşeyler bekleyen dersdosyalarını biryana bırakalım şimdi.

Bir de, zaman zaman, benden-sonra-n'olacak kaygısı gündeme gelmiyor mu? Benimkilerle akraba bir kuruluşa bağışladım epeyce önce kitaplığımdan küçük bir bölümünü. Bir de ne göreyim, hoş, iyi ki gördüm, toprak altında nemli bir ambarı boylamış hepsi. Yanlış yazılmış kartların izini süre süre oraya ulaştığım gün, ölüm terine benzeyen terler döktüm desem abartmış olmam durumumu.

Maddesel açıdan bakınca, kitaplığım: tuğla-harç-sıva duvarına yapışık bir kâğıt duvarı, evin içalanını küçülten bir ek. Genel

izlenimle: şurası yeni ötesi eski, kimi solgun kimi parlak, alacalı bulacalı lekeler, üstüste yanyana.

Cilt meraklısı değilim. Kitabın ucuz olmasına bakarım, yeter ki rahat okunsun; gerekince, pahalısını da edinmek için, özveriden yana, çevremdekileri bazan gülümsetecek bazan kızdıracak kadar kitaba karşı eliaçığım.

Biriktirme içgüdüğü diye birşey duymadım içimde. Mal-mülk adıyla anılan taşınır-taşınmazlar nedense hiç çekmedi beni, nedense hiç çekmedi, bir çöpüm bile yok. Kitaba gelince, iş değişiyor ama: kitap elinin altında değilse, elin kolun gibi senin değilse, yandın, en güzel fırsatlar kaçır, en elverişli zamanlar boş geçer, en onsuz-olunmaz bilgiden duygudan uzakta kalırsın. Gereksinim giderme aracı olarak alacaksın kitabı, kaçınılmaz. Gereksinimler yaygınlaştıkça kitaplar da artıyor. Bir de bakıyorsun, senin de birşeylerin var. Hoş, satsan pek para etmez; hırsız girse, bu evde değerli birşey yokmuş diye, boşelle çıkıp gider.

Kişisel açıdan bakınca: birdeyime, sanki ben kendim ordayım, nasılsam öyle: dünüm, bugünüm, özgeçmişimle kitaplığımdayım. İlgilerim, heveslerim, tutkularım, özlemlerim yansıyor orda. Çocukluğumdan bugünlere, talihlerimin, rastlantılarımın, arayışlarımın, sevgilerimin izlerini sürmek olası orda. Yaşamımı ören akılsızlıklar, sınavışlar, sapışlar, şaşkınlıklar yeryer damgasını vurmuş oraya. Başarılı tırmanışlarım, verimlenen çabalarım, unutulmaz tatlanışlarım, bencileyin yengilerim – daha nice şeylerin hepsi, başkalarının diliyle dile-gelip kurulmuş oraya.

Yazgımın beni uzun kısa sürelerle ürkek, gözüpek, dinç, yorgun, hüznü, sevinçli, İstanbul'dan ötelere dolaştırdığı çeşit çeşit kentlerde, Ankara, Köln, Leyden, Bruxelles, Paris, Londra, Cambridge, Floransa, daha da başka kentlerde, zamanın elverdiği ölçüde, kimi de zamana meydan okuma sarhoşluğuyla az mı taban teptim kitapçı sokaklarında, hem de bazan yakınlarda oturanlara bile tanımlamakta zorluk çektiğim sokaklarda, – ne için olacak, hep kitap için kuşkusuz.

Başkalarını koşturmakta da üstüme yoktur hani. New York'a, Tokyo'ya, Bombay'a, Johannesburg'a mı gidip gelecek bir tanıdığım, ya da nazım geçen bir tanıdığın tanıdığı mı var, ya da oralardan mı dönüş var İstanbul'a, çok önceden hafif hafif

yoklamaya başlarım, sözlü yazılı. Bir kitap gerek, tam da orda çıkmış, zahmet olmazsa, – gel gör ki çoğun, “adını ver” göz kırpışlarını birkez algıladım mı, kitap sayısı sıçramalar bile gösterir.

Nesnel açıdan bakınca kitaplığım: birçok güneşler, saman-yolları, gezegenler, uydular, kuyruklu yıldızlar. Bilim, felsefe, şiir, roman, deneme, daha da başka anlam-adalarıyla yazılar uzayının sonsuzluğunda, çoğun aklımın ermediği kendine özgü çekim-itim, büzülme-genişleme, ısıma-gölgeleme yasalarıyla yö-rüngeleniyorum. Neyim ben, böylesi evrenler içinde? Kalkmış, şimdi dışı varmış gibi böylesi bir evrenin içinden söz ediyorum. N’apabilirim, evren de kitap da çelişmesiz konuşmaya elverişli değil ki, burgaç burgaç savrulup gideceksin ordan oraya.

Ben kitaplığımın efendisiyim, gibilerden kasılanlara; kasılmasalar bile, kurdukları özel kitaplıktan ötürü, kendimi tutamıyorum söyleyeceğim, göğsü kabaranlara pek iyi gözle bakmam. Gerçi ben de, zaman zaman evde, içten içe fışkıran kitap keyfiyle, ee işte bütün bunlar benimle var, nice emeklerle burda hepsi, türünden güvenle, bir hoş oluyorum doğrusu kitaplığımda. Gelip geçiyor ama bu; şımarıklığın en hafifine bile boşveren bir kitap-utancıyla omuz silkip işime bakıyorum: Saygı ve coşkuyla, dikkatle okumamı sürdürüyorum. Yani birbakıma kitapların suyunda yürüyorum. Sözgelimi, yıllar önce, Locke beni, hiç aklımda yokken Shaftesbury’e göndermişti; tıpkı geçenlerde, ağaç eşyayı konu alan bir kitabın, beni, tepeden inme, demir-estetikine yollaması gibi; nitekim bugünlerde güzel bir yapıt var elimde, demir-ağaç uzlaşımını işleyen güzel resimleri, çizimleri, metinleriyle ne mutluluk böyle bir kültür-anıtını sayfa sayfa seyredip okumak.

Gerçekten de kitapların biraradalığı, kitaplık evrenine dönüşür dönüşmez, birbakıma, kendi kendisinin efendisidir artık. Gizemli diye nitelenebilecek birtakım etkileşimlerle, kitap kitabı çağırır, iter, dışlar, benimser, büyütür. Sonrası hep tanık olduğumuz şey: kendisine efendi diyen o başlangıç çekirdekçığının yokolmasıyla da insan-tarih-kültür uzayında kimbilir nerelere saçılır gider kitaplar.

Oluşumsal açıdan bakınca, kitaplığım: katıların aktığı bir ırmak. Uzunca zaman-aralıkları bile pek birşey değişmiyormuş

gibi bir izlenim uyandırabilir. Oysa sürekli değişimler ırmağı kitaplığım. Bir *şimdi* değil kitaplığım, tarihsel bir varlık. Bir-deyime, öznel tarihim yazılı orda. Daha doğrusu, payaldığım insanlık tarihinin öz gelişmemle iç içe dolandığı bir kesişmeler bütünlüğü orası, dünden bugüne, kismetse yarına uzayıp giden durağan görünümlü bir kıvıltı birlikteliği.

Elimi götürdüğüm her yer bir başlangıç bu kitaplıkta, sonra gelen kitapların başlangıcı. Her başlangıç görelidir ama, onun da dönüp dolaşıp bir başlangıcı var.

Anımsadığıma göre, bir kitaplık çekirdekciği bile diyebileceğim şöyle gözdolduran bir tek kitap rafı bile kalmadı babamdan. İlk ders kitabımı, kırmızı kâğıtla kaplarken, neyi ne yapacağını şaşırmıştı saygıdan “Biz ordan oraya savaştık, okumayı sizlere bıraktık”, derdi, ben okurken umutlu bir hüznle babam. Hangi kitabı istesem, dar durumumuzu düşünmez, sorusuz sorgusuz, alıp getirirdi. Kül renkli üç ciltlik *Büyük Nutuk*, koca koca harfleri, parlak akkâğıdıyla elinden düşmezdi hiç. Ben ilk okulu bitirmeden yanan evimizle birlikte kül oldu çok sevdiği *Dar Kapı*, – Gide’den özet-çeviri. Ben ortaokulun sonlarına doğru gelirken en çok okuduğu kitap, emekli bir subay arkadaşından ödünç aldığı bir İzmir tarihi’ydi, kendisinin de katıldığı bir kurtuluş anlatısı.

Annemse, kenarlarını cami avizelerine benzettiğim eski harfli *Kur’an-ı Kerim*’den başka bir kitabı olmadı onun, – duvarın yüksekçe yerine çakılmış, iki ucu tahta dayangaçlı, birbuçuk dirsek uzunluktaki rafta dururdu, üzeri tülbentle sarılıydı hep. Bir tek bu tülbentle içindeki kurtarıldı geçirdiğimiz yangından.

İlk satın aldığım kitaplardan da bir şey göremiyorum şimdi kitaplığımda. Nerde *Ferhat ile Şirin*’im? Nerde *Kolsuz Kahraman*’ım? Ya Jules Verne’lere n’oldu? *De Bello Gallico*’yu ne yaptım? Onyıllardanberi rastlamadım *Kızılıçık Dalları*’na? *Havaya Çizilen Dünya*’nın o ilk basımını birtürlü bulamıyorum. *Le Petit Chose* yer yarıldı da içine girdi sanki. Çok ev değiştirmek zorunda kaldık çocukken de delikanlılık yıllarımda da. Ne demişler her taşınma bir deprem, özellikle kitaplar için geçerli bu.

Yitikler gözden uzaksa da gönüllerde sürdürür varlığını. Şimdi anmadığım başkalarıyla yanyana olacaklardı bugün olsay-

dılar. Sımsıcak bir akrabalıkla onlara da yer vardı kitaplığımda. Gene de, fıldır fıldır, rafların birinden öbürüne gidip geliyorum oturduğum yerden. Çocukluğumun, gençliğimin başdöndürücü bir özlemiyle yıllar yılı beslene beslene iyice tutarlı bir yönelime ulaşan kendi kitaplığımı kurma istencimin ilk somut başarılarından ne var, peki, şimdi burda? Tam okuyacağım, seçemiyorum gene de, tuhaf, işe yarayacakmış gibi geliyor, yakın gözlüklerimi takasım geliyor. Derinlerdeki özlem kıpırdanışlarından nice sonraya da rastlasa, yarım-yamalak bir odada, yer bulunamadığı için, açık kapakları hep arkadaki duvara dayalı iki küçük sandıkla, şurası burası patlak, bir mukavva bavulda üstüste sıralı kitaplar – üniversite dönemimin bir bölümü. Çok şey yok ama beklenmedik zamanlarda “İşte ben hep burdayım!” diyor biri. Dün akşam üzeri Powys’in o çok sevdiğim *Autobiography*’sini yanlışlıkla üç raf üste, Dickens’ların oraya koymuşum, birden ilişti gözüme. “Nelson Edition”dan *Pickwick Papers*, – üniversiteye yazılmak için gittiğim sabah elimdeydi. İki kalın kitap arasında sıkışa sıkışa, dışarıya doğru çıkık bir kitap bakıyor bana. Onun ne olduğunu biliyorum, yine o dönemden bir derleme, Fahir Onger kendi vermişti bana. *Bugünkü Şiirimiz*. Cumhuriyet Türkiye’si’nin gençlerine ayrılmış en ilk antolojilerden biri bu. Belki de otuz kişi hepsi hepsi. Kaç tanesi çoktan öldü. Kimisiyle yaşittik. Çığır açtı bir-ikisi. Öbürleri benim bile belleğimden çıkıp gitmiş. Hey gidi günler hey! Soyadının Akgün olmasından anlaşılan, Nahit Ulvi başta. Bizden birkaç sınıf ilerideydi o; kendisine ayrılan sayfaların herbirine kocaman kocaman imzasını atmıştı, seminer odasında kitabı elimde görünce sevine sevine. Cahit Sıtkı Tarancı’ya doğru, yukardan aşağı ortalarda Orhan Veli Kanık. Kitap, topu topu 80 sayfa yoktur sanıyorum. Kötü kâğıtlı, kötü yapıştırıcılı kitabın önyüzü kapkara, iç sayfalar, zamanla, kirli sarı.

Öncemle, daha öncemle; sonramla, daha sonramla birbirinden kolay kolay ayrı tutulamayacak evrimlerle bu kitaplıktayım. *Kolsuz Kahraman*’dan kalkıp nerelere, – Platon’lara, Kant’lara, James’lere Stendhal’lara Beckett’lere geldim işte. Birbakıma, çeşit çeşit yetili, becerili olan arkeologlar gerek kitaplığımın oluşum-tarihini, kendine özgü yapısına yaraşan gerçeklikle

bulup ortaya çıkarmak için. Benim istediğim bu değil ama şimdi; başka kimsenin de böylesi bir girişime kalkışacağı yok zaten.

Birkez, kendi kitaplığım diye bir oyalanışa kapıldığımı göre, açık-seçik şunu belirtsem, diyorum. Şunu: kitaplığımın benim için “canlı” bir varlık olduğunu. Eski zamanlarımdan yeni yepyeni zamanlara dek süregelen, bundan böyle de sürüp gitmesini dilediğim bir canlılık bu. Duruma koşula göre, kendini kimi uysallıkla, kimi dirençle sunan bir canlılık kitaplığımın oluşumu. Nasıl kalbim, midem, akciğerim, böbreklerim benimse, ama heryerine istediğimce buyruğumu geçiremiyorsam, kitaplığımda da öyleyim. Tüm görünümüyle burda, hiç olmazsa önyüzüyle karşımda: dilesem, birbir katmanlarının, içine bile dokunabilirim; hattâ görünüşte gizli anlam-derinliklerine bile inebilirim; gene de bu can, tümüyle gizemli bir can benim için.

Öbür ‘kişiye özel’ kitaplıklardan bir ayrılığı yok, benim kitaplığım da onlar gibi: *biricik* bir oluşum, yalnızca kendine özgü bir gelişim. Herkes gibi beni de kişisel-duygusal birtakım bağlar bağlıyor kitaplığıma. Böylesine yakın birbirimize; ola ki bundan, varlıkça bana gizli gibi birşey, tıpkı kendimin kendime hem açık olması hem örtük kalması gibi birşey.

Genel açıdan bakınca kitaplığım: çeşitli nedenlerle yolu bizim eve düşenlerin kitaplığıma ilişkin izlenimleri, soruları, düşünceleri, değerlendirmeleri uyarınca biçim kazanan birtakım görüşlerde yansıyor; bunlarsa tek bir nitelemede toplanıp özetlenemez. Genelın rengini az çok vermek amacıyla bu bağlamda yapılabilecek en doğru şey: kitaplığı görünce, şöyle ya da böyle bir ilgi duyanların bu ilgiyi çekinmeden açığakoyma fırsatını buldukları zaman, kulağıma çarpan bazı ünlemleri anımsamam, bazı sorulara değinmem gerekiyor.

“Ne çok kitabın varmış!” türünden bir şaşırmaya kapılıyor konuklar kitaplığımda. Pek haksız olduklarını söyleyemem. Bana da sayıca çok gelmiştir bazan kitaplarım. Bazan ama, çünkü bazan da, bak şu eksik, bak bu eksik diye diye gözlerimi başka kitaplıklara ya da kitap satan yerlere çevirince, hiç de çok gelmiyor bana kitaplığımdaki kitaplar. Daha doğrusu, şimdi değil, eskidenberi hep öyle, ikircil bir duygu içindeyim kitaplığımda.

Düpedüz dilegetirmeseler de, kitaplığım da konukları kolay kolay bastıramadıkları bir şaşkınlık kaplıyor: “Yeryer ne partial görünümü var bu kitaplığın!” der gibiler. Alıştığım için olacak, şaşırmamakla birlikte ben de böyle düşünüyorum.

Türkçe kitaplarımın nerdeyse hepsi ciltsiz. Konunun yabancı tuhaf bulabilir ama seyrek rastlanıyor anadilimizde ciltli kitaplara. Kâğıt pahalı, okuyan az, edirlere bir de cildi bindirmemek için bu böyle olsa gerek. Daha tuhafı, kalıcı değerdinden, ya da özel durumundan ötürü cilt gerektiren bazı kitapların, ne yazık ki, ciltten yoksun olmasına karşın, birçok değersiz yayın, nedense salt satınalan bulunduğ u için, gelir artırmak dileğ iyle, çalımı lı ciltlere bezeniyor.

Yalnızca Türkçe kitaplar değil, Fransızcalar, sayısı zaten az olan İtalyanca ve İspanyolca kitaplarımın da çoğ u ciltsiz. Gelgelelim onları sarıp sarmalayan kaplar bizimkilerden, çoğ un, kat kat dayanıklı. Gene de, okumaydı, ışıktı, nemdi, sıkışıklıktı, iyiden iyiye hırpalanıyor bu kitaplar da; Türkçe akrabaları gibi dökölmeseler de bir gerçek bu.

Almanca kitaplarımın, belki yarısı ciltli, özellikle kalınlar. Başka çare var mı, ucuz olsun diye, ben gerç i Almanca kitap edinirken, ciltsiz olmalarına, aykırı geleceğ ini sanmadığ ım bir-deyimle, özen gösteriyorum.

Aynı durum, ister İngiltere’de ister Almanya’da basılmış olsun, İngilizce kitaplarım için de geçerli. Gerçekliğ e pek uygun düşmeyebilir ama, İngilizce kitapların, az basılan dönemlerden kalma bir gelenekten dolayı, ya da yanıltılı bir yüksek değerbıçmeden dolayı, çoğ una cilt vuruyorlar.

Eski Yunanca, Latince kitaplarımın büyücek bir bölümü ciltliyse de, kitaplığımın genellikle bıraktığ ı izlenim: kimi hafif renkli, kimi soluk renkli dizi dizi kitap sırtları.

Birara, kitaplığımın durumu, başkalarına bugünkünden daha içleracı s görünebilirdi. Aldığ ımda ister ciltli ister ciltsiz olsun, epeyce kitabımı, kuşkusuz hiç elimden düşürmediğ im için yıprandıklarından, sağ lamlamak amacıyla bir güzel ciltlettim. Hangileri, nerden bileyim, ancak şimdi göz üme ilış en bir-ikisini anabilirim: Sokrates’ten öncekilere ilış kin Yunanca-Almanca, Yunanca-İngilizce metinler; bazı Shakespeare’ler; Cervantes’ler;

Latince-Fransızca Sözlüğüm Quicherat, bir-iki Goethe, Gogol gibi şeyler işte. Kimi yeniden cilt istese de, başka okurluk görevleri beni beklediğine göre, zor artık ciltleme atılımlarına kalkışmak. “Atılım”, diyorum, “yenileme” diyemem: görünen yüze çeki-düzen vermekle yenilenmez ki kitaplık.

Ağırladığımız konukların hemen hemen hepsi, kitaplığıma şöyle bir gözattıktan sonra, bir-iki ünlemle geçiştiriyorlar, kuşkusuz. Konukluğun elverdiği ortamda kitaplarla daha yakından bağkurran kişiler de var. Bu çerçevede zaman zaman yanıtlamam gereken sorular, kendime sorduğum soruları andıran sorular bazan.

İşte bunlardan biri şu: Nasıl şey bu kitaplığın düzeni? Var mı, yok mu, bilmem. Yoksa, birşey diyemem. Varsa, çok yerde uygulanan türden birşey değil, kuşkusuz. Sanki benden bağımsız ama bana uygun; sanki bana karşı çıkan, ama birbakıma pekçok yönden beni kollayan bir samanyolunun içindeyim kitaplığımda. Buranın güneşi doğallıkla kendimim. Gene de, ben çekim-kaynağım derken, dörtbir yana uzaylanan kitaplar evreninin kıyıbucağına ilişmiş bir taşralıyım. Hem düzen hem düzensizlik kolgeziyor burda. Bir kargaşadır almış başını giderken, ince ince hesaplanmış yörüngelenişler çıkıveriyor ortaya; önü-ardı, sağı-solu iyice belirgin bir derlenip toplanış yerli yerine oturmuşken dıştan bakanlara delicesine saçılmışlık gibi gelen dağınıklıklar sarmış ortalığı.

Kitaplığımda bana yöneltilen soruların oldukça başında “Kaç kitabın var?” sorusu geliyor. Gerçekten bilmiyorum. Bilmek istemiyorum da. Bileceğim de n’olacak sanki? Tuhaf ama başkalarının en çok merak ettiği soru bu. Sayıya vurulması şey mi bir kitaplığın niteliksel niceliği? Ya da, niceliksel niteliği? İlle de bir sayı söylememde diretenler çıkıyor bazan. Değil mi ki geldi buna dayandı, hani ben de bilsem, bunda ne kötülük var, diyorum. Hattâ kimi, hızlı bir saymaya girişip atlaya sıçraya bir sayıya erişmeye çalışıyorum. Gel de kestirip at. Sayıca kabarıklık benim için önemsiz olduğuna göre, dört, beş bin gibi yaklaşık kesinlikte bir sayı birtürlü ağızımdan çıkamıyor. Yüzlerle bir yaklaşım sınısam, “Çok az söyledim, şuracıkta kaba

bir hesapla, yalnız şu karşımdaki duvarda yüzlerce kitap var” çeşidinden bir karşı-koymayı göğüslemem gerekiyor. Neyse ki, kitaplıkla ilgilenenleri, sayıdan ötelere götürmek kolay: “Tam saymadım; zaten sürekli değişiyor; sayım yapmak zamanı geldi artık, bir yardımcı bulsam...” Ne de iyiliksever herkes: “Ben yardım ederim” diyenlerden, “Elim bu işlere yatkın değil ama birini ayarlarım” diyenlere dek öneriler, öneriler.

Oldukça tedirginlik yaratan bir soruyu da şöyle dilegetirebilirim. “Ödünç kitap veriyorsun, değil mi?” Kuşkusuz nesnel bilgi edinme dileğinden çok, soranın, tanıdığım kadarıyla, kişiliği, özel gereksinimleri, doğrultusunda yoruma açık böylesi sorular. Kitaplarımın enaz birkaçını alıp gitme dileği, ricası, hattâ buyruğu gizli bu soruda. Ne diyeceğimi şaşırıp kalıyorum: “Kitap burdan dışarı çıkmaz!” desem olmaz, daha önce vermiş olabilirim kendisine; hoş, büyük bir olasılıkla geri dönmemiştir kitap. “Artık vermiyorum” desem, “Ne zamandan beri?” sorusu dikilecek karşıma. Daha da ötesi: “Ama ben başkayım” diye kendisine ayrıcalık tanınmasına son derece doğal birşey gözüyle bakmaya eğilimli herkes.

Şimdi burda, yaşadığım yaşayacağım hertürlü tehlikeden uzakta, kitaplığıma ilişkin soruların şöyle bir dökümünü yapmak bile canımı sıkmaya yetiyor; iyisi mi keseyim. Dirençli yüzler gözümün önünde gidip geliyor gene de. Kimsenin beni kitaplık psikolojimi enine boyuna sergilemeye zorladığı yok. Kitabın okunmasından, kitap değerlerinin paylaşılmasından yana olduğuma göre, değil mi ki kitaplığıma girecek kadar yakınımız, istekliyse, sonunda kitabı veriyorum da, geri-dönüşü sağlayacak bir süre-sözü de almaya bakıyorum genellikle. Aksamalar olunca, dışardaki kitabımı izliyorum doğrusu. Gel gör ki her zaman sağlayamıyorum geri-dönüşü. Bu yazgıya kurban giden nice güzel kitaplarımın özlemini çekmekteyim hep. Birkez uçtuktan sonra, çeşitli nedenlerle yerine koyamadığım kitaplarım yüzünden, ne diye saklayacakmışım, hem üzgün hem öfkeliyim. Bunu, kitapları gözümünden bile kıskandığım, anlamına çekenler çıksa da, aslında hiç öyle olmadığım için, bu kitaplar nice kitap-sever utanmazlarla nice kitap-sevmez utanmazları beslediği için, hiç çekinmeden söyleyeceğim: Bazan öyle oluyor ki, tam ödünç verdiğim kitabı, daha ödünç verirken

ne yapıp edip ille de okuyasım geliyor. Bu tutku öylesine biliyor ki izleme gücümü, boş yeri durmadan bir diken gibi içime batan kitabıma, ne yapıp edip yeniden kavuşuyorum.

Ençok yalpalamalara neden olan soruysa, “Bu kitapların hepsini okudun mu?” sorusu. “Okudum” desem, kim inanır; herkesin karnı tok çalım; beni yetesiye tanıdığı için, böylesi ‘böbürlenmelerden’ uzak olduğumu bilenler var neyse. “Okumadım” desem, kimine göre gösteriş düşkünüyüm ozaman, kimine göre, geçim durumunu boşuboşuna hiçe sayan bir dengesiz. Bırakın ki, doğru da değil bu “okumadım” yargısı, – nasıl okumadım. Yanıtım ne olmalı öyleyse? “Okudum da okumadım da”. Gerçek bu, hem de gerçeğin ta kendisi. Beklenen yanıt değil oysa, beni bilsin bilmesin, çok kimse için yanıt bile sayılmaz bu. Yinelemeden edemiyorum ama kitaplığım ile ilgili en doğru okuma gerçekliğine birbakıma en uygun saptama gene de bu. Gerçi mantıkça bir çelişme, okudum-da-okumadım-da, bu gerçek gerçekten gerçek olduğuna göre, kendi gerçeğimi dobra dobra söylemekten başka ne yapabilirim.

Okumaya azçok bulaşanların yabancısı değil sanıyorum, sözü binbir dereden dolaştırmaya ne gerek: okumak var, okumak var. Her türlü başka okumanın, hepsi okuma ama. Kitabın içine, içeriğine, yazarın, yazının davranışına, okuma koşullarına, okuma sürelerine, okumaya götüren gereksinimlere; okumadan umulan amaçlara, daha da başka durumlara göre sonsuz kılıklara bürünen bir eylem okuma. Herkes gibi benim de, yeri geldiğinde şu bu yönden açık kılmayı denediğim için, şimdi şuracıktasayıp dökemeyeceğim bir okuma tutumum var. İşte bu doğrultuda açık-seçik söyleyeceğim şu: bu kitapları okudum, – ama kimi şöyle kimi böyle, hepsini birbiriyle uzaktan yakından akraba bir tutumla okudum. Hem de nasıl, – kimini birkaç kez okudum; kimini daha çok okudum; kimini okumamışım gibi geliyor bazan; kimini ne yapıp edip okumak istemekteyim; kiminin bir tutamcık sayfasını okumuş olsam da, tümünü okumuşum gibi geliyor bana; kimine kaç kez şurasından burasından yöneldim ama birtürlü bitiremedim; kimiyle günün bir bölümündeyim; kimiyle de nice nice günler birlikte; kimini onyıllardanberi elimden bırakmıyorum.

Özetle: Kendi kitaplığımı okudum, desem de yalan, okumadım, desem de yalan. Yarım-yamalak bir deyişle: bu kitaplıkta bilmediğim birşey yok kanısını besliyorum bazan; bazan da, kendi kitaplığımda kitapların hiçbirini okuyuşum içime sinmemiş gibi bir izlenim kaplıyor içimi. İşte böyle: kitaplığım benim, ben kitaplığımın.

“Burdaki kitapların hangisi en değerli kitap?” – En’le başladığına göre, en’le sürdürüyorum: kitaplığımda enaz sorulan soru bu. İçerdiği ya da içerebileceği çeşitli anlamlardan dolayı epeyce kaypak bir soru. Konuğum ister şöyle bir aklından geçsin, isterse seslendirip dışa vursun, doğrudan doğruya bana yöneltilen bir soru diye yorumluyorum bu soruyu: “Kitaplık-taki kitaplarının hangisi *sence* en değerlisi?” Değer-sorularına bayılırım ama, birden içim büzülüyor bu soruyla. Tek bir kitap adı bildirme gereği yok mu, işte bu dapdaracak ediyor. Tek bir kitap göstereceğime birkaç tane göstersem olmaz mı? Ne diye olmasın. “Hangisi?” öylesine bir soru sözcüğü. Bunca kitabın ortasında, en değerli ha bir olmuş, ha birkaç, pek birşey değişmez özde. Gelgelelim, bir yerine birkaç taneye de çıkarsam en’lerimi içim rahat değil gene. Hergünüm aynı gün mü? Her yaşım aynı yaş mı? Durmadan değişmiyor muyum? Ben hep benim, desem de, ben ben miyim? Amaç, özlem, ilgi, duygu, akıl, sevgi, coşku – akıp akıp gidiyor içim, çevremde sürekli değişen dünya ile birlikte. Kitap sayısını çoğaltsam da en’in sivriliğini gideremem sanıyorum. “En değerli”deki değer’le, gözönünde bulundurulmuş şey para olsaydı, kolaydı işim. Tıkış tıkış kitaplardan birkaçını çekip çıkardım mı, yanıtlamış olurum soruyu.

İşte Oswald Spengler’in, kardeşinin oğlu Alexander’e verdiği *Untergang des Abendlandes*. 1953 yılbaşısındaydı, kendisi bana armağan etmişti. “İşte bu...” sussam daha iyi, alım-satım değeri değil ki şimdi burda sözkonusu olan. Çok sevdiğim Suat Baydur’un, hocamız Walter Kranz’tan çevirdiği *Antikçağ Metinleri*, ilk çıktığı gün, Felsefe’nin ikinci sınıfında öğrenciydim ozaman, o kişilikli elyazısıyla: “Genç dostum, gözbebeğimiz Nermi Uygur’a, bir yanlışımı düzeltmeye katkısından ötürü teşekkürle, saygıyla.” Hep denetim altında tutardı heyecanını bu bilge ağabeyim. Ben hâlâ ağabeyim, diyorum, oysa olgun-

luk çağına varamadan ayrıldı aramızdan o güzel insan. Kuruya kuruya bu gidişle zor okunacak, vargücümle gerçek kılmaya çalıştığım o sözler. Gel de bir kitaba “Bundan daha-değerlisi yok!” de. Ne var ki, her tür değere yapışıp kalanlardan değilim.

Her konuda olduğu gibi kitap konusunda da çok-değerciyim. Her değer başlıbaşına bir kültür olduğuna göre, başka türlüşünü tasarlayamam zaten. Kitaplarımın hangisini, ya da hangilerini, “Bu en değerli kitabım”, “Bunlar benim için en değerli kitaplarım”, diye niteleyebilirim?

Benim için her kitabım en değerli: değerli bulmasaydım okur muydum! Yaşama-zamanımın hilesiz-hurdasız bir bölümünü adadığıma göre, kitaplığımdaki her kitap en değerli kitabım. Bir tanığım var: kitabı nedense yitirdiğim zaman, yitirmesem bile arayınca bulamadığım zaman duyduğum anlatılmaz acı. Gereksiz ama güvenilir. Rasgele eşyalar değil, kitaplığımdaki kitaplar, değerler onlar, herbiri dönem dönem en değerli canyoldaşlarım, en değer verdiğim varlıklar herbiri, öyleyse hepsi.

Düşünsel gel-gitlerle kitaplığımın içinden içine, çevresinden çevresine dolanıp dururken, önüne geçilmez bir soru güm güm sesini yükseltmekte: “Peki, n’apıyorsun sen kitaplığında?” Şimdiyedek ne kimse sordu bunu bana, ne de ben kendi kendime sordum: “Peki, n’apıyorum ben kitaplığımda?” Kimse sormadı, çünkü n’apılır kitaplıkta, – okunur, bundan doğal n’olabilir ki. Benim böyle bir soruyla oylanmamamsa, hep aynı nedenden kaynaklanmakta: Ona ne kuşku, kitaplığımda ençok yaptığım şey okumak. Genellikle kitaplığın varolma gerekçesi bu. Genellikle ama, özellikle durum başka. Nitekim burda şimdi benim kendi kitaplığım sözkonusu olduğuna göre, okumanın ötesine geçen, okumayla hiç ilgisi olmayan, hattâ okumaya karşı çıkan birçok şey gerçekleşiyor bu odada, – kimi elimde bunların, kimi de, elimde mi değil mi, bilmeden yaşadığım şeyler.

Burası benim kitaplığım. Öyleyse yalnızca okuduğum yer değil, yazdığım yer de. Burda okumadığım zamanlar, çoğun yazdığıma göre, bu kendiliğinden anlaşılır birşey zaten. Bırakın

ki, yazmadığım zamanlar, çoğun okuyorum; bu odayı kitaplık kılan kuşatıcı gerçeğin öbür yüzü bu.

Oda dediğin dipsiz kile boş ambar: oylumuna uysun uymasın, hiçbir eyleme "Olmaz!" dediği duyulmamıştır.

Otur, yat, kalk, gezin, uzan, gerin, giyin, soyun, başını dinle, ıslık çal, türkü tuttur, telefonla konuş.

Gelgelelim oda kitapların da yaşadığı bir evalanıysa, geometrik niceliklerinin ötesinde türlü türlü niteliklerle bezenir.

Hem özde hem biçimde buraya ençok yaraşan okuma ile yazma dışında, tüm varlığımı duyumluyorum ben burda, hem de nasıl, öylesine yalın aracısız bir içtenlikle ki, bazan kendim bile şaşıyorum buna.

Şimdi sırası geldi diye, bir tekerleme kalıbına doldurup söyle demeye eğilimli çok kişi: bana kitaplığını göster, sana kim olduğunu söyleyeyim. Oysa ben şöyle düşünüyorum. Kitaplık, kişiliğin olsa olsa biçimsel yönden aynası olabilir. Kitaplardan çok, kitapların oluşturduğu kitaplıkta, kişinin neler yaptığı, neleri nasıl yaptığı, neler yaşadığı, neleri nasıl yaşadığı – asıl bunlar kişinin kişiliğine tanıklık eder.

Kitaptı, kitaplıktı, kitaplığımı derken, isteristemez, kişi olarak bir-iki özelliğime, kendi öz anlayışım doğrultusunda değinmek zorundayım öyleyse. Kişiliğiminse, pekçok kişiye ortak etkenlikler biryana, bazan onlardan da ağır basan üç yönümü belirtiyorum şimdi. Hattâ bazan kendime, bu üç yönün kesiştiği bir etkenlik-edinginlik alanı gözüyle bakma eğilimindeyim.

İlkin: kendi kitaplığımda son derece özgürüm gibi geliyor bana. Kitaplığıma girer girmez, öyle sereserpeyim ki. İstedğim herşeyi yapabilirim gibi geliyor bana. Sonsuz olanaklar ülkesindeyim sanki. Bitimsiz ufuklu bir uzay burası. Yarası beresi, yarığı gediği olmayan, eşine pekaz yerde rastlanabilecek güvenli bir güvenlik bu uzay aynı zamanda. Genel kitaplıklarda içi daralanların, ısmarlama işi kitaplıklı odalarında, toplantı odalarında bir anlamsızlığa batır gibi olanların kulakları cınlasın, kendi kitaplığımıda yığın yığın kitaplar, güldür güldür beni eziyormuş gibi bir duruma kapılmadım hiç. Gerçi kitaplarımın büyük bir kısmı sorup sormakta, arayıp araştırmakta, kurcalayıp deşmekte. Düzmece kanıtları hoşgören, yüzeysel rahatlığın

maskesini düşüren, uyusukluğu silkeleyip atan yapıtlardan yana diyecek yok doğrusu kitaplığımı. Uyku ninnisi değil kitaplarım, uyandırma üvendiyesi. Tuhaf görünecek ama, benim hem özgürlüğüm, hem güvenliğim burda. Fırdolayı kitaplarımda kabara kabara akan meraklar, kuşkular, tehlikeler, tedirginlikler, bunalımlar – işte birbakıma benim özgürlüğüm – güvenliğim.

İkinci olarak, sözünü ettiğim bağlamda, kitaplığım, benim için, sınırtanımayan kitaplıklar evreni. Şöyle dilegetireyim: Boyu bosu şuracıkta besbelli olan kitaplığım, gerçekte, bir kitaplık değil, *birçok kitaplık birden* kapsıyor. Bol bol tuhafliklar, bu arada beklenmedik nice güzellikler içeren bir konumuz olduğunu unutup “Al sana bir abartı daha!” türünden bir irkilmeye kapılabilir bazıları. Oysa hiç gerek yok buna. Mayası içten gelen bir gereksinimle tutan, özen, saygı, dikkat ve tutkuyla oluşan tüm öbür kişisel kitaplıklardan bir ayrılık göstermiyor benimki. Belli bir kıvama azçok eriştiği geçmiş yıllardan bugüne, kabara kabara içinden çeşit çeşit kitaplıklar çıkarmaya hazır. Ununu katkısını esirgemedikçe, ister açma, ister puf böreği yap. Yoğurup biçimlemeyi öğreniyorsun nasıl olsa zamanla. Nitekim ben de kendi kitaplığımdan, değişen gereksinimlerim uyarınca, dilediğimce kitaplıklar oluştuyorum.

Herhangibir sayıma girecek değilim şimdi. Tersini düşünmek, yani kitaplığımdan yaratabileceğim kitaplıkları sayıp dökmek; daha doğrusu, hak yemiyeceğim, kitaplığımın neredeyse bensiz yaratabileceği olası kitaplıkları saymaya girmek çıldırmaktan da öteye sıçramak gibi birşey. Kendini bırakmaya görsün, kendi kitaplığı çıldırtır zaman zaman insanı. Çoğun kimselerin ayırdına vardığı yok, sakarlıklarımı kendim bilirim, genellikle yazı-çizide gizeme gizliliğe duyarlı duyarlıyken, çabalarla eriştiğim bazı güzellikleri, kendim güle oynaya işleme mutluluğuna erişmeden, pattadak elden kaçırırveririm. Öyle de, şimdi burda sözkonusu, birbakıma, kuşkusuz birbakıma, denemeden çok kitaplığımın kendisi, kendi kitaplığımdaki yaşamım.

Ne diyordum, aklım gönlüm şöyle bir kımıldamayagörsün, isteye istemeye yeni kitaplıklar düzenleyiveriyorum kendim kendi kitaplığımdan. Daha ilk yönelti içimde belirirken, gözümün önüne ilkin tek tek sonra küme küme kuşlar duvardaki

rafların birinden öbürüne uçuşmaya başlıyor. Değişik havalarım, çizimlerim, yuvalarım var artık.

Hep-aynı diye birşey yok, hep-başkanın ormansı evreni kitaplığım. Burda hiç canımın sıkıldığını anımsamıyorum. Kitaplıkta canı sıkılanları hiç anlamadım doğrusu. Öyle sonsuz yollar gidiyor ki kitaptan kitaba, böylecene “kalk yürü!” demekten alamıyorum kendimi. Yolunu kendin açmadıkça, ne yolda geçen zamanın, ne varılan amacın tadı var. Bir süre sonra tekdüzeleşen kitap dizelerinin içdarlığına sıkışıp kalmamak için, keyfince koşturacaksın kitaplığında. Elini kolunu uzatmak, merdivene çıkıp inmek yorduysa seni, hele kalemi kâğıdı eline al; zaman yitirmek istemiyorsan, hele hele yerlere, geçici de olsa, üstüste kitap yağmanın çeşitli sakıncalarını yetesiye gördüysen, çizelge çizelge kur yeni kitaplıklarını. Sonra? Sonra gönlünce başbaşa kal onlarla. Duvarlar alıştığı düzeni koruyup gitse de, için eski tas eski hamam değil artık.

Birçok dâhiyle, nice uzmanla, ozanlarla, yazın ustalarıyla yepyeni söyleşiler oluşturdun. Seni bu söyleşilere götüren yaşama uygun hep yeni özlemlere hep yeni kitaplık-söyleşilerine götürecektir seni.

Üçüncü olarak, kitaplığımın bir yönünü daha günışığına koymak, hem onun hem benim ortaklaşa bir yönümüzü vurgulamak olacak. O da şu: Herbirinin, kimi birbirinden uzaklaşır gibi görünen, kimi birbirinin içine giren iki boyutun ikisine birden rahatça yaşama-alanı var burda. Bu boyutlardan biri *akıl-yürütmelerle ilgili, öbürü doludizgin hayal-kurmayla*. Uzatmadan özetleyeyim durumu, çünkü oldumolası benim özüm bu, bırakın ki, akıl da hayal de, insanı alıp götürmede güçlü mü güçlü güçler.

Nerden bakılırsa bakılsın, kitaplığımın büyük bir bölümü, doğrulama dayanakları, yargılama ölçekleri, çıkarımlama sağlamlıkları ardından koşan kitapların barınağı. Bu kitaplar türlü türlü bilim ve felsefe dallarına giren bilgilenme, bilince kavuşma, beceri elde etme, uygulanım geliştirme arayışları, vargıları. Bu boyuttaki kitaplarım düşünce, kanıt, yetki, bilgi, ölçü, nesnellik ve benzeri türden anakavramların dolayında kıvam bulmakta.

Kitaplığımın öbür büyük bölümüyse, hayalgücüyle oluşan boyut. Çünkü özümün öbür boyutu bu. Ne ayak, ne at, ne ışık hızıyla birimleyebilirim hayalgücümü. Kuşkusuz benim için kitaplığımda ençok yaptığım şey, çoğun kendi istencimle kalkışmadığıma göre, kitaplığımda ençok başıma gelen şey, *hayalkurmak*. Kimi bir kitaptaki tek bir sözcükle, kimi kitaptan kitaba koştura koştura, bazan oturduğum yerden raflara uzaktan göz dolaştırırken, bazan da önümdeki, elimdeki sayfaya göz gezdirirken; kimi gözüm yarı-açık, kimi yarı-kapalı, kimi de gözler büsbütün-kapalı – hayaller, hayaller... Ne zorlama, yani bilgiçlik; ne yapaylık, yani yavanlık. Sen onları güdersin, gücün yettiğince; onlar seni güder, güçleri yettiğince.

Kulaklarımda bazı sesler: Koskoca adam, kalkmış, hayal kuruyor kitaplığında. Bilimadamı sanıyorduk biz onu. Yarım yüzyılı üniversitede geçti, saygın bir kurumdan bilim ödülü bile aldı. Ciddi bir kişi olarak tanırđık kendisini. Bazı derslerini dinleyenler seminerlerine katılanlar söylüyor, anladığımız kadarıyla bazı yapıtları da öyle. Yeryer Mantık, Fizik, Biyoloji, Matematikle yoğrulmuş bir bilme-düşünme çizgisi onun çizgisi...

Bilime bulaştığımı yadsıyacak değilim. Hiçbir emek esirgemedim, heyecanlı bir saygıyla sarıldım bilime, bilimin erişebildiğim bazı kollarına. Hem bilimsellikle beslendim, hem bilimsellikle hesaplaştım yıllar yılı. Bilim ödülüne gelince, doğru; gençliğimdeydi o, ilk ve son; başım hoş değil zaten ödüllerin her türlüşüyle. Ne var ki, salt bilimci diye bir damgalanmayı, kendim için övünülecek birşey saymam.

Bilim, tüm varoluşumu kapsayamadı hiçbirzaman. Kes-tirmeden dendikte, bilim, belli bir donatım, belli bir amaçla gerçeğe eğilmekse, gerçek kadar gerçek-ötesine de eğilmeden edemedim. Bazı derslerim kitaplarım, yaşamım, başka şeyler yanında, bunun göstergesi. Bar bar bağırmasam da, ben bir denemeciylim diye sesimi yükselttim. Denemeciylim, yani bir ayağım bilgi yöresinde, bir ayağım hayal yöresinde. Hem bilgiye hem hayale bana bana yoğurdum herşeyimi, hem bilgiyle hem hayalle yoğrulup gidiyorum işte.

Gel de şimdi kitaplığın bir yazgı olduğuna inanma. Bak, benimki nerden nereye götürdü beni. Kitaplığımın yapısı, be-

nim kendi yapım; aynı özdeniz onunla. Ordan geçiyor çeşitli yönlerle giden yollarım; beni çeşitli yönlerden getiren yollarla işte burda-buyum.

Şaşırtıcı bir yasası var sözün, söyleşinin. Yeter ki kulağı gözü olsun insanın, apaçık ortada bu yasa: kimi çevrelerde sürüne sürüklene gidiyor; kimi de, kitaplara özgü gizemli burgaçlardan ötürü uça uçura götürüyor.

“N’apıyorum ben kitaplığımda?” derken, nerelerden nerelere savruldum. “Canım hiç mi bu kitaplıktan dışarı çıkmak istemiyor” gibilerden bir izlenim uyandırdım, uyandıracağım. İlk izlenim başka, içi saran kanı başka oysa. Tartışmaya açık tutmakla birlikte, sallantısızca belbağladığım kanı şu: Kitaplığım herşey değil, kitaplığımın dışı da var; gerçekte kitaplığım, dünyanın, çoğun “dış-dünya” diye adlandırılan canlı-cansız doğa-insan-kültür evreninin bir parçası. Tümen tümen direnişler, etkileyişler, meydan okuyuşlar üşüşüyor dışarlardan üstüme; özleyişler, sevgiler, hayranlıklar uzanıyor kendimden dışarlara. Yüreğim kafamla yaşamım kitap-ötesi serüvenlere dolanmış durumda çoğun. Hangi sevgi, kitap-sevgisine indirgenebilir? Hangi kitap, insanın yerini tutabilir? Ressamın boyadığı yüzeyler, bestecinin can verdiği sesler nasıl doğaya birer katkıysa, kitaplıklar da öyle yaratılar. İnsan gücüyle biçimlenmedikçe yok hiçbirisi. Varolunca da, uzaylı-zamanlı evrenin bir köşeciğini kaplamaktalar. Düpedüz doğaya benzerliklerinden dolayı ne denli yeni, değerli ve önemli olurlarsa olsunlar, açık-seçik bu böyle.

Nice kitaplıklara ulaştıran güçte kitaplarla da bezenmiş olsa, kapalı yerlerin kuşu olamam ben. Yalnızca okur-yazar değilim çünkü, yaşayan bir insanım temelde. Okumak da yazmak da insan-olmanın bir görünümü. Kitaplık dışına götürüyor öbür görünüm beni. İşte kitaplık bu öbür görünümün seraserpe gerçekleşmesine yardımcı olmalı bence, engelleyici değil. Kitap bağnazı olmak, insan-olmanın önünü kesmek demek. Kurban olsun kitaplıklar insana; başta benimki bana. Kendini yalnızca kitaplara mı kapadın, bitiksin artık sen, ister senden ister başkalarından gelen alkışlı övgüler odadaki kitap raflarında

yankılansa da. Kitaplığı dış-dünya sanmak, yaşam yoksulu, kitaplık bağınazı olup gitmektir.

Kitaplığın havası uyarmadan çok ezmeye eğilim gösterir gibi olduğu zaman, çek git kitaplığından, dışarlara.

Dışarlardaki yaşantılarımın çoğuna kitaplardan selam var. Kitaplığımdaki pekçok serüvense dışarlardan bir selam. Dışar-sı hep sorar gibi: Kitaplıkta işler nasıl? Kitaplık hep merakta: Dışarlardan sözet bize? Öyle yapışıklar ki birbirlerine, nerde olduğumu şaşıyorum bazan: Bana “Hoşgeldin!”, bana “Güle güle!” diyen ağaçlar mı, sözlük mü, köprü mü, şiir mi, roman mı, sokak mı ayırt edemiyorum, öylesine birlikteyiz.

Kimi aralıklarla kimi sık sık, kitaplığın kapısını arkamdan vurduğum gibi dışarlarda alıyorum soluğu. Duruma göre uzunca, duruma göre kısa süreler için ver elini taştoprak, kır, dağ, çiçek, ağaç, insan, sanat, kültür: canlı canlı canlılar; hayvaniyla insaniyle, kentler; yeller, dereler, denizler; sertliği, bunalımı, tehlikesi, acımasızlığıyla, yumuşaklığı, kolaylığı, güvencesi, rahatlığıyla dünya.

Gel gör ki, bu çıkışlarımda, başkaca gerekli şeylerle birlikte, çoğun, götürebileceğim kadar kitap da eşlik ediyor bana. Hiç kitap almasam da yanıma, uzak yerlere de gitsem, hem giderken hem oralarda kitaplığımdan pekçok öge benimle birlikte hep: bilgi, sezgi, hoşgörü, merak, soru, sevgi, düşünce, yöntem, yönerge, ipucu – ne ad verirsen ver bu ögelere. Hattâ bazan öyle oluyor ki, “Şimdi tam da okurken nerden çıktı bu gidiş!” diye söyleniyorum kendi kendime, oldukça üzgün üzgün. Ama sonra “İyi ki kitaplığımın dışındayım!” diye sesli sesli seviniyorum kendi kendime.

Çoğun tam çıkacakken, bir kitap çarpıyor gözüme: nicedir okumak istiyordum da, birtürlü elim değmemişti. Okumasam ölürüm. Zaman yok ama. Gece gündüz karşı karşıya otur da, elin değmesin bu güzeller güzeline. Kendimi olumsuz nitelemelerin hangisiyle adlandıracağımı bilemiyorum. “Seni gidi ahmak!” desem, sarmaş dolaş olduğum öbür kitaplar gücenecek. N’apıp edip o kitabı götürmek için çırpınıyorum. Olmuyor, olamıyor bazan. Neyse ki bu ayrılık, kitaplara tümünden gözlerimi kapadığım anlamına gelmiyor. Sonram da var benim. Kitabı

yerinden çektiğim gibi masamın üzerine koyuyorum. Çok özel bir bekleyenim var artık. Kavuşmaların en eşsizini tadacağız, o da ben de.

Gene mi yanlış-anlamalar, – herşeyin orta yeri kitaplığım sanki, dedim, diyorum ama hiç de değil. Dünyanın içindeyim orda, dünyanın taraçasındayım kitaplığımdayken. Başkalarına göre, hele nesnel açıdan ne denli kıyıbuca sayılırsa sayılsın, çevrenin, içimin her mevsiminde uygun, canıma can katan bir taraça burası. Varlığı dünyadan, güzelliği dünyadan, vazgeçilmezliği dünyadan kaynaklanıyor buranın. Güven, eylem, akıl, hayalgücü – tüm zenginliğiyle hepsi dışardan besliyor kitaplığımı. Hepimiz, zaman gelip çatığında, bir bir bırakıp gitsek de, biz yaşadıkça, asıl vazgeçilmez olan dünyanın kendisi. Herşeyiyle birlikte dünya temelde benim için, sayısız başka şeylerle birlikte, canım kitaplığımınla birlikte canım dünya.

Neyse ki olası değil kitaplığa kapanıp kalmak, yaşarken candan olmak. İşte bunun için kitaplığı bırakıp dünyaya açılıyorum. Hoş, kitaplığım da dünyanın içinde yer aldığına göre, dünya-yaşantımda ondan da birşey var hep, ondan uzakta bile. Tüm okumalarım, uzaklaşmalarım, gidiyorumlarım, dönüyorumlarım: *dünyaca* yaşama öykümün birer aşaması. Kitaplıktan ayrılıp dünyaya dönmek, kitaplık-dünyaya kavuşmak; kitaplığa dönmek, kitaplı-dünyaya kavuşmak. Dön babam dön: işte dünya-kitaplık, işte kitaplık-dünya.

Maksim Gorki, en özlü yaşama kaynağını *Üniversitelerim* adını verdiği kitaplarında topluyor. Benim üniversitelerimse, üniversitelerimin büyücek bir bölümü durumundaki bilgi-gör-gü-tasarım kapsayan kitaplarım.

Ne diye anlatıyorum bütün bunları, başkalarına ne bütün bunlardan?

Kitaplığıma ilişkin yazdıklarıma, dilerse bir güldürü, bir drama gözüyle baksın okur. Tiyatroya bürüsün herşeyi, gönül isterse. Libretto diye algılıyorsa kitaplık-yazımı, hangi çalgıya yatkınsa ona sarılsın. Kitaplığıma bir koreografi gözüyle bakarsa, kalkıp oylum oylum dansla yaşasın onu. Kitaplık söyleşiye,

şiiirse gözünde, canının çektiği gibi seslendirsin yazılı sözcükleri. Bütün bu öneriler benim kendi hevesim değil yalnızca, kitaplığın çokyanlı dünyasından esen gereksinimler.

Binbir çaba, hesap, rastlantıyla; binbir tasarım, akıl-yürütme, özeleştiriyile; binbir düş, beceri, umutla bir yapıt ortaya koyuyor sanatçı, sözgelimi bir resim – çizgiler, lekeler, benekler, renkler. Sanatçının yaşadığı, yapıtında sergilediği bir heyecan dizgesi bunlar. Seyreden, bunlarla içini doldura doldura, işte bu heyecanı kendine özgü yaşama koşullarında yeniden yaşamaya yönelen kişi. Benim kitaplık anlatım da, sanatçınıninkinden başka bir doğrultuda kımıldanmıyor. Bazan onunkini andırmasa da, söyleşimle yaşama heyecanımdan bir tutamı yansıtmaya çalıştım burda. Hiç girişmeyebilirdim böyle bir serüvene, bazan “Sus artık!” dediğim bile oldu kendi kendime. Elinde mi insanın? İçten dışa, dıştan içe bir basınç yaşama heyecanı, duygu duygu, düşünce düşünce.

Şöyle ya da böyle, tadalmasa yazar mı yazar? Gene de yalnızca kendi tadımı gözönüne alıp kaleme-kâğıda sarılmadım. Şimdi konuşma odağım: kitap, kitaplık, kitaplığım; herşeydenönce, okurum ben, tanımlayamayacağım tatlar damağımda, okuma tatları. Gerçi bu tatları yansıtmaya girişince, okurluğumu unuttur gibi olup yazarlığa dönüşüyorum. Ne var ki, apaçık okurum, öyleyse okur kollama türünden yapaylıklarla alıp-vereceğim yok. Yok ama, benim aldığım yazarlık tadı ile okurun alabileceğini umduğum okuma tadının yazıda buluşması, yüce mutluluk doğrusu diye biliyorum. Hem okur hem yazar olarak, dileklerimin başında geliyor tat anlarımin çok olması. Başkalarıyla birlikte tatlanmak gibi güzel şey var mı?

Sözlüğümsü
–Döne Dolana Kitapça–

I
A'DAN Z'YE

Açlık

Kapalı bir kitap
Doğru düzgünse
Açılınca sonsuz açıklık.

Başka

Kitap başka
Yazar gerçekten
Başkaysa.

Her kitabı özlüyorum
Çünkü her kitap kitapsa
Başka.

Canlı

İnsan varlığının en belirgin yönü, *canlı* bir varlık olmak. Bir canlı-varlığım herşeydenönce, herşeyim can, herşeyimle can'ım, can'dan, can için. İşte kitap bu can'ın: eşi, keyfi, köpüğü, işlemesi, yardımcısı.

Çeviri

Sözcüğün benim anladığım anlamıyla: tüm yazarların yaptığı “çeviri”, tüm okurlar, ne okursa okusun, “çeviri” okumakta. Birbakıma, okur-yazarlık “çeviri”-uğraşı, çeviri-başarısı. Değil mi ki bir canlı-varlıgız, canlı-varlık olarak insanız, bu bizim, her zaman hepimizin yaşamı, yaşamayı sürdürme yazgısı.

Dediklerimi azıcık yayıp daha düpedüz söyleyeyim. En iyisi, içten içe inançla yaptığım konuşmaları, yıllar önce sereserpe gerçekleşen bir söyleşide, o söyleşiyle birlikte yayınlanan deneyişlerde (*Metis Çeviri*’nin 1989 Bahar sayısında) dilegetirdiğim bir-iki tutamağı olduğu gibi buraya aktarayım:

İnsanın öbür adı çevirici olmalı. Yaşamak çevirmektir. Çevirerek yaşar insan. Çevirmeden yaşam yok. Daha biyolojik, fizyolojik aşama bir çeviri. Alınan besin ile içe çekilen havanın nasıl enerjiye dönüştüğünü şöyle bir düşünmek yeter. Bir havanız sanki biz. Aldığımızı, karıştırıp öğüterek sindiririz. Kesin sınırlarla birbirinden ayırt edilmese de, biyolojik aşamanın ötesi, insan-toplum-kültür-tarih boyutumuzsa: algılar, duyular, kavramlaştırmalar, düşünmeler, insanlar-arası ilişkiler, toplumsal yapıtlar, hukuktan ekonomiye, eğitimden yönetime hertürlü kurmalar, kuramlar, kurgular, kuruluşlar, hepsi hepsi; karışık, karmaşık, katkı, boğum boğum bir çeviri. İnsan-kültür varlığı: sürekli işlemek, birbirine çatmak, yoğurmak, düzenlemek – çeviri. Yorum, katkı, yaratı: çeviri – “şu şu”, “şu şöyle”, “şu böyle” türünden en yalınından bir saptama bulmak bile bir “çeviri” ortaya koymak demek. Olanı olduğu gibi aktarmak, bir yerden başka bir yere taşımak değil çeviri. İçten dıştan değiştirmek, içi dışı yapıcı biçimlendirmek.

Azçok aydınlandı sanıyorum: İnsana özgü, insanı insan kılan bir edim çeviri. Bu edimi yoksaydığımız an, insan da yok. *Bu anlamda çeviriyle insan insan.*

İşte dil, tek tek diller, bu çevirinin gerçekleştirdiği önemli alanlardan başlıca biri. Dil, varlığı çevirmek, varlığı *dilegetirmek*, varlığı *dilde* var etmek, varlığı *dile*, *dilsel varlığa* dönüştürmek. Her dil, bir dile ulaştırma, dilde yansıtma denemesi. Dilden başka, kültürdeki tüm kotarmalar; teknik araçlar, töresel alışkanlıklar, dinsel törenler, yönetim tutumları da birer çeviri. Matematik de, tek tek bilimler de, çeşit çeşit sanatlar da öyle. Herbiri yorumlayıp yaratan, yoğurup işleyen bir insan etkenliği, böyle bir etkenliğin ürünü, verimi.

Kuşkusuz, tüm canlılar, hayvanlar da çeviriyor çevirmesine. Ama başta dil, insana özgü çevirilerin pekçoğundan yoksun onlar.

Çeviri, insanı insan kılan yaratma etkenliğine tanık. Demek ki çeviri: insanın kendince, çevresine bir *anlam-verme* eylemi. Çeviriyle damgasını basıyor insan evrene. İnsan dünyası doğuyor böylece insan çevirilerinde.

“Çeviri” deyince genellikle anlaşılan, ençok kullanılan anlamıyla, yaygın kullanışıyla çeviri: Bir dilden başka bir dile atlamak. Bir dildeki belli içi biçimi, başka bir dilden içi, biçimi olarak sunmak. Bir dilde bildirileni, varolanı, bir dilde görüleni, bir dilde ulaşılanı, *başka* bir dile dönüştürmek.

İnsana özgü temel başarı açısından bakacak olursak; dilden dile çeviri, aslında: ilk değil, ikinci sırada gelen bir işlem; daha önce temel bir çeviriyle *dilegetirileni*, şimdi de özel bir çeviriyle dilden dile aktarmak. Dilsel çeviri, böylece, çevirinin çevirisi. Diyelim ki, önümüzde doğrudan doğruya İngilizce yazılmış bir metin var, bunu Türkçeye çeviriyoruz, çevirdik. Bu yaptığımız, aslında, daha önce bir çeviri ile İngilizce sunduğumuz bir “görüşü”, bu kez de İngilizceden Türkçeye götürmemiz demek. Böylece İngilizce konuşanların gördüğünü, Türkçe konuşanların da görmesini sağlamak bu.

Bir ilkemden sözedeyim: her yazıyı, her yapıtı yazıldığı anadilde okurum. Sertçe uygulanabilir bir ilke değil bu, kuşkusuz. Ne gezer. Sık sık mızıkçılık gerekiyor. Böylesi daha iyi.

İnancım şu: bir yazı, herşeyiyle, ancak o yazıldığı dilde. Öyleyse o dilde, özgün dilinde okumalı. Gel gör ki, sınırlı varlıklarız. Kaç dil bilebiliriz ki? Hele kaç dile derinden sokulma olanağımız var ki? Bu konuda sınırlıyız demeye yeltenmek bile küstahlık. İnsan, olsa olsa, birtek kendi anadilini az çok bilebilir. O da eksik mi eksik bir biliş. Yaşam, anadile yetmeyecek kadar kısa. Gene de, kendini avutuyor insan, benim gibi bir yaradılıştan olunca. Tüm yaşamı, tüm dilleri kucaklamak istiyor. Delilik. Hem de ne delilik. Şu bu dile bulaşılıyor. Öylesine tutkuyla sarılıyor ki dile, anadiline de, yaşama zamanının dar oylumuna bakmaksızın yabancı dillere de, kimi ölü denen, kimi konuşulan dillere. Boyunun ölçüsünü alsa da, boyundan büyük işlere kalkışmadan edemiyor insan. Ne denir: bu, insana özgü, insanın özünden gelen, bu özü yapan bir durum.

Genellikle kaçınılmaz bir etkenlik çeviri-yazı okumak. Yalnızca meslek kaygısıyla böyle değil bu. İnsan olmak bakımından böyle: çeviri okumadan edemiyorum. Hattâ bazan, özgün dilinde okuduğum bir yapıtı, tümüyle değilse de yeryer iyi bir çeviri varsa elimde, kendi anadilimde okumak eğilimindeyim. Çeviriyi denetlemek türünden birşeyle ilgisi yok bunun. Salt kendimi genişletmek, bilgi, görgü, duyuş, düşünce dünyamı daha bir derinleştirip renklendirmek için atılıyorum bu işe. “İş” dedim, yanlış; başlıbaşına bir zevk – özellikle çeviri güzelse. Özgün yazı yeşilleniyor, özgün yazıyı yeniden canlandırıyorum böylelikle. Öylesine rahat ediyor ki içim.

Bazan da Türkçesi olmayan bir yazıyı, özgün dilinde okuduktan sonra, bildiğim başka bir dilde de okuduğum oluyor. Bu, özellikle, dilinde birkaç kez okuduğum, yeryer artık sıkılmaya başladığım yapıtlar için geçerli. Öylesine eşsiz bir dinçliğe erişiyor ki böylece metinler. Sözgelimi Goethe’nin *Faust*’u, Birinci Cilt, yıllarca elimden düşmediydi; birkaç açıklayıcı yardımcı kitapla birlikte. Sıkıldım birden. Gérard de Nerval’in Fransızcasıyla yeniden döndüm *Faust*’a. Bir sevgiliden iki sevgili oluştu

böylece. Birinden öbürüne gidip geliyorum. Poe'nun İngilizce öykülerini Baudelaire'le Fransızcada gençleştirdim kendimce. Daha nice örnekler verebilirim. Bu kadarcıkla yetineyim.

Dünya

Nerden bakarsan bak, kitap: dünyadan, dünyaya, dünyanın, dünyayla. Çünkü insan dünyalı. Tasarımda, eylemde ne denli dünya-ötesine uzanırsa uzansın, bir dünya yarattığı insan. Kültür bilginlerinin kotardığı sonuçlardan öğrendiğimize göre: canlı-varlıklar yalnızca dünyada, bir canlı-varlık olarak insan da yeri yurduyla bir dünya yarattığı. Nesnelliğinden kuşku duyulmayan bu bilgilerin ışığında dünya-kitap bağına ilişkin temel gerçek şu oluyor böylece: Kitabı bulup oluşturan insanın, kitapta işlediği en önemli konuların başına dünyayı koyması gerekir. Çıkarı, gücü, umudu, güveni “dünya”yı kendine anakonu yapmasını buyurur insana. Dünyayı tanımada, dünyayı işlemede, dünyayı insan için daha çok yaşanır kılmada yoğunlaşması gerekir kitabın. Bu doğrultuya uymayan kitap, kitap sayılmaz, birbakıma. Gel gör ki, ortalıkta dolaşan nice “kitabın” ne dünyadan haberi var, ne de dünyalılara sesleniyor; sanki dünya nedir bilmeyen dünyaya-aşkın varlıklar kaleme almış hepsini.

Özellikle dünyaya yapışık binbir sorunun basıncı arttıkça eskisinden daha çok göze batıyor bu durum. Sözelimi: ülkeden ülkeye nüfus artışlarındaki ya da azalışlarındaki hız başdöndürücü boyutlara ulaştıkça; taşı, toprağı, suyu, havası, yiyeceğı giyeceğıyle doğa dengesi tehlikeden tehlikeye boyutlarda bozuldukça; özgürlük eksiklikleri, eğitim çarpıklıkları durmaz tükenmez tedirginliklere sürükledikçe; işsizlik, pahalılık, milyonlarca insanın yaşama alanını daralttıkça; bağnazlıklar, adaletsizlikler din-dil-gelenekçe gönülleri kafaları kararttıkça; üretim, tüketim, hizmet, eşya, bilgi aktarımındaki tekercilikler ortalığı kırıp geçirdikçe; gelir dağılımındaki eşitsizlikler, toplum

yönetimindeki tekyanlı çözümler mutsuzluğu yaygınlaştırdıkça; kentler hapishaneye dönüştükçe; teknoloji, tüm dünyayı aşağılaştıran yetenekleriyle kıyımlarını artırdıkça; böylece, sözümona en güvenli yerleri, kesimleri, kişileri topluca yokeden düzenler en acımasız biçimde nerdeyse hiçbir gücün önüne geçip dur diyemeyeceği oranda gelişe yoğunlaşa genişledikçe ne yapıp edeceğini bilemiyor, yaşamını hepten şaşırtıyor insan.

Şimdi böylesi bunalımlı bir ortamda, dünyaya sırtını düpedüz dönmüş birçok kitap var: Masallar, romanlar, şiirler, felsefeler, tümen tümen kitaplar dünya'dan başka kesimlere yönelik. Kalkmış şimdi bir de kitaplar insanı dünyadan uzak tutuyor. Kendimizi gezegenimizi bir de kitaplarla sömürerek birlikte yeşerdiğimiz dalı, kendi yapıtlarımız kitaplarla kesecek kadar mı aklımızı şaşırdık biz?

Gözükürde öyle. Gelsin öyleyse kaçınılmaz kararları, yaptırımlarıyla en ağır yargılamalar, varsın boşlansın dünyayı boşlayan kitaplar. Suçlu onlar olduğuna göre, ivedilikle kökleri kazınsın hepsinin. Yakalım yakabildiğimizce, yasaklayalım yasaklayabildiğimizce.

Ne var ki, keskin sirke küpüne zarar. Hep aynı şey değil gözükken ile gerçek. Azıcık serinkanlı düşünelim: Dünyayı, dolayısıyla da insanı saran bunalımlı burgaçların sorumlusu diye kitapları ortadan kaldırmaya yönelmek, içine düşebileceğimiz en onarılmaz yanılgı – n'aparız ozaman?

Genelde kitabın insan dostu, yani dünya dostu olduğuna, bunca kitaplıklar, bunca aydınlık kuşaklar, bunca insan-kültür geçmişi tanık. Gerçi insanı, dünyayı hiçe sayan kitaplar eksik olmamış hiç. Öyle de, onların bozduğunu düzelten nice kitaplar yanında ne ki onlar.

Dünyaya aldırış etmez görünen, konuca bakışlarını dünyadan ötelere çeviren kitaplıklara gelince, yalnızca değilse bile çokça bu kitapların, insanı dünyasızlıktan kurtarabileceği, tekbaşına kurtaramasa bile sayısız yardımlar sağlayabileceği inancındayım.

Kestirmeden dendikte, gerekçem şu: o dünyaya aldırışsız olduğu öne sürülen; insanıyla dünyanın batışını körüklediği söylenen kitaplar var ya, sözgelimi masallar, romanlar, şiirler,

felsefeler insanın aklını başına en çok getiren kitaplar bence onlar. Onları yoketmek şöyle dursun, niteliklerini yükselterek sayıca çoğaltmalıyız onları, zorlamasız, eldengeldiğince kuşkusuz. Hoşgörölü kültür-içi çok-kültürlülüğün gereği bu. Bu tür kitaplarla ufuklarımızı genişlettiğimizi; bu tür kitaplarda bazı kıt anlayışlı kimselerce, uyduruk diye yaftalanan anlatı, irdeleme, tasarım ve varsayımlarla kendimizi, dünyamızı daha iyi kavrayıp değerlendirme olanaklarına kavuştuğumuzu gözden yitirmemeliyiz. Birtakım günübirlik yavan ve güdük dünya “gerçeklerini” bıktırasıya yineleye yineleye ufuk kısmaktansa, bırakın o “uyduruk” denen atılımlarla, dünyadan ötelere uçalım. Dünyanın dışına çıkmak da dünyaya dönmek. Dışa-çıkmadan asıl yerimizi nasıl bileceğiz? Kendimizle birlikte gezegenimizin, uzay ve evrenindeki kıyıbucağını hayal hayal kurcalamadan, olanca biricikliğiyle kendi üstümüze nasıl titreyeceğiz?

Dünyaya, dolayısıyla da insana ilişkin dar-açılı bakışlardan türüyor çoğu bunalımlarımız. Vargücümüzle, kitaplarda kendimizi aşalım ki kendimizi bilelim, bulalım. Dünya-konulu miskince kitapların ıvır-zıvırına değil, dünyayı *her-yönden gören*, dolayısıyla gerçekliklerle olabilirlikleri uyum içinde verimlendirebilen masallara, romanlara, şiirlere felsefelere gereksinim var bugün, hem de herzamankinden çok. Bunalımların dayanılmazlığı zorunlu kılıyor bu kitapları.

Ek: Örnek mi? Örneklerden geçilmiyor. Gene de işte örnek: Franz Kafka. Zamanında Kafka'yı iyice anlasaydı insanlar, Avrupa'nın göbeğinde bunca Toplu-Öldürmelere girilirdi miydi?

Ekmek

Kitap karın doyurmaz, diyenlere çeşit çeşit yanıtlar verilebilir. Benim yanıtlım şu: Birbakıma asıl açlık, karınlar doyduktan sonra başlıyor. Mideler guruldarken, çoğun, ekmek yeter. Mideler doluyken, çoğun, değişik doyumlara gerek var. İşte kitap, bu değişik “ekmeklerden” biri.

*

Çeşit çeşit undan sudan
Çeşit çeşit yazarın kitabını
Yedim şimdiyedek.

Fesleğen

Sevdiğim kitapları okurken, fesleğen yapracıklarının beni kendimden geçiren o anlatılmaz kokusunu andıran bir koku yayılır içime.

Okurun okurluk değeri, hayran olduğu kitaplarla ölçülür, diye düşünsem de, gel şimdi fesleğen kokusu türünden bir ölçek-birimle saptamaya kalkış, aradabir, ah bir saptayabilsem dediğini!

Göz

Gözlerim hep
Tanımadığım yazmadığım görmediğim
Kitaplarda.

Size sevgim hüznüm süngü düşüklüğüm
Size sevgim varlığım güzelliğim
Size sevgim özlemim bekleyişim.

Canlıya dışardan ulaşan bilgidir haber. Canlının özvarlığını sürdürüp geliştirmesi için vazgeçilmez yaşama koşullarının başında gelir. Bu bilgileri işlemeyi bilmeyen; böylesi işlemlere dayanarak çevreyle bağ kurmayan; bu bağları, yorumlayıp değerlendirmeyle kendine ve çevresine çekidüzen vermeyen bir canlıvarlık tasarlanamaz.

İnsan, canlı bir varlık olduğuna göre, o da haberlere, bilgilere borçludur bu varlığını. Öbür canlılara oranla, çok daha karmaşık bir yaşam olduğu için de, onlara gerekenden çok daha karmaşık, çok daha çeşitli, çok daha incesinden belirginleşmiş bilgiler olmadan edemez. İşte bu ortamda dörtelle kitaba sarılır. Çünkü kitap: çevreden sağlayabileceği hertürlü haberi, gün-birlik gerekçeleri, belgeleri, bağışlayabileceği tatlar, sorunlarla yolaçabileceği uygulamaları, etkileri kotaran yaşama araçlarıdır.

Kuşkusuz, sözünü ettiğimiz “haber”, “bilgi”, “bilim”, bilimsellik doğrultusundaki bilgileri kapsamıyor yalnızca. İnsan için her haber, her bilgi, insanın yaşama-evrenine göstergelik etmekte. İnsandan kalkan, insandan ötelere, insanı aşan, ama dönüp dolaşıp hep insanda düğümlenen: gerçekler, meraklar, eylemler, tatlar, beceriler, tasarımlar, düşünceler, duygular, düşler, yapabilirlikler, yapamazlıklar bu haberler, bu bilgiler. İşte kitap, bu tür bilgi ve haberlerin odağı, en güzel odaklarından biri insan için.

Kimi gecikse, kimi yanılsa, kimi yanlış algılansa, kimi kötüye kullanılsa da, genelde kitap: yaşama kattığı başlıca güzelliklerle birlikte, yararlı bir bilgi-haber aracı. Uzun uzun bakınıp aramaya ne gerek, çeşit çeşit örneklerle dolup taşıyor heryanı-

mız. Gel gör ki, kitaptan korkuyoruz çoğumuz, çünkü bilgiden, haberden korkuyoruz. Bunun içindir ki, sıklıkla yakınmalar tır-
malıyor kulaklarımızı: Ne çok haber, ne çok bilgi yağıyor üstü-
müze! “N’apacağız bu haberlerle, bilgilerle! Bu gidişle kitaptan
yıkılacak dünya!” Tam tam kol gezmezse de, ne de olsa, kitabın
yararlarını anımsayıp sesini kısıyor çok kişi, gene de iyiden
iyiye *kitap korkusu* var ortalıkta. Böylece, açık açık söyleyelim,
kendi varoluşuna aykırı düşen bir tutum benimsiyor insan-
lar; hemen duyumsamasalar da, bu davranışının zararlarına
katlanmak zorunda kalıyorlar ergeç. Okumadığı “bilgiler’den”
haberi olmadıkça, o bilgilerde dilegelen gerçeğin de varolma-
dığını düşünür çok kimse; böylelikle, çeşitli tedirginliklerden
sıyrılmanın, dolayısıyla da korkulardan uzak kalmanın ustası
kesildiğine inanıyor. Bütün bunların temelinde, hiç kuşku yok
ki, kitaplarda enine boyuna yazılan “bilgilerin”, birçok okura
“olumsuz” gelmesinden, birçok okurun canını sıkmasından
ileri geliyor. Durum meydanda, ozaman geliştirilen özsavunu
şu: okumadığım benim için var değil; bilmezsem, yok; öyleyse,
bilmesem daha iyi; varsın haberim olmasın.

Ne yazık ki, canlı-çevre bağlantısı, dolayısıyla da insan-evren
ilişkisi: bilgiden haberimiz olsa da olmasa da; bu arada kitap
okusak da okumasak da, tüm güzelliği-çirkinliğiyle, kimsenin
yadsıyacağı bir gerçeklik değil. Kısa ya da uzun bir süre bu
“gerçeklerden” kaçsak bile varolma koşullarımız bunlar bizim.

Hepimizin, hemen şimdi yapması gereken ne öyleyse: Başka
haber alma yollarıyla birlikte, özellikle bazı erdemlerini gö-
zönüne alarak, kitap okumak, okumayı sürdürmek. Bundan
dolayı, kitap korkusunu yenme doğrultusunda hiçbir çabayı
esirgememek; kitap korkusu aşılama isteyen herçeşit güce
karşı direnmek; kitabın yaşama sağlayabileceği güzelliklerin
seve seve altını çizmek hepimizin en önemli görevlerinden biri.

Sözü hep edilse de, çabucak içine düşülen yüzeysellikler
yüzünden yetesiye açık-seçiklikle günışığına ulaştırılmayan bir
ödev var şimdi önümüzde. Vargücümüzle üstlenmemiz gereken
ödev şu: *Kitap Aydınlanması* gerek bize – kitaba ilişkin herçe-
şit hantal gelenekleri yıkan; kitabın değer ve anlamına ilişkin
önyargıları hiçe sayan; nedense kitaptan kaynaklandırılmak

istenen korkuların maskesini indiren bir aydınlanma bu. İnanın, ağır, ama ağır olduğu kadar da tüm tadıyla süreciyle doyumu olmayan, hele derlediği çiçeklerle yaşamı gerçekten güzelleştiren bir ödev bu, – insanı *insan kılan* sorumlulukların en güzeli.

Çok şeyde olduğu gibi, durum burda da öyle, kendini eyleme bırakmayanlara kapalı bütün bu güzel yapıp etmeler.

Kitap okuyalım, doğru dürüst okuyalım. Ayrıca, yarım yüzyılı aşkın uğraşım olduğu için mi nedir, “felsefe” sözcüğünü fırtı-zırtta kullanmayı pek istemiyorum ama, deyim yerinde olduğu için şöyle söyleyeyim: okumaya yapışık yüzeyselliklerden öteye geçip kitabın yeri, önemi, değeri üzerinde *aydınlık bir kitap felsefesi*’ne yönelelim.

Bu bir çağrı, yani düpedüz bir haber; her haber gibi, canlı-varlıkça algılanıp işlenmedikçe, gereği gibi değerlendirilmedikçe bir hiç. Gel gör ki, haberlere, hele bazı haberlere gözünü kulağını tıkayan canlıvarlıklar da, kısa denebilecek bir zaman içinde hiç, hiç mi hiç – başkalarının yüzü suyu çabasıyla yaşamlarını sürdürseler bile, gene de kendileri bilir ama, bilirlerse kuşkusuz, öylesine bir yaşam işte haber-siz, kitap-sız yaşam.

İkınma

Nerden geldi aklıma? Durup dururken, kitapla, okuyup yazmayla nasıl çağrıştı *ıkınma*? Başlama-harfi, başlama sesi olarak “ı”nın, Türkçede, dağarcığı bol bir harf (ya da ses) olduğu söylenemez. En kalın sözlüklerde birkaç sayfayı doldurmaz ı’lar. Çoğun tuhaf izlenim bırakan sözcükler bunlar. Oysa ben ı’lara haksızlık etmeyi gönlüme sığdıramıyorum. Başkalarını bilemeyeceğim ama beni nedense ılık bir havaya büründüren ı’lı sözcüklerim var – ıhlamur, ılgın, ıslak, ısı, ıssız gibi sözcükler. Gelgelelim, ı’lar beni bazan düşündüren tuhaflıklara bürünür. Bunlarıdeşmenin yeri burası olmadığı için, biryana bırakalım şimdi bunları. Kitap yönünden ençok aklıımı çelen sözcük, *ıkınma* sözcüğü – sözcük, düpedüz anlamıyla ne oranda sözcükse kuşkusuz. “İkınma”, genellikle “ıkınıp sıkınma” diye geçiyor; ondan hadi gelin “ıkınıp sıkınma”ya çevirelim biz de bakışlarımızı.

İkınıp sıkınmayla alış-verişi ne, peki, kitabın? Dilsel durum, benim açımdan şöyle özetlenebilir: Konu, kitap oldu mu, ıkınıp sıkınma, bence, en olumsuz niteleme.

Ne zaman yazar olarak ıkınıp sıkınır gibi olsam, kaldırıp atarım kalemi kâğıdı elimden. Ne zaman, okur olarak ben kendim bir yazarın ıkınıp sıkındığını görsem, hoşgörölü bir anlayışla azıcık sabreder, sonra baktım ki olmuyor, kaldırıp biryana koyarım kitabı. Bazan zorlanabilir yazar yazma sürecinde, ne var ki, konu ne denli “çetrefil” diye yaftalansa da, yazıya ıkınıp sıkınma yansıtmaz iyi yazar.

Okura gelince, *okurun* da güçlüklerle karşılaşınca, hemen sayfaları sıçrayıp geçmesi; yazardan vazgeçmesi gerekmez.

İyi okur, okuma güçlüklerine, güç okunur yazarlara kendini açık tutan okurdur. Bununla birlikte, okurun, bol bol ıkınıp sıkınmalarla, olanca okuma tadını bir daha onarılmaz biçimde zedelemeye hakkı yok doğrusu. Sürekli ıkınıp sıkınma, okuru okurluktan bıktırıp kaçırır. Yazarlar, anlatıyı sulandırıp okuru aşağı düzeyde tutsun demiyorum. Yazarlar, okurların omuzlarına ille de ıkınıp sıkınmayı yüklemekten tat alan kişiler olmasın, diyorum. Yazmadaki beceriksizliğini sözümona “konu” – ağırlığının üstüne atan yazarların da karşısındayım. Ne var ki, azıcık zorlanınca, şu ıkınıp sıkınmalara bak, “İşte beceriksiz bir yazar daha!” suçlamasıyla okumayı kesip okurluğuna kıyanların da karşısındayım.

Okur dediğin: okuma güçlüklerinden hangisinin konu’dan, hangisinin yazardan, hangisinin kendi özünden geldiğini bilen; bu doğrultuda tutamaklar geliştirip olgunlaştıran; bu tutamakları tatlara dönüştürme sanatını başaran kişidir.

İç

Katı kaskatı
Ya içi
Tam senin içmen için.

*

Kitaplar
Nerden girdiniz böyle içime
Sizinle doğdum anlaşılan.

Jandarma

Kitap yasaklamak kötü.

İnsan kuşaklarını, toplumları kısmak, kısıtlamak, büzmek, üzmek, eğmek, bükmek demek kitap yasaklamak. Tüm eylemi yaratisıyla kişiyi atılımından eder, ürkek kılar, geri iter çoğun kitap yasakları. Neyse ki demokrasiler, yavaş yavaş da olsa, düzmecilikten kurtula sıyrıla yeryüzüne yayıldıkça, devlet katından inen kitap yasaklamaları, aradabir coşsa da, gittikçe azalır gibi görünüyor.

Tümen tümen yasağın bekçisi yapılmış dinsel denen alışkanlıklar, gereksinimler uyarınca, kutsal denen kitaplar. (Bırakın ki, dinin “kutsal” diye yücelttiği gerekçe ve çekimlerle değil, yazın ve düşünce nedenleriyle, benim de zaman zaman tutkuyla okuduğum “kutsal” kitaplar var.) Birçok çevrelerce baştacı edilse de, hiç yakışmayan durumlara düşürülmüş böylece kitap. Kuşkusuz bu tür jandarmalığa da başkaldıranlar çıkmış seyrek de olsa heryanda. Ne yazık ki salt kutsallıkları yüzünden insanı insana sömürten; bireyi içten çökerten; toplumları ileri yönelişlerinde alıkoyan; ulusu ulusla savaşa sürükleyen; kültürü kültüre ezdiren kitapların neden olduğu yıkımlar önlenememiş. Ne yazık ki, kitap yasaklamaya karşı gösterilen duyarlığa ulaşmaktan uzak mı uzak bu konumda insanlık. “Yani kutsal kitapları yasak mı edelim?” diye karşı çıkar gibi birtakım bağırışlar kulağıma çalınıyor şimdi burda. Hiç de değil. Yasağın herçeşidi yasak getirir. Hangisi hangisinden ak-pak?

Gereken şu aslında: binbir yasak, yasaklama ortamında, insanları aydınlatmak, daha aydınlatmak, daha da aydınlatmak gerek durmak nedir bilmeyen bir süreçle. Bu da, en iyi, jandar-

mayla değil, hele kitap-jandarmalığıyla hiç değil, jandarmalığın hiçbir türlüyle ilgisi olmayan kitaplarla gerçekleşebilir. Bu kitaplarsa, tartışma, eleştiri ve karşı-koymanın hiçbirine engel tanımayan; engel ne demek, hattâ tartışmalı çürütme denemelerinin önünü alabildiğine açık tutan; hertürlü yasaktan sıyrılmış, düzmeceliklere bulaşmamış kitaplardır.

Kış

Öyle kitaplar var ki
Yazdır hepsi
Kıştan sözetsede.

Lamba

Kitap ile ABC'nin basamakları arasında, ayık bilincin dayanaklarını aşan sezgisel bağlar kura kura geliyor SÖZLÜĞÜMSÜ. Nasıl oldu bilmiyorum, kendiliğinden yanyana geliverdi *kitap* ile *lamba*. Türkçemin *L* yöresinde belleğimin şurasına burasına bakınırken kitap-lamba, ya da şöyle diyeyim, lamba-kitap oluşuverdi.

Gerçekten de, ışık saçan lambalar kitaplar: güneşten gazlamasına, elektriğe, başka türden lambalara, çağa ortama göre ne tür olanak-görünümlerine bürünürse bürünsün öyle.

ABC-düzeninin bir cilvesiyle birleşiveren sözcük-kavram-kitap-lamba, mantıklı-mantıksız tepedeninme, uyumlu-uyumsuz, rastlantısal-zorunlu bir simgeye dönüşüverdi.

Orası öyle de “lamba” tuhaf düştü gibilerden tedirginlik duyanlara, *lamba*'nın, burda, gerçek-üstücü güçte bir anlam boyutu olduğunu söyleyeceğim.

Nitekim, doğru anımsıyorsam, şöyle diyor bir yerde Magritte: Başlık ile resim arasındaki bağ, şiirsel bir bağ; bilincin haberi bile olmayan özellikleri yakalar bu bağlar; aklın hiç mi hiç açıklamayı başaramadığı şeyleri sezinler bu bağ.

İşte bana öyle geliyor ki, resim ile resmin adında yaşadığımız gerçeküstücü yakınlığı kitap ile lamba birlikteliğinde de yaşıyoruz. Nerden nereye dense de, bu durumun görmemizi sağladığı aydınlık, çoğumuzun ilk aklına gelen şeylere benzemese de, lamba-kitabın aydınlığı şu:

Devletin bütünlüğü korunacak, törelerin düşmesi önlenecek, eğitimin verimi artacak diye, haydi kitaplar kilit altına, haydi kitaplar yargıç önüne, haydi kitaplar yalımlara... İşte geçmişten

günümüze sıklık izlediğimiz tüyler ürpertici erdemsizlikler. Özgürlük, din, toplum, töre, gençlik adına ötedenberi sürüp giden uygulamalar bunlar. Hep söylendi, keşke bitse artık sözümona kültür hatırı için bu kitap yoketmeler! Bitmez bu gidişle, öyleyse hep söylenecek:

Bırakın kitapları, kendine özgü yaşamı yaşasın kitaplar. Çünkü onlar insanın önünü ardını aydınlatan lambalar. Bu gün yasaklanan ola ki baş-yapıttır yarın. Bugün istenmeyen belki kutsaldır yarın. Bugün kültürün özü diye üstüne titredğimiz kitap, sürüm sürüm süründürülmüştür dün. Örneğe ne gerek, kültür tarihine rasgele uzat elini, şaşırtıcı örnekler dolacak avucuna.

Kitap korkusu, kitabın kültür yaşamındaki gücünü belgeliyor. Kitaba saygı, kültüre saygıyla eşdeğer. Doğrudan doğruya kendine kıyar, kitaba kıyan. Durmadan yeni lambalar yakalım karanlığımıza. Lamba söndürmek, karanlıkta yitip gitmek. Kitaba saygı insana saygı. Kitabı yaratan insanın *kültürce* yaratıcısı kitap.

Masal

Kitap'tan sözedilen hiçbir yerde, düşünce akışının nesnelliği zorunlu kılrsa bile, masal'ın, özüne yaraşan önem-anlam bağlamı içine oturtulduğunu görmedim.

Yetesiye ciddiye alınmıyor masal. Oysa ben, dileyen istediği kadar yadırgasın, bir okur-yazarın gönlüme göre olup olmadığını öğrenmeye yönelince, çoğun, *masal* karşısındaki tutumuna bakarım. Masala aldırıışsızsa, masalı aşağısıyorsa, kendi kitap dünyasında masal'a yer yoksa, eleştiriyle azıcık sınanınca hangi ağırlıklı nedenlere sığınmaya çalışırsa çalışsın, akıl erdiremem bu biçim yazarların yazarlığına, okurların okurluğuna. Çok geçmeden, kalmaz bu gibilerle pek alış-verişim.

Masalla bağ kuran kişilerin büyük bir bölümüyse, genellikle masala şu açılardan bakıyorlar. Masal onlar için: çocukları, yani henüz akli gelişmemiş gözüyle baktıkları, dolayısıyla da, tam insan olmaya erişmemiş sevimli-sevimsiz canlı yaratıkları oyalamak; bu arada onlara uydurulmuş anlatılar, ileride işlerine yarayacak bazı ilk bilgiler, ilk alışkanlıklar kazandırmak; ilk göstergelerle donatma amacı güden yazılı-çizili anlatılar sunmaktır. Böylece masal, küçük bir yazın türü olarak niteleniyor dört bir yanda. Eğitim-geçim durumları yoğunluk ve yaygınlık yönünden ilerledikçe; üretilenleri basıp satanlar, okuyanlar yoğunluk ve yaygınlık yönünden ilerledikçe de, çeşit çeşit tanıtımlar, toplantılar, törenlerle bir iş alanına dönüşüyor masal. Okuyan çocuklar sevine güdümlene, ilgili büyükler kimi az az kimi çok kazana kazana bazı analar-babalar özlem gidere gidere yaşayıp dursun, masal da böylesi bir ortamda yaşamını sürdürüyor işte.

Bu hem karmaşık hem yalın ortamda, kendini gerçekten

masala adanmış kimselere gelince, onlar da: ya yetice pek parlak olmayan yazarlardır, başka birşey beklenebilir mi zaten; ya da, masaldan başka dallarda önemli yapıtlar ortaya koymuş olan, ama masalda da dehasını gösteren, ne var ki bu yönleriyle yetisiye ilgi ve değer bulamayan yazarlardır.

Kabataslak bakınca, çağımızın genel yaşam-dokusunda gerçekten de, masala ayıracak yer yok. Günübirlik geçim kişiye özgü uğraşlardan; ille de ağırbaşlılık gerektirdiği sanılan savaşlı, sömürülü bunalımlı ülke ülke ilişkilerden; tüm gezegeni saran çeşit çeşit kolaylıkları ve tedirginlik verici yetenekleriyle teknik başarılar ile başarısızlıklardan yer mi var çağdaş yaşam düzeninde masala, masallara.

İşte sözünü ettiğimiz bu ağırbaşlı görünümlülerin (hepsi somurtkan değil de ondan böyle diyorum, pekçoğunun işi yolunda giderken nasıl somurtkan olurlar zaten) ne masalı değerlendirişlerini; ne de aslında hakyemekten başka birşey olmayan bu değerlendirışı kanıtlamaya yönelik dayanaklarını beğeniyorum.

“Al sana bir ‘masalcı’ daha; durup dururken işleri bulandırıyor” türünden paylamaları duyar gibiyim şimdi. Onun için, onların neyi nasıl söylediğini, duygudaşlığım elverdiğince dilim döndüğü kadar açık-seçik belirteyim: Dünyamızda masala yer yok, çünkü bizimki sağlam temellere dayanan, kalıcı, gerçekçi bir dünya; bir süs masal, olacak da n’olacak yani, olmasa da olur!

Bense, o kös dinlemişlere vızıltı gibi gelse de, kısaca, şöyle düşünüyorum: Çağdaş insan-yaşamında hakettiği yere koymak zorundayız masalı. Çağın gerekleri böyle şey istemiyor, diyerek silkip atamayız masalı. Birtakım zorlamalardan dolayı, yazın dünyasında ‘mini-tür’ diye yaftaladığımız bir bölmeye de tıkmak yanlış. Kendine özgü konuları olayları, düğümleri, çıkarımlarıyla masal: *her* zaman, *her* kültürde, *her* yaşta, hem kendisini hem çevresini anlayıp yoğurmasında, insanın en vazgeçilmez yardımcılarının biri. Ne akla karşı, ne akla düşman; ne teknolojiye aykırı, ne teknolojiyi horlayan bir insan başarısı masal.

Başka kesimlerinde az rastlanan doludizgin bir hayalgücüyle kotarıyor diye, masalı kınamak kadar akılsızca birşey tasarlamıyorum. Hayalgücü insanı insan kılan en değerli dayanağımız.

O olmadan ölürüz, – hele bu sığı aklın başa çıkamadığı karmaşık çağımızda, hayalgücüne başvurmadan yaşama diye birşey yok bize. Aklavurma-kurgulamalarının doruğu matematikten, sağlam diye bildiğimiz doğa bilimlerine, ordan da güvenilirliği arttıkça artan kültür bilimlerine, ordan da evde sokakta kentte kırdı günöbirlik varoluşumuza kişice toplumca binbir çeşit beceri ve uygulamalarımıza dek, her yerde, her yörede, her durumda, her konuda hayalgücümüzün damgasını taşıyor tüm yapıp etmelerimiz. Akıl-hayal karşıtlığı gibi basmakalıp eğitim ve öğrenimlerden edinegeldiğimiz karşıtlıkları bir yana bırakmanın zamanı çoktan geçiyor. Gerçekte, hayalgücü-akılgücü, bunlar birbirinin dostu. Hayalgücünden yoksun bir akılgücüyle hiçbir yere gidemez insan. Akılgücünün genişliğinde hayalgücünün yeri.

Masalı, hâlâ yazın dünyasının kıyıbucağında bir köşeciğe tıkamaya kalkışanlara sözüm şu: tüm yazın, düşünce, yaşam, varlık bir masal. Günü gelince, bir-varmış-bir-yokmuş olacak diye değil, tüm yazınlar-düşünceler, azıcık deşmeyegörelim, nice masallar, nice masallar bunlar.

Şimdi, bu yazdıklarına “masal” deyip geçeceklerin kulakları çınlasın – bir horgörme nitelemesi değil benim için masal. Gel de bu bağlamda yakın-uzak bazı çağrışımlara kapılma: gel de bu bağlamda, bu da masalsı bir çekip çekiştirme diyenlere boşverip Hayyam’ı anımsama:

*Ne bilginler geldi, neler buldular!
Mumlar gibi dünyaya ışık saldılar..
Hangisi yarıp geçti bu karanlığı?
Birer masal söyleyip uyuyakaldılar.*

Nermilemek

Nermilemek diye bir sözcük yok sözlüklerde, kesinlikle söylüyorum. Beni tanıyanların çoğu bilir: ne konuşmamda ne yazmamda pek rastlanmaz “kesinlikle”ye. Gene de burda kesinlikle söylüyorum: *Nermilemek* diye bir sözcük geçmiyor hiçbir sözlükte, kesinliğe yakın bir olasılıkla da, bilegeldiğimiz sözlüklere girmeyecek de. Sözcük diyorum ama gramer açısından tuhaf görünümlü bir fiil *nermilemek*. Daha doğrusu, fiilsî bir dil-kuruluşu gözüyle bakmak gerek *nermile*’meye, öyle ya *Nermi*’den türüyor *nermilemek*, *Nermi*, adım olduğuna göre özel bir ad *Nermi*, büyük harfle yazılmasının nedeni de bu kuralca. Bu özel ad, aslında, benim adım olduğu için, bana göre: adların en özeli, adların adı, adların, sözlerin, sözcüklerin temeli. *Nermi*, eyleme dönüşüyor *nermilemek*’le. *Nermi-dili*’nin, *nermice*’nin en önemli eylemi kuşkusuz, eylemlerin eylemi.

Ne algılasam, neden haberim olsa; neye bulaşsam, neden uzak olsam, neyle ilgiliysem, neye başlasam, ne yapıp edersem edeyim, başıma ne gelirse gelsin, hep *nermilemek* işini sürdürmekteyim. Geçmişte *nermiledim*, şimdi *nermiliyorum*, gelecekte *nermileyeceğim*. Yaşamım: *nermilemek*. Bu, *Nermi* olarak yalnızca bana yapışık birşey değil. Herkes, her birey kendi yaşamının eylemcisi, dolayısıyla da, dilsele yön yansıtılınca, herkesin yaşamı, kendi adının belli bir fiil çekiminden başka birşey değil. Ortaklaşa özellik: herkesin varoluşu kendi yaşam eylemlerinin toplamı; çünkü herkes, adının eylemlerinde toplanan, biriki-miyle bu eylemlerde özlenen bir özel eylemler süreci. Nitekim ben *nermiliyorsam*, Doğan *doğanlıyor*, Gönül *gönüllüyor*.

İşte bu anlam-kuşatımında *nermilemek* benim yazgım. Böy-

lece sayısız *nermîleme*'lerin bir bütünüyüm ben. Hoş, bütün müyüm değil miyim, zaman zaman bunu kendim de pek iyi bilemediğim için, çeşit çeşit etkenliklerin, edilginliklerin bölük-pörçük bir ağı, bileşkesi, düzeni, dağınıklığıyım ben, – ne dersiniz deyin. Eylem, etkinlik derken, bir de edilginlik girdi işin içine; doğru, *nermîlemek nermilenmek* de demek. Karmaşık mı karmaşık bir sözcük, öyledir. Yaşam karmaşık da ondan, nerde düpedüz bir sözcüğün kantarına vurabiliyorsun, ne denli incesinden tutarsan tut, firesi çok yaşam bağının. Söz dönüp dolaşıp dile dolandı, başka türlü de olamaz zaten, kendi kendime takoz koymazsam, kimbilir nerelere yuvarlanıp giderim, – bu da *nermîleme*'nin, *nermîleme*'min, *nermilenme*'nin bir cilvesi.

Ne diyordum, her yaşama-yöremle, her şeyimle *nermîleyen* biriyim, bu açık-seçik. Buna göre, açık-seçik birşey daha var: her yönümle neysem okumam yazmamla da oyum. Konu okur-yazarlık olunca, dörtyana saçılmamak amacıyla konu okumak olunca, belli nitelik doğrultuları olan, kişiye özgü bir üslup olan bir *nermîleme*'ler tutumu yürürlükte. Bu tutumu, çeşit çeşit bağlamlarla yeryer eşme fırsatı bulduğum için, birkaç çizgiye dokunmakla yetineceğim şimdi burda.

Toplu-yapıtlar okuyorum ben. Okuma-*nermîleme*'sinin göze çarpan çizgilerinden biri bu. Durum, kitaplığımdaki kitaplardan belli. Başını kaldırıp şöyle bir bakan: *Bütün Şiirleri, Bütün Düzyazıları, Oeuvres Complètes, Gesammelte Werke, Complete Works* ve benzeri nitelemelerle bezenmiş dizi dizi kitaplarla karşılaşır – tek tek yazarların tüm yapıtları. Gerçekten de, tek bir yapıtıyla bir yazarı sevdim mi, başka yapıtına da elatarım zaman geçirmeden; bu, zincirleme sigara içmek gibi kötü bir huy değil bence. Sevgim sürdü mü de, kendimi tutamayacağımı anlayınca da ne yapıp edip yazarımın, ozanımın, düşünürümün tüm yapıtlarını edinirim. (Çoğun, toplu yapıtlardan önce okuduğum tek tek kitapları elden çıkarmamı gerektirir, yer darlığı hep sorun. Öyle ya, kaygılarımca ne olduğunu söylemeye gerek yok, tüm yapıtları birarada satmayı yeğliyor yayıncılar.) Toplu Yapıtları okumayı sıkıştırmama, okuyuşumu yayma doğrultusunda eşsiz bir özgürlük kazandırır bu bana.

Toplu yapıtları edinir edinmez, gevşekçe ama çekidüzenle

okumaya giriştiğim yazar, çoğun hayalkırıklığına uğratmaz beni. Gel de Shakespeare'leri, Valéry'leri, Dostoyevski'leri şu-şu kitapları iyi, bu-bu kitapları iyi değil diye niteleyip bir-iki kitabıyla geçiştir. Az rastlanır bir doğa görünümüne, çok kişinin baktığı yerden birkez daha bakıp “İşte oldu, neyin ne olduğunu artık biliyorum!” demek türünden yakışıksız birşey bu.

Toplu Yapıtların varsa, elindeki “Ah bitmese!” diye okursan da onu devirince, öbürü hazır nasıl olsa. Rahatça yeniden okursun. (Yazarlığım depreşti birden, imreniyorum Toplu-Yapıtları'na kavuşan yazarlara, çoğununki ölümünden sonra gerçekleşse de.)

Gerçi çok seyrek de olsa, Toplu-yapıt okuma sevinci kussağımda kalır. N'apalım, güzel bir alışkanlık, tatsız bir oyunun ortasına alıp götürür insanı; hattâ acılı bir çekiye bile neden olabilir. Bir serüven değil mi okumak, katlanacaksın. Hele dur bakalım. Neler de neler beklemez ki serüvenci okuru: kitaplıkta uğradığın yer yitimine katlanmak mı istersin; seni bekleyen başkaca okumalardan yoksun kalmanın acısıyla yanmak mı istersin...

Nerde Toplu-yapıt okuyan biriyle karşılaşsam (üzülerek söylüyorum, öyle çok azaldı ki bu tür karşılaşmalar) “İşte *nermileyen* biri daha!” demekten alamıyorum kendimi. Kuşkusuz böyle birine en iyi kendi adının eylemi yakışır ama, alışkanlık benimki, kırkyıldabir olsa da, *nermilemek* diye niteliyorum başkalarının eylemlerini de.

Toplu yapıtlarla siz de azıcık *nermilesenize!*

İkinci bir *nermileme*-çizgisiyse, az kişiyi çok çok okumak. İlk çizgiye içiçe dolanık bir özellik gerçekte. Gelsin Kafka, gitsin Kafka. Biri çıkıp “bulamadın mı bu Kafka'dan başkasını?” diyecek olsa, yanıtlım şu: “Yalnızca Kafka yok ki, başkaları da var, sözgelimi (“sözgelimi” yerine “zorunlulukla” demem daha doğru) Cervantes de var – ama gelsin Cervantes, gitsin Cervantes, ama *hep* Cervantes, – başkaları da var kuşkusuz.”

Yığmayı sevmem. Gezilerde yaptığımı yapıyorum okumada da. “Bir haftada Rusya!” “Beş günde Paris!” Ne saçma şey! Yaşarken yayabildiğince yaymalı insan soluk alıp verişlerini. Beden sağlığı için doğru olan, kafa-gönül sağlığı için de yürürlükte.

Yaşamayı sıkıştırmak, görmeyi top topaç etmek, anlayışı dar tutmak, ne denli kendimden uzak tutmaya çalışıyorsam bu gibi önemli şeyleri, okumayı çabucak sona erdirmeye, kitabın sözgelimi Lao Çe'nin bir okuyuşta işini bitirme... – olur şey mi bunlar, söylemesi bile tüylerimi ürpertiyor. Elli yılı aşkın bir süredir Fransızcaya bulaşmış biriyim. Şimdi kalkıp 15-günde-Fransızca kampanyası kılımlı kıpırdatır mı benim? Ya da şöyle diyeyim, böyle bir kampanyadan yeni çıkmış biriyle, herhangibir kitap düzleminde, elim ayağım birbirine dolandı gitti, yanyana geldim mi, ne yaparım, – gel gör ki, benzeri kişilerle, benzeri durumlarda sıklıkla birliktesin.

Herkesin gündemini tıkabasa doldurduğu bir ortamda, okuma-*nermilleme*ni pek iyi anlatamam da, anlatabilsem şaşarım zaten, şöyle diyeceğim. Sözünü ettiğim çizgideki *nermilleme* tuhaf mı tuhaf bir yapıp etme. Şöyle ki, az şeyi çok çok okuyan, çok şey okumaz sanılır genellikle. Hiç de öyle bir anlam-kuşatımı yok bu *nermilleme*'nin. Çok okuduğunu sananlardan daha çok okuyorsun, daha da çeşitli bir okuma oluyor seninki.

Çelişmeli bir sav mı bu benimki? Sav'lamakla alıp vereceğim yok; çelişmeye gelince, bak doğru olabilir. Ne var ki, konumun hem okuma hem *nermilleme* olduğu gözden kaçmasın, – bu eylemlerin ikisi de aynı şey olduğuna göre, okuma eylemi: çelişmelere açık, çelişmelerle varolan, çelişmeler kuşatan, dolayısıyla da çelişmeleri aşan eylemler. Nasıl mı?

Olayı yaşamak gerek, – azıcık *nermillesenize!*

Yine *nermilleme*'ye giren bir özellik daha var: herşeyi, ama herşeyi kitap-okurcasına “okuma” eğilimi. Öylesine doğal ki bu benim için. Daha doğrusu, böylesi bir doğanın içinde kımıldanıp gidiyorum; başka bir doğa yok bana, olsa olsa başkalarının gene kendilerine özgü doğaları var. Nitekim, durumumu algılar gibi olan herkes, *nermilleme*'nin bu özelliğini son derece yadırgayıp “Bunun nesi özellik, tuhaf mı tuhaf bir özgünlük, al sana bir orijinallik daha!” diye dudak bükmekte karşımda.

Dıştan değerlemeler biryana, sözünü ettiğim *nermilleme*, aşağıyukarı şöyle bir eylem-yöneltisi: Günübirlik ilişkilerimi, uzak-yakın çevremle bağlarımı; hastalık, eğlence, geçim, yönetim, resim, heykel, şiir, tiyatro, müzik, ev, sokak, bilim, felsefe

etkenliklerimi; bütün bu kesimlerin özyapılarını oluşturan görünür görünmez kıvrımları; taşın toprağın, kırların, çiçeklerin, kuşların, kedilerin, köpeklerin, geçmişin kültürün, yüzlerin, omuzların, ellerin sırtların, boyunların göğüslerin, bacakların varlığını, neliğini, nasıllığını hep kitap okur gibi izlemek, işlemek, herşeyin erişebileceğim heryönüyle birleşmek, – işte benim için *nermilemek*.

Bütün bu “okumalarda”, okumak yaşamak. Böylece, yaşamak okumaktan başka birşey olmadığına göre, bütün bu yaşamalarda yapıp ettiğim, ya da bütün bu yaşamalarda olup biten: *nermilemek* işte. Öyle bir *nermilemek* ki bu, yerine göre alıyor, özüksüyorsun; yerine göre, itip dışlaştırıyorsun. Her okumayı okuma kılan, o sürekli sürekli içten-yorumlama işlemi hep etken. Bu *nermilemeyle*: yaşamı kendince yoğuruyor, seni sen yapan algı-değer süzgecinden geçiriyor, bu arada ayırımına bile varmadan süzgecinin gözeneklerini değiştirir değiştiriveriyorsun. Özüne uymayan herşeye güle güle diyor; özüne uyanı içine, bazısını da en içine buyur ediyorsun.

Kararlamadan dendikte: böyle birşey *nermilemek*, böyle yaşamak.

Düpedüz yaşamak varken, bu da nesi böyle? diyenlere, gerçekte birşey diyen yok ya, tasarımlarımdı diyebileceklere, şöyle diyeceğim: Ne yitirirsiniz, zaten bu değil mi yaptığınız, yapar gibi olduğunuz bu tür birşey. Öyleyse gelin şimdi, ama bu kez el dengeldiğince bilinçle, hem de tadına vara vara, sanki kitap-okumaymış gibi sürdürün, o biryere dek sürüp gideni. Bakın yaşamınız ne katkılar edinecek. Bir bir sayayım mı? Kalıba dö-küme sığar mı yaşam.

İyisi mi, gelin azıcık *nermileyin* siz de!

Uzatmaya ne gerek, havayı şöyle bir içe çekmek, binbir dereden su getiren irdelemelere benzer mi hiç. Onun için *nermileme*’nin bir çizgisine daha dokunup bırakıyorum.

Baştanasağı yaşama eylemi, birbakıma, okuma benim için. Başka herşeyden kitaba; kitaptan da, başka herşeye uzanan, herşeyi sarıp sarmalayan bir yaşama-biçimi okuma, – bu geniş, bu köklü anlamda *nermilemek*: okumak.

Ona ne kuşku, tüm insanlar için, genellikle, okumak, ne

olduğu besbelli bir etkenlik: alırsın eline kitabı, gözlerini satır satır gezdirirsin, oldu bitti. Oysa apaçık, böyle birşey olmanın ötesinde, değindiğim çizgisiyle *nermilemek*: Kendine özgü kitap okuma biçiminin tüm yaşama yayılması, yaşamın tümünü kuşatması. Karışık ve karmaşık yaşamın binbir ögesinden birini meydana getiren kitap-okuma, yaşamın tümü için bir tutamak, bir yöntem, bir gösterge, bir simge oluyor böylece birbakıma, parçanın bütüne kılavuzluk etmesi. Öyle bir etkenlik ki geniş anlamıyla okuma, bu arada kitap okuma: biçim ve içeriklerle, sürekli akan, kimi acımsı acı, kimi tatlıdan tatlı akıp giden bir evren.

Okumanın, yaşamın bu doğrultusunda, azıcık *nermilesenize!*

Kitap mı okuyacağım, “Şimdi nermileyeceğim” diyorum kendi kendime. Kitap mı okudum: “Gene nermiledim”, diyorum. Öyle özel-özel bir sanat ki okumak, kitapla insanın kişisel bir iklimde yuvarlanıp gittiğini az çok tanımak için başkalarına anlamsız gibi gelebilen bir kuşdiline başvurmak gerek nerdeyse.

İşte okumaya ilişkin dört çizgili *nermileme* bunlar. Gel gör ki, okuma, ne de olsa, sayısız *nermilemelerin* bir tutamcığı. Ya öbürleri, *nermilemeler*, *nermileme* eylemlerimizin, birdeyime, sonsuzca uzanan öbür örnekleri, okuma dışındakiler, okuma ötesindeki *nermilemeler*. Onlar n’olacak, peki? Ne mi olacak, herşey yerliyerinde kalacak, tıpkı herkesin kendine özgü yaşamsal eylemleri, herkesin kendi “nermilemeleri” kendisine kaldığı gibi.

Kitap-okumaya ilişkin bir SÖZLÜĞÜMSÜ bu, – evrence diller, sözcükler ortamında ne ki? Herbiri milyonlarca bireysel güneşlerin oluşturduğu o akıllar şaşırtan samanyolu kümelerinin devingenliğinde varla yok arası bir parçacığın parçacığının parçacığı.

Büyükten küçüğe herşey, büyüğün küçüğün anlamı kaldıysa artık, evrenin varolma düzeni ya da düzensizliği uyarınca, herşey kendi yaşam-dilince “...mek”, “...mak”, ben kendim bencileyin nermilerken.

Okyanus

İki okyanus var: biri yazarlar, öbürü okurlar. Ya kitaplar?
Onlar da okyanusların birinden öbürüne akan ırmaklar, dereler.

Ölüm

Herzaman kafamı kurcalamıştır kitap ile ölüm arasındaki ilişki. Kimi seyrek, kimi sıklıkla mantık dizgelerini başıboş bıraktığım dalışların hemen hemen hepsinde, *tüm* kitapları mahmuzlayan korkulu-gizemli güç, ölümden başka ne olabilir ki diye düşünmüşümdür. Bu hep böyle olsa da uzun sürmez. Çabucak aklım başıma gelir gibi olur, tüm kitaplardaki *ana*-konunun dönüp dolaşıp yaşamdan başka birşey olmadığı, olamayacağı gerçeği dikilir durur karşıma. Ozaman da, o derinlerden kaynaklanan yaşama-filozofluğum ağır basar: Herşeyimizin temel tabanı yaşam, dolayısıyla da ölüm, yani yaşam-ölüm, ölüm-yaşam, öyleyse tüm kitaplar: yaşam-kitabı, ölüm-kitabı, yani yaşam-ölüm, ölüm-yaşam kitabı diye o herşeyi kuşatan gerçek, gerçeklerin gerçeği dank eder kafama.

Gene de o vazgeçilmez kitap-ölüm bağılılığında, düşünce-kültür tarihinden bildiğim üç kitaptan söz etmeden geçemeyeceğim burda. Adıyla sanıyla ölüm-kitabı, yani yaşam-kitabı, yaygın nitelemeleriyle de “ölüler-kitabı” bunların herbiri: *Eski Mısırlıların Ölüler Kitabı*, *Tibetlilerin Ölüler Kitabı*, *Avrupa Ortaçağının Ölüler Kitabı*.

Yeryüzünün değişik bölgelerinde, tarihsel gelişmelerin çeşitli kültür aşamalarında eski-uzak birçok kuşağın, “dünyagörüşüm” diye canla başla sarıldığı yapıtlar bunlar. Kendiliğinden anlaşılacağı üzere, hiçbirisi bugün bizlerin dünyagörüşü değil. Ne var ki, eski kültür-gömülerini, onlara yaraşan özenle değerlendirdiğimizde, kendi özümüze katkılı pek çok öğeler derleyebileceğimizi akıldan çıkarmamalıyız. Nitekim ben de, sözünü ettiğim yapıtlardaki bilgeliklerden doğrusu, epeyce dayanaklar sağladım

kendime. Artık içinde yaşadığımız çağa özgü o durmadan akıl şaşırtan yüzeysellikler furyası kitap yığınlarından, kolay olmasa da, yakayı sıyrabilecek adaylarım, birkaç çizgicikle, bu ölüm-kitaplarım.

Mısırlıların Ölüler Kitabı, üç-dört bin yıl öncesi papirüslerden derlediğimiz bir anıt. Ölümü bir gezi olarak tasarlamakta. Ölüm gezginlerine seslenen yazıların oluşturduğu bir kitap. Ölümle ilişkin işlemler, şarkılar, ağıtlar dolu. Hayalgücüyle olduğu kadar gerçeklerle de bezenmiş yeryer. Ölülerin, yüce Tanrı Osiris'e en son varış aşamasında "yaşadıkları" mutlu karşılaşmalarla bezenmiş bir kitap *Eski Mısırlıların Ölüler Kitabı*.

Tibetlilerin Ölüler Kitabı ise, daha çok, ölenlere, 'yardımcı' durumunda. Bu yardım kitabının başlangıçları da enaz ikibin yıl öncesine gerigitmekte. Bu kitap, ölümün zorluklarını hafifletme amacı güdüyor, diyebiliriz. Ölümün içerdiği tuzaklar karşısında alınması gereken etkin önlemlere ilişkin öğütleri, ardarda dizmekte bu kitap. Ölenin en sonda varacağı umulan "yeni yaşam"a yaraşan epeyce kapsamlı bir çizelge gözüyle bakılabilir *Tibetlilerin Ölüler Kitabı*'na.

Avrupa Ortaçağının Ölüler Kitabı'na gelince, çok çok, beş-altı yüzyıl öncesinden beri oluşagelen bu kitap, genellikle "büyük" diye nitelenen dinlerin, can ile teni özce birbirinden ayırma felsefesine dayanmakta. Şöyle ki, yaşama süreci boyunca şeytanca güçlerin, genelde, tene, vücuda yönelik aşağılatıcı sınavlarla insanı ne tür çilelere sürüklediğini anlatmayı seven bir kitap. Bu arada, insanı insan kılan bazı erdemlerin birbir nasıl ufalandığına acı acı parmak basıyor bu kitap. Özellikle boş ün, hasislik, umut yitimi, tanrıya inançsızlık diye nitelenen birtakım "düşkünlüklerin" üzerinde durarak, inanç tazelemeye önemle sarılıyor. Kitabın aldırışsız kalınmayacak yörelerinden biri, belki şuracıkta tuhaf görünecek ama, 'iyi ölmeyi' bir 'sanat' olarak işlemesi, – kitaptaki Latince sözcüklerle *ars bene moriendi*'yi önplana koyması. Nitekim eskiden çok yerde bu adla anılıyordu bu kitap.

Birbirinden başka üç ayrı yaşama-kültürünün, birbakıma, özeti durumunda bu andığım ölüm-kitapları.

Şimdi, isteristemez, ilk akla gelen şur: Peki, bizim yaşama-

kültürümüzün ölüm kitabı ne? Bu konuyu deşmeye kalkışacak değilim burda. Herkes herşeyi o kadar iyi biliyor ki, varsın kendi söylesin kendi ölüm-kitabının ne olduğunu. Gelgelelim çok kişinin bu tarakta bezi yok. Genellikle yaşama üzerinde düşünmüyor, düpedüz yaşama bilinci yok da ondan sanıyorum. Herşeyi herkesten çok önce bilen, bunun için de hep ortalıkta gözüken okur-yazarlarsa: aman halk anlamasın diye, boğum boğum ağırlaştırdıkları birtakım cakalı kavramlarla örüp örgüledikleri felsefelerden başalamadıkları için, yaşama-felsefesine, dolayısıyla da ölüm-felsefesine ayıracak zamanları yok onların.

İş kalıyor gene bize, sana bana.

Sana karışmam gene de; aklını kullanması gereken bir canlılık insan. “Ben bilmem, öğretmediler ki!” diye sen de kıyma kendine. Öğretmemiş olabilirler o alçaklar, kişice, kurumca adları, konumları ne olursa olsun. Zaman geçiyor, – hem de nasıl, elini çabuk tut. Bize ne deyip geçsek de, başka kültürlerin ölüm-kitapları bile buna tanık. Ne yapman gerektiğini sen kendin bulup buluşturacak, bulduğunu hilesiz-hurdasız kendi yaşamına uygulayacaksın: Yaşamın ölümü içerdiğini unutmak ya da unutmamak senin bileceğin şey.

Bana gelince, böyle sözler söyleyenlerin çoğun yaptığı gibi, gizemli, çarpıcı, ürkütücü çağrılarla geçiştiremem. Sana hilesiz-hurdasız dedikten sonra, kendi yaşamımı düzmececilikle yürütecek değilim. Nitekim, şimdiyedek yazıp çizdiklerimin, birbakıma tümünü, birçok çevrelerce önemsenmeyen o konuya, yaşama-düşüncesine adanmış biriyim. “Yani yazıp çizdiklerini açıp okuyalım, bunu mu istiyorsun!” türünden bir karşı-çıkışı göze almamış değilim. Hoşuma bile gider bu. Direnme, yaşamı pekiştirir.

Gene de ben, şimdi burda, hep yaptığım gibi, başka türlü yapabilir mi bencileyin yazar, kendim için konuşuyorum, dinleyici bulsam da bulmasam da. Dilediğini okusun, dilediğini yazsın herkes. Gene de: yaşamı-ölümü akıldan çıkarmayıp kitaplı-kitapsız hemen şimdi yaşamaya baksın! Kimi yazdığım, kimi okuduğum kitaplarla, canım çekince kitapsız, kendi yönümde yolumda yaşamaya bakıyorum ben. Yaş-baş ne olursa olsun, ölüm içeren bir yaşam bu bizimki, – yaşamaya bakıyorum kendi yönümde yolumda.

Pırıl Pırıl

Gel kitap'tan söz et de, o pırıl pırıl insandan, "aydın" diye niteleyen insandan söz etme.

Batı'da sofist'ler ile Sokrates'ten beri, Doğu'da Buda'dan beri, 2500 yıldır gündemde aydın. Özellikle Batı'da: Yeniden Doğu Çağının Leonardo ve Descartes'la eriştiği heyecanlı-dingin doruklarla pekişmiş; Aydınlanma Yüzyılı diye anılan 18. Yüzyıldaysa, Locke'lar, Voltaire'ler, Diderot'lar, Rousseau'lar Leibniz'lerle o zamanın tüm gelişmiş Avrupa'sını kuşatan bir yaşayıp düşünme, tasarlayıp eyleme tutumuna dönüşmüş aydınların yaratıp yoğurduğu bu akla dayanan "felsefe", bu kişisel-toplumsal varolma biçimi. Günümüzse, dallıbudaklı bilimleriyle, kırık kırık yaran teknolojisi, yönetim düzenleri, düşünce akımlarıyla düşünüş ve uygulayışın en karmaşık başarılarından günümüzün yaşamın kıyıbucağına dek olanca kültür kesimleriyle önceki Aydınlanma'ların hem ardılı, hem genişleticisi, hem eleştiricisi durumundadır.

Böylece Aydınlanma, zamanla belirginleşen bazı gölgelerine karşın, içten-dıştan uğradığı bol bol hırpalanmaya karşın; gerekli kıldığı kimi dar kimi geniş kapsamlı onarım deneyişlerine karşın, dünyanın pekçok yöresinde, genellikle, olumlu bir yaklaşımla benimsenen çağdaş bir kültür düzenidir.

İşte dünü bugünüyle bir-iki çizgicikle belirttiğimiz Aydınlanma çağının en vazgeçilmez dayanağı "aydın"dır, aydın insandır. Aydını aydın kılan pırıl pırıl yönse, akıl, akılgücü.

Bu "aydın" dediğimiz, kim peki? Kime aydın diyoruz? Kim kime "aydın" diyor? Aydın'ın aydın'lığı neresinde? Nasıl ortaya çıkıyor bu aydın'lık? Kim aydın, kim aydın değil? Aydın neden

aydın? Değilse, neden aydın değil? – Ne çok tanım arayışları bunlar; ne çok birbirine dolanan, birbirini güçlendiren, birbirini dışlayan tanım arayışları! Tuhaf şey ama gerçek: akıl karıştırıcı soru yöneltleri bunlar. Nice yüzyılları, ülkeleri, anlayışları, karmaşıklıkları hesaba katmadan, “aydın” a ilişkin tanımlara değinmek; bunları güvenilirlik derecelerine göre yanyana dizmek, delicesine bir uğraşa kalkışmak olur. Burası yeri değil diye böyleli bir uğraştan uzak duruyorum şimdi.

Ama bu böyle diye de, aydın insandaki o pırıl pırıl ışığı görüp anlamamızı sağlayan kaynağa gitmeden, bu kaynağı kaynadığı yerde görmeden geçemeyiz. İşte bu kaynak da, nerde, ne zaman, hangi amaçla, nasıl tanımlanırsa tanımlansın, aydın’daki pırıl pırıl varlığın hemen hemen herkesçe onaylandığı üzere, kitaptır, kitaplardır. Gerçekten de aydın ile kitap arasında hep sınıksı bir bağ kurulmuştur. Hattâ “aydın” çoğun: düpedüz *okur-yazar* diye tanımlanmış; böylece: aydının varlığı, koparılmaz bir biçimde, kitaba, kitabın varlığına dayatılmıştır. Nitekim, özellikle 18. yüzyıl ve sonrasını baştanaşağı kaplayan Aydınlanma çıkışı, basım-yayım tekniğine, basım-yayım özgürlüğüne, basım-yayımla beslenen eğitim ve öğrenimle açıklanmıştır...

Bu anlayış uyarınca: yazarın yaratıcılığı ve çalışkanlığıyla kitaba işlediği akıl güneşi, okurun, anlayış ve çalışkanlığıyla yeniden akılları aydın’lamıştır. Böylece: yöntem, bilgi, bilim, bilgelik, yönetim, yargıgücü, beceri, erdem ve benzeri insan-kültür başarıları kişiden kitaba, kitaptan kişiye kesintisiz bir akışla gönüllerin dilediği kadar çok yerde değilse de, dünyanın, pek çok yerinde birbirini yalımlamıştır. Bilinç, anlayış, yürekli-lik, hoşgörü, eşitlik, özgürlük ve benzeri çeşit çeşit düşünsel-eylemsel-toplumsal başarı, hem kaynak hem araç olarak kitaplarla varlık, süreklilik, saygınlık kazanmıştır. Kendini çevresini yetiştiren insanın vazgeçilmez yoldaşı olmuştur kitap. Böylece kitaba: aydının hem kendi aydınlanmasını sağlamada hem de başkalarını aydınlatmasında vazgeçilmez koşul gözüyle bakmak gerekir. Bu önemli ve yaygın gerçek, günümüzde her zamankinden çok yürürlükte dir.

Aydın’ın aydınlığını abartısızca kavramak istiyorsak, geçmişe bugüne ilişkin saptamalardan çıkarılmaması gereken iki sonuç

olduğunu gözden yitiremeyiz. Bunlardan biri aydının yalnızca: kitap yazan, kitap okuyan, ya da heriki eylemi birden, yoğun yoğun gerçekleştiren bir kimse olduğudur. Öbürü de, aydının büyük ölçüde: kitaplar dışında kalan kültür kesimlerinden bir aydınlık derlemediğidir. Gerçekte: müzik, heykel, resim, yönetim, eğitim, din gibi kültür alanları, kültür veren, alan, taşıyan, ileten alanlardır. Ayrıca, nice “aydın” denenler, bazı çevrelerce tartışmalara yolaçsa da, nice aydın bahçıvanlar, bakkallar, evkadınları, Buda, Sokrates, Yunus Emre gibi çağlaraşırı aydınlar, bütün bunlara gelince, ne kitap-yazarıdır, ne de kitap-kurdu. Bu gibi parlak yıldızlar, hem başkalarını hem kendilerini yetiştirip olgunluğa erdiren ustalar. Hepsi de ayrıcalıklı dehalar kuşkusuz. Gene de biryandan bu ayrıcalıklı kişilere; öteyandan, okur-yazar olsun olmasın kitaba boşveren “aydın”lara karşın, herkes, her çağda, ama özellikle kitap-kültürüne büyük önem veren Batı’da, ençok da günümüzde, kitaplara pekçok şey borçludur. Özellikle insan-olma yolundaki bilgi ve bilinç edinme sürecinde, dönüp dolaşıp kitaplara gerçekten de çokşey borçlu olmayan aydınlara rastlamak pek olası değil artık.

Kafalar ne denli pırıl pırıl, kitaplar o denli pırıl pırıl. Kitaplar ne denli pırıl pırıl, kafalar o denli pırıl pırıl. Kafalar ne denli pırıl pırıl, tüm dünyasıyla insan, insanlar, insanlık pırıl pırıl.

Reçete

Dilden düşmeyen birdeyimle, kim “her derde deva” inancıyla bir kitaba sarılıyorsa: yanıltan yanıltıya, bunalımdan ağılanmaya, yıkıntı yıkıntı yıkıntılar bekliyor onu sonunda.

Neylersin ki, tümen tümen politikacı, yönetici, filozof, eğitimci, dinadamı, ne gerekirse gereksin, böylesi bir kitabı bulup buluşturmaya vermiş kendini. Eldengeldiğince kısa sürede bulup buluşturunca da, her-derde-deva-kitabı vargüçleriyle benimsetmeye girişiyorlar. Çünkü onlar için, akla gelebilecek her konuda biricik çare, böylesi kitap.

İşte bundan, reçete-kitapların içerdiği herşeyi: kaba ince demeden zorlaya korkuta uyguladıkları her yöntemle, reçete-kitapların içerdiği herşeyi, halka içirmeye kalkışıyorlar.

Pekçok bireyin, koca koca ulusların, kuşatımlı çağların yazgısını belirleyen reçete-kitaplara *dikkat!*

Sevişme

Sen bana ben sana bir değdik mi
Aralanır kapak
Kapak üst dudak
İkili tek-yaşantı ötesi.

Beni içine almışken
Canım senin
Senin içindeyken
Canımsın benim.

Şimdi

Bazı nesnel temellere oturtulsa da, çoğun sınıflamalar: bireysel, toplumsal, bilimsel, eylemsel birtakım gereksinimleri yerine getirmek amacıyla yapılır. Bu bağlamda kitapları sınıflama bir ayrıcalık göstermez. Nitekim kitaplar, istek ve koşullar uyarınca, konu, dil, tür, akım, çağ, dönem ve benzeri başlıklar altında birtakım dizilerde toplanır.

Oysa ben kitapları sınıflamaktan yana değilim. Bazı pratik uygulamalar dışında, kitapları sınıflamanın, çoğun, kafa bulandırıcı bir girişim olduğuna inanıyorum. Gene de kolay kolay vazgeçilmeyen bir alışkanlık kitap sınıflamak. Şöyle ki, aldığımız her kitabı, birbakıma, belli bir sınıfa sokmadıkça, rahat etmiyor içimiz. Bazan ben bile, ilkin, belli bir yönden ('sınıftan' dememek için böyle diyorum) kitaba yönelmekteyim. Eğitim ve öğretimin nerdeyse koparılmaz bir ögesi durumuna gelen böylesi sınıflamalardan, kurtulamadığımıza göre, yapmamız gereken en doğru şey, belki de şu: Gelin, kitaplara ilişkin sınıflamaları alabildiğine çoğaltalım – böylelikle tek tek sınıflamaların tekelciliğinden kurtuluruz. Gelin, sınıflamaları harmanlayan bir yaklaşım getirelim, – böylelikle hem tek tek sınıflamalar kalkmasın, hem yenilensinler, hem de birbakıma gereksiz kılınsınlar, tam tam değilse bile bize öyle gelsin; yani birbakıma değişik bir sınıflamayla, ama sınıflamayla, ama sınıflama gibi olmayan bir sınıflamayla, zaman zaman başvurmayı sürdürsek bile, boşverelim alışageldiğimiz sınıflamalara.

Kestirmeden söyleyeyim: sınıflamalar ötesi bir sınıflamayla, kitapları üç-dört büyük bölükte derleyip toplayabiliriz sanıyorum. Üç-dört öyle şey olur mu, bu ne kararsızlık, dur bakalım, öyle mi?

Okuduğum, okuyacağım tüm kitapları (herkesin okumaları için de geçerli bu) gösterdiği belirgin bir ağırlıktan ötürü, ilkin, üç sınıfın birinden birine yerleştirebiliriz. Her kitap ya geçmişe, ya geleceğe, ya da şimdiye giren bir kitaptır.

Buna pek sınıflama denemez doğrusu. Denemez. Çünkü, tartışmasız, bir insan-başarısı olan kitabı sınıflama-üstü bir açıdan, *insan-açısından* ele alıyor. Nitekim, kitaplar, insanın yaşama-zamanının üç kesitinden birini işlemekte; ağırlığını, zamanın üç kesiminden bir tanesinde bulmakta.

Birçok kitap: türü, çağı, dili, ya da başlıca alışlagelmiş sınıflama-temeli ne olursa olsun, *geçmişe-ilişkin* bir kitap. Yalnızca tarih kitapları değil bunlar. Hem canlıvarlık hem kültür-varlığı olarak insanın evrim ve gelişmelerini de katın, tüm evren oluşumunun, bilinen-bilinmeyen evren varlığının bugünkü durumundan önceki öncelerini; kısaca, herşeyin geçmişini konu yapan kitaplar geçmiş kitapları. Hangi dilde kim yazarsa yazsın; düşünce yazın türlerinden hangisine girerse girsin; hangi değeri, amacı ve etkiyi gözönünde bulundursun bulundursun, geçmişe yönelik kitaplardır bu kitaplar. Uyduruksal bir anlatımla da olsa, geçmişini aydınlatmaya önem veren; değerlerini geçmişten çekip çıkarmaya sarılan; anlatımsal tutumu geçmişle ilgilenmese bile, geçmişe yeni hiçbirşey eklemeyen kitaplar da *geçmiş-kitaplarıdır* birbakıma.

Kitapların gene büyük bir bölümüyse, *gelecek-kitapları* diye adlandırabileceğimiz bir oylumda kendilerine özgü yerlerini alırlar. Bunlar: ister bilim, ister felsefe, ister yazın alanına girsin, hepsi de gelecekte olabilecek olayları, bugünden sonraki varlık durumunu, canlısı cansız, tüm yaşam ve kültürüyle birlikte, insana evrene çevrili kitaplardır.

Bir de *şimdi-kitapları* diye niteleyebileceğimiz kitaplar var. Öbür iki öbeğe yerleştirdiklerimizden sayıca ve önemce geride kalmayan bu kitaplar: evrenin, doğanın, canlının, insanın, kültürün bugününe ilişkin gerçekleri, düşünceleri, değerleri, etkileri ve etkinlikleri çepeçevre görmeye, göstermeye, anlamaya anlatmaya, bilmeye, korumaya, değiştirmeye adanmış kitaplardır. Kuşkusuz, bu kitapların ille de gününbirlik bilgiler, meraklar, kaygılar, düşüncelerle, ya da bugünkü zamanın ıvr-

zıvırıyla kotarılmış olduğunu sanmak yanlış. Bunlar: tür, düzey, anlatım özelliklerine bakmaksızın, ağırlığı şimdiki-zamanda yoğunlaşmış yapıtlardır.

İşte ben, kitap okurken, okuyup bitirdikten sonra, okumaya girişmeden önce, aşama aşama sorarım hep kendi kendime: Nasıl bir kitap bu, – geçmiş kitabı mı, gelecek kitabı mı, yoksa bir şimdi-kitabı mı? Tam karara varmadığım durumlar yaşasam bile, ne çıkar bundan, insan-açımın anlayışça hiç mi hiç vazgeçemediği zaman-kesimi bakımından, kitabın, zamanı zaman kılan boyutlardan hangisine ağırlığını koyduğuna dikkat ederim doğrusu. Bazen sallantıda kalsam bile, genellikle, gevşemez dikkatim.

Çoğun zorlamasız, doğallığımla sürdürdüğüm okumaları, kişi-toplum-kültür akışındaki çeşit çeşit tedirginlik ve bunallımlarla yalpalasa da, üç zaman boyutunun üçüne de ayrı ayrı özenle sarılmaktayım, hiçbirini öbürüne yeğ tutmam. Herbiri, özyaşamımda ayrı bir önem tutmakta. Hangi zamanla yoğrulursa yoğrulsun, yeter ki zamanı gelmiş olsun, her zaman boyutuna ilişkin kitaba, hem de kitabın kendine özgü sevgi ve saygıyla yönelirim.

Bu bağlamda, kendime özgü kitap okuma tutumumu dışavuran bir eğilime parmak basmadan edemeyeceğim: okurken birçok tat aldığım kitaplar, geçmiş-gelecek-şimdi boyutlarının hepsini birden kuşatan yapıtlar. Üç zaman boyutunun birinden birine değil de, hepsine birden giren, hepsini birden kucaklamaya yönelen kitaplar bunlar. Birdeyime, zaman-üstü, zaman-dışı, zaman-sız kitaplar bunlar. Yanlış anlaşılırsa suç benim, söylemek istediğimin tam tersini söylemiş olurum da ondan. Zaman boyut yönünden hiçbir bağı bağılılığı olmayan, ya da her zaman-için yürürlükte olan matematik, mantık kitaplarından sözetmiyorum burda. Gerçeklikle doğrudan doğruya bir alıp vereceği yok ki onların. Benim sözünü ettiğim kitaplar, hangi gerçek-uyduruk alanında yeralırsa alsın, hangi zaman-kesimini işlerse işlesin, kapsadığı özler, değerler, güzellikler, bilgiler bakımından tek-zamanı aşan, tek bir zaman boyutuna sıkışıp kalmayan kitaplar. Okuduğum kitap, ne denli kafamı gönlümü doyuran bir kitapsa, o denli zamanca çok-boyutlu bir kitap.

İlle de sınıflama, denecekse: zamanca-'sınıflama' diyorum ben de. Zamanca çok-boyutlu, zamanca üçte-birlikli bir sınıflama, benim kitap sınıflamam. Önerim: hiç-sınıflama diyebilirim. En iyisi, şöyle diyeyim, kitabın sınıflanamazlığı: işte benim kitap-sınıflamam. Olmadı, bunlar çelişkili şeyler, denirse, azıcık bir sezdirme dışında zaten hiçbirsey demedim ki, diyorum.

Sınıflama-ötesi apaçık dediğim şu: yazar okur, herbiri kendine özgü kaygıyla, alıp başını zaman boyutlarından hangisine yönelirse yönelsin: bir şimdi olarak yazar ile, bir şimdi olarak okur, bir şimdi olarak kitapta uyumla buluştu mu, çek gitsin sınıflamaların kuyruğunu. O ne güzel şey öyle şimdilerin birleşmesi.

Tılsım

Sıçrama tılsımı kitap
Ortalıkta görünmeyene
Görünmeyen'den ortalıklara.

Umut

Kiminizi sevmesem de
Sizlerle her zaman barışığım
Kitaplar.

Umutla bağlıyım sizlere
Sonu hayalkırıklığı olsa da
Elimde değil.

Üretim

Yazmayı, özellikle kitap yazmayı, üretim kavramı altına sokmaya yeltenmek, bilerek de olsa, bilmeyerek de olsa, yazarlık eylemine karşı girişilmiş en anlayışsız nitelemelerden biri.

Çağdaş kültür ortamında pekçok şeyi üretim-tüketim başlığı altında toplama alışkanlığının bir sonucu bu. Mal değiş-tokuşunda, ekonomi, ticaret, işletme ve benzeri alanlarda olup biten etkenlikleri açıklama amacıyla, kuşkusuz belli ölçüde yardımcı olabilir üretim-tüketim kavramı. Ama yalnızca, her yönden “mal” deyiminin yürürlükte kaldığı alanlar için, çarpıklıklara yolaçmadan başarılı olabilir. Oysa kitap yazmak, mal üretmek değil. Önceden belirlenmiş eder-ölçekleriyle çeşitli kişiler ve kurumlarca ölçülüp biçilen, sayılıp tartılan bir malı üretmekle aynı şey değil kitap yazmak. Gerçi kitap, sonradan, sözgelimi alınıp satılırken bir malmış gibi işlem görebilir. Ne var ki, kitap yazmanın özüne ilişkin bir nitelik değil bu.

Şaşıtığım şu: bazı yazarlar bile, hangi akla sığındıklarını bilemem, belki de, gerçekte hiç gereksinimleri yok ama, kendilerince çağdaş bir izlenim uyandırmak için olacak, şöyle de diyebilirim, modern, modernlik-ötesi bir izlenim uyandırmak için olacak, yazma etkenliklerini, açıktan açığa, “kitap üretme” diye niteliyorlar.

Bu gidişle, daha da şaşılacak şeylerle karşılaşacağız gibime geliyor: Yakında, okurlar da, çoğun tattan tada gerçekleştirdikleri o güzel başarıyı, ille de zedelemeye kalkışıp “okuma üretme” diye niteleyebilirler.

Var

Hemen hemen her kitap var'lar kitabı: her irili-ufaklı birimi tanıklık eder buna. Her tümcesi: "Bende bu var!" "Bu da var!" "İşte bende bu da var!" der gibi.

Hangi kitap yok'lar kitabı, peki? "Bende şu yok!" "Şu da yok!" "İşte bende bu da yok!" diyen kitap.

Zaman zaman tiryakileri çıksa bile, pek sevilmez yok'lar kitabı, pek göze çarpmadığı için sevilmez. – Benimkiler, kendi yazdıklarım bu türden şeyler işte. Nitekim her tümcem: "Keşke bu bende de olsa!" "Keşke bende şu da olsa!" "Ne yazık ki yok, gene de olsun diye çırpınıyorum, – belki de azıcık vardır, varsa, bundan ötürü var belki!" yöneltisinde bir tümce.

Yenilenme

Elime aldığımda çoğun yeniydiniz
Sizi eskittim
Beni yenilediniz.

Zıpkın

Şöyle bir okuyup geçmiyorum; onlar benim içimi delip geçiyor:
zıpkın bazı kitaplar.

II ÖTELERE

Sözcüklerin sayılmaz bolluğuyla oranlandıkta, bir solukta sayılan öğeler harfler. Gene de, her konuşmada, dolayısıyla da her yazıda geçen tüm harfleri başlangıç diye almayan sözcükler var. Örneke, *Türkçe* ile sürdürürsek, ğ ile başlayan bir sözcük yok; olsaydı, onu da kitapla evlendirecektim. Gene de, bu gibi şeylere zaman ayıranların tadabileceği gibi, bir albenisi var ğ'nin – yumuşak ğ'nin, serti de var, birbakıma öyle de, pörtük, pörsümüş, kimseye yararı olmayan bir yumuşaklığı var bu ğ'nin, özellikle sözcük içinde. Nitekim kitabın, birbakıma mayası hamuru *kâğıt*, nice öykülere romanlara, kültür tarihlerine değen kâğıt, “Papirus”tan sonra ama ondan daha yaygın yararlar sağlamış insanlığa.

*

Okumalarım yalnızca Türkçenin güzel ufukları içinde kalsaydı, burda bitmişti işim. İyi kötü birkaç dile bulaştığıma göre, azıcık daha dolanacağım.

Okuduğum *Fransızca*'daki ABC Türkçeyi büyük ölçüde andırırsa da sesler, sözler, anlamlar Türkçeden bambaşka bir iklime götürüyor insanı. Benim ençok ilgimi çekmiş olan harfse *q* (kü). Yarım yüzyılı aşkın süredir beni yakalamış götürüyor dersem, gerçekte yaşadığımı abartılı yansıtmış olmam.

Diyelim ki, elimden az düşen Rabelais'mi okuyorum. *Q*'den yana pıtrak bu dil. *Qui*'ler (ki'ler), *que*'ler (kö'ler) bal bal, kendinden geçiriyor insanı. Gene de, Fransızca'da doğru dürüst yol almaya başladığım yıllarda, düzyazı ezberleme saatlerimizde sınıf korosunda ses ses okuduğumuz bir Rabelais sayfasının şu

qui'li son bölümçüğünü hiç unutamıyorum:

“Quand Pantagruel fut né, qui fut bien esbahy
et perplex, ce fut Gargantua son pere...”

Fransızca okumayanlardan özürlerle, olduğu gibi aktarıyorum buraya. Qui'leri belirttim, öylesine tiz vurgulu sesler ki bunlar.

“Pantagruel doğunca, ağzı açık kalıp ne yapacağını
bilemeyen biri varsa o da, babası Gargantua'ydı.”

Que'ler (kö'ler) içinse, sıklık salıncağında sallanıp durduğum *Que*'leri (kö'leri) belirtmek içinse, bir rastlantı, şimdi elimin altındaki Descartes'tan (hep aynı hoşgörüyü sığınarak) iki tümcecik aktarıyorum:

“Et ainsi je pensai que les sciences des livres, au moins celles dont les raisons ne sont que probables, et qui n'ont aucunes démonstrations, s'étant composées et grossies peu à peu des opinions de plusieurs diverses personnes, ne sont point si approchantes de la vérité que les simples raisonnements que peut faire naturellement un homme de bon sens touchant les choses qui se présentent. Et ainsi encore je pensai que, pource que nous avons tous été enfants avant que d'être hommes, et qu'il nous a fallu longtemps être gouvernés par nos appétits et nos précepteurs, qui étaient souvent contraires les uns aux autres, et qui, ni les uns ni les autres, ne nous conseillaient peut-être pas toujours le meilleur, il est presque impossible que nos jugements soient si purs, ni si solides qu'ils auraient été, si nous avions eu l'usage entier de notre raison dès le point de notre naissance, et que nous n'eussions jamais été conduits que par elles.”

Seminerlerde başvurduğum yaklaşık Türkcisiyle:

“Böylece birbirinden ayrı birçok kişinin kanlarıyla yavaş yavaş kurulup çoğalan kitaplardaki bilimlerin – hiç değilse kanıtları ancak olası olan hiçbir doğruluğu bulunmayan bilimlerin – sağduyulu bir adamın, karşılaştığı şeyler üzerinde doğallıkla yürüttüğü çıkarımlar kadar gerçeğe yakın olmadığını da düşündüm. Gene böylece düşündüm ki, yaşlıbaşı adam olmazdan önce çocuktuk, uzun süre istek ve tiksinnemelerimizce, öğretmenlerimizce yönetildik, oysa bunlar çok zaman birbirine karşıt olduğu gibi, belki de hiçbiri bize en iyi davranış biçimi göstermiyordu, dolayısıyla da yargılarımızın, çocukluğumuzdan beri bütün aklımızı kullanmak ve ancak onu kendimize kılavuz edinmekle varmış olacağımız yargılar kadar yanlıştan arınmış ve sağlam olması hemen hemen olanaksızdır.”

*

Nerdeyse yarım yüzyıla yakın İngilizce kitaplarla, nerdeyse hergün gider-gelirim. Gene de İngilizcenin cilvelerine değinmeye kalkışmayacağım burda. İnanın ki, yüreksizliğimden değil, anlatmam gereken şeylerin çokluğundan: bir girişmeye gör, kolay kolay kurtaramazsın yakarı. Tek bir örnekçik, peki. “The reading”, “okuma”, İngilizcede, – İngilizcem iyidir, diyenlerden geçilmiyor ya, neyse, daha şu *the reading* bile başlıbaşına bir konuşma kaynağı. Sesi, seslendirilişi, anlamıyla *the*’ya “dı” deyip geçemezsin, fonetik yazımla yansıtınca da omuz silkip geçecek çok kişi, öyleyse “the”ya “dı” deyip geçelim biz de. Ne var ki *reading*’in iç-sesindeki *r* ile *d* arasında sıkışmış “ea” ise *i* olup çıkıyor çoğu kez, azıcık uzun bir “i” kuşkusuz.

*

Yoğun yoğun Almanca okumalarım, kırk yıl geçmiş olsa bile, durup durup sözcükleri harfleri seslendirme, harf-ses-biçimlenişlerini gözlemleme, seslerdeki oylumları dinleme bakımından hâlâ şaşılasi görünümeler içermekte benim için.

En uçarcasından iki değiniş: Schopenhauer'in ilk üç harfi *sch*, tek bir ş sesi. "Skopenhaver" diye okuyanlar artık seyrek çıksa da, büyük bir yoğunluğu var benim için Schopenhauer'deki ş'nin. Ençok okuduğum düşünür-ozanlardan Nietzsche ("Niçe", – gerekmesi böyle yazmak sapıklık doğrusu), ne diyordum, Nietzsche'nin beşibiryerde t-z-s-c-h'si yalnızca "ç"-sesi.

Alışmasına alıştım da, ne çok şaşılacak şey var, dilde, yazıda, yazımda; kitaplarda çok kimseye ıvrır-zıvrır gibi gelse de önemli mi önemli bunlar benim için. Sanki olasıymış gibi, sözcüklerin seslenişine omuz silkip tüm dikkatini gerideki düpedüz anlamalarda yoğunlaştıran okurlara şaşıyorum doğrusu.

*

Ne pala çaldım şu *obra completa* dizilerini edinmek için. Her dili gönlünce kucaklayamıyorsun ki, başka çıkaryol bulamadığıma göre, Ortega'yı, Unamuno'yu, Cervantes'i, Lorca'yı, İspanyolca'dan başka Avrupa dillerinden, bazan da yeryer Türkçeden okumak yıllar yılı güzellikler saçtı iç-dış mevsimlerime. Ama en güzeli gene de, kitabı kitapla karşılaştırmaya dayanan yardımlarla da olsa, hem adını andığım hem anmadığım İspanyollarımı kendi dillerinden okumak. Öyle ya, *obra oeuvres*'le, *Werke*'yle, *Works*'le akraba akraba da, *obra* bambaşka bir evren. *Obra*, yapıtlar'a bambaşka bir ses, bir anlam boyutu getiriyor. İspanyolcanın kendine özgü derin, çölümsü, boğuk, gururlu boğazsı ses'leri var. Bu seslerle ilk başbaşa kaldığım gündenberi, herbiri ayrı ayrı "Ben İspanyolum" diye akıyor kulaklarıma.

Hele o *ll*'ler, *n*'ler, – gerçek sesleriyle seslendiremediğim, işte böyle yazıyla yansıtmaya çalıştığım *ll*'ler *ñ*'ler, işte bu sesler yok mu, genizden damaktan döne dura, dura döne yuvarlanmaya başlamasınlar, hüzünlü bir yaşama coşkunluğu sarıyor heryanı, heryanımı.

Lorca'nın "Cancion de jinete"sini kendi dilinde ilk okuyup tadına erer gibi olduğum anı unutamıyorum. Ayazağa'dan Boğaziçi'ne bakan bir çadırdaki, girişe yakın bir yere çömelmişiz gencecik arkadaşlar, gecenin serin sessizliğinde, korkunçluğunda desem daha doğru belki, elfenerimi küçük bir kâğıtta gezdiren bizleri yeni bulan şiiri dolduruyorum içime, yanımdakilerle paylaşa paylaşa.

Dayanamıyorum, bu bölünmez ses-heykelini olduğu gibi aktaracağım buraya:

Cancion de jinete

Córdoba.

Lejana y sola.

*Jaca negra, luna grande,
y aceitunas en mi alforja.
Aunque sepa los caminos
yo nunca llegaré a Córdoba.*

*Por el llano, por el viento,
jaca negra, luna roja,
La muerte me esta mirando
desde las torres de Córdoba.*

*! Ay qué camino tan largo!
! Ay mi jaca valerosa!
! Ay que la muerte me espera,
antes de llegar a Córdoba!*

Córdoba.

Lejana y sola.

Pek yakışmayacak, biliyorum, gene de, başka sesler, anlamlarla birlikte hiç olmazsa, o *ll'*den bir tutam ağız-kulak çiçeğini ses ses başkalarına da koklatmak amacıyla, tam uymasa da, Türkçe okuyuşa aktarmayı deneyeceğim, – özürler, özürlerle kuşkusuz, azıcık da olsa bir soluk tat-sevinç hatırı için. İşte birkaç 'dize':

Kordoba

lehana i sola

Haka negra, luna grande

i aseytunas en mi alforha

Avnke sepa los kaminos
yo nunca liyegare a Kordoba...

Olmuyor, – olduğu kadar, ama olmuyor. En iyisi Türkçe seslerimle bazı şeyler sezdirmek:

Atlının Şarkısı

Kortoba

Uzakta ve yalnız

*Kara kısrak, büyük ay
Heybemde de birkaç zeytin tanesi
Yolları biliyorsam da
Varamayacağım ben Kortoba'ya.*

*Ovalar boyunca, yeller içinden
Kara kısrak, kıpkızıl ay
Ölüm gözlüyor beni
Kortoba'nın kulelerinde.*

*Ah, öyle uzun ki yol
Ah, öyle yiğit ki atım
Ne yazık ölüm bekliyor beni
Ben Kortoba'ya varamadan.*

Kortoba

Uzakta ve yalnız.

*

Latince'yi unuttur muyum, nerdeyse çocukluğumun Latince'sini, çocukluktan sonralara da, nice dayangaçlarla da olsa, hep zevkle götürdüğüm Latinceyi. ABC'si Türkçeninkinden pek ayrılmıyor, sayıca az bile, sözcükleriyle, ses-anlamı, düşünce yüküyle öylesine başka ki.

Tek bir tutamakçık, işte GLORIA, birzamanlar, ola ki şimdi-lerde bile, büyük kentlerin ana caddelerinde bazan bir dükkân adı, bazan umulmadık yerde karşımıza çıkan bir kadın adı.

Kuşkusuz Latincenin etkisiyle bende hep kendine güvenen, parlak, güzel, etkili, olgun, vardakosta, albenili duyumlar uyandıran bir sözcük *Gloria*. Latincenin inebildiğimce içtiğim özünden neler yok ki bu *Gloria*'da. Hep büyük harfle yazıyorum, elimde mi, böylesi ışıklı-görkemli sesine daha bir yaraşır. Bu inancımın etkisiyle böyle yapıyorum diyebilirim.

*

Daha küçük yaşta *İtalyanca*'yla doluydu kulaklarım. Köydeki evimizin dereye bakan bahçe komşuları Rimini'liydi; yörenin biricik gazoz fabrikasını dere ötesine onlar kurmuştu. Onlardan sözederken "Bizim şarkıcılar" diyorduk hep. Kalabalık ailede her yaştan bir şarkıcı vardı. Şamata kolgezerdi evlerinde bahçelerinde. Şarkı başladı mı ama, bıçakla kesmiş gibi biterdi şamata da. ("Şamata" dedim de, Arapça kökenli bu söz, komşuların etkisiyle olacak, yüzdeyüz *İtalyanca*ymış gibi bir izlenim uyandırır hep bende.) *İtalyanca* şarkılardaki seslerin de sözlerin de hayranıydım. Hoş, neyin şarkı neyin konuşma olduğunu birbirinden ayıramazdım bazan. Hele kadın sesleri hep şarkıymış gibi gelirdi bana.

Eriyip gidiyorum kimi *İtalyanca* seslerle: yayvan ç'ler, okşayıcı ş'ler, yerine göre gümbürtülü, yerine göre tok g'ler; akışlı l'i'li, kaydırmalı m'i'li sözcükler, saygın a'lı, sert-yumuşak o'lu, zione, zione sözcük-sonları, – hiçbirine hayranlığım değişmedi.

Örnekse, pıtrak pıtrak. Gel de bir-ikisini anmadan yap: *gamba* (Türkçe söyleyebildiğimce yazayım 'gamba': ayak), *giorna* (yaklaşık söyleyiş hatırı için barbarca yazımı sürdürüyorum, 'corna': gün), *oggi* (oci: bugün), *pesce* ('peşe': balık), *attenzione* ('atensiyone': dikkat), *bicchiere* ('bikiyere': bardak) ... Ya *soprano*, *gondola*, *tempo*, *opera*, *virtuoso* gibi koruyla sözcüğe ne demeli: birçok dil buyur etmiş ama nicesini, *İtalyanca* *İtalyanca* sese-getiremiyor gene de.

*

Yunanca en sonda, dillerimden enaz sereserpe kımıldandığım evren, eski, renkli, ses-söz biçimlerindeki zenginliklerden ötürü, insanı çabucak içine alıp değiştiren, deyiş orman'larında çabucak yolumu yitirdiğim, derli toplu bütünleri görüleyince de gençleştiğim *Yunanca*. Kimi, yıllar önce, aracıya nerdeyse

gerek duymadan okur gibi olduğum; kimi, başta anadilim, öbür dillerden okumalara kendini kaptırınca, elde sözlük dilbilgisi belleğimde arkeolojik kazılara girişmeyi gerektirecek kadar unuttur gibi olduğum, çevirilerle karşılaştıra karşılaştıra yürütebildiğim Yunanca; ABC'si öbür dillere benzemeyen, büyükten küçük harfe, benzemez benzemezken, pattadak bildik harflere benzeyiveren Yunanca.

Tek örnek: bir harf, alıp alıp beni karanlıklara, bilinmezliklere götüren bir ad, – Herakleitos'u, Demokritos'u, Platon'u, Aristoteles'i, Plotinos'u da okusan, her zaman, her kitapta, her satırda karşımda: Ω ("omega")

Yunancayla göz göze geçirdiğim yıllardan sonra, azçok haberi olanların yaptığını yapmam doğrusu, işte bizim o deyim geçemem Ω 'ya. Hey omega hey, ne derin, ne gizemli bir ses, bir harf Ω 'lı (omega'lı) sözcükler.

İşte Ω 'lı bir sözcük *ogugios* (Dizeni-basanı-yayanı-okuyanı yıldırıp üzmemek amacıyla, elimden geldiğince yaptığım üzere, Eski Yunanca yazımı bırakıp, Latince harfleriyle yazıyorum. Ω yerine o'dan ötürü özürler diliyorum, ayrıca.) Çok eski, saygı uyandıran eskilikte değerli demek *ogugios*. Ya *odeion*'a ne demeli, şarkı *odeion*; nitekim sıklıkla karşılaştığım *ode* da şiir. Yadırganacak birşey yok burda, şiir ile şarkı, çoğun öyle içten akraba ki, hele eskiden. Gerçi *odismos* (o'ların ikisi de Ω ile yazılıyor, gerçekte, Eski Yunanca gerçeğinde, kuşkusuz), – gerçi *odismos*, o her çağda rastlanan kavga, dalaşma, gürültü patırdı, ünlü *polemos* gibi birşey. Çok şükür ki, *opheleia* da var: kurtuluş demek. *Opheleia*'yı nerde görsem, Hamlet'in *Ophelia*'sıyla birleşip eriyor. Birtürlü kendimi alamadım bu birleşiklikten. Sonra sonra, *opheleia* ile *opheleia* arasında gizemli bir bağ bile bulur gibi oldum. Öyle ya *opheleo*, yardım ediyorum demek olduğuna göre *Opheleia* yardım, kazanç, katkı, zenginlik, kurtuluş *Ophelia* gibi, keşke yalnızca Hamlet'in değil, bunalımdaki her erkeğin, her kadının bir *Ophelia*'sı olsa.

Ora'ya gelince, *ora* başlıbaşına bir tat ve düşünce sözcüğü benim için. 'Özen' anlamına gelen *ora* değil, daha çok 'zaman' anlamındaki *ora*. Neler yok ki Yunanca'nın *ora*'sında: saat, iklim, gelip geçicilik, an, 'güzel zaman' anlamı yapışık çoğun *ora* söz-

cüğüne. Genellikle kötümser yönleri ağır basan Eski Yunanlılar, şaşılacak şey (hoş azıcık durup düşününce, durumu anlamak o kadar da zor değil sanıyorum) *ora* deyince, genellikle iyi zaman, güzel zaman kesitlerini gözönüne getirmeye eğilimliler. Böylece *ora*: ‘ilkbahar’ gibi, ‘yaz’ gibi tadına doyum olmayan mevsimleri, ‘hasat’ dönemini, ‘gençlik’ çağını, birşeyin tam zamanında gerçekleşmesini, dolayısıyla da ‘uğurlu’ zamanları dilegetirmekte.

Güzel Birgün

En son söyleyeceğimi ilkin söyleyeyim: Benim güzel bir günümde kitap okumanın da yeri var.

Işın ışın görünüyor ama azıcık oyalanınca gölge gölge kıvrımlara bürünüyor bu saptama, böylece de saptama olmaktan çıkıp değer-yargılı bir dilek-ünlemine dönüşüyor nerdeyse. Gel de duralama, sağa sola, alta üste, derinlere ötelere uzanma öyleyse.

“Güzel” ne demek? Nasıl şey “güzel”? Kötü günlerin de kendine özgü ağırlığı olduğunu akıldan çıkarmamalıyız; onlarsız, güzel günlerin ayırdına varılmaz ki. Aslında kimi “güzel” kimi “kötü” diye nitelediğimiz gün’ün ne tür bir gerçekliği olduğunu gözönüne getirmeden, “güzel birgün” derken, belirgin tutamaklardan yoksun bir anlam ortamında gider geliriz.

“Gün” dediğimiz şey ne, peki? Özde, bir “şey” değil gün, öz’den falan sözedilebilirse, kuşkusuz. Sayısız söylemenin, pekçok konuşma olanağının taşıyıcısı “gün”. Yaşamda yapılp edilen tüm algılar eylemler: birbakıma, bizi biz kılan herşey bir “gün’ün içinde”, “günlerden birgün”, “günler boyunca” gerçekleşmekte. Anlamli-anlamsız sözünü ettiğimiz herşey, birdeyime, anlam-ortamını “gün’le”, “gün’de” bulmakta. Düpedüz bir takvim birimi, yani toplumsal bir uzlaşım odağı olmakla kalmıyor, çok daha kapsamlı. Varoluş odağımız olarak Gezen Dünya’nın yörüngeleniş ilişkilerinde köksalmakta gün; canlı bir varlık olarak tür-birey gelişmelerinde insana özgü bir yaşama-durumu, bir yaşama oylumu “gün”, “gün” diye adlandırdığımız gerçeklik. Öyle ya, insan varlığımız günlerden, herbirimizin payına düşen günlerden örülmüştür – hani şu bitimli olduğunu bilmemize karşın herkesin kendi günlerinden, saymaktan çekindiğimiz, ama gene de sonu hiç gelmeyecekmiş gibi çarçur edip gittiğimiz günlerden. Gecesi gündüzü, sabahı öğlesi, akşamı gecesi, koşturması dinlencesiyle, ayık bulanık

algıları, sevinci üzüntüsü, binbir girdi-çıktısıyla günler, günler dizisi. İşte “güzel” diye belirttiğimiz bunlar.

Yalnızca “güzel”le öne çıkaramıyoruz ama bazı günlerimizi. “Mutlu”, “iyi”, “unutulmaz”, “keşke yeniden yaşasam”, “hep böyle sürse” diye anladığımız da oluyor bu günleri. İnsanın çokaçılı, kararsız varoluşu kadar sözcüklerin kaypak, çokanlamlı dokusunun rolü var bunda. Nitekim “kötü” dediğimiz günleri, zaman zaman, “korkunç!”, “keşke yaşamasaydım!”, “ah bir unutulabilsem!” deyimleriyle yansıtırız.

Sallantısızca söyleyeceğimiz şeyi özetleyeyim: Herkesin “güzel günü”, “kötü günü” kendine, kendinin. Herkese göre başka bir rengi başka bir alımı-çekimi var günlerin. Benim sarıldığım günü sen atarsın, senin ardına düştüğün günden ben kaçırım. Güzel bir günü anlamak zor mu zor. Uzaktan yakından ağaç görmemiş birine ağacı; şurasından burasından sevgi yaşamamış birine, sevgiyi anlatmak gibi birşey. Gene de, kendimce güzel bir günü, dilim döndüğünce günışığına getirmek için çırpınıp duruyorum.

Bedence bir yakınmam yoksa, nesnel sağlık bulgularımda bir yaramazlık saptanmış değilse; sevdiklerim de içten “iyiyim” diyorsa; kırdı tepede, suda havada, yerde yeraltında doğal olumsuzluklar sözkonusu değilse; içinde yaşadığım toplumdaki, bu toplumu çevreleyen toplumlardan elimi ayağımı, gözümü kulağımı, istencimi özlemimi, algılamamı düşünmemi ezen bozan, çarpıtan basınçlayan etkiler beni kasıp özmüyorsa, gerçekten sevinilecek bir armağan bu durum. Böylesi bir kıvamdaki uzay-zaman birlikteliğine “kötü birgün” demek, dengesizlik doğrusu. Kim için olursa olsun, onun için “güzel birgün” böyle birgün. Gerçekte az mı az rastlanır birgün üstelik. Öyle ya, bedenim her an bir yanardağ, görünür görünmez binbir iç-dış etkileşim ortamında sağlıkça dengede kalması şaşılacak şey, hem de nasıl. Doğaysa, akıl erdiremediğimiz dağınık düzenle kuşatmış hergünümüzü. Nerden, ne tür, neyin, ne zaman başımıza geleceğini kim kestirebilir? Toplumsa, bazı okşayıcı güvencelere bakmayın, bireysel varlığımı hiçe sayarcasına kendi hoyrat doğrultusunda çarkını döndürmekte. Bildiklerimizden tutun da tanımadıklarımıza

dek, bazı ayrıcalıklar varsa da, kim kimin umurunda. Çoğun insan sıcaklığına aldırıışsız yasalar, yönergeler, ilişkiler sarmış heryanımızı. Tümen tümen insan, ayık bilinçten yoksun, sözcüğün her anlamında bir gürültü-patırdı ki sormayın. Türlü türlü savaşlar, açlıklar, sömürüler, yıldırımlar, küçültmeler dünyası bizimki. Gel de şimdi “güzel birgün”den söz et böylesi bir dünyada. Hoş, çağımıza yapışık bir özellik değil bu, dünya, insanın dünyası oldu olalı, işler hep böyleydi, somut biçimler içerikler başka başka kılıklara bürünse de aşağıyukarı hep böyleydi, bazan daha kötüydü, diyebiliriz. Gene de, “güzel birgün”den, dizi dizi güzel günlerden sözediyoruz. Hattâ, güzel bir güne olağan birgün, güzel günlere, olağan günler gözüyle bakıyoruz genellikle. Bu da, insan yaşamına özgü olağan bir tutum.

Neler yok ki güzel bir günde: Bana sana ilişkin, doğaya topluma ilişkin akla gelebilecek tüm olumsuzlukların, yani varolmaması istenenlerin gerçekte varolmaması gerekir, herşeydenönce. Sonra, ille de olmasını istediğin bazı şeyler olması gerekir. Birkaç genel başlıkla: dostlarla söyleşi; zenginleştirerek beni bana tanıtan, hayranlık uyandıran gizemleriyle evreni bana açan sevinçler, algılar, duygular; gönlü yücelten bir müzik; şimdiyi bezeyip geleceği istenir kılan, kendime başkalarına katkılı eylemler; yaşanır geleceği hazırlayan türlü türlü düşünceler, yapımlar; başta kendimi, kimseleri kandırmayan başarılar... Gerçi ortalama başlıklar bunların hepsi. Gerçekte herbirinin, rengi, yönü, doğrultusu, kıvamı yalnızca kendine özgü. Özelin özeli, öznelin özneli – nasıl anlatırsın. Dilsellik dokunur dokunmaz ürperiveriyorlar, çiçekler gibi kapanıveriyorlar, tanınmazlığa kaçiveriyorlar. Bütün bunlar benim kendime böyle, başkalarına nasıl, varsın onu da başkaları tasarlasın.

Desene, eşi benzeri yok güzel bir günün: insanı alıp götüren bir avuç koku; iççeken akışlı bir ırmak; büyüleyici bir yüz; özlenen bir armağan sepeti.

Gene de tam güzel değil benim için, bu kadarıyla güzel birgün. Güzel ama tam değil, tam olmayınca da, güzel olsa bile pek güzel sayılmaz. Bir güne eksiksiz güzel diyebilmem

için, kitap da okumalıyım o gün, – şöyle gönlümce. Birbir saydıkların yetmedi mi, diyenler çıkabilir, sayılası şey mi güzelin içerdikleri? Hem sonra, kitap okuma ne eksiltir günün güzelliğinden, – eksiği artısı olur mu güzelin. Uzun uzun bir okuma, demiyorum, başka güzellikleri örter bu. Ne bileyim ben, hiç değilse, şöyle birkaç sayfa, birtek sayfa yerine göre. Gün dolu dolu mu güzel, öyleyse bütünlüklü birkaç tümce yeterli.

Dediğim gibi, güzel bir günün güzel bir okumayı da içermesi gerekir. Gündeki öbür güzelliklerin anlamını burmaz, önemini azaltmaz bu. Tersine: hepsini, dolayısıyla tüm güzel günü başka bir görkemle bezer: güzel birgün, güzel okumayla en güzel gün. Abartmalı konuşmalardan çekindiğim için, “en”li konuşmayı biryana bırakıp düpedüz “güzel”le yetinelim şimdi. İşte, kitap-okumayla düpedüz güzel birgün, görkemli bir yaşam kesiti. Kimsenin görüp onaylaması gerekmez, kendimle başbaşayken, içten bilip yaşadığım bir görkem bu. Cılız, acı, düşkün, dağınık, sallantılı durumlarıma karşın, ne mutluluk, güzel günlerim var, herkes gibi benim de, hele içine bir de kitap girince.

Ona ne kuşku, güzel bir günü yapan çeşit çeşit öğelerle bir tutamayız kitap okumayı. Zaten okuma, başka birşeyin yerine gerçekleşince, başka birşeyin yerini alınca günü güzel kılmaz. Kendibaşına bir varlık olarak günün güzelliğinde yerine oturunca yerli yerinde herşey. Güzel gelişen bir güne ek, bir süs, bir değişiklik, bütünleyici bir öğe değil kitap-okuma; kısa bir kesimini bile kaplasa, güne baştanaşağı bir ışık, bir tat, özel bir koku kitap-okuma.

Günü neler dokursa dokusun, tek bir özellik var ki, güzeller güzeli yapıveriyor günü: İstediğim kitabı, istediğim zaman, istediğim gibi okuduğum gün, *güzel* birgün, – başka ne denli olumsuzluklar içerirse içersin, böyle bir güne kötü gün demeye dilim varmaz. İç diken gibi batan şeyler de yaşasam, dilediğimce okuduğum gün, benim için mutlu gün. Mantıkça çelişik görünse de: çirkin güzele dönüştüren etkili bir güç yayılır özlenen bir okumadan. Kitap-okumanın tadı sürdükçe, tüm tadını yitirmemiştir yaşam.

Öyle bir güneş fışkırır ki bazan okumadan, günün ölölüğünü diriltir, duru dingin sarılırız yeniden acılı yaşama. Çoğun okunan şeyin ne sayfa hesabı, ne de nesnel değeri bir önem taşır bu bağlamda. Azıcık da okusam, şunun bunun dudak büktüğü birşey de okusam, okumanın yaşamındaki değerine benim kendimden başka ölçü-ölçek yok. Okumanın ağırlığı yalnızca benim kendimde, kendi varlığım, bireysel, biricik yazgım. Bazan, kimse ayırdına varmasa bile, saniyenin binde birinde, içimde ya da dışımda olup biten birşey, sözelimi bir pıhtı, bir patlama, bir sözcük, bir bakış – özellikle benim için nasıl yalnızca bana özgü bir ölüm-dirim değerine bürünürse, kitap okuma da öyle, yalnızca özümle eş, yani eşsiz bir yaşandı. Okuduğum, topu topu birkaç satırcık bile olsa, gözlerim sözden söze uçarken öyle bir yaşama-anlamı kıvam tutar ki, günün başında da, ortasında da, sonunda da gerçekleşsin, tüm günü kendi rengi-ışığıyla kuşatır. Günü dokuyan tüm öbür öğeleri, mantıkça doğrudan bir ilgisi olsun olmasın, kendine özgü bir anlam-önem salgısıyla bezer.

Bazan tek bir okuma tümcesi, ya hemen o gün, ya da sonradan geriye yankılanıp duyum duyum, akıl akıl, sezgi sezgi, benzetiş benzetiş, günün uzanmadık kıyı-bucağını bırakmaz. Yeter ki tüm varlığım ile okumaya bırakayım kendimi; kitabı, hem istediğim hem istediği gibi okuyayım: yazılı sözcüklerden öteldeki seslere anlamlara uzanayım, satırların ayrı ayrı yüzü arkası, yanı yamacı, tüm özümle değsin okuma: Geçmişim geleceğimle kendime, kendimden, canlısı cansızıyla, kültüre, tarihe evrene gidip geleyim, gidip geleyim, varolurken yokolayım, yokolurken varolayım kitapla.

Desene, başka şeylerle birlikte, ama kimi onlarla elele, kimi onlara karşın, günler kitaplarla güzel.

Sıksık gerçekleşiyor mu yaşamımda böyle kitaplı güzel günler? Gerçekleşiyor gerçekleşmesine, gene de doyamıyor insan güzel günlere. Ben de herkes gibi, bazan uygun bazan uygunsuz zamanlarda, tutkuluyum, heyecanlıyım ama, genellikle vazgeçme nedir bilenlerdenim sanıyorum. Türlü çekiler, bunalımlarla giderek daha da yumuşacık, daha kendiliğinden vazgeçmeler içinde buluyorum kendimi. Vazgeçmekse, insa-

nın erişebildiğinden hoşnut kalması, daha-fazla için akılsızca zorlamalara kalkışmaması demek birbakıma. Kitaplı güzel günlerin akılçelen albenisi, nice özveriyle öğrenir gibi olduğumu sandığım vazgeçmeyle barışık yaşamımı allak bullak etmiyor artık. Epeyce eskiden, o kitaplıktan bu kitaplığa koşuşturduğum günler sislerde yitti gitti. Daha-şunu-okuyamadım, daha-bunu-okuyamadım diye içimi kararttığım günler değil şimdiki günler. Elime alıp kana kana içtiğim, elime geçmedi diye yanıp üzüldüğüm o kitaplı günlere benzemiyor epeydir günlerim. Eskiden çokçuydum şimdi azcıyım demiyorum. Doyulur mu kitap okumaya?

Başkalarına karışmam, ben gene kendim için konuşayım. Okumayla geçen dizi dizi binlerce günümünden sonra yalpalamadan düpedüz şöyle diyeceğim: Güzel olsun diye, günü ille de okumayla doldurmaya, güne şu bu kitabı sığdırmaya uğraştığım yok. Zorlanacak şey mi okumadan tüten mutluluk. Akan ırmakta hangisi olursa olsun, payıma düşen okumadan mutluyum. Bu yönde raslantı ile çabanın o gerçekleşebilen mutluluğuyla yetinebiliyorum.

Güzel güne düşen okuma, saatla ölçülesi birşey değil. İnsana ilişkin pekçok önemli yaşantıda olduğu gibi, azmış çokmuş ne önemi var bunun. Önemli olan: yaşantının insan için değeri. Bu da okumanın insan yaşamına sağladığı nitelik. Ne var ki nitelik nitelik diye ortalığı kasıp kavuran bir tutumdan sakınmışımdır hep. Günün, istencime eylemime açık bölümlerini kendi doğrultumda biçimlendirmeyi bir görev bilirim. Ancak, günün elimde olmayan örtük yanlarına da saygıyı eksik etmemeye bakarım. Hergünün özkanaviçesine uygun oylum oylum gelişmelerini, yön yön uzanımlarını eğip bükmeye yeltenmem. Hangi yaşam-akışı cendereye sığmış ki, gün adını verdiğimiz buram buram fiziksel- dirimsel-bireysel- toplumsal-tarihsel yaşam akışı, önü ardı önceden belirlenip bölümlenmiş bir kalıba sığsın.

Günü kitap okumaya indirgemek ne denli saçmaysa, ne olursa olsun, günde kitap okumaya ille yeraçmak da öyle saçma. N'eymiş o, kitap okuma uğruna içi-dışı burup çarpıt – olmaz öyle şey! Günün gözalan, gönül dolduran, kafa

gönendiren bir çiçeği okuma. Hergünün ikliminde yetişmez, yetişse bile hergün derlenmesi gerekmez.

İşte bu ortamda, herbirimizin, her kurumun, örgütün, toplumun, devletin ne yapıp edip kollaması gereken şey: şu her yaşta, her düzeyde, herkesin kitap okumaya hakkı olduğunu bilmek, özel-ortak varoluşu bu bilinçle kollayıp düzenlemek!

Yalnızca politikacıların, kültür görevlilerinin, kütle iletişim yöneticilerinin değil, nicelerimizin kulağını çınlatmak gerekiyor şimdi. Bol bunalımlı çağdaş dünyanın gürültü patırdısında, bir de kitap-okuma kollamacılığı diye işi savsaklamak isteyenlere birtek sözüm var: Yaşam, herşeyimiz bizim, kendi yaşamımız herşey, ayrı ayrı her bireyin yaşamı kutsal. Yaşam kutsal – tek tek günlerden, herbirimizin *kendi* günlerinden meydana gelen bir yeryüzü kutsallığı bu. Hergün kutsal. Kim *hergününün*, kutsallığa yaraşan güzel birgün olmasını istemez ki! Bilenler biliyor, sayımız az değil, kitap okumanın *da*, ama şöyle ama böyle, bir katkısı var güzel günün güzelliğinde. Henüz bilmeyenler de denesin, gerçeği görüp anlamakta gecikmeyecekler sanıyorum. Yok istemiyorum, diyenlere kitap okumayı buyurmak olası değil. Yok istemiyorum, diye diretenler, yaşam güzelleştirici bir uygarlık etkinliğinden yoksun kılıyorlar kendilerini. Buna göre, kitap okumaya engel olabilecek hertürlü işleminden kaçınmak herkesin görevi, ister kitap sevsin ister sevmesin. Hem tek kişi hem toplum açısından, gün-kitap ilişkisinde yapay-uygunsuz hızlandırmaların da ileri tutar yanı yok.

Her insan yaşamı, bu yaşamada hergün ayrı olanakları gereksinimleri, ayrı rastlantıları, zorunlulukları, ayrı genişlikleri darlıkları birlikte getirmekte, – insana özgü yaşama zamanı gibi görelî birşey var mı? Tumturaklı bir izlenim uyandırır da, gerçekliği yansıttığına inandığım için söyleyeceğim; *hergünün* bilgeliği *başka*, gizli kapaklı yanı yok: günlük yaşam bilgeliği, yaşamaya içkin birşey; ne yaşam akışına zorla buyurulan, ne de bu akıştan zorla koparılan birşey.

Herkes gibi ben de herkesten başkayım kitap okuyan biri olarak. Ben de hergün, o günkü durumuma uygun, o günün elverdiği oranda okumaya zaman ayırıyorum. Kuşkusuz, günün

örtük-açık sunduğu okuma fırsatlarından yararlanma, gerektiğinde fırsatlar *yaratma* bakımından karınca kararınca, deneyişler geliştirdim. Şöyle sereserpe kitap okumak için: ordan burdan zaman kaydirmek; okumaya yönelik beceriler, dikkatler, kolaylıklar bulup buluşturmakta hiçbir özveriden çekinmem; hep kendimi aşmaya hazırım.

Böylece özüme düşeni yaptıktan sonra gerçekleştirdiğim her okuma, o günün gerçek bir sevinci benim için. Okuyamadığım gün hüznülyüm. Hele o gün sevgi, yalnızlık, yazı-çizi, söyleşi, doğal yardımlaşma, düşünme, sanat, duygudaşlık da pek gönlüme göre değilse, ne saklayayım, beni tanıyan tanımayan kimsenin gözünden kaçmaz, içten dıştan tedirginim. Çoğun uzun sürmez ama bu karanlık sallantı. Öyle ya, günün bilgeliği hem dünün, hem daha önceki günlerin okumalarından nice tatlar estirir içimde, atlaya sıçraya ama yoğun yoğun satırlar anlam anlam öbeklerle içimi doldurur. Bellek gözülle esin esin okurum şurasından burasından eski gözağrılarımı. O gün de eksik kalmaz kitap övünüm. Bazan da, geçmişteki satırları birtürlü seçemez bellek gözüm. Ne çıkar bundan: gelecek günlere seğirtirim ozaman. Okumayı isteyip de nedense okuyamadığım kitapların, yarından tezi yok okumaya başlayacağım kitabın öntadına kapılıp gitmişimdir çoktan.

Olur a, gün güne uymaz ki, heyecanlı bekleyişlerde yön güdüktür bazan. Şuraya koş, buraya koş, ya da nerde koşturmak, diyelim ki acıyla tostoparlaksın o gün, gece var ozaman da. Düşler, kitaplı düşler, bezer bazan geceleri. Gece yatağı neler çekip çıkarmaz ki geçmişte köksalan okuma belleğimden. Gece yatağı neler kotarmaz ki geleceğe yönelik hayal gücünden. İşte böyle: okumaya ilişkin bilgelik içi bilgelikler alanı hergün. Peki, hayal gücü de o gün için kütleleşmişse? Yaşamım günler-üstü süregiden bilgeliğini gösterir ozaman. Tek günlük yaşam değil ki bizimki; kucak kucak günler yaşam. Bugün olmadıysa, yarın var. Özlemek de güzel. Özellikle kitap okumada heves biler, değer arttırır, akıl keskinleştirir.

İlk söylediğimi aşağıyukarı yine söyleyeceğim. Güne ilişkin, okumaya ilişkin bazı kıvrımlar boyunca ordan oraya dolandığıma göre, birkaç gölge-ışığa şurasından burasından parmak basarak söyleyeceğimi söyleyeceğim:

Her yaşama-günüm, payına düşen ya da düşmeyen okumayla yaşama-günü benim için.

Azı çoğu biryana, hangi günde okuma varsa, boşa geçmiş sayılmaz o gün benim için.

Okuma barındırmayan düpedüz günler bile okumayla sarmaş dolaş benim için.

Gönlümce okuduğum gün, bazı olumsuzluklar içerse de, kötü birgün sayılmaz, iyi birgün benim için.

İlle de doruklar gerekmez, güzel şeyler varsa günümde, hele bir de güzel okumayla bezenmişse, ne güzel birgün o gün benim için.

Ayrılmadan Önce

Adını anmak istemiyorum
Nasıl isterim
Burda kalacak tüm kitaplarım
Açık söyleyeyim gene de
Öldükten sonra bile kitaplarlayım
Tadı damağımda

Dinç sabahlar düşünürlerle birlikte
Sıcak ikindiler ozanlarla başbaşa
Akşamüstleri romancılarla elele
Kışın gece yellerinde masallarla kucak kucağa
Bir de denemeler var denemeler
Her saat her mevsim
Şiir kuram kurgu canlılık
Düşlerde onlarla sarhoş ayık
Yürürken sevinçli gözkırpışlarıyla
Gürültüde usulca sesleriyle dingin
Yalnızken anlayışlı dostluklarıyla dopdolu
Hep okuduğum okuyacağım kitaplarlayım
Sezi sezi özlem hiç okuyamayacağım kitaplar
Yazdığım yazmayı tasarladığım
Yazmadığım yazamadığım kitaplarlayım hep
Tadı damağımda.

ISBN

100-2

9 789750 841002